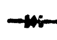
శ్రీహయగ్రీవాయనమః

జయతూపనిషద్వనితాసీమంతాలంకరిష్ణుదీప్తిఘనం । ఉజ్జీవితప్రపన్నం పన్నగగిరిజం మహార్ఘమాణిక్యం॥ ౧ ॥— ఖ్యాతం భాతి యదీయనామ జగతి శ్రీహైదరాబాదితి క్షోణీవక్త్రలలామ భాగ్యనగరం నామాస్తి తత్పత్తనం। తద్దేశే వనపర్తినామ్ని నగరే శ్రీరామకృష్ణప్రభోర్వేంకోబాభిధనాయకోఽస్తి సదివస్సరైర్వ్యగ్గుణైర్మేదురః॥ ౨ ॥— కశ్యపగోత్రప్రభవః కాత్యాయనసూత్రపివజగతీంధే । వేంకోబనాయకసుతో రాధాంబాగర్భజలధిశిశిరాంశుః॥ ౩ ॥— సహజబహుకుండలప్రదపవమహాన్నిత్యమేవ మఘువద్భ్యః। దుశ్శాసనసూరికృతిపుణ్యో లోకోత్తిరోహి రాధేయః ॥ ౪ ॥— గాంభీర్యాంబునిధిం ధియా సురగురుం ధానేనకల్పద్రుమం జ్ఞానోన్మేషణ నారదం ధృతిగిరిం శాంత్యా వసిష్ఠం మునిం। యం నిత్యం నిగమాంతసూక్తివిశదీకారైకబద్ధస్పృహం క్షేమంతః కథయంతి విద్యుస్సతతం సర్వత్ర గోష్ఠీముఖే॥ ౫ ॥— వచనమివ హృదయమస్య ప్రతికలమతిమృదులమేవ హృదయమివ । వదనం ప్రసన్నమనిశం వదనమివానందకారి చరితమపి॥ ౬ ॥— శీతలగభీరహృదయే జంధానస్త్ర్యార్ద్రవహ్నిసంక్షోభః। శాంతిజలధావముష్మిన్నోన్నివతి కదాపి కోపబడబాగ్నిః ॥ ౭ ॥— నపరావమాననాస్మిన్నపి కరబదరితసమస్తశాస్త్రార్థాః సత్తాముపైతి జాత్వపి రాకాచంద్రమసి తిమిరరేఖేవ॥ ౮ ॥— భవ్యతాపతప్తహృదయా అపి విద్వాంసో యదీయముఖచంద్రం । దృష్ట్వైవ జహతి తాపం సల్లాపసుధాసుదూరతరమాస్తాం ॥ ౯ ॥— సప్తాహే ప్రతివత్సరం స్వయమయం శ్రీకృష్ణసంప్రీతయే శ్రీమద్భాగవతం నిషేవ్య విధివత్కోశాదిదానైర్జగత్। సంతోష్యాప్యధికోత్సవే కృతమనా నానావిధం తాగతైస్సద్భిః కారయతి స్మ యత్తు యుగపత్సప్తాహదివ్యోత్సవం॥ ౧౦ ॥— తస్మిన్ స్మయనీయరమ్యే విభవే సప్తాహదివ్యోత్సవే సంప్రాప్తే విభవాభిధానశరదో మాసే తపస్యుజ్జ్వలే। విశ్వగ్రశతం మతత్రయబుధాః పట్టాంశుకైరాంకవైర్నైమైరాభరణైర్మునైర్వయుగపత్సంపూజ్య తుష్టాన్వ్యధాత్॥ ౧౧ ॥— తదానీం ॥ స్వర్ణస్ఫురత్ప్రచురవర్ణభరం ఘనేఽస్మిన్నాప్తాంతరే లసదిభాస్వతి సందదానే, పతద్వితీర్ణనవరాంకవభూషితాంగైర్యూరింద్రకోవనైస్తైరివకీర్త్యతేస్మ॥ ౧౨ ॥— నాయకవర్యాదస్మాత్సప్తాహేఽస్మిన్న వాప్య బహువిభవం। విద్వాంసో విభవాఖ్యాంగీస్యాబ్దస్యాభ్యర్థనస్యాద్దాం॥ ౧౩ ॥— ప్రాయశ్శ్రీకృష్ణకథావధాతిగమముం హింసావిదవీయస్తరం దివ్యాత్తయ్యఫలప్రసంబుభనుతం వాక్యజ్ఞమర్యాదితం। నాసీదస్తి భవిష్యతీక్షణమనస్యాయజ్ఞో జగత్యాపులిస్తాఘుం తేస్మన హాదనాః ప్రమిళితాస్సప్తాహదివ్యోత్సవే॥ ౧౪ ॥— ఈదృశదివ్యోత్సవశతమనేనభగవత్సు దేసవారచితం। వర్ణయితుమశక్తత్వాద్వాచం యమతైవయుజ్యతేఽస్మాకం॥ ౧౫ ।— సూతోక్తివసిష్ఠగీతాభాష్యార్థవిచారతోఽఖిలం సమయం। క్షపయన్నయమఖిలబుధాన్ప్రశ్నైర్ధనైరప్రీయశ్యమతే। ౧౬ ॥— భాగవతశ్రీకోశైః పూరయతి స్మాఖిలాదిశో యద్వత్ । తద్వదిహాసూత్రభాష్యైః పూరయితుం జగదిమేవమం(స్త్రం)ద్రః ॥ ౧౭ ।— అస్య ప్రార్థనయా సమగ్రబుధోత్తం సప్రమోదావహం రామానందమహామునీంద్రకృతయా రత్నప్రభాటీకయా । యుక్తం శంకరభాష్యమేతదఖిలం ముద్రాంకనైర్ముద్రితం సుబ్రహ్మణ్యసుధీంద్రనామ్నరచితశ్రీరత్నమాలాంచితం॥ ౧౮ ॥···

శ్రీ

శ్రీమచ్ఛంకరభగ

శారీరకమీమా

తత్తదధ్యాయగతాఃపాదగతాశ్చా

విషయసంఖ్యా. అధ్యాయార్థస

౧. ప్రథమాధ్యాయే, సర్వేషాం వేదాంతవాక్యానాం బ్ర

౨. ద్వితీయాధ్యాయే, సంభావితవిరోధః పరిహ్రియతే. గా

౩. తృతీయాధ్యాయే, విద్యాసాధననిర్ణయః క్రియతే. ౧౦౬

౪. చతుర్థాధ్యాయే, విద్యాఫలనిర్ణయః క్రియతే. .. స్య

అథప్రథమాధ్యాయగతపాదార్థః

౧. ప్రథమపాదే, సర్వజ్ఞస్య సర్వాత్మత్వసర్వపాపహరత్వాదిస్పష్ట

౨. ద్వితీయపాదే, అస్పష్టబ్రహ్మలింగత్వే సత్యుపాస్యవిషయం వాక్యజా

౩. తృతీయపాదే, అస్పష్టబ్రహ్మలింగత్వే సతి జ్ఞేయబ్రహ్మవిషయం వాక్య

౪. చతుర్థపాదే, అవ్యక్తపదమజాపదం చేత్యేవమాదిసందిగ్ధంపదజాతంచి

ద్వితీయాధ్యాయగతపాదార్థస

౫. ప్రథమపాదే, సాంఖ్యయోగకాణాదాదిస్మృతిభిః సాంఖ్యాది
తసమన్వయస్యపరిహృతః. ...

౬. ద్వితీయపాదే, సాంఖ్యాదిమతానాం దుష్టత్వం ప్రదర్శితం.

౭. తృతీయపాదే, పూర్వభాగేన పంచమహాభూతశ్రుతీనాము త్తర

౮. చతుర్థపాదే, లింగశరీరశ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధః పరిహృతః.

తృతీయాధ్యాయగతపాదార్థస

౯. ప్రథమపాదే, జీవస్య పరలోకగమనాగమనే విచార్య వైరాగ్యం

౧౦. ద్వితీయపాదే, పూర్వభాగేన త్వంపదార్థః ఉత్తరభాగేన తత్ప

౧౧. తృతీయపాదే, సగుణవిద్యాసు గుణోపసంహారో నిర్గుణే బ్రహ్మ

౧౨. చతుర్థపాదే, నిర్గుణజ్ఞానస్య బహిరంగసాధనభూతాన్యాశ్ర
భూతానిశమదమశ్రవణమనననిదిధ్యాసనభూయ

౧౩. ప్రథమపాదే, శ్ర

౧౪. ద్వితీయపాదే,

౧౫. తృతీయపాదే,

౧౬. చతుర్థపాదే.

నుక్రమణికా

అధికరణసంఖ్యా.		పుటసంఖ్యా.
౭	తదభిధ్యానాధికరణం	౩౦౦
౮	విపర్యయాధికరణం	౩౦౧
౯	అంతరావిజ్ఞానాధికరణం	౩౦౨
౧౦	చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణం	౩౦౩
౧౧	ఆత్మాధికరణం	౩౦౪
౧౨	జ్ఞాధికరణం	౩౦౬
౧౩	ఉత్క్రాంతిగత్యాగత్యధికరణం	౩౦౭
౧౪	కర్త్రధికరణం	౩౧౫
౧౫	తక్షాధికరణం	౩౧౭
౧౬	పరాయత్తాధికరణం	౩౨౧
౧౭	అంశాధికరణం	౩౨౩
	—* ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే *—	౩౩౧
౧	ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం	౩౩౧
౨	సప్తగత్యధికరణం	౩౩౪
౩	ప్రాణాణుత్వాధికరణం	౩౩౭
౪	శ్రేష్ఠాధికరణం	౩౩౭
౫	వాయుక్రియాధికరణం	౩౩౮
౬	శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం	౩౪౧
౭	జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం	౩౪౧
౮	ఇంద్రియాధికరణం	౩౪౩
౯	సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం	౩౪౫
	—* తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే *—	౧
౧	తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణం	౧
౨	కృతాత్యయాధికరణం	౬
౩	అనిష్టాదికార్యధికరణం	౧౧
౪	తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం	౧౪
౫	నాతిచిరాధికరణం	౧౫
౬	అన్యాధిష్ఠితాధికరణం	౧౫
	—* తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే *—	౧౮
౧	సంధ్యాధికరణం	౧౮
౨	తదభావాధికరణం	౨౩
౩	కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం	౨౬
౪	ముగ్ధాధికరణం	౨౭
౫	ఉభయలింగాధికరణం	౨౯
౬	ప్రకృతైతావత్త్వాధికరణం	౩౭
౭	పరాధికరణం	౪౨
౮	ఫలాధికరణం	౪౫

అధికరణసంఖ్యా.		పుటసంఖ్యా.
	—* తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే *—	౪౮
౧	సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణం	౪౮
౨	ఉపసంహారాధికరణం	౫౨
౩	అన్యథాత్వాధికరణం	౫౩
౪	వ్యాప్త్యధికరణం	౫౬
౫	సర్వాభేదాధికరణం	౫౮
౬	ఆనందాద్యధికరణం	౫౯
౭	ఆధ్యానాధికరణం	౬౦
౮	ఆత్మగృహీత్యధికరణం	౬౧
౯	కార్యాఖ్యానాధికరణం	౬౪
౧౦	సమానాధికరణం	౬౬
౧౧	సంబంధాధికరణం	౬౭
౧౨	సంభృత్యధికరణం	౬౯
౧౩	పురుషవిద్యాధికరణం	౭౦
౧౪	వేధాద్యధికరణం	౭౧
౧౫	హాన్యధికరణం	౭౪
౧౬	సాంపరాయాధికరణం	౭౮
౧౭	గతేరర్థవత్త్వాధికరణం	౭౯
౧౮	అనియమాధికరణం	౮౦
౧౯	యావదధికారాధికరణం	౮౧
౨౦	అక్షరధ్యధికరణం	౮౩
౨౧	ఇయదామననాధికరణం	౮౪
౨౨	అంతరత్వాధికరణం	౮౫
౨౩	వ్యతిహారాధికరణం	౮౬
౨౪	సైవహిసత్యాద్యధికరణం	౮౭
౨౫	కామాద్యధికరణం	౮౮
౨౬	ఆదరాదలోపాధికరణం	౮౯
౨౭	తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం	౯౧
౨౮	ప్రదానాధికరణం	౯౩
౨౯	లింగభూయస్త్వాధికరణం	౯౫
౩౦	శరీరేభావాధికరణం	౧౦౧
౩౧	అంగావబద్ధాధికరణం	౧౦౨
౩౨	భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం	౧౦౪
౩౩	శబ్దాదిభేదాధికరణం	౧౦౫
౩౪	వికల్పాధికరణం	౧౦౬
౩౫	కామ్యాధికరణం	౧౦౭
౩౬	యథాశ్రయభావాధికరణం	౧౦౭

అధికరణసంఖ్యా. — పుటసంఖ్యా.

ఏతచ్ఛాస్త్రాంతర్గతసర్వాధికరణసంఖ్యా ౧౯౨

శ్రీరస్తు

ఓంనమోభగవతేవాసుదేవాయ.

రత్నప్రభాభూషిత శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

రత్నప్రభా.

యమిహకారుణికం శరణంగతోఽప్యతిరసోహరతి అపమృత్యుకం । తమహమాశుహరింపరమాశ్రయేజనక జాంకమనంతసుఖాకృతిం॥విఘ్నహరోఽరిహరోహరిరాదరోఽపిత్వన్వయః ॥౧॥ శ్రీగౌర్యాసహితంనిఖిలార్థదంనిజపదాంభోజేనము క్తిప్రదంప్రౌఢంవిఘ్నవనంహరంతమనఘంశ్రీఢుండితుండాసినా । వందేచర్మకపాలికోపకరణైర్వైరాగ్యసౌఖ్యాస్ప దంనాస్తీతిప్రదిశంతమంతవిధురం శ్రీకాశికేశంశివం॥ప్రదిశంతముపదిశంతమ్ ॥౨॥ యత్కృపాలవమాత్రేణమూకో భవతిపండితః । వేదశాస్త్రప్రదాత్రీంతాంవాణీం పీనాకరాంభజే ॥౩॥ కామాక్షీదత్తమద్ధప్రచురసురనుతపాణ్డిత్యభా జ్యానిపూజ్యశ్రీగౌరీనాయకాభిఖ్యప్రకటనశివరామార్యలబ్ధాత్మబోధైః । శ్రీమద్గోపాలగీర్భిఃప్రకటితపరమాద్వైతభా స్వన్మితాస్యశ్రీమద్గోవిందవాణీచరణకమలగోఽసర్వతోఽహంయథాఽలిః॥ మోక్షపుర్యాంకాంచ్యాంశ్రీకామాక్ష్యా దత్తంపాయసందైవైరపిస్తుతం పాణ్డిత్యంసంపూర్ణంప్రకృష్టాద్వయసూత్రంవాయుదోఽన్యమన్నంతేనాతిపూజ్యాఃశ్రీశివ రామయోగినః- కించశివశ్చాసౌ రామశ్చేతి స్వనామ్నాశ్రీగౌరీనాయకయోరభేదంప్రకటయంతీతేభ్యోగురుభ్యోల బ్ధాత్మబోధాస్తైః శ్రీగోపాలసరస్వతీభిర్గురిభిరిత్యర్థః ॥౪॥ శ్రీశంకరంభాష్యకృతంప్రణమ్యవ్యాసంహరింసూత్రకృ తంచకుర్వే । శ్రీభాష్యవిద్వైపరహంసతుష్ట్యైవాగ్జాలబంధచ్ఛిదమభ్యుపాయం॥ అత్రభాష్యేకఠినవాగూర్మిణజాలేన యోబంధఃజాలబంధఃపక్షిణామివపరమహంసానాంక్లేశఃతన్నాశకమభేద్యముపాయంకర్మీత్యర్థః॥ ౫ ॥ విస్తృతగ్రంథ వీక్షాయామలసంయస్యమానసం। వ్యాఖ్యానసద్ధమార్థాభాష్యరత్నప్రభాభిదా॥ ౬॥ శ్రీమచ్ఛారీరకంభాష్యంప్రాప్య వాఙ్మద్ధిమాప్నుయాత్। ఇతిశ్రమోమేసఫలోగంగాంరథ్యోదకంయథా॥ ౭ ॥ యదజ్ఞానసముద్భూతమింద్రజాల మిదంజగత్। సత్యజ్ఞానసుఖానంతంతదహంబ్రహ్మనిర్భయమ్॥౮॥ ... ... *

ఇహఖలు'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య' ఇతి నిత్యాధ్యయనవిధినాఽధీతసాంగస్వాధ్యాయస్య'తద్విజిజ్ఞాసస్వ' 'సోఽన్వేష్ట వ్యః సవిజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్య' ఇతి శ్రవణవిధిరుపలభ్యతే।తస్యార్థః । అమృతత్వకామేనా ద్వైతాత్మవిచారఏవవేదాంతవాక్యైఃకర్తవ్య ఇతి। తేనకామ్యేననియమవిధినాఽర్థాద్విద్వాన్ శాస్త్రప్రవృత్తిర్వైది కానాంపురాణాదిపాఠధాన్యంవానిరస్యత ఇతివస్తుగతిః । తత్రకశ్చిదిహజన్మనిజన్మాంతరేవాఽనుష్ఠితయజ్ఞాదిభిర్భి న్నాంతఃకరణస్సన్ తోఽస్యశ్రవణవిధేఃకోవిషయః?కింఫలం? కోఽధికారీ?కస్సంబంధః? ఇతిజిజ్ఞాసతే। తంజిజ్ఞాసుము పలభమానో భగవాన్ బాదరాయణస్తదనుబంధచతుష్టయంశ్రవణాత్మకశాస్త్రారంభప్రయోజకం న్యాయేన నిర్ణేతుమి దంసూత్రంరచయాంచకార 'అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసే'తి । నన్వనుబంధజాతంవిధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యైరేవ జ్ఞా తుంశక్యం। తథాహి-'తద్యథేహకర్మచితోలోకఃక్షీయతఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయత' ఇతిశ్రుత్యా 'యత్కృ తకంతదనిత్య'మితిన్యాయవత్యా 'నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిత్' 'యోవైభూమాతదమృతమన్యదార్త'మిత్యాదిశ్రు త్యాచభూమాత్మానిత్యస్తతోఽన్యదనిత్యమితివివేకోలభ్యతే।కర్మణాకృష్యాదినాచితఃసంపాదితఃసస్యాదిర్లోకోభోగ్య ఇత్యర్థః। విపశ్చిత్ నిత్యజ్ఞానస్వరూపః। 'పరీక్ష్యలోకాన్కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణోనిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతఃకృతేన' 'ఆత్మనస్తుకామాయసర్వంప్రియంభవతీ'త్యాదిశ్రుత్యాఅనాత్మమాత్రేవైరాగ్యంలభ్యతే । పరీక్ష్యాఽనిత్యత్వేననిశ్చి

త్య. అకృతో మోక్షః కృతేన కర్మణా నాస్తీతి-కర్మతత్ఫలేభ్యః వైరాగ్యం ప్రాప్తవానిత్యర్థః। శాంతో దాంత ఉపరత స్తితిక్షుస్సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యే'దితి శ్రుత్యా శమాదిషట్కం లభ్యతే । 'సమాహితో భూత్వే'తి కాణ్వపాఠః। ఉపరతిః సన్న్యాసః। 'న చ పునరావర్తత' ఇతి స్వయంజ్యోతిరానందాత్మకమోక్షస్య నిత్యత్వశ్రుత్యా ముముక్షా లభ్యతే। తథా చ వివేకాదివిశేషణవానధికారీతి జ్ఞాతుం శక్యం-యథా 'య ఏతా రాత్రీరుపయంతీ'తి రాత్రిసత్రవిధౌ ప్రతితిష్ఠంతీత్యర్థవాదస్థప్రతిష్ఠాకామస్తద్వత్ । తథా 'శ్రోతవ్య' ఇత్యత్ర ప్రత్యయార్థస్య నియోగస్య ప్రకృత్యర్థో విచారో విషయః। విచారస్య వేదాంతా విషయా ఇతి శక్యం జ్ఞాతుం। 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇత్యద్వైతాత్మదర్శనముద్దిశ్య 'శ్రోతవ్య' ఇతి విచారవిధానాత్ । నహి విచారస్సాక్షాద్దర్శనహేతుః అప్రమాణత్వాత్ అపి తు ప్రమాణవిషయత్వేన। ప్రమాణం చాద్వైతాత్మని వేదాంతా ఏవ। 'తంత్వౌపనిషదం పురుషం' 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః। వేదాంతానాం చ ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యం విషయః 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'తి శ్రుతేః। ఏవం విచారవిధేః ఫలం సుజ్ఞానద్వారా ముక్తిః 'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిశ్రుతేః। తథా సంబంధోఽప్యధికారిణా విచారస్య కర్తవ్యతారూపః ఫలస్య ప్రాప్యతారూప ఇతి యథాయోగం సుబోధః। తస్మాదిదం సూత్రం వ్యర్థమితి చేన్నైవం। ఏతేషామధికార్యాదీనాం శ్రుతీనాం స్వార్థతాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూత్రాభావే కిం వివేకాదివిశేషణవానధికారీ ఉతాన్యః? కిం వేదాంతాః పూర్వతంత్రేణగతార్థాః? అగతార్థా వా? కిం బ్రహ్మ ప్రత్యగభిన్నం? న వా? కిం ముక్తిః స్వర్గాదివల్లోకాంతరమాత్మస్వరూపా వేతి? సంశయానివృత్తేః- తస్మాదాగమవాక్యైరాపాతతః ప్రతిపన్నాధికార్యాదినిర్ణయార్థమిదం సూత్రమావశ్యకం। తదుక్తం ప్రకాశాఖ్యశ్రీచరణైః। 'అధికార్యాదీనామాగమికత్వేఽపి న్యాయేన నిర్ణయార్థమిదం సూత్ర'మితి। యేషాం మతే శ్రవణే విధిర్నాస్తి తేషామవిహితశ్రవణేఽధికార్యాదినిర్ణయానపేక్షణాత్ సూత్రం వ్యర్థమిత్యాపతతీత్యలం ప్రసంగేన॥ ... *

తథా చాస్య సూత్రస్య శ్రవణవిధ్యపేక్షితాధికార్యాదిశ్రుతిభిః స్వార్థనిర్ణయాయోత్థాపితత్వాత్ హేతుహేతుమద్భావశ్శ్రుతిసంగతిః। శాస్త్రారంభహేత్వనుబంధనిర్ణాయకత్వేనోపోద్ఘాతత్వాచ్ఛాస్త్రాదిసంగతిః। అధికార్యాదిశ్రుతీనాం స్వార్థే సమన్వయోక్తేస్సమన్వయాధ్యాయసంగతిః। 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్యం' 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుతీనాం సర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం విషయాదౌ సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః। ఏవం సర్వసూత్రాణాం శ్రుత్యర్థనిర్ణాయకత్వాత్ శ్రుతిసంగతిః। తత్తదధ్యాయే తత్తత్పాదే చ సమానప్రమేయత్వేన సంగతిరూహనీయా। ప్రమేయం చ కృత్స్నశాస్త్రస్య బ్రహ్మ, అధ్యాయానాంతు సమన్వయావిరోధసాధనఫలాని। తత్ర ప్రథమపాదస్య స్పష్టబ్రహ్మలింగశ్రుతీనాం సమన్వయః ప్రమేయః । ద్వితీయతృతీయయోరస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం । చతుర్థపాదస్య పదమాత్రసమన్వయ ఇతి భేదః। అస్య చాధికరణస్య ప్రాథమ్యాన్నాధికరణసంగతిరపేక్షితా॥ ... ... *

అథాధికరణమారభ్యతే.

'శ్రోతవ్య' ఇతి విహితశ్రవణాత్మకం వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రం విషయః। తత్కిమారబ్ధవ్యం న వేతి విషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయః। తత్ర 'నాహం బ్రహ్మే'తి భేదగ్రాహిప్రత్యక్షేణ కర్తృత్వాకర్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వలింగకానుమానేన చ విరోధేన బ్రహ్మాత్మనోరైక్యస్య విషయస్యాసంభవాత్, సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిరూపఫలాసంభవాచ్చ నారంభణీయమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే'తి। అత్ర శ్రవణవిధిసమానార్థత్వాయ కర్తవ్యేతిపదమధ్యాహర్తవ్యం। అధ్యాహృతం చ భాష్యకృతా 'బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యే'తి। తత్ర ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్జ్ఞానేచ్ఛయోః కర్తవ్యత్వానన్వయాత్ ప్రకృత్యా ఫలీభూతం బ్రహ్మజ్ఞానమజహల్లక్షణయోచ్యతే । ప్రత్యయేనేచ్ఛాసాధ్యో విచారో జహల్లక్షణయా। తథా చ 'బ్రహ్మజ్ఞానాయ విచారః కర్తవ్య' ఇతి సూత్రస్య శ్రౌతార్థస్సంపద్యతే। తత్ర జ్ఞానస్య స్వతః ఫలత్వాయోగాత్। ప్రమాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వాత్మకానర్థనివర్తకత్వేనైవ ఫలత్వం వక్తవ్యం । తత్రానర్థస్య సత్యత్వే జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్త్యయోగాదధ్యస్తత్వం వక్తవ్యమితి బంధస్యాధ్యస్తత్వమర్థాత్సూచితం । తచ్చ శాస్త్ర

స్వవిషయప్రయోజనవత్త్వసిద్ధిహేతుః। తథాహి శాస్త్రమారబ్ధవ్యం విషయప్రయోజనవత్త్వాద్భోజనాదివత్। శాస్త్రం ప్రయోజనవత్ బంధనివర్తకజ్ఞానహేతుత్వాత్ 'రజ్జురియ'మిత్యాదివాక్యవత్। బంధోఽజ్ఞాననివర్త్యః అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జుసర్పవదితి ప్రయోజనసిద్ధిః । ఏవమర్థాద్బ్రహ్మాజ్ఞానాజ్జీవగతానర్థభ్రమనివృత్తిం ఫలం సూత్రయన్ జీవబ్రహ్మణోరైక్యం విషయమప్యర్థాత్సూచయతి। అన్యజ్ఞానాదన్యత్ర భ్రమానివృత్తేః ।జీవో బ్రహ్మాభిన్నః తద్జ్ఞాననివర్త్యాధ్యాసాశ్రయత్వాత్ యదిత్థం తత్తథా యథా శుక్త్యభిన్న ఇదమంశ ఇతి। విషయసిద్ధిహేతురధ్యాస ఇత్యేవం విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి। అత్ర పూర్వపక్షే బంధస్య సత్యత్వేనజ్ఞానమాత్రాదనివృత్తేరుపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం । సిద్ధాంతే జ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వివేకః । ఏతత్సర్వం మనసి నిధాయ బ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాఖ్యాతుకామో భగవాన్ భాష్యకారః సూత్రేణ విచారకర్తవ్యతారూపశాస్త్రార్థాన్యథాఽనుపపత్త్యాఽర్థాత్ సూత్రితవిషయప్రయోజనవత్త్వస్యోపోద్ఘాతత్వాత్ తత్సిద్ధిహేత్వధ్యాసమాక్షేపసమాధానాభ్యాం ప్రథమం వర్ణయతి 'యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి । ఏతేన సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాదధ్యాసగ్రంథో న భాష్యమితి నిరస్తం । అర్థికార్థస్పర్శిత్వాత్॥

యత్తు మంగళాచరణాభావాదవ్యాఖ్యేయమిదం భాష్యమితి తన్న। సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యంతభాష్యరచనార్థం తదర్థస్య సర్వోపప్లవరహితస్య విజ్ఞానఘనప్రత్యగర్థస్య తత్త్వస్య స్మృతత్వాత్ । అతో నిర్దోషత్వాదిదం భాష్యం వ్యాఖ్యేయం॥ ... ...

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో

ర్వ్యా॥ లోకే శుక్తావిదం రజతమితి భ్రమస్య సత్యరజతే ఇదం రజతమిత్యధిష్ఠానసామాన్యారోప్యవిశేషయోరైక్యప్రమాహితసంస్కారజన్యత్వం దృష్టమితి। అతో భ్రమస్య నాత్మాహంకారాధ్యాసే పూర్వప్రమా వాచ్యా, సా చాత్మానాత్మనోర్వాస్తవైక్యమపేక్షతే, న హి తదస్తి। తథాహి ఆత్మానాత్మనావైక్యశూన్యౌ పరస్పరైక్యాయోగ్యత్వాత్ తమఃప్రకాశవదితి మత్వా హేతుభూతం విరోధం వస్తుతః ప్రతీతితో వ్యవహారతశ్చ సాధయతి॥ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి॥ న చ 'ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చే'తి (పా ౭।౨।౯౮) సూత్రేణ 'ప్రత్యయోత్తరపదే చ పరతో యుష్మదస్మదోర్మపర్యంతస్య త్వమావాదేశౌ స్త' ఇతి విధానాత్ 'త్వదీయం మదీయం త్వత్పుత్రో మత్పుత్ర' ఇతివత్ 'త్వన్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి స్యాదితి వాచ్యం 'త్వమావేకవచనే'(పా ౭।౨।౯౭) ఇత్యేకవచనాధికారాత్। అత్ర చ యుష్మదస్మదోరేకార్థవాచిత్వాభావాదనాత్మనాం యుష్మదర్థానాం బహుత్వాదస్మదర్థచైతన్యస్యాప్యుపాధితో బహుత్వాత్। నన్వేవం సతి కథమత్ర భాష్యే విగ్రహః? న చ 'యూయమితి ప్రత్యయో యుష్మత్ప్రత్యయః వయమితి ప్రత్యయోఽస్మత్ప్రత్యయస్తద్గోచరయోరితి విగ్రహ' ఇతి వాచ్యం। శబ్దసాధుత్వేఽప్యర్థాసాధుత్వాత్ । న హ్యహంకారాద్యనాత్మనో యూయమితి ప్రత్యయవిషయత్వమస్తీతి చేన్న। గోచరపదస్య యోగ్యతాపరత్వాత్ । చిదాత్మా తావదస్మత్ప్రత్యయయోగ్యః తత్ప్రయుక్తసంశయాదినివృత్తిఫలభాక్త్వాత్, న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాదితి భాష్యోక్తేశ్చ। యద్యప్యహంకారాదిరపి తద్యోగ్యస్తథాపి చిదాత్మనస్స్వప్రకాశాదత్యంతభేదసిద్ధ్యర్థం యుష్మత్ప్రత్యయయోగ్య ఇత్యుచ్యతే। *

అత్రమచ్ఛ్రీచరణాస్తు టీకాయోజనాయామేవమాహుః। 'సంబోధ్యచేతనో యుష్మత్పదవాచ్యః, అహంకారాదివిశిష్టచేతనోఽస్మత్పదవాచ్యః, తథా చ యుష్మదస్మదోః స్వార్థే ప్రయుజ్యమానయోరేవ త్వమాదేశనియమో న లాక్షణికయోః 'యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావా'వితి (పా ౮।౧।౨౦।) సూత్రాత్ సాంగత్యప్రసంగాత్ అత్ర శబ్దలక్షకయోరివ చిన్మాత్రజడమాత్రలక్షకయోరపి న త్వమాదేశో లక్షకత్వావిశేషా'దితి। యదితరయోశ్శబ్దబోధకత్వే సత్యేవ త్వమాదేశాభావ ఇత్యనేన సూత్రేణ జ్ఞాపితం తదాఽస్మిన్ భాష్యే యుష్మత్పదేన యుష్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః పరాగర్థో లక్ష్యతే, అస్మత్పదేనాస్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః ప్రత్యగాత్మా। తథా చ లక్ష్యతావచ్ఛేదకతయా శ

శబ్దోఽపి బోధ్యత ఇతి నస్వమాదేశః। న చ పరాక్త్వప్రత్యక్త్వయోరేవ లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వం న శబ్దయోగ్యత్వాంశస్య గౌరవాదితి వాచ్యం। పరాక్ప్రత్యగ్విరోధస్ఫురణార్థం విరుద్ధశబ్దయోగ్యత్వస్యాపి వక్తవ్యత్వాత్। అత ఏవ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి వక్తవ్యత్వేఽపీదంశబ్దోఽస్మదర్థే లోకే వేదే చ బహుశః 'ఇమే వయమాస్మహే' 'ఇమే విదేహాః' 'అయమహమస్మీ'తి చ ప్రయోగదర్శనాత్ నాస్మచ్ఛబ్దవిరోధీతి యుష్మచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః। ఇదంశబ్దప్రయోగే విరోధాస్ఫూర్తేః। ఏతేన చేతనవాచిత్వాదస్మచ్ఛబ్దః పూర్వం ప్రయోక్తవ్యః 'అభ్యర్హితం పూర్వ'మితి న్యాయాత్ 'త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య'మితి (పా.1.2.72) సూత్రేణ విహితః శేషశ్చ స్యాదితి నిరస్తం। 'యుష్మదస్మదో'రితి సూత్ర ఇవాత్రాపి పూర్వనిపాతైకశేషయోరప్రాప్తేః, ఏకశేషే వివక్షితవిరోధాసామర్థ్యాచ్చ। వృద్ధాస్తు 'యుష్మ'స్థానే నాస్మదోఽనుప్రయుక్తస్యార్థస్య అనాత్మత్వాద్యారోపాపవాదన్యాయేన గ్రహణం ద్యోతయితుమాహుః 'యుష్మద్గ్రహణ'మిత్యాహుః। తత్ర యుష్మదస్మత్పదాభ్యాం పరాక్ప్రత్యక్త్వేనానాత్మాత్మనోర్వస్తుతో విరోధ ఉక్తః। ప్రత్యయపదేన ప్రతీతితో విరోధ ఉక్తః। ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయోఽహంకారాదిరనాత్మా ప్రత్యక్తయా భాతి, ఆత్మా తు ప్రతీయత్వాత్ప్రత్యయః స్వప్రకాశతయా భాతి। గోచరపదేన వ్యవహారతో విరోధ ఉక్తః। యుష్మదర్థః ప్రత్యగాత్మని నాస్తి దేహాదిష్వహమిత్యాద్యవ్యవహారగోచరః, అస్మదర్థస్త్వనాత్మప్రవిలాపేన అహం బ్రహ్మేతి వ్యవహారగోచర ఇత్యర్థాద్విరోధస్ఫురణా। యుష్మచ్చాస్మచ్చ యుష్మదస్మదీ, తే ఏవ ప్రత్యయాస్తావాగోచరౌ చేతి యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరౌ తయోస్త్రిధా విరుద్ధస్వభావయోః ఇతరేతరభావోఽన్యోన్యతాదాత్మ్యం వా తదనుపపత్తౌ సిద్ధాయామిత్యన్వయః। విరుద్ధస్వభావే హేతుమాహ ఘటపటవత్తాదాత్మ్యం కిం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ విషయవిషయిణోరితి॥ దృశ్యయోర్విషయవిషయిత్వాద్ఘటపటయోరివ న తాదాత్మ్యమితి భావః। యుష్మదస్మదీపరాక్ప్రత్యగ్వస్తునీ, తే ఏవ ప్రత్యయశబ్దగోచరత్వేన విగ్రహః। అత్ర ప్రత్యయగోచరపదా

> ర్విషయవిషయిణోస్తమః ప్రకాశవద్విరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావాను
> పపత్తౌ సిద్ధాయాం తద్ధర్మాణామపితరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యతో
> ఽస్మత్ప్రత్యయగోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య

భ్యామనాత్మనాత్మనోః ప్రత్యక్పరాగ్భావేన చిదచిత్త్వం హేతుర్దర్శితః, తత్ర హేతుమాహ విషయవిషయిణోరితి। అనాత్మనో గ్రాహ్యత్వాజ్జడత్వం ఆత్మనస్తు గ్రాహకత్వాచ్చిత్త్వం వాచ్యం। అచిత్త్వే స్వస్యాన్యేన గ్రహణస్యాత్మకర్తృత్వ విరోధేనాసంభవాత్ప్రత్యక్త్వాపత్తేరిత్యర్థః। యతశ్చిత్త్వం వా హేతుర్హేతుమద్భావః। నన్వేవమాత్మానాత్మనోః పరాక్ప్రత్యక్త్వేన చిదచిత్త్వేన గ్రాహ్యగ్రాహకత్వేన చ విరోధాత్తమఃప్రకాశవదైక్యస్య తాదాత్మ్యస్యానుపపత్తావసత్త్వాంతత్ప్రతియోగిస్వభావేనాధ్యాసాభావేఽపి తద్ధర్మాణాం చైతన్యసుఖజాడ్యదుఃఖాదీనాం వ్యత్యయేనాధ్యాసోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ తద్ధర్మాణామపీతి ॥ తయోరాత్మానాత్మనోర్ధర్మాస్తద్ధర్మాస్తేషామపితరేతరభావానుపపత్తిః। ఇతరత్ర ధర్మ్యంతర ఇతరేషాం ధర్మాణాం భావస్సంసర్గస్తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః। నహి ధర్మిణోస్సంసర్గం వినా ధర్మాణాం వినిమయోఽస్తి। స్ఫటికే లోహితవస్తుసాన్నిధ్యాల్లౌహిత్యస్య సంసర్గః। అసంగాత్మధర్మిణః కేనాప్యసంసర్గాద్ధర్మిసంసర్గపూర్వకో ధర్మసంసర్గః సుతరాం నాస్తీత్యభిప్రేత్యోక్తః సుతరామితి॥ నన్వాత్మానాత్మనోస్తాదాత్మ్యస్య తద్ధర్మసంసర్గస్య చాభావేఽప్యధ్యాసః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఇత్యత ఇతి ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా తాదాత్మ్యాద్యభావేన తత్ప్రతియోగ్యభావాదతః ప్రమాణస్య సంస్కారస్యాధ్యాసహేతోరభావాదధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమిత్యన్వయః। మిథ్యాశబ్దో ద్వ్యర్థకః, అపహ్నవవచనః అనిర్వచనీయతావచనశ్చేతి। అత్రాపహ్నవార్థః। నను కస్యాధ్యాసోఽపహ్నూయత ఇత్యాశంక్యాత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాణామనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాణామధ్యాసో నిరస్యత ఇత్యాహ ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచర ఇత్యాదినా॥ అహమితిప్రత్యయయోగ్యత్వం బుద్ధ్యాదేరప్యస్తీత్యతస్తమాత్మానం వివేచయతి॥ విషయిణీతి॥ బుద్ధ్యాదిసాక్షిణీత్యర్థః। సాక్షిత్వే హేతుః॥ చిదాత్మక ఇతి॥ అహమితి భాసమానే చిదంశాత్మనీత్యర్థః ॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచర

స్యేతి॥ త్వంకారయోగ్యస్యేదమర్థస్యేతి యావత్। నన్వహమితి భాసమానబుద్ధ్యాదేః కథమిదమర్థత్వమిత్యత ఆహ॥ విషయస్యేతి॥ సాక్షిభాస్యస్యేత్యర్థః। సాక్షిభాస్యత్వరూపోపలక్షణయోగాద్బుద్ధ్యాదేర్ఘటాదివదిదమర్థత్వం న ప్రతిభాసత ఇతి భావః। అథవా యదాత్మనో ముఖ్యం సర్వాంతరత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం ప్రతీతిత్వం బ్రహ్మాస్మీతి వ్యవహారగోచరత్వం చోక్తం తదసిద్ధం, అహమితి ప్రతీయమానత్వాత్ అహంకారవదిత్యాశంక్యాహ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచర ఇతి॥ అస్మచ్చాసౌ ప్రత్యయశ్చాసౌ గోచరశ్చ తస్మిన్నిత్యర్థః। అహంవృత్తివ్యంగ్యస్ఫురణత్వం స్ఫురణవిషయత్వం వా హేతుః। ఆద్యే దృష్టాంతే హేత్వసిద్ధిః, ద్వితీయే తు పక్షే తదసిద్ధిరిత్యాత్మనో ముఖ్యం ప్రత్యక్త్వాది యుక్తమితి భావః॥ నను యదాత్మనో విషయిత్వం తదసిద్ధం 'అనుభవామీ'తి శబ్దవత్త్వాదహంకారవదిత్యత ఆహ॥ విషయిణీతి॥ వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వం వా హేతుః। నాద్యః। పక్షే తదసిద్ధేః। నాంత్యః। దృష్టాంతే తద్వైకల్యాదితి భావః। 'దేహం జానామీ'తి దేహాహంకారయోర్విషయవిషయిత్వేఽపి మనుష్యోఽహమిత్యభేదాధ్యాసవదాత్మాహంకారయోరప్యధ్యాసస్స్యాదిత్యత ఆహ॥ చిదాత్మక ఇతి॥ తయోర్జాడ్యాల్పత్వాభ్యాం సాదృశ్యాదధ్యాసేఽపి చిదాత్మన్యనవచ్ఛిన్నే జడాల్పాహంకారాదేర్నాధ్యాస ఇతి భావః। 'అహ'మితి భాస్యత్వాదాత్మవదహంకారస్యాపి ప్రత్యక్త్వాదికం ముఖ్యమేవ, తతః పూర్వోక్తపరాక్త్వాద్య సిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ॥ యుష్మదితి॥ అహంవృత్తిభాస్యత్వమహంకారే నాస్తి కర్తృకర్మత్వవిరోధాత్, చిద్భాస్యత్వం చిదాత్మన్యనాస్తీతి హేత్వసిద్ధిః। అతో బుద్ధ్యాదేః ప్రతిభాసతః ప్రత్యక్త్వేఽపి పరాక్త్వాదికం ముఖ్యమేవేతి భావః॥ యుష్మత్పరాక్తచ్చాసౌ ప్రత్యయశ్చేతి ప్రత్యయశ్చాసౌ కర్తృత్వాదివ్యవహారగోచరశ్చ తస్యేతి విగ్రహః॥ తస్య హేయత్వార్థమాహ॥ విషయస్యేతి॥ షిఞ్ బంధనే। విషిణోతి బధ్నాతీతి విషయస్తస్యేత్యర్థః॥ ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసో మిథ్యా భవతు, అనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాధ్యాసః కిం న స్యాత్? 'అహం స్ఫురామి' 'సుఖీ'త్యాద్యనుభవాదిత్యాశంక్యాహ॥ తద్విపర్యయేణేతి॥ తస్మాదనాత్మనో విపర్యయో విరుద్ధస్వభావశ్చిత్త్వం, ఇత్థంభావే తృతీయా। చైతన్యాత్మనా విషయిణస్సాక్షిణస్తద్ధర్మాణాం

విషయస్య తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసస్తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాం చ విషయేఽధ్యాసో మిథ్యేతి భవి

చయోఽహంకారాదౌ విషయేఽధ్యాసః స మిథ్యేతి నాస్తీతి భవితుం యుక్తం అధ్యాససామగ్ర్యభావాత్। న హ్యత్ర పూర్వప్రమాహితసంస్కారస్సాదృశ్యమజ్ఞానం వాస్తి। నిరవయవనిర్గుణస్వప్రకాశాత్మని గుణావయవసాదృశ్యస్యాజ్ఞానస్య వాయోగాత్॥ నన్వాత్మనో నిర్గుణత్వే తద్ధర్మాణామితి భాష్యం కథమితి చేదుచ్యతే। బుద్ధివృత్త్యభివ్యక్తం చైతన్యం జ్ఞానం విషయాభేదేనాభివ్యక్తం స్ఫురణం। శుభకర్మజన్యవృత్తివ్యక్తమానంద ఇత్యేవం వృత్త్యుపాధికృతభేదాత్ జ్ఞానాదీనామాత్మధర్మత్వవ్యపదేశః। తదుక్తం టీకాయాం 'ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సంతి ధర్మా అపృథక్త్వేఽపి చైతన్యాత్పృథగివావభాసంత' ఇతి। అతో నిర్గుణబ్రహ్మాత్మత్వమతే 'అహం స్ఫురామి జానామి కరోమీ'తి ప్రతీతేరర్థస్య చాధ్యాసత్వాయోగాత్ భ్రాంతిమాత్రత్వం। 'అహం నర' ఇతి సామానాధికరణ్యస్య గౌణత్వమితి మతమాస్థేయం। తథా చ బంధస్య సత్యతయాజ్ఞాననివృత్తిరూపఫలాసంభవాద్బద్ధముక్తయోర్జీవబ్రహ్మణోరైక్యాయోగేన విషయాసంభవాచ్ఛాస్త్రం నారంభణీయమితి పూర్వపక్షభాష్యతాత్పర్యం। యుక్తగ్రహణాత్పూర్వపక్షస్యప్రబలత్వం సూచయతి। తథా హి కిమధ్యాసస్యాస్తిత్వమయుక్తత్వాదభానాద్వా కారణాభావాద్వా? ఆద్యే ఇష్ట ఇత్యాహ॥ తథాపీతి॥ ప్రతీత్యనురోధాదా నాయమప్యపీతి పతితవ్యం। అధ్యాసస్యాసంగస్వప్రకాశాత్మన్యయుక్తత్వమలంకార ఇతి భావః। న ద్వితీయ ఇత్యాహ॥ అయమితి॥ 'అజ్ఞః కర్తా మనుష్యోఽహ'మితి ప్రత్యక్షానుభవాదధ్యాసస్యాభానమసిద్ధమితి భావః। న చేదం ప్రత్యక్షం కర్తృత్వాకాంశే ప్రమేతి వాచ్యం। అపౌరుషేయతయా నిర్దోషేణోపక్రమాదిలింగావధృతతాత్పర్యేణ 'తత్త్వమస్యాది'వాక్యేనాకర్తృబ్రహ్మబోధనేనాస్య భ్రమత్వనిశ్చయాత్। న చ జ్యేష్ఠప్రత్యక్షవిరోధాదాగమజ్ఞానస్యైవ బాధ ఇతి వాచ్యం దేహాత్మవాదప్రసంగాత్। 'మనుష్యోఽహ'మితి ప్రత్యక్షవిరోధేన 'అథాయమశరీర' ఇత్యాదిశ్రుత్యా దేహాన్యాత్మాసిద్ధేః। 'తస్మాదిదం రజత'మితివత్సామానాధికరణ్యప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వశంకాకళంకితస్యాగమాత్ప్రాబల్యమిత్యాస్తే

యం। కించ జ్యేష్ఠత్వం పూర్వభావిత్వం వా? ఆగమజ్ఞానం ప్రత్యుపజీవ్యత్వం వా? ఆద్యే న ప్రాబల్యం। జ్యేష్ఠస్యాపి రజతభ్రమస్య పశ్చాద్భావినా శుక్తిజ్ఞానేన బాధదర్శనాత్। న ద్వితీయః। ఆగమజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రత్యక్షాదిమూలవృద్ధవ్యవహారసంగతిగ్రహద్వారా శబ్దోపలబ్ధిద్వారా చ ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికప్రామాణ్యస్యోపజీవ్యత్వేఽపి తాత్త్వికప్రామాణ్యస్యానపేక్షితత్వాదనపేక్షితాంశస్యాగమేన బాధసంభవాదితి॥ యత్తు క్షణికయాగస్య శ్రుతిబలాత్ కాలాంతరభావిఫలహేతుత్వవత్, తథా 'విద్వాన్నామరూపాద్విముక్త' ఇతి శ్రుతిబలాత్సత్యస్యాపి జ్ఞానాన్నివృత్తిసంభవాదధ్యాసవర్ణనం వ్యర్థమితి తన్న। జ్ఞానమాత్రనివర్త్యస్య క్వాపి సత్యత్వాదర్శనాత్, సత్యస్య చాత్మవన్నివృత్త్యదర్శనాచ్చ, అయోగ్యతానిశ్చయే సతి సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతేర్బోధకత్వాయోగాత్। న చ సేతుదర్శనాత్సత్యస్య పాపస్య నాశదర్శనాన్నాయోగ్యతానిశ్చయ ఇతి వాచ్యం। తస్య శ్రద్ధానియమాదిసాపేక్షజ్ఞాననాశ్యత్వాత్, బంధస్య చ 'నాన్యః పంథా' ఇతి శ్రుత్యా జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్తిప్రతీతేః। అతః శ్రుతజ్ఞానైకనివర్త్యత్వనిర్వాహార్థమధ్యస్తత్వం వర్ణనీయం। కించ జ్ఞానైకనివర్త్యస్య కిం నామ సత్యత్వం? న తావదజ్ఞానాజన్యత్వం। 'మాయాం తు ప్రకృతిం' ఇతి శ్రుతివిరోధాన్మాయావిద్యయోరైక్యాత్। నాపి స్వాధిష్ఠానే స్వాభావశూన్యత్వం। 'అస్థూలం' ఇత్యాదినిషేధశ్రుతివిరోధాత్। నాపి బ్రహ్మవద్బాధాయోగ్యత్వం జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతివిరోధాత్। అథ వ్యవహారకాలే బాధశూన్యత్వం। తర్హి వ్యావహారికమేవ సత్యత్వమిత్యాగతమధ్యస్తత్వం। తచ్చ శ్రుత్యర్థయోగ్యతాజ్ఞానార్థం వర్ణనీయమేవ యాగస్యాపూర్వద్వారత్వవత్। న చ తజ్జిజ్ఞాస్యత్వాధికరణే తస్య వర్ణనాత్పౌనరుక్త్యం। తత్రోక్తాధ్యాసస్యైవ ప్రవృత్త్యంగవిషయాదిసిద్ధ్యర్థమాదౌ స్మర్యమాణత్వాదితి దిక్। అధ్యాసం ద్వేధా దర్శయతి॥ లోకవ్యవహార ఇతి॥ లోక్యతే మనుష్యోఽహమిత్యభిమన్యత ఇతి లోకోఽర్థాధ్యాసః తద్విషయో వ్యవహారోఽభిమాన ఇతి జ్ఞానాధ్యాసో దర్శితః। ద్వివిధాధ్యాసస్య స్వరూపలక్షణమా

తుం యుక్తం। తథాప్యన్యోఽన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతరేతరావివేకేనాత్యంతవివిక్తయోర్ధర్మధర్మిణోర్మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః సత్యానృతే మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమితి నైస

హ॥ అన్యోన్యస్మిన్నిత్యాదినా ధర్మధర్మిణోరిత్యంతేన॥ జాడ్యచైతన్యాదిధర్మాణాం ధర్మిణావహంకారాత్మానౌ తయోరత్యంతం భిన్నయోరితరేతరభేదాగ్రహణాదన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యతాదాత్మ్యం అన్యోన్యధర్మాంశ్చ వ్యత్యాసేనాధ్యస్య లోకవ్యవహార ఇతి యోజనా। అతః 'సోఽయం' ఇతి ప్రమాయా నాధ్యాసత్వం తత్తేదమర్థయోః కాలభేదేన కల్పితభేదేఽప్యత్యంతభేదాభావాదితి వక్తుమత్యంతేత్యుక్తం। న చ ధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసే ధర్మాధ్యాససిద్ధేః 'ధర్మాంశ్చ' ఇతి వ్యర్థమితి వాచ్యం। అంధత్వాదీనామింద్రియధర్మాణాం ధర్మ్యధ్యాసాస్ఫుటత్వేఽప్యంధోఽహమితి స్ఫుటోఽధ్యాస ఇతి జ్ఞాపనార్థత్వాత్। నన్వాత్మానాత్మనోః పరస్పరాధ్యస్తత్వే శూన్యవాదః స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ సత్యానృతే మిథునీకృత్యేతి॥ సత్యమనిదం చైతన్యం, తస్యానాత్మని సంసర్గమాత్రాధ్యాసో న స్వరూపస్య। అనృతం యుష్మదర్థః తస్య స్వరూపతోఽప్యధ్యాసాత్తయోర్మిథునీకరణమధ్యాస ఇతి న శూన్యతేత్యర్థః। నన్వధ్యస్య మిథునీకృత్య లోకవ్యవహార ఇతి క్త్వానామేకార్థత్వేఽధ్యస్య మిథునీకృత్యేతి పూర్వకాలవాచిత్వాప్రత్యయాదేశస్య ల్యపః కథం ప్రయోగ ఇతి చేన్న, అధ్యాసవ్యక్తిభేదాత్। తత్ర పూర్వపూర్వాధ్యాసస్యోత్తరోత్తరాధ్యాసం ప్రతి సంస్కారద్వారా పూర్వకాలత్వేన హేతుత్వద్యోతనార్థం ల్యపః ప్రయోగః। తదేవ స్పష్టయతి॥ నైసర్గిక ఇతి॥ ప్రత్యగాత్మని హేతుహేతుమద్భావేనాధ్యాసప్రవాహోఽనాదిరిత్యర్థః। నను ప్రవాహస్యావస్తుత్వాదధ్యాసవ్యక్తీనాం సాదిత్వాత్కథమనాదిత్వమితి చేత్? ఉచ్యతే। అధ్యాసత్వావచ్ఛిన్నవ్యక్తీనాం మధ్యేఽన్యతమయా వ్యక్త్యా వినాఽనాదికాలస్యావర్తనం కార్యానాదిత్వమిత్యంగీకారాత్। ఏతేన కారణాభావాదితి కల్పో నిరస్తః సంస్కారస్య నిమిత్తస్య నైసర్గికపదేనోక్తత్వాత్। న చ పూర్వప్రమాజన్య ఏవ సంస్కారో హేతురితి వాచ్యం లాఘవేన పూర్వానుభవజన్యసంస్కారస్య హేతుత్వాత్। అతః పూర్వాధ్యాసజన్యసంస్కారోఽస్తీతి సిద్ధం। అధ్యాసస్యోపాదానమాహ॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్త ఇతి॥ మిథ్యా చ తదజ్ఞానం చ మిథ్యాజ్ఞా

సంతన్నిమిత్తముపాదానం యస్యసతన్నిమిత్తస్తముపాదానఇత్యర్థః। అజ్ఞానస్యోపాదానత్వేఽపిసంస్కారదార్ఢ్యతత్త్వా వరకతయాదోషత్వేనాహంకారాధ్యాసకర్తురీశ్వరస్యోపాధిత్వేనసంస్కారకాల కర్మాదినిమిత్తపరిణామిత్వేనచ ని మిత్తత్వమితిద్యోతయన్సంనిమిత్తపదం। స్వప్రకాశాత్మన్యసంగేకథమవిద్యాసంగః సంస్కారాదిసామగ్ర్యభావాది తిశంకానిరాసార్థంమిథ్యాపదం। ప్రచండమార్తండమండలేపేచకానుభవసిద్ధాంధకారవత్ 'అహమజ్ఞ' ఇత్యనుభవసి ద్ధమజ్ఞానంసురపహ్నవంకల్పితస్యాధిష్ఠానాస్పర్శిత్వాన్నిత్యస్వరూపజ్ఞానస్యాజ్ఞానావిరోధిత్వాచ్చేతి। యద్వాఽజ్ఞానం జ్ఞానాభావఇతిశంకాపరిహారార్థంమిథ్యాపదం। మిథ్యాత్వేసతిసాక్షాజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానస్యలక్షణంమిథ్యాజ్ఞానపదే నోక్తం। జ్ఞానేనేచ్ఛాప్రాగభావస్యసాక్షాన్నివర్త్యత్వఇతివదంతంప్రతిమిథ్యాత్వేసతీత్యుక్తం। అజ్ఞాననివృత్తిద్వారాజ్ఞా ననివర్త్యబంధేఽతివ్యాప్తినిరాసాయసాక్షాదితి। అనాద్యుపాదానత్వేసతిమిథ్యాత్వంవాలక్షణం। బ్రహ్మనిరాసా ర్థంమిథ్యాత్వమితి। మృదాదినిరాసార్థమనాదీతి। అవిద్యాత్మనోస్సంబంధనిరాసార్థముపాదానత్వేసతీతి। సంప్రత్యధ్యా సంప్రథయితుమభిలపతి॥ అహమిదంమమేదమితి॥ ఆధ్యాత్మికకార్యాధ్యాసేష్వహమితిప్రథమోఽధ్యాసః। నచాధిష్ఠా నారోప్యాంశద్వయానుపలంభాన్నాయమధ్యాసఇతివాచ్యం। 'అయోదహతీ'తివత్ 'అహముపలభ' ఇతిదృగ్దృశ్యాం శయోరుపలంభాత్। ఇదంపదేనభోగ్యసంఘాతఉచ్యతే। అత్రాహమిద'మిత్యనేన 'మనుష్యోఽహ'మితితాదాత్మ్యాధ్యా సోదర్శితః। 'మమేదంశరీర'మితిసంసర్గాధ్యాసః॥ ననుదేహాత్మనోస్తాదాత్మ్యమేవసంసర్గఇతితయోఃకోభేదఇతిచేత్ స త్యం। సత్యైక్యేసతిమిథోభేదస్తాదాత్మ్యం। తత్ర 'మనుష్యోఽహ'మిత్యైక్యాంశభానం 'మమేద'మితిభేదాంశరూపసం సర్గభానమితిభేదః। ఏవంసామగ్రీసత్త్వాదనుభవసత్త్వాచ్చాధ్యాసోఽస్తీత్యతోబ్రహ్మాత్మైక్యవిరోధాభావేనవిషయ ప్రయోజనయోస్సత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితిసిద్ధాంతభాష్యతాత్పర్యం। ఏవంచసూత్రేణార్థాత్సూచితేవిషయ ప్రయోజనేప్రతిపాద్యతద్ధేతుమధ్యాసంలక్షణసంభావనాప్రమాణైస్సాధయితుంలక్షణంపృచ్ఛతి॥ ఆహేతి ॥ కింలక్ష

గ్గి కోఽయంలోకవ్యవహారః। ఆహకోఽయమధ్యాసోనామేతి। ఉచ్యతే। స్మృతిరూపః పరత్రపూర్వదృష్టావ

ణకోఽధ్యాసఇత్యాహపూర్వవాదీత్యర్థః। అస్యశాస్త్రస్యతత్త్వనిర్ణయప్రధానత్వేనవాదకథాత్వద్యోతనార్థమా హేతిపరోక్తిః। 'ఆహే'త్యాది 'కథంపునః ప్రత్యగాత్మనీ'త్యంతంప్రాగధ్యాసలక్షణపరంభాష్యం తదారభ్యసంభావ నాపరం। 'తమేతమవిద్యాఖ్య'మిత్యారభ్య 'సర్వలోకప్రత్యక్ష' ఇత్యంతంప్రమాణపరమితివిభాగః। లక్షణమాహ। ఉచ్య తఇతిస్మృతిరూపఇతి॥ అధ్యాసఇత్యనుషంగః। అత్రపరత్రావభాసఇత్యేవలక్షణం। శిష్టంపదద్వయంతదుపపాదనార్థం। త థాహి అవభాస్యతఇత్యవభాసోరజతాద్యర్థః। తస్యాయోగ్యమధికరణంపరత్రపదార్థః। అధికరణస్యాయోగ్యత్వమా రోప్యాత్యంతాభావవత్త్వంతద్వత్త్వంవా? తథాచైకావచ్ఛేదేనస్వసంసృజ్యమానేస్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వ మధ్యాసత్వమిత్యర్థః। ఇదంచసాద్యనాద్యధ్యాససాధారణంలక్షణం। సంయోగేఽతివ్యాప్తినిరాసాయఏకావచ్ఛేద నేతి। సంయోగస్య స్వసంసృజ్యమానేవృక్షేస్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వేఽపి స్వస్వాత్యంతాభావయోర్మూ లాగ్రావచ్ఛేదకభేదాన్నాతివ్యాప్తిః। పూర్వంస్వాభావవతిభూతలేపశ్చాదానీతోఘటోభాతీతిఘటేఽతివ్యాప్తినిరా సాయస్వసంసృజ్యమానఇతిపదం। తేనాభావకాలేప్రతియోగిసంసర్గస్యవర్తమానతోచ్యతఇతినాతివ్యాప్తిః। భూతత్వా వచ్ఛేదేనావభాస్యఘటేఽతివ్యాప్తివారణాయస్వాత్యంతాభావవతీతిపదం। శుక్తావిదంత్వావచ్ఛేదేనరజతసంసర్గ కాలేఽత్యంతాభావోఽస్తీతినావ్యాప్తిః। నన్వస్యలక్షణస్యాసంభవఃశుక్తౌరజతస్యసామగ్ర్యభావేనసంసర్గాసత్త్వా త్, నచస్మర్యమాణసత్యరజతస్యైవపరత్రశుక్తావవభాస్యత్వేనాధ్యస్తత్వోక్తిరితివాచ్యమన్యథాఖ్యాతిప్రసంగాదిత్య తఆహ। స్మృతిరూపఇతి ॥ స్మర్యతఇతిస్మృతిఃసత్యరజతాదిఃతస్యరూపమివరూపమస్యేతిస్మృతిరూపఃస్మర్యమాణసదృశ ఇత్యర్థః। సాదృశ్యోక్త్యాస్మర్యమాణాదారోప్యస్యభేదాన్నాన్యథాఖ్యాతిరిత్యుక్తంభవతి। సాదృశ్యముపపాదయతి॥ పూ ర్వదృష్టేతి॥ పూర్వదృష్టందర్శనంసంస్కారద్వారాపూర్వదర్శనాదవభాస్యతఇతిపూర్వదృష్టావభాసః। తేనసంస్కారజన్యజ్ఞా

నవిషయత్వం స్మర్యమాణారోప్యయోస్సాదృశ్యముక్తం భవతి స్మృత్యారోపయోస్సంస్కారజన్యత్వాత్ । నచ సంస్కారజన్యత్వాదారోపస్య స్మృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యం। దోషసంప్రయోగజన్యత్వస్యాపి వివక్షితత్వేన సంస్కారమాత్రజన్యత్వాభావాత్ । అత్ర సంప్రయోగశబ్దేనాధిష్ఠానసామాన్యజ్ఞానముచ్యతే। అహంకారాధ్యాసే ఇంద్రియసంప్రయోగాభావాత్। ఏతచ్చ దోషసంప్రయోగసంస్కారబలాచ్ఛుక్త్యాదౌ రజతముత్పన్నమస్తీతి పరత్రపరావభాస్యత్వలక్షణముపపన్నమితి స్మృతిరూపపూర్వదృష్టపదాభ్యాముపపాదితం। అన్యే తు తాభ్యాం దోషాదిత్రయజన్యత్వం కార్యాధ్యాసలక్షణముక్తమిత్యాహుః। అపరే తు స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశః; సాదృశ్యం చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం, స్మృత్యారోపయోః ప్రమాణాజన్యత్వాత్పూర్వదృష్టపదం తజ్జాతీయపరం, అభినవరజతాదేః పూర్వదృష్టత్వాభావాత్; తథా చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి పూర్వదృష్టజాతీయత్వం పారిభాషికాధ్యాసలక్షణం తాభ్యాముక్తం; పరత్రావభాసశబ్దాభ్యామధ్యాసమాత్రలక్షణం వ్యాఖ్యాతమేవ; తత్ర స్మర్యమాణగంగాదావభినవఘటే చాతివ్యాప్తినిరాసాయ ప్రమాణేత్యాదిపదద్వయమిత్యాహుః। తథాచార్థాధ్యాసే స్మర్యమాణసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనావభాస్యత ఇతి యోజనా। జ్ఞానాధ్యాసే తు స్మృతిసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనావభాసత ఇతి వాక్యం యోజనీయమితి సంక్షేపః। నను అధ్యాసే వాదివిప్రతిపత్తేః కథముక్తలక్షణసిద్ధిరిత్యాశంక్యాధిష్ఠానారోప్యస్వరూపవివాదేఽపి 'పరత్రపరావభాస' ఇతి లక్షణే సంవాదాద్యుక్తిభిస్సత్యాధిష్ఠానే మిథ్యార్థావభాససిద్ధేస్సర్వతంత్రసిద్ధాంతమిదం లక్షణమితి మత్వా అన్యథాఖ్యాతివాదిమతమాహ ॥ తం కేచిదితి ॥ కేచిదన్యథాఖ్యాతివాదినోఽన్యత్ర శుక్త్యాదావన్యధర్మస్యావయవధర్మస్య దేశాంతరస్థరూప్యాదేరధ్యాస ఇతి వదంతి । ఆత్మఖ్యాతివాదినస్తు బాహ్యశుక్త్యాదౌ బుద్ధిరూపాత్మనో ధర్మస్య

భాసః। తం కేచిదన్యత్రాన్యధర్మాధ్యాస ఇతి వదంతి। కేచిత్తు యత్ర యదధ్యాసస్తద్వివేకాగ్రహనిబంధనో భ్రమ ఇతి। అన్యే తు యత్ర యదధ్యాసస్తస్యైవ విపరీతధర్మత్వకల్పనామాచక్షత ఇతి। సర్వథాపి త్వన్యస్యాన్యధర్మావభాసతాం న వ్యభిచరతి। తథా చ లోకేఽనుభవః శుక్తికా హి రజతవదవభాసతే ఏకశ్చంద్రస్సద్వితీయవదితి। కథం పునః ప్రత్యగాత్మన్యవిషయేఽధ్యాసో విషయతద్ధర్మాణాం? సర్వో హి పురోఽవస్థితే విష

రజతస్యాధ్యాస ఆంతరస్య రజతస్య బహిష్ట్వదవభాస ఇతి వదంతీత్యర్థః । అఖ్యాతిమతమాహ ॥ కేచిత్త్వితి ॥ యత్ర యస్యాధ్యాసో లోకసిద్ధస్తయోరర్థయోస్తద్ధియోశ్చ భేదాగ్రహే సతి తన్మూలో భ్రమ ఇదం రూప్యమితి విశిష్టవ్యవహార ఇతి వదంతీత్యర్థః । తైరపి విశిష్టవ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా విశిష్టభ్రాంతేస్స్వీకార్యత్వాత్పరత్రపరావభాసస్సమ్మత ఇతి భావః। శూన్యమతమాహ॥ అన్యే త్వితి॥ తస్యైవాధిష్ఠానస్య శుక్త్యాదేర్విపరీతధర్మత్వకల్పనాం విపరీతో విరుద్ధో ధర్మో యస్య తద్భావస్తస్య రజతాదేరత్యంతాసతః కల్పనామాచక్షత ఇత్యర్థః। ఏతేషు మతేషు పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణసంవాదమాహ। సర్వథాపీతి॥ అన్యథాఖ్యాతిత్వాదిప్రకారవివాదేఽప్యధ్యాసః పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణం న జహాతీత్యర్థః। నన్వపరోక్షస్య రజతస్య దేశాంతరే బుద్ధౌ వాసత్త్వాయోగాచ్ఛూన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వాయోగాచ్చాసత్త్వే బాధాయోగాన్మిథ్యాత్వమేవేతి భావః। ఆరోప్యమిథ్యాత్వే న యుక్త్యపేక్షా తస్యానుభవసిద్ధత్వాదిత్యాహ॥ తథా చేతి ॥ బాధానంతరకాలీనోఽయమనుభవః । తత్పూర్వం శుక్తికాత్వజ్ఞానాయోగాద్రజతస్య బాధప్రత్యక్షసిద్ధం మిథ్యాత్వం చ వచ్ఛబ్దేనోచ్యతే । ఆత్మని నిరుపాధికేఽహంకారాధ్యాసే దృష్టాంతముక్త్వా బ్రహ్మజీవాంతరభేదస్యాద్యుపాధికస్యాధ్యాసే దృష్టాంతమాహ॥ ఏక ఇతి॥ ద్వితీయచంద్రసహితవదేక ఏవాంగుళ్యాద్విధా భాతీత్యర్థః । లక్షణప్రకరణోపసంహారార్థ ఇతిశబ్దః। భవత్వధ్యాసశ్శుక్త్యాదౌ, ఆత్మని తు న సంభవతీత్యాక్షిపతి ॥ కథం పునరితి॥ యత్రాపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తత్రేంద్రియసంయుక్తత్వం విషయత్వం చేతి వ్యాప్తిశ్శుక్త్యాదౌ దృష్టా। తత్ర వ్యాపకాభావాదాత్మనోఽధిష్ఠానత్వం న సంభవతీత్యభిప్రేత్యాహ। ప్రత్యగాత్మనీతి॥ ప్రతీచి పూర్ణ ఇంద్రియాగ్రాహ్యే అవిషయే అహంకారాదేస్తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసః కథమిత్యర్థః। ఉక్తవ్యాప్తిమాహ॥ సర్వో హీతి॥ పురోఽవస్థితత్వమింద్రియసంయుక్తత్వం । న చాత్మనోఽవ్యవహి

ష్ఠానత్వార్థం విషయత్వాదికమస్తీత్యత ఆహ॥ యుష్మదితి॥ ఇదంప్రత్యయానర్హస్య ప్రత్యగాత్మనోఽన చక్షుషా గృహ్యత ఇత్యాదిశ్రుతిమనుసృత్యత్వమవిషయత్వం బ్రవీషి। సంప్రత్యధ్యాసలోభేన విషయత్వాంగీకారే శ్రుతిసిద్ధాంతయోర్బాధస్స్యాదిత్యర్థః। ఆత్మన్యధ్యాససంభావనాం ప్రతిజానీతే॥ ఉచ్యత ఇతి॥ అధిష్ఠానారోప్యయోరేకస్మిన్ జ్ఞానే భాసమానత్వమాత్రమధ్యాసవ్యాపకం, తచ్చ భ్రాన్తిప్రయుక్తసంశయనివృత్త్యాదిఫలభాక్త్వం, తదేవ భానభిన్నత్వఘటితం విషయత్వం, తన్న వ్యాపకం గౌరవాదితి మత్వాహ॥ న తావదితి॥ అయమాత్మా నియమేనావిషయో న భవతి తత్ర హేతుమాహ ॥ అస్మదితి ॥ అస్మత్ప్రత్యయోఽహమిత్యధ్యాసస్తత్ర భాసమానత్వాదిత్యర్థః । అస్మదర్థశ్చిదాత్మా ప్రతిబింబితత్వేన యత్ర ప్రతీయతే సోఽస్మత్ప్రత్యయోఽహంకారస్తత్ర భాసమానత్వాదితి వార్థః। న చాధ్యాసే సతి భాసమానత్వం, తస్మిన్ సతి స ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి వాచ్యమనాదిత్వాత్ । పూర్వాధ్యాసే భాసమానాత్మన ఉత్తరాధ్యాసాధిష్ఠానత్వసంభవాత్ ॥ నన్వహమిత్యహంకారవిషయైకభానకరూపస్యాత్మనో భాసమానత్వం కథం? తద్విషయత్వం వినా తత్ఫలభాక్త్వాయోగాదిత్యత ఆహ॥ అపరోక్షత్వాచ్చేతి॥ చశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః। స్వప్రకాశకత్వాదిత్యర్థః। స్వప్రకాశత్వం సాధయతి। ప్రత్యగితి॥ ఆబాలపండితమాత్మనస్సంశయాదిశూన్యత్వేన ప్రసిద్ధేః స్వప్రకాశత్వమిత్యర్థః । అతః స్వప్రకాశత్వేన భాసమానత్వాదాత్మనోఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వం సంభవతీతి భావః। యదుక్తమపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యేంద్రియసంయుక్తతయా గ్రాహ్యత్వం వ్యాపకమితి తత్రాహ॥ న చాయమితి॥ తత్ర హేతుమాహ॥ అప్రత్యక్షేఽపీతి॥ ఇంద్రియాగ్రాహ్యేఽపీత్యర్థః। బా

యే విషయాంతరమధ్యస్యతి। యుష్మత్ప్రత్యయాపేతస్య చ ప్రత్యగాత్మనోఽవిషయత్వం బ్రవీషి। ఉచ్యతే। న తావదయమేకాంతేనావిషయః। అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాత్, అపరోక్షత్వాచ్చ ప్రత్యగాత్మప్రసిద్ధేః। న చాయమస్తి నియమః పురోఽవస్థిత ఏవ విషయే విషయాంతరమధ్యసితవ్యమితి। అప్రత్యక్షేఽపి హ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యంతి। ఏవమవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్మన్యప్యనాత్మాధ్యాసః। తమేతమేవంలక్షణమధ్యాసం పండితా అవిద్యేతి మన్యంతే, తద్వివేకేన చ వస్తుస్వరూపావధారణం విద్యామాహుః। తత్రైవం సతి యత్ర యదధ్యాసస్తత్కృతేన దోషేణ గుణేన వాఽణుమాత్రేణాపి న స సంబధ్యతే। తమేతమవిద్యాఖ్యమాత్మానాత్మనోరితరేతరాధ్యాసం పురస్కృత్య సర్వే ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారా లౌకికా వైదికాశ్చ ప్రవృత్తాః। సర్వాణి చ శాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధమోక్షపరాణి కథం పునరవిద్యావద్విషయాణి ప్రత్యక్షాదీని

లా అవివేకినః తలమింద్రనీలకటాహకల్పం నభో మలినం పీతమిత్యేవమపరోక్షమధ్యస్యంతి । తతేంద్రియగ్రాహ్యత్వం వాస్తి వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిః। ఏతేనాత్మానాత్మనోస్సాదృశ్యాభావాన్నాధ్యాస ఇత్యపాస్తం। నీలనభసోస్తదభావేఽప్యధ్యాసదర్శనాత్। సిద్ధాంతే ఆలోకాకారచాక్షుషవృత్తివ్యక్తసాక్షివేద్యత్వం నభస ఇతి జ్ఞేయం। సంభావనాం నిగమయతి॥ ఏవమితి॥ నను బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వేన సూత్రితామవిద్యాం హిత్వా అధ్యాసః కిమితి వర్ణ్యత ఇత్యాశంక్యాహ॥ తమేతమితి॥ ఆక్షిప్తం సమాహితముక్తలక్షణలక్షితమధ్యాసమవిద్యాకార్యత్వాదవిద్యేతి మన్యంత ఇత్యర్థః। విద్యానివర్త్యత్వాచ్చాస్యావిద్యాత్వమిత్యాహ ॥ తద్వివేకేనేతి ॥ అధ్యస్తనిషేధేనాధిష్ఠానస్వరూపనిర్ధారణం విద్యామధ్యాసనివర్తికామాహురిత్యర్థః। తథాపి కారణావిద్యాం త్యక్త్వా కార్యావిద్యా కిమితి వర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ తస్మిన్నధ్యాసే ఉక్తన్యాయేనావిద్యాత్మకే సతీత్యర్థః। మూలావిద్యాయాస్సుషుప్తావనర్థత్వాదర్శనాత్కార్యాత్మనా తస్యా అనర్థహేతుత్వజ్ఞాపనార్థం తద్వర్ణనమితి భావః । అధ్యస్తకృతగుణదోషాభ్యామధిష్ఠానం న లిప్యత ఇత్యక్షరార్థః । ఏవమధ్యాసస్య లక్షణసంభావనే ఉక్త్వా ప్రమాణమాహ ॥ తమేతమితి॥ తం వర్ణితమేతం సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధం పురస్కృత్య హేతుం కృత్వా లౌకికః కర్మశాస్త్రీయో మోక్షశాస్త్రీయశ్చేతి త్రివిధో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః । తత్ర విధినిషేధపరాణి కర్మశాస్త్రాణ్యగ్న్యాదీని, విధినిషేధశూన్యప్రత్యగ్బ్రహ్మపరాణి మోక్షపరాణి వేదాంతవాక్యానీతి విభాగః । ఏవం వ్యవహారహేతుత్వేనాధ్యాసే ప్రత్యక్షసిద్ధేఽపి ప్రమాణాంతరం పృచ్ఛతి॥ కథం పునరితి ॥ అవిద్యావానహమిత్యధ్యాసవానాత్మా ప్రమాతా స విషయ ఆశ్రయో

యేషాం తాన్యవిద్యావద్విషయాణీతి విగ్రహః । తత్త్వప్రమేయవ్యవహారహేతుభూతాయాః ప్రమాయా అధ్యాసాత్మకప్రమాత్రాశ్రితత్వాత్ప్రమాణానామవిద్యావద్విషయత్వం యద్యపి ప్రత్యక్షం తథాపి పునరపి కథం కేన ప్రమాణేనావిద్యావద్విషయత్వమితి యోజనా। యద్వా అవిద్యావద్విషయాణి కథం ప్రమాణాని స్యుః? ఆశ్రయదోషాదప్రామాణ్యాపత్తేరిత్యాక్షేపః। తత్ర ప్రమాణప్రశ్నే వ్యవహారార్థాపత్తిం తల్లింగకానుమానం చాహ ॥ 'ఉచ్యత' ఇత్యాదినా ॥ తస్య ప్రాయ్యం తేన ॥ దేవదత్తకర్తృకో వ్యవహారస్తదీయదేహాదిష్వహంమమాధ్యాసమూలస్తదన్వయవ్యతిరేకానుసారిత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా। యథా మృన్మూలో ఘట ఇతి ప్రయోగః। తత్ర వ్యతిరేకం దర్శయతి ॥ దేహాదేవదత్తస్య సుషుప్తావధ్యాసాభావే వ్యవహారాభావో దృష్టః, జాగ్రత్స్వప్నయోరధ్యాసే సతి వ్యవహార ఇత్యన్వయస్స్ఫుటత్వాన్నోక్తః। అనేన లింగేన కారణతయాధ్యాసస్సిధ్యతి, వ్యవహారరూపకార్యానుపపత్త్యా వేతి భావః । నను మనుష్యత్వాది జాతిమతి దేహేఽహమిత్యభిమానమాత్రాద్వ్యవహారస్సిధ్యతు కిమింద్రియాదిష్వహంమమాభిమానేనేత్యాశంక్యాహ ॥ నహీతి ॥ ఇంద్రియపదం లింగాదేరప్యుపలక్షణం ప్రత్యక్షాదీత్యాదిపదప్రయోగాత్ । తథా చ ప్రత్యక్షలింగాదిప్రయుక్తో యో వ్యవహారో ద్రష్టా అనుమాతా శ్రోతాఽహమిత్యాదిరూపః స ఇంద్రియాదీనమమతాస్పదాన్యనుపాదాయాసంభవతీత్యర్థః। యద్వా తాని మమత్వేనానుపాదాయ యో వ్యవహారస్స నేతి యోజనా । పూర్వత్రోపాదానాసంభవక్రియయోరేకో వ్యవహారః కర్తేతి క్త్వాప్రత్యయస్సాధుః । ఉత్తరత్రానుపాదానవ్యవహారయోరేకకర్తృకత్వాత్ క్త్వాసాధుత్వమితి భేదః । ఇంద్రియాదిష్వనుమేత్యధ్యాసాభావేఽన్ధాదేరివ ద్రష్టృత్వాది వ్యవహారో న స్యాదితి భావః। ఇంద్రియాధ్యాసేనైవ వ్యవహారాదలం దేహాధ్యాసేనేత్యత ఆహ॥ న చేతి ॥ ఇంద్రియాణామధిష్ఠానమాశ్రయశ్శరీరం

> ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి? ఉచ్యతే। దేహేంద్రియాదిష్వహంమమాభిమానరహితస్య ప్రమాతృత్వానుపపత్తౌ ప్రమాణప్రవృత్త్యనుపపత్తేః। నహీంద్రియాణ్యనుపాదాయ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్సంభవతి। న చాధిష్ఠానమంతరేణేంద్రియాణాం వ్యాపారస్సంభవతి। న చానధ్యస్తాత్మభావేన దేహేన కశ్చిద్వ్యాప్రియతే। న చైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగస్యాత్మనః ప్రమాతృత్వముపపద్యతే । న చ ప్రమాతృత్వమంతరేణ ప్రమాణప్రవృత్తిరస్తి। తస్మాదవిద్యావద్విషయాణ్యేవ ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి।పశ్వా

త్యర్థః। నన్వధ్యస్తాత్మనాసంయుక్తం శరీరం తేషామాశ్రయః కిమధ్యాసేనేత్యత ఆహ ॥ న చానధ్యస్తాత్మభావేనేతి ॥ అనధ్యస్త ఆత్మభావః ఆత్మతాదాత్మ్యం యస్మిన్ తేనేత్యర్థః । 'అసంగో హి' ఇతి శ్రుతేరాధ్యాసికః ఏవ దేహాత్మనోస్సంబంధో న సంయోగాదిరితి భావః। నన్వాత్మనో దేహాదిభిరాధ్యాసికసంబంధోఽపి మాస్తు । స్వతశ్చేతనతయా ప్రమాతృత్వోపపత్తేః, న చ సుషుప్తౌ ప్రమాతృత్వాపత్తిః కరణోపరమాదితి తత్రాహ ॥ న చైతస్మిన్నితి ॥ ప్రమాశ్రయత్వం హి ప్రమాతృత్వం। ప్రమా యది నిత్యచిన్మాత్రం తదాశ్రయత్వాయోగః, కరణవైయర్థ్యం చ। యది వృత్తిమాత్రం, తదా జగదాంధ్యప్రసంగః వృత్తేర్జడత్వాత్, అతో వృత్త్యిద్ధో బోధః ప్రమా, తదాశ్రయత్వమసంగస్యాత్మనో వృత్తిమన్మనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసం వినా న సంభవతీతి భావః । దేహాద్యధ్యాసే, తద్ధర్మాధ్యాసే చాసతీత్యక్షరార్థః, తస్మాదాత్మనః ప్రమాతృత్వం మాస్త్వితి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ న చేతి॥ తస్మాదాత్మనః ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారార్థమధ్యాసోంగీకర్తవ్య ఇత్యనుమానార్థాపత్త్యోః ఫలముపసంహరతి॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాణసత్త్వాదిత్యర్థః । యద్వా ప్రమాణప్రశ్నం సమాధాయాక్షేపం పరిహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అహమిత్యధ్యాసస్య ప్రమాత్రంతర్గతత్వేనాదోషత్వాదవిద్యావదాశ్రయాణ్యపి ప్రమాణాన్యేవేతి యోజనా। సతి ప్రమాతరి పశ్చాత్ప్రవృత్తో దోష ఇత్యుచ్యతే యథా కాచాదిః, అవిద్యా తు ప్రమాత్రంతర్గతత్వాన్న దోషః, యేన ప్రత్యక్షాదీనామప్రామాణ్యం భవేదితి భావః। నను యదుక్తమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి తదయుక్తం విదుషామధ్యాసాభావేఽపి వ్యవహారదృష్టేరిత్యత ఆహ॥ పశ్వాదిభిశ్చేతి॥ 'చ' శబ్దశ్శంకానిరాసార్థః। కిం విద్వత్త్వం 'బ్రహ్మాస్మీ'తి సాక్షాత్కారః ఉత యౌక్తికమాత్మానాత్మభేదజ్ఞానం? ఆద్యే 'బాధితాధ్యాసానువృత్త్యా వ్యవ

హార ఇతి సమన్వయసూత్రే వక్ష్యతే । ద్వితీయే పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రాన్త్యనివర్తకత్వాద్వివేకినామపి వ్యవహార కాలే పశ్వాదిభిరవిశేషాదధ్యాసవత్త్వేన తుల్యత్వాద్వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి యుక్తమిత్యర్థః । అత్రాయం ప్రయోగః వివేకినోఽధ్యాసవన్తో వ్యవహారత్వాత్పశుపక్ష్యాదివదితి । తత్ర సంగ్రహవాక్యం వ్యాకుర్వన్ దృష్టాన్తే హేతుం స్ఫుటయతి ॥ యథాహీతి ॥ విజ్ఞానస్యానుకూలత్వం ప్రతికూలత్వం చేష్టానిష్టసాధనగోచరత్వం, తదేవోదాహరతి ॥ యథేతి ॥ అయం దణ్డో మదనిష్టసాధనం దణ్డత్వాత్ అనుభూతదణ్డవత్ । ఇదం తృణం మదిష్టసాధనం అనుభూతజాతీయత్వాత్ అనుభూతతృణవదిత్యనుమాయ వ్యవహరన్తీత్యర్థః ॥ అధునా హేతోః పక్షధర్మతామాహ ॥ ఏవమితి ॥ వ్యుత్పన్నచిత్తా అపీత్యన్వయః । వివేకినోఽపీత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ అత ఇతి ॥ అనుభవబలాదిత్యర్థః ॥ సమాన ఇతి ॥ అధ్యాసకార్యత్వేన తుల్య ఇత్యర్థః ॥ నన్వస్మాకం ప్రవృత్తిరధ్యాసాదితి పశ్వాదయో బ్రువన్తి, నాపి పరేషామేతత్ప్రత్యక్షం; అతస్సాధ్యవికలో దృష్టాన్త ఇతి నేత్యాహ ॥ పశ్వాదీనాం చేతి ॥ తేషామాత్మానాత్మనోర్జ్ఞానమాత్రమస్తి న వివేకః, ఉపదేశాభావాత్, అతస్సామగ్రీసత్త్వాదధ్యాసస్తేషాం ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । నిగమయతి ॥ తత్సామాన్యేతి ॥ తైః పశ్వాదిభిస్సామాన్యం వ్యవహారవత్త్వం తస్య దర్శనాద్వివేకినామప్యయం వ్యవహారస్సమాన ఇతి నిశ్చీయత ఇతి సంబన్ధః । సమానత్వం వ్యవహారస్యాధ్యాసకార్యత్వే నేత్యుక్తం పురస్తాత్, తతోక్తాన్వయవ్యతిరేకౌ స్మారయతి ॥ తత్కాల ఇతి ॥ తస్యాధ్యాసస్య

దిభిశ్చావిశేషాత్ । యథాహి పశ్వాదయశ్శబ్దాదిభిః శ్రోత్రాదీనాం సంబన్ధే సతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే జాతే తతో నివర్తన్తే అనుకూలే చ ప్రవర్తన్తే, యథా దణ్డోద్యతకరం పురుషమభిముఖముపలభ్య మాం హన్తుమయమిచ్ఛతీతి పలాయితుమారభన్తే, హరితతృణపూర్ణపాణిముపలభ్య తం ప్రత్యభిముఖీభవన్తి, ఏవం పురుషా అపి వ్యుత్పన్నచిత్తాః క్రూరదృష్టీనాక్రోశతః ఖడ్గోద్యతకరాన్బలవత ఉపలభ్య తతో నివర్తన్తే, తద్విపరీతాన్ప్రత్యభిముఖీభవన్తి । అతస్సమానః పశ్వాదిభిః పురుషాణాం ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారః । పశ్వాదీనాం చ ప్రసిద్ధ ఏవావివేకపూర్వకః ప్రత్యక్షాదివ్యవహారః తత్సామాన్యదర్శనాద్వ్యుత్పత్తిమతామపి పురుషాణాం ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్తత్కాలస్సమాన ఇతి నిశ్చీయతే । శాస్త్రీయే తు వ్యవహారే యద్యపి బుద్ధిపూర్వకారీ నావిదిత్వాత్మనః పరలోకసంబన్ధమధిక్రియతే, తథాపి న వేదాన్తవేద్యమశనాయాద్యతీతమపేతబ్రహ్మక్షత్రాదిభేదమసంసార్యాత్మతత్త్వమధికారేఽపేక్ష్యతే । అనుపయోగాదధికారవిరోధాచ్చ । ప్రాక్చ తథాభూతాత్మవిజ్ఞానాత్ ప్రవర్తమానం శాస్త్రమవిద్యావద్విషయత్వం నాతివర్తతే । తథాహి 'బ్రాహ్మణో యజేత' ఇత్యాదీని శాస్త్రాణి ఆత్మని వర్ణాశ్రమవయోఽవస్థావి

కాల ఏవ కాలో యస్య స తత్కాలః । యదాఽధ్యాసస్తదా వ్యవహారః । తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యుక్తాన్వయాదిమానితి యావత్ । అతో వ్యవహారలిఙ్గాద్వివేకినామపి దేహాదిష్వహంమమాభిమానోఽస్తీత్యనవద్యం । నను లౌకికస్య వ్యవహారస్యాధ్యాసికత్వేఽపి జ్యోతిష్టోమాదిరూపవ్యవహారస్య నాధ్యాసజన్యత్వం, తస్య దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానపూర్వకత్వాదిత్యాశఙ్క్య హేతుమఙ్గీకరోతి ॥ శాస్త్రీయే త్వితి ॥ తర్హి కథం వైదికకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య కిం తత్ర దేహాన్యాత్మధీమాత్రమపేక్షితం ఉతాత్మతత్త్వజ్ఞానం? ఆద్యే తస్యాధ్యాసాబాధకత్వాత్తత్సిద్ధిరిత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ న వేదాన్త ఇతి ॥ క్షుత్పిపాసాదిగ్రస్తో జాతివిశేషవానహం సంసారీతి జ్ఞానం కర్మణ్యపేక్షితం న తద్విపరీతాత్మతత్త్వజ్ఞానం, అనుపయోగాత్ ప్రవృత్తిబాధకత్వాచ్చేత్యర్థః । శాస్త్రీయకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వం నిగమయతి ॥ ప్రాక్చేతి ॥ అధ్యాసే ఆగమం ప్రమాణయతి ॥ తథాహీతి ॥ యథా ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయోఽధ్యాసే ప్రమాణం తథాగమోఽపీత్యర్థః । 'బ్రాహ్మణో యజేత' 'న హ వై స్నాత్వా భిక్షేత' 'అష్టవర్షముపనయీత' 'కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీత' ఇత్యాగమో బ్రాహ్మణాదిపదైరధికారిణం వర్ణాద్యభిమానినమనువదన్నధ్యాసం గమయతీతి భావః । ఏవమధ్యాసే ప్రమాణసిద్ధేఽపి కస్య కుత్రాధ్యాస ఇతి జిజ్ఞాసాయాం తముదాహర్తుం లక్షణం స్మారయతి ॥ అధ్యాసో నామేతి ॥ ఉదాహరతి ॥

తద్వ్యక్తేతి ॥ తల్లక్షణం యథా స్పష్టం భవతి తథోదాహ్రియత ఇత్యర్థః । స్వదేహాద్భేదేన ప్రత్యక్షాః పుత్రాదయో బాహ్యాః, తద్ధర్మాణాం సాకల్యాదీనాం దేహవిశిష్టాత్మన్యధ్యాస ఇతి, తద్ధర్మజ్ఞానాత్ స్వస్మింస్తత్తుల్యధర్మానధ్యస్యతీత్యర్థః। భేదాపరోక్షజ్ఞానే తద్ధర్మాధ్యాసాయోగాత్ అన్యథాఖ్యాత్యనంగీకారాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం। దేహేంద్రియధర్మాన్మనోవిశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతీత్యాహ॥ తథేతి॥ కృశత్వాదిధర్మవతో దేహాదేరాత్మని తాదాత్మ్యేన కల్పితత్వాత్ తద్ధర్మాః సాక్షాదాత్మన్యధ్యస్తా ఇతి మంతవ్యం। అజ్ఞాతప్రత్యగ్రూపే సాక్షిణి మనసో ధర్మాధ్యాసమాహ॥ తథాంతఃకరణేతి॥ ధర్మాధ్యాసముక్త్వా తద్ద్వారా దేవధర్మ్యధ్యాసమాహ॥ ఏవమితి॥ అంతఃకరణం సాక్షిణ్యభేదేనాధ్యస్య తద్ధర్మాన్ కామాదీనధ్యస్యతీతి మంతవ్యం.। స్వప్రచారా మనోవృత్తయః। ప్రాతిలోమ్యేనాసజ్జడదుఃఖాత్మకాహంకారాదివిలక్షణతయా సచ్చిత్సుఖాత్మకత్వేనాంచతి ప్రకాశత ఇతి ప్రత్యక్ । ఏవమాత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసముదాహృత్యానాత్మన్యాత్మనోఽపి సంసృష్టత్వేనాధ్యాసమాహ॥ తంచేతి॥ అహమిత్యధ్యాస ఏవాత్మనో భానం వాచ్యం, అన్యథా జగదాంధ్యప్రసక్తేః। న చానధ్యస్తస్యాధ్యాసే భానమస్తి । తస్మాద్రజతాదావిదమ ఇవాత్మనస్సంసర్గాధ్యాసో వక్తవ్యః । 'తద్విపర్యయేణే'తి తస్యాధ్యస్తస్యానాత్మనో విపర్యయోఽధిష్ఠానత్వం చైతన్యం చ తదాత్మవాస్తీతి మితి యావత్ । తత్రాధిష్ఠానే కేవలాత్మనస్సంసర్గః, మనస్యజ్ఞానోపహితస్య దేహాదౌ మనఉపహితస్యేతి విశేషః । ఏవమాత్మని బుద్ధ్యాద్యధ్యాసాత్ కర్తృత్వాదిలాభః । బుద్ధ్యాదౌ చాత్మాధ్యాసాచ్చైతన్యలాభ ఇతి భావః। వర్ణితాధ్యాసముపసంహరతి ॥ ఏవమయమితి ॥ అనాద్యవిద్యాత్మకతయా కార్యాధ్యాసస్యా

శేషాధ్యాసమాత్మన్యప్రవర్తయంతే।అధ్యాసో నామాతస్మింస్తద్బుద్ధిరిత్యవోచామ।తద్యథా పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు సకలేషు వాఽహమేవ వికలస్సకలో వేతి బాహ్యధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి।తథా దేహధర్మాన్ స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽహం తిష్ఠామి గచ్ఛామి లంఘయామి చేతి।తథేంద్రియధర్మాన్మూకః క్లీబో బధిరః కాణోఽన్ధోఽహమితి।తథాంతఃకరణధర్మాన్కామసంకల్పవిచికిత్సాధ్యవసాయాదీన్। ఏవమహంప్రత్యయినమశేషస్వప్రచారసాక్షిణి ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్య తంచ ప్రత్యగాత్మానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయేణాంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతి।ఏవమయమనాదిరనంతో నైసర్గికోఽధ్యాసో మిథ్యాప్రత్యయరూపః కర్తృత్వభోక్తృత్వప్రవర్తకస్సర్వలోకప్రత్యక్షః। అస్యానర్థహేతోః ప్రహాణాయాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాంతా ఆరభ్యంతే। యథా చాయమర్థస్సర్వేషాం వేదాంతానాం తథా వయమస్యాం శారీరకమీమాంసాయాం ప్రదర్శయిష్యామః ।

నాదిత్వం అధ్యాసాత్సంస్కారస్తతోఽధ్యాస ఇతి ప్రవాహతో నైసర్గికత్వం॥ ఏవముపాదానం నిమిత్తం చోక్త్వా భవతిజ్ఞానవినాశ్యత్వం సాభావాదానంత్యం।తము క్తంభగవద్గీతాసు॥ 'నరూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో నచాదిర్న చసంప్రతిష్ఠే'తి। హేతుముక్త్వా స్వరూపమాహ॥మిథ్యేతి॥మిథ్యా మాయా తయా ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయః కార్యప్రపంచః,తత్ప్రతీతిశ్చేత్యేవం స్వరూపమిత్యర్థః।।తస్య కార్యమాహ॥కర్తృత్వేతి॥ప్రమాణం నిగమయతి॥సర్వేతి॥సాక్షిప్రత్యక్షమేవాధ్యాసధర్మిగ్రాహకం మానం,అనుమానాదికం తు సంభావనార్థమిత్యభిప్రేత్య ప్రత్యక్షోపసంహారః కృతః। ఏవమధ్యాసం వర్ణయిత్వా తత్సాధ్యే విషయప్రయోజనే దర్శయతి॥అస్యేతి ॥ కర్తృత్వాద్యనర్థహేతోరధ్యాసస్య సమూలస్యాత్యంతికవినాశో మోక్షః, స కేనేత్యత ఆహ॥ ఆత్మేతి॥బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారస్య ప్రతిపత్తిః శ్రవణాదిభిరప్రతిబంధేన లాభస్తస్యా ఇత్యర్థః॥విద్యాయాం కారణమాహ॥సర్వ ఇతి॥ ఆరభ్యంతే అధికృత్య విచార్యంత ఇత్యర్థః । విచారితవేదాంతానాం బ్రహ్మాత్మైక్యం విషయో మోక్షః ఫలమిత్యుక్తం భవతి।అర్థాత్తద్విచారాత్మకశాస్త్రస్యాపి తే ఏవ విషయప్రయోజనే ఇతి జ్ఞేయం।నను వేదాంతేషూపాస్త్యానాముపాస్తీనాం భావాదాత్మైక్యమేవ తేషామర్థ ఇతి కథమిత్యత ఆహ॥యథా చేతి॥శరీరమేవ శరీరకం,కుత్సితత్వాత్ తన్నివాసీ శారీరకో జీవస్తస్య బ్రహ్మత్వవిచారో మీమాంసా తస్యామిత్యర్థః।ఉపాస్తీనాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారాత్మైక్యజ్ఞానార్థత్వాత్తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యమైక్యే ఇతి వక్ష్యతే।ఏవమధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేన విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి దర్శితం॥ ॥ఇతి ప్రథమవర్ణకం॥

విచారస్యాపాతతో విషయా వేదాంతాః, తేషాం గతార్థత్వాగతార్థత్వాభ్యామారంభసందేహే కృత్స్నస్య వేదస్య విధిపరత్వాద్విధేశ్చ 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యాదినా పూర్వతంత్రేణ విచారితత్వాదవగతార్థా ఏవ వేదాంతా ఇత్యవ్యవహితవిషయాభావాన్నారంభ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూతే॥ వేదాంతేతి॥ వేదాంతవిషయకపూజితవిచారాత్మకశాస్త్రస్య వ్యాఖ్యాతుమిష్టస్య సూత్రసందర్భస్యేదం ప్రథమసూత్రమిత్యర్థః। యది విధిరేవ వేదార్థః స్యాత్ తదా సర్వజ్ఞో బాదరాయణో బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం న బ్రూయాత్, బ్రహ్మణి మానాభావాత్। అతో బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వోక్త్యా కేనాపి తంత్రేణానవగతబ్రహ్మపరవేదాంతవిచారశాస్త్రమారంభణీయమితి సూత్రకృద్దర్శయతి। తచ్చ 'వ్యాచిఖ్యాసితస్యే'తి పదేన భాష్యకారో బభాషే॥ * ఇతి ద్వితీయవర్ణకం * ఏవం వర్ణకద్వయేన వేదాంతవిచారస్య కర్తవ్యతాయాం విషయప్రయోజనవత్త్వమనవగతార్థత్వం చేతి హేతుద్వయం సూత్రస్యార్థికార్థం వ్యాఖ్యాయాక్షరవ్యాఖ్యామారభమాణః పునరప్యధికారిభావాభావాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే సతి అథశబ్దస్యానంతర్యార్థకత్వోక్త్యా అధికారిణం సాధయతి॥ తత్రాథశబ్ద ఇతి॥ సూత్ర ఇత్యర్థః। 'మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథే'తి అథశబ్దస్య బహవోఽర్థాః సంతి। తత్ర 'అథ యోగానుశాసన'మిత్యత్ర సూత్రే యథాఽథశబ్ద ఆరంభార్థకః, యోగశాస్త్రమారభ్యత ఇతి, తద్వదత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ నాధికారార్థ ఇతి॥ అయమాశయః। కిం జిజ్ఞాసాపదం జ్ఞానేచ్ఛాపరం? ఉత విచారలక్షకం? ఆద్యే అథశబ్దస్యారంభార్థత్వే బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛారభ్యత ఇతి సూత్రార్థః స్యాత్ స చాసంగతః తస్యా అనారభ్యత్వాత్। న హి ప్రత్యధికరణమిచ్ఛా క్రియతే కింతు తయా విచారః। న ద్వితీయః। కర్తవ్యపదాధ్యాహారం వినా విచారలక్షకత్వాయోగాత్। అధ్యాహృతే చ తస్మిన్ తేనైవారంభోక్తేరథశబ్దవైయర్థ్యాత్ కింత్వధికారిసిద్ధ్యర్థమానంతర్యార్థతైవ యుక్తేతి। అధునా సంభావితమర్థాంతరం దూషయతి॥ మంగళస్యేతి॥

వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితస్యేదమాదిమం సూత్రం॥

సూ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి ॥ ౧॥

తత్రాథశబ్ద ఆనంతర్యార్థః పరిగృహ్యతే, నాధికారార్థః బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా అనధికార్యత్వాత్। మంగళస్య చ వాక్యార్థే సమన్వయాభావాత్। అర్థాంతరప్రయుక్త ఏవ హ్యథశబ్దః శ్రుత్యా మంగళప్రయోజనో భవతి పూర్వప్రకృతాపేక్షాయాశ్చ ఫలత ఆనంతర్యావ్యతిరేకాత్। సతి చానంతర్యార్థత్వే యథా ధ

వాక్యార్థో విచారకర్తవ్యతా। న హి తత్ర మంగళస్య కర్తృత్వాదినాన్వయోఽస్తీత్యర్థః। నను సూత్రకృతా శాస్త్రాదౌ మంగళం కార్యమిత్యథశబ్దః ప్రయుక్త ఇతి చేత్ సత్యం। న తస్యార్థో మంగళం కింతు తచ్ఛ్రవణముచ్చారణం చ మంగళకృత్యం కరోతీతి తదర్థస్యానంతర్యమేవేత్యాహ॥ అర్థాంతరేతి॥ అర్థాంతరమానంతర్యం శ్రుత్యా శ్రవణేన శంఖవీణాదినాదశ్రవణవదోంకారాథశబ్దయోః శ్రవణం మంగళఫలకం॥ "ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా। కంఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభౌ" ఇతి స్మరణాదితి భావః। నను ప్రపంచో మిథ్యేతి మతే ప్రకృతే సతి అథ మతం ప్రపంచః సత్య ఇత్యత్ర పూర్వప్రకృతార్థాదుత్తరార్థస్యార్థాంతరత్వార్థోఽథశబ్దో దృష్టః, తథాత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ పూర్వేతి॥ ఫలతః ఫలస్యేత్యర్థః। బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమర్థవిశేషః ప్రకృతో నాస్తి యస్మాత్తస్యా అర్థాంతరత్వమథశబ్దేనోచ్యేత। యతః కుతశ్చిదర్థాంతరత్వం తు సూత్రకృతా న వక్తవ్యం, ఫలాభావాత్। యది ఫలస్య జిజ్ఞాసాపదోక్తకర్తవ్యవిచారస్య హేతుత్వేన యత్పూర్వం ప్రకృతం తదపేక్షాస్తీత్యపేక్షాబలాత్ ప్రకృతహేతుమాక్షిప్య తతోఽర్థాంతరత్వముచ్యేత, తదాఽర్థాంతరత్వమానంతర్యేఽంతర్భవతి హేతుఫలభావజ్ఞానాయానంతర్యస్యావశ్యం వాచ్యత్వాత్। తస్మాదిదమర్థాంతరమిత్యుక్తే తస్య హేతుత్వాప్రతీతేః। తస్మాదిదమనంతరమిత్యుక్తే భవత్యేవ హేతుత్వప్రతీతిః। న చాశ్వాదనంతరో గౌరిత్యత్ర హేతుత్వభానాపత్తిరితి వాచ్యం। తయోర్దేశతః కాలతో వా వ్యవధానేనానంతర్యస్యాముఖ్యత్వాత్। అతః సామగ్రీఫలయోరేవ ముఖ్యమానంతర్యం, అవ్యవధానాత్। తస్మిన్నుక్తే సత్యర్థాంతరత్వం న వాచ్యం, జ్ఞాతత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతి భావః। ఫలస్య విచారస్య పూర్వప్రకృతహేత్వపేక్షాయా బలాద్యదర్థాంతరత్వం తస్యానంతర్యాభేదాత్ న పృ

భగభశబ్దార్థత్వమిత్యధ్యాహృత్య భాష్యం యోజనీయం। యద్వా పూర్వప్రకృతాఽర్థాపేక్షాయాస్తస్యా అర్థాంతరతాయా స్తత్ఫలం జ్ఞానం తద్ద్వారా నంతర్యావ్యతిరేకాత్ తద్జ్ఞానే తస్యాః జ్ఞానతోఽన్తర్భావా న్నాథశబ్దార్థ ఇత్యర్థః। నన్వానంతర్యార్థకత్వేఽప్యానంతర్యస్యావధిః క ఇత్యాశంక్యాహ॥ సతిచేతి॥ యన్నియమేన పూర్వవృత్తం పూర్వభావి అసాధారణకారణం పుష్కలకారణమితి యావత్, తదేవావధిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః। నన్వస్తు ధర్మవిచార ఇవ బ్రహ్మవిచారేఽపి వేదాధ్యయనం పుష్కలకారణమిత్యత ఆహ॥ స్వాధ్యాయేతి॥ సమానం బ్రహ్మవిచారేఽసాధారణకారణం న పుష్కలకారణమిత్యర్థః। నను సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన 'యజ్ఞేన దానేనే'త్యాదిశ్రుత్యా 'యజ్ఞాదికర్మాణి జ్ఞానాయ విధీయంత' ఇతి సర్వాపేక్షాధికరణే వక్ష్యతే। తథా చ పూర్వతంత్రేణ తదవబోధః పుష్కలకారణమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ ఇహ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం విశేషోఽసాధారణకారణం। 'ఏకస్యతూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ'మితి జైమినిసూత్రం। తదర్థస్తు। ఏకస్య కర్మణ ఉభయత్వేఽనేకఫలసంబంధే సంయోగః, ఉభయసంబంధబోధకం వాక్యం తస్య పృథక్త్వం భేదః స హేతుః। తతశ్చాత్రాపి జ్యోతిష్టోమాదికర్మణాం స్వర్గాదిఫలకానామపి 'యజ్ఞేన దానేనే'త్యాదివచనాత్ జ్ఞానార్థత్వం చేతి పరిహరతి॥ నేత్యాదినా॥ అయమాశయః। న తావత్ పూర్వతంత్రస్థం న్యాయసహస్రం బ్రహ్మజ్ఞానే తద్విచారే వా పుష్కలం కారణం, తస్య ధర్మనిర్ణయమాత్రహేతుత్వాత్, నాపి కర్మనిర్ణయః, తస్యానుష్ఠానహేతుత్వాత్। న హి ధూమాగ్న్యోరివ ధర్మబ్రహ్మణోర్వ్యాప్తిరస్తి, యయా ధర్మజ్ఞానాద్బ్రహ్మజ్ఞానం భవేత్। యద్యపి శుద్ధివివేకాదిద్వారా కర్మాణి హేతవస్తథాపి తేషాం నాధికారివిశేషణత్వం, అజ్ఞాతానాం తేషాం జన్మాంతరకృతానామపి ఫలహేతుత్వాత్। అధికారివిశేషణం జ్ఞాయమానమేవ ప్రవృత్తిపుష్కలకారణమానంతర్యావధిత్వేన వక్తవ్యం। అతః కర్మాణి తదవబోధస్తన్న్యాయ

ధర్మజిజ్ఞాసా పూర్వవృత్తం వేదాధ్యయనం నియమేనాపేక్షతే, ఏవం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపి యత్పూర్వవృత్తం నియమేనాపేక్షతే తద్వక్తవ్యం। స్వాధ్యాయానంతర్యం తు సమానం। నన్విహ కర్మావబోధానంతర్యం విశేషః। న। ధర్మజిజ్ఞాసాయాః ప్రాగప్యధీతవేదాంతస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపపత్తేః। యథా చ హృదయాద్యవదానానామానంతర్యనియమః క్రమస్య వివక్షితత్వాత్, న తథేహ క్రమో వివక్షితః। శేషశేషిత్వే ధికృతా

యవిచారో వా నావధిరితి న బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ధర్మజిజ్ఞాసానంతర్యమితి। నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః కార్యకారణత్వాభావేఽప్యానంతర్యోక్తిద్వారా క్రమజ్ఞానార్థోఽథశబ్దః। 'హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వాయా అథ వక్షస' ఇత్యవదానానాం క్రమజ్ఞానార్థాథశబ్దవదిత్యాశంక్యాహ॥ యథేతి॥ అవదానానామానంతర్యనియమః క్రమో యథాఽథశబ్దార్థస్తస్య వివక్షితత్వాత్ న తథేహ ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః క్రమో వివక్షితః। ఏకకర్తృకత్వాభావేన తయోః క్రమానపేక్షత్వాత్। అతో న క్రమార్థోఽథశబ్ద ఇత్యర్థః। నను తయోరేకకర్తృకత్వం కుతో నాస్తీత్యత ఆహ॥ శేషేతి॥ యేషామేకప్రధానశేషతా యథాఽవదానానాం ప్రయాజాదీనాం చ, యయోశ్చ శేషశేషిత్వం యథా ప్రయాజదర్శయోః, యస్య చాధికృతాధికారిత్వం యథా గోదోహనేన పశుకామస్యే'తి విహితస్య గోదోహనస్య, యథా వా దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతే'తి దర్శాద్యుత్తరకాలవిహితస్య సోమయాగస్య దర్శాద్యధికృతాధికారత్వం, తేషామేకకర్తృకత్వం భవతి। తతశ్చైకప్రయోగవచనగృహీతానాం తేషాం యుగపదనుష్ఠానాసంభవాత్ క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత్యాదిభిః క్రమో బోధ్యతే; నైవం జిజ్ఞాసయోః శేషశేషిత్వే శ్రుతిలింగాదికం మానమస్తి। నను 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేద్గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజే'దిత్యాదిశ్రుత్యా 'అధీత్య విధివద్వేదాన్పుత్రాంశ్చోత్పాద్య ధర్మతః। ఇష్ట్వా చ శక్తితో యజ్ఞైర్మనో మోక్షే నివేశయేత్'' ఇతి స్మృత్యా చాధికృతాధికారిత్వం భాతీతి చేన్న। 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్' 'అప్రాదయతి శ్రద్ధా ... ప్రథమాశ్రమే' ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం త్వదీయశ్రుతిస్మృత్యోరశుద్ధచిత్తవిషయత్వావగమాత్। ఏతదుక్తం భవతి "యది జన్మాంతరకృతైః కర్మభిః శుద్ధం చిత్తం తదా బ్రహ్మచర్యాదేవ సన్న్యస్య బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యం, యది నశుద్ధమితి రాగేణ జ్ఞాయతే తదా గృహీ భవేత్, తతోఽప్యశు

ద్గృహీవనీభవేత్,తతోఽప్యకృతక్షత్రైవకాలమాకలయేత్,వనేఽప్యశ్రద్ధా ప్రవ్రజే''దితీతథాచశ్రుతిః 'యదహరేవవిరజేత్తదహరేవప్రవ్రజే'దితి । తస్మాత్స్నానయోరధికృతాధికారిత్వేకించిన్న్యానమితిభావః । ననుమీమాంసయోశ్శేషశేషిత్వమధికృతాధికారిత్వంచమాస్తు,ఏకమోక్షఫలకత్వేనైకకర్తృకత్వం స్యాదేవ, వదంతిహి 'జ్ఞానకర్మభ్యాంముక్తి'రితిసముచ్చయవాదినః , ఏవమేకవేదార్థజిజ్ఞాస్యకత్వాచ్చైకకర్తృకత్వం , తథాచాగ్నేయాదిషడ్యాగానామేకస్వర్గఫలకానాం ద్వాదశాధ్యాయానాంచైకధర్మజిజ్ఞాస్యకానాంక్రమవత్తయోః క్రమో వివక్షితఇతి క్రమార్థోఽథశబ్దఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఫలేతి ॥ ఫలభేదాజ్జిజ్ఞాస్యభేదాచ్చనక్రమోవివక్షితఇత్యనుషంగః । యథాసౌర్యార్యమ్ణప్రాజాపత్యచరూణాంబ్రహ్మవర్చసస్వర్గాయుఃఫలభేదాత్, యథావాకామచికిత్సాతంత్రయోర్జిజ్ఞాస్యభేదాన్నక్రమాపేక్షా తద్వన్మీమాంసయోర్నక్రమాపేక్షేతిభావః। తత్రఫలభేదంవివృణోతి॥ అభ్యుదయేతి ॥ విషయాభిముఖ్యేనోదేతీత్యభ్యుదయోవిషయాధీనంసుఖంస్వర్గాదికంతచ్చధర్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాఃఫలమిత్యర్థః। నకేవలంఫలస్యస్వరూపతోభేదఃకింతుహేతుతోఽపీత్యాహ॥ తచ్చేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాఃఫలంతుతద్విరుద్ధమిత్యాహ॥ నిశ్శ్రేయసేతి॥ నిత్యంనిరతిశయంశ్రేయోనిశ్శ్రేయసంమోక్షః తత్ఫలమిత్యర్థః। బ్రహ్మజ్ఞానంచస్వోత్పత్తివ్యతిరిక్తమనుష్ఠానంనాపేక్షతఇత్యాహ॥ నచేతి॥ స్వరూపతోహేతుతశ్చఫలభేదాన్నసముచ్చయఇతిభావః। జిజ్ఞాస్యభేదంవివృణోతి॥ భవ్యశ్చేతి॥ భవతీతిభవ్యఃసాధ్యఇత్యర్థః। సాధ్యత్వేహేతుమాహ॥ నేతి॥ తర్హితుచ్ఛత్వంనేత్యాహ॥ పురుషేతి॥ పురుషవ్యాపారఃప్రయత్నస్తత్తంత్రంహేతుర్యస్యతత్త్వాదిత్యర్థః।కృతిసాధ్యత్వాత్ కృతిజనకజ్ఞానకాలేధర్మస్యాసత్త్వంనతుచ్ఛత్వాదిత్య

ధికారవిషయప్రమాణాభావాద్ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః, ఫలజిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ।అభ్యుదయఫలంధర్మజ్ఞానం, తచ్చానుష్ఠానాపేక్షం। నిశ్శ్రేయసఫలంతుబ్రహ్మవిజ్ఞానంనచానుష్ఠానాంతరాపేక్షం।భవ్యశ్చధర్మోజిజ్ఞాస్యోనజ్ఞానకాలేఽస్తి, పురుషవ్యాపారతంత్రత్వాత్ । ఇహతుభూతంబ్రహ్మజిజ్ఞాస్యంనిత్యవృత్తత్వాత్, నపురుషవ్యాపారతంత్రం, చోదనాప్రవృత్తిభేదాచ్చ । యాహిచోదనాధర్మస్యలక్షణంసాస్వవిషయేనియుంజానైవపురుషమవబోధయతి । బ్రహ్మచోదనాతుపురుషమవబోధయత్యేవకేవలం, అవబోధస్యచోదనాజన్యత్వాన్నపురుషోఽవబోధేనియుజ్యతే । యథాఽక్షసన్నికర్షేణార్థావబోధేతద్వత్। తస్మాత్ కిమపివక్తవ్యంయదనంతరంబ్రహ్మజిజ్ఞాసోపదిశ్యతఇతి । ఉచ్యతే। నిత్యానిత్యవస్తువివే

ర్థః॥బ్రహ్మణోధర్మాద్వైలక్షణ్యమాహ॥ఇహత్వితి॥ఉత్తరమీమాంసాయామిత్యర్థః॥భూతమసాధ్యం।తత్రహేతుః॥నిత్యేతి॥సదాసత్త్వాదిత్యర్థః॥సాధ్యాసాధ్యత్వేనధర్మబ్రహ్మణోఃస్వరూపభేదముక్త్వాహేతుతోఽప్యాహ॥నేతి॥ధర్మవత్కృత్యధీనంనేత్యర్థః॥మానతోఽపిభేదమాహ॥చోదనేతి॥అజ్ఞాతజ్ఞాపకంవాక్యమత్రచోదనా।తస్యాఃప్రవృత్తిర్బోధకత్వంతద్వైలక్షణ్యాచ్చజిజ్ఞాస్యభేదఇత్యర్థః।సంగ్రహవాక్యంవివృణోతి॥యాహీతి॥లక్షణంప్రమాణం'స్వర్గకామోయజేతే'త్యాదివాక్యంహిస్వవిషయేధర్మేయాగాదికరణకస్వర్గాదిఫలకభావనారూపేఫలహేతుయాగాదిగోచరనియోగావాహితసాధనేయాగాదౌవాపురుషంప్రవర్తయదేవావబోధయతి। 'అయమాత్మాబ్రహ్మే'త్యాదివాక్యంతుస్వమర్థంకేవలమప్రపంచంబ్రహ్మాబోధయత్యేవనప్రవర్తయతి,విషయాభావాదిత్యర్థః।నన్వవబోధఏవవిషయస్తత్రాహ॥నపురుషఇతి॥బ్రహ్మచోదనయాపురుషోఽవబోధేనప్రవర్త్యతఇత్యత్రహేతుంపూర్వవాక్యేనాహ॥ అవబోధస్యేతి॥ స్వజన్యజ్ఞానేస్వయంప్రమాణంనప్రవర్తకమిత్యత్రదృష్టాంతమాహ॥ యథేతి॥ మానాదేవబోధస్యజాతత్వాజ్జ్ఞాతేచవిధ్యయోగాన్నవాక్యార్థజ్ఞానేపురుషప్రవృత్తిః।తథాచప్రవర్తకమానమేయోధర్మః,ఉదాసీనమానమేయంబ్రహ్మేతిజిజ్ఞాస్యభేదాత్ నతన్మీమాంసయోః క్రమార్థోఽథశబ్దఇతిభావః।ఏవమథశబ్దస్యార్థాంతరాసంభవాదానంతర్యవాచిత్వేసతితదవధిత్వేన కిమిత్యతఆహ । ఉచ్యతఇతి॥ వివేకోఽప్యసాధారణంవక్తవ్యమిత్యాహ।తస్మాదితి॥ ఉపదిశ్యతేసూత్రకృతేతిశేషః। తత్పుష్కలకారణంవక్తవ్యమిత్యాహ । లౌకికవ్యాపారాన్మనసఉపరమశ్శమః॥బాహ్యకరణానాముపరమోదమః॥ శాస్త్రనామాగమికత్వేనప్రామాణికత్వంపురస్తాదేవోక్తం।

పరమో దమః। జ్ఞానార్థంవిహితనిత్యాదికర్మసన్న్యాసఉపరతిః। శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనంతితిక్షా।నిద్రాలస్యప్రమాద త్యాగేనమనస్స్థితిఃసమాధానం।సర్వత్రాస్తికతాశ్రద్ధా।ఏతత్షట్కప్రాప్తిశ్శమాదిసంపత్।అత్రవివేకాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వేనాధికారివిశేషణత్వంమంతవ్యం। తేషామన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వమాహ ॥ తేష్వితి॥ అథకథంచిత్కర్తుమూహాలితయాబ్రహ్మవిచారప్రవృత్తస్యాపిఫలపర్యంతంతజ్జ్ఞానానుదయాద్వ్యతిరేకసిద్ధిః। అథశబ్దవ్యాఖ్యానముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ననూక్తవివేకాదికంనసంభవతి‘అక్షయ్యంహవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీ’త్యాదిశ్రుత్యాకర్మఫలస్యనిత్యత్వేనతతోవైరాగ్యాసిద్ధేః, జీవస్యబ్రహ్మస్వరూపమోక్షస్యాయుక్తేః, భేదాత్, తస్యలోష్టాదివత్పురుషార్థత్వాయోగాచ్చ, తతోనముముక్షాసంభవఇత్యాక్షేపపరిహారార్థోఽతశ్శబ్దః,తంవ్యాచష్టే॥ అతశ్శబ్దఇతి ॥ అథశబ్దేనానంతర్యవాచినాతదవధిత్వేనార్థాద్వివేకాదిచతుష్టయస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వంయదుక్తంతస్యార్థికహేతుత్వస్యాక్షేపనిరాసాయానువాదకోఽతశ్శబ్దఇత్యర్థః॥ ఉక్తంవివృణోతి ॥ యస్మాదితి॥ తస్మాదిత్యుత్తరేణసంబంధః । ‘యదల్పంతన్మర్త్యం’యత్కృతకంతదనిత్య’మితిన్యాయవతీ ‘తద్యథేహ’త్యాదిశ్రుతిః కర్మఫలాక్షయ్యత్వశ్రుతేర్బాధికా।తస్మాత్ ‘అతోఽన్యదార్త’మితిశ్రుత్యాఅనాత్మమాత్రస్యానిత్యత్వవివేకాద్వైరాగ్యలాభ ఇతిభావః। ముముక్షాంసంభావయతి। తథేతి। యథా వేదఃకర్మఫలానిత్యత్వందర్శయతితథాబ్రహ్మజ్ఞానాత్ప్రశాంతశోకానలమపారంస్వయంజ్యోతిరానందందర్శయతీత్యర్థః। జీవస్యాభేదగ్రాహ్యోక్త్యా బ్రహ్మత్వసంభవఉక్తఏవేతి భావః। ఏవమథాతశ్శబ్దాభ్యాంపుష్కలకారణవతోఽధికారిణస్సమర్థనాచ్ఛాస్త్రమారబ్ధవ్యమిత్యాహ। తస్మాదితి॥ సూత్ర

కః, ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగః, శమదమాదిసాధనసంపత్, ముముక్షుత్వంచ। తేషుహిసత్సుప్రాగపిధర్మజిజ్ఞాసాయాఊర్ధ్వంచశక్యతేబ్రహ్మజిజ్ఞాసితుంజ్ఞాతుంచ, నవిపర్యయే । తస్మాదథశబ్దేనయథోక్తసాధనసంపత్త్యనంతర్యముపదిశ్యతే । అతశ్శబ్దోహేత్వర్థః । యస్మాద్వేదఏవాగ్నిహోత్రాదీనాంశ్రేయస్సాధనానామనిత్యఫలతాందర్శయతి, ‘తద్యథేహకర్మచితోలోకః క్షీయతఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితోలోకః క్షీయత’ ఇత్యాది। తథాబ్రహ్మవిజ్ఞానాదపిపరంపురుషార్థందర్శయతి, ‘బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర’మిత్యాది, తస్మాద్యథోక్తసాధనసంపత్త్యనంతరంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యా । బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా । బ్రహ్మచవక్ష్యమాణలక్షణం ‘జన్మాద్యస్యయత’ ఇతి।అతఏవనబ్రహ్మశబ్దస్యజాత్యాద్యర్థాంతరమాశంకితవ్యం। బ్రహ్మణఇతికర్మణిషష్ఠీ,నశేషే। జిజ్ఞాస్యాపేక్షత్వాజ్జిజ్ఞాసాయాః, జిజ్ఞా

వాక్యపూరణార్థమధ్యాహృతకర్తవ్యపదాన్వయార్థంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేనవిచారంలక్షయితుంతస్యస్వాభిమతసమాసకథనేనావయవార్థందర్శయతి॥ బ్రహ్మణఇతి॥నను‘ధర్మాయజిజ్ఞాసే’తివత్‘బ్రహ్మణేజిజ్ఞాసే’తిచతుర్థీసమాసః కింనస్యాదితిచేదుచ్యతే । జిజ్ఞాసాపదస్యహిముఖ్యార్థఇచ్ఛా, తస్యాః ప్రథమంకర్మకారకమపేక్షితంపశ్చాత్ఫలం,తతశ్చాదౌకర్మజ్ఞానార్థంషష్ఠీసమాసోయుక్తఃకర్మణ్యుక్తేసత్యర్థాత్ఫలముక్తంభవతి, ఇచ్ఛాయాఃకర్మణఏవఫలత్వాత్। యథాస్వర్గస్యేచ్ఛే’త్యుక్తేస్వర్గస్యఫలత్వంలభ్యతేతద్వత్। అతఏవ‘ధర్మజిజ్ఞాసే’త్యత్రాపి సాహిత్యస్యజ్ఞాతుమిచ్ఛేతీచ్ఛాంగృహిత్వాషష్ఠీసమాసోదర్శితః।విచారలక్షణాయాంతువిచారస్యక్లేశాత్మకతయాప్రథమంవ్యాప్తివిషయత్వేన ప్రతిబింబితత్వేనచ ఫలాకాంక్షత్వాత్ధర్మాయజిజ్ఞాసేతిచతుర్థీసమాసఉక్తః, తథావృత్తికారైః ‘బ్రహ్మణేజిజ్ఞాసే’త్యుక్తంచేదస్తుజ్ఞానత్వేనబ్రహ్మణఃఫలత్వా’దితి॥అథవాబ్రహ్మపదార్థమాహ॥ బ్రహ్మచేతి॥నను బ్రహ్మక్షత్రమిదం బ్రహ్మయాతి బ్రహ్మస్వయంభుర్బ్రహ్మాప్రజాపతి’రితిశ్రుతిషులోకేచబ్రాహ్మణత్వజాతౌజీవవేదేకమలాసనేచబ్రహ్మశబ్దప్రయోగ్యతఇత్యాశంక్యాహ।అతఏవేతి॥జగత్కారణత్వలక్షణప్రతిపాదకసూత్రాపేక్షంగత్యప్రసంగాదేవేత్యర్థః॥ వృత్త్యంతరేశేషేషష్ఠీత్యుక్తందూషయతి॥ బ్రహ్మణఇతితి॥ సంబంధసామాన్యంశేషః॥ జిజ్ఞాసేత్యత్రసన్ప్రత్యయవాచ్యాయాఇచ్ఛాయాజ్ఞానంకర్మ। తస్యజ్ఞానస్యబ్రహ్మకర్మ। తత్రకర్మకర్త్రియాయాఃకర్మజ్ఞానంవినాజ్ఞాతుమశక్యత్వాత్। ఇచ్ఛా

యాం విషయజ్ఞానజన్యత్వాచ్చ ప్రథమాపేక్షితం కర్మైవ షష్ఠ్యా వాచ్యం న శేష ఇత్యర్థః । నను ప్రమాణాదికమన్యదేవ తర్హి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ తు శేషితయా సంబధ్యతాం తత్రాహ॥ జిజ్ఞాస్యాన్తరేతి॥ శ్రుతం కర్మత్వం త్యక్త్వాఽన్యదశ్రుతం కల్పయతః 'పిండముత్సృజ్య కరం లేఢీ'తి న్యాయః సమనుసరతీతి భావః। గూఢాభిసంధిశ్శంకతే॥ నన్వితి॥ షష్ఠీ శేష ఇతి విధానాత్ షష్ఠ్యా సంబంధమాత్రం ప్రతీతమపి విశేషాకాంక్షాయాం సకర్మకక్రియాసన్నిధానాత్ కర్మత్వే పర్యవస్యతీత్యర్థః । అభిసంధిమజానన్నివోత్తరమాహ॥ ఏవమపీతి ॥ కర్మణ్యాక్షేపేఽపి ప్రత్యక్షం కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రేణ జిజ్ఞాసాపదస్య ప్రత్యయాంతత్వేన కృదంతస్య యోగవిహితం ప్రథమాపేక్షితం చ కర్మత్వం త్యక్త్వా పరోక్షమశబ్దం కల్పయత ఇత్యర్థః। శేషవాదీ స్వాభిసంధిముద్ఘాటయతి॥ నవ్యర్థ ఇతి ॥ శేషషష్ఠ్యాం బ్రహ్మసంబంధినీ జిజ్ఞాసా ప్రతిజ్ఞాతా భవతి । తత్ర యాని బ్రహ్మాశ్రితాని లక్షణప్రమాణయుక్తిజ్ఞానసాధనఫలాని తేషామపి విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతి । తజ్జిజ్ఞాసాయా అపి బ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వేన బ్రహ్మసంబంధిత్వాత్ । కర్మణి షష్ఠ్యాం తు బ్రహ్మకర్మక ఏవ విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతీత్యభిసంధినా శేషషష్ఠీత్యుచ్యతే। అతో వా తత్పరిహారో న వ్యర్థః । బ్రహ్మతత్సంబంధినాం సర్వేషాం విచారప్రతిజ్ఞానమర్థః ఫలం యస్య తత్త్వాదిత్యర్థః। తత్పరిహారస్యేదం ఫలం న యుక్తం। సూత్రేణ ముఖ్యతః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో విచారే ప్రతిజ్ఞాతే సతి తదుపకరణానాం

స్యార్థాద్విచారసిద్ధేశ్చ। నను శేషషష్ఠీపరిగ్రహేఽపి బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం న విరుధ్యతే, సంబంధసామాన్యస్య విశేషనిష్ఠత్వాత్, ఏవమపి ప్రత్యక్షం బ్రహ్మణః కర్మత్వముత్సృజ్య సామాన్యద్వారేణ పరోక్షం కర్మత్వం కల్పయతో వ్యర్థః ప్రయాసః స్యాత్, న వ్యర్థో బ్రహ్మాశ్రితాశేషవిచారప్రతిజ్ఞానార్థత్వాదితి చేత్, న, ప్రధానపరిగ్రహే తదపేక్షితానామర్థాక్షిప్తత్వాత్ । బ్రహ్మ హి జ్ఞానేనాప్తుమిష్టతమత్వాత్ ప్రధానం। తస్మిన్ ప్రధానే జిజ్ఞాసాకర్మణి పరిగృహీతే యైర్జిజ్ఞాసితైర్వినా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితం న భవతి తాన్యర్థాక్షిప్తాన్యేవేతి న పృథక్ సూత్రయితవ్యాని। యథా 'రాజాసౌ గచ్ఛతీ'త్యుక్తే సపరివారస్య రాజ్ఞో గమనముక్తం భవతి తద్వత్ । శ్రుత్యనుగమాచ్చ । 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః, 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి ప్రత్యక్షమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం దర్శయంతి। తచ్చ కర్మణిషష్ఠీపరిగ్రహే సూత్రేణానుగతం భవతి। తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ। జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా। అవగతిపర్యంతం జ్ఞానం సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛాయాః కర్మ, ఫలవిషయత్వాదిచ్ఛాయాః। జ్ఞానేన హి ప్రమాణేనావగంతుమిష్టం బ్రహ్మ। బ్రహ్మావగతిర్హి పురుషార్థః। నిశ్శేషసంసారబీజావిద్యాద్యనర్థనిబర్హణాత్। తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యం॥ తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధం వా స్యాత్? యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యం,

విచారస్యార్థికప్రతిజ్ఞాయా ఉక్తత్వాదిత్యాహ సిద్ధాంతీ॥ న ప్రధాన ఇతి॥ సంగృహీతమర్థం సదృష్టాంతం వ్యాకరోతి॥ బ్రహ్మ హీత్యాదినా॥ తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి మూలశ్రుత్యనుసారాచ్చ కర్మణి షష్ఠీత్యాహ॥ శ్రుత్యనుగమాచ్చేతి॥ శ్రుతిసూత్రయోరేకార్థత్వలాభాచ్చేత్యర్థః॥ జిజ్ఞాసాపదస్యావయవార్థమాహ॥ జ్ఞాతుమితి॥ నన్వనవగతే వస్తుని చ్ఛాయా అదర్శనాత్సన్యా మూలం విషయజ్ఞానం వక్తవ్యం, బ్రహ్మజ్ఞానం తు జిజ్ఞాసాయాః ఫలం, తదేవ మూలం కథమిత్యాశంక్యాహ॥ అవగతీతి॥ ఆవరణనివృత్తిరూపాభివ్యక్తిమచ్చైతన్యమవగతిః పర్యంతోఽవధిర్యస్యాఖండసాక్షాత్కారరూపస్య వృత్తిజ్ఞానస్య తదేవ జిజ్ఞాసాయాః కర్మ, తదేవ ఫలం। మూలం త్వాపాతజ్ఞానమిత్యధునా వక్ష్యత ఇతి ఫలమూలజ్ఞానయోర్భేదాన్న జిజ్ఞాసానుపపత్తిరిత్యర్థః। నను గమనస్య గ్రామః కర్మ, తత్ప్రాప్తిః ఫలమితి భేదాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యయుక్తం తత్రాహ॥ ఫలేతి॥ క్రియాంతరేతరో గ్నిదేః ఇచ్ఛాయాః ఫలవిషయత్వాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యర్థః। నను జ్ఞానావగత్యోరైక్యాద్ద్వయోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ॥ జ్ఞానేనేతి॥ జ్ఞానం వృత్తిః అవగతిస్తత్ఫలమితి భేద ఇతి భావః। అవగంతుమభివ్యంజయితుం । అవగతేః ఫలత్వం స్ఫుటయతి॥ బ్రహ్మేతి॥ హిశబ్దోక్తం హేతుమాహ॥ నిశ్శేషేతి॥ బీజమవిద్యా ఆదిర్యస్యానర్థస్య తన్నాశకత్వాదిత్యర్థః। అవయవార్థముక్త్వా సూత్రవాక్యార్థమాహ॥ తస్మాదితి॥ అత్ర సన్ప్రత్యయస్య విచారలక్షకత్వం తవ్యప్రత్యయేన సూచయతి। అథాతశ్శబ్దాభ్యా

మధికారిణస్స్వార్థత్వాత్తేన బ్రహ్మజ్ఞానాయ విచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః॥ *ఇతి తృతీయవర్ణకం* ప్రథమవర్ణకే బంధస్యాధ్యాసత్వోక్త్యా విషయాదిసిద్ధావపి బ్రహ్మప్రసిద్ధ్యప్రసిద్ధ్యోర్విషయాదిసంభవాసంభవాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే పూర్వపక్షమాహ॥ తత్పునరితి॥ పునశ్శబ్దో వర్ణకాంతరద్యోతనార్థః॥ యది వేదాంతవిచారాత్ ప్రాగేవ బ్రహ్మజ్ఞానం తర్హి జ్ఞాతత్వాన్న విషయత్వం నాస్తి। అజ్ఞానాభావేన తన్నివృత్తిరూపఫలమపి నాస్తీతి న విచారయితవ్యం। అథాజ్ఞాతం తర్హి నాపి తన్నితరమక్షరేణ విచారః కర్తుం న శక్యతే అజ్ఞాతస్యోద్దేశాయోగాత్। తథా చ బుద్ధావనారూఢస్య విచారాత్మకశాస్త్రేణ వేదాంతైశ్చ ప్రతిపాదనాయోగాత్। తత్ప్రతిపాద్యత్వరూపః సంబంధో నాస్తి। జ్ఞానానుత్పత్తేః ఫలమపి నాస్తీత్యనారభ్యం శాస్త్రమిత్యర్థః॥ ఆపాతప్రసిద్ధ్యా విషయాదిలాభాదారంభణీయమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా॥ ప్రసిద్ధం తావదిత్యర్థః। అస్తిత్వస్య ప్రకృతత్వే నాస్తిపదస్య ప్రసిద్ధిపరత్వాత్। అనుమానేన బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిః, న చ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా సేతి వాచ్యం, బ్రహ్మపదస్య లోకే సంగతిగ్రహాభావేన తద్ఘటితవాక్యస్యాబోధకత్వాదిత్యాశంక్య బ్రహ్మపదవ్యుత్పత్త్యా ప్రకృతమంతస్య శుద్ధస్య సగుణస్య చ ప్రసిద్ధిరిత్యాహ॥ బ్రహ్మశబ్దస్యేతి॥ అయమర్థః। శ్రుతౌ సూత్రే చ బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా కశ్చిదర్థోఽస్తీతి జ్ఞాయతే, ప్రమాణవాక్యే నిరర్థకశబ్దప్రయోగాదర్శనాత్। స చార్థో మహత్త్వరూప ఇతి వ్యాకరణాన్నిశ్చీయతే, 'బృహి వృద్ధా'వితి స్మరణాత్। సా చ వృద్ధిర్నిరవధికమహత్త్వమితి సంకోచకాభావాత్ శ్రుతావనంతపదేన సహ ప్రయోగాచ్చ జ్ఞాయతే। నిరవధికమహత్త్వం చాంతవత్త్వాదిదోషవత్త్వే సర్వజ్ఞత్వాదిగుణహీనత్వే చ న సంభవతి। లోకే గుణహీనదోషవతోరల్పత్వప్రసిద్ధేః। అతో బృంహణాత్ బ్రహ్మ

అథ ప్రసిద్ధం నైవ శక్యం జిజ్ఞాసితుమితి। ఉచ్యతే। అస్తి తావన్నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమన్వితం బ్రహ్మ। బ్రహ్మశబ్దస్య హి వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వాదయోఽర్థాః ప్రతీయంతే, బృహతేర్ధాతోరర్థానుగమాత్, సర్వస్యాత్మత్వాచ్చ బ్రహ్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిః। సర్వో హ్యాత్మాస్తిత్వం ప్రత్యేతి, న నాహమస్మీతి। యది హి నాత్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిస్స్యాత్ సర్వో లోకో నాహమస్మీతి ప్రతీయాత్। ఆత్మా చ బ్రహ్మ। యది తర్హి లోకే బ్రహ్మ ఆత్మత్వేన ప్రసిద్ధమస్తి తతో జ్ఞాతమేవేత్యజిజ్ఞాస్యత్వం పునరాపన్నం, న, తద్విశేషం ప్రతి విప్రతిపత్తేః। దేహమాత్రం చైతన్యవిశిష్టమాత్మేతి ప్రాకృతా జనా లోకా

తివ్యుత్పత్త్యా దేశకాలవస్తుతః పరిచ్ఛేదాభావరూపం నిత్యత్వం ప్రతీయతే। అవిద్యాదిదోషశూన్యత్వం శుద్ధత్వం। జాడ్యరాహిత్యం బుద్ధత్వం। బంధకాలేఽపి స్వతో బంధాభావో ముక్తత్వం చ ప్రతీయతే। ఏవం సకలదోషశూన్యం నిర్గుణం ప్రసిద్ధం। తథా సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకం చ తత్పదవాచ్యం ప్రసిద్ధం। జ్ఞేయస్య కార్యస్య చాపరిశేషే అల్పత్వప్రసంగేన సర్వజ్ఞస్య సర్వకార్యశక్తిమత్త్వస్య చ లాభాదితి। ఏవం 'తత్పదా'ప్రసిద్ధేరప్రమాణత్వే నాపాతత్వాన్నిజ్ఞానానివర్తకత్వాజ్జిజ్ఞాసోపపత్తిరిత్యుక్త్వా త్వంపదార్థాత్మనాపి బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధ్యా తదుపపత్తిరిత్యాహ॥ సర్వస్యేతి॥ సర్వస్య లోకస్య వాఽయమాత్మేత్యభేదాద్బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిరిత్యర్థః। నన్వాత్మనః ప్రసిద్ధిః కేత్యత ఆహ॥ సర్వో హీతి॥ అహమస్మీతి న ప్రత్యేతీతి న-కింతు ప్రత్యేత్యేవ, సైవ సర్వదాత్మనః ప్రసిద్ధిరిత్యర్థః॥ ఆత్మనః ఖలు తస్యాస్తీతి శూన్యమతిమాశంక్యాహ॥ యది హీతి॥ ఆత్మనశ్శూన్యస్య ప్రతీతౌ 'అహం నాస్మీ'తి లోకో జానీయాత్। లోకస్తు 'అహమస్మీ'తి జానాతి, తస్మాదాత్మనోఽస్తిత్వప్రసిద్ధిరిత్యర్థః। ఆత్మప్రసిద్ధావపి బ్రహ్మణః కిమాయాతం తత్రాహ॥ ఆత్మా చేతి॥ 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతేరితి భావః। ప్రసిద్ధపక్షోక్తం దోషం పూర్వపక్షేణ స్మారయతి॥ యదీతి॥ అజ్ఞాతత్వాభావేన విషయాద్యభావాదవిచార్యత్వం ప్రాప్తమిత్యర్థః। యథా 'ఇదం రజత'మితి వస్తుతశ్శుక్తిః ప్రసిద్ధిస్తద్వత్ 'అహమస్మీ'తి సత్యచైతన్యరూపాత్మసామాన్యేన వస్తుతో బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిః, నేయం పూర్ణానందబ్రహ్మత్వరూపవిశేషగోచరా, వాదినాం వివాదాభావప్రసంగాత్। న హి శుక్తిత్వవిశేషదర్శనే సతి రజతం రంగమన్యద్వేతి విప్రతిపత్తిరస్తి। అతో విప్రతిపత్త్యన్యథానుపపత్త్యా సామాన్యతః ప్రసిద్ధావపి విశేషస్యాజ్ఞానత్వాద్విషయాదిసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి॥ నేత్యాదినా॥ సామాన్యవిశేషభావః స్వా

త్మని సచ్చిత్పూర్ణాదిపదవాచ్యభేదాత్కల్పితత్వమితి మంతవ్యం। తత్ర స్థూలసూక్ష్మక్రమేణ విప్రతిపత్తీరుపన్యస్యతి । దేహమాత్రమిత్యాదినా॥ శాస్త్రజన్యజ్ఞానశూన్యాః ప్రాకృతాః। వేదబాహ్యమతాన్యుక్త్వా తార్కికాదిమతమాహ ॥ అస్తీతి॥ సాంఖ్యమతమాహ॥ భోక్తేతి॥ కిమాత్మా దేహాదిరూపః ఉత తద్భిన్న ఇతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన దేహేంద్రియమనోబుద్ధిశూన్యాన్యుక్త్వా తద్భిన్నోఽపి కర్తృత్వాదిమాన్న వేతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన తార్కికసాంఖ్యపక్షావుపన్యస్యాకర్తాపీశ్వరాద్భిన్నో న వేతి వివాదకోటిత్వేన యోగిమతమాహ॥ అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వర ఇతి॥ నిరతిశయసత్త్వం గృహీత్వా ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణసంపన్న ఇతి యోగినో వదంతి॥ భేదకోటిముక్త్వా సిద్ధాంతకోటిమాహ॥ ఆత్మా స భోక్తురితి ॥ భోక్తుర్జీవస్యాకర్తుస్సాక్షిణస్స ఈశ్వర ఆత్మా స్వరూపమితి వేదాంతినో వదంతీత్యర్థః। విప్రతిపత్తీరుపసంహరతి॥ ఏవం బహవ ఇతి ॥ విప్రతిపత్తీనాం ప్రపంచో నిరాసశ్చ వివరణోపన్యాసే దర్శితః సుఖబోధాయేతి హేతోరుపరమ్యతే; తత్ర యుక్తివాక్యాశ్రయాస్సిద్ధాంతినో 'జీవో బ్రహ్మైవ ఆత్మత్వాద్ బ్రహ్మవ'దిత్యాదియుక్తేః 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుతేశ్చాబాధితాయాస్స్యాత్। అన్యేషు దేహాదిరాత్మేత్యాహ • ప్రత్యక్షగోచరత్వాద్వ్యతిరేకేణ ఘటాదివదిత్యాదియుక్త్యాభాసం, 'స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ' 'ఇంద్రియసంవాదే 'చక్షురాదయస్తే హ వాచమూచుః, మనోఽవాచ, యోఽయం విజ్ఞానమయః, అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్, కర్తా బోద్ధా, అనశ్నన్నన్య ఆత్మానమంతరో యమయతీ'తి వాక్యాభాసం చాశ్రితా ఇతి విభాగః। 'దేహాదిరనాత్మా భౌతికత్వాత్ దృశ్యత్వాత్' ఇత్యాదిన్యాయైః 'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దిత్యాదిసూత్రైశ్చ ఆభాసత్వం వక్ష్యతే। నను సంతు విప్రతిపత్తయస్తథాపి యస్య యన్మతే శ్రద్ధా తదాశ్రయణాత్తస్య స్వార్థసిద్ధేః కిం

యతికాశ్చ ప్రతిపన్నాః । ఇంద్రియాణ్యేవ చేతనాన్యాత్మేత్యపరే । మన ఇత్యన్యే । విజ్ఞానమాత్రం క్షణికమిత్యేకే । శూన్యమిత్యపరే । అస్తి దేహాదివ్యతిరిక్తస్సంసారీ కర్తా భోక్తేత్యపరే । భోక్తైవ కేవలం న కర్తేత్యేకే । అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరితి కేచిత్ । ఆత్మా స భోక్తురిత్యపరే। ఏవం బహవో విప్రతిపన్నా యుక్తివాక్యతదాభాససమాశ్రయాస్సంతః। తత్రావిచార్య యత్కించిత్ప్రతిపద్యమానో నిశ్శ్రేయసాత్ ప్రతిహన్యేతానర్థం చేయాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపన్యాసముఖేన వేదాంతవాక్యమీమాంసా తదవిరోధితర్కోపకరణా నిశ్శ్రేయసప్రయోజనా ప్రస్తూయతే॥ ౧॥

బ్రహ్మవిచారారంభేణేత్యత ఆహ॥ తత్రావిచార్యేతి॥ బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వస్తుగతిః। మతాంతరాశ్రయణే తదభావాన్మోక్షాసిద్ధిః। కించాత్మనోఽన్యథాజ్ఞాత్వా తత్పాపేన సంసారాంధకూపే పతేత్ 'అంధం తమః ప్రవిశంతి యే కే చాత్మహనో జనా' ఇతి శ్రుతేః। 'యోఽన్యథా సంతమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే। కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణే'తి వచనాచ్చేత్యర్థః। అతస్సర్వేషాం ముముక్షూణాం నిశ్శ్రేయసలాభాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ బంధస్యాధ్యస్తత్వేన విషయాదిసద్భావాదధికార్యాద్యభావాత్ప్రసిద్ధ్యా విషయాదిసంభవాచ్చ వేదాంతవిషయా మీమాంసా పూజితవిచారో వేదాంతావిరోధినో యే తర్కాస్తే ఉపకరణాని యస్యాస్సా నిశ్శ్రేయసాయారభ్యత ఇత్యర్థః । నను సూత్రే విచారవాచిపదాభావాద్విచారారంభః కథం సూత్రార్థ ఇత్యత ఆహ॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛోక్తిద్వారా విచారం లక్షయిత్వా తత్కర్తవ్యతాం బ్రవీతి భావః । ఏవం ప్రథమసూత్రస్య వర్ణకచతుష్టయేనార్థా వర్ణితాః। సూత్రస్యానేకార్థత్వం భూషణం । సన్నిదం సూత్రం శాస్త్రబహిర్భూతత్వాచ్ఛాస్త్రమారంభయతి అంతర్భూతత్వాద్వా? ఆద్యే తస్య హేయతా, శాస్త్రాసంబంధాత్। ద్వితీయే తస్యారంభకం వాచ్యం । న చ స్వయమేవారంభకం స్వస్మిన్ స్వవృత్తివిరోధాదాత్మాశ్రయాత్, న చారంభకాంతరమనవస్థాపద ఇతి । ఉచ్యతే । శ్రవణవిధినా ఆరబ్ధమిదం సూత్రం శాస్త్రాంతర్గతమేవ శాస్త్రారంభం ప్రతిపాదయతి। యథాఽధ్యయనవిధిః స్వాంతర్గతపదవాక్యస్య వేదస్యాధ్యయనం ప్రయుంక్తే తద్వదిత్యనవద్యం ॥ *ఇతి చతుర్వర్ణకం* ప్రథమసూత్రం సమాప్తం॥

అధికరణం చ సమాప్తం.

ప్రథమసూత్రేణ శాస్త్రారంభముపపాద్య సూత్రార్థం భణమానః పూర్వోత్తరాధికరణయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తిం కీర్తయతి॥ బ్రహ్మేతి॥ ముముక్షుణా బ్రహ్మజ్ఞానాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం। బ్రహ్మణో విచార్యత్వోక్త్యా అర్థాత్ ప్రమాణాదివిచారాణాం ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి బ్రహ్మ ప్రమాణం బ్రహ్మ యుక్తిరిత్యాదివిశిష్య విచారాణాం విశేషేణ బ్రహ్మజ్ఞానం వినా కర్తుమశక్యత్వాత్ తత్స్వరూపజ్ఞానాయాదౌ లక్షణం వక్తవ్యం తన్న సంభవతీత్యాక్షిప్య సూత్రకృత్ తం ప్రాయన్నేవ లక్షణసూత్రమవతారయతి॥ కింలక్షణకమిత్యాది॥ కిమాక్షేపే, నాస్త్యేవ లక్షణమిత్యర్థః। ఆక్షేపేణాస్యోత్థానాదాక్షేపసంగతిః। లక్షణద్వారా వేదాంతానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః। తథాహి। 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇతి వాక్యం విషయః। తత్కిం బ్రహ్మణో లక్షణం వక్తి న వేతి సందేహః। తత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపాసిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః। యద్యప్యాక్షేపసంగతౌ పూర్వాధికరణఫలమేవ ఫలమితి పృథక్ న వక్తవ్యం। తదుక్తం 'ఆక్షేపే చాపవాదే చ ప్రాప్త్యాం లక్షణకర్మణి। ప్రయోజనం న వక్తవ్యం యచ్చ కృత్వా ప్రవర్తత' ఇతి। తథాపి స్పష్టార్థముక్తమితి మంతవ్యం। యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిః। ప్రాప్తిస్తద్వక్ష్యమాణా। తత్ర పూర్వపక్షమాహ। జన్మాదేర్జగద్ధర్మత్వేన బ్రహ్మలక్షణత్వాయోగాత్। న చ జగదుపాదానత్వేన కర్తృత్వం లక్షణమితి వాచ్యం। కర్తురుపాదానత్వే దృష్టాంతాభావేనానుమానాప్రవృత్తేః। న చ శ్రుతిస్తస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యైకలక్షణసిద్ధేః కిమనుమానేనేతి వాచ్యం। అనుమానస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకత్వేన తదభావే శ్రుతిరప్యబోధికేతి। న చ జగతః కర్తృత్వముపాదానత్వం వా ప్రత్యేకం లక్షణమస్త్వితి వాచ్యం। కర్తృమాత్రస్యోపాదానాభిన్నస్య బ్రహ్మత్వాయోగాత్। ఏవం ప్రాప్తే బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుక్తం। కింలక్షణం పునస్తద్బ్రహ్మేత్యత ఆహ భగవాన్ సూత్రకారః।

॥సూ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥౨॥

జన్మోత్పత్తిరాదిరస్యేతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః। జన్మస్థితిభంగం సమాసార్థః। జన్మనశ్చాదిత్వం శ్రుతినిర్దేశాపేక్షం వస్తువృత్తాపేక్షం చ। శ్రుతినిర్దేశస్తావత్, 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇతి। అస్మిన్వాక్యే జన్మస్థితిప్రలయానాం క్రమదర్శనాత్। వస్తువృత్తమపి, జన్మనా లబ్ధసత్తాకస్య ధర్మిణః

ఛ్ఛేదాదితి ప్రాప్తే పురుషాభ్యూహమాత్రస్యానుమానస్యాప్రతిష్ఠితత్వాత్ శ్రుత్యా నిరస్తత్వాత్ప్రయోగాత్। అపౌరుషేయతయా నిర్దోషశ్రుత్యుక్తోభయకారణత్వస్య సుఖాదిదృష్టాంతేన సంభావయితుం శక్యత్వాత్। తదేవ లక్షణమితి సిద్ధాంతయతి॥ జన్మాద్యస్య యత ఇతి॥ అత్ర యద్యపి జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం లక్షణం ప్రతిభాతి తథాపి ప్రకృతిత్వే సత్యధికరణత్వేన కారణత్వం న కర్తృత్వమాత్రం కింతు కర్తృత్వోపాదానత్వోభయరూపమితి వక్ష్యమాణం సిద్ధవత్కృత్యోభయకారణత్వం లక్షణమిత్యుచ్యత ఇతి మంతవ్యం। నను జిజ్ఞాస్యనిర్గుణబ్రహ్మణః కారణత్వం కథం లక్షణమితి చేత్। ఉచ్యతే। యథా రజతం శుక్తిలక్షణం యథా వా సర్పాదికం రజ్జ్వాః, తథా యజ్జగత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి కల్పితం కారణత్వం తటస్థం సదేవ బ్రహ్మణో లక్షణమిత్యనవద్యం। సూత్రం వ్యాచష్టే॥ జన్మేత్యాదినా॥ బహువ్రీహావపదార్థస్యాన్యపదార్థస్య విశేషణానియమః। యథా చిత్రగుర్దేవదత్త ఇత్యత్ర గవాం దేవదత్తేన సహ జన్మాదీనాం నపుంసకైకవచనత్వేనాస్య సమాహారస్య జన్మస్థితిభంగస్య జన్మ విశేషణం, తథా చ జన్మనస్సమాసార్థైకదేశస్య గుణత్వేన సంవిజ్ఞానం యస్మిన్ బహువ్రీహౌ స తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిరిత్యర్థః। తత్ర యజ్జన్మకారణం తద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మత్వవిధానమయుక్తం స్థితిలయకారణాద్భిన్నత్వే తస్య బ్రహ్మత్వస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్। అతో జన్మస్థితిభంగా ఏకీకృత్య నిరూపితాని త్రీణి కారణత్వాని మిలితాన్యేవ లక్షణమితి మత్వా సూత్రే సమాహారో ద్యోతిత ఇతి ధ్యేయం। నన్వాదిత్వం జన్మనః కథం జ్ఞాతవ్యం సంసారస్యానాదిత్వాదిత్యత ఆహ॥ జన్మనశ్చేతి॥ మూలశ్రుత్యనుగతత్వాచ్చాదిత్వం జ్ఞాత్వా తదపేక్ష్య సూత్రకృతా జన్మన ఆదిత్వముక్తమిత్యర్థః। ఇదమః ప్రత్యక్షార్థమాత్రవాచిత్వమాశంక్యాహ సర్వకార్యవాచిత్వమాహ॥ అస్యేతి॥

వియదాదిజగతో నిత్యత్వాన్న జన్మాదిసంబంధ ఇత్యత ఆహ ॥ షష్ఠీతి ॥ వియదాదిమహాభూతానాం జన్మాదిసంబంధో వక్ష్యత ఇతి భావః। నను జగతో జన్మాదేర్బ్రహ్మసంబంధాభావాన్న లక్షణత్వమిత్యాశంక్య తత్కారణత్వం లక్షణమితి పంచమ్యర్థమాహ ॥ యత ఇతీతి ॥ యచ్ఛబ్దేన సత్యం జ్ఞానమనంతమానందరూపం వస్తూచ్యతే। ఆనందాద్ధ్యేవే'తి నిర్ణీతత్వాత్। తథా చ స్వరూపలక్షణసిద్ధిరితి మంతవ్యం। పదార్థముక్త్వా పూర్వసూత్రస్థబ్రహ్మపదానుషంగేణ తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ సూత్రవాక్యార్థమాహ ॥ అస్యేత్యాదినా ॥ కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదిసంభావనార్థాని జగతో విశేషణాని। యథా కుంభకారః ప్రథమం కుంభశబ్దాభేదేన వికల్పితం పృథుబుధ్నోదరాకారస్వరూపం బుద్ధావాలిఖ్య తదాత్మనా కుంభం వ్యాకరోతి బహిః ప్రకటయతి, తథా పరమకారణమపి స్వాపేక్షితం నామరూపాత్మనా వ్యాకరోతీత్యనుమీయత ఇతి మత్వాహ। నామరూపాభ్యామితి ॥ ఇత్థంభావే తృతీయా। అస్య కార్యం చేతనజన్యం కార్యత్వాత్ కుంభవదితి ప్రధానశూన్యయోర్నిరాస ఇతి భావః। హిరణ్యగర్భాదిజీవజన్యత్వం నిరస్యతి ॥ అనేకేతి ॥ శాస్త్రసిద్ధవైశ్వానరేష్ట్యాదౌ పితాపుత్రయోః కర్తృభోక్త్రోర్భేదాత్పృథగుక్తిః। 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం' 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ'తి శ్రుత్యా స్థూలసూక్ష్మదేహోపాధిద్వారా జీవానాం కార్యత్వేన జగన్మధ్యపాతిత్వాన్న జగత్కారణత్వమిత్యర్థః। కారణస్య సర్వజ్ఞత్వం సంభావయతి ॥ ప్రతినియతేతి ॥ ప్రతినియతాని వ్యవస్థితాని దేశకాలనిమిత్తాని యేషాం క్రియాఫలానాం తదాశ్రయస్యేత్యర్థః। స్వర్గస్య క్రియాఫలస్య మేరుపృష్ఠం దేశః। దేహపాతాదూర్ధ్వం కాలః ఉత్తరాయణమరణాది నిమిత్తం ప్రతినియతం। ఏవం రాజసేవాఫలగ్రామాదేర్దేశాదివ్యవస్థా జ్ఞేయా। తథా చ యథా సేవాఫలం దేశాద్యభిజ్ఞదాతృకం తథా

ఫలాశ్రయసంభవాత్ । అస్యేతి ప్రత్యక్షాదిసన్నిధాపితస్య ధర్మిణ ఇదమా నిర్దేశః। షష్ఠీ జన్మాదిధర్మసంబంధార్థా । యత ఇతి కారణనిర్దేశః। అస్య జగతో నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యానేకకర్తృభోక్తృసంయుక్తస్య ప్రతినియతదేశకాలనిమిత్తక్రియాఫలాశ్రయస్య మనసాప్యచింత్యరచనారూపస్య జన్మస్థితిభంగం యతః సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషః । అన్యేషామపి భావవికారాణాం త్రిష్వేవాంతర్భావ ఇతి జన్మస్థితినాశానామిహ గ్రహణం। యాస్కపరిపఠితానాంతు 'జాయతే౽స్తీ'త్యాదీనాం గ్రహణే తేషాం జగతః స్థితికాలే సంభావ్యమానత్వాన్మూలకారణాదుత్పత్తిస్థితినాశా జగతో న గృహీతాస్స్యురిత్యాశంక్యేత తన్మాశంకి ష్టేతి యోత్పత్తిః బ్రహ్మణః కారణాత్ తత్రైవ స్థితిః ప్రళయశ్చ తే గృహ్యంతే । న యథోక్తవిశేషణస్య జగతో యథోక్తవిశేషణమీశ్వరం ముక్త్వా౽న్యతః ప్ర

కర్మఫలం ఫలత్వాదితి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరితి భావః। సర్వశక్తిత్వం సంభావయతి ॥ మనసాపీతి ॥ నన్వన్యే౽పి పరిణామాదయో భావవికారాస్సంతి తే కిమితి జన్మాదీత్యాదిపదేన న గృహ్యంతే తత్రాహ ॥ అన్యేషామపీతి ॥ వృద్ధిపరిణామయోర్జన్మన్యపక్షయస్య నాశేఽంతర్భావ ఇతి భావః। నను 'దేహో జాయతే అస్తి వర్ధతే పరిణమతే అపక్షీయతే నశ్యతీ'తి యాస్కమునివాక్యమేవ త్వత్సూత్రమూలం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ యాస్కేతి ॥ యాస్కమునినా కిల మహాభూతానాముత్పన్నానాం స్థితికాలే భౌతికేషు ప్రత్యక్షేణ జన్మాదిషట్కముపలభ్య నిరుక్తవాక్యం చ కారతమ్మాలీకృత్య జన్మాదిషట్కం కారణత్వం లక్షణం సూత్రార్థ ఇతి గ్రహణే సూత్రకృతా బ్రహ్మలక్షణం న సంగృహీతం కింతు మహాభూతానాం లక్షణముక్తమితి శంకా స్యాత్ సా మా భూదితి మూలప్రకృత్యుక్తా జన్మాదయస్త్రయ ఏవ గృహ్యంత ఇత్యర్థః। యది నిరుక్తస్యాపి శ్రుతిర్మూలమితి మహాభూతజన్మాదిమాత్ర స్తర్హి సా శ్రుతిరేవ సూత్రస్య మూలమస్తు కిమంతర్గడునా నిరుక్తేనేతి భావః । యది జగతో బ్రహ్మాతిరిక్తం కారణం స్యాత్తదా బ్రహ్మలక్షణస్యాతివ్యాప్త్యాదిదోషస్స్యాత్, అతస్తన్నిరాసాయ లక్షణసూత్రేణ బ్రహ్మ వినా జగజ్జన్మాదికం న సంభవతి కారణాంతరాసంభవాదితి యుక్తిస్సూచితా, సా తర్కపాదే విస్తరేణ వక్ష్యతే; అధునా సంక్షేపేణ తాం దర్శయతి ॥ న యథోక్తేత్యాదినా ॥ నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యేత్యాదీనాం చ చతుర్ణాం జగద్విశేషణానాం వ్యాఖ్యానావసరే ప్రధానశూన్యయోస్సంసారిణశ్చ నిరాసో దర్శితః । పరమాణూనామచేతనానాం స్వతః ప్రవృత్త్య

యోగాజ్జీవానాం స్వజ్ఞానశూన్యత్వనియమేనానుమానాత్ సర్వజ్ఞేశ్వరాసిద్ధౌ తేషాం ప్రేరకాభావాజ్జగదారంభకత్వాసంభవ ఇతి భావః। స్వభావాదేవ విచిత్రం జగదితి లోకాయతికస్తం ప్రత్యాహ ॥ నచేతి ॥ జగత ఉత్పత్త్యాదిసంభావయితుం నశక్యమిత్యన్వయః । కిం స్వయమేవ స్వస్య హేతురితి స్వభావ ఉత కారణానపేక్షత్వం? నాద్యః, ఆత్మాశ్రయాత్। నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ విశిష్టేతి ॥ విశిష్టాన్యసాధారణాని దేశకాలనిమిత్తాని తేషాం కార్యార్థిభిరుపాదీయమానత్వాత్ కార్యస్య కారణానపేక్షత్వం నయుక్తమిత్యర్థః । అనపేక్షత్వే ధాన్యార్థినాం భూవిశేషే వర్షాదికాలే బీజాదినిమిత్తే చ ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి భావః । పూర్వోక్తసర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణమీశ్వరముక్త్వా జగత ఉత్పత్త్యాదిం న సంభవతీతి భాష్యేణ కర్తారం వినా కార్యం నాస్తీతి వ్యతిరేక ఉక్తః। తేన 'యత్కార్యం తత్సకర్తృక'మితి వ్యాప్తిజ్ఞానాయ తే। ఏతదేవ వ్యాప్తిజ్ఞానం జగతి పక్షే కర్తారం సాధయత్ సర్వజ్ఞేశ్వరం సాధయతి కిం శ్రుత్యేతి తార్కికాణాం భ్రాంతిముపన్యస్యతి ॥ ఏతదేవేతి ॥ ఏతదనుమానమేవ సాధనం న శ్రుతిరితి మన్యంత ఇతి యోజనా। అథవా ఏతద్వ్యాప్తిజ్ఞానమేవ శ్రుత్యనుగ్రాహకయుక్తిమాత్రత్వేనాస్మత్సమ్మతం సదనుమానం స్వతంత్రమితి మన్యంత ఇత్యర్థః। 'సర్వజ్ఞ...' యద్వా వ్యాప్తిజ్ఞానసహకృతమేతల్లక్షణమేవానుమానం మన్యంత ఇత్యర్థః। తదా త్రయః పక్షాః। వ్యాప్తిజ్ఞానాజ్జగతః కర్తృత్వసిద్ధిః, పక్షధర్మతాబలాత్ సర్వజ్ఞ... జగత్కారణత్వాత్ వ్యతిరేకేణ కులాలాదివదితి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః, ... ఇత్యత్ర 'మన్యంత' ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వం సూచితం। తథాహి। అంకురాదౌ తావత్ ... జీవాదృష్టస్య ఘటవదచేతనత్వనియమాదన్యః కర్తా నాస్తి వ్యతిరేకనిశ్చయాత్, 'యత్కార్యం తత్సకర్తృక'మితి వ్యాప్తిజ్ఞానాసిద్ధిః। అ

ధానాదచేతనాదణుభ్యోఽభావాద్వా సంసారిణో వోత్పత్త్యాదిసంభావయితుం శక్యం. నచ స్వభావతః।విశిష్టదేశకాలనిమిత్తానామిహోపాదానాత్। ఏతదేవానుమానం సంసారివ్యతిరిక్తేశ్వరాస్తిత్వాదిసాధనమీశ్వరకారణవాదినో మన్యంతే। నన్విహాపి తదేవోపన్యస్తం జన్మాదిసూత్రేన, వేదాంతవాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణాం । వేదాంతవాక్యాని హి సూత్రైరుదాహృత్య విచార్యంతే । వాక్యార్థవిచారణాధ్యవసాననిర్వృత్తా హి బ్రహ్మావగతిర్నానుమానాదిప్రమాణాంతరనిర్వృత్తా। సత్సు తు వేదాంతవాక్యేషు జగతో జన్మాదికారణవాదిషు తదర్థగ్రహణదార్ఢ్యాయానుమానమపి వేదాంతవాక్యావిరోధిప్రమాణం భవన్న నివార్యతే శ్రుత్యైవ చ సహాయత్వేన తర్కస్యాభ్యుపేతత్వాత్। తథాహి। 'శ్రోతవ్యో మంత

వ్యః' ఇతి శ్రుతిః ... లింగకానుమానేను బాధః, అశరీరస్య జన్యజ్ఞానాయోగాత్, 'యత్ జ్ఞానం తన్మనోజన్య'మితి వ్యాప్తివిరోధేన సర్వజ్ఞానాసిద్ధేర్జ్ఞానాభావనిశ్చయాత్, తస్మాత్ స్వతంత్రయా ... శ్రుతిరేవ శరణం। శ్రుత్యర్థసంభావనార్థత్వేనానుమానం యుక్తిమాత్రం న స్వతంత్రమితి భావః । నన్విదమయుక్తం, శ్రుతేరనుమానాంతర్భావమభిప్రేత్య భవదీయసూత్రకృతానుమానస్యైవోపన్యస్తత్వాదితి వైశేషికశ్శంకతే॥ నన్వితి ॥ అతో 'మన్యంత' ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వోక్తిరయుక్తేతి భావః। యదిశ్రుతీనాం స్వతంత్రమానత్వం న స్యాత్ర్తర్హి 'తత్తు సమన్వయా'దిత్యాదినా తాసాం తాత్పర్యం సూత్రకృన్న విచారయేత్, తస్మాదుత్తరసూత్రాణాం శ్రుతివిచారార్థత్వాజ్జన్మాదిసూత్రేఽపి శ్రుతిరేవ స్వాతంత్ర్యేణ విచార్యతే నానుమానమితి పరిహరతి॥ నేతి॥ కించ ముముక్షోర్బ్రహ్మావగతిరభీష్టా యదర్థమస్య శాస్త్రస్యారంభః, సా చ నానుమానాత్, 'తం త్వౌపనిషద'మితి శ్రుతేః, అతో నానుమానం విచార్యమిత్యాహ ॥ వాక్యార్థేతి॥ వాక్యస్య తదర్థస్య చ విచారాద్యదధ్యవసానం తాత్పర్యనిశ్చయః ప్రమేయసంభవనిశ్చయశ్చ తేన జాతా బ్రహ్మావగతిర్ముక్తయే భవతీత్యర్థః। సంభవో బాధాభావః। నను కిమనుమానమనపేక్షితమేవ నేత్యాహ॥ సత్స్వితి। వివాదపదం భిన్ననిమిత్తోపాదానకం విమతం చేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ సుఖాదివదిత్యనుమానం శ్రుత్యర్థదార్ఢ్యాయాపేక్షితమిత్యర్థః। దార్ఢ్యం సంశయవిపర్యాసనివృత్తిః । 'మంతవ్య' ఇతి శ్రుత్యర్థస్తర్కేణ సంభావనీయ ఇత్యర్థః । యథా కశ్చిద్గంధారదేశేభ్యశ్చోరైరన్యత్ర నీతోఽబద్ధనేత్రస్తత్ర ముక్తస్తేన విముక్తబంధస్తదుక్తమార్గగ్రహణసమర్థః పండితః స్వయం తర్కకుశలో మేధావీ స్వదేశానేవ ప్రాప్నుయాత్, ప

వమేవేహావిద్యాకామాదిభిస్స్వరూపానందాత్ ప్రచ్యావ్యాస్మిన్నరణ్యే సంసారే క్షిప్తః కేనచిద్దయాపరవశేనాచార్యే ణ 'నాసిత్వం సంసారీ కింతు తత్త్వమసీ'త్యుపదిష్టస్వరూపః స్వయం తర్కకుశలశ్చేత్ 'స్వరూపం జానీయా నాన్యథే' తి శ్రుతిః స్వస్య పురుషమతిసాపేక్షతాం దర్శయతీత్యాహ॥ పండిత ఇతి। ఆత్మనః శ్రుతేరిత్యర్థః। నను బ్రహ్మణో మననాద్యపేక్షానయుక్తా వేదార్థత్వాద్ధర్మవత్ కింతు శ్రుతిలింగవాక్యాద్యేవాపేక్షితా ఇత్యత ఆహ॥ నేతి॥ జిజ్ఞాస్యే ధర్మ ఇవ జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి శ్రుత్యాదీన్యేవేయం। అనుభవో బ్రహ్మసాక్షాత్కారాఖ్యో విద్వదనుభవః। ఆదిపదాన్మనననిదిధ్యాసనయోః పరిగ్రహః। తత్ర హేతుమాహ॥ అనుభవేతి॥ ముక్త్యర్థం బ్రహ్మజ్ఞానస్య శాబ్దస్య సాక్షాత్కారావసానత్వాపేక్షణాత్ ప్రత్యక్త్వాత్ సిద్ధబ్రహ్మణో వర్తమానత్వేన సాక్షాత్కారఫలకత్వసంభవాత్తదర్థం మననాద్యపేక్షా యుక్తా। ధర్మే తు నిత్యపరోక్షే సాధ్యే సాక్షాత్కారస్యానపేక్షితత్వాదసంభవాచ్చ శ్రుత్యాదిత్రయమాత్రమనుష్ఠానాయాపేక్షితం। లింగాదయస్తు శ్రుత్యంతర్భూతా ఏవ శ్రుతిద్వారాన్నిర్ణయోపయోగిత్వేనాపేక్ష్యంతే న మననాదయః, అనుపయోగాదిత్యర్థః। నిరపేక్షశ్శబ్దః శ్రుతిః। శబ్దస్యార్థప్రకాశనసామర్థ్యం లింగం। పదం యోగ్యేతరపదాకాంక్షం వాక్యం। అంగవాక్యసాపేక్షం ప్రధానవాక్యం ప్రకరణం। క్రమపఠితానామర్థానాం క్రమపఠితైర్యథాక్రమం సంబంధః స్థానం। యథా ఐంద్రాగ్న్యాదయ ఇష్టయో దశ క్రమేణ పఠితాః, దశ మంత్రాశ్చ 'ఇంద్రాగ్నీ రోచనా దివి' ఇత్యాద్యాః, తత్ర ప్రథమేష్టౌ ప్రథమమంత్రస్య వినియోగ ఇత్యాద్యూహనీయం। సంజ్ఞాసామ్యం సమాఖ్యా। యథాధ్వర్యవసంజ్ఞకానాం మం

వ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి హి శ్రుతిః, 'పండితో మేధావీ గంధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేదే'తి చ పురుషబుద్ధిసాహాయ్యమాత్మనో దర్శయతి। న ధర్మజిజ్ఞాసాయామివ శ్రుత్యాదయ ఏవ ప్రమాణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం కింతు శ్రుత్యాదయోఽనుభవాదయశ్చ యథాసంభవమిహ ప్రమాణం, అనుభవావసానత్వాత్ భూతవస్తువిషయత్వాచ్చ। బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య కర్తవ్యే హి విషయే నానుభవాపేక్షాస్తీతి శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యం స్యాత్పురుషాధీనాత్మలాభత్వాచ్చ కర్తవ్యస్య। కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ। యథాఽశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వా న గచ్ఛతీతి, తథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి' 'ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతీ'తి విధిప్రతిషేధాశ్చాత్రార్థవంతస్స్యుః వికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ। న తు వస్త్వేవం నైవమస్తి నాస్తీతి వా వికల్ప్య

తే। త్రాణామాధ్వర్యవసంజ్ఞకే కర్మణి వినియోగ ఇతి వివేకః, ఏవం తావచ్ఛ్రుత్యా మననాద్యపేక్షం వేదార్థత్వాత్ ధర్మవదిత్యనుమానే సాధ్యత్వేన ధర్మస్యానుభవాద్యయోగ్యత్వం, అనపేక్షితానుభవత్వం చోపాధిరిత్యుక్తం, ఉపాధివ్యతిరేకాద్బ్రహ్మణి మననాద్యపేక్షత్వం చోక్తం। తత్ర యది వేదార్థత్వమాత్రేణ బ్రహ్మణో ధర్మేణ సామ్యం త్వయోచ్యేత తతహి కృతిసాధ్యత్వం విధినిషేధవికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ బ్రహ్మణి ధర్మవత్ స్యురితి। విపక్షే బాధకమాహ॥ పురుషేత్యాదినా॥ పురుషకృత్యధీనాత్మలాభ ఉత్పత్తిర్యస్య తద్భావాచ్చ ధర్మస్య శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యమిత్యన్వయః। ధర్మస్య సాధ్యత్వం లౌకికకర్మదృష్టాంతేన స్ఫుటయతి॥ కర్తుమితి॥ లౌకికవదిత్యర్థః। దృష్టాంతం స్ఫుటయతి॥ యథేతి॥ దార్ష్టాంతికమాహ॥ తథేతి॥ తద్ధర్మస్య కర్తుమకర్తుం శక్యత్వముక్త్వా అన్యథా కర్తుం శక్యత్వమాహ॥ ఉదిత ఇతి॥ ధర్మస్య సాధ్యత్వముపపాద్య తత్ర విధ్యాదియోగ్యతామాహ॥ విధీతి॥ విధిప్రతిషేధాశ్చ వికల్పాదయశ్చ ధర్మే సాధ్యేఽర్థవంతః సావకాశా భవంతి తే బ్రహ్మణ్యపి స్యురిత్యర్థః। 'యజేత న సురాం పిబే'దిత్యాదయో విధినిషేధాః। 'వ్రీహిభిర్యవైర్వా యజే'తేతి సంభావితో వికల్పః గ్రహణాగ్రహణయోరైచ్ఛికః ఉదితానుదితహోమయోర్వ్యవస్థితవికల్పః। 'న హింస్యా'దిత్యుత్సర్గః। 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతే'త్యపవాదః। తథా 'ఆహవనీయే జుహోతీ'త్యుత్సర్గః। 'అశ్వస్య పదే పదే జుహోతీ'త్యపవాద ఇతి వివేకః॥ ఏతే బ్రహ్మణి స్యురిత్యతిప్రసక్తిం వారయతి॥ నత్విత్యాదినా భూతవస్తువిషయత్వాదిత్యంతేన॥ ఇదం వస్తు ఏవం నైవం ఘటః పటో వేతి ప్రకారవికల్పః। అస్తి నాస్తి వేతి సత్తాస్వరూపవికల్పః। నను వస్తున్యప్యా

త్యాదౌ వాదినామస్తినాస్తీత్యాదివికల్పద్వైధ్యం తత్రాహ ॥ వికల్పనాస్త్వితి ॥ అస్తీత్యాదికోటిస్మరణం పురుషబుద్ధి
స్తన్మూలా మనస్స్పందితమాత్రాస్సంశయవిపర్యయవికల్పా న ప్రమారూపా ఇత్యక్షరార్థః ॥ అయం భావః ధర్మో హి యథా
యథాజ్ఞాయతే తథా తథా కర్తుం శక్యః ఇతి యథాశాస్త్రం పురుషబుద్ధ్యపేక్షా వికల్పాస్సర్వే ప్రమారూపా ఏవ భవంతి,
తత్సామ్యాత్ బ్రహ్మణ్యపి సర్వే వికల్పా యథార్థాస్స్యురితి । తత్రాప్యేవమితి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ నేతి ॥ యది సిద్ధవస్తుజ్ఞానమ
పి సాధ్యజ్ఞానవత్ పురుషబుద్ధిమపేక్ష్య జాయేత తదా సిద్ధే వికల్పా యథార్థాస్స్యుః, న సిద్ధవస్తుజ్ఞానం పౌరుషం కింతు ప్ర
మాణవస్తుజన్యం, తథా చ వస్తునః ఏకరూపత్వాదేకమేవ జ్ఞానం ప్రమా, అన్యే వికల్పా అయథార్థా ఏవేత్యర్థః । అత్ర దృష్టాంత
మాహ ॥ న హి స్థాణావితి ॥ స్థాణురేవేత్యవధారణే సిద్ధే సర్వే వికల్పా యథార్థా న భవంతీత్యర్థః ॥ తత్ర యద్వస్తుతంత్రం జ్ఞా
నం తద్యథార్థం యత్పురుషతంత్రం తన్మిథ్యేతి విభజతే ॥ తత్రేతి ॥ స్థాణావిత్యర్థః । స్థాణౌ పురుషోన్యో వాయం ఘటాదిర్వా న భవ
తి ॥ ఏవమితి ॥ ప్రకృతమాహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥ సిద్ధేఽద్వైతజ్ఞానప్రమాత్వస్య వస్తుతంత్రత్వే సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుజ
న్యమేవ యథార్థం న పురుషతంత్రం భూతార్థవిషయత్వాత్ స్థాణుజ్ఞానవదిత్యర్థః । అతస్సాధ్యేఽద్వైతే సర్వే వికల్పాః పుంతం
త్రా యథార్థా న సిద్ధేఽద్వైతే తద్వైలక్షణ్యాత్, న ధర్మసామ్యం బ్రహ్మణ ఇతి న నాన్యాపేక్షా సిద్ధేర్భావః । నను భూతం బ్రహ్మ
ప్రత్యక్షాగోచరం ధర్మిత్వాత్ ఘటాదివత్ । తథా చ జన్మాదిసూత్రే కార్యలింగకానుమానం విచార్యం సిద్ధా
ద్వైతస్యానుమానగమ్యత్వాన్న శ్రుతిః, సిద్ధాద్వైతస్యానుమానత్వేన తద్విచారస్య నిష్ఫలత్వాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రమాణాంతరవి

తే । వికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధ్యపేక్షాః, న వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానం పురుషబుద్ధ్యపేక్షం, కింతర్హి వస్తుతం
త్రమేవ తత్ । న హి స్థాణావేకస్మిన్ స్థాణుర్వా పురుషోఽన్యో వేతి తత్త్వజ్ఞానం భవతి । తత్ర పురుషోఽన్యో వే
తి మిథ్యాజ్ఞానం స్థాణురేవేతి తత్త్వజ్ఞానం వస్తుతంత్రత్వాత్ । ఏవం భూతవస్తువిషయాణాం ప్రామాణ్యం వ
స్తుతంత్రం । తత్రైవం సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుతంత్రమేవ భూతవస్తువిషయత్వాత్ । నను భూతవస్తువిష
యత్వే బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరవిషయత్వమేవేతి వేదాంతవాక్యవిచారణానర్థికైవ ప్రాప్తా, న, ఇంద్రి
యావిషయత్వే సంబంధాగ్రహణాత్ । స్వభావతో బహిర్విషయవిషయాణీంద్రియాణి న బ్రహ్మవిషయా
ణి । సతి హీంద్రియవిషయత్వే బ్రహ్మణ ఇదం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కార్యమితి గృహ్యేత । కార్యమాత్రమేవ గృ
హ్యమాణం కిం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కిమన్యేన కేనచిద్వా సంబద్ధమితి న శక్యం నిశ్చేతుం । తస్మాజ్జన్మాదిసూత్రం
నానుమానోపన్యాసార్థం కింతర్హి వేదాంతవాక్యప్రదర్శనార్థం । కింపునస్తద్వేదాంతవాక్యం యత్సూత్రే

విషయత్వమేవ ప్రాప్తమితి కృత్వా ప్రమాణాంతరస్యైవ విచారప్రాప్తావితి శేషః । అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రష్టవ్యః, కిం యత్
కార్యం తద్బ్రహ్మజమిత్యనుమానం బ్రహ్మసాధకం కిం వా యత్కార్యం తత్సకారణమితి? నాద్యః, వ్యాప్త్యసిద్ధేరిత్యాహ ॥
నేతి ॥ బ్రహ్మణ ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షేణ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాన్న ప్రమాణాంతరవిషయత్వమిత్యర్థః ॥ ఇం
ద్రియాగ్రాహ్యత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ స్వభావత ఇతి ॥ 'పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూః' ఇతి శ్రుతేః, బ్రహ్మణో
రూపాదిహీనత్వాచ్చేత్యర్థః । ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేఽపి వ్యాప్తిగ్రహః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ సతి హీతి ॥ తర్హ్యస్తీతి శే
షః । ఇదం కార్యం బ్రహ్మజమితి వ్యాప్తిగ్రహః కుతో బ్రహ్మణోఽతీంద్రియత్వాన్న సంభవతీత్యర్థః । ద్వితీయే కారణసిద్ధావ
పి కారణస్య బ్రహ్మత్వం శ్రుతిం వినా జ్ఞాతుం న శక్యమిత్యాహ ॥ కార్యమాత్రమితి ॥ సంబంధకృతం యస్మాత్, శ్రుతిమం
తరేణ జగత్కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చయలాభస్తస్మాత్ తల్లాభాయ శ్రుతిరేవ ప్రాధాన్యేన విచారణీయా, అనుమానం తూ
పాదానత్వాదిసామాన్యద్వారా మృదాదివద్బ్రహ్మణః స్వకార్యాత్మకత్వాది శ్రౌతార్థసంభావనార్థం గుణతయా వి
చార్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏతత్సూత్రస్య విషయవాక్యం పృచ్ఛతి ॥ కింపునరితి ॥ ఇహ బ్రహ్మణి లక్షణార్థత్వే
న విచారయితుమిష్టం వాక్యం కిమిత్యర్థః । అత్ర హి ప్రథమసూత్రే విశిష్టాధికారిణో బ్రహ్మవిచారం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మజ్ఞా
తుకామస్య ద్వితీయసూత్రే లక్షణముచ్యతే, తచ్చైవం శ్రుతావపి ముముక్షోర్బ్రహ్మజ్ఞాతుకామస్య జగత్కారణత్వోపల

క్షణానువాదేనబ్రహ్మజిజ్ఞాస్యతఇతిశ్రౌతార్థక్రమానుసారిత్వంసూత్రస్యదర్శయితుంసోపక్రమంవాక్యంపఠతి ॥ భృగురితి॥ అధీహిస్మారయ-ఉపదిశేత్యర్థః ।అత్రయేనేత్యేకత్వంవివక్షితం, నానాత్వేబ్రహ్మత్వాభిధానాయోగాత్ । యజ్జగత్కారణంతదేకమిత్యవాంతరవాక్యం, యదేకంకారణంతద్బ్రహ్మేతివాయత్కారణం తదేకంబ్రహ్మేతివామహావాక్యమితిభేదః కింతస్యస్వరూపలక్షణమిత్యాశంక్యవాక్యశేషాన్నిర్ణీతోయతశ్శబ్దార్థస్సత్యజ్ఞానానందఇత్యాహ॥ తస్యచేతి॥ 'యస్సర్వజ్ఞః'తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే' 'విజ్ఞానమానందంబ్రహ్మే'త్యాదిశాఖాంతరీయవాక్యస్యాప్యస్యవిషయఇత్యాహ॥అన్యాన్యపీతి॥ ఏవంజాతీయకత్వమేవాహ॥నిత్యేతి ॥ తదేవంసర్వాసుశాఖాసులక్షణద్వయవాక్యానిజిజ్ఞాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితానితద్ధియాముక్తిరితిసిద్ధం॥౨॥ ... ... *

యస్యనిశ్వసితంవేదాఃసర్వార్థజ్ఞానశక్తయః। శ్రీరామంసర్వవేత్తారంవేదవేద్యమహంభజే॥

వృత్తానువాదేనసంగతింవదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ జగదితి ॥ చేతనస్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వోక్త్యాసర్వజ్ఞత్వమర్థాత్ ప్రతిజ్ఞాతంసూత్రకృతా చేతనసృష్టేర్జ్ఞానపూర్వకత్వాత్ । తథాచబ్రహ్మసర్వజ్ఞంసర్వకారణత్వాత్,యోయత్కర్తాసతజ్జ్ఞఃయథాకులాలఇతిస్థితం;తదేవార్థికంసర్వజ్ఞత్వంప్రధానాదినిరాసాయవేదకర్తృత్వహేతునాప్రథయన్నాహేత్యర్థః। హేతుద్వయస్యైకార్థసాధకత్వాదేకవిషయత్వమవాంతరసంగతిః । యద్వా వేదస్యనిత్యత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వహేతుతానాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యావేదహేతుత్వముచ్యతే।అస్యమహతోభూతస్యని

సేహాదిలక్షణయుషితం 'భృగుర్వైవారుణిః వరుణంపితరముపససార అధీహిభగవో బ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్యాహ,'యతో వా ఇమానిభూతానిజాయంతే యేనజాతానిజీవంతియత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతితద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి'। తస్యచనిర్ణయవాక్యం 'ఆనందాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయంతే ఆనందేనజాతానిజీవంతి ఆనందంప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి'। అన్యాన్యప్యేవంజాతీయకానివాక్యానినిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావసర్వజ్ఞస్వరూపకారణవిషయాణ్యుదాహర్తవ్యాని॥ ... ... ౨॥

జగత్కారణత్వప్రదర్శనేనసర్వజ్ఞంబ్రహ్మేత్యుపక్షిప్తంతదేవప్రథయన్నాహ॥

❁ శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥ ౩॥ ❁

మహతఋగ్వేదాదేశ్శాస్త్రస్యానేకవిద్యాస్థానోపబృంహితస్యప్రదీపవత్సర్వార్థావద్యోతినస్సర్వశ్వసితమేవైతద్యదృగ్వేదోయజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వాంగిరస'ఇతివాక్యంవిషయః। తత్కిం వేదహేతుత్వేనబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞత్వంసాధయతి ఉతనసాధయతీతిసందేహః; తత్ర వ్యాకరణాదివద్వేదస్యపౌరుషేయత్వే మూలప్రమాణసాపేక్షత్వేనాప్రామాణ్యాపాతాన్నసాధయతీతిపూర్వపక్షేఽజగద్ధేతోశ్చేతనత్వాసిద్ధిఃఫలం । సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిః।అస్యవేదాంతవాక్యస్యస్పష్టబ్రహ్మలింగస్యవేదకర్తరిసమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః। ఏవమాపాదంశ్రుత్యాదిసంగతయఊహ్యాః। వేదేహిసర్వార్థప్రకాశనశక్తిరుపలభ్యతే, సాతదుపాదానబ్రహ్మగతశక్తిపూర్వికా తద్గతావా।ప్రకాశనశక్తిత్వాత్ కార్యగతశక్తిత్వాద్వాప్రదీపగతశక్తివదితివేదోపాదానత్వేనబ్రహ్మణః స్వసంబద్ధాశేషార్థప్రకాశనసామర్థ్యరూపంసర్వసాక్షిత్వంసిద్ధ్యతి। యద్వాయథాఽధ్యేతారః పూర్వక్రమంజ్ఞాత్వా వేదం కుర్వంతి, తథావిచిత్రగుణమాయాసహాయోఽనావృతానంతస్వప్రకాశచిన్మాత్రఃపరమేశ్వరః స్వకృతపూర్వకల్పీయక్రమసజాతీయక్రమవంతంవేదరాశింతదర్థాంశ్చయుగపజ్జ్ఞానన్నేవకరోతీతినవేదస్యపౌరుషేయతా । యత్రహ్యర్థజ్ఞానపూర్వకంవాక్యజ్ఞానంవాక్యసృష్టౌకారణంతత్రపౌరుషేయతా,అత్రచయౌగపద్యాన్నసా;అతో వేదకర్తా వేదమివతదర్థమపిస్వసంబద్ధంనాంతరీయకతయాజానాతీతిసర్వజ్ఞఇతిసిద్ధాంతయతి॥ శాస్త్రేతి॥ శాస్త్రంప్రతిహేతుత్వాద్బ్రహ్మసర్వజ్ఞంసర్వకారణంచేతిసంగతిద్వయానుసారేణసూత్రయోజనామభిప్రేత్యపదానివ్యాచష్టే॥ మహతఇతి॥ హేతోస్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధయేవేదస్యవిశేషణాని। తత్రగ్రంథతోఽర్థతశ్చమహత్త్వం, హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం । శాస్త్రశబ్దశ్శబ్ద

మహతోఽపలక్షణార్థ ఇతి మత్వాహ ॥ అనేకేతి ॥ 'పురాణన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాణి శిక్షాకల్పవ్యాకరణనిరుక్త ఛందోజ్యోతిషాణి షడంగానీతి దశ విద్యాస్థానాని వేదార్థజ్ఞానహేతవః తైరుపకృతస్యేత్యర్థః । అనేన మన్వాదిభిః పరిగృహీతత్వేన వేదస్య ప్రామాణ్యం సూచితమ్। బోధకత్వాదపి ప్రామాణ్యమిత్యాహ॥ ప్రదీపవదితి॥ 'సర్వార్థప్రకాశనశక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాత్ సర్వజ్ఞకల్పత్వం యోనిరుపాదానం కర్తృ చ । నను సర్వజ్ఞస్య యోనిగుణః సర్వార్థజ్ఞానశక్తిమత్త్వం వేదస్య తదన్వితత్వేఽపి తద్యోనేస్సర్వజ్ఞత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ ఉపాదానే తచ్ఛక్తిం వినా కార్యే తదయోగాద్వేదోపాదానస్య సర్వజ్ఞత్వమ్। అనుమానం తు పూర్వం దర్శితమ్। న చావిద్యాయాస్తదాపత్తిః। శక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాదితి భావః । వేదః స్వవిషయాధికజ్ఞానవజ్జన్యః, ప్రమాణవాక్యత్వాత్, వ్యాకరణరామాయణాదివదిత్యనుమానాంతరమ్; తత్ర వ్యాప్తిమాహ॥ యద్యదితి॥ విస్తరః శబ్దాధిక్యమ్, అనేనార్థతోఽల్పత్వం వదన్ కర్తుర్జ్ఞానస్యార్థాధిక్యం సూచయతి; దృశ్యతే చార్థవాదాధిక్యం వేదే। అత్రైవం యోజనా యద్యచ్ఛాస్త్రం యస్మాదాప్తాత్ సంభవతి స తతస్మాదధికార్థజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం యథా శబ్దసాధుత్వాదిజ్ఞేయైకదేశోఽర్థో యస్య తదపి వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేరధికార్థజ్ఞాత్సంభవతి । యస్యాల్పార్థమపి శాస్త్రమధికార్థజ్ఞాత్ సంభవతి తదా 'అస్య మహత' ఇత్యాదిశ్రుతేర్యస్మాన్మహతోఽపరిచ్ఛిన్నాద్భూతాత్ సత్యాద్యోనేస్సకాశాదనేకశాఖత్వాదిభిన్నస్య వేదస్య పురుషనిశ్శ్వాసవదప్రయత్నేనైవ సంభవః తస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి కిము వక్తవ్యమితి, తత్ర వేదస్య పౌరుషేయత్వశంకానిరాసార్థంశ్రుతి

జ్ఞకల్పస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ। న హీదృశస్య శాస్త్రస్యర్గ్వేదాదిలక్షణస్య సర్వజ్ఞగుణాన్వితస్య సర్వజ్ఞాదన్యతస్సంభవోఽస్తి। యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి, యథా వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేర్జ్ఞేయైకదేశార్థమపి, స తతోఽప్యధికతరవిజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే, కిము వక్తవ్యమనేకశాఖాభేదభిన్నస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్యవర్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగహేతోః ఋగ్వేదాద్యాఖ్యస్య సర్వజ్ఞానాకరస్యాప్రయత్నేనైవ లీలాన్యాయేన పురుషనిశ్వాసవద్యస్మాన్మహతో భూతాద్యోనేస్సంభవః 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదః' ఇత్యాదిశ్రుతేః తస్య మహతో భూతస్య నిరతిశయం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి। అథవా యథోక్తమృగ్వేదాదిశాస్త్రం యోనిః కారణం ప్రమాణమస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపాధిగమే। శాస్త్రాదేవ ప్రమాణాజ్జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మా

స్థనిశ్వసితపదార్థమాహ॥ అప్రయత్నేనేతి॥ ప్రమాణాంతరేణార్థజ్ఞానప్రయాసం వినా నిమేషాదిన్యాయేనేత్యర్థః॥ అత్రానుమానేన 'యస్సర్వజ్ఞః' ఇతి శ్రుత్యుక్తసర్వజ్ఞత్వదార్ఢ్యాయ పాణిన్యాదివద్వేదకర్తర్యధికార్థజ్ఞానసత్తామాత్రం సాధ్యతే న సర్వార్థజ్ఞానస్య వేదహేతుత్వమ్, నిశ్వసితశ్రుతివిరోధాత్, వేదజ్ఞానమాత్రేణాధ్యేతృవద్వేదకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ। ఇయాంస్తు విశేషః, అధ్యేతా పరాపేక్షః, ఈశ్వరస్తు స్వకృతవేదానుపూర్వీం స్వయమేవ స్మృత్వా తథైవ కల్పాదౌ బ్రహ్మాదిష్వావిర్భావయన్ననావృతజ్ఞానత్వాదవర్జనీయతయా తదర్థమపి జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇత్యనవద్యమ్। అధునా బ్రహ్మణో లక్షణానంతరం ప్రమాణజిజ్ఞాసాయాం వర్ణకాంతరమాహ॥ అథవేతి॥ లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మనిర్ణయార్థత్వాదేకఫలకత్వం సంగతిః। 'తం త్వౌపనిషదం పురుషం' ఇతి శ్రుతిర్బ్రహ్మణో వేదైకవేద్యత్వం బ్రూతే న వేతి సంశయే, కార్యలింగేనైవ లాఘవాత్ కర్తురేకస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్సిద్ధేర్న బ్రూత ఇతి ప్రాప్తే వేదప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణో న ప్రమాణాంతరవేద్యత్వమితి సిద్ధాంతయతి॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥ తద్వ్యాచష్టే॥ యథోక్తమితి ॥ సర్వత్ర పూర్వోత్తరపక్షయుక్తిద్వయం సంశయబీజం ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర పూర్వపక్షే అనుమానస్యైవ విచార్యతా సిద్ధిః ఫలమ్, సిద్ధాంతే తు వేదాంతానామితి భేదః। అనుమానాదినా బ్రహ్మసిద్ధిః పూర్వసూత్రే ప్రసంగాన్నిరస్తా। కించ విచిత్రప్రపంచస్య ప్రాసాదాదివదనేకకర్తృకతాబాధాన్న లాఘవావతారః। న చ సర్వజ్ఞత్వాత్ కర్తురేకత్వసంభవః; ఏకత్వజ్ఞానాత్ సర్వజ్ఞత్వజ్ఞానం తతస్తదిత్యన్యోన్యాశ్రయాదిత్యభిప్రేత్యాహ। శాస్త్రాదేవేతి॥ కిం తచ్ఛాస్త్రమితి తత్రాహ॥ శాస్త్రమితి॥ పృథగారంభమా

ర్భవతి॥ కిమర్థమితి॥ యేన హేతునా దర్శితం తతః కిమర్థమిత్యర్థః। జన్మాదిలింగకానుమానస్యాస్వాతంత్ర్యోపన్యాసశం
కానిరాసార్థం పృథక్సూత్రమిత్యాహ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ * వేదాంతాస్సిద్ధబ్రహ్మపరా ఉత కార్యపరా ఇతి నిష్ఫలత్వ
సాపేక్షత్వయోః ప్రసంగాప్రసంగాభ్యాం సంశయే పూర్వసూత్రే ద్వితీయవర్ణకేనాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షమా
హ॥ కథం పునరిత్యాదినా॥ 'సదేవ సోమ్యే'త్యాదీనాం సర్వజ్ఞత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం బ్రహ్మణి సమన్వయో
క్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః। పూర్వపక్షే వేదాంతేషు ముముక్షుప్రవృత్త్యసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః। కథమిత్యాక్షే
పే హేతుః॥ యావతేతి॥ యతో జైమినిసూత్రేణ శాస్త్రస్య వేదస్య క్రియాపరత్వం దర్శితమతోఽక్రియార్థత్వాద్వే
దాంతానామానర్థక్యం ఫలవదర్థశూన్యత్వం ప్రాప్తమిత్యన్వయః। సూత్రస్యాయమర్థః। ప్రథమసూత్రే తావద్వేదస్యా
ధ్యయనకారణకభావనావిధిభావ్యస్య ఫలవదర్థపరత్వముక్తం। 'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ' ఇతి ద్వితీయసూత్రే ధర్మైకా
ర్థ్యే చోదనా ప్రమాణమితి వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం కార్యపరత్వమాస్థితం। తత్ర 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే'త్యాద్య
ర్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమస్తి న వేతి సంశయే ఆమ్నాయప్రామాణ్యస్య క్రియార్థత్వేన వ్యాప్తత్వాదర్థవాదేషు ధ
ర్మస్యాప్రతీతేరక్రియార్థానాం తేషామానర్థక్యం నిష్ఫలార్థత్వం, న చాధ్యయనవిధ్యుపాత్తానాం నిష్ఫలే సిద్ధార్థే ప్రామా
ణ్యం యుక్తం, తస్మాదనిత్యమేతేషాం ప్రామాణ్యముచ్యతే। వ్యాపకాభావాద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం నాస్త్యేవేతి యా
వత్। ఏవం పూర్వపక్షేఽపి 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి సూత్రేణ సిద్ధాంతమాహ॥ క్రియాపరత్వ

ధిగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః। తచ్చాత్ర శాస్త్రముదాహృతం పూర్వసూత్రే 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయం
తే' ఇత్యాది। కిమర్థం తర్హీదం సూత్రం యావతా పూర్వసూత్ర ఏవంజాతీయకం శాస్త్రముదాహరతా
శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో దర్శితం? ఉచ్యతే। తత్ర సూత్రాక్షరేణ విస్పష్టం శాస్త్రస్యానుపాదానా
జ్జగతో జన్మాదిసూత్రేణ కేవలమనుమానముపన్యస్తమిత్యాశంక్యేత, తామాశంకాం నివర్తయితుం సూ
త్రమిదం ప్రవవృతే 'శాస్త్రయోనిత్వా'దితి॥ కథం పునర్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం? ఉచ్యతే। యావ
తా 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితి క్రియాపరత్వం శాస్త్రస్య ప్రదర్శితం, అతో
వేదాంతానామానర్థక్యమక్రియార్థత్వాత్; కర్తృదేవతాదిప్రకాశనార్థత్వేన వా క్రియావిధిశేషత్వం
ఉపాసనాదిక్రియాంతరవిధానార్థత్వం వా? న హి పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపప్రతిపాదనం సంభవతి ప్రత్య

మితి। అనిత్యమితి ప్రాప్తే దర్శనమిత్యర్థః। వాయుః క్షిప్రగామినీ దేవతా తద్దేవతాకం కర్మ క్షిప్రమేవ ఫలం దాస్యతీత్యేవం
విధేయార్థానాం స్తుతిరూపార్థేన ద్వారేణ 'వాయవ్యం శ్వేతమాలభేతే'త్యాదివిధివాక్యైరేకవాక్యత్వాదర్థవాదాస్సఫ
లాస్స్యుః। స్తుతిలక్షణయా సఫలకార్యపరత్వాత్ ప్రమాణమర్థవాదా ఇతి యావత్। నన్వధ్యయనవిధిగృహీతానాం వేదాం
తానామానర్థక్యం న యుక్తమిత్యత ఆహ॥ కర్త్రితి॥ న వయం వేదాంతానామానర్థక్యం సాధయామః కింతు లోకసిద్ధస్య మా
నాంతరవేద్యత్వాన్నిష్ఫలత్వాచ్చ సిద్ధబ్రహ్మపరత్వే తేషాం మానాంతరసాపేక్షత్వనిష్ఫలత్వయోః ప్రసంగాదప్రా
మాణ్యాపాతాత్ కర్మశేషకర్తృదేవతాఫలానాం ప్రకాశనద్వారా కార్యపరత్వం వక్తవ్యమితి బ్రూమః। తత్ర త్వంత
త్పదార్థవాక్యానాం కర్తృదేవతాస్తావకత్వం వివిదిషాదివాక్యానాం ఫలస్తావకత్వం। నను కర్మశేషత్వం నారభ్యప్రకరణాంత
రాధీతానాం వేదాంతానాం కథం తచ్ఛేషత్వం? మానాభావాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ॥ ఉపాసనేతి॥ మోక్షకామే
న బ్రహ్మాభేదమారోప్య 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యుపాసీతేత్యుపాసనావిధిః। ఆదిపదాచ్ఛ్రవణాదయః। తత్కార్యపరత్వం వా వ
క్తవ్యమిత్యర్థః। నను శ్రుతం బ్రహ్మ విహాయాశ్రుతకార్యపరత్వం కిమర్థం వక్తవ్యమితి తత్రాహ॥ న హీతి॥ పరితస్సమంతాన్ని
శ్చయేన స్థితం పరినిష్ఠితం కృత్యనపేక్షం సిద్ధమితి యావత్। తస్య ప్రతిపాదనమజ్ఞాతస్య వేదేన జ్ఞాపనం తన్న సంభవతి, మానా
న్తరయోగ్యేఽర్థే వాక్యస్య సంవాదే సత్యనువాదకత్వాత్ 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజ'మితి వాక్యవత్ విసంవాదే చాబోధక
త్వాదాదిత్యో యూప ఇతివదిత్యర్థః। సిద్ధో న వేదార్థః మానాంతరయోగ్యత్వాత్ ఘటవదిత్యుక్త్వా నిష్ఫలత్వాచ్చేత్యాహ॥

తదితి॥ సిద్ధజ్ఞానే నహి హేయోపాదేయాగోచరే ఫలాభావాత్ప్రవృత్తిస్సంభవతీత్యర్థః॥ ఫలం హి సుఖావాప్తిర్దుఃఖహానం చ। తచ్చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం సాధ్యం। తే చోపాదేయస్య ప్రవృత్తిప్రయత్నకార్యస్య హేయస్య నివృత్తియత్నకార్యస్య జ్ఞానాభ్యాం జాయేతే న సిద్ధజ్ఞానాదితి భావః। తర్హి సిద్ధబోధివేదవాదానాం సాఫల్యం కథమిత్యాశంక్యామ్నాయస్యేత్యాది సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి। అత ఏవేతి॥ సిద్ధజ్ఞానాత్ఫలాభావాదేవేత్యర్థః। 'దేవైర్నిరుద్ధః సోఽగ్నిరరోదీ'దితి వాక్యేఽశ్రుజత్వేన రజతస్య నిందాద్వారా 'బర్హిషి న దేయ'మితి సఫలనిషేధశేషత్వవద్వేదాంతానాం విధిశేషత్వం వాచ్యమిత్యర్థః। నను తేషాం మంత్రవత్స్వాతంత్ర్యమస్తు నార్థవాదవద్విధ్యేకవాక్యత్వమిత్యాశంక్య దృష్టాంతాసిద్ధిమాహ॥ మంత్రాణాం చేతి॥ ప్రమాణలక్షణేఽర్థవాదచింతానంతరం మంత్రేషు చింతా కృతా। 'ఇషే త్వే'తి మంత్రే 'ఛినద్మీ'త్యధ్యాహారాచ్ఛాఖాచ్ఛేదనక్రియాప్రతీతేరగ్నిర్మూర్ధేత్యాదౌ చ క్రియాసాధనదేవతాదేః ప్రతీతేః మంత్రాః కిం క్రియాదిభిః ప్రత్యాయనయుక్తాః తే వ కిముచ్చారణమాత్రేణాదృష్టం కుర్వంతః క్రతావుపకుర్వంతీతి తద్దృష్టే సైవార్థస్మరణే నేతి సందేహే చింతా। అనాధ్యయనకాలావగతమంత్రార్థస్య స్మృతిసంభవాదదృష్టార్థా మంత్రా ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః 'అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థ' ఇతి లోకవేదయోర్వాక్యార్థస్యావిశేషాన్మంత్రవాక్యానాం దృష్టేనైవ స్వార్థప్రకాశనేన క్రతూపకారకత్వసంభవాద్దృ

ష్టాదివిషయత్వాత్పరినిష్ఠితవస్తునః। తత్ప్రతిపాదనే చ హేయోపాదేయరహితే పురుషార్థాభావాత్।
అత ఏవ 'సోఽరోదీ'దిత్యాదీనామానర్థక్యం మా భూదితి 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి విధిస్తావకత్వేనార్థవత్త్వముక్తం। అత ఏవ మంత్రాణాం చ 'ఇషే త్వే'త్యాదీనాం క్రియాతత్సాధనాభిధాయకత్వేన కర్మసమవాయిత్వముక్తం అతో న క్వచిదపి వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణార్థవత్తా దృష్టోపపన్నా వా। న చ పరినిష్ఠితే వస్తుస్వరూపే విధిస్సంభవతి, క్రియావిషయత్వాద్విధేః। తస్మాత్కర్మాపేక్షితకర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రకాశనేన క్రియావిధిశేషత్వం వేదాంతానాం ॥ అథ ప్రకరణాంతరభయాన్నైతదభ్యుపగమ్యతే, తథాపి స్వవాక్యగతోపాసనాదికర్మపరత్వం, తస్మాన్న బ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వమితి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే॥ ... ... *

తత్తు సమన్వయాత్ ॥౪॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః। తద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం వేదాంతశాస్త్రాదేవావగమ్యతే। కథం? సమన్వయాత్। సర్వేషు హి వేదాంతేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైతస్యార్థ

స్య ప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని।

స్యైసంభవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః ఫలవదనుష్ఠానాయాపేక్షితేనక్రియాతత్సాధనస్మరణేన మంత్రాణాం క్రత్వంగత్వం 'మంత్రైరేవ మంత్రార్థః స్మర్తవ్య' ఇతి నియమస్త్వదృష్టార్థ ఇతి। తథా చార్థవాదానాం స్తుతిపదార్థద్వారా పదైకవాక్యత్వం విధిభిర్మంత్రాణాం తు వాక్యార్థజ్ఞానద్వారా తైర్వాక్యైకవాక్యత్వమితి విభాగః। నన్వస్తు కర్మప్రకరణస్థవాక్యానాం విధ్యేకవాక్యత్వం వేదాంతానాం తు సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదితి తత్రాహ॥ న క్వచిదితి ॥ వేదాంతాః విధ్యేకవాక్యత్వేనైవార్థవంతః సిద్ధార్థవేదకత్వాన్మంత్రార్థవాదాదివదిత్యర్థః, అన్యథా దృష్టోఽపి వేదాంతేషు కల్ప్యతామితి తత్రాహ॥ ఉపపన్నా వేతి॥ వేత్యనుషంగః। సిద్ధే ఫలాభావస్యోక్తత్వాదితి భావః। నహి బ్రహ్మణ్యేవ స్వార్థో విధిః కల్ప్యతాం కృతం వేదాంతానాం విధ్యంతరశేషత్వేనేత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ నను 'దధ్నా జుహోతీ'తి సిద్ధే దధ్ని విధిర్దృష్ట ఇత్యత ఆహ॥ క్రియేతి॥ దధ్నః క్రియాసాధనస్య ప్రయుజ్యమానతయా సాధ్యత్వాద్విధేయతా, న సిద్ధస్య బ్రహ్మణః కథమప్యసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః॥ భాట్టమతముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ❁ స్వయమేవారుచిం వదన్ పక్షాంతరమాహ॥ అథేతి॥ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ తుశబ్ద ఇతి॥ తద్బ్రహ్మ వేదాంతప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞార్థః। హేతుం పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ హేతుమాహ॥ సమితి॥ అన్వయస్తాత్పర్యవిషయత్వం, తస్మాదిత్యేవ హేతుః తాత్పర్యస్య సమ్యక్త్వముఖండార్థవిషయత్వం సూచయ

తుం సంపదం ప్రతిజ్ఞాంతర్గతమేవ, తథాచాఖండం బ్రహ్మ వేదాంతజప్రమావిషయః, వేదాంతతాత్పర్యవిషయత్వాత్। యో యద్వాక్యతాత్పర్యవిషయస్స తద్వాక్యప్రమేయః, యథా కర్మవాక్యప్రమేయో ధర్మ ఇతి ప్రయోగః। వాక్యస్య స్యాఖండత్వమసంసృష్టత్వం, వాక్యస్యాఖండార్థకత్వం, స్వపదోపస్థాపితానామేవ పదార్థానాం తేషాం యస్సంసర్గః తదగోచర ప్రమాజనకత్వం। నచేదమప్రసిద్ధం। ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్ర ఇత్యాదిలక్షణవాక్యానాం లోకే లక్షణయా చంద్రాదివ్యక్తిమాత్రప్రమాహేతుత్వాత్ సర్వపదలక్షణా చావిరుద్ధా। సర్వైరర్థవాదపదైరేకస్యాస్స్తుతేర్లక్షణాంగీకారాత్। తథా సత్యజ్ఞానాదిపదైరఖండం బ్రహ్మ లక్ష్యత ఇతి నపక్షాసిద్ధిః। నాపి హేత్వసిద్ధిః। ఉపక్రమాదిలింగైర్వేదాంతానామద్వితీయాఖండబ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చయాత్। తత్ర ఛాందోగ్యషష్ఠే ఉపక్రమం దర్శయతి। సదేవేతి। ఉద్దాలకః పుత్రమువాచ, హే సోమ్య ప్రియదర్శన, ఇదం సర్వం జగదగ్రే ఉత్పత్తేః ప్రాక్కాలే సదబాధితం బ్రహ్మైవాసీత్। ఏవకారేణ జగతః పృథక్సత్తా నిషిధ్యతే। స తత్సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదనిరాసార్థం ఏకమేవాద్వితీయమితి పదత్రయం। ఏవమద్వితీయం బ్రహ్మోపక్రమ్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ' మిత్యుపసంహరతి। ఉపక్రమోపసంహారయోరైకరూప్యం తాత్పర్యలింగం, తథా 'తత్త్వమసీ'తి నవకృత్వోఽభ్యాసః। మానాంతరహీనాద్వితీయబ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాదపూర్వత్వముక్తం, 'అత్ర వావకిల సత్సోమ్య న నిభాలయస' ఇతి। సంఘాతే స్థితం ప్రత్యక్షబ్రహ్మ న జానాసీత్యర్థః। 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానఫలముక్తం తస్య విదుషో యావత్కాలం దేహేన న విమోక్ష్యతే తావదేవ దేహపాతపర్యంతో విలంబః। శేషం దేహపాతానంతరం సద్బ్రహ్మ సంపత్స్యతే విదేహకైవల్యమనుభవతీత్యర్థః। 'అనేన జీవేనా

స్యప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా'దిత్యాదీని। నచ తద్గతానాం పదానాం బ్రహ్మస్వరూపవిషయే నిశ్చితే సమన్వయేఽవగమ్యమానేఽర్థాంతరకల్పనా యుక్తా, శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనాప్రసంగాత్। నచ తేషాం కర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రతిపాదనపరతాఽవసీయతే। 'తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదిక్రియాకారకఫలనిరాకరణశ్రుతేః। నచ పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయత్వం। 'తత్త్వమసీ'తి బ్రహ్మాత్మభావస్య శా

నానుప్రవిశ్యే'త్యాద్యద్వితీయజ్ఞానార్థోఽర్థవాదః। మృదాదిదృష్టాంతైః ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారో నాస్తీత్యుపపత్తిరుక్తా। ఏవం షడ్విధాని తాత్పర్యలింగాన్యన్యాస్వప్యుపనిషత్సు ప్రతివేదాంతం ద్రష్టవ్యానీత్యభిప్రేత్యైతరేయోపక్రమవాక్యం పఠతి। 'ఆత్మా వా' ఇతి। బృహదారణ్యకే మధుకాండోపసంహారవాక్యం పదాత్మనోఽద్విశేషత్వార్థమాహ। తదేతదితి। నానాభిన్నపూర్ణరూపం తద్బ్రహ్మ। ఏతదపరోక్షం। అపూర్వం కారణశూన్యం। అనపరం కార్యరహితం। అనంతరం జాత్యంతరం యస్య నాస్తీత్యనంతరం, ఏకరసమిత్యర్థః। అబాహ్యమద్వితీయం। తస్యాపరోక్షత్వముపపాదయతి। అయమితి। సర్వమనుభవతీతి సర్వానుభూః, చిన్మాత్రమిత్యర్థః। ఋగ్యజుస్సామవాక్యాన్యుక్త్వాఽథర్వణవాక్యమాహ। బ్రహ్మైవేదమితి। యత్పురస్తాత్పూర్వదిక్స్థం జాతమిదం బ్రహ్మైవావిద్యయాఽభాతి తదమృతం బ్రహ్మైవేత్యర్థః। అనేనైవ 'సత్యం జ్ఞానమనంత'మిత్యాదివాక్యాని గృహ్యంతే। నన్వస్తు బ్రహ్మణస్తాత్పర్యవిషయత్వం వేదాంతానాం కార్య ఏవార్థః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। నచేతి। వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చయమానే కార్యార్థత్వం న యుక్తం। 'యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ' ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః। యదుక్తమర్థవాదన్యాయేన వేదాంతానాం కార్యశేషత్వమితి తత్రాహ। నచ తేషామితి। తేషాం కర్మశేషత్వాపేక్షిత్వం న భాతి కింతు జ్ఞానద్వారా కర్మతత్సాధననాశకత్వమేవ, తత్ర ప్రవిద్యాకాలే 'కేన కం కర్తృకేన కరణేన కం విషయం పశ్యే'దితి శ్రుతేరిత్యర్థః; అర్థవాదానాం తు స్వార్థే ఫలాభావాత్ స్తుతిలక్షణేతి భావః। యదుక్తం సిద్ధత్వేన మానాంతరవేద్యం బ్రహ్మ న వేదార్థ ఇతి తత్రాహ। నచ పరీతి। 'తత్త్వమసీ'తి శాస్త్రమంతరేణైతత్సంబంధస్య జ్ఞానవేదార్థస్సిద్ధత్వేన పాకవన్మానాంతరవేద్యత్వాత్। యది వేదం వినా ధర్మస్యానిర్ణయాన్మానాంతరవేద్యతా।

నాం బ్రహ్మణ్యపి తుల్యం। యచ్చోక్తం నిష్ఫలత్వాత్ బ్రహ్మ న వేదార్థ ఇతి తదనూద్య పరిహరతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ రహితత్వాద్భిన్నత్వాచ్చ బ్రహ్మ ఇతి శేషః। యదప్యుక్తం 'ఉపాసనాపరత్వం వేదాన్తానా'మితి తత్ర కిం ప్రమాణం చాగమాదివాక్యానాముత పరేషామితి? తత్రాద్యమంగీకరోతి॥ దేవతాదీతి॥ జ్యోతిష్ట్వాదిగుణః ఫలం చాదిశబ్దార్థః। న ద్వితీయః, విధిశూన్యానాం 'సత్యం జ్ఞాన'మిత్యాదీనాం స్వార్థే ఫలవత్తాముపాసనాపరత్వకల్పనాయోగాత్। కిం చ తదర్థస్య బ్రహ్మణః కర్తృత్వం జ్ఞానాత్మప్రాప్త్యర్థత్వం వా? ఆద్యే, అన్యస్తగుణవతః తచ్ఛేషత్వేఽపి న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ న త్వితి ॥ ప్రాణాదిదేవతాదివదిత్యర్థః। 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యైకత్వజ్ఞాతే సతి హేయోపాదేయశూన్యాయాం బ్రహ్మాత్మనః ఫలాభావాముపాస్యోపాసకద్వైతజ్ఞానస్య చ కారణస్య నాశాచ్చ నోపాసనాశేషత్వమిత్యాహ॥ ఏకత్వ ఇతి॥ ద్వైతజ్ఞానస్య సంస్కారబలాత్పునరుదయే విధానమితి నేత్యాహ॥ న హీతి॥ ద్వైతస్యేతి శేషః॥ భ్రాన్తిత్వాన్నిత్యమోనార్థక్యం, సంస్కారోత్థం భ్రాన్తిత్వేన నిశ్చితం న విధినిమిత్తమితి భావః। 'యేనే'తి ఉపాసనాయాం కారణస్యాసత్త్వే న ఇత్యర్థః। వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం క్రియార్థత్వముక్తమనువదతి॥ యద్యపీతి॥ కర్మకాండే అర్థవాదానామిత్యర్థః। తథా చ వ్యాపకాభావాద్వేదాంతేషు వ్యాప్యాభావానుమానమితి భావః। వేదాంతా న స్వార్థే మానం అక్రియార్థత్వాత్, 'సోఽరోదీ'దిత్యాదివాక్యవదనుమానే నిష్ఫలార్థకత్వముపాధిరిత్యాహ॥ తథాపీతి॥ అర్థవాదానాం నిష్ఫలస్వార్థే మానత్వే ఇత్యర్థః। తద్విషయస్యేత్యాత్మకారణస్య స్వార్థే బ్రహ్మణ్యనీతి శేషః। సఫలజ్ఞానకారణత్వేన వేదాంతానాం స్వార్థే మానత్వే సిద్ధే న క్రియార్థ

ప్రమన్తరేణానవగమ్యమానత్వాత్। యత్తు హేయోపాదేయరహితత్వాదుపదేశానర్థక్యమితి। నైష దోషః। హేయోపాదేయశూన్యబ్రహ్మాత్మావగమాదేవ సర్వక్లేశప్రహాణాత్పురుషార్థసిద్ధేః। దేవతాదిప్రతిపాదనస్య తు స్వవాక్యగతోపాసనార్థత్వేఽపి న కశ్చిద్విరోధః। న తు తథా బ్రహ్మణ ఉపాసనావిధిశేషత్వం సంభవతి। ఏకత్వే హేయోపాదేయశూన్యతయా క్రియాకారకాదిద్వైతవిజ్ఞానోపమర్దోపపత్తేః। న హి బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనోన్మథితస్య ద్వైతవిజ్ఞానస్య పునస్సంభవోఽస్తి, యేనోపాసనావిధిశేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యేత। యద్యప్యన్యత్ర వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమన్తరేణ ప్రమాణత్వం న దృష్టం, తథాప్యాత్మవిజ్ఞానస్య ఫలపర్యంతత్వాత్ న తద్విషయస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం శక్యం ప్రత్యాఖ్యాతుం। న చానుమానగమ్యం శాస్త్రప్రామాణ్యం యేనాన్యత్ర దృష్టం నిదర్శనమపేక్ష్యేత। తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మణః శాస్త్రప్రమాణకత్వం। అతోఽపరే ప్రత్యవతిష్ఠంతే పునరాగతవంతః। యద్యపి శాస్త్రప్రమాణకం బ్ర

కత్వం తద్వ్యాపకమితి భావః। నను మా భూద్వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం క్రియార్థత్వం వ్యాప్యం తు భవిష్యతి తదభావాద్వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం దుర్జ్ఞేయమితి నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ యేన వేదప్రామాణ్యం స్వస్యానుమానగమ్యత్వేనాన్యత్ర క్వచిద్దృష్టం దృష్టాన్తమపేక్షేత తదేవ నాస్తీత్యర్థః। చక్షురాదివద్వేదస్య స్వతః ప్రామాణ్యజ్ఞానాన్న తద్వ్యాప్యలింగాద్యపేక్షా। ప్రామాణ్యసంశయే తు ఫలవదజ్ఞాతాబాధితార్థతాత్పర్యాత్ప్రామాణ్యనిశ్చయో న క్రియార్థత్వేన 'సకూపేపతే'దితి తాక్యే వ్యభిచారాదితి భావః। వర్ణకార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ సమన్వయాదిత్యర్థః। విధివాక్యానామపి ఫలవదజ్ఞాతార్థత్వేన ప్రామాణ్యం తత్తుల్యం వేదాంతానామపీతి స్థితం। సప్తమం వర్ణకం॥ ఏవం పదానాం సిద్ధార్థే వ్యుత్పత్తిమిచ్ఛతాం బ్రహ్మనాస్తికానాం మతం బ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాత్ ఫలవత్త్వాచ్చ వేదాంతైకమేయత్వమిత్యుక్త్వా నిరస్తం। సంప్రతి సర్వేషాం పదానాం కార్యాన్వితార్థే శక్తిమిచ్ఛతాం విధిశేషత్వేన ప్రత్యగ్బ్రహ్మ వేదాంతైర్బోధ్యతే న స్వాతంత్ర్యేణేతి వదతాం వృత్తికారాణాం మతనిరాసాయ సూత్రస్య వర్ణకాంతరమారభ్యతే। తత్ర వేదాంతాః కిముపాసనావిధిశేషత్వేన బ్రహ్మ బోధయంతి? ఉత స్వాతంత్ర్యేణ? ఇతి సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావభావాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ అతోఽపర ఇతి॥ బ్రహ్మణో వేదాంతవేద్యత్వే క్వాపి వృత్తికారాః పూర్వపక్షయంతీత్యర్థ... ఉపాసనాతో మోక్షః ... జ్ఞానాదేవేతి సిద్ధాంతే ఫలం విధిర్భిన్నయోగః। తస్య విషయః ప్రతిపత్తిరుపాస

నా। అస్యాః కో విషయ ఇత్యాకాంక్షాయాం సత్యాదివాక్యైర్విధిపరైరేవ బ్రహ్మ సమర్ప్యత ఇత్యాహ॥ ప్రతిపత్తీతి॥ విధి
విషయప్రతిపత్తివిషయతయేత్యర్థః। విధిపరాద్వాక్యాత్తచ్ఛేషలాభే దృష్టాంతమాహ॥ యథేతి॥ 'యూపే పశుం బధ్నాతి' 'ఆ
హవనీయే జుహోతి' 'ఇంద్రం యజేతే'తి విధిషు కే యూపాదయ ఇత్యాకాంక్షాయాం 'యూపం తక్షతి యూపాష్టా
శ్రీకరోతీ'తి తక్షణాదిసంస్కృతం దారు యూపః। 'అగ్నీనాదధీతే'త్యాధానసంస్కృతోఽగ్నిరాహవనీయః। 'వజ్రహ
స్తః పురందర' ఇతి విధిపరైరేవ వాక్యైస్సమర్ప్యంతే తద్వద్బ్రహ్మేత్యర్థః। విధిపరవాక్యస్యాపి అన్యార్థబోధిత్వే వాక్య
భేదస్స్యాదితి శంకానిరాసార్థమపిశబ్దః। మానాంతరాజ్ఞాతాన్యపి శేషతయోచ్యంతే న ప్రధానత్వేనేతి న వాక్యభేదః,
ప్రధానార్థభేదస్యైవ వాక్యభేదకత్వాదితి భావః। నను ఉక్తషడ్విధలింగైస్తాత్పర్యవిషయస్య బ్రహ్మణః కుతో విధిశేషత్వ
మితి శంకతే॥ కుత ఇతి॥ వృద్ధవ్యవహారేణ హి శాస్త్రతాత్పర్యనిశ్చయః। వృద్ధవ్యవహారే చ శ్రోతుః ప్రవృత్తినివృత్తీ ఉద్ది
శ్యైవ ప్రయోగో దృశ్యతే। అతశ్శాస్త్రస్యాపి తే ఏవ ప్రయోజనే, తే చ కార్యజ్ఞానజన్యే ఇతి కార్యపరత్వం శాస్త్రస్య త
తః కార్యశేషత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యాహ॥ ప్రవృత్తీతి॥ శాస్త్రస్య నియోగపరత్వే వృద్ధసమ్మతిమాహ॥ తథా హీత్యాదినా॥
క్రియా కార్యం, నియోగో విధిః, ధర్మోఽపూర్వమిత్యనర్థాంతరం। కో వేదార్థ ఇత్యాకాంక్షాయాం భాష్యకృతోక్తం॥ దృ
ష్టో హీతి॥ తస్య వేదస్య కార్యం వేదార్థ ఇత్యత్ర చోదనాసూత్రస్థం భాష్యమాహ॥ చోదనేతి॥ క్రియాయాః నియోగస్య జ్ఞా
నద్వారా ప్రవర్తకం వాక్యం చోదనేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॥ శబరస్వామిసమ్మతిముక్త్వా జైమినిసమ్మతిమాహ॥ తస్య జ్ఞానమితి॥

> హ్మ తథాపి ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రేణ బ్రహ్మ సమర్ప్యతే, యథా యూపాహవనీయాదీన్య
> లౌకికాన్యపి విధిశేషతయా శాస్త్రేణ సమర్ప్యంతే తద్వత్। కుత ఏతత్? ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్ర
> స్య, తథా హి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం। 'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనం' నామ ఇతి। 'చోదనేతి
> క్రియాయాః ప్రవర్తకం వచనం। తస్య జ్ఞానముపదేశః' 'తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయః' 'ఆ
> మ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితి చ। అతః పురుషం క్వచిద్విషయవిశేషే ప్రవర్తయ
> త్కుతశ్చిద్విషయవిశేషాన్నివర్తయచ్చార్థవచ్ఛాస్త్రం, తచ్ఛేషతయా చాన్యదుపయుక్తం, తత్సామా
> న్యాద్వేదాంతానామపి తథైవార్థవత్త్వం స్యాత్। సతి చ విధిపరత్వే యథా స్వర్గాదికామస్యాగ్నిహో
> త్రాదిసాధనం విధీయతే, ఏవమమృతత్వకామస్య బ్రహ్మజ్ఞానం విధీయత ఇతి యుక్తం। నన్విహ జిజ్ఞాస్య
> వైలక్షణ్యముక్తం। కర్మకాండే భవ్యో ధర్మో జిజ్ఞాస్యః, ఇహ తు భూతం బ్రహ్మ నిత్యనిర్వృత్తం జిజ్ఞాస్యమి

తస్య ధర్మస్య జ్ఞాపకమపౌరుషేయం విధివాక్యముపదేశః, తస్య ధర్మేఽవ్యతిరేకాదిత్యర్థః। పదానాం కార్యాన్వితార్థే
శక్తిరిత్యత్ర సూత్రం పఠతి॥ తద్భూతానామితి॥ తద్భూతానాం 'క్రియార్థేన సమామ్నాయోఽర్థస్య తన్నిమిత్తత్వా'ది
సూత్రం। తత్ర వేదే భూతానాం సిద్ధార్థనిష్ఠానాం పదానాం క్రియార్థేన కార్యవాచినా లిఙాదిపదేన సమామ్నాయస్స
హోచ్చారణం కర్తవ్యం। పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థజ్ఞాపకస్య కార్యాన్వితనిమిత్తత్వాదిత్యర్థః। కార్యాన్వితార్థశక్తాని పదాని
కార్యవాచిపదేన సహ పదార్థస్మృతిద్వారా కార్యమేవ వాక్యార్థం బోధయంతీతి భావః॥ ఫలితమాహ॥ అత ఇతి॥ యతో వృ
ద్ధా ఏవమాహురతో విధినిషేధవాక్యమేవ శాస్త్రం, అర్థవాదాదికం తు తచ్ఛేషతయోపక్షీణం, తేన కర్మశాస్త్రేణ సా
మాన్యం శాస్త్రత్వం, తస్మాద్వేదాంతానాం కార్యపరత్వేనైవార్థవత్త్వం స్యాదిత్యర్థః। నను వేదాంతేషు నియోజ్యస్య
విధేయస్య చాదర్శనాత్కథం కార్యనిరితి తత్రాహ॥ సతి చేతి॥ నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసాసూత్రకారాభ్యామిహ కాండద్వ
యోర్థభేద ఉక్తః, ఏకకార్యార్థత్వే శాస్త్రభేదానుపపత్తేః। తత్ర కాండద్వయే జిజ్ఞాస్యభేదే సతి ఫలవైలక్షణ్యం వాచ్యం।
తథా చ న ముక్తిఫలాయ జ్ఞానస్య విధేయతా, ముక్తేర్విధేయక్రియాజన్యత్వే కర్మఫలాదవిశేషప్రసంగాత్, అవిశేషే చ
జిజ్ఞాస్యభేదాసిద్ధేః। అతః కర్మఫలవిలక్షణత్వాన్నిత్యసిద్ధముక్తేస్తద్వ్యంజకజ్ఞానవిధిరయుక్త ఇత్యాశంకతే॥ నన్విహే
తి॥ ముక్తేః కర్మఫలాద్వైలక్షణ్యమసిద్ధమితి తదర్థం జ్ఞానం విధేయం। న చ తర్హి సఫలం కార్యమేవ వేదాంతేష్వపి జిజ్ఞాస్య

మితి తద్వైదాసిద్ధిరితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్। నచ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వసూత్రవిరోధః, జ్ఞానవిధిశేషత్వేన సూత్రకృతా బ్రహ్మప్రతిపాదనాదితి పరిహరతి॥ నేతి॥ బ్రహ్మణో విధిప్రయుక్తత్వం స్ఫుటయతి॥ ఆత్మా వా ఇతి ॥ లోకం జ్ఞానస్వరూపం 'బ్రహ్మ వేదే'త్యత్ర బ్రహ్మభావకామో బ్రహ్మ వేదనం కుర్యాదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం। వేదాంతానేవార్థతో దర్శయతి॥ నిత్య ఇతి॥ నను కిం విధిఫలమిత్యత ఆహ॥ తదుపాసనాదితి ॥ ప్రత్యక్షాదిదృష్టాదుపాసనాత్ 'బ్రహ్మణః సాయుజ్యమాప్నో తిపద'మితి శాస్త్రోక్తో మోక్షః స్వర్గవల్లోకాప్రసిద్ధః ఫలమిత్యర్థః॥ బ్రహ్మణః కర్త్రాద్యుపాసనావిషయకవిధిశేషత్వేన నిరాకరణే బాధకమాహ॥ కర్తవ్యేతి॥ విధ్యసంబద్ధసిద్ధబోధే ప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాద్వేదాంతానాం వైఫల్యం స్యాదిత్యర్థః। నన్వితి శంకా స్పష్టార్థా। దృష్టాంతవైషమ్యేన పరిహరతి॥ స్యాదితి ॥ ఏవమర్థవత్త్వమేవం చేత్స్యాదిత్యర్థః। ఏవం సిద్ధార్థ మాహ॥ యదీతి॥ కించ, యది జ్ఞానాదేవ ముక్తిస్తదా శ్రవణజన్యజ్ఞానానంతరం మననాదివిధిర్న స్యాత్, తస్మాద్విధేయకార్యసాధ్యా ముక్తిరిత్యాహ॥ శ్రోతవ్య ఇతి॥ శబ్దానాం కార్యాన్వితశక్తైః ప్రవృత్త్యాదిఫలస్యైవ శాస్త్రత్వాద్వేదే ఫలాభా

తి। తత్ర కర్మజ్ఞానఫలాదనుష్ఠానాపేక్షాద్విలక్షణం బ్రహ్మజ్ఞానఫలం భవితుమర్హతి। నార్హత్యేవం భవితుం। కార్యవిధిప్రయుక్తస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' 'య ఆత్మాపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఆత్మేత్యేవోపాసీత' 'ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత' 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిషు విధానేషు సత్సు 'కోఽసావాత్మా' 'కిం తద్బ్రహ్మే'త్యాకాంక్షాయాం తత్స్వరూపసమర్పణేన సర్వే వేదాంతా ఉపయుక్తాః, 'నిత్యః సర్వజ్ఞః సర్వగతో నిత్యతృప్తో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావో విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'త్యేవమాదయః। తదుపాసనాచ్చ శాస్త్రదృష్టోఽదృష్టో మోక్షః ఫలం భవిష్యతి। కర్తవ్యవిధ్యననుప్రవేశే తు వస్తుమాత్రకథనే హానోపాదానాసంభవాత్ 'సప్తద్వీపా వసుమతీ' 'రాజాసౌ గచ్ఛతీ'త్యాదివాక్యవద్వేదాంతవాక్యానామానర్థక్యమేవ స్యాత్। నను వస్తుమాత్రకథనేఽపి 'రజ్జురియం నాయం సర్ప' ఇత్యాదౌ భ్రాంతిజనితభీతినివర్తనేనార్థవత్త్వం దృష్టం। తథేహాప్యసంసార్యాత్మవస్తుకథనేన సంసారిత్వభ్రాంతినివర్తనేనార్థవత్త్వం స్యాత్। స్యాదేతదేవం। యది రజ్జుస్వరూపశ్రవణమాత్రేణైవ సర్పభ్రాంతిర్నివర్తతే తదాసంసారిత్వభ్రాంతిః బ్రహ్మస్వరూపశ్రవణమాత్రేణ నివర్తేత న తు నివర్తతే। శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సుఖదుఃఖాదిసంసారధర్మదర్శనాత్। 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి చ శ్రవణోత్తరకాలయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్విధిదర్శనాత్। తస్మాత్ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యమితి। అత్రాభిధీయతే, న కర్మబ్రహ్మవిద్యాఫలయోర్వైలక్షణ్యాత్। శారీరం వాచికం మానసం చ కర్మ శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం ధర్మాఖ్యం యద్విషయా జిజ్ఞాసా, 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'తి సూత్రితా। అధర్మోఽపి హింసాదిః ప్రతిషేధచోదనాలక్షణత్వాజ్జిజ్ఞాస్యః పరిహారాయ। తయోశ్చోదనాలక్షణయోరర్థానర్థయోర్ధర్మాధర్మయోః ఫలే

ఆత్మమననాదివిధేశ్చ కార్యపరా వేదాంతా ఇతి పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ వేదాంతానాం విధిపరత్వే స్వార్థే ఫలవత్త్వప్రమాణయోర్వ్యభిచారిత్వాత్ 'నాయం సర్ప' ఇతి వాక్యవత్ 'సోఽరోదీత్' 'స్వర్గకామో యజేతే'తి వాక్యయోర్నిరాసాయ హేతౌ విశేషణాన్వయమితి సిద్ధాంతయతి॥ అత్రేతి॥ యదుక్తం మోక్షకామస్య నియోజ్యజ్ఞానం విధేయమితి తన్నేత్యాహ॥ నేతి ॥ మోక్షో న విధిజన్యః కర్మఫలవిలక్షణత్వాదాత్మవదిత్యర్థః। ఉక్తహేతుజ్ఞానాయ కర్మతత్ఫలే ప్రపంచయతి॥ శారీరమిత్యాదినా వర్ణితం సంసారరూపమనువదతీత్యంతేన॥ అథ వేదాధ్యయనానంతరం. అతో వేదస్య ఫలవదర్థపరత్వాద్ధర్మనిర్ణయాయ కర్మవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థః। న కేవలం ధర్మాఖ్యం కర్మ కింత్వధర్మోఽపీత్యాహ॥ అధర్మోఽపీతి ॥ నిషేధవాక్యప్రమాణత్వాదిత్యర్థః। కర్మద్వయఫలమాహ॥ తయోరితి॥ మోక్షవ్యావృత్తిం ద్యోతయతి విశేషణైః శరీరాద్యభోగ్యే విషయేంద్రియజన్యేఽనాత్మవిత్సు ప్రసిద్ధ ఇతి వైలక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రత్యక్షత్వాదీని విశేషణాని। సామాన్యేన

ర్మఫలముక్త్వా ధర్మఫలం పృథక్ప్రపంచయతి॥ మనుష్యత్వాదితి॥ 'స ఏకో మానుష ఆనంద' స్తతశ్శతగుణో గంధర్వాదీనామితి శ్రుతేరనుభవానుసారిత్వే మనుశబ్దార్థః। తతశ్చ సుఖతారతమ్యాదిత్యర్థః। మోక్షస్తు నిరతిశయ స్తత్సాధనం చ తత్త్వజ్ఞానమేకరూపమితి వైలక్షణ్యం। కించ సాధనచతుష్టయసంపన్న ఏకరూప ఏవ మోక్షవిద్యాధికారీ। కర్మణి తు నానావిధ ఇతి వైలక్షణ్యమాహ॥ ధర్మేతి॥ గమ్యతే న కేవలం కింతు ప్రసిద్ధం చేత్యర్థః। అర్థిత్వం ఫలకామిత్వం। సామర్థ్యం లౌకికం పుత్రాది। ఆదిపదాద్విద్వత్త్వం శాస్త్రానిందితత్వంచ। కించ, కర్మఫలం మార్గప్రాప్యం, మోక్షస్తు నిత్యాప్త ఇతి భేదమాహ॥ తథేతి॥ ఉపాసనాయాం చిత్తస్థైర్యప్రకర్షాదర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనం 'తేఽర్చిష'మిత్యాదినా శ్రూయత ఇత్యర్థః॥ "అగ్నిహోత్రం తపస్సత్యం వేదానాంచానుపాలనం। ఆతిథ్యం వైశ్వదేవం చ ఇష్టమిత్యభిధీయతే"॥ "వాపీకూపతటాకాది దేవతాయతనానిచ। అన్నప్రదానమారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే"॥ "శరణాగతసంత్రాణం భూతానాం చాప్యహింసనం। బహిర్వేది చ యద్దానం దత్తమిత్యభిధీయతే"॥ తత్రాపి చంద్రలోకేఽపీత్యర్థః। సంపతతి గచ్ఛతి అస్మాల్లోకాదముం లోకమనేనేతి సంపాతః కర్మ, యావత్కర్మభోక్తవ్యం తావదుషిత్వా పునరాయాంతీత్యర్థః। మనుష్యత్వా

ప్రభృత్యేషు సుఖదుఃఖే శరీరవాఙ్మనోభిరేవోపభుజ్యమానే విషయేంద్రియసంయోగజన్యే బ్రహ్మాదిషు స్థావరాంతేషు ప్రసిద్ధే। మనుష్యత్వాదారభ్య బ్రహ్మాంతేషు దేహవత్సు సుఖతారతమ్యమనుశ్రూయతే। తతశ్చ తద్ధేతోర్ధర్మస్యాపి తారతమ్యం గమ్యతే। ధర్మతారతమ్యాదధికారితారతమ్యం। ప్రసిద్ధం చార్థిత్వసామర్థ్యవిద్వత్త్వాదికృతమధికారితారతమ్యం। తథా చ యాగాద్యనుష్ఠాయినామేవ విద్యాసమాధివిశేషాదుత్తరేణ పథా గమనం। కేవలైరిష్టాపూర్తదత్తసాధనైర్ధూమాదిక్రమేణ దక్షిణేన పథా గమనం। తత్రాపి సుఖతారతమ్యం తత్సాధనతారతమ్యం చ శాస్త్రాత్ 'యావత్సంపాతముషిత్వే'త్యస్మాదవగమ్యతే। తథా చ మనుష్యాదిషు స్థావరాంతేషు సుఖలవశ్చోదనాలక్షణధర్మసాధ్య ఏవేతి గమ్యతే తారతమ్యేన వర్తమానః। తథోర్ధ్వగతేష్వధోగతేషు చ దేహవత్సు దుఃఖతారతమ్యదర్శనాత్ తద్ధేతోరధర్మస్య ప్రతిషేధచోదనాలక్షణస్య తదనుష్ఠాయినాం చ తారతమ్యం గమ్యతే। ఏవమవిద్యాదిదోషవతాం ధర్మాధర్మతారతమ్యనిమిత్తం శరీరోపాదానపూర్వకం సుఖదుఃఖతారతమ్యమనిత్యం సంసారరూపం శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం। తథా చ శ్రుతిః 'న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తీ'తి యథావర్ణితం సంసారరూపమనువదతి। 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధాచ్చోదనాలక్షణధర్మకార్యత్వం మోక్షాఖ్యస్యాశరీరత్వస్య ప్రతిషిధ్యత ఇతి గమ్యతే। ధర్మకార్యత్వే హి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధో నోపపద్యతే। అశరీరత్వమేవ ధర్మకార్యమితి చేన్న, తస్య స్వాభావికత్వా

దూర్ధ్వగతేషు సుఖస్య తారతమ్యముక్త్వా అధోగతేషు తదాహ॥ తథేతి॥ ఇదానీం దుఃఖతద్ధేతుతదనుష్ఠాయినాం తారతమ్యం వదన్నధర్మఫలం ప్రపంచయతి॥ తథోర్ధ్వమితి॥ ద్వివిధం కర్మఫలం మోక్షస్యాతివైలక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రపంచితముపసంహరతి॥ ఏవమితి॥ అస్మితా కామక్రోధభయాన్యాదిశబ్దార్థః। 'తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాల'మిత్యాద్యాః స్మృతయః। 'కాష్ఠోపచయాజ్జ్వాలోపచయదర్శనాత్ఫలతారతమ్యేన సాధనతారతమ్యానుమానం న్యాయః। శ్రుతిమాహ॥ తథా చేతి॥ మోక్షస్య కర్మఫలం కర్మఫలవిరుద్ధాతీంద్రియత్వవిశోకత్వశరీరాద్యభోగ్యత్వాది ధర్మవత్త్వాద్వ్యతిరేకేణ స్వర్గాదివదితి న్యాయానుగ్రాహ్యాం శ్రుతిమాహ॥ అశరీరమితి॥ వావేత్యవధారణే। తత్త్వతో విదేహం సంతమాత్మానం వైషయికే సుఖదుఃఖే నైవ స్పృశత ఇత్యర్థః। మోక్షశ్చేదుపాసనారూపధర్మఫలం తదేవ ప్రియమస్తీతి తన్నిషేధాయోగ ఇత్యాహ॥ ధర్మకార్యత్వే హీతి॥ నను ప్రియం నామ వైషయికం సుఖం తన్నిషిధ్యతే, మోక్షస్తు ధర్మఫలమేవ కర్మణాం విచిత్రఫలదానసామర్థ్యాదితి శంక్యతే॥ అశరీరత్వమేవేతి॥ ఆత్మనో దేహాసంగిత్వమశరీరత్వం తస్య స్వాభావికత్వాన్న కర్మసాధ్యతేత్యాహ॥ నేతి॥ అశరీరం స్థూలదేహశూన్యం దేహేష్వనేకేష్వనిత్యేషు ఏకం నిత్యమవస్థితం మహాంతం వ్యాపినం, ఆపేక్షికమ

హాతృత్వం వారయతి। విభుమితి॥ తమాత్మానం జ్ఞాత్వా ధీరస్సన్ శోకోపలక్షితం సంసారం నానుభవతీత్యర్థః। సూక్ష్మదేహాభావే శ్రుతిమాహ। అప్రాణ ఇతి॥ ప్రాణమనసోః క్రియాజ్ఞానశక్త్యోర్నిషేధాత్, తదధీనానాం కర్మజ్ఞానేంద్రియాణాం నిషేధో హి యతః, అతశ్శుద్ధ ఇత్యర్థః। దేహద్వయాభావే శ్రుతిః "అసంగో హి" ఇతి, నిర్ద్వైతాత్మస్వరూపమోక్షస్యానాదిభావత్వే సిద్ధే ఫలితమాహ। అత ఏవేతి॥ నిత్యత్వేఽపి పరిణామితయా కర్మకార్యత్వం మోక్షస్యేత్యాశంక్య నిత్యం ద్వేధా విభజతే॥ తత్ర కించిదితి। నిత్యవస్తుమధ్య ఇత్యర్థః। పరిణామి చ తన్నిత్యం చేతి పరిణామినిత్యం త్వాత్మకూటస్థనిత్యమితి న కర్మసాధ్యమిత్యాహ। ఇదం త్వితి॥ పరిణామినో నిత్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాకల్పితం మిథ్యైవ, కూటస్థస్య తు నాశకాభావాన్నిత్యత్వం పారమార్థికం కూటస్థత్వసిద్ధ్యర్థం పరిస్పందాభావమాహ। వ్యోమవదితి॥ పరిణామాభావమాహ। సర్వక్రియారహితమితి। ఫలానపేక్షితత్వాన్న ఫలార్థాపి క్రియేత్యాహ। నిత్యతృప్తమితి॥ తృప్తిర్నాపేక్షిత్వం సంశోధనం చ నిరవయవత్వాన్న క్రియా తస్య భావనార్థమపి న క్రియా స్వయంజ్యోతిష్ట్వాత్, అతః కూటస్థత్వాన్న సాధ్యో మోక్ష ఇత్యుక్తం। కర్మతత్కార్యాసంగిత్వాచ్చ తథేత్యాహ। యత్రేతి॥ కాలానవచ్ఛిన్నత్వాచ్చేత్యాహ। కాలత్రయం చ నోపావర్తత ఇతి యోగ్యతయా సంబంధనీయం। ధర్మాద్యస్పృష్టత్వే మానమాహ। అన్యత్రేతి॥ అన్యదిత్యర్థః। కృతాకృతాత్ కార్యాత్।

త్। "అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం। మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి" "అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రః" "అసంగో హ్యయం పురుషః" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। అత ఏవానుష్ఠేయకర్మఫలవిలక్షణం మోక్షాఖ్యమశరీరత్వం నిత్యమితి సిద్ధం। తత్ర కించిత్పరిణామినిత్యం యస్మిన్ విక్రియమాణేఽపి తదేవేదమితి బుద్ధిర్న విహన్యతే। యథా పృథివ్యాది జగన్నిత్యత్వవాదినాం, యథా చ సాంఖ్యానాం గుణాః। ఇదం తు పారమార్థికం కూటస్థనిత్యం వ్యోమవత్సర్వవ్యాపి సర్వవిక్రియారహితం నిత్యతృప్తం నిరవయవం స్వయంజ్యోతిస్స్వభావం। యత్ర ధర్మాధర్మౌ సహ కార్యేణ కాలత్రయం చ నోపావర్తేతే తదశరీరత్వం మోక్షాఖ్యం। "అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। అతస్తద్బ్రహ్మ యస్యేయం జిజ్ఞాసా ప్రస్తుతా। తద్యది కర్తవ్యశేషత్వేనోపదిశ్యేత తేన చ కర్తవ్యేన సాధ్యశ్చేన్మోక్షోఽభ్యుపగమ్యేత అనిత్య ఏవ స్యాత్। తత్రైవం సతి యథోక్తకర్మఫలేష్వేవ తారతమ్యావస్థితేష్వనిత్యేషు కశ్చిదతిశయో మోక్ష ఇతి ప్రసజ్యేత। నిత్యశ్చ మోక్షః సర్వైర్మోక్షవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే। అతో న కర్తవ్యశేషత్వేన బ్రహ్మోపదేశో యుక్తః। అపి చ "బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" "క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" "ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన" ఇతి

అకృతాచ్చ కారణాత్। భూతాద్భవ్యాచ్చ। పదార్థస్య ప్రమాణాచ్చ। అన్యత్వస్య స్పష్టత్వేఽపి నిర్దేశ్యత్వార్థః॥ ననూపాస్త్యైక మో బ్రహ్మణః కూటస్థాసంగిత్వేఽపి తదంతు మోక్షస్య కర్మఫలత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ అత ఇతి॥ తద్వైలక్షణ్యం బ్రహ్మైవ కర్మఫలవిలక్షణత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మైవ హి మోక్షః స్వరూపత్వాద్ధర్మాద్యసంగిత్వాచ్చేతి భావః। యద్వా య జ్జిజ్ఞాస్యం తద్బ్రహ్మ [illegible] ఇత్యర్థః। అతశ్శబ్దార్థమాహ [illegible]। బ్రహ్మ [illegible] కార్యం [illegible] న స్యాత్, [illegible]। ననుబ్రహ్మైక్యం భవత్ప్రమాణజ జ్ఞానప్రతిపాదనాత్కార్యత్వం [illegible]। యోపి [illegible]। అథ వా మోక్షస్య యోగసాధ్యత్వే ఫలితమాహ। అత ఇతి॥ యస్య బ్రహ్మణః [illegible] వేదాంతైరుపదిశ్యతే, సమన్వయార్థః॥ [illegible] నిత్యసతీత్యర్థః॥ [illegible] ఇతి॥ ముక్తిర్న యోగసాధ్యత్వేన [illegible] యోగాభావాదిత్యర్థః। ప్రదీపాత్తమోనివృత్తివజ్జ్ఞానాజ్ఞాననివృత్తిరూపమోక్షస్య దృష్టఫలత్వాన్న యోగసాధ్యత్వమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ "యో బ్రహ్మాహమితి వేద స బ్రహ్మైవ భవతి। పరం కారణం అవరం కార్యం తదాత్మకే పరతదధిష్ఠానే తస్మిన్ దృష్టే సతి అస్య ద్రష్టుర

నారబ్ధఫలాని కర్మాణి నశ్యంతి। బ్రహ్మణస్స్వరూపమానందం విద్వాన్ నిర్భయో భవతి ద్వితీయాభావాత్। 'అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్తోఽసి'। అజ్ఞాననాశాత్తజ్జీవాఖ్యం బ్రహ్మ గురూపదేశాదాత్మానమేవ 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యవేత్ విదితవత్। తస్మాద్వేదనాత్తత్ప్రాప్తిః బ్రహ్మపూర్ణమభవత్, పరిచ్ఛేదభ్రాంతిహానాదేకత్వం, 'అహం బ్రహ్మే'త్యనుభవస్తత్రానుభవకాలే మోహశోకానస్తమితి శ్రుతేనార్థః, తాసాం తాత్పర్యమాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ విద్యాతత్ఫలయోర్మధ్య ఇత్యర్థః। మోక్షస్య విధిఫలత్వే స్వర్గాదివత్ కాలాంతరభావిత్వం స్యాత్। తథా చ శ్రుతిబాధ ఇతి భావః। ఇతశ్చ మోక్షో వైధో నేత్యాహ॥ తద్ధైతి॥ 'తద్బ్రహ్మ తత్ప్రత్యక్ష్మీ పశ్యన్' తస్మాజ్జ్ఞానాద్వామదేవో మునిః స్తుతః శుద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిపేదే హ తత్ర జ్ఞానేనిష్ఠన్ దృష్టవానాత్మానం తాన్, స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకాశకాన్ 'అహం మను'రిత్యాదీన్ మంత్రాన్ దదర్శేత్యర్థః॥ యద్యపి తిష్ఠతి గాయన్ క్రియాయా లక్షణం, బ్రహ్మదర్శనం తు బ్రహ్మప్రతిపత్తిక్రియాయా హేతురితి వైషమ్యమస్తి, తథాపి 'లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః' ఇతి (పాణి. 3।2।126) సూత్రేణ క్రియాం ప్రతి లక్షణహేత్వోరర్థయోర్వర్తమానాద్ధాతోః పరస్య లటశ్శత్రాదేశో భవతీతి హేతుశతృప్రత్యయసామ్యాత్ తిష్ఠన్ గాయతీత్యుక్తే తత్ర తద్వ్యక్తం కార్యాంతరం మధ్యేనాస్తీత్యేవం తత్రాపీత్యేవం దృష్టాంతమాహ॥ యథేతి॥ కించ జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిశ్శ్రూయతే, జ్ఞానస్య విధేయత్వే కర్మత్వాదవిద్యానివర్తకత్వం న యుక్తం, అతో బోధకా ఏవ వేదాంతా న విధాయకా ఇత్యాహ॥ త్వం హీతి॥ భారద్వాజాదయష్షడృషయః పిప్పలాదం గురుం పాదయోః ప్రణమ్యోచిరే త్వం హి నః పితా

'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' 'తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మీతి' 'తస్మాత్తత్సర్వమభవత్' 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత' ఇత్యేవమాద్యాశ్శ్రుతయో బ్రహ్మవిద్యానంతరం మోక్షం దర్శయంత్యో మధ్యే కార్యాంతరం వారయంతి। తథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి బ్రహ్మదర్శనసర్వాత్మభావయోర్మధ్యే కర్తవ్యాంతరనివారణాయోదాహార్యం। యథా 'తిష్ఠన్ గాయతీ'తి తిష్ఠతిగాయత్యోర్మధ్యే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం నాస్తీతి గమ్యతే। 'త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసి'; 'శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిది'తి। 'సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి 'తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి చైవమాద్యాశ్శ్రుతయో మోక్షప్రతిబంధనివృత్తిమాత్రమేవాత్మజ్ఞానస్య ఫలం దర్శయంతి। తథా చాచార్యప్రణీతం న్యాయోపబృంహితం సూత్రం 'దుఃఖజన్మప్ర

యోఽస్మాకం పితా యస్త్వమవిద్యామహోదధేః పరం పరతీరం పారం బ్రహ్మవిద్యాప్లవేనాస్మాంస్తారయసి ప్రాపయసి జ్ఞానేనాజ్ఞానం నాశయసీత్యర్థః। ప్రశ్నవాక్యముక్త్వా ఛాందోగ్యమాహ॥ శ్రుతమితి॥ అశ్రుతాధ్యాత్మవిద్యాంతముపక్రమ్య నారదస్సనత్కుమారమితిహాసః। 'ఆత్మవిదస్సంతరతి' ఇతి భగవత్సదృశేభ్యో యుష్మత్తశ్శ్రుతమేవ హి నశ్రుతం, 'సోఽహమజ్ఞత్వాత్ హే భగవన్ శోచామి, తం శోచంతం మాం భగవానాత్మజ్ఞానప్లవేన శోకసాగరస్య పరం పారం ప్రాపయత్వి'తి నారదేనోక్తస్సనత్కుమారస్తస్మై తపసా క్షపితకిల్బిషాయ నారదాయ తమసశ్శోకనిదానాజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివృత్తిరూపం పరం పారం బ్రహ్మ దర్శితవానిత్యర్థః। ఏవం శ్వేతకేతోస్సోఽవిద్యాగ్రంథిం వికిరతీతి వాక్యమాదిశబ్దార్థః। ఏవం శ్రుతేస్తత్త్వవృత్తి ప్రమా ముక్తిహేతురిత్యుక్తం। తత్రైవ భగవద్గౌతమమునిసమ్మతిమాహ॥ తథా చేతి॥ 'గౌరోఽహ'మితి మిథ్యాజ్ఞానస్యాపాయే రాగద్వేషమోహాఖ్యదోషాణాం నాశః, దోషాపాయాద్ధర్మాధర్మస్వరూపప్రవృత్తేరపాయః, ప్రవృత్త్యపాయాత్పునర్దేహప్రాప్తిరూపజన్మాపాయః, ఏవం పాఠక్రమేణోత్తరోత్తరస్య హేతునాశాన్నాశే సతి తస్య ప్రవృత్తిరూపహేతోరనంతరస్య కార్యస్య జన్మనోఽపాయాద్దుఃఖధ్వంసరూపాపవర్గో భవతీత్యర్థః॥ నను పూర్వసూత్రే శ్రుత్యాత్మజ్ఞానాన్నివృత్తిరయమధికమిత్యుక్తే సతీతరపదార్థభిన్నాత్మతత్త్వజ్ఞానం కథం మోక్షం సాధయతీత్యాశంక్య మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారకేణేతి వక్తుమిదం సూత్రం ప్రవృత్తం। తథా చ భిన్నాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిం వద

ర్మాత్రం సమ్మతం చేత్ పరమతానుజ్ఞా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ మిథ్యేతి॥ తత్త్వజ్ఞానాన్ముక్తిరిత్యంశే సమ్మతిరుక్తా, భేదజ్ఞానం తు 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి' ఇతి శ్రుత్యా భ్రాన్తిత్వాత్ 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' ఇతి శ్రుత్యా అనర్థహేతుత్వాచ్చ న ముక్తిహేతురితి భావః । నను బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానమపి భేదజ్ఞానవదప్రమా, సంపదాదిరూపత్వే న భ్రాన్తిత్వాదిత్యత ఆహ ॥ న చేదమిత్యాదినా॥ అల్పాలంబనతిరస్కారేణోత్కృష్టవస్త్వభేదధ్యానం సంపత్ । యథా మనసః స్వవృత్త్యానన్త్యాదనన్తత్వగుణేనోత్కృష్టా విశ్వేదేవా అనన్తా ఇత్యనన్తత్వసామ్యాత్ విశ్వేదేవా ఏవ మన ఇతి సంపత్ తయానన్తఫలప్రాప్తిర్భవతి తథా చేతనత్వసామ్యాజ్జీవే బ్రహ్మాభేదసంపదిత్యర్థః । ఆలంబనస్యైవ ప్రాధాన్యేన ధ్యానం, ప్రతీకోపాస్తిరధ్యాసః । యథా బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసనమాదిత్యస్య । తథా 'అహం బ్రహ్మే'తి జ్ఞానమధ్యాస ఇత్యాహ ॥ న చేతి॥ ఆదేశః ఉపదేశః క్రియావిశేషవిశిష్టక్రియాయోగో నిమిత్తం యస్య ధ్యానస్య తత్తథా । యథా ప్రలయకాలే వాయురగ్న్యాదీన్ సంవృణోతి సంహరతీతి సంవర్గః, స్వాపకాలే ప్రాణో వాగాదీన్ సంహరతీతి సంహారక్రియాయోగాత్ సంవర్గ ఇతి ధ్యానం ఛాన్దోగ్యే విహితం తథాత్మని క్రియాయోగాద్బ్రహ్మేతి జ్ఞానమితి నేత్యాహ ॥ నాపీతి॥ యథా 'పత్న్యవేక్షితమాజ్యం భవతీ'త్యవేక్షయా ఆజ్యస్యాంగస్య సంస్కా[illegible]

వృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదపవర్గః' ఇతి। మిథ్యాజ్ఞానాపాయశ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాద్భవతి। న చేదం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం సంపద్రూపం, 'యథా అనన్తం వై మనోఽనన్తా వై విశ్వేదేవా అనన్తమేవ స తేన లోకం జయతి' । న చాధ్యాసరూపం, యథా 'మనో బ్రహ్మే'త్యుపాసీత, 'ఆదిత్యో బ్రహ్మే'త్యాదేశ ఇతి చ మన ఆదిత్యాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యధ్యాసః, నాపి విశిష్టక్రియాయోగనిమిత్తం 'వాయుర్వావ సంవర్గః' 'ప్రాణో వావ సంవర్గ' ఇతివత్ నాప్యాజ్యావేక్షణాదికర్మవత్ కర్మాంగసంస్కారరూపం। సంపదాదిరూపే హి బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేఽభ్యుపగమ్యమానే 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యేవమాదీనాం వాక్యానాం బ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుప్రతిపాదనపరః పదసమన్వయః పీడ్యేత 'భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయా' ఇతి చైవమాదీన్యవిద్యానివృత్తిఫలశ్రవణాన్యుపరుధ్యేరన్। 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇతి చైవమాదీని తద్భావాపత్తివచనాని సంపదాదిపక్షే న సామఞ్జస్యేనోపపద్యేరన్। తస్మాన్న సంపదాదిరూపం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం। అతో న పురుషవ్యాపారతన్త్రా బ్రహ్మవిద్యా కిం తర్హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయవస్తుజ్ఞానవద్వస్తుతన్త్రైవ। ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణస్తజ్జ్ఞానస్య చ న కయాచిదపి యుక్త్యా శక్యః కార్యానుప్రవేశః కల్పయితుం న చ విదిక్రియాకర్మత్వేన కార్యానుప్రవేశో బ్రహ్మణః। 'అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి' ఇతి విదిక్రియాకర్మత్వప్రతి

ధాకర్మశేషకర్తృత్వేనాంగస్యాత్మనః సంస్కారార్థం బ్రహ్మజ్ఞానం నేత్యాహ ॥ నాప్యాజ్యేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానస్య సంపదాదిత్వే బాధకహేతుమాహ ॥ సంపదాదీతి॥ ఉపక్రమాదిలింగైర్బ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుప్రమితిహేతుత్వస్య నిర్ధారితానాం వాక్యానాం పదసమన్వయస్తాత్పర్యం నిశ్చితం తత్పీడ్యేత। కించ । ఏకత్వజ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్త్యభావే స్యాం తత్కరణస్య యో రాగాదిగ్రన్థిశ్చిన్మనసా తాదాత్మ్యరూపాహంకారగ్రన్థిస్తస్య నాశ్యత్వేనాజ్ఞానకృతత్వాత్ వాక్యజన్యస్య సంపదాదిజ్ఞానస్యాప్రమాత్వేనాజ్ఞాననివర్తకత్వాత్ । కించ । జీవస్య బ్రహ్మత్వసంపాదకం తద్వాక్యం॥ పూర్వస్య సిద్ధేన సిద్ధవాన్యస్యాన్యాత్మతాయోగాత్, తస్మాన్న సంపదాదిరూపమిత్యర్థః ॥ సంపదాదిరూపత్వాభావఫలమాహ ॥ అత ఇతి॥ ప్రమాత్వాన్న కృతిసాధ్యా కిం తర్హి నిత్యవస్తుప్రమాణసాధ్యేత్యర్థః ॥ ఉక్తరీత్యా సిద్ధబ్రహ్మరూపమోక్షస్య కార్యసాధ్యత్వం తజ్జ్ఞానస్య యోగవిషయత్వం చ కల్పయితుమశక్యం కృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ ఏవంభూతస్యేతి॥ నను బ్రహ్మ కార్యం మా భూత్ కారకత్వాత్ప్రపత్త్యవేక్షణకర్మకారకాజ్యవదితి చేత్, కిం జ్ఞానే బ్రహ్మణః కర్మకారకత్వం ఉతోపాసనాయాం? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న చేతి॥ శాబ్దజ్ఞానం విదిక్రియా శబ్దార్థః, విదితం కార్యం అవిదితం కారణం తస్మాదధి అన్యదిత్యర్థః ॥ యేనాత్మనా ఇదం సర్వం దృశ్యం లోకో జా

నాతితం కేనకరణేనజానీయాత్, తస్మాదవిషయఆత్మేత్యర్థః। నన్వితీయత్యాహ॥తథేతి॥ 'యన్మనసానమనుత' ఇతిశ్రు త్యాలోకోమనసాయద్బ్రహ్మనజానాతీత్యవిషయత్వముక్త్వా 'తదేవావేద్యంబ్రహ్మత్వంవిద్ధి'యత్తూపాధివిశిష్టదేవతా దికమిత్యుపాసతేజనాః నేదంబ్రహ్మేత్యర్థః। బ్రహ్మణఃశాబ్దబోధావిషయత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిరితిశఙ్కతే॥అవిషయత్వఇ తి॥ వేదాన్తజన్యవృత్తికృతావిద్యానివృత్తిఫలశాలితయాశాస్త్రప్రమాణకత్వంవృత్తివిషయత్వేఽపిస్వప్రకాశబ్రహ్మ ణోవృత్త్యభివ్యక్తస్ఫురణావిషయత్వాదప్రమేయత్వమితిపరిహరతి॥నేతి॥పరత్వాత్ఫలత్వాదిత్యర్థః।నివృత్తిరూపబ్రహ్మ ణాస్పదత్వాదితివార్థః॥ఉక్తంవివృణోతి॥నహీతి॥చిద్విషయత్వమిదంత్వం। అవిషయతయాఅనిదన్తయా। అదృశ్యత్వే శ్రుతిమాహ॥తథాచేతి॥ యస్యబ్రహ్మామతంచైతన్యావిషయఇతినిశ్చయస్తేనసమ్యగవగతం। యస్యత్వజ్ఞస్యబ్రహ్మచై తన్యవిషయఇతిమతంసనవేద। ఉక్తమేవదార్ఢ్యార్థమనువదతి॥ అవిజ్ఞాతమితి॥ అవిషయతయాబ్రహ్మవిజానతామవి జ్ఞాతమదృశ్యమితిపక్షః। అజ్ఞానాంతుబ్రహ్మవిజ్ఞాతందృశ్యమితిపక్షఇత్యర్థః। దృష్టేర్ద్రష్టారంచాక్షుషమనోవృత్తే

షేధాత్।'యేనేదంసర్వంవిజానాతితంకేనవిజానీయా'దితిచ।తథోపాస్తిక్రియాకర్మత్వప్రతిషేధోఽపి భవతి।'యద్వాచానభ్యుదితంయేనవాగభ్యుద్యతే'ఇత్యవిషయత్వంబ్రహ్మణఉపన్యస్య,'తదేవబ్రహ్మ త్వంవిద్ధినేదంయదిదముపాసతే'ఇతి।అవిషయత్వేబ్రహ్మణఃశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరితిచేన్న,అవిద్యా కల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య।నహిశాస్త్రమిదంతయావిషయభూతంబ్రహ్మప్రతిపిపాదయిష తి।కింతర్హి?ప్రత్యగాత్మత్వేనావిషయతయాప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితంవేద్యవేదితృవేదనాభేదమపనయ తి।తథాచశాస్త్రం-'యస్యామతంతస్యమతంమతంయస్యనవేదసః','అవిజ్ఞాతంవిజానతాంవిజ్ఞాతమవిజా నతాం' 'నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేర్నశ్రుతేశ్శ్రోతారంశృణుయాఃనవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారంవిజానీయా'ఇతిచై వమాది। అతోఽవిద్యాకల్పితసంసారిత్వనివర్తనేననిత్యముక్తాత్మస్వరూపసమర్పణాన్నమోక్షస్యానిత్య త్వదోషః। యస్యతూత్పాద్యోమోక్షస్తస్యమానసంవాచికంకాయికంవాకార్యమపేక్షతఇతియుక్తం। తథావికార్యత్వేచ। తయోఃపక్షయోర్మోక్షస్యధ్రువమనిత్యత్వం। నహిదధ్యాదివికార్యముత్పాద్యం వాఘటాదినిత్యందృష్టంలోకే। నచాప్యత్వేనాపికార్యాపేక్షా। స్వాత్మస్వరూపత్వేసత్యనాప్యత్వాత్। స్వరూపవ్యతిరిక్తత్వేఽపిబ్రహ్మణోనాప్యత్వం। సర్వగతత్వేననిత్యాప్తస్వరూపత్వాత్సర్వేణబ్రహ్మణఆ కాశస్యేవ। నాపిసంస్కార్యోమోక్షఃయేనవ్యాపారమపేక్షేత। సంస్కారోహినామసంస్కార్య స్యగుణాధానేనవాస్యాద్దోషాపనయనేనవా।నతావద్గుణాధానేనసంభవతి,అనాధేయాతిశయబ్రహ్మస్వ రూపత్వాన్మోక్షస్య।నాపిదోషాపనయనేన,నిత్యశుద్ధబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య। స్వాత్మధర్మఏవసం స్తిరోభూతోమోక్షఃక్రియయాత్మనిసంస్క్రియమాణేఽభివ్యజ్యతే। యథాఆదర్శేనిఘర్షణక్రియయా

సాక్షిణం అనయాదృశ్యయావృత్త్యానపశ్యేః విజ్ఞాతేర్బుద్ధివృత్తేర్నిశ్చయరూపాయాః సాక్షిణంతయానవిషయీకుర్యా ఇత్యాహ॥ నేతి॥నన్వవిద్యాదినివర్తకత్వేనశాస్త్రస్యప్రామాణ్యేఽపినివృత్తేరాగన్తుకత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వంస్యాదితి నేత్యాహ॥అతఇతి॥ తత్త్వజ్ఞానాదిత్యర్థః। ధ్వంసస్యనిత్యత్వాదాత్మరూపత్వాచ్చనానిత్యత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః। ఉ త్పత్తివికారాప్తిసంస్కారరూపంచతుర్విధమేవక్రియాఫలంతద్భిన్నత్వాన్మోక్షస్యనోపాసనాసాధ్యత్వమిత్యాహ॥ యస్యత్విత్యాదినాతస్మాజ్జ్ఞానమేకంముక్త్వేత్యంతేన॥తథోత్పాద్యత్వవద్వికార్యత్వేచాపేక్షతఇతియుక్తమిత్యన్వయం దూషయతి॥ తయోరితి॥ స్థితస్యావస్థాన్తరంవికారః। నన్వనిత్యత్వనిరాసాయక్రియయాప్తిరస్త్వేవబ్రహ్మణోగ్రామ వదాప్తిరస్తునేత్యాహ॥నచేతి॥ బ్రహ్మజీవాభిన్నంనవా?ఉభయథాప్యాప్తత్వాన్నక్రియాపేక్షేత్యాహ॥ స్వాత్మే త్యాదినా॥ యథావ్రీహీణాంసంస్కార్యత్వేనప్రోక్షణాపేక్షాతథామోక్షస్యనేత్యాహ॥ నాపీత్యాదినా॥ గుణాధా నంవ్రీహిషుప్రోక్షణాదినాఘర్షణాదినావస్త్రాదౌమలాపనయః। శంకతే॥ స్వాత్మధర్మఇతి॥ బ్రహ్మాత్మస్వరూపమేవమో

క్తోఽనాద్యవిద్యామలావృతః ఉపాసనయానులేపనస్థానీయేనాభివ్యజ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః॥ యథేతి॥ సంస్కారో మలనాశః, కిమాత్మని మలస్య సత్యః కల్పితో వా? ద్వితీయే జ్ఞానాదేవ తన్నాశో న క్రియయా; ఆద్యే క్రియా కిమాత్మనిష్ఠా అన్యనిష్ఠా వా? నాద్య ఇత్యాహ॥ న క్రియేతి॥ అనుపపత్తిం స్ఫుటయతి। యదీతి॥ క్రియా హి స్వాశ్రయే సంయోగాదివికారం కుర్వతీ నష్టా యత ఇత్యర్థః॥ తచ్చ వాక్యబాధనం న ద్వితీయ ఇత్యాహ॥ అన్యేతి॥ అవిషయత్వాత్ క్రియాశ్రయద్రవ్యాసంయోగాదిత్యర్థః। దర్పణం తు సావయవం క్రియాశ్రయేష్టకాచూర్ణాదిద్రవ్యసంయోగిత్వాత్ సంస్క్రియత ఇతి భావః। అన్యక్రియయా అన్యస్య సంస్క్రియత ఇత్యత్ర వ్యభిచారం శంకతే॥ నన్వితి॥ ఆత్మనో మూలావిద్యాప్రతిబింబితత్వేన గృహీతస్య నరోఽహమితి భ్రాంత్యా దేహతాదాత్మ్యమాపన్నస్య క్రియాశ్రయత్వభ్రాంత్యా సంస్కార్యత్వభ్రమాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ నేతి॥ కశ్చిదితి॥ అనిశ్చితబ్రహ్మస్వరూప ఇత్యర్థః॥ యథా భ్రమేణ వమనాదావారోగ్యబుద్ధిరుత్పద్యతే తస్య దేహసంహతస్యైవారోగ్యఫలమిత్యన్వయః॥ నను దేహాభిన్నస్య కథం సంస్కారః? తస్యాముష్మికఫలభోక్తృత్వాయోగాదిత్యత ఆ

సంస్క్రియమాణేఽభ్యస్యోత్కర్షం ధర్మ ఇతి చేన్న, క్రియాశ్రయత్వానుపపత్తేరాత్మనః। యదాశ్రయా హి
క్రియా తమవికుర్వతీ నైవాత్మానం లభతే। యద్యాత్మా క్రియయా విక్రియేతానిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యే
త। 'అవికార్యోఽయముచ్యతే' ఇతి చైవమాదీని వాక్యాని బాధ్యేరన్। తచ్చానిష్టం। తస్మాన్న స్వాశ్రయా క్రి
యాత్మనః సంభవతి। అన్యాశ్రయాయాస్తు క్రియాయా అవిషయత్వాన్న తయాత్మా సంస్క్రియతే। న
ను దేహాశ్రయయా స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతధారణాదికయా క్రియయా దేహీ సంస్క్రియమాణో దృ
ష్టః। న, దేహాదిసంహతస్యైవావిద్యాగృహీతస్యాత్మనః సంస్క్రియమాణత్వాత్। ప్రత్యక్షం హి
స్నానాచమనాదేర్దేహసమవాయిత్వం। తయా దేహాశ్రయయా తత్సంహత ఏవ కశ్చిదవిద్యయా ఆత్మ
త్వేన పరిగృహీతః సంస్క్రియత ఇతి యుక్తం। యథా దేహాశ్రయచికిత్సానిమిత్తేన ధాతుసామ్యేన తత్సం
హతస్య తదభిమానిన ఆరోగ్యఫలం 'అహమరోగః' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే, ఏవం స్నానాచమనయజ్ఞోపవీ
తాదిధారణాదికయా క్రియయా 'అహం శుద్ధః సంస్కృతః' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే స సంస్క్రియతే, స
చ దేహేన సంహత ఏవ। తేనైవ హ్యహంకర్త్రాహంప్రత్యయవిషయేణ ప్రత్యయినా సర్వాః క్రియా నిర్వ
ర్త్యంతే తత్ఫలం చ స ఏవాశ్నాతి 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి' ఇతి మంత్రవ
ర్ణాత్ 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః' ఇతి చ। తథా 'ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః
సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా। కర్మాధ్యక్షః సర్వభూతాధివాసః సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ' ఇ।

హ॥ తేనేతి॥ దేహసంహతేనైవాంతఃకరణప్రతిబింబాత్మనా కర్తాహమితి భాసమానేన ప్రత్యయినా కామాదయోఽస్య సంతీతి ప్రత్యయినా క్రియాఫలం భుజ్యత ఇత్యర్థః। ఏవం చోపహితస్యాముష్మికఫలభోక్తుః సంస్కారో యుక్త ఇతి భావః। విశిష్టస్య భోక్తృత్వం న కేవలస్య సాక్షిణ ఇత్యత్ర మానమాహ। తయోరితి॥ ప్రమాతృసాక్షిణోర్మధ్యే సత్త్వసంసర్గమాత్రేణ కల్పితకర్తృత్వాదిమాన్ ప్రమాతా పిప్పలం కర్మఫలం భుంక్తే, స ఏవ శోధితత్వే నాన్యః సాక్షితయా ప్రకాశత ఇత్యర్థః। ఆత్మా దేహః, దేహాదియుక్తం ప్రమాతారమాత్మానమిత్యర్థః॥ ఏవం సోపాధికస్య దిగ్ధాత్మాద్యాసంస్కార్యత్వముక్త్వా నిరుపాధికస్యాసంస్కార్యత్వే మానమాహ॥ ఏక ఇతి॥ సర్వభూతేష్వద్వితీయ ఏకో దేవః స్వప్రకాశః తథాపి మాయావృతత్వాన్న ప్రకాశత ఇత్యాహ। గూఢ ఇతి॥ నను జీవేనాసంబంధాద్భిన్నత్వాద్వా దేవస్యాభానం న తు మాయాగూహనాదిత్యేత్యాహ॥ సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మేతి॥ దేవస్య విభుత్వాత్ సర్వప్రాణిప్రత్యక్త్వాచ్చావరణాదేవాభానమిత్యర్థః। ప్రత్యక్త్వే కర్తృత్వం స్యాదితి చేన్న। కర్మాధ్యక్ష ఇతి క్రియాసాక్షీత్యర్థః। తర్హి సాక్షిత్వమస్తీతి ద్వైతాపత్తిరన్న। సర్వభూతానామధిష్ఠానం భూత్వా సాక్షీ భవతి, సాక్షిత్వమధిష్ఠానే సాక్షిణి కల్పితమితి భావః। సాక్షిశబ్దార్థమాహ॥ చేతా కేవల ఇతి॥ భోక్తృత్వే సతి, అకర్తా సాక్షీతి లోకప్రసిద్ధం చకారో దోషాభావసముచ్చయార్థః, నిర్గుణత్వా

స్నిగ్ధోపలత్వాచ్చ। గుణో ధోపనాశో వా సంస్కారో నేత్యర్థః। స ఇత్యుపక్రమాత్। శుక్రాదిశబ్దాః పుంస్త్వేన బాధ్యాః, స ఆత్మా పరిసర్వం అగాత్ వ్యాప్తః, శుక్రోదీప్తిమాన్, అకాయో లింగశూన్యః, అవ్రణోఽక్షతః, అస్నావిరః శిరావిధురః, అనశ్వర ఇతి వా। ఆభ్యాం పదాభ్యాం స్థూలదేహశూన్యత్వముక్తం। శుద్ధో రాగాదిమలశూన్యః, అపాపవిద్ధః పుణ్యపాపాభ్యామసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః॥ అత ఇతి॥ ఉత్పత్త్యాప్తివికారసంస్కారేభ్యోఽన్యత్వం చ ముక్తిర్యాఫలం నాస్తి యస్మాత్ మోక్షస్య క్రియాసాధ్యత్వే దోషారంభ వేదిత్యర్థః। నను మోక్షస్యాసాధ్యత్వే శాస్త్రారంభో వృథా, న, జ్ఞానార్థత్వాదిత్యాహ। తస్మాదితి॥ ద్వారాభావాదిత్యర్థః। వ్యాఘాతం శంకతే। నన్వితి॥ తథా చ మోక్షే క్రియానుప్రవేశో నాస్తీతి వ్యాహతమితి భావః। మానసమపి జ్ఞానం నవిధియోగ్యా క్రియావస్తుతంత్రత్వాత్ కృత్యసాధ్యత్వాచ్చేత్యాహ॥ నేతి॥ వైలక్షణ్యం ప్రపంచయతి। క్రియా హీతి॥ యత్ర విషయే తత్ జ్ఞానస్వరూపానపేక్షైవ యా చోద్యతే తత్ర సా హి క్రియేతి యోజనా విషయవస్త్వనపేక్షా, కృతిసాధ్యా చ క్రియేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ॥ యస్యా ఇతి॥ గృహీతమధ్వర్యుణేతి శేషః। 'వషట్కరిష్యన్' తాసం

• 'స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధ' మితి చైతౌ మంత్రౌ వనాధేయాతిశయతాం నిత్యశుద్ధతాం చ బ్రహ్మణో దర్శయతః। బ్రహ్మభావశ్చ మోక్షః। తస్మాన్న సంస్కార్యోఽపి మోక్షః। అతోఽన్యన్మోక్షం ప్రతి క్రియానుప్రవేశద్వారం న శక్యం కేనచిద్దర్శయితుం। తస్మాజ్జ్ఞానమేకం ముక్త్వా క్రియాయా గంధమాత్రస్యాప్యనుప్రవేశ ఇతి నోపపద్యతే। నను జ్ఞానం నామ మానసీ క్రియా, న, వైలక్షణ్యాత్। క్రియా హి నామ సా యత్ర వస్తుస్వరూపనిరపేక్షైవ చోద్యతే పురుషచిత్తవ్యాపారాధీనా చ। యథా 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి 'సంధ్యాం మనసా ధ్యాయే'దితి చైవమాదిషు। ధ్యానం చింతనం యద్యపి మానసం తథాపి పురుషేణ కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం పురుషతంత్రత్వాత్। జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం, ప్రమాణం చ యథాభూతవస్తువిషయం, అతో జ్ఞానం కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుమశక్యం కేవలం వస్తుతంత్రమేవ, తత్ న చోదనాతంత్రం నాపి పురుషతంత్రం। తస్మాన్మానసత్వేఽపి జ్ఞానస్య మహద్వైలక్షణ్యం। యథా చ 'పురుషో వావ గౌతమాగ్నిః' 'యోషా వావ గౌతమాగ్ని'రిత్యత్ర యోషిత్పురుషయోరగ్నిబుద్ధిర్మానసీ భవతి కేవలచోదనాజన్యత్వాత్తు క్రియైవ సా పురుషతంత్రా చ। యా తు ప్రసిద్ధేఽగ్నావగ్నిబుద్ధిర్న సా చోదనాతంత్రా, నాపి పురుషతంత్రా, కిం తర్హి ప్రత్యక్షవిషయవస్తుతంత్రైవేతి జ్ఞానమేవైతన్న క్రియా। ఏవం సర్వప్రమాణవిషయవస్తుషు వేదితవ్యం। తత్రైవం సతి యథాభూతబ్రహ్మాత్మతత్త్వవిషయమపి జ్ఞానం న చోదనాతంత్రం। అతస్తద్విషయా లిఙాదయః

ధ్యాం దేవతా' మితి చైవమాదివాక్యేషు యథా యాదృశీ ధ్యానక్రియా వస్త్వనపేక్షా పుంతంత్రా చోద్యతే తాదృశీ క్రియేత్యర్థః। ధ్యానమపి మానసత్వాత్ జ్ఞానవన్న క్రియేత్యత ఆహ॥ ధ్యానమిత్యాదినా॥ తథాపి క్రియైవేతి శేషః। కృత్యసాధ్యత్వముపాధిరితి భావః। ధ్యానక్రియాముక్త్వా తతో వైలక్షణ్యం జ్ఞానస్య స్ఫుటయతి। జ్ఞానం త్వితి॥ అతః ప్రమాత్వాన్న చోదనాతంత్రం న విధేర్విషయః। పురుషకృతిద్వారతంత్రం హేతుమన్యస్య తత్పురుషతంత్రం తస్మాత్ వస్తువ్యభిచారాత్ పుంతంత్రత్వాచ్చ ధ్యానాత్ జ్ఞానస్య మహాన్ భేద ఇత్యర్థః। భేదమేవ దృష్టాంతాంతరేణాహ॥ యథా చేతి॥ అభేదానత్వేఽపి విధితో ధ్యానం కర్తుం శక్యం న జ్ఞానమిత్యర్థః। నను ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య విషయజన్యతయా తత్తంత్రత్వేఽపి శాబ్దబోధస్య తదభావాద్విధేయక్రియాత్వమితి నేత్యాహ॥ ఏవం సర్వే॥ శబ్దానుమానాద్యర్థేష్వపి జ్ఞానమవిధేయక్రియాత్వేన జ్ఞాతవ్యం। తత్రాపి మానాదేవ జ్ఞానస్యోత్పత్తేర్విధ్యయోగాదిత్యర్థః। తత్రైవం సతి లోకే జ్ఞానస్యావిధేయత్వే సతీత్యర్థః। యథాభూతత్వమబాధితత్వం। నను 'ఆత్మానం పశ్యేత్' 'బ్రహ్మత్వం సిద్ధి' 'ఆత్మేత్యేవోపాసీత' ఇతి జ్ఞానే లిఙ్ లోట్ తవ్యప్రత్యయా విధాయకాః శ్రూయంతే, అతో జ్ఞానం విధేయమిత్యత ఆహ॥ తద్విషయా ఇతి॥ తస్మిన్ జ్ఞానరూపవిషయే విధయః పురుషం ప్రవర్తయితుం అశక్తా భవంతి। అనియోజ్యం కృత్యసాధ్యం నియోజ్యశూన్యం వా జ్ఞానం తద్విషయకత్వా

దిత్యర్థః॥ 'మమాయం న మమ' ఇతి బోద్ధా నియోజ్యో విషయశ్చ విధేర్నాస్తీతి భావః। నను తర్హి జ్ఞేయం బ్రహ్మ విధేయతాం నేత్యాహ॥ అహేయేతి॥ వస్తుస్వరూపో విషయస్తస్మాత్ బ్రహ్మణో నిరతిశయస్యాసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః। ఉదాసీనవస్తువిషయకత్వాత్ తజ్జ్ఞానం న విధేయం, ప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాదితి వార్థః॥ విధిపదానాం గతిం పృచ్ఛతి॥ కిమర్థానీతి॥ విధిచ్ఛాయాని ప్రసిద్ధయాగాదివిధితుల్యానీత్యర్థః॥ విధిప్రత్యయైరాత్మజ్ఞానం పరమపురుషార్థసాధనమితి స్తూయతేస్తుత్యా ఆత్యంతికేష్టహేతుత్వభ్రాంత్యా యా విషయేషు ప్రవృత్తిః ఆత్మశ్రవణాదిప్రతిబంధికా తన్నివృత్తిఫలాని విధిపదానీత్యాహ॥ స్వాభావికేతి॥ వివృణోతి॥ యో హీత్యాదినా॥ తత్ర విషయేషు సంఘాతస్య యా ప్రవృత్తిః తద్గోచరాచ్ఛబ్దాదేరిత్యర్థః। స్రోతశ్చిత్తవృత్తిప్రవాహః। ప్రవర్తయంతి తజ్జ్ఞానసాధనశ్రవణాదావితి శేషః॥ శ్రవణస్వరూపమాహ॥ తస్యేతి॥ అన్వేషణం జ్ఞానం। యదిదం జగత్ తత్సర్వమాత్మైవేత్యనాత్మబాధేనాత్మా బోధ్యతే। అద్వితీయాత్మజ్ఞాత్మబోధే కస్య విధిః తపస్వివైద్యతపనోపజీవనస్య స్థానస్యేతి భావః। ఆత్మజ్ఞానినః కర్తవ్యాభావే మానమాహ॥ తథా చేతి॥ 'అయం స్వయంప్రకాశానందః పరమాత్మాహమస్మీ'తి। యది కశ్చిత్పురుష ఆత్మానం జానీయాత్తదా కిం ఫలమిచ్ఛన్ కస్య వా

దయశ్శ్రూయమాణా అప్యనియోజ్యవిషయత్వాత్ కుంఠీభవంత్యుపలాదిషు ప్రయుక్తక్షురతైక్ష్ణ్యాదివత్, అహేయానుపాదేయవస్తువిషయత్వాత్। కిమర్థాని తర్హి 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్య' ఇత్యాదీని వచనాని విధిచ్ఛాయాని స్వాభావికప్రవృత్తివిషయవిముఖీకరణార్థానీతి బ్రూమః। యో హి బహిర్ముఖః ప్రవర్తతే పురుష 'ఇష్టం మే భూయాదనిష్టం మా భూ'దితి న చ తత్రాత్యంతికం పురుషార్థం లభతే, తమాత్యంతికపురుషార్థవాంఛినం స్వాభావికాత్కార్యకరణసంఘాతప్రవృత్తిగోచరాద్విముఖీకృత్య ప్రత్యగాత్మస్రోతస్తయా ప్రవర్తయంతి 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాదీని। తస్యాత్మాన్వేషణాయ ప్రవృత్తస్యాహేయమనుపాదేయం చాత్మతత్త్వముపదిశ్యతే 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్తత్కేన కం విజానీయాత్' 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యేవమాదిభిః। యదప్యకర్తవ్యప్రధానమాత్మజ్ఞానం హానాయోపాదానాయ వా న భవతీతి తత్తథైవేత్యభ్యుపగమ్యతే। అలంకారో హ్యయమస్మాకం యద్బ్రహ్మాత్మావగతౌ సత్యాం సర్వకర్తవ్యతాహానిః కృతకృత్యతా చేతి। తథా చ శ్రుతిః "ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః। కిమిచ్ఛన్కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరే"దితి "ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారతే"తి చ స్మృతిః। తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సమర్పణం। యదపి కేచిదాహుః ప్రవృత్తినివృత్తివిధితచ్ఛేషవ్యతిరేకేణ కేవలవస్తువాదీ వేదభాగో నాస్తీతి, తన్న, ఔపనిషదస్య పురుషస్యాన

భోక్తుః ప్రీతయే శరీరం తప్యమానమనుసంజ్వరేత్ తప్యేత, భోక్తృభోగ్యద్వైతాభావాత్, కృతకృత్య ఆత్మవిదిత్యభిప్రాయః। జ్ఞానకాండభాష్యార్థశ్చేచ్ఛబ్దః। ఏతద్వ్యాహతమంతత్త్వం వృత్తికారమతనిరాసముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ప్రాభాకరోక్తముపన్యస్యతి॥ యదపి కేచిదితి॥ కర్తాత్మా లోకసిద్ధత్వాన్న వేదాంతార్థః। తదన్యద్బ్రహ్మ నాస్త్యేవ వేదస్య కార్యపరత్వేన మానాభావాదిత్యర్థః॥ మానాభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ॥ నేతి॥ అజ్ఞాతస్య ఫలస్వరూపస్యాత్మన ఉపనిషదేకవేద్యస్యాకార్యశేషత్వాత్ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వమసిద్ధం। న చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం లింగాభ్యాం శ్రోతుస్తద్ధేతుం కార్యబోధమనుమాయ వక్తృవాక్యస్య కార్యపరత్వం నిశ్చిత్య వాక్యస్థపదానాం కార్యాన్వితే శక్తిగ్రహాన్న సిద్ధస్య పదార్థస్య వాక్యార్థత్వమితి వాచ్యం, 'పుత్రస్తే జాత' ఇతి వాక్యశ్రోతుః పితుర్హర్షలింగేనేష్టం పుత్రజన్మానుమాయ పుత్రాదిపదానాం సిద్ధే సంగతిగ్రహాత్ కార్యాన్వితాపేక్షయాన్వితార్థే శక్తిరిత్యంగీకారే లాఘవాత్సిద్ధస్యాపి వాక్యార్థత్వాదిత్యలం। కించ బ్రహ్మణోఽనాస్తిత్వాదేవ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వం ఉత తేషాం తేషు తస్యాభానాత్ అథవా కార్యశేషత్వాత్ కింవా లోకసిద్ధత్వాదాహోస్విత్ మానాంతరవిరోధాత్? తత్రాద్యం పక్షత్రయం నిరాచష్టే॥ ఔప

సావితి ॥ అనన్యశేషత్వార్థమసంసారిత్వాదివిశేషణం నాస్తిత్వాభావే హేతుం వేదాంతమానసిద్ధత్వముక్త్వా హేత్వంతరమాత్మత్వమాహ ॥ సఏష ఇతి ॥ ఇతిరిదమర్థే 'ఇదం న ఇదం నేతి' సర్వదృశ్యనిషేధేన య ఆత్మోపదిష్టః స ఏష ఇత్యర్థః । చతుర్థం శంకతే ॥ నన్వాత్మాహమితి ॥ ఆత్మనోఽహంకారాదిసాక్షిత్వేనాహంధీవిషయత్వస్య నిరస్తత్వాన్న లోకసిద్ధతేత్యాహ ॥ నేతి ॥ యం తీర్థకరా అపి న జానంతి తస్యాలౌకికత్వం కిము వాచ్యమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ 'సమస్తతారతమ్యవర్జితః, తత్తన్మతేఆత్మానధిగతిద్యోతకాని విశేషణాని । పంచమం నిరస్యతి ॥ అతఇతి ॥ కేనచిద్వాదినా ప్రమాణేన వేత్యర్థః । అగమ్యత్వాన్న మానాంతరవిరోధ ఇతి భావః ॥ సాక్షికర్మాంగం చేతనత్వాత్కర్తృవదితి తత్రాహ ॥ విధీతి ॥ అజ్ఞాతసాక్షిణోఽనుపయోగాజ్జ్ఞాతస్య వ్యాఘాతకత్వాన్న కర్మశేషత్వమిత్యర్థః । సాక్షిణస్సర్వశేషిత్వాదహేయానుపాదేయత్వాచ్చ న కర్మశేషత్వమిత్యాహ ॥ ఆత్మత్వాదితి ॥ అనిత్యత్వేనాత్మనో హేయత్వమాశంక్యాహ ॥ సర్వం హీతి ॥ పరిణామిత్వేన హేయతాం నిరాచష్టే ॥ విక్రియేతి ॥ ఉపాదేయత్వం నిరాచష్టే ॥ అతఏవేతి ॥ నిర్వికారిత్వాదిత్యర్థః । ఉపాదేయత్వం హి సాధ్యస్య, న త్వాత్మనః నిత్యసిద్ధత్వాదిత్యర్థః । పరవాదిప్రత్యర్థం ఆత్మా హేయ ఇత్యత ఆహ ॥ తస్మాత్పురుషాన్న పరం కించిదితి ॥ కాష్ఠా సర్వస్యావధిః । ఏవమాత్మనోఽనన్యశేషత్వాదబాధ్యత్వాదపూర్వత్వాద్వేదాంతేషు స్ఫుటంభానాచ్చ వేదాంతైకవే

న్యశేషత్వాత్ । యోఽసావుపనిషత్స్వేవాధిగతః పురుషోఽసంసారీ బ్రహ్మస్వరూపః ఉత్పాద్యాదిచతుర్విధద్రవ్యవిలక్షణః స్వప్రకరణస్థోఽనన్యశేషః నాసౌ నాస్తి నాధిగమ్యత ఇతి వా వదితుం శక్యం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యాత్మశబ్దాదాత్మనశ్చ ప్రత్యాఖ్యాతుమశక్యత్వాత్ । నన్వాత్మాహంప్రత్యయవిషయత్వాదుపనిషత్స్వేవ విజ్ఞాయత ఇత్యనుపపన్నం । న, తత్సాక్షిత్వేన ప్రత్యుక్తత్వాత్ । నహ్యహంప్రత్యయవిషయకర్తృవ్యతిరేకేణ తత్సాక్షీ సర్వభూతస్థస్సమ ఏకః కూటస్థనిత్యః పురుషో విధికాండే తర్కసమయే వా కేనచిదధిగతః 'సర్వస్యాత్మా'; అతస్స న కేనచిత్ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యో విధిశేషత్వం వా నేతుం య ఏవ నిరాకర్తా తస్యైవాత్మత్వాత్ । ఆత్మత్వాదేవ చ సర్వేషాం న హేయో నాప్యుపాదేయః । సర్వం హి వినశ్యద్వికారజాతం పురుషాంతం వినశ్యతి । పురుషో హి వినాశహేత్వభావాదవినాశీ విక్రియాహేత్వభావాచ్చ కూటస్థనిత్యః అత ఏవ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావః । తస్మాత్ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః' 'తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'తి చౌపనిషదత్వవిశేషణం పురుషస్యోపనిషత్సు ప్రాధాన్యేన ప్రకాశ్యమానత్వాదుపపద్యతే । అతో భూతవస్తుపరో వేదభాగో నాస్తీతి వచనం సాహసమాత్రం । యదపి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం 'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధన'మిత్యేవమాది, తద్ధర్మజిజ్ఞాసావిషయత్వాద్విధిప్రతిషేధశాస్త్రాభిప్రాయం ద్రష్టవ్యం । అపి చ 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థా

ద్యత్వముక్తం ॥ తత్ర శ్రుతిమాహ ॥ తం త్వేతి ॥ తం సకారణస్య సూత్రస్యాధిష్ఠానం పురుషం పూర్ణం హే శాకల్య త్వా త్వాం పృచ్ఛామీత్యర్థః ॥ అతఇతి ॥ ఉక్తలింగైః శ్రుత్యా చ వేదాంతానామాత్మవస్తుపరత్వనిశ్చయాదిత్యర్థః । పూర్వోక్తమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ వేదస్య నైరర్థక్యం శంకితే తస్యార్థవత్త్వపరమిదం భాష్యం ॥ దృష్టో హీతి ॥ తత్ర ఫలవదర్థావబోధనమితి వక్తవ్యే ధర్మవిచారప్రక్రమాత్కర్మావబోధనమిత్యుక్తం నైతావతా వేదాంతానాం బ్రహ్మపరత్వనిరాసః । అత ఏవానుపలబ్ధేఽర్థే 'తత్ప్రమాణ'మితి సూత్రకారో ధర్మస్య ఫలవదజ్ఞాతత్వేనైవ వేదార్థతాం దర్శయతి । 'తచ్చావశిష్టం బ్రహ్మణ' ఇతి న వృద్ధవాక్యైర్విరోధ ఇత్యాహ ॥ తద్ధర్మేతి ॥ నిషేధశాస్త్రస్యాపి నివృత్తికార్యపరత్వమస్తి, తత్సూత్రభాష్యవాక్యజాతం కర్మకాండస్య కార్యపరత్వాభిప్రాయమిత్యర్థః । వస్తుతస్తు లిఙర్థైకకర్మకాండస్య తాత్పర్యం, లిఙర్థశ్చ లోకే ప్రవర్తకజ్ఞానగోచరత్వేన క్ల్ప్తం యాగాదిక్రియాగతమిష్టసాధనత్వమేవ న క్రియాతోఽతిరిక్తం కార్యం తస్య కూర్మలోమవదప్రసిద్ధత్వాదితి తస్యాపి పరాభిమతకార్యవిలక్షణే సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిముత జ్ఞానకాండస్యేతి మంతవ్యం । కించ । వేదాంతాః సిద్ధవస్తుపరాః ఫలవన్మూలశబ్దత్వాద్దధ్యాదిశబ్దవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ కిము క్రియార్థకశబ్దానామానర్థక్యమతి

ధేయాభావః ఫలాభావో వా? ఆద్య ఆహ॥ ఆమ్నాయస్యేతి॥ ఇతి న్యాయేన పతదభిధేయరాహిత్యం నియమేనాంగీకుర్వతాం 'సోమేన యజేత' 'దధ్నా జుహోతీ'త్యాదివాక్యేషు దధిసోమాదిశబ్దానామర్థశూన్యత్వం స్యాదిత్యర్థః । నను కేనోక్తమభిధేయరాహిత్యమిత్యాశంక్యాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ కార్యాన్తరే కేవలభవ్యార్థత్వేన కార్యశేషత్వేన దధ్యాదిశబ్దో భూతం వక్తి చేత్, తర్హి సత్యాదిశబ్దః కూటస్థం న వక్తీత్యత్ర కో హేతుః కిం కూటస్థస్యాక్రియాత్వముత క్రియాశేషత్వాదేవేతి ప్రశ్నః? నను దధ్యాదేః కార్యాన్వయిత్వేన కార్యత్వాదుపదేశః, న కూటస్థస్యాకార్యత్వాదనన్వయమాశంక్య నిరస్యతి॥ నహీతి॥ దధ్యాదేః కార్యత్వే కార్యభేదే శేషత్వహానిః । అతో భూతస్య కార్యాద్భిన్నస్యైవ శబ్దార్థత్వం లబ్ధమితి భావః। ద్వితీయం శంకతే॥ అక్రియాత్వేఽపీతి॥ క్రియార్థః కార్యశేషః, కూటస్థస్య కార్యశేషత్వాభావాన్నోపదేశ ఇతి భావః॥ భూతస్య కార్యశేషత్వం శబ్దార్థత్వాయ ఫలాయ వా? నాద్య ఇత్యాహ॥ నైష దోష ఇతి॥ దధ్యాదేః కార్యశేషత్వేఽపి శక్తిమద్వస్తుమాత్రమేవోపదిష్టం న కార్యాన్వయః శబ్దార్థః । అన్వితాభిధానమాత్రేణ శబ్దానాం ... ప్రమాణాదిత్యర్థః॥ ద్వితీయమంగీకరోతి॥ క్రియార్థత్వం త్వితి ॥ తస్య భూతవిశేషస్య దధ్యాదేః క్రియాశేషత్వం ఫలముక్తం క్రియేతి ఇత్యర్థః, న తు బ్రహ్మణ ఇతి తుశబ్దార్థః । నను భూతస్య కార్యశేషత్వాంగీకారే తస్యాపి ఫలం శబ్దార్థః, తేన తాహ॥ న చేతి॥ ఫలార్థం శేషత్వాంగీకారమాత్రేణ శబ్దార్థత్వభంగో నాస్తీత్యర్థః । ఆద్యస్య ఫలాభావ ఇతి పక్షం శం

> నామిత్యేతదేకాంతేనాభ్యుపగచ్ఛతాం భూతోపదేశానామానర్థక్యప్రసంగః । ప్రవృత్తినివృత్తివ్యతిరేకేణ భూతం చేద్వస్తూపదిశతి భవ్యార్థత్వేన కూటస్థనిత్యం భూతం నోపదిశతీతి కో హేతుః । న హి భూతముపదిశ్యమానం క్రియా భవతి । అక్రియాత్వేఽపి భూతస్య క్రియాసాధనత్వాత్ క్రియార్థ ఏవ భూతోపదేశ ఇతి చేన్నైష దోషః । క్రియార్థత్వేఽపి క్రియానిర్వర్తనశక్తిమద్వస్తూపదిష్టమేవ । క్రియార్థత్వం తు ప్రయోజనం తస్య । న చైతావతా వస్త్వనుపదిష్టం భవతి । యది నామోపదిష్టం కిం తవ తేన స్యాదితి । ఉచ్యతే, అనవగతాత్మవస్తూపదేశశ్చ తథైవ భవితుమర్హతి; తదవగత్యా మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారహేతోర్నివృత్తిః ప్రయోజనం క్రియత ఇత్యవిశిష్టమర్థవత్త్వం క్రియాసాధనవస్తూపదేశేన । అపి చ 'బ్రాహ్మణో న హన్తవ్య' ఇతి చైవమాద్యా నివృత్తిరుపదిశ్యతే । న చ సా క్రియా నాపి క్రియాసాధనమ్ । అక్రియార్థానాముపదేశోఽనర్థకశ్చేత్ 'బ్రాహ్మణో న హన్తవ్య' ఇత్యాదినివృత్త్యుపదేశానామానర్థక్యం ప్రాప్తం, తచ్చానిష్టం। న చ స్వభావప్రాప్తహన్త్యర్థానురాగేణ నఞః శక్యమప్రాప్తక్రియార్థత్వం కల్పయితుం హననక్రి

కతే॥ యదీతి॥ యద్యపి దధ్యాదిర్వస్తుతోఽస్తి, తథాపి క్రియాద్వారా ఫలవత్త్వాదుపదిష్టం, తథాపి కూటస్థబ్రహ్మవాదినః క్రియాద్వారాభావాత్తేనోపదిష్టేన కిం ఫలం స్యాదిత్యర్థః । భూతస్య సాధ్యత్వే క్రియైవ ద్వారమితి నియమః, ... జ్ఞానమాత్రేణాపి ఫలవత్త్వసంభవాదిత్యాహ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ తథైవ దధ్యాద్యుపదేశవదిత్యర్థః । దధ్యాదేః క్రియాద్వారా సాఫల్యం, బ్రహ్మణస్తు స్వత ఏవేతి విశేషః సత్యపి వేదాంతానాం సఫలభూతార్థకత్వసామ్యమాత్రేణ ... సాఫల్యమిత్యవిశిష్టం। ఇదానీం వేదాంతానాం నిషేధవాక్యవత్సిద్ధార్థపరత్వమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ నఞః ప్రకృత్యర్థేన సంబంధాత్ హననాభావో నఞర్థః ఇష్టసాధనత్వం ప్రత్యయార్థః, ఇష్టశ్చ నరకదుఃఖాభావః, తస్మాత్ 'హననాభావ ఇష్టసాధన' ఇతి వాక్యార్థః, హననాభావో దుఃఖాభావహేతురిత్యనిష్టసాధనస్య దుఃఖసాధనస్య ... , నాత్ర నియోగః కశ్చిదస్తి, తస్య క్రియాతత్సాధనదధ్యాదివిషయత్వాత్ । న చ హననాభావరూపో నఞర్థో నివృత్తిః క్రియా। అభావత్వాన్నాపి క్రియాసాధనం। అభావస్య భావార్థాహేతుత్వాత్ ... । అతో నిషేధశాస్త్రస్య సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యమితి భావః। ఏవముదాహృత్య ... అక్రియేతి॥ నను స్వభావతో రాగతః ప్రాప్తే హంత్యర్థే నానురాగేణ నఞ్సంబంధేన హేతునా హననవిరోధీ సంకల్పక్రియా బోధ్యతే, సా చ నఞర్థరూపా తదప్రాప్తత్వాద్విధేయేతి అహననసంకల్పాదిః। తథా చ కార్యార్థమిదం వాక్యమిత్యాశంక్య నిషేధతి॥ న చేతి ॥ ఔదాసీన్యం పురుషస్య స్వరూపం

తచ్చ హననక్రియానివృత్త్యుపలక్షితం నివృత్త్యౌదాసీన్యం హననాభావ ఇతి యావత్ తద్వ్యతిరేకేణ నఞః క్రియార్థత్వం కల్పయితుం న శక్యమితి యోజనా, ముఖ్యార్థస్యాభావస్య నఞర్థత్వసంభవే తద్విరోధిక్రియాలక్షణాయా అన్యాయ్యత్వాన్నిషేధవాక్యస్యాపి కార్యార్థత్వే విధినిషేధభేదవిప్లవాపత్తేశ్చేతి భావః । నను తదభావవత్తదన్యతద్విరుద్ధయోరపి నఞః శక్తిః కిం న స్యాత్, 'అబ్రాహ్మణః' 'అధర్మః' ఇతి ప్రయోగదర్శనాదితి చేత్ । న । అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాదిత్యాహ ॥ నఞశ్చేతి ॥ గవాదిశబ్దానాం తు అగత్యా నానార్థత్వం, స్వర్గేషువాగ్వజ్రాదీనాం శక్యపశుసంబంధాభావేన లక్షణానవకాశాత్ । అన్యవిరుద్ధయోస్తు లక్ష్యత్వం యుక్తం శక్యసంబంధాత్ । బ్రాహ్మణాదన్యస్మిన్ క్షత్రియాదౌ ధర్మవిరుద్ధే వా పాపే బ్రాహ్మణాద్యభావస్య నఞ్శక్యస్య సంబంధాత్, ప్రకృతే చ ఆఖ్యాతయోగాన్నఞ్ ప్రసజ్యప్రతిషేధక ఏవ న పర్యుదాసలక్షక ఇతి మంతవ్యం । యద్వా నఞః ప్రకృత్యర్థేన సంబంధః । ప్రకృతేః ప్రత్యయార్థోపసర్జనత్వాత్ ప్రధానసంబంధాచ్చాప్రధానానాం కింతు ప్రకృత్యర్థఫలనిష్ఠేన ప్రత్యయార్థేనేష్టసాధనత్వేన సంబంధో నఞః । ఇష్టం చ స్వాపేక్షయా బలవదనిష్టాననుబంధి యత్తదేవ న తాత్కాలికసుఖమాత్రం విషసంయుక్తాన్నభోజనస్యాపీష్టత్వాపత్తేః, తథా చ 'న హంతవ్యః' హననం బలవదనిష్టసాధనత్వే సతి ఇష్టసాధనం న భవతీత్యర్థః । అత ఏవ 'హంతవ్యః' ఇతి హననే విశిష్టేష్టసాధనత్వం భ్రాంతిప్రాప్తమనూద్య నేత్యభావబోధనే బలవదనిష్టసాధనం హననమితి బుద్ధిర్భవతి, హననే తాత్కాలికేష్టసాధనత్వమాత్రవిశేష్యస్య సత్త్వేన విశిష్టాభావబుద్ధేర్విశేషణాభావపర్యవసానాత్ । విశేషణం బలవదనిష్టాసాధనత్వమితి తదభావో బలవదనిష్టసాధనత్వం నఞర్థ ఇతి వ్యవస్థాపనం త్వౌదాసీన్యపాలికేత్యాహ ॥ అభావేతి ॥ చోఽప్యర్థః ప్రసక్తక్రి

యానివృత్త్యౌదాసీన్యవ్యతిరేకేణ । నఞః ఖలు స్వభావో యత్స్వసంబంధినోఽభావం బోధయతీతి, అభావబుద్ధిశ్చౌదాసీన్యకారణం, సా చ దగ్ధేంధనాగ్నివత్స్వయమేవోపశామ్యతి, తస్మాత్ప్రసక్తక్రియానివృత్త్యౌదాసీన్యమేవ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్యః' ఇత్యాదిషు ప్రతిషేధార్థం మన్యామహే అన్యత్ర ప్రజాపతివ్రతాదిభ్యః, తస్మాత్పురుషార్థానుపయోగ్యుపాఖ్యానాదిభూతార్థవాదవిషయమానర్థక్యాభిధానం ద్రష్టవ్యం । యదప్యుక్తం కర్తవ్యవిధ్యనుప్రవేశమంతరేణ వస్తుమాత్రముచ్యమానమనర్థకం స్యాత్ సప్తద్వీపా వసుమతీత్యాదివదితి తత్పరిహృతం, రజ్జురియం నాయం సర్ప ఇతి వస్తుమాత్రకథనేఽపి ప్రయోజనస్య దృష్టత్వాత్ । నను శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సంసారిత్వదర్శనాన్న రజ్జుస్వరూపకథనవదర్థ

తరదోత్యత ప్రకృత్యర్థాభావబుద్ధిం తే ప్రత్యయార్థాభావబుద్ధిమపీత్యర్థః । బుద్ధేః క్షణికత్వాత్తదభావే సత్యౌదాసీన్యాత్ ప్రచ్యుతిరూపా హననాదౌ ప్రవృత్తిః స్యాదిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ యథాగ్నిరింధనం దగ్ధ్వా శామ్యత్యేవం సా నఞర్థాభావబుద్ధిః హననాదావిష్టసాధనత్వభ్రాంతిమూలం రాగేంధనం దగ్ధ్వా స్వయం శామ్యతీత్యర్థః, రాగనాశే తతః ప్రచ్యుతిరితి భావః । యద్వా రాగతః ప్రాప్తా హననక్రియా రాగనాశే స్వయమేవ శామ్యతీత్యర్థః । నను పతితహననవిరోధిక్రియాలాక్ష్యత్యుక్తేఽపి హననస్యేష్టసాధనత్వభ్రాంత్యనిరాసాత్ ప్రచ్యుత్యదర్శనాత్ । తస్మాత్తదభావపరనఞర్థ ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ భావార్థాభావేన నిర్విషయకత్వస్యాభావాత్ కార్యాభావస్తత్ర బాధకః । యద్వేత్యుక్తపక్షే నివృత్త్యుపలక్షితమౌదాసీన్యం యస్మాద్విశిష్టాభావాయత్తమేవేతి వ్యాఖ్యేయం, తస్మాత్సిద్ధస్యౌదాసీన్యస్య నఞర్థత్వే ప్రతిపాదనార్థం నివృత్త్యుపలక్షితత్వమితి ధ్యేయం । తస్య నఞోఽర్థ ప్రతిమిత్యనుష్ఠేయ క్రియావాచి ప్రతిశబ్దేన కార్యముపక్రమ్య 'నేక్షేతోద్యంతమాదిత్యమ్' ఇతి ప్రజాపతివ్రతముక్తం; అత ఉపక్రమబలాత్తత్ర నఞా ఈక్షణవిరోధిసంకల్పక్రియా లక్షణాంగీకృతా ఏవమగ్నౌ సురా 'అధర్మః' ఇత్యాదౌ నానుధాత్వర్థయుక్తస్య నఞః ప్రతిషేధవాచిత్వాయోగాత్ అన్యవిరుద్ధలక్షకత్వం । ఏతేభ్యః ప్రజాపతివ్రతాదిభ్యోఽన్యత్రాభావ ఏవ నఞర్థం మన్యామహ ఇత్యర్థః । ముఖ్యాభావఫలకే నఞర్థే సిద్ధే నిషేధశాస్త్రమానత్వవద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి మానత్వమితి భావః; తస్మాత్క్రియార్థానామానర్థక్యమితి సూత్రం కిం విషయమిత్యత ఆహ ॥ తస్మాదితి ॥ వేదాంతానాం స్వార్థఫలవత్త్వాత్సూత్రం అర్థకథావిషయం గదిత్యర్థః । యదపీత్యాదిసప్రపఞ్చం ప్రవ

ణజ్ఞానమాత్రాత్ సంసారానివృత్తావపి సాక్షాత్కారాజ్జీవత ఏవ ముక్తిర్దృఢపహ్నవేతి సదృష్టాంతమాహ ॥ అత్రోచ్యత
ఇత్యాదినా బ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవిరోధాదిత్యర్థః । తత్త్వవిదో జీవన్ముక్తౌ మానమాహ ॥ తదుక్తం శ్రుత్యేతి ॥ జీ
వతోఽశరీరత్వం విరుద్ధమితి శంకతే ॥ శరీరఇతి॥ ఆత్మనో దేహసంబంధస్య భ్రాంతిప్రయుక్తత్వాత్ తత్త్వధియా తన్నా
శరూపమశరీరత్వం జీవతోఽప్యుక్తమిత్యాహ॥ నేత్యాదినా॥ అసంగాత్మరూపం త్వశరీరత్వం తత్త్వధియా జీవతో వ్యజ్యత
ఇత్యాహ॥ నిత్యమితి॥ దేహాత్మనోః సంబంధస్సత్య ఇతి శంకతే॥ తత్కృతేతి॥ తన్నాశార్థం శాస్త్రాపేక్షేతి భావః॥ ఆత్మనశ్శరీర
సంబంధజాతే ధర్మాధర్మౌ తత్కృతిః, తస్యాం సత్యాం సంబంధజన్మేత్యన్యోన్యాశ్రయాదేకస్యాసిద్ధావ్ద్వితీయస్యాప్యసిద్ధి
స్స్యాదితి పరిహరతి॥ నేత్యాదినా॥ నన్వేతద్దేహజన్యధర్మాధర్మకర్మణ ఏతద్దేహసంబంధహేతుత్వే స్యాదన్యోన్యాశ్రయః,
పూర్వదేహకర్మణ ఏతద్దేహసంబంధోత్పత్తిః, పూర్వదేహశ్చ తత్పూర్వదేహకృతకర్మణ ఇతి బీజాంకురవదనాదిత్వా

వత్త్వమిత్యుక్తం। అత్రోచ్యతే । నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం శక్యం దర్శ
యితుం బ్రహ్మాత్మభావవిరోధాత్ । నహి, శరీరాద్యాత్మాభిమానినో దుఃఖభయాదిమత్త్వం దృష్టమితి,
తస్యైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మాత్మావగమే తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తం దుఃఖభయా
దిమత్త్వం భవతీతి శక్యం కల్పయితుం । నహి, గృహస్థస్య ధనినో ధనాభిమానినో ధనాపహారనిమిత్తం దుః
ఖం దృష్టమితి, తస్యైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభిమానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి । నచ
కుండలినః కుండలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్యైవ కుండలవియుక్తస్య కుండలిత్వాభిమానహీ
నస్య తదేవ కుండలిత్వనిమిత్తం సుఖం భవతి। తదుక్తం శ్రుత్యా 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృ
శత' ఇతి। శరీరే పతితే అశరీరత్వం స్యాన్న జీవత ఇతి చేత్, న, సశరీరత్వస్య మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్ । న
హ్యాత్మనశ్శరీరాత్మాభిమానలక్షణం మిథ్యాజ్ఞానం ముక్త్వా అన్యతస్సశరీరత్వం శక్యం కల్పయితుం। నిత్యమ
శరీరత్వమకర్మనిమిత్తత్వాదిత్యవోచామ। తత్కృతధర్మాధర్మనిమిత్తం సశరీరత్వమితి చేత్, న, శరీరసం
బంధస్యాసిద్ధత్వాద్ధర్మాధర్మయోరాత్మకృతత్వాసిద్ధేః। శరీరసంబంధస్య ధర్మాధర్మయోస్తత్కృతత్వ
స్య చేతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాదంధపరంపరైషానాదిత్వకల్పనా। క్రియాసమవాయాభావాచ్చా
త్మనః కర్తృత్వానుపపత్తేః । సన్నిధానమాత్రేణ రాజప్రభృతీనాం దృష్టం కర్తృత్వమితి చేన్న। ధనదానా
ద్యుపార్జితభృత్యసంబంధిత్వాత్తేషాం కర్తృత్వోపపత్తేః నత్వాత్మనో ధనదానాదివచ్ఛరీరాదిభిః స్వ
స్వామిభావసంబంధనిమిత్తం కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం । మిథ్యాభిమానస్తు ప్రత్యక్షస్సంబంధహేతుః। ఏ
తేన యజమానత్వమాత్మనో వ్యాఖ్యాతం। అత్రాహుః, దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మన ఆత్మీయే దేహాదావహ
మభిమానో గౌణో న మిథ్యేతి। న । ప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య గౌణత్వముఖ్యత్వప్రసిద్ధేః। యస్య హి ప్రసిద్ధో వస్తు
భేదః యథా కేసరాదిమానాకృతివిశేషోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సింహశబ్దప్రత్యయభాఙ్ముఖ్యోఽన్యః ప్ర

న్నాయం దోష ఇత్యత ఆహ॥ అంధేతి॥ అప్రామాణికీత్యర్థః॥ నహి బీజాంకురవత్తత్ర బీజాంతరం చ యథా ప్రత్యక్షేణ దృశ్య
తే తద్వదాత్మనో దేహసంబంధః పూర్వకర్మకృతః ప్రత్యక్షః, నాప్యస్తి కశ్చిదాగమః ప్రత్యుతాసంగో హీత్యాదిశ్రుతిః
సర్వకర్తృత్వం వారయతీతి భావః॥ తత్ర యుక్తిమాహ॥ క్రియేతి॥ కూటస్థస్య క్రియాయోగాన్న కర్తృత్వమిత్యర్థః॥ స్వ
తోఽసత్యపి క్రియాయోగే కారకసన్నిధానాత్కర్తృత్వమితి శంకాం దృష్టాంతేన నిరస్యతి॥ నేతి॥ రాజాదీనాం స్వక్రీత
భృత్యద్వారైవ కర్తృత్వం యుక్తం నాత్మన ఇత్యర్థః । దేహకర్మణోరపిద్వ్యాభూమాబీజాంకురవదావర్తమానయోరా
త్మనా సంబంధో భ్రాంతికృత ఏవేత్యాహ ॥ మిథ్యేతి ॥ నను 'యజేత' ఇతి విధ్యనుపపత్త్యాత్మనః కర్తృత్వమేష్టవ్యమితి తత్రా
హ ॥ ఏతేనేతి ॥ భ్రాంతిసిద్ధేన దేహాదిసంబంధేన యాగాదికర్తృత్వమాబ్రహ్మబోధాద్వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః ॥ అత్రాహుః
ప్రాభాకరా ఇత్యర్థః ॥ భ్రాంత్యభావాద్దేహసంబంధాదికం సత్యమితి భావః । భేదజ్ఞానాభావాన్న గౌణ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ప్ర

ద్ధోఽజ్ఞాతో వస్తునో భేదో యేన తస్య గౌణముఖ్యజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసిద్ధేరిత్యర్థః। యస్య తస్య పుంసో గౌణౌ భవత ఇత్యన్వయః। శౌర్యాదిగుణవిషయావిత్యర్థః॥ తస్య త్వితి॥ భేదజ్ఞానశూన్యస్య పుంస ఇత్యర్థః॥ శబ్దప్రత్యయావితి। శబ్దః శాబ్దబోధశ్చేత్యర్థః। సంశయమూలౌ తావుదాహరతి॥ యథా మందేతి ॥ యదా సంశయమూలయోర్న గౌణత్వం తదా భ్రాంతిమూలయోః కిం వాచ్యమిత్యాహ॥ యథా వేతి॥ అకస్మాదితి॥ అతర్కితాద్దృష్టాదినా సంస్కారోద్బోధే సతీత్యర్థః। నిరుపచారేణ గుణజ్ఞానం వినేత్యర్థః। దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినామితి, దేహాత్మవాదినాం తు ప్రమేత్యభిమాన ఇతి భావః। జీవన్ముక్తౌ ప్రమాణమాహ॥ తథా చేతి॥ తత్ర జీవన్ముక్తస్య దేహే యథా దృష్టాంతః। అహినిర్ల్వయనీ సర్పత్వక్ వల్మీకాదౌ ప్రత్యస్తా నిక్షిప్తా మృతా సర్పేణ త్యక్తాభిమానా వర్తతే, ఏవమేవేదం విదుషా త్యక్తాభిమానం శరీరం తిష్ఠతి। అథ తథా త్వచా నిర్ముక్తః సర్ప ఇవ దేవాయం దేహస్థోఽశరీరః, విదుషో దేహే సర్పస్యేవ త్వచీవాభిమానాభావాదశరీరత్వాదమృతః ప్రాణితీతి ప్రాణో జీవన్నపి బ్రహ్మైవ కిం తద్బ్రహ్మ తేజః స్వయం జ్యోతిరానంద ఏవేత్యర్థః; వస్తుతోఽచక్షురపి బాధితచక్షు

•సిద్ధః తతస్త్వన్యః పురుషః ప్రాయికైః క్రౌర్యశౌర్యాదిభిస్సింహగుణైస్సంపన్నస్సిద్ధః, తస్య పురుషే సింహశబ్దప్రత్యయౌ గౌణౌ భవతః। నాప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య తస్య త్వన్యత్రాన్యశబ్దప్రత్యయౌ భ్రాంతినిమిత్తావేవ భవతః, న గౌణౌ । యథా మందాంధకారే 'స్థాణురయ'మిత్యగృహ్యమాణవిశేషే పురుషశబ్దప్రత్యయౌ స్థాణువిషయౌ । యథా వా, శుక్తికాయామకస్మాత్ 'రజతమిద'మితి నిశ్చితశబ్దప్రత్యయౌ తద్వద్దేహాదిసంఘాతేఽహమితి నిరుపచారేణ శబ్దప్రత్యయావాత్మానాత్మావివేకేనోత్పద్యమానౌ కథం గౌణౌ శక్యౌ వదితుం । ఆత్మానాత్మవివేకినామపి పండితానామజావిపాలానామివావివిక్తౌ శబ్దప్రత్యయౌ భవతః । తస్మాద్దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినాం దేహాదావహంప్రత్యయో మిథ్యైవ న గౌణః, తస్మాన్మిథ్యాప్రత్యయనిమిత్తత్వాత్సశరీరత్వస్య సిద్ధం జీవతోఽపి విదుషోఽశరీరత్వం । తథా చ బ్రహ్మవిద్విషయా శ్రుతిః 'తద్యథా అహినిర్ల్వయనీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా శయీతైవమేవేదం శరీరం శేతే అథాయమశరీరోఽమృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవే'తి । 'సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణ ఇవ సవాగవాగివ సమనా అమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణ ఇవే'తి చ। స్మృతిరపి 'స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషే'త్యాద్యా స్థితప్రజ్ఞలక్షణాన్యాచక్షాణా విదుషః సర్వప్రవృత్త్యసంబంధం దర్శయతి । తస్మాన్నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం। యస్య తు యథాపూర్వం సంసారిత్వం నాసావవగతబ్రహ్మాత్మభావ ఇత్యనవద్యం। యత్పునరుక్తం శ్రవణాత్పరాచీనయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాద్విధిశేషత్వం బ్రహ్మణో న స్వరూపపర్యవసాయిత్వమితి, తన్న, శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాన్మనననిదిధ్యాసనయోః। యది హ్యవగతం బ్రహ్మాన్యత్ర వినియుజ్యేత భవేత్తదా విధిశేషత్వం। న తు తదస్తి, మనననిదిధ్యాసనయోరపి శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాత్ । తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీత్యతస్స్వతంత్రమేవ బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమా

రాద్యనువృత్త్యా సచక్షురివేత్యాదియోజ్యం ॥ ఇత్యనవద్యమితి ॥ బ్రహ్మాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిలాభాత్ సిద్ధం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం చ నిర్దోషతయా స్థితమిత్యర్థః। బ్రహ్మజ్ఞానముద్దిశ్య శ్రవణవన్మనననిదిధ్యాసనయోరప్యవాంతరవాక్యభేదేన విధ్యంగీకారాన్న బ్రహ్మణో విధిశేషత్వం, ఉద్దేశ్యజ్ఞానస్య విధేయసాధ్యత్వాదిత్యాహ॥ నేతి॥ శ్రవణం జ్ఞానకరణవేదాంతగోచరత్వాత్ప్రధానం మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రమేయగోచరత్వాత్తదంగత్వం నియమాదృష్టస్య జ్ఞానే ఉపయోగః సర్వాపేక్షా న్యాయాదితి మంతవ్యం। తర్హి జ్ఞానే విధిః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ॥ యది హీతి॥ యది జ్ఞానే విధిమంగీకృత్య వేదాంతైరవగతం బ్రహ్మ విధేయజ్ఞానే కర్మకారకత్వేన వినియుజ్యేత తదా విధిశేషత్వం స్యాత్। న త్వవగతస్య వినియుక్తత్వమస్తి, ప్రాప్తావగత్యా ఫలలాభే విధ్యయోగాదిత్యర్థః ॥ తస్మాద్విధ్యసంభవాత్। అతశ్శేషత్వాసంభవాత్ ॥ సూత్రం యోజయతి॥ స్వతంత్రమితి॥ ఏవం చ సతీతి ॥ చోఽవధారణే। ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణః

స్యాత్తం చేన్న సత్యేవ భగవతో వ్యాసస్య పృథక్సూత్రకృతిర్యుక్తా, ధర్మవిలక్షణప్రమేయలాభాత్ వేదాన్తానాం కార్యపరత్వే తు ప్రమేయాభేదాన్న యుక్తేత్యర్థః। నను మానసధర్మవిచారార్థం పృథగారంభ ఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఆరభ్యమాణం చేతి॥ అథ బాహ్యసాధనధర్మవిచారానన్తరం అతో బాహ్యధర్మస్య శుద్ధిద్వారా మానసోపాసనాధర్మహేతుత్వాత్ పరిశిష్టో మానసధర్మో జిజ్ఞాస్య ఇతి సూత్రం స్యాదిత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ॥ అథేతి॥ తృతీయాధ్యాయే శ్రుత్యాదిభిశ్శేషశేషిత్వనిర్ణయానన్తరం శేషిణా శేషస్య ప్రయోగసంభవాత్ కః క్రతుశేషః కో వా పురుషశేష ఇతి జిజ్ఞాస్యత ఇత్యర్థః। ఏవమారభ్యేత న త్వారబ్ధం తస్మాదవాన్తరధర్మార్థమారంభ ఇత్యయుక్తమితి భావః। స్వమతే సూత్రానుగుణ్యమస్తీత్యాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ జైమినినా బ్రహ్మ న విచారితమితి తజ్జిజ్ఞాస్యత్వే సూత్రణం యుక్తమిత్యర్థః। వేదాన్తార్థశ్చేదద్వైతం తర్హి ద్వైతసాపేక్షవిధ్యాదీనాం కా గతిరిత్యాశంక్య, జ్ఞానాత్ప్రాగేవ తేషాం ప్రామాణ్యం న పశ్చాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ జ్ఞానస్య ప్రమేయప్రమాతృబాధకత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మ న కార్యశేషః తద్బోధాత్ప్రాగేవ సర్వవ్యవహార ఇత్యత్ర బ్రహ్మవిదాం గాథాముదాహరతి॥ అపి చేతి॥ సదబాధితం బ్రహ్మ పూర్ణం ఆత్మా విషయాణాం సాక్షీతి సర్వసాక్ష్యహమిత్యేవం బోధే జాతే సతి పుత్రదేహాదేస్సత్తాబాధనాన్మాయామాత్రత్వనిశ్చయాత్ పుత్రదారాదావహమితి స్వీయమః ఖసు

ణకం వేదాన్తవాక్యసమన్వయాదితి సిద్ధం, ఏవం చ సత్యథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శాస్త్రారంభ ఉపపద్యతే। ప్రతిపత్తివిధిపరత్వే హి అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవారబ్ధత్వాన్న పృథక్శాస్త్రమారభ్యేత, ఆరభ్యమాణం చైవమారభ్యేత అథాతః పరిశిష్టధర్మజిజ్ఞాసేతి, అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేతివత్। బ్రహ్మాత్మైక్యావగతిస్త్వప్రతిజ్ఞాతేతి, తదర్థో యుక్తశ్శాస్త్రారంభః అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి। తస్మాదహం బ్రహ్మాస్మీత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయస్సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని। న హ్యహేయానుపాదేయాద్వైతాత్మావగతౌ సత్యాం నిర్విషయాణ్యప్రమాతృకాణి చ ప్రమాణాని భవితుమర్హన్తీతి। అపి చాహుః॥ "గౌణమిథ్యాత్మనోఽసత్త్వే పుత్రదేహాదిబాధనాత్। సద్బ్రహ్మాత్మాహమిత్యేవం బోధే కార్యం కథం భవేత్॥ అన్వేష్టవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రమాతృత్వమాత్మనః। అన్విష్టస్యాత్ప్రమాతైవ పాప్మదోషాదివర్జితః॥ దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః। లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాత్" ఇతి॥ * చతుస్సూత్రీ సమాప్తా * ఏవం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిప్రయోజనానాం బ్రహ్మాత్మని తాత్పర్యేణ సమన్వితానామన్తరేణాపి కార్యానుప్రవేశం బ్రహ్మణి పర్యవసానముక్తం। బ్రహ్మ చ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమిత్యుక్తం। సాంఖ్యాదయస్తు పరినిష్ఠితం వస్తు ప్రమా

ఃభార్యాదిగుణయోగాద్గౌణాత్మాభిమానస్య 'సోఽహం కర్తా మూఢః' ఇతి మిథ్యాత్మాభిమానస్య చ సర్వవ్యవహారహేతోరసత్త్వే కార్యం విధినిషేధాదివ్యవహారః కథం భవేత్, హేత్వభావాత్ న కథంచిద్భవేదిత్యర్థః ॥ నన్వహం బ్రహ్మేతి బోధో బాధితః; అహమర్థస్య ప్రమాతుః బ్రహ్మత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, ప్రమాతృత్వస్యాజ్ఞానవిలసితాన్తఃకరణతాదాత్మ్యకృతత్వాన్న బాధ ఇత్యాహ॥ అన్వేష్టవ్యేతి॥ 'య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకః సోఽన్వేష్టవ్య' ఇతి శ్రుతేః జ్ఞాతవ్యపరమాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాగేవాజ్ఞానాధ్యాసాదాత్మనః ప్రమాతృత్వం, ప్రమాతైవ జ్ఞాతస్సన్ పాప్మరాగద్వేషమరణవర్జితః పరమాత్మా స్యాదిత్యర్థః। ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వే తదాశ్రితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం కథమిత్యత ఆహ। దేహేతి॥ యథా దేహాత్మప్రత్యయః కల్పితో భ్రమోఽపి వ్యవహారాంగతయా ప్రమాణత్వేనేష్యతే వైదికైః, తద్వల్లౌకికం ప్రత్యక్షాదికమాత్మబోధావధివ్యవహారకాలే బాధాభావాత్ వ్యావహారికం ప్రామాణ్యమిష్యతాం, వేదాన్తానాం తు కాలత్రయాబాధ్యవస్తుబోధకత్వాత్ తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమితి శ్లోకార్థః॥ ఆత్మనిశ్చయాత్॥ ఆ ఆత్మనిశ్చయాదిత్యాభివిధ్యాదాయాం ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వేఽపి ప్రత్యక్షాది విషయాబాధాత్ప్రామాణ్యమితి భావః॥ "రామనామ్ని పరే ధామ్ని కృత్స్నామ్నాయసమన్వయః। కార్యతాత్పర్యబాధేన సాధితశ్శుద్ధబుద్ధయే"॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం॥

వృత్తమనూద్యాక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ॥ సాంఖ్యాదయస్త్వితి॥ భవతు సిద్ధే వేదాంతానాం సమన్వయః, తథాపి మానాంతరాయోగ్యే బ్రహ్మణి శక్తిగ్రహాయోగాత్కూటస్థత్వేన కారణత్వాయోగాచ్చ న సమన్వయః, కింతు సర్గాద్యకార్యం జడప్రకృతికం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానగమ్యే త్రిగుణే ప్రధానే సమన్వయ ఇత్యాక్షేపసంగత్యర్థః । సిద్ధం మానాంతరగమ్యమేవేత్యాగ్రహః శక్తిగ్రహార్థః, అత ఏవ ప్రధానాదావనుమానోపస్థితే శక్తిగ్రహసంభవాత్తత్పరతయా వాక్యాని యోజయంతీత్యుక్తం। కించ 'తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః। శుంగేన కార్యలింగేన కారణస్యానుమానం దర్శయంత్యో మానాంతరసిద్ధమేవ జగత్కారణం వదంతీత్యాహ॥ సర్వేష్వితి ॥ నన్వతీంద్రియత్వేన ప్రధానాదౌ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాత్కథమనుమానం తత్రాహ । ప్రధానేతి ॥ యత్కార్యం తజ్జడప్రకృతికం యథా ఘటః, యజ్జడం తచ్చేతనసంయుక్తం యథా రథాదిరితి సామాన్యతో దృష్టానుమానగమ్యౌ ప్రధానపురుషసంయోగావిత్యర్థః॥ అద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వవిరోధిమతాంతరమాహ॥ కాణాదాస్త్వితి॥ సృష్టివాక్యేభ్య ఏవ పరార్థానుమానరూపేభ్యో యత్కార్యం తద్బుద్ధిమత్కర్తృకమితి । ఈశ్వరం కర్తారం పరమాణూం

ణాంతరగమ్యమేవేతి మన్యమానాః ప్రధానాదీని కారణాంతరాణ్యనుమిమానాస్తత్పరతయైవ వేదాంతవాక్యాని యోజయంతి। సర్వేష్వేవ తు వేదాంతవాక్యేషు సృష్టివిషయేష్వనుమానేనైవ కార్యేణ కారణం లిలక్షయిషితం । ప్రధానపురుషసంయోగా నిత్యానుమేయా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే । కాణాదాస్త్వేతేభ్య ఏవ వాక్యేభ్య ఈశ్వరం నిమిత్తకారణమనుమిమతే, అణూంశ్చ సమవాయికారణం। ఏవమన్యేఽపి తార్కికాః వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసావష్టంభాః పూర్వపక్షవాదిన ఇహోత్తిష్ఠంతే । తత్ర పదవాక్యప్రమాణజ్ఞేనాఽఽచార్యేణ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిపరత్వప్రదర్శనాయ వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసప్రతిపత్తయః పూర్వపక్షీకృత్య నిరాక్రియంతే । తత్ర సాంఖ్యాః ప్రధానం త్రిగుణమచేతనం స్వతంత్రం జగతః కారణమితి మన్యమానా ఆహుః 'యాని వేదాంతవాక్యాని సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం ప్రదర్శయంతీత్యవోచః తాని ప్రధానకారణపక్షేఽపి యోజయితుం శక్యంతే । సర్వశక్తిత్వం తావత్ప్రధానస్యాపి స్వవికారవిషయముపపద్యతే, ఏవం సర్వజ్ఞత్వమప్యుపపద్యతే । కథం। యత్త్వం జ్ఞానం మన్యసే స సత్త్వధర్మః 'సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమ్' ఇతి స్మృతేః । తేన చ సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన కార్యకరణవంతః పురుషాః సర్వజ్ఞా యోగినః ప్రసిద్ధాః, సత్త్వస్య హి నిరతిశయోత్కర్షే సర్వజ్ఞత్వం ప్రసిద్ధం। న కేవలస్యాకార్యకరణస్య పురుషస్యోపలబ్ధిమాత్రస్య సర్వజ్ఞత్వం కించిజ్జ్ఞత్వం వా కల్పయితుం శక్యం, త్రిగుణత్వాత్తు ప్రధానస్య సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపి విద్యత ఇతి ప్రధానస్య

శ్చ యత్కార్యద్రవ్యం తత్స్వన్యూనపరిమాణద్రవ్యారబ్ధమిత్యనుమిమత ఇత్యర్థః॥ అన్యేఽపి బౌద్ధాదయః 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యాదివాక్యాభాసః । యద్వస్తు తచ్ఛూన్యావసానం యథా దీప ఇతి యుక్త్యాభాసః । ఏవం వాదివిప్రతిపత్తిముక్త్వా తన్నిరాసాయోత్తరసూత్రసందర్భమవతారయతి ॥ తత్రేతి ॥ వాదివివాదే సతీత్యర్థః । వ్యాకరణమీమాంసాన్యాయనిధిత్వాత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞత్వం। యజ్జగత్కారణం తచ్చేతనమచేతనం వేతి ఈక్షణస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ తత్ర సాంఖ్యా ఇతి॥ అపిశబ్దావేవకారార్థౌ। సదేవేత్యాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రధానపరత్వనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వోక్తేరుక్తశ్రుత్యాదిసంగతయః। పూర్వపక్షే జీవస్య ప్రధానైక్యోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమితి వివేకః॥ అచేతనసత్త్వస్యైవ సర్వజ్ఞత్వం, న చేతనస్యేత్యాహ। తేన చ సత్త్వధర్మేణేతి ॥ న చ కేవలస్యేతి॥ జన్యజ్ఞానస్య సత్త్వధర్మత్వాన్నిత్యోపలబ్ధేరకార్యత్వాచ్చ నిత్యస్య న సర్వజ్ఞానకర్తృత్వమిత్యర్థః। నను గుణానాం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి సాంఖ్యా వదంతి తదవస్థాయాం సత్త్వస్యోత్కర్షాభావాత్కథం సర్వజ్ఞతేత్యత ఆహ॥ త్రిగుణత్వాదితి॥ త్రయో గుణా ఏవ ప్రధానం తస్య సామ్యావస్థా తదభేదాత్ప్రధానమిత్యుచ్యతే। తదవస్థాయామ

విషయే సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వరూపం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యర్థః । ననుమాయాకల్పితశక్తిమత్త్వరూపం గౌణం సర్వజ్ఞత్వమంగీకార్యమితి తత్రాహ ॥ నహీతి ॥ అనిత్యజ్ఞానస్య విషయే నాశాద్భక్తిమత్త్వం వాచ్యం కారకాభావాచ్చేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ మతద్వయసామ్యముక్త్వా స్వమతే విశేషమాహ ॥ అపిచేతి ॥ బ్రహ్మణః కారణత్వంస్మృతిపాదే సమర్థ్య తె ప్రధానాదేః కారణత్వం తర్కపాదే యుక్తిభిర్నిరస్యతి।అధునా శ్రుతిభిర్నిరస్యతి ॥

౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి ॥ ఈక్షణశ్రవణాద్వేదాంతశబ్దావాచ్యమశబ్దం ప్రధానం। అశబ్దత్వాన్న కారణమితి సూత్రయోజనా। తత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణమైక్షతేతీక్షణమేవాహ ॥ బహుస్యామితి ॥ బహు ప్రపంచరూపేణ స్థిత్యై ... హ నేనోపాదానతయా కార్యాభేదాజ్జనిష్య ఇత్యాహ ॥ ప్రేతి ॥ ఏవం తత్సదైక్షత ఆకాశం వాయుంచ సృష్ట్వా తేజః సృష్టవదిత్యాహ ॥ తదితి ॥ మిషచ్చలత్ సవ్యాపారమిత్యర్థః। ... 'స ఈక్షత' 'ప్రాణమసృజత'

చేతనస్య సతస్సర్వజ్ఞత్వముపచర్యతే వేదాంతవాక్యేషు।అవశ్యంచ త్వయాపి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతా సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యం।నహి సర్వదా సర్వవిషయం జ్ఞానం కుర్వదేవ బ్రహ్మ వర్తతే।తథాహి జ్ఞానస్య నిత్యత్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యం బ్రహ్మణో హీయేత।అథానిత్యం తదితి జ్ఞానక్రియాయా ఉపరమే ఉపరమేతాపి బ్రహ్మ। తదా సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమాపతతి। అపిచ ప్రాగుత్పత్తేస్సర్వకారకశూన్యం బ్రహ్మేష్యతే త్వయా।నచ జ్ఞానసాధనానాం శరీరేంద్రియాదీనామభావే జ్ఞానోత్పత్తిః కస్యచిదుపపన్నా।అపిచ ప్రధానస్యానేకాత్మకస్య పరిణామసంభవాత్కారణత్వోపపత్తిర్మృదాదివన్నాసంహతస్యైకాత్మకస్య బ్రహ్మణ ఇత్యేవం ప్రాప్త ఇదం సూత్రమారభ్యతే॥

సూ॥౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దం॥

నసాంఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానం జగతః కారణం శక్యం వేదాంతేష్వాశ్రయితుం।అశబ్దం హి తత్। కథమశబ్దం। ఈక్షతేః ఈక్షితృత్వశ్రవణాత్కారణస్య । కథం। ఏవం హి శ్రూయతే 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి' తత్రేదంశబ్దవాచ్యం నామరూపవ్యాకృతం జగత్ప్రాగుత్పత్తేః సదాత్మనావధార్య తస్యైవ ప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేక్షణపూర్వకం తేజఃప్రభృతేస్స్రష్టృత్వం దర్శయతి । తథాన్యత్ర 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా' ఇతి 'స ఇమాఁల్లోకానసృజతే'తీక్షాపూర్వికామేవ సృష్టిమాచష్టే। క్వచిచ్చ షోడశకలం పురుషం ప్రస్తుత్యాహ 'స ఈక్షాంచక్రే' 'స ప్రాణమసృజతే'తి। ఈక్షతేరితి చ ధాత్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతః యజతేరితివత్ న ధాతునిర్దేశః। తేన 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నంచ జాయత' ఇత్యేవమాదీన్యపి సర్వజ్ఞేశ్వరకారణపరాణి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని।యత్తూక్తం సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన సర్వజ్ఞం ప్రధానం భవిష్యతీతి,తన్నోపపద్యతే।నహి ప్రధానావస్థాయాం గుణసామ్యాత్సత్త్వధర్మో జ్ఞానం సంభవతి।నమూక్తం సర్వ

... వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోఽన్నమన్నాద్వీర్యం తపో మంత్రాః కర్మ లోకా లోకేషు చ నామ చేత్యుక్తాష్షోడశకలాః, నను ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే ఇతి కాత్యాయనస్మరణాదీక్షతిపదేన శ్తిబంతేన ధాతురుచ్యతే। తేన ధాత్వర్థ ఈక్షణం కథం వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్య లక్షణయేత్యాహ ॥ ఈక్షతేరితి చేతి॥ ఇతి కర్తవ్యతాపేక్షే యజతేః పూర్వవత్త్వమితి జైమినిసూత్రే యధాయజిపదేన లక్షణయా ధాత్వర్థో యాగ ఉచ్యతే తద్వదిహాపీత్యర్థః।సార్వాదివిస్మృతియాగస్యాంగానామవిధానాత్ పూర్వవత్త్వం దర్శాదిప్రకృతిధర్మవత్త్వమితి సూత్రార్థః।ధాత్వర్థనిర్దేశేన లాభమాహ॥తేనేతి॥సామాన్యతః సర్వజ్ఞో విశేషతః సర్వవిదితి భేదః జ్ఞానమీక్షణమేవ తపః । తపస్వినః ఫలమాహ॥తస్మాదితి॥ ఏతత్కార్యం సూత్రాఖ్యం బ్రహ్మ। కేవలసత్త్వస్యాచేతనత్వమంగీకృత్య ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం నిరస్తం। నేంద్రి

న కేవలజడవృత్తిర్జ్ఞానశబ్దార్థః కింతు సాక్షిబోధవిశిష్టా వృత్తిః వృత్తివ్యక్తబోధో వా జ్ఞానం। తచ్చాజ్ఞస్య ప్రధానస్య నాస్తీత్యాహ॥ అపి చేతి॥ సాక్షిత్వమస్తి యేనోక్తజ్ఞానవత్త్వం స్యాదితి శేషః। నను సత్త్వవృత్తిమాత్రేణ యోగినాం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యత ఆహ॥ యోగినాం త్వితి॥ సేశ్వరసాంఖ్యమతమాహ॥ అథేతి॥ సర్వజ్ఞత్వం నామ సర్వగోచరజ్ఞానవత్త్వం న జ్ఞానకర్తృత్వం జ్ఞానస్య కృత్యసాధ్యత్వాదితి హృది కృత్వా పృచ్ఛతి॥ ఇదం తావదితి॥ సర్వం జానాతీతి శబ్దాసాధుత్వం శంకతే॥ జ్ఞాననిత్యత్వ ఇతి॥ నిత్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థోపహితత్వేన బ్రహ్మస్వరూపాద్భేదం కల్పయిత్వా కార్యత్వోపచారాద్బ్రహ్మణస్తత్కర్తృత్వవ్యపదేశః సాధురితి సదృష్టాంతమాహ॥ న ప్రతతేతి॥ సంతతేత్యర్థః। అసత్యపి అవివక్షితేఽపి, నను ప్రకాశతేరకర్మకత్వాత్ సవితా ప్రకాశత ఇతి ప్రయోగేఽపి ఈక్షతేస్సకర్మకత్వాత్ కర్మాభావే తదైక్షతేత్యయుక్తమితి తత్రాహ॥ కర్మాపేక్షాయాం త్వితి॥ కర్మావివక్షాయామపి ప్రకాశరూపే సవితరి ప్రకాశత ఇతి

జ్ఞానశక్తిమత్త్వేన సర్వజ్ఞం భవిష్యతీతి। తదపి నోపపద్యతే। యది గుణసామ్యే సతి సత్త్వవ్యపాశ్రయాం జ్ఞానశక్తిమాశ్రిత్య సర్వజ్ఞం ప్రధానముచ్యేత కామం రజస్తమోవ్యపాశ్రయామపి జ్ఞానప్రతిబంధశక్తిమాశ్రిత్య కించిజ్జ్ఞత్వముచ్యేత। అపి చ నాసాక్షికా సత్త్వవృత్తిర్జానాతినాభిధీయతే। న చాచేతనస్య ప్రధానస్య సాక్షిత్వమస్తి। తస్మాదనుపపన్నం ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం। యోగినాం తు చేతనత్వాత్ సత్త్వోత్కర్షనిమిత్తం సర్వజ్ఞత్వముపపన్నమిత్యనుదాహరణం। అథ పునః సాక్షినిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్యాపి కల్ప్యేత యథాగ్నినిమిత్తమయఃపిండాదేర్దగ్ధృత్వం। తథా సతి యన్నిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్య తదేవ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ముఖ్యం జగతః కారణమితి యుక్తం। యత్పునరుక్తం బ్రహ్మణోఽపి న ముఖ్యం సర్వజ్ఞత్వముపపద్యతే, నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యాసంభవాదిత్యత్రోచ్యతే। ఇదం తావద్భవాన్ప్రష్టవ్యః కథం నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే సర్వజ్ఞత్వహానిరితి; యస్య హి సర్వవిషయావభాసనక్షమం జ్ఞానం నిత్యమస్తి సోఽసర్వజ్ఞ ఇతి విప్రతిషిద్ధం; అనిత్యత్వే హి జ్ఞానస్య కదాచిజ్జానాతి కదాచిన్న జానాతీత్యసర్వజ్ఞత్వమపి స్యాత్, నాసౌ జ్ఞాననిత్యత్వే దోషోఽస్తి। జ్ఞాననిత్యత్వే జ్ఞానవిషయస్వాతంత్ర్యవ్యపదేశో నోపపద్యత ఇతి చేత్, న ప్రతతౌష్ణ్యప్రకాశేఽపి సవితరి దహతి ప్రకాశయతీతి స్వాతంత్ర్యవ్యపదేశదర్శనాత్। నను సవితుర్దాహ్యప్రకాశ్యసంయోగే సతి దహతి ప్రకాశయతీతి వ్యపదేశః స్యాత్, న తు బ్రహ్మణః ప్రాగుత్పత్తేర్జ్ఞానకర్మసంయోగోఽస్తీతి విషమో దృష్టాంతః। నాసత్యపి కర్మణి సవితా ప్రకాశత ఇతి కర్తృత్వవ్యపదేశదర్శనాదేవమసత్యపి జ్ఞానకర్మణి బ్రహ్మణస్తదైక్షతేతి కర్తృత్వవ్యపదేశోపపత్తేర్న వైషమ్యం। కర్మాపేక్షాయాం తు బ్రహ్మణ ఈక్షితృత్వశ్రుతయస్సుతరాముపపన్నాః, కిం పునస్తత్కర్మ యత్ప్రాగుత్పత్తేరీశ్వరజ్ఞానస్య విషయో భవతీతి। తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే నామరూపే అవ్యాకృతే వ్యాచికీర్షితే ఇతి బ్రూమః, యత్ప్రసాదాద్ధి యోగినామప్యతీతానాగతవిషయం ప్రత్యక్షం జ్ఞానమిచ్ఛంతి యోగశాస్త్రవిదః కిము వక్తవ్యం తస్య నిత్యసిద్ధేశ్వరస్య సృష్టిస్థితిసంహృతివిషయం నిత్యజ్ఞానం భవతీతి। యద్యప్యుక్తం ప్రాగు

కథంచిత్ ప్రకాశక్రియాశ్రయత్వేన కర్తృత్వోపచారవచ్చిదాత్మన్యపి చిద్రూపేక్షణకర్తృత్వోపచారాన్న వైషమ్యమిత్యుక్తం పూర్వం। అధునా తు కుంభకారస్య స్వోపాధ్యంతఃకరణవృత్తిరూపేక్షణవదీశ్వరస్యాపి స్వోపాధ్యవిద్యాయాః వివిధసృష్టిసంస్కారాయాః ప్రలయావసానే ఉద్బుద్ధసంస్కారాయాః సర్గోన్ముఖః కశ్చిత్పరిణామః తస్యాం సూక్ష్మరూపేణ నిలీనసర్వకార్యవిషయకమీక్షణం తస్య కార్యత్వాత్ కర్మసద్భావాచ్చ తత్కర్తృత్వం ముఖ్యమితి ద్యోతయతి॥ సుతరామితి॥ నను మాయోపాధికబింబచిన్మాత్రస్యేశ్వరస్య కథమీక్షణం ప్రతి ముఖ్యం కర్తృత్వం కృత్యభావాదితి చేన్న। కార్యానుకూలజ్ఞానవత ఏవ కర్తృత్వాదీశ్వరస్యాపి ఈక్షణానుకూలనిత్యజ్ఞానవత్త్వాత్। న చ నిత్యజ్ఞానేనైవ కర్తృత్వనిర్వాహాత్ కిమీక్షణేనేతి వాచ్యం। వాయ్వాదేరేవ శబ్దవత్త్వసంభవాత్ కిమాకాశేనేత్యతిప్రసంగాత్, అ

తతః శ్రుతత్వాద్వాయ్వాదికారణత్వేనాకాశవదైతుకత్వాద్యాగంతుకత్వేన శ్రుతమీక్షణమాకాశాదిహేతుత్వేనాంగీకా ర్యమిత్యలం। అవ్యాకృతే నామరూపే వ్యాకర్తుం స్థాలీకర్తుమీప్సత ఇత్యర్థః। అవ్యాకృతకార్యోపరక్తస్యైతస్య రూపేక్షణస్య కారకానపేక్షత్వేఽపి వృత్తిరూపేక్షణస్య కారకం వాచ్యమిత్యాశంక్యాహ॥ అపిచావిద్యాదిమత ఇతి॥ యస్తై కస్య జ్ఞానం తథాన్యస్యాపీతి నియమాభావాన్మాయినోఽశరీరస్యాపి జన్యేక్షణకారకత్వమితి భావః। నను యజ్జన్యజ్ఞానం తచ్ఛరీరసాధ్యమితి వ్యాప్తిరస్తీత్యాశంక్య శ్రుతిబాధమాహ॥ మంత్రౌ చేతి॥ కార్యం శరీరం। కరణమింద్రియం। అస్యేశ్వరస్య శక్తిర్మాయా స్వకార్యాపేక్షయా పరా, విచిత్రకార్యకారిత్వాద్వివిధా సాత్త్వికీ హ్యవామాత్రసిద్ధా నప్రమాణసిద్ధేత్యాహ॥ (శ్రూ)యత ఇతి॥ జ్ఞానరూపేణ బలేన యా సృష్టిక్రియా సా స్వాభావికీ అనాదిమాయాత్మకత్వాదిత్యర్థః। జ్ఞానస్య చైతన్యస్య బలం మాయావృత్తిప్రతిబింబితత్వేన స్ఫుటత్వం తస్య క్రియా బింబత్వేన బ్రహ్మణో జనకతా జ్ఞానస్యాపి స్వాభావికీతి వార్థః। అపాణిరపి గ్రహీతా। అపాదోఽపి జవనః। ఈశ్వరస్యాస్య కార్యైకహేత్వపేక్షా నాస్తీతి భావః। అగ్ర్యం ప్రధానం పురుషం అనంతం మహాంతం విభుమిత్యర్థః। అపసిద్ధాంతం శంకతే॥ నన్వితి॥ జ్ఞానే ప్రాగు

త్పత్తేర్బ్రహ్మణశ్శరీరాదిసంబంధమంతరేణేక్షితృత్వమనుపపన్నమితి, న తచ్చోద్యమవతరతి సవితృప్రకాశవద్బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపనిత్యత్వేన జ్ఞానసాధనాపేక్షానుపపత్తేః। అపి చావిద్యావతస్సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానోత్పత్తిస్స్యాత్ న జ్ఞానప్రతిబంధకారణరహితస్యేశ్వరస్య। మంత్రౌ చేమావీశ్వరస్య శరీరాద్యనపేక్షతామనావరణజ్ఞానతాం చ దర్శయతః। న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ॥ అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః। స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాంతమితి చ॥ నను నాస్తి తవాజ్ఞానప్రతిబంధకారణవానీశ్వరాదన్యస్సంసారీ। నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతేత్యాదిశ్రుతేః। తత్ర కిమిదముచ్యతే సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానోత్పత్తిర్నేశ్వరస్యేతి। అత్రోచ్యతే। సత్యం నేశ్వరాదన్యస్సంసారీ, తథాపి దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధ ఇష్యత ఏవ ఘటకరకగిరిగుహాద్యుపాధిసంబంధ ఇవ వ్యోమ్నః, తత్కృతశ్చ శబ్దప్రత్యయవ్యవహారో లోకస్య దృష్టః ఘటచ్ఛిద్రం కరకచ్ఛిద్రమిత్యాదిరాకాశావ్యతిరేకేఽపి, తత్కృతా చాకాశే ఘటాకాశాదిభేదమిథ్యాబుద్ధిర్దృష్టా, తథేహాపి దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధావివేకకృతేశ్వరసంసారిభేదమిథ్యాబుద్ధిః। దృశ్యతే చాత్మన ఏవ సతో దేహాదిసంఘాతేఽనాత్మన్యాత్మత్వాభినివేశో మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ పూర్వపూర్వేణ, సతి చైవం సంసారిత్వే దేహాద్యపేక్షమీక్షితృత్వముపపన్నం సంసారిణః। యదప్యుక్తం ప్రధానస్యానేకాత్మకత్వాన్మృదాదివత్కారణత్వోపపత్తిర్నాసంహతస్య బ్రహ్మణ ఇతి, తత్ప్రధానస్యాశబ్దత్వేనైవ ప్రత్యుక్తం।

ధకారణాన్యవిద్యారాగాదీని। అతశ్శ్వరాదన్యో నాస్తీత్యన్వయః। ఔపాధికస్య జీవేశ్వరభేదస్యానుయుక్తత్వాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ॥ అత్రోచ్యత ఇతి। తత్కృత ఉపాధిసంబంధకృతః శబ్దతజ్జన్యప్రత్యయరూపో వ్యవహారః, అసంకీర్ణ ఇతి శేషః। అవ్యతిరేకేఽభేదసంకర స్తత్రాపి హ॥ తత్కృతా చేతి॥ ఉపాధిసంబంధకృతేత్యర్థః, దేహాదిసంబంధస్యాపి మూలమనాద్యవిద్యా తయా కృతేత్యర్థః। అవిద్యాయాం చిత్ప్రతిబింబో జీవః, బింబస్తైతన్యమీశ్వర ఇతి భేదోఽపి న్యాయేనాసంకీర్ణః। అనాదిభేదస్య కార్యత్వాయోగాత్। కార్యబుద్ధ్యాదికృతప్రమాతృభేదస్తు కార్య ఏవేతి వివేకః। నన్వసంగస్య ప్రకాశాత్మనః కథమవివేక ఇత్యత ఆహ॥ దృశ్యతే చేతి॥ వస్తుతో దేహాదిభిన్నస్య ప్రకాశస్యైవ సత ఆత్మనో నరోఽహమితి భ్రాంతిర్దృష్టత్వాద్దురపహ్నవః। స చ మిథ్యాబుద్ధ్యా మియత ఇతి మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ భ్రాంతిసిద్ధాజ్ఞానేన ప్రేరిత ఇతి ఏకారార్థః। యచ్చోక్తం మిథ్యాబుద్ధేర్లోకానుభవమాహ, దృశ్యతే చేతి ఇత్థంభావే తృతీయా। భ్రాంత్యాస్మనా దృశ్యత ఇత్యర్థః॥ పూర్వపూర్వభ్రాంతిమాత్రేణ దృశ్యతే న ప్రమయేతి వార్థః॥ కూటస్థస్యాపి మాయికం కారణత్వం

యుక్తమిత్యాహ॥ యథాత్వితి॥ యత్ర్వవేద్యేశబ్దశక్తిగ్రహోయోగఇతితన్న। ఘట్యాదిపదానాం బాధితాద్యర్థేషులో కావగతశక్తికానాంవాచ్యైకదేశత్వేనోపస్థితాఖండబ్రహ్మలక్షకత్వాదితిస్థితం। సంప్రత్యుత్తరసూత్ర నివర్త్యామా శంకామాహ॥ అతాశ్రితి॥ అన్యథాపిఅచేతనత్వేఽపి। నను ప్రధానస్య చేతనేనకింసాధర్మ్యంయేనగౌణమీక్షణమితి తత్రాహ॥ యథేతి॥ నియతక్రమకార్యకారిత్వంసాధర్మ్యమిత్యర్థః।ఉపచారప్రాయే వచనాదితిగౌణార్థప్రచురే ప్రకరణేసమామ్నానాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౬॥ అప్తేజసోరివాచేతనేఽపిగౌణమీక్షణమితిచేత్, న, ఆత్మశబ్దాత్సతశ్చేతనత్వనిశ్చయాదితి సూత్రార్థమాహ॥ యదుక్తమిత్యాదినా॥ సాప్రకృతాసచ్ఛబ్దవాచ్యాఇయమిక్షితృదేవతాపరోక్షాహంత ఇదానీంభూతస్య

యథాతుతర్కేణాపిబ్రహ్మణఏవజగత్కారణత్వంనిర్ణేతుం శక్యతేనప్రధానాదీనామపితథాప్రపంచ యిష్యతేనవిలక్షణత్వాదిసూత్రైరేవమాదినా। అత్రాహ। యదుక్తంనాచేతనంప్రధానంజగత్కారణమీ క్షితృత్వశ్రవణాదితి,తదన్యథాప్యుపపద్యతే।అచేతనేఽపిచేతనవదుపచారదర్శనాత్ప్రత్యాసన్నపతనతాం కూలస్యాలక్ష్యకూలంపిపతిషతీత్యచేతనేఽపికూలేచేతనవదుపచారోదృష్టస్తద్వదచేతనేఽపి ప్రధానేప్ర త్యాసన్నసర్గే చేతనవదుపచారోభవిష్యతి తదైక్షతేతి। యథాలోకేకశ్చిచ్చేతనఃస్నాత్వాభుక్త్వాచా పరాహ్ణేగ్రామంరథేనగమిష్యామీతీక్షిత్వానంతరంతథైవనియమేనప్రవర్తతే,తథాప్రధానమపిమహ దాద్యాకారేణ నియమేనైవ ప్రవర్తతే తస్మాచ్చేతనవదుపచర్యతే॥ ... ...*

కస్మాత్పునఃకారణాద్విహాయముఖ్యమీక్షితృత్వమౌపచారికంకల్ప్యతే? 'తత్తేజఐక్షత' 'తాఆపఐక్షం తే'తిచాచేతనయోరప్తేజసోశ్చేతనవదుపచారదర్శనాత్। తస్మాత్సత్కర్తృకమపీక్షణమౌపచారికమితిగ మ్యతే। ఉపచారప్రాయేవచనాదిత్యేవంప్రాప్తే ఇదంసూత్రమారభ్యతే॥ ... ... *

• ⸻ సూ॥౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥ ⸻

యదుక్తంప్రధానమచేతనంసచ్ఛబ్దవాచ్యంతస్మిన్నౌపచారికమీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతితన్న।కస్మాత్ ఆత్మశబ్దాత్। 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత' 'తత్తేజోఽసృజతే'తి తేజోఽబన్నానాం సృష్టిముక్త్వా తదేవప్రకృతంసదీక్షితృతానిచ తేజోఽబన్నానిదేవతాశబ్దేనపరామృశ్యాహ।'సేయం దేవ తైక్షత 'హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతాఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తి। త యదిప్రధానమచేతనంగౌణవృత్త్యేక్షితృకల్ప్యేతతదేవప్రకృతత్వాత్సేయందేవతేతిపరామృశ్యేత,నతదా దేవతాజీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్। జీవోహినామచేతనశ్శరీరాధ్యక్షఃప్రాణానాంధారయితాప్రసి ద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ। సకథమచేతనస్యప్రధానస్యాత్మాభవేత్?ఆత్మాహినామస్వరూపం,నాచేతనస్యప్ర ధానస్యచేతనోజీవఃస్వరూపంభవితుమర్హతి।అథతుచేతనంబ్రహ్మముఖ్యమీక్షితృపరిగృహ్యేత, తస్యజీవ విషయఆత్మశబ్దప్రయోగఉపపద్యతే।తథా'సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యంసఆత్మాత

త్త్వమసి'శ్వేతకేతో'ఇత్యాది। ఇమాస్తిస్రస్తేజోఽబన్నరూపాః, పరోక్షత్వాద్దేవతాఇతి ద్వితీయాబహువచనం, అనేనపూర్వకల్పాను భూతేనజీవేనాత్మనామమస్వరూపేణతాఅనుప్రవిశ్యతాసాంభోగ్యత్వాయనామరూపంచ స్థూలంకరిష్యామీత్యైక్షతే త్యన్వయః। లౌకికప్రసిద్ధేర్జీవప్రాణధారణఇతిధాతోర్జీవతిప్రాణాన్ధారయతీతినిర్వచనాచ్చేత్యర్థః॥ అథత్వితి॥ స్వ పక్షేతుబింబప్రతిబింబయోర్లోకేభేదస్యకల్పితత్వదర్శనాజ్జీవోబ్రహ్మణః సతఆత్మేతియుక్తమిత్యర్థః।జీవస్యసచ్ఛబ్దా ర్థంప్రత్యాత్మశబ్దాత్సన్నప్రధానమిత్యుక్త్వాసతోజీవంప్రత్యాత్మశబ్దాన్నప్రధానత్వమితివిధాంతరేణహేతుంవ్యా చష్టే॥ తథేతి॥ సయస్సదాఖ్యఏషోఽణిమాపరమసూక్ష్మః ఏతదాత్మకమిదంసర్వంజగత్ తత్సదేవసత్యంవికారస్యమి థ్యాత్వాత్, తత్సదాఖ్యః సర్వస్యాత్మా హేశ్వేతకేతో, త్వంచనాసిసంసారీ, కింతుతదేవసదబాధితం సర్వాత్మ

కం బ్రహ్మాసీతి సూత్రార్థః। ఇత్యతో౽పి ఈక్షతిః। అతశ్చేతనాత్మకత్వాత్ సచ్చేతనమేవేతి వాక్యశేషః। యదుక్తమప్తేజసోరివ సత ఈక్షణం గౌణమితి తత్రాహ। అప్తేజసోస్త్వితి॥ నామరూపయోర్వ్యాకరణం సృష్టిః। ఆదిపదాన్నియమనం అప్తేజసోర్దృగ్విషయత్వాత్ సృజ్యత్వాన్నియమ్యత్వాచ్చాచేతనత్వమీక్షణస్య ముఖ్యత్వే బాధకమస్తి సాధకం చ నాస్తీతి హేతోరుక్తమీక్షణస్య గౌణత్వమితి యోజనా; చేతనవత్కార్యకారిత్వం గుణః। తేజఆదేశ్చేతనవత్కార్యకారిత్వాత్॥ యద్వా తేజఃపదేన తత్స్థానం లక్ష్యతే తథా చ ముఖ్యమీక్షణమిత్యాహ। తయోరితి॥ స్యాదేతత్ యదసత ఈక్షణం ముఖ్యం స్యాత్ తదేవ కుత ఇత్యత ఆహ। సతస్త్వితి॥ గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే సంశయే ప్రాధాన్యేన గౌణప్రాయపాఠస్యాసత్త్వాయకత్వాదాత్మశబ్దాచ్చ సత ఈక్షణం ముఖ్యమిత్యర్థః। ఆత్మనః సర్వార్థకారిత్వాద్యోగాదాత్మశబ్దో౽పి ప్రధానే గౌణ ఇతి శంకతే। అథేత్యాదినా॥ ఆత్మశబ్దః ప్రధానే౽పి ముఖ్యో నానార్థకత్వాదిత్యాహ। అథవేతి॥ నానార్థకత్వే

తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యత్ర స ఆత్మేతి ప్రకృతం సదణిమానమాత్మానమాత్మశబ్దేనోపదిశ్య తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోరాత్మత్వేనోపదిశతి। అప్తేజసోస్తు విషయత్వాదచేతనత్వం నామరూపవ్యాకరణాదౌ చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్, న చాత్మశబ్దవత్ కించిన్ముఖ్యత్వే కారణమస్తీతి యుక్తం గౌణత్వమీక్షితృత్వస్య కూలవత్। తయోరపి సదధిష్ఠితత్వాపేక్షమేవేక్షితృత్వం। సతస్త్వాత్మశబ్దాన్న గౌణమీక్షితృత్వమిత్యుక్తమ్। అథోచ్యేత అచేతనే౽పి ప్రధానే భవత్యాత్మశబ్దః ఆత్మనః సర్వార్థకారిత్వాద్యథా రాజ్ఞః సర్వార్థకారిణి భృత్యే భవత్యాత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి। ప్రధానం హి పురుషస్యాత్మనో భోగాపవర్గౌ కుర్వదుపకరోతి రాజ్ఞ ఇవ భృత్యః సన్ధివిగ్రహాదిషు వర్తమానః। అథవైక ఏవాత్మశబ్దశ్చేతనాచేతనవిషయో భవిష్యతి భూతాత్మేన్ద్రియాత్మేతి చ ప్రయోగదర్శనాత్, యథా ఏక ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః॥ తత్ర కుత ఏతదాత్మశబ్దాదీక్షతేరగౌణత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ ॥ ౭ ॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥

న ప్రధానమచేతనం ఆత్మశబ్దాలంబనం భవితుమర్హతి 'స ఆత్మే'తి ప్రకృతం సదణిమానమాదాయ 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోర్మోక్షయితవ్యస్య తన్నిష్ఠాముపదిశ్య 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే౽థ సంపత్స్య' ఇతి మోక్షోపదేశాత్। యది హ్యచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తదసీతి గ్రాహయేత్ ముముక్షుం చేతనం సంతమచేతనో౽సీతి తదా విపరీతవాది శాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణం స్యాత్; న తు నిర్దోషమిదం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుం యుక్తం। యది చాజ్ఞస్య సతో ముముక్షోరచేతనమనాత్మానమాత్మేత్యుపదిశేత్ ప్రమాణభూతం శాస్త్రం, స శ్రద్దధానతయాంధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మదృష్టిం న పరిత్యజేత్ తద్వ్యతిరిక్తం చాత్మానం న ప్రతిపద్యేత తథా సతి పురుషార్థాద్విహన్యేత అనర్థం వా ఋచ్ఛేత్। తస్మాద్యథా స్వర్గాద్యర్థినో౽గ్నిహోత్రాదిసాధ

దృష్టాంతః॥ యథేతి ॥ అత్రైవ జ్యోతిరిత్యాదిశ్రుత్యా సహస్రదక్షిణాకే క్రతౌ జ్యోతిష్టోమే చాలోకప్రయోగాదగ్నౌ చ జ్యోతిశ్శబ్దో యథా ముఖ్యస్తద్వదిత్యర్థః॥ ... ... *

౭ ॥ తస్మిన్ సత్పదార్థే నిష్ఠా అభేదజ్ఞానం యస్య సతస్తన్నిష్ఠస్తస్య ముక్తిశ్రవణాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ శ్రుతిః సమన్వయసూత్రే వ్యాఖ్యాతా। అనర్థాయేత్యుక్తం ప్రపంచయతి॥ యది చాజ్ఞస్యేతి ॥ కశ్చిత్ఖలు దుష్టాత్మా మహారణ్యమార్గే పతితమంధం స్వబంధునగరం జిగమిషుం బభాషే కిమత్ర (తిష్ఠసి) యుష్మతా దుఃఖేన స్థీయత ఇతి। స చాంధః సుఖాం వాణీమాకర్ణ్య తమాప్తం మత్వోవాచ। అహో మహద్భాగధేయం యదత్రభవాన్ మామంధం దీనం స్వాభీష్టనగరప్రాప్తిసమర్థం భాషత ఇతి। స చ విప్రలిప్సుర్దుష్టం గోయువానమానీయ తదీయలాంగూలమంధం గ్రాహయామాస, ఉపదిదేశ చ ఏనమంధం ఏష గోయువా త్వాం నగరం నేష్యతి, మా త్యజ లాంగూలమితి। స చాంధః శ్రద్ధాలుతయా తదత్యజన్

స్వాభీష్టమప్రాప్యానర్థపరంపరాం ప్రాప్తః, తేన న్యాయో నేత్యర్థః । తథా సతి ఆత్మజ్ఞానాభావే సతి విహన్యేత మోక్షం న ప్రాప్నుయాత్ ప్రత్యుతానర్థం సంసారం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః। నను జీవస్య ప్రధానైక్యసంపదుపాసనార్థమిదం వాక్యమస్త్విత్యత ఆహ। ఏవం చ సతీతి ॥ అబాధితార్థప్రమాయాం సత్యామిత్యర్థః । కస్యచిదారోపితచోరత్వస్య సత్యేన తప్తం పరశుం గృహ్ణతో మోక్షో దృష్టః తద్దృష్టాంతేన సత్యే బ్రహ్మణి అహమిత్యభిసంధిమతో మోక్షో యథా సత్యాభిసంధస్తప్తం పరశుం గృహ్ణాతి స న దహ్యతే అథ ముచ్యత ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టః స ఉపదేశః సంపత్త్యా న యుక్త ఇత్యాహ ॥ అన్యథేతి ॥ దేహముత్థాపయతీత్యుక్తం ప్రాణస్తస్మాన్మోక్షోపదేశాన్ముఖ్యసంభవే గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చాత్మశబ్దః సతి ముఖ్య ఇత్యాహ॥ అపి చేతి॥ క్వచిద్భృత్యాదౌ సర్వత్రాహమాత్మేత్యత్రాపి ముఖ్య ఆత్మశబ్దో న స్యాదిత్యర్థః। చేతనత్వోపచారాత్ భూతాదిషు సర్వత్ర చైతన్యతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దశ్చేతనస్యైవ సర్వత్రాసాధారణ ఇత్యుక్తం । అస్తు వా అవ్యాపివస్తూనాం సాధారణస్తథాపి తస్యాత్ర శ్రుతౌ ప్రధానపరత్వే నిశ్చాయకాభావాన్న ప్రధానవృత్తితేత్యాహ॥ సాధారణత్వేఽపీతి॥ చేతనవాచిత్వే తు ప్రకరణం శ్వేతకేతుపదం చ నిశ్చాయకమస్తీత్యాహ । ప్రకృతం యథాభూతముపదిశతి తథా ముముక్షోరపి 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవాత్మానముపదిశతీతి యుక్తం । ఏవం చ సత్యనృతపరశుగ్రహణమోక్షదృష్టాంతేన సత్యాభిసంధస్య మోక్షోపదేశ ఉపపద్యతే। అన్యథా హ్యముఖ్యే సత్యాత్మత్వోపదేశే అహముక్థమస్మీతి విద్యాదితివత్సంపన్మాత్రమిదమనిత్యఫలం స్యాత్ । తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత; తస్మాన్న సదణిమన్యాత్మశబ్దస్య గౌణత్వం, భృత్యే తు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి । అపి చ క్వచిద్గౌణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీకల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగాత్ । యత్తూక్తం చేతనాచేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోర్జ్యోతిశ్శబ్ద ఇవేతి, తన్న, అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఏవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతాదిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మేంద్రియాత్మేతి చ, సాధారణత్వేఽప్యాత్మశబ్దస్య న ప్రకరణముపపదం వా కించిన్నిశ్చాయకమంతరేణాన్యతరవృత్తితా నిర్ధారయితుం శక్యతే । న చాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయకం కించిత్కారణమస్తి ప్రకృతం తు సదీక్షితృ సంనిహితశ్చ చేతనశ్శ్వేతకేతుః, న హి చేతనస్య శ్వేతకేతోరచేతన ఆత్మా సంభవతీత్యవోచామ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఇహాత్మశబ్ద ఇతి నిశ్చీయతే, జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి లౌకికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ రూఢోఽర్థవాదప్రకల్పితేన తు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌ ప్రవృత్త ఇత్యదృష్టాంతః॥ అథవా పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణత్వసాధారణత్వాశంకతయా వ్యాఖ్యాయ తత ఉత్తరం వ్యాఖ్యేయం తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదితి॥ ఉపపదస్య నిశ్చాయకత్వం స్ఫుటయతి॥ న హీతి ॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ తస్మాదితి॥ ఆత్మశబ్దో జ్యోతిశ్శబ్దవన్నానార్థః ఇత్యుక్తం దృష్టాంతం నిరస్యతి॥ జ్యోతిరితి॥ కథం తర్హి జ్యోతిష్టోమే జ్యోతిశ్శబ్దప్రయోగస్తత్రాహ ॥ అర్థవాదేతి॥ 'ఏతాని వావ తాని జ్యోతీంషి య ఏతస్య స్తోమా' ఇత్యర్థవాదేన కల్పితం జ్వలనేన సాదృశ్యం, 'త్రివృత్పంచదశస్త్రివృత్సప్తదశస్త్రివృదేకవింశ' ఇత్యేతే స్తోమాస్తదర్థప్రకాశకత్వేన గుణేన జ్యోతిః పదోక్తా బహుత్వం చ, తథా చ జ్యోతీంషి స్తోమా అస్యేతి జ్యోతిష్టోమ ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో గౌణ ఇత్యర్థః॥ నన్వాత్మశబ్దాదితి పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దస్య ప్రధానే గౌణత్వసాధారణత్వశంకానిరాసః కర్తుముచితః ముఖ్యార్థస్య లాఘవేనోక్తిసంభవే గౌణత్వానానార్థకత్వశంకాయా అగ్రబలత్వేన తన్నిరాసార్థం పృథక్సూత్రారంభాపేక్షణాత్ । తథా చ శంకోత్తరత్వేన సూత్రవ్యాఖ్యానం నాతిశోభత ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథ వేతి॥ నిరస్తా సమస్తా గౌణత్వాదిశంకా యస్యాత్మశబ్దస్య స తథోక్తః తచ్ఛంకాస్తస్యాభావ స్తత్తయేత్యర్థః ॥ తత ఇతి ॥ సత ఆత్మశబ్దేన జీవాభిన్నత్వాదితి హేత్వపేక్షయా మోక్షోపదేశః స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణత్వనిరాసే హేతురిత్యర్థః ॥ ... ...

ర॥ నను యథా కథంచిదరుంధతీం దర్శయితుం నికటస్థాం స్థూలాం తారాం అరుంధతీత్యేవోపదిశతి తద్వదనాత్మన ఏవ ప్రధానస్య సత్పదార్థస్యాత్మత్వోపదేశ ఇతి శంకతే॥ కుతశ్చేతి॥ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం నేతి కుత ఇత్యర్థః । సౌత్రశ్చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ॥ చశబ్ద ఇతి॥ వివృణోతి॥ సత్యపీతి॥ అపిశబ్దాన్నాస్త్యేవేతి సూచయతి । వేదానధీత్యాగతం స్తబ్ధం పుత్రం పితోవాచ, హే పుత్ర ఉత అపి ఆదిశ్యత ఇత్యాదేశః ఉపదేశైకలభ్యః సదాత్మా తమప్యప్రాక్ష్యః గురునికటే పృష్టవానసి యస్య శ్రవణేన మననేన విజ్ఞానేనాన్యస్య సర్వస్య శ్రవణాదికం భవతి తమిత్యన్వయః॥ నన్వన్యేన జ్ఞాతేన కథమన్యదజ్ఞాతమపి జ్ఞాతం స్యాదితి పుత్రశ్శంకతే॥ కథమితి॥ హే భగవః కథం ను ఖలు స భవతీత్యర్థః, కార్యస్య కారణానన్యత్వం నాస్తీత్యాహ॥ యథేతి॥ పిండః స్వరూపం తేన విజ్ఞాతేనేతి శేషః॥ తత్ర యుక్తిమాహ॥ వాచేతి॥ వాచా వాగింద్రియేణారభ్యత ఇతి వికారో వాచారంభణం । నను వాచా నామైవారభ్యతే, న ఘటాదిరిత్యాశంక్య నామసూత్ర

స్స్వతంత్రప్రధానకారణనిరాకరణహేతుర్వ్యాఖ్యేయః, తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదితి।తస్మాన్నా
చేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... ... *

సూ॥ ౮॥ హేయత్వావచనాచ్చ॥

యద్యనాత్మైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి' ఇతీహోపదిష్టం స్యాత్ స తదుపదేశశ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మా భూదితి ముఖ్యమాత్మానముపదిదిక్షు శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్। యథా అరుంధతీం దిదర్శయిషుస్తత్సమీపస్థాం స్థూలాం తారామముఖ్యాం ప్రథమమరుంధతీతి గ్రాహయిత్వా తాం ప్రత్యాఖ్యాయ పశ్చాదరుంధతీమేవ గ్రాహయతి తద్వన్నాయమాత్మేతి బ్రూయాత్ ।న చైవమవోచత్। సన్మాత్రాత్మావగతినిష్ఠైవ హి షష్ఠప్రపాఠకపరిసమాప్తిర్దృశ్యతే। చశబ్దః ప్రతిజ్ఞావిరోధాభ్యుచ్చయప్రదర్శనార్థః । సత్యపి హేయత్వవచనే ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రసజ్యేత, కారణవిజ్ఞానాద్ధి సర్వం విజ్ఞాతమితి ప్రతిజ్ఞాతం । 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్' ఇతి । 'కథం ను భగవస్స ఆదేశో భవతి' ఇతి । 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్, వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం, ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతి' ఇతి వాక్యోపక్రమే శ్రవణాత్ । న చ సచ్ఛబ్దవాచ్యే ప్రధానే భోగ్యవర్గకారణే హేయత్వేనాహేయత్వేన వా విజ్ఞాతే భోక్తృవర్గో విజ్ఞాతో భవతి అప్రధానవికారత్వాద్భోక్తృవర్గస్య, తస్మాన్న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... ... *

సూ॥ ౯॥ స్వాప్యయాత్॥

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణం ప్రకృత్య శ్రూయతే 'యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతి' ఇత్యాదౌ॥ ...స్వ

రూపవికార ఇత్యాహ॥ నామధేయమితి॥ నామధేయం వికారోఽయం వాచా కేవలముచ్యతే। వస్తుతః కారణాద్భిన్నో నాస్తి తస్మాన్మృత్తికైవ సత్యమిత్యర్థః। వికారస్య మిథ్యాత్వే కథం భిన్నకారణస్యాపి మిథ్యాత్వమిత్యత ఆహ॥ మృత్తికేతి॥ కారణం కార్యాత్మనా సత్యం కార్యం కారణాత్మనా, అతః కారణాతిరిక్తస్య కార్యస్య స్వరూపస్యాభావాత్ కారణజ్ఞానేన జ్ఞానం భవతీత్యేతద్దృష్టాంతేనాహ॥ ఏవమితి॥ మృద్వద్బ్రహ్మైవ సత్యం వియదాదికార్యం మృషేతి బ్రహ్మజ్ఞానే సతి జ్ఞేయం కిమపి నావశిష్యత ఇత్యర్థః । యద్యపి ప్రధానజ్ఞానేన తాదాత్మ్యాద్వికారాణాం జ్ఞానం భవతి న పురుషాణాం, తేషాం ప్రధానవికారత్వాభావాదిత్యాహ॥ న చేతి॥ అస్మాకం తు జీవానాం సదాత్మత్వాత్ తజ్జ్ఞానేన జ్ఞానమితి భావః॥......*

౯ ॥ కుతశ్చేతి ॥ పునరపి కస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః, సుషుప్తౌ జీవస్య సదాత్మని స్వస్మిన్నప్యయశ్రవణాత్ సచ్చేతనమేవేతి సూత్రయోజనా । ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా యత్ర సుషుప్తౌ స్వపితీతి నామ భవతి తదా

పురుషస్సతా సంపన్న ఏకీభవతి సదైక్యేఽపి నామప్రవృత్తిః కథం తత్రాహ ॥ స్వమితి ॥ తత్ర లోకప్రసిద్ధిమాహ ॥ తస్మాదితి॥ హి యస్మాత్ స్వం సదాత్మానమపీతో భవతి తస్మాదిత్యర్థః। శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ॥ ఏష ఇత్యాదినా ॥ ఇతేర్గతో గత ఇత్యర్థస్య అపిపూర్వస్య లయార్థత్వేఽపి కథం నిత్యస్య జీవస్య లయ ఇత్యాశంక్యోపాధిలయాదితి వక్తుం జాగ్రత్స్వప్నయోరుపాధిమాహ ॥ మన ఇతి ॥ ఐంద్రియకమనోవృత్తయ ఉపాధయః, తైర్ఘటాదిస్థూలార్థవిశేషాణామాత్మనాసంబంధాదాత్మా తానింద్రియార్థాన్పశ్యన్ స్థూలః శేషేణ దేహేనైక్యభ్రాంతిమాపన్నో విశ్వసంజ్ఞో జాగర్తి జాగ్రద్వాసనాశ్రయమనోవిశిష్టః స తైజససంజ్ఞః స్వప్నే విచిత్రవాసనాసహకృతమాయాపరిణామాన్పశ్యన్ సోఽయ తన్మన ఇతి శ్రుతిస్థమనశ్శబ్దవాచ్యో భవతి, స ఆత్మా స్థూలసూక్ష్మోపాధిద్వయోపరమేఽహం నరః కర్తేతి విశేషాభిమానాభావాల్లీన ఇత్యుపచర్యత ఇత్యర్థః। నను స్వపితి నామనిరుక్తేరర్థవాదత్వాన్న యథార్థతేత్యత ఆహ॥ యథేతి॥

ఏతీత్యేతత్ పురుషస్య లోకప్రసిద్ధం నామనిర్వక్తి। స్వశబ్దేనేహాత్మోచ్యతే యః ప్రకృతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యస్తమపీతో భవతి అపిగతో భవతీత్యర్థః।అపిపూర్వస్య ఇతేర్లయార్థత్వం ప్రసిద్ధం ప్రభవాప్యయావిత్యుత్పత్తిప్రళయయోః ప్రయోగదర్శనాత్। మనఃప్రచారోపాధివిశేషసంబంధాదింద్రియార్థాన్గృహ్ణం స్తద్విశేషాపన్నో జీవో జాగర్తి, తద్వాసనావిశిష్టః స్వప్నాన్పశ్యన్ మనశ్శబ్దవాచ్యో భవతి, స ఉపాధిద్వయోపరమే సుషుప్త్యవస్థాయాముపాధికృతవిశేషాభావాత్ స్వాత్మని ప్రలీన ఇవేతి స్వం హ్యపీతో భవతీత్యుచ్యతే। యథా హృదయశబ్దనిర్వచనం శ్రుత్యా దర్శితం 'స వా ఏష ఆత్మా హృది తస్యైతదేవ నిరుక్తం హృద్యయ'మితి, తస్మాద్ధృదయమితి, యథా వా అశనాయోదన్యాశబ్దప్రవృత్తిమూలం దర్శయతి శ్రుతిః 'ఆప ఏవ తదశితం నయంతే తేజ ఏవ తత్పీతం నయత' ఇతి చ, ఏవం 'స్వమాత్మానం సచ్ఛబ్దవాచ్యమపీతో భవతీ'తి ఇమమర్థం స్వపితి నామనిర్వచనేన దర్శయతి। న చ చేతన ఆత్మా అచేతనం ప్రధానం స్వరూపత్వేన ప్రతిపద్యేత। యది పునః ప్రధానమాత్మీయత్వాత్ స్వశబ్దేనోచ్యేత ఏవమపి చేతనోఽచేతనమప్యేతీతి విరుద్ధమాపద్యేత, శ్రుత్యంతరం చ 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతర'మితి సుషుప్తావస్థాయాం చేతనేఽప్యయం దర్శయతి, అతో యస్మిన్నప్యయస్సర్వేషాం చేతనానాం తచ్చేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగతః కారణం న ప్రధానం॥ కుతశ్చ న ప్రధానం జగతః కారణం॥ ... *

సూ॥౧౦॥గతిసామాన్యాత్ ॥

యది తార్కికసమయ ఇవ వేదాంతేష్వపి భిన్నా కారణావగతిరభవిష్యత్ క్వచిచ్చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం క్వచిదచేతనం ప్రధానం క్వచిదన్యదేవేతి తతః కదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షత్యాదిశ్రవణమకల్పయిష్యత్, న త్వేతదస్తి, సమానైవ హి సర్వేషు వేదాంతేషు చేతనకారణావగతిః, యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే। 'ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి

[illegible]స్య హృదయశబ్దస్యైతన్నిర్వచనం తదశితమన్నం ప్రవీక్ష్యాన్నయం తేజరయంతీత్యాప ఏవాశనాయా పదార్థః తత్పీతం ఉదకం నయతే తేజో నయతీతి 'తేజ ఏవోదన్యా' అత్ర దీర్ఘశ్ఛాందసః। ఏవమిదమపి నిర్వచనం యథార్థమిత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఇదం చ ప్రధానపక్షే న యుక్తమిత్యాహ॥ న చేతి॥ స్వశబ్దస్యాత్మీయవాచిత్వేఽపి శక్తిరస్తీత్యాశంక్యాహ॥ యదీతి॥ ప్రాజ్ఞేన బింబచైతన్యేనేశ్వరేణ సంపరిష్వక్తో భేదభ్రమాభావో నా[illegible] ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౦॥ తత్త్వవేదాంతజన్యానామవగతీనాం చేతనకారణవిషయకత్వేన సామాన్యాన్నాచేతనం జగతః కారణమితి సూత్రార్థం వ్యతిరేకముఖేనాహ॥ యది తార్కికేత్యాదినా॥ అన్యత్పరమాణ్వాదికం ॥ న త్వేతదితి॥ అవగతివైషమ్యమిత్యర్థః। విప్రతిష్ఠేరన్ వివిధం నానాదిశః ప్రతిగచ్ఛేయుః ప్రాణాశ్చక్షురాదయో యథా గోళకం ప్రాప్య ప్రా

ఖ్యాఽనంతరందేవాస్సూర్యాదయస్తమనుగామినః, తదనంతరంలోక్యంత ఇతిలోకావిషయా ఇత్యర్థః । ననువేదాంతానాంస్వతః ప్రమాణత్వేనప్రత్యేకంస్వార్థనిశ్చాయకత్వసంభవాత్ కింగతిసామాన్యేనేత్యత ఆహ॥ మహచ్చేతి॥ ఏకరూపావగతిహేతుత్వంవేదాంతానాం ప్రామాణ్యసంశయనివృత్తిహేతురిత్యత్రదృష్టాంతశ్చక్షురితి । యథాసర్వేషాంచక్షుషాం ఏకరూపావగతిహేతుత్వంశ్రవణానాంశబ్దావగతిహేతుత్వం ప్రాణాదీనాంగంధాదిషు, ఏవంబ్రహ్మణివేదాంతానాంగతిసామాన్యంప్రామాణ్యదార్ఢ్యహేతురిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౧॥ఏవమీక్షిత్రాద్యాదిలింగైరచేతనేవేదాంతానాంసమన్వయంనిరస్యచేతనవాచకశబ్దేనాపినిరస్యతి॥ శ్రుతత్వాచ్చేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే॥ స్వశబ్దేనేతి॥ స్వస్యచేతనస్యవాచకేనసర్వవిచ్ఛబ్దేన 'జ్ఞఃకాలకాలోగుణీసర్వవిద్య' ఇతిసర్వజ్ఞంపరమేశ్వరంప్రకృత్య 'సకారణ' మితిశ్రుతత్వాద్బ్రహ్మచేతనంకారణమితిసూత్రార్థః॥కరణాధిపాజీవాస్తేషామధిపః, అధికరణార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ఈక్షణాత్మశబ్దాదికంపరమాణ్వాదావప్యయుక్తమిత్యాహ॥ అన్యథేతి॥ ఇతిపంచమాధికరణం॥ ... ...*

'ఆత్మనఏవేదంసర్వ' మితి 'ఆత్మనఏవప్రాణోజాయతే'ఇతిచాత్మనః కారణత్వందర్శయంతిసర్వేవేదాంతాః॥ఆత్మశబ్దశ్చేతనవచనఇత్యవోచామ। మహచ్చప్రామాణ్యకారణమేతద్యద్వేదాంతవాక్యానాంచేతనకారణత్వేసమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివరూపాదిషు, అతోగతిసామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మజగతః కారణం॥ కుతశ్చసర్వజ్ఞంబ్రహ్మజగతఃకారణం॥ ... ...*

సూ ॥౧౧॥ శ్రుతత్వాచ్చ॥

స్వశబ్దేనైవచసర్వజ్ఞ ఈశ్వరోజగతఃకారణమితి శ్రూయతే శ్వేతాశ్వతరాణాంమంత్రోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరంప్రకృత్య 'సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్య కశ్చిజ్జనితానచాధిప' ఇతి, తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మజగతఃకారణం, నాచేతనంప్రధానమన్యద్వేతిసిద్ధం॥ ... ... *

జన్మాద్యస్యయతఇత్యారభ్యశ్రుతత్వాచ్చేత్యేవమంతైస్సూత్రైర్యాన్యుదాహృతాని వేదాంతవాక్యాని, తేషాంసర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరీశ్వరోజగతోజన్మస్థితిప్రలయకారణమిత్యేతస్యార్థస్యప్రతిపాదకత్వం న్యాయపూర్వకంప్రతిపాదితం । గతిసామాన్యోపన్యాసేనచ 'సర్వేవేదాంతాశ్చేతనకారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతం, అతఃపరస్యగ్రంథస్యకిముత్థానమితి ఉచ్యతే, ద్విరూపంహిబ్రహ్మావగమ్యతేనామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం, తద్విపరీతంచసర్వోపాధివర్జితం । "యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతి, యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యేత్, యత్రనాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిసభూమా, అథయత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి, తదల్పం, యోవైభూ

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥ వృత్తానువాదేనోత్తరసూత్రసందర్భమాక్షిపతి॥ జన్మాదీతి॥ ప్రథమసూత్రస్యశాస్త్రోపోద్ఘాతత్వాత్ జన్మాదిసూత్రమారభ్యేత్యుక్తం సర్వవేదాంతానాంకార్యేప్రధానాద్యచేతనేచ సమన్వయనిరాసేనబ్రహ్మపరత్వంవ్యాఖ్యాతం, అతఃప్రథమాధ్యాయార్థస్యసమాప్తత్వాదుత్తరగ్రంథారంభఃకింకారణమిత్యర్థః, వేదాంతేషుసగుణనిర్గుణబ్రహ్మవాక్యానాంబహుళముపలబ్ధేః । తత్రకస్యవాక్యస్యసగుణోపాసనావిధిద్వారాసగుణేసమన్వయః కస్యవాగుణవివక్షాంవినాసాక్షాదేవబ్రహ్మణిసమన్వయఇత్యాకాంక్షాత్రకారణమిత్యాహ॥ ఉచ్యతఇతి॥ సంక్షిప్యసగుణనిర్గుణవాక్యార్థమాహ॥ద్విరూపంహీతి॥ నామరూపాత్మకోవికారఃసర్వంజగత్ తద్భేదోహిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదిపేశ ఇత్యర్థః ।వాక్యాన్యుదాహరతి॥ యత్రహీత్యాదినా॥యస్యాంఖల్వజ్ఞానావస్థాయాంద్వైతమివకల్పితంభవతితత్తదాఇతరఇతరంపశ్యతీతి దృశ్యోపాధికంవస్తుభాతి । యత్రజ్ఞానకాలేవిదుషః సర్వంజగదాత్మమాత్రమభూత్తదాకేనకంపశ్యేదిత్యాదౌనిరుపాధికంతత్త్వంభాతి, యత్రభూమ్నిస్థితోవిద్వాన్ద్వితీయంకిమపినవేత్తిసోఽద్వి

తీయో భూమా పరమాత్మా నిర్గుణః॥ అథ నిర్గుణోక్త్యనంతరం సగుణముచ్యతే, యత్ర సగుణే స్థితో ద్వితీయం వేత్తి తదల్పం పరిచ్ఛిన్నం, యస్తు భూమా తదమృతం నిత్యం॥ అథేతి॥ పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం। ధీరః పరమాత్మైవ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య సృష్ట్వా నామాని చ కృత్వా బుద్ధ్యాదౌ ప్రవిశ్య జీవసంజ్ఞో వ్యవహరన్యో వర్తతే స గుణస్తం నిర్గుణత్వేన విద్వానమృతో భవతి, నిర్గతాః కలా అంశా యస్మాత్తం నిష్కలం, అతో నిరంశత్వాన్నిష్క్రియం, అత శ్శాంతమపరిణామి నిరవద్యం రాగాదిదోషశూన్యం, అంజనం మూలతమస్సంబంధో ధర్మాదికం వా తచ్ఛూన్యం నిరంజనం, కిం చామృతస్య మోక్షస్య స్వయమేవ వాక్యోత్థవృత్తిస్థత్వేన పరముత్కృష్టం సేతుం లౌకికసేతువత్ ప్రాపకం యథా దగ్ధేంధనోఽనలశ్శామ్యతి తమివావిద్యాతజ్జం దగ్ధ్వా ప్రశాంతం నిర్గుణమాత్మానం విద్యాదిత్యర్థః॥ నేతి నేతీతి॥ వ్యాఖ్యాతం। స్థూలాదిద్వైతశూన్యం। రూపద్వయే శ్రుతిమాహ॥ న్యూనమితి॥ ద్వైతస్థానం న్యూనం అల్పం సగుణరూపం నిర్గుణాదన్యత్ తథా సంపూర్ణం నిర్గుణం సగుణాదన్యదిత్యర్థః, ఏకస్య ద్విరూపత్వం విరుద్ధమిత్యత ఆహ॥ విద్యేతి॥ విద్యావిషయో జ్ఞేయం నిర్గుణం సత్యం, అవిద్యావిషయ ఉపాస్యం సగుణం కల్పితమిత్యవిరోధః। తత్రావిద్యావిషయం వివృణోతి॥ తత్రేతి॥ నిర్గుణజ్ఞానార్థమారోపితప్రపంచమాశ్రిత్య బాధాత్ ప్రాక్కాలే గుడజిహ్వికాన్యాయేన తత్తత్ఫలాన్యుపాసనాని విధీయంతే తేషాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా జ్ఞానం ముఖ్యం ఫలమితి తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతి మంతవ్యం, నామ బ్రహ్మేత్యాద్యుపాస్తీనాం కామచారాదిర

మా, తదమృతం, అథ యదల్పం, తన్మర్త్యం, సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః, నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే, నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం। అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేంధనమివానలం, నేతి నేతి, అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ''మితి 'న్యూనమన్యత్స్థానం, సంపూర్ణమన్యది'తి చ ఏవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో ద్విరూపతాం దర్శయంతి వేదాంతవాక్యాని। తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాస్యోపాసకాదిలక్షణస్సర్వో వ్యవహారః। తత్ర కానిచిద్బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్యభ్యుదయార్థాని, కానిచిత్క్రమముక్త్యర్థాని, కానిచిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని, తేషాం గుణవిశేషోపాధిభేదేన భేదః। ఏక ఏవ తు పరమాత్మేశ్వరస్తైస్తైర్గుణవిశేషైర్విశిష్ట ఉపాస్యో యద్యపి భవతి, తథాపి యథాగుణోపాసనమేవ ఫలాని భిద్యంతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః 'యథా క్రతురస్మింల్లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీ'తి చ స్మృతేశ్చ "యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యంతే కళేబరం। తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత"ఇతి। యద్యప్యేక ఏవాత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజంగమేషు గూఢస్తథాపి చిత్తోపాధివిశేషతారతమ్యాదాత్మనః కూటస్థనిత్యస్యైకరూపస్యాప్యుత్తరోత్తరమావిష్కృతస్య తారతమ్యమైశ్వ

భ్యుదయః ఫలం, దహరాద్యుపాస్తీనాం క్రమముక్తిః ఉద్గీథాదిధ్యానస్య కర్మసమృద్ధిః ఫలమితి భేదః, ధ్యానానాం మానసత్వాత్, జ్ఞానాంతరంగత్వాచ్చ, జ్ఞానకాండే విధానమితి భావః। నన్వుపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వాత్కథముపాసనానాం భేదస్తత్రాహ॥ తేషామితి॥ గుణవిశేషాః సత్యకామత్వాదయః హృదయాదిరుపాధిః। అత్ర శ్రుత్యైవమేవాశంక్య పరిహరతి॥ ఏక ఇతి॥ పరమాత్మస్వరూపాభేదేఽప్యుపాధిభేదేనోపహితోపాస్యరూపభేదాదుపాసనానాం భేదే సతి ఫలభేద ఇతి భావః। తం పరమాత్మానం యద్యద్గుణవత్త్వేన లోకా రాజానమివోపాసతే తత్తద్గుణవత్త్వమేవ తేషాం ఫలం భవతి, క్రతుస్సంకల్పో ధ్యానం ఇహ యాదృశధ్యానవాన్భవతి మృత్వా తాదృశోపాస్యరూపో భవతీత్యత్రైవ భగవద్వాక్యమాహ। స్మృతేశ్చేతి॥ నను సర్వభూతేషు నిరతిశయాత్మన ఏకత్వాదుపాస్యోపాసకయోస్తారతమ్యశ్రుతయః కథమిత్యాశంక్య పరిహరతి॥ యద్యప్యేక ఇతి॥ చిత్తానాముపాధీనాం శుద్ధితారతమ్యాదైశ్వర్యజ్ఞానసుఖరూపశక్తీనాం తారతమ్యరూపా విశేషా భవంతి తైరేకరూపస్యాప్యాత్మన ఉత్తరోత్తరం మనుష్యాదిహిరణ్యగర్భాంతేష్వావిర్భావతారతమ్యం శ్రూయతే। తస్యాత్మన ఆత్మానం స్వరూపమావిస్తరాం ప్రకటతరం యో వేద స ఉపాస్తే సోఽశ్నుతే తదితి తరప్ప్రత్యయాదిత్యర్థః। తథా చ నికృష్టోపాధిగాత్మైవోపాసకః ఉత్కృష్టోపాధిరీశ్వర ఉపాస్య ఇత్యుపాధికం తారతమ్యమవిరుద్ధమితి భావః। అత్రార్థే భగవ

స్మృతిముదాహరంతి ॥ స్మృతావపీతి ॥ అత్ర సూత్రాదేరపి న జీవత్వేనోపాస్యతా కింత్వీశ్వరత్వేనేత్యుక్తం భవతి। తత్ర సూత్రకారసమ్మతిమాహ॥ ఏవమితి॥ ఉభయోః అసంబంధః ఏవం యస్మిన్ వాక్యే ఉపాధిర్వివక్షితః తద్వాక్యముపాసనాపరమిత్యవశ్యముత్తరసూత్రసందర్భస్యారంభ ఇత్యుక్త్వా యత్ర న వివక్షితః తద్వాక్యం జ్ఞేయబ్రహ్మపరమితి నిర్ణయార్థమారంభ ఇత్యాహ॥ ఏవం సతీతి॥ అన్నమయాదికోశా ఉపాధివిశేషాః, వాక్యస్య గతిస్తాత్పర్యం। ఆరంభసమర్థనముపసంహరతి॥ ఏవమేకమపీతి॥ ... ... *

౧౨ సిద్ధవదుక్తగతిసామాన్యస్య సాధనార్థమప్యుత్తరారంభ ఇత్యాహ ॥ యచ్చేతి॥ అన్నం ప్రసిద్ధం ప్రాణమనోబుద్ధయః హిరణ్యగర్భరూపాః, బింబచైతన్యమీశ్వర ఆనందః తేషాం పంచానాం వికారా ఆధ్యాత్మికా దేహప్రాణాద్యాః శక్తివిశేషైః సృష్టా ఇత్యేతే 'తస్య య ఆత్మా' నమాపి స్తరాంచదేదేతి। అత్ర స్మృతావపి "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా। తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవ"మితి। యత్ర యత్ర విభూత్యాద్యతిశయః స స ఈశ్వర ఇత్యుపాస్యతయోచ్యతే. ఏవమిహాప్యాదిత్యమండలే హిరణ్మయః పురుషః సర్వపాప్మోదయలింగాత్పర ఏవేతి వక్ష్యతి. ఏవమాకాశస్తల్లింగాదిత్యాదిష్వనుద్రష్టవ్యం, ఏవం సద్యోముక్తికారణమప్యాత్మజ్ఞానముపాధివిశేషద్వారేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధివిశేషం పరాపరవిషయత్వేన సందిహ్యమానం వాక్యగతిపర్యాలోచనయా నిర్ణేతవ్యం భవతి। యథైవమిహైవ తావదానందమయోఽభ్యాసాదితి, ఏవమేకమపి బ్రహ్మాపేక్షితోపాధిసంబంధం నిరస్తోపాధిసంబంధం చోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషూపదిశ్యత ఇతి ప్రదర్శయితుం పరో గ్రంథ ఆరభ్యతే॥ ... ... *

యచ్చ గతిసామాన్యాదిత్యచేతనకారణాంతరనిరాకరణముక్తం తదపి వాక్యాంతరాణి బ్రహ్మవిషయాణి వ్యాచక్షాణేన బ్రహ్మవిపరీతకారణనిషేధేన ప్రపంచ్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౧౨॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ।

తైత్తిరీయకే 'అన్నమయం' 'ప్రాణమయం' 'మనోమయం' 'విజ్ఞానమయం' చానుక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయ' ఇతి। తత్ర సంశయః। కిమిహానందమయశబ్దేన పరమేవ బ్రహ్మోచ్యతే యత్ప్రకృతం 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి, కిం వాన్నమయాదివద్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమితి। కిం తావత్ప్రాప్తం బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమముఖ్య ఆత్మానందమయః స్యాత్। కస్మాత్, అన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాత్ । అథాపి స్యాత్సర్వాంతరత్వాదానందమయో ముఖ్య ఏవాత్మేతి, న స్యాత్ ప్రియాద్యవయవయోగాత్, శారీరత్వశ్రవణాచ్చ। ముఖ్యశ్చేదాత్మా స్యాన్న ప్రియాదిసంస్పర్శః స్యాత్, ఇహ తు 'తస్య ప్రియమేవ శిర' ఇత్యాది శ్రూయతే, శారీరత్వం చ శ్రూయతే 'తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్య' 'తస్య పూర్వస్య విజ్ఞానమయస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా య ఏష ఆనందమయ ఇత్యర్థః। న చ సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియసంస్పర్శో వారయితుం శక్యః, తస్మాత్సంసార్యేవా

మనోబుద్ధిజీవా అన్నమయాదయః పంచకోశా ఇతి శ్రుతేః పరామర్శః । పూర్వాధికరణే గౌణముఖ్యత్వయోరతుల్యత్వేన సంశయాభావాద్గౌణప్రియపాదోనసిత్సాయక ఇత్యుక్తం తద్వన్మయటోఽపి వికారే ప్రాచుర్యే చ ముఖ్యత్వాత్సంశయే వికారప్రియాదిమత్త్వాదానందవికారో జీవ ఆనందమయ ఇతి నిశ్చయోఽస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిం తావదితి ॥ కస్మాదిత్యాకాంక్షాపూర్వకం హేతుమాహ ॥ అన్నమయాదీతి ॥ శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, పూర్వపక్షే జీవస్తుతికారకస్తైజసోపాస్త్యా ప్రియాదిప్రాప్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు బ్రహ్మోపాస్తిరితి భేదః, శంకతే॥ అథాపీతి॥ పరిహరతి॥ న స్యాదితి॥ సంగృహీతం వివృణోతి॥ ముఖ్య ఇతి॥ పరమాత్మేత్యర్థః, శారీరత్వేఽపీశ్వరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ జీవత్వం దుర్వారమిత్యర్థః॥ నన్వానందపదాభ్యాసేఽప్యానందమయస్య బ్రహ్మత్వం కథ

మిత్యాశంక్య జ్యోతిష్టోమాధికారే జ్యోతిఃపదస్య జ్యోతిష్టోమపరత్వవదానందమయప్రకరణస్థానందపదస్యానందమయపర
త్వాత్తదభ్యాసస్తస్య బ్రహ్మత్వసాధక ఇత్యభిప్రేత్యాహ॥ ఆనందమయం ప్రస్తుత్యేతి॥ రసః సారః ఆనంద ఇత్యర్థః॥ అ
యం లోకః యత్ యది ఏష ఆకాశః పూర్ణః ఆనందః సాక్షీ ప్రేరకో న స్యాత్ తదా కో వాఽన్యాచ్చలేత్ కో వా విశిష్య ప్రాణ్యా
జ్జీవేత్ తస్మాదేష ఏవానందయాతి, ఆనందయతీత్యర్థః। సా 'సాధుయువా స్యా' దిత్యాదినా వక్ష్యమాణా, మనుష్యయువా
నందమారభ్య బ్రహ్మానందావసానా ఏషా సన్నిహితా ఆనందస్య తారతమ్య మీమాంసా భవతి, ఉపసంక్రామతి ఏవంవి
త్ప్రాప్నోతీత్యేకదేశినామర్థః। ముఖ్యసిద్ధాంతే తూపసంక్రమణం విషయకోశానాం ప్రత్యగాత్మత్వేన విలాపనమితి
జ్ఞేయం శిష్టముక్తార్థం। ఆనందశబ్దాద్బ్రహ్మవత్తస్య ప్రత్యసమానేతి గతిసామాన్యార్థమాహ॥ శ్రుత్యంతరే చేతి॥ లింగా

నందమయ ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే, ఆనందమయోఽభ్యాసాదితి పర ఏవాత్మానందమయో భవితు
మర్హతి। కుతః, అభ్యాసాత్। పరస్మిన్నేవాత్మన్యానందశబ్దో బహుకృత్వోఽభ్యస్యతే ఆనందమయం
ప్రస్తుత్య 'రసో వై సః' ఇతి తస్యైవ రసత్వముక్త్వోచ్యతే। 'రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి కో హ్యే
వాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానందయాతి సైషానందస్య మీమాం
సా భవతి' 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనే'తి।
'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి చ। శ్రుత్యంతరేఽపి 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'తి బ్రహ్మణ్యేవానందశ
బ్దో దృష్టః, ఏవమానందశబ్దస్య బహుకృత్వో బ్రహ్మణ్యభ్యాసాదానందమయ ఆత్మా బ్రహ్మేతి గమ్యతే।
యత్తూక్తమన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాదానందమయస్యాప్యముఖ్యాత్మత్వమితి, నాసౌ
దోషః, ఆనందమయస్య సర్వాంతరత్వాత్। ముఖ్యమేవ హ్యాత్మానముపదిదిక్షు శాస్త్రం లోకబుద్ధిమనుస
రదన్నమయం శరీరమనాత్మానమత్యంతమూఢానామాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమనూద్య మూషానిషిక్తద్రుతతా
మ్రాదిప్రతిమావత్తతోఽంతరంతతోఽంతరమిత్యేవం పూర్వేణ పూర్వేణ సమానముత్తరముత్తరమనాత్మా
నమాత్మేతి గ్రాహయత్ప్రతిపత్త్యసౌకర్యాపేక్షయా సర్వాంతరం ముఖ్యమానందమయమాత్మానముపదిదే
శేతి శ్లిష్టతరం। యథా అరుంధతీదర్శనే బహ్వీష్వపి తారాస్వముఖ్యాస్వరుంధతీషు దర్శితాసు యాఽంత్యా
ప్రదర్శ్యతే సా ముఖ్యైవారుంధతీ భవతి ఏవమిహాప్యానందమయస్య సర్వాంతరత్వాన్ముఖ్యమాత్మత్వం।
యత్తు ప్రియాదీనాం శిరస్త్వాదికల్పనానుపపన్నా ముఖ్యస్యాత్మన ఇత్యతీతానంతరోపాధిజనితా హి సాన
స్వాభావికీత్యదోషః। శారీరత్వమప్యానందమయస్యాన్నమయాదిశరీరపరంపరయా ప్రదర్శ్యమానత్వా
న్న పునస్సాక్షాదేవ శారీరత్వం సంసారివత్, తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మా॥ ...... *

సూ॥ ౧౩॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్॥

అత్రాహ నానందమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి। కస్మాత్ వికారశబ్దాత్, ప్రకృతవచనాదయ
మన్యశ్శబ్దో వికారవచనస్సమధిగతః ఆనందమయ ఇతి మయటో వికారార్థత్వాత్, తస్మాదన్నమయాదిశ

దముఖ్యాత్మసన్నిధేర్బాధ ఇతి మత్వాహ॥ నాసావితి॥ సర్వాంతరత్వం న శ్రుతమిత్యాశంక్య తతోఽన్యస్యానుక్తేస్తస్య స
ర్వాంతరత్వమితి వివృణోతి॥ ముఖ్యమితి॥ లోకబుద్ధిమితి॥ తస్యాః మూలగ్రాహితామనుసరదిత్యర్థః। తామ్రస్యమూ
షాకారత్వవత్ ప్రాణస్య దేహాకారత్వం దేహేన సామాన్యం తథా మనః ప్రాణాకారం తేన సమమిత్యాహ॥ పూర్వే
ణేతి॥ అతీతో యోఽనంతర ఉపాధిర్విజ్ఞానకోశస్తత్కృతా సావయవత్వకల్పనా శరీరేణ జ్ఞేయత్వాచ్ఛారీరత్వమితి లింగ
ద్వయం దుర్బలం, అతః సహాయాభావాదభ్యాససర్వాంతరత్వాభ్యాం వికారసన్నిధేర్బాధ ఇతి భావః॥ ... *
౧౩॥ వికారార్థకమయటః శ్రుతిస్సహాయ ఇత్యాశంక్య మయటః ప్రాచుర్యేఽపి విధానాన్నైవమిత్యాహ॥ వికారేత్యా
దినా॥ తత్ప్రకృతవచనే మయడితి తదితి ప్రథమాసమర్థాచ్ఛబ్దాత్ ప్రాచుర్యవిశిష్టస్య ప్రకృత్యర్థస్య ప్రస్తుతస్య ఏ

చనేఽభిధానే గమ్యమానే మయట్ప్రత్యయో భవతీతి సూత్రార్థః॥ అత్ర వచనగ్రహణాత్ ప్రకృతస్య ప్రాచుర్యవైశిష్ట్యసిద్ధిః, తాదృశస్య లోకే మయటోఽభిధానాత్ యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి, అత్ర హ్యన్నం ప్రచురమస్మిన్నిత్యన్నశబ్దః ప్రథమాసమర్థః తస్మాన్మయట్ యజ్ఞస్య ప్రకృత్యర్థాన్నప్రాచుర్యవాచిత్వం దృశ్యతే న శుద్ధప్రకృతవచన ఇతి ధ్యేయం॥

౧౪॥ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇతి మత్వా వ్యాచష్టే॥ ఇతశ్చేతి॥ తచ్చానుక్తం బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణం పూర్వముక్తం॥ ... ... *

౧౫॥ ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే లింగముక్త్వా ప్రకరణమాహ॥ మాంత్రేతి॥ యస్మాదేవం ప్రకృతం తస్మాన్మాంత్రవర్ణి

[illegible]వికారవిషయ ఏవాయమానందమయశబ్ద ఇతి చేత్, న, ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటః స్మరణాత్ ప్రకృతవచనే మయడితి హి ప్రచురతాయామపి మయట్ స్మర్యతే, యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇత్యన్నప్రచుర ఉచ్యతే, ఏవమానందప్రచురం బ్రహ్మ ఆనందమయ శబ్దేనోచ్యతే। ఆనందప్రచురత్వం చ బ్రహ్మణో మనుష్యత్వాదారభ్యోత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్ స్థానే శతగుణ ఆనంద ఇత్యుక్త్వా బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణాత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థే మయట్॥ ... ... *

సూ।౧౪।తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ।

ఇతశ్చ ప్రాచుర్యార్థే మయట్ యస్మాదానందహేతుత్వం బ్రహ్మణో వ్యపదిశతి శ్రుతిః 'ఏష హ్యేవానందయాతి' ఆనందయతీత్యర్థః; యో హ్యన్యానానందయతి స ప్రచురానంద ఇతి ప్రసిద్ధం భవతి । యథా లోకే యోఽన్యేషాం ధనికత్వమాపాదయతి స ప్రచురధన ఇతి గమ్యతే తద్వత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటస్సంభవాదానందమయః పర ఏవాత్మా॥ ... ... *

సూ।౧౫।మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే।

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మా యస్మాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మిత్యుపక్రమ్య 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యస్మిన్మంత్రే యత్ప్రకృతం బ్రహ్మ ప్రకృతం సత్యజ్ఞానానంతవిశేషణైర్నిర్ధారితం, యస్మాదాకాశాదిక్రమేణ స్థావరజంగమాని భూతాన్యజాయంత, యచ్చ భూతాని సృష్ట్వా తాన్యనుప్రవిశ్య గుహాయామవస్థితం సర్వాంతరం, యస్య విజ్ఞానాయాన్యోఽంతర ఆత్మేతి ప్రక్రాంతం తన్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మేహ గీయతే అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ ఇతి। మంత్రబ్రాహ్మణయోశ్చైకార్థత్వం యుక్తం అవిరోధాత్, అన్యథా హి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే స్యాతాం, న చాన్నమయాదిభ్య ఇవానందమయాదన్యోఽంతర ఆత్మాభిధీయతే, ఏతన్నిష్ఠైవ చ 'సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మా॥ ... ... *

సూ।౧౬॥ నేతరోఽనుపపత్తేః॥

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మా నేతరః । ఇతర ఈశ్వరాదన్యస్సంసారీ జీవ ఇత్యర్థః। న జీవ ఆనందమయశబ్దేనాభిధీయతే। కస్మాత్, అనుపపత్తేః। ఆనందమయం హి ప్రకృత్య శ్రూయతే 'సోఽకామయత బ

కమేవ బ్రహ్మ ఆనందమయవాక్యే గీయత ఇతి యోజనా। నను మంత్రోక్తమేవాత్ర గ్రాహ్యమితి కుతో నిర్బంధ ఇత్యత ఆహ॥ మంత్రేతి॥ బ్రాహ్మణస్య మంత్రవ్యాఖ్యానత్వాదుపాయత్వమస్తి మంత్రస్యోపేయః తదిదముక్తం॥ అవిరోధాదితి॥ తయోరుపాయోపేయభావేనావిరోధాదిత్యర్థః। తర్హ్యన్నమయాదీనామపి మాంత్రవర్ణికబ్రహ్మత్వం స్యాదిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ కించ భృగవే పిత్రా వరుణేనోపదిష్టా భృగువల్లీ పంచమపర్యాయస్థానందే ప్రతిష్ఠితా అతః స్థానన్యాయేన తదేకార్థబ్రహ్మవల్ల్యా ఆనందమయే నిష్ఠేత్యాహ। ఏతన్నిష్ఠైవేతి। ... ... *

౧౬॥ స ఈశ్వరః తపః సృష్ట్యాలోచనమతప్యత కృతవానిత్యర్థః, అభిధ్యానం కామనా, బహు స్యామిత్యవ్యతిరేకః॥

౧౭॥అధికారే ప్రకరణే, తఆనందమయోరసః।ననులబ్ధృలబ్ధవ్యభావేఽప్యభేదఃకింనస్యాదిత్యత ఆహ॥నహీలబ్ధైవేతి॥ననులబ్ధృలబ్ధవ్యయోర్భేదస్యావశ్యకత్వే శ్రుతిస్మృత్యోర్బాధస్స్యాదిత్యాశంకతే॥ కథమితి।యావతాయతఃత్వమేత్యుక్తం।అతఃశ్రుతిస్మృతీకథమిత్యన్వయః। ఉక్తాంశమంగీకరోతి ॥ బాధమితి॥తస్యాత్మన ఏవాత్మనాలభ్యత్వోక్తిబాధోఽభేదాదిత్యాశంక్యకల్పితభేదాన్నబాధ ఇత్యాహ॥తథాపీతి॥అభేదేఽపీత్యర్థః।లౌకికఃభ్రమఃఆత్మనఃస్వాజ్ఞానజభ్రమేణ దేహాద్యభిన్నస్యభేదభ్రాంత్యా పరమాత్మనోజ్ఞేయత్వామ్యుక్తిరిత్యర్థః।అన్వేష్టవ్యో దేహాదిభ్యో వివిక్తతయాజ్ఞేయఃవివేకజ్ఞానేనలబ్ధవ్యఃసాక్షాత్కర్తవ్యఃతదర్థంశ్రోతవ్యఃవిజ్ఞానంనిదిధ్యాసనంసాక్షాత్కారోవా శ్రుత్యంతరస్థానువాదాదపౌనరుక్త్యం।ననుభేద స్వ. త్వేవాస్తు తత్రాహ॥ప్రతిషిధ్యత ఇతి॥ అత ఈశ్వరాద్ద్రష్టాజీవోఽన్యోనాస్తి చేత్ జీవాభేదాదీశ్వరస్యాపిమిథ్యాత్వం

హుస్యాంప్రజాయేయేతి సతపోతప్యత సతపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదంకించేతి। తత్ర ప్రాక్శరీరాద్యుత్పత్తేరభిధ్యానేనసృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టురవ్యతిరేకస్సర్వవికారసృష్టిశ్చనపరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రోపపద్యతే॥ ... ... *

సూ॥౧౭॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥

ఇతశ్చనానందమయస్సంసారీయస్మాదానందమయాధికారే 'రసో వై సః రసగ్ం హ్యేవాయంలబ్ధ్వానందీభవతీ'తిజీవానందమయాభేదేనవ్యపదిశతి।నహిలబ్ధైవలబ్ధవ్యో భవతి। కథంతర్హ్యాత్మాఽన్వేష్టవ్యః 'ఆత్మలాభాన్నపరంవిద్యత'ఇతిచశ్రుతిస్మృతీ యావతానలబ్ధైవలబ్ధవ్యోభవతీత్యుక్తం। బాఢంతథాప్యాత్మనోఽప్రచ్యుతాత్మభావస్యైవసతస్తత్త్వానవబోధనిమిత్తోమిథ్యైవదేహాదిష్వనాత్మస్వాత్మత్వనిశ్చయోలౌకికోదృష్టః, తేనదేహాదిభూతస్యాత్మనోఽప్యాత్మాఽనన్విష్టోఽన్వేష్టవ్యోఽలబ్ధోలబ్ధవ్యోఽశ్రుతశ్శ్రోతవ్యోఽమతోమంతవ్యోఽవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతవ్య ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశ ఉపపద్యతే।ప్రతిషిధ్యత ఏవతుపరమార్థతస్సర్వజ్ఞాత్పరమేశ్వరాదన్యోద్రష్టాశ్రోతావా 'నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టే'త్యాదినాపరమేశ్వరస్త్వవిద్యాకల్పితాచ్ఛారీరాత్కర్తుర్భోక్తుర్విజ్ఞానాఖ్యాదన్యః, యథామాయావినశ్చర్మఖడ్గధరాత్ సూత్రేణాకాశమధిరోహతస్సఏవమాయావీపరమార్థరూపోభూమిష్ఠోఽన్యః। యథావాఘటాకాశాదుపాధిపరిచ్ఛిన్నాదనుపాధిపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోఽన్యః। ఈదృశంచవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మభేదమాశ్రిత్యనేతరోనుపపత్తేర్భేదవ్యపదేశాచ్చేత్యుక్తం॥ ... ... *

సూ॥౧౮॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా ॥

ఆనందమయాధికారేచ 'సోఽకామయత బహుస్యాంప్రజాయేయే'తి కామయితృత్వనిర్దేశాన్నానుమానికమపిసాంఖ్యపరికల్పితమచేతనంప్రధానమానందమయత్వేనకారణత్వేనవాఽపేక్షితవ్యం।ఈక్షతేర్నాశబ్దమితినిరాకృతమపిప్రధానంపూర్వసూత్రోదాహృతాం కామయితృత్వశ్రుతిమాశ్రిత్యప్రసంగాత్పునర్నిరాక్రియతే గతిసామాన్యప్రదర్శనాయ॥ ... ... *

కల్పితస్యాదత ఆహ॥పరమేశ్వర ఇతి ॥ అవిద్యాప్రతిబింబత్వేన కల్పితాజ్జీవాచ్చిన్మాత్ర ఈశ్వరఃపృథక్ తిష్ఠతీతినమిథ్యాత్వం।కల్పితస్యాధిష్ఠానాభేదేఽప్యధిష్ఠానస్యతతోభేదాదిత్యత్రదృష్టాంతమాహ॥యథేతి॥ సూత్రాగ్రూఢస్స్వతోఽపిమిథ్యానజీవ ఇత్యరుచ్యాభేదమాత్రమిథ్యాత్వే దృష్టాంతమాహ॥ యథా వేతి॥ ననుసూత్రబలాద్భేదస్సత్య ఇత్యత ఆహ॥ఈదృశంచేతి ॥ కల్పితమేవేత్యర్థః। సూత్రే భేదస్సత్య ఇతిపదాభావాత్తదనన్యత్వాదిసూత్రగాచ్ఛ్రుత్యనుసారాచ్చేతిభావః॥ *

౧౮॥నన్వానందాత్మకసత్త్వప్రచురంప్రధానమానందమయమస్తు తత్రాహ॥ 'కామాచ్చేతి॥ అనుమానగమ్యమానుమానం। పునరుక్తిమాశంక్యాహ॥ ఈక్షతేరితి॥ ... ... *

౧౯॥అస్మిన్నితి ॥ విషయసప్తమీ, ఆనందమయవిషయకబోధవతోజీవస్యతద్యోగం యస్మాచ్ఛాస్తితస్మాన్నప్రధాన

మితి యోజనా। జీవస్య ప్రధానయోగో ऽస్తీత్యత ఆహ। తదాత్మనేతి॥ జీవస్య జీవాభేదో ऽస్తీత్యత ఆహ॥ ముక్తిరితి॥ అదృశ్యే స్థూలప్రపంచశూన్యే ఆత్మసంబంధ్యాత్మ్యం లింగశరీరం తద్రహితే। నిరుక్తం శబ్దః కథ్యం తద్భిన్నే। నిశ్శేషలయస్థానం నిలయనం మాయా తచ్ఛూన్యే। బ్రహ్మణ్యభయం యథా స్యాత్తథా యదైవ ప్రతిష్ఠాం మనసః ప్రకృష్టాం వృత్తిమేష విద్వాన్ లభతే అథ తదైవ అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః। ఉత్ అపి అరమల్పం అల్పమప్యంతరం భేదం యదైవైష పశ్యతి అథ తదా తస్య భయమితి యోజనా। ఇదం వృత్తికారమతం దూషయతి॥ ఇదం త్వితి॥ ఇహ పదవ్యాఖ్యాయాం వికారార్థే మయటి బుద్ధిస్థే సత్యకస్మాత్కారణం వినా ఏకప్రకరణస్థస్య మయటః పూర్వం వికారార్థకత్వం, అంతే ప్రాచుర్యార్థకత్వమిత్యర్ధజరతీయం కథమివ కేన న్యాయేన ఆశ్రీయత ఇతి వక్తవ్యమిత్యన్వయః। ప్రశ్నం మత్వా శంకతే॥ మాంత్రేతి॥

సూ॥ ౧౯॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥

ఇతశ్చ న ప్రధానే జీవే వా ఆనందమయశబ్దః, యస్మాదస్మిన్నానందమయే ప్రకృత ఆత్మని ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య। తద్యోగం శాస్తి తదాత్మనా యోగస్తద్యోగః తద్భావాపత్తిర్ముక్తిరిత్యర్థః। తద్యోగం శాస్తి శాస్త్రం। 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే ऽనాత్మ్యే ऽనిరుక్తే ऽనిలయనే ऽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సో ऽభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి' ఇతి। ఏతదుక్తం భవతి యదైతస్మిన్నానందమయే ऽల్పమప్యంతరమతాదాత్మ్యరూపం పశ్యతి తదా సంసారభయాన్న నివర్తతే। యదా త్వేతస్మిన్నానందమయే నిరంతరం తాదాత్మ్యేన ప్రతితిష్ఠతి తదా సంసారభయాన్నివర్తత ఇతి; తచ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే న ప్రధానపరిగ్రహే జీవపరిగ్రహే వా, తస్మాదానందమయః పరమాత్మేతి సిద్ధం। ఇదం త్విహ వక్తవ్యం 'స వా ఏష పురుషో ऽన్నరసమయః' 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యో ऽంతర ఆత్మా ప్రాణమయః' 'తస్మాదన్యో ऽంతర ఆత్మా మనోమయః' 'తస్మాదన్యో ऽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయ' ఇతి చ వికారార్థే మయట్ప్రవాహే సత్యానందమయ ఏవాకస్మాదర్ధజరతీయన్యాయేన కథమివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం బ్రహ్మవిషయత్వం చాశ్రీయత ఇతి। మాంత్రవర్ణికబ్రహ్మాధికారాదితి చేన్న, అన్నమయాదీనామపి తర్హి బ్రహ్మత్వప్రసంగః। అత్రాహ యుక్తమన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వం తస్మాత్తస్మాదాంతరస్యాంతరస్యాన్యస్యాన్యస్యాత్మన ఉచ్యమానత్వాత్, ఆనందమయాత్తు న కశ్చిదన్యో ऽంతర ఆత్మోచ్యతే। తేనానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, అన్యథా ప్రకృతహానాऽప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాదితి। అత్రోచ్యతే, యద్యప్యన్నమయాదిభ్య ఇవ ఆనందమయాదన్యో ऽంతర ఆత్మేతి న శ్రూయతే, తథాపి నానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, యత ఆనందమయం ప్రకృత్య శ్రూయతే 'తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇతి। తత్ర యద్బ్రహ్మ మంత్రవర్ణే ప్రకృతం 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ' ఇతి తదిహ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే తద్విజిజ్ఞాపయిషయైవ అన్నమయాదయ ఆనందమయపర్యంతాః పంచ కోశాః కల్ప్యంతే తత్ర కుతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియా

ప్రసంగః। అత్రాహ్యుత్తరం। కిమాంతర ఇతి న శ్రూయతే కిం వా వస్తుతో ऽప్యాంతరం బ్రహ్మ న శ్రూయత ఇతి వికల్ప్య ఆద్యమంగీకరోతి॥ అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా॥ వికారప్రాయపాఠానుగృహీతమయట్ శ్రుతేః సావయవత్వలింగాచ్చేత్యాహ॥ యత ఇతి॥ ఇష్టార్థదర్శనజం సుఖం ప్రియం, లబ్ధ్వా మోదః, స చాభ్యాసాత్ ప్రకృష్టః ప్రమోదః, ఆనందస్తు కారణం। బింబచైతన్యమాత్మా, శిరఃపుచ్ఛయోర్మధ్యకాయః బ్రహ్మ శుద్ధమితి శ్రుత్యర్థః। ద్వితీయం ప్రత్యాహ॥ తత్ర యదితి॥ యన్మంత్రే ప్రకృతం గుహానిహితత్వేన సర్వాంతరం బ్రహ్మ తదిహ పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తస్యైవ విజ్ఞాపనేచ్ఛయా పంచకోశరూపా గుహాః ప్రపంచితాః, తత్ర తాత్పర్యం నాస్తీతి వక్తుం కల్ప్యంత ఇత్యుక్తం। ఏవం పుచ్ఛవాక్యే ప్రకృతస్య ప్రధానబ్రహ్మణః పరేసతి న ప్రకృతహాన్యాదిదోష ఇత్యర్థః। బ్రహ్మణః ప్రధానత్వం పుచ్ఛశ్రుతివిరుద్ధమితి శం

కతే॥నన్వితి॥అత్ర బ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రకృతస్య ప్రధాన బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానే సతి పుచ్ఛశబ్దవిరోధప్రాప్తావేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమచరమశ్రుతశబ్దయో రాద్యస్యానుపసంజాతవిరోధినో బలీయస్త్వాత్ పుచ్ఛశబ్దేన ప్రాప్తగుణత్వస్య బాధ ఇతి మత్వాహ॥ ప్రకృతత్వాదితి॥ ప్రకరణస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ॥నన్వితి॥ ఏకస్యైవ గుణత్వం ప్రధానత్వం చ విరుద్ధమిత్యాహ॥ అతో బ్రూయత ఇతి॥ తత్ర విరోధపరిహారాయాన్యతరస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మస్వీకారే పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మస్వీకార్యమిత్యాహ ॥ అన్యతరేతి॥ వాక్యశేషాచ్చైవమిత్యాహ॥అపిచేతి॥ తత్తత్ర బ్రహ్మణి శ్లోకోఽపీత్యర్థః॥ పుచ్ఛశబ్దస్య గతిం పృచ్ఛతి॥ కథం పునరితి॥ త్వయాపి పుచ్ఛశబ్దస్య ముఖ్యార్థో వక్తుమశక్యః బ్రహ్మణ ఆనందమయలాంగూలత్వాభావాత్ పుచ్ఛస్పృష్టిలక్షణాయాం చాధారత్వలక్షణాయుక్తా ప్రతిష్ఠాపదయోగాత్, బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థలాభాచ్చ। తత్త్వయ్యేవ బ్రహ్మణ స్యావయవలక్షకత్వాదిత్యాహ॥ నైష దోష ఇతి॥ పుచ్ఛమిత్యాధారత్వమాత్రముక్తం ప్రతిష్ఠేత్యేకనీడత్వం ఏకం ...

ప్రసంగః। నన్వానందమయస్యావయవత్వేన బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే। అన్నమయాదీనామివేదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాది, తత్ర కథం బ్రహ్మణః స్వప్రధానత్వం శక్యం విజ్ఞాతుం ప్రకృతత్వాదితి బ్రూషః॥ నన్వానందమయావయవత్వేనాపి బ్రహ్మణి విజ్ఞాయమానే న ప్రకృతత్వం హీయత ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వాదితి। అతో బ్రూయతే తథా సతి తదేవ బ్రహ్మానందమయః ఆత్మావయవీ తదేవ చ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠావయవ ఇత్యసామంజస్యం స్యాత్। అన్యతరపరిగ్రహే తు యుక్తం బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యత్రైవ బ్రహ్మనిర్దేశ ఆశ్రయితుం బ్రహ్మశబ్దసంయోగాన్నానందమయవాక్యే బ్రహ్మశబ్దసంయోగాభావాత్। అపిచ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వేదముచ్యతే 'తదప్యేష శ్లోకో భవతి అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదు'రితి। అస్మింశ్చ శ్లోకే అననుకృష్యానందమయం బ్రహ్మణ ఏవ భావాభావవేదనయోర్గుణదోషాభిధానాద్గమ్యతే బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఏవ స్వప్రధానత్వమితి। న చానందమయస్యాత్మనో భావాభావశంకా యుక్తా ప్రియమోదాదివిశేషణస్యానందమయస్య సర్వలోకప్రసిద్ధత్వాత్ కథం పునః స్వప్రధానం సద్బ్రహ్మ ఆనందమయస్య పుచ్ఛత్వేన నిర్దిశ్యతే బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి। నైష దోషః పుచ్ఛవత్పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా పరాయణమేకనీడం లౌకికస్యానందజాతస్య బ్రహ్మానంద ఇత్యేతదనేన వివక్ష్యతే నావయవత్వం। 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి శ్రుత్యంతరాత్। అపిచానందమయస్య బ్రహ్మత్వే ప్రియాద్యవయవత్వేన సవిశేషం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం। నిర్విశేషం తు బ్రహ్మ వాక్యశేషే శ్రూయతే వాఙ్మనసయోరగోచరత్వాభిధానాత్, 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనే'తి। అపిచ ఆనందప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖాస్తిత్వమపి గమ్యతే ప్రాచుర్యస్య లోకే ప్రతియోగ్యల్పతాపేక్షత్వాత్। తథా చ సతి 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి భూమ్ని బ్రహ్మణి తద్వ్య

స్యంకిడం అధిష్ఠానం సోపాదానస్య జగత ఇత్యర్థః। నను వృత్తికారగ్రంథేఽపి తైత్తిరీయకవాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమిష్టం, తత్ర కిముదాహరణభేదేనేత్యాశంక్యాహ ॥అపిచేతి॥ యత్ర సవిశేషత్వం తత్ర వాఙ్మనసగోచరత్వమితి వ్యాప్తేరత్ర వ్యాపకాభావోక్త్యా నిర్విశేషముచ్యత ఇత్యాహ ॥ నిర్విశేషమితి ॥ నివర్తంతే అశక్తా ఇత్యర్థః। సవిశేషస్య స్వరూపత్వాదభయం చాయుక్తం, అతో నిర్విశేషజ్ఞానార్థం పుచ్ఛవాక్యమేవోదాహరణమితి భావః। ప్రాచుర్యార్థకమయటా సవిశేషోక్త్యా నిర్విశేషశ్రుతిబాధ ఉక్తః। దోషాంతరమాహ ॥ అపిచేతి ॥ ప్రత్యయార్థత్వేన ప్రధానస్య ప్రాచుర్యస్య ప్రకృత్యర్థోఽపి విశేషణం, విశేషణస్య యః ప్రతియోగి విరోధినస్తస్యాల్పత్వమపేక్షతే యథా ప్రచురమోఽగ్రామ ఇతి సూత్రాల్పత్వం। అస్తు కో దోష స్తత్రాహ ॥ తథా చేతి ॥ ప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యే త్వయం దోషో నాస్తి, ప్రచురప్రకాశః సవితేత్యత్ర తమసోఽల్పస్యాప్యభావాత్ పరం త్వానందమయపదస్య ప్రచురానందే లక్షణాదోషస్స్యాదితి మంతవ్యం। కించ భిన్నత్వాద్ఘట వన్న

బ్రహ్మేత్యాహ॥ ప్రతిశరీరమితి॥ నన్వభ్యస్యమానానందపదం లక్షణయానందమయపరమిత్యభ్యాససిద్ధిరిత్యత ఆహ॥ యది చేతి॥ ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే సత్యానందపదస్య తత్పరత్వజ్ఞానాదభ్యాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ తన్నిర్ణయ ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి భావః। అయమభ్యాసః పుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ ఉపసంక్రమణం బాధః। నను స య ఏవంవిదితి బ్రహ్మవిదం ప్రక్రమ్యోపసంక్రమణవాక్యేన ఫలం నిర్దిశ్యతే తత్ప్రాప్యబ్రహ్మత్వేన సిద్ధ్యతీతి శంకతే॥ నన్వితి॥ ఉపసంక్రమణం ప్రాప్తిరిత్యంగీకృత్య విశిష్టప్రాప్త్యుక్త్యా విశేషణప్రాప్తిః ఫలమిత్యాహ॥ నైష దోష ఇతి॥ జ్ఞానేన కోశానాం బాధస్తదితసిద్ధాంతే బాధావధి ప్రత్యగానందలాభోఽర్థాదుక్తః ఉత్తరశ్లోకేన స్ఫుటీకృత ఇత్యాహ॥ తదపీతి॥ తదపేక్షత్వాదితి కా

తదుక్తాభావశ్రుతిరుపపద్యేత ప్రతిశరీరం చ ప్రియాదిభేదాదానందమయస్యభిన్నత్వం, బ్రహ్మతు న ప్రతిశరీరం భిద్యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యానంత్యశ్రుతేః, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'తి శ్రుత్యంతరాత్ । న చానందమయస్యాభ్యాసశ్శ్రూయతే, ప్రాతిపదికార్థమాత్రమేవ హి సర్వత్రాభ్యస్యతే 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్' 'సైషానందస్య మీమాంసా భవతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనే'తి 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి చ। యది చానందమయశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయత్వం నిశ్చితం భవేత్తత ఉత్తరేష్వానందమాత్రప్రయోగేష్వప్యానందమయాభ్యాసః కల్ప్యేత, న త్వానందమయస్య బ్రహ్మత్వమస్తి ప్రియశిరస్త్వాదిభిర్హేతుభిరిత్యవోచామ తస్మాచ్ఛ్రుత్యంతరే 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'త్యానందప్రాతిపదికస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా'దితి బ్రహ్మవిషయః ప్రయోగో న త్వానందమయాభ్యాస ఇత్యవగంతవ్యం । యస్త్వయం మయడంతస్యైవానందశబ్దస్యాభ్యాసః 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి న తస్య బ్రహ్మవిషయత్వమస్తి వికారాత్మనామేవాన్నమయాదీనామనాత్మనాముపసంక్రమితవ్యానాం ప్రవాహే పతితత్వాత్ । నన్వానందమయస్యోపసంక్రమితవ్యస్యాన్నమయాదివదబ్రహ్మత్వే సతి నైవ విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలం నిర్దిష్టం భవేత్ నైష దోషః। ఆనందమయోపసంక్రమణనిర్దేశేనైవ విదుషః పుచ్ఛప్రతిష్ఠాభూతబ్రహ్మప్రాప్తేర్నిర్దిష్టత్వాత్ 'తదప్యేష శ్లోకో భవతి యతో వాచో నివర్తంతే'ఇత్యాదినా చ ప్రపంచ్యమానత్వాత్ యత్త్వానందమయసన్నిధానే 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తీయం శ్రుతిరుదాహృతా సా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యనేన సన్నిహితతరేణ బ్రహ్మణా సంబధ్యమానా నానందమయస్య బ్రహ్మతాం బోధయతి తదపేక్షత్వాచ్చోత్తరగ్రంథస్య 'రసో వై స'ఇత్యాదేర్నానందమయవిషయతా నను 'సోఽకామయతే'తి బ్రహ్మణి పుల్లింగనిర్దేశో నోపపద్యతే । నాయం దోషః । 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్ర పుల్లింగేనాప్యాత్మశబ్దేన బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ । యా తు 'భార్గవీ వారుణీ విద్యా' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి తస్యాం మయడశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానందస్య బ్రహ్మత్వం । తస్మాదణుమాత్రమపి విశేషమనాశ్రిత్య న స్వత ఏవ ప్రియశిరస్త్వాది బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే, న చేహ సవిశేషం బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషితం వాఙ్మనసగోచరాతిక్రమణశ్రుతేః। తస్మాదన్నమయాదిష్వివ ఆనందమయేఽపి వికారార్థ ఏవ మయడ్విజ్ఞేయో న ప్రాచుర్యార్థః। సూత్రాణి

మయడిత్యపుచ్ఛబ్రహ్మవిషయత్వాదిత్యర్థః। యదుక్తం పంచమస్థానస్థత్వాదానందమయో బ్రహ్మేతి సమాప్తా భృగువల్లి వదితి తత్రాహ॥ యత్త్వితి॥ యాత్విత్యర్థః। మయట్శ్రుత్యా సావయవత్వాదిలింగేన చ స్థానం బాధ్యమితి భావః । గోచరాతిక్రమో గోచరత్వాభావః। పూర్వమీక్షతేః సంశయాభావాదితి యుక్త్యా ప్రాయపాఠో న నిశ్చాయక ఇత్యుక్తం । తర్హి అత్ర పుచ్ఛపదస్యాధారావయవయోర్లక్షణాసామ్యాత్ సంశయోఽస్తీత్యవయవప్రాయపాఠో నిశ్చాయక ఇతి పూర్వాధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యభావేన పూర్వపక్షయతి॥ పుచ్ఛశబ్దాదితి॥ తథా చ ప్రత్యుదాహరణసంగతిః పూర్వపక్షే స

గుణోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణప్రమితిః ఫలం వేదాంతవాక్యసమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, సూత్రస్థానందమయపదేన తద్వాక్యస్థం బ్రహ్మపదం లక్ష్యతే। విక్రియతేఽనేనేతి వికారోఽవయవః ప్రాయాపత్తిరితి అవయవప్రమస్యబుద్ధౌ ప్రాప్తిరిత్యర్థః। అత్రాపి ప్రకృతస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానార్థం కోశాఃపఠిత్వేన కల్ప్యంతే నాత్ర తాత్పర్యమస్తి తథాఽఽనందమయస్యాపి అవయవాంతరోక్త్యనంతరం కస్మింశ్చిత్పుచ్ఛే వక్తవ్యే ప్రకృతం బ్రహ్మ పుచ్ఛపదేనోక్తం తస్యానందమయాధారత్వే నావశ్యం వక్తవ్యత్వాదిత్యర్థః॥ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ* తస్య బ్రహ్మణస్సర్వకార్యహేతుత్వవ్యపదేశాత్ ప్రియాదివిశిష్టత్వాకారేణానందమయస్య జీవస్య కార్యత్వాత్తం ప్రతి శేషత్వం బ్రహ్మణో నయుక్తమిత్యర్థః। *మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే* 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మితి, యస్య జ్ఞానాన్ముక్తిరుక్తా యచ్చ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి మంత్రోక్తం బ్రహ్మ తదత్రైవ పుచ్ఛవాక్యే గీయతే బ్రహ్మపదసంయోగాత్, నానందమయవాక్య ఇత్యర్థః* నేతరోఽనుపపత్తేః* ఇతర ఆనందమయో జీవోఽత్ర న ప్రతిపాద్యః సర్వస్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః* భేదవ్యపదేశాచ్చ* అయమానందమయో బ్రహ్మ రసం లబ్ధ్వాఽఽనందీభవతీతి, భేదోక్తేశ్చ తస్యాప్రతిపాద్యతేత్యర్థః। ఆనందమయో బ్రహ్మ

ణీత్యేవం వ్యాఖ్యాయాని బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యత్ర కిమానందమయస్యావయవత్వేన వివక్ష్యతే బ్రహ్మ, ఉత స్వప్రధానత్వేనేతి। పుచ్ఛశబ్దాదవయవత్వేనేతి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే॥ *ఆనందమయోఽభ్యాసాత్* ఆనందమయ ఆత్మేత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే। అభ్యాసాత్। 'అసన్నేవ స భవతీ'త్యస్మిన్నిగమనశ్లోకే బ్రహ్మణ ఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమానత్వాత్॥ *వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్* వికారశబ్దోఽవయవశబ్దోఽభిప్రేతః, పుచ్ఛమిత్యవయవశబ్దాన్న స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణ ఇతి యదుక్తం తస్య పరిహారో వక్తవ్యః। అత్రోచ్యతే, నాయం దోషః ప్రాచుర్యాదప్యవయవశబ్దోపపత్తేః। ప్రాచుర్యం ప్రాయాపత్తిరవయవప్రాయే వచనమిత్యర్థః। అన్నమయాదీనాం హి శిర ఆదిషు పుచ్ఛాంతేష్వవయవేషూక్తేషు ఆనందమయస్యాపి శిర ఆదీన్యవయవాంతరాణ్యుక్త్వా అవయవప్రాయాపత్త్యా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాహ నావయవవివక్షయా యత్కారణమభ్యాసాదితి స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణస్సమర్థితం॥ *తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ* ॥సర్వస్య హి వికారజాతస్య సానందమయస్య కారణత్వేన బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే 'ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి, న చ కారణం సద్బ్రహ్మ స్వవికారస్యానందమయస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా అవయవ ఉపపద్యతే। అపరాణ్యపి సూత్రాణి యథాసంభవం పుచ్ఛవాక్యనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపాదకాని ద్రష్టవ్యాని॥ ... ... *

సూ॥౨౦॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥

ఇదమామ్నాయతే "అథ య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకే

తైత్తిరీయకపంచమస్థానస్థత్వాత్। ఆనందవదిత్యాశంక్యాహ * కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా * కామ్యత ఇతి కామ ఆనందః తస్య భృగువల్ల్యాం పంచమస్య బ్రహ్మణస్స్పష్టేనానందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా న కార్యా, వికారార్థకమయడ్విరోధాదిత్యర్థః। భేదవ్యపదేశశ్చేత్సగుణం బ్రహ్మ న వేద్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ * అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి* గుహానిహితత్వేన ప్రతీచ ఏక ఇత్యుపసంహృతే పుచ్ఛవాక్యోక్తే బ్రహ్మణ్యహమేవ పరం బ్రహ్మేతి ప్రబోధవత ఆనందమయస్య యదా హీతి శాస్త్రం బ్రహ్మభావం శాస్తి, అతో నిర్గుణబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థం జీవభేదానువాద ఇత్యభిప్రేత్యాహ। అపరాణ్యపీతి॥ ఇతి సప్తమాధికరణం॥ ... ... *

౨౦॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి ॥ అథ య ఇతి ॥ అథేత్యుపాస్తిప్రారంభార్థః। హిరణ్మయో జ్యోతిర్వికారః, పురుషః పూర్ణోఽపి మూర్తిమానుపాసకైర్దృశ్యతే। మూర్తిమాహ॥ హిరణ్యేతి॥ ప్రణఖో నఖాగ్రం తేన సహేత్యభివిధావాఙ్। నేత్రయోర్విశేషమాహ॥ తస్యేతి॥ కపేర్మర్కటస్య ఆసః పుచ్ఛభాగోఽత్యంతతే

జస్స్యే తత్తుల్యంపుండరీకంయథా, దీప్తిమతోదేవతాస్యపురుషస్యాక్షిణీసద్యోవికసితరక్తాంభోజనయనఇత్యర్థః । ఉపాసనార్థమాదిత్యమండలంస్థానంరూపంచోక్త్వానామకరోతి॥తస్యోదితి॥ఉన్నామనిర్వక్తి॥సఇతి॥ఉదితఉద్గతఃసర్వపాప్మాస్పృష్టఇత్యర్థః । నామజ్ఞానఫలమాహ॥ ఉదేతిహీతి॥ దేవతాస్థానంఆదిత్యమధికృత్యోపాస్త్యుక్త్యనంతరమాత్మానం దేహమధికృత్యాపితదుక్తిరిత్యాహ॥ అథేతి॥ పూర్వత్ర బ్రహ్మపదమానందపదాభ్యాసశ్రుతిముఖ్యత్రిణయాదిబహుప్రమాణవశాన్నిర్గుణనిర్ణయవదత్రాపిసర్వపాప్మాదిబహుప్రమాణవశాజ్జీవోహిరణ్యగర్భఇతిపూర్వసిద్ధాంతదృష్టాంతసంగత్యా పూర్వాధికరణసిద్ధనిర్గుణసమన్వయస్యాపవాదార్థం పూర్వపక్షయతి॥ సంసారీతి ॥ అత్రపూర్వోత్తరపక్షయోర్జీవబ్రహ్మణోరుపాస్తిఃఫలం, అక్షిణీత్యాధారశ్రవణాచ్చసంసారీతిసంబంధః । శ్రుతిమాహ ॥ సఏషఇతి ॥ ఆదిత్యస్థపురుషః, అముష్మాదాదిత్యాదూర్ధ్వగా యే కేచనలోకాస్తేషామీశ్వరో దేవభోగానాంచేత్యర్థః। సఏషోఽక్షిస్థఃపురుష

తతఆప్రణఖాత్సర్వఏవసువర్ణస్తస్య యథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీ, తస్యోదితినామ,సఏషసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదిత ఉదేతిహవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యోయఏవంవేదే'త్యధిదైవతం । అథాధ్యాత్మమపి 'అథ యఏషోఽంతరక్షిణిపురుషోదృశ్యతే' ఇత్యాది । తత్రసంశయః । కింవిద్యాకర్మాతిశయవశాత్ప్రాప్తోత్కర్షఃకశ్చిత్సంసారీసూర్యమండలేచాక్షిణిచ ఉపాస్యత్వేనశ్రూయతే, కింవానిత్యసిద్ధఃపరమేశ్వరఇతి । కింతావత్ప్రాప్తంసంసారీతి, కుతః, రూపవత్త్వశ్రవణాత్। ఆదిత్యపురుషేతావద్ధిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాది రూపముదాహృతం, అక్షిపురుషేఽపితదేవాతిదేశేనప్రాప్యతే 'తస్యైతస్యతదేవరూపం యదముష్యరూప'మితి।నచపరమేశ్వరస్యరూపవత్త్వంయుక్తం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మితిశ్రుతేః । ఆధారశ్రవణాచ్చ 'యఏషోఽంతరాదిత్యేయఏషోఽంతరక్షిణి' । నహ్యనాధారస్యస్వమహిమప్రతిష్ఠస్యసర్వవ్యాపినఃపరమేశ్వరస్యాధారఉపదిశ్యేత 'సభగవఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠిత'ఇతి'స్వేమహిమ్ని'తి 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్య'ఇతిచశ్రుతీభవతః । ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రుతేశ్చ । 'సఏషఏచాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేదేవకామానాంచే'త్యాదిత్యపురుషస్యైశ్వర్యమర్యాదా 'సఏషఏచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేమనుష్యకామానాంచే'త్యక్షిపురుషస్య । నచపరమేశ్వరస్యమర్యాదావదైశ్వర్యం యుక్తం। 'ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాలఏష సేతుర్విధరణఏషాంలోకానామసంభేదాయే'త్యవిశేషశ్రుతేః । తస్మాన్నాదిత్యాక్ష్యోరంతః పరమేశ్వరఇత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః, అంతస్తద్ధర్మోపదేశాదితి 'యఏషోఽంతరాదిత్యేయఏషోఽంతరక్షిణీ'తిచ శ్రూయమాణఃపురుషఃపరమేశ్వరఏవనసంసారీ । కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్ ।తస్యహిపరమేశ్వరస్యధర్మాఇహోపదిష్టాఃతద్యథా 'తస్యోదితినామే'తిశ్రావయిత్వా 'తస్యాదిత్యపురుషస్యనామసఏషసర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదిత'ఇతిసర్వపాప్మాపగమేనసర్వక్తి, తదేవచకృతనిర్వచనంనామాక్షిపురుషస్యాప్యతిదిశతి 'యన్నామతన్నామే'తి । సర్వపాప్మాపగమశ్చ

పతస్మాదధస్తనాయేలోకాయేచమనుష్యకామాభోగాస్తేషామీశ్వరఇతిమర్యాదాశ్రూయతే । అతఃశ్రుతేశ్చసంసారీత్యర్థః। ఏషసర్వేశ్వరఇత్యవిశేషశ్రుతేరితిసంబంధః। భూతాధిపతిర్యమః, భూతపాలఇంద్రాదిశ్చఏషఏవ । కించ జలానామసంకరాయలోకేవిధారకోయథా సేతురేవమేషాంలోకానాంవర్ణాశ్రమాదీనాంమర్యాదాహేతుత్వాత్సేతురేషఏవ, అతస్సర్వేశ్వరఇత్యర్థః। సూత్రంవ్యాచష్టే॥ యఏషఇతి ॥ యద్యప్యేకస్మిన్వాక్యేప్రథమశ్రుతానుసారేణచరమంనేయం, తథాప్యత్ర ప్రథమశ్రుతంరూపవత్త్వంనిష్ఫలంధ్యానార్థమీశ్వరేనేతుంశక్యంచ సర్వపాపాసంగిత్వాద్యాదికంతుసఫలంజీవేనేతుమశక్యంచేతిప్రబలం నచ 'నహవైదేవాన్పాపంగచ్ఛతీ'తి శ్రుతేరాదిత్యజీవస్యాపిపాపాస్పృష్టత్వంసంభావ్యం । శ్రుతేరధునాకర్మానధికారిణాందేవానాంక్రియమాణపాపాసంబంధేతత్ఫలాస్పర్శేవా తాత్పర్యాత్ తేషాంసంచితపాపాభావే క్షీణపుణ్యేషు స్వర్గలోకంపతంతీత్యయోగాదిత్యభిప్రేత్యాహ॥ సర్వ

పాప్మాపగమశ్చ పరమాత్మన ఏవేతి॥ సార్వాత్మ్యమాహ ॥ తథేతి ॥ అత్ర తచ్ఛబ్దితశ్చాక్షుషః పురుష ఉచ్యతే ఋగాద్యపేక్షయా లింగవ్యత్యయః। ఉక్థం శస్త్రవిశేషః। తత్సాహచర్యాత్ సామ స్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్ఛస్త్రం ఋగుచ్యతే, యజుశ్ఛందో యజుః, బ్రహ్మ త్రయో వేదా ఇత్యర్థః॥ పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మక ఇతి॥ ఆధిదైవతమృక్ పృథివ్యంతరిక్షద్యునక్షత్రాదిత్యగతశుక్లభారూపా పంచవిధా శ్రుత్యుక్తా, సామ చాగ్నివాయ్వాదిత్యచంద్రాదిత్యగతాతికృష్ణరూపముక్తం పంచవిధం। అధ్యాత్మం తు ఋక్ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాక్షిస్థశుక్లభారూపా చతుర్విధా, సామ చ ప్రాణచ్ఛాయాత్మమనోఽక్షిగతాతినీలరూపం చతుర్విధముక్తం। ఏవం క్రమేణ ఋక్సామే అనుక్రమ్యాహ శ్రుతిః ॥ తస్యేతి ॥ యా సర్వాత్మకఋక్సామాత్మకౌ గేష్ణావముష్యాదిత్యస్థస్య తావేవాక్షిస్థస్య గేష్ణౌ పర్వణీ ఇత్యర్థః॥ తచ్చేతి॥ ఋక్సామగేష్ణత్వమిత్యర్థః। సర్వగానగేయత్వం లింగాంతరమాహ॥ తద్య ఇతి ॥ తత్తత్ర లోకే ధనస్య సనిర్లాభో యేషాం తే ధనసనయో విభూతిమంత ఇత్య

రమాత్మన ఏవ శ్రూయతే 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదౌ। తథా 'చాక్షుషే పురుషే సైవ ఋక్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మే'త్యృక్సామాద్యాత్మకతాం నిర్ధారయతి, సా చ పరమేశ్వరస్యోపపద్యతే సర్వకారణత్వాత్ సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః। పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మకే చాధిదైవతమృక్సామే వాక్ప్రాణాద్యాత్మకే చాధ్యాత్మమనుక్రమ్యాహ తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్ణావిత్యధిదైవతం తథాధ్యాత్మమపి 'యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణా'వితి। తచ్చ సర్వాత్మకత్వే సత్యేవోపపద్యతే 'తద్య ఇమే వీణాయాం గాయంత్యేతం తే గాయంతి తస్మాత్తే ధనసనయ' ఇతి చ లౌకికేష్వపి గానేష్వస్యైవ గీయమానత్వం దర్శయతి। తచ్చ పరమేశ్వరపరిగ్రహ ఏవ ఘటతే। "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా। తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవ"మితి భగవద్గీతావచనాత్ లోకకామేశితృత్వమపి నిరంకుశం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరం గమయతి। యత్తూక్తం హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరూపవత్త్వశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇత్యత్ర బ్రూమః, స్యాత్ పరమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం। "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద। సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ"తి స్మరణాత్। అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యాది। సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్మైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్యత్వేన నిర్దిశ్యతే 'సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరస' ఇత్యాదినా, తథా హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదినిర్దేశోఽపి భవిష్యతి। యదప్యాధారశ్రవణాన్న పరమేశ్వర ఇతి అత్రోచ్యతే స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠస్యాప్యాధారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో భవిష్యతి సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో వ్యోమవత్సర్వాంతరత్వోపపత్తేః। ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రవణమప్యధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగాపేక్షముపాసనార్థమేవ, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ అక్ష్యాదిత్యయోరంతరుపదిశ్యతే॥ ... ... *

ర్థః॥ నను లోకే రాజానోఽపీయంతే నేశ్వర ఇత్యత ఆహ ॥ యద్యదితి। పశువిత్తాదిర్విభూతిః, శ్రీః కాంతిః, ఊర్జితత్వం బలం, తద్యుక్తం సత్త్వం రాజాదికం మదంశ ఏవేత్యుక్తేస్తద్గానమీశ్వరస్యైవేత్యర్థః। నిరంకుశమనన్యాధీనం, ఏషా విచిత్రరూపా మూర్తిర్మాయా వికృతిర్యా మాయా మయా సృష్టేత్యర్థః। యదుక్తమశబ్దమిత్యాదివాక్యం తన్నైయత్యమిత్యాహ॥

అపి చేతి ॥ తర్హి రూపం కుతస్తత్రాహ ॥ సర్వేతి॥ యత్ర రూపాద్యత్వేనోచ్యతే న తత్ర శ్రుత్యా హ్యస్య సర్వకారణత్వాత్ప్రాప్తం రూపత్వం సర్వకర్మేత్యాదిశ్రుత్యా నిర్దిశ్యత ఇతి యోజనా। మర్యాదానవచ్ఛిన్నైశ్వర్యమీశ్వరస్య నేత్యుక్తం నిరాకరోతి ॥ ఐశ్వర్యేతి॥ అధ్యాత్మాధిదైవతయోర్విభాగః పృథక్ప్రయోగః, తదపేక్షమేవ నత్వైశ్వర్యస్య పరిచ్ఛేదార్థమిత్యర్థః॥ ... ... *

౨౧॥ నను ఉపాస్యోద్దేశేనోపాస్తివిధేర్విధేయక్రియాకర్మణోఽర్చిరాద్యాదిపదస్య తత్సిద్ధిరాదిత్యస్యైవేత్యాశంక్యాహ॥

భేదేతి॥ ఆదిత్యజీవాదీశ్వరస్య భేదోక్తేః శ్రుత్యంతరే జీవాదన్య ఈశ్వరస్సిద్ధ ఇతి సూత్రార్థమాహ॥ అస్తీతి॥ ఆదిత్యేతిష్ఠత రశ్మినిరాసార్థమాదిత్యాదంతర ఇతి। జీవం నిరస్యతి॥ యమితి॥ అశరీరస్య కథం నియంతృత్వం తత్రాహ॥ యస్యేతి॥ అంతర్యామిపదార్థమాహ॥ య ఇతి॥ తస్యానాత్మత్వనిరాసాయాహ॥ ఏష త ఇతి॥ తే తవ స్వరూపమిత్యర్థః। ఆదిత్యాంతరత్వశ్రుతేః సమానత్వాదిత్యర్థః। తస్మాత్పర ఏవాదిత్యాద్యధిష్ఠానగత ఉద్గీథ ఉపాస్య ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణం॥ *

౨౨॥ భవతు రూపవత్త్వాదిదుర్బలలింగానాం పాప్మస్పర్శిత్వాదిభిరవ్యభిచారిబ్రహ్మలింగైరన్యథానయనం, ఇహ త్వాకాశపదశ్రుతేః లింగాద్బలీయసీతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే ప్రత్యాహ॥ ఆకాశస్తల్లింగాదితి॥ ఛాందోగ్యవాక్య

సూ ॥౨౧॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥

అస్తి చాదిత్యాదిశరీరాభిమానిభ్యో జీవేభ్యోఽన్య ఈశ్వరోఽంతర్యామీ 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమంతరో యమయత్యేష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇతి శ్రుత్యంతరే భేదవ్యపదేశాత్। తత్ర హ్యాదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న వేదేతి వేదితురాదిత్యాద్విజ్ఞానాత్మనోఽన్యోఽంతర్యామీతి స్పష్టం నిర్దిశ్యతే 'స ఏవేహాప్యంతరాదిత్యే పురుషో భవితుమర్హతీతి శ్రుతిసామాన్యాత్। తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవేహోపదిశ్యత ఇతి సిద్ధం॥ ... ... *

సూ॥౨౨॥ ఆకాశస్తల్లింగాత్॥

ఛాందోగ్యే ఇదమామనంతి 'అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఇత్యాకాశం ప్రత్యస్తం యంత్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణ'మితి। తత్ర సంశయః। కిమాకాశశబ్దేన పరం బ్రహ్మాభిధీయతే, ఉత భూతాకాశమితి। కుత స్సంశయః। ఉభయత్ర ప్రయోగదర్శనాత్। భూతవిశేషే తావత్సుప్రసిద్ధో లోకవేదయోరాకాశశబ్దః బ్రహ్మణ్యపి క్వచిత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే, యత్ర వాక్యశేషవశాదసాధారణగుణశ్రవణాద్వా నిర్ధారితం బ్రహ్మ భవతి యథా 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా'దితి, 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి చైవమాదౌ, అతస్సంశయః। కిం పునరత్ర యుక్తం భూతాకాశమితి, కుతః, తద్ధి ప్రసిద్ధతరేణ ప్రయోగేణ శీఘ్రం బుద్ధిమారోహతి। న చాయమాకాశశబ్ద ఉభయోస్సాధారణ శ్శక్యో విజ్ఞాతుం, అనేకార్థత్వప్రసంగాత్। తస్మాద్బ్రహ్మణి గౌణ ఏవాకాశశబ్దో భవితుమర్హతి। విభుత్వాదిభిర్హి బహుభిర్ధర్మైస్సదృశమాకాశేన బ్రహ్మ భవతి, న చ ముఖ్యసంభవే గౌణార్థగ్రహణమర్హతి, సంభవతి చేహ ముఖ్యస్యైవాకాశస్య గ్రహణం। నను భూతాకాశపరిగ్రహే వాక్యశేషో నోపపద్యతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిః। నైష దోషః భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాదిక్రమేణ కారణత్వోపపత్తేః। విజ్ఞాయతే హి 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రిత్యాది। జ్యాయస్త్వపరాయణత్వే అపి భూతాంతరాపేక్షయోపపద్యేతే భూతాకాశస్య, తస్మాదాకాశశబ్దేన భూతాకాశస్య గ్రహణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, ఆకాశస్తల్లింగాత్। ఆకాశశబ్దేనేహ బ్రహ్మణో గ్రహణం యుక్తం। కుతః, తల్లింగాత్। పరస్య హి బ్రహ్మణ ఇదం లింగం 'స

ముదాహరతి॥ ఇదమితి॥ శాలావత్యో బ్రాహ్మణో జైవలిం రాజానం పృచ్ఛతి, అస్య పృథివీలోకస్య చాన్యస్య చ క ఆధార ఇతి। రాజా బ్రూతే॥ ఆకాశ ఇతి హోవాచ॥ యదేష ఆకాశ ఆనంద ఇత్యానందత్వస్యాసాధారణస్య శ్రవణాదాకాశో బ్రహ్మేత్యవధారితం। ఆకాశో హ వై నామేత్యత్ర తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషాదితి విభాగః। నిర్వహితా ఉత్పత్తిస్థితిహేతుః, తే నామరూపే, యదంతరా యస్మాద్భిన్నే యత్ప్రకల్పితత్వేన మధ్యస్థ ఇతి వార్థః। అత్ర పూర్వపక్షే భూతాకాశాత్మనోద్గీథోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మత్వేనేతి ఫలం। ఉపాస్యే స్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయోక్తేరాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయః

స్పష్టమత్ర భాష్యం । తేజఃప్రభృతిషు వాయ్వాదేరపి కారణత్వాదేవకారశ్రుతిబాధః । సర్వశ్రుతేశ్చాకాశాతిరిక్తవిషయత్వేన సంకోచస్స్యాదిత్యాహ॥ సత్యం దర్శితమితి ॥ బ్రహ్మణస్తు సర్వాత్మకత్వాత్తస్మాదేవ సర్వమితిశ్రుతిరుపపద్యత ఇతి భావః॥ తథా సర్వలయాధారత్వం సర్వతః శ్రేష్ఠత్వం పరమాశ్రయత్వమిత్యేతాని స్పష్టాని బ్రహ్మలింగానీత్యాహ॥ తథా ఆకాశమిత్యాదినా। శాలావత్యస్య సుతః । దాల్భ్యస్య అపత్యం దాల్భ్యః । లింగాంతరమాహ॥ అపి చేతి॥ దాల్భ్యశ్శాలావత్యో బ్రాహ్మణో రాజా చేతి త్రయః ఉద్గీథవిద్యాకుశలా విచారయామాసుః కిముద్గీథస్య పరాయణమితి । తతస్స్వర్గాదాగతాభిస్స్వర్క్షివిశేషప్రాణేన క్రియమాణోద్గీథస్య స్వర్గ ఏవ పరాయణమితి దాల్భ్యపుత్రేణ ప్రతిష్ఠాదోషేణ శాలావత్యో వదిత్వా స్వర్గస్యాపి కర్మఫలత్వాత్ అనాశ్రయత్వేన హేతురయం లోకః ప్రతిష్ఠేత్యవాచ। తం శాలావత్యస్య సుతం అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామేతి రాజా నిందిత్వా అనంతమేవాకాశం ఉక్తిభూతాకాశోక్త్యా అంతవత్త్వదోషరహితమవస్థాప్యేత్యర్థః । నన్వాకాశోఽనంత ఇతి న శ్రుతమిత్యాశంక్యాహ ॥ తం చేతి ॥ ఉద్గీథ ఆకాశ ఏవేతి సంపాదనాదుద్గీథస్యానంతత్వాదికం న స్వతఃస్వభావః । స ఉద్గీథావయవ ఓంకార ఏవ ఆకాశాత్మకః । పరోవరీయానిత్యాదిగుణైర్గుణత్వేనోక్తః । అతోఽత్ర తావ

త్సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఇతి । పరస్మాద్ధి బ్రహ్మణో భూతానాముత్పత్తిరితి వేదాంతేషు మర్యాదా । నను భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాదిక్రమేణ కారణత్వం దర్శితం । సత్యం దర్శితం। తథాపి మూలకారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిగ్రహాదాకాశాదేవేత్యవధారణం సర్వాణీతి చ భూతవిశేషణం నానుకూలం స్యాత్ । తథా 'ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీ'తి బ్రహ్మలింగం 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణ'మితి చ జ్యాయస్త్వం హ్యనాపేక్షికం పరమాత్మన్యేవైకస్మిన్నామ్నాతం 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య' ఇతి, తథా పరాయణత్వమపి పరమకారణత్వాత్పరమాత్మన్యేవోపపన్నతరం భవతి । శ్రుతిశ్చ 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ రాతేర్దాతుః పరాయణ'మితి । అపి చాంతవత్త్వదోషేణ శాలావత్యస్య పక్షం నిందిత్వా అనంతం కించిద్వక్తుకామేన జైవలినా ఆకాశః పరిగృహీతః, తం చాకాశముద్గీథే సంపాద్యోపసంహరతి 'స ఏష పరోవరీయానుద్గీథస్స ఏషోఽనంత' ఇతి, తచ్చానంత్యం బ్రహ్మలింగం । యత్పునరుక్తం భూతాకాశం ప్రసిద్ధిబలేన ప్రథమతరం ప్రతీయత ఇతి, అత్ర బ్రూమః, ప్రథమతరం ప్రతీతమపి తద్వాక్యశేషగతాన్ బ్రహ్మగుణాన్ దృష్ట్వా న పరిగృహ్యతే । దర్శితశ్చ బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దః 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇత్యాదౌ । తథాకాశపర్యాయవాచినామపి బ్రహ్మణి ప్రయోగో దృశ్యతే 'ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః' 'సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితా' 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' 'ఖం పురాణ'మిత్యేవమాదౌ । వాక్యోపక్రమేఽపి వర్తమానస్యాకాశశబ్దస్య

తతేభ్యో వరీయాన్ శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః॥ పర ఇత్యవ్యయం సకారాంతం వా, పరః కృష్ణమితి ప్రయోగాత్ । పరస్మాత్ సావరేభ్యోఽతిశయేన వరః పరోవరీయానిత్యర్థః। ప్రాథమ్యాచ్ఛ్రుతిత్వాచ్చాకాశశబ్దో బలీయానిత్యుక్తం స్మారయతి ॥ యత్పునరితి॥ ఏవకారసర్వశబ్దానుగృహీతానంత్యాది బహులింగానామనుగ్రహాయ "త్యజేదేకం కులస్యార్థే" ఇతి న్యాయేనైకస్యాః శ్రుతేర్బాధో యుక్త ఇత్యాహ॥ అత్ర బ్రూమ ఇతి ॥ ఆకాశపదాద్భూతస్యైవ ప్రథమప్రతీతిరితి నియమో నాస్తీత్యపి శక్యం వక్తుమిత్యాహ॥ దర్శితశ్చేతి ॥ ఆకాశపదాద్బ్రహ్మార్థస్య బ్రహ్మణోఽపి ప్రథమప్రతీతిరస్తీతి తత్పర్యాయాణాం చ బ్రహ్మణి ప్రయోగప్రాచుర్యాదితి భావః । అక్షరే కూటస్థే వ్యోమన్ వ్యోమ్ని బ్రహ్మణి ఋచో వేదాః సంతి ప్రమాణత్వేన యస్మిన్నక్షరే విశ్వే దేవా అధిష్ఠితా ఇత్యర్థః । ఓంకారాదికమిసుఖం బ్రహ్మ ఖం వ్యాపకమిత్యుపాసీతేతి శ్రుత్యంతరప్రయోగమాహ ॥ ఖం పురాణమితి॥ వ్యాపనాద్బ్రహ్మేత్యర్థః॥ 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి ఛాందోగ్యే, ఓం ఖం బ్రహ్మ ఖం పురాణమితి బృహదారణ్యకశ్రుతిభేదః। కించ తత్రైవ ప్రథమానుసారేణోత్తరం నేయం యత్ర తన్నేతుం

క్యం యత్ర న్యాశక్యం తత్రోత్తరానుసారేణ ప్రథమం నేయమిత్యాహ॥ వాక్యేతి॥ తస్మాదుపాస్యే బ్రహ్మణి వాక్యం సమన్వితమిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ఇత్యష్టమాధికరణం॥ ... ... *

౨౩॥ ఆకాశవాక్యోక్తన్యాయం తదుత్తరవాక్యేఽతిదిశతి * అత ఏవ ప్రాణః * ఉద్గీథప్రకరణమిదమితి జ్ఞాపనార్థముద్గీథ ఇతి భాష్యపదం ఉద్గీథప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యన్వయః। కశ్చిదృషిశ్చాక్రాయణః ప్రస్తోతారమువాచ, హే ప్రస్తోతః యా దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తిమనుగతా ధ్యానార్థం తాం చేదజ్ఞాత్వా మమ విదుషోఽగ్రే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే పతిష్యతీతి। తతో భీతస్స ప్రస్తావప్రచ్ఛ కతమా సా దేవతేతి। ఉత్తరం॥ ప్రాణ ఇతి॥ ప్రాణమభిలక్ష్య సమ్యక్ సంవిశంతి లీయంతే తమభిలక్ష్యోజ్జిహతే ఉత్పద్యంత ఇత్యర్థః। అతిదేశాత్పూర్వవత్సంశయాది ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తం వివృణోతి॥ ప్రాణేతి॥ మనఉపాధికో జీవః, ప్రాణేన బ్రహ్మణా బధ్యతే సుషుప్తావేకీభవతి ప్రాణస్య వాయోః ప్రాణోపేక్షికం తస్య సర్వాసూప

వాక్యశేషవశాదుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా। 'అగ్నిరధీతేఽనువాక' మితి హి వాక్యోపక్రమగతోఽప్యగ్నిశబ్దో మాణవకవిషయో దృశ్యతే। తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మేతి సిద్ధం॥ ... ...*

సూ॥ ౨౩॥ అత ఏవ ప్రాణః॥

'ఉద్గీథే ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'తి। తత్ర సంశయనిర్ణయౌ పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యౌ, 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః' 'ప్రాణస్య ప్రాణ' మితి చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దో దృశ్యతే, వాయువికారే తు ప్రసిద్ధతరో లోకవేదయోః, అత ఇహ ప్రాణశబ్దేన కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః। కిం పునరత్ర యుక్తం వాయువికారస్య పంచవృత్తేః ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తం। తత్ర హి ప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ। నను పూర్వవదిహాపి తల్లింగాద్బ్రహ్మణ ఏవ గ్రహణం యుక్తం ఇహాపి హి వాక్యశేషే భూతానాం సంవేశనోద్గమనం పారమేశ్వరం కర్మ ప్రతీయతే। న ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనస్య దర్శనాత్। ఏవం హ్యామ్నాయతే 'యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః స యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయంతే' ఇతి। ప్రత్యక్షం చైతత్ స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావపరిలుప్యమానాయామింద్రియవృత్తయః పరిలుప్యంతే, ప్రబోధకాలే చ పునః ప్రాదుర్భవంతీతి। ఇంద్రియసారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనవాదీ వాక్యశేషః। అపి చాదిత్యోఽన్నం చోద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం నిర్దిశ్యేతే, న చ తయోర్బ్రహ్మత్వమస్తి, తత్సామాన్యాత్ప్రాణస్యాపి న బ్రహ్మత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ అత ఏవ ప్రాణ ఇతి। తల్లింగాదితి పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమ్ అత ఏవ తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దమపి పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి, ప్రాణస్యాపి హి బ్రహ్మలింగసంబంధః శ్రూయతే 'సర్వాణి

త్రిప్రకమాత్మానమేవ విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః। పూర్వేణ గతార్థత్వాత్పృథక్సూత్రం వ్యర్థమితి శంకతే॥ నను పూర్వవదితి॥ అధికాశంకానిరాసార్థమతిదేశసూత్రమితి మత్వా శంకామాహ॥ న ముఖ్యేపీతి॥ తర్హి తదా చక్షురప్యేతీత్యేవం ప్రకారేణ సర్వత్ర సంబంధః। నన్వత్రేంద్రియాణాం ప్రాణే లయోదయౌ శ్రూయేతే తావతా కథం భూతలయాదివాక్యశేషోపపత్తిః కథమిత్యత ఆహ॥ ఇంద్రియసారత్వాదితి॥ 'తస్య హ్యేష రస' ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణి లింగాత్మరూపాణి అపంచీకృతభూతానాం సారః, తేషాం లయాద్యుక్త్యా భూతానామపి ప్రాణే లయాదితి సిద్ధేః వాక్యశేషోపపత్తిరిత్యర్థః। అబ్రహ్మసహపాఠాచ్చ ప్రాణో న బ్రహ్మేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఉద్గాతృప్రతిహర్తృభ్యాముద్గీథే ప్రతిహారే చ కా దేవతేతి పృష్టే స చాక్రాయణేనాదిత్యోఽన్నం చ నిర్దిశ్యేతే 'ఆదిత్య ఇతి హోవాచాన్నమితి హోవాచే'తి శ్రుత్వా విద్య

ర్థః॥ సామాన్యం సన్నిధానం । సన్నిధ్యనుగృహీతప్రథమశ్రుతప్రాణశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణనిర్ణయే తద్దృష్ట్యా ప్రస్తా
వోపాస్తిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాన్తే బ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్తిః॥ అస్యాధికరణస్యాతిదేశత్వమేవ పూర్వేణ సంగతిరితి భా
వః॥ భవంతీతి భూతానీతి వ్యుత్పత్త్యా యత్కించిద్విద్యమానధర్మకం కార్యమాత్రం తస్య లయోదయౌ వాయువికారే ప్రాణేన
యుక్తావిత్యుక్త్వా భూతశబ్దస్య రూఢ్యర్థగ్రహేఽపి లయాదేర్బ్రహ్మలింగత్వమిత్యాహ॥ యదాపీతి॥ భౌతికప్రాణ
స్య భూతయోనిత్వాయోగాదిత్యర్థః । తస్యాతద్యోనిత్వం శ్రుత్యా శంకతే । నన్వితి ॥ అథ యదా సుషుప్తో జీవః ప్రాణే బ్ర
హ్మణ్యేకీభవతి తదా ప్రాణం సహ విషయా వాగాదయోఽపియంతీత్యర్థః । అత్ర జీవాభిన్నత్వే సర్వలయాధారత్వం.

హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే' ఇతి ప్రాణనిమిత్తౌ సర్వేషాం భూ
తానాముత్పత్తిప్రలయావుచ్యమానౌ ప్రాణస్య బ్రహ్మతాం గమయతః । నన్వుక్తం ముఖ్యప్రాణపరి
గ్రహేఽపి సంవేశనోద్గమనమవిరుద్ధం స్వాపప్రబోధయోర్దర్శనాదితి । అత్రోచ్యతే । స్వాపప్రబోధయో
రింద్రియాణామేవ కేవలానాం ప్రాణాశ్రయం సంవేశనోద్గమనం దృశ్యతే, న సర్వేషాం భూతానాం, ఇ
హ తు సేంద్రియాణాం సశరీరాణాం చ జీవావిష్టానాం భూతానాం 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని' ఇతి
శ్రుతేః॥ యదాపి భూతశ్రుతిర్మహాభూతవిషయా పరిగృహ్యతే తదాపి బ్రహ్మలింగత్వమవిరుద్ధం । నను స
హాపి విషయైరింద్రియాణాం స్వాపప్రబోధయోః ప్రాణేఽప్యయం ప్రాణాచ్చ ప్రభవం శృణుమః 'యదా
సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిః సహా
ప్యేతి' ఇతి తత్రాపి తల్లింగత్వాత్ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మైవ । యత్పునరుక్తమన్నాదిత్యసన్నిధానాత్ప్రా
ణస్యాబ్రహ్మత్వమితి తదయుక్తం వాక్యశేషబలేన ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయతాయాం ప్రతీయమానా
యాం సన్నిధానస్యాకించిత్కరత్వాత్ । యత్పునః ప్రాణశబ్దస్య పంచవృత్తౌ ప్రసిద్ధతరత్వం తదాకాశశ
బ్దస్యేవ ప్రతివిధేయం । తస్మాత్సిద్ధం ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వం । అత్ర కేచిదుదాహరం
తి 'ప్రాణస్య ప్రాణం' 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన' ఇతి చ తదయుక్తం శబ్దభేదాత్ప్రకరణాచ్చ సంశ
యానుపపత్తేః । యథా పితుః పితేతి ప్రయోగేఽన్యః పితా షష్ఠీనిర్దిష్టాత్ప్రథమానిర్దిష్టః పితుః పితేతి గమ్యతే,
తద్వత్ప్రాణస్య ప్రాణ ఇతి శబ్దభేదాత్ప్రసిద్ధాత్ప్రాణాదన్యః ప్రాణస్య ప్రాణ ఇతి నిశ్చీయతే । న హి
స ఏవ తస్యేతి భేదనిర్దేశార్హో భవతి । యస్య చ ప్రకరణే యో నిర్దిశ్యతే నామాంతరేణాపి స ఏవ తత్ప్రక
రణే నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే । యథా జ్యోతిష్టోమాధికారే 'వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేత' ఇత్యత్ర జ్యోతిఃశబ్దో జ్యో
తిష్టోమవిషయో భవతి తథా పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకరణే 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన' ఇతి శ్రుతః ప్రాణ
శబ్దో వాయువికారమాత్రం కథమవగమయేత్ । అతః సంశయావిషయత్వాన్నైతదుదాహరణం యుక్తం । ప్ర
స్తావదేవతాయాం తు ప్రాణే సంశయపూర్వపక్షనిర్ణయా ఉపపాదితాః॥ ... ...*

సూ॥ ౨౪॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్॥

ఇదమామనంతి 'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూ

గాన్న ముఖ్యః ప్రాణ ఇత్యాహ॥ తత్రాపీతి ॥ వాక్యాంతరస్థసన్నిధ్యపేక్షయా స్వవాక్యగతం లింగం బలీయ ఇత్యాహ॥
తదయుక్తమితి॥ ఏకవాక్యత్వం వాక్యశేషః తస్య బలం తన్నిగతం లింగం తేనేత్యర్థః । ప్రాణమేవేత్యవధారణేన సర్వభూత
ప్రకృతిత్వలింగేన చ ప్రాణపదేన తత్కారణం బ్రహ్మ లక్ష్యమిత్యాహ॥ తదాకాశశబ్దస్యేవేతి॥ వృత్తికృతాముదాహరణం
సంశయాభావేనాయుక్తమిత్యాహ॥ అత్రేత్యాదినా॥ శబ్దభేదముక్త్వా ప్రకరణం ప్రపంచయతి ॥ యస్య చేతి ॥ ఇతి నవ
మాధికరణమ్॥ ... ... *

౨౪ * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ఛాందోగ్యమేవోదాహరతి ।ఇదమితి । గాయత్ర్యుపాధికబ్రహ్మోపా

స్త్యానంతర్యార్థో౾థశబ్దః। అతో దివో ద్యులోకాత్ పరః పరస్తాద్యత్ జ్యోతిర్దీప్యతే తదిదమితి జాఠరాగ్నావధ్యస్యతే। కుత్ర దీప్యతే తత్రాహ। విశ్వత ఇతి॥ విశ్వస్మాత్ప్రాణివర్గాదుపరి సర్వస్మాద్భూరాదిలోకాదుపరి యే లోకాస్తేషూత్తమేషు న విద్యంతే ఉత్తమా యేభ్య ఇత్యనుత్తమేషు సర్వసంసారమండలాతీతం పరంజ్యోతిరిదమేవ యద్దేహస్థమిత్యర్థః। అస్య పూర్వేణాగతార్థత్వం వదన్ ప్రత్యుదాహరణసంగతిమాహ॥ అర్థాంతరేతి। అత్ర పూర్వవాక్యే ఏవ బ్రహ్మలింగాభావే౾పి పాదో౾స్యేతి పూర్వవాక్యే భూతపాదత్వలింగమస్తీతి పాదసంగతిః। పూర్వోత్తరపక్షయో[illegible]బ్రహ్మజ్యోతిషోరుపాస్తిః ఫలమితి భేదః। నన్వజ్ఞానతమోనిరోధకత్వాద్బ్రహ్మణి జ్యోతిఃపదశక్యతయా ప్రసిద్ధాస్త్వితి నేత్యాహ। చక్షురితి॥ శర్వర్యాం రాత్రౌ భవం శార్వరం తిమిరమితి యావత్, అనేనావలోకితస్య దూరస్థస్య చక్షురవిషయత్వాపాదకం తమ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి॥ జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకలింగమాహ॥ తథేత్యాదినా॥ భాస్వరరూపాత్మికా దీప్తిస్తైజసస్యైవ లింగమిత్యాహ॥ నహీతి॥ మాస్తు మర్యాదేత్యాశంక్య శ్రుత్యంతరాన్నైవమిత్యాహ॥ పరో దివ ఇతి। మర్యాదాం బ్రూత ఇతి శేషః। బ్రహ్మవత్కార్యస్యాపి మర్యాదాయోగాన్నిర్ణాయకం బ్రాహ్మణమితి కశ్చిదాక్షిపతి॥ నన్వితి॥ ఏకదేశీ బ్రూతే॥ అస్త్వితి॥

త్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతఃపురుషే జ్యోతిరితి। తత్ర సంశయః। కిమిహ జ్యోతిశ్శబ్దేనాదిత్యాదికం జ్యోతిరభిధీయతే కిం వా పరమాత్మేతి। అర్థాంతరవిషయస్యాపి ప్రాణశబ్దస్య తల్లింగాద్బ్రహ్మవిషయత్వముక్తం, ఇహ తు తల్లింగమేవాస్తి నాస్తీతి విచార్యతే। కిం తావత్ప్రాప్తం। ఆదిత్యాదికమేవ జ్యోతిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యత ఇతి। కుతః ప్రసిద్ధేః। తమో జ్యోతిరితి హీమౌ శబ్దౌ పరస్పరప్రతిద్వంద్విషయౌ ప్రసిద్ధౌ। చక్షుర్వృత్తేర్నిరోధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే తస్యా ఏవానుగ్రాహకమాదిత్యాదికం జ్యోతిస్తథా దీప్యతే, ఇతీయమపి శ్రుతిరాదిత్యాదివిషయా ప్రసిద్ధా। నహి రూపాదిహీనం బ్రహ్మ దీప్యత ఇతి ముఖ్యాం శ్రుతిమర్హతి। ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ। నహి చరాచరబీజస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకస్య ద్యౌర్మర్యాదా యుక్తా, కార్యస్య తు జ్యోతిషః పరిచ్ఛిన్నస్య ద్యౌర్మర్యాదా స్యాత్ పరో దివో జ్యోతిరితి చ బ్రాహ్మణం। నను కార్యస్యాపి జ్యోతిషస్సర్వత్ర గమ్యమానత్వాద్ద్యుమర్యాదావత్త్వమసమంజసం, అస్తు తర్హ్యత్రివృత్కృతం తేజః ప్రథమజం, న, అత్రివృత్కృతస్య తేజసః ప్రయోజనాభావాత్। ఇదమేవ ప్రయోజనం యదుపాస్యత్వమితి చేత్, న, ప్రయోజనాంతరప్రయుక్తస్యైవాదిత్యాదేరుపాస్యత్వదర్శనాత్। తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి చావిశేషశ్రుతేః। న చాత్రివృత్కృతస్యాపి తేజసో ద్యుమర్యాదత్వం ప్రసిద్ధం అస్తు తర్హి త్రివృత్కృతమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దం। నన్వుక్తమర్వాగపి దివో౾వగమ్యతే౾గ్న్యాదికం తేజో జ్యోతిరితి, నైష దోషః సర్వత్రాపి గమ్యమానస్య జ్యోతిషః పరో దివ ఇత్యుపాసనార్థః

సర్గాజాతం కించిదతీంద్రియం తేజో దివః పరస్తాదస్తి శ్రుతిప్రామాణ్యాదిత్యర్థః। అన్యథా విధ్యుపాత్తశ్రుతేర్నిష్ఫలం వస్తు నాస్తీత్యాక్షేపకో బ్రూతే। నేతి॥ ధ్యానం ఫలమిత్యాశంక్య నిష్ఫలస్యాపి ధ్యానం నాస్తీత్యాహ॥ ఇదమేవేత్యాదినా॥ ప్రయోజనాంతరం తమోనాశాదికం అత్రివృత్కృతం తేజో౾ంగీకృత్యాపి ఫలత్వముక్త్వా తదేవ నాస్తీత్యాహ॥ తాసామితి॥ తేజో౾బన్నానాం దేవతానామేకైకాం ద్విధా విభజ్య పునర్ద్వితీయమేకైకం భాగం ద్విధా కృత్వా స్వభాగాదితరభాగద్వయేన మిశ్రీకృతం త్రిగుణరజ్జువత్ త్రివృత్కృతం కరవాణీత్యవిశేషశ్రుతేర్నాస్త్యత్రివృత్కృతం కించిదిత్యర్థః। కించాత్ర యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేనాన్యతః ప్రసిద్ధం ద్యుమర్యాదత్వం ధ్యానాయానూద్యతే। న చాత్రివృత్కృతస్య తత్త్వ[illegible]ప్రసిద్ధమిత్యాహ॥ న చేతి॥ ఏకదేశిమతేన నిరస్తే సాంఖ్యపూర్వపక్షీ బ్రూతే॥ అస్తు తర్హీతి॥ ప్రదేశవిశేషః దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానః సూర్యాదితేజో౾వయవవిశేషః తస్య పరిగ్రహ ఉపాసనార్థో న విరుధ్యత ఇత్యన్వయః। సవికారాత్మీయజ్యోతిషి ఉపాస్యతే తస్యాపి తేజస్త్వాదితి భావః। బ్రహ్మణో౾పి ధ్యానార్థం ప్రదేశస్థత్వం కల్ప్యతాం నేత్యాహ॥ న చేతి॥ నిష్ప్రదేశస్య నిరవయవస్య॥ విశేషేతి॥ దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానబ్రహ్మైకదేశకల్పనా భాగినీ యుక్తా న త్వేతస్య

యః। అప్రామాణికగౌరవాపాతాదితిభావః। తతఃకింతత్రాహ॥ సారూప్యేతి॥ యథాఏకత్వసామాన్యాద్భూరిత్వవ్యాహృతా ప్రజాపతేశ్శిరోదృష్టిః శ్రుతా తథా జాఠరాగ్నావబ్రహ్మత్వం ఘోషాదశ్రుత్యా ప్రసిద్ధమితిజడజ్యోతిష్ట్వంసామాన్యంవాచ్య మిత్యర్థః। యద్దేహస్పర్శేనౌష్ణ్యజ్ఞానంప్రసిద్ధంసైషాతస్యజాఠరాగ్నేర్దృష్టిః, యత్కర్ణపిధానేనఘోషశ్రవణం, సైషాతస్యశ్రుతిరిత్యర్థః। జ్యోతిషోజడత్వేలింగాంతరమాహ॥ తదేతదితి॥ జ్యోతిరిత్యర్థః। చక్షుష్యశ్చశ్రుతస్సుందరః, శ్రుతోవిఖ్యాతః। నచాన్యత్కిమపి బ్రహ్మలింగమపి కించిదస్త్యన్వయః। నను త్రిపాదస్యామృతందివీతిపూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మప్రజ్యోతిఃపదేనగృహ్యతామిత్యాశంక్యాహ॥ నచేతి॥ ననుసర్వాత్మత్వామృతత్వాభ్యాం బ్రహ్మోక్తమిత్యతఆహ॥ అథాపీతి॥ కథంచిద్బ్రహ్మోద్భావకేత్యర్థః। దివిదిఇతివిభక్తిభేదాన్నప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః। ప్రకృతేజ్జాతంప్రాకృతంకార్యమిత్యర్థః। ఆచార్యందిశ్యతి॥ పాదేతి॥ ‘గాయత్రీవాఇదంసర్వంభూతంవాగ్వైగాయత్రీయేయంపృథివీయదిదంశరీరంయదస్మిన్పురుషేహృదయమిమేప్రాణా’ ఇతి భూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మికాషడ్విధాషడ్భిరక్షరైశ్చతుష్పదా

* ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహేణానేనిరుచ్యతే, నతునిష్ప్రదేశస్యబ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనాభాగినీ। ‘సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్వి’తిచాధారబహుత్వశ్రుతేః కార్యజ్యోతిష్యుపపద్యతేతరాం ‘ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతఃపురుషేజ్యోతి’రితిచ కౌక్షేయజ్యోతిషి పరంజ్యోతిరధ్యస్యమానం దృశ్యతే। సారూప్యనిమిత్తాశ్చాధ్యాసాభవంతి యథా ‘తస్యభూరితిశిరః ఏకగ్ంహిశిరః ఏకమేతదక్షర’మితి। కౌక్షేయస్యతుజ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వం ‘తస్యైషాదృష్టి’ ‘స్తస్యైషాశ్రుతి’రితిచౌష్ణ్యఘోషవిశిష్టత్వశ్రవణాత్ ‘తదేతద్దృష్టంచశ్రుతంచేత్యుపాసీతే’తిచశ్రుతేః ‘చక్షుష్యశ్శ్రుతోభవతీ’తిచాల్పఫలశ్రవణాదబ్రహ్మత్వం మహతేహిఫలాయబ్రహ్మోపాసనమిష్యతే। నచాన్యదపికించిత్స్వవాక్యేప్రాణాకాశవజ్జ్యోతిషోఽస్తిబ్రహ్మత్వలింగం। నచపూర్వస్మిన్నపివాక్యేబ్రహ్మనిర్దిష్టమస్తి ‘గాయత్రీవాఇదగ్ంసర్వంభూత’మితిఛందోనిర్దేశాత్। అథాపికథంచిత్పూర్వస్మిన్వాక్యేబ్రహ్మనిర్దిష్టంస్యాత్, ఏవమపినతస్యేహప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి తత్రహి ‘త్రిపాదస్యామృతందివీ’తిద్యౌరధికరణత్వేన శ్రూయతే, అత్రపునః ‘పరోదివోజ్యోతి’రితిద్యౌర్మర్యాదాత్వేన। తస్మాత్ప్రాకృతంజ్యోతిరిహగ్రాహ్యమిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః, జ్యోతిరిహబ్రహ్మగ్రాహ్యం। కుతః, చరణాభిధానాత్, పాదాభిధానాదిత్యర్థః। పూర్వస్మిన్వాక్యేహిచతుష్పాద్బ్రహ్మనిర్దిష్టం ‘తావానస్యమహిమా అతోజ్యాయాగ్ంశ్చపూరుషః పాదోఽస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ’త్యనేనమంత్రేణ। తత్రయచ్చతుష్పదోబ్రహ్మణస్త్రిపాదమృతంద్యుసంబంధరూపంనిర్దిష్టం తదేవేహద్యుసంబంధాన్నిర్దిష్టమితిప్రత్యభిజ్ఞాయతే। తత్పరిత్యజ్యప్రాకృతంజ్యోతిఃకల్పయతఃప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియేప్రసజ్యేయాతాం। నకేవలంజ్యోతిర్వాక్యఏవబ్రహ్మ

గాయత్రి। యదుక్తంతావానితిపరిమాణస్సర్వప్రపంచోఽస్యగాయత్ర్యనుగతస్యబ్రహ్మణోమహిమావిభూతిః పురుషస్తుపూర్ణబ్రహ్మరూపః, అతఃప్రపంచాజ్జ్యాయానధికః। ఆధిక్యమేవాహ॥ పాదఇతి॥ ‘సర్వంజగత్ ఏకఃపాదోఽవ్యాః’ ‘విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగది’తిస్మృతేః। అస్యపురుషస్యావశిష్టత్రిపాత్స్వరూపంత్రిపాదమృతరూపమస్తి, దివిసూర్యమండలేవా ధ్యానార్థమస్తి, కల్పితాజ్జగతోబ్రహ్మస్వరూపమనంతమస్తీత్యర్థః। యథాలోకేపాదాత్పాదత్రయమధికంతథేదమధికమితిబోధనార్థంత్రిపాదమృతమిత్యుక్తం నత్రిపాత్త్వంవివక్షితమితిమంతవ్యం। యదతఃపరఇతియచ్ఛబ్దస్యప్రసిద్ధార్థవాచిత్వాత్పూర్వవాక్యప్రసిద్ధంబ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ॥ తతేతి॥ నను ‘యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల’ఇత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతార్థకత్వందృష్టమిత్యతఆహ॥ తత్పరిత్యజ్యేతి॥ తత్రయాగస్యాన్యతఃప్రసిద్ధేరభావేనాపూర్వత్వాద్గత్యాయచ్ఛబ్దోఽప్రసిద్ధార్థత్వేనాశ్రితః, ఇహతుపూర్వవాక్యప్రసిద్ధస్యబ్రహ్మణోద్యుసంబంధేనప్రత్యభిజ్ఞాతస్యయదర్థత్వాన్నిశ్చయాద్యత్పదైకార్థకజ్యోతిఃపదస్యాపిసఏవార్థఇత్యర్థః। సం

బ్దో బ్రహ్మలక్షక ఇతి వ్యాఖ్యాయ గౌణ ఇత్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ సాక్షాదేవ వాచ్యార్థగ్రహణం వినైవేతి యావత్ । పూర్వం రూపాస్యతయా గాయత్రీపదేనాజహల్లక్షణయా గాయత్రీబ్రహ్మణీ ద్వే అపి లక్షితే । న చ గాయత్రీ సర్వమిత్యన్వయాసంభవః ఘటో రూపీతి పదార్థైకదేశవ్యక్త్యా రూపాన్వయవద్గాయత్రీపదార్థైకదేశే గాయత్ర్యనుగతే బ్రహ్మణి ప్రధానే సర్వాత్మకత్వాన్వయసంభవాదితి భావః । తథా చ సూత్రే సిద్ధాంతభాగస్యాయమర్థః । తథా గాయత్రీవచ్చతుష్పాత్త్వగుణసామాన్యాచ్చేతో బ్రహ్మణి సమర్ప్యతే యేన స చేతోఽర్పణో గాయత్రీశబ్దస్తేన బ్రహ్మణ ఏవ నిగదాత్, అభిధానాత్, ఛందోఽభిధానమసిద్ధమితి । అధునా తథా హి దర్శనమితి శేషం వ్యాచష్టే ॥ తథేతి ॥ సంవర్గవిద్యాయామధిదైవమగ్నిసూర్యచంద్రాంభాంసి వాయౌ లీయంతే । అధ్యాత్మం వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి ప్రాణమపియంతీత్యుక్తం తే వా ఏతే పంచాన్యే అధిదైవికాః, పంచాన్యే ఆధ్యాత్మికాస్తే మిళిత్వా దశసంఖ్యాకాస్సంతః కృతమిత్యుచ్యంతే । సంతి హి కృతత్రేతాద్వాపరకలిసంజ్ఞకాని చత్వారి ద్యూతాని క్రమేణ చతురంకత్ర్యంకద్వ్యంకైకాంకాని తత్ర కృతం దశాత్మకం భవతి చతుర్ష్వంకేషు త్రయాణాం త్రిషు ద్వయోర్ద్వయోరేకస్య చాంతర్భావాత్, తథా చ దశత్వగుణేన వాయ్వాదయః కృతశబ్దేనోచ్యంతే । ఏవం కృతత్వం వాయ్వాదీనాముపక్రమ్యాహ ॥ సైషేతి ॥ విధేయాపేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః, విరాట్పదం ఛందోవాచకం 'దశాక్షరా విరా'డితి శ్రుతేః దశత్వసామ్యేన వాయ్వాదయో విరాడిత్యుచ్యంతే । ఏవం చ దశత్వద్వారా వాయ్వాదిషు కృతత్వం విరాట్త్వం చ ధ్యేయం, తత్ర విరాట్త్వధ్యానాత్ సర్వమస్యాన్నం భవతి 'అన్నం విరా

దోఽభిధానేఽపి పూర్వస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టం, తదేవ జ్యోతిర్వాక్యేఽపి పరామృశ్యతే, ఉపాసనాంతరవిధానాయ । అపర ఆహ సాక్షాదేవ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతే సంఖ్యాసామాన్యాత్ యథా గాయత్రీ చతుష్పదా షడక్షరైః పాదైః తథా బ్రహ్మ చతుష్పాత్ । తథాన్యత్రాపి ఛందోభిధాయీ శబ్దోఽర్థాంతరే సంఖ్యాసామాన్యాత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే । తద్యథా 'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే❀ దశ సంతస్తత్కృత'మిత్యుపక్రమ్యాహ 'సైషా విరాడన్నాదీ'తి । అస్మిన్పక్షే బ్రహ్మైవాభిహితమితి న ఛందోఽభిధానం సర్వథాప్యస్తి పూర్వస్మిన్వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి ॥ ... ... *

సూ॥౨౬॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ॥

ఇతశ్చైవమభ్యుపగంతవ్యమస్తి । పూర్వస్మిన్వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి యతో భూతాదీన్పాదాన్

డితి శ్రుతేః కృతత్వధ్యానాదన్నాదో భవతి కృతద్యూతస్యాన్నాదత్వాత్ । కృతం హి స్వీయచతురంకేషు త్ర్యంకాదికమంతర్భావయదన్నమత్తీవ లక్ష్యతే । అత ఏవ కృతజయాదితరద్యూతజయః శ్రుత్యుక్తః । 'కృతాయ విజితాయాధరేఽయాస్సంయంతీ'తి, అయమర్థః కృతసంజ్ఞోఽయః కృతాయః స విజితో యేన తస్మై, అధరే త్ర్యంకాదయః అయాః సంయంతి ఉపనమంతే తేన జితా భవంతీత్యర్థః । ఏవం చ సా వాయ్వాదిదశాత్మికా ఏషా కృతశబ్దితా విరాడన్నం కృతత్వాదన్నాదశ్చేత్యర్థః ॥ సర్వథాపీతి ॥ గాయత్రీపదస్య లక్షకత్వే గౌణత్వేఽపి చేత్యర్థః । అత్ర పరమతే ఆహ అపరపదేన గౌణత్వం స్వమతం నేతి ద్యోతయతి । అజహల్లక్షణాపక్షే హి వాగ్వై గాయత్రీతి వాగాత్మత్వం గాయతి త్రాయతే చేతి నిరుక్తగాయత్రీనామకత్వం చ గాయత్ర్యా ఉపాధిత్వేనోపాస్యత్వాదుపపన్నతరం గౌణపక్షే గాయత్ర్యాస్త్యాగాత్తదుభయం సర్వాత్మకత్వమాత్రేణోపపాదనీయం, ఏవం గాయత్రీపదస్య స్వార్థత్యాగోఽప్రసిద్ధ చతుష్పాత్త్వగుణద్వారా విప్రకృష్టలక్షణా చేతి బహ్వసమంజసం ॥ ... ... *

౨౬॥ నను 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వ'మితి గాయత్రీశ్రుతేః కథం లక్షణేత్యాశంక్య వాక్యశేషగత సర్వాత్మకత్వాద్యనేకబలవత్ప్రమాణసంవాదేన బ్రహ్మణి తాత్పర్యావగమాదిత్యాహ ॥ భూతాదిపాదేతి ॥ ఏవం పదార్థమాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ సూత్రస్థాదిపదార్థం దర్శయతి ॥ భూతపృథివీతి ॥ అత్ర సూత్రభాష్యకారయోర్వ్యాఖ్యాతాదిభిః 'చతుష్పదా గాయ

❀అధిదైవతం, వాయురగ్నిస్సూర్యశ్చంద్రమా ఆపః ॥ అధ్యాత్మం, ప్రాణో వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రం మనః ఇతి దశ.

త్రీతి సమ్మతం। ఏతచ్చ రైక్వతుల్యత్వం వృత్తికారోక్తమప్రసిద్ధం। చకారసూచితం యుక్త్యంతరమాహ ॥ అపిచేతి ॥ బ్రహ్మపరసూక్తోత్పన్నత్వాచ్చ తస్యాస్తత్పరత్వమిత్యాహ ॥ పురుషేతి ॥ బ్రహ్మపదస్య ఛందోవాచిత్వముక్తం నిరస్యతి ॥ యద్వై తద్బ్రహ్మేతి ॥ పూర్వస్యామృచి బ్రహ్మోక్తావిత్యర్థః। హృదయస్య చతుర్దిక్షూర్ధ్వం చ పంచ సుషయః సంతి। తేషు బ్రహ్మస్థానహృన్నగరస్య ప్రాగాదిద్వారేషు క్రమేణ ప్రాణవ్యానాపానసమానోదానాః పంచ ద్వారపాలా ఇతి ధ్యానార్థం శ్రుత్యా కల్పితం। తత్ర హృదయచ్ఛిద్రస్థప్రాణేషు బ్రహ్మపురుషశ్రుతిర్హృది గాయత్ర్యాఖ్యబ్రహ్మణ ఉపాసనాసంబంధితాయాం బ్రహ్మణో ద్వారపాలత్వాద్బ్రహ్మణః పురుషా ఇతి సంభవతీత్యాహ ॥ పంచబ్రహ్మేతి ॥

౨౬॥ దివిదివ ఇతి విభక్తిభేదాత్ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యుక్తం చోద్యం నోపేక్షణీయమిత్యాహ ॥ తత్పరిహర్తవ్యమితి ॥ పరిహారం ప్రతిజానీతే ॥ అత్రేతి ॥ సూత్రే నఞర్థం వదన్పరిహారమాహ ॥ నాయమితి ॥ ఏవం సర్వత్ర వ్యాఖ్యేయం। ప్ర

వ్యపదిశతి శ్రుతిః। భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్యాహ 'సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ' తి। నహి బ్రహ్మానాశ్రయణే కేవలస్య ఛందసో భూతాదయః పాదా ఉపపద్యంతే। అపిచ బ్రహ్మానాశ్రయణే నేయమృక్సంబధ్యేత 'తావానస్య మహిమే' తి। అనయా హి ఋచా స్వరసేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే 'పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ' తి సర్వాత్మత్వోపపత్తేః పురుషసూక్తేఽపీయమృక్ బ్రహ్మపరతయైవ సమామ్నాయతే। స్మృతిశ్చ బ్రహ్మణ ఏవంరూపతాం దర్శయతి "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్" ఇతి 'యద్వై తద్బ్రహ్మే' తి చ నిర్దేశః। ఏవం సతి ముఖ్యార్థ ఉపపద్యతే। 'తే వా ఏతే పంచ బ్రహ్మపురుషా' ఇతి చ 'హృదయసుషిరేషు బ్రహ్మపురుష' ఇతి శ్రుతిః బ్రహ్మసంబంధితాయాం వివక్షితాయాం సంభవతి। తస్మాదస్తి పూర్వస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మ ప్రకృతం। తదేవ జ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం పరామృశ్యత ఇతి స్థితం॥ ... ... *

సూ॥ ౨౭॥ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥

యదప్యేతదుక్తం పూర్వత్ర 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ' తి సప్తమ్యా ద్యౌరాధారత్వేన ఉపదిష్టా, ఇహ పునః 'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత' ఇతి పంచమ్యా మర్యాదాత్వేన తస్మాదుపదేశభేదాన్న తస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి తత్పరిహర్తవ్యం। అత్రోచ్యతే, నాయం దోషః, ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. ఉభయస్మిన్నపి సప్తమ్యంతే పంచమ్యంతే చోపదేశే న ప్రత్యభిజ్ఞానం విరుధ్యతే। యథా లోకే వృక్షాగ్రేణ సంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే, వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి చ, ఏవం దివ్యేవ సద్బ్రహ్మ దివః పరమిత్యుపదిశ్యతే। అపర ఆహ యథా లోకే వృక్షాగ్రేణాసంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి చ, ఏవం దివః పరమపి సద్బ్రహ్మ దివీత్యుపదిశ్యతే। తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణ ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానం। అతః పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దమితి సిద్ధం॥ ... ... *

ధానప్రాతిపదికార్థమాత్రసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం విభక్త్యర్థభేదో న ప్రతిబంధకః, కథంచిదాధారస్యాపి మర్యాదాత్వసంభవాత్। యథా వృక్షాగ్రం స్వాలగ్నభాగావచ్ఛిన్నశ్యేనస్యాధారస్సన్నేవ స్వాలగ్నభాగావచ్ఛిన్నస్య తస్యైవ మర్యాదా భవతి, ఏవం దివి సూర్యే హార్దాకాశే వా ముఖ్య ఆధారే సద్బ్రహ్మ దివో మర్యాదాత్వేన తదలగ్నాకాశావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ ప్రతికల్పయిత్వా దివః పరమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। యద్వాకాశేనాప్యనవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ గృహీత్వా పంచమ్యా దివో మర్యాదాత్వమేవ ముఖ్యం తదా గంగాయాం ఘోష ఇతివత్ సప్తమ్యాస్సామీప్యలక్షణయాధారత్వం వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ సంబద్ధం ప్రత్యాధారత్వం ముఖ్యం పూర్వముక్తం దివ్యేవ సదితి। అసంబద్ధం ప్రతి మర్యాదాత్వం ముఖ్యమధునోచ్యతే। దివః పరమపీతి భేదః॥ తస్మాజ్జ్యోతిర్వాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతి దశమాధికరణం॥

౨౮॥ప్రాణస్తథానుగమాత్ * దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః ప్రతర్దనో నామరాజా యుద్ధేనపురుషకారేణచ కారణేనేంద్రస్య ప్రియం ధామాస్పదం గృహం జగామ। తం హేంద్ర ఉవాచ, ప్రతర్దన వరం తే దదామీతి। స హోవాచ ప్రతర్దనః, యం త్వం మర్త్యాయ హితతమం మన్యసే తం వరం త్వమేవాలోచ్య మహ్యం దేహీతి । తత ఇంద్ర ఇదమాహ ప్రాణోఽస్మీత్యాదిముఖ్యం ప్రాణం నిరసితుం ప్రజ్ఞాత్మత్వముక్తం నిర్విశేషచిన్మాత్రం నిరస్యతి॥ తం మామితి॥ ఇదం ప్రాణస్యేంద్రదేవతాత్వే లింగం। ముఖ్యప్రాణత్వే లింగమాహ॥ అథేతి ॥ వాగాదీనాం దేహధారణశక్త్యభావనిశ్చయానంతరమిత్యర్థః। ప్రాణస్య దేహధారకత్వముత్థాపకత్వం చ ప్రసిద్ధమితి వక్తుం ఖల్విత్యుక్తం। ప్రాణస్య జీవత్వే వక్తృత్వం లింగమాహ॥ నవాచమితి ॥ ఆనందత్వాదికం బ్రహ్మలింగమాహ ॥ అంతే చేతి ॥ అనేకేషు లింగేషు దృశ్యమానేషు బలాబలనిర్ణయార్థమిదమధికరణమిత్యగతార్థతామాహ ॥ అనేకలింగేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృతబ్రహ్మవాచకయచ్ఛబ్దబలాజ్జ్యోతి

సూ ॥ ౨౮॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥

అస్తి కౌషీతకీబ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా ‘ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే’త్యారభ్యామ్నాతా తస్యాం శ్రూయతే ‘స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వే’తి, తథోత్తరత్రాపి ‘అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ’తి, తథా ‘న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా’దిత్యాది, అంతే చ ‘స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత’ ఇత్యాది। తత్ర సంశయః, కిమిహ ప్రాణశబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత దేవతాత్మా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి । నన్వత ఏవ ప్రాణ ఇత్యత్ర వర్ణితం ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమిహాపి చ బ్రహ్మలింగమస్తి ‘ఆనందోఽజరోఽమృత’ ఇత్యాది కథమిహ పునస్సంశయస్సంభవతి । అనేకలింగదర్శనాదితి బ్రూమః। న కేవలమిహ బ్రహ్మలింగమేవోపలభ్యతే సంతి హీతరలింగాన్యపి । ‘మామేవ విజానీహీ’తీంద్రస్య వచనం దేవతాత్మలింగం ‘ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ’తి ప్రాణలింగం । ‘న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా’దిత్యాది జీవలింగం, అత ఉపపన్నస్సంశయః। తత్ర ప్రసిద్ధేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తే, ఇదముచ్యతే, ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మ విజ్ఞేయం । కుతః, తథానుగమాత్ । తథా హి పౌర్వాపర్యేణ పర్యాలోచ్యమానే వాక్యే పదార్థానాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాదనపర ఉపలభ్యతే, ఉపక్రమే తావద్వరం వృణీష్వేతీంద్రేణోక్తః । ప్రతర్దనః పరమపురుషార్థం వరముపచిక్షేప ‘త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస’ ఇతి । తస్మై హితతమత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మా న స్యాత్ । నహ్యన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాద్ధితతమప్రాప్తిరస్తి ‘తమేవ విదిత్వాతి మృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే’త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథా ‘స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేనచన కర్మణా లోకో మీయతే న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయే’త్యాది చ పరబ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే, బ్రహ్మవిజ్ఞానేన హి సర్వకర్మక్షయః ప్రసిద్ధః । ‘క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే

తిర్జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరేత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణశ్రుతిభంగే కించిద్బలమస్తి। మిథోవిరుద్ధానేకలింగానామనిశ్చాయకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాపూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వం ప్రధానప్రాతిపదికార్థబలాద్విభక్త్యర్థబాధవద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేన ప్రధానానేక పదార్థబలాదేకవాక్యతాభంగ ఇతి దృష్టాంతసంగతిర్వాస్తు । పూర్వపక్షే ప్రాణాద్యన్యతమోపాస్తిః, సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మధీరితి వివేకః । తథా బ్రహ్మపరత్వేన పదార్థానామన్వయావగమాదితి హేత్వర్థమాహ॥ తథా హీతి॥ హితతమత్వకర్మక్షయాదిపదార్థానాం ‘సంబంధో బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చాయక ఉపలభ్యత ఇత్యుక్తం వివృణోతి॥ ఉపక్రమ ఇత్యాదినా॥ యం మన్యసే తం వరం త్వమేవ ప్రయచ్ఛేత్యర్థః। స యః కశ్చిన్మాం బ్రహ్మరూపం వేద సాక్షాదనుభవతి తస్య విదుషో లోకో మోక్షో మహతాపి పాతకేన న హ మీయతే నైవ హింస్యతే

నప్రతిబధ్యతే జ్ఞానాగ్నినా కర్మతృణరాశేర్దగ్ధత్వాదిత్యాహ॥ సయ ఇతి॥ సాధ్వసాధునీ పుణ్యపాపే తాభ్యామస్పృ
ష్టత్వం తత్కార్యరాహిత్యం నిరంకుశైశ్వర్యంచ సర్వమేతదిత్యర్థః॥ ... ... *
౨౯॥ అహంకారవాదేనస్వాత్మవాచకశబ్దైః ఆచచక్షే, ఉక్తవానిత్యన్వయః। వాక్యస్య ఇంద్రోపాసనాపరత్వే లింగాంత
రమాహ॥ తథావిగ్రహేతి॥ త్రిశీర్షాణమిత్యాది త్రిశీర్షా త్వష్టుః పుత్రో విశ్వరూపో నామ బ్రాహ్మణః తం హతవానస్మి। రౌ
తియథార్థం శబ్దయతీతి రుత్ వేదాంతవాక్యం తన్ముఖయేషాం తే రున్ముఖాస్తేభ్యోఽన్యాన్ వేదాంతబహిర్ముఖాన్ యతీ
నరణ్యశ్వభ్యో దత్తవానస్మీత్యర్థః॥ ఇంద్రే ప్రాణశబ్దోపపత్తిమాహ॥ ప్రాణత్వం చేతి॥ వదంతి లౌకికా అపీత్యర్థః॥ బల

పరావర' ఇత్యాద్యాసు శ్రుతిషు ప్రజ్ఞాత్మత్వం చ బ్రహ్మపక్ష ఏవోపపద్యతే। నహ్యచేతనస్య వాయోః ప్రజ్ఞాత్మత్వం సంభవతి। తథోపసంహారేపి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యానందత్వాదీని న బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సమ్యక్సంభవంతి 'సన సాధునా కర్మణా భూయాన్ భవతి నో ఏవాసాధునా కర్మణా కనీయానేష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్యోఽధో నినీషత' ఇతి 'ఏష లోకాధిపతిరేష లోకపాల ఏష లోకేశ' ఇతి చ। సర్వమేతత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాశ్రీయమాణే అనుగంతుం శక్యతే న ముఖ్యే ప్రాణే। తస్మాత్ప్రాణో బ్రహ్మ॥ ... ... *

సూ ॥౨౯॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్॥

యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తదాక్షిప్యతే, నపరం బ్రహ్మ ప్రాణశబ్దం। కస్మాత్, వక్తురాత్మోపదేశాత్। వక్తా హీంద్రో నామ కశ్చిద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేషః స్వాత్మానం ప్రతర్దనాయాచచక్షే 'మామేవ విజానీహి' ఇత్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మే' త్యహంకారవాదేన సఏష వక్తురాత్మత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం బ్రహ్మస్యాత్। నహి బ్రహ్మణో వక్తృత్వం సంభవతి 'అవాగమనా' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। తథా విగ్రహసంబంధిభిరేవ బ్రహ్మణ్యసంభవద్భిర్ధర్మైరింద్ర ఆత్మానం తుష్టావ 'త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛ' మిత్యేవమాదిభిః। ప్రాణత్వం చేంద్రస్య బలవత్త్వాదుపపద్యతే, 'ప్రాణో వై బల' మితి హి విజ్ఞాయతే బలస్య చేంద్రో దేవతా ప్రసిద్ధా। 'యా చ కాచిద్బలకృతిరింద్రస్య కర్మైవ త' దితి హి వదంతి। ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్మనః సంభవతి, అప్రతిహతజ్ఞానాః దేవతా ఇతి వదంతి। నిశ్చితే చైవం దేవతాత్మోపదేశే హితతమత్వాదివచనాని యథాసంభవం తద్విషయాణ్యేవ యోజయితవ్యాని। తస్మాద్వక్తురింద్రస్యాత్మోపదేశాన్న ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాక్షిప్య సమాధీయతే। అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్నితి। అధ్యాత్మసంబంధః ప్రత్యగాత్మసంబంధస్తస్య భూమా బాహుళ్యమస్మిన్నధ్యాయ ఉపలభ్యతే। 'యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయు' రితి ప్రాణస్యైవ ప్రజ్ఞాత్మనః ప్రత్యగ్భూతస్యాయుషః ప్రదానోపసంహారయోః స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి న దేవతావిశేషస్య పరాచీనస్య। తథాఽస్తిత్వేచ ప్రాణానాం నిశ్శ్రేయసమిత్యధ్యాత్మమేవేంద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి। తథా 'ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయ

వాదినా ప్రాణశబ్దేన బలదేవతాలక్ష్యత ఇతి భావః। ఇంద్రో హితప్రదాతృత్వాద్ధితతమః కర్మానధికారాదపాప ఇత్యే వం వ్యాఖ్యేయాన్యిత్యాహ॥ నిశ్చితే చేతి॥ కిమింద్రపదేన విగ్రహోపలక్షితం చిన్మాత్రముచ్యతే ఉత విగ్రహః। ఆద్యే వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం సిద్ధం, నద్వితీయ ఇత్యాహ॥ అధ్యాత్మేతి॥ ఆత్మని దేహేఽధిగమ్యత ఇత్యధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మా స సంబద్ధ్యతేయైః శరీరస్థత్వాదిభిరింద్రత్వేనాసంభావితైర్ధర్మైస్తైరధ్యాత్మసంబంధాస్తేషాం భూమేత్యర్థః। ఆయురత్ర దేహే ప్రాణవాయుసంచారః। అస్తిత్వే ప్రాణస్థితౌ ప్రాణానామింద్రియాణాం స్థితిరిత్యర్థః తస్య శ్రుతిమాహ॥ అ స్తిత్వ ఇతి॥ అథాతో నిశ్శ్రేయసాదానమిత్యాద్యా శ్రుతిః। ఇంద్రియస్థాపకత్వవద్దేహోత్థాపకత్వమాహ॥ తథే

తి॥ వక్తృత్వముక్త్వా సర్వాధిష్ఠానత్వం దర్శితమిత్యాహ ॥ ఇతిచోపక్రమ్యేతి ॥ తత్ర నానాప్రపంచస్యాత్మని కల్పనాయాం యథా దృష్టాంతః లోకే ప్రసిద్ధస్య రథస్యారేషు నేమిః నాభ్యోర్మధ్యస్థశలాకాసు చక్రోపాంతరూపా నేమిరర్పితా నాభౌ చక్రపిండికాయామరా అర్పితా ఏవంభూతాః పంచ పృథివ్యాదీని మీయంత ఇతి మాత్రాః భోగ్యాః శబ్దాదయః పంచేతి దశ భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు దశస్వర్పితాః ఇంద్రియజాః పంచ శబ్దాదివిషయప్రజ్ఞాః మీయంతే ఆభిరితి మాత్రాః పంచ ధీంద్రియాణి నేమివద్గ్రాహ్యం । గ్రాహకేషు అరేషు కల్పితమిత్యుక్త్వా నాభిస్థానీయే ప్రాణే సర్వం కల్పితమిత్యాహ॥ ప్రాణేఽర్పితా ఇతి॥ స ప్రాణో మమ స్వరూపమిత్యాహ॥ స మ ఇతి॥ తస్మిన్ ప్రత్యగాత్మని సమన్వయో న తు బ్రహ్మణీత్యత్రాహ॥ అయమితి॥ ... ... *

ఇతి, 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్' ఇతి చోపక్రమ్య 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృతః' ఇతి విషయేంద్రియవ్యవహారారనాభిభూతం ప్రత్యగాత్మానమేవోపసంహరతి 'స మ ఆత్మేతి విద్యాత్' ఇతి చోపసంహారః ప్రత్యగాత్మపరిగ్రహే సాధుః న పరాచీనపరిగ్రహే । 'అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః' ఇతి చ శ్రుత్యంతరం । తస్మాదధ్యాత్మసంబంధబాహుళ్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్మోపదేశః॥ కథం తర్హి వక్తురాత్మోపదేశః॥ ... *

సూ॥ ౩౦॥ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్॥

ఇంద్రో నామ దేవతాత్మా స్వమాత్మానం పరమాత్మత్వేనాహమేవ పరం బ్రహ్మేత్యార్షేణ దర్శనేన యథాశాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్మ మామేవ విజానీహీతి । యథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి' తద్వత్ 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్' ఇతి శ్రుతేః । యత్పునరుక్తం 'మామేవ విజానీహి' ఇత్యుక్త్వా విగ్రహధర్మైరింద్రః స్వమాత్మానం తుష్టావ త్వాష్ట్రవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యం। అత్రోచ్యతే। న తావత్త్వాష్ట్రవధాదీనాం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసః, యస్మాదేవంకర్మాహం తస్మాన్మాం విజానీహీతి, కథం తర్హి, విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన । యత్కారణం త్వాష్ట్రవధాదీని సాహసాన్యుపన్యస్య పరేణ విజ్ఞానస్తుతిమనుసందధాతి 'తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చ కర్మణా లోకో మీయతే' ఇత్యాదినా। ఏతదుక్తం భవతి యస్మాదీదృశాన్యపి క్రూరాణి కర్మాణి కృతవతో మమ బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే స యోఽన్యోఽపి మాం వేద న తస్య కేనచిదపి కర్మణా లోకో హింస్యత ఇతి । విజ్ఞేయం తు బ్రహ్మైవ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేతి వక్ష్యమాణం। తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేతత్॥ ... ... *

సూ॥ ౩౧॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్.

యద్యప్యధ్యాత్మసంబంధభూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః తథాపి న బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి । కుతః, జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ । జీవస్య తావదస్మిన్వాక్యే విస్పష్టం లింగముపల

౩౦ ॥ అహంకారవాదస్య గతిం పృచ్ఛతి ॥ కథమితి॥ సూత్రముత్తరం। తద్వ్యాచష్టే॥ ఇంద్ర ఇతి॥ జన్మాంతరకృతశ్రవణాదినా అస్మిన్ జన్మని స్వతస్సిద్ధం దర్శనమార్షం। విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థ ఉపన్యాసః। న చేత్, కథం తర్హి స ఇతి పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ బ్రహ్మజ్ఞానస్తుత్యర్థః స ఇత్యాహ॥ విజ్ఞానేతి॥ నియామకం బ్రూతే॥ యదితి ॥ పరేణ తస్య మే ఇత్యాదినా వాక్యేనేత్యన్వయః॥ స్తుతిమాహ ॥ ఏతదుక్తమితి॥ తస్మాత్ జ్ఞానం శ్రేష్ఠమితి శేషః । స్తుతజ్ఞానవిషయ ఇంద్ర ఇత్యత ఆహ ॥ విజ్ఞేయం త్వితి॥ ... ... *

౩౧॥ దేహస్థాపనం జీవలింగం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ ॥ శరీరధారణం చేతి॥ సర్వే వాగాదయః ప్రాణా అహమహం

శ్రేష్ఠ ఇతి వివదమానాః ప్రజాపతిముపజగ్ముః। సచ తానువాచ యస్మిన్నుత్క్రాంతే శరీరం పాపిష్ఠతరం భూత్వా పతిష్యతి స చ శ్రేష్ఠ ఇతి। తథా క్రమేణ వాగాదిషూత్క్రాంతేష్వపి మూకాదిభావేన శరీరం స్వస్థమస్థాత్। ముఖ్యప్రాణస్యోత్క్రిమిషాయాం సర్వేషాం వ్యాకులత్వాదసౌ తాన్ వాగాదీన్ వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ। యూయం మోహమాపద్యథ యతోఽహమేవైతత్కరోమి। కిం తత్పంచధా ప్రాణాపానాదిభావేనాత్మానం విభజ్య తద్వ్యతిగచ్ఛతీతి వానం తదేవ బాణమస్థిరం శరీరమవష్టభ్యాశ్రిత్య ధారయామీత్యర్థః। ద్వివచనసహవాసోత్క్రాంతిశ్రుతేశ్చ న బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ॥ జీవముఖ్యేతి॥ అభేదనిర్దేశమాహ॥ యో వా ఇతి ॥ భేదమాహ॥ సహేతి ॥ యది జీవముఖ్యప్రాణయోర్లింగాదుపాస్యత్వం తర్హి బ్రహ్మణోఽపి లింగానాముక్తత్వాదుపాసనం స్యాత్, న చేష్టాపత్తిః। ఉపక్రమాదినాసిద్ధైకవాక్యతాభంగ

భ్యతే 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దితి అత్ర హి వాగాదిభిః కరణైర్వ్యాపృతస్య కార్యకరణాధ్యక్షస్య జీవస్య విజ్ఞేయత్వమభిధీయతే తథా ముఖ్యప్రాణలింగమపి। అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం 'పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి। శరీరధారణం చ ముఖ్యస్య ప్రాణస్య ధర్మః। ప్రాణసంవాదే వాగాదీన్ ప్రాణాన్ ప్రకృత్య 'తాన్ వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథ అహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీ'తి శ్రవణాత్। యే త్విమం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి పఠంతి తేషామిమం జీవమింద్రియగ్రామం వా పరిగృహ్య శరీరముత్థాపయతీతి వ్యాఖ్యేయం ప్రజ్ఞాత్మత్వమపి జీవే తావచ్చేతనత్వాదుపపన్నం ముఖ్యేఽపి ప్రాణే ప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాంతరాశ్రయత్వాదుపపన్నం। ఏవం జీవముఖ్యప్రాణపరిగ్రహే చ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోః సహవృత్తిత్వేనాభేదనిర్దేశః స్వరూపేణ చ భేదనిర్దేశ ఇత్యుభయథాపి నిర్దేశ ఉపపద్యతే 'యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణ' ఇతి, 'సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతస్సహోత్క్రామత' ఇతి। బ్రహ్మపరిగ్రహే తు కిం కస్మాద్భిద్యేత, తస్మాదిహ జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఉభౌ వా ప్రతీయేయాతాం న బ్రహ్మేతి చేత్, నైతదేవం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్। ఏవం సతి త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి। న చైతదేకస్మిన్ వాక్యేఽభ్యుపగంతుం యుక్తం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి వాక్యస్యైకవాక్యత్వమవగమ్యతే। 'మామేవ విజానీహీ'త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే'త్యుక్త్వాంతే 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యేకరూపావుపక్రమోపసంహారౌ దృశ్యేతే। తత్రార్థైకత్వం యుక్తమాశ్రయితుం। న చ బ్రహ్మలింగమన్యపరత్వేన పరిణేతుం శక్యం దశానాం భూతమాత్రాణాం ప్రజ్ఞామాత్రాణాం చ బ్రహ్మణోఽన్యత్రార్పణానుపపత్తేః। ఆశ్రితత్వాచ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలింగవశాత్ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేః। ఇహాపి హితతమోపన్యాసాదిబ్రహ్మలింగయోగాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయమితి గమ్యతే। యత్తు ముఖ్యప్రాణలింగం దర్శితం 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి తదసత్, ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్పరమాత్మన్యుపచరితుం శక్యత్వాత్, 'న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన। ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతావుపాశ్రి

ప్రసంగాదిత్యాహ॥ నైతదేవమిత్యాదినా॥ న చ స్వతంత్రపదార్థభేదాద్వాక్యభేదః కిం న స్యాదితి వాచ్యం, జీవముఖ్యప్రాణయోరుక్తలింగానాం బ్రహ్మణి నేతుం శక్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాసిద్ధేః, అఫలవదర్థస్య ఫలవద్వాక్యార్థశేషత్వేన ప్రధానవాక్యార్థానుసారేణ తల్లింగనయనస్యోచితత్వాచ్చ। నహి ప్రధానవాక్యార్థబ్రహ్మలింగమన్యథా నేతుం శక్యం। న వా తదుచితమిత్యాహ॥ న చ బ్రహ్మలింగమితి॥ సూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ ఆశ్రితత్వాచ్చేతి॥ అన్యత్ర తత్ప్రాణ ఇత్యాదౌ వృత్తేరాశ్రితత్వాదిహాపి తస్య బ్రహ్మలింగస్య యోగాద్బ్రహ్మపర ఏవ ప్రాణశబ్ద ఇత్యర్థః॥ ప్రాణాదిలింగాని సర్వాణ్యపి బ్రహ్మణ్యనాయాసేన నేతుం శక్యానీత్యాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా॥ యస్మిన్నేతౌ ప్రేర్యత్వేన

స్థితా తేనేతరేణ బ్రహ్మణా సర్వే ప్రాణాదివ్యాపారం కుర్వంతీత్యర్థః । విశేషం పరిచ్ఛేదాభిమానమిత్యర్థః । వక్తారం విద్యాదితి న వక్తృజ్ఞేయత్వముచ్యతే తస్య లోకసిద్ధత్వాత్, కింతు తస్య బ్రహ్మత్వం బోధ్యతే తద్బోధాభిముఖ్యాయ లిఙ్గాన య ఇత్యప్రస్తుత్యంతరమాహ ॥ యద్వా చేతి ॥ యేన చైతన్యేన వాగభ్యుద్యతే స్వకార్యాభిముఖ్యేన ప్రేర్యతే తదేవ వాగాద్యగమ్యం బ్రహ్మేత్యర్థః । తత్త్వంపదవాచ్యయోః స్వరూపతో భేదస్తాభ్యాముపలక్ష్యాత్మస్వరూపాభేదాదేకత్వం నిర్దిశ్యత ఇత్యాహ ॥ నైవ దోష ఇతి ॥ స్వమతేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ వృత్తికృన్మతేన వ్యాచష్టే ॥ అథ వేతి ॥ ఉపాసనాత్రైవిధ్యప్రసంగాదితి పూర్వముక్తం । అత్ర త్రిప్రకారకస్యైకబ్రహ్మవిశేష్యకస్యైకస్యోపాసనస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః । ఉపాసనవాక్యభేద ఇతి భావః । దేహచేష్టాత్మకజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్యాయుష్ట్వం దేహాపేక్షయా తస్యాముత్క్రాంతిరవస్థానాదమృతత్వముత్థాపయతీత్యుక్థత్వమితి ప్రాణధర్మః । జీవధర్మమాహ ॥ అథేతి ॥ బుద్ధిప్రాణయోః సహస్థిత్యుత్క్రాంత్యుక్త్యనంతరమిత్యర్థః । అత్ర ప్రజ్ఞాపదేన సాభాసా జీవాఖ్యా బుద్ధిరుచ్యతే । తస్యాః సంబంధీని దృశ్యాని సర్వాణి భూతా

తానీతి శ్రుతేః । యద్యపి ‘న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా’దిత్యాదిజీవలింగం దర్శితం, తదపి న బ్రహ్మపక్షం నివారయతి, న హి జీవో నామాత్యంతభిన్నో బ్రహ్మణః ‘తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ’త్యాది శ్రుతిభ్యః । బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతం తు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ సన్ జీవః కర్తా భోక్తా చేత్యుచ్యతే తస్యోపాధికృతవిశేషపరిత్యాగేన స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం ‘న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా’దిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో న విరుధ్యతే । ‘యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత’ ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరం వచనాదిక్రియావ్యాపృతస్యైవాత్మనో బ్రహ్మత్వం దర్శయతి । యత్పునరేతదుక్తం ‘సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామత’ ఇతి ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోర్భేదదర్శనం బ్రహ్మవాదినో నోపపద్యత ఇతి । నైష దోషః । జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయయోర్బుద్ధిప్రాణయోః ప్రత్యగాత్మోపాధిభూతయోర్భేదనిర్దేశోపపత్తేః । ఉపాధిద్వయోపహితస్య ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపేణాభేద ఇత్యతః ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేత్యేకీకరణమవిరుద్ధం । అథవా నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యస్యాయమన్యోఽర్థః । న బ్రహ్మవాక్యేఽపి జీవముఖ్యప్రాణలింగం విరుధ్యతే । కథం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । త్రివిధమిహ బ్రహ్మణ ఉపాసనం వివక్షితం ప్రాణధర్మేణ ప్రజ్ఞాధర్మేణ స్వధర్మేణ చ । తత్ర ‘ఆయురమృతముపాస్స్వాయుః ప్రాణ’ ఇతి ‘ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ’తి ‘తస్మాదేతదేవోక్థముపాసీతే’తి చ ప్రాణధర్మః । అథ ‘యథాస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవంతీతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘వాగేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహత్తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతీ’త్యాది

యస్యైకం భవంత్యస్మిన్ప్రాణ ఇదాత్మనా తథా వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం వాగేవేత్యాది చతురేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహదిత్యాదిపర్యాయాణాం సంక్షిప్తార్థ ఉచ్యతే । ఉత్పన్నాయా అసంగ్యాయాః సాభాసబుద్ధేర్నామప్రపంచవిషయత్వార్థం శరీరం, అర్థాత్మకరూపప్రపంచవిషయత్వార్థం శరీరమితి మిళిత్వా విషయిత్వాఖ్యం పూర్ణం శరీరం క్రియాసాధ్యం । తత్ర కర్మేంద్రియేషు వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయా ఏకమంగం దేహార్థమదూదుహత్ పూరయామాస, వాగింద్రియద్వారా నామప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిర్లభత ఇత్యర్థః । చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా । తస్యాః పునర్నామ శ్రీ చక్షురాదిజ్ఞానప్రతివిహితాజ్ఞాపితా భూతమాత్రా రూపాద్యర్థరూపా పరస్తాదపరార్థే కారణం భవతి జ్ఞానకరణద్వారార్థప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిః ప్రాప్నోతీత్యర్థః । ఏవం బుద్ధేః సర్వార్థప్రపంచత్వముపపాద్య తస్మిన్ స్థచిత్ప్రతిబింబద్వారా సాక్షిణి ప్రపంచాధ్యాసమాహ ॥ ప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిద్వారా చిదాత్మా వాచమింద్రియం సమారుహ్య తస్యాః ప్రేరకో భూత్వా వాచాకరణేన సర్వాణి నామాని వక్తవ్యత్వేనాప్నోతి, చక్షుషా సర్వాణి రూపాణి పశ్యతీత్యేవం

ప్రతిష్ఠా భవతీత్యర్థః । తథాచ సర్వద్రష్టృత్వం చిదాత్మని ద్రష్టృత్వాధ్యాసనిమిత్తత్వం చ బుద్ధేర్ధర్మా ఇత్యుక్తం భవతి సర్వాధారత్వానందత్వాదిర్బ్రహ్మధర్మా ఇత్యాహ ॥ తా వా ఇతి ॥ దశత్వం వ్యాఖ్యాతం ప్రజ్ఞా ఇంద్రియజాః తా అధికృత్య గ్రాహ్యభూతమాత్రా వర్తంతే ప్రజ్ఞామాత్రా ఇంద్రియాణి గ్రాహ్యం భూతజాతమధికృత్య వర్తంత ఇతి గ్రాహ్యగ్రాహకయోర్మిథస్సాపేక్షత్వముక్తిః సాధయతి ॥ యదీతి ॥ తదేవ స్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ గ్రాహ్యేణ గ్రాహ్యస్వరూపం న సిద్ధ్యతి కింతు గ్రాహకేణ । ఏవం గ్రాహకమపి గ్రాహ్యం వినాపేత్య న సిద్ధ్యతి, తస్మాత్సాపేక్షత్వాదేతద్గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయం వస్తుతో న భిన్నం కింతు చిదాత్మన్యారోపితమిత్యాహ ॥ నో ఇతి ॥ తస్యైతాదృక్కృతవ్యాఖ్యానం । సూత్రార్థముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అన్యధర్మేణాన్యస్యోపాసనం కథమిత్యాశంక్యాశ్రితత్వాదిత్యాహ ॥ అన్యత్రాపీతి ॥ ఉపాధిర్జీవః । తదన్యధర్మేణోపాసనం ॥ ఇయమసంగతా వ్యాఖ్యా, తథాహి న తావదాగుణ్యాద్యనేకగుణవిశిష్టోపాస్తిప్రత్యయణవత్, ఉపాసాశ్రయవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో విధిస్సంభవతి సిద్ధస్య విధ్యనర్హత్వాత్, నాపి బ్రహ్మానువాదేనోపాసాశ్రయవిధిః వాక్యభేదాత్, నచ నానాధర్మవిశిష్టమేకముపాసనం విధీయత ఇతి వాచ్యం, తాదృశవిధివాక్యస్యాత్ర

ప్రజ్ఞాధర్మః । "తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యద్ధి భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యద్ధి ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాః స్యుః నహ్యన్యతరతో రూపం కించన సిద్ధ్యేత్ నో ఏతన్నానా తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మే"త్యాది బ్రహ్మధర్మః । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవైతదుపాధిద్వయధర్మేణ స్వధర్మేణ చైకముపాసనం త్రివిధం వివక్షితం । అన్యత్రాపి మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాదావుపాధిధర్మేణ బ్రహ్మణ ఉపాసనమాశ్రితం, ఇహాపి తద్యుజ్యతే వాక్యస్యోపక్రమోపసంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మబ్రహ్మలింగావగమాచ్చ । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేవైతదితి సిద్ధం ॥ ... ...*

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాం
సాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రవణాత్, నచ 'తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే'త్యత్ర మామితి జీవేనాయురితి ప్రాణేనామృతమితి బ్రహ్మణా స్వస్వధర్మవత్తా విశిష్టోపాసనావిధిరితి వాచ్యం, సర్వేషాం ధర్మాణామశ్రవణాత్ బ్రహ్మశ్రుతేశ్చ । 'ప్రాణో వా అమృత'మితి ప్రాణస్యైవామృతత్వశ్రుతేః । అత ఉపాసనావిధిలుబ్ధేన 'వక్తారం విద్యా'దితి దేవోక్తముపాసీత స మ ఆత్మేతి విద్యా'దితి జీవప్రాణబ్రహ్మోపాసనావిధయః, అన్యే గుణవిధయ ఇతి స్వీకృత్యైకవాక్యత్వం త్యాజ్యం తచ్చాయుక్తముపక్రమాదినైకవాక్యతానిర్ణయాత్ । తస్మాజ్జ్ఞేయప్రత్యగ్బ్రహ్మపరమిదం వాక్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్న
ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

శ్రీరామంసిద్ధమత్తారంసుమహాశాయినమంతరం। అంతర్యామిణమజ్ఞేయంవైశ్వానరమహంభజే॥

పూర్వపాదేనోత్తరపాదయోస్సంగతింవక్తుంవృత్తమనువదతి॥ ప్రథమ ఇతి॥ 'జగతః కారణత్వప్రాప్త్యా వ్యాపిత్వాదికమర్థాత్సిద్ధం। తదుపజీవ్యోత్తరంపాదద్వయంప్రవృత్తమితి హేతుహేతుమద్భావస్సంగతిః। కథంపాదభేద ఇత్యాశంక్య పాదానాం ప్రమేయభేదమాహ। అర్థాంతరేతి॥ ఆకాశాదిశబ్దానాంస్పష్టబ్రహ్మలింగైః ప్రథమేసమన్వయోఽభిహితః। అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయః పాదద్వయే వక్ష్యతే। ప్రాయేణోపాస్యజ్ఞేయబ్రహ్మభేదాత్పాదయోరవాంతరభేద ఇతి భావః॥ * సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ *॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ ఇదమితి॥ తస్మాజ్జాయత ఇతి తజ్జం,

నమః పరమాత్మనే.

'ప్రథమేపాదే జన్మాద్యస్య యత ఇత్యారభ్య ఆకాశాదేస్సమస్తస్యజగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యుక్తం। తస్యసమస్తజగత్కారణస్య బ్రహ్మణో వ్యాపిత్వంనిత్యత్వంసర్వజ్ఞత్వంసర్వాత్మకత్వమిత్యేవంజాతీయకా ధర్మా ఉక్తా ఏవ భవంతి। అర్థాంతరప్రసిద్ధానాంచ కేషాంచిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మవిషయత్వహేతుప్రతిపాదనేన కానిచిద్వాక్యాని సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని। పునరప్యన్యాని వాక్యాన్యస్పష్టబ్రహ్మలింగాని సందిహ్యంతే కిం పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయంతి, ఆహోస్విదర్థాంతరంకించిదితి। తన్నిర్ణయాయ ద్వితీయతృతీయపాదావారభ్యేతే॥ ... ... *

సూ॥ ౧॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్॥

ఇదమామ్నాయతే। 'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీత అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుంకుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది। తత్ర సంశయః। కిమిహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైశ్శారీర ఆత్మోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే, ఆహోస్విత్పరం బ్రహ్మేతి। కిం తావత్ప్రాప్తం శారీర ఇతి। కుతః। తస్య హి కార్యకరణాధిపతేః ప్రసిద్ధో మనఆదిభిస్సంబంధో న పరస్య బ్రహ్మణః 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః॥ నను 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' ఇతి స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మోపాత్తం కథమిహ శారీర ఆత్మోపాస్యత్వే

తస్మిఁల్లీయత ఇతి తల్లం, తస్మిన్ననితి చేష్టత ఇతి తదనం, తజ్జం చ తల్లం చ తదనం చేతి, తజ్జలాన్ కర్మధారయేఽస్మిన్ శాకపార్థివన్యాయేన మధ్యపదస్య తచ్ఛబ్దస్య లోపః, తజ్జలానమితి వాచ్యే ఛాందసో వయలోపః, ఇతి శబ్దో హేతౌ। సర్వమిదం జగద్బ్రహ్మైవ తద్వివర్తత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మణి మిత్రామిత్రభేదాభావాచ్ఛాంతో రాగాదిరహితో భవేదితి గుణవిధిః। స క్రతుముపాసనం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాసీతేత్యనువాదాత్। ఫలమాహ॥ అథేతి॥ క్రతుమయః సంకల్పవికార ఇత్యర్థః। పురుషస్య ధ్యానవికారత్వం స్ఫుటయతి॥ యథేతి॥ ఇహ యద్ధ్యాయతి మృత్వా ధ్యానమహిమ్నా తద్ధ్యేయరూపేణ జాయత ఇత్యర్థః। క్రతుమయస్సంకల్పప్రధాన ఇతి వార్థః। క్రతోర్విషయమాహ॥ మన ఇతి॥ బ్రహ్మేత్యుపక్రమాన్మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసంకల్పమంతర్హృదయే ధ్యేయమిత్యర్థః। పూర్వత్ర బ్రహ్మలింగైరబ్రహ్మలింగబాధ ఉక్తః, న తథేహాపక్రమే బ్రహ్మణో లింగమస్తి, కింతు ప్రకరణం। తచ్చ శాంతిగుణవిధానార్థతయాన్యథాసిద్ధం। అతో జీవలింగం బలీయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి॥ శారీర ఇత్యాదినా॥ శ్రుతిమాశంక్యాన్య

థాసిద్ధ్యా పరిహరతి॥ నైష దోష ఇతి॥ శమవిధిపరత్వే హేతుమాహ॥ యతః కారణమితి॥ యత ఏవమాహ తస్మాచ్ఛమవిధిపరమిత్యన్వయః ॥ న చ శమేతి ॥ శమధ్యానయోర్విధౌ వాక్యభేదాపత్తేరిత్యర్థః । జన్మాన్తరపరయా జీవస్యాపి సర్వకర్మత్వాదిసంభవమాహ॥ సర్వకర్మేతి॥ సర్వాణి కర్మాణి యస్య స సర్వకర్మా భోగ్యా యస్య సర్వగన్ధస్సర్వరస ఇత్యాదిశబ్దార్థః॥ ఆరాగ్రమాత్రస్యేతి॥ తోత్రప్రోతశలాకాగ్రపరిమాణస్యేత్యర్థః । సర్వత్ర ప్రసిద్ధబ్రహ్మణ ఏవాత్రోపాస్యత్వోపదేశాన్న జీవ ఉపాస్య ఇతి సూత్రార్థమాహ॥ సర్వత్రేతి॥ యత్ర ఫలం నోచ్యతే తత్ర పూర్వోత్తరపక్షసిద్ధిః ఫలమితి మన్తవ్యం। యద్యపి నిరాకాంక్షం బ్రహ్మ తథాపి మనః ప్రచురముపాధిరస్య ప్రాణశ్శరీరమస్యేతి సమాసాన్తక్షత

నాశంక్యతే । నైష దోషః । నేదం వాక్యం బ్రహ్మోపాసనవిధిపరం । కిం తర్హి । శమవిధిపరం । యత్కారణం సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యాహ । ఏతదుక్తం భవతి । యస్మాత్సర్వమిదం వికారజాతం బ్రహ్మైవ తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాచ్చ । న చ సర్వస్యైకాత్మకత్వే రాగాదయస్సంభవన్తి, తస్మాచ్ఛాన్త ఉపాసీతేతి । న చ శమవిధిపరత్వే సతి అనేన వాక్యేన బ్రహ్మోపాసనం నియన్తుం శక్యతే, ఉపాసనం తు స క్రతుం కుర్వీతేత్యనేన విధీయతే । క్రతుస్సంకల్పో ధ్యానమిత్యర్థః। తస్య చ విషయత్వేన శ్రూయతే 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇతి జీవలింగం । అతో బ్రూమః జీవవిషయమేతదుపాసనమితి । 'సర్వకర్మా సర్వకామ' ఇత్యాద్యపి శ్రూయమాణం పర్యాయేణ జీవవిషయముపపద్యతే । 'ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వే'తి చ హృదయాయతనత్వమణీయస్త్వం చారాగ్రమాత్రస్య జీవస్యావకల్పతే నాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణః । నను 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇత్యాద్యపి న పరిచ్ఛిన్నేఽవకల్పత ఇతి, అత్ర బ్రూమః, న తావదణీయస్త్వం జ్యాయస్త్వం చోభయమేకస్మిన్నాశ్రయితుం శక్యం విరోధాత్, అన్యతరాశ్రయణే చ ప్రథమశ్రుతత్వాదణీయస్త్వం యుక్తమాశ్రయితుం । జ్యాయస్త్వం తు బ్రహ్మభావాపేక్షయా భవిష్యతి । నిశ్చితే చ జీవవిషయత్వే యదన్తే బ్రహ్మసంకీర్తనమేతద్బ్రహ్మేతి తదపి ప్రకృతపరామర్శార్థత్వాజ్జీవవిషయమేవ । తస్మాన్మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్జీవ ఉపాస్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పరమేవ బ్రహ్మేహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైరుపాస్యం । కుతః, సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ । యత్సర్వేషు వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దస్యాలంబనం జగత్కారణమిహ చ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యోపక్రమే శ్రుతం తదేవ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్విశిష్టముపదిశ్యత ఇతి యుక్తం । ఏవం సతి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే న భవిష్యతః। నను వాక్యోపక్రమే శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం న స్వవివక్షయేత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే । యద్యపి శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తథాపి మనోమయత్వాదిషూపదిశ్యమానేషు బ్రహ్మ సన్నిహితం భవతి । జీవస్తు న సన్నిహితః న చ స్వశబ్దేనోపాత్త ఇతి వైషమ్యం॥ .... *

సూ ॥ ౨ ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ॥

వక్తుమిష్టా వివక్షితాః। యద్యప్యపౌరుషేయే వేదే వక్తురభావాన్నేచ్ఛార్థస్సంభవతి తథాప్యుపాదానే 'సర్వనామ్న స్సన్నిహితవిశేషాకాంక్షిత్వాద్బ్రహ్మ సంబధ్యతే। 'స్యోనం తే సదనం కరోమీ'తి సంసారార్థసదనస్య నిరాకాంక్షస్యాపి తస్మిన్ సీదేతి సాకాంక్షత్వాచ్ఛబ్దేన పరామర్శవదన్నాదిత్యాహ॥ అత ఉచ్యత ఇతి ॥ స్యోనం పాత్రం తే పురోడాశస్యేతి శ్రుత్యర్థః॥ జీవోఽపి లింగాత్సన్నిహిత ఇత్యత ఆహ॥ జీవస్త్వితి ॥ ఇదం హి లింగద్వయం లోకసిద్ధం జీవం న సన్నిధాపయతి। దుఃఖిన ఉపాస్త్యయోగ్యత్వాత్ ఫలాభావాచ్చ, అతో విశ్వజిన్న్యాయేన సర్వాభిలషితమానన్దరూపం బ్రహ్మైవోపాసనాక్రియానుబన్ధీతి భావః।కించ బ్రహ్మపదశ్రుత్యా లింగబాధ ఇత్యాహ॥నచేతి॥ అన్యతరాకాంక్షానుగృహీతం ఫలవచ్ఛ్రుతికరణం విఫలలింగాద్బలీయ ఇతి సముదాయార్థః॥ ... ... *

౨॥ వస్తునో వివక్షాయాః ఫలముపాదానం స్వీకారః స చ ప్రకృతే మనోమయత్వాదిష్వస్తీతి వివక్షోపచార ఇత్యాహ॥ తథాప్యుపాదానేనేతి॥ నన్విదం గ్రాహ్యమిదం త్యాజ్యమితి ధీర్వివక్షా నా వేదే కుతస్స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఉపాదానానుపాదానే త్వితి॥ తాత్పర్యం నామ ఫలవదర్థప్రతీత్యనుకూలత్వం శబ్దధర్మః। ఉపక్రమాదినా తస్య జ్ఞానాత్తద్యోగ్యతావగమ ఇత్యర్థః॥ తదిహేతి॥ తత్తస్మాత్తాత్పర్యవత్త్వాదిత్యర్థః। సర్వాత్మత్వే ప్రమాణమాహ॥ తథా చేతి॥ జీర్ణస్స్థవిరో యో దండేన వంచతి గచ్ఛతి సోఽపి త్వమేవ యో జాతో బాలస్సత్వమేవ సర్వతస్సర్వాను దిక్షు శ్రుతయః శ్రోత్రాణ్యస్యేతి సర్వతశ్శ్రుతిమత్ సర్వజంతూనాం ప్రసిద్ధాః పాణ్యాదయ స్తస్యేతి సర్వాత్మత్వోక్తిః॥ ... ... *

న ఫలేనోపచర్యతే। లోకేఽపి యచ్ఛబ్దాభిహితముపాదేయం భవతి తద్వివక్షితమిత్యుచ్యతే, యదనుపాదేయం తదవివక్షితమితి, తద్వద్వేదేఽప్యుపాదేయత్వేనాభిహితం వివక్షితం భవతీతరదవివక్షితం। ఉపాదానానుపాదానే తు వేదవాక్యతాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యామవగమ్యేతే। తథేహ వివక్షితా యే గుణా ఉపాసనాయాముపాదేయత్వేనోపదిష్టాః సత్యసంకల్పప్రభృతయస్తే పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। సత్యసంకల్పత్వం హి సృష్టిస్థితిసంహృతిష్వప్రతిబద్ధశక్తిత్వాత్పరమాత్మన ఏవావకల్పతే। పరమాత్మగుణత్వేన చ 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా' ఇత్యత్ర 'సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇతి శ్రుతం 'ఆకాశాత్మే'తి చ ఆకాశవదాత్మాస్యేత్యర్థః। సర్వగతత్వాదిభిర్ధర్మైస్సంభవత్యాకాశేన సామ్యం బ్రహ్మణః। 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇత్యాదినా చైతదేవ దర్శయతి। యదాప్యాకాశ ఆత్మాస్యేతి వ్యాఖ్యాయతే తదాపి సంభవతి సర్వజగత్కారణస్య సర్వాత్మనో బ్రహ్మణ ఆకాశాత్మత్వం అత ఏవ సర్వకర్మేత్యాదిః। ఏవమిహోపాస్యతయా వివక్షితా గుణా బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। యత్తూక్తం 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇతి జీవలింగం న తద్బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి, తదపి బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి బ్రూమః। సర్వాత్మత్వాద్ధి బ్రహ్మణో జీవసంబంధీని మనోమయత్వాదీని బ్రహ్మసంబంధీని భవంతి। తథా చ బ్రహ్మవిషయే శ్రుతిస్మృతీ భవతః 'త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ త్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ' ఇతి। "సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం। సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతీ"తి చ। 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి చ శ్రుతిః శుద్ధబ్రహ్మవిషయా। ఇయం తు మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి సగుణబ్రహ్మవిషయేతి విశేషః। అతో వివక్షితగుణోపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మేహోపాస్యత్వేనోపదిష్టమితి గమ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥ ౩॥ అనుపపత్తేస్తు న శారీరః॥

పూర్వేణ సూత్రేణ బ్రహ్మణి వివక్షితానాం గుణానాముపపత్తిరుక్తా, అనేన శారీరే తేషామనుపపత్తిరుచ్యతే। తుశబ్దోఽవధారణార్థః। బ్రహ్మైవోక్తేన న్యాయేన మనోమయత్వాదిగుణం, న తు శారీరో జీవో మనోమయత్వాదిగుణః, యత్కారణం 'సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మాఽవాక్యనాదరో జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇతి చైవంజాతీయకా గుణా న శారీర ఆంజస్యేనోపపద్యంతే। శారీర ఇతి శరీరే భవ ఇత్యర్థః। నన్వీశ్వరోఽపి శరీరే భవతి। సత్యం శరీరే భవతి న తు శరీర ఏవ భవతి। 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షా'దాకాశ

౩ ॥ నను జీవధర్మాః శ్రుత్యా బ్రహ్మణి యోజ్యంతే తర్హి బ్రహ్మధర్మా అపి జీవే కిమితి న యోజ్యంతే తత్రాహ ॥ అనుపపత్తేరితి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ పూర్వేణేతి॥ సర్వాత్మత్వాదిరుక్తన్యాయః। కల్పితస్య ధర్మా అధిష్ఠానే సంబధ్యంతే, నాధిష్ఠానధర్మాః కల్పిత ఇతి భావః। వాగేవ వాకః సోఽస్యాస్తీతి వాకీ। న వాకీ అవాకీ అనింద్రియ ఇత్యర్థః। కుతశ్చిత్ప్రాప్త్యాదరః కామోఽస్య నాస్తీత్యనాదరః నిత్యతృప్త ఇత్యర్థః। జ్యాయస్త్వాద్యనుపపత్త్యా శారీర ఇతి పరిచ్ఛేదో హేతుః సూత్రోక్తః। న తు జీవస్యైవ నేశ్వరస్యేత్యాహ॥ సత్యమిత్యాదినా॥ ... ...

౪॥ ప్రాప్యకత్వేన వ్యపదిశతీతి సంబంధః। కర్మకర్తృవ్యపదేశపదస్యార్థాంతరమాహ॥ తథోపాస్యేతి॥ *

౫॥ ఏకార్థత్వం ప్రకరణస్య సమానత్వం। అంతరాత్మన్నితి విభక్తిలోపశ్ఛాందసః శబ్దయోర్విశేషో విభక్తిభేదః। తస్మాత్తదర్థయోర్భేద ఇతి సూత్రార్థః॥ ... ... *

౬ ॥ స్మృతౌ హృదిస్థస్య జీవాద్భేదోక్తేరతః శ్రుతిహృదిస్థో మనోమయ ఈశ్వర ఇత్యాహ ॥ స్మృతేశ్చేతి ॥ భూతానిజీవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇతి చ వ్యాపిత్వశ్రవణాత్ । జీవస్తు శరీర ఏవ భవతి । తస్య భోగాధిష్ఠానాచ్ఛరీరాదన్యత్ర వృత్త్యభావాత్॥ ... ... *

సూ ॥ ౪ ॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ ॥

ఇతశ్చ న శారీరో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాత్కర్మకర్తృవ్యపదేశో భవతి 'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మి' ఇతి । ఏతమితి ప్రకృతం మనోమయత్వాదిగుణముపాస్యమాత్మానం కర్మత్వేన ప్రాప్యత్వేన వ్యపదిశతి । అభిసంభవితాస్మీతి శారీరముపాసకం కర్తృత్వేన ప్రాపకత్వేన। అభిసంభవితాస్మీతి ప్రాప్తాస్మీత్యర్థః। న చ సత్యాం గతావేకస్య కర్తృకర్మవ్యపదేశో యుక్తః, తథోపాస్యోపాసకభావోఽపి భేదాధిష్ఠాన ఏవ తస్మాదపి న శారీరో మనోమయత్వాదివిశిష్టః॥ ... ... *

సూ ॥ ౫॥ శబ్దవిశేషాత్ ॥

ఇతశ్చ శారీరాదన్యో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాచ్ఛబ్దవిశేషో భవతి, సమానప్రకరణే శ్రుత్యంతరే 'యథా వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతండులో వైవమయమంతరాత్మన్పురుషో హిరణ్మయః' ఇతి శారీరస్యాత్మనో యః శబ్దోఽభిధాయకః సప్తమ్యంతోఽంతరాత్మన్నితి। తస్మాద్విశిష్టోఽన్యః ప్రథమాంతః పురుషశబ్దో మనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోఽభిధాయకః, తస్మాత్తయోర్భేదోఽవగమ్యతే॥ *

సూ ॥౬॥ స్మృతేశ్చ ॥

స్మృతిశ్చ శారీరపరమాత్మనోర్భేదం దర్శయతి "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా" ఇత్యాద్యా । అత్రాహ। కః పునరయం శారీరో నామ పరమాత్మనోఽన్యో యః ప్రతిషిధ్యతే, అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇత్యాదినా। శ్రుతిస్తు 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతా నాన్యోఽతోఽస్తి మంతా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా' ఇత్యేవంజాతీయకా పరమాత్మనోఽన్యమాత్మానం వారయతి। తథా స్మృతిరపి "క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత" ఇత్యేవంజాతీయకేతి। అత్రోచ్యతే । సత్యమేవైతత్పర ఏవాత్మా దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యుపాధిభిః పరిచ్ఛిద్యమానో బాలైః శారీర ఇత్యుపచర్యతే । యథా ఘటకరకాద్యుపాధివశాదపరిచ్ఛిన్నమపి నభః పరిచ్ఛిన్నమివావభాసతే తద్వత్। తదపేక్షయా చ కర్మకర్తృత్వాదిభేదవ్యవహారో న విరుధ్యతే । ప్రాక్తత్త్వమసీత్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ । గృహీతే త్వాత్మైకత్వే బంధమోక్షాదిసర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరేవ స్యాత్॥ *

సూ ॥౭॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ॥

అర్భకమల్పమోకో నీడం 'ఏష మ ఆత్మాంతర్హృదయే' ఇతి పరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాత్ । స్వశబ్దేన చాణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా' ఇత్యాదినా ...

వా ... యం త్రశరీరం। అత్ర సూత్రకృతా సత్యభేద ఉక్త ఇతి భ్రాంతిని రాసాయేత్యధికరణేన రస్త్వపి చోద్యముత్థాప్య నిరస్యతి ॥ అత్రాహేత్యాదినా ॥ త్వదుక్తరీత్యా వస్తుత ఏకత్వమేవ భేదస్తు కల్పిత ఏవ. సూత్రేఽప్యనూద్యత ఇత్యాహ ॥ సత్యమితి॥ ... ... *

౭॥ అర్భకమోకో యస్య సోఽర్భకౌకాః తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాదాధికమల్పత్వం అణీయానిత్యల్పత్వవాచకశబ్ద

నాపిశ్రుతమిత్యాహ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ నాయందోషఇత్యుక్తంవివృణోతి॥ నతావదితి ॥ కథమపిబ్రహ్మభావాపేక్షయాఽపేక్ష్యర్థః। పరిచ్ఛేదత్యాగంవినాబ్రహ్మత్వాసంభవాత్ తత్త్యాగేనబ్రహ్మణఏవోపాస్యత్వమాయాతీతిభావః। విభోఃపరిచ్ఛేదోక్తావృష్టాంతమాహ॥ యథాసమస్తేతి ॥ సర్వేశ్వరస్యాయోధ్యాయాంస్థిత్యపేక్షయాపరిచ్ఛేదోక్తివదల్పహృదిధ్యేయత్వేనతథోక్తిరిత్యర్థః।ననుకిమితిహృదయేధ్యేయః పాపితితత్రాహ॥తత్రేతి॥హృదయేపరమాత్మనోబుద్ధివృత్తిర్గ్రాహికాభవతి। అతఃస్వస్థానాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్స్థానోక్తిరిత్యర్థః। వ్యోమదృష్టాంతాసినాశంకాలతాకాపి భిన్నేత్యాహ॥ తత్రయదాశంక్యతఇత్యాదినా భిన్నాయతనత్వేఽపివ్యోమ్నఃసత్యభేదాద్యభావాదతిభావః ॥ *

యాఽపిహార్వాయతనాస్త్వేశ్వరస్యాణీయస్త్వవ్యపదేశాత్, శారీరఏవాయంప్రకృతోనేశ్వరఇతిచోదితం తదప్యపవదితవ్యం, అత్రోచ్యతే। నాయందోషః। నతావత్పరిచ్ఛిన్నదేశస్యసర్వగతత్వవ్యపదేశఃకథమప్యుపపద్యతే। సర్వగతస్యతుసర్వదేశేషువిద్యమానత్వాత్పరిచ్ఛిన్నదేశవ్యపదేశోఽపికయాచిదపేక్షయాసంభవతి। యథాసమస్తవసుధాధిపతిరపిసన్నయోధ్యాధిపతిరితివ్యపదిశ్యతే।కయాపునరపేక్షయాసర్వగతఃసన్నీశ్వరోఽర్భకౌకాఅణీయాంశ్చవ్యపదిశ్యతఇతి । నిచాయ్యత్వాదేవమితిబ్రూమః। ఏవమణీయస్త్వాద్యుపేతఈశ్వరస్తత్రహృదయపుండరీకేనిచాయ్యోద్రష్టవ్యఇత్యుపదిశ్యతే, యథాసాలగ్రామేహరిః। తత్రాస్యబుద్ధివిజ్ఞానంగ్రాహకం।సర్వగతోఽపీశ్వరస్తత్రోపాస్యమానఃప్రసీదతి। వ్యోమవచ్చైతద్ద్రష్టవ్యం। యథాసర్వగతమపిసద్వ్యోమసూచీపాశాద్యపేక్షయాఽర్భకౌకోఽణీయశ్చవ్యపదిశ్యతే, ఏవంబ్రహ్మాపి। తదేవంనిచాయ్యత్వాపేక్షంబ్రహ్మణోఽర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వంచనపారమార్థికం। తత్రయదాశంక్యతేహృదయాయతనత్వాద్బ్రహ్మణఃహృదయానాంచప్రతిశరీరంభిన్నత్వాత్ భిన్నాయతనానాంచశుకాదీనామనేకత్వసావయవత్వాఽనిత్యత్వాదిదోషదర్శనాద్బ్రహ్మణోఽపితత్ప్రసంగఇతి తదపిపరిహృతంభవతి॥ ... *

—— సూ॥౮॥ సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్॥ ——

వ్యోమవత్సర్వగతస్యబ్రహ్మణఃసర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయాచశారీరేణావిశిష్టత్వాత్ సుఖదుఃఖాదిసంభోగోఽప్యవిశిష్టః ప్రసజ్యేత। ఏకత్వాచ్చ। నహిపరస్మాదాత్మనోఽన్యఃకశ్చిదాత్మాసంసారీవిద్యతే ‘నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే’త్యాదిశ్రుతిభ్యః। తస్మాత్పరస్యైవబ్రహ్మణఃసంభోగప్రసంగఇతిచేన్న, వైశేష్యాత్। నతావత్సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయాచశారీరవద్బ్రహ్మణస్సంభోగప్రసంగోవైశేష్యాత్ । విశేషోహిభవతిశారీరపరమేశ్వరయోః। ఏకఃకర్తాభోక్తాధర్మాధర్మాదిసాధనఃసుఖదుఃఖాదిమాంశ్చ, ఏకస్తద్విపరీతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణః। ఏతస్మాదనయోర్విశేషాదేకస్యభోగోనేతరస్య। యదిచసన్నిధానమాత్రేణవస్తుశక్తిమనాశ్రిత్యకార్యసంబంధోఽభ్యుపగమ్యేత ఆకాశాదీనామపిదాహాదిప్రసంగః। సర్వగతానేకాత్మవాదినామపిసమావేతౌచోద్యపరిహారౌ। యదప్యేకత్వాద్బ్రహ్మణ ఆత్మాంతరాభావాచ్ఛారీరస్యభోగేనబ్రహ్మణోభోగప్రసంగఇతి అత్రవ

౮ ॥ బ్రహ్మణోహార్దత్వేఽనిష్టసంభోగాపత్తేర్జీవఏవహార్దఉపాస్యఇతిశంకాంవ్యాచష్టే ॥ వ్యోమవదితి ॥ బ్రహ్మభోక్తృస్యాత్ హార్దత్వేసతిచేతనత్వాజ్జీవాభిన్నత్వాచ్చజీవవదిత్యుక్తంనిరస్యతి॥ నవైశేష్యాదితి॥ ధర్మాధర్మవత్త్వముపాధిరిత్యర్థః। అయమేవవిశేషోవైశేష్యం స్వార్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః విశేషస్యాతిశయాద్ధర్మాధర్మాదేస్స్వత్రమేఫలహేతుత్వమతిశయః, తస్మాదిత్యర్థః । కించవిభవోబహవఆత్మానఇతివాదినామేకస్మిన్దేహేసర్వాత్మనాంభోక్తృత్వప్రసంగఃస్వకర్మార్జితఏవదేహేవిభోగఇతిపరిహారశ్చతుల్యఇతినవయంపర్యనుయోజ్యాఇత్యాహ ॥ సర్వగతేతి॥ వస్తుతస్తేషామేవభోగసాంకర్యమిత్యగ్రేవక్ష్యతే। బ్రహ్మణోజీవాభిన్నత్వంశ్రుత్యానిశ్చిత్యతేనభోక్తృత్వాను

మానే ఉపజీవ్యశ్రుతిబాధమాహ॥ యథాశాస్త్రమితి॥ అర్ధం ముఖమాత్రం జరత్యా వృద్ధాయాః కామయతే నాంగానీతి సోఽయమర్ధజరతీయన్యాయః స చాత్ర న యుక్తః। నహ్యభేదమంగీకృత్య భోక్తృత్వం త్యక్తుం యుక్తం శ్రుత్యైవాభేదసిద్ధ్యర్థం భోక్తృత్వవారణాదిత్యాహ॥ శాస్త్రం చేతి॥ నన్వేకత్వం మయాపి శ్రుత్యా న గృహీతం యేనోపజీవ్యబాధః స్యాత్। కింతు త్వదుక్త్యా గృహీతమిత్యాశంక్య బింబప్రతిబింబయోః కల్పితభేదేన భోక్తృత్వాభోక్తృత్వవ్యవస్థోపపత్తేః ప్రయోజకో హేతురిత్యాహ॥ అథాగృహీతమిత్యాదినా॥ కల్పితధర్మేణాసంగిత్వసుద్ధస్థానస్య వైశేష్యమిత్యస్మిన్నర్థేపి సూత్రం పాతయతి॥ తదాహేతి॥ బ్రహ్మణో హార్దత్వే బాధకాభావాచ్ఛాండిల్యవిద్యావాక్యం బ్రహ్మణ్యుపాస్యే సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్॥ ... ... *

నామ ఇదం తావద్దేవానాంప్రియః ప్రష్టవ్యః కథమయం త్వయాత్మాంతరాభావోఽధ్యవసిత ఇతి। తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మి నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాత్రిత్యాదిశాస్త్రేభ్య ఇతి చేత్, యథాశాస్త్రం తర్హి శాస్త్రీయోఽర్థః ప్రతిపత్తవ్యః న తత్రార్ధజరతీయం లభ్యం। శాస్త్రం చ తత్త్వమసీత్యపహతపాప్మత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మ శారీరస్యాత్మత్వేనోపదిశచ్ఛారీరస్యైవ తావదుపభోక్తృత్వం వారయతి। కుతః। తదుపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగః। అథాగృహీతం శారీరస్య బ్రహ్మణైకత్వం తదా మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః శారీరస్యోపభోగో న తేన పరమార్థరూపస్య బ్రహ్మణః సంస్పర్శః। నహి బాలైస్తలమలినతాదిభిర్వ్యోమ్ని వికల్ప్యమానే తలమలినతాదివిశిష్టమేవ పరమార్థతో వ్యోమ భవతి। తదాహ 'న వైశేష్యా'దితి। నైకత్వేఽపి శారీరస్యోపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగో వైశేష్యాత్। విశేషో హి భవతి మిథ్యాజ్ఞానసమ్యగ్జ్ఞానయోః। మిథ్యాజ్ఞానకల్పిత ఉపభోగః, సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం। న చ మిథ్యాజ్ఞానకల్పితేనోపభోగేన సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం వస్తు సంస్పృశ్యతే తస్మాన్నోపభోగగంధోఽపి శక్య ఈశ్వరస్య కల్పయితుం॥ *

సూ॥ ౯॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥

కఠవల్లీషు పఠ్యతే 'యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదనః మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః' ఇతి। అత్ర కశ్చిదోదనోపసేచనసూచితోఽత్తా ప్రతీయతే। తత్ర కిమగ్నిరత్తా స్యాదుత జీవోఽథవా పరమాత్మేతి సంశయః; విశేషానవధారణాత్, త్రయాణాం చాగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రంథే ప్రశ్నోపన్యాసోపలబ్ధేః। కిం తావత్ప్రాప్తం, అగ్నిరత్తేతి। కుతః। 'అగ్నిరన్నాద' ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిభ్యాం। జీవో వాఽత్తా స్యాత్ 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ'తి దర్శనాత్। న చ పరమాత్మా 'అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీ'తి దర్శనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, అత్తాత్ర పరమాత్మా భవితుమర్హతి। కుతః, చరాచరగ్రహణాత్। చరాచరం హి స్థావరజంగమం మృత్యూపసేచనమిహాద్యత్వేన ప్రతీయతే। తాదృశస్య చాద్యస్య న పరమాత్మనోఽన్యః కాత్స్న్యేనాత్తా సంభవతి, పరమాత్మా తు వికారజాతం సంహరన్ సర్వమత్తీత్యు

౯॥ * అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ *॥ యస్య బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదోదనో మృత్యుశ్చ సర్వప్రాణిమారకోఽపి యస్యోపసేచనం ఓదనసంస్కారకఘృతప్రాయః సోఽత్తా యత్ర శుద్ధచిన్మాత్రేఽభేదకల్పనయా వర్తతే తచ్ఛుద్ధం బ్రహ్మ ఇత్థా ఇత్థం ఈశ్వరస్యావ్యవస్థానభూతం కో వేద, చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపాయం వినా కోఽపి న జానాతీత్యర్థః। సంశయబీజమాహ॥ విశేషేతి॥ స త్వమగ్నిం ప్రబ్రూహీత్యగ్నేః, యేయం ప్రేతే విచికిత్సేతి జీవస్య, అన్యత్ర ధర్మాదితి బ్రహ్మణః ప్రశ్నః। లోకాదిమగ్నిం తమువాచేత్యగ్నేః, హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామీతీతరయోః ప్రతివచనముపలభ్యత ఇత్యర్థః। పూర్వత్ర బ్రహ్మణో భోక్తృత్వం నాస్తీత్యుక్తం తదుపజీవ్య పూర్వపక్షయతి॥ కిం తావదితి॥ అగ్నిప్రకరణమతీతమిత్యరుచేరాహ॥ జీవో వేతి॥ పూర్వపక్షే జీవోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః। ఓదనశబ్దో భోగ్యవాచీతి పూర్వపక్షః, సిద్ధాంతస్తు బ్రహ్మక్షత్రశబ్దైరుపస్థాపితకార్యమాత్రే గౌణ ఓదనశబ్దః। గుణశ్చాత్ర మృత్యూపసేచనపదేన సన్నిధాపిత

ప్రసిద్ధౌదనగతంవినాశ్యత్వంగృహ్యతే గౌణశబ్దస్యసన్నిహితగుణగ్రాహిత్వాత్ । తథాచసర్వస్యవినాశ్యత్వేనభానాల్లింగాదీశ్వరోఽత్తేత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ తస్యసన్నిహితత్వాదితి ॥ పిప్పలంస్వాద్వత్తీతిభోగస్యపూర్వోక్తత్వాదిత్యర్థః॥ (౧౦ ॥ప్రకరణాచ్చేతిసూత్రంస్పష్టత్వాన్నవ్యాఖ్యాతమ్.) ఇతిద్వితీయాధికరణమ్॥

౧౧॥ అత్తృవాక్యానంతరవాక్యస్యాపిక్లిష్టేయాత్మనిసమన్వయమాహ॥ గుహామితి ॥ ఋతమవశ్యంభావికర్మఫలంపిబంతౌభుంజానౌసుకృతస్యకర్మణోలోకేకార్యేదేహేపరస్యబ్రహ్మణోఽర్ధంస్థానమర్హతీతి పరార్ధ్యం హృదయంపరమం శ్రేష్ఠంతస్మిన్యాగుహానభోరూపాబుద్ధిరూపావాతాంప్రవిశ్యస్థితౌఛాయాతపవన్మిథోవిరుద్ధౌతౌచబ్రహ్మవిదః కర్మిణశ్చవదంతి। త్రిణాచికేతోఽగ్నిశ్చితోయైస్తేత్రిణాచికేతాః తేఽపివదంతీత్యర్థః। నాచికేతవాక్యానామత్రాధ్యాయ

ఉపపద్యతే। నన్విహచరాచరగ్రహణంనోపలభ్యతే,తత్కథమసిద్ధవచ్చరాచరగ్రహణంహేతుత్వేనోపాదీయతే। నైషదోషః। మృత్యూపసేచనత్వేనాద్యత్వేనసర్వస్యప్రాణిజాతస్యప్రతీయమానత్వాద్బ్రహ్మక్షత్రయోశ్చప్రాధాన్యాత్ప్రదర్శనార్థత్వోపపత్తేః। యత్తుపరమాత్మనోఽపినాత్తృత్వంసంభవతి ‘అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీ’తిదర్శనాదితి, అత్రోచ్యతే, కర్మఫలభోగస్యప్రతిషేధకమేతద్దర్శనం తస్యసన్నిహితత్వాన్నవికారసంహారస్యప్రతిషేధకం, సర్వవేదాంతేషుసృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వేనబ్రహ్మణఃప్రసిద్ధత్వాత్, తస్మాత్పరమాత్మైవేహాత్తాభవితుమర్హతి॥ ... ... *

సూ॥ ౧౦॥ ప్రకరణాచ్చ॥

ఇతశ్చపరమాత్మైవేహాత్తాభవితుమర్హతి యత్కారణమిదంప్రకరణంపరమాత్మనః ‘నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చి’దిత్యాది। ప్రకృతగ్రహణంచన్యాయ్యం ‘క ఇత్థా వేద యత్ర సః’ఇతిచదుర్విజ్ఞానత్వంపరమాత్మలింగం॥

సూ॥౧౧॥ గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్॥

కఠవల్లీష్వేవపఠ్యతే ‘‘ఋతంపిబంతౌసుకృతస్యలోకేగుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే। ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదంతిపంచాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతాః’’ఇతి। తత్ర సంశయః।కిమిహబుద్ధిజీవౌనిర్దిష్టౌ, ఉతజీవపరమాత్మానావితి । యదిబుద్ధిజీవౌతతోబుద్ధిప్రధానాత్కార్యకరణసంఘాతాద్విలక్షణోజీవః ప్రతిపాదితోభవతి, తదపీహప్రతిపాదయితవ్యం । ‘యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేఽస్తీత్యేకేనాయమస్తీతిచైకే ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహంవరాణామేషవరస్తృతీయః’ఇతిపృష్టత్వాత్ । అథజీవపరమాత్మానౌ, తతోజీవాద్విలక్షణః పరమాత్మాప్రతిపాదితోభవతి,తదపీహప్రతిపాదయితవ్యం । ‘అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాదన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చయత్తత్పశ్యసితద్వదే’తిపృష్టత్వాత్ ।అత్రాహఉభావప్యేతౌపక్షౌనసంభవతః। కస్మాత్, ఋతపానంహికర్మఫలోపభోగః సుకృతస్యలోకఇతిలింగాత్। తచ్చచేతనస్యక్షేత్రజ్ఞస్యసంభవతినాచేతనాయాబుద్ధేః।పిబంతావితిద్వివచనేనద్వయోఃపానందర్శయతిశ్రుతిః। అతోబుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షస్తావన్నసంభవతి। అతఏవక్షేత్రజ్ఞపరమాత్మపక్షోఽపినసంభవతిచేతనేఽపి పరమాత్మని ఋతపానాసంభవాత్ ‘అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీ’తి

నంతదర్థజ్ఞానంతదనుష్ఠానంచేతిత్రిత్వంబోధ్యం । బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్యపరమాత్మనశ్చప్రకృతత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి॥ పూర్వోత్తరపక్షయోఃఫలంస్వయమేవాహ॥ యదీత్యాదినా ॥ తదపిజీవస్యబుద్ధివైలక్షణ్యమపీత్యర్థః । నను ప్రేతేమృతేసతియోయంవిచికిత్సాసంశయః పరలోకభాగ్భోక్తాఽస్తీత్యేకేనాస్తీత్యన్యే, అతస్త్వయోపదిష్టోఽహమేతదాత్మతత్త్వంజానీయామిత్యర్థః । తదపీతిపరమాత్మస్వరూపమపీత్యర్థః । ఉభయోరేకత్వాయోగేనసంశయమాక్షిపతి॥ అత్రాహేతి ॥ ఛత్రిపదేనగంతార ఇవపిబత్పదేనాజహల్లక్షణయాప్రవిష్టావుచ్యేతేఇత్యాహ ॥ అతోచ్యతఇతి॥ పానకర్త్రువాదిపదేనపానానుకూలౌవాలక్ష్యావిత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ నియతపూర్వభావికృతిమత్త్వరూప

అనుకూలత్వం కర్తృకారయిత్రోస్సాధారణం యః కారయతి స కరోత్యేవేతి న్యాయాదితి భావః । అత్ర ప్రకృతిర్ముఖ్యార్థా ప్రత్యయే లక్షణామిశ్రాఽస్తు, కృతిః ప్రత్యయార్థో ముఖ్యః । ప్రకృత్యా త్వజహల్లక్షణయా పాయనం లక్ష్యమిత్యాహుః। పూర్వపక్షేఽపిబంతావితి కర్త్రాదిశతృప్రత్యయేన బుద్ధిజీవసాధారణం కారకత్వం లక్ష్యమిత్యాహ ॥ బుద్ధీతి ॥ ఏధాంసి కాష్ఠాని పచంతీత్యాఖ్యాతేన కారకత్వం లక్ష్యం ప్రకృతిస్తు ముఖ్యైవేతి భావః । ముఖ్యపాతారౌ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాద్గ్రాహ్యావిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ బ్రహ్మేత్యత్ర పదస్య సన్నిహితమృత్యుపదాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబత్పదస్య సన్నిహితగుహాపదాద్బుద్ధిజీవపరతేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ గోచరః ఫలం । ఏకస్మిన్ జాతిమతి క్లృప్తే సజాతీయ

మంత్రవర్ణాదితి । అతోఽచ్యతే । నైష దోషః। ఛత్రిణో గచ్ఛంతీత్యేకేనాపి ఛత్రిణా బహూనామచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిత్వోపచారదర్శనాత్, ఏవమేకేనాపి పిబతా ద్వౌ పిబంతావుచ్యేయాతాం । యద్వా జీవస్తావత్పిబతి, ఈశ్వరస్తు పాయయన్నపి పిబతీత్యుచ్యతే। పాచయితర్యపి పక్తృత్వప్రసిద్ధిదర్శనాత్। 'బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞ'పక్షేఽపి ద్విగ్రహణోపి సంభవతి కరణే కర్తృత్వోపచారాత్, ఏధాంసి పచంతీతి ప్రయోగదర్శనాత్ । న చాధ్యాత్మాధికారే అన్యౌ కౌచిదృతం పిబంతౌ సంభవతః, తస్మాద్బుద్ధిజీవౌ స్యాతాం జీవపరమాత్మానౌ వేతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావితి। కుతః । గుహాం ప్రవిష్టావితి విశేషణాత్। యది శరీరం గుహా యది వా హృదయముభయథాపి బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞౌ గుహాం ప్రవిష్టావుపపద్యేతే । న చ సతి సంభవే సర్వగతస్య బ్రహ్మణః విశిష్టదేశత్వం యుక్తం కల్పయితుం। 'సుకృతస్య లోక' ఇతి చ కర్మగోచరానతిక్రమం దర్శయతి । పరమాత్మా తు న సుకృతస్య దుష్కృతస్య వా గోచరే వర్తతే । 'న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయా'నితి శ్రుతేః । ఛాయాతపావితి చ చేతనాచేతనయోర్నిర్దేశ ఉపపద్యతే ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణత్వాత్ । తస్మాద్బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావిహోచ్యేయాతామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః ॥ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానావిహోచ్యేయాతాం। కస్మాత్ । ఆత్మానౌ హి తావుభావపి చేతనౌ సమానస్వభావౌ, సంఖ్యాశ్రవణే చ సమానస్వభావేష్వేవ లోకే ప్రతీతిర్దృశ్యతే, అస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యుక్తే గౌరేవ ద్వితీయోఽన్విష్యతే నాశ్వః పురుషో వా, తదిహ ఋతపానేన లింగేన నిశ్చితే విజ్ఞానాత్మని ద్వితీయాన్వేషణాయాం సమానస్వభావశ్చేతనః పరమాత్మైవ ప్రతీయతే। నన్వుక్తం గుహాహితత్వదర్శనాన్న పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి। గుహాహితత్వదర్శనాదేవ పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి వదామః। గుహాహితత్వం తు శ్రుతిస్మృతిష్వసకృత్పరమాత్మన ఏవ దృశ్యతే। 'గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం' 'యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్' 'ఆత్మానమన్విచ్ఛ గుహాం ప్రవిష్ట'మిత్యాద్యాసు। సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థో దేశవిశేషోపదేశో న విరుధ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ। సుకృతలోకవర్తిత్వం తు ఛత్రిత్వవదేకస్మిన్నపి వర్తమానే ఉభయోరవిరుద్ధం । ఛాయాతపావిత్యప్యవిరుద్ధం। ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణత్వాత్సంసారిత్వాసంసారిత్వయోః। అవిద్యాకృతత్వాత్సంసారిత్వస్య పారమార్థికత్వాచ్చాసంసారిత్వస్య, తస్మాద్విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ గృహ్యేతే॥ కుతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌ గృహ్యేతే॥ *

స్యేవ ద్వితీయం గ్రాహ్యం। వ్యక్తిమాత్రగ్రహే లాఘవాన్న విజాతీయం జాతివ్యక్త్యుభయకల్పనాగౌరవాత్ । న చాస్తు కారకత్వేన సజాతీయా బుద్ధిరేవ జీవస్య ద్వితీయేతి వాచ్యం, చేతనత్వస్య జీవస్వభావస్య కారకత్వాదంతరంగత్వాత్। తథా చ లోకే ద్వితీయస్యాంతరంగజాతిమత్త్వదర్శనాజ్జీవస్య ద్వితీయశ్చేతన ఏవేతి సూత్రార్థమాహ ॥ సంఖ్యాశ్రవణే చేతి॥ గుహాయాం బుద్ధౌ స్థితం గహ్వరే అనేకానర్థసంకులే దేహే స్థితం పురాణమనాదిపురుషం విదిత్వా హర్షశోకౌ జహాతి పరమే శ్రేష్ఠే వ్యోమ్ని హార్దాకాశే యా గుహా బుద్ధిః తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ యో వేద సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామానిత్యన్వయః, అన్విచ్ఛ విచారయేత్యర్థః॥ ... ... *

౧౨॥ విశేషణం గన్తృగన్తవ్యత్వాదికం లింగమాహ। విశేషణాచ్చేతి॥ స జీవోఽధ్వనస్సంసారమార్గస్య పరమం పారం కిం తత్, విష్ణోర్వ్యాపనశీలస్య పరమాత్మనః పదం స్వరూపమాప్నోతీత్యర్థః। దుర్దర్శం దుర్జ్ఞానం తత్ర హేతుః గూఢం మాయావృతం మాయామనుప్రవిష్టం పశ్చాద్గుహాహితం గుహాద్వారా గహ్వరేష్ఠం, ఏవం బహిరాగత మాత్మాన మధ్యాత్మయోగః స్థూలసూక్ష్మకారణదేహలయక్రమేణ ప్రత్యగాత్మని చిత్తసమాధానం తేనాధిగమో మహావాక్యజా వృత్తిః తయా విదిత్వేత్యర్థః। ఋతపానమంత్రే జీవానువాదేన వాక్యార్థజ్ఞానాయ తత్పదార్థో బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యత ఇత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదిహేతి॥ ఉక్తన్యాయమతిదిశతి॥ ఏష ఇతి॥ ద్వా ఇతి ఛాందసో ద్వివచనస్యాకారః। సుపర్ణావివ సహైవ యుజ్యేతే నియమ్యనియామకభావేనేతి। సయుజౌ సఖాయా చేతనత్వేన తుల్యస్వభావౌ। సమానమేకం వృక్షం ఛేదనయోగ్యం శరీరమాశ్రిత్య స్థితావిత్యర్థః। గుహాం ప్రవిష్టావితి యావత్। ఏతావాత్మానౌ। తల్లింగదర్శనాదిత్యాహ॥ తయోరన్య ఇతి॥ విశేషణాచ్చేత్యాహ॥ అనన్తరేణేతి॥ అనీశయా స్వస్యేశ్వరత్వాప్రతిపత్త్యా దేహాదిమగ్నః పురుషో జీవశ్శోచతి। సమగ్నప

సూ॥ ౧౨॥ విశేషణాచ్చ॥

విశేషణంచ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరేవ సంభవతి 'ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ' ఇత్యాదినా పరేణ గ్రంథేన రథిరథాదిరూపకకల్పనయా విజ్ఞానాత్మానం రథినం సంసారమోక్షయోర్గంతారం కల్పయతి 'సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద'మితి పరమాత్మానం గంతవ్యం కల్పయతి। తథా 'తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి' ఇతి పూర్వస్మిన్నపి గ్రంథే మంతృమంతవ్యత్వేనైతావేవ విశేషితౌ। ప్రకరణం చేదం పరమాత్మనః। 'బ్రహ్మవిదో వదంతి' ఇతి చ వక్తృవిశేషోపాదానం పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే, తస్మాదిహ జీవపరమాత్మానావుచ్యేయాతాం। ఏష ఏవ న్యాయః 'ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా' ఇత్యేవమాదిష్వపి। తత్రాపి హ్యధ్యాత్మాధికారాన్న ప్రాకృతౌ సుపర్ణావుచ్యేతే 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి' ఇత్యదనలింగాద్విజ్ఞానాత్మా భవతి। 'అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి' ఇత్యనశనచేతనత్వాభ్యాం పరమాత్మా। అనంతరే చ మంత్రే తావేవ ద్రష్టృద్రష్టవ్యభావేన విశినష్టి 'సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక' ఇతి। అపర ఆహ 'ద్వా సుపర్ణా' ఇతి। నేయమృగస్యాధికరణస్య సిద్ధాంతం భజతే పైంగిరహస్యబ్రాహ్మణేనాన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్। 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ' ఇతి సత్త్వం। అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యోఽభిపశ్యతి జ్ఞస్తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి, సత్త్వశబ్దో జీవః క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మే' యదుచ్యతే, తన్న। సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరంతఃకరణశారీరపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్ తత్రైవ చ వ్యాఖ్యాతత్వాత్। 'తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యత్యథ యోయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞస్తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా' ఇతి నాప్యస్యాధికరణస్య పూర్వపక్షం భజ

దార్ఢ్యమాహ॥ ముహ్యమాన ఇతి॥ నరోఽహమితి భ్రాన్త ఇత్యర్థః। జుష్టం ధ్యానాదినా సేవితం యదా ధ్యానపరిపాకదశాయామీశమన్యం విశిష్టయోపాధిభిన్నం శోధితం చిన్మాత్రం ప్రత్యక్త్వేన పశ్యతి తదాఽస్య మహిమానం స్వరూపమితి ప్రాప్నోతి తతో వీతశోకో భవతీత్యర్థః। ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యం జీవేశ్వరపరం కృత్వా చింతితం। అధునా కృత్వా చింతా ముక్త్వాలయతి॥ అపర ఇతి॥ అన్యథా బుద్ధివిలక్షణత్వం పదలక్ష్యపరత్వేనేత్యర్థః। సత్త్వం బుద్ధిః। శంకతే॥ సత్త్వశబ్ద ఇతి॥ బుద్ధిజీవాభేదాత్పూర్వపక్షార్థతాస్యాదిత్యత ఆహ॥ నాపీతి॥ పూర్వపక్షార్థతా తదా స్యాత్ యద్యత్ర బుద్ధిభిన్నస్సంసారీ ప్రతిపాద్యేత, నహ్యత్ర సంసారీ వివక్ష్యతే। కింతు శోధితస్త్వంపదార్థో బ్రహ్మేత్యర్థః। శ్రుతిస్మృతిభ్యాం చాయమర్థో యుక్త ఇతి శేషః, తావతా మంత్రవ్యాఖ్యామాత్రేణ। ఏవమేవ జీవస్య బ్రహ్మత్వోక్తావేవ। నహి జీవో బుద్ధిభిన్న ఇతి వివేకమాత్రేణోపసంహారో యుక్తః। భేదజ్ఞానస్య భ్రాంతిత్వాదద్వైతఫలాచ్చేతి భావః। అవిద్యా విదుషి కిమపి స్వకార్యం నాధ్వం స తేన సంపా

దయతి, జ్ఞానాగ్నినాస్వస్యాపవదగ్ధత్వాదిత్యర్థః। అవిద్యానాగచ్ఛతీతి వాఽర్థః। జీవస్యబ్రహ్మత్వపరమిదంవాక్యమితి పక్షేశంకతే। కథమితి॥ బుద్ధేర్భోక్తృత్వోక్తావతాత్పర్యం। నాత్రయుక్తిచింతయాఽఽవనఃఖేదనీయమిత్యాహ॥ ఉచ్యతఇతి॥ తదర్థంబ్రహ్మత్వబోధనార్థంభోక్తృత్వముపాధిమత్త్వేనికల్పతీత్యర్థః। వస్తుతోజీవస్యాభోక్తృత్వేభోక్తృత్వోక్తిః। కథమిత్యతఆహ॥ ఇదంహీతి॥ చిత్తాదాత్మ్యేనకల్పితాబుద్ధిః సుఖాదిరూపేణపరిణమతేబుద్ధ్యవివేకాచ్చిదాత్మనస్సుఖాదిరూపవృత్తివ్యక్తచైతన్యవత్త్వంభోక్తృత్వంభాతీత్యర్థః। భోక్తృత్వమాద్యకంనవస్తుతఇత్యత్రమానమాహ ॥ తథాచేతి॥ యత్రత్వవిద్యాకాలేచైతన్యంభిన్నమివభవతితదాద్రష్టృత్వాదికం నవస్తునిజ్ఞాతఇత్యర్థః । తస్మాదృతంపిబంతావితివాక్యమేవగుహాధికరణవిషయఇతిస్థితం॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥ ... ... *

తే। నహ్యత్ర శారీరః క్షేత్రజ్ఞః కర్తృత్వభోక్తృత్వాదినా సంసారధర్మేణోపేతో వివక్ష్యతే। కథంతర్హి? సర్వసంసారధర్మాతీతో బ్రహ్మస్వభావశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపః 'అనశ్నన్నన్యోఽభి పశ్యతిజ్ఞః' ఇతివచనాత్। 'తత్త్వమసి' 'క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధీ'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ। తావతాచవిద్యోపసంహారదర్శనమేవమేవావకల్పతే 'తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌ నహవాఏవంవిదికించనరజఆధ్వంసత' ఇత్యాది। కథంపునరస్మిన్పక్షే 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తి సత్త్వమిత్యచేతనేసత్త్వేభోక్తృత్వవచనమితి। ఉచ్యతే। నేయంశ్రుతిరచేతనస్యసత్త్వస్యభోక్తృత్వంవక్ష్యామీతిప్రవృత్తా। కింతర్హి। చేతనస్యక్షేత్రజ్ఞస్యాభోక్తృత్వంబ్రహ్మస్వభావతాంచవక్ష్యామీతి। తదర్థంసుఖదుఃఖాదివిక్రియావతిసత్త్వేభోక్తృత్వమధ్యారోపయతి। ఇదంహికర్తృత్వంభోక్తృత్వంసత్త్వక్షేత్రజ్ఞయోరితరేతరస్వభావావివేకకృతంకల్ప్యతే, పరమార్థతస్తునాన్యతరస్యాపిసంభవతి, అచేతనత్వాత్సత్త్వస్య, అవిక్రియత్వాచ్చక్షేత్రజ్ఞస్య, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితస్వభావాచ్చసత్త్వస్యసుతరాంనసంభవతి। తథాచశ్రుతిః 'యత్రవాన్యదివస్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'దిత్యాదినా స్వప్నదృష్టహస్త్యాదివ్యవహారవదవిద్యావిషయఏవకర్తృత్వాదివ్యవహారందర్శయతి । 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినాచవివేకినఃకర్తృత్వాదివ్యవహారంనివారయతి॥ ... ... *

సూ ॥౧౩॥ అంతరఉపపత్తేః॥

'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఏషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మే'తి, 'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవాసించతివర్త్మనీఏవగచ్ఛతీ'త్యాదిశ్రూయతే। తత్రసంశయః । కిమయంప్రతిబింబాత్మాఽక్ష్యధికరణోనిర్దిశ్యతే, అథవిజ్ఞానాత్మా, ఉతదేవతాత్మా ఇంద్రియస్యాధిష్ఠాతాఽథ భోక్తాఽథవేశ్వరఇతి। కింతావత్ప్రాప్తం, ఛాయాత్మాపురుషప్రతిబింబరూపఇతి। కుతః । తస్యదృశ్యమానత్వప్రసిద్ధేః 'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యత'ఇతిచప్రసిద్ధవదుపదేశాత్ । విజ్ఞానాత్మనోవాఽయంనిర్దేశఇతియుక్తం। సహిచక్షుషారూపంపశ్యంశ్చక్షుషిసన్నిహితోభవతి, ఆత్మశబ్దశ్చాస్మిన్పక్షేఽను

౧౩॥ *అంతరఉపపత్తేః* ॥ఉపకోసలవిద్యావాక్యముదాహరతి॥యఇతి॥తదక్షిస్థానమసంగత్వేనబ్రహ్మణోఽనురూపంయతోఽస్మిన్నక్షిస్థంవర్త్మనీపక్ష్మణీఏవగచ్ఛతీత్యర్థః। దర్శనస్యలౌకికత్వశాస్త్రీయత్వాభ్యాంసంశయమాహ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్రపిబంతావితిప్రథమశ్రుతచేతనత్వానుసారేణచరమశ్రుతాగుహాప్రవేశాదయోనీతాః, తద్వదిహాపిదృశ్యతఇతిచాక్షుషత్వానుసారేణామృతత్వాదయోధ్యానార్థంకల్పితత్వేననేయాఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ ఛాయాత్మేతి॥ పూర్వపక్షేప్రతిబింబోపాస్తిః సిద్ధాంతేబ్రహ్మోపాస్తిరితిఫలం॥ ప్రసిద్ధవదితి ॥ చాక్షుషత్వేనేత్యర్థః। సంభావనామాత్రేణపక్షాంతరమాహ॥ విజ్ఞానాత్మనఇత్యాదినా॥ మనోబ్రహ్మేతివత్, ఏతద్బ్రహ్మేతివాక్యస్య ఇతిపదశిరస్కత్వాన్నస్వార్థపరత్వమితిపూర్వపక్షః।మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర ఇతిపదస్యప్రత్యయపరత్వాత్। ఇహ

చ బ్రహ్మేత్యుపాస్యేత్యన్వయేన ఇతిపదస్యోక్తిసంబంధినోఽర్థపరత్వాద్వైవమవ్యమితి సిద్ధాంతయతి॥ పరమేశ్వర ఏవేతి॥ బహుప్రమాణసంవాదస్తాత్పర్యానుగ్రాహక ఇతి న్యాయానుగృహీతాభ్యామాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యాం దృశ్యత్వలింగం బాధ్యమిత్యాహ॥ సంయద్వామేతి॥ వామాని కర్మఫలాన్యేతమక్షిపురుషమభిలక్ష్య సంయంతి ఉత్పద్యంతే సర్వఫలోదయహేతురిత్యర్థః। లోకానాం ఫలదాతృత్వమేవేత్యాహ॥ వామనీరితి॥ నయతి ఫలాని లోకాన్ ప్రాపయతీత్యర్థః। భామాని భానాని నయతీత్యాహ॥ భామనీరితి॥ సర్వార్థప్రకాశక ఇత్యర్థః॥ స్థాననామరూపాణాం ధ్యానార్థం శ్రుత్యంతరేఽప్యుపదేశాదక్షిస్థానత్వోక్తిరత్ర న దోష ఇతి సూత్రయోజనా॥ ... ... *

ణాల్లోభవతి। ఆదిత్యపురుషో వా చక్షుషోఽనుగ్రాహకః ప్రతీయతే 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి శ్రుతేః। అమృతత్వాదీనాం చ దేవతాత్మన్యపి కథంచిత్సంభవాత్, నేశ్వరః, స్థానవిశేషనిర్దేశాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। పరమేశ్వర ఏవాక్షిణ్యభ్యంతరః పురుష ఇహోపదిష్ట ఇతి। కస్మాత్, ఉపపత్తేః। ఉపపద్యతే హి పరమేశ్వరే గుణజాతమిహోపదిశ్యమానం। ఆత్మత్వం తావన్ముఖ్యయా వృత్త్యా పరమేశ్వర ఉపపద్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసి' ఇతి శ్రుతేః। అమృతత్వాభయత్వే చ తస్మిన్నసకృచ్ఛ్రూయేతే। తథా పరమేశ్వరానురూపమేతదక్షిస్థానం। యథా హి పరమేశ్వరస్సర్వదోషైరలిప్తః అపహతపాప్మత్వశ్రవణాత్ తథాక్షిస్థానం సర్వలేపరహితముపదిష్టం 'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతి' ఇతి శ్రుతేః। సంయద్వామాదిగుణోపదేశశ్చ తస్మిన్నవకల్పతే 'ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే। ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసంయంతి' 'ఏష ఉ ఏవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి' 'ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి' ఇతి చ। అత ఉపపత్తేరంతరః పరమేశ్వరః॥ ... *

సూ॥౧౪॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥

కథం పునరాకాశవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణోఽక్ష్యల్పస్థానముపపద్యత ఇతి। అత్రోచ్యతే। భవేదేషానవక్లృప్తిః యద్యేతదేవైకం స్థానమస్య నిర్దిష్టం భవేత్। సంతి హ్యన్యాన్యపి పృథివ్యాదీని స్థానాన్యస్య నిర్దిష్టాని 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా। తేషు హి చక్షురపి నిర్దిష్టం 'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్' ఇతి। స్థానాదివ్యపదేశాదిత్యాదిగ్రహణేనైతద్దర్శయతి। న కేవలం స్థానమేవైకమనుచితం బ్రహ్మణో నిర్దిశ్యతే, కిం తర్హి నామరూపమిత్యేవంజాతీయకమప్యనామరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుచితం నిర్దిశ్యమానం దృశ్యతే, 'తస్యోదితి నామ' 'హిరణ్యశ్మశ్రు' రిత్యాది। నిర్గుణమపి సద్బ్రహ్మ నామరూపగతైర్గుణైస్సగుణముపాసనార్థం తత్ర తత్రోపదిశ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ। సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థం స్థానవిశేషో న విరుధ్యతే సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోరిత్యేతదప్యుక్తమేవ॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ॥

అపి చ, నైవాత్ర వివదితవ్యం, కిం బ్రహ్మాస్మిన్వాక్యేఽభిధీయతే న వేతి। సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం। సుఖవిశిష్టం హి బ్రహ్మ యద్వాక్యోపక్రమే ప్రక్రాంతం 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' ఇతి తదేవేహాభిహితం, ప్రకృతపరిగ్రహస్య న్యాయ్యత్వాత్, 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా' ఇతి చ గతి

౧౪। అనవక్లృప్తిరక్లృప్తకల్పనా తదా భవేద్యద్యత్రైవ నిర్దిష్టం భవేదిత్యన్వయః। నన్వనుచితబాహుల్యోక్తిరసమాధానమిత్యాశంక్య యుక్తిమాహ॥ నిర్గుణమపీతి॥ ... ... *

౧౫॥ ప్రకరణాదపి బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ॥ సుఖవిశిష్టేతి॥ ధ్యానార్థం భేదకల్పనయా సుఖగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతస్యాయమేవ ఇతి సర్వనామ్నాభిధానాదంతరః పరమాత్మా స్యాదితి సూత్రార్థః। నను ప్రకరణాత్ప్రబలేన దృశ్యత్వలింగేనోపస్థాపితః ఛాయాత్మా సర్వనామార్థ ఇత్యత ఆహ॥ ఆచార్యస్త్వితి॥ ఉపకోసలో నామ కశ్చిద్బ్రహ్మచా

రీజాబాలస్యాచార్యస్యాగ్నీన్ ద్వాదశవత్సరాన్ పరిచచార । తమనుపదిశ్యైవ దేశాంతరగతే జాబాలే గార్హపత్యాద్యగ్నిభిర్దయయా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాత్మవిద్యాముపదిశ్యోక్తం॥ ఆచార్యస్త్వితి॥ తవాత్మవిద్యాఫలావాప్తయే మార్గమర్చిరాదికం వదిష్యతీత్యర్థః । పశ్చాదాచార్యేణాప్యయ ఏషోఽక్షిణీత్యుక్త్వార్చిరాదికా గతిరుక్తా । తథాచాగ్నిభిరుక్తాత్మవిద్యావాక్యస్య గతివాక్యేనైకవాక్యతా వాచ్యా, సా చ సర్వనామ్నా ప్రకృతాత్మగ్రహే నిర్వహతీత్యేకవాక్యతా నిర్వాహకం ప్రకరణం వాక్యభేదకాల్లింగాత్ ప్రబలవదితి భావః। శ్రుతిం వ్యాచష్టే॥ ఉచ్యత ఇతి॥ ప్రాణసూత్రాత్మా బృహత్వాద్బ్రహ్మేతి యత్తజ్జానామి కంవిషయసుఖం ఖంచ భూతాకాశం బ్రహ్మత్వేన జ్ఞాతుం న శక్నోమీత్యర్థః। ఖం కథంభూతం యత్కం తదేవ ఖమితి సుఖేన విశేషితస్య భూతత్వనిరాసః। తథా కం కథంభూతం యత్ఖం తదేవ కమితి విభుత్వేన విశేషితస్య కస్య జన్యత్వనిరాస ఇతి వ్యతిరేకముఖేనాహ॥ తత్ర ఖమిత్యాదినా॥ ‘ఆత్మవిద్యే’తి శ్రుతివిరోధాత్ప్రతీకధ్యానమత్ర నేష్టమితి భావః॥ సామయ ఇతి॥ ఆమయో దోషః సాధనపారతంత్ర్యానిత్యత్వాదిః తత్సహిత ఇత్యర్థః । ప్రత్యేకగ్రహణే దోష

మాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానాత్ । కథం పునర్వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ విజ్ఞాయత ఇతి । ఉచ్యతే । ‘ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే’త్యేతదగ్నీనాం వచనం శ్రుత్వోపకోసల ఉవాచ । ‘విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ తు ఖం చ న విజానామీ’తి । తత్రేదం ప్రతివచనం । ‘యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క’మితి । తత్ర ఖంశబ్దో భూతాకాశే నిరూఢో లోకే । యది తస్య విశేషణత్వేన కంశబ్దః సుఖవాచీ నోపాదీయేత, తథా సతి కేవలే భూతాకాశే బ్రహ్మశబ్దో నామాదిష్వివ ప్రతీకాభిప్రాయేణ ప్రయుక్త ఇతి ప్రతీతిః స్యాత్ । తథా కంశబ్దస్య విషయేంద్రియసంపర్కజనితే సామయే సుఖే ప్రసిద్ధత్వాత్ । యది తస్య ఖంశబ్దో విశేషణత్వేన నోపాదీయేత లౌకికం సుఖం బ్రహ్మేతి ప్రతీతిః స్యాత్ । ఇతరేతరవిశేషితౌ తు కంఖంశబ్దౌ సుఖాత్మకం బ్రహ్మ గమయతః । తత్ర ద్వితీయే బ్రహ్మశబ్దేఽనుపాదీయమానే కం ఖం బ్రహ్మేత్యేవోచ్యమానే కంశబ్దస్య విశేషణత్వేనైవోపయుక్తత్వాత్సుఖస్య గుణస్యాధ్యేయత్వం స్యాత్, తన్మాభూదిత్యుభయోః కంఖంశబ్దయోః బ్రహ్మశబ్దశిరస్త్వం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి । ఇష్టం హి సుఖస్యాపి గుణస్య గుణివద్ధ్యేయత్వం । తదేవం వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మోపదిష్టం । ప్రత్యేకం చ గార్హపత్యాదయోఽగ్నయః స్వం స్వం మహిమానముపదిశ్య ‘ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాఽఽత్మవిద్యా చే’త్యుపసంహరంతః పూర్వత్ర బ్రహ్మ నిర్దిష్టమితి జ్ఞాపయంతి । ‘ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే’తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానమర్థాంతరవివక్షాం వారయతి । ‘యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత’ ఇతి చాక్షిస్థానం పురుషం విజానతః పాప్మానుపఘాతం బ్రువన్నక్షిస్థానస్య పురుషస్య బ్రహ్మత్వం దర్శయతి । తస్మాత్ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽక్షిస్థానతాం సంయద్వామత్వాదిగుణతాం చోక్త్వా అర్చిరాదికాం తద్విదో గతిం వక్ష్యామీత్యుపక్రమతే ‘య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత’

ఇత్యుక్త్వాద్వయోర్గ్రహణే ఫలితమాహ॥ ఇతరేతరేతి॥ విశేషితౌ ఘటకావిత్యర్థః। నన్వేకం బ్రహ్మపదమత్ర ధ్యేయం చేద్బ్రహ్మపదాంతరం కిమర్థమిత్యత ఆహ॥ తత్రేతి॥ విశేషణత్వేన ఖస్య భూతత్వవ్యావర్తకత్వేనేత్యర్థః। బ్రహ్మశబ్దశ్శిరో యయోస్తత్త్వమితి విగ్రహః। అధ్యేయత్వే కో దోషస్తత్రాహ॥ ఇష్టం హీతి ॥ మార్గోక్త్యా సగుణవిద్యాత్వావగమాదితి భావః॥ ఆత్మవిద్యాపదేనోపసంహారాదపి ప్రకృతం బ్రహ్మేత్యాహ॥ ప్రత్యేకం చేతి ॥ పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి మమ చతస్రస్తనవో విభూతిరితి గార్హపత్య ఉపదిదేశ । ‘ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమా’ ఇత్యన్వాహార్యపచన ఉవాచ । ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి స్వమహిమానమాహవనీయో జగాదేతి భావః । ఇయమస్మాకమగ్నీనాం విద్యా ప్రత్యేకముక్తా ఆత్మవిద్యా తు పూర్వమస్మాభిర్మిలిత్వా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తేత్యర్థః। ఉచ్యతామగ్నిభిర్బ్రహ్మ ఛాయాత్మా గురుణోచ్యతాం వక్తృభేదాదితి తత్రాహ॥ ఆచార్యస్త్వితి॥ ఏకవాక్యతానిశ్చయాద్వక్తృభేదేఽపి నార్థభేద ఇత్యర్థః॥ *

౧౬॥ శ్రుతా అనుష్ఠితా ఉపనిషత్ రహస్యం సగుణబ్రహ్మోపాసనం యేన తస్య యా గతిః శ్రుతౌ స్మృతౌ చ ప్రసిద్ధా, తస్యా అత్రాభిధానాల్లింగాదితి సూత్రార్థమాహ॥ ఇతశ్చేతి॥ యస్మాద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యన్వయః। శ్రుతిమాహ॥ అథేతి॥ దేహపాతానంతరమిత్యర్థః। స్వధర్మస్తపః బ్రహ్మచర్యం శ్రద్ధా విద్యాభిరాత్మానం ధ్యాత్వా తయా ధ్యానవిద్యయోత్తరం దేవయానమార్గం ప్రాప్య తే వా ఉత్తరేణ పథా । ఆదిత్యద్వారా సగుణబ్రహ్మస్థానం గచ్ఛంతి ఏతద్వై ప్రాణానాం వ్యష్టిసమష్టిరూపాణామాయతనం లింగాత్మకం హిరణ్యగర్భరూపం వస్తు తత్ సత్త్వం తదమృతాదిరూపం నిర్గుణం సర్వాధిష్ఠానం। అతః కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిద్వారా తత్స్వరూపం నిర్గుణం జ్ఞాత్వా ముచ్యంత ఇత్యర్థః। అగ్నిర్జ్యోతిరితి దేవతాపదమహరాద్యా దేవతా వివక్షితా ఉక్తాః। అస్మిన్నుపాసకే మృతే సతి యది పుత్రాదయః శవ్యం శవసంస్కారాదికం కుర్వంతి యది చ న కుర్వంతి ఉభయథాప్యుపాస్తిమహిమ్నా అర్చిరాదిదేవాన్ క్రమేణ గచ్ఛంతి। అర్చిషమగ్నిం తతోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణ

ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి॥ ... ... *

సూ॥ ౧౬॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥

ఇతశ్చాక్షిస్థానః పురుషః పరమేశ్వరో యస్మాచ్ఛ్రుతోపనిషత్కస్య శ్రుతరహస్యవిజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాఖ్యా ప్రసిద్ధా శ్రుతౌ ‘అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయంతే ఏతద్వై ప్రాణానామాయతనమేతదమృతమభయమేతత్పరాయణమేతస్మాన్న పునరావర్తంత’ ఇతి। స్మృతావపి “అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః” ఇతి। సైవేహాక్షిపురుషవిదోఽభిధీయమానా దృశ్యతే। ‘అథ యదు చైవాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వంతి యది చ నార్చిషమేవాభిసంభవంతి’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత’ ఇతి। తదిహ బ్రహ్మవిద్విషయయా ప్రసిద్ధయా గత్యాఽక్షిస్థానస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయతే॥ ... ... *

సూ॥ ౧౭॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః॥

యత్పునరుక్తం ‘ఛాయాత్మా విజ్ఞానాత్మా దేవతాత్మా వా స్యాదక్షిస్థాన’ ఇతి, అత్రోచ్యతే, న ఛాయాత్మాదిరితర ఇహ గ్రహణమర్హతి। కస్మాత్, అనవస్థితేః। న తావచ్ఛాయాత్మనశ్చక్షుషి నిత్యమవస్థానం సంభవతి। యదైవ హి కశ్చిత్పురుషశ్చక్షురాసీదతి తదా చక్షుషి పురుషచ్ఛాయా దృశ్యతే అపగతే తస్మిన్న దృశ్యతే, ‘య ఏషోఽక్షిణి పురుష’ ఇతి చ శ్రుతిః సన్నిధానాచ్చక్షుషి దృశ్యమానం పురుషముపాస్యత్వేనోపదిశతి। న చ సదుపాసనాకాలే ఛాయాకారం కంచిత్పురుషం చక్షుస్సమీపే సన్నిధాప్యోపాస్త ఇతి యుక్తం కల్పయితుం। ‘అస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతి’ ఇతి శ్రుతిశ్ఛాయాత్మనోఽనవస్థితత్వం దర్శయతి। అసంభవాచ్చ। తస్మిన్నమృతత్వాదీనాం గుణానాం న ఛాయాత్మని ప్రతీతిః। తథా విజ్ఞానాత్మనో

పక్షం తత ఉత్తరాయణం తస్మాత్సంవత్సరం తతో దేవలోకం తతో వాయుం వాయోరాదిత్యం తతశ్చంద్రం చంద్రాద్విద్యుతం గత్వా తత్ర విద్యుల్లోకే స్థితానుపాసకానమానవః పురుషో బ్రహ్మలోకాదాగత్య కార్యం బ్రహ్మ ప్రాపయతి। ఏషోఽర్చిరాదిభిర్దేవైర్విశిష్టో దేవపథో గంతవ్యేన బ్రహ్మణా యోగాద్బ్రహ్మపథశ్చ। ఏతేన కార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానా ఉపాసకా ఇమం మానవం మనోస్సర్గమావర్తం జన్మమరణావృత్తియుక్తం నావర్తంతే నాగచ్ఛంతీత్యర్థః॥ ... *

౧౭॥ చక్షురాసీదతీతి ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః॥, అనవస్థితస్యోపాస్యత్వం న జానసిద్ధ్యతీతి భావః। కించావ్యవధానాత్ స్వాక్షిస్థ ఉపాస్యః। న చ తస్య స్వచక్షుషా దర్శనం సంభవతీత్యాహ॥ య ఏష ఇతి॥ అస్తు తర్హి పరేణ దృశ్యమానస్యోపాస్తిరిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ కల్పనాగౌరవాదిత్యర్థః॥ యుక్తిసిద్ధానవస్థితత్వే శ్రుతిమాహ॥ అస్యేతి॥ ఛాయాకరస్య బింబస్య నా

శమదర్శనానుసృత్యైషఛాయాత్మనశ్యతీత్యర్థః। జీవంనిరస్యతి॥ తథేతి॥ 'జాత్యంధస్యాప్యహమిత్యవిశేషేణ జీవస్యాభివ్యక్తేశ్చక్షురేవస్థానమిత్యయుక్తమిత్యర్థః ॥ దృష్టఇతి॥ శ్రుతావితిశేషః। నను "చక్షోస్సూర్యోఅజాయత సూర్యోఽస్తమేతీ"తివాక్యమనురాదేవాఇతిప్రసిద్ధిబాధితమిత్యాశంక్యాహ॥ అమరత్వమపీతి ॥ భీషాభయేన అస్మాదీశ్వరాద్వాయుశ్చలతి। అగ్నిశ్చేంద్రశ్చ స్వస్వకార్యంకురుతః । ఉక్తాపేక్షయాపంచమోమృత్యుఃసమాప్తాయుషాంనికటేధావతీత్యర్థః । ఈశ్వరపక్షేదృశ్యతఇత్యయుక్తంతత్రాహ॥అస్మిన్నితి॥ దర్శనమనుభవః। తస్యశాస్త్రే శ్రుతిస్తస్యశాస్త్రమేవకరణంకల్ప్యంసన్నిధానాత్ తథాచ శాస్త్రకరణకోవిద్వదనుభవఉపాసనాస్తుత్యర్థఉచ్యతఇత్యర్థః । తస్మాదుపకోసలవిద్యావాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ... *

పిసాధారణేకృత్స్నశరీరేంద్రియసంబంధేసతినచక్షుష్యేవావస్థితత్వంశక్యంవక్తుం। బ్రహ్మణస్తుసర్వవ్యాపినోపిదృష్టఉపలబ్ధ్యర్థోహృదయాదిదేశ విశేషసంబంధః । సమానేచ్ఛవిజ్ఞానాత్మన్యప్యమృతత్వాదీనాంగుణానామసంభవః । యద్యపివిజ్ఞానాత్మాపరమాత్మనోఽనన్యఏవ తథాప్యవిద్యాకామకర్మకృతంతస్మిన్మర్త్యత్వమధ్యారోపితంభయంచేత్యమృతత్వాభయత్వేనోపపద్యేతే । సంయద్వామత్వాదయశ్చైతస్మిన్ననైశ్వర్యాదనుపపన్నాఏవ। దేవతాత్మనస్తు 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత'ఇతిశ్రుతేః యద్యపిచక్షుష్యవస్థానంస్యాత్తథాప్యాత్మత్వంతావన్నసంభవతి పరాగ్రూపత్వాత్ । అమృతత్వాదయోపినసంభవంతి ఉత్పత్తిప్రళయశ్రవణాత్ । అమృతత్వమపిదేవతానాంచిరకాలావస్థానాపేక్షం। ఐశ్వర్యమపిపరమేశ్వరాయత్తంనస్వాభావికం, 'భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతిపంచమ'ఇతిమంత్రవర్ణాత్ । తస్మాత్పరమేశ్వరఏవాక్షిస్థానఃప్రత్యేతవ్యః । అస్మింశ్చపక్షేదృశ్యతఇతి ప్రసిద్ధవదుపాదానం శాస్త్రాద్యపేక్షం విద్వద్విషయంప్రరోచనార్థమితి వ్యాఖ్యేయం॥ ... ... *

——— సూ ॥ ౧౮ ॥ అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్॥ ———

'యఇమంచలోకంపరంచలోకగ్ంసర్వాణిచభూతాని యోంతరోయమయతీ'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ పృథివ్యాఅంతరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత'ఇత్యాది । అత్ర 'అధిదైవతమధిలోకమధివేదమధియజ్ఞమధిభూతమధ్యాత్మంచకశ్చిదంతరవస్థితోయమయితాంతర్యామీ'తిశ్రూయతే । సకిమధిదైవతాద్యభిమానీదేవతాత్మాకశ్చిత్, కింవా ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యఃకశ్చిద్యోగీ, కింవాపరమాత్మా, కింవార్థాంతరం, కిమిత్యపూర్వసంజ్ఞాదర్శనాత్ సంశయః । కింతావన్నఃప్రతిభాతిసంజ్ఞాయాఅప్రసిద్ధత్వాత్సంజ్ఞినోప్యప్రసిద్ధేనార్థాంతరేణకేనచిద్భవితవ్యమితి, అథవానానిరూపితరూపమర్థాంతరంకించిదపిశక్యమస్తీత్యభ్యుప

౧౮॥ *అంతర్యామ్యధిదేవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ *॥ బృహదారణ్యకవాక్యముదాహరతి॥ యఇతి ॥ అంతర్యామిబ్రాహ్మణేప్రతీయమానార్థమాహ॥ అత్రేతి ॥ యఃపృథివ్యామిత్యాదినాదేవతాఃపృథివ్యాద్యాఅధికృత్యయమయితాశ్రూయతే। తథాయస్సర్వేషులోకేష్విత్యధిలోకం। యస్సర్వేషువేదేష్విత్యధివేదం । యస్సర్వేషుయజ్ఞేష్విత్యధియజ్ఞం। యస్సర్వేషుభూతేష్విత్యధిభూతం। యఃప్రాణేతిష్ఠన్నిత్యాదియఆత్మనీత్యంతమధ్యాత్మంచేతివిభాగః । అశరీరస్యనియంతృత్వసంభవాసంభవాభ్యాంసంశయః । పూర్వత్రేశ్వరస్యాక్షిస్థానత్వసిద్ధయేపృథివ్యాదిస్థాననిర్దేశోదృష్టాంతఉక్తస్తస్య దృష్టాంతవాక్యస్యేశ్వర పరత్వమత్రోచ్యతఇత్యాక్షేపసంగతిః, అతఃపూర్వోక్తఫలేనాస్యఫలవత్త్వం । అవాంతరఫలంతుపూర్వపక్షేఽనీశ్వరోపాస్తిః సిద్ధాంతేప్రత్యగ్బ్రహ్మజ్ఞానమితిమంతవ్యం । స్వయమేవాదుచింవదన్పక్షాంతరమాహ॥ అథవేతి॥ అనిశ్చితార్థేఫలాభావేనాఫలస్యవేదార్థత్వాయోగాదితిభావః । తథాచశ్రూయ

తే దేవః యస్య దేవస్యాయతనం శరీరం లోక్యతేఽనేనేతి లోకశ్చక్షుః జ్యోతిః సర్వార్థప్రకాశకం మన ఇత్యర్థః । ఉపక్రమాదినాంతర్యామైక్యనిశ్చయాదనేకదేవపక్షోఽనయుక్త ఇత్యరుచేరాహ॥ యోగినో వేతి॥ ఆగంతుకసిద్ధస్యాంతర్యామిత్వే సిద్ధసాధనకల్పనాగౌరవాన్నిత్యసిద్ధ ఏకాంతర్యామీతి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ దేవతానిరాసే హేత్వంతరమాహ॥ యం పృథివీతి॥ ఈశ్వరోఽనియంతా అశరీరత్వాద్ఘటవదిత్యుక్తం నిరస్యతి॥ నైష దోష ఇతి॥ నియమ్యాతిరిక్తశరీరశూన్యత్వం వా హేతుః శరీరాసంబంధిత్వం వా। ఆద్యే స్వదేహనియంతరి జీవే వ్యభిచారః ద్వితీయస్త్వసిద్ధః । ఈశ్వరస్యావిద్యోపాధిగసర్వసంబంధిత్వాదిత్యాహ॥ యాన్నియచ్ఛతీతి॥ సశరీరోఽనియంతేతి లోకదృష్టిమనుసృత్యైతముక్తిం

గంతుం । అంతర్యామిశబ్దశ్చాంతర్యమణయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యంతమప్రసిద్ధః । తస్మాత్పృథివ్యాద్యభిమానీ కశ్చిద్దేవోఽంతర్యామీ స్యాత్। తథా చ శ్రూయతే 'పృథివ్యేవ యస్యాయతనం అగ్నిర్లోకో మనోజ్యోతిః' ఇత్యాది। స చ కార్యకరణవత్త్వాత్పృథివ్యాదీనంతస్తిష్ఠన్యమయతీతి యుక్తం దేవతాత్మనో యమయితృత్వం। యోగినో వా కస్యచిత్సిద్ధస్య సర్వానుప్రవేశేన యమయితృత్వం స్యాత్। నతు పరమాత్మా ప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే । యోఽంతర్యామ్యధిదైవాదిషు శ్రూయతే స పరమాత్మైవ స్యాన్నాన్య ఇతి। కుతః, తద్ధర్మవ్యపదేశాత్। తస్య హి పరమాత్మనో ధర్మా ఇహ నిర్దిశ్యమానా దృశ్యంతే। పృథివ్యాది తావదధిదైవాదిభేదభిన్నం సమస్తం వికారజాతమంతస్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనో యమయితృత్వం ధర్మ ఉపపద్యతే, సర్వవికారకారణత్వే సతి సర్వశక్త్యుపపత్తేః । 'ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృతః' ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే పరమాత్మన ఉపపద్యేతే। 'యం పృథివీ న వేద' ఇతి చ పృథివీదేవతాయా అవిజ్ఞేయమంతర్యామిణం బ్రువన్దేవతాత్మనోఽన్యమంతర్యామిణం దర్శయతి, పృథివీదేవతా హ్యహమస్మి పృథివీత్యాత్మానం విజానీయాత్ । తథా 'అదృష్టోఽశ్రుతః' ఇత్యాదివ్యపదేశో రూపాదిహీనత్వాత్పరమాత్మన ఉపపద్యతే । యత్త్వకార్యకరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం నోపపద్యత ఇతి, నైష దోషః, యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణైరేవ తస్య కార్యకరణవత్త్వోపపత్తేః । తస్యాప్యన్యో నియంతేత్యనవస్థాదోషశ్చ న సంభవతి భేదాభావాత్ । భేదే హి సత్యనవస్థాదోషోపపత్తిః । తస్మాత్పరమాత్మైవాంతర్యామీ॥ ... ... *

సూ॥ ౧౯॥ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్॥

స్యాదేతదదృష్టత్వాదయో ధర్మాః సాంఖ్యస్మృతికల్పితస్య ప్రధానస్యాప్యుపపద్యంతే రూపాదిహీనతయా తస్య తైరభ్యుపగమాత్ । "అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః" ఇతి హి స్మరంతి । తస్యాపి నియంతృత్వం సర్వవికారకారణత్వాదుపపద్యతే । తస్మాత్ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం స్యాత్, ఈక్షతిశబ్దమిత్యత్ర నిరాకృతమపి సత్ప్రధానమిహాదృష్టత్వాదివ్యపదేశసంభవేన పునరాశంక్యతే । అత ఉత్తరముచ్యతే। నచ స్మార్తం ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం భవితుమర్హతి । కస్మాత్, అతద్ధర్మాభిలాపాత్ । యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్య సంభవతి తథాపి న ద్రష్టృత్వాదివ్యపదేశః సంభవతి ప్రధాన

నన్వస్తు చేతనస్యాన్యజ్ఞస్య వ్యాపారో నియమనం తచ్ఛక్తిమత్త్వం నియంతృత్వం తచ్చాచింత్యమాయాశక్తేశ్శివాత్మనశ్శక్యం పైవోపపన్నం। నను దేహనియంతుర్జీవస్యాన్యో నియంతా చేత్తస్యాప్యన్యస్యాన్య ఇత్యనవస్థేత్యత ఆహ ॥ తస్యాపీతి॥ నిరంకుశం సర్వనియంతృత్వం ఈశ్వరస్య శ్రుతం। తస్య నియంత్రంతరానుమానే శ్రుతిబాధ ఇతి నానవస్థేత్యర్థః॥ యద్వా ఈశ్వరాద్భేదకల్పనయా జీవస్య నియంతృత్వోక్తేః సత్యభేదాభావాన్నానవస్థేత్యర్థః॥ ... ... *

౧౯॥ ప్రధానం మహదాదిక్రమేణ కథం ప్రవర్తత ఇతి తర్కస్యావిషయ ఇత్యాహ॥ అప్రతర్క్యమితి॥ రూపాదిహీనత్వాదవిజ్ఞేయం సర్వతో జడత్వాత్ ప్రసుప్తమివ స్థితిజడత్వాదిత్యర్థః । అతత్, అప్రధానం చేతనం తస్య ధర్మాణామభిధా

నాదితి హేత్వర్థః। ఉత్తరసూత్రస్య శంకామాహ। యది ప్రధానమిత్యాదినా। అమృతశ్చేతి॥ వినాశినో దేహాంతరభో
గానుపపత్తేరిత్యర్థః॥ యథా దేవదత్తకర్తృకగమనక్రియాయాః గ్రామః కర్మ న దేవదత్తః తథాత్మకర్తృకదర్శనాది
క్రియాయా అనాత్మా విషయః న త్వాత్మా క్రియాయాః కర్తృవిషయత్వాయోగాదిత్యాహ॥ కర్తరీతి ॥ క్రియాయాం
గుణః కర్తా ప్రధానం కర్మ తత్రైకస్యాం క్రియాయామేకస్య గుణత్వప్రధానత్వయోర్విరోధాన్న కర్తుః కర్మత్వ
మిత్యర్థః। దృష్టేర్ద్రష్టారమాత్మానం త్వం దృశ్యయా దృష్ట్యా విషయీకుర్యా ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ ద్రష్టృత్వాదిధర్మా
శ్శారీరస్యేత్యాహ॥ నేతి॥ ... ... *.
౨౦ ॥ అపిశబ్దసూచితహేతుముక్త్వా కంఠోక్తం హేతుమాహ ॥ అపి చోభయేఽపీతి ॥ భేదేనైనమిత్యత్రాత్రైవ భేద

స్యాచేతనత్వేన తైరభ్యుపగమాత్। 'అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతే'
తి హి వాక్యశేష ఇహ భవతి। ఆత్మత్వమపి న ప్రధానస్యోపపద్యతే। యది ప్రధానమాత్మత్వద్రష్టృత్వాద్య
సంభవాన్నాంతర్యామ్యభ్యుపగమ్యతే శారీరస్తర్హ్యంతర్యామీ భవతు శారీరో హి చేతనత్వాద్ద్రష్టా శ్రో
తా మంతా విజ్ఞాతా చ భవత్యాత్మా చ ప్రత్యక్త్వాత్, అమృతశ్చ ధర్మాధర్మఫలోపభోగోపపత్తేః। అదృష్ట
త్వాదయశ్చ ధర్మాః శారీరే ప్రసిద్ధాః దర్శనాదిక్రియాయాః కర్తరి ప్రవృత్తివిరోధాత్। 'న దృష్టేర్ద్ర
ష్టారం పశ్యే'రిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ। తస్య చ కార్యకరణసంఘాతమంతర్యమయితుం శీలం భోక్తృత్వాత్। *
తస్మాచ్ఛారీరోఽంతర్యామీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ...

సూ॥ ౨౦॥ శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥

నేతి పూర్వసూత్రాన్నఞనువర్తతే శారీరశ్చ నాంతర్యామీ స్యాత్। కస్మాత్ యద్యపి ద్రష్టృత్వాదయో
ధర్మాస్తస్య సంభవంతి తథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్న కార్త్స్న్యేన పృథివ్యాదిష్వంతర
వస్థాతుం నియంతుం చ శక్నోతి। అపి చోభయేఽపి హి శాఖినః కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చాంతర్యామిణో భేదే
నైనం శారీరం పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే। 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నితి కాణ్వాః।
'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నితి మాధ్యందినాః। 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నిత్యస్మింస్తావత్పాఠే భవత్యాత్మశబ్దశ్శారీరస్య వా
చకః। 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నిత్యస్మిన్నపి పాఠే విజ్ఞానశబ్దేన శారీర ఉచ్యతే, విజ్ఞానమయో హి శారీర ఇతి। త
స్మాచ్ఛారీరాదన్య ఈశ్వరోఽంతర్యామీతి సిద్ధం। కథం పునరేకస్మిన్ దేహే ద్వౌ ద్రష్టారావుపపద్యేతే। య
శ్చాయమీశ్వరోఽంతర్యామీ యశ్చాయమితరశ్శారీరః। కా పునరిహానుపపత్తిః। 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యా
దిశ్రుతివచనం విరుధ్యేత। అత్ర హి ప్రకృతాదంతర్యామిణోఽన్యం ద్రష్టారం శ్రోతారం మంతారం విజ్ఞా
తారం చాత్మానం ప్రతిషేధతి। నియంత్రంతరప్రతిషేధార్థమేతద్వచనమితి చేత్, న, నియంత్రంతరా
ప్రసంగాత్, అవిశేషశ్రవణాచ్చ। అత్రోచ్యతే। అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽ
యం శారీరాంతర్యామిణోర్భేదవ్యపదేశో న పారమార్థికః; ఏకో హి ప్రత్యగాత్మా భవతి న ద్వౌ ప్రత్యగా
త్మానౌ సంభవతః। ఏకస్యైవ తు భేదవ్యవహార ఉపాధికృతః, యథా ఘటాకాశో మహాకాశ ఇతి। తతశ్చ

భాగం నిరసితుం శంకతే॥ కథమితి॥ నన్వత్రైకో భోక్తా జీవః ఈశ్వరస్త్వభోక్తేతి న విరోధ ఇతి శంకతే ॥ కా పునరితి ॥
యోఽన్యో భేదః శ్రుతివిరుద్ధ ఇతి పూర్వవాద్యాహ॥ నాన్య ఇతి॥ సవిశేషశ్రుత్యర్థమాహ ॥ అత ఇతి ॥ శ్రుతేరర్థాంతరమాహ
కృన్నిషేధతి ॥ నియంత్రంతరేత్యాదినా ॥ న కేవలమప్రసక్తప్రతిషేధః, కింత్వవిశేషేణ ద్రష్ట్రంతరనిషేధశ్రుతేరపి
ర్యామ్యంతరప్రతిషేధార్థత్వేఽభావాచ్చేత్యాహ॥ అవిశేషేతి ॥ తస్మాత్సూత్రే 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నితి శ్రుతౌ చ ద్రష్టృభేదో
రయుక్తః। నాన్య ఇతి వాక్యశేషే భేదనిరాసాదితి ప్రాప్తే భేద ఉపాధికల్పితః ఇతి సూత్రశ్రుత్యోర్ద్యోత్యత ఇతి సమాధత్తే
అత ఉచ్యత ఇతి॥ భేదస్యోపాధికత్వే న స్యాదిత ఆహ॥ ఏకో హీతి॥ గౌరవేణాన్యయోరహం సుఖీ గోచరత్వాసంభవాదేకపవత్వా

చరః తదగోచరస్య ఘటవదనాత్మత్వాన్న స్వప్రభావస్యేత్యర్థః ॥ తతశ్చేతి ॥ కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షం సర్వం యుజ్యత ఇత్యర్థః। తస్మాదంతర్యామిబ్రాహ్మణం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ...*

౨౧॥ * అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః * ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ అథేతి ॥ కర్మవిద్యాయా అపరవిద్యోక్త్యనంతరం యయా నిర్గుణం జ్ఞాయతే సా పరా సోచ్యతే తామేవ విషయోక్త్యా నిరూపయతి॥ యత్తదితి ॥ అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియైః అగ్రాహ్యం కర్మేంద్రియైః। గోత్రం వంశః। వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః । చక్షుశ్శ్రోత్రశూన్యం అచక్షుశ్శ్రోత్రం । పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం । జ్ఞానకర్మేంద్రియవికారశూన్యమిత్యర్థః । విభుం ప్రభుం సుసూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదాభ్యాం నాశాపక్షయయోర్నిరాసః ।భూతానాం యోనిం ప్రకృతిం యత్పశ్యంతి

జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీని చ ప్రమాణాని సంసారానుభవో విధిప్రతిషేధశాస్త్రం చేతి సర్వమేతదుపపద్యతే । తథా చ శ్రుతిః 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి' ఇత్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం దర్శయతి। 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్' ఇతి విద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం వారయతి॥ ... ... *

సూ॥ ౨౧। అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥

‘అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే’ ‘యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః’ ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సంశయః । కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః ప్రధానం స్యాత్, ఉత శారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి । తత్ర ప్రధానమచేతనం భూతయోనిరితి యుక్తం, అచేతనానామేవ తత్ర దృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ ‘యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయః సంభవంతి యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమ్’ ఇతి। నన్వూర్ణనాభిః పురుషశ్చ చేతనావిహ దృష్టాంతత్వేనోపాత్తౌ, నేతి బ్రూమః, న హి కేవలస్య చేతనస్య తత్ర సూత్రయోనిత్వం కేశలోమయోనిత్వం వాస్తి । చేతనాధిష్ఠితం హ్యచేతనమూర్ణనాభిశరీరం సూత్రస్య యోనిః పురుషశరీరం చ కేశలోమ్నామితి ప్రసిద్ధం। అపి చ । పూర్వత్ర ద్రష్టృత్వాద్యభిలాపసంభవేఽద్రష్టృత్వాద్యభిలాపాసంభవాన్న ప్రధానమభ్యుపగతం। ఇహ త్వదృశ్యత్వాదయో ధర్మాః ప్రధానే సంభవంతి, న చాత్ర విరుధ్యమానో ధర్మః కశ్చిదభిలప్యతే । నను ‘యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్’ ఇత్యయం వాక్యశేషోఽచేతనే ప్రధానే న సంభవతి । కథం ప్రధానం భూతయోనిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి। అత్రోచ్యతే। ‘యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమ్’ ఇత్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునః శ్రావయిష్యతి ‘అక్షరాత్పరతః పరః’ ఇతి। తత్ర యః పరోఽక్షరాచ్ఛ్రుతః స సర్వజ్ఞః సర్వవిత్సంభవిష్యతి ప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టం భూతయోనిః । యదా తు యోనిశబ్దో నిమిత్తవాచీ తదా శారీరోఽపి భూతయోనిః స్యాత్, ధ

శ్యంతి ధీరాః పండితాస్తదక్షరం తద్విద్యావిషయ ఇత్యన్వయః । అదృశ్యత్వాదిగుణానాం బ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః । పూర్వవద్ద్రష్టృత్వాదీనాం చేతనధర్మాణామశ్రుతేః అస్తు ప్రధానమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణధీరితి ఫలం । ఊర్ణనాభిర్లూతాకీటః తంతూన్ స్వదేహాత్సృజతి ఉపసంహరతి చేత్యర్థః। సతో జీవతః। నను పూర్వం నిరస్తం ప్రధానం కథముత్థాప్యతే తత్రాహ ॥ అపి చేతి॥ అత్ర ప్రధానే విరుధ్యమానోఽసంభావితో వాక్యశేషశ్శ్రుత ఇతి శంకతే ॥ నను య ఇతి ॥ పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతప్రకృతేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రథమాంతపరశబ్దోక్తస్య జగన్నిమిత్తేశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ సందిగ్ధే తు వాక్యశేషాదితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ చేతనాచేతనత్వేన సందిగ్ధభూతయో

నాయస్సర్వజ్ఞ ఇతి వాక్యశేషాదీశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం వాక్యశేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే। నన్వితి । జనికర్తుః ప్రకృతిరితి సూత్రేణ ప్రకృతేరపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమీస్మరణాదక్షరాత్సంభవతీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషే తస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి సమాధత్తే ॥ అత ఉచ్యత ఇతి ॥ ఏతత్కార్యం బ్రహ్మసూత్రాత్మకం నామరూపం స్థూలం తతోఽన్నం వ్రీహ్యాదీత్యర్థః । యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితి తత్రాహ ॥ అక్షరాత్పరత ఇతి ॥ సోఽయమక్షరశబ్దో భూతయోనిం పరామృశతి పరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేరక్షరం పురుషం వేదేత్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్త్వాపూర్వమేవ బ్రహ్మత్వేన పరామర్శాదిత్యాహ ॥ యేనేతి ॥ యేన జ్ఞానేనాక్షరం భూతయోనిం సర్వజ్ఞం పురు

ధర్మాధర్మాభ్యాం భూతజాతస్యోపసర్జనాదితి । ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే, యోఽయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్స పరమేశ్వర ఏవ స్యాన్నాన్య ఇతి । కథమేతదవగమ్యతే । ధర్మోక్తేః । పరమేశ్వరస్య హి ధర్మ ఇహోచ్యమానో దృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దితి। న హి ప్రధానస్యాచేతనస్య శారీరస్య వోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం వా సంభవతి । నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్భూతయోనేః పరస్యైవైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ న భూతయోనివిషయమిత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే। నైవం సంభవతి యత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ'మితి ప్రకృతం భూతయోనిమిహ జాయమానప్రకృతిత్వేన నిర్దిశ్యానంతరమపి జాయమానప్రకృతిత్వేనైవ సర్వజ్ఞం నిర్దిశతి । "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇతి । తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేస్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ ధర్మ ఉచ్యత ఇతి గమ్యతే । 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యత్రాపి న ప్రకృతాద్భూతయోనేరక్షరాత్పరః కశ్చిదభిధీయతే । కథమేతదవగమ్యతే । 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య వక్తవ్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్ । కథం తర్హి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇత్యుత్తరసూత్రే వక్ష్యామః । అపి చాత్ర ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఉక్తే పరా చైవాపరా చేతి । అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్వా బ్రవీతి 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత' ఇత్యాది। తత్ర పరస్యా విద్యాయా విషయత్వేనాక్షరం శ్రుతం । యది పునః పరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం పరికల్ప్యేత నేయం పరా విద్యా స్యాత్ । పరాపరవిభాగో హ్యయం విద్యయోరభ్యుదయనిశ్శ్రేయసఫలతయా పరికల్ప్యతే। న చ ప్రధానస్య విద్యా నిశ్శ్రేయసఫలా కేనచిదభ్యుపగమ్యతే। తిస్రశ్చ విద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరన్ త్వత్పక్షేఽక్షరాద్భూతయోనేః పరస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ । ద్వే ఏవ తు విద్యే ఇహ వేదితవ్యే నిర్దిష్టే 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'త్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణం సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వివక్ష్యమాణేఽవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయతనే ప్రధానే భో

షం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాయ శిష్యాయ ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్యాప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర ఇత్యుచ్యమానః పరో భూతయోనిరితి గమ్యత ఇత్యర్థః । తస్మిన్ పంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానముతి వక్ష్యత ఇత్యాహ ॥ కథమితి ॥ పరవిద్యేతి సమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్య బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యత ఆహ ॥ పరాపరవిభాగో హీతి ॥ అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాం నిందిత్వా ముక్త్యర్థినో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచేతి వాక్యశేషాత్తైరిత్యర్థః । అస్తు ప్రధానవిద్యాపి ముక్తిఫలత్వేన పరేత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ నను యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యత్రైవ పరవిద్యావిషయ ఇత్యుచ్యతే, అద్రేశ్యవాక్యేన తు ప్రధానవిదోచ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ తిస్రశ్చేతి॥ ఇతశ్చ భూతయోనేర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ కస్మిన్నితి ॥ అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్జ్ఞానస్య కార్య

చరః తదగోచరస్య ఘటవదనాత్మత్వాన్నిష్ఠావసరస్యైవేత్యర్థః॥ తతశ్చేతి॥ కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షం సర్వం యుజ్యత ఇత్యర్థః। తస్మాదంతర్యామి బ్రాహ్మణం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ...*

౨౧॥ *అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః* ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ అథేతి ॥ కర్మవిద్యారూపాపరవిద్యోక్త్యనంతరం యయా నిర్గుణం జ్ఞాయతే పరా సోచ్యతే తామేవ విషయోక్త్యా నిరూపయతి॥ యత్తదితి ॥ అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియైః అగ్రాహ్యం కర్మేంద్రియైః। గోత్రం వంశః। వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః। చక్షుఃశ్రోత్రశూన్యం అచక్షుఃశ్రోత్రం। పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం। జ్ఞానకర్మేంద్రియవికలమిత్యర్థః। విభుం ప్రభుం సుసూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదాభ్యాం నాశాపక్షయయోర్నిరాసః। భూతానాం యోనిం ప్రకృతిం యస్య

జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీని చ ప్రమాణాని సంసారానుభవో విధిప్రతిషేధశాస్త్రం చేతి సర్వమేతదుపపద్యతే। తథా చ శ్రుతిః 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం దర్శయతి। 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దితి విద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం వారయతి॥ ... ... *

సూ॥ ౨౧॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥

'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర సంశయః। కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః ప్రధానం స్యాత్, ఉత శారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి। తత్ర ప్రధానమచేతనం భూతయోనిరితి యుక్తం, అచేతనానామేవ తత్ర దృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ 'యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయః సంభవంతి యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ'మితి। నన్వూర్ణనాభిః పురుషశ్చ చేతనావిహ దృష్టాంతత్వేనోపాత్తౌ, నేతి బ్రూమః, న హి కేవలస్య చేతనస్య తత్ర సూత్రయోనిత్వం కేశలోమయోనిత్వం వాస్తి। చేతనాధిష్ఠితం హ్యచేతనమూర్ణనాభిశరీరం సూత్రస్య యోనిః పురుషశరీరం చ కేశలోమ్నామితి ప్రసిద్ధం। అపి చ। పూర్వత్ర ద్రష్టృత్వాద్యభిలాపసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాద్యభిలాపాసంభవాన్న ప్రధానమభ్యుపగతం। ఇహ త్వదృశ్యత్వాదయో ధర్మాః ప్రధానే సంభవంతి, న చాత్ర విరుధ్యమానో ధర్మః కశ్చిదభిలప్యతే। నను 'యః సర్వజ్ఞః సర్వవి'దిత్యయం వాక్యశేషోఽచేతనే ప్రధానే న సంభవతి। కథం ప్రధానం భూతయోనిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి। అత్రోచ్యతే। 'యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్య'మిత్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునః శ్రావయిష్యతి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి। తత్ర యః పరోఽక్షరాచ్ఛ్రుతః స సర్వజ్ఞః సర్వవిత్సంభవిష్యతి ప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టం భూతయోనిః। యదా తు యోనిశబ్దో నిమిత్తవాచీ తదా శారీరోఽపి భూతయోనిః స్యాత్, ధ

శ్యంతి ధీరాః పండితాస్తదక్షరం తద్విద్యావిషయ ఇత్యన్వయః। అదృశ్యత్వాదిగుణానాం బ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః। పూర్వవద్ద్రష్టృత్వాదీనాం చేతనధర్మాణామత్రాశ్రుతేః అస్తు ప్రధానమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణధీరితి ఫలం। ఊర్ణనాభిర్లూతాకీటః తంతూన్స్వదేహాత్సృజతే ఉపసంహరతి చేత్యర్థః। సతో జీవతః। నను పూర్వం నిరస్తం ప్రధానం కథముత్థాప్యతే తత్రాహ॥ అపి చేతి॥ అత్ర ప్రధానే విరుధ్యమానోఽసంభావితో వాక్యశేషశ్రుత ఇతి శంకతే॥ నను య ఇతి॥ పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతప్రకృతేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రథమాంతపరశబ్దోక్తస్య జగన్నిమిత్తేశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ సందిగ్ధే తు వాక్యశేషాదితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ చేతనాచేతనత్వేన సందిగ్ధభూతయో

నాయస్సర్వజ్ఞ ఇతి వాక్యశేషాదీశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం వాక్యశేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే॥ నన్వితి ॥ జనికర్తుః ప్రకృతిరితి సూత్రేణ ప్రకృతేరపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమీస్మరణాదక్షరాత్సంభవతీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషే తస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి సమాధత్తే ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ ఏతత్కార్యం బ్రహ్మనామరూపాత్మకం నామరూపం స్థూలం తతోఽన్నం వ్రీహ్యాదీత్యర్థః । యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితి తత్రాహ ॥ అక్షరాత్పరత ఇతి ॥ నాయమక్షరశబ్దో భూతయోనిం పరామృశతి పరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేరక్షరం పురుషం వేదేత్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్యా పూర్వమేవ బ్రహ్మత్వేన హరామర్శాదిత్యాహ ॥ యేనేతి ॥ యేనజ్ఞానేనాక్షరం భూతయోనిం సర్వజ్ఞం పురు-

ద్మాథద్మాభ్యాం భూతజాతస్యోపసర్జనాదితి । ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే, యోఽయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్స పరమేశ్వర ఏవ స్యాన్నాన్య ఇతి । కథమేతదవగమ్యతే । ధర్మోక్తేః । పరమేశ్వరస్య హి ధర్మ ఇహోచ్యమానో దృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దితి । నహి ప్రధానస్యాచేతనస్య శారీరస్య వోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం వా సంభవతి । నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్భూతయోనేః పరస్యైవైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ న భూతయోనివిషయమిత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే । నైవం సంభవతి యత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ'మితి ప్రకృతం భూతయోనిమిహ జాయమానప్రకృతిత్వేన నిర్దిశ్యానంతరమపి జాయమానప్రకృతిత్వేనైవ సర్వజ్ఞం నిర్దిశతి । "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయతే" ఇతి । తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేస్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ ధర్మ ఉచ్యత ఇతి గమ్యతే । 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యత్రాపి న ప్రకృతాద్భూతయోనేరక్షరాత్పరః కశ్చిదభిధీయతే । కథమేతదవగమ్యతే । 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య వక్తవ్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్ । కథం తర్హి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇత్యుత్తరసూత్రే వక్ష్యామః । అపిచాత్ర ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఉక్తే పరా చైవాపరా చేతి । అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్వా బ్రవీతి 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత' ఇత్యాది । తత్ర పరస్యా విద్యాయా విషయత్వేనాక్షరం శ్రుతం । యది పునః పరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం పరికల్ప్యేత నేయం పరా విద్యా స్యాత్ । పరాపరవిభాగో హ్యయం విద్యయోరభ్యుదయనిశ్శ్రేయసఫలతయా పరికల్ప్యతే । న చ ప్రధానస్య విద్యా నిశ్శ్రేయసఫలా కేనచిదభ్యుపగమ్యతే । తిస్రశ్చ విద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరన్ త్వత్పక్షేఽక్షరాద్భూతయోనేః పరస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ । ద్వే ఏవ తు విద్యే ఇహ వేదితవ్యే నిర్దిష్టే 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి చైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణం సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వివక్ష్యమాణేఽవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయతనే ప్రధానే భో

షం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాయ శిష్యాయ ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్యాపాఠి నోఽప్యనాత్మభోక్త్రక్షరాత్పరతః పర ఇత్యుచ్యమానః పరో భూతయోనిరితి గమ్యత ఇత్యర్థః । తర్హి పంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానము తివక్ష్యత ఇత్యాహ ॥ కథమితి ॥ పరవిద్యేతి సమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్య బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యత ఆహ ॥ పరాపరవిభాగో హీతి ॥ అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాం నిందిత్వా ముక్త్యర్థినో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచేతి వాక్యశేషోక్తేరిత్యర్థః । అస్తు ప్రధానవిద్యాపి ముక్తిఫలత్వేన పరేత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ నను యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యగ్రే పరవిద్యావిషయ ఇత్యుచ్యతే, అద్రేశ్యవాక్యేన తు ప్రధానవిద్యోచ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ తిస్రశ్చేతి ॥ ఇతశ్చ భూతయోనేర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ కస్మిన్నితి ॥ అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్జ్ఞానకార్య

జ్ఞానే౽పి తదకార్యాణామాత్మనాం జ్ఞానం న భవతి । ఏవం జీవే జ్ఞాతే తత్కార్యస్య భోగ్యస్య జ్ఞానం న భవతీత్యర్థః । బ్రహ్మవిద్యాశబ్దాచ్చ భూతయోనిర్బ్రహ్మేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ స బ్రహ్మ సర్వవిద్యానాం ప్రతిష్ఠాం సమాప్తిభూమిం బ్రహ్మవిద్యామువాచ । బ్రహ్మణి సర్వవేద్యానాం విద్యాఫలానాం చాంతర్భావాద్బ్రహ్మవిద్యా సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా । నన్వపరవిద్యా పరవిద్యాప్రకరణే కిమర్థముక్తేత్యత ఆహ ॥ అపరేతి ॥ ప్లవం తే గచ్ఛంతీతి ప్లవా వినాశినః । అదృఢా అనిత్యఫలసంపాదనాశక్తాః షోడశర్త్విజః పత్నీ యజమానశ్చేత్యష్టాదశ । యజ్ఞేన నామనిమిత్తేన నిరూప్యంత ఇతి యజ్ఞరూపాః । తథా హి ఋత్విక్షు యాజయంతి యజ్ఞం కారయంతీత్యృత్విజః, యజత ఇతి యజమానః, పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగ ఇతి సూత్రేణ పతిశబ్దస్య నకారో౽ంతాదేశో యజ్ఞసంబంధే విహిత ఇతి పత్నీ, ఏవమృత్విగాదినామప్రవృత్తినిమిత్తం యజ్ఞ ఇతి యజ్ఞరూపా యేష్వవరమనిత్యఫలకం కర్మ శ్రుత్యుక్తం, ఏతదేవ కర్మ శ్రేయో నాన్యదాత్మజ్ఞానమితి యే మూఢాస్తుష్యంతి తే పునః పు

గ్వ్యతిరిక్తైవాభోక్తరి । అపిచ 'స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహే'తి । బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య పరాపరవిభాగేన పరాం విద్యామక్షరాధిగమనీం దర్శయంస్తస్యాః బ్రహ్మవిద్యాత్వం దర్శయతి । సా చ బ్రహ్మవిద్యాసమాఖ్యా తదభిగమ్యస్యాక్షరస్యాబ్రహ్మత్వే బాధితా స్యాత్ । అపరా హ్యృగ్వేదాదిలక్షణా కర్మవిద్యా బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే ఉపన్యస్యతే బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై, "ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ । ఏతచ్ఛ్రేయో యే౽భినందంతి మూఢా జరాంమృత్యుం తే పునరేవాపి యంతీ"త్యేవమాదినిందావచనాత్ । నిందిత్వా చాపరాం విద్యాం తతో విరక్తస్య పరవిద్యాధికారం దర్శయతి 'పరీక్ష్య లోకాన్కర్మచితాన్బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ"మితి । యత్తూక్తమచేతనానాం పృథివ్యాదీనాం దృష్టాంతత్వేనోపాదానాద్దార్ష్టాంతికేనాప్యచేతనేనైవ భూతయోనినా భవితవ్యమితి, తదయుక్తం । న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరత్యంతసామ్యేన భవితవ్యమితి నియమో౽స్తి । అపి చ స్థూలాః పృథివ్యాదయో దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా ఇతి న స్థూల ఏవ దార్ష్టాంతికో భూతయోనిరభ్యుపగమ్యతే, తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః పరమేశ్వర ఏవ ॥... ... *

సూ॥ ౨౨॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిః, నేతరౌ శారీరః ప్రధానం వా । కస్మాత్, విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం । విశినష్టి హి ప్రకృతం భూతయోనిం శారీరాద్విలక్షణత్వేన 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యంతరో హ్యజో౽ప్రాణో హ్యమనాః శుభ్ర' ఇతి । న హ్యేతద్దివ్యత్వాదివిశేషణమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపపరిచ్ఛేదాభిమానినస్తద్ధర్మాంశ్చాత్మని కల్పయతః శారీరస్యోపపద్యతే । తస్మాత్సాక్షాదౌపనిషదః పురుష ఇహోచ్యతే । తథా ప్రధానాదపి ప్రకృతం భూతయోనిం భేదేన వ్యపదిశతి 'అక్షరాత్పరతః

నర్జన్మమరణమాప్నువంతీత్యర్థః । యద్విజ్ఞానార్థం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం గురుమభిగచ్ఛేదేవేతి నియమః । బ్రహ్మనిష్ఠస్యాప్యనధీతవేదస్య గురుత్వం వారయతి ॥ శ్రోత్రియమితి ॥ కార్యముపాదానాభిన్నమిత్యంశే దృష్టాంతః । సర్వసామ్యే తవాప్య ష్టాపత్తేరిత్యాహ ॥ అపిచ స్థూలా ఇతి ॥ ... ... *

౨౨ ॥ విశేషణాన్న జీవః భేదోక్తేర్న ప్రధానమితి హేతుద్వయం విభజ్య వ్యాచష్టే ॥ విశినష్టి హీత్యాదినా ॥ దివ్యో ద్యోతనాత్మకః స్వయంజ్యోతిరమూర్తః పూర్ణః పురుషః పురిశయః ప్రత్యగాత్మా బాహ్యం స్థూలమాభ్యంతరం సకారణం సూక్ష్మం తాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి సబాహ్యాభ్యంతరః, హి తథా శ్రుతిషు ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । అవిద్యాకృతం నామరూపాత్మకం శరీరం తేన పరిచ్ఛేదో౽ల్పత్వం । తస్య శారీరస్య ధర్మా జాడ్యమూర్తత్వాదీనిత్యర్థః । నన్వక్షరశబ్దేన ప్రధానోక్తావక్షరత్వం ప్రధానస్య ప్రతిజ్ఞాతం బాధ్యేత తత్రాహ ॥ అక్షరమవ్యాకృతమితి ॥ అశ్నోతి వ్యాప్నోతి స్వవికారజాతమి

త్యక్షరం। అవ్యాకృతమకృతం అనాదీతియావత్ । నామరూపయోర్బీజం ఈశ్వర [illegible] పా
దానమపి శక్తిరిత్యుక్తం । భూతానాం సూక్ష్మాః సంస్కారా యత్ర తద్భూతసూక్ష్మం [illegible] ప్రకృతిర్మాయ
స్యతత్తథా। తస్యైవ చిన్మాత్రస్య జీవేశ్వరభేదోపాధిభూతం యత్తు ఈశ్వర ఆశ్రయో [illegible] వాది
నాం వ్యాఖ్యానం తద్భాష్యబహిర్భూతం। ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి [illegible] వ్యాకృత
స్య చిదాశ్రయత్వశ్రుతేః, ఆశ్రయపదలక్షణాయా నిర్మూలత్వాత్ । నహి మూలప్రకృతేర్జ్ఞ [illegible] । నచ
'ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే' ఇతి శ్రుతిర్మానం । 'అజామేకా'మిత్యాద్యనేకశ్రుతిబలేన [illegible] సహోయో
న తస్యాః శ్రుతేర్బుద్ధిభేదేన మాయాభేదానువాదిత్వాత్ ।తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "స్వతస్త్వ [illegible] త్ర మ
నాగపి నవిద్యతే" ఇతి । సాంఖ్యయోగాచార్యాః పురాణేతిహాసకర్తారశ్చ మూలప్రకృత్యైక్యం వదంతి । [illegible] వైక్యే
బంధముక్తివ్యవస్థా కథం।నచ వ్యవస్థా నాస్తీతి వాచ్యం శ్రవణే ప్రవృత్త్యాదిబాధాపాతాదితి చేత్, ఉచ్యతే। యే హ్యవిద్యా
నానాత్వమిచ్ఛంతి తైరపి పరిణామిత్వేన సాంశత్వమవిద్యాయా అంగీకార్యం, తథాచానర్థాత్మకస్స్వయసంభూతాత్మ

పర' ఇతి । అక్షరమవ్యాకృతం నామరూపబీజశక్తిరూపం భూతసూక్ష్మమీశ్వరాశ్రయం తస్యైవోపాధి
భూతం సర్వస్మాద్వికారాత్పరో యోఽవికారః తస్మాత్పరతః పర ఇతి భేదేన వ్యపదిశన్పరమాత్మానమిహ వి
వక్షితం దర్శయతి। నాత్ర ప్రధానం నామ కించిత్స్వతంత్రం తత్త్వమభ్యుపగమ్య తస్మాద్భేదవ్యపదేశ ఉ
చ్యతే। కింతర్హి । ప్రధానమపి కల్ప్యమానం శ్రుత్యవిరోధేనావ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యం భూతసూక్ష్మం
పరికల్ప్యేత కల్ప్యతాం తస్మాద్భేదవ్యపదేశాత్పరమేశ్వరో భూతయోనిరిత్యేతదిహ ప్రతిపాద్యతే॥ *
కుతశ్చ పరమేశ్వరో భూతయోనిః॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౩ ॥ రూపోపన్యాసాచ్చ॥

అపిచ 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యస్యానంతరం 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇతి ప్రాణప్రభృతీనాం పృథివీ
పర్యంతానాం తత్త్వానాం సర్గముక్త్వా తస్యైవ భూతయోనేస్సర్వవికారాత్మకం రూపముపన్యస్యమానం
పశ్యామః। "అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః వాయుః ప్రాణో
హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాంతరాత్మే"తి । తచ్చ పరమేశ్వరస్యైవోచితం
సర్వవికారకారణత్వాత్ నశారీరస్య తనుమహిమ్నః నాపి ప్రధానస్యాయం రూపోపన్యాసస్సంభవతి
సర్వభూతాంతరాత్మత్వాసంభవాత్, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిర్నేతరావితి గమ్యతే। కథం
పునర్భూతయోనేరయం రూపోపన్యాస ఇతి గమ్యతే। ప్రకరణాత్ 'ఏష' ఇతి చ ప్రకృతానుకర్షణాద్భూత
యోనిం హి ప్రకృత్య 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఏష సర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదివచనం భూతయోనివిష

నాపరిణతాఽవిద్యాంశోపహితజీవభేదాద్వ్యవస్థా సిద్ధ్యతి। యస్యజ్ఞానమంతఃకరణే జాయతే తస్యాంతఃకరణపరిణామ్య-
జ్ఞానాంశనాశో ముక్తిరితి । ఏవంచ శ్రోతుస్స్వరూపానందప్రాప్తిః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిర్విద్వదనుభవో జీవన్ముక్తిశా
స్త్రంచేతి సర్వమబాధితం భవతి । నచైవం నానాజీవపక్షాదవిశేషః మూలప్రకృతినానాత్వాభావాదిత్యలం। పరత్వే హే
తుః॥ అవికార ఇతి ॥ నను సూత్రకృతా శ్రుతౌ ప్రధానాద్భేదవ్యపదేశ ఉక్తస్తత్ర కథమజ్ఞానాద్భేదోక్తిర్వ్యాఖ్యా
యత ఇత్యత్రాహ॥ నాత్రేతి॥ కార్యాత్మనా ప్రధీయత ఇతి ప్రధానమజ్ఞానమేవ। తతోఽన్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః।
అతోఽత్రాజ్ఞానమేవ భూతయోనిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా నిరస్యతే। తన్నిరాసేనార్థాత్సాంఖ్యకల్పితప్రధాననిరాస
ఇతి మంతవ్యం॥ ... ... *
౨౩ ॥ వృత్తికృన్మతేనాదౌ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ 'ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయు
ర్జ్యోతిరాపః పృథివీ'తి శ్రుతిః । అగ్నిర్ద్యులోకః 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని'రితి శ్రుతేః । వివృతా వేదాః వాగిత్యస్య

యః। పద్భ్యాం పాదావిత్యర్థః । యస్యేదం రూపం స ఏవ సర్వప్రాణినామంతరాత్మేత్యర్థః । తనుమహిమ్నా ఇతి అల్ప శక్తేరిత్యర్థః । యథా కశ్చిద్బ్రహ్మవిత్ స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకటనార్థమహమన్నమితి సామ గాయతి నత్వన్నత్వాదిక మాత్మనో వివక్షతి । అఫలత్వాత్తద్వదిహాపీత్యాహ॥ అహమన్నమితి॥ వృత్తికృద్వ్యాఖ్యాం దూషయతి ॥ అన్యే పునరితి॥ ఏష సర్వభూతాంతరాత్మా సూత్రాత్మా ఏతస్మాద్భూతయోనేర్జాయత ఇతి శ్రుత్యన్వయేన హిరణ్యగర్భస్యాత్ర జాయమానత్వేనోపన్యాసాదిత్యర్థః । నిరదిశదవోచదిత్యర్థః । అగ్నిర్ద్యులోకో యస్య సమిద్రూపమ్ సూర్యస్సోఽపి ద్యులోకాగ్నిస్త స్మాజ్జాయత ఇత్యర్థః । 'తస్యాదిత్య ఏవ సమిధ' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । అతో మధ్యేఽపి సృష్టిరేవ వాచ్యా న రూపమితి భావః। యదుక్తమగ్నిర్మూర్ధేత్యత్ర భూతయోనేస్సర్వాత్మత్వం వివక్షితమితి తన్నేత్యాహ॥ సర్వాత్మత్వమపీతి॥ నను హిరణ్యగర్భస్య జన్మాస్యత్రానుక్తం కథమత్ర వక్తవ్యం తత్రాహ ॥ శ్రుతీతి॥ అగ్రే సమవర్తత జాతస్స భూతగ్రామస్యైకః పతిరీశ్వరప్రసాదాదభవత్ స సూత్రాత్మా ద్యామిమాం పృథివీం చ స్థూలం సర్వమధారయత్ కశబ్దస్య ప్రజాపతిసంజ్ఞా

యమేవ భవతి । యథోపాధ్యాయం ప్రకృత్య 'ఏతస్మాదన్యో ఏష వేదవేదాంగపారగ' ఇతి వచనముపాధ్యాయవిషయం భవతి తద్వత్ । కథం పునరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య భూతయోనేర్విగ్రహవద్రూపం సంభవతి। సర్వాత్మత్వవివక్షయేదముచ్యతే న విగ్రహవత్త్వవివక్షయేత్యదోషః। 'అహమన్నమహమన్నమహమన్నం అహమన్నాద' ఇత్యాదివత్ । అన్యే పునర్మన్యంతే నాయం భూతయోనేరూపోపన్యాసః జాయమానత్వేనోపన్యాసాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ' ఇతి హి పూర్వత్ర ప్రాణాదిపృథివ్యంతం తత్త్వజాతం జాయమానత్వేన నిరదిక్షత్ । ఉత్తరత్రాపి చ 'తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య' ఇత్యేవమాది, 'అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చే'త్యేవమంతం జాయమానత్వేనైవ నిర్దేక్ష్యతి । ఇహైవ కథమకస్మాదంతరా భూతయోనేరూపముపన్యస్యేత । సర్వాత్మత్వమపి సృష్టిం పరిసమాప్యోపదేక్ష్యతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యాదినా । శ్రుతిస్మృత్యోశ్చ త్రైలోక్యశరీరస్య ప్రజాపతేర్జన్మ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక ఆసీత్ స దాధార పృథివీం ద్యాముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమే'తి సమవర్తతేతి అజాయతేత్యర్థః । తథా 'స వై శరీరీ ప్రథమస్స వై పురుష ఉచ్యతే, ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తతే'తి । వికారపురుషస్యాపి సర్వభూతాంతరాత్మత్వం సంభవతి, ప్రాణాత్మనా సర్వభూతానామధ్యాత్మమవస్థానాత్ । అస్మిన్పక్షే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యేవమాది సర్వరూపోపన్యాసః పరమేశ్వరప్రతిపత్తిహేతురితి వ్యాఖ్యేయం॥ ... ... *

సూ॥ ౨౪॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ।

'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి 'ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీ'తి చోపక్రమే సర్వనామత్వాభావేన కస్మా ఇత్యయోగాదేకారలోపే నైకస్మై దేవాయ ప్రాణాత్మనే హవిషా విధేమ పరిచరేమేతి వ్యాఖ్యేయం। 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః। యద్వా యస్మాదయం జాతస్తస్మా ఏకస్మై దేవాయేత్యర్థః । 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । నను తస్య భూతాంతరాత్మత్వం కథం తత్రాహ॥ వికారేతి॥ పూర్వకల్పే ప్రకృష్టోపాసనాకర్మసముచ్చయానుష్ఠానాదస్మిన్కల్పే సర్వప్రాణివ్యష్టిలింగానాం వ్యాపకం సర్వప్రాణ్యంతర్గతం జ్ఞానకర్మేంద్రియప్రాణాత్మకం సమష్టిలింగశరీరం జాయతే తద్రూపస్య సూత్రాత్మనస్సర్వభూతాంతరాత్మత్వం యుక్తమిత్యర్థః। స్వపక్షే సూత్రార్థమాహ॥ అస్మిన్పక్ష ఇతి ॥ కర్మ సఫలం సర్వం శ్రౌతస్మార్తాదికం తపశ్చ పురుష ఏవేతి సర్వాత్మత్వరూపోపన్యాసాద్భూతయోనావక్షరే వాక్యం సమన్వితమిత్యర్థః ॥ ఇతి అదృశ్యత్వాధికరణమ్॥ ... *

౨౪ ॥ * వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ * ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ కో న ఇతి॥ ప్రాచీనశాలసత్యయజ్ఞేంద్రద్యు

మ్నా జనకబుడిలామిలిత్వా మీమాంసాం చక్రుః కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి। ఆత్మైవ బ్రహ్మేతి జ్ఞాపనార్థం పదద్వయం। తేవం చాపి నిశ్చయార్థ ముద్దాలకమాజగ్ముః। సోఽపి సమ్యఙ్న వేదేతి తేనోద్దాలకేన సహ వదశ్వపతిం కైకేయం రాజానమాగత్యోచుః ఆత్మానమిమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి । రాజా తు తేషాం భ్రాన్తినిరాసార్థం తాన్ప్రత్యేకమపృచ్ఛత్। కం త్వమాత్మానముపాస్సే కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి । తే చ ప్రాచీనశాలాదయః క్రమేణ తం ప్రత్యేకమూచుః। దివమేవాహం వైశ్వానరం వేద్మి। ఆదిత్యమేవాహం వేద్మి। వాయుమేవ। ఆకాశమేవ।అప ఏవ। పృథివీమేవాహం వేద్మీతి। తతో రాజ్ఞా ద్యుసూర్యాదీనాం షణ్ణాం యథాక్రమేణ సుతేజస్త్వ విశ్వరూపత్వ పృథగ్వర్త్మాత్మత్వ బహులత్వ రయిత్వ ప్రతిష్ఠాత్వగుణానుపధాయ భవన్తో యుదీమామపృష్ట్వా ద్యుసూర్యాదిషు భగవతో వైశ్వానరస్యాఙ్గేష్వేవ ప్రత్యేకం వైశ్వానరత్వదృష్ట్యోపాస్యేయుస్తదా క్రమేణ మూర్ధపాతాన్ధత్వప్రాణోత్క్రమణదేహశీర్ణత్వవస్తిభేదపాదశోషా భవతాం స్యురితి ప్రత్యేకోపాసనం నిన్దిత్వా సుతేజస్త్వగుణకో ద్యులోకోఽస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధా విశ్వరూపత్వగుణకస్సూర్యోఽస్య చక్షురిత్యేవం ద్యుసూర్యాదీనాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్య సమస్తవైశ్వానరధ్యానవిధిరామ్నాయతే॥ యస్త్వేతమిత॥ అభిముఖ్యేనాపరోక్షతయా విశ్వం విమిమీతే జానాతీత్యభివిమానస్సర్వజ్ఞః తదుపాసకః సర్వప్రభో

మ్యద్యుసూర్యవాయ్వాకాశవారిపృథివీనాం సుతేజస్త్వాదిగుణయోగమేకైకోపాసననిన్దయా చ వైశ్వానరం ప్రత్యేషాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్యామ్నాయతే “యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపో వాయుః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సన్దేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదావుర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ” ఇత్యాది । తత్ర సంశయః । కిం వైశ్వానరశబ్దేన జాఠరోఽగ్నిరుపదిశ్యతే? ఉత భూతాగ్నిః అథ తదభిమానినీ దేవతా అథవా శారీర ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి । కిం పునరత్ర సంశయకారణం । వైశ్వానర ఇతి జాఠరభూతాగ్నిదేవతానాం సాధారణశబ్దప్రయోగాదాత్మేతి చ శారీరపరమేశ్వరయోః । తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం జాఠరోఽగ్నిరితి। కుతః తత్ర హి విశేషేణ క్వచిత్ప్రయోగో దృశ్యతే ‘అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యోఽయమన్తః పురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యత’ ఇత్యాదౌ । అగ్నిమాత్రం వా స్యాత్ తత్సామాన్యేనాపి ప్రయోగదర్శనాత్ ‘విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వ’న్నిత్యాదౌ। అగ్నిశరీరా వా దేవతా స్యాత్తస్యామపి ప్రయోగదర్శనాత్ ‘వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ

స్యాం భుక్తౄ ఇత్యర్థః। లోకాభూరాదయో భూతాని శరీరాణ్యాత్మానో జీవా ఇతి భేదః। సుష్ఠు తేజః కాన్తిర్యస్య ద్యులోకస్య స సుతేజాః విశ్వాని రూపాణ్యస్య సూర్యస్య। ‘ఏష శుక్ల ఏష నీల’ ఇతి శ్రుతేః । పృథక్ నానావిధం వర్త్మ గమనం ఆత్మా స్వభావో యస్య వాయోః స నానాగతిత్వగుణకోఽస్య ప్రాణః బహులత్వం వ్యాపిత్వం తద్గుణ ఆకాశోఽస్య సన్దేహో దేహమధ్యః రయిత్వం ధనత్వం తద్గుణా ఆపోఽస్య వస్తిర్మూత్రస్థానం ప్రతిష్ఠాత్వగుణా పృథివీ తస్య పాదౌ తస్య దేహోపాదానాధారత్వం సంపాదయతి। ఉర ఏవేత్యాదినా। పూర్వముపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలిఙ్గేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తం, తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థదేహోపాదానాధారత్వలిఙ్గేన జాఠరనిష్ఠత్వమితి దృష్టాన్తేన పూర్వపక్షయతి॥ కిం తావదిత్యాదినా॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్జాఠరబ్రహ్మణోర్ధ్యానం ఫలం। యదద్యతే తదన్నం యేన పచ్యతే సోఽయం పురుషే శరీరేఽన్తరస్తీత్యర్థః॥ పక్షాన్తరమాహ॥ అగ్నిమాత్రం వేతి॥ విశ్వస్మై భువనాయ వైశ్వానరమగ్నిం అహ్నాం కేతుం చిహ్నం సూర్యం దేవా అకృణ్వన్ కృతవన్తః। సూర్యోదయే దినవ్యవహారాదిత్యర్థః॥ స్యామైవ వైశ్వానర ఇత్యనుషఙ్గః । హి యస్మాత్ కం సుఖప్రదో భువనానాం రాజా వైశ్వాన

రోభిముఖాశ్రీరస్యేత్యభిశ్రీరీశ్వరః । తస్మాత్తస్యవైశ్వానరస్యసుమతావయంస్యామతస్యాస్మద్విషయాశుభమతిర్భవత్విత్యర్థః॥ ఏతత్ప్రయేఽప్యరుచింవదన్కల్పాంతరమాహ॥ అథేత్యాదినా॥ 'ఆత్మావైశ్వానర'ఇతిశ్రుతేరిత్యర్థః । కేవలత్వంవైశ్వానరశబ్దశూన్యత్వం। అత్రజాఠరోవైశ్వానరఇతిముఖ్యఃపూర్వపక్షః ప్రాణాగ్నిహోత్రహోమాధారత్వలింగాత్ । తస్యదేహవ్యాపిత్వాదాత్మత్వం । శ్రుత్యాద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనయాబృహత్త్వాద్బ్రహ్మత్వమితిధ్యేయం। సిద్ధాంతయతి॥ తతఇదమితి॥ సాధారణశ్రుత్యోరుపక్రమస్థయోర్విశేషాత్ప్రథమశ్రుతముఖ్యత్రైలోక్యశరీరలింగాత్సర్వాత్మకేశ్వరపరత్వంయుక్తం। నచరమశ్రుతకల్పితహోమాధారత్వలింగేనజాఠరపరత్వమిత్యర్థః । నను

గాజాహికంభువనానామభిశ్రీరిత్యేవమాద్యాయాశ్శ్రుతేర్దేవతాయామైశ్వర్యాద్యుపేతాయాంసంభవాత్ ।అథాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదుపక్రమేచ 'కోనఆత్మా కింబ్రహ్మే'తి కేవలాత్మశబ్దప్రయోగాదాత్మశబ్దవశేనవైశ్వానరశబ్దః పరిణేయఇత్యుచ్యతే ।. తథాపిశారీరఆత్మాస్యాత్తస్యభోక్తృత్వేన వైశ్వానరసన్నికర్షాత్, ప్రాదేశమాత్రమితిచవిశేషణస్యతస్మిన్నుపాధిపరిచ్ఛిన్నేసంభవాత్ । తస్మాన్నేశ్వరోవైశ్వానరఇత్యేవంప్రాప్తం । తతఇదముచ్యతే వైశ్వానరఃపరమాత్మాభవితుమర్హతి। కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్ । సాధారణశబ్దయోర్విశేషఃసాధారణశబ్దవిశేషః । యద్యప్యేతావుభావప్యాత్మవైశ్వానరశబ్దౌసాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్తుత్రయాణాంసాధారణః,ఆత్మశబ్దశ్చద్వయోః,తథాపివిశేషోదృశ్యతేయేనపరమేశ్వరపరత్వంతయోరవగమ్యతే 'తస్యహవాఏతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్యమూర్ధైవసుతేజా'ఇత్యాదిఅత్రహిపరమేశ్వరఏవద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టోఽవస్థాంతరగతఃప్రత్యగాత్మత్వేనోపన్యస్తఆధ్యానాయేతిగమ్యతే కారణత్వాత్ । కారణస్యహిసర్వాభిఃకార్యగతాభిరవస్థాభిరవస్థావత్త్వాత్ద్యులోకాద్యవయవత్వముపపద్యతే। 'ససర్వేషులోకేషుసర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ'తిచసర్వలోకాద్యాశ్రయంఫలంశ్రూయమాణం పరమకారణపరిగ్రహేసంభవతి । 'ఏవంహాఽస్యసర్వేపాప్మానఃప్రదూయంత'ఇతిచతద్విదస్సర్వపాప్మప్రదాహశ్రవణం । 'కోనఆత్మాకింబ్రహ్మే'తిచాత్మశబ్దబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమఇత్యేవమేతాని లింగానిపరమేశ్వరమేవ గమయంతి । తస్మాత్పరమేశ్వరఏవవైశ్వానరః॥ ... ... *

సూ ॥౨౫॥ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి ॥

ఇతశ్చపరమేశ్వరఏవవైశ్వానరః, యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవఅగ్నిరాస్యంద్యౌర్మూర్ధేతీదృశంత్రైలోక్యాత్మకంరూపంస్మర్యతే "యస్యాగ్నిరాస్యంద్యౌర్మూర్ధాఖంనాభిశ్చరణౌక్షితిః। సూర్యశ్చక్షుర్దిశఃశ్రోత్రంతస్మైలోకాత్మనేనమ" ఇతి విష్ణుపురాణేతత్స్మర్యమాణంరూపంమూలభూతాంశ్రుతిమనుమాపయదస్యవైశ్వానరశబ్దస్యపరమేశ్వరపరత్వేనానుమానంలింగంగమకంస్యాదిత్యర్థః।ఇతిశబ్దోహేత్వర్థే యస్మాదిదంగమకంతస్మాదపివైశ్వానరఃపరమాత్మైవేత్యర్థః । యద్యపిస్తుతిరియంతస్మైలోకాత్మనేనమ ఇతితథాపిస్తుతిత్వమపినాసతిమూలభూతేవేదవాక్యేసమ్యగీదృశేనరూపేణసంభవతి । "ద్యాంమూర్ధానంయస్యవిప్రావదంతిఖంవైనాభించంద్రసూర్యౌచనేత్రే। దిశఃశ్రోత్రేవిద్ధిపాదౌక్షితించసోఽచింత్యా

నిర్విశేషస్యకుతోఽపిశేషఇత్యతఆహ॥ అత్రహీతి॥అవస్థాంతరగతఃత్రైలోక్యాత్మనాస్థితఇత్యర్థః । జాఠరస్యాపిధ్యానార్థముపాధిశేషకల్పనేతిచేత్ । న, అసత్కల్పనానుపపత్తేః । ఈశ్వరస్యతూపాదానత్వాద్విశేషసన్నివేశధ్యానార్థముచ్యతఇత్యాహ ॥ కారణత్వాదితి॥ లింగాంతరాణ్యాహ ॥ ససర్వేష్విత్యాదినా॥యథాగ్నావిక్షిప్తమిషీకాతూలందహ్యతేఏవంహాఽస్యవిదుషఇత్యర్థః॥ ... ... *

౨౫॥ నన్వసదారోపేణాపిస్తుతిసంభవాన్నమూలశ్రుత్యపేక్షేత్యాశంక్యాహ॥యద్యపిస్తుతిరితి॥ తథాపీతివదద్ధ్య

తస్యైవేతి॥ స్తుతిత్వమపీతి॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిరూపేణ స్తుతిర్నరమాత్రే౽నుక్తమశక్యా వినా శ్రుతిమిత్యర్థః। సతారూపేణ స్తుతిసంభవాన్నాసదారోప ఇతి భావః॥ ... ... *

౨౬॥ శబ్దాదీనాం గతిం వక్తుముక్తసిద్ధాంతమాక్షిప్య సమాధత్తే॥ శబ్దాదిభ్య ఇతి॥ 'స ఏషో౽గ్నిర్వైశ్వానర' ఇత్యగ్నిరహస్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం శ్రుతో౽గ్నిశబ్ద ఈశ్వరే న సంభవతీత్యర్థః। సూత్రస్థాదిశబ్దార్థమాహ॥ ఆదిశబ్దాదితి॥ భక్తమన్నం హోమీయం హోమసాధనం తేన ప్రాణాగ్నిహోత్రం కార్యమిత్యర్థః। వాజసనేయినామగ్నిరహస్యే సప్రపంచాం వైశ్వానరవిద్యాముక్త్వా 'స యో హైతమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషే౽న్తః ప్రతిష్ఠితం వేద స సర్వత్రాన్నమత్తీ'త్యుక్తం దేహాంతఃస్థత్వం జాఠరే సంభవతి ప్రసిద్ధేరిత్యాహ॥ తథేతి॥ అత్ర సూత్రే ఆదిపదేనైవాంతఃప్రతిష్ఠానస్య గ్రహణే సంభవతి పృథగుక్తిస్సాధారణలింగత్వద్యోతనార్థా శబ్దాదిబలాదిదమపి జాఠరం గమయతీత్యభ్యుచ్చ

త్యా సర్వభూతప్రణతే"త్యేవంజాతీయకా చ స్మృతిరిహోదాహర్తవ్యా॥ ... ... *

సూ॥ ౨౬॥ శబ్దాదిభ్యో౽న్తఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే॥

అత్రాహ — న పరమేశ్వరో వైశ్వానరో భవితుమర్హతి। కుతః, శబ్దాదిభ్యో౽న్తఃప్రతిష్ఠానాత్। చ శబ్దస్తావద్వైశ్వానరశబ్దో న పరమేశ్వరే సంభవతి, అర్థాంతరే రూఢత్వాత్। తథాగ్నిశబ్దః 'స ఏషో౽గ్నిర్వైశ్వానర' ఇతి। ఆదిశబ్దాద్ధృదయం గార్హపత్య ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతాకల్పనం। 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మిత్యాదినా చ ప్రాణాహుత్యధికరణతాసంకీర్తనం। ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాఠరో వైశ్వానరః ప్రత్యేతవ్యః। తథాంతఃప్రతిష్ఠానమపి శ్రూయతే 'పురుషే౽న్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే'తి తచ్చ జాఠరే సంభవతి యదప్యుక్తం 'మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాదేర్విశేషాత్కారణాత్పరమాత్మా వైశ్వానర ఇతి అత్ర బ్రూమః। కుతో హ్యేష నిర్ణయో యదుభయథాపి విశేషప్రతిభానే సతి పరమేశ్వరవిషయ ఏవ విశేష ఆశ్రయణీయో న జాఠరవిషయ ఇతి। అథవా భూతాగ్నేరంతర్బహిశ్చావతిష్ఠమానస్యైష నిర్దేశో భవిష్యతి। తస్యాపి హి ద్యులోకాదిసంబంధో మంత్రవర్ణాదవగమ్యతే 'యో భానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన రోదసీ అంతరిక్ష'మిత్యాదౌ। అథవా తచ్ఛరీరాయా దేవతాయా ఐశ్వర్యయోగాద్ద్యులోకాద్యవయవత్వం భవిష్యతి। తస్మాన్న పరమేశ్వరో వైశ్వానర ఇతి। అత్రోచ్యతే। న తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి। న శబ్దాదిభ్యః కారణేభ్యః పరమేశ్వరస్య ప్రత్యాఖ్యానం యుక్తం। కుతః, తథా జాఠరాపరిత్యాగేన దృష్ట్యుపదేశాత్। పరమేశ్వరదృష్టిర్హి జాఠరే వైశ్వానర ఇహోపదిశ్యతే 'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే'త్యాదివత్। అథ వా జాఠరవైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వర ఇహ ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యాదివత్। యది చేహ పరమేశ్వరో న వివక్ష్యేత, కేవల ఏవ జాఠరో౽గ్నిర్వివక్ష్యేత, తతః 'మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవ ఏవ స్యాత్। యథా తు దేవతాభూతాగ్నివ్యపాశ్రయేణాప్యయం

యః। యద్యపి ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేష ఈశ్వరపక్షపాతీ హోమాధారత్వాదిర్జాఠరపక్షపాతీతి ప్రతిభానం సమం తథాపి పారమేశ్వరో విశేషో జాఠరే న సంభవతీతి బలవానిత్యత ఆహ॥ అథ వేతి॥ ఏష ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేష ఇత్యర్థః। ఇమాం పృథివీం ద్యామపి తేపవద్యావాపృథివ్యౌ రోదసీ తయోర్మధ్యమంతరిక్షం చ యో భూతాగ్నిర్భానునా రూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ స ధ్యాతవ్య ఇత్యర్థః। జడమాత్రస్య న ధ్యేయత్వమిత్యత ఆహ॥ అథ వేతి॥ పరమేశ్వరదృష్ట్యోపాస్యజాఠరాగ్నిప్రతీకవాచకాభ్యామగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాం ద్యుమూర్ధత్వాదిమానీశ్వరో లక్ష్యత ఇత్యుక్త్వా కల్పాంతరమాహ॥ అథ వా జాఠర ఇతి॥ అస్మిన్పక్షే ప్రాగ్వదీశ్వరస్యోపాస్యతా పూర్వత్ర గుణతేతి భేదః। ఉపాధివాచిభ్యాం పదాభ్యాముపహితో లక్ష్యత ఇత్యర్థః। లక్షణాబీజమసంభవం వ్యాచష్టే॥ యది చేతి॥ పురుషమపీత్యాదిసూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ యది చ కేవల ఇతి॥ ఈశ్వరప్రతీకత్వోపాధిత్వశూన్య ఇత్యర్థః। వివక్ష్యేత తదేతి శేషః। యత్ యః పురు

వః పూర్ణః, స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరశబ్దితో జాఠరోపాధిక ఇతి శ్రుత్యర్థః। యో వేద స సర్వత్ర భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః॥ "పురుషత్వం పూర్ణత్వమచేతనస్య జాఠరస్య నేత్యుక్త్వా పాఠాన్తరే పురుషవిధత్వం దేహాకారత్వం తస్య నేత్యాహ॥ యే త్వితి॥ నను జాఠరస్యాపి దేహవ్యాపిత్వాత్తద్విధత్వం స్యాదిత్యత ఆహ॥ పురుషవిధత్వం చ ప్రకరణాదితి॥ న దేహవ్యాపిత్వం పురుషవిధత్వం కిన్తు విరాడ్దేహాకారత్వమధిదైవం పురుషవిధత్వం ఆధ్యాత్మం చోపాసకమూర్ధాదిచుబుకాన్తేష్వఙ్గేషు సంపన్నత్వమీశ్వరస్య పురుషవిధత్వమిత్యర్థః। ఈశ్వరస్యాఙ్గేషు సంపత్తిర్వక్ష్యతే॥ ... ... *

౨౭॥ ఏవం జాఠరం నిరస్య పక్షద్వయం నిరస్యతి॥ అత ఏవేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యత్పునరిత్యాదినా॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిసర్వలోకఫలభోక్తృత్వసర్వపాప్మప్రదాహాత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోక్తా హేతవః। తానేవ స్మారయతి॥ న హి భూతాగ్నేరిత్యాదినా॥ యో భానునేతి మన్త్రే నేశ్వరదృష్ట్యా మహిమోక్త ఇతి భావః॥ ... ... *

విశేష ఉపపాదయితుం న శక్యతే, తథోత్తరసూత్రే వక్ష్యామః। యది చ కేవల ఏవ జాఠరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం తస్య స్యాన్న తు పురుషత్వం, పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః "స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషః స యో హైతమేవాగ్నిం వైశ్వానరం పురుషం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేద" ఇతి। పరమేశ్వరస్య తు సర్వాత్మత్వాత్పురుషత్వం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం చోభయముపపద్యతే। యే తు పురుషవిధమపి చైనమధీయత ఇతి సూత్రావయవం పఠన్తి తేషామేషోఽర్థః। కేవలజాఠరపరిగ్రహే పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం స్యాత్, న తు పురుషవిధత్వం। పురుషవిధమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః 'పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేద' ఇతి। పురుషవిధత్వం చ ప్రకరణాత్। యదధిదైవతం ద్యుమూర్ధత్వాదిపృథివీప్రతిష్ఠితత్వాన్తం, యచ్చాధ్యాత్మం ప్రసిద్ధం మూర్ధత్వాదిచుబుకప్రతిష్ఠితత్వాన్తం, తత్పరిగృహ్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౨౭॥ అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥

యత్పునరుక్తం భూతాగ్నేరపి మన్త్రవర్ణే ద్యులోకాదిసంబన్ధదర్శనాన్మూర్ధైవ స తేజా ఇత్యాద్యవయవకల్పనం తస్యైవ భవిష్యతీతి శరీరాయా దేవతాయా ఐశ్వర్యయోగాదితి తత్పరిహర్తవ్యం। అత్రోచ్యతే। అత ఏవోక్తేభ్యో హేతుభ్యో న దేవతా వైశ్వానరః, తథా భూతాగ్నిరపి న వైశ్వానరః। న హి భూతాగ్నేరౌష్ణ్యప్రకాశమాత్రాత్మకస్య ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనోపపద్యతే వికారస్య వికారాన్తరాత్మత్వాసంభవాత్। తథా దేవతాయాః సత్యప్యైశ్వర్యయోగే న ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనా సంభవతి, అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యత్వాచ్చ। ఆత్మశబ్దాసంభవశ్చ సర్వేషు పక్షేషు స్థిత ఏవ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౮॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥

పూర్వం జాఠరాగ్నిప్రతీకో జాఠరాగ్న్యుపాధికో వా పరమేశ్వర ఉపాస్య ఇత్యుక్తమన్తః ప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన, ఇదానీం తు వినైవ ప్రతీకోపాధికల్పనాభ్యాం సాక్షాదపి పరమేశ్వరోపాసనపరిగ్రహే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే। నను జాఠరాగ్న్యపరిగ్రహేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వవచనం శబ్దాదీ

౨౮। పూర్వమగ్నివైశ్వానరశబ్దావీశ్వరస్య లక్షకావిత్యుక్తం, అధునా ప్రతీకోపాధిపరిత్యాగేన విరాట్పురుషాకారస్య భగవతో వైశ్వానరస్యాఙ్గాన్యధ్యాత్మమూర్ధాదిచుబుకాన్తాఙ్గేషు సంపాద్యోపాస్యత్వాఙ్గీకారే అపి న శబ్దాదివిరోధః శబ్దయోరీశ్వరే యోగవృత్త్యా ముఖ్యత్వాదన్తఃస్థత్వాదీనాం చ తత్ర సంభవాదిత్యాహ॥ సాక్షాదపీతి॥ సాక్షాత్పదస్యార్థమాహ॥ వినైవేతి॥ జాఠరాగ్నిసంబన్ధం వినేశ్వరస్యోపాస్యత్వేఽపి శబ్దాద్యవిరోధం జైమినిర్మన్యత ఇత్యర్థః। ఇదమన్తఃస్థత్వముదరస్థత్వరూపం నోచ్యతే కిన్తు నఖాదిశిఖాన్తావయవసముదాయాత్మకపురుషశరీరే మూర్ధాదిచుబుకాన్తాఙ్గాని వృక్షే శాఖావత్ప్రతిష్ఠితాని, తేషు సంపన్నో వైశ్వానరః పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుచ్యతే।

అతోయథాశాఖాస్థస్యపక్షిణోవృక్షాంతస్థత్వంతథావైశ్వానరస్యపురుషాంతస్థత్వమిత్యాహ ॥ నహీహాపురుషవిధమిత్యాదినా॥ అగ్న్యాదిశబ్దస్యేశ్వరవాచిత్వాజ్జాఠరాగ్నేరసంశబ్దితత్వం । అతేశ్వరస్యపురుషావయవేషుసంపాదనాత్పురుషవిధత్వమంతస్థత్వంచేత్యర్థః॥ పక్షాంతరమాహ॥ అథవేతి॥ పురుషవిధత్వంపూర్వవత్ । అంతస్థత్వంమధ్యస్థత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః। ఏవమంతస్థత్వమీశ్వరేవ్యాఖ్యాయశబ్దాదీనివ్యాచష్టే ॥ నిశ్చితేచేతి ॥ విశ్వశ్చాయంనరోజీవశ్చసర్వాత్మకత్వాత్ । విశ్వేషాంవికారాణాంనానరఃకర్తా। విశ్వేసర్వేనరాజీవాఅస్యాత్మత్వేననియమ్యత్వేనవాసంతీతివిశ్వానరః, రక్షఏవరాక్షసఇతివత్ స్వార్థేతద్ధితప్రత్యయః। నరేసంజ్ఞాయామితిపూర్వపదస్యదీర్ఘతా ।అగిధాతోర్గత్య

నిచకారణానివిరుధ్యేరన్నితి ! అత్రోచ్యతే। అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవచనంతావన్నవిరుధ్యతే। నహీహ 'పురుషవిధంపురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితంవేద'ఇతి జాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణేదముచ్యతే,తస్యాప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ । కథంతర్హి? యత్ప్రకృతంమూర్ధాదిషుచుబుకాంతేషుపురుషావయవేషుపురుషవిధత్వంకల్పితంతదభిప్రాయేణేదముచ్యతే 'పురుషవిధంపురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితంవేద'ఇతి, నజాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణ యథావృక్షేశాఖాంప్రతిష్ఠితాంపశ్యతీతితద్వత్ । అథవా యఃప్రకృతఃపరమాత్మాధ్యాత్మమధిదైవతంచపురుషవిధత్వోపాధిః, తస్యయత్కేవలంసాక్షిరూపంతదభిప్రాయేణేదముచ్యతే పురుషవిధంపురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితంవేదేతి॥నిశ్చితేచపూర్వాపరపర్యాలోచనావశేనపరమాత్మపరిగ్రహేతద్విషయఏవవైశ్వానరశబ్దఃకేనచిద్యోగేనవర్తిష్యతే, విశ్వశ్చాయంనరశ్చేతివిశ్వానరః, విశ్వేషాంవాఽయంనరః, విశ్వేవానరాఅస్యేతివిశ్వానరఃపరమాత్మా సర్వాత్మకత్వాత్, విశ్వానరఏవవైశ్వానరఃతద్ధితోఽనన్యార్థఃరాక్షసవాయసాదివత్ । అగ్నిశబ్దోప్యగ్రణీత్వాదియోగాశ్రయణేనపరమాత్మవిషయఏవభవిష్యతి। గార్హపత్యాదిప్రకల్పనంప్రాణాహుత్యధికరణత్వంచపరమాత్మనోపిసర్వాత్మత్వాదుపపద్యతే॥ ... ... *

కథంపునఃపరమేశ్వరపరిగ్రహేప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపద్యతఇతితాంవ్యాఖ్యాతుమారభతే॥ *

✵ సూ॥౨౯॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ ✵

అతిమాత్రస్యాపిపరమేశ్వరస్యప్రాదేశమాత్రత్వమభివ్యక్తినిమిత్తంస్యాత్ । అభివ్యజ్యతేకిలప్రాదేశమాత్రపరిమాణఃపరమేశ్వరఉపాసకానాంకృతే। ప్రదేశవిశేషేషుహృదయాదిషూపలబ్ధిస్థానేషువిశేషేణాభివ్యజ్యతే । అతఃపరమేశ్వరేపిప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరభివ్యక్తేరుపపద్యతఇత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే॥ ... ... *

✵ సూ ॥౩౦॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ✵

ప్రాదేశమాత్రహృదయప్రతిష్ఠితేనవాఽయంమనసానుస్మర్యతేతేనప్రాదేశమాత్రఇత్యుచ్యతే। యథాప్రస్థమితాయవాఃప్రస్థాఇత్యుచ్యంతేతద్వత్ । యద్యపిచయవేషుస్వగతమేవపరిమాణం ప్రస్థసంబంధాద్వ్యజ్యతే నచేహపరమేశ్వరగతం కించిత్పరిమాణమస్తి యద్ధృదయసంబంధాద్వ్యజ్యేత తథాపిప్రయుక్తాయాఃప్రాదేశమాత్రశ్రుతేః, సంభవతియథాకథంచిదనుస్మరణమాలంబనమిత్యుచ్యతే।

ర్థస్యనిప్రత్యయాంతస్యరూపమగ్నిరితి । అంగయతి నయత్యగ్రం కర్మణఃఫలంప్రాపయతీత్యగ్నిరగ్రణీరుక్తః । అథితోఽగతీతివాఅగ్నిః, వైశ్వానరోపాసకస్యాతిథిభోజనాత్పూర్వంప్రాణాగ్నిహోత్రంవిద్యాంగత్వేనవిహితం,తదర్థమగ్నిత్రేతాదికల్పనంప్రధానావిరోధేననేతవ్యమిత్యాహ॥ గార్హపత్యేతి॥ ... ... *

౨౯॥ మాత్రాంపరిమాణమతిక్రాంతోఽతిమాత్రః తస్యవిభోరిత్యర్థః॥ఉపాసకానాంకృతేఽనుగ్రహాయ ప్రాదేశమాత్రోఽభివ్యజ్యతే ప్రాదేశేషువామీయతేఽభివ్యజ్యతఇతిప్రాదేశమాత్రః॥ ... ... *

౩౦॥ మతాంతరమాహ॥ అనుస్మృతేరితి॥ ప్రాదేశేనమనసామితఃప్రాదేశమాత్రఇత్యర్థః। యథాకథంచిదితి॥మ

నష్టం ప్రాదేశమాత్రత్వం స్మృతిద్వారా స్మర్యమాణం కల్పితం శ్రుతేరాలంబనమిత్యర్థః । సూత్రస్యార్థాన్తరమాహ॥ ప్రాదేశేతి॥ ... ... *

౩౦॥ సంప్రతి శ్రుత్యుక్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేర్గతిమాహ॥ సంపత్తేరితి॥ బ్రాహ్మణం పఠతి॥ ప్రాదేశమాత్రమివ హేతి॥ అపరిచ్ఛిన్నమపీశ్వరం ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపత్త్యా కల్పితం సమ్యగ్విదితవన్తో దేవాస్తథా మే వైశ్వానరమభిప్రేత్యత్వేన సంపన్నాః ప్రాప్తవన్తో హ వై పూర్వకాలే తతో వో యుష్మభ్యం తథాద్య ప్రభృత్యేనమహం వక్ష్యామి। యథా ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశపరిమాణమనతిక్రమ్య మూర్ధాద్యధ్యాత్మాఙ్గేషు వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామీతి ప్రాచీనశాలాదీన్ప్రతి రాజ్ఞః ప్రతిజ్ఞా। స స్వకీయమూర్ధానముపదిశన్కరేణ నిర్దిశన్నువాచ। ఏష వై మే మూర్ధా భూరాదిలోకానతీత్య ఉపరి తిష్ఠతీత్యతిష్ఠా ఽసౌ ద్యులోకో వైశ్వానరః । తస్య మూర్ధేతి యావత్ । అధ్యాత్మమూర్ధాభేదేనాధిదైవమూర్ధానం సంపాద్య ధ్యేయ ఇత్యర్థః । ఏవం చక్షురాదిషూహనీయం । స్వకీయచక్షుషీ నిర్దిశ్య ఏష వై సుతేజాః సూర్యో వై

ప్రాదేశమాత్రత్వేన వా ఽయం ప్రాదేశమాత్రో ఽప్యనుస్మరణీయః ప్రాదేశమాత్రశ్రుత్యర్థవత్త్వాయ । ఏవమనుస్మృతినిమిత్తా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే॥ ...*

సూ॥ ౩౧॥ సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥

సంపత్తినిమిత్తా వా స్యాత్ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః। కుతః, తథా హి సమానప్రకరణం వాజసనేయిబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్పృథివీపర్యన్తాంస్త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్యావయవానధ్యాత్మం మూర్ధప్రభృతిషు చుబుకపర్యన్తేషు దేహావయవేషు సంపాదయత్ప్రాదేశమాత్రసంపత్తిం పరమేశ్వరస్య దర్శయతి। ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై దేవాః సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తు వ ఏతాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశమాత్రమేవాభిసంపాదయిష్యామీతి స హోవాచ మూర్ధానముపదిశన్నువాచ, ఏష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర, ఇతి। చక్షుషీ ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర, ఇతి। నాసికే ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై పృథగ్వర్త్మాత్మా వైశ్వానర, ఇతి । ముఖ్యమాకాశముపదిశన్నువాచ, ఏష వై బహులో వైశ్వానర, ఇతి । ముఖ్యా అప ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై రయిర్వైశ్వానర, ఇతి। చుబుకముపదిశన్నువాచ, ఏష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి। చుబుకమిత్యధరం ముఖఫలకముచ్యతే । యద్యపి వాజసనేయకే ద్యౌరతిష్ఠాత్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ సుతేజస్త్వగుణః, ఛాన్దోగ్యే పునర్ద్యౌః సుతేజస్త్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ విశ్వరూపత్వగుణః, తథాపి నైతావతా విశేషేణ కించిద్ధీయతే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేరవిశేషాత్సర్వశాఖాప్రత్యయత్వాచ్చ। సంపత్తినిమిత్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిం యుక్తతరాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే॥ ......*

శ్వానరస్య చక్షురిత్యువాచ । నాసికాపదేన తన్నిష్ఠః ప్రాణో లక్ష్యతే తస్మిన్నాధ్యాత్మికప్రాణే ఽధిదైవప్రాణస్య వాయోర్దృష్టిమాహ ॥ నాసికే ఇతి ॥ అత్ర సర్వత్ర వైశ్వానరశబ్దస్తదంగపరః। ముఖస్థం ముఖ్యం తస్మిన్నధిదైవం బహులాకాశదృష్టిః। ముఖస్థలాలాదిరూపాస్వప్సు రయిశబ్దిత తదీయవస్తిస్థోదకదృష్టిః । చుబుకే ప్రతిష్ఠాపాదరూపా పృథివీ ద్రష్టవ్యా । ననుగుణవైషమ్యేణ విద్యయోర్భేదాదగ్నిరహస్యశ్రుత్యనుసారేణ ఛాన్దోగ్యస్థప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః కథం వ్యాఖ్యాతేత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ ఏతావతాల్పవైషమ్యేణ బహుతరప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధం విద్యైక్యం న హీయతే శాఖాభేదే ఽపి సర్వశాఖాసు ప్రతీయమానం వైశ్వానరాద్యుపాసనమేకమితి న్యాయస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ। అతిష్ఠాత్వగుణశ్ఛాన్దోగ్యైరుపసంహర్తవ్యః। విశ్వరూపత్వగుణశ్చ వాజిభిర్గ్రాహ్యః। తథా చ ద్యుసూర్యయోస్సుతేజస్త్వం సమమతిష్ఠాత్వవిశ్వరూపత్వయోర్వ్యవస్థా। యద్వా శాఖాభేదేన గుణవ్యవస్థా ఽస్తు న విద్యాభేద ఇతి భావః॥ ... *

౩౨॥ ప్రాదేశత్వస్య సంపత్తిప్రయుక్తత్వే శ్రుత్యంతరం సంవాదయతి ॥ ఆమనంతీతి ॥ య ఏషో ఽనంతో ఽపరిచ్ఛి

స్నః అతోఽవ్యక్తోఽమృతోఽన్వేష్టవ్యః స్తం కథం జానీయామిత్యత్రేః ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం। స ఈశ్వరోఽవిముక్తే కా మాదిభిర్బద్ధజీవే భేదకల్పనయా ప్రతిష్ఠిత ఉపాస్యః పునరత్రిప్రశ్నః స ఇత్యుత్తరం వరణాయామితి। ఏవం ప్రశ్నోత్తరేఽపి గేహేఽపి జ్ఞేయం। తత్ర చ శ్రుతౌ ఇమామేవ భ్రూనాసికాం నాసికాం నిరుచ్యేతి భాష్యయోజనా। సర్వానింద్రియకృతాన్ దోషాన్ వారయతీతి వరణా భ్రూః। తాన్ దోషాన్ నాశయతీతి నాసా నాసికేతి నిర్వచనం। నాసాభ్రువోర్మధ్యే ద్వారకేశ్వరస్థానత్వధ్యానాత్ పాపవారకత్వమనుసంధాతవ్యం। తయోర్మధ్యేఽపి విశిష్య జీవస్య స్థానం పృచ్ఛతి॥ కతమదితి॥ భ్రువోరిత్యుత్తరం। ప్రాణస్యేతి పాఠేఽపి ఘ్రాణస్యేత్యర్థః। స ఏష సంధిర్ద్యులోకస్య సర్గస్య పరస్య చ బ్రహ్మలోకస్య సంధిత్వేన ధ్యేయ ఇత్యాహ॥ స ఏష ఇతి॥ ఆభిముఖ్యేనాహం బ్రహ్మేతి విమీయతే జ్ఞాయత ఇత్యభివిమానః ప్రత్యగాత్మా। అభిగత

❊ సూ॥ ౩౨॥ ఆమనంతి చైనమస్మిన్॥ ❊

ఆమనంతి చైనం పరమేశ్వరమస్మిన్ మూర్ధచుబుకాంతరాలే జాబాలాః। 'య ఏషోఽనంతోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి సోఽవిముక్తః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి వరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి కా వై వరణా కా చ నాసీతి'। తత్ర చేమామేవ వరణాం నాసాం చేతి నిరుచ్య 'సర్వానింద్రియకృతాన్ పాపాన్ వారయతీతి సా వరణా సర్వానింద్రియకృతాన్ పాపాన్ నాశయతీతి సా నాసీతి వరణా నాసీతి' నిరుచ్య పునరప్యామనంతి। 'కతమచ్చాస్య స్థానం భవతీతి భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ యః సంధిః। స ఏష ద్యులోకస్య పరస్య చ సంధిర్భవతీతి'। తస్మాదుపపన్నా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః। అభివిమానశ్రుతిః ప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా। ప్రత్యగాత్మతయా సర్వైః ప్రాణిభిరభిమీయత ఇత్యభివిమానః। అభిగతో వాయం ప్రత్యగాత్మత్వాత్। విమానశ్చ మానవియోగాదిత్యభివిమానః, అభివిమిమీతే వా సర్వం జగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధం॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య
శంకరభగవత్పాదకృతౌ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్చాయమభివిమానః సర్వస్వరూపత్వే సత్యానంత్యాన్మానమత్ర పరిమాణం। అభివిమిమీతే నిర్మిమీతే। తస్మాద్వైశ్వానరవాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాద
కృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్న
ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వోతభూమపదమక్షరమీశనీయం శ్రీ రామమల్పహృదిభాంతమధీశితారమ్।
ఇంద్రాదివేద్యమఖిలస్య చ శాసితారం జ్యోతిర్నభః పదమనిం ద్రమజం భజేఽహమ్॥

౧॥ ఏవం రూఢియుక్తపదబహులానాం ప్రాయేణ సవిశేషవాక్యానాం సమన్వయో ద్వితీయపాదే దర్శితః । అధునా యౌగికపదబహులానాం నిర్విశేషప్రధానానాం వాక్యానాం సమన్వయం వక్తుం తృతీయపాద ఆరభ్యతే। అతోఽత్రాధికరణానాం శ్రుత్యధ్యాయపాదసంగతయః, తత్ర పూర్వముపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య వాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య వాక్యశేషస్థసేతుశ్రుత్యా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నే

నమః పరమాత్మనే.

సూ ॥౧॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్॥

ఇదం శ్రూయతే 'యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః । తమేవైకం జానథ, ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథామృతస్యైష సేతు'రితి । అత్ర యదేతద్ద్యుప్రభృతీనామోతత్వవచనాదాయతనం కించిదవగమ్యతే తత్కిం పరం బ్రహ్మ స్యాదాహోస్విదర్థాంతరమితి సందిహ్యతే। తత్రార్థాంతరం కిమప్యాయతనం స్యాదితి ప్రాప్తం। కస్మాత్, అమృతస్యైష సేతురితి శ్రవణాత్ । పారవాన్హి లోకే సేతుః ప్రఖ్యాతః। న చ పరస్య బ్రహ్మణః పారవత్త్వం శక్యమభ్యుపగంతుం 'అనంతమపార' మితి శ్రవణాత్ । అర్థాంతరే చాయతనే పరిగృహ్యమాణే స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానం పరిగ్రహీతవ్యం, తస్య హి కారణత్వాదాయతనత్వోపపత్తేః। శ్రుతిప్రసిద్ధో వా వాయుస్స్యాత్ 'వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని సందృబ్ధాని భవంతీ'తి । వాయోరపి విధరణత్వశ్రవణాత్ । శారీరో వా స్యాత్, తస్యాపి భోక్తృత్వాద్భోగ్యం ప్రపంచం ప్రత్యాయతనత్వోపపత్తేరితి,

ప్రధానాదౌ వ్యవస్థేతి దృష్టాంతలక్షణాధికరణసంగతిః। పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః। సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలం॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ ఇదమితి॥ యస్మిన్లోకత్రయాత్మా విరాట్ ప్రాణైస్సర్వైస్సహ మనస్సూత్రాత్మకం చ తారాదవ్యాకృతం కారణం చోతం కల్పితం తదపవాదేన తమేవాధిష్ఠానాత్మానం ప్రత్యగభిన్నం జానథ శ్రవణాదినా అన్యా అనాత్మవాచో విముంచథ విశేషేణ నిశ్శేషం త్యజథ ఏష వాగ్విమోకపూర్వకాత్మసాక్షాత్కారో ఽమృతస్య మోక్షస్యాపారాపారదుస్తరసంసారవారిధేః పరపారస్య సేతురివ సేతుః ప్రాపక ఇతి మాతృవత్ శ్రుతిర్ముముక్షూననువదతి। తత్రాయతనత్వస్య సాధారణధర్మస్య దర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి॥ అమృతస్య బ్రహ్మణః సేతురితి షష్ఠ్యా బ్రహ్మణో భిన్నత్వేన సేతోః శ్రుతత్వాదేతచ్ఛబ్దపరామృష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమబ్రహ్మైవ సేతురిత్యాహ ॥ అమృతస్యేతి॥ భేదశ్రవణాత్సేతురితి శ్రవణాచ్చేత్యర్థః । తత్ర భేదశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం సేతుశ్రవణం స్వయం వివృణోతి ॥ పారవానితి॥ అనంతం కాలతః, అపారం దేశతః, జలవిధారకముఖ్యసేతోర్గ్రహణాసంభవాత్ గౌణసేతుగ్రహేఽపి తత్ర ముఖ్యసేత్వవినాభూతపారవత్త్వగుణో నైవ కశ్చిద్గ్రాహ్యః । న తు ముఖ్యస్యానియతవిధారణగుణో వా ఈశ్వర ఇతి భావః । యథా లోకే మణయః సూత్రే గ్రథితా ఏవం హే గౌతమ సమష్టిలింగాత్మకవాయునా స్థూలాని సర్వాణి సంద్ర

ష్ఠాని గ్రథితాని భవంతీతి శ్రుత్యర్థః । ఆత్మశబ్దాత్పృథుద్యుభ్వాద్యాయతనం యుక్తమిత్యత ఆహ ॥ శారీరో వేతి ॥ సద్వితీయత్వేన సేతుశబ్దోపపత్తేశ్చేత్యర్థః । నన్వాత్మశబ్దో జీవే సంభవతీత్యత ఆహ ॥ ఆత్మశబ్దశ్చేతి ॥ ఉపాధిపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య సర్వవస్తుప్రత్యక్త్వం ముఖ్యం నాస్తీత్యర్థః । ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగాత్ ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి భావః । స్వశబ్దాదిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ ప్రజానాముత్పత్తౌ 'సదేవమూలం స్థితావాయతనం లయే ప్రతిష్ఠే'తి బ్రహ్మణి సత్పదేన ఛాందోగ్యే బ్రహ్మణ ఆయతనత్వశ్రుతేరత్రాపి తథేత్యర్థః । అర్థాంతరమాహ ॥ స్వశబ్దేనైవేతి ॥ యస్మిన్ద్యౌరితి వాక్యాత్ పూర్వోత్తరవాక్యయోః పురుషబ్రహ్మాదిశబ్దేన బ్రహ్మసంకీర్తనాన్మధ్యేఽపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యర్థః ॥ పురుష ఇతి పూర్వవాక్యం, బ్రహ్మైవేదమిత్యుత్తరవాక్యం, సర్వానుదితముస్థితం సర్వం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉత్తరేణోత్తరస్యాం దిశి ఉదాహృతవాక్యస్యాపి శేషబ్రహ్మపరత్వమాశంక్య వాక్యం వ్యాచష్టే ॥ త

ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ ద్యుభ్వాద్యాయతనమితి । ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్వౌ ద్యుభ్వౌ ఆదీ యస్య తదిదం ద్యుభ్వాది । యదేతస్మిన్వాక్యే ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్షం మనః ప్రాణా ఇత్యేవమాత్మకం జగదోతత్వేన నిర్దిష్టం తస్యాయతనం పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి । కుతః, స్వశబ్దాత్ । ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దో హీహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఆత్మశబ్దశ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే సమ్యగవకల్పతే నార్థాంతరపరిగ్రహే । క్వచిచ్చ స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రూయతే 'సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠా' ఇతి । స్వశబ్దేనైవ చేహ పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ పరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణే'తి చ । తత్ర త్వాయతనాయతనవద్భావశ్రవణాత్ 'సర్వం బ్రహ్మే'తి చ సామానాధికరణ్యాత् । యథానేకాత్మకో వృక్షః శాఖా స్కంధో మూలం చేత్యేవం నానారసో విచిత్ర ఆత్మేత్యాశంకా భవతి, తాం నివర్తయితుం సావధారణమాహ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఏతదుక్తం భవతి న కార్యప్రపంచవిశిష్టో విచిత్ర ఆత్మా విజ్ఞేయః । కిం తర్హి । అవిద్యాకృతం కార్యప్రపంచం విద్యయా ప్రవిలాపయంతః తమేవైకమాయతనభూతమాత్మానం జానీథ ఏకరసమితి । యథా యస్మిన్నాస్తే దేవదత్తస్తదానయేత్యుక్తే ఆసనమేవానయతి న దేవదత్తం తద్వదాయతనభూతస్యైవైకరసస్యాత్మనో విజ్ఞేయత్వముపదిశ్యతే । వికారానృతాభిసంధానస్య చాపవాదః శ్రూయతే 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । సర్వం బ్రహ్మేతి తు సామానాధికరణ్యం ప్రపంచప్రవిలాపనార్థం నానేకరసతాప్రతిపాదనార్థం 'స యథా సైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'త్యేకరసతాశ్రవణాత్ । తస్మాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ । యత్తూక్తం సేతుశ్రుతేః సేతోశ్చ పారవత్త్వోపపత్తేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమితి, అత్రోచ్యతే । విధారణత్వమాత్ర

త్రేత్యాదినా ॥ సామానాధికరణ్యాద్విచిత్రాత్మైక్యసంబంధః । 'యస్మిన్సర్వమోతం తమేవైక'మిత్యేవకారాదేకశబ్దాద్వ్యాకారనిర్విశేషం జ్ఞేయమిత్యుక్త్వా హేత్వంతరమాహ ॥ వికారానృతేతి ॥ వికారే అనృతే కల్పితే అభిసంధానమభిమానో యస్య తస్యానర్థశ్రుత్యా నిందాశ్రుతేర్నిష్కూటస్థస్యైవ జ్ఞేయమిత్యర్థః । కథం తర్హి సామానాధికరణ్యం తత్రాహ ॥ సర్వం బ్రహ్మేతి ॥ యశ్చోరః స్థాణురివవత్ యత్సర్వం తద్బ్రహ్మేతి సర్వోక్తేన బ్రహ్మణ్యాధానాత్ బాధనార్థం న తు యద్బ్రహ్మ తత్సర్వమితి నానారసత్వార్థమిత్యర్థః । తత్ర నియామకమాహ ॥ స యథేతి ॥ లవణపిండోఽనంతరబహిశ్చరసాంతరశూన్యః సర్వో లవణైకరసో యథా ఏవమయమాత్మేత్యేకరసతాత్మైత్యర్థః । యద్యపి పారవత్త్వసాధ్యత్వాదికం ముఖ్యసేతావవ్యభిచారి తథాపి సేతో జలాదిబంధనరూపం యద్విధారణం తదేవావ్యభిచారిత్వేపి సేతుపదార్థైకదేశత్వాద్గుణత్వేన గ్రాహ్యం న తు పదార్థబహిర్భూతం పారవత్త్వాదికమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ దృష్టత్వాత్తద్గ్రహేఽతిప్రసం

హ॥ యదిచేశ్వర ఇతి ॥ అతేశ్వరశ్శబ్దవిషస్మాత్రోగ్రాహ్యః । నసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టః తస్యాత్రాప్రతిపాద్యత్వాత్ । తథాచాప్రతిపాద్యార్థస్యైకస్మిన్నర్థే వచనాసంభవాదాద్యవాక్యేన గ్రహణంకార్యమిత్యభిసంధిః । తమజ్ఞాత్వాశంకతే॥ ననుతవాపీతి॥ బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థమకస్మాదప్రకృతస్యాపిలోకప్రసిద్ధస్యజీవస్యానువాదసంభవ ఇతి పరిహరతి॥ నేతి॥ ననుద్వాసుపర్ణేత్యత్ర బుద్ధిజీవయోరుక్తేః కథమిదంసూత్రమిత్యాతఆహ॥ గుహామితి॥ స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞయోరనువాదేనైక్యందర్శితమిత్యర్థః । నన్వత్రజీవేశౌ నానువాద్యౌ పైంగివ్యాఖ్యావిరోధాదతస్సూత్రాసంగతిరిత్యతఆహ॥ యదాపీతి ॥ తదాపిసూత్రస్యాసంగతిర్నాస్తీత్యర్థః । అనేనవాక్యేనబుద్ధిమనూద్యస్థితివాక్యేనబుద్ధ్యాదివిలక్షణశుద్ధప్రత్యగ్బ్రహ్మోక్తేరస్యోక్తత్వాద్ద్యుభ్వాదివాక్యేజీవగ్రాహ్యంబుద్ధ్యుపహితో జీవ ఇతి సూత్రసంగతిమాహ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నన్వత్రాసుపర్ణోజీవఉక్తోనపరంబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ యస్త్వితి ॥ పానరు

స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞౌ పరిగృహ్యేతే । యదిచేశ్వరో ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేన వివక్షితః తతస్తస్య ప్రకృతస్య క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగ్వచనమవకల్పతే, అన్యథాహ్యప్రకృతవచనమాకస్మికమసంబద్ధం స్యాత్। నను తవాపి క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరాత్పృథగ్వచనమాకస్మికమేవ ప్రసజ్యేత, న తస్యాపి వివక్షితత్వాత్। క్షేత్రజ్ఞో హి కర్తృత్వేన భోక్తృత్వేన చ ప్రతిశరీరం బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధో లోకత ఏవ ప్రసిద్ధః నాసౌ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యతే । ఈశ్వరస్తు లోకతో౽ప్రసిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యత ఇతి న తస్యాకస్మికం వచనం యుక్తం । 'గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి' ఇత్యత్రాప్యేతద్దర్శితం । 'ద్వాసుపర్ణే'త్యస్యామృచి ఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతే ఇతి। యదాపి పైంగ్యుపనిషత్కృతేన వ్యాఖ్యానేనాస్యామృచి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతే తథాపి న విరోధః కశ్చిత్ । కథం? ప్రాణభృదిహ ఘటాదిచ్ఛిద్రవత్సత్త్వాద్యుపాధ్యభిమానిత్వేన ప్రతిశరీరం గృహ్యమాణో ద్యుభ్వాద్యాయతనం న భవతీతి ప్రతిషిధ్యతే । యస్తు సర్వశరీరేషూపాధిభిర్వినోపలక్ష్యతే పర ఏవ స భవతి । యథా ఘటాదిభిశ్ఛిద్రాణి ఘటాదిభిరుపాధిభిర్వినోపలక్ష్యమాణాని మహాకాశ ఏవ భవంతి తద్వత్ప్రాణభృతః పరస్మాదన్యత్వానుపపత్తేః ప్రతిషేధో నోపపద్యతే, తస్మాత్సత్త్వాద్యుపాధ్యభిమానిన ఏవ ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వప్రతిషేధః తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మ ద్యుభ్వాద్యాయతనం। తదేతత్ 'అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తే'రిత్యనేనైవ సిద్ధం, తస్యైవ హి భూతయోనివాక్యస్య మధ్య ఇదం పఠితం 'యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్ష'మితి । ప్రపంచార్థం తు పునరుపన్యస్తం॥ ... ...*

——❁ సూ॥౮॥ భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥ ❁——

ఇదమామనంతి 'భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇతి, 'భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస' ఇతి, 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా, అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్ప'మిత్యాది । తత్ర సంశయః, కిం ప్రాణో భూమా స్యాదాహోస్విత్పరమాత్మేతి। కుతస్సంశయః। భూమేతి తావద్బహుత్వమభిధీయతే । 'బహోర్లోపో భూ చ బహోః' (పా।౬।౪।౧౫౮) ఇతి భూమశ

క్తింశంకతే॥ తదేతదితి॥ ద్యుభ్వాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వమిత్యర్థః । సమాధత్తే॥ ప్రపంచార్థమితి ॥ సేతుశబ్దవ్యాఖ్యానేసభూతియోనేః ప్రత్యగాత్మత్వస్ఫుటీకరణార్థమిత్యర్థః। తస్మాన్ముండకోపనిషత్ బ్రహ్మణి సమన్వితేతి సిద్ధం॥
ఇతి ప్రథమాధికరణమ్॥ ... ... *

౮ ॥*భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్*॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ ఇదమితి॥ నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం తస్మాన్నిరతిశయసుఖార్థినా భూమైవ విచార్య ఇతి నారదం ప్రతి సనత్కుమారేణోక్తే సతి నారదో బ్రూతే ॥ భూమానమితి॥ భూమ్నో లక్షణమద్వితీయత్వమాహ॥ యత్రేతి॥ భూమలక్షణం పరిచ్ఛిన్నలక్షణోక్త్యా స్ఫుటయతి॥ అథేతి ॥ అత్ర సంశయబీజం ప్రశ్నపూర్వకమాహ॥ కుత ఇత్యాదినా॥ బహోర్భావ ఇతి విగ్రహే పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజితి ఇమనిచ్ప్రత్యయే

కృతే బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి సూత్రేణ బహోః పరస్యేమనిచ్ప్రత్యయస్యాదేరికారస్య లోపస్స్యాత్ బహోః స్థానే భూ ఇత్యాదేశశ్చ స్యాదిత్యుక్తే భూమన్నితి శబ్దో నిష్పన్నః, తస్య భావార్థకేమనిచ్ప్రత్యయాంతత్వాద్బహుత్వం వాచ్యం । తత్ర ధర్మికమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిహితప్రకరణస్థః ప్రాణో ధర్మీ భాతి । వాక్యోపక్రమస్థ ఆత్మాపి స్వప్రతిపాదనాపేక్షో ధర్మిత్వేన భాతీతి సన్నిహితవ్యవహితప్రకరణాభ్యాం సంశయ ఇత్యర్థః । పూర్వమాత్మశబ్దాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమయుక్తం తరతి శోకమాత్మవిదిత్యబ్రహ్మణ్యప్యాత్మశబ్దప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ ప్రాణో భూమేతి ॥ ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ సామానాధికరణ్యం ద్రష్టవ్యం । పూర్వోత్తరపక్షయోః ప్రాణోపాస్తిబ్రహ్మజ్ఞానం చ ఫలం క్రమేణ మంతవ్యం । అత్ర ప్రత్యయే భూయః ప్రశ్నోత్తరభేదాదర్థభేదో దృశ్యతే । భూమా తు ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నం వినైవోక్తలింగేన ప్రాణాద్భిన్న ఇత్యాహ ॥ కస్మాదిత్యాదినా ॥ ప్రా

బ్దస్య భావప్రత్యయాంతత్వాస్మరణాత్ । కిమాత్మకం పునస్తద్బహుత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా'నితి సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి । తథా శ్రుతం 'హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవి'దితి 'సోహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి ప్రకరణోత్థానాత్ పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి । తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణో భూమేతి । కస్మాత్, భూయః ప్రశ్నప్రతివచనపరంపరాదర్శనాత్ । యథా హి 'అస్తి భగవో నామ్నో భూయ' ఇతి 'వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ'తి తథా 'అస్తి భగవో వాచో భూయ' ఇతి, 'మనో వావ వాచో భూయ' ఇతి నామాదిభ్యో హ్యా ప్రాణాద్భూయః ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహః ప్రవృత్తః, నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నప్రతివచనం దృశ్యతే । 'అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ' ఇతి 'అదో వావ ప్రాణాద్భూయ' ఇతి ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాంతేభ్యో భూయాంసం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా'నిత్యాదినా సప్రపంచముక్త్వా ప్రాణదర్శినశ్చాతివాదిత్వం 'అతివాద్యసీ'తి 'అతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే'త్యభ్యనుజ్ఞాయ, 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృష్యానపత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాదిపరంపరయా భూమానం సమవతారయన్, 'స ప్రాణ ఏవ భూమా' నం మన్యత ఇతి గమ్యతే । కథం పునః ప్రాణే భూమ్ని వ్యాఖ్యాయమానే 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతద్భూమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయేతేతి । ఉచ్యతే । సుషుప్తావస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహారనివృత్తిదర్శనాత్ సంభవతి ప్రాణస్యాపి 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతల్లక్షణం । తథా చ శ్రుతిః 'న శృణోతి న పశ్యతీ'త్యాదినా సర్వకరణవ్యాపారప్రత్యస్తమయరూపాం సుషుప్తావస్థాముక్త్వా 'ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్పురే జాగ్రతీ'తి తస్యామేవావస్థాయాం పంచవృత్తేః ప్రాణస్య జాగరణం బ్రువతీ ప్రాణప్రధానాం సుషుప్తావస్థాం దర్శయతి । యచ్చైతద్భూమ్నః

ణామ్నా య ఇతి నద్దృశ్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః । నన్వేష తు వా అతివదతీతి తుశబ్దేన ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదాన్న ప్రాణో భూమేత్యత ఆహ ॥ ప్రాణమేవేతి ॥ నామాద్యాశాంతానుపాస్యాన త్యక్త్వా ప్రాణం శ్రేష్ఠం వదతీత్యతివాదీ ప్రాణవిత్తం ప్రత్యతివాద్యసీతి కేనచిత్ ప్రశ్నే కృతే అతివాద్యస్మీతి బ్రూయాత్, నాహమతివాదీత్యపహ్నవం న కుర్యాదిత్యుక్తం ప్రాణవిదం, ఏష ఇతి పరామృశ్య సత్యవచనధ్యానమననశ్రద్ధాదిధర్మపరంపరాం విధాయ భూమోపదేశాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదః । తుశబ్దో నామాద్యుపాసకస్యాతివాదిత్వనిరాసార్థ ఇత్యర్థః । భూమ్నో లక్షణవచనం సుఖత్వామృతత్వం చ ప్రాణే ప్రశ్నపూర్వకం యోజయతి ॥ కథం పునరిత్యాదినా ॥ ప్రాణగ్రస్తేషు ప్రాణేనైవ నేషు న శృణోతి సుప్తః పురుష ఇతి శేషః ॥ 'గార్హపత్యో హ వా ఏషోఽపానో వ్యానోఽన్వాహార్యపచన ఆహవనీయః ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః, ప్రాణాగ్నయ ఇహ పురే శరీరే జాగ్రతి సవ్యాపారా భవంతీత్యర్థః । దేవో జీవః, అథ తదా స్వప్నాదర్శనకాలే సుఖశ్రవణాత్ప్రాణస్య సుఖత్వమవిరుద్ధ

మిత్యన్వయః। ఆత్మపదేనోపక్రమవిరోధం పరిహరతి॥ ప్రాణ ఏవేతి ॥ ప్రాణస్యాత్మత్వం కథమిత్యాశంక్య శ్రుతత్వాదిత్యాహ॥ తథా హీతి॥ సర్వం సమర్పితమితి చ సర్వాధిష్ఠానం ప్రాణం స్వీకరోతి శ్రుతిరిత్యన్వయః। అత ఆత్మత్వం ప్రాణేఽపి ముఖ్యమితి భావః। భూమరూపత్వం యోజయతి॥ సర్వాత్మత్వేతి॥ సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణం లక్షయితుం ముఖ్యార్థం దర్శయతి॥ సంప్రసాద ఇతి ॥ స వా ఏష ఏతస్మిన్ సంప్రసాదే స్థిత్వా పునరాద్రవతీతి ప్రయోగాచ్చ, తత్పదం సుషుప్తివాచకమిత్యాహ॥ బృహదితి॥ వాచ్యార్థసంబంధాత్ప్రాణో లక్ష్య ఇత్యాహ॥ తస్యాం చేతి॥ అత్ర సూత్ర ఇత్యర్థః। భూమా ప్రాణాద్భిన్నః, అత్రాధ్యాయే। తస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాన్నామ్నో వాగాదేరూర్ధ్వముపదిష్టవాగాదివదిత్యర్థః। విపక్షే హి

వన్నసుఖత్వం శ్రుతం 'యో వై భూమా తత్సుఖ'మితి తదప్యవిరుద్ధం, 'యత్రైష దేవస్స్వప్నాన్న పశ్యత్యథ హైతస్మిన్ శరీరే సుఖం భవతీ'తి సుషుప్తావస్థాయామేవ సుఖశ్రవణాత్। యచ్చ 'యో వై భూమా తదమృత'మితి, తదపి ప్రాణస్యావిరుద్ధం, 'ప్రాణో వా అమృత'మితి శ్రుతేః। కథం పునః ప్రాణం భూమానం మన్యమానస్య 'తరతి శోకమాత్మవి'దిత్యాత్మవివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థాపనముపపద్యేత, ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇతి బ్రూమః। తథా హి 'ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్స్వసా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో బ్రాహ్మణ' ఇతి ప్రాణమేవ సర్వాత్మానం కరోతి। 'యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమస్మిన్ ప్రాణే సర్వం సమర్పిత'మితి చ సర్వాత్మత్వారనాభినిదర్శనాభ్యాం చ సంభవతి వైపుల్యాత్మికా భూమరూపతా ప్రాణస్య। తస్మాత్ప్రాణో భూమేత్యేవం ప్రాప్తం। తత ఇదముచ్యతే। పరమాత్మైవేహ భూమా భవితుమర్హతి, న ప్రాణః। కస్మాత్, సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్। సంప్రసాద ఇతి సుషుప్తస్థానముచ్యతే సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్నితి నిర్వచనాత్। తథా బృహదారణ్యకే చ స్వప్నజాగరితస్థానాభ్యాం సహ పాఠాత్, తస్యాం చ సంప్రసాదావస్థాయాం ప్రాణో జాగర్తీతి ప్రాణోఽత్ర సంప్రసాదోఽభిప్రేయతే ప్రాణాదూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః। ప్రాణ ఏవ చేద్భూమా స్యాత్ స ఏవ తస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతేత్యశ్లిష్టమేవ తత్స్యాత్। న హి నామైవ నామ్నో భూయ ఇతి నామ్న ఊర్ధ్వముపదిష్టం। కిం తర్హి। నామ్నోఽన్యదర్థాంతరముపదిష్టం వాగాఖ్యం 'వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ'తి, తథా వాగాదిభ్యోఽప్యా ప్రాణాదర్థాంతరమేవ తత్ర తత్రోర్ధ్వముపదిష్టం, తద్వత్ప్రాణాదూర్ధ్వముపదిశ్యమానో భూమా ప్రాణాదర్థాంతరభూతో భవితుమర్హతి। నన్విహ నాస్తి ప్రశ్నః, అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి। నాపి ప్రతివచనమస్తి ప్రాణాద్వావ భూయోఽస్తీతి। కథం ప్రాణాదధి భూమోపదిశ్యత ఇత్యుచ్యతే ప్రాణవిషయమేవాతివాదిత్వముత్తరత్రానుకృష్యమాణం పశ్యామః 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి, తస్మాన్నాస్తి ప్రాణాదధ్యుపదేశ ఇతి। అత్రోచ్యతే। న తావత్ప్రాణవిషయస్యైవాతివాదిత్వస్యైతదనుకర్షణమితి శక్యం వక్తుం, విశేషవాదాత్, 'యస్సత్యేనాతివదతీ'తి। నను విశేషవాదోఽప్యయం ప్రాణవిషయ ఏవ భవిష్యతి। కథం। యథా 'ఏషోఽగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీ'త్యుక్తే న సత్యవదనేనాగ్నిహోత్రిత్వం,' కేన తర్హి, అగ్నిహోత్రేణైవ, సత్యవదనం త్వగ్నిహోత్రిణో విశేష ఉచ్యతే, తథా 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'త్యుక్తే న సత్యవదనేనాతివాదిత్వం, కేన తర్హి ప్రకృ

తచ్ఛేదం బాధకమాహ॥ ప్రాణ ఏవ చేదితి ॥ స్వస్యైవ స్వస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాసంభవాదుక్తం నామాదివద్దృష్టాంతం చేత్యర్థః। హేత్వసిద్ధిం శంకతే॥ నన్విహేతి॥ ప్రకృతప్రాణవిత్పరామర్శక ఏష శబ్దో న భవతి తస్య యచ్ఛబ్దపరతంత్రత్వేన సత్యవాదివాచిత్వాత్। అతః ప్రాణప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితి హేతుసిద్ధిరిత్యాహ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ సత్యేనాతివాదిత్వం విశేషః తద్వతో య ఏష ఇత్యుక్తైర్న పూర్వానుకర్షణ ఇత్యర్థః। య ఏష ప్రాణవిదతివదతీత్యనూద్య స సత్యం వదేదితి విధానాన్న ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే॥ నన్వితి॥ సత్యశబ్దో హ్యబాధితేఽర్థే బ్రహ్మవాచకః తదన్యస్య మి

థ్యాత్వాత్ । సత్యవచనేన బాధితార్థసంబంధాల్లౌకిక ఇతి నాత్ర లత్యవచనవిధిరిత్యాహ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి॥ కించ స త్యేన బ్రహ్మణాఽతివదతీతి తృతీయాశ్రుత్యా బ్రహ్మకరణకమతివాదిత్వం శ్రుతం, తస్య ప్రకరణాద్బాధో న యుక్త ఇత్యా హ॥ శ్రుత్యాహీత్యాదినా॥ నాతేతి సత్యేనేత్యర్థః॥ ఏవం సత్యేనేతి శ్రుత్యా ప్రకరణం బాధ్యమిత్యుక్త్వా తుశబ్దే నాపి తద్బాధమాహ॥ ప్రకృతేతి॥ విజిజ్ఞాసితవ్యత్వలింగాచ్చ పూర్వోక్తాద్భిన్నమిత్యాహ॥ సత్యంత్వితి॥ ప్రకరణవిచ్ఛేదే దృష్టాంతమాహ॥ తస్మాదితి॥ శ్రుతిలింగబలాదేవ సత్యం ప్రకృతాత్ప్రాణాత్ప్రాణాదన్యేన భిన్నం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః॥ ఏ వమతివాదిత్వస్య బ్రహ్మసంబంధోక్త్యా ప్రాణలింగత్వం నిరస్తం । యత్తు ప్రశ్నం వినోక్తత్వలింగాద్భూమా ప్రాణ ఇతి త న్న, తస్యాప్రయోజకత్వాదిత్యాహ॥ నచేతి॥ ప్రశ్నభేదాదర్థభేద ఇతి న నియమః, ఏకస్యాత్మనో మైత్రేయ్యా బహుశః పృ ష్టత్వాత్ ప్రశ్నం వినోక్తచతుర్వేదస్య ప్రకృతైకవేదాద్భిన్నత్వదర్శనాచ్చేత్యర్థః । తత్ర యథా చతుర్వేదత్వస్య ప్రకృ

తేన పాణివిజ్ఞానేనైవ, సత్యవదనం తు పాణివిదోఽవిశేషో వివక్ష్యత ఇతి, నేతి బ్రూమః, శ్రుత్యర్థపరిత్యా గప్రసంగాత్, శ్రుత్యాహ్యత్ర సత్యవదనేనాతివాదిత్వం ప్రతీయతే యస్సత్యేనాతివదతి సోఽతివదతీతి । నాత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య సంకీర్తనమస్తి । ప్రకరణాత్తు ప్రాణవిజ్ఞానం సంబధ్యేత । తత్ర ప్రకరణానురో ధేన శ్రుతిః పరిత్యక్తా స్యాత్ । ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చ తుశబ్దో న సంగచ్ఛేత । ఏష తు వా అతివదతీతి । సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి చ ప్రయత్నాంతరకరణమర్థాంతరవివక్షాం సూచయతి । తస్మాద్యథైక వేదప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాయాం 'ఏష తు మహాబ్రాహ్మణో యశ్చతురో వేదానధీత' ఇత్యేకవేదేభ్యో ఽర్థాంతరభూతశ్చతుర్వేదః ప్రశస్యతే తాదృగేతద్ద్రష్టవ్యం । న చ ప్రశ్నప్రతివచనరూపయైవార్థాంతర వివక్షయా భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి, ప్రకృతసంబంధాసంభవకారితత్వాదర్థాంతరవివక్షాయాః । త త్ర ప్రాణాంతమనుశాసనం శ్రుత్వా తూష్ణీం భూతం నారదం స్వయమేవ సనత్కుమారో వ్యుత్పాదయ తి । యత్ప్రాణవిజ్ఞానేన వికారానృతవిషయేణాతివాదిత్వమనతివాదిత్వం తత్ 'ఏష తు వా అతివదతి యస్స త్యేనాతివదతీ'తి । తత్ర సత్యమితి పరం బ్రహ్మోచ్యతే పరమార్థరూపత్వాత్ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్ర హ్మే'తి చ శ్రుత్యంతరాత్ । తథా వ్యుత్పాదితాయ నారదాయ 'సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదానీ'త్యేవం ప్రవృత్తాయ విజ్ఞానాదిసాధనపరంపరయా భూమానముపదిశతి । తత్ర యత్ప్రాణాదధి సత్యం వక్తవ్యం ప్ర తిజ్ఞాతం తదేవేహ భూమేత్యుచ్యత ఇతి గమ్యతే । తస్మాదస్తి ప్రాణాదధి భూమ్న ఉపదేశ ఇత్యతః ప్రా ణాదన్యః పరమాత్మా భూమా భవితుమర్హతీతి । ఏవం చాత్మవివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థానముపపన్నం భ విష్యతి । ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇత్యేతదపి నోపపద్యతే । న హి ప్రాణస్య ముఖ్యయా వృత్త్యాత్మత్వ మస్తి । న చాన్యత్ర పరమాత్మజ్ఞానాచ్ఛోకనివృత్తిరస్తి, 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి శ్రుత్యంత రాత్ 'తం మా భగవాన్ శోకస్య పరం పారం తారయత్వి'తి చోపక్రమ్యోపసంహరతి 'తస్మై మృదితకషాయా

తాసంబంధాదర్థభేదః, ఏవమిహాపీతి స్ఫుటయతి॥ తత్రేత్యాదినా॥ సత్యపదేన ప్రాణోక్తిరిత్యత ఆహ॥ తత్ర సత్యమి తి॥ విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం, ఆదిపదాన్మననశ్రద్ధాసాధ్యశ్రవణమనన్యద్ధినిష్ఠాతద్ధేతుకర్మాణి గృహ్యంతే । ఇమాన్యపి శ్ర వణాదీని జ్ఞేయస్య సత్యస్య బ్రహ్మత్వే లింగాని । ఏవం శ్రుతిలింగైః ప్రాణస్యావాంతరప్రకరణం బాధిత్వా ప్రస్తుతం స త్యం బ్రహ్మ భూమపదోక్తబహుత్వధర్మీత్యాహ॥ తత్ర యదితి॥ కించ సన్నిహితాదపి వ్యవహితం సాకాంక్షం బలీయ ఇతి న్యాయేన సన్నిహితం నిరాకాంక్షం ప్రాణం దృష్ట్వా వాక్యోపక్రమస్థమాత్మనః ప్రతిపాదనాయ భూమవాక్యాపేక్ష ఇ హ భూమా గ్రాహ్య ఇత్యాహ॥ ఏవం చేతి॥ కించ శోకస్య పారమిత్యుపక్రమ్యతమసః పారమిత్యుపసంహారాత్ శోకస్య మూలోచ్ఛేదం వినా తరణాయోగాచ్చ శోకపదేన మూలతమో గృహ్యతే తన్నివర్తకజ్ఞానగమ్యత్వలింగాదాత్మా భూమే త్యాహ॥ న చాన్యత్రేతి॥ ప్రాణమాత్మ యత్తత్వం ప్రాణస్యవదతీతి సంబంధః । నన్విదం చరమం బ్రాహ్మణం బ్రహ్మ

పరమస్తు తతః ప్రాగుక్తో భూమా ప్రాణ ఇతి శంకతే॥ ప్రకరణాంత ఇతి॥ తచ్ఛబ్దేన భూమానుకర్షాత్ మైవమిత్యాహ॥ నేతి॥

౯॥ భూమ్నో బ్రహ్మత్వే లింగాంతరమాహ॥ ధర్మేతి, సూత్రం॥ యదుక్తం భూమ్నో లక్షణం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే సుయోజమితి తదనూద్య విఘటయతి॥ యోప్యసావిత్యాదినా॥ సతి బుద్ధ్యాద్యుపాధావాత్మనో దృష్టత్వాదిస్తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యసంగత్వజ్ఞాపనార్థం ప్రశ్నోపనిషది 'న శృణోతి న పశ్యతీ'తి పరమాత్మానం ప్రకృత్యోక్తం। తథా తత్రైవాత్మనః సుఖత్వముక్తం న ప్రాణస్య। యతః శ్రుత్యంతరమాత్మన ఏవ సుఖత్వమాహ తస్మాదిత్యర్థః। అమయో నాశాదిదోషః తత్సహితం సామయం ఆర్తం నశ్వరం 'స ఏవాధస్తాత్స ఉపరిష్టా'దితి సర్వగతత్వం 'స ఏవేదం సర్వ'మితి సర్వాత్మత్వం చ శ్రుతం, తస్మాద్భూమాధ్యాయో నిర్గుణే సమన్విత ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥ ... ...*

యతమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి। తమ ఇతి శోకాదికారణమవిద్యోచ్యతే। ప్రాణాంతే చానుశాసనే న ప్రాణస్యాన్యాయత్తతోచ్యేత। 'ఆత్మతః ప్రాణ' ఇతి చ బ్రాహ్మణం। ప్రకరణాంతే చ పరమాత్మవివక్షా భవిష్యతి, భూమా తు ప్రాణ ఏవేతి చేన్న। 'స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నీ'త్యాదినా భూమ్న ఏవా ప్రకరణసమాప్తేరనుకర్షణాత్। వైపుల్యాత్మికా చ భూమరూపతా సర్వకారణత్వాత్పరమాత్మనస్సుతరాముపపద్యతే॥ ... ... *

❁ సూ॥౯॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ❁

అపి చ యే భూమ్ని శ్రూయంతే ధర్మాస్తే పరమాత్మన్యుపపద్యంతే। 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి దర్శనాదివ్యవహారాభావం భూమ్న్యవగమయతి పరమాత్మని చాయం దర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః, 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదిశ్రుత్యంతరాత్। యోఽప్యసౌ సుషుప్తావస్థాయాం దర్శనాదివ్యవహారాభావ ఉక్తః సోఽప్యాత్మన ఏవాసంగత్వవివక్షయోక్తో న ప్రాణస్వభావవివక్షయా, పరమాత్మప్రకరణాత్। యదపి తస్యామవస్థాయాం సుఖముక్తం తదప్యాత్మన ఏవ సుఖరూపత్వవివక్షయోక్తం। యత ఆహ 'ఏషోఽస్య పరమ ఆనంద ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి। ఇహాపి 'యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖ'మితి సామయసుఖనిరాకరణేన బ్రహ్మైవ సుఖం భూమానం దర్శయతి 'యో వై భూమా తదమృత'మితి। అమృతత్వమపీహ శ్రూయమాణం పరమకారణం గమయతి, వికారాణామమృతత్వస్యాపేక్షికత్వాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ శ్రుత్యంతరాత్। తథా చ సత్యత్వం స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమితి చైతే ధర్మాః శ్రూయమాణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యంతే నాన్యత్ర। తస్మాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధం॥ ... ... *

❁ సూ॥౧౦॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః॥ ❁

'కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి 'స హోవాచ ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణ్వి'త్యాది శ్రూయతే। తత్ర సంశయః కిమిహాక్షరశబ్దేన వర్ణ ఉచ్యతే కిం వా పరమేశ్వర ఇతి। తత్ర 'యేనాక్షరసమామ్నాయ' ఇత్యాదావక్షరశబ్దస్య వర్ణే ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్య చా

౧౦॥ *అక్షరమంబరాంతధృతేః*॥ బృహదారణ్యకం పఠతి॥ కస్మిన్నితి॥ యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చ తత్సర్వం కస్మిన్నోతమితి గార్గ్యా పృష్టేన మునినా యాజ్ఞవల్క్యేనావ్యాకృతాకాశః కార్యమాత్రాశ్రయ ఉక్తః। ఆకాశః కస్మిన్నోత ఇతి ద్వితీయప్రశ్నే స మునిరువాచ। తదవ్యాకృతస్యాధికరణమేతదక్షరమస్థూలాదిరూపమిత్యర్థః। ఉభయత్రాక్షరశబ్దప్రయోగాత్ సంశయః। యథా సత్యశబ్దో బ్రహ్మణి రూఢ ఇతి బ్రహ్మ భూమేత్యుక్తం తథాక్షరశబ్దో వర్ణే రూఢ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః, తత్రోంకారోపాస్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే నిర్గుణబ్రహ్మధీరితి వివేకః। నను నక్షరతీత్యచలత్వాన్నాశత్వ

యోగాత్ బ్రహ్మణ్యప్యక్షరశబ్దో ముఖ్య ఇత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్యేతి ॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాదిత్యర్థః । వర్ణస్యోంకారస్య సర్వాశ్రయత్వం కథమిత్యాశంక్య ధ్యానార్థమిదం యథా శ్రుత్యంతరే సర్వాత్మత్వమిత్యాహ॥ ఓంకార ఇతి ॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ఆకాశాంతజగదాధారత్వేన తాత్పర్యనిశ్చయాన్న ధ్యానార్థతా, అతస్తల్లింగబలాద్రూఢిం బాధిత్వా యోగవృత్తిర్గ్రాహ్యేతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా॥ ఆకాశం భూతం కృత్వా శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ ... ... *

యుక్తత్వాత్ 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మిత్యాదౌ చ శ్రుత్యంతరే వర్ణస్యాప్యుపాస్యత్వేన సర్వాత్మకత్వావధారణాద్వర్ణ ఏవాక్షరశబ్దమితి, ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే। పర ఏవాత్మాఽక్షరశబ్దవాచ్యః, కస్మాత్, అంబరాంతధృతేః, పృథివ్యాదేరాకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాత్ । తత్ర హి పృథివ్యాదేస్సమస్తస్య వికారజాతస్య కాలత్రయవిభక్తస్య 'ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చే'త్యాకాశే ప్రతిష్ఠితత్వముక్త్వా 'కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'త్యనేన ప్రశ్నేనేదమక్షరమవతారితం, తథా చోపసంహృతం 'ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి। న చేయమంబరాంతధృతిర్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి। యదపి 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మితి తదపి బ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వాత్ స్తుత్యర్థం ద్రష్టవ్యం । తస్మాన్న క్షరత్యశ్నుతే చేతి నిత్యత్వవ్యాపిత్వాభ్యామక్షరం పరమేవ బ్రహ్మ । స్యాదేతత్ కార్యస్య చేత్ కారణాధీనత్వమంబరాంతధృతిరభ్యుపగమ్యతే ప్రధానకారణవాదినోఽపీయముపపద్యతే కథమంబరాంతధృతేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిరితి, అత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ॥౧౧॥ సా చ ప్రశాసనాత్॥

సా చాంబరాంతధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ, కస్మాత్, ప్రశాసనాత్ । ప్రశాసనం హి శ్రూయతే 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత' ఇత్యాది। ప్రశాసనం చ పారమేశ్వరం కర్మ, నాచేతనస్య ప్రధానస్య ప్రశాసనం సంభవతి। న హ్యచేతనానాం ఘటాదికారణానాం మృదాదీనాం ఘటాదివిషయం ప్రశాసనమస్తి॥ ... ...*

సూ॥౧౨॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥

అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ కారణాద్బ్రహ్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యం, తస్యైవ చాంబరాంతధృతిః కర్మ నాన్యస్య కస్యచిత్ । కిమిదమన్యభావవ్యావృత్తేరితి। అన్యస్య భావోఽన్యభావః అన్యభావాద్వ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిరితి। అన్యభావవ్యావృత్తేరితి, ఏతదుక్తం భవతి యదన్యద్బ్రహ్మణోఽక్షరశబ్దవాచ్యమిహాశంక్యతే తద్భావాదిదమంబరాంతవిధరణమక్షరం వ్యావర్తయతి శ్రుతిః 'తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోతృ అమతం మంతృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ' ఇతి । తత్రాదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్యాపి సంభవతి, ద్రష్టృత్వాదివ్యపదేశస్తు న తస్య సంభవత్యచేతనత్వాత్, తథా 'నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ'ఇత్యాత్మభేదప్రతిషేధాత్ న శారీరస్యాప్యుపాధిమతోఽక్షరశబ్దవాచ్యత్వం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమన' ఇతి చోపాధిమత్తాప్రతి

౧౧॥ చేతనకర్తృకశిష్టాయా అత్ర శ్రుతేర్నైవమిత్యాహ॥ సా చేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ సా చేతి ॥ చకార ఆకాశస్య భూతత్వనిరాసార్థః । భూతాకాశస్య కార్యాంతఃపాతినః శ్రుతసర్వకార్యాశ్రయత్వాయోగాత్ అవ్యాకృతమజ్ఞానమేవాకాశః ప్రధానశబ్దిత ఇతి తదాశ్రయత్వాచ్చాక్షరం న ప్రధానమిత్యర్థః । విధృతౌ విషయత్వేన ధృతౌ॥ *

౧౨॥ ప్రశ్నపూర్వకం సూత్రం వ్యాకరోతి॥ కిమిదమితి॥ ఘటత్వాదివ్యావృత్తిరితి భ్రాంతిం నిరస్యతి॥ ఏతదితి॥ అంబరాంతస్యాధారమక్షరం శ్రుతిరచేతనత్వాద్వ్యావర్తయతీత్యర్థః॥ జీవనిరాసపరత్వేనాపి సూత్రం యోజయతి ॥ నశా

తి॥ అన్యథా వో భేదః తన్నిషేధాదితి సూత్రార్థః। తర్హి శోధితో జీవ ఏవాక్షరం న పర ఇత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ శోధితే జీవత్వం నాస్తీత్యర్థః। తస్మాద్గార్గీబ్రాహ్మణం నిర్గుణేఽక్షరే సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥ ....*

౧౩॥ *ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః*॥ ప్రశ్నోపనిషదముదాహరతి॥ ఏతద్వైతి॥ పిప్పలాదో గురుః సత్యకామేన పృష్టో బ్రూతే, హే సత్యకామ పరం నిర్గుణమపరం సగుణం చ బ్రహ్మైతదేవ యదయమోంకారః, స హి ప్రతిమేవ విష్ణోస్తత్ప్రతీకస్తస్మాత్ ప్రణవం బ్రహ్మాత్మనా విద్వానేతేనైవోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన యథాధ్యానం పరమపరం వాన్వేతి ప్రాప్నోతీతి ప్రకృత్యానుత్వైకమాత్రద్విమాత్రోంకారయోర్ధ్యానముక్త్వా బ్రవీతి॥ యః పునరితి॥ ఇత్థంభావే తృతీయా-బ్రహ్మోంకారయోరభేదోపక్రమాత్। యోఽయమకారాదిమాత్రాత్రయే ఏకస్యా మాత్రాయా అకారస్య ఋగ్వేదాదికం జాగ్రదాదివిభూతిం చ జానాతి తేన సమ్యగ్జ్ఞాతా ఏకమాత్రా యస్యోంకారస్య స ఏకమాత్రః। ఏవం మాత్రాద్వయస్య సమ్యగ్విభూతిజ్ఞానే ద్విమాత్రస్తథా త్రిమాత్రః। తమోంకారం పురుషం యోఽభిధ్యాయీత స ఓంకారవిభూతిత్వేన ధ్యాతైస్సామభిః సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరమాత్మానం పురుషమీక్షత ఇత్యర్థః। సంశయం తద్బీజం చాహ॥ కిమిత్యాదినా॥ అస్మిన్ త్రిమాత్రవాక్య ఇత్యర్థః। పూర్వత్ర పూర్వపక్షత్వేనోక్తౌంకారే బుద్ధిస్థం ధ్యాపేధాత్। నహి నిరుపాధికశ్శరీరో నామ భవతి। తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మాక్షరమితి నిశ్చయః॥... ... *

సూ॥ ౧౩॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥

'ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకారః తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతి' ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే। 'యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత' ఇతి। కిమస్మిన్వాక్యే పరం బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యముపదిశ్యతే ఆహోస్విదపరమితి, ఏతేనైవాయతనేన పరమపరం వైకతరమన్వేతీతి ప్రకృతత్వాత్సంశయః। తత్రాపరమిదం బ్రహ్మేతి ప్రాప్తం, కస్మాత్ 'స తేజసి సూర్యే సంపన్నః' 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమ్' ఇతి చ తద్విదో దేశపరిచ్ఛిన్నస్య ఫలస్యోచ్యమానత్వాత్। న హి పరబ్రహ్మవిద్దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలమశ్నువీతేతి యుక్తం, సర్వగతత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః। నన్వపరబ్రహ్మపరిగ్రహే పరం పురుషమితి విశేషణం నోపపద్యతే, నైష దోషః, పిండాపేక్షయా ప్రాణస్య పరత్వోపపత్తేః, ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే। పరమేవ బ్రహ్మేహాభిధ్యాతవ్యముపదిశ్యతే, కస్మాత్, ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్। ఈక్షతిర్దర్శనం దర్శనవ్యాప్యమీక్షతికర్మ, ఈక్షతికర్మత్వేనాస్యాభిధ్యాతవ్యస్య పురుషస్య వాక్యశేషే వ్యపదేశో భవతి 'స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే' ఇతి। తత్రాభిధ్యాయతేరతథాభూతమపి వస్తు కర్మ భవతి మనోరథకల్పితస్యాప్యభి

ధ్యాతవ్యం నిశ్చయత ఇతి ప్రసంగసంగతిః। యద్వా పూర్వత్ర వర్ణరూపస్యాక్షరశబ్దస్య లింగాద్బ్రహ్మణి వృత్తిరుక్తా తద్వదత్రాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగాత్పరశబ్దస్య హిరణ్యగర్భే వృత్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి॥ తత్రాపరమితి॥ కార్యపరబ్రహ్మణోరుపాస్తిరుభయత్ర ఫలం। స ఉపాసకః। సూర్యే సంపన్నః ప్రవిష్టః। నను వసుదాన ఈశ్వర ఇతి ధ్యానాత్ పింశతేవస్విత్యల్పఫలం బ్రహ్మోపాసకస్య ప్రాప్తమిత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ అన్యత్ర తథాత్వేప్యత్ర పరవిత్పరమపరం వైకతరమన్వేతీత్యుపక్రమాత్ పరవిదోఽపరప్రాప్తిరయుక్తా ఉపక్రమవిరోధాత్। న చాత్ర పరప్రాప్తిరేవోక్తేతి వాచ్యం, పరస్య సర్వగతత్వాత్। అతో ప్రాప్తిసంభవేన సూర్యద్వారా గతినైయత్యాత్ తస్మాదుపక్రమానుగృహీతాపరప్రాప్తిరూపాల్లింగాత్ పరం పురుషమితి పరశ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేత్యర్థః। పరశ్రుతేర్గతిం పృచ్ఛతి॥ నన్వితి॥ పిండః స్థూలో విరాట్ తదపేక్షయా సూత్రస్య పరత్వమితి సమాధ్యర్థః। సూత్రే స ఇతి శబ్ద ఈశ్వరపర ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థత్వేన తం వ్యాచష్టే॥ పరమేవేతి॥ స ఉపాసకః ఏతస్మాద్ధిరణ్యగర్భాత్పరం పురుషం బ్రహ్మాహమితీక్షత ఇత్యర్థః। నన్వీక్షణవిషయో వ్యపరోఽస్తు గత్యా హి॥ తత్రాభిధ్యాయతేరితి॥ నన్వీక్షణం ప్రమాత్వాద్విషయసత్యతామపేక్షత ఇతి భవతు సత్యః పర ఈక్షణీయః ధ్యా

తద్వ్యస్త్యేవ పరోఽసత్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ స ఏవేతి ॥ శ్రుతిభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవాయమితి సూత్రస్థసశబ్దో వ్యాఖ్యాతః। అథైతచ్ఛ్రవంసూత్రయోజనా, ఓంకారేణ యో ధ్యేయః స పర ఏవాత్మా వాక్యశేషే ఈక్షణీయత్వోక్తేరత్ర చ శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏవాయమితి। నను శబ్దభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ పరాత్పర ఇతి శబ్దభేదమంగీకృత్య శ్రుతిభ్యాముక్తప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధమాహ॥ అత ఇతి ॥ నన్వేతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాదిత్యేతత్పదేనోపక్రాన్తధ్యాతవ్యపరామర్శాదీక్షణీయః పరాత్మా ధ్యేయాదన్య ఇత్యత ఆహ ॥ నచాత్రేతి ॥ ధ్యానస్య తత్ఫలేక్షణస్య చ లోకే సమానవిషయత్వాద్ధ్యేయ ఏవేక్షణీయః। ఏవం చోపక్రమోపసంహారయోరేకవాక్యతా భవతీతి భావః । 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాదిత్యేతత్పదేన సన్నిహితతరో బ్రహ్మలోకస్వామీ పరామృశ్యత ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచష్టే॥ కస్తర్హీత్యాదినా॥ మూర్తో ఘన ఇతి సూత్రాదితి భావః। సైంధవఖిల్యో లవణపిండః ఖిల్యవత్ ఖిల్యభావః పరిచ్ఛేదో యస్య స ఖిల్యభావః। ఏతత్పదేన బ్రహ్మలోకో వా పరామృశ్యత ఇత్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ జీవఘనశబ్దస్య బ్రహ్మలోకేలక్షు

ధ్యాయతికర్మత్వాత్ । ఈక్షతేస్తు తథాభూతమేవ వస్తు లోకే కర్మ దృష్టమిత్యతః పరమాత్మైవాయం సమ్యగ్దర్శనవిషయీభూత ఈక్షతికర్మత్వేన వ్యపదిష్ట ఇతి గమ్యతే । స ఏవ చేహ పరపురుషశబ్దాభ్యామభిధ్యాతవ్యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే। నన్వభిధ్యానే పరపురుష ఉక్తః ఈక్షణే తు పరాత్పరః కథమితర ఇతరత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి, అత్రోచ్యతే । పరపురుషశబ్దౌ తావదుభయత్ర సాధారణౌ। నచాత్ర జీవఘనశబ్దేన ప్రకృతోఽభిధ్యాతవ్యః పరః పురుషః పరామృశ్యతే యేన తస్మాత్పరాత్పరోఽయమీక్షితవ్యః పురుషోఽన్యః స్యాత్। కస్తర్హి జీవఘన ఇత్యుచ్యతే ఘనో మూర్తిః జీవలక్షణో ఘనో జీవఘనః సైంధవఖిల్యవత్ యః పరమాత్మనో జీవఘనరూపః ఖిల్యభావ ఉపాధికృతః పరశ్చ విషయేంద్రియేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇతి। అపర ఆహ 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక'మితి, అతీతానంతరవాక్యనిర్దిష్టో యో బ్రహ్మలోకః పరశ్చ లోకాంతరేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇత్యుచ్యతే । జీవానాం హి సర్వేషాం కరణపరివృతానాం సర్వకరణాత్మని హిరణ్యగర్భే బ్రహ్మలోకనివాసిని సంఘాతోపపత్తేర్భవతి బ్రహ్మలోకో జీవఘనః, తస్మాత్పరో యః పురుషః పరమాత్మేక్షణకర్మభూతః స ఏవాభిధ్యానేఽపి కర్మభూత ఇతి గమ్యతే । పరం పురుషమితి చ విశేషణం పరమాత్మపరిగ్రహ ఏవావకల్ప్యతే। పరో హి పురుషః పరమాత్మైవ భవతి యస్మాత్పరం కించిదన్యన్నాస్తి 'పురుషాన్న పరం కించిత్ సా కాష్ఠా సా పరా గతి'రితి శ్రుత్యంతరాత్ । 'పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇతి చ విభజ్యానంతరమోంకారేణ పరం పురుషమభిధ్యాతవ్యం బ్రువన్పరమేవ బ్రహ్మ పరం పురుషం గమయతి। 'యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్త' ఇతి చ పాప్మవినిర్మోకఫలవచనం పరమాత్మానమిహాభిధ్యాతవ్యం సూచయతి। అథ యదుక్తం పరమాత్మాభిధ్యాయినో న దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలం యుజ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే । త్రిమాత్రేణోంకారేణాలంబనేన పరమాత్మానమభిధ్యాయతః ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః క్రమే-

ణాం న్యయతి॥ జీవానాం హీతి॥ వ్యష్టికరణాభిమానినాం జీవానాం ఘనః సంఘాతో యస్మిన్ సర్వకరణాభిమానిని స జీవఘనః తస్య స్వామికత్వాత్పరంపరాసంబంధేన లోకో లక్ష్యత ఇత్యర్థః। తస్మాత్పరః సర్వలోకాతీతః శుద్ధ ఇత్యర్థః। పరపురుషశబ్దస్య పరమాత్మని ముఖ్యత్వాచ్చ స ఏవ ధ్యేయ ఇత్యాహ॥ పరమితి॥ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిదస్య స ఏవ ముఖ్యః పరః న తు పిండాత్పరః సూత్రాత్మేత్యర్థః। కించ పరశబ్దేనోపక్రమే నిశ్చితం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యమిత్యాహ॥ పరం చాపరం చేతి॥ పాపనివృత్తిలింగాచ్చేత్యాహ॥ యథేతి॥ పాదోదరః సర్పః । ఓంకారేణ పరబ్రహ్మోపాసనయా సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరం బ్రహ్మేక్షిత్వా తదేవ శాంతమభయం పరం ప్రాప్నోతీత్యవిరోధమాహ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ ఏవమేకవాక్యతాసమర్థప్రకరణానుగృహీతపరపురుషశ్రుతిభ్యాం పరబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగబాధత్వాద్వాక్యం ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్॥ ... *

౧౪॥ *దహర ఉత్తరేభ్యః* ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ అథేతి॥ భూమవిద్యానంతరం దహరవిద్యా ప్రారభ్యత ఇత్యథశబ్దః। బ్రహ్మణోఽభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ బ్రహ్మపురం శరీరమస్మిన్ యత్ప్రసిద్ధం దహరమల్పం హృత్పద్మం తస్మిన్ హృదయే యదంతరాకాశశబ్దితం బ్రహ్మ తదన్వేష్టవ్యం విచార్య జ్ఞేయమిత్యర్థః। అత్రాకాశో జిజ్ఞాస్యస్తదంతస్థం వేతి ప్రథమం సంశయః కల్ప్యః। తత్ర యద్యాకాశస్తదా సంశయద్వయం। తత్రాకాశశబ్దాదేకం సంశయముక్త్వా బ్రహ్మపురశబ్దాత్ సంశయాంతరమాహ॥ తథా బ్రహ్మపురమితీతి॥ అత్ర శబ్దే జీవస్య బ్రహ్మణో వా పురమితి సంశయః। తత్ర తస్మిన్ సంశయే సతీతి యోజనా। పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మైవాయమిత్యుక్తిం, తథైవాప్యాకాశపదస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశో ధ్యేయ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి॥ తత్రాకాశేత్యాదినా॥ దహరవాక్యస్యానంతరప్రజాపతివాక్యస్య చ సగుణనిర్గుణే చ సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః। పూర్వపక్షే భూతాకాశాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే సగుణబ్రహ్మోపాస్త్యా నిర్గుణనిర్ణీతిరితి ఫలభేదః। న చాకాశస్తల్లింగాదిత్యనేనాస్య పునరుక్తతా శంకనీయా। అణచ సమ్యగ్దర్శనోత్పత్తిరితి క్రమముక్త్యభిప్రాయమేతద్భవిష్యతీత్యదోషః॥ ... ... *

సూ॥౧౪॥ దహర ఉత్తరేభ్యః॥

'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాదివాక్యం సమామ్నాయతే। తత్ర యోఽయం దహరే హృదయపుండరీకే దహర ఆకాశః శ్రుతః స కిం భూతాకాశోఽథ విజ్ఞానాత్మాఽథవా పరమాత్మేతి సంశయ్యతే। కుతః సంశయః, ఆకాశబ్రహ్మపురశబ్దాభ్యాం। ఆకాశశబ్దో హ్యయం భూతాకాశే పరస్మింశ్చ బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। తత్ర కిం భూతాకాశ ఏవ దహరః స్యాదుత పర ఇతి సంశయః। తథా బ్రహ్మపురమితి కిం జీవోఽత్ర బ్రహ్మనామా తస్యేదం పురం శరీరం బ్రహ్మపురమథవా పరస్యైవ బ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మపురమితి। తత్ర జీవస్య పరస్య వాన్యతరస్య పురస్వామినో దహరాకాశత్వే సంశయః। తత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశ ఏవ దహర ఇతి ప్రాప్తం, తస్య చ దహరాయతనాపేక్షయా దహరత్వం 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి చ బాహ్యాభ్యంతరభావకృతభేదస్యోపమానోపమేయభావో ద్యావాపృథివ్యాది చ తస్మిన్నంతః సమాహితమవకాశాత్మనాఽఽకాశస్యైకత్వాత్। అథవా జీవో దహర ఇతి ప్రాప్తం బ్రహ్మపురశబ్దాత్, జీవస్య హీదం పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే। తస్య స్వకర్మణోపార్జితత్వాత్। భక్త్యా చ తస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం। న హి పరస్య బ్రహ్మణః శరీరేణ స్వస్వామిభావః సంబంధోఽస్తి। తత్ర పురస్వామినః పురైకదేశేఽవస్థానం దృష్టం యథా రాజ్ఞః, మనఉపాధికశ్చ జీవో మనశ్చ ప్రాయేణ హృదయే ప్రతిష్ఠితమిత్యతో జీవస్యైవేదం హృదయాంతరవస్థానం స్యాత్। దహరత్వమపి తస్యైవారాగ్రోపమితత్వాదవకల్పతే। ఆకాశోపమితత్వాది చ బ్ర

త్ర 'తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్య'మిత్యాకాశాంతస్థస్యాన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాన్న యేన దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే స్పష్టలింగాభావాత్। నను భూతాకాశస్యాల్పత్వం కథమేకస్యోపమానత్వముపమేయత్వం చ కథం 'ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చే'త్యాదినోక్తసర్వాశ్రయత్వం చ కథమిత్యాశంక్య క్రమేణ పరిహరతి॥ తస్యేత్యాదినా॥ హృదయాపేక్షయాఽల్పత్వం ధ్యానార్థం కల్పితభేదాత్ సాదృశ్యం, స్వత ఏకత్వాత్ సర్వాశ్రయత్వమిత్యర్థః। నన్వేవమాత్మేత్యాత్మశబ్దో భూతే న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ॥ అథవేతి॥ భక్త్యేతి- చైతన్యగుణయోగేనేత్యర్థః। ముఖ్యం బ్రహ్మ గృహ్యతామిత్యత ఆహ॥ న హీతి॥ అస్తు పురస్వామీ జీవో హృదయస్థాకాశస్తు బ్రహ్మేత్యత ఆహ॥ తత్రేతి॥ పురస్వామిన ఏవ తదంతస్థత్వసంభవాత్ నాన్యాపేక్షేత్యర్థః। వ్యాపినోఽంతస్థత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ మన ఇతి॥ ఆకాశపదేన దహరమనుక్త్వా ఆకాశోపమాదికం బ్రహ్మాభేదవివక్షయా భవిష్యతీత్యాహ॥ ఆకాశేతి॥ నను జీవస్యాకాశపదా

ర్థత్వమయుక్తమిత్యాశంక్యతర్హి భూతాకాశ ఏవదహరోఽస్తు తస్మిన్నంతస్థం కించిద్ధ్యేయమితిపక్షాంతరమాహ॥ నచా
తేతి॥ పరమంతస్థం వస్తు, తద్విశేషణత్వే నాధారత్వేన దహరాకాశస్యతచ్ఛబ్దేనోపాదానాదిత్యర్థః।యద్వా, అన్వేష్ట
వ్యత్వాదిలింగాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయాదాకాశ శ్రుతిలింగాదిత్యనేనగతార్థత్వమితిశంకాత్రనిరసనీయా అన్వేష్టవ్య
త్వాదేఃపరవిశేషణత్వేనగ్రహణాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వేలింగం నాస్తీత్యర్థః । అపహతపాప్మత్వాదిలింగోపేతాత్మశ్రు
త్యా కేవలాకాశశ్రుతిర్బాధ్యేతిసిద్ధాంతయతి॥ పరమేశ్వర ఇత్యాదినా॥ ఆకాశస్యాక్షేపపూర్వకమితి సంబంధః। తమాచా
ర్యం ప్రతియదిబ్రూయుః। హృదయమేవ తావదల్పం తత్రత్యాకాశోఽల్పతరః కింతదత్రాల్పే విద్యతే యద్విచార్యజ్ఞేయమి·
తి, తదానఆచార్యోబ్రూయాదాకాశస్యాల్పతానివృత్తిమిత్యర్థః । వాక్యస్యతాత్పర్యమాహ॥ తత్రేతి ॥ నివర్తయత్యా-
ఆచార్య ఇతిశేషః। నన్వాకాశశబ్దేన రూఢ్యా భూతాకాశస్యభానాత్తదల్పత్వనివృత్తిరిత్యాశంక్యాహ॥ యద్యపీతి ॥ నను

వస్తు భేదవివక్షయా భవిష్యతి నచాత్ర దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వంచ శ్రూయతే 'త
స్మిన్యదంత'రితి పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత ఉత్తరం బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాత్ర దహరా
కాశో భవితుమర్హతి నభూతాకాశో జీవోవా । కస్మాత్, ఉత్తరేభ్యో వాక్యశేషగతేభ్యో హేతుభ్యః ।
తథాహి అన్వేష్టవ్యతయాఽభిహితస్య దహరాకాశస్య 'తంచేద్బ్రూయు'రిత్యుపక్రమ్య 'కింతదత్ర విద్య
తే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యేవమాక్షేపపూర్వకం ప్రతిసమాధానవచనం భవతి 'స
బ్రూయాద్యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ అంతరేవ
సమాహితే' ఇత్యాది । తత్ర పుండరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్య ప్రసిద్ధాకాశౌపమ్యేన దహర
త్వం నివర్తయన్భూతాకాశత్వం దహరస్యాకాశస్య నివర్తయతీతి గమ్యతే । యద్యప్యాకాశశబ్దో భూతా
కాశే రూఢస్తథాపి తేనైవ తస్యోపమా నోపపద్యత ఇతి భూతాకాశశంకా నివర్తితా భవతి । నన్వేకస్యా
ప్యాకాశస్య బాహ్యాభ్యంతరత్వకల్పితభేదేనోపమానోపమేయభావస్సంభవతీత్యుక్తం । నైవం సంభ
వతి। అగతికా హీయం గతిర్యత్కాల్పనికభేదాశ్రయణం । అపిచకల్పయిత్వాపి భేదముపమానోపమేయ
భావం వర్ణయతః పరిచ్ఛిన్నత్వాదభ్యంతరాకాశస్య న బాహ్యాకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే । ననుపర
మేశ్వరస్యాపి 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుత్యంతరాన్నైవాకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే, నైవదో
షః, పుండరీకవేష్టనప్రాప్తదహరత్వనివృత్తిపరత్వాద్వాక్యస్య నతావత్త్వప్రతిపాదనపరత్వం । ఉభ
యప్రతిపాదనే హి వాక్యం భిద్యేత । నచకల్పితభేదే పుండరీకవేష్టిత ఆకాశైకదేశే ద్యావాపృథివ్యాదీనా
మంతస్సమాధానముపపద్యతే । 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస
స్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇతిచాత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదయో గుణా న భూతాకాశే సంభవంతి । య
ద్యప్యాత్మశబ్దో జీవే సంభవతి తథాపీతరేభ్యః కారణేభ్యో జీవాశంకాపి నివర్తితా భవతి। నహ్యుపాధిపరి

॥ రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివే''త్యభేదేఽప్యుపమాదృష్టేతి చేన్న, అభేదే సాదృశ్యస్యాసంభవాదనన్వయేన యుద్ధస్య
నిరుపమత్వే తాత్పర్యాదయమనన్వయాలంకార ఇతిహి కావ్యవిదః। పూర్వోక్తముపమాద్యనిరస్యతి॥ నన్విత్యాదినా॥ "సీతాశ్లి
ష్టబాహా శరకోదండప్రభయాయుత'' ఇత్యాదౌ ప్రభాయోగసీతాశ్లేషరూపవిశేషణభేదాత్ భేదాశ్రయణమేకస్యైవశ్రీ
రామస్యోపమానోపమేయభావసిద్ధ్యర్థమగత్యా కృతమిత్యనుదాహరణం ద్రష్టవ్యం నైవమత్రాశ్రయణం యుక్తం వా
క్యస్యాల్పత్వనివృత్తిపరత్వేనగతిసద్భావాత్। కించహార్దాకాశస్యాంతరత్వాత్యాగే అల్పత్వేనవ్యాపకబాహ్యాకాశసా
దృశ్యంనయుక్తమిత్యాహ॥ అపిచేతి॥ అంతరత్వత్యాగే త్వత్యంతాభేదాన్నసాదృశ్యమితిభావః । నను హార్దాకాశస్యాల్ప
[illegible] । తత్రైవ తాత్పర్యం కింనస్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఉభయేతి॥ అతోఽల్పత్వనివృత్తావేవ తాత్పర్యమితిభావః। విజ
[illegible]త్వాద్గుణా భూతాకాశే న భాంతీత్యుక్తం సర్వాత్మత్వాదిలింగేభ్యశ్చేత్యాహ ॥ నచేత్యాదినా॥ విగ్ర

తాజిఘత్సా జగ్ధుమిచ్ఛా యస్యాసావయం విజిఘత్సః బుభుక్షాశూన్య ఇత్యర్థః। ప్రథమశ్రుత బ్రహ్మశబ్దేనతత్సాపేక్షితచరమశ్రుతషష్ఠీవిభక్త్యర్థసంబంధో నేయః న తు బ్రహ్మణః పురమితి షష్ఠ్యర్థః స్వస్వామిభావో గ్రాహ్యః। నిరపేక్షేణ తత్సాపేక్షం బాధ్యమితి న్యాయాదిత్యాహ। అత్ర బ్రూమ ఇతి॥ శరీరస్య బ్రహ్మణా తదుపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వరూపసంబంధమానమాహ॥ స ఇతి॥ పూర్షు శరీరేషు, పురి హృదయే శయ ఇతి పురుష ఇత్యన్వయః। నను బ్రహ్మశబ్దస్య జీవేప్యన్నాదినా శరీరవృద్ధిహేతుతా ముఖ్యత్వాన్న షష్ఠ్యర్థః కథంచిన్నేయ ఇత్యత ఆహ। అథవేతి॥ బృంహయతి దేహమితి బ్రహ్మ జీవః తత్స్వామికే పురే, హృదయం బ్రహ్మ వేశ్మ భవతు రాజపురే మైత్రసద్మవదిత్యర్థః। అనంతఫలలింగాదపి దహరః పరమాత్మేత్యాహ॥ తద్యథేతి॥ అథ కర్మఫలాద్వైరాగ్యానంతరమిహ జీవద్దశాయామాత్మానం దహరం తదాశ్రితాంశ్చ సత్యకామాదిగుణాన్ ఆచార్యోపదే

చ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుండరీకవేష్టనకృతం దహరత్వం శక్యం నివర్తయితుం బ్రహ్మాభేదవివక్షయా జీవస్య సర్వగతత్వాదివివక్ష్యత ఇతి చేత్ యదాత్మతయా జీవస్య సర్వగతత్వాదివివక్ష్యతే తస్యైవ బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వగతత్వాదివివక్ష్యతామితి యుక్తం। యదప్యుక్తం బ్రహ్మపురమితి జీవేన పురస్యోపలక్షితత్వాద్రాజ్ఞ ఇవ జీవస్యైవేదం పురస్వామినః పురైకదేశవర్తిత్వమస్త్వితి, అత్ర బ్రూమః। పరస్యైవేదం బ్రహ్మణః పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్ముఖ్యత్వాత్। తస్యాప్యస్తి పురేణానేన సంబంధః ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్। 'స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే' 'స వా అయం పురుషస్సర్వాసు పూర్షు పురిశయ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। అథవా జీవపుర ఏవాస్మిన్బ్రహ్మ సన్నిహితముపదిశ్యతే। యథా సాలగ్రామే విష్ణుస్సన్నిహిత ఇతి తద్వత్। 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇతి చ కర్మణామంతవత్ఫలత్వముక్త్వా 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ'తి ప్రకృతదహరాకాశవిజ్ఞానస్యానంతఫలత్వం వదన్పరమాత్మత్వమస్య సూచయతి। యదప్యేతదుక్తం న దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత్ర బ్రూమః। యద్యాకాశో నాన్వేష్టవ్యత్వేనోక్తస్స్యాత్ 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇత్యాద్యాకాశస్వరూపప్రదర్శనం నోపపద్యేత। నన్వేతదప్యంతర్వర్తివస్తుసద్భావదర్శనాయైవ ప్రదర్శ్యతే 'తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాక్షిప్య పరిహారావసరే ఆకాశౌపమ్యోపక్రమేణ ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాహితత్వప్రదర్శనాయైతదేవం। ఏవం హి సతి యదంతస్సమాహితం ద్యావాపృథివ్యాది తదన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చోక్తం స్యాత్। తత్ర వాక్యశేషో నోపపద్యేత 'అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే'తి హి ప్రకృత్య ద్యావాపృథివ్యాదిసమాధానాధారమాకాశమాత్మానమనుకృష్య 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామా'నితి సముచ్చయార్థేన చశబ్దేనాత్మానం చ కామాధారమాహితాంశ్చ కామాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషో దర్శయతి। తస్మా

శమనువిద్య ధ్యానేనానుభూయ యే పరలోకం గచ్ఛంతి తేషాం సర్వలోకేష్వనంతమైశ్వర్యం స్వేచ్ఛయా సంచలనాదికం భవతీత్యర్థః। దహరేష్వుక్తలింగాన్యన్యథాసిద్ధాని తేషాం తదంతస్థగుణత్వాదిత్యుక్తం స్మారయిత్వా దూషయతి। యదపీత్యాదినా॥ ఉత్తర ఇతి ఆకాశస్వరూపప్రతిపాదనాన్యథానుపపత్త్యా పూర్వం తస్యాన్వేష్యత్వాదికమిత్యత్రాన్యథోపపత్తిం శంకతే॥ నన్వితి॥ ఏతదాకాశస్వరూపం ఆక్షేపబీజమాకాశస్యాల్పత్వముపమయా నిరస్యాంతస్థవస్తూక్త్యర్థం తదంతస్థస్యైవ ధ్యేయమిత్యర్థః। తర్హి జగదేవ ధ్యేయం స్యాదిత్యాహ॥ నైతదేవమితి॥ అస్తు కో దోషస్తత్రాహ॥ తత్రేతి॥ సర్వనామభ్యాం దహరాకాశమాకృష్యాత్మత్వాదిగుణానుక్త్వా గుణైస్సహ తస్యైవ ధ్యేయత్వం వాక్యశేషో బ్రూతే, తద్విరోధ ఇ

త్యర్థః॥ తస్మిన్ యదంతరితి తత్పదేనవ్యవహితమపిహృదయం యోగ్యతయా గ్రాహ్యమిత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ యద్వాఽ కాశ స్తస్మిన్ యదంత స్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి యోజనాం సూచయతి॥ సహాంతస్థైరితి॥ ... ... *

౧౫॥ దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ ॥ గతీతి ॥ ప్రజా జీవాః ఏతం హృదయస్థం దహరం బ్రహ్మస్వరూపం లోకమహరహః ప్రత్యహం స్వాపే గచ్ఛంత్యస్తదాత్మనా స్థితా అప్యనృతాజ్ఞానేనావృతాస్తం న జానంతి అతః పునరుత్తిష్ఠతీత్యర్థః । నన్వేతత్పదపరామృష్టదహరస్య స్వాపే జీవగమ్యత్వేపి బ్రహ్మత్వే కిమాయాతమిత్యాశంక్య తథాహి దృష్టమితి వ్యాచష్టే॥ తథాహీతి॥ లోకేపి దృష్టమిత్యర్థాంతరమాహ॥ లోకేపీతి॥ గతిలింగం వ్యాఖ్యాయ శబ్దం వ్యాచష్టే॥ తథేతి॥ జీవభూతాకాశయోర్బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాప్రసిద్ధేరితి భావః॥ బ్రహ్మణ్యపి తస్యాప్రసిద్ధిం శంకతే॥ నన్వితి॥ నిషాదస్థపతిన్యాయేన సమాధత్తే॥ గమయేదితి॥ షష్ఠే చింతితం స్థపతిర్నిషాదశ్శబ్దసామర్థ్యాత్ 'రౌద్రీమిష్టిం విధాయ ఏతయా నిషాద

స్థపతిం యాజయే'దిత్యాధికరణాద్యుపక్రమేఽపి దహరపద్మాకాశో హృదయపుండరీకాధిష్ఠానః సహాంతస్థైస్సమాహితైః పృథివ్యాదిభిస్సత్యైశ్చ కామైర్విజిజ్ఞాస్య ఉక్త ఇతి గమ్యతే । స చోత్తరేభ్యో హేతుభ్యః పరమేశ్వర ఇతి స్థితం ॥ *

సూ॥౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లింగం చ॥

దహరః పరమేశ్వర ఉత్తరేభ్యో హేతుభ్య ఇత్యుక్తం । తపవోత్తరే హేతవ ఇదానీం ప్రపంచ్యంతే॥ ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ దహరః యస్మాద్దహరవాక్యశేషే పరమేశ్వరస్యైవ ప్రతిపాదకౌ గతిశబ్దౌ భవతః । 'ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విందంతీ'తి । తత్ర ప్రకృతం దహరం బ్రహ్మలోకశబ్దేనాభిధాయ తద్విషయా గతిః ప్రజాశబ్దవాచ్యానాం జీవానామభిధీయమానా దహరస్య బ్రహ్మతాం గమయతి । తథాహ్యహరహర్జీవానాం సుషుప్త్యవస్థాయాం బ్రహ్మవిషయగమనం దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'త్యేవమాదౌ । లోకేపి కిల గాఢం సుషుప్తమాచక్షతే బ్రహ్మీభూతో బ్రహ్మతాం గత ఇతి । తథా బ్రహ్మలోకశబ్దోపి ప్రకృతే దహరే ప్రయుజ్యమానో జీవభూతాకాశశంకాం నివర్తయన్ బ్రహ్మతామస్య గమయతి। నను కమలాసనలోకమపి బ్రహ్మలోకశబ్దో గమయేత్। గమయేద్యదీదం బ్రహ్మణో లోక ఇతి షష్ఠీసమాసవృత్త్యా వ్యుత్పాద్యేత । సామానాధికరణ్యవృత్త్యా తు వ్యుత్పాద్యమానో బ్రహ్మైవ లోక ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ గమయిష్యతి। ఏతదేవ చాహరహర్బ్రహ్మలోకగమనం దృష్టం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహే లింగం । న హ్యహరహరిమాః ప్రజాః కార్యబ్రహ్మలోకం సత్యలోకాఖ్యం గచ్ఛంతీతి శక్యం కల్పయితుం॥ ... ... *

సూ॥౧౬॥ ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥

ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః । కథం, 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి హి ప్రకృత్యాకాశౌపమ్యపూర్వకం తస్మిన్ సర్వసమాధానముక్త్వా తస్మిన్నేవ చాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపహతపాప్మ

త్వాదిగుణయోగ ... ాభిధానాత్ ॥ ... 'స్థపతిం యాజయే'దిత్యామ్నాయతే। తత్ర నిషాదానాం స్థపతిః స్వామీతి షష్ఠీసమాసేన త్రైవర్ణికో గ్రాహ్యః అగ్నివిద్యాదిసామర్థ్యాత్ న తు నిషాదశ్చాసౌ స్థపతిరితి కర్మధారయేణ నిషాదో గ్రాహ్యోఽసామర్థ్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః । నిషాద ఏవ స్థపతిస్స్యాత్ నిషాదశబ్దస్య నిషాదే శక్తత్వాత్, తస్యాశ్రితషష్ఠ్యర్థసంబంధలక్షకత్వకల్పనాయోగాత్ శ్రుతిద్వితీయావిభక్తేః పూర్వపదసంబంధకల్పనాయాం లాఘవాత్ అతో నిషాదస్యేష్టిసామర్థ్యమూహ్యం కల్ప్యమితి తద్వద్బ్రహ్మలోకశబ్దే కర్మధారయ ఇత్యర్థః। కర్మధారయే లింగం చాస్తీతి వ్యాచష్టే। ఏతదేవేతి ॥ సూత్రే చకార ఉక్తన్యాయసముచ్చయార్థః॥ ... ... *

౧౬॥ సర్వజగద్ధారణలింగాచ్చ దహరః పర ఇత్యాహ॥ ధృతేరితి॥ నన్వథశబ్దాద్దహరప్రకరణం విచ్ఛిద్య శ్రుతా ధృతిర్న దహరలింగమితి శంకతే॥ కథమితి॥ య ఆత్మేతి ప్రకృతాకర్షాత్ అథశబ్దో దహరస్య ధృతిగుణవిధిప్రారంభార్థ ఇత్యాహ॥ దహ

రోఽస్మిన్నిత్యాదినా॥ శ్రుతౌ విధృతిశబ్దః కర్తృవాచిత్వాత్ క్తిజంతః సూత్రే తు మహిమశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ధృతిశబ్దః క్తిన్నంతో విధారణం బ్రూతే, స్త్రియాం క్తిన్నితి భావే క్తినో విధానాదితి విభాగః॥ సేతురసంకరహేతుః, విధృతిస్తు స్థితిహేతురిత్యపౌనరుక్త్యమాహ॥ యథోదకేతి॥ సూత్రం యోజయతి॥ ఏవమిహేతి॥ ధృతేశ్చ దహరః పరః అస్య ధృతిరూపస్య మహిమ్నోఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవ శ్రుత్యంతరేఽప్యుపలబ్ధేరితి సూత్రార్థః । ధృతేశ్చేతి చకారాత్సేతుపదోక్తనియామకత్వలింగం గ్రాహ్యం, తత్ర నియమనే శ్రుత్యంతరోపలబ్ధిమాహ॥ ఏతస్యేతి॥ ధృతౌ తామాహ॥ తథేతి॥ ... *

౧౭ ॥ ఆసమంతాత్ కాశతే దీప్యత ఇతి స్వయంజ్యోతిషి బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దస్య విభుత్వగుణతో వా ప్రసిద్ధిః ప్రయోగప్రాచుర్యం॥ ... ... *

త్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్యత ఏవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయే'తి। తత్ర విధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే క్తిచః కర్తరి స్మరణాత్ । యథోదకసంతానస్య విధారయితా లోకే సేతుః క్షేత్రసంపదామసంభేదాయ ఏవమయమాత్మైషామధ్యాత్మాదిభేదభిన్నానాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాంచ విధారయితా సేతురసంభేదాయాసంకరాయేతి। ఏవమిహ ప్రకృతే దహరే విధరణలక్షణం మహిమానం దర్శయతి । అయం చ మహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరాదుపలభ్యతే । ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదేః । తథాన్యత్రాపి నిశ్చితపరమేశ్వరవాక్యే శ్రూయతే 'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి। ఏవం ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః॥ ... ... *

॥ సూ ॥౧౭॥ ప్రసిద్ధేశ్చ ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవాయం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యుచ్యతే యత్కారణం। ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా' 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ । జీవే తు న క్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। భూతాకాశస్తు సత్యామప్యాకాశశబ్దప్రసిద్ధావుపమానోపమేయభావాద్యసంభవాన్న గృహీతవ్య ఇత్యుక్తం ॥

॥ సూ ॥౧౮॥ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ ॥

యది వాక్యశేషబలేన దహర ఇతి పరమేశ్వరః పరిగృహ్యేత అస్తి హీతరస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః 'అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచే'తి । అత్ర హి సంప్రసాదశబ్దః శ్రుత్యంతరే సుషుప్తావస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదవస్థావంతం జీవం శక్నోత్యుపస్థాపయితుం నార్థాంతరం । తథా శరీరవ్యపాశ్రయస్యైవ జీవస్య శరీరాత్సముత్థానం సంభవతి । యథాకాశవ్యపాశ్రయాణాం వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం తద్వత్ ।

౧౮॥ యది 'ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యాదివాక్యశేషబలేన దహరః పరస్తర్హి జీవోఽపీత్యాశంక్య నిషేధతి॥ ఇతరేతి॥ జీవస్య వాక్యశేషమాహ॥ అథేతి॥ దహరోక్త్యనంతరం ముక్తోపసృప్యం శుద్ధం బ్రహ్మోచ్యతే, య ఏష సంప్రసాదో జీవోఽస్మాత్కార్యకారణసంఘాత్సముత్థాయ ఆత్మానం తస్మాద్వివిచ్య వివిక్తమాత్మానం స్వేన బ్రహ్మరూపేణాభినిష్పద్య సాక్షాత్కృత్య తదేవ ప్రత్యక్పరం జ్యోతిరుపసంపద్యతే ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం యథా ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతి వాక్యం సుప్త్వా ముఖం వ్యాదత్త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే తద్వత్ । జ్యోతిషోఽవాంతరత్వం నిరస్యతి॥ ఏష ఇతి॥ సంప్రసాదేరర్థం చాహ శ్రుతావితి శ్రుత్యంతరం। అవస్థావదుత్థానమపి జీవస్య లింగమిత్యాహ॥ తథేతి॥ తదాశ్రితస్య తస్మాత్సముత్థానే దృష్టాంతః ॥ యథేతి॥ నను క్వాప్యాకాశశబ్దో జీవే న దృష్ట ఇత్యాశంక్యావస్థోత్థానలింగబలాత్కల్ప్య ఇత్యాహ ॥ యథా చేతి॥ నియామక

భావాజ్జీవో దహరః కింన స్యాదితి పారిశేష్యనియామకమాహ ॥ నైతదిత్యాదినా ॥ దహరే శ్రుతధర్మాణామసంభవాన్న జీవో దహర ఇత్యర్థః। తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ॥ అధికేతి॥ ఉత్తరాచ్చేత్యధికాశంకానిరాసార్థమిత్యర్థః। కా తర్హి జీవపరామర్శస్య గతిస్తత్రాహ॥ వదిష్యతీతి॥ జీవస్య స్వాపస్థానభూతబ్రహ్మజ్ఞానార్థోఽయం పరామర్శ ఇతి వక్ష్యతే। ... *

౧౯॥ అసంభవాదితి హేతోరసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి ॥ ఉత్తరాచ్చేదితి॥ నిరాకృతాయాః జీవాశంకాయాః ప్రజాపతివాక్యబలాత్పునస్సముత్థానం క్రియతే తత్ర జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగ్రహణేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యర్థః। కథం తత్ర జీవోక్తిస్తత్రాహ ॥ తత్రేత్యాదినా॥ యద్యప్యుపక్రమే జీవశబ్దో నాస్తి తథాప్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానముపక్రమ్య తస్య జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపన్యాసాదవస్థాలింగేన జీవసూచనయా తస్యైవ తే గుణాస్సంభవంతీతి సముదాయార్థః। ఇంద్రం ప్రజాపతిర్బ్రూతే॥ య ఏష ఇతి॥ ప్రాధాన్యాదక్షిగ్రహణం సర్వైరింద్రియైర్విషయదర్శనరూపజాగ్రదవస్థాపన్నమిత్యాహ॥ ద్రష్టారమితి॥ మహీయమానః వాసనామయైర్విషయైః పూజ్యమాన ఇతి స్వప్నపర్యాయే తద్యత్రే

యథా చాదృష్టోఽపి లోకే పరమేశ్వరవిషయ ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరధర్మసమభివ్యాహారాత్ 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇత్యేవమాదౌ పరమేశ్వరవిషయోఽభ్యుపగతః। ఏవం జీవవిషయోఽపి భవిష్యతి। తస్మాదితరపరామర్శాత్ 'దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇత్యత్ర స ఏవ జీవ ఉచ్యత ఇతి చేత్, నైతదేవం స్యాత్, కస్మాత్, అసంభవాత్। న హి జీవో బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీ సన్నాకాశేనోపమీయేత। న చోపాధిధర్మానభిమన్యమానస్యాపహతపాప్మత్వాదయో ధర్మాస్సంభవంతి। ప్రపంచితం చైతత్ప్రథమసూత్రే। అధికాశంకాపరిహారాయ తు పునరుపన్యస్తం। వదిష్యతి చోపరిష్టాత్ । అన్యార్థశ్చ పరామర్శ ఇతి (సూ॥ ౧ । ౩ । ౨౦)   ఇతి పంచమాధికరణమ్.   ...   ...   *

——సూ॥ ౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥——

ఇతరపరామర్శాద్యా జీవాశంకా జాతా సాఽసంభవాన్నిరాకృతా। అథేదానీం మృతస్యైవాప్సుతసేకాత్పునస్సముత్థానం జీవాశంకాయాః క్రియతే ఉత్తరస్మాత్ప్రాజాపత్యాద్వాక్యాత్। తత్ర హి 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చ ప్రతిజ్ఞాయ 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మే'తి బ్రువన్నక్షిస్థం ద్రష్టారం జీవమాత్మానం నిర్దిశతి। 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చ తమేవ పునః పునః పరామృశ్య 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష ఆత్మే'తి 'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మే'తి చ జీవమేవావస్థాంతరగతం వ్యాచష్టే। తస్యైవ చాపహతపాప్మత్వాది దర్శయతి 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'తి, 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి చ సుషుప్తావస్థాయాం దోషముపలభ్య 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దితి చోపక్రమ్య

తి సుషుప్తిపర్యాయే చ జీవమేవ ప్రజాపతిర్వ్యాచష్ట ఇత్యన్వయః। యత్ర కాలే తదేతత్ స్వప్నం యథా స్యాత్తథా సుప్తః సమ్యగస్తో నిరస్తః కరణగ్రామో యస్య స సమస్తః అత ఏవోపసంహృతకరణత్వాత్ తత్కృతకాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నం ప్రపంచం అజ్ఞానమాత్రత్వేన విలాపయతి। అతోఽజ్ఞానసత్త్వాత్సుషుప్తిలక్షణః ప్రాజ్ఞః స ఏష స్వైతస్యైవ కారణశరీరసాక్షితస్య సాత్త్వస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః। చతుర్థపర్యాయే బ్రహ్మోక్తేః తస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణా ఇత్యాశంక్య తస్యాపి పర్యాయస్య జీవపరత్వమిత్యాహ ॥ నాహేతి॥ అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః। ఖిద్యమానో హీంద్రః ఉవాచ నఖలు సుప్తః పుమానయం సంప్రతి సుషుప్త్యవస్థాయామయం దేవదత్తోఽహమిత్యేవమాత్మానం జానాతి నో ఏవ నైవ ఇమాని భూతాని జానాతి కింతు వినాశమేవ ప్రాప్తో భవతి। నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి దోషముపలభ్య పునః ప్రజాపతిముపససాద। తం దోషం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరాహ॥ ఏతమితి॥ ఏతస్మాత్ప్రకృతాదాత్మనోఽన్యత్రాన్యస్య

వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మితి నిందాపూర్వకం జీవమేవ దర్శయతీత్యర్థః। తస్మాత్ప్రజాపతివాక్యాత్। అతః సంభవాసిద్ధిః। సిద్ధాంతయతి॥ తం ప్రతీతి॥ అవస్థాత్రయాచ్ఛోధనేనావిర్భూతం శోధితత్వమర్థస్య వాక్యస్థస్య ప్రత్యభివ్యక్తమిత్యర్థః। తర్హి సూత్రే పుంలింగేన జీవోక్తిః కథం జ్ఞానేన జీవత్వస్య నివృత్తత్వాదిత్యత ఆహ॥ భూతపూర్వేతి ॥ జ్ఞానాత్పూర్వమవిద్యాతత్కార్యప్రతిబింబితత్వరూపం జీవత్వం భూతమితి కృత్వా జ్ఞానానంతరం బ్రహ్మరూపోఽపి జీవనామ్నోచ్యత ఇత్యర్థః। విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతురీయపర్యాయచతుష్టయాత్మకప్రజాపతివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ॥ ఏతదితి॥ జన్మనాశవత్త్వాత్ప్రతిబింబవద్బింబదేహాద్యనాత్మేతి జ్ఞాపనార్థం ప్రజాపతిరింద్రవిరోచనౌ ప్రత్యువాచ 'ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథస్తన్మే బ్రూత'మిత్యాదిబ్రాహ్మణేనేత్యాహ॥ ఉదశరావేతి॥ ఉదకపూర్ణే శరావే ప్రతిబింబితమాత్మానం దేహం దృష్ట్వా స్వస్యాజ్ఞాతం యత్తన్మహ్యం వాచ్యమిత్యుక్తవానిత్యర్థః। వ్యు

శరీరసంబంధనిందాపూర్వకం 'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి జీవమేవ శరీరాత్సముత్థితముత్తమం పురుషం దర్శయతి । తస్మాదస్తి సంభవో జీవే పారమేశ్వరాణాం ధర్మాణాం। అతః 'దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇతి జీవ ఏవోక్త ఇతి చేత్కశ్చిద్బ్రూయాత్ తం ప్రతి బ్రూయాత్ 'ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు'। తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః। నోత్తరస్మాదపి వాక్యాదిహ జీవాశంకా సంభవతీత్యర్థః। కస్మాత్, యతస్తత్రాప్యావిర్భూతస్వరూపో జీవో వివక్ష్యతే । ఆవిర్భూతం స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపః భూతపూర్వగత్యా జీవవచనః। ఏతదుక్తం భవతి 'య ఏషోఽక్షిణి' ఇత్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యోదశరావబ్రాహ్మణేనైనం శరీరాత్మతాయా వ్యుత్థాప్య 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయత్వేనానుకృష్య స్వప్నసుషుప్తావస్థోపన్యాసక్రమేణ 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి యదస్య పారమార్థికం స్వరూపం పరం బ్రహ్మ తద్రూపతయైనం జీవం వ్యాచష్టే న జైవేన రూపేణ । యత్తత్పరం జ్యోతిరుపసంపత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూపం 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశాస్త్రేభ్యో నేతరదుపాధికల్పితం । యావదేవ హి స్థాణావివ పురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవిద్యాం నివర్తయన్కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మాస్మీతి న ప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్య జీవత్వం । యదా తు దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే । నాసి త్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతో నాసి సంసారీ కిం తర్హి తద్యత్సత్యం స ఆత్మా చైతన్యమాత్రస్వరూపస్తత్త్వమసీతి । తదా కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానం ప్రతిబుధ్యాస్మాచ్ఛరీరాద్యభిమానాత్సముత్తిష్ఠన్స ఏవ కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూప ఆత్మా భవతి 'స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః। తదేవ చాస్య పారమార్థికం స్వరూపం యేన శరీరాత్సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్య

త్థాప్య విచాల్య అభినిష్పద్యత ఇత్యత్రేతి ముక్తం భవతీతి సంబంధః। కిముక్తమిత్యత ఆహ ॥ యదస్యేతి ॥ జీవత్వరూపేణ జీవం న వ్యాచష్టే లోకసిద్ధత్వాత్ కింతు తదనూద్య పరస్పరవ్యభిచారిణీభ్యోఽవస్థాభ్యో వివిచ్య బ్రహ్మస్వరూపం బోధయతి అతో యచ్ఛ్రుతం తదేవాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం న జీవ ఇత్యుక్తం భవతి, శోధితస్య బ్రహ్మాభేదేన తద్ధర్మోక్తిరిత్యర్థః । ఏవమవస్థోపన్యాసస్య వివేకార్థత్వాన్న జీవలింగత్వం 'ఏతదమృతమేతద్బ్రహ్మే'తి లింగోపేతశ్రుతివిరోధాదితి మంతవ్యం। 'నను జీవస్య బ్రహ్మత్వే విరుద్ధధర్మవతోః కథమభేద'స్తత్రాహ॥ తదేవేతి ॥ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జీవత్వస్యావిద్యోపాధికల్పితత్వాదవిరోధ ఇతి మత్వాన్వయమాహ॥ యావదితి॥ వ్యతిరేకమాహ ॥ యదేతి ॥ అవిద్యాయాం సత్యాం జీవత్వం వాక్యోత్థప్రబోధాత్తన్నివృత్తౌ తన్నివృత్తిరిత్యావిద్యకం తదిత్యర్థః । సంసారిత్వస్య కల్పితత్వే సిద్ధం నిగమయతి॥ తదేవ చాస్యేతి॥ సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుతిం వ్యాఖ్యాతుమాహ॥ ఉపేతి॥ కథం పు

నిత్యాదినా॥ కూటస్థనిత్యస్య స్వరూపమిత్యన్వయః। మలసంగినో హి క్రియయా మలనాశాదభివ్యక్తిర్న తు కూటస్థస్యాసంగిన ఇత్యాహ॥ సువర్ణేతి॥ ద్రవ్యాంతరసంపృక్తో మలః। అభిభూతేత్యస్య వ్యాఖ్యానమనభివ్యక్తేతి। అసాధారణో భాస్వరత్వాదిః అభిభావకస్సౌరాలోకః। జీవస్వరూపస్యాభిభవబాధకమాహ॥ దృష్టీతి ॥ విజ్ఞానఘన ఏవేతి శ్రుత్యాదిష్వా ప్రస్తావదాత్మనశ్చైతన్యం చక్షురాదిజన్యవృత్తివ్యక్తం దృష్ట్యాదిపదవాచ్యం సత్ వ్యవహారాంగం జీవరూపం భవతి తస్యాభిభూతత్వే దృష్టో వ్యవహారోఽపి విరుద్ధ్యేత హిత్వభావాద్వ్యవహారో న స్యాదిత్యర్థః। అజ్ఞస్యాపి స్వరూపం వృత్తిషు వ్యక్తమిత్యంగీకార్యం వ్యవహారదర్శనాదిత్యాహ॥ తచ్చేతి॥ అన్యథేత్యుక్తం స్ఫుటయతి॥ తచ్చేదితి ॥ స్వరూపం చేత్ జ్ఞానిన ఏవ వ్యజ్యేత జ్ఞానాత్పూర్వం వ్యవహారోచ్ఛిత్తిరిత్యర్థః। అతః సదైవ వ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యర్థః। సదా వృత్తిషు వ్యక్తస్య వస్తుతోఽసంగస్యాత్మనః అవిద్యకదేహాద్యవివేకరూపస్య మలసంగస్య సత్త్వాత్తద్వివేకాపేక్షయా సముత్థానాదిశ్రుతిరిత్యుత్తరమాహ॥ అత ఇతి॥ వేదనాహర్షశోకాదిః అవివిక్తమివేతి తాదాత్మ్యస్య సంగస్య కల్పితత్వముక్తం। అ

తే। కథం పునస్స్వం చ రూపం స్వేనైవ చ రూపేణ నిష్పద్యత ఇతి సంభవతి కూటస్థనిత్యస్య। సువర్ణాదీనాం తు ద్రవ్యాంతరసంపర్కాదభిభూతస్వరూపాణామనభివ్యక్తాసాధారణవిశేషాణాం క్షారప్రక్షేపాదిభిశ్శోధ్యమానానాం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్ తథా నక్షత్రాదీనామహన్యభిభూతప్రకాశానామభిభావకవియోగే రాత్రౌ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్। న తు తథాత్మచైతన్యజ్యోతిషో నిత్యస్య కేనచిదభిభవస్సంభవతి అసంసర్గిత్వాద్వ్యోమ్న ఇవ దృష్టవిరోధాచ్చ। దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతయో హి జీవస్య స్వరూపం, తచ్చ శరీరాదసముత్థితస్యాపి జీవస్య సదా నిష్పన్నమేవ దృశ్యతే। సర్వో హి జీవః పశ్యన్ శృణ్వన్ మన్వానో విజానన్ వ్యవహరతి అన్యథా వ్యవహారానుపపత్తేః। తచ్చేచ్ఛరీరాత్సముత్థితస్య నిష్పద్యేత ప్రాక్సముత్థానాద్దృష్టో వ్యవహారో విరుధ్యేత। అతః కిమాత్మకమిదం శరీరాత్సముత్థానం కిమాత్మికా చ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి। అత్రోచ్యతే, ప్రాగ్వివేకవిజ్ఞానోత్పత్తేః శరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనోపాధిభిరవివిక్తమివ జీవస్య దృష్ట్యాదిజ్యోతిస్స్వరూపం భవతి। యథా శుద్ధస్య స్ఫటికస్య స్వాచ్ఛ్యం శౌక్ల్యం చ స్వరూపం ప్రాగ్వివేకగ్రహణాద్రక్తనీలాద్యుపాధిభిరవివిక్తమివ భవతి ప్రమాణజనితవివేకగ్రహణాత్తు పరాచీనస్స్ఫటికస్స్వాచ్ఛ్యేన శౌక్ల్యేన చ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే ప్రాగపి తథైవ సన్। తథా దేహాద్యుపాధ్యవివిక్తస్యైవ సతో జీవస్య శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిః కేవలాత్మస్వరూపావగతిః। తథా వివేకావివేకమాత్రేణైవాత్మనోఽశరీరత్వం సశరీరత్వం చ మంత్రవర్ణాత్ 'అశరీరం శరీరేష్వి'తి। 'శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యత' ఇతి చ సశరీరత్వాశరీరత్వవిశేషాభావస్మరణాత్। తస్మాద్వివేకజ్ఞానాభావాదనావిర్భూతస్వరూపస్సన్ వివేకవిజ్ఞానాదావిర్భూతస్వరూప ఇత్యుచ్యతే, న త్వన్యాదృశావావిర్భావానావిర్భావౌ స్వరూపస్య సంభవతః స్వరూపత్వాదేవ। ఏవం మిథ్యాజ్ఞా

త్రకల్పితసంగే దృష్టాంతో యథేతి॥ శ్రుతికృతమితి ॥ త్వంపదార్థశ్రుత్యా 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు' ఇత్యేవమాద్యయా సిద్ధమిత్యర్థః। ప్రాణాదిభిన్నశుద్ధత్వంపదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థసాక్షాత్కారః ఫలమిత్యాహ॥ కేవలేతి॥ సశరీరత్వస్య సత్యత్వాత్ సముత్థానముత్క్రాంతిరితి వ్యాఖ్యేయం న వివేక ఇత్యాశంక్యాహ॥ తథా వివేకేతి॥ ఉక్తశ్రుత్యనుసారేణేత్యర్థః॥ శరీరేష్వశరీరమవస్థితమితి శ్రుతేః అవివేకమాత్రకల్పితం సశరీరత్వం అతో వివేక ఏవ సముత్థానమిత్యర్థః॥ నను స్వకర్మార్జితే శరీరే భోగస్యావరిహార్యత్వాత్ కథం జీవత ఏవ స్వరూపావిర్భావ ఇత్యత ఆహ ॥ శరీరస్థోఽపీతి॥ అశరీరవత్ శరీరస్థస్యాపి బంధాభావస్మృతేర్జీవతో ముక్తిర్యుక్తేత్యర్థః। అవిరుద్ధే శ్రుత్యర్థే సూత్రశేషో యుక్త ఇత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ అన్యాదృశౌ సత్యావిత్యర్థః। జ్ఞానాజ్ఞానకృతావావిర్భావతిరోభావావితి స్థితే భేదోఽప్యంశాంశిత్వకృతో నిరస్త ఇత్యాహ॥ ఏవమితి॥ అంశాదిశూన్యత్వమసంగత్వం। ఆత్మా ద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిశూన్యః విభుత్వాత్ వ్యోమ

వదిత్వాత్త్వైక్యసిద్ధేర్భేదో మిథ్యేత్యర్థః। ప్రజాపతివాక్యాచ్చ భేదో మిథ్యేత్యాకాంక్షాపూర్వకమాహ॥ కుతశ్చేత్యాదినా॥ ఏతచ్చేన్న స్యాత్ సత్యత్వం ఏవం నాస్తీతి కుత ఇత్యన్వయః। ఛాయాయాం బ్రహ్మదృష్టిపరమిదం వాక్యం నాభేదపరమిత్యత ఆహ॥ నాపీతి॥ యస్య జ్ఞానాత్ కృతకృత్యతా సర్వకామప్రాప్తిః స ఆత్మాన్వేష్టవ్య ఇతి ప్రవృత్తయోరింద్రవిరోచనయోర్వ్యర్థ్యనాత్మచ్ఛాయాయాం ప్రజాపతిర్బ్రూయాత్ తదా మృషావాదీ స్యాదిత్యర్థః। ప్రథమవద్ద్వితీయాదిపర్యాయేష్వప్యవస్థాస్వనుస్యూతాత్మా బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ॥ తథేతి॥ అవస్థాభేదేఽప్యనుస్యూతో యుక్తిమాహ॥ కిం చేతి॥ సుషుప్తౌ జ్ఞాతురవ్యావృత్తిమాశంక్యాహ॥ తథా తృతీయ ఇతి॥ సుషుప్తౌ నిర్వికల్పజ్ఞానరూప ఆత్మాస్త్యత్ర

న కృత ఏవ జీవపరమేశ్వరయోర్భేదో న వస్తుకృతః వ్యోమవదసంగత్వావిశేషాత్। కుతశ్చైతదేవం ప్రతిపత్తవ్యం। యతః 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యుపదిశ్య 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'త్యుపదిశతి। యోఽక్షిణి ప్రసిద్ధో ద్రష్టా ద్రష్టృత్వేన విభావ్యతే సోఽమృతాభయలక్షణాద్బ్రహ్మణోఽన్యశ్చేత్స్యాత్ తతోఽమృతాభయబ్రహ్మసామానాధికరణ్యం న స్యాత్। నాపి ప్రతిచ్ఛాయాత్మాఽయమక్షిలక్షితో నిర్దిశ్యతే, ప్రజాపతేర్మృషావాదిత్వప్రసంగాత్। తథా ద్వితీయేఽపి పర్యాయే 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతీ'తి న ప్రథమపర్యాయనిర్దిష్టాదక్షిపురుషాద్ద్రష్టురన్యో నిర్దిష్టః 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యుపక్రమాత్। కించాహమద్య స్వప్నే హస్తినమద్రాక్షం నేదానీం తం పశ్యామీతి దృష్టమేవ ప్రతిబుద్ధః ప్రత్యాచష్టే, ద్రష్టారం తు తమేవ ప్రత్యభిజానాతి య ఏవాహం స్వప్నమద్రాక్షం స ఏవాహం జాగరితం పశ్యామీతి। తథా తృతీయేఽపి పర్యాయే 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి సుషుప్తావస్థాయాం విశేషవిజ్ఞానాభావమేవ దర్శయతి న విజ్ఞాతారం ప్రతిషేధతి। యత్తు తత్ర 'వినాశమేవాపీతో భవతీ'తి తదపి విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేవ న విజ్ఞాతృవినాశాభిప్రాయం। 'న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వా'దితి శ్రుత్యంతరాత్। తథా చతుర్థేఽపి పర్యాయే 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దిత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మిత్యాదినా ప్రపంచేన శరీరాద్యుపాధిసంబంధప్రత్యాఖ్యానేన సంప్రసాదశబ్దోదితం జీవం 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి బ్రహ్మస్వరూపాపన్నం దర్శయన్ న పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽమృతాభయస్వరూపాదన్యం జీవం దర్శయతి। కేచిత్తు పరమాత్మవివక్షాయాం 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి జీవాకర్షణమన్యాయ్యం మన్యమానా ఏతమేవ వాక్యోపక్రమసూచితమపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి కల్పయంతి, తేషామేతమితి సన్నిహితావలంబినీ సర్వనామశ్రుతిర్విప్రకృష్యేత, భూయశ్శ్రుతిశ్చోపరుధ్యేత, పర్యాయాంతరాభిహితస్య పర్యాయాంతరేఽనభిధీయమానత్వాత్, ఏతం త్వేవ త ఇతి చ ప్రతిజ్ఞాయ ప్రాక్చతుర్థాత్పర్యాయాదన్యమన్యం వ్యాచక్షాణస్య ప్రజాపతేః ప్రతారకత్వం ప్రసజ్యేత। తస్మాద్యదవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితమపారమార్థికం జైవం రూపం కర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వేషాదిదోషకలుషితమనేకానర్థయోగి తద్విలయనేన తద్విపరీతమపహత

బృహదారణ్యకశ్రుతిమాహ॥ న హీతి॥ బుద్ధేస్సాక్షిణో నాశో నాస్తి నాశకాభావాదిత్యర్థః। ఏవమవస్థాభిరసంగత్వేనోక్త ఆత్మైవ చతుర్థేఽపి బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ॥ తథేతి॥ శ్రుతేరేకదేశివ్యాఖ్యాం దూషయతి॥ కేచిత్త్వితి॥ జీవపరయోర్భేదాదితి భావః। శ్రుతిబాధాన్నైవమిత్యాహ॥ తేషామితి॥ సన్నిహితో జీవ ఏవ సర్వనామార్థ ఇత్యర్థః। ఉక్తస్య పునరుక్త్యా భూయ ఇతి యుజ్యతే తదుపక్రాంతపరమాత్మనశ్చతుర్థ ఏవోక్తేస్తద్బాధ ఇత్యాహ॥ భూయ ఇతి॥ లోకసిద్ధజీవానువాదేన బ్రహ్మత్వం బోధ్యత ఇతి స్వమతముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ వ్యాఖ్యానాంతరాసంభవాదిత్యర్థః। విల

యసంశోధనంవిద్యయాంమహావాక్యేనేతియావత్। యేతుసంసారంసత్యమిచ్ఛంతి తేషామిదంశారీరకమేవోత్తరమిత్యాహ॥ అపరేత్విత్యాదినా॥ శారీరకస్యార్థంసంక్షేపేణోపదిశతి ॥ ఏకఏవేతి ॥ అవిద్యామాయయోర్భేదంనిరసితుంసామానాధికరణ్యం ఆవరణవిక్షేపశక్తిరూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్సహప్రయోగః బ్రహ్మైవావిద్యయాసంసరతినతతోఽన్యోజీవఇతిశారీరకార్థఇత్యర్థః। తర్హిసూత్రకారఃకిమితిభేదంబ్రూతేతత్రాహ॥ యత్త్వితి॥ పరమాత్మనోఽసంసారిత్వసిద్ధ్యర్థంజీవాద్భేదంప్రథయతి తస్యాసంసారిత్వనిశ్చయాభావేతదభేదోక్త్యావపిజీవస్యసంసారిత్వానపాయాదిత్యర్థః। అధిష్ఠానస్యకల్పితాద్భేదేఽపికల్పితస్యాధిష్ఠానాన్నపృథక్త్వమిత్యాహ॥ జీవస్యత్వితి ॥ కల్పితభేదానువాదస్యఫలమాహ॥ ఏవంహీతి॥ సూత్రేష్వభేదోనోక్తఇతిభ్రాంతింనిరస్యతి॥ ప్రతిపాద్యమితి॥ ఆత్మేతిత్వూపగచ్ఛంతీత్యాదిసూత్రే

పాప్మత్వాదిగుణకంపారమేశ్వరంస్వరూపంవిద్యయాప్రతిపాద్యతే సర్పాదిలయనేనేవరజ్జ్వాదేః।
అపరేతువాదినఃపారమార్థికమేవజైవంరూపమితిమన్యంతే। అస్మదీయాశ్చకేచిత్తేషాంసర్వేషామాత్మైకత్వసమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతానాంప్రతిషేధాయేదంశారీరకమారబ్ధం ఏకఏవపరమేశ్వరఃకూటస్థనిత్యోవిజ్ఞానధాతురవిద్యయామాయయామాయావివదనేకధావిభావ్యతేనాన్యోవిజ్ఞానధాతురస్తీతి। యత్త్విదంపరమేశ్వరవాక్యేజీవమాశంక్యప్రతిషేధతిసూత్రకారః నాసంభవాదిత్యాదినా। (౧।౩।౧౮)
తత్రాయమభిప్రాయః నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావేకూటస్థనిత్యఏకస్మిన్నసంగేపరమాత్మనితద్విపరీతంజైవంరూపంవ్యోమ్నీవతలమలినతాదిపరికల్పితం తదాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరవాక్యైర్న్యాయోపేతైర్ద్వైతవాదప్రతిషేధైశ్చాపనేష్యామీతిపరమాత్మనోజీవాదన్యత్వంప్రథయతి,జీవస్యతునపరస్మాదన్యత్వంప్రతిపిపాదయిషతికింత్వనువదత్యేవావిద్యాకల్పితంలోకప్రసిద్ధంజీవభేదం। ఏవంహిస్వాభావికకర్తృత్వభోక్తృత్వానువాదేనప్రవృత్తాఃకర్మవిధయోనవిరుధ్యంతఇతిమన్యతే, ప్రతిపాద్యంతుశాస్త్రార్థమాత్మైకత్వమేవదర్శయతిశాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యాదినా, వర్ణితశ్చాస్మాభిర్విద్వదవిద్వద్భేదేనకర్మవిధివిరోధపరిహారః॥ ... ... *

సూ॥౨౦॥ అన్యార్థశ్చపరామర్శః॥

అథయోఽయందహరవాక్యశేషేజీవపరామర్శోదర్శితః। 'అథయఏషసంప్రసాద'ఇత్యాదిస్సదహరేపరమేశ్వరేవ్యాఖ్యాయమానే నజీవోపాసనోపదేశో నాపిప్రకృతవిశేషోపదేశఇత్యనర్థకత్వంప్రాప్నోతీత్యతఆహ, అన్యార్థః। అయంజీవపరామర్శఃనజీవస్వరూపపర్యవసాయీ కింతర్హిపరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ, కథం, సంప్రసాదశబ్దోదితోజీవోజాగరితవ్యవహారేదేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షోభూత్వాతద్వాసనానిర్మితాంశ్చస్వప్నాన్నాడీచరోఽనుభూయశ్రాంతశ్శరణం ప్రేప్సురుభయరూపాదపిశరీరాభిమానాత్సముత్థాయసుషుప్తావస్థాయాంపరంజ్యోతిరాకాశశబ్దితంపరంబ్రహ్మోపసంపద్యవిశేషవిజ్ఞానవత్త్వంపరిత్యజ్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే। యదస్యోపసంపత్తవ్యంపరంజ్యోతిః, యేనస్వరూపేణాయమభినిష్పద్యతే సఏషఆత్మాపహతపాప్మత్వాదిగుణఉపాస్యఇత్యేవమర్థోఽయంజీవపరా

త్రాంశిఆదిపదార్థః॥ నన్వద్వైతస్యశాస్త్రార్థత్వేద్వైతాపేక్షవిధివిరోధస్తత్రాహ॥ వర్ణితశ్చేతి॥ అద్వైతమజానతఃకల్పితద్వైతాశ్రయావిధయోనవిరుధ్యంతఇతిసర్వముపపన్నమిత్యర్థః॥ ... • ... ... *

౨౦॥ ఏవంప్రజాపతివాక్యేజీవానుదేనవాబ్రహ్మణఏవాపహతపాప్మత్వోక్తేఃజీవేతదసంభవాన్నజీవోదహరఇత్యుక్తంతర్హిజీవపరామర్శస్యకాగతిరిత్యతఆహ॥ అన్యార్థశ్చేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే॥ అథేత్యాదినా ॥ ప్రకృతేదహరేవిశేషోగుణః తదుపదేశోఽపినేత్యర్థః। తత్రదహరవాక్యశేషరూపంసంప్రసాదవాక్యమాశంకాపూర్వకం దహరబ్రహ్మపరత్వేనవ్యాచష్టే॥ కథమిత్యాదినా॥ ... ... *

౨౧॥ ఉపాస్యత్వాదల్పత్వముక్తమితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుత్యా నిరస్తమిత్యర్థాంతరమాహ॥ శ్రుత్యైవ చేదమితి ॥ ఏవం దహరవాక్యం ప్రజాపతివాక్యం చ సగుణే నిర్గుణే చ సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతిదహ్రాధికరణమ్. ... ... *

౨౨ *అనుకృతేస్తస్య చ* ముండకవాక్యముదాహరతి॥ నతత్రేతి॥ తస్మిన్ బ్రహ్మణి విషయే నభాతి తం న భాసయతీతి యావత్ । యదా చండభాస్కరాదిర్న భాసయతి తదా అల్పదీప్తిరగ్నిః కాకథేత్యాహ ॥ కుతఇతి ॥ కించ సర్వస్య సూర్యాదేస్తద్భాస్యత్వాత్తద్భాసకత్వమిత్యాహ॥ తమేవేతి ॥ అనుగమనవదనుభానం స్వగతమితి శంకాం నిరస్యతి ॥ తస్యేతి॥ తత్రేతి సప్తమ్యాః సతివిషయే చ సాధారణ్యాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్రాత్మశ్రుత్యాదిబలాదాకాశశబ్దస్య రూఢిత్యాగాదీశ్వరే వృత్తిరాశ్రితా తథేహాపి సతిసప్తమీబలాత్ వర్తమానార్థత్యాగేన యస్మిన్ సతి సూర్యాదయః పరమేశ్వరవాదినోఽప్యుపపత్తే॥ ... ... *

సూ॥ ౨౧॥ అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥

యదప్యుక్తం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యాకాశస్యాల్పత్వం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరే నోపపద్యతే, జీవస్య త్వారాగ్రోపమితస్యాల్పత్వమవకల్పత ఇతి తస్య పరిహారో వక్తవ్యః, ఉక్తో హ్యస్య పరిహారః పరమేశ్వరేఽప్యాపేక్షికమల్పత్వమవకల్పత ఇత్యర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చేత్యత్ర స ఏవ పరిహారోఽనుసంధాతవ్య ఇతి సూచయతి । శ్రుత్యైవ చేదమల్పత్వం ప్రత్యుక్తం 'ప్రసిద్ధేనాకాశేనోపమిమానయా 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి॥ ఇతిదహ్రాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥ ౨౨ ॥ అనుకృతేస్తస్య చ॥

'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ'తి సమామనంతి । తత్ర యం భాంతమనుభాతి సర్వం యస్య చ భాసా సర్వమిదం విభాతి స కిం తేజోధాతుః కశ్చిత్ ? ఉత ప్రాజ్ఞ ఆత్మేతి విచికిత్సాయాం తేజోధాతురితి తావత్ప్రాప్తం, కుతః, తేజోధాతూనామేవ సూర్యాదీనాం భానప్రతిషేధాత్ । తేజస్స్వభావకం హి చంద్రతారకాది తేజస్స్వభావక ఏవ సూర్యే భాసమానేఽహని న భాసత ఇతి ప్రసిద్ధం, తథా సహ సూర్యేణ సర్వమిదం చంద్రతారకాది యస్మిన్న భాసతే సోఽపి తేజస్స్వభావక ఏవ కశ్చిదిత్యవగమ్యతే। అనుభానమపి తేజస్స్వభావక ఏవోపపద్యతే సమానస్వభావేష్వనుకారదర్శనాత్, గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతీతి, తస్మాత్తేజోధాతుః కశ్చిదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। ప్రాజ్ఞ ఏవాయమాత్మా భవితుమర్హతి । కస్మాత్, అనుకృతేః, అనుకరణమనుకృతిః, యదేతత్ 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వ'మిత్యనుభానం తత్ప్రాజ్ఞపరిగ్రహేఽవకల్పతే। 'భారూపస్సత్యసంకల్ప' ఇతి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి, నతు తేజోధాతుం కంచిత్సూర్యాదయోఽనుభాంతీతి ప్రసిద్ధం। సమత్వాచ్చ తేజోధాతూనాం సూర్యాదీనాం న తేజోధాతుమన్యం ప్రత్య

డయో న భాస్యంతి స తేజోవిశేష ఉపాస్య ఇతి భవిష్యదర్థవృత్తిరాశ్రయణీయా అధునా భాసమానే సూర్యాదౌ న భాతి ఇతిరోభావితిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి॥ తేజోధాతురితి ॥ తేజోధ్యానం నిర్గుణస్వయంజ్యోతిరాత్మజ్ఞానమిత్యుభయత్ర ఫలం। తేజోధాతుత్వే లింగమాహ॥ తేజోధాతూనామితి॥ యత్తైజసోఽభిభావకం తత్తేజ ఇతి వ్యాప్తిమాహ ॥ తేజస్స్వభావకమితి ॥ యస్మిన్సతి యన్న భాతి తదనుతద్భాతీతి విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥ అనుభానమితి॥ తతో నికృష్టభానం వివక్షితమితి భావః। ముఖ్యసంభవే విపరీతానుపపత్తేర్ముఖ్యానుభానలింగాత్స్వభాసకః పరమాత్మాత్ర గ్రాహ్య ఇతి సిద్ధాంతమాహ॥ ప్రాజ్ఞ ఇతి॥ ప్రాజ్ఞత్వం స్వప్రకాశత్వం భాసకత్వార్థముక్తం, తత్ర శ్రుతిమాహ॥ భారూప ఇతి॥ మానాభావాన్న తేజోధాతుర్న గ్రాహ్య ఇత్యాహ॥ నత్వితి॥ కించ సూర్యాదయస్తేజోంతరభానమనునభాంతి తేజస్త్వాత్ ప్ర

దీపవదిత్యాహ॥ సమత్వాచ్చేతి॥ యో౽యమనుకరోతి స తజ్జాతీయ ఇతి నియమో నాస్తీత్యాహ ॥ నాయమేకాంత ఇతి॥ పౌనరుక్త్యమాశంక్యోక్తానువాదపూర్వకం సూత్రోక్తం హేత్వంతరం వ్యాచష్టే॥ అనుకృతేరితి ॥ తమేవ భాంతమిత్యేవకారోక్తం తద్భానం వినా సర్వస్య పృథగ్భానాభావరూపమనుభానమనుకృతేరిత్యనేనోక్తం తస్య చేతి సర్వభాసకత్వముక్తమిత్యపౌనరుక్త్యమిత్యర్థః। ఆత్మనస్సూర్యాదిభాసకత్వం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమవిరుద్ధం చేత్యాహ ॥ తం దేవా ఇతి॥ సర్వశబ్దః ప్రకృతసూర్యాదివాచకత్వేన వ్యాఖ్యాతః। సంప్రతి తస్యాసంకుచద్వృత్తితాం మత్వార్థాంతరమాహ॥ అథవేతి॥ తత్ర తేజసి సర్వనామశ్రుత్యా ప్రకృతం బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ॥ న తత్ర సూర్య ఇతి ॥ కించ స్పష్టబ్రహ్మపరపూర్వమంత్రోత్తరకాంక్షాపూరకత్వాదయం మంత్రో బ్రహ్మపర ఇత్యాహ॥ అనంతరం చేతి ॥ హిరణ్మయే జ్యోతిర్మయే అన్నమయాద్యపేక్షయా పరే కోశే ఆనందమయాఖ్యే పుచ్ఛశబ్దితం బ్రహ్మ విరజం ఆగంతుకమలశూన్యం నిష్కలం నిరవయవం

పేక్షౌ స్త్రియం భాంతమనుభాయుః। న హి ప్రదీపః ప్రదీపాంతరమనుభాతి । యదప్యుక్తం సమానస్వభావత్వేనానుకారో దృశ్యత ఇతి నాయమేకాంతః భిన్నస్వభావకేష్వపి హ్యనుకారో దృశ్యతే, యథా తప్తో౽యః పిండో౽గ్న్యనుకృతిరగ్నిం దహంతమనుదహతి, భౌమం వా రజో వాయుం వహంతమనువహతీతి । అనుకృతేరిత్యనుభానమనూద్య తస్య చేతి చతుర్థపాదమస్య శ్లోకస్య సూచయతి। తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీతి చ తద్ధేతుకం భానం సూర్యాదేరుచ్యమానం ప్రాజ్ఞమాత్మానం గమయ(తి) । 'తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతే౽మృత'మితి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి। తేజో౽న్తరేణ తు సూర్యాది తేజో విభాతీత్యప్రసిద్ధం విరుద్ధం చ, తేజో౽న్తరేణ తేజో౽న్తరస్య ప్రతిఘాతదర్శనాత్ । అథవా న సూర్యాదీనామేవ శ్లోకపఠితానామిదం తద్ధేతుకం విభానముచ్యతే, కిం తర్హి సర్వమిదమిత్యవిశేషశ్రుతేః సర్వస్యైవాస్య నామరూపక్రియాకారకఫలజాతస్య యాభివ్యక్తిః సా బ్రహ్మజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా । యథా సూర్యజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా సర్వరూపజాతస్యాభివ్యక్తిస్తద్వత్ । 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి చ తత్రశబ్దమాహరన్ ప్రకృతగ్రహణం దర్శయతి ప్రకృతం చ బ్రహ్మ 'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోత'మిత్యాదినా । అనంతరం చ 'హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలం తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదు'రితి। కథం తజ్జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యత ఇదముత్థితం 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి । యదప్యుక్తం సూర్యాదీనాం తేజసాం భానప్రతిషేధస్తేజోధాతావేవాస్మిన్నవకల్పతే సూర్య ఇవ తత్ర రేఖామితి, తత్ర స ఏవ తేజోధాతురన్యో న సంభవతీత్యుపపాదితం । బ్రహ్మణ్యపి చైషాం భానప్రతిషేధో౽వకల్పతే, యతో యదుపలభ్యతే తత్సర్వం బ్రహ్మణైవ జ్యోతిషోపలభ్యతే, బ్రహ్మ తు నాన్యేన జ్యోతిషోపలభ్యతే, స్వయంజ్యోతిస్స్వరూపత్వాత్, యేన సూర్యాదయస్తస్మిన్భాయుః । బ్రహ్మ హ్యన్యద్వ్యనక్తి న తు బ్రహ్మాన్యేన వ్యజ్యతే 'ఆత్మనైవాయం జ్యోతిషాస్తే' 'అగృహ్యో న హి గృహ్యత' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః॥ ... ... *

శుభ్రం నైసర్గికమలశూన్యం సూర్యాదిసాక్షిభూతం బ్రహ్మవిత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః। సతిసప్తమీపక్షమనువదతి॥ యదపీతి॥ సూర్యాద్యభిభావకతేజోధాతౌ ప్రామాణికే తస్యేహ గ్రహణశంకా స్యాన్న తత్ర ప్రమాణమస్తీత్యాహ॥ తత్రేతి॥ సిద్ధాంతేన తత్రేతి వాక్యార్థః కథమిత్యాశంక్యాహ॥ బ్రహ్మణ్యపీతి॥ సతిసప్తమీపక్షే న భాతీతి శ్రుతం వర్తమానత్వం త్యక్త్వా తస్మిన్ సతి న భాస్యతీత్యశ్రుతభవిష్యత్త్వం కల్పనీయం ప్రత్యక్షవిరోధనిరాసాయ, విషయసప్తమీపక్షే తు న భాసయతీత్యశ్రుతణిజధ్యాహారమాత్రం కల్ప్యం న శ్రుతత్యాగ ఇతి లాఘవం, అతో బ్రహ్మణి విషయే సూర్యాదేర్భాసకత్వనిషేధేన బ్రహ్మభాస్యత్వముచ్యత ఇత్యర్థః। యేనాన్యభాస్యత్వేన హేతునా సూర్యాదయస్తస్మిన్ బ్రహ్మణి విషయే భాసకాస్స్యుః, తథా తు బ్రహ్మాన్యేన నోపలభ్యతే స్వప్రకాశత్వాదితి యోజనా। ఉక్తమేవ శ్రుత్యంతరేణ ద్రఢయతి॥ బ్రహ్మేతి॥ స్వప్రకాశత్వే౽న్యాభాస్యత్వే చ శ్రుతిద్వయం। గ్రహణాయోగ్యత్వాదగృహ్య ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౨౩॥ లిఙ్గధ్యాహారపక్షేస్మృతిబలమప్యస్తీత్యాహ॥ అపిచేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే॥ అపిచేతి॥అథాస్య శ్వాసర్వభాస కత్వేచశ్లోకద్వయంద్రష్టవ్యం తస్మాదనుభానమంతోఽబ్రహ్మణిసమన్వయ ఇతిసిద్ధం॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... *

౨౪ *శబ్దాదేవప్రమితః* కాఠకవాక్యంపఠతి అంగుష్ఠేతి॥ పురుషఃపూర్ణోఽప్యాత్మనిదేహమధ్యేఅంగుష్ఠమాత్రే హృదయేతిష్ఠతీత్యంగుష్ఠమాత్రఇత్యుచ్యతే। తస్యైవపరమాత్మత్వాదివాక్యాంతరమాహ॥ తథేతి॥ అధూమకమితిపఠనీయం। యోఽఙ్గుష్ఠమాత్రోజీవః సవస్తుతోనిర్ధూమజ్యోతిర్వన్నిష్కలప్రకాశరూపఇతిత్వమర్థంసంశోధ్యతస్యబ్రహ్మత్వమాహ॥ ఈశానఇతి॥ తస్యాద్వితీయత్వమాహ॥ సఏవేతి॥ కాలత్రయేఽపిసఏవాస్తినాన్యత్కించిత్ యన్నచికేతసాపృష్టంబ్రహ్మతదేతదేవేత్యర్థః। పరిమాణేశానశబ్దాభ్యాంసంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ యథానుభానాదిలింగాత్ లిఙ్గధ్యాహారేణసూర్యాద్యగోచరోబ్రహ్మేత్యుక్తం తథాప్రథమశ్రుతపరిమాణలింగాత్ ...వప్రతీతాపీశానోఽస్మి

✺ సూ ॥౨౩॥ అపిచస్మర్యతే॥ ✺

అపిచేదంరూపంప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనస్స్మర్యతేభగవద్గీతాసు “నతద్భాసయతేసూర్యోనశశాంకోన పావకః।యద్గత్వానినివర్తంతేతద్ధామపరమంమమ”ఇతి “యదాదిత్యగతంతేజోజగద్భాసయతేఖిలం। యచ్చంద్రమసియచ్చాగ్నౌతత్తేజోవిద్ధిమామక”మితిచ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... *

✺ సూ ॥ ౨౪ ॥ శబ్దాదేవప్రమితః॥ ✺

‘అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి’ఇతిశ్రూయతే, తథా ‘అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోజ్యోతిరివాధూమకం ఈశానోభూతభవ్యస్యసఏవాద్యసఉశ్వఏతద్వైత’దితిచ। తత్రయోఽయమంగుష్ఠమాత్రఃపురుషశ్శ్రూయతే, సకింవిజ్ఞానాత్మా?కింవాపరమాత్మేతిసంశయః। తత్రపరిమాణోపదేశాద్విజ్ఞానాత్మేతితావత్ప్రాప్తం। నహ్యనంతాయామవిస్తారస్యపరమాత్మనోంగుష్ఠపరిమాణత్వముపదిశ్యేత। విజ్ఞానాత్మనస్తూపాధిమత్త్వాత్సంభవతికయాచిత్కల్పనయాంగుష్ఠమాత్రత్వం స్మృతేశ్చ “అథసత్యవతఃకాయాత్పాశబద్ధంవశంగతం। అంగుష్ఠమాత్రంపురుషంనిశ్చకర్షయమోబలా”దితి। నహిపరమేశ్వరోబలాద్యమేననిష్కృష్టుంశక్యః, తేనతత్రసంసార్యంగుష్ఠమాత్రోనిశ్చితః సఏవేహాపీత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః।పరమాత్మైవాయమంగుష్ఠమాత్రపరిమితఃపురుషోభవితుమర్హతి। కస్మాత్, శబ్దాత్ ‘ఈశానోభూతభవ్యస్యే’తి। నహ్యన్యఃపరమేశ్వరాద్భూతభవ్యస్యనిరంకుశమీశితా। ‘ఏతద్వైత’దితిచప్రకృతంపృష్టమిహానుసందధాతి, ఏతద్వైతత్ యత్పృష్టంబ్రహ్మేత్యర్థః। పృష్టంచేహబ్రహ్మ ‘అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చయత్తత్పశ్యసితద్వద’ేతి। శబ్దాదేవేతి అభిధానశ్రుతేరేవేశానఇతి పరమేశ్వరోఽవగమ్యతఇత్యర్థః॥ ... *

కథంపునస్సర్వగతస్యపరమాత్మనఃపరిమాణోపదేశఇతి అత్రబ్రూమః ... ... *

తిధ్యాయేదితివిధ్యధ్యాహారేణధ్యానపరంవాక్యమితిపూర్వపక్షయతి॥ తత్రపరిమాణేతి॥ పూర్వపక్షేబ్రహ్మదృష్ట్యాజీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతేతుప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యజ్ఞానంఫలమితిమంతవ్యం। ఆయామోదైర్ఘ్యం విస్తారోమహత్త్వమితిభేదః॥ కయాచిదితి॥ అంగుష్ఠమాత్రహృదయస్యవిజ్ఞానశబ్దితబుద్ధ్యభేదాధ్యాసకల్పనయేత్యర్థః। స్మృతిసంవాదాదప్యంగుష్ఠమాత్రోజీవఇత్యాహ॥స్మృతేశ్చేతి॥ అథమరణానంతరం యమపాశైర్బద్ధంకర్మవశంప్రాప్తమిత్యర్థః। తర్హీశ్వరఃకింనస్యాదిత్యతఆహ॥ నహీతి॥ “ప్రభవతిసంయమనేమమాపివిష్ణు”రితియమస్యేశ్వరనియమ్యత్వస్మరణాదితిభావః। భూతభవ్యస్యేత్యుపపదాత్సాధకాద్బాధకాభావాచ్చఈశానఇతిశబ్దాన్నిరంకుశమీశితాభాతీతి శ్రుత్యాలింగంబాధ్యమితిసిద్ధాంతయతి॥ పరమాత్మైవేతి॥ ప్రకరణాచ్చబ్రహ్మపరమిదంవాక్యమిత్యాహ।ఏతదితి॥ శబ్దోవాక్యంలింగాద్దుర్బలమిత్యాశంక్యాహ।శబ్దాదితి॥ ... ... *

౨౪॥ కరస్సకనిష్ఠః అరత్నిః। ముఖ్యాంగుష్ఠమాత్రో జీవో గృహ్యతాం కిం గౌణగ్రహణేనేత్యత ఆహ॥ నచాన్య ఇతి॥ సతి సంభవే ముఖ్యగ్రహో న్యాయ్యః అత్ర తు శ్రుతివిరోధాదసంభవ ఇతి గౌణగ్రహ ఇత్యర్థః। మనుష్యానేవేతి త్రైవర్ణికానేవేత్యర్థః। శక్తత్వాదిత్యనేన పశ్వాదీనాం దేవానామృషీణాం చాధికారో వారితః। తత్ర పశ్వాదీనాం శాస్త్రార్థజ్ఞానాదిసామగ్ర్యభావాత్ కర్మణ్యశక్తిః, ఇంద్రాదేః స్వదేవతాకే కర్మణి స్వోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాదశక్తిః, ఋషీణామార్షేయవరణే ఋష్యంతరాభావాదశక్తిః। అర్థిత్వాదిత్యనేన నిష్కామానాం ముముక్షూణాం స్థావరాణాం చాధికారో వారితః తత్ర ముముక్షూణాం శుద్ధ్యర్థిత్వే నిత్యాదిష్వధికారో న కామ్యేషు శుద్ధచిత్తానాం మోక్షార్థిత్వే శ్రవణాదిషు వ్యంజకేష్వధికారో న కర్మస్వితి మంతవ్యం। శూద్రస్యాధికారం నిరస్యతి॥ అపర్యుదస్తత్వాదితి॥ 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతి పర్యుదాసాత్, 'ఉపనయీత తమధ్యాపయీతే'తి శాస్త్రాచ్చ న శూద్రస్య వైదికకర్మణ్యధికారః। తస్యైకజాతిత్వస్మృతేరుపనయనప్రయుక్తద్విజత్వాభావేన వేదాధ్యయనాభావాత్। అతోఽపేక్షితో న్యాయః షష్ఠాధ్యాయే వర్ణిత ఇత్యాహ॥ వర్ణితమితి॥ 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదిశాస్త్రస్యావిశేషేణ స్వర్గఫలార్థినః ప్రతి ప్రవృత్తత్వాత్ప్రా

॥ సూ ॥ ౨౫ ॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥

సర్వగతస్యాపి పరమాత్మనో హృదయేఽవస్థానమపేక్ష్యాంగుష్ఠమాత్రత్వమిదముచ్యతే, ఆకాశస్యేవ వంశపర్వాపేక్షమరత్నిమాత్రత్వం। న హ్యంజసాతిమాత్రస్య పరమాత్మనోఽంగుష్ఠమాత్రత్వముపపద్యతే। నచాన్యః పరమాత్మన ఇహ గ్రహణమర్హతి ఈశానశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం। నను ప్రతిప్రాణిభేదం హృదయానామనవస్థితత్వాత్తదపేక్షమప్యంగుష్ఠమాత్రత్వం నోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరముచ్యతే, మనుష్యాధికారత్వాదితి। శాస్త్రం హ్యవిశేషప్రవృత్తమపి మనుష్యానేవాధికరోతి శక్తత్వాదర్థిత్వాదపర్యుదస్తత్వాదుపనయనాదిశాస్త్రాచ్చేతి। వర్ణితమేతదధికారలక్షణే, మనుష్యాణాం చ నియతపరిమాణః కాయః, ఔచిత్యేన నియతపరిమాణమేవ చైషామంగుష్ఠమాత్రం హృదయం। అతో మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్య మనుష్యహృదయావస్థానాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముపపన్నం పరమాత్మనః। యదప్యుక్తం పరిమాణోపదేశాత్స్మృతేశ్చ సంసార్యేవాయమంగుష్ఠమాత్రః ప్రత్యేతవ్య ఇతి తత్ప్రత్యుచ్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యాదివత్సంసారిణ ఏవ సతోఽంగుష్ఠమాత్రస్య బ్రహ్మత్వమిదముపదిశ్యత ఇతి। ద్విరూపా హి వేదాంతవాక్యానాం ప్రవృత్తిః, క్వచిత్పరమాత్మస్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైకత్వోపదేశపరా। తదత్ర విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మనైకత్వముపదిశ్యతే నాంగుష్ఠమాత్రత్వం క

ణిమాత్రస్య సుఖార్థిత్వాచ్చ ఫలార్థే కర్మణి పశ్వాదీనామప్యధికార ఇత్యాశంక్యోక్తరీత్యా తేషాం శక్తత్వాభావాత్స్వర్గకామపదం మనుష్యపరతయా సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వే స్థాపితే చాతుర్వర్ణ్యాధికారమాశంక్య 'వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యః శరది వైశ్య' ఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధశ్రవణాత్త్రైషామేవాధికార ఇతి వర్ణితమిత్యర్థః। అస్తు ప్రస్తుతే కిమాయాతం తత్రాహ ॥ మనుష్యాణాం చేతి ॥ ప్రాయేణ సప్తవితస్తిపరిమితో మనుష్యదేహ ఇత్యర్థః। ఏవమంగుష్ఠశబ్దో హృత్పరిమాణవాచకస్తత్రస్థం బ్రహ్మ లక్షయతీత్యుక్తం సంప్రతి తచ్ఛ్రుతావంగుష్ఠమాత్రం జీవమనూద్యాయమీశాన ఇతి బ్రహ్మాభేదో బోధ్య ఇతి వక్తుముక్తమనువదతి॥ యదపీతి ॥ శ్రుతిపాఠాభావవిరోధాదనువాద్యాంగుష్ఠమాత్రత్వం బాధ్యం తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వాదిత్యాహ॥ తదితి॥ క్వచిత్ అస్థూలమిత్యాదౌ, క్వచిత్ తత్త్వమసీత్యాదౌ। * నను పరమాత్మనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వం న సంభవతీతి సూత్రకారేణ హృదయాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముక్తం ద్వివిధేత్యాదిభాష్యాత్తు జీవముద్దిశ్య బ్రహ్మత్వబోధనమితి ప్రతీయత ఇతి సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాద్భాష్యమనుపపన్నమితి చేన్న, భాష్యతాత్పర్యానభిజ్ఞానాత్। కఠవల్లీవాక్యస్యావాంతరతాత్పర్యమేకం మహాతాత్పర్యం చైకం తత్రా

---

* నన్విత్యాద్యవధేయమిత్యంతం ఔత్తరపాఠః

వాంతరతాత్పర్యముపాస్యే బ్రహ్మణి, మహాతాత్పర్యం చ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి అత ఏవ భాష్యకారైర్వాక్యద్వయోపన్యాసః కృతః। అత ఏవోపాసనాఫలం కఠవల్ల్యామేవ 'శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్య' ఇత్యాదినా బోధితం। అత ఏవ చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయచరణే తదేకే ఇతి సూత్రే హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతీతి భాష్యకారైః ప్రథమవాక్యస్యోపాస్యే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి ప్రకటీకృతం। ఇత్థం చాత్రత్య భాష్యం మహాతాత్పర్యాభిప్రాయకమితి ద్రష్టవ్యం । రామానుజభాష్యకృతా తు పూర్వపక్షోఽస్మద్భాష్యతాత్పర్యాజ్ఞానేనైవ కృత ఇత్యవధేయం । ఏకత్వార్థే వాక్యశేషమనుకూలయతి॥ ఏతమితి॥ శుక్ర ఇత్యమో వాకర్త్రా ద్రష్టవ్యః తం జీవం ప్రవృహేత్ పృథక్కుర్యాత్ ధైర్యేణ బలవదింద్రియనిగ్రహాదినా తం వివిక్తమాత్మానం శుక్రం స్వప్రకాశం అమృతం కూటస్థం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః। తస్మాత్కఠవాక్యం ప్రత్యక్ బ్రహ్మణి జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ... *

౨౬॥ శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వే దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారః స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ *తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్ *॥ నను సమన్వయాధ్యాయేఽధికారచింతా న సంగతేత్యత ఆహ॥ అంగుష్ఠేతి॥ స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వం ప్రసంగః। అత్ర మనుష్యాధికారత్వోక్త్యా స్మృతానాం దేవాదీనాం వేదాంతశ్రవణాదావధికారోఽస్తి న వేతి సందేహే భోగాసక్తానాం వైరాగ్యాసంభవాన్నేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ। బాఢమితి॥ ఏవమధికారవిచారా

స్యచిత్। ఏతమేవార్థం పరేణ స్పష్టీకరిష్యతి। 'అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి॥

※ సూ ॥ ౨౬ ॥ తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్ ॥ ※

అంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిర్మనుష్యహృదయాపేక్షా మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యుక్తం, తత్ప్రసంగాదిదముచ్యతే। బాఢం మనుష్యానధికరోతి శాస్త్రం, న తు మనుష్యానేవేతీహ బ్రహ్మజ్ఞానే నియమోఽస్తి, తేషాం మనుష్యాణాముపరిష్టాద్యే దేవాదయస్తానప్యధికరోతి శాస్త్రమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, సంభవాత్। సంభవతి హి తేషామర్థిత్వాది అధికారకారణం। తత్రార్థిత్వం తావన్మోక్షవిషయం దేవాదీనామపి సంభవతి వికారవిషయవిభూత్యనిత్యత్వాలోచనాదినిమిత్తం। తథా సామర్థ్యమపి తేషాం సంభవతి మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాత్। న చ తేషాం కశ్చిత్ప్రతిషేధోఽస్తి । న చోపనయనాదిశాస్త్రేణైషామధికారో నివర్త్యతే । ఉపనయనస్య వేదాధ్యయనార్థత్వాత్, తేషాం చ స్వయం ప్రతిభాతవేదత్వాత్। అపి చైషాం విద్యాగ్రహణార్థం

స్మృతాకాంక్షకరణాన్వయస్య ప్రాసంగికీ సంగతిః । అత్ర పూర్వపక్షే దేవాదీనాం జ్ఞానానధికారాద్దేవత్వప్రాప్తిద్వారా క్రమముక్తిఫలానుపహారోద్యుపాసనాసు క్రమముక్త్యర్థినాం మనుష్యాణామప్రవృత్తిః ఫలం సిద్ధాంతే తు ప్రవృత్తిః। ఉపాసనాభిర్దేవత్వం ప్రాప్తానాం శ్రవణాదినా జ్ఞానాన్ముక్తిసంభవాదితి సఫలోఽయం విచారః । నను భోగాసక్తానాం తేషాం మోక్షార్థిత్వాభావాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ । అర్థిత్వం తావదితి ॥ వికారత్వేనానృతవిషయసుఖస్య తు యోదయాదిదోషస్యానతిశయసుఖమోక్షార్థిత్వం సత్త్వప్రకృతీనాం దేవాదీనాం సంభవతీత్యర్థః । నన్వింద్రాయస్వాహేత్యాదౌ చతుర్థ్యంతశబ్దాతిరిక్తా విగ్రహవతీ దేవతా నాస్తి శబ్దస్య చాసామర్థ్యాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ తథేతి ॥ అర్థవ్యవదిత్యర్థః। అపర్యుదస్తత్వమాహ॥ న చ తేషామితి॥ 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతివద్దేవాదీనాం విద్యాధికారనిషేధో నాస్తీత్యర్థః । నను విగ్రహవత్త్వేన శక్తసామర్థ్యే సత్యప్యుపనయనాభావాచ్ఛ్రియసామర్థ్యం నాస్తీత్యత ఆహ ॥ న చేతి॥ జన్మాంతరాధ్యయనబలాత్స్వయమేవ ప్రతిభాతాః స్మృతా వేదా యేషాం తే తథా తద్భావాదిత్యర్థః । బాలాదిషు ప్రవిష్టపిశాచాదీనాం వేదోద్ఘోషదర్శనాద్దైవయోనీనాం జన్మాంతరస్మరణమస్తీతి స్మృతవేదాంతానామర్థవిచారో యుక్త ఇత్యర్థః । దేవానామృషీణాం చ విద్యాధికారే కారణమర్థిత్వాదికముక్త్వా శ్రౌతం గురుకులవాసాదిలింగమాహ ॥ అ

షీచేతి॥ నను బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి వేదార్థత్వాత్ అగ్నిహోత్రవదిత్యత ఆహ॥ యద్యపీతి॥ దేవానాం కర్మసు నాధికారః దేవతాంతరాణాముద్దేశ్యానామభావాదితి ప్రథమసూత్రార్థః, ఋషీణామనధికారః ఋష్యంతరాభావాదృషియుక్తే కర్మణ్యశక్తేరితి ద్వితీయసూత్రార్థః । అసామర్థ్యముపాధిరితి పరిహరతి॥ నతదితి॥ అసామర్థ్యరూపం కారణమిత్యర్థః, నహ్యస్తి యేనాసామర్థ్యం స్యాదితి శేషః 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణా'మితి వాక్యబాధోఽప్యనుమానస్య ద్రష్టవ్యః। నను దేవాదీన్ప్రత్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః కథం తేషాం మహాదేహత్వేన హృదయస్యాస్యాంగుష్ఠమాత్రత్వాభావాత్ అతస్తచ్ఛ్రుతిషు తేషాం నాధికార ఇత్యత ఆహ॥ దేవాద్యధికారేఽపీతి॥ *

౨౭ ॥ నను మంత్రాదీనాం ప్రతీయమానవిగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యం కల్పయిత్వా దేవాదీనామధికార ఉక్తస్స చాయుక్తః అన్యపరాణాం తేషాం ప్రత్యక్షాదివిరోధేన స్వార్థే తాత్పర్యకల్పనానుపపత్తేరిత్యాక్షిప్య సూత్రచతుష్టయేన పరిహరతి॥ విరోధః కర్మణీత్యాదినా॥ వక్ష్యేత, తర్హీతి శేషః। స్వరూపం విగ్రహః। అభ్యుపగమే ప్రత్యక్షేణ దేవతా దృశ్యేత న చ దృశ్యతే అతో యోగ్యానుపలబ్ధ్యా దేవతాయా విగ్రహవత్త్వాభావాత్ సంప్రదానకారకాభావేన కర్మనిష్పత్తి

బ్రహ్మచర్యాదీన్దర్శయతి 'ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాస, భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే'త్యాది । యదపి కర్మస్వనధికారకారణముక్తం న దేవానాం దేవతాంతరాభావాత్ న ఋషీణామృష్యంతరాభావాదితి, న తద్విద్యాస్వస్తి ।। న హీంద్రాదీనాం విద్యాస్వధిక్రియమాణానామింద్రాద్యుద్దేశేన కించిత్కృత్యమస్తి, న చ భృగ్వాదీనాం భృగ్వాదిసగోత్రతయా, తస్మాద్దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికారః కేన వార్యతే। దేవాద్యధికారేఽప్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః స్వాంగుష్ఠాపేక్షయా న విరుధ్యతే॥ ... ... *

॥ సూ॥ ౨౭॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్॥

స్యాదేతత్స్యాద్విగ్రహవత్త్వాద్యభ్యుపగమేన దేవాదీనాం విద్యాస్వధికారో వర్ణ్యేత విగ్రహవత్త్వాదృత్విగాదివదింద్రాదీనామపి స్వరూపసన్నిధానేన కర్మాంగభావోఽభ్యుపగమ్యేత, తథా చ విరోధః కర్మణి స్యాత్, న హీంద్రాదీనాం స్వరూపసన్నిధానేన యాగాంగభావో దృశ్యతే, న చ సంభవతి । బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేంద్రస్య స్వరూపసన్నిధానానుపపత్తేరితి చేత్, నాయమస్తి విరోధః, కస్మాత్, అనేకప్రతిపత్తేః। ఏకస్యాపి దేవతాత్మనో యుగపదనేకస్వరూపప్రతిపత్తిస్సంభవతి। కథమేతదవగమ్యతే, దర్శనాత్ । తథా హి 'కతి దేవా' ఇత్యుపక్రమ్య 'త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రే'త్యనిరుచ్య 'కతమ ఇత్యేతేషా'మిత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం 'మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవతా' ఇతి బ్రువతీ శ్రుతిరేకైకస్య దేవతాత్మనో యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి। తథా త్రయస్త్రింశతోఽపి షడాద్యంతర్భా

ర్నస్యాదిత్యాహ॥ తథా చేతి॥ విగ్రహస్యాంగత్వమనుపలబ్ధిబాధితం యుక్త్యా చ న సంభవతీత్యాహ॥ న చేతి॥ తస్మాదర్థోపహితశబ్ద ఏవ దేవతా తస్యా అచేతనత్వాన్న విద్యాధికార ఇతి శంకార్థః॥ పరిహరతి॥ నాయమితి॥ ఏకస్యాపి దేవస్య యోగబలాదనేకదేహప్రాప్తిః శ్రుతిస్మృతిదర్శనాత్సంభవతి అతో న కర్మణి విరోధ ఇతి వ్యాచష్టే॥ కస్మాదిత్యాదినా॥ వైశ్వదేవశస్త్రే శస్యమానదేవాః కతీతి శాకల్యేన పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యో నివిదా త్రయశ్చేత్యాదిరూపయోత్తరం దదౌ । నివిన్నామ శస్యమానదేవసంఖ్యావాచకశ్శబ్దః । షడధికాని త్రీణి శతాని త్రీణి సహస్రాణీతి సంఖ్యోక్తా సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే మహిమానో విభూతయః సర్వే దేవాః, ఏషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యా ఇంద్రః ప్రజాపతిశ్చేతి త్రయస్త్రింశద్దేవాః తేపి షణ్ణాం అగ్నిపృథివీవాయ్వంతరిక్షాదిత్యదివాం మహిమానస్తేఽపి షట్సు దేవేష్వంతర్భవంతి షడ్దేవాస్త్రిషు లోకేషు త్రయస్త్వేషాం ద్వయోరన్నప్రాణయోర్ద్వావేకస్మిన్ప్రాణే హిరణ్యగర్భేఽంతర్భవత ఇతి దర్శితమిత్యర్థః॥ త్రయస్త్రింశతోపి దేవానామితి సంబంధః । దర్శనం శ్రుతం వ్యాఖ్యాయస్మృ

త్తం వ్యాచష్టే ॥ తథా స్మృతిరితి॥ బలం యోగసిద్ధిం "అణిమా మహిమా చైవ లఘిమా ప్రాప్తిరీశితా। ప్రాకామ్యం చ వశిత్వం చ యత్ర కామావసాయితా" ఇత్యష్టైశ్వర్యాణి। తత్ర యేనాణుర్మహాన్ లఘుర్గురుశ్చ భవతి యోగీ। అంగుల్యా చంద్రస్పర్శః ప్రాప్తిః। ఈశితా సృష్టిశక్తిః। ప్రాకామ్యమిచ్ఛానభిఘాతః। వశిత్వం నియమనశక్తిః॥ సంకల్పమాత్రాదిష్టలాభః యత్ర కామావసాయితేతి భేదః। ఆజానసిద్ధానాం జన్మనా సిద్ధానామిత్యర్థః॥ ఫలితమాహ॥ అనేకేతి॥ అనేకేషు కర్మస్వేకస్య ప్రతిపత్తిరంగభావః। తస్యా లోకే దర్శనాదితి వక్తుం వ్యతిరేకమాహ॥ క్వచిదేక ఇతి॥ ప్రకృతోపయుక్తమన్వయదృష్టాంతమాహ॥ క్వచిచ్చేతి॥ ... ... *

౨౭॥ కర్మణ్యవిరోధమంగీకృత్య శబ్దప్రామాణ్యవిరోధమాశంక్య పరిహరతి ॥ శబ్ద ఇతి చేదితి॥ మా ప్రసంజి ప్రస

వక్రమేణ 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి ప్రాణైకరూపతాం దేవానాం దర్శయంతీ తస్యైవైకస్య ప్రాణస్య యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి। తథా స్మృతిరపి "ఆత్మనాం వై సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ। కుర్యాద్యోగీ బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేత్॥ ప్రాప్నుయాద్విషయాన్ కైశ్చిత్కైశ్చిదుగ్రం తపశ్చరేత్। సంక్షిపేచ్చ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివే" త్యేవంజాతీయకా ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యాణాం యోగినామపి యుగపదనేకశరీరయోగం దర్శయతి కిము వక్తవ్యమాజానసిద్ధానాం దేవానాం। అనేకరూపప్రతిపత్తిసంభవాచ్చైకైకా దేవతా బహుభీ రూపైరాత్మానం ప్రవిభజ్య బహుషు యాగేషు యుగపదంగభావం గచ్ఛతి పరైశ్చ న దృశ్యతేఽంతర్ధానాదిశక్తియోగాదిత్యుపపద్యతే। అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదిత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా విగ్రహవతామపి కర్మాంగభావచోదనాస్వనేకప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే। క్వచిదేకోఽపి విగ్రహవాననేకత్ర యుగపదంగభావం న గచ్ఛతి యథా బహుభిర్భోజయద్భిర్నైకో బ్రాహ్మణో యుగపద్భోజ్యతే। క్వచిచ్చైకోఽపి విగ్రహవాననేకత్ర యుగపదంగభావం గచ్ఛతి। యథా బహుభిర్నమస్కుర్వాణైరేకో బ్రాహ్మణో యుగపన్నమస్క్రియతే తద్వదిహోద్దేశపరిత్యాగాత్మకత్వాద్యాగస్య విగ్రహవతీమప్యేకాం దేవతాముద్దిశ్య బహవః స్వం స్వం ద్రవ్యం యుగపత్పరిత్యక్ష్యంతీతి విగ్రహవత్త్వేఽపి దేవాదీనాం న కించిత్కర్మణి విరుధ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౮ ॥ శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥

మా నామ విగ్రహవత్త్వే దేవాదీనామభ్యుపగమ్యమానే కర్మణి కశ్చిద్విరోధః ప్రసంజి శబ్దే తు విరోధః ప్రసజ్యేత, కథం, ఔత్పత్తికం హి శబ్దస్యార్థేన సంబంధమాశ్రిత్యానపేక్షత్వాదితి వేదస్య ప్రామాణ్యం స్థాపితం। ఇదానీం తు విగ్రహవతీ దేవతాఽభ్యుపగమ్యమానా యద్యప్యైశ్వర్యయోగాద్యుగపదనేకకర్మసంబంధీని హవీంషి భుంజీత తథాపి విగ్రహయోగాదస్మదాదివజ్జననమరణవతీ సేతి నిత్యస్య శబ్దస్య నిత్యేనార్థేన అనిత్యసంబంధే ప్రవిలీయమానే యద్వైదికే శబ్దే ప్రామాణ్యం స్థితం తస్య విరోధః స్యాదితి చేన్నాయమప్యస్తి విరోధః, కస్మాత్, అతః ప్రభవాత్। అత ఏవ హి వైదికాచ్ఛబ్దాద్దేవాదికం జగత్ప్రభవతి । నను జన్మాద్యస్య యత ఇత్యత్ర బ్రహ్మప్రభవత్వం జగతోఽవధారితం కథమిహ శబ్దప్రభవత్వము

మాభూన్నామేత్యర్థః। ఔత్పత్తికసూత్రే శబ్దార్థయోరనాద్యోః సంబంధస్యానాదిత్వాద్వేదస్యార్థే మానాంతరానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యముక్తం, ఇదానీమనిత్యవిగ్రహవ్యక్త్యభ్యుపగమే తత్సంబంధస్యాప్యనిత్యత్వాన్మానాంతరేణ వ్యక్తిం జ్ఞాత్వా శబ్దస్య సంకేతః పుంసా కర్తవ్య ఇతి మానాంతరాపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యస్య విరోధః స్యాదిత్యాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ కిం శబ్దానామనిత్యతయా సంబంధస్య కార్యత్వమాపాద్యతే ఉతార్థానామనిత్యతయా, నాద్య ఇత్యాహ॥ నాయమపీతి॥ కర్మణ్యవిరోధవదిత్యపేరర్థః । దేవాదివ్యక్తిహేతుత్వేన ప్రాగేవ శబ్దానాం సత్త్వాన్నిత్యత్వమితి భావః। అత్ర పూర్వాపరవిరోధం శంకతే ॥ నన్వితి॥ శబ్దస్య నిమిత్తత్వేన బ్రహ్మసహకారిత్వాదవిరోధ ఇత్యాశం

కృద్ద్వితీయం కల్పముత్థాపయతి॥ అపిచేతి । అనిత్యత్వం సాధితం వ్యక్తిరూపార్థానామనిత్యతయా శబ్దానాం సంబంధస్యానిత్యత్వం దుర్వారం, తస్మాత్పౌరుషేయసంబంధసాపేక్షత్వాత్ ప్రామాణ్యవిరోధ ఇత్యర్థః। నచ వ్యక్తీనామనిత్యత్వేపి ఘటత్వాదిజాతిసమవాయవచ్ఛబ్దసంబంధోఽపి నిత్యస్స్యాదితి వాచ్యం, ఉభయాశ్రితసంబంధస్యాన్యతరాభావే స్థిత్యయోగేన దృష్టాంతాసిద్ధేరితి భావః। యథా గోత్వాదయో గవాదిశబ్దవాచ్యాః తథా వసుత్వాద్యాకృతయో వస్వాదిశబ్దార్థాః న వ్యక్తయ ఇతి పరిహరతి॥ నేత్యాదినా ॥ శబ్దానాం తదర్థానాం జాతీనాం చ నిత్యత్వాత్తత్సంబంధోపి నిత్య ఇతి ప్రతిపాదయతి॥ నహీత్యాదినా॥ వ్యక్తీనామానంత్యాదితి ॥ న చ గోత్వావచ్ఛేదేన వ్యక్తిషు శక్తిసుగ్రహేతి వాచ్యం, సామాన్యస్య ప్రత్యాసత్తిత్వేన సర్వవ్యక్త్యుపస్థిత్యభావాత్ గోత్వం శక్యతావచ్ఛేదకమితి గ్రహాపేక్షయా గోత్వం శక్యమితి లాఘవాత్ నిరూఢాజహల్లక్షణయా వ్యక్తిలాభేనానన్యలభ్యత్వాభావాచ్చేతి భావః । యద్వా కేవలవ్యక్తిషు శక్తిరప్రసిద్ధస్య తేఽనుపపత్తిజ్ఞానమపి నైవ వ్యక్తౌ శక్తిశక్త్యాయత్తజాతిజ్ఞానవిషయత్వేనోభయశక్తేరావశ్యకత్వాత్ । తథా చ నిత్యజాతితాదాత్మ్యేన వ్యక్తేరనాదిత్వాత్తత్సంబంధోఽప్యనాదిః సతాం హ్యర్థవాదాత్ అత ఏవ వాక్యవృత్తౌ తత్త్వమస్యాది

చ్యతే। అపి చ యది నామ వైదికాచ్ఛబ్దాదస్య ప్రభవోఽభ్యుపగతః కథమేతావతా విరోధశ్శబ్దే పరిహృతః యావతా వసవో రుద్రా ఆదిత్యా విశ్వేదేవా మరుత ఇత్యేతేఽర్థా అనిత్యా ఏవోత్పత్తిమత్త్వాత్, తదనిత్యత్వే చ తద్వాచినాం వైదికానాం వస్వాదిశబ్దానామనిత్యత్వం కేన వార్యతే। ప్రసిద్ధం హి లోకే దేవదత్తస్య పుత్రే ఉత్పన్నే యజ్ఞదత్త ఇతి తస్య నామ క్రియత ఇతి । తస్మాద్విరోధ ఏవ శబ్ద ఇతి చేన్న, గవాదిశబ్దార్థసంబంధనిత్యత్వదర్శనాత్ । నహి గవాదివ్యక్తీనాముత్పత్తిమత్త్వే తదాకృతీనామప్యుత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్, ద్రవ్యగుణకర్మణాం హి వ్యక్తయ ఏవోత్పద్యంతే నాకృతయః । ఆకృతిభిశ్చ శబ్దానాం సంబంధో న వ్యక్తిభిః । వ్యక్తీనామానంత్యాత్సంబంధగ్రహణానుపపత్తేః । వ్యక్తిషూత్పద్యమానాస్వప్యాకృతీనాం నిత్యత్వాన్న గవాదిశబ్దేషు కశ్చిద్విరోధో దృశ్యతే । తథా దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేప్యాకృతినిత్యత్వాన్న కశ్చిద్వస్వాదిశబ్దేషు విరోధ ఇతి ద్రష్టవ్యః । ఆకృతివిశేషస్తు దేవాదీనాం మంత్రార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదవగంతవ్యః । స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తాశ్చేంద్రాదిశబ్దాః సేనాపత్యాదిశబ్దవత్ । తతశ్చ యో యస్తత్తత్స్థానమధితిష్ఠతి స స ఇంద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇతి న దోషో భవతి । న చేదం శబ్దప్రభవత్వం బ్రహ్మప్రభవత్వవదుపాదానకారణత్వాభిప్రాయేణోచ్యతే । కథం తర్హి స్థితే వాచకాత్మనా నిత్యే శబ్దే నిత్యార్థసంబంధిని శబ్దవ్యవహారయోగ్యార్థవ్యక్తినిష్పత్తిః అతః ప్రభవ ఇత్యుచ్యతే । కథం పునరవగమ్యతే శబ్దాత్ప్రభవతి జగదితి । ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం । ప్రత్యక్షం హి శ్రుతిః ప్రామాణ్యం ప్రత్యనపేక్ష

వాక్యేషు భాగలక్షణోక్తా యుజ్యతే కేవలసామాన్యస్య వాచ్యత్వేఽఖండార్థస్య వాక్యైకదేశత్వాభావాదతః ప్రభవాదితిసూత్రస్యారస్యాచ్చ కేవలవ్యక్తిశక్తిర్నిరాస ఇతి గమ్యతే । కేవలవ్యక్తివచనాః డిత్థడవిత్థాదిశబ్దా అర్థానంతరభావినస్సంకేతితాః, గవాదిశబ్దాస్తు వ్యక్తిప్రభవహేతుత్వేన ప్రాగేవ సంకేతితా న వ్యక్తిమాత్రవచనాస్సంకేతితాః కింతు స్థూలసూక్ష్మభావేనానుస్యూతవ్యక్త్యవినాభూతసామాన్యవచనా ఇతి మంతవ్యం । న చేంద్రాదివ్యక్తేరేకత్వేన జాత్యభావాదాకాశశబ్దవదింద్రచంద్రాదిశబ్దాః కేవలవ్యక్తివచనా ఇతి సాంప్రతం, అతీతానాగతవ్యక్తిభేదేన జాత్యుపపత్తేరిత్యలం ప్రపంచేన దృష్టాంతముపసంహృత్య దార్ష్టాంతికమాహ॥ వ్యక్తిష్విత్యాదినా॥ ఆకృతిర్జాతిః.। నను కా సా వ్యక్తిః యదనుగతేంద్రత్వాదిజాతిశ్శబ్దార్థస్స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఆకృతివిశేషస్త్వితి॥ వజ్రహస్తః పురందర ఇత్యాదిభ్య ఇత్యర్థః । ఇంద్రాదిశబ్దానాం జాతిః ఇంద్రాదిషు ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుక్త్వా ఉపాధినిమిత్తత్వమాహ॥ స్థానేతి ॥ వ్యక్తిప్రలయేఽపి స్థానస్య స్థాయిత్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధనిత్యతేత్యాహ॥ తతశ్చేతి॥ ఉక్తం పూర్వాపరవిరోధం పరిహరతి॥ నచేతి॥ శబ్దో నిమిత్తమిత్యవిరోధం మత్వా సూత్రశేషమవతారయతి॥ కథం పునరితి॥ స్మృత్యాస్య ప్రామాణ్యార్థం మూలశ్రుతిరనుమీ

యత ఇత్యనుమానం స్మృతిః। ఏతే అసృగ్రమిందవ స్తిరః పవిత్రమాశవః విశ్వాన్యభిసౌభగేత్యేతన్మంత్రస్థైః పదైః స్మృత్వా బ్రహ్మా దేవాదీనసృజత్। తత్రైత ఇతి పదం సర్వనామత్వాద్దేవానాం స్మారకం, అసృగితి రక్తం తత్ప్రధానే దేహే రమంత ఇత్యసృగ్రా మనుష్యాః। చంద్రస్థానాం పితౄణామిందుశబ్దః స్మారకః। పవిత్రం సోమం వ్యాప్య తిరస్కుర్వతాం గ్రహాణాం తిరః పవిత్రశబ్దః। ఋచోఽశ్నువతాం స్తోత్రాణాం గీతిరూపాణామాశుశబ్దః ‘ఋచ్యధ్యూఢం సామే’తి శ్రుతేః। స్తోత్రానంతరం ప్రయోగం విశతాం శస్త్రాణాం విశ్వశబ్దః। సర్వత్ర సౌభాగ్యయుక్తానామభిసౌభగాశబ్దః స్మారక ఇత్థం యోగబాహుల్యేన వాక్యార్థః। స ప్రజాపతిః మనసా వాచం త్రయీం మిథునం సమభవత్। మనో వాగ్రూపం మిథునం సంభావితవాన్ మనసా త్రయీప్రకాశితాం సృష్టిమాలోచితవానిత్యర్థః। ‘రశ్మిరిత్యేవాదిత్యమసృజత’ ఇత్యాదిశ్రుతిరాదిశబ్దార్థః। సంప్రదాయో గురుశిష్యపరంపరాధ్యయనం। సంస్థా అవస్థా। ప్రజాపతిసృష్టిః శబ్దపూర్వికా సృష్టిత్వాత్ ప్రత్యక్షఘటాదివదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామిత్యస్యార్థాంతరమాహ॥ అపి చేతి॥ అతః ప్రభవత్వప్రసంగాచ్ఛబ్ద

త్వాత్। అనుమానం స్మృతిః ప్రామాణ్యం ప్రతి సాపేక్షత్వాత్। తే హి శబ్దపూర్వాం సృష్టిం దర్శయతః। ‘ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాసృగ్రమితి మనుష్యానిందవ ఇతి పితౄంస్తిరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజా’ ఇతి శ్రుతిః। తథాన్యత్రాపి ‘స మనసా వాచం మిథునం సమభవ’దిత్యాదినా తత్ర తత్ర శబ్దపూర్వికా సృష్టిః శ్రావ్యతే। స్మృతిరపి “అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రవృత్తయః” ఇతి। ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచః సంప్రదాయప్రవర్తనాత్మకో ద్రష్టవ్యోఽనాదినిధనాయాః అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్। తథా “నామ రూపే చ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనం। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వరః” ఇతి। “సర్వేషాం చ స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే” ఇతి చ। అపి చ చికీర్షితమర్థమనుతిష్ఠంస్తస్య వాచకం శబ్దం పూర్వం స్మృత్వా పశ్చాత్తమర్థమనుతిష్ఠతీతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమేతత్। తథా ప్రజాపతేరపి స్రష్టుః సృష్టేః పూర్వం వైదికాః శబ్దా మనసి ప్రాదుర్బభూవుః పశ్చాత్తదనుగతానర్థాన్ససర్జేతి గమ్యతే। తథా చ శ్రుతిః ‘స భూరితి వ్యాహరత్స భూమిమసృజత’ ఇత్యేవమాదికా భూరాదిశబ్దేభ్య ఏవ మనసి ప్రాదుర్భూతేభ్యో భూరాదికాన్ లోకాన్ సృష్టాన్ దర్శయతి। కిమాత్మకం పునః శబ్దమభిప్రేత్యేదం శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే। స్ఫోటమిత్యాహ। వర్ణపక్షే హి తేషాముత్పన్నప్రధ్వంసిత్వాన్నిత్యేభ్యః శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్। ఉత్పన్నప్రధ్వంసినశ్చ వర్ణాః ప్రత్యుచ్చారణమన్యథాన్యథా ప్రతీయమానత్వాత్। తథా హ్యదృశ్యమానోఽపి పురుషవిశేషోఽధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ విశేషతో నిర్ధార్యతే దేవదత్తోఽయమధీతే యజ్ఞదత్తోఽయమధీత ఇతి। న చాయం వర్ణవిషయోఽన్యథాత్వప్రత్యయో మిథ్యాజ్ఞానం బాధకప్రత్యయాభావాత్। న చ వర్ణేభ్యోఽర్థావగతిర్యుక్తా, న హ్యేకైకో వర్ణోఽర్థం

స్వరూపం వక్తుమాక్షిపతి॥ కిమాత్మకమితి॥ వర్ణరూపం తదతిరిక్తస్ఫోటరూపం వేతి కిం శబ్దార్థః। తత్ర వర్ణానామనిత్యత్వాత్స్ఫోటస్య చాసత్త్వాన్న జగద్ధేతుత్వమిత్యాక్షేపే ద్వితీయపక్షం వైయాకరణో గృహ్ణాతి॥ స్ఫోటమితి॥ స్ఫుట్యతే వర్ణైరభివ్యజ్యత ఇతి స్ఫోటో వర్ణవ్యంగ్యోఽర్థస్య వ్యంజకో గవాదిశబ్దో నిత్యస్తమభిప్రేత్యేదముచ్యత ఇతి పూర్వేణాన్వయః। స ఏవాద్యపక్షం దూషయతి॥ వర్ణేతి॥ సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా వర్ణనిత్యత్వసిద్ధేర్నానుపపత్తిరిత్యత ఆహ॥ ఉత్పన్నేతి॥ తారత్వమంద్రత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వేన తారో గకారో మందో గకార ఇతి ప్రతీయమానగకారస్య భేదానుమానాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వజాతివిషయేత్యర్థః। నను విరుద్ధధర్మజ్ఞానం ధ్వన్యుపాధికం భ్రమ ఇత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ తథా చ వర్ణానామనిత్యత్వాన్న జగద్ధేతుత్వమితి భావః। కించ తేషామర్థబోధకత్వాయోగాత్ స్ఫోటోఽంగీకార్య ఇత్యాహ॥ న చ వర్ణేభ్య ఇత్యాదినా॥ వ్యభిచారాత్ ఏకస్మాద్వర్ణాదర్థప్రతీత్యదర్శనాద్వర్ణాంతరవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చేత్య

ర్థః। తర్హి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య తన్నిరాసం సనో స్త్రీత్యాహ॥ న చేతి॥ వర్ణానాం స్వతస్సాహిత్యాభావేపి సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే॥ పూర్వేతి॥ కిమయం సంస్కారో ఽంత్యవర్ణజనితో ఽపూర్వాఖ్యః కశ్చిత్? ఉత వర్ణానుభవజనితో భావనాఖ్యః, నాద్యో ఽప్రమాణాభావాత్, కించాయమజ్ఞాతో జ్ఞాతో వాఽర్థధీహేతుః నాద్య ఇత్యాహ॥ తన్నేతి॥ సంస్కారసహితస్యాప్యజ్ఞాతస్య వార్థధీహేతుః సంబంధగ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధూమాదివదిత్యర్థః। ద్వితీయే కిం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః? ఉత కార్యలింగేన నాద్య ఇత్యాహ॥ న చేతి॥ ద్వితీయం శంకతే॥ కార్యేతి॥ కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్ జాతే సేతి పరస్పరాశ్రయేణ దూషయతి॥ నేతి॥ పదార్థస్మరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతరభావిత్వాత్తేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్మకపదస్య జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః। అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః। ఏతేన భావనాసంస్కారపక్షో ఽపి నిరస్తః। తస్య వర్ణస్మృతిమాత్రహేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్। న చాంత్యవర్ణసాహిత్యాదర్థధీహేతుత్వం కేవలసంస్కారస్య తు వర్ణస్మృతిహేతుత్వమితి వాచ్యం, అర్థధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ న చ వర్ణస్మరణేనానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురితి వాచ్యం, తత్కార్యస్య క్రమికస్య వర్ణస్మరణస్యా

> ప్రత్యాయయేత్ వ్యభిచారాత్। న చ వర్ణసముదాయప్రత్యయో ఽస్తి క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం। పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితో ఽంత్యో వర్ణో ఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి యద్యుచ్యేత, తన్న, సంబంధగ్రహణాపేక్షో హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానో ఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధూమాదివత్, న చ పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య ప్రతీతిరస్తి అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారాణాం। కార్యప్రత్యాయితైస్సంస్కారైస్సహితో ఽంత్యో వర్ణో ఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సంస్కారకార్యస్యాపి స్మరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాత్స్ఫోట ఏవ శబ్దః, స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కారబీజే ఽంత్యవర్ణప్రత్యయజనితపరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా ఝటితి ప్రత్యవభాసతే। న చాయమేకప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేకత్వాదేకప్రత్యయవిషయత్వానుపపత్తేః। తస్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేదప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్। తస్మాన్నిత్యాచ్ఛబ్దాత్స్ఫోటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫలలక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి। వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి భగవానుపవర్షః। నను ఉత్పన్నప్రధ్వంసిత్వం వర్ణానాముక్తం, న, త ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్। సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః।

ప్యంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్వేన తేనానుమితభావనానామంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః। వర్ణానామర్థబోధకత్వాసంభవఫలమాహ॥ తస్మాదితి॥ స్ఫోటే కిం మానమిత్యాశంక్యైకం పదమితి ప్రత్యక్షం ప్రమాణమిత్యాహ॥ స చేతి॥ యథా రత్నతత్త్వం బహుభిశ్చాక్షుషప్రత్యయైస్స్ఫుటం భాసతే తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యేకైకవర్ణకృతప్రత్యయైస్స్ఫుటవిషయైరాహితాస్సంస్కారా బీజం యస్మిన్ చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృతప్రత్యయేన జనితః పరిపాకో ఽంత్యస్సంస్కారో యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్టమవభాసత ఇత్యర్థః। అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫోటజ్ఞానే ఽన్యథాసిద్ధిః న చైకస్మాద్వర్ణాత్ స్ఫోటాభివ్యక్తిః యేన వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయసంస్కృతే చిత్తే సమ్యక్ స్ఫోటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి। నన్వేకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయస్య పదవాక్యస్ఫోటయోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబనస్మృతిత్వాదిత్యాశంక్య నిషేధతి॥ న చేతి॥ స్ఫోటస్య జగద్ధేతుత్వార్థం నిత్యత్వమాహ॥ తస్య చేతి॥ నను తదేవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా భ్రమః ఉదాత్తాదిభేదప్రత్యయాదిత్యత ఆహ॥ భేదేతి॥ ఆచార్యసంప్రదాయోక్తిపూర్వకం సిద్ధాంతయతి॥ వర్ణా ఏవేతి॥ వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటాత్మకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః। సాదృశ్యదోషాదియం భ్రాంతిరితి శంకతే॥ సాదృశ్యాదితి॥ వ

తవానంతరంత ఏవేమే గకారా ఇతిధీర్భ్రాన్తిరితియుక్తం భేదధీవిరోధాత్, సఏవాయంవర్ణ ఇతిధీస్తు ప్రమైవబాధకాభావా
దిత్యాహ నేతి ॥ గోత్వాదిప్రత్యభిజ్ఞావద్వర్ణేషు ప్రత్యభిజ్ఞాగత్వాదివిషయేతిశంకతే॥ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి ॥ వ్యక్తిభేదే
సిద్ధే ప్రత్యభిజ్ఞాయాజాతివిషయత్వంస్యాత్, యత్త్వయాపీతంజలంతదేవమయాపీతమిత్యాదౌనతథేతిహవ్యక్తిభేదస్సి
ద్ధ ఇతిపరిహరతి॥ నవ్యక్తీతి॥ నత్వేతదితి॥ వ్యక్త్యన్యత్వజ్ఞానమిత్యర్థః । ఉదాత్తత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వాద్వ్యక్తిభేదో
ఽనుమానసిద్ధ ఇత్యనువదతి॥ నన్వితి ॥ భేదప్రత్యయస్యకుంభకూపాకాశభేదప్రత్యయవదౌపాధికభేదవిషయత్వాదన్య
థాసిద్ధేరనన్యథాసిద్ధస్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞయానిరపేక్షస్వరూపాలంబనయాబాధ ఇత్యుత్తరమాహ॥ అత్రేతి॥ తాల్వాది
దేశైః కోష్ఠస్థవాయుసంయోగవిభాగాభ్యాంవిచిత్రాభ్యాంవ్యంగ్యత్వాద్వర్ణేషు వైచిత్ర్యధీరిత్యర్థః। కల్పనాగౌరవా
చ్చవర్ణేషుస్వతో భేదో నాస్తీత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ అనంతాః గకారాదివ్యక్తయః తాసుప్రత్యభిజ్ఞార్థం గత్వాదిజాత
యః తాసుచోదాత్తత్వాదిభేదస్యౌపాధికత్వమితికల్పనాగౌరవాద్వరంవర్ణవ్యక్తిభేదమాత్రస్యౌపాధికత్వకల్పనమి
తివ్యక్త్యానంత్యస్యజాతీనాంచకల్పనమయుక్తమిత్యర్థః। ననుభేదస్యబాధకాభావాదనౌపాధికత్వమిత్యతఆహ॥ ఏషఇతి॥

ప్రత్యభిజ్ఞానమాకృతినిమిత్తమితిచేన్న, వ్యక్తిప్రత్యభిజ్ఞానాత్। యది హి ప్రత్యుచ్చారణంగవాదివ్యక్తివద
న్యాఅన్యావర్ణవ్యక్తయః ప్రతీయేరంస్తతఆకృతినిమిత్తంప్రత్యభిజ్ఞానంస్యాత్। నత్వేతదస్తి।వర్ణవ్యక్తయ
ఏవహి ప్రత్యుచ్చారణంప్రత్యభిజ్ఞాయంతే। ద్విర్గోశబ్ద ఉచ్చారిత ఇతి హి ప్రతీతిః నతుద్వౌగోశబ్దావితి।నను
వర్ణా అప్యుచ్చారణభేదేనభిన్నాః ప్రతీయంతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ భేదప్రతీ
తేరిత్యుక్తం। అత్రాభిధీయతే । సతి వర్ణవిషయే నిశ్చితే ప్రత్యభిజ్ఞానే సంయోగవిభాగవ్యంగ్యత్వా
ద్వర్ణానామభివ్యంజకవైచిత్ర్యనిమిత్తోఽయంవర్ణవిషయో విచిత్రః ప్రత్యయో న స్వరూపనిమిత్తః । అ
పిచవర్ణవ్యక్తిభేదవాదినాపి ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధయే వర్ణాకృతయః కల్పయితవ్యాః । తాసుచపరోపాధికో భేద
ప్రత్యయ ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం తద్వరంవర్ణవ్యక్తిష్వేవపరోపాధికో భేదప్రత్యయః, స్వరూపనిమిత్తం
చ ప్రత్యభిజ్ఞానమితికల్పనాలాఘవం । ఏష ఏవచవర్ణవిషయస్య భేదప్రత్యయస్య బాధకః ప్రత్యయో య
త్ప్రత్యభిజ్ఞానం।కథం హ్యేకస్మిన్కాలే బహూనాముచ్చారయతామేకఏవసన్గకారో యుగపదనేకరూ
పస్స్యాత్ ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ సానునాసికశ్చ నిరనునాసికశ్చేతి । అథవా ధ్వనికృతోఽ
యంభేదప్రత్యయో నవర్ణకృతః। కః పునరయం ధ్వనిర్నామ, యో దూరాదాకర్ణయతో వర్ణవివేకమ
ప్రతిపద్యమానస్య కర్ణపథమవతరతి ప్రత్యాసీదతశ్చ పటుమృదుత్వాదిభేదంవర్ణేష్వాసంజయతి। తన్ని
బంధనాశ్చోదాత్తాదయో విశేషా న వర్ణస్వరూపనిబంధనాః, వర్ణానాంప్రత్యుచ్చారణంప్రత్యభిజ్ఞాయమా
నత్వాత్ । ఏవంచ సతి సాలంబనా ఏతే ఉదాత్తాదిప్రత్యయా భవిష్యంతి, ఇతరథా హి వర్ణానాంప్రత్యభి

అస్తుతర్హి ప్రత్యయద్వయప్రామాణ్యాయ భేదాభేదయోస్సత్యత్వం తత్రాహ॥ కథంహీతి ॥ ఉభయోరేకత్ర విరోధా
ద్భేదస్యౌపాధికత్వమేవేత్యర్థః । నను వాయుసంయోగాదేరతీంద్రియత్వాన్నతద్గతవైచిత్ర్యస్యోదాత్తత్వాదేర్వర్ణేషు
ప్రతీత్యభారోపస్సంభవతీత్యరుచిం వదిష్యన్స్వమతమాహ॥ అథవేతి॥ ధ్వనిధర్మా ఉదాత్తత్వాదయో ధ్వన్యభేదాధ్యాసాద్వ
ర్ణేషు భాంతీత్యర్థః । ప్రశ్నపూర్వకం ధ్వనిస్వరూపమాహ ॥ క ఇతి॥ అవతరతి, సధ్వనిరితి శేషః । వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దో ధ్వ
నిరిత్యర్థః। సమీపంగతస్యపుంసస్తారత్వమంద్రత్వాదిధర్మాన్స్వగతాన్వర్ణేషు స ఏవారోపయతీత్యాహ ॥ ప్రత్యాసీ
దతశ్చేతి । ఆదిపదంవివృణోతి॥ తదితి॥ నన్వవ్యక్తవర్ణ ఏవధ్వనిర్నాతిరిక్త ఇత్యతఆహ॥ వర్ణానామితి॥ ప్రత్యుచ్చారణంవ
ర్ణా అనువర్తంతే ధ్వనిర్వ్యావర్తత ఇతి భేద ఇత్యర్థః । అన్యథావాదికేషు జవ్యవర్ణేష్వవ్యక్తేషు ధ్వనిబుద్ధిస్స్యాత్ మందు
భ్యాదిధ్వనౌ శబ్దత్వమాత్రేణ గృహ్యమాణే ఽయమవ్యక్తో వర్ణ ఇతిధీస్స్యాదితిమంతవ్యం। ఏవంధ్వన్యుపాధికత్వే స్వమతే
గుణంవదన్నాద్యమౌపాధికత్వే పూర్వోక్తామరుచిం దర్శయతి॥ ఏవంచేత్యాదినా॥ అస్తుకో దోష స్తత్రాహ॥ సంయోగేతి॥

వాయుసంయోగాదేరశ్రావణత్వాదిత్యర్థః । తస్మాచ్ఛ్రావణధ్వనిరేవోదాత్తత్వాద్యారోపోపాధిరితి భావః। ఏవం విరుద్ధధర్మకధ్వనీనాం భేదేఽపి తేష్వనుగతా వర్ణాభివ్యక్తా ఇత్యుక్తం, తదేవ దృష్టాంతేన ప్రథయతి ॥ అపి చేతి ॥ యథా ఖండముండాదివిరుద్ధానేకవ్యక్తిష్వభిన్నం గోత్వం తథా ధ్వనిషు వర్ణా అభిన్నా ఏవేత్యర్థః। ఉదాత్తాదిర్ధ్వనిః తద్భేదేన హేతునా వర్ణానామపీతి యోజనా, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదిత్యక్షరార్థః। యద్వా ఉదాత్తత్వాదిభేదవిశిష్టతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్వర్ణానాం భేద ఇత్యాశంకాం దృష్టాంతేన నిరస్యతి ॥ అపి చేతి ॥ వర్ణానాం స్థాయిత్వం ప్రసాధ్య తేషామేవ వాచకత్వం వక్తుం స్ఫోటం విఘటయతి ॥ వర్ణేభ్యశ్చేతి ॥ కల్పనామసహమాన ఆశంకతే ॥ నేతి ॥ చక్షుర్దర్పణయుక్తాయాం బుద్ధౌ ముఖవత్ శ్రోత్రేణ వర్ణయుక్తాయాం బుద్ధావపి నైవ హేత్వంతరం స్ఫోటః ప్రత్యక్ష ఇత్యాహ ॥ ఝటితీతి ॥ యస్యాం సంవిది యోఽర్థో భాసతే సా తత్ర ప్రమాణం ఏకం పదమితి బుద్ధౌ వర్ణా ఏవ స్ఫురంతి నాతిరిక్తః స్ఫోట ఇతి న సా స్ఫోటే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ నాస్యా అపీత్యాదినా ॥ నను గోపదబుద్ధేః స్ఫోటో విషయో గకారాదీనాం తు వ్యంజకత్వాదనువృత్తిరిత్యత ఆ

జ్ఞాయమానానాం నిర్భేదత్వాత్సంయోగవిభాగకృతా ఉదాత్తాదిభేదాః కల్పేరన్ । సంయోగవిభాగానాం చాప్రత్యక్షత్వాన్న తదాశ్రయా విశేషాః వర్ణేష్వధ్యవసితుం శక్యంత ఇత్యతో నిరాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయాః స్యుః । అపి చ నైవైతద్విభిన్నవక్తవ్యముదాత్తాదిభేదేన వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం భేదో భవేదితి। న హ్యన్యస్య భేదేనాన్యస్యాభిద్యమానస్య భేదో భవితుమర్హతి । న హి వ్యక్తిభేదేన జాతిం భిన్నాం మన్యంతే । వర్ణేభ్యశ్చార్థప్రతీతేస్సంభవాత్స్ఫోటకల్పనానర్థికా । న కల్పయామ్యహం స్ఫోటం ప్రత్యక్షమేవత్వేనమవగచ్ఛామి, ఏకైకవర్ణగ్రహణాహితసంస్కారాయాం బుద్ధౌ ఝటితి ప్రత్యవభాసనాదితి చేన్న, అస్యా అపి బుద్ధేర్వర్ణవిషయత్వాత్, ఏకైకవర్ణగ్రహణోత్తరకాలా హీయమేకా బుద్ధిర్గౌరితి సమస్తవర్ణవిషయా నార్థాంతరవిషయా । కథమేతదవగమ్యతే, యతోఽస్యామపి బుద్ధౌ గకారాదయో వర్ణా అనువర్తంతే న తు దకారాదయః । యది హ్యస్యా బుద్ధేర్గకారాదిభ్యోఽర్థాంతరం స్ఫోటో విషయః స్యాత్ తదా దకారాదయ ఇవ గకారాదయోఽప్యస్యా బుద్ధేర్వ్యావర్తేరన్, న తు తథాస్తి, తస్మాదియమేకబుద్ధిర్వర్ణవిషయైవ స్మృతిః। నన్వనేకత్వాద్వర్ణానాం నైకబుద్ధివిషయతోపపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ప్రతి బ్రూమః । సంభవత్యనేకస్యాప్యేకబుద్ధివిషయత్వం । పఙ్క్తిర్వనం సేనా దశ శతం సహస్రమిత్యాదిదర్శనాత్ । యా తు గౌరిత్యేకోఽయం శబ్ద ఇతి బుద్ధిః సా బహుష్వేవ వర్ణేష్వేకార్థావచ్ఛేదనిబంధనా ఔపచారికీ వనసేనాదిబుద్ధివదేవ। అత్రాహ, యది వర్ణా ఏవ సామస్త్యేనైకబుద్ధివిషయతామాపద్యమానాః పదం స్యుః తతో రాజా జారా కపిః పికః ఇత్యాదిషు పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న స్యాత్, త ఏవ హి వర్ణా ఇతరేతరత్ర చ ప్రత్యవభాసంత ఇతి। అత్ర వదామః, సత్యపి సమస్తవర్ణప్రత్యవమర్శే యథా క్రమానురోధిన్య ఏవ పిపీలికాః పఙ్క్తిబుద్ధిమారోహంత్యేవం క్రమానురోధిన ఏవ వర్ణాః పదబుద్ధిమారోక్ష్యంతి, త

హ ॥ యదీహేతి ॥ వ్యంగ్యవహ్నిబుద్ధౌ వ్యంజకధూమానువృత్తేరదర్శనాదిత్యర్థః। వర్ణసమూహాలంబనత్వోపపత్తేర్న స్ఫోటః కల్పనీయః పదార్థాంతరకల్పనాగౌరవాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి॥ అనేకస్యాప్యేకసాధకమేకత్వం యుక్తమిత్యాహ ॥ సంభవతీతి ॥ నను తత్ర దేశాదిరుపాధిరస్తి ప్రకృతే క ఉపాధిరిత్యత ఆహ। యా త్వితి॥ ఏకార్థశక్తమేకం పదం ప్రధానార్థ ఏకస్మిన్ తాత్పర్యవదేకం వాక్యమిత్యేకార్థసంబంధాదేకత్వోపచార ఇత్యర్థః । న చైకపదత్వే జ్ఞాతే పదార్థజ్ఞానం, అస్మిన్ జ్ఞాతే తదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యం । ఉత్తమవృద్ధోక్తానాం వర్ణానాం క్రమేణాంత్యవర్ణశ్రవణానంతరం బాలస్యైకస్మృత్యారూఢానాం వృద్ధస్య ప్రవృత్త్యాదిలింగానుమితైకార్థధీహేతుత్వనిశ్చయే సత్యేకపదవాక్యత్వనిశ్చయాత్ వర్ణసామ్యేఽపి పదభేదదృష్టేర్వర్ణాతిరిక్తం పదం స్ఫోటాఖ్యమంగీకార్యమితి శంకతే ॥ అత్రాహేతి॥ క్రమభేదాద్వర్ణేష్వేవ పదభేదవ్యవస్థితిరితి పరిహరతి॥ అత్రేతి॥ నను నిత్యవిభూనాం వర్ణానాం కథం క్రమః కథం వాఽపేక్ష్య

జ్ఞానేనార్థధీహేతుత్వం తత్రాహ॥ వృద్ధేతి॥ వ్యుత్పత్తిదశాయాముచ్చారణక్రమేణ ఉపలబ్ధిక్రమముపలభ్యమానవర్ణై ర్వ్యవహారోప్యైతే వర్ణా ఏతత్పరిమాణా ఏతత్సంఖ్యా ఏవంక్రమా ఏతదర్థకా ఇతి గృహీతాస్సంతః శ్రోతుః ప్రవృత్తికాలే తథైవ స్మృతాస్స్వ మహార్థాః స్వస్వార్థం బోధయంతీత్యర్థః॥ స్థాయివర్ణవాదముపసంహరతి॥ ఇతివర్ణేతి॥ దృష్టం వర్ణానామర్థబోధకత్వం, అదృష్టస్స్ఫోటః। సంప్రతి వర్ణానామస్థిరత్వమంగీకృత్య ప్రౌఢివాదేన స్ఫోటం నిఘుటయతి॥ అథాపీతి ॥ స్థిరాణి గత్వాదిసామాన్యాని క్రమవిశేషవంతి గృహీతసంగతికాన్యర్థబోధకానీతి క్లృప్తేషు సామాన్యేషు ప్రక్రియా సంచారయితవ్యా న త్వక్లృప్తస్స్ఫోటః కల్పనీయ ఇత్యర్థః॥ వర్ణానాం స్థాయిత్వవాచకత్వయోస్సిద్ధౌ ఫలితమాహ॥ తతశ్చేతి॥ ... *

౨౮॥ పూర్వతంత్రవృత్తానువాదపూర్వకం సూత్రం వ్యాచష్టే॥ కర్తురిత్యాదినా ॥ పూర్వతంత్రసిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం దేవాదివ్యక్తిసృష్టౌ తద్వాచకశబ్దస్యాపి సృష్టేరసిద్ధమిత్యాశంక్య నిత్యాకృతివాచకాచ్ఛబ్దాద్వ్యక్తిజన్మోక్త్యా

త్రవర్ణానామవిశేషేపి క్రమవిశేషకృతా పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న విరుధ్యతే। వృద్ధవ్యవహారే చైతే వర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతా గృహీతార్థవిశేషసంబంధాస్సంతః స్వవ్యవహారేప్యేకైకవర్ణగ్రహణానంతరం సమస్తప్రత్యవమర్శిన్యాం బుద్ధౌ తాదృశా ఏవ ప్రత్యవభాసమానాస్తం తమర్థమవ్యభిచారేణ ప్రత్యాయయిష్యంతీతి వర్ణవాదినో లఘీయసీ కల్పనా। స్ఫోటవాదినస్తు దృష్టహానిరదృష్టకల్పనా చ। వర్ణాశ్చేమే క్రమేణ గృహ్యమాణాస్స్ఫోటం వ్యంజయంతి, స స్ఫోటోఽర్థం వ్యనక్తీతి గరీయసీ కల్పనా స్యాత్। అథాపి నామ ప్రత్యుచ్చారణమన్యేఽన్యే వర్ణాః స్యుః తథాపి ప్రత్యభిజ్ఞాలంబనభావేన వర్ణసామాన్యానామవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వాత్ యా వర్ణేష్వర్థప్రతిపాదనప్రక్రియా రచితా సా సామాన్యేషు సంచారయితవ్యా, తతశ్చ నిత్యేభ్యశ్శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యవిరుద్ధం॥ ... ... *

సూ॥ ౨౯॥ అత ఏవ చ నిత్యత్వం॥

కర్తురస్మరణాదిభిః స్థితే వేదస్య నిత్యత్వే దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేన తస్య విరోధమాశంక్య అతః ప్రభవాదితి పరిహృత్యేదానీం తదేవ వేదస్య నిత్యత్వం స్థితం ప్రథయతి, అత ఏవ చ నిత్యత్వమితి। అత ఏవ చ నియతాకృతేర్దేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వాద్వేదశబ్దనిత్యత్వమపి ప్రత్యేతవ్యం। తథా చ మంత్రవర్ణః 'యజ్ఞేన వాచః పదవీయమాయంతామన్వవిందన్నృషిషు ప్రవిష్టా'మితి స్థితామేవ వాచమనువిన్నాం దర్శయతి। వేదవ్యాసశ్చైవమేవ స్మరతి "యుగాంతేంతర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః। లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయంభువా" ఇతి॥ ... ... *

సూ॥ ౩౦॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥

అథాపి స్యాద్యది పశ్వాదివ్యక్తివద్దేవాదివ్యక్తయోపి సంతత్యైవోత్పద్యేరన్నిరుధ్యేరంశ్చ తతోఽభిధానాభిధేయాభిధాతృవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్ సంబంధనిత్యత్వేన విరోధశ్శబ్దే పరిహ్రియేత। యదా తు ఖలు స

సాంకేతికత్వం నిరస్య వేదో వాంతరప్రలయావస్థాయాం జగద్ధేతుత్వాదీశ్వరవదిత్యనుమానేన ప్రథయతీత్యర్థః। యజ్ఞేన పూర్వసుకృతేన వాచో వేదస్య లాభయోగ్యతాం ప్రాప్తాస్సంతో యాజ్ఞికాస్తామృషిషు స్థితాం లబ్ధవంత ఇతి మంత్రార్థః॥ అనువిన్నాముపలబ్ధాం। పూర్వమవాంతరకల్పాదౌ॥ ... ... *

౩౦॥ నను మహాప్రలయే జాతేరప్యసత్త్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధానిత్యత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ సమానేతి ॥ సూత్రం నిరస్యాశంకామాహ ॥ అథాపీతి ॥ వ్యక్తిసంతత్యా జాతీనాం అవాంతరప్రలయే సత్త్వాత్సంబంధస్తత్ర తు వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్, జ్ఞాయతే చేత్ వేదస్యానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యే న కశ్చిద్విరోధస్స్యాత్। నిర్లేపప్రలయే తు సంబంధనాశాత్పునస్సృష్టౌ కేనచిత్పుంసా సంకేతః కర్తవ్య ఇతి పురుషబుద్ధిసాపేక్షత్వేన వేదస్యాప్రామాణ్యం అధ్యాపకస్యాశ్రయస్య నాశాదాశ్రితస్యానిత్యత్వం చ ప్రాప్తమిత్యర్థః॥ మహాప్రలయోపి నిర్లేపప్రలయోఽసిద్ధః సత్కార్యవాదాత్। తథా చ సంస్కారా

ష్మనాశబ్దార్థాః తత్సంబంధానాం సతామేవ పునస్సృష్టావభివ్యక్తేర్నానిత్యత్వం। అభివ్యక్తానాం పూర్వకల్పీయనామరూపసమానత్వాన్న సంకేతః కేనచిత్కార్యః, విషమసృష్టౌ హి సంకేతాపేక్షా న తుల్యసృష్టావితి పరిహారః॥ తత్రేదమిత్యాదినా॥ నన్వాద్యసృష్టౌ సంకేతః కార్య ఇత్యత ఆహ॥ తదాపీతి॥ మహాసర్గప్రలయప్రవృత్తావపీత్యర్థః। నన్వస్త్వనాదిసంసారే సంబంధస్యానాదిత్వం తథాపి మహాప్రలయవ్యవధానాదస్మరణే కథం వేదార్థవ్యవహార ఇత్యత ఆహ॥ అనాదౌ చేతి॥ న కశ్చిద్విరోధః, శబ్దార్థసంబంధస్మరణాదేరితి శేషః। స్వాపప్రబోధయోర్లయసర్గాసిద్ధిమాశంక్య శ్రుతిమాహ॥ స్వాపేతి॥ అథ తదా సుషుప్తౌ ప్రాణే పరమాత్మని జీవ ఏకీభవతి ఏనం ప్రాణం సజీవం తదైతీతి శేషః॥ ఏతస్మాత్ప్రాణాత్మనః ఆయతనం గోలకం। అనంతరే పంచమీ ప్రాణేభ్య ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యా। స్వప్నవత్కల్పితస్యాజ్ఞాతసత్త్వాభా

కలం త్రైలోక్యం పరిత్యక్తనామరూపం నిర్లేపం ప్రలీయతే ప్రభవతి చాభినవమితి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి తదా కథమవిరోధ ఇతి। తత్రేదమభిధీయతే సమాననామరూపత్వాదితి। తదాపి సంసారస్యానాదిత్వం తావదభ్యుపగంతవ్యం। ప్రతిపాదయిష్యతి చాచార్యః సంసారస్యానాదిత్వముపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి। అనాదౌ చ సంసారే యథా స్వాపప్రబోధయోః ప్రలయప్రభవశ్రవణేఽపి పూర్వప్రబోధవదుత్తరప్రబోధేఽపి వ్యవహారాన్న కశ్చిద్విరోధః। ఏవం కల్పాంతరప్రభవప్రలయయోరపీతి ద్రష్టవ్యం। స్వాపప్రబోధయోశ్చ ప్రలయప్రభవౌ శ్రూయేతే 'యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి, చక్షుస్సర్వైః రూపైస్సహాప్యేతి, శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి, మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి, స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి। స్యాదేతత్స్వాపే పురుషాంతరవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్స్వయం చ సుప్తప్రబుద్ధస్య పూర్వప్రబోధవ్యవహారానుసంధానసంభవాదవిరుద్ధం। మహాప్రలయే తు సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదాజ్జన్మాంతరవ్యవహారవచ్చ కల్పాంతరవ్యవహారస్యానుసంధాతుమశక్యత్వాద్వైషమ్యమితి। నైష దోషః, సత్యపి సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదిని మహాప్రలయే పరమేశ్వరానుగ్రహాదీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తేః। యద్యపి ప్రాకృతాః ప్రాణినో న జన్మాంతరవ్యవహారమనుసందధానా దృశ్యంత ఇతి, న తత్ప్రాకృతవదీశ్వరాణాం భవితవ్యం। యథా హి ప్రాణిత్వావిశేషేఽపి మనుష్యాదిస్తంబపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూయాన్భవన్దృశ్యతే । తథా మనుష్యాదిష్వేవ హిరణ్యగర్భపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాద్యభివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతచ్ఛ్రుతిస్మృతివాదేష్వసకృదేవానుకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పారమైశ్వర్యం శ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుం। తతశ్చాతీతకల్పానుష్ఠితప్రకృష్టజ్ఞానకర్మణామీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం వర్తమానకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పరమేశ్వరానుగృహీతానాం సుప్తప్రతిబుద్ధవత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తిః। తథా చ శ్రుతిః 'యో బ్ర

వాద్దర్శనం సృష్టిః అదర్శనం లయ ఇతి దృష్టిసృష్టిపక్షః శ్రుత్యభిప్రేత ఇతి భావః। దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి॥ స్యాదిత్యాదినా॥ అవిరుద్ధం, అనుసంధానాదికమితి శేషః। హిరణ్యగర్భాదయః పూర్వకల్పానుసంధానశూన్యాః సంసారిత్వాదస్మదాదివదిత్యాశంక్యాహ॥ యద్యపీతి॥ ఇతి యద్యపి తథాపి న ప్రాకృతవదితి యోజనా। జ్ఞానాదేర్నికర్షవదుత్కర్షోఽప్యంగీకార్యః బాధకాభావాదితి న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యాదిభిస్సామాన్యతోదృష్టానుమానం బాధ్యమిత్యాహ॥ యథాహీత్యాదినా॥ నను తథాపి పూర్వకల్పేశ్వరాణాం ముక్తత్వాదస్మిన్కల్పే కోఽనుసంధాతేత్యత ఆహ॥ తతశ్చేతి॥ జ్ఞానాద్యుత్కర్షాదిత్యర్థః। ముక్తేభ్యోఽన్యేఽనుసంధాతార ఇతి భావః। పరమేశ్వరానుగృహీతానాం జ్ఞానాతిశయే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతివాదానాహ॥ తథా చేతి॥ పూర్వం కల్పాదౌ తస్మై బ్రహ్మణే ప్రహిణోతి గమయతి తస్య బుద్ధౌ

వేదానావిర్భావయతి యస్తం దేవం స్వాత్మాకారేణ మహావాక్యోత్థబుద్ధౌ ప్రకాశమానం శరణం పరమమభయస్థానం నిశ్శ్రేయసరూపమహం ప్రపద్య ఇత్యర్థః। న కేవలమేకస్యైవర్షేర్జ్ఞానాతిశయః కింతు బహూనాం శాఖాద్రష్టౄణామితి విశ్వాసార్థమాహ॥ స్మరంతీతి ॥ ఋగ్వేదో దశమండలావయవవాం స్తద్ద్రష్టార ఋషయో దాశతయ్యః। వేదాంతరేఽపి కాండసూక్తమంత్రాణాం ద్రష్టారో బోధాయనాదిభిః స్మృతా ఇత్యాహ ॥ ప్రతీతి ॥ కించ మంత్రాణామృష్యాదిజ్ఞానావశ్యకత్వజ్ఞాపికా శ్రుతిర్మంత్రదృశామృషీణాం జ్ఞానాతిశయం దర్శయతీత్యాహ ॥ శ్రుతిరపీతి ॥ ఆర్షేయ ఋషిః యోగః ఛందో గాయత్ర్యాది దైవతమగ్న్యాది బ్రాహ్మణం వినియోగః ఏతాన్యవిదితాని యస్మిన్మంత్రే తేనేత్యర్థః। స్థాణుం స్థావరం గర్తం నరకం తథా చ జ్ఞానాధిక్యైః కల్పాంతరితం వేదం స్మృత్వా వ్యవహారస్య ప్రవర్తితత్వాద్వేదస్యానాదిత్వమనపేక్షత్వం చావిరుద్ధమితి భావః। అధునా సమాననామరూపత్వం ప్రపంచయతి ॥ ప్రాణినాం చేతి ॥ తతః కింతత్రాహ॥ దృష్టేతి ॥ ఐహికాముష్మికవిషయసుఖరాగకృతధర్మస్య ఫలం పశ్వాదికం దృష్టం స్వర్గాదిస్సుఖమితి యుక్తం పశ్వశే కామాభావేన హేత్వభావాత్। తథా దృష్టదుఃఖద్వేషకృతాధర్మఫలం దృష్టం సర్వశమదుఃఖమేవ సుఖం క్రిమిహింస్యాదిదోషాపత్తేరిత్యర్థః। తత్ర తేఽర్థే మానమాహ ॥ స్మృతిశ్చేతి॥ ఉత్తరసృష్టిః పూర్వసృష్టిసజాతీయా కర్మఫలత్వా

హ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై । తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే' ఇతి। స్మరంతి చ శౌనకాదయః "మధుచ్ఛందః ప్రభృతిభిః ఋషిభిర్దాశతయ్యో దృష్టాః" ఇతి। ప్రతివేదం చైవమేవ కాండర్ష్యాదయః స్మర్యంతే। శ్రుతిరప్యృషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మంత్రేణానుష్ఠానం దర్శయతి 'యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛందోదైవతబ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వా ప్రపద్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య 'తస్మాదేతాని మంత్రే మంత్రే విద్యాత్' ఇతి। ప్రాణినాం చ సుఖప్రాప్తయే ధర్మో విధీయతే దుఃఖపరిహారాయ చాధర్మః ప్రతిషిధ్యతే। దృష్టానుశ్రవికసుఖదుఃఖవిషయౌ చ రాగద్వేషౌ భవతో న విలక్షణవిషయావిత్యతో ధర్మాధర్మఫలభూతోత్తరోత్తరా సృష్టిర్నిష్పద్యమానా పూర్వసృష్టిసదృశ్యేవ నిష్పద్యతే । స్మృతిశ్చ భవతి "తేషాం యే యాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే। తాన్యేవ తే ప్రపద్యంతే సృజ్యమానాః పునః పునః। హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే। తద్భావితాః ప్రపద్యంతే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే" ఇతి। ప్రలీయమానమపి చేదం జగచ్ఛక్త్యవశేషమేవ ప్రలీయతే శక్తిమూలమేవ చ ప్రభవతి ఇతరథా ఆకస్మికత్వప్రసంగాత్। న చానేకాకారాః శక్తయః శక్యాః కల్పయితుం। తతశ్చ విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్యాప్యుద్భవతాం భూరాదిలోకప్రవా

త్ పూర్వసృష్టివదిత్యనుమానం చ శబ్దార్థః। తేషాం ప్రాణినాం మధ్యే తాన్యేవ తజ్జాతీయాన్యేవ। తాని కర్మాణి తత్ప్రాప్తౌ హేతుమాహ ॥ హింస్రేతి ॥ కర్మాణి విహితనిషిద్ధత్వాకారేణాపూర్వం క్రియాత్వేన సంస్కారం చ జనయంతి తత్రాపూర్వాత్ఫలం భుక్త్వా సంస్కారభావితత్వాత్పునస్తజ్జాతీయాని కర్మాణి కరోతీత్యర్థః। సంస్కారే లింగమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సంస్కారవశాదేవ పుణ్యం పాపం వా రోచతే। అతోఽభిరుచిలింగాత్పుణ్యాపుణ్యసంస్కారోఽనుమేయః స ఏవ స్వభావః ప్రకృతిర్వాసనేతి చ గీయతే । ఏవం కర్మణా సృష్టిసాదృశ్యముక్త్వా సోపాదానలీనకార్యసంస్కారరూపశక్తిబలాదపి సాదృశ్యమిత్యాహ ॥ ప్రలీయమానమితి ॥ ఇతరథా నిస్సంస్కారప్రలయే జగద్వైచిత్ర్యస్యాకస్మికత్వం స్యాదిత్యర్థః। నను జగద్వైచిత్ర్యకారిణ్యోఽనంతాః శక్తయః కల్ప్యంతాం తత్రాహ ॥ నచేతి ॥ అవిద్యాయాం లీనకార్యాత్మకసంస్కారాదన్యాః శక్తయో న కల్ప్యాః మానాభావాద్గౌరవాచ్చ, సోపాదానలీనకార్యరూపా శక్తిస్తు 'మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి శ్రద్ధత్స్వ సోమ్య' ఇతి శ్రుతిసిద్ధా, అతోఽవిద్యాతత్కార్యాదన్యాశ్శక్తయో న సంతి ఆ[illegible]ద్వైతవచ్ఛక్తిరితి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః । నిమిత్తేష్వప్యుపాదానస్థకార్యమేవావిద్యాఘటనయా శక్తిర్నాన్యా వేద్యనాగ్రహః॥ ఉపాదానే కార్యసంస్కారసిద్ధేః ఫలమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యథా సుప్తోత్థితస్య పూర్వవస్తుజాతీయమేవ వస్తు

జ్ఞాయతే తత్స్వరూపజాతీయమేవ గృహ్ణాతి నరసాదికం, ఏవం భోగ్యా లోకా భోగాశ్రయాః ప్రాణినికాయా భోగహేతుకర్మాణి సంస్కారబలాత్పూర్వలోకాదితుల్యాన్యేవేతి నియమ ఇత్యర్థః। నికాయాః సమూహాః। దృష్టాంతాసిద్ధిమాశంక్యాహ। నహీతి॥ యథా షష్ఠేంద్రియస్య మనసోఽసాధారణవిషయో నాస్తి సుఖాదేస్సాక్షివేద్యత్వాత్, తథా వ్యవహారాన్యథాత్వమసదిత్యర్థః॥ షష్ఠమింద్రియం తద్విషయశ్చ పసన్నితి వార్థః। ఉక్తార్థం సంక్షిపతి ॥ అతశ్చేతి॥ వ్యవహారసామ్యాత్సంభవాచ్చ వ్యవహ్రియమాణా వ్యక్తయః సమానా ఏవేత్యర్థః। సూత్రం యోజయతి॥ సమానేత్యాదినా ॥ భావిద్రష్ట్యా యజమానోఽగ్నిః, అన్నాదోఽగ్నిరహం స్యామితి కామయిత్వా కృత్తికానక్షత్రాభిమానిదేవతాయా అగ్నయే అష్టకపాలేషు వచనీయం హవిర్నిరుప్తవానిత్యర్థః। నక్షత్రవ్యక్తిబహుత్వాద్బహువచనం (నను యజమానోఽగ్నిర్భావీ ఉక్తశ్చాగ్నినా సమాననామరూపః కల్పాంతరే భవతీత్యేవం కుతో ప్రవా అకామయత విష్ణుర్వా అకామయతేత్య త్రాపిప

హారాణాం-దేవతిర్యఙ్మనుష్యలక్షణానాంచ ప్రాణినికాయప్రవాహాణాం వర్ణాశ్రమధర్మఫలవ్యవస్థానాం చానాదౌ సంసారే నియతత్వమింద్రియవిషయసంబంధనియతత్వవత్ప్రత్యేతవ్యం । నహీంద్రియవిషయసంబంధాదేర్వ్యవహారస్య ప్రతిసర్గమన్యథాత్వం షష్ఠేంద్రియవిషయకల్పం శక్యముత్ప్రేక్షితుం। అతశ్చ సర్వకల్పానాం తుల్యవ్యవహారత్వాత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానక్షమత్వాచ్చేశ్వరాణాం సమాననామరూపా ఏవ ప్రతిసర్గం విశేషాః ప్రాదుర్భవంతి సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావపి మహాసర్గమహాప్రళయలక్షణాయాం జగతోఽభ్యుపగమ్యమానాయాం న కశ్చిచ్ఛబ్దప్రామాణ్యాదివిరోధః। సమాననామరూపతాంచ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః। ‘సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్। దివంచ పృథివీంచాంతరిక్షమథో సువ’రితి । యథా పూర్వస్మిన్కల్పే సూర్యాచంద్రమఃప్రభృతి జగత్క్లృప్తం తథాస్మిన్నపి కల్పే పరమేశ్వరోఽకల్పయదిత్యర్థః। తథా ‘అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాగ్ స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవప’దితి నక్షత్రేష్టివిధౌ యోఽగ్నిర్నిరవపద్యస్మై వాగ్నయే నిరవపత్తయోః సమాననామరూపతాం దర్శయతీత్యేవంజాతీయకా శ్రుతిరిహోదాహర్తవ్యా। స్మృతిరపి “ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః। శర్వర్యంతే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజః॥ యథర్తావృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు। యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ । దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవచే”త్యేవంజాతీయకా ద్రష్టవ్యా॥ ... ... *

సూ॥ ౩౧॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః॥

ఇహ దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామస్త్యధికార ఇతి యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్పర్యావర్త్యతే। దేవాదీనామనధికారం జైమినిరాచార్యో మన్యతే। కస్మాత్, మధ్వాదిష్వసంభవాత్ । బ్రహ్మవిద్యాధికారాభ్యుపగమే హి విద్యాత్వావిశేషాన్మధ్వాదివిద్యాస్వప్యధికారోఽభ్యుపగమ్యేత। నచైవం సంభవతి, కథం ...

త్వ్యం, తదయుక్తం। నహ్యగ్నిరివ విష్ణురప్యమోఽధికారిపురుషత్వం తయోర్జగత్కారణత్వశ్రవణాదేకఏవ కుతోఽప్రసే తిపక్షో విష్ణురిత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిరోధాదితి) స్మృతౌ వేదేష్వితి విషయసప్తమీ, శర్వర్యంతే ప్రలయాంతే ఋతూనాం వసంతాదీనాం లింగాని నవపల్లవాదీని పర్యయే ఘటీయంత్రవదావృత్తౌ భావాః పదార్థాః, తుల్యా ఇతి శేషః॥ తస్మాజ్జన్మనాశవద్విగ్రహాంగీకారేఽపి కర్మణి శబ్దే చ విరోధాభావాద్దేవానామస్తి విద్యాధికార ఇతి స్థితం॥ ... *

౩౧॥ ఆక్షిపతి॥ మధ్వాదిష్వితి ॥ బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి విద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యర్థః। దృష్టాంతం వివృణోతి॥ కథమిత్యాదినా॥ ద్యులోకాఖ్యవంశదండే అంతరిక్షరూపమధ్వపూపే స్థిత ఆదిత్యో దేహినామోదనాన్మధ్విత్యుపాసనం కార్యం। తత్రాదిత్యస్యాధికారో న యుక్తః ధ్యాతృధ్యేయభేదాభావాదిత్యాహ॥ దేవాదిష్వితి॥

అస్తు వస్వాదీనాం తత్రాధికార ఇత్యాశఙ్క్య తేషామపి చ ధ్యేయత్వాత్ ప్రాప్యత్వాచ్చ న ధ్యాతృత్వమిత్యాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ చతుర్వేదోక్తకర్మాణి ప్రణవశ్చేతి పఞ్చ కుసుమాని తేభ్యః సోమాజ్యాదిద్రవ్యాణి హుతాని లోహితశుక్లకృష్ణపరకృష్ణగోప్యాఖ్యాని పఞ్చామృతాని తత్తన్మన్త్రభాగైః ప్రాగాద్యూర్ధ్వాన్తపఞ్చదిగవస్థితాభిరాదిత్యరశ్మినాడీభిర్మధుపూపచ్ఛిద్రరూపాభిరాదిత్యమణ్డలమానీతాని యశస్తేజ ఇన్ద్రియవీర్యాన్నాద్యనామకాని తాని పఞ్చదిక్షు స్థితైర్వస్వాదిభిరుపజీవ్యానీతి ధ్యాయతాం వస్వాదిప్రాప్తిరుక్తేత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదార్థమాహ ॥ తథాఽగ్నిరితి ॥ ఆకాశే బ్రహ్మణశ్చత్వారః పాదాః ప్రాగ్దిగాద్యా నేతేతి తేనాసి కేపకా వాగితి సత్యకామం ప్రతి వృషభాదిభిరుక్తమిత్యుపాస్యేషు సత్యాదిధ్యానం కార్యమిత్యాహ ॥ తథైవమాదేవేతి ॥ అయం దక్షిణః కర్ణో గౌతమః వామో భరద్వాజః, ఏవం దక్షిణనేత్రనాసికే విశ్వామిత్రవసిష్ఠౌ వామే జమదగ్నికశ్యపౌ వాగత్రిరిత్యర్థః । అత్ర ఋషీణాం ధ్యేయత్వాన్నాధికారః ॥ ... *

౩౩ ॥ కించ విగ్రహాభావాద్వస్వాదీనాం న వ్యాపృత్యధికార ఇత్యాహ ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చేతి ॥ ఆదిత్యస్త్వం ప్రాణః శరీరం

'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి'త్యత్ర మనుష్యా ఆదిత్యం మధ్వధ్యాసేనోపాసీరన్, దేవాదిషు హ్యుపాసకేష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాదిత్యః కథమన్యమాదిత్యముపాసీత । పునశ్చాదిత్యవ్యపాశ్రయాణి పఞ్చ రోహితాదీన్యమృతాన్యనుక్రమ్య 'వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతః సాధ్యాశ్చ' పఞ్చ దేవగణాః క్రమేణ తత్తదమృతముపజీవన్తీత్యుపదిశ్య 'స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీ'త్యాదినా వస్వాద్యుపజీవ్యాన్యమృతాని విజానతాం వస్వాదిమహిమప్రాప్తిం దర్శయతి । వస్వాదయస్తు కానన్యాన్వస్వాదీనమృతోపజీవినో విజానీయుః, కం చాన్యం వస్వాదిమహిమానం ప్రేప్సేయుః । తథా 'అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాదో' 'వాయుర్వావ సంవర్గ' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ' ఇత్యాదిషు దేవతాత్మోపాసనేషు న తేషామేవ దేవతాత్మనామధికారః సంభవతి । తథేమావేవ గోతమభరద్వాజావయమేవ గోతమోఽయం భరద్వాజ' ఇత్యాదిష్వపి ఋషిసంబన్ధేషూపాసనేషు న తేషామేవర్షీణామధికారః సంభవతి ॥ ఇతశ్చ న దేవాదీనామనధికారః ॥ ... *

సూ॥ ౩౩॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ ॥

యదిదం జ్యోతిర్మణ్డలం ద్యుస్థానమహోరాత్రాభ్యాం బమ్భ్రమజ్జగదవభాసయతి తస్మిన్నాదిత్యాదయో దేవతావచనాః శబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే లోకప్రసిద్ధేర్వాక్యశేషప్రసిద్ధేశ్చ । న చ జ్యోతిర్మణ్డలస్య హృదయాదినా విగ్రహేణ చేతనతయాఽర్థిత్వాదినా వా యోగోఽవగన్తుం శక్యతే, మృదాదివదచేతనత్వావగమాత్ । ఏతేనాగ్న్యాదయో వ్యాఖ్యాతాః । స్యాదేతత్, మన్త్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదయమదోష ఇతి చేన్నేత్యుచ్యతే, న తావల్లోకో నామ కించిత్స్వతన్త్రం ప్రమాణమస్తి, ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవావ్యభిచరితవిషయేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిద్ధ ఏవా

గారక ఇత్యాదిశబ్దానాం జ్యోతిఃపిణ్డేషు ప్రయోగస్య భావాత్ సత్త్వాన్న విగ్రహవాన్ దేవః కశ్చిదస్తీత్యర్థః । 'ఆదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతే'తి మధువిద్యావాక్యశేషే జ్యోతిష్యేవాదిత్యశబ్దః ప్రసిద్ధః । తర్హి జ్యోతిఃపిణ్డానామేవాధికారోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ అగ్న్యాదీనామధికారమాశఙ్క్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ అగ్నిర్వాయుర్భూమిరిత్యాదిశబ్దానామచేతనవాచిత్వేనేత్యర్థః । సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా ॥ 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాద్యా మన్త్రాః 'సోఽరోదీ'దిత్యాద్యా అర్థవాదాః 'ఇష్టాన్భోగాన్హి వో దేవా దాస్యన్తే యజ్ఞభావితాః । తైర్దత్తానప్రదాయైభ్యో యో భుఙ్క్తే స్తేన ఏవ స' ఇత్యాదీతిహాసపురాణాని । లోకేఽపి యమం దణ్డహస్తం లిఖన్తి, ఇన్ద్రం వజ్రహస్తమితి విగ్రహాదిపఞ్చకసద్భావాదనధికారదోషో నాస్తీత్యర్థః । "విగ్రహో హవిషాం భోగ ఐశ్వర్యం చ ప్రసన్నతా । ఫలప్రదానమిత్యేతత్పఞ్చకం విగ్రహాదికమ్" మానాభావాదేతన్నాస్తీతి దూషయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ న తావదితి ॥ విగ్రహాదావిత్యర్థః ।

అర్థవాదమన్త్రమూలమిత్యాశఙ్క్యాహ॥ అర్థవాదా ఇత్యాదినా॥ వ్రీహ్యాదివత్ప్రయోగవిధివిహితా మన్త్రాః ప్రయోగసమ్బద్ధార్థాభిధానార్థాః నాజ్ఞాతవిగ్రహాదిపరా ఇతి మీమాంసకా ఆచక్షత ఇత్యర్థః । తస్మాద్విగ్రహాభావాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౩॥ సూత్రాభ్యాం ప్రాప్తం పూర్వపక్షం నిరస్యతి ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి విద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యుక్తహేతురప్రయోజక ఇత్యాహ॥ యద్యపీతి ॥ దర్శాదికం న బ్రాహ్మణమధికరోతి కర్మత్వాత్ రాజసూయవదిత్యాభాససామ్యం విద్యాత్వహేతోరాహ॥ న చేతి॥ యత్ర యస్యాధికారస్సమ్భవతి స తత్రాధికారీతి న్యాయస్తుల్య ఇత్యర్థః। యతస్సర్వేషాం సర్వత్రాధికారో న సమ్భవతి తతో న చాపోద్యేతేత్యన్వయః । తత్ప్ర

థాలోకాత్ప్రసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే, న చాత్ర ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమం ప్రమాణమస్తి। ఇతిహాసపురాణమపి పౌరుషేయత్వాత్ప్రమాణాన్తరమూలతామాకాఙ్క్షతి । అర్థవాదా అపి విధ్యేకవాక్యత్వాత్తత్ప్ర త్యర్థాస్సన్తో న పార్థగర్థ్యేన దేవాదీనాం విగ్రహాదిసద్భావే కారణభావం ప్రతిపద్యన్తే। మన్త్రా అపి శ్రుత్యాదివినియుక్తాః ప్రయోగసమవాయినోఽభిధానార్థా న కస్యచిదర్థస్య ప్రమాణమిత్యాచక్షతే। తస్మాదభావో దేవాదీనామధికారస్య॥ ... ... *

సూ ॥ ౩౩॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి । బాదరాయణస్త్వాచార్యో భావమధికారస్య దేవాదీనామపి మన్యతే । యద్యపి మధ్వాదివిద్యాసు దేవతాదివ్యామిశ్రాస్వసమ్భవోఽధికారస్య తథాప్యస్తి హి శుద్ధాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం సమ్భవోఽర్థిత్వసామర్థ్యాప్రతిషేధాద్యపేక్షత్వాదధికారస్య । న చ క్వచిదసమ్భవ ఇత్యేతావతా యత్ర సమ్భవస్తత్రాప్యధికారోఽపోద్యేత, మనుష్యాణామపి న సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం సర్వేషు రాజసూయాదిష్వధికారస్సమ్భవతి, తత్ర యో న్యాయస్సోఽత్రాపి భవిష్యతి। బ్రహ్మవిద్యాం చ ప్రకృత్య భవతి లిఙ్గదర్శనం శ్రౌతం దేవాద్యధికారస్య సూచకం ‘తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి, తే హోచుర్హన్త తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మానమన్విష్య సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామానితి, ఇన్ద్రో హ వై దేవానామభి ప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణా’మిత్యాది చ । స్మార్తమపి చ గన్ధర్వయాజ్ఞవల్క్యసంవాదాది । యదప్యుక్తం జ్యోతిషి భావాచ్చేతి, అత్ర బ్రూమః, జ్యోతిరాదివిషయా అప్యాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాశ్చేతనావన్తమైశ్వర్యాద్యుపేతం తం తం దేవాత్మానం సమర్పయన్తి, మన్త్రార్థవాదేషు తథా వ్యవహారాత్। అస్తి హ్యైశ్వర్యయోగాద్దేవతానాం జ్యోతిరాద్యాత్మభిశ్చావస్థాతుం యథేష్టం చ తం తం విగ్రహం గ్రహీతుం సామర్థ్యం । తథా హి శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదే ‘మేధాతిథేర్మేషే’తి, మేధాతిథిం హ కాణ్వాయనం ఇన్ద్రో మేషో భూత్వా జహారేతి। స్మర్యతే చ ‘ఆదిత్యః పురుషో భూత్వా

పస్మ యో యో దేవాదీనాం మధ్యే ప్రత్యబుధ్యత స తద్బ్రహ్మ భవదిత్యర్థః। తే హ దేవాః ఊచురన్యోన్యం, తత ఇన్ద్రవిరోచనౌ సురాసురరాజౌ ప్రజాపతిం బ్రహ్మవిద్యాప్రదం జగ్మతురితి చ లిఙ్గాన్తరమస్తీత్యర్థః॥ కిమత్ర బ్రహ్మామృతమితి గన్ధర్వప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ తమితి మోక్షధర్మేషు శ్రుతం దేవాదీనామధికారలిఙ్గమిత్యాహ॥ స్మార్తమితి॥ యథా బాలానాం గోళకేషు చక్షురాదిపదప్రయోగేఽపి శాస్త్రజ్ఞైర్గోళకాతిరిక్తేన్ద్రియాణి స్వీక్రియన్తే, తథా జ్యోతిరాదౌ సూర్యాదిశబ్దప్రయోగేఽపి విగ్రహవద్దేవతాస్స్వీకార్యా ఇత్యాహ॥ జ్యోతిరాదీతి ॥ తథా చేతనత్వేన వ్యవహారాదిత్యర్థః॥ ఏకస్య జడచేతనోభయరూపత్వం కథం తత్రాహ॥ అస్తి హీతి ॥ తథా హి విగ్రహవత్తయా దేవవ్యవహారం శ్రూయత ఇతి సుబ్రహ్మణ్య ఉద్గాతృగణస్థ ఋత్విక్ తత్సమ్బన్ధీ యోఽర్థవాద ఇన్ద్రాగచ్ఛేత్యాదిః తత్ర మేధాతిథే మే

షేతీంద్రసంబోధనం శ్రుతం తద్వ్యాచష్టే ॥ మేధేతి॥ మునిం మేషో భూత్వా జహారేతి జ్ఞాపనార్థం మేషేతీంద్రసంబోధనమిత్యర్థః। యదుక్తమాదిత్యాదయో మృదాదివదచేతనా ఏవేతి తన్న సర్వత్ర జడాజడాంశద్వయసత్త్వాదిత్యాహ ॥ మృదితి॥ ఆదిత్యాద్యాకారో జడభాగః కశ్చేతనాంశ ఇతి తత్రాహ॥ జ్యోతిరాదేస్త్వితి॥ మంత్రాదికం పదశక్త్యా భాసమాన విగ్రహాదౌ స్వార్థే న ప్రమాణం అన్యపరత్వాత్, విషం భుంక్ష్వేతి వాక్యవదిత్యాహ॥ యదపీతి ॥ అన్యపరాదపి వాక్యాద్బాధాభావే స్వార్థోగ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ అత్ర బ్రూమ ఇతి ॥ తాత్పర్యశూన్యేఽప్యర్థే ప్రత్యయమాత్రేణాస్తిత్వముదాహరతి॥ తథాహీతి॥ తృణాదౌ ప్రత్యయోఽస్తి విగ్రహాదౌ స నాస్తీతి వైషమ్యం శంకతే॥ అత్రాహేతి ॥ విధ్యుద్దేశో విధివాక్యం తదేకవాక్యతయా ప్రశస్తో విధిరిత్యేవార్థవాదేషు ప్రత్యయః । వృత్తాంతో భూతార్థో విగ్రహాదిస్తద్విషయః ప్రత్యయో నాస్తీత్యర్థః। నన్వవాంతరవాక్యేన విగ్రహాదిప్రత్యయోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నహీతి॥ సురాపానప్రత్యయోఽపి

కుంతీముపజగామ హే''తి । మృదాదిష్వపి చేతనాధిష్ఠాతారోఽభ్యుపగమ్యంతే 'మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువ'న్నిత్యాదిదర్శనాత్ । జ్యోతిరాదేస్తు భూతధాతోరాదిత్యాదిష్వప్యచేతనత్వమభ్యుపగమ్యతే, చేతనాస్త్వధిష్ఠాతారో దేవతాత్మానో మంత్రార్థవాదాదిషు వ్యవహారాదిత్యుక్తం । యదప్యుక్తం మంత్రార్థవాదయోరన్యార్థత్వాన్న దేవతావిగ్రహాదిప్రకాశనసామర్థ్యమితి, అత్ర బ్రూమః । ప్రత్యయాప్రత్యయౌ హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం నాన్యార్థత్వమనన్యార్థత్వం వా । తథాహ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పతితం తృణపర్ణాద్యస్తీత్యేవం ప్రతిపద్యతే । అత్రాహ విషమ ఉపన్యాసః తత్ర హి తృణపర్ణాదివిషయం ప్రత్యక్షం ప్రవృత్తమస్తి యేన తదస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే । అత్ర పునర్విధ్యుద్దేశైకవాక్యభావేన స్తుత్యర్థేఽర్థవాదేన పార్థగర్థ్యేన వృత్తాంతవిషయా ప్రవృత్తిః శక్యాధ్యవసాయితుం । నహి మహావాక్యేఽర్థప్రత్యాయకేఽవాంతరవాక్యస్య పృథక్ప్రత్యాయకత్వమస్తి, యథా 'న సురాం పిబే'దితి నఞ్వతి వాక్యే పదత్రయసంబంధాత్సురాపానప్రతిషేధ ఏవైకోఽర్థోఽవగమ్యతే న పునః సురాం పిబేదితి పదద్వయసంబంధాత్సురాపానవిధిరపీతి । అత్రోచ్యతే । విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం యత్సురాపానప్రతిషేధే పదాన్వయస్యైకత్వాదవాంతరవాక్యార్థస్యాగ్రహణం, విధ్యుద్దేశార్థవాదయోస్త్వర్థవాదస్థాని పదాని పృథగన్వయం వృత్తాంతవిషయం ప్రతిపద్యానంతరం కైముతికన్యాయేన విధిస్తావకత్వం ప్రతిపద్యంతే। యథా హి 'వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ' ఇత్యత్ర విధ్యుద్దేశవర్తినాం వాయవ్యాదిపదానాం విధినా సంబంధః, నైవం 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీ'త్యేషామర్థవాదగతానాం పదానాం సంబంధో భవతి వాయుర్వా ఆలభేత క్షేపిష్ఠా దేవతా వా ఆలభేతేత్యాది వాయుస్వభావసంకీర్తనేన త్వవాంతరమన్వయం ప్రతిపద్య ఏవం విశిష్ట దైవత్యమిదం కర్మేతి విధిం స్తువంతి। తద్యత్ర యోఽవాంతరవాక్యార్థః ప్రమాణాంతరగోచరో భవతి తత్ర తదనువాదేనార్థవాదః ప్రవర్తతే। యత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధస్తత్ర గుణవాదేన । యత్ర తు తదుభ

యాభావః। వ వైకవాక్యత్వవాక్యైకవాక్యత్వరూపవైషమ్యాన్నైవమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ నఞ్పదమేకం యదా సురాం పిబేదితి పదాభ్యామన్వేతి తదా వైకవాక్యం ఏకమేవార్థానుభవం కరోతి న తు పదద్వయం పృథక్ సురాపానం బోధయతి తస్య విధ్యర్థనిషేధానుపపత్తేః వాక్యార్థానుభవం ప్రత్యద్వారత్వాత్, అర్థవాదస్తు భూతార్థసంసర్గస్తుతిద్వారం బోధయన్విధినా వాక్యైకవాక్యతాం భజత ఇత్యస్తి విగ్రహాద్యనుభవ ఇత్యర్థః । నన్వర్థవాదస్థపదానామవాంతరసంసర్గబోధకత్వం విధ్యన్వయోఽస్తుత ఆహ ॥ యథాహీతి॥ పాఠాదన్వయాయోగం దర్శయతి ॥ నహీతి ॥ అర్థవాదానాం సర్వత్ర స్వార్థగ్రహణమాశంక్యార్థవాదాన్విభజతే। తద్యత్రేతి॥ తత్ తత్ర అర్థవాదేషు యత్రాగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యాదావిత్యర్థః। 'ఆదిత్యో యూపో భవతీ'త్యత్ర భేదో బాధిత ఇతి తేజస్విత్వాదిగుణవాదః, య

త్ర 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాదౌ మానాంతరసంవాదవిసంవాదానస్తః తత్ర భూతార్థవాద ఇత్యర్థః, ఇతి విమృశ్యేత్యధ్యాహారః। విగ్రహార్థవాదః స్వార్థేఽపి తాత్పర్యవాన్ అన్యపరత్వే సత్యజ్ఞాతాబాధితార్థకశబ్దత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవదితి న్యాయం మంత్రేష్వతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ వేదాంతానువాదగుణవాదానాం నిరాసాయ హేతావుపాదానే న చోభయపరత్వే వాక్యభేదోఽవాంతరార్థస్య మహావాక్యార్థద్వారత్వాదితి భావః। విధ్యనుపపత్త్యాపి స్వర్గవద్దేవతావిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ॥ అపి చేతి॥ నను జ్యోతిష్టోమాద్యేకైకకర్మణి విధిః ఫలం వినా అనుపపన్న ఇతి భవతు 'యన్న దుఃఖేన సంభిన్న'మిత్యర్థవాదసిద్ధస్వర్గో విధిప్రమాణకః విగ్రహం వినా విధేః కానుపపత్తిస్తామాహ॥ నహీతి॥ ఉద్దిశ్య త్యాగానుపపత్త్యా చేతస్యారోపో హ్యంగీకార్య ఇత్యత్ర శ్రుతిమప్యాహ॥ యస్యా ఇతి॥ అతశ్చేతస్యారోపార్థం విగ్రహాః స్రష్టవ్యాః । కించ కర్మప్రకరణపాఠాద్విగ్రహప్రమితిరపి ప్రయాజవత్కర్మాంగత్వేనాంగీకార్యా, తాం వినా కర్మాపూర్వాసిద్ధేః । కించ సుప్రసన్నవిగ్రహవద్దేవతాం త్యక్త్వా శబ్దమాత్రం దేవతేత్యుక్తిరయుక్తేత్యాహ॥ నచ శబ్దేతి ॥ నచాకృతిమాత్రం శ

యం నాస్తి తత్ర కిం ప్రమాణాంతరాభావాద్గుణవాదః స్యాదాహోస్విత్ప్రమాణాంతరావిరోధాద్విద్యమానార్థవాద ఇతి ప్రతీతిశరణైర్విద్యమానార్థవాద ఆశ్రయణీయో న గుణానువాదః । ఏతేన మంత్రో వ్యాఖ్యాతః। అపి చ, విధిభిరేవేంద్రాదిదైవత్యాని హవీంషి చోదయద్భిరపేక్షితమింద్రాదీనాం స్వరూపం, న హి స్వరూపరహితా ఇంద్రాదయశ్చేతస్యారోపయితుం శక్యంతే । న చ చేతస్యనారూఢాయై తస్యై తస్యై దేవతాయై హవిః ప్రదాతుం శక్యతే। శ్రావయతి చ 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి । న చ శబ్దమాత్రమర్థస్వరూపం సంభవతి శబ్దార్థయోర్భేదాత్, తత్ర యాదృశం మంత్రార్థవాదయోరింద్రాదీనాం స్వరూపమవగతం న తత్తాదృశం శబ్దప్రమాణకేన ప్రత్యాఖ్యాతుం యుక్తం । ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవన్మంత్రార్థవాదమూలకత్వాత్ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాది ప్రపంచయితుం । ప్రత్యక్షాదిమూలమపి సంభవతి । భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షం । తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరంతీతి స్మర్యతే। యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్। ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియోఽస్తీతి బ్రూయాత్, తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరుంధ్యాత్ । ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽప్యవ్యవస్థితప్రాయాన్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ప్రతిజానీయాత్ తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రమనర్థకం కుర్యాత్ । తస్మాద్ధర్మోత్కర్షవశాచ్చిరంతనా దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవజహ్రురితి శ్లిష్యతే। అపి చ స్మరంతి "స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగ"ఇత్యాది । యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకః స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహస

శక్యమస్తు కిం విగ్రహేణేతి వాచ్యం, నిర్వ్యాపారస్యాకృత్యయోగాత్, అతశ్శబ్దస్యార్థాకాంక్షాయాం మంత్రాదిప్రమితవిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ॥ తత్రేతి॥ ఏవం మంత్రార్థవాదమూలకమితిహాసాదికమపి విగ్రహమానమిత్యాహ॥ ఇతిహాసేతి॥ ప్రమాణత్వేన సంభవదిత్యర్థః। వ్యాసాదీనాం యోగినాం దేవతాదిప్రత్యక్షమపీతిహాసాదేర్మూలమిత్యాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి ॥ వ్యాసాదయో దేవాదిప్రత్యక్షశూన్యాః ప్రాణిత్వాదస్మదాదివదిత్యనుమానమతిప్రసంగేన దూషయతి॥ యస్త్విత్యాదినా॥ సర్వం ఘటాభిన్నం వస్తుత్వాత్ ఘటవదితి జగద్వైచిత్ర్యం నాస్తీత్యపి స బ్రూయాత్ । తథా క్షత్రియాభావం వర్ణాశ్రమాభావం వర్ణాశ్రమాద్యవ్యవస్థాం చ బ్రూయాన్నిరంకుశబుద్ధిత్వాత్ । తథా చ రాజసూయాదిశాస్త్రస్య కృతాదియుగధర్మవ్యవస్థాశాస్త్రస్య బాధ ఇత్యర్థః॥ యోగసూత్రాదపి దేవాదిప్రత్యక్షసిద్ధిరిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ మంత్రజపాద్దేవతాసాన్నిధ్యం తత్సంభాషణం చేతి సూత్రార్థః । యోగమాహాత్మ్యస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాద్యోగినాం ప్రాప్తిర్దేవాదిప్రత్యక్షమిత్యాహ॥ యోగ ఇతి॥ పాదతలాద్వాలానోర్ధ్వానో రానాభేర్నాభి రాగ్రీవాయాః

గ్రీవాయాశ్చాకేశప్రరోహం తతశ్చ బ్రహ్మరంధ్రం పృథివ్యాదిపంచకే సముత్థితే ధారణయా జితే యోగగుణే చాణిమాదికే ప్రవృత్తే యోగాదభివ్యక్తే తేజోమయం శరీరం ప్రాప్తస్య యోగినో న రోగాదిస్పర్శ ఇత్యర్థః। చిత్రకారాదిప్రసిద్ధిరపి విగ్రహే మానమిత్యాహ॥ లోకేతి॥ అధికరణార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ చింతాయాః ఫలమాహ॥ క్రమేతి॥ ఏవమేవ దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే సత్యేవ దేవత్వప్రాప్తిద్వారా ముక్తిఫలాన్యుపాసనాని యుజ్యంతే దేవానామనధికారే జ్ఞానాభావాత్ క్రమముక్త్యర్థినాముపాసనేషు ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, అతోఽధికారనిర్ణయాత్ప్రవృత్తిరితి సిద్ధిరితి భావః॥ ఇతి నవమాధికరణమ్॥ ... ... *

౩౪* శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి* పూర్వేణాస్య దృష్టాంతసంగతిమాహ॥ యథేతి॥ పూర్వత్ర దేవాదీనామధికారసిద్ధ్యర్థం మంత్రాదీనాం భూతార్థే విగ్రహాదౌ సమన్వయోక్త్యా వేదాంతానామపి భూతార్థే బ్రహ్మణి సమన్వయో దృఢీకృతః, అత్రాపి శూద్రశబ్దస్య శ్రౌతస్య క్షత్రియే సమన్వయోక్త్యా స దృఢీక్రియత ఇతి

మాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుం। శ్రుతిశ్చ యోగమాహాత్మ్యం ప్రఖ్యాపయతి 'పృథ్వ్యప్తేజోఽనిలఖే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే। న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీరమ్' ఇతి। ఋషీణామపి మంత్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్మదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తం; తస్మాత్సమూలమితిహాసపురాణం। లోకప్రసిద్ధిరపి న సతి సంభవే నిరాలంబనాధ్యవసాతుం యుక్తా, తస్మాదుపపన్నో మంత్రాదిభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమః। తతశ్చార్థిత్వాదిసంభవాదుపపన్నో దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః। క్రమముక్తిదర్శనాన్యప్యేవమేవోపపద్యంతే॥ *

సూ ॥౩౪॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి॥

యథా మనుష్యాధికారనియమమపోహ్య దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికార ఉక్తస్తథైవ ద్విజాత్యధికారనియమాపవాదేన శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదిత్యేతామాశంకాం నివర్తయితుమిదమధికరణమారభ్యతే। తత్ర శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదితి తావత్ప్రాప్తం, అర్థిత్వసామర్థ్యయోః సంభవాత్ 'తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్తః' ఇతివచ్ఛూద్రో విద్యాయామనవక్లృప్త ఇతి నిషేధాశ్రవణాత్। యచ్చ కర్మస్వనధికారకారణం శూద్రస్యానగ్నిత్వం న తద్విద్యాస్వధికారస్యాపవాదకం। న హ్యాహవనీయాదిరహితేన విద్యా వేదితుం న శక్యతే। భవతి చ శ్రౌతం లింగం శూద్రాధికారస్యోపోద్బలకం, సంవర్గవిద్యాయాం హి జానశ్రుతిం పౌత్రాయణం శుశ్రూషుం శూద్రశబ్దేన పరామృశతి 'అహ హారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్తు' ఇతి। విదురప్రభృతయశ్చ శూద్రయోనిప్రభవా అపి విశిష్టవిజ్ఞానసంపన్నాః స్మర్యంతే, తస్మాదధిక్రియతే శూద్రో విద్యాస్వితి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। న శూద్రస్యాధికారో వేదాధ్యయనాభావాత్।

త్యధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికస్యాస్మిన్సమన్వయాధ్యాయేఽంతర్భావ ఇతి మంతవ్యం। పూర్వపక్షే శూద్రస్యాపి ద్విజవద్వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తిః, సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి ఫలం, అత్ర వేదాంతవిచారో విషయః, స కిం శూద్రమధికరోతి న వేతి సంభవాసంభవాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ॥ తత్ర శూద్రస్యాపీత్యాదినా॥ తస్మాత్ అనగ్నిత్వాత్, అనవక్లృప్తోఽసమర్థః। విద్యార్థిని శూద్రశబ్దప్రయోగాల్లింగాదపి శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ॥ భవతి చేతి॥ జానశ్రుతిః కిల షట్శతాని గవాం రథం చ రైక్వాయ గురవే నివేద్య మాం శిక్షయేత్యువాచ, తతో రైక్వో విధురః కన్యార్థీ సన్నిదముపాచ। అహ హేతి నిపాతః ఖేదార్థః। హారేణ నిష్కేణ యుక్త ఇత్వా గంతా రథో హారేత్వా స చ గోభిస్సహ హే శూద్ర తవైవాస్తు కిమల్పేనానేన మమ గార్హస్థ్యానుపయోగినేతి భావః। అర్థిత్వాదిసంభవే శ్రేయస్సాధనే ప్రవృత్తిరుచితా స్వాభావికత్వాదితి న్యాయోపేతాల్లింగాదిత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ సూత్రాస్య హి శేషసిద్ధాంతయతి॥ న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాదినా॥ ఆపాతతో విదితో వేదార్థో యేన తస్యేత్యర్థః॥ అధ్యయనవిధినా సంస్కృతో వేదస్తదర్థజ్ఞానం చ

వేదార్థవిచారేషు శాస్త్రీయం సామర్థ్యం తదభావాచ్ఛూద్రస్యార్థిత్వాదిసంభవన్యాయాసిద్ధేర్నాస్తి వేదాంతవిచారాధికార ఇత్యర్థః । యద్వా అధ్యయనసంస్కృతేన వేదేన విదితో నిశ్చితో వేదార్థో యేన తస్య వేదార్థేషు విధిష్వధికారో నాన్యస్యానధీతవేదస్యాపి, వేదార్థానుష్ఠానాధికారేఽధ్యయనవిధివైయర్థ్యాపాతాత్ । అతః ఫలపర్యంత బ్రహ్మవిద్యాసాధనేషు శ్రవణాదివిధిషు శూద్రస్యానధికార ఇత్యర్థః । అధీతవేదార్థజ్ఞానవత్త్వరూపస్యాధ్యయనవిధిలభ్యస్య సామర్థ్యస్యాభావాదితి న్యాయస్య తుల్యత్వాద్యజ్ఞపదం వేదార్థోపలక్షణార్థమిత్యాహ॥ న్యాయస్య సాధారణత్వాదితి॥ తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టన్యాయస్య యజ్ఞబ్రహ్మవిద్యయోస్తుల్యత్వాదిత్యర్థః। పూర్వోక్తం లింగం దూషయతి॥ యదితి॥ అసామర్థ్యన్యాయేనార్థిత్వాదిసంభవన్యాయస్య నిరస్తత్వాదిత్యర్థః । నను నిషాదస్థపతిం యాజయేదిత్యత్రాధ్యయనాభావేఽపి నిషాదశబ్దాన్నిషాదస్యేష్టావివ శూద్రశబ్దాచ్ఛూద్రస్య విద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశంక్య సంవర్గవిద్యాయామధికారమంగీకరోతి॥ కామమితి॥ తద్విషయత్వాచ్ఛ్రుతశ్రుతత్వాదిత్యర్థః । వస్తుతస్తు విధివాక్యస్థత్వాన్నిషాదశబ్దోఽప్యధికారిసమర్పకః, శూద్రశబ్దస్తు విద్యావిధిపరార్థవాదస్థో నాధికారిణం బోధయతి, అసా

అధీతవేదో హి విదితవేదార్థో వేదార్థేష్వధిక్రియతే, న చ శూద్రస్య వేదాధ్యయనమస్తి, ఉపనయనపూర్వకత్వాద్వేదాధ్యయనస్య, ఉపనయనస్య చ వర్ణత్రయవిషయత్వాత్ । యత్త్వర్థిత్వం న తదసతి సామర్థ్యేఽధికారకారణం భవతి। సామర్థ్యమపి న లౌకికం కేవలమధికారకారణం భవతి । శాస్త్రీయేఽర్థే శాస్త్రీయస్య సామర్థ్యస్యాపేక్షితత్వాత్ । శాస్త్రీయస్య చ సామర్థ్యస్యాధ్యయననిరాకరణేన నిరాకృతత్వాత్ । యచ్చేదం 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్తః' ఇతి తన్న్యాయపూర్వకత్వాద్విద్యాయామప్యనవక్లృప్తత్వం ద్యోతయతి, న్యాయస్య సాధారణత్వాత్ । యత్పునః సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్రవణం లింగం మన్యసే న తల్లింగం, న్యాయాభావాత్। న్యాయోక్తే హి లింగదర్శనం ద్యోతకం భవతి, న చాత్ర న్యాయోఽస్తి । కామం చాయం శూద్రశబ్దః సంవర్గవిద్యాయామేవైకస్యాం శూద్రమధికుర్యాత్తద్విషయత్వాన్న సర్వాసు విద్యాసు, అర్థవాదస్థత్వాత్తు న క్వచిదప్యయం శూద్రమధికర్తుముత్సహతే । శక్యతే చాయం శూద్రశబ్దోఽధికృతవిషయే యోజయితుం। కథమిత్యుచ్యతే 'కము వర ఏనమేతత్సంతం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థ' ఇత్యస్మాద్ధంసవాక్యాదాత్మనోఽనాదరం శ్రుతవతో జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య శుగుత్పేదే తామృషీ రైక్వః శూద్రశబ్దేనానేన సూచయాంబభూవాత్మనః పరోక్షజ్ఞానస్య ఖ్యాపనాయేతి గమ్యతే, జాతిశూద్రస్యానధికారాత్ । కథం పునః శూద్రశబ్దేన శుగుత్పన్నా సూచ్యత ఇతి, ఉచ్యతే, తదాద్రవణాచ్ఛుచమభిదుద్రావ శుచా వాభిదుద్రువే శుచా వా రైక్వమభిదుద్రావేతి శూద్రావయవార్థ

మర్థ్యన్యాయవిరోధే నాన్యపరశబ్దస్య శాస్త్రబోధిత్వాసంభవాదితి మత్వాంగీకారం త్యజతి॥ అర్థవాదేతి ॥ తర్హి శూద్రశబ్దస్యాత్ర శ్రుతస్య కోఽర్థ ఇత్యాశంక్య సూత్రితార్థమాహ॥ శక్యతే చేత్యాదినా ॥ జానశ్రుతిర్నామ రాజా నిదాఘసమయే రాత్రౌ ప్రాసాదతలే సుష్వాప, తదా తదీయాన్నదానాదిగుణగణతోషితా ఋషయోఽస్య హితార్థం హంసా భూత్వా మాలారూపేణ తస్యోపర్యాజగ్ముః, తేషు పశ్చాత్త్యో హంసోఽగ్రిమహంసమువాచ, భో భో భల్లాక్ష కిం న పశ్యసి జానశ్రుతేరస్య తేజః స్వర్గం వ్యాప్య స్థితం తత్త్వాం ధక్ష్యతి న గచ్ఛేతి, తమగ్రిమహంస ఉవాచ, కమప్యేనం వరాకం విద్యాహీనం సంతం అరే నయుగ్వానం యుగ్వా గంత్రీ శకటీ తయా సహ స్థితం రైక్వమివైతద్వచనమాత్థ రైక్వస్య హి బ్రహ్మనిష్ఠస్య తేజో దురతిక్రమం నాస్యానాత్మజ్ఞస్యేత్యర్థః । అస్మద్వచనఖనో రాజా శకటలింగేన రైక్వం జ్ఞాత్వా విద్యార్థం గమిష్యతీతి హంసానామభిప్రాయః। కం ఉ అరే ఇతి పదచ్ఛేదః। ఉశబ్దోఽప్యర్థః । తేషాం హంసానామనాదరవాక్యశ్రవణాదస్య రాజ్ఞః శుగుత్పన్నా, సా శూద్రశబ్దేన రైక్వేన సూచ్యతే, హీతి సూత్రాన్వయః । శ్రుతయోగికార్థలింగే సతి అనన్వితరూఢ్యర్థస్యాయుక్తత్వ ఇతి న్యాయద్యోతనార్థో హిశబ్దః॥ తదాద్రవణాత్ తయా శుచా ఆద్రవ

ణాత్ । శూద్రశ్లోకం ప్రాప్తవాన్ । శుచా వా శూద్రీభూతో జానశ్రుతిః । శుచా వా శూద్రవణేన రైక్వం గతవానిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౪॥ శూద్రశబ్దస్య యౌగికత్వే లింగమాహ॥ క్షత్రియత్వేతి ॥ సంవర్గవిద్యావాక్యశేషే హ్యనంతరమర్థవాద ఆరభ్యతే । శునకస్యాపత్యం కాపేయం పురోహితమభిప్రతారినామకం రాజానం చ కక్షసేనస్యాపత్యం సూదేన పరివిష్యమాణౌ భోక్తుముపవిష్టౌ వటుర్భిక్షితవానిత్యర్థః । నన్వస్య చైత్రరథిత్వం న శ్రుతమిత్యత ఆహ ॥ చైత్రరథిత్వం చేతి॥ ఏతేన వై చిత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి ఛాందోగ్యశ్రుత్యైవ పూర్వం చిత్రరథస్య కాపేయయోగ ఉక్తః । అభిప్రతారిణోఽపి తద్యోగాచ్చిత్రరథవంశ్యత్వం నిశ్చీయతే । రాజవంశ్యానాం హి ప్రాయేణ పురోహితవంశ్యా యాజకాః ఇతి సంగతిః । నన్వస్త్వభిప్రతారిణశ్చైత్రరథిత్వం తావతా కథం క్షత్రియత్వం తత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ చిత్రరథాన్వయాదిత్యర్థః । క్షత్తా సూతః తస్య రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేషణం, అన్నగోదానాదికం చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వే లింగం।అత్ర శూద్రశబ్దో యౌగిక ఏవేతి న శూద్రస్యాధికార ఇతి స్థితం॥ ... ... *

సంభవాత్ శూద్రత్వార్థస్య చాసంభవాత్। దృశ్యతే చాయమర్థోఽస్యామాఖ్యాయికాయాం॥ ... *

సూ॥ ౩౫॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్॥

ఇతశ్చ న జాతిశూద్రో జానశ్రుతిః, యత్కారణం ప్రకరణనిరూపణేన క్షత్రియత్వమస్యోత్తరత్ర చైత్రరథేనాభిప్రతారిణా క్షత్రియేణ సమభివ్యాహారాల్లింగాద్గమ్యతే, ఉత్తరత్ర హి సంవర్గవిద్యావాక్యశేషే చైత్రరథిరభిప్రతారీ క్షత్రియస్సంకీర్త్యతే । ‘అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం సూదేన పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే’ ఇతి। చైత్రరథిత్వం చాభిప్రతారిణః కాపేయయోగాదవగంతవ్యం, కాపేయయోగో హి చైత్రరథస్యావగతః । ‘ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్’ ఇతి। సమానాన్వయయాజినాం చ ప్రాయేణ సమానాన్వయా యాజకా భవంతి । ‘తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకః క్షత్రపతిరజాయత’ ఇతి చ క్షత్రజాతిత్వావగమాత్ క్షత్రియత్వమస్యావగంతవ్యం । తేన క్షత్రియేణాభిప్రతారిణా సహ సమానాయాం సంవర్గవిద్యాయాం సంకీర్తనం జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వం సూచయతి । సమానానామేవ హి ప్రాయేణ సమభివ్యాహారా భవంతి। క్షత్తృప్రేషణాద్యైశ్వర్యయోగాచ్చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వావగతిః। అతో న శూద్రస్యాధికారః॥ ... ... *

సూ॥ ౩౬॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ॥

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యద్విద్యాప్రదేశేషూపనయనాదయస్సంస్కారాః పరామృశ్యంతే । ‘తం హోపనిన్యే’ ‘అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద’ ‘బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మాన్వేషమాణా ఏష హ వై తత్సర్వం వక్ష్యతీతి తే హ సమిత్పాణయో భగవంతం పిప్పలాదముపసన్నాః’ ఇతి చ ‘తాన్ హానుపనీయైవ’ ఇత్య

౩౬ ॥ తత్ర లింగాంతరమాహ ॥ సంస్కారేతి ॥ ఉపనయనం వేదగ్రహణాంగం శూద్రస్య నాస్తీతి పూర్వముక్తం ఇహ విద్యాగ్రహణాంగస్యోపనయనసంస్కారస్య సర్వత్ర పరామర్శాచ్ఛూద్రస్య తదభావాన్న విద్యాధికార ఇత్యుచ్యతే। భాష్యే ఆదిపదేనాధ్యయనగురుశుశ్రూషాదయో గృహ్యంతే । తం శిష్యమాచార్య ఉపనీతవానిత్యర్థః। నారదోఽపి విద్యార్థీ మంత్రముచ్చారయన్ సనత్కుమారముపగత ఇత్యాహ॥ అధీహీతి॥ ఉపదిశేతి యావత్ । బ్రహ్మపరా వేదపారగాః, సగుణబ్రహ్మనిష్ఠాః, పరం నిర్గుణం బ్రహ్మ అన్వేషమాణాః ఏష పిప్పలాదః తజ్జిజ్ఞాసితం సర్వం వక్ష్యతీతి నిశ్చిత్య తే భారద్వాజాదయః షడృషయస్తముపగతా ఇత్యర్థః। ‘కిను వైశ్వానరవిద్యాయాం ఋషీన్ రాజా అనుపనీయైవ విద్యామువాచ’ ఇతి శ్రుతేరనుపనీతస్యాప్యస్తి విద్యాధికార ఇత్యత ఆహ । తాన్హేతి । తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిర ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రాహ్మణా ఉపనయనార్థమాగతా ఇతి ఉపనయనప్రాప్తిం దర్శయిత్వా నిషిధ్యతే । హీనవర్ణానోత్తమవర్ణా

నుపనీయైవోపదేష్టవ్యాఇత్యాచారజ్ఞాపనార్థమిత్యర్థః। ఏకజాతిఃఅనుపనీతః। పాతకంఅభక్ష్యభక్షణకృతం। సత్యకామః కిలమృతపితృకోజబాలాంమాతరమప్పృచ్ఛత్ కింగోత్రోఽహమస్మీతి, తంమాతోవాచభర్తృసేవావ్యగ్రతయాఽహమపి తవపితుర్గోత్రంనజానామి జబాలాతు నామాహమస్మి సత్యకామోనామత్వమసీతిఏతావజ్జానామీతి, తతస్సజాబాలోగౌతమమాగత్య తేనకింగోత్రోసీతిపృష్టఉవాచ, నాహంగోత్రంవేద్మి నమాతావేత్తి పరంతు మేమాత్రాకథితం ఉపనయనార్థమాచార్యంగత్వా సత్యకామోజాబాలోస్మీతిబ్రూహీతి। అనేనసత్యవచనేనతస్యశూద్రత్వాభావోనిర్ధారితః। అబ్రాహ్మణఏతత్సత్యంవివక్తుంనార్హతీతినిర్ధార్య, హేసోమ్యసత్యాత్త్వంనాగాస్సత్యంనత్యక్తవానసి, అతస్త్వాముపనేష్యేతదర్థంసమిధమాహరేతి। ... ... *

పిప్రదర్శితైవోపనయనప్రాప్తిర్భవతి । శూద్రస్యచసంస్కారాభావోఽభిప్రేతః, శూద్రశ్చతుర్థోవర్ణఏకజాతిరిత్యేకజాతిత్వస్మరణేన "నశూద్రేపాతకంకించిన్నచసంస్కారమర్హతీ" త్యాదిభిశ్చ। *

సూ ॥ ౩౭॥ తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః॥

•ఇతశ్చనశూద్రస్యాధికారోయత్సత్యవచనేనశూద్రత్వాభావేనిర్ధారితే జాబాలంగౌతమఉపనేతుమనుశాసితుంచప్రవవృతే 'నైతదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతిసమిధంసోమ్యాహరోపత్వానేష్యేనసత్యాదగా'ఇతిశ్రుతిలింగాత్॥ ... ... •*

సూ॥౩౮॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ॥

ఇతశ్చనశూద్రస్యాధికారోయదస్యస్మృతేశ్శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధోభవతి వేదశ్రవణప్రతిషేధోవేదాధ్యయనప్రతిషేధః తదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చప్రతిషేధశ్శూద్రస్యస్మర్యతే। శ్రవణప్రతిషేధస్తావత్ 'అథహాస్యవేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాంశ్రోత్రప్రపూరణ'మితి'పద్యుహవాఏతచ్ఛ్మశానంయచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపేనాధ్యేతవ్య'మితిచ । అతఏవాధ్యయనప్రతిషేధోయస్యహిసమీపేపినాధ్యేతవ్యంభవతి సకథంశ్రుతిమధీయీత "భవతిచోచ్చారణేజిహ్వాచ్ఛేదోధారణేశరీరభేద" ఇతి । అతఏవచార్థాదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోఃప్రతిషేధోభవతి "నశూద్రాయమతిందద్యా"దితి ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదానమితిచ । యేషాంపునః పూర్వకృతసంస్కారవశాద్విదురధర్మవ్యాధప్రభృతీనాంజ్ఞానోత్పత్తిస్తేషాంనశక్యతేఫలప్రాప్తిఃప్రతిబద్ధుం, జ్ఞానస్యైకాంతికఫలత్వాత్ "శ్రావయేచ్చతురోవర్ణా" నితిచేతిహాసపురాణాధిగమేచాతుర్వర్ణ్యాధికారస్మరణాత్। వేదపూర్వకస్తునాస్త్యధికారశ్శూద్రాణామితిస్థితం॥ ఇతిదశమాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥ ౩౯ ॥ కంపనాత్ ॥

అవసితఃప్రాసంగికోఽధికారవిచారః, ప్రకృతామేవఇదానీంవాక్యార్థవిచారాణాం ప్రవర్త్తయి

౩౭॥ గౌతమస్యప్రవృత్తేశ్చలింగాన్నశూద్రస్యాధికారఇత్యాహ॥తదభావేతి॥ ... *

౩౮॥ స్మృత్యాశ్రవణాదినిషేధాచ్చనాధికారఇత్యాహ॥శ్రవణేతి ॥ అస్యశూద్రస్యద్విజైఃపఠ్యమానంవేదంప్రమాదాచ్ఛృణ్వతః సీసలాక్షాభ్యాంతప్తాభ్యాంశ్రోత్రద్వయపూరణంప్రాయశ్చిత్తంకార్యమిత్యర్థః॥పద్యుపాదయుక్తంసంచరిష్ణురూపమితియావత్। భవతిచస్మృతిరితిశేషః॥ మతింవేదార్థజ్ఞానం। దానంనిత్యంనిషిధ్యతేశూద్రస్యనైమిత్తికంతుదానమస్త్యేవ । యదుక్తంవిదురాదీనాంజ్ఞానిత్వందృష్టమితితత్రాహ॥ యేషామితి॥ సిద్ధానాంసిద్ధేర్మరణపర్యవసానత్వేఽపిసాధకానాంశూద్రాణాంకథంజ్ఞానంలబ్ధవ్యమిత్యత ఆహ॥ శ్రావయేదితి॥ • ఇతిదశమాధికరణమ్. ... *

౩౯* కంపనాత్ * అస్యాపిప్రాసంగికత్వమాశంక్యాహ॥అవసితఇతి॥సమాప్తఇత్యర్థః॥కాఠకంపఠతి॥యదిదమితి॥సర్వంజగత్ప్రాణాఖ్యేబ్రహ్మణిసత్యేతతఉత్పన్నం ప్రాణేచిదాత్మనిప్రేరకేసతిఏజతిచేష్టతితచ్చప్రాణాఖ్యంకారణంను

హద్బ్రహ్మాభిధేత్యస్మాదితిభయం । తస్మిన్భయహేతౌ । దృష్టాంతమాహ॥ వజ్రమితి॥ యథోద్యతంవజ్రంభయం తథేత్యర్థః। యఏతత్ప్రాణాఖ్యంబ్రహ్మనిర్విశేషంవిదుస్తేముక్తాభవంతీత్యాహ॥ యఇతి॥ నన్వస్మిన్సూత్రేకథమిదం వాక్యముదాహృతమిత్యతఆహ॥ ఏతదితి॥ ఏజత్యర్థస్యకంపనస్యసూత్రితత్వాదేజతిపదయుక్తంవాక్యముదాహృతమి త్యర్థః। ప్రాసంగికాధికరణచింతయాఽస్యసంగతిర్నాపేక్షితేతిశబ్దాదేవప్రమితఇత్యనేనోచ్యతే । తత్రాంగుష్ఠవా క్యేజీవానువాదోబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థఇత్యుక్తం,నతథేహప్రాణానువాదఐక్యజ్ఞానార్థస్సంభవతి,ప్రాణస్యస్వరూపేణక ల్పితస్యైక్యాయోగాత్, అతఃప్రాణోపాస్తిపరంవాక్యమితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షయతి॥ ప్రసిద్ధేఃపంచవృ త్తిరితి॥ నన్వతఏవప్రాణఇత్యాదౌబ్రహ్మణిలింగాత్ప్రాణశ్రుతిర్నీతా, అత్రాపిసర్వచేష్టాభయహేతుత్వంబ్రహ్మ

ష్యామః। 'యదిదంకించజగత్సర్వంప్రాణఏజతినిస్సృతం మహద్భయంవజ్రముద్యతంయఏతద్విదురమృ తాస్తేభవంతీ'తి। ఏతద్వాక్యం ఏజృకంపనఇతిధాత్వర్థానుగమాల్లక్షితం । అస్మిన్వాక్యేసర్వమిదంజ గత్ప్రాణాశ్రయంస్పందతే । మహచ్చకించిద్భయకారణంవజ్రశబ్దితముద్యతం 'తద్విజ్ఞానాచ్చామృత త్వప్రాప్తి'రితిశ్రూయతే । తత్రకోఽసౌప్రాణఃకించతద్భయానకంవజ్రమిత్యత్రవిచారేక్రియ మాణేప్రాప్తంతావత్ప్రసిద్ధేఃపంచవృత్తిర్వాయుః ప్రాణఇతి, ప్రసిద్ధేరేవచాశనిర్వజ్రంస్యాద్వా యోశ్చేదంమాహాత్మ్యంసంకీర్త్యతే । కథంసర్వమిదంజగత్పంచవృత్తౌవాయౌప్రాణశబ్దితేప్రతిష్ఠా యైజతివాయునిమిత్తమేవచమహద్భయానకంవజ్రముద్యమ్యతే। వాయౌహిపర్జన్యభావేనవివర్తమానే విద్యుత్స్తనయిత్నువృష్ట్యశనయోవివర్తంతఇత్యాచక్షతే। వాయువిజ్ఞానాదేవచేదమమృతత్వం। తథా హిశ్రుత్యంతరం 'వాయురేవవ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్మృత్యుంజయతియఏవంవేదే'తి, తస్మాద్వా యురయమిహప్రతిపత్తవ్యఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । బ్రహ్మైవేదమిహప్రతిపత్తవ్యం, కుతః, పూ ర్వోత్తరాలోచనాత్ । పూర్వోత్తరయోర్హిగ్రంథభాగయోర్బ్రహ్మైవనిర్దిశ్యమానముపలభా మహే, ఇహైవకథమకస్మాదంతరాలేవాయుంనిర్దిశ్యమానం ప్రతిపద్యేమహి । పూర్వత్రతా వత్ 'తదేవశుక్రంతద్బ్రహ్మతదేవామృతముచ్యతే తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చ నే'తి । బ్రహ్మనిర్దిష్టంతదేవేహాపిసన్నిధానాజ్జగత్సర్వంప్రాణఏజతీతిచలోకాశ్రయత్వప్రత్యభిజ్ఞానా న్నిర్దిష్టమితిగమ్యతే । ప్రాణశబ్దోప్యయంపరమాత్మన్యేవప్రయుక్తః 'ప్రాణస్యప్రాణ'మితిదర్శ నాత్, ఏజయితృత్వమపీదంపరమాత్మనఏవోపపద్యతేనవాయుమాత్రస్య, తథాచోక్తం 'నప్రాణేననా పానేనమర్త్యోజీవతికశ్చన ఇతరేణతుజీవంతియస్మిన్నేతావుపాశ్రితా'వితి । ఉత్తరత్రాపి 'భయా దస్యాగ్నిస్తపతిభయాత్తపతిసూర్యః భయాదింద్రశ్చవాయుశ్చమృత్యుర్ధావతిపంచమ'ఇతి । బ్రహ్మై వనిర్దేక్ష్యతేనవాయుః, సవాయుకస్యజగతోభయహేతుత్వాభిధానాత్తదేవేహాపిసన్నిధానాన్మహద్భ యంవజ్రముద్యతమితిచభయహేతుత్వప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దిష్టమితిగమ్యతే । వజ్రశబ్దోప్యయంభయ

లింగమస్తీతినాస్తిపూర్వపక్షావసరోగతార్థత్వాదిత్యతఆహ॥ వాయోశ్చేతి॥ ప్రతిష్ఠాయస్థితింలబ్ధ్వా ప్రాణేవాయౌ నిమిత్తేజగచ్చలతీతిప్రసిద్ధం, అతస్స్పష్టంబ్రహ్మలింగంనాస్తీతిభావః । వజ్రలింగాచ్చవాయురిత్యాహ॥వాయావితి॥ వ్య ష్టిర్విశేషఃసమష్టిస్సామాన్యం । సూత్రాచ్చహిరేవసిద్ధాంతంప్రతిజానీతే॥ బ్రహ్మైవేతి॥ పూర్వోత్తరవాక్యైకవా క్యతయానుగృహీతంసర్వాశ్రయత్వంలింగంవాక్యభేదకప్రాణశ్రుతేర్బాధకమిత్యాహ॥ పూర్వత్రేత్యాదినా॥ శు క్రంస్వప్రకాశం తమునాత్యేతిబ్రహ్మహిత్వాకోపిలోకోనాస్తీత్యర్థః॥ సౌత్రంలింగంవ్యాచష్టే॥ ఏజయి తృత్వమితి॥ సవాయుకస్యసర్వస్యకంపనశ్రవణాదపిప్రాణఃపరమాత్మైవేత్యర్థః । బ్రహ్మణివజ్రశబ్దఃకథమిత్యాశం

క్యగౌణ ఇత్యాహ ॥ వజ్రశబ్ద ఇతి॥ బృహదారణ్యకే వాయురేవ వ్యష్టిరిత్యాదౌ పునర్మృత్యుమితి అపమృత్యుజయరూపమాపేక్షికమమృతత్వముచ్యతే న ముఖ్యామృతత్వం । తత్తైత్తిరీయే వాయూపాస్తిప్రకరణం సమాప్య 'అథ హైనముషస్తిః ప్రష్టో'తి జ్ఞేయాత్మానముక్త్వా వాయ్వాదేరార్తత్వోక్తేరిత్యాహ ॥ యత్తు వాయ్విత్యాదినా ॥ తస్మాత్తారకవాక్యం జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం॥ . ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ... ... *

౪౦॥ * జ్యోతిర్దర్శనాత్ * ఛాందోగ్యప్రజాపతివిద్యావాక్యమాహ॥ ఏష ఇతి॥ పరంజ్యోతిశ్శ్రుతిభ్యాం సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ ఘటాదివిషయావారకతమోనాశకం సౌరమిత్యర్థః । పూర్వత్ర బ్రహ్మప్రకరణస్యానుగ్రాహకస్య సర్వజగచ్ఛ్రష్టృహేతుత్వాదియోగోఽస్తీతి ప్రాణశ్రుతిర్బ్రహ్మణి నీతా, న తథాత్ర 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'తి ప్రకరణస్యానుగ్రాహకం పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ॥ ప్రసిద్ధమేవేత్యాదినా॥ పూర్వపక్షే సూర్యోపాస్తిః

హేతుత్వసామాన్యాత్ప్రయుక్తిః, యథా హి వజ్రముద్యతం మమైవ శిరసి నిపతేదిత్యన్యహమస్య శాసనం 'న కుర్యా'మిత్యనేన భయేన జనోఽస్య యమేన రాజాదిశాసనే ప్రవర్తతే । ఏవమిదమగ్నివాయుసూర్యాదికం జగదస్మాదేవ బ్రహ్మణో బిభ్యన్నియమేన స్వవ్యాపారే ప్రవర్తత ఇతి భయానకం వజ్రోపమితం బ్రహ్మ । తథా చ బ్రహ్మవిషయం శ్రుత్యంతరం 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇత్యమృతత్వఫలశ్రవణాదపి బ్రహ్మైవేదమితి గమ్యతే । బ్రహ్మజ్ఞానాద్ధ్యమృతత్వప్రాప్తిః 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేయనాయే'తి మంత్రవర్ణాత్ । యత్తు వాయువిజ్ఞానాత్క్వచిదమృతత్వమభిహితం తదాపేక్షికం తత్రైవ ప్రకరణాంతరకరణేన పరమాత్మానమభిధాయ 'అతోఽన్యదార్త'మితి వాయ్వాదేరార్తత్వాభిధానాత్ । ప్రకరణాదప్యత్ర పరమాత్మనిశ్చయః। 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ । అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మనః పృష్టత్వాత్॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ... *

❋ సూ॥౪౦॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్॥ ❋

'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే, తత్ర సంశయ్యతే కిం జ్యోతిశ్శబ్దం చక్షుర్విషయం తమోఽపహం తేజః కిం వా పరం బ్రహ్మేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం, ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దమితి, కుతస్తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దస్య రూఢత్వాత్ । జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యత్ర హి ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్స్వార్థం పరిత్యజ్య బ్రహ్మణి వర్తతే । న చేహ తద్వత్కించిత్స్వార్థపరిత్యాగే కారణం దృశ్యతే । తథా చ నాడీఖండే 'అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత' ఇతి ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితా, తస్మాత్ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దం, కస్మాత్, దర్శనాత్ । త

సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలం। నను జ్యోతిరధికరణే జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేరుక్తత్వాత్కథం పూర్వపక్ష ఇత్యత ఆహ॥ జ్యోతిరితి ॥ తత్ర గాయత్రీవాక్యే ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శకయచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాజ్జ్యోతిఃపదస్య స్వార్థత్యాగః కృతస్తథాత్ర స్వార్థత్యాగే హేత్వదర్శనాత్పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః । జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకత్వేనార్చిరాదిమార్గస్థత్వం లింగమాహ॥ తథా చేతి ॥ తా వా ఏతా హృదయస్య నాడ్య ఇతి ఖండికయా నాడీనాం రశ్మీనాం చ మిథస్సంశ్లేషముక్త్వా అథ సంజ్ఞాలోపానంతరం యత్ర కాలే పతన్మరణం యథా స్యాత్తథోత్క్రామతీతి అథ తదా ఏతైర్నాడీసంశ్లిష్టరశ్మిభిరూర్ధ్వస్సన్నుపరిగచ్ఛతి, గత్వాదిత్యం బ్రహ్మలోకద్వారభూతం గచ్ఛతీత్యభిహితం, తథైవాత్రాపి శరీరాత్సముత్థాయ మృత్వా పరం జ్యోతిరాదిత్యాఖ్యముపసంపద్య తద్ద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా స్వస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వక్తవ్యం। సముత్థాయోపసంపద్యేతి క్త్వాశ్రుతిభ్యాం జ్యోతిషోఽర్చిరాదిమార్గస్థత్వభానాదిత్యర్థః । అతో మార్గస్థసూర్యోపాస్త్య

క్రమముక్తిపరం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి। ఏవమితి॥ వ్యాఖ్యేయత్వేనోపక్రాంతఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన వ్యాఖ్యే యఇతిజ్యోతిర్వాక్యస్యైకవాక్యతాప్రయోజకప్రకరణానుగృహీతోత్తమపురుషశ్రుత్యా వాక్యభేదకజ్యోతిశ్శ్రుతిర్బా ధ్యేతిభావః। అశరీరత్వఫలలింగాచ్చ బ్రహ్మైవజ్యోతిర్నసూర్యఇత్యాహ॥ అశరీరమితి॥ నచసూర్యప్రాప్త్యాక్రమేణాశరీ రత్వం స్యాదితి వాచ్యం, పరత్వేనవిశేషితస్యజ్యోతిషఏవసఉత్తమఇతిపరామర్శేనాశరీరత్వనిశ్చయాదిత్యాహ॥ పరమి తి॥ పూర్వోక్తలింగం దూషయతి॥ యత్త్వితి॥ నాడీఖండేదహరోపాసకస్యయాసూర్యప్రాప్తిరుక్తాసానమోక్షఇతియు క్తాసూర్యోక్తిః, అత్రప్రజాపతివాక్యేతు నిర్గుణవిద్యాయామర్చిరాదిగతిస్థసూర్యస్యానన్వయాదనర్థకత్వాచ్ఛ్రుతివ్య త్యాసేనస్వరూపం సాక్షాత్కృత్య పరంజ్యోతిస్తదేవోపసంపద్యతఇతి వ్యాఖ్యేయమితిభావః॥ ఇతిద్వాదశాధికరణమ్.

౪౧ * ఆకాశోర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ * ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ ఆకాశఇతి॥ యథోపక్రమబలాజ్జ్యోతిశ్శ్రు

స్యహీహప్రకరణేవక్తవ్యత్వేనానువృత్తిర్దృశ్యతే। 'యఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనః ప్రకరణాదావన్వేష్టవ్యత్వేన విజిజ్ఞాసితవ్యత్వేనచ ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతంత్వేవతేభూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తిచానుసంధానాత్ 'అశరీరంవావసంతంనప్రియాప్రియేస్పృశత'ఇతిచాశరీరతాయై జ్యోతిస్సంపత్తేరస్యాభిధానాద్బ్రహ్మభావాచ్చాన్యత్రాశరీరతానుపపత్తేః, పరంజ్యోతిస్సఉత్తమఃపురుషఇతిచవిశేషణాత్। యత్తూక్తంముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితేతి, నాసావాత్యంతికో మోక్షో గత్యుత్క్రాంతిసంబంధాత్। నహ్యాత్యంతికేమోక్షేగత్యుత్క్రాంతీస్తఇతివక్ష్యామః॥ ... ...*

సూ ॥౪౧॥ ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్॥

'ఆకాశోహవైనామనామరూపయోర్నిర్వహితాతేయదంతరాతద్బ్రహ్మతదమృతంసఆత్మే'తిశ్రూయతే। తత్కిమాకాశశబ్దంపరంబ్రహ్మకింవాప్రసిద్ధమేవభూతాకాశమితివిచారే భూతపరిగ్రహోయుక్తః, ఆకాశశబ్దస్యతస్మిన్రూఢత్వాత్, నామరూపనిర్వహణస్యచావకాశదానద్వారేణతస్మిన్యోజయితుంశక్యత్వాత్। స్రష్టృత్వాదేశ్చస్పష్టస్యబ్రహ్మలింగస్యాశ్రవణాదిత్యేవంప్రాప్తఇదమభిధీయతే। పరమేవబ్రహ్మేహాకాశశబ్దంభవితుమర్హతి, కస్మాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్, తేయదంతరాతద్బ్రహ్మేతిహినామరూపాభ్యామర్థాంతరభూతమాకాశంవ్యపదిశతి। నచబ్రహ్మణోఽన్యన్నామరూపాభ్యామర్థాంతరంసంభవతి, సర్వస్యవికారజాతస్యనామరూపాభ్యామేవవ్యాకృతత్వాత్। నామరూపయోరపినిర్వహణంనిరంకుశంనబ్రహ్మణోఽన్యత్రసంభవతి। 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తిబ్రహ్మకర్తృత్వశ్రవణాత్। ననుజీవస్యాపిప్రత్యక్షంనామరూపవిషయంనిర్వోఢృత్వమస్తి। బాఢమస్తి అభేదస్త్వత్రవివక్షితః। నామరూపనిర్వహణాభిధానాదేవచస్రష్టృత్వాదిబ్రహ్మలింగమభిహితంభవతి। 'తద్బ్రహ్మతదమృతంసఆత్మే'తిచబ్రహ్మవాదస్యలింగాని। ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యస్యైవాయంప్రపంచః॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్. ... ... *

తిబాధస్తథాకాశోపక్రమాద్బ్రహ్మాదిశబ్దబాధఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి॥ భూతేతి॥ శ్రుతేర్గుణైరాకాశోపాస్తిర్నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానంచేత్యుభయత్రఫలం। ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యనేనపౌనరుక్త్యమాశంక్యతద్వదత్రస్పష్టలింగాశ్రవణాదితిపరిహరతి॥ స్రష్టృత్వాదేశ్చేతి॥ వైనామేతిప్రసిద్ధలింగస్యాకాశశ్రుతేశ్చవాక్యశేషగతాభ్యాంబ్రహ్మశ్రుతిలింగాభ్యామనేకలింగోపేతాభ్యాంబాధోయుక్తః। యత్రబహుప్రమాణసంవాదస్తత్రవాక్యస్య తాత్పర్యమితినిర్ణయాదితిసిద్ధాంతయతి॥ పరమేవేత్యాదినా॥ నామరూపే శబ్దార్థౌ, తదంతఃపాతినస్తద్భిన్నత్వంతత్కర్తృత్వంచాయుక్తమిత్యర్థః। నామాదికర్తృత్వంనబ్రహ్మలింగంజీవస్థత్వాదితిశంకతే॥ నన్వితి॥ అనేనజీవేనేత్యత్రజీవస్యబ్రహ్మాభేదేనతత్కర్తృత్వముచ్యతేసాక్షాదయోగాదితిపరిహరతి॥ బాఢమితి॥ యచ్చోక్తంస్పష్టంలింగంనాస్తీతితత్రాహ॥ నామేతి॥ తర్హి

పునరుక్తిస్తత్రాహ॥ ఆకాశ ఇతి॥ తస్యైవసాధకోఽయంవిచారః। తత్రాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణివృత్తింసిద్ధవత్కృత్యతత్ర సంశయాదిప్రవృత్తేరుక్తత్వాదితినపౌనరుక్త్యమితిభావః॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్. ... *

౪౨ * సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన * అహంధీగమ్యేషుకతమఆత్మేతిజనకప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ॥ యోఽయమితి॥ విజ్ఞానంబుద్ధిః తన్మయస్తత్ప్రాయః, సప్తమీవ్యతిరేకార్థా ప్రాణబుద్ధిభ్యాంభిన్నఇత్యర్థః। వృత్తేరజ్ఞానాచ్చభేదమాహ॥ అంతర్జ్యోతిరితి॥ పురుషఃపూర్ణఇత్యర్థః। ఉభయోర్లింగానాందర్శనాత్సంశయమాహ॥ తత్కిమితి॥ పూర్వత్రనామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం, ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తఇత్యభిన్నేపిజీవాత్మనిభేదోక్తివదౌపచారికభేదోక్తిసంభవాదిత్యాక్షేపసంగతిః। పూర్వపక్షేకర్తృజీవస్తుతిఃసిద్ధాంతేజీవానువాదేనకల్పితభేదభిన్నస్యప్రాజ్ఞస్యపరమాత్మనస్స్వరూపైక్యప్రమితిరితిఫలం, బుద్ధాంతోజాగ్రదవస్థా। ఆదిమధ్యావసానే

సూ॥ ౪౨॥ సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన॥

వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే, 'బృహదారణ్యకే షష్ఠే ప్రపాఠకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుష' ఇత్యుపక్రమ్య భూయానాత్మవిషయః ప్రపంచః కృతః। తత్కిం సంసారిస్వరూపమాత్రాన్వాఖ్యానపరం వాక్యం? ఉతాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమితి విశయః, కింతావత్ప్రాప్తం సంసారిస్వరూపమాత్రవిషయమేవేతి। కుతః, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం। ఉపక్రమే 'యోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి శారీరలింగాత్, ఉపసంహారేచ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి తదపరిత్యాగాత్ మధ్యేపి బుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసేన తస్యైవ ప్రపంచనాదిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః। పరమేశ్వరోపదేశపరమేవేదంవాక్యం న శారీరమాత్రాన్వాఖ్యానపరం, కస్మాత్, సుషుప్తావుత్క్రాంతౌ చ శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరస్య వ్యపదేశాత్। సుషుప్తౌతావదయం పురుషః 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతర'మితి శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి। తత్ర పురుషశ్శారీరస్స్యాత్ తస్య వేదితృత్వాద్బాహ్యాభ్యంతరవేదనప్రసంగే సతి తత్ప్రతిషేధసంభవాత్। ప్రాజ్ఞః పరమేశ్వరః, సర్వజ్ఞత్వలక్షణయా ప్రజ్ఞయా నిత్యమవియోగాత్। తథోత్క్రాంతావప్యయం శారీర ఆత్మా 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీ'తి జీవాద్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి, తత్రాపి శారీరో జీవస్స్యాచ్ఛరీరస్వామిత్వాత్। ప్రాజ్ఞస్తు స ఏవ పరమేశ్వరః, తస్మాత్సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర వివక్షిత ఇతి గమ్యతే। యదుక్తమాద్యంతమధ్యేషు శారీరలింగాత్తత్పరత్వమస్య వాక్యస్యేతి, అత్ర బ్రూమః। ఉపక్రమే తావద్యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి న సంసారిస్వరూపం వివక్షితం, కింతర్హ్యనూద్య సంసారిస్వరూపం పరేణ బ్రహ్మణాఽస్యైకతాం వివక్షతి, యతః 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'త్యేవమాద్యుత్తరగ్రంథప్రవృత్తిః సంసారిధర్మనిరాకరణపరా లక్ష్యతే। తథోపసంహారేపి యథోపక్రమమేవోపసంహరతి। 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యో

షుజీవోక్తేర్జీవస్తావకమిదంవాక్యమితిప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ పరమేశ్వరేత్యాదినా॥ వాక్యస్య జీవస్తావకత్వే జీవాద్భేదేన ప్రాజ్ఞస్యాజ్ఞాతస్యోక్తిరసంగతా స్యాత్, అతో జ్ఞాతాజ్ఞాతసన్నిపాతే జ్ఞాతానువాదేనాజ్ఞాతం ప్రతిపాదనీయం అపూర్వే వాక్యతాత్పర్యమితిన్యాయాదితిసిద్ధాంతతాత్పర్యం। పురుషశ్శరీరంప్రాజ్ఞో జీవ ఇతి భ్రాంతింవారయతి॥ తత్ర పురుష ఇత్యాదినా॥ దేహస్య వేదనాప్రసక్తేర్నిషేధాయోగాత్పురుషో జీవ ఏవ, ప్రాజ్ఞస్తు రూఢ్యా హర ఏవేత్యర్థః। అన్వారూఢోఽధిష్ఠితః, ఉత్సర్జన్ ఘోరాన్ శబ్దాన్ముంచన్, బుద్ధౌ ధ్యాయంత్యాం ఆత్మా ధ్యాయతీవ చలంత్యాం చలతీవ। వస్తుతస్సర్వవిక్రియాశూన్య ఇత్యుక్తేర్న సంసారిణి తాత్పర్యమిత్యాహ॥ యత ఇతి॥ ఉపక్రమవదుపసంహారవాక్యేప్యైక్యం వివక్షితమిత్యాహ॥ తథేతి॥ వ్యాచష్టే॥ యోఽయమితి॥ అవస్థోపన్యాసస్యత్వమర్థశుద్ధిద్వారైక్యపరత్వాన్న జీవలింగత్వమిత్యా

హ॥ యతోనబుద్ధాంతేతి। ప్రశ్నోత్తరాభ్యామసంసారిత్వంగమ్యతఇత్యాహ॥ యదతఊర్ధ్వమితి ॥ కామాదివివేకానంతరమిత్యర్థః ॥ భవతీతిచేతి ॥ యద్యస్మాద్యుక్తితస్మాదపగమ్యతఇతియోజనా। తేనావస్థాధర్మేణానన్వాగతోఽస్పృష్టోభవతి అసంగత్వాత్।సుషుప్తావస్యాత్మతత్త్వంపుణ్యపాపాభ్యామస్పృష్టంభవతి । హియస్మాదాత్మాసుషుప్తౌసర్వశోకాతీతః తస్మాద్ధృదయస్యైవసర్వశోకాఇతిశ్రుత్యర్థః॥ ... ... *

౪౩ ॥ వాక్యస్యబ్రహ్మైక్యపరత్వేహేత్వంతరమాహ॥పత్యాదీతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ఇతశ్చేతి ॥ వశీసర్వస్యేతి। 'సవాఏషమహానజఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషు'ఇతి।యోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుసంసారీలక్ష్యతేసవాఏషమహానజఆత్మాపరమేశ్వరఏవాస్మాభిఃప్రతిపాదితఇత్యర్థః । యస్తుమధ్యేబుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసాత్సంసారిస్వరూపవివక్షాంమన్యతేసప్రాచీమపిదిశంప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపిదిశంప్రతిష్ఠేత, యతోనబుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసేనావస్థావత్త్వంసంసారిత్వంవావివక్షితం, కింతర్హ్యవస్థారహితత్వమసంసారిత్వంచవివక్షితి। కథమేతదవగమ్యతే। యదతఊర్ధ్వం 'విమోక్షాయైవబ్రూహీ'తిపదేపదేపృచ్ఛతి 'యచ్చానన్వాగతస్తేనభవత్యసంగోహ్యయంపురుష'ఇతిపదేపదేప్రతివక్తి । 'అనన్వాగతంపుణ్యేనానన్వాగతంపాపేనతీర్ణోహితదాసర్వాన్ఛోకాన్హృదయస్యభవతీ'తిచ ।తస్మాదసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం॥ ... ... *

సూ॥౪౩॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥

ఇతశ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం । యదస్మిన్వాక్యేపత్యాదిశబ్దాఅసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనాస్సంసారిస్వరూపప్రతిషేధనాశ్చభవంతి । 'సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతి'రిత్యేవంజాతీయకాఅసంసారిస్వభావప్రతిపాదనపరాః। 'ససాధునాకర్మణాభూయాన్నోఏవాసాధునాకనీయా'నిత్యేవంజాతీయకా స్సంసారిస్వభావప్రతిషేధనపరాస్తస్మాదసంసారీపరమేశ్వరఇహోక్తఇతిగమ్యతే॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ

ప్రథమాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః

త్రి౹ అపరాధీనఇతియావత్ । ఈశానోనియమనశక్తిమాన్। శక్తేఃకార్యమాధిపత్యమితిభేదః । తస్మాచ్ఛాందోగ్యవదత్రాపివాక్యస్యపరాధ్యాయసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః

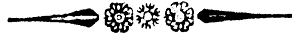

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే ప్రథమాధికరణమ్.

అవ్యక్తైశమజంపంచజనాధారంచకారణం। వేదితవ్యంప్రియంవందేప్రకృతింపురుషంపరం॥

అస్మిన్పాదేఽధికరణత్రయస్యేక్షత్యధికరణేనసంగతింవక్తుంవృత్తమనువదతి॥ బ్రహ్మేతి॥ తదశబ్దత్వేన ప్రధానస్యవైదికశబ్దశూన్యత్వేనేత్యర్థః। ఈక్షత్యధికరణేగతిసామాన్యమశబ్దత్వంచప్రతిజ్ఞాతం, తత్రబ్రహ్మణి వేదాంతానాంగతిసామాన్యంప్రపంచితం, అధునాప్రధానస్యాశబ్దత్వమసిద్ధమిత్యాశంక్యనిరూప్యతఇత్యాక్షేపసంగతిః । తేనాశబ్దత్వనిరూపణేనబ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోదృఢీకృతోభవతీత్యధ్యాయసంగతిరప్యధికరణత్రయస్యజ్ఞేయా। అ

ఓంనమః పరమాత్మనే.

సూ॥ ౧॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ॥

బ్రహ్మజిజ్ఞాసాంప్రతిజ్ఞాయబ్రహ్మణోలక్షణముక్తం జన్మాద్యస్యయతఇతి, తల్లక్షణంప్రధానస్యాపిసమానమిత్యాశంక్యతదశబ్దత్వేన నిరాకృతమీక్షతేర్నాశబ్దమితి, గతిసామాన్యంచవేదాంతవాక్యానాంబ్రహ్మకారణవాదంప్రతివిద్యతేనప్రధానకారణవాదంప్రతీతిప్రపంచితంగతేనగ్రంథేన । ఇదమిదానీమవశిష్టమాశంక్యతే। యదుక్తంప్రధానస్యాశబ్దత్వంతదసిద్ధం, కాసుచిచ్ఛాఖాసుప్రధానసమర్పణాభాసానాంశబ్దానాంశ్రూయమాణత్వాత్। అతఃప్రధానస్యకారణత్వంవేదసిద్ధమేవమహద్భిఃపరమర్షిభిఃకపిలప్రభృతిభిఃపరిగృహీతమితిప్రసజ్యతే। తద్యావత్తేషాంశబ్దానామన్యపరత్వంనప్రతిపాద్యతే, తావత్సర్వజ్ఞంబ్రహ్మజగతఃకారణమితిప్రతిపాదితమప్యాకులీభవేత్, అతస్తేషామన్యపరత్వందర్శయితుం పరస్సందర్భఃప్రవర్తతే।ఆనుమానికమపి అనుమాననిరూపితమపిప్రధానమేకేషాంశాఖినాంశబ్దవదుపలభ్యతే। కాఠకేహిపఠ్యతే 'మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపర' ఇతి।తత్రయఏవయన్నామానోయత్క్రమకాశ్చమహదవ్యక్తపురుషాఃస్మృతిప్రసిద్ధాస్తఏవేహప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, తత్రావ్యక్తమితిస్మృతిప్రసిద్ధేశ్శబ్దాదిహీనత్వాచ్చ నవ్యజ్యతఇత్యవ్యక్తమితివ్యుత్పత్తిసంభవాత్స్మృతిప్రసిద్ధంప్రధానమభిధీయతేఽతస్తస్యశబ్దవత్త్వాదశబ్దత్వమనుపపన్నం, తదేవచజగతఃకారణం, శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యఇతిచేత్, నైతదేవం। నహ్యేతత్కాఠకవాక్యంస్మృతిప్రసిద్ధయోర్మహదవ్యక్తయోరస్తిత్వపరం। నహ్య

త్రావ్యక్తపదంవిషయః । తత్కింప్రధానపరంపూర్వోక్తశరీరపరంవేతిస్మృతిప్రకరణాభ్యాంసంశయేపూర్వత్రప్రసిద్ధబ్రహ్మపరత్వంయథాషష్ఠాధ్యాయస్యదర్శితంతద్వదవ్యక్తపదమప్రసిద్ధప్రధానపరమితిపూర్వపక్షయతి॥ ఆనుమానికమితి॥ అపిశబ్దాద్బ్రహ్మాంగీకారేణాయమశబ్దత్వాక్షేపఇతిసూచయతి। తథాచబ్రహ్మప్రధానయోర్వికల్పేనకారణత్వాద్బ్రహ్మణ్యేవవేదాంతానాంసమన్వయఇతినియమాసిద్ధిఃఫలం సిద్ధాంతేనియమసిద్ధిరితివివేకః।పదవిచారత్వాదధికరణానామేతత్పాదసంగతిర్బోధ్యా, స్మార్తక్రమరూపాభ్యామవ్యక్తశబ్దఃప్రధానపరః। శబ్దస్పర్శాదిశూన్యత్వేనయోగసంభవాచ్చేత్యాహ॥ శబ్దాదీతి॥ ప్రధానస్యవైదికశబ్దవాచ్యత్వేకాక్షతిరిత్యతఆహ॥ తదేవేతి॥ 'అజామేకా'మిత్యాద్యాశ్శ్రుతిః "హేతుఃప్రకృతిరుచ్యత" ఇత్యాద్యాస్స్మృతిః, యదల్పంతజ్జడప్రకృతికమితిన్యాయః, తతోబ్రహ్మైవకారణమితిమతక్షతిరితిభావః।సూత్రేనఞర్థంవదన్సిద్ధాంతయతి॥నైతదితి॥ప్రధానంవైదికంనేత్యత్రతాత్పర్యాభావంహేతుమాహ॥ నహీతి॥నను ప్రధానస్యాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాద్వైదికత్వమిత్యతఆహ॥నహ్యత్రేతి॥ ననుశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాయాఅర్థోపిప్రత్యభి

జ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య యౌగికాచ్ఛబ్దాదసతి నియామకే నార్థవిశేషధీరిత్యాహ॥ స చేతి॥ రూఢ్యా తద్ధీరిత్యాశంక్య రూఢిః కిం లౌకికీ స్మార్తీ వా, నాద్య ఇత్యాహ॥ న చేతి॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ॥ యా త్వితి॥ పురుషసంకేతో నానాదివేదార్థనిర్ణయహేతుః పుంమతేర్విచిత్రత్వాదిత్యర్థః। యత్తు స్మార్తక్రమప్రత్యభిజ్ఞయా క్రమికార్థః స్మార్త ఏవేతి తత్రాహ॥ న చ క్రమేతి॥ స్థానాన్తమాత్రప్రత్యభిజ్ఞానశంకాయామసతీత్యన్వయాన్నఞో వ్యత్యాసేనాతద్రూపస్య తద్రూపవిరుద్ధస్య ప్రత్యభిజ్ఞానే సతీత్యర్థః। పూర్వజ్ఞాతపదార్థస్య స్థానే తద్విరుద్ధార్థజ్ఞానే సతి తస్య ధీర్నాస్తీత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ॥ న హీతి॥ ప్రకృతే నాస్తి విరుద్ధజ్ఞానమిత్యాశంక్య ప్రకరణాచ్ఛరీరజ్ఞానమస్తీత్యాహ॥ ప్రకరణేతి॥ శరీరమేవ రూపకేణ రథసామ్యేన విన్యస్తం శరీరరూపకవిన్యస్తం, తస్య పూర్వవాక్యే ఆత్మబుద్ధ్యోర్మధ్యస్థానపఠితస్యాత్రాపి మధ్యస్థేనావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న ప్రధానస్య వైదికత్వమితి సూత్రార్థః। స్మార్తక్రమః కిమితి త్యక్తవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రౌతక్రమస్య ప్రకరణాద్యనుగ్రహేణ బలవత్త్వాదిత్యాహ॥ కుత ఇత్యాదినా॥ తదుభయం వివృణోతి॥ తథా హీతి॥ రూపకక్లృప్తిః సాదృశ్యకల్పనా। ప్రి

త్ర యాదృశం స్మృతిప్రసిద్ధం స్వతన్త్రం కారణం త్రిగుణం ప్రధానం తాదృశం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, శబ్దమాత్రం హ్యత్రావ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, స చ శబ్దో న వ్యక్తమవ్యక్తమితి యౌగికత్వాదన్యస్మిన్నపి సూక్ష్మే సుదుర్లక్ష్యే చ ప్రయుజ్యతే, న చాయం కస్మింశ్చిద్రూఢః। యా తు ప్రధానవాదినాం రూఢిః సా తేషామేవ పారిభాషికీ సతీ న వేదార్థనిరూపణే కారణభావం ప్రతిపద్యతే। న చ క్రమమాత్రసామాన్యాత్సమానార్థప్రతిపత్తిర్భవత్యసతి తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానే। న హ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్నశ్వోఽయమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి। ప్రకరణనిరూపణాయాం చాత్ర న పరపరికల్పితం ప్రధానం ప్రతీయతే, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః। శరీరం హ్యత్ర రథరూపకవిన్యస్తమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే। కుతః, ప్రకరణాత్పరిశేషాచ్చ। తథా హ్యనన్తరాతీతో గ్రన్థ ఆత్మశరీరాదీనాం రథిరథాదిరూపకక్లృప్తిం దర్శయతి। "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ తు। బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ। ఇన్ద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్। ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః" ఇతి। తైశ్చేన్ద్రియాదిభిరసంయతైస్సంసారమధిగచ్ఛతి। సంయతైస్త్వధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదమాప్నోతీతి దర్శయిత్వా, కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయాం తేభ్య ఏవ ప్రకృతేభ్య ఇన్ద్రియాదిభ్యః పరత్వేన పరమాత్మానమధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదం దర్శయతి "ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః। మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః" ఇతి। తత్ర య ఏవేన్ద్రియాదయః పూర్వస్యాం రథరూపకకల్పనాయామశ్వాదిభావేన ప్రకృతాస్త ఏవేహ పరిగృహ్యన్తే। ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాపరిహారాయ। తత్రేన్ద్రియమనోబుద్ధయస్తావత్పూర్వత్రేహ చ సమానశబ్దా ఏవ, అర్థాస్తు యే శబ్దాదయో విషయా

ప్రగ్రహోఽశ్వరశనా। యదా బుద్ధిసారథిర్వివేకీ తదా మనసేన్ద్రియహయాన్విషమవిషయమార్గాదాకర్షతి। యద్యవివేకీ తదా మనోరశనాబద్ధాంస్తాన్ప్రవర్తయతీతి మనసః ప్రగ్రహత్వం యుక్తం। తేషు హయేషు, గోచరాన్మార్గాన్। నను స్వతశ్చిదాత్మనో భోగసంభవాత్కిం రథాదినేత్యత ఆహ॥ ఆత్మేతి॥ ఆత్మా దేహః, దేహాదిసంగకల్పనయా భోక్తృత్వం న స్వతోఽసంగత్వాదిత్యర్థః। అధునా రథాదిభిర్గన్తవ్యం పదం వదన్నాకాంక్షాపూర్వకముత్తరవాక్యముదాహరతి॥ తైశ్చేత్యాదినా॥ శరీరస్య ప్రకృతత్వేఽప్యవ్యక్తపదేన ప్రధానం గృహ్యతామిత్యత ఆహ॥ తత్ర య ఏవేతి॥ ఏవం ప్రకరణం శోధయిత్వా శరీరస్య పరిశేషమానయతి॥ తత్రేన్ద్రియేత్యాదినా॥ అర్థానాం పూర్వమనుక్తిశంకాం వారయన్పరత్వముపపాదయతి॥ అర్థా ఇతి॥ గృహ్ణన్తి పురుషపశుం బధ్నన్తీతి గ్రహా ఇన్ద్రియాణి। తేషాం గ్రహత్వం విషయాధీనం। అసతి విషయే తేషామకిఞ్చిత్కరత్వాత్, తతో గ్రహేభ్యః శ్రేష్ఠా అతిగ్రహా విషయా ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్। పరత్వం శ్రేష్ఠ్యాభిప్రాయం,

దత్వాంతరత్వే నేతిభావః। సవికల్పకంజ్ఞానంమనః, నిర్వికల్పకనిశ్చయాత్మికాబుద్ధిః, ఆత్మశబ్దాత్సపవబుద్ధేఃపరః, ప్రత్య భిజ్ఞాయతఇతిశేషః। హిరణ్యగర్భాభేదేనబ్రహ్మాదిపదవేద్యాసమష్టిబుద్ధిర్మహానిత్యాహ॥ అథవేతి॥ మననశక్తిః వ్యాపినీ భావినిశ్చయః బ్రహ్మాత్మభోగ్యవర్గాశ్రయః తాత్కాలికనిశ్చయః కీర్తిశక్తిః నియమనశక్తిః త్రైకాల్యనిశ్చయః సంవిదభివ్యంజికా చివత్యస్తా అతీతసర్వార్థగ్రాహిణీసమష్టిబుద్ధిరిత్యర్థః। హిరణ్యగర్భస్యేయంబుద్ధిరస్తీత్యత్ర శ్రుతిమాహ॥ యఇతి॥ నన్వప్రకృతాసాకథముచ్యతేతదుక్తాచప్రధానేనకిమపరాద్ధమిత్యతఆహ॥ సాచేతి॥ హిరుక్ప్ర థక్। పూర్వంవ్యష్టిబుద్ధ్యభేదేనోక్తాతతోభేదేనపరత్వముచ్యతఇత్యర్థః। తథాచరథరథినాద్యాపరిశిష్టౌస్యాతాంనే.

ఇంద్రియహయగోచరత్వేన నిర్దిష్టాస్తేషాంచేంద్రియేభ్యఃపరత్వమింద్రియాణాంచగ్రహత్వంవిషయాణామతిగ్రహత్వమితిశ్రుతిప్రసిద్ధేఃవిషయేభ్యశ్చమనసఃపరత్వం, మనోమూలత్వాద్విషయేంద్రియవ్యవహారస్య, మనసస్తుపరాబుద్ధిః, బుద్ధింహ్యారుహ్యభోగ్యజాతంభోక్తారముపసర్పతి, బుద్ధేరాత్మామహాన్పరోయస్సఆత్మానంరథినంవిద్ధీతిరథిత్వేనోపక్షిప్తః, కుతః, ఆత్మశబ్దాన్నోక్తుశ్చభోగోపకరణాత్పరత్వోపపత్తేః। మహత్త్వంచాస్యస్వామిత్వాదుపపన్నం। అథవా “మనోమహాన్మతిర్బ్రహ్మపూర్బుద్ధిఃఖ్యాతిరీశ్వరః। ప్రజ్ఞాసంవిచ్చితిశ్చైవస్మృతిశ్చపరిపఠ్యతే”ఇతిస్మృతేః। ‘యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వంయోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మై’ఇతిశ్రుతేః। యాప్రథమజస్యహిరణ్యగర్భస్యబుద్ధిస్సాసర్వాసాంబుద్ధీనాంపరమాప్రతిష్ఠాసేహమహానాత్మేత్యుచ్యతే। సాచపూర్వత్రబుద్ధిగ్రహణేనైవగృహీతాసతీహిరుగిహోపదిశ్యతే, తస్యాఅపిఅస్మదీయాభ్యోబుద్ధిభ్యఃపరత్వోపపత్తేః। ఏతస్మింస్తుపక్షేపరమాత్మవిషయేణైవపరేణపురుషగ్రహణేనరథినఆత్మనోగ్రహణంద్రష్టవ్యం, పరమార్థతస్తుపరమాత్మవిజ్ఞానాత్మనోర్భేదాభావాత్। తదేవంశరీరమేవైకంపరిశిష్యతే, తేష్వితరాణీంద్రియాదీనిప్రకృతాన్యేవపరమపదదిదర్శయిషయారూపకవిన్యస్తానికీర్త్యన్తే, పరిశిష్యమాణేనేహానేనావ్యక్తశబ్దేనపరిశిష్యమాణంప్రకృతంశరీరందర్శయతీతిగమ్యతే। శరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాసంయుక్తస్యహ్యవిద్యావతోభోక్తుశ్శరీరాదీనాంరథాదిరూపకకల్పనయాసంసారమోక్షగతినిరూపణేనప్రత్యగాత్మబ్రహ్మావగతిరిహవివక్షితా। తథాచ ‘ఏషసర్వేషుభూతేషుగూఢోత్మానప్రకాశతే, దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభి’రితి। వైష్ణవస్యపరమపదస్యదురవగమత్వముక్త్వాతదవగమార్థంయోగందర్శయతి ‘యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మని, జ్ఞానమాత్మనిమహతినియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాంతఆత్మనీ’తి। ఏతదుక్తంభవతివాచంమనసిసంయచ్ఛేత్। వాగాదిబాహ్యేంద్రియవ్యాపారముత్సృజ్యమనోమాత్రేణావతిష్ఠేత। మనోఽపివిషయవికల్పాభిముఖంవికల్పదోషదర్శనేనజ్ఞానశబ్దోదితాయాంబుద్ధావధ్యవసాయస్వభావాయాంధారయేత్। తామపిబుద్ధింమహత్యాత్మనిభోక్తర్యగ్ర్యయాంవాబుద్ధౌసూక్ష్మతాపాదనేననియచ్ఛేన్మహాంతంత్వాత్మానంశాంతఆత్మనిప్రకరణవతిపరస్మిన్పురుషేపరస్యాంకాష్ఠాయాంప్రతిష్ఠాపయేదితి। తదేవంపూర్వాపరాలోచనాయాంనాస్త్యత్రపరపరికల్పితస్యప్రధానస్యావకాశః॥

సూ॥ ౨॥ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్॥

త్యాహ॥ ఏతస్మింస్త్వితి॥ అతోరథఏవపరిశిష్టఇత్యాహ॥ తదేవమితి॥ తేషుపూర్వోక్తేషుషట్పదార్థేష్విత్యర్థః। పరిశేషస్యఫలమాహ॥ ఇతరాణీతి॥ వేదోఽయమితిశేషః। దర్శయతిచేతిసూత్రభాగోవ్యాఖ్యాతః। కించబ్రహ్మాత్మైకత్వపరేగ్రంథేభేదవాదినాంప్రధానవాదినాంప్రధానస్యావకాశోనాస్తీత్యాహ॥ శరీరేత్యాదినా॥ భోగోవేదనా। కారకగ్రంథస్యైక్యతాత్పర్యేగూఢత్వప్రతీయత్వజ్ఞానహేతుయోగవిధయోలింగానిసంతీత్యాహ॥ తథాచైషఇత్యాదినా॥ అగ్ర్యా ఏకాగ్రాధిపరిపాకజా। వాగిత్యత్రద్వితీయాలోపశ్ఛాందసః, మనసీతిదైర్ఘ్యంచ॥ ... ... *

౨॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఉక్తమేతదిత్యాదినా॥ కార్యకారణయోరభేదాత్స్థూలప్రకృతివాచి నాఽవ్యక్తశబ్దేనవికారోలక్ష్యతఇత్యర్థః। గోభిర్గోవికారైఃపయోభిః మత్సరంసోమం శ్రీణీతశ్రీణంతుర్యాదితియావత్। శ్రీఞ్ పాకఇతిధాతోర్లోటిమధ్యమపురుషబహువచనమేతత్ । అవ్యక్తాత్మనాకార్యస్యావ్యక్తశబ్దయోగ్యత్వమానమాహ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ తర్హి ప్రాగవస్థాయాం ఇదంజగత్ అవ్యాకృతమాసీత్ వాకికిలేత్యర్థః। బీజరూపాశక్తిఃసంస్కా-రస్తదవస్థం॥ ... ... *

౩।అపసిద్ధాంతశంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే।అత్రాహేత్యాదినా ॥ తర్హితదా,ఏవంసతిసూక్ష్మశబ్దితప్రాగవస్థాభ్యుపగమేసతి।ఈశ్వరేకల్పితాతన్నియమ్యేత్యంగీకారాన్నాపసిద్ధాంతఇత్యాహ ॥ అతోఽభిధీయతఇత్యాదినా॥కూటస్థ

ఉక్తమేతత్ప్రకరణపరిశేషాభ్యాంశరీరమవ్యక్తశబ్దంనప్రధానమితి, ఇదమిదానీమాశంక్యతే కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వంశరీరస్య, యావతాస్థూలత్వాత్స్పష్టతరమిదంశరీరంవ్యక్తశబ్దార్హమస్పష్టవచనస్త్వవ్యక్తశబ్దఇతి। అతఉత్తరముచ్యతే। సూక్ష్మంత్విహకారణాత్మనాశరీరంవివక్ష్యతే, సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ । యద్యపిస్థూలమిదంశరీరంనస్వయమవ్యక్తశబ్దమర్హతి తథాపితస్యత్వారంభకంభూతసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, ప్రకృతిశబ్దశ్చవికారేదృష్టః 'యథాగోభిశ్శ్రీణీతమత్సర'మితి।తథాశ్రుతిశ్చ 'తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి । ఇదమేవవ్యాకృతంనామరూపవిభిన్నంజగత్ప్రాగవస్థాయాంపరిత్యక్తవ్యాకృతనామరూపం బీజశక్త్యవస్థమవ్యక్తశబ్దయోగ్యందర్శయతి॥ ... *

సూ॥౩॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥

అత్రాహ, యదిజగదిదమనభివ్యక్తనామరూపంబీజాత్మకంప్రాగవస్థమవ్యక్తశబ్దార్హమభ్యుపగమ్యేత, తదాత్మనాచశరీరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దార్హత్వంప్రతిజ్ఞాయతే । సఏవతర్హిప్రధానకారణవాదఏవంసత్యాపద్యేత। అస్యైవజగతః ప్రాగవస్థాయాఃప్రధానత్వేనాభ్యుపగమాదితి । అత్రోచ్యతే, యదివయంస్వతంత్రాంకాంచిత్ప్రాగవస్థాంజగతఃకారణత్వేనాభ్యుపగచ్ఛేమప్రసంజయేమతదాప్రధానకారణవాదంపరమేశ్వరాధీనాత్వియమస్మాభిఃప్రాగవస్థాజగతోఽభ్యుపగమ్యతేనస్వతంత్రా । సాచావశ్యమభ్యుపగంతవ్యా అర్థవతీహిసా । నహితయావినాపరమేశ్వరస్యస్రష్టృత్వంసిద్ధ్యతి, శక్తిరహితస్యతస్యప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । ముక్తానాంచపునరనుత్పత్తిః, విద్యయాతస్యాబీజశక్తేర్దాహాత్ । అవిద్యాత్మికాహిసాబీజశక్తిరవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యాపరమేశ్వరాశ్రయామాయామయీ మహాసుషుప్తిర్యస్యాం స్వరూపప్రతిబోధరహితాశ్శేరతేసంసారిణోజీవాః। తదేతదవ్యక్తంక్వచిదాకాశశబ్దనిర్దిష్టం 'ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చే'తిశ్రుతేః। క్వచిదక్షరశబ్దోదితం 'అక్షరాత్పరతఃపర'ఇతిశ్రుతేః । క్వచిన్మాయేతిసూచితం 'మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వర'మితిమంత్రవర్ణాత్ । అవ్యక్తాహిసామాయాతత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్యాశక్యత్వాత్।తదిదంమహతఃపరమవ్యక్తమిత్యు

బ్రహ్మణఃస్రష్టృత్వసిద్ధ్యర్థమవిద్యాస్వీకార్యేత్యుక్తంబంధముక్తివ్యవస్థార్థమపిసాస్వీకార్యేత్యాహ।ముక్తానామితి॥ యన్నాశాన్ముక్తిస్సాస్వీకార్యాతాంవినైవసృష్టౌముక్తానాంపునర్బంధాపత్తేరిత్యర్థః।తస్యాఃపరకల్పితస్యస్వతంత్రప్రధానాద్వైలక్షణ్యమాహ॥అవిద్యేత్యాదినా॥మాయామయీప్రసిద్ధమాయోపమితాలోకేమాయావినోమాయావత్పరతంత్రేత్యర్థః।జీవభేదోపాధిత్వేనాపిసాస్వీకార్యేత్యాహ॥ మహాసుషుప్తిరితి॥బుద్ధ్యాద్యుపాధిభేదాజ్జీవాఇతిబహూక్తిః।అవిద్యాయాంశ్రుతిమప్యాహ॥తదేతదితి॥ఆకాశహేతుత్వాదాకాశః।జ్ఞానంవినాఽనంతాభావాదక్షరం। విచిత్రకారిత్వాన్మాయేతిభేదః ఇదానీమవిద్యాయాబ్రహ్మాభేదాన్యత్వాభ్యామనిర్వాచ్యత్వేనావ్యక్తశబ్దార్హత్వమాహ॥ అవ్యక్తేతి॥ తస్యామహతఃపరత్వంకథమిత్యతఆహ ॥ తదిదమితి॥యదాబుద్ధిమహాంస్తదాతద్ధేతుత్వాత్పరత్వమిత్యన్వయః॥

ప్రతిబింబస్యోపాధిపరతంత్రత్వాదుపాధేః ప్రతిబింబాత్పరత్వమాహ॥ యస్మాత్త్వితి॥ హేతుంస్ఫుటయతి॥ అవిద్యేతి॥ అవ్యక్తస్యపరత్వేపిశరీరస్యకింజాతంతదాహ॥ తచ్చేతి॥ నన్విన్ద్రియాదీనామప్యుక్తాభేదాదవ్యక్తత్వంపరత్వంచకిమితినోచ్యతేతత్రాహ॥ సత్యపీతి॥ సూత్రద్వయస్యవృత్తికృద్వ్యాఖ్యానముత్థాపయతి॥ అన్యేత్వితి॥ పంచీకృతభూతానాంసూక్ష్మాఅవయవాఃస్థూలదేహారంభకాః। సూక్ష్మశరీరంప్రతిజీవంలింగస్యాశ్రయత్వేననియతమస్తీతివక్ష్యతే। దేహాంతరప్రాప్తౌతేనయుక్తోగచ్ఛతిపరలోకమిత్యర్థః। కథంతస్యమహతోజీవాత్పరత్వమిత్యాశంక్యద్వితీయసూత్రంవ్యాచష్టే॥ తదధీనత్వాచ్చేతి॥ అర్థవదితిసూత్రస్థదృష్టాంతమాహ॥ యథేతి॥ తద్వ్యాఖ్యానందూషయతి॥ తైరితి॥ అవ్యక్తపదబలాత్పరిత్యక్తమపిస్థూలంగృహ్యతఇతిశంకతే॥ ఆమ్నాతస్యేతి॥ ఏకార్థబోధకానాంశబ్దానామిథఆకాంక్షయైకస్యాంబుద్ధావారూఢత్వమేకవాక్యతా, తదమతేతస్యాఅభావాత్కుతోర్థబోధఇతిసమాధత్తే॥ నే

క్తం అవ్యక్తప్రభవత్వాన్మహతః, యదాహైరణ్యగర్భీబుద్ధిర్మహాన్, యదాతుజీవోమహాంస్తదాప్యవ్యక్తాధీనత్వాజ్జీవభావస్యమహతఃపరమవ్యక్తమిత్యుక్తం। అవిద్యాహ్యవ్యక్తం, అవిద్యావత్త్వేనచజీవస్యసర్వస్సంవ్యవహారస్సంతతోవర్తతే। తచ్చావ్యక్తగతంమహతఃపరత్వమభేదోపచారాత్తద్వికారేశరీరేపరికల్ప్యతే। సత్యపిశరీరవదింద్రియాదీనాంతద్వికారత్వావిశేషేశరీరస్యైవాభేదోపచారాదవ్యక్తశబ్దేనగ్రహణమింద్రియాదీనాంస్వశబ్దైరేవగృహీతత్వాత్, పరిశిష్టత్వాచ్చశరీరస్య। అన్యేతువర్ణయంతి, ద్వివిధంహిశరీరంస్థూలంసూక్ష్మంచ। స్థూలంయదిదముపలభ్యతే। సూక్ష్మంయదుత్తరత్రవక్ష్యతే, తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామితి। తచ్చోభయమపిశరీరమవిశేషాత్పూర్వత్రరథత్వేనసంకీర్తితం, ఇహతుసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దేనపరిగృహ్యతేసూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చ బంధమోక్షవ్యవహారస్యజీవాత్తస్యపరత్వం, యథా అర్థాధీనత్వాదింద్రియవ్యాపారస్యేంద్రియేభ్యఃపరత్వమర్థానామితి। తైస్త్వేతద్వక్తవ్యమవిశేషేణశరీరద్వయస్యపూర్వత్రరథత్వేనసంకీర్తితత్వాత్, సమానయోఃప్రకృతత్వపరిశిష్టత్వయోఃకథంసూక్ష్మమేవశరీరమిహగృహ్యతేనపునస్స్థూలమపీతి। ఆమ్నాతస్యార్థంప్రతిపత్తుంప్రభవామోనామ్నాతంపర్యనుయోక్తుం, ఆమ్నాతంచావ్యక్తపదంసూక్ష్మమేవప్రతిపాదయితుంశక్నోతినేతరద్వ్యక్తత్వాత్తస్యేతిచేన్న ఏకవాక్యతాధీనత్వాదర్థప్రతిపత్తేః। నహీమేపూర్వోత్తరేఆమ్నాతే ఏకవాక్యతామనాపద్యకంచిదర్థంప్రతిపాదయతః, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్। నచాకాంక్షామంతరేణైకవాక్యతాప్రతిపత్తిరస్తి, తత్రావిశిష్టాయాంశరీరద్వయస్యగ్రాహ్యత్వాకాంక్షాయాంయథాకాంక్షంసంబంధేఽనభ్యుపగమ్యమానే ఏకవాక్యతైవబాధితాభవతి కుతఆమ్నాతస్యార్థస్యప్రతిపత్తిః। నచైవంమంతవ్యందుశ్శోధత్వాత్సూక్ష్మస్యైవశరీరస్యేహగ్రహణం, స్థూలస్యతుదృష్టబీభత్సతయాసుశోధత్వాదగ్రహణమితి। యతోనైవేహశోధనంకస్యచిద్వివక్ష్యతే, నహ్యత్రశోధనవిధాయికించిదాఖ్యా

తి॥ తాంవినాప్యర్థధీఃకింనస్యాదిత్యతఆహ॥ నహీతి॥ శరీరశబ్దేనరూఢ్యాస్థూలంప్రకృతంతస్యహానిరప్రకృతస్యభూతసూక్ష్మస్యావ్యక్తపదేనగ్రహణమన్యాయ్యంస్యాదిత్యర్థః। అస్త్వేకవాక్యతేత్యతఆహ॥ నచేతి॥ తతఃకింతత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఆకాంక్షయావాక్యైకవాక్యత్వేసతిప్రకృతంశరీరద్వయమవ్యక్తపదేనగ్రాహ్యమాకాంక్షాయాస్తుల్యత్వాదితిభావః। అథాస్తుశోధ్యత్వధీః తదర్థంసూక్ష్మమేవాకాంక్షితంగ్రాహ్యం। తస్యసూక్ష్మత్వేనాత్మాభేదేనగృహీతస్యదుశ్శోధత్వాత్। స్థూలస్యస్పష్టదౌర్గంధ్యాదినాలఘువాదివదనాత్మత్వధీవైరాగ్యయోస్సులభత్వాదితిశంకతే॥ నచేతి॥ దృష్టాబీభత్సాఘృణాయస్మింస్తస్యభావస్తత్తయేత్యర్థః। దూషయతి॥ యతఇతి॥ వైరాగ్యాయశుద్ధిరత్రనవివక్షితా విధ్యభావాత్। కింతువైష్ణవంపరమంపదంవివక్షితమితితద్దర్శనార్థంప్రకృతంస్థూలమేవావ్యక్తపదేనగ్రాహ్య

మితి భావః। కించ సూక్ష్మస్య లింగాంతఃపాతిన ఇంద్రియాదిగ్రహణేనైవ గ్రహణాన్న పృథగవ్యక్తశరీరపదాభ్యాం గ్రహః। అభ్యుపేత్యాహ ॥ సర్వథేతి॥ స్థూలస్య సూక్ష్మస్య వా గ్రహేపీత్యర్థః॥ తథానామేతి॥ సూక్ష్మమేవావ్యక్తమస్త్విత్యర్థః॥

౪॥ అత్రావ్యక్తం ప్రధానం నేత్యత్ర హేత్వంతరార్థం సూత్రం॥ జ్ఞేయత్వేతి॥ సత్వాదిగుణరూపాత్ప్రధానాత్పురుషస్యాంతరం భేదస్తస్య జ్ఞానాదిత్యర్థః। నహి శక్యమితి చ వదద్భిః ప్రధానం జ్ఞేయత్వేన స్మర్యత ఇతి సంబంధః। న కేవలం భేదప్రతియోగిత్వేన ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వం తైరిష్టం కింతు తస్యోపాసనయాఽణిమాదిభూతిప్రాప్తయేఽపీత్యాహ ॥ క్వచిచ్చేతి॥ జ్ఞానవిధ్యభావేఽప్యవ్యక్తపదజన్యజ్ఞానగమ్యత్వమార్థికం జ్ఞేయత్వమస్తీత్యత ఆహ॥ నచానుపదిష్టమితి॥ ఉపదిష్టం

తమస్తి అనంతరనిర్దిష్టత్వాత్తు కిం ‘తద్విష్ణోః పరమం పద’మితి ఇదమిహ వివక్ష్యతే। తథాహీదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పరమిత్యుక్త్వా ‘పురుషాన్న పరం కించి’దిత్యాహ। సర్వథాపి త్వానుమానికనిరాకరణోపపత్తేస్తథానామాస్తు ననః కించిచ్ఛిద్యతే॥ ... ... *

సూ ॥ ౪॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥

జ్ఞేయత్వేన చ సాంఖ్యైః ప్రధానం స్మర్యతే గుణపురుషాంతరజ్ఞానాత్కైవల్యమితి వదద్భిః, నహి గుణస్వరూపమజ్ఞాత్వా గుణేభ్యః పురుషస్యాంతరం శక్యం జ్ఞాతుమితి। క్వచిచ్చ విభూతివిశేషప్రాప్తయే ప్రధానం జ్ఞేయమితి స్మరంతి। న చేదమిహావ్యక్తం జ్ఞేయత్వేనోచ్యతే, పదమాత్రం హ్యవ్యక్తశబ్దో నేహావ్యక్తం జ్ఞాతవ్యముపాసితవ్యం చేతి వాక్యమస్తి। న చానుపదిష్టం పదార్థజ్ఞానం పురుషార్థమితి శక్యం ప్రతిపత్తుం, తస్మాదపి నావ్యక్తశబ్దేన ప్రధానమభిధీయతే। అస్మాకం తు రథరూపకక్లృప్తశరీరాద్యనుసరణేన విష్ణోరేవ పరమం పదం దర్శయితుమయముపన్యాస ఇత్యనవద్యం॥ ... ... *

సూ॥ ౫॥ వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥

అత్రాహ సాంఖ్యః జ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసిద్ధం కథం శ్రూయతే హ్యుత్తరత్రావ్యక్తశబ్దోదితస్య ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వవచనం ‘అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగంధవచ్చ యత్, అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత’ ఇతి। అత్ర హి యాదృశం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం మహతః పరం స్మృతౌ నిరూపితం తాదృశమేవ నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం, తస్మాత్ప్రధానమేవేదం తదేవావ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టమితి, అత్ర బ్రూమః। నేహ ప్రధానం నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం ప్రాజ్ఞో హీహ పరమాత్మా నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే। కుతః, ప్రకరణాత్। ప్రాజ్ఞస్య హి ప్రకరణం వితతం వర్తతే ‘పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి’రిత్యాదిదర్శనాత్ ‘ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోఽత్మా న ప్రకాశత’ ఇతి చ దుర్జ్ఞానత్వవచనేన తస్యైవ జ్ఞేయత్వాకాంక్షణాత్ ‘యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ’ ఇతి చ తజ్జ్ఞానాయైవ రాగాదిసంయమస్య విహితత్వాన్మృత్యుముఖప్రమోక్షణఫలత్వాచ్చ। నహి ప్రధానమాత్రం నిచాయ్య మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి సాంఖ్యైరిష్యతే। చేతనాత్మవిజ్ఞానాద్ధి మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి తేషామభ్యుపగమః। సర్వేషు చ వేదాంతేషు ప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనోఽశబ్దాదిధర్మ

హిజ్ఞానం ఫలవదితి జ్ఞాతుం శక్యం నిష్ఫలస్యోపదేశాయోగాదవ్యక్తస్య చ జ్ఞానానుపదేశాత్సఫలజ్ఞానగమ్యత్వాసిద్ధిరిత్యర్థః। ఫలితమాహ॥ తస్మాదితి॥ సాంఖ్యోక్తసఫలజ్ఞానగమ్యత్వావచనాచ్చేత్యర్థః। నను శరీరస్యాపి జ్ఞేయత్వానుక్తేః కథమిహ గ్రహణం తత్రాహ॥ అస్మాకం త్వితి॥ అస్మిన్మతే విష్ణ్వాఖ్యపదస్యైకస్యైవ జ్ఞేయత్వాత్తద్దర్శనార్థమవ్యక్తపదేన శరీరోపన్యాసో యుక్త ఇత్యర్థః॥ .... *

౫॥ సాధారణశబ్దమాత్రాన్న ప్రధానస్య ప్రత్యభిజ్ఞా స్మార్తలింగస్యానుక్త్యా నియామకాభావాదితి తాత్పర్యలింగోక్తిమాశంక్య నిషేధతి॥ వదతీతి॥ అత్ర హి తాదృశమేవ నిర్దిష్టమిత్యన్వయః, స్పష్టమన్యత్॥ ... *

౬॥ కించాత్ర కఠవల్ల్యాం ప్రధానస్య ప్రశ్నోత్తరయోరసత్త్వాన్న గ్రహణమిత్యాహ॥ త్రయాణామితి॥ మృత్యునా నచికేతసం ప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్వేత్యుక్తే త్రయాణామేవ ప్రశ్నో నచికేతసా కృతః ఉపన్యాసశ్చ మృత్యునా కృతో నాన్యస్యేత్యర్థః । ప్రశ్నత్రయం క్రమేణ పఠతి ॥ తత్ర తావదితి॥ హే మృత్యో స మహ్యం తత్త్వం స్వర్గహేతుమగ్నిం స్మరసి ప్రేతే మృతే జీవోఽస్తి న వేతి సంశయోఽస్తి అత ఏతదాత్మతత్త్వం సందిగ్ధం జానీయామిత్యర్థః । క్రమేణోత్తరత్రయమాహ॥ ప్రతివచనమపీతి ॥ లోకహేతువిరాడాత్మకోపాస్యత్వాల్లోకాదిశ్చితోఽగ్నిస్తం మృత్యురువాచ। నచికేతసే యా అస్య స్వరూపతో యావతీస్సంఖ్యాతో యథా వా క్రమేణాగ్నిశ్చీయతే తత్సర్వమువాచేత్యర్థః । హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామీతి బ్రహ్మవాక్యేన జీవప్రశ్నాద్వ్యవహితమపి యథా చ మరణం ప్రాప్యేత్యాదివాక్యం జీవవిషయత్వేనాభిలప్యతే, తస్మాన్న ప్రధానస్యాత్ర జ్ఞేయత్వమవ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టత్వం వా॥ ... *

సూ॥ ౬॥ త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥

ఇతశ్చ న ప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞేయత్వం వా యస్మాత్త్రయాణామేవ పదార్థానామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రంథే కఠవల్లీషు వరప్రదానసామర్థ్యాద్వక్తవ్యతయోపన్యాసో దృశ్యతే, తద్విషయ ఏవ చ ప్రశ్నః, నాతోఽన్యస్య ప్రశ్న ఉపన్యాసో వాస్తి । తత్ర తావత్ 'స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్య'మిత్యగ్నివిషయః ప్రశ్నః । 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే, ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ' ఇతి జీవవిషయః । 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మవిషయః। ప్రతివచనమపి 'లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వే'త్యగ్నివిషయం । 'హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనం, యథా చ మరణం ప్రాప్యాత్మా భవతి గౌతమ, యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుత'మితి వ్యవహితం జీవవిషయం । 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి'దిత్యాదిబహుప్రపంచం పరమాత్మవిషయం। నైవం ప్రధానవిషయః ప్రశ్నోఽస్తి అపృష్టత్వాదనుపన్యసనీయత్వం తస్యేతి । అత్రాహ, యోఽయమాత్మవిషయః ప్రశ్నో 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్య' ఇతి కిం స ఏవాయమన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదితి పునరనుకృష్యతే, కిం వా తతోఽన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యత ఇతి। కించాతః స ఏవాయం ప్రశ్నః పునరనుకృష్యత ఇతి యద్యుచ్యేత తదా ద్వయోరాత్మవిషయయోః ప్రశ్నయోరేకతాపత్తేరగ్నివిషయ ఆత్మవిషయశ్చ ద్వావేవ ప్రశ్నావిత్యతో న వక్తవ్యం త్రయాణాం ప్రశ్నోపన్యాసావితి । అథాన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యత ఇతి యద్యుచ్యేత తతో యథైవ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నకల్పనాయామదోషః, ఏవం ప్రశ్నవ్యతిరేకేణాపి ప్రధానోపన్యాసకల్పనాయామదోషః స్యాదితి, అత్రోచ్యతే। నైవం వయమిహ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నం కంచిత్కల్పయామః, వాక్యో

ముత్తరం యోగ్యత్వాదిత్యర్థః । వాక్యార్థస్తు ఆత్మ మరణం ప్రాప్య యథా భవతి తథా వక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ జీవప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥ యోనిమితి॥ చరాచరదేహప్రాప్తినిమిత్తమాహ॥ యథేతి॥ శ్రుతముపాసనం। సూత్రే ఆద్యశ్చకారో యత ఇత్యర్థే । ఏవం త్రయాణామేవోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ యతః అతో న ప్రధానమవ్యక్తమితి సూత్రయోజనా। ఉక్తార్థం సూత్రమాక్షిపతి॥ అత్రాహేతి॥ ఏకః ప్రశ్నో ద్వౌ ప్రశ్నౌ వేతి పక్షద్వయే ఫలం పృచ్ఛతి ॥ కించాత ఇతి ॥ సప్తమ్యర్థే తసిః। అత్ర చ పక్షద్వయే కిమిత్యర్థః । ప్రశ్నైక్యే సూత్రాసంగతిః, భేదే ప్రధానస్యాశ్రౌతత్వసిద్ధిరితి పూర్వవాద్యాహ ॥ స ఏవేత్యాదినా॥ ప్రశ్నైక్యపక్షమాదాయ సిద్ధాంత్యాహ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ యేన ప్రధానసిద్ధిః స్యాదితి శేషః । చతుర్థప్రశ్నకల్పనేన వరత్రిత్వోపక్రమవిరోధః స్యాదితి వివృణోతి ॥ వరేత్యాదినా ॥ వరప్రదానముపక్రమేయస్యాస్సాప్ర

హితాయయమలోకంప్రతిప్రేషితాయ ఇతఃపునర్మర్త్యలోకంప్రాప్తస్యమమపితాయథాపూర్వం సుమనాస్స్యాదితి ప్రథమంవవ్రే । నను ద్వితీయవరోజీవవిద్యా తృతీయోబ్రహ్మవిద్యేతి ప్రశ్నభేదఃకింనస్యాదిత్యతఆహ॥ యోయమితి॥ ప్రేతఇత్యుపక్రమ్యతృతీయతోక్తిలింగాజ్జీవాత్మవిద్యైవతృతీయోవరఇత్యర్థః ॥ ఏవంవాక్యోపక్రమేసతిప్రశ్నాంతరం నయుక్తమిత్యాహ॥ తత్రేతి॥ మరణధర్మాస్పృష్టలింగాభ్యాంప్రష్టవ్యయోర్జీవేశ్వరయోర్భేదాత్ప్రశ్నభేదసిద్ధౌ వాక్యభేదోయుక్తఇతిశంకతే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ గోచరత్వాదాశ్రయత్వాత్। నకేవలంప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదఃకింతు ప్రశ్నవాక్యయోస్సాదృశ్యాభావాదపీత్యాహ॥ ప్రశ్నచ్ఛాయేతి ॥ ప్రష్టవ్యభేదోఽసిద్ధఇతిపరిహరతి॥ నేత్యాదినా ॥ కించ బ్రహ్మప్రశ్నేజన్మాదినిషేధేనజీవస్వరూపంవర్ణయన్ తయోరైక్యంసూచయతీత్యాహ ॥ ఇహచాన్యత్రేతి ॥ తన్నిషేధవాక్యాజ్జీవోక్తిరసిద్ధేత్యతఆహ॥ సతీతి॥ భాగీయుక్తః, తస్మాదవిద్యయాజీవస్యప్రాప్తజన్మాదినిషేధేనస్వరూపము

పక్రమసామర్థ్యాత్ । వరప్రదానోపక్రమాహిమృత్యునచికేతస్సంవాదరూపా వాక్యప్రవృత్తిరాసమాప్తేః కఠవల్లీనాంలక్ష్యతే। మృత్యుఃకిలనచికేతసేపిత్రా ప్రహితాయత్రీన్వరాన్ప్రదదౌ, నచికేతాః కిలతేషాంప్రథమేనవరేణపితుస్సౌమనస్యంవవ్రే, ద్వితీయేనాగ్నివిద్యాం, తృతీయేనాత్మవిద్యాం, యేయం ప్రేతఇతివరాణామేషవరస్తృతీయఇతిలింగాత్ । తత్రయద్యన్యత్రధర్మాదిత్యన్యోఽయమపూర్వఃప్రశ్న ఉత్థాప్యేత తతోవరప్రదానవ్యతిరేకేణాపిప్రశ్నకల్పనాద్వాక్యంబాధ్యేత । ననుప్రష్టవ్యభేదాదపూర్వోఽయంప్రశ్నోభవితుమర్హతి, పూర్వోహిప్రశ్నోజీవవిషయః, యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేఽస్తినాస్తీతివిచికిత్సాభిధానాత్, జీవశ్చధర్మాదిగోచరత్వాన్నాన్యత్రధర్మాదితిప్రశ్నమర్హతి, ప్రాజ్ఞస్తుధర్మాద్యతీతత్వాదన్యత్రధర్మాదితిప్రశ్నమర్హతి, ప్రశ్నచ్ఛాయాచనసమానాలక్ష్యతేపూర్వస్య ప్రశ్నస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిషయత్వాదుత్తరస్యధర్మాద్యతీతవస్తువిషయత్వాచ్చ, తస్మాత్ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ప్రశ్నభేదః, నపూర్వస్యైవోత్తరత్రానుకర్షణమితిచేన్న, జీవప్రాజ్ఞయోరేకత్వాభ్యుపగమాత్। భవేత్ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదోయద్యన్యోజీవఃప్రాజ్ఞాత్స్యాత్, నత్వన్యత్వమస్తి తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుత్యంతరేభ్యః । ఇహచాన్యత్రధర్మాదిత్యస్యప్రశ్నస్యప్రతివచనం నజాయతేమ్రియతే వావిపశ్చిదితిజన్మమరణప్రతిషేధేనప్రతిపాద్యమానంశరీరిపరమేశ్వరయోరభేదందర్శయతి । సతిహి ప్రసంగేప్రతిషేధోభాగీభవతి । ప్రసంగశ్చజన్మమరణయోశ్శరీరసంస్పర్శాచ్ఛరీరిణస్సంభవతినపరమేశ్వరస్య। తథా 'స్వప్నాంతంజాగరితాంతంచోభౌయేనానుపశ్యతి, మహాంతంవిభుమాత్మానంమత్వాధీరోనశోచతి'ఇతిస్వప్నజాగరితదృశోజీవస్యైవమహత్త్వవిభుత్వవిశేషణస్యమననేనశోకవిచ్ఛేదందర్శయన్నప్రాజ్ఞాదన్యోజీవఇతిదర్శయతి । ప్రాజ్ఞవిజ్ఞానాద్ధిశోకవిచ్ఛేదఇతివేదాంతసిద్ధాంతః । 'యదేవేహతదముత్ర యదముత్రతదన్విహ, మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతి' ఇతి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టిమపవదతి । తథాజీవవిషయస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యానంతరమన్యంవరంనచికేతోవృ

తమిత్యర్థః। కించజీవోబ్రహ్మభిన్నః మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యాహ ॥ తథాస్వప్నేతి ॥ అంతోఽవస్థాయేనసాక్షిణాప్రమాతాపశ్యతితమాత్మానమితిసంబంధః । హేతోరప్రయోజకత్వమాశంక్యతమేవవిదిత్వేత్యాదిశ్రుతివిరోధమాహ॥ ప్రాజ్ఞేతి॥ కించాభేదముక్త్వాభేదస్యనిందితత్వాదభేదఏవసత్యఇత్యాహ॥ తథేతి ॥ ఇహదేహేయచ్చైతన్యంతదేవాముత్రసూర్యాదౌ, ఏవమిహాఖండైకరసేబ్రహ్మణియోనానేవమిథ్యాభేదంపశ్యతిసభేదదర్శీమరణాన్మరణంప్రాప్నోతిసంసారభయాన్నముచ్యతఇత్యర్థః। కించజీవప్రశ్నానంతరంతందుర్దర్శమితియదుత్తరమువాచతేనాప్యుత్తరేణాభేదోగమ్యతఇతిసంబంధః । ప్రష్టృప్రశ్నయోఃప్రశంసయాపిలింగేనపృష్టస్యజీవస్యాదౌర్లభ్యద్యోతనాద్బ్రహ్మత్వసిద్ధిరిత్యాహ॥ అన్యంవరమిత్యాదినా ॥ పుత్రాదికంవృణీష్వేత్యుక్తేపివిషయాంస్తుచ్ఛీకృత్యాత్మజ్ఞానా

శ్చ న చచాల ‘నాన్యం తస్మాన్నచికేతా వృణీతే’ ఇతి శ్రవణాత్ । తదా సంతుష్టో యమోఽన్యచ్ఛ్రేయోఽన్యదుతైవ ప్రేయ ఇతి భోగాపవర్గమార్గయోర్వైలక్షణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ ‘దూరమేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యా చ విద్యే’తి దర్శితవానిత్యర్థః। ప్రేయః ప్రియతమం స్వర్గాదికం విషూచీ విరుద్ధఫలే, అవిద్యా కర్మ, విద్యా తత్త్వధీః, విద్యాభీప్సినం విద్యార్థినం మన్యే యతః త్వా త్వాం ‘బహవోఽపి కామాః పుత్రాదయో భోగా వసుధాదయో నానారూపా అపి నాలోలుపంత లోభం వంతం నకృతవంత’ ఇతి ప్రస్తారం స్తుత్వా ప్రశ్నమపి ‘త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టే’తి స్తువన్నిత్యక్షరార్థః। ఇయం ప్రశంసా ప్రశ్నభేదపక్షే న ఘటత ఇత్యాహ ॥ యత్ప్రశ్నేతి ॥ యత్ప్రశ్నే సస్తుతిం లబ్ధవాన్ తం ప్రశ్నం విహాయ యద్యన్యదేవోత్థాపయేత్ । తర్హ్యనవసరే స్తుతిః కృతా స్యాదిత్యర్థః ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రష్టవ్యభేదాభావాదిత్యర్థః । ప్రశ్నవాక్యప్రవృ

ణీ ష్వేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్తైః కామైః ప్రలోభ్యమానోఽపి నచికేతా యదా న చచాల తదైనం మృత్యురభ్యుదయనిశ్శ్రేయసవిభాగప్రదర్శనేన విద్యావిద్యావిభాగప్రదర్శనేన చ విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే ‘న త్వా కామా బహవోఽలోలుపంతే’తి ప్రశస్య ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్నువాచ ‘తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీ’తి । తేనాపి జీవప్రాజ్ఞయోరభేద ఏవాభివక్షిత ఇతి గమ్యతే । యత్ప్రశ్ననిమిత్తాం చ ప్రశంసాం మహతీం మృత్యోః ప్రత్యపద్యత నచికేతా యది తం విహాయ ప్రశంసానంతరమన్యమేవ ప్రశ్నముపక్షిపేత్ అస్థాన ఏవ సా సర్వా ప్రశంసా ప్రసారితా స్యాత్, తస్మాద్యేయం ప్రేత ఇత్యస్యైవ ప్రశ్నస్యైతదనుకర్షణమన్యత్ర ధర్మాదితి । యత్తు ప్రశ్నచ్ఛాయావైలక్షణ్యముక్తం తదదూషణం, తదీయస్యైవ విశేషస్య పునః పృచ్ఛ్యమానత్వాత్ । పూర్వత్ర హి దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వం పృష్టం ఉత్తరత్ర తు తస్యైవాసంసారిత్వం పృచ్ఛ్యత ఇతి । యావద్ధ్యవిద్యా న నివర్తతే తావద్ధర్మాదిగోచరత్వం జీవస్య జీవత్వం చ న నివర్తతే । తన్నివర్తనేన తు ప్రాజ్ఞ ఏవ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యా ప్రత్యాయ్యతే । న చావిద్యావత్త్వే తదపగమే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషోఽస్తి। యథా కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాంచిద్రజ్జుమహిం మన్యమానో భీతో వేపమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మా భైషీర్నాయమహీ రజ్జురేవేతి, స చ తదుపశ్రుత్యాహికృతం భయముత్సృజేద్వేపథుం పలాయనం చ, న చాహిబుద్ధికాలే తదపగమకాలే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషః స్యాత్, తథైవైతదపి ద్రష్టవ్యం । తతశ్చ న జాయతే మ్రియతే వేత్యేవమాద్యపి భవత్యస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్య ప్రతివచనం । సూత్రం త్వవిద్యాకల్పితజీవప్రాజ్ఞభేదాపేక్షయా యోజయితవ్యం । ఏకత్వేఽపి హ్యాత్మవిషయస్య ప్రశ్నస్య ప్రాయణావస్థాయాం వ్యతిరిక్తాస్తిత్వమాత్రవిచికిత్సనాత్ కర్తృత్వాదిసంసారస్వభావానపోహనాచ్చ పూర్వస్య పర్యాయస్య జీవవిషయత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, ఉత్తరస్య తు ధర్మాద్యత్యయసంకీర్తనాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వమితి, తతశ్చ యుక్తాగ్నిజీవపరమాత్మకల్పనా । ప్రధానకల్పనాయాం తు న వరప్రదానం న ప్రశ్నో న ప్రతివచనమితి వైషమ్యం స్యాత్ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౭॥ మహద్వచ్చ ॥

త్యోపన్యాసస్య శ్రుత్యాభావాత్ప్రశ్నభేద ఇత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ యత్త్వి త్యాదినా॥ ధర్మాద్యత్రయస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ యావదితి ॥ అవిద్యానాశానంతరం బ్రహ్మత్వం చేదాగంతుకత్వానిత్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చావిద్యావత్త్వ ఇతి॥ జీవస్య బ్రహ్మత్వే స్వాభావికే సతి బ్రహ్మప్రశ్నస్య యదుత్తరం తజ్జీవప్రశ్నస్యాపి భవతీతి లాభం దర్శయతి॥ తతశ్చ న జాయత ఇతి॥ జీవబ్రహ్మైక్యే త్రయాణామితి సూత్రం కథమిత్యత ఆహ ॥ సూత్రం త్వితి॥ కల్పితభేదాత్ప్రశ్నభేదకల్పనేత్యాహ । తతశ్చేతి । పరమాత్మనస్సకాశాత్ప్రధానస్య వైషమ్యమనాత్మత్వేన తృతీయవరాంతర్భావాయోగాదితి భావః॥ ... ... *

౭॥ శ్రౌతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః వైదికశబ్దత్వాన్మహచ్ఛబ్దవదిత్యాహ ॥ మహద్వచ్చేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యథేత్యాదినా॥ న చాకాశాదిశబ్దైర్వ్యభిచారః। ఆకాశాదేర్మతాంతరసాధారణత్వేన సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వత్వాసిద్ధేస్సాంఖ్యస్యాపి సత్త్వాదితి మంతవ్యం। సత్తామాత్రే సత్త్వప్రధానప్రకృతేరాద్యపరిణామే నిర్వికల్పకబుద్ధావిత్యర్థః। ఆత్మా మహానిత్యాత్మశబ్దప్రయోగాత్, తం మత్వా న శోచతి తమసః పరస్తాదిత్యాదినా శోకాత్యయతమఃపరత్వాదిభ్యశ్చ మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యతత్త్వం నాభిధీయత ఇతి సంబంధః। అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అతశ్చేతి॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్॥ ... ... *

౮ * చమసవదవిశేషాత్ * అత్రాజాపదం విషయః, తత్కిం ప్రధానపరం మాయాపరం వేతి రూఢ్యర్థాసంభవాభ్యాం సంశయే పూర్వత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యత్ర త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాదజాపదా

యథా మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేఽపి ప్రథమజే ప్రయుక్తో న తమేవ వైదికేఽపి ప్రయోగేఽభిధత్తే 'బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః, మహాంతం విభుమాత్మానం, వేదాహమేతం పురుషం మహాంత'మిత్యేవమాదావాత్మశబ్దప్రయోగాదిభ్యో హేతుభ్యః, తథావ్యక్తశబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధానమభిధాతుమర్హతి। అతశ్చ నాస్త్యానుమానికస్య స్మార్తస్య శబ్దవత్త్వం॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్॥ ... *

సూ॥ ౮ ॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥

పునరపి ప్రధానవాదీ అశబ్దత్వం ప్రధానస్యాసిద్ధమిత్యాహ, కస్మాత్, మంత్రవర్ణాత్। 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య' ఇతి। అత్ర హి మంత్రే లోహితశుక్లకృష్ణశబ్దై రజస్సత్త్వతమాంస్యభిధీయంతే। లోహితం రజః రంజనాత్మకత్వాత్, శుక్లం సత్త్వం ప్రకాశాత్మకత్వాత్, కృష్ణం తమః ఆవరణాత్మకత్వాత్। తేషాం సామ్యావస్థావయవధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే లోహితశుక్లకృష్ణేతి। న జాయత ఇతి చాజా స్యాత్, మూలప్రకృతిరవికృతిరిత్యభ్యుపగమాత్। నన్వజాశబ్దశ్ఛాగాయాం రూఢః। బాఢం, సా తు రూఢిరిహ నాశ్రయితుం శక్యా విద్యాప్రకరణాత్, సా చ బహ్వీః ప్రజాస్త్రైగుణ్యాన్వితా జనయతి, తాం ప్రకృతిమజో హ్యేకః పురుషః జుషమాణః ప్రీయమాణః సేవమానో వాఽనుశేతే, తామేవావిద్యయాత్మత్వేనోపగమ్య సుఖీ దుఃఖీ మూఢోఽహమిత్యవివేకితయా సంసరతి, అన్యః పునః అజః పురుషః ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానో విరక్తో జహాత్యేనాం ప్రకృతిం భుక్తభోగాం కృతభోగాపవర్గాం పరిత్యజతి ముచ్యత ఇత్యర్థః, తస్మాచ్ఛ్రుతిమూలైవ ప్రధానాదికల్పనా కాపిలానామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। నానేన మంత్రేణ శ్రుతిమూలత్వం సాంఖ్యవాదస్య శక్యమాశ్రయితుం। న హ్యయం మంత్రః స్వాతంత్ర్యేణ కంచిదపి వాదం సమర్థయితుముత్సహతే। సర్వత్రాపి యయా కయాచిత్కల్పనయాఽజాత్వాదిసంపాదనోపపత్తేస్సాంఖ్య

త్ప్రత్యభిజ్ఞాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి॥ పునరపీతి॥ ఫలం పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి పూర్వవద్ద్రష్టవ్యం। రాగహేతుత్వాదిగుణయోగాల్లోహితాదిశబ్దై రజఆదిగుణలాభేఽపి కథం ప్రధానలాభస్తత్రాహ॥ తేషాం సామ్యేతి॥ అవయవాః ప్రధానస్య రజఆదయస్తేషాం ధర్మా రంజనీయత్వాదయః తైర్నిమిత్తైర్లోహితాదిశబ్దైః ప్రధానముచ్యత ఇత్యర్థః। గుణాభేదాత్ప్రధానలాభ ఇతి భావః। తత్రాజాశబ్దం యోజయతి॥ నేతి॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన శంకతే॥ నన్వితి॥ రూఢ్యసంభవాద్యోగ ఆశ్రయణీయ ఇత్యాహ॥ బాఢమితి॥ ప్రజాశబ్దిత వికృతిత్వపురుషభేదలింగాభ్యామపి ప్రధానప్రత్యభిజ్ఞేత్యాహ॥ సా చేత్యాదినా॥ ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః మహదాదయః త్రైగుణ్యం సుఖదుఃఖమోహాః। అనుశయనం వివృణోతి॥ తామేవావిద్యయేతి॥ అవివేకేనేత్యర్థః। విషయధీర్భోగః గుణభిన్నాత్మఖ్యాతిరపవర్గః। సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ మాయాదావపి సాధారణాన్మంత్రాద్విశేషార్థగ్రహాయో

నయుక్తః విశేషగ్రహహేతోః ప్రకరణాదేరభావాదితి హేతుం వ్యాఖ్యాయ దృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥ చమసవదితి ॥ సర్వత్రేతి॥ గిరిగుహాదావపి॥ ... ... *

౯॥ ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ॥ తత్రాపీదమితి ॥ చతుర్విధస్య జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపస్యేత్యర్థః । స్మృత్యుక్తాకులోనగ్రాహ్యేతి శంకతే॥ కస్మాదితి॥ స్మృతేశ్శ్రుత్యంతరాదర్థగ్రహోపాయ ఉక్తః। సాజాత్యాన్మూలానపేక్షత్వాచ్చేత్యాహ॥ తథాహీతి॥ శాఖినశ్ఛందోగాః । కించ రోహితాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యలక్షణా న్యాయ్యా అవ్యవధానాన్నతు రంజనీయత్వాదిగుణవ్యవహితా సత్త్వాదిగుణలక్షణేత్యాహ ॥ రోహితాదీనాం చేతి ॥ నను శాఖాంతరేణ శాఖాంతరస్థమంత్రస్య నిర్ణయః కథమిత్యత ఆహ॥ అసందిగ్ధేనేతి ॥ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితి భావః।

వాద ఏవేహాభిప్రేత ఇతి విశేషావధారణకారణాభావాత్ చమసవత్ । యథాహి, అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మంత్రే స్వాతంత్ర్యేణాయం నామాసౌ చమసోఽభిప్రేత ఇతి న శక్యతే నియంతుం, సర్వత్రాపి యథాకథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదికల్పనోపపత్తేః । ఏవమిహాప్యవిశేషోఽజామేకామిత్యస్య మంత్రస్య నాస్మిన్మంత్రే ప్రధానమేవాఽజాభిప్రేతేతి శక్యతే నియంతుం॥ ... ... *

తత్ర త్విదం తచ్ఛిర ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇతి వాక్యశేషాచ్చమసవిశేషప్రతిపత్తిర్భవతి, ఇహ పునః కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేతి అత్ర బ్రూమః ॥

సూ॥ ౯॥ జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే॥

పరమేశ్వరాదుత్పన్నా జ్యోతిఃప్రముఖా తేజోఽబన్నలక్షణా చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య ప్రకృతిభూతేయమజా ప్రతిపత్తవ్యా। తుశబ్దోఽవధారణార్థః । భూతత్రయలక్షణైవేయమజా విజ్ఞేయా న గుణత్రయలక్షణా। కస్మాత్। తథా హ్యేకే శాఖినస్తేజోఽబన్నానాం పరమేశ్వరాదుత్పత్తిమామ్నాయ తేషామేవ రోహితాదిరూపతామామనంతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య' ఇతి । తాన్యేవేహ తేజోఽబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, రోహితాదిశబ్దసామాన్యాత్, రోహితాదీనాం చ శబ్దానాం రూపవిశేషేషు ముఖ్యత్వాత్, భాక్తత్వాచ్చ గుణవిషయత్వస్య, అసందిగ్ధేన చ సందిగ్ధస్య నిగమనం న్యాయ్యం మన్యంతే, తథేహాపి 'బ్రహ్మవాదినో వదంతి కింకారణం బ్రహ్మ' ఇత్యుపక్రమ్య 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామ్' ఇతి, పారమేశ్వర్యాశ్శక్తేస్సమస్తజగద్విధాయిన్యా వాక్యోపక్రమేఽవగమాత్, వాక్యశేషేఽపి 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర'మితి । 'యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేకః' ఇతి చ తస్యా ఏవావగమాత్, న స్వతంత్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామంత్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వక్తుం। ప్రకరణాత్తు సైవ దైవీ శక్తిరవ్యాకృతనామరూపా నామరూపయోః ప్రాగవస్థానేనాపి మంత్రేణామ్నాయత ఇత్యుచ్యతే। తస్యాశ్చ స్వవికారవిషయేణ త్రైరూప్యేణ త్రైరూప్యముక్తం । కథం పునస్తేజోఽబన్నానాం త్రైరూ

యథా శాఖాంతరవాక్యస్య ప్రధానగ్రహస్తథేహాపి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది మాయాప్రకరణాన్నైతద్గ్రహ ఇత్యాహ॥ తథేతి ॥ సృష్ట్యాదౌ కింసహాయం బ్రహ్మేతి విమృశ్యతే, బ్రహ్మవాదినో ధ్యానయోగేన పరమాత్మానమనుప్రవిష్టాస్సంతః తత్రైవ దేవస్యాత్మభూతామైక్యేనాధ్యస్తాం శక్తిం పరతంత్రాం మాయాం సత్త్వాదిగుణవతీం బ్రహ్మణస్సహాయామపశ్యన్నిత్యన్వయః । మాయాయా ఏకత్వేఽపి తదంశానాం జీవోపాధీనాం తత్తత్సంఘాతయోనీనామవిద్యాఖ్యానాం భేదాద్వీప్సా, అవ్యాకృతే అనభివ్యక్తే నామరూపే యస్యాం సా। అనేన 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధిరుక్తా। తస్యాం శక్తావ్యక్తావ్యక్తకార్యలింగకానుమానం సూచయతి॥ నామేతి॥ మాయాయా రోహితాదిరూపవత్త్వం కథమిత్యత ఆహ॥ తస్యా ఇతి॥ విషయ ఆశ్రయః, ఏవం ప్రకరణబలాన్మాయైవాజేతి భాష్యకృన్మతం। ఛాందోగ్యశ్రుత్యా

తేజోఽబన్నలక్షణాఽవాంతరప్రకృతిరజేతి సూత్రకృన్మతే నోత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే ॥ కథమితి ॥ కిం తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దో రూఢః న జాయత ఇతి యౌగికో వా నాద్యః తేష్వజాత్వజాతేరసత్త్వాదిత్యాహ ॥ యావతేతి ॥ యత ఇత్యర్థః । అతో న రూఢ ఇతి శేషః । న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ న చేతి ॥ జాతిర్జన్మ అజాతిరజన్మ ॥ ... ... *

౧౦ ॥ లౌకికాఽజాసాదృశ్యకల్పనయా తేజోఽబన్నానామజాత్వోపదేశాన్నానోఽయం శబ్ద ఇతి పరిహరతి ॥ కల్పనేతి ॥ అనియమో యదృచ్ఛా । బర్కరో బాలపశుః । యదుక్తం జీవభేదేన ప్రధానవాదప్రత్యభిజ్ఞేతి తన్నేత్యాహ ॥ న చేదమితి ॥ వ్యవస్థార్థో భేదోఽవ్యర్థాత్ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధం త్వితి ॥ సత్య ఏవ ప్రసిద్ధ ఇత్యత ఆహ ॥ భేదస్త్వితి ॥ కల్పనోపదేశే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ మధ్వితి ॥ న చ యోగస్య ముఖ్యవృత్తిత్వాత్తేన ప్రధానగ్రహో న్యాయ్య ఇతి వాచ్యం రూఢ్యా స్థానపేక్షాద్యోగాత్తదాశ్రితగుణలక్షణాయా బలీయస్త్వాద్గుణవృత్త్యాపి రూఢిరాశ్రితా భవతి । తథా చ రోహితా-

ద్యైస్త్రిరూపాఽజా ప్రతిపత్తుం శక్యతే । యావతా న తావత్తేజోఽబన్నేష్వజాకృతిరస్తి, న చ తేజోఽబన్నానాం జాతిశ్రవణాదజాతినిమిత్తోఽప్యజాశబ్దః సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... *

సూ ॥ ౧౦ ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ॥

నాయమజాకృతినిమిత్తోఽజాశబ్దో నాపి యౌగికః కింతర్హి కల్పనోపదేశోఽయమజారూపకక్లృప్తిస్తేజోఽబన్నలక్షణాయాశ్చరాచరయోనేరుపదిశ్యతే । యథాహి లోకే యదృచ్ఛయా కాచిదజా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా స్యాత్ బహువర్కరా సరూపవర్కరా చ తాం చ కశ్చిదజో జుషమాణోఽనుశయీత కశ్చిచ్చైనాం భుక్తభోగాం జహ్యాదేవమియమపి తేజోఽబన్నలక్షణా భూతప్రకృతిస్త్రివర్ణా బహు సరూపం చరాచరలక్షణం వికారజాతం జనయతి, అవిదుషా చ క్షేత్రజ్ఞేనోపభుజ్యతే, విదుషా చ పరిత్యజ్యత ఇతి ॥ న చేదమాశంకితవ్యమేకః క్షేత్రజ్ఞోఽనుశేతేఽన్యో జహాతీతి, అతః క్షేత్రజ్ఞభేదః పారమార్థికః పరేషామిష్టః ప్రాప్నోతీతి । న హీయం క్షేత్రజ్ఞభేదప్రతిపిపాదయిషా కింతు బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపిపాదయిషా త్వేషా । ప్రసిద్ధం తు భేదమనూద్య బంధమోక్షవ్యవస్థా ప్రతిపాద్యతే, భేదస్తూపాధినిమిత్తో మిథ్యాజ్ఞానకల్పితో న పారమార్థికః 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । మధ్వాదివద్యథాదిత్యస్యామధునో మధుత్వం వాచశ్చాధేనోర్ధేనుత్వం ద్యులోకాదీనాం చానగ్నీనామగ్నిత్వమిత్యేవంజాతీయకం కల్ప్యతే, ఏవమిదమనజాయా అజాత్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థః, తస్మాదవిరోధస్తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దప్రయోగస్య ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ... ... *

సూ ॥ ౧౧ ॥ న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥

ఏవం పరిహృతేఽప్యజామంత్రే పునరప్యన్యస్మాన్మంత్రాత్ సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే 'యస్మిన్పంచపంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృత'మితి, అస్మిన్మంత్రే పంచపంచ

దిశబ్దసమభివ్యాహారానుగృహీతయా రూఢ్యాశ్రితయా గుణవృత్త్యా ప్రధానే యోగం బాధిత్వాఽవాంతరప్రకృతిరజాశబ్దేన గ్రాహ్యా యథోపమధ్వాదిశబ్దైః ప్రసిద్ధమధ్వాద్యాశ్రితగుణలక్షణయా ఆదిత్యాదయో గృహ్యంతే తద్వత్, తస్మాదప్రసిద్ధం ప్రధానమితి సిద్ధం ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ... ... *

౧౧ ॥ న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ॥ పంచజనశబ్దస్య సాంఖ్యతత్త్వపరోఽన్యపరో వేతి యోగరూఢ్యోః సంశయే యథా తత్త్వవిద్యాధికారే భాగాయాం తత్త్వస్యాభావాదజాపదే రూఢిత్యాగః తథా పంచమనుష్యేషు తాత్పర్యాభావాజ్జనశబ్దేన రూఢిం త్యక్త్వా తత్త్వాని గ్రాహ్యాణీతి దృష్టాంతసంగతిం సూచయన్మంత్రముదాహృత్య పూర్వపక్షయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఫలం పూర్వవత్, ప్రాణచక్షుఃశ్రోత్రాన్నమనాంసి వాక్యశేషస్థాః పంచజనాః పంచ, తత్ర చత్వారః సూత్రం అన్నం విరాట్ తయోః కారణమవ్యాకృతమాకాశశ్చ యస్మిన్నధ్యస్తాః తమేవాత్మానమ

మృతంబ్రహ్మమన్యేతస్మాన్మనసాద్విద్వానహమమృతోఽస్మీతిమంత్రదృశోవచనం। నన్వస్తుపంచత్వవిశిష్టేషు పంచజనేషుపునఃపంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిస్తావతా కథంసాంఖ్యతత్త్వగ్రహ ఇత్యాశంక్య సంఖ్యాయాథార్థ్యైకాంతౌయాంతత్త్వానిగార్హ్యాణీత్యాహ॥ తయాచేతి॥ జగతోమూలభూతాప్రకృతిస్త్రిగుణాత్మకంప్రధానమనాదిత్వాదవికృతిఃకస్యచిత్కార్యంనభవతీత్యర్థః। మహదహంకారఃపంచతన్మాత్రాణీతిసప్తప్రకృతివికృతయశ్చ తత్రమహాన్ప్రధానస్యవికృతిరహంకారస్యప్రకృతిః అహంకారఃతామసఃపంచతన్మాత్రాణాంశబ్దాదీనాంప్రకృతిఃసాత్త్వికఏకాదశేంద్రియాణాం, పంచతన్మాత్రాశ్చపంచానాంస్థూలభూతానామాకాశాదీనాంప్రకృతయః, పంచస్థూలభూతాన్యేతాన్యేకాదశేంద్రియాణిచేతిషోడశసంఖ్యాకోగణోవికారఏవనప్రకృతిః, తత్త్వాంతరోపాదానత్వాభావాత్, పురుషస్తూదాసీనఇతిసాంఖ్యకారికార్థః। సంఖ్యయాతత్త్వానాముపసంగ్రహోచ్ఛబ్దార్థత్వమితిప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి॥ నేతి॥ సాంఖ్యీయతత్త్వావిరుద్ధంనానాత్వమిష్టమిత్యత ఆహ॥ నైషామితి॥ పంచసుపంచసుసాధారణస్యేతరపంచకాద్వ్యావృత్తస్యధర్మస్యాభావోఽత్ర నానాత్వంవివక్షితమిత్యర్థః॥ యద్యపిజ్ఞానకర్మేంద్రియేషుదశసుజ్ఞానకరణత్వంకర్మకరణత్వంచతన్మాత్రాసుపంచసుస్థూలప్రకృతిత్వంచతథాపియస్మిన్నిత్యస్మిన్నాకాశస్యచపృథగుక్తేస్సత్త్వరజస్తమో

జనాఇతిపంచసంఖ్యావిషయాఽపరాపంచసంఖ్యాశ్రూయతే పంచశబ్దద్వయదర్శనాత్తావితేపంచపంచకాఃపంచవింశతిస్సంపద్యంతే। తయాచపంచవింశతిసంఖ్యయాయావంతస్సంఖ్యేయాఆకాంక్ష్యంతేతావంత్యేవచతత్త్వానిసాంఖ్యైస్సంఖ్యాయంతే। “మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయస్సప్త। షోడశకశ్చవికారోనప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుష” ఇతి। తయాశ్రుతిప్రసిద్ధయాపంచవింశతిసంఖ్యయాతేషాంస్మృతిప్రసిద్ధానాంపంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహాత్ప్రాప్తంతావచ్ఛ్రుతిమత్త్వమేవప్రధానాదీనాం, తతోబ్రూమః। నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపిప్రధానాదీనాంశ్రుతిమత్త్వంప్రత్యాశాకర్తవ్యా, కస్మాత్, నానాభావాత్। నానాహ్యేతానిపంచవింశతిస్తత్త్వాని, నైషాంపంచశఃపంచశస్సాధారణోధర్మోఽస్తి, యేనపంచవింశతేరంతరాలేఽపరాఃపంచపంచసంఖ్యానివిశేరన్, నహ్యేకనిబంధనమంతరేణనానాభూతేషుద్విత్వాదికాస్సంఖ్యానివిశంతే। అథోచ్యేతపంచవింశతిసంఖ్యైవేయమవయవద్వారేణోపలక్ష్యతే। యథా “పంచసప్తచవర్షాణినవవర్ష శతక్రతు”రితి। ద్వాదశవార్షికీమనావృష్టింకథయంతితద్వదితి, తదపినోపపద్యతే। అయమేవాస్మిన్పక్షేదోషోయల్లక్షణాశ్రయణీయాస్యాత్ । పరశ్చాత్రపంచశబ్దోజనశబ్దేనసమస్తః పంచజనాఇతి, భాషికస్వరేణైకపదత్వనిశ్చ

మహదహంకారాఃపంచకర్తవ్యాఃమనశ్చత్వారిభూతానిచపంచాస్మిన్పంచకద్వయేమిథోనువృత్తేతరపంచకవ్యావృత్తకధర్మోనాస్తీత్యభిప్రాయః॥ మాస్త్వన్యతఆహ॥ యేనేతి॥ ధర్మేణేత్యర్థః। తదేవస్ఫుటయతి॥ నహీతి॥ మహాసంఖ్యాయామవాంతరసంఖ్యాఃకంచిద్ధర్మమాదాయప్రవిశంతి, యథా ద్వావశ్వినౌ సప్తర్షయోఽష్టౌవసవశ్చేతి ప్రజాపతిస్సప్తదశేత్యత్రాశ్విత్వాదికమాదాయ ద్విత్వాదయఃప్రవిశంతినాన్యథేత్యర్థః। పంచశబ్దద్వయేనాస్యవాచ్యన్యూనసంఖ్యాద్వారేణతద్వ్యాప్యమహాసంఖ్యైవలక్ష్యతఇతిసదృష్టాంతంశంకతే॥ అథేతి॥ ముఖ్యార్థస్యవక్ష్యమాణత్వాల్లక్షణానయుక్తేతిపరిహరతి॥ తదపినేతి॥ పంచజనశబ్దయోరసమాసమంగీకృత్యపంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిర్నిరస్తా సంప్రతిసమాసనిశ్చయాన్నతత్ప్రతీతిరిత్యాహ॥ పరశ్చేతి॥ సమాసహేతుమాహ॥ భాషికేతి॥ అయమర్థః। అస్మిన్మంత్రేప్రథమఃపంచశబ్దఆద్యుదాత్తః। ద్వితీయస్సర్వానుదాత్తః। జనశబ్దశ్చాంతోదాత్తః। తథాచనద్వితీయపంచజనశబ్దయోస్సమాసంవినాంత్యస్యాకారస్యోదాత్తత్వంపూర్వేషామనుదాత్తత్వంచఘటతే। సమాసస్యేతిసూత్రేణసమాసస్యాంతోదాత్తత్వవిధానాత్। అనుదాత్తంపదమేకవర్జమితిసూత్రేణయస్మిన్పదేఉదాత్తస్స్వరితోవాయస్యవర్ణస్యవిధీయతేతమేకంవర్ణంవర్జయిత్వావశిష్టంతత్పదమనుదాత్తంభవతీతివిధానాచ్చ ఏవంమాంత్రికాంతోదాత్తస్వరేణైక

పదత్వనిశ్చయః। భాషికాఖ్యాతు శతపథబ్రాహ్మణస్వరవిధాయకగ్రంథే స్వరితోఽనుదాత్తో వేతిసూత్రేణ యో మంత్రదశాయామనుదాత్తః స్వరితో వా స బ్రాహ్మణదశాయాముదాత్తో భవతీత్యపవాద ఆశ్రితః, తథా చాంత్యాదాకారాత్పూర్వేషామనుదాత్తానాముదాత్తత్వం బ్రాహ్మణావస్థాయాం ప్రాప్తం, ఉదాత్తమనుదాత్తమనంత్యమితి సూత్రేణ మంత్రదశాయాముదాత్తస్యాంత్యస్య పరలగ్నతయోచ్చార్యమాణస్యానుదాత్తత్వం విహితం, తథా చాత్ర నకారాదుపరితన ఆకార ఆకాశశ్చేత్యనేన శ్లిష్టతయా పఠ్యమానోఽనుదాత్తో భవతి, అయం మంత్రానుదాత్తస్వరో భాషికః తేన బ్రాహ్మణస్వరేణైకపదత్వం నిశ్చీయత ఇతి। ప్రకటార్థకారైస్తు పాఠకప్రసిద్ధాంతోదాత్తస్వరో భాషిక ఇతి వ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యాఖ్యానం కల్పతరుకారైర్దూషితం । అంతానుదాత్తం హి సమామ్నాతారః పంచజనశబ్దమధీయత ఇతి పాఠకప్రసిద్ధిరసిద్ధేతి। తథా చ పంచపంచజనా ఇతి మాంత్రికాంతోదాత్తస్వరః యస్మిన్పంచపంచజనా ఇత్యంతానుదాత్తో బ్రాహ్మణస్వర ఇతి విభాగః, ఉభయథాప్యేకపద్యాత్సమాససిద్ధిరితి । తైత్తిరీయకప్రయోగానప్యేకపదత్వమిత్యాహ ॥ ప్రయోగాంతరే చేతి ॥ ఆజ్యత్వా త్వాం పంచానాం పంచజనానాం దేవవిశేషాణాం యంత్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామీత్యాజ్యగ్రహణమంత్రశేషః। దేవతానాం కర్మణి యంత్ర వదవస్థితం శరీరం తద్దేవ యంత్రం ఇహాముత్ర భోగాధారస్తస్మై, తస్యా వైకల్యార్థమితి యజమానోక్తిః, అస్తు సమాసస్తతః కిమిత్యత ఆహ॥ సమస్తత్వాచ్చేతి ॥ ఆవృత్తిర్వీప్సా తదభావే పంచకద్వయాగ్రహణాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిరసిద్ధేతి భావః । జనపంచకమేకం పంచకానాం పంచకం ద్వితీయమితి పంచకద్వయం

యాత్ । ప్రయోగాంతరే చ 'పంచానాం త్వా పంచజనానా'మిత్యైకపద్యైకస్వర్యైకవిభక్తికత్వావగమాత్, సమస్తత్వాచ్చ న వీప్సా పంచపంచేతి। తేన న పంచకద్వయగ్రహణం పంచపంచేతి, న చ పంచసంఖ్యయా ఏకస్యాః పంచసంఖ్యయా ఽపరయా విశేషణం పంచపంచకా ఇతి, ఉపసర్జనస్య విశేషణేనాసంయోగాత్ । న స్వాపన్నపంచసంఖ్యాకా జనా ఏవ పునః పంచసంఖ్యయా విశేష్యమాణాః పంచవింశతిః ప్రత్యేష్యంతే । యథా పంచపంచపూల్య ఇతి పంచవింశతిః పూలాః ప్రతీయంతే తద్వత్, నేతి బ్రూమః, యుక్తం యత్పంచపూలీశబ్దస్య సమాహారాభిప్రాయత్వాత్ప్రతీతిసత్త్వాం భేదాకాంక్షాయాం పంచపంచపూల్య ఇతి విశేషణం, ఇహ తు పంచజనా ఇత్యాదిత ఏవ భేదోపాదానాత్ప్రతీత్యసత్త్వాం భేదాకాంక్షాయాం న పంచపంచజనా ఇతి విశేషణం భవేత్, భవదపీదం విశేషణం పంచసంఖ్యాయా ఏవ భవేత్, తత్ర చోక్తో దోషః, తస్మాత్పంచపంచజనా ఇతి న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అపి తు కేవాన్న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రా

తస్య పంచపంచేతి గ్రహణం నేత్యత్తురార్థః । కించాసమాసపక్షేపి కిం పంచశబ్దద్వయోక్తయోః పంచత్వయోః పరస్పరాన్వయః కిం వా తయోః స్వధ్వజనైరన్వయః అథవా పంచత్వవిశిష్టైర్జనైరపరస్య పంచత్వస్యాన్వయః, నాద్య ఇత్యాహ॥ న చ పంచసంఖ్యాయా ఇతి॥ విశేషణమన్వయః । అనన్వయే హేతుమాహ॥ ఉపసర్జనస్యేతి॥ అప్రధానానాం సర్వేషాం ప్రధానేన విశేష్యేణైవాన్వయో వాచ్యః, గుణానాం పరస్పరాన్వయే వాక్యభేదాపాతాదిత్యర్థః । ద్వితీయే దశసంఖ్యాప్రతీతిస్స్యాన్న పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిః । తృతీయముత్థాపయతి॥ న స్వేతి ॥ పంచత్వవిశిష్టేషు పంచత్వాంతరాన్వయే విశేషణీభూతపంచత్వేపి పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిత్వప్రతీతిరిత్యర్థః । దృష్టాంతవైషమ్యేణ పరిహరతి ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి॥ పంచానాం పూలానాం సమాహార ఇత్యత్ర సంఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి సమాసో విహితః । తతో ద్విగోరితి సూత్రేణ జీష్విధానాత్ సమాహారప్రతీతౌ సమాహారాః కతీత్యాకాంక్షాయాం సత్త్యాం పంచేతి పదాంతరాన్వయో యుక్తః, పంచజనా ఇత్యత్ర జీబంతత్వాభావేన సమాహారస్యాప్రతీతేః జనానాం చాదిత ఏవ పంచత్వోపాదానాత్సంఖ్యాకాంక్షాయా అసత్త్వాత్పంచేతి పదాంతరం నాన్వేతి ఆకాంక్షాధీనత్వాదన్వయస్యేత్యర్థః । భేదో విశేషణం । నను జనానాం నిరాకాంక్షత్వేపి తద్విశేషణీభూతపంచత్వస్య కతీత్యాకాంక్షాయాం పంచత్వాంతరం విశేషణం భవత్విత్యాశంకతే ॥ భవదపీతి ॥ నోపసర్జనస్యోపసర్జనాంతరేణాన్వయః కింతు ప్రధానేనైవేతి నోపసర్జనన్యాయవిరోధాదయుక్తమితి పరిహరతి ॥ తత్ర చేతి ॥

ఏవం నానాభావాదితి వ్యాఖ్యాయ అతిరేకాచ్చేతి వ్యాచష్టే॥ అతిరేకాచ్చేత్యాదినా॥ అతిరేక ఆధిక్యం జనశబ్దితపంచవింశతితత్త్వేష్వాత్మాఽఽకాశయోః ప్రతిష్ఠాప్యప్రతిష్ఠాపకయోః శ్రుతావభిధానాదిత్యుక్త్వా ద్వితీయం దోషమాహ॥ అర్థాంతరేతి॥ తథాకాశం వికల్ప్య దూషయతి॥ తథేతి॥ ఉక్తో దోషస్సంఖ్యాధిక్యం। పంచవింశతిజనా ఆత్మాకాశౌ చేతి సప్తవింశతిసంఖ్యా స్యాదిత్యర్థః। న చ సత్త్వరజస్తమసాం పృథగ్గణనయా సేష్టేతి వాచ్యం, ఆకాశస్య పృథగుక్తివైయర్థ్యాత్ యస్మిన్నిత్యాత్మని తత్త్వానాం ప్రతిష్ఠోక్తివిరోధాత్ తవమతే స్వతంత్రప్రధానస్యైవాధారత్వాన్నేహ నానాస్తీతి వాక్యశేషవిరోధాచ్చ తవ సత్యద్వైతవాదిత్వాత్। కించ పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతావపి న సాంఖ్యతత్త్వధీస్సంఖ్యేయమాత్రేణ సంఖ్యాయా యుక్తత్వాదిత్యాహ॥ కథం చేతి॥ కిం జనశబ్దాత్తత్త్వగ్రహః ఉత సంఖ్యయేతి కథంశబ్దార్థః॥ నాద్య ఇత్యాహ॥ జనేతి॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ॥ అర్థాంతరేతి॥ కిం తదర్థాంతరం యదర్థకమిదం వాక్యమితి పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ పంచ చ తే జనాశ్చేతి కర్మధారయాదిసమాసాంతరాత్సంజ్ఞాసమాసస్యాప్తోక్త్యా బలవత్త్వం తావదాహ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ దిగ్వాచినస్సంఖ్యావాచినశ్చ శబ్దాస్సంజ్ఞాయాం గమ్య

యం, అతిరేకోఽపి భవత్యాత్మాకాశాభ్యాం పంచవింశతిసంఖ్యాయాః। ఆత్మా తావదిహ ప్రతిష్ఠాం ప్రత్యాధారత్వేన నిర్దిష్టః, యస్మిన్నితి సప్తమీసూచితస్య 'తమేవ మన్య ఆత్మాన'మిత్యాత్మత్వేనానుకర్షణాత్। ఆత్మా చ చేతనః పురుషస్స చ పంచవింశతావంతర్గత ఏవేతి న తస్యైవాధారత్వమాధేయత్వం చ యుజ్యేత, అర్థాంతరపరిగ్రహే వా తత్త్వసంఖ్యాతిరేకస్సిద్ధాంతవిరుద్ధః ప్రసజ్యేత। తథా 'ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత' ఇత్యాకాశస్యాపి పంచవింశతావంతర్గతస్య న పృథగుపాదానం న్యాయ్యం, అర్థాంతరపరిగ్రహే చోక్తం దూషణం। కథం చ సంఖ్యామాత్రశ్రవణే సత్యశ్రుతానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహః ప్రతీయేత, జనశబ్దస్య తత్త్వేష్వరూఢత్వాత్, అర్థాంతరోపసంగ్రహేఽపి సంఖ్యోపపత్తేః। కథం తర్హి పంచ పంచజనా ఇతి, ఉచ్యతే, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి విశేషస్మరణాత్సంజ్ఞాయామేవ పంచశబ్దస్య జనశబ్దేన సమాసః, తతశ్చ రూఢత్వాభిప్రాయేణైవ కేచిత్పంచజనా నామ వివక్ష్యంతే, న సాంఖ్యతత్త్వాభిప్రాయేణ, తే కతీత్యస్యామాకాంక్షాయాం పునః పంచేతి ప్రయుజ్యతే, పంచజనా నామ కేచిత్, తే చ పంచేత్యర్థః। సప్తర్షయస్సప్తేతి యథా। కే పునస్తే పంచజనా నామేతి తదుచ్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౧౨॥ ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్।

యస్మిన్పంచ పంచజనా ఇత్యత ఉత్తరస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయ ప్రాణాదయః పంచ నిర్దిష్టాః। 'ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో యే మనో విదు'రితి, తేఽత్ర వాక్యశేషగతాస్సన్నిధానాత్పంచజనా వివక్ష్యంతే। కథం పునః ప్రాణాదిషు జనశబ్దప్రయోగః, తత్త్వేషు వా కథం జనశబ్దప్రయోగః, సమానే తు ప్రసిద్ధ్యతిక్రమే వాక్యశేషవశాత్ప్రాణాదయ ఏవ గృహీతవ్యా భవంతి, జనసంబంధాచ్చ ప్రాణాదయో జనశబ్దభాజో భవంతి। జనవచనశ్చ పురుషశబ్దః ప్రాణేషు ప్రయుక్తః

మానాయాం సుఖం తేవోత్తరపదేన సమస్యంతే యథా దక్షిణాగ్నిస్సప్తర్షయ ఇత్యాది। అయం చ సమాసస్తత్పురుషభేదః పంచజనశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వముక్త్వా సంజ్ఞికథనార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి॥ కే పునస్త ఇతి॥ ... ... *

౧౨॥ శ్రుతావుత శబ్దోఽప్యర్థః। యే ప్రాణాదిప్రేరకం తత్సాక్షిణమాత్మానం విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః॥ పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిషు కథం వృత్త్యా ప్రయోగ ఇతి శంకతే॥ కథం పునరితి॥ యథా తవ తత్త్వేషు జనశబ్దస్య లక్షణయా ప్రయోగస్తథా మమ ప్రాణాదిషు పంచజనశబ్దస్య లక్షణయేత్యాహ॥ తత్త్వేష్వితి॥ తర్హి రూఢ్యతిక్రమసామ్యాత్తత్త్వాన్యేవ గ్రాహ్యాణీత్యత ఆహ॥ సమానేత్వితి॥ సన్నిహితసజాతీయానపేక్షత్వాత్ప్రతిష్ఠాపకగ్రాహ్యాః న త్వవ్యవహితవిజాతీయసాపేక్షప్రతిష్ఠా ఇత్యర్థః॥ లక్షణాబీజసంబంధమాహ॥ జనేతి॥ జనః పంచజన ఇతి పర్యాయః, పురుషమిత్రాదిశబ్దశ్చ పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిలక్షకత్వం యుక్తమిత్యాహ॥ జనవచనశ్చేతి॥ నను జాయంత ఇతి జనాః మహదాదయః జ

నకత్వాజ్జనః ప్రధానమితి। యోగసంభవేకిమితిరూఢిమాశ్రిత్యలక్షణాప్రయాసఇత్యతఆహ॥ సమాసేతి ॥ యథా అశ్వకర్ణశబ్దస్యవర్ణసముదాయస్యవృక్షేరూఢిరేవంపంచజనశబ్దస్య రూఢిరేవనావయవశక్త్యాత్మకోయోగఇత్యర్థః। పూర్వకాలికప్రయోగాభావాన్నరూఢిరిత్యాక్షిపతి॥ కథమితి॥ స్యుఃపుమాంసఃపంచజనాఇత్యమరకోశాదౌప్రయోగోఽస్త్యేవ, తదభావమంగీకృత్యాప్యాహ॥ శక్యేతి ॥ జనసంబంధాచ్చేతిపూర్వభాష్యేనశేషుపంచజనశబ్దస్యరూఢిమాశ్రిత్య ప్రాణాదిషులక్షణోక్తా ఇహతుప్రౌఢవాదేనప్రాణాదిషురూఢిరుచ్యతఇతిమంతవ్యం। సంగృహీతంవివృణోతి॥ ప్రసిద్ధేత్యాదినా॥ 'ఉద్భిదాయజేతపశుకామ' ఇత్యత్రోద్భిత్పదంవిధేయగుణార్థకం కర్మనామధేయంవేతిసంశయే ఖనిత్రాదావుద్భిత్పదస్యప్రసిద్ధేర్యోగనామత్వే ప్రసిద్ధివిరోధాజ్జ్యోతిష్టోమేగుణవిధిరితిప్రాప్తేరాద్ధాంతః। యజేతయాగేనేష్టంభావయేదిత్యర్థః। తతశ్చోద్భిదేత్యప్రసిద్ధస్యతృతీయాంతస్యయాగేనేత్యనేనప్రసిద్ధార్థకేనసామానాధికరణ్యేనతన్నామత్వంనిశ్చీయతే, ఉద్భినత్తిపశూన్సాధయతీతి ప్రసిద్ధేరవిరోధాదప్రకృతజ్యోతిష్టోమే గుణవిధ్యయోగాత్తద్విధౌచోద్భిదాఖ్యగుణవతాయాగేనేతిమత్వర్థసంబంధలక్షణాప్రసంగాచ్చేతికర్మనామైవోద్భిత్పదం। తథాచ్ఛిన్నశ్రుతి

శేషుప్రయుక్తః 'తేవాఏతేపంచబ్రహ్మపురుషా' ఇతి, అత్ర 'ప్రాణోహపితాప్రాణోహమాతే'త్యాదివద్బ్రాహ్మణం। సమాసబలాచ్చసముదాయస్యరూఢత్వమవిరుద్ధం। కథంపునరసతిప్రథమప్రయోగే రూఢిశ్శక్యాశ్రయితుం। శక్యోద్భిదాదివదిత్యాహ। ప్రసిద్ధార్థసన్నిధానేనహ్యప్రసిద్ధార్థశ్శబ్దః ప్రయుజ్యమానస్సమభివ్యాహారాత్తద్విషయోనియమ్యతే యథా 'ఉద్భిదాయజేత యూపంఛినత్తి వేదింకరోతీ'తి, తథాయమపిపంచజనశబ్దస్సమాసాన్వాఖ్యానాదవగతసంజ్ఞాభావస్సంజ్ఞ్యాకాంక్షీవాక్యశేషసమభివ్యాహృతేషుప్రాణాదిషువర్తిష్యతే । కైశ్చిత్తుదేవాఃపితరోగంధర్వాఅసురారక్షాంసిచపంచజనావ్యాఖ్యాతాః। అన్యైశ్చచత్వారోవర్ణానిషాదపంచమాఃపరిగృహీతాః। క్వచిచ్చయత్పాంచజన్యయావిశేతిప్రజాపరఃప్రయోగఃపంచజనశబ్దస్యదృశ్యతే తత్పరిగ్రహేఽపీహనకశ్చిద్విరోధః । ఆచార్యస్తునపంచవింశతేస్తత్త్వానామిహప్రతీతిరస్తీత్యేవంపరతయాప్రాణాదయోవాక్యశేషాదితిజగాద॥ ... ∗

భవేయుస్తావత్ప్రాణాదయః పంచజనామాధ్యందినానాంయేఽన్నంప్రాణాదిష్వామనంతి కాణ్వానాంతుకథంప్రాణాదయః పంచజనాభవేయుః యేఽన్నంప్రాణాదిషు నామనంతీత్యత ఉత్తరంపఠతి ॥

సూ॥ ౧౩ ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥

అసత్యపికాణ్వానామన్నేజ్యోతిషాతేషాంపంచసంఖ్యాపూర్యతే। తేఽపిహియస్మిన్పంచపంచజనా ఇత్యతఃపూర్వస్మిన్మంత్రేబ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయైవజ్యోతిరధీయతే। 'తద్దేవాజ్యోతిషాంజ్యోతి'రితి।

ప్రసిద్ధార్థవైదసయోగ్యార్థకశబ్దసమభివ్యాహారాద్దారుపిశేషోయూపశబ్దార్థః । కరోతీతిసమభివ్యాహారాద్వేదిశబ్దార్థస్సంస్కారయోగ్యస్థండిలవిశేషఇతిగమ్యతే, తథాప్రసిద్ధార్థకప్రాణాదిశబ్దసమభివ్యాహారాత్పంచజనశబ్దః ప్రాణాద్యర్థకఇతినిశ్చీయతఇత్యర్థః। ఏకదేశినాంమతద్వయమాహ ॥ కైశ్చిదిత్యాదినా ॥ శూద్రాత్ బ్రాహ్మణ్యాంజాతోనిషాదః। శ్రుత్యాపంచజనశబ్దస్యార్థాంతరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ పాంచజన్యయాప్రజయావిశతేతిపటే తయాఃశాపురుషరూపయేంద్రస్యావ్యానార్థంఘోషాస్సృష్టాఇతియత్తద్యుక్తంఘోషాతిరేకేణాండాద్యావ్యానాయోగాదితిశ్రుత్యనుసారేణప్రజామాత్రగ్రహణేఽపినవిరోధఇత్యర్థః। సూత్రవిరోధమాశంక్యాహ॥ఆచార్యస్త్వితి॥ అతస్సాంఖ్యతత్త్వాతిరిక్తయత్కించిత్పరతయాపంచజనశబ్దస్యవ్యాఖ్యాయామవిరోధఇతిభావః॥ ... ... ∗

౧౩॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే॥ భవేయురితి॥ జ్యోతిషాంసూర్యాదీనాంజ్యోతిస్తద్బ్రహ్మదేవాఉపాసతఇత్యర్థః। నన్విదంపఠ్యమానజ్యోతిఃపదోక్తంసూర్యాదికంజ్యోతిర్మాధ్యందినానాంకాణ్వానాంచతుల్యం ఇతితయోః కాణ్వానాంపంచత్వపూరణాయగృహ్యతేనాన్యేషామితివికల్పోనయుక్తఇతిశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ అపేక్షాయావిశేషాద్వికల్పోయుక్తఇత్యాహాస్తి

ష్ఠాంతీ ॥ అపేక్షేతి ॥ యథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నే'తి వాక్యభేదాద్వికల్పస్తద్వచ్ఛాఖాభేదేనాన్నపాఠాపా ఠాభ్యాం జ్యోతిషో వికల్ప ఇత్యర్థః ॥ నను క్రియాయాం వికల్పో యుక్తః న వస్తుని ఇతి చేత్, సత్యం, అత్రాపి శాఖాభేదేన పాఠ్యా జ్యోతిస్సహితా వా పంచ ప్రాణాదయో యత్ర ప్రతిష్ఠితాః తం మనసాఽనుద్రష్టవ్యమితి ధ్యానక్రియాయాం వికల్పోపపత్తిరిత్యనవద్యం ॥ ఉక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వముపసంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ తథాపి స్మృతియుక్తిభ్యాం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యత ఆహ ॥ స్మృతీతి ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ... *

౧౪ ॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః * పూర్వగ్రంథేనాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తమనువదతి ॥ ప్రతిపాదితమితి ॥ అధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యాశ్రుతత్వోక్త్యా జగత్కారణత్వలక్షణేన బ్రహ్మణ ఏవ బుద్ధిస్థతా, తస్మిన్నేవ బుద్ధిస్థే నిర్విశేషే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి సాధితం పూర్వసూత్రసందర్భేణ । తత్ర లక్షణసమన్వయయోరసిద్ధిరేవ శ్రుతీనాం విరోధదర్శనాదిత్యాక్షేపరూపాం తేనాస్య సంగతిమాహ ॥ తత్రేతి ॥ న చావిరోధచింతాయాః ద్వితీయాధ్యాయే సంగతిర్నాస్మిన్నధ్యాయ ఇతి వాచ్యం, సిద్ధే సమన్వయే స్మృత్యాదిమానాంతరవిరోధనిరాసస్య ద్వితీయాధ్యాయార్థత్వాత్ తత్పదవాచ్యజగత్కారణవాదిశ్రుతీనాం మిథో విరోధాద్వాచ్యార్థానిశ్చయేన లక్ష్యే సమన్వయాసి

కథం పునరుభయేషామపి తుల్యవదిదం జ్యోతిః పఠ్యమానం సమానమంత్రగతయా పంచసంఖ్యయా కేషాంచిద్గృహ్యతే కేషాంచిన్నేతి, అపేక్షాభేదాదిత్యాహ । మాధ్యందినానాం హి సమానమంత్రపఠిత ప్రాణాదిపంచజనలాభాన్నాస్మిన్మంత్రాంతరపఠితే జ్యోతిష్యపేక్షా భవతి తదలాభాత్తు కాణ్వానాం భవత్యపేక్షా, అపేక్షాభేదాచ్చ సమానేఽపి మంత్రే జ్యోతిషో గ్రహణాగ్రహణే, యథా సమానేఽప్యతిరాత్రే వచనభేదాత్షోడశినో గ్రహణాగ్రహణే తద్వత్ । తదేవం న తావచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధిః కాచిత్ప్రధానవిషయాస్తి, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధీ తు పరిహరిష్యేతే ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥ ౧౪ ॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥

ప్రతిపాదితం బ్రహ్మణో లక్షణం, ప్రతిపాదితం బ్రహ్మవిషయం గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానాం, ప్రతిపాదితం చ ప్రధానస్యాశబ్దత్వం । తత్రేదమపరమాశంక్యతే । న జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణో బ్రహ్మవిషయం వా గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానాం ప్రతిపాదయితుం శక్యం, కస్మాత్, విగానదర్శనాత్, ప్రతివేదాంతం హ్యన్యాన్యా సృష్టిరుపలభ్యతే క్రమాదివైచిత్ర్యాత్, తథా హి క్వచిత్ 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాకాశాదికా సృష్టిరామ్నాయతే, క్వచిత్తేజ ఆదికా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి, క్వచి

త్ప్రాస్తాయాం తత్సాధకావిరోధచింతాయా అత్రైవ సంగతత్వాత్ । న చైవం సృష్టిశ్రుతీనామప్యవిరోధోఽత్రైవ చింతనీయ ఇతి వాచ్యం, స్వప్నవత్కల్పిత సృష్టావిరోధస్యైవాభావాత్ । కిమర్థం తర్హి ద్వితీయే తచ్చింతనం స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థమితి బ్రూమః । ఇహ తు సూక్ష్మదృశాం వాక్యార్థే సమన్వయజ్ఞానాయ తత్పదార్థశ్రుతివిరోధః పరిహ్రియతే । యద్యపి త్వంపదార్థశ్రుతివిరోధోఽత్ర పరిహర్తవ్యస్తథాపి ప్రథమసూత్రేణ బంధమిథ్యాత్వసూచనాదవిరోధస్సిద్ధః, ప్రపంచస్తు స్థూలబుద్ధిసమాధానప్రసంగేన భవిష్యతీతి మన్యతే సూత్రకారః । అత్ర జగత్కారణశ్రుతయో విషయాః తాః కిం బ్రహ్మణి మానం న వేతి సంశయే ఽన్న జ్యోతిషాం సంఖ్యావృష్టిక్రియాయాం వికల్పేఽపి కారణే వస్తున్యసద్వా సద్వా కారణమిత్యాదివికల్పానంథవాదప్రామాణ్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయన్నుక్తాక్షేపం వివృణోతి ॥ ప్రతివేదాంతమిత్యాదినా ॥ వేదాంతానాం సమన్వయసాధనాచ్ఛ్రుత్యధ్యాయసంగతిః । అసదాదిపదానాం సత్కారణే సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః, పూర్వపక్షే సమన్వయాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః ॥ క్రమాక్రమాభ్యాం సృష్టివిరోధం తావద్దర్శయతి ॥ తథా హి క్వచిదిత్యాదినా ॥ స పరమాత్మా లోకానసృజత అమ్మయశరీరప్రచురస్స్వర్గలోకోంభశ్శబ్దార్థః ॥ సూర్యరశ్మివ్యాప్తోంతరిక్షలోకో మరీచయః ॥ మరో మర్త్యలోకః । అబ్బహులాః పాతాళలోకాః ఆప ఇతి శ్రుత్యర్థః ॥ స్

ష్టివిరోధముక్త్వా కారణవిరోధమాహ ॥ తథేతి ॥ అసదనభివ్యక్తనామరూపాత్మకం కారణం, తతః కారణాత్సదభివ్యక్తం। ఏతత్తుల్యార్థం ఛాందోగ్యవాక్యమాహ॥ అసదేవేతి॥ కిం శూన్యమేవ నేత్యాహ॥ తత్సదితి॥ అబాధితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః॥ తచ్ఛక్త్యాత్మనా స్థితం జగత్సృష్టికాలే సదభివ్యక్తమభవత్। ప్రక్రియా సృష్టిః। తత్ తత్ర కారణే ఏకే బాహ్యాస్తేషాం మతం। శ్రుతిరేవ దూషయతి॥ కుత ఇతి॥ కుత ఏవం పదయోరర్థమాహ॥ కథమితి॥ స్వమతమాహ॥ సదితి॥ తదిదం జగత్, హ కిల తర్హి ప్రాక్కాలే అవ్యాకృతం కారణాత్మకమాసీత్। శ్రుతీనాం విరోధముపసంహరతి॥ ఏవమితి॥ కిమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశంక్య మానాంతరసిద్ధప్రధానలక్షకత్వం వేదాంతానాం న్యాయ్యమిత్యాహ॥ స్మృతీతి॥ తత్ర సృష్టివిరోధమంగీకృత్య స్రష్టరి విరోధం పరిహరతి॥ సత్యపీతి॥ ఆకాశాదిషు బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో నైవాస్తీతి ప్రతిజ్ఞా

త్ప్రాణాదికా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మితి, క్వచిదక్రమేణైవ లోకానాముత్పత్తిరామ్నాయతే 'స ఇమాంల్లోకానసృజతాంభో మరీచీర్మరమాప' ఇతి, తథా క్వచిదసత్పూర్వికా సృష్టిః పఠ్యతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తతో వై సదజాయతే'తి 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ తత్సదాసీత్ తత్సమభవ'దితి చ, క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేన సత్పూర్వికా ప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ కథమసతః సజ్జాయేతే'తి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దితి, క్వచిత్స్వయంకర్తృకైవ వ్యాక్రియా జగతో నిగద్యతే 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతే'తి । ఏవమనేకధా విప్రతిపత్తేర్వస్తుని చ వికల్పస్యానుపపత్తేర్న వేదాంతవాక్యానాం జగత్కారణావధారణపరతా న్యాయ్యా, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యాం తు కారణాంతరపరిగ్రహో న్యాయ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । సత్యపి ప్రతివేదాంతం సృజ్యమానేష్వాకాశాదిషు క్రమాదిద్వారకే విగానే న స్రష్టరి కించిద్విగానమస్తి, కుతః, యథావ్యపదిష్టోక్తేః । యథాభూతో హ్యేకస్మిన్వేదాంతే సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః సర్వాత్మైకోఽద్వితీయః కారణత్వేన వ్యపదిష్టః, తథాభూత ఏవ వేదాంతాంతరేష్వపి వ్యపదిశ్యతే, తద్యథా 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి, అత్ర తావజ్జ్ఞానశబ్దేన పరేణ చ తద్విషయేణ కామయితృత్వవచనేన చేతనం బ్రహ్మ న్యరూపయదపరప్రయోజ్యత్వేనేశ్వరం కారణమబ్రవీత్। తద్విషయేణైవ పరేణాత్మశబ్దేన శరీరాదికోశపరంపరయా చాంతరాంతరానుప్రవేశనేన సర్వేషాం నః ప్రత్యగాత్మానం నిరధారయత్ 'బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తి చాత్మవిషయేణ బహుభవనానుశంసనేన సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టురభేదమభాషత, తథేదం 'సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి సమస్తజగత్సృష్టినిర్దేశేన ప్రాక్సృష్టేరద్వితీయం స్రష్టారమాచష్టే, తదత్ర యల్లక్షణం బ్రహ్మ కారణత్వేన విజ్ఞాతం తల్లక్షణమేవాన్యత్రాపి విజ్ఞాయతే 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే'తి, తథా 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా' ఇతి చ, ఏవంజాతీయకస్య కారణస్వరూపనిరూపణపరస్య వాక్యజాతస్య ప్రతివేదాంతమవిగీతార్థత్వాత్ । కార్యవిషయం తు విగానం దృశ్యతే క్వచిదాకాశాదికా సృష్టిః క్వచిత్తేజఆది

యాం హేతుమాహ॥ కుత ఇతి॥ యథాభూతత్వమేవాహ॥ సర్వజ్ఞ ఇతి॥ కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదికం ప్రతివేదాంతం దృశ్యత ఇత్యాహ॥ తద్యథేత్యాదినా॥ తద్విషయేణ బ్రహ్మవిషయేణ, చేతనం సర్వజ్ఞం 'తదాత్మానం స్వయమకురుతే'తి శ్రుతేరపరప్రయోజ్యత్వం 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన' ఇతి ప్రత్యగాత్మత్వం స్వస్య బహురూపత్వకామనయా స్థితికాలేప్యద్వితీయత్వం। యథా తైత్తిరీయకే సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణస్య తథా ఛాందోగ్యాదావపి దృశ్యత ఇత్యాహ॥ తదత్ర యల్లక్షణమితి॥ మిషత్ సవ్యాపారం అవిగీతార్థత్వాదవిరుద్ధార్థకత్వాత్ కారణే నాస్తి విప్రతిపత్తిరితి శేషః, తథాపి కార్యవిరోధాత్కారణేఽపి విరోధస్స్యాదిత్యాశంక్య నిషేధతి॥ కార్యవిషయం త్విత్యాదినా॥ స్వవాక్యసృష్టీనాం ప్రత్యయాదన్యథాత్వేఽపి

హామితి ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే ద్రష్టర్యపి నానాత్వం ప్రసజ్యేతేత్యాహ। అతిప్రసంగాదితి ॥ సృష్టివిరోధమంగీకృత్య ప్రతి
రిన విరోధ ఇత్యుక్తమధునాంగీకారం త్యజతి॥ సమాధాస్యతి చేతి॥ కిమర్థం తర్హి శ్రుతయస్సృష్టిమన్యథాన్యథా వదంతీత్యా
శంక్య సృష్టావతాత్పర్యజ్ఞాపనాయేత్యాహ॥ భవేదిత్యాదినా ॥ అతాత్పర్యార్థైః రోధో న దోషాయేత్యతాత్పర్యం సాధయ
తి ॥ నహీతి ॥ ఫలవద్బ్రహ్మవాక్యశేషత్వేన సృష్టివాక్యానామర్థవత్త్వసంభవాన్న స్వార్థే పృథక్ఫలం కల్ప్యం వా
క్యభేదాపత్తేరిత్యాహ॥ న చ కల్పయితుమితి॥ న్యాయాదేకవాక్యత్వం సిద్ధం శ్రుతిరపి దర్శయతీత్యాహ ॥ దర్శయతి చేతి ॥
శుంగేన కార్యేణ లింగేన । కారణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వం సృష్టిశ్రుతీనాముక్త్వా కారణస్యాద్వయత్వజ్ఞానం ఫలాంతరమా
హ ॥ మృదాదీతి ॥ ఏవం నిష్ఫలాయాం స్వార్థాయాం సృష్టౌ తాత్పర్యాభావాద్విరోధో న దోష ఇత్యత్ర వృద్ధసమ్మతిమా

'కే'త్యేవంజాతీయకం । న చ కార్యవిషయేణ విగానేన కారణమపి బ్రహ్మ సర్వవేదాంతేష్వవిగీతమధిగమ్య
మానమవివక్షితం భవితుమర్హతీతి శక్యతే వక్తుం, అతిప్రసంగాత్। సమాధాస్యతి చాచార్యః కార్యవిష
యం విగానం 'న వియదశ్రుతే'రిత్యారభ్య । భవేదపి కార్యస్య విగీతత్వమప్రతిపాద్యమానత్వాత్, న హ్య
యం సృష్ట్యాదిప్రపంచః ప్రతిపిపాదయిషితః। న హి తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చిత్పురుషార్థో దృశ్యతే శ్రూయతే వా,
న చ కల్పయితుం శక్యతే । ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్ర తత్ర బ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైస్సాకమేకవా
క్యతాయా గమ్యమానత్వాత్ । దర్శయతి చ సృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతాం 'అన్నేన
సోమ్య శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిస్సోమ్య శుంగేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూ
లమన్విచ్ఛే'తి। మృదాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యస్య కారణేనాభేదం వదితుం సృష్ట్యాదిప్రపంచశ్శ్రావ్యత ఇతి గ
మ్యతే । తథా చ సంప్రదాయవిదో వదంతి "మృల్లోహవిస్ఫులింగాద్యైస్సృష్టిర్యా చోదితాన్యథా ।
ఉపాయస్సోఽవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచనే"తి। బ్రహ్మప్రతిపత్తిసంబద్ధం తు ఫలం శ్రూయతే 'బ్రహ్మ
విదాప్నోతి పరం' 'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'తమేవ విదిత్వాతి మృత్యుమేతీ'తి చ। ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలం
'తత్త్వమసీ'త్యసంసార్యాత్మత్వప్రతిపత్తౌ సత్యాం సంసార్యాత్మత్వవ్యావృత్తేః॥ ... ...*

యత్పునః కారణవిషయం విగానం దర్శితం 'అసద్వా ఇద
మగ్ర ఆసీ'దిత్యాది తత్పరిహర్తవ్యం। అత్రోచ్యతే ॥

॥ సూ॥ ౧౫॥ సమాకర్షాత్ ॥

'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి నాత్రాసన్నిరాత్మకం కారణత్వేన శ్రావ్యతే । యతః 'అసన్నేవ స భవ
త్యసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదు'రిత్యసద్వాదాపవాదేనాస్తిత్వలక్ష
ణం బ్రహ్మాన్నమయాదికోశపరంపరయా ప్రత్యగాత్మానం నిర్ధార్య 'సోఽకామయతే'తి తమేవ ప్రకృతం స
మాకృష్య సప్రపంచాం సృష్టిం తస్మాచ్ఛ్రావయిత్వా 'తత్సత్యమిత్యాచక్షత' ఇతి చోపసంహృత్య 'తదప్యే
ష శ్లోకో భవతీ'తి తస్మిన్నేవ ప్రకృతేఽర్థే శ్లోకమిమముదాహరత్యసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి, యది త్వసన్ని

హ ॥ తథా చేతి ॥ అన్యథాన్యథేతి వీప్సా ద్రష్టవ్యా । అవతారాయ బ్రహ్మణీ జన్మనే, అతస్తదన్యథాత్వేఽపి బ్రహ్మణి న
భేదః జ్ఞైయమేన విగానమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానస్య సృష్టిశేషిత్వముక్తం తన్నిర్వాహాయ తస్య ఫలమాహ ॥ బ్రహ్మేతి॥ మృ
త్యుమత్యేతీత్యన్వయః॥ ... ... *

౧౫ ॥ ఏవం సృష్టిద్వారకం విరోధముత్సూత్ర్య సమాధాయ కారణస్య సదసత్త్వాదినా సాక్షాచ్ఛ్రుతివిరోధనిరా
సార్థం సూత్రమాదత్తే॥ యత్పునరితి॥ యతోఽస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మ నిర్ధార్య తస్మిన్నేవ శ్లోకముదాహరతి అతోఽత్ర శ్లోకే
నిరాత్మకమసన్న శ్రావ్యత ఇతి యోజనా । తత్ర సదాత్మని శ్లోకో మంత్రో భవతి । సదాత్మసమాకర్షాదతీంద్రియార్థ
జ్ఞానత్వాదేన బ్రహ్మ లక్ష్యత ఇత్యాహ । తస్మాదితి ॥ న చ ప్రధానమేవ లక్ష్యతామితి వాచ్యం । చేతనార్థక బ్రహ్మాదిశబ్దా

నామనేకేషాం లక్షణాగౌరవాపాతాదితి భావః । తిత్తిరిశ్రుతౌ సూత్రం యోజయిత్వా ఛాందోగ్యాదౌ యోజయతి ॥ ఏషైవేతి ॥ సదేకార్థకత్వేన పూర్వోక్తాసతస్సమాకర్షాన్న శూన్యత్వమిత్యర్థః । నన్వసత్పదలక్షణయా శ్రుతిభిరేవ స్వమతభేదేనోదితానుదితహోమవద్వికల్పస్య దర్శితత్వాదిత్యత ఆహ ॥ తద్ధైక ఇతి ॥ ఏకే శాఖిన ఇత్యర్థో న భవతి, కింతు అనాదిసంసారచక్రస్థా వేదబాహ్యా ఇత్యర్థః ॥ శూన్యనిరాసేన శ్రుతిభిస్సద్వాదస్యైవేష్టత్వాత్తాసాం విరోధస్ఫూర్తిః నిరాసాయ లక్షణాయుక్తేతి భావః ॥ యదుక్తం క్వచిదకర్తృకా సృష్టిః కథితేతి తన్నేత్యాహ ॥ తద్ధేదమితి ॥ అధ్యక్షః కర్తా । న స్వప్రకర్తృభావ ఏవ పరామృశ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ చేతనస్య చాయమితి ॥ చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం శ్రోతా మనో మంతేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః ॥ ఆద్యకార్యం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ అద్యత్వే ఇదానీం । నను కర్మణి లకారస్య క

రాత్మకమస్మిఁల్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽస్య సమాకర్షణేఽన్యస్యోదాహరణాదసంబద్ధం వాక్యమాపద్యేత । తస్మాన్నామరూపవ్యాకృతవస్తువిషయః ప్రాయేణ సచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వ్యాకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేస్సదేవ బ్రహ్మాసదివాసీదిత్యుపచర్యతే । ఏషైవ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి యోజనా, తత్సదాసీదితి సమాకర్షణాత్ । అత్యంతాభావాభ్యుపగమే హి తత్సదాసీదితి కిం సమాకృష్యేత 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి న శ్రుత్యంతరాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః క్రియాయామివ వస్తుని వికల్పస్యాసంభవాత్ । తస్మాచ్ఛ్రుతిపరిగృహీతసత్పక్షదార్ఢ్యాయైవాయం మందమతిపరికల్పితస్యాసత్పక్షస్యోపన్యస్య నిరాస ఇతి ద్రష్టవ్యం 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దిత్యత్రాపి న నిరధ్యక్షస్య జగతో వ్యాకరణం కథ్యతే 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్య' ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకర్షాన్నిరధ్యక్షే వ్యాకరణాభ్యుపగమే హ్యనంతరేణ ప్రకృతావలంబినా స ఇత్యనేన సర్వనామ్నా కః కార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకృష్యేత । చేతనస్య చాయమాత్మనశ్శరీరేఽనుప్రవేశః శ్రూయతే, అనుప్రవిష్టస్య చేతనత్వశ్రవణాత్ 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మన' ఇతి । అపి చ యాదృశమిదమద్యత్వే నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియమాణం జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియతే ఏవమాదిసర్గేఽపీతి గమ్యతే, దృష్టవిపరీతకల్పనానుపపత్తేః । శ్రుత్యంతరమపి 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి సాధ్యక్షామేవ జగతో వ్యాక్రియాం దర్శయతి । వ్యాక్రియత ఇత్యపి కర్మకర్తరి లకారస్సత్యేవ పరమేశ్వరే కర్తరి సౌకర్యమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః । యథా లూయతే కేదారస్స్వయమేవేతి సత్యేవ పూర్ణకే లవితరి । యద్వా కర్మణ్యేవైష లకారోఽర్థాక్షిప్తం కర్తారమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః, యథా గమ్యతే గ్రామ ఇతి ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥ ౧౬ ॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥

కౌషీతకిబ్రాహ్మణే బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే శ్రూయతే 'యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మ స వై వేదితవ్య' ఇతి । తత్ర కిం జీవో వేదితవ్యత్వేనోపదిశ్యతే ఉత ముఖ్యః

ర్తుస్సత్త్వే కర్మణ ఏవ కర్తృత్వాదిలకారతా విరుద్ధేత్యత ఆహ ॥ వ్యాక్రియత ఇతి ॥ అనాయాసేన సిద్ధిమపేక్ష్య కర్మణః కర్తృత్వముపచర్యత ఇత్యర్థః । వ్యాక్రియతే జగత్స్వయమేవ నిష్పన్నమితి వ్యాఖ్యాయ కేనచిద్వ్యాకృతమితి వ్యాచష్టే ॥ యద్వేతి ॥ అతశ్శ్రుతీనామవిరోధాత్కారణవాదే సమన్వయ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. *

౧౬ ॥ జగద్వాచిత్వాత్ * విషయమాహ ॥ కౌషీతకీతి ॥ బలాకాయా అపత్యం బాలాకిర్బ్రాహ్మణః తం ప్రతి రాజోవాచ ॥ యో వా ఇతి ॥ న కేవలమాదిత్యాదీనాం కర్తా కింతు సర్వస్య జగత ఇత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ ఏతజ్జగత్ యస్య కర్మ క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కార్యమిత్యర్థః ॥ కర్మేతి శబ్దస్య యోగరూఢిభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్ర వాక్యస్థసదాదిశబ్దబలాదసచ్ఛబ్దో నీతః, ఇహ తు వాక్యభేదాద్బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి బాలాకివాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణా

ఇతిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ॥ కింతావదితి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణాద్యుపాస్తిపరత్వాద్బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః। సిద్ధాంతే జ్ఞేయే సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం। అథ సుషుప్తౌ ద్రష్టేతి శేషః। శ్రుతం పురుషకర్తృత్వం ప్రాణస్య కథమిత్యత ఆహ॥ యే వై త ఇతి ॥ సూత్రాత్మకస్య ప్రాణస్య వికారా ఆదిత్యాదయ ఇత్యత్ర మానమాహ॥ కతమ ఇతి॥ యస్య మహిమానస్సర్వే దేవా ఇతి పూర్వవాక్యే దర్శితం అతస్సర్వదేవాత్మకత్వాత్స ప్రాణో బ్రహ్మ త్యత్పరోక్షం శాస్త్రైకవేద్యత్వాదిత్యర్థః। పూర్వపక్షాంతరమాహ॥ జీవో వేతి ॥ యత్కారణం యస్మాజ్జీవం బోధయతి తస్మాదస్తి సుప్తోత్థాపనం జీవలింగమితి యోజనా। తౌ హ పురుషం సుప్తమాజగ్మతుః తం రాజా హే బ్రహ్మన్పాండరవాసస్సోమ రాజన్నిత్యామంత్ర్య సంబోధ్య సంబోధనానభిజ్ఞత్వాత్ప్రాణాదేరనాత్మత్వముక్త్వా య

ప్రాణః ? ఉత పరమాత్మేతి విషయః। కింతావత్ప్రాప్తం ? ప్రాణ ఇతి కుతః, 'యస్య వై తత్కర్మే'తి శ్రవణాత్, పరిస్పందలక్షణస్య చ కర్మణః ప్రాణాశ్రయత్వాత్, వాక్యశేషే చ 'అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యే ప్రాణే ప్రసిద్ధత్వాత్, యే చైతే పురస్తాద్బాలాకినా 'ఆదిత్యే పురుషశ్చంద్రమసి పురుష' ఇత్యేవమాదయః పురుషా నిర్దిష్టాః తేషామపి భవతి ప్రాణః కర్తా, ప్రాణావస్థావిశేషత్వాదాదిత్యాదిదేవతాత్మనాం 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మ త్యదిత్యాచక్షత' ఇతి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేః, జీవో వాఽయమిహ వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే తస్యాపి ధర్మాధర్మలక్షణం కర్మ శక్యతే శ్రావయితుం, 'యస్య వై తత్కర్మే'తి సోఽపి భోక్తృత్వాద్భోగోపకరణభూతానామేతేషాం పురుషాణాం కర్తోపపద్యతే, వాక్యశేషే చ జీవలింగమవగమ్యతే। యత్కారణం వేదితవ్యతయోపన్యస్తస్య పురుషాణాం కర్తుర్వేదనాయోపేతం బాలాకిం ప్రతిబుబోధయిషురజాతశత్రుః సుప్తం పురుషమామంత్ర్యామంత్రణశబ్దాశ్రవణాత్ప్రాణాదీనామభోక్తృత్వం ప్రతిబోధ్య యష్టిఘాతోత్థాపనాత్ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం భోక్తారం ప్రతిబోధయతి, తథా పరస్తాదపి జీవలింగమవగమ్యతే। తద్యథా 'శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుంక్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుంజంత్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుంక్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీ'తి ప్రాణభృత్త్వాచ్చ జీవస్యోపపన్నం ప్రాణశబ్దత్వం। తస్మాజ్జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఇహ గ్రహణీయో న పరమేశ్వరః, తల్లింగానవగమాదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాత్, కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్, ఇహ హి బాలాకిరజాతశత్రుణా సహ 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'తి సంవదితుముపచక్రమే, స చ కతిచిదాదిత్యాద్యధికరణాన్పురుషానముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాజ ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ, తమజాతశత్రుః 'మృషా వై ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యముఖ్యబ్రహ్మవాదితయాఽపోద్య తత్కర్తారమన్యం వేదితవ్యతయోపచిక్షేప। యది సోఽప్యముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాక్స్యాదుపక్రమో బాధ్యేత, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాయం భవితుమర్హతి। కర్తృత్వం చైతేషాం పురుషాణాం న పరమేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యేణావకల్పతే। 'యస్య వై తత్కర్మే'త్యపి నాయం పరిస్పం

ష్ట్యాఘాతేనోత్థాప్య జీవం బోధితవానిత్యర్థః। శ్రేష్ఠీ ప్రధానః స్వైర్భృత్యైర్జ్ఞాతిభిరుపహృతం భుంక్తే స్వాః జ్ఞాతయశ్చ తముపజీవంతి। ఏవం జీవోఽపి ఆదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణైర్భుంక్తే తే చ హవిర్గ్రహణాదినా జీవముపజీవంతీత్యుక్తం భోక్తృత్వం జీవలింగం। నను ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతః ప్రాణశబ్దో జీవే కథమిత్యత ఆహ ॥ ప్రాణభృత్త్వాచ్చేతి ॥ సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ స చ బాలాకిర్బ్రహ్మత్వేనాభిమతాన్ వ్యష్టిలింగరూపాన్పురుషానుక్త్వా రాజ్ఞా నిరస్తస్తూష్ణీం స్థితః, త్వదుక్తం బ్రహ్మ మృషైవేత్యుక్త్వా రాజ్ఞోచ్యమానం బ్రహ్మైవ వేదితవ్యమన్యథా రాజ్ఞోఽపి మృషావాదిత్వప్రసంగాదిత్యాహ॥ యది సోఽపీతి॥ వేదితవ్యోఽపీత్యర్థః। ముఖ్యం పురుషకర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవ లింగం ప్రాణజీవయోస్తన్నియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాహ॥ కర్తృత్వం చేతి ॥ యదుక్తం చల

నాదృష్టయోర్వాచకః కర్మశబ్దః ప్రాణజీవయోరుపస్థాపక ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ అనేకార్థకాచ్ఛబ్దాదన్యత రార్థస్య ప్రకరణాదుపపదాద్వా గ్రహణం న్యాయ్యం । అత్ర ప్రకరణోపపదయోరసత్త్వాత్కస్య గ్రహణమితి సంశయే పురుషకర్తృపదసాన్నిధ్యాత్క్రియత ఇతి యోగాజ్జగద్గ్రహణమిత్యర్థః । ఏతత్కర్మేతి ప్రకృతపరామర్శాత్పురుషాః పూర్వోక్తాః కర్మశబ్దేన నిర్దిశ్యతామిత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్పురుషాణాం నపుంసకైకవచనేన పరామర్శాయోగాచ్చేత్యర్థః । నను పురుషోత్పాదకస్య కర్తుర్వ్యాపారః కరోత్యర్థః ఉత్పాదనం తస్య ఫలం పురుషజన్మ తదన్యతరవాచీ కర్మశబ్దోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ కర్తృశబ్దేనేతి క్రియాఫలాభ్యాం వినా కర్తృత్వాయోగాత్కర్తృశబ్దేనైవ తయోర్గ్రహణమిత్యర్థః । జగతోఽపి ప్రకరణోపపదే స్త ఇత్యుక్తమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ ప్రకరణాదికం హి సర్వనామ్నస్సంకోచకం తస్మిన్నసతి సామాన్యేన బుద్ధిస్థం సర్వమేవ గృహ్యతే, అత్ర చ సంకోచకాసత్త్వా

దలక్షణస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్య వా కర్మణో నిర్దేశః తయోరశ్రుతత్వాదప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ। నాపి పురుషాణామయం నిర్దేశః, ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవ తేషాం నిర్దిష్టత్వాత్, లింగవచనవిగానాచ్చ। నాపి పురుషవిషయస్య కరోత్యర్థస్య క్రియాఫలస్య వాఽయం నిర్దేశః, కర్తృశబ్దేనైవ తయోరుపాత్తత్వాత్, పరిశేషాత్ప్రత్యక్షసన్నిహితం జగత్సర్వనామ్నైతచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్యతే, క్రియత ఇతి తదేవ జగత్కర్మ । నను జగదప్యప్రకృతమసంశబ్దితం చ, సత్యమేతత్, తథాప్యసతి విశేషోపాదానే సాధారణేనార్థేన సన్నిధానేన సన్నిహితస్య వస్తుమాత్రస్యాయం నిర్దేశ ఇతి గమ్యతే న విశిష్టస్య కస్యచిత్, విశేషసన్నిధానాభావాత్ । పూర్వత్ర చ జగదేకదేశభూతానాం పురుషాణాం విశేషోపాదానాదవిశేషితం జగదేవేహోపాదీయత ఇతి గమ్యతే। ఏతదుక్తం భవతి, య ఏతేషాం పురుషాణాం జగదేకదేశభూతానాం కర్తా కిమనేన విశేషేణ యస్య వా కృత్స్నమేవ జగదవిశేషితం కర్మేతి । వాశబ్ద ఏకదేశావచ్ఛిన్నకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థః । యే బాలాకినా బ్రహ్మత్వాభిమతాః పురుషాః కీర్తితాస్తేషామబ్రహ్మత్వఖ్యాపనాయ విశేషోపాదానం, ఏవం బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగతః కర్తా వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే, పరమేశ్వరశ్చ సర్వజగతః కర్తా సర్వవేదాంతేష్వవధారితః ॥ ...*

సూ॥ ౧౭ ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతం॥

అథ యదుక్తం వాక్యశేషగతాజ్జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ తయోరేవాన్యతరస్యేహ గ్రహణం న్యాయ్యం న పరమేశ్వరస్యేతి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే, పరిహృతం తన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యత్ర । త్రివిధం హ్యత్రోపాసనమేవం సతి ప్రసజ్యేత, జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి । న చైతన్న్యాయ్యం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి బ్రహ్మవిషయత్వమస్య వాక్యస్యావగమ్యతే । తత్రోపక్రమస్య తావద్బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం । ఉపసంహారస్యాపి నిరతిశయఫలశ్రవణాద్బ్రహ్మవిషయత్వం దృశ్యతే 'సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ

త్సర్వార్థేన సర్వనామ్నా బుద్ధిస్థస్య కార్యమాత్రస్య కర్మశబ్దో వాచక ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి॥ కించ జగదేకదేశోక్త్యా జగత్ప్రకృతమిత్యాహ॥ పూర్వత్రేతి॥ జగద్గ్రహే పురుషాణామపి గ్రహాత్పృథగుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ స వేదితవ్య ఇతి సంబంధః। పురుషమాత్రనిరూపితం కర్తృత్వమితి భ్రాంతినిరాసార్థో వాశబ్దః॥ బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యాః పరివ్రాజకాశ్చేత్యత్ర యథా బ్రాహ్మణశబ్దః పరివ్రాజకాన్యవిషయః తథాత్ర కర్మశబ్దః పురుషాన్యజగద్వాచీత్యాహ॥ ఏవమితి ॥ అస్తు జగత్కర్తా వేదితవ్యః పరమేశ్వరస్య కిమాయాతమిత్యత ఆహ ॥ పరమేశ్వరశ్చేతి॥ ... *

౧౭॥ సిద్ధాంతముక్త్వా పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి ॥ ఉక్తమేవ స్మారయతి॥ త్రివిధమితి ॥ త్రైవిధ్యం గుణాధిక్యం, అధిపత్యం నియంతృత్వం, స్వారాజ్యమనియమ్యత్వమితి భేదః॥

సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదో హి నేష్యత ఇత్యుక్తం చేత్పునరుక్తిస్స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వేవమితి ॥ కర్మశబ్దస్య రూఢ్యా పూర్వవత్ప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థమస్యారంభో యుక్త ఇత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ ప్రాణశబ్దజీవలింగయోర్గతిమాహ ॥ ప్రాణశబ్దోఽపీతి ॥ ... ... *

౧౮ ॥ మనో జీవః జీవలింగేన బ్రహ్మైవ లక్ష్యత ఇత్యుక్తం, ఇదానీం తల్లింగేన జీవోక్తిద్వారా బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ అన్యార్థమితి ॥ జీవపరామర్శస్య జీవాధికరణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వే ప్రశ్నమాహ ॥ క్వైష ఇతి ॥ హే బాలాకే ఏతచ్ఛయనం విశేషజ్ఞానాభావరూపం యథా స్యాత్తథైష పురుషః క్వాశయిష్ట కస్మిన్నధికరణే శయనం కృతవానిత్యర్థః । ఏకీభావాశ్రయజ్ఞానార్థం పృచ్ఛతి ॥ క్వ వా ఇతి ॥ ఏతద్భవనమేకీభావరూపం యథా స్యాత్తథా ఏష పురుషః క్వాభూత్సుప్తః, క్వై

భూతానాం శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం పర్యేతి య ఏవం వేదే'తి । నన్వేవం సతి ప్రతర్దనవాక్యనిర్ణయేనైవేదమపి వాక్యం నిర్ణీయేత, న నిర్ణీయతే యస్యైతత్కర్మేత్యస్య బ్రహ్మవిషయత్వేన తత్రానిర్ధారితత్వాత్, తస్మాదత్ర జీవముఖ్యప్రాణశంకా పునరుత్పద్యమానా నివర్త్యతే । ప్రాణశబ్దోఽపి బ్రహ్మవిషయో దృష్టః 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన' ఇత్యత్ర జీవలింగమప్యుపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాదభేదాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యం ॥ ... ... *

సూ ॥౧౮॥ అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే ॥

అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యం, జీవప్రధానం వా ఇదం వాక్యం స్యాద్బ్రహ్మప్రధానం వేతి, యతోఽన్యార్థం జీవపరామర్శం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థమస్మిన్వాక్యే జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం, ప్రశ్నస్తావత్సుప్తపురుషప్రతిబోధనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తే జీవే ప్రతిబోధితే పునర్జీవవ్యతిరిక్తవిషయో దృశ్యతే 'క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏతదాగా'దితి । ప్రతివచనమపి 'యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'త్యాది 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి చ సుషుప్తికాలే చ పరేణ బ్రహ్మణా జీవ ఏకతాం గచ్ఛతి, పరస్మాచ్చ బ్రహ్మణః ప్రాణాదికం జగజ్జాయత ఇతి వేదాంతమర్యాదా । తస్మాద్యత్రాస్య జీవస్య నిస్సంబోధతాస్వచ్ఛతారూపస్స్వాపః ఉపాధిజనితవిశేషవిజ్ఞానరహితం స్వరూపం యతస్తద్భ్రంశరూపమాగమనం సోఽత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయా శ్రావిత ఇతి గమ్యతే । అపి చైవమేకే శాఖినో వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే స్పష్టం విజ్ఞానమయశబ్దేన జీవమామ్నాయ తద్వ్యతిరిక్తం పరమాత్మానమామనంతి 'య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగా'దితి ప్రశ్నే ప్రతివచనేఽపి 'య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేత' ఇతి, ఆకాశశబ్దశ్చ పరమా

నైక్యం ప్రాప్నోతీతి యావత్ । ఉత్థానాపాదానం పృచ్ఛతి ॥ కుత ఇతి ॥ ఏతదాగమనమైక్యభ్రంశరూపం యథా స్యాత్తథా పురుషః కుత ఆగత ఇత్యర్థః । ప్రశ్నముక్త్వా వ్యాఖ్యానమాహ ॥ ప్రతివచనమితి ॥ శయనభవనయోరాధారః ఉత్థానాపాదానం చ ప్రాణశబ్దితం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉక్తార్థే ప్రాణోక్తైః ప్రశ్నోఽపి ప్రాణవిషయ ఇత్యత ఆహ ॥ సుషుప్తికాలే చేతి ॥ జగద్ధేతుత్వాజ్జీవైక్యాభ్యాం ప్రాణోఽత్ర బ్రహ్మైవేత్యర్థః । జీవోక్తేరన్యార్థత్వముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ నిస్సంబోధతా విశేషధీశూన్యతా, స్వచ్ఛతా విక్షేపమలశూన్యతా । భేదభ్రాంతిశూన్యతా స్వరూపమైక్యమాహ ॥ ఉపాధీతి ॥ ప్రశ్నవ్యాఖ్యానయోర్బ్రహ్మవిషయత్వే శాఖాంతరసంవాదమాహ ॥ అపి చైవమేకే శాఖిన ఇతి ॥ నను తత్రాకాశస్సుషుప్తిస్థానముక్తం న బ్రహ్మేత్యత ఆహ ॥ ఆకాశేతి ॥ ఉపాధిద్వారా ప్రమాత్రాత్మజన్మహేతుత్వాచ్చాకా

శో బ్రహ్మేత్యాహ॥ సర్వ ఇతి ॥ ఏవంజీవనిరాసార్థకత్వేనసూత్రంవ్యాఖ్యాయ ప్రాణనిరాసపరత్వేనాపివ్యాచష్టే॥ ప్రాణేతి ॥ అస్మిన్వాక్యే పాప్మోపదేశం బ్రహ్మజ్ఞానార్థంమన్యతే జైమినిః, ఉక్తప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాంవాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్ ।అపిచైకే శాఖినఃఏవమేవ ప్రాణాదిరిక్తంజీవాత్మానమామనంతిః ప్రాణస్యవాక్యార్థత్వంవా రయంతీతిసూత్రయోజనా । అతిరిక్తజీవోపదేశః ప్రాణనిరాకరణస్యాప్యభ్యుచ్చయో హేత్వంతరమితిభాష్యార్థః, తస్మాదిదంవాక్యం బ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ... ... *

౧౯ * వాక్యాన్వయాత్ * విషయవాక్యమాహ॥బృహదితి॥పత్యాదేరాత్మశేషత్వేనప్రియత్వాదాత్మైవసర్వశేషీ ప్రియతమః, అతోఽన్యత్పరిత్యజ్యాత్మైవద్రష్టవ్యః, దర్శనార్థంశ్రవణాదికంకార్యమిత్యర్థః॥ప్రియసంసూచితేనేతి॥ పతిజాయాదిభిః ప్రియైర్భోగ్యైర్భోక్తృత్వేనజీవతయానుమితేనేత్యర్థః । యథాబ్రహ్మతేబ్రహ్మాణీత్యుపక్రమబలాద్వాక్యస్యబ్ర

హ్మనిప్రయుక్తః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ'ఇతి, అత్ర 'సర్వఏతఆత్మానోవ్యుచ్చరంతీ'తిచోపాధిమతా మాత్మనామన్యతోవ్యుచ్చరణమామనంతిః పరమాత్మానమేవకారణత్వేనామనంతీతి గమ్యతే।ప్రాణనిరా కరణస్యాపినుముక్తపురుషోత్థాపనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తోపదేశోఽభ్యుచ్చయః॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్.

సూ ॥౧౯॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥

బృహదారణ్యకేమైత్రేయీ బ్రాహ్మణేఽధీయతే'నహివాఅరేపత్యుఃకామాయ'త్యుపక్రమ్య'నవాఅ రేసర్వస్యకామాయసర్వంప్రియంభవత్యాత్మనస్తుకామాయసర్వంప్రియంభవతిఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యోమైత్రేయ్యాత్మనోవాఅరేదర్శనేనశ్రవణేనమత్యావిజ్ఞానేనేదంస ర్వంవిదిత'మితి । తత్రైతద్విచికిత్స్యతేకింవిజ్ఞానాత్మైవాయంద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి।కుతఃపునరేషావిచికిత్సా, ప్రియసంసూచితేనాత్మనాభోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞా నాత్మోపదేశఇతిప్రతిభాతి,తథాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్మోపదేశఇత్యపిప్రతిభాతి,కింతా వత్ప్రాప్తం విజ్ఞానాత్మోపదేశఇతి।కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్ ।పతిజాయాపుత్రవిత్తాదికంహిభో గ్యజాతంసర్వంజగదాత్మార్థతయాప్రియంభవతీతిప్రియసంసూచితంభోక్తారమాత్మానముపక్రమ్యా నంతరమిదమాత్మనోదర్శనాద్యుపదిశ్యమానంకస్యాన్యస్యాత్మనస్స్యాత్. । మధ్యేఽపీదంమహద్భూతమ నంతమపారంవిజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతినప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతిప్ర కృతస్యైవమహతోభూతస్యద్రష్టవ్యస్యభూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేనబ్రువన్విజ్ఞానాత్మనఏ వేదంద్రష్టవ్యత్వందర్శయతి । తథా 'విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయా'దితికర్తృవచనేనశబ్దేనోపసంహ రణవిజ్ఞానాత్మానమేవేహోపదిష్టందర్శయతి, తస్మాదాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానవచనంభోక్త్రర్థత్వా

హ్మపరత్వంతథాత్రజీవోపక్రమాదస్యవాక్యస్యజీవపరత్వమితిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి॥ కింతావదితి॥ పూర్వపక్షే వాక్యస్యజీవోపాస్తిపరత్వం సిద్ధాంతేజ్ఞైయబ్రహ్మణిసమన్వయఇతిఫలం । ఇదంప్రత్యక్ మహదపరిచ్ఛి న్నంభూతంసత్యం అనంతంనిత్యం అపారంసర్వగతంచిదేకరసం ఏతేభ్యఃకార్యకరణాత్మనాజాయమానేభ్యోభూతే భ్యస్సామాన్యేనోత్థాయభూతోపాధికం జన్మానుభూయతాన్యేవభూతానినీయమానాన్యనుసృత్యవినశ్యతి ఔపాధికమ రణానంతరంవిశేషఖ్యాతిర్నాస్తీత్యర్థః॥విజ్ఞాతారంవిజ్ఞానకర్తారం, భోక్తారమితిభోగ్యంజ్ఞాతమిత్యుపచారః । మో క్షసాధనజ్ఞానగమ్యత్వాదితిలింగైర్వాక్యస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణ్యేవతాత్పర్యావగమాద్బ్రహ్మప్రమాపకత్వమితిసిద్ధాంత యతి ॥ ఏవమితి । విద్వైనతత్సాధ్యానకర్మణేత్యర్థః । భేదనిందాపూర్వకమభేదసాధనేనైకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞాన

స్యసమర్థనాదౌపచారికత్వంనయుక్తమిత్యాహ ॥ నచైతదౌపచారికమిత్యాదినా ॥ పరాకరోతి శ్రేయోమార్గాద్భ్రంశయతి । యథాదుందుభిశంఖవీణాశబ్దసామాన్యగ్రహణేనైవగృహ్యమాణాస్తదవాంతరవిశేషాశ్శక్తిగ్రహణగ్రాహ్యారజతవత్సామాన్యేకల్పితాస్తతోనభిద్యంతే, ఏవమాత్మభానభాస్యంసర్వమాత్మమాత్రమితినిశ్చితమిత్యాహ॥దుందుభ్యాదీతి॥ ఏవమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాముఖ్యత్వాద్బ్రహ్మనిశ్చయః। సర్వప్రకృతిత్వాల్లింగాదపీత్యాహ ॥ అస్య

స్యోభోగ్యజాతస్యౌపచారికంద్రష్టవ్యమితి, ఏవంప్రాప్తే బ్రూమః । పరమాత్మోపదేశఏవాయం, కస్మాత్, వాక్యాన్వయాత్ । వాక్యంహీదంపౌర్వాపర్యేణావేక్ష్యమాణంపరమాత్మానం ప్రత్యన్వితావయవంలక్ష్యతే కథమితితదుపపాద్యతే 'అమృతత్వస్యతునాశాస్తివిత్తేనే'తియాజ్ఞవల్క్యాదుపశ్రుత్య 'యేనాహంనామృతాస్యాం కిమహంతేనకుర్యాంయదేవభగవాన్వేదతదేవమేబ్రూహీ'త్యమృతత్వమాశాసానాయైమైత్రేయ్యైయాజ్ఞవల్క్యఆత్మవిజ్ఞానముపదిశతి, నచాన్యత్రపరమాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వమస్తీతిశ్రుతిస్మృతివాదావదంతి । తథాచాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానముచ్యమానంనాన్యత్రపరమకారణవిజ్ఞానాన్ముఖ్యమవకల్పతే, నచైతదౌపచారికమాశ్రయితుంశక్యం, యత్కారణమాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయానంతరేణగ్రంథేనతదేవోపపాదయతి 'బ్రహ్మతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనోబ్రహ్మవేదే'త్యాదినా, యోహిబ్రహ్మక్షత్రాదికంజగదాత్మనోఽన్యత్రస్వాతంత్ర్యేణలబ్ధసద్భావంపశ్యతితంమిథ్యాదర్శినంతదేవమిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మక్షత్రాదికంజగత్పరాకరోతీతిభేదదృష్టిమపోద్య 'ఇదంసర్వంయదయమాత్మే'తిసర్వస్యవస్తుజాతస్యాత్మావ్యతిరేకమవతారయతి । దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చతమేవావ్యతిరేకంద్రఢయతి । 'అస్యమహతోభూతస్యనిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేద'ఇత్యాదినాచప్రకృతస్యాత్మనోనామరూపకర్మప్రపంచకారణతాంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి । తథైవైకాయనప్రక్రియాయామపిసవిషయస్యసేంద్రియస్యసాంతఃకరణస్యప్రపంచస్యైకాయనమనంతరమబాహ్యంకృత్స్నంప్రజ్ఞానఘనంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి, తస్మాత్పరమాత్మనఏవాయందర్శనాద్యుపదేశఇతిగమ్యతే ॥ యత్పునరుక్తంప్రియసంసూచనోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మనఏవాయందర్శనాద్యుపదేశఇత్యత్రబ్రూమః॥ ... ... *

సూ॥౨౦॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః॥

అస్త్యత్రప్రతిజ్ఞా 'ఆత్మనివిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీదంసర్వంయదయమాత్మే'తిచతస్యాఃప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధింసూచయత్యేతల్లింగంయత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనోద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనం । యదిహివిజ్ఞానాత్మాపరమాత్మనోఽన్యస్స్యాత్, తతఃపరమాత్మవిజ్ఞానేపివిజ్ఞానాత్మానవిజ్ఞాయతఇత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంయత్ప్రతిజ్ఞాతంతద్ధీయేత, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరభేదాంశేనోపక్రమణమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే॥ ... ... *

మహతఇతి॥ఋగ్వేదాదికంనామ, ఇష్టంహుతమితికర్మ, అయంచలోకఃపరశ్చలోకఇతిరూపం । కించసయథాసర్వాసామపాంసముద్రఏకాయనమితిఖండికయాసర్వప్రపంచస్యముఖ్యలయాధారత్వమాత్మనోబ్రహ్మత్వేలింగమిత్యాహ॥ తథైవైకాయనేతి॥ ... ... *

౨౦॥ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదసత్త్వాదభేదాంశేనేదంజీవోపక్రమణంప్రతిజ్ఞాసాధకమిత్యాశ్మరథ్యమతం॥ *

౨౧॥ సత్యసంసారదశాయాంభేదఏవముక్తావేవాభేదఇత్యౌడులోమిమతం । తత్రమానమాహ॥శ్రుతిశ్చేతి॥ సముత్థానముత్క్రాన్తిః । ననుసంసారస్యౌపాధికత్వాత్సర్వదైవాభేదఇత్యాశంక్యదృష్టాంతబలేనసంసారస్యస్వాభావికత్వమిత్యాహ॥క్వచిచ్చేతి॥ 'యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయ'ఇతినదీనిదర్శనంవ్యాచష్టే॥ యథాలోకఇతి॥ ... ... *

౨౨॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ అవస్థితేరితి॥ అత్యంతాభేదజ్ఞాపనార్థంజీవముపక్రమ్యతత్ప్రత్యయత్వాదయోబ్రహ్మధర్మాఉక్తాఇత్యర్థః । ఏతేనజీవలింగానాంబ్రహ్మపరత్వకథనార్థమిదమధికరణంనభవతి, ప్రతర్దనాధికరణేకథితత్వాన్నాపిజీవానువాదేనబ్రహ్మప్రతిపాదనార్థంసుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోరిత్యత్రావగతత్వాత్, అతోవ్యర్థమిదమధికర

సూ॥ ౨౧॥ ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ॥

విజ్ఞానాత్మనఏవదేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంపర్కాత్కలుషీభూతస్యజ్ఞానధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్యదేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనైక్యోపపత్తేరిదమభేదేనోపక్రమణమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే । శ్రుతిశ్చైవంభవతి 'ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే' ఇతి । క్వచిచ్చజీవాశ్రయమపినామరూపంనదీనిదర్శనేనజ్ఞాపయతి, 'యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయ తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమ్'ఇతి । యథా లోకేనద్యస్స్వాశ్రయమేవనామరూపం విహాయసముద్రముపయంతి ఏవంజీవోఽపిస్వాశ్రయమేవనామరూపంవిహాయపరంపురుషముపైతీతిహితదర్థఃప్రతీయతే దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోర్లోకానుసారిత్వాత్॥ *

సూ ॥ ౨౨ ॥ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః॥

అస్యైవపరమాత్మనోఽనేనాపివిజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితికాశకృత్స్నఆచార్యోమన్యతే। తథాచబ్రాహ్మణం 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి'ఇత్యేవంజాతీయకంపరస్యైవాత్మనోజీవభావేనావస్థానందర్శయతి । మంత్రవర్ణశ్చ 'సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరోనామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే'ఇత్యేవంజాతీయకః । నచతేజఃప్రభృతీనాంసృష్టౌజీవస్యపృథక్సృష్టిశ్శ్రుతా యేనపరస్మాదాత్మనోఽన్యస్తద్వికారోజీవస్స్యాత్ ।. కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతఃపరమేశ్వరోజీవోనాన్యఇతిమతం । ఆశ్మరథ్యస్యతుయద్యపిజీవస్యపరస్మాదనన్యత్వమభిప్రేతం తథాపిప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరితిసాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్యకారణభావఃకియానప్యభిప్రేతఇతిగమ్యతే । ఔడులోమిపక్షేపునస్స్పష్టమేవావస్థాంతరాపేక్షౌభేదాభేదౌగమ్యేతే। తత్రకాశకృత్స్నీయంమతం

ణమితినిరస్తం ।జీవోద్దేశేనబ్రహ్మత్వప్రతిపాదనేభేదోఽప్యావశ్యకఇతిభేదాభేదశంకాప్రాప్తాకల్పితభేదేనోద్దేశత్వాదికంస్వతోఽత్యంతాభేదఇతిజ్ఞాపనార్థమస్యారంభాత్,. జ్ఞాపనేచాత్రలింగమాత్మశబ్దేనోపక్రాంతస్యజీవస్యధర్మిణోబ్రహ్మణోధర్మ్యంతరస్యగ్రహణంవినైవబ్రహ్మధర్మకథనంభేదాభేదయోస్తుధర్మ్యంతరస్యగ్రహణంస్యాదితిమంతవ్యం।ధీరస్సర్వజ్ఞః॥ సర్వాణిరూపాణికార్యాణి విచిత్యసృష్ట్వా తేషాంనామానిచకృత్వా తేషుబుద్ధ్యాదిషుప్రవిశ్యాభివదనాదికంకుర్వన్వర్తతే తద్విద్వానిహైవామృతోభవతీతిమంత్రోఽపిజీవపరయోరైక్యందర్శయతీత్యాహ ॥ మంత్రేతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మవికారత్వాన్నైక్యమిత్యతఆహ ॥ నచతేజఇతి ॥ మతత్రయంవిభజ్యదర్శయతి॥ కాశేత్యాదినా॥ కియానపీతి॥ అభేదవద్భేదోఽపీత్యర్థః॥ తత్రాంత్యస్యమతస్యోపాదేయత్వమాహ॥ తత్రేతి॥ కాశేతి॥ సోయందేవదత్తఇతివత్త

త్త్వమస్యాదివాక్యైః పరాపరయోరత్యంతాభేదః ప్రతిపాదయితుమిష్టోఽర్థః, తదనుసారిత్వాదిత్యర్థః । జ్ఞానాన్ము క్తిరిత్యన్యథానుపపత్త్యాప్యయమేవ పక్ష ఆదేయ ఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి॥ అత్యంతాభేదే సతీత్యర్థః । కల్పితస్య భేదస్య జ్ఞా నాన్నివృత్తిస్సంభవతి న సత్యస్యేత్యపి ద్రష్టవ్యం । యదుక్తం నదీదృష్టాంతాత్సంసారస్స్వాభావిక ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ అతశ్చేతి॥ అనామరూపబ్రహ్మత్వాజ్జీవస్యేత్యర్థః । ఉత్పత్తిశ్రుత్యా జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదావిత్యత్రాహ ॥ అ తఏవేతి॥ ఉత్పత్తేః స్వాభావికత్వే ముక్త్యయోగాదేరిత్యర్థః । అత్ర పూర్వపక్షబీజత్రయముక్తం జీవేనోపక్రమః పర స్యైవ సముత్థానశ్రుత్యా జీవాభేదాభిధానం విజ్ఞాతృశబ్దశ్చేతి । తత్రాద్యం బీజం త్రిసూత్ర్యా నిరస్తం, సంప్రతి ద్వితీ

యశ్రుత్యనుసారేతి గమ్యతే ప్రతిపిపాదయిషితార్థానుసారాత్తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవంచ సతి త జ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పతే, వికారాత్మకత్వే హి జీవస్యాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతిసంబంధే ప్రళయప్రసంగాన్న తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత, అతశ్చ స్వాశ్రయస్య నామరూపస్యాసంభవాదు పాధ్యాశ్రయనామరూపం జీవముపచర్యతే, అత ఏవోత్పత్తిరపి జీవస్య క్వచిదగ్నివిస్ఫులింగోదాహరణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా । యదప్యుక్తం ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన కథయన్ విజ్ఞానాత్మన ఏవ వేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి, తత్రాపి యమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥ ఇహమత్ర ప్రతిజ్ఞాతం 'ఆత్మని విదితే సర్వమిదం విదితం భవతీ'దం సర్వం యదయమాత్మే'తి చ, ఉపపాదితం చ సర్వస్య నామరూపకర్మప్ర పంచస్యైక ప్రసవత్వాదేక ప్రళయత్వాచ్చ దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యకారణయోరవ్యతిరేకప్రతి పాదనాత్తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లింగం యన్మహతో భూతస్య భూతేభ్యస్సముత్థా నం విజ్ఞానాత్మభావేన కథితమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే। అభేదే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతమవకల్పత ఇతి॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః। ఉత్క్రమిష్యతో విజ్ఞానాత్మనో జ్ఞానధ్యా నాదిసామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణాత్మనైక్యసంభవాదిదమభేదాభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే ॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ॥ అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుప పన్నమిదమభేదాభిధానమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే। నను చోచ్ఛేదాభిధానమేతత్ 'ఏతేభ్యో భూతే భ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ'తి కథమేతదభేదాభిధానం। నైష దోషః, విశేషవి జ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేతద్వినాశాభిధానం నాత్మోచ్ఛేదాభిప్రాయం 'అత్రైవ మా భగవానమూముహ న్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ'తి పర్యనుయుజ్య స్వయమేవ శ్రుత్యాఽర్థాంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి। ఏతదు క్తం భవతి కూటస్థనిత్య ఏవాయం విజ్ఞానఘన ఆత్మా నాస్యోచ్ఛేదప్రసంగోఽస్తి, మాత్రాభిస్త్వస్య భూ

యమనూద్యతత్రైవ నిరాచష్టే॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా॥ ఆత్మజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్ర హేతురిదం స ర్వం యదయమాత్మేత్యవ్యతిరేక ఉక్తస్తస్య ప్రతిపాదనాత్తదేవ ప్రతిజ్ఞాతముపపాదితమితి యోజనా । ఏకస్మాత్ప్రస వో యస్య ఏకస్మిన్ప్రళయో యస్య తద్భావాదిత్యర్థః। సముత్థానమభేదాభిధానమితి యావత్ । జన్మనాశావుక్త్వా నాభేద ఇత్యాక్షిప్య పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ అమృతస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి వాక్యాత్ప్రిమాం మోహితవానసి జ్ఞానరూపస్యాత్మ నో జ్ఞానాభావే నాశప్రసంగాదితి మైత్రేయ్యోక్తో మునిరాహ॥ న వా అర ఇతి॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, అవినాశీ నాశహేతుశూన్యః, అత ఉచ్ఛిత్తిధర్మా నాశవాన్న భవతీత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యర్థః। తృతీయం బీజం తృతీయేన మతే నై

పరిహరణీయమిత్యాహ ॥ యదపీత్యాదినా ॥ ఆద్యమతద్వయే సత్యభేదాంగీకారాత్ కేనేత్యాక్షేపో న యుక్తః కాశకృత్స్నస్య మతే త్వాత్యంతాభేదాద్విజ్ఞానస్య కారకాభావాత్స యుక్త ఇతి శ్రుత్యనుసారిత్వాత్తన్మతే మనఃకల్పితం విజ్ఞాతృత్వం ముక్తే బ్రహ్మణి భూతపూర్వగత్యోక్తమితి పరిహరణీయమిత్యర్థః । కించ పూర్వాపరపర్యాలోచనయా వాక్యస్య ముక్తాత్మపరత్వావగమాద్విజ్ఞాతృత్వం కల్పితమేవానూద్యత ఇతి న తల్లింగేన జీవపరత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ అన్యేషు పక్షేషు కాశకృత్స్నపక్షస్యైవాదేయత్వే కిం బీజం తదాహ ॥ దర్శితమితి ॥ అతశ్చ శ్రుతిమత్త్వాచ్చ । పునరపి శ్రుతిస్మృతిమత్త్వమాహ ॥ సదేవేత్యాదినా ॥ హేతూనాం భేదో న పారమార్థిక ఇతి ప్రతిజ్ఞయా సంబంధః । భేదాభేదపక్షే జీవస్య జన్మా

తేంద్రియలక్షణాభిరవిద్యాకృతాభిరసంసృష్టో విద్యయా భవతి, సంసర్గాభావే చ తత్కృతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యాభావాన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుక్తమితి । యదప్యుక్తం 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దితి కర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహారాద్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టృత్వమితి, తదపి కాశకృత్స్నీయేనైవ దర్శనేన పరిహరణీయం । అపి చ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యారభ్యావిద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణం విశేషవిజ్ఞానం ప్రపంచ్య 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా విద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణస్య విశేషవిజ్ఞానస్యాభావమభిదధాతి । పునశ్చ విషయాభావేఽప్యాత్మానం విజానీయాదిత్యాశంక్య 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దిత్యాహ । తతశ్చ విశేషవిజ్ఞానాభావోపపాదనపరత్వాద్వాక్యస్య విజ్ఞానధాతురేవ కేవలస్సన్ భూతపూర్వగత్యా కర్తృవచనేన తృచా నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే । దర్శితం తు పురస్తాత్కాశకృత్స్నీయస్య మతస్య శ్రుతిమత్త్వం, అతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపరచితదేహాద్యుపాధినిమిత్తో భేదో న పారమార్థిక ఇత్యేషోఽర్థస్సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగంతవ్యః 'ఇదం సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మైవేదం సర్వం, బ్రహ్మైవేదం సర్వం, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతే'త్యేవమాదిభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, స్మృతిభ్యశ్చ "వాసుదేవస్సర్వమిదం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత । సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వర"మిత్యేవంరూపాభ్యః । భేదదర్శనాపవాదాచ్చ 'అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'త్యేవంజాతీయకాత్ । 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మే'తి చాత్మని సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాత్, అన్యథా చ ముముక్షూణాం నిరపవాదవిజ్ఞానానుపపత్తేః, సునిశ్చితార్థానుపపత్తేశ్చ । నిరపవాదం హి విజ్ఞానం సర్వాకాంక్షానివర్తకమాత్మవిషయమిష్యతే 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత' ఇతి చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతేశ్చ । స్థితే చ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వవిషయే సమ్యగ్దర్శనే క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మేతి నామమాత్రభేదాత్క్షేత్రజ్ఞోఽయం పరమాత్మనో భిన్నః పరమాత్మాయం క్షేత్రజ్ఞాద్భిన్న ఇత్యేవంజాతీయక ఆత్మభేదవిషయోఽయం నిర్బం

దివికారవత్త్వాత్తన్నిషేధో న స్యాదిత్యాహ ॥ స వా ఏష ఇతి ॥ భేదస్య సత్యత్వే తత్పరయా బాధాదహం బ్రహ్మేతి నిర్బాధం జ్ఞానం న స్యాదిత్యాహ ॥ అన్యథా చేతి ॥ అభేదస్యాపి సత్త్వాత్ప్రమేత్యాశంక్య భేదాభేదయోర్విరోధాత్సంశయస్స్యాదిత్యాహ ॥ సునిశ్చితేతి ॥ మాస్తు నిర్బాధజ్ఞానమిత్యత ఆహ ॥ నిరపవాదమితి ॥ అహం బ్రహ్మేత్యబాధితనిశ్చయస్యైవ శోకనివర్తకత్వమిత్యత్ర శ్రుతిస్మృతీ ఆహ ॥ స్థితేతి ॥ అత్యంతైకత్వే హి ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి న భేదాభేదయోరితి భావః । నను జీవపరమాత్మానౌ స్వతో భిన్నౌ అపర్యాయనామవత్త్వాత్ స్తంభకుంభవదిత్యత ఆహ ॥ స్థితే చేతి ॥

కథం తర్హ్యేష వ్యాయనామభేద ఇత్యాశంక్య జీవత్వేశ్వరత్వాదినిమిత్తభేదాదిత్యాహ॥ ఏకో హీతి॥ కించావిద్యాతజ్జబుద్ధిరూపాయాం గుహాయాం స్థితో జీవో భవతి తస్యామేవ బ్రహ్మ నిహితమితి శ్రుతేః స్థానైక్యాజ్జీవ ఏవ బ్రహ్మేత్యాహ॥ న హీతి॥ కాంచిదేవైకామితి జీవస్థానాదన్యామిత్యర్థః। నన్వేకస్యాం గుహాయాం ద్వౌ కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ సృష్టురేవ ప్రవేశేన జీవత్వాన్న భేదః। నన్వత్యంతాభేదేఽపి జీవస్యాస్పష్టం భానాద్బ్రహ్మాప్యస్పష్టం స్యాదతస్స్పష్టత్వాస్పష్టత్వాభ్యాం తయోర్భేద ఇతి చేన్న దర్పణే ప్రతిబింబస్యాస్ఫుటత్వేఽపి బింబస్యాస్ఫుటత్వవత్కల్పితభేదేన విరుద్ధధర్మవ్యవస్థోపపత్తేః। సత్యభేదే యేషామాగ్రహస్తేషాం దోషమాహ॥ యేత్వితి॥ సోఽయమితివత్తత్త్వమసీత్యకార్యకారణద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదత్యంతాభేదో వేదాంతార్థస్తద్బోధ ఏవ నిశ్శ్రేయససాధనం తస్య బాధో న యుక్త ఇత్యర్థః। కించ భేదాభేదవాదినః జ్ఞానకర్మభ్యాం కృతకం మోక్షం కల్పయంతి, తత్రానిత్యత్వం దోషః। యత్తు కృతకమపి నిత్యమితి తచ్చ యత్క్రియాసాధ్యం తదనిత్యమితి న్యాయబాధితం। అస్మాకం త్వనర్థధ్వంసస్య జ్ఞానసాధ్యత్వాన్నిత్యముక్తాత్మమాత్రత్వాచ్చ నానిత్యత్వదోష ఇతి భావః, తస్మాత్తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ...*

ధో నిరర్థకః। ఏకో హ్యయమాత్మా నామమాత్రభేదేన బహుధాభిధీయత ఇతి, న హి 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యో వేద నిహితం గుహాయా'మితి కాంచిదేవైకాం గుహామధికృత్యైతదుక్తం, న చ బ్రహ్మణోఽన్యో గుహాయాం నిహితోఽస్తి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దితి స్రష్టురేవ ప్రవేశశ్రవణాత్, యే తు నిర్బంధం కుర్వంతి తే వేదాంతార్థం బాధమానాః శ్రేయోద్వారం సమ్యగ్దర్శనమేవ బాధంతే కృతకమనిత్యం చ మోక్షం కల్పయంతి న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంత ఇతి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ...*

❋ సూ॥ ౨౩॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్। ❋

యథాభ్యుదయహేతుత్వాద్ధర్మో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిశ్శ్రేయసహేతుత్వాద్బ్రహ్మాపి జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం, బ్రహ్మ చ జన్మాద్యస్య యత ఇతి లక్షితం। తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సువర్ణాదివత్ప్రకృతిత్వే కులాలసువర్ణకారాదివన్నిమిత్తత్వే చ సమానమిత్యతో భవతి విమర్శః కిమాత్మకం పునర్బ్రహ్మణః కారణత్వం స్యాదితి తత్ర నిమిత్తకారణమేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతి, కస్మాత్, ఈక్షాపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాత్। ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవగమ్యతే 'స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణమసృజత' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। ఈక్షాపూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు

౨౩॥ *ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్* లక్షణసూత్రేణాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తం స్మారయతి॥ యథేతి॥ తత్ర హి బ్రహ్మణో బుద్ధిస్థత్వార్థం సామాన్యతో జగత్కారణత్వం లక్షణముక్తం తేన బుద్ధిస్థే బ్రహ్మణి కృత్స్నవేదాంతసమన్వయం ప్రతిపాద్య తత్కారణత్వం కిం కర్తృత్వమాత్రం? ఉత ప్రకృతిత్వకర్తృత్వోభయరూపమితి విశేషజిజ్ఞాసాయామిదమారభ్యతే, తథా చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతాహేతుత్వాత్తేనాస్య సంగతిః। యద్యపి తదానంతర్యమస్యాయుక్తం తథాపి నిశ్చితతాత్పర్యైర్వేదాంతైః కర్తృమాత్రేశ్వరమతనిరాసస్సుకర ఇతి సమన్వయానంతరమిదం లిఖితం। లక్షణసూత్రస్యాధ్యాయాదిసంగతత్వాదస్యాప్యధ్యాయాదిసంగతిః। పూర్వత్ర సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్వాక్యస్య జీవపరత్వం నిరస్తం తదయుక్తం కర్త్రుపాదానయోర్భేదేన ప్రతిజ్ఞాయా గౌణత్వాదిత్యాక్షిపతి॥ తత్రేతి॥ నిమిత్తేత్యాదినా॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్ద్వైతాద్వైతసిద్ధిః ఫలం॥ ఈక్షాపూర్వకేతి॥ ఈక్షణశ్రుత్యా కర్తృత్వం నిశ్చితం, తథా చ బ్రహ్మ న జగత్ప్రకృతిః కర్తృత్వాత్, యో యత్కర్తా స తత్ప్రకృతిర్న యథా ఘటకర్తా కులాల ఇత్యర్థః। జ

గత్ భిన్నకర్తృకోపాదానకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ॥ అనేకేతి ॥ బ్రహ్మ నోపాదానమీశ్వరత్వాద్రాజాదివదిత్యాహ॥ ఈశ్వరత్వేతి॥ జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం తద్విలక్షణత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా, యథా కులాలవిలక్షణో ఘట ఇత్యాహ॥ కార్యం చేతి॥ నిష్కలం నిరవయవం, నిష్క్రియమచలం శాంతమపరిణామి, నిరవద్యం నిరస్తసమస్తదోషం, తత్ర హేతుః నిరంజనమితి। అంజనతుల్యతమశ్శూన్యమిత్యర్థః। తర్హి జగతస్సదృశోపాదానం కిమిత్యత ఆహ ॥ పారిశేష్యాదితి॥ బ్రహ్మనిషేధే ప్రధానం పరిశిష్యత ఇత్యభిమానః। సిద్ధాంతయతి॥ ప్రకృతిశ్చేతి। చకారాన్నిమిత్తత్వగ్రహః । ఏవముభయరూపే కారణత్వే తయోరబాధో భవతీత్యాహ॥ ఏవమితి ॥ కర్తృజ్ఞానాదపి సర్వ్వోపాదానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ నిమిత్తకారణాద్వ్యతిరేకస్త్వితి॥ మృదాదీనాముపాదానానాం దృష్టాంతత్వాద్దార్ష్టాంతికస్య విశ్వస్య ఉపాదానత్వం

దృష్టం, అనేకకారకపూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధిర్లోకే దృష్టా । స చ న్యాయ ఆదికర్తర్యపి సంక్రమయితుం । ఈశ్వరత్వప్రసిద్ధేశ్చ ఈశ్వరాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వమేవ కేవలం ప్రతీయతే । తద్వత్పరమేశ్వరస్యాపి నిమిత్తకారణత్వమేవ యుక్తం ప్రతిపత్తుం । కార్యం చేదం జగత్సావయవమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యం । కార్యకారణయోస్సారూప్యదర్శనాత్ బ్రహ్మ చ నైవంలక్షణమవగమ్యతే । 'నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమి'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । పారిశేష్యాద్బ్రహ్మణోఽన్యదుపాదానకారణమశుద్ధ్యాదిగుణకం స్మృతిప్రసిద్ధమభ్యుపగంతవ్యం బ్రహ్మకారణత్వశ్రుతేర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసానాదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం నిమిత్తకారణం చ న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ. కస్మాత్, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్, ఏవం హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ శ్రౌతౌ నోపరుధ్యేతే। ప్రతిజ్ఞా తావత్ 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి, తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యదవిజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతీయతే, తచ్చోపాదానకారణవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి ఉపాదానకారణావ్యతిరేకాత్కార్యస్య, నిమిత్తకారణావ్యతిరేకస్తు కార్యస్య నాస్తి, లోకే తక్ష్ణః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్ । దృష్టాంతోఽపి 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య'మిత్యుపాదానకారణగోచర ఏవామ్నాయతే, 'తథైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యా'దేకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యా'దితి చ। తథాన్యత్రాపి 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి ప్రతిజ్ఞా 'యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతీ'తి దృష్టాంతః, తథా 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదిత'మితి ప్రతిజ్ఞా 'స యథా దుందుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ శబ్దాంచ్ఛక్నుయాద్గ్రహణాయ దుందుభేస్తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత' ఇతి దృష్టాంతః । ఏ

వాచ్యమిత్యాహ॥ దృష్టాంతోఽపీతి ॥ వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న ప్రస్తుతోఽస్తీతి సత్యకారణజ్ఞానాద్వికారజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః। గతిసామాన్యార్థం ముండకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావాహ॥ తథాన్యత్రాపీతి॥ బృహదారణ్యకేపి తావాహ॥ తథాత్మనీతి ॥ ఘటస్స్ఫురతీత్యనుగతస్ఫురణం ప్రకృతిస్తదతిరేకేణ వికారా న సంతీతి సోఽయమర్థో యథాస్ఫుటస్స్యాత్తథా దృష్టాంతస్స ఉచ్యతే । హన్యమానదుందుభిజన్యాచ్ఛబ్దసామాన్యాద్బాహ్యాన్విశేషశబ్దాన్ సామాన్యగ్రహణాతిరేకేణ పృథగ్గ్రహీతుం శ్రోతా న శక్నుయాత్, సామాన్యస్య తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతజశబ్దవిశేషో గృహీతో భవతి, తస్య వా గ్రహణేన తదవాంతరవిశేషశబ్దో గృహీతో భవతి, అతశ్శబ్దసామాన్యగ్రహణగ్రాహ్యా విశేషాస్సామాన్యే కల్పితాః తద్వదాత్మభానభాస్యా ఘటాదయ ఆత్మని కల్పితా ఇత్యర్థః । ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాల్లింగాద్బ్రహ్మణః ప్ర

కృతిత్వముక్త్వాపంచమీశ్రుత్యాప్యాహ॥ యతఇతి ॥ యతోవాఇత్యత్రశ్రుతౌయతఇతిపంచమీప్రకృతౌద్రష్టవ్యేత్యన్వయః। జనికర్తుర్జాయమానస్యకార్యస్యప్రకృతిరపాదానసంజ్ఞకాభవతీతిసూత్రార్థః। సంజ్ఞాయాఃఫలం। అపాదానే పంచమీతిసూత్రాత్ప్రకృతౌపంచమీలాభః। ఏవంబ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వంప్రసాధ్యకర్తృత్వంసాధయతి॥ నిమిత్తత్వమితి॥ బ్రహ్మస్వాతిరిక్తకర్త్రధిష్ఠేయంప్రకృతిత్వాన్మృదాదివదిత్యాద్యనుమానానామాగమబాధమాహ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరితి॥ జగత్కర్తృత్వంబ్రహ్మఏవేత్యత్రసూత్రంయోజయతి॥ అధిష్ఠాత్రంతరేతి॥ ... ... *

వంయథాసంభవంప్రతివేదాంతంప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌప్రకృతిత్వసాధనౌప్రత్యేతవ్యౌ। యతఇతీయమపి పంచమీ 'యతోవాఇమానిభూతానిజాయంతే'ఇత్యత్ర జనికర్తుఃప్రకృతిరితివిశేషస్మరణాత్ప్రకృతిలక్షణఏవాపాదానేద్రష్టవ్యా, నిమిత్తత్వంత్వధిష్ఠాత్రంతరాభావాదధిగంతవ్యం। యథాహిలోకేమృత్సువర్ణాదికముపాదానకారణంకులాలసువర్ణకారాదీనధిష్ఠాతౄనపేక్ష్య ప్రవర్తతే, నైవంబ్రహ్మణఉపాదానకారణస్య స్వతోఽన్యోఽధిష్ఠాతాపేక్ష్యోఽస్తి, ప్రాగుత్పత్తేరేకమేవాద్వితీయ మిత్యవధారణాత్, అధిష్ఠాత్రంతరాభావోపిప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానువరోధాదేవోదితో వేదితవ్యః। అధిష్ఠాతరిహ్యుపాదానాదన్యస్మిన్నభ్యుపగమ్యమానేపునరప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యాసంభవాత్ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతోపరోధఏవస్యాత్, తస్మాదధిష్ఠాత్రంతరాభావాదాత్మనఃకర్తృత్వముపాదానాంతరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వం॥ ఇతశ్చాత్మనఃకర్తృత్వప్రకృతిత్వే॥ ... ... *

❁ సూ ॥౨౪॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ ॥ ❁

అభిధ్యోపదేశశ్చాత్మనఃకర్తృత్వప్రకృతిత్వేగమయతి 'సోఽకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయే'తి, 'తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయే'తిచ । తత్రాభిధ్యానపూర్వికాయాస్స్వాతంత్ర్యప్రవృత్తేఃకర్తేతిగమ్యతే। బహుస్యామితిప్రత్యగాత్మవిషయత్వాద్బహుభవనాభిధ్యానస్యప్రకృతిరిత్యపిగమ్యతే॥ *

❁ సూ ॥౨౫॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ ❁

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మయత్కారణంసాక్షాద్బ్రహ్మైవకారణముపాదాయోభౌప్రలయప్రభవావామ్నాయేతే 'సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంతేఆకాశంప్రత్యస్తంయంతీ'తి। యద్ధియస్మాత్ప్రభవతియస్మింశ్చప్రలీయతేతత్తస్యోపాదానంప్రసిద్ధం, యథావ్రీహియవాదీనాంపృథివీ । సాక్షాదితిచోపాదానాంతరానుపాదానంసూచయత్యాకాశాదేవేతి। ప్రత్యస్తమయశ్చనోపాదానాదన్యత్రకార్యస్యదృష్టః॥ ... ... *

❁ సూ ॥ ౨౬ ॥ ఆత్మకృతేఃపరిణామాత్ ॥ ❁

ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మయత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'

౨౪ ॥ ఏకస్యోభయరూపంకారణత్వమవిరుద్ధమితిసూత్రచతుష్టయేనసాధయతి ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ అభిధ్యా సృష్టిసంకల్పః॥ ... ... *

౨౫॥అభ్యుచ్చయోహేత్వంతరం। ఆకాశాదేవేత్యేవకారసూచితముపాదానాంతరానుపాదానమగ్రహణంసాక్షాదితిపదేనసూత్రకారోదర్శయతీతియోజనా॥ ... ... *

౨౬॥ ఆత్మసంబంధినీకృతిఃఆత్మకృతిః, సంబంధశ్చాత్మనఃకృతింప్రతివిషయత్వమాశ్రయత్వంచ। ననుకృతేరాశ్రయస్సిద్ధోభవతి విషయస్తుసాధ్యఇత్యేకస్యోభయంవిరుద్ధమిత్యాశంక్యతే॥ కథంపునరితి ॥ యథామృదస్సాధ్యపరిణా

మాభేదేనకృతివిషయత్వంతద్వదాత్మనఇత్యాహ॥ పరిణామాదితి॥ ఆత్మానమిత్యవిరోధఇతి శేషః। సిద్ధస్యాపిసాధ్యత్వే దృష్టాంతమాహ॥ వికారాత్మనేతి॥ ననుబ్రహ్మణఆత్మానమితిద్వితీయయా కార్యాత్మనాసాధ్యత్వశ్రుత్యాఽస్తు ప్రకృతిత్వంకర్తృత్వస్యోఽస్తీత్యతఆహ॥ స్వయమితిచేతి॥ బ్రహ్మణఃకృతికర్మతోపపాదనార్థంపరిణామాదితిపదంవ్యాఖ్యాయాన్యథాపివ్యాచష్టే॥ పృథక్సూత్రమితి॥ మృద్ఘటఇతివద్బ్రహ్మసచ్చత్యచ్చేతిపరిణామసామానాధికరణ్యశ్రుతేః బ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వమిత్యర్థః। సత్ ప్రత్యక్షంభూతత్రయం, త్యత్ పరోక్షంభూతద్వయం, నిరుక్తంవక్తుంశక్యంఘటాది, అనిరుక్తంవక్తుమశక్యంకపోతరూపాది, తచ్చబ్రహ్మైవాభవదిత్యర్థః॥ ... ... *

౨౭॥ అత్రసూత్రేపరిణామశబ్దఃకార్యమాత్రపరః నతుసత్యకార్యాత్మకపరిణామపరః తదనన్యత్వమితివివర్తవాదస్యవక్ష్యమాణత్వాద్యోనిశబ్దాచ్చప్రకృతిత్వమిత్యాహ॥ యోనిశ్చేతి॥ కర్తారంక్రియాశక్తిమంతం, ఈశంనియం

తారమాత్మనఃకర్మత్వంకర్తృత్వంచదర్శయతి, ఆత్మానమితికర్మత్వంస్వయమకురుతేతికర్తృత్వం। కథంపునఃపూర్వసిద్ధస్యసతఃకర్తృత్వేనవ్యవస్థితస్యక్రియమాణత్వంశక్యంసంపాదయితుం, పరిణామాదితిబ్రూమః, పూర్వసిద్ధోపిహిసన్నాత్మావిశేషేణవికారాత్మనాపరిణమయామాసాత్మానమితి। వికారాత్మనాచపరిణామోమృదాద్యాసుప్రకృతిషూపలబ్ధః, స్వయమితిచవిశేషణాన్నిమిత్తాంతరానపేక్షత్వమపిప్రతీయతే। పరిణామాదితివాపృథక్సూత్రం, తస్యైషోఽర్థః। ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మయత్కారణంబ్రహ్మణఏవవికారాత్మనాయంపరిణామస్సామానాధికరణ్యేనామ్నాయతే 'సచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తంచానిరుక్తంచే'త్యాదినేతి॥ ... ... *

సూ ॥౨౭॥ యోనిశ్చహిగీయతే॥

ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మయత్కారణంబ్రహ్మయోనిరిత్యపిపఠ్యతేవేదాంతేషు 'కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోని'మితి 'యద్భూతయోనింపరిపశ్యంతిధీరా' ఇతిచ। యోనిశబ్దశ్చప్రకృతివచనః సమధిగతోలోకే 'పృథివీయోనిరోషధివనస్పతీనా'మితి। స్త్రీయోనేరప్యస్త్యేవావయవద్వారేణగర్భంప్రత్యుపాదానకారణత్వం। క్వచిత్స్థానవచనోపియోనిశబ్దోదృష్టః 'యోనిష్టఇంద్రనిషదేఅకారి'తివాక్యశేషాత్, తత్రప్రకృతివచనతాపరిగృహ్యతే 'యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచే'త్యేవంజాతీయకాత్। తదేవంప్రకృతిత్వంబ్రహ్మణఃప్రసిద్ధం। యత్పునరిదముక్తమీక్షాపూర్వకంకర్తృత్వంనిమిత్తకారణేష్వేవకులాలాదిషులోకేదృష్టంనోపాదానేష్విత్యాదితత్ప్రత్యుచ్యతే, నలోకవదిహభవితవ్యం, నహ్యయమనుమానగమ్యోఽర్థఃశబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్యయథాశబ్దమిహభవితవ్యం, శబ్దశ్చేక్షితురీశ్వరస్యప్రకృతిత్వంప్రతిపాదయతీత్యవోచామ,పునశ్చైతత్సర్వంవిస్తరేణప్రతివక్ష్యామః॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్.

తారం, పురుషంప్రత్యంచం, బ్రహ్మపూర్ణం, యోనింప్రకృతిం, ధీరాధ్యానేనపశ్యంతీత్యర్థః। నన్వనుపాదానేపిస్త్రీయోనౌయోనిశబ్దోదృష్టఇత్యతఆహ॥ స్త్రీయోనేరితి॥ శోణితమవయవశబ్దార్థః। యోనిశబ్దస్యస్థానమప్యర్థోభవతీత్యత్రభూతయోన్యాదివాక్యేనగ్రాహ్యః, ఊర్ణనాభ్యాదిప్రకృతిదృష్టాంతవాక్యశేషవిరోధాదిత్యాహ॥ క్వచిదితి॥ హేఇంద్ర తేతవనిషదేఉపవేశనాయయోనిఃస్థానంమయాఅకారి కృతమిత్యర్థః॥ పూర్వపక్షోక్తమనుమానముపాద్యాగమబాధమాహ॥ యత్పునరిత్యాదినా॥ నన్వనుమానస్యశ్రుత్యనపేక్షత్వాన్నతయాబాధఇత్యతఆహ॥నహీతి॥ జగత [illegible] కః శ్రుత్యైవసిద్ధ్యతి, యాకృతిస్సాశరీరజన్యేతివ్యాప్తివిరోధేన నిత్యకృతిమతోఽనుమానాసంభవాదతశ్శ్రుతిసిద్ధేశ్వరంపక్షీకృత్యానుపాదానత్వసాధనేభవత్యేవోపజీవ్యతయాప్రకృతిత్వబోధకశ్రుత్యాబాధఇత్యర్థః। య

ముక్తం విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మణో న జగదుపాదానత్వమితి తత్రాహ॥ పునశ్చేతి॥ న విలక్షణత్వాదిత్యారభ్యేత్యర్థః॥ అత ఉభయరూపం కారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణమితి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ... *

౨౮॥ *ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః* అస్యాధికరణస్య తాత్పర్యం వక్తుం వృత్తమనువదతి॥ ఈక్షతేరితి॥ ప్రధానవాదస్య ప్రాధాన్యేన నిరాకరణే హేతుమాహ॥ తస్య హీత్యాదినా॥ తర్హ్యణ్వాదివాదా ఉపేక్షణీయా దుర్బలత్వాదిత్యత ఆహ॥ తేఽపీతి॥ నిర్మూలత్వాత్తైః కథం ప్రతిపక్షా ఇత్యత ఆహ॥ తేషామితి॥ తథాహి ఛాన్దోగ్యే జగత్కారణజ్ఞాపనార్థం పితా పుత్రమువాచ। ఆసాం వటధానానాం మధ్యే 'ఏకాం భిన్ధీతి భిన్నా భగవ' ఇత్యువాచ పుత్రః, పునః పిత్రా 'కిమత్ర పశ్యసీ'త్యుక్తే 'న కించన భగవ' ఇత్యాహ। తత్ర పిత్రాఽణిమానం న పశ్యసీత్యుక్తం, తథా న కించన శబ్దాచ్ఛూన్యస్వభావవాదః ప్రతీయతే, అణుశబ్దాత్పరమాణువాద ఇతి, ఏవమసదేవేదమగ్ర ఆసీదణోరణీయానిత్యాది లింగం ద్రష్టవ్యం। అత్రాణ్వాదివాదాః శ్రౌతా న వేతి సంశయే సత్యసదణ్వాదిశబ్దబలాచ్ఛ్రౌతా ఇతి ప్రాప్తేఽతిదిశతి॥

సూ ॥౨౮॥ ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః॥

ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యారభ్య ప్రధానకారణవాదః సూత్రైరేవ పునః పునరాశంక్య నిరాకృతః, తస్య హి పక్షస్యోపోద్బలకాని కానిచిల్లింగాభాసాని వేదాన్తేష్వాపాతేన మన్దమతీన్ప్రతి భాన్తీతి। స చ కార్యకారణానన్యత్వాభ్యుపగమాత్ప్రత్యాసన్నో వేదాన్తవాదస్య దేవలప్రభృతిభిశ్చ కైశ్చిద్ధర్మసూత్రకారైః స్వగ్రన్థేష్వాశ్రితః తేన తత్ప్రతిషేధ ఏవ యత్నోఽతీవ కృతో నాణ్వాదికారణవాదప్రతిషేధే। తేఽపి తు బ్రహ్మకారణవాదపక్షస్య ప్రతిపక్షత్వాత్ప్రతిషేద్ధవ్యాః, తేషామప్యుపోద్బలకం వైదికం కించిల్లింగమాపాతేన మన్దమతీన్ప్రతి భాయాదితి, అతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, ఏతేన ప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేన సర్వేఽణ్వాదికారణవాదా అపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా వేదితవ్యాః। తేషామపి ప్రధానవదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్వాచ్చేతి। వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిన్దభగవత్పూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః
ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః

ఏతేనేతి ॥ అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా న కించనాసచ్ఛబ్దయోః ప్రత్యక్షాయోగ్యవస్తుపరత్వాదణుశబ్దస్య సూక్ష్మాభిప్రాయత్వాదశబ్దత్వం, తేషాం వాదానాం ప్రధానవాదవదశ్రౌతత్వం, బ్రహ్మకారణశ్రుతిబాధితత్వం చ, తస్మాద్బ్రహ్మైవ పరమకారణం, తస్మిన్నేవ సర్వేషాం వేదాన్తానాం సమన్వయ ఇతి సిద్ధం॥ ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిన్దానన్దభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః
అధ్యాయశ్చ సమాప్తః

శ్రీవిఘ్నేశాయనమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయ ప్రారంభః,

. . సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిరచలితో వేదాంతసిద్ధాంతగో నిర్మాల్యైర్విభాగమైరవిదితో వ్యోమాదిజన్మాప్య యః । ఉత్పత్త్యంతవివర్జితశ్చితిపపుర్వ్యాప్యేపి చకర్త్రాంశకో లింగేన ప్రథితోపి నామతనుకృత్తం జానకీశం భజే॥ 'నామరూపే వ్యాకరవాణీ' తిశ్రుతేర్నామరూపకృదపి సంజ్ఞామూర్తి వ్యాకర్త్రాపి లింగశరీరోపాధినా కర్తృత్వాంశ ఇతి చ ప్రథితః ప్రసిద్ధోయస్తం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మానం మూలప్రకృతినియంతారం భజ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧. పూర్వోత్తరాధ్యాయయోర్విషయవిషయిభావసంగతిం వక్తుం వృత్తం కీర్తయతి॥ ప్రథమేధ్యాయ ఇతి॥ జన్మాదిసూత్రమారభ్య జగదుత్పత్త్యాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితం 'శాస్త్రదృష్ట్యాత్వి' త్యాదిసూత్రేషు, సఏవాద్వితీయః సర్వాత్మేత్యుక్తం ఆనుమానికమిత్యాదినా కారణాంతరస్యాశ్రౌతత్వం దర్శితమిత్యర్థః। ఏవం ప్రథమాధ్యాయస్యార్థమనూద్యతస్మిన్విషయే విరోధపరిహారవిషయిణం ద్వితీయాధ్యాయస్యార్థం పాదశస్సంక్షిప్య దర్శయతి॥ ఇదానీమితి ॥ అత్రప్రథమపాదే సమన్వయస్య సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్విరోధపరిహారః క్రియతే। ద్వితీయపాదే సాంఖ్యాద్యాగమానాం భ్రాంతిమూ

సూ. ౧. { స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నా
న్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్ ॥ * }

'ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరో జగదుత్పత్తికారణం మృత్సువర్ణాదయ ఇవ ఘటరుచకాదీనాం, ఉత్పన్నస్య జగతో నియంతృత్వేన స్థితికారణం మాయావీవ మాయాయాః ప్రసారితస్య జగతః పునస్స్వాత్మన్యేవోపసంహారకారణమవనిరివ చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య 'సఏవ చ సర్వేషాం న ఆత్మే' త్యేతద్వేదాంతవాక్యసమన్వయప్రతిపాదనేన ప్రతిపాదితం, ప్రధానాదివాదాశ్చాశబ్దత్వేన నిరాకృతాః। ఇదానీం స్వపక్షే స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారః ప్రధానాదివాదానాం చ న్యాయాభాసోపబృంహితత్వం ప్రతివేదాంతం చ సృష్ట్యాదిప్రక్రియాయా అవిగీతత్వమిత్యస్యార్థజాతస్య ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే। తత్ర ప్రథమం తావత్ స్మృతివిరోధముపన్యస్య పరిహరతి, యదుక్తం బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం జగతః కారణమితి తదయుక్తం, కుతః, స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్ । స్మృతిశ్చ తంత్రాఖ్యా పరమర్షిప్రణీతా

లక్ష్యమవిరోధాయ కథ్యతే, తృతీయపాదే ప్రతివేదాంతం సృష్టిశ్రుతీనాం జీవాత్మశ్రుతీనాం చ వ్యోమాదిమహాభూతానాం జన్మలయక్రమాదికథనేనావిరోధః ప్రతిపాద్యతే, చతుర్థపాదే లింగశరీరశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యర్థః। అయమేవార్థః సుఖబోధార్థం శ్లోకేన సంగృహీతః । 'ద్వితీయే స్మృతితర్కాభ్యామవిరోధోఽన్యదుష్టతా । భూతభోక్తృశ్రుతేర్లింగశ్రుతేరప్యవిరుద్ధతే' తి । తత్రాప్రజ్ఞాతే విషయే విరోధశంకాసమాధ్యయోగాత్ సమన్వయాధ్యాయానంతర్యమవిరోధాధ్యాయస్యయుక్తం, తత్ర ప్రథమాధికరణతాత్పర్యమాహ॥ తత్ర ప్రథమమితి॥ శ్రౌతే సమన్వయే విరోధనిరాసార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః స్వమతస్థాపనాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః। అత్ర పూర్వపక్షే స్మృతివిరోధాదుక్తసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః। తత్ర బ్రహ్మణ్యుక్తవేదాంతసమన్వయో విషయః, సకిం సాంఖ్యస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి స్మృతిప్రామాణ్యాప్రామాణ్యాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ॥ యదుక్తమితి॥ తంత్ర్యంతే వ్యుత్పాద్యంతే తత్త్వాన్యనేనేతి తంత్రం శాస్త్రం. కపిలోక్తమస్యాశ్చ పంచశిఖాదిప్రోక్తాః, ఏవం సతి

వేదాంతానామద్వయబ్రహ్మసమన్వయేనిరర్థకాస్స్యురిత్యర్థః। తాసామపిబ్రహ్మార్థకత్వమస్త్వితృవిరోధఇత్యతఆహ ॥ తాసుహీతి॥ ననుసాంఖ్యస్మృతిప్రామాణ్యాయప్రధానవాదగ్రహేమన్వాదిస్మృతీనామప్రామాణ్యంస్యాదిత్యాశంక్య తాసాంధర్మేసావకాశత్వాత్ ప్రామాణ్యంస్యాదిత్యాహ॥ మన్వాదీతి॥ తర్హిసాంఖ్యాదిస్మృతీనామపిధర్మేతాత్పర్యేణప్రామాణ్యమస్తుతత్త్వంతుబ్రహ్మైవేత్యవిరోధఇత్యతఆహ॥ నైవమితి॥ తత్త్వేవికల్పానుపపత్తేర్నిరవకాశస్మృత్యనుసారేణశ్రుతివ్యాఖ్యానముచితంసావకాశనిరవకాశయోర్నిరవకాశంబలీయఇతిన్యాయాదిత్యాహ॥తస్మాదితి ॥ శ్రుతివిరోధేస్మృత్యప్రామాణ్యస్యోక్తత్వాత్పూర్వపక్షోనయుక్తఇతిశంకతే॥ కథమితి॥ యేస్వాతంత్ర్యేణశ్రుత్యర్థంజ్ఞాతుం

శిష్టపరిగృహీతా, అన్యాశ్చతదనుసారిణ్యఃస్మృతయః, తాఏవంసత్యనవకాశాఃప్రసజ్యేరన్, తాసుహ్యచేతనంస్వతంత్రంప్రధానంజగతఃకారణముపనిబధ్యతే. మన్వాదిస్మృతయస్తావచ్చోదనాలక్షణేనాగ్నిహోత్రాదినాధర్మజాతేనాపేక్షితమర్థంసమర్పయంత్యః సావకాశాభవంతి, అస్యవర్ణస్యాస్మిన్కాలేఽనేనవిధానేనోపనయనమీదృశశ్చాచారఇత్థంవేదాధ్యయనమిత్థంసమావర్తనమిత్థంసహధర్మచారిణీసంయోగఇతి, తథాపురుషార్థాంశ్చతుర్వర్ణాశ్రమధర్మాన్నానావిధాన్విదధతి, నైవంకపిలాదిస్మృతీనామనుష్ఠేయవిషయేఽవకాశోఽస్తి, మోక్షసాధనమేవహిసమ్యగ్దర్శనమధికృత్యతాఃప్రణీతాః యదితత్రాప్యనవకాశాస్స్యుః ఆనర్థక్యమేవాసాంప్రసజ్యేత, తస్మాత్తదవిరోధేనవేదాంతావ్యాఖ్యాతవ్యాః॥ కథంపునరీక్షత్యాదిభ్యోహేతుభ్యోబ్రహ్మైవసర్వజ్ఞంజగతఃకారణమిత్యవధారితఃశ్రుత్యర్థః స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగేనపునరాక్షిప్యతే। భవేదయమనాక్షేపఃస్వతంత్రప్రజ్ఞానాం పరతంత్రప్రజ్ఞాస్తు ప్రాయేణజనాః స్వాతంత్ర్యేణశ్రుత్యర్థమవధారయితుమశక్నువంతః ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసుస్మృతిష్వవలంబేరన్, తద్బలేనచశ్రుత్యర్థంప్రతిపిత్సేరన్। అస్మత్కృతేచవ్యాఖ్యానే నవిశ్వస్యుర్బహుమానాత్ స్మృతీనాంప్రణేతృషు। కపిలప్రభృతీనాంచార్షంజ్ఞానమప్రతిహతంస్మర్యతే, శ్రుతిశ్చభవతి ‹ఋషింప్రసూతంకపిలంయస్తమగ్రేజ్ఞానైర్బిభర్తిజాయమానంచపశ్యే'దితి। తస్మాన్నైషాంమతమయథార్థంశక్యంసంభావయితుం, తర్కావష్టంభేన చైతేఽర్థంప్రతిష్ఠాపయంతి , తస్మాదపిస్మృతిబలేనవేదాంతావ్యాఖ్యేయాఇతిపునరాక్షేపః, తస్యసమాధిర్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాదితి। యదిస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగేనేశ్వరకారణవాదఆక్షిప్యేత ఏవమప్యన్యాఈశ్వరకారణవాదిన్యః స్మృతయోఽనవకాశాః ప్రసజ్యేరన్ తాఉదాహరిష్యామః । ‹యత్తత్సూక్ష్మమవిజ్ఞేయ'మితిపరంబ్రహ్మప్రకృత్య ‹సహ్యంతరాత్మాభూతానాంక్షేత్రజ్ఞశ్చేతికథ్యత'ఇతిచోక్త్వా ‹తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణంద్విజసత్తమే'త్యాహ । తథాఽన్యత్రాపి ‹అవ్యక్తంపురుషేబ్రహ్మన్నిర్గుణే సంప్రలీయత'ఇత్యాహ « అతశ్చసంక్షేపమిమంశృణుధ్వంనారాయణస్సర్వమిదంపురాణః । ససర్గకాలేచకరోతిసర్వంసంహారకాలేచతదత్తిభూయ''ఇతిచ పురాణే, భగవద్గీతాసుచ ‹ అహంకృత్స్నస్యజగతః ప్రభవఃప్రలయస్తథే'‹,పరమాత్మానమేవచ ప్రకృత్యాపస్తంబఃపఠతి ‹ తస్మాత్కాయాఃప్రభవంతి

శక్నువంతితేషామయంపూర్వపక్షోనభవేత్, సాంఖ్యవృద్ధేషుశ్రద్ధాజుషాంతుభవేదేవేత్యాహ॥భవేదితి॥ తేషామతీంద్రియార్థజ్ఞానవత్త్వాచ్చతత్రశ్రద్ధాస్యాదిత్యాహ ॥ కపిలప్రభృతీనాంచేతి ॥ ‹ అగ్రేజాయమానంచకపిలంజనయేదృషింప్రసూతంబిభృయాత్ జ్ఞానైస్తంపశ్యేత్పరమేశ్వర'ఇతి శ్రుతియోజనాయథాసాంఖ్యస్మృతివిరోధాద్బ్రహ్మవాదస్త్యాజ్యఇతిత్వయోచ్యతేతథాస్మృత్యంతరవిరోధాత్ ప్రధానవాదస్త్యాజ్యఇతివయోచ్యతఇతిసిద్ధాంతయతి॥ తస్యేతి సమాధిరితి॥తస్మాద్బ్రహ్మణస్సకాశాదవ్యక్తంమాయాఖ్యంలీనంసూక్ష్మాత్మకంజగదితియావత్ ।ఇతిహాసవాక్యాన్యుక్త్వా పురాణసమ్మతిమాహ ॥ అతశ్చేతి॥ ప్రభవత్యస్మాదితిప్రభవోజన్మహేతుః, ప్రలీయంతేఽస్మిన్నితిప్రలయోలయాధిష్ఠా

నం, తస్మాత్తత్తదీశ్వరాత్, కాయాః బ్రహ్మాదయః ప్రభవంతి। స ఏవ మూలముపాదానం కిం పరిణామీ న శాశ్వతికః కూటస్థః అతస్సనిత్య ఇత్యర్థః। నను శ్రుతివిరోధః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ॥ స్మృతిబలేనేతి॥ స్మృతీనాం మిథో విరోధే కథం తత్త్వనిర్ణయ స్తత్రాహ॥ దర్శితం త్వితి॥ శ్రుతిభిరేవ తత్త్వనిర్ణయ ఇత్యర్థః। స్మృతీనాం కా గతిరిత్యత ఆహ ॥ విప్రతిపత్తౌ చేతి॥ వస్తుతత్త్వే స్మృతీనాం మిథో విరోధే వస్తుని వికల్పాయోగాత్ క్లృప్తశ్రుతిమూలాః స్మృతయః ప్రమాణం, ఇతరాస్తు కల్ప్యశ్రుతిమూలా న ప్రమాణమిత్యర్థః। క్లృప్తశ్రుతివిరోధినీ స్మృతిరప్రమాణమిత్యత్ర జైమినీయన్యాయమాహ ॥ తదుక్తమితి॥ ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధా సా సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిర్మానం న వేతి సందేహే మూలశ్రుత్యనుమానాన్మానమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః క్లృప్తశ్రుతివిరోధే స్మృతిప్రామాణ్యమనపేక్షమపేక్షత్వాన్ హేయమితి యావత్। హి యతో ఽసతి విరోధే శ్రుత్యనుమానం భవతి। అత్ర తు విరోధే సతి శ్రుత్యనుమానాయోగాన్మూలాభావాత్ సర్వవేష్టనస్మృతిరప్రమాణమిత్యర్థః। అస్తు సాంఖ్యస్మృతిః ప్రత్యక్షమూలేత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ యోగినాం సిద్ధిమహిమ్నా ఽతీంద్రియజ్ఞానం సంభావయితుం శక్యమితి శంకతే ॥ శక్యమితి॥ కపిలాదిభిః కిలాదౌ వేదప్రామాణ్యం నిశ్చిత్య తదర్థా

సర్వేషమూలం శాశ్వతికస్సనిత్య ఇతి। ఏవమనేకశః స్మృతిష్వపీశ్వరః కారణత్వేనోపాదానత్వేన చ ప్రకాశ్యతే। స్మృతిబలేన ప్రత్యవతిష్ఠమానస్య స్మృతిబలేనైవోత్తరం ప్రవక్ష్యామీత్యతోఽయమన్యస్మృత్యనవకాశోపన్యాసః। దర్శితం తు శ్రుతీనామీశ్వరకారణవాదం ప్రతి తాత్పర్యం, విప్రతిపత్తౌ చ స్మృతీనామవశ్యకర్తవ్యేఽన్యతరపరిగ్రహేఽన్యతరపరిత్యాగే చ శ్రుత్యనుసారిణ్యః స్మృతయః ప్రమాణమనపేక్ష్యా ఇతరాః, తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమానమ్' ఇతి। న చాతీంద్రియానర్థాన్ శ్రుతిమంతరేణ కశ్చిదుపలభత ఇతి శక్యం సంభావయితుం, నిమిత్తాభావాత్, శక్యం కపిలాదీనాం సిద్ధానామప్రతిహతజ్ఞానత్వాదితి చేత్, న, సిద్ధేరపి సాపేక్షత్వాత్। ధర్మానుష్ఠానాపేక్షా హి సిద్ధిః, స చ ధర్మశ్చోదనాలక్షణః, తతశ్చ పూర్వసిద్ధాయాశ్చోదనాయా అర్థో న పశ్చిమసిద్ధపురుషవచనవశేనాతిశంకితుం శక్యతే, సిద్ధవ్యపాశ్రయకల్పనాయామపి బహుత్వాత్, సిద్ధానాం ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ స్మృతివిప్రతిపత్తౌ సత్యాం న శ్రుతివ్యపాశ్రయాదన్యన్నిర్ణయకారణమస్తి। పరతంత్రప్రజ్ఞస్యాపి నాకస్మాత్ స్మృతివిశేషవిషయః పక్షపాతో యుక్తః, కస్యచిత్ క్వచిత్ పక్షపాతే సతి పురుషమతివైరూప్యేణ తత్త్వావ్యవస్థానప్రసంగాత్, తస్మాత్తస్యాపి స్మృతివిప్రతిపత్త్యుపన్యాసేన శ్రుత్యనుసారాననుసారవివేచనేన చ సన్మార్గే ప్రజ్ఞా సంగ్రహణీయా। యా తు శ్రుతిః కపిలస్య జ్ఞానాతిశయం ప్రదర్శయంతీ ప్రదర్శితా న తయా శ్రుతివిరుద్ధమపి కాపిలం మతం శ్రద్ధాతుం శక్యం, కపిలమితి శ్రుతిసామాన్యమాత్రత్వాత్। అన్యస్య చ కపిలస్య సగరపుత్రాణాం ప్రతప్తుర్వాసుదేవనామ్నః స్మరణాత్, అన్యార్థదర్శనస్య

స్యధర్మస్యానుష్ఠానేన సిద్ధిస్సంపాదితా, తయా సిద్ధ్యా ప్రణీతస్మృత్యనుసారేణానాదిశ్రుతిపీడానయుక్తా, ఉపజీవ్యవిరోధాదితి పరిహరతి ॥ న సిద్ధేరపీతి ॥ అతిశంకితుమితి, శ్రుతీనాం ముఖ్యార్థమతిక్రమ్యోపచరితార్థత్వం శంకితుం న శక్యత ఇత్యర్థః। స్వతస్సిద్ధేర్వేదానోపజీవ్యత్వ ఇతి చేన్నానీశ్వరస్య స్వతస్సిద్ధ్యమానాభావాత్ । అంగీకృత్యాప్యాహ॥ సిద్ధేతి॥ సిద్ధానాం వచనమాశ్రిత్య వేదార్థకల్పనాయామపి సిద్ధోక్తీనాం మిథో విరోధే శ్రుత్యాశ్రితమన్వాద్యుక్తిభిరేవ వేదార్థనిర్ణయో యుక్త ఇత్యర్థః। శ్రుతివ్యపాశ్రయం వినా సిద్ధోక్తిమాత్రం న తత్త్వనిర్ణయకారణమిత్యక్షరార్థః॥ నను మందమతేః సాంఖ్యస్మృతౌ శ్రద్ధా భవతి తస్య మతిర్వేదాంతమార్గే కథమానేయేత్యత ఆహ ॥ పరతంత్రేత్యాదినా॥ నను శ్రుత్యా కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వోక్తేస్తన్మతే శ్రద్ధా కార్యేత్యత ఆహ॥ యాత్వితి॥ కపిలశబ్దమాత్రేణ సాంఖ్యకర్తా శ్రౌత ఇతి భ్రాంతిర్న యుక్తా, తస్యాద్వైతవాదినః సర్వజ్ఞత్వాయోగాదత్ర చ సర్వజ్ఞానసంభృతత్వేన శ్రుతః కపిలో వాసుదేవాంశ ఏవ, స హి సర్వాత్మత్వజ్ఞానం వైదికం సాంఖ్యముపదిశతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి భావః। ప్రతప్తుః ప్రదాహకస్య। కించ యః కపిలం

జ్ఞానైర్బిభర్తి తమీశ్వరం పశ్యేదితి విధీయతే, తథా చాన్యార్థస్యైశ్వర్యప్రతిపత్తిశేషస్య కపిలసర్వజ్ఞత్వస్యాదర్శనమనువాదత్వస్యమానాంతరేణాప్రాప్తిశూన్యస్య స్వార్థసాధకత్వాయోగాన్నానువాదమాత్రాత్ సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అన్యార్థేతి॥ ద్వైతవాదినః కపిలస్య శ్రౌతత్వం నిరస్య బ్రహ్మవాదినో మనోః శ్రౌతత్వమాహ॥ భవతి చేతి॥ ఇతిహాసేపి కాపిలమతనిందాపూర్వకమద్వైతం దర్శితమిత్యాహ॥ మహాభారతేపీతి ॥ పురుషా ఆత్మానః కిం వస్తుతో భిన్నాః ఉత సర్వదృశ్యానాం ప్రత్యగాత్మైక ఇతి విమర్శార్థః। బహూనాం పురుషాకారాణాం దేహానాం యథైకా యోనిరుపాదానం పృథ్వీ తథా తం పురుషమాత్మానం విశ్వం సర్వోపాదానత్వేన సర్వాత్మకం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణైః సంపన్నం కథయిష్యామి, విశ్వే సర్వే లోకప్రసిద్ధా దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదీనాం మూర్ధానోఽస్యైవేతి విశ్వమూర్ధా, ఏకస్యైవ సర్వత్ర శ్రుతిషు ప్రతిబింబభావేన ప్రవిష్టత్వాత్ ఏవం విశ్వభుజత్వాదియోజనా । సర్వభూతేష్వేకశ్చరతి అవగచ్ఛతి సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః । స్వైరచారీ స్వతంత్రః, నాస్య నియంతా కశ్చిదస్తి సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః । యథాసుఖమితి- విశోకానందస్వరూప ఇతి యావత్

చ ప్రాప్తిరహితస్యాసాధకత్వాత్। భవతి చాన్యా మనోర్మాహాత్మ్యం ప్రఖ్యాపయంతీ శ్రుతిః 'యద్వై కించ మనురవదత్తద్భేషజ'మితి । మనునా చ 'సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని। సంపశ్యన్నాత్మయాజీ వై స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతీ'తి సర్వాత్మత్వదర్శనం ప్రశంసతా కాపిలం మతం నింద్యత ఇతి గమ్యతే। కపిలో హి న సర్వాత్మత్వదర్శనమనుమన్యతే, ఆత్మభేదాభ్యుపగమాత్। మహాభారతేపి 'బహవః పురుషా బ్రహ్మన్నుతాహో ఏక ఏవ తు' ఇతి విచార్య 'బహవః పురుషా రాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణా'మితి పరపక్షముపన్యస్య తద్వ్యుదాసేన 'బహూనాం పురుషాణాం హి యథైకా యోనిరుచ్యతే । తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామి గుణాధిక'మిత్యుపక్రమ్య 'మమాంతరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహసంస్థితాః। సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచిత్ ॥ విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః। ఏకశ్చరతి భూతేషు స్వైరచారీ యథాసుఖ'మితి సర్వాత్మతైవ నిర్ధారితా। శ్రుతిశ్చ సర్వాత్మతాయాం భవతి 'యస్మిన్ సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవాభూద్విజానతః। తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యత' ఇతి, ఏవంవిధా । అతశ్చాత్మభేదకల్పనయాపి కాపిలస్య తంత్రస్య వేదవిరుద్ధత్వం వేదానుసారిమనువచనవిరుద్ధత్వం చ న కేవలం స్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవేతి వేదస్య హి నిరపేక్షం స్వార్థే ప్రామాణ్యం రవేరివ రూపవిషయే పురుషవచసాం తు మూలాంతరాపేక్షం వక్తృస్మృతివ్యవహితం చేతి విప్రకర్షః, తస్మాద్వేదవిరుద్ధవిషయే స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో న దోషః॥ కుతశ్చ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో న దోషః॥

సూ॥ ౨॥ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః॥

ప్రధానాదితరాణి యాని ప్రధానపరిణామత్వేన స్మృతౌ కల్పితాని మహదాదీని న తాని వేదే లోకే చోప

కాపిలతంత్రస్య వేదమూలస్మృతివిరోధముక్త్వా సాక్షాద్వేదవిరోధమాహ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ యస్మిన్ జ్ఞానకాలే। న కేవలం స్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవ వేదవిరుద్ధం కింతు ఆత్మభేదకల్పనయాపీతి సిద్ధమితి సంబంధః స్మృతివిరోధే వేదస్యైవాప్రామాణ్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ వేదస్య హీతి॥ వేదస్య ప్రామాణ్యం స్వతస్సిద్ధమపౌరుషేయత్వాత్ పౌరుషేయవాక్యానాం స్వార్థే స్మృతితన్మూలానుభవయోః కల్పనయా ప్రామాణ్యం విజ్ఞేయమితి వ్యవహితం, పరతః ప్రామాణ్యమితి విప్రకర్షః, శ్రుతిస్మృత్యోర్విశేష ఇత్యక్షరార్థః। సమయోర్విరోధే హి నిరవకాశేన సావకాశం బాధ్యం ఇహ స్వతః పరతః ప్రామాణ్యయోర్ద్వైరూప్యాత్ ఝటితి నిశ్చితప్రామాణ్యేన చానుపసంజాతవిరోధినా వేదవాక్యేన విరుద్ధస్మృతేరేవ బాధ ఇతి భావః॥ తస్మాదితి-విశేషాదిత్యర్థః, భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదితి భావః॥

౧. మహదహంకారౌ తావదప్రసిద్ధౌ అహంకారప్రకృతిత్వేన తన్మాత్రాణ్యప్యప్రసిద్ధాని స్మర్తుం న శక్యంత ఇత్యాహ॥ ఇత

శేషాం చేతి॥ నను 'మహతః పరమవ్యక్త'మితి శ్రుతిప్రసిద్ధాని మహదాదీనీత్యత ఆహ॥ యదపీతి॥ సూత్రతాత్పర్యమాహ॥ కార్యేతి॥ సాంఖ్యస్మృతేర్మహదాదిష్వివ ప్రధానేపి ప్రామాణ్యం నేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః। సాంఖ్యస్మృతిబాధేపి తదుక్తయుక్తీనాం కథం బాధ ఇత్యత ఆహ॥ తర్కేతి॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ... *

3. బ్రహ్మణ్యుక్తసమన్వయః ప్రధానవద్యోగస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వన్యాయమతిదిశతి॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇతి॥ అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్ సంగత్యాదికం ద్రష్టవ్యం। పూర్వత్రానుక్తనిరాసం పూర్వపక్షమాహ॥ అస్తి హ్యత్రేతి॥ నిదిధ్యాసనం యోగః। త్రీణ్యురోగ్రీవాశిరాంస్యున్నతాని యస్మిన్ శరీరే తత్ త్ర్యున్నతం త్రిరున్నమితి పాఠశ్చేత్ ఛాందసః। యుంజీతేతి శేషః। న కేవలం యోగే విధిః కింతు యోగస్య జ్ఞాపకాన్యర్థవాదవాక్యాన్యపి సంతీత్యాహ॥ లింగాని చేతి॥ తాం పూర్వోక్తాం ధారణాం యోగవిదో యోగం పరమం తప ఇతి మన్యంతే। ఉక్తా

లభ్యంతే, భూతేంద్రియాణి తావత్ లోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్ శక్యంతే స్మర్తుం। అలోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్తు మహదాదీనాం షష్ఠస్యైవేంద్రియార్థస్య న స్మృతిరవకల్పతే। యదపి క్వచిత్తత్పరమివ శ్రవణమవభాసతే తదప్యతత్పరం వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర। కార్యస్మృతేరప్రామాణ్యాత్ కారణస్మృతేరప్యప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యభిప్రాయః, తస్మాదపి న స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో దోషః। తర్కావష్టంభం తు 'న విలక్షణత్వా'దిత్యారభ్యోన్మథిష్యతి॥ ... ... *

సూ॥ 3॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః॥

ఏతేన సాంఖ్యస్మృతిప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యేత్యతిదిశతి, తత్రాపి శ్రుతివిరోధేన ప్రధానం స్వతంత్రమేవ కారణం మహదాదీని చ కార్యాణ్యలోకవేదప్రసిద్ధాని కల్ప్యంతే। నన్వేవం సతి సమానన్యాయత్వాత్ పూర్వేణైవైతద్గతం కిమర్థం పునరతిదిశ్యతే, అస్తి హ్యత్రాభ్యధికాశంకా సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయో హి యోగో వేదే విహితః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి 'త్రిరున్నతం స్థాప్య సమం శరీర'మిత్యాదినా చాసనాదికల్పనాపురస్సరం బహుప్రపంచం యోగవిధానం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది దృశ్యతే, లింగాని చ వైదికాని యోగవిషయాణి సహస్రశ ఉపలభ్యంతే, 'తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణా'మితి 'విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్న'మితి చైవమాదీని। యోగశాస్త్రేపి 'అథ తత్త్వదర్శనాభ్యుపాయో యోగ' ఇతి సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయత్వేనైవ యోగోఽంగీక్రియతే, అతస్సంప్రతిపన్నార్థైకదేశత్వాదష్టకాదిస్మృతివద్యోగస్మృతిరప్యనపవదనీయా భవిష్యతీతి। ఇయమప్యధికాశంకాఽతిదేశేన నివర్త్యతే। అర్థైకదేశసంప్రతిపత్తావప్యర్థైకదేశవిప్రతిపత్తేః పూర్వోక్తాయా దర్శనాత్। సతీష్వప్యధ్యాత్మవిషయాసు బహ్వీషు స్మృతిషు సాంఖ్యయోగస్మృత్యోరేవ నిరాకరణాయ యత్నః కృతః, సాంఖ్యయోగౌ హి పరమపురుషార్థసాధనత్వేన లోకే ప్రఖ్యాతౌ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగేన చ శ్రౌతేనోపబృంహితౌ 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నం

మేతాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగవిధిం ధ్యానప్రకారం చ మృత్యుప్రసాదాన్నచికేతా లబ్ధ్వా బ్రహ్మ ప్రాప్త ఇతి సంబంధః। యోగస్మృతిః ప్రధానాదితత్త్వాంశేపి ప్రమాణత్వేన స్వీకార్యా। సంప్రతిపన్నః ప్రామాణికోఽర్థైకదేశో యోగరూపో యస్యాస్తత్త్వాదిత్యర్థః। 'అష్టకాః కర్తవ్యాః గురురనుగంతవ్య' ఇత్యాదిస్మృతీనాం వేదావిరుద్ధార్థకత్వాత్ మూలశ్రుత్యనుమానేన ప్రామాణ్యముక్తం ప్రమాణలక్షణే। ఏవం యోగస్మృతేర్యోగే ప్రామాణ్యాత్తత్త్వాంశేపి ప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షమనూద్య సిద్ధాంతయతి॥ ఇయమితి॥ నను బౌద్ధాదిస్మృతయోఽత్ర కిమితి న నిరాకృతా ఇత్యత ఆహ॥ సతీష్వపీతి॥ తాసాం ప్రతారకత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదశిష్టైః పశుప్రాయైర్గృహీతత్వాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చాతోపేక్షితమితి భావః॥ తత్కారణమితి॥ తేషాం ప్రకృతానాం కామానాం కారణం సాంఖ్యయోగాఖ్యం వివేకధ్యానాభ్యామభిపన్నం ప్రాప్య

క్తయా పాప్రాప్తం దేవం జ్ఞాత్వా సర్వపాశైరవిద్యాదిభిర్ముచ్యత ఇత్యర్థః । సమూలత్వేన స్మృతిద్వయస్య నిరాసః కిమితి కృత ఇత్యత ఆహ॥ నిరాకరణంత్వితి॥ ఇతి హేతోః, కృతమితి శేషః । ప్రత్యాసత్తేరితి॥ శ్రుతిస్థ సాంఖ్యయోగశబ్దయోస్సజాతీయప్రత్యయార్థగ్రాహిత్వాదితి యావత్ । కిం సర్వాంశే స్మృత్యప్రామాణ్యం, నేత్యాహ ॥ యేనత్వంశేనేతి॥ బ్రహ్మవాదస్యైకదేశస్మృతిభిర్విరోధమాశంక్యాతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ శ్రుతివిరోధేనేత్యర్థః । ఉపకారకబాధో న యుక్త ఇత్యాశంక్యాంశే ఉపకారకస్య న బాధ్యః కింతు తత్త్వాంశ ఇత్యాహ॥ తాన్యపీతి॥ తర్కోఽనుమానం తదనుగ్రాహికా యుక్తిరుపపత్తిః॥ స్మృతీనామప్రామాణ్యాత్తాభిస్సూత్రస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥

౪. నవిలక్షణత్వాత్ ॥ వృత్తానువాదేనాస్యాధికరణస్య తాత్పర్యమాహ॥ బ్రహ్మాస్యేతి॥ పూర్వపక్షమాక్షిపతి॥ కుతః పున

జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః' ఇతి । నిరాకరణం తు న సాంఖ్యస్మృతిజ్ఞానేన వేదనిరపేక్షేణ యోగమార్గేణ వా నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి । శ్రుతిర్హి వైదికాదాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదన్యన్నిశ్శ్రేయససాధనం వారయతి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ' ఇతి । ద్వైతినో హి తే సాంఖ్యా యోగాశ్చ నాత్మైకత్వదర్శినః । యత్తు దర్శనముక్తం 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నమ్' ఇతి వైదికమేవ తత్ర జ్ఞానం ధ్యానం చ సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యామభిలప్యేతే ప్రత్యాసత్తేరిత్యవగంతవ్యం, యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోస్సావకాశత్వం । తద్యథా 'అసంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన సాంఖ్యైరభ్యుపగమ్యతే । తథా యోగైరపి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహః' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం ప్రవ్రజ్యాద్యుపదేశేనానుగమ్యతే । ఏతేన సర్వాణి తర్కస్మరణాని ప్రతిమంతవ్యాని, తాన్యపి తర్కోపపత్తిభ్యాం తత్త్వజ్ఞానాయోపకుర్వంతీతి చేత్, ఉపకుర్వంతు నామ, తత్త్వజ్ఞానం తు వేదాంతవాక్యేభ్య ఏవ భవతి 'నావేదవిన్మనుతే తం బృహంతం' 'తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః॥ ... ... *

సూ ॥ ౪ ॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ॥

బ్రహ్మాస్య జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్య పక్షస్యాక్షేపః స్మృతినిమిత్తః పరిహృతః, తర్కనిమిత్త ఇదానీమాక్షేపః పరిహ్రియతే । కుతః పునరస్మిన్నవధారితే ఆగమార్థే తర్కనిమిత్తస్యాక్షేపస్యావకాశః । నను ధర్మ ఇవ బ్రహ్మణ్యప్యనపేక్ష ఆగమో భవితుమర్హతి, భవేదయమవష్టంభో యది ప్రమాణాంతరానవగాహ్య ఆగమమాత్రప్రమేయోఽయమర్థస్స్యాదనుష్ఠేయరూప ఇవ ధర్మః, పరినిష్పన్నరూపం తు బ్రహ్మావగమ్యతే । పరినిష్పన్నే చ వస్తుని ప్రమాణాంతరాణామస్త్యవకాశో యథా పృథివ్యాదిషు । యథా చ శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధే సత్యేకవశేనేతరా నీయంతే, ఏవం ప్రమాణాంతరవిరోధేఽపి తద్వశేనైవ శ్రుతిర్నీయేత దృష్టసాధర్మ్యేణ చాదృష్టమర్థం సమర్థయంతీ యుక్తిరనుభవస్య సన్నికృ

రీతి॥ అనవకాశే హేతుమాహ ॥ నను ధర్మ ఇవేతి॥ మానాంతరానపేక్షే వేదైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మణ్యనుమానాత్మకతర్కస్యాప్రవేశాత్తన్నామాక్షేపస్యానవకాశః, భిన్నవిషయత్వాత్తర్కవేదయోరిత్యర్థః॥ సిద్ధస్య మానాంతరగమ్యత్వాదేకవిషయత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షం సమర్థయతే॥ భవేదయమితి ॥ అవష్టంభో దృష్టాంతః । నన్వేకవిషయత్వేనవిరోధేఽపి శ్రుతివిరోధాన్మానాంతరమేవ బాధ్యతామిత్యత ఆహ ॥ యథా చేతి ॥ ప్రబలశ్రుత్యా దుర్బలశ్రుతిబాధవన్నిరవకాశమానాంతరేణ లక్షణావృత్త్యా సావకాశశ్రుతిర్నయనం యుక్తమిత్యర్థః । కించ బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య మోక్షహేతుత్వేన ప్రధానస్యాంతరంగం తర్కస్తస్యాపరోక్షదృష్టాంతగోచరత్వేన ప్రధానసదపరోక్షార్థవిషయత్వాత్, శబ్దస్తు బహిరంగం పరోక్షార్థకత్వాత్ అతస్తర్కేణ బాధ్యత ఇత్యాహ॥ దృష్టేతి॥ ఇతిహ్యామాంతరేణ పరోక్ష ఇతి యావత్ । అనుభ

వస్య ప్రాధాన్యం దర్శయతి॥ అనుభవావసానం చేతి॥ 'నైషా తర్కేణ మతి' రిత్యర్థవాదేన తర్కస్య నిషేధమాశంక్య విధి విరోధాన్నైవమిత్యాహ॥ శ్రుతిరపీతి॥ ఏవం పూర్వపక్షం సమర్థ్య చేతనబ్రహ్మకారణవాదివేదాంతసమన్వయః, క్షిత్యాదికం న చేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ ఘటవదితి సాంఖ్యయోగన్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే స్మృతేర్మూలాభావాత్ దుర్బలత్వేఽప్యనుమానస్య వ్యాప్తిమూలత్వేన ప్రాబల్యాత్తేన విరుధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి॥ న విలక్షణత్వాదితి॥ పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేతి పూర్వవత్ఫలం, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్, యద్యద్విలక్షణం తన్న తత్ప్రకృతికం యథా మృద్విలక్షణా రుచకాదయ ఇత్యర్థః। సుఖదుఃఖమోహాః సత్త్వరజస్తమాంసి తథా చ జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ య

వ్యతే, ప్రకృత్యతే తు శ్రుతిరైతిహ్యమాత్రేణ స్వార్థాభిధానాత్। అనుభవావసానం చ బ్రహ్మవిజ్ఞానమవిద్యాయా నివర్తకం మోక్షసాధనం చ దృష్టఫలతయేష్యతే। శ్రుతిరపి 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధతీ తర్కమప్యత్రాదర్తవ్యం దర్శయతి, అతస్తర్కనిమిత్తః పునరాక్షేపః క్రియతే, న విలక్షణత్వాదస్యేతి। యదుక్తం చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేతి తన్నోపపద్యతే। కస్మాద్విలక్షణత్వాదస్య వికారస్య ప్రకృత్యాః। ఇదం హి బ్రహ్మకార్యత్వేనాభిప్రేయమాణం జగద్బ్రహ్మవిలక్షణమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, బ్రహ్మ చ జగద్విలక్షణం చేతనం శుద్ధం చ శ్రూయతే। న చ విలక్షణత్వే ప్రకృతివికారభావో దృష్టః, న హి రుచకాదయో వికారా మృత్ప్రకృతికా భవంతి శరావాదయో వా సువర్ణప్రకృతికాః, మృదైవ తు మృదన్వితా వికారాః క్రియంతే, సువర్ణేన చ సువర్ణాన్వితాః, తథేదమపి జగదచేతనం సుఖదుఃఖమోహాన్వితం సదచేతనస్యైవ సుఖదుఃఖమోహాత్మకస్య కారణస్య కార్యం భవితుమర్హతి న విలక్షణస్య బ్రహ్మణః, బ్రహ్మవిలక్షణత్వం చాస్య జగతోఽశుద్ధ్యచేతనత్వదర్శనాదవగంతవ్యం। అశుద్ధం హీదం జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా ప్రతీయతే ప్రీతిపరితాపవిషాదాదిహేతుత్వాత్ స్వర్గనరకాద్యుచ్చావచప్రపంచత్వాచ్చ। అచేతనం చేదం జగచ్చేతనం ప్రతి కార్యకరణభావేనోపకరణభావోపగమాత్, న హి సామ్యే సత్యుపకార్యోపకారకభావో భవతి, న హి ప్రదీపౌ పరస్పరముపకురుతః। నను చేతనమపి కార్యకరణం స్వామిభృత్యన్యాయేన భోక్తురుపకరిష్యతి, న, స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్యైవ చేతనం ప్రత్యుపకారకత్వాత్। యో హ్యేకస్య చేతనస్య పరిగ్రహో బుద్ధ్యాదిరచేతనభాగః స ఏవాన్యస్య చేతనస్యోపకరోతి న తు స్వయమేవ చేతనశ్చేతనాంతరస్యోపకరోత్యపకరోతి వా, నిరతిశయా హ్యకర్తారశ్చేతనా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే, తస్మాదచేతనం కార్యకరణం। న చ కాష్ఠలోష్టాదీనాం చేతనత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి, ప్రసిద్ధశ్చాయం చేతనాచేతనవిభాగో లోకే, తస్మాద్బ్రహ్మవిలక్షణత్వాన్నేదం జగత్తత్ప్రకృతికం। యోఽపి కశ్చిదాచక్షీత శ్రుత్వా జగతశ్చేతనప్రకృతికతాం తద్బలేనైవ సమస్తం జగచ్చేతనమవగమయిష్యామి ప్రకృతిరూపస్య వికారేఽన్వయదర్శనాత్, అవిభావనం తు చై

దిత్థం తత్తథా యథా మృదన్వితా ఘటాదయ ఇత్యాహ॥ మృదైవేతి॥ జగద్విలక్షణత్వం బ్రహ్మణః సాధయతి॥ బ్రహ్మవిలక్షణత్వం చేతి॥ యథైక ఏవ స్త్రీపిండః పతిసపత్న్యుపపతీనాం ప్రీతిపరితాపవిషాదాన్ కరోతి ఏవమన్యేఽపి భావా ద్రష్టవ్యాః। తత్ర ప్రీతిస్సుఖం, పరితాపః శోకః, విషాదో భ్రమః, ఆదిపదాత్ రాగాదిగ్రహః। ఉభయోశ్చేతనత్వసామ్యాదుపకార్యోపకారకభావో న స్యాదిత్యయుక్తం। స్వామిభృత్యయోర్వ్యభిచారాదితి శంకతే॥ నను చేతనమితి॥ భృత్యదేహస్యైవ స్వామిచేతనోపకారకత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ నేత్యాదినా॥ ఉత్కర్షాపకర్షశూన్యత్వాచ్చేతనానాం మిథో నోపకారకత్వమిత్యాహ॥ నిరతిశయా ఇతి॥ తస్మాదుపకారకత్వాత్ ॥ శ్రుతచేతనప్రకృతికత్వబలేన జగచ్చేతనమేవేత్యేకదేశిమతముత్థాపయతి॥ యోఽపీతి॥ ఘటాదేశ్చేతనత్వమనుపలబ్ధిబాధితమిత్యత ఆహ॥ అవిభావనం త్వితి॥ అంతఃకర

ణాన్యపరిణామత్వాత్ సతోపి చైతన్యస్యానుపలబ్ధిరిత్యర్థః । అంతఃకరణాదన్యస్య స్వవృత్త్యుపరాగదశాయామేవ చైతన్యాభివ్యక్తిర్నాన్యదేతి భావః । వృత్త్యభావే చైతన్యస్యానభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః ॥ యథేతి ॥ ఆత్మానాత్మనోశ్చేతనత్వే స్వస్వామిభావః కుత ఇత్యత ఆహ ॥ ఏతస్మాదేవేతి ॥ సామ్యేపి ప్రతివ్యక్తి స్వరూపవిశేషాచ్ఛేషశేషిత్వే దృష్టాంతః । యథా చేతి । చేతనాచేతనభేదః కథమిత్యత ఆహ ॥ ప్రవిభాగేతి ॥ చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యామిత్యర్థః । సర్వస్య చేతనత్వమేకదేశ్యుక్తమంగీకృత్య సాంఖ్యః పరిహరతి ॥ తేనాపీతి ॥ అంగీకారం త్యక్త్వా సూత్రశేషేణ పరిహరతి ॥ న చేత్యాదినా ॥ ఇతర

తన్యస్య పరిణామవిశేషాద్భవిష్యతి, యథా స్పష్టచైతన్యానామప్యాత్మనాం స్వాపమూర్ఛాద్యవస్థాసు చైతన్యం న విభావ్యతే, ఏవం కాష్ఠలోష్టాదీనామపి చైతన్యం న విభావయిష్యతే । ఏతస్మాదేవ చ విభావితత్వావిభావితత్వకృతాద్విశేషాద్రూపాదిభావాభావాభ్యాం చ కార్యకరణానామాత్మనాం చ చేతనత్వావిశేషేపి గుణప్రధానభావో న విరోత్స్యతే । యథా చ పార్థివత్వావిశేషేపి మాంససూపౌదనాదీనాం ప్రత్యాత్మవర్తినో విశేషాత్ పరస్పరోపకారిత్వం భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి, ప్రవిభాగప్రసిద్ధిరప్యత ఏవ న విరోత్స్యత ఇతి । తేనాపి కథంచిచ్చేతనత్వాచేతనత్వలక్షణం విలక్షణత్వం పరిహ్రియేత । శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణం తు విలక్షణత్వం నైవ పరిహ్రియతే, న చేతరదపి విలక్షణత్వం పరిహర్తుం శక్యత ఇత్యాహ ॥ తథాత్వం చ శబ్దాదితి । అనవగమ్యమానమేవ హీదం లోకే సమస్తస్య వస్తునశ్చేతనత్వం చేతనప్రకృతికత్వశ్రవణాచ్ఛబ్దశరణతయా కేవలయోత్ప్రేక్ష్యేత, తచ్చ శబ్దేనైవ విరుధ్యతే, యతశ్శబ్దాదపి తథాత్వమవగమ్యతే । తథాత్వమితి ప్రకృతం విలక్షణత్వం కథయతి । శబ్ద ఏవ 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ' ఇతి కస్యచిద్విభాగస్యాచేతనతాం శ్రావయన్ చేతనాద్బ్రహ్మణో విలక్షణమచేతనం జగచ్ఛ్రావయతి ॥ నను చేతనత్వమపి క్వచిదచేతనత్వాభిమతానాం భూతేంద్రియాణాం శ్రూయతే, యథా 'మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువన్' ఇతి 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంత' ఇతి చైవమాద్యా భూతవిషయా చేతనత్వశ్రుతిః, ఇంద్రియవిషయాపి 'తే హేమే ప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్ముః' ఇతి 'తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయ' ఇతి చైవమాద్యేంద్రియవిషయేతి । అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౫ ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ॥

తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి । న ఖలు 'మృదబ్రవీత్' ఇత్యేవంజాతీయకయా శ్రుత్యా భూతేంద్రియాణాం చేతనత్వమాశంకనీయమ్, యతోఽభిమానివ్యపదేశ ఏషః । మృదాద్యభిమానిన్యో వాగాద్యభిమానిన్యశ్చ చేతనా దేవతా వదనసంవదనాదిషు చేతనోచితేషు వ్యవహారేషు వ్యపదిశ్యంతే న భూతేంద్రియమాత్రం । కస్మాత్, విశేషానుగతిభ్యాం । విశేషో హి భోక్తౄణాం భూతేంద్రియాణాం చ చేతనాచేతనప్రవిభాగలక్షణః ప్రాగభిహితః, సర్వచేతనతాయాం చాసౌ నోపపద్యేత । అపి చ కౌషీతకినః ప్రాణసంవాదే కరణమాత్రాశంకావినివృత్తయేఽధిష్ఠాతృచేతనపరిగ్రహాయ దేవతాశబ్దేన విశింషంతి 'ఏతా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానాః' ఇతి, 'తా వా ఏతాః సర్వా దేవతాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వా' ఇతి చ (కౌ

చ్చేతనాచేతనత్వరూపం వైలక్షణ్యం తథాత్వశబ్దార్థః । శ్రుతితథాత్వపక్షశ్శబ్దేన బాధ్యేతి భావః ॥ శ్రుతిసాహాయ్యాన్న తార్క్యేత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యామాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ... ... *

౫. మృదాదీనాం వక్తృత్వాదిశ్రుతేస్తదభిమానివిషయత్వాత్ తయా 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ' ఇతి చేతనాచేతనవిభాగశ్రుతేరుపచరితార్థత్వమయుక్తమితి సాంఖ్యస్సమాధత్తే ॥ అభిమానీతి ॥ విసంవదనం వివాదః, న భూతమాత్రమింద్రియమాత్రం నాచేతనత్వేన వ్యపదిశ్యతే । లోకవేదప్రసిద్ధవిభాగబాధాయోగాదిత్యర్థః ॥ విశేషపదస్యార్థాంతరమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అహంశ్రేయసే స్వస్వశ్రేష్ఠత్వాయ ప్రాణా వదమానా ఇత్యుక్తప్రాణానాం చేతనవాచిదేవతాపదేన విశేషి

తత్వాత్, ప్రాణాదివద్దైరభిమానివ్యపదేశ ఇత్యర్థః । ప్రాణేన శ్రియః సంశ్రైష్ఠ్యం విదిత్వా ప్రాణాధీనా జాతా ఇత్యన్వయః । అనుగతిం బహుధా వ్యాచష్టే ॥ అనుగతాశ్చేతి॥ తస్మై ప్రాణాయ, బలిహరణం వాగాదిభిః స్వీయవసిష్ఠత్వాదిగుణసమర్పణం కృతం। తేజఆదీనామీక్షణం త్వధ్యైవేక్షత్యధికరణే చేతనవిషయతయా వ్యాఖ్యాతం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః।యస్మాన్నాస్తి జగతశ్చేతనత్వం తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః ॥ ... ... • ... *

౬. కిం యత్కించిద్వైలక్షణ్యం హేతుః బహువైలక్షణ్యం వా, ఆద్యే వ్యభిచారమాహ॥ నాయమేకాంతో దృశ్యతే హీతి॥ హేతోరసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే॥ నన్వితి॥ యత్కించిద్వైలక్షణ్యమస్తీతి వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ శరీర

(౨-౧౪)అనుగతాశ్చ సర్వత్రాభిమానిన్యశ్చేతనా దేవతా మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిభ్యోఽవగమ్యంతే 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ'దిత్యేవమాదికా చ శ్రుతిః కరణేష్వనుగ్రాహికా దేవతా అనుగతా దర్శయతి, ప్రాణసంవాదవాక్యశేషే చ 'తే హ ప్రాణాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యోచు'రితి శ్రైష్ఠ్యనిర్ధారణాయ ప్రజాపతిగమనం తద్వచనాచ్చైకైకోత్క్రమణేనాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రాణశ్రైష్ఠ్యప్రతిపత్తిః, 'తస్మై బలిహరణ'మితి చైవం జాతీయకోఽస్మదాదిష్వివ వ్యవహారోఽనుగమ్యమానోఽభిమానివ్యపదేశం ద్రఢయతి । 'తత్తేజ ఐక్షత' ఇత్యపి పరస్యా ఏవ దేవతాయా అధిష్ఠాత్ర్యాః స్వవికారేష్వనుగతాయా ఇయమీక్షా వ్యపదిశ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం, తస్మాద్విలక్షణమేవేదం బ్రహ్మణో జగద్విలక్షణత్వాచ్చ న బ్రహ్మప్రకృతికమిత్యాక్షిప్తే ప్రతివిధత్తే॥ ... • ...

సూ॥౬॥ దృశ్యతే తు ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం విలక్షణత్వాన్నేదం జగత్ బ్రహ్మప్రకృతికమితి నాయమేకాంతో దృశ్యతే హి లోకే చేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యః పురుషాదిభ్యో విలక్షణానాం కేశనఖాదీనాముత్పత్తిరచేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యో గోమయాదిభ్యో వృశ్చికాదీనాం । నన్వచేతనాన్యేవ పురుషాదిశరీరాణ్యచేతనానాం కేశనఖాదీనాం కారణాని అచేతనాన్యేవ వృశ్చికాదిశరీరాణ్యచేతనానాం గోమయాదీనాం కార్యాణీతి, ఉచ్యతే, ఏవమపి కించిదచేతనం చేతనస్యాయతనభావముపగచ్ఛతి కించిన్నేత్యస్త్యేవ వైలక్షణ్యం। మహాంశ్చాయం పారిణామికః స్వభావవిప్రకర్షః పురుషాదీనాం కేశనఖాదీనాం చ రూపాదిభేదాత్, తథా గోమయాదీనాం వృశ్చికాదీనాం చ, అత్యంతసారూప్యే చ ప్రకృతివికారభావ ఏవ ప్రలీయేత।అథోచ్యేత,అస్తి కశ్చిత్పార్థివత్వాదిస్వభావః పురుషాదీనాం కేశనఖాదిష్వనువర్తమానో గోమయాదీనాం చ వృశ్చికాదిష్వితి, బ్రహ్మణోఽపి తర్హి సత్తాలక్షణః స్వభావ ఆకాశాదిష్వనువర్తమానో దృశ్యతే।విలక్షణత్వేన చ కారణేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వం జగతో దూషయతా కిమశేషస్య బ్రహ్మస్వభావస్యాననువర్తనం విలక్షణత్వమభిప్రేయత ఉత యస్య కస్యచిత్, అథ చైతన్యస్యేతి వక్తవ్యం । ప్రథమే వికల్పే సమస్తప్రకృతివికారభావోచ్ఛేదప్రసంగః।నహ్యసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావ ఇతి భవతి। ద్వితీయే చాసిద్ధత్వం, దృశ్యతే హి సత్తాలక్షణో బ్రహ్మస్వభావ ఆకాశాదిష్వనువర్తమాన ఇత్యుక్తం। తృతీయే తు దృష్టాంతాభావః,కింహి యచ్చై

స్య కేశాదీనాం చ ప్రాణిత్వాప్రాణిత్వరూపం వైలక్షణ్యమస్తీత్యర్థః । ద్వితీయేఽపి తత్రైవ వ్యభిచారమాహ ॥మహానితి॥ పారిణామికః కేశాదీనాం స్వగతపరిణామాత్మక ఇత్యర్థః । కించ యయోః ప్రకృతివికారభావస్తయోః సాదృశ్యం వక్తవ్యం కిమాత్యంతికం యత్కించిద్వేతి । ఆద్యే దోషమాహ ॥ అత్యంతేతి ॥ ద్వితీయమాశంక్య బ్రహ్మజగతోరపి సత్త్వాత్ ప్రకృతివికృతిత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా॥ విలక్షణత్వం వికల్ప్య దూషణాంతరమాహ ॥ విలక్షణత్వేనేత్యాదినా॥ జగతి సమస్తస్య బ్రహ్మస్వభావస్య చేతనత్వాదేరననువర్తమానాన్న బ్రహ్మకార్యత్వమితి పక్షే సర్వసామ్యే ప్రకృతివికారత్వమిత్యుక్తం స్యాత్ తదసంగతమిత్యాహ ॥ ప్రథమ ఇతి ॥ తృతీయే తు దృష్టాంతాభావ ఇతి । న చ జగన్న బ్రహ్మ

ప్రకృతికశ్చేతనత్వాదవిద్యావదితి దృష్టాంతోఽస్తీతి వాచ్యం, అనాదిత్వస్యోపాధిత్వాత్ । న చ ధ్వంసే సాధ్యావ్యాపకతా, తస్యాపి కార్యసంస్కారాత్మకస్య భావత్వేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వాదభావతాగ్రహే వా అనాదిభావత్వస్యోపాధిత్వాదితి, సంప్రతి కల్పత్రయసాధారణం దోషమాహ ॥ఆగమేతి॥ పూర్వోక్తమాద్యబ్రహ్మణశ్శుష్కతర్కావిషయత్వాసంభవాన్న తర్కేణాక్షేప ఇత్యాహ ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా॥ లింగసాదృశ్యపదప్రవృత్తినిమిత్తానామభావాదనుమానోపమానశబ్దానామగోచరః, అతో బ్రహ్మలక్షణయా వేదైకవేద్యమిత్యర్థః - ఏషా బ్రహ్మణి మతిస్తర్కేణ స్వతంత్రేణ నాపనేయా న సంపాదనీయా యద్వా కుతర్కేణ న బాధనీయా కుతార్కికాదన్యేనైవ వేదవిదాచార్యేణ ప్రోక్తా మతిః సుజ్ఞానాయానుభవాయ ఫలాయ భవతి । హే ప్రేష్ఠ ప్రియతమేతి నచికేతసం ప్రతి మృత్యోర్వచనం ।ఇయం వివిధా సృష్టిర్యతః ఆసమంతాద్బభూవ తం కో వా అద్ధా సాక్షాద్వేద, తత్త్వతో వేద నం క ఇహ లోకే తం ప్రవోచత్ ప్రావోచత్ - ఛాందసో దీర్ఘలోపః, యథావద్వక్తాపి నాస్తీత్యర్థః ॥ప్రభవం జన్మ న విదుః- మమ సర్వాదిత్వేన జన్మాభావాత్ ।మిషేణ మననవిధివ్యాజేన శు

తస్యైవానన్యత్వం తద్బ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి బ్రహ్మకారణవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత, సమస్తస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రకృతికత్వాభ్యుపగమాత్ ।ఆగమవిరోధస్తు ప్రసిద్ధ ఏవ చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యాగమతాత్పర్యస్య ప్రసాధితత్వాత్ ।యత్తూక్తం పరినిష్పన్నత్వాద్ బ్రహ్మణి ప్రమాణాంతరాణి సంభవేయురితి తదపి మనోరథమాత్రం, రూపాద్యభావాద్ధి నాయమర్థః ప్రత్యక్షస్య గోచరః, లింగాద్యభావాచ్చ నానుమానాదీనామాగమమాత్రసమధిగమ్య ఏవ త్వయమర్థో ధర్మవత్ ।తథా చ శ్రుతిః ‘ నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠ’ ఇతి । ‘ కో అద్ధా వేద క ఇహ ప్రవోచత్ ఇయం విసృష్టిర్యత ఆబభూవ’ ఇతి చైతే ఋచౌ సిద్ధానామపీశ్వరాణాం దుర్బోధతాం జగత్కారణస్య దర్శయతః ।స్మృతిరపి భవతి ‘ అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్ । ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణ’మితి । ‘ అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యత’ ఇతి ‘ న మే విదుస్సురగణాః ప్రభవం న మహర్షయః అహమాదిర్హి దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశ’ ఇతి చైవంజాతీయకా । యదపి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధచ్ఛబ్ద ఏవ తర్కమప్యాదర్తవ్యం దర్శయతీత్యుక్తం నానేన మిషేణ శుష్కతర్కస్యాత్రాత్మలాభస్సంభవతి, శ్రుత్యనుగృహీత ఏవ హ్యత్ర తర్కోఽనుభవాంగత్వేనాశ్రీయతే, స్వప్నాంతబుద్ధాంతయోరుభయోరితరేతరవ్యభిచారాదాత్మనోఽనన్వాగతత్వం సంప్రసాదే చ ప్రపంచపరిత్యాగేన సదాత్మనా సంపత్తేర్నిష్ప్రపంచసదాత్మకత్వం, ప్రపంచస్య చ బ్రహ్మప్రభవత్వాత్ కార్యకారణానన్యత్వన్యాయేన బ్రహ్మావ్యతిరేక ఇత్యేవంజాతీయకః తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి చ కేవలస్య తర్కస్య విప్రలంభకత్వం దర్శయిష్యతి । యోఽపి చేతనకారణశ్రవణబలే

ష్కతర్కః శ్రుత్యనపేక్షః, శ్రుత్యా తత్త్వే నిశ్చితే సత్యనువశాత్ పురుషదోషస్యాసంభావనాదేర్నిరాసాయ గృహీతః శ్రుత్యనుగృహీతః తమాహ ॥ స్వప్నాంతేతి ॥ జీవస్యావస్థావతో దేహాదిప్రపంచయుక్తస్య నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యమసంభావి ద్వైతగ్రాహిప్రమాణవిరోధాద్బ్రహ్మణశ్చాద్వితీయత్వమయుక్తమిత్యేవం శ్రుతార్థాసంభావనాయాం తన్నిరాసాయ సర్వాస్వవస్థాస్వాత్మనోఽనుగతస్య వ్యభిచారిణీభిరవస్థాభిరనన్వాగతత్వమసంస్పృష్టత్వం అవస్థానాం స్వాభావికత్వే హ్యౌష్ణ్యాదివదాత్మవ్యభిచారాయోగాత్ సుషుప్తౌ ప్రపంచభ్రాంత్యభావే సతా సోమ్యేత్యుక్తాభేదదర్శనాన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యసంభవః, యథా ఘటాదయో మృదభిన్నాస్తథా జగద్బ్రహ్మాభిన్నం తజ్జత్వాదిత్యాదిస్తర్క ఆశ్రీయత ఇత్యర్థః । ఇతోఽన్యాదృశతర్కస్యాత్ర బ్రహ్మణ్యప్రవేశాదస్య చానుకూలత్వాన్న తర్కేణాక్షేపావకాశ ఇతి భావః । బ్రహ్మణి శుష్కతర్కస్యాప్రవేశః సూత్రసమ్మత ఇత్యాహ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి॥ విప్రలంభకత్వమప్రామాణికత్వం । యదుక్తమేకదేశినా సర్వస్య జగతశ్చేతనత్వోక్తౌ విభాగశ్రుత్యనుపపత్తిరితి దూషణం సాంఖ్యేన, తన్న, తేన విభాగ

ఖ్రితేశ్చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యాంయోజయితుంశక్యత్వాత్, సాంఖ్యస్యత్విదందూషణం వజ్రలేపాయతే, తథానకార్యత్వేసర్వస్యాచేతనత్వేనచేతనాచేతనకార్యవిభాగాసంభవాదిత్యాహ॥ యోపీత్యాదినా॥సిద్ధాంతే చేతనాచేతనవైలక్షణ్యాంగీకారేకథంబ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వమిత్యతఆహ॥ప్రత్యుక్తత్వాదితి॥అప్రయోజకత్వవ్యభిచారాభ్యాం నిరస్తత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౭. కార్యముత్పత్తేః ప్రాగసదేవస్యాత్ స్వవిరుద్ధకారణాత్మనాసత్వాయోగాదిత్యపసిద్ధాంతాపత్తిమాశంక్య మిథ్యాత్వాత్ కార్యస్యకాలత్రయేపికారణాత్మనాసత్త్వమవిరుద్ధమితిసమాధత్తే॥అసదితిచేదిత్యాదినా॥అసత్వాద్యదితిసత్త్వని

నైవసమస్తస్యజగతశ్చేతనతాముత్పేక్షితేతస్యాపి 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచే'తిచేతనాచేతనవిభాగశ్రవణం విభావనావిభావనాభ్యాం చైతన్యస్య శక్యతఏవయోజయితుం, పరస్యైవత్విదమపి విభాగశ్రవణంనయుజ్యతే, కథంపరమకారణస్యహ్యత్రసమస్తజగదాత్మనాసమవస్థానం శ్రూయతే 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచాభవ'దితి। తత్రయథాచేతనస్యాచేతనభావోనోపపద్యతేవిలక్షణత్వాత్, ఏవమచేతనస్యాపిచేతనభావోనోపపద్యతే, ప్రత్యుక్తత్వాత్తువిలక్షణత్వస్యయథాశ్రుత్యైవచేతనం కారణం గ్రహీతవ్యంభవతి॥

సూ॥ ౭ ॥ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్

యదిచేతనంశుద్ధంశబ్దాదిహీనంచబ్రహ్మతద్విపరీతస్యాచేతనస్యాశుద్ధస్యశబ్దాదిమతశ్చకార్యస్య కారణమిష్యేత, అసత్తర్హికార్యంప్రాగుత్పత్తేరితిప్రసజ్యేత, అనిష్టంచైతత్సత్కార్యవాదినస్తవేతిచేత్, నైషదోషః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, ప్రతిషేధమాత్రంహీదంనాస్యప్రతిషేధస్యప్రతిషేధ్యమస్తి, నహ్యయంప్రతిషేధః ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వంకార్యస్యప్రతిషేద్ధుంశక్నోతి, కథం, యథైవహీదానీమిదంకార్యంకారణాత్మనాసత్ ఏవంప్రాగుత్పత్తేరపీతిగమ్యతే। నహీదానీమపీదంకార్యంకారణాత్మానమంతరేణ స్వతంత్రమేవాస్తి 'సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదే'త్యాదిశ్రవణాత్।కారణాత్మనాతుసత్త్వంకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేరవిశిష్టం। ననుశబ్దాదిహీనం బ్రహ్మజగతః కారణం, బాఢం, నతుశబ్దాదిమత్కార్యం కారణాత్మనాహీనం ప్రాగుత్పత్తేరిదానీంవాస్తి, తేననశక్యతే వక్తుంప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యమితి। విస్తరేణచైతత్కార్యకారణానన్యత్వవాదేవక్ష్యామః॥ ...

సూ॥ ౮ ॥ అపీతౌతద్వత్ ప్రసంగాదసమంజసమ్॥

అత్రాహ, యదిస్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాశుద్ధ్యాదిధర్మకం కార్యంబ్రహ్మకారణకమభ్యుపగమ్యేత, తదాఽపీతౌప్రళయేప్రతిసంసృజ్యమానంకార్యం కారణావిభాగమాపద్యమానంకారణమాత్మీయేనధర్మేణదూషయేదిత్యపీతౌకారణస్యాపి బ్రహ్మణః కార్యస్యేవాశుద్ధ్యాదిరూపతాప్రసంగాత్సర్వజ్ఞంబ్రహ్మజగతఃకారణమిత్యసమంజసమిదమౌపనిషదందర్శనం। అపిచ సమస్తస్యవిభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునరుత్పత్తౌ నియమకారణాభావాత్ భోక్తృభోగ్యాదివిభాగేనోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతీత్యసమంజసం।అపిచభోక్తౄణాంపరేణబ్రహ్మణాఽవిభాగంగతానాంకర్మాదినిమిత్తప్రతి

షేధోనిరర్థకఇత్యర్థః। కార్యస్యసత్యత్వాభావేశ్రుతిమాహ॥సర్వంతమితి॥ మిథ్యాత్వమజానతశ్శంకామనూద్యపరిహరతి॥ నన్విత్యాదినా॥విస్తరేణచైతదితి-మిథ్యాత్వమిత్యర్థః॥ ... *

౮. సత్కార్యవాదసిద్ధ్యర్థంకార్యాభేదేకారణస్యాపికార్యవదశుద్ధ్యాదిప్రసంగఇతిశంకాసూత్రంవ్యాచష్టే॥అత్రాహేతి॥ప్రతిసంసృజ్యమానపదస్యవ్యాఖ్యా, కారణేతి॥యథాజలేలీయమానంలవణద్రవ్యంజలందూషయతితద్వదిత్యర్థః॥సూత్రస్యయోజనాంతరమాహ॥అపిచేతి॥సర్వకార్యస్యాపీతౌకారణవదేకరూపత్వప్రసంగాదిత్యర్థః॥అర్థాంతరమాహ॥అపిచేతి॥ కర్మాదీనాముత్పత్తినిమిత్తానాంప్రళయేపిభోక్తౄణాముత్పత్తౌతద్వదేవముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రసం

గాదిత్యర్థః। శంకాపూర్వకం వ్యాఖ్యాంతరమాహ॥ అథేతి॥ యది లయకాలేపి కార్యం కారణాద్విభక్తం తర్హి స్థితికాలవల్లయాభావప్రసంగాత్ కార్యేణ ద్వైతాపత్తేశ్చాసమంజసమిదం దర్శనమిత్యర్థః॥ ... ... *

౯. అపీతౌ జగత్స్వకారణం న దూషయతి కారణే లీనత్వాన్మృదాదిషు లీనఘటాదివదితి, సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ నైవేత్యాదినా॥ అపిగచ్ఛల్లీయమానం, విభాగావస్థా స్థితికాలః, త్వత్పక్షస్యేతి మధురజలం లవణస్యాకారణమిత్యదృష్టాంతః॥ కించ దూషకత్వే కార్యస్య స్థితిస్స్యాల్లవణాదివదిత్యాహ॥ అపీతిరేవేతి॥ అసతి కార్యే తద్ధర్మేణ కారణస్య యోగో న సంభవతి ధర్మ్యసత్త్వే ధర్మాణామప్యసత్త్వాదితి భావః॥ నను సత్కార్యవాదే లయేపి కార్యస్య కారణాభేదేన సత్త్వాద్దూషకత్వం స్యాదిత్యత ఆహ॥ అనన్యత్వేపీతి॥ కల్పితస్యాధిష్ఠానధర్మవత్త్వమభేదాన్నత్వధిష్ఠానస్య కల్పితకార్యధర్మవత్త్వం తస్య కా

యోఽపి పునరుత్పత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం ముక్తానామపి పునరుత్పత్తిప్రసంగాదసమంజసం॥ అథేదం జగదపీతావపి విభక్తమేవ పరేణ బ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేత ఏవమప్యపీతిశ్చైవ న సంభవతి, కారణావ్యతిరిక్తం చ కార్యం న సంభవతీత్యసమంజసమేవేతి, అత ఉచ్యతే॥ ... *

సూ॥ ౯॥ న తు దృష్టాంతభావాత్॥

నైవాస్మదీయే దర్శనే కించిదసామంజస్యమస్తి యత్తావదభిహితం కారణమపిగచ్ఛత్కార్యం కారణమాత్మీయేన ధర్మేణ దూషయేదితి, న తద్దూషణం, కస్మాత్, దృష్టాంతభావాత్। సంతి హి దృష్టాంతాః యథా కారణమపిగచ్ఛత్ కార్యం కారణమాత్మీయేన ధర్మేణ న దూషయతి, తద్యథా శరావాదయో మృత్ప్రకృతికా వికారా విభాగావస్థాయాముచ్చావచమధ్యమప్రభేదాస్సంతః పునః ప్రకృతిమపిగచ్ఛంతో న తామాత్మీయేన ధర్మేణ సంసృజంతి రుచకాదయశ్చ సువర్ణవికారా అపీతౌ న పునస్సువర్ణమాత్మీయేన ధర్మేణ సంసృజంతి। పృథివీవికారశ్చతుర్విధో భూతగ్రామో న పృథివీమపీతావాత్మీయేన ధర్మేణ సంసృజతి। త్వత్పక్షస్య తు న కశ్చిద్దృష్టాంతోఽస్తి, అపీతిరేవ హి న సంభవేద్యది కారణే కార్యం స్వధర్మేణైవావతిష్ఠేత, అనన్యత్వేపి కార్యకారణయోః కార్యస్య కారణాత్మత్వం న తు కారణస్య కార్యాత్మత్వం, ఆరంభణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర వక్ష్యామః। అత్యల్పం చేదముచ్యతే, కార్యమపీతావాత్మీయేన ధర్మేణ కారణం సంసృజేదితి స్థితావపి హి సమానోఽయం ప్రసంగః కార్యకారణయోరనన్యత్వాభ్యుపగమాత్। ఇదం సర్వం యదయమాత్మా· ఆత్మైవేదం సర్వం బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యేవమాద్యాభిః శ్రుతిభిరవిశేషేణ త్రిష్వపి కాలేషు కార్యస్య కారణాదనన్యత్వం శ్రావ్యతే। తత్ర యః పరిహారః కార్యస్య తద్ధర్మాణాం చావిద్యాధ్యారోపితత్వాన్న తైః కారణం సంసృజ్యత ఇతి అపీతావపి స సమానః॥ అస్తి చాయమపరో దృష్టాంతః, యథా స్వయం ప్రసారితయా మాయయా మాయావీ త్రిష్వపి కాలేషు న సంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవం పరమాత్మాపి సంసారమాయయా న సంస్పృశ్యత ఇతి। యథా చ స్వప్నదృగేకః స్వప్నదర్శనమాయయా న సంస్పృశ్యతే ప్రబోధసంప్రసాదయోరనన్వాగతత్వాత్, ఏవమవస్థాత్రయసాక్ష్యేకోఽవ్యభిచార్యవస్థాత్రయేణ వ్యభిచారిణా న సంస్పృశ్యతే। మాయామాత్రం హ్యేతత్ యత్పరమాత్మనోఽవస్థాత్రయాత్మనావభాసనం రజ్జ్వా ఇవ సర్పాదిభావేనేతి। అతోఽక్తం వేదాంతా

ర్థాత్ పృథక్ సత్త్వాదిత్యర్థః। *కించాపీతావితి విశేషణం వ్యర్థమితి ప్రతిబంద్యా సమాధత్తే॥ అత్యల్పం చేతి॥ పరిణామదృష్టాంతం వ్యాఖ్యాయ వివర్తదృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥ అస్తి చేతి॥ మాయావ్యనుపాదానమిత్యరుచ్యా దృష్టాంతాంతరమాహ॥ యథా చేతి॥ అస్త్యేవ స్వప్నకాలే దృష్టసంసర్గ ఇత్యత ఆహ॥ ప్రబోధేతి॥ జాగ్రత్సుషుప్త్యోః స్వప్నేనాత్మనోఽస్పర్శాత్ తత్కాలేప్యస్పర్శ ఇత్యర్థః॥ యస్యాజ్ఞస్య జీవస్యావస్థాభిరసంసర్గః స్తదా సర్వజ్ఞస్య కిం వాచ్యమితి దార్ష్టాంతికమాహ॥ ఏవమితి॥ యద్వా జగజ్జన్మస్థితిలయానామీశ్వరస్యావస్థాత్రయం తదసంగిత్వే దృష్టాంతమాహ॥ అతోఽక్తమితి। యదా తత్త్వమసీత్యుపదేశకా

*కించాపీతావితి విశేషణం వ్యర్థమితి ప్రతిబంద్యా సమాధత్తే

తే ప్రబుధ్యతే మాయయా నిద్రాన్త్యజతి తదా జన్మలయస్థిత్యవస్థాశూన్యమద్వైతమీశ్వరమాత్మత్వేనానుభవతీత్యర్థః । ఫలితమాహ॥ తత్రేతి॥ ద్వితీయమసామంజస్యమనూద్య తేనైవ సూత్రేణ పరిహరతి॥ యత్పునరితి॥ సుషుప్తావజ్ఞానసత్త్వే పునర్విభాగోత్పత్తౌ చ మానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ 'సతి బ్రహ్మణ్యేకీభూయ న విదు'రిత్యజ్ఞానోక్తిః। ఇహ సుషుప్తేః ప్రాక్ ప్రబోధే యే యేన జాత్యాదినా విభక్తా భవంతి తదా పునరుత్థానకాలే తథైవ భవంతీతి విభాగోక్తిః। నను సుషుప్తౌ పునర్విభాగశక్త్యజ్ఞానసత్త్వేఽపి సర్వప్రలయే తత్సత్త్వం కుత ఇత్యత ఆహ॥ యథా హీతి॥ యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని సర్వకార్యాణామవిభాగేఽపి పునర్విభాగహేత్వజ్ఞానశక్తిరస్తి ఏవమపీతౌ మహాప్రలయేఽపి మిథ్యాభూతాజ్ఞానసంబద్ధా పునస్సృష్టివిభాగశక్తిరనుమాస్యతే, యతః పునస్థిసతావిదానీం మిథ్యాజ్ఞానకార్యో విభాగవ్యవహారస్తత్త్వబోధాభావాత్ స్వప్నవదబాధితో

ర్థసంప్రదాయవిద్భిరాచార్యైః । 'అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదే'తి, తత్ర యదుక్తమపీతౌ కారణస్యాపి కార్యస్యేవావస్థాలౌల్యాది దోషప్రసంగ ఇత్యేతదయుక్తం । యత్పునరేతదుక్తం సమస్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునర్విభాగేనోత్పత్తౌ నియమకారణం నోపపద్యత ఇతి అయమప్యదోషః దృష్టాంతభావాదేవ, యథా హి సుషుప్తిసమాధ్యాదావపి సత్యామపి స్వాభావిక్యామవిభాగప్రాప్తౌ మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్ పూర్వవత్పునః ప్రబోధే విభాగో భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి । శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి 'ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహ' ఇతి । 'త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తదాభవంతీ'తి । యథా హ్యవిభాగేఽపి పరమాత్మని మిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధో విభాగవ్యవహారః స్వప్నవదవ్యాహతస్థితో దృశ్యతే, ఏవమపీతావపి మిథ్యాజ్ఞాన ప్రతిబద్ధైవ విభాగశక్తిరనుమాస్యతే। ఏతేన ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసంగః ప్రత్యుక్తః, సమ్యగ్జ్ఞానేన మిథ్యాజ్ఞానస్యాపోదితత్వాత్ । యః పునరయమంతే వికల్ప ఉత్ప్రేక్షితోఽథేదం జగదపీతావపి విభక్తమేవ పరేణ బ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతేతి సోఽప్యనభ్యుపగమాదేవ ప్రతిషిద్ధః, తస్మాత్సమంజసమిదమౌపనిషదం దర్శనం ॥ ... *

సూ॥ ౧౦॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥

స్వపక్షే చైతే ప్రతివాదినః సాధారణా దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః, కథమిత్యుచ్యతే యత్తావదభిహితం విలక్షణత్వాన్నేదం జగద్బ్రహ్మప్రకృతికమితి, ప్రధానప్రకృతికతాయామపి సమానమేతచ్ఛబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాచ్ఛబ్దాదిమతో జగత ఉత్పత్త్యభ్యుపగమాత్, అత ఏవ చ విలక్షణకార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్ సమానః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యవాదప్రసంగః తథాఽపీతౌ కార్యస్య కారణావిభాగాభ్యుపగమాత్, తద్వత్ప్రసంగోఽపి సమానః, తథా మృదితసర్వవిశేషేషు వికారేష్వపీతావవిభాగాత్మతాం గతేషు 'ఇదమస్య పురుషస్యోపాదానమిదమస్యే'తి ప్రాక్ప్రలయాత్ ప్రతిపురుషం యే నియతా భేదా న తే తథైవ పునరుత్పత్తౌ నియంతుం శక్యంతే కారణాభావాత్, వినైవ చ కారణేన నియమేఽభ్యుపగమ్యమానే కారణాభావసామ్యాత్ ముక్తానామపి పునర్బంధప్రసంగః। అథ కేచిద్భేదా అపీతావవిభాగమాపద్యంతే, కేచిన్నేతి చేత్,

దృశ్యతే, అతః కార్యదర్శనాత్ కారణసత్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః । అజ్ఞానాం జీవానాం మహాప్రలయేఽప్యజ్ఞానశక్తినియమాత్ పునర్జన్మనియమ ఇతి భావః ॥ ఏతేనేతి- జన్మకారణాజ్ఞానశక్త్యభావే నేత్యర్థః ॥ ... ...*

౧౦. వైలక్షణ్యాదీనాం సాంఖ్యపక్షేఽపి దోషత్వాన్నాస్మాభిస్తన్నిరాసప్రయాసః కార్య ఇత్యాహ॥ స్వపక్షేఽపీతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ స్వేతి॥ ప్రాదుష్ష్యుః ప్రాదుర్భవేయుః, అత ఏవేతి స్వకార్యస్య విరుద్ధకారణాత్మత్వాసత్త్వాయోగాత్, సాంఖ్యస్యైవాయం దోషో న కార్యమిథ్యాత్వవాదిన ఇతి మంతవ్యం। అపీతావితి సూత్రోక్తదోషచతుష్టయమాహ॥ తథాఽపీతావితి॥ కార్యవత్ప్రధానస్య రూపాదిమత్త్వప్రసంగః। ఇదం కర్మాదికమస్యోపాదానం భోగ్యమస్య నేత్యా

నియమః॥ బద్ధముక్తావ్యవస్థా చ యది వ్యవస్థార్థం ముక్తానాం భేదాస్సంభూతవిశేషాః ప్రధానే లీయంతే బద్ధానాం భేదాస్తు న లీయంత ఇత్యుచ్యేత తర్హ్యలీనానాం పురుషవత్ కార్యత్వవ్యాఘాత ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౧. కించ తర్కస్యాసంభావితదోషత్వాత్తేన నిర్దోషవేదార్థసమన్వయో న బాధ్య ఇత్యాహ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపీతి॥ పురుషమతీనాం విచిత్రత్వేఽపి కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వాత్ తదీయతర్కే విశ్వాస ఇతి శంకతే॥ అథేతి॥ కపిలో యది సర్వజ్ఞః కణాదో నేతి కా ప్రమేతి న్యాయేన పరిహరతి॥ ఏవమపీతి॥ సూత్రమధ్యస్థశంకాభాగం వ్యాచష్టే। అథోచ్యేతేతి॥ విలక్షణత్వాదితర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వేఽపి వ్యాప్తిపక్షధర్మతాసంపన్నః కశ్చిత్తర్కః ప్రతిష్ఠితో భవిష్యతి తేన ప్రధానమనుమేయమిత్యర్థః। నను సోఽప్యప్రతిష్ఠితః తర్కజాతీయత్వాత్ విలక్షణత్వాదివదిత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ తర్కజాతీయత్వాదితి తర్కాః ప్రతిష్ఠితా న వా, ఆద్యే తైరేవాప్రతిష్ఠితత్వసాధ్యాభావాద్వ్యభిచారః, ద్వితీయేఽపి న సర్వతర్కాణామప్రతిష్ఠిత

యేనావశ్యం తే తేషాం ప్రధానకార్యత్వం న ప్రాప్నోతీత్యేవమేతే దోషాః సాధారణత్వాన్నాన్యతరస్మిన్పక్షే చోదయితవ్యా భవంతీత్యదోషతామేవైషాం ద్రఢయతి అవశ్యాశ్రయితవ్యత్వాత్॥ ... *

సూ॥ ౧౧॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః *

ఇతశ్చ నాగమగమ్యేఽర్థే కేవలేన తర్కేణ ప్రత్యవస్థాతవ్యం, యస్మాన్నిరాగమాః పురుషోత్ప్రేక్షామాత్రనిబంధనాస్తర్కా అప్రతిష్ఠితా భవంతి ఉత్ప్రేక్షాయా నిరంకుశత్వాత్। తథా హి కైశ్చిదభియుక్తైర్యత్నేనోత్ప్రేక్షితాస్తర్కా అభియుక్తతరైరన్యైరాభాస్యమానా దృశ్యంతే, తైరప్యుత్ప్రేక్షితాస్తదన్యైరాభాస్యంత ఇతి న ప్రతిష్ఠితత్వం తర్కాణాం శక్యం సమాశ్రయితుం పురుషమతివైరూప్యాత్। అథ కస్యచిత్ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యస్య కపిలస్యాన్యస్య వా సమ్మతస్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాశ్రీయేత, ఏవమప్యప్రతిష్ఠితత్వమేవ, ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యాభిమతానామపి తీర్థకరాణాం కపిలకణభుక్ప్రభృతీనాం పరస్పరవిప్రతిపత్తిదర్శనాత్। అథోచ్యేతాన్యథా వయమనుమాస్యామహే యథా నాప్రతిష్ఠితత్వదోషో భవిష్యతి, న హి ప్రతిష్ఠితస్తర్క ఏవ నాస్తీతి శక్యతే వక్తుం, ఏతదపి హి తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వం తర్కేణైవ ప్రతిష్ఠాప్యతే। కేషాంచిత్తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వదర్శనేనాన్యేషామపి తజ్జాతీయానాం తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాత్। సర్వతర్కాప్రతిష్ఠాయాం చ సర్వలోకవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసంగః। అతీతవర్తమానాధ్వసామ్యేన హ్యనాగతేఽప్యధ్వని సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారాయ ప్రవర్తమానో లోకో దృశ్యతే। శ్రుత్యర్థవిప్రతిపత్తౌ చార్థాభాసనిరాకరణేన సమ్యగర్థనిర్ధారణం తర్కేణైవ వాక్యవృత్తినిరూపణరూపేణ క్రియతే। మనురపి చైవమేవ మన్యతే "ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్। త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా। ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః" ఇతి చ బ్రువన్। అయమేవ చ తర్కస్యాలంకారో యదప్రతిష్ఠితత్వం నామ, ఏవం హి సావద్యతర్క-

త్వం హేత్వభావాదిత్యభిసంధిమానాహ॥ ఏతదపీతి॥ కించానాగతః పాక ఇష్టసాధనం పాకత్వాత్ అతీతపాకవదిత్యాదీష్టానిష్టసాధనానుమానాత్మకతర్కస్య ప్రవృత్తినివృత్తివ్యవహారహేతుత్వాన్నాప్రతిష్ఠేత్యాహ॥ సర్వతర్కేతి॥ అధ్వా విషయః పాకభోజనాదిర్విషభక్షణాదిశ్చ తత్సామాన్యేన పాకత్వాదినానాగతవిషయే పాకాదౌ సుఖదుఃఖహేతుత్వానుమిత్యా ప్రవృత్త్యాదిరిత్యర్థః। కించ పూర్వోత్తరమీమాంసయోస్తర్కేణైవ వాక్యతాత్పర్యనిర్ణయస్య క్రియమాణత్వాత్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాహ॥ శ్రుత్యర్థేతి॥ మనురపి కేషాంచిత్తర్కాణాం ప్రతిష్ఠాం మన్యత ఇత్యాహ॥ మనురితి॥ ధర్మస్య శుద్ధిరధర్మాద్భేదేన నిర్ణయః। కస్యచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమంగీకరోతి॥ అయమేవేతి॥ సర్వతర్కాణాం ప్రతిష్ఠాయాం పూర్వపక్షపతనం స్యాదితి భావః॥ పూర్వపక్షతర్కవత్ సిద్ధాంతతర్కోఽప్యప్రతిష్ఠితస్తర్కత్వావిశేషా

దితివదంతఉపహసతి॥ నహీతి ॥ క్వచిత్తర్కస్యప్రతిష్ఠాయామపి జగత్కారణాదివిశేషేతర్కస్యస్వాతంత్ర్యంనాస్తీతి సూత్రశేషంవ్యాచష్టే॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ అతిగంభీరత్వం బ్రహ్మణోవేదాన్యమానాగమ్యత్వం । తదేవదర్శయతి రూపాదీతి ॥ భావస్యజగత్కారణస్య,యాథాత్మ్యమద్వితీయత్వం, ముక్తినిబంధనంముక్త్యాలంబనంపరమానందచిద్రూపం।అపిమోక్షోముక్త్యభావఇత్యర్థాంతరమాహ॥ అపిచేత్యాదినా॥ ఏకరూపవస్తుజ్ఞానస్యసమ్యక్ జ్ఞానత్వేపి తర్కజస్యత్వంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ తత్రైవంసతీతి ॥ తర్కోత్థజ్ఞానానాంమిథఃప్రతిపత్తేర్నసమ్యగ్జ్ఞానత్వంసమ్యగ్జ్ఞానే విప్రతిపత్త్యయోగాదిత్యర్థః। ఏకరూపేణానవస్థితోవిషయోయస్యతత్ తర్కప్రభవం, కథంసమ్యగ్ జ్ఞానంభవేది

పరిత్యాగేన నిరవద్యస్తర్కఃప్రతిపత్తవ్యోభవతి। నహిపూర్వజోమూఢఆసీదిత్యాత్మనాపిమూఢేనభవితవ్యమితికించిదస్తిప్రమాణం, తస్మాన్నతర్కాప్రతిష్ఠానందోషఇతిచేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః। యద్యపిక్వచిద్విషయేతర్కస్యప్రతిష్ఠితత్వముపలక్ష్యతే తథాపిప్రకృతేతావద్విషయేప్రసజ్యతఏవాప్రతిష్ఠితత్వదోషాదనిర్మోక్షస్తర్కస్య, నహీదమతిగంభీరంభావయాథాత్మ్యం ముక్తినిబంధనమాగమమంతరేణోత్ప్రేక్షితుమపిశక్యం, రూపాద్యభావాద్ధినాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరోలింగాద్యభావాచ్చనానుమానాదీనామిత్యవోచామ।అపిచసమ్యగ్జ్ఞానాన్మోక్షఇతిసర్వేషాం మోక్షవాదినామభ్యుపగమః తచ్చసమ్యగ్జ్ఞానమేకరూపం వస్తుతంత్రత్వాత్, ఏకరూపేణహ్యవస్థితోయోఽర్థస్సపరమార్థో లోకేతద్విషయంజ్ఞానంసమ్యగ్జ్ఞానమిత్యుచ్యతేయథాఽగ్నిరుష్ణఇతి, తత్రైవంసతిసమ్యగ్జ్ఞానేపురుషాణాంవిప్రతిపత్తిరనుపపన్నా, తర్కజ్ఞానానాంత్వన్యోన్యవిరోధాత్ ప్రసిద్ధావిప్రతిపత్తిః, యద్ధికేనచిత్తార్కికేణేదమేవసమ్యగ్జ్ఞానమితిప్రతిష్ఠాపితంతదపరేణవ్యుత్థాప్యతే, తేనాపిప్రతిష్ఠాపితంతతోఽపరేణవ్యుత్థాప్యతఇతిప్రసిద్ధంలోకే, కథమేకరూపానవస్థితవిషయంతర్కప్రభవంసమ్యగ్జ్ఞానంభవేత్। నచప్రధానవాదీతర్కవిదాముత్తమఇతిసర్వైస్తార్కికైఃపరిగృహీతః, యేనతదీయంమతంసమ్యగ్జ్ఞానమితిప్రతిపద్యేమహి నచశక్యంతే। అతీతానాగతవర్తమానాస్తార్కికాఏకస్మిన్దేశేకాలేచసమాహర్తుం, యేన తన్మతిరేకరూపైకార్థవిషయాసమ్యఙ్మతిరితిస్యాత్, వేదస్యతునిత్యత్వేవిజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేచసతివ్యవస్థితార్థవిషయత్వోపపత్తేః,తజ్జనితస్యజ్ఞానస్యసమ్యక్త్వమతీతానాగతవర్తమానైఃసర్వైరపితార్కికైరపహ్నోతుమశక్యం, అతస్సిద్ధమస్యైవౌపనిషదస్యజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానత్వం। అతోఽన్యత్రసమ్యగ్జ్ఞానత్వానుపపత్తేస్సంసారాదవిమోక్షఏవప్రసజ్యేత, అతఆగమవశేనాగమానుసారితర్కవశేనచచేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణంప్రకృతిశ్చేతిస్థితం॥ ... ... *

సూ॥౧౨॥ ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః।

వైదికస్యదర్శనస్యప్రత్యాసన్నత్వాత్ గురుతరతర్కబలోపేతత్వాత్ వేదానుసారిభిశ్చకైశ్చిచ్ఛిష్టైః

తిరోజనా॥ ననుసాంఖ్యస్యశ్రేష్ఠత్వాత్ తజ్జ్ఞానంసమ్యగిత్యాశంక్యహేత్వసిద్ధిమాహ ॥ నచప్రధానేతి ॥ ననుసర్వతార్కికైర్మిలిత్వానిశ్చితాతర్కోత్థానాంతిర్ముక్తిహేతురిత్యతఆహ॥ నచశక్యంతఇతి॥ తస్మాత్తర్కోత్థజ్ఞానాన్ముక్త్యయోగాత్తర్కేణ వేదాంతసమన్వయబాధోనయుక్తస్తద్బాధేసమ్యగ్జ్ఞానాలాభేనానిర్మోక్షప్రసంగాదితిసూత్రాంశార్థముపసంహరతి।అతోఽన్యత్రేతి॥ సమన్వయస్యతర్కేణావిరోధేఫలితమధికరణార్థముపసంహరతి॥ అతఆగమేతి॥

ఇతితృతీయాధికరణమ్॥ ... ... *

౧౨. బ్రహ్మజగదుపాదానమితిబ్రువన్వేదాంతసమన్వయోవిషయః సకిం యద్విభుతన్నద్రవ్యోపాదానమితివైశేషికాదిన్యాయేనవిరుధ్యతేనవేతిసందేహే సాంఖ్యవృద్ధానాంతర్కకుశలమతిత్వేపి వైశేషికాదీనాంతర్కకుశలమతిత్వప్రసిద్ధేస్తదీయన్యాయస్యాబాధితత్వాద్విరుధ్యతఇతిప్రత్యుదాహరణేనప్రాప్తేఽతిదిశతి॥ఏతేనేతి॥ఫలంపూర్వవత్

ననుసాంఖ్యమతస్యోపదేశస్తార్కికమతస్యాతిదేశః కిమితి కృతో వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదిత్యాశంక్య పూర్వోత్తరయోరుపదేశాతిదేశభావే కారణమాహ॥ వైదికస్యేతి ॥ సత్కార్యత్వాత్మాసంగత్వస్వప్రకాశత్వాద్యంశైర్వేదాంతశాస్త్రస్య ప్రత్యాసన్నః ప్రధానవాదః శిష్టైర్దేవలాదిభిః సత్కార్యత్వాంశేన స్వీకృత ఇతి ప్రబలత్వాదుపదేశః । అణ్వాదివాదానాం నిర్మూలత్వేన దుర్బలత్వాదతిదేశ ఇతి భావః। కిం నిరాకరణకారణమితి ప్రష్టవ్యం నాస్తీత్యాహ॥ తుల్యత్వాదితి॥ కారణమేవాహ॥ తుల్యమితి॥ యదుక్తం విభుత్వాన్న ద్రవ్యోపాదానం బ్రహ్మేతి తత్ర విభుత్వసాధకత్వేన శ్రుతేరుపజీవ్యత్వాత్ తయా బాధః మహత్పరిమాణవత్త్వస్య సర్వసంయోగిత్వరూపవిభుత్వస్య నిర్గుణే బ్రహ్మణ్యసిద్ధిశ్చేతి ద్రష్టవ్యం, అతస్సమన్వయస్య తార్కికన్యాయేన న విరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్॥ ... *

౧౩. అద్వితీయబ్రహ్మణో జగత్సర్గాదివాదీ వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్మిథో భిన్నం తన్నాద్వితీయకారణజన్యం యథా మృత్తంతుజౌ ఘటపటావితి తర్కసహితభేదప్రత్యక్షాదినా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే బ్రహ్మణి తర్కస్యా

ష్టైః కేనచిదంశేన పరిగృహీతత్వాత్ ప్రధానకారణవాదం తావద్వ్యపాశ్రిత్య యస్తర్కనిమిత్త ఆక్షేపో వేదాంతవాక్యేషూద్భావితః స పరిహృతః, ఇదానీమణ్వాదివాదవ్యపాశ్రయేణాపి కశ్చిన్మందమతిర్వేదాంతవాక్యేషు పునస్తర్కనిమిత్తమాక్షేపమాశంకేతేత్యతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, పరిగృహ్యంత ఇతి పరిగ్రహాః న పరిగ్రహాః అపరిగ్రహాః, శిష్టానామపరిగ్రహాః శిష్టాపరిగ్రహాః, ఏతేన ప్రకృతేన ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేన శిష్టైర్మనువ్యాసప్రభృతిభిః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతా యేఽణ్వాదికారణవాదాస్తేఽపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా నిరాకృతా ద్రష్టవ్యాః, తుల్యత్వాన్నిరాకరణకారణస్య నాత్ర పునరాశంకితవ్యం కించిదస్తి। తుల్యమత్రాపి పరమగంభీరస్య జగత్కారణస్య తర్కానవగాహ్యత్వం తర్కస్య చాప్రతిష్ఠితత్వమన్యథానుమానేఽప్యవిమోక్షః ఆగమవిరోధశ్చేత్యేవంజాతీయకం నిరాకరణకారణం॥

సూ॥ ౧౩॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్॥

అన్యథా పునర్బ్రహ్మకారణవాదస్తర్కబలేనైవాక్షిప్యతే। యద్యపి శ్రుతిః ప్రమాణం స్వవిషయే భవతి, తథాపి ప్రమాణాంతరేణ విషయాపహారేఽన్యపరా భవితుమర్హతి, యథా మంత్రార్థవాదౌ, తర్కోఽపి స్వవిషయాదన్యత్రాప్రతిష్ఠితః స్యాత్ యథా ధర్మాధర్మయోః। కిమతో యద్యేవమత ఇదమయుక్తం యత్ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధార్థబాధనం శ్రుతేః, కథం పునః ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధోఽర్థః శ్రుత్యా బాధ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే, ప్రసిద్ధో హ్యయం భోక్తృభోగ్యవిభాగో లోకే, భోక్తా చేతనః శారీరః, భోగ్యాః శబ్దాదయో విషయా ఇతి। యథా భోక్తా దేవదత్తః భోజ్య ఓదన ఇతి, తస్య చ విభాగస్యాభావః ప్రసజ్యేత, యది భోక్తా భోగ్యభావమాపద్యేత భోగ్యం వా భోక్తృభావమాపద్యేత, తయోశ్చేతరేతరభావాపత్తిః పరమకారణా

ప్రతిష్ఠితత్వేఽపి జగద్భేదే ప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షః. యతి॥ భోక్త్రాపత్తేరితి॥ విరోధాదద్వైతాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం। సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః। అనపేక్షత్వాచ్ఛ్రుత్యా స్వార్థనిర్ణయాత్ తర్కేణాక్షేపో న యుక్త ఇత్యుక్తమితి శంకతే॥ యద్యపీతి॥ మానాంతరాయోగ్యే శ్రుత్యర్థే భవత్వనాక్షేపః। యస్త్వద్వితీయబ్రహ్మాభేదాత్ భూజలాదీనామభేదో బ్రహ్మోపాదానకత్వశ్రుతివిషయః స ఆదిత్యో యూప ఇత్యర్థవాదార్థవత్ మానాంతరయోగ్య ఏవేతి ద్వైతప్రమాణైరపహ్రియత ఇతి సమాధత్తే॥ తథాపీతి॥ అన్యపరత్వం గౌణార్థకత్వం। స్వవిషయే జగద్భేదే తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్తేనాక్షేప ఇత్యాహ॥ తర్కోఽపీతి॥ తర్కాదేర్ద్వైతే ప్రామాణ్యేఽపి తస్య సమన్వయవిరోధకత్వమాయాతమితి శంకతే॥ కిమత ఇతి॥ పూర్వపక్షీ సమాధత్తే॥ అత ఇతి॥ తర్కాదేః ప్రామాణ్యాత్ ద్వైతబాధకత్వం శ్రుతేరయుక్తమిత్యద్వైతసమన్వయబాధో యుక్త ఇత్యర్థః। ఉక్తమర్థం శంకాపూర్వకం స్ఫుటయతి॥ కథమిత్యాదినా॥ నను భోక్తృభోగ్యయోరేకపరత్వం కేనోక్తమిత్యాశంక్య శ్రుత్యర్థాపత్త్యేత్యాహ॥ తయోశ్చేతి॥ తయోరేకబ్రహ్మాభేదశ్రవణా

దేకత్వం కల్ప్యతే ఏకస్మాదభిన్నయోర్హ్యేకస్యాపి భేదాపత్తేః తతశ్చ భేదో బాధ్యేతేత్యర్థః । ఇష్టాపత్తిం వారయతి నచాస్యేతి॥ శ్రుతేర్గౌణార్థత్వేన సావకాశత్వాన్నిరవకాశద్వైతమానబాధో న యుక్త ఇత్యర్థః । నను విభాగస్యాధునికత్వాదనాద్యద్వైతశ్రుత్యా బాధ ఇత్యత ఆహ ॥ యథేతి॥ అతీతానాగతకాలౌ భోక్త్రాదివిభాగాశ్రయౌ కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదిత్యనుమానాత్ విభాగోఽనాద్యంత ఇత్యర్థః । ఏవం ప్రాప్తే పరిణామదృష్టాంతేనాపాతత సిద్ధాంతమాహ ॥ స్యాల్లోకవదితి॥ దృష్టాంతేపి కథమేకసముద్రాభిన్నానాం పరిణామానాం మిథో భేదః కథం వా తేషాం భేదేన త్వైకస్మాదభిన్నత్వమిత్యాశంక్య నహి దృష్టేఽనుపపత్తిరితి న్యాయేనాహ॥ న చేతి॥ ఏవం భోక్తృభోగ్యయోర్మిథో భేదో బ్రహ్మాభేదశ్చేత్యాహ ॥ ఏవమిహేతి॥ జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వాభావాద్దృష్టాంతవైషమ్యమితి శంకతే॥ యద్యపీతి॥ ఔపాధికం జన్మాస్తీతి తరంగాదిసామ్యమాహ ॥ తథాపీతి॥ విభాగో జన్మ, యద్వా తథాపీతిశబ్దేనైవోక్తః పరిహారః। నను భోక్తుః ప్రతిదేహం విభాగః కథమిత్యత ఆహ॥ కార్యమనుప్రవిష్టస్యేతి॥ ఔపాధికవిభాగే ఫలితముపసంహరతి ॥ ఇత్యత ఇతి ॥ ఏకబ్ర

ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాత్ ప్రసజ్యేత, న చాస్య ప్రసిద్ధస్య విభాగస్య బాధనం యుక్తం । యథా త్వద్య త్వే భోక్తృభోగ్యయోర్విభాగో దృష్టః తథాఽతీతానాగతయోరపి కల్పయితవ్యః, తస్మాత్ ప్రసిద్ధస్యాస్య భోక్తృభోగ్యవిభాగస్యాభావప్రసంగాదయుక్తమిదం బ్రహ్మకారణతావధారణమితి చేత్ కశ్చిచ్చోదయేత్ తం ప్రతి బ్రూయాత్, స్యాల్లోకవదితి, ఉపపద్యత ఏవాయమస్మత్పక్షేపి విభాగః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్। తథాహి సముద్రాదుదకాత్మనోఽనన్యత్వేపి తద్వికారాణాం ఫేనవీచీతరంగబుద్బుదాదీనామితరేతరవిభాగ ఇతరేతరసంశ్లేషాదిలక్షణశ్చ వ్యవహార ఉపలభ్యతే। న చ సముద్రాదుదకాత్మనోఽనన్యత్వేపి తద్వికారాణాం ఫేనతరంగాదీనామితరేతరభావాపత్తిర్భవతి, న చ తేషామితరేతరభావానాపత్తావపి సముద్రాత్మనోఽన్యత్వం భవతి, ఏవమిహాపి। న భోక్తృభోగ్యయోరితరేతరభావాపత్తిర్న చ పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్వమితి భవిష్యతి। యద్యపి భోక్తా న బ్రహ్మణో వికారః 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దితి స్రష్టురేవావికృతస్య కార్యానుప్రవేశేన భోక్తృత్వశ్రవణాత్, తథాపి కార్యమనుప్రవిష్టస్యాస్త్యుపాధినిమిత్తో విభాగః ఆకాశస్యేవ ఘటాద్యుపాధినిమిత్తః, ఇత్యతః పరమకారణాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వేప్యుపపద్యతే భోక్తృభోగ్యలక్షణో విభాగః సముద్రతరంగాదిన్యాయేనేత్యుక్తం॥ ... *

సూ॥ ౧౪॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః॥

అభ్యుపగమ్య చేమం వ్యావహారికం భోక్తృభోగ్యలక్షణం విభాగం స్యాల్లోకవదితి పరిహారోఽభిహితో న త్వయం విభాగః పరమార్థతోఽస్తి, యస్మాత్తయోః కార్యకారణయోరనన్యత్వమవగమ్యతే కార్యమాకాశాదికం బహుప్రపంచం జగత్ కారణం పరం బ్రహ్మ తస్మాత్కారణాత్ పరమార్థతోఽనన్యత్వం వ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యతే, కుతః, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః। ఆరంభణశబ్దస్తావదేకవిజ్ఞానేన స

హ్మాభిన్నత్వేపి భోక్త్రాదేస్తరంగాదివద్భేదాంగీకారాన్న ద్వైతమానేనాద్వైతసమన్వయస్య విరోధ ఇత్యర్థః॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ... ... *

౧౪. పూర్వస్మిన్నేవ పూర్వపక్షే వివర్తవాదేన ముఖ్యం సమాధానమాహ॥ తదనన్యత్వమితి॥ సమానవిషయత్వం సంగతిం వదన్నుభయోః పరిణామవివర్తాశ్రయత్వేనార్థభేదమాహ ॥ అభ్యుపగమ్యేతి॥ ప్రత్యక్షాదీనామౌత్సర్గికం ప్రామాణ్యమంగీకృత్య స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థం పరిణామదృష్టాంతేన భేదాభేదావుక్తౌ, సంప్రత్యంగీకృతం ప్రామాణ్యం తత్త్వావేదకత్వాత్ప్రచ్యావ్య వ్యావహారికత్వే స్థాప్యతే, తథా చ మిథ్యాద్వైతగ్రాహిప్రమాణైరద్వైతశ్రుతేర్న బాధః, ఏకస్యాం రజ్జ్వాం దండస్రగాదిద్వైతదర్శనాదిత్యయం ముఖ్యః పరిహార ఇతి భావః, ఏవమద్వైతసమన్వయస్యావిరోధార్థం ద్వైతస్య మిథ్యాత్వం సాధయతి॥ యస్మాత్తయోరితి ॥ స్వరూపైక్యే కార్యకారణత్వవ్యాఘాత ఇత్యత ఆహ॥

భావేనప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపపత్తావుక్తదృష్టాంతంవివృణోతి ॥ యథాసుప్తస్యప్రాకృతస్యేతి ॥ ఏవంద్వైతప్రమాణా నాంవ్యవహారకాలేబాధశూన్యార్థబోధకత్వంవ్యావహారికంప్రామాణ్యముపపాద్య అద్వైతప్రమాణానాం వేదాంతా నాంసర్వకాలేషుబాధశూన్యబ్రహ్మబోధకత్వంతాత్త్వికంప్రామాణ్య ముపపాదయితుముక్తశంకామనువదతి ॥ కథం త్వసత్యేనేతి॥ కిమసత్యాత్సత్యంనజాయతేకిముతసత్యస్యజ్ఞానం।ఆద్యేఇష్టపత్తిః,నహివయంవాక్యోత్థజ్ఞానంసత్యమిత్యం గీకుర్మః।అంగీకృత్యాపిదృష్టాంతమాహ॥ నైషదోషఇతి॥ సర్పేణాదష్టస్యాపిదష్టత్వభ్రాంతి కల్పితవిషాత్ సత్యమరణ మూర్ఛాదిదర్శనాదసత్యాత్సత్యంనజాయతఇత్యనియమఇత్యర్థః। దృష్టాంతాంతరమాహ॥ స్వప్నేతి॥అసత్యాత్సర్పోద కాదేఃసత్యస్యదంశనస్నానాదిజ్ఞానస్యకార్యస్యదర్శనాద్వ్యభిచారఇత్యర్థః। యథాశ్రుతమాదాయశంకతే॥ తత్కా ర్యమపీతి ॥ ఉక్తమర్థంప్రకటయతి,అత్రబ్రూమఇత్యాదినా ॥ అవగతిఃవృత్తిఃఘటాదివత్సత్యా ప్రాతిభాసికస్వప్న

ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మతాప్రబోధాదుపపన్నః సర్వో లౌకికో వైదికశ్చ వ్యవహారః। యథా సుప్తస్య ప్రాకృతస్య జనస్య స్వప్న ఉచ్చావచాన్భావాన్పశ్యతో నిశ్చితమేవ ప్రత్యక్షాభిమతం విజ్ఞానం భవతి ప్రాక్ప్రబోధాత్, నచ ప్రత్యక్షాభాసాభిప్రాయస్తత్కాలే భవతి తద్వత్। కథం త్వసత్యేన వేదాంతవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మాత్మత్వస్య ప్రతిపత్తిరుపపద్యేత, నహి రజ్జుసర్పేణ దష్టో మ్రియతే, నాపి మృగతృష్ణికాంభసా పానావగాహనాదిప్రయోజనం క్రియత ఇతి। నైష దోషః, శంకావిషాదినిమిత్తమరణాదికార్యోపలబ్ధేః। స్వప్నదర్శనావస్థస్య చ సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యదర్శనాత్। తత్కార్యమప్యనృతమేవేతి చేత్ బ్రూయాత్, అత్ర బ్రూమః। యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యమనృతం తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలం ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధ్యమానత్వాత్। నహి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యం మిథ్యేతి మన్యమానస్తదవగతిమపి మిథ్యేతి మన్యతే కశ్చిత్। ఏతేన స్వప్నదృశోఽవగత్యబాధనేన దేహమాత్రాత్మవాదో దూషితో వేదితవ్యః। తథా చ శ్రుతిః 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్స్వప్ననిదర్శనే' ఇత్యసత్యేన స్వప్నదర్శనేన సత్యాయాః ఫలసమృద్ధేః ప్రాప్తిం దర్శయతి। తథా ప్రత్యక్షదర్శనేషు కేషుచిదరిష్టేషు జాతేషు 'నచిరమివ జీవిష్యతీతి విద్యాత్' ఇత్యుక్త్వా 'అథ స్వప్నాః పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతి' ఇత్యాదినా తేనాసత్యేనైవ స్వప్నదర్శనేన సత్యం మరణం సూచ్యత ఇతి దర్శయతి। ప్రసిద్ధం చేదం లోకేఽన్వయవ్యతిరేకకుశలానామీదృశేన స్వప్నదర్శనేన సాధ్వాగమః సూచ్యతే ఈదృశేనాసాధ్వాగమ ఇతి। తథాఽకారాదిస

దృష్టవస్తునః ఫలసైత్యస్యంవావృత్త్యభివ్యక్తమవగతిశబ్దార్థః । ప్రసంగాద్దేహాత్మవాదోపినిరస్తఇత్యాహ॥ఏతేనేతి॥స్వ ప్నస్థావగతేఃస్వప్నదేహధర్మత్వేఉత్థితస్యనయాతాదృశస్స్వప్నోవగతఇత్యబాధితావగతిప్రతిసంధానంనస్యాత్, అతోదేహభేదేప్యనుసంధానదర్శనాన్నదేహాదన్యోఽనుసంధాతేత్యర్థః । అసత్యాత్సత్యస్యజ్ఞానంనజాయత ఇతిద్వితీయని యమస్యశ్రుత్యావ్యభిచారమాహ॥ తథాచశ్రుతిరితి॥ నచస్త్రీయోమిథ్యాత్వేపిదర్శనాత్ సత్యాదేవ సత్యాయాస్స మృద్ధేర్జ్ఞానమితివాచ్యం, విషయవిశిష్టత్వేనదర్శనస్యాపిమిథ్యాత్వాత్ ప్రకృతేపిసత్యేబ్రహ్మణిమిథ్యావేదానుగతత్వా త్సత్యాత్ జ్ఞానసంభవాచ్చేతిభావః। అసత్యాత్సత్యస్యేష్టస్యజ్ఞానముక్త్వానిష్టస్యజ్ఞానమాహ। తథేతి ॥అసత్యాత్సత్యస్య జ్ఞానేదృష్టాంతాంతరమాహ। తథాఽకారాదీతి॥రేఖాస్వకారత్వాదిభ్రాంత్యాసత్యాఅకారాదయోజ్ఞాయంత ఇతిప్రసి ద్ధమిత్యర్థః॥ ఏవమసత్యాత్సత్యస్యజన్మోక్త్వాయదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితినియమోభగ్నః అనృతాత్సత్యస్యజ్ఞానో

ద్వైత్యే యదనృతకరణగమ్యం తద్బాధ్యం కూటలింగానుమితవహ్నివదితివ్యాప్తిర్ద్రష్టవ్యా । తథాచ కల్పితానామపి వేదాంతానాం సత్యబ్రహ్మబోధకత్వం సంభవతీతి తాత్త్వికప్రామాణ్యమితి భావః । యదుక్తమేకత్వనానాత్వవ్యవహారసిద్ధయే ఉభయం సత్యమితి తన్న భేదస్య లోకసిద్ధస్యాపూర్వఫలవదభేదవిరోధేన సత్యత్వకల్పనాయోగాత్ । కించ యద్యుభయోరేకదా వ్యవహారస్స్యాత్ తదా స్యాదపి సత్యత్వం, నైవమస్తి ఏకత్వజ్ఞానేన చరమేణానపేక్షేణ నానాత్వస్య నిశ్శేషం బాధాత్ శుక్తిజ్ఞానే నేవ రజతస్యేత్యాహ ॥ అపిచాంత్యమితి ॥ నన్వనుపజీవ్యద్వైతప్రమాణవిరోధాదేకత్వావగతిరోనోత్పద్యత ఇత్యత ఆహ ॥ నచేయమితి ॥ తత్త్వమసీతి ఆత్మతత్త్వమస్య పితుర్వాక్యాత్ శ్వేతకేతుర్విజ్ఞాతవానితి జ్ఞానోత్పత్తేః శ్రుతత్వాత్ సామగ్రీసత్త్వాచ్చేత్యర్థః । వ్యావహారికగురుశిష్యాదిభేదముపజీవ్య జాయమానవాక్యార్థావగతేః ప్రత్యక్షాదిగతం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపజీవ్యం తచ్చ పారమార్థికైకత్వావగత్యా న విరుధ్యతే । కింతు తయా విరోధాదనుపజీవ్యం ప్రత్యక్షాదేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యం బాధ్యత ఇతి భావః ॥ కించైకత్వావగతేః ఫలవత్త్వప్రమా

త్యాత్తురప్రతిపత్తిర్ద్రష్టారేఖానృతాత్తురప్రతిపత్తేః । అపిచాంత్యమిదం ప్రమాణమాత్మైకత్వస్య ప్రతిపాదకం నాతః పరం కించిదాకాంక్ష్యమస్తి । యథాహి లౌకికే యజేతేత్యుక్తే కిం కేన కథమిత్యాకాంక్ష్యతే నైవం తత్త్వమసీత్యుక్తే కించిదన్యదాకాంక్ష్యమస్తి, సర్వాత్మైకత్వవిషయత్వాదవగతేః । సతిహ్యన్యస్మిన్నవశిష్యమాణేఽర్థే ఆకాంక్షా స్యాత్ నత్వాత్మైకత్వవ్యతిరేకేణావశిష్యమాణోఽన్యోఽర్థోఽస్తి య ఆకాంక్ష్యేత । నచేయమవగతిర్నోత్పద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, 'తద్ధాస్య విజజ్ఞా'విత్యాదిశ్రుతిభ్యః, అవగతిసాధనానాం చ శ్రవణాదీనాం వేదానువచనాదీనాం చ విధీయమానత్వాత్ । నచేయమవగతిరనర్థికా భ్రాంతిర్వేతి శక్యం వక్తుం, అవిద్యానివృత్తిఫలదర్శనాత్, బాధకజ్ఞానాంతరాభావాచ్చ । ప్రాక్చాత్మైకత్వావగతేరవ్యాహతస్సర్వస్సత్యానృతవ్యవహారో లౌకికో వైదికశ్చేత్యవోచామ । తస్మాదంత్యేన ప్రమాణేన ప్రతిపాదితే ఆత్మైకత్వే సమస్తస్య ప్రాచీనస్య భేదవ్యవహారస్య బాధితత్వాన్నానేకాత్మకబ్రహ్మకల్పనావకాశోఽస్తి । నను మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాత్ పరిణామవత్ బ్రహ్మ శాస్త్రస్యాభిమతమితి గమ్యతే, పరిణామినో హి మృదాదయోఽర్థా లోకే సమధిగతా ఇతి । నేత్యుచ్యతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ' 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా' 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిభ్యస్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మణః కూటస్థత్వావగమాత్ । నహ్యేకస్య బ్రహ్మణః పరిణామధర్మవత్త్వం తద్రహితత్వం చ శక్యం ప్రతిపత్తుం । స్థితిగతివత్ స్యాదితి చేన్న, కూటస్థస్యేతి విశేషణాత్ । నహి కూటస్థస్య బ్రహ్మణః స్థితిగతివదనేకధర్మాశ్రయత్వం సంభవతి । కూటస్థం చ బ్రహ్మ సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాదిత్యవోచామ । నచ యథా బ్రహ్మణ ఆత్మైకత్వదర్శనం మోక్షసాధనం, ఏవం జగదాకారపరిణామిత్వదర్శనమపి స్వ

తంత్రమేవ కస్మైచిత్ఫలాయాభిప్రేయత ఇతి శక్యం వక్తుం, ప్రమాణాభావాత్ । కూటస్థబ్రహ్మాత్మత్వవిజ్ఞానాదేవ హి ఫలం దర్శయతి శాస్త్రం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా' ఇత్యుపక్రమ్య 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసీ'త్యేవంజాతీయకం । తత్రైతత్సిద్ధం భవతి ప్రకరణే శ్రుతో బ్రహ్మ

త్వాన్నిష్ఫలో ద్వైతభ్రమో బాధ్య ఇత్యాహ ॥ నచేయమితి ॥ నను సర్వస్య ద్వైతస్య మిథ్యాత్వే 'స్వప్నో మిథ్యా జాగ్రత్సత్య'మిత్యాదిలౌకికో వ్యవహారః 'సత్యం చానృతం చ సత్యమభవ'దితి వైదికశ్చ కథమిత్యాశంక్య యథా స్వప్నే ఇదం సత్యమిదమనృతమితి తాత్కాలికబాధాబాధాభ్యాం వ్యవహారస్తథాద్యాపీత్యుక్తస్వప్నదృష్టాంతం స్మారయతి ॥ ప్రాక్చేతి ॥ వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి కల్పనమసంగతమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ నేదం కల్పితం కింతు శ్రుతమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ కార్యకారణయోరనన్యత్వాంశే అయం దృష్టాంతః న పరిణామిత్వే బ్రహ్మణః కూటస్థత్వశ్రుతివిరోధాదితి పరిహరతి ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ సృష్టౌ పరిణామిత్వం ప్రలయే తద్రాహిత్యం చ క్రమేణావిరుద్ధమితి దృష్టాంతేన శంకతే ॥ స్థితీతి ॥ కూటస్థస్య కదాచిదపి విక్రియా నయుక్తా కూటస్థత్వవ్యాఘాతాదిత్యాహ ॥ నేతి ॥ కూటస్థత్వాసిద్ధిమాశంక్యాహ ॥ కూటస్థం చేతి ॥ కూటస్థస్య నిరవయవస్య పూర్వరూపత్యాగేనావస్థాంతరాత్మకపరిణామాయోగాత్ శుక్తిరజతవద్వివర్త ఏవ ప్రపంచ ఇతి భావః । కించ నిష్ఫలస్య జగతః ఫలవన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనానువాదాన్న సత్యతేత్యాహ ॥ నచ యథేతి

త్యాదినా॥ 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః బ్రహ్మణః పరిణామిత్వవిజ్ఞానాత్ తత్ప్రాప్తిర్విదుషః ఫలమిత్యాశంక్యాహ । నహిపరిణామవత్త్వేతి ॥ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మితి శ్రుతకూటస్థనిత్యమోక్షఫలసంభవే దుఃఖానిత్యపరిణామిత్వఫలకల్పనాయోగాదితి భావః । నను పూర్వం 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞా కృతా, అధునా తదనన్యత్వమిత్యత్యంతాభేదప్రతిపాదనే ఈశితృశితవ్యభేదాభావాత్ తద్విరోధస్స్యాదితి శంకతే। కూటస్థేతి ॥ కల్పితద్వైతాపేక్షమీశ్వరత్వాదికం పరమార్థతోఽనన్యత్వమిత్యవిరోధమాహ॥ నేత్యాదినా। అవిద్యాత్మకే చిదాత్మని లీనే నామరూపే ఏవ బీజం తస్య వ్యాకరణం స్థూలాత్మనా సృష్టిస్తదపేక్షత్వాదీశ్వరత్వాదేర్న విరోధ ఇత్యర్థః। సంగృహీతార్థం వివృ-

తంత్రమేవ కస్మైచిత్ ఫలాయాభిప్రేయతే, ప్రమాణాభావాత్, కూటస్థబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదేవ హి ఫలం దర్శయతి శాస్త్రం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యుపక్రమ్య 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసీ'త్యేవంజాతీయకం। తత్రైతత్సిద్ధం భవతి బ్రహ్మప్రకరణే సర్వధర్మవిశేషరహితబ్రహ్మదర్శనాదేవ ఫలసిద్ధౌ సత్యాం యత్తత్రాఫలం శ్రూయతే బ్రహ్మణో జగదాకారపరిణామిత్వాది తద్బ్రహ్మదర్శనోపాయత్వేనైవ వినియుజ్యతే, ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితివత్, న తు స్వతంత్రఫలాయ కల్ప్యత ఇతి । నహి పరిణామవత్త్వవిజ్ఞానాత్ పరిణామవత్త్వమాత్మనః ఫలం స్యాదితి యుక్తం వక్తుం, కూటస్థనిత్యత్వాన్మోక్షస్య, నను కూటస్థబ్రహ్మవాదిన ఏకత్వైకాంతాదీశిత్రీశితవ్యాభావే ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞావిరోధ ఇతి చేత్, న, అవిద్యాత్మకనామరూపబీజవ్యాకరణాపేక్షత్వాత్ సర్వజ్ఞత్వస్య। 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదివాక్యేభ్యో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూపాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేరీశ్వరాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయాః, నాచేతనాత్ ప్రధానాదన్యస్మాద్వేత్యేషోఽర్థః ప్రతిజ్ఞాతో 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి, సా ప్రతిజ్ఞా తదవస్థైవ న తద్విరుద్ధోఽర్థః పునరిహోచ్యతే, కథం నోచ్యతే అత్యంతమాత్మన ఏకత్వమద్వితీయత్వం చ బ్రువతా। శృణు యథా నోచ్యతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్యాత్మభూతే ఇవావిద్యాకల్పితే నామరూపే తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపంచబీజభూతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య మాయా శక్తిః ప్రకృతిరితి చ శ్రుతిస్మృత్యోరభిలప్యేతే, తాభ్యామన్యస్సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః 'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః। 'నామరూపే వ్యాకరవాణి' 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే' 'ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ। ఏవమవిద్యాకృతనామరూపోపాధ్యనురోధీశ్వరో భవతి। వ్యోమేవ ఘటకరకాద్యుపాధ్యనురోధి, స చ స్వాత్మభూతానేవ ఘటాకాశస్థానీయానవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతానురోధినో జీవాఖ్యానాత్మనః ప్రతీష్టే వ్యవహారవిషయే। తదేవమవిద్యాత్మకోపాధిపరిచ్ఛేదాపేక్షమేవేశ్వరస్యేశ్వరత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ న పరమార్థతో విద్యయాపాస్తసర్వోపాధిస్వరూపే ఆత్మనీశిత్రీశితవ్యసర్వజ్ఞత్వాదివ్యవహార ఉపపద్యతే। తథా చోక్తం। 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి, 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా చ। ఏవం పరమార్థావస్థాయాం స-

ణోతి॥ తస్మాదిత్యాదినా॥ తత్త్వాన్యత్వాభ్యామితి॥ నామరూపయోరీశ్వరత్వం వక్తుమశక్యం జడత్వాన్నాపీశ్వరాదన్యత్వం కల్పితస్య పృథక్ సత్తాస్ఫూర్త్యోరభావాదిత్యర్థః । సంసారాత్మకనామరూపయోరవిద్యైక్యవివక్షయా బ్రూతే। మాయేతి॥ నామరూపే చేదీశ్వరస్యాత్మభూతే తర్హి నేశ్వరోఽద్వితీయ ఇత్యత ఆహ॥ తాభ్యామన్య ఇతి॥ అన్యత్వే వ్యాకరణే చ శ్రుతిమాహ। ఆకాశ ఇత్యాదినా॥ అవిద్యావ్యుపాధినా కల్పితభేదేన బింబస్థానస్యేశ్వరత్వం ప్రతిబింబభూతానాం జీవానాం నియమ్యత్వమిత్యాహ॥ స చ స్వాత్మభూతానితి ॥ న చాత్ర నానాజీవాః భాష్యోక్తా ఇతి భ్రమితవ్యం బుద్ధ్యాదిసంఘాతభేదేన భేదోక్తేః, అవిద్యాప్రతిబింబస్త్వేక ఏవ జీవ ఇత్యుక్తం। పరమార్థత ఈశ్వరత్వాదిద్వైతాభావే శ్రుతిమాహ। తథా

చేతి॥ కథం తర్హి కర్తృత్వాదికమిత్యత ఆహ॥ స్వభావస్త్వితి॥ అనాద్యవిద్యైవ కర్తృత్వాదిరూపేణ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః॥ భక్తాభక్తయోః పాపసుకృతనాశకత్వాదీశ్వరస్య వాస్తవమీశ్వరత్వమిత్యత ఆహ॥ నాదత్త ఇతి॥ న సంహరతీత్యర్థః। తేన స్వరూపజ్ఞానావరణేన కర్తాహమీశ్వరో మే నియన్తేత్యేవం భ్రమన్తీత్యర్థః। ఉక్తార్థస్సూత్రకారసమ్మత ఇత్యాహ॥ సూత్రకారోఽపీతి॥ న కేవలం లౌకికవ్యవహారార్థం పరిణామప్రక్రియాశ్రయణం కిన్తూపాసనార్థం చేత్యాహ॥ పరిణామప్రక్రియాం చేతి॥ తదుక్తం 'కృపణధీః పరిణామముదీక్షతే క్షపితకల్మషధీస్తు వివర్తతా'మితి॥ ... *

౧౫. ఏవం తదనన్యత్వే ప్రత్యక్షాదివిరోధం పరిహృత్యానుమానమాహ॥ భావే చేతి॥ కారణస్య భావే సత్యేవ ఉపలబ్ధౌ చ కార్యస్య సత్త్వాదుపలబ్ధేశ్చానన్యత్వమితి సూత్రార్థః॥ ఘటో మృదనన్యః మృత్సత్త్వోపలబ్ధిభ్యాం నియతసత్త్వోపలబ్ధిమత్త్వాత్ మృద్వత్। అన్యత్వేఽప్యయం హేతుః కిం న స్యాదిత్యప్రయోజకత్వమాశఙ్క్య నిరస్యతి॥ న చేతి॥ మృద్ఘటయోరన్యత్వే గవాశ్వయోరివ హేతూద్భిత్తిస్స్యాదిత్యర్థః। గవాశ్వయోర్నిమిత్తనైమిత్తికత్వాభావాద్ధేత్వభావః। అతో మృద్ఘటయోస్తేన హే-

ర్వ్యవహారాభావం వదన్తి వేదాన్తాః, తథేశ్వరగీతాస్వపి "న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే। నాదత్తే కస్యచిత్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః। అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః" ఇతి పరమార్థావస్థాయామీశిత్రీశితవ్యాదివ్యవహారాభావః ప్రదర్శ్యతే। వ్యవహారావస్థాయాం తూక్తః శ్రుతావపీశ్వరాదివ్యవహారః। 'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి। తథేశ్వరగీతాస్వపి 'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయే'తి, సూత్రకారోఽపి పరమార్థాభిప్రాయేణ తదనన్యత్వమిత్యాహ। వ్యవహారాభిప్రాయేణ తు స్యాల్లోకవదితి మహాసముద్రాదిస్థానీయతాం బ్రహ్మణః కథయతి, అప్రత్యాఖ్యాయైవ కార్యప్రపఞ్చం పరిణామప్రక్రియాం చాశ్రయతి సగుణోపాసనేషూపయోక్ష్యత ఇతి॥ ... ... *

సూ॥ ౧౫॥ భావే చోపలబ్ధేః॥

ఇతశ్చ కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య, యత్కారణం భావ ఏవ కారణస్య కార్యముపలభ్యతే నాభావే। తద్యథా సత్యాం మృది ఘట ఉపలభ్యతే సత్సు చ తన్తుషు పటః। న చ నియమేనాన్యభావేఽన్యస్యోపలబ్ధిర్దృష్టా, న హ్యశ్వో గోరన్యస్సన్ గోర్భావ ఏవోపలభ్యతే। న చ కులాలభావ ఏవ ఘట ఉపలభ్యతే సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావేఽన్యత్వాత్। నన్వన్యభావేఽప్యన్యస్యోపలబ్ధిర్నియతా దృశ్యతే, యథాఽగ్నిభావే ధూమస్యేతి। నేత్యుచ్యతే, ఉద్ధాపితేఽప్యగ్నౌ గోపాలఘుటికాదిధారితస్య ధూమస్య దృశ్యమానత్వాత్। అథ ధూమం కయాచిదవస్థయా విశింష్యాత్ ఈదృశో ధూమో నాసత్యగ్నౌ భవతీతి, నైవమపి కశ్చిద్దోషః; తద్భా

తు నా నిమిత్తాదిభావస్సిద్ధ్యతి నానన్యత్వమిత్యర్థాన్తరతామాశఙ్క్యాహ॥ న చ కులాలేతి॥ న చోపాదానోపాదేయభావేనార్థాన్తరతా మృద్దృష్టాన్తే తద్భావాభావేఽపి హేతుసత్త్వాదన్యత్వే గవాశ్వవత్తద్భావాయోగాచ్చేతి భావః। కులాలఘటయోర్నిమిత్తాదిభావే సత్యప్యన్యత్వాత్ కులాలసత్త్వనియతోపలబ్ధిర్ఘటస్య నైవేత్యక్షరార్థః। యథాశ్రుతసూత్రస్థహేతోర్వ్యభిచారం శఙ్కతే॥ నన్వితి॥ అగ్నిభావ ఏవ ధూమోపలబ్ధిరితి నియమాత్మకో హేతుస్తత్ర నాస్తీత్యాహ॥ నేతి॥ అవిచ్ఛిన్నమూలదీర్ఘరేఖావస్థధూమే నియమోఽస్తీతి వ్యభిచార ఇత్యాశఙ్కతే॥ అథేతి॥ తద్భావనియతభావత్వే సతి తద్బుద్ధ్యనురక్తబుద్ధివిషయత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ నైవమితి॥ ఆలోకబుద్ధ్యనురక్తబుద్ధిగ్రాహ్యరూపే వ్యభిచారనిరాసాయ సత్యన్తం, ఆలోకాభావేఽపి ఘటాదిరూపసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఉక్తః। నూన విశేషస్యాగ్నిబుద్ధిం వినాప్యుపలమ్భాత్ న తత్ర వ్యభిచార ఇత్యర్థః। తథా చ తయోః కార్యకారణయోర్భావే సత్తయాఽనుక్తాం సహాస్యశామితి భావ్యార్థః। యద్వా తద్భావసామానాధికరణ్యం తద్విషయకబుద్ధిగ్రాహ్యత్వం హేతుం వదామః

వ్యక్తఘటఇతి। సామానాధికరణ్యబుద్ధిదర్శనాదగ్నిధూమవదిత్యదర్శనాదిత్యర్థః॥ అనుమానార్థత్వేనసూత్రం వ్యాఖ్యాయ పాఠాంతరేణప్రత్యక్షపరతయావ్యాచష్టే।భావాచ్చేతి॥ పూర్వసూత్రోక్తారంభణశబ్దసముచ్చయార్థశ్చకారః। నన్వత్ర కఃపటఇతి। ప్రత్యక్షంపటస్యతంతుభ్యఃపృథక్సత్త్వేప్రమాణంఅపృథక్సత్తాకమిథ్యాకార్యవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః। అతః ఆతానవితానసంయోగవంతస్తంతవఏవపటఇతిప్రత్యక్షోపలబ్ధేస్సత్త్వాదనన్యత్వ మిత్యర్థః.। పటన్యాయంతంత్వాదావతిదిశతి।తథేత్యాదినా।ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యాతత్తత్కార్యేకారణమాత్రంపరిశిష్యతఇత్యర్థః।యత్రప్రత్యక్షంనాస్తితత్రకార్యంవిమతంకారణాదభిన్నంకార్యత్వాత్ పటవదిత్యనుమేయమిత్యాహ।అనయేతి॥ కారణపరిశేషేప్రధానాదికం పరిశిష్యతాంనబ్రహ్మేత్యతఆహ।తత్రసర్వేతి॥బ్రహ్మణివేదాంతానాంసర్వేషాంతాత్పర్యస్యోక్తత్వాత్ తదేవాద్వితీయం పరిశిష్యతే నకారణాంతరం,అప్రామాణికత్వాదితిభావః॥ ... ... *

౧౬. ఇదంజగత్సదాత్మైవేతిసామానాధికరణ్యశ్రుత్యాస్పష్టేః ప్రాక్కార్యస్యకారణాత్మనాసత్త్వంశ్రుతంతదన్యథానుపపత్త్యోత్పన్నస్యాపిజగతఃకారణాదనన్యత్వమిత్యాహసూత్రకారః।సత్త్వాచ్చేతి॥ శ్రుత్యర్థేయుక్తిమప్యాహ॥

వానురక్తాంహిబుద్ధింకార్యకారణయోరనన్యత్వేహేతుంవయంవదామః,నచాసావగ్నిధూమయోర్విద్యతే।భావాచ్చోపలబ్ధేరితివాసూత్రం॥నకేవలంశబ్దాదేవకార్యకారణయోరనన్యత్వం, ప్రత్యక్షోపలబ్ధిభావాచ్చతయోరనన్యత్వమిత్యర్థః। భవతిహిప్రత్యక్షోపలబ్ధిఃకార్యకారణయోరనన్యత్వే। తద్యథాతంతుసంస్థానేపటేతంతువ్యతిరేకేణ పటోనామకార్యంనైవోపలభ్యతే, కేవలాస్తుతంతవ ఆతానవితానవంతః ప్రత్యక్షముపలభ్యంతే, తథాతంతుష్వంశవోంశుషుతదవయవాః, అనయాప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యాలోహితశుక్లకృష్ణానిత్రీణిరూపాణితతోవాయుమాత్రమాకాశమాత్రంచేత్యనుమేయం, తతఃపరంబ్రహ్మైకమేవాద్వితీయం, తత్రసర్వప్రమాణానాంనిష్ఠామవోచామ॥ ... ... *

సూ॥౧౬॥ సత్త్వాచ్చావరస్య.

ఇతశ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంయత్కారణంప్రాగుత్పత్తేః కారణాత్మనైవకారణేసత్త్వమవరకాలీనస్యకార్యస్యశ్రూయతే 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్' 'ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీ'దిత్యాదావిదంశబ్దగృహీతస్యకార్యస్యకారణేనసామానాధికరణ్యాత్। యచ్చయదాత్మనాయత్రనవర్తతేనతత్తతఉత్పద్యతే, యథాసికతాభ్యస్తైలం, తస్మాత్ ప్రాగుత్పత్తేరనన్యత్వాదుత్పన్నమప్యనన్యదేవకారణాత్కార్యమిత్యవగమ్యతే।యథాచకారణంబ్రహ్మత్రిషుకాలేషుసత్త్వంనవ్యభిచరతి,ఏవంకార్యమపిజగత్త్రిషుకాలేషుసత్త్వంనవ్యభిచరతి,ఏకంచపునస్సత్త్వం, అతోఽప్యనన్యత్వంకారణాత్కార్యస్య॥ *

సూ॥ ౧౭॥అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాంతరేణవాక్యశేషాత్॥

ననుక్వచిదసత్త్వమపిప్రాగుత్పత్తేఃకార్యస్యవ్యపదిశతిశ్రుతిః 'అసదేవేదమగ్రఆసీ'దితి 'అసద్వాఇద

యచ్చయదాత్మనేతి॥ఘటాదికంప్రాక్ మృదాద్యాత్మనావర్తతేతతఉత్పద్యమానత్వాత్ సామాన్యతోవ్యతిరేకేణసికతాభ్యస్తైలవదిత్యర్థః। కారణవత్కార్యస్యాపిసత్త్వాత్ సత్త్వభేదేమానాభావాత్కార్యస్యకారణాదభిన్నసత్తాకత్వమితిసూత్రస్యార్థాంతరమాహ।యథాచేతి॥ఇదానీంసతఃకార్యస్యప్రాగుత్తరకాలయోరసత్త్వాయోగాత్ సత్త్వావ్యభిచారః నచసత్త్వంసర్వానుస్యూతచిన్మాత్రమేకంతదభేదేనసతివృత్సన్ఘటఇతిభాసమానతయా కార్యకారణయోరనన్యత్వమిత్యర్థః ॥ నచైవంఘటపటయోరప్యేకసత్త్వాభేదాదనన్యత్వం స్యాదితివాచ్యం వస్తుతఏకసత్త్వాత్మనానన్యత్వస్యేష్టత్వాత్।తర్హిఘటఘటయోఃకోవిశేషః, తాదాత్మ్యమితిబ్రూమః।వస్తుతస్సర్వత్రసత్తైక్యేపిఘటపటయోర్భేదకసత్తయాభిన్నత్వాన్నతాదాత్మ్యం కార్యకారణయోర్భేదస్యసత్తాభేదకత్వాభావాదభిన్నసత్తాకత్వం తాదాత్మ్యమితివిశేషః॥ ... ... *

౧౭. ఉక్తంకార్యస్యప్రాక్కారణాత్మనాసత్త్వమసిద్ధమిత్యాశ[illegible]

ధ్యాదిత్యుపక్రమే కేనాక్తా ఇతి సందేహే 'తేజో వై ఘృత'మితి వాక్యశేషాత్ ఘృతేనేతి యథా నిశ్చయః ఏవమత్రాపి స దితి వాక్యశేషాత్ సన్నిశ్చయ ఇత్యర్థః । ఆసీదిత్యతీతకాలసంబంధోక్తేశ్చాసదవ్యాకృతమేవ న శూన్యమిత్యాహ ॥ సతశ్చ పూర్వాపరేతి ॥ ఉక్తన్యాయం వాక్యాంతరేఽతిదిశతి ॥ అసద్వా ఇతి ॥ క్రియమాణత్వవిశేషణం శూన్యస్యా భవీతి భావః ॥ ... ...

౧౮. సత్త్వానన్యత్వయోర్హేత్వంతరమాహ సూత్రకారః ॥ యుక్తేరితి ॥ దధ్యాద్యర్థినాం క్షీరాదౌ ప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్తిర్యుక్తిః స్తయా కార్యస్య ప్రాక్ కారణానన్యత్వేన సత్త్వం సిద్ధ్యతీత్యర్థః । అసతోఽపి కార్యస్య తస్మాదుత్పత్తేః కారణత్వధియా తత్ర ప్రవృత్తిరిత్యన్యథోపపత్తిమాశంక్యాహ ॥ అవిశిష్టే హీతి ॥ అసత ఉత్పత్త్యభావాదుత్పత్తౌ వా సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసంగాత్ తత్తదుపాదానవిశేషే ప్రవృత్తిర్న స్యాదిత్యర్థః । తదుక్తం సాంఖ్యవృద్ధైః 'అసదక

మగ్ర ఆసీ'దితి చ । తస్మాదసద్వ్యపదేశాన్న ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమితి చేత్, నేతి బ్రూమః । నహ్యయమత్యంతాసత్త్వాభిప్రాయేణ ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసద్వ్యపదేశః కింతర్హి వ్యాకృతనామరూపత్వాద్ధర్మాదవ్యాకృతనామరూపత్వం ధర్మాంతరం, తేన ధర్మాంతరేణాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేః సత ఏవ కార్యస్య కారణరూపేణానన్యస్య, కథమేతదవగమ్యతే, వాక్యశేషాత్, యదుపక్రమే సందిగ్ధార్థం వాక్యం తద్వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే । ఇహ చ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యసచ్ఛబ్దేనోపక్రమే నిర్దిష్టం యత్ తదేవ పునస్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య సదితి విశినష్టి 'తత్సదాసీ'దితి । అసతశ్చ పూర్వాపరకాలాసంబంధాదాసీచ్ఛబ్దానుపపత్తేశ్చ । 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి 'తదాత్మానం స్వయమకురుతే'తి వాక్యశేషే విశేషణాన్నాత్యంతాసత్త్వం । తస్మాద్ధర్మాంతరేణైవాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య । నామరూపవ్యాకృతం హి వస్తు సచ్ఛబ్దార్హం లోకే ప్రసిద్ధం, అతః ప్రాఙ్నామరూపవ్యాకరణాదసదివాసీదిత్యుపచర్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౧౮. యుక్తేః శబ్దాంతరాచ్చ ॥

యుక్తేశ్చ ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమనన్యత్వం చ కారణాదవగమ్యతే, శబ్దాంతరాచ్చ । యుక్తిస్తావద్వర్ణ్యతే । దధిఘటరుచకాద్యర్థిభిః ప్రతినియతాని కారణాని క్షీరమృత్తికాసువర్ణాదీన్యుపాదీయమానాని లోకే దృశ్యంతే, నహి దధ్యర్థిభిర్మృత్తికోపాదీయతే, న ఘటార్థిభిః క్షీరం, తదసత్కార్యవాదే నోపపద్యేత । అవిశిష్టే హి ప్రాగుత్పత్తేః సర్వత్ర సర్వస్యాసత్త్వే కస్మాత్ క్షీరాదేవ దధ్యుత్పద్యతే న మృత్తికాయాః, మృత్తికాయా ఏవ చ ఘట ఉత్పద్యతే న క్షీరాత్ । అథావిశిష్టేఽపి ప్రాగసత్త్వే క్షీర ఏవ దధ్నః కశ్చిదతిశయో న మృత్తికాయాం, మృత్తికాయామేవ ఘటస్య కశ్చిదతిశయో న క్షీర ఇత్యుచ్యేత । తర్హి అతిశయవత్త్వాత్ ప్రాగవస్థాయాః అసత్కార్యవాదహానిః సత్కార్యవాదసిద్ధిశ్చ । శక్తిశ్చ కారణస్య కార్యనియమార్థా కల్ప్యమానా నాన్యా అసతీ వా కార్యం నియచ్ఛేత్, అసత్త్వావిశేషాదన్యత్వావిశేషాచ్చ ।

ణాదుపాదానగ్రహణాత్ సర్వసంభవాభావాత్ శక్తస్య శక్యకరణాత్ కారణభావాచ్చ సత్కార్య'మితి । శక్తస్య కారణస్య శక్యకార్యకారిత్వాత్ శక్తివిషయస్య కార్యస్య సత్త్వమసతోఽశక్యత్వాత్, కించ సత్కారణాభేదాత్ కార్యం సదిత్యుత్తరార్థః । కార్యస్యాసత్త్వేఽపి తత్స్వతిశయాత్ ప్రవృత్తినియమోపపత్తిరితి శంకతే ॥ అథేతి ॥ అతిశయః కార్యధర్మః కారణధర్మో వా, ఆద్యే నిర్ధర్మత్వాత్ ప్రాగవస్థారూపస్య కార్యస్య సత్త్వం దుర్వారమిత్యాహ తర్హ్యతిశయవత్త్వాదితి ॥ ద్వితీయేఽపి కార్యసత్త్వమాయాతీత్యాహ ॥ శక్తిశ్చేతి ॥ కార్యకారణాభ్యామన్యా కార్యవదసతీ వా శక్తిర్న కార్యనియామికా యస్య కస్యచిదన్యస్య నరశృంగస్య వా నియామకత్వప్రసంగాదన్యత్వాసత్త్వయోశ్శక్తావన్యత్ర చావిశేషాత్, తస్మాత్కారణాత్మనా లీనం కార్యమేవాభివ్యక్తినియామకతయా శక్తిరిత్యేష్టవ్యం తతస్స

స్యత్వాచ్చేతి॥ అనిర్వాచ్య కార్యాత్మనా కారణస్యాభివ్యక్త్యర్థః కారకవ్యాపార ఇత్యాహ॥ నైష దోష ఇతి॥ కార్యస్య సత్యత్వమిచ్ఛతాం సాంఖ్యానాం సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం దోష ఆపతతి, అభివ్యక్తేరపి సత్త్వాత్, అద్వైతవాదినాం త్వఘటితఘటనావభాసనచతురమాయామహిమ్నా స్వప్నవద్యథాదర్శనం సర్వముపపన్నం। విచార్యమాణే సర్వమయుక్తం। యుక్తత్వే ద్వైతాపత్తేరితి ముఖ్యం సమాధానం సమాధానాంతరాభావాత్। నను కారణాద్భిన్నమసదేవోత్పద్యత ఇతి సమాధానం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య అసత్పక్షస్య దూషణముక్తం స్మరేత్యాహ । కార్యాకారోఽపీతి॥ అతః కారణాచ్చ భేదాభ్యాం దుర్నిరూపస్య సదసద్విలక్షణస్యానిర్వాచ్యాభివ్యక్తిరనిర్వాచ్య కారకవ్యాపారాణాం ఫలమితి పక్ష ఏవ శ్రేయానితి భావః॥ నను మృద్వ్యావృత్తః పృథుబుధ్నత్వాద్యవస్థావిశేషో ఘటే దృశ్యతే, తథా చ ఘటో మృద్భిన్నః తద్భిన్నత్వే తద్విరుద్ధవిశేషవత్త్వాత్ వృక్షవదిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ వస్తుతోఽన్యత్వం సత్యో భేదః। హేతోర్వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ॥ తథా ప్రతిదినమితి॥ ప్రత్యహం పిత్రాదిదేహస్యావస్థాభేదేఽపి జన్మనాశయోరభావాదభేదో యుక్తః। దార్ష్టాంతికే తు మృదాదినాశే సతి ఘటాదికం

భవిష్యతీతి। నన్వేవం సతి కారకవ్యాపారోఽనర్థకః ప్రసజ్యేత, యద్యేవ హి ప్రాక్ సిద్ధత్వాత్ కారణస్య స్వరూపసిద్ధయే న కశ్చిద్వ్యాప్రియతే। ఏవం ప్రాక్సిద్ధత్వాత్తదనన్యత్వాచ్చ కార్యస్య స్వరూపసిద్ధయేఽపి న కశ్చిద్వ్యాప్రియేత వ్యాప్రియతే చ, అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వాయ మన్యామహే ప్రాగుత్పత్తేరభావః కార్యస్యేతి చేత్। నైష దోషః, యతః కార్యాకారేణ కారణం వ్యవస్థాపయతః కారకవ్యాపారస్యార్థవత్త్వముపపద్యతే। కార్యాకారోఽపి కారణస్యాత్మభూత ఏవ, అనాత్మభూతస్యానారభ్యత్వాదిత్యభాణి। న చ విశేషదర్శనమాత్రేణ వస్త్వన్యత్వం భవతి। న హి దేవదత్తః సంకుచితహస్తపాదః ప్రసారితహస్తపాదశ్చ విశేషేణ దృశ్యమానోఽపి వస్త్వన్యత్వం గచ్ఛతి, స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్। తథా ప్రతిదినమనేకసంస్థానానామపి పిత్రాదీనాం న వస్త్వన్యత్వం భవతి, మమ పితా మమ భ్రాతా మమ పుత్ర ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్। జన్మోచ్ఛేదానంతరితత్వాత్తత్ర యుక్తం నాన్యత్రేతి చేన్న, క్షీరాదీనామపి దధ్యాద్యాకారసంస్థానస్య ప్రత్యక్షత్వాత్ । అదృశ్యమానానామపి వటధానాదీనాం సమానజాతీయావయవాంతరోపచితానామంకురాదిభావేన దర్శనగోచరతాపత్తౌ జన్మసంజ్ఞా తేషామేవావయవానామపచయవశాదదర్శనాపత్తావుచ్ఛేదసంజ్ఞా। తత్రేదృగ్జన్మోచ్ఛేదాంతరితత్వేన చేదసతః సత్త్వాపత్తిః సతశ్చాసత్త్వాపత్తిః, తథా సతి గర్భవాసిన ఉత్తానశాయినశ్చ భేదప్రసంగః, తథా బాల్యయౌవనస్థావిరేష్వపి భేదప్రసంగః, పిత్రాదివ్యవహారలోపప్రసంగశ్చ, ఏతేన క్షణభంగవాదః ప్రతివదితవ్యః। యస్య తు పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం తస్య నిర్విషయః కారకవ్యాపారః స్యాత్, అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః, ఆకాశహననప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్, సమవాయికారణవిషయః కారకవ్యాపారః స్యా

జాయత ఇతి జన్మవినాశరూపవిరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ కార్యకారణయోరభేదో న యుక్త ఇతి శంకతే॥ జన్మేతి । కారణస్య నాశాభావాద్ద్విత్వసిద్ధిరితి పరిహారః॥ నేతి॥ దధిఘటాదికార్యాన్వితత్వేన క్షీరమృదాదీనాం ప్రత్యక్షత్వాన్నాశాసిద్ధిరిత్యర్థః॥ నను యత్రాన్వయో దృశ్యతే తత్ర హేత్వసిద్ధావపి యత్రాంకురాదౌ వటబీజాదీనామన్వయో న దృశ్యతే తత్ర హేతుసత్త్వాదన్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ॥ అదృశ్యేతి॥ తత్రాప్యంకురాదౌ బీజాద్యవయవానామన్వయోఽస్త్యేవ జన్మవినాశౌ కంత్వవయవానాముపచయాపచయాభ్యాం గౌణవ్యవహార ఇత్యర్థః॥ అస్తూపచయాపచయాభ్యాం గౌణవస్తుభేదానుమానం తతోఽసత ఉత్పత్తిః సతో నాశ ఇత్యాశంక్య వ్యభిచారమాహ॥ తత్రేదృగితి॥ పితృదేహేఽపి భేదసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యత్ర బాధకమాహ॥ పిత్రాదీతి॥ ఏతేనేతి- కారణస్య సర్వకార్యేష్వన్వయకథనేనేత్యర్థః। స్వపక్షే దోషం పరిహృత్య పరపక్షే ప్రసంజయతి॥ యస్య తు పునరితి॥ అసతః కార్యస్య కారకవ్యాపారాహితాతిశయాశ్రయత్వాయోగాదవిషయత్వేఽపి మృదాదేర్విషయత్వం స్యాదితి శంకతే॥ సమవాయీతి॥ సమవాయికారణాత్ కార్యం భిన్నమభిన్నం వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి॥

నేత్యాదినా॥ ద్వితీయమాశంక్యోత్తరమాహ॥ సమవాయీతి ॥ కార్యాణామవాంతరకారణానన్యత్వముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ పరమకారణానన్యత్వం ఫలితమాహ॥ తథాచమూలేతి॥ అసత్కార్యవాదే ప్రతిజ్ఞాబాధస్స్యాదిత్యాహ॥ యదితు ప్రాగుత్పత్తేరితి॥ ... ... *

౧౯· కార్యముపాదానాద్భిన్నం తదుపలబ్ధావప్యనుపలభ్యమానత్వాత్ తతోఽధికపరిమాణత్వాచ్చ మశకాదివదితి చేత్,న, అన్యవిషయేణ కారకవ్యాపారేణాన్యనిష్పత్తేరతిప్రసంగాత్।సమవాయికారణస్యైవాత్మాతిశయః కార్యమితి చేత్, తర్హి సత్కార్యతాపత్తిః।తస్మాత్ క్షీరాదీన్యేవ ద్రవ్యాణి దధ్యాదిభావేనావతిష్ఠమానాని కార్యాఖ్యాం లభంత ఇతి న కారణాదన్యత్కార్యం వర్షశతేనాపి శక్యం కల్పయితుం తథాచ మూలకారణమేవాంత్యాత్కార్యాత్తేన తేన కార్యాకారేణ నటవత్ సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే ఏవం యుక్తేః కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వమనన్యత్వం చ కారణాదవగమ్యతే।శబ్దాంతరాచ్చైతదవగమ్యతే పూర్వసూత్రే హ్యసద్వ్యపదేశినశ్శబ్దస్యోదాహృతత్వాత్ తతోఽన్యస్సద్వ్యపదేశీ శబ్దశ్శబ్దాంతరం ‘సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యాది ‘తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దితి చాసత్పక్షముపక్షిప్య కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాక్షిప్య ‘సత్త్వేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యవధారయతి।తత్రేదంశబ్దవాచ్యస్య కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేస్సచ్ఛబ్దవాచ్యేన కారణేన సామానాధికరణ్యస్య శ్రూయమాణత్వాత్। సత్త్వానన్యత్వే ప్రసిద్ధ్యతః।యదితు ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం స్యాత్పశ్చాచ్చోత్పద్యమానం కారణే సమవేయాత్ తదన్యత్కారణాత్స్యాత్ తత్ర ‘యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'తీయం ప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత సత్త్వానన్యత్వావగతేస్త్వియం ప్రతిజ్ఞా సమర్థ్యతే॥ ... ...*

౧౯॥ సూ॥ పటవచ్చ॥

యథా చ సంవేష్టితః పటో న వ్యక్తం గృహ్యతే కిమయం పటః కిం వాఽన్యద్ద్రవ్యమితి స ఏవ ప్రసారితో యత్సంవేష్టితం ద్రవ్యం స పట ఏవేతి ప్రసారణేనాభివ్యక్తో గృహ్యతే।యథా చ సంవేష్టనసమయే పట ఇతి గృహ్యమాణోఽపి న విశిష్టాయామవిస్తారో గృహ్యతే, స ఏవ ప్రసారణసమయే విశిష్టాయామవిస్తారో గృహ్యతే, న సంవేష్టితరూపాదన్యోఽయం పట ఇతి, ఏవం తంత్వాదికారణావస్థం పటాదికార్యమస్పష్టం సత్తురీవేమకువిందాదికారకవ్యాపారాభివ్యక్తం స్పష్టం గృహ్యతే।అతస్సంవేష్టితప్రసారితపటన్యాయేనైవానన్యత్కారణాత్కార్యమిత్యర్థః॥ ... ... *

౨౦॥ సూ॥ యథా చ ప్రాణాదిః॥

యథా చ లోకే ప్రాణాపానాదిషు ప్రాణభేదేషు ప్రాణాయామేన నిరుద్ధేషు కారణమాత్రరూపేణ వర్తమానేషు జీవనమాత్రం కార్యం నిర్వర్త్యతే నాకుంచనప్రసారణాదికం కార్యాంతరం తేష్వేవ ప్రాణభేదేషు పునః ప్రవృత్తేషు జీవనాదధికమాకుంచనప్రసారణాదికమపి కార్యాంతరం నిర్వర్త్యతే।న చ ప్రాణభేదానాం ప్రభేదవతః ప్రాణాదన్యత్వం సమీరణస్వభావావిశేషాత్, ఏవం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వం। అతశ్చ కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాత్ తదనన్యత్వాచ్చ సిద్ధైషా శ్రౌతీ ప్రతిజ్ఞా ‘యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి॥ ... ... *

త్ర వ్యభిచారార్థం సూత్రం ॥ పటవచ్చేతి ॥ ద్వితీయహేతోర్వ్యభిచారం స్ఫుటయతి॥ యథా చ సంవేష్టనేతి॥ ఆయామో దైర్ఘ్యం॥ ... ... *

౨౦· తత్రైవ విలక్షణకార్యకారిత్వం హేతుమాశంక్య వ్యభిచారమాహ· సూత్రకారః ॥ యథా చ ప్రాణాదీతి ॥ ఏవం జీవజగతోర్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరిత్యధికరణార్థముపసంహరతి॥ అతశ్చ కృత్స్నస్యేతి॥ ఇతి వస్త్వాధికరణం॥...*

౨౧· జీవాభిన్నంబ్రహ్మజగత్కారణమితిపదర్శ వేదాంతసమన్వయోవిషయః సయదితాదృగ్బ్రహ్మజగజ్జనయేత్ తర్హి స్వానిష్టంనరకాదికంనజనయేత్ స్వతంత్రచేతనత్వాదితిన్యాయేనవిరుద్ధ్యతేనవేతిసందేహే పూర్వోక్తజీవానన్యత్వ ముపజీవ్యజీవదోషా బ్రహ్మణిప్రసజ్యేరన్నితిపూర్వపక్షసూత్రంగృహీత్వా వ్యాచష్టే॥ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదినా॥పూర్వ పక్షేజీవాభిన్నేసమన్వయాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం, హితాకారణేత్యత్ర నఞ్వ్యత్యాసేనాహితకరణం దోషో వ్యాఖ్యాతః । ఆదిపదోక్తంభ్రాంత్యాదికమాపాదయతి॥నచస్వయమిత్యాదినా॥ ... ... *

౨౧॥ సూ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥

అన్యథాపునశ్చేతనకారణవాదఆక్షిప్యతే॥ చేతనాద్ధిజగత్ప్రక్రియాయామాశ్రీయమాణాయాం హితాకరణాదయోదోషాఃప్రసజ్యంతే, కుతః, ఇతరవ్యపదేశాత్, ఇతరస్యశారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వంవ్యపదిశతిశ్రుతిః ‘సఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో’ ఇతిప్రతిబోధనాత్। యద్వా ఇతరస్యచబ్రహ్మణశ్శారీరాత్మత్వంవ్యపదిశతి‘ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ’దితిస్రష్టురేవావికృతస్యబ్రహ్మణఃకార్యానుప్రవేశేనశారీరాత్మత్వప్రదర్శనాత్ ‘అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి’తిచపరాదేవతాజీవమాత్మశబ్దేనవ్యపదిశంతీనబ్రహ్మణోభిన్నశ్శారీరఇతిదర్శయతి। తస్మాద్యద్బ్రహ్మణఃస్రష్టృత్వంతచ్ఛారీరస్యైవేత్యతస్స్వతంత్రఃకర్తాసన్హితమేవాత్మనఃసౌమనస్యకరంకుర్యాత్ నాహితంజన్మమరణజరారోగాద్యనేకానర్థజాలం। నహికశ్చిదపరతంత్రోబంధనాగారమాత్మనఃకృత్వానుప్రవిశతి। నచస్వయమత్యంతనిర్మలస్సన్నత్యంతమలినందేహమాత్మత్వేనోపేయాత్ కృతమపి కథంచిద్యద్దుఃఖకరంతదిచ్ఛయాజహ్యాత్ సుఖకరంచోపాదదీత స్మరేచ్చ మయేదంజగద్బింబంవిచిత్రంవిరచితమితి, సర్వోహిలోకఃస్పష్టంకార్యంకృత్వాస్మరతిమయేదంకృతమితి। యథాచమాయావీస్వయంప్రసారితాంమాయామిచ్ఛయాఽనాయాసేనైవోపసంహరతి, ఏవంశారీరోఽపీమాంసృష్టి ముపసంహరేత్, స్వకీయమపితావచ్ఛరీరంశారీరోనశక్నోత్యనాయాసేనోపసంహర్తుం । ఏవంహితక్రియాద్యదర్శనాదన్యాయ్యాచేతనాత్ జగత్ప్రక్రియేతిమన్యతే॥

౨౨॥సూ॥ అధికంతుభేదనిర్దేశాత్॥

తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి । యత్సర్వజ్ఞంసర్వశక్తిబ్రహ్మనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావంశారీరాదధికమన్యత్తద్వయంజగతస్స్రష్టృబ్రూమః । నతస్మిన్హితాకరణాదయోదోషాఃప్రసజ్యంతే, నహితస్యహితంకించిత్కర్తవ్యమస్తిఅహితంవాపరిహర్తవ్యంనిత్యముక్తత్వాత్। నచతస్యజ్ఞానప్రతిబంధశ్శక్తిప్రతిబంధోవాక్వచిదప్యస్తి, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాచ్చ । శారీరస్త్వనేవంవిధః, తస్మిన్ప్రసజ్యంతేహితాకరణాదయోదోషానతుతంవయంజగతస్స్రష్టారంబ్రూమః॥కుతఏతత్ భేదనిర్దేశాత్ ‘ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యః సోఽన్వేష్టవ్యః సవిజిజ్ఞాసితవ్యః సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతిశారీరఆత్మాప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ’ఇత్యేవంజాతీయకఃకర్తృకర్మాదిభేదనిర్దేశోజీవాదధికంబ్రహ్మదర్శయతి। నన్వభేదనిర్దేశోఽపిదర్శితః ‘తత్త్వమసీ’త్యేవంజాతీయకః, కథంభేదాభేదౌవిరుద్ధౌసంభవతః। నైషదోషః, మహాకాశఘటాకాశన్యాయేనోభయసంభవస్యతత్రతత్రప్రతిష్ఠాపితత్వాత్। అపిచయదాతత్త్వమసీత్యేవంజాతీయకేనాభేదనిర్దేశేనాభేదఃప్రతిబోధితోభవతిఅపగతం

౨౨· జీవేశయోరభేదాజ్జీవగతదోషాఃబ్రహ్మణిస్యుఃబ్రహ్మగతాశ్చసృష్టిసంహారసర్వజ్ఞత్వాదయోగుణాజీవేస్యుః, నచేష్టాపత్తిఃజీవస్యస్వశరీరేఽపిసంహారసామర్థ్యాదర్శనాదితి ప్రాప్తేసిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే॥తుశబ్దఇత్యాదినా॥ జీవేశ్వరయోర్లోకేబింబప్రతిబింబయోరివకల్పితభేదాంగీకారాద్ధర్మవ్యవస్థేతిసిద్ధాంతగ్రంథార్థః॥ యదివయంజీవంస్రష్టారంబ్రూమఃతదాదోషాఃప్రసజ్యంతేనతుతంబ్రూమఇత్యన్వయః। కించాభేదజ్ఞానార్థంవా దోషాఆపద్యం

తేపూర్వంవా? నాద్య ఇత్యాహ॥ అపిచేతి॥ ఉక్తం మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితత్వం స్ఫుటయతి॥ అవిద్యేతి ॥ కర్తృత్వాదిబుద్ధిధర్మాధ్యాసే దేహధర్మాధ్యాసం దృష్టాంతయతి॥ జన్మేతి॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ॥ అబాధితేత్వితి ॥ జ్ఞానాదూర్ధ్వం సర్వత్వాదిధర్మాణాం బాధాత్ ప్రాగ్వారిచకల్పితభేదేన వ్యవస్థోపపత్తేర్న కించిదవద్యమిత్యర్థః॥ ... *

౨౩. నన్వఖండైకరూపే బ్రహ్మణి కథం జీవేశ్వరవైచిత్ర్యం కథం చ తత్కార్యవైచిత్ర్యమిత్యనుపపత్తిం దృష్టాంతైః పరిహరతి సూత్రకారః॥ అశ్మాదివచ్చేతి॥ కింపాకో మహాతాళఫలం। తత్తత్కార్యసంస్కారరూపాద్యాదిశక్తిభేదాద్వైచిత్ర్యమితిభావః। సూత్రస్థచకారార్థమాహ॥ శ్రుతేశ్చేతి॥ బ్రహ్మ జీవగతదోషవత్ జీవాభిన్నత్వాజ్జీవవదిత్యాద్యనుమానం స్వతః ప్రమాణనిరవద్యత్వాచ్ఛ్రుతిబాధితం। కించ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదవికారస్య మిథ్యాత్వాజ్జీవస్యైవ తావద్దోషో నాస్తి కుతో బింబస్థానీయస్యాశేషవిశేషదర్శినః పరమేశ్వరస్య దోషప్రసక్తిః। యత్తు బ్రహ్మనవిచిత్రకార్యప్రభవతితదాజీవస్య సంసారిత్వం బ్రహ్మణశ్చ స్రష్టృత్వం, సమస్తస్య మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితస్య భేదవ్యవహారస్య సమ్యగ్జ్ఞానేన బాధితత్వాత్, తత్ర కుత ఏవ సృష్టిః కుతో వా హితాకరణాదయో దోషాః। అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతోపాధ్యవివేకకృతా హి భ్రాంతిః, హితాకరణాదిలక్షణస్సంసారో న తు పరమార్థతోఽస్తీత్యసకృదవోచామ జన్మమరణచ్ఛేదనభేదనాద్యభిమానవదేవ, అబాధితేతు భేదవ్యవహారే 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకేన భేదనిర్దేశేనావగమ్యమానం బ్రహ్మణోఽధికత్వం హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిం నిరుణద్ధి॥ ... ... *

౨౩॥ సూ॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః

యథా చ లోకే పృథివీత్వసామాన్యాన్వితానామప్యశ్మనాం కేచిన్మహార్హా మణయో వజ్రవైడూర్యాదయోఽన్యే మధ్యమవీర్యాస్సూర్యకాంతాదయోఽన్యే ప్రహీణాశ్శ్వవాయసప్రక్షేపణార్హాః పాషాణాః ఇత్యనేకవిధం వైచిత్ర్యం దృశ్యతే। యథా చైకపృథివీవ్యపాశ్రయాణామపి బీజానాం బహువిధం పత్రపుష్పఫలగంధరసాదివైచిత్ర్యం చందనకింపాకచంపకాదిషూపలభ్యతే। యథా చైకస్యాప్యన్నరసస్య లోహితాదీని కేశలోమాదీని చ విచిత్రాణి కార్యాణి భవంతి, ఏవమేకస్యాపి బ్రహ్మణో జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వం కార్యవైచిత్ర్యం చోపపద్యత ఇతి అతస్తదనుపపత్తిః పరపరికల్పితదోషానుపపత్తిరిత్యర్థః। శ్రుతేశ్చ ప్రామాణ్యాద్వికారస్య చ వాచారంభణమాత్రత్వాత్ స్వప్నదృశ్యభావవైచిత్ర్యవచ్చేత్యభ్యుచ్చయః॥ *

౨౪ ॥ సూ॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి॥

చేతనం బ్రహ్మైకమద్వితీయం జగతః కారణమితి యదుక్తం తన్నోపపద్యతే, కస్మాదుపసంహారదర్శనాత్। ఇహ హి లోకే కులాలాదయో ఘటపటాదీనాం కర్తారో మృద్దండచక్రసూత్రసలిలాద్యనేకకారకోపసంహారేణ సంగృహీతసాధనాస్సంతః తత్తత్కార్యం కుర్వాణా దృశ్యంతే, బ్రహ్మ చాసహాయం తవాభిప్రేతం, తస్య సాధనాంతరానుపసంగ్రహే సతి కథం స్రష్టృత్వముపపద్యేత, తస్మాన్న బ్రహ్మ జగత్కారణమితి చేత్.

కృతి ఏకరూపత్వాద్వ్యతిరేకేణ దృష్టాంతత్వాదివదితి, తన్న, ఏకరూపే స్వప్నకృతివిచిత్రదృశ్యవస్తువైచిత్ర్యదర్శనేన వ్యభిచారాదిత్యర్థః, తస్మాత్ ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి సమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తమాధికరణం॥ ...*

౨౪. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి ॥ అసహాయాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః। స కిం యదసహాయం తన్న కారణమితి లౌకికన్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వమౌపాధికజీవభేదాద్బ్రహ్మణి జీవదోషా న ప్రసజ్యంత ఇత్యుక్తం, *సంప్రత్యుపాధితోఽపి విభక్తస్య బ్రహ్మణః ప్రేరకాదికం సహకారి నాస్తి ఈశ్వరనానాత్వాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాత్రాంశం వ్యాచష్టే॥ చేతనమిత్యాదినా॥ ఫలం పూర్వవత్,, కారకాణాము

* సంప్రత్యుపాధితోఽపి విభక్తం బ్రహ్మణ ఇతి, విభక్తాద్బ్రహ్మణ ఇతి వ- పా

పసంహారో మేళనం। ఉక్తన్యాయస్య క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతయతి॥ నైష ఇతి॥ శుద్ధస్య బ్రహ్మణోఽకారణత్వమి
మేవ విశిష్టస్యేశ్వరస్య తు మాయైవ సహాయ ఇతి భావేనాహ॥ బాహ్యమితి॥ క్షీరస్యాప్యాతంచనాది సహాయోఽస్తీత్యసహాయ
త్వహేతోర్న వ్యభిచార ఇత్యాశంక్య సహాయాభావేపి యస్య కస్యచిత్పరిణామస్య క్షీరే దర్శనాదవ్యభిచారతాదవస్థ్య
మిత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ తర్హి సహాయో వ్యర్థస్తత్రాహ † క్వాచిత్క్యత ఇతి॥ ననుక్వాథ్యతే క్షీరం దధిభావాయ శీఘ్రమి
తి కిమర్థం కల్ప్యతే, స్వతోఽశక్తం క్షీరం సహాయేన శక్తం క్రియత ఇతి కిం న స్యాత్తత్రాహ॥ యది చేతి॥ శక్తస్య సహాయస
పదా కిం కార్యమిత్యత ఆహ॥ సాధనేతి॥ సహాయవిశేషాభావే కశ్చిద్వికారః క్షీరస్య భవతి, తత్రాతంచనప్రక్షేపాత్
త్వాం తు తస్యోత్తమదధిభావసామర్థ్యం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః॥ తర్హి శక్తివ్యంజకోపి సహాయో బ్రహ్మణో వాచ్యస్తత్రాహ॥

నైష దోషః। యతః క్షీరవద్బ్రహ్మస్వభావవిశేషాదుపపద్యతే। యథా హి లోకే క్షీరం జలం వా స్వయమేవ దధిహిమకరకాదిభావేన పరిణమతే అనపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం తథేహాపి భవిష్యతి। నను క్షీరాద్యపి దధ్యాదిభావేన పరిణమమానమపేక్షత ఏవ బాహ్యం సాధనమౌష్ణ్యాదికం, కథముచ్యతే క్షీరవద్ధీతి। నైష దోషః, స్వయమపి హి క్షీరం యాంచ యావతీంచ పరిణామమాత్రామనుభవత్యేవ *క్వాథ్యతే త్వౌష్ణ్యాదినా దధిభావాయ। యది చ స్వయం దధిభావశీలతా న స్యాన్నైవౌష్ణ్యాదినాపి బలాద్దధిభావమాపద్యేత। న హి వాయురాకాశో వౌష్ణ్యాదినా బలాద్దధిభావమాపద్యతే, సాధనసామగ్ర్యా చ తస్య పూర్ణతా సంపద్యతే। పరిపూర్ణశక్తికం తు బ్రహ్మ న తస్యాన్యేన కేనచిత్పూర్ణతా సంపాదయితవ్యా। శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇతి। తస్మాదేకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాత్ క్షీరాదివద్విచిత్రః పరిణామ ఉపపద్యతే॥

…◇ ౨౫॥ సూ॥ దేవాదివదపి లోకే ◇ …

స్యాదేతత్, ఉపపద్యతే క్షీరాదీనామచేతనానామనపేక్ష్యాపి బాహ్యం సాధనం దధ్యాదిభావః దృష్టత్వాత్, చేతనాః పునః కులాలాదయః సాధనసామగ్రీమపేక్ష్యైవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రవర్తమానా దృశ్యంతే, కథం బ్రహ్మ చేతనం సదసహాయం ప్రవర్తేతేతి, దేవాదివదితి బ్రూమః। యథా లోకే దేవాః పితర ఋషయ ఇత్యేవమాదయో మహాప్రభావాశ్చేతనా అపి సంతోఽనపేక్ష్యైవ కించిద్బాహ్యం సాధనమైశ్వర్యవిశేషయోగాదభిధ్యానమాత్రేణ స్వత ఏవ బహూని నానాసంస్థానాని శరీరాణి ప్రాసాదాదీని రథాదీని చ నిర్మిమాణా ఉపలభ్యంతే మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్। తంతునాభశ్చ స్వత ఏవ తంతూన్సృజతి, బలాకా చాంతరేణైవ శుక్రం గర్భం ధత్తే, పద్మినీ చానపేక్ష్య కించిత్ప్రస్థానసాధనం సరోఽన్తరాత్ సరోఽన్తరం ప్రతిష్ఠతే, ఏవం చేతనమపి బ్రహ్మానపేక్ష్యైవ బాహ్యం సాధనం స్వత ఏవ జగత్ స్రక్ష్యతి। స యది బ్రూయాద్య ఏతే దేవాదయో బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఉపాత్తాస్తే దార్ష్టాంతికేన బ్రహ్మణా సమానస్వభావా న భవంతి, శరీరమేవ హ్యచేతనం దేవాదీనాం శరీరాంతరవిభూత్యుత్పాద

హ॥ పరిపూర్ణేతి॥ నిరపేక్షమాయాశక్తికమిత్యర్థః। తాదృశశక్తౌ మానమాహ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ …

౨౫. నను బ్రహ్మ న కారణం చేతనత్వే సత్యసహాయత్వాత్ మృదాద్యనన్యకులాలాదివదితి న క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ॥ స్యాదేతదితి॥ తస్యాపి హేతోర్దేవాదౌ వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ దేవాదివదితి॥ లోక్యతే జ్ఞాప్యతేఽర్థోఽనేనేతి లోకో మంత్రార్థవాదాదిశాస్త్రం వృద్ధవ్యవహారశ్చ, అభిధ్యానం సంకల్పః। నను దేవాద్యాత్మనాం దృష్టాంతేషు శరీరేషు చేతనత్వం నాస్తి బలాకాపద్మిన్యోశ్చేతనయోర్గర్భప్రస్థానకర్తృత్వే మేఘశబ్దశ్శరీరం చ సహాయోఽస్తి, అతో విశిష్టహేతోర్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే॥ స యదిబ్రూయాదిత్యాదినా। వ్యభిచారోఽస్తీతి పరిహార

* క్వాథ్యత ఇతి పాఠే। వ్యా॥ † క్వాథ్యత ఇతి। నను క్వాథ్యతే క్షీరం దధిభావాయ శీఘ్రం కార్యత ఇతి కిమర్థం కల్ప్యత ఇతి

తి॥ తం ప్రతి బ్రూయాదితి॥ అయం దోషః దృష్టాన్తవైషమ్యాఖ్యః। అత్ర హ్యా హేతౌ చేతనత్వమహంధీవిషయత్వరూపం చిత్త్వా చాత్మ్యాపన్నదేహధారణం గాహ్యం, న తు ముఖ్యాత్మత్వం, తేన కులాలదృష్టాన్తే సాధనవైకల్యాపత్తేః। అసహాయత్వం చ చేతనస్య స్వాతిరిక్తహేతుశూన్యత్వం, తదుభయం దేవాదిష్వస్తీతి వ్యభిచారః, దేహస్య స్వాంశః పాతిత్వేన స్వాతిరిక్తత్వాభావాత్। తథా చ కులాలవైలక్షణ్యం దేవాదీనాం వియదాదికార్యే స్వాతిరిక్తానపేక్షత్వాత్ స్వో వై లక్షణ్యం బ్రహ్మణో దేహస్యాప్యనపేక్షణాత్ పరిదేవాదీనాం కార్యారమ్భే నాస్త్యేకరూపా సామగ్రీ। శూన్యయతీపి ... భారతే శిష్యస్య సంకల్పమాత్రేణ ద్రౌపద్యాః పటపరిపరోత్పత్తిః, అతస్సర్వథాసహాయస్యాపి బ్రహ్మణః కారణత్వం॥ ... *

ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ... *

౨౬. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ॥ క్షీరదృష్టాన్తేన బ్రహ్మపరిణామిత్వాభిధానమయుక్తమితి పూర్వపక్షోపా

నేయోపాదానం న తు చేతనత్వం, తన్తునాభస్య చ యూకాశిరజన్తుభక్షణాల్లాలాదీనతామాపద్య మానా తన్తూద్భవః। బలాకాదిస్తనయిత్నురవశ్రవణాద్గర్భధత్తే। పద్మినీ చ చేతనప్రయుక్తాసతీ అచేతనేనైవ శరీరేణ సరోఽన్తరాత్ సరోఽన్తరముపసర్పతి వల్లీవద్వృక్షం, న తు స్వయమేవాచేతనా సరోఽన్తరోపసర్పణే వ్యాప్రియతే, తస్మాన్నైతే బ్రహ్మణో దృష్టాన్తా ఇతి, తం ప్రతి బ్రూయాన్నాయం దోషః కులాలాదిదృష్టాన్తవైలక్షణ్యమాత్రస్య వివక్షితత్వాదితి। యథా హి కులాలాదీనాం దేవాదీనాం చ సమానే చేతనత్వే కులాలాదయః కార్యారమ్భే బాహ్యం సాధనమపేక్షన్తే న దేవాదయః, తథా బ్రహ్మ చేతనమపి న బాహ్యం సాధనమపేక్షిష్యత ఇత్యేతావన్మాత్రం వయం దేవాద్యుదాహరణేన వివక్షామః, తస్మాద్యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథా సర్వేషామేవ భవితుమర్హతీతి నాస్త్యేకాన్త ఇత్యభిప్రాయః॥ ... *

సూ॥ ౨౬॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా.

చేతనమేకమద్వితీయం బ్రహ్మ క్షీరాదివద్దేవాదివచ్చానపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం స్వయం పరిణమమానం జగతః కారణమిత్యుక్తం, ఇదానీం తదాక్షిప్యతే కృత్స్నప్రసక్తిః, కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ పరిణామః ప్రాప్నోతి, నిరవయవత్వాత్। యది బ్రహ్మ పృథివ్యాదివత్ సావయవమభవిష్యత్ తతోఽస్యైకదేశః పరిణంస్యత, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత, నిరవయవం తు బ్రహ్మ శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే "నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనం। దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః"॥ "ఇదం మహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ" "స ఏష నేతి నేత్యాత్మా" "అస్థూలమనణ్వి" త్యాదిభ్యస్సర్వవిశేషప్రతిషేధిభ్యః। తతశ్చైకదేశపరిణామాసంభవాత్ కృత్స్నపరిణామప్రసక్తౌ మూలోచ్ఛేదః ప్రసజ్యేత, ద్రష్టవ్యత్వోపదేశానర్థక్యం చాపద్యేత, అయత్నదృష్టత్వాత్ కార్యస్య, తద్వ్యతిరిక్తస్య బ్రహ్మణోఽభావాత్, అజత్వాదిశబ్దవ్యాకోపశ్చ॥ అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా సావయవమేవ బ్రహ్మాభ్యుపగమ్యేత, తథాపి యే నిరవయవత్వస్య ప్రతిపాదకాశ్శబ్దా ఉదాహృ

తైశాస్త్రీ ... పర్యాణ పరిణామ ఇతి నిర్ణయాత్ క్రమసమధికరణమితి పూర్వాధికరణేనోత్తరాధికరణస్య కార్యత్వం సంగతిమాహ॥ చేతనమితి॥ నిరవయవాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదతాం సమన్వయో విషయః, స కిం యుక్తో నవేతి సన్దేహే విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ కృత్స్నేతి॥ బ్రహ్మపరిణామీతి వదతా వక్తవ్యం బ్రహ్మ నిరవయవం సావయవం వా। ఆద్యే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః పరిణామాత్ సాక్షిత్వాదిశ్రుతం వ్యతిరేకదృష్టాన్తేన వివృణోతి ॥ యది బ్రహ్మేత్యాదినా ॥ పర్యాణంస్యత పరిణతోఽభవిష్యత్, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత అపరిణతోఽభవిష్యత్। ఉక్తశ్రుతిభ్యో నిరవయవత్వసిద్ధఫలితం దోషమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యద్వా పరిణామవ్యతిరేకేణ మూలబ్రహ్మణో నాస్తి తదా ద్రష్టవ్యత్వోపదేశోఽర్థశూన్యస్స్యాదితి దోషాన్తరమాహ। ద్రష్టవ్యేతి ॥ బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా

జన్మనాశాంగీకారే 'అజోఽమర' ఇతిశ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ ॥ అజత్వాదీతి ॥ సావయవత్వపక్షమాశంక్యసూత్రశేషేణపరిహరతి॥ అథేత్యాదినా॥ ... ... *

౨౭. పరిణామపక్షోఽయం దుర్ఘటఇతియదుక్తంతదస్మదిష్టమేవేతి వివర్తవాదేనసిద్ధాంతయతి ॥ శ్రుతేరితి ॥ స్వపక్షేపూర్వోక్తదోషద్వయం నాస్తీతిసూత్రయోజనయాదర్శయతి ॥ తుశబ్దేనేత్యాదినా ॥ ఈక్షితృత్వేనవ్యాకర్తృత్వేనచేక్షణీయవ్యాకర్తవ్యప్రపంచాత్ పృథగీశ్వరసత్త్వశ్రుతేర్నకృత్స్నప్రసక్తిరిత్యాహ॥ సేయందేవతేతి॥ న్యూనాధికభావేనాపిపృథక్సత్త్వంశ్రుతమిత్యాహ ॥ తావానితి॥ ఇతశ్చాస్త్యవికృతంబ్రహ్మేత్యాహ ॥ తథేతి॥ 'సవాఏషఆత్మా హృదీ'తిశ్రుతేరస్తివ్యతిరిక్తంబ్రహ్మ । తదేతి సుషుప్తికాలరూపవిశేషణాచ్చేత్యర్థః।లింగాంతరమాహ॥ తథేంద్రియేతి॥ భూమ్యాదేర్వికారస్యేంద్రియగోచరత్వాత్ 'నచక్షుషాగృహ్యత' ఇత్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిషేధ

తాస్తే ప్రకుప్యేయుః, సావయవత్వే చానిత్యత్వప్రసంగ ఇతి సర్వథాఽయం పక్షో న ఘటయితుం శక్యత ఇత్యాక్షిపతి॥

౨౭॥ సూ॥ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్ ॥ ... *

తుశబ్దేనాక్షేపంపరిహరతి । నఖల్వస్మత్పక్షేకశ్చిదపిదోషోఽస్తి । నతావత్కృత్స్నప్రసక్తిరస్తి కుతః, శ్రుతేః । యథైవహిబ్రహ్మణోజగదుత్పత్తిఃశ్రూయతే, ఏవంవికారవ్యతిరేకేణాపిబ్రహ్మణోఽవస్థానం శ్రూయతే, ప్రకృతివికారయోర్భేదేనవ్యపదేశాత్ 'సేయందేవతైక్షతహంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తి 'తావానస్యమహిమా తతోజ్యాయాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ'తి చైవంజాతీయకాత్, తథాహృదయాయతనత్వవచనాత్, సత్సంపత్తివచనాచ్చ । యదిచకృత్స్నంబ్రహ్మకార్యభావేనోపయుక్తంస్యాత్ 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీ'తిసుషుప్తిగతంవిశేషణమనుపపన్నంస్యాత్, వికృతేనబ్రహ్మణానిత్యసంపన్నత్వాదవికృతస్యచబ్రహ్మణోఽభావాత్, తథేంద్రియగోచరత్వప్రతిషేధాద్బ్రహ్మణోవికారస్యచేంద్రియగోచరత్వోపపత్తేః, తస్మాదస్త్యవికృతంబ్రహ్మ । నచనిరవయవత్వశబ్దవ్యాకోపోఽస్తి, శ్రూయమాణత్వాదేవనిరవయవత్వస్యాప్యభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ ।శబ్దమూలంచబ్రహ్మ శబ్దప్రమాణకంనేంద్రియాదిప్రమాణకంతద్యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం। శబ్దశ్చోభయమపిబ్రహ్మణఃప్రతిపాదయత్యకృత్స్నప్రసక్తింనిరవయవత్వంచ।లౌకికానామపిమణిమంత్రౌషధిప్రభృతీనాం దేశకాలనిమిత్తవైచిత్ర్యవశాచ్ఛక్తయోవిరుద్ధానేకకార్యవిషయాదృశ్యంతే, తా అపితావన్నోపదేశమంతరేణ కేవలేనతర్కేణావగంతుంశక్యంతే అస్యవస్తునఏతావత్యఏతత్సహాయాఏతద్విషయాఏతత్ప్రయోజనాశ్చశక్తయ ఇతి, కిముతాచింత్యప్రభావస్యబ్రహ్మణోరూపంవినాశబ్దేననిరూప్యేత। తథాహుఃపౌరాణికాః "అచింత్యాఃఖలుయేభావానతాంస్తర్కేణయోజయేత్ । ప్రకృతిభ్యఃపరంయచ్చతదచింత్యస్యలక్షణ"మితి।తస్మాచ్ఛబ్దమూలఏవాతీంద్రియార్థయాథాత్మ్యాధిగమః । ననుశబ్దేనాపినశక్యతేవిరుద్ధోఽర్థఃప్ర

దవాఙ్మనసగోచరత్వశ్రుతేశ్చాస్తికూటస్థంబ్రహ్మేత్యర్థః । కృత్స్నప్రసక్తిదోషోనాస్తీత్యుక్త్వా ద్వితీయదోషోఽపినాస్తీత్యాహ॥ నచేతి॥ ననుబ్రహ్మకార్యాత్మనాప్యస్తి పృథగప్యస్తిచేత్ సావయవత్వందుర్వారం, నిరవయవస్యైకస్యద్విధాసత్త్వాయోగాత్, అతోయద్ద్విధాభూతంతత్సావయవమితి తర్కవిరుద్ధంబ్రహ్మణోనిరవయవత్వమితివదంతమజ్ఞంప్రతిశంకాంగూఢాశయఏవపరిహరతి॥ శబ్దమూలంచేతి॥ యదాలౌకికానాంప్రత్యక్షదృష్టానామపిశక్తిరచింత్యా తదా శబ్దైకసమధిగమ్యస్యబ్రహ్మణః కిమువక్తవ్యం। అతోబ్రహ్మణోనిరవయవత్వంద్విధాభావశ్చేత్యుభయం యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం, నతర్కేణబాధనీయమిత్యర్థః । ప్రకృతిభ్యఃప్రత్యక్షదృష్టవస్తుస్వభావేభ్యోయత్పరంవిలక్షణంకేవలోపదేశగమ్యంతదచింత్యస్వరూపమితిస్మృత్యర్థః । ఆశయానవబోధేనశంకతే ॥ ననుశబ్దేనాపీతి ॥ యద్వా బ్రహ్మపరిణా

మీత్యేకదేశినామియం సిద్ధాంతసూత్రవ్యాఖ్యా దర్శితా । తామాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ శబ్దస్య యోగ్యతాజ్ఞానసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః । నను బ్రహ్మ సావయవం నిరవయవం వేతి వికల్పాశ్రయణే సర్వశ్రుతిసమాధానం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ క్రియేతి ॥ నిరవయవత్వే బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వశ్రుతివిరోధః సావయవత్వేఽపి నిరవయవత్వశబ్దవిరోధః వికల్పశ్చ వస్తున్యయుక్తః, అతః ప్రకారాంతరానుపలంభాచ్ఛ్రుతీనాం ప్రామాణ్యం దుర్ఘటమితి ప్రాప్తే స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ నిరవయవస్య వస్తునః కూటస్థస్యావిద్యాకల్పితనామరూపవికారాంగీకారాత్ దుర్ఘటత్వదోషో నాస్తి వాస్తవకూటస్థస్య కల్పితవికారప్రకృతిత్వే నావిరోధాదిత్యర్థః । రూపభేదాంగీకారే సావయవత్వం స్యాదిత్యాశంక్యోక్తం వివృణోతి ॥ నహీత్యాదినా ॥ కృత్స్నప్రసక్తిం నిరస్య దోషాంతరం నిరస్యతి ॥ వాచారంభణేతి ॥ నను శ్రుతిప్రతిపాద్యస్య పరిణా

త్వాయయితుం, నిరవయవం చ బ్రహ్మ పరిణమతే న చ కృత్స్నమితి । యది నిరవయవం బ్రహ్మ స్యాన్నైవ పరిణమేత కృత్స్నమేవ వా పరిణమేత । అథ కేనచిద్రూపేణ పరిణమేత కేనచిద్రూపేణావతిష్ఠేత రూపభేదకల్పనాత్ సావయవమేవ ప్రసజ్యేత । క్రియావిషయే హి 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి' ఇత్యేవంజాతీయకాయాం విరోధప్రతీతావపి వికల్పాశ్రయణం విరోధపరిహారకారణం భవతి పురుషతంత్రత్వాచ్చానుష్ఠానస్య । ఇహ తు వికల్పాశ్రయణేనాపి న విరోధపరిహారః సంభవతి అపురుషతంత్రత్వాద్వస్తునః, తస్మాద్దుర్ఘటమేతదితి । నైష దోషః, అవిద్యాకల్పితరూపభేదాభ్యుపగమాత్ । న హ్యవిద్యాకల్పితేన రూపభేదేన సావయవం వస్తు సంపద్యతే । న హి తిమిరోపహతనయనేనానేక ఇవ చంద్రమా దృశ్యమానోఽనేక ఏవ భవతి । అవిద్యాకల్పితేన చ నామరూపలక్షణేన రూపభేదేన వ్యాకృతావ్యాకృతాత్మకేన తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయేన బ్రహ్మ పరిణామాదిసర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే, పారమార్థికేన చ రూపేణ సర్వవ్యవహారాతీతమపరిణతమవతిష్ఠతే । వాచారంభణమాత్రత్వాచ్చావిద్యాకల్పితస్య నామరూపభేదస్యేతి న నిరవయవత్వం బ్రహ్మణః కుప్యతి । న చేయం పరిణామశ్రుతిః పరిణామప్రతిపాదనార్థా, తత్ప్రతిపత్తౌ ఫలానవగమాత్ । సర్వవ్యవహారహీనబ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనార్థా త్వేషా తత్ప్రతిపత్తౌ ఫలావగమాత్ । 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా' ఇత్యుపక్రమ్యాహ 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' ఇతి, తస్మాదస్మత్పక్షే న కశ్చిదపి దోషప్రసంగోఽస్తి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౮ ॥ ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ॥

అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యం కథమేకస్మిన్బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిః స్యాదితి, యతః ఆత్మన్యప్యేకస్మిన్స్వప్నదృశి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిః పఠ్యతే 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్రథయోగాన్పథః సృజతే' ఇత్యాదినా । లోకేఽపి దేవాదిషు మాయావ్యాదిషు చ స్వరూపానుపమర్దేనైవ విచిత్రా హస్త్యశ్వాదిసృష్టయో దృశ్యంతే, తథైకస్మిన్నపి బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిర్భవిష్యతీతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౯ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥

పరేషామప్యేష సమానః స్వపక్షే దోషః, ప్రధానవాదినోఽపి హి నిరవయవమపరిచ్ఛిన్నం శబ్దాదిహీనం

మస్య కథం మిథ్యాత్వం తత్రాహ ॥ న చేయమితి ॥ నిష్ప్రపంచబ్రహ్మనిశ్చయత్వే న సృష్టిరనాద్యా తేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యసత్ప్రపంచబాధావేదనం, అతో వివర్తవాదే న కశ్చిద్దోష ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ... ... *

౨౮. పూర్వావస్థానాశేనావస్థాంతరం పరిణామః, యథా దుగ్ధస్య దధిభావః । పూర్వరూపానుపమర్దేనావస్థాంతరం వివర్తః, యథా శుక్తేః రజతభావః । తత్ర బ్రహ్మణో వివర్తోపాదానత్వం స్వప్నసాక్షిదృష్టాంతేన ప్రథయన్ మాయావాదం స్ఫుటయతి సూత్రకారః ॥ ఆత్మని చేతి ॥ రథయోగా అశ్వాః ॥ ... *

౨౯. కిం చ కృత్స్నప్రసక్త్యాదీనాం సాంఖ్యాదిపక్షేఽపి దోషత్వాన్నాస్మాకం ప్రత్యుద్భావనీయత్వం । యశ్చోభయోస్స్యా

దోష ఇతి న్యాయాదిత్యాహ సూత్రకారః ॥ స్వపక్షేతి ॥ ప్రధానస్య నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిః సావయవత్వే చ నిరవయవత్వాభ్యుపగమవిరోధ ఇత్యర్థః । శంకతే ॥ నన్వితి ॥ కిం సామ్యావస్థా గుణానాం వికారస్సముదాయో వా, ఆద్యే తస్యా న మూలప్రకృతిత్వం వికారత్వాత్, ద్వితీయే ప్రపంచాభావః, సముదాయస్యావస్తుత్వేన మూలాభావాత్ । అథ నిరవయవా గుణా ఏవ వివిధపరిణామానాం ప్రకృతిరితి చేత్, తర్హి కృత్స్నప్రసక్తిర్మూలోచ్ఛేదో మా భూదిత్యభిప్రేత్య పరిహరతి ॥ నైవమిత్యాదినా ॥ ఇతి యతః అతస్సమానత్వాన్న వయం పర్యనుయోజ్యా ఇత్యన్వయః । ప్రత్యేకం సత్త్వాదికమితరగుణద్వయసచివం నిరవయవం యస్యోపాదానం తస్య కృత్స్నస్యోపాదానస్య కార్యరూపత్వప్రసక్తౌ మూలోచ్ఛేద ఇత్యుక్తనిరవయవత్వసాధకతర్కస్యాభావాద్గుణానాం సావయవత్వమేవ పరిణామిత్వేన మృదాదివత్ । అతో న కృత్స్నప్రసక్తిరేకదేశపరిణామసంభవాదితి శంకతే ॥ తర్కేతి ॥ ఏవం దోషాభావేఽపి దోషాంతరం స్యాదితి పరిహరతి ॥ ఏవమపీతి ॥ నను గుణానామవయవాస్తంతువదారంభకా న భవంతి కింతు కార్యవైచిత్ర్యానుమితాస్తత్తచ్ఛక్తయ ఇత్యా

ప్రధానం సావయవస్యాపరిచ్ఛిన్నస్య శబ్దాదిమతః కార్యస్య కారణమితి స్వపక్షే తావత్కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వాత్ప్రధానస్య ప్రాప్నోతి నిరవయవత్వాభ్యుపగమకోపో వా । నను నైవ తైర్నిరవయవం ప్రధానమభ్యుపగమ్యతే, సత్త్వరజస్తమాంసి హి త్రయో గుణాః, తేషాం సామ్యావస్థా ప్రధానం, తైరేవావయవైస్తత్సావయవమితి, నైవంజాతీయకేన సావయవత్వేన ప్రకృతో దోషః పరిహర్తుం పార్యతే, యతః సత్త్వరజస్తమసామప్యేకైకస్య సమానం నిరవయవత్వమేకైకమేవ చేతరద్వయానుగృహీతం సజాతీయస్య ప్రపంచస్యోపాదానమితి సమానత్వాత్ స్వపక్షదోషప్రసంగస్య । తర్కాప్రతిష్ఠానాత్ సావయవత్వమేవేతి చేత్, ఏవమప్యనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగః । అథ శక్తయ ఏవ కార్యవైచిత్ర్యసూచితా అవయవా ఇత్యభిప్రాయః, తాస్తు బ్రహ్మవాదినోఽప్యవిశిష్టాః, తథాఽణువాదినోఽప్యణురణ్వంతరేణ సంయుజ్యమానో నిరవయవత్వాద్యది కార్త్స్న్యేన సంయుజ్యేత తతః ప్రథిమానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగః । అథైకదేశేన సంయుజ్యేత తథాపి నిరవయవత్వాభ్యుపగమకోప ఇతి స్వపక్షేఽపి సమాన ఏష దోషః సమానత్వాచ్చ నాన్యతరస్మిన్నేవ పక్ష ఉపక్షేప్తవ్యో భవతి ॥ పరిహృతస్తు బ్రహ్మవాదినా స్వపక్షే దోషః

సూ ॥ ౩౦ ॥ సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ ॥

ఏకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాదుపపద్యతే విచిత్రో వికారప్రపంచ ఇత్యుక్తం, తత్పునః కథమవగమ్యతే విచిత్రశక్తియుక్తం పరం బ్రహ్మేతి, తదుచ్యతే, సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ । సర్వశక్తియుక్తా చ పరా దేవతేత్యభ్యుపగంతవ్యం, కుతః, తద్దర్శనాత్ । తథా హి దర్శయతి శ్రుతిః సర్వశక్తియోగం పరస్యా దేవతాయాః సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాద

శంక్య మాయాశక్తిభిర్బ్రహ్మణోఽపి సావయవత్వం తుల్యమిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ అణువాదేఽపి దోషసామ్యమాహ ॥ తథేతి సాంఖ్యవద్దోషస్సమానశ్చేతి సంబంధః । నిరవయవయోః పరమాణ్వోస్సంయోగో వ్యాప్యవృత్తిరవ్యాప్యవృత్తిర్వా । ఆద్యే కార్యస్య ద్వ్యణుకస్యైకపరమాణుమాత్రత్వాపత్తిః ప్రథిమ్నోఽధికపరిమాణస్యానుపపత్తేః, న హ్యణోరణ్వంతరేణ సంయోగే పార్శ్వతశ్చ వ్యాప్తానతోఽధికద్రవ్యం సంభవతి । ద్వితీయే పరమాణ్వోస్సావయవత్వాపత్తిరిత్యర్థః ॥ నను త్వత్పక్షే చోర ఇత్యుక్తత్వమపి చోర ఇతివద్దోషసామ్యోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ ॥ పరిహృతస్త్వితి ॥ ఉక్తం హి మాయావాదే స్వప్నవత్సర్వసామంజస్యం, అతో నిరవయవే బ్రహ్మణి సమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి నవమాధికరణం ॥ ... ...

౩౦ ॥ సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ ॥ మాయాశక్తిమతో బ్రహ్మణో జగత్సర్గ ఉపపద్యతః సమన్వయస్యాశరీరస్య న మాయే న్యాయేన పరిహారోఽస్తి న వేతి సందేహే మాయాయాస్సాభాసత్వాదశక్తిరితి పూర్వపక్షే పూర్వోక్తశక్తిమత్త్వసమర్థనా ... యత్వం సంగతిం వదన్ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ ఏకస్యేత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌ ఫ

మిత్యుక్తమేవాపాదసమాప్తేరవగన్తవ్యం। అథ్యాప్తః అభితో వ్యాప్తః, అవాకీ వాగిన్ద్రియశూన్యః, అనాదరో నిష్కామః॥ ౩౧, పూర్వపక్షన్యాయమనూద్య దూషయతి॥ వికరణత్వాదితి॥ దేవాదిచేతనానాం శక్తావపి దేహాభిమానే సత్యేవ కర్తృత్వం దృష్టం తదభావే సుషుప్తౌ తన్న దృష్టం, అతో బ్రహ్మణశ్శక్తత్వేఽప్యదేహత్వాన్న కర్తృత్వం నాప్యదేహస్య శక్తిస్సంభవతీతి శంకార్థః। వికరణస్య జీవస్య కర్తృత్వాసంభవేపీశ్వరస్య సంభవతీతి దేవాదివదపి లోక ఇత్యతోఽప్యుక్తం, సశరీరస్య కల్పితస్య మాయాశ్రయత్వాయోగాత్ నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యైవ మాయాధిష్ఠానత్వం యుక్తమితి సమాధానార్థః॥ అధి ౧౦॥ *

౩౨ నప్రయోజనవత్త్వాత్॥ పరితృప్తాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమన్వయో విషయః, స కిమభ్రాన్తశ్చేతనో యస్స నిష్ఫలం వస్తు నేరచయతీతి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వమదేహస్యాపి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ శక్త.

రః సత్యకామస్సత్యసంకల్పో యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదేతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యేవంజాతీయకా॥ ... ... *

సూ॥ ౩౧॥ వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్॥

స్యాదేతత్, వికరణాం పరాం దేవతాం శాస్తి శాస్త్రం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనా' ఇత్యేవంజాతీయకం, కథం సా సర్వశక్తియుక్తాపి సతీ కార్యాయ ప్రభవేత్ దేవాదయో హి చేతనాస్సర్వశక్తియుక్తా అపి సన్తః ఆధ్యాత్మికకరణసంపన్నా ఏవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రభవన్తో విజ్ఞాయన్తే, కథం చ 'నేతి నేతీ'తి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషాయా దేవతాయాః సర్వశక్తియోగస్సంభవేదితి చేత్ యదత్ర వక్తవ్యం తత్పురస్తాదేవోక్తం। శ్రుత్యవగాహ్యమేవేదమతిగంభీరం పరం బ్రహ్మ న తర్కావగాహ్యం, న చ యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథాఽన్యస్యాపి సామర్థ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తీతి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగస్సంభవతీత్యేతదప్యవిద్యాకల్పితరూపభేదోపన్యాసేనోక్తమేవ। తథా చ శాస్త్రం 'అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ' ఇత్యకరణస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వసామర్థ్యయోగం దర్శయతి॥

సూ॥ ౩౨॥ నప్రయోజనవత్త్వాత్॥

అన్యథా పునశ్చేతనకర్తృకత్వం జగత ఆక్షిపతి, న ఖలు చేతనః పరమాత్మేదం జగద్బింబం విరచయితుమర్హతి। కుతః, ప్రయోజనవత్త్వాత్ ప్రవృత్తీనాం। చేతనో హి లోకే బుద్ధిపూర్వకారీ పురుషః ప్రవర్తమానో న మందోపక్రమామపి తావత్ప్రవృత్తిమాత్మప్రయోజనానుపయోగినీమారభమాణో దృష్టః కిముత గురుతరసంరంభాం। భవతి చ లోకప్రసిద్ధ్యనువాదినీ శ్రుతిః 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీ'తి। గురుతరసంరంభా చేయం ప్రవృత్తిః యదుచ్చావచప్రపంచం జగద్బింబం విరచయితవ్యం। యదీయమపి ప్రవృత్తిశ్చేతనస్య పరమాత్మన ఆత్మప్రయోజనోపయోగినీ పరికల్ప్యేత నిత్యపరితృప్తత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, ప్రయోజనాభావే వా ప్రవృత్త్యభావోఽపి స్యాత్। అథ చేతనోఽపి సన్ ఉన్మత్తో బుద్ధ్యపరాధాదన్తరేణైవాత్మప్రయోజనం ప్రవర్తమానో దృష్టః తథా పరమాత్మాపి ప్రవర్తిష్యత ఇత్యుచ్యేత, తథా సతి సర్వజ్ఞత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, తస్మాదశ్లిష్టా చేతనాత్సృష్టిరితి॥ ... ... *

తోక్త్యాకర్తృత్వముక్తం తదాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ అన్యథేత్యాదినా॥ ఈశ్వరస్య ఫలాభావేపి పరప్రయోజనాయ సృష్టౌ ప్రవృత్తిరస్త్విత్యాశంక్య శ్రుతిమాహ॥ భవతి చేతి॥ యా ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిః సా స్వఫలార్థేతి లోకప్రసిద్ధిః। న చ దయాళుప్రవృత్తౌ వ్యభిచారః తస్యాపి పరదుఃఖాసహనప్రయుక్తస్వచిత్తవ్యాకులతానివృత్త్యర్థత్వాదితి భావః। కించ గురుతరాయా నస్య ఫలం వాచ్యమిత్యాహ॥ గురుతరేతి॥ తర్హ్యస్త్వీశ్వరస్యాపి ప్రవృత్తిస్స్వార్థేత్యత ఆహ॥ యదీయమపీతి॥ స్వార్థత్వాభావే ప్రవృత్త్యభావః పూర్వోక్తస్స్యాదిత్యర్థః। ఈశ్వరః ప్రేక్షావాన్న భవతీత్యాశంక్య శ్రుతివిరోధమాహ॥ అథేత్యాదినా॥ బుద్ధేరపరాధో వివేకాభావః॥ ... ... *

౩౩. ఉక్తన్యాయస్య రాజాదిలీలాయాం వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ తుశబ్దేనేతి॥ వ్యతిరిక్తం లీలాతిరిక్తం, క్రీడారూపా విహారా యేషు ప్రదేశేషు తేష్విత్యర్థః। కదాచిద్రాజాదీనాం లీలాయామపి కించిత్ఫలం సుఖోల్లాసాదికం సంభావ్యేత తథాపి నిశ్వాసాదౌ ప్రయోజనవత్ప్రవృత్తిత్వమస్తి న తు స్వస్వతంత్రోద్దేశ్యం ఫలం కించిదస్తీతి వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ॥ యథా చేతి॥ ప్రాణస్య స్వభావశ్చలత్వం ప్రారబ్ధం చోచ్ఛ్వాసాదిహేతుః, ఈశ్వరస్య స్వభావః కాలకర్మసహితమాయా। నన్వీశ్వరస్య జగద్రచనాయాః కేవలలీలాత్వం కిమిత్యుచ్యతే ఫలమేవ కించిత్కల్ప్యతామిత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ అవాప్తకామత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః। నన్వీశ్వరస్తూష్ణీం కిమితి న తిష్ఠతి కిమితి స్వస్యాఫలాం పరేషాం దుఃఖావహాం సృష్టిం కరోతీత్యత ఆహ॥ న చ స్వభావ ఇతి॥ కాలధర్మాదిసామగ్ర్యాం సత్యాం సృష్టేరపరిహార్యత్వాదిత్యర్థః। యదుక్తం గురుతరారంభత్వాత్ ఫలం వాచ్యమితి తత్ర హేత్వసిద్ధిమాహ॥ యద్యపీత్యాదినా॥ అల్పప్రవృత్తేరపి ఫలం వాచ్యం లోకే తథాదర్శనాదిత్యాదితర్కస్యాగమబాధమాహ॥ యది నామేతి॥ సృష్టిశ్రుతేరప్రవృత్తిర్నాస్తి, సర్వజ్ఞశ్రుతేరున్మత్త

—※ సూ॥ ౩౩॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ ※—

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి। యథా లోకే కస్యచిదాప్తైషణస్య రాజ్ఞో రాజామాత్యస్య వా వ్యతిరిక్తం కించిత్ ప్రయోజనమనభిసంధాయ కేవలం లీలారూపాః ప్రవృత్తయః క్రీడావిహారేషు భవంతి, యథా చోచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసాదయోఽనభిసంధాయ బాహ్యం కించిత్ ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ భవంతి, ఏవమీశ్వరస్యాప్యనపేక్ష్య కించిత్ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ కేవలం లీలారూపా ప్రవృత్తిర్భవిష్యతి। నహీశ్వరస్య ప్రయోజనాంతరం నిరూప్యమాణం న్యాయతః శ్రుతితో వా సంభవతి, న చ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం శక్యతే। యద్యప్యస్మాకమియం జగద్బింబవిరచనా గురుతరసంరంభేవాభాతి తథాపి పరమేశ్వరస్య లీలైవ కేవలేయమపరిమితశక్తిత్వాత్। యది నామ లోకే లీలాస్వపి కించిత్సూక్ష్మం ప్రయోజనముత్ప్రేక్ష్యేత తథాపి నైవాత్ర కించిత్ ప్రయోజనముత్ప్రేక్షితుం శక్యతే, ఆప్తకామశ్రుతేః। నాప్యప్రవృత్తిరున్మత్తప్రవృత్తిర్వా సృష్టిశ్రుతేః సర్వజ్ఞశ్రుతేశ్చ। న చేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతిః, అవిద్యాకల్పితనామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్ బ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనపరత్వాచ్చేత్యేతదపి నైవ విస్మర్తవ్యం॥

—※ సూ॥ ౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి॥ ※—

పునశ్చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వమీశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణానిఖననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ। నేశ్వరో జగతః కారణముపపద్యతే, కుతః, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్। కాంశ్చిదత్యంతసుఖభాజః కరోతి దేవాదీన్, కాంశ్చిదత్యంతదుఃఖభాజః కరోతి పశ్వాదీన్, కాంశ్చిన్మధ్యమభోగభాజో మనుష్యాదీన్ ఇత్యేవం విషమాం సృష్టిం నిర్మిమాణస్యేశ్వరస్య పృథగ్జనస్యేవ రాగద్వేషోపపత్తేః శ్రుతిస్మృత్యవధారితస్వచ్ఛత్వాదీశ్వరస్వభావవిలోపః ప్రసజ్యేత। తథా ఖలజనైరపి జుగుప్సితం నిర్ఘృణత్వమతిక్రూరత్వం దుఃఖయోగవిధానాత్ సర్వప్రజోపసంహరణాచ్చ ప్రసజ్యేత, తస్మాద్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాన్నేశ్వరః

తా నాస్తీత్యపి భాగః స్వప్నసృష్టివదస్యాః సృష్టేర్మాయామాత్రత్వాన్నిష్ఫలాపేక్షేత్యాహ॥ న చేయమితి॥ న చ నిష్ఫలసృష్టిశ్రుతీనామానర్థక్యం సఫలబ్రహ్మధీశేషత్వేనార్థవత్త్వాదిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యమిత్యర్థః॥ ఇత్యేకాదశాధికరణం॥ *

౩౪. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న॥ నిర్దోషాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః, స కిం వైషమ్యాదిదోషవాన్ న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వత్ర లీలయా యత్ప్రవృత్తత్వముక్తం తద్దేవమనుష్యాదిసాపేక్షస్యేశ్వరస్యోక్తమనీశ్వరత్వాపత్తేః, నిరపేక్షత్వే రాగాదిదోషాపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి॥ పునశ్చేత్యాదినా॥ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి జన్మాదిసూత్రే ప్రతిజ్ఞాతోఽర్థః। పృథగ్జనః పామరః। నిరవద్యం నిరంజనమితి శ్రుతిః। న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియ ఇతి స్మృతిః, స్వచ్ఛత్వాదీత్యాదిపదేన కూటస్థత్వగ్రహః, స్వచ్ఛత్వాదిర్యాపీశ్వరస్వభావశ్చేతి విగ్రహః, నిమిత్తమనపేక్ష్య విషమకారిత్వే వైషమ్యాదిదోషః స్యాన్న తు సాపేక్షత్వమీశ్వరస్యేతి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది

నా॥ న చ సాపేక్షత్వే ఽనీశ్వరత్వం, సేవాద్యపేక్ష్య ఫలదాతరి రాజ్ఞీశ్వరత్వానపాయాత్। నను ధర్మాధర్మాభ్యామేవ విచిత్రా సృష్టిరస్తు కిమీశ్వరేణేత్యత ఆహ॥ ఈశ్వరస్తు పర్జన్యవదితి॥ సాధారణహేతుసహితస్యైవాసాధారణహేతోః కార్యకారిత్వాన్నేశ్వరవైయర్థ్యం, అన్యథా పర్జన్యవైయర్థ్యప్రసంగాదితి భావః। యం జనమున్నినీషతే తమూర్ధ్వం నేతుమిచ్ఛతి తం సాధు కారయతి, ఏష ఈశ్వర ఇత్యన్వయః। న చ కం చిజ్జనం సాధు కం చిదసాధు కర్మ కారయతో వైషమ్యం తదవస్థమితి వాచ్యం, అనాదిపూర్వార్జితసాధ్వసాధువాసనయా స్వభావేన జనస్య తత్తత్కర్మసు ప్రవృత్తావీశ్వరస్యాసాధారణహేతుత్వాత్; అతో ఽనవద్య ఈశ్వర ఇతి భావః॥ ... ... *

౩౫. ప్రథమసర్గస్య వైషమ్యహేతుకర్మాభావాదేకరూపత్వం స్యాత్తథా తదుత్తరకల్పానామపీత్యాశఙ్క్య సమాధత్తే

కారణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నేశ్వరస్య ప్రసజ్యేతే, కస్మాత్, సాపేక్షత్వాత్। యది హి నిరపేక్షః కేవల ఈశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్మిమీతే స్యాతామేతౌ దోషౌ వైషమ్యం నైర్ఘృణ్యం చ, న తు నిరపేక్షస్య నిర్మాతృత్వమస్తి, సాపేక్షో హీశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్మిమీతే। కిమపేక్షత ఇతి చేత్ ధర్మాధర్మావపేక్షత ఇతి వదామః। అతః సృజ్యమానప్రాణిధర్మాధర్మాపేక్షా విషమా సృష్టిరితి నాయమీశ్వరస్యాపరాధః। ఈశ్వరస్తు పర్జన్యవద్ద్రష్టవ్యః। యథా హి పర్జన్యో వ్రీహియవాదిసృష్టౌ సాధారణం కారణం భవతి, వ్రీహియవాదివైషమ్యే తు తత్తద్బీజగతాన్యేవాసాధారణాని సామర్థ్యాని కారణాని భవంతి, ఏవమీశ్వరో దేవమనుష్యాదిసృష్టౌ సాధారణం కారణం భవతి, దేవమనుష్యాదివైషమ్యే తు తత్తజ్జీవగతాన్యేవాసాధారణాని కర్మాణి కారణాని భవంతి, ఏవమీశ్వరః సాపేక్షత్వాన్న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాభ్యాం దుష్యతి, కథం పునరవగమ్యతే సాపేక్ష ఈశ్వరో నీచమధ్యమోత్తమం సంసారం నిర్మిమీత ఇతి। తథా హి దర్శయతి శ్రుతిః ‘ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషత’ ఇతి। ‘పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే’తి చ। స్మృతిరపి ప్రాణికర్మవిశేషాపేక్షమేవేశ్వరస్యానుగృహీతృత్వం నిగ్రహీతృత్వం చ దర్శయతి ‘యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ భజామ్యహ’మిత్యేవంజాతీయకా॥ ... ... *

సూ॥ ౩౫॥ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్॥

‘సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ’మితి ప్రాక్సృష్టేరవిభాగావధారణాన్నాస్తి కర్మ యదపేక్షా విషమా సృష్టిః స్యాత్ సృష్ట్యుత్తరకాలం హి శరీరాదివిభాగాపేక్షం కర్మ, కర్మాపేక్షశ్చ శరీరాదివిభాగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం ప్రసజ్యేత। అతో విభాగాదూర్ధ్వం కర్మాపేక్ష ఈశ్వరః ప్రవర్తతాం నామ, ప్రాక్తు విభాగాద్వైచిత్ర్యనిమిత్తస్య కర్మణో ఽభావాత్తుల్యైవాద్యా సృష్టిః ప్రాప్నోతీతి చేత్. నైష దోషః, అనాదిత్వాత్సంసారస్య। భవేదేష దోషో యద్యాదిమానయం సంసారః స్యాత్, అనాదౌ తు సంసారే బీజాంకురవద్ధేతుహేతుమద్భావేన కర్మణః సర్గవైషమ్యస్య చ ప్రవృత్తిర్న విరుధ్యతే॥ కథం పునరేతదవగమ్యతే అనాదిరేష సంసార ఇతి, అత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ॥ ౩౬॥ ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥

ఉపపద్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వం, ఆదిమత్త్వే హి సంసారస్యాకస్మాదుద్భూతేర్ముక్తానామపి పునస్సంసారోద్భూతిప్రసంగో ఽకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగశ్చ। సుఖదుఃఖాదివైషమ్యస్య నిర్నిమిత్తత్వాత్। న చేశ్వరో వైషమ్యహేతురిత్యుక్తం। న చావిద్యా కేవలా వైషమ్యస్య కారణం ఏకరూపత్వా

సూత్రకారః॥ న కర్మేతి॥ ప్రథమసృష్టేః పశ్చాద్భావికర్మవైషమ్యకృతం వైషమ్యమిత్యాశంక్యాన్యోన్యాశ్రయమాహ॥ సృష్ట్యుత్తరేతి॥ ఆద్యా సృష్టిరిత్యుపలక్షణం, ఆదావేకరూపత్వే మధ్యే విషమకర్మోత్పత్తౌ హేత్వభావేనోత్తరసృష్టీనామపి తుల్యత్వస్య దుర్వారత్వాదితి ద్రష్టవ్యం। పరిహరతి నైష ఇతి॥ ప్రథమసర్గకర్మాస్తీత్యత్ర ప్రమాణం పృచ్ఛతి కథం పునరితి॥

౩౬. ఉపపత్తిసహితశ్రుత్యాదికం ప్రమాణమితి సూత్రం వ్యాఖ్యాయావతారయతి॥ ఉపపద్యత ఇతి॥ హేత్వంతరాభావే వైషమ్యసర్గాంగీకారే జ్ఞానకర్మకాండవైయర్థ్యం స్యాదిత్యర్థః। నను సుఖాదివైషమ్యే ఈశ్వరో ఽవిద్యా వా హేతురస్త్విత్యాశంక్య క్రమేణ దూషయతి॥ న చేశ్వర ఇత్యాదినా॥ కస్తర్హి హేతుస్తత్రాహ రాగాదీతి॥ రాగద్వేషమోహాః క్లేశాస్తేషాం వాస

నాభిరాకృష్టాః కర్మాణి ధర్మాధర్మవ్యామిశ్రీభూతాని, తదపేక్షాత్ అవిద్యా సుఖాదిసర్గవైచిత్ర్యహేతుః, తస్మాదవిద్యాసహకారిత్వేన క్లేశకర్మణామనాదిప్రవాహోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి భావః। కించ సృష్టేః సాదిత్వే ప్రథమశరీరస్యోత్పత్తిర్న సంభవతి హేత్వభావాత్, న చ కర్మ హేతుః శరీరాత్ ప్రాక్ కర్మాసంభవాత్, తస్మాత్ కర్మశరీరయోరన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ సర్వైర్వేదవాదిభిస్సంసారస్యానాదిత్వమంగీకార్యమిత్యాహ॥ న చేతి॥ సర్గప్రముఖే సృష్ట్యాదౌ ప్రాగధారితప్రాణోఽపి ప్రత్యగాత్మా భావిధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేనోచ్యతామిత్యత్రాహ॥ న చ ధారయిష్యతీతి॥ 'గృహస్థస్సదృశీం భార్యాముపేయా'దిత్యాదావగత్యా భావివృత్త్యాశ్రయణమితి భావః॥ అస్య సంసారవృక్షస్య స్వరూపం సత్యం మిథ్యా వేత్యుపదేశం వినా నోపలభ్యతే, జ్ఞానం వినాన్తోఽపి నాస్తి నాప్యాదిరుపలభ్యతేఽసత్త్వాదేవ, న చ సంప్రతిష్ఠా మధ్యస్థితిః స్పష్టనష్టస్వరూపత్వాదితి గీతావాక్యార్థః। సంసారస్యానాదిత్వేఽపి మిథ్యాత్వాదేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణముపపన్నం। తస్మాన్నిరవద్యే బ్రహ్మణి సమన్వయావిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణం॥ ... ... *

త్। రాగాదిక్లేశవాసనాక్షిప్తకర్మాపేక్షా త్వవిద్యా వైషమ్యకరీ స్యాత్। న చ కర్మాన్తరేణ శరీరం సంభవతి న చ శరీరమన్తరేణ కర్మ సంభవతీతీతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగః। అనాదిత్వే తు బీజాంకురన్యాయేనోపపత్తేర్న కశ్చిద్దోషో భవతి। ఉపలభ్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వం శ్రుతిస్మృత్యోః। శ్రుతౌ తావత్ 'అనేన జీవేనాత్మనే'తి సర్గప్రముఖే శారీరమాత్మానం జీవశబ్దేన ప్రాణధారణనిమిత్తేనాభిలపన్ననాదిస్సంసార ఇతి దర్శయతి। ఆదిమత్త్వే తు ప్రాగధారితప్రాణస్సన్ కథం ప్రాణధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేన సర్గప్రముఖేఽభిలప్యేత। న చ ధారయిష్యతీత్యతోఽభిలప్యేత, అనాగతాద్ధి సంబంధాదతీతస్సంబంధో బలీయాన్ భవత్యభినిష్పన్నత్వాత్। 'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయ'దితి చ మన్త్రవర్ణః పూర్వకల్పసద్భావం దర్శయతి। స్మృతావప్యనాదిత్వం సంసారస్యోపలభ్యతే 'న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాన్తో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే'తి। పురాణే చాతీతానామనాగతానాం చ కల్పానాం న పరిమాణమస్తీతి స్థాపితం॥

——* సూ॥ ౩౭॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ *——

చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్మిన్నవధారితే వేదార్థే పరైరుపక్షిప్తాన్ విలక్షణత్వాదీన్ దోషాన్ పర్యహార్షీదాచార్యః, ఇదానీం పరపక్షప్రతిషేధప్రధానం ప్రకరణమారిప్సమానః స్వపక్షపరిగ్రహప్రధానం ప్రకరణముపసంహరతి॥ యస్మాదస్మిన్ బ్రహ్మణి కారణే పరిగృహ్యమాణే ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ సర్వే కారణధర్మా ఉపపద్యన్తే 'సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి మహామాయం చ బ్రహ్మే'తి తస్మాదనతిశంకనీయమిదమౌపనిషదం దర్శనమితి॥ ❁ ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః। ****************

౩౭. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వవాది వేదాన్తసమన్వయో విషయః, స కిం యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానం యథా రూపమితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే భవత్వీశ్వరస్య విషమసృష్టినిమిత్తత్వం తత్ప్రయోజకస్య కర్మణస్సత్త్వాత్ న తూపాదానత్వం తద్వ్యాపకస్య సగుణత్వస్యాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రతాత్పర్యమాహ॥ చేతనమితి॥ వివర్తోపాదానత్వం నిర్గుణస్యాప్యవిరుద్ధం, అజ్ఞాతత్వస్య భ్రమాధిష్ఠానత్వప్రయోజకస్య సత్త్వాత్, సగుణత్వం త్వవ్యాపకం శబ్దాదిగుణేషు నిత్యత్వాదిభ్రమదర్శనాదితి భావః। యద్యపి సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ లోకే కారణధర్మత్వేనాప్రసిద్ధం తథాపి యో యస్య కర్తా స తస్య సర్వస్య జ్ఞాతా శక్తశ్చేతి ప్రసిద్ధం, ఈశ్వరస్యాపి సర్వకర్తృత్వశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధ్యనుసారేణార్థాన్నిరతిశయసర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ సిద్ధ్యతీత్యభిసంధాయాహ॥ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తీతి॥ మహామాయమితి కర్తృత్వోపాదానత్వకథనే సర్వశంకావకాశనిరాసాయోక్తం। తస్మాదౌపనిషదే సిద్ధాన్తే న కశ్చిద్దోష ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణం॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

శ్రీవిఘ్నేశాయ నమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదప్రారంభః

సాంఖ్యతార్కికబౌద్ధాద్యైర్జైనైః పాశుపతాదిభిః। యస్య తత్త్వం న జానంతి తం వందే రఘుపుంగవం॥౧॥

౧. బ్రహ్మణి సర్వధర్మోపపత్తివత్ ప్రధానే పి తదనుపపత్తిమాశంక్య నిరాచష్టే। రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం॥ నను ముముక్షూణాం వాక్యార్థనిర్ణయప్రతిబంధనిరాసాయ వేదాంతానాం తాత్పర్యం నిశ్చేతుమిదం శాస్త్రమారబ్ధం తచ్చ నిర్ణీతతయా నిశ్చితం, తతః పరపక్షనిరాసాత్మకో యం పాదో స్మిన్ శాస్త్రే న సంగతః, తన్నిరాసస్య ముముక్షూన్ ప్రత్యనపేక్షితత్వాదిత్యాక్షేపః॥ యద్యపీతి॥ పరపక్షనిరాకరణం వినా స్వపక్షస్థైర్యాయోగాత్ తత్కర్తవ్యమిత్యాహ॥ తథాపీతి॥ తర్హి స్వపక్షస్థాపనాత్ ప్రాగేవ పరపక్షప్రత్యాఖ్యానం కార్యమిత్యత ఆహ॥ వేదాంతార్థేతి॥ వేదాంతతాత్పర్యనిర్ణయస్య ఫలవజ్జ్ఞానకారణత్వాదభ్యర్హితత్వం। నను రాగద్వేషకరత్వాత్ పరమతనిరాకరణం న కార్యమితి శంకతే॥ నన్వితి॥

సూ॥ ౧॥ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్॥

యద్యపీదం వేదాంతవాక్యానామైదంపర్యం నిరూపయితుం శాస్త్రం ప్రవృత్తం న తర్కశాస్త్రవత్ కేవలాభిర్యుక్తిభిః కంచిత్సిద్ధాంతం సాధయితుం దూషయితుం వా ప్రవృత్తం, తథాపి వేదాంతవాక్యాని వ్యాచక్షాణైః సమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతాని సాంఖ్యాదిదర్శనాని నిరాకరణీయానీతి తదర్థః పరః పాదః ప్రవర్తతే। వేదాంతార్థనిర్ణయస్య చ సమ్యగ్దర్శనార్థత్వాత్ తన్నిర్ణయేన స్వపక్షస్థాపనం ప్రథమం కృతం, తద్ధ్యభ్యర్హితం పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాదితి। నను ముముక్షూణాం మోక్షసాధనత్వేన సమ్యగ్దర్శననిరూపణాయ స్వపక్షస్థాపనమేవ కేవలం కర్తుం యుక్తం, కిం పరపక్షనిరాకరణేన పరవిద్వేషకారణేన। బాఢమేవం, తథాపి మహాజనపరిగృహీతాని మహాంతి సాంఖ్యాదితంత్రాణి సమ్యగ్దర్శనాపదేశేన ప్రవృత్తాన్యుపలభ్య భవేత్కేషాంచిన్మందమతీనామేతాన్యపి సమ్యగ్దర్శనాయోపాదేయానీత్యపేక్షా। తథా యుక్తిగాఢత్వసంభావనేన సర్వజ్ఞభాషితత్వాచ్చ శ్రద్ధా చ తేష్విత్యతస్తదసారతోపపాదనాయ ప్రయత్యతే। నను 'ఈక్షతేర్నాశబ్దం' (అ౧ పా౧ సూ౫) 'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా' (అ౧ పా౧ సూ౧౮) 'ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః' (అ౧ పా౪ సూ౨౮) ఇతి చ పూర్వత్రాపి సాంఖ్యాదిపక్షప్రతిషేధః కృతః కిం పునః కృతకరణేనేతి। తదుచ్యతే, సాంఖ్యాదయః స్వపక్షస్థాపనాయ వేదాంతవాక్యాన్యప్యుదాహృత్య స్వపక్షానుగుణ్యేనై

తత్త్వనిర్ణయప్రధానాపీయం కథారబ్ధా, తత్త్వనిర్ణయశ్చ పరమతేష్వశ్రద్ధాం వినా న సిద్ధ్యతి, సా చ తేషు భ్రాంతిమూలత్వనిశ్చయం వినా న భవతి, న చేమం పాదం వినా స ఇతి ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదయం పాదో స్మిన్ శాస్త్రే సంగతః, సంగతత్వాద్వీతరాగేణాపి పరమతనిరాసః కర్తవ్య ఇత్యభిసంధాయోక్తాంగీకారేణ సమాధత్తే॥ బాఢమిత్యాదినా॥ అపదేశేన వ్యాజేన, మందమతీనాం తేషు శ్రద్ధానిమిత్తాని బహూని సంతీతి తన్నిరాసాయ యత్నః క్రియత ఇత్యర్థః। స్వమతసిద్ధ్యా పరమతద్వేషాత్తు ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదంగీకృతో, నాప్యయం దోషః, పరపక్షత్వబుద్ధ్యా హి నిరాసో ద్వేషమావహతి న తు తత్త్వనిర్ణయేచ్ఛయా కృత ఇతి మంతవ్యం। పౌనరుక్త్యం శంకతే॥ నన్వీక్షతేరితి॥ పూర్వం సాంఖ్యాదీనాం శ్రుత్యర్థానుగ్రాహకతర్కనిరాసాదశ్రౌతత్వముక్తం సంప్రతి శ్రుత్యనపేక్షాస్తదీయాః స్వతంత్రయుక్తయో నిరస్యంత ఇత్యర్థభేదాన్న పునరుక్తిరిత్యాహ॥ తదుచ్యత ఇతి॥ ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతో త్ర విషయః, స కిం ప్రమాణమూ

లో భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యుక్తధర్మాణాం ప్రధానే సంభవాత్ తదేవోపాదానమిత్యాక్షేపసంగత్యా ప్రమాణమూలత్వం దర్శయన్ పూర్వపక్షమాహ॥ తత్ర సాంఖ్యా ఇతి॥ స్వసిద్ధాంతజ్ఞానస్య పరమతనిరాసం ప్రత్యుపజీవ్యత్వాత్పాదయోస్సంగతిః। పరమతనిరాసాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః, పూర్వపక్షే ప్రమాణమూలమతవిరోధాదుక్తశ్రుత్యర్థసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరిత్యాపాదం ద్రష్టవ్యం, శ్రుతిసమన్వయదార్ఢ్యార్థత్వాత్పాదస్య పాదస్య శ్రుతిసంగతిరితి వివేకః। భిద్యంత ఇతి భేదా వికారాః, యే వికారా యేనాన్వితాస్తే తత్ప్రకృతికా ఇతి వ్యాప్తిమాహ॥ యథేతి॥ సర్వం కార్యం సుఖదుఃఖమోహాత్మకవస్తుప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ ఘటాదివదిత్యనుమానమాహ॥ తథేతి॥ కిమర్థం ప్రధానం పరిణమతే తత్రాహ॥ చేతనస్యేతి॥ అర్థో భోగాపవర్గౌ, తదర్థం స్వభావత ఏవ ప్రవర్తతే న తు కేనచిచ్చేతనేన ప్రేర్యత ఇత్యర్థః। తదుక్తం 'పురుషార్థ ఏవ హేతుర్న కేనచిత్కార్యతే కరణ'మితి। అనుమానాంతరాణి తైరుక్తాని స్మారయతి॥ తథేతి॥ ఉక్తం హి "భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్యే"తి, అత్ర కారికాయాం సమన్వయాదితి లింగం వ్యాఖ్యాతం, శిష్టాని వ్యాఖ్యాయంతే। తథా హి క్షిత్యాదీనాం భేదానాం కారణమవ్యక్తం పరిమితత్వాద్ఘటవత్, న చ దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం

వయో జయంతో వ్యాచక్షతే, తేషాం యద్వ్యాఖ్యానం తద్వ్యాఖ్యానాభాసం న సమ్యగ్వ్యాఖ్యానమిత్యేతావత్పూర్వత్ర కృతం, ఇహ తు వాక్యనిరపేక్షః స్వతంత్రస్తద్యుక్తిప్రతిషేధః క్రియత ఇత్యేష విశేషః। తత్ర సాంఖ్యా మన్యంతే, యథా ఘటశరావాదయో భేదా మృదాత్మతయాఽన్వీయమానా మృదాత్మకసామాన్యపూర్వకా లోకే దృష్టాః, తథా సర్వ ఏవ బాహ్యాధ్యాత్మికా భేదాః సుఖదుఃఖమోహాత్మతయాఽన్వీయమానాః సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యపూర్వకా భవితుమర్హంతి। యత్సుఖదుఃఖమోహాత్మకం సామాన్యం తత్త్రిగుణం ప్రధానం మృద్వదచేతనం చేతనస్య పురుషస్యార్థం సాధయితుం స్వభావేనైవ విచిత్రేణ వికారాత్మనా వివర్తత ఇతి। తథా పరిమాణాదిభిరపి లింగైస్తదేవ ప్రధానమనుమిమతే। తత్ర వదామః యది దృష్టాంతబలేనైవైతన్నిరూప్యేత నాచేతనం లోకే చేతనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం కించిద్విశిష్టపురుషార్థనిర్వర్తనసమర్థాన్ వికారాన్ విరచయద్దృష్టం। గేహప్రాసాదశయనాసనవిహారభూమ్యాదయో హి లోకే ప్రజ్ఞావద్భిః శిల్పిభిర్యథాకాలం సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారయోగ్యా రచితా దృశ్యంతే, తథేదం జగదఖిలం పృథివ్యాది నానాకర్మఫలోపభోగయోగ్యం బాహ్యమాధ్యాత్మికం చ శరీరాది నానాజాత్యన్వితం ప్ర

ఘటోత్పత్తేః ప్రాగనభివ్యక్తఘటాదిరూపకార్యవిశిష్టస్య మృదోఽవ్యక్తత్వాత్ తథా ఘటాదీనాం కారణశక్తితః ప్రవృత్తేర్మహదాదికార్యాణామపి కారణశక్తితః ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తచ్ఛక్తిమత్కారణమవ్యక్తం। కించ కారణాత్కార్యస్య విభాగో జన్మ దృశ్యతే క్షితేర్మృత్తికా జాయతే తతో ఘట ఇతి। ఏవమవిభాగః ప్రలయో దృశ్యతే ఘటస్య మృత్తికాయాం లయః తస్యాః క్షితౌ క్షితేరప్సు అపాం తేజసీత్యేతౌ విభాగావిభాగౌ వైశ్వరూప్యస్య విశ్వస్య స్వభావజాతస్య దృశ్యమానౌ పృథక్పృథక్కార్యవత్కారణే విశ్రాంతౌ విభాగత్వాదవిభాగత్వాచ్చ మృద్ఘటాదివిభాగావిభాగవదిత్యర్థః। సిద్ధాంతయతి॥ తత్ర వదామ ఇతి॥ కిమనుమానైరచేతనప్రకృతికత్వం జగతః సాధ్యతే స్వతంత్రాచేతనప్రకృతికత్వం వా। ఆద్యే సిద్ధసాధనతా, అస్మాభిరప్యనాదిత్రిగుణమాయాంగీకారాత్, ద్వితీయే ఘటాదిదృష్టాంతే సాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యాహ॥ యదీతి॥ స్వతంత్రమచేతనం ప్రకృతిరిత్యేతద్దృష్టాంతబలేన తదా నిరూప్యేత యది దృష్టాంతః కశ్చిత్స్యాత్ న తు సద్భావః కశ్చిదిత్యన్వయః। స్వతంత్రపదార్థమాహ॥ చేతనానధిష్ఠితమితి॥ పరకీయస్య సాధ్యస్యాప్రసిద్ధిముక్త్వా సత్ప్రతిపక్షత్వం వక్తుం యద్విచిత్రరచనాత్మకం కార్యం తచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికమితి వ్యాప్తిమాహ॥ గేహేతి॥ ఇదం జగచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ గేహవదితి ప్రయోగః। ఏవం విచిత్రరచనానుపపత్తిరూపం సూత్రోక్తం బాధకతర్కం వక్తుం జగతో వైచిత్ర్యమాహ॥ తథేతి॥ బాహ్యం పృథివ్యాది [illegible] ఆధ్యాత్మికం శరీరాది చ భోగాధిష్ఠానమితి వి

ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే ప్రథమాధికరణమ్.

భాగః, ప్రతినియతోఽసాధారణోఽవయవానాం విన్యాసో రచనా యస్య తదిత్యర్థః। ఇత్థం విచిత్రం జగచ్చేతనానధిష్ఠితా ప్రకృతిః కథం రచయేన్న కథమపీత్యర్థః । యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తన్న కార్యకారీతి వ్యాప్తిముక్తతర్కమూలభూతామాహ॥ లోష్టేతి॥ చేతనాపేక్షిణి తేషు లోష్టాదిషు కార్యకారిత్వాదర్శనాదిత్యర్థః। కించానాదిజడప్రకృతిః చేతనాధిష్ఠితా పరిణామిత్వాత్ మృదాదివదిత్యాహ॥ మృదితి॥ నను మృదాదిదృష్టాంతే ద్వయమప్యస్తి అచేతనత్వం చేతనాధిష్ఠితత్వం చేతి తత్ర పరిణామిత్వహేతోరచేతనత్వమేవ వ్యాపకం మృదాదిస్వరూపత్వేనాంతరంగత్వాత్, నతు చేతనాధిష్ఠితత్వం వ్యాపకం, తస్య మృదాదిబాహ్యకులాలాదిసాపేక్షత్వేన బహిరంగత్వాత్, తథా చ పరిణామిత్వేపి మూలప్రకృతేరచేతనత్వధర్మేణైవ యోగో న చేతనాధిష్ఠితత్వేనేత్యాశంక్య నిషేధతి॥ న చేతి॥ మహానసదృష్టాంతేఽన్తరంగస్యాపి మహానసస్వరూపస్య ధూమవ్యాపకత్వం నాస్తి తద్భిన్నస్య బహిరంగస్యాపి వహ్నేస్తదస్తీత్యంతరంగత్వం వ్యాపకత్వే ప్రయోజకం న భవతీతి భావః। కించ యదచేతనం తచ్చేతనాధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇత్యంగీకారే బాధకాభావాత్ ప్రత్యుత శ్రుత్యనుగ్రహాచ్చ తథాంగీకార్యమిత్యాహ॥ న చైవమితి॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాదితి హేతోరసిద్ధిద్యోతనార్థం సూత్రే చకార ఇత్యాహ॥ అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతి॥ నానుమానం యుక్తమిత్యన్వయః ఆదిశబ్దః పరిమాణాదిగ్రహార్థః శబ్దాదీనాం బాహ్యత్వాన్న

తినియతావయవవిన్యాసమనేకకర్మఫలానుభవాధిష్ఠానం దృశ్యమానం ప్రజ్ఞావద్భిస్సంభావితతమైశ్శిల్పిభిర్మనసాప్యాలోచయితుమశక్యం సత్ కథమచేతనం ప్రధానం రచయేత్, లోష్టపాషాణాదిష్వదృష్టత్వాత్ । మృదాదిష్వపి కుంభకారాద్యధిష్ఠితేషు విచిత్రాకారా రచనా దృశ్యంతే, తద్వత్ ప్రధానస్యాపి చేతనాంతరాధిష్ఠితత్వప్రసంగః, నచ మృదాద్యుపాదానస్వరూపవ్యపాశ్రయేణైవ ధర్మేణ మూలకారణమవధారణీయం, న బాహ్యకుంభకారాదివ్యపాశ్రయేణేతి కించిన్నియామకమస్తి, న చైవం సతి కించిద్విరుధ్యతే ప్రత్యుత శ్రుతిరనుగృహ్యతే చేతనకారణత్వసమర్పణాత్, అతో రచనానుపపత్తేశ్చ హేతోర్నాచేతనం జగత్కారణమనుమాతవ్యం భవతి। అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతి చశబ్దేన హేతోరసిద్ధిం సముచ్చినోతి । న హి బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాం సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయాఽన్వయ ఉపపద్యతే, సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతీతేః శబ్దాదీనాం చాతద్రూపత్వప్రతీతేస్తన్నిమిత్తత్వప్రతీతేశ్చ, శబ్దాద్యవిశేషేపి చ భావనావిశేషాత్ సుఖాదివిశేషోపలబ్ధేః తథా పరిమితానాం భేదానాం మూలాంకురాదీనాం సంసర్గపూర్వకత్వం దృష్ట్వా బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాం పరిమితత్వాత్ సంసర్గపూర్వకత్వమనుమిమానస్య సత్త్వరజస్తమసామపి సంసర్గపూర్వకత్వప్రసంగః పరిమితత్వావిశేషాత్। కార్యకారణభావస్తు ప్రేక్షా

భావాదాంతరసుఖాద్యాత్మకత్వమసిద్ధం తన్నిమిత్తత్వాచ్చ । న హి నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదేన యోగోఽస్తి దండఘటయోరదర్శనాదిత్యర్థః। కించ యది ఘటే మృద్వత్ సుఖాదికం శబ్దాదావన్వితం స్యాత్తర్హి సర్వైరవిశేషేణ సుఖాదికముపలభ్యేత ఘటే మృద్వత్ న తథోపలబ్ధిరస్తీతి యోగ్యానుపలబ్ధ్యా హేత్వభావనిశ్చయ ఇత్యాహ॥ శబ్దాదీతి॥ విషయస్యైకత్వేపి పురుషవాసనావైచిత్ర్యాత్ కస్యచిత్సుఖబుద్ధిః కస్యచిద్దుఃఖబుద్ధిః కస్యచిన్మోహబుద్ధిర్దృశ్యతే అతో విషయాస్సుఖాద్యాత్మకా న భవంతీత్యర్థః। ఏవమన్వయాదితి హేతుం దూషయిత్వా పరిమాణాదిహేతుం దూషయతి॥ తథేతి॥ బుద్ధ్యాదీనాం పరిమితత్వేన సంసర్గపూర్వకత్వసిద్ధౌ సంసృష్టాన్యనేకాని సత్త్వరజస్తమాంసి సిధ్యంతి ఏకస్మిన్ సంసర్గాభావాత్ న బ్రహ్మసిద్ధిరితి సాంఖ్యస్య భావః। కిమిదం పరిమితత్వం న తావద్దేశతః పరిచ్ఛేదః, పక్షాంతర్గతాకాశే తస్యాభావేన భాగాసిద్ధేః, నాపి కాలతః పరిచ్ఛేదః, సాంఖ్యైః కాలస్యానంగీకారాత్ అవిద్యాగుణాదౌ తత్త్వేన సంసర్గేణ సిద్ధసాధనాచ్చ, నాపి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః సత్త్వాదీనాం పరస్పరం భిన్నత్వే సత్యపి సాధ్యాభావేన వ్యభిచారాదిత్యాహ॥ సత్త్వేతి॥ యదుక్తం కార్యకారణవిభాగో యత్ర సమాప్యతే తత్ప్రధానమితి తన్న, బ్రహ్మణి మాయాయాం వా సమాప్తిసంభవాత్, న చ యః కార్యస్య భాగః స చేతనానధిష్ఠితాచేతనే సమాప్త ఇతి వ్యాప్తిరస్తి సర్వత్ర ఘటాదౌ చేతనాధిష్ఠానదర్శనాదిత్యాహ॥ కార్యేతి

నావిభాగోఽపివ్యాఖ్యాతః। యత్తుయత్పరిమితంతదవ్యక్తప్రకృతికమితివ్యాప్త్యంతరంతస్యాపిగుణేష్వనాదిషుపరమతేషు వ్యభిచారః, ఏతేనసత్త్వాదీనామేవప్రకృతివికారభావాదచేతనవికారాణామచేతనమేవప్రకృతిరితినిరస్తం। చేతనాధిష్ఠితా చేతనప్రకృతికత్వేఽపిసాదృశ్యాద్యుపపత్తేః నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర సాదృశ్యాదినియమస్యనిరస్తత్వాచ్చ,ఏవంచేతనాధీన కారణశక్తితఃకార్యప్రవృత్తిసంభవాత్ శక్తితఃప్రవృత్తిలింగమన్యథాసిద్ధమితిభావః॥ ... ... *

౨॥ స్వాతంత్ర్యమచేతనంకారణత్వేననానుమాతవ్యంతస్యసృష్ట్యర్థప్రవృత్తేరనుపపత్తేరితి చకారేణానుపపత్తేరిత్యనుషజ్యసూత్రంయోజనీయం।రచనాప్రవృత్త్యోఃకోభేదఇత్యాశంక్యప్రవృత్తిస్వరూపమాహ॥సామ్యేతి॥ గుణానాంకేవలసామ్యావస్థాతత్త్వానాంప్రళయః, తదానకించిత్కార్యంభవతిప్రళయాభావప్రసంగాత్, కింత్వాదౌసామ్యప్రచ్యుతిరూపంవైషమ్యంభవతి, తతఃకస్యచిద్గుణస్యాంగిత్వముద్భూతత్వేనప్రాధాన్యం కస్యచిదంగత్వంశేషత్వమిత్యంగాంగిభావోభవతి, తస్మిన్సతిమహదాదికార్యోత్పాదనాభిముఖా ప్రవృత్తిః,తయావివిధకార్యవిన్యాసోరచనేతిభేదఇత్యర్థః। గుణానాంప్రవృత్తిశ్చేతనాధిష్ఠానపూర్వికా ప్రవృత్తిత్వాత్ రథాదిప్రవృత్తివదిత్యాహ॥ సాపీతి॥ విపక్షేస్వాతంత్ర్యేణప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యర్థః। కేచిత్తుభేదానాంప్రవృత్తిశక్తిమత్త్వాచ్చేతనానధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వమితిశక్తితఃప్రవృ

త్తిపూర్వకంనిమిత్తానాంశయనాసనాదీనాంసృష్టిరితినకార్యకారణభావాద్వ్యాప్తిర్హ్యభ్యస్తానాంభేదానామచేతనపూర్వకత్వంశక్యంకల్పయితుం॥ ... ... *

సూ॥ ౨॥ ప్రవృత్తేశ్చ॥

ఆస్తాంతావదియంరచనా,తత్సిద్ధ్యర్థా యాప్రవృత్తిఃసామ్యావస్థానాత్ప్రచ్యుతిఃసత్త్వరజస్తమసామంగాంగిభావాపత్తిః విశిష్టకార్యాభిముఖప్రవృత్తిః, సాపినాచేతనస్యప్రధానస్యస్వతంత్రస్యోపపద్యతేమృదాదిష్వదర్శనాత్ రథాదిషుచ।నహిమృదాదయోరథాదయోవాస్వయమచేతనాస్సంతశ్చేతనైఃకులాలాదిభిరశ్వాదిభిర్వాఽనధిష్ఠితావిశిష్టకార్యాభిముఖప్రవృత్తయోదృశ్యంతే।దృష్టాచ్చాదృష్టసిద్ధిః।అతఃప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపిహేతోర్నాచేతనంజగత్కారణమనుమాతవ్యంభవతి। ననుచేతనస్యాపిప్రవృత్తిఃకేవలస్యనదృష్టా। సత్యమేతత్,తథాపిచేతనసంయుక్తస్యరథాదేరచేతనస్యప్రవృత్తిర్దృష్టా,నత్వచేతనసంయుక్తస్యచేతనస్యప్రవృత్తిర్దృష్టా, కింపునరత్రయుక్తంయస్మిన్ప్రవృత్తిర్దృష్టాతస్యసేతి ఉతయత్సంయుక్తస్యదృష్టాతస్యైవసేతి । ననుయస్మిన్దృశ్యతేప్రవృత్తిస్తస్యైవసేతియుక్తముభయోఃప్రత్యక్షత్వాత్,నతుప్రవృత్త్యాశ్రయత్వేనకేవలశ్చేతనోరథాదివత్ప్రత్యక్షః।ప్రవృత్త్యాశ్రయదేహాదిసం

త్తేరితిలింగంవ్యాచష్టే।అస్యాపిగుణేష్వభిచారఃకార్యత్వవిశేషణేచవిరుద్ధతా।ప్రవృత్తిశక్తిత్వేసతికార్యత్వస్యఘటాదిషుచేతనాధిష్ఠితప్రకృతికత్వేనోక్తసాధ్యవిరుద్ధేనవ్యాప్తిదర్శనాదితి ప్రవృత్తేశ్చేతిసూత్రేణజ్ఞాపితం।ననులోకేస్వతంత్రాచేతనానాంప్రవృత్త్యదర్శనేఽపిప్రధానేసాప్రవృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ॥దృష్టాచ్చేతి॥ అనుమానశరణస్యతవదృష్టాంతంవినాఽతీంద్రియార్థసిద్ధ్యయోగాదితిభావః। ననుప్రధానస్యప్రవృత్తింఖండయతాచేతనస్యసృష్టౌప్రవృత్తిర్వాచ్యాసానయుక్తేతిసాంఖ్యశ్శంకతే॥ నన్వితి॥ శుద్ధచేతనస్యప్రవృత్త్యయోగమంగీకరోతి॥సత్యమితి॥ తర్హికేవలస్యాచేతనస్యప్రవృత్తిసిద్ధిరన్యథాసృష్ట్యయోగాదిత్యతఆహ॥తథాపీతి॥ కేవలస్యచేతనస్యాప్రవృత్తావపిచేతనాచేతనయోర్మిథస్సంబంధాత్సృష్టిప్రవృత్తిరితిభావః। ఇమంవేదాంతసిద్ధాంతంసాంఖ్యోదూషయతి॥నన్వితి॥సర్వాప్రవృత్తిరచేతనాశ్రయైవదృష్టానత్వచేతనసంబంధేనాపిచేతనస్యక్వచిత్ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్మాన్నచేతనాత్సృష్టిరిత్యర్థః। మతద్వయంశ్రుత్వామధ్యస్థఃపృచ్ఛతి॥కింపునరితి॥యస్మిన్నచేతనేరథాదౌప్రవృత్తిర్దృష్టాతస్యైవసానచేతనస్తత్రహేతురితికింసాంఖ్యమతంసాధు ఉతయేనచేతనేనాశ్వాదినాసంయోగాదచేతనస్యప్రవృత్తిస్తత్ప్రయుక్తాసేతివేదాంతిమతంవాసాధ్వితిప్రశ్నార్థః। సాంఖ్యఆహ॥నన్వితి॥ఉభయోఃప్రవృత్తితదాశ్రయయోరిత్యర్థః। దృష్టాశ్రయేణైవప్రవృత్తేరుపపత్తావదృష్టచేతనప్రవృత్తిర్న

కత్వేఽతిభావః। ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే కథం సిద్ధిస్తత్రాహ ॥ ప్రవృత్తీతి॥ జీవద్దేహస్య రథాదిభ్యో వైలక్షణ్యం ప్రాణాదిమత్త్వం లింగం దృష్టమితి కృత్వా చేతనస్య సిద్ధిరిత్యన్వయః। జీవద్దేహస్సాత్మకః ప్రాణాదిమత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణ రథాదివదిత్యాత్మసిద్ధిరిత్యర్థః। దేహప్రవృత్తిః స్వాశ్రయాదన్యేన జ్ఞానవతా సహభూతా ప్రవృత్తిత్వాద్రథప్రవృత్తివదిత్యనుమానాంతరసూచనాయ ప్రవృత్త్యాశ్రయేత్యుక్తం, సద్భావసిద్ధిరేవ న ప్రవర్తకత్వమిత్యేవకారార్థః। అనుమితస్య సద్భావమాత్రేణ ప్రవృత్తిహేతుత్వే సర్వత్రాకాశస్య హేతుత్వప్రసంగాదితి భావః। ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే చార్వాకాణాం భ్రమోఽపి లింగమిత్యాహ॥ అత ఏవేతి - అప్రత్యక్షత్వాదేవేత్యర్థః। దేహస్యాత్మనః ప్రత్యక్షత్వే భ్రమాసంభవాదితి భావః। దర్శనాత్, ప్రవృత్తిచైతన్యయోరితి శేషః। ప్రవృత్తిం ప్రత్యాశ్రయత్వమచేతనస్యైవేత్యుక్తమంగీకృత్య చేతనస్య ప్రయోజకత్వం సిద్ధాంతీ సాధయతి॥ తదభిధీయత ఇతి॥ రథాదిప్రవృత్తావశ్వాదిచేతనస్యాన్వయవ్యతిరేకౌ స్ఫుటౌ, తాభ్యాం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం

యుక్తం సైవ తు చేతనస్య సద్భావసిద్ధిః కేవలాచేతనరథాదివైలక్షణ్యం జీవద్దేహస్య దృష్టమితి, అత ఏవ చ ప్రత్యక్షే దేహే సతి చైతన్యస్య దర్శనాదసతి చాదర్శనాద్దేహస్యైవ చైతన్యమితి లోకాయతికాః ప్రతిపన్నాః తస్మాదచేతనస్యైవ ప్రవృత్తిరితి। తత్రాభిధీయతే, న బ్రూమో యస్మిన్నచేతనే ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే న తస్య సేతి, భవతు తస్యైవ సా, సా తు చేతనాద్భవతీతి బ్రూమః, తద్భావే భావాత్తదభావే చాభావాత్। యథా కాష్ఠాదివ్యపాశ్రయాపి దాహప్రకాశాదిలక్షణా విక్రియాఽనుపలభ్యమానాపి కేవలే జ్వలనే జ్వలనాదేవ భవతి తత్సంయోగే దర్శనాత్తద్వియోగే చాదర్శనాత్తద్వల్లోకాయతికానామపి చేతన ఏవ దేహోఽచేతనానాం రథాదీనాం ప్రవర్తకో దృష్ట ఇత్యవిప్రతిపన్నం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం। నను తవ దేహాదిసంయుక్తస్యాప్యాత్మనో విజ్ఞానస్వరూపమాత్రవ్యతిరేకేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరనుపపన్నం ప్రవర్తకత్వమితి చేన్న, అయస్కాంతవద్రూపాదివచ్చ ప్రవృత్తిరహితస్యాపి ప్రవర్తకత్వోపపత్తేః। యథాఽయస్కాంతో మణిః స్వయం ప్రవృత్తిరహితోఽప్యయసః ప్రవర్తకో భవతి, యథా చ రూపాదయో విషయాః స్వయం ప్రవృత్తిరహితా అపి చక్షురాదీనాం ప్రవర్తకా భవంతి, ఏవం ప్రవృత్తిరహితోఽపీశ్వరః సర్వగతః సర్వాత్మా సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిశ్చ సన్ సర్వం ప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నం, ఏకత్వాత్ప్రవర్త్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిరితి చేత్, న, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపమాయావేశవశేనాసకృత్ప్రత్యుక్తత్వాత్, తస్మాత్సంభవతి ప్రవృత్తిః సర్వజ్ఞకారణత్వే, న త్వచేతనకారణత్వే॥ ... ... *

సూ॥ ౩॥ పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥

స్యాదేతత్, యథా క్షీరమచేతనం స్వభావేనైవ వత్సవివృద్ధయే ప్రవర్తతే, యథా చ జలమచేతనం స్వభావేనైవ లోకోపకారాయ స్యందతే, ఏవం ప్రధానమప్యచేతనం స్వభావేనైవ పురుషార్థసిద్ధయే ప్రవర్తిష్యత ఇతి। నైతత్సాధూచ్యతే। యతస్తత్రాపి పయోఽమ్బునోశ్చేతనాధిష్ఠితయోరేవ ప్రవృత్తిరిత్యనుమిమీమహే, ఉభయవాదిప్రసిద్ధే రథాదావచేతనే కేవలే ప్రవృత్త్యదర్శనాత్। శాస్త్రం చ 'యోఽప్సు తి

బాహ్యానామపి సమ్మతమిత్యాహ॥ లోకాయతికానామపీతి॥ యః ప్రవర్తకః స స్వయం ప్రవృత్తిమానశ్వాదివదితి వ్యాప్తేరాత్మని వ్యాపకాభావాన్న ప్రవర్తకత్వమితి కశ్చిచ్ఛంకతే। నన్వితి॥ మణ్యాదౌ వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిరితి పరిహరతి। నేత్య... స్తుతః ఏకత్వేఽపి కల్పితం ద్వైతం ప్రవర్త్యమస్తీత్యాహ॥ నావిద్యేతి॥ అవిద్యయా కల్పితే నామరూపప్రపంచే చేతనైర్మ్యా... ॥ వ... విద్యారూపయా మాయయా య ఆవేశశ్చిదాత్మనః కల్పితస్సంబంధస్తస్య వశసామర్థ్యం తేనాంతర్యామిత్వాదికమీశ్వరస్యేత్యుక్తత్వాన్న చోద్యావసర ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౩. అనాదిజడస్య ప్రవృత్తిశ్చేతనాధీనా ప్రవృత్తిత్వాద్రథాదిప్రవృత్తివదితి స్థితం, తత్ర ... క్షీరాదౌ వ్యభిచారమాశంక్య తస్యాపి పక్షసమత్వేనోక్తానుమానాదాగమేన చ సాధ్యసిద్ధేర్న వ్యభిచార ఇతి సూత్రం వ్యాచష్టే। స్యాదేతదిత్యాది

నా॥ సాధ్యపక్షేతి-సాధ్యవతాపక్షేణతుల్యత్వాదిత్యర్థః। అనుపన్యాసోనవ్యభిచారభూమిరితియావత్ । క్షీరప్రవర్తక త్వేనధేన్వాదేస్సత్త్వాచ్చనవ్యభిచారఇత్యాహ॥ చేతనాయాశ్చేతి॥ ఉపదర్శితమితి-అనుమానాగమాభ్యామితిశేషః।సూ త్రకారస్య 'క్షీరవద్ధి' 'తత్రాపి'తివవక్తుఃపూర్వాపరవిరోధమాశంక్య లోకదృష్ట్యాశాస్త్రదృష్ట్యాచ సూత్రద్వయమి త్యవిరోధమాహ॥ ఉపసంహారేతి॥ ... ... *

౪.అస్తుప్రధానస్యాన్యధర్మాదికర్మ-పురుషోవాప్రవర్తకఇత్యాశంక్యసూత్రంప్రవృత్తంతద్వ్యాచష్టే॥సాంఖ్యానామి

స్తన్యో౽ప్సో౽న్తరోయమయతి· ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గి· ప్రాచ్యో౽న్యానద్యస్స్యందంత' ఇత్యేవంజాతీయకంసమస్తస్యలోకపరిస్పందితస్యేశ్వరాధిష్ఠితతాంశ్రావయతి, తస్మాత్ సాధ్యపక్షనిక్షి ప్తత్వాత్ పయో౽మ్బువదిత్యనుపన్యాసః చేతనాయాశ్చధేన్వాః స్నేహేనేచ్ఛయాపయసఃప్రవర్తకత్వోపపత్తేః,వత్సచూషణేనచపయసఆకృష్యమాణత్వాత్ । నచాంబునో౽ప్యత్యంతమనపేక్షా నిమ్నభూమ్యాద్యపేక్షత్వాత్ స్యందనస్య। చేతనాపేక్షత్వంతుసర్వత్రోపదర్శితం। 'ఉపసంహారదర్శ నాన్నేతిచెన్నక్షీరవద్ధి'(అ౨-పా౧-సూ-౨౪)ఇత్యత్రతుబాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షమపిస్వాశ్రయంకార్యం భవతీత్యేతల్లోకదృష్ట్యానిదర్శితం,శాస్త్రదృష్ట్యాపునఃసర్వత్రైవేశ్వరాపేక్షత్వమాపద్యమానంనపరాణు ద్యతే॥

సూ॥ ౪॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥

సాంఖ్యానాంత్రయోగుణాఃసామ్యేనావతిష్ఠమానాఃప్రధానం నతుతద్వ్యతిరేకేణప్రధానస్యప్రవ ర్తకంనివర్తకంవాకించిద్బాహ్యమపేక్ష్యమవస్థితమస్తి, పురుషస్తూదాసీనో నప్రవర్తకోననివర్తకఇత్య తో౽నపేక్షంప్రధానం, అనపేక్షత్వాచ్చకదాచిత్ప్రధానంమహదాద్యాకారేణపరిణమతే, కదాచిన్న పరిణమతఇత్యేతదయుక్తం,ఈశ్వరస్యతుసర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాన్మహామాయత్వాచ్చప్రవృత్త్య ప్రవృత్తీనవిరుధ్యేతే॥ ... ... *

సూ॥ ౫॥ అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్ ॥

స్యాదేతత్, యథాతృణపల్లవోదకాదినిమిత్తాంతరనిరపేక్షంస్వభావాదేవక్షీరాద్యాకారేణపరిణ మతే, ఏవంప్రధానమపిమహదాద్యాకారేణపరిణంస్యతఇతి । కథంచనిమిత్తాంతరనిరపేక్షంతృణాదీతిగ మ్యతే,నిమిత్తాంతరానుపలంభాత్ । యదిహికించిన్నిమిత్తముపలభేమహితతోయథాకామంతేనతే ననిమిత్తేనతృణాద్యుపాదాయక్షీరంసంపాదయేమహినతుసంపాదయామహే,తస్మాత్స్వాభావికస్తృ ణాదేఃపరిణామః, తథాప్రధానస్యాపిస్యాదితి అతోచ్యతే, భవేదేతదేవంయదితృణాదివత్ ప్రధానస్యాపిస్వాభావికః పరిణామోయదితృణాదేరపిస్వాభావికః పరిణామో౽భ్యుపగమ్యేతనత్వభ్యుపగమ్యతే నిమిత్తాంతరోపల బ్ధేః । కథంనిమిత్తాంతరోపలబ్ధిరన్యత్రాభావాత్, ధేన్వైవహ్యుపయుక్తంతృణాదిక్షీరీభవతిన ప్రహీణ మనడుహాద్యుపయుక్తంవా । యదిహినిర్నిమిత్తమేతత్స్యాద్ధేనుశరీరసంబంధాదన్యత్రాపితృణాదిక్షీ రీభవేత్ । నచయథాకామంమానుషైర్నశక్యంసంపాదయితుమిత్యేతావతానిర్నిమిత్తంభవతి, భవతి

త్యాదినా॥ప్రధానవ్యతిరేకేణకర్మణో౽నవస్థితేః పురుషస్యోదాసీనత్వాత్-కదాచిత్సృష్టిప్రవృత్తిఃకదాచిత్ప్రలయఇత్య యుక్తమిత్యర్థః॥కర్మణో౽పిప్రధానాత్మకస్యాచేతనత్వాత్సదాసత్త్వాచ్చనకాదాచిత్క-ప్రవృత్తినియామకత్వమితిభావః॥

౫. పునరపిదృష్టాంతబలాత్ ప్రధానస్యస్వతఏవకాదాచిత్క-ప్రవృత్తిరిత్యాశంక్యనిషేధతిసూత్రకారః॥ అన్య త్రాభావాదిత్యాదినా॥ పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ఉత్తరం॥నిమిత్తాంతరేతి॥ధేన్వాదినిమిత్తాంతరమస్తీతిసిద్ధాంతయతి॥అత్రో చ్యతఇతి॥ప్రహీణంత్యక్తం । యదుక్తంక్షీరస్యస్వేచ్ఛయాసంపాదయితుమశక్యత్వాత్ స్వాభావికత్వమితితత్రాహ॥ నచేయథాకామమితి ॥ ... ... *

౬. ప్రధానస్య న స్వతః ప్రవృత్తిః, తస్య స్వతః ప్రవృత్త్యభ్యుపగమేఽపి పురుషార్థస్యాపేక్షాభావప్రసంగాదిత్యేకోఽర్థః, తత్రైతామపి వృత్తిం నిరస్యతి॥ ఇత్యతః ప్రధానమితి॥ ఉక్తప్రసంగస్యేష్టత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిః స్యాదిత్యర్థః। అర్థాసంభవాన్న స్వతః ప్రవృత్తిరిత్యర్థాంతరం శంకాపూర్వకమాహ॥ స యదీత్యాదినా॥ ప్రయోజనమపేక్షితం చేద్వక్తవ్యమిత్యాహ॥ తథాపీతి॥ కూటస్థే పురుషే స్వతస్సుఖాదిరూపస్యాతిశయస్యాధాతుమశక్యత్వాదధ్యాసానంగీకారాచ్చ భోగో న యుక్తః, కించ ప్రధానప్రవృత్తేర్భోగార్థత్వే మోక్షహేతువివేకఖ్యాత్యభావాదనిర్మోక్షప్రసంగః। అపవర్గార్థత్వే స్వరూపావస్థానరూపముక్తేః స్వతస్సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తివైయర్థ్యం భోగాభావప్రసంగశ్చేత్యర్థః। తృతీయం దూషయతి॥

హి కించిత్కార్యం మానుషసంపాద్యం కించిద్దైవసంపాద్యం। మనుష్యా అపి చ శక్నువంత్యేవ స్వోచితేనోపాయేన తృణాద్యుపాదాయ క్షీరం సంపాదయితుం, ప్రభూతం హి క్షీరం కామయమానాః ప్రభూతం ఘాసం ధేనూశ్చారయంతి, తతశ్చ ప్రభూతం క్షీరం లభంతే, తస్మాన్న తృణాదివత్ స్వాభావికః ప్రధానస్య పరిణామః॥

సూ॥ ౬॥ అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్॥

స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిర్న భవతీతి స్థాపితం, అథాపి నామ భవతః శ్రద్ధామనురుధ్యమానాః స్వాభావికీమేవ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిమభ్యుపగచ్ఛామ తథాపి దోషోఽనుషజ్యేతైవ, కుతః, అర్థాభావాత్। యది తావత్ స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిః న కించిదన్యదపేక్షత ఇత్యుచ్యేత తతో యథైవ సహకారి కించిన్నాపేక్షత ఏవం ప్రయోజనమపి కించిన్నాపేక్షత ఇత్యతః ప్రధానం పురుషస్యార్థం సాధయితుం ప్రవర్తత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత। స యది బ్రూయాత్సహకార్యేవ కేవలం నాపేక్షతే న ప్రయోజనమపీతి, తథాపి ప్రధానప్రవృత్తేః ప్రయోజనం వివేక్తవ్యం భోగో వా స్యాదపవర్గో వా ఉభయం వేతి। భోగశ్చేత్ కీదృశోఽనాధేయాతిశయస్య పురుషస్య భోగో భవేదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చ। అపవర్గశ్చేత్ప్రాగపి ప్రవృత్తేరపవర్గస్య సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తిరనర్థికా స్యాత్ శబ్దాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగశ్చ। ఉభయార్థతాభ్యుపగమేఽపి భోక్తవ్యానాం ప్రధానమాత్రాణామానంత్యాదనిర్మోక్షప్రసంగ ఏవ। న చౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థా ప్రవృత్తిః, న హి ప్రధానస్యాచేతనస్యౌత్సుక్యం సంభవతి, న చ పురుషస్య నిర్మలస్య। దృక్శక్తిసర్గశక్తివైయర్థ్యభయాచ్చేత్ ప్రవృత్తిః తర్హి దృక్శక్త్యనుచ్ఛేదవత్ సర్గశక్త్యనుచ్ఛేదాత్సంసారానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగ ఏవ, తస్మాత్ప్రధానస్య పురుషార్థా ప్రవృత్తిరిత్యేతదయుక్తం॥ ... ... *

సూ॥ ౭॥ పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥

స్యాదేతత్, యథా కశ్చిత్పురుషో దృక్శక్తిసంపన్నః ప్రవృత్తిశక్తివిహీనః పంగురపరం పురుషం ప్రవృత్తిశక్తిసంపన్నం దృక్శక్తివిహీనమంధమధిష్ఠాయ ప్రవర్తయతి, యథా వాఽయస్కాంతోఽశ్మా స్వయమప్రవర్తమానోఽప్యయః ప్రవర్తయతి, ఏవం పురుషః ప్రధానం ప్రవర్తయిష్యతీతి దృష్టాంతప్రత్యయేన పునః ప్రత్యవస్థానమతో బ్రూతే, తథాపి నైవ దోషాన్నిర్మోక్షోఽస్తి। అభ్యుపేతహానం తావద్దోష ఆపతతి ప్రధానస్య స్వతంత్రస్య ప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్, పురుషస్య చ ప్రవర్తకత్వానభ్యుపగమాత్। కథం వో

ఉభయార్థతేతి॥ భోగ్యం తే భుజ్యంత ఇతి మాత్రా భోగ్యాః। “ఔత్సుక్యనివృత్త్యర్థం యథా క్రియాసు ప్రవర్తతే లోకః పురుషస్య విమోక్షార్థం ప్రవర్తతే తద్వదవ్యక్త”మితి కారికోక్తం దూషయతి॥ న చేతి॥ ఔత్సుక్యమిచ్ఛా సా హి శేషః కేవలజడస్యాత్మనో వానయుక్త ఇత్యర్థః॥ అస్తి పురుషస్య దృక్శక్తిశ్చిద్రూపత్వాత్, అస్తి చ ప్రధానస్య సర్గశక్తిస్త్రిగుణాత్మకత్వాత్. తయోశ్శక్త్యోర్వైఫల్యశ్చ సృష్టిం వినా సార్థక్యాయోగాత్ ప్రధానస్య సృష్టౌ ప్రవృత్తిరితి చేన్న శక్త్యోర్నిత్యత్వాత్ సృష్టినిత్యత్వాపత్తేరిత్యాహ॥ దృక్శక్తీతి॥ ... ... *

౭. పురుషస్య ప్రవర్తకత్వం నిరస్తమపి దృష్టాంతేన పునరాశంక్య నిషేధతి॥ పురుషాశ్మవదితి॥ ప్రధానస్య స్వాతం

త్త్రింపురుషస్యోదాసీన్యంచాభ్యుపేతంత్యజ్యతఇతీదంతంసాంఖ్యంప్రత్యాహ॥ కథంచేతి ॥ పురుషస్యపరిస్పందఃప్ర యత్నగుణోవానాస్తీతివక్తుంహేతుద్వయం। ప్రధానపురుషయోర్నిత్యత్వాద్వ్యాప్తత్వాచ్చనిత్యస్సన్నిధిః, అస్మిన స్తుపరిమార్జనవ్యాజుత్వేనస్థాపనమనిత్యసన్నిధిశ్చేతివ్యాపారోఽస్తీత్యనుపన్యాసః, నసమదృష్టాంతోపన్యాసోభవతీత్య ర్థః। ననుచిజ్జడయోర్ద్రష్టృదృశ్యభావయోగ్యతాఽస్తి, తయాతద్భావస్సంబంధఇత్యతఆహ ॥ యోగ్యతేతి ॥ చిజ్జడస్వ స్వరూపాయాయోగ్యతాయానిత్యత్వాత్సంబంధనిత్యత్వాపత్తిరిత్యర్థః, యథాస్వతంత్రప్రధానప్రవృత్తిపక్షేః భోగో ఽపవర్గఃఉభయంవాఫలమితివికల్ప్యదూషితః,ఏవంపురుషాధీనప్రధానప్రవృత్తిపక్షేఽపిఫలాభావేనదూషణీయఇత్యా హ॥ పూర్వవచ్చేతి॥ సిద్ధాంతేపరమాత్మనఉదాసీనస్యకథంప్రవర్తకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ పరమేతి ॥ సాంఖ్యస్యతదు ... ... *
భయంవిరుద్ధంసత్యత్వాత్ అస్మన్మతేకల్పితాకల్పితయోరవిరోధఇత్యతిశయః॥

దాసీనఃపురుషఃప్రధానంప్రవర్తయేత్। పంగురప్యంధంపురుషంవాగాదిభిఃప్రవర్తయతి, నైవంపు గుణస్యకశ్చిత్ప్రవర్తనవ్యాపారోఽస్తి నిష్క్రియత్వాన్నిర్గుణత్వాచ్చ। నాప్యయస్కాంతవత్సన్నిధిమా త్రేణప్రవర్తయేత్, సన్నిధినిత్యత్వేనప్రవృత్తినిత్యత్వప్రసంగాత్। అయస్కాంతస్యత్వనిత్యసన్నిధే రస్తిస్వవ్యాపారస్సన్నిధిః, పరిమార్జనాద్యపేక్షాచాస్యాస్తీత్యనుపన్యాసఃపురుషాశ్మవదితి। తథాప్రధా నస్యాచైతన్యాత్పురుషస్యచౌదాసీన్యాత్ తృతీయస్యచతయోస్సంబంధయితురభావాత్ సంబంధాను పపత్తిః। యోగ్యతానిమిత్తేచసంబంధేయోగ్యతానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగః। పూర్వవచ్చేహాప్య ర్థాభావోవికల్పయితవ్యః। పరమాత్మనస్తుస్వరూపవ్యపాశ్రయమౌదాసీన్యం మాయావ్యపాశ్రయం ... ... *
చప్రవర్తకత్వమిత్యస్త్యతిశయః॥

—* సూ॥ ౮॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ *—

ఇతశ్చనప్రధానస్యప్రవృత్తిరవకల్పతే, యద్ధిసత్త్వరజస్తమసాంనాన్యోన్యగుణప్రధానభావముత్సృ జ్యసామ్యేనస్వరూపమాత్రేణావస్థానంసాప్రధానావస్థా, తస్యామవస్థాయామనపేక్షస్వరూపాణాం స్వరూపప్రణాశభయాత్పరస్పరంప్రత్యంగాంగిభావానుపపత్తేః। బాహ్యస్యచకస్యచిత్క్షోభయితు ... ... *
రభావాద్గుణవైషమ్యనిమిత్తోమహదాద్యుత్పాదోనస్యాత్॥

—* సూ॥ ౯॥ అన్యథానుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్॥ *—

అథాపిస్యాదన్యథావయమనుమిమీమహే యథానాయమనంతరోక్తోదోషఃప్రసజ్యేత। నహ్యనపేక్ష స్వభావాఃకూటస్థాశ్చాస్మాభిర్గుణాఅభ్యుపగమ్యంతేప్రమాణాభావాత్। కార్యవశేనతుగుణానాంస్వ భావోఽభ్యుపగమ్యతే, యథాయథాకార్యోత్పాదఉపపద్యతే తథాతథైతేషాంస్వభావోఽభ్యుపగంత వ్యః, చలంగుణవృత్తమితిచాస్త్యభ్యుపగమః, తస్మాత్సామ్యావస్థాయామపివైషమ్యోపగమయోగ్యా ఏవగుణాఅవతిష్ఠంతఇతి। ఏవమపిప్రధానస్యజ్ఞశక్తివియోగాద్రచనానుపపత్త్యాదయః పూర్వోక్తదో

౮. కిం ప్రధానావస్థా కూటస్థవన్నిత్యా ఉతవికారిణీ, ఆద్యేదోషమాహ ॥ తస్యామితి ॥ అంగాంగిభావేసామ్యస్వ రూపనాశస్స్యాత్, తతఃకూటస్థత్వభంగఇతిభయాదంగాంగిత్వానుపపత్తేఃప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యర్థః॥ ద్వితీయందూషయతి॥ బాహ్యస్యేతి॥ చిరకాలావస్థితస్యసామ్యస్యచ్యుతౌనిమిత్తంవాద్యంతనాస్తీత్యర్థః॥ ... ... *

౯. గుణానాంమిథోఽనపేక్షస్వభావత్వాన్నస్వతోవైషమ్యమిత్యుక్తం. తత్రహేత్వసిద్ధిమాశంక్యసూత్రకా రఃపరిహరతి॥ అన్యథేతి॥ అనపేక్షస్వభావాదన్యథాసాపేక్షత్వేనగుణానామనుమానాత్ పూర్వోక్తదోషోనప్రసజ్యతే నవైషమ్యమపసిద్ధాంతఃకార్యానుసారేణగుణస్వభావస్వీకారాదిత్యాహ॥ చలంగుణవృత్తమితి॥పూర్వసూత్రోక్తాంగిత్వా నుపపత్తిదోషాభావమంగీకృత్యపరిహరతి॥ఏవమపీతి॥కార్యార్థంజ్ఞానశక్తికల్పనేబ్రహ్మవాదప్రాప్తిరిత్యర్థః। అంగీకారం ... ... *
త్యజతి॥ నైవమ్యేతి॥

౧౦. సూత్రం వ్యాచష్టే॥ పరస్పరేతి ॥ త్వఙ్మాత్రమేవ జ్ఞానేంద్రియమేకమనేకశబ్దాదిజ్ఞానకారణం పంచకర్మేంద్రియాణి మనశ్చేతి సప్తేంద్రియాణి, జ్ఞానేంద్రియాణి పంచ కర్మేంద్రియాణి పంచ మనశ్చేత్యేకాదశ, బుద్ధిరహంకారో మన ఇతి త్రీణి, ఏకమితి బుద్ధిరేవ, ఏవం పూర్వాపరవిరోధాదితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుతిస్మృతివిప్రతిషేధాచ్చేత్యర్థాంతరమాహ ప్రసిద్ధ ఇతి॥ తస్మాద్భ్రాంతిమూలత్వాత్ సాంఖ్యశాస్త్రస్య, తేన నిర్దోషవేదాంతసమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధం। స్వమతాసామంజస్యమసహమానస్సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ అత్రాహేతి॥ తప్యో జీవస్తాపకస్సంసారస్తయోర్భేదానంగీకారాల్లోకప్రసిద్ధస్తప్యతాపకభావో లుప్యేతేత్యర్థః॥ వివృణోతి॥ ఏకం హీతి॥ తథా చ భేదవ్యవహారలోప ఇత్యసమంజసమిత్యర్థః॥ నను తయోరుపాదానైక్యేఽపి మిథో భేదోఽస్త్యేవ యథైకవహ్న్యాత్మకయోరౌష్ణ్యప్రకాశయోః, అతో న వ్యవహార

స్యాస్తదవస్థ ఏవ । జ్ఞశక్తిరపి స్వానుమిమానః ప్రతివాదిత్వాన్నిమిత్తేన, చేతనమేకమనేకప్రపంచస్య జగత ఉపాదానమితి బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్। నైష మోక్షోపగమయోగ్యా అపి గుణాః సామ్యావస్థాయాం నిమిత్తాభావాన్నైవ వైషమ్యం భజేరన్, భజమానా వా నిమిత్తాభావావిశేషాత్సర్వదైవ వైషమ్యం భజేరన్నితి ప్రసజ్యత ఏవాయమనంతరోక్తో దోషః॥ ... ...*

సూ॥ ౧౦॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసం॥

పరస్పరవిరుద్ధశ్చాయం సాంఖ్యానామభ్యుపగమః, క్వచిత్సప్తేంద్రియాణ్యనుక్రామంతి క్వచిదేకాదశ, తథా క్వచిన్మహతస్తన్మాత్రసర్గముపదిశంతి క్వచిదహంకారాత్, తథా క్వచిత్త్రీణ్యంతఃకరణాని వర్ణయంతి క్వచిదేకమితి, ప్రసిద్ధ ఏవ తు శ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యా విరోధః తదనువర్తిన్యా చ స్మృత్యా, తస్మాదప్యసమంజసం సాంఖ్యానాం దర్శనమితి । అత్రాహ, నన్వౌపనిషదానామప్యసమంజసమేవ దర్శనం, తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావానభ్యుపగమాత్ । ఏకం హి బ్రహ్మ సర్వాత్మకం సర్వస్య ప్రపంచస్య కారణమభ్యుపగచ్ఛతాం, ఏకస్యైవాత్మనో విశేషౌ తప్యతాపకౌ న జాత్యంతరభూతావిత్యభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్ । యది చైతౌ తప్యతాపకావేకస్యాత్మనో విశేషౌ స్యాతాం స తాభ్యాం తప్యతాపకాభ్యాం న నిర్ముచ్యేతేతి తాపోపశాంతయే సమ్యగ్దర్శనముపదిశచ్ఛాస్త్రమనర్థకం స్యాత్ । న హ్యౌష్ణ్యప్రకాశధర్మకస్య ప్రదీపస్య తదవస్థస్యైవ తాభ్యాం నిర్మోక్ష ఉపపద్యతే। యోఽపి జలవీచీతరంగఫేనాద్యుపన్యాసస్తత్రాపి జలాత్మన ఏకస్య వీచ్యాదయో విశేషా ఆవిర్భావతిరోభావరూపేణ నిత్యా ఏవేతి సమానో జలాత్మనో వీచ్యాదిభిరనిర్మోక్షః। ప్రసిద్ధశ్చాయం తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావో లోకే । తథా హి, అర్థీ చార్థశ్చాన్యోన్యభిన్నౌ లక్ష్యేతే, యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యోఽర్థో న స్యాద్యస్యార్థినో యద్విషయమర్థిత్వం స తస్యార్థో నిత్యసిద్ధ ఏవేతి తస్య తద్విషయమర్థిత్వం న స్యాత్ । యథా ప్రకాశాత్మనః ప్రదీపస్య ప్రకాశాఖ్యోఽర్థో నిత్యసిద్ధ ఏవేతి న తస్య తద్విషయమర్థిత్వం సంభవతి, అప్రాప్తే హ్యర్థేఽర్థినోఽర్థిత్వం స్యాదితి, తథార్థస్యాప్యర్థత్వం న స్యాత్, యది స్యాత్ స్వార్థత్వమేవ స్యాత్, న చైతదస్తి। సంబంధిశబ్దౌ హ్యేతావర్థీ చార్థశ్చేతి

లోప ఇత్యాశంక్య వహ్నేరివ తాభ్యామాత్మనో మోక్షో న స్యాదిత్యాహ ॥ యది చేత్యాదినా॥ నను సత్యపి ధర్మిణి స్వభావనాశో మోక్ష ఉపపద్యతే, సత్యేవ జలే వీచ్యాదినాశదర్శనాదిత్యాశంక్య దృష్టాంతాసిద్ధిమాహ॥ యోఽపీతి॥ కించ భేదానంగీకారే ఽపసిద్ధాంతః అనంగీకారే లోకప్రసిద్ధిబాధ ఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధశ్చేతి ॥ అర్థో హ్యన్నపానాలాభాదినార్థినం తాపయతీతి తాపకః, అర్థీ తప్యః తయోరభేదే బాధకమాహ॥ యదీతి॥ అర్థినోఽన్యస్యార్థస్యాభావాదర్థిత్వాభావవదర్థాదన్యస్యార్థినోఽసత్త్వాదర్థత్వాభావః ప్రసజ్యేతేత్యాహ॥ తథాఽర్థస్యాపీతి॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరాకరోతి॥ న చైతదస్తీతి॥ అర్థత్వం హి కామనావిషయత్వం తచ్చ కామ్యాదన్యస్య కామయితురసత్త్వాన్న స్యాత్, నాపి స్వార్థత్వమస్తి కామ్యస్యైవ కామయితృత్వాయోగాత్ తస్మాద్భేదోఽంగీకార్య ఇత్యర్థః, ఇతశ్చ భేద ఇత్యాహ॥ సంబంధీతి॥ తథాఽనర్థానర్థినా

వపిభిన్నావిత్యన్వయః। అర్థానర్థయోస్స్వరూపోక్తిపూర్వకం తాపకత్వం స్ఫుటయతి॥ అర్థినోఽనుకూల ఇతి॥ అద్వైతమతే ముక్తైరయోగముక్త్వా స్వమతే యోగమాహ ॥ జాత్యంతరేతి ॥ తయా తప్యయా బుద్ధ్యా పురుషస్య సంయోగస్స్వస్వామిభావః తస్య హేతురనాదిరవివేకః తస్య పరిహారో వివేకః తస్మాన్నిత్యముక్తస్యాపి పురుషస్య కథంచిదుపచారాన్మోక్షోపపత్తిరిత్యర్థః। యథా యోధగతౌ జయపరాజయౌ రాజన్యుపచర్యేతే తథా పురుషాదత్యంతభిన్నబుద్ధిగతౌ బంధమోక్షౌ పురుషే ఉపచర్యేతే। తదుక్తం 'సైవ చ బధ్యతే ముచ్యతే చ' ఇతి। సిద్ధాంతయతి॥ అత్రేతి॥ కిం పరమార్థదృష్ట్యా తప్యతాపకభావానుపపత్తిరుచ్యతే వ్యవహారదృష్ట్యా వా నాద్య ఇత్యాహ॥ నైకత్వాదేవేతి॥ దోషత్వమితి శేషః। తస్యాదోషత్వం వివృణోతి॥ భవేదిత్యాదినా॥ ఏతత్తాత్త్వికం విషయవిషయిత్వం నత్వస్తీత్యర్థః। యత్ర తప్యతాపకభావో దృష్టస్తత్రైవేతి వ్యవహారపక్షమాదాయ సిద్ధాంతీ బ్రూతే॥ కిం న పశ్యసీతి॥ దేహస్య తప్యత్వే దేహాత్మవాదాపత్తిరితి శంకతే॥ నన్వితి॥ అచేత

ద్వయోశ్చ సంబంధినోస్సంబంధస్స్యాన్నైకస్యైవ, తస్మాద్భిన్నావేవార్థానర్థావర్థినా, తథాఽనర్థోఽర్థినావపి। అర్థినోఽనుకూలోఽర్థః ప్రతికూలోఽనర్థస్తాభ్యామేకః పర్యాయేణోభాభ్యాం సంబధ్యతే, తత్రార్థస్యాల్పీయస్త్వాత్ భూయస్త్వాచ్చానర్థస్యోభావప్యర్థానర్థావనర్థ ఏవేతి తాపకస్స ఉచ్యతే, తప్యస్తు పురుషో య ఏకః పర్యాయేణోభాభ్యాం సంబధ్యత ఇతి। తయోస్తప్యతాపకయోరేకాత్మతాయాం మోక్షానుపపత్తిః। జాత్యంతరభావే తు తత్సంయోగహేతుపరిహారాత్స్యాదపి కదాచిన్మోక్షోపపత్తిరితి। అత్రోచ్యతే, నైకత్వాదేవ తప్యతాపకభావానుపపత్తేః, భవేదేష దోషో యద్యేకాత్మతాయాం తప్యతాపకావన్యోన్యస్య విషయవిషయిభావం ప్రతిపద్యేయాతాం, న త్వేతదస్త్యేకత్వాదేవ। న హ్యగ్నిరేకస్సన్నాత్మానం దహతి ప్రకాశయతి వా, సత్యప్యౌష్ణ్యప్రకాశాదిధర్మభేదే పరిణామిత్వే చ। కిము కూటస్థే బ్రహ్మణ్యేకస్మింస్తప్యతాపకభావస్సంభవేత్। క్వ పునరయం తప్యతాపకభావస్స్యాదితి, ఉచ్యతే, కిం న పశ్యసి కర్మభూతో జీవద్దేహస్తప్యస్తాపకస్సవితేతి। నను తప్తిర్నామ దుఃఖం సా చేతయితుర్నాచేతనస్య దేహస్య, యది హి దేహస్యైవ తప్తిస్స్యాత్సా దేహనాశే స్వయమేవ నశ్యతీతి తన్నాశాయ సాధనం నైషితవ్యం స్యాదితి, ఉచ్యతే, దేహాభావే హి కేవలస్య చేతనస్య తప్తిర్న దృష్టా, న చ త్వయాపి తప్తిర్నామ విక్రియా చేతయితుః కేవలస్యేష్యతే, నాపి దేహచేతనయోస్సంహతత్వమశుద్ధ్యాదిదోషప్రసంగాత్। న చ త్వం కేవలే తప్తిమభ్యుపగచ్ఛసీతి కథం తవాపి తప్యతాపకభావః। సత్త్వం తప్యం తాపకం రజ ఇతి చేన్న, తాభ్యాం చేతనస్య సంహతత్వానుపపత్తేః। సత్త్వానురోధిత్వాచ్చేతనోఽపి తప్యత ఇవేతి చేత్, పరమార్థతస్తర్హి నైవ తప్యత ఇత్యాపతతి, ఇవశబ్దప్రయోగాత్, న చేత్తప్యతే నేవశబ్దో దోషాయ। న హి డుండుభస్సర్ప ఇవేత్యేతావతా సవిషో భవతి సర్పో వా డుండుభ ఇవేత్యేతావతా నిర్విషః। అతశ్చావిద్యాకృతోఽయం తప్యతాపకభావో

నస్య దేహస్య తప్తిర్నేతి వదతా సాంఖ్యేన వక్తవ్యం కిం చేతనస్య కేవలస్య తప్తిః కిం వా దేహసంహతస్య ఉత తప్తేః ఆహోస్విత్సత్త్వస్య, నాద్య ఇత్యాహ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ న ద్వితీయతృతీయావిత్యాహ॥ నాపీత్యాదినా॥ చతుర్థం శంకతే॥ సత్త్వమితి॥ సత్త్వరజసోస్తప్యతాపకత్వే పురుషస్య బంధాభావాచ్ఛాస్త్రారంభవైయర్థ్యమితి పరిహరతి॥ న తాభ్యామితి॥ అసంగత్వేపి పురుషస్య తస్య సత్త్వప్రతిబింబత్వాత్తప్తిరితి శంకతే॥ సత్త్వేతి॥ తర్హి జలచంద్రస్య చలనవన్మిథ్యైవ తప్తిరిత్యపసిద్ధాంత ఆగత ఇత్యాహ ॥ పరమార్థత ఇతి ॥ ఇవశబ్దమాత్రేణ కథం మిథ్యాత్వస్యాగమ ఇతి చేదుచ్యతే, ఇవశబ్దస్తప్యబుద్ధిసత్త్వసాదృశ్యం బ్రూతే, తచ్చ సాదృశ్యం పురుషస్య తప్యత్వరూపం చేత్కల్పితమేవ వస్తుతస్తప్యభావాదిత్యుపపాదయతి॥ న చేదితి॥ పురుషో వస్తుతస్తప్తిశూన్యశ్చేదివశబ్దో న దోషాయ మిథ్యాతప్తిపరత్వాదిత్యర్థః॥ సత్త్వమిథ్యాసాదృశ్యమేవ దోష ఇతి చేన్నేత్యాహ॥ న హీతి॥ సవిషత్వం నిర్విషత్వం చేవశబ్దార్థః కల్పిత ఏవ ద్రష్టవ్యః। సాంఖ్యస్యావిద్యకే తప్యతాపకత్వే సతి మమాపి కిం భిన్నమప్యతి కింత్విష్టమేవ సంపన్నమిత్యర్థః। యది మిథ్యాతప్యత్వాంగీకారేఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి భీత్యా

సత్యం తప్యత్వం పురుషస్యోచ్యేత తదాప్యపసిద్ధాంతః కౌటస్థ్యహానేరనిర్మోక్షశ్చ సత్త్వస్యాత్మవన్నివృత్త్యయోగాదిత్యాహ॥ అథేత్యాదినా॥ కించ రజసో నిత్యత్వాద్దుఃఖసాతత్యమిత్యాహ॥ నిత్యత్వేతి॥ అత్ర సాంఖ్యశ్శంకతే॥ తప్యేతి॥ సత్త్వం పురుషో వా తప్యశక్తిః, తాపకశక్తిస్తు రజః, నిమిత్తమవివేకాత్మకమదర్శనం తమః, తేన సహితస్సనిమిత్తస్సంయోగః పురుషస్య గుణస్వామిత్వరూపః తదపేక్షత్వాదిత్యర్థః। మోక్షస్తత్త్యభావః। నిమిత్తస్య నివృత్త్యభావాన్న మోక్ష ఇతి సిద్ధాంతీ పరిహరతి॥ నేతి॥ తమసో నివృత్త్యభావేఽపి వివేకేనోపరమాన్మోక్ష ఇత్యత ఆహ॥ గుణానాం చేతి॥ చలం గుణవృత్తమిత్యంగీకారాదితి భావః। పరపక్షే బంధమోక్షవ్యవస్థానుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షముపసంహరతి॥ ఔపనిషదస్య త్వితి॥ వస్తుత ఏకత్వే న బంధాభావాన్న ముక్త్యభావశంకావసరః, వ్యవహారతస్తు భేదాంగీకారాత్తప్యతాపకభావో బంధస్తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిశ్చోపపద్యత ఇతి న చోద్యావసర ఇత్యర్థః॥ ఇతి ప్రథమాధికరణం. ... ... *

స పారమార్థిక ఇత్యభ్యుపగంతవ్యమేతత్। నైవం సతి సుమాపి కించిద్దుష్యతి। అథ పారమార్థికమేవ చేతనస్య తప్యత్వమభ్యుపగచ్ఛసి తవైవ సుతరామనిర్మోక్షః ప్రసజ్యేత। నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ తాపకస్య, తప్యతాపకశక్త్యోర్నిత్యత్వేఽపి సనిమిత్తసంయోగాపేక్షత్వాత్ తప్తిస్సంయోగనిమిత్తాదర్శననివృత్తావాత్యంతికస్సంయోగోపరమస్తతశ్చాత్యంతికో మోక్ష ఉపపన్న ఇతి చేన్న, అదర్శనస్య తమసో నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్। గుణానాం చోద్భవాభిభవయోరనియతత్వాదనియతస్సంయోగనిమిత్తోపరమ ఇతి వియోగస్యాప్యనియతత్వాత్సాంఖ్యస్యైవానిర్మోక్షోఽపరిహార్యస్స్యాత్। ఔపనిషదస్య త్వాత్మైకత్వాభ్యుపగమాదేకస్య చ విషయవిషయిభావానుపపత్తేర్వికారభేదస్య చ వాచారంభణమాత్రత్వశ్రవణాదనిర్మోక్షాశంకా స్వప్నేఽపి నోపజాయతే। వ్యవహారే తు యత్ర యథా దృష్టస్తప్యతాపకభావస్తత్ర తథైవ స ఇతి న చోదయితవ్యః పరిహర్తవ్యో వా భవతి॥ ... ... *

ప్రధానకారణవాదో నిరాకృతః, పరమాణుకారణవాద ఇదానీం నిరాకర్తవ్యః। తత్రాదౌ తావద్యోఽణుకారణవాదినా బ్రహ్మవాదిని దోష ఉత్ప్రేక్ష్యతే స ప్రతిసమాధీయతే। తత్రాయం వైశేషికాణామభ్యుపగమః, కారణద్రవ్యసమవాయినో గుణాః కార్యద్రవ్యే సమానజాతీయం గుణాంతరమారభంతే శుక్లేభ్యస్తంతుభ్యశ్శుక్లస్య పటస్య ప్రసవదర్శనాత్తద్విపర్యయాదర్శనాచ్చ, తస్మాచ్చేతనస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే కార్యేఽపి జగతి చైతన్యం సమవేయాత్ తదదర్శనాత్తు న చేతనం బ్రహ్మ జగత్కారణం భవితుమర్హతీతీమమభ్యుపగమం తదీయయైవ ప్రక్రియయా వ్యభిచారయతి॥ ... *

సూ॥ ౧౧ ॥ మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్॥

ఏషా తేషాం ప్రక్రియా, పరమాణవః కిల కంచిత్కాలమనారబ్ధకార్యా యథాయోగం రూపాదిమంతః పారిమాండల్యపరిమాణాస్తిష్ఠంతి, తే చ పశ్చాదదృష్టాదిపురస్సరాస్సంయోగసచివాశ్చ సంతో ద్వ్యణు

వృత్తానువాదేన మహద్దీర్ఘవదితి స్వమతస్థాపనాత్మకాధికరణస్య సంగతిమాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ యద్యపి సాంఖ్యమతనిరాసానంతరం పరమాణువాదో నిరాకర్తవ్యః స్వమతస్థాపనస్య స్మృతిపాదే సంగతత్వాత్, తథాపి పూర్వత్ర ప్రధానగుణానాం సుఖాదీనాం జగత్యన్వయాత్ ప్రధానస్యానుపాదానత్వముక్తం। తథా బ్రహ్మగుణచైతన్యాన్వయాద్బ్రహ్మణోఽపి నోపాదానత్వమితి దోషో దృష్టాంతసంగత్యా లాభాదత్ర సమాధీయత ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౧. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గవాదివేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యస్సమవాయికారణగుణః స కార్యద్రవ్యే స్వసమానజాతీయగుణారంభకస్తంతుశౌక్ల్యవదితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే న్యాయస్యావ్యభిచారాద్విరుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే వ్యభిచారాన్న విరోధ ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ ఏషేత్యాదినా॥ యద్యపి న విలక్షణత్వాదిత్యత్ర చేతనాదచేతనసర్గస్సాధితస్తథాపి వైశేషికన్యాయస్య తదీయప్రక్రియయా వ్యభిచారోక్త్యాఽర్థవత్త్వాదస్య సూత్ర

స్యనగతార్థతా, ప్రలయకాలే పరమాణవోఽస్పన్దా అసంయుక్తాస్తిష్ఠంతి సర్గకాలే చాదృష్టవదాత్మసంయోగాత్తేషు కర్మ భవతి, తేనసంయోగాద్ద్రవ్యాంతరసృష్టిర్భవతి, కారణగుణాః కార్యేగుణాంతరమారభంతఇతి సామాన్యేన ప్రక్రియాముక్త్వా విశేషతస్తామాహ॥ యదాత్వితి॥ పరమాణుః పరిమండలః తద్గతం పరిమాణం పారిమాండల్యమిత్యుచ్యతే, తచ్చ స్వసమానజాతీయగుణారంభకం న భవతీత్యుక్తన్యాయస్య వ్యభిచారఇతి భావః। వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ॥ యదాపి ద్వే ఇతి॥ ద్వే ద్వే ఇతి శబ్దద్వయం పఠితవ్యం, ఏవంసతి చతుర్భిర్ద్వ్యణుకైశ్చతురణుకారంభ ఉపపద్యతే, యథాశ్రుతే తు ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యాం మహతశ్చతురణుకస్యారంభో న యుజ్యతే, కారణగతం మహత్త్వం బహుత్వం వా వినా కార్యే మహత్త్వాయోగాదితి మంతవ్యం। ప్రకటార్థకారాస్తు, యద్ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యామారబ్ధకార్యే మహత్త్వం దృశ్యతే తస్య హేతుః ప్రచయో నామ ప్రశిథిలావయవసంయోగ ఇతి రావణప్రణీతే భాష్యే దృశ్యత ఇతి చిరంతనవైశేషికదృష్ట్యేదం భాష్యమిత్యాహుః। సర్వథాపి ద్వ్యణుకగతహ్రస్వత్వాణుత్వపరిమాణయోరనారంభకత్వాద్వ్యభిచారః। యద్యపితార్కి-

కాదిక్రమేణకృత్స్నం కార్యజాతమారభంతే కారణగుణాశ్చ కార్యేగుణాంతరం। యదా ద్వౌ పరమాణూ ద్వ్యణుకమారభేతే తదా పరమాణుగతా రూపాదిగుణవిశేషాః శుక్లాదయో ద్వ్యణుకే శుక్లాదీనపరానారభంతే। పరమాణుగుణవిశేషస్తు పారిమాండల్యం న ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యమపరమారభతే, ద్వ్యణుకస్య పరిమాణాంతరయోగాభ్యుపగమాత్। అణుత్వహ్రస్వత్వే హి ద్వ్యణుకవర్తినీ పరిమాణే వర్ణయంతి। యదాపి ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకమారభేతే తదాపి సమానం ద్వ్యణుకసమవాయినాం శుక్లాదీనామారంభకత్వం, అణుత్వహ్రస్వత్వే తు ద్వ్యణుకసమవాయినీ అపి నైవారభేతే, చతురణుకస్య మహత్త్వదీర్ఘత్వపరిమాణయోగాభ్యుపగమాత్। యదాపి బహవః పరమాణవో బహూని వా ద్వ్యణుకాని ద్వ్యణుకసహితో వా పరమాణుః కార్యమారభతే తదాపి సమానైషా యోజనా। తదేవం యథా పరమాణోః పరిమండలాత్సతోఽణుహ్రస్వం చ ద్వ్యణుకం జాయతే మహద్దీర్ఘం చ త్ర్యణుకాది న పరిమండలం। యథా వా ద్వ్యణుకాదణోర్హ్రస్వాచ్చ సతో మహద్దీర్ఘం చ త్ర్యణుకాది జాయతే నాణు నో హ్రస్వం, ఏవం చేతనాద్బ్రహ్మణోఽచేతనం జగజ్జనిష్యత ఇత్యభ్యుపగమే కిం తవ ఛిన్నం। అథ మన్యసే విరోధినా పరిమాణాంతరేణాక్రాంతం కార్యద్రవ్యం ద్వ్యణుకాదీత్యతో నారంభకాణి కారణగతాని పారిమాండల్యాదీనీత్యభ్యుపగచ్ఛామి న తు చేతనా విరోధినా గుణాంతరేణ జగత ఆక్రాంతత్వమస్తి యేన కారణగతా చేతనా కార్యే చేతనాంతరం నారభేత, న హ్యచేతనా నామ చేతనావిరోధీ కశ్చిద్గుణోఽస్తి చేతనాప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, తస్మాత్పారిమాండల్యాదివైషమ్యాత్ప్రాప్నోతి చేతనాయా ఆరంభకత్వమితి, మైవం మంస్థాః, యథా కారణే విద్యమానానామపి పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వమేవం చైతన్యస్యాపీత్యస్యాంశస్య సమానత్వాత్। నచపరి

కాః ద్వాభ్యామేవ పరమాణుభ్యాం ద్వ్యణుకం త్రిభిర్ద్వ్యణుకైస్త్ర్యణుకమితి కల్పయంతి తథాపి తర్కస్యాప్రతిష్ఠానాన్న నియమ ఇతి మత్వా బ్రూతే॥ యదాపిబహవ ఇతి॥ కారణగుణాః శుక్లాదయః స్వసమానజాతీయగుణారంభకాః, కార్యద్రవ్యపరిమాణం తు న కారణగుణపరిమాణారభ్యం కింతు కారణగతసంఖ్యారభ్యమితి ప్రక్రియా తుల్యేత్యర్థః। ఏవం ప్రక్రియాం దర్శయిత్వా సూత్రం యోజయన్ వ్యభిచారమాహ॥ తదేవమితి॥ పరమాణుభ్య ఏవ మహద్దీర్ఘం చేత్యనియతప్రక్రియామాశ్రిత్యోక్తం, నియతప్రక్రియామాశ్రిత్య వ్యభిచారమాహ॥ యథా వేతి॥ అణుహ్రస్వేభ్యో ద్వ్యణుకేభ్యోఽణుద్రవ్యం న జాయతే హ్రస్వమపి న జాయత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః। సూత్రే వాశబ్దశ్చార్థోఽనుక్తగుణసముచ్చయార్థః। తథా చ హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘాణువచ్చేతనాదచేతనం జాయత ఇతి సూత్రయోజనా। తత్ర హ్రస్వాన్మహద్దీర్ఘం త్ర్యణుకం పరిమండలాదణు ద్వ్యణుకమితి విభాగః। దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే॥ అథమన్యస ఇతి॥ అచేతనే వై విరోధిగుణ ఇత్యత ఆహ॥ న హ్యచేతనేతి॥ కార్యద్రవ్యస్య పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వమంగీకృత్య వివక్షితాంశసామ్యమాహ॥ మైవమితి॥ అంగీకారం త్యజతి॥ న చేతి॥ ఉత్పన్నం హి పరిమాణాంతరం విరోధి భవతి తదుత్ప

త్తేః ప్రాగ్విరోధ్యభావాత్, ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యారంభః కిం న స్యాదిత్యర్థః। నను విరోధిపరిమాణేన సహైవ ద్రవ్యం జాయత ఇత్యత ఆహ॥ ఆరబ్ధమపీతి॥ సహోత్పత్తావపసిద్ధాంతః అతో విరోధ్యభావస్సిద్ధ ఇతి భావః। అణుత్వాద్యారంభే వ్యగ్రత్వాత్ పారిమాండల్యాదేః స్వసమానగుణానారంభకత్వమిత్యాశంక్య నిషేధతి॥ న చేతి॥ వ్యగ్రత్వమన్యథాసిద్ధిః తత్ర హేతుః పరిమాణాంతరస్యేతి॥ అన్యహేతుకత్వే సూత్రాణ్యుదాహరతి॥ కారణేతి॥ కారణానాం ద్వ్యణుకానాం బహుత్వాత్ త్ర్యణుకే మహత్త్వం, మృదో మహత్త్వాద్ఘటే మహత్త్వం, ద్వితూలపిండారబ్ధే శిథిలతూలపిండే ప్రచయాదవయవసంయోగవిశేషాన్మహత్త్వమిత్యర్థః। మహత్త్వవిరుద్ధమణుత్వం పరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యయా ద్వ్యణుకే భవతీత్యాహ॥ తదితి॥ యన్మహత్త్వస్యాసమవాయికారణం తదేవ మహత్త్వసమానాధికరణస్య దీర్ఘత్వస్య, యచ్చాణుత్వస్యాసమవాయికారణం తదేవాణుత్వావినాభూతహ్రస్వత్వస్యాసమవాయికారణమిత్యతిదిశతి॥ ఏతేనేతి॥ అతో మహత్త్వాదావహేతుత్వాత్ పారిమాండల్యాదీనాం వ్యగ్రత్వమసిద్ధమితి భావః। తేషాం సన్నిధివిశేషాభావాన్న సమానగుణారం-

మాణాంతరాక్రాంతత్వం పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వే కారణం, ప్రాక్పరిమాణాంతరారంభాత్పారిమాండల్యాదీనామారంభకత్వోపపత్తేః। ఆరబ్ధమపి కార్యద్రవ్యం ప్రాగ్గుణారంభాత్ క్షణమాత్రమగుణం తిష్ఠతీత్యభ్యుపగమాత్। న చ పరిమాణాంతరారంభే వ్యగ్రాణి పారిమాండల్యాదీని, అత స్స్వసమానజాతీయం పరిమాణాంతరం నారభంతే, పరిమాణాంతరస్యాన్యహేతుత్వాభ్యుపగమాత్, 'కారణబహుత్వాత్కారణమహత్త్వాత్ ప్రచయవిశేషాచ్చ మహత్' (వై - అ౭ ఆ౧ సూ౯) 'తద్విపరీతమణు' (వై - ౭-౧- ౧౦) 'ఏతేన దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే' (వై ౭-౧-౧౭) ఇతి హి కాణభుజాని సూత్రాణి। న చ 'సన్నిధానవిశేషాత్ కుతశ్చిత్కారణబహుత్వాదీన్యేవారభంతే న పారిమాండల్యాదీని'త్యుచ్యేత ద్రవ్యాంతరే గుణాంతరే వారభ్యమాణే సర్వేషామేవ కారణగుణానాం స్వాశ్రయసమవాయావిశేషాత్। తస్మాత్స్వభావాదేవ పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వం తథా చేతనాయా అపీతి ద్రష్టవ్యం। సంయోగాచ్చ ద్రవ్యాదీనాం విలక్షణానాముత్పత్తిదర్శనాత్ సమానజాతీయోత్పత్తివ్యభిచారః। ద్రవ్యే ప్రకృతే గుణోదాహరణమయుక్తమితి చేన్న, దృష్టాంతేన విలక్షణారంభమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్। న చ ద్రవ్యస్య ద్రవ్యమేవోదాహర్తవ్యం గుణస్య వా గుణ ఏవేతి కశ్చిన్నియమే హేతురస్తి। సూత్రకారోఽపి భవతాం ద్రవ్యస్య గుణముదాజహార 'ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వాత్సంయోగస్య పంచాత్మకత్వం న విద్యతే' ఇతి (వై-అ౪-ఆ౨-సూ౨) 'యథా ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షయోర్భూమ్యాకాశయోస్సమవయన్ సంయోగోఽప్రత్యక్షః ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షేషు పంచసు భూతేషు సమవయచ్ఛరీ-

భకత్వమిత్యపి న వాచ్యమిత్యాహ॥ న చేతి॥ పారిమాండల్యాదీనామపి బహుత్వాదివత్ సమవాయికారణగతత్వావిశేషాదిత్యర్థః। తేషామనారంభకత్వే కార్యద్రవ్యస్య విరోధిగుణాక్రాంతత్వం వ్యగ్రత్వమసన్నిధిర్వా న హేతురిత్యుక్తిఫలమాహ॥ తస్మాదితి॥ యస్తు కారణగుణస్స్వసమానగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేః సామాన్యగుణేషు పారిమాండల్యాదిషు వ్యభిచారేఽపి యో ద్రవ్యసమవాయికారణగతో విశేషగుణః స స్వసమానజాతీయగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేశ్చైతన్యస్య విశేషగుణత్వాదారంభకత్వం దుర్వారమితి, తన్మందం, చిత్రపటహేతుతంతుగతేషు నీలాదిరూపేషు విజాతీయచిత్రరూపహేతుషు వ్యభిచారాచ్చైతన్యస్యాత్మత్వేన గుణత్వాభావాచ్చేతి మంతవ్యం। తస్మాచ్చేతనాద్విజాతీయారంభో యుక్త ఇతి స్థితం తతోదాహరణాంతరమాహ॥ సంయోగాచ్చేతి॥ నను చేతనం బ్రహ్మ కార్యోపాదానత్వాద్ద్రవ్యం, తన్న విలక్షణస్యోపాదానమితి ప్రకృతే కించిద్ద్రవ్యమేవ విలక్షణకార్యకరముదాహర్తవ్యం న సంయోగస్య గుణస్యోదాహరణం యుక్తమితి శంకతే॥ ద్రవ్య ఇతి॥ గుణాద్ద్రవ్యవచ్చేతనాదచేతనారంభ ఇతి విలక్షణారంభకత్వాంశేఽయం దృష్టాంత ఇతి పరిహరతి॥ నేతి॥ అయమనియమః కణాదసమ్మత ఇత్యాహ॥ సూత్రకారోఽపీతి॥ ఏతావతా కథమనియమ స్తత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ న విల

తుణత్వన్యాయేనపునరుక్త్యభావేఽప్యతిదేశాధికరణేనపునరుక్తిరితిశంకతే॥ నన్వతిదేశ ఇతి॥ సమానగుణారంభనియమస్య పారిమాండల్యాదిష్వదృష్టాంతేనభంగార్థమస్యారంభ ఇత్యాహ॥ సత్యమితి॥ తస్యైవాతిదేశస్యేత్యర్థః॥ ఇతిద్వితీయాధికరణం

౧౨ వైశేషికమతపరీక్షామారభతే ॥ ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావ ఇతి॥ నాస్యప్రాసంగికేనపూర్వాధికరణేనసంగతిరస్తీతిమన్వానః ప్రధానస్యేశ్వరానధిష్ఠితస్యాకారణత్వేఽపిపరమాణూనాం తదధిష్ఠితానాంకారణత్వమస్త్వితిప్రత్యుదాహరణసంగత్యాసాంఖ్యాధికరణానంతర్యమస్యవదంస్తాత్పర్యమాహ॥ ఇదానీమితి॥ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణపరమాణుభిర్జగదారభ్యతఇతివైశేషికరాద్ధాంతోఽత్రవిషయః, సకింమానమూలోభ్రాంతిమూలోవేతిసందేహే పూర్వపక్షయతి॥ సచేతి॥ తైఃపటాదిభిస్సామాన్యంత్రుట్యాదేః కార్యద్రవ్యత్వం తేనేత్యర్థః। విమతంసావయవంత్ర్యణుకాదికంస్వన్యూనపరిమాణసంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటాదివదితిప్రయోగః। స్వేష్టపరమా

రమప్రత్యక్షంస్యాత్ ప్రత్యక్షంతుశరీరందృశ్యతే తస్మాన్నపాంచభౌతికమితి। ఏతదుక్తంభవతిగుణశ్చసంయోగోద్రవ్యంశరీరం దృశ్యతే త్వితిచాత్రిపిలక్షణోస్పష్టైఃప్రపంచితా। నన్వేవంసతితేనైవైతద్గతం, నేతిబ్రూమః,తత్సాంఖ్యంప్రత్యుక్తంఏతత్తువైశేషికంప్రతి। నన్వతిదేశోఽపిసమానన్యాయతయాకృతః ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతా ఇతి, సత్యమేతత్,తస్యైవత్వయంవైశేషికపరీక్షారంభేతత్ప్రక్రియానుగతేననిదర్శనేనప్రపంచఃకృతః॥ ... ... *

సూ॥ ౧౨॥ ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః॥

ఇదానీంపరమాణుకారణవాదంనిరాకరోతి। సచవాదఇత్థంసముత్తిష్ఠతి। పటాదీనిహిలోకేసావయవానిద్రవ్యాణిస్వానుగతైస్సంయోగసచివైస్తంత్వాదిభిర్ద్రవ్యైరారభ్యమాణానిదృష్టానితత్సామాన్యేనయావత్కించిత్సావయవం ద్రవ్యంతత్సర్వంస్వానుగతైరేవసంయోగసచివైస్తైస్తైర్ద్రవ్యైరారబ్ధమితిగమ్యతే। సచాయమవయవావయవివిభాగోయతోనివర్తతేసోఽపకర్షపర్యంతగతఃపరమాణుః,సర్వంచేదంగిరిసముద్రాదికం జగత్సావయవత్వాదాద్యంతవత్, నచాకారణేనకార్యేణభవితవ్య మిత్యతఃపరమాణవోజగతఃకారణమితికణభుగభిప్రాయః। తానీమానిచత్వారిభూతానిభూమ్యుదకతేజఃపవనాఖ్యానిసావయవాన్యుపలభ్యచతుర్విధాఃపరమాణవఃపరికల్ప్యంతే। తేషాంచాపకర్షపర్యంతగతత్వేనపరతోవిభాగాసంభవాద్వినశ్యతాంచ పృథివ్యాదీనాంపరమాణుపర్యంతోవిభాగోభవతి సప్రళయకాలః।తతస్సర్గకాలేవాయవీయేష్వణుష్వదృష్టాపేక్షంకర్మోత్పద్యతే।తత్కర్మస్వాశ్రయమణుమణ్వంతరేణసంయునక్తి, తతోద్వ్యణుకాదిక్రమేణవాయురుత్పద్యతే, ఏవమగ్నిరేవమాపఏవం పృథివ్యేవమేవశరీరంసేంద్రియమిత్యేవంసర్వమిదంజగదణుభ్యస్సంభవతి,అణుగతేభ్యశ్చరూపాదిభ్యోద్వ్యణుకాదిగతానిరూపాదీనిసంభవంతితంతుపటన్యాయేనేతికాణాదామన్యంతే।తత్రేదమభిధీయతేవిభాగావస్థానాం

ణుసిద్ధ్యర్థానిసాధ్యవిశేషణాని, నన్వేతావతాకథంపరమాణుసిద్ధిస్తత్రాహ॥ సచాయమితి॥ విమతంసావయవత్వంపర్యతావచ్ఛేదకంయతోనివర్తతే సస్వన్యూనపరిమాణవ్యాపకస్యాపకర్షస్యపర్యంతత్వేనావసానభూమిత్వేనావగతఃపరమాణురిత్యర్థః। యావత్సావయవమనుమానప్రవృత్తేఃద్వ్యణుకన్యూనద్రవ్యంనిరవయవంసిద్ధ్యతీతిభావః। జగన్నిత్యత్వవాదాత్కార్యద్రవ్యత్వహేత్వసిద్ధిరితివదంతంప్రత్యాహ॥ సర్వంచేతి॥ విమతమాద్యంతవత్ సావయవత్వాత్పటవదిత్యర్థః। హేతోరసిద్ధింనిరస్యాప్రయోజకత్వంనిరస్యతి॥ నచేతి॥ తేకతివిధాఇత్యాకాంక్షాయామాహ॥ తానీతి॥ ప్రళయేసైషామపినాశాన్నజగత్కారణత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ తేషాంచేతి॥ అవయవానాంవిభాగాన్నాశాద్వాఽవయవినోనాశఃపరమాణూనాంనిరవయవత్వేనావయవవిభాగాదేర్నాశహేతోరసంభవాన్ననాశ ఇత్యర్థః। తేషాంనిత్యత్వేఽపఠితంసృష్టిక్రమమాహ॥ తతఇతి॥ ఏవంకాణాదమతస్యమానమూలత్వాత్తైనవేదాంతసమన్వయస్యవిరోధాదసిద్ధిరితి

పూర్వపక్షే ఫలం తస్య భ్రాంతిమూలత్వాదవిరోధ ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తదేతదితి ॥ ప్రలయే విభక్తానాం పరమాణూనామన్యతరకర్మణోభయకర్మణా వా సంయోగో వాచ్యః, కర్మణశ్చ నిమిత్తం ప్రయత్నాదికం దృష్టం, యథా ప్రయత్నవదాత్మసంయోగాద్దేహచేష్టా· వాయ్వాద్యభిఘాతాద్వృక్షాదిచలనం, హస్తనోదనాత్ ఇష్వాదిగమనం తద్వదణుకర్మణో దృష్టం నిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే న వా, ద్వితీయే కర్మానుత్పత్తిః, నాద్యః ప్రయత్నాదేస్సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాదిత్యుభయథాపి న కర్మసంభవతి, అతః కర్మాసంభవాత్ తస్య సంయోగపూర్వకస్య ద్వ్యణుకాదిసర్గస్యాభావ ఇతి సూత్రార్థః । స్థితస్య వేగవద్ద్రవ్యసంయోగవిశేషోఽభిఘాతః సఏవ చలస్య నోదనమితి భేదః, దృష్టనిమిత్తాభావేఽప్యదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుకర్మేతి శంకతే ॥ అథాదృష్టమితి ॥ వికల్పపురస్సరం దూషయతి ॥ తత్పునరితి ॥ జడాత్మవత్పరమాణోరాశ్రయత్వం కిం న స్యాదితి మత్వా వికల్పః కృత ఇతి మంతవ్యం । అత్రాపి సూత్రం యోజయతి ॥ ఉభయథేతి ॥ జీవాధిష్ఠితమదృష్టం నిమిత్తమస్త్విత్యత ఆహ ॥ ఆత్మనశ్చేతి ॥ అచేతనత్వాన్నాధిష్ఠాతృత్వమితి శేషః

తావదణూనాం సంయోగః కర్మాపేక్షోఽభ్యుపగంతవ్యః కర్మవతాం తంత్వాదీనాం సంయోగదర్శనాత్, కర్మణశ్చ కార్యత్వాన్నిమిత్తం కిమప్యభ్యుపగంతవ్యం, అనభ్యుపగమే నిమిత్తాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్ అభ్యుపగమేఽపి యది ప్రయత్నోఽభిఘాతాదిర్వా యథాదృష్టం కిమపి కర్మణో నిమిత్తమభ్యుపగమ్యేత తస్యాసంభవాన్నైవాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్, నహి తస్యామవస్థాయామాత్మగుణః ప్రయత్నస్సంభవతి శరీరాభావాత్ । శరీరప్రతిష్ఠే హి మనస్యాత్మనస్సంయోగే సత్యాత్మగుణః ప్రయత్నో జాయేత । ఏతేనాభిఘాతాద్యపి దృష్టం నిమిత్తం ప్రత్యాఖ్యాతవ్యం సర్గోత్తరకాలం హి తత్సర్వం నాద్యస్య కర్మణో నిమిత్తం సంభవతి· అథాదృష్టమాద్యస్య కర్మణో నిమిత్తమిత్యుచ్యేత, తత్పునరాత్మసమవాయి స్యాదణుసమవాయి వా । ఉభయథాపి నాదృష్టనిమిత్తమణుషు కర్మావకల్పేత, అదృష్టస్యాచేతనత్వాత్ నహ్యచేతనం చేతనేనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం ప్రవర్తతే ప్రవర్తయతి వేతి సాంఖ్యప్రక్రియాయామభిహితం । ఆత్మనశ్చానుత్పన్నచైతన్యస్య తస్యామవస్థాయామచేతనత్వాదాత్మసమవాయిత్వాభ్యుపగమాచ్చ నాదృష్టమణుషు కర్మణో నిమిత్తం స్యాదసంబంధాత్ । అదృష్టవతా పురుషేణాస్త్యణూనాం సంబంధ ఇతి చేత్సంబంధసాతత్యాత్ ప్రవృత్తిసాతత్యప్రసంగో నియామకాంతరాభావాత్ । తదేవం నియతస్య కస్యచిత్కర్మనిమిత్తస్యాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్కర్మాభావాత్తన్నిబంధనస్సంయోగో న స్యాత్ సంయోగాభావాచ్చ తన్నిబంధనం ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం న స్యాత్ । సంయోగశ్చాణోరణ్వంతరేణ సర్వాత్మనా వా స్యాదేకదేశేన వా, సర్వాత్మనా చేదుపచయానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగో దృష్టవిపర్యయప్రసంగశ్చ ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగస్య దృష్టత్వాత్ । ఏకదేశేన చేత్సావయవత్వప్రసంగః । పరమాణూనాం కల్పితాః ప్రదేశాస్స్యురితి చేత్కల్పితానామ

భిన్నేశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వమగ్రే నిరాకరిష్యతే, అచేతనత్వమదృష్టస్య కర్మనిమిత్తత్వాభావే హేతురుక్తః । హేత్వంతరమాహ ॥ ఆత్మసమవాయిత్వేతి ॥ గురుత్వవదదృష్టమపి స్వాశ్రయసంయుక్తే క్రియాహేతురితి శంకతే ॥ అదృష్టవతేతి ॥ విభుసంయోగస్యాణుషు సదా సత్త్వాత్ క్రియాసాతత్యే ప్రలయాభావస్స్యాదితి దూషయతి ॥ సంబంధేతి ॥ కాదాచిత్కప్రవృత్తేరదృష్టనియమ్యత్వాద్యోగేపీశ్వరాన్నియమ ఇత్యత ఆహ ॥ నియామకాంతరేతి ॥ యజ్జ్ఞానం తచ్ఛరీరజన్యమితి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేస్తద్గుణ ఈశ్వరో నాస్తి, అస్తిత్వేపి సదా సత్త్వాన్న నియామకత్వమితి భావః । సూత్రార్థం నిగమయతి ॥ తదేవమితి ॥ సంయోగస్య హేతుం ఖండయిత్వా స్వరూపం ఖండయతి ॥ సంయోగశ్చాణోరితి ॥ సంయోగస్య వ్యాప్యవృత్తిత్వే ఏకస్మిన్నితరస్యాంతర్భావాత్ కార్యస్య బహుళత్వాయోగాత్సర్వం కార్యం పరమాణుమాత్రం స్యాదిత్యర్థః । కించ సాంశద్రవ్యేసంయోగస్యైకాంశవృత్తిత్వం దృష్టం తద్విరోధాదవ్యాప్యవృత్తిత్వం న కల్ప్యమిత్యాహ ॥ దృష్టేతి ॥ పరమాణోస్సంయోగ ఏకదేశేన చేదితి సంబంధః, దిగ్భేదేన కల్పితప్రదేశస్థసంయోగస్యాపి కల్పితత్వాత్తతః కార్యం నోత్ప

ద్యేత, ఉత్పన్నం వా నిధ్యాస్యాదిత్యపసిద్ధాంత ఇత్యర్థః। కాణాదానాం సర్గప్రత్యుక్త్యా సూత్రం యోజయిత్వా ప్రళయనిరాసేఽపి సూత్రం యోజయతి॥ యథా చేతి॥ పరమాణూనాం కర్మణా సంయోగాత్సర్గః విభాగాత్ప్రళయ ఇతి ప్రక్రియా న యుక్తా; యుగపదనంతపరమాణూనాం విభాగే నియతస్యాభిఘాతాదేర్దృష్టస్య నిమిత్తస్యాసత్త్వాత్ ధర్మాధర్మరూపాదృష్టస్య సుఖదుఃఖార్థత్వేన సుఖదుఃఖశూన్యప్రళయప్రయోజకత్వాయోగాన్నాదృష్టనిమిత్తకేన కర్మణా విభాగస్సంభవతి, తథా చ దృష్టాదృష్టనిమిత్తయోరసత్త్వాదుభయథాపి సంయోగార్థత్వేన విభాగార్థత్వేన చ కర్మ నాస్తి, అతః కర్మాభావాత్తయోస్సంయోగవిభాగపూర్వకయోః సర్గప్రళయయోరభావ ఇతి సూత్రయోజనా॥ ... ✱

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ, తదభావః అణువాదాసంభవ ఇతి యోగ్యతయా సంబధ్యతే, ద్వ్యణుకసమవాపస్తుత్వాదవస్త్యేవ సంయోగ ఇతి, వస్తుతః కార్యస్యాసమవాయికారణం న స్యాత్, అసతి చాసమవాయికారణే ద్వ్యణుకాదికార్యద్రవ్యం నోత్పద్యేత। యథా చాదిసర్గే నిమిత్తాభావాత్సంయోగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నాణూనాం సంభవత్యేవం మహాప్రళయేఽపి విభాగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నైవాణూనాం సంభవేత్। న హి తత్రాపి కించిన్నియతం నిమిత్తం దృష్టమస్తి। అదృష్టమపి భోగప్రసిద్ధ్యర్థం న ప్రళయప్రసిద్ధ్యర్థమిత్యతో నిమిత్తాభావాన్న స్యాదణూనాం సంయోగోత్పత్త్యర్థం విభాగోత్పత్త్యర్థం వా కర్మ, అతశ్చ సంయోగవిభాగాయత్తయోస్సర్గప్రళయయోరభావః ప్రసజ్యేత, తస్మాదనుపపన్నోఽయం పరమాణుకారణవాదః॥

సూ॥ ౧౩॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ తదభావ ఇతి ప్రకృతేనాణుకారణవాదనిరాకరణేన సంబధ్యతే, ద్వాభ్యాం చాణుభ్యాం ద్వ్యణుకముత్పద్యమానమత్యంతభిన్నమణుభ్యామణ్వోస్సమవైతీత్యభ్యుపగమ్యతే భవతా, న చైవమభ్యుపగచ్ఛతా శక్యతేఽణుకారణవాదస్సమర్థయితుం, కుతః। సామ్యాదనవస్థితేః। యథైవ హ్యణుభ్యామత్యంతభిన్నం సద్ద్వ్యణుకం సమవాయలక్షణేన సంబంధేన తాభ్యాం సంబధ్యతే, ఏవం సమవాయోఽపి సమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నస్సన్ సమవాయలక్షణేనాన్యేనైవ సంబంధేన సమవాయిభిస్సంబధ్యేతాత్యంతభేదసామ్యాత్, తతశ్చ తస్య తస్యాన్యోఽన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్య ఇత్యనవస్థైవ ప్రసజ్యేత। నన్విహ ప్రత్యయగ్రాహ్యస్సమవాయో నిత్యసంబంధ ఏవ సమవాయిభిర్గృహ్యతే నాసంబద్ధస్సంబంధాంతరాపేక్షో వా, తతశ్చ న తస్యాన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్యః యేనానవస్థా ప్రసజ్యేతేతి। నేత్యుచ్యతే, సంయోగోఽప్యేవం సతి సంయోగిభిర్నిత్యసంబద్ధ ఏవేతి సమవాయవన్నాన్యం సంబంధమపేక్షేత। అథార్థాంతరత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షేత, సమవాయోఽపి హ్యర్థాంతరత్వాత్సంబంధాంతరమపేక్షేత। న చ గుణత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షతే, న సమవాయోఽగుణత్వాదితి యుజ్యతే వక్తుం, అపేక్షాకారణస్య తుల్యత్వాత్ గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్, తస్మాదర్థాంతరం సమవాయమభ్యుపగచ్ఛతః ప్రసజ్యేతైవానవస్థా। ప్రసజ్యమానాయాం చానవస్థాయామేకాసిద్ధౌ సర్వాసిద్ధేర్ద్వాభ్యామణుభ్యాం ద్వ్యణుకం నైవోత్పద్యేత తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥ ... ✱

యథాఽణోః పరమాణుభిన్నత్వసామ్యాత్ ద్వ్యణుకవత్సమవాయస్యాపి సమవాయాంతరమిత్యనవస్థితిరిత్యర్థః। నన్విహ తంతుషు పట ఇత్యాదివిశిష్టధీనియామకస్సమవాయో న సంబంధాంతరమపేక్షతే, స్వరూపేణైవ నిత్యసంబంధత్వాదితి శంకతే॥ నన్విహేతి॥ సంయోగస్యాపి స్వరూపసంబంధోపపత్తేః సమవాయో న స్యాదితి దూషయతి॥ నేతి॥ సంబంధిభిన్నత్వాద్యపేక్షా సమవాయస్యాపి తుల్యా, గుణపరిభాషాయాశ్చేతి గుణత్వాభావేఽపి కర్మసామాన్యాదీనాం సమవాయాంగీకారాద్గుణత్వం సమవాయిత్వేన వ్యాపకం నాపి వ్యాప్యం గుణస్యాపి సమవాయవత్స్వరూపసంబంధసంభవేన వ్యాప్త్యనుకూలతర్కాభావాత్, తస్మాత్సంబంధిభిన్నత్వమేవ సంబంధాంతరాపేక్షాయాం కారణం తస్య సమవాయేఽపి తుల్యత్వాదనవస్థా దుర్వారా, సా చ మూలక్షయకరీ తయా సమవాయాసిద్ధౌ సమవేతద్వ్యణుకాసిద్ధిరిత్యర్థః। ... ✱

౧౪. సూత్రం వ్యాచష్టే॥ అపిచేతి॥ అనుభయస్వభావత్వే నైమిత్తికప్రవృత్తిర్వాచ్యా, నిమిత్తంచ కాలాదృష్టాదికం నిత్యసన్నిహితమితి నిత్యమేవ ప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్యానిమిత్తత్వే ప్రవృత్త్యభావ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౫. కించ పరమాణవస్సమవాయికారణవంతః కారణాపేక్షయా స్థూలా అనిత్యాశ్చ రూపవత్త్వాద్రసవత్త్వాద్గంధవత్త్వాత్ స్పర్శవత్త్వాద్ఘటవదితి సూత్రం యోజయితుం పరప్రక్రియామాహ॥ సావయవానామిత్యాదినా॥ నన్వత్ర పరమాణుత్వం పక్షతావచ్ఛేదకం తద్విరుద్ధం స్థూలత్వం కథం సాధ్యత ఇతి చేన్న, వాయుత్వ తేజస్త్వాదేః పృథగవచ్ఛేదకత్వాత్, న చాప్రయోజకతా కారణశూన్యత్వే నిత్యత్వే హి స్పర్శవద్రూపాదిమత్త్వాయోగాత్। నచ తర్హి వాయుః కారణవానితి పృథక్ సాధనే రూపాది హేతూనాం భాగాసిద్ధ్యభావేపి సిద్ధసాధనతా స్యాదితి వాచ్యం, యత్ర స్పర్శస్తత్స కారణం యత్రరూ

సూ॥ ౧౪॥ నిత్యమేవ చ భావాత్॥

అపిచాణవః ప్రవృత్తిస్వభావా వా నివృత్తిస్వభావా వా ఉభయస్వభావా వా అనుభయస్వభావా వాఽభ్యుపగమ్యేరన్, గత్యంతరాభావాత్ చతుర్ధాపి నోపపద్యతే। ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యమేవ ప్రవృత్తేర్భావాత్ ప్రళయాభావప్రసంగః। నివృత్తిస్వభావత్వేపి నిత్యమేవ నివృత్తేర్భావాత్ సర్గాభావప్రసంగః। ఉభయస్వభావత్వం చ విరోధాదసంభావ్యం। అనుభయస్వభావత్వే తు నిమిత్తవశాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యోరభ్యుపగమ్యమానయోరదృష్టాదేర్నిమిత్తస్య నిత్యసన్నిధానాన్నిత్యప్రవృత్తిప్రసంగః, అతంత్రత్వేప్యదృష్టాదేర్నిత్యాప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥

సూ॥ ౧౫॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్॥

సావయవానాం ద్రవ్యాణామవయవశో విభజ్యమానానాం యతః పరో విభాగో న సంభవతి తే చతుర్విధా రూపాదిమంతః పరమాణవః చతుర్విధస్య రూపాదిమతో భూతభౌతికస్యారంభకా నిత్యాశ్చేతి యద్వైశేషికా అభ్యుపగచ్ఛంతి స తేషామభ్యుపగమో నిరాలంబన ఏవ, యతో రూపాదిమత్త్వాత్ పరమాణూనామణుత్వనిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత పరమకారణాపేక్షయా స్థూలత్వమనిత్యత్వంచ తేషామభిప్రేత విపరీతమాపద్యేతేత్యర్థః। కుతః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్, యద్ధి లోకే రూపాదిమద్వస్తు తత్ స్వకారణాపేక్షయా స్థూలమనిత్యం చ దృష్టం, తద్యథా పటస్తంతూనపేక్ష్య స్థూలోఽనిత్యశ్చ భవతి, తంతవశ్చాంశూనపేక్ష్య స్థూలా అనిత్యాశ్చ భవంతి, తథా చామీ పరమాణవో రూపాదిమంతస్తైరభ్యుపగమ్యంతే, తస్మాత్తేపి కారణవంతస్తదపేక్షయా స్థూలా అనిత్యాశ్చ ప్రాప్నువంతి। యచ్చ నిత్యత్వే కారణం తైరుక్తం 'సదకారణవన్నిత్య'మితి (వై-అ-౪-ఆ౧-సూ౧) తదప్యేవం సత్యణుషు న సంభవతి, ఉక్తేన ప్రకారేణ కారణవత్త్వోపపత్తేః, యదపి నిత్యత్వే ద్వితీయం కారణముక్తం। 'అనిత్యమితి చ విశేషతః ప్రతిషేధాభావ' ఇతి (వై-అ౪ ఆ౧ సూ౪) తదపి నావశ్యం పరమాణూనాం నిత్యత్వం సాధయతి, అసతి హి యస్మిన్ కస్మింశ్చిన్నిత్యే వస్తుని నిత్యశబ్దేన నఞః సమాసో నోపపద్యతే న పునః పరమాణునిత్యత్వమేవాపేక్ష్యతే। తచ్చాస్త్యేవ నిత్యం పరమకారణం బ్రహ్మ। నచ శబ్దార్థవ్యవహారమాత్రేణ కస్యచిదర్థస్య ప్రసిద్ధిర్భవతి, ప్రమాణాంతరసిద్ధయోశ్శ

పంతస్స కారణమితి వ్యాప్తిగ్రహకాలే వాయుత్వాద్యవచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధ్యభావాదితి భావః। పరమాణవో నిత్యాః సత్త్వే సత్యకారణవత్త్వాదాత్మవదితి సత్ప్రతిపక్షముద్భావ్య విశేష్యాసిద్ధ్యా దూషయతి॥ యచ్చ నిత్యత్వ ఇతి॥ సత్త్వం భావత్వం ప్రాగభావనిరాసార్థం నిత్యత్వ ప్రతిషేధస్య ప్రతియోగికః అభావత్వాత్ ఘటాభావవదితి నిత్యత్వస్య క్వచిత్సిద్ధౌ కార్యమనిత్యమితి విశేషతః కార్యే నిత్యత్వ ప్రతిషేధాత్కారణభూతపరమాణుషు నిత్యత్వం సిధ్యతి, అన్యథా ప్రతియోగ్యభావే ప్రతిషేధానుపపత్తిరితి కణాదోక్తమనూద్యాన్యథాసిద్ధ్యా దూషయతి ॥ యదపీతి ॥ కార్యే నిత్యత్వప్రతిషేధవ్యవహారమంగీకృత్య బ్రహ్మణి ప్రతియోగిప్రసిద్ధిరుక్తా, వస్తుతస్తు విశేషవ్యవహారపవాసిద్ధః, కారణనిత్యత్వస్య ప్రమాణాంతరేణ జ్ఞానం వినా కార్యమనిత్యమితి వ్యవహారాయోగాదిత్యాహ॥ నచ శబ్దేతి॥ యది ప్రమాణాంతరం కారణనిత్యత్వే స్యాత్తదాయం వ్యవహారస్స

మూలోఽభవతీతి తతో మూలజ్ఞానాత్ ప్రాగ్వ్యవహారమాత్రాన్న వస్తుసిద్ధిః వటే యక్షవ్యవహారాదపి తత్సిద్ధిప్రసంగాత్, మూలజ్ఞానే తు తేనైవ విశేషసిద్ధేర్వ్యవహారోపన్యాసవైయర్థ్యమితి భావః। ఏవం పరమాణునిత్యత్వే కాణాదసూత్రద్వయం నిరస్య తృతీయం నిరస్యతి॥ యదపీతి॥ సతామణూనాం దృశ్యమానస్థూలకార్యాణాం ప్రత్యక్షేణ కారణాజ్ఞానమవిద్యేతి యదిమాత్రార్థః తర్హ్యవిద్యత్వస్య కారణత్వం నిత్యత్వే హేతుస్స్యాత్, తన్న, ద్వ్యణుకే వ్యభిచారాదిత్యర్థః। యద్వారంభకద్రవ్యశూన్యత్వం హేతువిశేషణం తదా విశేష్యవైయర్థ్యమాపద్యేత పునరుక్తిశ్చేత్యాహ॥ అథేత్యాదినా॥ పరమాణవో నిత్యాః నాశకానుపలంభాదాత్మవదితి సూత్రార్థమాశంకతే॥ అథాపీతి॥ తంత్వాద్యవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వా పటాదినాశో దృష్టః తచ్చద్వయం నిరవయవాణూనాం నాస్తీతి నిత్యత్వమిత్యర్థః। పరిణామవాదమాశ్రిత్యాణూనాం నాశకం కించిత్సంభవతీతి పరిహరతి॥ నేతి॥ అవయవానాం సంయోగేన ద్రవ్యాంతరోత్పత్తిరారంభ ఇతి యది మతం స్యాత్తదా ద్రవ్యనాశో ద్వాభ్యామేవేతి నియమస్స్యాన్నారంభే మానమస్తి సంయుక్తతంత్వన్యపటాదర్శనాదతః కారణమేవ స్వతో నిర్విశేషం విశేషవదవ

స్థార్థయోర్వ్యవహారావతారాత్। యదపి నిత్యత్వే తృతీయం కారణముక్తం ‘అవిద్యా చే’తి (వై. ౪।౧।౫ సూ. ౫) తద్యద్యేవం వివ్రియేత సతాం పరిదృశ్యమానకార్యాణాం కారణానాం ప్రత్యక్షేణాగ్రహణమవిద్యేతి, తతో ద్వ్యణుకనిత్యతాప్యాపద్యేత। అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత తథాప్యకారణవత్త్వమేవ నిత్యతానిమిత్తమాపద్యేత, తస్య చ ప్రాగేవోక్తత్వాత్ ‘అవిద్యా చే’తి పునరుక్తం స్యాత్, అథాపి కారణవిభాగాత్కారణవినాశాచ్చాన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతోరసంభవోఽవిద్యా సా పరమాణూనాం నిత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి వ్యాఖ్యాయేత, నావశ్యం వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం వినంష్టుమర్హతీతి నియమోఽస్తి, సంయోగసచివే హ్యనేకస్మింశ్చ ద్రవ్యే ద్రవ్యాంతరస్యారంభకేఽభ్యుపగమ్యమాన ఏతదేవం స్యాత్, యదా త్వపాస్తవిశేషం సామాన్యాత్మకం కారణం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానమారంభకమభ్యుపగమ్యతే తదా ఘృతకాఠిన్యవిలయనవన్మూర్త్యవస్థావిలయనేనాపి వినాశ ఉపపద్యతే, తస్మాద్రూపాదిమత్త్వాత్స్యాదభిప్రేతవిపర్యయః పరమాణూనాం, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥ *

సూ॥ ౧౬॥ ఉభయథా చ దోషాత్॥

గంధరసరూపస్పర్శగుణా స్థూలా పృథివీ, రూపరసస్పర్శగుణాస్సూక్ష్మా ఆపః, రూపస్పర్శగుణం సూక్ష్మతరం తేజః, స్పర్శగుణస్సూక్ష్మతమో వాయురిత్యేవమేతాని చత్వారి భూతాన్యుపచితాపచితగుణాని స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యోపేతాని చ లోక ఉపలక్ష్యంతే, తద్వత్పరమాణవోఽప్యుపచితాపచితగుణాః కల్ప్యేరన్ న వా, ఉభయథాపి చ దోషానుషంగోఽపరిహార్య ఏవ స్యాత్। కల్ప్యమానే తావదుపచితాపచితగుణత్వే ఉపచిత

ఘాస్తు నాశార్యమిత్యనుభవబలాదాస్థేయం। తథా చాణూనామప్యవిద్యాపరిణామరూపాణాం ప్రళయనిమిత్తేన కాలాదినా పిండాత్మకస్వరూపతిరోభావేన కారణభావాపత్తిర్వినాశ ఉపపద్యతే। యథాగ్నిసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యమవయవసంయోగస్యావయవానాం చ నాశం వినైవ లీయతే తద్వత్, న చ కాఠిన్యస్య సంయోగవిశేషత్వేన గుణత్వాద్ద్రవ్యనాశేఽనుదాహరణత్వమితి శంక్యం, గుణవద్ద్రవ్యస్యాపి కుతశ్చిద్వినాశ ఇత్యంశే నోదాహరణాద్గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్। వస్తుతస్తు ఘృతం కఠినం ద్రవ్యమిత్యనుభవాద్ఘృతపరిణామవిశేషో ద్రవ్యమేవ కాఠిన్యం। న చ ద్రవ్యత్వేఽప్యవయవవిభాగాదేవ తస్య నాశ ఇతి వాచ్యం, ఘృతస్య పరిణామిన ఏకత్వేన విభాగాసంభవాత్, పరమాణుకాఠిన్యనాశే తదసంభవాచ్చేతి భావః। కించ ప్రళయే ‘నాసీద్రజో నాన్యత్కించనే’త్యణూనాం నాశసిద్ధిః, తస్మాన్న తేషాం పరమకారణత్వమిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ... ... *

౧౬. యద్యస్మాదధికగుణవత్తత్తస్మాత్స్థూలమితి వ్యాప్తిముక్త్వా వికల్పయతి॥ తద్వదితి॥ పార్థివః పరమాణురధికగుణస్తత ఏకైకన్యూనగుణా జలాదిపరమాణవశ్చేతి కల్ప్యేతే న వా, ఆద్యే దోషమాహ॥ కల్ప్యమాన ఇతి॥ మూర్త్యుపచ

యాత్ స్థౌల్యాదిత్యర్థః॥ పార్థివోఽణురాప్యాత్ స్థూలః అధికగుణత్వాద్ఘటవదిత్యేవంప్రయోక్తవ్యం।అప్రయోజకత్వంనిరస్యతి॥ నచాంతరేణేతి॥ దృష్టవిరోధస్స్యాదితిభావః। నేతిపక్షేసర్వేషామణూనాంసామ్యార్థమేకైకగుణకత్వంవాస్యాచ్చతుర్గుణకత్వంవా. ఉభయథాపిదోషమాహ॥ అకల్ప్యమానేత్విత్యాదినా॥ ... ... *

౧౭. నకేవలమనువాదస్యాయుక్తత్వాదుపేక్షా కింతుశిష్టబహిష్కృతత్వాత్ గ్రంథతోఽర్థతశ్చాగ్రాహ్యత్వమిత్యాహ॥ అపరిగ్రహాచ్చేతి॥ చకారార్థంప్రపంచయితుముపక్రమతే॥ అపిచేతి॥ అత్యంతభేదజ్ఞాపకమాహ ॥ భిన్నలక్షణానీతి॥ ద్రవ్యగుణకర్మణాంద్రవ్యత్వగుణత్వకర్మత్వజాతయోలక్షణాని గుణాశ్రయత్వాద్యుపాధయోవా, నిర్గుణత్వేసతిజాతిమత్క్రియాత్వంగుణలక్షణం, సంయోగవిభాగయోర్నిరపేక్షకారణంకర్మ, నిత్యమేకమనేకసమవేతంసామాన్యం, నిత్యద్రవ్యవృత్తయోఽన్త్యావిశేషాః,నిత్యసంబంధస్సమవాయ,ఇతిభిన్నానిలక్షణాని,ధర్మిభేదోఽత్యంతభే

గుణానాంమూర్త్యుపచయాత్పరమాణుత్వప్రసంగః। నచాంతరేణాపిమూర్త్యుపచయంగుణోపచయోభవతీత్యుచ్యేత. కార్యేషుభూతేషుగుణోపచయేమూర్త్యుపచయదర్శనాత్ । అకల్ప్యమానేతూపచితోపచితగుణత్వే పరమాణుత్వసామ్యసిద్ధయే యదితావత్సర్వే ఏకైకగుణా ఏవకల్ప్యేరన్ తతస్తేజసిస్పర్శస్యోపలబ్ధిర్నస్యాత్ అప్సురూపస్పర్శయోః పృథివ్యాంచరసరూపస్పర్శానాం, కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం। అథసర్వేచతుర్గుణా ఏవకల్ప్యేరన్ తతోఽప్స్వపిగంధస్యోపలబ్ధిస్స్యాత్తేజసిగంధరసయోర్వాయౌచగంధరూపరసానాం, నచైవందృశ్యతే, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥

సూ॥ ౧౭॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా॥

ప్రధానకారణవాదో వేదవిద్భిరపి కైశ్చిన్మన్వాదిభిస్సత్కార్యత్వాద్యంశోపజీవనాభిప్రాయేణోపనిబద్ధః, అయంతుపరమాణుకారణవాదోనకైశ్చిదపిశిష్టైః కేనచిదప్యంశేనపరిగృహీతఇత్యత్యంతమేవానాదరణీయో వేదవాదిభిః।అపిచ వైశేషికాస్తంత్రార్థభూతాన్షట్పదార్థాన్ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయాఖ్యానత్యంతభిన్నాన్భిన్నలక్షణానభ్యుపగచ్ఛంతి, యథామనుష్యోఽశ్వశ్శశఇతి, తథాత్వంచాభ్యుపగమ్యతద్విరుద్ధంద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణామభ్యుపగచ్ఛంతి తన్నోపపద్యతే, కథం, యథాహిలోకే శశకుశపలాశప్రభృతీనామత్యంతభిన్నానాంసతాం నేతరేతరాధీనత్వంభవతి, ఏవంద్రవ్యాదీనామప్యత్యంతభిన్నత్వాన్నైవద్రవ్యాధీనత్వంగుణాదీనాం భవితుమర్హతి, అథచభవతిద్రవ్యాధీనత్వంగుణాదీనాం। తతోద్రవ్యభావేభావాత్ ద్రవ్యాభావే చాభావాత్ ద్రవ్యమేవసంస్థానాదిభేదాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి। యథాదేవదత్తఏకఏవసన్నవస్థాంతరయోగాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతితద్వత్। తథాసతిసాంఖ్యసిద్ధాంతప్రసంగస్స్వసిద్ధాంతవిరోధశ్చాపద్యేయాతాం। నన్వగ్నేరన్యస్యాపిసతోధూమస్యాగ్న్యధీనత్వందృశ్యతే, సత్యందృశ్యతే, భేదప్రతీతేస్తుతత్రాగ్నిధూమ

దసిద్ధిరిత్యర్థః । తథాత్వమత్యంతభిన్నత్వం-తేనవిరుద్ధంధర్మాంతరంధర్మధర్మిభావః గుణాదయోనద్రవ్యధర్మాస్స్యుః తతోఽత్యంతభిన్నత్వాచ్ఛశకుశాదివదిత్యర్థః। భేదేబాధకముపన్యస్యాభేదమాహ॥ అథచభవతీతి॥ గుణాదిషుతదధీనత్వంతావదన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం, తథాచగుణాదయోద్రవ్యాభిన్నాః ద్రవ్యాధీనత్వాత్ యద్యస్మాద్భిన్నంతన్నతదధీనంయథాశశభిన్నఃకుశఇత్యర్థః। అభేదేద్రవ్యంగుణఇతిశబ్దప్రత్యయభేదఃకథంతత్రాహ॥ ద్రవ్యమితి॥కల్పితభేదోఽస్తీత్యాశయః। అన్యథాఽత్యంతభేదవదత్యంతాభేదేపిధర్మధర్మిత్వాయోగాదితిమంతవ్యం। అస్తుగుణాదీనాంద్రవ్యతాదాత్మ్యమితివదంతంతార్కికమ్మన్యంప్రత్యాహ॥ తథాసతీతి॥ సాంఖ్యోఽత్ర వేదాంతీగ్రాహ్యః। యద్వాకాపిలస్యాపితాదాత్మ్యంసిద్ధాంతఇతిసాంఖ్యగ్రహణం।యద్యపితదధీనత్వంతద్ధర్మత్వంతచ్చధూమస్యేనాస్తిఅగ్నింవినాపిభావాత్,తథాపితత్కార్యత్వంతదధీనత్వంమత్వావ్యభిచారంశంకతే॥ నన్వితి॥కార్యత్వమన్యత్వంచాంగీకరోతి॥సత్యమితి॥ తథాపి

తాదాత్మ్యేన ప్రతీయమానత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాశయః। అస్య హేతోరన్యథాసిద్ధిమాశంకతే॥ గుణానామితి॥ గుణాదీనాం ద్రవ్యేణాభేదాభావేఽపి అయుతసిద్ధత్వేన తాదాత్మ్యప్రతీతిసిద్ధిరిత్యర్థః। దూషయితుం వికల్పయతి తత్పునరితి॥ శౌక్ల్యస్య పటనిష్ఠత్వాత్ పటస్య తంతుదేశత్వాత్ పటశౌక్ల్యయోరపృథగ్దేశత్వాభావాచ్ఛుక్లః పట ఇతి సా

మానాధికరణ్యప్రతీతిర్న స్యాదిత్యాద్యం దూషయతి॥ అపృథగ్దేశత్వ ఇతి॥ కాణాదం సూత్రద్వయం వ్యాచష్టే॥ తంతవో హీతి॥ తద్వా హి స్వరూపేణ తస్యాపృథక్త్వేఽస్మదిష్టాఽభేదసిద్ధిరిత్యాహ॥ అపృథక్స్వభావత్వ ఇతి॥ అభేదే యుక్తిమాహ॥ తస్యేతి గుణస్యేత్యర్థః। ఏవం పట్వాదార్థా అత్యంతభిన్నా ఇతి సిద్ధాంతోఽనుభవవిరోధేన దూషితః। సిద్ధాంతాంతరం దూషయతి॥ యుతసిద్ధయోరితి॥ అయుతసిద్ధత్వం కిముభయోరుతాన్యతరస్య, నాద్య ఇత్యాహ॥ ప్రాగితి॥ ద్వితీయమాశంక్య దూషయతి॥

యోరన్యత్వం నిశ్చీయతే, ఇహ తు శుక్లః కంబళో రోహిణీ ధేనుర్నీలముత్పలమితి ద్రవ్యస్యైవ తస్య తస్య తేన తేన విశేషేణ ప్రతీయమానత్వాన్నైవ ద్రవ్యగుణయోరగ్నిధూమయోరివ భేదప్రతీతిరస్తి, తస్మాద్ద్రవ్యాత్మకతా గుణస్య। ఏతేన కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం ద్రవ్యాత్మకతా వ్యాఖ్యాతా। గుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వం ద్రవ్యగుణయోరయుతసిద్ధత్వాదితి యదుచ్యేత తత్పునరయుతసిద్ధత్వమపృథగ్దేశత్వం వా స్యాదపృథక్కాలత్వం వా అపృథక్స్వభావత్వం వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే। అపృథగ్దేశత్వే తావత్ స్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేత, కథం, తంత్వారబ్ధో హి పటః తంతుదేశోఽభ్యుపగమ్యతే న తు పటదేశః, పటస్య తు గుణాః శుక్లత్వాదయః పటదేశా అభ్యుపగమ్యంతే న తంతుదేశాః తథా చాహుః 'ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతరమారభంతే గుణాశ్చ గుణాంతరమ్' ఇతి (వై-౧।౧।సూ ౧౦) తంతవో హి కారణద్రవ్యాణి కార్యద్రవ్యం పటమారభంతే, తంతుగతాశ్చ గుణాః శుక్లత్వాదయః కార్యద్రవ్యే పటే శుక్లత్వాదిగుణాంతరమారభంత ఇతి హి తేఽభ్యుపగచ్ఛంతి। సోఽభ్యుపగమో ద్రవ్యగుణయోరపృథగ్దేశత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే బాధ్యేత। అథాపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వముచ్యేత, సవ్యదక్షిణయోరపి గోవిషాణయోరయుతసిద్ధత్వం ప్రసజ్యేత। అపృథక్స్వభావత్వే త్వయుతసిద్ధత్వే న ద్రవ్యగుణయోరాత్మభేదః సంభవతి, తస్య తాదాత్మ్యేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్। యుతసిద్ధయోః సంబంధః సంయోగోఽయుతసిద్ధయోస్తు సమవాయ ఇత్యయమభ్యుపగమో మృషైవ తేషాం, ప్రాక్సిద్ధస్య కార్యాత్కారణస్యాయుతసిద్ధత్వానుపపత్తేః। అథాన్యతరాపేక్ష ఏవాయమభ్యుపగమః స్యాదయుతసిద్ధస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధః సమవాయ ఇతి। ఏవమపి ప్రాగసిద్ధస్యాలబ్ధాత్మకస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధో నోపపద్యతే ద్వయాయత్తత్వాత్సంబంధస్య। సిద్ధం భూత్వా సంబధ్యత ఇతి చేత్, ప్రాక్కారణసంబంధాత్కార్యస్య సిద్ధావభ్యుపగమ్యమానాయామయుతసిద్ధ్యభావాత్కార్యకారణయోః సంయోగవిభాగౌ న విద్యేతే ఇతీదం దురుక్తం స్యాత్। యథా చోత్పన్నమాత్రస్యాక్రియస్య కార్యద్రవ్యస్య విభుభిరాకాశాదిభిర్ద్రవ్యాంతరైః సంబంధః సంయోగ ఏవాభ్యుపగమ్యతే న సమవాయః, ఏవం కారణద్రవ్యేణాపి సంబంధః సంయోగ ఏవ స్యాత్ న సమవాయః, నాపి సంయోగస్య సమవాయస్య వా సంబంధస్య సంబంధివ్యతిరేకేణాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి। సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్తయోరస్తిత్వమితి చేన్న, ఏకత్వేఽపి స్వ

త్యాదినా। కారణస్య పృథక్సిద్ధత్వేఽపి కార్యస్యాపృథక్సిద్ధమిత్యుక్తమపేక్ష్య సంబంధోఽసిద్ధస్య సిద్ధస్య వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయిత్వా ద్వితీయమాశంకతే॥ సిద్ధం భూత్వేతి॥ సతోరప్రాప్తయోః ప్రాప్తిః సంయోగ ఇత్యభ్యుపగమాత్తంతుపటయోరపి సంయోగాపత్తిరిత్యపసిద్ధాంతః స్యాదిత్యర్థః॥ సద్యోజాతస్య నిష్క్రియస్యాభావాత్కథం సంయోగ ఇత్యత ఆహ॥ యథేతి॥ కించ సంబంధస్యాపి సంబంధేఽనవస్థానాదసంబంధస్యానియామకత్వాత్సంబంధోఽపి దుర్నిరూప ఇత్యాహ॥ నాపీతి॥ సంబంధః సంబంధిభిన్నః, తద్భిన్నశబ్దధీగమ్యత్వాద్వస్త్వంతరవదితి శంకతే॥ సంబంధీతి॥ కల్పితభేదసాధనే సిద్ధసాధనతా వస్తుభేదసాధనే తు వ్యభిచార ఇతి సమాధత్తే॥ నైకత్వేఽపీతి॥ స్వరూపేణ మనుష్యాదిశబ్దభాగేవ పుత్రాద్యపేక్షయాపి తే

త్యాదివిలక్షణశబ్దధీగమ్యో భవతి న చ భిద్యత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః। ఫలితమాహ॥ ఇత్యుపలబ్ధీతి॥ విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాదిత్యుపలబ్ధిఘటితేన లక్షణేన లింగేన ప్రాప్తస్య వస్త్వంతరస్య సంయోగాదేః సంబంధివ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరభావో నిశ్చీయత ఇత్యర్థః। న హ్యంగులిద్వయస్య నైరంతర్యాతిరేకేణ సంయోగ ఉపలభ్యతే, సమవాయస్తు న కస్యాపి క్వచిదప్యనుభవమారోహయతీతి భావః। సంబంధస్య సంబంధ్యభేదే సంబంధినస్సదా సత్త్వాత్ సర్వదా సంబంధబుద్ధిప్రసంగ ఇతి శంకాం నిషేధతి॥ నాపీతి॥ పరాపేక్షయా నైరంతర్యావస్థాయామంగుల్యో రూపరూపిణోశ్చ సంబంధధీర్దృష్టేత ఇత్యుక్తమిత్యర్థః। పూర్వం పరమాణ్వోః సంయోగనిరాసేన ద్వ్యణుకాదిసృష్టిర్నిరస్తా, సంప్రత్యదృష్టవదాత్మనాఽణూనాం సంయోగోఽణుషు కర్మహేతురాత్మమనసోస్సంయోగో బుద్ధ్యాద్యసమవాయికారణం తద్ద్వయం నిరస్యతి॥ తథాఽఽత్మేతి॥ నిరస్తమపి కల్పితప్రదేశపక్షమతిప్రసంగాఖ్యదోషాంతరం వక్తుం పునరుత్థాపయతి॥ కల్పితా ఇతి॥ కల్పనామూలా ఊహః తాదా

రూపబాహ్యరూపాపేక్షయాఽనేకశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్। యథైకోఽపి సన్ దేవదత్తో లోకే స్వరూపం సంబంధిరూపం చాపేక్ష్యానేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి మనుష్యో బ్రాహ్మణః శ్రోత్రియో వదాన్యో బాలో యువా స్థవిరః పితా పుత్రః పౌత్రో భ్రాతా జామాతేతి। యథా చైకాపి సతీ రేఖా స్థానాన్యత్వేన నివిశమానా ఏకదశశతసహస్రాదిశబ్దప్రత్యయభేదమనుభవతి, తథా సంబంధినోరేవ సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయార్హత్వం న వ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వేన, ఇత్యుపలబ్ధిలక్షణప్రాప్తస్యానుపలబ్ధేరభావో వస్త్వంతరస్య। నాపి సంబంధివిషయత్వే సంబంధశబ్దప్రత్యయయోః సంతతభావప్రసంగః, స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయేత్యుక్తోత్తరత్వాత్। తథాఽణ్వాత్మమనసామప్రదేశత్వాన్న సంయోగస్సంభవతి, ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగదర్శనాత్। కల్పితాః ప్రదేశా అణ్వాత్మమనసాం భవిష్యంతీతి చేన్న, అవిద్యమానార్థకల్పనాయాం సర్వార్థసిద్ధిప్రసంగాత్, ఇయానేవావిద్యమానో విరుద్ధోఽవిరుద్ధో వాఽర్థః కల్పనీయో నాతోఽధిక ఇతి నియమహేత్వభావాత్, కల్పనాయాశ్చ స్వాయత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ। న చ వైశేషికైః కల్పితేభ్యః షడ్భ్యః పదార్థేభ్యోఽన్యేఽధికాః శతం సహస్రం వాఽర్థా న కల్పయితవ్యా ఇతి నివారకో హేతురస్తి, తస్మాద్యస్మై యస్మై యద్యద్రోచతే తత్తత్సిధ్యేత్, కశ్చిత్ కృపాలుః ప్రాణినాం దుఃఖబహుళస్సంసార ఏవ మా భూదితి కల్పయేత్, అన్యో వా వ్యసనీ ముక్తానామపి పునరుత్పత్తిం కల్పయేత్, కస్తయోర్నివారకస్స్యాత్। కించాన్యద్ద్వాభ్యాం పరమాణుభ్యాం నిరవయవాభ్యాం సావయవస్య ద్వ్యణుకస్యాకాశేనేవ సంశ్లేషానుపపత్తిః, న హ్యాకాశస్య పృథివ్యాదీనాం చ జతుకాష్ఠవత్ సంశ్లేషోఽస్తి, కార్యకారణద్రవ్యయోరాశ్రితాశ్రయభావోఽన్యథా నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం కల్ప్యస్సమవాయ ఇతి చేన్న, ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్। కార్యకారణయోర్హి భేదసిద్ధావాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధిరాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధౌ చ తయోర్భేదసిద్ధిః కుండబదరవదితీతరేతరాశ్రయతా స్యాత్। న హి కార్యకారణయోర్భేద ఆశ్రితాశ్రయభావో వా వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే, కార

స్సంతోఽసంతో వా, ద్వితీయే న సంయోగసిద్ధిః స్వస్వాభావయోరేకత్రవృత్త్యవచ్ఛేదకాసత్త్వాత్ ఆద్యే తూహామాత్రేణ సర్వార్థసిద్ధిప్రసంగః, ఊహస్య స్వాధీనత్వాత్ ప్రభూతత్వం నిరవధిత్వం తత్సంభవాచ్చేత్యర్థః। యద్యూహాత్స్వస్వసిద్ధిస్తదా పదార్థబంధముక్తినియమాలుప్యేరన్నిత్యాహ॥ న చేత్యాదినా॥ సంయోగం దూషయిత్వా సమవాయం దూషయతి॥ కించాన్యదితి॥ తన్మతే దూషణాంతరముచ్యత ఇత్యర్థః। సంశ్లేషస్సంగ్రహః। యత ఏకాకర్షణే నైవాపరాకర్షణం తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః। ద్వ్యణుకం నిరవయవాసమవేతం సావయవత్వాదాకాశాసమవేతభూమివదితి భావః। నను ద్వ్యణుకస్యాసమవేతత్వే తదాశ్రితత్వం న స్యాత్, సంబంధాంతరాయోగాత్, న చ సంయోగాదాశ్రితత్వం కార్యద్రవ్యస్య ప్రకృత్యా సంయోగాదితి శంకతే॥ కార్యేతి॥ ప్రకృతివికారయోరభేదాదాశ్రయాశ్రయిభావానుపపత్తిరిష్టేతి పరిహరతి॥ నేతి॥ భేదాత్తద్భావ ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ॥ ఇతరేతరాశ్రయత్వాదితి॥ కథం తర్హి కార్యస్య కారణాశ్రితత్వవ్యవహారః కల్పి

తద్భేదాదిత్యాహ॥ కారణస్యైవేతి॥ పరమాణూనాం నిరవయవత్వమప్యయుక్తమిత్యాహ॥ కించేతి॥ పరమాణవస్సావయవాః అల్పత్వాత్ ఘటవత్, విపక్షే తేషాం దిగ్భేదావధిత్వం న స్యాదాత్మవదిత్యర్థః॥ నను పరమాణ్వపేక్షయా యోఽయం ప్రాచీపశ్చిమేత్యాది దిగ్భేదవ్యవహారస్తదవధిత్వేన యేఽవయవాస్త్వయోచ్యంతే తఏవాస్మాకం పరమాణవస్తేపి సావయవాశ్చేత్తదవయవా ఏవేత్యేవం యతః పరం న విభాగస్స ఏవ నిరవయవః పరమాణురితి శంకతే॥ యాంస్త్వమితి॥ పరిహరతి॥ నస్థూలేతి॥ అయమర్థః యస్సర్వాత్మనా విభాగాయోగ్యం వస్తు స పరమాణురితి యద్యుచ్యేత తర్హి బ్రహ్మణ ఏవ పరమాణుసంజ్ఞా కృతా స్యాత్ తదన్యస్యాల్పస్య దిగ్విభాగార్హత్వే నావయవవిభాగావశ్యంభావాత్, యది పృథివ్యాదిజాతీయాల్పపరిమాణవిశ్రాంతి భూమిర్యస్స పరమాణురిత్యుచ్యేత తర్హి తస్య న మూలకారణత్వం వినాశిత్వాత్ ఘటవత్, న చ హేత్వసిద్ధిః, అణవో వినాశినః పృథివ్యాదిజాతీయత్వాత్ ఘటవదితి సాధనాదితి, సంప్రతి నిరవయవద్రవ్యస్య నాశహేత్వభావాదాత్మవదవినాశ ఇత్యాశంక్య పూర్వోక్తం పరిహారం స్మారయతి॥ వినశ్యంత ఇత్యాదినా॥ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాజ్ఞానికత్వాద్ద్రవ్యస్య నిరవయవత్వమసిద్ధం నిమిత్తాదృష్టాదినాశాద్వినాశః ప్రళయే సంభవతి, ముక్తౌ జ్ఞానాదజ్ఞాననాశేన తత్కార్యాణునాశసంభవ ఇతి భావః॥ యదుక్తం యత్కార్యద్రవ్యం తత్సంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధమితి తన్నేత్యాహ॥ తథా కార్యారంభోపీతి

ణస్యైవ సంస్థానమాత్రం కార్యమిత్యభ్యుపగమాత్ కించాన్యత్ పరమాణూనాం పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ యావత్యో దిశః షడష్టౌ దశ వా తావద్భిరవయవైస్సావయవాస్తే స్యుః। సావయవత్వాదనిత్యాశ్చేతి నిత్యత్వనిరవయవత్వాభ్యుపగమో బాధ్యేత। యాంస్త్వం దిగ్భేదభేదినోఽవయవాన్ కల్పయసి త ఏవ మమ పరమాణవ ఇతి చేన్న, స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యక్రమేణాపరమకారణాద్వినాశోపపత్తేః। యథా పృథివీ ద్వ్యణుకాద్యపేక్షయా స్థూలతమా వస్తుభూతాపి వినశ్యతి తతస్సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చ పృథివ్యేకజాతీయకం వినశ్యతి తతో ద్వ్యణుకం, తథా పరమాణవోపి పృథివ్యేకజాతీయకత్వాద్వినశ్యేయుః। వినశ్యంతోప్యవయవవిభాగేనైవ వినశ్యంతీతి చేత్ నాయం దోషః, యతో ఘృతకాఠిన్యవిలయనవదపి వినాశోపపత్తిమవోచామ। యథా హి ఘృతసువర్ణాదీనామవిభజ్యమానావయవానామప్యగ్నిసంయోగాద్ద్రవభావాపత్త్యా కాఠిన్యవినాశో భవతి, ఏవం పరమాణూనామపి పరమకారణభావాపత్త్యా మూర్త్యాదివినాశో భవిష్యతి, తథా కార్యారంభోపి నావయవసంయోగేనైవ కేవలేన భవతి, క్షీరజలాదీనామంతరేణాప్యవయవసంయోగాంతరం దధిహిమాదికార్యారంభదర్శనాత్, తదేవమసారతరతర్కసందృబ్ధత్వాదీశ్వరకారణశ్రుతివిరుద్ధత్వాచ్ఛ్రుతిప్రవణైశ్చ శిష్టైర్మన్వాదిభిరపరిగృహీతత్వాదత్యంతమేవానపేక్షాఽస్మిన్ పరమాణుకారణవాదే కార్యా శ్రేయోఽర్థిభిరితి వాక్యశేషః॥ ... ...

నైవల్యం ప్రాధాన్యం కార్యద్రవ్యస్థితావపి హేతుత్వాత్ సంయోగస్య క్షీరారంభకసంయోగాద్దధ్యారంభకం న సంయోగాంతరం, తథా చ దధ్యాదౌ వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిరిత్యర్థః। కించ యత్కార్యద్రవ్యం తద్ద్రవ్యారబ్ధమిత్యేవ వ్యాప్తిరస్తు లాఘవాన్న తు సంయోగసచివస్వన్యూనపరిమాణానేకద్రవ్యారబ్ధమితి గౌరవాపాతాత్ సువర్ణవిస్తృతమకూలాద్యబ్ధజన్యూనపరిమాణాయాం వ్యభిచారాచ్చ। న చ రజ్జుర్ద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, అవయవిమాత్రవిస్తరవాహాత్తా... । కించ నిరవయవద్రవ్యత్వస్యైకాత్మవృత్తిత్వే లాఘవాన్న నిరవయవానేకాణుసిద్ధిః। యత్త్వణుత్వతారతమ్యవిశ్రాంతిభూమిత్వేన తత్సిద్ధిరితి తన్న, త్ర్యణుకత్వేనోక్తత్రుటిషు విశ్రాంతేః న చ త్రుటివత్త్రుటినామాసో జగద్ధేతవ ఇతి వాచ్యం। పృథివీత్వాదినా సావయవత్వానిత్యయోరనుమానాత్। న చావయవత్వస్య క్వచిద్విశ్రాంత్యా పరమాణుసిద్ధిః అవిశ్రాంతావనవస్థా వాచ్యా। తస్యాం యాం బ్రహ్మణి చావయవత్వవిశ్రాంతిసంభవాత్। అతో న కించిదణుసద్భావే ప్రమాణం, నిరవయవానాం సంయోగసమవాయయోరసంభవాత్ సమవేతద్వ్యణుకాద్యారంభకత్వాయోగ ఇత్యాదిబాధకముక్తమేవ। సంప్రత్యపరిగ్రహాచ్చేతి సూత్రవాక్యశేషం పూరయన్నధికరణార్థముపసంహరతి॥ తదేవమితి॥ తస్మాద్భ్రాంతిమూలేన వైశేషికమతేన వేదాంతతాత్పర్యస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥ ... ...

౧౮. వైశేషికం నిరస్య వైనాశికం నిరస్యతి ॥ సముదాయ ఇతి ॥ పరిమాణభేదేన దేహాదేరాశుతరవినాశాంగీకారాదర్ధవైనాశికో వైశేషికస్తస్య నిరాసానంతరం సర్వక్షణికవాదిబుద్ధిస్థో నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ ॥ వైశేషికేతి ॥ నాభావ ఉపలబ్ధేరితి నిరసనీయసిద్ధాంతాదత్ర నిరస్యసిద్ధాంతస్య భేదం వక్తుం తత్సిద్ధాంతం విభజతే ॥ స చేతి ॥ నను సుగతప్రోక్తాగమస్యైక్యాత్ కుతో బహుప్రకారతా తత్రాహ ॥ ప్రతిపత్తీతి ॥ ఏకస్యైవాగమవ్యాఖ్యాతుః శిష్యస్యావస్థాభేదేన బుద్ధిభేదాత్ మందమధ్యమోత్తమధియాం శిష్యాణాం వా భేదాద్బహుప్రకారతేత్యర్థః ॥ తానేవ ప్రకారానాహ ॥ తత్రేతి ॥ సౌత్రాంతికో వైభాషికో యోగాచారో మాధ్యమికశ్చేతి చత్వారశ్శిష్యాః, తేష్వాద్యయోర్బాహ్యార్థానాం పరోక్షత్వాపరోక్షత్వవివాదేఽప్యస్తిత్వసంప్రతిపత్తేస్తయోస్సిద్ధాంతమేకీకృత్య నిరస్యత ఇత్యాహ ॥ తత్ర యే సర్వాస్తిత్వేతి ॥ భూతం భౌతికం బాహ్యం చిత్తం చైత్తం చ ఆంతరమితి విభాగః ॥ తత్ర సందిహ్యతే కిం మానమూలోఽభ్రాంతిమూలో వాఽయం సిద్ధాంత ఇతి ॥ తత్ర మానమూల ఇతి పూర్వపక్షయిత్వా సిద్ధాంతం తదీయం దర్శయతి ॥ తత్ర భూతమితి ॥ స్థిరః ప్రపంచో బ్రహ్మహేతుక ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతస్య మానమూలక్షణికసిద్ధాంతవిరోధాదసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం సిద్ధాంతే తదవిరోధ ఇతి జ్ఞేయం

సూ ॥ ౧౮ ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ॥

వైశేషికరాద్ధాంతో దుర్యుక్తియోగాద్వేదవిరోధాచ్ఛిష్టాపరిగ్రహాచ్చ నాపేక్షితవ్య ఇత్యుక్తం, సోఽర్ధవైనాశిక ఇతి వైనాశికత్వసామ్యాత్ సర్వవైనాశికరాద్ధాంతో నతరామపేక్షితవ్య ఇతీదమిదానీముపపాదయామః ॥ స చ బహుప్రకారః ప్రతిపత్తిభేదాద్వినేయభేదాద్వా ॥ తత్రైతే త్రయో వాదినో భవంతి, కేచిత్సర్వాస్తిత్వవాదినః, కేచిద్విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రవాదినః, అన్యే పునస్సర్వశూన్యత్వవాదిన ఇతి ॥ తత్ర యే సర్వాస్తిత్వవాదినో బాహ్యమాభ్యంతరం చ వస్త్వభ్యుపగచ్ఛంతి భూతం భౌతికం చిత్తం చైత్తం చ, తాంస్తావత్ ప్రతిబ్రూమః ॥ తత్ర భూతం పృథివీధాత్వాదయః భౌతికం రూపాదయశ్చక్షురాదయశ్చ ॥ చతుష్టయే చ పృథివ్యాదిపరమాణవః ఖరస్నేహోష్ణేరణస్వభావాస్తే పృథివ్యాదిభావేన సంహన్యంత ఇతి మన్యంతే ॥ తథా రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారసంజ్ఞకాః పంచ స్కంధాః, తేఽప్యధ్యాత్మం సర్వవ్యవహారాస్పదభావేన సంహన్యంత ఇతి మన్యంతే ॥ తత్రేదమభిధీయతే ॥ యోఽయముభయహేతుక ఉభయప్రకారః సముదాయః పరేషామభిప్రేతోఽణుహేతుకశ్చ భూతభౌతికసంహతిరూపః స్కంధహేతుకశ్చ పంచస్కంధీరూపః, తస్మిన్నుభయహేతుకేఽపి సముదాయేఽభిప్రేయమాణే తదప్రాప్తిస్స్యాత్, సముదాయాప్రాప్తిః సముదాయభావానుపపత్తిరిత్యర్థః ॥ కుతః, సముదాయినామచేతనత్వాత్ చిత్తాభిజ్వలనస్య చ స-

పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయం విషయేంద్రియాత్మకం భౌతికం చ పరమాణుసముదాయ ఏవ నావయవ్యంతరమితి మత్వా పరమాణూన్ విభజతే ॥ చతుష్టయే చేతి ॥ చతుర్విధా ఇత్యర్థః ॥ ఖరాః కఠినాః తత్స్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః స్నిగ్ధా ఆప్యాః ఉష్ణాస్తైజసాః ఈరణం చలనం స్వభావో వాయవ్యానామితి ॥ బాహ్యసముదాయముక్త్వా ఆధ్యాత్మికసముదాయమాహ ॥ తథేతి ॥ సవిషయేంద్రియాణి రూపస్కంధః, విషయాణాం బాహ్యత్వేఽపి దేహస్థేంద్రియగ్రాహ్యత్వాదాధ్యాత్మికత్వం, అహమహమిత్యాలయవిజ్ఞానప్రవాహో విజ్ఞానస్కంధః, సుఖాద్యనుభవో వేదనాస్కంధః, గౌరశ్వ ఇత్యేవం నామవిశిష్టసవికల్పకప్రత్యయః సంజ్ఞాస్కంధః, రాగద్వేషమోహధర్మాధర్మాస్సంస్కారస్కంధః ॥ తత్ర విజ్ఞానస్కంధశ్చిత్తమాత్మేతి గీయతే, అన్యే చత్వారస్స్కంధాశ్చైత్తాస్తేషాం సంఘాత ఆధ్యాత్మికః సకలలోకయాత్రానిర్వాహక ఇత్యర్థః ॥ అవయవాతిరిక్తావయవ్యనుపలబ్ధేరవయవాశ్శిష్యంతే యత్సత్ తత్ క్షణికం యథా విద్యుదితి తేషాం క్షణికత్వమితి మానమూలోఽయం సిద్ధాంత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి ॥ యోఽయమితి ॥ సర్గాదౌ పరమాణూనాం స్కంధానాం చ స్వతస్సంఘాతస్తావన్న సంభవతి, అచేతనత్వాత్ ॥ నాపి చిత్తాఖ్యమభిజ్వలనం విజ్ఞానం సముదాయహేతుః, సంఘాతే దేహాకారేణ జాతే విజ్ఞానం విజ్ఞానే జాతే సంఘాత ఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ ॥ న చ క్షణికవిజ్ఞానాదన్యః కశ్చిజ్జీవ ఈశ్వరో వా త్వయా-

ఽభ్యుపగమ్యతే యస్సంఘాతకర్తా భవేత్। న చ కర్తారమనపేక్ష్యాణవస్స్కంధాశ్చ స్వయమేవ సంఘాతార్థం ప్రవర్తంత ఇతి వాచ్యం, అనిర్మోక్షప్రసంగాత్। నన్వాలయవిజ్ఞానసంతానస్సంహంతా స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఆశయస్యేతి॥ ఆశేరతేస్మిన్ రాగాదయ ఇత్యాశయస్సంతానః, స కిం సంతానిభ్యో విజ్ఞానేభ్యోఽన్యోఽనన్యో వా, ఆద్యే స్థిరః క్షణికో వా, నాద్యః, అస్మదిష్టనిత్యాత్మవాదప్రసంగాత్। ద్వితీయే దోషమాహ॥ క్షణికత్వేతి॥ క్షణికస్య జన్మాతిరిక్తవ్యాపారో నాస్తి, తస్మాత్త స్యపరమాణ్వాదిమేలనార్థం ప్రవృత్తిరనుపపన్నా క్షణికత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః। ఏతేనానన్యస్సంతాన ఇతి పక్షో నిరస్తః, క్షణికస్య మేళకత్వానుపపత్తేః తస్మాత్సంహంతురసత్త్వాత్ సంఘాతానుపపత్తిరిత్యర్థః॥ ... ...

౧౯. సంహంతురభావేఽపి సంఘాతోపపత్తిమాశంక్య నిషేధతి॥ ఇతరేతి॥ కార్యం ప్రత్యయతే గచ్ఛతీతి ప్రత్యయః కారణం అవిద్యాదిభిరేవార్థాత్సంఘాతసిద్ధేర్వ్యవహారోపపత్తిరిత్యర్థః॥ అవిద్యాదీన్ సంగృహ్ణాతి॥ తే చేతి॥ క్షణికేషు స్థిరత్వబుద్ధిరవిద్యా తతో రాగద్వేషమోహాస్సంస్కారా భవంతి తేభ్యో గర్భస్థస్యాద్యం విజ్ఞానముత్పద్యతే తస్మాచ్చాలయవిజ్ఞానాత్ పృథివ్యాదిచతుష్టయం నామాశ్రయత్వాన్నామ భవతి, తతో రూపం సితాసితాత్మకం శుక్రశోణితం నిష్పద్యతే గర్భస్థకలల

ముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాదన్యస్య చ కస్యచిచ్చేతనస్య భోక్తుః ప్రశాసితుర్వా స్థిరస్య సంహంతురనభ్యుపగమాత్, నిరపేక్షప్రవృత్త్యభ్యుపగమే చ ప్రవృత్త్యనుపరమప్రసంగాత్, ఆశయస్యాప్యన్యత్వానన్యత్వాభ్యామనిరూప్యత్వాత్ క్షణికత్వాభ్యుపగమాచ్చ నిర్వ్యాపారత్వాత్ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః। తస్మాత్సముదాయానుపపత్తిః, సముదాయానుపపత్తౌ చ తదాశ్రయా లోకయాత్రా లుప్యేత॥ ......

సూ॥ ౧౯॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్॥

యద్యపి భోక్తా ప్రశాసితా వా కశ్చిచ్చేతనః సంహంతా స్థిరో నాభ్యుపగమ్యతే, తథాప్యవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వాదుపపద్యతే లోకయాత్రా, తస్యాం చోపపద్యమానాయాం న కించిదపరమపేక్షితవ్యమస్తి। తే చావిద్యాదయః అవిద్యా సంస్కారో విజ్ఞానం నామ రూపం షడాయతనం స్పర్శో వేదనా తృష్ణోపాదానం భవో జాతిర్జరామరణం శోకః పరిదేవనా దుఃఖం దుర్మనస్తేత్యేవంజాతీయకా ఇతరేతరహేతుకాః సౌగతే సమయే క్వచిత్సంక్షిప్తా నిర్దిష్టాః, క్వచిత్ప్రపంచితాః, సర్వేషామప్యయమవిద్యాదికలాపోఽప్రత్యాఖ్యేయః। తదేవమవిద్యాదికలాపే పరస్పరనిమిత్తనైమిత్తికభావేన ఘటీయంత్రవదనిశమావర్తమానేఽర్థాక్షిప్త ఉపపన్నస్సంఘాత ఇతి చేత్, తన్న, కస్మాత్, ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్। భవేదుపపన్నస్సంఘాతో యది సంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తమవగమ్యేత, న త్వవగమ్యతే। యత ఇతరేతరప్రత్యయత్వేఽప్యవిద్యాదీనాం పూర్వపూర్వముత్తరోత్తరస్యోత్పత్తిమాత్రం నిమిత్తం భవద్భవేత్, న తు సంఘాతోత్పత్తేః కించిన్నిమిత్తం సంభవతి। నన్వవిద్యాదిభిరర్థాదాక్షిప్యతే సంఘాత ఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే యది తావత్

బుద్బుదావస్థా నామరూపశబ్దార్థ ఇతి నిష్కర్షః, విజ్ఞానం పృథివ్యాదిచతుష్టయం రూపం చేతి సముదాయస్తానాశ్రయస్యేంద్రియజాతస్యైతత్ షడాయతనం, నామరూపేంద్రియాణాం మిథస్సంయోగః స్పర్శః, తతస్సుఖాదికా వేదనా, తయా పునర్విషయతృష్ణా, తయా ప్రవృత్తిరుపాదానం, తేన భవత్యస్మాజ్జన్మేతి భవో ధర్మాదిః, తతో జాతిర్దేహజన్మ, పంచస్కంధసముదాయ ఇతి యావత్, జాతానాం స్కంధానాం పరిపాకో జరా, స్కంధనాశో మరణం, మ్రియమాణస్య పుత్రాదిస్నేహాదంతస్తాపః శోకః, తేన హా పుత్రేత్యాది ప్రలాపః పరిదేవనా, అనిష్టానుభవో దుఃఖం, తేన మనస్తాపో మానసీ వ్యథా ఇతిశబ్దో మానావమానాదిక్లేశసంగ్రహార్థః, న కేవలం సుగతానామేవావిద్యాదయస్సమ్మతాః కింతు సర్వవాదినామపీత్యాహ॥ సర్వేషామితి॥ అవిద్యాదిహేతుకా జన్మాదయో జన్మాదిహేతుకాశ్చావిద్యాదయ ఇతి మిథో హేతుహేతుమద్భావాదర్థాత్ సంఘాతసిద్ధిరితి శంకాముపసంహరతి॥ తదేవమితి॥ సిద్ధాంతభాగం వ్యాచష్టే॥ తన్నేతి॥ అవిద్యాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వమంగీకృత్య సంఘాతహేతుత్వాభావాత్ సంఘాతో న స్యాదిత్యుక్తమారోప్యోక్తిం స్మారయతి॥ నన్వి

తి॥ కిమవిద్యాదయస్సంఘాతస్యగమకాఉతోత్పాదకా ఇతివికల్పావుద్యేసంఘాతస్యోత్పాదకంకించిద్వాచ్యం తస్మాన్నాస్తి త్యాహ॥అతో౽న్యతియదితి॥ఆశ్రియాశ్రియిభూతేష్వితిభోక్తృవిశేషణం-అదృష్టాశ్రియేష్విత్యర్థః। యదాస్థిరేష్వణుషు సంఘాతయోగ్యేషు కర్తృషు చాదృష్టసహాయేషు సత్సుజ్ఞానాభావనూతే౽నసంహతి కర్తృత్వాయోగాత్ సంఘాతోత్పత్తేర్నిమిత్తంనాస్తీత్యుక్తంతదాక్షణికపక్షేతస్మాన్నాస్తీతికిముపక్తవ్యమిత్యాహ॥ కిమితి॥ ఆశ్రియాశ్రియిణాం సంఘాతకర్తాతచ్ఛాన్యేష్విత్యర్థః॥ ఆశ్రయాశ్రయిత్వశూన్యేష్వితిపాఠేఉపకార్యోపకారకత్వశూన్యేష్విత్యర్థః। ఇతీయంశంకతే॥అథాయమితి॥సంఘాతస్యావిద్యాదీనాంచోత్పత్త్యావన్యోన్యాశ్రియస్స్యాదితిరూపయతి॥కథమితి॥స్వాభావికఃఖల్వయంసంఘాతానాంహేతుహేతుమద్భావేనప్రవాహోనాసంహంతారమపేక్షతే,పూర్వసంఘాతాశ్రియాఅవిద్యాదయఉత్తరసంఘాతప్రవర్తకాఇతినాన్యోన్యాశ్రియదోషోపీత్యాశంకతే॥అక్షమన్యసఇతి॥స్వభావస్యనియమానియమభిప్రాయః, అవిద్యాదయస్సంఘాతమంతరేణాత్మానమలభమానాఅపేక్షంతేసంఘాతమితి, తతస్తస్యసంఘాతస్యకించిన్నిమిత్తంవక్తవ్యం, తచ్చనిత్యేష్వప్యణుష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాశ్రయాశ్రయిభూతేషుచభోక్తృషుసత్సునసంభవతీత్యుక్తంవైశేషికపరీక్షాయాంకిమంగపునః క్షణికేష్వప్యణుషు భోక్తృరహితేష్వాశ్రియాశ్రయిశూన్యేషుచాభ్యుపగమ్యమానేషుసంభవేత్। అథాయమభిప్రాయః అవిద్యాదయఏవసంఘాతస్యనిమిత్తమితి।కథంతమేవాశ్రిత్యాత్మానంలభమానాస్తస్యైవనిమిత్తంస్యుః అథమన్యసేసంఘాతాఏవానాదౌసంసారేసంతత్యానువర్తంతేతదాశ్రియాశ్చావిద్యాదయఇతి, తదాపిసంఘాతాత్సంఘాతాంతరముత్పద్యమానంనియమేనసదృశమేవోత్పద్యేత అనియమేనవాసదృశంవిసదృశంచోత్పద్యేత, నియమాభ్యుపగమే మనుష్యపుద్గలస్యదేవతిర్యగ్యోనినారకప్రాప్త్యభావఃప్రాప్నుయాత్, అనియమాభ్యుపగమేపిమనుష్యపుద్గలఃకదాచిత్క్షణేనహస్తీభూత్వాదేవోవాపునర్మనుష్యోవాభవేదితి ప్రాప్నుయాత్, ఉభయమప్యభ్యుపగమవిరుద్ధం। అపిచయద్భోగార్థస్సంఘాతస్స్యాత్ సజీవోనాస్తిస్థిరోభోక్తేతితవాభ్యుపగమః, తతశ్చభోగోభోగార్థఏవసనాన్యేనప్రార్థనీయః, తథామోక్షోమోక్షార్థఏవేతిముముక్షుణానాన్యేనభవితవ్యం। అన్యేనచేత్ ప్రార్థ్యేతోభయంభోగమోక్షకాలావస్థాయినాతేనభవితవ్యం, అవస్థాయిత్వేక్షణికత్వాభ్యుపగమవిరోధః, తస్మాదితరేతరోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వమవిద్యాదీనాంయదిభవేద్భవతునామనతుసంఘాతస్సిద్ధ్యేత్ భోక్త్రభావాదిత్యభిప్రాయః.

సూ॥ ౨౦॥ ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్॥

ఉక్తమేతదవిద్యాదీనాముత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాన్నసంఘాతసిద్ధిరస్తీతి, తదపి తూత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వంనసంభవతీతీదమిదానీముపపాద్యతే। క్షణభంగవాదినో౽యమభ్యుపగమః ఉత్తరస్మిన్క్షణేఉత్పద్యమానేపూర్వక్షణోనిరుధ్యతఇతి। నచైవమభ్యుపగచ్ఛతాపూర్వోత్తరయోఃక్షణయోర్హేతుఫలభావశ్శక్యతేసంపాదయితుం, నిరుధ్యమానస్యనిరుద్ధస్యవాపూర్వక్షణస్యాభావగ్రస్తత్వాదుత్తరక్షణ

యమయోరుపసిద్ధాంతాపాతస్స్యాదితిపరిహారార్థః॥పూర్వ్యతేగ్రశపిచేతిపుస్తలోవేహంకించక్షోస్తిఃక్షణికత్వపక్షే భోగాపవర్గవ్యవహారోపిదుర్ఘటఇత్యాహ॥అపిచేతి॥యోయదిచ్ఛతిసతేనాలేనాస్తిచేదిచ్ఛావ్యర్థా, అస్తిచేత్ క్షణికత్వభంగఇత్యర్థః। ప్రకృతంసంఘాతనిరాసముపసంహరతి॥తస్మాదితి॥ ... ...

౨౦. ద్వివిధోహికార్యసముత్పాదస్సుగతసమ్మతః హేత్వధీనః కారణసముదాయాధీనశ్చేతి।తత్రావిద్యాతస్సంస్కారస్తతోవిజ్ఞానమిత్యేవంరూపఃప్రథమః, పృథివ్యాదిసముదాయాత్కాయఇత్యేవంద్వితీయః, తత్రాద్యమంగీకృత్య ద్వితీయస్సంఘాతఃకర్త్రభావేనదూషితః, సంప్రత్యాద్యంహావయతిసూత్రకారః॥ ఉక్తేతి॥క్షణికో౽ర్థఃక్షణఇత్యుచ్యతే, నిరుధ్యమానత్వం-వినాశకసాన్నిధ్యం, నిరుద్ధత్వమతీతత్వం। ననుకార్యకాలేవినాశవ్యాప్తత్వేపిపూర్వక్షణేసత్త్వా

క్షణికకార్యస్య హేతుత్వం న యుక్తమితి శంకతే॥ అథ భావేతి॥ సమాప్య ఇత్యర్థః॥ కిం హేతోరుత్పత్త్యతిరిక్తః కార్యోత్పాదనాఖ్యో వ్యాపారః అనతిరిక్తో వా, నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయం శంకతే॥ అథేతి॥ భావ ఉత్పత్తిః, ఉక్తం హి। భూతిర్యేషాం క్రియా సైవ కారకం సైవ చోచ్యత ఇతి। యేషాం క్షణికభావానాం యా భూతిః సైవ క్రియా కారకం చేత్యర్థః॥ నష్టస్యాపి నిమిత్తత్వం స్యాన్నోపాదానత్వం, తథా చ మృదాదేః ఘటాదికాలాసత్త్వే ఘటాద్యనుత్పత్తిః సత్త్వే చ క్షణికత్వహానిరితి పరిహరతి॥ తథాపీత్యాదినా॥ ప్రథమపక్షోక్తదోషం దర్శయతి॥ వినైవేతి॥ వస్తునో జన్మధ్వంసానిరూపణాచ్చ న క్షణికత్వమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ తయోస్స్వరూపత్వే వస్తున్యంతర్భావాత్ వస్తునోఽనాద్యనంతత్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యం। ద్వితీయం శంకతే॥ అథాస్తీతి॥ విశేషమేవాహ॥ ఉత్పాదేతి॥ దూషయతి॥ ఏవమపీతి॥ తాభ్యాం సంసర్గే వస్తునః క్షణికత్వభంగస్స్యాత్। సంసర్గ ఏవ నాస్తీతి తృతీయకల్పముత్థాప్య దూషయతి॥ అథాత్యంతేతి॥ ... ...

హేతుత్వానుపపత్తేః। అథ భావభూతః పరినిష్పన్నావస్థః పూర్వక్షణ ఉత్తరక్షణస్య హేతురిత్యభిప్రాయస్తథాపి నోపపద్యతే, భావభూతస్య పునర్వ్యాపారకల్పనాయాం క్షణాంతరసంబంధప్రసంగాత్। అథ భావ ఏవాస్య వ్యాపార ఇత్యభిప్రాయః, తథాపి నైవోపపద్యతే హేతుస్వభావానుపరక్తస్య ఫలస్యోత్పత్త్యసంభవాత్। స్వభావోపరాగాభ్యుపగమే చ హేతుస్వభావస్య ఫలకాలావస్థాయిత్వే సతి క్షణికత్వాభ్యుపగమత్యాగప్రసంగః। వినైవ వా స్వభావోపరాగేణ హేతుఫలభావమభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్ర తత్ప్రాప్తేరతిప్రసంగః। అపి చోత్పాదనిరోధౌ నామ వస్తునస్స్వరూపమేవ వా స్యాతామవస్థాంతరం వా వస్త్వంతరమేవ వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే। యది తావద్వస్తునస్స్వరూపమేవోత్పాదనిరోధౌ స్యాతాం తతో వస్తుశబ్ద ఉత్పాదనిరోధశబ్దౌ చ పర్యాయాః ప్రాప్నుయుః। అథాస్తి కశ్చిద్విశేష ఇతి మన్యేత ఉత్పాదనిరోధశబ్దాభ్యాం మధ్యవర్తినో వస్తున ఆద్యంతాఖ్యే అవస్థే అభిలప్యేతే ఇతి, ఏవమప్యాద్యంతమధ్యక్షణత్రయసంబంధిత్వాద్వస్తునః క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిః। అథాత్యంతవ్యతిరిక్తావేవోత్పాదనిరోధౌ వస్తునః స్యాతామశ్వమహిషవత్, తతో వస్తూత్పాదనిరోధాభ్యామసంస్పృష్టమితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగః। యది చ దర్శనాదర్శనే వస్తున ఉత్పాదనిరోధౌ స్యాతాం, ఏవమపి ద్రష్టృధర్మౌ తౌ న వస్తుధర్మావితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగ ఏవ, తస్మాదప్యసంగతం సౌగతం మతం। ... ... ✱

——✿ సూ॥ ౨౧॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥ ✿——

క్షణభంగవాదే పూర్వక్షణో నిరోధగ్రస్తత్వాన్నోత్తరస్య క్షణస్య హేతుర్భవతీత్యుక్తం। అథాసత్యేవ హేతౌ ఫలోత్పత్తిం బ్రూయాత్ తతః ప్రతిజ్ఞోపరోధస్స్యాత్, చతుర్విధాన్ హేతూన్ ప్రతీత్య చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత, నిర్హేతుకాయాం చోత్పత్తావప్రతిబంధాత్ సర్వం సర్వత్రోత్పద్యేత। అథోత్తరక్షణోత్పత్తిం యావత్తావదవతిష్ఠతే పూర్వక్షణ ఇతి బ్రూయాత్, తతో యౌగపద్యం హేతుఫలయోస్స్యాత్, తథాపి ప్రతిజ్ఞోపరోధ ఏవ స్యాత్, క్షణికాస్సర్వే సంస్కారా ఇతీయం ప్రతిజ్ఞోపరుధ్యేత॥ ... ... ✱

సూత్రం వ్యాఖ్యాతుం వృత్తం స్మారయతి॥ క్షణభంగేతి॥ కిం కార్యోత్పత్తిర్నిర్హేతుకా సహేతుకా వా, ఆద్యే ప్రతిజ్ఞాహానిరిత్యాహ॥ అథాసత్యేవేత్యాదినా॥ విషయకరణసహకారిసంస్కారాశ్చతుర్విధా హేతవస్తాన్ ప్రతీత్య ప్రాప్య చిత్తం రూపాదివిజ్ఞానం చైత్తాశ్చిత్తస్థాస్సుఖాదయశ్చ జాయంత ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థః॥ యథా నీలవిజ్ఞానస్య నీలం వస్తు, ఆలంబనప్రత్యయో విషయః, చక్షురింద్రియమధిపతిప్రత్యయః, సహకారిప్రత్యయ ఆలోకః, సమనంతరపూర్వప్రత్యయస్సంస్కార ఇతి భేదః। ప్రతిజ్ఞాహానిం పురుషదోషముక్త్వా వస్తుదోషమప్యాహ॥ నిర్హేతుకాయాం చేతి॥ సహేతుకత్వపక్షేఽన్త్యకారణస్య స్వకార్యసహభావాపత్త్యా క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ అథోత్తరక్షణేత్యాది॥ సర్వక్రియం తన్నిసంస్కారాః ఆద్యంతవంతో భావా ఇత్యర్థః॥ ... ...

యచ్చ తేషామభిప్రేతం నిరోధద్వయమాకాశం చ నిరుపాఖ్యమితి । తత్ర నిరోధద్వయస్య నిరుపాఖ్యత్వం పురస్తాన్నిరాకృతం, ఆకాశస్యేదానీం నిరాక్రియతే। ఆకాశే చాయుక్తో నిరుపాఖ్యత్వాభ్యుపగమః

——• సూ॥ ౨౨॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ •——.

అపి చ వైనాశికాః కల్పయన్తి ‘ బుద్ధిబోధ్యం త్రయాదన్యత్ సంస్కృతం క్షణికం చే’తి । తదపి చ త్రయం ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధావాకాశం చేత్యాచక్షతే। త్రయమపి చైతదవస్తు అభావమాత్రం నిరుపాఖ్యమితి మన్యన్తే। బుద్ధిపూర్వకః కిల వినాశో భావానాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధో నామ భాష్యతే తద్విపరీతోఽప్రతిసంఖ్యానిరోధః, ఆవరణాభావమాత్రమాకాశమితి। తేషామాకాశం పరస్తాత్ ప్రత్యాఖ్యాస్యతి, నిరోధద్వయమిదానీం ప్రత్యాచష్టే। ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరప్రాప్తిరసంభవ ఇత్యర్థః। కస్మాత్ అవిచ్ఛేదాత్ ।ఏతౌ హి ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధౌ సంతానగోచరౌ వా స్యాతాం భావగోచరౌ వా, న తావత్ సంతానగోచరౌ సంభవతః, సర్వేష్వపి సంతానేషు సంతానినామవిచ్ఛిన్నేన హేతుఫలభావేన సంతానవిచ్ఛేదస్యాసంభవాత్। నాపి భావగోచరౌ సంభవతః, న హి భావానాం నిరన్వయో నిరుపాఖ్యో వినాశస్సంభవతి, సర్వాస్వప్యవస్థాసు ప్రత్యభిజ్ఞానబలేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదదర్శనాత్। అస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞానాస్వప్యవస్థాసు క్వచిద్దృష్టేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదేనాన్యత్రాపి తదనుమానాత్। తస్మాత్ పరపరికల్పితస్య నిరోధద్వయస్యానుపపత్తిః॥ ... ... •

——• సూ॥ ౨౩॥ ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ •——

యోఽయమవిద్యాదినిరోధః ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాన్తఃపాతీ పరపరికల్పితః స సమ్యగ్జ్ఞానాద్వా సపరికరాత్ స్యాత్ స్వయమేవ వా, పూర్వస్మిన్ వికల్పే నిర్హేతుకవినాశాభ్యుపగమహానిప్రసంగః। ఉత్తరస్మింస్తు మార్గోపదేశానర్థక్యప్రసంగః। ఏవముభయథాపి దోషప్రసంగాదసమఞ్జసమిదం దర్శనం •

——• సూ॥ ౨౪॥ ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ •——

౨౨. ఏవమాద్యసూత్రాభ్యాం సముదాయో నిరస్తః, ఉత్తరసూత్రాభ్యాం కార్యకారణభావః క్షణికత్వే నిరస్తే, సంప్రతి తదభిమతం ద్వివిధం వినాశం దూషయతి॥ ప్రతిసంఖ్యేతి॥ సంస్కృతమిత్యుత్పాద్యం బుద్ధిబోధ్యం ప్రమేయమాత్రం త్రయాత్ తుచ్ఛరూపాదన్యదిత్యర్థః।కిం తత్ త్రయం తదాహ॥ తదపీతి॥ నిరుపాఖ్యం నిస్స్వరూపం, ప్రతీపా సంతం భావమ సంతం కరోమీత్యేవంరూపా సంఖ్యా బుద్ధిః ప్రతిసంఖ్యా, తయా నిరోధః కస్యచిద్భావస్య భవతి, అబుద్ధిపూర్వకస్తు స్తంభాదీనాం స్వరసభఙ్గురాణామిత్యాహ॥ విపరీత ఇతి॥ పరప్రక్రియాముక్త్వా సూత్రం వ్యాచష్టే॥ తేషామితి॥ భావాస్సంతానినః సంతానో నామ భావానాం హేతుఫలభావేన ప్రవాహః తస్మిన్ సంతానే చరమక్షణః క్షణాంతరం కరోతి న వా, ఆద్యే చరమత్వవ్యాఘాతః సంతానావిచ్ఛేదాత్, ద్వితీయే చరమస్యాసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియాకారిత్వం సత్త్వమితి త సిద్ధాంతాత్ · చరమస్యాసత్త్వే పూర్వేషామప్యసత్త్వప్రసంగః అర్థక్రియాశూన్యత్వాత్, తస్మాత్సంతానస్య విచ్ఛేదాసంభవాన్నిరోధాప్రాప్తిరిత్యాహ॥ న తావదితి॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ॥ నాపీతి॥ ఘటకపాలచూర్ణాద్యవస్థాసు సేయం మృదితి ప్రత్యభిజ్ఞానాదన్వయిభావస్య మృదాదేర్నాత్యంతికవినాశ ఇత్యర్థః।బీజస్యాంకురాదిషు ప్రత్యభిజ్ఞానాదర్శనాదన్వయినోఽవిచ్ఛేద ఇత్యత ఆహ॥ అస్పష్టేతి॥ అంకురాదయోఽనుస్యూతాన్వయిభావస్థాః కార్యత్వాద్ఘటాదివదిత్యన్వయ్యవిచ్ఛేదసిద్ధిరిత్యర్థః॥ యస్మాద్భావానాం స్థాయిత్వం తస్మాత్ప్రతిక్షణం నిరోధాసంభవ ఇత్యుపసంహారః॥ ... ...

౨౩. అవిద్యాదీనాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధం తదభిమతం దూషయతి॥ ఉభయథేతి॥ యమనియమాదయః పరికరాః సర్వం దుఃఖం క్షణికమితి భావనోపదేశో మార్గోపదేశః॥ ... ...

౨౪. ఆగమప్రామాణ్యాదితరత్రాకాశస్య కార్యత్వోక్త్యా ఘటాదివద్వస్తుత్వం ప్రసిద్ధ్యతీత్యర్థః॥ నన్వాగమప్రామా

ష్యేవిప్రతిపన్నాన్ సుగతాన్ప్రత్యాకాశస్యవస్తుత్వంకథంసిద్ధ్యతీత్యతఆహ ॥ విప్రతిపన్నానితి॥ శబ్దోవస్తునిష్ఠఃగుణత్వా ద్గంధాదివదిత్యనుమానాదాకాశస్యవస్తుత్వంసిద్ధ్యతిపృథివ్యాద్యష్టద్రవ్యాణాంశోత్రగ్రాహ్యగుణాశ్రయత్వాయోగాదిత్యర్థః॥ఆకాశస్యభావస్వరూపత్వంప్రసాధ్యాభావస్వరూపత్వందూషయతి ॥అపిచేతి॥ యత్రైకఘటసత్త్వేపిఘట సామాన్యాభావోనాస్తితత్రైకపక్షిసత్త్వేపిమూర్తద్రవ్యసామాన్యాభావాత్మకాకాశో, నాస్త్యేవేతి పక్ష్యంతరసంచారోనస్యాదిత్యర్థః॥ దేశవిశేషావచ్ఛేదేనావరణాభావోఽస్తీత్యాశంక్యాభావావచ్ఛేదకదేశవిశేష ఏవాకాశోనాభావఇత్యాహ॥యత్రేత్యాదినా॥పతిష్యతిపక్షీసంచరిష్యతీత్యర్థః॥ఆకాశస్యావస్తుత్వంస్వాగమవిరుద్ధంచేత్యాహ॥ అపిచేతి॥ కింసమ్యక్ నిశ్రయఆశ్రయోఽస్యాఇతికింసన్నిశ్రయాఅవస్తునఃశశవిషాణస్యాశ్రయత్వాదర్శనాదితిభావః॥ వ్యాహతాం

ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరివ వస్తుత్వప్రతిపత్తేరవిశేషాత్, ఆగమప్రామాణ్యాచ్చ 'ఆత్మనఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యఆకాశస్యచవస్తుత్వసిద్ధిః విప్రతిపన్నాన్ప్రతితుశబ్దగుణానుమేయత్వంవక్తవ్యం,గంధాదీనాంగుణానాంపృథివ్యాదివస్త్వాశ్రయత్వదర్శనాత్। అపిచావరణాభావమాత్రమాకాశమిచ్ఛతామేకస్మిన్సుపర్ణేపతత్యావరణస్యవిద్యమానత్వాత్ సుపర్ణాంతరస్యోత్పిత్సతోఽనవకాశత్వప్రసంగః। యత్రావరణాభావస్తత్రపతిష్యతీతిచేత్, యేనావరణాభావోవిశేష్యతేతత్తర్హివస్తుభూతమేవాకాశంస్యాన్నావరణాభావమాత్రం। అపిచావరణాభావమాత్రమాకాశంమన్యమానస్యసౌగతస్యస్వాభ్యుపగమవిరోధఃప్రసజ్యేత। సౌగతేహిసమయే 'పృథివీభగవః కింసన్నిశ్రయ' ఇత్యస్మిన్ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహేపృథివ్యాదీనామంతే'వాయుఃకింసన్నిశ్రయ' ఇత్యస్యప్రశ్నస్యప్రతివచనం భవతి 'వాయురాకాశసన్నిశ్రయ' ఇతి, తదాకాశస్యావస్తుత్వే నసమంజసంస్యాత్ తస్మాదప్యయుక్తమాకాశస్యావస్తుత్వం। అపిచనిరోధద్వయమాకాశంచత్రయమప్యేతన్నిరుపాఖ్యమవస్తునిత్యంచేతివిప్రతిషిద్ధం, నహ్యవస్తునోనిత్యత్వమనిత్యత్వంవాసంభవతి, వస్త్వాశ్రయత్వాద్ధర్మధర్మివ్యవహారస్య ధర్మధర్మిభావేహిఘటాదివద్వస్తుత్వమేవస్యాన్ననిరుపాఖ్యత్వం॥ ... ... *

సూ॥౨౫॥అనుస్మృతేశ్చ॥

అపిచవైనాశికస్సర్వస్యవస్తునఃక్షణికతామభ్యుపయన్నుపలబ్ధురపిక్షణికతామభ్యుపేయాత్ నచసా సంభవతి, అనుస్మృతేః । అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పద్యమానంస్మరణమేవానుస్మృతిఃసాచోపలబ్ధ్యేకకర్తృకాసతీసంభవతి, పురుషాంతరోపలబ్ధివిషయేపురుషాంతరస్యస్మృత్యదర్శనాత్ । కథంహ్యహమదోఽద్రాక్షమిదమిదానీంపశ్యామీతిచపూర్వోత్తరదర్శిన్యేకస్మిన్నసతిప్రత్యయస్స్యాత్ ।అపిచదర్శనస్మరణయోఃకర్తర్యేకస్మిన్ప్రత్యక్షఃప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయఃసర్వస్యలోకస్యప్రసిద్ధోఽహమదోఽద్రాక్షమిదంపశ్యామీతి। యదిహితయోర్భిన్నఃకర్తాస్యాత్ తతోఽహంస్మరామ్యద్రాక్షీదన్య ఇతిప్రతీయాత్ నత్వేవంప్రత్యేతికశ్చిత్, యత్రైవంప్రత్యయస్తత్రదర్శనస్మరణయోర్భిన్నమేవ కర్తారంసర్వో

తరమాహ॥అపిచేతి॥ ధ్వంసప్రతియోగిత్వాభావోధర్మోనిత్యత్వంవాసంభవతి...సత్త్వవ్యాహతాదిత్యర్థః॥

౨౫. ఆత్మనఃక్షణికత్వందూషయతి॥అనుస్మృతేరితి॥ అనుభవజన్యాస్మృతిరనుస్మృతిస్తస్యా అనుభవసమానాశ్రయత్వాత్తదుభయాశ్రయాత్మనఃస్థాయిత్వమిత్యర్థః॥క్షణికత్వేజ్ఞానద్వయానుసంధానంచనస్యాదిత్యాహ॥కథంహ్యహమితి॥పూర్వదర్శనకర్తుర్దాక్షమితిస్మరణకర్తృత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాత్మనఃస్థాయిత్వమిత్యాహ॥అపిచేతి॥ యోఽహమదః పూర్వమద్రాక్షంసఏవాహమద్యతత్స్మరామీతిప్రత్యభిజ్ఞానాకారోద్రష్టవ్యః, ఇదంపశ్యామితిజ్ఞానాంతరసంబంధకథనం యోఽహమద్రాక్షంసోఽహం,పశ్యామీతిప్రత్యభిజ్ఞాంతరద్యోతనార్థం।విపక్షేబాధకమాహ॥ యదిహీతి॥ద్రష్టృస్మర్త్రోర్భేదేఽహంస్మరామ్యన్యోఽద్రాక్షీదితిప్రతీయాదిత్యత్రదృష్టాంతమాహ॥యత్రైవమితి॥ ప్రత్యయమాహ॥

స్మృతేశ్చేతి॥ స్మరామ్యహమదోఽద్రాక్షమితి ప్రత్యయో యత్ర తత్ర భిన్నమేవ కర్తారం లోకోఽవగచ్ఛతీత్యవివాద మిత్యర్థః॥ ప్రకృత ప్రత్యభిజ్ఞాయాం తాదృశభేదప్రత్యయస్య బాధకస్యాదర్శనాదాత్మస్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యాహ ॥ ఇహ త్వహమదఇతి॥ యథాగ్నిరౌష్ణ్యాదికం న బాధతే కశ్చిత్ తథా నాహమద్రాక్షమితి పూర్వదర్శనం న నిహ్నుత ఇత్యనేన బాధాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రమేత్యుక్తం భవతి । తథా ద్రష్టృస్మర్త్రోరైక్యే సతి స్థాయిత్వం ఫలితమిత్యాహ ॥ తస్మాదేవం సతీతి॥ క్షణద్వయసంబన్ధేప్యాత్మనస్తృతీయక్షణే భఙ్గోఽస్త్విత్యేవం వదన్తం ప్రత్యాహ ॥ తథేతి॥ వర్తమానదశామారభ్య ఓత్తమాచ్ఛ్వాసాత్ ఆమరణాత్ అనన్తరామనన్తరాం స్వస్యైవ ప్రతిపత్తిమాత్మైకకర్తృకాం ప్రత్యభిజానన్నాజన్మనశ్చ వర్తమానదశాపర్యన్తమతీతాః ప్రతిపత్తీః స్వకర్తృకాః ప్రతిసన్దధానస్సన్నితి యోజనా । దీపజ్వాలాస్వివాత్మని ప్రత్యభిజ్ఞా న సాదృశ్యదోషాదితి శఙ్కతే ॥ సఇతి ॥ సాదృశ్యజ్ఞానస్య ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానాధీనత్వాత్ స్థిరస్య జ్ఞాతురసత్త్వాన్న సాదృశ్యజ్ఞానం సంభవతి సత్త్వే వాఽపసిద్ధాన్తస్స్యాదితి పరిహరతి॥ తమిత్యాదినా॥ స్యాదేతత్ న సాదృశ్యప్రత్యయః పూర్వోత్తరం వస్తుద్వయజ్ఞానజన్యస్తద్ద్వయసాదృశ్యావగాహీ, కింతర్హి కశ్చిదేవ వికల్పః స్వాకారమేవ బాహ్యత్వే

లోకోఽవగచ్ఛతి, స్మరామ్యహమసావదోఽద్రాక్షీదితి। ఇహ త్వహమదోఽద్రాక్షమితి దర్శనస్మరణయోర్వైనాశికోఽప్యాత్మానమేవైకం కర్తారమవగచ్ఛతి, న నాహమిత్యాత్మనో దర్శనం నిర్వృత్తం నిహ్నుతే యథాఽగ్నిరనుష్ణోఽప్రకాశ ఇతి వా । తత్రైవం సత్యేకస్య దర్శనస్మరణక్షణద్వయసంబన్ధే క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిరపరిహార్యా వైనాశికస్య స్యాత్, తథానన్తరామనన్తరామాత్మన ఏవ ప్రతిపత్తిం ప్రత్యభిజానన్నేకకర్తృకామోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాదతీతాశ్చ ప్రతిపత్తీరాజన్మన ఆత్మైకకర్తృకాః ప్రతిసన్దధానః కథం క్షణభఙ్గవాదీ వైనాశికో నాపత్రపేత। సయది బ్రూయాత్ సాదృశ్యాదేతత్సంపద్యత ఇతి, తం ప్రతిబ్రూయాత్ తేనేదం సదృశమితి ద్వయాయత్తత్వాత్సాదృశ్యస్య క్షణభఙ్గవాదినః సదృశయోర్ద్వయోర్వస్తునోర్గ్రహీతురేకస్యాభావాత్ సాదృశ్యనిమిత్తం ప్రతిసన్ధానమితి మిథ్యాప్రలాప ఏవ స్యాత్, స్యాచ్చేత్పూర్వోత్తరయోః క్షణయోస్సాదృశ్యస్య గ్రహీతైకస్తథా సత్యేకస్య క్షణద్వయావస్థానాత్ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత, తేనేదం సదృశమితి ప్రత్యయాన్తరమేవేదం న పూర్వోత్తరక్షణద్వయగ్రహణనిమిత్తమితి చేన్న, తేనేదం సదృశమితి భిన్నపదార్థోపాదానాత్ । ప్రత్యయాన్తరమేవ చేత్ సాదృశ్యవిషయం స్యాత్, తేనేదం సదృశమితి వాక్యప్రయోగోఽనర్థకస్స్యాత్, సాదృశ్యమిత్యేవ ప్రయోగః ప్రాప్నుయాత్ । యదా హి లోకప్రసిద్ధః పదార్థః పరీక్షకైర్న పరిగృహ్యతే తదా స్వపక్షసిద్ధిః పరపక్షదోషో వా ఉభయమప్యుచ్యమానం పరీక్షకాణామాత్మనశ్చ యథార్థత్వేన న బుద్ధిసన్తానమారోహతి, ఏవమేవై

నవిషయీకుర్వాణః క్షణాన్తరాస్పర్శీ, అతో న స్థిరద్రష్ట్రపేక్షేతి శఙ్కతే ॥ తేనేదమితి॥ అత్ర వక్తవ్యం, సాదృశ్యప్రత్యయే తేనేదం సదృశమితి వస్తుత్రయం భాసతే న వేతి । నేతి వదతః స్వానుభవవిరోధః, కిం చార్థభేదాభావాత్ పదత్రయప్రయోగో న స్యాత్, తస్మాత్ పదత్రయేణ మిథస్సంసృష్టభిన్నార్థభానాదభానమసిద్ధమితి పరిహరతి॥ న తేనేతి॥ అథ భాసత ఏవ వస్తుత్రయం తచ్చ ప్రత్యయాభిన్నమేవ న బాహ్యమితి చేన్న, త్రయాణామేకప్రత్యయాభేదే మిథోఽప్యభేదాపత్తేః । ఇష్టాపత్తిరితి బ్రువాణం విజ్ఞానవాదినం ప్రత్యాహ॥ యదా హీతి॥ వస్తుత్రయం జ్ఞేయం సాదృశ్యప్రత్యయాద్భిన్నం సర్వలోకప్రసిద్ధం తచ్చ నాఙ్గీక్రియతే స్థాయిద్రష్టృప్రసఙ్గభయేన తర్హి తత్తదాకారాణాం క్షణికవిజ్ఞానానాం మిథో వార్తానభిజ్ఞత్వాదేకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధానేకపక్షస్ఫురణాత్మకవిప్రతిపత్త్యసంభవాత్ స్వపక్షసాధనాది వ్యవహారో లుప్యేత, అతో యథానుభవం జ్ఞానజ్ఞేయభేదోఽఙ్గీకార్యః । తథా చ తేనేదం సదృశమితి బాహ్యార్థయోర్జ్ఞానపూర్వకం సాదృశ్యం జానత ఆత్మనః స్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యర్థః । నను సన్త్యేవ బాహ్యార్థాః క్షణికస్వలక్షణా నిర్వికల్పకగ్రాహ్యాః, సవికల్పాధ్యవసేయాస్తు స్థాయిత్వసాదృశ్యాదయో బాహ్యాః కల్పితా అవభాసన్తే, అతో విప్రతిపత్త్యాదివ్యవహార ఇతి బాహ్యార్థ

వాదమాశంక్య నిరస్యతి॥ ఏవమేవేతి॥ యత్ ప్రమాణసిద్ధం తదేవ వక్తవ్యం। నహి క్షణికత్వే కించిత్ ప్రమాణమస్తి। నచేదానీం ఘట ఇతి ప్రత్యక్షం వర్తమానకాలాసత్త్వం ఘటస్య గోచరయద్వర్తమానక్షణమాత్రసత్త్వరూపే క్షణికత్వే మానమితి వాచ్యం। తస్య వర్తమానత్వమాత్రగోచరత్వేన కాలాంతరాసత్త్వాసిద్ధేః। నచ యత్సత్ తత్ క్షణికమితి వ్యాప్తిరస్తి, విద్యుదాదేరపి త్రిక్షణస్థాయిత్వేన దృష్టాంతాభావాత్। నచ స్థాయినమనుమాతారమంతరేణానుమానం సంభవతి తస్మాదనుమానసిద్ధ్యర్థమవశ్యం తథాగతోఽస్థిరత్వ... యవచన ఇత్యర్థః। కించ సాదృశ్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయాం దోషతయా నిమిత్తం విషయతయా వా, ఆద్యేఽపి స్వరూపసత్ జ్ఞాతం వా, నాద్యః, మందాంధకారే శుక్తిమాత్రగ్రహే హి... త్వాజ్ఞానేఽపి రూప్యభ్రమాపత్తేః। న ద్వితీయః, స్థాయిజ్ఞాతారం వినా తజ్జ్ఞానాసంభవస్యోక్తత్వాత్। నాపి విషయతయా నిమిత్తమిత్యాహ॥ న చేతి॥ సోఽహమిత్యుల్లేఖాత్తేనాహం సదృశ ఇత్యనుల్లేఖాదిత్యర్థః। సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయా భ్రమత్వం నిరస్య సంశయత్వం నిరస్యతి॥ భవేదితి॥ జడార్థే ప్రత్యభిజ్ఞాతేఽపి బాధసంభావనయా సంశయః కదాచిత్ స్యాన్నాత్మనీత్యర్థః। అసందిగ్ధాపరోక్షప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదాత్మక్షణికత్వమనుమానమసంగతమిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ... – *

సోఽర్థ ఇతి నిశ్చితం యత్ తదేవ వక్తవ్యం, తతోఽన్యదుచ్యమానం బహుప్రలాపిత్వమాత్మనః కేవలం ప్రఖ్యాపయేత్। నచాయం సాదృశ్యాత్ సంవ్యవహారో యుక్తః, తద్భావావగమాత్ తత్సదృశభావానవగమాచ్చ। భవేదపి కదాచిద్బాహ్యవస్తుని విప్రలంభసంభవాత్ తదేవేదం స్యాత్ తత్సదృశం వేతి సందేహః, ఉపలబ్ధరి తు సందేహోఽపి న కదాచిద్భవతి స ఏవాహం స్యాం తత్సదృశో వేతి, య ఏవాహం పూర్వేద్యురద్రాక్షం స ఏవాహమద్య స్మరామీతి నిశ్చితాత్ తద్భావోపలంభాత్, తస్మాదప్యనుపపన్నో వైనాశికసమయః ... *

ఇతశ్చానుపపన్నో వైనాశికసమయః, యతః స్థిరమనుయాయి కారణమనభ్యుపగచ్ఛతామభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యేతదాపద్యేత। దర్శయంతి చాభావాద్భావోత్పత్తిం 'నానుపమృద్య ప్రాదుర్భావా'దితి। వినష్టాద్ధి కిల బీజాదంకుర ఉత్పద్యతే, తథా వినష్టాత్ క్షీరాద్దధి, మృత్పిండాచ్చ ఘటః, కూటస్థాచ్చేత్ కారణాత్ కార్యముత్పద్యేత, అవిశేషాత్సర్వం సర్వత ఉత్పద్యేత। తస్మాదభావగ్రస్తేభ్యో బీజాదిభ్యోఽంకురాదీనాముత్పద్యమానత్వాదభావాద్భావోత్పత్తిరితి మన్యంతే। తత్రేదముచ్యతే, నాసతోఽదృష్టత్వాదితి। నాభావాద్భావ ఉత్పద్యతే, యద్యభావాద్భావ ఉత్పద్యేత, అభావత్వావిశేషాత్ కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽనర్థకః స్యాత్। నహి బీజాదీనాముపమృదితానాం యోఽభావస్తస్యాభావస్య శశవిషాణాదీనాం చ నిఃస్వభావత్వావిశేషాదభావత్వే కశ్చిద్విశేషోఽస్తి యేన బీజాదేవాంకురో జాయతే క్షీరాదేవ దధీత్యేవం జాతీయకః కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽర్థవాన్ స్యాత్। నిర్విశేషస్య త్వభావస్య కారణత్వాభ్యుపగమే శశవిషాణాది

౨౬ అభావశ్చ శశవిషాణవదత్యంతాసన్నిత్యంగీకృత్య మృదాదినాశాదసతో ఘటాదికం జాయత ఇతి సుగతాపదం నిరాస్థాపయతి॥ నాసత ఇతి॥ న కేవలం బలాదాపాద్యతే కింతు స్వయం దర్శయంతి చ। ద్వౌ నఞౌ ప్రకృతమర్థం గమయతః। మృదాదిరనుపమృద్య ఘటాదేః ప్రాదుర్భావాదితి, ఇమమర్థమాహ॥ వినష్టాద్ధీతి॥ కారణవినాశాత్ కార్యజన్మేత్యత్ర యుక్తిమాహ॥ కూటస్థాదితి॥ వినాశశూన్యాన్నిత్యాదిత్యర్థః। నిత్యస్య నిరతిశయస్య కార్యశక్తత్వే తత్కార్యాణి సర్వాణ్యేకస్మిన్నేవ క్షణే స్యుస్తథా చోత్తరక్షణే కార్యాభావాదసత్త్వాపత్తిః। నచ సహకారికృతాతిశయక్రమాత్ కార్యక్రమ ఇతి యుక్తం అతిశయస్యాతిశయాంతరాపేక్షాయామనవస్థానాత్ అనపేక్షాయాం కార్యస్యాప్యతిశయానపేక్షత్వేన సహకారివైయర్థ్యాత్ తస్మాన్న స్థాయిభావాత్ కార్యజన్మేత్యర్థః॥ క్షణికభావస్య హేతుత్వముత్తరోత్తరాదేవేత్యత్ర నిరస్తం। అభావస్య హేతుత్వనిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే॥ తత్రేదమితి॥ యది బీజాభావస్యాభావాంతరాద్విశేషస్స్యాత్ తదా విశేషవదభావద్వారా బీజాదేవాంకుర ఇత్యలౌకికానామభ్యుపగమోఽర్థవాన్ స్యాన్న సోఽస్తీత్యాహ॥ యేనేతి॥ సూ

గ్రంథం యోజయతి॥ నిర్విశేషస్యేతి॥ శశవిషాణాదేః కార్యకారిత్వస్యాదృష్టత్వాన్నాభావస్యాసతో హేతుత్వమిత్యర్థః॥ అ
స్త్వభావస్యాపి విశేష ఇత్యత ఆహ యదీతి॥ అభావస్య హేతుత్వేఽతిప్రసంగ ఇతి తర్కముక్త్వాఽనుమానమాహ ॥నాపీతి॥
అభావో న హేతురసత్త్వాచ్ఛశశృంగవదిత్యర్థః। అభావో న ప్రకృతిః కార్యాననుగతత్వాత్ యథా శరావాద్యననుగతస్తంతు
ర్న శరావాదిప్రకృతిరితి తర్కపూర్వకమాహ॥ అభావాచ్చేతి॥ అతోఽన్వితత్వాన్మృదాదిర్భావ ఏవ ప్రకృతిరిత్యాహ॥ మృ
దితి॥ స్థాయినః కారణత్వాయోగముక్తమనూద్య దూషయతి॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా॥ అనుభవబలాత్ స్థిరభావానామేవ స
హకారిసన్నిధిక్రమేణ కార్యక్రమహేతుత్వమంగీకార్యం, న చ శక్తస్య సహకార్యపేక్షా న యుక్తేతి వాచ్యం, యతోఽ
శక్తస్యాపి నాపేక్షేత్యసహకారివైశ్వం స్యాత్। తతస్సువర్ణాదౌ స్వతోఽతిశయశూన్యేఽగ్నితాపాదిసహకారికృతాతిశ

భ్యోఽప్యంకురాదయో జాయేరన్, న చైవం దృశ్యతే। యది పునరభావస్యాపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యేతోత్పలాదీ
నామివ నీలత్వాదిః, తతో విశేషవత్త్వాదేవాభావస్య భావత్వముత్పలాదివత్ ప్రసజ్యేత, నాప్యభావః కస్య
చిదుత్పత్తిహేతుస్స్యాత్, అభావత్వాదేవ శశవిషాణాదివత్। అభావాచ్చ భావోత్పత్తావభావాన్విత
మేవ సర్వం కార్యం స్యాత్, నైవం దృశ్యతే సర్వస్య వస్తునః స్వేన స్వేన రూపేణ భావాత్మనైవోపలభ్య
మానత్వాత్। న చ మృదన్వితాశ్శరావాదయో భావాస్తంత్వాదివికారాః కేనచిదభ్యుపగమ్యంతే। మృద్వి
కారానేవ తు మృదన్వితాన్ భావాన్ లోకః ప్రత్యేతి। యత్తూక్తం స్వరూపోపమర్దమంతరేణ కస్యచిత్కూ
టస్థస్య వస్తునః కారణత్వానుపపత్తేరభావాద్భావోత్పత్తిర్భవితుమర్హతీతి, తద్దురుక్తం, స్థిరస్వభావా
నామేవ సువర్ణాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం రుచకాదికారణభావదర్శనాత్, యేష్వపి బీజాదిషు స్వ
రూపోపమర్దో లక్ష్యతే తేష్వపి నాసావుపమృద్యమానా పూర్వావస్థోత్తరావస్థాయాః కారణమభ్యుపగ
మ్యతే, అనుపమృద్యమానానామేవానుయాయినాం బీజాద్యవయవానామంకురాదికారణభావాభ్యుప
గమాత్, తస్మాదసద్భ్యశ్శశవిషాణాదిభ్యః సముత్పత్త్యదర్శనాత్ సద్భ్యశ్చ సువర్ణాదిభ్యస్సముత్పత్తిదర్శ
నాత్ అనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః। అపి చ చతుర్భిశ్చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంతే
పరమాణుభ్యశ్చ భూతభౌతికలక్షణస్సముదాయ ఉత్పద్యత ఇత్యభ్యుపగమ్య పునరభావాద్భావోత్పత్తిం
కల్పయద్భిరభ్యుపగతమపహ్నువానైర్వైనాశికైస్సర్వో లోక ఆకులీక్రియతే॥ ... ... *

సూ॥ ౨౭॥ ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః

యది చాభావాద్భావోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యేత, ఏవం సత్యుదాసీనానామనీహమానానామపి జనానామ
భిమతసిద్ధిస్స్యాత్, అభావస్య సులభత్వాత్। కృషీవలస్య క్షేత్రకర్మణ్యప్రయతమానస్యాపి సస్యనిష్ప
త్తిస్స్యాత్, కులాలస్య చ మృత్సంస్క్రియాయామప్రయతమానస్యాప్యమత్రోత్పత్తిః। తంతువాయ
స్యాపి తంతూనతన్వానస్యాపి తన్వానస్యేవ వస్త్రలాభః స్వర్గాపవర్గయోశ్చ న కశ్చిత్కథంచిత్ సమీ

యక్రియాద్రుచకాదికార్యక్రమః। న చాతిశయస్యాతిశయాంతరానపేక్షత్వే కార్యస్యాప్యనపేక్షేతి వాచ్యం। పటస్యాప్యు
దనపేక్షత్వే కార్యత్వావిశేషాత్ ఘటస్యాప్యుదనపేక్షాప్రసంగాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపేక్షా సహకారిష్వపి తు
ల్యా। యదుక్తం కార్యాభావదశాయాం కారణస్యాసత్త్వాపత్తిరితి తన్న, అకారణస్యాపి బాధాభావేన సత్త్వోపపత్తేః, న
హ్యర్థక్రియాకారిత్వమేవ సత్త్వం అసతస్తద్యోగేన సత్త్వస్య తతో భేదాత్ సతో హ్యర్థక్రియాకారిత్వం నాసతః, అ
తః కారణతావచ్ఛేదకమబాధితస్వరూపాత్మకత్వం సత్త్వం కారణత్వాద్భిన్నమేవ, తస్మాదనుస్యూతస్థిరభావానాం
హేతుత్వముపపన్నమితి భావః। పూర్వాపరవిరోధమప్యాహ॥ అపి చేతి॥ ... ... *

౨౭. అభావాదుత్పత్తౌ శశవిషాణాదప్యుత్పత్తిస్స్యాదిత్యుక్తం, అతిప్రసంగాంతరమాహ॥ ఉదాసీనానామితి॥ అనీహ
మానానాం ప్రయత్నశూన్యానాం, అమత్రం ఘటాదిపాత్రం, తన్వానస్య వ్యాపారయతః। తస్మాద్భ్రాంతిమూలేనక్షణి

ః బాహ్యార్థవాదేన కూటస్థనిత్యబ్రహ్మసమన్వయస్యనవిరోధఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ✱

౨౮. నాభావఉపలబ్ధేః ॥ అఖండనిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానంబాహ్యార్థోపాదానంవదతాంవేదాంతినాం మతంభిన్నాకారంక్షణికంవిజ్ఞానం, నతతోఽన్యోఽర్థోఽస్తీతియోగాచారమతేనవిరుధ్యతేనవేతితన్మతస్య మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాంసంశయే, పూర్వోక్తబాహ్యార్థవాదనిరాసముపజీవ్యపూర్వపక్షమాహ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌఫలం।నన్వేకస్యసుగతాగమస్యకథం బాహ్యార్థాసత్త్వసత్త్వపరస్పరవిరుద్ధార్థత్వమిత్యాశంక్యాధికారిభేదాదవిరోధఇతివదన్విజ్ఞానవాదినస్సుగతాభిప్రాయజ్ఞత్వేన మందాధికారిభ్యోబాహ్యార్థవాదిభ్యఃశ్రైష్ఠ్యమాహ॥కేషాంచిదితి॥ ఉక్తంచధర్మకీర్తినా ‘దేశనాలోకనాథానాంసత్త్వాశయవశానుగేతి । సుగతానాముపదేశశ్శిష్యమత్యనుసారేణేత్యర్థః।నన్వసతిబాహ్యార్థేమానమేయవ్యవహారఃకథంతత్రాహ ॥ తస్మిన్నితి ॥ జ్ఞానమేవకల్పితనీలాద్యాకారత్వేనప్రమేయం, భాసాత్మనామానఫలం, శక్త్యాత్మనామానం, శక్త్యాశ్రయత్వాకారేణప్రమాతేతిభావః

హేత నచైతద్యుజ్యతేఽభ్యుపగమ్యతేవాకేనచిత్, తస్మాదనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః॥

—✱ సూ॥ ౨౮॥ నాభావఉపలబ్ధేః ✱—

ఏవంబాహ్యార్థవాదమాశ్రిత్యసముదాయాప్రాప్త్యాదిషుదూషణేషూద్భావితేషు విజ్ఞానవాదీబౌద్ధఇదానీంప్రత్యవతిష్ఠతే। కేషాంచిత్కిలవినేయానాంబాహ్యవస్తున్యభినివేశమాలక్ష్యతదనురోధేనబాహ్యార్థవాదప్రక్రియేయంవిరచితా, నాసౌసుగతాభిప్రాయః, తస్యతువిజ్ఞానైకస్కంధవాదఏవాభిప్రేతః, తస్మింశ్చవిజ్ఞానవాదేబుద్ధ్యారూఢేనరూపేణాంతస్థఏవప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహారస్సర్వఉపపద్యతే సత్యపిబాహ్యేఽర్థేబుద్ధ్యారోహమంతరేణప్రమాణాదివ్యవహారానవతారాత్। కథంపునరవగమ్యతే అంతస్థఏవాయంసర్వవ్యవహారోనవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తోబాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి తదసంభవాదిత్యాహ। సహిబాహ్యోఽర్థోఽభ్యుపగమ్యమానఃపరమాణవోవాస్యుస్తత్సమూహోవాస్తంభాదయః, తత్రనతావత్పరమాణవఃస్తంభాదిప్రత్యయపరిచ్ఛేద్యాభవితుమర్హంతిపరమాణ్వాభాసజ్ఞానానుత్పత్తేః, నాపితత్సమూహాస్స్తంభాదయస్తేషాంపరమాణుభ్యోఽన్యత్వానన్యత్వాభ్యాంనిరూపయితుమశక్యత్వాత్। ఏవంజాత్యాదీనపిప్రత్యాచక్షీత।అపిచానుభవమాత్రేణసాధారణాత్మనోజ్ఞానస్యజాయమానస్యయోఽయం ప్రతివిషయంపక్షపాతః స్తంభజ్ఞానంకుడ్యజ్ఞానంఘటజ్ఞానంపటజ్ఞానమితి, నాసౌజ్ఞానగతవిశేషమంతరేణోపపద్యతఇత్యవశ్యంవిషయసారూప్యంజ్ఞానస్యాంగీకర్తవ్యం।అంగీకృతేచతస్మిన్విషయాకారస్యజ్ఞానేనైవావరుద్ధత్వాదపార్థికాబాహ్యార్థసద్భావకల్పనా । అపిచసహోపలంభనియమాదభేదోవిషయజ్ఞానయో

ల్పనయావ్యవహారఇత్యర్థః।ముఖ్యఏవభేదఃకింనస్యాదిత్యతఆహ॥సత్యపీతి॥నహిబుద్ధ్యనారూఢస్యనీలాదేఃప్రమేయత్వవ్యవహారోఽస్తి, అతోబుద్ధ్యారూఢాకారఏవప్రమేయోనబాహ్యమిత్యర్థః,బాహ్యార్థాసత్త్వేప్రశ్నపూర్వకంయుక్తిముపన్యస్యతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ జ్ఞేయంజ్ఞానాతిరేకేణాసత్ తదతిరేకేణాసంభవాన్నరశృంగవదిత్యాహ ॥ తదసంభవాదితి ॥ అసంభవంవివృణోతి ॥ సహీతి॥పరమాణవశ్చేదేకస్థూలస్తంభఇతిజ్ఞానంనస్యాత్ సమూహాస్త్వసన్నిత్యర్థః అవయవ్యభావేఽపిజాత్యాదయోబాహ్యార్థాస్స్యుస్తత్రాహ॥ఏవమితి॥జాతిగుణకర్మణాంధర్మిణస్సకాశాదభేదేఽత్యంతభేదేవాధర్మివద్ధర్మ్యంతరవచ్చనధర్మధర్మిభావః భేదాభేదౌచవిరుద్ధావితినసంతిజాత్యాదయఇత్యర్థః।కించజ్ఞానస్యజ్ఞేయసారూప్యరూపవిశేషసంబంధాభావే సర్వవిషయత్వాపత్తేర్విశేషోఽంగీకార్యః తథాచజ్ఞానగతవిశేషస్యైవజ్ఞానేనవిషయీకరణాన్నబాహ్యార్థసిద్ధిరనుమానాభావాద్గౌరవాచ్చేత్యాహ॥ అపిచేతి॥ పక్షపాతోవిషయవిశేషవైశిష్ట్యవ్యవహారః। కించజ్ఞేయంజ్ఞానాభిన్నంజ్ఞానోపలంభతుణనియతోపలంభగ్రాహ్యత్వాత్ జ్ఞానవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥జ్ఞానార్థయోస్సా

స్త్వభేదేపి సహోపలంభనియమాద్గ్రాహ్యగ్రాహకభావాదిర్భేద ఇత్యాహ॥ నత్వితి॥ క్షణికజ్ఞానస్యార్థేన సంబంధాద్యభావాన్న గ్రాహ్యగ్రాహకభావ ఇత్యర్థః। కించ జాగ్రద్విజ్ఞానం నిరాలంబనం విజ్ఞానత్వాత్ స్వప్నాదివిజ్ఞానవదిత్యాహ॥ స్వప్నేతి॥ విజ్ఞానానాం వైచిత్ర్యానుపపత్తిర్బాధితమనుమానమితి శంకతే॥ కథమితి॥ అన్యథోపపత్త్యా పరిహరతి॥ వాసనేతి॥ అనాదిసంతానాంతర్గతం పూర్వపూర్వజ్ఞానమేవ వాసనా, తద్వైచిత్ర్యాదనేకక్షణవ్యవధానేపి నీలాద్యాకారకజ్ఞానవైచిత్ర్యం భవతి, యథా బీజవాసనయా కార్పాసరక్తత్వం తద్వదిత్యర్థః। ఉభయవాదిసమ్మతత్వాచ్చ వాసనాప్రయుక్తజ్ఞానవైచిత్ర్యే హేతవో న బాహ్యార్థా ఇత్యాహ॥ అపిచేతి॥ క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదస్యానుమానమూలత్వాత్తత్

రాపతతి, న హ్యనయోరేకస్యానుపలంభేఽన్యస్యోపలంభోఽస్తి, నచైతత్ స్వభావవివేకేయుక్తం ప్రతిబంధకారణాభావాత్, తస్మాదర్థాభావః। స్వప్నాదివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం, యథా హి స్వప్నమాయామరీచ్యుదకగంధర్వనగరాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన గ్రాహ్యగ్రాహకాకారా భవంతి ఏవం జాగరితగోచరా అపి స్తంభాదిప్రత్యయా భవితుమర్హంతీత్యవగమ్యతే ప్రత్యయత్వావిశేషాత్। కథం పునరసతి బాహ్యార్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్యముపపద్యేత, వాసనావైచిత్ర్యాదిత్యాహ। అనాదౌ హి సంసారే బీజాంకురవద్విజ్ఞానానాం వాసనానాం చాన్యోన్యనిమిత్తనైమిత్తికభావేన వైచిత్ర్యం న విప్రతిషిధ్యతే। అపి చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనానిమిత్తమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమిత్యవగమ్యతే, స్వప్నాదిష్వంతరేణాప్యర్థం వాసనానిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్యోభాభ్యామప్యావాభ్యామభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ అంతరేణ తు వాసనామర్థనిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య మయానభ్యుపగమ్యమానత్వాత్. తస్మాదప్యభావో బాహ్యస్యార్థస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। నాభావ ఉపలబ్ధేరితి। న ఖల్వభావో బాహ్యస్యార్థస్యాధ్యవసాతుం శక్యతే, కస్మాదుపలబ్ధేః। ఉపలభ్యతే హి ప్రతిప్రత్యయం బాహ్యోఽర్థః స్తంభః కుడ్యం ఘటః పట ఇతి, న చోపలభ్యమానస్యైవాభావో భవితుమర్హతి। యథా హి కశ్చిద్భుంజానో భుజిసాధ్యాయాం తృప్తౌ స్వయమనుభూయమానాయామేవం బ్రూయాత్ నాహం భుంజే న వా తృప్యామీతి తద్వదింద్రియసన్నికర్షేణ స్వయముపలభమాన ఏవ బాహ్యమర్థం నాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి బ్రువన్ కథముపాదేయవచనః స్యాత్। నను నాహమేవం బ్రవీమి న కంచిదర్థముపలభ ఇతి, కింతూపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభ ఇతి బ్రవీమి। బాఢమేవం బ్రవీషి నిరంకుశత్వాత్తే తుండస్య న తు యుక్త్యుపేతం బ్రవీషి, యత ఉపలబ్ధివ్యతిరేకోఽపి బలాదర్థస్యాభ్యుపగంతవ్యః ఉపలబ్ధేరేవ। న హి కశ్చిదుపలబ్ధిమేవ స్తంభః కుడ్యం చేత్యుపలభతే, ఉపలబ్ధివిషయత్వేనైవ తు స్తంభకుడ్యాదీన్ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే। అతశ్చైవమేవ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే యత్ప్రత్యాచక్షాణా అపి బాహ్యమర్థమేవమాచక్షతే యదంతర్జ్ఞేయరూపం తద్బహిర్వదవభాసత ఇతి, తేఽపి హి సర్వలోకప్రసిద్ధాం బహిరవభాసమానాం సంవిదం ప్రతిలభమానాః ప్రత్యాఖ్యాతుకామాశ్చ బాహ్యమర్థం బహిర్వదితి వత్కారం కుర్వంతి ఇతరథా హి కస్మాద్బహిర్వదితి బ్రూయుః। న హి విష్ణుమిత్రో వంధ్యాపుత్రవదవభాసత ఇతి కశ్చిదాచక్షీత। తస్మాద్యథానుభవం తత్త్వమభ్యుపగచ్ఛద్భిర్బహిరేవావభాసత ఇతి యుక్తమభ్యుపగం

ననిత్యవిజ్ఞానవాదో విరుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ నాభావ ఇత్యాదినా ॥ కిం బాహ్యార్థస్యానుపలబ్ధేరభావః ఉత జ్ఞానాద్భేదేనానుపలబ్ధేః, నాద్య ఇత్యుక్తం ఉపలబ్ధేరితి॥ ద్వితీయం శంకతే॥ నను నాహమితి॥ జ్ఞానజ్ఞేయయోర్విషయివిషయిభావేన భేదస్య సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమభేదాభిధానమిత్యాహ॥ బాఢమిత్యాదినా॥ త్వద్వచనాదపి జ్ఞానాద్బాహ్యార్థం జనా భేదేనైవోపలభంత ఇత్యాహ॥ అతశ్చేతి॥ బాహ్యార్థస్యాత్యంతాసత్త్వే ప్రత్యయాలంబనాయోగాత్ దృష్టాంతత్వాసంభవాచ్చ బహిర్వచ్ఛబ్దో న స్యాదిత్యాహ॥ ఇతరథేతి॥ అబాధితభేదానుభవాదేవ కారోయుక్తో న వక్తా॥ రఇత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ జ్ఞేయార్థో జ్ఞానాతిరేకేణాసన్ సంభవాదిత్యుక్తబాధాద్వత్కారణమితి శంక

తే॥నన్వితి॥ కోఽసావసంభవః అసత్త్వంవా అసత్త్వనిశ్చయోవా అయుక్తత్వంవా ఉత్కటకోటికసంశయాత్మకసంభవస్యాభావోవా। నాద్యః, సాధ్యాభేదాత్। నద్వితీయః, స్థూలోఘటస్తంభాదిసమూహాలంబనే స్థూలత్వాదినైత్యఘటత్వస్తంభత్వరూపవిరుద్ధధర్మవతోరర్థయోరస్థూలాదేకస్మాద్ద్వయావగాహిజ్ఞానాద్భేదసత్త్వనిశ్చయేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యాహ॥నాయంసాధురితి॥ సంభవస్సత్త్వనిశ్చయః ప్రమాణాధీనః అసంభవోఽసత్త్వనిశ్చయః ప్రమాణాభావాధీనః।నస్వైపరీత్యమితివ్యవస్థామేవస్ఫుటయతి॥యద్ధీతి॥ఉక్తవ్యవస్థాయాః ఫలంబాహ్యార్థస్యప్రత్యక్షాదిభిస్సంభవంవదన్నేవతృతీయందూషయతి॥ఇహేతి॥ప్రమాణనిశ్చితబాహ్యార్థస్యస్తంభాదేఃపరమాణుభ్యోభేదాభేదవికల్పే నాయుక్తత్వమాతేనాసత్త్వనిశ్చయోనయుక్తః జ్ఞానస్యాప్యయుక్తత్వస్య తుల్యత్వాత్, నహ్యస్థూలస్యైకస్యవిజ్ఞానస్యస్థూలానేకసమూహాలంబనవిషయాభేదోయుక్తః స్థూలత్వానేకత్వప్రసంగాత్, నచేష్టాపత్తిః సమూహాలంబనాచ్ఛేదేవిజ్ఞానానాంమిథోవార్తానభిజ్ఞతయావిషయద్విత్వాదివ్యవహారలోపాపత్తేః, తస్మాదయుక్తత్వేపియథానుభవంవ్యవహారయోగ్యోఽర్థఃస్వీకార్యః।నచతుర్థః, నిశ్చితేతాదృశసంభవస్యానుపయోగాత్తస్యక్వచిదప్రమాణ

తుం నతుబహిర్వదవభాసత ఇతి। నను బాహ్యస్యార్థస్యాసంభవాద్బహిర్వదవభాసత ఇత్యధ్యవసితం। నాయంసాధురధ్యవసాయః యతః ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వకౌ సంభవాసంభవావవధార్యేతే న పునస్సంభవాసంభవపూర్వికే ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ। యద్ధి ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమేనాపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తత్సంభవతి, యత్తు న కేనచిదపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తన్న సంభవతి। ఇహ తు యథాస్వం సర్వైరేవ ప్రమాణైర్బాహ్యోఽర్థ ఉపలభ్యమానః కథం వ్యతిరేకావ్యతిరేకాదివికల్పైర్న సంభవతీత్యుచ్యేత, ఉపలబ్ధేరేవ। న చ జ్ఞానస్య విషయసారూప్యాద్విషయనాశో భవతి, అసతి విషయే విషయసారూప్యానుపపత్తేః బహిరుపలబ్ధేశ్చ విషయస్య, అత ఏవ సహోపలంభనియమోఽపి ప్రత్యయవిషయయోరుపాయోపేయభావహేతుకో నాభేదహేతుక ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యం। అపి చ ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి విశేషణయోరేవ ఘటపటయోర్భేదో న విశేష్యస్య జ్ఞానస్య, యథా శుక్లో గౌః కృష్ణో గౌరితి శౌక్ల్యకార్ష్ణ్యయోరేవ భేదో న గోత్వస్య, ద్వాభ్యాం చ భేద ఏకస్య సిద్ధో భవతి, ఏకస్మాచ్చ ద్వయోః, తస్మాదర్థజ్ఞానయోర్భేదః। తథా ఘటదర్శనం ఘటస్మరణమిత్యత్రాపి ప్రతిపత్తవ్యం, అత్రాపి హి విశేష్యయోరేవ దర్శనస్మరణయోర్భేదో న విశేషణస్య ఘటస్య, యథా క్షీరగన్ధః క్షీరరస ఇతి విశేష్యయోరేవ గన్ధరసయోర్భేదో న విశేషణస్య క్షీరస్య తద్వత్। అపి చ ద్వయోర్విజ్ఞానయోః పూర్వోత్తరకాలయోః స్వసంవేదనేనైవోపక్షీణయోరితరేతరగ్రాహ్యగ్రాహకత్వానుపపత్తిః, తతశ్చ విజ్ఞానభేదప్రతిజ్ఞా క్షణికత్వాదిధర్మప్రతిజ్ఞా స్వలక్ష

వృత్తేఃపూర్వాంగత్వాదితిభావః।యచ్చోక్తంజ్ఞానగతార్థసారూప్యస్యైవజ్ఞానాలంబనత్వోపపత్తౌ బహిరర్థాభావ ఇతి తత్రాహ॥నచేతి॥యత్తుగౌరవముక్తంతన్నదూషణంప్రామాణికత్వాదిత్యాహ॥బహిరితి॥యతఏవజ్ఞానార్థయోర్భేదఃసర్వలోకసాక్ష్యనుభవసిద్ధః, అతఏవసహోపలంభనియమోపినాభేదసాధక ఇత్యాహ॥ అతఏవేతి॥ యథా చాక్షుషప్రత్యయరూపస్యాలోకోపలంభనియతోపలబ్ధికత్వేపి నాలోకాభేదః, తథాఽర్థస్యనజ్ఞానాభేదః, భేదేపిగ్రాహ్యగ్రాహకభావేననియమోపపత్తేః। నచజ్ఞానస్యక్షణికత్వాత్స్వభిన్నగ్రాహ్యసంబంధాయోగః స్థాయిత్వాదితిభావః। విజ్ఞానవదర్థేభ్యోభిన్నమేకత్వాద్గోత్వవదితిసత్ప్రతిపక్షమాహ॥అపిచేతి॥ నచహేత్వసిద్ధిఃజ్ఞానంజ్ఞానమిత్యేకాకారప్రతీతేఃజ్ఞానైక్యనిశ్చయాత్। నచసాజాతివిషయావ్యక్తిభేదానిశ్చయాదిత్యాహ॥నవిశేష్యస్యేతి॥ఘటాదేశ్చైతన్యాద్భేదసమర్థనాయస్మృతిజ్ఞానాద్భేదమాహ॥తథేతి॥ఘటోద్వాభ్యాంభిన్నఏకత్వాత్క్షీరవదిత్యర్థః। జ్ఞానభిన్నార్థానంగీకారేస్వశాస్త్రవ్యవహారలోపంబాధకమాహ॥అపిచేతి॥క్రమికయోఃస్వప్రకాశయోఃక్షణికజ్ఞానయోర్మిథోగ్రాహ్యత్వానుయుక్తమనభ్యుపగతంచ, తథాచతయోర్భేదప్రతిజ్ఞానయుక్తాధర్మిప్రతియోగినోర్మిథః పరేణచాగ్రహణాభేద

గ్రాహయోగాత్, తథాచ తయోర్భేదగ్రాహకస్థాన్యయ్యాత్మా తద్భిన్నపక్షత్వాత్। ఏవం పక్షసాధ్యహేతుదృష్టాంతభేదా
భావే ఇదం క్షణికం సదితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా। సర్వతో వ్యావృత్తం వ్యక్తిమాత్రం స్వలక్షణమనేకానుగతం సామాన్యమత
ద్వ్యావృత్తిరూపమితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా, సర్వానేకార్థానాం జ్ఞానమాత్రత్వేన మిథః పరేణ వాదజ్ఞానత్వాత్ ఉత్తరస
లజ్ఞానం వాస్యం పూర్వసకలజ్ఞానం వాసకమితి ప్రతిజ్ఞాప్యయుక్తా, తయోర్భిన్నస్య జ్ఞాతురభావాత్। కించావిద్యోపప్లవో వి
ద్యాసంసర్గః, తేనేదమలమితి సద్ధర్మః, నరవిషాణమిత్యసద్ధర్మః, అమూర్తమితి సదసద్ధర్మః। సతో విజ్ఞానస్యాసతో
నరవిషాణస్య చామూర్తత్వాదితి ప్రతిజ్ఞా మహాభా, అనేకార్థజ్ఞానసాధ్యత్వాదజ్ఞానేనాస్య బంధో జ్ఞానేనాస్య మోక్ష ఇతి
చ ప్రతిజ్ఞా బహ్వర్థజ్ఞానసాధ్యా, ఆదిపదేన సామాన్యత ఇష్టం గ్రాహ్యమనిష్టం త్యాజ్యమితి శిష్యహితోపదేశోఽనేకజ్ఞాన
సాధ్యో గృహీతః, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాదివ్యవహారాయ గ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽంగీకార్య ఇత్యర్థః। జ్ఞానార్థయోర్భేదే
యుక్త్యంతరమస్తీత్యాహ॥ కించాన్యదితి॥ జ్ఞానవదర్థస్యాప్యనుభవావిశేషాత్ స్వీకారో యుక్త ఇత్యర్థః। స్వవిషయ
త్వాద్విజ్ఞానం స్వీక్రియతే నార్థః పరగ్రాహ్యత్వాదితి శంకతే॥ అథ విజ్ఞానమితి॥ విరుద్ధం స్వీకృత్యావిరుద్ధం త్యజతా బౌద్ధత
ణసామాన్యలక్షణవాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవసదసద్ధర్మబంధమోక్షాదిప్రతిజ్ఞాశ్చ స్వశాస్త్రగతాస్తే
హీయేరన్। కించాన్యద్విజ్ఞానం విజ్ఞానమిత్యభ్యుపగచ్ఛతా బాహ్యోఽర్థః స్తంభః కుడ్యమిత్యేవంజాతీ
యకః కస్మాన్నాభ్యుపగమ్యత ఇతి వక్తవ్యం। విజ్ఞానమనుభూయత ఇతి చేత్ బాహ్యోఽప్యర్థోఽనుభూయ
త ఏవేతి యుక్తమభ్యుపగంతుం। అథ విజ్ఞానం ప్రకాశాత్మకత్వాత్ ప్రదీపవత్స్వయమేవానుభూయతే న త
థా బాహ్యోఽర్థ ఇతి చేత్, అత్యంతవిరుద్ధాం స్వాత్మని క్రియామభ్యుపగచ్ఛసి అగ్నిరాత్మానం దహతీతివ
త్। అవిరుద్ధం తు లోకప్రసిద్ధం స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన విజ్ఞానేన బాహ్యోఽర్థోఽనుభూయత ఇతి నేచ్ఛస్యహో
పాండిత్యం మహద్దర్శితం। న చార్థవ్యతిరిక్తమపి విజ్ఞానం స్వయమేవానుభూయతే, స్వాత్మని క్రియావిరో
ధాదేవ। నను విజ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వే తదప్యన్యేన గ్రాహ్యం తదప్యన్యేనేత్యనవస్థా ప్రాప్నో
తి। అపి చ ప్రదీపవదవభాసాత్మకత్వాత్ జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరం కల్పయతః సమత్వాదవభాస్యావభాసక
భావానుపపత్తేః కల్పనానర్థక్యమితి। తదుభయమప్యసత్. విజ్ఞానగ్రహణమాత్ర ఏవ విజ్ఞానసాక్షిణో గ్రహ
ణాకాంక్షానుత్పాదాదనవస్థాశంకానుపపత్తేః సాక్షిప్రత్యయయోశ్చ స్వభావవైషమ్యాదుపలబ్ధ్రుపలభ్య
భావోపపత్తేః, స్వయంసిద్ధస్య సాక్షిణోఽప్రత్యాఖ్యేయత్వాత్। కించాన్యత్ప్రదీపవద్విజ్ఞానమవభాస
కాంతరనిరపేక్షం స్వయమేవ ప్రథత ఇతి బ్రువతా ప్రమాణాగమ్యం విజ్ఞానమనవగంతృకమిత్యుక్తం స్యా
త్ శిలాఘనమధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్। బాఢమేవమనుభవరూపత్వాత్తు విజ్ఞానస్యేష్టో నః పక్షః స్వ
నయేన మాధ్యందర్శితమిత్యాహ॥ అత్యంతేతి॥ జ్ఞానం స్వవేద్యమిత్యంగీకృత్యానుభవ్యమాపాదితం వస్తుతః స్వవేద్యత్వ
మయుక్తమిత్యాహ॥ న చేతి॥ కర్తరి క్రియాం ప్రతి గుణభూతే ప్రధానత్వాభ్యాం కర్మత్వాయోగాత్ స్వకర్తృకవేదనకర్మ
త్వమసదిత్యర్థః। న చ స్వవిషయత్వమాత్రం స్వవేద్యత్వమితి వాచ్యం। అభేదే విషయవిషయిత్వస్యాసంభవాదితి భావః। జ్ఞా
నస్య స్వవేద్యత్వాభావే దోషద్వయం స్యాదితి శంకతే॥ నన్వితి॥ అనవస్థా చ సామ్యం చేతి దోషద్వయం పరిహరతి॥ తదుభ
యమపీతి॥ అనిత్యజ్ఞానస్య జన్మాదిమత్త్వేన ఘటవజ్జడస్య స్వేన స్వీయజన్మాదిగ్రహాయోగాద్ సిద్ధిగ్రాహకాకాంక్షా, సాక్షిణ
స్తు సత్తాయాం స్ఫురణే చ నిరపేక్షత్వాన్నానవస్థా నాపి సామ్యం చిజ్జడత్వవైషమ్యాదిత్యర్థః। సాక్షీ కస్య ఇత్యత
ఆహ॥ స్వయంసిద్ధస్యేతి॥ నిరపేక్షస్య సాక్షిణోఽనపహ్నవః క్షణికవిజ్ఞానభేదాసిద్ధేః సోఽంగీకార్య ఇత్యర్థః। అనిత్యజ్ఞానస్వ
రూపసాధకత్వాచ్చ సాక్షీ స్వీకార్య ఇత్యాహ॥ కించేతి॥ విజ్ఞానం జ్ఞానాంతరానపేక్షమితి బ్రువతా తస్యాప్రామాణికత్వము
క్తం స్యాత్ స్వయం ప్రథత ఇతి బ్రువతా జ్ఞాతృశూన్యత్వం చోక్తం స్యాత్. తథా చ జ్ఞాతృజ్ఞానావిషయత్వాచ్ఛిలాస్థప్రదీపవ
దసదేవ విజ్ఞానం స్యాత్ అత స్తత్సాక్ష్యేష్టవ్య ఇత్యర్థః। విజ్ఞానస్య స్వాన్యజ్ఞాతృశూన్యత్వమిష్టమేవ త్వయాపాద్యతే,

న చాసత్త్వాపత్తిః జ్ఞాత్రభావాదితి వాచ్యం, స్వస్యైవ జ్ఞాతృత్వాదితి శాక్యశ్శంకతే॥ బాఢమితి॥ అభేదే జ్ఞాతృజ్ఞేయత్వాయోగాత్ జ్ఞానాంతరమావశ్యకమితి పరిహరతి॥ నేతి॥ విమతం విజ్ఞానం స్వవ్యతిరిక్తవేద్యం వేద్యత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః॥ అతిరిక్తస్యాపి కిమన్యవేద్యస్స్వవేద్యో వా, ఆద్యేఽనవస్థా, ద్వితీయే విజ్ఞానవాదపరాభవః స్యాత్ తంత్రేణోక్తస్యాప్యదితి శంకతే॥ సాక్షిణ ఇతి॥ త్వయా విజ్ఞానం జన్మవినాశయుక్తముచ్యతే, అతః కార్యస్య జడత్వనియమాత్ స్వవ్యతిరిక్తవేద్యత్వమస్మాభిస్సాధితం కూటస్థచిదాత్మనో గ్రాహకానపేక్షత్వాన్నానవస్థేత్యుక్తమతో మహద్వైలక్షణ్యముభయోరితి పరిహరతి॥ న విజ్ఞానస్యేతి॥ ... ... *

౨౮. ఏవం వేద్యవిజ్ఞానవదర్థస్యాప్యుపలబ్ధేర్న బాహ్యార్థాభావ ఇత్యుక్తం, సంప్రతి జాగ్రద్విజ్ఞానం స్వప్నాదివిజ్ఞానవన్నబాహ్యాలంబనమిత్యనుమానం దూషయతి॥ వైధర్మ్యాచ్చేతి॥ కిమత్ర నిర్విషయత్వం సాధ్యముత పారమార్థికవిషయానుజ్ఞాయత ఇతి చేన్న, అన్యస్యావగంతుశ్చక్షురాదిసాధనస్య ప్రదీపాదిప్రథనదర్శనాత్, అతో విజ్ఞానస్యాప్యవభాస్యత్వావిశేషాత్ సత్యేవాన్యస్మిన్నవగంతరి ప్రథనం ప్రదీపవదిత్యవగమ్యతే। సాక్షిణోఽవగంతుస్స్వయంసిద్ధతాముపక్షిపతా స్వయం ప్రథతే విజ్ఞానమిత్యేష ఏవ మమ పక్షస్త్వయా వాచోయుక్త్యంతరేణాశ్రిత ఇతి చేన్న, విజ్ఞానస్యోత్పత్తిప్రధ్వంసానేకత్వాదివిశేషవత్త్వాభ్యుపగమాత్। అతః ప్రదీపవద్విజ్ఞానస్యాపి వ్యతిరిక్తావగమ్యత్వమస్మాభిః ప్రసాధితం॥ ... ... *

సూ. ౨౯. వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్॥

యదుక్తం బాహ్యార్థాపలాపినా స్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగరితగోచరా అపి స్తంభాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన భవేయుః ప్రత్యయత్వావిశేషాదితి తత్ప్రతివక్తవ్యం, అత్రోచ్యతే, న స్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగ్రత్ప్రత్యయా భవితుమర్హంతి। కస్మాత్, వైధర్మ్యాత్। వైధర్మ్యం హి భవతి స్వప్నజాగరితయోః, కిం పునర్వైధర్మ్యం? బాధాబాధావితి బ్రూమః। బాధ్యతే హి స్వప్నోపలబ్ధం వస్తు ప్రతిబుద్ధస్య మిథ్యా మయోపలబ్ధో మహాజనసమాగమ ఇతి। న హ్యస్తి మమ మహాజనసమాగమో నిద్రాగ్లానం తు మే మనో బభూవ తేనైషా భ్రాంతిరుద్బభూవేతి, ఏవం మాయాదిష్వపి భవతి యథాయథం బాధః। నైవం జాగరితోపలబ్ధం వస్తు స్తంభాదికం కస్యాంచిదప్యవస్థాయాం బాధ్యతే, అపి చ స్మృతిరేషా యత్స్వప్నదర్శనం, ఉపలబ్ధిస్తు జాగరితదర్శనం స్మృత్యుపలబ్ధ్యోశ్చ ప్రత్యక్షమంతరం స్వయమనుభూయతే, అర్థవిప్రయోగసంప్రయోగాత్మకమిష్టం పుత్రం స్మరామి నోపలభ ఉపలబ్ధుమిచ్ఛామీతి। తత్రైవం సతి న శక్యతే వక్తుం మిథ్యా జాగరితోపలబ్ధిరుపలబ్ధిత్వాత్ స్వప్నోపలబ్ధివదిత్యుభయోరంతరం స్వయమనుభవతా। న చ స్వానుభవాపలాపః ప్రాజ్ఞమానిభిర్యుక్తః కర్తుం। అపి చానుభవవిరోధప్రసంగాజ్జాగరితప్రత్యయానాం స్వతో నిరాలంబనతాం

యథార్థత్వం అథవా వ్యావహారికవిషయకత్వం, నాద్యః, స్వప్నాదివిభ్రమాణామపి మిథ్యార్థాలంబనత్వేన దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యాత్, న ద్వితీయః, సిద్ధసాధనాత్, ఇతి సూత్రస్థచకారార్థః। ద్వితీయే తు వ్యవహారదశాయాం బాధితార్థగ్రాహిత్వముపాధిరిత్యాహ॥ బాధ్యతే హీత్యాదినా॥ నిద్రాగ్లానమితి కరణదోషోక్తిః। సాధనవ్యాపకత్వనిరాసాయాహ॥ నైవమితి॥ కించ ప్రమాణజోఽనుభవ ఉపలబ్ధిః, తతః అప్రమాణజం స్వప్నజ్ఞానం దృష్టాంత ఇతి వైధర్మ్యాంతరం పరమతేన స్వప్నజ్ఞానస్య స్మృతిత్వమంగీకృత్యాహ। అపి చేతి॥ స్మృతిప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యోర్వైధర్మ్యాంతరమాహ॥ అర్థవిప్రయోగేతి॥ అసంబద్ధశ్చావర్తమానశ్చ స్మృతేరర్థో విషయశ్చ నిరాలంబనత్వమస్యాః కథం విద్యతే నాసంప్రయుక్తవర్తమానార్థమాత్రగ్రాహిత్యాదుపలబ్ధేరితి భావః। పూర్వోక్తప్రమాణాప్రమాణజత్వవైధర్మ్యోక్తిఫలమాహ॥ తత్రైవం సతీతి॥ వైధర్మ్యే సతీత్యర్థః। అప్రమాణజత్వోపాధేర్నిరాలంబనత్వానుమానం న యుక్తమితి భావః। వైధర్మ్యాసిద్ధిం నిరస్యతి॥ న చేతి॥ బాధమప్యాహ॥ అపి చేతి॥ వస్తుతో ఘటాద్యనుభవస్య నిరాలంబనత్వం ధర్మో యది స్యా

ర్త్తదాకిందృష్టాంతాగ్రహేణ, ప్రత్యక్షతోఽపి వక్తుం శక్యత్వాత్, నహి వహ్నేరౌష్ణ్యం దృష్టాంతేనైవ వక్తవ్యం, యది వస్తుతో ధర్మోఽస్తి తదా కిం దృష్టాంతేన, బాధితస్య దృష్టాంతసహస్రేణాపి ప్రసాధకత్వాదతస్స్వతో నిరాలంబనత్వే సిద్ధే సాలంబనత్వానుభవబాధభియా త్వయాఽనుమానమారబ్ధం తథాపి బాధో న ముంచతీత్యర్థః। ఉక్తోపాధిరపి నవిస్మర్తవ్య ఇత్యాహ॥ దర్శితంత్వితి॥ ... ... *

౩౦. సూత్రవ్యావర్త్యం స్మారయిత్వా రూపయతి॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా॥ భావ ఉత్పత్తిస్సత్తా వా। ననుబాహ్యార్థానుపలబ్ధావపి పూర్వపూర్వవాసనాబలాదుత్తరోత్తరవిజ్ఞానవైచిత్ర్యమస్తు బీజాంకురవదనాదిత్వాదిత్యత ఆహ॥ అనాదిత్వేపీతి॥ బీజాదంకురోదృష్ట ఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తజ్జాతీయయోః కార్యకారణభావకల్పనాయుక్తా, ఇహ త్వర్థానుభవనిరపేక్షవాసనోత్పత్తేరాదావేవ కల్ప్యత్వాదనాదిత్వకల్పనాఽస్మాకం నేతి నాభిప్రేతసిద్ధిరిత్యర్థః। ననునిరపేక్షవాసనానాం సత్త్వే నీవైచిత్ర్యమసత్త్వే తు నేతి స్వప్నే దృష్టమితి సమూలాఽనవస్థేత్యత ఆహ॥ యావపీతి॥ వాసనానాం బాహ్యార్థాలంబనతాం వక్తుమశక్నువతా స్వప్నప్రత్యయసాధర్మ్యముక్తమిష్యతే। నచ యో యస్య స్వతో ధర్మో న సంభవతి సోఽన్యసాధర్మ్యాత్తస్య సంభవిష్యతి। నహ్యగ్నిరుష్ణోఽనుభూయమాన ఉదకసాధర్మ్యాచ్ఛీతో భవిష్యతి। దర్శితంతు వైధర్మ్యం స్వప్నజాగరితయోః॥ ... ... *

సూ॥ ౩౦॥ భావోఽనుపలబ్ధేః॥

యదప్యుక్తం వినాప్యర్థేన జ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యాదేవావకల్ప్యత ఇతి తత్ప్రతివక్తవ్యం। అతోచ్యతే, నభావో వాసనానాముపపద్యతే త్వత్పక్షేఽనుపలబ్ధేర్బాహ్యానామర్థానాం। అర్థోపలబ్ధినిమిత్తా హి ప్రత్యర్థం నానారూపా వాసనా భవంతి, అనుపలభ్యమానేషు త్వర్థేషు కిం నిమిత్తా విచిత్రా వాసనా భవేయుః, అనాదిత్వేప్యంధపరంపరాన్యాయేనాప్రతిష్ఠైవానవస్థా వ్యవహారవిలోపినీ స్యాన్నాభిప్రాయసిద్ధిః। యావప్యన్వయవ్యతిరేకావర్థాపలాపినోపన్యస్తౌ వాసనానిమిత్తమేవేదం జ్ఞానజాతం నార్థనిమిత్తమితి తావప్యేవం సతి ప్రత్యుక్తౌ ద్రష్టవ్యౌ, వినార్థోపలబ్ధ్యా వాసనానుత్పత్తేః। అపి చ వినాపి వాసనాభిరర్థోపలబ్ధ్యుపగమాద్వినాత్వర్థోపలబ్ధ్యా వాసనోత్పత్త్యనభ్యుపగమాదర్థసద్భావమేవాన్వయవ్యతిరేకావపి ప్రతిష్ఠాపయతః। అపి చ వాసనా నామ సంస్కారవిశేషాః, సంస్కారాశ్చ నాశ్రయమంతరేణావకల్ప్యంతే, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్, న చ తవ వాసనాశ్రయః కశ్చిదస్తి ప్రమాణతోఽనుపలబ్ధేః। ... *

సూ॥ ౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ॥

యదప్యాలయవిజ్ఞానం నామ వాసనాశ్రయత్వేన పరికల్పితం తదపి క్షణికత్వాభ్యుపగమాదనవస్థితస్వరూపం సత్ప్రవృత్తివిజ్ఞానవన్న వాసనానామధికరణం భవితుమర్హతి। నహి కాలత్రయసంబంధిన్యేకస్మిన్నర్థానుభవకార్యత్వే సతి నైరపేక్ష్యాస్థిరాన్వయాదిదృష్టిరిత్యర్థః। కార్యస్య గ్రాహకం వ్యతిరేకమాహ॥ వినేతి॥ అర్థానుభవకార్యాణాం వాసనానాం తదనపేక్షత్వాయోగాన్నత్వదుక్తాన్వయాదిదృష్టిరిత్యుక్తం అభిన వార్థాయత్తే నీవైచిత్ర్యస్య వాసనాం వినాపి భావేన వ్యతిరేకవ్యభిచారాచ్చ న క్వాపి వాసనామాత్రకృతం నీవైచిత్ర్యం కింత్వర్థానుభవే సతి వాసనా అసతి నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనామూలానుభవావచ్ఛేదకార్థకృతమేవేతి బాహ్యార్థసద్భావసిద్ధిరిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ యస్సంస్కారస్స సాశ్రయో లోకే దృష్టః, యథా వేగాదిరిష్వాద్యాశ్రయః, అతో విజ్ఞానసంస్కారాణాం న భావః ఆశ్రయానుపలబ్ధేరిత్యర్థాంతరమాహ॥ అపిచేతి ॥ ... ... *

౩౧. అస్త్వాలయవిజ్ఞానమాశ్రయ ఇత్యత ఆహ॥ క్షణికత్వాచ్చేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యదపీతి॥ సహోత్పన్నయోః సవ్యేతరవిషాణవదాశ్రయాశ్రయిభావాయోగాత్ పౌర్వాపర్యే చాధేయక్షణస్యాసత ఆధారత్వాయోగాత్ క్షణికత్వవ్యాఘాతాన్నాధారత్వమాలయవిజ్ఞానస్య క్షణికత్వాన్నీలాదివిజ్ఞానవదిత్యర్థః। అస్తు తర్హ్యాలయవిజ్ఞానస్థా

నాశక్రియా వాసనేత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ సవికారః కూటస్థో వా స్థాయ్యాత్మా యది నాస్తి తదా సంతానస్యావస్తుత్వాద్వైశాద్య పేక్షయా యా వాసనా నామాధానం నిక్షేపో యే నస్మృతి ప్రత్యభిజ్ఞయశ్చ తిన స్మాలోవ్యవహార స్తత్సర్వం నసంభవతీత్యర్థః। యది విజ్ఞాన వహారార్థమాత్మ స్థాయిత్వం తదాఽపసిద్ధాంత ఇత్యాహ॥ స్థిరేతి॥ సూత్రమతిదేశార్థత్వేనాపి వ్యాచష్టే॥ అపి చేతి॥ నాస్త్యయ న రాసముపసంహరతి॥ ఏవమితి॥ జ్ఞానజ్ఞేయాత్మకస్య సర్వస్య సత్త్వ సత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాచ్ఛూ న్యతా ఽవశిష్యత ఇతి మాధ్యమికపక్షస్యాపి మానమూలత్వమాశంక్యమానస్యాకారణమితి నాదరణీయ ఇత్యత ఆహ॥ శూన్యేతి ... నాదరతః పృథక్ సూత్రాక్రియతే పతాన్యేవ సూత్రాణి నాస్యార్థేత్వేనాపి యోజ్యానీత్యర్థః। తథాహి జ్ఞానార్థయోర్నాభావః, ప్రమాణత ఉపలబ్ధేః। నను జాగ్రత్స్వప్నే జ్ఞానార్థశూన్యోఽవస్థా త్వాత్ సుషుప్తివదిత్యత ఆహ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్॥ స్వప్నే ఆదిశబ్దాత్ సుషుప్తేశ్చ న తదా వస్థయోః శూన్యత్వముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి వైధర్మ్యాదేవ బాధితజ్ఞానార్థోపలబ్ధిబాధాత్ సుషుప్తావప్యాత్మజ్ఞానస త్త్వేన సాధ్యవైకల్యాద్వ్యానుమానమిత్యర్థః కించ నిరధిష్ఠానో నిషేధాయోగాదధిష్ఠానమేవ తత్త్వం వాచ్యం, తస్య తత్త్వ తేనాభావః, మానతోఽనుపలబ్ధేరిత్యాహ॥ నభా

స్మిన్నన్వయిన్యసతి కూటస్థే వా సర్వార్థదర్శిని దేశకాలనిమిత్తాపేక్షవాసనాధానస్మృతిప్రతిసంధానాదివ్యవహారస్సంభవతి। స్థిరస్వరూపత్వే త్వాలయవిజ్ఞానస్య సిద్ధాంతహానిః। అపి చ విజ్ఞానవాదేఽపి క్షణికత్వాభ్యుపగమస్య సమానత్వాద్యాని బాహ్యార్థవాదే క్షణికత్వనిబంధనాని దూషణాన్యుద్భావితాని ‘ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్’ ఇత్యేవమాదీని తానీహాప్యనుసంధాతవ్యాని। ఏవమేతౌ ద్వావపి వైనాశికపక్షౌ నిరాకృతౌ బాహ్యార్థవాదిపక్షో విజ్ఞానవాదిపక్షశ్చ। శూన్యవాదిపక్షస్తు సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధ ఇతి తన్నిరాకరణాయ నాదరః క్రియతే। న హ్యయం సర్వప్రమాణసిద్ధో లోకవ్యవహారోఽన్యత్తత్త్వమనధిగమ్య శక్యతేఽపహ్నోతుం అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రసిద్ధేః॥ ... ... *

సూ॥ ౩౨॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ॥

కిం బహునా యథా యథాయం వైనాశికసమయ ఉపపత్తిమత్త్వాయ పరీక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విదీర్యత ఏవ న కాంచిదప్యత్రోపపత్తిం పశ్యామః, అతశ్చానుపపన్నో వైనాశికతంత్రవ్యవహారః। అపి చ బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమితరేతరవిరుద్ధముపదిశతా సుగతేన స్పష్టీకృతమాత్మనోఽసంబంధప్రలాపిత్వం, ప్రద్వేషో వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యేయురిమాః ప్రజా ఇతి। సర్వథాప్యనాదరణీయోఽయం సుగతసమయః శ్రేయస్కామైరిత్యభిప్రాయః॥ ... ... *

సూ॥ ౩౩॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్॥

నిరస్తస్సుగతసమయః, వివసనసమయ ఇదానీం నిరస్యతే। సప్తచైషాం పదార్థాస్సమ్మతాః జీవాజీవా

తోఽనుపలబ్ధేరితి॥ తదర్థమాహ। నహ్యయమితి॥ యద్బాధితం తన్నాసదిత్యుత్సర్గః ప్రపంచస్య న శూన్యత్వం బాధాభావాది త్యర్థః। న చ సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాదసత్త్వం మిథ్యాత్వసంభవాదిత్యభావః। క్షణికత్వాచ్చేతి సూత్రం క్షణికత్వోపదేశాచ్చేతి వర్ణనీయం। శూన్యత్వవిరుద్ధక్షణికత్వోపదేశాదసంగతప్రలాపీ సుగత ఇత్యర్థః॥ ... *

౩౨ సుగతమతానాదరణీయత్వముపసంహరతి॥ సర్వథేతి॥ సర్వజ్ఞస్య కథం విరుద్ధప్రలాప స్తత్రాహ॥ ప్రద్వేషో వేతి॥ వేదబాహ్య ప్రజా గ్రాహ్యాః, అతో భ్రాంతైకమూలసుగతసిద్ధాంతేన వేదాంతసిద్ధాంతస్య విరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి పంచమాధికరణం॥

౩౩ నైకస్మిన్నసంభవాత్। ముక్తకచ్ఛమతే నిరస్తే ముక్తాంబరాణామంగతం బుద్ధిస్థం భవతి తన్నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతి మాహ॥ నిరస్త ఇతి॥ ఏకరూపం బ్రహ్మేతి వైదికసిద్ధాంతస్యానేకాంతవాదేన విరోధోఽస్తి న వేతి తద్వాదస్య మానభ్రాంతి మూలత్వాభ్యాం సందేహే మానమూలత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయ తన్మతముపన్యస్యతి॥ సప్తచేతి॥ జీవాజీ వాస్రవసంవరనిర్జరా..., విషయాభిముఖ్యేనేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవః, తాం సంవృణోతీతి సంవరో యమనియమాదిః

నిర్జరయతి నాశయతి కల్మషమితి నిర్జరః తప్తశిలారోహణాదిః, బంధః కర్మ, మోక్షస్తు కర్మపాశనాశే సత్యలోకాకాశప్రవిష్టస్య
సతతోర్ధ్వగమనం। నన్వాస్రవాదీనాం భోగ్యాంతర్భావాత్కథం సప్తత్వమిత్యత ఆహ॥ సంక్షేపతస్త్వితి॥ సంక్షేపవిస్త
రాభ్యాముక్తార్థేషు మధ్యమరీత్యా ప్రస్తారాంతరమాహ ॥ తయోరితి ॥ అస్తికాయశబ్దస్సాంకేతికః పదార్థవాచీ జీవ
శ్చాసావస్తికాయశ్చేత్యేవం విగ్రహః। పూర్యంతే గలంతీతి పుద్గలాః పరమాణుసంఘాతాః కాయాః, సమ్యక్ప్రవృత్త్య
నుమేయో ధర్మః, ఊర్ధ్వగమనశీలస్య జీవస్య దేహస్థితిహేతురధర్మః, ఆవరణాభావ ఆకాశ ఇత్యర్థః। పంచపదా
ర్థానామవాంతరభేదమాహ॥ సర్వేషామితి॥ అయమర్థః జీవాస్తికాయస్త్రివిధః కశ్చిజ్జీవో నిత్యసిద్ధః అర్హన్ తదము
ఖ్యః కేచిత్సాంప్రతికముక్తాః కేచిద్బద్ధా ఇతి। పుద్గలాస్తికాయష్షోఢా, పృథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని స్థావరం జంగమం చేతి।
ప్రవృత్తిస్థితిలింగౌ ధర్మాధర్మాస్తికాయావుక్తౌ। ఆకాశాస్తికాయో ద్వివిధః లోకాకాశస్సాంసారికః, అలోకాకాశో ము
క్తాశ్రయ ఇతి। బంధాఖ్యం కర్మాష్టవిధం చత్వారి ఘాతికర్మాణి చత్వార్యఘాతీని। తత్ర జ్ఞానావరణీయం దర్శనావరణీయం
మోహనీయమాంతరాయికం చేతి ఘాతికర్మాణి, తత్త్వజ్ఞానాన్న ముక్తిరితి జ్ఞానమాద్యం కర్మ, ఆర్హతతంత్రశ్రవణా
న్న ముక్తిరితి జ్ఞానం ద్వితీయం, బహుతీర్థకరప్రదర్శితేషు మోక్షమార్గేషు విశేషానవధారణం మోహనీయం। మోక్ష
మార్గప్రవృత్తివిఘ్నకరమాంతరాయికం, ఇమాని చత్వారి శ్రేయోహంతృత్వాత్ ఘాతికర్మాణి। అథాఘాతీని చత్వా
రి కర్మాణి వేదనీయం నామికం గోత్రికమాయుష్కమితి, మమ వేదితవ్యం తత్త్వమస్తీత్యభిమానో వేదనీయం, ఏతన్నా
మాహమస్మీత్యభిమానో నామికం, అహమర్హద్భగవతో దేశికస్యాంతశ్శిష్యవంశే ప్రవిష్టోఽస్మీత్యభిమానో గోత్రికం, శరీ

స్రవసంవరనిర్జరబంధమోక్షా నామ । సంక్షేపతస్తు ద్వావేవ పదార్థౌ జీవాజీవాఖ్యౌ యథాయోగం త
యోరేవేతరాంతర్భావాదితి మన్యంతే, తయోరిమమపరం ప్రపంచమాచక్షతే, పంచాస్తికాయా నామ,
జీవాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ధర్మాస్తికాయః అధర్మాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయశ్చేతి। సర్వేషా
మప్యేషామవాంతరప్రభేదాన్ బహువిధాన్ స్వసమయపరికల్పితాన్ వర్ణయంతి। సర్వత్ర చేమం సప్త
భంగీనయం నామ న్యాయమవతారయంతి। స్యాదస్తి, స్యాన్నాస్తి, స్యాదస్తి చ నాస్తి చ, స్యాదవక్త
వ్యః, స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాదస్తి చ నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి। ఏవమేవై

రస్థిత్యర్థం కర్మ ఆయుష్కం, అథవా శుక్రశోణితమిశ్రితమాయుష్కం, తస్య తత్త్వజ్ఞానానుకూలదేహపరిణామశక్తిర్గో
త్రికం, శక్తస్య తస్య ప్రతిభావాత్మకకలలావస్థాయా బుద్బుదావస్థాయాశ్చారంభకః క్రియావిశేషో నామికం, సక్రియ
స్య జీవస్య జాఠరాగ్నివాయుభ్యాం ఘనీభావో వేదనీయం। తత్త్వవేదనానుకూలత్వాత్తాన్యేతాని తత్త్వవేదక శుక్ల
ఫలార్థత్వాదఘాతీని। తదేతత్ మార్గాష్టకం జన్మార్థత్వాద్బంధః, ఆస్రవాదిద్వారేయం ప్రక్రియా మానశూన్యేతి ద్యో
తయతి॥ స్వసమయపరికల్పితానితి- స్వీయతంత్రసంకేతమాత్రకల్పితానిత్యర్థః। పదార్థానాముక్తానామనేకాంతత్వం
వదంస్తత్త్వాహ ॥ సర్వత్రేతి॥ అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధధర్మద్వయమాదాయ వస్తుమాత్రే న్యాయం యోజయంతి॥ సప్తా
నామస్తిత్వాదీనాం భంగానాం సమాహారః సప్తభంగీ తస్యా నయో న్యాయః ఘటాదేస్సత్స్వాత్మనా సదేకరూపత్వే
ప్రాప్యాత్మనాప్యస్త్వేవ సదితి తద్వ్యావర్తనాయ స్యాదితో ఘటత్వాదిరూపేణ కథంచిదస్తి, ప్రాప్యత్వాదిరూపేణ క
థంచిన్నాస్తీత్యేవమనేకరూపత్వం వస్తుమాత్రస్య స్యాదిత్యయమితి భావః। కే తే సప్తభంగాస్తత్రాహ॥ స్యాదస్తీతి॥ స్యాదిత్య
వ్యయం తిఙంతప్రతిరూపకం కథంచిదర్థకం, స్యాదస్తి కథంచిదస్తీత్యర్థః, ఏవమగ్రేఽపి। తత్ర వస్తునోఽస్తిత్వవాంఛా
యాం స్యాదస్తీత్యాద్యో భంగః ప్రవర్తతే। నాస్తిత్వవాంఛాయాం స్యాన్నాస్తీతి ద్వితీయో భంగః। క్రమేణోభయ
వాంఛాయాం స్యాదస్తి నాస్తి చేతి తృతీయో భంగః। యుగపదుభయవాంఛాయామస్తి నాస్తీతి శబ్దద్వయస్య సకృద్వ
క్తుమశక్యత్వాత్ స్యాదవక్తవ్యత్వం చతుర్థో భంగః। ఆద్యచతుర్థభంగయోర్వాంఛాయాం స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి
పంచమో భంగః। ద్వితీయచతుర్థవాంఛాయాం స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి షష్ఠో భంగః। తృతీయచతుర్థవాంఛాయాం

స్యాదస్తి నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి సప్తమో భంగ ఇతి విభాగః । ఏవమేకత్వమనేకత్వం చేతి ద్వయమాదాయ స్యాదేకః స్యా
దనేకః స్యాదేకోఽనేకశ్చ స్యాదవక్తవ్యః స్యాదేకోఽవక్తవ్యః స్యాదనేకోఽవక్తవ్యః స్యాదేకోఽనేకశ్చావక్తవ్యశ్చేతి,
తథా స్యాన్నిత్యః స్యాదనిత్య ఇత్యాద్యూహ్యం । ఏవమనేకరూపత్వే న వస్తుని ప్రాప్తిత్యాగాదివ్యవహారస్సంభవతి ఏకరూ
పత్వే స్వర్గం సర్వత్ర సర్వదాఽస్త్యేవేతి వ్యవహారవిలోపాపత్తిస్స్యాత్, తస్మాదనేకాంతం సర్వమిత్యేకరూపబ్రహ్మవా
దబాధ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ అత్రేతి॥ యదస్తి తత్సర్వత్ర సర్వదాఽస్త్యేవ యథా బ్రహ్మ స్వర్గం। న దైవంతత్వాత్ప్రాప్త
యేయతోఽనస్స్యాదితి వాచ్యం, అప్రాప్తిభ్రాంత్యా యత్నసంభవాత్ । యన్నాస్తి తన్నాస్త్యేవ, యథా శశవిషాణాది,
ప్రపంచస్తూభయవిలక్షణ ఏవేత్యేకాంతవాద ఏవ యుక్తో నానేకాంతవాదః। తథాహి కిం యేనాకారేణ వస్తునస్సత్త్వం తే
నైవాకారేణాసత్త్వముతాకారాంతరేణ, ద్వితీయే వస్తున ఆకారాంతరమేవాస్తి వస్తునస్సదేకరూపత్వమేవ, నహి
మూరస్థగ్రామస్య ప్రాప్తేరసత్త్వే గ్రామోఽప్యసన్ భవతి, ప్రాప్త్యాసత్త్వే ప్రాప్తియత్నానుపపత్తేః, అతో యథాన్యవ

కత్వనిత్యత్వాదిష్వపీమం సప్తభంగీనయం యోజయంతి, అత్ర బ్రూమః, నాయమభ్యుపగమో యుక్త
ఇతి । కుతః, ఏకస్మిన్నసంభవాత్ । న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి యుగపత్సదసత్త్వాదివిరుద్ధధర్మసమావేశ
స్సంభవతి శీతోష్ణవత్ । య ఏతే సప్తపదార్థా నిర్ధారితా ఏతావంత ఏవంరూపాశ్చేతి తే తథైవ వా స్యుః
నైవ వా తథా స్యుః ఇతరథా హి తథా వా స్యుః అతథా వేత్యనిర్ధారితరూపం జ్ఞానం సంశయజ్ఞానవదప్రమా
ణమేవ స్యాత్ । నన్వనేకాత్మకం వస్త్వితి నిర్ధారితరూపమేవ జ్ఞానముత్పద్యమానం సంశయజ్ఞానవ
న్నాప్రమాణం భవితుమర్హతి, నేతి బ్రూమః । నిరంకుశం హ్యనేకాంతం సర్వవస్తుషు ప్రతిజానానస్య
నిర్ధారణస్యాపి వస్తుత్వావిశేషాత్, స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తీత్యాది వికల్పోపనిపాతాదనిర్ధారణాత్మకతై
వ స్యాత్, ఏవం నిర్ధారయితుర్నిర్ధారణఫలస్య చ స్యాత్పక్షేఽస్తితా స్యాచ్చ పక్షే నాస్తితేతి, ఏవం
సతి కథం ప్రమాణభూతస్సంస్తీర్థకరః ప్రమాణప్రమేయప్రమాతృప్రమితిష్వనిర్ధారితాసూపదేష్టుం
శక్నుయాత్, కథం వా తదభిప్రాయానుసారిణస్తదుపదిష్టేఽర్థేఽనిర్ధారితరూపే ప్రవర్తేరన్ । ఐకాంతిక
ఫలత్వనిర్ధారణే హి సతి తత్సాధనానుష్ఠానాయ సర్వో లోకోఽనాకులః ప్రవర్తతే నాన్యథా, అతశ్చాని
ర్ధారితార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్మత్తోన్మత్తవదనుపాదేయవచనస్స్యాత్ । తథా పంచానామస్తికా
యానాం పంచత్వసంఖ్యాస్తి వా నాస్తి వేతి వికల్ప్యమానా స్యాత్తావదేకస్మిన్పక్షే పక్షాంతరే తు న స్యాది
త్యతో న్యూనసంఖ్యత్వమధికసంఖ్యత్వం వా ప్రాప్నుయాత్ । న చైషాం పదార్థానామవక్తవ్యత్వం

హారం ప్రపంచస్యైకరూపత్వమాస్థేయం। నాద్య ఇత్యాహ॥ నాయమితి॥ నను విమతమనేకాత్మకం వస్తుత్వాన్నరసింహ
వదితి చేన్న, ఘట ఇదానీమస్త్యేవేత్యనుభవబాధాత్ । కించ జీవాదిపదార్థానాం సప్తత్వం జీవత్వాదిరూపం చాస్త్యేవ నా
స్త్యేవేతి చ నియమ ఉతానియమః, ఆద్యే వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ య ఇతి॥ ద్వితీయే పదార్థనిశ్చయో న స్యాదిత్యాహ॥ ఇతరథేతి॥
నన్వనేకాత్మకం సర్వమిత్యేవ నిశ్చయ ఇతి శంకతే॥ నన్వితి॥ తస్య నిశ్చయరూపత్వం నియతమనియతం వా। ఆద్యే వస్తుత్వస్య
తస్మిన్నైకరూ[illegible]నిశ్చయే వ్యభిచారః, ద్వితీయే తస్య సంశయత్వం స్యాదిత్యాహ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి ॥ ప్రమాయా ముక్తి
స్యాయం ప్రమాత్రాద్యే[illegible]దిశతి॥ ఏవమితి॥ నిర్ధారణం ఫలం యస్య ప్రమాణాదేస్తస్యేత్యర్థః। ఇత్యేవం సర్వత్రానిర్ధా
రణే సత్యుపదేశో నిష్ఫలం ప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ॥ ఏవం సతీతి॥ అనేకాంతవాదే అస్తికాయపంచకమపి న స్యాదిత్యా
హ॥ తథా పంచానామితి॥ యదుక్తమవక్తవ్యత్వం [illegible]తత్ కిం కేనాపి శబ్దేనావాచ్యత్వం, ఉత సర్వదానేకశబ్దావాచ్యత్వం, నాద్యః
వ్యాఘాతాదిత్యాహ॥ న చైషామితి॥ ఉచ్యంతే చావక్తవ్య[illegible]స్యాదిపదైరితి శేషః। న ద్వితీయః సర్వదైకవక్తృముఖజానేకశబ్దానా
మప్రసిద్ధేర్నిషేధాయోగాత్ శేషస్యాపి ముఖభేదాత్ । న చార్థస్య యుగపద్విరుద్ధధర్మవాంఛాయాం వక్తుమనేకత్వమా
ప్రమవక్తవ్యపదేనైవోక్తమితి వాచ్యం, తాదృశవాంఛాయా ఏవానుపపత్తేరితి। కించ విరుద్ధానేకప్రలాపిత్వాదర్హన్న

నాప్తఇత్యాహ। ఉచ్యమానాశ్చేత్యాదినా ॥ ఇతిచప్రలపన్నిత్యన్వయః। అర్థాన్నితి శేషః। అనాప్తపక్షస్యైవాంతర్గతస్యానాప్తపక్షస్యేత్యర్థః। ఇతశ్చాసంగతోఽనేకాంతవాదఇత్యాహ॥ స్వర్గేతి॥ కించానాదిసిద్ధోఽర్హన్ముక్తః। అన్యేతు హేత్వనుష్ఠానాన్ముచ్యంతే, అననుష్ఠానాద్బధ్యంతఇత్యర్హతంత్రావధృతస్వభావానాంత్రివిధజీవానాంత్రైవిధ్యనియమోపినస్యాదిత్యాహ॥ అనాదీతి॥ ప్రపంచితంసూత్రార్థంనిగమయతి॥ ఏవమితి॥ ఏతేనేతిసత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రనిరాసేనేత్యర్థః। పరమాణుసంఘాతాఃపృథివ్యాదయఇతిదిగంబరసిద్ధాంతః కిమితిసూత్రకృతోపేక్షితస్తత్రాహ। యత్త్వితి॥

౩౪. జీవస్యదేహపరిమాణత్వందూషయతి॥ ఏవంచేతి॥ అకార్త్స్న్యంమధ్యమపరిమాణత్వం తేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యర్థః। అర్థాంతరమాహ॥ శరీరాణాంచేతి॥ విపాకఃకర్మణామభివ్యక్తిఃజీవస్యకృత్స్నగజశరీరావ్యాపిత్వమ

సంభవతి అవక్తవ్యాశ్చేన్నోచ్యేరన్ ఉచ్యంతేచావక్తవ్యాశ్చేతివిప్రతిషిద్ధం, ఉచ్యమానాశ్చతథైవావధార్యంతేనావధార్యంతఇతిచ, తథాతదవధారణఫలంసమ్యగ్దర్శనమస్తినాస్తివా, ఏవంతద్విపరీతమసమ్యగ్దర్శనమప్యస్తినాస్తివేతి ప్రలపన్మత్తోన్మత్తపక్షస్యైవస్యాత్ నప్రత్యయితపక్షస్య స్వర్గాపవర్గయోశ్చపక్షేభావః పక్షేచాభావస్తథాపక్షేనిత్యతాపక్షేచానిత్యతేత్యనవధారణాయాం ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః। అనాదిసిద్ధజీవప్రభృతీనాం చ స్వశాస్త్రావధృతస్వభావానామయథావధృతస్వభావత్వప్రసంగః। ఏవంజీవాదిషుపదార్థేష్వేకస్మిన్ధర్మిణిసత్త్వాసత్త్వయోర్విరుద్ధయోర్ధర్మయోరసంభవాత్ సత్త్వేచైకస్మిన్ధర్మేఽసత్త్వస్యధర్మాంతరస్యాసంభవాత్ అసత్త్వేచైవంసత్త్వస్యాసంభవాదసంగతమిదమార్హతంమతం। ఏతేనైకానేకనిత్యానిత్యవ్యతిరిక్తావ్యతిరిక్తాద్యనేకాంతాభ్యుపగమానిరాకృతామంతవ్యాః। యత్తుపుద్గలసంజ్ఞకేభ్యోఽణుభ్యస్సంఘాతాస్సంభవంతీతి కల్పయంతి తత్ పూర్వేణైవాణువాదనిరాకరణేననిరాకృతంభవతీత్యతోనపృథక్తన్నిరాకరణాయప్రయత్యతే॥ ... *

సూ॥ ౩౪॥ ఏవంచాత్మాఽకార్త్స్న్యమ్

యథైకస్మిన్ధర్మిణివిరుద్ధధర్మాసంభవోదోషస్స్యాద్వాదేప్రసక్తః ఏవమాత్మనోపిజీవస్యాకార్త్స్న్యమపరోదోషఃప్రసజ్యేత। కథం, శరీరపరిమాణోహిజీవఇత్యార్హతామన్యంతే। శరీరపరిమాణతాయాంచసత్యామకృత్స్నోఽసర్వగతఃపరిచ్ఛిన్నఆత్మేత్యతోఘటాదివదనిత్యత్వమాత్మనఃప్రసజ్యతే। శరీరాణాంచానవస్థితపరిమాణత్వాన్మనుష్యజీవోమనుష్యశరీరపరిమాణోభూత్వా పునఃకేనచిత్కర్మవిపాకేనహస్తిజన్మప్రాప్నువన్నకృత్స్నంహస్తిశరీరంవ్యాప్నుయాత్, పుత్తికాజన్మచప్రాప్నువన్నకృత్స్నఃపుత్తికాశరీరేనసమ్మీయేత। సమానఏషఏకస్మిన్నపిజన్మనికౌమారయౌవనస్థావిరేషుదోషః। స్యాదేతత్, అనంతావయవోజీవస్తస్యతఏవావయవాఅల్పేశరీరేసంకుచేయుర్మహతిచవికసేయురితి। తేషాంపునరనంతానాంజీవావయవానాంసమానదేశత్వంప్రతిహన్యేతవానవేతివక్తవ్యం। ప్రతిఘాతే తావన్నానంతావయవాఃపరిచ్ఛిన్నేదేశేసంమీయేరన్, అప్రతిఘాతేప్యేకావయవదేశత్వోపపత్తేః సర్వేషా

కార్త్స్న్యంశరీరైకదేశోస్మిన్జీవస్స్యాదిత్యర్థః। పుత్తికాదేహేకృత్స్నోజీవోనప్రవిశేత్ దేహాద్బహిరపిజీవస్స్యాదిత్యర్థః। కించబాలదేహమాత్రఆత్మాతతస్థూలేయువదేహేక్వచిత్స్యాదితికృత్స్నదేహస్సజీవోనస్యాదిత్యాహ॥ సమానఇతి॥ యథాదీపావయవానాంఘటేసంకోచోగేహేవికాసస్తథాజీవావయవానామితిదేహమానత్వనియమంశంకతే స్యాదితి॥ దీపాంశవజ్జీవాంశాభిన్నదేశాఏకదేశావేతివికల్ప్యాద్యేఽల్పదేహాద్బహిరపిజీవస్స్యాదితిదూషయతి॥ తేషామిత్యాదినా॥ దీపస్యతునఘటాద్బహిష్ట్వమధికావయవానాంవినాశాత్। ద్వితీయందూషయతి॥ అప్రతిఘాతఇతి॥ అవయ

వా పాంసుకేతుసంకోచే గేహావకాశేనిత్యత్వం చాసిద్ధం తథా జీవస్యాపి నిత్యత్వమసిద్ధమల్పత్వాద్ధ్యాంశవదిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఏవంచావయవానిత్యా ఇతి మతే దేహమానత్వం నిరస్తం, సంప్రతి జీవస్య కేచిదేవ కూటస్థా అవయవా అన్యేత్వాగమాపాయిన ఇతి శంక్యతే॥ అథేతి॥ బృహత్తనుకాయాస్తు జీవస్యావయవాగమాపాయాభ్యాం దేహమానత్వమిత్యర్థః

౩౫ సూత్రేణ పరిహరతి॥ తథాపీతి॥ ఆగమాపాయావపర్యాయః । కిమాగమాపాయినామవయవానామాత్మత్వ నాత్మత్వేన వా, ఆద్యే ఆహ॥ వికారాదిదోషేతి॥ కోసౌ బంధమోక్షాభ్యుపగమ ఇత్యత ఆహ॥ కర్మాష్టకేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ । అద్వితీయే దోషాంతరం వదన్ కల్పాంతరమాదాయ మాపయతి॥ కించేతి॥ అవశిష్టకూటస్థావయవస్య దుర్జ్ఞానత్వాదాత్మజ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యర్థః॥ యథా దీపావయవానామాకారస్తైజస్తథాత్మావయవానామాకారకోరాభావాన్నాగమాపాయావయుక్తావిత్యాహ॥ కించేతి॥ సర్వజీవసాధారణః ప్రతిజీవమసాధారణో వేత్యర్థః । కించాత్మన ఆగమాపా

యావయవానాం ప్రథిమానుపపత్తేర్జీవస్యాణుమాత్రత్వప్రసంగః స్యాత్ । అపి చ శరీరమాత్రపరిచ్ఛిన్నానాం జీవావయవానామానంత్యం నోత్ప్రేక్షితుమపి శక్యం । అథ పర్యాయేణ బృహచ్ఛరీరప్రతిపత్తౌ కేచిజ్జీవావయవా ఉపగచ్ఛంతి తనుశరీరప్రతిపత్తౌ చ కేచిదపగచ్ఛంతీత్యుచ్యేత తతోఽప్యుచ్యతే ॥ *

సూ॥ ౩౬॥ న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః

న చ పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమాభ్యామేతద్దేహపరిమాణత్వం జీవస్యావిరోధేనోపపాదయితుం శక్యతే । కుతః, వికారాదిదోషప్రసంగాత్ । అవయవోపగమాపగమాభ్యాం హ్యనిశమాపూర్యమాణస్యాపక్షీయమాణస్య చ జీవస్య విక్రియావత్త్వం తావదపరిహార్యం, విక్రియావత్త్వే చ చర్మాదివదనిత్యత్వం ప్రసజ్యేత, తతశ్చ బంధమోక్షాభ్యుపగమో బాధ్యేత కర్మాష్టకపరివేష్టితస్య జీవస్యాలాబువత్ సంసారసాగరే నిమగ్నస్య బంధనోచ్ఛేదాదూర్ధ్వగామిత్వం భవతీతి । కించాన్యదాగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామాగమాపాయిధర్మత్వాదేవానాత్మత్వం శరీరాదివత్ । తతశ్చావస్థితః కశ్చిదవయవ ఆత్మేతి స్యాత్, న చ స నిరూపయితుం శక్యతే అయమసావితి । కించాన్యదాగచ్ఛంతశ్చైతే జీవావయవాః కుతః ప్రాదుర్భవంత్యపగచ్ఛంతశ్చ క్వ వా లీయంత ఇతి వక్తవ్యం, న హి భూతేభ్యః ప్రాదుర్భవేయుర్భూతేషు చ విలీయేరన్ అభౌతికత్వాజ్జీవస్య, నాపి కశ్చిదన్యః సాధారణోఽసాధారణో వా జీవానామవయవాధారో నిరూప్యేత ప్రమాణాభావాత్ । కించాన్యదనవధృతస్వరూపశ్చైవం సత్యాత్మా స్యాత్ ఆగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామనియతపరిమాణత్వాత్, అత ఏవమాదిదోషప్రసంగాన్న పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమావాత్మన ఆశ్రయితుం శక్యేతే । అథవా పూర్వేణ సూత్రేణ శరీరపరిమాణస్యాత్మన ఉపచితాపచితశరీరాంతరప్రతిపత్తావకార్త్స్న్యప్రసంజనద్వారేణానిత్యతాయాం చోదితాయాం పునః పర్యాయేణ పరిమాణానవస్థానేఽపి స్రోతస్సంతాననిత్యతాన్యాయేనాత్మనో నిత్యతా స్యాత్, య

యథేతరావయవత్వే సతి క్షీయంతే అయాం స్త్వవయవాః కియంతో వా యంత్యజ్ఞానాదాత్మనిశ్చయాభావాదనిర్మోక్షస్స్యాదిత్యాహ॥ కించేతి॥ అపి చావయవాః స్థావయవిత్వే జీవస్యానిత్యత్వం అవయవసమూహత్వే చాసత్త్వం ఆత్మత్వస్యాపావదవయవవృత్తిత్వే యత్కించిదవయవాపాయేఽపి సద్యశ్శరీరస్యాచేతనత్వం గోత్వవత్ ప్రత్యేకసమాప్తౌ వేకస్మిన్ శరీర ఆత్మనానాత్వం స్యాదతో న దేహపరిమాణత్వం సావయవత్వే ఆత్మన ఇత్యుపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ అథవేతి॥ స్థూలసూక్ష్మశరీరప్రాప్తావకార్త్స్న్యోక్తిద్వారేణాత్మనిత్యతాయాముక్తాయాం సుగతవత్ సంతానరూపేణాత్మనిత్యతామాశంక్యానేనోత్తరముచ్యత ఇత్యన్వయః । పర్యాయేణేత్యస్య వ్యాఖ్యా-స్రోత ఇతి । దేహభేదేన పరిమాణస్యాత్మనశ్చానవస్థానేఽపి నాశేఽపి స్రోతః ప్రవాహస్తద్వాత్మకస్యాత్మవ్యక్తిసంతానస్య నిత్యతయా ఆత్మనిత్యతా స్యాదిత్య

న్నిదృష్టాంతమాహ॥యథేతి॥సిగ్వస్త్రంవిగతంయేభ్యస్తేవివసనా దిగంబరాస్తేషామిత్యర్థః। పర్యాయాత్ సంతానాద ప్యాత్మనిత్యత్వస్యావిరోధ ఇతి న చ, కుతః, వికారాదిభ్యః, సంతానస్యావస్తునః ఆత్మత్వే శూన్యవాదః సంతానస్య వస్తుత్వే సంతాన్యతిరేకే చ కూటస్థాత్మవాదః, అనతిరేకే జన్మాదివికారో వినాశో ముక్త్యభావ ఇత్యుక్తదోషప్రసంగాత్ సంతానాత్మపక్షోఽనుపపన్న ఇతి సూత్రార్థః॥ ... ... *

౩౬. యత్ స్థూలం సూక్ష్మం వా దేహం గృహ్ణాతి తద్దేహపరిమాణ ఏవ జీవ ఇతి నియమం దూషయతి॥అంత్యేతి॥ అంత్యశరీరపరిమాణస్యావస్థితేర్నిత్యత్వదర్శనాదుభయోరాద్యమధ్యమపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేషస్త్రయాణాం నిత్యపరిమాణానాం సామ్యం స్యాద్విరుద్ధపరిమాణానామేకత్రాయోగాదితి సూత్రయోజనా। ఆద్యమధ్యమపరిమాణే నిత్యే ఆత్మపరిమాణత్వాత్ అంత్యపరిమాణవత్। న చాప్రయోజకతా, పరిమాణనాశే సత్యాత్మనోఽపి నాశాదంత్యపరిమాణనిత్యత్వాయోగాదితి భావః। పరిమాణత్రయసామ్యాపాదనఫలమాహ॥ ఏకేతి ॥ అంత్యశరీరసమాన్యేవ పూర్వశరీరా

ణాం ... పటాదీనాం విజ్ఞానానవస్థానే పి తత్సంతాననిత్యతా తద్వద్వివసనానామపీత్యాశంక్యానేన సూత్రేణోత్తరముచ్యతే।సంతానస్యతావదవస్తుత్వే నైరాత్మ్యవాదప్రసంగః, వస్తుత్వే ప్యాత్మనో వికారాదిదోషప్రసంగాదస్యపక్షస్యానుపపత్తిరితి॥ ... ... *

సూ॥౩౬॥అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః

అపి చాంత్యస్య మోక్షావస్థాభావినో జీవపరిమాణస్య నిత్యత్వమిష్యతే జైనైః తద్వత్ పూర్వయోరప్యాద్యమధ్యమయోర్జీవపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేషప్రసంగః స్యాత్ ఏకశరీరపరిమాణతైవ స్యాత్ నోపచితాపచితశరీరాంతరప్రాప్తిః। అథవా అంత్యస్య జీవపరిమాణస్యావస్థితత్వాత్ పూర్వయోరప్యవస్థయోరవస్థితపరిమాణ ఏవ జీవః స్యాత్। తతశ్చావిశేషేణ సర్వదైవాణుర్మహాన్వా జీవోఽభ్యుపగంతవ్యో న శరీరపరిమాణః, అతశ్చ సౌగతవదార్హతమపి మతమసంగతమిత్యుపేక్షితవ్యమ్... *

సూ॥౩౭॥పత్యురసామంజస్యాత్

ఇదానీం కేవలాధిష్ఠాత్రీశ్వరకారణవాదః ప్రతిషిధ్యతే। తత్ కథమవగమ్యతే 'ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ అభిధ్యోపదేశాచ్చే'త్యత్ర ప్రకృతిభావేనాధిష్ఠాతృభావేన చోభయస్వభావస్యేశ్వరస్యస్వయమేవాచార్యేణ ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్।యది పునరవిశేషేణేశ్వరకారణవాదమాత్రమిహ ప్రతిషిధ్యేత పూర్వోత్తరవిరోధాద్వ్యాహతాభివ్యాహారః సూత్రకార ఇత్యేతదాపద్యేత। తస్మాదప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వర ఇత్యేష పక్షో వేదాంతవిహితబ్రహ్మైక్యప్రతిపక్షత్వాద్యత్నేనాత్ర

...స్యః విషమశరీరప్రాప్తావాత్మనస్తత్పరిమాణత్వే పరిమాణత్రయసామ్యానుమానవిరోధాదిత్యర్థః। పూర్వం కాలత్రయేపరిమాణత్రయమంగీకృత్యాంత్యదృష్టాంతేనానిత్యత్వమనుమాయ సామ్యమాపాదితం, సంప్రత్యంత్యస్యముక్తపరిమాణస్యాణుత్వస్థూలత్వయోరన్యతరత్వే నావస్థితేస్తద్వదేవాంత్యమాద్యమధ్యమకాలయోరపి నిత్యత్వాత్ స్యాత్ ప్రాగసతోఽనిత్యత్వాయోగాత్, తథా చావిశేషః కాలత్రయేపి జీవపరిమాణాభేద ఇత్యాహ॥ అథవేతి ॥ తస్మాద్భ్రాంత్యైకశరణక్షపణకసిద్ధాంతేనావిరోధః సమన్వయస్యేతి సిద్ధం॥ ఇతి షష్ఠాధికరణం॥ ... ...*

౩౭, పత్యురసామంజస్యాత్ ॥ లుంచితకేశమతనిరాసానంతరం జటాధారిశైవమతం బుద్ధిస్థం నిరాక్రియత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ ॥ ఇదానీమితి॥ సామాన్యత ఈశ్వరనిరాస ఏవాత్ర కిం న స్యాదితిశంకతే॥ తదితి ॥ స్వోక్తివిరోధాన్నైవమిత్యాహ॥ ప్రకృతిశ్చేత్యాదినా ॥ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ కేవలనిమిత్తేశ్వరప్రతిషేధోఽవగమ్యత ఇత్యన్వయః । వ్యాహతో విరుద్ధోఽభివ్యాహార ఉక్తిర్యస్య స తథా।అద్వితీయబ్రహ్మప్రకృతికం జగదితి వదతో వేదాంతసమన్వయస్య కైశ్చిదీశ్వరో న ప్రకృతిరితి శైవాదిమతేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే తన్మతస్యమానమూలత్వాద్విరోధే సతి వేదాంతోక్తాద్వయబ్ర

హ్మసిద్ధిరితి ఫలమభిప్రేత్య సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రాసంభవవత్ కర్తృత్వోపాదానత్వయోరప్యేకత్రాసంభవాత్ కర్తైవేశ్వర ఇతి పూర్వపక్షం కుర్వన్నవాంతరమతభేదమాహ॥ సా చేతి॥ సేశ్వరాస్సాంఖ్యాస్సాంఖ్యశబ్దార్థః, చత్వారో మాహేశ్వరాః శైవాః పాశుపతాః కారుణికసిద్ధాంతినః కాపాలికాశ్చేతి। సర్వేఽప్యమీ మహేశ్వరప్రోక్తాగమానుగామిత్వాన్మాహేశ్వరా ఉచ్యంతే। కార్యం మహదాదికం, కారణం ప్రధానమీశ్వరశ్చ, యోగస్సమాధిః, విధిస్త్రిషవణస్నానాదిః, దుఃఖాంతో మోక్ష ఇతి పంచపదార్థాః। పశవో జీవాస్తేషాం పాశో బంధస్తన్నాశాయేత్యర్థః। పాశుపతాగమప్రామాణ్యాత్ పశుపతిర్నిమిత్తమేవేతి మతముక్త్వా ఆనుమానికేశ్వరమతమాహ॥ తథేతి॥ మతం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదితి వైశేషికాః కర్తారమీశ్వరం సాధయంతి, కర్మఫలం సపరికరాభిజ్ఞదాతృకం కాలాంతరభావిఫలత్వాత్ సేవాఫలవదితి, నాగ్నా దిగంబరాశ్చ। జ్ఞానైశ్వర్యోత్కర్షః క్వచిద్విశ్రాంతః సాతిశయత్వాత్ పరిమాణవదితి సాంఖ్యసౌగతపాతంజలా ఇతి మత్వోక్తం కేచిత్కథంచిదితి। సిద్ధాంతయతి, అత ఇతి॥ ఆగమాదినా నిర్దోషేశ్వరసిద్ధేః కథం దోషవత్త్వమిత్యాహ, కిమితి॥ న తావత్ స్వస్వాగమాదీశ్వరనిర్ణయః, ఆగమానాం నిర్మూలత్వేనాప్రామాణ్యాత్। న చ సర్వజ్ఞజ్ఞానం మూలం తత్ప్రమానాభావాత్। న చాగమ ఏవ మానం, ఆగమమానత్వనిశ్చయే తస్య మూలత్వనిశ్చయస్తన్నిశ్చయే తన్నిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్। న చ పురుషవచసాం స్వతో మానత్వం యుక్తం మిథో విరోధేన తత్త్వావ్యవస్థానాచ్చ, నాప్యనుమానాదీశ్వరస్సర్వజ్ఞః కర్తైవేతి నిర్ణయస్సంభవతి, అనుమానస్య దృష్టానుసారిత్వేన దృష్టవిపరీతార్థాసాధకత్వాత్। తథా చ లో

ప్రతిషిధ్యతే। సా చేయం వేదబాహ్యేశ్వరకల్పనాఽనేకప్రకారా। కేచిత్తావత్ సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాః కల్పయంతి ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వరః ఇతరేతరవిలక్షణాః ప్రధానపురుషేశ్వరా ఇతి। మాహేశ్వరాస్తు మన్యంతే కార్యకారణయోగవిధిదుఃఖాంతాః పంచపదార్థాః పశుపతినేశ్వరేణ పశుపాశవిమోక్షణాయోపదిష్టాః, పశుపతిరీశ్వరో నిమిత్తకారణమితి। తథా వైశేషికాదయోఽపి కేచిత్ కథంచిత్ స్వప్రక్రియానుసారేణ నిమిత్తకారణమీశ్వరం వర్ణయంతి। అత ఉత్తరముచ్యతే। పత్యురసామంజస్యాదితి। పత్యురీశ్వరస్య ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతృత్వేన జగత్కారణత్వం నోపపద్యతే। కస్మాత్, అసామంజస్యాత్। కిం పునరసామంజస్యం, హీనమధ్యమోత్తమభావేన హి ప్రాణిభేదాన్ విదధత ఈశ్వరస్య రాగద్వేషాదిదోషప్రసక్తేరస్మదాదివదనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత। ప్రాణికర్మాపేక్షిత్వాద

కేయాన్యశాః కర్తారో దృష్టాస్తద్వశాదేవ జగతః కర్తారో రాగద్వేషాదిమంతస్సిద్ధ్యేయుః। యది లోకే పి తత్ప్రాసాదాదికర్తురేకత్వాద్యదర్శనేఽపి జగత్కర్తురీలాఘవాదేకత్వం నిత్యజ్ఞానం నిర్దోషత్వం చ కల్ప్యేత, తర్హి ప్రత్యక్షోపాదానత్వమపి కల్ప్యతాం కర్తురేవోపాదానత్వేన లాఘవాత్, అన్యథా స్వతంత్రప్రధానపరమాణ్వాద్యుపాదానకల్పనాగౌరవాత్, అదృష్టత్వాచ్చేత్ కర్తుస్సర్వోపాదానత్వాసిద్ధిరేకత్వాదికమపి న సిద్ధ్యేత్। అస్మాకం త్వపౌరుషేయతయా స్వతస్సిద్ధప్రమాణభావయా శ్రుత్యా స్వప్రమేయబోధనే దృష్టాంతానపేక్షయా భవత్యేవ లోకకర్తృవిపరీతాద్వితీయకర్త్రుపాదానాత్మకసర్వజ్ఞనిర్దోషేశ్వరనిర్ణయః। నన్వస్తు తేన తస్మిన్ ధర్మిగ్రాహకమానబాధాన్న రాగాదిదోషాపాదనస్యావకాశ ఇత్యనుమానికేశ్వరాదిభ్యో వైషమ్యం, తదభిప్రేత్యాశ్రౌతస్యేశ్వరస్యాసామంజస్యమాహ॥ హీనేతి॥ యది కర్తుమపాదానత్వమదృష్టత్వాన్న కల్ప్యతే తర్హి నిర్దోషత్వస్యాప్యదృష్టత్వాత్ దోషవిషమకారీ సదోషవాన్ స్యాదితి వ్యాప్తిదృష్ట్యా జగత్కర్త్రాదోషవాన్ స్యాత్। న చాత్ర ధర్మిగ్రాహకానుమానబాధః కార్యత్వలింగస్య కర్తృమాత్రసాధకత్వేన నిర్దోషత్వాద్యుదాసీనత్వాత్। న చోత్కర్షసమా జాతిః వ్యాపకధర్మాపాదనాత్, దోషాభావే తద్వ్యాప్యవిషమకర్తృకత్వాయోగాచ్చ, దృష్టాంతస్థావ్యాపకధర్మాణాం పక్షే ఆపాదనే హ్యుత్కర్షసమా జాతిః, యథా శబ్దో యది కృతకత్వేన హేతునా ఘటవదనిత్యస్స్యాత్ తర్హి తేనైవ హేతునా సావయవోఽపి స్యాదితి। న హ్యత్రానిత్యత్వస్య వ్యాపకం సావయవత్వం గంధాదావ్యభిచారాదితి భావః। నను ప్రాణికర్మాపేక్ష ఈశ్వరో విషమఫలాని ప్రాణినః కరోతీతి నాస్వ

చ్ఛయేతిశంకతే॥ ప్రాణీతి॥ జడస్యకర్మణః ప్రేరకత్వాయోగాన్నైవమిత్యాహ॥ నేతి॥ నచేశ్వరప్రేరితంకర్మేశ్వరస్యప్రేరకమితివాచ్యమిత్యాహ॥ కర్మేతి॥ అతీతకర్మణాప్రేరితఈశ్వరోవర్తమానంకర్మతత్ఫలాయప్రేరయతీత్యనాదిత్వాత్ ప్రేర్యప్రేరకభావస్యానుపపత్తిరితిశంకతే॥ అనాదిత్వాదితి॥ అతీతకర్మణోపి జడత్వాన్నేశ్వరప్రేరకతా నచ తదపీశ్వరేణప్రేరితంసదీశ్వరంప్రేరయతి ఉక్తాన్యోన్యాశ్రయాత్। తతోప్యతీతకర్మప్రేరితేశ్వరప్రేరితంతదేవేశ్వరంవర్తమానేకర్మణిఫలదానాయప్రేరయతీతిచేన్న, మానహీనాయామూలక్షయావహాయా అనవస్థాయాః ప్రసంగాత్। అతఃకర్మనిరపేక్షఏవేశ్వరోవిషమసృష్టేర్హేతురిత్యసామంజస్యందుర్వారమిత్యర్థః। యత్తు ఫలదానేఈశ్వరస్యకర్మణః నిమిత్తమాత్రంనప్రేరకమితినోక్తదోషఇతి, తన్న, విషమకర్మకారయితురీశ్వరస్యదోషవత్త్వానపాయాత్, పూర్వకర్మాపేక్షయాకర్మకారయితృత్వేచోక్తాప్రామాణికానవస్థానాత్. అస్మాకంతు 'ఏషహ్యేవసాధ్వసాధుకారయతీ'తి 'నిరవద్య'మితిచశ్రుతిమూలంపూర్వకర్మాపేక్షాకల్పనమితివైషమ్యం। కించపరమతానుసారేణాపీశ్వరస్యరాగాదిమత్త్వంప్రాప్నోతీత్యాహ॥ అపిచేతి॥ ప్రవర్తకత్వలింగాదోషాఇతితార్కికాణాంస్థితిః, తథాచేశ్వరః సార్థరాగాదిమాన్ ప్రవర్తక

దోషఇతిచేన్న, కర్మేశ్వరయోః ప్రవర్త్యప్రవర్తయితృత్వేఇతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగాత్। న, అనాదిత్వాదితిచేన్న, వర్తమానకాలవదతీతేష్వపికాలేష్వితరేతరాశ్రయదోషావిశేషాదంధపరంపరాన్యాయాపత్తేః॥ అపిచప్రవర్తనాలక్షణాదోషాఇతిన్యాయవిత్సమయః। నహికశ్చిదదోషప్రయుక్తః స్వార్థేపరార్థేవాప్రవర్తమానోదృశ్యతే। స్వార్థప్రయుక్తఏవచసర్వోజనఃపరార్థేపిప్రవర్తతఇత్యేవమప్యసామంజస్యం, స్వార్థవత్త్వాదీశ్వరస్యానీశ్వరత్వప్రసంగాత్। పురుషవిశేషత్వాభ్యుపగమాచ్చేశ్వరస్యపురుషస్యచౌదాసీన్యాభ్యుపగమాదసామంజస్యం॥ ... ... *

॥ సూ॥ ౩౮॥ సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥

పునరప్యసామంజస్యమేవ, నహిప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తఈశ్వరోఽన్తరేణసంబంధంప్రధానపురుషయోరీశితా। నతావత్సంయోగలక్షణస్సంబంధస్సంభవతి, ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం సర్వగతత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చ। నాపిసమవాయలక్షణః, ఆశ్రయాశ్రయిభావానిరూపణాత్। నాప్యన్యఃకశ్చిత్కార్యగమ్యస్సంబంధశ్శక్యతేకల్పయితుం కార్యకారణభావస్యైవాద్యాప్యసిద్ధత్వాత్। బ్రహ్మవాదినఃకథమితిచేన్న తస్యతాదాత్మ్యలక్షణసంబంధోపపత్తేః। అపిచాగమబలేనబ్రహ్మవాదీకారణాదిస్వరూపంనిరూపయతినావశ్యంతస్యయథాదృష్టమేవసర్వమభ్యుపగంతవ్యం। పరస్యతుదృష్టాంతబలేనకారణాదిస్వరూపంనిరూపయతోయథాదృష్టమేవసర్వమభ్యుపగంతవ్యమిత్యయమస్త్యతిశయః। పరస్యాపిసర్వజ్ఞప్రణీతాగమసద్భావాత్సమానమాగమబలమితిచేన్న, ఇతరేతరాశ్రయప్రసంగాదాగమప్రత్యయాత్సర్వజ్ఞత్వాత్ సమ్మతివత్। నచకారుణికేవ్యభిచారఃపరదుఃఖప్రయుక్తస్వదుఃఖనివృత్త్యర్థత్వాత్తత్ప్రవృత్తేరిత్యర్థః। ఉదాసీనః ప్రవర్తకఇతివ్యాహతమితియోగాన్ప్రత్యాహ॥ పురుషేతి॥ ... ... *

౩౮. ప్రధానవాదేదోషాంతరమాహసూత్రకారః॥ సంబంధేతి॥ ఈశ్వరేణాసంబద్ధస్యప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాయోగాత్సంబంధోవాచ్యః, సచసంయోగస్సమవాయోవానాస్తీత్యర్థః। కార్యబలాత్ప్రేరణయోగ్యత్వాఖ్యస్సంబంధఃకల్ప్యతామిత్యతఆహ॥ నాప్యన్యఇతి॥ ఈశ్వరప్రేరితప్రధానకార్యంజగదితిసిద్ధంచేత్సంబంధకల్పనాస్యాత్, తచ్చాద్యాప్యసిద్ధమిత్యర్థః। మాయాబ్రహ్మణోస్త్వనిర్వాచ్యతాదాత్మ్యం సంబంధః, 'దేవాత్మశక్తి'మితిశ్రుతేః। కించవేదస్యాపూర్వార్థత్వాన్నలోకదృష్టప్రకృత్యాదిసంబంధోవైదికైరనుసర్తవ్యః, ఆనుమానికైస్త్వనుసర్తవ్యఇతివిశేషమాహ॥ అపిచేతి॥ సార్వజ్ఞస్యాగమప్రామాణ్యస్యచజ్ఞప్తావన్యోన్యాశ్రయః అనుమానాత్సర్వజ్ఞత్వాసిద్ధేర్నిరస్తత్వాత్, నహ్యమనస్కస్యజ్ఞానంసంభవతి జ్ఞానంమనోజన్యమితివ్యాప్తివిరోధాన్నిత్యజ్ఞానకల్పనానవకాశఇతిభావః।

ప్రధానవత్పరమాణూనామపి నిరవయవేశ్వరేణ సంయోగాద్యసత్త్వాత్ ప్రేర్యత్వాయోగః, ప్రేరకత్వే చేశ్వరస్య దోషవత్త్వమిత్యాహ॥ ఏవమన్యాస్వపీతి॥ ... ... *

౩౯. ఈశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రేరణానుపపత్తేశ్చాసామంజస్యమిత్యాహ సూత్రకారః॥ అధిష్ఠానేతి॥ ప్రధానాదికం చేతనస్యానధిష్ఠేయమప్రత్యక్షత్వాదీశ్వరవద్వ్యతిరేకేణ మృదాదివచ్చేత్యర్థః॥ ... *

౪౦. చక్షురాదౌ వ్యభిచారమాశంక్య నిషేధతి॥ కరణవదితి॥ రూపముద్భూతం నాస్తీత్యప్రత్యక్షత్వం స్ఫుటయతి॥ రూపేతి॥ స్వభోగాహేతుత్వే సతీతి విశేషణాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ తథాపీతి॥ భోగః సుఖదుఃఖానుభవః, ఆదిపదాద్విషయానుభవగ్రహః। న చ యద్యేనాధిష్ఠేయం తత్తదీయభోగహేతుత్వే సతి ప్రత్యక్షమితి వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ కరణేషు వ్యభిచారతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం, భోగాహేతుత్వవిశిష్టాప్రత్యక్షత్వస్య హేతుత్వాత్, కరణేషు చ విశేషణాభావేన విశిష్టస్య హేతోరభావాత్। న చ విశేష్యవైయర్థ్యం పరార్థపాచకాధిష్ఠేయకాష్ఠాదౌ వ్యభిచారాత్। న చ ప్రధానే దేహేశ్వరప్రత్యక్షత్వసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వప్రత్యయాచ్చాగమసిద్ధిరితి। తస్మాదనుపపన్నా సాంఖ్యయోగవాదినామీశ్వరకల్పనా। ఏవమన్యాస్వపి వేదబాహ్యాస్వీశ్వరకల్పనాసు యథాసంభవమసామంజస్యం యోజయితవ్యం॥ *

సూ॥ ౩౯॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। స హి పరికల్ప్యమానః కుంభకార ఇవ మృదాదీని ప్రధానాదీన్యధిష్ఠాయ ప్రవర్తయేత్। న చైవముపపద్యతే। న హ్యప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ ప్రధానమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంభవతి, మృదాదివైలక్షణ్యాత్॥ ... ... *

సూ॥ ౪౦॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥

స్యాదేతత్, యథా కరణగ్రామం చక్షురాదికమప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ పురుషోఽధితిష్ఠతి, ఏవం ప్రధానమపీశ్వరోఽధిష్ఠాస్యతీతి, తథాపి నోపపద్యతే, భోగాదిదర్శనాద్ధి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వం గమ్యతే, న చాత్ర భోగాదయో దృశ్యంతే। కరణగ్రామసామ్యే చాభ్యుపగమ్యమానే సంసారిణామివేశ్వరస్యాపి భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్॥ అన్యథా వా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయతే॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। సాధిష్ఠానో హి లోకే సశరీరో రాజా రాష్ట్రస్యేశ్వరో దృశ్యతే న నిరధిష్ఠానః, అతశ్చ తద్దృష్టాంతవశేనాదృష్టమీశ్వరం కల్పయితుమిచ్ఛత ఈశ్వరస్యాపి కించిచ్ఛరీరం కరణాయతనం వర్ణయితవ్యం స్యాత్, న చ తద్వర్ణయితుం శక్యతే, సృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్వాచ్ఛరీరస్య ప్రాక్సృష్టేస్తదనుపపత్తేః, నిరధిష్ఠానత్వే చేశ్వరస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తేః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥ అథ లోకదర్శనానుసారేణేశ్వరస్యాపి కించిత్కరణానామాయతనం శరీరం

త్వాద్విశేషాసిద్ధిః, అతీంద్రియత్వరూపాప్రత్యక్షత్వస్య సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః। జీవే కరణకృతా భోగాదయో దృశ్యంతే ఈశ్వరే తు ప్రధానకృతాస్తే న దృశ్యంత ఇత్యక్షరార్థః॥ వివాదో దోషం వదన్ అప్రయోజకత్వం హేతోర్నిరస్యతి కరణేతి॥ ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాంగీకారే ప్రేరకభోగహేతుత్వం స్యాత్ అతీంద్రియస్య ప్రేర్యస్య భోగహేతుత్వనియమాదిత్యర్థః॥ సూత్రద్వయస్యార్థాంతరమాహ॥ అన్యథా వేతి॥ యః ప్రవర్తకః స చేతనః సశరీర ఇతి లోకే వ్యాప్తిర్దృష్టా। ఈశ్వరస్య చ శరీరానుపపత్తేర్న ప్రవర్తకత్వమితి సూత్రార్థమాహ॥ ఇతశ్చేతి॥ విమతం సేశ్వరం కార్యత్వాద్రాష్ట్రవదితి కల్పయతో రాజవత్సశరీర ఏవేశ్వరః స్యాదిత్యుక్తం, తత్రేష్టాపత్తిం నిరస్యతి॥ న చ తద్వర్ణయితుమితి॥ న చ నిత్యం శరీరం సర్గాత్ప్రాగపి సంభవతీతి వాచ్యం, శరీరస్య భోగార్థత్వనియమాదిత్యర్థః। అస్త్వశరీర ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ॥ నిరధిష్ఠానత్వే చేతి॥ జీవస్యైవ శరీరం భోగార్థకం ఈశ్వరస్య తు స్వేచ్ఛానిర్మితం ప్రాగపి స్యాదిత్యాశంకాం నిరస్యతి॥ కరణవదితి॥ కరణా

స్యత్ర సంతతికరణవచ్ఛరీరం, ఇచ్ఛామయశరీరకల్పనైవానుపపన్నా మానాభావాత్ దృష్టభౌతికత్వనియమవిరోధాచ్చే తి మంతవ్యం॥ ... ... *

౪౧. ఏవమీశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వేన కర్తృత్వనిర్ణయో నేత్యుపపాద్యనిత్యత్వసర్వజ్ఞత్వనిర్ణయోపి నసంభవతీత్యాహ సూత్రకారః॥అంతవత్త్వమితి॥ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమనిత్యంఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ ఘటవదిత్యాహ॥ పూర్వస్మిన్నితి॥సంఖ్యాహాపరిమాణం వేయత్తా । తథాచనిశ్చితసంఖ్యత్వాన్నిశ్చితపరిమాణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం ।యద్యపిసంఖ్యావత్త్వమాత్రం హేతుస్సంభవతి తథాపి సర్వజ్ఞత్వనిశ్చయేన హేత్వసిద్ధినిరాసం ద్యోతయితుంనిశ్చితపదం, తత్రాద్యహేతోరసిద్ధిర్నాస్తీత్యాహ॥సంఖ్యాపరిమాణమితి॥సంఖ్యాస్వరూపమిత్యర్థః । ద్వితీయహేతుంసాధయతి॥స్వరూపేతి॥ప్రధానాదయోనిశ్చితపరిమాణాః వస్తుతోఽభిన్నత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః।నను ప్రధానపురుషేశ్వరాస్త్రయ ఇతి

కామేన కల్ప్యేత, ఏవమపి న్యూనపద్యతే । సశరీరత్వే హి సతి సంసారివద్భోగాదిప్రసంగాదీశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత॥ ... ... *

సూ॥౪౧॥అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా॥

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య ।సహిసర్వజ్ఞస్తైరభ్యుపగమ్యతేఽనంతశ్చ, అనంతంచప్రధానం అనంతాశ్చపురుషామిథోభిన్నాఅభ్యుపగమ్యంతే । తత్రసర్వజ్ఞేనేశ్వరేణప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తాపరిచ్ఛిద్యేత వానవాపరిచ్ఛిద్యేత, ఉభయథాపిదోషోఽనుషక్తఏవ। కథం, పూర్వస్మింస్తావద్వికల్పేఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ప్రధానపురుషేశ్వరాణామంతవత్త్వమవశ్యం భావి, ఏవం లోకేదృష్టత్వాత్ । యద్ధిలోకేఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నంవస్తుఘటాది తదంతవద్దృష్టం, తథా ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమపీయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాదంతవత్స్యాత్, సంఖ్యాపరిమాణంతావత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయరూపేణపరిచ్ఛిన్నం, స్వరూపపరిమాణమపితద్గతమీశ్వరేణపరిచ్ఛిద్యేతేతి । పురుషగతాచ మహాసంఖ్యా, తతశ్చఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నానాంయేసంసారాన్ముచ్యంతే తేషాంసంసారోఽన్తవాన్ సంసారిత్వంచ తేషామంతవత్, ఏవమితరేష్వపిక్రమేణముచ్యమానేషు సంసారస్య సంసారిణాం చాంతవత్త్వం స్యాత్ । ప్రధానంచ సవికారంపురుషార్థమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయంసంసారిత్వేనాభిమతంతచ్ఛూన్యతాయామీశ్వరః కిమధితిష్ఠేత్, కింవిషయేవాసర్వజ్ఞతేశ్వరతే స్యాతాం। ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం చైవమంతవత్త్వేసత్యాదిమత్త్వప్రసంగః, ఆద్యంతవత్త్వేచశూన్యవాదప్రసంగః । అథ మాభూదేష దోషఇత్యుత్తరోవికల్పోఽభ్యుపగమ్యేత తదాన ప్రధానస్యపురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తేశ్వరేణపరిచ్ఛిద్యత ఇతి । తతఈశ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిరపరోదోషః ప్రసజ్యేత, తస్మాదప్యసంగతస్తార్కికపరిగృహీతఈశ్వరకారణవాదః॥ ... ... *

జ్ఞాతేపిజీవానామానంత్యాత్కథంసంఖ్యానిశ్చయస్తత్రాహ॥పురుషేతి॥ జీవసంఖ్యాపీశ్వరేణనిశ్చీయేత అనిశ్చయే సర్వజ్ఞత్వాయోగాదిత్యర్థః। హేతుసిద్ధేః ఫలమాహ॥తతశ్చేతి॥మాషరాశివత్తేషాంచిజ్జీవానాం సంఘస్తద్బంధశ్చనశ్యేదిత్యేవంసర్వముక్తైరిదానీంశూన్యం జగత్స్యాదిత్యర్థః । నిత్యస్యానవశేషాదితిభావః। నన్వీశ్వరశ్శిష్యతామితి చేన్న, తస్యాపిభిన్నత్వేనాంతవత్త్వాత్ ।కించేశితవ్యాభావాదీశ్వరాభావస్స్యాదిత్యాహ॥ ప్రధానమితి॥దోషాంతరమాహ॥ప్రధానేతి॥ఇయత్తానిశ్చయాభావాన్నశూన్యతేతిద్వితీయంశంకతే॥అథేతి॥ ఇయత్తానాస్తిననిశ్చీయతే చేత్యర్థః। ప్రధానాదయస్సంఖ్యాపరిమాణవంతః ద్రవ్యత్వాన్మాషాదివదిత్యనుమానాదస్తీయత్తా, తదజ్ఞానేస్యాదసర్వజ్ఞతా, ఇయత్తాయాం చాంతవత్త్వమవ్యాహతమితి పరిహరతి॥తత ఇతి॥ తస్మాత్కేవలకర్త్రీశ్వరవాదస్య నిర్మూలత్వాన్న కర్తృశాస్త్రాద్వయోశ్వరసమన్వయవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణం॥ ... ... *

౪౨. పంచపదార్థవాదిమాహేశ్వరమతనిరాసానంతరంచతుర్వ్యూహవాదంబుద్ధిస్థంనిరస్యతి॥ ఉత్పత్త్యసంభవాదితి॥ అధికరణతాత్పర్యమాహ॥ యేషామితి॥ అధికరణారంభమాక్షిపతి॥ నన్వితి॥ వేదావిరుద్ధాంశమంగీకృత్య వేదవిరుద్ధం జీవోత్పత్త్యంశంనిరాకర్తుమధికరణారంభ ఇత్యాహ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ అత్ర భాగవతపాంచరాత్రాగమోవిషయః సకింజీవోత్పత్త్యాద్యంశే మానంనవేతి సందేహే బాధానుపలంభాన్మానమితిపూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే పరాగమవిరోధాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదంశే తస్యాఽమానత్వాదవిరోధాత్తత్సిద్ధిరితిఫలభేదః। సావయవత్వం నిరస్యతి॥ నిరంజనేతి॥ కథంతస్యాద్వితీయే వాసుదేవే మూర్తిభేద ఇత్యత ఆహ॥ స ఇతి॥ వ్యూహా మూర్తయః॥ సవిశేషం శాస్త్రార్థముక్త్వా సహేతుం పురుషార్థమాహ॥ తమిత్థంభూతమితి॥ యథోక్తవ్యూహవంతంసర్వప్రకృతింనిరంజనం విజ్ఞాన

సూ॥ ౪౨॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్॥

యేషామప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలనిమిత్తకారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాంపక్షః ప్రత్యాఖ్యాతః, యేషాంపునః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చోభయాత్మకంకారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాంపక్షః ప్రత్యాఖ్యాయతే। నను శ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూప ఏవేశ్వరః ప్రాఙ్నిర్ధారితః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి, శ్రుత్యనుసారిణీ చ స్మృతిః ప్రమాణమితి స్థితిః, తత్కస్య హేతోరేష పక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసిత ఇతి। ఉచ్యతే। యద్యప్యేవంజాతీయకోఽంశః సమానత్వాన్న విసంవాదగోచరో భవతి అస్తిత్వంశాంతరం విసంవాదస్థానమిత్యతస్తత్ప్రత్యాఖ్యానాయారంభః। తత్ర భాగవతా మన్యంతే భగవానేవైకో వాసుదేవో నిరంజనజ్ఞానస్వరూపః పరమార్థతత్త్వం, స చతుర్ధాత్మానం ప్రవిభజ్య ప్రతిష్ఠితో వాసుదేవవ్యూహరూపేణ సంకర్షణవ్యూహరూపేణ ప్రద్యుమ్నవ్యూహరూపేణానిరుద్ధవ్యూహరూపేణ చ। వాసుదేవో నామ పరమాత్మోచ్యతే, సంకర్షణో నామ జీవః, ప్రద్యుమ్నో నామ మనః, అనిరుద్ధో నామాహంకారః, తేషాం వాసుదేవః పరా ప్రకృతిః, ఇతరే సంకర్షణాదయః కార్యం, తమిత్థంభూతం భగవంతమభిగమనోపాదానేజ్యాస్వాధ్యాయయోగైర్వర్షశతమిష్ట్వా క్షీణక్లేశో భగవంతమేవ ప్రతిపద్యత ఇతి। తత్ర యత్తావదుచ్యతే యోఽసౌ నారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మా స ఆత్మనాత్మానమనేకధా వ్యూహ్యావస్థిత ఇతి, తన్న నిరాక్రియతే, 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకధాభావస్యాధిగతత్వాత్। యదపి తస్య భగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధనమజస్రమనన్యచిత్తతయాఽభిప్రేయతే తదపి న ప్రతిషిధ్యతే శ్రుతిస్మృత్యోరీశ్వరప్రణిధానస్య ప్రసిద్ధత్వాత్। యత్పునరిదముచ్యతే వాసుదేవాత్సంకర్షణ ఉత్పద్యతే సంకర్షణాచ్చ ప్రద్యుమ్నః ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధ ఇతి। అత్ర బ్రూమః, న వాసుదేవసంజ్ఞకాత్ పరమాత్మనస్సంకర్షణసంజ్ఞస్య జీవస్యోత్పత్తిస్సంభవతి, అనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగాత్। ఉత్పత్తిమత్త్వే హి జీవస్యానిత్యత్వాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్, తతశ్చ నైవాస్య భగవత్ప్రాప్తిర్మోక్షస్స్యాత్, కారణప్రాప్తౌ కార్యస్య ప్రవిలయప్రసంగాత్। ప్రతిషేధిష్యతి చాచార్యో జీవస్యోత్పత్తిం 'నాత్మాఽశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః' ఇతి (అ౨ పా౩ సూ౧౭) తస్మాదసంగతైషా కల్పనా॥

రూపంపరమాత్మానమితియావత్। వాక్కాయచేతసామవధానపూర్వకం దేవతాగృహగమనమభిగమనం, పూజాద్రవ్యాణామార్జనముపాదానం, ఇజ్యా పూజా, స్వాధ్యాయోఽష్టాక్షరాదిజపః, యోగో ధ్యానం। తత్రావిరుద్ధాంశముపాదత్తే॥ తత్రేతి॥ 'సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తో భూత్వా' ఇతి 'తం యథా యథోపాసత' ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయః 'మత్పరా' 'మత్పరమ' ఇత్యాద్యాస్స్మృతయః। విరుద్ధాంశమనూద్య దూషయతి॥ యత్పునరితి॥ కృతహాన్యాదిదోషా ఆదిశబ్దార్థః॥ స్యాదయో పేతయా। అజ ఇత్యాదిశ్రుత్యా పాంచరాత్రాగమస్యోత్పత్త్యంశే మానత్వాభావనిశ్చయాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయస్థైర్యమితి భావః॥

* * * *

[illegible]తి॥ జీవస్యోత్పత్తింపరస్యాజీవాత్మనః సహోత్పత్తింపరస్యేతి ॥ నచకర్తురితి ॥ యస్మాత్కర్తుః కరణోత్పత్తిర్న దృశ్యతే తస్మాదసంగతా కల్పనేత్యన్వయః । సిద్ధాన్తం కరణానాం ప్రత్యక్షాత్ శాస్త్రాతిప్రసిద్ధ్యర్థో హిశబ్దః । వర్ణయన్తీ మూలముత్థాప్య ॥ ననుచేతి॥ ననులోకేకశ్చిచ్ఛిల్పివరః కుఠారం నిర్మాయ తేన వృక్షం ఛినత్తీతి దృష్టమితి చేత్సత్యం, శిల్పినో హస్తాదికరణాంతరసత్త్వాత్కుఠారకర్తృత్వం యుక్తం, జీవస్య తు కరణాంతరాసత్త్వాన్న మనఃకర్తృత్వం వినైవ కరణం కర్తృత్వే వా మనోవైయర్థ్యమితి భావః॥ ... ...

౪౪॥ సంకర్షణాదీనాముత్పత్త్యసంభవేపి వ్యూహచతుష్టయం స్యాదితి సూత్రవ్యావర్త్యమాశంకతే ॥ అథాపి స్యాదితి ॥ జ్ఞానైశ్వర్యయోః శక్తిరాంతరం సామర్థ్యం బలం శరీరసామర్థ్యం వీర్యం శౌర్యం తేజః ప్రాగల్భ్యం [illegible]

సూ॥ ౪౩॥ నచకర్తుః కరణమ్ ॥

ఇతశ్చాసంగతైషా కల్పనా, యస్మాన్నహి లోకే కర్తుర్దేవదత్తాదేః కరణం పరశ్వాద్యుత్పద్యమానం దృశ్యతే । వర్ణయంతి చ భాగవతాః ‘కర్తుర్జీవాత్ సంకర్షణసంజ్ఞకాత్ కరణం మనః ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞకముత్పద్యతే కర్తృజాచ్చ తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞకోఽహంకార ఉత్పద్యత’ ఇతి । నచైతద్దృష్టాంతమంతరేణాధ్యవసాతుం శక్నుమః । నచైవంభూతాం శ్రుతిముపలభామహే॥ ... ... *

సూ॥ ౪౪॥ విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥

అథాపి స్యాన్నైతే సంకర్షణాదయో జీవాదిభావేనాభిప్రేయంతే కింతర్హీశ్వరా ఏవైతే సర్వే జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభిరైశ్వర్యధర్మైరన్వితా అభ్యుపగమ్యంతే వాసుదేవా ఏవైతే సర్వే నిర్దోషా నిరధిష్ఠానా నిరవద్యాశ్చేతి, తస్మాన్నాయం యథావర్ణిత ఉత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రాప్నోతీతి । అత్రోచ్యతే, ఏవమపి తదప్రతిషేధః ఉత్పత్త్యసంభవస్యాప్రతిషేధః, ప్రాప్నోత్యేవాయముత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రకారాంతరేణేత్యభిప్రాయః, కథం, యది తావదయమభిప్రాయః పరస్పరభిన్నా ఏవైతే వాసుదేవాదయశ్చత్వార ఈశ్వరాస్తుల్యధర్మాణో నైషామేకాత్మకత్వమస్తీతి, తతోఽనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యం, ఏకేనైవేశ్వరేణేశ్వరకార్యసిద్ధేః। సిద్ధాంతహానిశ్చ భగవానేవైకో వాసుదేవః పరమార్థతత్త్వమిత్యభ్యుపగమాత్ । అథాయమభిప్రాయః, ఏకస్యైవ భగవత ఏతే చత్వారో వ్యూహాస్తుల్యధర్మాణ ఇతి, తథాపి తదవస్థ ఏవోత్పత్త్యసంభవో దోషః । నహి వాసుదేవాత్సంకర్షణస్యోత్పత్తిస్సంభవతి సంకర్షణాచ్చ ప్రద్యుమ్నస్య, ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధస్య, అతిశయాభావాత్ । భవితవ్యం హి కార్యకారణయోరతిశయేన యథా మృద్ఘటయోః। నహ్యసత్యతిశయే కార్యం కారణమిత్యవకల్పతే । నచ పంచరాత్రసిద్ధాంతిభిర్వాసుదేవాదిష్వేకస్మిన్సర్వేషు వా జ్ఞానైశ్వర్యాదితారతమ్యకృతః కశ్చిద్భేదోఽభ్యుపగమ్యతే, వాసుదేవా ఏవ హి సర్వే వ్యూహా నిర్విశేషా ఇష్యంతే । నచైతే భగవద్వ్యూహాశ్చతుస్సంఖ్యాయామేవావతిష్ఠేరన్, బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతస్య సమస్తస్యైవ జగతో భగవద్వ్యూహత్వావగమాత్॥ ... *

తా యస్మాత్సంకర్షణాదయః తస్మాదీశ్వరా ఏవేత్యర్థః। సర్వేషామీశ్వరత్వే పంచరాత్రోక్తిమాహ ॥ వాసుదేవా ఏవేతి ॥ నిర్దోషా రాగాదిశూన్యాః నిరధిష్ఠానాః ప్రకృత్యజన్యాః నిరవద్యా నాశాదిరహితా ఇత్యర్థః । ఈశ్వరత్వాజ్జన్మాసంభవో గుణ ఏవేత్యాహ। తస్మాదితి॥ సూత్రేణ సిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ ఏవమపి చతుర్ణామీశ్వరత్వేన జ్ఞానా[illegible]భావేపీత్యర్థః॥ ప్రకారాంతరం పృచ్ఛతి॥ కథమితి ॥ కించత్వారః స్వతంత్రా భిన్నా ఏవ ఉతైకస్యైవ కార్యత్వే [illegible] అద్యమనూద్య దూషయతి ॥ యదీత్యాదినా॥ ద్వితీయే వికారాః ప్రకృతితుల్యా వా న్యూనా వా, అద్యము[illegible] [illegible] న్యూనత్వపక్షేఽపసిద్ధాంతమాహ॥ నచపంచేతి॥ యథావస్యా నా అపి భగవతో వ్యూహాః [illegible] [illegible]మాహ॥ నచైత ఇతి॥ ... ...

౪౫ ॥ ఇతశ్చ జీవోత్పత్తివాద ఉపేక్ష్య ఇత్యాహ సూత్రకారః ॥ విప్రతిషేధాచ్చేతి ॥ జ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణత్వం గుణిత్వంచవిరుద్ధం ఆదిపదాత్ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాభిన్నవాసుదేవసత్ఞత్వోక్త్యా ఆత్మాన ఏవైతే ఇతి విరుద్ధోక్తిగ్రహః । పూర్వాపరవిరోధాదసాంగత్యమితి సూత్రార్థముక్త్వా అర్థాంతరమాహ ॥ వేదేతి ॥ ఏకస్యాపి తంత్రకర్తుర్వ్యాఖ్యాతా చతుర్వేది

సూ॥౪౫॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥

విప్రతిషేధశ్చాస్మిన్ శాస్త్రే బహువిధ ఉపలభ్యతే గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణః । జ్ఞానైశ్వర్యశక్తి బలవీర్యతేజాంసి గుణాః, ఆత్మాన ఏవైతే భగవంతో వాసుదేవా ఇత్యాదిదర్శనాత్ । వేదవిప్రతిషేధశ్చ భవతి, చతుర్షు వేదేషు పరం శ్రేయోఽలబ్ధ్వా శాండిల్య ఇదం శాస్త్రమధిగతవానిత్యాదివేదనిందాదర్శనాత్, తస్మాదసంగతైషా కల్పనేతి సిద్ధం॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

[illegible]సిద్ధా ఆదిపదార్థః, తస్మాన్మిథో విరుద్ధాభిః పౌరుషేయకల్పనాభిర్నాపౌరుషేయవేదాంతసమన్వయః విరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ... *

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ

శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

వియదాదివిధాతారం సితాస్యాబ్జమధువ్రతం । నిత్యచిద్విశ్వకర్త్రాత్మాభిన్నం సర్వేశ్వరం భజే॥

జీవస్యానుత్పత్తిప్రసంగేనాకాశస్యాప్యుత్పత్త్యసంభవమాశంక్య పరిహరన్నాదావేకదేశిమతమాహ॥ నవియదశ్రుతేరితి॥ వియత్ప్రాణపాదయోరర్థం సంక్షిపన్పూర్వపాదేన సంగతిమాహ॥ వేదాంతేష్వితి॥ భిన్నోపక్రమత్వమేవాహ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ భూతభోక్తృశ్రుతీనాం మిథో విరోధశంకానిరాసో వియత్పాదార్థః। లింగశరీరశ్రుతీనాం తన్నిరాసః ప్రాణపాదార్థః । యథా మిథో విరోధాత్పూర్వాపరవిరోధాచ్చ పరపక్షా ఉపేక్ష్యాః తథా శ్రుతిపక్షోప్యుపేక్ష్య ఇతి

ఓం నమః పరమాత్మనే.

సూ ॥౧॥ నవియదశ్రుతేః॥

వేదాంతేషు తత్ర తత్ర భిన్నప్రస్థానా ఉత్పత్తిశ్రుతయ ఉపలభ్యంతే । కేచిదాకాశస్యోత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న । తథా కేచిద్వాయోరుత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న। ఏవం జీవస్య ప్రాణానాంచ । ఏవమేవ క్రమాదిద్వారకోపి విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యంతరేషూపలక్ష్యతే । విప్రతిషేధాచ్చ పరపక్షాణామనపేక్షితత్వం స్థాపితం తద్వత్స్వపక్షస్యాపి విప్రతిషేధాదేవానపేక్షితత్వమాశంక్యేతేత్యతస్సర్వవేదాంతగతసృష్టిశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ పరః ప్రపంచ ఆరభ్యతే । తదర్థనిర్మలత్వే చ ఫలం యథోక్తాశంకానివృత్తిరేవ, తత్ర ప్రథమం తావదాకాశమాశ్రిత్య చింత్యతే కిమస్యాకాశస్యోత్పత్తిరస్త్యుత నాస్తీతి । తత్ర తావత్ప్రతిపద్యతే । నవియదశ్రుతేరితి । నఖల్వాకాశముత్పద్యతే। కస్మాత్, అశ్రుతేః, నహ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి। ఛాందోగ్యేహి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ ప్రకృత్య 'తదైక్షత తత్తేజోఽసృజత'ఇతి చ పంచానాం మహాభూతానాం మధ్యమం తేజ ఆదిం కృత్వా త్రయాణాం తేజోఽబన్నానాముత్పత్తిశ్శ్రావ్యతే । శ్రుతిశ్చ నః ప్రమాణమతీంద్రియార్థవిజ్ఞానోత్పత్తౌ న చాత్ర శ్రుతిరస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదినీ తస్మాన్నాకాశస్యోత్పత్తిరితి॥ ... *

సూ ॥౨॥ అస్తితు ॥

తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే । మానామాకాశస్య ఛాందోగ్యేఽభూదుత్పత్తిశ్శ్రుత్యంతరేత్వస్తి । శంకోత్థానే పాదద్వయస్యారంభాత్పూర్వపాదేన దృష్టాంతసంగతిరితి సముదాయార్థః । ఆకాశవాయ్వోరుత్పత్తిమామనంతి తైత్తిరీయకాః, నామనంతి ఛందోగాః, జీవస్య ప్రాణానాం చోత్పత్తిం 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ'తి వాజసనేయినః 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యాథర్వణికాశ్చామనంతి నాన్యే। ఏవమాకాశపూర్వికా క్వచిత్సృష్టిః క్వచిత్తేజఃపూర్వికేతి క్రమవిరోధః । ఆదిపదాత్ 'స ఇమాంల్లోకానసృజతే'త్యక్రమః 'క్వచిత్సప్త ప్రాణాః క్వచిదష్టా'విత్యాదిసంఖ్యాద్వారకశ్చ విరోధో గ్రాహ్యః, ప్రపంచః పాదద్వయం, తథా చ పాదద్వయస్య శ్రుతీనాం మిథో విరోధనిరాసార్థత్వాచ్ఛ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయస్సిద్ధాః । అత్రాకాశస్యోత్పత్త్యనుపపత్తిశ్రుత్యోర్మిథో విరోధోఽస్తి న వేతి వాక్యభేదైకవాక్యత్వాభ్యాం సందేహే యద్యుత్పత్తిస్తదా వాక్యభేదేన విరోధాదప్రామాణ్యమనయోశ్శ్రుత్యోరితి పూర్వపక్షయిష్యన్నాదావనుత్పత్తిపక్షమేకదేశీ గృహ్ణాతీత్యాహ॥ తత్ర తావదితి॥ ... ... *

౨॥ ఉత్పత్తిశ్రుతిమాఖ్యాయ నాస్తీతి గూఢాభిసంధిః సంప్రతి పూర్వపక్షయతి సూత్రకారః॥ అస్తి త్వితి॥ ఏకవాక్యత్వేన ప్రామాణ్యాసంభవే కిమితి శ్రుత్యోరప్రామాణ్యమితి శంకతే। నన్వేకవాక్యతేతి॥ ఏకవాక్యత్వాసంభవాదప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యాహ। సత్యమిత్యాదినా॥ ఏకస్య యుగపత్కార్యద్వయాసంబంధేపి క్రమేణ సంబంధసంభవాదేకవాక్యతేతి ముఖ్యసిద్ధాంతీ శంకతే॥ నను సకృదితి॥ అప్రామాణ్యవాదీ దూషయతి॥ నైవమితి॥ క్రమేణ యుజ్యతే ద్వయోః శ్రుతప్రాథమ్యభంగాపత్తేరిత్యర్థః। ఏకస్మాద్విదళబీజాద్దళద్వయవదస్తూభయం ప్రథమమిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ వాయోరగ్నిరితి క్రమశ్రుతిభంగప్రసంగాదితి శేషః। ఛాందోగ్యశ్రుతేస్తైత్తిరీయశ్రుతివిరుద్ధార్థత్వముక్త్వా తైత్తిరీయశ్రుతేస్తద్విరుద్ధార్థత్వమాహ॥ ఏతేనేతి॥ ఏతత్పదార్థమాహ॥ తస్మాదితి॥ ఛాందోగ్యశ్రుతౌ తేజసః ప్రాథమ్యమత్ర దుర్యోజమిత్యర్థః॥ కించ సత్పదార్థ ఆత్మా ఛాందోగ్యే తేజస ఉపాదానం శ్రూయతే అత్ర తు వాయురితి నైకవాక్యతేత్యాహ॥ వాయోరితి॥

తైత్తిరీయకాస్సమామనంతి 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి ప్రకృత్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి। తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః క్వచిత్తేజఃప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదాకాశప్రముఖేతి। నన్వేకవాక్యతాఽనయోః శ్రుత్యోర్యుక్తా। సత్యం సా యుక్తా న తు సావగంతుం శక్యతే, కుతః, తత్తేజోఽసృజతేతి సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధానుపపత్తేః 'తత్తేజోఽసృజత తదాకాశమసృజతే'తి। నను సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి కర్తుః కర్తవ్యద్వయేన సంబంధో దృశ్యతే యథా సూపం పక్త్వౌదనం పచతీతి। ఏవం తదాకాశం సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజతేతి యోజయిష్యామః। నైవం యుజ్యతే, ప్రథమజత్వం హి ఛాందోగ్యే తేజసోఽవగమ్యతే, తైత్తిరీయకే చాకాశస్య, న చోభయోః ప్రథమజత్వం సంభవతి। ఏతేనేతరశ్రుత్యంతరవిరోధోఽపి వ్యాఖ్యాతః। 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్రాపి తస్మాదాకాశస్సంభూతస్తస్మాత్తేజస్సంభూతమితి సకృచ్ఛ్రుతస్యాపాదానస్య సంభవనస్య చ వియత్తేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధానుపపత్తేః 'వాయోరగ్ని'రితి చ పృథగామ్నానాత్॥ అస్మిన్విప్రతిషేధే కశ్చిదాహ॥

—— సూ॥ ౩॥ గౌణ్యసంభవాత్॥ ——

నాస్తి వియదుత్పత్తిః అశ్రుతేరేవ। యా త్వితరా వియదుత్పత్తివాదినీ శ్రుతిరుదాహృతా సా గౌణీ భవితుమర్హతి। కస్మాత్, అసంభవాత్। న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు। తే హి కారణసామగ్ర్యసంభవాదాకాశస్యోత్పత్తిం వారయంతి। సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తకారణేభ్యో హి కిల సర్వముత్పద్యమానం సముత్పద్యతే। ద్రవ్యస్య చైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యం సమవాయికారణం భవతి। న చాకాశస్యైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యమారంభకమస్తి యస్మిన్సమవాయికారణే సత్యసమవాయికారణే చ తత్సంయోగే ఆకాశ ఉత్పద్యేత। తదభావాత్తు తదనుగ్రహప్రవృత్తం నిమిత్తకారణం దూరాపేతమేవాకాశస్య భవతి। ఉత్పత్తిమతాం

౩॥ ఏవం శ్రుత్యోర్విరోధాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే స ఏవ వియదనుత్పత్తివాదీ స్వమతేన ప్రామాణ్యం బ్రూత ఇత్యాహ॥ అస్మిన్నితి॥ ఏవమాధ్యాయసమాప్తేరధికరణేషు ప్రథమం విరోధాచ్ఛ్రుత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం తత ఏకదేశిసిద్ధాంతః పశ్చాన్ముఖ్యసిద్ధాంతే శ్రుతీనామవిరోధే నైకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం క్రమశ్చైష్వవగంతవ్యః। తత్ర శ్రుత్యోర్విరోధే సత్యధ్యయనవిధ్యుపాత్తయోరప్రామాణ్యాయోగాద్వియదుత్పత్త్యసంభవరూపతర్కానుగృహీతచ్ఛాందోగ్యశ్రుతిర్ముఖ్యార్థా ఇతరా గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిమతం వివృణోతి॥ నాస్తీత్యాదినా॥ ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రీశూన్యత్వాదాత్మవత్, న చావిద్యాబ్రహ్మణోస్సత్త్వాద్ధేత్వసిద్ధిః విజాతీయత్వేనానయోరనారంభకత్వాద్యోగాదసంయుక్తత్వాచ్చ సంయోగ ఏవ హి ద్రవ్యస్యాసమవాయికారణమతస్సమవాయ్యసమవాయినోరభావాన్న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః॥ ప్రాగభావశూన్యత్వాచ్చాత్మవదాకాశో నోత్పద్యత ఇత్యాహ॥ ఉ

స్వ త్తిమత్తాం చేతి ॥ ప్రకాశశ్చాక్షుషానుభవః । ఆదిపదాదూర్ధ్వం సపాకయోర్గ్రహణం । మూర్తద్రవ్యాశ్రయత్వం హ్యాకాశస్య కార్యం, తచ్చ ప్రళయేఽప్యస్తి పరమాణ్వాశ్రయత్వాదితో న ప్రాగభావ ఇత్యర్థః । ప్రాగభావాసత్త్వం స్ఫుటయతి ॥ కింహీతి ॥ స్థూలాశ్రయోఽవకాశః సూక్ష్మాశ్రయశ్ఛిద్రం పరమాణ్వాశ్రయస్సుషిరమితి భేదః । కించాస్మదాకాశో న జాయతే విభుత్వాదస్పర్శద్రవ్యత్వాచ్చేత్యాహ ॥ పృథివ్యాదీతి॥ తస్మాదుక్తతర్కబలాద్గౌణీ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః । భేదోక్తేర్గౌణత్వే వైదికోదాహరణమాహ ॥ వేదేఽప్యారణ్యానితి ॥ ఆకాశేష్వితి భేదవ్యపదేశో గౌణ ఇతి సంబన్ధః॥ ... ... *

చ తేజఃప్రభృతీనాం పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావ్యతే ప్రాగుత్పత్తేః ప్రకాశాదికార్యం న బభూవ పశ్చాచ్చ భవతీతి । ఆకాశస్య పునర్న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యతే । కింహి ప్రాగుత్పత్తేరనవకాశమసుషిరమచ్ఛిద్రం బభూవేతి శక్యతేఽధ్యవసాతుం । పృథివ్యాదివైధర్మ్యాచ్చ విభుత్వాదిలక్షణాదాకాశస్యాజత్వసిద్ధిః । తస్మాద్యథా లోకే ఆకాశం కురు ఆకాశో జాత ఇత్యేవంజాతీయకో గౌణః ప్రయోగో భవతి, యథా చ ఘటాకాశః కరకాకాశో గృహాకాశ ఇత్యేకస్యాప్యాకాశస్యైవంజాతీయకో భేదవ్యపదేశో భవతి । వేదేఽపి ‘ఆరణ్యానాకాశేష్వాలభేర’న్నిత్యేవముత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ ద్రష్టవ్యా॥

సూ॥ ౪॥ శబ్దాచ్చ॥

శబ్దః ఖల్వప్యాకాశస్యాజత్వం ఖ్యాపయతి । యత ఆహ ‘వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృత’మితి న హ్యమృతస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే । ‘ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య’ ఇతి చ । ఆకాశేన బ్రహ్మ సర్వగతత్వనిత్యత్వాభ్యాం ధర్మాభ్యాముపమిమాన ఆకాశస్యాపి తౌ ధర్మౌ సూచయతి, న చ తాదృశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే । ‘స యథానన్తోఽయమాకాశ ఏవమనన్త ఆత్మా వేదితవ్య’ ఇతి చోదాహరణం, ‘ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ’ ‘ఆకాశ ఆత్మే’తి చ । న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వే బ్రహ్మణస్తేన విశేషణం సంభవతి నీలేనేవోత్పలస్య । తస్మాన్నిత్యమేవాకాశేన సాధారణం బ్రహ్మేతి గమ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥ ౫॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ॥

ఇదం పదోత్తరం సూత్రం । స్యాదేతత్ కథం పునరేకస్య సంభూతశబ్దస్య ‘తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత’ ఇత్యస్మిన్నధికారే పరేషు తేజఃప్రభృతిష్వనువర్తమానస్య ముఖ్యత్వం సంభవత్యాకాశే చ గౌణత్వమితి । అత ఉత్తరముచ్యతే । స్యాచ్చైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య విషయవిశేషవశాద్గౌణో ముఖ్యశ్చ ప్రయోగో బ్రహ్మశబ్దవత్ । యథైకస్యాపి బ్రహ్మశబ్దస్య ‘తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మే’త్యస్మిన్నధికారేఽన్నాదిషు గౌణః ప్రయోగ ఆనన్దే చ ముఖ్యః, యథా చ తపసి బ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనే బ్రహ్మశబ్దో భక్త్యా ప్రయుజ్యతే ఆఞ్జసా తు విజ్ఞేయే బ్రహ్మణి తద్వత్ । కథం పునరనుత్పత్తౌ నభసః ‘ఏకమేవాద్వితీయ’మితీయం ప్రతిజ్ఞా సమర్థ్యతే । నను నభసా ద్వితీయేన సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి కథం చ బ్రహ్మణి

౪॥ న కేవలం తర్కాదాకాశస్యానుత్పత్తిః కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ సూత్రకారః ॥ శబ్దాచ్చేతి ॥ నిత్యభావస్యానాదిత్వాదితి భావః । ఆత్మేతి చ శబ్ద ఇహోదాహరణమిత్యన్వయః । ఆకాశశ్శరీరమస్యేతి బహువ్రీహిణాత్యన్తసామ్యభానాద్బ్రహ్మవదాకాశస్యానాదిత్వమిత్యర్థః॥ ... ... *

౫॥ పదోత్తరమితి ॥ శఙ్కోత్తరమితి యావత్ । తాన్యేవ శఙ్కాపదాని పఠతి॥ స్యాదేతదితి ॥ అధికారే ప్రకరణే, యథైకస్మిన్ బ్రహ్మప్రకరణే ‘అన్నం బ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మే’తి వాక్యయోర్బ్రహ్మశబ్దస్యాన్నే గౌణత్వమానన్దే ముఖ్యతా తథైకవాక్యస్థస్యైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య గుణముఖ్యార్థభేదో యోగ్యతాబలాదిత్యాహ॥ స్యాచ్చేతి॥ ఉదాహరణాన్తరమాహ॥ యథా చేతి॥ అభేదోపచారో భక్తిః । తాం ముఖ్యసిద్ధాన్త్యాక్షిపతి॥ కథం పునరితి ॥ స ఏవాహ ॥ నను

యంస్పష్టయతి ॥నన్వితి॥ అద్వితీయత్వశ్రుతిబాధస్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధశ్చేత్యర్థః । ప్రథమసూత్రేసందృష్టాంతేనపరిహరతి ॥ఏకమేవేతి॥ కార్యరూపద్వితీయశూన్యత్వంప్రాగవస్థాయామవధారణశ్రుత్యర్థః । కులేగృహే, అమత్రాణి ఘటాదీనిపాత్రాణి । ఏకమేవేత్యవధారణవ్యావర్త్యంకార్యమితివ్యాఖ్యాయాద్వితీయపదవ్యావర్త్యమాహ॥ అద్వితీయశ్రుతిరితి॥ ఆకాశస్యద్వితీయత్వమంగీకృత్యాద్వితీయాదిపదసంకోచఃకృతస్తదపినాస్తీత్యాహ ॥ నచనభసాపీతి ॥ ధర్మసామ్యే బ్రహ్మనభసోఃకథంభేదస్తత్రాహ ॥ సర్గకాలేత్వితి ॥ ధర్మసామ్యాదద్వితీయత్వోపచారఇత్యత్రశ్రుతిమాహ॥ తథాచాకాశేతి॥ ద్వితీయసూత్రేపరిహరతి॥ అతఏవేతి॥ అభేదోపచారాదేవేత్యర్థః । నభసోబ్రహ్మణతాదాత్మ్యా

దవిజ్ఞాతే సర్వం విదితం స్యాదితి। తదుచ్యతే । ఏకమేవేతి తావత్స్వకార్యాపేక్షయోపపద్యతే। యథాలోకేకశ్చిత్కుంభకారకులే పూర్వేద్యుర్మృద్దండచక్రాదీని చోపలభ్యాపరేద్యుశ్చ నానావిధాన్యమత్రాణి ప్రసారితాన్యుపలభ్య బ్రూయాన్మృదేవైకాకినీ పూర్వేద్యురాసీదితి। సచతయావధారణయామృత్కార్యజాతమేవపూర్వేద్యుర్నాసీదిత్యభిప్రేయాన్నదండచక్రాది తద్వత్ । అద్వితీయశ్రుతిరధిష్ఠాత్రంతరంవారయతి యథామృదోఽమత్రప్రకృతేః కుంభకారోఽధిష్ఠాతా దృశ్యతే నైవంబ్రహ్మణోజగత్ప్రకృతేరన్యోఽధిష్ఠాతాస్తీతి। నచనభసాపిద్వితీయేనసద్వితీయంబ్రహ్మప్రసజ్యతే। లక్షణాన్యత్వనిమిత్తంహినానాత్వం, నచప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మనభసోర్లక్షణాన్యత్వమస్తి। క్షీరోదకయోరివసంసృష్టయోర్వ్యాపిత్వామూర్తత్వాదిధర్మసామాన్యాత్ । సర్గకాలేతుబ్రహ్మజగదుత్పాదయితుంయతతే స్తిమితమితరత్తిష్ఠతి తేనాన్యత్వమవసీయతే। తథాచ 'ఆకాశశరీరంబ్రహ్మ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోఽపిబ్రహ్మాకాశయోరభేదోపచారసిద్ధిః। అతఏవచబ్రహ్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః । అపిచసర్వంకార్యముత్పద్యమానమాకాశేనావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవోత్పద్యతే బ్రహ్మణాచావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవాకాశంభవతీత్యతో బ్రహ్మణాతత్కార్యేణచవిజ్ఞాతేనసహవిజ్ఞాతమేవాకాశంభవతి। యథాక్షీరపూర్ణేఘటేకతిపయాబ్బిందవః ప్రక్షిప్తాస్సంతఃక్షీరగ్రహణేనైవగృహీతాభవంతి। నహిక్షీరగ్రహణాదబ్బిందుగ్రహణంపరిశిష్యతే। ఏవంబ్రహ్మణాతత్కార్యైశ్చావ్యతిరిక్తదేశకాలత్వాద్గృహీతమేవబ్రహ్మగ్రహణేననభోభవతి తస్మాద్భాక్తంనభసస్సంభవశ్రవణమిత్యేవంప్రాప్తఇదమాహ॥ ... ... *

సూ॥ ౬॥ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః॥

'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాత'మితి 'ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతేమతేవిజ్ఞాతే ఇదంసర్వంవిదిత'మితి 'కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ'తి 'నకాచనమద్బహిర్ధావిద్యాస్తీ'తిచైవంరూపాప్రతివేదాంతంప్రతిజ్ఞావిజ్ఞాయతే। తస్యాఃప్రతిజ్ఞాయాఏవమహానిరనుపరోధస్స్యాత్ యద్యవ్యతిరేకఃకృత్స్నస్యవస్తుజాతస్యవిజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణస్స్యాత్ । వ్యతిరేకేహిసత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వంవిజ్ఞాయతఇతీయంప్రతిజ్ఞాహీయేత। సచావ్యతిరేకఏవముపపద్యతే యదికృత్స్నంవస్తుజాతమేకస్మాద్బ్రహ్మణఉత్పద్యేత। శబ్దేభ్యశ్చప్రకృతివికారావ్యతిరేకన్యాయేనైవప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరవగమ్యతే। తథాహి,

త్మ్యాదభిన్నదేశకాలత్వాచ్చతద్జ్ఞానేజ్ఞానమిత్యాహ॥అపిచేతి॥ ... ... *

౬॥ ఏవమాకాశస్యానుత్పత్త్యాసర్వశ్రుతీనామవిరోధఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతఃప్రాప్తః, తంముఖ్యసిద్ధాంతీదూషయతి॥ ప్రతిజ్ఞేతి॥ అహానిరబాధః సామయజురథర్వణాంఛాందోగ్యశాఖాభేదజ్ఞాపనార్థాఇతిశబ్దాః॥నకాచనేతి ॥ ఆత్మభిన్నంజ్ఞేయంనాస్తీత్యర్థః। ననుసర్వస్యబ్రహ్మణ్యవ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాయాఅహానిరిత్యస్తు తథాపిజీవాదివదనుత్పన్నస్యాపినభసోబ్రహ్మణైకత్వేనైవావ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిఃకింనస్యాదితి ముత్పత్త్యేత్యతఆహ ॥ శబ్దేభ్యశ్చేతి ॥ అవ్యతిరేకఏవన్యాయస్తేనేత్యర్థః । అయంభావః జీవస్యతావదాత్మత్వాద్బ్రహ్మావ్యతిరేకః అజ్ఞానతత్సంబంధయోఃకల్పితత్వేనావ్యతిరే

కః స్వతంత్రాజ్ఞానాయోగాదజ్ఞానాన్యజడద్రవ్యస్యతు కార్యత్వే నైవావ్యతిరేకసిద్ధిస్తస్యాకార్యత్వే ప్రధానవత్స్వతంత్ర్యాన్నవ్యతిరేకాయోగాత్ । తథాహుర్న్యాయవిదః నిత్యద్రవ్యాణిస్వతంత్రాణిభిన్నాన్యనాశ్రితానీతి, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధయెఆకాశస్యకార్యత్వే నైవావ్యతిరేకో వాచ్యఇతిదృష్టాంతసృష్టిసార్వత్ర్యశబ్దానాహ ॥ తథాహీతి ॥ తేనతేనదృష్టాంతేనేతి ॥ యజుషిమృదంమృద్భ్యాదిదృష్టాంతేనాథర్వణేయూర్ణనాభ్యాదిదృష్టాంతేనేత్యర్థః । యజుషి ప్రతిజ్ఞాసాధకా ఇదం సర్వమిత్యాదిశబ్దాః అథర్వణే బ్రహ్మైవేదమితిశబ్దా ఇతిభాగః । ఏవమాకాశోత్పత్తికథనాదేకదేశిమతే దూషితే ప్రత్యప్రామాణ్యవాదీస్వోక్తం స్మారయతి ॥ సత్యందర్శితమితి ॥ ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ ॥ నైకేతి ॥ తత్తేజోఽసృజతేతిసత్సృష్టిస్తస్య స్రష్టురాకాశతేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధేతిత్తిరీయోక్తక్రమబాధాత్ప్రథమేణాకాశం సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతిసంబంధేతేజఃప్రాథమ్యభంగప్రసంగాద్వస్తునివికల్పాసంభవే నతయోశ్శాఖాభేదేన ప్రాథమ్యస్యవ్యవస్థాయా అయోగాన్నైకవాక్యతేతిప్రాప్తం ముఖ్యఏవదూషయతి ॥ నైషదోష ఇతి ॥ అప్రామాణ్యకల్పనాద్వార

మేనా శ్రుతం శ్రుతం భవతీతి ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాంతైః కార్యకారణాభేదప్రతిపాదనపరైః ప్రతిజ్ఞైషా సమర్థ్యతే తత్సాధనాయైవచోత్తరే శబ్దాః 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత తత్తేజోఽసృజత'ఇతి, ఏవం కార్యజాతం బ్రహ్మణః ప్రదర్శ్యావ్యతిరేకం ప్రదర్శయంతి 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మిత్యారభ్యా ప్రపాఠకసమాప్తేః, తద్యద్యాకాశం న బ్రహ్మకార్యం స్యాన్న బ్రహ్మణి జ్ఞాతే ఆకాశం విజ్ఞాయేతేతి తతశ్చ ప్రతిజ్ఞాహానిః స్యాత్, నచ ప్రతిజ్ఞాహాన్యా వేదస్యాప్రామాణ్యం యుక్తం కర్తుం । తథాచ ప్రతివేదాంతం తే తే శబ్దాస్తేన తేన దృష్టాంతేన తామేవ ప్రతిజ్ఞాం జ్ఞాపయంతి 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా'దిత్యేవమాదయః, తస్మాజ్జ్వలనాదివద్గగనమప్యుత్పద్యతే । యదుక్తం అశ్రుతేర్న వియదుత్పద్యత ఇతి తదయుక్తం వియదుత్పత్తివిషయశ్రుత్యంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి, సత్యం దర్శితం, విరుద్ధం తు 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యనేన శ్రుత్యంతరేణ నైకవాక్యత్వాత్సర్వశ్రుతీనాం భవతి, ఏకవాక్యత్వమవిరుద్ధానామిహ తు విరోధ ఉక్తః । సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయసంబంధాసంభవాద్ద్వయోశ్చ ప్రథమజత్వాసంభవాద్వికల్పాసంభవాచ్చేతి । నైషదోషః । తేజస్సర్గస్య తైత్తిరీయకే తృతీయత్వశ్రవణాత్ 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రితి । అశక్యా హీయం శ్రుతిరన్యథా పరిణేతుం, శక్యా తు పరిణేతుం ఛాందోగ్యశ్రుతిః తదాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజతేతి । నహీయం శ్రుతిః తేజోజనిప్రధానా సతీ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధామాకాశస్యోత్పత్తిం వారయితుమర్హతి, ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్ । స్రష్టా త్వేకోఽపి క్రమేణానేకం స్రష్టవ్యం సృజేదిత్యేకవాక్య

ముపాదేయం శ్రుతీనామేకవాక్యత్వేన ప్రామాణ్యకల్పనం తచ్చైకవాక్యత్వం బలవచ్ఛ్రుత్యాద్యుపలబ్ధేః కల్ప్యం, బలవతీ చ తైత్తిరీయశ్రుతిః ప్రకృతిపంచమ్యా పౌర్వాపర్యాఖ్యక్రమస్య శ్రుతత్వాత్, ఛాందోగ్యశ్రుతిస్తు దుర్బలా । తేజఃప్రాథమ్యశ్రుత్యభావాత్తైజస్సర్గమాత్రం తు శ్రుతం తృతీయత్వేన పరిణేయమిత్యేకవాక్యతేత్యర్థః । యదుక్తమేకదేశినా ఛాందోగ్యశ్రుత్యాకాశోత్పత్తిర్వార్యత ఇతి తన్నిరస్తం । కించ సా శ్రుతిః కిం తేజోజన్మపరా ఉత తేజోజన్మవియదనుత్పత్త్యోరుభయపరా? ఆద్యే న తద్వారణమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ అవిరోధాదిత్యర్థః ॥ న ద్వితీయః శ్రుత్యంతరవిరోధోభయపరత్వకల్పనాయోగాద్వాక్యభేదాపత్తేశ్చేత్యాహ ॥ ఏకస్యేతి ॥ నన్వేకస్య స్రష్టుర్నేకార్థసంబంధవద్వాక్యస్యాప్యనేకార్థతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ స్రష్టా త్వితి ॥ ఏకస్య సృష్టికర్తురనేకవాక్యసంబంధో దృష్టః ॥ నత్వేకస్య వాక్యస్యానేకార్థత్వం దృష్టం నానార్థకప్రయోగే తు సయవఆనయేత్యాదావావృత్త్యా వాక్యభేదఏవ । అనయ సక్తుజలక్షీరాభ్యాం పృథక్సంబంధాదిత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకస్య శబ్దస్యావృత్తిం వినాఽనేకార్థత్వం నాస్తీతి చేదస్య వైదికశబ్దస్య ఛాం

ఛాన్దోగ్యేఽనుపసంహృతాకాశాదిజన్మార్థమావృత్తిదోషస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ ఛాన్దోగ్యస్థతేజోజన్మ ఆకాశాదిజన్మపూర్వకం తేజోజన్మత్వాత్ తైత్తిరీయస్థతేజోజన్మవదిత్యాకాశాదిజన్మోపసంహారే తదాకాశమసృజతేతి వాక్యాన్తరస్యైవ కల్పనాన్నావృత్తిదోషఇత్యర్థః । శ్రుత్యన్తరస్థః క్రమశ్శ్రుత్యన్తరే గ్రాహ్యఇత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ ।యథాచేతి॥ సృష్టితాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యాం దృష్టాన్తశ్రుతివైషమ్యం శఙ్కతే॥నన్విత్యాదినా॥ తేజఃప్రాథమ్యస్వీకారే ఆకాశసర్గోత్థక్రియాన్తర్ధర్మః క్రమః ప్రాథమ్యం చేతి ద్వయం శ్రుతం బాధనీయమితి గౌరవమాకాశప్రాథమ్యే త్వార్థికతేజస్సర్గప్రాథమ్యమాత్రబాధఇతి లాఘవం మత్వాహ॥ నేత్యుచ్యతఇతి॥ కించ ప్రధానధర్మిత్యాగాద్వరం గుణభూతస్య తేజస్సర్గప్రాథమ్యస్య ధర్మస్య త్యాగ ఇత్యాహ॥నహీతి॥ కించ కిం సృష్టిపరశ్రుతిసిద్ధత్వాత్తేజఃప్రాథమ్యం గృహ్యతే? ఉత ప్రథమస్థానే తేజస్సర్గశ్రుత్యార్థాత్ప్రాథమ్యభానాత్ నాద్యఇత్యాహ।అపిచేతి॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి ॥అర్థాత్త్వితి॥ యదుక్తం

త్వకల్పనాయాం సంభవన్త్యాం న వియదర్థత్వేన శ్రుతిః స్థాతవ్యా। నచాస్మాభిస్స్రష్టృక్రమస్య స్రష్టుస్సృష్టవ్యస్యాయసంబంధోఽభిప్రేయతే, శ్రుత్యన్తరవశేన స్రష్టవ్యాన్తరోపసంగ్రహాత్ । యథాచ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలా'నిత్యత్ర స్వవాక్యోపాత్తమేవ సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న ప్రదేశాన్తరవిహితం తేజఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయతి। ఏవం తేజసోఽపి బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న శ్రుత్యన్తరవిహితం నభఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయితుమర్హతి। నను సమానార్థమేతద్వాక్యం 'తజ్జలానితి శాన్తఉపాసీతే'తి శ్రూయతే హి న తత్సృష్టివాక్యం, న తస్మాదేతత్ప్రదేశాన్తరప్రసిద్ధం క్రమముపరోద్ధుమర్హతి 'తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేతత్సృష్టివాక్యం తస్మాదత్ర యథాశ్రుతక్రమో గ్రహీతవ్యఇతి, నేత్యుచ్యతే।నహి తేజఃప్రాథమ్యానురోధేన శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధో వియత్పదార్థః పరిత్యక్తవ్యో భవతి పదార్థధర్మత్వాత్క్రమస్య।అపిచ 'తత్తేజోఽసృజతే'తి నాత్ర క్రమస్య వాచకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి అర్థాత్తు క్రమోఽవగమ్యతే, సచ 'వాయోరగ్ని'రిత్యనేన శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధేన క్రమేణ నివార్యతే । వికల్పసముచ్చయౌ తు వియత్తేజసోః ప్రథమజత్వే విషయౌ అసంభవానభ్యుపగమాభ్యాం నివారితౌ, తస్మాన్నాస్తి శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః । అపిచ ఛాన్దోగ్యే 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'త్యేతాం ప్రతిజ్ఞాం వాక్యోపక్రమే శ్రుతాం సమర్థయితుమసమామ్నాతమపి వియదుత్పత్తావుపసంఖ్యాతవ్యం కిమఙ్గ పునస్తైత్తిరీయకే సమామ్నాతం నభో న సంగృహ్యతే । యచ్చోక్తమాకాశస్య సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాద్బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చ సహావిదితమేవ తద్భవతి, అతో న ప్రతిజ్ఞా హీయతే న చైకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతికోపో భవతి క్షీరోదకవచ్చ బ్రహ్మనభసోరవ్యతిరేకోపపత్తేరితి। అత్రోచ్యతే। న క్షీరోదకన్యాయేనేదమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యం ।మృదాదిదృష్టాన్తప్రణయనాద్ధి ప్రకృతివికారన్యాయేనైవేదం సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమితి గమ్యతే। క్షీరోదకన్యాయేన చ సర్వవిజ్ఞానం కల్ప్యమానం న సమ్యగ్విజ్ఞానం స్యాత్ । నహి క్షీరజ్ఞానగృహీతస్యోదకస్య సమ్యగ్విజ్ఞానగృహీతత్వమస్తి । నచ వేదస్య పురుషాణామివ మాయాలీకవఞ్చనాదిభిరర్థావ

వస్తుని వికల్పాసంభవాదుభయోః ప్రాథమ్యం శాఖాభేదేన వ్యవస్థితం న భవతి నాప్యుభయోర్ద్విదలాంకురవత్సముచ్చిత్యోత్పత్త్యా ప్రాథమ్యం వాయోరగ్నిరితి క్రమబాధాపాతాదితి దిష్టమేవేత్యాహ ॥వికల్పేతి॥ న కేవలం శ్రుత్యోర్ద్వయోరవిరోధస్సవాక్యం చాస్తీత్యాహ ॥అపిచేతి॥ వియదుపసంగ్రాహ్యమిత్యన్వయః । వియదనుత్పత్తివాదినోక్తం క్రమమనూద్య ప్రతిజ్ఞాయా అద్వితీయశ్రుతేశ్చ ముఖ్యార్థతాత్పర్యావగమాన్న గౌణార్థతేతి దూషయతి॥యచ్చోక్తమిత్యాదినా॥ ప్రకృతివికారన్యాయస్త్వేకనయత్వన్యాయః, ఉదకం క్షీరస్థమపి క్షీరజ్ఞానాన్న గృహ్యతే భేదాదితి భావః। మాస్తు సమ్యగ్జ్ఞానం శ్రుతేర్భ్రాన్తిమూలత్వసంభవాదిత్యాశంక్యాపౌరుషేయత్వాన్నైవమిత్యాహ॥నచవేదస్యేతి॥ మాయా భ్రాన్తిః అలీకం మిథ్యాభాషణం తేన వంచనమయథార్థబోధనం ఆదిపదాద్విప్రలిప్సాప్రమాదకరణాపాటవాని గృహ్యన్తే ।

ప్రతిజ్ఞాముఖ్యత్వమభిధాయాద్వితీయశ్రుతిముఖ్యతామాహ॥ సావధారణేతి॥ 'సర్వాద్వైతనిషేధపరేత్యర్థః॥ ఉభయ గౌణత్వేఽద్భుతవదుపన్యాసో మృదాదిదృష్టాంతైస్తత్సాధనంచనస్యాదితిదోషాంతరమాహ॥ నచేత్యాదినా॥... ... *

౭॥ కార్యమేవవస్త్వేకదేశఆకాశోనోత్పద్యతేసామగ్రీశూన్యత్వాదిత్యతాశ్రుతాశోవికారః విభక్తత్వాద్ఘటాది వదితిసత్ప్రతిపక్షమాహ॥ యత్పునరిత్యాదినా॥ యోవిభక్తస్సవికారఇత్యన్వయముక్త్వాయస్త్వవికారస్సనవిభక్తః యథాత్మేతివ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ॥ నత్వవికృతమితి॥ దిగాదిషువ్యభిచారమాశంక్యపక్షసమత్వాన్నైవమిత్యాహ॥ ఏతేనే తి॥ విభక్తత్వే నేత్యర్థః॥ ఆత్మనవ్యభిచారంశంకతే॥ నన్వితి॥ ధర్మిసమానసత్తాకవిభాగస్య హేతుత్వాత్పర[redacted]ర్థాత్మని విభాగస్యకల్పితత్వేనభిన్నసత్తాకత్వాన్నవ్యభిచారఇత్యాహ॥ నేతి॥ అత్రచాజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వంవిశేషణమతో నాజ్ఞా నతత్సంబంధాదౌవ్యభిచారః। నన్వాత్మాకార్యః విభక్తత్వాత్ వస్తుత్వాద్వా ఘటవదిత్యాభాసతుల్యమిదమనుమా నమిత్యాశంక్యాత్మనః పరమకారణత్వేనశ్రుతస్యకార్యత్వేశూన్యతాప్రసంగఇతిబాధకసత్త్వాన్నతస్యాభాసత్వంనాత్ర

ధారణముపపద్యతే। సావధారణాచెయమేకమేవాద్వితీయమితిశ్రుతిః క్షీరోదకన్యాయేనసీయమానా పీడ్యేత। నచస్యకార్యాపేక్షయేదంవస్త్వేకదేశవిషయంసర్వవిజ్ఞానమేకాద్వితీయతావధారణంచేతి న్యాయ్యం।మృదాదిష్వపిహితత్సంభవాన్నతదపూర్వవదుపన్యసితవ్యంభవతి 'శ్వేతకేతోయన్నుసోమ్యే దంమహామనాఅనూచానమానీస్తబ్ధోఽస్యుతతమాదేశమప్రాక్ష్యోయేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ'త్యాది నా। తస్మాదశేషవస్తువిషయమేవేదంసర్వవిజ్ఞానంసర్వస్యబ్రహ్మకార్యతాపేక్షయోపన్యస్యతఇతిద్రష్ట వ్యం॥ యత్పునరేతదుక్తమసంభవాద్గౌణీగగనస్యోత్పత్తిశ్రుతిరితితత్ర బ్రూమః॥ ... ...*

సూ ॥ ౭॥ యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ ॥

తుశబ్దోఽసంభవాశంకాయావ్యావృత్త్యర్థః। నఖల్వాకాశోత్పత్తావసంభవాశంకాకర్తవ్యా, యతోయావత్కించిద్వికారజాతందృశ్యతేఘటఘటికోదంచనాదివాకటకకేయూరకుండలాదివాసూచీ నారాచనిస్త్రింశాదివాతావానేవవిభాగోలోకేలక్ష్యతే, నత్వవికృతంకించిత్కుతశ్చిద్విభక్తముపలభ్య తే। విభాగశ్చాకాశస్యపృథివ్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే, తస్మాత్సోఽపివికారోభవితుమర్హతి। ఏతేనదిక్కాల మనఃపరమాణ్వాదీనాంకార్యత్వంవ్యాఖ్యాతం।నన్వాత్మాప్యాకాశాదిభ్యోవిభక్తఇతితస్యాపికార్యత్వం ఘటాదివత్ప్రాప్నోతి, న, ఆత్మనఆకాశస్సంభూతఇతిశ్రుతేః। యదిహ్యాత్మాపివికారస్స్యాత్తస్మా త్పరమస్యన్నశ్రుతమిత్యాకాశాదిసర్వంకార్యంనిరాత్మకమాత్మనఃకార్యత్వేస్యాత్, తథాచశూన్యవా దఃప్రసజ్యేత। ఆత్మత్వాదేవాత్మనోనిరాకరణశంకానుపపత్తిః। నహ్యాత్మాగంతుకఃకస్యచిత్స్వయం సిద్ధత్వాత్। నహ్యాత్మాత్మనఃప్రమాణమపేక్ష్యసిధ్యతి। తస్యహిప్రత్యక్షాదీనిప్రమాణాన్యసిద్ధప్రమే యసిద్ధయేఉపాదీయంతే। నహ్యాకాశాదయఃపదార్థాఃప్రమాణనిరపేక్షాస్స్వయంసిద్ధాఃకేనచిదభ్య

కించిద్బాధకమస్తిప్రత్యుతాకాశస్యాకార్యత్వేనిత్యానేకద్రవ్యకల్పనాశ్రుతప్రతిజ్ఞాహాన్యాద్యయోబాధకాస్సంతీతినా భాసతుల్యతేత్యాహ॥ ఆత్మనఇతి॥ ఇష్టఃప్రసంగఇతివదంతంప్రత్యాహ ॥ఆత్మత్వాదితి॥ ఆత్మాభావఃకేనచిజ్జ్ఞాయతేన వా, ఆద్యేయోజ్ఞాతాసపరిశిష్యతఇతినశూన్యతా, ద్వితీయేఽపినశూన్యతా మానాభావాదిత్యర్థః। కించయద్ధికా ర్యంసత్తాస్ఫూర్త్యోరన్యాపేక్షంతన్నిరాకార్యమాత్మాత్వవికార్యోనిరపేక్షత్వాన్నబోధయోగ్యఇత్యాహ॥ నహ్యాత్మే త్యాదినా॥ కస్యచిత్కారణస్యాగంతుకఃకార్యోనహిసత్తాస్ఫూర్త్యోస్సిద్ధేరనన్యాయత్తత్వాదిత్యక్షరార్థః॥తత్రస్ఫూర్తే రనన్యాయత్తత్వంవివృణోతి॥నహీతి॥తదుక్తంసురేశ్వరాచార్యైః "ప్రమాతాచప్రమాణంచప్రమేయంప్రమితిస్తథా। యత్ప్రాసాదాత్ప్రసిధ్యంతితత్సిద్ధౌకిమపేక్షత"ఇతి। తథాశ్రుతిరపి 'పురుషస్స్వయంజ్యోతిస్తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతీ'తిచ। నన్వాత్మనస్స్వతస్సిద్ధౌప్రమాణవైయర్థ్యంతత్రాహ॥ తస్యేతి॥ ననుప్రమేయస్యాపిస్వప్రకాశత్వంకిం

సస్యాదిత్యత ఆహ। నహీతి॥ అతో న ప్రమాణవైయర్థ్యమితి భావః। ఆత్మాపి మానాధీనసిద్ధికః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఆత్మా త్వితి॥ అయమర్థః నిశ్చితసత్తాకం హి జ్ఞానం ప్రమేయసత్తానిశ్చాయకం గేహే ఘటో దృష్టో న వేతి జ్ఞానసంశయేన దృష్ట ఇతి వ్యతిరేకనిశ్చయే చార్థస్వరూపానిశ్చయాత్ జ్ఞానసత్తానిశ్చయశ్చ న స్వతః కార్యస్య స్వప్రకాశత్వాయోగాన్నాపి జ్ఞానాంతరాదనవస్థానాదతస్సాక్షిణైవ జ్ఞానసత్తానిశ్చయో వాచ్యః॥ తత్ర సాక్షిణశ్చేజ్జ్ఞానాధీనసత్తానిశ్చయః అన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదతస్సర్వసాధకత్వాదాత్మా స్వతస్సిద్ధ ఇతి। స్వప్రకాశస్యాపి బాధః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ జడం హి పరాయత్తప్రకాశత్వాదాగంతుకం బాధయోగ్యం న స్వప్రకాశాత్మస్వరూపం, తస్య సర్వబాధసాక్షిస్వరూపస్య నిరాకర్త్రంతరాభావాత్స్వస్య చ స్వనిరాకర్తృత్వాయోగాత్। న హి సునిపుణేనాపి స్వాభావో ద్రష్టుం శక్యత ఇత్యర్థః। ఏవం స్వతస్స్ఫూర్తిత్వాదాత్మా న బాధ్య ఇత్యుక్త్వా స్వతస్సత్తాకత్వాచ్చ న బాధ్య ఇత్యాహ॥ తథాహమేవేతి॥ జ్ఞానజ్ఞేయయోస్సత్తావ్యభిచారేఽపి జ్ఞాతుస్సదైకరూపత్వాన్న సత్తావ్యభిచార ఇత్యర్థః॥ మాస్తు జీవతో జ్ఞాతురన్యథాభావః మృతస్య తు స్యాదిత్యత ఆహ॥ తథేతి॥ ఉచ్ఛేదో వినాశోఽన్యథాస్వభావత్వం మిథ్యాత్వం వా సంభావయితుమపి న శక్యం, అహమ

పగమ్యంతే। ఆత్మా తు ప్రమాణాదివ్యవహారాశ్రయత్వాత్ప్రాగేవ ప్రమాణాదివ్యవహారాత్సిధ్యతి। న చేదృశస్య నిరాకరణం సంభవతి। ఆగంతుకం హి వస్తు నిరాక్రియతే న స్వరూపం। య ఏవ హి నిరాకర్తా తదేవ తస్య స్వరూపం। న హ్యగ్నేరౌష్ణ్యమగ్నినా నిరాక్రియతే, తథాహమేవేదానీం జానామి వర్తమానం వస్త్వహమేవాతీతమతీతతరం చాజ్ఞాసిషమహమేవానాగతమనాగతతరం చ జ్ఞాస్యామీత్యతీతానాగతవర్తమానభావేనాన్యథాభవత్యపి జ్ఞాతవ్యే న జ్ఞాతురన్యథాభావోఽస్తి సర్వదా వర్తమానస్వభావత్వాత్, తథా భస్మీభవత్యపి దేహే నాత్మన ఉచ్ఛేదో వర్తమానస్వభావత్వాదన్యథాస్వభావత్వం వా న సంభావయితుం శక్యం। ఏవమప్రత్యాఖ్యేయస్వభావత్వాదేవాకార్యత్వమాత్మనః కార్యత్వం చాకాశస్య। యత్తూక్తం సమానజాతీయమనేకం కారణద్రవ్యం వ్యోమ్నో నాస్తీతి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న తావత్సమానజాతీయమేవారభతే న భిన్నజాతీయమితి నియమోఽస్తి। న హి తంతూనాం తత్సంయోగానాం చ సమానజాతీయత్వమస్తి ద్రవ్యగుణత్వాభ్యుపగమాత్। న చ నిమిత్తకారణానామపి తురీవేమాదీనాం సమానజాతీయత్వనియమోఽస్తి। స్యాదేతత్సమవాయికారణవిషయ ఏవ సమానజాతీయత్వాభ్యుపగమో న కారణాంతరవిషయ ఇతి, తదప్యనైకాంతికం। సూత్రగోవాలైర్హ్యనేకజాతీయైరేకా రజ్జుస్సృజ్యమానా దృశ్యతే। తథా సూత్రైరూర్ణాదిభిశ్చ విచిత్రాన్కంబలాన్వితన్వతే। సత్త్వద్రవ్యత్వాద్యపేక్షయా వా సమానజాతీయత్వే కల్ప్యమానే నియమానర్థక్యం సర్వస్య సర్వేణ సమానజాతీయకత్వాత్, నాప్యనేకమేవా

స్మృత్యనుభవసిద్ధస్య స్వభావస్య బాధాభావాదిత్యర్థః॥ ఏవమాత్మనశ్శూన్యస్యాపి నిరాసేన శూన్యతాప్రసంగస్యానిష్టత్వముక్తం, తత ఆత్మనః కార్యత్వానుమానమాభాస ఇత్యాహ॥ ఏవమితి॥ అకార్యాత్మనస్సిద్ధౌ తస్యావిద్యాసహితస్యోపాదానస్య స్పష్టాదినిమిత్తస్య చ సత్త్వాదాకాశానుత్పత్తిహేతోస్సామగ్రీశూన్యత్వస్య స్వరూపాసిద్ధిరుక్తసత్ప్రతిపక్షబాధాభ్యామాకాశస్య కార్యత్వం నిరవద్యమిత్యాహ॥ కార్యత్వం చేతి॥ ఆత్మావిద్యయోర్విజాతీయత్వాన్నాకాశారంభకత్వమిత్యుక్తం నిరస్యతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ కిం కారణమాత్రస్య సాజాత్యనియమః? ఉత సమవాయినః? తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ కిం సమవాయితావచ్ఛేదకధర్మేణ సాజాత్యం? ఉత సత్త్వాదినా? నాద్య ఇత్యాహ॥ సూత్రేతి॥ న చ రజ్జ్వాదిర్న ద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, ఘటాదేరపి తథాత్వాపాతాత్ ద్వితీయోఽప్యదుష్టః, ఆత్మావిద్యయోస్సత్త్వేన సాజాత్యాదిత్యాహ॥ సత్త్వేతి॥ ఉపాదానస్య సాజాత్యనియమం నిరస్య సంయుక్తానేకత్వనియమమద్వితీయస్యాసంగస్యాత్మన ఉపాదానత్వాసిద్ధ్యా నిరస్యతి॥ నాపీత్యాదినా॥ కిమారంభకమాత్రస్యాయం నియమః? ఉత ద్రవ్యారంభకస్య? నాద్య ఇత్యాహ॥ అన్త్యేతి॥ ద్వ్యణుకస్య జ్ఞానస్య చాసమవాయికారణసంయోగజనకమాద్యం క

ర్మ, యద్యప్యదృష్టవదాత్మసంయుక్తైరణుమనసీ ఆద్యకర్మారంభకే తథాపి కర్మణః సమవాయిన ఏకత్వాదనేకత్వనియమ భంగ ఇత్యాహ॥ ఏకైకో హీతి ॥ ద్రవ్యాంతరైస్సహ వాయ్వాదిభిరిత్యర్థః । ద్వితీయముద్ధాప్యారంభవాదానంగీకారేణ దూషయతి॥ ద్రవ్యేత్యాదినా॥ నత్వభ్యుపగమ్యతే తస్మాన్నైష నియమ ఇతి శేషః॥ యత్తు క్షీరపరమాణుషు రసాంతరోత్పత్త్యా తైరేవ దధ్యారంభ ఇతి తన్న, క్షీరనాశే మానాభావాద్రసవద్ధర్మాన్తస్యైకద్రవ్యారభ్యత్వసంభవాచ్చ ద్రవ్యగుణసంకేతస్య పౌరుషేయస్య శ్రుత్యర్థనిర్ణయాహేతుత్వాదితి భావః । లోకే కర్తుస్సహాయదర్శనాదసహాయాద్బ్రహ్మణః కథం సర్గ ఇతి తత్రాహ॥ తథా చోక్తమితి॥ ప్రాగభావశూన్యత్వం హేతురప్యసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదినా॥ శబ్దాశ్రయత్వం విశేషః శబ్దాదిమాన్నాకాశః ప్రళయే నాస్తి 'నాసీద్రజో నో వ్యోమే'తి శ్రుతేః॥ నన్వాకాశాభావే కాఠిన్యం స్యాదితి చేత్, సుశిక్షితోఽయం నైయాయికతనయః । న హ్యాకాశాభావప్రయుక్తమేవ కాఠిన్యం కింతు మూర్తద్ర

రభతే నైకమితి నియమోఽస్తి । అణుమనసోరాద్యకర్మారంభాభ్యుపగమాత్ । ఏకైకో హి పరమాణుః మనశ్చాద్యం స్వకర్మారభతే న ద్రవ్యాంతరైస్సంహత్యేత్యభ్యుపగమ్యతే । ద్రవ్యారంభ ఏవానేకారంభకత్వనియమ ఇతి చేన్న, పరిణామాభ్యుపగమాత్ । భవేదేష నియమో యది సంయోగసచివం ద్రవ్యం ద్రవ్యాంతరస్యారంభకమభ్యుపగమ్యేత । తదేవ తు ద్రవ్యం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానం కార్యం నామాభ్యుపగమ్యతే తచ్చ క్వచిదనేకం పరిణమతే మృద్బీజాద్యంకురాదిభావేన క్వచిదేకం పరిణమతే క్షీరాది దధ్యాదిభావేన । నేశ్వరశాసనమస్త్యనేకమేవ కారణం కార్యం జనయతీతి, అతశ్శ్రుతిప్రామాణ్యాదేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఆకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిక్రమేణ జగజ్జాతమితి నిశ్చీయతే । తథా చోక్తం *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీతి । యచ్చోక్తమాకాశస్యోత్పత్తౌ న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యత ఇతి, తదయుక్తం, యేనైవ హి విశేషేణ పృథివ్యాదిభ్యో వ్యతిరిచ్యమానం నభస్స్వరూపమిదానీమధ్యవసీయతే స ఏవ విశేషః ప్రాగుత్పత్తేర్నాసీదితి గమ్యతే । యథా చ బ్రహ్మ న స్థూలాదిభిః పృథివ్యాదిస్వభావైస్స్వభావవత్ 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవమాకాశస్వభావేనాపి న స్వభావవదనాకాశమితి శ్రుతేరవగమ్యతే, తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనాకాశమచ్ఛిద్రమితి స్థితం। యదప్యుక్తం పృథివ్యాదివైధర్మ్యాదాకాశస్యాజత్వమితి, తదప్యసత్, శ్రుతివిరోధే సత్యుత్పత్త్యసంభవానుమానస్యాభాసత్వోపపత్తేః, ఉత్పత్త్యనుమానస్య చ దర్శితత్వాత్, అనిత్యమాకాశమనిత్యగుణాశ్రయత్వాద్ఘటాదివదిత్యాదిప్రయోగసంభవాచ్చ। ఆత్మన్యనైకాంతికమితి చేన్న, తస్యౌపనిషదం ప్రత్యనిత్యగుణాశ్రయత్వాసిద్ధేః। విభుత్వాదీనాం చాకాశస్యోత్పత్తివాదినం ప్రత్యసిద్ధత్వాత్ । యచ్చోక్తమేతచ్ఛబ్దాచ్చేతి తత్రామృతత్వశ్రుతిస్తావద్వియత్యమృతా దివౌకస ఇతివద్ద్రష్టవ్యా। ఉత్పత్తిప్రళయయోరుపపాదితత్వాత్ 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యపి ప్రసిద్ధమహత్త్వేనాకాశేనోపమానం క్రియతే, నిరతిశ

వ్యవిశేషః తత్సంయోగవిశేషో వా కాఠిన్యం, తచ్చ ప్రళయే నాస్తీతి భావః । 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మే'తి శ్రుతేరగ్నేరౌష్ణ్యవద్బ్రహ్మస్వభావస్యాకాశస్య సతి బ్రహ్మణి కథమభావ స్తత్రాహ॥ యథా చేతి॥ విభుత్వాదాకాశసమం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యర్థః । విభుత్వాస్పర్శద్రవ్యత్వనిరవయవద్రవ్యత్వలింగానాం విభక్తత్వాదిలింగసహితాగమబాధమాహ ॥ యదపీత్యాదినా॥ ధర్మివినాశాభావే గుణనాశో న స్యాదితి తర్కార్థమనిత్యపదం గుణాశ్రయత్వస్యైవ హేతుః, తచ్చ స్వసమానసత్తాకగుణవత్త్వమతో నిర్గుణాత్మని న వ్యభిచారః॥ భూతత్వమాదిశబ్దార్థః । స్వరూపాసిద్ధిమప్యాహ ॥ విభుత్వాదీనాం చేతి॥ సర్వమూర్తసంయోగః పరిమాణవిశేషో వా విభుత్వం నిర్గుణాత్మని దృష్టాంతే నాస్తి సంయోగస్య సావయవత్వనియతస్యాజత్వసాధ్యవిరుద్ధతా చ, స్వరూపోపచయరూపం తు విభుత్వమాత్మాకాశయోర్న సమం । 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుతేః॥ క్వచిదాకాశసామ్యం తు బ్రహ్మణో యత్కించిత్సర్వసంబంధేన వ్యపదిశ్యతే అసక్తత్వేన వా పంచీకరణాదస్య

గ్యత్వమసిద్ధం కార్యద్రవ్యస్యానిత్యత్వాన్నిరవయవత్వమప్యసిద్ధం, ద్రవ్యత్వజాతిశ్చాత్మన్యసిద్ధేత్యర్థః। నిత్యఇత్యంశేన సామ్యం నవివక్షితం। నను ‘సయథానంతోఽయమాకాశఏవమనంతఆత్మే’తి శ్రుతిర్నిత్యత్వేనైవసామ్యం బ్రూతే నేత్యాహ। ఏతేనేతి। ఆకాశస్యకార్యత్వేనానిత్యత్వాదిత్యర్థః। శ్రుతిస్తాపేక్షికోఽనంత్యద్వారాముఖ్యానంత్యం బోధయతీతి భావః। న్యూనత్వాచ్చనముఖ్యోపమానత్వమిత్యాహ। జ్యాయానితి। ముఖ్యోపమానాసత్త్వే శ్రుతేర్నతిస్యేతి తస్మాదాకాశస్యోపమానత్వమాత్రేణనిత్యత్వం నాస్తీతి భావః। అనిత్యత్వే శ్రుతిమాహ। అతోఽన్యదితి। యస్త్వేకస్యైవసంభూతశబ్దస్యగౌణత్వం ముఖ్యత్వం చేతితన్న, ఆకాశోపితస్యముఖ్యత్వసంభవాదిత్యాహ। తపసీతి। బలవత్తైత్తిరీయశ్రుత్యా ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదేకవాక్యతయాస్రష్టరి బ్రహ్మణి సమన్వయఇత్యుపసంహరతి। తస్మాదితి। ప్రథమాధికరణమ్.

౮* ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః* అతిదేశత్వాన్నపృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా ‘తత్తేజోఽసృజతే’తి శ్రుతేః ‘ఆకాశాద్వాయు’రితి శ్రుత్యావిరోధోఽస్తినవేత్యేకవాక్యత్వభావాభావాభ్యాం సంశయే గౌణపూర్వపక్షసిద్ధాంతపక్షావతిదిశతి। అతాప్రీత్యాదినా। పూర్వత్రవ్యాకాశానంతర్యం తేజసస్థాపితం తత్ర వాయుతేజసోస్తుల్యవదానంతర్యే వాయో

యమహత్త్వాయనాకాశసమత్వాయయథేషురివసవితాధావతీతిశ్రుతిప్రగతిత్వాయోచ్యతే నేషుతుల్యగతిత్వాయ తద్వత్। ఏతేనానంతత్వోపమానశ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా। జ్యాయానాకాశాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చబ్రహ్మణస్సకాశాదాకాశస్యోనపరిమాణత్వసిద్ధిః నతస్యప్రతిమాస్తీతిచ బ్రహ్మణోఽనుపమానత్వం దర్శయతి ‘అతోఽన్యదార్త’మితిచ బ్రహ్మణోన్యేషామాకాశాదీనామార్తత్వం దర్శయతి। తపసిబ్రహ్మశబ్దవదాకాశస్యజన్మశ్రుతేర్గౌణత్వమిత్యేతదాకాశసంభవశ్రుత్యనుమానాభ్యాం పరిహృతం, తస్మాద్బ్రహ్మకార్యం వియదితిసిద్ధం॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్. ... ... *

* సూ॥౮॥ ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ *

అతిదేశోఽయం ఏతేనవియద్వ్యాఖ్యానేనమాతరిశ్వాపివియదాశ్రయోవాయుర్వ్యాఖ్యాతః। అత్రాప్యేతేయథాయోగం పక్షౌరచయితవ్యాః। నవాయురుత్పద్యతే, ఛందోగానాముత్పత్తిప్రకరణేఽనామ్నానాదిత్యేకఃపక్షః, అస్తితుతైత్తిరీయాణాముత్పత్తిప్రకరణేఆమ్నానం ‘ఆకాశాద్వాయు’రితిపక్షాంతరం। తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధేసతిగౌణీవాయోరుత్పత్తిశ్రుతిః అసంభవాదిత్యపరోఽభిప్రాయః, అసంభవశ్చదర్శితః। ‘సైషాఽనస్తమితాదేవతాయద్వాయు’రిత్యస్తమయప్రతిషేధాదమృతత్వాదిశ్రవణాచ్చ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాద్యావద్వికారం చవిభాగాభ్యుపగమాదుత్పద్యతేవాయురితిసిద్ధాంతః। అస్తమయప్రతిషేధోఽపరవిద్యావిషయఆపేక్షికః, అగ్న్యాదీనామివవాయోరస్తమయాభావాత్। కృతప్రతివిధానంచామృతత్వాదిశ్రవణం। ననువాయోరాకాశస్యచతుల్యయోరుత్పత్తిప్రకరణేశ్రవణాశ్రవణయో

రగ్నిరతిక్రమశ్రుతిబాధాత్సాంగ్యాపత్యేతేజఃప్రాథమ్యభంగాన్నైకవాక్యతేతి పూర్వపక్షే గౌణవాక్యభిప్రాయమాహ। తతశ్చేతి। అస్తమయప్రతిషేధోముఖ్యోత్పత్త్యసంభవేలింగం ‘వాయుశ్చాంతరిక్షంచైతదమృత’మితి। తస్యైవలింగస్యాభ్యాసః ‘వాయురేవవ్యష్టిస్సమష్టిశ్చే’తి సర్వాత్మత్వంలింగాంతరమాదిపదార్థః। తథాసంవర్గవిద్యాయాం ‘వాయుర్వావసంవర్గః’ ‘వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వానగ్న్యాదీన్సంహరత’ఇతిశబ్దమాత్రేణైశ్వర్యశ్రవణంలింగాంతరం గ్రాహ్యం। ఏతైర్లింగైర్వాయురనాద్యనంతఇతి. ప్రతీతేరుత్పత్తిర్గౌణీత్యవిరోధః శ్రుత్యోరితిప్రాప్తే ప్రతిపిపాదయిషితప్రతిజ్ఞాశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్తత్సాధకానాం తత్ర తత్ర వాయూత్పత్తివాక్యానాం భూయస్త్వాదుక్తవిభక్తత్వాదిలింగానుగ్రహాచ్చముఖ్యైవవాయోరుత్పత్తిః, తథాకాశంవాయుంచసృష్ట్వాతేజోఽసృజతేతి శ్రుత్యోరేకవాక్యతయా బ్రహ్మణిసమన్వయః। లిగానితూపాస్యవాయుస్తావకత్వాదాపేక్షికతయావ్యాఖ్యేయానీతిముఖ్యసిద్ధాంతమాహ। ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా। కృతం ప్రతివిధానంఆపేక్షికత్వేనసమాధానంయస్యతత్తథా। అధికరణానారంభమాశంక్యోక్తామపికాశంకామాహ। నన్వ

త్యాదినా ॥ 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్త' ఇత్యాదిశబ్దమాత్రం శంకామూలం నార్థ ఇతి ద్యోతనార్థం మాత్రప దం। తామేవ శంకామాహ॥ సంవర్గేతి॥ వ్యష్టిసమష్ట్యుపాస్తిర్వాయుం దిశాం వత్సం వేదేత్యుపాస్తిశ్చాదిశబ్దార్థః॥ ...*

౯ * అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః * 'అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం' 'నచాస్య కశ్చిజ్జనితే'త్యాదిబ్రహ్మణోనాదిత్వశ్రుతీనాం 'త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ' ఇత్యుత్పత్తిశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేత్యేకవాక్యభావాభావాభ్యాం సందేహేఽస్తి విరోధ ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే యథా వాయ్వాదేరమృతత్వాదికముత్పత్తిశ్రుతిబలాదాపేక్షికం తథా బ్రహ్మణోనాదిత్వమాపేక్షికమితి దృష్టాంతసంగత్యా ఏకదేశిపక్షం ప్రాపయతి॥ వియదితి॥ బ్రహ్మ కుతశ్చిజ్జాయతే కారణత్వాదాకాశవదిత్యనుమానానుగ్రహాజ్జన్మశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ॥ తథేతి॥ నచానాదికారణాభావేనానవస్థా బీజాంకురవదనాదిత్వోపపత్తేః। తథా చ దీపాద్దీపవద్బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మాంతరోత్పత్తిః, ఉత్పత్తిశ్రుత్యా చానాదిత్వశ్రుతిర్నేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిరితి ప్రాప్తే ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ॥ తామితి బ్రహ్మ న జాయతే కారణశూన్యత్వాన్నరవిషాణవద్వ్యతిరే

రేకమేవాధికరణముభయవిషయమస్తు కిమతిదేశేనాసతి విశేష ఇతి, ఉచ్యతే, సత్యమేవమేతత్, తథాపి మందధియాం శబ్దమాత్రకృతాశంకానివృత్త్యర్థోఽయమతిదేశః క్రియతే। సంవర్గవిద్యాదిషు హ్యుపాస్యతయా వాయోర్మహాభాగస్య శ్రవణాత్, అస్తమయప్రతిషేధాదిభ్యశ్చ భవతి నిత్యత్వాశంకా కస్యచిదితి ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ... *

❁ సూ ॥౯॥ అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః ॥ ❁

వియత్పవనయోరసంభావ్యమానజన్మనోరప్యుత్పత్తిముపశ్రుత్య బ్రహ్మణోపి భవేత్ కుతశ్చిదుత్పత్తిరితి స్యాత్కస్యచిన్మతిః। తథా వికారేభ్య ఏవాకాశాదిభ్య ఉత్తరేషాం వికారాణాముత్పత్తిముపశ్రుత్యాకాశస్యాపి వికారాదేవ బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరితి కశ్చిన్మన్యేత, తామాశంకామపనేతుమిదం సూత్రం। అసంభవస్త్వితి। నఖలు బ్రహ్మణస్సదాత్మకస్య కుతశ్చిదప్యతస్సంభవ ఉత్పత్తిరాశంకితవ్యా, కస్మాత్, అనుపపత్తేః, సన్మాత్రం హి బ్రహ్మ న తస్య సన్మాత్రాదేవోత్పత్తిస్సంభవతి, అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేః। నాపి సద్విశేషాద్దృష్టవిపర్యయాత్సామాన్యాద్విశేషా ఉత్పద్యమానా దృశ్యంతే। మృదాదేర్ఘటాదయో నతు విశేషేభ్యస్సామాన్యం, నాప్యసతో నిరాత్మకత్వాత్, 'కథమసతస్సజ్జాయేతే'తి చాక్షేపశ్రవణాత్ 'స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిప' ఇతి చ బ్రహ్మణో జనయితారం వారయతి। వియత్పవనయోః పునరుత్పత్తిః ప్రదర్శితా న తు బ్రహ్మణస్సాస్తీతి వైషమ్యం। నచ వికారేభ్యో వికారాంతరోత్పత్తిదర్శనాద్బ్రహ్మణోపి వికారత్వం భవితుమర్హతీతి మూలప్రకృత్యనభ్యుపగమేఽనవస్థాప్రసంగాత్। యా మూలప్రకృతిరభ్యుపగమ్యతే తదేవ చ నో బ్రహ్మేత్యవిరోధః॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

కేణ ఘటవచ్చేత్యనుమానానుగ్రహాద్విపక్షే చాకారణకకార్యవాదప్రసంగాద్బ్రహ్మనాదిత్వశ్రుతయో బలీయస్య ఇతి కారణత్వలింగబాధాజ్జన్మశ్రుతిః కార్యాభేదేన వ్యాఖ్యేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం। నచ హేత్వసిద్ధిః కారణస్యానిరూపణాత్। తథా హి కిం సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణస్సన్మాత్రమేవ సామాన్యం కారణం సద్విశేషో వా అసద్వా న త్రేధాపీత్యాహ॥ సన్మాత్రం హీత్యాదినా॥ దీపస్తు దీపాంతరే నిమిత్తమిత్యనుదాహరణం। వియత్పవనయోర్బ్రహ్మణశ్చ విభక్తత్వావిభక్తత్వాభ్యాం కారణభావాభావాభ్యాం చ వైషమ్యం। కారణత్వలింగస్యాప్రామాణికానవస్థాతర్కేణాపి బాధమాహ॥ నచ వికారేభ్య ఇత్యాదినా॥ కారణస్యానభ్యుపగమే యదృచ్ఛావాదప్రసంగః, అనాదికారణానభ్యుపగమేఽనవస్థాప్రసంగః, తదభ్యుపగమే బ్రహ్మవాదప్రసంగః, కారణాంతరస్య ప్రధానాదేర్నిరాసాదితి భావః॥ ...*

౧౦ * తేజోఽతస్తథాహ్యాహ * 'తత్తేజోఽసృజత' 'వాయోరగ్ని'రితి శ్రుత్యోర్విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే సామాన్యాత్సామాన్యోత్పత్త్యసంభవేపి బ్రహ్మవాయ్వోస్సామాన్యయోస్తేజోరూపవిశేషోపాదానసంభవాత్తుల్యబలత

యాస్తి విరోధ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః । సర్వత్రాధ్యాయసమాప్తేరేకవాక్యత్వాసంభవాసంభవౌ సంశయబీజం । పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యం ఫలం సిద్ధాన్తే ప్రామాణ్యమిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యం । ఏవం పూర్వపక్షే కార్యమాత్రస్యైవ వర్తత్వాత్కల్పితస్య వాయోస్తేజఃకల్పనాధిష్ఠానత్వాయోగాద్బ్రహ్మైవ తేజస ఉపాదానం సర్వకార్యాణాం బ్రహ్మైవోపాదానమిత్యర్థే శ్రుతీనాం భూయస్త్వాచ్చ తదనురోధాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమార్థా పంచమీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిసిద్ధాన్తం ప్రాపయతి ॥ ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇత్యాదినా ॥ శ్రుతీనాం విరోధమాత్రోపన్యాసేన పూర్వపక్షః సిద్ధాన్తేనావిరోధోక్తావేకదేశిపక్ష ఇతి జ్ఞేయం । తదుభయమపి ముఖ్యసిద్ధాన్తాపేక్షయా పూర్వపక్షత్వేన వ్యవహ్రియతే । సిద్ధాన్తయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ కదర్థితా బాధితా స్యాదితి యావత్ । వాయోస్తేజఃప్రకృతిత్వం పంచమీశ్రుత్యా నిర్ధారితం, న చ కల్పితస్యోపాదానత్వాసంభవః, అధిష్ఠానత్వాసంభవేఽపి మృదాదివత్పరిణామిత్వసంభవాత్, స తస్తు బ్రహ్మణశ్ఛాందోగ్యస్రష్టృత్వమాత్రం శ్రుతం నోపాదానత్వం । న చ బహుస్వామితి కార్యాభేదే

సూ ॥ ౧౦ ॥ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ ॥

ఛాందోగ్యే సన్మూలత్వం తేజసః శ్రావితం, తైత్తిరీయకే తు వాయుమూలత్వం, తత్ర తేజోయోనిం ప్రతి శ్రుతివిప్రతిపత్తౌ సత్యాం ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇతి । కుతః, సదేవేత్యుపక్రమ్య తత్తేజోఽసృజతేత్యుపదేశాత్, సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చ బ్రహ్మప్రభవత్వే సర్వస్య సంభవాత్, తజ్జలానితి చావిశేషశ్రుతేః 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇతి చోపక్రమ్య శ్రుత్యన్తరే సర్వస్యావిశేషేణ బ్రహ్మజత్వోపదేశాత్, తైత్తిరీయకే చ 'స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించే'త్యవిశేషశ్రవణాత్ । తస్మాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమోపదేశో ద్రష్టవ్యః, వాయోరనన్తరమగ్నిస్సంభూత ఇతి, ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే । తేజోఽతో మాతరిశ్వనో జాయత ఇతి । కస్మాత్తథాహ్యాహ 'వాయోరగ్ని'రితి । అవ్యవహితే హి తేజసో బ్రహ్మజత్వే సతి వాయుజత్వే వాయోరగ్నిరితీయం శ్రుతిః కుపితా స్యాత్ । నను క్రమార్థైషా భవిష్యతీత్యుక్తం నేతి బ్రూమః । 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి పురస్తాత్సంభవత్యపాదానస్యాత్మనః పంచమీనిర్దేశాత్, తస్యైవ చ సంభవతేరిహాధికారాత్పరస్తాదపి తదధికారే పృథివ్యా ఓషధయ ఇత్యపాదానే పంచమీదర్శనాద్వాయోరగ్నిరిత్యపాదానపంచమ్యేవైషేతి గమ్యతే । అపి చ వాయోరూర్ధ్వమగ్నిస్సంభూత ఇతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః, క్లృప్తస్తు కారకార్థయోగో వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి । తస్మాదేషా శ్రుతిర్వాయుయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి । నన్వితరాపి శ్రుతిర్బ్రహ్మయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి తత్తేజోఽసృజతేతి । న తస్యాః పారంపర్యజత్వేఽప్యవిరోధాత్ । యదాపి హ్యాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా వాయుభావాపన్నం బ్రహ్మ తేజోఽసృజతేతి కల్ప్యతే తదాపి బ్రహ్మజత్వం తేజసో న విరుధ్యతే, యథా తస్యాః శృతం తస్యా దధి తస్యా ఆమిక్షేతి । దర్శయతి చ బ్రహ్మణో

శు...ంగాదుపాదానత్వసిద్ధిర్లింగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యవిరోధేన లింగస్య నేయత్వాత్ । నయనం చేత్థం వాయోర్బ్రహ్మైకత్వాద్వాయుజస్యాపి తేజసో బ్రహ్మప్రకృతికత్వమవిరుద్ధమితి సిద్ధాన్తగ్రన్థాశయః । ఇహాధికారాదితి । వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి వాక్యసంబంధాదిత్యర్థః । తదధికారే సంభూతస్యాధికారే । నిరపేక్షకారకవిభక్తేరుపపదాపేక్షవిభక్త్యపేక్షయా బలీయస్త్వాచ్చ న క్రమార్థా పంచమీత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఊర్ధ్వమనన్తరమితి చోపపదం ...నా పంచమ్యా శ్రుత్యా ...వేన భాతీతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః ప్రకృత్యాఖ్యాపాదానకారకం తు నిరపేక్షపంచమ్యా ...శ్రవతోఽత్ర ప్రకరణాదపాదానార్థత్వం పంచమ్యాః క్లృప్తం క్లృప్తేన చ కల్ప్యం సతి విరోధే బాధ్యమితి స్థితిరిత్యర్థః ॥ పారంపర్యజత్వమేవాహ । యదాపీతి ॥ తస్యాః ధేనోః, శృతం తప్తం, క్షీరం సామాన్యాత్తాదాత్మ్యం దధ్యాదికం తు పారంపర్యజమిత్యర్థః । దధిసంసృష్టం కఠినక్షీరమామిక్షా । బ్రహ్మణో వాయుభావేనావస్థానమాహ ॥ దర్శయతీతి ॥ ప్రారంభ

కృజస్యాపి తజ్జత్వవ్యపదేశే స్మృతిమాహ॥ తథాచేతి॥ అంతఃకరణాదిభ్యో జాయమానబుద్ధ్యాదీనాం మత్త ఏవేత్యవధార ణం కథమిత్యాశంక్యాహ॥ యద్యపీత్యాదినా॥ ప్రణాడ్యా పరంపరయా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ తజ్జత్వాత్ పరమకార ణాంతరనిరాసార్థమవధారణం యుక్తమితి శేషః। ఏతత్పదార్థమాహ॥ తాసామితి॥ తజ్జలానిత్యాద్యుక్తశ్రుతీనాం సాక్షాత్ప్రణాడ్యా వా బ్రహ్మజత్వమాత్రేణోపపత్తేరిత్యర్థః। అక్రమశ్రుతీనాం బలవత్క్రమశ్రుత్యనుసారేణైక వాక్యత్వాద్ద్వయద్వారా తేజఃకార్యత్వే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ...*

౧౧ *ఆపః* అవిరోధోఽయం తథాహ్యాథర్వణే ముండకగ్రంథే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ। ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి మంత్రే అపాం బ్రహ్మజత్వం శ్రుతం। అగ్నేరాప ఇతి శ్రుత్యా తస్యావిరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, తుల్యత్వాదస్తి విరోధ ఇతి పూర్వపక్షే ఉపామగ్నిదాహ్యత్వేన విరోధాదగ్నిజత్వాసంభవాత్క్రమార్థా పంచమీ స్యాద్విరోధ ఇత్యధికాశంకాయాముక్తతేజోన్యాయమతిదిశ్య వ్యాచష్టే॥ అత ఇతి॥ ప్రత్యక్షవిరో

వికారాత్మనావస్థానం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'తి। తథాచేశ్వరస్మరణం భవతి। "బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహ" ఇత్యాద్యనుక్రమ్య "భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధా" ఇతి। యద్యపి బుద్ధ్యాదయః స్వకారణేభ్యః ప్రత్యక్షం భవంతో దృశ్యంతే తథాపి సర్వస్య భావజాతస్య సాక్షాత్ప్రణాడ్యా వా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్। ఏతేనాక్రమసృష్టివాదిన్యః శ్రుతయో వ్యాఖ్యాతాః తాసాం సర్వథోపపత్తేః క్రమవత్సృష్టివాదినీనాం త్వన్యథానుపపత్తేః ప్రతిజ్ఞాపి సద్వంశ్యత్వమాత్రమపేక్షతే నావ్యవహితజన్యత్వమిత్యవిరోధః॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... ... *

సూ॥౧౧॥ ఆపః॥

అతస్తథాహ్యాహేత్యనువర్తతే। ఆపోఽతస్తేజసో జాయంతే, కస్మాత్, తథాహ్యాహ 'తదపోఽసృజతే'తి 'అగ్నేరాప' ఇతి చ। సతి వచనే నాస్తి సంశయః। తేజసస్తు సృష్టిం వ్యాఖ్యాయ పృథివ్యా వ్యాఖ్యాస్యన్నపోఽంతరయామీత్యాప ఇతి సూత్రయాంబభూవ॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్. ... ...*

సూ॥౧౨॥ పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః॥

'తా ఆప ఐక్షంత బహ్వ్యః స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్నమసృజంత' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర సంశయః। కిమనేనాన్నశబ్దేన వ్రీహియవాద్యభ్యవహార్యం చౌదనాద్యుచ్యతే కిం వా పృథివీతి। తత్ర ప్రాప్తం తావద్వ్రీహియవాద్యోదనాది వా పరిగృహీతవ్యమితి, తత్ర హ్యన్నశబ్దః ప్రసిద్ధో లోకే వాక్యశేషోఽప్యేతమర్థముపోద్బలయతి 'తస్మాద్యత్ర క్వచ వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతీ'తి వ్రీహియవాద్యేవ హి సతి వర్షణే బహు భవతి న పృథివీతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। పృథివ్యేవేయమన్నశబ్దేనాధ్యేయ జాయమానా వివక్ష్యత ఇతి। కస్మాత్, అధికారాద్రూపాచ్ఛబ్దాంతరాచ్చ। అధికారస్తావత్ 'తత్తేజోఽసృజత త

త్తేక కథమపామగ్నిజత్వనిర్ణయస్తత్రాహ॥ సతి వచన ఇతి॥ త్రివృత్కృతయోరప్తేజసోర్విరోధస్యాగ్నేరాప ఇతి వచనాదతీంద్రియయోస్తయోర్నాస్తి విరోధ ఇతి నిర్ణీయత ఇత్యర్థః। న కేవలం శ్రుత్యవిరోధజ్ఞానాయాయమతిదేశః కింతు పంచభూతోత్పత్తిక్రమనిర్ణయార్థం చేత్యాహ॥ తేజసస్త్వితి॥ తస్మాత్తేజోభావమాపన్నే బ్రహ్మణి శ్రుతిసమన్వయ ఇతి సిద్ధం॥

౧౨ * పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః * విషయముక్త్వాన్నశబ్దమహాభూతప్రకరణాభ్యాం సంశయమాహ॥ తా ఇతి। అభ్యవహార్యం భక్ష్యం, అత్ర శ్రుతౌ యద్యన్నమోదనాదికం తదా "అద్భ్యః పృథివీ"తి శ్రుత్యా విరోధః, యది పృథివీ తదా న విరోధ ఇతి ఫలం బోధ్యం। అప్పృథివ్యోః కార్యకారణభావాదధికరణసంగతిః। అన్నశ్రుతి వృష్టిభవత్వలింగాభ్యాం పూర్వపక్షః। తదేవ తత్ర వేతి శ్రుత్యర్థః। తథా చ క్వచిదన్నం క్వచిదద్భ్యః పృథివీ తతోఽన్నమితి విరోధాన్నైకవాక్యతేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ అధికారః ప్రకరణం, రూపం లింగం, పయః క్షీరం తద్వత్పాండరం శ్వేతం, అం

గారవద్రోహితంరూపం। శబ్దాంతరశబ్దితంస్థానంవ్యాచష్టే। శ్రుత్యంతరమపీతి ॥ అబానంతర్యంపృథివ్యాః స్థానంశ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం తేనాధ్యన్నస్యపృథివీత్వమిత్యర్థః । తత్ తత్రసృష్టికాలే యదపాంశరః మోహాకుండవత్స్థూలీభావఆసీత్ సఏవసమహన్యతకఠినస్సంఘాతోఽభూత్ సాఅపాంకఠినాపరిణతిఃపృథివ్యభవదితిశ్రుత్యర్థః । వ్రీహ్యాద్యన్నసర్గఃకస్మిన్ స్థానఇతివివక్షాయామాహ॥ పృథివ్యాస్త్వితి॥ పంచమీయం । వృష్టిభవత్వలింగవిరోధాన్నశ్రుతేఃకథంప్రకరణలింగస్థానైర్బాధఇత్యాశంక్యాహ॥ వాక్యశేషోఽపీతి ॥ ప్రబలమన్యత్ప్రమాణసన్నిపాతేబహూనాందుర్బలానామన్యతమబాధాత్స్వరంప్రబలప్రమాణస్యాల్పబాధేనకథంచిన్నయనమితిన్యాయేన శ్రుతిలింగయోరన్నమాత్రస్వత్వంబాధిత్వా అన్నాత్మకపృథివీనిష్ఠత్వంనీయతే తథాచాన్నమాత్రగ్రహే ప్రకాశాదీనాంపృథివీమాత్రవిషయాణామత్యంతబాధాపత్తేరితిభావః। అన్నస్యవృష్టిజత్వోక్తిద్వారాపృథివ్యాఅబ్జన్యత్వంసూచ్యతే।పృథివీఅబ్జన్యా పృథివీత్వాత్, అన్నవదిత్యనుమానాదత్యాత్ర తాత్పర్యార్థః । ఏవంతిత్తిరిశ్రుత్యనుసారేణఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదపసిద్ధోభూతసృష్టిశ్రుతీనాంబ్రహ్మ

దపోఽసృజతేతిచమహాభూతవిషయోవర్తతే । తత్రక్రమప్రాప్తాంపృథివీంమహాభూతంవిలంఘ్యనాకస్మాద్వ్రీహ్యాదిపరిగ్రహోన్యాయ్యః, తథారూపమపివాక్యశేషేపృథివ్యనుగుణందృశ్యతే 'యత్కృష్ణంతదన్నస్యే'తి। నహ్యదనస్యోదనాదేరభ్యవహార్యస్యకృష్ణత్వనియమోఽస్తినాపివ్రీహ్యాదీనాం । ననుపృథివ్యాఅపినైవకృష్ణత్వనియమోఽస్తి, పయఃపాండురస్యాంగారరోహితస్యచక్షేత్రస్యదర్శనాత్ । నాయందోషః బాహుళ్యాపేక్షత్వాత్ । భూయిష్ఠంహిపృథివ్యాఃకృష్ణంరూపంనతథాశ్వేతరోహితే। పౌరాణికాఅపిపృథివీచ్ఛాయాంశర్వరీముపదిశంతి, సాచకృష్ణాభాసేత్యతఃకృష్ణంరూపంపృథివ్యాఇతిశ్లిష్యతే । శ్రుత్యంతరమపి 'సమానాధికారమద్భ్యఃపృథివీ'తి 'భవతితద్యదపాంశరఆసీత్ తత్సమహన్యతసాపృథివ్యభవ'దితిచ । పృథివ్యాస్తువ్రీహ్యాదేరుత్పత్తిందర్శయతి 'పృథివ్యాఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్న'మితిచ। ఏవమధికారాదిషుపృథివ్యాఃప్రతిపాదకేషుసత్సుకుతోవ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తిః । ప్రసిద్ధిరప్యధికారాదిభిరేవబాధ్యతే । వాక్యశేషోఽపిపార్థివత్వాదన్నాద్యస్యతద్ద్వారేణపృథివ్యాఏవాద్భ్యఃప్రభవత్వంసూచయతీతిద్రష్టవ్యం, తస్మాత్పృథివీయమన్నశబ్దేతి॥ ఇతివృష్ట్యాధికరణమ్. ... *

సూ॥ ౧౩॥ తదభిధ్యానాదేవతుతల్లింగాత్సః॥

కిమిమానివియదాదీనిభూతానిస్వయమేవస్వవికారాన్సృజంతి ఆహోస్విత్పరమేశ్వరఏవ తేనతేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంస్తంతంవికారంసృజతీతిసందేహేసతిప్రాప్తంతావత్స్వయమేవసృజంతీతి। కుతః 'ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రిత్యాదిస్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్ । నన్వచేతనానాంస్వతంత్రాణాంప్రవృత్తిఃప్రతిషిద్ధా, నైషదోషః 'తత్తేజఐక్షత తాఆపఐక్షంతే'తిచభూతానామపిచేతనత్వశ్రవణాత్ ...

ణసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ఇతివృష్ట్యాధికరణమ్. ... ... *

౧౩ ॥ సంప్రతిభూతానాంత్రిత్వాత్రయాశ్రయిభావసంగత్యాతేషాంస్వాతంత్ర్యమాశంక్యనిషేధతి॥తదభిధ్యానాదేవత్వితి॥ఉక్తభూతానాంత్రిత్వసంశయపూర్వపక్షౌదర్శయతి ॥ కిమిమానీత్యాదినా॥ సంశయబీజానుక్తౌపూర్వోత్తరపక్షయుక్తయోబీజాభిజ్ఞేయం । నన్వత్రభూతానాంకింస్వాతంత్ర్యంనిరుపాదానత్వమాశంక్యతేకర్తృత్వంవా, నాద్యః, తన్నానుపపత్తేరిత్యాదిన్యాయవిరోధాదితిశంకతే॥నన్వితి॥ నద్వితీయః అచేతనత్వాదితిభావః। యథామనుష్యాదిశబ్దైస్తత్తద్దేహాభిమానినోజీవాఉచ్యంతే తథాకాశాద్వాయురిత్యాదిశ్రుతావాకాశాదిశబ్దైస్తత్తద్భూతాభిమానిదేవతాఉచ్యంతే, తాసాంస్వకార్యేవాయ్వాదౌకర్తృత్వసంభవాన్నిరపేక్షనిమిత్తత్వంపంచమ్యర్థః। ఏవం 'తదాత్మానగ్ంస్వయమకురుతే'తిశ్రుతౌస్వయమితివిశేషణాద్బ్రహ్మణోఽన్యానపేక్షంసర్వకర్తృత్వంశ్రుతం। తథాచమిథోనిరపేక్షేశ్వరభూతకర్తృత్వశ్రుత్యోర్విరోధాన్నబ్రహ్మణిసమన్వయఇతిసఫలంపూర్వపక్షమాహ॥ నైష

ద్భోవ ఇతి॥ భూతానాం తదభిమానిదేవతానామిత్యర్థః । యథా ఆకాశాదిభావాపన్నబ్రహ్మణస్సర్వోపాదానత్వం తథా తదభిమానిదేవతాజీవభావమాపన్నబ్రహ్మణః కర్తృత్వమితి పరమపరమేశ్వరకర్తృత్వశ్రుత్యవిరోధః । స్వయమవిశేషణమీశ్వరాంతరనిరాసార్థం జీవభావాపేక్షానిరాసార్థమిత్యేకదేశిసిద్ధాంత ఊహనీయః । ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ ఆకాశాదిశబ్దైర్దేవతాలక్షణా ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, పంచమ్యాశ్చ ప్రకృతిత్వార్థా స్తత్రరూఢతరత్వాత్, తథా చేతనానాం భూతానాం కర్తృత్వమేవ నాస్తి, కుత ఈశ్వరానపేక్షకర్తృత్వం యద్యపి దేవతానాం కర్తృత్వం సంభవతి తథాపీశ్వరనియమ్యత్వశ్రవణాచ్చేతనానామపి న స్వాతంత్ర్యం కిముతాచేతనానాం భూతానాం న స్వాతంత్ర్యమితి మత్వోక్తం ॥ తల్లింగాదితి ॥ తత్ర చేతనాత్మనావస్థితస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వేపి జీవవ్యావృత్తేశ్వరత్వాకారేణైవ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వం న జీవద్వారా తస్య సర్వనియంతృత్వలింగాదిత్యర్థః । ప్రకరణాచ్చ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి ॥ యత్త్వితి ॥ పరమేశ్వరస్యాంతర్యామిభావేనావేశస్సంబంధః । తద్వశాదభ్యుపేతీక్షణశ్రవణం నైతావతా తేషాం చేతనానాం స్వాతంత్ర్యం చేత్యర్థః । అనేన తదభిధ్యానాదితి పదం వ్యాఖ్యాతం, ఇత్థం సూత్రయోజనా । స ఈశ్వర స్తత్తదాత్మనావస్థితోపి సాక్షాదేవ సర్వకర్తా త

త్వశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । స్వయమేవ పరమేశ్వరః తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయం స్తం తం వికారం సృజతీతి । కుతః, తల్లింగాత్ । తథా హి శాస్త్రం 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యః పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయతీ'త్యేవం జాతీయకం సాధ్యక్షాణామేవ భూతానాం ప్రవృత్తిం దర్శయతి । తథా 'సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తి ప్రస్తుత్య 'సచ్చ త్యచ్చాభవత్ తదాత్మానం స్వయమకురుతే'తి తస్యైవ సర్వాత్మభావం దర్శయతి । యత్త్వీక్షణశ్రవణమప్తేజసోస్తత్పరమేశ్వరావేశవశాదేవ ద్రష్టవ్యం 'నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'తీక్షిత్రంతరప్రతిషేధాత్ప్రకృతత్వాచ్చ స ఈక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ॥ ౧౪॥ విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ॥

భూతానాముత్పత్తిక్రమశ్చింతితః, అథేదానీమప్యయక్రమశ్చింత్యతే కిమనియతేన క్రమేణాప్యయః ఉత ఉత్పత్తిక్రమేణ ఉత తద్విపరీతేనేతి । త్రయోపి హ్యుత్పత్తిస్థితిప్రలయా భూతానాం బ్రహ్మాయత్తాః శ్రూయంతే 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీ'తి, తత్రానియమోఽవిశేషాదితి ప్రాప్తం, అథవోత్పత్తేః క్రమస్య శ్రుతత్వాత్ప్రలయస్యాపి క్ర

ప్యాంతర్యామిత్వలింగాజ్జీవద్వారా కర్తృత్వం నామ జీవస్యైవ కర్తృత్వమిత్యంతర్యామిణః కర్తృత్వాసిద్ధేరంతర్యామిత్వాయోగాత్తదభిధ్యానాదీశ్వరేక్షణాదేః భూతేషు శ్రుతేక్షణోపపత్తేశ్చేతి తత్తేజ ఐక్షత ఇతి శ్రుతేక్షితా పరమాత్మైవేత్యత్ర శ్రుత్యంతరం ప్రకరణం చాహ ॥ నాన్య ఇతి ॥ తస్మాదీశ్వరపదార్థాలోపప్రసంగనేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యాభావాన్నేశ్వరకర్తృత్వశ్రుతేర్భూతకర్తృత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... *

౧౪ * విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ * యద్యపి శ్రుతివిరోధో న సంభావిత ఇత్యసంగతిస్తథాప్యుత్పత్తిక్రమేణాపి లయక్రమో బుద్ధిస్థో విచార్యత ఇతి ప్రాసంగిక్యావేవ పాదాంతరసంగతీ ఇతి మత్వాహ ॥ భూతానామితి ॥ అతో న్నుత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమనిర్ణయాత్సిద్ధాంతే భూతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయధ్యానపూర్వకం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి మనస్సమాధానం ఫలం, పూర్వపక్షే తు కారణనాశేన వికార్యనాశ ఇతి సర్వలయాధార బ్రహ్మాసిద్ధేరుక్తపరమార్థ్యసిద్ధిరితి భేదః ॥ సతి భూతానాం లయే క్రమచింతా స ఏవ నాస్తీతి కేచిత్తాన్ప్రత్యాహ ॥ త్రయోపీతి ॥ అనియమ ఇత్యనాస్థయోక్తం శ్రుతస్య ప్రళయస్య క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత ఉత్పత్తిక్రమ ఏవ గ్రాహ్యః, శ్రుతత్వేనాంతరంగత్వాదిత్యేవం పూర్వపక్షః । సతి కారణే కార్యం న నశ్యతీతి లోకే దృశ్యతే, తథా చ శ్రుతోత్పత్తిక్రమో లయే న గృహ్యతే కిం

తు లౌకికక్రమ ఏవ గృహ్యతే శ్రుతేర్లోకదృష్టపదార్థబోధాధీనత్వేన శ్రౌతాదపి లౌకికస్యాంతరంగత్వాదిత్యాశంక్య, కారణమేవ హి కార్యస్య స్వరూపమితి తదనన్యత్వన్యాయేన స్థాపితం, న హి స్వరూపనాశే కార్యస్య క్షణమపి స్థితిర్యుక్తా, తస్మాదయోగ్య ఉత్పత్తిక్రమో లయస్య న గ్రాహ్యః లౌకికక్రమావరోధేన నిరాకాంక్షత్వాదితి సిద్ధాంతయతి॥ తతో బ్రూమ ఇత్యాదినా॥ క్రమేణ పరంపరయా సర్వకార్యలయాధారత్వం బ్రహ్మణః కిమిత్యాశ్రీయతే సాక్షాదేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణేతి। ఘటనాశే మృదనుపలబ్ధిప్రసంగాదిత్యర్థః। "వాయుశ్చ లీయతే వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయతే" ఇతి స్మృతిశేష ఆదిపదార్థః। యోగ్యతాధీనస్సంబంధ ఇతి న్యాయాదయోగ్యక్రమబాధ ఇతి సిద్ధం॥ *

౧౫ * అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్ * ఉక్తభూతోత్పత్తిలయక్రమ ఉపజీవ్య స కిం కరణానాముత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే న వేతి, కరణానామభౌతికత్వభౌతికత్వాభ్యాం సందేహే పూర్వోక్తానువాదపూర్వకం

మాకాంక్షిణస్స్వవక్రమస్స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తం తతో బ్రూమః। విపర్యయేణ తు ప్రలయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమాద్భవితుమర్హతి, తథా హి లోకే దృశ్యతే యేన క్రమేణ సోపానమారూఢస్తతో విపరీతక్రమేణావరోహతీతి, అపి చ దృశ్యతే మృదో జాతం ఘటశరావాద్యప్యయకాలే మృద్భావమప్యేతి, అద్భ్యశ్చ జాతం హిమకరకాద్యబ్భావమప్యేతీతి। అతశ్చోపపద్యత ఏతద్యత్పృథివ్యద్భ్యో జాతా సతీ స్థితికాలవ్యతిక్రాంతావపోఽపీయాత్, ఆపశ్చ తేజసో జాతాస్సత్యస్తేజోఽపీయుః, ఏవం క్రమేణ సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చానంతరమనంతరం కారణమపీత్య సర్వం కార్యజాతం పరమకారణం పరమసూక్ష్మం చ బ్రహ్మాప్యేతీతి వేదితవ్యం। న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కారణకారణే కార్యాప్యయో న్యాయ్యః। స్మృతావప్యుత్పత్తిక్రమవిపర్యయేణైవాప్యయక్రమస్తత్ర తత్ర ప్రదర్శితః "జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే। జ్యోతిష్యాపః ప్రలీయంతే జ్యోతిర్వాయౌ ప్రలీయతే" ఇత్యేవమాదౌ। ఉత్పత్తిక్రమస్తూత్పత్తావేవ శ్రుతత్వాన్నాప్యయే భవితుమర్హతి, న చాసావయోగ్యత్వాదప్యయేనాకాంక్ష్యతే, న హి కార్యే ధ్రియమాణే కారణస్యాప్యయో యుక్తః కారణాప్యయే కార్యస్యావస్థానానుపపత్తేః। కార్యాప్యయే తు కారణస్యావస్థానం యుక్తం మృదాదిష్వేవం దృష్టత్వాత్॥ ఇత్యస్తపూర్వమాఘోరణమ్ ... ... *

——— సూ॥౧౫॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్॥ ———

భూతానాముత్పత్తిప్రలయావనులోమప్రతిలోమక్రమాభ్యాం భవత ఇత్యుక్తం, ఆత్మాదిరుత్పత్తిః ప్రలయశ్చాత్మాంత ఇత్యప్యుక్తం, సేంద్రియస్య తు మనసో బుద్ధేశ్చ సద్భావః ప్రసిద్ధః శ్రుతిస్మృత్యోః। "బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ। ఇంద్రియాణి హయానాహుః" ఇత్యాదిలింగేభ్యః। తయోరపి కస్మింశ్చిదంతరాలే క్రమేణోత్పత్తిప్రలయావుపసంగ్రాహ్యౌ, సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వాభ్యుపగమాత్। అపి చాథర్వణే ఉత్పత్తిప్రకరణే భూతానామాత్మనశ్చాంతరాలే కరణాన్యనుక్రమ్యంతే "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ। ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ" ఇతి,

పూర్వోక్తనయమాహ॥ భూతానామిత్యాదినా॥ కరణాన్యేవ న సంతీతి వదంతం ప్రత్యాహ॥ సేంద్రియస్యేతి॥ "మనస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి" ఇతి స్మృతిరపి ద్రష్టవ్యా। అగత్యా శ్రుత్యాదిలింగాదీన్యుచ్యంతే। కరణానాం క్రమాకాంక్షామాహ॥ తయోరితి॥ ఆకాంక్షాయాం శ్రుతిసిద్ధః క్రమో గ్రాహ్య ఇత్యాహ॥ అపి చేతి॥ విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం సేంద్రియా బుద్ధిః। ఆత్మనో భూతానాం చాంతరామధ్యే తల్లింగాత్ సృష్టివాక్యాత్ "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః" ఇత్యాదిరూపాత్ విజ్ఞానమనసోరనుక్రమః స్యాత్తే। తథా చ కరణక్రమేణ పూర్వోక్తక్రమభంగ ఇతి శంకాసూత్రార్థః। న చ కరణానాం భౌతికత్వాద్భూతానంతర్యమితి వాచ్యం, తేషాం భౌతికత్వే మానాభావాత్। తథా చాత్మనః ప్రథమమాకాశస్య జన్మశ్రవణాద్వాయోరిత్యుక్తక్రమస్యాత్మనః కరణానిర్భూతో భూతాకాశక్రమేణాది

రోధ ఇతి తైత్తిరీయాథర్వణశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి పూర్వపక్షఫలం। సిద్ధాంతయతి॥ నేతి॥ 'ఆత్మన ఆకాశ' ఇత్యాదితైత్తిరీయశ్రుతౌ పంచమ్యా కార్యకారణభావేనార్థతః క్రమో భాతి న తస్యాథర్వణపాఠేన బాధః అర్థక్రమవిరోధి క్రమవిశేషస్యాత్ర శ్రుతేః పాఠక్రమస్యార్థక్రమశేషస్యాశేషిబాధకత్వాయోగాదతశ్చ శ్రుత్యర్థక్రమావిరోధేన పాఠస్య నేయత్వాద్భూతానంతర్యం కరణానామిత్యర్థః। కించ భౌతికత్వాత్తేషాం తదానంతర్యమిత్యాహ॥ యదీతి॥ న చ ప్రాణస్యాపార్థక్యేత్వాయోగాదన్నమయమిత్యాదిమయటో న వికారార్థతేతి వాచ్యం కారణానాం విభక్తత్వేన కార్యతయా కారణాకాంక్షాయాం అన్నమయమిత్యాదిశ్రుతేరాకాంక్షితోక్త్యర్థమసతి బాధకే మయటో వికారార్థతాయా యుక్తత్వాత్। ప్రాచుర్యార్థత్వే త్వనాకాంక్షితోక్తిప్రసంగాచ్ఛ్రుత్యైవ తేజోఽబన్నప్రాణవాక్ప్రాణమనసాం వృద్ధిస్తదభావే తన్నాశ ఇతి వికారత్వస్య దర్శితత్వాన్న వివాదావసరః। యద్వా స్థూలభూతాధీనా తేషాం వృద్ధిర్వికారో మయడర్థః శ్రూయమాణో భౌతికత్వే లింగం ప్రాణేంద్రియమనాంసి భౌతికాని భూతాధీనవృద్ధిమత్త్వాద్దేహవదితి భావః। నను తేషాం భౌతికత్వే కథమాథర్వణే పృథక్ తేభ్యః కథనం భూతజన్మోక్త్యైవ తజ్జన్మసిద్ధేరిత్యత ఆహ॥ భేదవ్యపదేశోఽపీతి॥ ప్రాధవాదేన తేషామభౌతికత్వమపేత్యాపి శ్రుత్యవిరోధమాహ॥ అథత్వితి॥ కరణానాం భూతానాం చ పూర్వాపరత్వే

తస్మాత్పూర్వోక్తోత్పత్తిప్రళయక్రమభంగప్రసంగో భూతానామితి చేన్న, అవిశేషాత్। యది తావద్భౌతికాని కరణాని తతో భూతోత్పత్తిప్రళయాభ్యామేవైషాముత్పత్తిప్రళయౌ భవత ఇతి నైతయోః క్రమాంతరం మృగ్యం। భవతి చ భౌతికత్వే లింగం కరణానాం 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగి'త్యేవంజాతీయకం। భేదవ్యపదేశోఽపి త్వచిద్భూతానాం కరణానాం చ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన నేతవ్యః। అథత్వభౌతికాని కరణాని తథాపి భూతోత్పత్తిక్రమో న కరణైర్విశేష్యతే, ప్రథమం కరణాన్యుత్పద్యంతే చరమం భూతాని ప్రథమం వా భూతాన్యుత్పద్యంతే చరమం కరణానీతి। ఆథర్వణే తు సమామ్నాయక్రమమాత్రం కరణానాం భూతానాం చ న తత్రోత్పత్తిక్రమ ఉచ్యతే। తథాన్యత్రాపి పృథగేవ భూతక్రమాత్కరణక్రమ ఆమ్నాయతే 'ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ స ఆత్మానమైక్షత స మనోఽసృజత తన్మన ఏవాసీత్ తదాత్మానమైక్షత తద్వాచమసృజతే'త్యాదినా। తస్మాన్నాస్తి భూతోత్పత్తిక్రమస్య భంగః॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ...*

వృత్తి ❀ సూ॥౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్॥ ❀

స్తో జీవస్యాప్యుత్పత్తిప్రళయౌ జాతో దేవదత్తో మృతో దేవదత్త ఇత్యేవంజాతీయకాల్లౌకికవ్యపదేశాజ్జాతకర్మాదిసంస్కారవిధానాచ్చ భవేతి స్యాత్కస్యచిద్భ్రాంతిః, తామపనుదామః, న జీవస్యోత్పత్తిప్రళ

మానాభావాన్నోక్తభూతక్రమభంగః। న చాథర్వణవాక్యం మానం పాఠమాత్రత్వాదిత్యర్థః। తర్హి కథం క్రమనిర్ణయస్తత్రాహ॥ తథేతి॥ ఇదం స్థూలం ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ప్రజాపతిసూత్రాత్మా ఆసీత్। అత్ర సూక్ష్మభూతాత్మకప్రజాపతిసర్గః ప్రథమః తతో మనఆదిసర్గ ఇతి క్రమో భాతీతి భావః। ఏవం చ భూతకరణోత్పత్తిశ్రుత్యోరవిరోధాద్బ్రహ్మణి సమన్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం నిగమయతి॥ తస్మాదితి॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ... *

౬*చరాచర = భావిత్వాత్* ఏవం తావత్తత్పదవాచ్యకారణనిర్ణయాయ భూతశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్త ఇదానీం పాదసమాప్తేస్త్వంపదార్థశుద్ధ్యై జీవశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్యతే ఇహ 'జీవో న జాయతే మ్రియతే' ఇత్యాదిశ్రుతేర్జాతేష్టిశ్రాద్ధశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే విరోధోఽస్తీతి ప్రాప్తే లౌకికజన్మాదివ్యపదేశసహాయాజ్జాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణ జీవాజత్వాదిశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి॥ స్త ఇతి॥ తథా చ కార్యోత్పత్తిక్రమేణ భూతోత్పత్తిక్రమస్య బాధాభావేఽపి జీవోత్పత్తిక్రమేణ బాధః స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః। పూర్వపక్షే జీవబ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః। చేతనజన్మాద్యుద్దేశేన చేతనస్య తస్య జన్మాంతరీయఫలసాధనం జాతకర్మాదిసంస్కారో విధీయతే తథాచోద్దేశ్య

విధేయయోర్మిథో విరోధే సత్యపి విధేయావిరోధేనోద్దేశ్యం నేయమితి న్యాయాజ్జన్మాదికం దేహోపాధికం నస్వత ఇతి సిద్ధాంతయతి। తామిత్యాదినా॥ జీవాపేతం జీవేన త్యక్తం, ఇదం శరీరం, జన్మాదివ్యపదేశశ్చరాచరదేహవిషయో ముఖ్యః జీవే తు భాక్తో గౌణః ఔపాధికజన్మాదివిషయత్వాదుపాధిజన్మాదిభావే భావాదసత్యభావాదితి సూత్రార్థః। జీవస్యౌపాధికజన్మమృత్యోః శ్రుతిమప్యాహ॥ స వా ఇతి॥ జాయమానపదార్థమాహ॥ శరీరమితి ॥ మ్రియమాణత్వం వ్యాచష్టే। ఉత్క్రామన్నితి ॥ నను తత్ర తత్ర జీవస్య జన్మాది నిరస్యతే అత్రాపి తన్నిరాసే పునరుక్తిరిత్యాశంక్యాహ ॥ జీవస్యేతి॥ తదేవం జాతేష్ట్యాదిశాస్త్రస్యౌపాధికజన్మాదివిషయత్వాన్న జీవానాద్యనంతత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ......*

౧౭ * నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః * 'అగ్నేర్విస్ఫులింగా' ఇతస్తస్మాత్పరమాత్మనస్సర్వే జీవాత్మనో వ్యుచ్చ

యాస్తః శాస్త్రఫలసంబంధోపపత్తేః। శరీరానువినాశిని హి జీవే శరీరాంతరగతేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారార్థౌ విధిప్రతిషేధావనర్థకౌ స్యాతాం। శ్రూయతే చ 'జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత' ఇతి। నను లౌకికో జన్మమరణవ్యపదేశో జీవస్య దర్శితః సత్యం దర్శితః, భాక్తస్త్వేష జీవస్య జన్మమరణవ్యపదేశః, కిమాశ్రయః పునరయం ముఖ్యో యదపేక్షయా భాక్త ఇతి, ఉచ్యతే। చరాచరవ్యపాశ్రయః। స్థావరజంగమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ, స్థావరజంగమాని హి భూతాని జాయంతే చ మ్రియంతే చాతస్తద్విషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ ముఖ్యౌ సంతౌ తత్స్థే జీవాత్మన్యుపచర్యేతే । తద్భావభావిత్వాత్ । శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్హి సతోర్జన్మమరణశబ్దౌ భవతః నాసతోః। న హి శరీరసంబంధాదన్యత్ర జీవో జాతో మృతో వా కేనచిదుపలక్ష్యతే । 'స వా అయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసంపద్యమానః' 'స ఉత్క్రామన్మ్రియమాణ' ఇతి చ శరీరసంయోగవియోగనిమిత్తావేవ జన్మమరణశబ్దౌ దర్శయతి । జాతకర్మాదివిధానమపి దేహప్రాదుర్భావాపేక్షమేవ ద్రష్టవ్యం, అభావాజ్జీవప్రాదుర్భావస్య। జీవస్య పరస్మాదాత్మన ఉత్పత్తిర్వియదాదీనామివాస్తి నాస్తి వేత్యేతదుత్తరేణ సూత్రేణ వక్ష్యతి। దేహాశ్రయౌ తావజ్జీవస్య స్థూలావుత్పత్తిప్రలయౌ న స్త ఇత్యేతదనేన సూత్రేణావోచత్॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥

సూ॥౧౭॥ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥

అస్త్యాత్మా జీవాఖ్యశ్శరీరేంద్రియపంజరాధ్యక్షః కర్మఫలసంబంధీ। స కిం వ్యోమాదివదుత్పద్యతే బ్రహ్మణః। ఆహోస్విద్బ్రహ్మవదేవ నోత్పద్యత ఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేర్విశయః కాసుచిచ్ఛ్రుతిష్వగ్నివిస్ఫులింగాదినిదర్శనైర్జీవాత్మనః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరామ్నాయతే, కాసుచిత్త్వవికృతస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణః కార్యప్రవేశేన జీవభావో విజ్ఞాయతే న చోత్పత్తిరామ్నాయత ఇతి। తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్పద్యతే జీవ ఇతి, కుతః, ప్రతిజ్ఞానుపరోధాత్ । 'ఏకస్మిన్విదితే సర్వమిదం విదిత'మితీయం ప్రతిజ్ఞా సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రభవత్వే సతి నోపరుధ్యేత, తత్త్వాంతరత్వే తు జీవస్య ప్రతిజ్ఞేయముపరుధ్యేత। న చావికృతః పరమాత్మైవ జీవ ఇతి శక్యతే విజ్ఞాతుం, లక్షణభేదాత్ । అపహతపాప్మత్వాదిధర్మకో హి పరమాత్మా, తద్విపరీతో హి జీవః, విభాగాచ్చాస్య వికారత్వసిద్ధిః। యావాన్హి ఆకాశాదిః ప్రవిభక్తస్స సర్వో

రంత' ఇత్యాదిజీవోత్పత్తిశ్రుతీనాం 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్య' 'అజ ఆత్మే'త్యాద్యనుత్పత్తిశ్రుతీనాం చ మిథో విరోధాత్సంశయే మా భూతాం దేహజన్మనాశయోర్జీవజన్మనాశౌ, దేహాంతరభోగ్యస్వర్గాదిహేతువిధ్యసంభవాత్। కల్పాద్యంతయోస్తు భవత ఇవ జీవస్య లౌకికం న స్యాతాం తత్సంభవాదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ । తత్ర ప్రాప్తం తావదితి । ఫలం పూర్వవత్, ఉపోద్ఘాతో వా ఽఽః । సన్నవికృతబ్రహ్మైవాత్ర ప్రవిష్టం జీవో న తత్త్వాంతరమితి ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిస్తత్రాహ॥ న చేతి॥ జీవః పరస్మాద్భిన్నః విరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ భిన్నస్యావికారిత్వే ప్రతిజ్ఞాబాధ ఇత్యర్థః। విభక్తత్వలింగానుగృహీతోత్పత్తిశ్రుతిర్బలీయసీ ప్రవేశశ్రుతిర్జీవరూపవికారాత్మనా ప్రవిష్ట ఈశ్వర ఇతి వ్యాఖ్యేయేతి స

ముదాయార్థః, సరూపాఇతిదృష్టాంతశ్రుతేర్భావాజ్జీవాణాం నిశ్చీయతే । నను 'ఆత్మనఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదౌ జీవస్యోత్పత్త్యశ్రవణాదనుత్పత్తిస్తత్రాహ॥ నచేతి॥ ఏవంవికారత్వేసతివికారప్రపంచాత్మనాస్యాత్మానమకురుతేతివద్వికారజీవాత్మనాప్రవేశఇత్యర్థః । అజిత్వాదిశ్రుతిః కల్పమధ్యేజీవస్యానుత్పత్త్యాదివిషయా తత్త్వమస్యాదిశ్రుతిశ్చ మృద్ఘటఇత్యభేదవాక్యవద్వ్యాఖ్యేయేతి ప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి॥ ధర్మిణఏతస్యాత్యవిభాగో వా హేతురౌపాధికో వా నాద్యః అసిద్ధేరిత్యాహ ॥అతోఽభిద్యతేనాస్యేతి॥ ద్వితీయేజీవస్యనస్వతోవికారత్వసిద్ధిః అప్రయోజకత్వాదిత్యా

వికారః, తస్యాకాశాదేరుత్పత్తిస్సమధిగతా జీవాత్మాపిపుణ్యాపుణ్యకర్మాసుఖదుఃఖభాక్ప్రతిశరీరంవిభక్తఇతితస్యాపిప్రపంచోత్పత్త్యవసరేఉత్పత్తిర్భవితుమర్హతి । అపిచ 'యథాగ్నేఃక్షుద్రావిస్ఫులింగావ్యుచ్చరంత్యేవమేవాస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణా'ఇతి ప్రాణాదేర్భోగ్యజాతస్యసృష్టింశిష్ట్వాసర్వఏవాత్మానోవ్యుచ్చరంతీతిభోక్తౄణామాత్మనాంపృథక్సృష్టింశాస్తి । 'యథాసుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతిసరూపాస్తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాః ప్రజాయంతే తత్రచైవాపియంతీ'తిచజీవాత్మనాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యేతే సరూపవచనాత్। జీవాత్మానోహిపరమాత్మనాసరూపాభవంతి చైతన్యయోగాత్ ।నచక్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతంవారయితుమర్హతి,శ్రుత్యంతరగతస్యాప్యవిరుద్ధస్యాధికస్యార్థస్యసర్వత్రోపసంహర్తవ్యత్వాత్ ।ప్రవేశశ్రుతిరప్యేవంసతివికారభావాపత్త్యైవవ్యాఖ్యాతవ్యా 'తదాత్మానగ్ంస్వయమకురుతే'త్యాదివత్ తస్మాదుత్పద్యతేజీవ ఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, నాత్మాజీవఉత్పద్యతఇతి।కస్మాత్, అశ్రుతేః,నహ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణేశ్రవణమస్తిభూయస్సుప్రదేశేషు।ననుక్వచిదశ్రవణమన్యత్రశ్రుతంనవారయతీత్యుక్తం, సత్యముక్తం।ఉత్పత్తిరేవత్వస్యనసంభవతీతివదామః।కస్మాత్, నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః। చశబ్దాదజత్వాదిభ్యశ్చ।నిత్యత్వంహ్యస్యశ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే, తథాజత్వమవికారిత్వమవికృతస్యైవబ్రహ్మణోజీవాత్మనావస్థానంబ్రహ్మాత్మతాచేతి।నచైవంరూపస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే, తాఃకాశ్శ్రుతయః, నజీవోమ్రియతే 'సవాఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమృతోఽభయోబ్రహ్మ నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిత్ అజోనిత్యశ్శాశ్వతోఽయంపురాణః తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి సఏషఇహప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్యః తత్త్వమసి అహంబ్రహ్మాస్మి అయమాత్మాబ్రహ్మ సర్వానుభూ'రిత్యేవమాద్యానిత్యత్వవాదిన్యస్సత్యోజీవస్యోత్పత్తింప్రతిబధ్నంతి । ననుప్రవిభక్తత్వాద్వికారోవికారత్వాచ్చోత్పద్యతఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే, నాస్యప్రవిభాగస్స్వతోఽస్తి, 'ఏకోదేవస్సర్వభూతేషుగూఢస్సర్వవ్యాపీసర్వభూతాంతరాత్మే'తిశ్రుతేః, బుద్ధ్యాద్యుపాధినిమిత్తంత్వస్యప్రవిభాగప్రతిభానమాకాశస్యేవఘటాదిసంబంధనిమిత్తం । తథాచశాస్త్రం 'సవాఅయమాత్మాబ్రహ్మవిజ్ఞానమయోమనోమయఃప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ'ఇత్యేవమాదిబ్రహ్మణఏవావికృతస్యసతోఽస్యైకస్యానేకబుద్ధ్యాదిమయత్వందర్శయతి।తన్మయత్వంచాస్యతద్వివిక్తస్వరూపానభివ్యక్త్యాతదుపరక్తస్వరూపత్వంస్త్రీమయోజాల్మఇత్యాదివద్ద్రష్టవ్యం।యదపిక్వచిదస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణంతదప్యతఏవోపాధిసంబంధాన్నేతవ్యం। ఉపాధ్యుత్పత్త్యాస్యోత్పత్తిస్తత్ప్రళయేచప్రళయఇతి । తథాచదర్శయతి 'ప్రజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూ

హ॥ బుద్ధ్యాదీ॥ ఔపాధికభేదేమానమాహ॥ తథాచేతి॥ మయటోవికారార్థత్వమాశంక్యాహ ॥ తన్మయత్వంచేతి॥ జాల్మఃకామీజడఃస్త్రీపరతంత్రః। స్త్రీమయఇతివజ్జీవస్యస్వరూపాజ్ఞానాద్బుద్ధ్యాదిపరతంత్రత్వేనభేదకర్తృత్వాదిభాక్త్వాత్ప్రాచుర్యార్థేమయట్ప్రయోగఇత్యర్థః॥ లింగంనిరస్యతదనుగ్రాహ్యశ్రుతేర్గతిమాహ॥ యదపీతి ॥ జీవస్యోపాధికజన్మనాశవాక్యశ్రుతిమాహ॥ తథేతి॥ ఏతేభ్యోదేహాత్మనాపరిణతేభ్యోభూతేభ్యః సముత్థాయజనిత్వా తాన్యే

విలీయమానాన్యను పశ్చాద్వినశ్యతి ప్రేత్యోపాధికమరణానంతరం సంజ్ఞా నాస్తీత్యర్థః । నను ప్రజ్ఞానఘనస్సంజ్ఞా నాస్తీతి చ విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥ తథేతి॥ ఉపాధిలయాద్విశేషవిజ్ఞానాభావపరః సంజ్ఞాభావో నాత్మస్వరూపవిజ్ఞానాభావ ఇత్యుత్తరం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిరిత్యన్వయః। అత్రైవాత్మవిజ్ఞానఘనే ప్రేత్య సంజ్ఞా నాస్తీత్యుక్త్యా మాం మోహాంతం మోహమధ్యం ప్రాపీపదత్ ఆపాదితవానిమమర్థం న జానామి బ్రూహి తద్వాక్యార్థమితి మైత్రేయ్యాః ప్రశ్నార్థః । మునిరాహ ॥ న వా ఇతి॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, ఉచ్ఛిత్తిః పూర్వావస్థానాశో ధర్మో యస్యేత్యుచ్ఛిత్తిధర్మా పరిణామీ స న, యస్త్వనుచ్ఛిత్తిధర్మా అపరిణామీ, తస్మాదవినాశీత్యర్థః, తర్హి న ప్రేత్య సంజ్ఞేతి కథముక్తం తత్రాహ ॥ మాత్రేతి ॥ మాత్రాభిర్విషయైరసంసర్గాత్తథోక్తమిత్యర్థః । బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మభేదోఽప్యస్త్విత్యత్ర హేతుమాహ ॥ అత ఊర్ధ్వమితి ॥ జీవస్యావికారిత్వే ముక్తియోగాత్ తత్త్వమసీతి వాక్యస్యాఖండార్థమితి వక్తవ్యం, తథా చ ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితజీవనిత్యత్వశ్రుతీనాం బలవత్త్వాదుత్పత్త్యాదికమధ్యస్తమనువదంత్యుత్పత్త్యాదిశ్రుతయ ఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ... ... *

తేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి । తథోపాధిప్రలయపరమేవాయం నాత్మప్రలయపర ఇత్యేతదపి, 'అత్రైవ మా భగవాన్మోహాంతమాపీపదన్న వా అహమిమం విజానామి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి ప్రశ్నపూర్వకం ప్రతిపాదయతి 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి । ప్రతిజ్ఞానుపరోధోఽప్యవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావాభ్యుపగమాత్ । లక్షణభేదోఽప్యనయోరుపాధినిమిత్త ఏవ । 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీ'తి చ ప్రకృతస్యైవ విజ్ఞానమయస్యాత్మనస్సర్వసంసారధర్మప్రత్యాఖ్యానేన పరమాత్మభావప్రతిపాదనాత్ । తస్మాన్నైవాత్మోత్పద్యతే ప్రలీయతే వేతి॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ॥

స కిం కాణభుజానామివాగంతుకచైతన్యస్స్వతోఽచేతనః? ఆహోస్విత్సాంఖ్యానామివ నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవేతి వాదివిప్రతిపత్తేస్సంశయః। కిం తావత్ప్రాప్తం ఆగంతుకమాత్మనశ్చైతన్యమాత్మమనస్సంయోగజమగ్నిఘటసంయోగజరోహితాదిగుణవదితి ప్రాప్తం । నిత్యచైతన్యత్వే హి సుప్తమూర్ఛితగ్రహావిష్టానామపి చైతన్యం స్యాత్, తే పృష్టాస్సంతో న కించిద్వయమచేతయామహీతి జల్పంతి। స్వస్థాశ్చ చేతయమానా దృశ్యంతే, అతః కాదాచిత్కచైతన్యత్వాదాగంతుకచైతన్య ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే। జ్ఞః నిత్యచైతన్యోఽయమాత్మా, అత ఏవ యస్మాదేవ నోత్పద్యతే పరమేవ బ్రహ్మావికృతముపాధిసంపర్కాజ్జీవభావేనావతిష్ఠతే । పరస్య హి బ్రహ్మణశ్చైతన్యస్వరూపత్వమామ్నాతం 'విజ్ఞానమానందం బ్ర

౧౮ * జ్ఞోఽత ఏవ * 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతి'రిత్యాద్యాత్మస్వప్రకాశత్వశ్రుతీనాం 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్ర'మిత్యాగంతుకజ్ఞానవత్త్వశ్రుతిభిర్విరోధోఽత్ర నిరస్యతే అస్యలోకస్య చతుర్దిశా శ్రోత్రంశోధితా। ప్రాగుక్తజీవానుత్పత్తిం హేతూకృత్య స్వప్రకాశత్వసాధనాద్ధేతుహేతుమద్భావస్సంగతిః । అనుత్పత్త్యా హి స్వప్రకాశం బ్రహ్మైవోపహితం జీవ ఇతి జీవస్య స్వప్రకాశతా సిధ్యతి । న చైవం గతార్థతా అనుత్పన్నస్యాపి జీవస్య స్వప్రకాశత్వే జ్ఞానసాధనవైయర్థ్యమిత్యాగంతుకజ్ఞానశ్రుతిబలేన స్వప్రకాశత్వశ్రుతేర్బాధ్యతయా బ్రహ్మత్వశంకాయాం తదైక్యయోగ్యతాయై స్వప్రకాశత్వస్యాత్ర సాధనాత్ , తథా చ పూర్వపక్షే జీవస్య బ్రహ్మైక్యాయోగ్యతా సిద్ధాంతే తద్యోగ్యతేత్యాపాదసమాప్తేః ఫలమవగంతవ్యం । ఇష్టాపత్తిం నిరాచష్టే॥ తే పృష్టా ఇతి । సాధనాధీనజ్ఞానత్వాన్న స్వప్రకాశో జీవోఽవ్యతిరేకేణాసత్త్వాదిత్యాహ॥ తతః కాదాచిత్కేతి॥ యథాశ్రుతే భాష్యే నాత్మనోఽస్య ధ్యావిశేష ఇతి మంతవ్యం అతో జీవస్య స్వప్రకాశత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి॥ చేతయితృతో నిత్యోఽయమర్థః । న కేవలం స్వప్ర

కాశబ్రహ్మాభేదాజ్జీవస్యస్వప్రకాశతా కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ॥ విజ్ఞానమయేతి॥ యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రకరణ ఇత్యర్థః । అసుప్తస్స్వయం భాసమాన ఏవాత్మా, సుప్తాన్ సుప్తవ్యాపారాన్ రాగాదీన్, అభిలక్ష్య చాకశీతి స్వప్నస్థానస్పశ్యతీతి యావత్ । అత్ర స్వప్నే ఽజ్ఞాతుర్బుద్ధిసత్త్వస్య సాక్షిణో విజ్ఞాతేర్వినాశో నాస్తీత్యర్థః । ఘ్రాణాదిజన్యగంధాదిజ్ఞానానుసంధానసిద్ధమేవాత్మనో జ్ఞానరూపత్వం వాచ్యమితి శ్రుత్యంతరేణాహ॥ అథేతి॥ ఆత్మనో నిత్యచిద్రూపత్వేపి స్వతో ఽసంగతయా గంధాద్యసంబంధాత్తత్సంబంధఘటనాత్మకవృత్త్యర్థాని జ్ఞానసాధనానీతి న తేషాం వైయర్థ్యమిత్యాహ॥ నగంధేతి॥ పరిచ్ఛేదో వృత్తిః గంధాయ తద్గోచరాంతఃకరణవృత్తయ ఇత్యర్థః । సుప్త్యాద్యవస్థాయామాత్మసత్త్వేపి చైతన్యాభావాన్నాత్మా చిద్రూప ఇత్యుక్తం దూషయతి॥ యత్త్వితి॥ తత్ తదా సుప్తౌ న పశ్యతీతి యత్ తత్పశ్యన్నేవాలుప్తజ్ఞాన ఏవ సన్న పశ్యతీత్యత్ర హేతుః॥ నహీతి॥ నాశాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః॥ కిమితి న పశ్యతీత్యత ఆహ॥ నత్వితి॥ వృత్తేస్సాధనాధీనత్వోక్త్యా స్వరూపజ్ఞానస్య సాధనాధీనత్వం హేతురసిద్ధ ఇత్యుక్తం, సాధనవైయర్థ్యతర్కోఽపి నిరస్తః,

హ్మ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ అనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'త్యాదిషు శ్రుతిషు । తదేవ చేత్పరం బ్రహ్మ జీవస్తర్హి జీవస్యాపి నిత్యచైతన్యస్వరూపత్వమగ్న్యౌష్ణ్యవత్ప్రకాశవదితి గమ్యతే । విజ్ఞానమయప్రక్రియాయాం చ శ్రుతయో భవంతి 'అసుప్తస్సుప్తానభిచాకశీతీ'త్యత్ర 'అయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత' ఇత్యేవంరూపాః । అథ 'యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి' 'స ఆత్మే'తి చ సర్వైః కరణద్వారైరిదం వేదేదం వేదేతి విజ్ఞానేనానుసంధానాత్తద్రూపస్య సిద్ధిః, నిత్యస్వరూపచైతన్యత్వే ఘ్రాణాద్యానర్థక్యమితి చేన్న, గంధాదివిషయవిశేషపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్ । తథాహి దర్శయతి 'గంధాయ ఘ్రాణ'మిత్యాది। యత్తు సుప్తాదయో న చేతయంత ఇతి తస్య శ్రుత్యైవ పరిహారోఽభిహితః। సుషుప్తం ప్రకృత్య 'యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాన్న తు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే'దిత్యాదినా । ఏతదుక్తం భవతి విషయాభావాదయమచేతయమానతా న చైతన్యాభావాదితి । యథా వియదాశ్రయస్య ప్రకాశస్య ప్రకాశ్యాభావాదనభివ్యక్తిర్న స్వరూపాభావాత్తద్వత్ । వైశేషికాదితర్కాశ్చ శ్రుతివిరోధే ఆభాసీభవతి తస్మాన్నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవాత్మేతి నిశ్చినుమః॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్. ... ... *

సూ॥౧౯॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం॥

ఇదానీం తు కింపరిమాణో జీవ ఇతి చింత్యతే, కిమణుపరిమాణః? ఉత మధ్యమపరిమాణః? ఆహోస్విన్మహత్పరిమాణ ఇతి । నను నాత్మోత్పద్యతే నిత్యచైతన్యశ్చాయమిత్యుక్తం, అతశ్చ పర ఏవాత్మా జీవ ఇత్యాపతతి, పరస్య చాత్మనోఽనంతత్వమామ్నాతం, తత్ కుతో జీవస్య పరిమాణచింతావతార ఇతి, ఉచ్యతే సత్య

శృణ్వన్నిత్యాద్యనిత్యజ్ఞానప్రతిపాదకశ్రుతీనాం వృత్తివిషయత్వం వ్యాఖ్యాతం, ఆత్మా న జ్ఞానం ద్రవ్యత్వాదిత్యాదితర్కాణామాగమబాధితానాం ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితస్య స్వప్రకాశత్వాగమస్య బలవత్త్వాత్ । కించ నిరవయవస్యాత్మనో మనస్సంయోగాయోగాన్నానిత్యజ్ఞానగుణతా సమవాయాభావాచ్చ న స్వసమవేతజ్ఞానవేద్యతా కర్మకర్తృత్వవిరోధాచ్చ । కించ జ్ఞానత్వస్యైకవృత్తిత్వే లాఘవాదాత్మైవ జ్ఞానం వృత్తేశ్చ మనఃపరిణామత్వశ్రుత్యా కామస్సంకల్ప ఇత్యాద్యయా జడత్వాన్నాస్మాకం జ్ఞానద్వైవిధ్యగౌరవమిత్యనవద్యమాత్మనస్స్వప్రకాశత్వమితి సిద్ధం॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౧౯ ॥ స్వప్రకాశత్వాదాత్మస్వరూపాదీషద్బహిస్థం పరిమాణమాశ్రయాశ్రయిత్వేనాంతర్బహిర్భావేన వా సంగత్యా విచారయతి॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామితి॥ విషయసంశయౌ దర్శయతి॥ ఇదానీమితి॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదినా గతార్థత్వమస్యాశంక్యాత్మాణుత్వశ్రుతీనాం మహత్త్వశ్రుతీనాం చావిరోధప్రదర్శనాయాస్యాధికరణస్యారంభ ఇత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ న కేవలం శ్రుతేరుత్క్రాంత్యాద్యనుపపత్త్యాత్మనోఽణుత్వం కింత్వేషోఽణురాత్మేతి శ్రుత్యాపీ

త్యాహ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ పూర్వపక్షే జీవస్యాణుత్వాద్బ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సూత్రం వ్యాకుర్వన్పూర్వపక్షమాహ॥ తత్ర ప్రాప్తమిత్యాదినా ॥ శ్రుతేరణురిత్యుత్తరసూత్రాదాకృష్య సూత్రం పూరితం, ఉత్క్రాంతిశ్శ్రూయత ఇతి శేషః । సముమూర్షుర్జీవః పతైర్బుధ్యాదిభిః తస్మాచ్చంద్రలోకాత్ ఇమం లోకం ప్రతికర్మణః కర్తుమాయాతీత్యర్థః॥ ... ... *

౨౦॥ ఉత్క్రాంతిరాత్మనో దేహాన్నిర్గమో న భవతి మే నాణుత్వం స్యాత్ కింతు స్వామిత్వనివృత్తిరితి కేచిత్ త దంగీకృత్యాప్యణుత్వమావశ్యకమిత్యాహ॥ స్వాత్మనేతి ॥ ఉత్క్రాంతేరుత్తరయోర్గత్యాగత్యోస్స్వాత్మనా కర్త్రా సంబంధాదణుత్వమితి సూత్రయోజనా, పాకానాశ్రయస్య పక్తృత్వవద్గత్యనాశ్రయస్యాపి గంతృత్వోక్తిః కిం న స్యాదిత్య

మేతత్, ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రవణాని తు జీవస్య పరిచ్ఛేదం ప్రాపయంతి, స్వశబ్దేన చాస్యాణ్వదణుపరిమాణత్వమామ్నాయతే, తస్య సర్వస్యానాకులత్వోపపాదనాయాయమారంభః । తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నోఽణుపరిమాణో జీవ ఇతి, ఉత్క్రాంతిస్తావత్ 'స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి సహైవైతైస్సర్వైరుత్క్రామతీ'తి । గతిరపి 'యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి, ఆగతిరపి 'తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ' ఇతి, ఆసాముత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నస్తావజ్జీవ ఇతి ప్రాప్నోతి, న హి విభోశ్చలనమవకల్పత ఇతి। సతి చ పరిచ్ఛేదే శారీరపరిమాణత్వస్యార్హతపరీక్షాయాం నిరస్తత్వాదణురాత్మేతి గమ్యతే॥ ... *

ఉత్క్రాంతిః కదాచిదచలతోఽపి గ్రామస్వామ్యనివృత్తివద్దేహస్వామ్యనివృత్త్యా కర్మక్షయేణావకల్ప్యేత, ఉత్తరే తు గత్యాగతీ నాచలతస్సంభవతః, స్వాత్మనా హి తయోస్సంబంధో భవతి, గమేః కర్తృస్థక్రియాత్వాత్। అమధ్యమపరిమాణస్య చ గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సంభవతః। సత్యోశ్చ గత్యాగత్యోరుత్క్రాంతిరప్యపసృప్తిరేవ దేహాదితి ప్రతీయతే, న హ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతాం దేహప్రదేశానాం చోత్క్రాంతావపాదానత్వవచనాత్ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య' ఇతి । 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతి శుక్రమాదాయ పునరైతి స్థాన'మితి చాంతరేఽపి శరీరే శారీరస్య గత్యాగతీ భవతః తస్మాదస్యాణుత్వసిద్ధిః॥ ... ... *

అథాపి స్యాన్నాణురయమాత్మా, కస్మాత్, అతచ్ఛ్రుతేః, అణుత్వవిపరీతపరిమాణశ్రవణాదిత్యర్థః॥ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరాత్మనోఽణుత్వే విప్రతిషిధ్యేతేతి చేన్నైష దోషః । కస్మాత్, ఇతరాధికారాత్। పరస్య హ్యాత్మనః ప్రక్రియాయామేషా పరిమాణాంతరశ్రుతిః, పరస్యైవాత్మనః

త ఆహ॥ గమేరితి॥ గమనస్య కర్తృసంయోగవిభాగరూపాతిశయహేతుత్వాత్కర్తృస్థక్రియాత్వం లోకసిద్ధమిత్యర్థః॥ జీవోఽణురమధ్యమపరిమాణత్వే సతి గతిమత్త్వాత్పరమాణువదిత్యాహ॥ అమధ్యమేతి॥ అంగీకారం త్యజతి॥ సత్యోశ్చేతి॥ న స్వామ్యనివృత్తిమాత్రముత్క్రాంతిరిత్యర్థః॥ దేహాన్నిర్గమ ఏవోత్క్రాంతిరిత్యత్ర లింగాంతరమాహ॥ దేహప్రదేశానామితి॥ అపాదానత్వమవధిత్వం, అన్యేభ్యో ముఖాదిభ్యః ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి శేషః । కించ దేహమధ్యేఽపి జీవస్య గత్యాగతిశ్రుతేరణుత్వమిత్యాహ॥ స ఇతి ॥ ఇంద్రియాణి గృహీత్వా స్వాపదా హృదయం స జీవో గచ్ఛతి శుక్రం ప్రకాశకమింద్రియగ్రామమాదాయ పునర్జాగరితస్థానమాగచ్ఛతీత్యర్థః॥ ... ... *

౨౧॥ ఇతరాధికారాచ్ఛ్రుతేస్తు ప్రకరణాత్ । ననుమహత్త్వశ్రుతేరితరప్రకరణస్థత్వమిత్యత ఆహ ॥ వక్ష

స్యైవేతి॥ యా వేదాంతశ్రుతిస్సా పరప్రకరణస్థేత్యుక్తా తస్యాస్తత్త్వేన బ్రహ్మైకఖ్యాధీతత్వాచ్చేత్యాహ॥ విరజ ఇతి॥ నిర్దోష ఇత్యర్థః । విజ్ఞానమయశ్రుత్యా ప్రకరణం బాధితమితి శంక్యతే ॥ నన్వితి ॥ అణోర్జీవస్య బ్రహ్మణాభేదాభేదాంగీకారాచ్ఛాస్త్రీయాభేదదృష్ట్యా మహత్త్వోక్తిర్యథా వామదేవస్యాహం మనురితి సర్వాత్మత్వోక్తిరిత్యవిరోధమాహ॥ శాస్త్రేతి॥ ... ... *

౨౨॥ ఏవముత్క్రాంత్యాదిశ్రుత్యాణుత్వమనుమితం, తత్ర శ్రుతిమప్యాహ ॥ స్వశబ్దేతి ॥ వాలాగ్రమధ్యతశ్శతతమో భాగస్తస్మాదప్యుద్ధృతశ్శతతమో భాగో జీవ ఇత్యుద్ధ్రియమాణమున్మానమత్యంతాల్పత్వమిత్యర్థః। వాలః కేశః, తోత్రప్రోతాయశ్శలాకాగ్రమారాగ్రం, తస్మాదుద్ధృతా మాత్రా మానం యస్య స జీవస్తథా॥ ... *

ప్రాధాన్యేన వేదాంతేషు వేదితవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ 'విరజః పర ఆకాశా'దిత్యేవంవిధాచ్చ పరస్యైవాత్మనస్తత్ర తత్ర విశేషాధికారాత్ । నను 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషి'తి శారీర ఏవ మహత్త్వసంబంధిత్వేన ప్రతినిర్దిశ్యతే। శాస్త్రదృష్ట్యా త్వేష నిర్దేశో వామదేవవద్ద్రష్టవ్యః, తస్మాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వాత్పరిమాణాంతరశ్రవణస్య న జీవస్యాణుత్వం విరుధ్యతే॥ ... ...*

సూ ॥ ౨౨॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ॥

ఇతశ్చాణురాత్మా యతస్సాక్షాదేవాస్యాణుత్వవాచీ శబ్దశ్శ్రూయతే 'ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పంచధా సంవివేశే'తి, ప్రాణసంబంధాచ్చ జీవ ఏవాయమణురభిహిత ఇతి గమ్యతే। తథా చోన్మానమపి జీవస్యాణిమానం గమయతి 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ' ఇతి 'ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి చోన్మానాంతరం । నన్వణుత్వే సత్యేకదేశస్థస్య సకలదేహగతోపలబ్ధిర్విరుధ్యతే, దృశ్యతే చ జాహ్నవీహ్రదనిమగ్నానాం సర్వాంగశైత్యోపలబ్ధిర్నిదాఘసమయే చ సకలశరీరపరితాపోపలబ్ధిరిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౩॥ అవిరోధశ్చందనవత్ ॥

యథా హి హరిచందనబిందుశ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం కరోతి, ఏవమాత్మాపి దేహైకదేశస్థస్సకలదేహవ్యాపినీముపలబ్ధిం కరిష్యతి, త్వక్సంబంధాచ్చాస్య సకలశరీరగతా వేదనా న విరుధ్యతే, త్వగాత్మనోర్హి సంబంధః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి॥ *

సూ ॥ ౨౪॥ అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ।

అత్రాహ యదుక్తమవిరోధశ్చందనవదితి తదయుక్తం, దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరతుల్యత్వాత్, సిద్ధే హ్యాత్మనో దేహైకదేశస్థత్వే చందనదృష్టాంతో భవతి, ప్రత్యక్షం తు చందనస్యావస్థితివైశేష్యమేకదేశస్థత్వం సకలదేహాహ్లాదనం చ ఆత్మనః పునస్సకలదేహోపలబ్ధిమాత్రం ప్రత్యక్షం నైకదేశవర్తిత్వం । అనుమేయం తు తదితి యద్యప్యుచ్యేత, న చాత్రానుమానం సంభవతి । కిమాత్మనస్సకలశరీరగతా వేదనా త్వగింద్రియస్యేవ సకలదేహవ్యాపినస్సతః ?కిం వా విభోర్నభస ఇవ? ఆహోస్విచ్చందనబిందోరివాణో

౨౩ ॥ ఆత్మసంయుక్తాయాస్త్వచో దేహవ్యాపిస్పర్శోపలబ్ధికరణస్య మహిమ్నాత్మనో వ్యాపికార్యకారిత్వమవిరుద్ధం। త్వగాత్మనోరితి సంబంధస్య త్వగవయవినిష్ఠత్వాదవయవినశ్చైకత్వాదాత్మసంయోగస్య కృత్స్నత్వగ్నిష్ఠతేత్యర్థః॥

౨౪ ॥ సిద్ధే హీతి ॥ న తు సిద్ధమిత్యతుల్యతేత్యర్థః । విశేష ఏవ వైశేష్యం, చందనబిందోరల్పత్వస్య ప్రత్యక్షత్వాత్త్వగాద్యస్పృష్ట్యా వ్యాపికార్యకారిత్వకల్పనా యుక్తా, జీవస్య త్వణుత్వే సందేహాద్వ్యాపికార్యదృష్ట్యా వ్యాపిత్వకల్పనమేవ యుక్తం । వ్యాపికార్యాశ్రయో వ్యాపీత్యుత్సర్గాదితి సూత్రే శంకాభాగార్థః। ఆత్మాల్పః వ్యాపికార్యకారిత్వాచ్చందనబిందువదిత్యనుమానమయుక్తం, త్వగాదావ్యభిచారాదిత్యాహ॥ న చాత్రానుమానమితి ॥ పూర్వోక్తశ్రుతిభి

జీవస్యాణుత్వనిశ్చయాద్ధృదిస్థత్వశ్రుతిభిరేకదేశస్థత్వనిశ్చయాచ్చ నదృష్టాంతవైషమ్యమితి పరిహారభాగార్థమాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ ... ... *

౨౫॥ ఆత్మవత్తద్ధర్మజ్ఞానస్యాప్యణుత్వం స్యాత్, తాదాచిత్కం తు దేహపరిమాణత్వమిత్యుక్త్వా స్వత ఏవ వ్యాపిత్వమితి మతాంతరమాహ॥ గుణాద్వేతి॥ వాశబ్దేన చందనదృష్టాంతాపరితోషః సూచితస్తమాహ॥ స్యాదితి॥ *

౨౬॥ ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే॥ కథమితి॥ జ్ఞానం న గుణి వ్యతిరిక్తదేశవ్యాపి గుణత్వాద్రూపవత్, న చ ప్రభాయాం వ్యభిచారః తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాదితి ప్రాప్తే గంధవ్యభిచారమాహ॥ అత ఉత్తరమితి॥ గుణస్య వ్యతిరేక అత్ర

రేకదేశస్థస్యేతి సంశయానివృత్తేరితి। అత్రోచ్యతే నాయం దోషః। కస్మాత్, అభ్యుపగమాత్। అభ్యుపగమ్యతే హ్యాత్మనోఽపి చందనస్యేవ దేహైకదేశవృత్తిత్వమవస్థితివైశేష్యం కథమిత్యుచ్యతే। హృది హి। ఏష ఆత్మా పఠ్యతే వేదాంతేషు 'హృది హ్యేష ఆత్మా' 'స వా ఏష ఆత్మా హృది' 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః' ఇత్యాద్యుపదేశేభ్యః। తస్మాద్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరవైషమ్యాద్యుక్తమేవైతదవిరోధశ్చందనవదితి॥ ... ... *

సూ ॥౨౫॥ గుణాద్వాలోకవత్॥

చైతన్యగుణవ్యాప్తేర్వాఽణోరపి సతో జీవస్య సకలదేహవ్యాపి కార్యం న విరుధ్యతే। యథాలోకే మణిప్రదీపప్రభృతీనామపవరకైకదేశవర్తినామపి ప్రభాఽపవరకవ్యాపినీ సతీ కృత్స్నేఽపవరకే కార్యం కరోతి తద్వత్। స్యాత్కదాచిచ్చందనస్య సావయవత్వాత్సూక్ష్మావయవవిసర్పణేనాపి సకలదేహ ఆహ్లాదయితృత్వం, న త్వణోర్జీవస్యావయవాః సంతి యైరయం సకలం దేహం విప్రసర్పేదిత్యాశంక్య గుణాద్వాలోకవదిత్యుక్తం॥ కథం పునర్గుణో గుణివ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తేత, న హి పటస్య శుక్లో గుణః పటవ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తమానో దృశ్యతే। ప్రదీపప్రభావద్భవేదితి చేన్న, తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్। నిబిడావయవం హి తేజోద్రవ్యం ప్రదీపః, ప్రవిరలావయవం తు తేజోద్రవ్యమేవ ప్రభేత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥౨౬॥ వ్యతిరేకో గంధవత్॥

యథా గుణస్యాపి సతో గంధస్య గంధవద్ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ వృత్తిర్భవతి అప్రాప్తేష్వపి కుసుమాదిషు గంధవత్సు గంధోపలబ్ధేః, ఏవమణోరపి సతో జీవస్య చైతన్యగుణవ్యతిరేకో భవిష్యతి, అతశ్చానైకాంతికమేతద్గుణత్వాద్రూపాదివదాశ్రయవిశ్లేషానుపపత్తిరితి గుణస్యైవ సతో గంధస్యాశ్రయవిశ్లేషదర్శనాత్, గంధస్యాపి సహైవాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి చేన్న, యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషస్తస్య క్షయప్రసంగాత్। అక్షీయమాణమపి తత్పూర్వావస్థాతో గమ్యతే, అన్యథా తత్పూర్వావస్థైర్గురుత్వాదిభిర్హీయేత। స్యాదేతద్గంధాశ్రయాణాం విశ్లిష్టానామవయవానామల్పత్వాత్సన్నపి విశేషో నోపలక్ష్యతే, సూక్ష్మా హి గంధపరమాణవః సర్వతో విప్రసృతా గంధబుద్ధిముత్పాదయంతి నాసికాపుటమనుప్రవిశంత ఇతి చేన్న, అతీంద్రియత్వాత్పరమాణూనాం, స్ఫుటగంధోపలబ్ధేశ్చ నాగకేసరాదిషు। న చ లోకే ప్రతీతిర్గంధవద్ద్రవ్య

యః శ్లేషః। నను శ్లిష్టావయవానామల్పత్వాద్ద్రవ్యక్షయో న భవతీత్యత ఆహ ॥ అక్షీయమాణమపీతి ॥ అపిరవధారణే, పూర్వావస్థానిరీక్షణేనాక్షీయమాణమేవ తద్ద్రవ్యమనుమీయత ఇత్యర్థః। విమతమవిశ్లిష్టావయవం పూర్వావస్థాతో గురుత్వాద్యుపచయహీనత్వాత్సమ్మతవదితి భావః। శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ విశ్లిష్టానామల్పత్వాదిత్యుపలక్షణం, అవయవాంతరాణాం ప్రవేశాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం। అవయవానాం విశ్లేషః ప్రవేశశ్చ సన్నపి న జ్ఞాయతే, తథా చ గురుత్వాపచయో న భవతీతి హేతోరన్యథాసిద్ధిరితి శంకార్థః। ఆగచ్ఛంతోఽవయవాః పరమాణవస్త్రసరేణవో వా, నాద్యః తద్గతరూపవద్గంధస్యాప్యనుపలబ్ధిప్రసంగాదితి పరిహరతి॥ నేతి॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ॥ స్ఫుటేతి॥ త్రసరేణుగంధశ్చేత్స్ఫుటో న స్యాదిత్య

ర్థః। అతో గంధస్య పృథ్వ్యాదిష్వేవ గుణివ్యతిరేకో వాచ్య ఇతి భావః । గంధో న గుణివిశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదితి శంకతే॥ రూపాదిష్వితి॥ విశ్లేషస్య ప్రత్యక్షత్వాద్బాధ ఇత్యాహ। నేతి॥ ... ... *

౨౭ ॥ ఆత్మనశ్చైతన్యగుణేనైవ దేహవ్యాప్తిరిత్యత్ర శ్రుతిమాహ సూత్రకారః ॥ తథా చ దర్శయతీతి॥ తద్వ్యాచష్టే॥ హృదయేతి॥ ... ... *

౨౮॥ తత్రైవ శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రం॥ పృథగితి॥ విజ్ఞానమింద్రియాణాం జ్ఞానశక్తిం విజ్ఞానేన చైతన్యగుణేనాదాయ శేత ఇత్యర్థః। ఏతం చైతన్యగుణవ్యాప్తిగోచరమభిప్రాయం॥ ... ... *

౨౯ ॥ అత్రాత్మాణుత్వవిభుత్వశ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యప్రాప్తావణుత్వం జీవస్య విభుత్వమీశ్వరస్యేత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిపక్షో ధర్మితస్తం దూషయన్ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా॥ తస్మాద్బ్రహ్మాభిన్న

-ఘ్రాణగ్రాహ్య ఇతి, గంధవాన్ ఘ్రాత ఇతి తు లౌకికాః ప్రతీయంతి । రూపాదిష్వాశ్రయవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్గంధస్యాప్యయుక్త ఆశ్రయవ్యతిరేక ఇతి చేన్న, ప్రత్యక్షత్వాదనుమానాప్రవృత్తేః, తస్మాద్యథా లోకే దృష్టం తత్తథైవానుమంతవ్యం నిరూపకైర్నాన్యథా । న హి రసో గుణో జిహ్వయోపలభ్యత ఇత్యతో రూపాదయోఽపి గుణా జిహ్వయైవోపలభ్యేరన్నితి నియంతుం శక్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౨౭॥ తథా చ దర్శయతి॥

హృదయాయతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మనోఽభిధాయ తస్యైవ 'ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్య' ఇతి చైతన్యేన గుణేన సమస్తశరీరవ్యాపిత్వం దర్శయతి॥ ... ...

సూ॥ ౨౮॥ పృథగుపదేశాత్॥

'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య' ఇతి చాత్మప్రజ్ఞయోః కర్తృకరణభావేన పృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాస్య శరీరవ్యాపితావగమ్యతే, తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయేతి చ కర్తుః శరీరాత్పృథగ్విజ్ఞానస్యోపదేశః, ఏతమేవాభిప్రాయముపోద్బలయతి, తస్మాదణురాత్మేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః॥ *

సూ॥ ౨౯॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి। నైతదస్త్యణురాత్మేతి, ఉత్పత్త్యశ్రవణాత్, పరస్యైవ తు బ్రహ్మణః ప్రవేశశ్రవణాత్తాదాత్మ్యోపదేశాచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం । పరమేవ చేద్బ్రహ్మ జీవస్తస్మాద్యావత్పరం బ్రహ్మ తావానేవ జీవో భవితుమర్హతి, పరస్య చ బ్రహ్మణో విభుత్వమామ్నాతం, తస్మాద్విభుర్జీవః। తథా చ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు' ఇత్యేవంజాతీయకా జీవవిషయా విభుత్వవాదాః శ్రౌతాః స్మార్తాశ్చ సమర్థితా భవంతి । న చాణోర్జీవస్య సకలశరీరగతా వేదనోపపద్యతే। త్వక్సంబంధాత్స్యాదితి చేన్న, త్వక్కంటకతోదనేఽపి సకలశరీరగతైవ వేదనా ప్రసజ్యేత, త్వక్కంటకయోర్హి సంయోగః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి పాదతల ఏవ తు

త్వాద్విభుర్జీవః బ్రహ్మవదిత్యనుమానానుగృహీతేన శ్రుతిస్మృతీ ఆహ॥ తథా చ స వా ఏష ఇతి॥ నిత్యః సర్వగతః స్థాణురిత్యాద్యాః స్మార్తవాదాః। ఏతేన జీవస్య బ్రహ్మాభేదజ్ఞానేఽణుత్వాభావధీస్తత్ప్రాంతదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నిరస్తం। ప్రధానే మహావాక్యానుగుణశ్రుతిస్మృతిభిరణుత్వాభావనిశ్చయానంతరమభేదజ్ఞానాత్ప్రధానవాక్యావిరోధే గుణభూతాణుత్వశ్రుతీనామౌపాధికాణుత్వవిషయత్వకల్పనాద్గుణే త్వన్యాయ్యార్థకల్పనేతి న్యాయాదితి భావః । కించ సర్వదేహవ్యాపిత్వానుభవాన్యథానుపపత్త్యాణుత్వశ్రుతయోఽధ్యస్తాణుత్వవిషయత్వేన నేయాః లౌకికన్యాయాదపి తేషాం దుర్బలత్వాదితి న్యాయాదితి మత్వాహ॥ న చాణోరితి॥ శంకతే॥ త్వగితి॥ యద్యణ్వాత్మసంబంధస్య త్వగ్వ్యాప్త్యా దేహవ్యాపినీ వేదనా స్యాత్తర్హ్యాణీతి ప్రసంగ ఇతి దూషయతి॥ నేతి ॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరస్యతి॥ పాదతల ఏవేతి ॥ తస్మాత్కల్పమహానో

స్వసంయోగో న మహద్వ్యాపికంటకసంయోగస్య దేహవ్యాప్త్యదర్శనాత్, తథాచాణ్వాత్మసంయోగస్యైకదేశస్థవేదనేతి దేహవ్యాపివేదనానుపపత్తిః । నచ సిద్ధాంతే త్వగాత్మసంబంధస్య వ్యాపిత్వాత్కంటకసంబంధే దేహవ్యాపివేదనాప్రసంగ ఇతి వాచ్యం । యావద్విషయసంబంధాత్వక్ తావద్వ్యాప్యాత్మసంబంధస్తావద్వ్యాపివేదనాహేతురితి నియమాత్ । నచైవం విషయత్వక్సంబంధ ఏవ తద్ధేతురస్తు కిమాత్మవ్యాప్త్యేతి వాచ్యం । వేదనా హి సుఖం దుఃఖం తదనుభవశ్చ, న చైషాం వ్యాపకానాం కార్యాణామల్పముపాదానం సంభవతి కార్యస్యోపాదానాద్విశ్లేషానుపపత్తేః । నచైషాం వ్యాపకత్వమసిద్ధం సూర్యతప్తస్య గంగానిమగ్నస్య పురుషస్య సర్వాంగవ్యాపిదుఃఖసుఖానుభవస్య దురపహ్నవత్వాత్ । యదుక్తం గుణవ్యాపిగుణివిశ్లేషో గంధవదితి తన్నేత్యాహ ॥ నచాణోరితి ॥ గంధో వాశ్రయాద్విశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదిత్యత్రాగమమాహ ॥ తథాచోక్తమితి ॥ న చ ప్రత్యక్షబాధః గంధస్య ప్రత్యక్షత్వేపి నిరాశ్రయత్వస్యాప్రత్యక్షత్వాత్, మహతాం త్రసరేణూనామనుద్భూతస్పర్శానాముద్భూతగంధానామాగమనాత్స్ఫుటగంధోపలంభసంభవః, అవయవాంత

కంటకతున్నా వేదనాం ప్రతిలభంతే । నచాణోర్గుణవ్యాప్తిరుపపద్యతే గుణస్య గుణిదేశత్వాత్, గుణ

చోక్తం భగవతా ద్వైపాయనేన "ఉపలభ్యాప్సు చేద్గంధం కేచిద్బ్రూయురనైపుణాః । పృథివ్యామేవ తం విద్యాదపో వాయుం చ సంశ్రితమ్"ఇతి । యది చైతన్యం జీవస్య సమస్తశరీరం వ్యాప్నుయాన్నాణుర్జీవః స్యాత్, చైతన్యమేవ హ్యస్య స్వరూపమగ్నేరివౌష్ణ్యప్రకాశౌ, నాత్ర గుణగుణివిభాగో విద్యత ఇతి । శరీరపరిమాణత్వం చ ప్రత్యాఖ్యాతం, పారిశేష్యాద్విభుర్జీవః । కథం తర్హ్యణుత్వాదివ్యపదేశ ఇత్యత ఆహ । తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశ ఇతి । తస్యా బుద్ధేర్గుణాస్తద్గుణా ఇచ్ఛా ద్వేషః సుఖం దుఃఖమిత్యేవమాదయః తద్గుణాః సారః ప్రధానం యస్యాత్మనః సంసారిత్వే సంభవతి స తద్గుణసారః తస్య భావస్తద్గుణసారత్వం । నహి బుద్ధేర్గుణైర్వినా కేవలస్యాత్మనః సంసారిత్వమస్తి బుద్ధ్యుపాధిధర్మాధ్యాసనిమిత్తం హి కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిలక్షణం సంసారిత్వమకర్తురభోక్తుశ్చాసంసారిణో నిత్యముక్తస్య సత ఆత్మనః తస్మాత్తద్గుణసారత్వాద్బుద్ధిపరిమాణేనాస్య పరిమాణవ్యపదేశః, తదుత్క్రాంత్యాదిభిశ్చాస్యోత్క్రాంత్యాదివ్యపదేశో న స్వతః, తథా చ 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు భాగో జీవః స విజ్ఞేయః స చానంత్యాయ కల్పతే' ఇత్యణుత్వం జీవస్యోక్త్వా తస్యైవ పునరానంత్యమాహ । తచ్చైవమేవ సమంజసం స్యాత్ యద్యౌపచారికమణుత్వం జీవస్య భవేత్పారమార్థికం చానంత్యం । నహ్యుభయం ముఖ్యమవకల్పేత । న చానంత్యమౌపచారికమితి శక్యం విజ్ఞాతుం సర్వోపనిషత్సు బ్రహ్మాత్మభావస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్ । తథేతరస్మిన్నప్యామ్నానే 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవమారాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి బుద్ధిగుణసం

రప్రవేశాన్న సహసామ్మూ ప్రత్యక్షయ ఇతి భావః । పూర్వం చైతన్యస్య గుణత్వముపేత్య తద్వ్యాప్త్యా గుణ్యాత్మాణుత్వం నిరస్తం, సంప్రతి తస్య గుణత్వమసిద్ధమిత్యాహ ॥ యది చైతన్యమితి ॥ ఉత్సూత్రం విభుత్వం ప్రసాధ్యాణుత్వాద్యుక్తేర్గతిప్రదర్శనార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ కథమిత్యాదినా ॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ హృది హితి ద ప్రకృతా బుద్ధిర్యోగ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే । బుద్ధిగుణానామాత్మన్యధ్యాసాదణుత్వాద్యుక్తిర్న స్వత ఆనంత్యశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ అకార్యకారణద్రవ్యసమానాధికరణతయా తత్త్వమసీతి వాక్యస్యాయమిత్యాదివాక్యవదఖండార్థత్వాదానంత్యం సత్యమణుత్వమధ్యస్తమిత్యర్థః ॥ ఉక్తం చైతదంశుస్థాధికరణే ప్రతిపాద్యవిరుద్ధముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షితమితి । వాలాగ్రవాక్యమారాగ్రవాక్యం చేత్యామ్నానద్వయముక్తం తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ తథేతరస్మిన్నపీతి ॥ బుద్ధిగుణేన నిమిత్తేనాత్మన్యధ్యస్తో గుణో భవతి తేనాత్మగుణేనాధ్యస్తేనైవారాగ్రపరిమాణోఽవకృష్టశ్చ జీవో

దృష్టస్స్వతస్త్వనంతఏవేత్యర్థః। 'నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచానాన్యైర్దేవైస్తపసాకర్మణావా, జ్ఞానప్రసాదేనవిశుద్ధ సత్త్వస్తతస్తుతంపశ్యతే నిష్కళంధ్యాయమాన' ఇత్యుక్త్వా 'ఏషోఽణురాత్మే'త్యుక్తేః పరఏవయదిజీవస్తథాప్యస్యాణు త్వమణుశబ్దార్థ ఇత్యాహ ॥ జీవస్యాపీతి ॥ యదుక్తంపృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాత్మనో దేహవ్యాప్తిరితి తత్రాహ ॥ తథాప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిఃప్రజ్ఞేత్యర్థః। యదిచైతన్యంప్రజ్ఞాతదాభేదోపచారఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశమాత్రంవేతి॥ నను చైతన్యంగుణఇతిభేదోముఖ్యోఽస్తు నేత్యాహ॥నహ్యత్రేతి॥నిర్గుణత్వశ్రుతేరిత్యర్థః। అన్యత్రాపిపూర్వోక్తంబుద్ధ్యా

.బంధేనైవారాగ్రమాత్రతాంశాస్తినస్వేనైవాత్మనా 'ఏషోఽణురాత్మాచేతసావేదితవ్య' ఇత్యత్రాపి నజీవస్యాణుపరిమాణత్వంశిష్యతే పరస్యైవాత్మనశ్చక్షురాద్యనవగ్రాహ్యత్వేన జ్ఞానప్రసాదావగమ్యత్వేనచప్రకృతత్వాత్, జీవస్యాపిచముఖ్యాణుపరిమాణత్వానుపపత్తేః, తస్మాద్దుర్జ్ఞానత్వాభిప్రాయమిదమణుత్వవచనముపాధ్యభిప్రాయంవాద్రష్టవ్యం। తథా 'ప్రజ్ఞయాశరీరంసమారుహ్య' ఇత్యేవంజాతీయకేష్వపిభేదోపదేశేషుబుద్ధ్యైవోపాధిభూతయాజీవశ్శరీరం 'సమారుహ్యే'త్యేవం యోజయితవ్యం వ్యపదేశమాత్రంవాశిలాపుత్రకస్యశరీరమిత్యాదివత్ ।నహ్యత్రగుణగుణివిభాగోవిద్యతఇత్యుక్తం। హృదయాయతనత్వవచనమపిబుద్ధేరేవతదాయతనత్వాత్ । తథోత్క్రాంత్యాదీనామప్యుపాధ్యాయత్తతాందర్శయతి 'కస్మిన్నహముత్క్రాంతఉత్క్రాంతోభవిష్యామికస్మిన్వాప్రతిష్ఠితేప్రతిష్ఠాస్యామీతి, 'సప్రాణమసృజతే'తి । ఉత్క్రాంత్యభావేహిగత్యాగత్యోరప్యభావోవిజ్ఞాయతే,నహ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీస్యాతాం। ఏవముపాధిగుణసారత్వాజ్జీవస్యాణుత్వాదివ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్, యథా ప్రాజ్ఞస్యపరమాత్మనస్సగుణేషూపాసనేషూపాధిగుణసారత్వాదణీయస్త్వాదివ్యపదేశః 'అణీయాన్ వ్రీహేర్వాయవాద్వా' 'మనోమయఃప్రాణశరీరస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవంప్రకారస్తద్వత్ । స్యాదేతత్ యదిబుద్ధిగుణసారత్వాదాత్మనస్సంసారిత్వంకల్ప్యేత తతోబుద్ధ్యాత్మనోర్భిన్నయోస్సంయోగావసానమవశ్యంభావీత్యతోబుద్ధివియోగేసత్యాత్మనోవిభక్తస్యానాలక్ష్యత్వాదసత్త్వమసంసారిత్వంవాప్రసజ్యేతేత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

సూ॥౩౦॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్॥

నేయమనంతరనిర్దిష్టదోషప్రాప్తిరాశంకనీయా, కస్మాత్, యావదాత్మభావిత్వాత్ । బుద్ధిసంయోగస్యయావదయమాత్మాసంసారీభవతి యావదస్యసమ్యగ్దర్శనేనసంసారిత్వంననివర్తతే తావదస్యబుద్ధ్యాసంయోగోనశామ్యతి । యావదేవచాయంబుద్ధ్యుపాధిసంబంధస్తావదేవాస్యజీవస్యజీవత్వం సంసారిత్వంచ, పరమార్థతస్తునజీవోనామబుద్ధ్యుపాధిపరికల్పితస్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి । నహినిత్యముక్తస్వరూపాత్సర్వజ్ఞాదీశ్వరాదన్యశ్చేతనధాతుర్ద్వితీయోవేదాంతార్థనిరూపణాయాముపలభ్యతే 'నాన్యోతోఽస్తిద్రష్టాశ్రోతామంతావిజ్ఞాతానాన్యదతోఽస్తిద్రష్టృశ్రోతృమంతృవిజ్ఞాతృ తత్త్వమసి అహంబ్రహ్మాస్మీ'త్యాదిశ్రుతిశతేభ్యః । కథంపునరవగమ్యతే యావదాత్మభావీబుద్ధిసంయోగఇతి తద్దర్శనాదిత్యాహ।తథాహిశాస్త్రందర్శయతి 'యోఽయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యంతర్జ్యోతిఃపురుషస్ససమానస్సన్నుభౌలోకావనుసంచరతిధ్యాయతీవలేలాయతీవే'త్యాది । తత్రవిజ్ఞానమయఇతిబు

ద్ధ్యుపాధికమిత్యాహ॥ హృదయేత్యాదినా॥ సూత్రందృష్టాంతంవివృణోతి॥ తథేతి॥ అసత్త్వమిత్యాపాతతఃఅసంసారిత్వమాపాద్యం। శేషంసుబోధం॥ ... ... *

౩౦॥ ననుస్వతస్సంసారిత్వమస్తుకింబుద్ధ్యుపాధినేత్యతఆహ॥ యావదేవచాయమితి॥ సమానోబుద్ధితాదాత్మ్యమాపన్నః॥ నను విజ్ఞానంబ్రహ్మతస్మాద్యోవికారోఽణురిత్యర్థఃకింనస్యాదిత్యతఆహ॥ ప్రదేశాంతరఇతి॥ విజ్ఞానమయో

బుద్ధిప్రచుర ఇత్యర్థః। కేనసమాన ఇత్యాకాంక్షాయామితి శేషః। శ్రుతిబలాద్బుద్ధేర్యావత్సంసారాత్మభావిత్వముక్తం సతిమూలే కార్యస్యవియోగాసంభవాచ్చేతియుక్త్యాప్యాహ॥ అపిచమిథ్యేతి॥ సమ్యగ్జ్ఞానాదేవబుద్ధ్యాదిబంధధ్వంస ఇత్యత్రశ్రుతిమాహ॥ దర్శయతీతి॥ మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః। ఆదిత్యవర్ణం స్వప్రకాశం। తమసఃపరస్తాదజ్ఞానాస్పృష్టమిత్యర్థః। యావదాత్మభావిత్వస్యాసిద్ధింశంకతే॥ నన్వితి॥ సుషుప్తౌబుద్ధిసత్త్వే బ్రహ్మసంపత్తిర్నస్యాత్ప్రళయమేతత్సత్త్వే ప్రళయవ్యాహతిరిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౧॥ స్థూలసూక్ష్మాత్మనాబుద్ధేర్యావదాత్మభావిత్వమస్తీత్యాహ॥ పుంస్త్వేతి॥ పుంస్త్వం రేతః, ఆదిపదేనశ్మ

ధీమయ ఇత్యేతదుక్తంభవతి। ప్రదేశాంతరే 'విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ' ఇతివిజ్ఞానస్యమనఆదిభిస్సహపాఠాద్బుద్ధిమయత్వంచతద్గుణసారత్వమేవాభిప్రేయతే, యథాలోకే స్త్రీమయోదేవదత్తఇతి స్త్రీరాగాదిప్రధానోఽభిధీయతే తద్వత్। ససమానస్సన్నుభౌలోకావనుసంచరతీతిచలోకాంతరగమనేఽప్యవియోగంబుద్ధ్యాదేర్దర్శయతి, కేనసమానస్తయైవబుద్ధ్యేతిగమ్యతే సన్నిధానాచ్చ। తచ్చదర్శయతి 'ధ్యాయతీవలేలాయతీవే'తి, ఏతదుక్తంభవతి నాయంస్వతోధ్యాయతి నాపిచలతి ధ్యాయంత్యాంబుద్ధౌధ్యాయతీవచలంత్యాంచలతీవేతి। అపిచమిథ్యాజ్ఞానపురస్సరోఽయమాత్మనోబుద్ధ్యుపాధిసంబంధః, నచమిథ్యాజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానాదన్యత్రనివృత్తిరస్తీత్యతోయావద్బ్రహ్మాత్మతానవబోధస్తావదయంబుద్ధ్యుపాధిసంబంధోనశామ్యతి। దర్శయతిచ 'వేదాహమేతంపురుషంమహాంతం ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపంథావిద్యతేఽయనాయే'తి। ననుసుషుప్తప్రళయయోర్నశక్యతేబుద్ధిసంబంధఆత్మనోఽభ్యుపగంతుం 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతిస్వమపీతోభవతీ'తి వచనాత్కృత్స్నవికారప్రళయాభ్యుపగమాచ్చతత్కథం యావదాత్మభావిత్వంబుద్ధిసంబంధస్యోచ్యతే। ... ... *

సూ॥ ౩౧॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోఽభివ్యక్తియోగాత్॥

యథాలోకేపుంస్త్వాదీనిబీజాత్మనావిద్యమానాన్యేవ బాల్యాదిష్వనుపలభ్యమానాన్యవిద్యమానవదభిప్రేయమాణానియౌవనాదిష్వావిర్భవంతి, నావిద్యమానాన్యుత్పద్యంతే షండాదీనామపి తదుత్పత్తిప్రసంగాత్, ఏవమయమపిబుద్ధిసంబంధశ్శక్త్యాత్మనావిద్యమానఏవసుషుప్తప్రళయయోః పునః ప్రబోధప్రసవయోరావిర్భవతి। ఏవంహ్యేతద్యుజ్యతే, నహ్యాకస్మికీకస్యచిదుత్పత్తిస్సంభవతి అతిప్రసంగాత్। దర్శయతిచసుషుప్తాదుత్థానమవిద్యాత్మకబీజసద్భావకారితం 'సతిసంపద్యనవిదుస్సతిసంపద్యామహ' ఇతి 'తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవే'త్యాదినా। తస్మాత్సిద్ధమేతద్యావదాత్మభావీబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధఇతి॥ ... ... *

సూ॥ ౩౨॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్యతరనియమోవాన్యథా॥

తచ్చాత్మనఉపాధిభూతమంతఃకరణంమనోబుద్ధిర్విజ్ఞానంచిత్తమితిచానేకధాతత్రతత్రాభిలప్యతే। క్వచిచ్చవృత్తివిభాగేనసంశయాదివృత్తికంమనఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికంబుద్ధిరితి। తచ్చైవంభూ

శ్ర్వాదిగ్రహః, అస్యబుద్ధిసంబంధస్యేత్యర్థః॥ స్వాపేబీజాత్మనాసతోబుద్ధ్యాదేఃప్రబోధేఽభివ్యక్తిరిత్యత్రశ్రుతిమాహ॥ దర్శయతీతి॥ నవిదురిత్యవిద్యాత్మకబీజసద్భావోక్తిః। తేవ్యాఘ్రాదయఃపునరాభవంతీత్యభివ్యక్తినిర్దేశః॥ *

౩౨॥ బుద్ధిసద్భావేమానమాహసూత్రకారః॥ నిత్యేతి॥ 'మనసాహ్యేవపశ్యతి, బుద్ధిశ్చనవిచేష్టతి, విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే, చేతసావేదితవ్యః, చిత్తంచచేతయితవ్యంచే'తితత్రతత్రశ్రుతిషుమనఆదిపదవాచ్యంతావద్బుద్ధిద్రవ్యంప్రసిద్ధమిత్యర్థః॥ కథమేకస్యానేకధోక్తిస్తత్రాహ॥ క్వచిచ్చేతి॥ గర్వవృత్తికోఽహంకారోవిజ్ఞానంచిత్ప్రతిభాసంస్మృతి

ప్రధానంవా చిత్తమిత్యపి ద్రష్టవ్యం । యద్యపి సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధమంతఃకరణం శ్రుత్యనూదితంచ తథాపి ప్రత్యక్షశ్రుత్యోర్వివదమానం ప్రతి వ్యాసంగానుపపత్త్యా తత్సాధయతి॥ తచ్చేత్యాదినా॥ సూత్రం యోజయతి॥ అన్యథేతి ॥ పంచేంద్రియాణాం పంచవిషయసంబంధే సతి నిత్యం యుగపత్పంచోపలబ్ధయస్స్యుః, మనోऽతిరిక్తసామగ్ర్యాస్సత్త్వాద్యదిసత్త్వామపి సామగ్ర్యాముపలబ్ధ్యభావస్తర్హి సదైవానుపలబ్ధిప్రసంగ ఇత్యర్థః। అతః కాదాచిత్కోపలబ్ధినియామకం మన ఏష్టవ్యమితి భావః। నను సత్యేకకార్యాగ్నిసంయోగే దాహకాదాచిత్కత్వవదుపలబ్ధికాదాచిత్కత్వమస్తు కిం మనసేత్యాశంక్యాన్యతరనియమో వేత్యేతద్వ్యాచష్టే॥ అథేవేతి॥ సత్యాం సామగ్ర్యాం నిత్యోపలబ్ధిర్వాంగీకార్యాన్యతరస్య కారణస్య కేనచిచ్ఛక్తిప్రతిబంధనియమో వాంగీకార్యః, యథా మణినాగ్నిశక్తిప్రతిబంధ ఇతి వాకారార్థః। అస్తు ప్రతిబంధ ఇత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ నచేంద్రియస్యైవాస్తు శక్తిప్రతిబంధ ఇతి వాచ్యం ప్రతిబంధకాభావాత్, నచ దృష్టసామగ్ర్యాం సత్యామదృష్టం ప్రతిబంధకమితి యుక్తం అతిప్రసంగాత్। నచ వ్యాసంగః ప్రతిబంధకః మనసోऽసత్త్వే తస్యాసంభవాత్, తథాహి రసాదీనాం సహోపలబ్ధిప్రాప్తౌ రసబుభుత్సారూపో వ్యాసంగో రూపాద్యుపలబ్ధిప్రతిబంధకో వాచ్యః , సచగుణత్వాద్రూపవద్గుణ్యాశ్రయః, తత్రాత్మనోऽసంగనిర్గుణకూటస్థస్య గుణిత్వాయోగాన్మన ఏవ గుణిత్వేనైష్టవ్యమితి వ్యాసంగానుపపత్త్యా మనస్సిద్ధిః। ఏతదభిప్రేత్యోపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ అవధానం బుభుత్సా, నచానిచ్ఛతోऽపి దుర్గంధాద్యు

తమంతఃకరణమవశ్యమస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యం । అన్యథా హ్యనభ్యుపగమ్యమానే తస్మిన్నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగస్స్యాదాత్మేంద్రియవిషయాణాముపలబ్ధిసాధనానాం సన్నిధానే సతి నిత్యమేవోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత । అథ సత్యపి హేతుసమవధానే ఫలాభావస్తతోऽపి నిత్యమేవానుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, నచైవం దృశ్యతే । అథ వాన్యతరస్యాత్మన ఇంద్రియస్య వా శక్తిప్రతిబంధోऽభ్యుపగంతవ్యః । నచాత్మనశ్శక్తిప్రతిబంధస్సంభవతి అవిక్రియత్వాత్, నాపీంద్రియస్య, నహి తస్య పూర్వోత్తరయోః క్షణయోరప్రతిబద్ధశక్తికస్యతతోऽకస్మాచ్ఛక్తిః ప్రతిబధ్యేత, తస్మాద్యస్యావధానానవధానాభ్యాముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ భవతస్తన్మనః। తథా చ శ్రుతిః 'అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌష'మితి 'మనసా హ్యేవ పశ్యతి మనసా శృణోతీ'తి చ। కామాదయశ్చాస్య వృత్తయ ఇతి దర్శయతి 'కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాऽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవే'తి, తస్మాద్యుక్తమేతత్తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశ ఇతి॥*

॥ సూ ॥ ౩౩॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥

తద్గుణసారత్వాధికారేణైవాపరోऽపి జీవధర్మః ప్రపంచ్యతే । కర్తా చాయం జీవస్స్యాత్, కస్మాత్,

పలంభాన్న బుభుత్సోపలబ్ధినియామికేతి వాచ్యం, అనేకవిషయసన్నిధౌ క్వచిదేవ తస్యా నియామకత్వాంగీకారాత్ । యేషాం మతే పునరిచ్ఛాదీనామాత్మధర్మత్వం తేషాం మన ఏవ దుర్లభమితి మంతవ్యం। ఇచ్ఛాదిధర్మిణైవాత్మనా వ్యాసంగోపపత్తేః। సంప్రతి వ్యాసంగస్య మానసత్వే శ్రుతిమాహ॥ తథా చేతి॥ న కేవలం వ్యాసంగాన్మనస్సిద్ధిః కింతు కామాద్యాశ్రయత్వేనాపీత్యాహ॥ కామాదయశ్చేతి ॥ బుద్ధేః ప్రామాణికత్వోక్తిఫలమాహ॥ తస్మాదితి॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౩౩॥ ఏవమాత్మన్యణుత్వాధ్యాసోऽస్య స్వాభావికం మహత్త్వం స్థాపితం సంప్రతి తతో బహిష్ఠం కర్తృత్వం సాధయతి॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి ॥ స నిత్యచిద్రూపో మహానాత్మా కర్తా న వేత్యసంగత్వశ్రుతీనాం విధ్యాదిశ్రుతీనాం చ విప్రతిపత్త్యా సంశయే బుద్ధికర్తృత్వేనైవ విధ్యాదిశాస్త్రోపపత్తేరకర్తాత్మేతి సాంఖ్యపక్షప్రాప్తౌ సిద్ధాంతయన్నేవ తద్గుణసారత్వోక్త్యాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసస్యాపి సిద్ధత్వాత్పునరుక్తిమాశంక్య సాంఖ్యపక్షనిరాసార్థమాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసకల్పనాన్న పునరుక్తిరిత్యాహ ॥ తద్గుణేతి ॥ అధికారః ప్రసంగః, వస్తుతోऽసంగత్వమవిద్యాతః కర్తృత్వమిత్యసంగత్వకర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధోక్తేః కర్తృత్వవిచారాత్మకాధికరణత్రయస్య పాదసంగతిః, శ్రుతీనాం మిథో విరోధావిరోధౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, యద్వాత్ర పూర్వపక్షే బంధాభావాచ్ఛాస్త్రవైయర్థ్యం ఫలం సిద్ధాంతే

కర్తృత్వాదిసంబంధసత్త్వాచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వేతి భేదః। నను బుద్ధికర్తృత్వేన శాస్త్రార్థవత్త్వమస్తు కిం జీవకర్తృత్వేనేత్యత ఆహ। తద్ధి కర్తుస్సత ఇతి। మయేదం కర్తవ్యమితి బోధసహస్య చేతనస్యైవ కర్తృత్వం వాచ్యం న త్వచేతనాయా బుద్ధేః। కించ భోక్తురాత్మన ఏవ కర్తృతా వాచ్యా శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాదితి భావః॥ ... ... *

౩౪। సంధ్యం స్థానం స్వప్నః అమృతః స ఆత్మా యత్రేష్టమీయతే గచ్ఛతీతి విహారోపదేశాదాత్మా కర్తా। ప్రాణానాం మధ్యే విజ్ఞానేన బుద్ధ్యా విజ్ఞానసమర్థమింద్రియజాతమాదాయ శేత ఇతి ప్రాణాన్ గృహీత్వా పరివర్తత ఇతి॥ *

౩౫। ఉపాదానకర్తృత్వమాత్మనః, అకర్తృత్వే ఉపాదానానుపపత్తేరితి భావః॥ . ... *

శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ । ఏవం చ యజేత జుహుయాద్దద్యాదిత్యేవంవిధం విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్ । తద్ధి కర్తుస్సతః కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి, న చాసతి కర్తృత్వే తదుపపద్యేత తథేదమపి శాస్త్రమర్థవద్భవతి 'ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః' ఇతి ॥ ... *

సూ॥ ౩౪॥ విహారోపదేశాత్॥

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయాం సంధ్యే స్థానే విహారముపదిశతి 'స ఈయతే అమృతో యత్ర కామమ్' ఇతి 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే' ఇతి చ॥ ... ... *

సూ ॥౩౫॥ ఉపాదానాత్॥

ఇతశ్చాస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయామేవ కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇతి 'ప్రాణాన్ గృహీత్వా' ఇతి చ॥ ... ... *

సూ । ౩౬ । వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యదస్య లౌకికీషు వైదికీషు చ క్రియాసు కర్తృత్వం వ్యపదిశతి శాస్త్రం 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చ' ఇతి। నను విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధౌ సమధిగతః కథమనేన జీవస్య కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి నేత్యుచ్యతే జీవస్యైవైష నిర్దేశో న బుద్ధేః న చేజ్జీవస్య స్యాన్నిర్దేశవిపర్యయః స్యాద్విజ్ఞానేనేత్యేవం నిరదేక్ష్యత్। తథా హ్యన్యత్ర బుద్ధివివక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దస్య కరణవిభక్తినిర్దేశో దృశ్యతే 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇతి। ఇహ తు 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇతి కర్తృసామానాధికరణ్యనిర్దేశాద్బుద్ధివ్యతిరిక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇత్యదోషః॥ ... *

అత్రాహ యది బుద్ధివ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స్యాత్స స్వతంత్రస్సన్ ప్రియం హితం చైవాత్మనో నియమేన సంపాదయేన్న విపరీతం, విపరీతమపి తు సంపాదయన్నుపలభ్యతే, న చ స్వతంత్రస్యాత్మన ఈదృశీ ప్రవృత్తిరనియమేనోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ॥ ౩౭ ॥ ఉపలబ్ధివదనియమః॥

యథాయమాత్మోపలబ్ధిం ప్రతి స్వతంత్రోఽప్యనియమేనేష్టమనిష్టం చోపలభతే ఏవమనియమేనైవేష్టమనిష్టం చ సంపాదయిష్యతి, ఉపలబ్ధావప్యస్వాతంత్ర్యముపలబ్ధిహేతూపాదానోపలంభాదితి చేన్న, విష

౩౬। విజ్ఞానశబ్దో జీవస్య నిర్దేశో న చేత్తదా ప్రథమానిర్దేశాద్విపర్యయః కరణద్యోతితృతీయయా నిర్దేశస్స్యాత్, తస్మాదిహ శ్రౌతస్తనుత ఇత్యాఖ్యాతేన కర్తృవాచినా విజ్ఞానపదస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్ క్రియాయామాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి సూత్రభాష్యయోరర్థః॥ ... ... *

౩౭। సూత్రాంతరమవతారయతి। అత్రాహేతి। జీవస్స్వతంత్రశ్చేదిష్టమేవ కుర్యాదస్వతంత్రశ్చేన్న కర్తా స్వతంత్రః కర్తేతి న్యాయాదిత్యర్థః। సత్యపి స్వాతంత్ర్యే కారకవైచిత్ర్యాదనియతా ప్రవృత్తిరితి సూత్రే పరిహార ఇతి। యథేతి । దృష్టాంతాసంప్రతిపత్త్యా శంకతే। ఉపలబ్ధావపీతి । చక్షురాదీనాం ద్వారత్వేన విషయసంబంధార్థత్వా

త్స్వసంబంధోపలబ్ధౌ చాత్మనశ్చైతన్యస్వభావత్వేన స్వాతంత్ర్యాద్దృష్టాంతాసిద్ధిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నన్వాత్మవిషయ సంబంధాయ కరణాన్యపేక్షతే చేత్కథం స్వతంత్ర ఇత్యాశంక్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ స్వాతంత్ర్యం నామ న స్వాన్యానపేక్షత్వమీశ్వరస్యాపి సామగ్రీకమర్థాపేక్షత్వేనాస్వాతంత్ర్యప్రసంగాత్ । కింతు స్వేతరకారకప్రయోజకత్వే సతి కారకాప్రేర్యత్వం స్వాతంత్ర్యం తేన స్వతంత్రోఽపి జీవ ఇష్టసాధనత్వభ్రాంత్యానిష్టసాధనమప్యనుతిష్ఠతీత్యనియతా ప్రవృత్తిః । స్వాతంత్ర్యం చేత్యవిరుద్ధమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౩౮ ॥ జీవస్యాకర్తృత్వే హేత్వంతరార్థం సూత్రం ॥ శక్తీతి ॥ బుద్ధేః కరణశక్తివిపరీతా కర్తృశక్తిః స్యాదిత్యర్థః ॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ సత్యాం చ బుద్ధేరితి ॥ యోఽహంధీగమ్యః స కర్తా స ఏవ జీవో య స్తదపేక్షితం కరణం తన్మన ఇతి జీవకర్తృ

యప్రకల్పనామాత్రప్రయోజనత్వాదుపలబ్ధిహేతూనాం । ఉపలబ్ధృత్వేనాన్యాపేక్షత్వమాత్మనశ్చైతన్య యోగాత్ । అపి చార్థక్రియాయామపి నాత్యంతమాత్మనః స్వాతంత్ర్యమస్తి దేశకాలనిమిత్తవిశేషాపే క్షత్వాత్ । న చ సహాయాపేక్షస్య కర్తుః కర్తృత్వం నివర్తతే । భవతి హ్యేధోదకాద్యపేక్షస్యాపి పక్తుః పక్తృత్వం, సహకారివైచిత్ర్యాచ్చేష్టానిష్టార్థక్రియాయామనియమేన ప్రవృత్తిరాత్మనో న విరుధ్యతే ॥

—◆ సూ ॥ ౩౮ ॥ శక్తివిపర్యయాత్ ॥ ◆—

ఇతశ్చ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితుమర్హతి । యది పునర్విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిరేవ కర్త్రీ స్యా త్తతశ్శక్తివిపర్యయస్స్యాత్ కరణశక్తిర్బుద్ధేర్హీయేత కర్తృశక్తిశ్చాపద్యేత । సత్యాం చ బుద్ధేః కర్తృ శక్తౌ తస్యా ఏవాహం ప్రత్యయవిషయత్వమభ్యుపగంతవ్యం, అహంకారపూర్వికాయా ఏవ ప్రవృత్తేస్సర్వ త్ర దర్శనాత్, అహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహం భుంజేఽహం పిబామీతి చ । తస్యాశ్చ కర్తృశక్తియు క్తాయాస్సర్వార్థకారిణ్యాస్సర్వార్థకారి కరణమన్యత్కల్పయితవ్యం, శక్తోఽపి హి సన్కర్తా కరణముపా దాయ క్రియాసు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే । తతశ్చ సంజ్ఞామాత్రే వివాదస్స్యాన్న వస్తుభేదః కశ్చిత్, కరణవ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్ ॥ ... ... *

—◆ సూ ॥ ౩౯ ॥ సమాధ్యభావాచ్చ ॥ ◆—

యోఽప్యయమౌపనిషదాత్మప్రతిపత్తిప్రయోజనస్సమాధిరుపదిష్టో వేదాంతేషు 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ ఆత్మాన' మిత్యే వంలక్షణః సోఽప్యసత్యాత్మనః కర్తృత్వే నోపపద్యేత తస్మాదప్యస్య కర్తృత్వసిద్ధిః ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

—◆ సూ ॥ ౪౦ ॥ యథా చ తక్షోభయథా ॥ ◆—

ఏవం తావచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిః కర్తృత్వం శారీరస్య ప్రదర్శితం తత్పునస్స్వాభావికం వా స్యాదుపాధినిమిత్తం వేతి చింత్యతే । తత్రైతైరేవ శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికం కర్తృత్వ మపవాదహేత్వభావాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న స్వాభావికం కర్తృత్వమాత్మనస్సంభవత్యనిర్మోక్ష

త్వసిద్ధిరితి భావః ॥ ... ... *

౩౯ ॥ జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వం వాచ్యమిత్యాహ ॥ సమాధీతి ॥ ముక్తిఫలభోక్తురేవ తదుపాయసమాధికర్తృత్వం యుక్తం అన్యథాత్మనోఽకర్తృత్వే బుద్ధేరప్యభోక్త్ర్యాః కర్తృత్వాయోగాత్సమాధ్యభా వప్రసంగ ఇత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్. ... ... *

౪౦ * యథా చ తక్షోభయథా * ఉక్తమాత్మనః కర్తృత్వముపజీవ్య సంశయపూర్వపక్షావాహ ॥ ఏవం తావదిత్యా దినా ॥ సాంఖ్యనిరాసేనాత్మనః కర్తృత్వే సాధితే బాధకాభావాత్తత్సత్యమితి మీమాంసకాదిపక్షః ప్రాప్తః । న చాసంగ శ్రుత్యాగమేన బాధః అహంకర్తేత్యనుభవసహితకర్తృత్వశ్రుతిబలేన తస్యాగమస్య స్తావకత్వాదితి ప్రాప్తే ఉత్సూత్రమే

వసిద్ధాంతయతి ॥ నస్వాభావికమితి ॥ యదుక్తం బాధకాభావాదితి తదసిద్ధమిత్యాహ ॥ అనిర్మోక్షేతి ॥ నను కర్తృత్వం నామ క్రియాశక్తిః ముక్తావప్యస్తి తథాపి శక్తికార్యస్య క్రియారూపాయా అస్వాభావ్యాన్ముక్తేః పురుషార్థత్వసిద్ధిరితి శంకతే ॥ నను స్థితాయామితి ॥ సత్యాం శక్తౌ కథం కార్యపరిహార ఇత్యత ఆహ ॥ తత్పరిహారశ్చేతి ॥ ముక్తౌ శక్తిసత్త్వే కార్యమపి స్యాత్ శక్యాభావే శక్త్యయోగాత్ । అస్తి హి ప్రళయేపి కార్యం పునరుద్భవయోగ్యం సూక్ష్మం శక్యం, తథాచ శక్త్యధర్మాదినిమిత్తైస్సహితా కార్యాక్షేపాన్ముక్తిలోప ఇతి పరిహారః ॥ ననిమిత్తానామపీతి ॥ సనిమిత్తస్య కార్యస్య శక్త్యాశక్తత్వేన సంబంధాన్నిమిత్తానామపి పరంపరయా శక్తిసంబంధత్వముక్తం మంతవ్యం సంబంధేన సంబంధినేత్యర్థః ॥ యద్వా శక్తిర్లక్షణమాక్షేపకం యస్య కార్యస్య తేన కార్యేణ యస్సంబంధస్తేనేతి వ్యధికరణే తృతీయా । నను నరస్య కర్తృతావేత్తృత్వవచ్ఛాస్త్రబలాత్కర్తురేవాకర్తృతాసిద్ధిరితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ జ్ఞానాదకర్తృతాత్మైక్యమోక్షశ్చేత్తర్హి కర్తృత్వమాపి ద్యైకం స్యాద్యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకం । యది కర్మణా మోక్షస్తత్రాహ ॥ నేతి ॥ ఆత్మనస్స్వాభావికం కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యానిర్మోక్షదోక్తిః సంప్రత్యసంగస్వీకారత్వానేకశ్రుతివ్యాకోపాన్నస్వాభావికమిత్యాహ ॥ అ

ప్రసంగాత్ కర్తృత్వస్వభావత్వే హ్యాత్మనో న కర్తృత్వాన్నిర్మోక్షస్సంభవతి అగ్నేరివౌష్ణ్యాన్న చ కర్తృత్వాదనిర్ముక్తస్యాస్తి పురుషార్థసిద్ధిః కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్ । నను స్థితాయామపి కర్తృత్వశక్తౌ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్పురుషార్థస్సేత్స్యతి, తత్పరిహారశ్చ నిమిత్తపరిహారాద్యథాగ్నేర్దహనశక్తియుక్తస్యాపి కాష్ఠవియోగాద్దహనకార్యాభావస్తద్వన్న నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన సంబద్ధానామత్యంతపరిహారాసంభవాత్ ।నను మోక్షసాధనవిధానాన్మోక్షస్సేత్స్యతి న సాధనాయత్తస్యానిత్యత్వాత్ । అపి చ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తాత్మప్రతిపాదనాన్మోక్షసిద్ధిరభిమతా తాదృగాత్మప్రతిపాదనం చ న స్వాభావికే కర్తృత్వేఽవకల్పతే, తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాత్మనః కర్తృత్వం న స్వాభావికం । తథా చ శ్రుతిః 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'తి । 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ' ఇతి చోపాధిసంయుక్తస్యైవాత్మనో భోక్తృత్వాదివిశేషలాభం దర్శయతి । న హి వివేకినాం పరస్మాదన్యో జీవో నామ కర్తా భోక్తా వా విద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రవణాత్, పర ఏవ తర్హి సంసారీ కర్తా భోక్తా చ ప్రసజ్యేత పరస్మాదన్యశ్చేత్స్యాచ్చితిమాన్ జీవో బుద్ధ్యాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తో నావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్కర్తృత్వభోక్తృత్వయోః । తథా చ శాస్త్రం 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావస్థాయాం కర్తృత్వభోక్తృత్వే దర్శయిత్వా విద్యావస్థాయాం తే ఏవ కర్తృత్వభోక్తృత్వే నివారయతి । 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దితి తథా స్వప్నజాగరితయోరాత్మన ఉపాధిసంపర్కకృతం శ్రమం శ్యేనస్యేవాకాశే విపరిపతతః శ్రావయిత్వా తదభావం సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞేనా

పిష్వక్తేః ॥ నచాధ్యస్తానేకశ్రుతీనాం స్తావకత్వకల్పనం యుక్తం, నచాహం కర్తేత్యనుభవో విరుధ్యతే తస్య సత్యమిథ్యాదా ఽనకర్తృత్వావగాహిత్వేఽధ్యాసత్వేనాప్యుపపత్తేరిత్యర్థః ॥ కర్తృత్వస్యాధ్యస్తత్వే శ్రుతిమాహ ॥ తథాచేతి ॥ విద్వదనుభవబాధితం చ కర్తృత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ బుద్ధ్యాదిసంఘాతాద్వ్యతిరిక్తో యది పరస్మాదన్యశ్చేతనో న స్యాత్తదా పర ఏవ సంసారీ ప్రసజ్యేత తచ్చానిష్టం పరస్యాసంసారిత్వముక్త్వా వ్యాఘాతాదితి శంకతే ॥ పర ఏవేతి ॥ న వయం శుద్ధస్య చిద్ధాతోః పరస్య బంధం వదామః కింత్వేకస్యైవావిద్యాబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబితస్యావిద్యయా భిన్నస్య జీవత్వం ప్రాప్తస్య బంధమోక్షౌ బ్రూమః । కల్పితభేదోఽపి లోకే బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్యవస్థాపకో దృష్ట ఇతి పరిహరతి ॥ నావిద్యేతి ॥ అవిద్యోపహితే బంధో న శుద్ధాత్మనీత్యత్ర శ్రుతిమాహ ॥ తథాచేతి ॥ కర్తృత్వస్య బుద్ధ్యుపాధ్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛ్రుతేశ్చ న స్వాభావికత్వమిత్యాహ ॥ తథా స్వప్నేతి ॥ ఆత్మైవ కామ్యతే ఆనందత్వాదిత్యాత్మకామం స్వరూపం స్యాదితి ఆప్తకామ్యాసమాప్త్యాదకామం ఆత్మకామత్వాదకామత్వాచ్చాప్తకామం విశోకత్వాచ్చేత్యాహ ॥ శోకేతి ॥ శోకాదంతరం

దుఃఖాస్పృష్టమిత్యర్థః। తస్యైవ సుషుప్తాత్మరూపస్య పరమపురుషార్థమాహ ॥ శ్రేష్ఠేతి ॥ గతిః ప్రాప్యం సంపదైశ్వర్యం లోకో భోగ్యః సుఖం చ ఏతస్మాదన్యన్నాస్తీత్యర్థః । ఆత్మా స్వతోఽకర్తా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా తు కర్తేత్యుభయథా భావ ఉక్తస్తత్ర ప్రథమసూత్రం యోజయతి ॥ తదేతదాహేత్యాదినా ॥ సంప్రసాదస్సుషుప్తిః । యథా స్ఫటికస్య లౌహిత్యం కుసుమాద్యుపాధికం తథాత్మనః కర్తృత్వం బుద్ధ్యాద్యుపాధికమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సిద్ధం। న చ తౌ బుద్ధేరాత్మకర్తృత్వే కరణత్వవిషయావనుపాదానత్వవిషయావితి యుక్తం, కరణత్వాత్కార్యాన్వయ్యుపాదానత్వస్యాంతరంగతయా చిత్సంవలితబుద్ధేస్తాభ్యాముపాదానత్వస్యైవ సిద్ధేః, ఏవంవిధభేదాధ్యస్తబుద్ధ్యాఖ్యాహంకారస్య కర్తృత్వోపాదానత్వేనము

క్తాత్మనా సంపరిష్వక్తస్య శ్రావయతి 'తద్వా అస్యైతదాప్తకామమాత్మకామమకామం రూపం శోకాంతర' మిత్యారభ్య 'ఏషాస్య పరమా గతిరేషాస్య పరమా సంపదేషోఽస్య పరమో లోక ఏషోఽస్య పరమ ఆనంద' ఇత్యుపసంహారాత్ । తదేతదాహాచార్యః యథా చ తక్షోభయథేతి ద్వితీయం చాయం పఠితః । నైవం మంతవ్యం స్వాభావికమేవాత్మనః కర్తృత్వమగ్నేరివౌష్ణ్యమితి। యథా తు తక్షా లోకే వాస్యాదికరణహస్తః కర్తా దుఃఖీ భవతి, స ఏవ స్వగృహం ప్రాప్తః విముక్తవాస్యాదికరణస్స్వస్థో నిర్వృతో నిర్వ్యాపారస్సుఖీ భవతి, ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితద్వైతసంయుక్త ఆత్మా స్వప్నజాగరితావస్థయోః కర్తా దుఃఖీ భవతి, స తచ్ఛ్రమాపనుత్తయే స్వమాత్మానం పరం ప్రవిశ్య విముక్తకార్యకరణసంఘాతోఽకర్తా సుఖీ భవతి, సంప్రసాదావస్థాయాం తథా ముక్త్యవస్థాయామప్యవిద్యాధ్వాంతం విద్యాప్రదీపేన విధూయాత్మైవ కేవలో నిర్వృతస్సుఖీ భవతి । న తక్షదృష్టాంతశ్చైతావతాంశేన ద్రష్టవ్యః, తక్షా హి విశిష్టేషు తక్షణాదివ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ ప్రతినియతాని కరణాని వాస్యాదీని కర్తా భవతి స్వశరీరేణ త్వకర్తైవ, ఏవమయమాత్మా సర్వవ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ మనఆదీని కరణాని కర్తా భవతి స్వాత్మనా త్వకర్తైవేతి న త్వాత్మనస్తక్ష్ణ ఇవావయవాస్సంతి యైర్హస్తాదిభిరివ వాస్యాదీని తక్షా మనఆదీని కరణాన్యాత్మోపాదదీత న్యస్యేద్వా। యత్తూక్తం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికమాత్మనః కర్తృత్వమితి తత్ర విధిశాస్త్రం తావద్యథాప్రాప్తం కర్తృత్వముపాదాయ కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి న కర్తృత్వమాత్మనః ప్రతిపాదయతి। న చ స్వాభావికమస్య కర్తృత్వమస్తి బ్రహ్మాత్మత్వోపదేశాదిత్యవోచామ, తస్మాదవిద్యాకృతం కర్తృత్వముపాదాయ విధిశాస్త్రం ప్రవర్తిష్యతే 'కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష' ఇత్యేవంజాతీయకమపి శాస్త్రమనువాదరూపత్వాద్యథాప్రాప్తమేవావిద్యాకృతం కర్తృత్వమనువదిష్యతి। ఏతేన విహారోపాదానే పరిహృతే, తయోరప్యనువాదరూపత్వాత్। నను సంధ్యే స్థానే ప్రసుప్తేషు కరణేషు స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇతి విహార ఉపదిశ్యమానః కేవలస్యాత్మనః కర్తృత్వమావహతి, తథోపాదానేఽపి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే'తి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తిభ్యాం శ్రూయమాణే కేవలస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం గమ్యత ఇతి। అత్రోచ్యతే, న తావత్సంధ్యే స్థానేఽత్యంతమాత్మనః కరణవిరమణమస్తి 'స ధీః స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామతీ'తి, తత్రాపి ధీసంబంధశ్రవణాత్ । తథా చ స్మరంతి "ఇంద్రియాణాముపరమే మనోఽనుపరతం యది। సే

హావాక్యసంగతిశ్చేతి భావః । నను తక్షా స్వహస్తాదినా వాస్యాదిప్రేరణశక్తత్వాత్స్వతః కర్తా ఆత్మా తు నిరవయవత్వాదశక్త ఇతి దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్యోపాధికకర్తృత్వాంశేన వివక్షితేన సామ్యమాహ ॥ తక్షదృష్టాంతశ్చేతి ॥ శాస్త్రైః ప్రణానూద్యమానం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చ స్వాభావికమితి ॥ ఉపాధ్యభావకాలే శ్రుతం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవేతి శంకతే ॥ నను సంధ్య ఇతి ॥ కించ కరణేష్వవిశిష్టస్య కర్తృత్వే తేషాం కర్తృత్వాంతర్భావాత్తేష్వపి కర్తృవిభక్తిస్స్యాన్న చైవమస్తి, తతః కేవలాత్మనః కర్తృత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ స్వాప్నే విహారే తావదుపాధ్యభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ న తావత్సంధ్య ఇతి ॥ విహారస్య మిథ్యాత్వాత్తత్కర్తృత్వమపి మిథ్యేత్యాహ ॥ విహారోఽపీతి ॥ జక్షద్భుంజానశ్చ।

కరణవిశిష్టస్య కర్తృత్వే కరణేషు కర్తృవిభక్తిః స్యాన్న కరణవిభక్తిరిత్యుక్తం ప్రత్యాహ॥ భవతి చ లోక ఇతి॥ కర్తృత్వేఽపి కరణవిభక్తిర్న విరుధ్యతే దృష్టత్వాత్, అస్తి చ కర్తృత్వప్రయోగః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇత్యాదావితి భావః॥ ఉపాదానస్య సకర్తృకత్వమంగీకృత్య కేవలాత్మనః కర్తృత్వం నిరస్తమిదానీం తస్యాక్రియత్వాన్న స్వాతంత్ర్యమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ పూర్వత్ర విజ్ఞానం జీవ ఇత్యంగీకృత్య జీవస్య కర్తృత్వే తనుత ఇతి శ్రుతిరుక్తా; సంప్రతి తదుపాధేః శ్రుత్యానుపహితాత్మనః కర్తృత్వమితి ప్రాప్తౌ విజ్ఞానం బుద్ధిరేవ తస్యా ఏవాత్ర కర్తృత్వముచ్యతే, న తదుపహితాత్మనః కర్తృత్వసిద్ధయ ఇత్యభిప్రేత్యాహ॥ యత్త్వితి॥ యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిశ్రుతిషు విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాదత్ర చ మనోమయకోశానంతరం పఠితత్వాచ్ఛ్రద్ధాదిలింగాచ్చ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమిత్యర్థః। తత్రైవ లింగాంతరమాహ॥ విజ్ఞానం దేవా ఇతి॥ 'మహద్యక్షం ప్రథమజ'మిత్యాదిశ్రుతౌ హిరణ్యగర్భబ్రహ్మాత్మకబుద్ధేర్జ్యేష్ఠత్వోక్తేస్తత్ర దేవైరింద్రియైరుపాస్యమానం జ్యేష్ఠం బ్రహ్మ విజ్ఞానం బుద్ధిరేవేత్యర్థః। యక్షం పూజ్యం। కించ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య బుద్ధికార్యత్వోక్తేరత్రాపి యజ్ఞకర్తృ విజ్ఞానం బుద్ధిరిత్యాహ॥ స ఏష ఇతి॥ చిత్తేన ధ్యాత్వా వాచా మంత్రోక్త్యా యజ్ఞో జాయతే తతశ్చిత్తస్య వాచః

వతే విషయాన్ నేవ తద్విద్యాత్స్వప్నదర్శన''మితి। 'కామాదయశ్చ మనసో వృత్తయ' ఇతి శ్రుతిః, తాశ్చ స్వప్నే దృశ్యంతే, తస్మాన్మనసైవ స్వప్నే విహరతి, విహారోఽపి చ తత్రత్యో వాసనామయ ఏవ న తు పారమార్థికోఽస్తి। తథా చ శ్రుతిరివకారానుబద్ధమేవ స్వప్నవ్యాపారం వర్ణయతి 'ఉతేవ స్త్రీభిః సహ మోదమానో జక్షదుతేవాపి భయాని పశ్య'న్నితి। లౌకికా అపి తథైవ స్వప్నం కథయంతి 'ఆరుక్షమివ గిరిశృంగమద్రాక్షమివ వనరాజి'మితి। తథోపాదానేఽపి యద్యపి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తినిర్దేశస్తథాపి తత్సంయుక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం ద్రష్టవ్యం, కేవలే కర్తృత్వాసంభవస్య దర్శితత్వాత్। భవతి చ లోకేఽనేకప్రకారా వివక్షా యోధా యుధ్యంతే యోధై రాజా యుధ్యత ఇతి। అపి చాస్మిన్నుపాదానే కరణవ్యాపారోపరమమాత్రం వివక్ష్యతే న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిత్, అబుద్ధిపూర్వకస్యాపి స్వాపే దృష్టకరణవ్యాపారోపరమస్య దృష్టత్వాత్। యస్త్వయం వ్యపదేశో దర్శితః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇతి స బుద్ధేరేవ కర్తృత్వం ప్రాపయతి, విజ్ఞానశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధత్వాన్మనోఽనంతరపాఠాచ్చ 'తస్య శ్రద్ధైవ శిర' ఇతి చ విజ్ఞానమయస్యాత్మనః శ్రద్ధాద్యవయవత్వసంకీర్తనాత్, శ్రద్ధాదీనాం చ బుద్ధిధర్మత్వప్రసిద్ధేః 'విజ్ఞానం దేవాః సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసత' ఇతి చ వాక్యశేషాత్ జ్యేష్ఠత్వస్య చ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాత్ 'స ఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరోత్తరక్రమో యద్యజ్ఞ' ఇతి చ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిసాధ్యత్వావధారణాత్। న చ బుద్ధేః శక్తివిపర్యయః కరణానాం కర్తృత్వాభ్యుపగమే భవతి, సర్వకారకాణామేవ స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ఉపలబ్ధ్యపేక్షం త్వేషాం కరణానాం కరణత్వం, సా చాత్మనః। న చ తస్యామ

పూర్వోత్తరభావో యజ్ఞ ఇత్యర్థః। యదుక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివిపర్యయప్రసంగ ఇతి తన్న, విక్లిద్యంతే తండులాః, జ్వలంతి కాష్ఠాని, తిష్ఠతి స్థాలీతి స్వస్వవ్యాపారేషు సర్వకారకాణాం కర్తృత్వస్వీకారాదిత్యాహ॥ న చేతి॥ తర్హి బుద్ధ్యాదీనాం కర్తృత్వే కరణత్వవార్తా తేషు న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఉపలబ్ధీతి॥ యథా కాష్ఠానాం స్వవ్యాపారే కర్తృత్వేఽపి పాకాపేక్షయా కరణత్వం తథా బుద్ధ్యాదీనామధ్యవసాయసంకల్పాదిక్రియాం కర్తృత్వేఽప్యుపలబ్ధ్యపేక్షయా కరణత్వమిత్యర్థః। నను తర్హ్యుపలబ్ధిః కస్య వ్యాపార ఇత్యత ఆహ॥ సా చేతి॥ తర్హి తస్యామాత్మా కేవలః కర్తా స్యాత్తస్య యో వ్యాపారస్తస్య కర్తేతి స్థితిరిత్యత ఆహ॥ న చేతి॥ ఉపలబ్ధేర్నిత్యత్వే బుద్ధ్యాదీనాం కథం కరణత్వముక్తమితి చేదుచ్యతే, అఖండసాక్షిచైతన్యం బుద్ధివృత్తిభిర్భిన్నం సద్విషయావచ్ఛిన్నత్వేన జాయతే, తథా చ విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యోపలబ్ధౌ బుద్ధ్యాదీనాం కరణత్వం బుద్ధ్యాద్యుపహితాత్మనః కర్తృత్వం న కేవలస్య, న చ బుద్ధేరేవ తత్కర్తృత్వం చైతన్యస్య జడవ్యాపారత్వాయోగాదితి భావః॥ యదుక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే స ఏవాహంధీగమ్యో జీవ ఇతి తస్య కరణాంతరం

కల్పనీయం తథాచ నామమాత్రే వివాద ఇతి తత్ర కేవలాత్మనః కర్తృత్వమ్ క్షణితిభాన్తిం నిరస్యతి॥ అహంకారేతి॥ సాం
ఖ్యనిరాసార్థం బుద్ధ్యభేదేనాధ్యస్తచిదాత్మకాహంకారగతం కర్తృత్వం యదుక్తం తదహంధీగమ్యస్య బుద్ధివిశిష్టస్యాత్మన
ఏవ న కేవలస్య సాక్షిణో భవితుమర్హతి; దృశ్యధర్మస్య సాక్షిస్వభావత్వాయోగాత్। ఏవం విశిష్టాత్మనః కర్తృత్వే విశే
షణీభూతాయా జడబుద్ధేరేవ కరణత్వోపపత్తేర్న కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః। అధ్యాసం వినా కేవలబుద్ధికర్తృత్వవాదిన
స్తు కరణాంతరప్రసంగో మర్మిన్వారఇత్యర్థః। ఏవం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిహేతూనామాత్మనః కర్తృత్వమాత్రసాధకత్వేపి
స్వాభావికకర్తృత్వసాధనసామర్థ్యాభావాదధ్యస్తమేవ కర్తృత్వం విధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనాముపజీవ్యం। తస్మాదసంగ
త్వవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి పంచదశాధికరణమ్. ... ... *

౪౧ *పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః* యథాస్ఫటికలౌహిత్యాధ్యాసే లోహితద్రవ్యకరణం తేనాయం స్ఫటికో లోహిత ఇ
త్యనుభవాత్ తథా కామాదిపరిణామి బుద్ధిరాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసే కరణమిత్యుక్తం తదధ్యస్తం కర్తృత్వముపజీవ్య జీవ
స్య కారకసంపన్నత్వాదీశ్వరస్య కారయితృత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ॥ యదిదమితి॥ అత్ర శ్రుత్యపేక్షత్వాదిశ్రుతే

ర్జీవస్య కర్తృత్వమస్తి నిత్యోపలబ్ధిస్వరూపత్వాత్। అహంకారపూర్వకమపి కర్తృత్వం నోపలబ్ధుర్భవితు
మర్హతి అహంకారస్యాప్యుపలభ్యమానత్వాత్। న చైవం సతి కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః, బుద్ధేః కర
ణత్వాభ్యుపగమాత్। సమాధ్యభావస్తు శాస్త్రార్థవత్త్వేనైవ పరిహృతః, యథా ప్రాప్తమేవ కర్తృ
త్వముపాదాయ సమాధివిధానాత్, తస్మాత్ కర్తృత్వమప్యాత్మన ఉపాధినిమిత్తమేవేతి స్థితం॥ ... *

సూ॥ ౪౧॥ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబంధనం కర్తృత్వం జీవస్యాభిహితం? తత్కిమనపేక్ష్యేశ్వరం భవతి
? ఆహోస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతి విచారణా। తత్ర ప్రాప్తం తావన్నేశ్వరమపేక్షతే జీవః కర్తృత్వ ఇ
తి। కస్మాత్, అపేక్షాప్రయోజనాభావాత్। అయం హి జీవః స్వయమేవ రాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః
కారకాంతరసామగ్రీసంపన్నః కర్తృత్వమనుభవితుం శక్నోతి తస్య కిమీశ్వరః కరిష్యతి। న చ లోకే ప్ర
సిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసు క్రియాస్వనడుహాదివదీశ్వరోఽపరోఽపేక్షితవ్య ఇతి। క్లేశాత్మకేన చ కర్తృత్వేన
జంతూన్సంసృజత ఈశ్వరస్య నైర్ఘృణ్యం ప్రసజ్యేత। విషమఫలం చైషాం కర్తృత్వం విదధతో వైషమ్యం।
నను వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాదిత్యుక్తం। సత్యముక్తం సతి త్వీశ్వరస్య సాపేక్షత్వసంభవే,
సాపేక్షత్వం చ నేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జంతూనాం ధర్మాధర్మయోస్తయోశ్చ సద్భావస్సతి జీవస్య క
ర్తృత్వే తదేవ చేత్ కర్తృత్వమీశ్వరాపేక్షం స్యాత్ కింవిషయమీశ్వరస్య సాపేక్షత్వముచ్యేత। అకృ
తాభ్యాగమశ్చైవం జీవస్య ప్రసజ్యేత। తస్మాత్స్వత ఏవ జీవస్య కర్తృత్వమితి। ఏతాం ప్రాప్తిం తుశబ్దే

నాం కర్తృత్వస్వాతంత్ర్యశ్రుతేర్ద్యోతక విధ్యాదిశ్రుతిభిర్విరోధసమాధానాత్పాదసంగతిః। కర్మమీమాంసకమతేన పూర్వప
క్షయతి॥ తత్రేత్యాదినా॥ బుద్ధ్యాదికారకసంపత్త్యా ఈశ్వరవ్యతిరేకేణ కర్తృత్వవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్నేశ్వరః ప్రయోజకః।
కించ ప్రయోజకత్వే నైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగ ఇత్యాహ॥ క్లేశాత్మకేన చేతి॥ దత్తోత్తరమిదం చోద్యమితి శంకతే॥ నన్వితి॥
పూర్వం జీవస్య ధర్మాధర్మవత్త్వం సిద్ధవత్కృత్య తత్సాపేక్షత్వాద్విషమజగత్కర్తృత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం సంప్ర
తీశ్వరాధీనత్వే జీవస్య కర్తృత్వే సిద్ధే ధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిస్తద్వత్త్వసిద్ధౌ తత్సాపేక్షకారయితృత్వసిద్ధిరీశ్వరస్య కార
యితృత్వే సిద్ధే జీవస్య కర్తృత్వసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేః కర్మసాపేక్షత్వం న సంభవతీత్యుచ్యత ఇత్యాహ॥ సత్యమితి॥ అస్తు
కర్మానపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వం తత్రాహ॥ అకృతేతి॥ అనపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వే ధర్మవతో నరాన్ మధుఃఖేనాధర్మవత
స్సుఖేన యోజయేత్, కారుణికత్వే వా సర్వేసుఖిన ఏకరూపాస్స్యురితి జగద్వైచిత్ర్యం విధ్యాదిశాస్త్రం చ నస్యాత్। త
స్మాద్విధ్యాదిశాస్త్రార్థవత్త్వాయ రాగద్వేషాద్యభావాయ చ స్వత ఏవ జీవస్య కర్తృత్వం వాచ్యం, తథా చ కారయితృత్వశ్రు

తివిరోధః। ఈశ్వరస్తావికావాసాపేక్షైతిదత్తిపార్త్తైసిద్ధాంతయతి॥ ఏతామితి॥ యథా చందనాదిపాషాణ్యాదింసత్యాం ధర్మవ్యతిరేకేసుఖవ్యతిరేకగ్రహాభావేపి 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతీ'త్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాదేవ ధర్మస్య హేతుత్వసిద్ధిః, ఏవమీశ్వరస్యాపి శాస్త్రబలాత్కారయితృత్వసిద్ధిరితి భావః॥ . ... *

రత్న॥ ధర్మాధర్మాభ్యామేవ ఫలవైషమ్యసిద్ధేరలమీశ్వరేణేత్యాశంక్య బీజైరేవాంకురవైషమ్యసిద్ధేః పర్జన్యవైయర్థ్యం స్యాత్, యదిపి శేషహేతూనాం సాధారణహేతుత్వాపేక్షత్వాన్న వైయర్థ్యం తర్హీశ్వరస్యాపి సాధారణహేతుత్వాన్న వైయర్థ్యమిత్యాహ॥ పర్జన్యవదితి॥ దృష్టాంతం వివృణోతి॥ యథేతి॥ అతిదీర్ఘావల్లీ గ్రంథయో గుచ్ఛాః పుష్పస్త

నవ్యావర్త్యప్రతిజానీతే। పరాదితి। అవిద్యావస్థాయాం కార్యకరణసంఘాతావివేకదర్శినో జీవస్యావిద్యాతిమిరాంధస్య సతః పరస్మాదాత్మనః కర్మాధ్యక్షాత్సర్వభూతాధివాసాత్సాక్షిణశ్చేతయితురీశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్య సంసారస్య సిద్ధిస్తదనుగ్రహహేతుకేనైవ చ విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి। కుతః, తచ్ఛ్రుతేః। యద్యపి రాగాదిదోషప్రయుక్తః సామగ్రీసంపన్నశ్చ జీవః, యద్యపి చ లోకే కృష్యాదిషు కర్మసు నేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవ ప్రవృత్తిష్వీశ్వరో హేతుకర్తేతి శ్రుతేరవసీయతే। తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషత' ఇతి 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతి' ఇతి చైవంజాతీయకా। నన్వేవమీశ్వరస్య కారయితృత్వే సతి వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే స్యాతామకృతాభ్యాగమశ్చ జీవస్యేతి, నేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౪౨॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥

తుశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః। కృతో యః ప్రయత్నో జీవస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్తదపేక్ష ఏవైనమీశ్వరః కారయతి, తతశ్చైతే చోదితా దోషా న ప్రసజ్యంతే। జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్ష ఏవ తత్తత్ఫలాని విషమం విభజతి పర్జన్యవదీశ్వరో నిమిత్తత్వమాత్రేణ। యథా లోకే నానావిధానాం గుచ్ఛగుల్మాదీనాం వ్రీహియవాదీనాం చాసాధారణేభ్యః స్వస్వబీజేభ్యో జాయమానానాం సాధారణం నిమిత్తం భవతి పర్జన్యః, న హ్యసతి పర్జన్యే రసపుష్పఫలపలాశాదివైషమ్యం తేషాం జాయతే నాప్యసత్సు స్వస్వబీజేషు, ఏవం జీవకృతప్రయత్నాపేక్ష ఈశ్వరస్తేషాం శుభాశుభం విదధ్యాదితి శ్లిష్యతే। నను కృతప్రయత్నాపేక్షత్వమేవ జీవస్య పరాయత్తే కర్తృత్వే నోపపద్యతే। నైష దోషః, పరాయత్తేఽపి హి కర్తృత్వే కరోత్యేవ జీవః, కుర్వంతం హి తమీశ్వరః కారయతి। అపి చ పూర్వప్రయత్నమపేక్ష్యేదానీం కారయతి పూర్వతరం చ ప్రయత్నమపేక్ష్య పూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాత్సంసారస్యేత్యనవద్యం। కథం పునరవగమ్యతే కృతప్రయత్నాపేక్ష ఈశ్వర ఇతి। విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్య ఇత్యాహ। ఏవం హి 'స్వర్గకామో యజేత' 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకస్య విహితస్య ప్రతిషిద్ధస్య చావైయర్థ్యం భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్, ఈశ్వర ఏవ విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత అత్యంతపరతంత్రత్వాజ్జీవ

బలావా, గుల్మస్తృణాదిస్స్వల్పత్వ ఇతి భేదః। నన్వీశ్వరస్య కారయితృత్వే జీవస్య కర్తృత్వం న స్యాదిత్యాశంక్యతే? ఉత చ ప్రకారాంతరేణాస్యాత్? ఇత్యాహ॥ నైష దోష ఇతి॥ అధ్యాపకాధీనస్య వటోరప్యధ్యయనకర్తృత్వదర్శనాదితి భావః। చ ప్రకంనిరస్యతి॥ అపి చేతి॥ అనవద్యం జీవస్య కర్తృత్వమీశ్వరస్య కారయితృత్వం చేతి శేషః। ఈశ్వరస్యాపేక్షత్వే విధ్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తిం ప్రమాణయతి॥ కథమిత్యాదినా॥ ఏవం సాపేక్షత్వే సత్యవైయర్థ్యం భవత్యన్యథాపేక్షత్వే వైయర్థ్యం ప్రపంచయతి॥ ఈశ్వర ఇతి॥ తయోర్వాక్యానే సపవనియుజ్యేత అభిషిచ్యేత తయోః కార్యం సంపాదయేదిత్యర్థః। తథా చ జీవస్య నిరపేక్షేశ్వరపరతంత్రత్వే విధ్యాదిశాస్త్రమకించిత్కరమనర్థకం స్యాదితి సం

బంధః। ఆదిశబ్దార్థమాహ॥ తథేతి॥ పురుషకారః ప్రయత్నః। పూర్వోక్తదోషః కృతాభ్యాగమాదిః, తస్మాత్కర్మసాపేక్షేశ్వరస్య కారయితృత్వాద్దేవమ్యోవేత్యాదిశ్రుతేర్విధ్యాదిశ్రుత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి షోడశాధికరణమ్.

౪౩॥ అంశః = ఏకే*సత్యస్స్వప్రకాశో నానురకర్తా జీవ ఇతి శోధితత్వంపదార్థస్యాత్ర బ్రహ్మైక్యసాధనేన భేదాభేదశ్రుతీనాం విరోధసమాధానాత్పాదాదిసంగతిః। పూర్వపక్షే ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః। పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావాక్షిప్తం జీవేశ్వరయోస్సంబంధం విషయీకృత్య ద్విధా ప్రవృత్తాంతదర్శనాత్సంశయమాహ॥ తత్త్వేతి॥ ప్రసిద్ధస్వస్వామిత్వసంబంధసంభవాద్యః కశ్చిత్సంబంధ ఇత్యనియమో నయుక్త ఇత్యరుచేరాహ॥ అథవేతి॥ అ.

స్య। తథాపి హితకారిణమనుష్ఠానేన సంప్రజేష్వితి షిద్ధకారిణమనుష్ఠానేన, తతశ్చ ప్రామాణ్యం వేదస్యాస్తమియాత్। ఈశ్వరస్యాత్యంతానపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యం। తథా దేశకాలనిమిత్తానాం పూర్వోక్తదోషప్రసంగశ్చేత్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి॥ ... *

సూ॥౪౩॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥

జీవేశ్వరయోరుపకార్యోపకారకభావ ఉక్తః, స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే దృష్టః, యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నివిస్ఫులింగయోః। తతశ్చ జీవేశ్వరయోరప్యుపకార్యోపకారకభావాభ్యుపగమాత్ ? కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః? ఆహోస్విదగ్నివిస్ఫులింగవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా స్వామిభృత్యప్రకారేష్వేవేశితృఈశితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ సంబంధ ఇతి ప్రాప్నోతి। అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి। జీవ ఈశ్వరస్యాంశో భవితుమర్హతి యథాగ్నేర్విస్ఫులింగః। అంశ ఇవాంశః, న హి నిరవయవస్య ముఖ్యోంశస్సంభవతి। కస్మాత్, పునర్నిరవయవత్వాత్, స ఏవ న భవతి నానావ్యపదేశాత్। 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి' 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతీ'తి చైవంజాతీయకో భేదనిర్దేశో నాసతి భేదే యుజ్యతే। నను చాయం నానావ్యపదేశస్సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇతి, అత ఆహ, అన్యథా చాపీతి। న చ నానావ్యపదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతిపత్తిః కిం తర్హ్యన్యథా చాపి వ్యపదేశో భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః। తథా హి ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఆమనంతి 'ఆథర్వణికా బ్రహ్మసూక్తే బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవా ఉత' ఇత్యాదినా। దాశా య ఏతే కైవర్తాః ప్రసిద్ధాః యే చామీ దాసాః స్వామిష్వాత్మానముపక్షపంతి యే చాన్యే కితవా ద్యూతకృతస్తే సర్వే బ్రహ్మైవేతి హీనజంతూదాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతప్రవిష్టానాం జీవానాం బ్రహ్మత్వమాహ। తథా అన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపంచ్యతే 'త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ త్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ' ఇతి 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇతి చ। 'నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చాస్యార్థస్య సిద్ధిః। చైతన్యం చావిశిష్టం జీవేశ్వరయోర్యథాగ్నివిస్ఫులింగయోరౌష్ణ్యం। అతో భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వావగమః॥ ... *

నేన య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధభేదకోటిర్దర్శితా। ఏవం తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాభేదకోటిర్ద్రష్టవ్యా, తథా చ భేదాభేదశ్రుతీనాం సమబలత్వాద్విరోధే సతి సంబంధానిశ్చయాత్తత్సంబంధాపేక్షస్య పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావస్యాసిద్ధిరిత్యాక్షేపాత్సంగతిః। లోకసిద్ధానర్థాత్మకభేదానువాదిత్వేన భేదశ్రుతీనాం దుర్బలత్వాదజ్ఞాతఫలవదభేదశ్రుత్యనుసారేణ ప్రకల్పితభేదనిబంధనోంశాంశిభావస్సంబంధ ఇతి సిద్ధాంతయతి॥ అంశ ఇత్యాదినా॥ అగ్నేస్సాంశత్వేపి నిరవయవేశ్వరస్య కథం సాంశత్వమిత్యత ఆహ॥ అంశ ఇవేతి॥ జీవ ఇత్యనుషంగః। భేద ఏవ చేత్స్వస్వామిభావో యుక్తో నాంశాంశిభావ ఇతి శంకతే॥ నను చేతి॥ అభేదస్యాపి సత్త్వాదంశాంశిభావ ఇత్యాహ॥ అత ఇతి॥ వంచసి గచ్ఛసి, యదాస్తే యో

నామరూపే నిర్మాయ ప్రవిశ్య వ్యవహరన్ వర్తతే తం విద్వానమృతో భవతీతి శ్రుత్యర్థః। శ్రుతిసిద్ధాభేదే యుక్తిమాహ॥ చైతన్యం చేతి॥ జీవో బ్రహ్మైవ చేతనత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౪॥ అస్య సహస్రశీర్ష్ణః పురుషస్య తావానస్య ప్రపంచో మహిమా విభూతిః పురుషస్తు తస్మాన్మహిమ్నోఽపి చ జ్యాయాన్మహత్తరః। భూతాని దేహినో జీవా ఇత్యత్ర నియామకమాహ॥ అహింసన్నితి॥ తీర్థాని శాస్త్రోక్తకర్మాణి, తేభ్యోఽన్యత్ర సర్వప్రాణిహింసామకుర్వన్ బ్రహ్మలోకమాప్నోతీత్యర్థః। అత్ర భూతశబ్దస్య ప్రాణిషు ప్రయోగాత్సూక్తమంత్రేఽపి ప్రాణివిషయత్వమితి భావః। భూతానాం పాదత్వేఽప్యంశత్వం కుత ఇత్యత ఆహ॥ అంశః పాద ఇతి॥ ... *

౪౫॥ జీవస్య పురుషసూక్తమంత్రోక్తభగవదంశత్వే భగవద్గీతాముదాహరతి సూత్రకారః॥ అపి చేతి॥ అత్యంతభిన్నేష్వీశితృశితవ్యభావప్రసిద్ధేరీశితవ్యజీవస్య కథమీశ్వరాంశత్వమిత్యాశంక్య కల్పితభేదేనాపీశితృశితవ్యత్వోపప

కుతశ్చాంశత్వావగమః॥ ... ... *

సూ॥ ౪౪॥ మంత్రవర్ణాచ్చ॥

మంత్రవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః। పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి। అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంగమాని నిర్దిశతి, 'అహింసన్సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్య' ఇతి ప్రయోగాత్। అంశః పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరం, తస్మాదప్యంశత్వావగమః। కుతశ్చాంశత్వావగమః॥ ... ... *

సూ॥ ౪౫॥ అపి చ స్మర్యతే॥

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్మర్యతే "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః" ఇతి। తస్మాదప్యంశత్వావగమః। యత్తూక్తం స్వామిభృత్యాదిష్వేవేశితృశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి। యద్యప్యేషా లోకే ప్రసిద్ధిస్తథాపి శాస్త్రాత్త్వత్రాంశాంశిత్వమీశితృశితవ్యభావశ్చ నిశ్చీయతే। నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేశ్వరో నిహీనోపాధిసంపన్నాన్ జీవాన్ప్రశాస్తీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే॥ ... ... *

అత్రాహ నను జీవేశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసారదుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖిత్వం స్యాత్, యథా లోకే హస్తపాదాద్యన్యతమాంగగతేన దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖిత్వం తద్వత్। తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్నుయాత్, అతో వరం పూర్వావస్థః సంసార ఏవాస్త్వితి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః స్యాదితి। అత ఉచ్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౪౬॥ ప్రకాశాదివన్నైవం పరః॥

యథా జీవః సంసారదుఃఖమనుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే। జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యాకృతం దుఃఖోపభోగమభిమ

త్తైరస్య యథాసిద్ధాభేదశాస్త్రబలాదంశత్వమిత్యాహ॥ యత్త్విత్యాదినా॥ ఔపాధికేశ్వరస్య నియంతృత్వే జీవోఽపి తన్నియంతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ నిరతిశయేతి॥ నితరాం హీనః శరీరాద్యుపాధిః, అజ్ఞానోపాధితారతమ్యాదీశితృశితవ్యవ్యవస్థా, న వస్తుతః। తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "ఈశేశితవ్యసంబంధః ప్రత్యగజ్ఞానహేతుకః। సమ్యగ్జ్ఞానే తమోధ్వస్తావీశ్వరాణామపీశ్వరః" ఇతి॥ ... ... *

౪౬॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి॥ అత్రాహేతి॥ ఈశ్వరస్యాంశదుఃఖైర్దుఃఖీ అంశిత్వాద్దేవదత్తవదిత్యర్థః॥ తతః కిం తత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ జ్ఞానాత్సర్వాంశదుఃఖసమష్టిప్రాప్త్యపేక్షయా సంసారోఽవరం తత్ర స్వదుఃఖమాత్రప్రాప్తిమత్త్వాదిత్యర్థః। నైవం పర ఇతి ప్రతిజ్ఞాం విభజతే॥ యథా జీవ ఇతి॥ దేవదత్తదృష్టాంతే భ్రాంతికామకర్మరూపదుఃఖసామగ్రీమత్త్వముపాధిః తదభావాన్నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వప్రాప్తిః। ఉక్తం చైతదభేదేఽపి బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్య

వస్థేతి భావః॥ దుఃఖస్య భ్రాన్తికృతత్వం ప్రపఞ్చయతి॥ జీవస్యాపీత్యాదినా॥ భ్రాన్తౌ సత్యాం దుఃఖమిత్యన్వయముక్త్వా భ్రాన్త్యభావే దుఃఖాభావదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికృతం దుఃఖమితి నిశ్చీయత ఇత్యాహ॥ వ్యతిరేకేతి॥ ఇతరేష్వభిమానశూన్యేష్విత్యర్థః॥ జీవస్యాపి సమ్యగ్జ్ఞానే దుఃఖాభావో దృష్టః కిము వాచ్యం నిత్యసర్వజ్ఞేశ్వరస్యేత్యాహ॥ అతశ్చేతి॥ ఏవమంశత్వేఽపి హేతోః సోపాధిత్వముక్త్వా యోంఽశీ స వస్తుతస్స్వాంశధర్మవానితి వ్యాప్తిం స్థలత్రయే వ్యభిచారయతి॥ ప్రకాశాదివదితి॥ వస్తుతస్స్వాంశదుఃఖిత్వసాధ్యస్యైవ దృష్టాన్తే వైకల్యమప్యాహ॥ జీవస్యేతి॥ కల్పితదుఃఖిత్వసాధ్యం తు

న్యతే నైవం పరమేశ్వరస్య దేహాద్యాత్మభావో దుఃఖాభిమానో వాఽస్తి। జీవస్యాప్యవిద్యాకృతనామరూపనిర్వృత్తదేహేన్ద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమానో న తు పారమార్థికోఽస్తి। యథా చ స్వదేహగతం దాహచ్ఛేదాదినిమిత్తం దుఃఖం తదభిమానభ్రాన్త్యాఽనుభవతి తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపి దుఃఖం తదభిమానభ్రాన్త్యైవానుభవత్యహమేవ పుత్రోఽహమేవ మిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేన పుత్రమిత్రాదిష్వభినివిశమానః। తతశ్చ నిశ్చితమేతదవగమ్యతే మిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖానుభవ ఇతి। వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే। తథా హి పుత్రమిత్రాదిమత్సు బహుషు ప్రవ్రజితేషు తత్సంబన్ధాభిమానిష్వితరేషు చ పుత్రో మృతో మిత్రం మృతమిత్యేవమాద్యుద్ఘోషితే యేషామేవ పుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవ తన్నిమిత్తం దుఃఖముత్పద్యతే నాభిమానహీనానాం పరివ్రాజకానాం। అతశ్చ లౌకికస్యాపి పుంసస్సమ్యగ్దర్శనార్థవత్త్వం దృష్టం కిముత విషయశూన్యాదాత్మనోఽన్యద్వస్త్వన్తరమపశ్యతో నిత్యచైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి। తస్మాన్నాస్తి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః। ప్రకాశాదివదితి నిదర్శనోపన్యాసః। యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చాన్ద్రమసో వా వియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసంబన్ధాత్తేషు ఋజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషు తత్తద్భావమివ ప్రతిపద్యమానోఽపి న పరమార్థతస్తద్భావం ప్రతిపద్యతే, యథా చాకాశో ఘటాదిషు గచ్ఛత్సు గచ్ఛన్నివ విభావ్యమానోఽపి న పరమార్థతో గచ్ఛతి, యథా చోదశరావాదికమ్పనాత్తద్గతే సూర్యప్రతిబింబే కమ్పమానేఽపి న తద్వాన్సూర్యః కమ్పతే, ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితే బుద్ధ్యాద్యుపాధ్యుపహితే జీవాఖ్యేంఽశే దుఃఖాయమానేఽపి న తద్వానీశ్వరో దుఃఖాయతే। జీవస్యాపి దుఃఖప్రాప్తిరవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తం। తథా చావిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యుదాసేన బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయన్తి వేదాన్తాః 'తత్త్వమసీ'త్యేవమాదయః, తస్మాన్నాస్తి జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మనో దుఃఖిత్వప్రసంగః॥ ... ... *

సూ॥౪౭॥స్మరన్తి చ॥

స్మరన్తి చ వ్యాసాదయః యథా జైవేన దుఃఖేన న పరమాత్మా దుఃఖాయత ఇతి। "తత్ర యః పరమాత్మా హి స నిత్యో నిర్గుణస్స్మృతః। న లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివామ్భసా। కర్మాత్మా త్వపరో యోఽసౌ మోక్షబన్ధైస్స యుజ్యతే। స సప్తదశకేనాపి రాశినా యుజ్యతే పునః" ఇతి। చశబ్దాత్సమామనన్తి చేతి వాక్యశేషః। 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీ'తి 'ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్య' ఇతి చ॥ ... ... *

భ్రాన్త్యన్యథాభావాదీశ్వరే నాస్తీత్యుక్తం, కిం చ జీవస్యేశ్వరస్య వా వస్తుతో దుఃఖిత్వానుమానం శ్రుత్యాగమబాధాదిత్యాహ॥ తథా చేతి॥ దుఃఖిత్వే తద్భావోపదేశో న స్యాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౭॥ స్మృత్యాప్యనుమానం బాధ్యమిత్యాహ॥ స్మరన్తి చేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ స్మరన్తీతి॥ తత్ర జీవపరమాత్మనోర్మధ్యే కర్మాత్మా కర్మాశ్రయో జీవః। దశేన్ద్రియాణి పఞ్చ ప్రాణాః మనో బుద్ధిశ్చేతి సప్తదశసంఖ్యాకో రాశిర్లిఙ్గం। సూత్రే చశబ్దశ్శ్రుతిసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ॥ చశబ్దాదితి॥ యథాదిత్యః ప్రకాశ్యదోషైర్న లిప్యతే తథేత్యర్థః॥ *

౪౭॥ యతో బాహ్యాసంగస్తస్మాన్న లిప్యతే, ఏవమంశిత్వస్మృతిమీశ్వరదోషం నిరస్యాంశ ఇవేత్యుక్తం జీవస్యాంశత్వం దేహాద్యుపాధికమితి స్ఫుటయితుమత్యంతస్వరూపైక్యమాదాయాక్షిపతి॥ అత్రాహేత్యాదినా॥ కథం తర్హీత్యన్వయః। తద్భేదాదంశభేదాత్। నిరవయవబ్రహ్మణో ముఖ్యాంశేన సంభవతీతి వదతా సిద్ధాంతినా భేదో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, భేదాభావేనాంశాంశిత్వాభావాదనుజ్ఞాదిభేదవ్యవహారానుపపత్తిరిత్యాక్షేపాభిప్రాయః। న వయం భేదస్యాసత్త్వం నరశృంగవద్బ్రూమః, కింతు మిథ్యాత్వం వదామః। తథా చ దేహాద్యుపాధిభేదేనాంశానామాబ్రహ్మబోధాత్కల్పితభేదాద్వ్యవహారోపపత్తిరితి సూత్రేణ సమాధత్తే॥ తామిత్యాదినా॥ నను భ్రాంతిః సతి [illegible]

అత్రాహ యది తర్హ్యేక ఏవ సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా స్యాత్కథమనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతాం లౌకికౌ వైదికౌ చేతి। నను చాంశో జీవ ఈశ్వరస్యేత్యుక్తం తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారౌ తదాశ్రయావవ్యతికీర్ణావుపపద్యేతే కిమత్ర చోద్యత ఇతి। ఉచ్యతే నైతదేవం, అనంశత్వమపి హి జీవస్యాభేదవాదిన్యః శ్రుతయః ప్రతిపాదయంతి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్' 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా' 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యేవంజాతీయకాః। నను భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వం సిధ్యతీత్యుక్తం। స్యాదేతదేవం యద్యుభావపి భేదాభేదౌ ప్రతిపిపాదయిషితౌ స్యాతాం, అభేద ఏవ త్వత్ర ప్రతిపిపాదయిషితః, బ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తౌ పురుషార్థసిద్ధేః। స్వభావప్రాప్తస్తు భేదోఽనూద్యతే। న చ నిరవయవస్య బ్రహ్మణో ముఖ్యోంఽశో జీవః సంభవతీత్యుక్తం, తస్మాత్పర ఏవైకస్సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా జీవభావేనావస్థిత ఇత్యతో వక్తవ్యానుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః, తాం బ్రూమః॥ ... ... *

సూ ॥౪౮॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥

'ఋతౌ భార్యాముపేయా'దిత్యనుజ్ఞా 'గుర్వంగనాం నోపగచ్ఛే'దితి పరిహారః, తథా 'అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయే'దిత్యనుజ్ఞా 'మా హింస్యాత్సర్వా భూతానీ'తి పరిహారః। ఏవం లోకేఽపి మిత్రముపసేవితవ్యమిత్యనుజ్ఞా, శత్రుః పరిహర్తవ్య ఇతి పరిహారః, ఏవంప్రకారావనుజ్ఞాపరిహారావేకత్వేఽప్యాత్మనో దేహసంబంధాత్స్యాతాం। దేహైస్సంబంధో దేహసంబంధః। కః పునర్దేహసంబంధః। దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమేవేత్యాత్మని విపరీతప్రత్యయోత్పత్తిః। దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహం గచ్ఛామ్యహమంధోఽహమనంధోఽహం మూఢోఽహమమూఢ ఇత్యేవమాత్మికా। న హ్యస్యాస్సమ్యగ్దర్శనాదన్యన్నివారకమస్తి। ప్రాక్తు సమ్యగ్దర్శనాత్ప్రతతైషా భ్రాంతిస్సర్వజంతూనాం। తదేవమవిద్యానిమిత్తదేహాద్యుపాధిసంబంధకృతాద్విశేషాదైకాత్మ్యేఽప్యనుజ్ఞాపరిహారావవకల్పేతే, సమ్యగ్దర్శినస్తర్హ్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం ప్రాప్తం న తస్య కృతార్థత్వాన్నియోజ్యత్వానుపపత్తేః। హేయోపాదేయయోర్హి నియోజ్యో నియోక్తవ్యస్స్యాత్, ఆత్మనస్త్వతిరిక్తం హేయముపాదేయం వా వస్త్వపశ్యన్ కథం నియుజ్యేత, న చాత్మాత్మన్యేవ నియోజ్యస్స్యాత్। శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వమితి చేన్న తత్సంహతత్వాభిమానాత్। సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియోజ్యత్వం తథాపి వ్యోమాదివద్దేహా

వహారవిచ్ఛేదస్స్యాదిత్యత ఆహ॥ నహ్యస్యా ఇత్యాదినా॥ ప్రతతా సంతతా, విశేషో భేదః, అనియోజ్యత్వాద్బ్రహ్మవిదః శాస్త్రానర్థక్యమిష్టమిత్యాహ॥ న తస్యేతి॥ నియోగవిషయద్వైతాభావాదాత్మన్యసాధ్యే నియోగానుపపత్తేర్న బ్రహ్మవిన్నియోజ్య ఇత్యర్థః॥ నన్వాముష్మికఫలహేతువైదికకర్మణి దేహభిన్నాత్మవివేకిన ఏవాధికారో వాచ్యః, తథా చ బ్రహ్మవిన్నియోజ్యః వివేకిత్వాదన్యాత్మవివేకివదితి శంకతే॥ శరీరవ్యతిరేకేతి॥ పరోక్షవివేకస్యాపరోక్షభ్రమావిరోధిత్వాత్తస్మిన్ దేహాభేదభ్రమోఽస్తి, తథా చ భ్రమ ఉపాధిరితి పరిహరతి॥ నేత్యాదినా॥ యథా వ్యోమ దేహాద్భిన్నం త

ద్వ్యదేహమిత్యపశ్యతో భ్రాంతస్యేత్యర్థః। బ్రహ్మవిన్ననియోజ్య అభ్రాంతత్వాత్సుషుప్తవదిత్యాహ॥ నహీతి॥ దేహాదిష్వసంహతత్వదర్శినస్సంహతత్వదర్శనశూన్యస్య భేదభ్రాంతిరహితస్య సుషుప్తస్యేతియావత్। అజ్ఞస్యాపిభ్రాంత్యభావకాలే నియోజ్యత్వంనదృష్టంకిముతాచ్యఆత్మవిద ఇత్యర్థః। అనియోజ్యత్వే బాధకమాశంక్యపరిహరతి॥ నచేతి॥ విషయవైరాగ్యస్యజ్ఞానార్థమభ్యస్తస్యజ్ఞానాంతరమనువృత్త్యాపి విషయేషుప్రవర్తకరాగనివృత్తేర్నాతిప్రసంగః। తదుక్తం భగవతా "రసోప్యస్యపరందృష్ట్వానివర్తతే" ఇతి। ఏవమనుజ్ఞాదిప్రసంగేనానియోజ్యత్వం విదుష ఉక్త్వా ప్రకృతముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ఏకస్యాప్యుపాధిభేదాదనుజ్ఞాపరిహారయోర్దృష్టాంతమాహ॥ జ్యోతిరితి॥ క్రవ్యంమాంసమత్తీతి క్రవ్యాదశ్శ్మశానాగ్నిరిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౮॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే॥ స్యాతామిత్యాదినా॥ యద్యపిస్థూలదేహసంబంధాదుపాదానపరిత్యాగౌస్యాతాం తథాప్యన్యకృతకర్మఫలమితరేణాపిభుజ్యేతేతికర్మఫలవ్యతికరస్సాంకర్యంస్యాద్దేహవిశిష్టస్యస్వర్గాదిభోగాయోగేనావిశిష్టాత్మన ఏకస్యైవభోక్తృత్వాత్। తస్మాత్స్వర్గీనరకీచేతివ్యవస్థాసిద్ధయే ఆత్మస్వరూపభేదో వా

ద్యసంహతత్వమపశ్యత ఏవాత్మనో నియోజ్యత్వాభిమానః। నహిదేహాద్యసంహతత్వదర్శినః కస్యచిదపి నియోగోదృష్టః కిముతైకాత్మ్యదర్శినః। నచనియోగాభావాత్సమ్యగ్దర్శినో యథేష్టచేష్టాప్రసంగః, సర్వత్రాభిమానస్యైవప్రవర్తకత్వాత్, అభిమానాభావాచ్చ సమ్యగ్దర్శినః, తస్మాద్దేహసంబంధాదేవానుజ్ఞాపరిహారౌ జ్యోతిరాదివత్। యథాజ్యోతిష ఏకత్వేప్యగ్నిః క్రవ్యాత్పరిహ్రియతే నేతరః, యథాచప్రకాశ ఏకస్యాపి సవితురమేధ్యప్రదేశసంబంధః పరిహ్రియతే నేతరశ్శుచిభూమిష్ఠః, తథాభౌమాః ప్రదేశావజ్రవైడూర్యాదయ ఉపాదీయంతే, భౌమా అపిసంతో నరకలేబరాదయః పరిహ్రియంతే, తథామూత్రపురీషంగవాంపవిత్రతయాపరిగృహ్యతే, తదేవజాత్యంతరే పరివర్జ్యతే తద్వత్॥ ... *

సూ॥ ౪౯॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః॥

స్యాతాంనామానుజ్ఞాపరిహారావేకస్యాప్యాత్మనో దేహవిశేషయోగాత్। యస్త్వయంకర్మఫలసంబంధస్సచైకాత్మ్యాభ్యుపగమేవ్యతికీర్యేత స్వామ్యైకత్వాదితిచేత్, నైతదేవం, అసంతతేః। నహికర్తుర్భోక్తుశ్చాత్మనస్సంతతస్సర్వైశ్శరీరైస్సంబంధోస్తి। ఉపాధితంత్రోహిజీవ ఇత్యుక్తం, ఉపాధ్యసంతానాచ్చనాస్తిజీవసంతానః, తతశ్చకర్మవ్యతికరః ఫలవ్యతికరో వానభవిష్యతి॥ ... ...*

సూ॥ ౫౦॥ ఆభాసఏవచ॥

ఆభాస ఏష చైష జీవః పరస్యాత్మనో జలసూర్యకాదివత్ప్రతిపత్తవ్యః, నస ఏవ సాక్షాన్నాపివస్త్వంతరం। అతశ్చ యథానైకస్మిన్జలసూర్యకే కంపమానే జలసూర్యకాంతరంకంపతే, ఏవంనైకస్మిన్జీవే కర్మ

త్య ఇతి శంకార్థః। భవేత్తదాసాంకర్యంయద్యనుపహితాత్మన ఏవభోక్తృత్వంస్యాన్నత్వేతదస్తి। తద్గుణసారత్వాదిత్యత్రానోపాధ్యాయిబుద్ధ్యుపహితస్యైవకర్తృత్వాదిస్థాపనాత్, తథాచబుద్ధేః పరదేహసంబంధాత్తదుపహితజీవస్యనాస్తిపరదేహసంబంధ ఇతిబుద్ధిభేదేనభోక్తృభేదాన్నకర్మాదీనాంసాంకర్యమితిసమాధానార్థః॥ ... *

౫౦॥ అంశ ఇత్యాద్యసూత్రే జీవస్యాంశత్వంఘటాకాశస్యేవోపాధ్యవచ్ఛేదబుద్ధ్యోక్తంసంప్రత్యేవకారేణావచ్ఛేదపక్షారుచింసూచయన్ 'రూపంరూపంప్రతిరూపోబభూవే'త్యాదిశ్రుతిసిద్ధంప్రతిబింబపక్షముపన్యస్యతిభగవాన్సూత్రకారః॥ ఆభాసఏవచేతి॥ సపరమాత్మైవానుపహితో జీవో నభవతి ఉపాధ్యనుభవాన్నాపితతోభిన్నః 'సఏవ ఇహ ప్రవిష్ట' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్, తస్మాదవిద్యాతత్కార్యబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబ ఏవజీవ ఇత్యర్థః। అస్మిన్పక్షే బుద్ధిప్రతిబింబభేదాత్స్వర్గీనరకీత్యాదివ్యవస్థాజీవస్యావిద్యకత్వాద్విద్యయామోక్షశ్చేత్యుపపద్యత ఇత్యాహ॥ అతశ్చేత్యాదినా॥ యస్త్వయంభాస్కరస్యప్రలాపః ప్రతిబింబస్యనోపాధిసంస్పృష్టతయాకల్పితత్వంకింతుస్వరూపమేవ, అతః

కల్పితప్రతిబింబస్య ముక్తౌ స్థిత్యయోగాన్న జీవత్వమితి సిద్ధాంతరహస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యుపేక్షణీయః । యది దర్పణే ముఖం శుక్తౌ రజతవత్కల్పితం స్యాత్తదా నేదం రజతమితి స్వరూపబాధవన్నేదం ముఖమితి బాధః స్యాత్ , అతో నాస్తి దర్పణే ముఖమితి సంసర్గమాత్రబాధాన్మదీయం ముఖమేవేదమిత్యబాధితముఖాభేదానుభవాచ్చ సంసృష్టత్వేనైవ కల్పితత్వం ప్రవేశవాక్యైశ్చావికృతబ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిబింబభావాఖ్యప్రవేశోక్తేర్న స్వరూపకల్పనా, పరాక్రాంతం చాత్ర దర్పణటీకా-యామాచార్యైరిత్యుపగన్తవ్యతే। ఏవం స్వమతే స్వరూపైక్యేఽప్యుపహితజీవభేదాదసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి సూత్రే చ-కారసూచితం పరేషాం సాంకర్యం వక్తుముపక్రమతే ॥ యేషామిత్యాదినా ॥ బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనాః నవాత్మవిశేషగుణాః, సన్నిధానాదిత్యాదిపదాదౌదాసీన్యముక్తం। సాంఖ్యస్యాభిప్రాయం శంకతే॥ స్యా

ఫలసంబంధినిజీవాంతరస్య తత్సంబంధః, ఏవమవ్యతికర ఏవ కర్మఫలయోరాభాసస్య చావిద్యాకృతత్వాత్తదాశ్రయస్య సంసారస్యావిద్యాకృతత్వోపపత్తిరితి తద్వ్యుదాసేన చ పారమార్థికస్య బ్రహ్మాత్మభావస్యోపదేశోపపత్తిః । యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ సర్వే సర్వగతాస్తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి । కథం బహవో విభవశ్చాత్మానశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణా నిరతిశయాశ్చ తదర్థం సాధారణం ప్రధానం తన్నిమిత్తైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి సాంఖ్యాః । సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘటకుడ్యాదిసమానా ద్రవ్యమాత్రస్వరూపాః స్వతోఽచేతనా ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని మనాంస్యచేతనాని తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాం చ సంయోగాన్నవేచ్ఛాదయో వైశేషికా ఆత్మగుణా ఉత్పద్యంతే, తే చావ్యతికరేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయంతి, స సంసారస్తేషాం నవానామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః । తత్ర సాంఖ్యానాం తావచ్చైతన్యస్వరూపత్వాత్సర్వాత్మనాం సన్నిధానాద్యవిశేషాచ్చైకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః ప్రాప్నోతి । స్యాదేతత్ప్రధానప్రవృత్తేః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్వ్యవస్థా భవిష్యతి । అన్యథా హి స్వవిభూతిఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్రవృత్తిః స్యాత్, తథా చానిర్మోక్షః ప్రసజ్యేతేతి । నైతత్సారం । న హ్యభిలషితసిద్ధినిబంధనా వ్యవస్థా శక్యా విజ్ఞాతుం, ఉపపత్త్యా తు కయాచిద్వ్యవస్థోచ్యేత । అసత్యాం పునరుపపత్తౌ కామం మా భూదభిలషితం పురుషకైవల్యం, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థాహేత్వభావాద్వ్యతికరః , కాణాదానామపి యదైకేనాత్మనా మనస్సంయుజ్యతే తదాత్మాంతరైరపి నాంతరీయకస్సంయోగస్స్యాత్సన్నిధానాద్యవిశేషాత్, తతశ్చ హేత్వవిశేషాత్ఫలావిశేష ఇత్యేకస్యాత్మనస్సుఖదుఃఖసంయోగే సర్వాత్మనామేవ సమానం సుఖదుఃఖిత్వం ప్రసజ్యేత॥ . , స్యాదేతదదృష్టనిమిత్తో నియమో భవిష్యతీతి, నేత్యాహ॥ ... *

సూ ॥ ౫౧ ॥ అదృష్టానియమాత్ ॥

బహుష్వాత్మస్వాకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్యాభ్యంతరావిశేషేణ సన్నిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణమదృష్టముపార్జ్యతే । సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్మసమవాయి ప్రధానవర్తి

చేతదితి ॥ సర్వేషాం పుంసాం ప్రకృతిసాన్నిధ్యావిశేషేఽపి ప్రకృతిరేవ ప్రతిపురుషం నియమేన భోగాపవర్గార్థం ప్రవర్తతే, తథా చోద్దేశ్యపురుషార్థనియతా ప్రధానప్రవృత్తిరితి భోగాదివ్యవస్థా , అన్యథా నియతప్రవృత్త్యనంగీకారే స్వమాహాత్మ్యఖ్యాపనార్థా ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరిత్యుద్దేశ్యవిఘాతస్స్యాదిత్యర్థః॥ జడప్రధానస్యోద్దేశ్యవివేకాభావాత్పురుషార్థస్యాప్యనాగతస్యాచేతనస్యానియామకత్వాన్న వ్యవస్థా మానయుక్తిశూన్యత్వాదిత్యాహ॥ నైతదితి॥ యో హి నియామకాభావేనోద్దేశ్యవిఘాతమాపాదయతి తం ప్రతి తస్యైవాపాదనమిష్టమితి భావః॥ కాణాదమతేఽపి భోగాదిసాంకర్యమిత్యాహ॥ కాణాదానామితి॥ హేతుర్మనస్సంయోగః, ఫలం సుఖాది॥ ... ... *

౫౧ ॥ యదాత్మాదృష్టకృతో యో మనస్సంయోగస్తదాత్మన ఏవ సుఖాదిహేతురితి వ్యవస్థాం శంకతే ॥ స్యాదే

తదితి ॥ సూత్రేణపరిహరతి ॥ నేత్యాహేతి ॥ పూర్వవన్మనస్సంయోగవత్, అదృష్టస్యాపిసర్వాత్మసాధారణత్వా
న్నవ్యవస్థేత్యర్థః॥ ... ... *

౫౨॥ రాగాదినియమాత్తజ్జాదృష్టనియమఇత్యాశంక్యోత్తరత్వేనసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా॥ అని
యమఉక్తదోషః, ఆత్మాంతరే ప్రదేశస్యపరదేహేఽనంతర్భావాద్వ్యవస్థేతిశంకార్థః॥ ... ... *

౫౩॥ కింమనసాసంయుక్తాత్మైవాత్మనఃప్రదేశఃఉతకల్పితః । ఆద్యేసర్వాత్మనాంసర్వదేహేష్వంతర్భావాద
వ్యవస్థా। ద్వితీయందూషయతి॥ తత్రనవైశేషికైరితి॥ సర్వాత్మసాన్నిధ్యేసతికస్యచిదేవప్రదేశఃకల్పయితుమశక్యః ని
యామకాభావాదిత్యర్థః। ప్రదేశకల్పనామంగీకృత్యాప్యాహ॥ కల్ప్యేతి॥ కార్యమభిసంధ్యాదికంయస్యాత్మనోయచ్ఛ
రీరంతత్రతస్యైవభోగఇతివ్యవస్థామాశంక్యాహ॥ శరీరమపీతి॥ ప్రదేశపక్షేదోషాంతరమాహ ॥ ప్రదేశేతి ॥ యస్మి

ప్రధానసాధారణ్యాన్న ప్రత్యాత్మంసుఖదుఃఖోపభోగస్యనియామకముపపద్యతే । కాణాదానామపి
పూర్వవత్సాధారణేనాత్మమనస్సంయోగేననిర్వర్తితస్యాదృష్టస్యాపి, అస్యైవాత్మనఇదమదృష్టమితినియ
మేహేత్వభావాదేషఏవదోషః॥ ... ... *

స్యాదేతదహమిదంఫలంప్రాప్నవానీదంపరిహరాణి ఇత్థంప్రయతేఇత్థంకరవాణీత్యేవంవిధాఅభిసం
ధ్యాదయఃప్రత్యాత్మం ప్రవర్తమానాఅదృష్టస్యాత్మనాంచస్వస్వామిభావంనియంస్యంతీతి, నేత్యాహ। *

సూ॥౫౨॥ అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవం॥

అభిసంధ్యాదీనామపిసాధారణేనైవాత్మమనస్సంయోగేనసర్వాత్మసన్నిధౌక్రియమాణానాంనియ
మహేతుత్వానుపపత్తేరుక్తదోషానుషంగఏవ ॥ ... ... *

సూ॥౫౩॥ ప్రదేశాదితిచేన్నాంతర్భావాత్ ।

అథోచ్యేతవిభుత్వేప్యాత్మనశ్శరీరప్రతిష్ఠేనమనసాసంయోగశ్శరీరావచ్ఛిన్నఏవాత్మప్రదేశేభవిష్య
తి,అతఃప్రదేశకృతావ్యవస్థాభిసంధ్యాదీనామదృష్టస్యసుఖదుఃఖయోశ్చభవిష్యతీతి।తదపినోపపద్యతే, క
స్మాత్, అంతర్భావాత్ । విభుత్వావిశేషాద్ధిసర్వఏవాత్మనస్సర్వశరీరేష్వంతర్భవంతి। తత్రనవైశేషి
కైశ్శరీరావచ్ఛిన్నోప్యాత్మనఃప్రదేశఃకల్పయితుంశక్యః। కల్ప్యమానోప్యయంనిష్ప్రదేశస్యాత్మనఃప్ర
దేశఃకాల్పనికత్వాదేవనపారమార్థికంకార్యంనియంతుంశక్నోతి । శరీరమపిసర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్య
మానమస్యైవాత్మనోనేతరేషామితిననియంతుంశక్యం । ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగమేపిచద్వయోరాత్మనో
స్సమానసుఖదుఃఖభాజోఃకదాచిదేకేనైవశరీరేణోపభోగసిద్ధిస్స్యాత్, సమానప్రదేశస్యాపి
ద్వయోరాత్మనోరదృష్టస్యసంభవాత్। తథాహిదేవదత్తోయస్మిన్ప్రదేశేసుఖదుఃఖమన్వభూత్ తస్మా
త్ప్రదేశాదపక్రాంతేతచ్ఛరీరేయజ్ఞదత్తశరీరేవతందేశమనుప్రాప్తేతస్యాపీతరేణసమానస్సుఖదుఃఖా

న్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టోత్పత్తిస్సకించలస్థిరోవా, నాద్యః అచలేంశేన్యంశస్యచలనవిభాగయోరసంభవాదన్యాత్మవాదా
పాతాచ్చ । ద్వితీయేతస్మిన్నేవప్రదేశేపరస్యాపిభోగదర్శనాదదృష్టముత్పత్త్యైకేనాపిశరీరేణద్వయోరాత్మనోర్భోగప్ర
సంగః । యద్వాత్మభేదాత్ప్రదేశయోర్భేదస్తదాపితయోరేకదేహాంతర్భావాద్భోగసాంకర్యంతదవస్థంసావయవా
త్మవాదప్రసంగశ్చ । కింనయత్రయత్రాత్మనఃప్రదేశేశరీరాదిసంయోగాదదృష్టముత్పన్నం తత్రతత్రైవాచల
ప్రదేశస్థితమితిస్వర్గాదిశరీరావచ్ఛిన్నాత్మన్యదృష్టాభావాద్భోగోనస్యాత్, అతఃప్రదేశభేదోనవ్యవస్థాపకః । యత్త్వ
త్రోత్పన్నమదృష్టంస్వాశ్రయేయత్రక్వచిద్భోగహేతురితిస్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్న, భోగశరీరాద్దూరస్థాదృష్టేనా
నాభావాదితిభావః। యదపికేచిదాహుః మనసఏకత్వేప్యాత్మనాంభేదేనసంయోగవ్యక్తీనాంభేదాత్తయాచిత్సంయో
గవ్యక్త్యాకస్మింశ్చిదేవాత్మన్యదృష్టాదికమిత్యసాంకర్యమితి, తన్న, సంయోగవ్యక్తీనాంవైజాత్యాభావేనసర్వాసామే

న్నైకదేహాంతస్థస్య సర్వాత్మస్వదృష్టహేతుత్వాపత్తేః,తథాచ సర్వాత్మనామేకస్మిన్దేహే భోక్తృత్వం దుర్వారం। కించబ హూనాంవిభుత్వమంగీకృత్య సాంకర్యముక్తం,సంప్రతికర్తౄణాం విభుత్వమసిద్ధమిత్యాహ ఇహైవాస్మీత్యల్పత్వానుభవా న్మానాభావాచ్చేత్యాహ ॥ సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చేతి। కించబహూనాంవిభుత్వే సమానదేశత్వంవాచ్యంతచ్చాయు క్తమదృష్టత్వాదిత్యాహ॥ వదేతి ॥ నను రూపరసాదీనామేకఘటాదిస్థత్వందృష్టమితిచేన్నాయమస్య సమ్మతో దృష్టాంతః। రూపస్య తేజోమాత్రత్వాద్రసస్యజలమాత్రత్వాద్గంధస్యపృథివీమాత్రత్వాదిత్యేవం తత్తద్గుణస్య స్వస్వధర్మ్యంశే నాభేదాత్తైజసాదిధర్మ్యంశేన త్రిఘటాభావాత్ । కించాత్మనాంబహుత్వమప్యసిద్ధం, ఆత్మత్వరూపలక్షణస్యాభేదాత్, తథాచ దేవదత్తాత్మా యజ్ఞదత్తాత్మనో న భిన్నః ఆత్మత్వాద్యజ్ఞదత్తాత్మవత్। అత్ర వైశేషికశ్శంకతే॥ అంత్యవిశేషేతి॥ నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్తయోఽంత్యావిశేషాస్తే చ స్వయం స్వాశ్రయవ్యావర్తకా ఏవ న స్వేషాం వ్యావర్తకమపేక్షంత ఇత్యంత్యా ఉచ్యంతే। తథాచ విశేషరూపలక్షణభేదాద్భవత్యాత్మభేద ఇత్యర్థః। న త్వాశ్రయాదాత్మన్యనాత్మనస్సకాశాద్భేదజ్ఞా నార్థా విశేషకల్పనా ఆత్మత్వాదేవానాత్మభేదసిద్ధేః। నాప్యాత్మనాంమిథో భేదజ్ఞానార్థం తత్కల్పనా, ఆత్మభేదస్యా

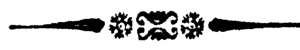
సుభవో దృశ్యతే స న స్యాత్ యది దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోస్సమానప్రదేశమదృష్టం న స్యాత్ , స్వర్గా ద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాదినస్స్యాత్, బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్వదృష్టనిష్పత్తేః ప్రదేశాం తరవర్తిత్వాచ్చ । స్వర్గాద్యుపభోగస్య సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చ బహూనామాత్మనాం దృష్టాంతాభా వాత్ । వద తావత్త్వం కే బహవస్సమానప్రదేశాశ్చేతి। రూపాదయ ఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనా భేదల్లక్షణభేదాచ్చ న తు బహూనామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి, అంత్యవిశేషవశాద్భేదోపపత్తిరితి చేన్న, భేదకల్పనాయా అంత్యవిశేషకల్పనాయాశ్చేతరేతరాశ్రయత్వాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మ వాదినోఽసిద్ధం కార్యత్వాభ్యుపగమాత్, తస్మాదాత్మైకత్వపక్ష ఏవ సర్వదోషాభావ ఇతి సిద్ధం॥ *

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

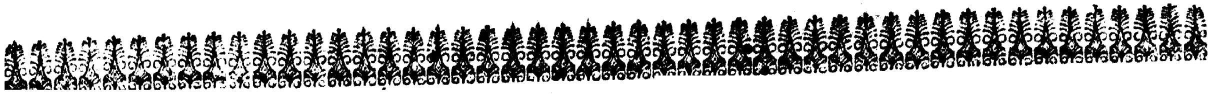
ద్యాప్యసిద్ధేః। న చ విశేషభేదకల్పనాదేవాత్మభేదకల్పనాయాం తు ఆత్మభేదజ్ఞప్తావాత్మసు విశేషభేదసిద్ధిస్తత్సిద్ధావాత్మభేదజ్ఞప్తిరిత్య న్యోన్యాశ్రయ ఇతి పరిహారార్థః। యత్తు బహూనాం విభుత్వే ఆకాశాదికాః కల్పదృష్టాంత ఇతి సోఽప్యసన్మార్గ ఇత్యాహ॥ ఆకా శాదీనామపీతి ॥ విభుత్వస్యైకవృత్తిత్వే లాఘవాన్న విభుభేదః। యత్త్వేకస్మిన్నాకాశే భేరీవీణాదిభేదేన తారమంద్రాదిశబ్ద వ్యవస్థా ఏవమేకస్మిన్నప్యాత్మని బుద్ధ్యుపాధిభేదేన సుఖాదివ్యవస్థోపపత్తేరాత్మభేదే వ్యవస్థానుపపత్తేరుక్తత్వాన్మృదాత్మభేద కల్పనేత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏవం భూతభోక్తృశ్రుతీనాం విరోధాభావాద్బ్రహ్మణ్యద్వయే సమన్వయ ఇతి సి ద్ధం॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్ ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ,

శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

పూర్వాధికరణే కర్తుస్స్వరూపం విచార్య తదుపకరణానామింద్రియాణాముత్పత్తిం సాధయతి॥ తథా ప్రాణా ఇతి॥ భూతభోక్తృవిచారానంతరం భౌతికప్రాణవిచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావం పాదయోస్సంగతిమాహ॥ వియదాదీతి॥ తమేవాధికరణార్థమాహ॥ తత్రేత్యాదినా॥ యద్యపి ప్రాణానామనుత్పత్తావేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తేర్వియదధికరణన్యాయాత్తేషాముత్పత్తిస్సిధ్యతి తథాపి ప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుతేర్గతికథనార్థమేతదధికరణమిత్యపౌనరుక్త్యం।

ఓం నమః పరమాత్మనే.

సూ॥ ౧॥ తథా ప్రాణాః॥

వియదాదివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయేన పాదేన పరిహృతః, చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిహ్రియతే। తత్ర తావత్ 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇతి చైవమాదిషూత్పత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిర్నామ్నాయతే। క్వచిచ్చానుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదసదాసీదిత్యృషయో వావ తేఽగ్రేఽసదాసీత్తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వా ఋషయః' ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్। అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాః' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ' ఇతి 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్' ఇతి 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోఽన్నమ్' ఇతి చైవమాదిప్రదేశేషు। తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధారణకారణానిరూపణాచ్చాప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి, అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి, అత ఇదం పఠతి। తథా ప్రాణా ఇతి। కథం పునరత్ర తథేత్యక్షరానులోమ్యం, ప్రకృతోపమానాభావాత్। సర్వగతాత్మబహుత్వవాదిదూషణమతీతానంతరపాదాంతే ప్రకృతం తత్తావన్నోపమానం సంభవతి, సాదృశ్యాభావాత్ సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్, యథా సింహస్తథా బలవర్మేతి। అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి యద్యుచ్యేత, యథాఽదృష్టస్య సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానస్యానియతత్వం, ఏవం

అత్ర ప్రాణా విషయాః। తే కిముత్పద్యంతే న వేతి శ్రుతీనాం విప్రతిపత్త్యా సంశయే తాసాం సమబలత్వాదనిర్ణయ ఇత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం। తత్ర గౌణవాదిసమాధానమాహ॥ అథవేతి॥ ప్రాణానాం ప్రళయే సద్భావశ్రుతేర్నిరవకాశత్వేన బలీయస్త్వాదుత్పత్తిశ్రుతిర్జీవోత్పత్తిశ్రుతివద్గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః। అప్రమాణపక్షవద్గౌణపక్షోఽపి ముఖ్యసిద్ధాంతినః పూర్వపక్ష ఏవేతి జ్ఞాపనార్థమథవేత్యుక్తం। ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ॥ అత ఇతి॥ తథాశబ్దమాక్షిపతి॥ కథమితి॥ ఆనులోమ్యమాంజస్యమిత్యర్థః॥ సామాన్యమేవ స్ఫుటయతి॥ యథాఽదృష్టస్యేతి॥ జీవవత్ప్రాణా ఇత్యన్వితం। యద్యప్యదృష్టవత్ప్రాణా అప్యనియతా ఇతి సూత్రమస్త్వితి తథాఽపి పునరుక్తం జీవవత్ప్రాణా నోత్పద్యంత ఇతి సూత్రార్థశ్చేదపసి

ర్థాంతరమిత్యాక్షేపార్థః । సమాధత్తే ॥ నోదాహరణేతి ॥ దృష్టాంతో దార్ష్టాంతికసన్నిహితో వాక్య ఇత్యంగీకృత్యైక వాక్యస్థత్వేన సాన్నిధ్యముక్తం । సంప్రతి నాయం నియమః జైమినినా భగవతా వ్యవహితదృష్టాంతస్యాశ్రితత్వాదిత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ అస్తి తృతీయాధ్యాయే ఽశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణం, తస్యేదం విషయవాక్యం, ‘యావతో ఽశ్వాన్ప్రతి గృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపే’దిత్యేతమత్రాధికరణే కిమియం వారుణీష్టిర్దాతురుత ప్రతిగ్రహీతురితి విషయే ప్రతిగృహ్ణీయాదితి శ్రుతేః ప్రతిగ్రహీతురిత్యాశంక్య ‘ప్రజాపతిర్వరుణాయాశ్వమనయ’దిత్యుపక్రమే దాతృకీర్తనాల్లింగాదశ్వదాతురేవేతి స్థాప్యతే, అతః ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్య పదస్యాశ్వాన్యః ప్రతిగ్రాహయేదిత్యర్థః । దద్యాదితి యావత్ । యో ఽశ్వదాతా స వారుణీమిష్టిం కుర్యాదితి వాక్యార్థే స్థితే చింతా, అశ్వదాననిమిత్తేయమిష్టిః కిం లౌకికాశ్వదాననిమిత్తా? ఉత వైదికీ వేతి । తత్ర ‘న కేసరిణో దదాతీ’తి నిషిద్ధలౌకికాశ్వదానే దోషసంభవాత్తన్నిరాసార్థేయమిష్టిరితి దోషాత్త్విష్టిర్లౌకికే స్యాదితి సూత్రేణ ప్రాప్తే సిద్ధాంతః । అత్ర హి ‘వరుణో వా ఏతం గృహ్ణాతి యో ఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతీ’తి దాతుర్దోషం సంకీర్త్యేష్టిర్విహితా । వరుణశబ్దో జలోదరాఖ్యరోగే రూఢః । న చ లౌకికే ఽశ్వదానే [illegible] సిద్ధం । న చానేనైవ వాక్యేన ప్రసిద్ధిః । దానే దోషస్తన్నిరాసార్థా చేష్టిరిత్యర్థభేదే వాక్యభేదాత్ ।

[illegible]సర్వాత్మనః ప్రత్యనియతత్వమితి, తదపి దేహనియమేనైవోక్తత్వాత్పునరుక్తం భవేత్ । [illegible]ఉపమీమాంస్య, సిద్ధాంతవిరోధాత్ । జీవస్యాప్యనుత్పత్తిరాఖ్యాతా ప్రాణానాంతు [illegible]త్పత్తిర్నాఖ్యాసితా । తస్మాత్తదేతత్సంబద్ధమివ ప్రతిభాతి । న, ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యుపమానేన సంబంధోపపత్తేః । అత్ర ప్రాణోత్పత్తివాదివాక్యజాతముదాహరణం ‘ఏతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకాః సర్వే దేవాః సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరంతీ’త్యేవంజాతీయకం । తత్ర యథా లోకాదయః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంతే తథా ప్రాణా అపీత్యర్థః । తథా ‘ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ’త్యేవమాదిష్వపి ఖాదివత్ప్రాణానాముత్పత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । అథవా పానవ్యాపచ్చ తద్వదిత్యేవమాదిషు వ్యవహితోపమానసంబంధస్యాప్యాశ్రితత్వాద్యథాతీతానంతరపాదాద్యుక్తా వియదాదయః పరస్య బ్రహ్మణో వికారాస్సమధిగతాస్తథా ప్రాణా అపి పరస్య బ్రహ్మణో వికారా ఇతి యోజయితవ్యం । కః పునః ప్రాణానాం వికారత్వే హేతుః, శ్రుతత్వమేవ । నను కేషుచిత్ప్రదేశేషు న ప్రాణానాముత్పత్తిః శ్రూయత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తం, ప్రదేశాంతరేషు శ్రవణాత్ । న హి క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం నివారయితుముత్సహతే, తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశా ప్రాణా అపి ఉత్పద్యంత ఇతి సూక్తం ॥ ... ... *

[illegible]వ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దో నిషేధాతిక్రమకృతదోషానువాదక ఇతి యుక్తం, రూఢిత్యాగాపాతాత్ । తత్రా[illegible] వైదికే ఽపి దానే ఽశ్వత్యాగజన్యదుఃఖమాత్రముత్పత్త్యా వరుణశబ్దవాచ్యం స్యాత్, తస్మాత్ప్రాప్తానువాద్యర్థవాదో ఽయమితి యజ్ఞసంబంధిన్యశ్వదానే ఇయమిష్టిరిత్యేవం విచార్యోక్తం పానవ్యాపచ్చ తద్వదితి । సోమపానే క్రియమాణే వ్యాపద్వమనం యది స్యాత్తదా ‘ఏతం సోమేంద్రం శ్యామాకం చరుం నిర్వపే’దితి శ్రూయతే । తత్రాశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణపూర్వపక్షన్యాయో బహుసూత్రవ్యవహితస్తద్వదితి పరామృశ్యతే, తద్వల్లౌకికే ధాతుసామ్యార్థం పీతసోమస్య వమనే ఽయం చరుః స్యాద్వమననిమిత్తేంద్రియశోషాఖ్యదోషస్య దృష్టత్వాదింద్రియేణ వీర్యేణ విరుధ్యతే, యః సోమం వమితీత్యర్థవాదాదితి పూర్వపక్షసూత్రార్థః । వైదికే తు సోమపానే శేషప్రతిపత్త్యాగత్వాద్వమనే ఽపి న దోష ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః । లౌకికవమనకృతేంద్రియశోషస్య ధాతుసామ్యకరత్వేన గుణత్వాన్న దోషతా, వేదే తు ‘మా మే వాక్ప్రాణమతిగా’ ఇతి సమ్యగ్జరణార్థమంత్రలింగాద్వమనే కర్మవైగుణ్యాత్తస్య దోషతా । తస్మాద్వైదికసోమవమనే సోమేంద్రశ్చరురితి స్థితమిత్యేవమాదిషు సూత్రేష్విత్యర్థః ॥ ... ... *

౨॥ నను ప్రతిజ్ఞాపి గౌణీ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తథా చ ప్రతిజ్ఞార్థమితి ॥ ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రతిపాదయిష్యితాద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞానురోధేన ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతిర్ముఖ్యైవేతి భావః । ముండకవచ్ఛ్రుత్యంతరేపి ప్రతిజ్ఞాదర్శనాత్సా ముఖ్యేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ఏషా ప్రతిజ్ఞా ప్రాణోత్పత్తిముఖ్యత్వే హేతుత్వేన ద్రష్టవ్యేత్యర్థః । ఇదానీం ప్రళయే ప్రాణసత్త్వశ్రుతేర్గతిం ప్రశ్నపూర్వకమాహ । కథమిత్యాదినా ॥ నేదం వాక్యం మహాప్రళయే పరమకారణస్య బ్రహ్మణః ప్రాణవత్త్వపరం కింత్వవాంతరప్రళయే హిరణ్యగర్భాఖ్యావాంతరప్రకృతిరూపప్రాణసద్భావపరమిత్యర్థః ॥ నను హిరణ్యగర్భరూపవికారస్య సత్త్వే కథం తదా వికారాసత్త్వకథనం తత్రాహ ॥ స్వవికారేతి ॥ స్వస్య కార్యబ్రహ్మణో యత్కార్యం స్థూలం తస్యోత్పత్తేరిత్యర్థః ॥ నను యథాశ్రుతి మహాప్రళయే ప్రాణసద్భావరూపం లింగం ప్రాణానుత్పత్తిసాధ

సూ ॥ ౨ ॥ గౌణ్యసంభవాత్ ॥

యత్తు పునరుక్తం ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి తత్ప్రత్యాహ । గౌణ్యసంభవాదితి । గౌణ్యా అసంభవో గౌణ్యసంభవః । న హి ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీ సంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహానిప్రసంగాత్ । 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యాది । సా చ ప్రతిజ్ఞా ప్రాణాదేస్సమస్తస్య జగతః బ్రహ్మవికారత్వే సతి ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారాభావాత్సిధ్యతి, గౌణ్యాం తు ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతౌ ప్రతిజ్ఞేయం హీయేత । తథా చ ప్రతిజ్ఞార్థముపసంహరతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం తపో బ్రహ్మ పరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ'మితి చ । తథా 'ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదిత'మిత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్వేషైవ ప్రతిజ్ఞా యోజయితవ్యా । కథం పునః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణం, నైతన్మూలప్రకృతివిషయం 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పర' ఇతి మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వావధారణాత్ । అవాంతరప్రకృతివిషయం త్వేతత్స్వవికారాపేక్షం ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావావధారణమితి ద్రష్టవ్యం, వ్యాకృతవిషయాణామపి భూయసీనామవస్థానాం శ్రుతిస్మృత్యోః ప్రకృతివికారభావప్రసిద్ధేః వియదధికరణే హి 'గౌణ్యసంభవా'దితి పూర్వపక్షసూత్రత్వాద్గౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం, ప్రతిజ్ఞాహాన్యా చ తత్ర సిద్ధాంతోభిహితః । ఇహ తు సిద్ధాంతసూత్రత్వాద్గౌణ్యా జన్మశ్రుతేరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం । తదనురోధేన త్విహాపి గౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణైః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితా స్యాత్ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౩ ॥ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ ॥

ఇతశ్చాకాశాదీనామివ ప్రాణానామపి ముఖ్యైవ జన్మశ్రుతిః, యజ్జాయత ఇత్యేకం జన్మవాచి పదం ప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతం సదుత్తరేష్వాకాశాదిష్వనువర్తతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యత్రాకాశాదిషు చ ముఖ్యం జన్మేతి ప్రతిష్ఠాపితం, తత్సామాన్యాత్ప్రాణేష్వపి ముఖ్యమేవ జన్మ భవితుమర్హతి । న హ్యేకస్మిం

కంకిమిత్యవాంతరప్రళయపరతయా నీయత ఇతి చేత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇత్యాదిప్రబలజన్మశ్రుతిబలాదితి వదామః । నను వికారస్య బ్రహ్మణః కథం ప్రకృతిత్వమిత్యత ఆహ ॥ వ్యాకృతేతి ॥ 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతౌ 'అదితిస్సర్వభూతానా'మిత్యాదిస్మృతౌ చ వికారాత్మనామపి మూలకారణావస్థారూపాణాం బ్రహ్మవిరాడాదీనాం ప్రకృతివికారభావేన ప్రసిద్ధిరస్తి । పూర్వాపేక్షయా వికారస్యాప్యుత్తరాపేక్షయా ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః ॥ కేచిద్వియదధికరణానురోధేనేదం సూత్రం వ్యాచక్షతే తాన్దూషయితుమివియద్ధితి ॥ ... ... *

౩ ॥ తస్మాజ్జాయత ఇతి పదస్యాకాశాదిషు ముఖ్యస్య ప్రాకాపేక్షయా ప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతేర్ముఖ్యం జన్మేతి

మాత్రయోజనా। తత్సామాన్యాదితి॥ తేనాకాశాదిజన్మనా సామాన్యమేకశబ్దోక్తత్వం తస్మాదిత్యర్థః । ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య క్వచిన్ముఖ్యత్వం క్వచిద్గౌణత్వమితి వైరూప్యం న యుక్తమితి న్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి ॥ యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఇతి॥ ... ... *

౪॥ యచ్చోక్తం ఛాన్దోగ్యేపి ప్రాణానాముత్పత్తిర్న శ్రూయత ఇతి తత్రాహ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి॥ అత్ర సూత్రే వాక్పదం ప్రాణమనసోరుపలక్షణం। వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వోక్తేస్తైరశ్రవణమసిద్ధమితి యోజనా। తైర్వాగాదిభిశ్చక్షురాదీనాం సామాన్యం కరణత్వం తదిత్యర్థః। అత్ర మయడ్వికారే ముఖ్య ఇతి వక్తవ్య ఏవ తత్ర ఏవ ప్రాణానాం బ్రహ్మకార్యత్వం తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మవికారత్వాత్ ।యది ప్రాణస్యాన్నాద్యోజ్జలవికారత్వాభావో గౌణస్తద ధీనస్థితికత్వమాత్రేణ భాక్తస్తథాపి ప్రాణానాం వికారత్వే భూతాధీనస్థితికత్వం లింగం మయటోక్తమితి సిద్ధం బ్రహ్మకా

న్ప్రకరణే ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకశ్శబ్దస్సకృదుచ్చరితో బహుభిస్సంబధ్యమానః క్వచిన్ముఖ్యః క్వచిద్గౌణ ఇత్యధ్యవసాతుం శక్యం, వైరూప్యప్రసంగాత్ । తథా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మిత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతస్సృజతిః పరేష్వప్యుత్పత్తినుత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుషజ్యతే । యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఉత్పత్తివచనశ్శబ్దః పూర్వైస్సంబధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః,యథా 'సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరంతీ'త్యయమంతేపఠితో వ్యుచ్చరంతిశబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిస్సంబధ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥౪॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న పఠ్యతే తేజోఽబన్నానామేవ త్రయాణాం భూతానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతికతేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్ప్రాణమనసాం తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి । తథా హ్యస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోఽబన్నపూర్వకత్వం వాక్ప్రాణమనసామామ్నాయతే 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగి'తి । తత్ర యది తావన్ముఖ్యమేవైషామన్నాదిమయత్వం తతో వర్తత ఏవ బ్రహ్మప్రభవత్వమథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తృకాయాం నామరూపవ్యాక్రియాయాం శ్రవణాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'తి చోపక్రమాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మితి చోపసంహారాచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వప్రపంచనార్థమేవ మనఆదీనామన్నమయాదిత్వవచనమితి గమ్యతే। తస్మాదపి ప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వసిద్ధిః॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... *

సూ ॥౫॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥

ఉత్పత్తివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధః ప్రాణానాం పరిహృతః, సంఖ్యావిషయ ఇదానీం పరిహ్రియతే। తత్ర ముఖ్యం ప్రాణముపరిష్టాద్వక్ష్యతి । సంప్రతి తు కతి ఇతరే ప్రాణా ఇతి సంప్రధారయతి । శ్రుతివిప్రతిపత్తేశ్చాత్ర విశయః। క్వచిత్సప్త ప్రాణాస్సంకీర్త్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి । క్వచిదష్టౌ

ర్యత్వం 'స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుత్యంతరే స్పష్టం 'బ్రహ్మకార్యత్వోక్తేశ్చ,తస్మాత్ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతీనాం కారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం । లింగశరీరవిచారాత్మకాధికరణానాం లింగాత్త్వంపదార్థభేదధీః ఫలమితి ద్రష్టవ్యం॥

౫ ॥ ఏవం జన్మలబ్ధసత్తాకానాం ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వసంగత్యా సంఖ్యానిర్ణయశ్రుతీనాం విరోధాత్సంశయపూర్వపక్షయతి॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చేతి॥ విశయస్సంశయః। ఇంద్రియాణ్యత్ర విషయః। పంచధీంద్రియాణి వాఙ్మనశ్చేతి సప్త ప్రాణా స్త ఏవ హస్తేన సహాష్టౌ । గ్రహత్వం బంధకత్వం గృహ్ణంతి బధ్నంతీతి గ్రహాః ఇంద్రియాణి తేషాం బంధకత్వం విషయాధీనమిత్యతిగ్రహాః గ్రహానతిక్రాంతా విషయా ఇత్యర్థః॥ ద్వే శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే ఘ్రాణే వాక్చేతి సప్త శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచౌ పాయూపస్థౌ ఇతి నవ, జ్ఞానకర్మేంద్రియాణి దశమే పురుషే దేహా

ప్రాణాః ఆత్మా మన ఏకాదశ ప్రాణా ఇతి సిద్ధాంతకోటిరుక్తా తత ఏవ హృదయాఖ్యయా బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశ । అహంకారేణ సహ త్రయోదశ , శ్రుతితస్సప్తత్వావగతేశ్శీర్షణ్యాస్సప్త తే ప్రాణా ఇతి శీర్షణ్యోద్దేశేన ప్రాణత్వవిశేషణాద్వా శీర్షణ్యానాం ప్రాణశబ్దితేంద్రియత్వపరిసంఖ్యయా వా సప్తైవ ప్రాణా ఇతి సూత్రయోజనా। సప్తత్వమపి హ్యవిరుద్ధమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ గుహాయాం హృదయే శేరత ఇతి గుహాశయాః। స్వస్థానేషు నిహితాః నిక్షిప్తా ఇత్యర్థః। చిత్తేన చతుర్దశత్వం మంతవ్యం। పూర్వపక్షీ పరిహరతి॥ నైష దోష ఇతి॥ సిద్ధాంతినాప్యేకాదశసు మనోవృత్తిభేదాన్నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః గర్వాత్మకోఽహంకారః స్మరణాత్మకం చిత్తమితి ద్వాదశత్వాదిసంఖ్యాంతర్భావనీయా । తతోఽవరం ప్రాథమికసప్తత్వేఽంతర్భావః లాఘవాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ అత్రేతి॥ ... ... *

ప్రాణా గ్రహత్వేన గుణేన సంకీర్త్యంతే 'అష్టౌ గ్రహా అష్టావతిగ్రహా' ఇతి, క్వచిన్నవ 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచా'వితి । క్వచిద్దశ 'నవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ'తి । క్వచిదేకాదశ 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశే'తి । క్వచిద్ద్వాదశ 'సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయన'మిత్యత్ర । క్వచిత్త్రయోదశ 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర। ఏవం హి విప్రతిపన్నాః ప్రాణేయత్తాం ప్రతి శ్రుతయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సప్తైవ ప్రాణా ఇతి । కుతః, గతేః, యతస్తావంతోఽవగమ్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దిత్యేవంవిధాసు శ్రుతిషు । విశేషితాశ్చైతే 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా' ఇత్యత్ర । నను 'గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్తే'తి వీప్సా శ్రూయతే, సా సప్తభ్యోఽతిరిక్తాన్ప్రాణాన్గమయతీతి । నైష దోషః, పురుషభేదాభిప్రాయేయం వీప్సా ప్రతిపురుషం సప్త సప్త ప్రాణా ఇతి న తత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్త సప్తాన్యేఽన్యే ప్రాణా ఇతి । నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యా ప్రాణేషూదాహృతా కథం సప్తైవ స్యుః। సత్యముదాహృతా విరోధాత్త్వన్యతమా సంఖ్యాఽధ్యవసాతవ్యా, తత్ర స్తోకకల్పనోపరోధాత్సప్తసంఖ్యాధ్యవసానం వృత్తిభేదాపేక్షం చ సంఖ్యాంతరశ్రవణమితి గమ్యతే॥ అత్రోచ్యతే॥ ... *

సూ॥ ౬॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం॥

హస్తాదయస్త్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రూయంతే, 'హస్తో వై గ్రహః స కర్మణాతిగ్రాహేణ గృహీతః హస్తాభ్యాం హి కర్మ కరోతీ'త్యేవమాద్యాసు శ్రుతిషు । స్థితే చ సప్తత్వాతిరేకే సప్తత్వమంతర్భావాచ్ఛక్యతే సంభావయితుం । హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిపత్తౌ హ్యధికా సంఖ్యా సంగ్రాహ్యా భవతి, తస్యాం హి హీనాంతర్భవతి, న తు హీనాయామధికా, అతశ్చ నైవం మంతవ్యం స్తోకకల్పనానురోధాత్సప్తైవ ప్రాణాస్స్యురితి। ఉత్తరసంఖ్యానురోధాత్త్వేకాదశైవ తే ప్రాణాస్స్యుః । తథా చోదాహృతా శ్రుతిః 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశే'తి। ఆత్మశబ్దేన చాత్రాంతఃకరణం పరిగృహ్యతే కరణాధికారాత్ । నన్వేకాదశత్వాదప్యధికే ద్వాదశత్రయోదశత్వే ఉదాహృతే। సత్యముదాహృతే, న త్వేకాదశభ్యః కార్యజాతేభ్యోఽధికం కార్యజాతమస్తి యదర్థమధికం కరణం కల్ప్యేత । శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవిషయాః పంచ బుద్ధిభేదాస్తదర్థాని పంచ బుద్ధీంద్రియాణి వచనాదానవిహరణోత్సర్గానందాః పంచ కర్మభేదాస్తదర్థాని చ పంచ కర్మేంద్రియాణి సర్వార్థవిషయం త్రైకాల్యవృత్తి మన ఏకమనేకవృత్తికం తదేవ వృత్తిభేదా

౬ ॥ ఆదానేన కర్మణా గృహీతస్సంబంధః । సంబంధమేవాహ ॥ హస్తాభ్యామితి ॥ అతోఽధికసంఖ్యాయాః న్యూనాయామంతర్భావాయోగాత్సప్తైవ ప్రాణాస్స్యుర్లాఘవానురోధాదిత్యేవం న మంతవ్యమిత్యన్వయః। తర్హి కతీంద్రియాణీత్యాకాంక్షాయామాహ॥ ఉత్తరేతి॥ శ్రుతీనాం మిథో విరోధే సతి భూయసాంతరానుగృహీతానాం శ్రుతిర్బలీయసీతి న్యాయేన కార్యలింగానుమానానుగృహీతైకాదశప్రాణశ్రుత్యనుసారేణాన్యాశ్శ్రుతయో నేయా ఇత్యభిసంధాయాహ॥ సత్యమితి॥ ఏకాదశకార్యలింగాన్యాహ ॥ శబ్దేతి ॥ త్రయః కాలాస్త్రైకాల్యం, తద్విషయా వృత్తిర్యస్య తత్త్రైకాల్యవృ

త్తి । ఇంద్రియాంతరాణాం తన్త్రమానమాత్రగ్రాహిత్వాదతిరిక్తానాం విజ్ఞానాయతనానాంగీకార్యమిత్యర్థః । విశేషితత్వాదిత్యుక్తం నిరస్యతి । అపిచ సప్తేతి । న చ తావతామితి । ఆదానాదీనాం శ్రోత్రాదిభ్యోఽత్యంతవైజాత్యాదిత్యర్థః । తేషాం తద్వృత్తిత్వే బధిరాదీనామాదానాదిన స్యాదితి భావః । కథం తర్హి నాభిర్దేహే ప్రాణశబ్దిత ఇత్యాశంక్య లక్షణయేత్యాహ । ముఖ్యస్యేతి । సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యుపాసనార్థం । అష్టౌ గ్రహా ఇతి శ్రుతిరుపలక్షణార్థా । పాయూపస్థపాదానామపి బంధకత్వావిశేషాదితి వివేక్తవ్యం । నన్విదం సూత్రవ్యాఖ్యానమసంగతం పంచధీంద్రియవాఙ్మనసాం సప్తత్వావగతేః కర్మణ్యానాం చతుర్ణామవిశేషితత్వమితి హేత్వోర్వ్యధికరణ్యాదుక్తపరిసంఖ్యాదోషాచ్చేత్యరుచేరాహ । ఇయము

తత్త్వద్భిన్నవద్వ్యపదిశ్యతే 'మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చే'తి । తథా చ శ్రుతిః కామాద్యా నానావిధా వృత్తీరనుక్రమ్యాహ 'ఏతత్సర్వం మన ఏవే'తి । అపిచ సప్తైవ శీర్షణ్యాన్ప్రాణానభిమన్యమానస్య చత్వార ఏవ ప్రాణా అభిమతాః స్యుః స్థానభేదాద్ధ్యేతే చత్వారః సంతః సప్త గణ్యంతే 'ద్వే శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే నాసికే ఏకా వా'గితి । న చ తావతామేవ వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతి శక్యతే వక్తుం, హస్తాదివృత్తీనామత్యంతవిజాతీయత్వాత్ । తథా 'నవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ'త్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభిప్రాయేణైవ దశ ప్రాణా ఉచ్యంతే, న ప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ నాభిర్దశమీతి వచనాత్ । న హి నాభిర్నామ కశ్చిత్ప్రాణః ప్రసిద్ధోఽస్తి, ముఖ్యస్య తు ప్రాణస్య భవతి నాభిరప్యేకం విశేషాయతనమిత్యతో నాభిర్దశమీత్యుచ్యతే । క్వచిదుపాసనార్థం కతిచిత్ప్రాణా గణ్యంతే, క్వచిత్ప్రదర్శనార్థం । తదేవం విచిత్రే ప్రాణేయత్తామ్నానే సతి క్వ కింపరమామ్నానమితి వివేక్తవ్యం । కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశత్వామ్నానం ప్రాణవిషయం ప్రమాణమితి స్థితం । ఇయమపరా సూత్రద్వయయోజనా । సప్తైవ ప్రాణాః స్యుః యతః సప్తానామేవ గతిః శ్రూయతే 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యత్ర । నను సర్వశబ్దోఽప్యత్ర పఠ్యతే కథం సప్తానామేవ గతిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి, విశేషితత్వాదిత్యాహ । సప్తైవ హి ప్రాణాశ్చక్షురాదయస్త్వక్పర్యంతా విశేషితా ఇహ ప్రకృతాః 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః పరాఙ్పర్యావర్తతేఽథారూపజ్ఞో భవతి ఏకీభవతి న పశ్యతీత్యాహు'రిత్యేవమాదినానుక్రమణేన । ప్రకృతగామీ చ సర్వశబ్దో భవతి । యథా సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇతి యే నిమంత్రితాః ప్రకృతా బ్రాహ్మణాస్త ఏవ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్యే, ఏవమిహాపి యే ప్రకృతాః సప్త ప్రాణాస్త ఏవ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్య ఇతి । నన్వత్ర విజ్ఞానమష్టమమనుక్రాంతం కథం సప్తానామేవానుక్రమణం, నైష దోషః । మనోవిజ్ఞానయోస్తత్త్వాభేదాద్వృత్తిభేదేఽపి సప్తత్వోపపత్తేః । తస్మాత్సప్తైవ ప్రాణా ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । హస్తాదయస్త్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః ప్రతీయంతే 'హస్తో వై గ్రహ' ఇత్యాదిశ్రుతిషు । గ్రహత్వం చ బంధనభావో గృహ్యతే, బధ్యతే క్షేత్రజ్ఞోఽనేన గ్రహసంజ్ఞకేన బంధనేనేతి । స చ క్షేత్రజ్ఞో నైకస్మిన్నేవ శరీరే బధ్యతే శరీరాంతరేష్వపి తుల్యత్వాద్బంధనస్య । తస్మాచ్ఛరీరాంతరసంచారీదం గ్రహసంజ్ఞకం బంధనమిత్యర్థాదుక్తం భవతి । తథా చ స్మృతిః

పరేతి । ఇంద్రియాణి కతీతి సందేహే పూర్వపక్షసూత్రం యోజయతి । సప్తేతి । తం జీవాత్మానం యే ప్రాణాః సహ గచ్ఛంతి తేషామేవ భోగహేతుత్వాదింద్రియత్వమిత్యర్థః । యదా స్వప్నావస్థాయామేష చాక్షుషశ్చక్షుషి స్థితోఽనుగ్రాహక ఆదిత్యాంశరూపః పురుషః పరాఙ్పర్యావర్తతే బహిర్దేశాత్స్వాంశినం సూర్యం ప్రతిగచ్ఛతి । అథ తదాఽయం ముమూర్షురరూపజ్ఞో భవతి దేవాంశే దేవం ప్రవిష్టే లింగాంశశ్చక్షురింద్రియం హృదయ ఏకీభవతి తదాయం న పశ్యతీతి పార్శ్వస్థా ఆహురిత్యర్థః । ఆదిపదాన్న జిఘ్రతి న వదతి న రసయతే న శృణోతి న మనుతే న స్పృశతి న విజానాతీతి గృహ్యతే । సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిరిత్యసిద్ధం । గ్రహత్వశ్రుత్యా హస్తాదీనామపి గతిప్రతీతేరితి సిద్ధాంతయతి । ఏవమిత్యాదినా । హస్తాదిబంధస్య

మోక్షాన్ సహగతౌ స్మృతిమాహ॥ పుర్యష్టకేనేతి॥ ప్రాణాదిపంచకం భూతసూక్ష్మపంచకం జ్ఞానేంద్రియపంచకం కర్మేంద్రియపంచకం అంతఃకరణచతుష్టయమవిద్యా కామః కర్మ చేతి పుర్యష్టకమాత్మనో జ్ఞాపకత్వాల్లింగం సతి సంభవే సర్వశ్రుతిసంకోచో న యుక్త ఇత్యాహ॥ సర్వశబ్దోఽపీతి॥ తస్మాత్సంఖ్యాశ్రుతీనామవిరోధాదేకాదశేంద్రియకారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ... *

౨॥ అణవశ్చ॥ 'ప్రాణాస్సర్వేఽనంతా' ఇతి శ్రుతేరింద్రియాణాం విభుత్వాత్తేషాముత్క్రాంతిరసిద్ధా కింతు తత్తద్దేహే తేషామభివ్యక్తిరూపాః ప్రాదేశిక్యో వృత్తయస్సంతి న తాసాముత్క్రాంత్యాదిరితి సాంఖ్యానామాక్షేపస్తత్ర

"పుర్యష్టకేన లింగేన ప్రాణాద్యేన స యుజ్యతే తేన బద్ధస్య వై బంధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చ" ఇతి। ప్రాజ్ఞోఽప్యగ్రహసంజ్ఞకేనానేన బంధనేనాపి మోగం దర్శయతి। అథర్వణే చ విషయేంద్రియానుక్రమణే 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర తుల్యవద్ధస్తాదీనింద్రియాణి సవిషయాణ్యనుక్రామతి 'హస్తౌ చాదాతవ్యం చ ఉపస్థశ్చానందయితవ్యం చ పాయుశ్చ విసర్జయితవ్యం చ పాదౌ చ గంతవ్యం చే'తి। తథా 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశస్తే యదాస్మాచ్ఛరీరాన్మర్త్యాదుత్క్రామంత్యథ రోదయంతీ'త్యేకాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాంతిం దర్శయతి। సర్వశబ్దోఽపి చ ప్రాణశబ్దేన సంబధ్యమానోఽశేషాన్ప్రాణానభిదధానో న ప్రకరణవశేన సప్తస్వేవావస్థాపయితుం శక్యతే, ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్యైవ బలీయస్త్వాత్। సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇత్యత్రాపి సర్వేషామేవావనివర్తినాం బ్రాహ్మణానాం గ్రహణం న్యాయ్యం సర్వశబ్దసామర్థ్యాత్। సర్వభోజనాసంభవాత్తు తత్ర నిమంత్రితమాత్రవిషయా సర్వశబ్దస్య వృత్తిరాశ్రితా, ఇహ తు న కించిత్సర్వశబ్దార్థసంకోచకారణమస్తి, తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్రాశేషాణాం ప్రాణానాం పరిగ్రహః ప్రదర్శనార్థం సప్తానామనుక్రమణమిత్యనవద్యం। తస్మాదేకాదశైవ ప్రాణాశ్శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధం॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥ ౨ ॥ అణవశ్చ॥

అధునా ప్రాణానామేవ స్వభావాంతరమభ్యుచ్చినోతి। అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణాః ప్రతిపత్తవ్యాః। అణుత్వం చైషాం సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదో న పరమాణుతుల్యత్వం, కృత్స్నదేహవ్యాపికార్యానుపపత్తిప్రసంగాత్। సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణాః స్థూలాశ్చేత్స్యుః మరణకాలే శరీరాన్నిర్గచ్ఛంతో బిలాదహిరివోపలభ్యేరన్ మ్రియమాణస్య పార్శ్వస్థైః। పరిచ్ఛిన్నాశ్చైతే ప్రాణాస్సర్వగతాశ్చేత్స్యుః ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతివ్యాకోపస్స్యాత్। తద్గుణసారత్వం చ జీవస్య న సిధ్యేత్। సర్వగతానామపి వృత్తిలాభశ్శరీరదేశే స్యాదితి చేన్న, వృత్తిమాత్రస్య కరణత్వోపపత్తేః। యదేవ హ్యుపలబ్ధిసాధనం వృత్తిరన్యద్వా తస్యైవ నః కరణత్వం, తేన సంజ్ఞామాత్రే వివాద ఇతి కరణానాం వ్యాపిత్వకల్పనా నిరర్థికా, తస్మాత్సూక్ష్మాః పరిచ్ఛిన్నాశ్చైతే ప్రాణా ఇత్యధ్యవస్యామః॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ... *

సూ॥ ౪॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥

ముఖ్యశ్చ ప్రాణ ఇతరప్రాణవద్బ్రహ్మవికార ఇత్యతిదిశతి। నన్వవిశేషేణైవ సర్వప్రాణానాం బ్రహ్మగత్యా ప్రాణాః కింపరిమాణా ఇతి సందేహే సిద్ధాంతయతి ॥ అధునేత్యాదినా॥ ఉత్పత్తిసంఖ్యానిర్ణయానంతరం పరిమాణం నిరూప్యత ఇత్యర్థః॥ సౌక్ష్మ్యం అనుద్భూతరూపస్పర్శత్వం పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం। బుద్ధ్యాదీనాం విభుత్వే తదుపాధికస్యాత్మనోఽణుత్వాదికం న సిధ్యేదిత్యుక్తన్యాయవిరోధమాహ॥ తద్గుణసారత్వమితి॥ ఉక్తార్థేఽవమనూద్య నిరస్యతి॥ సర్వగతానామితి॥ అనంత్యశ్రుతిరుపాసనార్థత్వాన్నోత్క్రాంత్యాదిశ్రుతీనాం తయా విరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ అతిదేశత్వాన్న సంగత్యాద్యపేక్షా తథా ప్రాణా ఇత్యుక్తన్యాయోఽత్రాతిదిశ్యతే। నను ప్రా

ణో జాయతే న వేతి సంశయాభావాదతిదేశో న యుక్త ఇత్యాక్షిపతి ॥ కిమర్థ ఇతి ॥ నిశ్చితమహాప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రు త్యాऽధికాశంకామాహ॥ నాసదాసీయే హీతి ॥ నాసదాసీదిత్యారభ్యానీదిత్యర్థః। తర్హి తదా ప్రళయకాలే మృత్యుర్మారకో మృత్యుమతామర్త్యం వా నాసీదమృతం చ దేవభోగ్యం నాసీద్రాత్ర్యాః ప్రకేతశ్చిహ్నరూపశ్చంద్రః అహ్నః ప్రకేతస్సూర్యశ్చ నాస్తాం, స్వధయా సహేత్యన్వయః, పితృభ్యో దేయమన్నం స్వధా। యద్వా స్వేన ధృతా మాయా స్వధా తయా సహ తదేకం బ్రహ్మ సదాసీదితి పరమార్థః। అత్రానీచ్ఛేష్టాం కృతవదితి పూర్వపక్షార్థః। తస్మాచ్చ బ్రహ్మణః పరముత్కృష్టమన్యచ్చ కిమపి న బభూవేత్యర్థః। పరిహారస్సుబోధః। నను శ్రేష్ఠశబ్దస్య ప్రాణే ప్రసిద్ధ్యభావాత్కథం సూత్రమితి తత్రాహ॥ శ్రేష్ఠశ్చేతి॥ శ్రుతిం వ్యాచష్టే॥ జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యాదినా॥ పూర్వమేవ పూర్వయంభవేత్। న

హ్మవికారత్వమాఖ్యాతం 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి' చేతి, సేంద్రియమనోవ్యతిరేకేణాపి ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్ 'స ప్రాణమసృజత' ఇత్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ। కిమర్థః పునరతిదేశః అనీకాశంకావారణార్థః। నాసదాసీన్నో హి బ్రహ్మప్రధానే సూక్తే మంత్రవర్ణో భవతి 'న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న ఆసీత్ప్రకేతః ఆనీదవాతగ్గ్ స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్న పరః కించనాస' ఇతి। ఆనీదితి ప్రాణకర్మోపాదానాత్ప్రాగుత్పత్తేస్సంతమివ ప్రాణం సూచయతి। తస్మాదజః ప్రాణ ఇతి జాయతే కస్యచిన్మతిః, తామతిదేశేనాపనుదతి। ఆనీచ్ఛబ్దోऽపి న ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావం సూచయతి అవాతమితి విశేషణాత్ 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి చ మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్। తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థ ఏవాయమానీచ్ఛబ్ద ఇతి। శ్రేష్ఠ ఇతి చ ముఖ్యం ప్రాణమభివదతి 'ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ' ఇతి శ్రుతినిర్దేశాత్। జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణః, శుక్రనిషేకకాలాదారభ్య తస్య వృత్తిలాభాత్, న చేత్తస్య తదానీం వృత్తిలాభస్స్యాద్యోనౌ నిషిక్తం శుక్రం పూయేత న సంభవేద్వా, శ్రోత్రాదీనాం తు కర్ణశష్కుల్యాదిస్థానవిభాగనిష్పత్తౌ వృత్తిలాభాన్న జ్యేష్ఠత్వం। శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః గుణాధిక్యాత్ 'న వై శక్ష్యామస్త్వదృతే జీవితు'మితి శ్రుతేశ్చ। ... *

సూ. ౯. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్।

స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింస్వరూప ఇతి ఇదానీం జిజ్ఞాస్యతే। తత్ర ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి, ఏవం హి శ్రూయతే 'యః ప్రాణస్స వాయుస్స ఏష వాయుః పంచవిధః ప్రాణోऽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన' ఇతి। అథవా తంత్రాంతరీయాభిప్రాయాత్సమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తం, ఏవం హి తంత్రాంతరీయా ఆచక్షతే 'సామాన్యా కరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పంచ' ఇతి। అత్రోచ్యతే। న వాయుః ప్రాణః నాపి కరణవ్యాపారః। కుతః, పృథగుపదేశాత్। వాయోస్తావత్ప్రాణస్య పృథగుపదేశో భవతి 'ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చ' ఇతి। న హి వాయురేవ సన్వాయోః పృథగుపదిశ్యేత। తథా కరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశో భవతి, వాగాదీని కరణాన్యనుక్రమ్య తత్ర తత్ర పృథక్ప్రాణస్యా

సంభవేత్తన్నరోగ్యం న భవేదిత్యర్థః। వాగాదిజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్య గుణః। ఏవమానీచ్ఛ్రుత్యవిరోధాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్. ... . *

౯॥ ఇంద్రియాణామపి చాక్షుషాదివ్యాపారాత్ప్రాణం పృథక్కర్తుముత్పత్తిరతిదిష్టా, సంప్రత్యుత్పన్నప్రాణస్వరూపం పృథక్కరోతి॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాదితి॥ ముఖ్యః ప్రాణః కిం వాయుమాత్రం? ఉత కరణానాం సాధారణవ్యాపారః? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరమితి వాయుప్రాణయోరైక్యభేదశ్రుతీనాం మిథో విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ తత్రేతి॥ ద్వితీయం సాంఖ్యపూర్వపక్షమాహ॥ అథవేతి॥ సిద్ధాంతత్వేన సూత్రమాదత్తే॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ మనోరూపే బ్రహ్మణో వాక్ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రమితి చతుష్పాత్త్వం శ్రుతావుక్తం, తత్ర ప్రాణో వాయునాధిదైవికేన భా

స్యభివ్యజ్యతే అభివ్యక్తస్సంస్తపతి కార్యతు మోభవతీత్యర్థః॥ తుల్లిషుతత్రతత్ర ప్రాణస్య వాగాదీనాంచ మిథస్సంవాదలింగేనపృథగుత్పత్తిలింగేనచేంద్రియతదభిన్నవ్యాపారేభ్యోఽపిభిన్నత్వమిత్యాహ॥ తథేతి॥ ప్రాణస్యేంద్రియవృత్తిత్వంశుత్యానిరస్యయుక్త్యాపినిరస్యతి॥ నచసమస్తానామితి॥ యాచయుష్మాస్వాధ్యావృత్తిః సైవనశ్రోత్రాదిసాధ్యాకరణానాంప్రత్యేకమేకైకరూపగ్రహాదివృత్తావేవహేతుత్వాత్। నచసముదాయస్యవృత్తిస్సంభవతి తస్యాసత్త్వాదత్యర్థః॥ ప్రమాణాభావాదితి॥ శ్రోత్రాదీనామేకప్రాణనాఖ్యవృత్త్యనుకూలపరిస్పందేషుమానాభావాచ్ఛ్రవణాదీనామపరిస్పందత్వేనవిజాతీయత్వాత్పరిస్పందరూపప్రాణనానుకూలత్వాదవాంతరవ్యాపారాభావాన్నసమస్తకరణ

నుక్రమణాద్వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేదాత్। నహికరణవ్యాపారఏవసన్కరణేభ్యఃపృథగుపదిశ్యేత। తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయు'రిత్యేవమాదవ్యోఽపివాయోఃకరణేభ్యశ్చప్రాణస్యపృథగుపదేశాఅనుసర్తవ్యాః। నచసమస్తానాంకరణానామేకావృత్తిస్సంభవతి ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్, సముదాయస్యచాకారకత్వాత్। ననుపంజరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి యథైకపంజరవర్తినఏకాదశపక్షిణఃప్రత్యేకంప్రతినియతవ్యాపారాస్సంతస్సంభూయైకంపంజరంచాలయంతి ఏవమేకశరీరవర్తినఏకాదశప్రాణాః ప్రత్యేకంనియతవృత్తయస్సంతస్సంభూయైకాం ప్రాణాఖ్యాంవృత్తింప్రతిలప్స్యంతఇతి। నేత్యుచ్యతే యుక్తం। తత్ర ప్రత్యేకవర్తిభిరవాంతరవ్యాపారైఃపంజరచాలనానురూపైరేవోపేతాఃపక్షిణస్సంభూయైకంపంజరంచాలయేయురితి తథాదృష్టత్వాత్। ఇహతుశ్రవణాద్యవాంతరవ్యాపారోపేతాఃప్రాణానసంభూయప్రాణ్యురితియుక్తం,ప్రమాణాభావాదత్యంతవిజాతీయత్వాచ్చశ్రవణాదిభ్యఃప్రాణనస్య। తథాప్రాణస్యశ్రేష్ఠత్వాద్యుద్ఘోషణాంగుణభావోపగమశ్చతంప్రతివాగాదీనాంనకరణవృత్తిమాత్రేప్రాణేఽవకల్పతే, తస్మాదన్యోవాయుక్రియాభ్యాంప్రాణః। కథంతర్హీయంశ్రుతిః 'యఃప్రాణస్సవాయు'రితి, ఉచ్యతే। వాయురేవాయమధ్యాత్మమాపన్నఃపంచవ్యూహోవిశేషాత్మనావతిష్ఠమానఃప్రాణోనామభణ్యతేనతత్త్వాంతరంనాపివాయుమాత్రం, అతశ్చోభేఅపిభేదాభేదశ్రుతీనవిరుధ్యేతే। స్యాదేతత్,ప్రాణోఽపితర్హిజీవవదస్మిన్శరీరేస్వాతంత్ర్యంప్రాప్నోతి, శ్రేష్ఠత్వాద్గుణభావోపగమాచ్చతంప్రతివాగాదీనామింద్రియాణాం। తథాహి అనేకవిధావిభూతిఃప్రాణస్యశ్రూయతే। 'సుప్తేషువాగాదిషుప్రాణఏవైకోజాగర్తి ప్రాణఏవైకోమృత్యునానాప్తఃప్రాణస్సంవర్గోవాగాదీన్సంవృఙ్క్తేప్రాణఇతరాన్ప్రాణాన్రక్షతిమాతేవపుత్రా'నితి। తస్మాత్ప్రాణస్యాపిజీవవత్స్వాతంత్ర్యప్రసంగః, తంపరిహరతి॥ ... ...*

—— ❀ సూ॥ ౧౦॥ చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ ❀ ——

తుశబ్దఃప్రాణస్యస్వాతంత్ర్యంవ్యావర్తయతి। యథాచక్షురాదీనిరాజప్రకృతివజ్జీవస్యకర్తృత్వంభోక్తృత్వంచప్రత్యుపకరణానినస్వతంత్రాణి తథాముఖ్యోఽపి ప్రాణోరాజమంత్రివజ్జీవస్యసర్వార్థత్వేనోపకరణభూతోనస్వతంత్రః। కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైశ్చక్షురాదిభిస్సహైవప్రాణశ్శిష్యతేప్రాణఇత్యర్థః। కించప్రాణస్యవృత్తిత్వేవాగాదీనామేవప్రాధాన్యంవాచ్యంనైతదస్తీత్యాహ॥ తథాప్రాణస్యేతి॥ యథామృదోఘటోనవస్త్వంతరంనాపిమృన్మాత్రంతద్వికారత్వాత్తథావాయోర్వికారఃప్రాణ ఇత్యభేదశ్రుతేర్గతిమాహ॥ ఉచ్యతఇతి॥ దేహంప్రాప్తఃపంచావస్థాపికారాత్మనాస్థితోవాయురేవప్రాణఇత్యర్థః॥ ప్రాణస్యకరణవృత్తిత్వాభావేజీవవద్భోక్తృత్వంస్యాదితిశంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ .... *

౧౦॥ ప్రాణోనభోక్తాభోగోపకరణత్వాచ్చక్షురాదివదితిసూత్రార్థమాహ॥ తుశబ్దఇత్యాదినా॥ యథాబృహద్రథంతరయోస్సర్వత్రసహప్రయుజ్యమానత్వేనసామత్వేనవాసామ్యాత్సహపాఠస్తథాకరణైస్సహోపకరణ

త్వేన సామాన్యాత్ప్రాణస్య పాత ఇతి న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః। కించ ప్రాణో న భోక్తా సావయవత్వాజ్జడత్వాద్భౌతికత్వాచ్చ దేహవత్। నను యదధ్యక్షోపకరణం తత్సవిషయం దృష్టం యథా చక్షురాదికం, ప్రాణస్య తు నిర్విషయత్వాదసాధారణకార్యాభావాచ్చ నోపకరణత్వమితి శంకతే। స్యాదేతదితి॥ ... . *

౧౧॥ ఉక్తవ్యాప్తేః శరీరే వ్యభిచారాద్దేహేంద్రియధారణోత్క్రాంత్యాద్యసాధారణకార్యసత్త్వాచ్చ నిర్విషయస్యాపి ప్రాణస్య శరీరవదధ్యక్షోపకరణత్వమక్షతం న తు చక్షురాదివజ్జ్ఞానకర్మకరణత్వమస్తీత్యనేన సవిషయత్వం స్యాది

తి, ప్రాణసంవాదాదిషు సమానధర్మాణాం చ సహశాసనం యుక్తం బృహద్రథంతరాదివత్। ఆదిశబ్దేన సంహతత్వాచ్చేతనత్వాదీన్ ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యనిరాకరణహేతూన్దర్శయతి। స్యాదేతత్ యది చక్షురాదివత్ప్రాణస్య జీవం ప్రతి కరణభావోఽభ్యుపగమ్యేత విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత రూపాలోచనాద్యాభిర్హి స్వవృత్తిభిర్యథా చక్షురాదీనాం స్వం జీవం ప్రతి కరణభావో భవతి। అపి చైకాదశైవ కార్యజాతాని రూపాలోచనాదీని పరిగణితాని యదర్థమేకాదశ ప్రాణాస్సంగృహీతాః న తు ద్వాదశమపరం కార్యజాతమవగమ్యతే యదర్థమయం ద్వాదశః ప్రాణః ప్రతిజ్ఞాయేత ఇతి। అత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౧౧॥ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి॥

న తావద్విషయాంతరప్రసంగో దోషః, అకరణత్వాత్ప్రాణస్య। న హి చక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వమభ్యుపగమ్యతే। న చాస్యైతావతా కార్యాభావ ఏవ। కస్మాత్, తథా హి శ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వసంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి। ప్రాణసంవాదాదిషు 'అథ హ ప్రాణా అహంశ్రేయసే వ్యూదిరే' ఇత్యుపక్రమ్య 'యస్మిన్వ ఉత్క్రాంత ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యేత స వశ్శ్రేష్ఠః' ఇతి చోపన్యస్య ప్రత్యేకం వాగాద్యుత్క్రమణేన తద్వృత్తిమాత్రహీనం యథాపూర్వం జీవనం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయిత్వా ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదిశైథిల్యాపత్తిం శరీరపాతప్రసంగం చ దర్శయంతీ శ్రుతిః ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియస్థితిం దర్శయతి। తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీతి చ। ఏతమేవార్థం శ్రుతిరాహ 'ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయ'మితి చ సుప్తేషు చక్షురాదిషు ప్రాణనిమిత్తాం శరీరరక్షాం దర్శయతి। 'యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఉత్క్రామతి తదేవ తచ్ఛుష్యతి తేన యదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరానవతీ'తి చ ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియపుష్టిం దర్శయతి। 'కస్మిన్న్వహముత్క్రాంత ఉత్క్రాంతో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి స ప్రాణమసృజత' ఇతి చ ప్రాణనిమిత్తే ఏవ జీవస్యోత్క్రాంతిప్రతిష్ఠే దర్శయతి॥ ... *

సూ॥ ౧౨॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥

ఇతశ్చాస్తి ముఖ్యస్య ప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం యత్కారణం పంచవృత్తిరయం వ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు 'ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన' ఇతి। వృత్తిభేదశ్చాయం కార్యభేదాపేక్షః। ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిరుచ్ఛ్వాసాదికర్మా, అపానోఽవాగ్వృత్తిర్నిశ్వాసాదికర్మా, వ్యానస్తయోస్సంధౌ వర్తమానో వీర్యవ

తి పరిహరతి॥ న తావదిత్యాదినా॥ అహంశ్రేయసే స్వస్వశ్రేష్ఠత్వానిమిత్తం, వ్యూదిరే వివాదం చక్రిరే। తద్వృత్తిమాత్రహీనమిత్యమూకాదిభావేన స్థితమిత్యర్థః। అవరం నీచం, కులాయం దేహాఖ్యం గృహం, ప్రాణేన రక్షన్ జీవస్స్వపితీత్యర్థః। తదేవ తదంగమేవ, తేన ప్రాణేన యదశ్నాతి జీవస్తేన ప్రాణకృతాశనేనేతరానవతి యావత్। ఏవం శ్రుతిభిః ప్రాణస్యాసాధారణం కార్యముక్తమిత్యుక్తం॥ ... ... *

౧౨॥ తత్రైవ హేత్వంతరార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే॥ ఇతశ్చేత్యాదినా॥ వృత్తిరవస్థా। అగ్నిమథనాదికం వీర్య

త్కర్మ। కామాదివృత్తివర్జ్జానపి పంచత్వనియమో నాస్తీత్యరుచిం స్వయమేవోద్భావ్య పక్షాంతరం గృహ్ణాతి॥ నన్వితాని పీత్యాదినా॥ ప్రమాణం ప్రమితిః। విపర్యయో భ్రమః। శశవిషాణాదిజ్ఞానం వికల్పః। తామసీ వృత్తిర్నిద్రా। స్మృతిః ప్రసిద్ధా। భ్రమనిద్రయోరవిద్యావృత్తిత్వాన్న మనోవృత్తిత్వమిత్యరుచ్యా స్వమతమాహ॥ బహ్వీతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ జీవేతి॥ తదేవం ప్రాణవాయోర్భేదాభేదశ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్. *

౧౩॥ ఏవం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చోక్త్వా పరిమాణసందేహే అణుత్వముపదిశతి॥ అణుశ్చేతి॥ అధికాశంకామాహ॥ నను విభుత్వం పీతి॥ ప్లుషిర్మశకాదపి సూక్ష్మో జంతుః పుత్తికేత్యుచ్యతే। నాగో హస్తీ। ప్రాణ ఉత్క్రామతీతి శ్రుత్యాల్పత్వం ప్రాణస్య భాతి, సమోఽనేన సర్వేణేతి శ్రుత్యా విభుత్వమితి విరోధే ఆధ్యాత్మిక ప్రాణస్యాల్పత్వమా

త్కర్మహేతుః, ఉదాన ఊర్ధ్వవృత్తిరుత్క్రాంత్యాదిహేతుః, సమానస్సమం సర్వేష్వంగేషు యోఽన్నరసాన్నయతీతి। ఏవం పంచవృత్తిః ప్రాణః మనోవత్ యథా మనసః పంచవృత్తయ ఏవం ప్రాణస్యాపీత్యర్థః। శ్రోత్రాదినిమిత్తాశ్శబ్దాదివిషయా మనసః పంచవృత్తయః ప్రసిద్ధాః। న తు కామస్సంకల్ప ఇత్యాద్యాః పరిపఠితాః పరిగృహ్యేరన్, పంచసంఖ్యాతిరేకాత్। నన్వత్రాపి శ్రోత్రాదినిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయాఽపరా మనసో వృత్తిరస్తీతి సమానః పంచసంఖ్యాతిరేకః। ఏవం తర్హి పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతీతి న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధా మనసః పంచవృత్తయః పరిగృహ్యంతే ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో నామ। బహువృత్తిత్వమాత్రేణ వా మనఃప్రాణయోర్నిదర్శనమితి ద్రష్టవ్యం। జీవోపకరణత్వమపి ప్రాణస్య పంచవృత్తిత్వాన్మనోవదితి యోజయితవ్యం॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ॥ ౧౩॥ అణుశ్చ॥

అణుశ్చాయం ముఖ్యః ప్రాణః ప్రత్యేతవ్యః ఇతరప్రాణవత్। అణుత్వం చేహాపి సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వం, పంచభిర్వృత్తిభిః కృత్స్నశరీరవ్యాపిత్వాత్। సూక్ష్మః ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌ పార్శ్వస్థేనానుపలభ్యమానత్వాత్, పరిచ్ఛిన్నశ్చోత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతిభ్యః। నను విభుత్వమపి ప్రాణస్య సమామ్నాయతే 'సమః ప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోఽనేన సర్వేణ, ఇత్యేవమాదిషు ప్రదేశేషు। తదుచ్యతే, ఆధిదైవికేన సమష్టివ్యష్టిరూపేణ హైరణ్యగర్భేణ ప్రాణాత్మనా ఏతద్విభుత్వమామ్నాయతే నాధ్యాత్మికేన। అపి చ సమః ప్లుషిణేత్యాదినా సామ్యవచనేన ప్రతిప్రాణివర్తినః ప్రాణస్య పరిచ్ఛేద ఏవ ప్రదర్శ్యతే తస్మాదదోషః॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... *

సూ॥ ౧౪॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్॥

తే పునః ప్రకృతాః ప్రాణాః? కిం స్వమహిమ్నైవ స్వస్మై స్వస్మై కార్యాయ ప్రభవంతి? ఆహోస్విద్దేవతాధిష్ఠితాః ప్రభవంతీతి విచార్యతే। తత్ర ప్రాప్తం తావద్యథా స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి। అపి చ దేవతాధిష్ఠితానాం ప్రాణానాం ప్రవృత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం తాసామేవాధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం భోక్తృత్వప్రసంగాచ్ఛారీరస్య భోక్తృత్వం ప్రలీయేత, అతస్స్వ

ధిదైవికస్య విభుత్వమితి విషయభేదాచ్ఛ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సమాధత్తే॥ తదుచ్యత ఇతి॥ కించోపక్రమే ప్రాణస్య ప్లుష్యాదిసమత్వేనాల్పత్వోక్తేస్సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరితి విరాడ్దేహసామ్యం। సమోఽనేనేతి సూత్రాత్మత్వమితి విషయవ్యవస్థా సుస్థేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ అణవశ్చేత్యత్ర సర్వేఽనంతా ఇతీంద్రియానంత్యముపాసనార్థమితి సమాహితం, అత్ర తు ప్రాణవిభుత్వమాధిదైవికమితి సమాధానాంతరోక్తేరపౌనరుక్త్యం। అన్యే త్వప్రసంగాత్తత్ర సాంఖ్యాద్యుపన్యాసో నిరస్తః అత్ర తు శ్రుతిబాధో నిరస్త ఇత్యపౌనరుక్త్యమాహుః। పూర్వం ప్రాణస్యాధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగేనాప్యణుత్వవిభుత్వవ్యవస్థోక్తా॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ... *

౧౪॥ తత్ప్రసిద్ధేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానాం స్వాధిదైవికాధీనత్వమాహ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననా దితి॥ 'వాచా హి నామాన్యభివదతి చక్షుషా రూపాణి పశ్యతీ'తి శ్రుత్యా యా శ్రుత్యాన్వయవ్యతిరేకవత్యా వాగాదీనాం హేతుసాధనత్వోక్తివిరోధాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాదిశ్రుతిస్తేషామచేతనానామగ్న్యాద్యుపాదానపరా న తు తేషామధిష్ఠాతృ వతాపరా। న చ స్వకార్యేశక్తానామపి వాగాదీనామచేతనత్వాదధిష్ఠాత్రపేక్షానిరుద్ధ్యత ఇతి వాచ్యం, జీవస్యాధిష్ఠా త్వాత్। కించ దేవతానామధిష్ఠాతృత్వే జీవవద్భోక్తృత్వమస్మిన్దేహే స్యాత్, తథా చైకత్రానేకభోక్తృణాం వి రోధాద్దుర్బలస్య జీవస్య భోక్తృత్వం న స్యాదితి పూర్వపక్షార్థః। సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా॥ 'అగ్నిర్వాగ్భూ త్వాదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వే'తి చ తద్భావోऽత్రాగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవ సంబంధో న తదుపాదానకత్వరూపః వ రక్తాదిత్యమండలాదేర్ముఖస్థచక్షురాద్యుపాదానత్వాసంభవాదిత్యాహ॥ అగ్నేశ్చాయమితి॥ వాయుః ప్రాణో

మహిమ్నైవైషాం ప్రవృత్తిరితి, ఏవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే। జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం త్వితి। తుశబ్దేన పూర్వపక్షో వ్యావర్త్యతే। జ్యోతిరాదిభిరగ్న్యాద్యభిమానినీభిర్దేవతాభిరధిష్ఠితం వాగాదికరణజాతం స్వకార్యేషు ప్రవర్తత ఇతి ప్రతిజానీతే। హేతుం చ వ్యాచష్టే। తదామననాదితి। తథా హ్యామనంతి 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ'దిత్యాది। అగ్నేశ్చాయం వాగ్భావో ముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్మనాధిష్ఠాతృత్వమంగీకృత్యోచ్యతే। న హి దేవతాసంబంధం ప్రత్యాఖ్యాయాగ్నేర్వాచి ముఖే వా కశ్చిద్విశేషసంబంధో దృశ్యతే। తథా 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ'దిత్యేవమాద్యపి యోజయితవ్యమ్। తథాన్యత్రాపి 'వాగేవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః సోऽగ్నినా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చే'త్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిజ్యోతిష్ట్వవచనేనైతమేవార్థం ద్రఢయతి। 'స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోऽగ్నిరభవ'దిత్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిభావాపత్తివచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి। సర్వత్ర చాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్న్యాద్యనుక్రమణమనయైవ ప్రత్యాసత్త్యా భవతి। స్మృతావపి "వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్బ్రాహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః। వక్తవ్యమధిభూతం తు వహ్నిస్తత్రాధిదైవత"మిత్యాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం ప్రదర్శితమ్। యదుక్తం స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తమ్। శక్తానామపి శకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్। ఉభయథోపపత్తౌ చాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవ నిశ్చీయతే॥ ... ... *

యదప్యుక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రీణాం భోక్తృత్వప్రసంగో న శారీరస్యేతి తత్పరిహ్రియతే॥

సూ॥ ౧౫॥ ప్రాణవతా శబ్దాత్॥

సతీష్వపి ప్రాణానామధిష్ఠాత్రీషు దేవతాసు ప్రాణవతా కార్యకరణసంఘాతస్వామినా శారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధః శ్రుతేరవగమ్యతే। తథా హి శ్రుతిః 'అథ యత్రైతదాకాశమనుప్రవిషణ్ణం

ణో భూత్వా నాసాపుటే ప్రావిశదితి వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ॥ తథేతి॥ భాతి దీప్యతే, తపతి స్వకార్యం కరోతీత్యర్థః। ఏతస్మిన్నధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వరూపార్థే లింగాంతరమాహ॥ స వై వాచమితి॥ స ప్రాణో వాచం ప్రథమాముద్గీథకర్మణి ప్రధానామనృతాదిపాప్మరూపం మృత్యుమతీత్యావహత్ మృత్యునా ముక్తాం కృతవానగ్నిదేవతాత్మత్వం ప్రాపితవానిత్యర్థః॥ కించ 'మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్య'మిత్యాదిశ్రుతిరప్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వసంబంధం ద్యోతయతీత్యాహ॥ సర్వత్రేతి॥ నను శకటాదీనాం బలీవర్దాదిప్రేరితానాం ప్రవృత్తిర్దృష్టా, క్షీరాదీనాం త్వనధిష్ఠితానామపి దధ్యాదిప్రవృత్తిర్దృశ్యతే, తథా చోభయథాసంభవాత్కథం నిశ్చయ ఇత్యత ఆహ॥ ఉభయథోపపత్తావితి॥ ...

౧౫॥ ఉక్తదోషాంతరనిరాసాయ సూత్రమవతారయతి॥ యదపీతి॥ శారీరేణైవేతి॥ భోక్త్రేతి శేషః। సంబంధ

భోక్తృభోగ్యభావః। అథ దేహే ప్రాణప్రవేశానంతరం యత్ర గోళక ఏతచ్ఛిద్రమనుప్రవిష్టం చక్షురింద్రియం తత్ర చ
క్షుష్యభిమానీ స ఆత్మా చాక్షుషస్తస్య రూపదర్శనాయ చక్షుః। యద్యప్యాత్మా కరణాన్యపేక్షతే తథాపి జ్ఞేయజ్ఞానతదా
శ్రయాహంకారాగ్రయో వేద స ఆత్మా నిరూపక ఇవ, కరణాని తు గంధాదివృత్త్యాఽపేక్ష్యంతే న చైతన్యాయేత్యర్థః॥
కించ యోఽహం రూపమద్రాక్షం స ఏవాహం శృణోమీతి ప్రతిసంధానాదేకశ్శరీర ఏవ భోక్తా న బహవో దేవా ఇత్యాహ ॥
అపి చేతి॥ ... ... *

౧౬॥ కదాచిద్దేవానామన్నభోక్తృత్వం కదాచిజ్జీవస్యేత్యనియమోఽస్త్విత్యాశంక్య స్వకర్మార్జితే దేహే హి జీవ
స్య భోక్తృత్వనియమాన్నైవమిత్యాహ సూత్రకారః॥ తస్య చేతి॥ ఉత్క్రమణాదిషు జీవస్య ప్రాణావ్యభిచారాత్తస్యై
వ ప్రాణస్వామిత్వం, దేవతానాం తు పరస్వామికరథసారథివదధిష్ఠాతృత్వమాత్రమితి వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ శారీరేణై

చక్షుస్సు చాక్షుషః పురుషోఽత్ర నాయకః చక్షురథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గంధాయ ఘ్రాణమిత్యే
వంజాతీయకాః శారీరేణైవ ప్రాణానాం సంబంధం శ్రావయతి । అపి చానేకత్వాత్ప్రతికరణమధిష్ఠాత్రీ
ణాం దేవతానాం న భోక్తృత్వమస్మిన్శరీర ఉపకల్పతే । ఏకో హ్యయమస్మిన్శరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతిసం
ధానాదిసంభవాదవగమ్యతే॥ ... ... *

సూ॥౧౬॥ తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥

తస్య చ శరీరస్యాస్మిన్శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం పుణ్యపాపోపలేపసంభవాత్సుఖదుఃఖోపభోగసంభ
వాచ్చ న దేవతానాం। తా హి పరస్మిన్నైశ్వర్యే పదేఽవతిష్ఠమానా న హీనేఽస్మింఛరీరే భోక్తృత్వం ప్రతిల
బ్ధుమర్హంతి । శ్రుతిశ్చ భవతి 'పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి న హ వై దేవాన్పాపం గచ్ఛతీ'తి శారీరేణైవ చ ని
త్యః ప్రాణానాం సంబంధః। ఉత్క్రాంత్యాదిషు తదనువృత్తిదర్శనాత్ । 'తముత్క్రామంతం ప్రాణో
నూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః। తస్మాత్స
తీష్వపి కరణానాం నియంత్రీషు దేవతాసు న శారీరస్య భోక్తృత్వమపగచ్ఛతి, కరణపక్షస్యైవ హి దేవతా న
భోక్తృత్వపక్షస్యేతి॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ... *

సూ॥౧౭॥ త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥

ముఖ్యశ్చైక ఇతరే చైకాదశ ప్రాణా అనుక్రాంతాః, తత్రేదమపరం సందిహ్యతే। కిం ముఖ్యస్యై
వ ప్రాణస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణాః? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరాణీతి। కిం తావత్ప్రాప్తం ముఖ్యస్యై
వేతరే వృత్తిభేదా ఇతి । కుతః, శ్రుతేః। తథా హి శ్రుతిర్ముఖ్యమితరాంశ్చ ప్రాణాన్సన్నిధాప్య ముఖ్యా
త్మతామితరేషాం ఖ్యాపయతి 'హంతాస్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి ।
ప్రాణైకశబ్దత్వాచ్చైకత్వాధ్యవసాయః, ఇతరథా హ్యన్యాయ్యమనేకార్థత్వం ప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యే

వచనిత్య ఇతి॥ యథా ప్రదీపాదిః కరణోపకారకతయా కరణపక్షస్యాంతర్గతస్తథా దేవాః కరణోపకారిణ ఏవ న భోక్తార ఇత్య
ర్థః । జీవస్యాదృష్టద్వారా కరణాధిష్ఠాతృత్వాద్రథస్వామివద్భోక్తృత్వం, దేవానాం తు కరణత్వరూపోపకారాభిజ్ఞత
యా సారథివదధిష్ఠాతృత్వమితి న జీవేనాన్యథాసిద్ధిః। దేవానామధిష్ఠాతృత్వేనాస్మిన్దేహే భోక్తృత్వానుమానం తు 'న హ
వై దేవాన్పాపం గచ్ఛతీ'త్యుక్తశ్రుతిబాధితం, తస్మాత్ 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః సాధనత్వమాత్ర
బోధిత్వాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాద్యధిష్ఠాతృదేవతాపేక్షాబోధకశ్రుతిభిరవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౭॥ సత్స్వింద్రియేషు తదధిష్ఠాతృదేవతాచింతా తాన్యేవ ప్రాణవృత్తివ్యతిరేకేణ న సంతీత్యాక్షేపం ప్రత్యాహ॥
త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాదితి ॥ ప్రాణాదింద్రియాణాం భేదాభేదశ్రుతిభ్యాం సంశయం వదన్పూర్వప
క్షయతి । ముఖ్యశ్చేత్యాదినా ॥ హంతేదానీమస్యైవ ముఖ్యప్రాణస్య సర్వే వయం స్వరూపం భవామ ఇతి సంకల్ప్యతే

వాగాదయస్తథాభవన్నిత్యభేదశ్రుతిరిత్యర్థః। 'తే ప్రాణా' ఇతి ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ ప్రాణవదిత్యాహ ॥ ప్రాణేతి॥ 'తే ప్రాణాః శ్రేష్ఠాదన్యత్రాన్య' ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థత్వేన పదత్రయం వ్యాచష్టే॥ తత్త్వాన్తరాణ్యేవేతి ॥ తద్వ్యపదేశాత్యత్ర తచ్ఛబ్దః ప్రతిజ్ఞాతాన్యత్వం పరామృశతి। ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యపర్యాయశబ్దాభ్యామన్యత్వోక్తేరితి హేతూపపాదనార్థత్వేన పునస్తాని సూత్రపదాని యోజయతి॥ కథమిత్యాదినా॥ సూత్రస్య విశ్వతోముఖత్వాదుభయార్థత్వమలంకార ఏవ న దూషణం, ఏతేన ప్రతిజ్ఞార్థవ్యాఖ్యానే తచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతభేదపరామర్శిత్వం చేతి దోషద్వయమపాస్తం। శబ్దభేదాద్వస్తుభేదసాధనేఽతిప్రసంగం శంకతే ॥ నన్వితి॥ ప్రాణవన్మనసోఽపీన్ద్రియేభ్యో భేదః స్యాదిత్యర్థః। అపర్యాయసంజ్ఞాభేదాత్స్వతన్త్రసంజ్ఞివస్తుభేద ఇత్యుత్సర్గః । స చ 'మనఃషష్ఠానీన్ద్రియాణీ'త్యాదిస్మృతిబాధాన్మనస్యపోద్యతే, ప్రాణే తు బాధకాభావాదుత్సర్గసిద్ధిరితి సమాధత్తే ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ మన ఇన్ద్రియాణి చేతి భేదోక్తిర్గోబలీవర్దన్యాయేన నేయా। సిద్ధాన్తే మనసః ప్రథమోపాదానత్వాదాత్మవదనిన్ద్రియత్వమిష్టం తతో నోత్సర్గబాధ ఇతి కేచిత్। కించ 'ప

త ఏకత్ర వా ముఖ్యత్వమితరత్ర వా లాక్షణికత్వమాపద్యేత। తస్మాద్యథైకస్యైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః పఞ్చవృత్తయః ఏవం వాగాద్యా అప్యేకాదశ తస్యైవ ప్రాణస్యేతి బ్రూమః। తత్త్వాన్తరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి। కుతః, వ్యపదేశభేదాత్ । కోఽయం వ్యపదేశభేదః, తే ప్రకృతాః ప్రాణాః శ్రేష్ఠం వర్జయిత్వా ఉవశిష్టా ఏకాదశేన్ద్రియాణీత్యుచ్యన్తే । శ్రుతావేవం వ్యపదేశభేదదర్శనాత్ । 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ' ఇత్యేవంజాతీయకేషు హి ప్రదేశేషు పృథక్ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే పృథక్చేన్ద్రియాణి। నను మనసోఽప్యేవం సతి వర్జనమిన్ద్రియత్వేన ప్రాణవత్స్యాత్ 'మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ' ఇతి పృథగ్వ్యపదేశదర్శనాత్ । సత్యమేతత్, స్మృతౌ త్వేకాదశేన్ద్రియాణీతి మనసోఽపీన్ద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సంగ్రహణం, ప్రాణస్య త్విన్ద్రియత్వం న శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధమస్తి । వ్యపదేశభేదశ్చాయం తత్త్వభేదపక్ష ఉపపద్యతే। తత్త్వైకత్వే తు స ఏవైకః సన్ప్రాణ ఇన్ద్రియవ్యపదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతిషిద్ధం, తస్మాత్తత్త్వాన్తరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ కుతశ్చ తత్త్వాన్తరభూతా ముఖ్యాదితరే॥

సూ॥ ౧౮॥ భేదశ్రుతేః॥

భేదేన చ వాగాదిభ్యః ప్రాణః సర్వత్ర శ్రూయతే । 'తే హ వాచమూచుః' ఇత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తానుపన్యస్యోపసంహృత్య వాగాదిప్రకరణం 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుః' ఇత్యసురవిధ్వంసినో ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమాత్, తథా 'మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేఽకురుత' ఇత్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రుతయ ఉదాహర్తవ్యాః। తస్మాదపి తత్త్వాన్తరభూతా ముఖ్యాదితరే॥

కుతశ్చ తత్త్వాన్తరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ ... ... *

స్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చే'తి పృథగ్జన్మవ్యపదేశాత్స్వతన్త్రవస్తుభేద ఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశభేదశ్చాయమితి॥ ఏకస్మిన్నేవ ప్రాణ ఇన్ద్రియశబ్దమైక్యాల్లభతే పునరుక్తిభయాన్న లభతే చేతి వ్యాహత ఇత్యర్థః॥

౧౮॥ ఏవం భేదేనాపర్యాయసంజ్ఞాభ్యాముక్తేః పృథగ్జన్మోక్తేశ్చేతి తద్వ్యపదేశాదితి హేతుర్వ్యాఖ్యాతః । భేదశ్రుతేరితి సూత్రేణ ప్రకరణభేదో హేతురుక్త ఇతి న పౌనరుక్త్యం। తే దేవాశ్చక్షుఃశ్రోత్రమనోవృత్తిరూపా అసురాణాం పాపవృత్తిరూపాణాం జయార్థముద్గీథకర్మణి ప్రథమం వ్యావృతాం వాచమూచుః త్వం న ఉద్గాయాసురనాశామితి తథాస్త్విత్యఙ్గీకృత్యోద్గాయన్తం వాచమనృతాదిదోషేణ విధ్వంసితవన్తోఽసురా ఇత్యేవం క్రమేణ సర్వేష్విన్ద్రియేషు పాప్మస్పృష్టేషు పశ్చాదథేతి ప్రకరణం విచ్ఛిద్య ప్రసిద్ధమాస్యే భవమాసన్యం ముఖ్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తేన ప్రాణేనోద్గాత్రా నిర్విషయతయా సంగదోషశూన్యేనాసురా నష్టా ఇత్యసురాణాం విధ్వంసినో ముఖ్యప్రాణస్యోక్తేర్భేదసిద్ధిరిత్యర్థః। తే హేతి। తానీతి। త్రీణ్యన్నాన్యాత్మనేఽర్థం ప్రజాపతిః కృతవానిత్యర్థః॥

౧౯॥ విరుద్ధధర్మవత్త్వాచ్చ భేదఇత్యాహ। వైలక్షణ్యాచ్చేతి॥ ప్రాణాద్వైరిప్రతంధృతవతీత్యర్థః। బహుభిశ్చే దలింగైర్విరోధాద్వాగాదీనాంప్రాణరూపభవనం ప్రాణాధీనస్థితికత్వరూపంవ్యాఖ్యేయం। ఏతదేవప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషులక్షణాబీజంశ్రుతం తస్మాదేతఏతేనాఖ్యాయంతఇతివరాక్యస్థమితి నభేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధఇతిసిద్ధం॥ ... *

ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ...*

౨౦॥ ఉత్పత్తిరుక్తాప్రసేతిచకార్యకర్తొర్వ్యాపారాప్రసిద్ధా, తత్రజగదుత్పత్తిశ్రుతిరోధోక్తేనపాదద్వ యేనసిద్ధః, సంప్రత్యుపాదానశ్రుతిరోధోసరస్యతే తత్రాపిసూక్ష్మభూతోత్పాదనంపారమేశ్వరమేవేతిశ్రుతిప్ర విప్రతిపన్నం, స్థూలభూతోత్పాదనేత్వస్తిశ్రుతివిప్రతిపత్తిస్తన్నిరాసార్థమాహ॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వ

సూ॥౧౯॥ వైలక్షణ్యాచ్చ॥

వైలక్షణ్యంచభవతిముఖ్యస్య ప్రాణస్యేతరేషాంచసుప్తేషు వాగాదిషు ముఖ్యఏకోజాగర్తిసఏవచైకో మృత్యునానాప్తః। ఆప్తాస్త్వితరేతస్యైవప్రాణస్యావస్థిత్యుత్క్రాంతిభ్యాందేహధారణపాతనహే తుత్వంనేంద్రియాణాంవిషయాలోచనహేతుత్వంచేంద్రియాణాంనప్రాణస్యేత్యేవంజాతీయకో భూయాన్లక్షణభేదఃప్రాణేంద్రియాణాం। తస్మాదప్యేషాంతత్త్వాంతరభావసిద్ధిః। యదుక్తం 'తస్యైవసర్వేరూపమభవ'న్నితిశ్రుతేఃప్రాణఏవేంద్రియాణీతి, తదయుక్తం। తత్రాపిపౌర్వాపర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః। తథాహి 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే'ఇతివాగాదీనీంద్రియాణ్యనుక్రమ్య 'తానిమృత్యుశ్శ్రమోభూత్వోపయేమే తస్మాచ్ఛ్రామ్యత్యేవవా'గితిచ శ్రమరూపేణ మృత్యునాగ్రస్తత్వంవాగాదీనామభిధాయ 'అథేమమేవనాప్నోద్యోయంమధ్యమః ప్రాణ'ఇతిపృథక్ప్రాణంమృత్యునానభిభూతమనుక్రామతి। 'అయంవైనశ్శ్రేష్ఠ'ఇతిచశ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి। తస్మాత్తదవిరోధేన వాగాదిషుపరిస్పందలాభస్య ప్రాణాయత్తత్వంతద్రూపభవనంవాగాదీనామితిమంతవ్యంనతుతాదాత్మ్యం। అతఏవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషులాక్షణికత్వసిద్ధిః।తథాచశ్రుతిః 'తస్యైవసర్వేరూపమభవంస్తస్మాదేతఏతేనాఖ్యాయంతేప్రాణా'ఇతిముఖ్యప్రాణవిషయస్యైవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికీంవృత్తిందర్శయతి తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి ప్రాణాద్వాగాదీంద్రియాణీతి॥ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

సూ॥౨౦॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్॥

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోఽబన్నానాంసృష్టిమభిధాయోపదిశ్యతే। 'సేయందేవతైక్షతహంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'తి। 'తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకాంకరవాణీ'తి। తత్రసంశయః?కింజీవకర్తృకమిదంనామరూపవ్యాకరణం?ఆహోస్విత్పర

తఉపదేశాదితి॥ నామరూపభేదాత్కరణభిన్నఃప్రాణఇత్యుక్తం, తత్ప్రసంగేనస్థూలనామరూపక్లప్తిఃకింకర్తృకేతిచింత్యతఇత్యవాంతరసంగతిః। ప్రక్రియాప్రకరణం। ఈక్షణమేవాహ॥ హంతేత్యాదినా॥ హింతఇదానీందేవతాస్స్వాత్మానుప్రవిశ్యేతిసంబంధః। తాసాంసృష్టానాందేవతానామేకైకాందేవతాంతేజోఽబన్నాత్మనాత్రాత్మికాంకరిష్యామీతిశ్రుతిఃపంచీకరణోపలక్షణార్థా। ఛాందోగ్యేప్యాకాశవాయ్వోరుపసంహారస్యోక్తత్వాత్। ఏవంస్థూలీకృతేషుభూతేషుప్రాణినాంవ్యవహారస్సిధ్యతీతిపరదేవతాయాస్తాత్పర్యం। జీవేనేతిపదస్యవ్యాకరవాణీత్యనేనసంబంధసంబంధాసంబంధాభ్యాంసంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షేజీవస్యైవభౌతికసృష్టృత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వస్రష్టృత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం। జీవేనేత్యస్యవ్యాకరవాణీతిప్రధానక్రియాపదేనసంబంధఇతిపూర్వపక్షమాహ॥

తత్ర ప్రాప్తమితి । పరదేవతాయా అవ్యాకర్తృత్వే కథముత్తమపురుషప్రయోగ ఇత్యాశంక్య ప్రయోజకత్వాత్ చార ఇవ రాజ్ఞ ఇత్యాహ । యథా లోక ఇతి । సిద్ధాంతయతి । తుశబ్దేనేత్యాదినా । ప్రత్యాకృతీతి ప్రతిజాతీత్యర్థః । అనేన సకలస్య జీవస్యాసామర్థ్యం ద్యోతితం । తథా చ పదాన్వయస్య పదార్థయోగ్యతాధీనత్వాజ్జీవరూపేణ ప్రవిశ్యాహం వ్యాకరవాణీత్యన్వయః న తు జీవేన వ్యాకరవాణీతి । నను తర్హి ప్రవేశక్రియా జీవకర్తృకా వ్యాకరణమీశ్వరకర్తృకమితి కర్తృభేదాత్ క్త్వాప్రత్యయో న స్యాదిత్యత ఆహ । న చ జీవో నామేతి । వస్తుతస్తు సూర్యో జలే ప్రవిష్ట ఇతి ప్రతిబింబభావా

మేశ్వరకర్తృకమితి । తత్ర ప్రాప్తం తావజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమితి । కుతః, అనేన జీవేనాత్మనేతి విశేషణాత్ । యథా లోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య సంకలయానీత్యేవంజాతీయకే ప్రయోగే చారకర్తృకమేవ సత్ సైన్యసంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్మన్యధ్యారోపయతి సంకలయానీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ, ఏవం జీవకర్తృకమేవ సన్నామరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృత్వాద్దేవతాత్మన్యధ్యారోపయతి వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ । అపి చ డిత్థడవిత్థాదిషు నామసు ఘటశరావాదిషు చ రూపేషు జీవస్యైవ వ్యాకర్తృత్వం దృష్టం, తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధత్తే । 'సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత' ఇతి । తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । 'సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తి'రితి నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్ । 'త్రివృత్కుర్వత' ఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి । త్రివృత్కరణే తస్య నిరపవాదకర్తృత్వనిర్దేశాత్ । యేయం సంజ్ఞాక్లృప్తిర్మూర్తిక్లృప్తిశ్చాగ్నిరాదిత్యశ్చంద్రమా విద్యుదితి తథా కుశకాశపలాశాదిషు పశుమృగమనుష్యాదిషు చ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తి చానేకప్రకారా సా ఖలు పరమేశ్వరస్యైవ తేజోఽబన్నానాం నిర్మాతుః కృతిర్భవితుమర్హతి । కుతః, ఉపదేశాత్ । తథా హి 'సేయం దేవతే'త్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణీ'త్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ పరస్యైవ బ్రహ్మణో వ్యాకర్తృత్వమిహోపదిశ్యతే । నను జీవేనేతి విశేషణాజ్జీవకర్తృకత్వం వ్యాకరణస్యాధ్యవసితం నైతదేవం జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబధ్యతే ఆనంతర్యాన్న వ్యాకరవాణీత్యనేన । తేన హి సంబంధే వ్యాకరవాణీత్యయం దేవతావిషయ ఉత్తమపురుష ఔపచారికః కల్ప్యేత । న చ గిరినదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు నామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్య వ్యాకరణసామర్థ్యమస్తి, యేష్వపి చాస్తి సామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరాయత్తమేవ తత్ । న చ జీవో నామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్నశ్చార ఇవ రాజ్ఞః, ఆత్మనేతి విశేషణాత్ । ఉపాధిమాత్రనిబంధనత్వాచ్చ జీవభావస్య । తేన తత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణం పరమేశ్వరకృతమేవ భవతి । పరమేశ్వర ఏవ చ నామరూపయోర్వ్యాకర్తేతి సర్వోపనిషత్సిద్ధాంతః । 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ త్రివృత్కుర్వతః కర్మ నామరూపవ్యాకరణం, త్రివృత్కరణపూర్వకమేవేదమిహ నామరూపవ్యాకరణం వివక్ష్యతే । ప్రత్యేకం నామరూపవ్యాకరణస్య తేజోఽబన్నోత్పత్తివచనేనైవోక్తత్వాత్, తచ్చ త్రివృత్కరణమగ్న్యాదిత్యచంద్రవిద్యుత్సు శ్రుతిర్దర్శయతి । 'యదగ్నే రోహితం రూపం తే

ప్రవేశమాత్రస్యైవ జీవకర్తృకస్య ప్రయోగాజ్జీవాత్మనా ప్రవేశేఽపీశ్వర ఏవ కర్తేతి క్త్వాప్రత్యయో యుక్త ఇతి బోధ్యం । నన్వభేదే జీవస్య వ్యాకర్తృత్వమిత్యాశంక్య కల్పనయా భిన్నస్య తస్యాకర్తృత్వాచ్ఛ్రుతివిరోధాచ్చ మైవమిత్యాహ । పరమేశ్వర ఏవేతి । ప్రత్యేకమితి । మహాభూతసర్గస్య ప్రాగుక్తత్వాదిహ వ్యాకరణవాక్యే తత్పూర్వకం స్థూలభౌతికసర్గ ఉచ్యతే । తస్య తస్యానూదితం త్రివృత్కరణమాహ । త్రివృత్కరణపూర్వకమితి । ఈశ్వరకృతం క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ । తచ్చే

ఇదానీం నామరూపవ్యాకరణక్రమమాహ ॥ తత్రాగ్నిరితి ॥ యద్యప్యత ప్రభవాదిత్యత్ర వేదశబ్దపూర్వికార్థసృష్టిరుక్తా తథాప్యవ్యక్తాత్ స్మృతాచ్ఛబ్దాదర్థసృష్టౌ సత్యాం స్ఫుటం నామసంబంధాభివ్యక్తిరతోఽత్రోక్తేత్యవిరోధః ॥ నన్వగ్న్యాదీనాం తైజసానామేవ శ్రుతావుదాహరణాదప్సుజలయోస్త్ర్యాత్మకత్వం న వివక్షితమిత్యత ఆహ ॥ అనేన చేతి ॥ ఉపక్రమే తాసాం మధ్య ఇతి శేషః । యత్కపోతరూపాదికం కృష్ణత్వాదివిశేషాకారేణావిజ్ఞాతమివ భవతి తద్దేవతానాం సముదాయరూపమిత్యర్థః ॥ ... ... *

'జసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'త్యాదినా । తత్రాగ్నిరితీదం రూపం వ్యాక్రియతే । సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయే ప్రతిలంభాదగ్నిరితీదం నామ వ్యాక్రియతే । ఏవమేవాదిత్యచంద్రవిద్యుత్స్వపి ద్రష్టవ్యం । అనేన చాగ్న్యుదాహరణేన భౌమాంభసతైజసేషు త్రిష్వపి ద్రవ్యేష్వవిశేషేణ త్రివృత్కరణముక్తం భవతి; ఉపక్రమోపసంహారయోః సాధారణత్వాత్ । తథాహ్యవిశేషేణైవోపక్రమః 'ఇమాస్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీ'తి । అవిశేషేణైవ చోపసంహారః 'యదు రోహితమివాభూ'దితి తేజసస్తద్రూపమిత్యేవమాదిః 'యద్విజ్ఞాతమివాభూ'దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాస ఇత్యేవమంతః ॥ ... ... *

తాసాం తిసృణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్కృతానాం సతీనామధ్యాత్మమపరం త్రివృత్కరణముక్తం 'ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీ'తి । తదిదానీమాచార్యో యథాశ్రుత్యేవోపదర్శయత్యాశంకితం కంచిద్దోషం పరిహరిష్యన్ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౧ ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥

భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపయుజ్యమానాయా మాంసాదికార్యం యథాశబ్దం నిష్పద్యతే । తథాహి శ్రుతిః 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మన' ఇతి । త్రివృత్కృతా భూమిరేవైషా వ్రీహియవాద్యన్నరూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః । తస్యాశ్చ స్థవిష్ఠం రూపం పురీషభావేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి, మధ్యమమధ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి, అణిష్ఠం తు మనః । ఏవమితరయోరప్తేజసోర్యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యం 'మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్యమస్థి మజ్జా వాక్తైజస' ఇతి ॥ ... ... *

అత్రాహ యది సర్వమేవ త్రివృత్కృతం భూతభౌతికం అవిశేషశ్రుతేః 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరో'దితి, కింకృతస్తర్హ్యయం విశేషవ్యపదేశః 'ఇదం తేజ ఇమా ఆప ఇదమన్న'మితి । తథా 'అధ్యాత్మమిదమన్నం తస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది ఇదమపాం పీతానాం కార్యం లోహితాది ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్యమస్థ్యాదీ'తి । అతోఽచ్యతే ॥ ... ... *

౨౧ ॥ బాహ్యం త్రివృత్కరణముక్త్వాధ్యాత్మికమపరం పూర్వోక్తలక్షణం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ తాసామిత్యాదినా ॥ పురుషం శరీరం ప్రాప్యైకైకా త్రివృత్త్రివృద్భవతి కార్యత్రయాత్మనా భవతీత్యర్థః ॥ ఉత్తరసూత్రేణ శంకితం దోషం నిరసితుమాదౌ శంకావిషయమాధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణం దర్శయతీతి భాష్యార్థః ॥ నన్వన్నమయం మాంసాదికం కథం భౌమమిత్యత ఆహ ॥ త్రివృత్కృతా భూమిరేవేతి ॥ ప్రాణస్య వాయోరప్కార్యత్వమౌపచారికం ద్రష్టవ్యం ॥ *
ఏవం విషయముక్త్వా దోషం శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ ... ... *

౨౨ ॥ తదుత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దేనేతి ॥ స్వభాగాధిక్యం వైశేష్యం అఫలం త్రివృత్కరణం కిమర్థ

సూ॥ ౨౨॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥

తుశబ్దేన చోదితం దోషమపనుదతి । విశేషస్య భావో వైశేష్యం, భూయస్త్వమితి యావత్ సత్యపి త్రివృత్కరణే క్వచిత్కస్యచిద్భూతధాతోర్భూయస్త్వముపలభ్యతే 'అగ్నేస్తేజోభూయస్త్వముదకస్యాబ్భూయస్త్వం పృథివ్యా అన్నభూయస్త్వ'మితి । వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థం చేదం త్రివృత్కరణం । వ్యవహారశ్చ త్రివృత్కృతరజ్జువదేకత్వాపత్తౌ సత్యాం న భేదేన భూతత్రయగోచరో లోకస్య ప్రసిధ్యేత్ ॥ తస్మాత్సత్యపి త్రివృత్కరణే వైశేష్యాదేవ తేజోఽబన్నవిశేషవాదో భూతభౌతికవిషయ ఉపపద్యతే । తద్వాదస్తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయః.

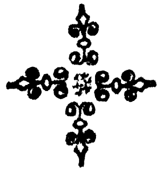
కృతమిత్యత ఆహ॥ వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థమితి॥ ఏవం స్మృతిన్యాయమతాంతరశ్రుతిభిరవిరోధో బ్రహ్మణి వేదాంతతాత్పర్యస్యేతి సిద్ధం॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ,
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీగణాధిపతయే నమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయః

యంహివైరాగ్యసంపన్నాస్తత్త్వమర్థవివేకినః। లభంతేసాధనైర్దాంతాస్తంసీతానాయకంభజే॥

తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం ॥ వృత్తమనూద్యతృతీయాధ్యాయార్థమాహ॥ ద్వితీయఇత్యాదినా॥ అవిరుద్ధవేదాంతార్థతజ్జ్ఞానసాధనచింతావసరఇత్యనయోరధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావః। లింగోపాధిసిద్ధౌతదుపహితజీవసంసారచింతేతి పాదయోరపితద్భావసంగతిః। అత్రప్రథమపాదేవైరాగ్యం ద్వితీయే స్వప్నాద్యవస్థోక్త్యాత్వంపదార్థోబ్రహ్మతత్త్వంచోచ్యతే। తృతీయేవాక్యార్థస్తదర్థముపాసనాశ్చవిచార్యంతే। చతుర్థపాదార్థమాహ॥ సమ్యగ్దర్శనాదితి॥ దర్శనోపాయాస్సన్న్యాసాదయః। ముక్తిరూపఫలస్యస్వర్గవత్తారతమ్యనియమాభావాదేకరూపత్వమితియావత్ । ప్రసంగాగతందేహాత్మనూపణం । పంచసుద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్స్వ

సూ॥ తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తఃప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్.

ద్వితీయేఽధ్యాయేస్మృతిన్యాయవిరోధోవేదాంతవిహితేబ్రహ్మదర్శనేపరిహృతః, పరపక్షాణాంచానపేక్షత్వంప్రపంచితం, శ్రుతివిప్రతిషేధశ్చపరిహృతః, తత్రచజీవవ్యతిరిక్తానితత్త్వానిజీవోపకరణానిబ్రహ్మణోజాయంతఇత్యుక్తం। అథేదానీముపకరణోపహితస్యజీవస్యసంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణిబ్రహ్మతత్త్వంవిద్యాభేదాభేదౌగుణోపసంహారానుపసంహారౌ సమ్యగ్దర్శనాత్పురుషార్థసిద్ధిస్సమ్యగ్దర్శనోపాయవిధిప్రభేదోముక్తిఫలానియమశ్చేత్యేతదర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతంచకించిదన్యత్ । తత్రప్రథమేపాదేతావత్పంచాగ్నివిద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే।వైరాగ్యహేతోస్తస్మాజ్జుగుప్సేతేతిచాంతేశ్రవణాత్ । జీవోముఖ్యప్రాణసచివస్సేంద్రియస్సమనస్కోఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహంవిహాయదేహాంతరంప్రతిపద్యతఇత్యేతదవగతం। 'అథైనమేతేప్రాణాఅభిసమాయంతి' ఇత్యేవమాదేః 'అన్యన్నవతరంకల్యాణతరంరూపంకురుతే' ఇత్యేవమంతాత్ సంసారప్రకరణస్థాచ్ఛబ్దాద్ధర్మాధర్మఫలోపభోగసంభవాచ్చ । సకిందేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైరసంపరిష్వక్తోగచ్ఛతిఆహోస్విత్సంపరిష్వక్తఇతిచింత్యతే । కింతావత్ప్రాప్తమసంపరి

గ్నిత్వధ్యానంపంచాగ్నివిద్యా । యస్మాత్కర్మణాగత్యాగతిరూపోఽనర్థస్తస్మాత్కర్మఫలేజుగుప్సాం ఘృణాంవిరక్తింకుర్వీతేతి పంచాగ్నివిద్యోపసంహారేశ్రవణాద్వైరాగ్యార్థంప్రదర్శ్యతఇత్యన్వయః ॥ శాస్త్రాదిసూత్రేనిత్యానిత్యవివేకకృతంవైరాగ్యముక్తమిహతద్దార్ఢ్యాయగత్యాగతిక్లేశభావనాకృతంతదుచ్యతఇత్యపౌనరుక్త్యం॥అధికరణవిషయమాహ॥ జీవఇతి॥ అవిద్యాప్రసిద్ధా-విద్యేతిపాఠేఉపాసనాగృహ్యతే। కర్మ-ధర్మాధర్మాఖ్యం। పూర్వప్రజ్ఞా-జన్మాంతరసంస్కారః। అథమరణకాలేప్రాణాహృదయేజీవేనైకీభవంతీత్యర్థః। రూపంశరీరం। పంచీకృతభూతభాగాఉత్తరదేహపరిణామినోభూతసూక్ష్మాః।వేదాంతార్థజ్ఞానసాధనవిచారత్వాత్సర్వాధికరణానాంశ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః । వైరాగ్యఫలకత్వాదేతత్పాదసంగతిః। పూర్వాధికరణేవ్యవహారార్థంపంచీకరణముక్తంసవ్యవహారోఽత్రనిరూప్యతఇతిఫ

లఫలిభావోఽవాంతరసంగతిః। అత్ర పూర్వపక్షే నిరాశ్రయప్రాణగత్యభావాన్న వైరాగ్యం, సిద్ధాంతే భూతాశ్రితప్రాణగతేర్వైరాగ్యమితి ఫలభేదః। తేజోమాత్రాశ్చక్షురాదయః, పశ్యతి జిఘ్రతీత్యాదివాక్యశేషః। ఆపః పంచసుహుతాః పంచమ్యామాహుతౌ తాయాం యథా పురుషశబ్దవాచ్యాః పురుషాత్మనా పరిణమంతే తథా కిం త్వం వేత్థేతి శ్వేతకేతుం ప్రతి రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నః, తస్యోత్తరం రాజ్ఞా నైతస్పితరం ప్రతి ధాజోవాచ ‘అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిః’ తత్ర శ్రద్ధాఖ్యా ఆప ఆహుతిః పర్జన్యాగ్నౌ సోమరూపా ఇహాకల్పాగ్నిహోత్రే శ్రద్ధయా హుతా దధ్యాదిరూపా యజమానసంలగ్నాః స్వర్గలోకం ప్రాప్య సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనా స్థితాః కర్మాంతే ప్రచ్యుతాః పర్జన్యే హుతాయంతో వృష్టిరూపాః పృథివ్యామన్నరూపాః పురుషే రేతోరూపాః యోషితి హుతా ఆపః పురుషశబ్దవాచ్యా భవంతీ’ రూపణం కృతం। నన్వేతద్దేహం త్యక్త్వాద్భిస్సహగతస్య పశ్చాద్దేహాంతరప్రాప్తిరిత్యయుక్తం। యథా తృణజలాయుకా

ష్వక్త ఇతి। కుతః, కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాశ్రుతత్వాత్। ‘స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదాన’ ఇత్యత్ర తేజోమాత్రాశబ్దేన కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి, వాక్యశేషే చక్షురాదీనాం సంకీర్తనాత్। నైవం భూతమాత్రోపాదానసంకీర్తనమస్తి సులభాశ్చ సర్వత్ర భూతమాత్రాః, యత్రైవ దేహ ఆరబ్ధవ్యస్తత్రైవ సంతి తతశ్చ తాసాం నయనం నిష్ప్రయోజనం, తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యేవం ప్రాప్తే పఠత్యాచార్యః తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్త ఇతి। తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో రంహతి గచ్ఛతీత్యవగంతవ్యం। కుతః, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం। తథాహి ప్రశ్నః ‘వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ’తి। నిరూపణం చ ప్రతివచనం ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా ‘ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ’తి। తస్మాదద్భిః పరివేష్టితో జీవో రంహతి వ్రజతీతి గమ్యతే। నన్వన్యా శ్రుతిః జలూకావత్పూర్వదేహం న ముంచతి యావన్న దేహాంతరమాక్రమతీతి దర్శయతి ‘తద్యథా తృణజలాయుకే’తి, తత్రాప్యప్పరివేష్టితస్యైవ జీవస్య కర్మోపస్థాపితప్రతిపత్తవ్యదేహవిషయభావనామాత్రం దీర్ఘీభావమాత్రం జలూకయోపమీయత ఇత్యవిరోధః। ఏవం శ్రుత్యుక్తే దేహాంతరప్రతిపత్తిప్రకారే సతి యాః పురుషమతిప్రభవాః ప్రకల్పనాః వ్యాపినాం కరణానామాత్మనశ్చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ కర్మవశాద్వృత్తిలాభస్తత్ర భవతి కేవలస్యైవాత్మనో వృత్తిలాభస్తత్ర తత్ర భవతి। ఇంద్రియాణి తు దేహవదభినవాన్యేవ తత్ర తత్ర భోగస్థానే ఉత్పద్యంతే మన ఏవ వా కేవలం భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠతే జీవ ఏవ వోత్ప్లుత్య దేహాద్దేహాంతరం ప్రతిపద్యతే శుక ఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమిత్యేవమాద్యాస్తాస్సర్వా ఏవానాదర్తవ్యాః, శ్రుతివిరోధాత్। నను ద్వాభ్యాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తో రంహతీతి ప్రాప్నోతి, అప్శబ్దశ్రవణసామర్థ్యాత్, తత్ర కథం సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయతే సర్వైరేవ భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో రంహతీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... *

ణాంతరం గృహీత్వా పూర్వతృణం త్యజతి తథా జీవో దేహాంతరం గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుతివిరోధాదితి శంకతే। నన్వన్యేతి। ఇహైవ కర్మణాయత్తం భావిదేహం దేవోఽహమిత్యాదిభావనయా గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుత్యర్థః। అతో న విరోధ ఇతి సమాధత్తే। తత్రాపీతి। భావనాయా దీర్ఘభావో భావిదేహవిషయత్వం। ఘటాకాశవదుపహితో జీవః సూక్ష్మోపాధిర్లోకాంతరం గచ్ఛతీతి పంచాగ్నిశ్రుత్యుక్తః ప్రకారస్తద్విరోధాదన్యాః కల్పనాస్సర్వా నాదర్తవ్యా ఇత్యన్వయః। సాంఖ్యకల్పనామాహ। వ్యాపినామితి। సుగతకల్పనామాహ। కేవలస్యేతి। నిర్వికల్పజ్ఞానసంతానరూపస్యాత్మనో దేహాంతరే బుద్ధ్యాదిసవికల్పజ్ఞానాఖ్యవృత్తిలాభో భవతీత్యర్థః। కాణాదకల్పనామాహ। మన ఇతి। దేహతః ప్రతి మనోమాత్రం గచ్ఛతీంద్రియాణి తు నూతనాన్యేవారభ్యంతే। దిగంబరకల్పనామాహ, జీవ ఇతి॥౧॥......

నను పాకస్వేదగంధస్వరూపకార్యత్రయోపలబ్ధేస్త్ర్యాత్మకో దేహ ఇత్యయుక్తం, ప్రాణావకాశయోరప్యుపలబ్ధ్యా దేహస్య పంచభూతాత్మకత్వాదిత్యరుచ్యా వ్యాఖ్యాంతరమాహ॥ పునశ్చేతి॥ దేహధారకత్వాద్ధాతవో వాతాదయః, త్రైధాతుకత్వాత్త్ర్యాత్మక ఇత్యన్వయః। దేహస్య కేవలాబ్జత్వే వాతం పిత్తం చ వాయవ్యం తైజసం చ న స్యాతామితి భావః। పృథివీతరభూతాపేక్షయాఽపాం బాహుళ్యం। కించ దేహనిమిత్తానాం కర్మణామబ్బాహుళ్యాత్తాభిర్భూతాంతరాణ్యుపలక్ష్యంత ఇత్యా

త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్॥ ౨॥

తుశబ్దేన చోదితామాశంకాముచ్ఛినత్తి॥ త్ర్యాత్మికా హ్యాపస్త్రివృత్కరణశ్రుతేః। తాస్వారంభికాస్వభ్యుపగమ్యమానాస్వితరదపి భూతద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి। త్ర్యాత్మకశ్చ దేహస్త్రయాణామపి తేజోఽబన్నానాం తస్మిన్ కార్యోపలబ్ధేః, పునశ్చ త్ర్యాత్మకస్త్రిధాతుకత్వాత్ త్రిభిర్వాతపిత్తశ్లేష్మభిః। న స భూతాంతరాణి ప్రత్యాఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధుం శక్యతే। తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షోఽయం 'ఆపః పురుషవచస' ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనయోరప్శబ్దో న కైవల్యాపేక్షః, సర్వదేహేషు రసలోహితాదిద్రవభూయస్త్వం దృశ్యతే। నను పార్థివో ధాతుర్భూయిష్ఠో దేహేషూపలక్ష్యతే, నైష దోషః, ఇతరాపేక్షయాఽపాం బాహుళ్యం భవిష్యతి। దృశ్యతే చ శుక్లశోణితలక్షణే దేహబీజే ద్రవబాహుళ్యం। కర్మ చ నిమిత్తకారణం, దేహారంభే కర్మాణి చాగ్నిహోత్రాదీని సోమాజ్యపయఃప్రభృతిద్రవద్రవ్యవ్యపాశ్రయాణి। కర్మసమవాయిన్యశ్చాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితాః సహ కర్మభిర్ద్యులోకాఖ్యేఽగ్నౌ హూయంత ఇతి వక్ష్యతి తస్మాదప్యపాం బాహుళ్యప్రసిద్ధిః। బాహుళ్యాచ్చాప్శబ్దేన సర్వేషామేవ దేహబీజానాం భూతసూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యం॥ ... ... *

ప్రాణగతేశ్చ॥ ౩॥

ప్రాణానాం చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ గతిః శ్రావ్యతే। 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిభిః శ్రుతిభిః। సా చ ప్రాణానాం గతిరాశ్రయమంతరేణ న సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదాశ్రయభూతానామపామపి భూతాంతరోపసృష్టానాం గతిరర్థాదవగమ్యతే। నహి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వచిద్గచ్ఛంతి తిష్ఠంతి వా, జీవతోఽదర్శనాత్॥ *

అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥ ౪॥

స్యాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతరప్రతిపత్తౌ సహ జీవేన గచ్ఛంతి, అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేః। తథాహి శ్రుతిః మరణకాలే వాగాదయః ప్రాణా అగ్న్యాదీన్ దేవాన్ గచ్ఛంతీతి దర్శయతి 'యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణ' ఇత్యాదినేతి చేన్న భాక్తత్వాత్। వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్గౌణీ లోమసు కేశేషు చాదర్శనాత్ 'ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా' ఇతి హి తత్రామ్నాయతే। నహి లోమాని కేశాశ్చోత్ప్లుత్యౌషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛంతీతి సంభవతి। న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గమనమవకల్పతే, నాపి ప్రాణైర్వినా దేహాంతరే ఉపభోగ ఉపపద్యతే, విస్పష్టం చ ప్రాణానాం సహ జీవేన గమనమన్యత్ర శ్రావితం, అతో వాగాద్యధిష్ఠాత్రీణామేవాగ్న్యాదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మరణకాలే ఉపకారనివృత్తిమాత్రమపేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యాదీన్ గచ్ఛంతీత్యుపచర్యతే॥ ౪॥

హ॥ కర్మ చేత్యాదినా॥ ౨॥ ** ఉత్క్రాంతౌ ప్రాణా దేహబీజపంచభూతాశ్రయాః ప్రాణత్వాజ్జీవద్దేహస్థప్రాణవదిత్యాహ॥ ప్రాణగతేశ్చేతి॥ ౩॥ ** ప్రాణానాం గతిరసిద్ధేత్యాశంక్య నిషేధతి॥ అగ్న్యాదీతి॥ అదర్శనాత్ - ఓషధివనస్పతిగమనస్యేతి శేషః। లోమాన్యపి యంతీత్యర్థః। ప్రాణానామగ్న్యాదిషు లయస్య ముఖ్యత్వే జీవస్య గతిభోగయోరయోగాత్ 'సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'తి విస్పష్టశ్రుతేర్లోమాదిగౌణలయపాఠాచ్చ గౌణత్వమిత్యర్థః॥ ....౪॥

భూతాంతరయుక్తానామపాంగతిముక్త్వా పురుషవచస్త్వం తాసామాక్షిప్య సమాధత్తే॥ప్రథమ ఇతి॥నను ప్రథమమవదాం ప్ర
ఉత్తరాగ్నిష్వప్యపామశ్రవణాదిత్యాశంక్య సోమవృష్ట్యన్నరేతసామబ్రూపత్వాదుత్తరత్ర తాసాం శ్రవణమస్తీ
మిత్యాహ ॥ యదినామేతి॥ పంచాగ్నిష్వపామాహుతిత్వే సిద్ధే తాసాం పంచమ్యామాహుతౌ పురుషవచస్త్వం భ
న తత్సిద్ధం ప్రథమాగ్నౌ తాసామనాహుతిత్వాదితి శంకార్థః । ఏవం హి శ్రద్ధాశబ్దేనాపాం గ్రహే సతి ప్రశ్నోత్తరో
పసంహారాణాం సంజ్ఞానానేకార్థత్వాదేకవాక్యతోపపద్యతే, అత్ర హి చతుర్ష్వగ్నిష్వేవాపామాహుతిత్వాచ్చతుర్థ్యా
హుతావితి వాచ్యం అతః ప్రశ్నోపసంహారయోః పంచమ్యామితి శ్రవణాత్ ప్రథమాగ్నావపామేవ గ్రాహ్య ఇతి

ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ ౫॥

స్యాదేతత్, కథం పునః పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీత్యేతన్నిర్ధారయితుం పార్య
తే యావతా నైవ ప్రథమేఽగ్నావపాం శ్రవణమస్తి। ఇహ హి ద్యులోకప్రభృతయః పంచాగ్నయః పంచా
నామాహుతీనామాధారత్వేనాధీతాః, తేషాంచ ప్రముఖే ‘అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని’రిత్యుపన్యస్య
‘తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీ’తి శ్రద్ధా హోమ్యద్రవ్యత్వేనావేదితా, న తత్రాపో
హోమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః యది నామ పర్జన్యాదిషూత్తరేషు చతుర్ష్వగ్నిష్వపాం హోమ్యద్ర
వ్యతా పరికల్ప్యేత పరికల్ప్యతాం నామ, తేషు హోమ్యతయోపాత్తానాం సోమాదీనామబ్బహులత్వోప
పత్తేః। ప్రథమే త్వగ్నౌ శ్రుతాం శ్రద్ధాం పరిత్యజ్యాశ్రుతా ఆపః పరికల్ప్యంత ఇతి సాహసమేతత్ । శ్రద్ధా
చ నామ ప్రత్యయవిశేషః ప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్ । తస్మాదయుక్తః పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషభావ ఇ
తి చేన్నైష దోషః, యతస్తత్రాపి ప్రథమేఽగ్నౌ తా ఏవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనాభిప్రేయంతే। కుతః, ఉపపత్తేః। ఏవం
హ్యాదిమధ్యావసానసంగానాదనాకులమేకవాక్యముపపద్యతే, ఇతరథా పునః పంచమ్యామాహుతా
వపాం పురుషవచస్త్వప్రకారే పృష్టే ప్రతివచనావసరే ప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనపో హోమ్యద్ర
వ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్ తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యేకవాక్యతా న స్యాత్, ‘ఇతి తు పంచ
మ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ’తి చోపసంహరన్నేతదేవ దర్శయతి। శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృ
ష్ట్యాదిస్థూలీభవదబ్బహులం లక్ష్యతే। సా చ శ్రద్ధాయా అప్త్వే యుక్తిః। కారణానురూపం హి కార్యం భవతి। న
చ శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయో మనసో జీవస్య వా ధర్మః సన్ ధర్మిణో నిష్కృష్య హోమాయోపాదాతుం శ
క్యతే పశ్వాదిభ్య ఇవ హృదయాదీనీత్యాప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దాభిధేయాః, శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సూపపద్యతే, వైదిక
ప్రయోగదర్శనాత్ ‘శ్రద్ధా వా ఆప’ ఇతి । తనుత్వం చ శ్రద్ధాసారూప్యం గచ్ఛంత్యాపో దేహబీజభూతా ఇ
త్యతః శ్రద్ధాశబ్దాః స్యుః, యథా సింహపరాక్రమో నరః సింహశబ్దో భవతి । శ్రద్ధాపూర్వకకర్మసమవా
యాచ్చాప్సు శ్రద్ధాశబ్ద ఉపపద్యతే మంచశబ్ద ఇవ పురుషేషు। శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చ శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః, ‘ఆపో
హాస్మై శ్రద్ధాం సన్నమంతే పుణ్యాయ కర్మణ’ ఇతి శ్రుతేః॥ ౫

అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ ౬॥

అథాపి స్యాత్ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం నామ శ్రద్ధాదిక్రమేణాపః పంచమ్యామాహుతౌ పురుషాకారం

ధానార్థః, అనపః అక్షోభ్య ఉన్యత్- ఏగదేవేతి శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్పర్త్వం పశ్యయతీత్యర్థః। ఉపపత్తేరిత్యస్యార్థాంతరమా
శ్రద్ధాకార్యమితి॥ తస్యాః శ్రద్ధాహుతేః సోమస్సంభవతీత్యాదినా సోమాద్యాహుతీనాం పూర్వపూర్వపరిణామిత్వ
తంతతో ద్రవపరిణామిత్వాత్ శ్రద్ధాయా అప్త్వం ప్రత్యయాత్మకముఖ్యశ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వాయోగాచ్చేత్యర్థః। శ్ర
శబ్దస్యాప్సు సాక్షాత్ప్రవృత్తిముక్త్వా లక్షణాం చ వక్తుం శ్రద్ధాయా అధ్వరే వకర్మణి యోగిత్వం హేతుత్వం వా స
ధమాహ॥ శ్రద్ధాపూర్వేతి॥ అస్మై యజమానాయ స్నానాద్యర్థమాపః శ్రద్ధాం సన్నమంతే జనయంతీతి శ్రుత్యర్థః॥
అపాం గతిముపేత్యాక్షిప్య స్వహా జీవానాం గతిమాక్షిప్య సమాధత్తే॥ అథాపీత్యాదినా॥ ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాహుతే

మో రాజా సంభవతీత్యుక్త్వా వాక్యశేషే ధూమాదిమార్గేణాకాశాచ్చంద్రమసం ప్రాప్తా ఇష్టాదికారిణ ఏష సోమో రాజేత్యుక్తాః। అతస్సోమరాజశబ్దసామాన్యాదిష్టాదికారిణాం జీవానాం శ్రద్ధాశబ్దితాద్భిస్సహ గతిరిహ శ్రద్ధాహుతివాక్యే ప్రతీయత ఇత్యర్థః। తేషాం సూక్ష్మాభిః ద్రవ్యాపూర్వరూపాభిః పంచీకృతాభిరద్భిస్సంబంధం వదన్ సహగతిం వివృణోతి॥ తేషాం చాగ్నిహోత్రేతి॥ సిధనం సులిణం తన్నిమిత్తకమంత్యేష్టివిధానం- అసౌ యజమానః స్వర్గాయ గచ్ఛత్వితి మంత్రార్థః। హుతద్రవ్యరూపాణామపాం గమనే శ్రుత్యంతరమాహ॥ తథా చేతి॥ అగ్నిహోత్ర ప్రకరణే జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి న త్వేవైనయోస్త్వం సాయం ప్రాతరాహుత్యోః ఉత్క్రాంతిం న గతిం న ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిం న పునరావృత్తిం న లోకం చ ప్రత్యుత్థాయినం వేత్థేతి షట్ ప్రశ్నాః కృతాః, తేషాం నిర్వచనమపి రాజ్ఞైవ- తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత స్తేంతరిక్షమావిశత ఇత్యాదినా కృతమ్॥

ప్రతిపద్యేరన్ న తు తత్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహేయుః, అశ్రుతత్వాత్। న హ్యత్రాపామివ జీవానాం శ్రావయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇత్యయుక్తమితి చేన్నైష దోషః। కుతః, ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః। అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతీత్యుపక్రమ్యేష్టాదికారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా చంద్రప్రాప్తిం కథయతి- ఆకాశాచ్చంద్రమసమేష సోమో రాజేతి తత్రైవేహాపి ప్రతీయంతే తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీతి శ్రుతిసామాన్యాత్। తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మసాధనభూతా దధిపయః ప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్ ప్రత్యక్షమేవాపః సంభవంతి, తా ఆహవనీయే హుతాస్సూక్ష్మా ఆహుత్యోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణ ఆశ్రయంతి। తేషాం చ శరీరం నైధనేన విధానేనాంత్యేఽగ్నావృత్విజో జుహ్వతి, అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహేతి। తతస్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్మసమవాయిన్య ఆహుతిమయ్య ఆపోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్ పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ నయంతీతి యత్తదత్ర జుహోతినాభిధీయతే శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి। తథా చాగ్నిహోత్రే షట్ప్రశ్ననిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణ- తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత ఇత్యేవమాదినాఽగ్నిహోత్రాహుత్యోః ఫలారంభాయ లోకాంతరప్రాప్తిర్దర్శితా। తస్మాదాహుతిమయీభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహంతి స్వకర్మఫలోపభోగాయేతి శ్లిష్యతే। కథం పునరిష్టాదికారిణాం స్వకర్మఫలోపభోగాయ రంహణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమాదిప్రతీకేన వర్త్మనా చంద్రమసమధిరూఢానామన్నభావం దర్శయతి- ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతీతి। తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయంతీతి చ సమానవిషయం శ్రుత్యంతరమ్। న చ వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైర్భక్ష్యమాణానాముపభోగస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ...

భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ ౭॥

వాశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః। భాక్తమేషామన్నత్వం న ముఖ్యం ముఖ్యే హ్యన్నత్వే స్వర్గకామో రిక్షుద్వారాదివంగచ్ఛేత్తైదివమేవాహవనీయం ప్రతిష్ఠాం కుర్వాతే తేఽదివం తర్పయత స్తే తతః పునరావర్తేతే తతః పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే పురుషరూపేణోత్తిష్ఠత ఇతి వాక్యశేషేణ కృతం। సంప్రత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే॥ కథమిత్యాదినా॥ అత్ర సోమాఖ్యచంద్రస్యాన్నత్వముక్తం నేష్టాదికారిణామితి భ్రాంతినిరాసార్థం శ్రుత్యంతరమాహ॥ తే చంద్రమితి ॥ యథా యజ్ఞే చమసస్థం సోమమృత్విజః, ఆప్యాయస్వేతి క్రియావృత్త్యా లోట్ పునః పునరాప్యాయ్యాప్యాయ్య పునః పునరపక్షయ్య భక్షయంతి। ఏవమేతానిష్టాదికారిణోఽన్నరూపాన్ భక్షయంతి దేవా ఇత్యర్థః॥ ౭

అథ శ్రుతే పురుషో విధినా సంబధ్యతేఽనేనేత్యధికారః ఫలకామనా। శాస్త్రీయసర్వకర్మవారిణాం యాగాన్నత్వం గౌణమి

తి భావః। కేన దోషేణ తేషాం దేవభోగ్యత్వమిత్యత ఆహ। అనాత్మవిత్త్వాచ్చేతి॥ యథా పశుర్భోగ్య ఏవమజ్ఞస్సభేదధీమాన్ దేవానాం భోగ్య ఇత్యర్థః। ఆత్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వబలేన సూత్రాంశం వ్యాఖ్యాయ ప్రకృతపంచాగ్నయః సూత్రకృతాత్మత్వేనోపచరితా ఇతి వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ అనాత్మేత్యాదినా॥ విద్యాస్తుత్యర్థమన్నత్వం నముఖ్యమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రశేషం వ్యాచష్టే। తథాహీతి॥ ఏవం గతిపర్యాలోచనయా వైరాగ్యమితి సిద్ధం॥ ౭॥ ఇదానీం గత్యనంతరభావినీమాగతిం నిరూపయతి। కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥ భోక్తవ్యకర్మణః సమాప్త్యనంతర్యమ

యజేతేత్యేవంజాతీయకాధికారిశ్రుతిరుపరుధ్యేత । చంద్రమండలే చేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న స్యాత్ కిమర్థమధికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహులం కర్మ కుర్యుః । అన్నశబ్దశ్చోపభోగహేతుత్వసామాన్యాదనన్నేఽప్యుపచర్యమాణో దృశ్యతే, యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞాం పశవోఽన్నం విశామితి। తస్మాదిష్టస్త్రీపుత్రభృత్యమిత్రాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్చర్వణం నిగరణం వా। న వై దేవా అశ్నంతి న పిబంత్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యంతీతి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి । తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ప్రతి గుణభావోపగతానామప్యుపభోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామ్ । అనాత్మవిత్త్వాచ్చేష్టాదికారిణాం దేవోపభోగ్యభావ ఉపపద్యతే । తథా హ్యనాత్మవిదాం దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి శ్రుతిః అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానామితి। స చాస్మిన్నపి లోకే ఇష్టాదిభిః కర్మభిః ప్రీణయన్ పశువద్దేవానాముపకరోతి అముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫలముపభుంజానః పశువదేవ దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే । అనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతీత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా । అనాత్మవిదో హ్యేతే కేవలకర్మిణ ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠాయినః పంచాగ్నివిద్యామిహాత్మవిద్యేత్యుపచరంతి ప్రకరణాత్ పంచాగ్నివిద్యాజ్ఞానహీనత్వాచ్చేదమిష్టాదికారిణాం గుణవాదేనాన్నత్వముద్భావ్యతే పంచాగ్నివిజ్ఞానప్రశంసాయై। పంచాగ్నివిద్యా హీహ విధిత్సితా వాక్యతాత్పర్యావగమాత్। తథా హి శ్రుత్యంతరం చంద్రమండలే భోగసద్భావం దర్శయతి స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తత ఇతి । తథాన్యదపి శ్రుత్యంతరం అథ యే శతం పితౄణాం జితలోకానామానందాః స ఏకః కర్మదేవానామానందః యే కర్మణా దేవత్వమభిసంపద్యంత ఇతీష్టాదికారిణాం దేవైః సహ సంవసతాం భోగప్రాప్తిం దర్శయతి । ఏవం భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్యేష్టాదికారిణోఽత్ర జీవా రంహంతీతి ప్రతీయంతే। తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇతి యుక్తమేవోక్తం॥ ... ...

కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥ ౮ ॥

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదినా వర్త్మనా చంద్రమండలమధిరూఢానాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహ ఆమ్నాయతే। తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమిత్యారభ్య యావద్రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే కపూయచరణాః శ్వాదియోనిమితి। తత్రేదం విచార్యతే, కిం నిరనుశయా భుక్తకృత్స్నకర్మాణోఽవరోహంత్యాహోస్విత్సానుశయా ఇతి। కిం తావత్ప్రాప్తం నిరనుశయా ఇతి। కుతః, యావత్సంపాతమితి విశేషణాత్। సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్మాశయ

శశబ్దార్థః। యథేతమిత్యారభ్య శ్వాదియోనిమిత్యంతం వాక్యం యావత్తావదామ్నాయత ఇతి యోజనా। అత్ర యావత్సంపాతమితి విశేషణాద్రమణీయచరణా ఇతి వాక్యాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి। అనుశయః కర్మ, అత్ర పూర్వపక్షే కర్మాభావేనాగతేరనియమాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యం, సిద్ధాంతే కర్మసత్త్వేన గతినియమాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితి భేదః తేషామిష్టాదికారిణాం యదా తత్కర్మ పర్యవసితం భవతి తదా పునరావర్తంత ఇతి శ్రుత్యంతరేణాపి కృత్స్నక్ష

ణశ్చంద్రలోకే భుక్తత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । యావత్పదసంకోచో౽యుక్త ఇత్యంతరవిరోధాదిత్యాహ॥ నైవమితి॥ అ
యం నరో౽యత్కించిదిహలోకే కర్మ కరోతి తస్యాంతం ఫలం పరలోకే ప్రాప్య కర్మార్థం పునరాయాతీతి ఇత్యర్థః । క
ర్మాభావే ఇతి ముక్త్వా౽యుక్తిమాహ॥ అపి చేతి॥ అభివ్యక్తిః ఫలోన్ముఖతా, మరణేనాభివ్యక్తసర్వకర్మణః పరలో
కభోగస్యావశ్యంభావాత్కర్మాభావ ఇత్యర్థః । చరణాఖ్యశీలమాత్రేణ అవరోహ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతప్రతిజ్ఞాం వ్యాచ
ష్టే॥ య ఏనేత్యాదినా॥ తత్రావరోహతాం జీవానాం మధ్యే యే కేచిదిహ కర్మభూమౌ రమణీయచరణాః పుణ్యకర్మాణః
తే పుణ్యయోనిభాజ ఇతి యదభ్యాశో హ అవశ్యం హీత్యర్థః। కపూయం పాపం। దృష్టశబ్దస్య ఇతి అర్థముక్త్వా ఽర్థాంతర

ఉచ్యతే। సంపతంత్యనేనాస్మాల్లోకాదముం లోకం ఫలోపభోగాయేతి, యావత్సంపాతముషిత్వేతి చ కృత్స్న
స్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి। తేషాం యదా తత్పర్యవైతీతి చ ఇత్యంతరేణైవ వివాదః ప్రదర్శ్య
తే। స్యాదేతత్ యావదముష్మిన్ లోకే ఉపభోక్తవ్యం కర్మ తావదుపభుజ్య ఇతి కల్పయిష్యామీతి। నైవం కల్ప
యితుం శక్యతే యత్కించేత్యన్యత్రాపరామర్శాత్। ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం।
తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి హ్యపరా శ్రుతిః యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృత్స్న
స్యేహ కృతస్య కర్మణస్తత్ర క్షపితతాం దర్శయతి। అపి చ ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణో౽భివ్యంజకం। ప్రా
క్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబంధస్యాభివ్యక్త్యనుపపత్తేః। తచ్చావిశేషాత్ యావత్కించిదనారబ్ధ
ఫలం తస్య సర్వస్యాభివ్యంజకం, న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి। న హ్యవిశిష్టే
ప్రదీపసన్నిధౌ ఘటో౽భివ్యజ్యతే న పట ఇత్యుపపద్యతే। తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూ
మః। కృతాత్యయే౽నుశయవానితి। యేన కర్మబృందేన చంద్రమసమారూఢాః ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభో
గేన క్షపితే తేషాం యదమ్మయం శరీరం చంద్రమస్యుపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయదర్శనేన శోకాగ్ని
సంపర్కాత్ ప్రవిలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాదివ హిమకరకే, హుతభుగర్చిస్సంపర్కాదివ ఘృతకాఠి
న్యం। తతః కృతాత్యయే కృతస్యేష్టాదేః కర్మణః ఫలోపభోగేనోపక్షయే సతి సానుశయా ఏవేమమవరోహం
తి। కేన హేతునా, దృష్టస్మృతిభ్యామిత్యాహ। తథా హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిస్సానుశయానామవరోహం దర్శయతి
"తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రి
యయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమా
పద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వే"తి। చరణశబ్దేనాత్రానుశయస్సూచ్యత ఇతి
వర్ణయిష్యతే। దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యుచ్చావచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమానః ఆకస్మికత్వా
సంభవాదనుశయసద్భావం సూచయతి। అభ్యుదయప్రత్యవాయయోస్సుకృతదుష్కృతహేతుత్వస్య సా
మాన్యతశ్శాస్త్రేణావగమితత్వాత్। స్మృతిరపి "వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూ
య తతశ్శేషేణ విశిష్టదేశకులజాతిరూపాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంత" ఇతి సానుశ
యానామేవావరోహం దర్శయతి। కః పునరనుశయో నామేతి, కేచిత్తావదాహుః స్వర్గార్థస్య కర్మణో

మాహ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ "పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే"త్యాదిశాస్త్రేణ సుఖదుఃఖయోర్ధర్మాధర్మహే
తుకత్వమవగతం తతశ్చ జన్మారభ్య దృష్టో భోగః కర్మహేతుకః భోగత్వాత్ స్వర్గభోగవదిత్యనుశయసిద్ధిః విపక్షే చ హే
త్వభావాద్భోగస్యాకస్మికత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః । స్మృతావాశ్రమా ఆశ్రమిణః ప్రేత్యాముత్ర లోకాంతరే కర్మఫలం భు
క్త్వా తతశ్శేషేణానుభూతాదన్యేన కర్మణా౽నుశయాఖ్యేన పునర్జన్మ ప్రతిపద్యంత ఇతి సంబంధః । విశిష్టా దేశాదయో మే
ధాంతా దశగుణా యేషు తే తథోక్తాః ఇతి తం జ్ఞానం వృత్తమాచారః॥ స్వాభిమతానుశయం వక్తుం పృచ్ఛతి॥ కః పునరితి॥ కృ
తస్య కర్మణః స్వర్గభోగేన భుక్తస్య కర్మణో లేశో౽నుశయస్తద్వానవరోహతి, భాండే స్నేహలేశస్యదృష్టత్వాత్

తతశ్శేషేణేత్యస్య తత్త్వైకదేశివ్యాఖ్యామాహ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ రిచ్యమానం స్నేహేనవియుజ్యమానం।నను భోగనాశ్యత్వాత్కర్మణో లేశో నయుక్త ఇతి శంకతే॥ నన్వితి॥ కృత్స్నకర్మణో భోగేజాతే నాశస్స్యాత్ నతు భోగో జాత ఇతి పరిహారార్థః భోగో నజాయత ఇత్యయుక్తమితి శంకతే॥నన్వితి॥ భోగస్యానశేషో జాత ఇతిసమాధత్తే॥ బాఢమిత్యాదినా॥ ఇదమేకదేశివ్యాఖ్యానం దూషయతి॥ నచేతి॥ 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదిశాస్త్రైః స్వర్గభోగాన్తం కర్మణో బోధితం,న చ్ఛేషస్య మర్త్యభోగహేతుత్వే శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః॥ కించ స్వర్గహేతుకర్మశేషాదన్యో రమణీయకపూయయోనావ్యాప్తి శ్రుతివిరోధ ఇత్యాహ॥ అవశ్యం చేతి॥ స్వాభిమతమనుశయమాహ॥ తస్మాదితి॥ పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి॥ య

భుక్తఫలస్యావశేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాండానుసారి స్నేహవత్ ।యథాహి స్నేహభాండం రిచ్యమానం న సర్వాత్మనా రిచ్యతే భాండానుసార్యేవ కశ్చిత్స్నేహశేషోऽవతిష్ఠతే తథానుశయోऽపీతి । నను కార్యవిరోధిత్వాదదృష్టస్య న భుక్తఫలస్యావశేషావస్థానం న్యాయ్యం। నాయం దోషః। నహి సర్వాత్మనా భుక్తఫలత్వం కర్మణః ప్రతిజానీమహే।నను నిరవశేషకర్మఫలోపభోగాయ చంద్రమండలమారూఢాః।బాఢం । తథాపి స్వల్పకర్మావశేషమాత్రేణ తత్రావస్థానం న లభ్యతే।యథా కిల కశ్చిత్సేవకః సకలైస్సేవోపకరణైః రాజకులముపసృప్తశ్చిరప్రవాసాత్ పరిక్షీణబహూపకరణశ్ఛత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషో న రాజకులేऽవస్థాతుం శక్నోత్యేవమనుశయమాత్రపరిగ్రహో నాన చంద్రమండలేऽవస్థాతుం శక్నోతీతి॥న చైతద్యుక్తమివ, నహి స్వర్గార్థస్య కర్మణో భుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే కార్యవిరోధిత్వాదిత్యుక్తం। నన్వేతదప్యుక్తం న స్వర్గఫలస్య కర్మణో నిఖిలస్య భుక్తఫలత్వం భవతీతి।తదేతదపేశలం । స్వర్గార్థం కిల కర్మ స్వర్గస్థస్యైవ స్వర్గఫలం నిఖిలం న జనయతి స్వర్గచ్యుతస్యాపి కంచిత్ఫలలేశం జనయతీతి న శబ్దప్రమాణకానామీదృశీ కల్పనాऽవకల్ప్యతే। స్నేహభాండే తు స్నేహలేశానువృత్తిర్దృష్టత్వాదుపపద్యతే। తథా సేవకస్యోపకరణలేశానువృత్తిర్దృశ్యతే । నత్విహ తథా స్వర్గఫలస్య కర్మణో లేశానువృత్తిర్దృశ్యతే నాపి కల్పయితుం శక్యతే, స్వర్గఫలశాస్త్రవిరోధాత్। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయం న స్వర్గఫలస్యేష్టాదేః కర్మణో భాండానుసారిస్నేహవదేకదేశోऽనువర్తమానోऽనుశయ ఇతి।యది హి యేన సుకృతేన కర్మణేష్టాదినా స్వర్గమన్వభూవం తస్యైవ కశ్చిదేకదేశోऽనుశయః కల్ప్యేత తతో రమణీయ ఏవైకోऽనుశయస్స్యాన్న విపరీతః, తత్రేయమనుశయవిభాగశ్రుతిరుపరుధ్యేత 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అథయ ఇహ కపూయచరణా' ఇతి। తస్మాదాముష్మికఫలే కర్మజాతే ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తద్వంతోऽవరోహంతీతి। యదుక్తం యత్కించేత్యపి శేషపరామర్శాత్సర్వస్యేహ కృతస్య కర్మణః ఫలోపభోగేనాంతం ప్రాప్య నిరనుశయా అవరోహంతీతి, నైతదేవం, అనుశయసద్భావస్యావగమితత్వాత్ యత్కించిదిహ కృతమాముష్మికఫలం కర్మారబ్ధభోగం తత్సర్వం ఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే।యదప్యుక్తం ప్రాయణమవిశిష్టత్వాదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమేవ కర్మాభివ్యనక్తి, తత్ర కేనచిత్కర్మణాముష్మిలోకఫలమారభ్యతే కేనచిదస్మిన్నిత్యయం విభాగో న సంభవతీతి।తదప్యనుశయసద్భావప్రదర్శనేనైవ ప్రత్యుక్తం । అపిచ కేన హేతునా ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోऽభివ్యంజకం ప్రతిజ్ఞా

యత ఇత్యాదినా॥ సుకృతత్వాత్పునరాగచ్ఛతీతి పాపస్యాంతమితి వాక్యేన గమ్యత ఇతి యోజనా। జన్మారభ్యాదృష్టభోగలింగానుగృహీతయా రమణీయకపూయచరణశ్రుత్యా ఐహికానుశయాఖ్యకర్మవిశేషపరయా విరోధాత్ యత్కించేతియావత్ప్రాప్తమితి పదసామాన్యశబ్దయోరాముష్మికవిషయత్వేన సంకోచో వాచ్య ఇతి భావః।మరణం కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకమిత్యయుక్తం,ఉక్తానుశయశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ బలవదనారబ్ధకర్మప్రతిబంధాచ్చ న కృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిరిత్యాహ।అపిచేత్యాదినా ॥ తస్య కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకత్వే హేతుర్నాస్తీతి భావః । ప్రశ్నం ముఖ్యోత్తరం శంకతే। అథ

క్తేతి॥ ఆరబ్ధవత్ అనారబ్ధస్యాపి బలవతః ప్రతిబంధకత్వాన్న సర్వకర్మణః ఫలదానాయాభివ్యక్తిరితి సమాధత్తే ॥ యథేతి ॥ అనారబ్ధఫలత్వావిశేషాత్ సర్వకర్మణామభివ్యక్తిమాశంక్య మిథో విరుద్ధ స్వర్గనరకాదిదేహఫలానామేకదేహారంభకత్వాసంభవ ఉక్తః తం వివృణోతి॥ నహీతి॥ అస్తు తర్హి దుర్బలస్య కర్మణో నాశ ఇత్యత ఆహ॥ నాపీతి ॥ నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యైకాంతిక ఉత్సర్గః, స చ ప్రాయశ్చిత్త బ్రహ్మజ్ఞానధ్యానైర్బాధ్యతే న మరణమాత్రేణేత్యర్థః । మరణేన దుర్బలకర్మావినాశే మానమాహ॥ స్మృతిరితి॥ కర్మనాశపక్షం నిరస్య ప్రకృతకృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిపక్షే దోషాంతరమాహ॥ యది చేతి॥ కృత్స్నకర్మణామేకస్మిన్ దేవాదిజన్మని భోగేన క్షయాత్ న జన్మాంతరం స్యాత్ జ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యాది దేవస్య కష్టా దశా స్యాదిత్యర్థః॥ “శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణాం। చండాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతీ”త్యాదిస్మృతివిరోధాచ్చ న సర్వకర్మణామేకజన్మారంభకత్వమిత్యాహ । బ్రహ్మేతి ॥ నన్వేకస్య కర్మణః కథమనేకజన్మఫలక

యన ఇతి వక్తవ్యం । ఆరబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ ప్రాయణకాలే వృత్త్యుద్భవో భవతీతి యదుచ్యేత తత్ర వక్తవ్యం, యథైవ తర్హి ప్రాక్ ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిః, ఏవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్మణో యుగపత్ఫలారంభాసంభవాద్బలవతాపి ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిరితి । నహ్యనారబ్ధఫలత్వసామాన్యేన జాత్యంతరోపభోగ్యఫలమప్యనేకం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభత ఇతి శక్యం వక్తుం, ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్, నాపి కస్యచిత్ కర్మణః ప్రాయణేఽభివ్యక్తిః కస్యచిదుచ్ఛేద ఇతి శక్యతే వక్తుం ఐకాంతికఫలత్వవిరోధాత్ । నహి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతుభిర్వినా కర్మణాముచ్ఛేదస్సంభావ్యతే। స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్య కర్మాంతరస్య చిరమవస్థానం దర్శయతి “కదాచిత్సుకృతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి। మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే” ఇత్యేవంజాతీయా। యది చ కృత్స్నమనారబ్ధఫలం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభేత తతస్స్వర్గనరకతిర్యగ్యోనిష్వధికారానవగమాద్ధర్మాధర్మానుత్పత్తౌ నిమిత్తాభావాన్నోత్తరా జాతిరుపపద్యేత । బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య కర్మణోఽనేకజన్మనిమిత్తత్వం స్మర్యమాణముపరుధ్యేత। న చ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపఫలసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం శక్యం సంభావయితుం। న చ దృష్టఫలస్య కర్మణః కారీర్యాదేః ప్రాయణమభివ్యంజకం సంభవతీత్యవ్యాపికాపీయం ప్రాయణస్యాభివ్యంజకత్వకల్పనా । ప్రదీపోపన్యాసోఽపి కర్మబలాబలప్రదర్శనేనైవ ప్రతినీతః, స్థూలసూక్ష్మరూపాభివ్యక్తివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం । యథా హి ప్రదీపస్సమానేఽపి సన్నిధానే స్థూలం రూపమభివ్యనక్తి న సూక్ష్మం, ఏవం ప్రాయణం సమానేఽప్యనారబ్ధఫలస్య కర్మజాతస్య ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్మణో వృత్తిముద్భావయతి న దుర్బలస్యేతి, తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరోధాదశ్లిష్టోఽయమశేషకర్మాభివ్యక్త్యభ్యుపగమః, శేషకర్మసద్భావేఽనిర్మోక్షప్రసంగ ఇత్యయమప్యస్థానే సంభ్రమః సమ్యగ్దర్శనా

త్వం, అస్పష్టత్వాదిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ కించ వ్యంజకత్వేఽపి మరణస్య కిం సర్వకర్మవ్యంజకత్వం కల్ప్యతే, ఉత యత్కించిత్కర్మవ్యంజకత్వం, నాద్యః, ఇహకృతకారీర్యాదేరత్రైవ ఫలహేతోర్మరణవ్యంజకత్వాసంభవాదిత్యాహ॥ నచేతి॥ ద్వితీయం నిరస్యన్ పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి ॥ ప్రదీపేతి ॥ రూపాణాం ప్రదీపవన్మరణం న కస్యచిదపి కర్మణో వ్యంజకం కింతు ప్రబలకర్మప్రతిబంధాభావే దుర్బలం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః । ఏవం మరణస్య వ్యంజకత్వానంగీకారేణ ప్రదీపదృష్టాంతో నిరస్తః, అంగీకారేఽప్యనుకూలో దృష్టాంత ఇత్యాహ॥ స్థూలేతి ॥ సూక్ష్మమనుద్భూతరూపమితివన్మరణే సర్వకర్మాభివ్యక్త్యసిద్ధిరితి శేషః । ఏవం సర్వకర్మసంఘస్యైకజన్మారంభకత్వైకభవికః కర్మాశయ ఇతి మతనిరాసముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ చరణశ్రుత్యా తతశ్శేషేణేత్యాదిస్మృత్యా ప్రబలప్రతిబంధాదితి న్యాయేన చానభివ్యక్తకర్మసద్భావాదిత్యర్థః । నను

క్త్యనుపపత్త్యా౽ఙ్గీకార్యవికల్పవిక ఇత్యత ఆహ। శేషేతి। సూత్రంశేషం వ్యాచష్టే। తేనేత్యాదినా। అవరోహమార్గ ఇత్థం శ్రూయతే 'తస్మిన్యావత్సంపాతముషిత్వా అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వా౽భ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే౽తో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యంత' ఇతి। ధూమాద్యధ్వనా యథేతం యథాగతం తథా తమధ్వానం పునరాయాంతీత్యుక్త్వా ధూమాదిరూపపితృమార్గస్య రాత్ర్యాదికం నోక్తం, అనేకం చాభ్రాదికముక్తమితి మత్వా సూత్రకృతోక్తం యథేతమనేవం చేతి। అవశిష్టశ్రుత్యర్థో౽గ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి ౮
సంప్రతి శ్రుతిస్థచరణశబ్దమాక్షేపపూర్వకం సూత్రకృద్వ్యాచష్టే ॥ చరణాదితి చేదితి। "అద్రోహస్సర్వభూతే

దశేషకర్మక్షయశ్రుతేః। తస్మాత్ స్థితమేతదనుశయవంతో౽వరోహంతీతి। తే చావరోహంతో యథేతమనేవం చావరోహంతి। యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః। అనేవమితి తద్విపర్యయేణేత్యర్థః। ధూమాకాశయోః పితృయాణే౽ధ్వన్యుపాత్తయోరవరోహే సంకీర్తనాత్ యథేతంశబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే, రాత్ర్యాద్యసంకీర్తనాదభ్రాద్యుపసంఖ్యానాచ్చ విపర్యయో౽పి ప్రతీయతే। ౮

చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః ॥౯॥

అథాపి స్యాద్యా శ్రుతిరనుశయసద్భావప్రతిపాదనాయోదాహృతా 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా' ఇతి సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నానుశయాత్, అన్యచ్చరణమన్యో౽నుశయః, చరణం చారిత్రమాచారః శీలమిత్యనర్థాంతరం అనుశయస్తు భుక్తఫలాత్ కర్మణో౽తిరిక్తం కర్మాభిప్రేతం। శ్రుతిశ్చ కర్మచరణే భేదేన వ్యపదిశతి। 'యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతి' ఇతి, 'యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో ఇతరాణి యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యాని' ఇతి చ। తస్మాచ్చరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతేర్నానుశయసిద్ధిరితి చేన్నైష దోషః। యతో౽నుశయోపలక్షణార్థైవైషా చరణశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే। ౯

ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥౧౦॥

స్యాదేతత్, కస్మాత్పునశ్చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం హిత్వా లాక్షణికో౽నుశయః ప్రత్యాయ్యతే। నను శీలస్యైవ శ్రౌతస్య విహితప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాధురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవిష్యతి, అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగంతవ్యం, అన్యథా హ్యానర్థక్యమేవ శీలస్య ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైష దోషః। కుతః, తదపేక్షత్వాత్। ఇష్టాదిహి కర్మజాతం చరణాపేక్షం। న హి సదాచారహీనః కశ్చిదధికృతః స్యాత్। 'ఆచారహీనం న పునంతి వేదా' ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః। పురుషార్థత్వే౽ప్యాచారస్య నానర్థక్యం। ఇష్టాదౌ హి క

షు కర్మణా మనసా గిరా। అనుగ్రహశ్చ జ్ఞానం చ శీలమేతద్విదుర్బుధాః" ఇతి స్మృతావుక్తమద్రోహాది యచ్ఛాస్త్రార్థజ్ఞానరూపం చ శీలం సర్వకర్మాంగముక్తం తద్వాచకచరణపదమంగినః శ్రౌతాదికర్మణో లక్షకం। కర్మణాం పరోక్షావస్థాపన్నానామపూర్వాఖ్యాపూర్వమితి కర్మలక్షణయైవ తదభిన్నాపూర్వాఖ్యానుశయసిద్ధిరితి కార్ష్ణాజినిమతం ౯
తదేవ శంకాసమాధానాభ్యామాహ। ఆనర్థక్యమితి చేదిత్యాదినా సూత్రేణ। చరణశబ్దవాచ్యస్యైవ గ్రహణసంభవాన్న లక్షణా యుక్తేతి శంకితైవ బ్రూతే। నన్వితి। ప్రతిషిద్ధం శీలం క్రోధానృతాదిరూపం। కించ శీలస్య నిష్ఫలత్వాయోగాచ్ఛ్రౌతయోన్యాపత్తిస్తస్యైవ ఫలం నానుశయస్యేత్యాహ। అవశ్యం చేతి। 'వేదాస్తదర్థకర్మాణ్యాచారం వినా న ఫలంతీ'తి స్మృత్యా శీలస్య కర్మాంగత్వాన్న పృథక్ఫలాపేక్షా, అంగిఫలేనార్థవత్త్వాత్। న చాంగమాత్రాద్యోన్యాపత్తిః ఫలమితి వాచ్యం అంగస్య నిష్ఫలత్వేన ముఖ్యార్థస్యాచారస్య గ్రహణాయోగాల్లక్షణా యుక్తేతి సమాధానార్థః। యద్వాచారస్య

స్నానాదివత్ పురుషసంస్కారతయా పురుషార్థత్వం తదుపాయవిరోధ ఇత్యాహ॥ పురుషార్థత్వేపీతి॥ అంగావబద్ధో హ్యాస్తి వహాచారోఽర్థవానిత్యర్థః। అస్తు తర్హి శీలాఖ్యాచారాదేవ యోన్యాపత్తిరిత్యాశంక్య పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణేత్యాది శ్రుత్యాదివిరోధాన్నైవమిత్యాహ॥ కర్మ చేతి॥ పారయమాణః శక్తః। యద్యప్యకో్రధాదిరూపం శీలం సాధారణధర్మత్వాత్ కంచిచ్ఛేషరూపాత్ కర్మణో౽భిన్నం తథాపి చరణాచారశబ్దౌ కర్మవాచినావేవ న శీలవాచకావితి సలక్షణావసర ఇతి బాదరిమతమ్॥ ౧౦॥ **॰ ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ॥ సుకృతేతి॥ చరణశబ్దార్థముపసంహరతి॥ ఆచారోపీతి॥ కర్మణ ఏవాచారత్వే యథాకారీత్యాది భేదోక్తిః కథమిత్యత ఆహ॥ భేదవ్యపదేశ ఇతి॥ నిరుపపదాచారశబ్దాత్ సదాచారరూపో విశేషో భాతి అత స్తత్సమభివ్యాహృతః కర్మసామాన్యవాచకో యథాకారీతిశబ్దస్తదితర విశేషపరః, ఏవమనవద్యానికర్మాణీతి సామాన్యతోఽస్మాకం సుచరితానీతి విశేష ఇతి వివేకః, తస్మాదనుశయబలాదాగమ్యావశ్యంభావానుసంధానాద్వైరాగ్యమి

కర్మజాతే ఫలమారభమాణేఽపి తదపేక్షయైవాచారస్తత్ర కించిదతిశయమారప్స్యతే। కర్మ చ సర్వార్థకారీతి శ్రుతిస్మృతి ప్రసిద్ధిః, తస్మాత్కర్మైవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యాపత్తేః కారణభూతమితి కార్ష్ణాజినేర్మతం। నహి కర్మణి సంభవతి శీలాద్యోన్యాపత్తిర్యుక్తా। నహి పద్భ్యాం పలాయితుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితుమర్హతీతి ౧౦

సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః॥ ౧౧॥

బాదరిస్త్వాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేన ప్రత్యాయ్యేతే ఇతి మన్యతే। చరణమనుష్ఠానం కర్మేత్యనర్థాంతరం। తథా హ్యవిశేషేణ కర్మమాత్రే చరతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। యో హీష్టాదిలక్షణం పుణ్యం కర్మ కరోతి తం లౌకికా ఆచక్షతే ధర్మం చరత్యేష మహాత్మేతి। ఆచారోపి ధర్మవిశేష ఏవ। భేదవ్యపదేశస్తు కర్మచరణయోర్బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనాప్యుపపద్యతే। తస్మాద్రమణీయచరణాః ప్రశస్తకర్మాణః, కపూయచరణా నిందితకర్మాణ ఇతి నిర్ణయః॥ ౧౧

అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం॥ ౧౨॥

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యుక్తం యే త్వితరే ఇష్టాదికారిభ్యస్తేపి కిం చంద్రమసం గచ్ఛంతి ఉత న గచ్ఛంతీతి చింత్యతే। తత్ర తావదాహ। ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యేతన్న, కస్మాత్, యతోఽనిష్టాదికారిణామపి చంద్రమండలం గంతవ్యత్వేన శ్రుతం। తథా హ్యవిశేషేణ కౌషీతకినస్సమామనంతి 'యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి। దేహారంభోపి చ పునరాజాయమానానాం నాంతరేణ చంద్రప్రాప్తిమవకల్ప్యేత, పంచమ్యామాహుతావితి ఆహుతిసంఖ్యానియమాత్, తస్మాత్సర్వ ఏవ చంద్రమసమాసీదేయుః। ఇష్టాదికారిణామితరేషాం చ సమానగతిత్వం న యుక్తమితి చేన్న, ఇతరేషాం చంద్రమండలే భోగాభావాత్॥ ౧౨

సిద్ధం॥ ౧౧॥ ** ఏవం పుణ్యాత్మనాం గత్యాగతిచింతయా వైరాగ్యం నిరూప్య పాపినాం తచ్చింతయా తన్నిరూపయతి॥ అనిష్టాదికారిణామపీతి॥ యే కే చేత్యవిశేషశ్రుతేస్సర్వేషాం స్వర్గసంగమనం జనానామితి శ్రుతేశ్చ సంశయే ప్రథమాధికరణేన సిద్ధనియమాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ తథేత్యాదినా॥ యమరాజ్ఞం పాపిజనానాం సమ్యగ్గమనం, హవిషా ప్రీణయతేతి శ్రుత్యర్థః॥ పూర్వపక్షే పుణ్యవతామేవ చంద్రగతిరితి నియమాభావాత్ పుణ్యాదైయర్థ్యం పాపాద్వైరాగ్యాదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోకదర్శనమపి నాస్తీతి పుణ్యార్థవత్త్వం వైరాగ్యదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, పంచమాగ్నౌ దేహారంభ ఇతి నియమాత్ పాపినామపి ప్రథమద్యులోకాగ్నిప్రాప్తిరావశ్యకీత్యాహ॥ దేహారంభ ఇతి॥ పాపినాం స్వర్గభోగాభావేపి మార్గాంతరాభావాచ్చంద్రగతిరితి భావః॥ ౧౨

సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ సంయమనే యమలోకే యమకృతా యాతనా అనుభూయ ఆరోహావరోహౌ భవత ఇత్యేవం ఆరోహావరోహవిశేషణయోజనా సూత్రస్యోక్తైషా। ప్రయతాం మ్రియమాణానాం। సమ్యక్ పరస్తాత్ ప్రాప్యత ఇతి సంపరాయః పరలోకః, తదుపాయః సాంపరాయః, బాలమజ్ఞం, విశేషతో విత్తరాగేణ మూఢం మోహాత్ ప్రమాద్యన్తం ప్రతి న భాతి। స చ బాలో ఽయం స్త్రీవిత్తాదిర్లోకోఽస్తి న పరలోకోఽస్తీతి మానీ స మే మమ యమస్య వశ

'సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ ॥ ౧౩ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి। నైతదస్తి, సర్వే చంద్రమసం గచ్ఛంతీతి। కస్మాత్, భోగాయైవ హి చంద్రారోహణం న నిష్ప్రయోజనం, నాపి ప్రత్యవరోహాయైవ, యథా కశ్చిద్వృక్షమారోహతి పుష్పఫలోపాదానాయ న నిష్ప్రయోజనం నాపి పతనాయైవ। భోగశ్చానిష్టాదికారిణాం చంద్రమసి నాస్తీత్యుక్తం, తస్మాదిష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసమారోహంతి నేతరే। తే తు సంయమనం యమాలయమవగాహ్య స్వదుష్కృతానురూపా యామీర్యాతనా అనుభూయ పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవరోహంతి, ఏవంభూతౌ తేషామారోహావరోహౌ భవతః। కుతః, తద్గతిదర్శనాత్। తథా హి యమవచనస్వరూపాపన్నా శ్రుతిః ప్రయతామనిష్టాదికారిణాం యమవశ్యతాం దర్శయతి "న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూఢం। అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే'' ఇతి। 'వైవస్వతం సంగమనం జనానా'మిత్యేవంజాతీయకం చ బహ్వేవ యమవశ్యతాప్రాప్తిలింగం భవతి॥ ౧౩

స్మరంతి చ ॥ ౧౪ ॥

అపి చ మనువ్యాసప్రభృతయః శిష్టాః సంయమనే పురే యమాయత్తం కుత్సితకర్మవిపాకం స్మరంతి నాచికేతోపాఖ్యానాదిషు॥ ౧౪

అపి చ సప్త ॥ ౧౫ ॥

అపి చ సప్త నరకా రౌరవప్రముఖా దుష్కృతఫలోపభోగభూమిత్వేన స్మర్యంతే పౌరాణికైః, తాననిష్టాదికారిణః ప్రాప్నువంతి, కుతస్తే చంద్రం ప్రాప్నుయురిత్యభిప్రాయః। నను విరుద్ధమిదం యమాయత్తా యాతనాః పాపకర్మాణోఽనుభవంతీతి, యావతా తేషు రౌరవాదిష్వన్యే చిత్రగుప్తాదయో నానాధిష్ఠాతారః స్మర్యంత ఇతి, నేత్యాహ ౧౫

తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః ॥ ౧౬ ॥

తేష్వపి సప్తసు నరకేషు తస్యైవ యమస్యాధిష్ఠాతృత్వవ్యాపారాభ్యుపగమాదవిరోధః। యమప్రయుక్తా ఏవ హి తే చిత్రగుప్తాదయోఽధిష్ఠాతారః స్మర్యంతే॥ ౧౬

౧౭. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ॥

పంచాగ్నివిద్యాయాం 'వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సంపూర్యత' ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే శ్రూయతే, 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణచన తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవంతి జా

మాపద్యత ఇత్యర్థః॥ ౧౩ ॥ ** పాపినాం యమవశ్యతావాదిపురాణస్మృతిబలాత్ 'యే వై కే చే'త్యవిశేషశ్రుతిరిష్టాదికారివిషయత్వేన వ్యాఖ్యేయేతి భావః ॥ సూత్రత్రయస్య భాష్యం సుబోధం ॥ ౧౪ ॥ ౧౫ ॥ ౧౬ ॥ ... ... *

౧౭. యదుక్తం నాగామినోఽభావాత్ పాపినామపి చంద్రప్రాప్తిరితి తన్న, తృతీయమార్గశ్రుతేరిత్యాహ ॥ విద్యాకర్మణోరితి ॥ మార్గద్వితయోక్త్యనంతరం తృతీయమార్గోక్తిసమారంభార్థః తు-శబ్దః। ఇతరయోర్విద్యాకర్మ[illegible]సాధనయోరన్యతరేణాపి సాధనేన యోగాభావాత్ [illegible] తృతీయమార్గస్థానిభూతా

నిభవంతి, క్రియావృత్త్యాలోకే, తేనసాపినాంచంద్రగత్యభావాచ్చంద్రలోకో నసంపూర్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః । ప్రతిపదే ఇతి ప్రాప్తిసాధనే ఇత్యర్థః। అపిచపాపినాంచంద్రగతౌ 'అసౌలోకస్సంపూర్యేత' అతశ్చనసంపూర్యత' ఇత్యేతత్ప్రతివచనంవిరుద్ధం ప్రసజ్యేతేత్యన్వయః। అవరోహాదసంపూరణమశ్రుతంనకల్ప్యం శ్రుతహాన్యాపత్తేరిత్యాహ। నాశ్రుతత్వాదితి॥ అవరోహపక్షతృతీయంస్థానంశ్రుత్యోక్తమిత్యతఆహ ॥ అవరోహస్యేతి॥ ఇమమధ్వానంపునర్నివర్తంతఇతి ఇష్టాదికారిణామవరోహోక్తేరనిష్టాదికారిణామప్యవరోహస్యార్థసిద్ధత్వాత్ పునరుక్తిర్వ్యర్థేత్యర్థః। అథైతయోరితిమార్గాంత

యస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానం తేనాసౌలోకో నసంపూర్యత' ఇతి। తత్రైతయోః పథోరితివిద్యాకర్మణోరిత్యేతత్, కస్మాత్, ప్రకృతత్వాత్। విద్యాకర్మణీ హి దేవయానపితృయాణయోః పథోః ప్రతిపదే ప్రకృతే। తద్యఇత్థంవిదురితివిద్యాతయా ప్రతిపత్తవ్యో దేవయానః పంథాః ప్రకీర్తితః, ఇష్టాపూర్తేదత్తమితికర్మతేవప్రతిపత్తవ్యః పితృయాణః పంథాః ప్రకీర్తితః, తత్ప్రక్రియాయామథైతయోః పథోర్న కతరేణచనేతి శ్రుతం। ఏతదుక్తంభవతి, యేనవిద్యయాసాధనేనదేవయానేపథ్యధికృతాః నాపికర్మణా పితృయాణే తేషామేషక్షుద్రజంతులక్షణోఽసకృదావర్తీ తృతీయః పంథాభవతీతి, తస్మాదపినానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమాః ప్రాప్యతే । స్యాదేతత్, తేపిచంద్రబింబమారుహ్యతతోఽవరుహ్యక్షుద్రజంతుత్వంప్రతిపత్స్యంతఇతి, తదపినాస్తి, ఆరోహానర్థక్యాత్। అపిచసర్వేషుప్రయత్సుచంద్రలోకంప్రాప్నువత్స్వసౌలోకః ప్రయద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతః ప్రశ్నవిరుద్ధంప్రతివచనంప్రసజ్యేత। తథాహిప్రతివచనందాతవ్యంయథాసౌలోకోనసంపూర్యతే। అవరోహాభ్యుపగమాదసంపూరణోపపత్తిరితిచేత్। న, అశ్రుతత్వాత్। సత్యం అవరోహాదప్యసంపూరణముపపద్యతే। శ్రుతిస్తుతృతీయస్థానసంకీర్తనేనాసంపూరణందర్శయతి 'ఏతత్తృతీయంస్థానంతేనాసౌలోకోనసంపూర్యత' ఇతి। తేనానారోహాదేవాసంపూరణమితియుక్తం। అవరోహస్యేష్టాదికారిష్వప్యవిశిష్టత్వేసతితృతీయస్థానోక్త్యానర్థక్యప్రసంగాత్ । తుశబ్దస్తుశాఖాంతరీయవాక్యప్రభవామవిశేషగమనాశంకాముచ్ఛినత్తి, ఏవంసత్యధికృతాపేక్షః శాఖాంతరీయేవాక్యేసర్వశబ్దోఽవతిష్ఠతే 'యేవైకేచాధికృతాఅస్మాల్లోకాత్ప్రయంతిచంద్రమసమేవతేసర్వే గచ్ఛంతీ'తి॥ యత్పునరుక్తం దేహలాభోపపత్తయేసర్వేచంద్రమసంగంతుమర్హంతిపంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాదితితత్ప్రత్యుచ్యతే॥ ... ... *

౧౮. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥

నతృతీయేస్థానేదేహలాభాయపంచసంఖ్యానియమఆహుతీనామాదర్తవ్యః। కుతః, తథోపలబ్ధేః। తథాహ్యంతరేణైవాహుతిసంఖ్యానియమం వర్ణితేనప్రకారేణతృతీయస్థానప్రాప్తిరుపలభ్యతే 'జాయస్వమ్రియస్వే'త్యేతత్తృతీయంస్థానమితి। అపిచ 'పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవంతీ'తి మనుష్యశరీరహేతుత్వేనాహుతిసంఖ్యాసంకీర్త్యతే నకీటపతంగాదిశరీరహేతుత్వేనపురుషశబ్దస్యమనుష్యజాతివచనత్వాత్। అపిచపంచమ్యామాహుతావపాంపురుషవచస్త్వముపదిశ్యతే నాపంచమ్యామాహుతౌపురుషవచస్త్వంప్రతిషిధ్యతే, వాక్యస్యద్వ్యర్థతాదోషాత్, తత్రయేషామారోహావరోహౌసంభవతస్తేషాంపంచమ్యామాహుతౌదేహఉద్భవిష్యతి అన్యేషాంతువినైవాహుతిసంఖ్యయా భూతాంతరోపసృష్టాభిరద్భిర్దేహఆరభ్యతే ... ... *

రోపక్రమబాధస్తృతీయశబ్దబాధశ్చేత్యతః స్థానశబ్దోమార్గలక్షకఇతిద్రష్టవ్యం। ఏవమవిశేషశ్రుతేర్గత్యంతరాభావాచ్చేతి పూర్వపక్షబీజద్వయంనిరస్యతృతీయబీజనిరాసార్థంసూత్రమాదత్తే॥ యత్పునరిత్యాదినా॥ *

౧౯. విద్యాకర్మణోస్త్వాన్యేషాంకృమికీటాదిభావేన జాయస్వేత్యాది శ్రుత్యానిరంతరజన్మమరణోపలబ్ధేరాహుతిసంఖ్యాదరణ ఇత్యర్థః॥ పురుషశబ్దాచ్చైవమిత్యాహ॥ అపిచేతి॥

౧౯. మనుష్యదేహస్యాపి నాపఞ్చాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ విధినిషేధరూపార్థద్వయమేవా క్యభేదస్స్యాదిత్యర్థః ॥ అనియమేస్మృతిసంవాదార్థంసూత్రం ॥ స్మర్యతేపీతి ॥ లోక్యతేఽనేనేతిలోకో భారతాదిరుక్తః ॥ ముఖ్యార్థమప్యాహ ॥ బలాకేతి ॥ ... ... *

౨౦. అండజానిజరాయుజానిచ స్వేదజానిచఉద్భిజ్జానిచేతిశ్రుత్యవష్టంభేనేదంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అపిచేతి ॥ అస్యత్రాపి-అనిష్టాదికారిష్విత్యర్థః ॥ అనయాశ్రుత్యా చాతుర్విధ్యం కథముక్తం త్రైవిధ్యంశ్రుతేశ్చేత్యవధారణవిరోధా దితిశంకోత్తరత్వేనసూత్రమాదత్తే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ ... ... *

౨౧. జీవజంజరాయుజంమనుష్యాది, భూమిముద్భిద్యజాయతేవృక్షాదికం, ఉదకంభిత్వాజాయతేయూకాదిజం గమమితిభేదః ॥ సంశోకస్స్వేదః ॥ ఇతితృతీయాధికరణం ॥ ... ... *

౧౯. స్మర్యతేఽపిచలోకే ॥

అపిచలోకేస్మర్యతేద్రోణధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనాంసీతాద్రౌపదీప్రభృతీనాంచాయోనిజత్వం, తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిద్విషయైకాహుతిర్నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాంతుయోషిత్పురుషవిషయేద్వే అప్యాహుతీనస్తః యథాచతత్రాహుతిసంఖ్యానియమానాదరోభవతి ఏవమన్యత్రాపిభవిష్యతి । బ లాకాప్యంతరేణైవరేతస్సేకంగర్భంధత్తఇతిలోకేరూఢిః ॥ ... ... *

౨౦. దర్శనాచ్చ ॥

అపిచతుర్విధేభూతగ్రామేజరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జలక్షణే స్వేదజోద్భిజ్జయోరంతరేణైవ గ్రామ్యధర్మముత్పత్తిదర్శనాదాహుతిసంఖ్యానాదరోభవతి, ఏవమన్యత్రాపిభవిష్యతి ॥ నను తేషాంఖ ల్వేషాంభూతానాంత్రీణ్యేవబీజానిభవంతి అండజంజీవజముద్భిజ్జమిత్యత్రత్రివిధఏవభూతగ్రామశ్శ్రూ యతే కథంచతుర్విధత్వంభూతగ్రామస్యప్రతిజ్ఞాతమిత్యత్రోచ్యతే ॥ ... ... *

౨౧. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య ॥

అండజంజీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనైవస్వేదజోపసంగ్రహఃకృతఃప్రత్యేతవ్యః, ఉభయోరపిస్వేదజోద్భిజ్జయోర్భూమ్యుదకోద్భేదప్రభవత్వస్యతుల్యత్వాత్ । స్థావరోద్భేదాత్తువిలక్ష ణోజంగమోద్భేదఇత్యన్యత్రస్వేదజోద్భిజ్జయోర్భేదవాదఇత్యవిరోధః ॥ ... ... *

సూ. ౨౨. సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ॥ ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసమారుహ్య తస్మిన్యావ త్సంపాతముషిత్వా తతస్సానుశయాఅవరోహంతీత్యుక్తం, అథావరోహప్రకారఃపరీక్ష్యతే । తత్రేయ మవరోహశ్రుతిర్భవతి అథైతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తంతేయథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుంవాయు ర్భూత్వాధూమోభవతిధూమోభూత్వాఽభ్రంభవత్యభ్రంభూత్వామేఘోభవతిమేఘోభూత్వాప్ర వర్షతీతి । తత్రసంశయః కిమాకాశాదిస్వరూపమేవావరోహంతఃప్రతిపద్యంతేకింవాకాశాదిసామ్యమితి । తత్రప్రాప్తంతావదాకాశాదిస్వరూపమేవప్రతిపద్యంతఇతి కుతః, ఏవంహిశ్రుతిర్భవతి, ఇతరథాలక్ష

వ్యా- ౨౨. ఏవంపాపినాంగత్యుక్తిప్రసంగాగతస్య సంప్రత్యిష్టాదికారిణామవరోహవిశేషమాహ ॥ సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేరి తి । యథైతమనేకంచేత్యుక్తేర్యథాగతంతథాయమధ్వానంపునర్నివర్తంతేనిత్యర్థాత్సానుశయినఃకర్మాంతే ప్ర దేహాఃఆకాశంగతాఃఆకాశసదృశాభవంతి । ఆకాశసాదృశ్యానంతరం పంచీకృతాతిసూక్ష్మలింగోపహితావాయునేత స్తతస్సంయమానావాయుసమానాభవంతి । సానుశయసంఘోవాయుసమోభూత్వాధూమంగత్వాతత్సమోభవతి, ధూమ సమోభూత్వాఽభ్రసమోభవతి । అపోబిభర్తీత్యభ్రం మేఘోభవతి- మేహతిసించతీతివృష్టికర్తామేఘఃతత్సమోభూ త్వావర్షధారాద్వారాపృథివీంప్రవిశ్యవ్రీహియవాదిరూపోభవతీతి సిద్ధాంతగత్యాశ్రుత్యర్థః । పూర్వోత్తరయోరుక్తిద్వ

యేనసంశయబీజంమంతవ్యం, పూర్వత్ర మార్గద్వయముక్త్వా తృతీయతో౽త్రైర్యుక్తంస్థానశబ్దస్యమార్గ లక్షకత్వమిహతు ధూమో భవతీత్యాదిశ్రుతేర్వికారస్వరూపాపత్తౌముఖ్యత్వాత్ సాదృశ్యాపత్తిలక్షణబీజంనాస్తీతిప్రత్యుదాహరణసంగతిః। శ్రుతేర్ముఖ్యత్వంఫలమితిపూర్వపక్షః। అనుశయినాంపూర్వసిద్ధాకాశాదిస్వరూపాపత్త్యయోగాల్లక్షణేతిసిద్ధాంతయతి॥ఏవమిత్యాది॥ సమానో భావో ధర్మో యస్య తద్భావస్సభావ్యంసామ్యమితిసూత్రపదార్థః। ఏవంహ్యేతదితి ఏతద్భవనమేకంసాదృశ్యరూపమేవోపపద్యత ఇత్యర్థః। అనుశయినామాకాశాదిభ్యోనిర్గమనానన్యథానుపపత్త్యాఽపిసాదృశ్యలక్షణేత్యాహ॥ఆకాశాదిస్వరూపేతి॥సంయోగలక్షణామాశంక్యాహ॥విభుత్వాదితి॥భవతిశ్రుత్యాసంయోగలక్షణాయోగానువాదస్స్యాదిత్యర్థః। వివిధభూతసామ్యాపవరోహభవతీత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యమిత్యుపసంహరతి॥ అతఇతి॥ ఇతిచతుర్థాధికరణం॥ ... ... *

ణాస్యాత్। శ్రుతిలక్షణావిశయేచశ్రుతిర్న్యాయ్యా నలక్షణా, తథాచ 'వాయుర్భూత్వాధూమోభవతీ'త్యేవమాదీన్యక్షరాణితత్స్వరూపాపత్తావవకల్ప్యంతే, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిరిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః, ఆకాశాదిసామ్యంప్రతిపద్యంతఇతి। చంద్రమండలేయదమ్మయంశరీరముపభోగార్థమారబ్ధంతదుపభోగక్షయేసతి ప్రవిలీయమానంసూక్ష్మమాకాశసమంభవతి తతో వాయోర్వశమేతితతోధూమాదిభిస్సంపృచ్యతఇతి।తదేతదుచ్యతే'యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయు'మిత్యేవమాదినా।కుతఏతత్ ఉపపత్తేః। ఏవంహ్యేతదుపపద్యతే, నహ్యన్యస్యాన్యభావోముఖ్యఉపపద్యతే। ఆకాశాదిస్వరూపప్రతిపత్తౌచవాయ్వాదిక్రమేణావరోహోనోపపద్యతే। విభుత్వాచ్చాకాశేననిత్యసంబంధత్వాన్నతత్సాదృశ్యాపత్తేరన్యస్తత్సంబంధోఘటేత। శ్రుత్యసంభవేచలక్షణాశ్రయణంన్యాయ్యమేవ, అతఆకాశాదితుల్యతాపత్తిరేవాత్రాకాశాదిభావఇత్యుపచర్యతే॥ ... ... *

సూ, ౨౩. నాతిచిరేణవిశేషాత్॥ భా॥ తత్రాకాశాదిప్రతిపత్తౌ ప్రాగ్వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేర్భవతి విశయః।కిందీర్ఘందీర్ఘంకాలంపూర్వపూర్వసాదృశ్యేనావస్థాయోత్తరోత్తరసాదృశ్యంగచ్ఛంతిఉతాల్పమల్పమితి।తత్రానియమోనియమకారిణశ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవంప్రాప్తఇదమాహ॥నాతిచిరేణేతి। అల్పమల్పంకాలమాకాశాదిభావేనావస్థాయవర్షధారాభిస్సహేమాంభువమాపతంతి। కుతఏతత్,విశేషదర్శనాత్। తథాహివ్రీహ్యాదిభావాపత్తేరనంతరంవిశినష్టి 'అతో వై ఖలుదుర్నిష్ప్రపతర'మితి। తకారఏకశ్ఛాందసస్యాం ప్రక్రియాయాంద్రష్టవ్యః। దుర్నిష్ప్రపతరందుర్నిష్ప్రపతరందుఃఖతరమస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావాన్నిస్సరణంభవతీత్యర్థః। తదత్రదుఃఖంనిష్ప్రపతనంప్రదర్శయన్పూర్వేషుసుఖంనిష్ప్రపతనందర్శయతి। సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయంనిష్ప్రపతనస్యకాలాల్పత్వదీర్ఘత్వనిమిత్తః,తస్మిన్నవధౌశరీరానిష్పత్తేరుపభోగాసంభవాత్।తస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేఃప్రాగల్పేనైవకాలేనావరోహస్స్యాదితి॥

సూ, ౨౪. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్॥ భా॥ తస్మిన్నేవావరోహప్రకరణేవర్షణానంతరంపఠ్యతే 'తఇహవ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంత' ఇతి। తత్ర సంశయః, కిమస్మిన్న

వ్యా - ౨౩. నాతిచిరేణ. ॥ ఉక్తంసాదృశ్యముపజీవ్యలోకేగంతౄణాంచిరాచిరగతిదర్శనాత్సంశయందర్శయన్పూర్వపక్షయతి। తత్రేత్యాదినా ॥ అనియమాత్ కదాచిద్విలంబేనయోన్యాపత్తిరితిపూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతువ్రీహియవాదిభావాదనుశయినాంవిలంబేననిర్గమన మితివిశేషాదాకాశాదిభావాచ్ఛీఘ్రంనిర్గమ ఇత్యవిలంబేనయోన్యాపత్తిస్త్యనుసంధానాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితివివేకః। నన్వాకాశాదిష్వనుశయినాంసుఖంవ్రీహియవాదిషుదుఃఖమితి దుశ్శక్యాహ్యాతనదిదాచిరనిర్గమనమిత్యతఆహ॥ సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయమితి। జీవతః కాలః।ఇతిపంచమాధికరణం॥ *

౨౪. అన్యాధిష్ఠితే శ్రుతక్రమాదర్థక్రమాద్వానికరణానాంక్రమోబోధ్యః। ఇహ భూమావర్షధారాద్వా

పతితాస్తేఽనుశయినో వ్రీహ్యాదిసామ్యేన జాయంత ఇత్యర్థః॥ అత్ర జాయంత ఇతి శ్రుతేః పూర్వత్రాకాశాదివద్దృష్టాంత సాదృశ్యే కృత్స్నసంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ 'అస్మిన్నవరోహే' వర్షసావృశ్యానంతరమిత్యర్థః॥ ముఖ్యపితరకల్పేన వదరనిర్గమనలక్షణోక్తానయుక్తావరోహనిర్గమనమితి ముఖ్యసంభవాదిత్యాశయః, ఉపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి॥ కింతావదిత్యాదినా॥ అత్ర పూర్వపక్షే స్థావరత్వనివృత్తయేఽధికారిణాం యత్నగౌరవం, సిద్ధాంతే వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం పరిహర్తుం యత్నలాఘవం వైరాగ్యదార్ఢ్యం చేతి వివేకః॥ నను దేహాపత్త్యా జీవానాం జన్మ స్యాన్న స్వతః, వ్రీహ్యాదేస్తు న దేహత్వమిత్యత ఆహ। స్థావరేతి॥ 'స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి' ఇత్యాద్యా శ్రుతిః। 'శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నరః' ఇత్యాదిస్మృతిః। నను స్వర్గిణాం పాపాభావాత్ కథం స్థావరత్వం తత్రాహ॥ పశ్వితి॥ సోమాద్యర్థపశుభక్షణసురాగ్రహాదిశబ్దార్థః। క్రత్వర్థహింసాదేరపి హింసాత్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తైః 'న హింస్యాత్' ఇత్యాదిశాస్త్రనిషిద్ధత్వాకారేణ దురితాపూర్వకారి

వావదో స్థావరజాత్యాపన్నాః స్థావరసుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంత్యాహోస్విత్ క్షేత్రజ్ఞాంతరాధిష్ఠితేషు స్థావరశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం గచ్ఛంతీతి। కిం తావత్ప్రాప్తం స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంతీతి। కుత ఏతత్, జనేర్ముఖ్యార్థత్వోపపత్తేః, స్థావరభావస్య చ శ్రుతిస్మృత్యోరుపభోగస్థానత్వప్రసిద్ధేః, పశుహింసాదియోగాచ్చేష్టాదేః కర్మజాతస్యానిష్టఫలత్వోపపత్తేః। తస్మాన్ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మ శ్వాదిజన్మవత్। యథా శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వేతి ముఖ్యమేవానుశయినాం శ్వాదిజన్మ తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవత్యేవం వ్రీహ్యాదిజన్మాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు సంసర్గమాత్రమనుశయినః ప్రతిపద్యంతే న తత్సుఖదుఃఖభాజో భవంతి పూర్వవత్। యథా వాయుధూమాదిభావోఽనుశయినాం తత్సంశ్లేషమాత్రమేవం వ్రీహ్యాదిభావోఽపి జాతిస్థావరైస్సంశ్లేషమాత్రం। కుత ఏతత్, తద్వదేవేహాప్యభిలాపాత్। కోఽభిలాపస్తద్వద్భావః కర్మవ్యాపారమంతరేణ సంకీర్తనం యథాకాశాదిషు ప్రవర్షణాంతేషు న కంచిత్కర్మవ్యాపారం పరామృశత్యేవం వ్రీహ్యాదిజన్మన్యపి। తస్మాన్నాస్త్యత్ర సుఖదుఃఖభాక్త్వమనుశయినాం। యత్ర తు సుఖదుఃఖభాక్త్వమభిప్రేతి పరామృశతి తత్ర కర్మవ్యాపారం 'రమణీయచరణాః' 'కపూయచరణాః' ఇతి। అపి చ ముఖ్యేఽనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మని వ్రీహ్యాదిషు లూయమానేషు కండ్యమానేషు భజ్యమానేషు పచ్యమానేషు భక్ష్యమాణేషు చ తదభిమానినోఽనుశయినః ప్రవసేయుః, యో హి జీవో యచ్ఛరీరమభిమన్యతే స తస్మిన్పీడ్యమానే ప్రవసతీతి ప్రసిద్ధం। తత్ర వ్రీహ్యాదిభావాద్రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం నాభిలప్యేత, అతస్సంసర్గమాత్రమనుశయినామన్యాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు భవతి। ఏతేన జనేర్ముఖ్యార్థత్వం ప్రతిబ్రూయాత్, ఉపభోగస్థానత్వం చ స్థావరభావస్య। న చ వయముపభోగస్థానత్వం స్థావరభావస్యావజానీమహే, భవత్వన్యేషాం జంతూనామపుణ్యసామర్థ్యేన స్థావరభావముపగతానామేతదుపభోగస్థానం। చం

స్త్వవపరుద్ధమితి భాష్యాకూతః। శ్రుతౌ వ్రీహ్యాదిభావోఽనుశయినాం న జన్మరూపః కర్మవిశేషపరామర్శం వినాఽశ్రోతృత్వాత్ పూర్వోక్తాకాశాదిభావవదితి సిద్ధాంతయతి। ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా॥ పూర్వవదితి పదం దృష్టాంతత్వేన హేతుత్వం శబ్దేన చ వ్యాఖ్యాతం, యదత్ర ప్రకరణే కర్మవిశేషపరామర్శపూర్వకముచ్యతే తజ్జన్మేతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమప్యాహ। యత్ర త్వితి॥ అపి చ 'యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి' ఇతి వాక్యశేషే వ్రీహ్యాదిషు ప్రవిష్టస్యానుశయిసంఘస్యాన్నద్వారా రేతస్సిక్పురుషయోగశ్రుతేః తదన్యథాఽనుపపత్త్యాఽపి జన్మశ్రుతిర్న ముఖ్యేత్యాహ। అపి చేత్యాదినా॥ వ్రీహ్యాదిరూపదేహనాశే దేహినాముత్క్రాంతేరవశ్యంభావాద్రేతస్సిగ్యోగో న స్యాదిత్యర్థః॥ ఏతేనేతి॥ ఉక్తానుపపత్తిభ్యాం। జాయంత ఇతి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థత్వమనుశయిభోగాయతనత్వం చ వ్రీహ్యాదేః ప్రతిబ్రూయాదిత్యర్థః। నను వ్రీహ్యాదేర్భోగాయతనత్వానంగీకారే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిబాధ ఇత్యత ఆహ॥ నచేతి॥

౨౫. వైదికం కర్మాశుద్ధం న భవతి శాస్త్రవిహితత్వాదితి సూత్రార్థం ప్రపంచయతి ॥ అయం ధర్మ ఇత్యాదినా ॥ శుచౌ దేశే ప్రాతస్సాయం కాలే జీవనాదినిమిత్తకృతమగ్నిహోత్రం ధర్మో భవతి స ఏవాశుచిదేశే మధ్యరాత్రే మరణాదినిమిత్తకృతస్సన్నధర్మో భవతీతి నిర్ణయశ్శాస్త్రైకసాధ్య ఇత్యర్థః ၊ తతః కిం తత్రాహ ॥ శాస్త్రాచ్చేతి ॥ నను యా హింసా సాఽధర్మ ఇత్యుత్సర్గస్య శేషవిధినా బాధో న యుక్తః ၊ నాభిచరేదితి నిషిద్ధశ్యేనస్య పురుషార్థస్య విశిష్టహింసా దేరపి క్రతూపకారకత్వావిరోధాదితి తత్రాహ ॥ ఉత్సర్గాపవాదయోరితి ॥ అయమర్థః- కామ్యేకర్మణి సర్వప్రకరణాం శే రాగతః ప్రవృత్తిరంగేషు విధిత ఇతి స్థితిః ၊ తథా చ శ్యేనాఖ్యకర్మణి సనిషిద్ధేపి రాగప్రాబల్యాత్ ప్రవృత్తిస్స్యాత్ క్రత్వంగ హింసాదౌ తు విధిత ఏవ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా ၊ స చ విధిర్యద్యత్సర్గప్రాప్తమనర్థహేతుత్వం న బాధేత నహి ప్రవర్తకో న స్యాత్,

ప్రమసస్త్వవరోహంతోఽనుశయినో న స్థావరభావముపభుంజత ఇత్యాచక్ష్మహే ॥ ... *

సూ. ౨౫. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥

యత్పునరుక్తం పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాధ్వరికం కర్మ తస్యానిష్టమపి ఫలమవకల్పత ఇత్యతో ముఖ్యమేవేహానుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మాస్తు, తత్ర గౌణీకల్పనాఽనర్థికేతి, తత్పరిహ్రియతే ၊ న శాస్త్రహేతుత్వాద్ధర్మాధర్మవిజ్ఞానస్య ၊ అయం ధర్మోఽయమధర్మ ఇతి శాస్త్రమేవ విజ్ఞానే కారణమతీంద్రియత్వాత్తయోః ၊ అనియతదేశకాలనిమిత్తత్వాచ్చ ၊ యస్మిన్ దేశే కాలే నిమిత్తే చ యో ధర్మోఽనుష్ఠీయతే స ఏవ దేశకాలనిమిత్తాంతరేష్వధర్మో భవతి, తేన న శాస్త్రాదృతే ధర్మాధర్మవిషయం విజ్ఞానం కస్యచిదస్తి ၊ శాస్త్రాచ్చ హింసానుగ్రహాద్యాత్మకో జ్యోతిష్టోమో ధర్మ ఇత్యవధారితః, స కథమశుద్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుం ၊ నను న హింస్యాత్సర్వా భూతానీతి శాస్త్రమేవ భూతవిషయాం హింసామధర్మ ఇత్యవగమయతి ၊ బాఢం, ఉత్సర్గస్తు సః, అపవాదోఽగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చ వ్యవస్థితవిషయత్వం ၊ తస్మాద్విశుద్ధం వైదికం కర్మ శిష్టైరనుష్ఠీయమానత్వాదనింద్యమానత్వాచ్చ ၊ తేన న తస్య ప్రతిరూపం ఫలం జాతిస్థావరత్వం ၊ న చ శ్వాదిజన్మవదపి వ్రీహ్యాదిజన్మ భవితుమర్హతి ၊ తద్ధి కపూయచరణానధికృత్యోచ్యతే, నైవమిహ వైశేషికః కశ్చిదధికారోఽస్తి, అతశ్చంద్రమస్థలాత్ స్ఖలితానామనుశయినాం వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావ ఇత్యుపచర్యతే ॥ ... ...

సూ. ౨౬. రేతస్సిగ్యోగోఽథ ॥

ఇతశ్చ వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావో యత్కారణం వ్రీహ్యాదిభావస్యానంతరమనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఆమ్నాయతే ‘యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి’ ၊ న చాత్ర ముఖ్యో రేతస్సిగ్భావస్సంభవతి ၊ చిరజాతో హి ప్రాప్తయౌవనో రేతస్సిగ్భవతి కథమివానుపచరితం తద్భావమద్యమానాన్ననుగతోఽనుశయీ ప్రతిపద్యేత ၊ తత్ర తావదవశ్యం రేతస్సిగ్యోగ ఏవ రేతస్సిగ్భావోఽభ్యుపగంతవ్యః తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపి వ్రీహ్యాదియోగ ఏవేత్యవిరోధః ॥ ... ...

ప్రవర్తకత్వేవాఽనర్థాయ స్యాత్, అతో నిరవకాశో విధిః సావకాశముత్సర్గమవిహితహింసాదిమస్థాపయతీతి ၊ ఇదం చ నిషేధశాస్త్రస్య హింసాత్వావిశేషేణ సామాన్యేన ప్రవృత్తిమంగీకృత్యోక్తం ၊ వస్తుతస్తు రాగప్రాప్తహింసావిషయత్వాద్వైధహింసాయామప్రవృత్తేరశుద్ధత్వశంకానవకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యం ၊ ప్రతిరూపమనుశయానాం సంగస్య ఫలం నేతి యోజనా ၊ ...

౨౬. ఇహ వ్రీహ్యాదిభావే కశ్చిదధికర్మపరామర్శో నాస్తీత్యుక్తం ၊ అతో వ్రీహ్యాదిభావానంతరం రేతస్సిగ్భావశ్రుతేః ၊ తత్రాన్నస్థానుశయినో రేతస్సికసర్గత్వాన్నోగాయోగమాత్రం వాచ్యం, తద్వదుపక్రమేఽపి యోగ ఏవాస్థేయః, అన్యథోపక్రమోపసంహారయోర్విరోధస్స్యాదితి మత్వోక్తమిత్యవిరోధ ఇతి ॥ ... ...

x

౨౭. యోనేశ్శరీరమ్ ౹ తేర్నవ్రీహ్యాదిశరీరత్వమనుశయినామితి సూత్రార్థః ౹౹ ఏవం కర్మిణాం గత్యాగతి సంసారో దుర్వారః ఇత్యనుసంధానాత్ కర్మఫలాద్వైరాగ్యం తత్త్వజ్ఞానసాధనం సిద్ధమితి పాదార్థముపసంహరతి ౹౹ ఇతి సిద్ధమితి ౹ ఇతి పష్ఠాధికరణమ్ ౹౹ ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోవిందానంద భగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ౹౹ ... ... *

ద్వితీయపాదవ్యాఖ్యాన ప్రారంభః

సంధ్యే సృష్టిరాహహి ౹ ఉక్తవైరాగ్యసాధ్యత్వంపదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనమస్మిన్పాదే నిరూప్యత ఇతి పాదయోర్హేతుహేతుమద్భావసంగతిమాహ ౹౹ అతిక్రాంత ఇతి ౹౹ సాధనవిచారత్వాదేవాస్య పాదస్యాధ్యాయే సంగతిః ౹ అస్మిన్పాదే స్థానత్రయేఽపి వ్యతః ప్రాగుద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాసితత్వం పదార్థమవస్థాద్వారా వివృత పారభ్యాపాదసమాప్తేర్విధేయతత్పదార్థవివేకః, తత్ర పూర్వం గత్యాగతి విచారయా జాగ్రదవస్థా నిరూపితా తదనంతరభావిత్వాత్ స్వప్నావస్థాంశ్రుత్యుక్తాం విషయీకృత్య తత్ర స్వప్నే భావస్వప్నసృష్ట్యుక్తం తత్త్వభావావన్తిః సంశయం వ

సూ. ౨౭. యోనేశ్శరీరం ౹౹

అథ రేతస్సిగ్భావానంతరం యోనౌ నిషిక్తే రేతసి యోనేశ్శరీరమనుశయినామనుశయఫలోపభోగాయ జాయత ఇత్యాహ శాస్త్రం తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాది, తస్మాదవగమ్యతే నావరోహే వ్రీహ్యాదిభావావసరే తచ్ఛరీరత్వమేవ సుఖదుఃఖాన్వితం భవతీతి, తస్మాద్వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రమనుశయినాం తజ్జన్మేతి సిద్ధం ౹౹ ... ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః *

ద్వితీయపాదప్రారంభః

సూ. ౧. సంధ్యే సృష్టిరాహహి ౹౹

అతిక్రాంతే పాదే పంచాగ్నివిద్యాముదాహృత్య జీవస్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రపంచితః, ఇదానీం తస్యైవావస్థాభేదః ప్రపంచ్యతే ౹ ఇదమామనంతి ‘న యత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్పథః సృజత’ ఇత్యాది ౹ తత్ర సంశయః, కిం ప్రబోధ ఇవ స్వప్నేఽపి పారమార్థికీ సృష్టిరాహోస్విన్మాయామయీతి ౹ తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే సంధ్యే సృష్టిరితి ౹ సంధ్యమితి స్వప్నస్థానమాచష్టే వేదే ప్రయోగదర్శనాత్ ‘సంధ్యం తృతీయం స్వ

ప్నస్థానమ్’ ఇతి ౹ స్వప్నపరసూత్రం యోజయతి ౹౹ తత్ర సంశయ ఇత్యాదినా ౹౹ స్వప్నరథాదయో జాగ్రద్రథాదివత్ వ్యావహారికసత్యాః ఉత శుక్తిరజతాదివత్ప్రాతిభాసికా ఇతి సంశయార్థః ౹ ఆరంభణాధికరణే ప్రపంచస్య పారమార్థికత్వనిషేధాదసమంగత్యం ౹ అత్ర పూర్వపక్షే జాగ్రద్వత్ స్వప్నే జీవస్యావివేకాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రాతిభాసికదృశ్యసాక్షితయా వివేకాత్ స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధిరితి ఫలం ౹ ముముక్షుభిః సర్వే మంత్రా నోపసంహార్యా ఇత్యుక్తం సుఖవేదనాత్ సంధ్యాభిధానమాత్రేణ ఇహ లోకం స్మరతః కర్మబలాద్భవిష్యత్ పరలోకస్వప్నమిత్థంభూతః స్వప్నో భవతి, సోఽయం లోకద్వయసంధిర్భవతీతి సంధ్యస్స్వప్నః ౹ తథా చ శ్రుతిః ‘తస్మిన్సంధ్యే స్థానే తిష్ఠన్నేతే ఉభే స్థానే పశ్యతీదం చ పరలోకస్థానం చే’తి అయం స్వప్నః శాంధితః ఇత్యనువ్యాఖ్యాయ స్వప్నస్య ప్రబోధసంప్రసాదసంధిభవత్వముక్తం ౹ అస్యైతువర్తిత్వాద్యరాద్యాదిత్యాదిపరత్వంపరలోకలక్షణం, నైవ చతుర్దశాద్యాదిత్యదర్శిత్వం ముక్త్యలోకలక్షణం చ స్వప్నే దృష్టిలక్షణాలోకద్వయస్పృష్టత్వాత్ నిత్యస్వప్నస్యైవలోకద్వయసంధ్యత్వం ౹ గ్రామద్వయస్పృష్టమార్గస్య తత్సంధ్యత్వవదితి వ్యాఖ్య

తేన కేవలం శ్రుత్యా స్వప్నార్థానాం వ్యావహారికసత్యత్వం కింతు సకర్తృకత్వాదపీత్యాహ ॥ సహి కర్తేతి॥ ...

२. కిం వ స్వప్నార్థాస్సత్యాః, ప్రాజ్ఞనిర్మితత్వాత్, ఆకాశాదివదితి సూత్రార్థమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ కామశంక్య ప్రకరణాన్నిరస్యతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ య ఏష సుప్తేషు నిర్వ్యాపారేషు కరణేషు జాగర్తి తదేవ శుక్రం తచ్ఛుభ్రం స్వప్రకాశమిత్యర్థః ।. స్వప్నస్య జాగ్రద్దృష్టైః సమానదేశత్వం శ్రుతేరభిప్రేతం, న సత్యత్వే తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ అథో ఖల్వాహురితి ॥ ... ...

ప్నస్థానమితి। ద్వయోర్లోకస్థానయోః ప్రబోధసంప్రసాదస్థానయోర్వా సంధౌ భవతీతి సంధ్యం తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తథ్యరూపైవ సృష్టిర్భవితుమర్హతి । కుతః, యతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవమాహ 'అథ రథాన్రథయోగాన్పథః సృజతే' ఇత్యాద్యా । 'స హి కర్తా' ఇత్యుపసంహారాదేవమేవావగమ్యతే ॥ ......

సూ. २. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥

అపి చైకే శాఖినోఽస్మిన్నేవ సంధ్యే స్థానే కామానాం నిర్మాతారమాత్మానమామనన్తి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః' ఇతి। పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిప్రేయన్తే కామ్యన్త ఇతి । నను కామశబ్దేనేచ్ఛావిశేషా ఏవోచ్యేరన్నితి, న, 'శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వ' ఇతి ప్రకృత్య 'అన్తే కామానాం త్వా కామభాజం కరోమి' ఇతి ప్రకృతేషు తత్ర పుత్రాదిషు కామశబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్ । ప్రాజ్ఞం చైనం నిర్మాతారం ప్రకరణవాక్యశేషాభ్యాం ప్రతీమః। ప్రాజ్ఞస్య హీదం ప్రకరణం 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యాది । తద్విషయ ఏవ చ వాక్యశేషోఽపి "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే । తస్మింల్లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి ప్రాజ్ఞకర్తృకా చ సృష్టిస్తథ్యరూపా సమధిగతా జాగరితాశ్రయా తథా స్వప్నాశ్రయాపి సృష్టిర్భవితుమర్హతి । తథా చ శ్రుతిః 'అథో ఖల్వాహుర్జాగరితదేశ ఏవాస్యైష ఇతి యాని హ్యేవ జాగ్రత్పశ్యతి తాని సుప్త' ఇతి స్వప్నజాగరితయోః సమానన్యాయతాం శ్రావయతి । తస్మాత్తథ్యరూపైవ సంధ్యే సృష్టిరిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ ॥

సూ. 3. మాయామాత్రం తు కాత్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । నైతదస్తి యదుక్తం సంధ్యే సృష్టిః పారమార్థికీతి । మాయామయ్యేవ సంధ్యే సృష్టిర్న పరమార్థగన్ధోఽప్యస్తి । కుతః, కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ । న హి కార్త్స్న్యేన పరమార్థవస్తుధర్మేణాభివ్యక్తస్వరూపః స్వప్నః । కిం పునరత్ర కార్త్స్న్యమభిప్రేతం, దేశకాలనిమిత్తసంపత్తిరబాధశ్చ । న హి పరమార్థవస్తువిషయాణి దేశకాలనిమిత్తాన్యబాధశ్చ స్వప్నే సంభావ్యన్తే । న తావత్ స్వప్నే రథాదీనాముచితో దేశః సంభవతి, న హి సంవృతే దేహదేశే రథాదయోఽవకాశం లభేరన్ । స్యాదేతత్, బహిర్దేహాత్ స్వప్నం ద్రక్ష్యతి దేశాన్తరితద్రవ్యగ్రహణాత్ । దర్శయతి చ శ్రుతిః 'బహిర్దేహాత్ స్వప్నం బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా స ఈయతేఽమృతో యత్రకామమ్' ఇతి । స్థితిగతిప్రత్యయభేదశ్చ నానిష్క్రాన్తే జన్తౌ సామఞ్జస్యమనుభవతీతి । నేత్యుచ్యతే, న హి సుప్తస్య జన్తోః క్షణమాత్రేణ యోజనశతాన్తరితం దేశం పర్యేతుం విపర్యేతుం చ తతః సామర్థ్యం

3. స్వప్నరథాదయః ప్రాతీతికాః జాగ్రద్రథాదిక్లృప్తసామగ్రీం వినా దృష్టత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యాదివదితి సిద్ధాన్తయతి ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ చిన్మాత్రనిష్ఠాఽవిద్యాదిత్వాన్నచ్ఛేదేన జీవేఽధిష్ఠితా రథాద్యాకారా మాయేతి సూత్రభాష్యయోరుక్తా, మాయావిద్యయోరభేదజ్ఞాపనార్థం మాత్రపదేన సతి ప్రమాతర్యబాధ్యత్వరూపస్య వ్యావహారికసత్యత్వస్య వ్యావృత్తిః । కార్త్స్న్యం సర్వాత్ర జాగ్రతిక్లృప్తప్రసామగ్రీ తజ్జన్యత్వం పరమార్థవస్తునో జాగ్రద్దృష్టస్య కార్యస్య ధర్మః సత్యత్వవ్యాపకః, తదభావః స్వప్నే విద్యతే ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ సంవృతే సంకీర్ణే పర్యేతుం గంతుం, విపర్యేతుమాగం

శం, శ్రావయతి ప్రబుద్ధో జనః- పార్శ్వస్థానాం ప్రతీతిశేషః । ఏతత్స్వప్నం యథాస్యాత్తథా యత్ర కాలే స్వప్నయావృత్త్యా చరతి తదా స్వశరీరే యథేష్టం చరతీత్యర్థః॥ బహిరివేతి॥ కులాయాద్దేహాద్బహిరివామృత ఆత్మా చరిత్వా యత్ర కామం యథేష్టమీయతే విహరతీత్యర్థః॥ గుణమాహ॥ యో హీతి॥ దేహాభిమానహీనత్వగుణేన బహిస్థవద్దేహస్థోఽపి బహిరుక్త ఇత్యర్థః॥ ఏవం సతి శ్రుతియుక్తిభ్యామంతరేవ స్వప్నే సతీత్యర్థః । విప్రలంభోఽభ్రమః, యోగ్యదేశాభావముక్త్వా కాలా

సంభావ్యతే । క్వచిచ్చ ప్రత్యాగమనవర్జితం స్వప్నం శ్రావయతి 'కురుష్వహమద్య శయానో నిద్రయాభిప్లుతః స్వప్నే పంచాలానభిగతశ్చాస్మి ప్రతిబుద్ధశ్చేతి' । దేహాచ్చేదపేయాత్ పంచాలేష్వేవ ప్రతిబుధ్యేత తానసావభిగత ఇతి కురుష్వేవ తు ప్రతిబుధ్యతే । యేన చాయం దేహేన దేశాంతరమశ్నువానో మన్యతే తమన్యే పార్శ్వస్థాః శయనదేశ ఏవ పశ్యంతి । యథాభూతాని చాయం దేశాంతరాణి స్వప్నే పశ్యతి న తాని తథాభూతాన్యేవ భవంతి, పరిధావంశ్చేత్ పశ్యేజ్జాగ్రద్వద్వస్తుభూతమర్థమాకలయేత్ । దర్శయతి చ శ్రుతిః 'అంతరేవ దేహే స్వప్నం స యత్రైతత్ స్వప్నయా చరతి' ఇత్యుపక్రమ్య 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే' ఇతి । అతశ్చ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్గౌణీ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'బహిరివ కులాయాదమృతశ్చరిత్వే'తి యో హి వసన్నపి శరీరే న తేన ప్రయోజనం కరోతి స బహిరివ శరీరాద్భవతీతి । స్థితిగతిప్రత్యయభేదోఽప్యేవం సతి విప్రలంభ ఏవాభ్యుపగంతవ్యః, కాలవిసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే వర్షే మన్యతే తథా ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహూన్ వర్షపూగానతివాహయతి । నిమిత్తాన్యపి చ స్వప్నే న బుద్ధయే కర్మణే వోచితాని విద్యంతే, కరణోపసంహారాద్ధి నాస్య రథాదిగ్రహణాయ చక్షురాదీని సంతి రథాదినిర్వర్తనేఽపి కుతోఽస్య నిమేషమాత్రేణ సామర్థ్యం దారూణి వా, బాధ్యంతే చైతే రథాదయస్స్వప్నదృష్టాః ప్రబోధే, స్వప్న ఏవ చైతే సులభబాధా భవంతి ఆద్యంతయోర్వ్యభిచారదర్శనాత్, రథోఽయమితి హి కదాచిత్ స్వప్నే నిర్ధారితః క్షణేన మనుష్యస్సంపద్యతే, మనుష్యోఽయమితి నిర్ధారితః క్షణేన వృక్షః । స్పష్టం చాభావం రథాదీనాం స్వప్నే శ్రావయతి శాస్త్రం 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతీ'త్యాది । తస్మాన్మాయామాత్రం స్వప్నదర్శనం॥ ... ...

సూ. ౪. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః॥

మాయామాత్రత్వాత్తర్హి న కశ్చిత్ స్వప్నే పరమార్థగంధ ఇతి, నేత్యుచ్యతే । సూచకశ్చ హి స్వప్నో భవతి భవిష్యతోస్సాధ్వసాధునోః । తథా హి శ్రూయతే 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే' ఇతి । తథా 'పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ'త్యేవమాదిభిః స్వప్నైరచిరజీవిత్వమావేద్యత ఇతి శ్రావయతి । ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యాయవిదః 'కుంజరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యాని ఖరయానాదీన్యధన్యానీ'తి, మంత్రదేవతాద్రవ్యవిశేషనిమిత్తాశ్చ కేచిత్ స్వప్నాస్సత్యార్థగంధినో భవంతీతి మన్యంతే, తత్రాపి భవతు నామ సూచ్యమానస్య వస్తునస్సత్యత్వం, సూచకస్య తు స్త్రీదర్శనాదేర్భవత్యేవ వైతథ్యం బాధ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః । తస్మాను

భావమాహ॥ కాలేతి॥ అత్ర రాత్రిసమయేఽపి కేతుమాలాదివర్షాంతరే వాసరో భవతీతి భారత ఇత్యుక్తం ...

౪. పూర్వసూత్రోక్తానుమానానాం ప్రదర్శితానాం తేషాం ప్రసామగ్రీసత్యత్వమబాధయోగ్యస్వప్నోపాధిరితి సూత్రతాత్పర్యం, స్వప్నస్య భ్రాంతిమాత్రత్వే సత్యస్సూచితోఽర్థస్సత్యో న స్యాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రాంతరం వ్యాచష్టే॥ మాయేత్యాదినా॥ మంత్రదేవతానుగ్రహేణోపసన్నయా వా స్వప్నాః సత్యసూచకాశ్చేత్ సత్యాస్స్యురిత్యత ఆహ॥ తత్రాపి భవతు నామేతి॥ సత్యహర్షహేతోరపి సూచ్యస్య సత్యత్వాద్దర్శనాదితి భావః । యథాకృపిద్వారాణాం

కలస్య గవాదిజీవననిమిత్తత్వం తథా స్వాప్నభోక్తురదృష్టద్వారా స్వాప్నసృష్టిసిద్ధిః [illegible]త్వం తు కుంభం ప్రతి కుంభకారస్యేవ సాక్షాత్ స్వాప్నకర్తృత్వం సామగ్ర్యభావబాధయోరుక్తత్వాదిత్యాహ ॥ యదుక్తమిత్యాదినా ॥ తథా చ స్వాప్నస్య సకర్తృకత్వం ముఖ్యం నాస్తీతి హేతోరసిద్ధిరితి భావః ॥ శ్రుతితాత్పర్యవిరోధాచ్చ న స్వాప్నస్య సత్యతేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ వ్యతికరః సంకరః, శ్రుత్యా తత్పరతయేత్యర్థః- జాగరితాదవిశేషాదితి భావః ॥ ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఏతేనేతి భాష్యోక్తత్వేనేత్యర్థః ॥ ద్వితీయసూత్రోక్తప్రాజ్ఞకర్తృత్వహేతురపి స్వాప్నస్య కిం శ్రుతిసిద్ధః ఉత ప్రాజ్ఞస్య సర్వేశ్వరత్వాత్సిద్ధః, నాద్య ఇత్యాహ ॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా ॥ స్వయం విహత్య జాగ్రద్దేహం నిశ్చేష్టం కృత్వా, స్వయం వాసనయా దేహం నిర్మాయ, స్వేన భాసా స్వీయబుద్ధివృత్త్యా స్వేన జ్యోతిషా స్వరూపచైతన్యేన చ స్వప్నమనుభవతీత్యర్థః ॥ న కేవలం బృహదారణ్యో

పపన్నం స్వాప్నస్య మాయామాత్రత్వం । యదుక్తమాహ హీతి తదేవం సతి భాష్యం వ్యాఖ్యాతవ్యం, యథా లాంగలం గవాదీనుద్వహతీతి నిమిత్తమాత్రత్వాదేవముచ్యతే న తు ప్రత్యక్షమేవ లాంగలం గవాదీనుద్వహతి, ఏవం నిమిత్తమాత్రత్వాత్ స రథాదీన్ సృజతే స హి కర్తేతి చోచ్యతే న తు ప్రత్యక్షమేవ స రథాదీన్ సృజతి । నిమిత్తత్వం తస్య రథాదిప్రతిభాననిమిత్త మోదత్రాసాదిదర్శనాత్ తన్నిమిత్తభూతయోః సుకృతదుష్కృతయోః కర్తృత్వేనైవ వక్తవ్యం । అపి చ జాగరితే విషయేంద్రియసంయోగాదాదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరాచ్చాత్మనః స్వయంజ్యోతిష్ట్వం దుర్వివేచనమితి తద్వివేచనాయ స్వప్న ఉపన్యస్తః, తత్ర యది రథాదిసృష్టివచనం శ్రుత్యా నీయేత స్వయంజ్యోతిష్ట్వం న నిర్ణీతం స్యాత్ । తస్మాద్రథాద్యభావవచనశ్రుత్యా రథాదిసృష్టివచనం తు భక్త్యేతి వ్యాఖ్యేయం । ఏతేన నిర్మాణశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం । యదప్యుక్తం ‘ప్రాజ్ఞమేనం నిర్మాతారమామనంతీ’తి, తదప్యసత్, శ్రుత్యంతరే ‘స్వయం విహత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితీ’తి జీవవ్యాపారశ్రవణాత్ । ఇహాపి ‘య ఏష సుప్తేషు జాగర్తీ’తి ప్రసిద్ధానువాదాజ్జీవ ఏవాయం కామానాం నిర్మాతా సంకీర్త్యతే, తస్య తు వాక్యశేషేణ ‘తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మే’తి జీవభావం వ్యావర్త్య బ్రహ్మభావ ఉపదిశ్యతే, ‘తత్త్వమసీ’త్యాదివదితి న బ్రహ్మప్రకరణత్వం విరుధ్యతే । న చాస్మాభిః స్వప్నేఽపి ప్రాజ్ఞవ్యాపారః ప్రతిషిధ్యతే, తస్య సర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వాస్వప్యవస్థాస్వధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః ॥ పారమార్థికస్తు నాయం సంధ్యాశ్రయః సర్గో వియదాదిసర్గవదిత్యేతావత్ ప్రతిపాద్యతే । న చ వియదాదిసర్గస్యాప్యాత్యంతికం సత్యత్వమస్తి, ప్రతిపాదితం హి ‘తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్య’ ఇత్యత్ర సమస్తస్య ప్రపంచస్య మాయామాత్రత్వం । ప్రాక్తు బ్రహ్మాత్మదర్శనాత్ వియదాదిప్రపంచో వ్యవస్థితరూపో భవతి, సంధ్యాశ్రయస్తు ప్రపంచః ప్రతిదినం బాధ్యత ఇత్యతో వైశేషికమిదం సంధ్యస్య మాయామాత్రత్వముదితం ॥ ... ...

సూ. ౫. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ ॥

అథాపి స్యాత్ పరస్యైవ తావదాత్మనోంఽశో జీవోఽగ్నేరివ విస్ఫులింగః, తత్రైవం సతి యథాగ్నివిస్ఫు

కే జీవస్య స్వాప్నకర్తృత్వం శ్రుతం కిం తు కారకే పీత్యాహ ॥ ఇహాపీతి ॥ జీవోక్త్యా బ్రహ్మప్రకరణవిరోధ ఇత్యత ఆహ ॥ తస్యేతి ॥ ఏవం హేతోః శ్రుతిసిద్ధత్వం నిరస్య ద్వితీయమంగీకరోతి ॥ న చాస్మాభిరితి ॥ తర్హి హేతుసిద్ధేః స్వప్నస్య సత్యత్వమిత్యాశంక్య సత్యత్వం వ్యావహారికం పారమార్థికం వేతి వికల్ప్య వ్యవహారకాలే బాధదర్శనాన్నాద్య ఇత్యాహ ॥ పారమార్థికస్త్వితి ॥ ద్వితీయే దృష్టాంతస్య సాధ్యవైకల్యమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ కస్తర్హి స్వాప్నస్య జాగ్రతో విశేషోఽత్ర కథ్యత ఇత్యాశంక్య ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాహ ॥ ప్రాగితి ॥ ... ...

౫. పూర్వాంశోక్తసామగ్ర్యభావాత్ స్వాప్నమాయేత్యుక్తమయుక్తం సంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టిసంభవాదితి శంకాం కృత్వా పరిహారసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అథాపి స్యాదిత్యాదినా ॥ సత్యసంకల్పస్య హి సంకల్పాత్సృష్టి

స్తత్యాభవతి జీవస్యత్వసత్యసంకల్పత్వం ప్రత్యక్షమితిపరిహారార్థః। తర్హి విరుద్ధధర్మవత్త్వాజ్జీవస్యేశ్వరత్వం నాస్త్యేవేతి శంకతే। కిమితి॥ నాస్తీతి। కిం త్వావృతమస్తి, తత్పునరీశ్వరప్రసాదాత్ కస్యచిదావిర్భవతీత్యాహ॥ న నాస్తీతి। విధూతధ్వాంతస్య నిష్పాపస్య సంసిద్ధస్యాణిమాదివిశిష్టస్యైశ్వర్యార్థః। బ్రహ్మైవాహమితి దేవం జ్ఞాత్వా సాక్షాత్కృత్య సర్వపాశానామవిద్యాదిక్లేశానామపహానిరపక్షయస్తస్మాద్యో భవతి। క్షీణైః క్లేశైస్తద్వారా జన్మమరణాత్మకబంధధ్వంస ఇతి నిర్గుణవిద్యాఫలముక్తం। సగుణవిద్యాఫలమాహ॥ తస్యేతి॥ పరస్యాభిముఖ్యేనానుగ్రహేణ ధ్యానాద్బంధమోక్షోపేతయా మంత్రోక్తహానిద్వయాపేతయా వా తృతీయం విశ్వైశ్వర్యమణిమాదిరూపం మృత్యుదేహపాతే సతి సి

లింగయోస్సమానే దహనప్రకాశనశక్తిభావే ఏవం జీవేశ్వరయోరపి జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిః, తతశ్చ జీవస్యైశ్వర్యవశాత్ సాంకల్పికీ స్వప్నే రథాది సృష్టిర్భవిష్యతీతి, అత ఉచ్యతే। సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావే ప్రత్యక్షమేవ జీవస్యేశ్వరవిపరీతధర్మత్వం, కిం పునర్జీవస్యేశ్వరసమానధర్మత్వం నాస్త్యేవ? న నాస్తి, విద్యమానమపి తు తత్తిరోహితం, అవిద్యాదివ్యవధానాత్। తత్పునస్తిరోహితం సత్ పరమేశ్వరమభిధ్యాయతో యతమానస్య జంతోర్విధూతధ్వాంతస్య తిమిరతిరస్కృతేవ దృక్శక్తిరౌషధవీర్యాదీశ్వరప్రసాదాత్ సంసిద్ధస్య కస్యచిదేవావిర్భవతి న స్వభావత ఏవ సర్వేషాం జంతూనాం, కుతః? తతో హీశ్వరాద్ధేతోరస్య జీవస్య బంధమోక్షౌ భవతః, ఈశ్వరస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్బంధః తత్స్వరూపపరిజ్ఞానాత్తు మోక్షః। తథా చ శ్రుతిః 'జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైః క్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః। తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయం దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవల ఆప్తకామః' ఇత్యేవమాద్యా॥ ...

సూ. ౬. దేహయోగాద్వా సోఽపి॥

కస్మాత్పునర్జీవః పరమాత్మాంశ ఏవ సంస్తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, యుక్తం తు జ్ఞానైశ్వర్యయోరతిరస్కృతత్వం విస్ఫులింగస్యేవ దహనప్రకాశయోరితి। అత్రోచ్యతే, సత్యమేవైతత్, సోఽపి తు జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావో దేహయోగాద్దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదియోగాద్భవతి। అస్తి చాత్రోపమా యథాగ్నేర్దహనప్రకాశనసంపన్నస్యాప్యరణిగతస్య దహనప్రకాశనే తిరోభవతః, యథా వా భస్మనాచ్ఛన్నస్య, ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతదేహాద్యుపాధియోగాత్తదవివేకభ్రమకృతో జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః। వాశబ్దో జీవేశ్వరయోరన్యత్వాశంకావ్యావృత్త్యర్థః। నన్వన్య ఏవ జీవ ఈశ్వరాదస్తు తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యత్వాత్ కిం దేహయోగకల్పనయా। నేత్యుచ్యతే, న హ్యన్యత్వం జీవస్యేశ్వరాదుపపద్యతే 'సేయం దేవతైక్షత' ఇత్యుపక్రమ్య 'అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య' ఇత్యాత్మశబ్దేన జీవస్య పరామర్శాత్। 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చ జీవాయోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం, అతోఽనన్య ఏవేశ్వరాజ్జీవస్సన్ దేహయోగాత్తిరోహితజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, అతశ్చ న సాంకల్పికీ జీవస్య స్వప్నే రథాదిసృష్టిర్ఘటతే। యది చ సాంకల్పికీ స్వప్నే సృష్టిస్స్యాత్ నైవానిష్టం కశ్చిత్ స్వప్నం పశ్యేత్। న హి కశ్చిదనిష్టం సంకల్పయతే। యత్పునరుక్తం జాగరితదేశశ్రుతిః స్వప్న

ద్ధదేహే భవతి తద్భోగానంతరమాత్మజ్ఞానాత్ కేవలో ద్వైతశూన్య ఆప్తకామః ప్రాజ్ఞః స్వయంజ్యోతిరానందో భవతీతి క్రమముక్తిరిత్యర్థః॥ ... ... *

౬ ఉక్తైశ్వర్యతిరోభావే దేహాభిమానో హేతురితి కథనార్థం సూత్రం, తన్నిరస్యాశంకామాహ॥ కస్మాదితి॥ సత్యావరణం నాస్తీత్యంగీకృత్య కల్పితావరణం సాధయతి॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా॥ జీవస్యేశ్వరత్వమంగీకృత్యావరణకల్పనాతో వరమన్యత్వకల్పనేత్యాశంకాముత్థాప్య శ్రుతిభ్యాం నిరస్యతి॥ నన్విత్యాదినా॥ స్వప్నేఽప్యాలోకాదేస్సత్త్వేనాత్మనః స్వప్రకాశత్వమస్ఫుటం స్యాత్ ప్రతిభాసకత్వేత్యత్ర లోకేంద్రియాద్యసత్త్వేఽప్యర్థావభాస్య

మాత్మజ్యోతిరుపవేతిస్ఫుటం సిధ్యతి, తస్మాద్దేశాదిసామ్యవదనం స్వప్నస్య జాగ్రత్తుల్యభానాభిప్రాయమిత్యర్థః ॥ అథ

౭. ఏవం బాహ్యకరణోపరమే సతి మనోవాసనోద్దీపితాపవిద్యావిలాసాత్మకం స్వప్నమాత్మనప్రాసాధీనః స్వయం జ్యోతిష్ట్వార్థం విచార్య ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా స్వప్నానంతరం మనోలయాత్మికాం సుషుప్తిం విచారయతి తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ ॥ తదేతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా । యత్ర కాలే సుషుప్తస్సమస్తో నిరస్తబాహ్యకరణో మనోలయాత్ సమ్యక్ ప్రసన్న ఇత్యర్థః । స్వాపే నాడీస్థానముక్త్వా నాడీపురీతతోర్నాడీపరమాత్మనోశ్చ సముచ్చయశ్రుతిమాహ ॥ అన్యత్రేతి ॥ పరమాత్మమాత్రశ్రుతీరాహ ॥ తథాన్యత్రేత్యాదినా ॥ నాడీపురీతద్బ్రహ్మసు సప్తమీశ్రుతేస్సముచ్చయశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే స్థానవికల్పాజ్జీవస్య బ్రహ్మైక్యానిర్ణయః సి.

స్యసత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి న తత్సామ్యవచనం సత్యత్వాభిప్రాయం స్వయంజ్యోతిష్ట్వవిరోధాత్, శ్రుత్యైవ చ స్వప్నే రథాద్యభావస్య దర్శితత్వాత్, జాగరితప్రభవవాసనానిమిత్తత్వాత్తు స్వప్నస్య తత్తుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయమితి తత్ । తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్య మాయామాత్రత్వం ॥ . . .

సూ. ౭. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ ॥

స్వప్నావస్థా పరీక్షితా సుషుప్త్యవస్థేదానీం పరీక్ష్యతే । తత్రైతాస్సుషుప్తివిషయాః శ్రుతయో భవంతి క్వచిచ్ఛ్రూయతే 'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీ'తి । అన్యత్ర తు నాడీరనుక్రమ్య శ్రూయతే 'తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత' ఇతి । తథాన్యత్రాపి నాడీరేవానుక్రమ్య 'తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి । తథాన్యత్రాపి 'య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ఛేత' ఇతి । తథాన్యత్ర 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'తి । 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తర'మితి చ । తత్ర సంశయః । కిమేతాని నాడ్యాదీని పరస్పరనిరపేక్షతయా భిన్నాని సుషుప్తిస్థానాని, ఆహోస్విత్ పరస్పరాపేక్షతయైకం సుషుప్తిస్థానమితి । కిం తావత్ ప్రాప్తం భిన్నానీతి । కుతః, ఏకార్థత్వాత్ న హ్యేకార్థానాం క్వచిత్ పరస్పరాపేక్షత్వం దృశ్యతే వ్రీహియవాదీనాం । నాడ్యాదీనాం చైకార్థతా సుషుప్తౌ దృశ్యతే, 'నాడీషు సృప్తో భవతి' 'పురీతతి శేత' ఇతి చ తత్ర తత్ర సప్తమీనిర్దేశస్య తుల్యత్వాత్ । నను న చ సప్తమీనిర్దేశో దృశ్యతే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి । నైష దోషః, తత్రాపి సప్తమ్యర్థస్య గమ్యమానత్వాత్ । వాక్యశేషే హి 'తత్రాయతనే జీవస్సముపసర్పతీ'త్యాహ । 'అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయత' ఇతి ప్రాణశబ్దేన తత్ర ప్రకృతస్య సత ఉపాదానాత్ । ఆయతనం చ సప్తమ్యర్థః । సప్తమీనిర్దేశోఽపి తత్ర వాక్యశేషే దృశ్యతే, 'సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహ' ఇతి । సర్వత్ర చ విశేషవిజ్ఞానోపరమలక్షణం సుషుప్తం న విశిష్యతే । తస్మాదేకార్థత్వాన్నాడ్యాదీనాం వికల్పేన కదాచిత్ కించిత్ స్థానం స్వాపాయోపసర్పతీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే తదభావో నాడీష్వాత్మని చేతి । తదభావ ఇతి తస్య ప్రకృతస్య స్వప్నదర్శనస్యాభావః సుషుప్తమిత్యర్థః, నాడీష్వాత్మని చేతి సముచ్చయ

స్థానం తే నాడీభిః పురీతతం గత్వాఽన్తర్హృదయే బ్రహ్మణ్యేవ శేత ఇతి సముచ్చయాత్తన్నిర్ణయ ఇతి వివేకః । ఏకస్థానత్వం వ్రీహియవయోర్దృష్టం నాడ్యాదీనామేకస్మిన్స్వాపరూపార్థే నిరపేక్షస్థానత్వం తు కుత ఇత్యత ఆహ ॥ నాడ్యాదీనాం చేతి ॥ సతి బ్రహ్మణి తృతీయాశ్రుతేర్న సప్తమీతి శంకార్థః । ఆయతనశబ్దాత్ సప్తమ్యర్థ ఆధారత్వం గమ్యత ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ అన్యత్రావస్థాద్వయే శ్రాంతో జీవో విశ్రాంతిస్థానం ప్రాణాఖ్యం సద్బ్రహ్మైవోపసర్పతి సుషుప్తావితి శ్రుత్యర్థః । సప్తమీశ్రుత్యా నిరపేక్షాధారత్వభానాద్వికల్ప ఆస్థేయః ॥ కదాచిత్సముచ్చిత్యాపి నాడ్యాదీనాం స్థానత్వమితి న సముచ్చయశ్రుతివిరోధ ఇతి పూర్వపక్షార్థః ॥ సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ సూత్రే చకారః స

తత్సముచ్చయార్థః । యదా నాడ్యస్సుషుప్తిస్థానం తదా పురీతత్ స్థానం న భవతీతి శ్రుతతత్స్థానత్వస్య పక్షే బాధస్స్యాత् । న నయుక్త ఇత్యాహ॥ వికల్పే హ్యేషామితి । వ్రీహియవయోస్తు ఏకార్థత్వాద్వికల్ప ఇతి భావః । యత్తు సప్తమీశ్రుత్యా నాడ్యాదీనామేకఫలకత్వమితి తన్నేత్యాహ॥ న హ్యేకేతి॥ ప్రాసాదస్య పర్యంకధారణమర్థః పర్యంకస్య తు శయనమితి ఫలభేదేఽప్యేకవిభక్తిర్దృశ్యతే, వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం శయనసాధనత్వాత్ సముచ్చయశ్చ, తథేహాపి నాడీపురీతతో జీవస్య సంచారద్వారా బ్రహ్మణ్యేవ సుషుప్తిరితి సముచ్చయ ఇత్యర్థః । నాడీనాం ప్రాణస్య చైకేన వాక్యేనోపాదానా త్సిద్ధస్సముచ్చయ ఇత్యాహ॥ ఏకవాక్యేతి॥ ఆధారత్వమాత్రం సప్తమ్యర్థో న నిరపేక్షత్వం అతో న సముచ్చయస్య సప్త

నైతాని నాడ్యాదీని స్వాపాయోపాత్తాని వికల్పేనేత్యర్థః । కుతః, తచ్ఛ్రుతేః । తథా హి సర్వేషామేవ నాడ్యాదీనాం తత్ర తత్ర సుప్తిస్థానత్వం శ్రూయతే తచ్చ సముచ్చయే సంగృహీతం భవతి, వికల్పే హ్యేషాం పక్షే బాధస్స్యాత్ । నన్వేకార్థత్వాద్వికల్పో నాడ్యాదీనాం వ్రీహియవాదివదిత్యుక్తం । నేత్యుచ్యతే, న హ్యేకవిభక్తినిర్దేశమాత్రేణైకార్థత్వం వికల్పశ్చాపతతి, నానార్థత్వే సముచ్చయోఽప్యేకవిభక్తినిర్దేశదర్శనాత్ ప్రాసాదే శేతే పర్యంకే శేత ఇత్యేవమాదిషు, తథేహాపి నాడీషు పురీతతి బ్రహ్మణి చ స్వపితీత్యేతదుపపద్యతే సముచ్చయః, తథా చ శ్రుతిః 'తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యతి' 'అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి' ఇతి సముచ్చయం నాడీనాం ప్రాణస్య చ సుషుప్తౌ శ్రావయతి, ఏకవాక్యోపాదానాత్ । ప్రాణస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'ప్రాణస్తథానుగమా'దిత్యత్ర । యత్రాపి నిరపేక్షా ఇవ నాడీః సుప్తిస్థానత్వేన శ్రావయతి 'ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతి' ఇతి తత్రాపి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణోఽప్రతిషేధాన్నాడీద్వారేణ బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠత ఇతి ప్రతీయతే । న చైవమపి నాడీషు సప్తమీ విరుధ్యతే, నాడీభిరపి బ్రహ్మణ్యుపసర్పన్ సృప్త ఏవ నాడీషు భవతి । యో హి గంగయా సాగరం గచ్ఛతి గత ఏవ స గంగాయాం భవతి । అపి చాత్ర రశ్మినాడీద్వారాత్మకస్య బ్రహ్మలోకమార్గస్య వివక్షితత్వాన్నాడీస్తుత్యర్థం సృప్తిసంకీర్తనం నాడీషు సృప్తో భవతీతి, ఇత్యుక్త్వా 'తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతి' ఇతి బ్రువన్నాడీః ప్రశంసతి । బ్రవీతి చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుం 'తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతి' ఇతి । తేజసా నాడీగతేన పిత్తాఖ్యేనాభివ్యాప్తకరణో న బాహ్యాన్విషయానీక్షత ఇత్యర్థః । అథవా తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవాయం నిర్దేశః, శ్రుత్యంతరే 'బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ' ఇతి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రయుక్తత్వాత్, బ్రహ్మణా హి తదా సంపన్నో భవతి నాడీద్వారేణ అతస్తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీత్యర్థః । బ్రహ్మసంపత్తిశ్చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుస్సమధిగతః, 'సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంతే' 'అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । ఏవం చ సతి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధేన బ్రహ్మణా సుప్తిస్థానేనానుగతో నాడీనాం చ యస్సమాశ్రితో భవతి । తథా పురీతతోఽపి బ్రహ్మప్రక్రియాయాం సంకీర్తనాత్ తదనుగుణమేవ సుప్తిస్థానత్వం విజ్ఞాయతే 'య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ఛేతే' ఇతి హృదయాకాశే సుప్తిస్థానే ప్రకృత ఇదముచ్యతే 'పురీతతి శేతే' ఇతి । పురీతదితి హృదయపరివేష్టనముచ్యతే, తదంతర్వర్తిన్యపి హృదయాకాశే శయానశ్శక్యతే పురీతతి శేత ఇతి వక్తుం, ప్రాకారపరిక్షిప్తేఽపి హి పురే వర్తమానః ప్రా

ప్యాబాధ ఇత్యాహ । న చైవమపీతి । సముచ్చయేఽపీత్యర్థః । అత్ర నాడీశ్రుతౌ నాడీముఖో క్తసుప్తిర్న వివక్షితా రశ్మిసంబంధనాడీరూపమార్గస్తుత్యర్థత్వాదిత్యాహ ॥అపి చేతి॥ పిత్తేన విషయేక్షణాభావే సుఖదుఃఖయోరభావాత్తద్ధేతుధర్మాధర్మాత్మకపాప్మాస్పర్శ ఇత్యర్థః, అపహతపాప్మబ్రహ్మసంపత్త్యా వా పాప్మాస్పర్శ ఇత్యాహ॥ అథవేతి । అస్మిన్ వ్యాఖ్యానే లాభమాహ॥ ఏవం చ సతీతి॥ తాసు తదా భవత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతిస్సముచ్చయ ఆశ్రితో భవతీత్యర్థః । నాడీబ్రహ్మణోర్గుణప్రధానభావేన సుప్తౌ సముచ్చయవత్ పురీతద్బ్రహ్మణోరపీత్యాహ ॥తథేత్యాదినా॥

ఆకాశే బ్రహ్మణి శేత ఇత్యపక్రమ్య తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యుక్తం, తథా చ నాడీద్వారా పురీతతం గత్వా బ్రహ్మణి శేత ఇతి సముచ్చయస్సిద్ధ ఇత్యాహ ॥ తథా నాడీతి॥ సతా సంపన్నో భవతి ప్రాజ్ఞేన సంపరిష్వక్త ఇతి సత్ప్రాజ్ఞయోః శ్రుతేః పంచసు సుప్తిస్థానాని త్యజత్యాహ। సత్ప్రాజ్ఞయోరితి॥ కించ ప్రకృతదర్శాదిసాధనైకపురోడాశనివృత్త్యై మిథోఽనపేక్షతయా సమర్థత్వాద్యుక్తో వ్రీహియవయోర్వికల్పః, నాడ్యాదీనాం తు బ్రహ్మనిరపేక్షతయా సుషుప్తౌ జీవాధారత్వసామర్థ్యాభావాన్న వికల్ప ఇత్యాహ॥ అపి చ నాడ్య ఇతి ॥ ఉపాధిలింగాశ్రయనాడీపురీతతోరుపహితజీవాశ్రయత్వం పరంపరయా వాచ్యం, తదపి సుషుప్తౌ న సంభవతి ఉపాధిలయాదిత్యర్థః। నను బ్రహ్మాపి జీవస్య న ముఖ్యం స్థానం, అభేదాదిత్యత ఆహ॥ బ్రహ్మాధారత్వమితి॥ జీవస్య బ్రహ్మణ్యభేదే నావస్థానం నాడీపురీతతోస్తు సోపాధేర్జీవస్య స్థితిరేవ న సంభవతీత్యేకార్థసా

కారేవ ర్తత ఇత్యుచ్యతే। హృదయాకాశస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'దహర ఉత్తరేభ్య' ఇత్యత్ర। తథా నాడీపురీతత్సముచ్చయోఽపి తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యేకవాక్యోపాదానాదవగమ్యతే। సత్ప్రాజ్ఞయోశ్చ ప్రసిద్ధమేవ బ్రహ్మత్వమేవమేతాసు శ్రుతిషు త్రీణ్యేవ సుప్తిస్థానాని సంకీర్తితాని నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చేతి, తత్రాపి చ ద్వారమాత్రం నాడ్యః పురీతచ్చ, బ్రహ్మైవ త్వేకం అనపాయి సుప్తిస్థానం। అపి చ నాడ్యః పురీతద్వా జీవస్యోపాధ్యాధార ఏవ భవతి, తత్రాస్య కరణాని వర్తంత ఇతి। నహ్యుపాధిసంబంధమంతరేణ స్వత ఏవ జీవస్యాధారః కశ్చిత్ సంభవతి, బ్రహ్మావ్యతిరేకేణ స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాత్। బ్రహ్మాధారత్వమప్యస్య సుషుప్తే నైవాధారాధేయభేదాభిప్రాయేణోచ్యతే కథం తర్హి తాదాత్మ్యాభిప్రాయేణ యత ఆహ 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'తి। స్వశబ్దేనాత్మాభిలప్యతే స్వం రూపమాపన్నస్సుప్తో భవతీత్యర్థః। అపి చ న కదాచిజ్జీవస్య బ్రహ్మణా సంపత్తిర్నాస్తి స్వరూపస్యానపాయిత్వాత్, స్వప్నజాగరితయోస్తు ఉపాధిసంపర్కవశాత్ పరరూపాపత్తిమివాపేక్ష్య తదుపశమాత్ సుషుప్తే స్వరూపాపత్తిర్వివక్ష్యతే, అతశ్చ సుషుప్తావస్థాయాం కదాచిత్ సతా సంపద్యతే కదాచిన్న సంపద్యత ఇత్యయుక్తం। అపి చ స్థానవికల్పాభ్యుపగమేఽపి విశేషవిజ్ఞానోపశమలక్షణం తావత్ సుషుప్తం న క్వచిద్విశిష్యతే తత్ర సతి సంపన్నస్తావదేకత్వాన్న విజానాతీతి యుక్తం 'తత్కేన కం విజానీయా'దితి శ్రుతేః। నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య న కించిదవిజ్ఞానే కారణం శక్యం వక్తుం భేదవిషయత్వాత్, 'యత్ర వాఽన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'దితి శ్రుతేః। నను భేదవిషయస్యాప్యతిదూరాదికారణమవిజ్ఞానే స్యాత్। బాఢమేవం స్యాత్, యది జీవః స్వతః పరిచ్ఛిన్నోఽభ్యుపగమ్యేత యథా విష్ణుమిత్రః ప్రవాసీ స్వగృహం న పశ్యతీతి, న తు జీవస్యోపాధివ్యతిరేకేణ పరిచ్ఛేదో విద్యతే, ఉపాధిగతమేవాతిదూరాదికారణమవిజ్ఞాన ఇతి యద్యుచ్యేత తథాప్యుపాధేరుపశాంతత్వాత్ సత్యేవ సంపన్నో న విజానాతీతి యుక్తం। న చ వయమిహ తుల్యవన్నాడ్యాదిసముచ్చయం ప్రతిపాదయామః, నహి నాడ్యః సుప్తిస్థానం పురీతద్వేత్యనేన విజ్ఞానేన కించిత్ ప్రయోజనమస్తి, నహ్యేతద్విజ్ఞానప్రతిబద్ధం కించిత్ఫలం శ్రూయతే నాప్యేతద్విజ్ఞానం ఫలవతః కస్యచిదంగముపదిశ్యతే, బ్రహ్మ త్వనపాయి సుప్తిస్థానమిత్యేతత్ ప్రతిపాద

సామర్థ్యాభావాన్న వికల్ప ఇత్యర్థః। సుషుప్తౌ జీవస్య భేదకోపాధిలయాచ్చ స్వాభావికబ్రహ్మాభేదస్య వికల్పేనాయుక్త ఇత్యాహ॥ అపి చేతి॥ కించ నాడ్యాదీనామన్యతమస్థానే క్వచిత్ సుప్తివాదినాపి సుషుప్తం న విశిష్యత ఇతి వక్తవ్యం తచ్చ వక్తుం న శక్యత ఇత్యాహ॥ అపి చ స్థానేతి॥ భేదాభావో హి భేదజ్ఞానాభావే హేతుః, నాడీపురీతద్గతస్య తు జీవస్య భేదావస్థత్వాత్ భేదావిజ్ఞానే కారణం నాస్తీత్యర్థః। ద్వైతావస్థస్యాపి ద్వైతాజ్ఞానే హేతుం శంకతే॥ నను భేదేతి ॥ ప్రస్తుతదృష్టాంతస్యాతిదూరత్వం స్వాభావికమౌపాధికం వా తత్రాద్యం న దృష్టాంతసమ్మతమిత్యాహ॥ బాఢమిత్యాదినా॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి॥ ఉపాధిగతమేవేతి ॥ ఉపాధిభిన్నస్యైవ నాడ్యాదౌ స్వాపేక్షితవిషయసన్నికృష్టార్థజ్ఞానప్రసంగాత్ సుషుప్తివ్యాఘా

తస్మాత్ ఉపాధిలయే సత్యపి జీవస్య స్థిత్యయోగాత్ బ్రహ్మైవ స్వాపస్థానమిత్యర్థః । ఏవం వికల్పం నిరస్య నాడీపురీతతోర్బ్రహ్మణా సహ తుల్యవత్ సముచ్చయమఫలత్వేన దూషయతి గుణప్రధానత్వేన సముచ్చయముపసంహరతి॥ నవ వయమిత్యాదినా॥ ... ...

౮. కించ బ్రహ్మణస్సకాశాజ్జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యాహ సూత్రకారః॥ అతః ప్రబోధోఽస్మాదితి । నాడీపురీతతోః స్వాప్యుత్థానాపాదకత్వాశ్రవణాన్న సుషుప్తిస్థానత్వమిత్యర్థః, తస్మాదుపాధిలయే జీవస్య బ్రహ్మైక్యేదాదౌపాధిక ఏవ భేద ఇతి వైశేషికావ్యాఖ్యార్థాభేదసిద్ధిరితి స్థితం ॥ (ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్)॥ ... ...

౯. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ సుషుప్తావుపాధినాశాత్ కర్మానుస్మృత్యాదిదర్శనాచ్చ సంశయే సత్యస్మాత్ బ్రహ్మణో జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యుక్తమయుక్తం। సుషుప్తాదన్యస్యాప్యుత్థానసంభవే

యామః, తేన తు విజ్ఞానేన ప్రయోజనమస్తి, జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వావధారణం స్వప్నజాగరిత వ్యవహారవిముక్తత్వావధారణం చ । తస్మాదాత్మైవ సుషుప్తిస్థానం॥ ... ...

సూ. ౮. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్॥

యస్మాచ్చాత్మైవ సుషుప్తిస్థానం అత ఏవ చ కారణాన్నిత్యవదేవాస్మాదాత్మనః ప్రబోధః స్వాపాధికారే శిష్యతే, కుత ఏతదాగాదితి చాస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణా' ఇత్యాదినా, 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహ' ఇతి చ। వికల్ప్యమానేషు తు సుషుప్తిస్థానేషు కదాచిన్నాడీభ్యః ప్రతిబుధ్యత ఇతి కదాచిత్ పురీతతః కదాచిదాత్మన ఇత్యశాసిష్యత । తస్మాదప్యాత్మైవ సుషుప్తిస్థానమితి ॥ ... ...

సూ. ౯. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥

తస్యాః పునస్సత్సంపత్తేః ప్రతిబుధ్యమానః కిం య ఏవ సత్సంపన్నః స ఏవ ప్రతిబుధ్యత ఉత స వాఽన్యో వేతి చింత్యతే । తత్ర ప్రాప్తం తావదనియమ ఇతి। కుతః, యదా హి జలరాశౌ కశ్చిజ్జలబిందుః ప్రక్షిప్యతే జలరాశిరేవ స తదా భవతి, పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుర్భవతీతి దుస్సంపాదం, తద్వత్ సుప్తః పరేణైకత్వమాపన్నః సంప్రసీదతీతి న స ఏవ పునరుత్థాతుమర్హతి, తస్మాత్స ఏవ వేశ్వరో వాఽన్యో వా జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఇదమాహ । స ఏవ తు జీవః సుప్తః స్వాస్థ్యం గతః పునరుత్తిష్ఠతి నాన్యః । కస్మాత్, కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః । విభజ్య హేతూన్ దర్శయామి, కర్మశేషానుష్ఠానదర్శనాత్తావత్స ఏవోత్థాతుమర్హతి నాన్యః । తథా హి పూర్వేద్యురనుష్ఠితస్య కర్మణోఽపరేద్యుశ్శేషమనుతిష్ఠన్ దృశ్యతే, న చాన్యేన సామికృతస్య కర్మణోఽన్యశ్శేషక్రియాయాం ప్రవర్తితుమర్హతి, అతిప్రసంగాత్, తస్మాదేక ఏవ పూర్వేద్యురపరేద్యుశ్చైకస్య కర్మణః కర్తేతి గమ్యతే । ఇతశ్చ స ఏవోత్తిష్ఠతి యత్కారణమతీతేఽహన్యహమదోఽద్రాక్షమితి పూర్వానుభూతస్య పశ్చాత్ స్మరణమన్యస్యోత్థానేనోపపద్యతే, న హ్యన్యదృష్టమన్యోఽనుస్మర్తుమర్హతి । 'సోఽహమస్మీ'తి చాత్మానుస్మరణమాత్మాంతరోత్థానే నావకల్పతే

సుషుప్తస్యానాద్యాధిష్ఠానత్వసంభవాదిత్యాశంకత్యానియామకాభావాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షమాహ॥ తస్యాః పునరిత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానవైయర్థ్యం సుషుప్త్యైవ పునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధేః, సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మణ్యవస్థితస్యాజ్ఞానబలేన పునస్తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాననాశాయ జ్ఞానాపేక్షేతి ఫలం । ఈశ్వరో వేత్యనియమ ఉదాహృతో ఽయుక్తః స వాఽన్యో వేత్యేవ పూర్వపక్షః । జ్ఞానం వినా బుద్ధ్యాద్యుపాధేరత్యంతనాశాభావాద్యయా బుద్ధ్యోపహితో జీవస్సుషుప్తా కారణాత్మనావస్థితస్తయైవ నాన్యాకర్మానుభవసంస్కారవత్యోపహిత ఉత్తిష్ఠతీతి సిద్ధాంతయతి । స ఏవ త్విత్యాదినా । సామికృతస్యార్ధకృతస్యైకస్యైవ జ్యోతిష్టోమాదేరనేకయజమానకత్వాపాతోఽతిప్రసంగః । స్మృతి

ముక్త్వా సుశబ్దమాదితాం ప్రత్యభిజ్ఞామాహ ॥ సోహమితి ॥ అయనంగమనం అయః న్యాయః-యోనిః తత్తదింద్రియస్థానం ప్రతినియతంగమనం యథాభవతి తథా ప్రతియోన్యాగచ్ఛతి జాగరణాయేతి శ్రుత్యర్థః । నవిందంతీత్యజ్ఞానసత్త్వాత్పునః సుప్తస్యోత్థాననియమ ఉక్తః, ఇహపూర్వప్రబోధే యే భవంతి తఏవ తదోత్తరప్రబోధే భవంతీత్యర్థః । విధింవ్యాచష్టే ॥ కర్మేతి ॥ సఏవోత్తిష్ఠతీతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః ॥ అత్రైవహేతుసూత్రం యుక్త్యంతరమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ అన్యోత్థానే సుఖాదేరన్యపూర్వకర్మకార్యత్వేన కృతసుఖాద్యాగమః పూర్వసుప్తజీవకృతకర్మనాశశ్చేత్యర్థః ॥ పూర్వపక్ష్యుక్తం దృష్టాంతం వైషమ్యేణ దూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ అస్మదాద్యశక్యమపి వివేచనం ప్రాణ్యదృష్టాపేక్ష ఈశ్వరః కరోతీతి

శబ్దేభ్యశ్చైతస్యైవోత్థానమవగమ్యతే । తథాహి పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతియోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయైవ ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్యేతం బ్రహ్మలోకం న విందంతి * త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా యద్యద్భవంతి తదాభవంతీత్యేవమాదయశ్శబ్దాస్స్వాపప్రబోధాధికారే పఠితాః నాత్మాంతరోత్థానే సామంజస్యమీయుః । కర్మవిద్యావిధిభ్యశ్చైవమేవావగమ్యతే, అన్యథాహి కర్మవిద్యావిధయోఽనర్థకాస్స్యుః, అన్యోత్థానపక్షే హి సుప్తమాత్రో ముచ్యేతేత్యాపద్యేత, ఏవంచేత్స్యాత్ వద కిం కాలాంతరఫలేన కర్మణా విద్యయా వా కృతం స్యాత్ । అపిచాన్యోత్థానపక్షే యది తావచ్ఛరీరాంతరే వ్యవహరమాణో జీవ ఉత్తిష్ఠేత్ తత్రత్యవ్యవహారలోపప్రసంగస్స్యాత్ । అథ తత్ర సుప్త ఉత్తిష్ఠేత్ కల్పనానర్థక్యం స్యాత్, యో హి యస్మిఞ్ఛరీరే సుప్తస్స తస్మిన్నోత్తిష్ఠతి, అన్యస్మిఞ్ఛరీరే సుప్తోఽన్యస్మిన్నుత్తిష్ఠతీతి కోఽస్యాం కల్పనాయాం లాభస్స్యాత్ । అథ ముక్త ఉత్తిష్ఠేత్, అంతవాన్మోక్ష ఆపద్యేత, నివృత్తావిద్యస్య చ పునరుత్థానమనుపపన్నం । ఏతేనేశ్వరస్యోత్థానం ప్రత్యుక్తం, నిత్యనివృత్తావిద్యత్వాత్ । అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశౌ చ దుర్నివారావన్యోత్థానపక్షే స్యాతాం తస్మాత్స ఏవోత్తిష్ఠతి నాన్య ఇతి । యత్పునరుక్తం 'యథా జలరాశౌ ప్రక్షిప్తో జలబిందుర్నోద్ధర్తుం శక్యతే ఏవం సతి సంపన్నో జీవో నోత్పతితుమర్హతీ'తి తత్పరిహ్రియతే । యుక్తం తత్ర వివేకకారణాభావాజ్జలబిందోరనుద్ధరణం, ఇహ తు విద్యతే వివేకకారణం, కర్మ చావిద్యా చేతి వైషమ్యం దృశ్యతే చ దుర్వివేచనయోరప్యస్మజ్జాతీయైః క్షీరోదకయోస్సంసృష్టయోర్హంసేన వివేచనం । అపిచ న జీవో నామ కశ్చిత్పరస్మాదాత్మనోఽన్యో విద్యతే యో జలబిందురివ జలరాశేస్సతో వివిచ్యేత, సదేవ తూపాధిసంపర్కాజ్జీవ ఇత్యుపచర్యత ఇత్యసకృత్ ప్రపంచితం । ఏవం సతి యావదేకోపాధిగతా బంధానువృత్తిస్తావదేకజీవవ్యవహారః, ఉపాధ్యంతరగతాయాంతు బంధానువృత్తౌ జీవాంతరవ్యవహారః, స ఏవాయముపాధిస్స్వాపప్రబోధయోర్బీజాంకురన్యాయేనేత్యతస్స ఏవ జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇతి యుక్తం ॥ ... ...

సూ. ౧౦. ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ ॥

అస్తి ముగ్ధో నామ యం మూర్ఛిత ఇతి లౌకికాః కథయంతి, స తు కిమవస్థ ఇతి పరీక్షాయాముచ్యతే । తి

త్యాదృష్టాంతమాహ ॥ దృశ్యతే చేతి ॥ బ్రహ్మాభేదాచ్చ జీవస్య జలబిందువైషమ్యమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అభేదే 'స ఏవాన్యో వోత్తిష్ఠతీ'తి చింతానవకాశ ఇత్యాశంక్య బుద్ధిభేదేన జీవభేదాచ్చింతేత్యాహ ॥ ఏవం సతీతి సుషుప్తౌ బుద్ధినాశేన ప్రత్యహం బుద్ధ్యుపాధిభేదాదేకజీవవ్యవహారో న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ స ఏవ చాయమితి ॥ స్థూలసూక్ష్మాత్మనావస్థిత ఏకోపాధిరిత్యర్థః ॥
(ఇతి తృతీయాధికరణమ్) ॥ ... ... *

౧౦. అవస్థాత్రయాదాత్మానం వివిచ్య మూర్ఛాం వివేచయతి ॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ ॥ మూర్ఛావస్థా సిద్ధావస్థాంతర్గతా వా పంచమావస్థా వేతి అవస్థాచతుష్టయసిద్ధేర్ముగ్ధస్యత్రిద్వైలక్షణ్యాచ్చ సంశయే సోహమితి ప్రత్యభి

పా * త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భ

ష్ఠారోత్థితస్య సుప్తాద్భేదవద్విశేషజ్ఞానాభావాపి శేషేణ లింగేన సుషుప్తిరేవ మూర్ఛేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సుషుప్త్యంతర్గతా మూర్ఛేతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ॥ ఇతి ప్రాప్తమితి॥ పూర్వపక్షే ప్రసిద్ధావస్థాతః పృథగాత్మనో మూర్ఛాతో వివేకార్థం ప్రయత్నాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే పృథక్త్వేన జ్ఞేయమితి భేదః । పరిశేషం దర్శయన్ సిద్ధాంతయతి॥ న తావదిత్యాదినా॥ జాగ్రదపి జాగరావస్థాపీత్యర్థః । ఐంద్రియకమర్థజ్ఞానం దేహధారణం చ తస్యాస్తి న ముగ్ధస్యేతి వైషమ్యం వ్యాఖ్యాపయతి॥ నేత్యాదినా॥ మూర్ఛాయా జాగరాద్భేదముక్త్వా స్వప్నమృతిసుషుప్తిభ్యో భేదమాహ॥ నాపీత్యా

ప్రస్తావదవస్థాశ్శరీరస్థస్య జీవస్య ప్రసిద్ధాః, జాగరితం స్వప్నస్సుషుప్తమితి। చతుర్థీ శరీరాదపసృప్తిః, న తు పంచమీ కాచిదవస్థా జీవస్య శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధాఽస్తి। తస్మాచ్చతసృణామేవావస్థానామన్యతమావస్థా మూర్ఛేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న తావన్ముగ్ధో జాగరితావస్థో భవితుమర్హతి, న హ్యయమింద్రియైర్విషయానీక్షతే। స్యాదేతత్, ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి, యథేషుకారో జాగ్రదపి ఇష్వాసక్తమనస్తయా నాన్యాన్విషయానీక్షత ఏవం ముగ్ధో ముసలసంపాతాదిజనితదుఃఖానుభవవ్యగ్రమనస్తయా జాగ్రదపి నాన్యాన్విషయానీక్షత ఇతి। న, అచేతయమానత్వాత్। ఇషుకారో హి వ్యాపృతమనా బ్రవీతి ఇషుమేవాహమేతావంతం కాలముపలభమానోఽభూవమితి, ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞః ప్రబ్రవీతి అంధే తమస్యహమేతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోఽభూవం న కించిన్మయా చేతితమితి। జాగ్రతశ్చైకవిషయవివక్తచేతసోఽపి దేహో విధ్రియతే, ముగ్ధస్య తు దేహో ధరణ్యాం పతతి, తస్మాన్న జాగర్తి। నాపి స్వప్నాన్పశ్యతి, నిస్సంజ్ఞత్వాత్। నాపి మృతః, ప్రాణోష్మణోర్భావాత్। ముగ్ధే హి జంతౌ మృతోఽయం స్యాన్న వా మృత ఇతి సంశయానా ఊష్మాస్తి నాస్తీతి హృదయదేశమాలభంతే నిశ్చయార్థం, ప్రాణోఽస్తి నాస్తీతి చ నాసికాదేశం, యది ప్రాణోష్మణోరస్తిత్వం నావగచ్ఛంతి తతో మృతోఽయమిత్యధ్యవసాయ దహనాయారణ్యం నయంతి, అథ తు ప్రాణమూష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే తతో నాయం మృత ఇత్యధ్యవసాయ సంజ్ఞాలాభాయ భిషజ్యంతి। పునరుత్థానాచ్చ న దిష్టం గతః, న హి యమరాష్ట్రాత్ప్రత్యాగచ్ఛతి। అస్తు తర్హి సుషుప్తో నిస్సంజ్ఞత్వాదమృతత్వాచ్చ, న, వైలక్షణ్యాత్। ముగ్ధః కదాచిచ్చిరమపి నోచ్ఛ్వసితి సవేపథురస్య దేహో భవతి భయానకం చ వదనం విస్ఫారితే నేత్రే, సుషుప్తస్తు ప్రసన్నవదనస్తుల్యకాలం పునః పునరుచ్ఛ్వసితి నిమీలితే అస్య నేత్రే భవతః, న చాస్య దేహో వేపతే, పాణిపేషణమాత్రేణ చ సుషుప్తముత్థాపయంతి, న తు ముగ్ధం ముద్గరఘాతేనాపి। నిమిత్తభేదశ్చ భవతి మోహస్వాపయోః, ముసలసంపాతాదినిమిత్తత్వాన్మోహస్య శ్రమాదినిమిత్తత్వాచ్చ స్వాపస్య। న చ లోకేఽస్తి ప్రసిద్ధిర్ముగ్ధస్సుప్త ఇతి। పరిశేషాదర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధతేత్యవగచ్ఛామః నిస్సంజ్ఞకత్వాత్సంపన్నః ఇతరస్మాచ్చ వైలక్షణ్యాదసంపన్న ఇతి। కథం పునరర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధతేతి శక్యం వక్తుం, యావతా సుప్తం ప్రతి తావదుక్తం శ్రుత్యా “సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి” “స్తేనోఽస్తేనో భవతి” “నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్” ఇత్యాది। జీవే హి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రాప్తిః సుఖిత్వదుఃఖిత్వప్రత్యయోత్పాద

దినా॥ ఆలభంతే స్పృశంతి। దిష్టం మరణం। సుషుప్తిమూర్ఛయోః కించిత్సారూప్యేఽపి బహువైలక్షణ్యాద్భేద ఇత్యాహ॥ నేతి లక్షణభేదముక్త్వా నిమిత్తభేదమాహ॥ నిమిత్తేతి॥ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యప్రసిద్ధేత్యాహ॥ న చేతి॥ ఉక్తసారూప్యవైరూప్యాభ్యామర్ధసంపత్తిస్సర్వైస్సుషుప్తిధర్మైరసంపన్నో ముగ్ధస్సుషుప్తో న భవతి, సర్వైర్మరణావస్థాధర్మైరసంపత్తేర్మృతోఽపి న భవతి కింత్వవస్థాంతరం గత ఇతి సూత్రార్థః । అత్ర సూత్రే జీవస్య బ్రహ్మణాఽర్ధసంపత్తిరుక్తేతి భ్రాంతిం శంకతే కథమితి। యత్సుషుప్తం ప్రతి సత్సంపన్నత్వం శ్రుతం తదుపాధ్యభావాభిప్రాయం। ఉపాధ్యభావశ్చ ముగ్ధస్యాపి సమ ఇతి యతః తస్మాత్ కృత్స్నసంపత్తిరేవేత్యర్థః॥ సుషుప్తికాలే కర్మణాం సంబంధే పునరుత్థానం కథమిత్యాశంక్య తత్రాహ

భావాత్తత్సంబంధోక్తిరిత్యాహ॥జీవేహీతి॥బ్రహ్మణాకృత్స్నసంపత్తిమంగీకృత్యపరిహరతి॥నబ్రూమ ఇతి ॥ ముగ్ధత్వంహి సుషుప్తస్యార్థేననిస్సంజ్ఞత్వాదిధర్మేణసామ్యేన సంపన్నంభవతి, మరణస్యార్థేనకంపాదినా సంపన్నమిత్యర్థసంపత్తిరిత్యర్థః । ఇతోపిసుషుప్తివైషమ్యమిత్యాహ॥ద్వారంచేతి॥ అప్రసిద్ధిమంగీకృత్యోక్తం ప్రసిద్ధిరప్యస్తీత్యాహ॥ప్రసిద్ధాచేతి॥ ఆయుర్వేదో వైద్యశాస్త్రం। ప్రసిద్ధాకథంవివాదఇత్యాశంక్యపంచమత్వేనాప్రసిద్ధేరిత్యాహ॥అర్ధేతి॥సుషుప్తిమృతిధర్మార్ధసంపత్త్యాతత్ప్రత్యభిజ్ఞానబుద్ధ్యాప్రసిద్ధతోక్తేత్యర్థః ॥ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ . ...

౧౧॥ సర్వాభిరవస్థాభిరలిప్తస్త్వముర్థఇతివిచార్యాపాదసమాప్తేస్తత్పదార్థంనిరూపయితుకామః ప్రథమంతస్యనిర్విశేషత్వమాహ ॥ నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్రహి ॥ ఉద్దేశ్యత్వంపదార్థజిజ్ఞాసో పరమానంతరం త

నేనభవతి, నచసుఖిత్వప్రత్యయోదుఃఖిత్వప్రత్యయోవాసుషుప్తేవిద్యతే, ముగ్ధేపితౌప్రత్యయౌనైవవిద్యేతే, తస్మాదుపాధ్యుపశమాత్ సుషుప్తవన్ముగ్ధేపికృత్స్నసంపత్తిరేవభవితుమర్హతినార్ధసంపత్తిరితి ।

అతోభిధీయతే।నబ్రూమోముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిర్జీవస్యబ్రహ్మణాభవతీతి, కింతర్హ్యర్ధేనసుషుప్తపక్షస్యభవతి ముగ్ధత్వంఅర్ధేనావస్థాంతరపక్షస్యేతిబ్రూమః। దర్శితేచమోహస్యసాప్యేనసామ్యవైషమ్యే। ద్వారంచైతన్మరణస్యయదాస్యసావశేషంకర్మభవతితదావాఙ్మనసేప్రత్యాగచ్ఛతః యదాతునిరవశేషంకర్మభవతితదాప్రాణోష్మాణావపగచ్ఛతః, తస్మాదర్ధసంపత్తింబ్రహ్మవిదఇచ్ఛంతి। యత్తూక్తంనపంచమీకాచిదవస్థాప్రసిద్ధాస్తీతి, నైషదోషః, కాదాచిత్కీయమవస్థేతినప్రసిద్ధాస్యాత్, ప్రసిద్ధాచైషాలోకాయుర్వేదయోః। అర్ధసంపత్త్యభ్యుపగమాచ్చనపంచమీగణ్యతఇత్యనవద్యమ్॥

సూ ౧౧. నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్రహి॥

యేనబ్రహ్మణాసుషుప్త్యాదిషుజీవఉపాధ్యుపశమాత్సంపద్యతే తస్యేదానీంస్వరూపంశ్రుతివశేననిర్ధార్యతే। సంత్యుభయలింగాఃశ్రుతయఃబ్రహ్మవిషయాః 'సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరస' ఇత్యేవమాద్యాఃసవిశేషలింగాః, 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ' మిత్యేవమాద్యాశ్చనిర్విశేషలింగాః।కిమాసుశ్రుతిషూభయలింగంబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యముతాన్యతరలింగం,యదాప్యన్యతరలింగంతదాపికింసవిశేషముతనిర్విశేషమితిమీమాంస్యతే। తత్రోభయలింగశ్రుత్యనుగ్రహాదుభయలింగమేవబ్రహ్మేత్యేవంప్రాప్తేఇదముచ్యతే, నతావత్స్వతఏవపరస్యబ్రహ్మణఉభయలింగత్వముపపద్యతే, నహ్యేకంవస్తుస్వతఏవరూపాదివిశేషోపేతంతద్విపరీతంచేత్యవధారయితుంశక్యం విరోధాత్। అస్తుతర్హిస్థానతఃపృథివ్యాద్యుపాధియోగాదితి,తదపినోపపద్యతే। నహ్యుపాధియోగాదప్యన్యాదృశస్యవస్తునోఽన్యాదృశస్వభావస్సంభవతి। నహిస్వచ్ఛస్సన్స్ఫటికోఽలక్తకాద్యుపాధియోగాదస్వచ్ఛోభవతి, భ్రమమాత్రత్వాదస్వచ్ఛతాభినివేశస్య, ఉపాధీనాంచావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ । అతశ్చాన్యతరలింగపరిగ్రహేపిసమస్తవిశేషరహితంనిర్వికల్పకమేవబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం నతద్విపరీతం। సర్వత్రహిబ్రహ్మస్వరూప

త్వంపదార్థబ్రహ్మవిచారస్యావసరసంగతిమాహ ॥యేనేతి ॥ సవిశేషత్వం నిర్విశేషత్వంచేత్యుభయంలింగ్యతే జ్ఞాప్యతే యాభిస్తాఉభయలింగాఃశ్రుతయః సంశయబీజత్వేనసంతీత్యర్థః।యథావిరుద్ధసుషుప్తిమరణోభయరూపం ముగ్ధత్వంతథాశ్రుతిప్రామాణ్యాదుభయరూపంబ్రహ్మధ్యేయమితిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షః । నిర్విశేషమేకరూపమేవ జ్ఞేయమితిసిద్ధాంతయతి । ఏవమితి ॥ కిముభయరూపత్వం స్వతః, ఉతస్వతోనిర్గుణస్యసర్వగంధత్వాదివిశేషఉపాధితస్సత్యః, ఆహోస్విత్ స్వతస్సవిశేషమేవబ్రహ్మేతి, తత్రాద్యంనిరస్యద్వితీయమనూద్యదూషయతి ॥అస్తుతర్హీతి॥స్థానముపాధిః, బ్రహ్మణివిశేషఃకల్పితఃఔపాధికత్వాత్ స్ఫటికేలౌహిత్యవదిత్యర్థః। ఉపాధేస్సత్యత్వేపితత్కృతం మిథ్యేతి దృష్టం బ్రహ్మణితూపాధీనాంమిథ్యాత్వాత్ తత్కృతోవిశేషోమిథ్యేతి కిమువాచ్యమిత్యాహ ॥ ఉపాధీనామితి ॥ తృతీయం

సరస్వతీ।అతశ్చేతి- సర్వస్య విశేషస్య కల్పితత్వాదేకేత్యర్థః।నిషేధశ్రుతేశ్చైవ మిత్యాహ । సర్వత్రహీత్యాదినా ।

౧౨. భిన్నత ఇతి భేదో విశేషః, నిర్విశేషత్వస్య శ్రుతావపి విశేషస్యాపి శ్రుతే రుభయరూపత్వం స్యాదితి శంకాం వ్యాచష్టే । అథాపి స్యాదితి । పూర్వోక్తం విరోధం స్మారయతి । నమూక్తమితి । భేదశ్రుతిప్రామాణ్యార్థమాపాధికరూపభేదస్వీకారాదవిరోధ ఇతి సమాధ్యర్థః । కిముపాధిగత ఏవ రూపభేదో బ్రహ్మణ్యుపచర్యతే ధ్యానార్థమతో పా

ప్రతిపాదనపరేషు వాక్యేషు 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యేవమాదిష్వపాస్తసమస్తవిశేషమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే ।

'సూ ౧౨. న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ।

అథాపి స్యాత్, యదుక్తం నిర్వికల్పకమేకలింగమేవ బ్రహ్మ నాస్త్యుభయలింగత్వమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే । కస్మాత్, భేదాత్ । భిన్నా హి ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ ఆకారా ఉపదిశ్యంతే 'చతుష్పాద్బ్రహ్మ' 'షోడశకలం బ్రహ్మ' 'వామనత్వాదిలక్షణం బ్రహ్మ' 'త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరశబ్దోదితం బ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకాః, తస్మాత్సవిశేషత్వమపి బ్రహ్మణోఽభ్యుపగంతవ్యం । నన్వుక్తం నోభయలింగత్వం బ్రహ్మణః సంభవతీతి । అయమప్యవిరోధః, ఉపాధికృతత్వాదాకారభేదస్య, అన్యథా హి నిర్విషయమేవ భేదశాస్త్రం ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నేతి బ్రూమః । కస్మాత్, ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ । ప్రత్యుపాధి భేదం హ్యభేదమేవ బ్రహ్మణః శ్రావయతి శాస్త్రం 'యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషో యశ్చాయమధ్యాత్మం శారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మే'త్యాది । అతశ్చ న భిన్నాకారయోగో బ్రహ్మణః శాస్త్రీయ ఇతి శక్యతే వక్తుం (భేదస్యోపాసనార్థత్వాదభేదే తాత్పర్యాత్) .

సూ ౧౩. అపి చైవమేకే ।

అపి చైవం భేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదదర్శనమేవైకే శాఖినః సమామనంతి 'మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । తథాన్యేఽపి 'భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేత'దితి సమస్తస్య భోగ్యభోక్తృనియంతృలక్షణస్య ప్రపంచస్య బ్రహ్మైకస్వభావతామధీయతే, కథం పునరాకారవదుపదేశిన్యాం నిరాకారోపదేశిన్యాం చ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిషు సతీషు నిరాకారమేవ బ్రహ్మావధార్యతే న పునర్విపరీతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి ।

సూ ౧౪. అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ।

రూపాద్యాకారరహితమేవ హి బ్రహ్మావధారయితవ్యం న రూపాదిమత్ । కస్మాత్, తత్ప్రధానత్వాత్ । 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ', 'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ', 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యంతరో హ్య

ధియోగాత్ శున్యరూపవత్తయా బ్రహ్మణో భేదో భవతీతి । అద్వైతేఽస్మదిష్టసిద్ధిః । ద్వితీయమభేదశ్రుత్యా దూషయతి । నేతి బ్రూమ ఇతి । ... ... *

౧౩. ద్వైతనిందాపూర్వకమద్వైతోక్తేశ్చ నిర్విశేషత్వమితి సూత్రార్థమాహ । అపి చేతి । భోక్తా జీవో భోగ్యం శబ్దాది తయోః ప్రేరితారమీశ్వరం చ మత్వా విచార్య మేతత్సర్వం త్రివిధం బ్రహ్మైవేతి జానీయాదిత్యర్థః । ద్వివిధశ్రుతిషు సతీషు నిర్విశేషత్వే కిం నియామకమితి శంకతే । కథం పునరితి । ... *

౧౪. తత్పరాతత్పరవిరోధే తత్పరం బలవదితి న్యాయోఽనయోర్న్యాయ ఇత్యాహ । అరూపవదేవేతి । ఉపాసనాప

రవాక్యేషు ఆకారేతాత్పర్యాభావేపి దేవతావిగ్రహవదాకారసిద్ధిమాశంక్య నిష్ప్రపంచపరశ్రుతివిరోధాత్ నైవమి త్యాహ॥ తేష్వసతీతి॥ ... ... *

౧౫. కల్పితద్వైతేస్యావకాశత్వాచ్చ సప్రపంచత్వశ్రుతయోఽదుర్బలా ఇత్యాహ॥ ప్రకాశవచ్చేతి॥ సాకారవాక్యానాముపాధికల్పితసర్వగంధత్వాదినాఽర్థవత్త్వం కిమితి వర్ణ్యతే వైయర్థ్యమేవోచ్యతాం, తత్రాహ॥ నహి వేదవాక్యానామితి॥ నన్వేవమపీతి- ఉక్తరీత్యోభయరూపత్వాంగీకారేణ శ్రుతీనాం వ్యవస్థితత్వేపీత్యర్థః। ఉపాధీనాం

జః, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మాసర్వానుభూః ఇత్యేవమాదీ నిహి వాక్యానినిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మతత్త్వప్రధానాని నార్థాంతరప్రధానానీత్యేతత్ప్రతిష్ఠాపితం తత్తుస మన్వయాదిత్యత్ర। తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు యథాశ్రుతం నిరాకారమేవ బ్రహ్మావధారయి తవ్యం, ఇతరాణిత్వాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణి వాక్యాని నతత్ప్రధానాని ఉపాసనావిధిప్రధానాని హి తాని, తేష్వసతి విరోధే యథాశ్రుతమాశ్రయితవ్యం, సతితువిరోధేతత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యో బలీయాంసి భవంతి। ఏష వినిగమనాయాం హేతుః యేనోభయీష్వపి శ్రుతిషు సతీష్వనాకారమేవబ్రహ్మావ ధార్యతే న పునర్విపరీతమితి, కాతర్హ్యాకారవద్విషయాణాం శ్రుతీనాంగతిరిత్యత ఆహ॥... ...*

సూ. ౧౫. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్॥

యథా ప్రకాశః సౌరశ్చాంద్రమసో వా వియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తే ష్వృజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషు తద్భావమివ ప్రతిపద్యతే ఏవం బ్రహ్మాపి పృథివ్యాద్యుపాధిసం బంధాత్తదాకారమివ ప్రతిపద్యతే, తదాకారాలంబనో బ్రహ్మణ ఆకారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో న విరు ధ్యతే, ఏవమవైయర్థ్యమాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణామపి వాక్యానాం భవిష్యతి, నహి వేదవాక్యానాం కస్యచిదర్థవత్త్వం కస్యచిదనర్థవత్త్వమితి యుక్తం ప్రతిపత్తుం, ప్రమాణత్వావిశేషాత్। నన్వేవమపియ త్పురస్తాత్ప్రతిజ్ఞాతం నోపాధియోగాదప్యుభయలింగత్వం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తద్విరుధ్యతే, నేతి బ్రూ మః। ఉపాధినిమిత్తస్య వస్తుధర్మత్వానుపపత్తేః, ఉపాధీనాం చావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్। సత్యా మేవ చ నైసర్గిక్యామవిద్యాయాం లోకవేదవ్యవహారావతార ఇతి తత్ర తత్రావోచామ॥

సూ. ౧౬. ఆహ చ తన్మాత్రం॥

ఆహ చ శ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం విలక్షణరూపాంతరరహితం నిర్విశేషం బ్రహ్మ స యథా సైంధవఘనో ఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి। ఏతదుక్తం భవతి, నాస్యాత్మనోఽంతర్బహిర్వా చైతన్యాదన్యద్రూపమస్తి, చై తన్యమేవ తు నిరంతరమస్య స్వరూపం, యథా సైంధవఘనస్యాంతర్బహిశ్చ లవణరస ఏవ నిరంతరో భవతి న రసాంతరం తథైవేతి॥ సూ. ౧౭. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే॥

దర్శయతి చ శ్రుతిః పరప్రతిషేధేనైవ బ్రహ్మ నిర్విశేషం అథాత ఆదేశో నేతి నేతి, అన్యదేవ తద్విదితా

కల్పితత్వాదుపాధికస్య సత్యత్వానుపపత్తేర్న సత్యముభయరూపత్వమితి పూర్వముక్తం సంప్రతి సత్యం నిర్విశేషత్వం మిథ్యా సవిశేషత్వమిత్యుచ్యత ఇత్యుభయరూపత్వాంగీకారేపి న పూర్వాపరవిరోధ ఇత్యాహ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి॥ ద్వైత స్య మిథ్యాత్వే జ్ఞానేన బాధాదుపాసనాదివ్యవహారో న స్యాదిత్యాశంక్య బాధాత్ ప్రాగేవ స ఇత్యాహ॥ సత్యామితి॥*

౧౬. యతః శ్రుతిశ్చిన్మాత్రమాహ అతశ్చ నిర్విశేషమిత్యేతి సూత్రార్థమాహ॥ ఆహ చేతి॥ సైంధవఘనో లవణపిండః॥

౧౭. కేవలశ్రుతిస్స్మృత్యోర్ద్వైతప్రతిషేధేన బ్రహ్మోపదేశాన్నిష్ప్రపంచం బ్రహ్మేత్యాహ॥ దర్శయతీతి॥

అథాద్వైతోక్త్యనంతరం తస్య జ్ఞానహేతుత్వాన్నేతినేతీత్యుపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః । అధీహి భో ఇత్యస్య పునః పునరధీహి భో ఇతి నిర్బంధకారిణం తం ద్వితీయే తృతీయే చ ప్రశ్నే తూష్ణీంభావం త్యక్త్వోవాచ । ఉపశాంతో నిరస్తద్వైతః । అత స్తస్య తూష్ణీంభావ ఏవోత్తరమితి శాస్త్రస్యాభిధాశబ్దస్తథార్థకః । ఆదిమత్త్వాత్కార్యం తన్న భవతీత్యనాదిమత్ । సత్ ఇంద్రియవేద్యం అసత్పరోక్షం చ న స్వప్రకాశత్వాదిత్యర్థః । సర్వభూతగుణైర్దివ్యగంధాదిభిర్యుక్తం మాం మూర్తిమంతం పశ్యసీతి యత్సా మాయా అత ఏవ సద్వైతో భగవాన్ తి మాం ద్రష్టుం నార్హసి వస్తుతో ద్వైతాతీతత్వాదిత్యర్థః ॥ ...

౧౮. కించ యథా జలాద్యుపాధికల్పితః సూర్యచంద్రాదేర్భేదచలనాదిర్ధర్మ ఏవమాత్మన ఇతి దృష్టాంతశ్రుతేశ్చ నిర్విశేషం తత్త్వమిత్యాహ ॥ అత ఏవ చోపమేతి ॥ జలస్థప్రతిబింబత్వాకారేణ సూర్యస్యాభాసత్వద్యోతనాయ సూర్య

ఇత్యోఽవిదితాదధి, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహేత్యేవమాద్యాః । బాష్కలినా చ బాహ్వః పృష్టస్సన్నవచనేనైవ బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి శ్రూయతే "స హోవాచాధీహి భో ఇతి స తూష్ణీం బభూవ తం హ ద్వితీయే వా తృతీయే వా వచన ఉవాచ బ్రూమః ఖలు త్వం తు న విజానాసి ఉపశాంతోఽయమాత్మే"తి । తథా స్మృతిష్వపి పరప్రతిషేధేనైవోపదిశ్యతే "జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి యద్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే । అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే" ఇత్యేవమాద్యాసు । తథా విశ్వరూపధరో నారాయణో నారదమువాచేతి స్మర్యతే "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద । సర్వభూతగుణైర్యుక్తం నైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ"తి

సూ. ౧౮. అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ ॥

యత ఏవ చాయమాత్మా చైతన్యరూపో నిర్విశేషో వాఙ్మనసాతీతః పరప్రతిషేధోపదేశ్యోఽత ఏవ చాస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికీం విశేషవత్తామభిప్రేత్య జలసూర్యకాదివదిత్యుపమోపాదీయతే మోక్షశాస్త్రేషు । "యథా హ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోఽనుగచ్ఛన్ । ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మే"తి । "ఏక ఏవ తు భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః । ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవ"దితి చైవమాదిషు । అత్ర ప్రత్యవస్థీయతే ॥

సూ. ౧౯. అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్ ॥

న జలసూర్యకాదితుల్యత్వమిహోపపద్యతే తద్వదగ్రహణాత్ । సూర్యాదిభ్యో హి మూర్తేభ్యః పృథగ్భూతం విప్రకృష్టదేశం మూర్తం జలం గృహ్యతే తత్ర యుక్తః సూర్యాదిప్రతిబింబోదయః న త్వాత్మాఽమూర్తో న చాస్మాత్ పృథగ్భూతా విప్రకృష్టదేశాశ్చోపాధయః, సర్వగతత్వాత్సర్వానన్యత్వాచ్చ । తస్మాదయుక్తోఽయం దృష్టాంత ఇతి । అత్ర ప్రతివిధీయతే ॥

సూ. ౨౦. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవమ్ ॥

యుక్త ఏవ త్వయం దృష్టాంతః వివక్షితాంశసంభవాత్, న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః క్వచిత్కం

చిత్ప్రత్యయః । యథాఽయం జ్యోతిర్మయో వివస్వాన్స్వత ఏకోఽపి ఘటాదిభేదేన భిన్నా అపోఽనుగచ్ఛన్ బహుధా క్రియత ఏవమజోఽయమాత్మా దేవస్స్వప్రకాశ ఏకోఽప్యుపాధినా మాయయా క్షేత్రాణ్యనుగచ్ఛన్ భేదరూపః క్రియత ఇతి యోజనా ॥ ....

౧౯. ఇహాస్మదుక్తదృష్టాంతవైషమ్యం శంకాసూత్రం ॥ అంబువదితి ॥ ఆత్మనో నీరూపత్వాత్ దూరస్థోపాధ్యభావాచ్ఛాయయాబుద్ధ్యాదిషు ప్రతిబింబభేదో న యుక్త ఇత్యర్థః ॥ ... ...

౨౦. ఉపాధ్యంతర్భావేన కల్పితధర్మవత్త్వమాత్ర వివక్షితాంశస్తేన సామ్యేన సమాధానసూత్రం ॥ వృద్ధిహ్రా

పేతి ॥ దృష్టాంతసామ్యేఽపి నీరూపాత్మనః ప్రతిబింబం స్వబుద్ధ్యా కథం కల్ప్యత ఇత్యాహ ॥ న చేదమితి ॥ రూప్యతే న కల్ప్యత ఇత్యర్థః । తర్హి దృష్టాంతస్య సూర్యకాదవదిత్యుపన్యాసేన కిం ఫలమిత్యత ఆహ ॥ శాస్త్రేతి ॥ ఆత్మనో నిర్విశేషత్వం ఫలమిత్యర్థః । అవిరోధ ఇతి- న వైషమ్యమిత్యర్థః ॥ ఆత్మా ప్రతిబింబశూన్యః నీరూపద్రవ్యత్వాత్ వాయువత్ ఇత్యనుమానే ఆకాశే వ్యభిచారః । స్వల్పజలే విమూర్తాకాశప్రతిబింబదర్శనాదుపాధిమూర్తస్థత్వమపి క్వచిదనపేక్షితమితి భావః ॥ ... ...

౨౧. ప్రవేశశ్రుతేశ్చోక్తానుమానబాధ ఇత్యాహ సూత్రకారః ॥ దర్శనాచ్చేతి ॥ ద్విపదః పురో మనుష్యాదిదేహాంశ్చక్రే చతుష్పదః పురః పశ్వాదిదేహాన్ కృత్వా పురశ్చాయురాద్యభివ్యక్తేః పురస్తాత్సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః పక్షీ లింగశరీరీ భూత్వా పురః ప్రాణిశరీరాణ్యావిశత్ స చ ప్రవిష్టోఽపి పురుషః పూర్ణ ఏవేత్యర్థః । తైత్తిరీయకే లింగస్య పక్షాద్యుక్తేః పక్షిత్వం మంతవ్యం । వ

చిద్వివక్షితమంశముక్త్వా సర్వసారూప్యం కేనచిద్దర్శయితుం శక్యతే, సర్వసారూప్యే హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావోచ్ఛేదప్రసంగాత్ । న చేదం స్వమనీషికయా జలసూర్యకాదిదృష్టాంతప్రణయనం । శాస్త్రప్రణీతస్య త్వస్య ప్రయోజనమాత్రముపన్యస్యతే కిం పునరత్ర వివక్షితం సారూప్యమితి । తదుచ్యతే । వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి । జలగతం హి సూర్యప్రతిబింబం జలవృద్ధౌ వర్ధతే జలహ్రాసే హ్రసతి జలచలనే చలతి జలభేదే భిద్యత ఇత్యేవం జలధర్మానువిధాయి భవతి, న తు పరమార్థతః సూర్యస్య తథాత్వమస్తి, ఏవం పరమార్థతోఽవికృతమేకరూపమపి సద్బ్రహ్మ దేహాద్యుపాధ్యంతర్భావాద్భజత ఇవోపాధిధర్మాన్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్, ఏవముభయోర్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః సామంజస్యాదవిరోధః ॥ ... . *

సూ. ౨౧. దర్శనాచ్చ ॥

దర్శయతి చ శ్రుతిః పరస్యైవ బ్రహ్మణో దేహాదిషూపాధిష్వంతరనుప్రవేశం 'పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశ'దితి, 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యే'తి చ । తస్మాద్యుక్తమేతత్ అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివదితి । తస్మాన్నిర్వికల్పకైకలింగమేవ బ్రహ్మ నోభయలింగం విపరీతలింగం వేతి సిద్ధం । అత్ర కేచిత్ ద్వే అధికరణే కల్పయంతి, ప్రథమం తావత్ కిం ప్రత్యస్తమితాశేషప్రపంచమేకాకారం బ్రహ్మ ఉత ప్రపంచవదనేకాకారోపేతమితి, ద్వితీయం తు స్థితే ప్రత్యస్తమితప్రపంచత్వే కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమితి । అత్ర వయం వదామః సర్వథాప్యానర్థక్యమధికరణాంతరారంభస్యేతి । యది తావదనేకలింగత్వం పరస్య బ్రహ్మణో నిరాకర్తవ్యమిత్యయం ప్రయాసః తత్పూర్వేణైవ 'న స్థానతోఽపీ'త్యనేనాధికరణేన నిరాకృతమిత్యుత్తరమధికరణం 'ప్రకాశవచ్చే'త్యేతద్వ్యర్థమేవ భవేత్ । న చ సల్లక్షణమేవ బ్రహ్మ న బోధలక్షణమితి శక్యం వక్తుం, 'విజ్ఞానఘన ఏవే'త్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్ । కథం వా నిరస్తచైతన్యం బ్రహ్మ చేతనస్య జీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యేత । నాపి బోధలక్షణమేవ బ్రహ్మ న సల్లక్షణమితి శక్యం వక్తుం, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య' ఇత్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్ర

వం ప్రతిబింబభావేన భేదాదేః కల్పితత్వాత్ నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి స్వమతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాపయతి ॥ అత్రేతి ॥ న స్థానతోఽపీత్యాద్యేకమధికరణమ్, తత్ర బ్రహ్మణో నిష్ప్రపంచత్వే స్థితే కింలక్షణం బ్రహ్మేతి సందేహే ప్రకాశవచ్చేత్యాది ద్వితీయమధికరణం ప్రవృత్తం న సద్రూపమేవ బ్రహ్మ కింతు ప్రకాశవచ్చిద్రూపం చ । కుతః, అవైయర్థ్యాత్ । 'సత్యం జ్ఞానం' 'సదేవ సోమ్యే'త్యుభయశ్రుతేర్ద్విరూపే బ్రహ్మణ్యర్థవత్త్వాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః ॥ ఆహ చ తన్మాత్రం సన్మాత్రం బ్రహ్మ । శ్రుతిరాహ జ్ఞానస్య సత్తానతిరేకాదితి । ఇదం ద్వితీయాధికరణం దూషయతి । తత్ర వయమితి । ద్వితీయాధికరణస్య కిం బ్రహ్మణోఽనేకరూపత్వనిరాసః ఫలం ఉత బోధరూపత్వనిరాసః ఆహోస్విత్ సత్తానిరాస ఇతి వికల్ప్య సర్వథాప్యానర్థక్యం ప్రపంచయన్ ఆద్యే గతార్థతామాహ ॥ యది తావదితి ॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ న చేతి ॥ బ్రహ్మణో బోధరూపత్వనిరాసే జడత్వాజ్జీవాభేదశ్రుతిబాధః స్యాదిత్యాహ ॥ కథం వేతి ॥ న తృతీయ ఇ

త్యాహ॥ నాపీతి॥ సత్తానిరాసే బోధస్య తుచ్ఛత్వం చ స్యాదిత్యాహ। కథమితి॥ న చ బోధస్య సత్తానతిరేకాన్న తుచ్ఛతేతి వాచ్యం। సద్బోధపదయోర్వాచ్యానతిరేకే పర్యాయత్వప్రసంగాత్ । ఏవం సిద్ధాంతం ఫలాభావేన దూషయిత్వా పూర్వపక్షం దూషయతి॥ నాపీతి॥ ప్రసంగమేవాహ। సత్తేతి॥ వ్యావృత్తత్వం భిన్నత్వం। నిష్ప్రపంచైకరూపత్వసిద్ధాంతవిరోధాత్ భిన్నోభయరూపస్య పూర్వపక్షానుత్థానమిత్యర్థః॥ ఉభయశ్రుతిబలాదుత్థానమితి శంకతే ॥ శ్రుతత్వాదితి॥ మేరువింధ్యవత్పరస్పరభిన్నసత్తాబోధయోరేకబ్రహ్మాభేదశంకా శ్రుతశతేనాపి న యుక్తేత్యాహ॥ నేతి॥ సద్బోధయోర్భేదోఽస్తి వా న వా। ఆద్యే శ్రుతేరపి విరుద్ధార్థత్వానుపపత్తేర్న పూర్వపక్షోత్థానమిత్యుక్తం। సంప్రతి ద్వితీయం శంకతే॥ అథ సత్తైవేతి॥ సద్బోధపదయోర్వాచ్యభేదేపి లక్ష్యైక్యోపపత్తేరఖండార్థస్వీకారాదిత్యర్థః॥ అఖండార్థస్య పూర్వపక్షత్వం న స్యాత్ సిద్ధాంతత్వాత్, కిం చాత్ర పక్షయోరప్యయుక్త ఇత్యాహ। తథాపీతి॥ ఏకాధికరణపక్షే సూత్రాణి కథం నేయానీత్యత ఆహ॥ సూత్రాణి త్వితి॥ స్వపక్షే సూత్రసామంజస్యం చేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ అవశ్యాపేక్షితగత్యర్థత్వేనోత్తరసూత్రాణాం పూర్వసూత్రైకవాక్యత్వాన్నాధికరణభేద ఇతి భావః। ఆకారశ్రుతీనాం కల్పితాకారోపగతిరితి స్వమతముక్తం,

సంగాత్, కథం వా నిరస్తసత్తాకో బోధోఽభ్యుపగమ్యేత। నాప్యుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి శక్యం వక్తుం, పూర్వాభ్యుపగమవిరోధప్రసంగాత్ సత్తావ్యావృత్తేన బోధేన బోధవ్యావృత్తయా చ సత్తయోపేతం బ్రహ్మ ప్రతిజానానస్య తదేవ పూర్వాధికరణప్రతిషిద్ధం సప్రపంచత్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత। శ్రుతత్వాదదోష ఇతి చేన్న। ఏకస్యానేకస్వభావత్వానుపపత్తేః। అథ సత్తైవ బోధః బోధ ఏవ చ సత్తా నానయోః పరస్పరవ్యావృత్తిరస్తీతి యద్యుచ్యేత తథాపి కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమిత్యయం వికల్పో నిరాలంబన ఏవ స్యాత్, సూత్రాణి త్వేకాధికరణత్వేనైవాస్మాభిర్నీతాని। అపి చ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిష్వాకారవదనాకారప్రతిపాదనేన విప్రతిపన్నాస్వనాకారే బ్రహ్మణి పరిగృహీతేఽవశ్యం వక్తవ్యేతరాసాం శ్రుతీనాం గతిః, తాదర్థ్యేన ప్రకాశవచ్చేత్యాదీని సూత్రాణ్యర్థవన్తి సంపద్యంతే యదప్యాహురాకారవాదినోఽపి శ్రుతయః ప్రపంచప్రవిలయముఖేనానాకారప్రతిపత్త్యర్థా ఏవ న పృథగర్థా ఇతి। తదపి న సమీచీనమివ లక్ష్యతే। కథం యే హి పరావిద్యాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా యుక్తా హ్యస్య హరయః శతా దశే'త్యయం వై హరయోఽయం వై దశ చ సహస్రాణి బహూని చానంతాని చే'త్యేవమాదయః తే భవంతు ప్రవిలయార్థాః, 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యుపసంహారాత్। యే పునరుపాసనావిధానాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యేవమాదయో న తేషాం ప్రవిలయార్థత్వం న్యాయ్యం 'స క్రతుం కుర్వీతే'త్యేవంజాతీయకేన ప్రకృతేనైవోపాసనవిధినా తేషాం సంబంధాత్ । శ్రుత్యా చైవంజాతీయకానాం గుణానాముపాసనార్థత్వేఽవక్లృప్తే

ప్రపంచప్రవిలయవాదినస్తు 'మనోమయః ప్రాణశరీరః సత్యకామ' ఇత్యాద్యాకారశ్రుతీనాం తదాకారప్రవిలయో గతిరిత్యాహుః॥ మనోమయ ఇతి కోఽర్థః, మనోఽతిరిక్తోపాధిశూన్య ఇత్యర్థః। ఏవం ప్రాణశరీరపదేన ప్రాణాతిరిక్తోపాధినిషేధాన్మనసోప్యభావసిద్ధిః। ఏవం సర్వైః శబ్దైరనాకారబ్రహ్మపరా ఏవేతి తన్మతమనూద్య దూషయతి ॥ యదపీత్యాదినా॥ కిం జ్ఞేయబ్రహ్మప్రకరణస్థానామాకారశబ్దానాం నిషేధపరత్వం, ఉతోపాసనాప్రకరణస్థానామపి, తత్రాద్యమంగీకరోతి॥ యే హీతి॥ అస్య జీవభావం ప్రాప్తస్యేశ్వరస్య హరయో విషయాహరణాదింద్రియాణి ప్రాణభేదాపేక్షయా శతాని సహస్రాణి చ, తేషామీశ్వరాద్భేదమాశంక్యాహ॥ అయమితి॥ ఈశ్వర ఏవ హరయ ఇత్యర్థః॥ ద్వితీయం దూషయతి॥ యే పునరితి॥ మనోమయాదిశబ్దానాం ముఖ్యవృత్త్యా గుణపరత్వసంభవే నిషేధలక్షణాపి న యుక్తేత్యాహ॥ శ్రుత్యా చేతి॥ కిం చాకారానాకారశ్రుతిద్వైవిధ్యే సతి బ్రహ్మానాకారమేవేత్యత్ర కిం వినిగమకమితి కాంక్షాయాం నాదస్థూలాదిశ్రుతీనాం నిరాకారతాత్పర్యం నియామకమితి కథనార్థమిదం సూత్రమర్థవద్భవతి ॥ సర్వశ్రుతీనాం నిషేధార్థత్వే తు [illegible] సూత్రం

వ్యర్థం స్యాదిత్యాహ। సర్వేషాం చేతి॥ నహ్యుపాసనార్థకవాక్యానాం స్వార్థే ఫలాభావాత్ సఫలనిషేధవాక్యశేషత్వమి త్యాశంక్య ఫలస్యాపి శ్రుతత్వాన్నాన్యశేషతేత్యాహ॥ ఫలంత్వితి॥ అర్థైక్యాభావాచ్చ నైకవాక్యతేత్యాహ॥ కథంచేతి॥ అర్థై క్యం శంకతే। ఏకేతి॥ యథా ఫలవత్పరమాపూర్వాఖ్యనియోగైక్యాదంగప్రధానవాక్యానామేకవాక్యతా- తథాత్మతత్త్వావ బోధకామస్య ప్రపంచప్రవిలయవిషయక ఏకో నియోగరూపోఽర్థోఽస్తీత్యాకారానాకారవాక్యానాం సర్వేషామేకవాక్య తేత్యర్థః॥ నియోగాసిద్ధ్యా దూషయతి॥ నేతి॥ విషయం శంకతే॥ నను ద్వైతేతి॥ ప్రత్యనీకం ప్రతిబంధకం। నను ప్రపంచవిలయ

మానే నలక్షణయా ప్రవిలయార్థత్వమవకల్ప్యతే। సర్వేషాం చ సాధారణే ప్రవిలయార్థత్వే సతి ఉపా పదదేవహితత్ప్రధానత్వాదితి న్నిగమనకారణవచనానవకాశం స్యాత్। ఫలమప్యేషాం యథోపదేశం క్వచిద్దురితక్షయః క్వచిదైశ్వర్యప్రాప్తిః క్వచిత్ క్రమముక్తిరిత్యవగమ్యతే। అతః పార్థగర్థ్యమేవో పాసనావాక్యానాం బ్రహ్మవాక్యానాం చ న్యాయ్యం నైకవాక్యత్వం। కథం చైషామేకవాక్యతోత్ప్రే క్ష్యత ఇతి వక్తవ్యం। ఏకనియోగప్రతీతేః ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యవదితి చేన్న, బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగాభావాత్। వస్తుమాత్రపర్యవసాయీని హి బ్రహ్మవాక్యాని న నియోగోపదేశీనీతి, ఏతద్విస్తరే ణ ప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తు సమన్వయా'దిత్యత్ర। కింవిషయశ్చాత్ర నియోగోఽభిప్రేత ఇతి వక్తవ్యం, పురు షో హి నియుజ్యమానః కుర్వితి స్వవ్యాపారే కస్మింశ్చిన్నియుజ్యతే। నను ద్వైతప్రపంచప్రవిలయో నియో గవిషయో భవిష్యతి, అప్రవిలాపితే హి ద్వైతప్రపంచే బ్రహ్మతత్త్వావబోధో న భవతీత్యతో బ్రహ్మతత్త్వా వబోధప్రత్యనీకభూతో ద్వైతప్రపంచః ప్రవిలాప్యః యథా స్వర్గకామస్య యాగోఽనుష్ఠాతవ్య ఉపదిశ్య తే, ఏవమపవర్గకామస్య ప్రపంచప్రవిలయః, యథా చ తమసి వ్యవస్థితం ఘటాదితత్త్వం అవబుభుత్సమా నేన తత్ప్రత్యనీకభూతం తమః ప్రవిలాప్యతే, ఏవం బ్రహ్మతత్త్వమవబుభుత్సమానేన తత్ప్రత్యనీకభూతః ప్రపంచః ప్రవిలాపయితవ్యః। బ్రహ్మస్వభావో హి ప్రపంచో న ప్రపంచస్వభావం బ్రహ్మ తేన నామరూప ప్రపంచప్రవిలాపనేన బ్రహ్మతత్త్వావబోధో భవతీతి। అత్ర వయం పృచ్ఛామః కోఽయం ప్రపంచప్రవిల యో నామ, కిమగ్నిప్రతాపసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యప్రవిలయ ఇవ ప్రపంచప్రవిలయః కర్తవ్యః ? ఆ హోస్విదేకస్మింశ్చంద్రే తిమిరకృతానేకచంద్రప్రపంచవదవిద్యాకృతో బ్రహ్మణి నామరూపప్రపంచో విద్యయా ప్రవిలాపయితవ్యః? ఇతి। తత్ర యది తావద్విద్యమానోఽయం ప్రపంచో దేహాదిలక్షణ ఆధ్యాత్మి కో బాహ్యశ్చ పృథివ్యాదిలక్షణః ప్రవిలాపయితవ్య ఇత్యుచ్యేత స పురుషమాత్రేణాశక్యః ప్రవిలాపయితుమి తి తత్ప్రవిలయోపదేశోఽశక్యవిషయ ఏవ స్యాత్, ఏకేన చాదిముక్తేన పృథివ్యాదిప్రవిలయః కృత ఇతీదానీం పృథివ్యాదిశూన్యం జగదభవిష్యత్। అథావిద్యాధ్యస్తో బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నయం ప్రపంచో విద్యయా ప్రవిలాప్యత ఇతి బ్రూయాత్, తతో బ్రహ్మైవావిద్యాధ్యస్తప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేనావేదయితవ్యం 'ఏ కమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ' 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి। తస్మిన్నావేదితే విద్యా స్వయమేవోత్పద్యతే తయా చావిద్యా బాధ్యతే, తతశ్చావిద్యాధ్యస్తః సకలోఽయం నామరూపప్రపంచః స్వప్నప్రపంచవత్ ప్రవిలీయతే। అనావేదితే తు బ్రహ్మణి బ్రహ్మవిజ్ఞానం కురు ప్రపంచం ప్రవిలయం చేతి శతకృత్వోఽప్యుక్తే న బ్ర

బ్రహ్మలయస్య ప్రసవభేదాదిత్యత ఆహ॥ బ్రహ్మస్వభావోహి ప్రపంచ ఇతి॥ కారణం హి కార్యస్య స్వరూపం అతః కార్యస్య నాశే పి కారణస్య న లయః ఘటనాశేపి మృద్వర్శనాదిత్యర్థః। ప్రపంచస్య సత్యస్యైకస్మిత్యస్య వా లయమేవిధికిత్తివికల్ప్య దూష యతి ॥ తత్ర యది తావదితి॥ సత్యస్య జ్ఞానాదధ్వస్తేము సలాదినా చక్రుస్సం మైత్రత్వం పాసుయోగాత్ నభో గ్రసనవిధి వదశక్యవిషయోఽయం విధిః। కించ శుకాదిముక్త్యా సర్వముక్తిః స్యాదిత్యర్థః॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి॥ అథేత్యాదినా॥ ఉ పదేశాద్బ్రహ్మజ్ఞానాదేవావిద్యాతజ్జన్యప్రపంచలయసిద్ధేర్నియోగో వ్యర్థ ఇత్యర్థః॥ కించ బ్రహ్మజ్ఞానార్థో విధిః కిం బ్రహ్మజ్ఞా

తేజ్ఞాతే వా, నాద్యః, అశక్యత్వాదిత్యాహ । అనావేదితేత్విత్తి॥ ద్వితీయం శంకతే । నన్వితి॥ ఉపదేశాదేవ జ్ఞాతే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కారద్వైతబాధయోః సిద్ధేర్విధివైయర్థ్యం సిద్ధస్య విధినా కర్తుమయోగ్యాదిత్యాహ॥ నేతి॥ ఏవం విషయాభావాన్నియోగాభావముక్త్వా నియోజ్యాభావాత్తదభావమాహ॥ నియోజ్యోపి చేతి॥ ప్రపంచాంతర్భూతో బ్రహ్మ వేత్యర్థః, ఆద్యే జీవనాశాద్విధ్యయోగః ద్వితీయే నియోజ్యాసిద్ధిః। తర్హి జ్ఞానే విధిప్రత్యయానాం కా గతిరిత్యత ఆహ॥ ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా ఇతి॥ నను శ్రుతం జ్ఞానం త్యక్త్వా తత్సాధనవ్యాపారవిధిః కిమితి కల్ప్యత ఇత్యాశంక్య జ్ఞానస్య పురుషకృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ॥ జ్ఞేయాభిముఖస్యాపీతి ॥ కించ జ్ఞానవిధివాదినా జ్ఞేయం బ్రహ్మవశ్యం వేదాంతైర్జ్ఞాపనీయం విషయానవబోధే విధిబోధాయోగాత్। తథా చ వేదాంతైరేవ జ్ఞానోత్పత్తేర్విధ్యానర్థక్యమిత్యాహ । తస్మాదితి ॥ తజ్జ్ఞానార్థినం ప్రతీ

హ్మవిజ్ఞానం ప్రపంచప్రవిలయో వా జాయేత । నన్వావేదితే బ్రహ్మణి తద్విజ్ఞానవిషయః ప్రపంచవిలయవిషయో వా నియోగస్స్యాత్, న, నిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మతత్త్వావేదనేనైవోభయసిద్ధేః, రజ్జుస్వరూపప్రకాశనేనైవ హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమవిద్యాధ్యస్తసర్పాదిప్రపంచప్రవిలయశ్చ భవతి, న చ కృతమేవ పునః క్రియతే । నియోజ్యోపి చ ప్రపంచావస్థాయాం యోఽవగమ్యతే జీవో నామ స ప్రపంచపక్షస్యైవ వా స్యాత్ బ్రహ్మపక్షస్యైవ వా। ప్రథమవికల్పే నిష్ప్రపంచబ్రహ్మతత్త్వప్రతిపాదనేన పృథివ్యాదివజ్జీవస్యాపి ప్రవిలాపితత్వాత్ కస్య ప్రపంచప్రవిలయే నియోగ ఉచ్యేత కస్య వా నియోగనిష్ఠతయా మోక్ష ఉవాప్తవ్య ఉచ్యేత। ద్వితీయేపి బ్రహ్మైవానియోజ్యస్వభావం జీవస్య స్వరూపం జీవత్వం చావిద్యాకృతమేవేతి ప్రతిపాదితే బ్రహ్మణి నియోజ్యాభావాన్నియోగాభావ ఏవ। ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా అపి పరవిద్యాధికారపఠితాస్తత్త్వాభిముఖీకరణప్రధానాః న తత్త్వావబోధవిధిప్రధానా భవంతి, లోకేపీదం పశ్యేద మాకర్ణయేతి చైవంజాతీయకేషు నిర్దేశేషు ప్రణిధానమాత్రం కుర్వితి ఉచ్యతే న సాక్షాత్ జ్ఞానమేవ కుర్వితి। జ్ఞేయాభిముఖస్యాపి విజ్ఞానం కదాచిజ్జాయతే కదాచిన్న జాయతే, తస్మాత్తం ప్రతి జ్ఞానవిషయ ఏవ దర్శయితవ్యో జ్ఞాపయితుకామేన, తస్మిన్ దర్శితే స్వయమేవ యథావిషయం యథాప్రమాణం చ జ్ఞానముత్పద్యతే । న చ ప్రమాణాంతరేణాన్యథాప్రసిద్ధేఽర్థేఽన్యథా జ్ఞానం నియుక్తస్యాప్యుపపద్యతే । యది పునర్నియుక్తోఽహమిత్యన్యథా జ్ఞానం కుర్యాత్ న తు తజ్జ్ఞానం కిం తర్హి మానసీ సా క్రియా స్వయమేవ చేదన్యథోత్పద్యేత భ్రాంతిరేవ స్యాత్, జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవిషయం చ న తన్నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే న చ ప్రతిషేధశతేనాపి వారయితుం శక్యతే । న హి తత్పురుషతంత్రం వస్తుతంత్రమేవ హి తత్, అతోపి నియోగాభావః, కించాన్యన్నియోగనిష్ఠతయైవ పర్యవస్యతి ఆమ్నాయ ఇతి యదభ్యుపగతమనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తదప్రమాణకమేవ స్యాత్ ।అథ శాస్త్రమేవానియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వమస్యాచక్షీత తదవబోధే చ పురుషం నియుంజీత, తతో బ్రహ్మశాస్త్రస్యైకస్య ద్వ్యర్థపరతా విరుద్ధార్థపరతా చ ప్రసజ్యేయాతాం నియోగపరతాయాం చ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా కర్మఫలవన్మోక్షస్యాదృష్టఫలత్వమనిత్య

త్వర్థః। న మాత్రపన్నం జ్ఞానే పుమన్యథా కర్తుం విధిరర్థవానితి నేత్యాహ ॥ న చేతి॥ నన్వనగ్నిర్యోషిదితి ప్రత్యక్షప్రమాణాదన్యన్న న జ్ఞానం తదగ్నిం ధ్యాయేదితి విధివాఽన్యథా కృతం దృశ్యత ఇత్యత ఆహ॥ యదీతి॥ అన్యథాధీః కృతిసాధ్యా చేత్ క్రియైవం పునేవ చేత్ భ్రాంతిరేవాతో ధ్యానం విధిసాధితో జ్ఞానాసిద్ధిర్ధ్యానవస్తుతంత్రజ్ఞానే విధిమయుక్తేత్యర్థః । వేదాంతేషు విధివాదినో(ఽ)న్యచ్చ దూషణమస్తీత్యాహ॥ కించాన్యదితి॥ బ్రహ్మాత్మైక్యే నియోగే చ వేదాంతవాక్యస్య ప్రామాణ్యమాశంక్యార్థభేదాద్వాక్యభేదో విరుద్ధార్థత్వాదప్రామాణ్యం చేతి దూషయతి ॥ అథేత్యాదినా॥ కించ శ్రుతం బ్రహ్మ వస్తు త్యాగః వేదాంతేషు అశ్రుతకల్పనేతి కర్మజన్యత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వం ఫలాతిశయత్వాదిప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ నియోగపరతాయాం చేతి॥ ఫలితమాహ॥ అత ఇతి ॥ ఇదానీం ప్రాభాకరనియోగమంగీకృత్య తద్దేశత్వం ఖండయతి॥ అభ్యుపగ

మ్యమానేపీతి॥ భిన్నక్రియావాచిశబ్దః శబ్దాంతరం యథా యజతిదదాతీతి, తథేహాపి వేదోపాసీతేతిశబ్దభేదః। నిర్గుణసగుణరూపభేదః ప్రకరణభేదః ముక్త్యభ్యుదయఫలభేదఇత్యేతైః ప్రమాణైర్నిర్గుణజ్ఞానసగుణోపాసనావిషయకనియోగభేదఇత్యర్థః॥ కథంతర్హ్యంగాంగివాక్యేషునియోగైక్యంతత్రాహ॥ ప్రయాజేతి॥ ఏకస్యైవస్వర్గకామస్యాంగప్రధానాధికారాత్ తద్బాధ్యఫలాపూర్వైక్యాదేకవాక్యతేత్యర్థః। ఇహాపినిర్గుణసగుణవిద్యయోరేకాధికారాన్నియోగైక్యమస్తు, నేత్యాహ॥ నత్వితి॥ ముక్త్యభ్యుదయార్థభేదాన్మిథోవిరుద్ధార్థవిద్యయోరంగాంగిత్వాయోగాచ్చననియోగైక్యం। నచనిర్గుణావిద్యానియోగపరకపివసగుణవిద్యానంగీకారాదితివాచ్యం। అప్యాహావిపరీతం పాండిత్యమాయుష్మతః, విద్యయోర్గ్యావిద్యాయాంవిధిర్యోగ్యాయామవిధిరితి, తస్మాత్సాకారవాక్యానామాకారలయద్వారా నిర్గుణవాక్యైకవాక్యతాగతిరసఙ్గతిరేవ, కింతు తేషాంకల్పితాకారోగతిస్తదుపాసనయాఽభ్యుదయసిద్ధేః, నిర్గుణవాక్యానాంతుపరమార్థాలంబనత్వమిత్యల్ప స్తథ్యుక్తఏవవిభాగస్సాధీయానిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥...

ఛాఛా బ్రహ్మణోనిర్విశేషచిన్మాత్రత్వముక్త్వా సర్వనిషేధావధిత్వేనసద్రూపత్వమాహ। ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతో బ్రవీతిచభూయఇతి॥ పృథివ్యప్తేజోభూతత్రయంమూర్తంవాయ్వాకాశద్వయమమూర్తమితిరా

త్వంచేత్యేవమాదయోదోసా [illegible] కేనచిత్పరి [illegible] గ్రుంక్యాః. తస్మాదవగతినిష్ఠాన్యేవ బ్రహ్మవాక్యానినని

యోగనిష్ఠానీతి, అతశ్చైకన [illegible] ప్ర [illegible] వాక్యతేత్యయు [illegible] ం। అభ్యుపగమ్యమానేచబ్రహ్మవాక్యే

షునియోగసద్భావేతదేకత్వంనిష్ప్ర [illegible] దేశేషుసప్రపంచోపదేశేషు [illegible] సిద్ధం. నహిశబ్దాంతరా

దిభిః ప్రమాణైర్నియోగభేదేఽవగమ్య [illegible] సన్నైకో [illegible] నియోగ [illegible] శ్రయితుం। ప్రయాజద

ర్శపూర్ణమాసవాక్యేషు [illegible] సగుణనిర్గుణచోదనాసుకశ్చి

దేకత్వకారణోంశోఽస్తి। నహి [illegible] దయోగ [illegible] చప్రవిలయోపకారిణః - నాపిప్రపంచవిల

యాదయోగ [illegible] కారిణః [illegible] పరవిరోధిత్వాత్। నహికృత్స్నప్రపంచప్రవిలాప

నంప్రపం [illegible] క్తంసమావేశయితుం। తస్మాదస్మదుక్తఏవవిభాగఆ

[illegible] కర ఇతి॥ ... ... *

సూ — ౨౨ ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతో బ్రవీతిచభూయః॥

[illegible] ద్వేవావబ్రహ్మణోరూపేమూర్తంచైవామూర్తంచే త్యుపక్రమ్యపంచమహాభూతానిద్వైరాశ్యే

నప్రవిభజ్యామూర్తరసస్యచ పురుషశబ్దోదితస్య మాహారజనాదీనిరూపాణిదర్శయిత్వా పునఃపఠ్యతే,

'అథాతఆదేశో నేతి నేతినహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీ'తి। తత్రకోఽస్యప్రతిషేధస్యవిషయఇతి జి

జ్ఞాసామహే, నహ్యత్రేదంతదితివిశేషితంకించిత్ప్రతిషేధ్యముపలభ్యతే, ఇతిశబ్దేనత్వత్రప్రతిషేధ్యంకి

మపిసమర్ప్యతే నేతినేతీతి, ఇతిశబ్దపరత్వాన్నఞ్ ప్రయోగస్య। ఇతిశబ్దశ్చాయంసన్నిహితాలంబనఃప

శిద్వయముక్త్వా భూతద్వయస్యామూర్తస్యసారః కరణాత్మాహిరణ్యగర్భోయఏషఏతస్మిన్ సూర్యమండలేపురుషోయ

శ్చాయందక్షిణేఽక్షిణిపురుష' ఇత్యుక్తః, తస్యవాసనామయానిస్వప్నరూపాణి 'తద్యథామాహారజనంవాసోయథా

పాండ్వావికంయథేంద్రగోప' ఇత్యుపమాభిరుక్తానివిచిత్రాణి, తత్రమహారజనంహరిద్రా తయాలిప్తం వస్త్రంమాహార

జనం, పాండ్వావికమతిధవళంకంబళాది। కేచిత్తుశ్రుతిముపలక్షణంకృత్వా సూక్ష్మపంచభూతాన్యమూర్తానిపం

చీకృతానిమూర్తానితతశ్చా మూర్తరసత్వోక్త్యాకరణానాం పాంచభౌతికత్వసిద్ధిరితివ్యాచక్షతే। అథసత్యదాత్మక

ప్రపంచోక్త్యనంతరం, అతఉక్తారోపస్యనిషేధార్థత్వాన్నేతి నేతీతి నిషేధేనోపదేశః క్రియతఇత్యర్థః। నేతిశబ్దార్థమాహ॥ నహీతి॥ ఏతస్మాదాత్మనోఽన్యన్నాస్తీతినేతీత్యుచ్యతఇత్యర్థః। శూన్యతానిరాసార్థంపరంబ్రహ్మాస్తీత్యుక్తమితిసిద్ధాంతరీత్యాశ్రుత్యర్థః॥ అత్రనిషేధ్యవిశేషానుపలంభాత్సంశయమాహ॥ తత్రకోఽస్యేత్యాదినా, నఞ్ ప్రయో

గృహ్యనకారస్యేతిశబ్దోపస్థాపితవస్తునిషేధకత్వాదిత్యర్థః। ఇతిశబ్దేననిషేధ్యసామాన్యసమర్పణేపి శేషాకాంక్షాయాం ప్రకరణాన్మూర్తామూర్తద్వయస్యరూపిబ్రహ్మణశ్చనిషేధ్యత్వభానాత్సంశయముక్త్వా పూర్వోక్తం నిర్విశేషం బ్రహ్మనాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యాపూర్వపక్షయతి॥ తత్రప్రకృతత్వేతి॥ పూర్వపక్షే తత్పదార్థాభావాద్వాక్యార్థాభావాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితిఫలం, నిరధిష్ఠాననిషేధాదర్శనాత్సర్వనిషేధోనయుక్త ఇత్యరుచ్యా ప్రపంచే బ్రహ్మనిషేధ ఇత్యాహ ॥ అథవేతి॥ ఏకబ్రహ్మణ ఏవనిషేధేన కారణద్వయస్యపౌనరుక్త్యమిత్యతఆహ॥ అభ్యాసస్త్వితి॥ ఉత్సూత్రమేవతావత్సిద్ధాంతముపక్రమతే॥ ఏవమితి॥ శూన్యప్రసంగ ఇష్ట ఇతివదంతం ప్రత్యాహ॥ కించిద్ధీతి ॥ తత్త్వేతి ప్రతిషేధనమిత్యర్థః। అధిష్ఠానానవశేషే తత్ప్రమారూపహేత్వభావాత్ నిషేధవాక్యార్థప్రమాణం స్యాత్ ఇదమత్రనాస్తీతిలోకే నిషేధస్యసాధిష్ఠానస్యైవ

వంశబ్దసమానవృత్తిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే 'ఇతిహస్మోపాధ్యాయః కథయతి' ఇత్యేవమాదిషు। సన్నిహితంచాత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాన్మూర్తామూర్తలక్షణం సప్రపంచం బ్రహ్మణః, తచ్చ బ్రహ్మ యస్య తే ద్వే రూపే, తత్ర నస్సంశయ ఉపజాయతే- కిమయం ప్రతిషేధో రూపే రూపవచ్చోభయమపి ప్రతిషేధతి ఆహోస్విదేకతరం, యదాప్యేకతరం తదాపి కిం బ్రహ్మ ప్రతిషేధతి రూపే పరిశినష్టి ఆహోస్విద్రూపే ప్రతిషేధతి బ్రహ్మ పరిశినష్టీతి। తత్ర ప్రకృతత్వావిశేషాదుభయమపి ప్రతిషేధతీత్యాశంకామహే। ద్వౌ హ్యేతౌ ప్రతిషేధౌ ద్విర్నేతిశబ్దప్రయోగాత్, తయోరేకేన సప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం ప్రతిషిధ్యతేఽపరేణ రూపవద్బ్రహ్మేతి భవతి మతిః। అథవా బ్రహ్మైవ రూపవత్ ప్రతిషిధ్యతే, తద్ధి వాఙ్మనసాతీతత్వాదసంభావ్యమానసద్భావం ప్రతిషేధార్హం నతు రూపప్రపంచః ప్రత్యక్షాదిగోచరత్వాత్ ప్రతిషేధార్హః, అభ్యాసస్త్వాదరార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న తావదుభయప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, శూన్యవాదప్రసంగాత్। కించిద్ధి పరమార్థమాలంబ్యాపరమార్థః ప్రతిషిధ్యతే యథా రజ్జ్వాదిషు సర్పాదయః, తచ్చ పరిశిష్యమాణే కస్మింశ్చిద్భావేఽవకల్పతే। కృత్స్నప్రతిషేధే తు కోఽన్యో భావః పరిశిష్యేత, అపరిశిష్యమాణే చాన్యస్మిన్ య ఇతరః ప్రతిషేద్ధుమారభ్యతే తస్యైవ పరమార్థత్వాపత్తేః ప్రతిషేధానుపపత్తిః। నాపి బ్రహ్మప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణి' ఇత్యాద్యుపక్రమవిరోధాత్ 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్' ఇత్యాదినిందావిరోధాత్, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య' ఇత్యాద్యవధారణవిరోధాత్, సర్వవేదాంతవ్యాకోపప్రసంగాచ్చ। వాఙ్మనసాతీతత్వమపి బ్రహ్మణో నాభావాభిప్రాయేణాభిధీయతే, న హి మహతా పరికరబంధేన 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ' ఇత్యేవమాదినా వేదాంతేషు బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య తస్యైవ పునరభావోఽభిలప్యేత, 'ప్రక్షాళనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర'మితి హి న్యాయః। ప్రతిపాదనప్రక్రియా త్వేషా 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే'తి। ఏతదుక్తం భవతి వాఙ్మనసాతీతమవిషయాంతఃపాతి ప్రత్యగాత్మభూతం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం బ్రహ్మేతి। తస్మాత్ బ్రహ్మణో రూపప్రపంచం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేత్యవగంతవ్యం। తదేతదుచ్యతే। ప్రకృతైతావత్త్వం

ప్రమితిదర్శనాదిత్యర్థః। కించయద్భాతితత్సదిత్యుత్సర్గస్యభానాదర్థాభావాధిష్ఠానప్రమితిరపవాదః తయాపూర్వభానస్యభ్రాంతత్వనిశ్చయేనార్థసత్త్వాపలాపాత్ అపవాదానంగీకారేతూత్సర్గతః ప్రపంచస్యసత్యత్వాపత్తేర్నిషేధానుపపత్తిరిత్యాహ॥ అపరిశిష్యమాణేచేతి ॥ అధిష్ఠానసత్త్వంవినాభ్రాంతినిషేధయోరయోగాత్ శూన్యవాదోనయుక్త ఇత్యుక్త్వాపూర్వవాదినః పక్షాంతరందూషయతి॥ నాపీతి ॥ దేహాత్మాభిమానవల్లౌకికమానప్రాప్తద్వైతస్యనిషేధోయుక్తోన వేదాంతప్రమితబ్రహ్మణ ఇతిభావః॥ యదుక్తం వాఙ్మనసాతీతత్వాన్నిషేధార్హం బ్రహ్మేతి, తత్రాహ॥ వాఙ్మనసేతి ॥ బ్రహ్మణో వాగాద్యతీతత్వంనిషేధార్థంనచేత్కిమర్థంతదుక్తిరిత్యతఆహ॥ ప్రతిపాదనేతి॥ ఉక్తార్థేసూత్రంయోజయతి॥ తదే

తదిత్యాదినా ॥ ‘ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చే’తి రూపద్వయస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వాన్నేతీతి నిషేధ ఇత్యర్థః। నన్వాదిత్యమండలే పురుష ఇతి బ్రహ్మైవాత్ర ప్రాధాన్యేనోక్తమిత్యాశంక్య పురుషో లింగాత్మా అమూర్తరసత్వశ్రుత్యా భూతజనితత్వభానాత్ పురుషస్య రూపవత్త్వశ్రుతేశ్చేత్యాహ ॥ తజ్జనితమేవేతి॥ రూపరూపిణోరభేదవివక్షయోక్తః। నను వాసనామయం రూపమేవ కిమిత్యుపమీయతే ప్రసిద్ధరూపమేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ అమూర్తరసస్యేతి॥ రూపద్వయస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వే ఫలితమాహ ॥ తదితి॥ ప్రతియోగిత్వేన సమర్ప్యత ఇత్యర్థః । న చార్థతః ప్రాధాన్యాద్బ్రహ్మణోఽపి నిషేధః రాజ్ఞో భృత్యో నాస్తీత్యత్ర రాజనిషేధప్రసంగాదితి భావః । కించాత్ర బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వాన్న నిషేధ ఇత్యాహ॥ ప్రపంచిత ఏవేతి ॥ నను బ్రహ్మణి నిషిద్ధస్యాప్యన్యత్ర స్థితిసంభవాత్ కథం కల్పితత్వమిత్యత ఆ

హి ప్రతిషేధతీతి। ప్రకృతం యదేతావదియత్తాపరిచ్ఛిన్నం మూర్తామూర్తలక్షణం బ్రహ్మణో రూపం తదేష శబ్దః ప్రతిషేధతి। తద్ధి ప్రకృతం ప్రపంచితం చ పూర్వస్మిన్ గ్రంథే- అధిదైవతమధ్యాత్మం చ తజ్జనితమేవ చ వాసనాలక్షణం రూపం మూర్తరసభూతపురుషశబ్దోదితలింగాత్మవ్యపాశ్రయం మాహారజనాద్యుపమాభిర్దర్శితం అమూర్తరసస్య పురుషస్య చక్షుర్గ్రాహ్యరూపయోగిత్వానుపపత్తేః। తదేతత్ప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం సన్నిహితాలంబనేనేతికరణేన ప్రతిషేధకనఞ్ప్రత్యుపనీయత ఇతి గమ్యతే । బ్రహ్మ తు రూపవిశేషణత్వేన షష్ఠ్యా నిర్దిష్టం పూర్వస్మిన్ గ్రంథే న స్వప్రధానత్వేన। ప్రపంచితే చ తదీయే రూపద్వయే రూపవతః స్వరూపజిజ్ఞాసాయామిదముపక్రాంతం ‘అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ’తి। తత్ర కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణః స్వరూపావేదనమితి నిర్ణీయతే, తదాస్పదం హీదం సమస్తం కార్యం నేతి నేతీతి ప్రతిషిద్ధం । యుక్తం చ కార్యస్య వాచారంభణశబ్దాదిభ్యోఽసత్త్వమితి నేతి నేతీతి ప్రతిషేధనం న తు బ్రహ్మణస్సర్వకల్పనామూలత్వాత్ । న చాత్రేయమాశంకా కర్తవ్యా కథం హి శాస్త్రం స్వయమేవ బ్రహ్మణో రూపద్వయం దర్శయిత్వా స్వయమేవ పునః ప్రతిషేధతి ‘ప్రక్షాలనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర’మితి యతో నేదం శాస్త్రం ప్రతిపాద్యత్వేన బ్రహ్మణో రూపద్వయం నిర్దిశతి, లోకప్రసిద్ధం త్విదం రూపద్వయం బ్రహ్మణి కల్పితం పరామృశతి ప్రతిషేధ్యత్వాయ శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయ చేతి నిరవద్యం, ద్వౌ చైతౌ ప్రతిషేధౌ యథాసంఖ్యన్యాయేన ద్వే అపి మూర్తామూర్తే ప్రతిషేధతః। యద్వా పూర్వః ప్రతిషేధో భూతరాశిం ప్రతిషేధతి ఉత్తరో వాసనారాశిం। అథవా ‘నేతి నేతీ’తి వీప్సేయమితి యావత్ కించిదుత్ప్రేక్ష్యతే తత్సర్వం న భవతీత్యర్థః। పరిగణితప్రతిషేధే హి క్రియమాణే యది నైతద్బ్రహ్మ కిమన్యద్బ్రహ్మ భవేదితి జిజ్ఞాసా స్యాత్ వీప్సాయాం తు సత్యాం సమస్తస్య విషయజాతస్య ప్రతిషేధాదవిషయః ప్రత్యగాత్మా బ్రహ్మేతి జిజ్ఞాసా నివర్తతే । తస్మాత్ ప్రపంచమేవ బ్రహ్మణి కల్పితం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేతి నిర్ణయః। ఇతశ్చైష ఏవ నిర్ణయః యతస్తతః ప్రపంచప్రతిషేధాద్భూయో బ్రవీతి ‘అన్యత్పరమస్తీ’త్యభావావసానే హి ప్రతిషేధే క్రియమాణే కిమన్యత్పరమస్తీతి బ్రూయాత్। తత్రైషాఽక్షరయోజనా। నేతి నేతి

హ॥ తదాస్పదం హీతి॥ ఉపాదానే నిషిద్ధస్యాన్యత్ర న స్థితిరిత్యర్థః। యత్తు ద్వైతనిషేధే ప్రత్యక్షాదివిరోధ ఇతి తత్రాహ॥ యుక్తం చేతి॥ స్థాపితం హ్యారంభణాధికరణే ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యం న తత్త్వావేదకమితి, అతస్తత్త్వతో నిషేధాన్న విరోధ ఇతి భావః। నను వస్తుత్వాద్ద్వైతవద్బ్రహ్మణోఽపి నిషేధోఽస్తు, నేత్యాహ॥ నత్వితి ॥ ద్వైతభావాభావసాక్షిత్వాదశక్యనిషేధ ఇత్యర్థః। న చేత్యాది స్పష్టార్థం। యచ్చోక్తం నిషేధాభ్యాం రూపం రూపి బ్రహ్మ చ నిషిధ్యత ఇతి తత్రాహ॥ ద్వౌ చైతావితి॥ ఉద్దేశ్యవిధేయార్థానాం సంఖ్యాసామ్యే యథాక్రమం సంబంధ ఇతి న్యాయః। ‘యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానాం’ (అ౧పా౩సూ౧౦) ఇతి పాణినిసూత్రసిద్ధః తేనాత్ర రూపద్వయోద్దేశేన నిషేధద్వయవిధిరిత్యర్థః। వీప్సావత్త్వే సర్వదృశ్యనిషేధాజ్జిజ్ఞాసాశాంతిరితి విశేషమాహ॥ పరిగణితేతి॥ మూర్తం నామూర్తం నేత్యేవం విశిష్య నిషేధే జి

జ్ఞానాసంభావ్యతీత్యర్థః॥ సూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ ఇతశ్చేతి॥ ప్రతిషేధానుపపత్త్యా బ్రహ్మాస్తీత్యవగతం, భూయః పునః పరమస్తీతి శ్రుతిః సాక్షాదపి బ్రవీతీత్యర్థః॥ తచ్చేతి॥ అవశిష్టం బ్రహ్మేత్యర్థః॥ స్పష్టమన్యత్॥ ... ... *

౨౩. నన్వగ్రాహ్యత్వాద్బ్రహ్మ నాస్తీతి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యత్తత్ప్రతిషిద్ధాదితి॥ రూపాద్యభావాదవ్యక్తమిన్ద్రియాగ్రాహ్యం సర్వసాక్షిత్వాదిత్యర్థః॥ అన్యైర్దేవైరిన్ద్రియాన్తరైర్న గృహ్యత ఇత్యన్వయః॥ ... *

౨౪. తర్హి కదా గ్రాహ్యమితి శంకోత్తరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతి॥ అపి చైనమితి॥ చస్త్వర్థః॥ ఇన్ద్రియైర్న గృహ్యతే అపి తు సంరాధనేన శాస్త్రసంస్కృతమనసేత్యర్థః। భక్తిధ్యానాభ్యాం ప్రత్యగాత్మని చిత్తైకాగ్ర్యం ప్రణి

తి బ్రహ్మాదిశ్య తమేవాదేశం పునర్నిర్వక్తి, నేతి నేతీత్యస్యకోఽర్థః, న హ్యేతస్మాద్బ్రహ్మణో వ్యతిరిక్తమస్తీతి। అతో నేతి నేతీత్యుచ్యతే న పునః స్వయమేవ నాస్తీత్యర్థః। తచ్చ దర్శయతి 'అన్యత్పరమప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మాస్తీ'తి। యదా పునరేవమక్షరాణి యోజ్యన్తే న హ్యేతస్మాదితి నేతి నేతీతి ప్రపంచప్రతిషేధరూపాదాదేశనాదన్యత్ పరమాదేశనం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తదా 'తతో బ్రవీతి చ భూయ' ఇత్యేతన్నామధేయవిషయం యోజయితవ్యం। అథ నామధేయం 'సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్య'మితి హి బ్రవీతి। తచ్చ బ్రహ్మావసానే ప్రతిషేధే సమంజసం భవతి, అభావావసానే తు ప్రతిషేధే కిం సత్యస్య సత్యమిత్యుచ్యేత, తస్మాద్బ్రహ్మావసానోఽయం ప్రతిషేధో నాభావావసాన ఇత్యధ్యవస్యామః॥ ... *

సూ. ౨౩. తదవ్యక్తమాహ హి॥

యత్తత్ప్రతిషిద్ధాత్ ప్రపంచజాతాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ తదస్తి చేత్ కస్మాన్న గృహ్యత ఇతి। ఉచ్యతే। తదవ్యక్తమనిన్ద్రియగ్రాహ్యం సర్వదృశ్యసాక్షిత్వాత్, ఆహ హ్యేవం శ్రుతిః 'న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా' 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా అగృహ్యో న హి గృహ్యతే' 'యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం' 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే' ఇత్యాద్యా। స్మృతిరపి 'అవ్యక్తోఽయమచిన్త్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే' ఇత్యేవమాద్యా॥

సూ. ౨౪. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥

అపి చైనమాత్మానం నిరస్తసమస్తప్రపంచమవ్యక్తం సంరాధనకాలే పశ్యన్తి యోగినః। సంరాధనం చ భక్తిధ్యానప్రణిధానాద్యనుష్ఠానం। కథం పునరవగమ్యతే సంరాధనకాలే పశ్యన్తీతి, ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। తథా చ శ్రుతిః 'పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతి నాన్తరాత్మన్। కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్' ఇతి, 'జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన' ఇతి చైవమాద్యా। స్మృతిరపి "యం వినిద్రా జితశ్వాసాః సన్తుష్టాః సంయతేన్ద్రియాః। జ్యోతిః పశ్యన్తి యుంజానాస్తస్మై యోగాత్మనే నమః। యోగినస్తం ప్రపశ్యన్తి భగవన్తం సనాతనం" ఇతి చైవమాద్యా। నను సంరాధ్యసంరాధకభావాభ్యుపగమాత్ పరేతరాత్మనోరన్యత్వం స్యాదితి నేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

ధానం। జితసంసారాదిరాదిశబ్దార్థః॥ స్వయంభూరీశ్వరః ఖానీన్ద్రియాణి పరాంచి అనాత్మగ్రాహకాణి కృత్వా వ్యతృణన్నాశితవాన్। స హి తేషాం నాశో యదసదర్థగ్రాహితయా సర్జనం తస్మాత్ తేషాం తథా సృష్టత్వాత్ సర్వో లోకః పరాగర్థమేవ పశ్యతి నాన్తరాత్మానం కశ్చిత్తు ధీరో ధీమానావృత్తచక్షుర్నిరుద్ధేన్ద్రియః శుద్ధచేతసి ప్రత్యగాత్మానం శాస్త్రేణ పశ్యతి మోక్షార్థీత్యర్థః॥ తతః కర్మణా విశుద్ధచిత్తో జ్ఞానసాధ్యసత్త్వోత్కర్షేణ ధ్యాయం స్తం నిష్కలం పశ్యతీత్యర్థః॥ వినిద్రాః విజితసాదాః ప్రహితాః నిర్జితశ్వాసత్వం ప్రాణాయామసాధ్యత్వం, యుంజానా ధ్యాయినః, యోగలభ్య ఆత్మా యోగాత్మా॥ ...

౨౫. యథా ప్రకాశాదయః ఉపాధిషుభిద్యంతేనస్వతః ఏవం ప్రకాశశ్చిదాత్మాపిబుద్ధ్యాదికర్మణ్యుపాధౌభిద్య తే స్వతస్తస్యావైశేష్యమేకరసత్వమేవ తత్త్వమసీత్యభ్యాసాదితిసూత్రయోజనా॥ ... ... ●

౨౬. జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వఫలశ్రుతిరూపలింగాదపి భేదఔపాధిక ఏవేత్యాహసూత్రకారః॥ అతోఽనంతేనేతి॥ ... ●

౨౭. భేదాభేదపూర్వపక్షసూత్రద్వయస్యసంగతిమాహ॥ తస్మిన్నేవేతి॥ యథా అహిత్వేనాభేదః కుండలాఖ్య స్యసర్పావస్థావిశేషస్యకుండలత్వేనభేదః। తథాజీవస్యబ్రహ్మత్వేనాభేదో జీవత్వేనభేదః, యద్వాసూర్యప్రకాశయో

సూ. ౨౫. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్॥

యథాప్రకాశాకాశసవితృప్రభృతయోఽఙ్గులీకరకోదకప్రభృతిషుకర్మసూపాధిభూతేషుసవిశే షాఇవావభాసంతే నచస్వాభావికీమవిశేషాత్మతాంజహతి, ఏవముపాధినిమిత్త ఏవాయమాత్మభేదః స్వ తస్త్వైకాత్మ్యమేవ, తథాహి వేదాంతేష్వభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతే। ... ●

సూ. ౨౬. అతోఽనంతేనతథాహిలింగం॥

అతశ్చస్వాభావికత్వాదభేదస్యావిద్యాకృతత్వాచ్చభేదస్యవిద్యయాఽవిద్యాంవిధూయజీవఃపరేణా నంతేనప్రాజ్ఞేనాత్మనైకతాంగచ్ఛతి। తథాహిలింగం 'సయోహవైతత్పరమంబ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాది॥ ... ... ●

సూ. ౨౭. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్॥

తస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభావేమతాంతరముపన్యస్యతిస్వమతపరిశుద్ధయే। క్వచిజ్జీవప్రాజ్ఞయోర్భే దోవ్యపదిశ్యతే 'తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కలంధ్యాయమాన' ఇతిధ్యాతృధ్యాతవ్యత్వేనద్రష్టృద్రష్టవ్యత్వేన చ 'పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య'మితిగంతృగంతవ్యత్వేన 'యస్సర్వాణిభూతాన్యంతరోయమయతీ'తిని యంతృనియంతవ్యత్వేనచ। క్వచిత్తుతయోరేవాభేదోవ్యపదిశ్యతే, 'తత్త్వమసి' 'అహంబ్రహ్మాస్మి' 'ఏష తఆత్మా సర్వాంతరః' 'ఏషతఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత' ఇతి। తత్రైవముభయవ్యపదేశేసతియద్యభేదఏవై కాంతః పరిగృహ్యేతభేదవ్యపదేశో నిరాలంబనఏవస్యాత్, అతఉభయవ్యపదేశదర్శనాదహికుండలవదత్ర తత్త్వంభవితుమర్హతి యథాఽహిరిత్యభేదః కుండలాభోగప్రాంశుత్వాదీనితుభేదః ఏవమిహాపీతి॥

సూ. ౨౮. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్॥

అథవాప్రకాశాశ్రయవదేతత్ ప్రతిపత్తవ్యం, యథాప్రకాశస్సావిత్రస్తదాశ్రయశ్చసవితానాత్యం తభిన్నౌ ఉభయోరపితేజస్త్వావిశేషాత్, అథచభేదవ్యపదేశభాజౌభవతః ఏవమిహాపీతి ...

సూ. ౨౯. పూర్వవద్వా॥

యథావాపూర్వముపన్యస్తం 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మితితథైవతద్భవితుమర్హతి। తథాహ్య విద్యాకృతత్వాద్బంధస్యవిద్యయా మోక్షఉపపద్యతే యదిపునఃపరమార్థతఏవబద్ధఃకశ్చిదాత్మాఽహికుం డలన్యాయేనవాపరస్యాత్మనస్సంస్థానభూతః ప్రకాశాశ్రయన్యాయేనైవైకదేశభూతోఽభ్యుపగమ్యేతతత స్తుపారమార్థికస్యబంధస్యతిరస్కర్తుమశక్యత్వాన్మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యంప్రసజ్యేత। నచాత్రోభా

రేకతేజస్త్వధర్మావచ్ఛేదేనభేదాభేదవజ్జీవపరయోరప్యేకేనైవాత్మత్వధర్మేణభేదాభేదౌ శ్రుతిబలాత్స్వీకార్యా వితిసూత్రద్వయార్థః। కుండలత్వంవలయాకారత్వంఆభోగత్వంఛత్రాకారత్వం ప్రాంశుత్వందీర్ఘదండాకారత్వంఉ ద్గతముఖత్వమాదిశబ్దార్థః॥ ౨౮ ... ... ●

౨౯. సిద్ధాంతసూత్రం॥ పూర్వవద్వేతి॥ ధర్మాభేదేనైకధర్మేణవాభేదాభేదస్వీకారేభేదస్యసత్యత్వాదభే

దవదనివృత్తిస్స్యాత్ । ఏతత్త్రివిధభేదాభేదప్రకారే లోకవిరుద్ధకథోచ్ఛేద ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం, తస్మాత్ త్రివిధసంబంధ తరసం బ్రహ్మ తత్పదలక్ష్యమస్తీతి సిద్ధం॥ ౩౦॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥ ... ... *

౩౧. యదుక్తం నేతి నేత్యాదిశ్రుతిభిః బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్తు నిషిధ్యత ఇతి, తదయుక్తం। సేత్వాదిశ్రుతిభిర్వస్త్వంతరాస్తిత్వభానాదిత్యాశంకతి। పరమత ఇతి । యద్యపి ద్యుభ్వాద్యధికరణే సేతుశబ్దో విధారకత్వేన గౌణో వ్యాఖ్యాతః తథాప్యున్మానాదిశ్రుతీనాం గతిమజానతోఽయం పూర్వపక్షః, తతో న్మానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్ సద్వయం బ్రహ్మేతి ఫలం సిద్ధాంతే తూక్తాద్వితీయతత్పదలక్ష్యసిద్ధిరితి వివేకః । బ్రహ్మ సద్వయం సేతుత్వాత్ లౌకికసేతువత్ తీర్ణత్వశ్రుతే

వపి భేదాభేదశ్రుతిస్తుల్యవద్వ్యపదిశతి అభేదమేవ హి ప్రతిపాద్యత్వేన నిర్దిశతి, భేదం తు పూర్వప్రసిద్ధమే వానువదత్యర్థాంతరవివక్షయా। తస్మాత్ 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మిత్యేష ఏవ సిద్ధాంతః ॥ *

సూ. ౩౦. ప్రతిషేధాచ్చ॥

ఇతశ్చైష ఏవ సిద్ధాంతః యత్కారణం పరస్మాదాత్మనోఽన్యం చేతనం ప్రతిషేధతి శాస్త్రం 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాది 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ'తి 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మితి చ। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపంచనిరాకరణాత్ బ్రహ్మమాత్రపరిశేషాచ్చైష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి గమ్యతే

సూ. ౩౧. పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

యదేతన్నిరస్తసమస్తప్రపంచం బ్రహ్మ నిర్ధారితం, అస్మాత్పరమన్యత్తత్త్వమస్తి నాస్తీతి విప్రతిపత్తేః సంశయః, కానిచిద్వాక్యాన్యాపాతేనైవ ప్రతిభాసమానాని బ్రహ్మణోఽపి పరమన్యత్తత్త్వం ప్రతిపాదయంతీవ తేషాం పరిహారమభిధాతుమయముపక్రమః క్రియతే, పరమతో బ్రహ్మణోఽన్యత్తత్త్వం భవితుమర్హతి। కుతః, సేతువ్యపదేశాదున్మానవ్యపదేశాత్సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చేతి । సేతువ్యపదేశస్తావత్ 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతి'రిత్యాత్మశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సేతుత్వం సంకీర్తయతి। సేతుశబ్దశ్చ హి లోకే జలసంతానవిచ్ఛేదకరే మృద్దార్వాదిప్రచయే ప్రసిద్ధః, ఇహ తు సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి లౌకికసేతోరివాత్మసేతోరన్యస్య వస్తునోఽస్తిత్వం గమయతి 'సేతుం తీర్త్వే'తి చ తరతిశబ్దప్రయోగాత్, యథా లౌకికం సేతుం తీర్త్వా జాంగలమసేతుం ప్రాప్నోతి, ఏవమాత్మానం సేతుం తీర్త్వాఽనాత్మానమసేతుం ప్రాప్నోతీతి గమ్యతే। ఉన్మానవ్యపదేశశ్చ భవతి 'తదేతద్బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మితి। యచ్చ లోక ఉన్మితమేతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నం కార్షాపణాది తతోఽన్యద్వస్త్వస్తీతి ప్రసిద్ధం తథా బ్రహ్మణోఽప్యున్మానాత్తతోఽన్యేన వస్తునా భవితవ్యమితి గమ్యతే । తథా సంబంధవ్యపదేశో భవతి 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి 'శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త' ఇతి చ, అమితానాం చ మితేన సంబంధో దృష్టః। యథా నరాణాం నగరేణ। జీవానాం చ బ్రహ్మణా సంబంధం వ్యపదిశతి సుషుప్తౌ * అతస్తతః పరమన్యదమితమస్తీతి గమ్యతే । భేదవ్యపదేశశ్చైనమేవార్థం గమయతి,

శ్చేత్యాహ। సేతుం తీర్త్వేతి। జాంగలం వాతభూయిష్ఠమితి వైద్యోక్తేః వాతప్రచురో దేశో జాంగలం। ఇహ తు దేశమాత్రం గ్రాహ్యం। దిశశ్చతస్రః కలాః ప్రకాశవాన్నామ పాదః, పృథివ్యంతరిక్షం ద్యౌస్సముద్ర ఇత్యనంతవాన్నామ పాదః, అగ్నిశ్చంద్రసూర్యౌ విద్యుదితి జ్యోతిష్మాన్నామ పాదః, చక్షుః శ్రోత్రం వాఙ్మన ఇత్యాయతనవాన్నామ పాద ఇతి చతుష్పాద్బ్రహ్మ, పాదానామర్ధాని అష్టౌ శఫా అస్యేత్యష్టాశఫం పాదేషు చతుర్షు ప్రత్యేకం చతస్రః కలా ఇతి షోడశకలమిత్యర్థః। షోడశపణపరిమితం తామ్రం కార్షాపణం భవతి తద్వత్ సద్వయం బ్రహ్మ పరిమితత్వాదిత్యర్థః। సంబంధిత్వాచ్చ నగరవదిత్యాహ। తథా సంబంధేతి। అన్యదమితమితి అసంఖ్యాతమిత్యర్థః । అస్యాస్స్వస్యాల్పత్వేన మితత్వనియమాదితి మంతవ్యం

* అతస్తతః పరమన్యత్తత్త్వమస్తీతి గమ్యత ఇతి పాఠాంతరమ్।

భేదేనోక్తత్వాచ్చ ఘటవదిత్యాహ॥ భేదవ్యపదేశశ్చేతి। అస్యాత్మస్థస్యామునాదిత్యస్థేన సహేతి యావత్। అథాతో౽తిదేశతశ్చ భేదముక్త్వా౽వధితో౽పి తమాహ॥ సావధికం చేతి॥ ... ... *

౩౨. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ తుశబ్దేనేత్యాదినా॥ యదన్యత్తత్ప్రతిపాద్యవాదివా? నాద్యః, మానాభావాత్ కార్యస్య బ్రహ్మణో౽నన్యత్వాన్నిషేధాచ్చేత్యుక్తత్వాత్। న ద్వితీయః, ప్రాగుక్తశ్రుతేరద్వయత్వావధారణాదిత్యాహ॥ నచ

తథాహి 'అథయ ఏషో౽న్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యత' ఇత్యాదిత్యాధారమీశ్వరం వ్యపదిశ్యతతో భేదేనాక్ష్యాధారమీశ్వరం వ్యపదిశతి 'అథయ ఏషో౽న్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇతి। అతిదేశం చాస్యామునా రూపాదిషు కరోతి 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామే'తి। సావధికం చేశ్వరత్వముభయోర్వ్యపదిశతి 'యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చే'త్యేకస్య 'యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే'త్యేకస్య। యథేదం మాగధస్య రాజ్యమిదం వైదేహస్యేతి। ఏవమేతేభ్యస్సేత్వాదివ్యపదేశేభ్యో బ్రహ్మణః పరమస్తీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే॥ ... ... *

సూ. ౩౨. సామాన్యాత్తు॥

తుశబ్దేన ప్రదర్శితాం ప్రాప్తిం నిరుణద్ధి। న బ్రహ్మణో౽న్యత్ కించిద్భవితుమర్హతి ప్రమాణాభావాత్, న హ్యన్యస్యాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణముపలభామహే, సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య జన్మాది బ్రహ్మణో భవతీతి నిర్ధారితం, అనన్యత్వం చ కారణాత్ కార్యస్య। న చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కించిదజం సంభవతి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యవధారణాత్, ఏకవిజ్ఞానేన చ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాన్న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వమవకల్పతే। నను సేత్వాదివ్యపదేశా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం తత్త్వం సూచయంతీత్యుక్తం నేత్యుచ్యతే। సేతువ్యపదేశస్తావత్ న బ్రహ్మణో బాహ్యస్య సద్భావం ప్రతిపాదయితుం క్షమతే, 'సేతురాత్మే'తి హ్యాహ న పునస్తతః పరమస్తీతి। తత్ర పరస్మిన్నసతి సేతుత్వం నావకల్పత ఇతి పరం కించిత్ కల్ప్యేత, న చైతన్న్యాయ్యం హ్యప్రసిద్ధకల్పనా। అపి చ సేతువ్యపదేశాదాత్మనో లౌకికసేతునిదర్శనేన* సేతుబాహ్యవస్తుతాం ప్రసంజయతా మృద్దారుమయతాపి ప్రసజ్యేత న చైతన్న్యాయ్యం, అజత్వాదిశ్రుతివిరోధాత్। సేతుసామాన్యాత్తు సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి శ్లిష్యతే, జగతస్తన్మర్యాదానాం చ విధారకత్వం సేతుసామాన్యమాత్మనః, అతస్సేతురివ సేతురితి ప్రకృత ఆత్మా స్తూయతే। సేతుం తీర్త్వేత్యపి తరతిరతిక్రమాసంభవాత్ ప్రాప్త్యర్థ ఏవ వర్తతే, యథా వ్యాకరణం తీర్ణ ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే నాతిక్రాంతస్తద్వత్। ... ... *

సూ. ౩౩. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్॥

యదప్యుక్తమున్మానవ్యపదేశాదస్తి పరమితి తత్ప్రతిధీయతే। ఉన్మానవ్యపదేశో౽పి న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవ

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమితి। ఉక్తానుమానానామాగమబాధ ఇతి భావః। ఉక్తం స్మారయిత్వా హేతూనామన్యథాసిద్ధిమాహ। నను సేత్విత్యాదినా॥ కిం సేతుత్వశ్రుత్యా పరసిద్ధిరర్థాద్వా, నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయం శంకతే॥ తత్ర పరస్మిన్నితి। సేతుత్వలింగేనాద్వితీయత్వశ్రుతిబాధనమన్యాయ్యమిత్యాహ॥ న చేతి॥ లింగం చాసిద్ధమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ విధారకత్వం తు కల్పితద్వితీయాపేక్షయాపి యుజ్యత ఇతి భావః। తీర్ణత్వహేతురప్యసిద్ధ ఇత్యాహ॥ సేతుం తీర్త్వేతి॥ ... *

౩౩. పరిమితత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ॥ బుద్ధ్యర్థ ఇతి॥ వాక్ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాణి మనసః పాదాః అగ్నివాయ్వాది

* సేతుబాహ్యవస్తుతామితి పాఠాంతరమ్॥

త్యాదిశ్రుత ఆకాశస్య పాదాః ధ్యానార్థం కల్పితాః తద్వద్బ్రహ్మణ ఉన్మానమిత్యర్థః ॥ లౌకికం దృష్టాంతమాహ ॥ అథ వేతి ॥ పాదకల్పనాం వినాపి వ్యవహారః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ కార్షాపణస్య వ్యవహారాయ పాదకల్పనావత్ మందధియాం ధ్యానవ్యవహారాయ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనేత్యర్థః ॥ ... ... *

త్యస్తీత్యప్రతిపత్త్యర్థః, కిమర్థస్తర్హి బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థ ఇతి యావత్ । 'చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మిత్యేవంజాతీయకా బుద్ధిః కథం ను నామ బ్రహ్మణి స్థిరా స్యాదితి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనైవ క్రియతే నహ్యవికారే అనంతే బ్రహ్మణి సర్వైః పుంభిశ్శక్యా బుద్ధిస్స్థాపయితుం, మందమధ్యమోత్తమబుద్ధిత్వాత్పుంసామితి పాదవత్ । యథా మనఆకాశయోరధ్యాత్మమధిదైవతం చ బ్రహ్మప్రతీకయోరామ్నాతయోశ్చత్వారో వాగాదయో మనస్సంబంధినః పాదాః కల్ప్యంతే, చత్వారశ్చాగ్న్యాదయ ఆకాశసంబంధినః ఆధ్యానాయ తద్వత్ । అథవా పాదవదితి, యథా కార్షాపణే పాదవిభాగో వ్యవహారప్రాచుర్యాయ కల్ప్యతే, నహి సకలేనైవ కార్షాపణేన సర్వదా సర్వే జనా వ్యవహర్తుమీశతే క్రయవిక్రయపరిమాణానియమాత్, తద్వదిత్యర్థః ॥ ... ... *

సూ. ౩౪. స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్ ॥

ఇహ సూత్రే ద్వయోరపి వ్యపదేశయోః పరిహారోఽభిధీయతే । యదప్యుక్తం సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమతః స్యాదితి తదప్యసత్ । యత ఏకస్యాపి స్థానవిశేషాపేక్షయా ఏతౌ వ్యపదేశావుపపద్యేతే । సంబంధవ్యపదేశే తావదయమర్థః బుద్ధ్యాద్యుపాధిస్థానవిశేషయోగాదుద్భూతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యోపాధ్యుపశమే య ఉపశమః స పరమాత్మనా సంబంధ ఇత్యుపాధ్యపేక్షయోపచర్యతే న పరిమితత్వాపేక్షయా । తథా భేదవ్యపదేశోఽపి బ్రహ్మణ ఉపాధిభేదాపేక్షయైవోపచర్యతే న స్వరూపభేదాపేక్షయా ప్రకాశాదివదిత్యుపమోపాదానం । యథైకస్య ప్రకాశస్య సౌర్యస్య చాంద్రమసస్య వోపాధియోగాదుపజాతవిశేషస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యపదేశో భవతి । ఉపాధిభేదాచ్చ భేదవ్యపదేశః । యథా వా *సూచీపాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్షయైవైతౌ వ్యపదేశౌ భవతస్తద్వత్ ॥ ... *

సూ. ౩౫. ఉపపత్తేశ్చ ॥

ఉపపద్యతే చాత్రేదృశ ఏవ సంబంధో నాన్యాదృశః । యథా 'స్వమపీతో భవతీ'తి హి స్వరూపసంబంధమేనమామనంతి । స్వరూపస్య చానపాయిత్వాత్ న నరనగరన్యాయేన సంబంధో ఘటతే, ఉపాధికృతస్వరూపతిరోభావాత్తు 'స్వమపీతో భవతీ'త్యుపపద్యతే । తథా భేదోఽపి నాన్యాదృశస్సంభవతి, బహుతరశ్రుతిప్రసిద్ధైకేశ్వరత్వవిరోధాత్ । తథా చ శ్రుతిః ఏకస్యాప్యాకాశస్య స్థానకృతం భేదవ్యపదేశముపపాదయతి, 'యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యోఽయమంతః పురుష ఆకాశో యోఽయమంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి చ ॥ ... ... *

౩౪. సంబంధభేదౌ కల్పితౌ న సత్యౌ ద్వితీయసాధకావిత్యాహ ॥ స్థానేతి ॥ స్థానముపాధిర్బుద్ధ్యాదిః ఏకస్యైవోపాధినా భిన్నస్యోపాధిశాంతౌ స్వాత్మనా సంబంధ ఉపచర్యతే । యథా సౌరాలోకాదేరంగుల్యాద్యుపాధినా భిన్నస్యోపాధివిగమే మహాలోకాద్యాత్మనా సంబంధోపచారస్తద్వత్ తథాదిత్యచక్షుషోః స్థానయోర్భేదాద్ధిరణ్మయపురుషభేదకల్పనేత్యర్థః ॥

౩౫. ముఖ్యావేవ సంబంధభేదౌ కిం న స్యాతామిత్యత్ర సూత్రమ్ ॥ ఉపపత్తేశ్చేతి ॥ ... ... *

* సూచ్యాకాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్షయైవైతౌ భేదవ్యపదేశౌ భవత ఇతి పాఠాంతరం ॥

౩౬. స్వరూపేణ బ్రహ్మణా జీవస్య సంబన్ధో భేదనివృత్తిరూపో యఃశ్రుతేనముఖ్యస్సంయోగాదిః వస్తుద్వయాసత్వాత్, తథా భేదోఽపి నస్వతపకత్వశ్రుతేరిత్యర్థః॥ ... ...*

౩౭. నను ద్వితీయాభావే సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధ ఇత్యత ఆహ ॥ అనేన సర్వగతత్వమితి ॥ ద్వితీయం సత్యం చేత్ సేత్వాదివద్బ్రహ్మణోఽల్పతా స్యాత్ 'యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్ప'మితి శ్రుతేః, కించ నిరవయవాసంగబ్రహ్మణః సత్యప్రపంచసంబన్ధాయోగాత్ తత్రైవ సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి భావః॥ అధిష్ఠానేనాధ్యస్తం జగద్వ్యాప్తం, అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జ్వా వ్యాప్తసర్పవదితి న్యాయః॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్॥ ... ...*

౩౮. ఏవం తత్పదలక్ష్యం సంశోధ్య వాక్యార్థమాహ ॥ ఫలమత ఉపపత్తేః ॥ నిర్విశేషత్వాదన్యస్స్వభావః ఫలహేతుత్వాఖ్యః । ఇష్టం సుఖం దేవాదీనాం, అనిష్టం దుఃఖం నారకిణాం, వ్యామిశ్రం మనుష్యాణాం, సంసారో జన్మమృతి

సూ. ౩౬. తథాఽన్యప్రతిషేధాత్॥

ఏవం సేత్వాదివ్యపదేశోత్థాపరపక్షహేతూనున్మథ్య సంప్రతి స్వపక్షం హేత్వంతరేణోపసంహరతి॥ తథాఽన్యప్రతిషేధాదపి న బ్రహ్మణః పరం వస్త్వంతరమస్తీతి గమ్యతే। తథాహి 'స ఏవాధస్తాదహమేవాధస్తాదాత్మైవాధస్తాత్ సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద బ్రహ్మేదం సర్వమాత్మైవేదం సర్వం నేహ నానాస్తి కించన యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యేవమాదీని వాక్యాని స్వప్రకరణస్థాన్యనన్యార్థత్వేన పరిణేతుమశక్యాని బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వంతరం వారయంతి। సర్వాంతరశ్రుతేశ్చ న పరమాత్మనోఽన్తరోఽన్య ఆత్మాఽస్తీత్యవధార్యతే॥ *

సూ. ౩౭. అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥

అనేన సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాన్యప్రతిషేధసమాశ్రయణేన చ సర్వగతత్వమప్యాత్మనస్సిద్ధం భవతి, అన్యథా హి తన్న సిద్ధ్యేత్ । సేత్వాదివ్యపదేశేషు హి ముఖ్యేష్వంగీక్రియమాణేషు పరిచ్ఛేద ఆత్మనః ప్రసజ్యేత, సేత్వాదీనామేవమాత్మకత్వాత్। తథాఽన్యప్రతిషేధే వ్యసతి వస్తు వస్త్వంతరాద్వ్యావర్తత ఇతి పరిచ్ఛేద ఏవాత్మనః ప్రసజ్యేత। సర్వగతత్వం చాస్యాయామశబ్దాదిభ్యో విజ్ఞాయతే। ఆయామశబ్దో వ్యాప్తివచనశ్శబ్దః 'యావాన్ వాఽయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానాకాశాత్' 'నిత్యస్సర్వగతస్స్థాణురచలోఽయ'మిత్యేవమాదయో హి శ్రుతిస్మృతిన్యాయాస్సర్వగతత్వమాత్మనోఽవబోధయంతి ॥ ... *

సూ. ౩౮. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

తస్యైవ హి బ్రహ్మణో వ్యావహారిక్యామీశితృశితవ్యవిభాగావస్థాయామయమన్యస్స్వభావో వర్ణ్యతే, యదేతదిష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణం కర్మఫలం సంసారగోచరం త్రివిధం ప్రసిద్ధం జంతూనాం, కిమేతత్కర్మణో భవతి ఆహోస్విదీశ్వరాదితి భవతి విచారణా। తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే। ఫలమత ఈశ్వరాద్భవితుమర్హతి। కుతః, ఉపపత్తేః। స హి సర్వాధ్యక్షస్సృష్టిస్థితిసంహారాన్ విచిత్రాన్ విదధద్దేశకాలవిశేషాభిజ్ఞత్వాత్ ప్రవాహోగోచరః

ప్రవాహగోచరః అత్ర ధ్యేయస్య తత్సంసారగోచరం । అతః కర్మేశ్వరయోః ఫలహేతుత్వశ్రుతేస్సంశయమాహ॥ కిమితి॥ అత్ర పూర్వపక్షే ఫలదాతురీశ్వరస్య తత్పదవాచ్యస్యాసిద్ధేర్లక్ష్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః । పూర్వోక్తం నిర్విశేషత్వముపజీవ్య ఫలదాతృత్వమపీశ్వరస్య నాస్తీతి పూర్వపక్షోత్థానాత్సంగతిః॥ యద్యపి సర్వగతత్వవత్ఫలదాతృత్వమపి వ్యవహారదశాయాం సిద్ధ్యతి తథాపి కర్మణ ఏవ ఫలదాతృత్వమితి శంకానిరాసేనోక్తలక్ష్యార్థనిర్వాహకవాక్యార్థనిర్ణయార్థమస్యాధికరణస్యారంభ ఇతి మత్వా సిద్ధాంతం తావదాహ॥ తత్ర తావదితి॥ స్వర్గాదికం విశిష్టదేశకాలకర్మాభిజ్ఞదాతృకం కర్మఫలత్వాత్ సేవాఫలవదిత్యుపపత్తిః। 'యాగాదిక్రియాఖ్యం కర్మ తావత్ క్షణికం తత్కాలం

స్వనాశాత్ఫలం జనయతి ఉత ఫలముత్పాద్య నశ్యతి ఆద్యే కథం స్విదపూర్వాత్ ఫలసిద్ధిః? నాద్య ఇత్యాహ॥ అభావాదితి॥ ద్వితీయం శంకతే॥ స్యాదితి॥ కర్మనాశక్షణమారభ్యానభివ్యక్తస్వర్గసుఖాదిసత్త్వమాసం నాస్తీతి దూషయతి॥ తదపీత్యాదినా॥ తృతీయం శంకతే॥ అథేతి॥ అపూర్వం కిం స్వతంత్రమేవ ఫలదానాయ ప్రవర్తతే చేతనాధిష్ఠితం వా? నాద్య ఇత్యాహ॥ తదపీతి॥ ద్వితీయే త్వదృష్టానభిజ్ఞజీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాదీశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వసిద్ధిరితి భావః। ప్రాథవాదేనాపూర్వం నాస్తీత్యాహ॥ తదస్తిత్వ ఇతి॥ క్షణికయాగాదేః శ్రుతస్వర్గాదిహేతుత్వానుపపత్త్యా స్థాయ్యపూర్వసిద్ధిరితి చేన్న, కర్మభిరారాధితాదీశ్వరాదేవ స్థాయినః ఫలసిద్ధిరిత్యర్థః। కేవలతర్కేణాపూర్వం న సిధ్యతీతి భావః॥

షాభిజ్ఞత్వాత్ కర్మిణాం కర్మానురూపం ఫలం సంపాదయతీత్యుపపద్యతే కర్మణస్త్వనుక్షణవినాశినః కాలాంతరభావి ఫలం భవతీత్యనుపపన్నం, అభావాద్భావానుత్పత్తేః। స్యాదేతత్ కర్మ వినశ్యత్స్వకాలపవస్వానురూపం ఫలం జనయిత్వా వినశ్యతి, తత్ఫలం కాలాంతరితం కర్త్రా భోక్ష్యత ఇతి। తదపి న పరిశుధ్యతి, ప్రాగ్భోక్తృసంబంధాత్ ఫలత్వానుపపత్తేః। యత్కాలం హి యత్సుఖం దుఃఖం వాత్మనా భుజ్యతే తస్యైవ లోకే ఫలత్వం ప్రసిద్ధం। న హ్యసంబద్ధస్యాత్మనా సుఖస్య దుఃఖస్య వా ఫలత్వం ప్రతియంతి లౌకికాః॥ అథోచ్యేత, మా భూత్కర్మానంతరం ఫలోత్పాదః కర్మకార్యాదపూర్వాత్ ఫలముత్పత్స్యత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే, అపూర్వస్యాచేతనస్య కాష్ఠలోష్టసమస్య చేతనేనాప్రవర్తితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః। తదస్తిత్వే చ ప్రమాణాభావాత్। అర్థాపత్తిః ప్రమాణమితి చేత్, న, ఈశ్వరసిద్ధేరర్థాపత్తిక్షయాత్॥

సూ. ౩౯. శ్రుతత్వాచ్చ॥

న కేవలముపపత్తేరేవేశ్వరం ఫలహేతుం కల్పయామః కిం తర్హి శ్రుతత్వాదపీశ్వరమేవ ఫలహేతుం మన్యామహే। తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః' ఇత్యేవంజాతీయకా॥

సూ. ౪౦. ధర్మం జైమినిరత ఏవ॥

జైమినిస్త్వాచార్యో ధర్మం ఫలస్య దాతారం మన్యతే। అత ఏవ హేతోః శ్రుతేరుపపత్తేశ్చ। శ్రూయతే తావదయమర్థః 'స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యేవమాదిషు వాక్యేషు, తత్ర చ విధిశ్రుతేర్విషయభావోపగమాద్యాగః స్వర్గస్యోత్పాదక ఇతి గమ్యతే, అన్యథా హ్యననుష్ఠాతృకో యాగ ఆపద్యేత, తత్ర చాస్యోపదేశవైయర్థ్యం స్యాత్। నన్వనుక్షణవినాశినః కర్మణః ఫలం నోత్పద్యత ఇతి పరిత్యక్తోఽయం పక్షః, నైష దోషః। శ్రుతిప్రామాణ్యాత్। శ్రుతిశ్చేత్ ప్రమాణం యథాఽయం కర్మఫలసంబంధః శ్రుత ఉపపద్యతే తథా కల్పయితవ్యః, న చానుత్పాద్య కిమప్యపూర్వం కర్మ వినశ్యత్కాలాంతరితం ఫలం దాతుం శక్నోతీత్యతః కర్మణో వా సూక్ష్మా కాచిదుత్తరావస్థా ఫలస్య వా పూర్వావస్థాఽపూర్వం నామాస్తీతి తర్క్యతే। ఉపపద్యతే చాయమర్థః ఉక్తేన ప్రకారేణ, ఈశ్వరస్తు ఫలం దదాతీత్యనుపపన్నం, అవిచిత్రస్య కారణస్య విచిత్రకార్యానుప

౩౯. కృతాత్యయేఽనుశయవానిత్యత్ర శ్రుతాభిః 'య ఇహ రమణీయచరణా' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిరపూర్వసిద్ధిశ్చేత్తాభిరీశ్వరస్యాపి ఫలదాతృత్వం స్వీకార్యమిత్యాహ॥ శ్రుతత్వాచ్చేతి సూత్రకారః॥ అన్నమాసమంతాత్ప్రాణిభ్యో దదాతీత్యన్నాదః. వసుదానో ధనదాతా. కర్మణోఽపూర్వస్య వాఽజన్యత్వేఽప్యుపకరణమాత్రత్వాత్ స్వతంత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి సిద్ధాంతో దర్శితః॥ ... ...

౪౦. ఇదానీం పూర్వపక్షయతి॥ ధర్మమితి॥ విధిశ్రుతేర్విధ్యర్థః। తస్య లిఙర్థస్య ప్రేరణాత్మనో యాగో విషయస్తద్భావావగమాద్యాగః స్వర్గసాధనమితి గమ్యతే। యాగస్యాసాధనత్వే ప్రేరణానుపపత్తేరిత్యర్థః। అపూర్వద్వారా కర్మణః ఫలముపపద్యత ఇత్యుక్త్వా సిద్ధాంతం దూషయతి॥ ఈశ్వరస్త్వితి॥ ఈశ్వరః కిం కర్మానపేక్షః ఫలం దదా

రితత్సాపేక్షో వా। ఆద్య ఆహ ॥ అవిచిత్రస్యేత్యాదినా॥ ద్వితీయే సంవేష్టనక్షుంసాకారమాత్రాత్ కటాదావేష్టనవత్కర్మాపూర్వాద్వాదేవఫలసిద్ధేః కిమీశ్వరేణేతి భావః। అత్ర వయం వదామః, చందనకంటకాదిదృష్టసంపత్త్యైవ సుఖాదిసంభవే కృతం ధర్మాధర్మాభ్యామితి శ్రుతిస్మృతిబలాత్తదపేక్షాయామీశ్వరేణ కిమపరాద్ధం। అతః ఈశ్వరానపేక్షాత్ కేవలాత్కర్మణః ఫలమిత్యయుక్తమితి॥ ... ... *

ఏతైరేవమస్యానైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ తదనుష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, తస్మాద్ధర్మాదేవ ఫలమితి॥ *

సూ. ౪౧. పూర్వంతు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్॥

బాదరాయణస్త్వాచార్యః పూర్వోక్తమేవేశ్వరం ఫలహేతుం మన్యతే కేవలాత్కర్మణోఽపూర్వాద్వా కేవలాత్ఫలమిత్యయం పక్షస్తుశబ్దేన వ్యావర్త్యతే। కర్మాపేక్షాదపూర్వాపేక్షాద్వా యథాఽస్తు తథాఽస్తు ఈశ్వరాత్ఫలమితి సిద్ధాంతః। కుతః, హేతువ్యపదేశాత్। ధర్మాధర్మయోరపి కారయితృత్వేన ఈశ్వరో హేతుర్వ్యపదిశ్యతే, ఫలస్య చ దాతృత్వేన 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషత' ఇతి। స్మర్యతే చాయమర్థో భగవద్గీతాసు। "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి। తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హి తాన్" ఇతి। సర్వవేదాంతేషు చేశ్వరహేతుకా ఏవ సృష్టయో వ్యపదిశ్యంతే। తదేవ చేశ్వరస్య ఫలహేతుత్వం యత్స్వకర్మానురూపాః ప్రజాః సృజతీతి, విచిత్రకార్యానుపపత్త్యాదయోఽపి దోషాః కృతప్రయత్నాపేక్షత్వాదీశ్వరస్య న ప్రసజ్యంతే॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

౪౧. సిద్ధాంతయతి ॥ పూర్వంత్వితి ॥ అచేతనస్య కర్మణః స్వతః ప్రవృత్త్యయోగాత్ సేవాదిదృష్టాంతానుసారిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ సర్వవేదాంతేష్వీశ్వరస్య జగద్ధేతుత్వశ్రుతేశ్చేశ్వరాధిష్ఠితాత్కర్మణో జగదంతఃపాతిఫలసిద్ధిరితి సముదాయార్థః॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

ఓంవిఘ్నధ్వాంతదివాకరాయనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

తృతీయాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

* మార్తాండంధ్వాంతనాశాయ త్రిలోకస్వామినంముదే। విఘ్నేశంవిఘ్నవిధ్వస్త్యై ప్రణమామిముహుర్ముహుః॥

౧. బ్రహ్మస్వరూపంనిర్ధార్యతజ్జ్ఞానసాధనోపాసనస్వరూపమాహ । సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాదితి । పాదసంగతిమాహ । వ్యాఖ్యాతమితి । పూర్వపాదే తత్పదార్థవివేకః కృతః ఇహ తత్ఫలవాక్యార్థజ్ఞానమానందాదయఃప్రధానస్యేతిసూత్రేణాపునరుక్తాపేక్షితపదతద్వాక్యార్థోపసంహారేణనిర్ధార్యత ఇతి ఫలఫలిభావస్సంగతిః। సగుణవాక్యార్థవిద్యాచింతాతుతద్విద్యానాంచిత్తైకాగ్ర్యద్వారానిర్గుణజ్ఞానసాధనత్వాత్ప్రసంగాదితిమంతవ్యం సంప్రతినిర్గుణజ్ఞానంభేదాభేదవిచారవిషయత్వేనోక్తమితిమన్వానఆశంకతే। నన్వితి। వేద్యభేదవిద్యాభేదచింతాస్యాత్

సూ. ౧. సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్॥

వ్యాఖ్యాతంవిజ్ఞేయస్యబ్రహ్మణస్తత్త్వమిదానీంతుప్రతివేదాంతంవిజ్ఞానానిభిద్యంతే నవేతివిచార్యతే। నమువిజ్ఞేయంబ్రహ్మ†పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకరసంసైంధవఘనవదవధారితం, తత్రకుతోవిజ్ఞానభేదాభేదచింతావతారః। నహికర్మబహుత్వవత్ బ్రహ్మబహుత్వమపివేదాంతేషుప్రతిపిపాదయిషితమితిశక్యంవక్తుం,బ్రహ్మణఏకత్వాదేకరూపత్వాచ్చ।నచైకరూపేబ్రహ్మణ్యనేకరూపాణివిజ్ఞానానిసంభవంతి, నహ్యన్యథార్థోఽన్యథాజ్ఞానమిత్యభ్రాంతంభవతి । యదిపునరేకస్మిన్బ్రహ్మణిబహూనివిజ్ఞానానివేదాంతాంతరేషుప్రతిపాదయిషితానితేషామేకమభ్రాంతంభ్రాంతానీతరాణీత్యనాశ్వాసప్రసంగోవేదాంతేషు, తస్మాన్నతావత్ ప్రతివేదాంతంబ్రహ్మవిజ్ఞానభేదఆశంకితుంశక్యతే, నాప్యస్యచోదనాద్యవిశేషాదభేదఉచ్యేత, బ్రహ్మవిజ్ఞానస్యాచోదనాలక్షణత్వాత్। అవిధిప్రధానైర్హివస్తుపర్యవసాయిభిర్వాక్యైర్బ్రహ్మవిజ్ఞానం జన్యతఇత్యవోచదాచార్యః ‘తత్తుసమన్వయాత్’ (వే-అ౧ పా౧ సూ౪) ఇత్యత్ర।తత్కథమిమాంభేదాభేదచింతామారభతఇతి, తదుచ్యతే।సగుణబ్రహ్మవిషయాప్రాణాదివిషయాచేయంవిజ్ఞానభేదాభేదచింతేత్యదోషః । అత్రహికర్మవదుపాసనానాంభేదాభేదౌసంభవతః, కర్మవదేవచోపాసనానిదృష్టఫలాన్యదృష్టఫలానిచోద్యంతే క్రమముక్తిఫలానిచకానిచిత్సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ। తేష్వేషాచింతాసంభవతి కింప్రతివేదాంతంవిజ్ఞానభేదఆహోస్విన్నేతి। తత్రపూర్వపక్షహేతవస్తావదుపన్యస్యంతే, నామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుత్వంప్రసిద్ధం జ్యోతి

బ్రహ్మణస్తువేద్యస్యైక్యాత్ నచింతావసరఇత్యర్థః। బ్రహ్మైక్యేపిధర్మభేదాద్భిన్నంతేత్యతఆహ । ఏకరూపత్వాచ్చేతి। నిర్ధర్మత్వాదిత్యర్థః। ఏకరూపేపిబ్రహ్మణ్యనేకప్రకారసంభవాత్ భేదశంకేత్యతఆహ॥ నచేత్యాదినా। పూర్వపక్షేజ్ఞానభేదశంకానుపపత్తిముక్త్వాచోదనాద్యభేదాజ్జ్ఞానాభేదఇతిసిద్ధాంతోప్యయుక్తఇత్యాహ।నాప్యస్యేతి। ఏవంపాదారంభమాక్షిప్యసమాధత్తే।తదుచ్యతఇతి। సగుణవిద్యాస్వేవభేదాభేదచింతాక్రియతే నిర్గుణవిద్యాయాంత్వైక్యంసిద్ధమితివాక్యార్థరూపగుణోపసంహారమాత్రంక్రియతే వాక్యార్థజ్ఞానాయేతిభావః । పంచాగ్నిప్రాణదహరశాండిల్యవైశ్వానరాదివిద్యామిథోభిన్నాఇతి ‘నానాశబ్దాదిభేదా’దిత్యత్రవక్ష్యతే। అత్రతుమిథోభిన్నాస్తాః కింప్రతిశాఖంభిద్యం

* మార్తండంధ్వాంతనాశాయతిలకస్వామినంముదఇతి। † పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకమేకరసమితి-పా.

తేన వేతి నామాదిభేదాచ్చోదనాద్యవిశేషాచ్చ సంశయః। పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే త్వభేదా దుపసంహార ఇతి ఫలభేదః । పూర్వోక్తం తే శాఖాంతరాధికరణపూర్వపక్షసూత్రం నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిం దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థదర్శనాత్ శాఖాంతరే కర్మభేదస్స్యాదితి। తత్రోక్తా హేతవో నామాదయో విద్యాభేదార్థమిహోదాహ్రియంతే ‘అథైష జ్యోతిరథైష సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేత’ ఇత్యత్ర ప్రకృతజ్యోతి ష్టోమానువాదేన సహస్రదక్షిణాఖ్యగుణవిధిమాశంక్య జ్యోతిరితి పదస్య కర్మాంతరనామత్వసంభవే జ్యోతిష్టోమలక్షక త్వాయోగాత్ అథేతి ప్రకరణవిచ్ఛేదాచ్చ జ్యోతిష్టోమాత్కర్మాంతరం విశిష్టదక్షిణాకం విధీయత ఇతి నామ్నః కర్మభేదక త్వముక్తం। జ్యోతిరాదిష్విత్యాదిపదేనాధ్వర్యవం హౌత్రమితి సంజ్ఞాభేదాజ్జ్యోతిష్టోమాత్ కర్మభేదో గ్రాహ్యః। తప్తం క్షీరం దధ్నా కఠినమామిక్షా, తత్ర ప్రపింజలరూపం వాజినమితి భేదః, ‘తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వా జిభ్యో వాజిన’మిత్యత్ర వైశ్వదేవ్యామిక్షాయాగే వాజినాఖ్యగుణవిధిర్వాజిభ్య ఇతి, వైశ్వదేవానుపాదాదిత్యాశంక్యా మిక్షాం ప్రత్యుపసర్జనత్వేనోక్తవిశ్వేదేవానాం వాజిభ్య ఇత్యనువాదాయోగాదుత్పత్తివిశిష్టామిక్షావరుద్ధే కర్మణి వా జినద్రవ్యస్యాకాంక్షితస్య విధ్యయోగాద్వాజిదేవతాకో వాజినయాగః కర్మాంతరమితి ద్రవ్యదేవతాఖ్యరూపభేదా త్కర్మభేదస్సిద్ధాంతితః ఆదిపదాత్ ‘ఐంద్రం దధ్యైంద్రం పయ’ ఇతి ద్రవ్యభేదాత్ యాగభేదో గ్రాహ్యః, ఏవమిహాపి పంచాగ్నిషడగ్నిరూపభేదాత్ విద్యాభేదో వాజిచ్ఛందోగయోః తథా రేతోన్యానాం వాగాదయశ్ఛాందోగ్యే తత్సహి తా వాజినామితి ప్రాణవిద్యాభేదః, శారీరివాక్యాధ్యయనే తైత్తిరీయకాణాం భూమాభోజనం ధర్మవిశేషో నాన్యేషాం,

రాదిషు, అస్తి చాత్ర వేదాంతాంతరవిహితేషు విజ్ఞానేషు అన్యదన్యన్నామ తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం కౌథుమకం కౌశీతకం శాట్యాయనక మిత్యేవమాది, తథా రూపభేదోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదకః ప్రసిద్ధః ‘వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన’మిత్యేవమాదిషు, అస్తి చాత్ర రూపభేదః, తద్యథా కేచిచ్ఛాఖినః పంచాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి, అపరే పునః పంచైవ పఠంతి, తథా ప్రాణసంవాదాదిషు కేచిన్న్యూనాన్ వాగాదీనామనంతి కేచిదధికాన్, తథా ధర్మవిశేషోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదక ఆశంకితః కారీర్యాదిషు, అస్తి చాత్ర ధర్మవిశేషః యథాథర్వణికానాం శిరోవ్రతమితి, ఏవం పునరుక్త్యాదయోఽపి భేదహేతవో యథాసంభవం వేదాంతాంతరేషు యోజయితవ్యాః, తస్మాత్ ప్రతివేదాంతం వి

అగ్న్యధ్యయనే కేషాంచిదుపాధ్యాయార్థముదకుంభాహరణం ధర్మో నాన్యేషాం, అశ్వమేధాధ్యయనేఽశ్వఘాసా నయనం కేషాంచిదేవ నాన్యేషాం, న చ తత్స్వైవకారీర్యాదీని కర్మాణి ధర్మవిశేషమపేక్షంతే నాపేక్షంతే చేతి యుక్తం, అ తో ధర్మవిశేషాచ్ఛాఖాంతరే కర్మభేదశ్శంకిత స్తథాత్రాపి ముండకాధ్యయనే కేషాంచిదేవ శిరస్యంగారపాత్రధారణ రూపం వ్రతం నాన్యేషామితి విద్యాభేదస్స్యాత్, పునరుక్తిరభ్యాసః। యథా ‘సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీ’తి యజత్యభ్యాసాత్ ప్రయాజానాం భేద ఉక్త స్తథా శాఖాంతరేఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః, ఆదిపదాన్నిందాదిగ్రహః, ‘ప్రా తః ప్రాతరనృతం తే వదంతి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్ర’మిత్యనుదితహోమస్య ‘యదుదితే సూర్యే ప్రా ప్రాతర్జుహుయాత్ యథాఽతిథయే ప్రద్రుతాయ శూన్యాయావసథాయాహార్యం హరంతి తాదృగేవ త’దిత్యుదిత హోమస్య చ నిందా, తతః కర్మభేదః, ఏకస్యైవోదితేఽనుదితే చానుష్ఠానాయోగాత్, తథోదితానుదితహోమాతి క్రమకృతప్రాయశ్చిత్తాదప్యగ్నిహోత్రభేదశ్శంకితః। ఏతే నిందాప్రాయశ్చిత్తే వేదాంతవిద్యాసు న విద్యేతే ఇతి నో దాహ్రియేతే, యథా సర్వశాఖావిహితస్య కర్మణో జ్ఞాతుం కర్తుం వాఽశక్తేర్భేద స్తథా సర్వవేదాంతాధ్యయనజ్ఞానా ద్యశక్తేస్తద్వేదాంత విద్యాభేదస్స్యాత్, తథా శాఖానాం సర్వాసామేకరూపా సమాప్తిర్నోచ్యతే కింతు కస్యా శ్చిత్క్వచిత్కర్మణి సమాప్తిరతః సమాప్తివచనభేదాత్ ప్రతిశాఖం కర్మభేదశ్శంకితః, తథా కస్యచిద్వేదాంతస్యోం కారపర్యాప్తౌ సమాప్తిః కస్యచిదన్యత్రేతి విద్యాభేదః, అన్యార్థదర్శనమర్థవాదగతం తద్భేదాత్ కర్మభేదవద్విద్యాభే

దఇతి పూర్వపక్షసూత్రోక్తా హేతవో దర్శితాః, స్తైకేచిత్సిద్ధాంతే పూర్వపక్షే చాయోజ్యంత ఇతి తథా శబ్దాంతరాభ్యా
ససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని కర్మభేదకాని, తత్ర నామధేయం, గుణో రూపం, సమాఖ్యా చేతి త్రయం వ్యాఖ్యాతం,
యజేద్దద్యాజ్జుహుయాదితి ప్రకృతిశబ్దభేదేన ధాత్వర్థభేదాత్తదవచ్ఛిన్నభావనాఖ్యకర్మభేద ఉక్తస్తథాఽత్ర వేదో
పాస్త ఇత్యాదిశబ్దభేదాద్విద్యాభేదః, 'తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతీ'తి సంఖ్యయా కర్మభేదవద్వాయుః ప్రాణో ద్వౌ సంవ
ర్గావితి ద్విత్వసంఖ్యయా సంవర్గవిద్యాభేదః స్యాత్, నిత్యాగ్నిహోత్రప్రకరణాత్, ప్రకరణాంతరే కుండపాయి
నామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతీ'తి శ్రుతమగ్నిహోత్రం ప్రకరణాంతరస్థత్వాత్ కర్మాంతరమితి సి
ద్ధాంతితం। తథాత్ర వేదాంతభేదే ప్రకరణభేదాదుపాస్తిభేద ఇతి పూర్వపక్షః॥ సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి॥ సర్వైర్వేదాం
తైః ప్రతీయంత ఇతి సర్వవేదాంతప్రత్యయాని తైర్విహితానీత్యర్థః। ఉక్తనామాదిభిరగ్నిహోత్రాదికర్మణాం ప్రతి
శాఖం భేదే ప్రాప్తే శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషా'దితి। తత్ర చోద
నా విధాయకశ్శబ్దశ్చోదితః ప్రయత్నో వా, తస్యావిశేషమాహ॥ యథైకస్మిన్నితి॥ ఏకధాత్వర్థహోమావచ్ఛిన్నప్రయ
త్నైక్యవదుపాస్తిప్రయత్నైక్యమిత్యర్థః। యథా జ్యేష్ఠత్వాదిగుణకప్రాణవిద్యా సర్వశాఖాస్వేకా తథా పంచాగ్నివి

జ్ఞానభేద ఇతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, సర్వవేదాంతప్రత్యయాని విజ్ఞానాని తస్మింస్తస్మిన్వేదాంతే తాని తా
న్యేవ భవితుమర్హంతి। కుతః, చోదనాద్యవిశేషాత్। ఆదిగ్రహణేన శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రోది
తా అభేదహేతవ ఇహాకృష్యంతే, సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యర్థః। యథైకస్మిన్నగ్నిహో
త్రే శాఖాభేదేఽపి పురుషప్రయత్నస్తాదృశ ఏవ చోద్యతే జుహుయాదితి । ఏవం 'యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రే
ష్ఠం చ వేదే'తి వాజసనేయినాం ఛందోగానాం చ తాదృశ్యేవ చోదనా, ప్రయోజనసంయోగోఽప్యవిశిష్ట ఏ
వ 'జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీ'తి। రూపమప్యుభయత్ర తదేవ విజ్ఞానస్య యదుత జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వా
దిగుణవిశేషణాన్వితం ప్రాణతత్త్వం యథా ద్రవ్యదేవతే రూపం యాగస్య, ఏవం విజ్ఞేయం రూపం విజ్ఞాన
స్య తేన హి తద్రూప్యతే సమాఖ్యాపి సైవ ప్రాణవిద్యేతి, తస్మాత్సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానస్యై
వం పంచాగ్నివిద్యా వైశ్వానరవిద్యా శాండిల్యవిద్యేత్యేవమాదిషు యోజయితవ్యం। యే తు నామరూపాద
యో భేదహేతవ ఆభాసాస్తే ప్రథమ ఏవ కాండే 'న నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వా'దిత్యారభ్య పరిహృ
తాః, ఇహ త్వేకం విశేషమాశంక్య పరిహరతి॥ ... ...

సూ. ౨. భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి॥

స్యాదేతత్ సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానానాం గుణభేదాన్నోపపద్యతే । తథా హి వాజసనేయినః
ద్యాప్యేకా ఫలసంయోగాద్యవిశేషాత్, తథాన్యాపి విద్యాభిన్నేత్యాహ॥ ఏవం పంచాగ్నీతి॥ పూర్వపక్షహేతూన్నిరా
చష్టే। యత్త్వితి॥ కాఠకమిత్యాదినామ్నా కర్మభేదో న యుక్తః, కుతః, అచోదనాభిధానత్వాత్ కాఠకాదిశబ్దానాం గ్రంథ
నామతయా కర్మవాచిత్వాభావాదతో భిన్ననామకశాఖాగ్రంథభేదేఽపి తద్విహితం కర్మైకమేవ, అల్పరూపభేదోఽపి న క
ర్మైక్యవిరోధీ, ధర్మవిశేషస్త్వధ్యయనాంగం న కర్మాంగమతో న కర్మభేదకః, శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధా, నిందాన్వా
ర్థదర్శనయోరపి న భేదకత్వం తత్తద్విధిస్తుతిమాత్రత్వాత్ బహుశాఖాధ్యయనాద్యశక్తావపి స్వశాఖానుక్తవిశేషస్యాపే
క్షితస్యాన్యతో గ్రహణసంభవాదశక్తిరపి న భేదికా ఏకస్మిన్నపి కర్మణ్యంగలోపాదినా ప్రాయశ్చిత్తం సంభవతి ఏవం స
మాప్తవచనభేదోఽప్యప్రయోజక ఇత్యేవం కర్మభేదప్రమాణప్రాబల్యే భేదహేతవః పరిహృతా ఇత్యర్థః। । తర్హి శా
ఖాంతరన్యాయేనైవ కర్మైక్యవద్విద్యైక్యసిద్ధేః పునరుక్తిరిత్యత ఆహ॥ ఇహ త్వితి॥ ... ... *

౨. రూపస్యోత్పత్తిశిష్టత్వం విశేషం, పంచాగ్నీన్ వేదేత్యాద్యుపాసనోత్పత్తివిధిస్థపంచాగ్న్యాదిరూపభేదాదు
పాసనాభేదస్స్యాత్, ఆమిక్షావాజినరూపభేదాత్ కర్మభేదవదిత్యధికాశంకానిరాసార్థత్వాత్ న పౌనరుక్త్యమిత్యర్థః

కరణస్యేతిమత్వాశంకాంవ్యాచష్టే॥స్యాదిత్యాదినా॥ అస్యపృథక్ప్రత్యేకమర్మన్యాయానాంమానసవిద్యాసుపి నానుగతిం మర్యోజత్వాచ్చ పునరుక్తిగంధోఽపినాస్తీతిమన్తవ్యం । నను తస్యవృతస్యదాహార్థమగ్నిరంత్యేష్టిగతః షష్ఠోయఃప్రసిద్ధవద్వాజిభిరుక్తః సఛాందోగ్యైరుపసంహార్యఇతినరూపభేదస్తత్రాహ॥నచాతేతి॥అస్తుప్రజననగుణవతో రేతసో వాజినామావాపశ్ఛందోగానాంచతస్యోద్వాపస్తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ఆవాపేతి॥ ఛాందోగ్యే షష్ఠాగ్న్యభావమంగీకృత్యాల్పరూపభేదోనవిద్యైక్యవిరోధీతిపరిహరతి॥ నైషదోషఇత్యాదినా॥అంగీకారంత్యజతి॥పఠ్యతేపీతి॥ ఇతోఽస్మాల్లోకాద్దిష్టంలోకాంతరంప్రేతంగతంజ్ఞాతయోఽగ్నయేహరంతీత్యర్థః। ననుఛాందోగ్యాఽగ్నిమాత్రంశుత్రంవాజసనేయి

పంచాగ్నివిద్యాంప్రస్తుత్యషష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతీ'త్యాదినాఛందోగాస్తు తంనామనంతిపంచసంఖ్యయైవతముపసంహరంతి 'అథహయఏతానేవంపంచాగ్నీన్వేదే'తి।యేషాంఛసగుణోనాస్తియేషాంచాస్తితేషాంకథముభయేషామేకావిద్యోపపద్యేత, నచాత్రగుణోపసంహారశ్శక్యతే ప్రత్యేతుం, పంచసంఖ్యావిరోధాత్।తథాప్రాణసంవాదేశ్రేష్ఠాదన్యాంశ్చతురఃప్రాణాన్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిఛందోగాఆమనంతి। వాజసనేయినస్తుపంచమమప్యామనంతి 'రేతోవైప్రజాపతిఃప్రజాయతేహప్రజయాపశుభిర్యఏవంవేదే'తి।ఆవాపోద్వాపభేదాచ్చ వేద్యభేదోభవతివేద్యభేదాచ్చవిద్యాభేదోద్రవ్యదేవతాభేదాదివయాగస్యేతిచేత్, నైషదోషః, యతఏకస్యామపివిద్యాయామేవంజాతీయకోగుణభేదఉపపద్యతే।యద్యపిషష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహారోనసంభవతితథాపిద్యుప్రభృతీనాంపంచానామగ్నీనాముభయత్రప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ నవిద్యాభేదోభవితుమర్హతి,నహిషోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరతిరాత్రోభిద్యతే। పఠ్యతేపిచషష్ఠాగ్నిశ్ఛందోగైః 'తంప్రేతందిష్టమితోఽగ్నయఏవహరంతి'తి। వాజసనేయినస్తుసాంపాదికేషుపంచస్వగ్నిష్వనువృత్తాయాస్సమిద్ధూమాదికల్పనాయానివృత్తయే 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతిసమిత్సమి'దిత్యాదిసమామనంతి సనిత్యానువాదః। అథాప్యుపాసనార్థఏషవాదస్తథాపిసగుణశ్శక్యతేఛందోగైరప్యుపసంహర్తుం।నచాత్రపంచసంఖ్యావిరోధఆశంక్యః, సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయాహ్యేషాపంచసంఖ్యానిత్యానువాదభూతానవిధిసమవాయినీత్యదోషః। ఏవంప్రాణసంవాదాదిష్వప్యధికస్యగుణస్యేతరత్రోపసంహారోనవిరుధ్యతే। నచావాపోద్వాపభేదాద్వేద్యభేదోవిద్యాభేదశ్చాశంక్యః, కస్యచిద్వేద్యాంశస్యావాపోద్వాపయోరపి భూయసోవేద్యరాశేరభేదావగమాత్, తస్మాదైకవిద్యమేవ॥ ... ...

సూ. ౩. స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేనహిసమాచారేఽధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥

యదప్యుక్తమాథర్వణికానాంవిద్యాంప్రతిశిరోవ్రతాద్యపేక్షణాదన్యేషాంచతదనపేక్షణాద్విద్యాభేదఇతి,తత్ప్రత్యుచ్యతే।స్వాధ్యాయస్యైషధర్మోనవిద్యాయాః,కథమిదమవగమ్యతేయతస్తథాత్వేనస్వాధ్యాయధర్మత్వేనసమాచారేవేదవ్రతోపదేశపరేగ్రంథేఆథర్వణికాఇదమపివేదవ్రతత్వేనసమాఖ్యాత

భిస్తుసమిదాదివిశేషఃపఠ్యతఇతిరూపభేదస్తదవస్థస్తత్రాహ॥వాజసనేయినస్త్వితి॥షష్ఠాగ్నేస్తద్విశేషస్య చానువాదమాత్రత్వంనతూపాస్యత్వంపంచాగ్నయఏవోపాస్యాఉభయత్రేతినరూపభేదఇత్యర్థః। సవిశేషస్య షష్ఠాగ్నేరుపాస్యత్వేపినరూపభేదఇత్యాహ॥ అథాపీతి॥ద్యుప్రభృతీనాంపంచానామగ్నీనామగ్నిత్వసంపత్తివిధినైవార్థాత్పంచత్వంసంపత్తికల్పితాగ్నీనాంసిద్ధమనూద్యతే నధ్యేయత్వేనవిధీయతఇత్యర్థః।ఛందోగైర్వాజిశాఖాస్థంశేషఉపసంహర్తవ్యమిత్యుక్త్వాఽనుపసంహారేపినవిద్యాభేదఇత్యాహ॥నచావాపేతి॥ ... ...

౩. ఏవంరూపభేదోనవిద్యాభేదకఇత్యుక్త్వాధర్మవిశేషోపినవిద్యాభేదకఇత్యాహ॥స్వాధ్యాయస్యేతి॥ గోదానవదధ్యయనాంగత్వేనశిరోవ్రతమాథర్వణికానాంసూత్రవిహితంనవిద్యాంగమిత్యర్థః।అధికారాచ్చేతివ్యాచష్టే॥నైతదితి॥తపి

త్వాత్కృతం ముండకం। 'అనుష్ఠితశిరోవ్రతో నరో నాధీత' ఇతి శ్రుతేర్ముండకాధ్యయనాంగమేవ శిరోవ్రతమిత్యర్థః॥ నను విద్యాం గత్వేనాపి ఇదం వ్రతం శ్రుతమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ సర్వశాఖాసు బ్రహ్మవిద్యైకైవ చేద్విద్యాసంయుక్తం వ్రతమపి సర్వత్ర సంబధ్యేత, న చ సంబధ్యత ఇతి విద్యాభేద ఇత్యర్థః। ప్రకృతగ్రంథవాచ్యేతచ్ఛబ్దబలాద్బ్రహ్మప్రకాశకగ్రంథపరో బ్రహ్మవిద్యాశబ్ద ఇతి పరిహరతి॥ నేతి॥ తస్య శిరోవ్రతస్య ముండకాధ్యయనే నియమ ఇత్యత్ర సవవదితి నిదర్శననిర్దేశః - సవా హోమాః ఆథర్వణైః స్వమాత్రే ఉదిత ఏకోఽగ్నిరేకర్షిసంజ్ఞయా ప్రసిద్ధస్తస్మిన్నగ్నౌ కార్యా ఇతి యథా నియమ్యంతే తథేత్యర్థః।

౪. కించ, వేదైక్యేన నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యైక్యం తావచ్ఛ్రుతిర్దర్శయతి, తత్సన్నిధిపాఠాత్సగుణవిద్యానామపి సర్వశాఖాస్వైక్యసిద్ధిరిత్యాహ సూత్రకారః॥ దర్శయతి చేతి॥ సగుణమప్యేకం వేదత్రయవేద్యం దర్శయతీత్యాహ॥ తథేతి॥

మితి సమామనంతి। నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీత ఇతి చాధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చోపనిషదధ్యయనధర్మ ఏవైష ఇతి నిర్ధార్యతే। నను చ 'తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణ'మితి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగశ్రవణాదేకైవ సర్వత్ర బ్రహ్మవిద్యేతి సంకీర్త్యతే। నైష దోషః, తత్రాప్యేతామితి ప్రకృతప్రత్యవమర్శనాత్, ప్రకృతత్వం చ బ్రహ్మవిద్యాయా గ్రంథవిశేషాపేక్షమితి గ్రంథవిశేషసంయోగ్యేవైష ధర్మః। సవవచ్చ తన్నియమ ఇతి నిదర్శననిర్దేశః। యథా చ సవాః సప్త సౌర్యాదయః శతౌదనపర్యంతా వేదాంతరోదితత్రేతాగ్న్యనభిసంబంధాదాథర్వణోదితైకాగ్నిసంబంధాచ్చాథర్వణికానామేవ నియమ్యంతే తథాఽయమపి ధర్మః స్వాధ్యాయవిశేషసంబంధాత్తైరేవ నియమ్యేత, తస్మాదప్యనవద్యం విద్యైకత్వం॥ ... ...

సూ. ౪. దర్శయతి చ॥

దర్శయతి చ వేదో విద్యైకత్వం, సర్వవేదాంతేషు వేద్యైకత్వోపదేశాత్ 'సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీ'తి, తథా 'ఏతం హ్యేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసంతే ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛందోగా' ఇతి చ। తథా 'మహద్భయం వజ్రముద్యత'మితి కాఠకే ఉక్తస్యేశ్వరగుణస్య భయహేతుత్వస్య తైత్తిరీయకే భేదదర్శననిందాయామేవ పరామర్శో దృశ్యతే 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి తత్త్వేవ భయం విదుషోఽమన్వానస్యే'తి। తథా వాజసనేయకే ప్రాదేశమాత్రసంపాదితస్య వైశ్వానరస్య ఛాందోగ్యే సిద్ధవదుపాదానం 'యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త' ఇతి, తథా సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వేనాన్యత్ర విహితానాముక్థాదీనామన్యత్రోపాసనవిధానాయోపాదానాత్ ప్రాయదర్శనన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వసిద్ధిః॥ ... ...

సూ. ౫. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ॥

ఇదం ప్రయోజనసూత్రం। స్థితే చైవం సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వే విజ్ఞానానామన్యత్రోదితానాం విజ్ఞా

కించ శాఖాంతరోక్తపదార్థస్య శాఖాంతరే సిద్ధవత్పరామర్శో విద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ॥ తథా మహద్భయమిత్యాదినా॥ ఏష నరః ఏతస్మిన్నద్వయేఽల్పమప్యంతరం భేదం యదా పశ్యత్యథ తదాఽస్య సంసారభయం భవత్యేవ, యస్మాద్విదుషోఽసరస్య భేదదర్శినస్తదేవ బ్రహ్మ భయంకరం భవతి, బ్రహ్మైవాహమిత్యమన్వానస్యేత్యర్థః। ప్రాదేశమాత్రముపాస్త ఇతి సిద్ధవదుపాదానం వైశ్వానరవిద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ॥ తథేతి॥ కించ సర్వేషు వేదాంతేషూక్థాదీనాం ప్రతీయమానత్వేన హేతునైతదవగమ్యతే అన్యత్రోక్తానాం తేషామన్యత్రోపాస్త్యర్థముపాదానమితి, తత ఉపాస్తీనామపి సర్వవేదాంతప్రమాణకత్వేనైక్యం బాహుల్యేన సిద్ధ్యతీత్యాహ॥ తథేతి॥ బ్రహ్మవిద్యైక్యవదుక్థాదివిద్యైక్యమిత్యర్థః॥ అధికరణం౧॥

౫. సర్వశాఖాసు విద్యైక్యసిద్ధాంతఫలమాహ॥ ఉపసంహార ఇతి॥ శాఖాభేదే సమానవిద్యాయాం శ్రుతగుణానాం

శాఖాశ్రితివ్యవస్థితా ఉతైకత్రశ్రుతా ఇతరశాఖాసూపసంహర్తవ్యా ఇతి సందేహే విద్యైక్యేఽపి తత్ర తత్రోక్తైరేవ గుణైర్విద్యోపకారసిద్ధేః శాఖాభేదేన గుణా వ్యవస్థితా ఇతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యైక్యచింతా నైష్ఫల్యమితి ఫలం, సిద్ధాంతత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ స్థితే చేత్యాదినా॥ గుణానాం గుణ్యవినాభావాదేతచ్ఛాఖాస్థవిద్యా శాఖాంతరోక్తతద్విద్యా గుణవతీ తదభిన్నత్వాత్తద్విద్యావదిత్యనుమానాద్విద్యైక్యే గుణోపసంహారసిద్ధిరిత్యర్థః॥ ప్రధానైక్యే తదుపకారకాణా మంగానాముపసంహారే దృష్టాంతమాహ॥ విధిశేషవదితి॥ ఉక్తమేవ వ్యతిరేకముఖేనాహ॥ యదిహీతి॥ నన్వాగ్నేయయాగావరుద్ధానాం గుణానాం తతోఽభిన్నే సౌర్యే ప్రాప్తివద్విద్యాంతరస్థగుణానాం విద్యాంతరే ప్రాప్తిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ప్రకృతీతి॥ ప్రకృతిగుణానాం వికారే ప్రాప్తిర్యుక్తా విద్యానాంతు ప్రకృతివికృతిభావాసిద్ధేర్న తత్ప్రాప్తిరిత్యర్థః॥ నైవమితి-గుణానుపసంహారో నేత్యర్థః॥ ఉత్తరసూత్రాణామనేనసూత్రేణ పౌనరుక్త్యం వారయతి॥ అస్యైవేతి॥ ఇతిద్వితీయాధికరణం *

౬. పూర్వం చోదనాద్యవిశేషాదుత్సర్గతో విద్యైక్యముక్తం తస్యాపవాదం వక్తుమాహ ॥ అన్యథాత్వమితి ॥ అత్రవాసగుణానామన్యత్రాపి సమానే విజ్ఞానే ఉపసంహారో భవతి, అర్థాభేదాత్ । య ఏవ హి తేషాం గుణానామేకత్రార్థో విశిష్టవిజ్ఞానోపకారః స ఏవాన్యత్రాపి, ఉభయత్రాపి హి తదేవైకం విజ్ఞానం తస్మాదుపసంహారః విధిశేషవత్, యథా విధిశేషాణామగ్నిహోత్రాదిధర్మాణాం తదేవైకమగ్నిహోత్రాదికర్మ సర్వత్రేత్యర్థాభేదాదుపసంహార ఏవమిహాపి । యదిహ విజ్ఞానభేదో భవేత్ తతో విజ్ఞానాంతర నిబంధనత్వాద్గుణానాం ప్రకృతివికృతిభావాభావాచ్చ న స్యాదుపసంహారః, విజ్ఞానైకత్వేతు నైవమితి । అస్యైవ ప్రయోజనసూత్రస్య ప్రపంచః సర్వాభేదాదిత్యారభ్య భవిష్యతి ॥ ... ... *

సూ. ౬ అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్॥

వాజసనేయకే ‘తే హ దేవా ఊచుర్హంతాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయే’తి ప్రక్రమ్య వాగాదీన్ ప్రాణానాసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా ముఖ్యప్రాణ పరిగ్రహః పఠ్యతే॥ ‘అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ’దితి। తథా ఛాందోగ్యేపి ‘తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ’ ఇతి ప్రక్రమ్యేతరాన్ ప్రాణానాసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా తథైవ ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే ‘అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర’ ఇతి। ఉభయత్రాపి చ ప్రాణప్రశంసయా ప్రాణవిద్యావిధిరధ్యవసీయతే। తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యాభేదః స్యాదాహోస్విద్విద్యైకత్వమితి, కిం తావత్ ప్రాప్తం పూర్వేణ న్యాయేన విద్యైకత్వమితి। నను న యుక్తం విద్యైకత్వం ప్రక్రమభేదాత్, అన్యథా హి ప్రక్రమంతే వాజసనేయినః అన్యథా ఛందోగాః। వాజినాముద్గీథబ్రాహ్మణం ఛందోగానాముద్గీథాధ్యాయం చ విషయమాహ॥ వాజేత్యాదినా॥ ‘తే హ దేవాస్సాత్త్వికవృత్తయః ప్రాణా అన్యోన్యమాహుర్హంతేదానీమస్మిన్యజ్ఞే ఉద్గీథేనోద్గాత్రేణ కర్మణా రజస్తమోవృత్తిరూపానసురానతీత్య దేవత్వం గచ్ఛామ’ ఇతి తే చైవం నిర్దోషముద్గీథకర్తారముపాస్యం నిర్ధారయితుం కృతసంవాదాః ప్రథమం వాచం పరీక్షితవంతః త్వం న ఉద్గాత్రీ నోఽస్మాకం కుర్వితి, తయా తు వృతం కృతం, తథా ఘ్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం వ్యతిక్రమేణాసురపాప్మనా గ్రస్తానీతి నిందిత్వా ఆసన్యం ఆస్యే భవం ముఖమధ్యస్థం ప్రాణముపాస్యం నిర్ధారితవంత ఇత్యర్థః । తత్తత్రాన్యోన్యాభిభవాత్మకయుద్ధే ప్రవృత్తే దేవాః పూర్వవదుద్గీథమాహృతవంతః, అనేనోద్గీథేనైతానసురానజయామేత్యర్థః॥ భేదాభేదభావాభ్యాం సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనోద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యేన విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే సంజ్ఞైక్యేపి విద్యైక్యాపవాదాదనుపసంహార ఇతి, ఏవం యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిరితి స్మర్తవ్యం. సూత్రస్థసిద్ధాంతి శంకాభాగం వ్యాచష్టే॥ నను న యుక్తమితి॥ సంపూర్ణోద్గీథకర్మకర్త్రా ప్రాణో వాజినాముపాస్యః, ఉద్గాయేతి కర్తృశబ్దాచ్ఛందోగానాం

తూద్గీథావయవ ఓంకారః ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః," 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథ'మిత్యుపక్రమ్య ప్రాణముద్గీథమితి కర్మరూపత్వశబ్దాత్, తథాచ కర్తృకర్మణోరుపాస్యయోర్భేదాద్విద్యయోరన్యథాత్వం భేద ఇతి శంకార్థః, ఉద్గీథత్వే నేతి- ఓంకారత్వే నేత్యర్థః। అల్పరూపభేదో న విద్యైక్యవిరోధీత్యుక్తన్యాయేన పూర్వపక్షే పరిహారి ॥ నైష ఇతి ॥ అసురాత్యయాభిప్రాయః అసురజయార్థసంవాదః, యథాఽశ్మానం ప్రాప్య లోష్టో విధ్వంసతే తథా ప్రాణం హంతుమాగతా అసురాస్తస్య పీడనేన స్వయమేవ విధ్వస్తా ఇతి శ్రుతముభయత్రేత్యర్థః । అల్పరూపభేద మంగీకృత్యాపి విద్యైక్యముక్తం సోఽపి నాస్తీత్యాహ॥ వాజేతి॥ ఉద్గీథకర్మరూపత్వేన ప్రాణస్యోభయత్ర శ్రుతత్వాదేకగ్రహణేన కర్తృత్వమప్యుభయత్ర ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః ... ... *

౭. బహువిరుద్ధరూపభేదాన్న విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥ న వేతి॥ అక్షరం విశినష్టి॥ ఉద్గీథమితి॥ తదవయవమిత్యర్థః॥ పృథివ్యాదిరసానాం రసతమ ఓంకారః, ఆప్తిసమృద్ధిరితి గుణానుక్త్వా గుణవతోఽoంకారే ప్రాణదృష్టివిధానాయా

న ఉద్గాయే'తి వాజసనేయిన ఉద్గీథస్య కర్తృత్వేన ప్రాణమామనంతి, ఛందోగాస్తూద్గీథత్వేన తముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇతి, తత్కథం విద్యైకత్వం స్యాదితి చేత్, నైష దోషః, న హ్యేతావతా విశేషేణ విద్యైకత్వమపగచ్ఛతి అవిశేషస్యాపి బహుతరస్య ప్రతీయమానత్వాత్ । తథాహి దేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వమసురాత్యయాభిప్రాయ ఉద్గీథోపన్యాసో వాగాదిసంకీర్తనం తన్నిందయా ముఖ్యప్రాణవ్యపాశ్రయః, తద్వీర్యాచ్చాసురవిధ్వంసనమశ్మలోష్టాదినిదర్శనేనేత్యేవం బహవోఽర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టాః ప్రతీయంతే । వాజసనేయకేపి చోద్గీథసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య శ్రుతం 'ఏష ఉ వా ఉద్గీథ' ఇతి। తస్మాచ్ఛాందోగ్యేపి కర్తృత్వం లక్షయితవ్యం, తస్మాచ్చ విద్యైకత్వమితి ... ... *

సూ. ౭. న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్॥

న వా విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యం, విద్యాభేద ఏవాత్ర న్యాయ్యః, కస్మాత్, ప్రకరణభేదాత్, ప్రక్రమభేదాదిత్యర్థః॥ తథాహి ప్రక్రమభేదో దృశ్యతే, ఛాందోగ్యే తావత్ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'తి, ఏవముద్గీథావయవస్యోంకారస్యోపాస్యత్వం ప్రస్తుత్య రసతమాదిగుణోపవ్యాఖ్యానం చ తత్ర కృత్వా 'అథ ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతీ'తి, పునరపి తమేవోద్గీథావయవమోంకారమనువర్త్య దేవాసురాఖ్యాయికాద్వారేణ తం ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యాహ। తత్ర యద్యుద్గీథశబ్దేన సకలాభక్తిరభిప్రేయేత తస్యాశ్చ కర్తోద్గాతా ఋత్విక్ తత ఉపక్రమశ్చోపరుధ్యేత, లక్షణా చ ప్రసజ్యేత, ఉపక్రమతంత్రేణ చైకస్మిన్ వాక్యే ఉపసంహారేణ భవితవ్యం, తస్మాదత్ర తావదుద్గీథావయవ ఓంకారే ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే। వాజసనేయకే తూద్గీథశబ్దేనావయవగ్రహణకారణాభావాత్ సకలైవ భక్తిరావే

ఖ్యాయికా ప్రస్తూయతే ఆఖండసమాప్తేః । నను వాజివాక్యైకవాక్యత్వార్థం ఛాందోగ్యోపక్రమస్థముద్గీథపదం సంపూర్ణసామభక్తిపరమస్తు, ప్రాణముద్గీథమిత్యత్రాప్యుద్గీథకర్తా ప్రాణ ఉపాస్య ఇతి వ్యాఖ్యాయతామిత్యత ఆహ॥ తత్ర యద్యుద్గీథేతి । ఓంకారోపాస్త్యుపక్రమభంగ ఉద్గీథపదే కర్తృలక్షణా చేతి దోషద్వయం స్యాదిత్యర్థః॥ నను సిద్ధాంతేపి తత్పదేఽవయవలక్షణాస్వీకారాత్ తతో వరం కర్తృలక్షణా శ్రుత్యంతరానుగ్రహాత్తథా చోపసంహారే కర్తృప్రాణోపాస్తిః స్యాదుపక్రమేపి తన్నిశ్చయ ఇత్యత ఆహ ॥ ఉపక్రమేతి॥ సందిగ్ధోపక్రమో హి వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే। యథాక్తాః శర్కరా ఇత్యత్రాంజనద్రవ్యసందేహే 'తేజో వై ఘృత'మితి వాక్యశేషాన్నిశ్చయః, ఇహ తూపక్రమే ఽక్షరస్యోపాస్యత్వం నిశ్చితం, తత్సామానాధికరణ్యోద్గీథపదస్యావయవలక్షణా చ నిశ్చితేతి ప్రాణముద్గీథమిత్యుపసంహారస్తదేకార్థతయా నేయ ఇత్యర్థః । ఏవం ఛాందోగ్యే ఓంకార ఉపాస్య ఉక్తః, ఇతరత్ర తు ప్రాణ ఇత్యుపాస్యభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాహ॥ వాజేతి॥ యదుక్తం వాజిశ్రుతావపి ప్రాణస్యోద్గీథరూపత్వశ్రుతేరుపాస్యైకత్వమితి తద్దూషయతి॥ యద్యపీత్యా

దినా। తత్రోద్గీథ ఉపాస్యతయా నోక్తః కింతు ప్రాణస్యోపాస్యగుణతయేత్యర్థః । కించోద్గీథ ఓంకారశ్ఛాందోగ్యే, అత్ర తు భక్తిరిత్యుపాస్యభేదమిత్యాహ॥ సకలేతి॥ ప్రాణస్య జడత్వాన్నోద్గాతృత్వం; కింతూద్గీథత్వమేవ వాజిభిరపి గ్రాహ్యమిత్యైక్యమాశంక్యాహ॥ నచేతి॥ 'స ఉద్గాతా వాగ్విశిష్టప్రాణేనోద్గాతృత్వం కృతవా'నితి శ్రుతేరసంభవోఽపి నేత్యర్థః । యదుక్తం బహుతరార్థావిశేషాద్విద్యైక్యమితి తత్రాహ॥ నచేతి॥ ఏకత్రోద్గాతా ప్రాణ ఉపాస్యోఽన్యత్రోంకార ఇత్యంతరంగోపాస్యరూపభేదే స్పష్టే సతి బహిరంగార్థవాదసామ్యమాత్రేణ నోపాసనైక్యం యుక్తమిత్యర్థః । వాక్యసామ్యమాత్రేణాప్యైక్యం నాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ॥ తథాహీతి॥ 'వివా ఏతం ప్రజయా పశుభిరర్ధయతి వర్ధయత్యస్య భ్రాతృవ్యం యస్య హవిర్నిరుప్తం పురస్తాచ్చంద్రమా అభ్యుదేతి త్రేధా తండులాన్ విభజేద్యే మధ్యమాః స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాద్యే స్థవిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదాత్రే దధంశ్చరుం యే క్షోదిష్ఠాస్తాన్విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరు'మిత్యభ్యుదయవాక్యం। అస్యార్థః, యస్య యజమానస్య చతుర్దశ్యామేవామావాస్యాభ్రాంత్యా దర్శకర్మార్థం ప్రవృత్తస్య పురస్తాత్పూర్వం హవిస్తండులదధిపయోరూపం నిరుప్తం దర్శదేవతాభ్యోఽగ్న్యాదిభ్యః సంకల్పితం చంద్రమాశ్చ పశ్చాదభ్యుదేతి తమేతం యజమానం కాలవ్యత్యయాపరాధాత్ తదేవ నిరుప్తం హవిః ప్రజాదినాఽర్ధయతి వియోజయతి శత్రుం చాస్య వర్ధయతి యస్మాత్ తస్మాల్లబ్ధభ్రాంతిమార్గో యజమానః, యే మధ్యమాదిభావేన త్రేధాభూతాస్తండులా

ద్యతే త్వం న ఉద్గాయేత్యపి-తస్యాః కర్తోద్గాతర్త్విక్ ప్రాణత్వేన నిరూప్యత ఇతి ప్రస్థానాంతరం । యదపి తత్రోద్గీథసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య తదప్యుద్గాతృత్వే నైవ దిదర్శయిషితస్య ప్రాణస్య సర్వాత్మత్వప్రతిపాదనార్థమితి న విద్యైకత్వమావహతి, సకలభక్తివిషయ ఏవ చ తత్రాప్యుద్గీథశబ్ద ఇతి వైషమ్యం। న చ ప్రాణస్యోద్గాతృత్వమసంభవేన హేతునా పరిత్యజ్యేత, ఉద్గీథభావవదుద్గాతృభావస్యాప్యుపాసనార్థత్వేనోపపద్యమానత్వాత్ ప్రాణవీర్యేణైవ చోద్గాతోద్గాతృకర్మ కరోతీతి నాస్త్యసంభవః। తథా చ తత్రైవ శ్రావితం 'వాచా చ హ్యేవ స ప్రాణేన చోదగాయ'దితి। న చ వివక్షితార్థభేదేఽవగమ్యమానే వాక్యచ్ఛాయానుసారమాత్రేణ సమానార్థత్వమధ్యవసాతుం యుక్తం, తథాహ్యభ్యుదయవాక్యే పశుకామవాక్యే చ 'త్రేధా తండులాన్ విభజేద్యే మధ్యమాః స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యా'దిత్యాదినిర్దేశసామ్యేఽప్యుపక్రమభేదాదభ్యుదయవాక్యే దేవతాపనయోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యే తు యాగవిధిః, తథేహాప్యుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదః, పరోవరీయస్త్వాదివత్ । యథా పరమాత్మదృష్ట్యధ్యాససామ్యేఽపి 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణం స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః స

దధ్యాదిసహితా నిరుప్తాస్తాన్ విభజేదగ్న్యాదిభ్యోఽపి యోజయేత్, వియోజ్య చ దాత్రాద్యాదిగుణకాగ్న్యాదిభ్యో దర్శదేవభిన్నేభ్యో నిర్వపేదితి దధన్ దధనిష్ఠవిశృతం తండులచరుం శృతే దుగ్ధే అణిష్ఠతండులచరుమిత్యర్థః । అత్ర కాలాపరాధేన దేవాంతరయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తరూపం దర్శాద్భిన్నం కర్మ విధీయత ఇతి ప్రాప్తే తండులత్రేధాత్వాద్యనువాదేన విభజేదితి హవిషః ప్రకృతదేవవియోగేన తస్మిన్నేవ దర్శకర్మణి దేవతాంతరసంబంధమాత్రవిధానం న కర్మాంతరమితి సిద్ధాంతితం, ఏవమభ్యుదయవాక్యే కాలాత్యయాపరాధేనోపక్రమాద్దర్శకర్మణ్యేవ హవిషః పూర్వదేవతాభ్యోఽపనయో వియోగోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యే తు యద్యపి 'యే స్థవిష్ఠాస్తానగ్నయే సనిదేఽష్టాకపాలం నిర్వపేద్యే మధ్యమాస్తాన్విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుం యేఽణిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదాత్రే దధంశ్చరు'మితి నిర్దేశోఽభ్యుదయవాక్యసమోఽస్తి, తథాపి 'యః పశుకామః స్యాత్ సోఽమావాస్యామిష్ట్వా వత్సానపాకుర్యా'దితి నిత్యం దర్శకర్మ సమాప్య పునర్దోహార్థం వత్సాపాకరణవిధ్యుపక్రమాత్ పశుకామస్య యాగాంతరవిధిరేవ నాభ్యుదయవాక్యేనాప్యైక్యమితి, తథా ప్రకృతేఽపి నిర్దేశసామ్యం న విద్యైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః । వత్సానపాకుర్యాత్ - మాతృదేశాద్దేశాంతరం నయేదిత్యర్థః॥ సూత్రోక్తం దృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥ పరోవరీయస్త్వాదివదితి॥ పర ఇతి సకారాంతం పరస్తాత్ - పరశ్చాసావరేభ్యోఽతిశ

యోనవరః పరోవరీయానిత్యేకం పదం। అనంతశ్చాకాశాఖ్యః పరమాత్మా, తద్దృష్ట్యాలంబనత్వాదుద్గీథస్తథోక్త ఇత్యర్థః॥ ఆకాశాత్మనా హిరణ్యశ్మశ్రుపురుషాత్మనా చోద్గీథోపాస్తిసామ్యేఽపి విద్యాభేదవదిహాపి భేద ఇత్యర్థః॥ ...

రా. సంజ్ఞైక్యం పూర్వపక్షబీజముత్థాప్య దూషయతి॥ సంజ్ఞాత ఇతి॥ ఉపాస్యరూపభేదాద్విద్యానానాత్వం యదుక్తం తచ్ఛ్రుత్యక్షరానుగతం బలవత్, సంజ్ఞా తు పౌరుషేయీ దుర్బలేత్యర్థః॥ సంజ్ఞైక్యం కర్మైక్యావ్యభిచారి చేత్యాహ॥ అస్తి చేతి॥ కిం సంజ్ఞైక్యం సర్వత్రాప్రమాణమేవ నేత్యాహ॥ యత్ర త్వితి॥ అసతి బాధకే సంజ్ఞైక్యమపి మానం యథా సంవర్గ

పక్షోఽనంత ఇతి పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టముద్గీథోపాసనమత్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిగుణవిశిష్టోద్గీథోపాసనాద్భిన్నం, న చేతరేతరగుణోపసంహార ఏకస్యామపి శాఖాయాం, తద్వచ్ఛాఖాంతరస్థేష్వప్యేవంజాతీయకేషూపాసనేష్వితి॥ ... ... *

సూ. ౮. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥

అథోచ్యేత సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యముద్గీథవిద్యేత్యుభయత్రాప్యేకా సంజ్ఞేతి, తదపి నోపపద్యతే, ఉక్తం హ్యేతత్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివ' దితి, తదేవ చాత్ర న్యాయ్యతరం, శ్రుత్యక్షరానుగతం హి తత్, సంజ్ఞైకత్వం తు శ్రుత్యక్షరబాహ్యముద్గీథశబ్దమాత్రప్రయోగాల్లౌకికైర్వ్యవహర్తృభిరుపచర్యతే। అస్తి చైతత్సంజ్ఞైకత్వం ప్రసిద్ధభేదేష్వపి పరోవరీయస్త్వాద్యుపాసనేషూద్గీథవిద్యేతి। తథా ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం కాఠకైకగ్రంథపరిపఠితానాం కాఠకసంజ్ఞైకత్వం దృశ్యతే తథేహాపి భవిష్యతి। యత్ర తు నాస్తి కశ్చిదేవంజాతీయకో భేదహేతుస్తత్ర భవతు సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం యథా సంవర్గవిద్యాదిషు॥ ... ... *

సూ. ౯. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్॥

'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యత్రాక్షరోద్గీథశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యే శ్రూయమాణేఽధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం ప్రతిభానాత్ కతమోఽత్ర పక్షో న్యాయ్యస్స్యాదితి విచారః। తత్రాధ్యాసో నామ ద్వయోర్వస్తునోరనివర్తితాయామేవాన్యతరబుద్ధావన్యతరబుద్ధిరధ్యస్యతే, యస్మిన్నితరబుద్ధిరధ్యస్యతే అనువర్తత ఏవ తస్మింస్తద్బుద్ధిరధ్యస్తేతరబుద్ధావపి, యథా నామ్ని బ్రహ్మబుద్ధావధ్యస్తాయామప్యనువర్తత ఏవ నామబుద్ధిర్న బ్రహ్మబుద్ధ్యా నివర్త్యతే। యథా వా ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిబుద్ధ్యధ్యాస ఏవమిహాప్యక్షర ఉద్గీథబుద్ధిరధ్యస్యేతోద్గీథే వాఽక్షరబుద్ధిరితి। అపవాదో నామ యత్ర కస్మింశ్చిద్వస్తుని పూర్వనివిష్టాయాం మిథ్యాబుద్ధౌ నిశ్చితాయాం పశ్చాదుపజాయమానా యథార్థబుద్ధిః పూర్వనివిష్టాయా మిథ్యాబుద్ధేర్నివర్తికా భవతి, యథా దేహేంద్రియసంఘాత ఆత్మబుద్ధిరాత్మన్యేవాత్మబుద్ధ్యా పశ్చాద్భావిన్యా 'తత్త్వమసీ'త్యనయా యథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే, యథా వా దిగ్భ్రాంతిబుద్ధిర్దిగ్యాథార్థ్యబుద్ధ్యా నివర్త్యతే ఏవమిహాప్యక్షరబుద్ధ్యోద్గీథబుద్ధిర్నివర్త్యేత ఉద్గీథబుద్ధ్యా వాఽక్షరబుద్ధిరితి, ఏకత్వం త్వక్షరోద్గీథశబ్దయోరనతిరిక్తార్థవృత్తిత్వం, యథా ద్విజోత్తమో బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతి। విశేషణం పున

స్సర్వవేదవ్యాపిన ఓమిత్యేతస్యాక్షరస్య గ్రహణప్రసంగే ఉద్గాతృవిషయస్య సమర్పణం, యథా నీలముత్పల

మిత్యే..సంజ్ఞైక్యాత్ సర్వశాఖాసు తద్విద్యైక్యం, తథా పంచాగ్న్యాదివిద్యైక్యమిత్యాద్యసూత్రే ప్రదర్శితమిత్యర్థః॥ అధికరణం

౯. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్॥ సామానాధికరణ్యం విషయీకృత్య సంశయమాహ॥ ఓమిత్యేతదితి॥ అధ్యాసాదిపదా.. వ్యాచష్టే॥ తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా॥ బుద్ధిపూర్వకారోపోఽధ్యాసః, బాధోఽపవాదః, ఏకత్వం వస్త్వభేదః విశేషణం వ్యావర్తకమితి వివేకః॥ పూర్వమద్గాతృకర్మాత్మకోద్గీథావయవత్వమోంకారస్య ధ్యేయస్య విశేషణం సిద్ధవ..త్కృత్య ధ్యేయభేదాద్విద్యాభేద ఇతి సిద్ధాంతితః, సంగత్యా పూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వపక్షే

పూర్వోక్తసిద్ధాంతాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ చశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ ఏతత్త్ర
యస్య సమస్తత్వం ప్రతిజ్ఞాయాధ్యాసపక్షే దోషమాహ ॥ తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా ॥ యస్యోద్గీథస్య బుద్ధిరోంకారేఽధ్య
స్యతే తద్వాచకోద్గీథశబ్దస్యోంకారే లక్షణా స్యాత్ తద్బుద్ధివిషయత్వగుణపరత్వాత్ తథా సంబంధోఽప్యప్రసిద్ధః కల్పనీ
యః, ప్రతీకోపాస్తిఫలం చ కల్ప్యమితి గౌరవం స్యాదిత్యర్థః ॥ ఫలం న కల్ప్యమితి శంకతే ॥ శ్రూయత ఇతి ॥ ఆప్త్యాదీతి- ఓం
కారఆప్తిః సమృద్ధిరితి, 'య ఉపాస్తే స కామానాప్నోతీ'తి శ్రుతం ఫలం నాధ్యాసస్యేత్యర్థః । ఉద్గీథోంకారయోరన్యతరబు
ద్ధ్యాఽన్యతరబుద్ధ్యపవాదమంగీకృత్యాన్యతరమిథ్యాబుద్ధినివృత్తిర్వైఫల్యముక్తం సంప్రత్యన్యతరబుద్ధేరభ్రాంతిత్వాన్నా
పవాద ఇత్యాహ ॥ న చ కదాచిదపీతి ॥ భ్రాంతిశ్చేన్నివర్తేత న తు నివర్తత ఇత్యభ్రాంతిరిత్యర్థః । కించ తత్త్వబోధకాద్వా
క్యాద్భ్రాంత్యపవాదో భవతి నేదం వాక్యం తత్త్వపరమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ ఘటకుంభశబ్దయోరివ ఓంకారోద్గీథశబ్దయోః

దుత్పలం తదాదదీతేతి, ఏవమిహాప్యుద్గీథో య ఓంకారస్తముపాసీతేతి, ఏవమేతస్మిన్ సామానాధికరణ్య
వాక్యే విమృశ్యమానే ఏతే పక్షాః ప్రతిభాంతి, తత్రాన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనియమప్రాప్తావి
దముచ్యతే। వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమితి। చశబ్దోఽయం తుశబ్దస్థాననివేశీ పరపక్షవ్యావర్తనప్రయోజనః। తది
హ త్రయః పక్షాస్సావద్యా ఇతి వర్జ్యంతే, విశేషణపక్ష ఏవైకో నిరవద్య ఇత్యుపాదీయతే, తత్రాధ్యాసే
తావత్ యద్బుద్ధిరితరత్రాధ్యస్యతే తచ్ఛబ్దస్య లక్షణావృత్తిత్వం ప్రసజ్యేత ఫలం చ కల్ప్యేత। శ్రూయత ఏ
వ ఫలం 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ'త్యాదీతి చేత్, న, తస్యాన్యఫలత్వాత్ । ఓంకారాప్త్యాదిదృష్టిఫలం
హి తత్, నోద్గీథాధ్యాసఫలం। అపవాదేఽపి సమానః ఫలాభావః। మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమితి చేత్, న, పు
రుషార్థోపయోగానవగమాత్। న చ కదాచిదప్యోంకారాదోంకారబుద్ధిర్నివర్తతే ఉద్గీథాదివోద్గీథబుద్ధిః।
న చేదం వాక్యం వస్తుతత్త్వప్రతిపాదనపరం ఉపాసనవిధిపరత్వాత్ । నాప్యేకత్వపక్షస్సంగచ్ఛతే, నిష్ప్ర
యోజనం హి తదా శబ్దద్వయోచ్చారణం స్యాత్, ఏకేనైవ వివక్షితార్థసమర్పణాత్, న చ హౌత్రవిషయే
వాధ్వర్యవవిషయే వాఽక్షరే ఓంకారశబ్దవాచ్యే ఉద్గీథశబ్దప్రసిద్ధిరస్తి, నాపి సకలాయాం సామ్నో ద్వితీ
యాయాం భక్తావుద్గీథశబ్దవాచ్యాయామోంకారశబ్దప్రసిద్ధిః, యేనానతిరిక్తార్థతా స్యాత్। పరిశేషాద్విశే
షణపక్షః పరిగృహ్యతే, వ్యాప్తేస్సర్వవేదసాధారణ్యాత్। సర్వవ్యాప్యక్షరమిహ మా ప్రసంజీత్యుద్గీ
థశబ్దేనాక్షరం విశేష్యతే, కథం నామోద్గీథావయవభూత ఓంకారో గృహ్యేతేతి। నన్వస్మిన్నపి పక్షే సమా
నా లక్షణా ఉద్గీథశబ్దస్యావయవలక్షణార్థత్వాత్ । సత్యమేవమేతత్, లక్షణాయామపి తు సన్నికర్షవి
ప్రకర్షౌ భవత ఏవ, అధ్యాసపక్షే హ్యర్థాంతరబుద్ధిరర్థాంతరే నిక్షిప్యత ఇతి విప్రకృష్టా లక్షణా, విశేషణపక్షే
త్వవయవివచనేన శబ్దేనావయవస్సమర్ప్యత ఇతి సన్నికృష్టా లక్షణా। సముదాయేషు హి ప్రవృత్తాశ్శబ్దా అ
వయవేష్వపి వర్తమానా దృష్టాః పటగ్రామాదిషు। అతశ్చ వ్యాప్తేరోమిత్యేతదక్షరమిత్యేతస్యోద్గీథ
మిత్యేతద్విశేషణమితి సమంజసమేతన్నిరవద్యమిత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం. • • • • • • • *

పర్యాయత్వపక్షం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ పర్యాయత్వమపి నాస్తీత్యాహ ॥ న చేతి ॥ పరిశిష్టవిశేషణపక్షే సూత్రం యోజయ
తి ॥ వ్యాప్తేరితి ॥ 'ఓమిత్యేతదక్షరముపాసీతే'త్యుక్తే సర్వవేదవ్యాప్యోంకార ఇహోపాస్త్యః ప్రసజ్యేత తన్నిరాసార్థముద్గీ
థావయవత్వం విశేషణం సమంజసమిత్యర్థః । అధ్యాసపక్షే తద్బుద్ధివిషయత్వరూపగుణయోగస్సంబంధః కల్ప్య ఇత్యపి వి
ప్రకృష్టా లక్షణా, అవయవలక్షణా తు సన్నికృష్టా, అవయవావయవిసంబంధస్య క్లృప్తత్వాత్, పటావయవే దగ్ధే పటో దగ్ధ
ఇతి లోకే ప్రయోగాచ్చ। నామాదౌ బ్రహ్మశబ్దస్య తత్ర గత్యా బ్రహ్మబుద్ధిగ్రాహ్యత్వగుణలక్షణా శ్రిత్వా, తత్ర ప్రతీకోపాస్తి
స్వీకృతత్వాత్, ఇహ తు ప్రతీకోపాస్తివిధికల్పనే ఆప్త్యాదిగుణకోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానే చ వాక్యభేదస్స్యాత్, అత
స్సర్వవేదవ్యాప్యోంకారనిరాసేనోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానార్థం విశేషణమేవ సమంజసం కల్పనాలాఘవాదితి సిద్ధమ్॥

౧౦. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే। విషయం వక్తుం సమ్మతమర్థమాహ। వాజసనేయినామితి। వాచో వసిష్ఠత్వం గుణః, వాగ్మినస్సుఖవాసదర్శనాత్, చక్షుషః ప్రతిష్ఠాత్వం గుణః చక్షుష్మతః పాదప్రతిష్ఠాదర్శనాత్। శ్రోత్రం సంపత్త్వగుణకం శ్రవణాత్సర్వార్థసంపత్తేః। మనస ఆయతనత్వగుణం, తస్య వృత్తిద్వారా సర్వభోగ్యాశ్రయత్వాత్। తే చ గుణాః ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం నిశ్చిత్య వాగాదిభిస్తస్మిన్నర్పితా ఇతి శాఖాద్వయసమ్మతోఽర్థః। విషయమాహ॥ అన్యేషామిత్యాదినా॥ నిశ్శ్రేయసస్య శ్రైష్ఠ్యస్యాదానం నిర్ధారణం ప్రస్తూయత ఇత్యర్థః। దేవతా వాగాదయః అహం శ్రేయసే స్వస్వశ్రైష్ఠ్యాయేత్యర్థః॥ ఏవం శబ్దాచ్ఛ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ గుణానామనుపసంహారోపసంహారావేవ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ఉద్గీథత్వవిశేషణాదోంకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తివ్యావృత్తివత్ ప్రకృతగుణమా

॥ సూ. ౧౦. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

వాజసనేయినాం ఛందోగానాం చ ప్రాణసంవాదే శ్రైష్ఠ్యగుణాన్వితస్య ప్రాణస్యోపాస్యత్వముక్తం వాగాదయోఽపి చ తత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితా ఉక్తాః, తే చ గుణాః ప్రాణే పునః ప్రత్యర్పితాః 'యదహం వసిష్ఠోఽస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోఽసీ'త్యాదినా। అన్యేషామపి తు శాఖినాం కౌషీతకిప్రభృతీనాం ప్రాణసంవాదేషు 'అథాతో నిశ్శ్రేయసాదానమేతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానా' ఇత్యేవంజాతీయకేషు ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యముక్తం నత్విమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉక్తాః। తత్ర సంశయః, కిమేతే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్రాపి స్యురన్నుత నాస్యురన్నితి। తత్ర ప్రాప్తం తావన్నాస్యురన్నితి। కుతః, ఏవం శబ్దసంయోగాత్। 'అథో య ఏవం విద్వాన్ ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వే'తి హి తత్ర తత్రైవం శబ్దేన వేద్యం వస్తు నివేద్యతే, ఏవం శబ్దశ్చ సన్నిహితావలంబనో న శాఖాంతరపఠితమేవంజాతీయకం గుణజాతం శక్నోతి నివేదయితుం, తస్మాత్ స్వప్రకరణస్థైరేవ గుణైర్నిరాకాంక్షత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ, అన్యేరన్నిమే గుణాః క్వచిదుక్తా వసిష్ఠత్వాదయోఽన్యత్రాపి, కుతః, సర్వాభేదాత్। సర్వత్ర హి తదేవైకం ప్రాణవిజ్ఞానమభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాత్, అభేదే చ విజ్ఞానస్య కథమిమే గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్ర నాస్యురన్। నన్వేవం శబ్దస్తత్ర తత్ర భేదేనైవంజాతీయకం గుణజాతం వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే। యద్యపి కౌషీతకిబ్రాహ్మణగతేనైవం శబ్దేన వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతం గుణజాతమసంశబ్దితమసన్నిహితత్వాత్, తథాపి తస్మిన్నేవ విజ్ఞానే వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన తత్సంశబ్దితమితి న పరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానావబద్ధం గుణజాతం స్వశాఖాగతాద్విశిష్యతే। న చైవం సతి శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా భవతి। ఏకస్యామపి హి శాఖాయాం శ్రుతా గుణాః శ్రుతా ఏవ సర్వత్ర భవంతి గుణవతో భేదాభావాత్। న హి దేవదత్తశ్శౌర్యాదిగుణత్వేన స్వదేశే ప్రసిద్ధో దేశాంతరగతస్తద్దేశ్యైరవిభావితశౌర్యాదిగుణోఽతద్గుణో భవతి, యథా చ తత్ర పరిచయవిశేషాద్దేశాంతరేఽపి దేవ

తత్ర ప్రాహైవంశబ్దాచ్ఛాఖాంతరగుణవ్యావృత్తిరితి పూర్వపక్షయతి॥ తత్ర ప్రాప్తమితి॥ యథా వాగాదిభ్యః ప్రాణశ్రైష్ఠ్యం సిద్ధం అథో తథా య ఏవం శ్రైష్ఠ్యగుణం విద్వానుపాస్తే స పాప్మనే శ్రైష్ఠ్యం విదిత్వా ధ్యాత్వా శ్రేష్ఠో భవతీతి శ్రుత్యర్థః। ఏవంజాతీయకం విజ్ఞైకవాక్యత్వాత్ప్రమాణికం వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతమేవం శబ్దో న గృహ్ణాతి శ్రుతావలంబిత్వాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ అన్యేరన్నితి॥ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే తావదేవంశబ్దేన వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతస్య ప్రాప్తివిద్యా

ప్రాప్తావా [illegible]

కీగతేనైవం శబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యాహ॥ తథాపీతి॥ కౌషీతకిషు శ్రేష్ఠప్రాణోపాసకస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణకః శ్రేష్ఠప్రాణత్వాత్ వాజిశ్రుతప్రాణవదిత్యశ్రుతగుణానుమానేన సతి శ్రుతహానిరాశంక్య అవిరోధాదిత్యుక్తం స్పష్టయతి॥ న చైవం సతీతి॥

గుణినో గుణాః శ్రుతా ఏవేత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ ॥ నహీతి ॥ ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్ ... *

౧౧. ఆనందాదయః ప్రధానస్య ॥ బ్రహ్మణో జ్ఞేయస్యైక్యాన్నిర్విశేషత్వాచ్చ సంశయమాహ ॥ తేషు సంశయ ఇతి ॥ పూర్వపక్షే సత్యాదిగుణానుపసంహారాద్వాక్యార్థానవధారణం, సిద్ధాంతే త్వవధారణమితి ఫలం। ప్రాణస్య సవిశేషత్వాదుక్తశాఖాంతరీయవసిష్ఠత్వాద్యుపసంహారః, బ్రహ్మణస్తు నిర్విశేషత్వాత్స్వశాఖాగతపదైరేవ ప్రమితిసిద్ధేర్వ్యర్థః పదాంతరోపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ ఇదమితి ॥ ఆనందత్వసత్యత్వజ్ఞానత్వాదయః సామాన్యేన బ్రహ్మణి కల్పితా ధర్మాస్తేషాం సర్వశాఖాసూపసంహారో నామ తద్వాచకానందాదిపదానామేకవాక్యతయోచ్చారణం। ఆనందః సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ శుద్ధమద్వయమాత్మేతి, తాని చ సమానాధికరణాని పదాని విరుద్ధధర్మత్యాగేన సర్వాధిష్ఠానభూతామేకామఖండవ్యక్తిం లక్షయంతి। న చైకేనైవ పదేన లక్ష్యసిద్ధేః పదాంతరం వ్యర్థమితి వాచ్యం, ఏకస్మిన్పదే విరోధాభావేన లక్షణానవతారాత్। యద్యపి పదద్వయే లక్షణాఽవతరతి, తథాప్యానందో బ్రహ్మేత్యు

దస్తగుణా అపి భావ్యంతే ఏవమభియోగవిశేషాచ్ఛాఖాంతరేష్వపాస్యా గుణాః శాఖాంతరేష్వస్యైరన్। తస్మాదేకప్రధానసంబద్ధధర్మా ఏకత్రాప్యుచ్యమానాః సర్వత్రైవోపసంహర్తవ్యా ఇతి ॥ ... *

సూ. ౧౧. ఆనందాదయః ప్రధానస్య ॥

బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాసు శ్రుతిష్వానందరూపత్వం విజ్ఞానఘనత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమిత్యేవంజాతీయకా బ్రహ్మణో ధర్మాః క్వచిత్కేచిచ్ఛ్రూయంతే। తేషు సంశయః, కిమానందాదయో బ్రహ్మధర్మా యావంతో యత్ర శ్రూయంతే తావంత ఏవ తత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః కిం వా సర్వే సర్వత్రేతి। తత్ర యథాశ్రుతివిభాగం ధర్మప్రతిపత్తౌ ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే, ఆనందాదయః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో ధర్మాః సర్వే సర్వత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః, కస్మాత్, సర్వాభేదాదేవ । సర్వత్ర హి తదేవైకం ప్రధానం విశేష్యం బ్రహ్మ న భిద్యతే। తస్మాత్సార్వత్రికత్వం బ్రహ్మధర్మాణాం దేవైశపూర్వాధికరణోదితేన దేవదత్తశౌర్యాదినిదర్శనేన ॥ నన్వేవం సతి ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి ధర్మాః సర్వే సర్వత్ర సంకీర్యేరన్, తథా హి తైత్తిరీయకే ఆనందమయమాత్మానం ప్రక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి, అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... *

సూ. ౧౨. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే ॥

ప్రియశిరస్త్వాదీనాం ధర్మాణాం తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతానాం నాస్త్యన్యత్ర ప్రాప్తిః యత్కారణం ప్రియం మోదః ప్రమోద ఆనంద ఇత్యేతే పరస్పరాపేక్షయా భోక్త్రంతరాపేక్షయా చోపచితాపచితరూపా ఉపలభ్యంతే, ఉపచయాపచయౌ చ సతి భేదే సంభవతః, నిర్భేదం తు బ్రహ్మ 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః ॥ న చైతే ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మధర్మాః కోశధర్మాస్త్వేత ఇత్యుపదిష్టమస్మాభిః

క్త్యైవః ఖల్వభ్రాంతినిరాసేఽప్యసత్త్వజడత్వాదిభ్రమో భవేత్ అతస్తన్నిరాసార్థం సత్యజ్ఞానాదిపదాని ప్రయోక్తవ్యాని। న చ భ్రమస్యానవధిత్వాద్వాక్యమపర్యవసితం స్యాదితి వాచ్యం। సచ్చిదానందాత్మకం సర్వధర్మశూన్యమద్వయమవికల్పం బ్రహ్మాహమితి విశేషదర్శనే సర్వభ్రమనిరాసాత్ । తచ్చ విశేషదర్శనం యావద్భిః పదైర్భవతి తావంతి పదాన్యుపసంహర్తవ్యానీతి భావః ॥ ... ... *

౧౨. యది బ్రహ్మైక్యాత్ సచ్చిదానందత్వాదిధర్మాణాం సర్వత్ర ప్రాప్తిస్తర్హి సగుణబ్రహ్మవిద్యాగతధర్మప్రాప్తిరపి స్యాదితి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ ప్రియేతి ॥ పుత్రదర్శనసుఖం ప్రియం తద్వార్తాదినా మోదస్తస్య ద్వ్యాద్యతిశయేన ప్రమోదః ఆనందస్సుఖమిత్యేవం తారతమ్యవంతో ధర్మాస్తద్వ్యవచ్ఛేదేన ప్రాప్నువంతి తేషాం ముఖ్యస్వరూపాణాం బ్రహ్మజ్ఞానానుపయోగాదితి భావః ॥ తేషాం బ్రహ్మధర్మత్వం చాసిద్ధమిత్యాహ ॥ న చైత ఇతి ॥ బ్రహ్మణి వి

త్త్వావతారోపాయత్వేఽపి తేషాం ప్రాప్తిస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ అజ్ఞేయత్వాదేషాం న జ్ఞేయే బ్రహ్మణి ప్రాప్తిరిత్యర్థః ॥ కిమర్థం తర్హి సూత్రమిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మధర్మాణాం త్వితి ॥ బ్రహ్మధర్మానితి కృత్వా చింతాఫలమాహ ॥ న చేతి ॥ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి బాహ్యధర్మాణాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామనుపయోగాదప్రాప్తిరితి న్యాయాత్ సంయద్వామత్వాదీనామప్రాప్తిరితి సూత్రం వ్యాఖ్యేయమిత్యర్థః ॥ జ్ఞానానుపయోగేఽపి ధ్యానే తేషాం ధర్మాణాముపయోగాదుపాస్యబ్రహ్మైక్యాత్ ప్రాప్తిరన్యోన్యవిద్యాసు స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ తేషు హీతి ॥ ధ్యానవిధిపరతంత్రాణాం ధర్మాణాం విధితో వ్యవస్థేత్యర్థః ॥

౧౩. సంయద్వామత్వాదిధర్మేభ్య ఆనందాదీనాం వైషమ్యం జ్ఞానోపయోగిత్వాదిత్యాహ ॥ ఇతరే త్వితి ॥ సత్యజ్ఞానానందాత్మబ్రహ్మశబ్దాః ఏవం చ సర్వత్రోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ... *

ఆనందమయోఽభ్యాసాదిత్యత్ర (అ౧. పా౧. సూ౧౨) అపి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయమాత్రత్వేనైతే పరికల్ప్యంతే న ద్రష్టవ్యత్వేన, ఏవమపి సుతరామన్యత్రాప్రాప్తిః ప్రియశిరస్త్వాదీనాం బ్రహ్మధర్మాంస్త్వేతాన్ కృత్వా న్యాయమాత్రమిదమాచార్యేణ ప్రదర్శితం ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరితి, స చ న్యాయోఽన్యేషు నిశ్చితేషు బ్రహ్మధర్మేషూపాసనాయోపదిశ్యమానేషు నేతవ్యః సంయద్వామత్వాదిషు సత్యకామత్వాదిషు చ । తేషు హి సత్యప్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వే ప్రక్రమభేదాదుపాసనభేదే సతి నాన్యోన్యధర్మాణామన్యోన్యత్ర ప్రాప్తిః, యథా చ ద్వే నార్యావేకం నృపతిముపాసాతే ఛత్త్రేణాన్యా చామరేణాన్యా, తత్రోపాస్యైకత్వేఽప్యుపాసనభేదో ధర్మవ్యవస్థా చ భవతి, ఏవమిహాపీతి । ఉపచితాపచితగుణత్వం హి సతి భేదవ్యవహారే సగుణే బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న నిర్గుణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, అతో న సత్యకామత్వాదీనాం ధర్మాణాం క్వచిచ్ఛ్రుతానాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరిత్యర్థః ॥ ... ... *

సూ. ౧౩. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్ ॥

ఇతరే త్వానందాదయో ధర్మా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయైవోచ్యమానా అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణ ఏకత్వాత్ సర్వే సర్వత్ర ప్రతీయేరన్నితి వైషమ్యం, ప్రతిపత్తిమాత్రప్రయోజనా హి త ఇతి ॥ ... ...*

సూ. ౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥

కాఠకే పఠ్యతే 'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః । మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః' ఇతి । తత్ర సంశయః, కిమిమే సర్వ ఏవార్థాదయస్తతస్తతః పరత్వేన ప్రతిపాద్యంతే ఉత పురుష ఏవైభ్యః సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి । తత్ర తావత్ సర్వేషామేవైషాం పరత్వేన ప్రతిపాదనమితి భవతి మతిః । తథా హి శ్రూయతే 'ఇదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పరమ్' ఇతి । నను బహుష్వర్థేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు వాక్యభేదః స్యాత్ । నైష దోషః, వాక్యబహుత్వోపపత్తేః । బహూన్యేవ హ్యేతాని వాక్యాని ప్రభవంతి బహూనర్థాన్ పరత్వోపేతాన్ ప్రతిపాదయితుం, తస్మాత్ ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనమిత్యేవం

౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ॥ వాక్యభేదాభేదానవధారణాత్ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతే వాక్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలం । పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వభావానామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానఫలోపాయత్వముక్తం అత్ర త్వబ్రహ్మస్వభావస్యార్థాదిపరత్వస్యానుపసంహార్యస్య తదుపాయత్వముచ్యత ఇత్యేకఫలకత్వం సంగతిః ॥ తత్తత్ఫలకత్వవిశిష్టత్వేనార్థాదీనామపూర్వతయా ప్రతిపాద్యానాం భేదాద్వాక్యభేదో న దోష ఇతి పూర్వపక్షః । ఉత్సూత్రం సిద్ధాంతం ప్రతిజ్ఞాయ సూత్రం హేతుం వ్యాచష్టే ॥ పురుష ఏవేతి ॥ ఫలవత్త్వే సత్యపూర్వత్వాత్పురుషస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వే అఫలార్థాదీనాం పరత్వం తు తచ్ఛేషత్వేనోచ్యత ఇత్య

ర్థః । కించ 'పురుషాన్న పరంకించిత్సా కాష్ఠే'తి వేదః పరనిషేధలింగేన సర్వబాధావధిత్వలింగేన చ పురుషే తాత్పర్యం దర్శయన్ పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదపరస్యాపరస్య పరత్వోక్తిస్తదర్థేతి దర్శయతీత్యాహ॥ అపి చేతి॥ అర్థాదీనామత్రోక్తిరాధ్యానాయ తత్తత్పరత్వధ్యానపూర్వకం పురుషదర్శనాయైవ, స్వతః ప్రయోజనాభావాదితి సూత్రం యోజయతి॥ ఆధ్యానాయేతి॥

౧౫. ఆత్మత్వాదిలింగైశ్చ పురుష ఏవ ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చేతి॥ కించ 'తద్విష్ణోః పరమం పదం' 'పురుషాన్న పరం కించి'దిత్యుపక్రమోపసంహారయోరైకరూప్యాత్ క్లృప్తఫలవదేకపురుషపరత్వేనైకవాక్యత్వనిశ్చయే సతి వాక్యభేదఫలభేదకల్పనా నయుక్తా గౌరవాదిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఇతి సప్తమాధికరణం. ... • ... ...*

౧౬. ఆత్మగృహీతిః॥ మిషత్ - చలత్। లోకానాహ॥ అంభ ఇతి॥ అంభః స్వర్గః, మరీచయోఽన్తరిక్షలోకః, మరో

ప్రాప్తే బ్రూమః । పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి యుక్తం న ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనం, కస్మాత్, ప్రయోజనాభావాత్ । న హీతరేషు పరత్వేన ప్రతిపాదితేషు కించిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే శ్రూయతే వా, పురుషే త్విన్ద్రియాదిభ్యః పరస్మిన్ సర్వానర్థవ్రాతాతీతే ప్రతిపన్నే దృశ్యతే ప్రయోజనం మోక్షసిద్ధిః । తథా చ శ్రుతిః 'నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత' ఇతి । అపి చ పరప్రతిషేధేన కాష్ఠాదిశబ్దేన చ పురుషవిషయమాదరం దర్శయన్ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవ పూర్వాపరప్రవాహోక్తిరితి దర్శయతి ॥ ఆధ్యానాయేతి॥ ఆధ్యానపూర్వకాయ సమ్యగ్దర్శనాయేత్యర్థః॥ సమ్యగ్దర్శనార్థమేవ హీహాధ్యానముపదిశ్యతే న త్వాధ్యానమేవ స్వప్రధానం॥ ....?.*

సూ. ౧౫. ఆత్మశబ్దాచ్చ॥

ఇతశ్చ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవేయమిన్ద్రియాదిప్రవాహోక్తిః, యత్కారణం "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోఽత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః" ఇతి ప్రకృతం పురుషమాత్మేత్యాహ। అతశ్చానాత్మత్వమితరేషాం వివక్షితమితి గమ్యతే, తస్యైవ చ దుర్విజ్ఞానతాం సంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయన్, తద్విజ్ఞానాయైవ చ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ' ఇత్యాధ్యానం విదధాతి। తద్వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర (అ౧పా౪సూ౧) ఏవమనేకప్రకార ఆదరాతిశయః శ్రుతేః పురుషే లక్ష్యతే నేతరేషు। అపి చ 'సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద'మిత్యుక్తే కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయామిన్ద్రియాద్యనుక్రమణాత్ పరమపదప్రతిపత్త్యర్థ ఏవాయమాయాస ఇత్యవసీయతే ॥ ... ... *

సూ. ౧౬. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥

ఐతరేయకే శ్రూయతే 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజతాంభో మరీచీర్మరమాప' ఇత్యాది। తత్ర సంశయః కిం పర ఏవాత్మా ఇహాత్మశబ్దేనాభిలప్యతే ఉతాన్యః కశ్చిదితి। కిం తావత్ ప్రాప్తం న పరమాత్మేహాత్మశబ్దాభిలప్యో భవితుమర్హతీతి। కస్మాత్, వాక్యాన్వయదర్శనాత్। నను వాక్యాన్వయస్సుతరాం పరమాత్మవిషయో దృశ్యతే ప్రా

మర్త్యలోకః, ఆపః పాతాళలోక ఇత్యర్థః। ఆత్మశబ్దస్య బ్రహ్మణి సూత్రాత్మని చ ప్రయోగాత్సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యస్య సూత్రోపాస్తిపరత్వాత్ పరబ్రహ్మధర్మాణామానన్దాదీనామైతరేయకేఽనుపసంహారః, సిద్ధాన్తే బ్రహ్మపరత్వాదుపసంహార ఇతి ఫలం, పురుషవాక్యాద్భేదప్రసంగాదర్థాదివాక్యానాం సార్థాదిప్రతిపాదకత్వమిత్యుక్తం తద్వదిహాపి 'ప్రజాపతేరేతో దేవా' ఇతి పూర్వస్మాత్ ప్రజాపతివాక్యాద్భేదప్రసంగాదాత్మేహ ఇత్యాదివాక్యస్య న బ్రహ్మపరత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి॥ న పరమాత్మేత్యాదినా॥ వాక్యస్య ప్రజాపతౌ తాత్పర్యదర్శనాదిత్యర్థః॥ పూర్వపక్షమాక్షిప్య లోకసృష్టిలింగాత్ ప్రజాపతౌ వాక్యాన్వయ ఇత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ లోకానేవ

మహాభూతానీత్యత ఆహ॥ లోకాశ్చేతి॥ లోకశబ్దస్య మహాభూతేష్వరూఢత్వాత్ భౌతికా ఏవ లోకాః। నిర్వచనాచ్చేత్యాహ॥ తథా చేతి॥ 'అంభో మరీచీర్మరమాప' ఇతి సూత్రయిత్వా స్వయమేవ శ్రుతిర్వ్యాచష్టే। పరేణ దివం దివః పరస్తాద్ద్యౌః ప్రతిష్ఠితశ్చంద్రాద్యుపాధ్యాప్తో యో లోకస్తదంభః అంతరిక్షం మరీచయః పృథివీ, మరో యా అధస్తాత్తా ఆప ఇతి। నను లోకసృష్టిరపీశ్వరాదేవాస్త్వితి నేత్యాహ॥ లోకేతి॥ పురుషవిధో నరాకారః। ఆత్మా హిరణ్యగర్భః, ఆపిపీలికాభ్యః సర్వమసృజతేత్యర్థః। భూతానాం లోకానామిత్యర్థః। ప్రకరణాదపి లోకస్రష్టా ప్రజాపతిరిత్యాహ॥ ఐతరేయిణోపీతి॥ రేతః కార్యమితి యావత్। బ్రహ్మలింగాని ప్రజాపతౌ యోజయతి॥ ఆత్మశబ్దోపీత్యాదినా॥ కించ ప్రజాః సృష్ట్వా తాః ప్రతి భోగార్థం గా

గుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణాత్ ఈక్షణపూర్వకస్రష్టృత్వవచనాచ్చ- నేత్యుచ్యతే, లోకసృష్టివచనాత్, పరమాత్మని హి స్రష్టరి పరిగృహ్యమాణే మహాభూతసృష్టిరాదావక్తవ్యా లోకసృష్టిస్త్విహోచ్యతే, లోకాశ్చ మహాభూతసన్నివేశవిశేషాః। తథా చాంభఃప్రభృతీన్ లోకాన్స్వైనైవ నిర్వక్తి 'అదోఽంభః పరేణ దివ'మిత్యాదినా। లోకసృష్టిశ్చ పరమేశ్వరాధిష్ఠితేన అపరేణ కేనచిదీశ్వరేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిస్మృత్యోరుపలభ్యతే। తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యాద్యా। స్మృతిరపి "స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే। ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత" ఇతి। ఐతరేయిణోపి 'అథాతో రేతసః సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవా' ఇత్యత్ర పూర్వస్మిన్ ప్రకరణే ప్రజాపతికర్తృకాం విచిత్రాం సృష్టిమామనంతి। ఆత్మశబ్దోపి తస్మిన్ ప్రయుజ్యమానో దృష్టః 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యత్ర। ఏకత్వావధారణమపి ప్రాగుత్పత్తేః స్వవికారాపేక్షముపపద్యతే। ఈక్షణమపి తస్య చేతనత్వాభ్యుపగమాదుపపన్నం। అపి చ తాభ్యో గామానయత్తాభ్యోఽశ్వమానయత్తాభ్యః పురుషమానయత్తా అబ్రువన్నిత్యేవంజాతీయకో భూయాన్ వ్యాపారవిశేషో లౌకికేష్వివ విశేషవత్స్వాత్మసు ప్రసిద్ధ ఇహానుగమ్యతే। తస్మాద్విశేషవానేవ కశ్చిదిహాత్మా స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పర ఏవాత్మేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్, యథేతరేషు సృష్టిశ్రవణేషు 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణం, యథా చేతరస్మిన్ లౌకికాత్మశబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే తథేహాపి భవితుమర్హతి। యత్ర తు 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యేవమాదౌ పురుషవిధ ఇత్యేవమాది విశేషణాంతరం శ్రూయతే భవేత్తత్ర విశేషవత ఆత్మనో గ్రహణం, అత్ర పునః పరమాత్మగ్రహణానుగుణమేవ విశేషణముత్తరముపలభ్యతే 'స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాంల్లోకానసృజత' ఇత్యేవమాది। తస్మాత్తస్యైవ గ్రహణమితి న్యాయః॥ ... ... *

సూ. ౧౭. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్॥

వాక్యాన్వయదర్శనాన్న పరమాత్మగ్రహణమితి పునర్యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యమితి, అత్రోచ్యతే। స్యాదవధారణాదితి। భవేదుపపన్నం పరమాత్మన ఇహ గ్రహణం, కస్మాత్, అవధారణాత్ పరమాత్మగ్రహణే హి ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణమాంజసమవకల్పతే, అన్యథా హ్యనాంజసం తత్పరికల్ప్యేత। లోక

మానయల్లోకస్రష్టా తథాఽశ్వమానయత్ తాస్తు గవాశ్వప్రాప్త్యా న తృప్తాస్తతః పురుషశరీరే ఆనీతే తా అబ్రువన్స్రష్టా స్మ ఇతి। అయం చ లోకవ్యవహారః స్రష్టుః ప్రజాపతేర్లింగమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఆత్మశబ్దస్య చిదాత్మని ముఖ్యత్వాత్ ముఖ్యగ్రహే బాధకాభావాదుత్తరస్యేక్షణాదేరనుకూలత్వాత్ పరమాత్మగ్రహణమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ మహాభూతసృష్టిపూర్వకం లోకానసృజతేతి శ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః॥ . ... *

౧౭. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి॥ అన్వయాదితి। 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ'దితి 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి చోపక్రమోపసంహారస్థాభ్యాం శ్రుతిభ్యామేకత్వావధారణ ప్రవేశాదిలింగైశ్చ లోకస్రష్టృత్వాదిలింగబాధేన వ

త్యగ్బ్రహ్మ గ్రాహ్యమితి భావః । స పరమేశ్వర ఏతమేవ సీమానం మూర్ధ్నః కేశవిభాగావసానం విదార్య ఛిద్రం కృత్వా ఏతయా బ్రహ్మరన్ధ్రాఖ్యయా ద్వారా లింగవిశిష్టః ప్రవిష్టవానిత్యర్థః। మాం వినా యది వాగాదిభిః స్వస్వవ్యాపారః కృతః, అథ తదా కోఽహమితి త్వంపదార్థం విచార్య స్వయమేతమేవ శోధితమాత్మానం బ్రహ్మ తతమం వ్యాప్తతమమపశ్యత్ । తకారలోపశ్ఛాన్దసః. ప్రజ్ఞా చిదాత్మా. నేత్రం నీయతేఽనేనేతి నియామకం యస్య తత్ ప్రజ్ఞానేత్రం చిదాత్మనియమ్యమిత్యర్థః । ఉక్తవ్యాఖ్యానే గుణోపసంహారస్యాస్ఫుటత్వాన్న పాదసంగతిరితి మత్వైవ వ్యాఖ్యానాన్తరమాహ ॥ అపరేతి॥ ఉదర్క—ఉపసంహారః। సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యాత్సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే సత్తాసామాన్యే

సృష్టివచనం తు శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమహాభూతసృష్ట్యనంతరమితి యోజయిష్యామః, యథా 'తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేతచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధవియద్వాయుసృష్ట్యనంతరమిత్యయూయుజం ఏవమిహాపి। శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధో హి సమానవిషయో విశేషః శ్రుత్యంతరేఽప్యుపసంహర్తవ్యో భవతి । యోఽప్యయం వ్యాపారవిశేషానుగమస్తాభ్యో గామానయదిత్యాదిః సోఽపి వివక్షితార్థావధారణానుగుణ్యేనైవ గ్రహీతవ్యః, న హ్యయం సకలః కథాప్రబంధో వివక్షిత ఇతి శక్యతే వక్తుం, తత్ప్రతిపత్త్యా పురుషార్థాభావాత్, బ్రహ్మాత్మత్వం త్విహ వివక్షితం । తథా హ్యంభఃప్రభృతీనాం లోకానాం లోకపాలాదీనాం చాగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్వా కరణానికరణాయతనం చ శరీరముపదిశ్య 'స ఏవ స్రష్టా కథం న్విదం మదృతే స్యాదితి వీక్ష్య ఇదం శరీరం ప్రవివేశేతి దర్శయతి 'స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత' ఇతి । పునశ్చ 'యది వాచాభివ్యాహృతం యది ప్రాణేనాభిప్రాణితమ్' ఇత్యేవమాదినా కరణవ్యాపారవివేచనపూర్వకం 'అథ కోఽహమ్' ఇతి వీక్ష్య 'స ఏతమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమమపశ్యత్' ఇతి బ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమవధారయతి। తథోపరిష్టాదపి 'ఏష బ్రహ్మైష ఇంద్ర ఏష ప్రజాపతి'రిత్యాదినా సమస్తం భేదజాతం సహ మహాభూతైరనుక్రమ్య 'సర్వం తత్ ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రో లోకః ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి బ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమేవావధారయతి, తస్మాదిహాత్మగృహీతిరిత్యనపవాదం। అపరా యోజనా, ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ । వాజసనేయకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష' ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్య తస్యైవ సర్వసంగవిముక్తత్వప్రతిపాదనేన బ్రహ్మాత్మతామవధారయతి, తథా హ్యుపసంహరతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మే'తి। ఛాందోగ్యే తు 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యంతరేణైవాత్మశబ్దముపక్రమ్య 'ఉదర్కే—స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి తాదాత్మ్యముపదిశతి । తత్ర సంశయః, తుల్యార్థత్వం కిమనయోరామ్నానయోః స్యాదతుల్యార్థత్వం వేతి । అతుల్యార్థత్వమితి తావత్ ప్రాప్తం అతుల్యత్వాదామ్నానయోః, న హ్యామ్నానవైషమ్యే సత్యర్థసామ్యం యుక్తం ప్రతిపత్తుం, ఆమ్నానతంత్రత్వాదర్థపరిగ్రహస్య। వాజసనేయకే చాత్మశబ్దోపక్రమాదాత్మతత్త్వోపదేశ ఇతి గమ్యతే, ఛాందోగ్యే తూపక్రమవిపర్యయాదుపదేశవిపర్యయః। నను చ ఛందోగానామప్యస్త్యుదర్కే తాదాత్మ్యోపదేశ ఇత్యుక్తం, సత్యము

బ్రహ్మాత్మత్వసంభవమపాస్తిః ఛాందోగ్యవాజిశ్రుతౌ నిర్గుణవిద్యేతి భేదాన్మిథో గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే తూభయత్ర నిర్గుణవిద్యైక్యాదనుపసంహార ఇతి ఫలభేదః । పదానాం జాతౌ శక్తిగ్రహాత్సచ్ఛబ్దో హి సత్తాజాతివాచీత్యుపక్రమస్యానిశ్చితార్థత్వాదసంజాతవిరోధ్యుపక్రమబలేన తాదాత్మ్యోపదేశః సంపత్తిపరతయా నేయ ఇతి పూర్వపక్షనిష్కర్షః । పూర్వత్ర వాక్యైక్యాదర్థాదిపరత్వం త్యక్త్వా విద్యైక్యముక్తం, ఇహ తు సదాత్మశబ్దాభ్యాం జాత్యాత్మవాచిభ్యాముపక్రమభేదాద్వాక్యభేదే సతి విద్యాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః। న చాత్మశబ్దో జాతివాచకః అస్మద్వాక్యైక్యాజ్జాత్యభావాత్ కింతు సత్యాంతరవస్తువాచకః కల్పితజాతివాచిత్వే ఉపక్రమభేదస్స్ఫుటమేవ సత్తాత్మత్వయోర్భేదాదితి [illegible]తవ్యం। సిద్ధాం

తయతి॥ తథేత్యాదినా॥ ఉపక్రమాన్వయాదిత్యుపక్రమాధీనత్వాదుపసంహారస్యేత్యర్థః। తచ్చావధారణం సత్పదేనా త్మగృహీతౌ సత్యాంయుజ్యత ఇత్యాహ ॥ తచ్చేతి॥ సదేకమేవేత్యవధారణం, అనేనజీవేనాత్మనేతి సద్దేవతాకర్తృకో జీవ స్యాత్మశబ్దేనపరామర్శః, సుప్తౌజీవః సతా సంపన్నో భవతీతికథనం భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితిపరిచోదనా। సదితిపదేనసత్తాశ్రయఉచ్యతేనజాతిమాత్రం, కర్త్రాదిశతృప్రత్యయాంతత్వాత్। తథాచోపక్రమే సత్తాశ్రయసామా న్యోక్తౌకశ్చాశ్రయ ఇత్యాకాంక్షాయాంవాక్యశేషాదాత్మేతినిశ్చీయత ఇత్యాహ॥ నచేతి॥ సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్య ముపేత్యోక్తం తదపినాస్తి ఆకాశపదవత్ సత్పదస్యవ్యక్తివాచిత్వాత్ వ్యక్తేశ్చబాధాయోగాచ్చిదాత్మైవేతి నవాజిఛం దోగయోరుపక్రమవైషమ్యమిత్యాహ॥ సచ్ఛబ్దేతి॥ వైషమ్యముపేత్యాప్యాహ॥ అమ్నానేతి॥ వాజివాక్యేత్వమర్థస్యత క్తముపక్రమతంత్రత్వాదుపసంహారస్యతాదాత్మ్యసంపత్తిస్సేతిమన్యతే, తథా ప్రాప్తేఽభిధీయతే। ఆ త్మగృహీతిః ‘సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ’దిత్యత్ర। ఛందోగానామపిభవితుమర్హతీతితరవత్, యథా ‘క తమఆత్మే’త్యత్ర। వాజసనేయినామాత్మగృహీతిస్తద్వైవ। కస్మాత్, ఉత్తరాత్తాదాత్మ్యోపదేశాత్। అన్వ యాదితిచేత్, స్యాదవధారణాత్। యదుక్తముపక్రమాన్వయాదుపక్రమే చాత్మశబ్దశ్రవణాభావాత్ నాత్మ గృహీతిరితితస్యకః పరిహారఇతిచేత్, సోఽభిధీయతే। స్యాదవధారణాదితి। భవేదుపపన్నేహాత్మగృహీతిః అవ ధారణాత్, తథాహి ‘యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతి అమతంమతం అవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాత’మిత్యేకవిజ్ఞానేనసర్వ విజ్ఞానమవధార్యతత్సంపిపాదయిషయా ‘సదేవే’త్యాహ, తచ్చాత్మగృహీతౌసత్యాంసంపద్యతే, అన్యథాహి యోఽయంముఖ్యఆత్మా సనవిజ్ఞాతఇతినైవసర్వవిజ్ఞానంసంపద్యేత। తథాప్రాగుత్పత్తేరేకత్వావధారణం జీవస్యచాత్మశబ్దేనపరామర్శః, స్వాపావస్థాయాంచతత్స్వభావసంపత్తికథనంపరిచోదనాపూర్వకంచపు నఃపునః ‘తత్త్వమసీ’త్యవధారణమితిసర్వమేతత్తాదాత్మ్యప్రతిపాదనాయామేవావకల్పతే నతాదా త్మ్యసంపాదనాయాం। నచాత్రోపక్రమతంత్రతోపన్యాసోన్యాయః, నహ్యుపక్రమేఆత్మత్వసంకీర్తన మనాత్మత్వసంకీర్తనంవాఽస్తి, సామాన్యోపక్రమశ్చనవాక్యశేషగతేనవిశేషేణ విరుధ్యతేవిశేషా కాంక్షిత్వాత్ సామాన్యస్య, సచ్ఛబ్దార్థోపిచపర్యాలోచ్యమానోనముఖ్యాదాత్మనోఽన్యస్సంభవతి, అతో ఽన్యస్యవస్తుజాతస్యారంభణశబ్దాదిభ్యోఽనృతత్వోపపత్తేః ఆమ్నానవైషమ్యమపినావశ్యమర్థవైషమ్య మావహతి, ఆహరపాత్రంపాత్రమాహరేత్యాదిష్వర్థసామ్యేపితద్దర్శనాత్। తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషుప్రతిపాదనప్రకారభేదేపిప్రతిపాద్యార్థాభేద ఇతిసిద్ధం॥ . . .. *

సూ. ౧౮. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్॥

ఛందోగావాజసనేయినశ్చ ప్రాణసంవాదేశ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమామ్నాయతస్యైవా పోవాస ఆమనంతి। అనంతరంచఛందోగా ఆమనంతి ‘తస్మాద్వాఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీ’తి। వాజసనేయినస్త్వామనంతి ‘తద్విద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంత ఆచామంత్యశిత్వాచాచా ఽర్థపర్యంతస్యలక్ష్యస్యప్రతిపాదనం ఛాందోగ్యవాక్యేతుతదర్థస్యత్వమర్థపర్యంతస్యప్రతిపాదనమితి ప్రకారభే దేపివాక్యార్థైక్యాద్విద్యైక్యమితిఫలితమాహ॥ తస్మాదితి॥ ఇత్యష్టమాధికరణం॥ ... .*

౧౮. కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥ ‘కిమన్నంకింవాస’ ఇతిప్రాణేనపృష్టావాగాదయఊచుః ‘యదిదంకించాశ్వభ్య ఆకృమిభ్య ఆకీటపతంగేభ్యస్తత్తేఽన్నమాపో వాస’ ఇతిసర్వంప్రాణిభిర్భుజ్యమానం యదిదంప్రసిద్ధంశ్వాదిపర్యంతమన్నంతత్ప్రాణస్య సామాన్నంఅపఆచ్ఛాదనమిత్యుపాసకేనచింతనీయమిత్యర్థః। శాఖాద్వయేప్యుపశేషశ్రుతిముక్త్వా విశేషశ్రుతిభేదమాహ॥ అనంతరంచేతి॥ తస్మాదపాంప్రాణవస్త్రత్వాదశిష్యంతోఽశనం కుర్వంతః శ్రోత్రియా ఏతత్కుర్వంతి, కింతత్, భోజనా త్పూర్వం ఊర్ధ్వంచాచామంతీతియత్తదద్భిః ప్రాణంపరిదధత్యాచ్ఛాదయంతీత్యర్థః। పూర్వోక్తరాచమనసంబంధినీష్వ

ప్సు ప్రాణవాసస్త్వచింతనరూపమనగ్నతాధ్యానం కార్యమితి భావః। తస్మాదిత్యుక్తార్థం యతః పూర్వే విద్వాంసోఽశనాత్ప్రాగూర్ధ్వం చాచామంత ఏతమేవానం ప్రాణం తత్తైహాచమనేనానగ్నమాచ్ఛాదితం కుర్వంతో మన్యంతే చింతయంతి, తస్మాదేవం విదిదానీంతనోఽప్యుపాసక ఏవం కుర్యాదితి వాజిశ్రుత్యర్థః। అత ఉభయోరప్యపూర్వత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ సందిగ్ధత్వదుపక్రమస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయవదాచామంతీతి పదస్య విధిత్వసందేహే ఆచామేదితివాక్యశేషాద్విధిత్వనిర్ణయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిం తావదితి॥ జ్ఞానసాధనోపాసనాంగవిధివిచారత్వాత్పాదసంగతిర్బోద్ధవ్యా। పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేనాపూర్వాచమనం విహితమన్యత్రోపసంహర్తవ్యమితి ఫలం, సిద్ధాంతే తస్యావిధేయత్వాత్ నాంగత్వేనోపసంహార ఇతి వివేకః। ఉభయవిధానే వాక్యభేదః స్యాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ॥ అథ వేతి॥ ప్రశస్తం హీదమాచమనం యస్మాదనేన ప్రాణమనగ్నం కుర్వంతి ఇతి స్తుతిః। ప్రసిద్ధానువాదేనాప్ర

మంతి । ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇతి। తత్ర చాచమనమనగ్నతాచింతనం చ ప్రాణస్య ప్రతీయతే। తత్కిముభయమపి విధీయత ఉతాచమనమేవ ఉతానగ్నతాచింతనమేవేతి విచార్యతే। కిం తావత్ ప్రాప్తముభయమపి విధీయత ఇతి। కుతః, ఉభయస్యాప్యవగమ్యమానత్వాత్। ఉభయమపి చైతదపూర్వత్వాద్విధ్యర్హం, అథవాచమనమేవ విధీయతే, విస్పష్టా హి తస్మిన్ విధివిభక్తిః, 'తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామే'దితి తస్యైవ స్తుత్యర్థమనగ్నతాసంకీర్తనమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాచమనస్య విధేయత్వముపపద్యతే, కార్యాఖ్యానాత్, ప్రాప్తమేవ హీదం కార్యత్వేనాచమనం ప్రాయత్యార్థం స్మృతిప్రసిద్ధమన్వాఖ్యాయతే। నన్వియం శ్రుతిస్తస్యాః స్మృతేర్మూలం స్యాత్, నేత్యుచ్యతే విషయనానాత్వాత్। సామాన్యవిషయా హి స్మృతిః పురుషమాత్రసంబద్ధం ప్రాయత్యార్థమాచమనం ప్రాపయతి, శ్రుతిస్తు ప్రాణవిద్యాప్రకరణపఠితా తద్విషయమేవాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్। న చ భిన్నవిషయయోః శ్రుతిస్మృత్యోర్మూలమూలిభావోఽవకల్పతే, న చేయం శ్రుతిః ప్రాణవిద్యాసంయోగ్యపూర్వమాచమనం విధాస్యతీతి శక్యమాశ్రయితుం, పూర్వస్యైవ పురుషమాత్రసంయోగిన ఆచమనస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్, అత ఏవ చ నోభయవిధానం, ఉభయవిధానే చ వాక్యం భిద్యేత। తస్మాత్ ప్రాప్తమేవాశిశిషతామశితవతాం చోభయత ఆచమనమనూద్య 'ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత' ఇతి ప్రాణస్యానగ్నతాకరణసంకల్పోఽనేన వాక్యేనాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవిద్యాసంబంధిత్వేనాపూర్వ ఉపదిశ్యతే। న చాయమనగ్నతావాద ఆచమనస్తుత్యర్థ ఇతి న్యాయ్యం, ఆచమనస్యావిధేయత్వాత్, స్వయం చానగ్నతాసంకల్పస్య విధేయత్వప్రతీతేః। న చైవం సత్యేకస్యాచమనస్యోభయార్థతాఽభ్యుపగతా భవతి, ప్రాయత్యార్థతా పరిధానార్థతా చేతి, క్రియాంతరత్వాభ్యుపగమాత్, క్రియాంతర

సిద్ధం విధేయమితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి। ప్రయతస్య ప్రయత్నవతో భావః ప్రాయత్యం శుద్ధిస్తదర్థమిత్యర్థః। స్మృత్యా శుద్ధ్యర్థం కార్యత్వేన విహితసకలకర్మాంగతయా ప్రాప్తాచమనానువాదేనాపూర్వమనగ్నతాధ్యానమేవ విధీయత ఇతి సూత్రార్థః। స్మార్తమాచమనం శ్రుత్యానూద్యతే కిం త్వనయా శ్రుత్యా విహితం స్మృత్యాఽనూద్యత ఇతి శంకతే॥ నన్వితి॥ శ్రుతిస్మృత్యోరనయోర్న మూలమూలిభావః భిన్నవిషయత్వాదితి పరిహరతి॥ నేతి ॥ 'ద్విజో నిత్యముపస్పృశే'దిత్యాద్యా స్మృతిః। ఆచమనాంతరవిధిముపేత్య మూలమూలిత్వం నిరస్తం సంప్రతి విధిరసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ న చేయం శ్రుతిరితి ॥ అత ఏవేతి- ఆచమనవిధ్యభావాదేవేత్యర్థః। అతోఽప్సు ప్రాణవాసస్త్వధ్యానాఖ్యః సంకల్పః ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధీయత ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి॥ స్వయం చేతి అపూర్వత్వాదిత్యర్థః। శుద్ధ్యర్థం వినియుక్తస్యాచమనస్య ప్రాణాచ్ఛాదనార్థత్వం విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ ॥ న చైవం సతీతి ॥ ఆచమనస్యాచ్ఛాదనార్థత్వమసిద్ధమిత్యర్థః। కించ యథా

పూర్వవాక్యే ప్రాణస్య సర్వాన్నతాధ్యానమంగం విహితం తథా(శా)వ్యప్సు వాసోధ్యానం విధీయతే, అన్యథాచమనవిధౌ పూర్వత్ర ధ్యానవిధిరుత్తరత్ర క్రియావిధిరిత్యర్థవైశసం స్యాదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ భక్షయేదితి శబ్దాభావాత్ శ్వాద్యన్నస్య సర్వస్య మనుష్యేణోపాసకేన భోక్తుమశక్యత్వాచ్చ న పూర్వవాక్యే క్రియావిధిరిత్యర్థః । ఇతశ్చాచమనమత్ర న విధేయమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అనగ్నం మన్యంత ఇత్యత్ర వాసస్త్వధ్యానమపి న విధేయం దోషసామ్యాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఉభయోరప్యనువాదత్వే వైఫల్యాదవశ్యమేకానువాదే నైకం విధేయం తచ్చ విధేయం వాసోధ్యానమేవ వాసఃకార్యస్యానగ్నత్వస్యాఖ్యానాదపూర్వత్వాచ్చేతి సమాధానార్థః । పూర్వవదితి స్మృత్యా ప్రాప్తమిత్యర్థః ॥ ఆచామేదితి న విధిః కింతు పూష్ణో రుపాంశుయష్టవ్య ఇతివదనువాద ఇత్యత్ర లింగమాహ ॥ అతఏవేతి ॥ 'తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచా

మేవ హ్యాచమనం నామ ప్రాయత్యార్థం పురుషస్యాభ్యుపగమ్యతే, తదీయాస్వప్సు వాసస్సంకల్పనం నామ క్రియాంతరమేవ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత ఇత్యనవద్యం । అపిచ 'యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకృమిభ్య ఆకీటపతంగేభ్యస్తత్తేఽన్న'మిత్యత్ర తావన్న సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, అశబ్దత్వాదశక్యత్వాచ్చ, సర్వం తు ప్రాణస్యాన్నమితీయమన్నదృష్టిశ్చోద్యతే । తత్సాహచర్యాదాపో వాస ఇత్యత్రాపి నాపామాచమనం చోద్యతే, ప్రసిద్ధాస్వేవాచమనీయాస్వప్సు పరిధానదృష్టిశ్చోద్యత ఇతి యుక్తం । నహ్యర్ధవైశసం సంభవతి । అపిచాచామంతీతి వర్తమానాపదేశిత్వాన్నాయం విధిః, విధిత్సుతః । నను మన్యంత ఇత్యత్రాపి సమానం వర్తమానాపదేశిత్వం, సత్యమేవమేతత్, అవశ్యం విధేయత్వే అన్యతరస్మిన్ వాసఃకార్యాఖ్యానాదపాం వాసస్సంకల్పనమేవాపూర్వం విధీయతే నాచమనం పూర్వవత్ప్రాప్తత్వాదిత్యుపపాదితం । యదప్యుక్తం విస్పష్టాచాచమనే విధివిభక్తిరితి, తదపి పూర్వవత్త్వేనైవాచమనస్య ప్రత్యుక్తం, అతఏవాచమనస్యావిధిత్సితత్వాదేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత ఇత్యత్రైవ కాణ్వాః పర్యవస్యంతి నాచమనం తిరస్మాదేవంవిదిత్యాద్యాః । తస్మాన్మాధ్యందినానామపి పాఠే ఆచమనానువాదేన ఏవంవిత్త్వమేవ ప్రకృతప్రాణవాసోవిత్త్వం విధీయత ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం । యోఽప్యయమభ్యుపగమః క్వచిదాచమనం విధీయతాం క్వచిద్వాసోవిజ్ఞానమితి సోఽపి న సాధుః, ఆపో వాస ఇత్యాదికాయా వాక్యప్రవృత్తేస్సర్వత్రైవైకరూప్యాత్ । తస్మాద్వాసోవిజ్ఞానమేవేహ విధీయతే నాచమనమితి న్యాయ్యం ॥...

సూ. ౧౯. సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయిశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యనామాంకితా విద్యా విజ్ఞాతా, తత్ర చ గుణాశ్శ్రూయంతే 'స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూప'మిత్యేవమాదయః । తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునః పఠ్యతే 'మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యస్తస్మిన్నంతర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించే'తి । తత్ర సంశయః, కిమియమేకా విద్యాఽగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకయోర్గుణోపసంహారశ్చ, ఉత ద్వే ఇమే విద్యే గుణానుపసంహారశ్చేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం విద్యాభేదో గుణవ్యవస్థా చేతి, కుతః, పౌనరుక్త్యప్రసం

చామే'దితి వాక్యస్యావిధిత్వే కాణ్వైస్తదపరసం లింగమిత్యర్థః । తర్హి పాఠబలాన్మాధ్యందినే ఆచమనవిధిః కాణ్వే ధ్యానవిధిరితి కస్యచిన్మతం నిరాకరోతి ॥ యోఽపీతి ॥ ఇతి నవమాధికరణం ॥ ... ... *

౧౯. సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥ శాండిల్యేన దృష్టా తన్నామ్నాంకితా విద్యా - అంతర్హృదయే వ్రీహ్యాదివత్సూ[illegible]స్థితేత్యర్థః ॥ అభ్యాసప్రత్యభిజ్ఞాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ గుణానుపసంహారోపసంహారౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, పూర్వత్ర ప్రాప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాధ్యానవిధిరుక్తః ఇహ త్వేకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్య విధిత్వమన్యస్యానువాదత్వమిత్యనిశ్చయాత్ ద్వయోరపి విద్యావిధిత్వమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ

పత్తయతి॥ కింతావదితి॥ యత్పునరుక్తం తద్విద్యాంతరమితి నవ్యాప్తిః ప్రాణసంవాదాద్యాగ్న్యాదివిద్యాసు వ్యభిచారాదిత్యాశంక్య శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధేత్యుక్తమిత్యాహ॥ భిన్నాస్వితి॥ యథాఽగ్నిహోత్రవాక్యైకకర్మవిధిః, 'దధ్నాజుహోతీ'తి వాక్యం గుణవిధిస్తథా తాఽప్యస్తు న విద్యాభేద ఇత్యాశంక్యాహ॥ నచాత్రైకమితి॥ ఉక్తగుణానాం పునరుక్తిర్వృథా స్యాత్ అతోఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః ప్రయాజభేదవదితి భావః, ఉక్తగుణోక్తిర్న వృథా కతిపయగుణవిశిష్టోపాస్యాభేదప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వాదేకస్యోపాస్యరూపాభేదాత్ భిన్నశాఖాస్వివ సమానశాఖాయామపి విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి॥ యథేతి॥ సూత్రశ్చకారోఽప్యర్థో వ్యాఖ్యాతః। యత్ర బహవో గుణాశ్శ్రుతాస్తత్ర ప్రధానవిధిరన్యగాత్ భిన్నాసు హి శాఖాస్వధ్యేతృవేదితృభేదాత్ పౌనరుక్త్యపరిహారమాలోచ్య విద్యైకత్వమధ్యవసాయ ఏకత్రాఽతిరిక్తా గుణా ఇతరత్రోపసంహ్రియంతే ప్రాణసంవాదాదిష్విత్యుక్తం। ఏకస్యాం పునశ్శాఖాయామధ్యేతృవేదితృభేదాభావాదశక్యపరిహారే పౌనరుక్త్యే న విప్రకృష్టదేశస్థైకా విద్యా భవితుమర్హతి। నచాత్రైకమామ్నానం విద్యావిధానార్థమపరం గుణవిధానార్థమితి విభాగస్సంభవతి। తదా హ్యతిరిక్తా ఏవ గుణా ఇతరత్రేతరత్ర చామ్నాయేరన్ న సమానాః సమానా అపి తూభయత్రాఽఽమ్నాయంతే మనోమయత్వాదయః, తస్మాన్నాన్యోన్యగుణోపసంహార ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమహే, యథా భిన్నాసు శాఖాసు విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చ భవతి ఏవమేకస్యామపి శాఖాయాం భవితుమర్హతి ఉపాస్యాభేదాత్, తదేవ హి బ్రహ్మమనోమయత్వాదిగుణకముభయత్రాప్యుపాస్యమభిన్నం ప్రత్యభిజానీమహే, ఉపాస్యం చ రూపం విద్యాయాః, నచ రూపాభేదే విద్యాభేదమధ్యవసాతుం శక్నుమః, నాపి విద్యాఽభేదే గుణవ్యవస్థానం। నను పౌనరుక్త్యప్రసంగాద్విద్యాభేదోఽధ్యవసితః, నేత్యుచ్యతే, అర్థవిభాగోపపత్తేః, ఏకం హ్యామ్నానం విద్యావిధానార్థం అపరం గుణవిధానార్థమితి న కించిన్నోపపద్యతే। నన్వేవం సతి యదపఠితమగ్నిరహస్యే తదేవ బృహదారణ్యకే పఠితవ్యం 'సర్వస్యేశాన' ఇత్యాది। యత్తు పఠితమేవ మనోమయత్వాది తన్న పఠితవ్యం, నైష దోషః। తద్బలేనైవ ప్రదేశాంతరపఠితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్। సమానగుణామ్నానేన హి విప్రకృష్టదేశాం శాండిల్యవిద్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యతే, అన్యథా హి కథం తస్యా అయం గుణవిధిరభిధీయతే। అపి చాప్రాప్తాంశోపదేశేనార్థవతి వాక్యే సంజాతే ప్రాప్తాంశపరామర్శస్య నిత్యానువాదతయాప్యుపపద్యమానత్వాన్న తద్బలేన ప్రత్యభిజ్ఞోపేక్షితుం శక్యతే। తస్మాదత్ర సమానాయామపి శాఖాయాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చేత్యుపపన్నం॥ ... *

సూ. ౨౦. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే 'సత్యం బ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్య 'తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష' ఇతి తస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణోఽధిదైవతమధ్యాత్మం చాయతనవిశేషముపదిశ్య వ్యాహృతిశరీరత్వం చ సంపాద్య ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే, తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం, తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మం। తత్ర సంశయః, కిమవిభాగేనైవైతే ఉభే అప్యుపనిషదావుభయత్రానుసంధాతవ్యే ఉత విభాగేనేతి॥ ... అత్రకాశాధికరణమ్?
ప్రతవనువాదేన గుణవిధిరితి నిశ్చయాదగ్నిరహస్యే ప్రధానవిధిరుత్తరత్ర గుణవిధిరితి విభాగః॥ ఇతి దశమాధికరణం॥ ... *

౨౦. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ సత్, భూతత్రయం. త్యత్ వాయ్వాకాశాత్మకం, సత్యం పరోక్షభూతాత్మకం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మోపక్రమ్య, తదుక్తం యత్సత్యం తత్స యోఽసావాదిత్యః కిం మండలం నేత్యత్ర స్థానే పురుషః కరణాత్మకస్స ఏవాధ్యాత్మమక్షిస్థానస్థ ఇత్యుపదిశ్య తస్య భూరితి శిరో భువ ఇతి బాహూ స్వరితి ప్రతిష్ఠా ఇతి వ్యాహృతిరూపం శరీరముక్త్వా ద్వే ఉపనిషదౌ రహస్యదేవతానామనీ ఉపదిశ్యేతే తస్యాదిత్యమండలస్థస్యాహరితి నామ ప్రకాశకత్వాత్ తస్యాక్షిస్థస్యాహమితి నామ ప్రత్యక్త్వాదితీదం నామద్వయం విషయః తత్ర నామిన స్సత్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వా

త్స్థానభేదోక్త్యైవ సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామద్వయానుష్ఠానం సిద్ధాంతే యథాశ్రుత్యేకై
కనామానుష్ఠానమితి ఫలం। దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ యథేతి॥ యథా విద్యైక్యాదుపసంహార
ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేకవిద్యాయాముపసంహారో భవితుమర్హతీత్యర్థః। సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమాభేద స్తావే
తావక్ష్యాదిత్యస్థపురుషావన్యోన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితౌ, ఆదిత్యరశ్మీనాం చక్షుషి చక్షుషశ్చాదిత్యే ప్రతిష్ఠానాదితి వ్యక్తిపక్త
పాఠో మిథస్సంశ్లేషపాఠస్తాభ్యాం విద్యైక్యసిద్ధిః, విద్యైక్యేపి కిం స్యాత్తత్రాహ॥ కథమితి॥ విద్యైక్యేపి స్థానభేదాదుపనిష
దోస్సంకరస్స్యాదిత్యాశంకాం దృష్టాంతేన పరిహరతి। యోహీతి॥ ... ... *

సుసంధాతవ్యౌ ఉత విభాగేనైకాధిదైవతమేకాధ్యాత్మమితి। తత్ర సూత్రేణైవోపక్రమతే యథా శాండి
ల్యవిద్యాయాం విభాగేనాప్యధీతాయాం గుణోపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేవంజాతీయకే విషయే భ
వితుమర్హతి ఏకవిద్యాభిసంబంధాత్, ఏకా హీయం సత్యవిద్యాఽధిదైవతమధ్యాత్మం చాధీతా ఉపక్రమా
భేదాద్వ్యతిషక్తపాఠాచ్చ। కథం తస్యాముదితో ధర్మస్తస్యామేవ న స్యాత్, యో హ్యాచార్యే కశ్చిదను
గమనాదిరాచారశ్చోదితః స గ్రామగతే౽రణ్యగతే చ తుల్యవదేవ భవతి। తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదో
రుభయత్ర ప్రాప్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే॥ ... ... *

సూ. ౨౧. న వా విశేషాత్॥

నైవోభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః, కస్మాద్విశేషాత్, ఉపాసనస్థానవిశేషోపనిబంధాదిత్యర్థః। కథం స్థానవిశే
షోపనిబంధ ఇతి, ఉచ్యతే 'య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇత్యాధిదైవికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహరి
తి శ్రావయతి 'యో౽యం దక్షిణే౽క్షన్పురుష' ఇతి చాధ్యాత్మికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహమితి - తస్యే
తి చైతత్సన్నిహితాలంబనం సర్వనామ తస్మాదాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవైతే ఉపనిషదావుపదిశ్యేతే
కుత ఉభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః। నన్వేక ఏవాయమధిదైవతమధ్యాత్మం చ పురుషః, ఏకస్యైవ సత్యస్య బ్ర
హ్మణ ఆయతనద్వయప్రతిపాదనాత్। సత్యమేవమేతత్, ఏకస్యాపి త్వవస్థావిశేషోపాదానేనైవోపనిషద్వి
శేషోపదేశాత్ తదవస్థస్యైవ సా భవితుమర్హతి। అస్తి చాయం దృష్టాంతః సత్యప్యాచార్యస్వరూపానపా
యే యదాచార్యస్యాసీనస్యానువర్తనముక్తం న తత్తిష్ఠతో భవతి, యచ్చ తిష్ఠత ఉక్తం న తదాసీనస్యేతి। గ్రామా
రణ్యయోస్త్వాచార్యస్వరూపానపాయాత్ తత్స్వరూపానుబద్ధస్య చ ధర్మస్య గ్రామారణ్యకృతవిశేషా
భావాదుభయత్ర తుల్యవద్భావ ఇత్యదృష్టాంతస్సః। తస్మాద్వ్యవస్థానయోరుపనిషదోః॥ ... *

సూ. ౨౨. దర్శయతి చ॥

అపి చైవంజాతీయకానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థితిలింగదర్శనం భవతి। 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదము
ష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామే'తి। కథమస్య లింగత్వమితి, ఉచ్యతే, అక్ష్యా
దిత్యస్థానభేదభిన్నాన్ ధర్మానన్యోన్యస్మిన్ననుపసంహార్యాన్ పశ్యన్నిహాతిదేశేనాదిత్యపురుషగతాన్రూ

౨౧. నామైక్యాన్నామసంకరో యుక్తః, తథా చాక్షిస్థో౽హరితి నామవాన్ సత్యబ్రహ్మత్వా దాదిత్యస్థవదితి
ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి॥ న వేతి॥ నామ్నోరుపాసనస్థానవిశిష్టసంబంధిత్వాదిత్యర్థః। తస్యోపనిషదహరహ
మితి చ వాక్యద్వయేన తచ్ఛబ్దపరామృష్టయోః సన్నిహితస్థానవిశిష్టయోః పురుషయోర్నామసంబంధపరేణోపసంహారా
నుమానం బాధ్యమితి భావః। విశేష్యైక్యాన్నామసంకర ఇత్యాశంక్య స్థానభేదేన విశిష్టపురుషభేదాన్నామవ్యవస్థామాహ
నన్విత్యాదినా॥ విశిష్టసంబంధే దృష్టాంతమాహ॥ అస్తీతి॥ ప్రతిదృష్టాంతస్య స్వరూపసంబంధిత్వాద్విశిష్టైక్యే ప్రకృ
తే దృష్టాంతో నాస్తీత్యాహ॥ గ్రామేతి॥ ... ... *

౨౨. ఉక్తనామవ్యవస్థాయామతిదేశో లింగమిత్యాహ। దర్శయతి చేతి॥ విద్యైక్యాదేవోపసంహారసిద్ధావతిదేశో

వృథా స్యాత్ తస్మాదేకవిద్యాయామపి స్థానభేదేనోక్తగుణానాం వినాఽతిదేశం నానుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ అధికరణం ౧౧॥
౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః। బ్రహ్మైవ జ్యేష్ఠం కారణం యేషాం తాని బ్రహ్మజ్యేష్ఠాని, నిలోపశ్ఛాందసః, వీర్యాణి పరాక్రమవిశేషా ఆకాశోత్పాదనాదయః, తాని చ వీర్యాణి సంభృతాని నిర్విఘ్నం సమృద్ధాని, సర్వాణి యంతుః కార్యే విఘ్నకర్తురసత్త్వాత్. తచ్చ జ్యేష్ఠం బ్రహ్మాగ్రే దేవాద్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ దివం స్వర్గమాతతాన వ్యాప్తవత్ సదా సర్వవ్యాపకమిత్యర్థః । సర్వప్రాథమ్యం స్పర్ధానర్హత్వమితి వాక్యశేషస్థా గుణాః ప్రభృతిపదగ్రాహ్యాః । ఖిలేష్వితి విధినిషేధశూన్యవాక్యేష్విత్యర్థః। బ్రహ్మసంబంధాద్విద్యాభేదాభావాచ్చ సంశయమాహ॥ తాస్వితి ॥ అనారభ్యాధీతబ్రహ్మవిభూతీనాం బ్రహ్మసంబంధే న సర్వబ్రహ్మవిద్యాసు ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతమాహ॥ సం

పాదీనత్ర పురుష ఉపసంహరతి ‘తస్యైతస్య తదేవ రూప’మిత్యాదినా । తస్మాద్వ్యవస్థితేష్వేవైతేషూపనిషదావితి నిర్ణయః॥ ... ... *

సూ. ౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః॥

‘బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన’ ఇత్యేవం రాణాయనీయానాం ఖిలేషు వీర్యసంభృతిద్యునివేశప్రభృతయో బ్రహ్మణో విభూతయః పఠ్యంతే। తేషామేవ చోపనిషది శాండిల్యవిద్యాప్రభృతయో బ్రహ్మవిద్యాః పఠ్యంతే, తాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తా బ్రహ్మవిభూతయ ఉపసంహ్రియేరన్ న వేతి విచారణాయాం బ్రహ్మసంబంధాదుపసంహారప్రాప్తౌ పఠతి, సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయో విభూతయః శాండిల్యవిద్యాప్రభృతిషు నోపసంహర్తవ్యాః, అత ఏవాయతనవిశేషయోగాత్ । తథా హి శాండిల్యవిద్యాయాం హృదయాయతనత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం ‘ఏష ఆత్మాఽంతర్హృదయ’ ఇతి తదేవ దహరవిద్యాయామపి ‘దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ’ ఇతి। ఉపకోసలవిద్యాయాం త్వక్ష్యాయతనత్వం ‘య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత’ ఇతి । ఏవం తత్ర తత్ర తత్తదాధ్యాత్మికమాయతనమేతాసు విద్యాసు ప్రతీయతే, ఆధిదైవిక్యస్త్వేతా విభూతయః సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయః, తాసాం కుత ఏతాసు ప్రాప్తిః। నన్వేతాస్వప్యాధిదైవిక్యో విభూతయః శ్రూయంతే ‘జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి యావాన్ వాఽయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే’ ఇత్యేవమాద్యాః। సంతి చాయతనవిశేషహీనా అపి బ్రహ్మవిద్యాః షోడశకలాద్యాః, సత్యమేవైతత్, తథాప్యత్ర విద్యతే విశేషః సంభృత్యాద్యనుపసంహారహేతుః సమానగుణామ్నానేన హి ప్రత్యుపస్థాపితాసు విప్రకృష్టదేశాస్వపి విద్యాసు విప్రకృష్టదేశగుణా ఉపసంహ్రియేరన్నితి యుక్తం, సంభృత్యాదయస్తు శాండిల్యాదివాక్యగోచరాశ్చ గుణాః పరస్పరవ్యావృత్తస్వరూపత్వాన్న ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనక్షమాః । న చ బ్రహ్మసంబంధమాత్రేణ ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనముచితం, విద్యాభేదేఽపి తదుపపత్తేః, ఏకమ

భృతీతి॥ సంభృతిశ్చ ద్యువ్యాప్తిశ్చ సంభృతిద్యువ్యాప్తి- తదపి సర్వత్ర నోపసంహర్తవ్యముపనిషదోరివ వ్యవస్థాపకవిశేషయోగాదితి సూత్రయోజనా। ఆధ్యాత్మికాయతనవిశేషయుక్తవిద్యాస్వాధిదైవికవిభూతీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానే హేత్వభావాత్ న ప్రాప్తిరిత్యుక్తే హేతుం శంకతే॥ నన్వేతాస్వితి॥ ఆధిదైవికత్వసామ్యాదాధ్యాత్మికాయతనహీనత్వసామ్యాద్వా తత్తద్విద్యాసు సంభృత్యాదీనాం ప్రాప్తిరితి శంకార్థః । ఉక్తహేతుద్వయం న గుణప్రాపకం ఆధిదైవికవిద్యానాం శాండిల్యదహరాదీనామాయతనహీనవిద్యానాం చ మిథో గుణసాంకర్యప్రసంగాత్, తస్మాత్ప్రత్యభిజ్ఞా సమానగుణవిశిష్టోపాస్యరూపైక్యం విద్యైక్యం వా ఆవహద్గుణప్రాప్తిహేతుస్తదభావాన్న ప్రాప్తిరితి పరిహరతి ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ స్థానవిశేషభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థావత్ సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః శాండిల్యాదివిద్యోక్తగుణవిశిష్టబ్రహ్మణశ్చ మిథో

భేదేనరూపభేదాత్ సంభృత్యాదీనాంనోపసంహారఇత్యుక్తన్యాయాతిదేశత్వాదస్యనసంగత్యపేక్షా యత్త్వైకస్మిన్నగ్నీభేపరోవరీయస్త్వాదిగుణోపాస్తే హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాద్యుపాస్తిర్భిద్యతే తత్రైకస్మిన్నపిబ్రహ్మణి విద్యాభేదోపపత్తేఃబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞా నగుణప్రాపికేత్యాహ॥ పరోవరీయస్త్వాదీతి॥ తస్మాత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యాంతరవిధిరితి సిద్ధమ్॥ ఇతిద్వాదశాధికరణం॥ ... . *

౨౪. పురుషవిద్యాయాం॥ ఛాందోగ్యస్థాంవిద్యామాహ॥ అస్తీతి॥ 'పురుషోవావయజ్ఞస్తస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణితత్ప్రాతస్సవనమథయానిచతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణితన్మాధ్యందినం సవనమథయాన్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణి తత్తృతీయం సవన'మితిప్రసిద్ధయజ్ఞసామ్యార్థం సవనత్రయంకల్పితం 'సయదశిశిషతియత్పిపాసతియన్నరమతే తాఅస్యదీక్షా అథయదశ్నాతియత్పిబతియద్రమతే తాఉపసదః అథయద్ధసతి యజ్జక్షతియన్మైథునంచరతి తానిస్తుతశస్త్రాణి అథయత్తపోదానాదిసాదక్షిణామరణమేవావభృథః వస్వాదిరూపామేప్రాణా ఇదంసవనత్రయం యావదాయురనుసంతనుత' ఇత్యాశీః, 'అక్షితమస్యచ్యుతమసి ప్రాణసంశితమసీ'తి మంత్రత్రయప్రయోగః। షోడశాధికశతవర్ష

పిబ్రహ్మవిభూతిభేదైరనేకైరనేకధోపాస్యతఇతిస్థితిః, పరోవరీయస్త్వాదిభేదదర్శనాత్। తస్మాద్దివ్యసంభృత్యాదీనాంశాండిల్యవిద్యాదిష్వనుపసంహారఇతి॥ ... ...*

సూ. ౨౪. పురుషవిద్యాయామివచేతరేషామనామ్నానాత్

అస్తితాండినాంపైంగినాంచరహస్యబ్రాహ్మణే పురుషవిద్యా, తత్రపురుషోయజ్ఞః కల్పితః, తదీయమాయుస్త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంకల్పితం, అశిశిషాదీనిచదీక్షాదిభావేనకల్పితాని, అన్యేచధర్మాస్తత్రసమధిగతాఆశీర్మంత్రప్రయోగాదయః। తైత్తిరీయకాఅపికంచిత్పురుషయజ్ఞంకల్పయంతి 'తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీ'త్యేతేనానువాకేన। తత్రసంశయః, కిమితరత్రోక్తాః పురుషయజ్ఞస్యధర్మాస్తైత్తిరీయకేష్వుపసంహర్తవ్యాః కింవానోపసంహర్తవ్యాఇతి, పురుషయజ్ఞత్వావిశేషాదుపసంహారప్రాప్తావాచక్ష్మహే నోపసంహర్తవ్యాఇతి। కస్మాత్, తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్। తదాహాచార్యః పురుషవిద్యాయామివేతి। యథైకేషాంశాఖినాంతాండినాంపైంగినాంచపురుషవిద్యాయామామ్నానంనైవమితరేషాంతైత్తిరీయకాణామామ్నానమస్తి, తేషాంహీతరవిలక్షణమేవయజ్ఞసంపాదనందృశ్యతే, పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యూపాజ్యపశ్వృత్విగాద్యనుక్రమణాత్। యదపిసవనసంపాదనం తదపీతరవిలక్షణమేవ 'యత్ప్రాతర్మధ్యందినంసాయం చ తానిసవనానీ'తి। యదపి కించిన్మరణావభృథత్వాదిసామాన్యం తదప్యల్పీయస్త్వాద్భూయసావైలక్షణ్యేనాభిభూయమానంనప్రత్యభిజ్ఞాపనక్షమమ్।

జీవిత్వంఫలమితిదర్శితం। సంశయార్థంశాఖాంతరీయపురుషవిద్యామాహ॥ తైత్తిరీయకాఇతి। అత్రవిదుషోయజ్ఞస్యేతిషష్ఠ్యోస్సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాం సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ ఉపసంహారానుపసంహారావేవ ఫలం। పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంభృత్యాదౌ విద్యాభేదఉక్తః, ఇహత్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ విద్యైక్యమితిప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ॥ నోపసంహర్తవ్యాఇతి॥ 'తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీశరీరమిధ్మమురోవేదిర్లోమానిబర్హిర్వేదశ్శిఖాహృదయంయూపః కామఆజ్యం మన్యుఃపశుస్తపోఽగ్నిర్దమశ్శమయితాదక్షిణావాగ్ఘోతా ప్రాణఉద్గాతా చక్షురధ్వర్యుర్మనోబ్రహ్మే'తిబహుతరధర్మవైలక్షణ్యాన్నరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః। వేదఃకుశముష్టిః శమయితాదమోదక్షిణేత్యన్వయః। కించఛాందోగ్యేత్రేధావిభక్తాయుషిసవనత్రయకల్పనా, అత్రతుసాయంకాలాదావితివైరూప్యమాహ॥ యదపీతి॥ 'యన్మరణంతదవభృథో యదస్తమేతితదుపసద'ఇతిశ్రుతౌ సారూప్యమపిసత్యాలత్యేత్యాహ॥ యదపికించిదితి॥ గణోత్ప్రేక్షాశ్రుత్యాస్తుసారూప్యవదిదంసారూప్యంనైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః॥ కించఛాందోగ్యేపురుషయజ్ఞయోరైక్యం.

శ్రుతం, అతశ్శ్రుతిభేద ఇతి వైరూప్యాంతరమాహ ॥ న చేతి ॥ యద్యపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన సామానాధికరణ్యం ప్రత్యేతవ్యమ్, తథాప్యప్రసిద్ధైక్యకల్పనాగౌరవాద్యజ్ఞస్యాత్మేతి భేదోక్తేరేకస్యైవ యజ్ఞత్వయజమానత్వవిరోధాదాత్మవిదో యో యజ్ఞః ప్రసిద్ధస్తస్యేతి వైయధికరణ్యమేవ యుక్తం కించ విద్వత్సంబంధియజ్ఞరూపవిశేష్యానువాదేన విద్వదంగైరంగసంపద్విధానే వాక్యతా ప్రతీయతే తస్యాం సత్యాం విశేష్యస్యాంగానాం చ పృథగ్విధివాదినస్తవ వాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్యర్థః । కించ సత్యాదిభ్యో 'న్యాస ఏవాత్యరేచయ'దితి సన్న్యాసముక్త్వా 'స వై సర్వమిదం జగ'దిత్యేవం తమాత్మానం జ్ఞాత్వా 'భూయో నాన్యత్కృత్యముపయాతి విద్వా'నితి సన్న్యాససాధ్యామాత్మవిద్యాం పురస్తాత్ ప్రాజాపత్యానువాకే ఉపదిశ్యానంతరానువాకే 'తస్యైవం విదుష' ఇత్యుక్త్వాత్మవిద్యానువాదేన ప్రశంసార్థత్వేన తచ్ఛేషతయా యజ్ఞసంపత్తిః

త్యభిజ్ఞాపనత్సు సం। న చ తైత్తిరీయకే పురుషస్య యజ్ఞత్వం శ్రూయతే విదుషో యజ్ఞస్యేతి హి నైవైతే సమానాధికరణే షష్ఠ్యౌ విద్వానేవ యో యజ్ఞస్తస్యేతి । న హి పురుషస్య ముఖ్యం యజ్ఞత్వమస్తి వ్యధికరణే త్వేతే షష్ఠ్యౌ విదుషో యో యజ్ఞస్తస్యేతి । భవతి హి పురుషస్య ముఖ్యో యజ్ఞసంబంధః, సత్యాం చ గతౌ ముఖ్య ఏవార్థ ఆశ్రయితవ్యో న భాక్తః । ఆత్మా యజమాన ఇతి చ యజమానత్వం పురుషస్య నిర్బ్రువన్ వైయధికరణ్యేనైవాస్య యజ్ఞసంబంధం దర్శయతి, అపి చ తస్యైవం విదుష ఇతి సిద్ధవదనువాదశ్రుతౌ సత్యాం పురుషస్య యజ్ఞభావమాత్మాదీనాం చ యజమానాదిభావం ప్రతిపిత్సమానస్య వాక్యభేదస్స్యాత్ । అపి చ 'స సన్న్యాసా'మాత్మవిద్యాం పురస్తాదుపదిశ్యానంతరం 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యే'త్యాద్యనుక్రమణం పశ్యంతః పూర్వశేష ఏవైష ఆమ్నాయో న స్వతంత్ర ఇతి ప్రతీమః । తథా చైకమేవ ఫలముభయోరప్యనువాకయోరుపలభామహే, 'బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీ'తి । ఇతరేషాం త్వనన్యశేషః పురుషవిద్యామ్నాయః ఆయురభివృద్ధిఫలో హ్యసౌ 'ప్రాహ షోడశం వర్షశతం జీవతి య ఏవం వేదే'తి సమభివ్యాహారాత్ । తస్మాచ్ఛాఖాంతరాధీతానాం పురుషవిద్యాధర్మాణామాశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే ॥ ... *

సూ. ౨౫. వేధాద్యర్థభేదాత్

అస్త్యాథర్వణికానాముపనిషదారంభే మంత్రసమామ్నాయః 'సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య శిరోఽభిప్రవృజ్య త్రిధా విపృక్త' ఇత్యాదిః । తాండినాం 'దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యాదిః। శాట్యాయనీయానాం 'శ్వేతాశ్వో హరితనీలోఽసీ'త్యాదిః । కఠానాం తైత్తిరీయకాణాం చ 'శం నో మిత్రశ్శం వరుణ' ఇత్యాదిః। వాజసనేయినాం తూపనిషదారంభే ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం పఠ్యతే 'దేవా హ వై సత్రం నిషేదు'రిత్యాది। కౌషీతకినాం త్వగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణం 'బ్రహ్మ వా అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ తదహర్బ్రహ్మణైవ తే బ్రహ్మోపయంతి తేఽమృతత్వమాప్నువంతి య ఏతదహరుపయంతీ'తి । కిమిమే సర్వే

క్రియతే, ఫలైక్యశ్రుతేః ఛందోగానాం తు స్వతంత్రవిద్యావిధిరిత్యాహ॥ అపి చ 'స సన్న్యాసా'మితి॥ చింతాఫలమాహ॥ తస్మాదితి॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణం ॥ ... ... *

౨౫. వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ దేవతామభిచారకర్త్రా ప్రార్థ్యతే। సర్వమితి॥ హే దేవ తే మద్రిపోః సర్వం స్వంగం ప్రవిధ్య విదారయ విశేషతశ్చ హృదయం భింధి-విశేషతో ధమనీః సిరాః ప్రవృజ్య త్రోటయ శిరశ్చాభితో నాశయ, ఏవం త్రిధా విపృక్తో విశ్లిష్టో భవతు మే శత్రురిత్యర్థః॥ హే దేవ సవితః యజ్ఞం తత్ఫలం చ ప్రసువ నిర్వర్తయేత్యర్థః । ఉచ్చైశ్శ్రవాః శ్వేతాశ్వో యస్యేంద్రస్య స త్వం హరితమణివన్నీలోఽసీత్యర్థః। నోఽస్మాకం శం సుఖకరో భవత్విత్యర్థః । అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ స యస్మిన్నహని క్రియతే తదహః బ్రహ్మ తస్మాద్య ఏతదహస్సాధ్యం కర్మోపయంత్యనుతిష్ఠంతి తే బ్రహ్మణైవ సాధనేన బ్రహ్మోపయంతి తేషు క్రమేణామృతత్వమాప్నువంతీతి యోజనా । మంత్రాదిషు తత్తదుపనిషద్విద్యాశేషత్వే ప్రమాణభావాభావాభ్యాం సంశయమాహ॥ కిమితి। ఫలం పూర్వవత్ । నను తేషాం శేషత్వమానాభావాన్న సంగ్రహ ఇతి శంకతే॥ నన్వేషా

మితి॥మంత్రాదయస్తత్తద్విద్యాశేషభూతాః ఫలవద్విద్యాసన్నిహితత్వాత్ తైత్తిరీయకగతపురుషయజ్ఞవదితిసమాధత్తే
బాఢమితి॥తథాచదృష్టాంతసంగతిః సిద్ధాంతపక్షే। సన్నిధివైయర్థ్యం బాధకమాహ ॥నహీతి॥ అఫలమంత్రాదీనాంఫలవ
చ్ఛేషత్వబోధనంసన్నిధేరర్థవత్త్వంతత్సంభవే సత్యకస్మాదర్థశూన్యత్వేనాసౌసన్నిధిరాశ్రయితుంనహియుక్తఇత్యర్థః
నఞ్పాఠేత్వకస్మాద్ధేతుంవినాఽసావర్థో నాశ్రయితుంనహియుక్తఇత్యర్థః॥నను మంత్రాణాం విద్యాసమవేతార్థప్రకా
శనసామర్థ్యాభావాన్నవిద్యాశేషత్వమితిశంకతే॥నన్వితి॥పురస్తాదుపసదాంప్రవర్గ్యేణప్రచరంతీతివాక్యేనప్రవర్గ్యస్య
క్రతుశేషత్వంశ్రుతం, అగ్నిష్టోమాదేర్వ్రతత్తద్వాక్యేనస్వర్గాద్యర్థత్వమతోనవిద్యార్థత్వమిత్యాహ ॥కథంచేతి॥ మం
త్రాణాంవిద్యాసమవేతహృదయనాడ్యాదిప్రకాశకత్వమస్తీత్యాహ॥నైషఇతి॥ఉపాస్తిషుమంత్రప్రయోగః క్వాపిన
దృష్టఇత్యతఆహ ॥దృష్టశ్చేతి॥పుత్రస్యదీర్ఘాయుష్ట్వార్థంఛాందోగ్యేత్రైలోక్యస్యకోశత్వేనోపాస్తిరుక్తా, తత్రపితుర
యంప్రార్థనామంత్రః, తత్రామునేతి పుత్రస్యత్రిర్నామగృహ్ణాతిఅమునాపుత్రేణసహభూరితిమంలోకమముంలోకంప
ప్రపద్యే నమేపుత్రవియోగస్స్యాదిత్యర్థః॥తత్తద్వాక్యేనాన్యత్రవినియుక్తానామపికర్మణాం సన్నిధినావిద్యాసువినియో
గోనవిరుధ్యతఇత్యత్రదృష్టాంతమాహ॥వాజపేయఇతి॥బ్రహ్మవర్చసకామోబృహస్పతిసవేనయజేతేతివాక్యేనబ్రహ్మవ

ప్రవిధ్యత్యాద్యయోర్మంత్రాః ప్రవర్గ్యాదీనిచకర్మాణివిద్యాసూపసంహ్రియేరన్ కింవానోపసంహ్రియే
రన్నితి మీమాంసామహే । కింతావన్నః ప్రతిభాతి, ఉపసంహార ఏవైషాంవిద్యాస్వితి । కుతః,
విద్యాప్రధానానాముపనిషద్గ్రంథానాం సమీపేపాఠాత్ । నన్వేషాం విద్యార్థతయా విధానం
నోపలభామహే, బాఢం, అనుపలభమానా అపి త్వనుమాస్యామహే సన్నిధిసామర్థ్యాత్, నహిస
న్నిధేరర్థవత్త్వే సంభవత్యకస్మాదసావనాశ్రయితుంయుక్తః । నను నైషాంమంత్రా
ణాంవిద్యావిషయంకించిత్సామర్థ్యంపశ్యామః, కథంచప్రవర్గ్యాదీనికర్మాణ్యన్యార్థత్వేనైవవినియుక్తాని
సంతివిద్యార్థత్వేనాపిప్రతిపద్యేమహీతి । నైషదోషః, సామర్థ్యంతావన్మంత్రాణాంవిద్యావిషయ
మపికించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం, హృదయాదిసంకీర్తనాత్ । హృదయాదీనిహి ప్రాయేణోపాసనే
ష్వాయతనాదిభావేనోపదిష్టానితద్ద్వారేణచహృదయంప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాంమంత్రాణాము
పపన్నముపాసనాంగత్వం।దృష్టశ్చోపాసనేష్వపిమంత్రవినియోగః।భూః ప్రపద్యేఽమునాఽమునేత్యేవ
మాదిః। తథాప్రవర్గ్యాదీనాంకర్మణామన్యత్రాపివినియుక్తానాంసతామవిరుద్ధో విద్యాసువినియోగో
వాజపేయఇవ బృహస్పతిసవస్యేత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, నైషాముపసంహారోవిద్యాస్వితి । కస్మాత్,

ర్చసఫలేవినియుక్తస్యాపిబృహస్పతిసవస్య వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేనయజేతేతివాజపేయప్రకరణస్థవాక్యే
నవాజపేయోత్తరాంగతయావినియోగవదవిరోధఇత్యర్థః॥ యద్యప్యేకేనవాక్యేనప్రకరణాంతరస్థబృహస్పతిసవస్యప్ర
త్యభిజ్ఞానమంగత్వవిధానంచకర్తుమయుక్తం వాక్యభేదప్రసంగాదతోమాసాగ్నిహోత్రవత్ కర్మాంతరమేవబృహ
స్పతిసవాఖ్యమంగతయావిధీయతఇతినవినియుక్తస్యవినియోగఇతిభట్టగురుతంత్రద్వయసిద్ధం, తథాపియథానిత్యాగ్ని
హోత్రస్యాశ్వమేధప్రకరణేవాక్యాంతరస్యైతాంరాత్రింనాగ్నిహోత్రంజుహోతీతినామ్నాప్రత్యభిజ్ఞా, యథావా
దర్శపూర్ణమాసవికృతిభూతగృహమేధీయేష్టావాజ్యభాగౌయజతీత్యేకస్మిన్ వాక్యేప్రకృతిస్థాజ్యభాగయోః పదేనప్రత్య
భిజ్ఞానేవాక్యేనవిధానం, తథాఽత్రాపిబృహస్పతిసవపదేనప్రత్యభిజ్ఞాయాం వాక్యేనాంగతయావిధానంకింనస్యాత్,
నచసాధ్యభావార్థాభిధాయకాఖ్యాతపరతంత్రత్వాన్నామపదంనసిద్ధకర్మప్రత్యభిజ్ఞాక్షమమితి వాచ్యం, సిద్ధస్యాప్యం
గతయాపునస్సాధ్యత్వసంభవేఽన్యథాసిద్ధాఖ్యాతస్యైవప్రసిద్ధార్థకనామపారతంత్ర్యోపపత్తేః। నచైవంసతికుండపా
యినామయనాంగత్వేననిత్యాగ్నిహోత్రస్యైవవిధిస్స్యాదితివాచ్యం, ఇష్టత్వాత్।నచపూర్వతంత్రవిరోధః ఉత్తరతం
త్రస్యబలీయస్త్వాత్। పూర్వతంత్రస్యస్వతంత్రపరతంత్రభావేనాభేదేతాత్పర్యాభావాత్, తస్మాదేకస్యైవబృహస్పతిస

వనామకస్య ధాత్వర్థస్య బ్రహ్మవర్చసే వినియుక్తస్యాపి వాజపేయాంగతయా వినియోగ ఇతి భగవత్పాదతాత్పర్యం, అస్తి చ వినియుక్తస్య వినియోగే సర్వసమ్మతముదాహరణం స్యాదిత్యాదికం తస్య క్రతౌ వినియుక్తస్య వీర్యాదిఫలేఽపి వినియోగాత్ । తథా మంత్రకర్మణామన్యత్ర వినియుక్తానాం విద్యాశేషత్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ నైషామిత్యాదినా॥ విద్యాసు హృదయాదిసంబంధేఽపి వేధాద్యర్థానామసంబంధాత్ కృత్స్నమంత్రార్థానామభిచారాదిసంబంధలింగేన సన్నిధేర్బలీయసా అభిచారాద్యావేవ మంత్రాణాం వినియోగ ఇత్యర్థః। 'దేవ సవితః ప్రసువే'తి ప్రదక్షిణతోఽగ్నిం పర్యుక్షేదితి వాక్యాదగ్నిపర్యుక్షణే 'సావిత్రం జుహోతి కర్మణః కర్మణః పురస్తాత్సవనే సవనే జుహోతీ'తి వాక్యాద్వాజపేయే కర్మవిశేషసంబంధోఽస్య మంత్రస్యేత్యాహ॥ తద్విశేషేతి॥ ఉక్తన్యాయం శ్వేతాశ్వ ఇత్యాదావప్యతిదిశతి॥ ఏవమన్యేషామితి॥ ప్రమాణాంతరం ప్రకరణాదికం। నను లింగాదిభిరన్యత్ర వినియుక్తానామపి సన్నిధినా విద్యాస్వపి వినియోగోఽస్తు అవిరోధాదిత్యుక్తం తత్రాహ॥ దుర్బలో హీతి॥ సమవాయే సమానవిషయత్వేన ద్వయోర్విరోధే పరస్య దౌర్బల్యం, కుతః, అర్థవిప్రకర్షాత్, స్వార్థసాధనే పరస్య పూర్వస్వావధానేన ప్రవృత్తేరిత్యర్థః । అయమాశయః, ఏకత్ర వినియుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర వినియోగో విరుద్ధ ఏవ పరంతు వినియోజకప్రమాణయోః సమబలత్వేఽన్యతరవినియోగత్యాగాయోగాదగత్యా ఆకాంక్షోత్పాదనేన వినియుక్తవినియోగస్స్వీక్రియతే యథా 'ఖాదిరో యూపో భవతి' 'ఖాదిరం వీర్యకామస్య

వేధాద్యర్థభేదాత్ । హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం హి మంత్రాణాం యేఽర్థాః హృదయవేధాదయోఽభిన్నాః, అనభిసంబద్ధాస్త ఉపనిషదుదితాభిర్విద్యాభిర్న తేషాం తాభిస్సంగంతుం సామర్థ్యమస్తి। నను హృదయస్యోపాసనేషూపయోగాత్తద్ద్వారక ఉపాసనసంబంధ ఉపన్యస్తః। నేత్యుచ్యతే, హృదయమాత్రసంకీర్తనస్య హ్యేవముపయోగః కథంచిదుత్ప్రేక్ష్యేత, న చ హృదయమాత్రమత్ర మంత్రార్థః 'హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్యే'త్యేవంజాతీయకో హి న సకలో మంత్రార్థో విద్యాభిరభిసంబధ్యతే అభిచారవిషయో హ్యేషోఽర్థః । తస్మాదాభిచారికేణ కర్మణా 'సర్వం ప్రవిధ్యే'త్యస్య మంత్రస్యాభిసంబంధః। తథా 'దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యస్య యజ్ఞప్రసవలింగత్వాత్ యజ్ఞేన కర్మణాభిసంబంధః, తద్విశేషసంబంధస్తు ప్రమాణాంతరాదనుసర్తవ్యః। ఏవమన్యేషామపి మంత్రాణాం కేషాంచిల్లింగేన కేషాంచిద్వచనేన కేషాంచిత్ప్రమాణాంతరేణేత్యేవమర్థాంతరేషు వినియుక్తానాం రహస్యపఠితానామపి సతాం న సన్నిధిమాత్రేణ విద్యాశేషత్వోపపత్తిః, దుర్బలో హి సన్నిధిః శ్రుత్యాదిభ్య ఇత్యుక్తం ప్రథమే తంత్రే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా'దిత్యత్ర

యూపం కుర్యా'దితి వాక్యాభ్యాం క్రతౌ వినియుక్తస్య ఖాదిరత్వస్య వీర్యఫలే వినియోగః। యత్ర తు ప్రమాణయోరతుల్యత్వం తత్ర న స్వీక్రియతే ప్రబలప్రమాణేన దుర్బలవినియోగబాధాత్ । యథా 'కదాచన స్తరీరసి నేంద్ర సశ్చసి' ఇత్యస్యా ఋచః ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇతి తృతీయావిభక్తిశ్రుత్యాఽన్యనిరపేక్షయా గార్హపత్యోపస్థానే శేషత్వబోధికయేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపలింగప్రాప్తమింద్రశేషత్వం బాధ్యతే లింగం హి న సాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి కింత్వింద్రప్రకాశనమాత్రం కరోతి తేన చ లింగేనానేన మంత్రేణేంద్ర ఉపస్థాపయితవ్య ఇతి శ్రుతిః కల్పనీయా, తయా శేషత్వబోధ ఇతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబోధకం లింగం ఝటితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యా బాధ్యం, తథా లింగేన వాక్యం బాధ్యం యథా 'స్యోనం తే సదనం కరోమి ఘృతస్య ధారయా సుశేవం కల్పయామి తస్మిన్సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమాన' ఇతి మంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం సదనకరణే పురోడాశాసాదనే చ తత్ప్రకాశనసామర్థ్యలింగేన శ్రుతిద్వారా వినియోగే సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం బాధ్యతే, తస్య కృత్స్నేఽపి మంత్రే సదనకరణప్రకాశనసామర్థ్యేన పురోడాశాసాదనప్రకాశనసామర్థ్యేన చ లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనయోభయత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం వ్యవధానేన శ్రుత్యేకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్ । న చ సామర్థ్యం న కల్ప్యమితి వాచ్యం, అస

మర్థస్యవినియోగాయోగాత్, అతఏవ లింగాదపదస్యతీరబోధవినియోగే లక్షణారూపం సామర్థ్యంకల్ప్యతే। తథా వాక్యేనప్రకరణంబాధ్యంయథాసోమప్రకరణామ్నాతద్వాదశోపసదాం 'ద్వాదశాహీనస్యే'తివాక్యేనాహీనాంగత్వ బోధకేనప్రకరణప్రాప్తసోమాంగత్వబాధామతర్కః ప్రధానస్యాంగాకాంక్షారూపం ప్రకరణం తస్యాంగప్రధానవాక్యైకవాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిఃకల్ప్యమానాభిః స్వార్థవినియోగప్రమితౌ వ్యవధానేనాంగసామర్థ్యశ్రుత్యోర్ద్వయోః కల్పనీయతయాఽవ్యవధానేనక్లృప్తవాక్యాద్దుర్బలత్వాత్।తథాప్రకరణేనసన్నిధిర్బాధ్యః। యథారాజసూయప్రకరణేనతదంతర్గతాభిషేచనీయాఖ్యసోమయాగవిశేషసన్నిధిపాఠప్రాప్తం శునశ్శేఫాఖ్యానాదేరభిషేచనీయ శేషత్వం బాధిత్వాకృత్స్నరాజసూయశేషత్వమాపాదితంసన్నిధేఃప్రకరణాదికల్పనేక్లృప్తప్రకరణాద్దుర్బలత్వాత్। తథాసన్నిధినాసమాఖ్యాబాధ్యతే। తథాహిపౌరోడాశికసమాఖ్యాకేకాండేఆగ్నేయపురోడాశాదికర్మణాంక్రమేణ మంత్రా ఆమ్నాతాస్తత్రదధిపయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌ'శుంధధ్వందైవ్యాయకర్మణ'ఇతిమంత్ర ఆమ్నాతః తత్రసమాఖ్యాబలేనాస్యమంత్రస్యపురోడాశపాత్రశుంధనశేషత్వంప్రాప్తం,సన్నిధినాబాధిత్వాసాన్నాయ్యపాత్ర శుంధనశేషత్వమాపాద్యతే।పురోడాశసంబంధికాండంపౌరోడాశికమితిపౌరుషేయసమాఖ్యాయాః కాండాంతర్గత

తథాకర్మణామపిప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్రవినియుక్తానాంనవిద్యాశేషత్వోపపత్తిః, నహ్యేషాంవిద్యాభిస్సహైకార్థ్యంకించిదస్తి। వాజపేయేతుబృహస్పతిసవస్యస్పష్టంవినియోగాంతరం 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేనయజేతే'తి అపిచైకోఽయంప్రవర్గ్యస్సకృదుత్పన్నోబలీయసాప్రమాణేనాన్యత్రవినియుక్తోనదుర్బలప్రమాణేనాన్యత్రాపి వినియోగమర్హతి, అగృహ్యమాణవిశేషత్వేహిప్రమాణయోరేతదేవంస్యాత్, నతుబలవదబలయోఃప్రమాణయోరగృహ్యమాణవిశేషతాసంభవతి,బలవదబలవత్త్వావిశేషాదేవ। తస్మాదేవంజాతీయకానాంమంత్రాణాంకర్మణాంవానసన్నిధిపాఠమాత్రేణవిద్యాశేషత్వమాశంకితవ్యం, అరణ్యానువచనత్వాదిధర్మసామాన్యాత్తుసన్నిధిపాఠఇతిసంతోష్టవ్యం॥ ... *

౨౬. సూ॥ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్॥

అస్తితాండినాంశ్రుతిః 'అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపం చంద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్యధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసంభవామీ'తి। తథాథర్వణికానాం 'తథావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీ'తి। తథాశాట్యాయనినఃపఠంతి 'తస్యపుత్రాదాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతఃపాపకృత్యా'మితి। తథైవకౌషీతకినః 'తత్సుకృతదు

మంత్రస్యపురోడాశసంబంధసామాన్యబోధకత్వేపి శేషశేషిభావరూపవినియోగబోధకత్వేసన్నిధ్యాద్యపేక్షత్వేన దుర్బలత్వాదితి। ఏవంవిరోధేసతిశ్రుతిర్బాధికైవ సమాఖ్యాబాధ్యైవ మధ్యస్థానాంతుచతుర్ణాంపూర్వబాధ్యత్వం పరబాధకత్వంచేతిశ్రుతిలింగసూత్రార్థః।తస్మాల్లింగాదినాఽన్యత్రవినియుక్తానాంమంత్రాణాం దుర్బలసన్నిధినానవిద్యాసువినియోగఇతిసిద్ధం॥తథాకర్మణామితి॥ కర్మణాంవిద్యోపకారకత్వే తాభిస్సహైకఫలత్వేచమానంకించిన్నాస్తీత్యర్థః। అపిచేత్యుక్తార్థం। నను తర్హి వేధాదివాక్యానాముపనిషద్భిస్సహపాఠస్యకాగతిస్తత్రాహ॥ అరణ్యేతి॥ తస్మాద్వేధాదిమంత్రకర్మణాంవిద్యాస్వనుపసంహారఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్॥ . ... *

౨౬. హానౌతు॥యథాఽశ్వోరజోయుక్తానిజీర్ణరోమాణిత్యక్త్వానిర్మలోభవతితథాహమపిపాపంవిధూయ కృతాత్మానిర్మలీకృతచిత్తస్సన్ యథావా రాహుగ్రస్తశ్చంద్రోరాహుముఖాత్ ప్రముచ్యస్వస్థోభవతి తథాశరీరంధూత్వాత్యక్త్వా దేహాభిమానాన్ముక్తస్సన్నకృతంనిత్యసిద్ధంబ్రహ్మాఖ్యంలోకం అభిప్రాప్యతాదాత్మ్యేన సంభవామీత్యర్థః। యథానద్యస్సముద్రంప్రాప్యనామరూపేత్యజంతితథావిద్వానిత్యర్థః। నిరంజనశ్శుద్ధః, సామ్యంబ్రహ్మణాఽస్యసమగస్యవిదుషః, దాయంధనం,తత్తేనవిద్యాబలేనసుకృతదుష్కృతేత్యజతీత్యర్థః। ఉపాయనంగ్రహణంతస్యత్యాగపూర్వకత్వాత్, అత్యక్తయో

గృహాణామోగాత్త్యాగోఽర్థాదాయాతి। యత్ర తు త్యాగపదశ్రుతిః తత్ర హానోపాయనయోః సహభావస్యావశ్యకత్వానావశ్యకత్వాభ్యాం సంశయమాహ॥ యత్ర త్వితి॥ అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతిప్రకర్షాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలం। యద్యపి తాండ్యాథర్వణశ్రుత్యోర్నిర్గుణవిద్యార్థయోః కర్మహానమేవ శ్రుతం నోపాయనం తథాపి కౌషీతకిశ్రుతౌ పర్యంకస్థసగుణబ్రహ్మవిద్యాయాముపాయనం శ్రుతమత్రోపసంహర్తవ్యమిత్యాశంక్య విద్యాభేదాన్నోపసంహార ఇత్యాహ॥ విద్యాన్తరేతి॥ కించ యథా మంత్రకర్మణామనావశ్యకత్వాద్విద్యాస్వనుపసంహార ఉక్తః తథా పరైరుపాదానం వినాపి హానసంభవేనోపాదానస్యానావశ్యకత్వాన్న ప్రాప్తిరితి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి। హానావిత్యాదినా॥ ఉపాయనశబ్దస్య శేషత్వాత్ హానశబ్దేనాపేక్షితత్వాదితి సూత్రార్థః। అశ్వరోమదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్యపాపయోః

పర్యృతే ఽధూను తెత్తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయంత్యప్రియా దుష్కృతమితి। తదిహ క్వచిత్సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిత్తయోరేవ విభాగేన ప్రియైరప్రియైశ్చోపాయనం క్వచిత్తూభయమపి హానముపాయనం చ। తద్యత్రోభయం శ్రూయతే తత్ర తావత్ న కించిద్వక్తవ్యమస్తి యత్రాప్యుపాయనమేవ శ్రూయతే న హానం తత్రాప్యర్థాదేవ హానం సన్నిపతత్యన్యైరాత్మీయయోః సుకృతదుష్కృతయోరుపేయమానయోరావశ్యకత్వాత్తద్ధానస్య। యత్ర తు హానమేవ శ్రూయతే న తూపాయనం తత్రోపాయనం సన్నిపతేద్వా న వేతి విచికిత్సాయామశ్రవణాదసన్నిపాతః విద్యాంతరగోచరత్వాచ్ఛాఖాంతరశ్రవణస్య। అపి చాత్మకర్తృకం సుకృతదుష్కృతయోర్హానం పరకర్తృకం తూపాయనం తయోరసత్యావశ్యకభావే కథం హానేనోపాయనమాక్షిప్యేత, తస్మాదసన్నిపాతో హానావుపాయనస్యేత్యస్యాం ప్రాప్తావుపరతి॥ హానావితి॥ హానౌ త్వేకస్యాం కేవలాయామపి శ్రూయమాణాయాముపాయనం సన్నిపతితుమర్హతి తచ్ఛేషత్వాత్, హానశబ్దశేషో హ్యుపాయనశబ్దస్సమధిగతః కౌషీతకిరహస్యే। తస్మాదన్యత్ర కేవలహానశ్రవణేఽప్యుపాయనానువృత్తిః। యదుక్తమశ్రవణాద్విద్యాంతరగోచరత్వాదనావశ్యకత్వాచ్చాసన్నిపాత ఇతి। తదుచ్యతే, భవేదేషా వ్యవస్థోక్తిర్యద్యనుష్ఠేయం కించిదన్యత్ర శ్రుతమన్యత్ర నినీష్యేత, న త్విహ హానముపాయనం వాఽనుష్ఠేయత్వేన సంకీర్త్యతే, విద్యాస్తుత్యర్థం త్వనయోస్సంకీర్తనమిత్థం మహాభాగా విద్యా యత్తత్సామర్థ్యాదస్య విదుషః సుకృతదుష్కృతే సంసారకారణభూతే విధూయేతే, తే చాస్య సుహృత్సు ద్విషత్సు చ నివిశేతే ఇతి। స్తుత్యర్థే చాస్మిన్ సంకీర్తనే హానానంతరభావిత్వేనోపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాదన్యత్రాపి హానశ్రుతావుపాయనానువృత్తిం మన్యతే స్తుతిప్రకర్షలాభాయ। ప్రసిద్ధా చార్థవాదాంతరాపేక్షాఽర్థవాదాంతరప్రవృత్తిః ‘ఏకవింశో వా ఇతోఽసావాదిత్య’ ఇత్యేవమాదిషు। కథం హీహైకవింశతా ఆదిత్యస్యాభిధీయేత అనపేక్ష్యమాణేఽర్థవాదాంతరే ‘ద్వాదశ మాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశ’ ఇత్యేతస్మిన్। తథా ‘త్రిష్టుభౌ భవతః సేంద్రియత్వాయే’త్యేవమాదిషు వాదేష్వపి ‘ఇంద్రియం వై త్రిష్టు’బిత్యేవమాద్యర్థవాదాంతరాపేక్షా దృశ్యతే। వి

పరత్రావస్థానసాపేక్షత్వాత్పరైరుపాదానం వాచ్యమితి భావః। విద్యాభేదే గుణానుపసంహార ఇతి వ్యవస్థానుష్ఠానవిషయా న స్తుతివిషయేత్యాహ॥ తదుచ్యత ఇతి॥ మన్యతే సూత్రకార ఇత్యర్థః। నను శ్రుతహానార్థవాదేనాపి స్తుతిసిద్ధౌ కిమర్థముపాయనార్థవాదః ఆనీయత ఇత్యత ఆహ॥ స్తుతిప్రకర్షలాభాయేతి॥ నన్వర్థవాదస్య విధినా సంబంధః ప్రసిద్ధో నార్థవాదాంతరేణేత్యత ఆహ॥ ప్రసిద్ధా చేతి॥ ఇతో భూలోకాదిత్యర్థః। హేమంతశిశిరయోరైక్యాత్పంచర్తవః। యజ్ఞస్య పురుషరూపకల్పనాయాం ‘సేంద్రియత్వాయ త్రిష్టుభౌ భవత’ ఇత్యుక్తం బహ్వృచబ్రాహ్మణే, తత్ర త్రిష్టుభశ్ఛందోమాత్రత్వాత్కథమింద్రియత్వకల్పనేత్యాకాంక్షాయాం యజుర్వాక్యం సంబధ్యత ఇత్యర్థః। నన్వమూర్తయోః పుణ్యపాప

యోరుపాదానస్యాసంభవాదనుపసంహార ఇత్యత ఆహ ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చేతి । విద్వన్నిష్ఠయో రేతయోః ఫలం పరే ప్రాప్నువంతి విద్యాసామర్థ్యాదిత్యుపాయనపదేనోచ్యత ఇత్యర్థః । నన్వన్యనిష్ఠకర్మణోఽన్యత్ర ఫలసంచారః కథం। నన్వవచనబలాదితి చేత్, న, ఫలముపయంతీత్యశ్రుతేః । న చ యథా పుత్రకృతశ్రాద్ధస్య పితృషు ఫలం తథాత్రేతి వాచ్యం, యస్య ఫలముద్దిశ్య యత్కర్మ విహితం తత్ర తస్య ఫలమితి న్యాయేన పితౄణాం తృప్త్యుద్దేశేన కృతకర్మణో వ్యధికరణఫలత్వేఽపి విదుషః కర్మకాలేఽనుద్దిష్టత్వేన వ్యధికరణఫలత్వాయోగాత్ । కించ విదుషో దేహపాతే కర్మణోఽసత్త్వాత్ యావజ్జీవం విద్వత్సేవకస్య తద్ద్వేషిణో వా న ఫలం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నాతివాభినివేష్టవ్యమితి ॥ విద్వత్సేవాద్వేషాభ్యాం విద్వన్నిష్ఠపుణ్యపాపతుల్యే పుణ్యపాపే సేవకద్వేషిణోర్జాయేతే జాతయోః ఫలస్వీకారః ఉపాయనమితి పరిహారస్య సులభత్వాదనాగ్రహ ఇత్యర్థః । ఉపాయనాదేః స్తుతిత్వే లింగమాహ ॥ ఉపాయనేతి ॥ ఉపాయనవివక్షాయా ముపాయనస్యైవోపసంహారం సూత్రకారో బ్రూయాత్ అతః శబ్దస్య తం బ్రువన్ స్తుతిం సూచయతీత్యర్థః । విద్యావిచారాత్మకపాదే స్తుతివిచారస్య కా సంగతిరిత్యత ఆహ ॥ తస్మాదితి, ॥ శాఖాంతరస్థోఽపి విశేషః శాఖాంతరే గృహ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ కుశేతి ॥ కుశా ఉద్గాతౄణాం స్తోత్రగణనార్థాః శలాకా దారుమయ్యః, భోః కుశాః యూయం వానస్పత్యాస్థ సహో వృక్షో వనస్పతిః తత్ప్రభవాస్థ తా ఇత్థంభూతా యూయం మా పా

ద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చాస్యోపాయనవాదస్య కథమన్యదీయే సుకృతదుష్కృతే అన్యైరభ్యుపేయేతే ఇతి నాతీవాభినివేష్టవ్యం। ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదితి చశబ్దం సముచ్చారయన్ స్తుత్యర్థామేవ హానావుపాయనానువృత్తిం సూచయతి, గుణోపసంహారవివక్షాయాం హ్యుపాయనార్థస్యైవ హానావనువృత్తిం బ్రూయాత్। తస్మాద్గుణోపసంహారవిచారప్రసంగేన స్తుత్యుపసంహారప్రకారప్రదర్శనార్థమిదం సూత్రం। కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదిత్యుపమోపాదానం। తద్యథా భాల్లవినాం 'కుశా వానస్పత్యాః స్థ తా మా పాత' ఇత్యస్మిన్నిగమే కుశానామవిశేషేణ వనస్పతియోనిత్వశ్రవణే శాట్యాయనినాం 'ఔదుంబరాః' ఇతి విశేషవచనాదౌదుంబర్యః కుశా ఆశ్రీయంతే। యథా చ క్వచిద్దేవాసురచ్ఛందసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే 'దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణీ'తి పైంగ్యామ్నాయాత్ ప్రతీయతే । యథా చ షోడశిస్తోత్రే కేషాంచిత్కాలావిశేషప్రాప్తౌ 'సమయాధ్యుషితే సూర్యే' ఇత్యార్చాభిశ్రుతేః కాలవిశేషప్రతీతిః । యథైవ చావిశేషేణోపగానం కేచిత్సమామనంతి విశేషేణ భాల్లవినో యథైతేషు కుశాదిషు శ్రుత్యంతరగతవిశేషాన్వయః ఏవం హానావప్యుపాయనాన్వయ ఇత్యర్థః। శ్రుత్యంతరకృతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరే.

త మాం కతు తేతి యజమానప్రార్థనా । అత్ర తా ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ కుశా ఔదుంబర్య ఇతి భాష్యాచ్చ శలాకాసు కుశాశబ్దస్య స్త్రీత్వం మంతవ్యం, దర్భవిషయస్య న స్త్రీత్వం, అస్త్రీ కుశమిత్యనుశాసనాత్ । ఛందోదృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథా చేతి ॥ న వా అక్షరాణి ఛందాంస్యాసురాణ్యన్యాని దైవాని తేషాం క్వచిత్ప్రథమోభిస్తువత ఇత్యతో విశేష ప్రాప్తౌ పైంగివాక్యాద్విశేషగ్రహ ఇత్యర్థః ॥ స్తుతిం వృణోతి ॥ యథేతి ॥ అతిరాత్రే షోడశినో గ్రహస్యాంగభూతం స్తోత్రం కదేతి ఛందోగాదీనామాకాంక్షాయాముదయసమయవిశిష్టే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రమిత్యార్చశ్రుతేః కాలవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః ఋచోఽధీయత ఇత్యార్చాః ॥ ఉపగానం విభజతే ॥ యథేతి ॥ 'ఋత్విజ ఉపగాయంతీ'త్యవిశేషశ్రుతేః 'నాధ్వర్యురుపగాయే'ది శ్రుత్యంతరాదధ్వర్యుభిన్నా ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యర్థవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । నను కుశాదివాక్యానామపి కిమితి శేషశ్రుత్యంతరైకవాక్యతాభ్యుపగమ్యతే తత్రాహ ॥ శ్రుత్యంతరకృతం హీతి ॥ సామాన్యవిశేషయో రేకవాక్యతారూపగతౌ సత్యాం వాక్యభేదం కృత్వా నాధ్వర్యురితి నిషేధాదవిశేషశ్రుతేశ్చ అధ్వర్యురుపగాయేన్నోపగాయతీతి చేత్ ఏవం సర్వత్ర వికల్పోపన యుక్తః ఇహ యవయోస్త్వగత్యా వికల్పాశ్రయ ఇత్యర్థః । వికల్పస్యాన్యాయ్యత్వం అష్టదోషదుష్టత్వాత్ । తథా హి యదా వ్రీహివాక్యమాశ్రీయతే తదా యవవాక్యస్యైవ ప్రామాణ్యత్యాగః, అప్రామాణ్యస్వీకారః, తదా విద్యవవాక్యాశ్రయ

శేత్యుక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేత్యేకస్మిన్నేవ వాక్యే చత్వారో దోషా భవంతి, ఏవం వ్రీహివాక్యేపి చత్వారో దోషా ఇతి, ఏవందుష్టవికల్పపరిహారాయ భిన్నశాఖాశ్రుత్యోరప్యేకవాక్యతా జైమినిసమ్మతేత్యాహ॥ తదుక్తమితి॥ జ్యోతిష్టోమప్రకరణే 'దీక్షితో న జుహోతీ'తి శ్రుతం 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయా'దితి చాన్యత్ర శ్రుతం, తత్ర యది నదీక్షితవాక్యం హోమప్రతిషేధకం స్యాత్తదా క్రత్వర్థత్వాత్ నిషేధోఽనుష్ఠేయః, యావజ్జీవవిధినా హోమో వాఽనుష్ఠేయ ఇతి వికల్పస్స్యాత్, స చాన్యాయ్యః। అపి తు యావజ్జీవవాక్యం ప్రతి నదీక్షితవాక్యస్య శేషత్వాన్నకార ఇతరపర్యుదాసార్థస్స్యాద్దీక్షితాన్యలక్షకస్స్యాత్ న హోమప్రతిషేధకః, తస్మాదదీక్షితో యావజ్జీవం జుహుయాదిత్యేకవాక్యతేతి నదీక్షితాధికరణసిద్ధాంతసూత్రార్థః। అత్ర భగవత్పాదైః సూత్రమేవ పఠితం, మిశ్రైస్తు పర్యుదాసాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'అపి తు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశస్స్యా'దిత్యర్థతః పఠిత'మిత్యుక్తం తచ్చింత్యం, సూత్రార్థస్తు యజ్ఞమాత్రే 'యేయజామహ' ఇతి ప్రయోక్తవ్యమితి శ్రుతం, 'నానూయాజేషు యేయజామహం కరోతీ'త్యపి శ్రుతం, తత్ర నకారస్య నిషేధకత్వేఽతిరాత్రే షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరివానూయాజేషు యజ్ఞత్వావిశేషాత్ప్రయోక్తవ్యం నిషేధాన్న ప్రయోక్తవ్యమితి వికల్పస్స్యాత్, తస్యాన్యాయ్యత్వాత్ యేయజామహవిధేరేవ నానూయాజవాక్యమేకదేశస్స్యాత్, పర్యుదాసవృత్త్యా విధివాక్యశేషత్వాదితి

నభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్రైవ వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః సత్యాం గతౌ। తదుక్తం ద్వాదశలక్షణ్యాం 'అపి తు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసస్స్యాత్ ప్రతిషేధే వికల్పస్స్యా'దితి। అథవా ఏతాస్వేవ విధూననశ్రుతిష్వేతేన సూత్రేణ తచ్చింతయితవ్యం కిమనేన విధూననవచనేన సుకృతదుష్కృతయోర్హానమభిధీయతే కిం వాఽర్థాంతరమితి। తత్ర చైవం ప్రాపయితవ్యం న హానం విధూననమభిధీయతే। ధూఞ్ కంపన ఇతి స్మరణాత్, దోధూయంతే ధ్వజాగ్రాణీతి చ వాయునా చాల్యమానేషు ధ్వజాగ్రేషు ప్రయోగదర్శనాత్। తస్మాచ్చాలనం విధూననమభిధీయతే। చాలనం తు సుకృతదుష్కృతయోః కంచిత్కాలం ఫలప్రతిబంధనాదిత్యేవం ప్రాపయ్య ప్రతిపత్తవ్యం, హానావేవైష విధూననశబ్దో వర్తితుమర్హతి ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్, న హి పరపరిగ్రహభూతయోస్సుకృతదుష్కృతయోరప్రహీణయోః పరైరుపాయనం సంభవతి। యద్యపీదం పరకీయయోః సుకృతదుష్కృతయోః పరైరుపాయనం నాంజసం సంభావ్యతే తథాపి తత్సంకీర్త

యావత్। తథా చానూయాజభిన్నేషు యాగేషు యేయజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమిత్యేకవాక్యతేతి। వర్ణకాంతరమాహ॥ అథ వేతి॥ పూర్వత్ర విధూననం కర్మహానిరితి సిద్ధవత్కృత్యోపాయనోపసంహార ఉక్తః అత్ర సైవ సాధ్యత ఇతి భేదః। ఉభయత్ర లక్షణాసామ్యాత్సంశయమాహ॥ కిమితి॥ విధూననస్య హి ఫలద్వయమశ్వరోమాదిషు దృష్టం పూర్వస్వభావాచ్చ్యుతిరన్యత్ర సంక్రాంతిశ్చేతి తత్ర సంక్రాంతిరూపహానిర్లక్షణీయా కిం వా చ్యుతిరితి సంశయార్థః। తత్ర విధూననశబ్దస్య కంపనం ముఖ్యార్థ ఇతి తావత్సర్వసమ్మతం తచ్చామూర్తయోః పుణ్యపాపయోర్న సంభవతి అతస్తయోర్యః స్వభావః ఫలదాతృత్వశక్తిః తతశ్చాలనం విద్యయా ప్రతిబంధాత్ చ్యుతిః సా లక్షణీయా న హానిః అమూర్తయోరన్యత్ర సంక్రాంత్యయోగాదన్యసాపేక్షత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షార్థః॥ సిద్ధాంతయతి॥ హానావేవేతి॥ యది చ్యుతిమాత్రం లక్ష్యం తదోపయంతీత్యనన్వితం స్యాత్। న చ యత్ర ధునోతేరుపాయనశబ్దసాన్నిధ్యం తత్ర హానిర్లక్ష్యతే న కేవలధునోతేః స్థానిశ్చాన్యత్ర విదుషః సేవకాదౌ తుల్యకర్మసంక్రాంతిరితి నాసంభవ ఇతి వాచ్యం, కేవలధునోతేరపి ముఖ్యార్థాసంభవే నాన్యత్ర లక్ష్యతయా బుద్ధిస్థహానిలక్షణాయా ఏవ యుక్తత్వాదితి భావః। ఉపాయనస్యాముఖ్యత్వాన్న క్వాపి హానిలక్షణా బీజత్వమితి శంకిత్వా పుణ్యపాపయోః ఫలతిస్స్వీకారాత్మకముపాయనం హానం వినాఽనుపపన్నం సల్లక్షణానిర్వాహకమితి పరిహరతి॥ యద్యపీత్యాదినా॥ యథాన్యత్ర శ్రుతం ఛందోబంధత్వాదికం కుశాదినిర్ణాయకం తథైవముపాయనం విధూనన

స్యహానత్వే నిశ్చాయకమిత్యాహ। క్వచిదపీతి॥ విధూననం ముఖ్యం కిమితి నోచ్యతే తత్రాహ॥ న చేతి ॥ తథాపి హానం కథం లక్ష్యత ఇత్యాశంక్య ముఖ్యసంబంధాదిత్యాహ॥ అశ్వశ్చేతి॥ అనుపపత్తిసంబంధౌ లక్షణాబీజరూపావుక్త్వా లక్షకం పదం నిర్దిశతి॥ అశ్వ ఇవేతి॥ విధూయేతి పదం దృష్టాంతే హానపర్యంతం పశ్చాద్దార్ష్టాంతికేపి హానలక్షకమిత్యర్థః। యద్వా హానవాచకమేవాస్తు న చ ధూఞ్ కంపన ఇతి ధాతుపాఠవిరోధః తస్యోపలక్షణార్థత్వాదిత్యాహ ॥ అనేకేతి॥ శాఖాంతరస్థముపాయనం విధూననస్య హానత్వనిశ్చాయకమిత్యత్ర జైమినిసూత్రం తదుక్తమితి గృహీతం పూర్వం వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః। ఏవం విధూననస్య హానిత్వసిద్ధేః కేవలహానావుపాయనోపసంహార ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి పంచదశాధికరణమ్॥ ... ✱

నాత్తావత్తదానుగుణ్యేన హానమేవ విధూననం నామేతి నిర్ణేతుం శక్యతే। క్వచిదపి చేదం విధూననసన్నిధావుపాయనం శ్రూయమాణం కుశాశ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవద్విధూననశ్రుత్యా సర్వత్రాపేక్ష్యమాణం సార్వత్రికం నిర్ణయకారణం సంపద్యతే। న చ చాలనం ధ్వజాగ్రవత్ సుకృతదుష్కృతయోర్ముఖ్యం సంభవతి అద్రవ్యత్వాత్। అశ్వశ్చ రోమాణి విధూన్వానస్త్యజరజసహైవ తేన రోమాణ్యపి జీర్ణాని శాతయతి। 'అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమి'తి చ బ్రాహ్మణం। అనేకార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చ ధాతూనాం న స్మరణవిరోధః। తదుక్తమితి వ్యాఖ్యాతం॥ ... ... ✱

సూ. ౨౭. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥

దేవయానేన పథా పర్యంకస్థం బ్రహ్మాభిప్రస్థితస్య వ్యధ్వని సుకృతదుష్కృతవియోగం కౌషీతకినః పర్యంకవిద్యాయామామనంతి 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యుపక్రమ్య 'స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే' ఇతి। తత్ కిం యథాశ్రుతం వ్యధ్వన్యేవ వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం ఆహోస్విదాదావేవ దేహాదపసర్పణే ఇతి విచారణాయాం శ్రుతిప్రామాణ్యాద్యథాశ్రుతప్రతిపత్తిప్రసక్తౌ పఠతి॥ సాంపరాయ ఇతి॥ సాంపరాయే గమన ఏవ దేహాదపసర్పణే ఇదం విద్యాసామర్థ్యాత్ సుకృతదుష్కృతయోర్హానం భవతీతి ప్రతిజానీతే। హేతుం చాచష్టే ॥ తర్తవ్యాభావాదితి॥ న హి విదుషస్సంపరేతస్య విద్యయా బ్రహ్మ ప్రేప్సతోఽన్తరాలే సుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమస్తి యదర్థం కతిచిత్ క్షణానక్షీణే తే కల్ప్యేయాతాం, విద్యావిరుద్ధఫలత్వాత్తు విద్యాసామర్థ్యేన తయోః క్షయః, స చ యదైవ విద్యాఫలాభిముఖస్తదైవ భవితుమర్హతి। తస్మాత్ ప్రాగేవ సన్న్యాయం సుకృతదుష్కృతక్షయః పశ్చాత్పఠ్యతే। తథా హ్యన్యేఽపి శాఖినః తాండినశ్శాట్యాయనినశ్చ ప్రాగవస్థాయామేవ సుకృతదుష్కృతహానమామనంతి 'అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమి'తి 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా'మితి చ॥ ... ... ✱

౨౭. సాంపరాయే...అన్యే॥ వ్యధ్వని అర్ధమార్గే। పూర్వోక్తం విధూననస్య హానత్వముపజీవ్య హానస్య నదీతరణానంతర్యశ్రుతేరశ్వ ఇవ రోమాణీత్యాకౌ దేహత్యాగాత్ ప్రాక్కాలత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ బ్రహ్మలోకమార్గమధ్యే విరజాఖ్యనదీమత్యేతి 'తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుత' ఇత్యత్ర తదితి సర్వనామశ్రుత్యా తే నేత్యర్థయా సన్నిహితనదీతరణస్య కర్మహాని హేతుత్వోక్తేరర్ధపథే కర్మక్షయ ఇతి పూర్వపక్షః। తత్ర విద్యాయాః కర్మక్షయహేతుత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సిద్ధాంతయతి॥ సాంపరాయ ఇతి - మరణాత్ప్రాగిత్యర్థః। సంపరేతస్య మృతస్య కించిత్కాలం కర్మణస్త్వైఫలాభావాద్దేవయానమార్గప్రవేశాయోగాచ్చాదావేవ క్షయ ఇత్యర్థః॥ క్షయహేతోర్విద్యాయా మధ్యే మార్గమసత్త్వాచ్చేత్యాహ॥ విద్యావిరుద్ధేతి॥ నదీతరణానంతర పాఠస్తు బాధ్యః అర్థవిరోధాదిత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ తదితి సర్వనామ్నా ప్రకృతవిద్యోచ్యత ఇతి భావః॥ ... ... ✱

౨౮. కించామృతస్య ఛందతో యథాకామం విద్యానుష్ఠానానుపపత్తేరుభయోశ్చ విద్యాకర్మణోర్యయోః శ్రుతో హేతుఫలభావో విరుధ్యేత। కించ సతి పుష్కలహేతౌ న కార్యవిలంబ ఇతి న్యాయోపేతతాండ్యాదిశ్రుతివిరోధస్తవ స్యాత్ అస్మత్పక్షే త్వవిరోధ ఇత్యాహ॥ ఛందత ఇతి॥ తస్మాత్కర్మహానస్య విద్యాఫలత్వాత్ కేవలహానావుపాయనోపసంహారో విద్యాస్తుతయ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి షోడశాధికరణమ్॥ ... ... *

౨౯. గతేరర్థవత్త్వం॥ క్వచిత్సగుణవిద్యాయాం మార్గః శ్రూయతే నిర్గుణవిద్యాయాం న శ్రూయతే। తత్ర హానసన్నిధౌ మార్గస్య శ్రుతత్వాదనపేక్షితత్వాచ్చ సంశయే దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ॥ యథా తావదితి॥ ఉపాయన

సూ. ౨౮. ఛందత ఉభయావిరోధాత్॥

యది చ దేహాదపసృప్తస్య దేవయానేన పథా ప్రస్థితస్యార్ధపథే సుకృతదుష్కృతక్షయోఽభ్యుపగమ్యేత తతః పతితే దేహే యమనియమవిద్యాభ్యాసాత్మకస్య సుకృతదుష్కృతక్షయహేతోః పురుషప్రయత్నస్యేచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తేరనుపపత్తిరేవ తద్ధేతుకస్య సుకృతదుష్కృతక్షయస్య స్యాత్, తస్మాత్పూర్వమేవ సాధకావస్థాయాం ఛందతోఽనుష్ఠానం తస్య స్యాత్, తత్పూర్వకం చ సుకృతదుష్కృతహానమితి ద్రష్టవ్యం, ఏవం నిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిస్తాండిశాట్యాయనిశ్రుత్యోశ్చ సంగతిరితి॥ ... ... *

సూ. ౨౯. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః॥

క్వచిత్పుణ్యపాపహానిసన్నిధౌ దేవయానః పంథాః శ్రూయతే క్వచిన్న। తత్ర సంశయః, కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానః పంథాః సన్నిపతేత్ ఉత విభాగేన క్వచిత్సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి, యథా తావద్ధానావవిశేషేణైవోపాయనానువృత్తిరుక్తా ఏవం దేవయానానువృత్తిరపి భవితుమర్హతీత్యస్యాం ప్రాప్తావాచష్టే। గతేర్దేవయానస్య పథోఽర్థవత్త్వముభయథా విభాగేన భవితుమర్హతి, క్వచిదర్థవతీ గతిః క్వచిన్నేతి నావిశేషేణ, అన్యథా హ్యవిశేషేణైవైతస్యాం గతావంగీక్రియమాణాయాం విరోధః స్యాత్॥ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీత్యస్యాం శ్రుతౌ దేశాంతరప్రాపణీ గతిర్విరుధ్యేత, కథం హి నిరంజనో గంతా దేశాంతరం గచ్ఛేత్ గంతవ్యం చ పరమం సామ్యం న దేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తమిత్యానర్థక్యమేవాత్ర గతేర్మన్యామహే॥ ... ... *

సూ. ౩౦. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥

ఉపపన్నశ్చాయముభయథాభావః క్వచిదర్థవతీ గతిః క్వచిన్నేతి, తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః। గతేః కారణభూతో హ్యర్థః పర్యంకవిద్యాదిషు సగుణేషూపాసనేషూపలభ్యతే, యత్ర హి పర్యంకారోహణం పర్యంకస్థేన బ్రహ్మణా సహ సంవదనం విశిష్టగంధాదిప్రాప్తిశ్చేత్యేవమాది బహు దేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తం ఫలం శ్రూయతే, తత్రార్థవతీ గతిః న తు సమ్యగ్దర్శనే తల్లక్షణార్థోపలబ్ధిరస్తి। న హ్యాత్మైకత్వదర్శినామాప్తకామానామిహైవ దగ్ధాశేషక్లేశబీజానామారబ్ధభోగకర్మాశయక్షపణవ్యతిరేకేణాపేక్షితవ్యం కించిదస్తి తత్రానర్థికా గతిః, లోకవచ్చైష విభాగో ద్రష్టవ్యః, యథా లోకే గ్రామప్రాప్తౌ దేశాంతరప్రాప

వత్ మార్గస్యాపి క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాత్సర్వత్రోపసంహార ఇత్యర్థః॥ అత్ర నిర్గుణవిదోఽపి స్తుత్యర్థం మార్గాపేక్షా పూర్వపక్షే, సిద్ధాంతే త్వనపేక్షా ఫలం। దేశాదివ్యవహితవస్తుప్రాప్తౌ మార్గస్యాపేక్షేతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరోధాన్నోపసంహార ఇతి సిద్ధాంతః॥ నిరంజనోఽసంగః, సామ్యం బ్రహ్మ॥ ... ... *

౩౦. నను తర్హి సగుణవిద్యాయామపి మార్గో వ్యర్థ ఇత్యత ఆహ॥ ఉపపన్న ఇతి॥ ప్రాప్తిగతిర్లక్షణం కారణం యస్యార్థస్య స తల్లక్షణార్థః॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్॥ ... ... *

౩౧. అనియమస్సర్వేషాం॥ అత్రార్చిరాదిమార్గః ఏవవిషయః తత్ర విద్యావిశేషప్రకరణాదవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ కింతావదితి॥ సగుణనిర్గుణవిద్యాసు మార్గస్య భావాభావవ్యవస్థావత్సగుణాస్వపి వ్యవస్థేతి దృష్టాన్తేన ప్రాప్తౌ సిద్ధాన్తేఽవ్యవస్థాపవాదాత్సంగతిః నియమానియమావుభయత్ర ఫలం। నియమే ప్రకరణముక్త్వా పునరుక్తిలింగమాహ॥ అపిచేతి॥ ఏకత్రోక్తగతేరన్యత్ర ప్రాప్తౌ పునరుక్తిర్వ్యర్థా స్యాదిత్యర్థః॥ సిద్ధాన్తయతి॥ సర్వేషామి అభ్యుదయో బ్రహ్మలోకః। అవిశేషశ్రుత్యాదినా ప్రకరణబాధాన్న దోష ఇత్యాహ॥ నైష ఇతి॥ గృహస్థాధికృతానాం ధ్యేయ ఇత్థం పంచాగ్నిస్వరూపం యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపలక్షితం బ్రహ్మ ధ్యాయన్తి తేఽ ణః పన్థా అపేత్య తే ఆరోగ్యప్రాప్తా ఏవమిహాపీతి। భూయస్త్వేతం విభాగం చతుర్థేఽధ్యాయే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః॥ ... ... *

సూ. ౩౧. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం॥

సగుణాసు విద్యాసు గతిరర్థవతీ న నిర్గుణాయాం పరమాత్మవిద్యాయామిత్యుక్తం। సగుణాస్వపి విద్యాసు కాసుచిద్గతిః శ్రూయతే యథా పర్యంకవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాముపకోసలవిద్యాయాం దహరవిద్యాయామితి నాన్యాసు యథా మధువిద్యాయాం శాండిల్యవిద్యాయాం షోడశకలవిద్యాయాం వైశ్వానరవిద్యాయామితి, తత్ర సంశయః కిం యాస్వేవైషా గతిః శ్రూయతే తాస్వేవ నియమ్యేత ఉతానియమేన సర్వాభిరేవంజాతీయకాభిర్విద్యాభిరభిసంబధ్యేతేతి। కిం తావత్ప్రాప్తం నియమ ఇతి। యత్రైవ శ్రూయతే తత్రైవ భవితుమర్హతీతి ప్రకరణస్య నియామకత్వాత్। యద్యన్యత్ర శ్రూయమాణాపి గతిర్విద్యాన్తరం గచ్ఛేత్ శ్రుత్యాదీనాం ప్రామాణ్యం హీయేత, సర్వస్య సర్వార్థత్వప్రసంగాత్। అపిచార్చిరాదికైకైవ గతిరుపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తుల్యవత్పఠ్యతే, తత్సర్వార్థత్వేఽనర్థకం పునర్వచనం స్యాత్ తస్మాన్నియమ ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠతి॥ అనియమ ఇతి॥ సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం సగుణానాం విద్యానామవిశేషేణైషా దేవయానాఖ్యా గతిర్భవితుమర్హతి। నన్వనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః, నైషోఽస్తి విరోధః, శబ్దానుమానాభ్యాం - శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। తథాహి శ్రుతిః 'తద్య ఇత్థం విదుః' ఇతి పంచాగ్నివిద్యావతాం దేవయానం పన్థానమవతారయన్తీ 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే' ఇతి విద్యాన్తరశీలానామపి పంచాగ్నివిద్యావిద్భిః సమానమార్గతాం గమయతి, కథం పునరవగమ్యతే విద్యాన్తరశీలానామియం గతిశ్రుతిరితి। నను శ్రద్ధాతపఃపరాయణానామేవ స్యాత్తన్మాత్రశ్రవణాత్। నైష దోషః, నహి కేవలాభ్యాం శ్రద్ధాతపోభ్యామన్తరేణ విద్యాబలమేషా గతిర్లభ్యతే 'విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః న తత్ర దక్షిణా యన్తి నావిద్వాంసస్తపస్వినః' ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్। తస్మాదిహ శ్రద్ధాతపోభ్యాం విద్యాన్తరోపలక్షణం। వాజసనేయినస్తు పంచాగ్నివిద్యాధికారేఽధీయతే 'య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే' ఇతి, తత్ర శ్రద్ధావన్తో యే సత్యం బ్రహ్మోపాసత ఇతి వ్యాఖ్యేయం, సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యసకృత్ప్రయుక్తత్వాత్। పంచాగ్నివిద్యావిదాం చేత్థంవిత్తయైవోపాత్తత్వాత్। విద్యాన్తరపరాయణానామేవేదముపాదానం న్యాయ్యం।

పంచేతి సంభవన్తీత్యన్వయః। నను శ్రద్ధాతపోమాత్రశ్రుతేస్తాభ్యామేవార్చిరాదిగమనం స్యాత్ న వైశ్వానరాదివిద్యాశీలానామిత్యాశంక్యతే॥ కథం పునరితి॥ అవిదుషాం గతినిషేధాచ్ఛ్రద్ధాతపశ్శబ్దాభ్యాం తత్సాధ్యబ్రహ్మవిద్యాలక్షణేతి పరిహరతి॥ నైష దోష ఇతి॥ తద్బ్రహ్మలోకస్థానం, పరాగతాః పరావృత్తాః కామక్రోధాదిదోషా న సన్తీతి యావత్। దక్షిణాః కేవలకర్మిణస్తపస్వినోఽప్యవిద్వాంసో న గచ్ఛన్తీత్యర్థః। లక్షణాదోషహీనం వాక్యమాహ॥ వాజసనేయిన ఇతి॥ కిం విద్యాకర్మలక్షణమార్గద్వయభ్రష్టా వామదోషభిస్సృతేః వైశ్వానరాద్యుపాసకానామర్చిరాదిమ

ప్రాప్తిరిత్యాహ॥ అథహాయపతావితి॥ దందశూకః సర్పః। కించ 'అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా' ఇత్యవిశేషేణోపాసకానామర్చిరాదిగతి ముక్త్వోపసంహారస్మృతేశ్చ తేషామంతత్వాప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ స్మృతిరితి॥ శుక్లా గతిరర్చిరాదికా, కృష్ణా ధూమాదికా, జగతో విద్యాకర్మాధికృతస్య, శాశ్వతే అనాదీ సమ్మతే, తత్రైకయా శుక్లయా పునరావృత్తివర్జం కార్యం బ్రహ్మ గచ్ఛతి, అన్యయా తు స్వర్గం గత్వా పునరాయాతీత్యర్థః। పునరుక్తిదోషం దూషయతి ॥ యత్త్వితి ॥ తత్ర మార్గశ్రుతిరన్వహం మార్గచింతనార్థం, ప్రకరణేన మార్గధ్యానస్య విద్యాంగత్వావగమాత్। తథా చ వక్ష్యతి సూత్రకారః 'తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చే'తి । యేషాం న శ్రుతో మార్గస్తైర్మార్గధ్యానం వినాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మార్గం లభంత ఇతి జ్ఞాపనార్థం పునరుక్తిరిత్యర్థః । తస్మాత్సర్వోపాసనాసు ప్రతీకభిన్నాస్వర్చిరాదిప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్॥ ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్॥ . ... *

'అథహాయపతౌ పరిథాన్యో న విదుస్తే కీటాః పతంగా యదిదం దందశూక'మితి చ మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టామధోగతిం గమయంతీ దేవయానపితృయాణయోరేవైనానంతర్భావయతి. తత్రాపి విద్యావిశేషాదేషాం దేవయానప్రతిపత్తిః । స్మృతిరపి 'శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే । ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పున'రితి॥ యత్తు పునర్దేవయానస్య పథోఽర్చిరాదేర్ద్విరామ్నానం ఉపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తదుభయత్రాప్యనుచింతనార్థం, తస్మాదనియమః ॥ ...

సూ· ౩౨· యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ . . :

విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరముత్పద్యతే న వేతి చింత్యతే । నను విద్యాయాస్సాధనభూతాయాస్సంపత్తౌ కైవల్యనిర్వృత్తిస్స్యాన్న వేతి నేయం చింతోపపద్యతే । న హి పాకసాధనసంపత్తావోదనో భవేన్న వేతి చింతా సంభవతి, నాపి భుంజానస్తృప్యేద్యుర్న వేతి చింత్యతే, ఉపపన్నా త్వియం చింతా, బ్రహ్మవిదామపి కేషాంచిదితిహాసపురాణయోర్దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ । తథా హ్యపాంతరతమా నామ వేదాచార్యః పురాణర్షిర్విష్ణునియోగాత్ కలిద్వాపరయోస్సంధౌ కృష్ణద్వైపాయనస్సంబభూవేతి స్మరంతి। వసిష్ఠశ్చ బ్రహ్మణో మానసః పుత్రస్సన్నిమిశాపాదపగతపూర్వదేహః పునర్బ్రహ్మాదేశాత్ మిత్రావరుణాభ్యాం సంబభూవేతి । భృగ్వాదీనామపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసానాం పుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పునరుత్పత్తిః స్మర్యతే । సనత్కుమారోఽపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసః పుత్రః స్వయం రుద్రాయ వరప్రదానాత్ స్కందత్వేన ప్రాదుర్బభూవ। ఏవమేవ దక్షనారదప్రభృతీనామపి భూయసీ దేహాంతరోత్పత్తికథా తేన తేన నిమిత్తేన భవతి స్మృతౌ। శ్రుతావపి మంత్రార్థవాదయోః ప్రాయేణోపలభ్యతే। తే చ కేచిత్ పతితే పూర్వదేహే దేహాంతరమాదదతే కేచిత్తు స్థిత ఏవ తస్మిన్ యోగైశ్వర్యవశాదనేకదేహాదానన్యాయేన। సర్వే చైతే సమధిగతసకలవేదార్థాః స్మర్యంతే । తదేతేషాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ ప్రాప్తం బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం చేత్యత ఉత్తరముచ్యతే । న, తేషామ

౩౨· యావదధికారం॥ నిర్గుణవిద్యాయాం గతిర్వ్యర్థా ముక్తిఫలత్వాత్, సగుణవిద్యాసు సర్వత్రార్థవతీ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాదితి వ్యవస్థా కృతా, సా న యుక్తా, తత్త్వజ్ఞానినామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావాదిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, జ్ఞానినాం పునర్జన్మదర్శనం సంశయబీజం భాష్యే దర్శితం। పూర్వపక్షే జ్ఞానానుత్, కి

[illegible]

[illegible] ణాంఫలం, సిద్ధాంతే [illegible]

ఉపలభ్యతే । వసిష్ఠ ఉర్వశీపుత్రో జాత ఇత్యేవమాద్యర్థవాద ఇత్యర్థః। పాక్షికమిత్యాపాతతః జ్ఞానస్య ముక్తిహేతుత్వం నాస్త్యేవేతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ లోకవ్యవస్థాసు సూర్యాదిష్వధికారః, తత్ప్రాపకం

ప్రారబ్ధం యావదస్తి తావత్కాలం జీవన్ముక్తత్వేనాధికారిణామవస్థితిః, ప్రారబ్ధకర్మణః ప్రతిబంధకాభావాత్ । విదేహకైవల్యమిత్యత్ర మానమాహ॥ అథేతి॥ అథ ప్రారబ్ధక్షయానంతరం । తతః పదార్థద్వయవిలక్షణః కేవలబ్రహ్మస్వరూపస్సన్ ఉదేత్యుద్గమ్య దేహాంత్యత్వేతియావత్ । ఏకల ఏవ అద్వితీయః, మధ్యే ఉదాసీనాత్మస్వరూపే తిష్ఠతీత్యర్థః । నను జ్ఞానినామపి జన్మాంతరం చేత్కథం ముక్తిరిత్యత ఆహ॥ సకృత్ప్రవృత్తమితి॥ యది జ్ఞానినాం ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాధీనం జన్మాంతరం స్యాత్తదా జ్ఞానాన్ముక్త్యభావస్స్యాత్ నైతదస్తి కింతు బహుజన్మఫలాయ సకృదుద్భూతం ప్రారబ్ధం తే క్షపయంతి, జన్మగ్రహణేఽపి జ్ఞానయోగబలాన్న శోచంతి ప్రారబ్ధసమాప్తౌ ముచ్యంత ఇత్యర్థః । జ్ఞానినాం జన్మాంతరస్య పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధాధీనతాయామలుప్తస్మృతిత్వం హేతుః, యోహ్యజాతిస్మరత్వే సతి కర్మాంతరాధీన జ

పాంతరతమః ప్రభృతీనాం వేదప్రవర్తనాదిషు లోకస్థితిహేతుష్వధికారేషు నియుక్తానామధికారతంత్రత్వాత్ స్థితేః । యథాఽసౌ భగవాన్ సవితా సహస్రయుగపర్యంతం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయవర్జితః కైవల్యమనుభవతి ‘అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతే’తి శ్రుతేః । యథా చ వర్తమానా బ్రహ్మవిదః ప్రారబ్ధభోగక్షయే కైవల్యమనుభవంతి ‘తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే’ ఇతి శ్రుతేః । ఏవమపాంతరతమః ప్రభృతయోఽపీశ్వరాః పరమేశ్వరేణ తేషు తేష్వధికారేషు నియుక్తాస్సంతః సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే కైవల్యహేతావక్షీణకర్మాణో యావదధికారమవతిష్ఠంతే తదవసానే చాపవృజ్యంత ఇత్యవిరుద్ధం । సకృత్ప్రవృత్తమేవ హి తే ఫలదానాయ కర్మాశయమతివాహయంతః స్వాతంత్ర్యేణ గృహాదివ గృహాంతరమన్యమన్యం దేహం సంచరంతః స్వాధికారనిర్వర్తనాయాపరిముషితస్మృతయ ఏవ దేహేంద్రియప్రకృతివశిత్వాన్నిర్మాయ దేహాన్ యుగపత్ క్రమేణ వాఽధితిష్ఠంతి । నచైతే జాతిస్మరా ఇత్యుచ్యంతే ‘త ఏవైత’ ఇతి స్మృతిప్రసిద్ధేః । యథా ‘సులభా నామ బ్రహ్మవాదినీ జనకేన వివదితుకామా వ్యుదస్య స్వం దేహం జానకం దేహమావిశ్య వ్యుద్య తేన పశ్చాత్ స్వమేవ దేహమావివేశే’తి స్మర్యతే । యది హ్యుపయుక్తే సకృత్ప్రవృత్తే కర్మణి కర్మాంతరం దేహాంతరారంభకారణమావిర్భవేత్ తతోఽన్యదప్యదగ్ధబీజం కర్మాంతరం తద్వదేవ ప్రసజ్యేతేతి బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం వా శంక్యేత, నత్వియమాశంకా యుక్తా, జ్ఞానాత్కర్మబీజదాహస్య శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధత్వాత్ । తథా హి శ్రుతిః ‘భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః । క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే’ ఇతి ‘స్మృతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్ష’ ఇతి చైవమాద్యా । స్మృతిరపి ‘యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున । జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథే’తి ‘బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధాని న రోహంతి యథా పునః । జ్ఞానదగ్ధైస్తథా క్లేశైర్నాత్మా సంపద్యతే పునః’ ఇతి చైవమాద్యా । నచావిద్యాదిక్లేశదాహే సతి క్లేశబీజస్య కర్మాశయస్యైకదేశదాహ ఏకదేశప్రరోహశ్చేత్యుపపద్యతే, నహ్యగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్యైకదేశప్రరోహో దృ

న్మాంతరవాన్ స లుప్తస్మృతిరితి వ్యాప్తేః జ్ఞానిషు వ్యాపకాభావాత్ విశిష్టవ్యాప్యాభావసిద్ధిః । నను తేషాం జాతిస్మరత్వాదలుప్తస్మృతిత్వమన్యథాసిద్ధమిత్యత ఆహ॥ నచైత ఇతి । తథా చ తేషామజాతిస్మరత్వరూపవిశేషణే సతి విశేష్యాభావాదేవ విశిష్టాభావసిద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వదేహానాం ప్రత్యభిజ్ఞానహీనాః పరతంత్రాః సాభిమానా జాతిస్మరాః, అధికారిణస్తు పూర్వనామానః స్వతంత్రా నిరభిమానా ఇతి వైలక్షణ్యం । తేన జనకేన సహ, వ్యుద్య-వివాదం కృత్వేత్యర్థః ॥ విదుషః ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాభావాన్న బంధః నిమిత్తాభావే నైమిత్తికాభావ ఇతి న్యాయానుగృహీతానాం జ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుతీనాం న స్తుతిమాత్రత్వమర్థ ఇతి ప్రతిపాదయతి ॥ యది హ్యుపయుక్త ఇత్యాదినా ॥ శ్రుతిస్మృత్యుక్తాం యుక్తిముపాహ ॥ నచావిద్యేతి ॥ అవిద్యాక్లేశదాహాత్ తత్కార్యకర్మక్షయశ్చేత్ ప్రారబ్ధస్య కథం స్థితిస్తత్రాహ ॥ ప్రవృత్తఫలస్యేతి ॥ విదు

షోదేహపాతావధిశ్రుతేరనుభవాచ్చజ్ఞానస్యావారకాజ్ఞానాంశనివర్తకస్య ప్రారబ్ధస్థిత్యనుకూలాజ్ఞానాంశ నివర్తన సామర్థ్యాభావసిద్ధేర్భోగేనైవ ప్రారబ్ధక్షయ ఇతి భావః । జ్ఞానినామధికారిత్వం కథమిత్యాశంక్య జ్ఞానాత్ప్రాక్కృతోపాసనాదివశాదిత్యాహ ॥ జ్ఞానాంతరేషు చేతి ॥ ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, పరస్య హిరణ్యగర్భస్య, అధికారాంతే సాక్షాత్కృతాత్మానో ముచ్యంత ఇత్యర్థః । బ్రహ్మభావఫలస్యాపి భావిత్వమాశంక్య తత్త్వమసీతి శ్రుతిబాధమాహ ॥ నహీతి ॥ తస్మాన్నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గానుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్ ॥ ... *

౩౩. అక్షరధియాం ॥ అక్షరశబ్దా బ్రహ్మప్రమాపకాః నిషేధశబ్దావిషయాః, తేషు యత్ర యావంతః శ్రుతాస్తత్ర తావ

ద్దృశ్యతే । ప్రవృత్తఫలస్య తు కర్మాశయస్య ముక్తేషోరివ వేగక్షయాన్నివృత్తిః 'తస్య తావదేవ చిర'మితి శరీరపాతమేవోపకరణాత్ । తస్మాదుపపన్నా చ యావదధికారమాధికారికాణామవస్థితిః, న చ జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతా । తథా చ శ్రుతిరవిశేషేణైవ సర్వేషాం జ్ఞానాన్మోక్షం దర్శయతి 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణా'మితి । జ్ఞానాంతరేషు చైశ్వర్యాదిఫలేష్వాసక్తాస్స్యుర్మహర్షయః తే పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనేన నిర్విణ్ణాః పరమాత్మజ్ఞానే పరినిష్ఠాయ కైవల్యం యయురిత్యుపపద్యతే 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద'మితి స్మరణాత్ । ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశంకానుపపత్తిః । కర్మఫలే హి స్వర్గాదావనుభవానారూఢే స్యాదాశంకా భవేద్వా న వేతి, అనుభవారూఢం తు జ్ఞానఫలం 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః, 'తత్త్వమసీ'తి చ సిద్ధవదుపదేశాత్ । నహి 'తత్త్వమసీ'త్యస్య వాక్యస్యార్థః తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం శక్యః పరిణేతుం । 'తద్ధైతత్ పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి సమ్యగ్దర్శనకాలమేవ తత్ఫలం సర్వాత్మత్వం దర్శయతి । తస్మాదైకాంతికీ విదుషః కైవల్యసిద్ధిః ॥ ... ... *

సూ. ౩౩. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం ॥

వాజసనేయకే శ్రూయతే 'ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యాది । తథాథర్వణే శ్రూయతే 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణ'మిత్యాది । తథైవాన్యత్రాపి విశేషనిరాకరణద్వారేణాక్షరం పరం బ్రహ్మ శ్రావ్యతే, తత్ర క్వచిత్ కేచిదతిరిక్తా విశేషాః ప్రతిషిధ్యంతే, తాసాం విశేషప్రతిషేధబుద్ధీనాం కిం సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరుత వ్యవస్థేతి సంశయే శ్రుతివిభాగాద్వ్యవస్థాప్రాప్తావుచ్యతే, అక్షరవిషయాస్తు విశేషప్రతిషేధబుద్ధయస్సర్వాస్సర్వత్రావరోద్ధవ్యాః, సామాన్యతద్భావాభ్యాం । సమానో హి సర్వత్ర విశేషనిరాకరణరూపో బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారః, తదేవ చ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తత్ర కిమిత్యన్యత్ర కృతా బుద్ధయోఽన్యత్ర న స్యుః । తథా చ 'ఆనందాదయః ప్రధానస్యే'త్యత్ర (అ౩ పా౩ సూ౧౧) వ్యాఖ్యాతం । తత్ర విధిరూపాణి విశేషణాని చింతితానీహ తు ప్రతిషేధరూపా

తామశేషద్వైతనిషేధకత్వసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తాసామితి ॥ యథా నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గస్యానపేక్షితత్వాదనుపసంహారస్తథా శ్రుతనిషేధానాముపలక్షణతయా సర్వాద్వైతనిషేధసంభవాచ్ఛాఖాంతరీయనిషేధశబ్దానామనపేక్షితత్వాదనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః, తత్ర లాఘవం ఫలం । సిద్ధాంతే తు దోషద్వయాభావః ఫలం । తథా హి యది శ్రుతశబ్దైరశ్రుతనిషేధా లక్ష్యంతే తదా లక్షణాదోషః, యది న లక్ష్యంతే తదా సర్వద్వైతనిషేధాసిద్ధేర్నిర్విశేషప్రతీత్యభావదోష ఇతి వివేకః । అక్షరే ధర్మిణి ద్వైతనిషేధధియోఽక్షరధియస్తద్ధేతవశ్శబ్దా ఇతి యావత్ । తాసామవరోధ ఉపసంహార ఇతి సూత్రయోజనా । శేషిబ్రహ్మణః సర్వశాఖాసు భావాత్ తత్ప్రమితేః స

మానత్వాచ్ఛేషాణాముపసంహార ఇతి చేత్తర్హి న్యాయసామ్యాత్పునరుక్తితాదవస్థ్యమిత్యత ఆహ ॥ ప్రపంచార్థ ఇతి । ఆనందాదీనాం స్వరూపత్వాదస్తూపసంహారః నిషేధానామనాత్మత్వాదానంత్యాచ్చానుపసంహార ఇత్యధికాశంకాయాం తేషామనాత్మత్వేఽపి నిర్విశేషబ్రహ్మపరమిత్యర్థకత్వాదవిద్యాతజ్జనిషేధత్వేన సంగ్రహాసిద్ధేశ్చ నిరపేక్షాణామానాం వాక్యస్థానాం నిషేధశబ్దానామన్యత్రశ్రుతనిషేధవాక్యైకవాక్యతయోపసంహార ఇతి చింతాయుక్తేత్యర్థః । అన్యత్ర శ్రుతశేషాణామన్యత్రస్థశేషిసంబంధే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథేతి ॥ 'జమదగ్నిః పుష్టికామశ్చతూరాత్రేణాయజతే' ఇత్యుపక్రమ్య విహితో జమదగ్నినా కృతో జామదగ్న్యోఽహీనశ్చతూరాత్రః క్రతుస్తస్మిన్ 'పురోడాశిన్య ఉపసదో భవంతి' ఇతి పురోడాశసాధ్యా ఇష్టయః తైత్తిరీయకే విహితాః, తాసామధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్సామవేదోత్పన్నమంత్రాణాం తాస్వపి వినియుక్తత్వాదధ్వర్యుణైవ ప్రయోగో నోద్గాత్రేత్యర్థః । వేదగణస్య హౌత్రమధ్వరం చకస్మా

ణీతి విశేషః ॥ ప్రపంచార్థత్వాయం చింతాభేదః । ఔపసదవదితి నిదర్శనం । యథా జామదగ్న్యేఽహీనే పురోడాశినీషూపసత్సు చోదితాసు పురోడాశప్రదానమంత్రాణాం 'అగ్నే వేర్హోత్రం వేరధ్వరమి'త్యేవమాదీనాముద్గాతృవేదోత్పన్నానామప్యధ్వర్యుభిరభిసంబంధో భవతి, అధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ పురోడాశప్రదానస్య, ప్రధానతంత్రత్వాచ్చాంగానాం, ఏవమిహాప్యక్షరతంత్రత్వాత్తద్విశేషణానాం యత్రక్వచిదప్యుత్పన్నానామక్షరేణ సర్వత్రాభిసంబంధ ఇత్యర్థః । తదుక్తం ప్రథమకాండే 'గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః (జై - సూ) ఇత్యత్ర ॥ ... ... *

సూ. ౩౪. ఇయదామననాత్ ॥

'ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యధ్యాత్మాధికారే మంత్రమాథర్వణికాః శ్వేతాశ్వతరాశ్చ పఠంతి । తథా కఠాః 'ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః' ఇతి । కిమత్ర విద్యైకత్వముత విద్యానానాత్వమితి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం విద్యానానాత్వమితి । కుతః, విశేషదర్శనాత్ । 'ద్వా సుపర్ణా' ఇత్యత్ర హ్యేకస్య భోక్తృత్వం దృశ్యతే, ఏకస్య చాభోక్తృత్వం । 'ఋతం పిబంతౌ' ఇత్యత్రోభయోరపి భోక్తృత్వం దృశ్యతే । తద్వేద్యరూపం భిద్యమానం విద్యాం భింద్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, విద్యైకత్వమితి । కుతః, యత ఉభయోరప్యనయోర్మంత్రయోరియత్తాపరిచ్ఛిన్నం ద్విత్వోపేతం వేద్యరూపమభిన్నమామనంతి । నను దర్శితో రూపభేదః, నేత్యుచ్యతే 'ఉభావప్యేతౌ మంత్రౌ జీవద్వితీయమీశ్వరం ప్రతిపాదయతో నార్థాంతరం । 'ద్వా సుపర్ణా' ఇత్యత్ర తావత్ , 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, వాక్యశేషేఽపి చ స ఏవ ప్రతిపాద్యమానో దృశ్యతే 'జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ'మితి । 'ఋతం పిబంతా'విత్యత్ర తు జీవే పిబత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాపి తత్సాహచర్యాచ్ఛత్రిన్యాయేన పిబతీత్యుపచర్యతే ।

గ్నిస్త్వతపవేత్యగ్న్యుపమంత్రణమంత్రార్థః । ఉత్పత్తివిధిగుణః ఫలాపేక్షత్వాదుత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిర్ముఖ్యః సఫలత్వాత్ । తథా చ మంత్రాణాముద్గాతృవేదోత్పన్నత్వాదుద్గాత్రా ప్రయోగః 'వినియోగవిధినాధ్వర్యుణా ప్రయోగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్వ్యతిక్రమే విరోధే సతి ముఖ్యేన బలీయసా మంత్రాత్మక వేదస్యాధ్వర్యుణా సంయోగః ఉత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాదితి జైమినిసూత్రార్థః ॥ ఇత్యంశాధికరణమ్ ॥ .... *

౩౪. యద్యపి శాబరభాష్యే వారవంతీయాదిసామ్నాముచ్చైస్త్వరూపస్వరకసామవేదోత్పన్నత్వాదాధానాంగత్వేనోచ్చైస్స్వరప్రయోగః 'య ఏవం విద్వాన్ వారవంతీయం గాయతి యజ్ఞాయజ్ఞీయం గాయతి వామదేవ్యం గాయతి' ఇత్యాధానే వినియోగవిధినా యాజుషేణ యాజుషస్యోపాంశుస్వరస్య ప్రసంగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్విరోధే సత్యుత్పత్తే

ష్వనియోగాభావాత్ స్వస్వశాఖీయవినియోగబలేన సామాన్యం యజుర్వేదస్వరసంయోగ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం, తథాపి న్యా
యసామ్యాదౌపసదమంత్రాః సూత్రవిషయత్వేనోదాహృతా ఇత్యవిరోధః ॥ ఇతి వింశాధికరణమ్ ॥ ... *
౪౩. ఇయదామననాత్ ॥ మంత్రద్వయేऽపి ప్రతిపాదనప్రకారభేదాత్ జిజ్ఞాస్యైక్యభానాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమత్రేతి
ఋతపానవాక్యే 'అక్షరం బ్రహ్మ యత్పర'మితి గుణాః శ్రుతాః, ద్వాసుపర్ణవాక్యేऽనశనత్వాదయ స్తేషాం మిథో నోప
సంహార ఇతి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే త్వసంసారిబ్రహ్మస్వరూపవాక్యార్థైక్యాదుపసంహార ఇతి వివేకః। అస్తు వే
ద్యైక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహారః ఇహ తు వేద్యభేదాన్నోపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః। నన్వయం
గుహాధికరణేన నిరస్త ఇతి చేత్, సత్యం, కింతు పిబత్పదస్య ముఖ్యార్థత్వాయ స్వతః కల్పనయా చ ప్రాణభృత్త్వాశ్రయా బుద్ధి
జీవావపి బంతౌ గ్రాహ్యౌ, సుపర్ణౌ తు జీవేశ్వరావిత్యనిరాశంకాయాం మంత్రద్వయేऽపి ద్విత్వవచనశబ్దసామ్యాదౌత్పత్తికద్వి
త్వవిశిష్టతయా తుల్యవస్తుద్వయప్రత్యభిజ్ఞానస్య బాధకాభావాత్ ప్రకరణాద్యనుగ్రహాచ్చ జీవానువాదేనాసంసారిబ్ర

పరమాత్మప్రకరణం హ్యేతత్. 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యుపక్రమాత్తద్విషయ ఏవాత్రా
పి వాక్యశేషో భవతి 'యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పర'మితి 'గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి'
త్యత్ర చైతత్ప్రపంచితం। తస్మాన్నాస్తి వేద్యభేదః తస్మాచ్చ విద్యైకత్వం। అపి చ త్రిష్వప్యేతేషు వేదాం
తేషు పౌర్వాపర్యాలోచనేన పరమాత్మవిద్యైవావగమ్యతే తాదాత్మ్యవివక్షయైవ చ జీవోపాదానం నార్థా
న్తరవివక్షయా, న చ పరమాత్మవిద్యావివక్షాయాం భేదాభేదవిచారోऽస్తీత్యుక్తం। తస్మాత్ ప్రపంచార్థ ఏ
వైష యోగః, తస్మాచ్చాధికధర్మోపసంహార ఇతి ॥ ... ... *

సూ. ౩౫. అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ॥

'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతర' ఇత్యేవం ద్విరుషస్తికహోళప్రశ్నయో
ర్నైరంతర్యేణ వాజసనేయినస్సమామనంతి। తత్ర సంశయః, విద్యైకత్వం వా స్యా ద్విద్యానానా
త్వం వేతి। విద్యానానాత్వమితి తావత్ప్రాప్తం, కుతః, అభ్యాససామర్థ్యాత్। అన్యథా హ్యన్యూనానతిరి
క్తార్థం ద్విరామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్ । తస్మాత్ యథాభ్యాసాత్ కర్మభేదః ఏవమభ్యాసా ద్వి
ద్యాభేద ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ 'అంతరామ్నానావిశేషాత్ స్వాత్మనో విద్యైకత్వ'మితి। సర్వాంత
రో హి స్వాత్మా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే ప్రత్యుచ్యతే చ। న హి ద్వావాత్మానావేకస్మిన్ దేహే స
ర్వాంతరౌ సంభవతః, తథా హ్యేకస్యాంజసం సర్వాంతరత్వమవకల్ప్యేత, ఏకస్య తు భూతగ్రామవ
న్నైవ సర్వాంతరత్వం స్యాత్, యథా పంచభూతసమూహే దేహే పృథివ్యా ఆపోऽన్తరా అద్భ్యశ్చ
తేజోऽన్తరమితి సత్యప్యాపేక్షికేऽన్తరత్వే నైవ సర్వాంతరత్వం భవతి, తథేహాపీత్యర్థః। అథవా
భూతగ్రామవదితి శ్రుత్యంతరం నిదర్శయతి। యథా 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వ

హ్మాణి మంత్రద్వయతాత్పర్యమితి ప్రపంచార్థమిదం సూత్రమితి భావః॥ ఇత్యేకవింశాధికరణమ్- ... *
౩౫. అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః॥ ఘటాదికం చిద్విషయత్వేనాపరోక్షం, బ్రహ్మ తు సాక్షాదవిషయత్వేనాపరో
క్షమితి, ప్రథమార్థే పంచమీ। అత్ర శ్రుతావాత్మశబ్దాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ్యుక్తం, బ్రహ్మధర్మః సర్వాంతరత్వ
మాత్మన్యుక్తం, తేన తయోరైక్యం దృఢీకృతం మంతవ్యం, తస్మై వ్యాచక్ష్వేత్యుషస్తిప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రాణా
దిచేష్టాకర్తృత్వాదిసాక్షీ ప్రతిపాదితః। తత్రైవ 'యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరస్తస్మై వ్యాచ
క్ష్వే'తి కహోళప్రశ్నేऽశనాయాద్యతీతః ప్రతిపాదితః। తత్ర బ్రాహ్మణద్వయేऽపి ప్రశ్నద్వయాభ్యాసాత్ సర్వాంతర
త్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయే మంత్రయోర్వేద్యైక్యాద్వస్తువిద్యైక్యం। ఇహ తు బ్రాహ్మణయోర్వేద్యైక్యేऽపి అభ్యా
సాద్విద్యాభేదః, యజత్యభ్యాసాత్ప్రయాజభేదవదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః, తత్ర మిథో ధర్మానుపసంహారః

ఫలం, సిద్ధాంతేతూపసంహార ఇతి వివేకః। ద్వయోః సర్వాంతరత్వానుపపత్త్యా తావద్బ్రాహ్మణయోరేకవస్తుపరత్వం సిద్ధం । తథా చ వేద్యైక్యాన్నిర్గుణవిద్యైక్యే న వివాదః ॥ ... ... *

౩౬. అన్యథా । నను విద్యైక్యాంగీకారే అభ్యాసానుపపత్తిరితి చేత్, ఉచ్యతే, స ఏవాభ్యాసః కర్మభేదకో యో నిరర్థకః, ఇహ తూషస్తిబ్రాహ్మణోక్తాత్మన ఏవాశనాయాద్యతీతత్వరూపవిశేషకథనార్థత్వాదభ్యాసోఽన్యథాసిద్ధో న విద్యాభేదక ఇతి సముదాయార్థః ॥ ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్ ॥ ... ... *

భూతాంతరాత్మేత్యస్మిన్మంత్రే సమస్తేషు భూతగ్రామేష్వేక ఏవ సర్వాంతర ఆత్మా ఆమ్నాయతే, ఏవమనయోరపి బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః। తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వం ॥ ... *

సూ. ౩౬. అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశాంతరవత్ ॥

అథ యదుక్తమనభ్యుపగమ్యమానే విద్యాభేదే ఆమ్నానభేదానుపపత్తిరితి తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే. నాయం దోషః, ఉపదేశాంతరవదుపపత్తేః । యథా తాండినాముపనిషది షష్ఠే ప్రపాఠకే 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి నవకృత్వోఽప్యుపదేశే న విద్యాభేదో భవతి ఏవమిహాపి భవిష్యతి । కథం చ నవకృత్వ ఉపదేశే విద్యాభేదో న భవతి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్, 'భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వి'తి చైకస్యైవార్థస్య పునః పునః ప్రతిపిపాదయిషితత్వేనోపదేశాంతరనిరాకరణేన చాఽసకృదుపదేశోపపత్తేః, ఏవమిహాపి ప్రశ్నరూపాభేదాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ పరిసమాప్త్యవిశేషాదుపక్రమోపసంహారౌ తావదేకార్థవిషయౌ దృశ్యేతే। యదేవ 'సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి ద్వితీయే ప్రశ్నే ఏవకారం ప్రయుంజానః పూర్వప్రశ్నగతమేవార్థముత్తరత్రానుకృష్యమాణం దర్శయతి । పూర్వస్మింశ్చ బ్రాహ్మణే కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనః సద్భావః కథ్యతే, ఉత్తరస్మింస్తు తస్యైవాశనాయాదిసంసారధర్మాతీతత్వం విశేషః కథ్యతే, ఇత్యేకార్థత్వోపపత్తిః, తస్మాదేకా విద్యేతి ॥ ... *

సూ. ౩౭. వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్ ॥

'తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహ'మిత్యైతరేయిణః ఆదిత్యపురుషం ప్రకృత్య సమామనంతి, తథా జాబాలాః 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీ'తి। తత్ర సంశయః, కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిః కర్తవ్యా ఉతైకరూపైవేతి । ఏకరూపైవేతి తావదాహ, న హ్యత్రాత్మన ఈశ్వరేణైకత్వముక్త్వాఽన్యత్కించిచ్చింతయితవ్యమస్తి, యది చైవం చింతయితవ్యో విశేషః పరికల్ప్యేత, సంసారిణశ్చేశ్వరాత్మత్వమీశ్వరస్య చ సంసార్యాత్మత్వమితి తత్ర సంసారిణస్తావదీశ్వరాత్మత్వే ఉత్కర్షో భవేత్, ఈశ్వరస్య తు సంసార్యాత్మత్వే నికర్షః కృతః స్యాత్, తస్మాదైకరూప్యమేవ మతేః, వ్యతిహారామ్నాయస్తావదేకత్వదృఢీకరణార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ, వ్యతిహారోఽయమాధ్యానాయామ్నాయతే ఇతరవత్, యథేతరే గుణాః సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆధ్యానాయామ్నాయంతే తద్వత్ । తథా హి విశింషంతి సమామ్నాతార ఉభయోచ్చారణేన 'త్వమహమస్మ్యహం చ త్వమసీ'తి। తచ్చోభయరూపాయాం మతౌ కర్తవ్యాయామర్థవద్భవతి, అన్యథా హీదం విశేషేణోభయామ్నానమనర్థకం స్యాత్

౩౭. వ్యతిహారః । జీవేశయోర్మిథో విశేషణవిశేష్యభావో వ్యతిహారః, తస్య శ్రుతత్వాత్, ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కృతా ఫలవతీతి న్యాయాచ్చ సంశయే జీవే ఈశ్వరత్వమతిరేవ కార్యా ఉక్తన్యాయాత్. వ్యతిహారశ్రుతిస్తు తస్యా ఏవ దృఢీకరణార్థత్వేనాభ్యాసవదన్యథాసిద్ధేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః తత్ర లాఘవం ఫలం, సిద్ధాంతే తూభయథాత్వమితి వివేకః । ఏకేనైవ త్వమహమస్మీత్యుచ్చారణేనైకత్వసిద్ధేః కృతత్వాదహం త్వమసీతి వృథా స్యాదిత్యర్థః । ఉక్తదో

మంస్మారయతి॥ నన్వితి॥ సందిగ్ధేఽర్థే న్యాయస్యావకాశః, ఇహ తు శ్రుతత్వాదన్యోన్యాత్మత్వం విధేయం, బ్రహ్మణి మనోమయత్వాదివత్ జీవాత్మన్యస్య ధ్యానార్థమారోపేఽపి నికర్షప్రసక్త్యభావాదితి పరిహరతి॥ నైష దోష ఇతి॥ బ్రహ్మణి నికర్షం పిహిత్వా జీవతాదాత్మ్యధ్యానేన ముక్తమేవాగతమితి శంకతే॥ నన్వేవమితి॥ మతేర్ద్విరూపత్వం త్వదనుక్తమస్మాభిరుచ్యతే ధ్యానపరం వాక్యమిదమేకత్వం తు మానాంతరావిరోధాత్ సిధ్యతీతి సమాధత్తే॥ నవయమితి॥ అహంగ్రహోపాస్తిష్వయం వ్యతిహార ఉపసంహర్తవ్య ఇత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ ఇతి త్రయోవింశాధికరణమ్॥ ... *

౩౮. సైవహి సత్యాదయః॥ స యః కశ్చిదధికారీ మహద్వ్యాపకం యక్షం పూజ్యం భౌతికేషు ప్రథమజం ఏతత్ సచ్చత్యచ్చేతి సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం వేద-ఉపాస్తే-తస్య లోకజయః ఫలమిత్యర్థః॥ సత్యమితి నామాక్షరాణి సత్ త్యమితి, తత్ర ప్రథమోత్తమే అక్షరే సత్యం, మధ్యస్థమక్షరమనృతం, ఉభయతః సత్యేన సంపుటితత్వాత్ సత్యప్రాయమేవ భవతీతి నామాక్షరోపాసనా సత్యవిద్యాంగత్వేనోక్తా। యత్తత్ పూర్వప్రకృతహృదయాఖ్యం తత్ సంప్రత్య

త్, ఏకైవ కృతత్వాత్ । ననూభయామ్నానస్యార్థవిశేషపరికల్ప్యమానే దేవతాయాస్సంసార్యాత్మత్వాపత్తేర్నికర్షః ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం। నైష దోషః, ఐకాత్మ్యస్యైవానేన ప్రకారేణానుచింత్యమానత్వాత్, నన్వేవం సతి స ఏవైకత్వదృఢీకార ఆపద్యేత, న వయమేకత్వదృఢీకారం వారయామః కింతర్హి వ్యతిహారేణేహ ద్విరూపా మతిః కర్తవ్యా వచనప్రామాణ్యాత్, నైకరూపేత్యేతావదుపపాదయామః ఫలతస్త్వేకత్వమపి దృఢీభవతి। యథా ధ్యానార్థేఽపి సత్యకామత్వాదిగుణోపదేశే తద్గుణ ఈశ్వరః ప్రసిధ్యతి తద్వత్। తస్మాదయమాధ్యాతవ్యో వ్యతిహారస్సమానేఽపి విషయే ఉపసంహర్తవ్య ఇతి॥ ... *

సూ. ౩౮. సైవహి సత్యాదయః॥

'స యో హైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మే'త్యాదినా వాజసనేయకే సత్యవిద్యాం సనామాక్షరోపాసనాం విధాయానంతరమామ్నాయతే 'తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష' ఇత్యాది। తత్ర సంశయః, కిం ద్వే ఏతే సత్యవిద్యే కిం వైకైవేతి। ద్వే ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, భేదేన హి ఫలసంయోగో భవతి 'జయతీమాఁల్లోకాన్' ఇతి పురస్తాత్, 'హంతి పాప్మానం జహాతి చ' ఇత్యుపరిష్టాత్, ప్రకృతాకర్షణం తూపాస్యైకత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। ఏకైవేయం సత్యవిద్యేతి। కుతః 'తద్యత్తత్సత్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్। నను విద్యాభేదేఽపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యైకత్వాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం, నైతదేవం, యత్ర హి విస్పష్టః కారణాంతరాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్రైతదేవం స్యాత్, అత్ర తూభయథా సంభవే 'తద్యత్తత్సత్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్ పూర్వవిద్యాసంబద్ధమేవ సత్యముత్తరత్రానుకృష్యత ఇత్యేకవిద్యాత్వనిశ్చయః। య

క్తయక్షత్వాదిగుణకం, సోఽసావాదిత్యమండలేఽక్షిణి చ పురుషస్తస్యాహరహమితి నామద్వయజ్ఞానాత్ పాపక్షయః ఫలమిత్యర్థః। అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యయోః ఫలభేదశ్రుతేః ప్రకృతాకర్షణాచ్చ సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే గుణానాం వ్యవస్థయానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానైక్యమితి ఫలం। యథా జీవేశయోరన్యోన్యాత్మత్వశ్రుతిభేదాత్ మతేర్వైరూప్యముక్తం, తథాత్ర ఫలశ్రుతిభేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి॥ ద్వే ఇతి॥ విశేష్యబ్రహ్మమాత్రాకర్షణమయుక్తం, 'తద్యత్త'దితి సర్వనామభిః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మాకృష్య ఆదిత్యాక్షిస్థానాదిగుణవిధానాత్, తథా చ వాక్యభేదేఽపి విద్యైక్యసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏకైవేతి॥ యథా దహరశాండిల్యవిద్యయోః ర్బ్రహ్మైక్యప్రత్యభిజ్ఞానమాత్రం తథాత్ర నేత్యాహ॥ నైతదితి॥ కారణాంతరం ప్రకరణభేదాదికం। ఏవం విద్యాభేదేఽప్యేతదుపాస్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞానం స్యాత్, అత్ర తూభయథా సంభవే విద్యైక్యనానాత్వసంశయే సత్యమిత్యుపాస్యరూపైక్యజ్ఞానాత్ విద్యైక్యనిశ్చయ ఇత్యక్షరార్థః। అసత్యపవాదకారణే రూపైక్యాత్ విద్యైక్యోత్సర్గసిద్ధిర్నచ ఫలభేదోఽపవాదః। అంగే ఫలశ్రు

తేః స్తుతిమాత్రతయా ఫలభేదాసిద్ధిరిత్యాహ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ కించ యత్ర ప్రధానవిధావేవం కామ ఇతి ఫలం శ్రుతం, తత్ర ప్రధానఫలేనైవాంగానాం ఫలాకాంక్షానివృత్తేరంగఫలశ్రుతేః స్తుతిమాత్రత్వం, ఇహ తు ప్రశమజం సత్యం బ్రహ్మేతి వేదేతి ప్రధానవిద్యావిధిస్థత్వం లోకఫలజయస్యాభ్యుపేత్యాస్మాభిర్నావయవాంగస్య ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వముక్తం। వస్తుతస్తు ప్రధానవిధావప్యేవం కామ వాదాభావాచ్ఛ్రుతిసత్త్వ న్యాయేన ఫలే కల్పనీయే సతి ప్రధానే తదంగే వా యత్ర క్వచిత్ఫలం శ్రుతం తస్య సర్వస్యాపి శ్రుతత్వావిశేషాజ్జ్యోతిష్టోమఫలన్యాయేన సముచ్చిత్యైక ప్రధానఫలత్వకల్పనాత్ ఫలభేదోఽసిద్ధ ఇత్యాహ॥ అపి చేతి॥ సూత్రం యోజయతి॥ తస్మాదితి॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముక్త్వా ప్యదూషయతి॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ ఛాందోగ్యే కర్మాంగోద్గీథే హిరణ్మయపురుషదృష్టిరిత్యత్ర లింగమాహ॥ తత్రేహీతి ॥ పృథివ్యగ్న్యాదృష్టా వా త్పునరుక్తం ఫలాంతరశ్రవణాద్విద్యాంతరమితి। అత్రోచ్యతే, తస్యోపనిషదహరహమితి చాంగాంతరోపదేశస్య స్తావకమిదం ఫలాంతరశ్రవణమిత్యదోషః। అపి చార్థవాదాదేవ ఫలే కల్ప్యమానే సతి ద్వైకత్వే చావయవేషు శ్రూయమాణాని బహూన్యపి ఫలాన్యవయవి విద్యామేవ విద్యాయాముపసంహర్తవ్యాని భవంతి, తస్మాత్ సైవేయమేకా సత్యవిద్యా తేన తేన విశేషేణోపేతా సమామ్నాతేత్యతస్సర్వ ఏవ సత్యాదయో గుణా ఏకస్మిన్ప్రయోగ ఉపసంహర్తవ్యాః। కేచిత్పునరస్మిన్సూత్రే ఇదం వాజసనేయకమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం వాక్యం, ఛాందోగ్యం చ 'అథ య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే అథ య ఏషోఽంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యాద్యాహృత్య సైవేయమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయా విద్యోభయత్రేతి కృత్వా సత్యాదీన్గుణాన్ వాజసనేయిభ్యశ్ఛందోగానాముపసంహార్యాన్మన్యంతే, తిన్నసాధులక్ష్యతే। ఛాందోగ్యే హి కర్మసంబంధిన్యుద్గీథవ్యపాశ్రయా విద్యా విజ్ఞాయతే. తత్ర హ్యాదిమధ్యావసానేషు కర్మసంబంధిచిహ్నాని భవంతి 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే'త్యుపక్రమే 'తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ తస్మాదుద్గీథ' ఇతి మధ్యే 'య ఏవం విద్వాన్సామ గాయతీ'త్యుపసంహారే, నైవం వాజసనేయకే కించిత్ కర్మసంబంధి చిహ్నమస్తి,। తత్ర ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే సతి గుణవ్యవస్థైవ యుక్తేతి ... *

సూ. ౩౯. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥

'అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి ప్రస్తుత్య ఛందోగా అధీయతే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది, తథా వాజసనేయినః 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిర్య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ఛేతే సర్వస్య వశీ' త్యాది, తత్ర విద్యైకత్వం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ కిం వా నేతి సంశయే విద్యైకత్వమితి, తత్రేదముచ్యతే। కామాదీతి - సత్యకామాదీత్యర్థః॥ యథా దేవదత్తో దత్త ఇతి సత్యభామా భామేతి। యదేతచ్ఛాందోగ్యే సత్యకామత్వాది గుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మే' త్యత్ర సంబధ్యేత। యచ్చ వాజసనేయకే

దృష్టిః ఋక్సామే గేష్ణా, తస్మాదృక్సామగేష్ణత్వాత్, పురుష ఉద్గీథ ఇత్యేవం విద్వానుద్గాతా కర్మఫలసమర్థ ఇత్యర్థః। సత్యవిద్యా గుణకర్మాంగాశ్రితేత్యాహ॥ నైవమితి ॥ అంగవిద్యాతః స్వతంత్రహైరణ్యగర్భవిద్యాయా భేదాన్న గుణోపసంహార ఇత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్॥ . ... *

౩౯. కామాదీతరత్ర॥ సగుణనిర్గుణవిద్యయోః శ్రుతాః సత్యకామాదయో వశిత్వాదయశ్చ గుణా మిథ ఉపసంహర్తవ్యా న వేత్యుపసంహారస్య ఫలభావాభావాభ్యాం సందేహే సత్యే విద్యాయా ఏకత్వాద్గుణపాంకర్యేఽప్యపి విద్యాగోచరగుణసగుణ నిర్గుణరూపభేదేన భేదాత్ నిర్గుణవిద్యాయామంగుణోపసంహారస్య ఫలాభావాద్నానుపసంహార ఇతి ఫలభేదేన ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి। తదేతదిత్యాదినా । ఏవం విద్యాభేదేఽపి ఏకగుణోపసంహారప్రాప్తౌ ॥ గుణవతస్త్వితి॥

భిన్నవిద్యాస్థానామపి గుణానామాయతనాదిసామ్యేన నిర్గుణస్థలే బుద్ధిస్థానాం స్తుత్యర్థముపసంహారో యుక్తః, జ్ఞానస్య ప్రకర్షస్యాకాంక్షితత్వాత్, యత్ర క్వచిద్దృష్టగుణైః స్తుత్యేకతరుణం యోగ్యత్వాత్। యద్యపి సగుణస్థసత్యకామాదయో నిర్గుణస్థగుణా అంతర్భూతా ఏవ తథాపి నోపసంహారో క్లైశ్యైర్యథ్యర్థం నిర్గుణప్రస్తావకత్వేన సగుణశ్రుతగుణానామన్యత్రాప్యధ్యేయత్వమితి శంకానిరాసే నాంతర్యాపదాద్యర్థత్వాదిత్యనవద్యం॥ ఇతి పంచవింశాధికరణమ్॥ ... *

౪౦. ఆదరాదలోపః ॥ అత్ర యచ్ఛబ్దాగ్నిహోత్రశబ్దాభ్యాం సంశయమాహ। తత్రేదం విచార్యత ఇతి॥ వైశ్వానరోపాసకేనాతిథిభోజనాత్ ప్రాక్ కార్యత్వేన విద్యాంగ ప్రాణాగ్నిహోత్రవిచారాత్ పాదసంగతిః। పూర్వపక్షే

నేయకే వశిత్వాద్యుపలభ్యతే తదపీశ్వరత్రి ఛాందోగ్యే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మే' త్యత్ర సంబధ్యేత, కుతః ఆయతనాదిసామాన్యాత్। సమానం హ్యుభయత్రాపి హృదయమాయతనం సమాన శ్చ వేద్య ఈశ్వరః సమానం చ తస్య సేతుత్వం లోకాసంభేదప్రయోజనమిత్యేవమాది బహుతరం సామాన్యం దృశ్యతే। నను విశేషోఽపి దృశ్యతే ఛాందోగ్యే హృదయాకాశస్య గుణయోగో వాజసనేయకే త్వాకాశశయస్య బ్రహ్మణ ఇతి, న, 'దహర ఉత్తరేభ్య' ఇత్యత్ర (అ-౧-పా-3-సూ-౧౪) ఛాందోగ్యేఽప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవేతి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్। అయం త్వత్రాపి విద్యతే విశేషః, సగుణా హి బ్రహ్మవిద్యా ఛాందోగ్య ఉపదిశ్యతే 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామా' నిత్యాత్మవత్ కామానామపి వేద్యత్వశ్రవణాత్, వాజసనేయకే తు నిర్గుణమేవ పరం బ్రహ్మోపదిశ్యమానం దృశ్యతే 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహ్య' సంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనసమన్వయాత్, వశిత్వాది తు తత్ స్తుత్యర్థమేవ గుణజాతం వాజసనేయకే సంకీర్త్యతే। తథా చోపరిష్టాత్ 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే' త్యాదినా నిర్గుణమేవ బ్రహ్మోపసంహరతి। గుణవతస్తు బ్రహ్మణ ఏకత్వాద్విభూతిప్రదర్శనాయాయం గుణోపసంహారస్సూత్రితో నోపాసనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥ ... ... *

సూ. ౪౦. ఆదరాదలోపః॥

ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాం ప్రకృత్య శ్రూయతే 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహే' త్యాది। తత్ర పంచ ప్రాణాహుతయో విహితాః, తాసు చ పరస్తాదగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుక్తః 'య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీ' తి 'యథేహ క్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసత ఏవం సర్వాణి భూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసత' ఇతి చ। తత్రేదం విచార్యతే కిం భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ఉతాలోప ఇతి 'తద్యద్భక్త' మితి భక్తాగమనసంయోగాత్, భక్తాగమనస్య చ భోజనార్థత్వాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి, ఏవం ప్రాప్తే నలుప్యేతేతి తావదాహ, కస్మాత్, ఆదరాత్। తథాహి వైశ్వానరవిద్యాయామేవ జాబాలానాం శ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్ యథా వై స్వయమహుత్వాఽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం త' దిత్యతిథిభోజనస్య ప్రాథమ్యం నిందిత్వా స్వామిభోజనం ప్రథమం ప్రాపయంతీ ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఆదరం కరోతి। యా హి న ప్రాథమ్యలోపం సహతే న

భోజనలోపేపి ద్రవ్యాంతరేణ ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే తల్లోప ఇతి భేదః। నను యద్భక్తమితి యచ్ఛబ్దేన భోజనార్థ భక్తమనూద్య తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగవిధానాద్వ్యాపకభోజనలోపే తదాశ్రితభక్తాశ్రిత హోమస్య లోప ఇతి సిద్ధాంతే శంక్యతే॥ తద్యద్భక్తమితి॥ నిర్గుణస్యోపాస్తిలోపేపి సగుణాలోపవత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాదరేణ స్తుతినిర్వాహార్థమలోప ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షే సూత్రేణ పరిహరతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ ఏవం తదితి స్వయం ప్రాణాగ్నిహోత్రమకృత్వాఽతిథీనాం తత్కరణమిత్యర్థః ॥ ... ... *

ఉక్తం స్మారయిత్వా పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ యథా కుండపాయినాం సత్రగతే మాసాగ్నిహోత్రే అగ్నిహోత్రశబ్దాద్గౌణాన్నిత్యాగ్నిహోత్రవాచకాన్నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాణాం పయోద్రవ్యాదీనాం ప్రాప్తిస్తథేహాపి ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రశబ్దాత్ పయోద్రవ్యాదీనాముత్సర్గతః ప్రాప్తౌ సత్యాం భోజనార్థభక్తద్రవ్యవిధినాఽపవాదః కృతః, అతో భక్తవిధేరపవాదార్థత్వాత్ భోజనలోపే భక్తగుణస్యాంగస్య లోపేఽపి న ముఖ్యస్యాగ్నిహోత్రస్య లోపః, అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రాప్తపయఆదినా తస్య నిష్పత్తిసంభవాదితి ప్రాప్తమిత్యర్థః । 'గుణలోపే న ముఖ్యస్య' ఇతి జైమినిసూత్రం । అథానే సంతి పవమానేష్టయః తత్ర 'అగ్నయే పవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్' ఇతి నిర్వాపశ్రుతేస్తదంగత్వేనాగ్నిహోత్రహవణ్యా హవీంషి నిర్వపేదితి దర్శపూర్ణమాసప్రకృతౌ విహితాగ్నిహోత్రహవణ్యతిదేశేన ప్రాప్తా ఆధానకాలే చాగ్నిహోత్రాభావాత్ తస్యా గుణభూతాయా లోపేఽపి ముఖ్యతరాం సాప్రాప్తవ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహతేతి మన్యతే ॥ నను భోజనార్థభక్తాగమనసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాపితః, న, తస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాత్ । ప్రాకృతే హ్యగ్నిహోత్రే పయఃప్రభృతీనాం ద్రవ్యాణాం నియతత్వాదిహాప్యగ్నిహోత్రశబ్దాత్ కౌండపాయినామయనవత్ తద్ధర్మప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యకతా గుణవిశేషవిధానార్థమిదం వాక్యం, తదన్యద్భక్తమితి, అతో గుణలోపే న ముఖ్యస్యేత్యేవం ప్రాప్తం భోజనలోపేఽప్యద్భిరన్యేన వా ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన ప్రతినిధానన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానుష్ఠానమిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... *

సూ. ౪౧. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ ॥

ఉపస్థితే భోజనేఽతస్తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రథమోపనిపతితాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం నిర్వర్తయితవ్యం, కస్మాత్, తద్వచనాత్ । తథా హి 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమ్' ఇతి సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతపరామర్శేన పరార్థద్రవ్యసాధ్యతాం ప్రాణాహుతీనాం విదధాతి, తా అప్రయోజకలక్షణాపన్నాః సత్యః కథం భోజనలోపే ద్రవ్యాంతరం ప్రతినిధాపయేయుః । న చాత్ర ప్రాకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరస్తి, కౌండపాయినామయనే హి 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతి' ఇతి విధ్యుద్దేశగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దస్తద్వద్భావం విధాపయన్ యుక్తా ధర్మప్రాప్తిః, ఇహ పునరర్థవాదగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దో న తద్వద్భావం విధాపయితుమర్హతి । తద్ధర్మప్రాప్తావభ్యుపగమ్యమానాయామగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి ప్రాప్యేరన్, న చాస్తి సంభవః అగ్న్యుద్ధరణం తావద్ధోమాధికరణభావాయ, న చాయమగ్నౌ హోమః - భోజనార్థతావ్యాఘాతప్రసంగాత్, భోజనార్థోపనీతద్రవ్యానుబంధాచ్చాస్య ఏవైష హోమః, తథా చ జాబాలశ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్' ఇత్యాద్యా ఆధారామేవేమాం హోమనివృత్తిం దర్శయతి । అత ఏవ చేహాపి సాంపాదికాన్యేవాగ్ని

స్యనిర్వాపస్య న లోప ఇత్యర్థః । ఆరబ్ధానిత్యాని కర్మాణ్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్ఛ్రుతద్రవ్యాలాభే ప్రతినిధిద్రవ్యేణాపి కర్మ కర్తవ్యమితి ప్రతినిధిన్యాయః ॥ ... ... *

౪౧. సిద్ధాంతయతి ॥ ఉపస్థితేఽత ఇతి ॥ తద్ధోమీయమితి తచ్ఛబ్దేన భోజనార్థం సిద్ధభక్తమాశ్రిత్య హోమవిధానాదిత్యర్థః । సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతః ప్రకృతభక్తాగమనం, తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శేనేత్యర్థః । అప్రయోజకత్వం హి తాః ప్రాణాహుతీనామాశ్రయలోపే లోపప్రసంగద్రవ్యాంతరాక్షేపకత్వం, యథా క్రతుప్రయుక్తప్రణయనాశ్రయస్య గోదోహనస్య క్రతులోపే లోపో న తద్వదాశ్రయాంతరప్రయోజకత్వం భోజనార్థాగతద్రవ్యోద్దేశేన తద్ధోమీయమిత్యాహుత్యభిధానే ఫలితమాహ ॥ తా ఇతి ॥ యదుక్తమగ్నిహోత్రశబ్దాద్ద్రవ్యాంతరప్రాప్తిరితి తత్రాహ ॥ న చాత్రేతి ॥ తద్భావోఽస్తిత్యగ్నిహోత్రసాదృశ్యం అర్థవాదస్థశబ్దస్య స్తుతిత్వేనోపపత్తేరిత్యర్థః । ధర్మప్రాపకత్వే దోషమాహ ॥ తద్ధర్మప్రాప్తావితి ॥ అత ఏవేతి - తద్ధర్మప్రాప్త్యభావాదేవేత్యర్థః । ప్రాప్తౌ సంపాదనం వృథా స్యాదితి

భావః । ముఖ్యాగ్నిహోత్రాంగాని సంపాద్యంతే చేత్కథం తద్వదనిగమేఽత్ర సంపాద్యతే తత్రాహ ॥ వేదిశ్రుతేశ్చేతి॥ ముఖ్యాగ్నిహోత్రస్థాగ్న్యుద్ధరణవత్ సాయంప్రాతఃకాలద్వయస్యాపి న ప్రాప్తిరిత్యాహ॥ భోజనేనేతి ॥ ఉపస్థానపరిస్తరణాదయోఽప్యగ్న్యభావాత్ న ప్రాప్నువంతీత్యాహ ॥ఏవమితి॥ యస్మాత్తద్ధర్మప్రాప్త్యభావస్తస్మాత్ భోజనద్రవ్యేణైవ హోమ ఇత్యుపసంహారః- ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదయో మంత్రాః । నను స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుత్యాదివిహితం కథం పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాదితి వచనేన బాధ్యతే తత్రాహ ॥ నహ్యస్తీతి॥ ఉపాసకాన్యస్వామివిషయత్వముత్తరకాలత్వవిధానమిత్యర్థః । నత్వితి- ప్రాథమ్యమాత్రేణేత్యర్థః । ప్రాణోపాసకస్య స్వాప్తభోజనప్రాథమ్యార్థతయా ఆదరస్యాన్యథాసిద్ధౌ ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి॥ ఇతి షడ్వింశాధికరణమ్॥ ... *

౪౨. తన్నిర్ధారణానియమః॥ ఉభయథా దృష్టాంతదర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ కిం తావదితి॥ యథాఽనారభ్యాధీతపర్ణమయీత్వం జుహూద్వారా క్రత్వంగతయా కర్మసు నిత్యం ప్రయుజ్యతే, తథాంగాశ్రితోపాసనాన్యుద్గీథాదిద్వా

హోత్రాంగాని దర్శయతి- 'ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ' ఇతి । వేదిశ్రుతిశ్చాత్ర స్థండిలమాత్రోపలక్షణార్థా ద్రష్టవ్యా, ముఖ్యాగ్నిహోత్రే వేద్యభావాత్ తదంగానాం చేహ సంపిపాదయిషితత్వాత్ । భోజనేనైవ చ కృతకాలేన సంయోగాన్నాగ్నిహోత్రకాలావరోధసంభవః, ఏవమన్యేఽప్యుపస్థానాదయో ధర్మాః కేచిత్ కథంచిద్విరుధ్యంతే । తస్మాద్భోజనపక్ష ఏవైతే మంత్రద్రవ్యదేవతాసంయోగాత్ పంచ హోమా నిర్వర్తయితవ్యాః । యత్త్వాదరదర్శనవచనం తత్తు భోజనపక్షే ప్రాథమ్యవిధానార్థం, నహ్యస్తీవచనస్యాతిభారః । నత్వనేనాస్య నిత్యతా శక్యతే దర్శయితుం, తస్మాద్భోజనలోపే లోప ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి ॥ ... ... *

సూ. ౪౨. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథక్ప్రతిబంధః ఫలమ్॥

'సంతి కర్మాంగవ్యపాశ్రయాణి విజ్ఞానాని, 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యేవమాదీని, కిం తాని నిత్యాన్యేవ స్యుః కర్మసు పర్ణమయీత్వాదివత్ ఉతానిత్యాని గోదోహనాదివదితి విచారయామః । కిం తావత్ప్రాప్తం నిత్యానీతి। కుతః, ప్రయోగవచనపరిగ్రహాత్, అనారభ్యాధీతాన్యపి హ్యేతాన్యుద్గీథాదిద్వారేణ క్రతుసంబంధాత్ క్రతుప్రయోగవచనేనాంగాంతరవత్సంస్పృశ్యంతే । యత్త్వేషాం స్వవాక్యేషు ఫలశ్రవణం 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ'త్యాది, తద్వర్తమానాపదేశరూపత్వాదర్థవాదమాత్రం అపాపశ్లోకశ్రవణాదివన్న ఫలప్రధానం, తస్మాత్ యథా 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లోకం శృణోతీ'త్యేవమాదీనామప్రకరణపఠితానామపి జుహ్వాదిద్వారేణ క్రతుప్రవేశాత్ స్వప్రకరణపఠితవన్నిత్యతా, ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి । యాన్యేతాన్యుద్గీథాదికర్మగుణయాథాత్మ్యనిర్ధారణాని 'రసతమ ఆప్తిః సమృద్ధిర్ముఖ్యః ప్రా

రాఽ[illegible]తయా నిత్యాః । ఉత క్రత్వంగతయా ప్రణయనాశ్రయో గోదోహనసంయోగః పశుఫలార్థత్వాదనిత్యత్వేన యథా ప్రయుజ్యతే యథా వా పశ్వంగయూపాశ్రయం బైల్వమన్నాద్యఫలత్వాదనిత్యం తథా కర్మసమృద్ధ్యాదిఫలకత్వాదుపాసనాన్యంగత్వేనానిత్యానీతి సంశయార్థః, పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం ప్రయోగనిత్యత్వం, సిద్ధాంతే త్వనిత్యత్వమితి ఫలభేదః । అనిత్యభోజనాశ్రయప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానిత్యత్వవత్ నిత్యకర్మాంగాశ్రితోపాస్తీనాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ॥ కిం తావదితి॥ ఉపాసనాని కర్మాంగాని అఫలత్వే సతి కర్మాంగాశ్రితత్వాత్ పర్ణమయీత్వాదివత్, తథా చాంగతయా ప్రయోగః ధనానిత్యేన ప్రయుజ్యేతేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ యానీత్యాదినా ॥ ఉద్గీథాదయః కర్మణాం గుణాః అంగాని తేషాం యాథాత్మ్యం రసతమత్వాదికం తన్నిర్ధారణాన్యుపాస

నానియతాని తాని కర్మసు నిత్యవత్ పర్ణమయీత్వాదివన్నియమ్యేరన్నిత్యర్థః । ఏషాం కర్మాంగత్వే తద్ధీనస్యావిమషః కర్మణస్స్యాదంగలోపాత్, తస్మాదవిద్వద్విషయికర్మకర్తృత్వశ్రుతిలింగైరంగత్వానుమానబాధ ఇత్యాహ॥ తద్దృష్టేరితి॥ తస్యానియమస్య దర్శనాదిత్యర్థః। తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే వ్యపతిష్యతీతి చాక్రాయణేనవిద్వజ్జామాతీ ... ప్తత్వాదనుపాసకానామపి కర్మప్రయోగోఽస్తీత్యాహ॥ ప్రస్తావాదీతి॥ ఉపాస్తీనాం కర్మఫలాత్ పృథక్ ఫలశ్రుతేర్న కర్మాంగత్వమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ తేనోమిత్యక్షరేణ యశ్చైతదక్షరమేవం రసతమత్వాదిరూపేణ వేదోపాస్తే యశ్చ న వేద తావుభౌ కర్మ కురుత ఏవ యద్యపి తథాపి తు విద్యావిద్యయోర్నానాత్వం భిన్నఫలత్వం। దృష్టం హి మణివిక్రయే జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం వణిక్శబరయోః ఫలవైషమ్యం, తస్మాద్యదేవ కర్మ విద్యయోద్గీథాద్యుపాస్త్యా శ్రద్ధయాఽఽస్తిక్యబుద్ధ్యా ఉపనిషదా రహస్యదేవతాధ్యానేన కరోతి తదేవ కర్మ ఫలాతిశయవదిత్యర్థః । కర్మణో వీర్యవత్త్వం నామ ఫలవత్త్వం విద్యాహీనస్యాపి గమ్యమానం విద్యాయా అనంగత్వే లింగమితి భావః । సామ్ని లోకాదిదృష్ట్యుపాసనేషు కర్మ

ణ ఆదిత్య ఇత్యేవమాదీని నైతాని నిత్యవత్కర్మసు నియమ్యేరన్, కుతః, తద్దృష్టేః। తథా హ్యనియతత్వమేవైవంజాతీయకానాం దర్శయతి శ్రుతిః 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద' ఇత్యవిదుషోఽపి క్రియాభ్యనుజ్ఞానాత్ ప్రస్తావాదిదేవతావిజ్ఞానవిహీనానామపి ప్రస్తోత్రాదీనాం యాజనాధ్యవసానదర్శనాత్ 'ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి' 'తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి' 'తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి' ఇతి చ। అపి చైవంజాతీయకస్య కర్మవ్యపాశ్రయస్య విజ్ఞానస్య పృథగేవ కర్మణః ఫలముపలభ్యతే, కర్మఫలసిద్ధ్యప్రతిబంధః తత్సమృద్ధిరతిశయవిశేషః కశ్చిత్ 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద నానా తు విద్యా చావిద్యా చ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి। తత్ర నానాత్వేన విద్వదవిదుషోః ప్రయోగయోః పృథక్కరణాత్ 'వీర్యవత్తరమితి చ తరప్ప్రత్యయప్రయోగాద్విద్యావిహీనమపి కర్మ వీర్యవదితి గమ్యతే, తచ్చానిత్యత్వే విద్యాయా ఉపపద్యతే, నిత్యత్వే తు కథం తద్విహీనం కర్మ వీర్యవదభ్యనుజ్ఞాయేత, సర్వాంగోపసంహారే హి వీర్యవత్త్వమితి స్థితిః। తథా లోకసామాదిషు ప్రతినియతాని ప్రత్యుపాసనం ఫలాని శిష్యంతే 'కల్పంతే హాస్మై లోకా ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చ' ఇత్యేవమాదీని। న చేదం ఫలశ్రవణమర్థవాదమాత్రం యుక్తం ప్రతిపత్తుం, తథా హి గుణవాద ఆపద్యేత, ఫలోపదేశే తు ముఖ్యవాదోపపత్తిః, ప్రయాజాదిష్వితికర్తవ్యతాకాంక్షస్య క్రతోః ప్రకృతత్వాత్తాదర్థ్యే సతి యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం, తథాఽనారభ్యాధీతేష్వపి పర్ణమయీత్వాదిషు, న హి పర్ణమయీత్వాదీనామక్రియాత్మకానామాశ్రయమంతరేణ ఫలసంబంధోఽవకల్ప్యతే, గోదోహనాదీనాం హి ప్రకృతాప్ప్రణయనాద్యాశ్రయలాభాదుపపన్నః ఫలవిధిః। తథా బైల్వాదీనామపి ప్రకృ

సమృద్ధ్యేత్యుక్త్వా లోకాదిఫలశ్రుతేశ్చ నాంగత్వమిత్యాహ॥ తథేతి॥ అస్మై ఉపాసకాయ కల్పంతే భోగాయ సమర్థా భవంతి। భూమేరూర్ధ్వా లోకా ఆవృత్తా అధస్తనాశ్చేత్యర్థః। తథా హి గుణవాద ఇతి। ఫలశ్రుతేరర్థవాదమాత్రత్వే స్తుతిలక్షణా స్యాత్, సా న యుక్తా, ముఖ్యవృత్త్యా ఫలపరత్వసంభవాత్। ప్రయాజానూయాజకర్మణాం తు ప్రకరణాత్ క్రత్వర్థ్యాద్యంగత్వలాభాత్ భ్రాతృవ్యాభిభూతిఫలశ్రుతేరగత్యా స్తుతిలక్షకత్వం, యద్యపి పర్ణమయీత్వాదీనామంగత్వబోధకం ప్రకరణం నాస్తి తథాపి తేషు ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వం, తేషామక్రియాత్వేన క్రియాసంబంధం వినా ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః [illegible] క్రియాపేక్షత్వాత్ క్రతోశ్చ జుహ్వా ప్రకృతిద్వారా కాంక్షత్వాత్। 'పర్ణమయీ జుహూః' ఇతి వాక్యేనైవ ప్రకృతిప్రత్యాసత్తేర్జుహ్వాద్యాశ్రయసన్నిహితక్రత్వంగత్వసిద్ధేర్యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమితి భావః॥ క్రియాత్మకగోదోహనాదేరపి ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాదత ఆహ॥ గోదోహనాదీనాం హీతి॥ 'యదపః ప్రణయేత్ తత్పశుకామస్య' ఇతి 'గోదోహనేన బ్రహ్మవర్చసకామస్య కాంస్యేన' ఇతి ఫలోద్దేశవిధిరేవ నార్థవాదః, గోదోహనాదేః క్రత్వనాకాం

క్షితత్వేనాంగత్వాభావాత్, చమసేననిరాకాంక్షక్రియాసంబంధితయాఽస్వఫలబాధకత్వాసంభవాత్। తథాఖాదిరత్వేననిరాకాంక్షక్రత్వంగయూపమాశ్రిత్య 'బైల్వమన్నాద్యకామస్య ఖాదిరం వీర్యకామస్యే'తిఫలార్థవిధిరేవార్థః। పర్ణమయీత్వాదిషుఫలవిధిః కింనస్యాదత ఆహ॥ నత్వితి॥ ఏవంవిధః - యూపాదివన్నిరాకాంక్ష ఇత్యర్థః। వాక్యేనాశ్రయలాభ ఇత్యత ఆహ। వాక్యేనేతి॥ జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాపేక్షిత్వాదనేనైవవాక్యేన క్రత్వంగతయా జుహూప్రకృతిద్రవ్యసంబంధో విధేయః। పశ్చాన్నిరాకాంక్షజుహూమాశ్రిత్యతస్యైవ ప్రకృతిద్రవ్యస్య ఫలసంయోగో విధేయ ఇతివాక్యభేద ఇత్యర్థః। పర్ణతాదివైలక్షణ్యముపాసనానామాహ॥ ఉపాసనానాంత్వితి॥ స్వయంక్రియాత్వాద్యాగాదివత్ఫలవిశిష్టత్వేనవిధానోపపత్తిరిత్యర్థః। తస్మాదితి - అంగత్వావేదకమానాభావాదిత్యర్థః। అతఏవేతి - అనంగత్వాదేవేత్యర్థః। తస్మాదంగోపాస్యభావేపికర్మాధికార ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తవింశాధికరణమ్॥

తయూపాద్యాశ్రయలాభాత్, నతు పర్ణమయీత్వాదిష్వేవంవిధః కశ్చిదాశ్రయః ప్రకృతోఽస్తి, వాక్యేనైవ జుహ్వాద్యాశ్రయతోఽవివక్షిత్వా ఫలేచవిధింవివక్షితో వాక్యభేదస్స్యాత్, ఉపాసనానాంతు క్రియాత్మకత్వాద్విశిష్టవిధానోపపత్తేరుద్గీథాద్యాశ్రయాణాంఫలేవిధానం నవిరుధ్యతే, తస్మాత్ య యథాక్రత్వాశ్రయాణ్యపిగోదోహనాదీనిఫలసంయోగాదనిత్యాన్యేవముద్గీథాద్యుపాసనాన్యపీతి ద్రష్టవ్యం। అతఏవచ కల్పసూత్రకారా నైవంజాతీయకాన్యుపాసనాని క్రతుషుకల్పయాంచక్రుః॥

సూ. ౪౩. ప్రదానవదేవతదుక్తం॥

వాజసనేయకే 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే' ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః శ్రేష్ఠోఽవధారితః అధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయుః। తథా ఛాందోగ్యే 'వాయుర్వావ సంవర్గ' ఇత్యత్రాధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయుస్సంవర్గోఽవధారితః 'ప్రాణో వావ సంవర్గ' ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః। తత్ర సంశయః, కిం పృథగేవేమౌ వాయుప్రాణావుపగంతవ్యౌ స్యాతాముతాపృథగ్వేతి। అపృథగితి తావత్ప్రాప్తం, తత్త్వాభేదాత్, నహ్యభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచింతనం న్యాయ్యం। దర్శయతి చ శ్రుతిరధ్యాత్మమధిదైవతం చ తత్త్వాభేదం 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ'దిత్యారభ్య। తథా 'అతఏతే సర్వ ఏవ సమాస్సర్వేఽనంతా' ఇత్యాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికీం విభూతిమాత్మభూతాం దర్శయతి। తథాఽన్యత్రాపి తత్ర తత్రాధ్యాత్మమధిదైవం చ బహుధా తత్త్వాభేదదర్శనం భవతి। క్వచిచ్చ 'యః ప్రాణస్స వాయు'రితి స్పష్టమేవ వాయుం ప్రాణం చైకీకరోతి। తథోదాహృతేఽపి వాజసనేయి బ్రాహ్మణే 'యతశ్చోదేతి సూర్య' ఇత్యేతస్మిన్నుపసంహారశ్లోకే 'ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతి ప్రాణేఽస్తమేతీ'తి ప్రాణేనైవోపసంహరన్నేకత్వం దర్శయతి। 'తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరేత్ప్రాణ్యాచ్చైవాపాన్యాచ్చే'తి చ ప్రాణవ్రతేనైవైకేనోపసంహరన్నేతదేవ దృఢయతి। తథా ఛాందోగ్యేఽపి 'పరస్తాన్మహాత్మనశ్చతురో దేవప

౪౩. ప్రదానవదేవ తదుక్తం॥ వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదవాక్యాభ్యాం సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ అస్తుక్రత్వంగానాం తత్సంబంధోపాస్తీనాం చ ఫలభేదాన్నిత్యత్వానిత్యత్వరూపః ప్రయోగభేదః, ఇహతు వాయుప్రాణయోః స్వరూపాభేదాత్తత్స్వరూపప్రాప్తిలక్షణఫలైక్యాచ్చ ధ్యానప్రయోగైక్యమితి పూర్వపక్షయతి॥ అపృథగితి॥ 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వే'త్యారభ్య 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ'దిత్యభేదం దర్శయతీత్యర్థః। 'యతశ్చోదేతి సూర్యఽస్తం వదే'తి ప్రశ్నే సూత్రాత్మకవాయుర్వాచ్యః। వాయుస్థానే ప్రాణం వదన్నేకత్వం తయోర్దర్శయతీత్యాహ॥ తథేతి॥ కించ యది వాయుప్రాణయోః పృథగ్ధ్యానం స్యాత్ 'తర్హి ధ్యానాంగవ్రతభేదోఽపి స్యాత్ ఇహతు ప్రాణాపాననిరోధాత్మకవ్రతైక్యశ్రుతేర్ధ్యానైక్యమిత్యాహ॥ తస్మాదితి॥ వ్రతైక్యస్య ప్రశస్తత్వాదిత్యర్థః। కించ వాయుప్రాణౌ సంవర్గగుణేనోపక్రమ్య పరస్తాద్వాక్యశేషే సంవర్గదేవైక్యశ్రుతేః ప్రయోగైక్యమిత్యాహ॥ తథేతి॥ మహాత్మన ఇతి ద్వ

తీయా బహువచనం । చతుర శ్చతుస్సంఖ్యాకా నగ్నిసూర్యోదకచంద్రానపరాంశ్చ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోరూపానే కో దేవః కః ప్రజాపతిః జగార అగిరత్ -ఉపసంహృతవానిత్యర్థః । న ప్రవీతి- భేద ఇతి శేషః । యథా 'అగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యుత్పన్నాగ్నిహోత్రస్యైకస్యైవ దధితండులాదిగుణభేదేన సాయంప్రాతఃకాలభేదేన ప్రయోగభేదస్తథా 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుత్పన్నాయాస్సంవర్గవిద్యాయా ఏకత్వేఽప్యుత్పన్నశిష్టవాయుప్రాణాఖ్యగుణభేదాత్ ప్రయోగభేద ఇత్యుత్సూత్రం సిద్ధాంతయతి ॥ పృథగేవేతి ॥ 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గా' విత్యుపాస్యభేదవాక్యస్య ప్రయోగభేదపరత్వా ద్వాక్యా దేవ భేదసిద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వపక్ష్యుక్తమనూద్య ప్రత్యాహ ॥ ననూక్తమిత్యాదినా ॥ ఉపాస్యతయా ప్రధానభూతసంవర్గగుణవిశిష్టోపాస్యభేదవాక్యవిరోధాదనుపాస్యవాయుతత్త్వైక్యవాక్యం న ప్రయోగైక్యప్రాపకమితి భావః । సూర్యోదయాస్తమయయోర్వాయ్వధీనత్వాత్తదభేదాభిప్రాయేణ ప్రాణాత్తావుక్తౌ । తతోఽధ్యాత్మాధిదైవావస్థాభేదేనోక్తస్య ధ్యేయభేదస్య నిరాసే 'యత శ్చోదేతీ'తి శ్లోకస్య న శక్తిరిత్యాహ ॥ శ్లోకే

కః కస్స జగారే'త్యేకమేవ సంవర్గం గమయతి న బ్రవీత్యేక ఏకేషాం చతుర్ణాం సంవర్గోఽపరోఽపరేషా'మితి తస్మాదపృథక్త్వముపగమనస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పృథగేవ వాయుప్రాణావుపగంతవ్యావితి, కస్మాత్, పృథగుపదేశాత్ । అధ్యాత్మాధిదైవవిభాగోపదేశో హ్యసత్యాం ధ్యానపృథక్త్వేఽనర్థక ఏవ స్యాత్ । ననూక్తమపృథగనుచింతనం తత్త్వాభేదాదితి, నైష దోషః, తత్త్వాభేదేఽప్యవస్థాభేదాదుపదేశభేదవశేనానుచింతనభేదోపపత్తేః । శ్లోకోపన్యాసస్య చ తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమానస్య పూర్వోదితధ్యేయభేదనిరాకరణసామర్థ్యాభావాత్ । 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయు' రితి చోపమానోపమేయకరణాత్ । ఏతేన వ్రతోపన్యాసో వ్యాఖ్యాతః । 'ఏకమేవ వ్రత'మితి చైవకారో వాగాదివ్రతనివర్తనేన ప్రాణవ్రతప్రతిపత్త్యర్థః, భగ్నవ్రతాని హి వాగాదీన్యుక్తాని 'తాని మృత్యుశ్శ్రమో భూత్వోపయేమ' ఇతి శ్రుతేర్న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థః । 'అథాతో వ్రతమీమాంసే'తి ప్రస్తుత్య తుల్యవద్వాయుప్రాణయోరభగ్నవ్రతత్వస్య నిర్ధారితత్వాత్ । 'ఏకమేవ వ్రతం చరే' దితి చోక్త్వా 'తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యగ్ం సలోకతాం జయతీ'తి వాయుప్రాప్తిఫలం బ్రువన్ వాయువ్రతమనివర్తితం దర్శయతి, దేవతా హ్యత్ర వాయుస్స్యాత్, అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వస్యేప్సితత్వాత్, పురస్తాత్ప్రయోగాచ్చ, 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రితి । తథా 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గౌ వాయురేవ దేవేషు ప్రాణః ప్రాణేష్వి'తి భేదేన వ్యపదిశతి 'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే దశ సంత స్తత్కృత'మితి చ భేదేనైవోపసంహరతి, తస్మాత్ పృథగేవోపగమనం, ప్రదానవత్, యథా 'ఇంద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశ మేకాదశకపాల మింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయ స్వరాజ్ఞ' ఇత్యస్యాం త్రిపురోడా

తి॥ అసామర్థ్యే లింగమాహ ॥ స యథేతి ॥ శ్లోకోపన్యాసవద్వ్రతైక్యోపన్యాసోఽపి తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణేత్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ నన్వేవకారాద్వాయువ్రతనివృత్తేః ప్రాణవ్రతైకాధ్యేయో భవతీత్యత ఆహ ॥ ఏకమేవేతి ॥ వదనదర్శనాదీని వాక్చక్షురాదీనాం వ్రతాని శ్రమరూపమృత్యునా భగ్నానీత్యుక్త్వా ప్రాణస్యాభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, తథా జ్వలనతాపాదీన్యగ్న్యాదిత్యాదీనాం వ్రతాని భగ్నానీత్యుక్త్వా వాయోరభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుర్మ్లోచంతి హ్యన్యా దేవతా న వాయుస్సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు' రితి శ్రుతేః, అతో భగ్నవ్రతనిరాసార్థ ఏవకారో న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః । అత్రైవార్థే లింగమాహ ॥ ఏకమితి ॥ ఉకారశ్చార్థః, తేన వ్రతేన వాయోస్సాయుజ్యం సమానదేహత్వం సలోకతాం చ జయతీత్యర్థః ॥ నన్వత్ర వాయుప్రాప్తిర్న శ్రుతేత్యత ఆహ ॥ దేవతేతి ॥ తస్మాత్ తత్త్వాభేదదృష్ట్యా ప్రయోగైక్యమితి స్థితే, న ప్రతిపూర్వోక్తం పృథగుపదేశం వివృణోతి ॥ తథా తౌ వా ఇతి ॥ సూత్రం స్పష్టం తం వ్యాచష్టే ॥ ప్రదానవదితి ॥ త్రయః పురోడాశాః అస్యాం సంతీతి త్రిపురోడా

శినిదిష్టిస్తస్యాం కిం సహప్రదానముత భేదే నేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ సర్వేషామితి॥ సర్వేషాం దేవానామాభిము ఖ్యేన ప్రావయత్ హవిరవద్యతి గృహ్ణాతి, అథం బటాకరం అపటాకరాఖ్య దేవభాగమిత్యర్థః ॥ యద్వా సర్వదేవార్థే యు గపదవదానం కార్యమిత్యత్ర హేతురథం బట్కారమితి- అవ్యర్థత్వాయేత్యర్థః, ఏకార్థమవత్తే హవిషి శేషాయాగానర్హతయా వృథా స్యాదితి భావః । ఏవం సహావదానశ్రుతేర్దైవైక్యాచ్చ పురోడాశానాం సహప్రక్షేపే ప్రాప్తే పృథక్ ప్రక్షేప ఇతి సి ద్ధాంతమాహ॥ రాజేతి॥ రాజాధిరాజస్వరాజగుణభేదేన విశిష్టదేవతాభేదాదిత్యర్థః । కించాధ్వర్యుణా యజేతి ప్రైషకృతే హోత్రా ప్రయోగ్యమంత్రః పర్యలే సా యాజ్యా, అను బ్రూహీతి ప్రైషానంతరమంత్రః, పురోఽనువాక్యేతి భేదోఽస్తి, తత్ర త్రి ష్వామిష్టౌ ప్రథమపురోడాశప్రదానే యా క్లృప్తా యాజ్యా సా ద్వితీయప్రదానే పురోఽనువాక్యా, యా చ పూర్వమనువా క్యా సా పశ్చాద్యాజ్యేతి 'వ్యత్యాసమిన్వాహ' ఇతి శ్రుత్యా విధానాత్ ' యథాశ్రుతి ప్రక్షేపపృథక్త్వమిత్యాహ॥ యాజ్యేతి॥ సంకర్షో దేవతాకాండః । ' వా ' శబ్దోఽవధారణే । నానైవ దేవతా రాజాదిగుణభేదేన భేదావగమాదితి సూత్రార్థః । దృ ష్టాంతే దేవతాభేదాత్ కర్మభేదవత్ విద్యాభేదస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్ర త్వితి॥ కర్మోత్పత్తివాక్యస్థదేవతాభేదః కర్మభే దే హేతుః, ఇహ తు ' అన్నాదో భవతి య ఏవం వేద ' ఇత్యుపక్రమ్య తత్త్వైకత్వేన జ్ఞాతవిద్యాయాః పశ్చాత్ స్మృతవా

> శిన్యామిష్ట్యాం ' సర్వేషామభిగమయన్నవద్యత్యఛంబట్కార ' మిత్యతో వచనాదింద్రాభేదాచ్చ సహప్ర దానాశంకాయాం రాజాదిగుణభేదాద్యాజ్యానువాక్యావ్యత్యాసవిధానాచ్చ యథాన్యాసమేవ దేవతా పృథక్త్వాత్ ప్రదానపృథక్త్వం భవతి, ఏవం తత్త్వాభేదే ప్యాధ్యేయాంశపృథక్త్వాదాధ్యానపృథక్త్వమిత్య ర్థః । తదుక్తం సంకర్షే ' నానా వా దేవతా పృథగ్జ్ఞానా ' దితి (జై - సూ) తత్ర తు ద్రవ్యదేవతాభేదాత్ యాగభేదోఽపి విద్యతే నైవమిహ విద్యాభేదోఽస్తి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామధ్యాత్మాధిదైవోపదేశే ష్వేకవిద్యావిధానప్రతీతేః, విద్యైక్యేఽప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదో భవతి, అగ్నిహోత్ర ఇవ సాయం ప్రాతః కాలభేదాదిత్యేతావదభిప్రేత్య ప్రదానవదిత్యుక్తం॥ ... ... *

సూ. ౪౪. లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి॥

> వాజసనేయినోఽగ్నిరహస్యే ' నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీ ' దిత్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే మనోఽధికృత్యామ్నా యతే ' తత్ షట్త్రింశతం సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్నీనర్కాన్ మనోమయాన్ మనశ్చిత ' ఇత్యాది। తథై వ ' వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితశ్శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ' ఇతి పృథగగ్నీనామనంతి సాంపాదికా న్ । తేషు సంశయః, కిమేతే మనశ్చిదాదయః క్రియానుప్రవేశినః తచ్ఛేషభూతా ఉత స్వతంత్రాః కేవల

యప్రాణభేదో న భేదకః, అగ్నిహోత్రస్యేవ దధ్యాదిద్రవ్యభేద ఇత్యర్థః । తర్హి కేనాంశేన ప్రదానస్య దృష్టాంత త్వమిత్యత ఆహ ॥ విద్యైక్యేఽపీతి ॥ అవస్థాభేదాద్దేవతాభేదః ప్రయోగభేదశ్చేత్యంశేనాయం దృష్టాంత ఇత్యర్థః ॥ ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్॥ ... ... *

౪౪. లింగభూయస్త్వాత్ ॥ ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ' ఇదగ్ం సర్వం నైవ సదాసీన్నైవాసదాసీ ' దిత్యుపక్రమ్య మనస్సృ ష్టిముక్త్వా ' తన్మన ఆత్మానమైక్షత ' ఈక్షణపూర్వకమగ్నీనపశ్యదితి మనోఽధికృత్య పఠంతీత్యర్థః । పురుషాయుష్యేణ వర్ష శతవర్షాంతర్గతైః షట్త్రింశత్సహస్రైరహోరాత్రైరవచ్ఛిన్నతయా మనోవృత్తీనాం సంఖ్యేయానామపి ష ట్త్రింశత్సహస్రత్వం । తాభిరిష్టకాత్వేన కల్పితాభిర్మనస్యేవ సంపాదితా అగ్నయో మనశ్చితస్తానర్కాన్ పూజ్యాన్మ నోమయాన్మనోవృత్తిషు సంపాదితానాత్మనః స్వస్య సంబంధిత్వేన మనోఽపశ్యత్, తథా వాక్ప్రాణాదయోఽపి స్వస్వవృ త్తిరూపానగ్నీనపశ్యన్నిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ప్రాణో ఘ్రాణం, కర్మేంద్రియేణ హస్తాదినా చితః కర్మచితః, అగ్నిస్త్వక్। పూర్వత్ర అగ్నిచయనప్రకరణాదిమే తేఽగ్నయః క్రతుస్థా ఉత ప్రాధాన్యజ్ఞాపకలింగాదిభూయస్త్వాత్ పురుషార్థా ఇతి సంశయమాహ॥ తేష్వితి॥ కేవలవిద్యాత్మకాః క్రియాంగత్వం వినా ధ్యానమాత్రా ఇత్యర్థః। ఏకప్రయోగాసంభవా

ద్వాయుప్రాణయోరపి ప్రయోగభేదోఽస్తు, ఇహ తు మనశ్చిదాద్యగ్నీనాం ప్రకరణాత్ కర్మాంగత్వే నైకప్రయోగత్వమితి ప్రాప్య సిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ తథేత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే భావనాగ్నీనాం క్రత్వంగత్వమిష్టం తేషాం క్రియాగ్నినా వికల్పస్సముచ్చయో వాస్తు, సిద్ధాంతే పురుషార్థత్వమితి ఫలం. తత్ర సర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్మమ సదాగ్నయశ్చీయన్త ఇతి ధ్యానదార్ఢ్యే సతి సర్వభూతాని యత్కించిత్ మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవాగ్నీనాం సాకృతిః కరణమిత్యేకం లింగం, క్రియాంగస్య యత్కించిత్కరణేన సిద్ధ్యదర్శనాదిత్యాహ ॥ తద్యదితి ॥ ఏవంవిదే స్వపతే జాగ్రతేపి తదీయాగ్నీన్ సర్వభూతాని సర్వదా చిన్వంతీతి లింగాంతరం, క్రియాంగస్య చోదితకాలానుష్ఠేయస్య సదా సర్వైరనుష్ఠీయమానత్వాయోగాదిత్యర్థః ॥ షట్త్రింశత్సహస్రత్వసంఖ్యాప్యనంగత్వే లింగం ఏవంజాతీయకపదేనోక్తం ॥ ... *

౪౫. ఏవం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి ॥ పూర్వేతి ॥ పూర్వస్యేష్టకాభిరగ్నిం చినుత ఇత్యుక్తస్య సపక్షత్వి ష్టకాగ్నేరితి సన్నిహితస్యాయం వికల్పవిశేషోపదేశః సంకల్పమయత్వాఖ్యప్రకారభేదోపదేశః క్రియాగ్నివత్ సాంకల్పి

విద్యాత్మకా ఇతి। తత్ర ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశే ప్రాప్తే స్వాతంత్ర్యం తావత్ ప్రతిజానీతే। లింగభూయస్త్వాదితి। భూయాంసి హి లింగాన్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే కేవలవిద్యాత్మకత్వమేషాముపోద్బలయంతి దృశ్యంతే। తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవ సా కృతిరితి తాన్హైతానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వంత్యపి స్వపత ఇతి చైవంజాతీయకాని। తద్ధి లింగం ప్రకరణాద్బలీయః, తదప్యుక్తం పూర్వస్మిన్ కాండే। శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి (జై-సూ) ... ... *

సూ. ౪౫. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియా మానసవత్

నైతద్యుక్తం స్వతంత్రా ఏవైతేఽగ్నయో నాన్యశేషభూతా ఇతి పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః ప్రకరణాత్తద్విషయ ఏవాయం వికల్పవిశేషోపదేశస్స్యాన్న స్వతంత్రః। నను ప్రకరణాల్లింగం బలీయః, సత్యమేవమేతత్, లింగమపి త్వేవంజాతీయకం న ప్రకరణాద్బలీయో భవతి, అన్యార్థదర్శనం హ్యేతత్ సంపాదికాగ్నిప్రశంసారూపత్వాత్। అన్యార్థదర్శనం చాసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహతే। తస్మాత్ సంపాదికా అప్యేతేఽగ్నయః ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశిన ఏవ స్యుః, మానసవత్, యథా దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యవివాక్యే పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రస్య సోమద్రవ్యస్య ప్రజాపతయే దేవతాయై గృహ్యమాణస్య గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపహ్వాన

కాగ్నయోఽప్యంగమితి యావత్, కిం విధివాక్యస్థం లింగం ప్రకరణాద్బలీయః అర్థవాదస్థం వా, ఆద్యమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ న ద్వితీయమిత్యాహ ॥ లింగమితి ॥ మానసాగ్నివిధ్యర్థార్థవాదస్థలింగానాం స్వార్థప్రమాపకమానాభావాద్దౌర్బల్యమిత్యర్థః సూత్రస్థక్రియాపదం వ్యాచష్టే ॥ తస్మాదితి ॥ నను అక్రియారూపాగ్నీనాం ధ్యానమయానాం కథం క్రియాంగత్వం తత్రాహ ॥ మానసవదితి ॥ ద్వాదశాహస్యాద్యంతాహర్ద్వయం త్యక్త్వా మధ్యస్థదశరాత్రస్యైవ ద్విరాత్రాదిషు ప్రకృతిత్వం, తద్బ్రాహ్మణామేవ తే ప్రతిదేశాత్తస్య మధ్యే దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యథాదేశాత్ శేఽహని మానసగ్రహః శ్రూయతే। అనయా త్వా పాత్రేణ సముద్రం రసమా ప్రాజాపత్యం మనోగ్రహం గృహ్ణామీతి। అనయా రసయా పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రం త్వాం ప్రజాపతిదేవతాకం మనోగ్రహం గృహ్ణామి ఇతి గ్రహః సోమరసః, మనసా రసత్వేన భావిత సముద్రస్థం ఇత్యర్థః। అతఏవ ఋత్విజాం ధ్యాయితయా విధివాక్యోచ్చారణాభావాదవివాక్యసంజ్ఞా। అహ్నః పాత్రగ్రహణం నామ సోమపాత్రస్యోపాదానం, గృహీతస్య స్వస్థానే స్థాపనమాసాదనం, సోమస్యాహుత్యా హోమో హవనం, హుతశేషస్య ప్రాశనమాహరణం, శేషభక్షణాయ ఋత్విజాం మిథోఽనుజ్ఞాకరణముపహ్వానం, తతో భక్షణమిత్యేతాని మానసా

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే ఏకోనత్రింశాధికరణమ్-

స్యేత్యర్థః । సచమానసో గ్రహోద్వాదశాహాదహరంతరం స్వతంత్రమిత్యాశంక్య ద్వాదశాహసంజ్ఞావిరోధాత్ నాహరంతరం కింతు ప్రకరణాదవివాక్యస్య గ్రహోఽఙ్గమితి సిద్ధాంతమాహ॥ సచేతి॥ కల్పః కల్పనాప్రకారః॥ కేచిత్తు ద్వాదశరాత్రశబ్దోఽపి కృతిపరః, తత్రాపి దశమేఽహన్యవివాక్య సంజ్ఞకే మానసగ్రహస్యాతిదేశప్రాప్తతయాఽ ... ... *

ఙ్గత్వాదిత్యాహుః॥

భక్షణానిమానస్యైవామ్నాయంతే, సచమానసోఽపి గ్రహకల్పః క్రియాప్రకరణాత్ క్రియాశేష ఏవ భవతి, ఏవమయమప్యగ్నికల్ప ఇత్యర్థః॥ ... ... *

సూ. ౪౬. అతిదేశాచ్చ॥

అతిదేశశ్చైషామగ్నీనాం క్రియానుప్రవేశముపోద్బలయతి 'షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యగ్నయోఽర్కాస్తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసౌపూర్వ' ఇతి । సతిహి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తతే తతశ్చ పూర్వేణేష్టకాచితేన క్రియానుప్రవేశినాఽగ్నినా సాంపాదికానగ్నీనతిదిశన్ క్రియానుప్రవేశమేవైషాం ద్యోతయతి॥ ... ... *

సూ. ౪౭. విద్యైవతు నిర్ధారణాత్॥

తుశబ్దః పక్షంవ్యావర్తయతి । విద్యాత్మకా ఏవైతే స్వతంత్రామనశ్చిదాదయోఽగ్నయస్స్యుః నక్రియాశేషభూతాః, తథాహి నిర్ధారయతి 'తేహైతే విద్యాచిత ఏవే'తి 'విద్యయాహైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తి చ॥

సూ. ౪౮. దర్శనాచ్చ॥

దృశ్యతేహి తేషాం స్వాతంత్ర్యే లింగం తత్పురస్తాద్దర్శితం 'లింగభూయస్త్వాది'త్యత్ర (అ౩పా౩సూ౪౪) నను లింగమప్యసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తావసాధకం కస్యచిదర్థస్యేత్యపాస్య తత్ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వమధ్యవసితమితి, అత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ. ౪౯. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥

నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వమధ్యవసాయ స్వాతంత్ర్యపక్షో బాధితవ్యః, శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాత్ । బలీయాంసిహి ప్రకరణాత్ శ్రుతిలింగవాక్యానీతి స్థితం శ్రుతిలింగసూత్రే, తానిచేహ స్వాతంత్ర్యపక్షం సాధయంతి దృశ్యంతే, కథం, శ్రుతిస్తావత్ 'తేహైతే విద్యాచిత ఏవే'తి, తథాలింగం 'సర్వదా సర్వాణి భూతాన్యేతాంశ్చిన్వంత్యపి స్వపత' ఇతి, తథా వాక్యమపి 'విద్యయాహైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తి । విద్యాచిత ఏవేతి హ్యవధారణా చేయంశ్రుతిః క్రియానుప్రవేశేఽమీషామభ్యుపగమ్యమానేపీడ్యేత। నన్వబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయమిదమవధారణం భవిష్యతి, నేత్యుచ్యతే, తదభిప్రాయతాయాంహి విద్యాచితఇతీయతా విద్యాస్వరూపసంకీర్తనేనైవకృతత్వాదనర్థకమిదమవధారణం భవేత్, స్వరూపమేవహ్యేషామబాహ్యసాధనత్వమితి । అబాహ్యసాధనత్వేఽపి మానసగ్రహవత్ క్రియానుప్రవేశాశంకాయాం తన్నివృత్తిఫలమవధారణమర్థవద్భవిష్యతి । తథా 'స్వపతే జాగ్రతే చైవంవిదే సర్వ

౪౬. మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే ప్రకరణముక్త్వా లింగమాహ ॥ అతిదేశాచ్చేతి ॥ క్రియాంగత్వే సాదృశ్యాదతిదేశ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౪౭. సిద్ధాంతమాహ॥ విద్యేతి॥ శ్రుతిలింగవాక్యైః ప్రకరణం బాధ్యమితిసూత్రత్రయార్థః॥ ... *

౪౯. తత్రావధారణశ్రుతేరన్యథాసిద్ధిం శంకతే ॥ నన్వబాహ్యేతి॥ విద్యాచిత ఇతి పదేనైవాబాహ్యసాధనత్వస్య లబ్ధత్వాదవధారణం వ్యర్థమిత్యాహ॥ నేతి॥ తర్హి కథమస్యార్థవత్త్వం తత్రాహ॥ అబాహ్యేతి॥ లింగం వ్యనక్తి॥ తథేతి॥ అ

గ్నీనాం సర్వకాలవ్యాపిత్వే నానంగత్వే దృష్టాంతమాహ॥ యథేతి॥ తదా-ధ్యానకాల ఇత్యర్థః। సోమా మే యథా పాతస్య ముచ్యతే తస్య వదగ్నీనాం సాతత్యదర్శనమిత్యన్వయః। యదుక్తమర్థవాదస్థత్వాల్లింగం దుర్బలమితి తన్న, సర్వదా సర్వభూతానామదర్థమగ్నీన్ చిన్వంతీతి ధ్యాయేదిత్యపూర్వార్థతయా విధికల్పనాత్, తథా విధివాక్యస్థత్వాల్లింగం ప్రకరణాద్బలవదిత్యాహ॥ న చేదమిత్యాదినా॥ ఏతేనేతి- విధేయత్వేనేత్యర్థః। వాక్యం పివృణోతి॥ తథేతి॥ ... *

౫౦. సంపన్నస్యైవ నో వృత్తిషు క్రియాంగానాం యోజనమనుబంధః శ్రుత్యా క్రియతే తదన్యథాఽనుపపత్త్యా పృథగ్నీనాం పురుషార్థత్వం క్రత్వర్థత్వేఽఙ్గానాం సిద్ధత్వేన సంపాదనానుపపత్తేరిత్యాహ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా॥ తేఽగ్నయః,

వా సర్వాణి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతీ'త్యాసాతత్యదర్శనమేతేషాం స్వాతంత్ర్యేఽవకల్పతే। యథా సాంపాదికే వాక్ప్రాణమయేఽగ్నిహోత్రే 'ప్రాణం తదా వాచి జుహోతి వాచం తదా ప్రాణే జుహోతీ'తి చోక్త్వోచ్యతే 'ఏతేఽనంతేఽమృతే ఆహుతీ జాగ్రచ్చ స్వపంశ్చ సంతతం జుహోతీ'తి। తద్వత్। క్రియానుప్రవేశే తు క్రియాప్రయోగస్యాల్పకాలత్వాత్ న సాతత్యేన సంప్రయోగః కల్ప్యేత। న చేదమర్థవాదమాత్రమితి న్యాయ్యం, యత్ర హి విస్పష్టో విధాయకో లిఙాదిరుపలభ్యతే యుక్తం తత్ర సంకీర్తనమాత్రస్యార్థవాదత్వం, ఇహ తు విస్పష్టవిధ్యంతరానుపలబ్ధేః సంకీర్తనాదేవైషాం విజ్ఞానవిధానం కల్పనీయం, తచ్చ యథాసంకీర్తనమేవ కల్పయితుం శక్యత ఇతి సాతత్యదర్శనాత్ తథాభూతమేవ కల్ప్యతే, తతశ్చ సామర్థ్యాదేషాం స్వాతంత్ర్యసిద్ధిః। ఏతేన 'తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవ సా కృతి'రిత్యాది వ్యాఖ్యాతం। తథా వాక్యమప్యేవంజాతీయక ఇతి పురుషవిశేషసంబంధమేవైషామాచక్షాణం న క్రతుసంబంధం మృష్యతే। తస్మాత్ స్వాతంత్ర్యపక్ష ఏవైష జ్యాయానితి॥ ... *

సూ: ౫౦. అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తం॥

ఇతశ్చ ప్రకరణముపమృద్య స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రతిపత్తవ్యం యత్క్రియావయవాన్ మనఆదివ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి 'తే మనసైవాధీయంత మనసాఽచీయంత మనసైవ గ్రహా అగృహ్యంత మనసాఽస్తువన్ మనసాఽశంసన్ యత్కించ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కించ యజ్ఞియం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయమక్రియత' ఇత్యాదినా। సంపత్ఫలో హ్యయమనుబంధః, న చ ప్రత్యక్షాః క్రియావయవాః సంపదా లిప్సితవ్యాః। న చాత్రోద్గీథాద్యుపాసనవత్ క్రియాంగసంబంధాత్ తదనుప్రవేశిత్వమాశంకితవ్యం శ్రుతివైరూప్యాత్, న హ్యత్ర క్రియాంగం కించిదాదాయ తస్మిన్నదో నామాధ్యవసితవ్యమితి వదతి, షట్త్రింశతం తు సహస్రాణి మనోవృత్తిభేదానాదాయ తేష్వగ్నిత్వం గ్రహాదీంశ్చ కల్పయతి పురుషయజ్ఞాదివత్। సంఖ్యా చేయం పురుషాయుషస్యాహస్సు దృష్టా సతీ తత్సంబంధినీషు మనోవృత్తిష్వారోప్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం, ఏవమనుబంధాత్ స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం। ఆదిశబ్దాదతిదేశాద్యపి యథాసంభవం యోజయితవ్యం, తథా హి 'తే

అధీయంత' తేషామాధానం మనసైవ కుర్యాదిత్యర్థః కాలస్య ఛందస్య నియమాదచీయంతేష్టకాశ్చేతవ్యా ఇత్యర్థః॥ గ్రహాః పాత్రాణి, అస్తువన్ ఉద్గాతారః స్తువంతి, అశంసన్ హోతారః శంసంతి, కిం బహునా యత్కించ యజ్ఞే కర్మ అగ్నావధారకం యాజ్ఞియం యజ్ఞస్వరూపోత్పాదకం వా తత్సర్వం మనోమయం కుర్యాదిత్యర్థః। వృత్తిష్వగ్నిధ్యానస్య క్రియానంగత్వే పృథక్ఫలధ్యానవత్ క్రియాంగాశ్రితత్వం స్యాన్నేత్యాహ॥ న చాత్రోద్గీథేతి॥ అంగావబద్ధశ్రుతితోఽస్యాః శ్రుతేర్వైరూప్యం స్ఫుటయతి॥ న హీతి॥ అసంగవృత్తిషు సాంగక్రతుసంపాదనం పురుషస్య యజ్ఞత్వధ్యానవత్ స్వతంత్రమిత్యర్థః॥ అనాదరార్థోఽతిదేశో నాథవతి కిం తు యోగ్యకల్పార్థ ఇత్యతఆహ॥ న చేతి॥ ఏకస్మిన్ సాధ్యేనిరపేక్షసాధనయోర్వికల్పో భవతి యథా వ్రీహియవయోః, అత్ర తు క్రియాగ్నేర్ధ్యానాగ్నీనాం చ సాధ్యభేదాత్ న వికల్ప ఇత్యర్థః। అతఏవ సము

చ్చ హోమాపినిరస్తః। యదుక్తం క్రియాంగత్వసామాన్యేనాతిదేశ ఇతి తన్నేత్యాహ॥ యత్త్వితి। సూత్రే బహువచనార్థమాహ॥ శ్రుత్యాదీని చేతి॥ అనుబంధాతిదేశశ్రుతిలింగహేతుభ్య ఇత్యర్థః। ఏవమిత్యర్థ ఇతి శేషః। మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యే క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షస్స్యాదిత్యాశంక్య స ఇష్ట ఇత్యాహ। దృష్టశ్చేతి॥ ఏకాదశే చింతితం (మాధ-జై-న్యాయమాలా ౧౧-౪-౨) 'రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతే'తి ప్రకృత్యావేష్టిర్నామ కాచిదిష్టిరామ్నాతా 'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలో హిరణ్యం దక్షిణా బార్హస్పత్యం చరుం శితిపృష్ఠో దక్షిణైంద్రమేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణే'తి, తస్యాం వర్ణభేదేన ప్రయోగభేదశ్శ్రూయతే 'యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం చరుం మధ్యే నిధాయాహుతిమాహుతిం హుత్వాఽభిఘారయేత్ - యది వైశ్యో వైశ్వదేవం చరుం మధ్యే మధ్యే నిదధ్యాత్ - యది రాజన్యస్తదైంద్రమిత్యాగ్నేయైంద్రపురోడాశయోర్మధ్యే బార్హస్పత్యం చరుం నిధాయేత్యర్థః। తత్రాగ్నేయాదిచరుషు అంగానాం తంత్రేణ ప్రయోగో భవతి మధ్యే నిధానలింగాత్ ప్రయోగభేదే మధ్యే నిధానాయోగాత్ 'ఏతయాఽన్నాద్యకామం యాజయే'దిత్యేకవచనాచ్చ। స చ తంత్రప్రయోగో రాజసూయక్రతుబాహ్యాయామన్నాద్యకామవర్ణత్రయకర్తృకాయా

షామేకైకపవతావాన్ యావానసౌపూర్వ్య ఇతి క్రియామయస్యాగ్నేర్మాహాత్మ్యం జ్ఞానమయాగ్నీనామేకైకస్యాతిదిశన్ క్రియామయామనాదరం దర్శయతి। న చ సత్యేవ క్రియాసంబంధే వికల్పః పూర్వేణోత్తరేషామితి శక్యం వక్తుం। న హి యేన వ్యాపారేణాహవనీయధారణాదినాపూర్వక్రియాయా ముపకరోతి తేనోత్తరే ఉపకర్తుం శక్నువంతి। యత్తు పూర్వపక్షేఽప్యతిదేశ ఉపోద్బలక ఇత్యుక్తం, న హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తత ఇతి, తదస్మత్పక్షేఽప్యగ్నిత్వసామాన్యేనాతిదేశసంభవాత్ ప్రత్యుక్తం। అస్తి హి సాంపాదికానామప్యగ్నీనామగ్నిత్వమితి। శ్రుత్యాదీని చ కారణాని దర్శితాని। ఏవమనుబంధాదిభ్యః కారణేభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్, యథా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యవిద్యాప్రభృతీని స్వేన స్వేనానుబంధేనానుబధ్యమానాని పృథగేవ కర్మభ్యః ప్రజ్ఞాంతరేభ్యశ్చ స్వతంత్రాణి భవంత్యేవమితి। దృష్టశ్చావేష్టేః రాజసూయప్రకరణపఠితాయాః ప్రకరణాదుత్కర్షః, వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజయజ్ఞత్వాచ్చ రాజసూయస్య। తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగా'దితి (జై-సూ) ... ... *

సూ. ౫౧. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥

యదుక్తం మానసవదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న మానసగ్రహసామాన్యాదపి మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వం కల్ప్యం, పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యో హేతుభ్యః కేవలపురుషార్థత్వోపలబ్ధేః, న హి కించిత్కస్యమేవావేష్టౌ జ్ఞేయః న తు క్రత్వంతర్గతాయాం। నను కిమత్ర నియామకం క్రత్వర్థాయామప్యవేష్టౌ తంత్రప్రయోగః కిం న స్యాదితి చేత్, న, వర్ణత్రయసంయుక్తాయాం కామ్యాయామేవ అంగతంత్రైక్యసాధకస్య మధ్యే నిధానాదిలింగస్య సత్త్వాత్ అతో లింగైకవచనాభ్యాం తంత్రైక్యే సతి హిరణ్యం దక్షిణేత్యేకైవ దక్షిణా దేయా, అన్యథా ప్రయోగైక్యాయోగాత్। రాజమాత్రకర్తృకక్రత్వంతర్గతేష్టౌ తు వర్ణత్రయసంయోగాభావాత్ మధ్యే నిధానాదిలింగం నాస్తి, తతశ్చ తంత్రైక్యసాధకాభావాద్దక్షిణాభేదేన తంత్రభేద ఇత్యంగానామావృత్తిరేవేతి సూత్రార్థః- అత్ర చైకప్రయోగలింగస్య మధ్యే నిధానాదేః క్రత్వర్థేష్టావసంభవం కామ్యేష్టౌ చ సంభవం వదతాఽనేన సూత్రేణ కామ్యేష్టేః క్రత్వర్థేష్టివిలక్షణత్వాత్ క్రతుప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి సూచితం స చోత్కర్షో యుక్త ఏవ, రాజమాత్రకర్తృకరాజసూయక్రతౌ వర్ణత్రయకర్తృకేష్టేరంతర్భావాయోగాదితి స్థితం, తథా మనశ్చిదాదీనాముత్కర్ష ఇతి భావః॥ ... ... *

౫౧. పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి॥ న సామాన్యాదితి॥ క్రత్వర్థపురుషార్థత్వవైషమ్యేఽపి మానసత్వసామ్యం న విరుధ్యతే ఏవ మృత్యోరపి సామ్యదర్శనాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౫౨. పూర్వోత్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ తన్మధ్యస్థస్యాపి బ్రాహ్మణస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమిత్యాహ॥ పరేణ చేతి॥ విద్యైవాగ్నిలోకదృష్టివిధానం స్వతంత్రముత్తరత్రగమ్యతే పూర్వత్ర మండలపురుషోపాస్తిస్తత్సన్నిధ్యాన్మధ్యేఽపి మనశ్చిదాద్యగ్నయః స్వతంత్రా ఇత్యర్థః। తర్హి క్రియాగ్నినా సహపాఠః కిమర్థ ఇత్యత ఆహ॥ భూయాంసస్త్వితి॥ ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణం॥ ... ... *

౫౩. మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వముక్తం తదయుక్తం దేహాతిరిక్తపురుషాభావాదిత్యాక్షేపః॥ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాదితి॥ సిద్ధాంతఫలమాహ॥ బంధేతి॥ పూర్వపక్షే తు పరలోకార్థకర్మసు మోక్షార్థవిద్యాయాం చ అప్రవృత్తిరితి వ్యతిరేకముఖేన ఫలమాహ। నహ్యసతీతి॥ వ్యతిరిక్తాత్మవిచారస్య పూర్వతంత్రే కృతత్వాత్ పౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్యతత్ర

చిత్తేన చిత్సామాన్యం భవతి। న చ తావతా యథాస్వం వైషమ్యం నివర్తతే మృత్యువత్, యథా 'స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి 'అగ్నిర్వై మృత్యు' రితి చాగ్న్యాదిత్యపురుషయోస్సమానేఽపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా చ 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దిత్యత్ర న సమిదాదిసామాన్యాల్లోకస్యాగ్నిభావాపత్తిస్తద్వత్॥ ... ...*

సూ. ౫౨. పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః॥

పరస్తాదపి 'అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత' ఇత్యేతస్మిన్ననంతరే బ్రాహ్మణే తాద్విధ్యం కేవలవిద్యావిధిత్వం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే న శుద్ధకర్మాంగవిధిత్వం, తత్ర హి 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః। న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తపస్విన' ఇత్యనేన శ్లోకేన కేవలం కర్మ నిందన్ విద్యాం చ ప్రశంసన్నేతద్దర్శయతి। తథా పురస్తాదపి 'యదేతన్మండలం తపతీ'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే విద్యాప్రధానత్వమేవ లక్ష్యతే 'సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్హ్యస్యాత్మా భవతీ'తి విద్యాఫలేనైవోపసంహారాత్ న కర్మప్రధానతా, తత్సామాన్యాదిహాపి తథాత్వం। భూయాంసస్త్వగ్న్యవయవాస్సంపాదయితవ్యా విద్యాయామిత్యేతస్మాత్ కారణాదగ్నినాఽనుబధ్యతే విద్యా న కర్మాంగత్వాత్। తస్మాన్మనశ్చిదాదీనాం కేవలవిద్యాత్మకత్వసిద్ధిః॥ ... ... *

సూ. ౫౩. ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్॥

ఇహ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావస్సమర్థ్యతే బంధమోక్షాధికారసిద్ధయే। నహ్యసతి దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మని పరలోకఫలాశ్చోదనా ఉపపద్యేరన్ కస్య వా బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్యేత। నను శాస్త్రప్రముఖ ఏవ ప్రథమే పాదే శాస్త్రఫలోపభోగయోగ్యస్య దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముక్తం। సత్యముక్తం భాష్యకృతా। న హి తత్రాత్మాస్తిత్వే సూత్రమస్తి ఇహ తు స్వయమేవ సూత్రకృతా తదస్తిత్వమాక్షేపపురస్సరం ప్రతిష్ఠాపితం। ఇత ఏవ చాకృష్యాచార్యేణ శబరస్వామినా ప్రమాణలక్షణే వర్ణితం। అత ఏవ చ భగవతోపవర్షేణ ప్రథమే తంత్రే ఆత్మాస్తిత్వాభిధానప్రసక్తౌ శారీరకే వక్ష్యామ ఇత్యుద్ధారః కృతః। ఇహ చేదం చోదనాలక్షణేషూపాసనేషు విచార్యమాణేష్వాత్మాస్తిత్వం విచార్యతే కృత్స్నశాస్త్రశేషత్వప్రదర్శనాయ। అపి చ పూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకరణోత్కర్షాభ్యుపగమేన మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థ

త్వావాఽఽస్యాపి తదేవ సూత్రం మూలం జైమినిమతాత్ భావాదరః స్వపునరుక్తిరిత్యాహ॥ నను శాస్త్రేత్యాదినా॥ 'యజ్ఞాయుధీ యజమానస్స్వర్గం లోకమేతీ'త్యాదివాక్యస్య భోక్తురభావే అప్రామాణ్యం స్యాదితి తత్ర వాక్యస్య భోక్తుర్దేహ వ్యతిరిక్తస్యాత్మన ఇదమిత్థం సూత్రవృత్తికారవచనం లింగమాహ॥ అత ఏవేతి॥ సూత్రాభావాదేవేత్యర్థః॥ ఉద్ధార ఉపరమః॥ అస్యాధికరణస్యాస్మిన్ పాదే ప్రసంగసంగతిరిత్యాహ॥ ఇహ చేతి॥ ఆముష్మికఫలోపాసనాధ్యయనప్రసంగేన తదపేక్షితాత్మాస్తిత్వముచ్యత ఇత్యర్థః। ఏతచ్ఛిష్యవశీకృత్యస్యపి ... శబ్దైర్వాధకారి ... తస్మాదిదమధికరణం సర్వశాస్త్రాంగమిత్యాహ। కృత్స్నేతి॥ అధ్యాయసంగతిమాహ। అపి చేతి॥ దేహాతిరిక్త ఆత్మాస్తి న వేతి వాదివిప్రతి

పత్తేస్సంశయేపూర్వపక్షమాహ ॥ అత్రైకఇతి ॥ యద్యపిసమస్తేషుకులితేషుభూతేషుచైతన్యంనదృష్టంతస్తోదకుంభస్యజ్ఞానాభావాద్వ్యస్తేష్వపినాస్త్యేవతథాపిదేహాత్మకభూతేషుస్యాదితి తేభ్యోభూతేభ్యశ్చైతన్యం సంపాదయంతో మదశక్తివద్విజ్ఞానంసంఘాతజంతద్విశిష్టసంఘాతఆత్మేత్యాహురిత్యన్వయః । యథామాదకద్రవ్యేషుతాంబూలపత్రాదిషుప్రత్యేకమదృష్టాపిమదశక్తిస్తత్సంఘాతాజ్జాయతేతద్వదిత్యర్థః । నను దేహస్స్వయంనచేతనః భౌతికత్వాత్ ఘటవత్ కింతుచేతనఃకశ్చిత్స్వర్గాదిభోక్తాఽస్తితత్సాన్నిధ్యాత్ దేహస్యచైతన్యవిభ్రమఇత్యతఆహ ॥ నస్వర్గేతి ॥ ...*

౫౪. మనుష్యోఽహంజానామీతిదేహస్యజ్ఞాతృతాయాః ప్రత్యక్షత్వాదాత్మధర్మత్వేనప్రసిద్ధానాం ధర్మాణాం దేహాన్వయవ్యతిరేకానుభవాత్ తదన్యాత్మనిప్రత్యక్షాభావాదప్రత్యక్షస్యఅప్రామాణికత్వాద్దేహఏవాత్మేతిప్రాప్తేసూత్రస్థనత్వితిపదేనసిద్ధాంతంప్రతిజానీతే ॥ నత్వేతదితి ॥ అనుమానస్యతావత్ ప్రామాణ్యమనిచ్ఛతాప్యాస్థేయమ

త్వంవర్ణితం, కోఽసావపురుషోయదర్థా ఏతేమనశ్చిదాదయ ఇత్యస్యాంప్రసక్తావిదందేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముచ్యతే తదస్తిత్వాక్షేపార్థమిదమాద్యంసూత్రం, ఆక్షేపపూర్వికాహి పరిహారోక్తిర్వివక్షితేఽర్థేస్థూణానిఖననన్యాయేనదృఢాంబుద్ధిముత్పాదయేదితి । అత్రైకేదేహమాత్రాత్మదర్శినో లోకాయతికాదేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽభావంమన్యమానాఃసమస్తవ్యస్తేషుబాహ్యేషుపృథివ్యాదిష్వదృష్టమపిచైతన్యంశరీరాకారపరిణతేషుభూతేషుస్యాదితిసంభావయంతః తేభ్యశ్చైతన్యంమదశక్తివద్విజ్ఞానంచైతన్యవిశిష్టఃకాయఃపురుషఇతిచాహుః, నస్వర్గగమనాయాపవర్గగమనాయవాసమర్థోదేహవ్యతిరిక్తఆత్మాఽస్తియత్కృతంచైతన్యందేహేస్యాత్ దేహఏవతుచేతనశ్చాత్మేతిప్రతిజానతే హేతుంచాచక్షతే, శరీరేభావాదితి । యద్ధియస్మిన్సతిభవత్యసతిచనభవతితత్తద్ధర్మత్వేనాధ్యవసీయతే యథాగ్నిధర్మావౌష్ణ్యప్రకాశౌ, ప్రాణచేష్టాచైతన్యస్మృత్యాదయశ్చాత్మధర్మత్వేనాభిమతాఆత్మవాదినాం, తేఽప్యంతరేవదేహేఉపలభ్యమానాబహిశ్చానుపలభ్యమానాఅసిద్ధే దేహవ్యతిరిక్తేధర్మిణిదేహధర్మాఏవభవితుమర్హంతితస్మాదవ్యతిరేకోదేహాదాత్మన ఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః ॥*

సూ. ౫౪. వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్ ॥

నత్వేతదస్తియదుక్తమవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇతివ్యతిరేకఏవాస్యదేహాద్భవితుమర్హతి తద్భావాభావిత్వాత్, యదిహిదేహభావేభావాద్దేహధర్మత్వమాత్మధర్మాణాంమన్యేతతతోదేహభావేఽప్యభావాదతద్ధర్మత్వమేవైషాంకింనమన్యేత దేహధర్మవైలక్షణ్యాత్ । యేహిదేహధర్మారూపాదయస్తే యావద్దేహంభవంతిప్రాణచేష్టాదయస్తుసత్యపిదేహేమృతావస్థాయాంనభవంతి, దేహధర్మాశ్చరూపాదయఃపరైరప్యుపలభ్యంతేనత్వాత్మధర్మాశ్చైతన్యస్మృత్యాదయః । అపిచసతితావద్దేహేజీవదవస్థాయామేషాంభావశ్శక్యతేనిశ్చేతుం నత్వసత్యభావః, పతితేఽపిహికదాచిదస్మిన్ దేహేదేహాంతరసంచారేణాత్మధర్మాఅనువర్తేరన్, సంశయమాత్రేణాపిపరపక్షఃప్రతిషిధ్యతే । కిమాత్మకంచ

స్యథావ్యవహారాసిద్ధేః । నహ్యనాగతపాకాదావిష్టసాధనతానుమితింవినాప్రవృత్తిఃసంభవతి । తథాచజ్ఞానాదయో దేహవ్యతిరిక్తాశ్రయాఃదేహపత్తేప్యసత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణదేహరూపాదివదిత్యాహ ॥ వ్యతిరేకఏవాస్యేతి ॥ నచాదౌశ్యామదేహస్యపశ్చాత్ రూపాంతరేవ్యభిచారః, రూపత్వసామాన్యాద్వ్యాప్యజాత్యవచ్ఛేదేనాసత్త్వస్యావివక్షితత్వాత్, దేహేదస్థితేసదారూపత్వావచ్ఛిన్నమస్త్యేవ, జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నంతునాస్తీతినజ్ఞానందేహధర్మః । కించపతేనదేహగుణాఃపరైరదృశ్యత్వాదిత్యాహ ॥ దేహధర్మాశ్చేతి ॥ కించదేహవ్యతిరేకేతేషామభావస్యసందిగ్ధత్వాత్ నదేహధర్మత్వనిశ్చయఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ నచానుపలంభాత్తేషామభావనిశ్చయస్తదానుపలబ్ధేరమానత్వాత్, తద్ధర్మాత్మనో దేహాంతరప్రాప్త్యాప్యనుపలంభోపపత్తేశ్చేతిభావః । ఉపలబ్ధివదితిసూత్రస్థంపదంవ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే । కిమాత్మక

మితి ॥ తత్రాంభూతాతిరిక్తంతత్త్వమురరూపాదివత్ భూతధర్మః। నాద్యః, అపసిద్ధాంతాదిత్యుక్త్వా ద్వితీయమాశం క్యనిషేధతి ॥ యదనుభవనమిత్యాదినా ॥ దేహాత్మకభూతానాంచైతన్యం ప్రతివిషయత్వాత్ కర్తృకర్మవిరోధేన వి షయస్యకర్తృత్వాయోగాత్ నభూతకర్తృకత్వంచైతన్యస్యేత్యర్థః । కించజ్ఞానస్యభూతధర్మత్వేరూపాదివజ్జ్ఞా ద్వ్యాపత్తేర్నతద్ధర్మత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి॥ ఫలితంసూత్రపదార్థమాహ॥ అతశ్చేతి॥ యాదేహాతిరిక్తాస్వరూపోపల బ్ధిః సఏవాత్మాచేదనిత్యస్స్యాదుపలబ్ధేరనిత్యత్వాదిత్యతఆహ॥ నిత్యత్వంచేతి॥ ఘటఃస్ఫురతిపటఃస్ఫురతీతి స్ఫురతిస్ఫూ ర్తేరభేదాత్ నిత్యత్వంవిషయోపరాగనాశేన నాశభ్రమ ఇత్యర్థః । ఏవమాత్మా దేహాద్భిన్నః ఉపలబ్ధిరూపత్వాత్ ఉపలబ్ధివదిత్యుక్తం, కించజాగ్రత్స్వప్నయోర్దేహభేదేఽప్యాత్మైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదాత్మభేదేచ అన్యానుభూతేఽ న్యస్యస్మృతీచ్ఛానుపపత్తేః స్వప్నస్మృత్యాదిమానాత్మా దేహాద్భిన్న ఇత్యాహ॥అహమితి॥నిరస్తమవ్యభిచారాభిధిత్సయాఽ

పునరిదంచైతన్యంమన్యసేయస్యభూతేభ్యఉత్పత్తిమిచ్ఛసీతిపరఃపర్యనుయోక్తవ్యః, నహిభూతచతుష్ట యవ్యతిరేకేణలోకాయతికాః కించిత్తత్త్వంప్రతియంతి । యదనుభవనంభూతభౌతికానాం తచ్చైతన్య మితిచేత్, తర్హివిషయత్వాత్తేషాం నతద్ధర్మత్వమశ్నువీత స్వాత్మనిక్రియావిరోధాత్, నహ్యగ్ని రుష్ణస్సన్స్వాత్మానందహతి, నహినటశ్శిక్షితస్సన్ స్వస్కంధమధిరోక్ష్యతి, నహిభూతభౌతిక ధర్మే ణసతాచైతన్యేనభూతభౌతికానివిషయీక్రియేరన్, నహిరూపాదిభిః స్వంరూపంపరరూపంవా విష యీక్రియతే, విషయీక్రియంతేతుబాహ్యాధ్యాత్మికానిభూతభౌతికానిచైతన్యేన। అతశ్చయథైవాస్యా భూతభౌతికవిషయాయా ఉపలబ్ధేర్భావోఽభ్యుపగమ్యతే ఏవంవ్యతిరేకోఽప్యస్యాస్తేభ్యోఽభ్యుపగంత వ్యః, ఉపలబ్ధిస్వరూపఏవచనఆత్మేత్యాత్మనోదేహవ్యతిరిక్తత్వంనిత్యత్వంచఉపలబ్ధేరైకరూప్యాత్, అ హమిదమద్రాక్షమితిచావస్థాంతరయోగేపి * ఉపలబ్ధృత్వేనప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్మృత్యాద్యుపపత్తే శ్చ। యత్తూక్తంశరీరేభావాచ్ఛరీరధర్మఉపలబ్ధిరితితద్వర్ణితేనప్రకారేణప్రత్యుక్తం। అపిచసత్సుప్రదీపా దిషూపకరణేషూపలబ్ధిర్భవతి, అసత్సునభవతి। నచైతావతాప్రదీపాదిధర్మఏవోపలబ్ధిర్భవతి†ఏవంస తిదేహేఉపలబ్ధిర్భవతి అసతిచనభవతీతి నదేహధర్మోభవితుమర్హతి, ఉపకరణత్వమాత్రేణాపి ప్రదీపాదివద్దేహోపయోగోపపత్తేః। నచాత్యంతందేహస్యోపలబ్ధావుపయోగోదృశ్యతే, నిశ్చేష్టేపి హ్యస్మిన్దేహేస్వప్నేనానావిధోపలబ్ధిదర్శనాత్। తస్మాదనవద్యందేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వం॥*

సూ. ౫౫. అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్॥

సమాప్తా ప్రాసంగికీకథా, సంప్రతిప్రకృతామేవానువర్తామహే। ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథము పాసీత లోకేషుపంచవిధంసామోపాసీత ఉక్థముక్థమితివైప్రజావదంతీదమేవతదిదమేవపృథి వీ అయంవావలోకఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేవమాద్యా యే ఉద్గీథాదికర్మాంగావబద్ధాః ప్రత్యయాః ప్రతి

నుపపత్తి ॥ యత్తూక్తమితి ॥ ఉపలబ్ధేర్దేహాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంనదేహధర్మత్వం సాధకం నిమిత్తత్వేన అన్యథాసిద్ధేరి త్యనేకమాహ॥ అపిచేతి ॥ ఉపలబ్ధిమాత్రేదేహస్యనిమిత్తత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ॥నచాత్యంతమితి ॥ స్వప్నేప్యుపలబ్ధిర్న దేహజన్యాదేహవ్యాపారంవినాపిభావాత్ పృథుకవత్ అతఏవతన్నాభావేపి స్వప్నవద్యోగినాంభోగఃసూత్రకృద్వక్ష్య తి। జాగ్రదుపలబ్ధేర్దేహజత్వమస్తీత్యంతమిత్యుక్తం, తస్మాదుక్తానుమానానుగృహీతాన్మమశరీరమితిభేదానుభవా దహంమనుష్యఇత్యభేదజ్ఞానంభ్రమఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ ఇతిప్రాంశాధికరణమ్॥ ... *

౫౫. అంగావబద్ధాస్తు॥ఉద్గీథావయవఓంకారేప్రాణదృష్టిః। పృథివీహింకారోఽగ్నిఃప్రస్తావోఽన్తరిక్షముద్గీథ ఇత్యాదిః ప్రతిహారోద్యౌర్నిధనమితిహింకారాదిపంచవిధేసామ్ని పృథివ్యాదిలోకదృష్టిః ఉక్థాఖ్యశస్త్రే పృథివీదృష్టిః

* ఉపలబ్ధిత్వేనేతిపా। † ఏవంచసతిదేహభావేఉపలబ్ధిర్భవతీతి-పా।

ఇష్టశాఖాగతాఙ్గేష్వేవ లోకదృష్టిరిత్యేవంకమార్గాంగాశ్రితోపాస్తయస్సంతి, ఉతసర్వోద్గీథాదిసాధారణత్వాత్సర్వశాఖాగతేష్విత్యావిశేషసన్నిధా నాత్సంశయః । ననూద్గీథాదీనాం సర్వశాఖాస్వేకత్వాదుపాస్తయః సర్వత్రైతివిద్యైక్యనిశ్చయే కథంసంశయ ఇత్యత ఆహ ॥ ప్రతిశాఖంచేతి॥ యథా దేవదత్తనో గేహాదావాత్మీయధర్మా దేహాన సంభవంతి తథా ప్రతివేదముద్గీథాదీనాం భిన్నత్వాదేకస్మిన్ వేదే విహితోద్గీథాద్యుపాస్తయో వేదాంతరస్థోద్గీథాదిషు న సంభవంతీతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి॥ స్వశాఖేతి॥ ఉద్గీథముపాసీతేతివిధివాక్యస్థోద్గీథత్వసామాన్యస్య వ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ స్వశాఖాసన్నిహిత వ్యక్తిగ్రహ ఇత్యర్థః । సామాన్యశ్రుతేః సన్నిహితవ్యక్తిగ్రహాఖ్యస్సంకోచస్తత్ర కర్తవ్యః యత్ర వ్యక్తిమాత్రగ్రహో నోపపద్యతే, యథా శుక్లాం గామానయేత్యత్ర గోశ్రుతేః సన్నిహిత శుక్లవ్యక్తిపరతయా సంకోచః, అత్ర చానుపపత్త్యభావాత్

వేదం శాఖాభేదేషు విహితాః తేతచ్ఛాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషు భవేయుః, అథవా సర్వశాఖాగతేష్వితి విశయః ప్రతిశాఖం చ స్వరాదిభేదాదుద్గీథాదిభేదముపాదాయాయముపన్యాసః। కింతావత్ప్రాప్తం స్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషు విధీయేరన్నితి। కుతః, సన్నిధానాత్ । ‘ఉద్గీథముపాసీతే’త్యేవమాదీని హి సామాన్యవిహితానాం విశేషాకాంక్షాయాం సన్నికృష్టేనైవ స్వశాఖాగతేన విశేషేణాకాంక్షానివృత్తేః తదతిలంఘనేన శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానే కారణం నాస్తి, తస్మాత్ప్రతిశాఖం వ్యవస్థేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రవీతి। అంగావబద్ధాస్త్వితి తుశబ్దః పరపక్షం వ్యావర్తయతి, నైతే ప్రతివేదం స్వశాఖాస్వేవ వ్యవతిష్ఠేరన్, అపితు సర్వశాఖాస్వనువర్తేరన్, కుతః, ఉద్గీథాదిశ్రుత్యవిశేషాత్, స్వశాఖావ్యవస్థాయాం హ్యుద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యశ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తా సతీ సన్నిధానవశేన విశేషే వ్యవస్థాప్యమానా పీడితా స్యాత్, న చైతన్న్యాయ్యం, సన్నిధానాద్ధి శ్రుతిర్బలీయసీ, న చ సామాన్యాశ్రయః ప్రత్యయో నోపపద్యతే। తస్మాత్ స్వరాదిభేదే సత్యప్యుద్గీథత్వాద్యవిశేషాత్ సర్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిష్వేవంజాతీయకాః ప్రత్యయాస్స్యుః

సూ. ౫౮. మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః॥

అథవా నైవాత్ర విరోధ ఆశంకితవ్యః కథమన్యశాఖాగతేషూద్గీథాదిష్వన్యశాఖావిహితాః ప్రత్యయా భవేయురితి, మంత్రాదివదవిరోధోపపత్తేః । తథాహి మంత్రాణాం కర్మణాం గుణానాంచ శాఖాంతరోత్పన్నానామపి శాఖాంతరే ఉపసంగ్రహో దృశ్యతే, యేషామపి హి శాఖినాం ‘కుటరురసీ’త్యశ్మాదానమంత్రో నామ్నాతస్తేషామప్యసౌ వినియోగో దృశ్యతే ‘కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కుటరురసీతి వే’తి । యేషామపి చ సమిదాదయః ప్రయాజా నామ్నాతాస్తేషామపి తేషు గుణవిధిరామ్నాయతే ‘ఋతవో వై ప్రయాజాస్సమానత్ర హోతవ్యా’ ఇతి । తథా యేషామపి ‘అజోఽగ్నీషోమీయ’ ఇతి జాతివిశేషోపదేశో నాస్తి తేషామపి తద్విషయామంత్రవర్ణా ఉపలభ్యంతే ‘ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూ

వాత్ వ్యక్తిమాత్రసంబంధసామాన్యముపాస్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా॥ ... ... *

౫౮. పూర్వం శాఖాంతరవిహితోపాస్తీనాం శాఖాంతరస్థాంగసంబంధే యః ప్రతీతో విరోధస్తమనంగీకృత్య సంబంధ ఉక్తః, సంప్రతి విరోధ ఏవ నాస్తి శాఖాంతరవిహితాంగానాం శాఖాంతరస్థాంగిసంబంధ ఏవముక్తసంబంధోపపత్తేరిత్యాహ॥ అథవేత్యాదినా॥ యద్యపి యజుర్వేదినాం ‘కుక్కుటోఽసీ’తి మంత్రోఽస్తి, కుటరురసీతి నాస్తి, తథాపి తండులపేషణార్థాశ్మాదానే మంత్రద్వయస్య వికల్పేన వినియోగాత్ సోఽపి ప్రాప్నోతీత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదోపాత్త కర్మణాముదాహరణమాహ॥ యేషామితి॥ మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః । హేమంతశిశిరయోరైక్యాదృతవః పంచ తద్వత్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్ర తుల్యకర్మస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వగుణవిధానాత్ శాఖాంతరవిహితాః సంబధ్యంత ఇతి భావః । గుణముదాహరతి॥ తథా యేషామితి ॥ యజుర్వేదినామగ్నీషోమీయః పశుః శాఖాంతరవిహితాజ ఇతి జాతివిశేషస్తథాపి పైప్పలమంత్రలింగాజ్జాతివిశేషసంగ్రహ ఇత్యర్థః । మంత్రాణాముదాహరణాంతరమా

హ॥ తథేతి ॥ సామవేదస్థానాం యజుర్వేదపరిగ్రహ ఇత్యర్థః । తథేతి ‘ సజనాస ఇంద్ర ’ ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యుకర్తృకేణ ప్రయోగేణ సంబంధో దృష్ట ఇత్యర్థః । యో జాతో బాల ఏవ ప్రథమో గుణైః శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇంద్ర ఏవంవిధో హే జనాసో జనా ఇతి శ్రుత్యర్థః॥ ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్ ... *

౫౭. భూమ్నః క్రతువత్ । ద్యులోకాదిషు ప్రత్యేకం వైశ్వానరోపాస్తిర్వ్యస్తోపాస్తిః తదవయవ్యుపాస్తిః సమస్తోపాస్తిరితి భేదః । ఆఖ్యాయికా పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతా । తత్రోభయత్ర విధిఫలయోః శ్రవణాదేకవాక్యత్వోపపత్తేశ్చ సంశయమాహ॥ తత్రేతి ॥ ‘ నైవ హి సత్యాదయ ’ ఇత్యత్ర (వే - అ ౩ పా ౩ సూ ౩౮) తద్వ్యక్తత్వమితి ప్రకృతాకర్ష హీతి ।

తథా వేదాంతరోత్పన్నానామపి ‘ అగ్నేర్వై హోత్రం వే ’ రిత్యాదిమంత్రాణాం వేదాంతరే పరిగ్రహో దృష్టః । తథా బహ్వృచపఠితస్య సూక్తస్య ‘ యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వాన్ ’ ఇత్యస్య ‘ అధ్వర్యవే సజనీయగ్ం శస్య ’ మిత్యత్ర పరిగ్రహో దృష్టః । తస్మాద్యథాశ్రయభావినామంగానాం సర్వత్రానువృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః॥ ... ... *

సూ, ౫౭. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి ॥

‘ ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ’ ఇత్యస్యామాఖ్యాయికాయాం వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ వైశ్వానరస్యోపాసనం శ్రూయతే । వ్యస్తోపాసనం తావత్ ‘ ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి దివమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్స ’ ఇత్యాది, తథా సమస్తోపాసనమపి ‘ తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో బస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదా ’ విత్యాది । తత్ర సంశయః, కిమిహోభయథాప్యుపాసనం స్యాత్ వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ ఉత సమస్తస్యైవేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రత్యవయవం, సుతేజఃప్రభృతిషూపాస్స ఇతి క్రియాపదశ్రవణాత్, తస్మాత్ ‘ తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యత ’ ఇత్యాదిఫలభేదశ్రవణాచ్చ వ్యస్తాన్యప్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తం. తతోఽభిధీయతే, భూమ్నః పదార్థోపచయాత్మకస్య సమస్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య జ్యాయస్త్వం ప్రాధాన్యమస్మిన్ వాక్యే వివక్షితం భవితుమర్హతి న ప్రత్యేకమవయవోపాసనానామపి, క్రతువత్ యథా క్రతుషు దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాంగప్రధానప్రయోగ ఏకో వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి ప్రయోగః ప్రయాజాదీనాం నాప్యేకదేశాంగయుక్తస్య ప్రధానస్య తద్వత్ । కుత ఏతద్భూమైవ జ్యాయానితి, తథా హి శ్రుతిర్భూమ్నో జ్యాయస్త్వం దర్శయతి ఏకవాక్యతావగమాత్, ఏకం హీదం వాక్యం వైశ్వానరవిద్యావిషయం పౌర్వాపర్యపర్యాలోచనాత్ ప్రతీయతే, తథా హి ప్రాచీనశాలప్రభృతయ ఉద్దాలకావసానాః షడృషయో వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠామప్రతిపద్యమానా అశ్వపతిం కైకేయం రాజానమభ్యాజగ్మురిత్యుపక్రమ్యైకైకస్య ఋషేరుపాస్యం ద్యుప్రభృతీనామేకైకం శ్రావయిత్వా ‘ మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచే ’ త్యాదినా మూర్ధాదిభావం తేషాం విదధాతి । ‘ మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ’ ఇత్యాదినా చ వ్యస్తోపాసనమపవదతి । పునశ్చ వ్యస్తోపాసనం వ్యావర్త్య సమస్తోపాసనమేవానువర్త్య

నద్విసైక్యముక్తం గచ్ఛతైః శ్రీర్యహేత్వభావాద్గతార్థత్వం న; త్వాపూర్వతో ద్రథాదిషు శ్రుత్యా సన్నిధిబాధేనోద్గీథాద్యుపాస్తీనాం సర్వశాఖాసూపసంహారవద్వ్యస్తోపాస్తీనాం విధిశ్రుతేః ఫలశ్రవణస్య చ సమస్తోపాస్తిసన్నిధిప్రాప్తం స్తుత్యర్థత్వం బాధిత్వా స్వాతంత్ర్యం శ్రేయ ఇతి పూర్వపక్షమాహ॥ ప్రత్యవయవమితి ॥ ఫలానుక్తా పూర్వోక్తరవతుసిద్ధం ఫలం మంతవ్యం । సుతం ఖండితం, సోమ ఇత్యస్యైవ ప్రసుతత్వమాసమంతాత్ సుతత్వమవస్థాభేదః సోమయాగసంపత్తిస్తవ కులే దృశ్యత ఇతి యావత్, ఆత్మనో వైశ్వానరస్యైవ మూర్ధైవ సుతేజా ఇతి వాక్యప్రకరణాభ్యాం వ్యస్తోపా

స్తీనాం సమస్తోపాస్త్యంతర్భావేన ప్రయాజదర్శవదేకప్రయోగత్వే సిద్ధే ప్రధానతదంగఫలానామర్థవాదగతానామే
కప్రధానఫలతయోపసంహారాత్ వాక్యభేదో నయుక్త ఇతి సిద్ధాంత్యాశయః ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యామనూద్య దూషయతి॥ కే
చిదితి॥ యద్యుభయథోపాసనం సిద్ధాంతస్తర్హి వ్యస్తోపాసనమేవేతి పూర్వపక్షో వక్తవ్యః, స చ న సంభవతీత్యాహ॥
స్పష్టే చేతి॥ కథం తర్హి సూత్రే జ్యాయస్త్వోక్తిస్తత్రాహ॥ సాత్రిస్యేతి॥ వ్యస్తోపాస్తీనాం ప్రామాణికత్వద్యోతనార్థం
తదుక్తిరితి భావః॥ ఇతి ద్వాత్రింశాధికరణమ్॥ ... ... *

౫౮. నానాశబ్దాదిభేదాత్॥ శాండిల్యాదిబ్రహ్మవిద్యైక్యా నానా వా, తథా సంవర్గాదిప్రాణవిద్యైక్యా నా
నా వేతి రూపైక్యభావాభావాభ్యాం సంశయే దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ॥ పూర్వస్మిన్నితి ॥ రూపైక్యాచ్చవి·

'స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ'తి భూమాశ్రయమేవ ఫలం దర్శయతి । యత్తు ప్రత్యేకం సుతేజః ప్రభృతిషు ఫలభేదశ్రవణం, తదేవం సత్యంగఫలాని ప్రధాన ఏవాభ్యుచ్చినోతీతి దర్శితవ్యం। తథోపాస్స ఇత్యపి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతశ్రవణం పరాభిప్రాయానువాదార్థం, న వ్యస్తోపాసనవిధానార్థం, తస్మాత్ సమస్తోపాసనపక్ష ఏవ శ్రేయానితి । కేచిత్త్వత్ర సమస్తోపాసన[illegible]ం జ్యాయాం సంప్రతిష్ఠాప్య జ్యాయస్త్వవచనాదేవ కిల వ్యస్తోపాసనపక్షమపి సూత్రకారోఽనుమన్యత ఇతి కల్పయంతి, తదయుక్తం, ఏకవాక్యతావగతౌ సత్యాం వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, 'మూర్ధా తే వ్యపతిష్య'దితి చైవమాదినిందావచనవిరోధాత్, స్పష్టే చోపసంహారస్థే సమస్తోపాసనావగమే తదభావస్యాపూర్వపక్షే వక్తుమశక్యత్వాత్, సాత్రిస్య చ జ్యాయస్త్వవచనస్య ప్రమాణవత్త్వాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమానత్వాత్॥

సూ. ౫౮. నానాశబ్దాదిభేదాత్॥

పూర్వస్మిన్నధికరణే సత్యామపి సుతేజః ప్రభృతీనాం ఫలభేదశ్రుతౌ సమస్తోపాసనం జ్యాయ ఇత్యుక్తం, అతః ప్రాప్తా బుద్ధిరన్యాస్వపి భిన్నశ్రుతిష్పాసనాని సమస్యోపాసితవ్యానీతి। అపి చ నైవ వేద్యాభేదే విద్యాభేదో విజ్ఞాతుం శక్యతే, వేద్యం హి రూపం విద్యాయాః ద్రవ్యదైవతమివ యాగస్య, వేద్యశ్చైక ఏవ ఏవేశ్వరః శ్రుతినానాత్వేఽప్యవగమ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరః కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ సత్యకామః సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవమాదిషు, తథా 'ఏక ఏవ ప్రాణః ప్రాణో వావ సంవర్గః ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతే'త్యేవమాదిషు వేద్యైకత్వాచ్చ విద్యైకత్వం, శ్రుతినానాత్వమప్యస్మిన్ పక్షే గుణాం
తరపరతా [illegible] నేక వేద్యం వ్యుపాశ్రియ గుణజాతముపసంహర్త
వ్యం విద్యా
న్నా భవితుమర్హంతి, కుతః శబ్దాదిభేదాత్, భవతి హి శబ్దభేదం [illegible]
మాదిః, శబ్దభేదశ్చ కర్మభేదహేతుః సమధిగతః పురస్తాత్ 'శబ్దాంతరే కర్మభేదః కృతానుబంధత్వా'దితి। ఆదిగ్రహణాత్ గుణాదయోఽపి యథాసంభవం భేదహేతవో యోజయితవ్యాః । నను వేదేత్యాదిషు శబ్ద

ద్యైక్యమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ విద్యైక్యం చేదేకశ్రుత్యుక్తవిద్యాయాః శ్రుత్యంతరేప్యుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ॥ శ్రుతినానాత్వ
మపీతి॥ పూర్వపక్షే గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తు గుణానుపసంహార ఇతి మత్వా సూత్రం యోజయతి॥ వేద్యాభేదేపి
॥ నను భిన్నధాత్వర్థవాచకశ్శబ్దః శబ్దాంతరం-యథా యజతి దదాతి జుహోతీతి తస్మిన్ శబ్దభేదే కర్మశబ్దితవిధ్యర్థ
భావనాయా భేదో యుక్తస్తస్యాః కృతానుబంధత్వాద్భేదనస్వీకృతవిషయత్వాద్ధాత్వర్థభేదాదితి యావత్ । వికల్ప
తే తు వేదోపాసీతేత్యాదిశబ్దా ధ్యానోపాస్తైర్యాగదానహోమవత్ స్వతో భేదాభావాత్ సిద్ధగుణకబ్రహ్మణ ఏకత్వేన
విషయేఽపి భేదాభావాత్ కథముపాస్తిభేదక ఇతి శంకితే॥ నన్వితి॥ అత్ర సూత్రే శబ్దభేదోఽభ్యుచ్చయమాత్రతయో

క్తిః, విద్యానానాత్వే సమ్యగ్జ్ఞాతేవ స్వాతీపదోషాత్తా గుణాదయ ఏవ, తథాహి సిద్ధస్యాపి గుణస్య కార్యాన్వయియా కార్యత్వమస్తి। యథారుణ్యాదిగుణానాం క్రయణభావనాన్వయితయా కార్యత్వం తథా చ తత్తత్ప్రకరణేషూత్పత్తిశిష్టైరుపాస్తిభావనాన్వయితయా సాధ్యైస్తస్తైర్విశిష్టతయోపాస్యరూపభేదాదుపాసనాభేదః। యథా ఛత్రచామరాదిగుణభేదేన రాజోపాస్తిభేదః యథా వా, ఆమిక్షావాజినగుణభేదేన యాగభేదస్తద్వత్, తథా ప్రతివిద్యం ఫలసంయోగభేదాద్వైశ్వానరశాండిల్యాదిసమాఖ్యాభేదాద్భేద ఇతి సమాధత్తే ॥ నైష దోష ఇత్యాదినా ॥ యదుక్తం రూపైర్నానాత్వం గుణాంతరవిధ్యర్థమితి తన్నేత్యాహ॥ న చాత్రైకేతి॥ కించ ప్రాప్తవిద్యానువాదేనాప్రాప్తానేకగుణవిధానే వాక్యభేదః స్యాదిత్యాహ । అనేకత్వాచ్చేతి॥ కించ విద్యైక్యే ఏవ గుణానాం పునరుక్తిః ప్రధానప్రత్యభిజ్ఞానాద్ధి ప్రధానైక్యాదేవ తత్సిద్ధేః, విద్యానానాత్వపక్షే గుణానామప్రాప్తేః సాప్రాప్తస్యోక్తేత్యాహ॥ న చాస్మిన్ పక్ష ఇతి॥ ఫలభేదాచ్చోదనై

భేద ఏవావగమ్యతే న యజతీత్యాదివదర్థభేదః సర్వేషామేవైషాం మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదాదర్థాంతరాసంభవాచ్చ తత్ర కథం శబ్దభేదాద్విద్యాభేద ఇతి। నైష దోషః, మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేఽపి అనుబంధభేదాద్విద్యాభేదోపపత్తేః । ఏకస్యాపి హీశ్వరస్యోపాస్యస్య ప్రతిప్రకరణం వ్యావృత్తా గుణాః శిష్యంతే తథైకస్యాపి ప్రాణస్య తత్ర తత్రోపాస్యస్యాభేదేఽప్యన్యాదృగ్గుణోఽన్యత్రోపాసితవ్యోఽన్యాదృగ్గుణశ్చాన్యత్రేత్యేవమనుబంధభేదాత్ వేద్యభేదే సతి విద్యాభేదో విజ్ఞాయతే। న చాత్రైకా విద్యా విధిత్సితేతరే గుణవిధయశ్చేతి శక్యం వక్తుం, వినిగమనాయాం హేత్వభావాత్ అనేకత్వాచ్చ ప్రతిప్రకరణం గుణానాం ప్రాప్తవిద్యానువాదేన విధానానుపపత్తేః । న చాస్మిన్ పక్షే సమానాః సంతః సత్యకామత్వాదయో గుణా అసకృచ్ఛ్రావయితవ్యాః, ప్రతిప్రకరణం చేదంకామేనేదముపాసితవ్యమిదంకామేన చేదమితి నైరాకాంక్ష్యావగమాత్ నైకవాక్యతాపత్తిః । న చాత్ర వైశ్వానరవిద్యాయామివ సమస్తచోదనాఽపరాస్తి యద్వశేన ప్రతిప్రకరణవర్తినోఽవయవోపాసనాని భూత్వైకవాక్యతాం యాయుః । వేద్యైకత్వనిమిత్తే చ విద్యైకత్వే సర్వత్ర నిరంకుశే ప్రతిజ్ఞాయమానే సమస్తగుణోపసంహారోఽశక్యః ప్రతిజ్ఞాయేత, తస్మాత్ సుష్ఠూచ్యతే నానాశబ్దాదిభేదాదితి। స్థితే చైతస్మిన్నధికరణే సర్వవేదాంతప్రత్యయమిత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ ॥

సూ. ౫౯. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్

స్థితే విద్యాభేదే విచార్యతే, కిమాసామిచ్ఛయా సముచ్చయో వికల్పో వా స్యాదథవా వికల్ప ఏవ నియమేనేతి, తత్ర స్థితత్వాత్తావద్విద్యాభేదస్య । న చ సముచ్చయనియమే కించిత్కారణమస్తి । నను భిన్నానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం సముచ్చయనియమో దృశ్యతే । నైష దోషః, నిత్యతాశ్రుతిర్హి తత్ర కారణం, నైవం విద్యానాం కాచిన్నిత్యతాశ్రుతిరస్తి, తస్మాన్న సముచ్చయనియమః, నాపి

క్యాభావాత్ సర్వగుణధ్యానస్యాశక్యత్వాచ్చ విద్యానానేత్యాహ॥ ప్రతిప్రకరణం చేత్యాదినా॥ దహరధ్యాతుః సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి వైశ్వానరధ్యాతా సర్వత్రాన్నమత్తీత్యాదిఫలభేద ఇత్యర్థః । నను విద్యానానాత్వే సిద్ధే పశ్చాద్దహరాదివిద్యా ప్రతివేదాంతమేకాఽనేకా వేతి చింతోచితా తత్కథమాదౌ సా కృతేత్యత ఆహ ॥ స్థితే చేతి॥ విద్యానానాత్వాధికరణం పాదాదావేవ సంగతం, అత్ర ప్రాసంగికమితి భావః॥ ఇతి త్రయస్త్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ॥

౫౯. వికల్ప॥ విద్యానాం స్వరూపముక్త్వాఽనుష్ఠానప్రకారోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యుపజీవ్యత్వసంగతిమాహ॥ స్థిత ఇతి॥ విద్యాస్త్రివిధాః అహంగ్రహాః ప్రతీకస్థా అంగాశ్రితాశ్చేతి। తత్రాహంగ్రహవిద్యాసు యథాకామ్యవికల్పయోర్విద్యానానాత్వసామ్యాత్ సంశయమాహ॥ కిమితి॥ పూర్వపక్షే యథేష్టమనుష్ఠానమిత్యనియమః సిద్ధాంతే వికల్పేనానుష్ఠానమితి నియమ ఇతి ఫలభేదః। తత్రానియమం సాధయతి॥ తత్ర స్థితత్వాదిత్యాదినా॥ ఏకపురోడాశఫలత్వాద్యథా వ్రీహియవయోర్వికల్పస్తథా వికల్పనియమ ఏవాహంవిద్యానాం న్యాయ్యః, తుల్యఫలత్వాత్ । న చ ఫలభూయస్త్వాతిశయః కామ్య

కర్మసముచ్చయోపిక్ళప్త ఇతివాచ్యం, ఈశ్వరసాక్షాత్కారాత్పరంఫలభేదస్యాసామహంబ్రహ్మోపాస్తీనాంసాక్షాత్కారాత్మకఫలస్యతుల్యత్వాత్, తస్యచైకయాకృతత్వే అన్యస్యాఃకృత్యాభావాచ్చి త్తవిక్షేపకతయాతద్విఘాతకత్వాచ్చేతిసిద్ధాంతభాష్యార్థః । ననుతుసాక్షాత్కారఇత్యతఆహ॥సాక్షాత్కరణసాధ్యంచేతి ॥ యస్యపుంసః, అద్ధా ఈశ్వరోఽహమితిసాక్షాత్కారస్స్యాదిచికిత్సాచనాస్తి అహమీశ్వరోనవేతితస్యైవేశ్వరప్రాప్తిరిత్యర్థః । జీవన్నేవభావనయాదేవత్వంసాక్షాత్కృత్యదేహపాతోత్తరకాలందేవత్వమాప్నోతీతిశ్రుత్యంతరార్థః॥అహంగ్రహోపాసనానుష్ఠానప్రకారముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ ఇతిచతుస్త్రింశాధికరణమ్ ॥ ... • ... *

౬౦. కామ్యాస్తు॥ తటస్థోపాస్తయోఽత్రవిషయాస్తాసుకింవికల్ప ఉతయథాకామమనుష్ఠానమితిపూర్వవత్సంశయేసత్యుపాస్తిత్వావిశేషాదహంగ్రహవద్వికల్ప ఇతిప్రాప్తే అపవాదంసిద్ధాంతయతి॥ అపిశబ్దేతి॥ స్వయఃకశ్చిదేతం

వికల్పవిషయః విద్యాంతరాంగీకృతస్యవిద్యాంతరాప్రతిషేధాత్ ।పారిశేష్యాత్ యాథాకామ్యమేవాపద్యతే।నన్వవిశిష్టఫలత్వాదాసాంవికల్పోన్యాయ్యః,తథాహి-మనోమయఃప్రాణశరీరఃకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మసత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇత్యేవమాద్యాస్తుల్యవదీశ్వరత్వప్రాప్తిఫలాలక్ష్యంతే। నైషదోషః, సమానఫలేష్వపిస్వర్గాదిసాధనేషుకర్మసుయాథాకామ్యదర్శనాత్ । తస్మాద్యాథాకామ్యప్రాప్తావుచ్యతే వికల్పఏవాసాంభవితుమర్హతినసముచ్చయఃకస్మాత్,అవిశిష్టఫలత్వాత్ ।అవిశిష్టంహ్యాసాంఫలముపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణం,ఏకేనచోపాసనేనసాక్షాత్కృతేఉపాస్యవిషయే ఈశ్వరాదౌద్వితీయమనర్థకం।అపిచ అసంభవఏవసాక్షాత్కరణస్యసముచ్చయపక్షేచిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్ ।సాక్షాత్కరణసాధ్యంచ విద్యాఫలందర్శయంతిశ్రుతయః 'యస్యస్యాదద్ధానవిచికిత్సాఽస్తీ'తి 'దేవోభూత్వాదేవానప్యేతీ'తిచైవమాద్యాః । స్మృతయశ్చ 'సదాతద్భావభావితా' ఇత్యేవమాద్యాః ।తస్మాదవిశిష్టఫలానాంవిద్యానామన్యతమామాదాయతత్పరస్స్యాత్ యావదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణేన తత్ఫలంప్రాప్తమితి ॥ *

సూ. ౬౦. కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్ ॥

'అవిశిష్టఫలత్వా'దిత్యస్యప్రత్యుదాహరణం, యాసుపునఃకామ్యాసువిద్యాసు 'సయఏతమేవంవాయుందిశాంవత్సంవేదనపుత్రరోదంరోదితి' 'సయోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నోగతం తత్రాస్యయథాకామచారోభవతీ'తిచైవమాద్యాసుక్రియావదదృష్టేనాత్మనాత్మీయంతత్తత్ఫలంసాధయంతీషుసాక్షాత్కరణాపేక్షానాస్తి తాయథాకామంసముచ్చీయేరన్వానవాసముచ్చీయేరన్పూర్వహేత్వభావాత్ పూర్వస్యావిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్యవికల్పహేతోరభావాత్॥ • • ... *

సూ. ౬౧. అంగేషుయథాశ్రయభావః॥

కర్మాంగేషూద్గీథాదిషుయేఆశ్రితాఃప్రత్యయాః వేదత్రయవిహితాః కింతేసముచ్చీయేరన్ కింవాయథాకామంస్యురితిసంశయె యథాశ్రయభావ ఇత్యాహ. యథైవాశ్రయాఃస్తోత్రాదయఃసంభూయభవన్తి

వాయుమేవంగోత్వేనకల్పితానాందిశాంవత్సంవేదోపాస్తేనా సోపుత్రమరణనిమిత్తంరోదనం రోదితిలభతే నిత్యమేవజీవత్పుత్రోభవతీత్యర్థః ।అహంగ్రహదృష్టాంతేసాక్షాత్కారద్వారత్వముపాధిరితిభావః॥ఇతిపంచత్రింశాధికరణమ్

౬౧. సంప్రత్యంగావబద్ధోపాస్తీనామనుష్ఠానక్రమంవక్తుంపూర్వపక్షయతి॥ అంగేష్వితి॥ అంగాశ్రితత్వాత్సఫలత్వాచ్చసంశయమాహ॥ కిమితి॥ యథాక్రత్వనుష్ఠానేతదాశ్రితాంగానాంసముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమస్తథాంగానుష్ఠానేతదాశ్రితోపాస్తీనాంతన్నియమ ఇతిసూత్రార్థః । నన్వంగన్నిర్ధారణానియమఇష్యతాంగాశ్రితానాం గోదోహనవదసంగత్వముక్తంతత్కథమనంగానామంగవత్సముచ్చయశంకేతి, ఉచ్యతే। అంగాన్యనుష్ఠాపయత్ప్రయోగవిధి

ర్విద్యోపాసనానినానుష్ఠాపయేత్ తర్హి తేషాంతదాశ్రితత్వంవ్యర్థమితిమన్వానస్యశంకేతిభావః॥ ...

౬౨. తర్హిగోదోహనస్యాపిసముచ్చయస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ శిష్టేశ్చేతి॥ శిష్టిఃశాసనం - విధానమితియా త్ । విహితత్వావిశేషాత్ సముచ్చయోఽఙ్గవదిత్యర్థః । గోదోహనస్యతునానుష్ఠాననియమః, చమసస్థానేవిహి త్వాత్తన్నియమేచమసవిధివైయర్థ్యాత్ ఉపాసనానాంతు నకస్య చిదంగస్యస్థానేవిహితత్వమితిసముచ్చయనియ మోనవిరుధ్యతఇతిభావః ॥ ... ...

౬౩. సముచ్చయేలింగమాహ ॥ సమాహారాదితి॥ ' ఋగ్వేదినాంయఃప్రణవఃససామవేదినాముద్గీథ' ఇతిభా దోగ్యేప్రణవోద్గీథయోరైక్యధ్యానవిధిరస్తి, తస్యఫలార్థవాదో హోతృషదనాదిత్యాదిః । హోతాతుశ్శంసనస్య వాదినా హోతృషదనశబ్దేనశంసనంలక్ష్యతే, ఉద్గాతాస్వరాదిప్రమాదాత్ భ్రష్టముద్గీథంసమ్యక్కృతా ద్గోత

యభవంత్యేవంప్రత్యయాఅపి, ఆశ్రయతంత్రత్వాత్ ప్రత్యయానాం॥ ... ... *

సూ. ౬౨. శిష్టేశ్చ॥

యథాచాశ్రయాఃస్తోత్రాదయస్త్రిషు వేదేషుశిష్యంతే ఏవమాశ్రితాఅపిప్రత్యయాః నోపదేశకృ తోపికశ్చిద్విశేషోఽఙ్గానాంతదాశ్రయాణాంచప్రత్యయానామిత్యర్థః॥ ... ... *

సూ. ౬౩. సమాహారాత్॥

హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథ మనుసమాహరతీతిచ ప్రణవోద్గీథైకత్వ విజ్ఞాన మాహాత్మ్య ద్గాతాస్వకర్మణ్యుత్పన్నంక్షతంహోత్రాత్ కర్మణఃప్రతిసమాదధాతీతి బ్రువన్ వేదాంతరోదిత స్యప్రత్యయస్య వేదాంతరోదితపదార్థసంబంధసామాన్యాత్ సర్వవేదోదితప్రత్యయోపసంహారంసూ చయతీతిలింగదర్శనమ్ ॥ సూ. ౬౪. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥

విద్యాగుణంచవిద్యాశ్రయంసంతమోంకారంవేదత్రయసాధారణంశ్రావయతి, తేనేయంత్రయీ విద్యావర్తతే । ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితిశంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి । తతశ్చాశ్రయ సాధార ణ్యాదాశ్రితసాధారణ్యమితిలింగదర్శనమేవ । అథవాగుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేతి । యదీమేకర్మగు ణా ఉద్గీథాదయఃసర్వేసర్వప్రయోగసాధారణానస్యుస్స్యాత్తత ఆశ్రితానాం ప్రత్యయానాం సహభావః, తేతూద్గీథాదయఃసర్వాంగ గ్రాహిణా ప్రయోగవచనేన సర్వేసర్వప్రయోగసాధార ణాఃశ్రూయంతే, తతశ్చాశ్రయసహభావాత్ ప్రత్యయసహభావఇతి ॥ ... ... *

సూ. ౬౫. నవాతత్సహభావాశ్రుతేః॥

నవేతిపక్షవ్యావర్తనమ్ । నయథాశ్రయభావ ఆశ్రితానాం ప్రత్యయానాం భవితుమర్హతి।కుతః,

శంసనానుసమాహారశ్చేవోద్గాత్రా శంకరోత్యేవకేవలశంస్యమానప్రణవేనస్వీయోద్గీథస్యైక్యధ్యానబలాదిత్యర్థః। తతఃకిం మత్రాహ ॥ ఇతిబ్రువన్నితి॥ సామవేదస్థోద్గీథధ్యానస్యఋగ్వేదోక్తప్రణవసంబంధోయోదృష్టః సఏవాంగానాంసర్వవే దాంతవిహితోపాస్తిసముచ్చయేలింగంప్రణవరూప పదార్థస్యోపాస్తీనాంచవేదాంతరోక్తత్వేనసాదృశ్యాత్ వేదాం తరోక్తాంగసంబంధస్యాప్యస్తిసమానత్వాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౬౪. ఓంకారస్యాఙ్గస్యసాధారణ్యోక్తేరాశ్రితధ్యానానాంసముచ్చిత్యానుష్ఠానంగమ్యతఇతిలింగాంతరమా హ ॥ విద్యేతి॥ తేనేయం త్రయీ విద్యా కర్మరూపా ప్రవర్తతఇత్యర్థః॥ అన్వయముఖేనోక్తమేవార్థం వ్యతిరేకతో వ్యాచష్టే ॥ అథవేతి॥ ... ... *

౬౫. పూర్వోక్తాఃసమాసపాస్త్యనియమః ఏవమయుక్తః, ఆశ్రయవత్ సముచ్చయనియమేమానాభావాదితిసిద్ధాంతయ

తి॥ నవేతి ॥ ప్రయోగవిధిః ఖలు సాంగప్రధానానుష్ఠాననియామకః నత్వనంగానాం సంగ్రాహక ఇత్యాహ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి॥ విమతా ఉపాస్తయః క్రతౌ న సముచ్చిత్యానుష్ఠేయాః 'భిన్నఫలత్వాద్గోదోహనవదితి భావః। శిష్టేశ్చేత్యుక్తం నిరస్యతి॥ అయమేవేతి॥ సమాహారాద్గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేత్యుక్తం లింగద్వయమపి మానాంతరప్రాప్తస్య ద్యోతకం న స్వయం సాధకం అర్థవాదస్థత్వాదిత్యాహ ॥ పరం చేతి॥ గుణసాధారణ్యసూత్రస్య ద్వితీయాం వ్యాఖ్యాం దూషయతి॥ నచేతి ॥ తత్ప్ర

తత్సహభావాశ్రుతేః। యథా హి త్రివేదీవిహితానామంగానాం స్తోత్రాదీనాం సహభావః శ్రూయతే 'గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతః సామ గాయ హోతరేతద్యజే'త్యాదినా, నైవముపాసనానాం సహభావశ్రుతిరస్తి। నను ప్రయోగవచన ఏషాం సహభావం ప్రాపయేత్। నేతి బ్రూమః, పురుషార్థత్వాదుపాసనానాం, ప్రయోగవచనో హి క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం సహభావం ప్రాపయేత్, ఉద్గీథాద్యుపాసనాని తు క్రత్వంగాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదివత్ పురుషార్థానీత్యవోచామ 'పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫల'మిత్యత్ర (అ ౩ పా ౩ సూ ౪౨) అయమేవ చోపదేశాశ్రయో విశేషోఽంగానాం తదాలంబనానాం చోపాసనానాం యదేకేషాం క్రత్వర్థత్వమేకేషాం పురుషార్థత్వమితి। పరం చ లింగద్వయమకారణముపాసనసహభావస్య శ్రుతిన్యాయాభావాత్। న చ ప్రతిప్రయోగమాశ్రయకార్త్స్న్యోపసంహారాదాశ్రితానామపి తథాత్వం విజ్ఞాతుం శక్యతే, అతత్ప్రయుక్తత్వాదుపాసనానాం, ఆశ్రయతంత్రాణ్యపి హ్యుపాసనాని కామమాశ్రయాభావే మాభూవన్ న త్వాశ్రయసహభావే సహభావనియమమర్హంతి తత్సహభావాశ్రుతేరేవ। తస్మాత్ యథాకామమేవోపాసనాన్యనుష్ఠీయేరన్॥ ... ... *

సూ. ౬౬. దర్శనాచ్చ॥

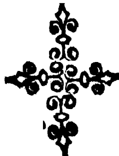
దర్శయతి చ శ్రుతిరసహభావం ప్రత్యయానాం 'ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీ'తి। సర్వప్రత్యయోపసంహారే హి 'సర్వే సర్వవిద' ఇతి న విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా పరిపాల్యత్వమితరేషాం సంకీర్త్యేత। తస్మాద్యథాకామ్యముపాసనానాం సముచ్చయో వికల్పో వేతి॥ *

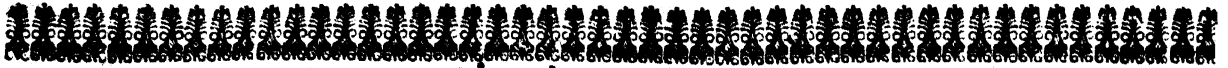
ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

యుక్తత్వాభావే తదాశ్రితత్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ ఆశ్రయేతి ॥ ఇదమేవ తేషామంగాశ్రితత్వం యదంగాభావే సత్యసత్త్వం న త్వంగవ్యాపకత్వమిత్యర్థః॥ ... ... *

౬౬. కించ విదుషా బ్రహ్మణా అన్యేషామృత్విజాం పాల్యత్వవచనాన్న సర్వోపాస్తీనాం సహప్రయోగ ఇత్యాహ దర్శనాచ్చేతి॥ ఋగ్వేదాదివిహితాంగలోపే వ్యాహృతిహోమప్రాయశ్చిత్తాదివిజ్ఞానవత్త్వమేవంవిత్త్వం బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః॥ ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యవ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

ఓం పరమాత్మనే నమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
తృతీయాధ్యాయే చతుర్థపాద ప్రారంభః

౧. కర్మాంగవిద్యాప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వమాశంక్యాహ॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణ ఇతి॥ పూర్వపాదే పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారోక్త్యా స్వరూపం నిశ్చితం, అస్మిన్పాదే తాసాం కర్మానంగతయా పురుషార్థహేతుత్వం నిరూప్యతే। తతోఽగ్నిహోత్రాదీని యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీన్యంతరంగాణి చ నిరూప్యంత ఇత్యేకవిద్యావిషయత్వం పాదయోస్సంగతిః తత్రాదౌ తత్త్వజ్ఞానం విషయీకృత్య వాదివిప్రతిపత్త్యా సంశయమాహ। అథేతి॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానకర్మణోరంగాంగిత్వేన సముచ్చయః సిద్ధాంతే కేవలజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః। ...

సూ. ౧. పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః॥

అథేదానీమౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం కిమధికారిద్వారేణ కర్మణ్యేవానుప్రవిశతి ఆహోస్విత్స్వతంత్రమేవ పురుషార్థసాధనం భవతీతి మీమాంసమానః సిద్ధాంతేనైవ తావదుపక్రమతే 'పురుషార్థోఽతః' ఇతి। అతోఽస్మాద్వేదాంతవిహితాదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్పురుషార్థస్సిధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కుత ఏతదవగమ్యతే. శబ్దాదిత్యాహ। తథాహి 'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి' 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యుపక్రమ్య 'స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీ'తి। 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యుపక్రమ్య 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వ'మితి చైవంజాతీయకా శ్రుతిః కేవలాయా విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వం శ్రావయతి। అథాత్ర ప్రత్యవతిష్ఠతే॥ ... ...

సూ. ౨. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః॥

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్మశేషత్వాత్తద్విజ్ఞానమపి వ్రీహిప్రోక్షణాదివద్విషయద్వారేణ కర్మసంబంధ్యేవేత్యతస్తస్మిన్నవగతప్రయోజన ఆత్మజ్ఞానే యా ఫలశ్రుతిస్సార్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే, యథాఽన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లోకం శృణోతీ'తి 'యదాఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే' 'యత్ప్రయాజానూయాజా ఇజ్యంతే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే వర్మ యజమానాయ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై' ఇత్యేవంజాతీయకా ఫలశ్రుతిరర్థవాద

స్తద్వదితి ప్రాప్తే ఉక్తబ్రహ్మవిద్యాయాం లోకాదికం సగుణవిద్యాఫలం మోక్షానందాదౌ త్వర్థవాదాభిప్రాయేణోక్తమితి వక్తవ్యం॥ ....

౨. సిద్ధాంతమువక్రమ్య పూర్వపక్షయతి॥ శేషత్వాదితి॥ సూత్రే౽ర్థవాదపదమావర్తనీయం। జ్ఞానాత్పురుషార్థోఽర్థవాద ఇత్యర్థః। జ్ఞానం కర్మాంగం అఫలత్వే సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాత్ ప్రోక్షణపర్ణమయీత్వాదివ దిత్యర్థః॥ తర్హి నిష్ఫలయార్థం గురుశిష్యయోః కథం వాదోఽయమితి జ్ఞాపనార్థం జైమినిగ్రహణం। అంగిఫలేన అంగభూతాఽవగతప్రయోజనః తదాశ్రయత్వం సంస్కారో జ్ఞానే ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యత్ర దృష్టాంతో యథేతి ॥ పర్ణమయీ ద్రవ్యం యజమానస్యాంజనం సంస్కారః ప్రయాజాదీని కర్మాణి శేషీత్యర్థః। వర్మ కవచం। కథమాత్మజ్ఞానం కర్మ

౪౦ మానాభావాదితి సిద్ధాంతీ శంకతే ॥కథమితి॥ పూర్వపక్ష్యాహ॥ కర్త్రితి ॥ యద్యప్యనారభ్యాధీతాయాః పర్ణతాయాః జుహూద్వారేణ వాక్యాత్ క్రత్వంగభావః జుహ్వాః క్రతుష్వవ్యభిచారితయా క్రతూపస్థాపకత్వాత్, నతథాత్మజ్ఞానస్య 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి వాక్యాత్ క్రతుసంబంధ ఉపపద్యతే, ఆత్మనః క్రతువ్యాప్త్యభావాదితి సిద్ధాంతీమాషయతి ॥నేతి॥ దేహభిన్నత్వేన జ్ఞాతాత్మనః క్రతువ్యాప్యత్వమస్తీతి పూర్వపక్షీ సమాధత్తే॥ నవ్యతిరేకేతి॥ సర్వథేతి - దేహాత్మత్వే నాపీత్యర్థః । దేహభిన్నకర్తృజ్ఞానస్యాంగత్వేపి అకర్తృబ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్య నాంగత్వమితి శంకతే॥ నన్వపహతేతి॥ యస్యార్థే జాయాదికం ప్రియం భోగ్యం స ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇతి భోగ్యలింగేన సూచితభోక్తృభిన్నః కర్తృస్వరూ

స్తద్వత్ । కథం పునరస్యానారభ్యాధీతస్యాత్మజ్ఞానస్య ప్రకరణాదినా మన్యతమేనాపి హేతునా వినా క్రతుప్రవేశ ఆశంక్యతే కర్తృద్వారేణ తద్విజ్ఞానస్య వాక్యాత్ క్రతుసంబంధ ఇతి చేత్, న, వాక్యవినియోగానుపపత్తేః అవ్యభిచారిణా హి కేనచిద్ద్వారేణానారభ్యాధీతానామపి వాక్యనిమిత్తః క్రతుసంబంధోఽవకల్పతే కర్తాతు వ్యభిచారిద్వారం లౌకికవైదికకర్మసాధారణ్యాత్, తస్మాన్నతద్ద్వారేణాత్మజ్ఞానస్య వాక్యాత్ క్రతుసంబంధసిద్ధిరితి। న, వ్యతిరేకవిజ్ఞానస్య వైదికేభ్యః కర్మభ్యోఽన్యత్రానుపయోగాత్ నహి దేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానం లౌకికేషు కర్మసూపయుజ్యతే, సర్వథాదృష్టార్థప్రవృత్త్యుపపత్తేః, వైదికేషు తు దేహపాతోత్తరకాలఫలేషు దేహవ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానమంతరేణ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యుపయుజ్యతే వ్యతిరేకజ్ఞానం। నన్వపహతపాప్మత్వాదివిశేషణాదసంసార్యాత్మవిషయమౌపనిషదం దర్శనం న ప్రవృత్త్యంగం స్యాత్, న, ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపదేశాత్. అపహతపాప్మత్వాదివిశేషణం తు స్తుత్యర్థం భవిష్యతి । నను తత్ర తత్ర ప్రసాధితమేతదధికమసంసారి బ్రహ్మ జగత్కారణం తదేవ చ సంసారిణ ఆత్మనః పారమార్థికం స్వరూపముపనిషత్సూపదిశ్యత ఇతి। సత్యం ప్రసాధితం, తస్యైవ స్థూణానిఖననవత్ఫలద్వారేణ ప్రతిసమాధానే క్రియతే తదాద్ధ్యాయ ॥ ... *

సూ. ౩. ఆచారదర్శనాత్ ॥

'జనకో హ వైదేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే' 'యక్ష్యమాణో హ వై భగవంతోఽహమస్మి' త్యేవమాదీని బ్రహ్మవిదామప్యన్యపరేషు వాక్యేషు కర్మసంబంధదర్శనాని భవంతి తథోద్దాలకాదీనామపి పుత్రానుశాసనాదిదర్శనాద్గార్హస్థ్యసంబంధోఽవగమ్యతే। కేవలాచ్చేజ్జ్ఞానాత్పురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్ కిమర్థమనేకాయాససమన్వితాని కర్మాణి తే కుర్యుః 'అర్కే చేన్మధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజే' దితి న్యాయాత్ ॥

సూ. ౪, తచ్ఛ్రుతేః॥

'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ' తి చ కర్మశేషత్వశ్రవణాత్ విద్యాయా న కేవలాయాః పురుషార్థహేతుత్వం॥ ... ... *

పం నాస్తీతి సమాధ్యర్థః । జన్మాదిసూత్రమారభ్య సాధితం స్వరూపం కథం నాస్తీతి శంకతే॥ నన్వితి॥ స్వరూపజ్ఞానం వేదాంతానాం ఫలం తస్య క్రిత్వర్థపురుషార్థత్వవిచారేణ దార్ఢ్యం క్రియత ఇత్యాహ॥ సత్యమితి॥ ... *

౩. బ్రహ్మవిదాం కర్మాచారదర్శనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వే లింగమిత్యాహ॥ఆచారేతి॥ ఈజే- యాగం కృతవానిత్యర్థః - హే భగవంత ఇతి బ్రాహ్మణాన్ సంబోధ్య కేకయరాజో బ్రూతే। అహం యక్ష్యమాణో యాగం కరిష్యమాణోఽస్మి వసంత్వత్ర భగవంత ఇత్యర్థః॥ అన్యపరేష్వితి- విద్యావిధిపరేష్విత్యర్థః॥ అల్పయాసంపుక్తైరుపాయం జ్ఞానం లబ్ధ్వా బహ్వాయాసం కర్మ న కుర్యురిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ॥ అర్క ఇతి॥ సమీప ఇత్యర్థః॥ అర్క- ఇతి పాఠే ప్యయమేవార్థః॥

౪, బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వే తృతీయా శ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ॥ తచ్ఛ్రుతేరితి॥ ... *

౫. లింగాంతరమాహ॥ సమితి॥ తం పరలోకం గచ్ఛంతం విద్యాకర్మణీ అనుగచ్ఛత ఇత్యర్థః॥ ... *

౬, గురోశ్శుశ్రూషారూపం కర్మ కుర్వన్ అతిశేషేణ అవశిష్టేన కాలేన యథావిధానం పవిత్రపాణిత్వ ప్రాఙ్ముఖత్వాదివిధానమనతిక్రమ్య వేదమధీత్య అనంతరమాచార్యస్య కులాద్గృహాత్ బ్రహ్మచర్యాదభిసమావర్తనం కృత్వా కుటుంబే గార్హస్థ్యే స్థితః ప్రత్యహం శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయాధ్యయనం కుర్వన్ న్యాయ్యాంశ్చ నిత్యాదిధర్మాననుతిష్ఠన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీతి శ్రుత్యర్థః। యథాఽవఘాతస్తుషవిమోకపర్యంతః ఏవమధ్యయనమర్థావబోధాంతం దృష్టేఽర్థావబో

సూ. ౫. సమన్వారంభణాత్॥

'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇతి చ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభే సాహిత్యదర్శనాన్న స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః॥ • సూ. ౬. తద్వతో విధానాత్॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుంబే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయాన' ఇతి చైవంజాతీయకా శ్రుతిః సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానవతః కర్మాధికారం దర్శయతి। తస్మాదపి న విజ్ఞానస్య స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వం। నన్వత్రాధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రం వేదస్య శ్రూయతే నార్థవిజ్ఞానం। నైష దోషః, దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధపర్యంతమితి స్థితం॥ ***

సూ. ౭. నియమాచ్చ॥

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే' ఇతి। తథా 'ఏతద్వై జరామర్యం సత్రం యదగ్నిహోత్రం జరయా వా హ్యేవాస్మాన్ముచ్యతే మృత్యునా వే'త్యేవంజాతీయకాన్నియమాదపి కర్మశేషత్వమేవ విద్యాయా ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే॥ **

సూ. ౮. అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్॥

తుశబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే। యదుక్తం 'శేషత్వాత్పురుషార్థవాద' ఇతి (అ౩ - పా ౪ - సూ౨) తన్నోపపద్యతే। కస్మాత్, అధికోపదేశాత్। యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తా భోక్తా చ శరీరమాత్రవ్యతిరేకేణ వేదాంతేషూపదిష్టః స్యాత్ తతో వర్ణితేన ప్రకారేణ ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం స్యాత్। అధికస్తు శారీరాదాత్మనోఽసంసారీశ్వరః కర్తృత్వాదిసంసారధర్మరహితోఽపహతపాప్మత్వాదివిశేషణః పరమాత్మా వేద్యత్వేనోపదిశ్యతే వేదాంతేషు। న చ తద్విజ్ఞానం కర్మణాం ప్రవర్తకం భవతి ప్రత్యుత కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తీతి వక్ష్యతి 'ఉపమర్దం చే'త్యత్ర (అ౩ పా౪ సూ౧౬) తస్మాత్ 'పురుషార్థోఽతః శబ్దా'దితి యన్మతం భగవతో బాదరాయణస్య తత్తథైవ తిష్ఠతి న శేషత్వప్రభృతిభిర్హేత్వాభాసైశ్చాలయితుం శక్యతే తథా హి తమధికం శారీరాదీశ్వరమాత్మానం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్' 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః' 'మహద్భయం వజ్రముద్యతం' 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే'

ధాఖ్యే ఫలే సంభవతి అధ్యయనస్యాదృష్టార్థత్వాయోగాదితి పూర్వతంత్రే స్థితం తతశ్చ బ్రహ్మాపి వేదార్థ ఇతి తదవబోధవతః కర్మవిధానమిత్యర్థః॥ ... ... *

౭. యావజ్జీవం కర్మనియమోఽప్యత్ర లింగమిత్యాహ॥ నియమాచ్చేతి॥ ఇహ దేహే కర్మాణి కుర్వన్నేవ శతం సంవత్సరాన్ జీవితుమిచ్ఛేత్ ఏవం కర్మిత్వేన జీవతి త్వయి నరే కర్మపాపం న లిప్యతే, ఇతః కర్మణోఽన్యథా నాస్తి కర్మ వినా శ్రేయో నాస్తీత్యర్థః। జరామర్యం- జరామరణావధికమిత్యర్థః॥ ... ... *

౮. కర్తురధికస్యాసంసార్యాత్మనః కర్మశేషత్వాభావాత్తజ్జ్ఞానం కర్మాంగం నేతి సిద్ధాంతయతి॥ అధికేతి॥ 'అస్య మహతో' ఇతి వాక్యశేషాత్ ప్రియసంబంధిత ఆత్మా పర ఏవ ద్రష్టవ్యః। యః ప్రాణాదిప్రేరయతి సోఽస్యాశనాయాద్యత్యయ

క్యశేషాత్పర ఏవ । తథాఽక్షిపురుషోఽప్యవస్థాసాక్షీ పరంజ్యోతిరితి వాక్యశేషాత్ పర ఇతి విభాగః ॥ జీవానుకర్షణమ
దాభిప్రాయమిత్యంగీకారే న విరోధ ఇతి కథం, అభేదే జీవత్వవిరోధాదిత్యత ఆహ ॥ పారమేశ్వరమితి ॥ జ్ఞానం కర్మాంగ
ఫలత్వే సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాదిత్యుక్తో హేతురసిద్ధ ఇతి భావః ॥ ... ... *

బ్రహ్మవిదాం కర్మవత్, 'సన్న్యాసస్యాపి దర్శనాత్తేషాం కర్మదర్శనాత్మకం లింగం లోకసంగ్రహార్థం

గార్గి తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత' ఇత్యేవమాద్యాః । యత్తు ప్రియాదిసం సూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో వేద్యతయానుకర్షణం 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాంతరో య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యుపక్రమ్య 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చైవమాది తదపి 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదః యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇత్యేవమాదిభిర్వాక్యశేషైః స్వత్వామేవాధికోపదిదిక్షాయాం నాత్యంతభేదాభిప్రాయమిత్యవిరోధః, పారమేశ్వరమేవ హి శారీరస్య పారమార్థికం స్వరూపం, ఉపాధికృతం తు శారీరత్వం 'తత్త్వమసి' 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః । సర్వం చైతద్వస్తు విస్తరేణాస్మాభిః పురస్తాత్తత్ర తత్ర నిర్ణీతం ॥ ... *

సూ. ౯. తుల్యం తు దర్శనం ॥

యదుక్తమాచారదర్శనాత్కర్మశేషో విద్యేతి, అత్ర బ్రూమః । తుల్యమాచారదర్శనమకర్మశేషత్వేఽపి విద్యాయాః । తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'ఏతద్ధ స్మ వై తద్విద్వాంస ఆహురృషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే ఏతద్ధ స్మ వై తత్ పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రిరే ఏతం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతీ'త్యేవంజాతీయకా । యాజ్ఞవల్క్యాదీనామపి బ్రహ్మవిదామకర్మనిష్ఠత్వం దృశ్యతే 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి హోక్త్వా యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః । అపి చ 'యక్ష్యమాణో హ వై భగవంతోఽహమస్మీ'త్యేతల్లింగదర్శనం వైశ్వానరవిద్యావిషయం । సంభవతి చ సోపాధికాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం కర్మసాహిత్యదర్శనం, న త్వత్రాపి కర్మాంగత్వమస్తి ప్రకరణాద్యభావాత్ ॥ యత్పునరుక్తం 'తచ్ఛ్రుతే'రితి, అత్ర బ్రూమః ॥

సూ. ౧౦. అసార్వత్రికీ ॥

'యదేవ విద్యయా కరోతీ'త్యేషా శ్రుతిర్న సర్వవిద్యావిషయా ప్రకృతవిద్యాభిసంబంధాత్ ప్రకృతా చోద్గీథవిద్యా 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యత్ర (ఛాం) ... *

సూ. ౧౧. విభాగశ్శతవత్ ॥

యదప్యుక్తం 'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇత్యేతత్సమన్వారంభవచనమస్వాతంత్ర్యే విద్యాయా లింగమితి, తత్ప్రత్యుచ్యతే విభాగోఽత్ర ద్రష్టవ్యో విద్యాఽన్యం పురుషమన్వారభతే కర్మాన్యమితి శతవత్ - యథా శతమాభ్యాం దీయతామిత్యుక్తే విభజ్య దీయతే పంచాశదేకస్మై పంచాశదపరస్మై, తద్వత్ ।

త్వేన అన్యథాసిద్ధమిత్యాహ ॥ తుల్యం త్వితి ॥ కిం చ యస్య కర్మ స న బ్రహ్మవిదిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ తర్హి వైశ్వానరవిద్యాయాః కర్మాంగత్వం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నన్వితి ॥ బ్రహ్మవిదాం లోకసంగ్రహార్థం క్రియమాణమపి కర్మ న భవతి అభిమానాభావేనానధికారిత్వాదితి భావః ॥ ౧౦. ... ... *

౧౧. సమన్వారంభవచనస్య ముముక్షువిషయత్వమంగీకృత్య విద్యాఽన్యం ముముక్షుం ముక్త్వేనాన్వారభత ఇతి విభా

గఉక్తసూత్రకృతా, వస్తుతస్తు తన్నాస్తీత్యాహ ॥ నచేదం సమన్వారంభవచనమితి ॥ తత్ర సంసారివిషయే తం విద్యే త్యాదివాక్యే ప్రాప్తానువాదిని విద్యాదిపదార్థమాహ ॥ తత్రేతి ॥ విహితా ఉద్గీథాదివిద్యా ప్రతిషిద్ధా చ నగ్నస్త్రీదర్శ నాదిరూపా ॥ ... ... *

౧౨. యచ్చైతదితి- ఉక్తమితి శేషః ॥ అవిద్యత్వాత్ - వేదార్థజ్ఞానశూన్యత్వాదిత్యర్థః । మాత్రపదమాత్మ జ్ఞాన స్య వ్యావర్తకం న కర్మజ్ఞానస్యేత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ ౧౩. ... ... *

నచేదం సమన్వారంభవచనం ముముక్షువిషయం 'ఇతి ను కామయమాన' ఇతి సంసారివిషయత్వోపసంహా రాత్ 'అథాకామయమాన' ఇతి చ ముముక్షోః పృథగుపక్రమాత్ । తత్ర సంసారివిషయే విద్యా విహితా ప్రతిషిద్ధా చ పరిగృహ్యేతే - విశేషాభావాత్ । కర్మాపి విహితం ప్రతిషిద్ధం చ యథాప్రాప్తానువాదిత్వా త్ । ఏవం సత్యవిభాగేనాపీదం సమన్వారంభవచనమవకల్పతే ॥ ... ... *

యచ్చైతత్ 'తద్వతో విధానా'దితి, అత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. ౧౨, అధ్యయనమాత్రవతః ॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య' ఇత్యత్రాధ్యయనమాత్రస్య శ్రవణాదధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్మవిధి రిత్యధ్యవస్యామః । నన్వేవం సత్యవిద్యత్వాదనధికారః కర్మసు ప్రసజ్యేత । నైష దోషః, నవయమధ్యయ నప్రభవం కర్మావబోధనమధికారకారణం వారయామః కింతర్హ్యౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం స్వాతంత్ర్యేణైవ ప్రయోజనవత్ ప్రతీయమానం న కర్మాధికారకారణతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతావత్ప్రతి పాదయామః యథా చ న క్రత్వంతరజ్ఞానం క్రత్వంతరాధికారిణాపేక్ష్యత ఏవమేతదపి ద్రష్టవ్యమితి ॥ యదప్యుక్తం నియ మాచ్చేతి, అత్రాభిధీయతే ॥ ... ... *

సూ. ౧౩. నావిశేషాత్ ॥

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషే'దిత్యేవమాదిషు నియమశ్రవణేషు నవిదుష ఇతి విశేషోఽస్తి అవిశేషే ణ నియమవిధానాత్ ॥ సూ. ౧౪. స్తుతయేఽనుమతిర్వా ॥ *

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి' ఇత్యత్రాపరో విశేష ఆఖ్యాయతే, యద్యప్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్విద్వానే వ కుర్వన్నితి సంబధ్యేత, తథాపి విద్యాస్తుతయే కర్మానుజ్ఞానమేతదితి ద్రష్టవ్యం, 'న కర్మ లిప్యతే నర' ఇతి హి వక్ష్యతి । ఏతదుక్తం భవతి యావజ్జీవం కర్మ కుర్వత్యపి పురుషే విదుషి న కర్మలేపాయ భవతి విద్యాసామ ర్థ్యాదితి తదేవం విద్యా స్తూయతే ॥ *

సూ. ౧౫. కామకారేణ చైకే ॥

అపి చైకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాస్సంతస్తదవష్టంభాత్ఫలాంతరసాధనేషు ప్రజాదిషు ప్రయోజనాభావం పరామృశంతి, కామకారేణేతి । శ్రుతిర్భవతి వాజసనేయినాం 'ఏతద్ధ స్మ వై తత్ పూ ర్వే విద్వాంసః ప్రజాం న కామయంతే కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోక' ఇతి ।

౧౪. నియమవాక్యమజ్ఞవిషయమిత్యుక్తం విదుషోఽజ్ఞానస్తుత్యర్థం చేత్యాహ ॥ స్తుతయ ఇతి ॥ ఏవం కర్మ కుర్వ త్యపి త్వయి నరే నేతో విద్యాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మభావాదన్యథాఽస్తి కర్మణా సంసారో నాస్తీతి యావత్ । యతః కర్మ న లిప్యతే అపూర్వరూపలేపాయ న భవతీత్యర్థః శ్రుతేరితి భావః ॥ ... ... *

౧౫. స్వేచ్ఛాతః కర్మసాధనప్రజాదిత్యాగలింగాచ్చ విద్యా స్వతంత్రఫలేత్యాహ ॥ కామేతి ॥ తదేతత్ బ్రహ్మ యేషాం నోఽస్మాకం అయమపరోక్ష ఆత్మాఽయమేవ లోకః పురుషార్థస్తే వయం కిం ప్రజాదినా కరిష్యామ ఇత్యాలోచ్య కర్మ

ప్రక్తవంతఇత్యర్థః॥నన్వయంలోకఇతిజ్ఞానఫలస్యప్రత్యక్షతోవ్యక్తిరయుక్తాకర్మఫలవదదృష్టత్వాదిత్యతఆహ॥అనుభవేతి
౧౬, నకేవలమనుపయోగాత్ జ్ఞానస్యకర్మాంగత్వం కింతుకర్మనాశకత్వాచ్చేత్యాహ॥ఉపమర్దంచేతి॥ ...*
౧౭. కించకర్మతత్త్వజ్ఞానే నాంగాంగిభూతేభిన్నాధికారిస్థత్వాత్ రాజసూయబృహస్పతిసవవదిత్యాహ ॥ ఊ
ర్ధ్వేతి॥ త్రయోధర్మస్కంధాః కర్మప్రధానాఆశ్రమాః శ్చతుర్థోబ్రహ్మసంస్థఇత్యర్థః ‘బ్రహ్మచర్యేణర్షిభ్యో
యజ్ఞేనదేవేభ్యః ప్రజయాపితృభ్యఏషవాఅనృణ’ ఇతి శ్రుతేః ‘ఋణానిత్రీణ్యపాకృత్యమనోమోక్షేనివేశయేత్ అ
నపాకృత్యమోక్షంతుసేవమానోవ్రజత్యధ’ ఇతిస్మృతేశ్చపారివ్రాజ్యం గార్హస్థ్యస్యైవనిస్తీర్ణఋణత్రయస్యపారివ్రాజ్య
మిత్యపిశంకానకార్యా ‘బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజే’ దితి ‘యమాశ్రమమిచ్ఛేత్తమావసే’ దితిచవిధిశ్రుతిస్మృతివిరోధేనాస్థ

అనుభవారూఢమేవచవిద్యాఫలంనక్రియాఫలవత్ కాలాంతరభావీత్యసకృదవోచామ, అతోపినవిద్యా
యాఃకర్మశేషత్వంనాపితద్విషయాయాఃఫలశ్రుతేరయథార్థత్వంశక్యమాశ్రయితుం॥ .. *

సూ, ౧౬, ఉపమర్దంచ ॥

అపిచకర్మాధికారహేతోఃక్రియాకారకఫలలక్షణస్యసమస్తస్యప్రపంచస్యావిద్యాకృతస్య విద్యా
సామర్థ్యాత్ స్వరూపోపమర్దమామనంతి ‘యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేత్ తత్కే
నకంజిఘ్రే’ దిత్యాదినా। వేదాంతోదితాత్మజ్ఞానపూర్వికాంతుకర్మాధికారసిద్ధింప్రత్యాశాసానస్యకర్మాధి
కారోచ్ఛిత్తిరేవప్రసజ్యేత, తస్మాదపిస్వాతంత్ర్యంవిద్యాయాః ॥ ... *

సూ, ౧౭, ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి॥

ఊర్ధ్వరేతస్సుచాశ్రమేషువిద్యాశ్రూయతే, నచతత్రకర్మాంగత్వంవిద్యాయాఉపపద్యతే కర్మాభా
వాత్, నహ్యగ్నిహోత్రాదీనివైదికానికర్మాణితేషాంసంతి। స్యాదేతత్, ఊర్ధ్వరేతస్సఆశ్రమానశ్రూ
యంతేవేదఇతి తదపినాస్తితేపిహివైదికేషుశబ్దేష్వవగమ్యంతే ‘త్రయోధర్మస్కంధాః’ ‘యేచేమేఽర
ణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే’ ‘తపశ్శ్రద్ధేయేహ్యుపవసంత్యరణ్యే’ ‘ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛం
తఃప్రవ్రజంతి’ ‘బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజే’ దిత్యేవమాదిషు । ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నగార్హస్థ్యానామ
పాకృతానపాకృతఋణత్రయాణాంచోర్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం తస్మాదపిస్వాతంత్ర్యంవి
ద్యాయాఇతి॥ సూ, ౧౮, పరామర్శంజైమినిరచోదనాచాపవదతిహి॥

‘త్రయోధర్మస్కంధా’ ఇత్యాదయోయేశబ్దాః ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణాంసద్భావాయోదాహృతాః
నతేతత్ప్రతిపాదనాయప్రభవంతి, యతఃపరామర్శమేషుశబ్దేష్వాశ్రమాంతరాణాంజైమినిరాచార్యో
మన్యతేనవిధిం, కుతః నహ్యత్రలిఙాదీనామన్యతమోపిచోదనాశబ్దోఽస్తి । అర్థాంతరపరత్వంచైతేషాం
ప్రత్యేకముపలభ్యతే ‘త్రయోధర్మస్కంధా’ ఇత్యత్రతావద్యజ్ఞోఽధ్యయనందానమితిప్రథమః, తపఏ
వద్వితీయః, బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీతృతీయోఽత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్ -
వాదశ్రుతిస్మృత్యోరవిరక్తవిషయత్వావగమాదిత్యాహ ॥ ప్రతిపన్నేతి ॥ తస్మాత్ - సన్న్యాసనిష్ఠత్వాదిత్యర్థః॥
ఇతి ప్రథమాధికరణమ్॥ . ... *

౧౮. సన్న్యాసోనాస్తీత్యాక్షిపతి॥పరామర్శంజైమినిరితి॥ఊర్ధ్వరేతశ్శబ్దితంపారివ్రాజ్యమనుష్ఠేయంనవేతిమానభ్రాం
తిమూలత్వాభ్యాంసందేహేభ్రాంతిమూలత్వాన్నానుష్ఠేయమిత్యాహ॥త్రయఇతి ॥ ఆశ్రమాణామవాంతరభేదాపేక్ష
యాబహువచనం।తథాదక్షాయనస్మృతిరర్థతోఽనుక్రమ్యతే గాయత్రోబ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యోబృహన్నితిబ్రహ్మ
చారీచతుర్విధః॥తత్రోపనయనాదూర్ధ్వం యస్త్రిరాత్రమక్షారలవణాశీగాయత్రీమధీతేసగాయత్రః । యస్తువేదస్యగ్ర
హణాంతంబ్రహ్మచర్యంచరతిసబ్రాహ్మః । ఋతుకాలేస్వదారగామీనిత్యంపరస్త్రీవిముఖస్సప్రాజాపత్యః,సంవత్సరం

వేదవ్రతకృద్బటుర్వా ప్రాజాపత్యః। ఆమరణాద్గురుకులవాసీ నైష్ఠికో బృహన్నిత్యుచ్యతే। గృహస్థోపి చతుర్విధః, వార్తాకశ్శాలీనో యాయావరో ఘోరసన్న్యాసికశ్చేతి। తత్ర కృషిగోరక్షాదికృతయా వైశ్యాదివృత్త్యా జీవన్నిత్యాదిక్రియాపరో వార్తాకవృత్తిః। యాయావరస్తు యాచితవృత్తిర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహముఖః। శాలీనస్తు షట్కర్మనిరతో యాజనాదివృత్తిసందర్భీ। ఉద్ధృతపరిపూతాభిరద్భిః కార్యం సర్వం ప్రత్యహం శిలోంఛవృత్తిః గ్రామవాసీ ఘోరసన్న్యాసిక ఇత్యుచ్యతే హింసావిముఖత్వాత్। వానప్రస్థా అపి చతుర్విధాః, వైఖానసౌదుంబరవాలఖిల్యాః ఫేనపాశ్చేతి। తత్ర అకృష్టపచ్యౌషధీభిర్గ్రామబహిష్కృతాభిః అగ్నిహోత్రాదికుర్వన్ వైఖానస ఇత్యుచ్యతే। యస్తు ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం పశ్యతి తత్రత్యోదుంబరబదరనీవారశ్యామాకైః కర్మపర ఔదుంబరః। యస్తు జటావల్కలధారీ అష్టౌ మాసాన్ వృత్త్యుపార్జనం కృత్వా చతురో మాసానుపార్జితసంగృహీతాశీ కార్తిక్యాం సంగృహీతపుష్పఫలత్యాగీ స వాలఖిల్యః। ఫేనపాస్తు శీర్ణపర్ణఫలవృత్తయః యత్ర క్వచిద్వసంతః కర్మపరా ఇతి॥ తథా పరివ్రాజకాశ్చతుర్విధాః, కుటీచకబహూదకహంసాః పరమహంసాశ్చేతి। తత్ర స్వపుత్రగృహేషు భిక్షాం చరంతస్త్రిదండినః కుటీచకాః। బహూదకాస్తు త్రిదండినః శిక్యజలపవిత్రపాదుకాసనశిఖాయజ్ఞోపవీతకౌపీనకాషాయవేషధరాస్తీర్థపర్యటనం కుర్వంతో భైక్షం చరంత ఆత్మానం ప్రార్థయంతే। హంసా ఏకదండినః శిఖావర్జం యజ్ఞోపవీతధరాః శిక్యకమండలుపాణయో గ్రామైకరాత్రవాసినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణపరాః।

సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవంతీతి పరామర్శపూర్వకమాశ్రమిణామనాత్యంతికఫలత్వం సంకీర్త్యాత్యంతికఫలతయా బ్రహ్మసంస్థతా స్తూయతే, 'బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ'తి। నను పరామర్శేప్యాశ్రమా గమ్యంత ఏవ, సత్యం గమ్యంతే, స్మృత్యాచారాభ్యాం తు తేషాం ప్రసిద్ధిర్న ప్రత్యక్షశ్రుతేః, అతశ్చ ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే సత్యనాదరణీయాస్తే భవిష్యంత్యనధికృతవిషయా వా। నను గార్హస్థ్యమపి సహైవోర్ధ్వరేతోభిః పరామృష్టం 'యజ్ఞోఽధ్యయనం దాన'మితి ప్రథమ ఇతి, సత్యమేవం, తథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవాగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం విధానాత్ శ్రుతిప్రసిద్ధమేవ తదస్తిత్వం, తస్మాత్ స్తుత్యర్థ ఏవాయం పరామర్శో న చోదనా। అపి చ అపవదతి హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిరాశ్రమాంతరం 'వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే' 'ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః' 'నాపుత్రస్య లోకోఽస్తీతి తత్సర్వే పశవో విదు'రిత్యేవమాద్యా। తథా 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే' 'తపఃశ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే' ఇతి చ దేవయానోపదేశో నాశ్రమాంతరోపదేశః। సందిగ్ధం చాశ్రమాంత

పరమహంసాస్త్వేకదండధరాః ముండ్యయజ్ఞోపవీతినస్త్యక్తసర్వకర్మాణ ఆత్మనిష్ఠా ఇతి। అత్ర పూర్వపక్షే సన్న్యాసాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తద్భావాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః। సంతి వా ఆశ్రమాః ఆత్మసంస్కారం ఆచార్యస్య కులే గృహే కులయన్నైష్ఠిక ఇత్యర్థః। సంతి శ్రుతావాశ్రమా న విధేయం తే కింతు బ్రహ్మసంస్థతా స్తుత్యర్థమనూద్యంత ఇత్యుత్తరమాశంకతే॥ నను పరామర్శేపీతి॥ అనువాదాపేక్షితపురోవాదాత్ ప్రతీతిమంగీకరోతి॥ సత్యమితి॥ ప్రత్యక్షస్కంధశ్రుతిరేవ పురోవాదోస్తు నానువాద ఇత్యత ఆహ॥ స్మృతీతి॥ తయోరపీయమేవ శ్రుతిర్మూలమస్తు స్మృత్యాచారశ్రుతౌ విధిమాత్రకల్పనాలాఘవాత్ అస్యానువాదత్వే మూలత్వేనానగ్నికాశ్రమశ్రుతిః తత్ర విధిశ్చేతి ద్వయకల్పనాగౌరవాదిత్యత ఆహ॥ అతశ్చేతి-స్మార్తత్వాత్। యావజ్జీవకర్మవిధిశ్రుత్యావిరుద్ధాస్త్వనగ్నికాశ్రమా ఉపేత్యాః కర్మస్వశక్తైరంధాదిభిర్వాఽనుష్ఠేయా ఇత్యర్థః। యావజ్జీవశ్రుతివిరోధాల్లాఘవం త్యాజ్యమితి భావః। స్కంధశ్రుతావనువాద్యత్వావిశేషాత్ గార్హస్థ్యవదితరేషామనుష్ఠేయత్వమాశంక్య తస్య శ్రౌతత్వాదనుష్ఠానం నేతరేషామశ్రౌతత్వాత్ అతో బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమిదం స్కంధవాక్యమిత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ స్కంధవాక్యస్య స్తుతిపరత్వవత్ వాక్యాంతరస్యాపి స్తుతిపరత్వమిత్యాహ॥ తథా చేతి॥ తథా చ ఛాందోగ్యాస్తు దేవయానం పంథానం శంసంతి. 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే ఽర్చిషమభిసంభవంతీ'తి వాక్యశేషాదిత్యర్థః॥ స్కంధశబ్దస్యాశ్రమపరత్వా

ఛ్వాత్రినాశ్రమవిధిరిత్యాహ ॥ సందిగ్ధంచేతి॥ తర్హి పరివ్రజంతీత్యాశ్రమవిధిరిత్యత ఆహ॥ తచ్చైతమితి॥ ఆత్మలోకకామ ఇహ యాగాయపర్యాప్తమశక్యం పరివ్రజ్యామపికుర్వంతీతి స్తుతిః- వర్ణనామాత్రాపదేశాదిత్యర్థః॥ సంప్రతిపూర్వపక్షమాక్షిప్య ఇయం శ్రుతిరాశ్రమపరత్వేన స్వీకృత్య చింత్యత ఇత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ ... ... *

౧౯. స్కంధత్రయశ్రుతా ఇతరాశ్రమాః శ్రుత్యంతరవిహితా అనూద్యంతే ఏతద్వాక్యానువాద్యత్వాత్ గార్హస్థ్య వదితి సిద్ధాంతయతి॥ అనుష్ఠేయమితి॥ అనువాదస్య క్వచిద్విధిపూర్వకత్వే దృష్టాంతమాహ॥ యథా చేతి॥ 'నివీతం మనుష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణాముపవీతం దేవానా'మితి వాక్యాత్ దైవకర్మణ్యుపవీతం విధీయ తేతల్ స్తుతయే ద్వయమనూద్యతే మానుషక్రియాసు దేహార్థవస్త్రబంధనాఖ్యనివీతస్య సౌకర్యార్థతయా ప్రాప్తత్వాత్ పిత్ర్యైకకర్మణో రాభిధానం 'తప ఏవ ద్వితీయ' ఇత్యేవమాదిషు। తథా 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతీ'తి లోకసంస్తవో ఽయం న పారివ్రాజ్యవిధిః। నను బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి విస్పష్టమిదం పారివ్రాజ్యవిధానం జాబాలానాం। సత్యమేవమేతత్, అనపేక్ష్యైతాం శ్రుతిమయం విచార ఇతి ద్రష్టవ్యం॥

సూ. ౧౯. అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥

అనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, వేదే శ్రవణాత్ అగ్నిహోత్రాదీనాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ తద్విరోధాదనధికృతానుష్ఠేయమాశ్రమాంతరమితి మాం మతిం నిరాకరోతి గార్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరమప్యనిచ్ఛతా ప్రతిపత్తవ్యమితి మన్యమానః। కుతః, సామ్యశ్రుతేః, నో మాహి గార్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరస్య పరామర్శశ్రుతిర్దృశ్యతే 'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇత్యాద్యా యథేహ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యం పరామృష్టం, ఏవమాశ్రమాంతరమపీతి ప్రతిపత్తవ్యం, యథా చ శాస్త్రాంతరప్రాప్తయోరేవ నివీత ప్రాచీనావీతయోః పరామర్శ ఉపవీతవిధిపరే వాక్యే, తస్మాత్తుల్యమనుష్ఠేయత్వం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య। తథా 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతీ'త్యస్య వేదానువచనాదిభిస్సమభివ్యాహారః 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత' ఇత్యస్య పంచాగ్నివిద్యయా। యత్తూక్తం 'తప ఏవ ద్వితీయ' ఇత్యాదిష్వాశ్రమాంతరాభిధానం సందిగ్ధమితి, నైష దోషః, నిశ్చయకారణసద్భావాత్ 'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇతి హి స్కంధత్రిత్వం ప్రతిజ్ఞాతం, న చ యజ్ఞాదయో భూయాంసో ధర్మా ఉత్పత్తిభిన్నాస్సంతోఽన్యత్రాశ్రమసంబంధాత్ త్రిత్వేఽన్తర్భావయితుం శక్యంతే। తత్ర యజ్ఞాదిలింగో గృహస్థాశ్రమ ఏకో ధర్మస్కంధో నిర్దిష్టః, బ్రహ్మచారీతి చ స్పష్ట ఆశ్రమనిర్దేశః, తప ఇత్యపి కోఽన్యస్తపః ప్రధానాదాశ్రమాద్ధర్మస్కంధోఽభ్యుపగమ్యేత 'యే చేమేఽరణ్య' ఇతి చారణ్యలింగాత్ శ్రద్ధాతపోభ్యామాశ్రమగృహీతిః। తస్మాత్పరామర్శేఽప్యనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం॥

సూ. ౨౦. విధిర్వా ధారణవత్॥ ... ... *

విధిర్వాఽయమాశ్రమాంతరస్య న పరామర్శమాత్రం। నను విధిత్వాభ్యుపగమే ఏకవాక్యతా ప్రతీతి ప్రాచీనావీతస్యాపి విధ్యంతరప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః। వాక్యాంతరే చ సాక్షాదేవ పారివ్రాజ్యస్య విధిర్విధేయమైస్సాహి త్యాదిత్యాహ॥ తచ్చైతమేవేతి॥ అస్యేతి పారివ్రాజ్యోక్తిః విధేయవేదానువచనాదిసాహిత్యాత్ పారివ్రాజ్యస్య విధేయతేత్యర్థః। వాక్యాంతరేపి సామ్యశ్రుతిమాహ॥ యే చేమ ఇతి॥ అస్యేతి వానప్రస్థోక్తిః విధేయపంచాగ్నివిద్యయా వానప్రస్థస్య సహోక్తత్వాత్ తదపి విధేయమిత్యర్థః। శ్రుతిత్రిత్వాన్యథానుపపత్త్యా స్కంధశబ్దస్యాశ్రమపరత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా॥ ఉత్పత్తిభిన్నా ఇతి - యజేత అధ్యేతవ్యం దద్యాదితి పృథగుత్పన్నా ఇత్యర్థః॥

౨౦. స్కంధశ్రుతేరనువాదకత్వమంగీకృత్య విధ్యంతరకల్పనేన ఆశ్రమా అనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం ఇదానీం విధిత్వం తస్యైవ కల్ప్యం లాఘవాదిత్యాహ॥ విధిర్వేతి॥ 'యావజ్జీవా'దిశ్రుతేరవిరక్తవిషయత్వాన్న లాఘవబాధకత్వమి

తిభావః । అల్పఫలత్వేనాశ్రమత్రయనిన్దయా బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమిదం వాక్యం భాతి తత్రాశ్రమవిధిచతుష్టయం న యుక్తమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ ఆశ్రమాణాం విధ్యన్తరప్రాప్త్యభావాత్ అనువాదాయోగాత్ స్తుతిలక్షణాదోషాచ్చ వరం పృష్ఠాశ్రమవిధిభేదకల్పనం అపూర్వత్వాదిత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా॥ ప్రతీతైకవాక్యత్వభఙ్గేన విధిభేదకల్పనే దృష్టాన్తమాహ ॥ ధారణవదితి॥ మహాపితృయజ్ఞే పైతృకాగ్నిహోత్రే స్రుచి ప్రణీతం హవిరాహవనీయం ప్రతి యదా నీయతే తదా తస్య హవిషోఽధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదితి విహితాధోధారణస్తావకతయా ఉపరి హీత్యస్యైకవాక్యత్వసంభవేఽపి దైవే హోమే స్రుగ్దణ్డోపరిసమిద్ధారణే విధిరేవాపూర్వత్వాదితి వాక్యభేదస్తృతీయాధ్యాయే జైమిన్యాచార్యేణోక్త ఇత్యర్థః । ఏవం చత్వార ఆశ్రమా విధీయన్త ఇతి పక్ష ఉక్తః సంప్రత్యాశ్రమత్రయానువాదేన పారివ్రాజ్యమేకమేవ విధీయత ఇతి పక్షాన్తరమాహ ॥ యదాపీత్యాదినా ॥ బ్రహ్మసంస్థతా కథం పారి-

గుపరుధ్యేత ప్రతీయతే చాత్రైకవాక్యతా పుణ్యలోకఫలాస్త్రయో ధర్మస్కన్ధాః బ్రహ్మసంస్థతా త్వమృతత్వఫలేతి । సత్యమేవమేతత్, సతీమప్యేతామేకవాక్యతాప్రతీతిం పరిత్యజ్యాపి విధిరేవాభ్యుపగన్తవ్యః, అపూర్వత్వాద్విధ్యన్తరస్యాదర్శనాద్విస్పష్టాచ్చాశ్రమాన్తరప్రత్యయాద్గుణవాదకల్పనయైకవాక్యత్వయోజనానుపపత్తేః। ధారణవత్ । యథా 'అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీ'త్యత్ర సత్యామప్యధోధారణేనైకవాక్యతాప్రతీతౌ విధీయత ఏవోపరిధారణమపూర్వత్వాత్ । తథా చోక్తం శేషలక్షణే 'విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వా'దితి, తద్వదిహాప్యాశ్రమపరామర్శశ్రుతిరాశ్రమవిధిరేవేతి కల్ప్యతే। యదాపి పరామర్శ ఏవాయమాశ్రమాన్తరాణాం తదాపి బ్రహ్మసంస్థతా తావత్స్తవసామర్థ్యాదవశ్యం విధేయాఽభ్యుపగన్తవ్యా। సా చ కిం చతుర్ష్వాశ్రమేషు యస్య కస్యచిదుత పరివ్రాజకస్యైవేతి వివేక్తవ్యం, యది చ బ్రహ్మచర్యాన్తేష్వాశ్రమేషు పరామృశ్యమానేషు పరివ్రాజకోఽపి పరామృష్టః తతశ్చతుర్ణామప్యాశ్రమిణాం పరామృష్టత్వావిశేషాదనాశ్రమిత్వానుపపత్తేశ్చ యః కశ్చిచ్చతుర్ష్వాశ్రమేషు బ్రహ్మసంస్థో భవిష్యతి అథ న పరామృష్టస్తతః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇతి సేత్స్యతి, తత్ర తపఃశబ్దేన వైఖానసగ్రాహిణా పరామృష్టః పరివ్రాడపీతి కేచిత్, తదయుక్తం, న హి సత్యాం గతౌ వానప్రస్థవిశేషణేన పరివ్రాజకగ్రహణం న్యాయ్యం, యథా చాత్ర బ్రహ్మచారిగృహమేధినావసాధారణేనైవ స్వేన స్వేన విశేషణేన విశేషితావేవం భిక్షువైఖానసావపీతి యుక్తం। తపశ్చాసాధారణో ధర్మో వానప్రస్థానాం కాయక్లేశప్రధానత్వాత్తపఃశబ్దస్య తత్ర రూఢేః, భిక్షోస్తు ధర్మ ఇన్ద్రియసంయమాదిలక్షణో నైవ యది తపఃశబ్దేనాభిలప్యేత, చతుష్ట్వేన చ ప్రసిద్ధా ఆశ్రమాస్త్రిత్వేన పరామృశ్యన్త ఇత్యన్యాయ్యం। అపి చ భేదవ్యపదేశోఽత్ర భవతి 'ఏతే పుణ్యలో

జ్యే విధిరిత్యాశఙ్క్య విచారయతి॥ సా చేతి॥ నను త్రయ ఇతి వాక్యే ఆశ్రమచతుష్టయస్య ప్రాప్తేర్భిక్షోరయం విచార ఇత్యాశఙ్క్య తద్వాక్యే పరివ్రాజకః పరామృష్టో న వేతి సందిహ్య ఆద్యే పూర్వపక్షప్రాప్తిమాహ ॥ యది చేతి॥ నన్వనాశ్రమ్యేవ బ్రహ్మసంస్థః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ అనాశ్రమిత్వేతి॥ 'అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత' ఇతి నిషేధాదితి భావః । ద్వితీయే సిద్ధాన్తప్రాప్తిమాహ ॥ అథేతి॥ ఏవం పరామర్శతదభావాభ్యాం సంశయముక్త్వా పూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ వనస్థస్య హి అసాధారణం కృచ్ఛ్రాదికం తప ఇతి ప్రసిద్ధం, ఏకేన తపఃశబ్దేన ఉభయగ్రహణమన్యాయ్యం, భిక్షోస్తపస్విత్వప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ, తథా చ యజ్ఞాద్యసాధారణధర్మవద్వాచిగృహస్థాద్యాశ్రమత్రయవత్ బ్రహ్మసంస్థశబ్దేనైవ బ్రహ్మవిద్యాప్రధానశ్చతుర్థాశ్రమో గృహ్యతే స చ స్తుతిసామర్థ్యాత్ సహ బ్రహ్మసంస్థయా విధీయత ఇతి సిద్ధాన్తయతి॥ తదయుక్తమిత్యాదినా॥ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మసంస్థః పూర్వోక్తేభ్యః ఆశ్రమిభ్యః పృథగ్భూత ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి॥

నచావస్థాభేదేన తేషామేవ బ్రహ్మసంస్థా స్యాదితి వాచ్యం, కాలభేదేనాపి సుఖిమందప్రజ్ఞత్వే ప్రజ్ఞాధిక్యవత్ సతి కర్మిత్వే తేషాం విక్షిప్తచేతసాం బ్రహ్మసంస్థానుపపత్తేః కర్మత్యాగే చ పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యస్మదిష్టసిద్ధిరితి భావః । ఇమమేవార్థం స్పష్టయితుం శంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ యద్యపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాసాశ్రమే నరూఢః తథాపి యోగాత్తమేవోపస్థాపయతి, అన్యాశ్రమేషు యౌగికార్థాసమవాయాదిత్యాహ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ సర్వకర్మత్యాగినః ప్రణవార్థబ్రహ్మనిష్ఠాతిరేకేణ అనుష్ఠేయం నాస్తీత్యత్ర మానమాహ॥ తథా చేతి ॥ న్యాసస్సన్న్యాసః బ్రహ్మేతి స్తుతో । హేతుమాహ॥ బ్రహ్మా హీతి ॥ హైరణ్యగర్భో హి పర ఇతి ప్రసిద్ధః - అతో బ్రహ్మత్వేన స్తుతస్సన్న్యాసః పరపవేతి స్తుత్వా కర్మాణి నిందతి ॥ తానీతి ॥ తతో న్యాస ఏవ జ్ఞానద్వారా మోచకత్వాదధిక ఇత్యర్థః ॥ తద్బుద్ధయో బ్రహ్మధి

కభాజః ఏషోఽమృతత్వభాగితి । పృథక్త్వే చైవం భేదవ్యపదేశోఽవకల్పతే, నహ్యేవం భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞావన్యతరస్తు తయోర్మహాప్రజ్ఞ ఇతి । భవతి త్వేవం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞౌ విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి । తస్మాత్పూర్వే త్రయ ఆశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడమృతత్వభాక్ । కథం పునర్బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యోగాత్ ప్రవర్తమానః సర్వత్ర సంభవన్ పరివ్రాజక ఏవావతిష్ఠేత రూఢ్యభ్యుపగమే చాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇతి। అత్రోచ్యతే। బ్రహ్మసంస్థ ఇతి హి బ్రహ్మణి పరిసమాప్తిరనన్యవ్యాపారతారూపం తన్నిష్ఠత్వమభిధీయతే తచ్చ త్రయాణామాశ్రమాణాం న సంభవతి స్వాశ్రమవిహితకర్మాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ పరివ్రాజకస్య తు సర్వకర్మసన్న్యాసాత్ ప్రత్యవాయో న సంభవత్యననుష్ఠాననిమిత్తః, శమదమాదిస్తు తదీయో ధర్మో బ్రహ్మసంస్థతాయా ఉపోద్బలకో న విరోధీ । బ్రహ్మనిష్ఠత్వమేవ హి తస్య శమదమాద్యుపబృంహితం స్వాశ్రమవిహితం కర్మ, యజ్ఞాదీని చేతరేషాం, తద్వ్యతిక్రమే చ తస్య ప్రత్యవాయః। తథా చ 'న్యాస ఇతి బ్రహ్మా బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మా తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్' 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వాః' ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయః స్మృతయశ్చ 'తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః' ఇత్యాద్యాః బ్రహ్మసంస్థస్య కర్మాభావం దర్శయంతి। తస్మాత్పరివ్రాజకస్యాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇత్యేషోఽపి దోషో నావతరతి। తదేవం పరామర్శేఽపీతరేషామాశ్రమాణాం ప్రాప్యం తావద్బ్రహ్మసంస్థతాలక్షణం లభ్యత ఏవ। అనపేక్ష్యైవ జాబాలశ్రుతిమాశ్రమాంతరవిధాయినీమయమాచార్యేణ విచారః ప్రవర్తితః, విద్యత ఏవ త్వాశ్రమాంతరవిధిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా' ఇతి। నచేయం శ్రుతిరనధికృతవిషయా శక్యా వక్తుం, అవిశేషశ్రవణాత్ పృథగ్విధానాచ్చానధికృతానాం। అథ పునరేవ వ్రతీ వాఽవ్రతీ వా స్నాతకో వాఽస్నాతకో వా ఉత్సన్నాగ్నిరనగ్నికో వేత్యాదినా బ్ర

స్తాః. తదాత్మానో బ్రహ్మస్వరూపాః. తన్నిష్ఠాః శ్రవణాదిపరాః. తత్పరాయణాః బ్రహ్మప్రేప్సవః నిష్ఠావంత ఇతి యావత్ । ఏవం బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య జ్ఞానప్రధానాశ్రమవాచిత్వాదమృతత్వకామః తమాశ్రమమనుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యతే అతో న జ్ఞానానర్థక్యదోష ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ సంప్రతి కృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి ॥ అనపేక్ష్యేతి ॥ శిష్యబుద్ధివైశద్యార్థం సంబంధశ్రుతిమాదాయ చింతా కృతేతి భావః । యది వేతరథేతి- బ్రహ్మచర్యే స్థితస్యైవ పూర్వకృతసుకృతపరిపాకాత్ వైరాగ్యం యది స్యాదిత్యర్థః । యదుక్తం కర్మానధికృతాంధాదివిషయస్సన్న్యాస ఇతి తన్నేత్యాహ॥ న చేతి॥ సామాన్యశ్రుతేస్సంకోచే హేత్వభావాదితి భావః॥ పృథగితి- సన్న్యాసస్యేతి శేషః। వ్రతీ గోదానాది వేదవ్రతవాన్ గురుకులాన్నివృత్తిరూపస్నానానంతరం అకృతగార్హస్థ్యో గురుసేవీ స్నాతకః. ఉత్సన్నాగ్నిః విధురః అగృహీతాగ్ని

రనగ్నికః పరివ్రజేదిత్యన్వయః । సకలాంగానామేవ కర్మణ్యధికృతానాం సన్న్యాసోఽయుక్తః వికలాంగానా మంధాదీనాం న జ్ఞానప్రధానే సన్న్యాసేఽధికార ఇత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ దృష్టిపూతసంచారశ్రవణాదికం వినా జ్ఞానానుత్పత్తేః । శరీరం మే విచర్షణం జిహ్వా మే మధుమత్తమా కర్ణాభ్యాం భూరివిశ్రువమిత్యంగసాకల్య ప్రార్థనాలింగాచ్చ నాంధపంగుబధిరాదీనామధికార ఇత్యర్థః ॥ తచ్చేతి ॥ పారివ్రాజ్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాంగత్వం చేత్యర్థః, బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాయేతి యావత్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ... *

౨౧. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ భూతపృథివ్యోషధిపురుషవాగృక్సామ్నాం సప్తానాం రసానాం సారతమోఽష్టమ ఉద్గీథావయవ ఓంకారః పరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽర్ధం స్థానం తదర్హతీతి పరార్ధ్య ఇత్యర్థః । అనుష్ఠితిష్వంగోపాదానాదపూర్వార్థత్వాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ యథాఽనుష్ఠేయ గార్హస్థ్యసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం తద్వదాసాం శ్రుతీనాం జుహ్వాదిస్తుతిశ్రుతిసామ్యాత్ స్తుతిత్వమితి

హ్మజ్ఞానపరిపాకాంగత్వాచ్చ పారివ్రాజ్యస్య నానధికృతవిషయత్వం, తచ్చ దర్శయతి । అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహః శుచిరద్రోహీ భైక్షాణో బ్రహ్మభూయాయ భవతీతి । తస్మాత్సిద్ధా ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమాః సిద్ధం చోర్ధ్వరేతస్సు విధానాద్విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమితి ॥ ... *

సూ. ౨౧. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

'స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథః' 'ఇయమేవర్గగ్నిః సామ' 'అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః' 'తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ' (ఛాం-ఉ) ఇత్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః కిముద్గీథాదిస్తుత్యర్థా ఆహోస్విదుపాసనవిధ్యర్థా ఇత్యస్మిన్సంశయే స్తుత్యర్థా ఇతి యుక్తం । ఉద్గీథాదీని కర్మాంగాన్యుపాదాయ శ్రవణాత్, యథా 'ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ' ఇత్యాద్యా జుహ్వాదిస్తుత్యర్థాస్తద్వదితి చేన్నేత్యాహ । న స్తుతిమాత్రమాసాం శ్రుతీనాం ప్రయోజనం యుక్తం, అపూర్వత్వాత్, విధ్యర్థతాయాం హ్యపూర్వోఽర్థో విహితో భవతి, స్తుత్యర్థతాయాం త్వానర్థక్యమేవ స్యాత్, విధాయకస్య హి శబ్దస్య వాక్యశేషభావం ప్రతిపద్యమానా స్తుతిరుపయుజ్యత ఇత్యుక్తం । 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యుః' ఇత్యత్ర (మీమాంసాయాం) ప్రదేశాంతరవిహితానాం తూద్గీథాదీనామియం ప్రదేశాంతరపఠితా స్తుతిర్వాక్యశేషభావం ప్రతిపద్యమానాఽనర్థికైవ స్యాత్ । 'ఇయమేవ జుహూ'రిత్యాదిషు విధిసన్నిధావేవామ్నాతమితి వైషమ్యం । తస్మాద్విధ్యర్థా ఏవైవంజాతీయకాః శ్రుతయః ॥ ... ... *

సూ. ౨౨. భావశబ్దాచ్చ

'ఉద్గీథముపాసీత' 'సామోపాసీత' 'అహముక్థమస్మీతి (ఛాం-ఉ) విద్యా'దిత్యాదయశ్చ విస్పష్టా విధిశ

పూర్వపక్షయతి ॥ స్తుత్యర్థా ఇతి ॥ జుహూరియమేవ పృథివీతి స్తూయతే చయనస్థకూర్మ ఆదిత్య ఇతి స్తుతిః ఆహవనీయః స్వర్గలోక ఇతి స్తుతిః తథోద్గీథాదీనాం రసతమత్వాదిగుణస్తుతిరిత్యర్థః । స్తుతిలక్షణాతో వరం విధికల్పనం, అనుష్ఠానఫలలాభాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ న స్తుతీతి ॥ పూర్వపక్షే అననుష్ఠానం ఫలం సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానం ఫలమితి మంతవ్యం । స్తావకత్వే నార్థవత్త్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ విధాయకస్యేతి ॥ ఉక్తమియమేవ జుహూరిత్యాదిశ్రుతీనాం ఫలవజ్జుహ్వాదివిధిప్రకరణస్థతయా స్తావకత్వే సార్థకత్వం రసతమాదిశ్రుతీనాం తు క్రత్వంగవిధిప్రకరణస్థత్వాభావాత్ ఫలవదపూర్వోపాస్తి విధాయకత్వమేవ యుక్తం శ్రుత్యంతరశ్రుతివదితి భావః ॥ ... ... *

౨. కించాత్ర విధిః కల్ప్యత ఇతి కృత్వా చింతయోక్తం వస్తుతస్తు న కల్ప్యః శ్రుతత్వాదిత్యాహ ॥ భావేతి ॥ న చైవముపాసనావిధి[illegible]వకత్వం రసతమాదిశ్రుతీనామితి సాంప్రతం । విధ్యపేక్షితవిషయార్పకత్వసంభవే స్తుతిలక్షణాయా అయోగా

దితి భావః । దేవో మదిష్టం కుర్యాదితి ప్రార్థనాదావపి లిఙాదిప్రయోగా దృష్టాః సీతేత్యాదిశబ్దానాం కథం విధిపరత్వనిశ్చయ ఇత్యత ఆహ॥ తథా చేతి ॥ ఏతత్ లిఙాదికం వేదేషూత్సర్గతస్సర్వతో నియమేనేష్టసాధనతాఖ్యవిధేర్లక్షణం జ్ఞాపకం స్యాదుపపదాదిబాధకే తత్వన్యార్థపరమిత్యర్థః ॥తదిదమాహ॥లిఙాదీతి ॥ నచ శ్లోకే పంచమమిత్యుక్తేః పంచపదానామేవ విధిలక్షణత్వం నోపాసీతేత్యాదీనామితి భ్రమితవ్యం।క్రియాసామాన్యవాచినాం కృభ్వస్తీనాముదాహరణేన సర్వధాతుపరలిఙాదీనాం విధిలక్షణత్వస్య వివక్షితత్వాత్ పంచమపదముక్తాపేక్షయా శ్లోకపూరణార్థం ‘ మృత్యుర్ధావతి పంచమ’ ఇతివత్ । యద్యపి ‘ డుకృఞ్ కరణే’ ఇతి ధాతోరేవ కరణశబ్దితభావనాఖ్యక్రియాసామాన్యవాచిత్వం నేతరయోర్ధాత్వోః ‘ భూ సత్తాయాం’ ‘అస భువి’ ఇత్యర్థాంతరోక్తేః । తథాపి జన్మాఖ్యభవనస్య తత్ఫలస్యాస్తిత్వస్య చ ప్రయోజ్యనిష్ఠస్య ప్రయోజకవ్యాపారాత్మకభావనావ్యాప్తత్వాత్తయోః క్రియాసామాన్యవాచిత్వవ్యవహారః । తత్ర కుర్యాదితి ప్రకృత్యర్థభావనా ఆఖ్యాతేనానూద్యతే, యథా ద్వావితి ప్రయోగే ప్రకృత్యర్థో ద్విత్వం ప్రత్యయేనానూద్యతే తద్వత్.లిఙా చ తస్యా ఇష్టసాధనత్వాఖ్యవిధిర్బోధ్యతే కర్తా తు తయాఽఽక్షిప్యత ఇతి ఆక్షిప్తకర్తృకా భావనోదాహృతా, తథా క్రియేతేత్యత్రాపి ప్రకృతిప్రత్యయార్థౌ వ్యాఖ్యాతౌ కర్మాత్ర ప్రాధాన్యేనాక్షిప్యత ఇత్యాక్షిప్తకర్మికా భావనోదాహృతా, ఆఖ్యాతానాం కర్త్రాదికారకశక్త్యభావాత్ కర్తృకర్మణోరాక్షేప ఏవేతి మీమాంసకమతం ।కర్తవ్యమితి తవ్యప్రత్యయేన కర్మకార

కాభ్యాం క్రియంతే తేన స్తుతిమాత్రప్రయోజనతాయాం వ్యాహన్యేత । తథా చ న్యాయవిదాం స్మరణం ‘కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్స్యాదితి పంచమం ఏతత్స్యాత్సర్వవేదేషు నియతం విధిలక్షణ’ మితి లిఙాద్యర్థో విధిరితి మన్యమానాస్త ఏవం స్మరంతి। ప్రతిప్రకరణం చ ఫలాని శ్రూయంతే ‘ ఆపయితా హ వై కామానాం భవతి ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే కల్పం తేహాస్మై లోకా ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే’ త్యేవమాదీని । తస్మాదప్యుపాసనవిధానార్థా ఉద్గీథాదిశ్రుతయః॥ ... ... *

సూ. ౨౩. పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్॥

‘ అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే బభూవతుః మైత్రేయీ చ కాత్యాయనీ చ’ ‘ ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ’ ‘ జానశ్రుతిర్హ పౌత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ బహుపాక్య ఆసే’ త్యేవమాదిషు వేదాంతపఠితేష్వాఖ్యానేషు సంశయః, కిమిమాని పారిప్లవప్రయోగార్థాని ఆహోస్విత్ సన్నిహితవిద్యాప్రతిపత్త్యర్థానీతి పారిప్లవార్థా ఇమా ఆఖ్యానశ్రుతయః ఆఖ్యానసామాన్యాదాఖ్యానప్రయోగస్య చ పారిప్లవే చోదితత్వాత్, తతశ్చ విద్యాప్రధానత్వం వేదాంతానాం న స్యాత్

కముచ్యతే తస్యోపసర్జనత్వేన ప్రకృత్యా భావనోక్తేతి భేదః॥తథా దండీ భవేత్ భూయేత దండినా భవితవ్యమిత్యుదాహర్తవ్యం। తథా స్యాత్ భూయేత భవితవ్యమిత్యస్తిధాతోరప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం అస్తేర్భూరాదేశాత్, ఏతద్ధాతుత్రయోపరక్తలిఙాదిభిః సర్వధాతూపరక్తభావనాగతేష్టసాధనత్వరూపో విధిరేక ఏవోచ్యతే। ధాతూనాం ప్రత్యయానాం కర్త్రాదికారకాణాం చ భేదేఽపి విధిభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రతిధాతూదాహరణత్రయం దర్శితమితి సర్వమవదాతం। ఏవం సూత్రే భావోఽవిధిరితి వ్యాఖ్యాయ చశబ్దః ఫలమితి వ్యాచష్టే॥ప్రతిప్రకరణం చేతి॥ఏష ఋత్విగుపాసకః-కామాగానస్య-గానేన ఫలసంపాదనస్య ఈష్ట ఇత్యర్థః। ఏవమంగాశ్రితవిద్యా అపి స్వతంత్రఫలాః కిము వక్తవ్యమనంగాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యమిత్యాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యచింతాయామస్యాః పర్యవసానాత్ పాదసంగతిర్బోధ్యా ॥ ఇతి తృతీయాధికరణం ॥ ... *

౨౩. పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ॥ అశ్వమేధే పుత్రాదిపరివృతాయ రాజ్ఞే పారిప్లవమాచక్షీతేతి నానావిధాఖ్యానకథనాత్మకః పారిప్లవప్రయోగో విహితః తథా చ వేదాంతస్థకథానామాఖ్యానత్వసామాన్యాద్విద్యాసన్నిధానాచ్చ సంశయమాహ॥ కిమితి॥పూర్వం స్తుత్యపేక్షయా విధ్యర్థవాదయోః అనుష్ఠానలాభాదిత్యుక్తం, తద్వదేవ కథానాం ప్రయోగశేషత్వేన న విద్యాస్తావకత్వం పారిప్లవానుష్ఠానలాభాదితి పూర్వపక్షః॥ తత్ర ఫలమాహ॥ తతశ్చేతి॥ యథా ‘ దైవస్య

త్వా సవితు' రిత్యాదిమంత్రైకస్యచిత్పదస్య ప్రయోగసమవేతార్థతయా౽శేషస్య ప్రయోగాంగత్వం తథా వేదాంతస్థకథానాం ప్రయోగశేషత్వే తదేకవాక్యతయా సర్వవేదాంతానాం కర్మశేషత్వాన్న విద్యాప్రాధాన్యమిత్యర్థః॥ కథానాం గురుశిష్యసమాచారప్రదర్శనేన బుద్ధిసౌకర్యద్వారా సన్నిహితవిద్యాశేషత్వసామర్థ్యలింగాన్న పారిప్లవార్థత్వమతో విద్యాప్రాధాన్యమితి ఫలం మత్వా సిద్ధాంతయతి॥ తన్నేత్యాదినా॥ అశ్వమేధే ప్రథమే౽హని మనుర్వైవస్వత ఇతి కథాం బ్రూయాత్ ద్వితీయే౽హని యమో వైవస్వత ఇతి తృతీయే౽హని వరుణ ఆదిత్య ఇతి చ వాక్యశేషే కథానాం విశిష్యోక్తత్వాదుపక్రమస్య సంకోచో యుక్త ఇతి భావః॥ ... ... *

౨౪. క్వచిత్తర్హి కథానాం వినియోగ ఇత్యాశంక్య సన్నిధానాద్విద్యాస్విత్యాహ॥ తథా చేతి॥ ప్రరోచనం ప్రీతిజననం స ప్రజాపతిరాత్మనో వపాముదక్ఖిదత్ -ఇత్యాద్యర్థవాదానాం ప్రాజాపత్యపశుయాగశేషత్వవత్ ... త్రివిధశేషత్వం ప

మంత్రవత్ప్రయోగశేషత్వాదితి చేత్తన్న। కస్మాత్, విశేషితత్వాత్। తథాహి 'పారిప్లవమాచక్షీతే'తి ప్రకృత్య 'మనుర్వైవస్వతో రాజే'త్యేవమాదీని కానిచిదేవాఖ్యానాని తత్ర విశేష్యంతే, ఆఖ్యానసామాన్యాచ్చేత్ సర్వగృహీతిః స్యాదనర్థకమేవేదం విశేషణం భవేత్। తస్మాన్న పారిప్లవార్థా ఏతా ఆఖ్యానశ్రుతయః॥

సూ. ౨౪. తథా చైకవాక్యతోపబంధాత్॥

అసతి చ పారిప్లవార్థత్వే ఆఖ్యానానాం సన్నిహితవిద్యాప్రతిపాదనోపయోగితైవ న్యాయ్యా, ఏకవాక్యతోపబంధాత్, తథాహి తత్ర తత్ర సన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యతా దృశ్యతే ప్రరోచనోపయోగాత్ ప్రతిపత్తిసౌకర్యోపయోగాచ్చ, మైత్రేయీబ్రాహ్మణే తావత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాద్యయా విద్యయైకవాక్యతా అస్య దృశ్యతే, ప్రాతర్దనే౽పి 'ప్రాణో౽స్మి ప్రజ్ఞాత్మే'త్యాద్యయా 'జానశ్రుతి'రిత్యత్రాపి 'వాయుర్వావ సంవర్గ' ఇత్యాద్యయా। యథా చ 'స ఆత్మనో వపాముదక్ఖిద'దిత్యేవమాదీనాం కర్మశ్రుతిగతానామాఖ్యానానాం సన్నిహితవిధిస్తుత్యర్థతా తద్వత్, తస్మాన్న పారిప్లవార్థత్వం॥

సూ. ౨౫. అత ఏవ చాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా॥

పురుషార్థో౽తశ్శబ్దాత్ (అ ౩ పా ౪ సూ ౧) ఇత్యేతద్వ్యవహితమపి సంభవాదత ఇతి పరామృశ్యతే, అత ఏవ చ విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వాదగ్నీంధనాదీన్యాశ్రమకర్మాణి విద్యయా స్వార్థసిద్ధౌ నాపేక్షితవ్యానీత్యాద్యస్యైవాధికరణస్య ఫలముపసంహరత్యధికవివక్షయా॥ ... ... *

సూ. ౨౬. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్॥

ఇదమిదానీం చింత్యతే, కిం విద్యాయా అత్యంతమేవానపేక్షా ఆశ్రమకర్మణాముతాస్తి కాచిదపేక్షేతి, తత్రాత ఏవాగ్నీంధనాద్యనపేక్షేత్యేవమత్యంతమేవానపేక్షాయాం ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే॥ స

వమన్యేషాంతత్తద్విధిశేషత్వం ద్రష్టవ్యం॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం॥ ... ... *

౨౫. ఏవమాద్యాధికరణప్రమేయం విద్యాస్వాతంత్ర్యమధికరణత్రయేణ దృఢీకృత్యాద్యాధికరణఫలమాహ॥ అత ఏవ చేతి॥ బ్రహ్మవిద్యా స్వఫలే మోక్షే జనయితవ్యే సహకారిత్వేన కర్మాణ్యపేక్షతే న వేతి వాదివివాదాత్ సంశయే 'తేనైతి బ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'త్యాదిశ్రుత్యా జ్ఞానకర్మసముచ్చయేన మోక్షప్రాప్తేః కర్మణామపేక్షేతి ప్రాప్తే విద్యాయా ముక్తిహేతుత్వాదవిద్యానివృత్త్యాఖ్యముక్తౌ న కర్మాపేక్షేతి సిద్ధాంతయతి॥ పురుషార్థ ఇతి॥ అగ్నీంధనపదేన తత్సాధ్యకర్మాణి లక్ష్యంతే పుణ్యకృత్తైజసశ్శుద్ధసత్త్వో బ్రహ్మవిద్భూత్వా - తేన వేదనేన ఏతి బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీతి శ్రుతేర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః॥ ముక్తావేవ కర్మణామనపేక్షా న విద్యాయాం, శ్వః చిత్తశుద్ధిద్వారా తేషామపేక్షేత్యధికం వక్ష్యమాణముపసంహార ఇత్యుపసంహారసూత్రస్య ఫలమాహ॥ అధికేతి॥ ఇతి పంచమాధికరణం॥ ... *

౨౬. అధికమాహ॥ సర్వాపేక్షేతి॥ యథా ప్రమాఫలత్వాత్ అవిద్యానివృత్తౌ కర్మానపేక్షా తథా ప్రమోత్పత్తౌ

న్యాయామపి ప్రమాకరణమాత్రసాధ్యాయాం నాస్తి కర్మాపేక్షేతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యార్థం కర్మానుష్ఠానాసిద్ధిః ఫ
ంసిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః। అత్ర వివిదిషాయా మిష్యమాణజ్ఞానే వా యజ్ఞాదీనాం కర్మణాం హేతుత్వ మపూర్వత్వాద్విధీ
యతే ప్రమాయా అపి ఉత్పత్తి ప్రతిబంధకదురితక్షయాఖ్యశుద్ధిద్వారా కర్మసాధ్యత్వసంభవాత్ । నచ పారంపర్యేత్యే
యా శ్రుతివిరోధః జ్వాలాద్వారా పారంపర్యేపి కాష్ఠైః పచతీతి ప్రయోగాత్ ద్వారస్యావ్యవధాయకత్వాత్ । నచ శుద్ధి
ద్వారత్వే మానాభావః 'జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణః ,। కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవ
ర్తత' ఇతి స్మృతేః 'అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత' ఇతి శ్రుత్యా కర్మణా పాపనివృత్త్యా జ్ఞానేనముక్త్య
భిధానాచ్చేతి సిద్ధాంతయతి॥ ఇదమితి ॥ నన్వత్ర వివిదిషంతీతి పంచమలకారేణ వివిదిషాం భావయేదితి సన్నర్థే చైవభా
వ్యతయా భాతి తాం విషయసౌందర్యలభ్యతయోల్లంఘ్య వేదనం చేద్భావ్యముచ్యేత తర్హి వేదనమప్యుల్లంఘ్య తత్ఫలం

ర్వాపేక్షా చేతి॥ అపేక్షతే చ విద్యా సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి నాత్యంతమనపేక్షైవ । నను విరుద్ధమిదం
వచనమపేక్షతే చాశ్రమకర్మాణి విద్యా నాపేక్షత ఏవేతి, నేతి బ్రూమః ఉత్పన్నా హి విద్యా ఫలసిద్ధిం ప్రతి న
కించిదన్యదపేక్షత ఉత్పత్తిం ప్రతి త్వపేక్షతే, కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః । తథా హి శ్రుతిః 'తమేతం వేదాను
వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే'తి యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావం దర్శయ
తి। వివిదిషాసంయోగాచ్చైషాముత్పత్తి సాధనభావోఽవసీయతే 'అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మ
చర్యమేవ త'దిత్యత్ర చ విద్యాసాధనభూతస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిస్సంస్తవాద్యజ్ఞాదీనామపి సాధన
భావస్సూచ్యతే "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి। యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మ
చర్యం చరంతి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోం" ఇత్యేవమాద్యా చ శ్రుతిరాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధ
నభావం సూచయతి, స్మృతిరపి "కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః। కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో
జ్ఞానం ప్రవర్తతే" ఇత్యేవమాద్యా। అశ్వవదితి యోగ్యతానిదర్శనం, యథా యోగ్యతావశేనాశ్వో న లాం
గలాకర్షణే యుజ్యతే రథచర్యాయాం తు యుజ్యత ఏవమాశ్రమకర్మాణి విద్యయా ఫలసిద్ధౌ నాపేక్ష్యంతే
ఉత్పత్తౌ త్వపేక్ష్యంత ఇతి॥ ... ... *

సూ. ౨౭. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥

యది కశ్చిన్మన్యేత న యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావో న్యాయ్యః విధ్యభావాత్, 'యజ్ఞేన వివిదిషంతీ
త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరనువాదస్వరూపా విద్యాస్తుతిపరా న యజ్ఞాదివిధిపరా, ఇత్థం మహాభాగా వి
ద్యా యద్యజ్ఞాదిభిరేతామవాప్తుమిచ్ఛంతీతి, తథాపి తు శమదమాద్యుపేతస్స్యాద్విద్యార్థీ 'తస్మాదేవం
విచ్ఛాంతో దాంత ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యే'దితి విద్యాసాధనత్వేన శ
మదమాదీనాం విధానాత్, విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్। నన్వత్రాపి శమాద్యుపేతో భూత్వా

మోక్ష ఏవ కర్మభిర్భావ్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ వివిదిషాసంయోగాచ్చేతి ॥ ఇష్యమాణతయా విద్యాయాశ్శబ్దతః ఫల
త్వభానాదశ్రుతమోక్షస్య ఫలం అన్యథా కాష్ఠైః పచంతీత్యత్రాపి కాష్ఠానాం పాకఫల తృప్తి హేతుత్వప్రసంగాదితి భావః
కర్మణాం జ్ఞానార్థత్వే లింగవాక్యాన్యాహ॥ అథ యదిత్యాదినా॥ కశ్చిద్వేదభాగః సాక్షాద్బ్రహ్మైక్యం పదం బ్రూతే కశ్చి
త్తజ్జ్ఞానార్థకర్మద్వారేతి మత్వా సర్వే వేదా ఇత్యుక్తం। స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ... *

౨౭. ఏవం విద్యోత్పత్తౌ బహిరంగాణి కర్మాణ్యుక్త్వాఽన్తరంగాణ్యాహ॥ శమేతి ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వేన పికవా
క్యస్య సంభవే వర్తమానోక్తి భంగేన విధికల్పనమయుక్తం విద్యావాక్యాత్ భేదప్రసంగాత్ అతశ్శబ్దమాత్రాల్లభ్యా వి
ద్యేతి పరాభిప్రాయమనూద్యాంగీకరోతి॥ తథాపీత్యాది ॥ శమాదేరావశ్యకత్వాన్న శబ్దమాత్రాల్లభ్యా విద్యేత్యర్థః ।
యస్మాదేవం విత్ నలిప్యతే కర్మణా పాపకేన తస్మాదేవం విద్యార్థీ శమాద్యుపేతో భూత్వా విచారయేదితి విధిర్గమ్యత ఇ

త్యాహ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి। అత్రోపరతపదేన సన్న్యాస ఉక్తః తస్య శ్రవణాంగత్వం, అతశ్శమాదివిశిష్టశ్రవణమత్ర విధీయతే । 'యమేతం లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి' 'జ్ఞానం పురస్కృత్య సన్న్యసే'దిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిషు ఫలవత్త్వేనోత్పన్నస సన్న్యాసస్యాంగత్వాయోగాత్ శ్రోతవ్య ఇతి విహితశ్రవణానువాదేన అనేకశమాదివిధానే వాక్యభేదాపాతాత్ పశ్యేదితి ప్రకృత్యా శ్రవణలక్షణాదోషాచ్చ సన్న్యాసో న శ్రవణాంగం కింతు తతః ప్రాగనుష్ఠేయత్వేపి శ్రవణవత్ జ్ఞానార్థ ఇతి మతం తదా శమాదిసముచ్చయేన జ్ఞానం భావయేదితి జ్ఞానార్థం శమాదిసముచ్చయవిధిరిత్యనవద్యం । యః పూర్వం యజ్ఞాదిశ్రుతేస్తన్నత్యర్థత్వాంగీకారో గుడజిహ్వికాన్యాయేన శమాదిస్వీకారార్థం కృతః తమిదానీం త్యజతి ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనత్వరూపసంయోగస్యాపూర్వత్వాదవాంతరవాక్యభేదేన విధిస్స్వీక్రియతే బ్రహ్మవిద్యావాక్యేన మహావాక్యైకవాక్యతా చేత్యర్థః । పరప్రకరణేపి అవాంతరవిధిరిత్యత్ర పూర్వతంత్రసమ్మతిమాహ॥ తస్మాత్పూషేతి॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రుతం 'పూషా ప్రపిష్టభాగ' ఇతి। తత్ర పూషా దేవతా పిష్టభాగో వా దర్శపూర్ణమాసయో

పశ్యతీతి వర్తమానాపదేశ ఉపలభ్యతే న విధిః । నేతి బ్రూమః, తస్మాదితి ప్రకృతప్రశంసాపరిగ్రహాద్విధిత్వప్రతీతేః, పశ్యేదితి చ మాధ్యందినానాం స్పష్టమేవ విధిరధీయతే । తస్మాద్యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని। యజ్ఞాదీన్యపి త్వపేక్షితవ్యాని యజ్ఞాదిశ్రుతేరేవ । నన్ముక్తం యజ్ఞాదిభిర్వివిదిషంతీత్యత్ర న విధిరుపలభ్యత ఇతి । సత్యముక్తం, తథాపి త్వపూర్వత్వాత్ సంయోగస్య విధిః పరికల్ప్యతే, న హ్యయం యజ్ఞాదీనాం వివిదిషాసంయోగః పూర్వం ప్రాప్తో యేనానూద్యేత । 'తస్మాత్పూషా ప్రపిష్టభాగో ఽదంతకో హీ'త్యేవమాదిషు చాశ్రుతవిధికేష్వపి వాక్యేష్వపూర్వత్వాద్విధిం పరికల్ప్య 'పౌష్ణం పేషణం వికృతౌ ప్రతీయేతే'త్యాదివిచారః ప్రథమే తంత్రే ప్రవర్తితః । తథా చోక్తం 'విధిర్వా ధారణవ'దితి। స్మృతిష్వపి భగవద్గీతాద్యాసు అనభిసంధాయ ఫలమనుష్ఠితాని యజ్ఞాదీని ముముక్షోర్జ్ఞానసాధనాని భవంతీతి ప్రపంచితం, తస్మాద్యజ్ఞాదీని శమదమాదీని చ యథాశ్రుతం సర్వాణ్యేవాశ్రమకర్మాణి విద్యోత్పత్తావపేక్షితవ్యాని తత్రాప్యేవంవిదితి విద్యాసంయోగాత్ ప్రత్యాసన్నాని విద్యాసాధనాని శమాదీని వివిదిషాసంయోగాత్తు బాహ్యతరాణి యజ్ఞాదీనీతి వివేక్తవ్యం॥ ... ... *

సూ. ౨౮. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ।

ప్రాణసంవాదే శ్రూయతే ఛందోగానాం 'న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి, తథా వాజసనేయినాం 'న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం ప్రతిగృహీత'మితి సర్వమస్యాదనీయమేవ భవతీత్యర్థః। కిమిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం శమాదివద్విద్యాంగం విధీయతే ఉత స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సంశయే విధిరితి తావత్ప్రాప్తం, తథా హి ప్రవృత్తివిశేషకర ఉపదేశో భవతి, అతః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్తదంగత్వే

ర్నాస్తి అతస్సమాసాత్ ప్రతీతస్య కాలత్రయానవమృష్టస్య ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య అవినాభావేన యాగవిధ్యవస్థాపకత్వాత్ ప్రయోగజ్ఞానాయ విధిపదమధ్యాహృత్య ప్రకరణాదుత్కృష్టేన పూషోద్దేశేన పిష్టభాగః కర్తవ్య ఇతి వికృతౌ సంబంధః 'పౌష్ణం పేషణ'మితి సూత్రే విచారిత ఇత్యర్థః। 'స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ' ఇత్యాద్యాః స్మృతయః। కర్మణాం జ్ఞానహేతుత్వే శమాదివత్ యావజ్జ్ఞానోదయమనువృత్తిస్స్యాత్ తథా చ సన్న్యాసాభావ ఇత్యత ఆహ॥ తత్రాపీతి ॥ దృష్టోపకారకత్వేన అనువృత్తిర్ద్వారాః శమాదీనాం జ్ఞానార్థత్వాదనువృత్తిః న కర్మణామదృష్టద్వారా జ్ఞానార్థత్వాదితి భావః॥ ఇతి పష్ఠాధికరణం ... ... *

౨౮. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్॥ ఏవంవిదః ప్రాణస్యాన్నం సర్వమితి ధ్యానవతోఽర్థః జగ్ధం భక్షితం అభాగ్యత్వాద్విధ్యశ్రుతేశ్చ సంశయః। అపూర్వత్వాద్యజ్ఞాదివత్ విధిః కల్ప్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి॥ విధిరితి॥ అత్రాభక్ష్యభక్షనియమత్యాగస్య విద్యాంగత్వసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తు విద్యాస్తుతిరితి వివేకః। 'న కళంజం భక్షయే'దితి శా

శాస్త్రం ప్రాణవిద్వ్యతిరిక్తవిషయం యథా వామదేవ్యసామోపాసకవ్యతిరిక్తవిషయం పరస్త్రీనిషేధశాస్త్రం తద్వదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతం సూత్రాద్బహిరేవ దర్శయతి॥ నేదమితి॥ ప్రాణవిద్యావిధిసన్నిధేరశక్యత్వాచ్చ స్తుతిరేవ న విధిః కల్ప్యః నిషేధశాస్త్రవిరోధాత్, క్లృప్తో హి విధిః సామాన్యశాస్త్రబాధకః న తు కల్ప్య ఇతి భావః। స్వస్థస్య ప్రాణవిదో న సర్వాన్నానుమతిరిత్యత్ర లింగం వదన్ సూత్రం యోజయతి॥ దర్శయతీతి॥ మటచ్యః రక్తాః క్షుద్రపక్షిణః తైర్హతేషు కురుదేశస్థసస్యేషు దుర్భిక్షే జాతే బాలయా సహజాయయా మునిర్దేశాంతరం గచ్ఛన్ ఇభ్యగ్రామే స్థితవాన్, ఇభ్యో హస్తిపాల

నేయం నియమనివృత్తిరుపదిశ్యతే। నన్వేవం సతి భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రం వ్యాహతం స్యాత్। నైష దోషః, సామాన్యవిశేషభావాద్బాధోపపత్తేః। యథా ప్రాణిహింసాప్రతిషేధస్య పశుసంజ్ఞపనవిధినా బాధః, యథా చ 'న కాంచన పరిహరేత్తద్వ్రతమ్' ఇత్యనేన వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ సర్వస్త్ర్యపరిహారవచనేన సామాన్యవిషయం గమ్యాగమ్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యతే, ఏవమనేనాపి ప్రాణవిద్యావిషయేణ సర్వాన్నభక్షణవచనేన భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యేతేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నేదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విధీయత ఇతి, న హ్యత్ర విధాయకః శబ్ద ఉపలభ్యతే 'న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి వర్తమానాపదేశాత్, న చాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తివిశేషకరత్వలోభేనైవ విధిరభ్యుపగంతుం శక్యతే। అపి చ శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమిత్యుక్త్వేదముచ్యతే 'నైవంవిది కించిదనన్నం భవతీ'తి, న చ శ్వాదిమర్యాదమన్నం మానుషదేహేనోపయోక్తుం శక్యతే, శక్యతే తు ప్రాణస్యాన్నమిదం సర్వమితి చింతయితుం, తస్మాత్ప్రాణాన్నవిజ్ఞానప్రశంసార్థోఽయమర్థవాదో న సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిః। తద్దర్శయతి 'సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయ' ఇతి। ఏతదుక్తం భవతి, ప్రాణాత్యయ ఏవ హి పరస్యామాపది సర్వమన్నమదనీయత్వేనాభ్యనుజ్ఞాయతే, తద్దర్శనాత్, తథా హి శ్రుతిశ్చాక్రాయణస్యర్షేః కష్టాయామవస్థాయామభక్ష్యభక్షణే ప్రవృత్తిం దర్శయతి 'మటచీహతేషు కురుష్వి'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే, చాక్రాయణః కిల ఋషిరాపద్గత ఇభ్యేన సామిఖాదితాన్ కుల్మాషాంశ్చఖాదానుపానం తు తదీయముచ్ఛిష్టదోషాత్ప్రత్యాచచక్షే కారణం చాత్రోవాచ 'న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ని'తి 'కామో మ ఉదపానమి'తి చ పునశ్చ తైరేవ స్వపరోచ్ఛిష్టాన్ పర్యుషితాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయాంబభూవేతి। తదేతదుచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణం దర్శయంత్యాః శ్రుతేరాశయాతిశయో లక్ష్యతే ప్రాణాత్యయప్రసంగే ప్రాణసంధారణాయాభక్ష్యమపి భక్షయితవ్యమితి, స్వస్థావస్థాయాం తు తన్న కర్తవ్యం విద్యావతాపీత్యనుపానప్రత్యాఖ్యానాద్గమ్యతే, తస్మాదర్థవాదో 'న హ వా ఏవంవిదీ'త్యేవమాదిః॥ ... ... *

సూ. ౨౯. అబాధాచ్చ॥

ఏవం చ సత్యాహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యేవమాది భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రమబాధితం భవిష్యతి॥ ... *

కః తేన సామిఖాదితాన్ అర్ధభక్షితాన్ కుత్సితమాషాన్ యాచయిత్వా భక్షితవాన్, ఇభ్యేన జలం గృహాణేత్యుక్తే సతి ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి ప్రతిషిధ్య మాషాః కిం నోచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేనోక్తే సతి మాషభక్షణే జలత్యాగే చ కారణమువాచ అఖాదం శేషమాపదస్తి జలపానం తు స్వేచ్ఛాతస్తు లభ్యత ఇతి మాషాన్ ఖాదిత్వా అవశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవాన్ సా చ ఆపన్నతా పత్యురాపదం జ్ఞాత్వా మాషాన్ సంరక్ష్య ప్రాతస్తస్మై దదౌ స చ తాన్ ఖాదిత్వా రాజ్ఞో యజ్ఞం గత్వా ప్రస్తోత్రాదీనాం వ్యప్రాణాదికాః ప్రస్తావాదిదేవతా ఉపదిశ్య ధనం ప్రాప్య స్థిత ఇత్యత్రోచ్ఛిష్టభక్షణే జలత్యాగాత్ శిష్టాచారలింగాదనాపత్తౌ విదుషాఽప్యభక్ష్యం న భక్షణీయమితి సూచ్యత ఇతి భావః॥ ౨౮*

౩౦. సురాపానేనాపిజీవనమాశంక్యకదాచిన్నతత్కార్యమిత్యాహ ॥ తథామద్యంనిత్యంబ్రాహ్మణఇతి - వర్జయేదితి శేషః । కుతఇత్యాశంక్యమరణాంతప్రాయశ్చిత్తవిధానాదిత్యాహ ॥ సురాపస్యేతి ॥ ఉష్ణామతితప్తాం సురామితి శేషః ఇతశ్చపానపేయమిత్యాహ ॥ సురాపాఇతి ॥ ... ... *

౩౧. ఉదాహృతస్మృతీనాంమూలభూతాంశ్రుతిమాహ ॥ శబ్దశ్చేతి ॥ కామకారోయథేష్టప్రవృత్తిః సోపి నిషేధోపి ఉపపన్నతరోభవతి 'నహవాఏవంవిదీ'త్యస్యార్థవాదత్వాత్, యద్యయమపివిధిస్స్యాత్ తర్హివిహితప్రతిషిద్ధత్వాత్ షోడశిగ్రహణాగ్రహణవత్ సురాపానేవికల్పస్స్యాత్ సచసర్వస్మృతిభిశ్శిష్టాచారేణచవిరుద్ధఇతితరబర్థః ॥ ఇతిసప్తమాధికరణం *

సూ. ౩౦. అపిచస్మర్యతే ॥

అపిచఆపదిసర్వాన్నభక్షణమపిస్మర్యతేవిదుషోఽవిదుషశ్చావిశేషేణ 'జీవితాత్యయమాపన్నోయోఽన్నమత్తియతస్తతః। లిప్యతేనసపాపేనపద్మపత్రమివాంభసే'తి । తథా । మద్యంనిత్యంబ్రాహ్మణః సురాపస్యబ్రాహ్మణస్యోష్ణామాసించేయుః సురాపాఃక్రిమయోభవంత్యభక్ష్యభక్షిణ' ఇతిచస్మర్యతేవర్జనమనన్నస్య ॥

సూ. ౩౧. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే ॥

శబ్దశ్చానన్నస్యప్రతిషేధకఃకామకారనివృత్తిప్రయోజనఃకఠానాంసంహితాయాంశ్రూయతే 'తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబే'దితి, సోపి 'నహవాఏవంవిదీ'త్యస్యార్థవాదత్వాదుపపన్నతరోభవతి, తస్మాదేవంజాతీయకాకామకారవాదానవిధయఇతి ॥ ... ... *

సూ. ౩౨. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ॥

'సర్వాపేక్షాచ' (అ౩పా౪సూ౨౬) ఇత్యత్రాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వమవధారితం, ఇదానీంతుకిమముముక్షోరప్యాశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యవిద్యామకామయమానస్యతాన్యనుష్ఠేయాన్యుతాహోనేతిచింత్యతే, తత్ర 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినాఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాసాధనత్వేనవిహితత్వాద్విద్యామనిచ్ఛతఃఫలాంతరంకామయమానస్యనిత్యాన్యననుష్ఠేయాని, అథతస్యాప్యనుష్ఠేయానితతస్తేషాంవిద్యాసాధనత్వంనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాదిత్యస్యాంప్రాప్తౌపఠతి, ఆశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యాప్యముముక్షోఃకర్తవ్యాన్యేవనిత్యానికర్మాణి 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీ'త్యాదినావిహితత్వాత్ । నహివచనస్యాతిభారోనామకశ్చిదస్తి ॥ అథయదుక్తంనైవం సతివిద్యాసాధనత్వమేషాంస్యాదిత్యతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ... *

సూ. ౩౩. సహకారిత్వేనచ ॥

విద్యాసహకారీణిచైతానిస్యుఃవిహితత్వాదేవ 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినా । తదుక్తం 'సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'తి (అ౩పా౪సూ౨౬) నచేదంవిద్యాసహకా

౩౨. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ॥ నిత్యాగ్నిహోత్రాదికర్మసువిహితత్వాద్వినియుక్తవినియోగవిరోధాచ్చ సంశయే శాస్త్రాంతరవిరోధాత్ సర్వాన్నతోక్తేఃస్తుతిత్వవత్ నిత్యవినియుక్తత్వశ్రుతివిరోధాత్ వివిదిషాయాంవినియోగశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిపూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రేతి ॥ జ్ఞానకామనయాఽనుష్ఠానేకర్మణామనిత్యత్వమనావశ్యకత్వం తస్యాః అనిత్యత్వాత్ యావజ్జీవాదివిధినాతునిత్యత్వంచేతివిరుద్ధధర్మద్వయాపాతాత్ వివిదిషాశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిఫలంపూర్వపక్షే సిద్ధాంతేతూభయథానుష్ఠానంఫలం ॥ ... ... *

౩౩. సహమిళిత్వాశుద్ధిద్వారావిద్యాంకుర్వంతీతిసహకారీణికర్మాణితేషాంభావస్తత్త్వంతేనేత్యర్థః ॥ విద్యయానసహ ఫలకారిత్వంసహకారిపదాత్ ప్రాప్తంనిరస్యతి ॥ నచేదమితి ॥ విద్యాయాఅవిహితత్వాన్నాంగాపేక్షాఽస్తి అతోవి

హితాని కర్మాణి అపిహితాయా విద్యాయా నసహకార్యంగాని మోక్షస్యాసాధ్యత్వాచ్చనకర్మణాం సహకారిత్వసంభవఇత్యర్థః। తుల్యబలశ్రుతిబలేనవినియోగపృథక్త్వం సంయోగభేదకృతో నవిరోధః కామనాయా అనిత్యత్వేపి కర్మణాం నానిత్యత్వం నిత్యవిధినా ప్రయోగస్యనిత్యత్వాత్। 'సత్యాం కామనాయాం కామ్యప్రయోగస్యైవ నిత్యసిద్ధేర్నకశ్చిద్విరోధః। ఇదంచ 'ఏకస్యతూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ'మితిసూత్రేచింతితం। యథా 'ఖాదిరోయూపో భవతీ'తిశ్రుత్యా ఖాదిరత్వస్య క్రత్వర్థతా 'ఖాదిరంవీర్యకామస్యే'తిశ్రుత్యా పురుషార్థతా చేతి॥ అతస్సతివాక్యద్వయే వినియుక్తవినియోగోనవిరుద్ధ్యత ఇత్యర్థః॥ ... ... *

రిత్వవచనమాత్రమకర్మణాం ప్రయాజాదివత్ విద్యాఫలవిషయం మంతవ్యం అవిధిలక్షణత్వాద్విద్యాయాః అసాధ్యత్వాచ్చ విద్యాఫలస్య। విధిలక్షణంహిసాధనం దర్శపూర్ణమాసాదిస్వర్గఫలసిసాధయిషయా సహకారిసాధనాంతరమాకాంక్షతె నైవంవిద్యా। తథాచోక్తం 'అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షే'తి (అ ౩ పా ౪ సూ ౨౫) తస్మాదుత్పత్తిసాధనత్వ ఏవైషాం సహకారిత్వవాచోయుక్తిః। నచాత్ర నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఆశంక్యః, కర్మాభేదేపి సంయోగభేదాత్। నిత్యోహ్యేకస్సంయోగో యావజ్జీవాదివాక్యకల్పితో నతస్య విద్యాఫలత్వం, అనిత్యస్త్వపరస్సంయోగః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ'త్యాదివాక్యకల్పితః, తస్యవిద్యాఫలత్వం యథైకస్యాపి ఖాదిరస్య నిత్యేనసంయోగేన క్రత్వర్థతా అనిత్యేనసంయోగేన పురుషార్థతాచతద్వత్॥ ... . : *

సూ. ౩౪. సర్వథాపితఏవోభయలింగాత్॥

సర్వథాప్యాశ్రమకర్మత్వపక్షే విద్యాసహకారిత్వపక్షేచ తఏవాగ్నిహోత్రాదయో ధర్మా అనుష్ఠేయాః, తఏవేత్యవధారయన్నాచార్యః కిం నివర్తయతి, కర్మభేదాశంకామితి బ్రూమః। యథా 'కుండపాయినామయనే, మాసమగ్నిహోత్రంజుహ్వతీ'త్యత్ర నిత్యాదగ్నిహోత్రాత్కర్మాంతరముపదిశ్యతె నైవమిహ కర్మభేదోస్తీత్యర్థః। కుతః, ఉభయలింగాత్ - శ్రుతిలింగాత్ స్మృతిలింగాచ్చ। శ్రుతిలింగం తావత్ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ'తి సిద్ధవదుత్పన్నరూపాణ్యేవ యజ్ఞాదీని వివిదిషాయాం వినియుంక్తే నజుహ్వతీత్యాదివదపూర్వమేషాంరూపముత్పాదయతీతి। స్మృతిలింగమపి 'అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యంకర్మకరోతియ' ఇతివిజ్ఞాతకర్తవ్యతాకమేవ కర్మవిద్యోత్పత్త్యర్థందర్శయతి। 'యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశత్సంస్కారా' ఇత్యాద్యాచ సంస్కారత్వప్రసిద్ధిర్వైదికేషుకర్మసుతత్సంస్కృతస్య విద్యోత్పత్తిమభిప్రేత్యస్మృతౌ భవతి, తస్మాత్ సాధ్విదమభేదావధారణం॥ ... *

సూ. ౩౫, అనభిభవంచదర్శయతి॥

సహకారిత్వస్యైవైతదుపోద్బలకం లింగదర్శనం అనభిభవంచదర్శయతిశ్రుతిః బ్రహ్మచర్యాదిసాధన

౩౪. ననునిత్యాగ్నిహోత్రాదిభ్యోభిన్నా ఏవయజ్ఞాదయో వివిదిషాయాం వినియుజ్యంతే తత్రకుతో వినియుక్తవినియోగస్తత్రాహ॥ సర్వథాపీతి॥ నిత్యత్వే కామ్యత్వే చేత్యర్థః। కుండపాయినామయనే, 'మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీ'త్యత్ర సాధ్యహోమవాచిత్వాత్తదేకార్థకాగ్నిహోత్రపదస్య వ్యవహితసిద్ధాగ్నిహోత్రపరామర్శకత్వాయోగాత్ మాసగుణవిశిష్టం కర్మాంతరం విధీయత ఇత్యుక్తం, ఇహతు యజ్ఞేనేత్యాది సుబంతానాం సిద్ధఖ్యాతనైకార్థత్వాభావాత్ సిద్ధవ్యవహితకర్మానువాదకత్వాత్తేషామేవకర్మణాం జ్ఞానార్థత్వవిధిరితిభావః। యస్యైతేఽష్టేతి॥ కర్మసుసంస్కారత్వప్రసిద్ధిరపిశుద్ధ్యాఖ్యసంస్కారద్వారా జ్ఞానార్థకర్మాభేదే లింగమిత్యాహ॥ అనభిభవంచేతి॥ ఇత్యష్టమాధికరణం *
౩౫. బ్రహ్మచర్యాదికర్మణాం ప్రతిబంధధ్వంసద్వారా విద్యార్థత్వే లింగమాహ॥

౩౬. అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥ అనాశ్రమిణాంజపాదికర్మసత్త్వాత్ నిందితత్వాచ్చసంశయేసతిఆశ్రమకర్మణా మేవవిద్యాహేతుత్వశ్రుతేరనాశ్రమస్యనిందితత్వాచ్చఅనధికారఇతిపూర్వపక్షః । తత్రానాశ్రమికర్మణాంవిద్యాహేతుత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం॥ ... ... *

౩౭. రైక్వాదీనాంవిద్యావత్త్వలింగస్య జన్మాంతరాశ్రమకర్మణాఽన్యథాసిద్ధేః అనాశ్రమకర్మణోవిద్యార్థత్వే ప్రాపకంమానాంతరంవాచ్యమితిశంకతే॥ ననులింగమితి॥ ... ... *

౩౮. అనాశ్రమిత్వావిరుద్ధానాంవర్ణమాత్రప్రాప్తధర్మాణాంవిద్యార్థత్వేమానమాహ । తథాచేతి ॥ మైత్రీదయా

సంపన్నస్యరాగాదిభిస్తైస్తైః ‘ఏవహ్యాత్మానశ్యతి యంబ్రహ్మచర్యేణానువిందత’ ఇత్యాదినా, తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణిచభవంతివిద్యాసహకారీణిచేతిస్థితం॥ ... ... *

సూ. ౩౬, అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః॥

విధురాదీనాంద్రవ్యాదిసంపద్రహితానాం చాన్యతమాశ్రమప్రతిపత్తిహీనానా మంతరాళవర్తినాంకింవిద్యాయామధికారోఽస్తి కింవానాస్తీతిసంశయేనాస్తీతితావత్ప్రాప్తం, ఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వావధారణాత్ ఆశ్రమకర్మాసంభవాచ్చ తేషామిత్యేవంప్రాప్తేఇదమాహ, అంతరాచాపితు-అనాశ్రమిత్వేనాంతరావర్తమానోఽపివిద్యాయామధిక్రియతే. కుతస్తద్దృష్టేః, రైక్వవాచక్నవీప్రభృతీనామేవంభూతానామపిబ్రహ్మవిత్త్వశ్రుత్యుపలబ్ధేః॥ ... *

సూ. ౩౭. అపిచస్మర్యతే॥

సంవర్తప్రభృతీనాంచనగ్నచర్యాదియోగాదనపేక్షితాశ్రమకర్మణామపిమహాయోగిత్వంస్మర్యతఇతిహాసే॥ ననులింగమిదంశ్రుతిస్మృతివర్ణనముపన్యస్తం కానుఖలుప్రాప్తిరితిసాఽభిధీయతే॥...*

సూ. ౩౮, విశేషానుగ్రహశ్చ॥

తేషామపి విధురాదీనామవిరుద్ధైః పురుషమాత్రసంబంధిభిర్జపోపవాస దేవతారాధనాదిభిర్ధర్మవిశేషైరనుగ్రహోవిద్యాయాస్సంభవతి । తథాచస్మృతిః ‘ జప్యేనైవతుసంసిద్ధ్యేత్ బ్రాహ్మణో నాత్రసంశయఃకుర్యాదన్యన్నవాకుర్యాన్మైత్రోబ్రాహ్మణఉచ్యతే’ఇత్యసంభవదాశ్రమకర్మణోఽపిజపేఽధికారందర్శయతి।జన్మాంతరానుష్ఠితైరప్యాశ్రమకర్మభిఃసంభవత్యేవవిద్యాయాఅనుగ్రహః । తథాచస్మృతిః ‘అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతోయాతిపరాంగతి’మితిజన్మాంతరసంచితానపిసంస్కారవిశేషానసుగ్రహీతౄన్విద్యాయాందర్శయతి । దృష్టార్థాచ విద్యా ప్రతిషేధాభావమాత్రేణాప్యర్థినమధికరోతిశ్రవణాదిషు।తస్మాద్విధురాదీనామప్యధికారోనవిరుధ్యతే ॥ ... *

సూ, ౩౯, అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ॥

అతస్త్వంతరాళవర్తిత్వాదితరదాశ్రమవర్తిత్వంజ్యాయోవిద్యాసాధనంశ్రుతిస్మృతిసందృష్టత్వాత్ శ్రుతిలింగాచ్చ ‘ తేనైతిబ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చే’తి। ‘అనాశ్రమీనతిష్ఠేతదినమేకమపిద్విజః

వాసిత్యర్థః । తస్మానాశ్రమిణాంకర్మభవతువిద్యాహేతుఃతథాపితేషాంనశ్రవణాద్యధికారఃసన్న్యాసాభావాదిత్యతఆహ॥దృష్టార్థాచేతి॥ బంధకాజ్ఞానధ్వస్తిఫలకవిద్యాకామస్యశ్రవణేఽధికారఃసన్న్యాసాపేక్షదాచిత్కృతోజ్ఞానేచోపకరోతిశ్రవణంపక్రియానంగత్వాదితిభావః॥ ... ... *

౩౯. తస్మాదాశ్రమిత్వంవృథేత్యతఆహ॥అతస్త్వితి॥పుణ్యకృత్తైజసఃశుద్ధఃతేనజ్ఞానమార్గేణ ఏతి బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ అత్ర పుణ్యకృత్త్వలింగాదాశ్రమిత్వంజ్యాయః పుణ్యోపచయేశీఘ్రం విద్యాలాభా దనాశ్రమస్యనిందితత్వాచ్చేతి భావః॥ ఇతినవమాధికరణం- ... ... *

౦. తద్భూతస్యతు॥ఉత్తమాశ్రమాత్ పూర్వాశ్రమం ప్రాప్తస్య ప్రచ్యుతస్యకస్మాదపివిద్యాహేతుః అనాశ్రమికర్మావదితిసంగతిః పూర్వపక్షేఫలంచ । సిద్ధాంతేతుభ్రష్టస్యకర్మణావిద్యాహేతురితిఫలం । రాగాదిప్రాబల్యాత్ప్రవృత్తినిషేధాచ్చప్రచ్యుతిః ప్రామాణికీనవేతిసంశయ్యసిద్ధాంతసూత్రేణనియమంవ్యాచష్టే ॥ తథాహీతి ॥ అత్యంతమితి నైష్ఠికత్వనియమః - అరణ్యమిత్యేకాంతోపలక్షితపారివ్రాజ్యంగృహ్యతే - తదియాత్ గచ్ఛేత్-ఇతిపదంశాస్త్రమాత్రః తతస్తస్మాత్పారివ్రాజ్యాత్ నపునరేయాత్ నప్రచ్యవేదితి ఉపనిషత్ రహస్యమిత్యర్థః । అతద్రూపం ప్రచ్యుతౌ ప్రమాణాభావంవ్యాచష్టే॥ యథాచేతి॥ శిష్టాచారాభావమాహ ॥ నచైవమితి॥ ‘చండాలాః ప్రత్యవసితా’ ఇతిస్మృతేః పతితానాంకర్మసుఫలమితిభావః ॥ఇతిదశమాధికరణమ్॥ ... ... *

సంవత్సరమనాశ్రమీస్థిత్వాకృచ్ఛ్రమేకంచరేదితిచస్మృతిలింగాత్ ॥ ... *

సూ. ౪౦. తద్భూతస్యతు నాతద్భావో జైమినేరపినియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥

సంత్యూర్ధ్వరేతసఆశ్రమా ఇతిస్థాపితం, తాంస్తుప్రాప్తస్యకథంచిత్తతః ప్రచ్యుతిరస్తి నాస్తి వేతిసంశయః, పూర్వధర్మేష్వనుష్ఠానచికీర్షయారాగాదివశేనవా ప్రచ్యుతోపిస్యాద్విశేషాభావాదిత్యేవంప్రాప్తేఉచ్యతే । తద్భూతస్యతుప్రతిపన్నోర్ధ్వరేతోభావస్యనకథంచిదప్యతద్భావోనతతః ప్రచ్యుతిస్స్యాత్, కుతః, నియమాతద్రూపాభావేభ్యః । తథాహి ‘అత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయ’న్నితి, ‘అరణ్యమియాదితిపదం తతోనపునరేయాదిత్యుపనిషదితి’ ‘ఆచార్యేణాభ్యనుజ్ఞాతశ్చతుర్ణామేకమాశ్రమం ఆవిమోక్షాచ్ఛరీరస్యసోఽనుతిష్ఠేద్యథావిధీ’తిచైవంజాతీయకోనియమఃప్రచ్యుత్యభావం దర్శయతి । యథాచ ‘బ్రహ్మచర్యంసమాప్యగృహీభవేత్ గృహాద్వనీభూత్వాప్రవ్రజే’త్ యదివేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజే’దితిచైవమాదీన్యారోహరూపాణివచాంస్యుపలభ్యంతే నైవంప్రత్యవరోహరూపాణి, నచైవమాచారాశ్శిష్టావిద్యంతే । యత్తుపూర్వధర్మేష్వనుష్ఠానచికీర్షయాప్రత్యవరోహణమితి, తదసత్ ‘శ్రేయాన్స్వధర్మోవిగుణఃపరధర్మాత్స్వనుష్ఠితా’దితిస్మరణాత్, న్యాయాచ్చ యోహియంప్రతివిధీయతేసతస్యధర్మోనతుయోయేనస్వనుష్ఠాతుంశక్యతే, చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య । నచరాగాదివశాత్ ప్రచ్యుతిః, నియమశాస్త్రస్యబలీయస్త్వాత్ । జైమినేరపీత్యపిశబ్దేన జైమినిబాదరాయణయోరత్రసంప్రతిపత్తింశాస్తి ప్రతిపత్తిదార్ఢ్యాయ॥ ... ... *

సూ. ౪౧. నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్ ॥

యదినైష్ఠికోబ్రహ్మచారీప్రమాదాదవకీర్యేత కింతస్య ‘బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీనైరృతంగర్దభమాలభేతే’త్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తంస్యాదుతనేతి । నేత్యుచ్యతే । యదధికారలక్షణే నిర్ణీతంప్రాయశ్చిత్తమవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదాధానస్యప్రాప్తకాలత్వాదితితదపినైష్ఠికస్యభవితుమర్హతి । కింకారణం ‘ఆరూఢోనైష్ఠికంధర్మం యస్తుప్రచ్యవతేపునః ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామి యేనశుధ్యేత్సఆత్మహే’త్యప్రతిసమాధేయపతనస్మరణాత్ ఛిన్నశిరసఇవ ప్రతిక్రియానుపపత్తేః । ఉపకుర్వాణస్యతు

౪౧. నచాధికారికం ॥ అవకీర్యేత - వ్యభిచరేదిత్యర్థః । అవకీర్ణంయోనౌసిక్తంరేతోయస్యాస్తీత్యవకీర్ణీ ।అత్ర ప్రచ్యుతస్యప్రాయశ్చిత్తంస్యాన్నవేతి ఉపపాతకత్వాత్పతనస్మృతేశ్చసంశయః । ప్రచ్యుతస్యయజ్ఞాదికం నిష్ఫలమిత్యుక్తంతద్వత్ ప్రాయశ్చిత్తంనిష్ఫలమితిపూర్వపక్షయతి॥ నేత్యుచ్యతఇతి॥ అత్రకృతప్రాయశ్చిత్తస్యకర్మజ్ఞానహేతుర్నభవతీతిఫలం । సిద్ధాంతేతుభవతీతిభేదః । యథోపనయనకాలే స్మార్తోమౌలౌకికాగ్నావేవకార్యః దారసంబంధోత్తరకాలవిహితాధానస్యసంప్రత్యప్రాప్తకాలత్వేనఆహవనీయాభావాత్ తద్వదవకీర్ణినోబ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తం పశుస్సర్వత్రలౌకికాగ్నౌ స్మార్తవ్యత్యధికారలక్షణే షష్ఠాధ్యాయేనిర్ణీతం । ‘ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామీ’తి

దర్శనాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తాభావపరత్వం కల్ప్యమిత్యాహ తస్మాలశ్రుతికల్పనాత్ ప్రాగేవ క్లృప్తసాధారణశ్రుత్యా ప్రాయశ్చిత్తసద్భావసిద్ధేః కల్పనయోగో నేతి- క్లృప్తశ్రుతివిరోధాదితి భావః॥ ... *

౪౨. ప్రాయశ్చిత్తస్య భావాభావప్రసిద్ధ్యోస్సమత్వేపి భావప్రసిద్ధిః శ్రుతిమూలత్వాదాదర్తవ్యేత్యత్ర సన్మతిమాహ తదుక్తమితి॥ ‘యవమయశ్చరు’రిత్యత్ర యవశబ్దం కేచిద్దీర్ఘశూకే ప్రయుంజతే కేచిద్దేశవిశేషే ప్రియంగుషు। అతః కస్య చరుః కార్య ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాత్ సమాతుల్యా వికల్పేన ప్రతిపత్తిస్స్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః శాస్త్రమూలా ప్రతిపత్తిర్గ్రాహ్యా శాస్త్రనిమిత్తత్వాద్ధర్మాదిజ్ఞానస్య। తథా చ ‘యత్రాన్యా ఓషధయో మ్లాయంత్యథైతే యవా మోదమానాస్తిష్ఠంతీ’తి శాస్త్రమూలత్వాద్దీర్ఘశూకప్రయోగస్యైవాదర ఇత్యర్థః। ‘స్మృతే’స్స్మృతిమాహ ప్రాయశ్చిత్తేతి॥ బ్రహ్మచర్యగ్రహణోత్తరం యత్నాధిక్యం కార్యమితిజ్ఞాపనార్థం ప్రాయశ్చిత్తం స్పష్టమపి న పశ్యామీత్యుక్తం భగవద్రిణేత్యర్థః। నైష్ఠికవత్స్మృతివనస్థయోరపి ప్రమాదాత్ బ్రహ్మచర్యభంగే ప్రాయశ్చిత్తమస్తీత్యాహ॥ఏవమితి॥ తాదృక్పతనస్మరణాభావాదుపపద్యతే తత్ప్రాయశ్చిత్తం॥ ... ... *

సూ. ౪౨. ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥

అపి త్వేక ఆచార్యా ఉపపాతకమేవైతదితి మన్యంతే యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర బ్రహ్మచర్యం విశీర్యతే న తన్మహాపాతకం భవతి గురుతల్పాదిషు మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్। తస్మాదుపకుర్వాణవన్నైష్ఠికస్యాపి ప్రాయశ్చిత్తభావమిచ్ఛంతి బ్రహ్మచారిత్వావిశేషాదవకీర్ణిత్వావిశేషాచ్చ। అశనవత్, యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశనే వ్రతలోపః పునస్సంస్కారశ్చైవమితి। యే హి ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావమిచ్ఛంతి న తేషాం మూలముపలభ్యతే, యే తు భావమిచ్ఛంతి తేషాం బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీత్యేతదవిశేషశ్రవణం మూలం। తస్మాద్భావో యుక్తతరః। తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే ‘సమా విప్రతిపత్తిస్స్యాచ్ఛాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వా’దితి। ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం త్వేవం సతి యత్నగౌరవోత్పాదనార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యం। ఏవం భిక్షువైఖానసయోరపి ‘వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా మహాకక్షం వర్ధయేత్ భిక్షుర్వానప్రస్థవత్ సోమవృద్ధివర్జం స్వశాస్త్రసంస్కారశ్చే’త్యేవమాది ప్రాయశ్చిత్తస్మరణమనుసర్తవ్యం॥ ... *

సూ. ౪౩. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥

యద్యూర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యవనం మహాపాతకం యదివోపపాతకముభయథాపి శిష్టైస్తే బహిష్కర్తవ్యాః ‘ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహే’తి। ‘ఆరూఢపతితం విప్రం మండలాచ్చ వినిస్సృతమ్ ఉద్బద్ధం కృమిదష్టం చ స్పృ

కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యం మహాకక్షం బహుతృణకాష్ఠం దేశం జలదానాదినా వర్ధయేత్। యతిస్తు సోమలతావర్ధనం వర్జయేత్। ‘సర్వపాపప్రసక్తోపి ధ్యాయన్నిమిషమచ్యుతమ్ భూయస్తపస్వీ భవతి పఙ్క్తిపావనపావన’ ఇతి చ ‘ఉపపాతకసంఘేషు పాతకేషు మహత్సు చ। ప్రవిశ్య రజనీపాదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరే’దిత్యాది స్వశాస్త్రవిహితధ్యానప్రాణాయామాదిసంస్కారోపి భిక్షుణా కార్య ఇత్యర్థః। ఆదిపదాత్ ‘మనోవాక్కాయజాన్ దోషాన్ జ్ఞానోత్థాన్ ప్రమాదజాన్। సర్వాన్ దహతి యోగాగ్నిస్తూలరాశిమివానలః’, ‘కృత్యమేవ తు కుర్వీత ప్రాణాయామాంస్తు షోడశ। అపి భ్రూణహనం మాసాత్పునంత్యహరహః కృతా’ ఇత్యాదీని వాక్యాని గృహ్యంతే॥ ఇత్యేకాదశాధికరణం॥ ... *

౪౩. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥ కృతప్రాయశ్చిత్తైస్సహ కృతశ్రవణాదికం జ్ఞానసాధనం న వేతి సందేహే తేషాం శుద్ధత్వాత్సాధనమితి ప్రాప్తే ప్రాయశ్చిత్తాత్ పరలోకే తేషాం శుద్ధత్వేప్యత్ర శుద్ధ్యభావాన్న సాధనమితి సిద్ధాంతయతి॥ యద్యూర్ధ్వేతి॥ సుగమం భాష్యం ॥ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్॥ ... *

౪. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥ అంగాశ్రితోపాస్తిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వసంభవాత్ సంశయః । కృతప్రాయ ప్రేతస్య సంవ్యవహార్య ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాతిశయస్మృత్యా నైష్ఠికాదిషు బాధవత్ యోయదంగకర్తా స తదాశ్రితస్యకర్తేత్యుత్సర్గస్య కర్తుః ఫలశ్రుత్యా బాధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ॥ కిమితి॥ అత్ర కర్తృత్వభోక్తృత్వయోర్వైయధికరణ్యం ఫలం, సినాంతే తు అంగాశ్రితా ఋత్విక్కర్తృకా అప్యుపాస్తయో యజమానగామి స్వతంత్రఫలాః కిము వాచ్యం స్వనిష్ఠబ్రహ్మవిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమితి ఫలమపి వేదితవ్యం, అతః పాదసంగతిః। హింకార ప్రస్తావోద్గీథ ప్రతిహారనిధనాఖ్యపంచప్రకారే సామ్ని వృష్టిధ్యాతుర్వర్ష సమృద్ధిః ఫలమిత్యర్థః । శ్రుతం ఫలం ఋత్విగ్గతం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ తచ్చేతి ॥ యథాపాం గత్ర్యధికృతాధికారత్వాత్ గోదోహనస్య ఫలం క్రత్వధికారిగతం తద్వదంగోపాసనస్యాపి ఫలం తద్గతమేవేత్యర్థః॥ అస్తు తస్య ఫలం తద్గతం కర్తా త్వన్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఫలం చేతి॥ యదుక్తం యజమానగామిఫలమితి తస్యాపవాదం శం

ష్టా చాంద్రాయణం చరేదితి చైవమాదినిందాతిశయస్మృతిభ్యః । శిష్టాచారాచ్చ- నైష్ఠికబ్రహ్మచార్యాదయస్తు వివాహాదీని తైస్సహ నాచరంతి శిష్టాః॥ ... ... *

సూ. ౪౪. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥

అంగేషూపాసనేషు సంశయః, కిం తాని యజమానకర్మాణి ఆహోస్విదృత్విక్కర్మాణీతి, కిం తావత్ప్రాప్తం యజమానకర్మాణీతి, కుతః, ఫలశ్రుతేః । ఫలం హి శ్రూయతే ‹ వర్షతి హాస్మై వర్షయతి హ య ఏతదేవం విద్వాన్ వృష్టౌ పంచవిధం సామోపాస్తే› ఇత్యాది (ఛాం-ఉ) తచ్చ స్వామిగామి న్యాయ్యం తస్య సాంగే ప్రయోగే అధికృతత్వాదధికృతాధికారత్వాచ్చైవంజాతీయకస్య । ఫలం చ కర్తర్యుపాసనానాం శ్రూయతే ‹ వర్షత్యస్మై య ఉపాస్తే ఇత్యాది । నను ఋత్విజోపి ఫలం దృష్టం ‹ ఆత్మనే వా యజమానాయ వా యం కామం కామయతే తమాగాయతీతి । న, తస్య వాచనికత్వాత్ । తస్మాత్ స్వామిన ఏవాంగేషు ఫలవత్సూపాసనేషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే॥ ... *

సూ. ౪౫. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే॥

నైతదస్తి స్వామికర్మాణ్యుపాసనానీతి, ఋత్విక్కర్మాణ్యేతానిస్యురిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే, కిం కారణం, తస్మై హి సాంగాయ కర్మణే ఋత్విక్పరిక్రియతే, తత్ప్రయోగాంతఃపాతీని చోద్గీథాద్యుపాసనాని అధికృతాధికారత్వాత్ । తస్మాద్గోదోహనాదికర్మనియమవదేవ ఋత్విగ్భిర్నిర్వర్త్యేరన్ । తథా చ ‹ తం హ బకో దాల్భ్యో విదాంచకార స హ నైమిశీయానాముద్గాతా బభూవే త్యుద్గాతృకర్తృకతాం విజ్ఞానస్య దర్శయతి । యత్తూక్తం కర్తృగాశ్రయం ఫలం శ్రూయత ఇతి, నైష దోషః, పరార్థత్వాదృత్విజః అన్యత్ర వచనాత్ ఫలసంబంధానుపపత్తేః॥

సూ. ౪౬. శ్రుతేశ్చ॥

‹ యాం వై కాంచన యజ్ఞ ఋత్విజ ఆశిషమాశాసత ఇతి యజమానాయైవ తామాశాసత ఇతి హోవాక తేతి ॥ తస్మాత్ ॥ ఉద్గానేన సాధయతీత్యర్థః । యాజమానం ఫలమిత్యుత్సర్గస్యాపత్తి బాధకవచనే సిద్ధిరితి సమాధ్యర్థః । తస్మాత్ -ఫలభోక్తృత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౫. ఉపాసనమార్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమిత్యత్ర శ్రౌతం లింగమాహ ॥ తథా చేతి ॥ తముద్గీథాఖ్యం ప్రణవం ప్రాణదృష్ట్యా ధ్యాతవాన్ ధ్యాత్వా చ నైమిశీయానాం సత్రిణాముద్గాతాసీదిత్యర్థః॥ యజమానేన స్వగామిఫలకసాంగప్రయోగకరణాయ ఋత్విజాం క్రీతత్వాత్ కర్తృత్వేపి న ఫలభాక్త్వం ఉత్సర్గస్య బాధకాభావాదిత్యుక్తత్వాత్ తత్క్రియణద్వారా కర్తృత్వభోక్తృత్వసామానాధికరణ్యం చోపపద్యతే భృత్యకర్తృకే యుద్ధే రాజా యుద్ధ్యతే జయతి చేతి వదితి భావః ॥ ౪౬ ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్ ॥ ... ... *

౪౭. సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥ యస్మాత్పూర్వే బ్రాహ్మణా ఆత్మానం విదిత్వా సన్న్యస్య భిక్షాచర్యం చరంతి తస్మాదధునాతనోऽపి బ్రాహ్మణ ఆపాతజ్ఞానరూపపండా వాక్యపండితః తస్య కృత్యం పాండిత్యం శ్రవణం తన్నిర్విద్య నిశ్శేషేణ లబ్ధ్వా బాల్యేన శ్రవణజ్ఞానస్య బాలభావేన మననేనాసంభావనానిరాసేన బాలస్య భావేన వా శుద్ధచిత్తత్వేన స్థాతుమిచ్ఛేత్, ఏవం మననశ్రవణే కృత్వా అథానంతరం మునిర్నిదిధ్యాసనకృత్స్యాత్ ఏవం అమౌనం మౌనాదన్యత్ బాల్యపాండిత్యద్వయం మౌనం చ నిదిధ్యాసనం లబ్ధ్వా అథ జ్ఞానసామగ్రీసాకల్యానంతరం బ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవాన్ బ్రాహ్మణో భవతీత్యర్థః । మౌనశబ్దస్య సిద్ధరూపే పారివ్రాజ్యే అనుష్ఠేయే చ ధ్యానే ప్రయోగాత్సంశయః । యథా 'తద్ధ బక' ఇత్యాదివాక్యశేషాత్ ఉద్గీథాద్యుపాసనాస్వార్త్విజ్యత్వనిర్ణయః తద్వదథ బ్రాహ్మ

వాచేతి తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్ కం తే కామమాగాయానీతి (ఛాందోగ్య) వర్త్విక్కర్తృకస్య విజ్ఞానస్య యజమానగామిఫలం దర్శయతి, తస్మాదంగోపాసనానామృత్విక్కర్తృకత్వసిద్ధిః ॥ ... *

సూ. ౪౭. సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ॥

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ' ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రూయతే, తత్ర సంశయః, మౌనం విధీయతే న వేతి । న విధీయత ఇతి తావత్ప్రాప్తం, బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్రైవ విధేరవసితత్వాత్ । న హ్యథ మునిరిత్యత్ర విధాయికా విభక్తిరుపలభ్యతే, తస్మాదయమనువాదో యుక్తః । కుతః ప్రాప్తిరితి చేత్ మునిపండితశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్, పాండిత్యం నిర్విద్యేత్యేవ ప్రాప్తం మౌనం, అపి చ 'అమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ' ఇత్యత్ర తావన్న బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే, ప్రాగేవ ప్రాప్తత్వాత్, తస్మాదథ బ్రాహ్మణ ఇతి యథా ప్రశంసావాదః, తథైవాథ మునిరిత్యపి భవితుమర్హతి, సమాననిర్దేశత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, సహకార్యంతరవిధిరితి । విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధిరేవాశ్రయితవ్యః అపూర్వత్వాత్ । నను పాండిత్యశబ్దేనైవ మౌనస్యావగతత్వముక్తం, నైష దోషః, మునిశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయార్థత్వాత్ మననాన్మునిరితి చ వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ 'మునీనామప్యహం వ్యాస' ఇతి చ ప్రయోగదర్శనాత్ । నను మునిశబ్ద ఉత్తమాశ్రమవచనోऽపి దృశ్యతే 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమి'త్యత్ర, న, 'వాల్మీకిర్మునిపుంగవ' ఇత్యాదిషు వ్యభిచారదర్శనాత్, ఇతరాశ్రమసన్నిధానాచ్చ, పారిశేష్యాత్తత్రోత్తమాశ్రమోపాదానం, జ్ఞానప్రధానత్వాదుత్తమాశ్రమస్య తస్మాద్బాల్యపాండిత్యాపేక్షయా తృతీయమిదం మౌనం జ్ఞానాతిశయరూపం విధీయతే యత్తు బాల్య ఏవ విధ్యవసానమితి తథాప్యపూర్వత్వాన్మునిత్వస్య విధేయత్వమాశ్రీయతే, మునిః స్యాదితి నిర్వేదనీయత్వనిర్దేశాదపి మౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధేయత్వాశ్రయణం, తద్వతో విద్యావతః సన్న్యాసి

న ఇతి నిర్దేశః విహానవాక్యశేషాత్ మౌనస్యావిధేయత్వనిశ్చయ ఇతి పూర్వపక్షమాహ ॥ న విధీయత ఇతి ॥ అత్ర ధ్యానస్యానుష్ఠానం సిద్ధాంతే తత్స్వనుష్ఠానమితి ఫలం । యది మౌనం పారివ్రాజ్యం తదా వాక్యాంతరప్రాప్తమనూద్యతే బాల్యవిధిప్రశంసార్థం । యది జ్ఞానం తదా పాండిత్యశబ్దాత్ ప్రాప్తమితి పూర్వపక్షగ్రంథార్థః ॥ మునిశబ్దాద్ధి జ్ఞానాతిశయః ప్రతీయతే తస్య జ్ఞానమాత్రవాచిపాండిత్యశబ్దాన్న ప్రాప్తిః నాపి మునిశబ్దః పరివ్రాజ్యవాచకః వాల్మీక్యాదిషు ప్రయుజ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్రాప్తం మౌనమపూర్వత్వాద్విధిం కల్పయతీతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఆపస్తంబప్రయోగస్య గతిమాహ ॥ ఇతరాశ్రమేతి ॥ కించ అమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యేతి శ్రవణమననవదనుష్ఠేయత్వోక్తేర్మౌనస్య విధేయతేత్యాహ ॥ నిర్వేదనీయత్వేతి ॥ న చ త్రయాణాం విధానే వాక్యభేదో దోషః ఉపరి ధారణవదిష్టత్వాద్వాక్యభేదస్యేతి భావః ॥ కస్యేదం ధ్యానం విధీయత ఇత్యత ఆహ । తద్వత ఇతి । ఆత్మానం విదిత్వేతి ప్రకృతజ్ఞానవతః సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః ॥

సూత్రార్థసాధ్యత్వాత్-రసాధనత్వేన ధ్యానాదేస్తద్వాదాలోకతః ప్రాప్తిం శంకిత్వా నియమవిధినాహ॥నన్విత్యాదినా॥న నుబ్రహ్మపరేవాక్యేకథంజ్ఞానాంగవిధిరితిచేత్ సఫలక్రతుపరేవాక్యేఽఙ్గవిధివదిత్యాహ ॥ విధ్యాదివదితి ॥ ప్రధానమారభ్యాంగపర్యంతో విధిః తత్ర ప్రధానః క్రతుర్విధ్యాదిః అతఏవాంగం విధ్యంత ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః । ఏతత్సూత్రభాష్యభావానభిజ్ఞాస్సన్న్యాస్యాశ్రమధర్మకశ్రవణవిధిర్నాస్తీతివదంతి । విధౌహ్యప్రాప్తిమాత్రమపేక్షితం తచ్చభేదదర్శనప్రాబల్యాద్దర్శితమితి సంప్రదాయవిదః॥ ... ... *

౪౭. సమావర్తనానంతరం కుటుంబేస్థితో బ్రహ్మలోకంప్రాప్నోతి ' నచపునరావర్తత' ఇత్యుపసంహారాత్ సన్న్యాసో నాస్తీతి శంకార్థః॥ఆయాసవిశిష్టకర్మబాహుళ్యాత్ గృహిణోపసంహారః కృతః-నసన్న్యాసాభావాదితి సమాధ్యర్థః॥

నః।కథంవిద్యావతఃసన్న్యాసినఇత్యవగమ్యతే· తదధికారాత్ ' ఆత్మానంవిదిత్వా పుత్రాద్యేషణాభ్యో వ్యుత్థాయాథభిక్షాచర్యంచరంతీ'తి। ననుసతివిద్యావత్త్వే ప్రాప్త్యైవతత్ర విద్యాతిశయః కింమౌనవిధినేత్యతఆహ ॥ పక్షేణేతి ॥ పక్షముక్తం భవతి యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాన్నప్రాప్నోతి తస్మిన్నేషవిధిరితి విధ్యాదివత్ ,యథా ' దర్శపూర్ణమాసాభ్యాంస్వర్గకామో యజేతే'త్యేవంజాతీయకే విధ్యాదౌ సహకారిత్వేనాగ్న్యన్వాధానాదికమంగజాతంవిధీయతే ఏవమవిధిప్రధానేఽప్యస్మిన్విద్యావాక్యే మౌనవిధిరిత్యర్థః। ఏవంబాల్యాదివిశిష్టే కైవల్యాశ్రమేశ్రుతిసిద్ధే విద్యమానేకస్మాచ్ఛాందోగ్యేగృహిణోపసంహారః ' అభిసమావృత్యకుటుంబ'ఇత్యత్ర తేనహ్యుపసంహారేణ తద్విషయమాదరందర్శయతీత్యతఉత్తరంపఠతి॥

సూ. ౪౮. కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః॥

తుశబ్దోవిశేషణార్థః, కృత్స్నభావోఽస్యవిశేష్యతే, బహులాయాసానిహిబహూన్యాశ్రమకర్మాణి యజ్ఞాదీనితంప్రతికర్తవ్యతయోపదిష్టాని ఆశ్రమాంతరకర్మాణిచయథాసంభవమహింసేంద్రియసంయమాదీనితస్యాపివిద్యంతే,తస్మాద్గృహమేధినోపసంహారోనవిరుధ్యతే॥ ... *

సూ. ౪౯. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥

యథామౌనంగార్హస్థ్యంచైతావాశ్రమౌశ్రుతిసమ్మతావేవ మితరావపి వానప్రస్థగురుకులవాసౌ।దర్శితాహిపురస్తాచ్ఛ్రుతిః'తపఏవద్వితీయోబ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీతృతీయ'ఇత్యాద్యా।తస్మాచ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాముపదేశావిశేషాత్ తుల్యవత్ వికల్పసముచ్చయాభ్యాంప్రతిపత్తిః, ఇతరేషామితిద్వయోరాశ్రమయోర్బహువచనంవృత్తిభేదాపేక్షయాఽనుష్ఠానభేదాపేక్షయా వేతిద్రష్టవ్యం॥ *

సూ. ౫౦. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్॥

' తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాండిత్యంనిర్విద్యబాల్యేనతిష్ఠాసే'దితిబాల్యమనుష్ఠేయతయాశ్రూయతే।తత్ర బాలస్యభావఃకర్మవాబాల్యమితితద్ధితేసతిబాలభావస్యవయోవిశేషస్యేచ్ఛయాసంపాదయితుమశక్యత్వాత్ యథోపపాదమూత్రపురీషత్వాదిబాలచరితమంతర్గతా వా భావవిశుద్ధిస్సంభవత్ప్రరూఢేంద్రి

౪౯. సన్న్యాసగార్హస్థ్యద్వయమత్రసూత్రోక్తంతతోన్యదాశ్రమద్వయంనాస్తీతికస్యచిద్భ్రమస్యోత్తరం నిరస్యతి॥ మౌనవదితి॥ ఆశ్రమద్వయవదిత్యర్థః । ఇతరయోరపీతివాచ్యేబహూక్తిరవాంతరభేదమపేక్ష్య సచాస్మాభిఃప్రాగ్దర్శితః॥ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్- ... ... *

౫౦. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ తత్రబాల్యేవిషయే। తద్ధితస్యభావార్థత్వాసంభవాత్ కర్మార్థత్వంగృహీత్వా తిష్ఠన్మూత్రత్వాదేః కర్మణోఽప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరూపభావశుద్ధేశ్చబాలకర్మత్వావిశేషాత్ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షేవిద్యాంగత్వేన తిష్ఠన్మూత్రత్వాదేరప్యనుష్ఠానం సిద్ధాంతేభావశుద్ధిరేవేతిఫలం । పూర్వత్రమౌనశబ్దస్యజ్ఞానాతిశయేధ్యానేప్రసిద్ధత్వాత్ ధ్యానంవిధేయమిత్యుక్తంతద్వద్బాల్యశబ్దస్యకామచారాదౌప్రసిద్ధేస్తద్విధి

గ్రహణమిత్యాహ॥ కింతావదితి॥ కామతశ్చరణాదనభక్షణానియమస్య సః కామచారవాదభక్షః తత్రైత్యర్థః। యథోప పాదనంయథాసంభవం మూత్రాదియస్యతద్భావస్తత్త్వం,। బాల్యవిధిబలాత్ పాతిత్యశాస్త్రమన్యవిషయమితి భావః। ‘ యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాఽశుచిః నసతత్పదమాప్నోతిసంసారంచాధిగచ్ఛతీ’ త్యాదౌ చ భిక్షాది నియమవిధిశాస్త్రవిరుద్ధస్య భావశుద్ధ్యాఖ్యబాల్యస్యాపి సంభవాత్ నయథేష్టచేష్టావిధిరితిసిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి॥ ప్రధానవిరోధిత్వాచ్చనాద్విధిరిత్యాహ॥ ప్రధానేతి॥ భావశుద్ధ్యాద్యుపకారకత్వేనఅన్వయాదనావిష్కుర్వన్భవేదితిబాల్యవిధ్యర్థఇతిసూత్రయోజనా॥ ఇతి పంచదశాధికరణమ్- ... ... *

యత్వాదిరహితతావాబాల్యంస్యాదితిసంశయః, కింతావత్ ప్రాప్తం కామచారవాదభక్షతాయథోప పాదమూత్రపురీషత్వంచప్రసిద్ధతరంలోకేబాల్యమితితద్గ్రహణంయుక్తం, ‘ననుపతితత్వాదిదోషప్రాప్తే ర్నయుక్తంకామచారవాదతాద్యాచరణంనవిద్యావతస్సన్న్యాసినోవచనసామర్థ్యాదేవదోషనివృత్తేఃప శుహింసాదిష్వివేత్యేవంప్రాప్తేఽభిధీయతే।న,వచనస్యగత్యంతరసంభవాత్ అవిరుద్ధేహ్యన్యస్మిన్బాల్య శబ్దాభిలప్యేలభ్యమానేచవిధ్యంతరవ్యాఘాతకల్పనాయుక్తా। ప్రధానోపకారాయచాంగంవిధీయతేజ్ఞా నాభ్యాసశ్చ ప్రధానమిహయతీనామనుష్ఠేయం, నచసకలాయాంబాలచర్యాయామంగీక్రియమాణా యాంజ్ఞానాభ్యాసస్సంభావ్యతే, తస్మాదాంతరోభావవిశేషోబాలస్యాప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరిహబాల్య మాశ్రీయతే। తదాహ, అనావిష్కుర్వన్నితి॥ జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్ దంభదర్పాదిరహితోభవేత్ యథాబాలోఽప్రరూఢేంద్రియతయా నపరేషామాత్మానమావిష్కర్తుమీహ తేతద్వత్ ఏవంహ్యస్యవాక్యస్యప్రధానోపకార్యర్థానుగమఉపపద్యతే తథాచోక్తంస్మృతికారైః “య న్నసంతంనచాసంతంనాశ్రుతంనబహుశ్రుతం। నసువృత్తంనదుర్వృత్తం వేదకశ్చిత్సబ్రాహ్మణః॥ గూఢధ ర్మాశ్రితోవిద్వానజ్ఞాతచరితంచరేత్। అంధవజ్జడవచ్చాపిమూకవచ్చమహీంచరేత్ ॥ అవ్యక్తలింగోఽ వ్యక్తాచారః” ఇతిచైవమాది ... ... *

సూ. ౫౧. ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్॥

సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరిత్యతఆరభ్యోచ్చావచంవిద్యాసాధనమవధారితం తత్ఫలంవిద్యాసి ద్ధ్యంతీకిమిహైవజన్మనిసిద్ధ్యత్యుతకదాచిదముత్రాపీతిచింత్యతే। కింతావత్ప్రాప్తమిహైవేతి। కింకా రణం, శ్రవణాదిపూర్వికాహివిద్యా, నచకశ్చిదముత్రవిద్యామేజాయతామిత్యభిసంధాయశ్రవణాదిషు ప్రవర్తతేసమానఏవతుజన్మనివిద్యాజన్మాభిసంధాయతేషుప్రవర్తమానో దృశ్యతే యజ్ఞాదీన్యపిశ్రవ ణాదిద్వారేణైవవిద్యాంజనయంతి, ప్రమాణజన్యత్వాద్విద్యాయాః। తస్మాదైహికమేవవిద్యాజన్మేతి, ఏవంప్రాప్తేవదామః॥ఐహికంవిద్యాజన్మభవతి అసతిప్రస్తుతప్రతిబంధే ఇతి। ఏతదుక్తంభవతియదా ప్రక్రాంతస్యవిద్యాసాధనస్యకశ్చిత్ ప్రతిబంధోనక్రియతేఉపస్థితవిపాకేనకర్మాంతరేణతదేహైవవి

౫౧. ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్ ॥ సన్న్యాసాదిబాల్యాంతం సాధనజాత ముక్త్వాతత్సాధ్యవిద్యా జన్మవిచార్యతఇతిసంగతిం వదన్ సాధనస్యద్విధాఫలసంభవాత్ సంశయమాహ ॥ సర్వేత్యాదినా ॥ శారీరేష్టివదైహిక ఫలత్వనియమః శ్రవణాదీనామితిపూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి॥నన్వాముష్మికఫలకయజ్ఞాదిసాధ్యవిద్యాయాః కథ మైహికత్వనియమఇత్యతఆహ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ శుద్ధిద్వారాయజ్ఞాదిభిఃశ్రవణాదిషుసాక్షాద్విద్యాహేతుషు ఘటితే ష్వవిద్యావిలంబోనయుక్తః, దృశ్యతేచవిళంబః, అతశ్శ్రవణాదేర్విద్యాహేతుత్వమసిద్ధమితి పూర్వపక్షేఫలం, ప్రతి బంధకవశాద్విలంబేపిహేతుత్వసిద్ధిరితిసిద్ధాంతేఫలంముక్త్వా ఐహికత్వావధారణయితఫలం।శ్రవణాదికమితిసిద్ధాంతయతి॥ ఏవమి తి॥ ననుప్రారబ్ధకర్మవిశేషేణశ్రవణాదిఫలప్రతిబంధఃకిమితిక్రియతేశ్రవణాదినైవకర్మవిపాకప్రతిబంధఃకింనస్యాదిత్య

తత ఆహ॥ ఉపస్థితవిపాకత్వం చేతి॥ దేశాదిమహిమ్నా కర్మాణి విపచ్యంత ఇత్యర్థః-తేన శ్రవణాదికమేవ కిమితి న విపచ్యత ఇత్యత ఆహ॥ యానిచేతి॥ విపాచకత్వం ఫలౌన్ముఖ్యహేతుత్వం। నను తర్హి శ్రవణాదివిపాచకదేశాదికం కీదృశమిత్యత ఆహ శాస్త్రమపీతి॥ ఫలబలాద్దేశాదిజ్ఞానమితి భావః। తథాపి కర్మణా శ్రవణాదిప్రతిబంధో న వై పరీత్యమిత్యత ఉక్తాం హేతుప్రత్తామాహ॥ సాధనేతి॥ ప్రతిబంధకత్వశక్తిరపి ఫలబలాత్ జ్ఞాతవ్యేతి భావః। ప్రతిబంధసద్భావే శ్రౌతం స్మార్తం చ లింగమాహ॥ తథా చేత్యాదినా॥ 'శృణ్వంతోఽపి బహవో యం న విద్యు'రిత్యుక్తేః ప్రతిబంధసిద్ధిః, ఆత్మనో యథావద్వక్తా ప్రాప్యాశ్చర్యః అన్యథా తత్కశ్చిదేవ భవతి శ్రోతా తు లబ్ధా సాక్షాత్కారవాన్ - పరోక్షతో జ్ఞాతా ప్రాప్యాశ్చర్యః - కుశలేనాప్యాచార్యేణానుశిష్టోఽప్యపద్యేతే, యదా తు ఖలు ప్రతిబంధః క్రియతే తదాఽముత్రేతి। ఉపస్థితవిపాకత్వం చ కర్మణో దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతాద్భవతి యాని చైకస్య కర్మణో విపాచకాని దేశకాలనిమిత్తాని న తాన్యేవాన్యస్యాపీతి నియంతుం శక్యతే. యతో విరుద్ధఫలాన్యపి కర్మాణి భవంతి, శాస్త్రం నాప్యస్య కర్మణః ఇత్థం ఫలమిత్యేతావతి పర్యవసితం న దేశకాలనిమిత్తవిశేషమపి సంకీర్తయతి సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీంద్రియా హి కస్యచిచ్ఛక్తిరావిర్భవతీతి తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి। న చావిశేషేణ విద్యాయామభిసంధిరోఽత్పద్యతే, ఇహాముత్ర వా మే విద్యా జాయతామిత్యభిసంధేర్నిరంకుశత్వాత్। శ్రవణాదిద్వారేణాపి విద్యోత్పద్యమానా ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయైవోత్పద్యతే। తథా చ శ్రుతిర్దుర్బోధత్వమాత్మనో దర్శయతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వంతోఽపి బహవో యన్న విద్యుః ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా, ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్ట' ఇతి। గర్భస్థ ఏవ చ వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమితి వదం తి జన్మాంతరసంచితాత్సాధనాదపి జన్మాంతరే విద్యోత్పత్తిం దర్శయతి న హి గర్భస్థస్యైవైహికం కించిత్సాధనం సంభావ్యతే। స్మృతావపి 'అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతీ'త్యర్జునేన పృష్టో భగవాన్ వాసుదేవః 'న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతీ'త్యుక్త్వా పునస్తస్య పుణ్యాల్లోకప్రాప్తిం సాధుకులే సంభూతిం చాభిధాయ అనంతరం 'తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహిక'మిత్యాదినా 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతి'మిత్యంతేన ఏతదేవ దర్శయతి। తస్మాదైహికమాముష్మికం వా విద్యాజన్మ ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయేతి స్థితం॥ ... ... *

సూ. ౫౨ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥

యథా ముముక్షోర్విద్యాసాధనావలంబినః సాధనవీర్యవిశేషాత్ విద్యాలక్షణే ఫలే ఐహికాముష్మికత్వకృతో విశేషప్రతినియమో దృష్టః ఏవం ముక్తిలక్షణేఽప్యుత్కర్షాపకర్షకృతః కశ్చిద్విశేషః ప్రతినియమః స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమః ఇతి॥ న ఖలు ముక్తిఫలే కశ్చిదేవంభూతో విశేషః ప్రతినియమ ఆశంకితవ్యః। కుతః, తదవస్థావధృతేః॥ ముక్త్యవస్థా హి సర్వవేదాంతేష్వేకరూపైవావధార్యతే, బ్రహ్మైవ హి ముక్త్యవస్థా, న చ బ్రహ్మణోఽనేకాకారయోగోఽస్తి ఏకలింగత్వావధారణాత్ 'అస్థూలమనణు' 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా' 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి' 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్' 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' ఇత్యర్థః। ఇతి షోడశాధికరణమ్॥ ... ... *

౫౨ అసతి ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబంధే శ్రవణాదినేహైవ విద్యోదయః, యజ్ఞాదిభిస్సంచితపాపప్రతిబంధస్య నిరస్తత్వాత్, సతి తు భోగేన తన్నిరాసాదముత్రేతి విద్యాయా ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః-తద్వన్ముక్తావపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్షాదివిశేషః స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః॥ ముక్తిరత్ర విషయః తస్యాం విద్యావత్ విశేషనియమోఽస్తి న వేతి ఫలస్యోభయథా సంభవాత్ సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ యథేతి॥ ముక్తిస్సవిశేషా ఫలత్వాత్ విద్యావత్ అతః కర్మసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం- సిద్ధాంతే నిర్విశేషత్వావధారణ

శ్రుతిబాధితమనుమానం, అతోఽజ్ఞానైకవ్యవధ్యా ముక్తిరితి ఫలం। కించ శ్రవణాదితారతమ్యాద్విద్యాయాం కంచిదతిశయమంగీకృత్య విద్యాలభ్యముక్తౌ నాతిశయ ఇత్యాహ॥ అపి చ విద్యాసాధనమితి॥ నను బ్రహ్మణో నిత్యసిద్ధత్వాదవిద్యానివృత్తేశ్చ అన్యత్వే ద్వైతాపత్తేః అనన్యత్వే చాసాధ్యత్వాత్ కిం విద్యాఫలమిత్యత ఆహ॥ తద్ధీతి॥ విద్యయాఽభివ్యక్తత్వేన బ్రహ్మానంద ఏవ ముఖ్యం ఫలం అభివ్యక్తిరవిద్యానివృత్తిః ఆనందస్ఫూర్తిప్రతిబంధకాభావత్వాద్విద్యయా సాధ్యతే సా చానిర్వాచ్యేతి న ద్వైతాపత్తిః। అన్యే తు సా బ్రహ్మైవేత్యాహుః। న చ సాధ్యత్వానుపపత్తేస్తత్ర విద్యావైయర్థ్యమితి వాచ్యం। యదభావే యదభావస్తత్తత్సాధ్యమితి విజ్ఞానాత్ సర్వో లోకః ప్రవర్తతే, తథా చ విద్యాయా అభావే బ్రహ్మరూపముక్తేరభావః అనర్థరూపావిద్యైవాస్తి అస్యా ఏవ ముక్తిర్నాస్తీతి వ్యవహారవిషయత్వేన ముక్త్యభావత్వాత్। త

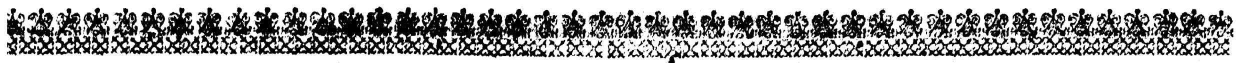
స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదిశ్రుతిభ్యః। అపి చ విద్యాసాధనం స్వవీర్యవిశేషాత్ స్వఫల ఏవ విద్యాయాం కంచిదతిశయమాసంజయేత్ న విద్యాఫలే ముక్తౌ। తద్ధి అసాధ్యం నిత్యసిద్ధస్వభావభూతమేవ విద్యయాఽధిగమ్యత ఇత్యసకృదవాదిష్మ। న చ తస్యామప్యుత్కర్షనికర్షాత్మకోఽతిశయ ఉపపద్యతే నికృష్టాయా విద్యాత్వాభావాత్, ఉత్కృష్టైవ హి విద్యా భవతి, తస్మాత్తస్యాం చిరాచిరోత్పత్తిరూపోఽవిశేషో భవేత్ న తు ముక్తౌ కశ్చిదతిశయసంభవోఽస్తి। విద్యాభేదాభావాదపి తత్ఫలభేదనియమాభావః కర్మఫలవత్, న హి ముక్తిసాధనభూతాయా విద్యాయాః కర్మణామివ భేదోఽస్తి। సగుణాసు తు విద్యాసు 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇత్యాద్యాసు గుణావాపోద్వాపవశాద్భేదోపపత్తౌ సత్యాముపపద్యతే యథాస్వం ఫలభేదనియమః కర్మఫలవత్। తథా చ లింగదర్శనం 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి। నైవం నిర్గుణాయాం విద్యాయాం గుణాభావాత్, తథా చ స్మృతిః 'న హి గతిరధికాస్తి కస్యచిత్సతి హి గుణే ప్రవదంత్యతుల్యతా'మితి। తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేరితి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి॥ ... ... *

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

థా చ విద్యాం వినా ముక్తిర్నాస్తీతి నిశ్చయాద్విద్యాముపాదత్తే। విద్యోదయే చ స్వతస్సిద్ధనిత్యనివృత్తానర్థస్వప్రకాశబ్రహ్మానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇత్యనవద్యం। సంప్రతి విద్యాయామతిశయాంగీకారం త్యజతి॥ న చేతి॥ ఏకరూపే విషయే ప్రమాయాం తారతమ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః। కథం తర్హి పూర్వాధికరణే విద్యాయా విశేష ఉక్తస్తత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ సత్యామపి సామగ్ర్యాం జ్ఞానే విలంబ ఉక్తః న తారతమ్యమిత్యర్థః। తర్హి సత్యపి జ్ఞానే ముక్తౌ విలంబః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ న త్వితి॥ వాయ్వాదిప్రతిబంధాద్దీపోత్పత్తివిలంబేఽపి ఉత్పన్నే తమోనివృత్తివిలంబాదర్శనాత్ సతి జ్ఞానే నాజ్ఞాననివృత్తౌ విలంబ ఇతి భావః। కిం చ కర్మణాముపాసనానాం చ గుణభేదేన తారతమ్యాత్ ఫలతారతమ్యం యుక్తం నిర్గుణవిద్యాయాస్త్వేకరూపత్వాత్తత్ఫలైకరూపత్వమిత్యాహ॥ విద్యాభేదేత్యాదినా॥ స్మృతౌ కస్యచిన్నిర్గుణవిద ఇత్యర్థః। తస్మాద్విద్యాసమకాలైవ ముక్తిరితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్ ॥ .... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః

తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః

శ్రీరామచన్ద్రపరబ్రహ్మణే నమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

చతుర్థాధ్యాయప్రారంభః.

యజ్జ్ఞానాజ్జీవతో ముక్తిరుత్క్రాన్తిగతివర్జితా । లభ్యతే తత్పరం బ్రహ్మ రామనామాస్మి నిర్భయమ్ ॥

ఓమ్ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ సాధనం నిరూప్య ఫలం నిరూప్యత ఇత్యధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావసంగతిమాహ ॥ తృతీయ ఇతి ॥ ఫలప్రసంగేనోత్క్రాన్తిరర్చిరాదిమార్గశ్చ విచార్యత ఇత్యాహ ॥ ప్రసంగేతి ॥ పూర్వం సాఙ్గా దేవశ్రుత్యుక్తం సన్న్యాసాదిసాధనం చిన్తితం, సంప్రతి ఫలార్థాపత్తిగమ్యమావృత్త్యాదికమస్మిన్నధికరణాత్ ప్రాక్చిన్త్యతే, తదారభ్య జీవన్ముక్తిస్తతో ద్వితీయపాదే ఉత్క్రాన్తిస్తృతీయే అర్చిరాదిమార్గస్య గన్తవ్యస్య చ నిర్ణయశ్చతుర్థే జ్ఞానోపాసనయోః ఫలనిర్ణయ ఇతి పాదార్థవివేకః । అధికరణస్య శ్రవణాది సాధనం విషయమనూద్య ద్వేధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ ఆత్మా వా ఇతి ॥ శ్రౌతాత్మధీసాధనఫలవిచారాత్మకత్వాత్ సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశా

✻ సూ ॥ ౧ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ ✻

తృతీయేఽధ్యాయే పరాపరాసు విద్యాసు సాధనాశ్రయో విచారః ప్రాయేణాత్యగాత్, అథేహ చతుర్థేఽధ్యాయే ఫలాశ్రయ ఆగమిష్యతి. ప్రసంగాగతం చాన్యదపి కించిచ్చిన్తయిష్యతే, ప్రథమం తావత్ కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచారశేషమేవానుసరామః । ‘ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః. తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత. సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్య’ ఇత్యేవమాదిశ్రవణేషు సంశయః, కిం సకృత్ప్రత్యయః కర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్త్యేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం సకృత్ప్రత్యయః స్యాత్ ప్రయాజాదివత్, తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్, అశ్రూయమాణాయాం హ్యావృత్తౌ క్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతో భవేత్ । నన్వసకృదుపదేశా ఉదాహృతాః ‘శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇత్యేవమాదయః । ఏవమపి యావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్ సకృచ్ఛ్రవణం సకృన్మననం సకృన్నిదిధ్యాసనం చేతి నాతిరిక్తం, సకృదుపదేశేషు తు వేదోపాసీతేత్యాదిష్వనావృత్తిరేవేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, ప్రత్యయావృత్తిః కర్తవ్యా । కుతః, అసకృదుపదేశాత్ । ‘శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇత్యేవంజాతీయకో హ్యసకృదుపదేశః ప్రత్యయావృత్తిం సూచయతి । నను ఉక్తం యావచ్ఛబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమితి । న, దర్శనపర్యవసానత్వాదేషాం । దర్శనపర్యవసానాని హి

స్త్రాధ్యాయసంగతయ ఉక్తాః తత్తత్పాదార్థసంబన్ధాత్ తత్తత్పాదసంగతిః, మోక్షవిశేషాభావవత్ శ్రవణాదావావృత్తివిశేషో నాస్తీతి దృష్టాన్తలక్షణావాన్తరసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్సకృదనుష్ఠానం ఫలం, సిద్ధాన్తే త్వవఘాతవద్దృష్టార్థత్వాత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి భేదః । అసకృదుపదేశాన్యథానుపపత్త్యా సాధనావృత్తౌ శాస్త్రస్య తాత్పర్యమితి శంకతే ॥ నన్వసకృదితి ॥ శ్రవణాదీనాం సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వేనాసకృదుక్తైరన్యథోపపత్తేర్నావృత్తౌ తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ సగుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వపి అనావృత్తిమాహ ॥ సకృదితి ॥ యద్యప్యసకృదుపదేశ ఆవృత్తిసముచ్చయయోరన్యతరసూచకత్వేనాన్యథాసిద్ధః, తథాపి దృష్టసంభవత్యదృష్టమాత్రకల్పనానుపపత్తేః శ్రవణాదేరావృత్తిద్వారా సాక్షాత్కారఫలస్య దృష్టత్వాదసకృదుక్తిరావృత్తిం సూచయతి దృష్టార్థత్వన్యాయానుగ్రహాదిత్యాహ ॥ నదర్శనపర్య

వసానత్వాదితి । ధ్యానస్యత్వావృత్తేర్వేదోపాసీతేతిశబ్దైశ్శ్రుతత్వాత్ న కేవలార్థికత్వమిత్యాహ । అపిచేతి॥ అస్తూపాస్తిశబ్దస్యావృత్తివాచిత్వం తథాపి వేదేతిశబ్దోక్త వేదనేష్వహంగ్రహేషు కథమావృత్తిసిద్ధిరిత్యత ఆహ । విద్యుపాస్త్యోశ్చేతి ॥ శబ్దయోరేకార్థత్వముదాహరతి॥ క్వచిదితి ॥ స రైక్వో యద్వేద తత్ప్రాణిత్వం రైక్వాదన్యోఽపి యః కశ్చిద్వేద తస్య ఫలే సర్వమంతర్భవతీత్యేతదుక్తః ఇత్థం మయోత్కృష్టత్వేన స రైక్వ ఉక్త ఇతి హంసం ప్రతి హంసాంతరవచనం, తచ్ఛ్రుత్వా రైక్వం గత్వోవాచ జానశ్రుతిః, హే భగవ ఏతాం రైక్వవిదితాం దేవతాం మేఽనుశాధి ఉపాస్యాముపదిశేత్యర్థః॥ ...

౧. ఏవం సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనధ్యానస్యావృత్తిః శ్రౌతీ చార్థసిద్ధా చ దృష్టఫలత్వాత్, శ్రవణమనననానాంత్వసకృదుపదేశాదేస్సముచ్చయార్థత్వే నాన్యథాసిద్ధేరర్థసిద్ధైవావృత్తిరితి విశేషః। ఆదిత్యస్యైకస్యైవోద్గీథే సం

శ్రవణాదీన్యావర్త్యమానాని దృష్టార్థాని భవంతి, యథాఽవఘాతాదీని తండులాదినిష్పత్తిపర్యవసానాని తద్వత్ అపిచోపాసనం నిదిధ్యాసనం చేత్యంతర్ణీతావృత్తిగుణైవ క్రియాఽభిధీయతే। తథాహి లోకే గురుముపాస్తే రాజానముపాస్త ఇతిచ యస్తాత్పర్యేణ గుర్వాదీననువర్తతే స ఏవముచ్యతే। తథా ధ్యాయతి ప్రోషితనాథా పతిమితి యా నిరంతరస్మరణా పతిం ప్రతి సోత్కంఠా సైవమభిధీయతే । విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాంతేష్వవ్యతికరేణ ప్రయోగో దృశ్యతే. క్వచిద్విదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి, యథా, యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యత్ర, అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్స ఇతి। క్వచిచ్చోపాస్తినోపక్రమ్య విదినోపసంహరతి, యథా మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర, భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి। తస్మాదసకృదుపదేశేఽప్యావృత్తిసిద్ధిః । అసకృదుపదేశస్త్వావృత్తేస్సూచకః॥ ... ... *

సూ. ౨. లింగాచ్చ॥

లింగమపి ప్రత్యయావృత్తిం ప్రత్యాయయతి। తథాహి ఉద్గీథవిజ్ఞానం ప్రస్తుత్య, ఆదిత్య ఉద్గీథః (ఛాం-౧) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదోషేణాపోద్య, రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయాదితి (ఛాం ౧) రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానం బహుపుత్రతాయై విదధత్ సిద్ధవత్ ప్రత్యయావృత్తిం దర్శయతి । తత్సామాన్యాత్సర్వత్ర ప్రత్యయేష్వావృత్తిసిద్ధిః । అత్రాహ భవతు నామ సాధ్యఫలేషు ప్రత్యయేష్వావృత్తిః తేష్వావృత్తిసాధ్యస్యాతిశయస్య సంభవాత్। యస్తు పరబ్రహ్మవిషయః ప్రత్యయో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమేవాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ సమర్పయతి తత్ర కిమర్థావృత్తిరితి। సకృచ్ఛ్రుతౌ బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీత్యనుపపత్తేరావృత్త్యభ్యుపగమ ఇతి చేత్, న, ఆవృత్తావపి తదనుపపత్తేః। యది హి, తత్త్వమసీత్యేవంజాతీయకం వాక్యం సకృచ్ఛ్రూయమాణం బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతిం నోత్పాదయేత్ తతస్తదేవ చావర్త్యమానముత్పాదయిష్యతీతి కా ప్రత్యాశా స్యాత్ । అథోచ్యేత, న కేవలం వాక్యం కంచిదర్థం సాక్షాత్కర్తుం శక్నోత్యతో యుక్త్యపేక్షం వాక్యమనుభావయిష్యతి బ్రహ్మాత్మత్వమితి, తథాప్యావృత్త్యానర్థక్యమేవ, సాపి హి యుక్తిః సకృత్ప్రవృత్తైవ స్వ

పాద్యోపాసనాత్ మమత్వమేకఏవపుత్రోఽసీతి కౌషీతకిః పుత్రమువాచ అతస్త్వం తథా మాకృథాః కింతు బహూన్ రశ్మీనాదిత్యం చ పర్యావర్తయాత్ పర్యావర్తయతాత్ పృథగావర్తయస్వేత్యర్థః, తలోప శ్ఛాందసః। అత్ర పర్యావృత్తిశబ్దాత్ సిద్ధవదుద్గీథధ్యానస్యావృత్తిరుక్తా తతో ధ్యానత్వసామాన్యాత్ ఫలపర్యంతత్వసామాన్యాద్వా లింగాత్ సర్వత్ర శ్రవణమననధ్యానేష్వావృత్తిసిద్ధిరిత్యాహ ॥ లింగాచ్చేతి॥ ఏవం తావత్ సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వావృత్తిరుక్తా, తత్ర సగుణధ్యానాదేరావృత్తిమంగీకృత్య నిర్గుణశ్రవణాదిష్వావృత్తిమాక్షిపతి॥ అత్రాహేత్యాదినా వాక్యం నిర్గుణసాక్షాత్కారజననే శక్తం న వా, ఆద్యే సకృచ్ఛ్రుతవాక్యాత్ సాక్షాత్కారసిద్ధేరావృత్తిర్వ్యర్థేత్యుక్తే ద్వితీయం శంకతే॥ సకృదితి ॥ అశక్తస్యావృత్తావపి ఫలానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ తథాపీతి స్వతోఽశక్తస్య యుక్తి

సహితాచ్ఛ్రుత్యాపీత్యర్థః। వాక్యయుక్తిభ్యాం పరోక్షజ్ఞానే జాతేఽప్యపరోక్షజ్ఞానార్థమావృత్తిరితి శంకతే॥ అథాపి స్యాదితి॥ తయోః పరోక్షజ్ఞానహేతుత్వస్యాభావాదావృత్తావపి న సాక్షాత్కారః స్యాదితి పరిహారః॥ నాసకృదపీతి॥ యది తయోః స్వాసాక్షాత్కారసామర్థ్యం యది వాఽపరోక్షజ్ఞానసామర్థ్యం ఉభయథాప్యావృత్త్యనపేక్షేత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాతృవైచిత్ర్యాదప్యావృత్త్యనియమ ఇత్యాహ॥ న చేతి॥ ప్రమేయస్యానంశత్వాచ్చ తథేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ద్వివిధో హ్యధికారీ స్యాత్ కశ్చిజ్జన్మాన్తరాభ్యాసాత్ నిరస్తసమస్తాసంభావనాదిప్రతిబంధః కశ్చిత్తు ప్రతిబంధవానితి। తత్రాద్యం ప్రత్యా

మర్థమనుభావయిష్యతి। అథాపి స్యాత్ యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం క్రియతే న విశేషవిషయం; యథాఽస్తి మే హృదయే శూలమిత్యతో వాక్యాత్ గాత్రకంపనాదిలింగాచ్చ శూలసద్భావసామాన్యమేవ పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి, యథా స ఏవ శూలీ; విశేషానుభవశ్చావిద్యాయా నివర్తకః తదర్థా చావృత్తిరితి చేత్, న, అసకృదపి తావన్మాత్రే క్రియమాణే విశేషవిజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్, న హి సకృత్ప్రయుక్తాభ్యాం శాస్త్రయుక్తిభ్యామనవగతో విశేషః శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్యమానాభ్యామవగంతుం శక్యతే, తస్మాత్ యది శాస్త్రయుక్తిభ్యాం విశేషః ప్రతిపాద్యేత యది వా సామాన్యమేవోభయథాపి సకృత్ప్రవృత్తే ఏవ తే స్వకార్యం కురుత ఇత్యావృత్త్యనుపయోగః। న చ సకృత్ప్రయుక్తే శాస్త్రయుక్తీ కస్యచిదప్యనుభవం నోత్పాదయత ఇతి శక్యతే నియంతుం, విచిత్రప్రజ్ఞత్వాత్ ప్రతిపత్తౄణాం। అపి చానేకాంశోపేతే లౌకికే పదార్థే సామాన్యవిశేషవత్యేకేనావధానేనైకమంశమవధారయత్యపరేణాపరమితి స్యాదభ్యాసోపయోగో యథా దీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణాదిషు, న తు నిర్విశేషే బ్రహ్మణి సామాన్యరహితే చైతన్యమాత్రాత్మకే ప్రమోత్పత్తావభ్యాసాపేక్షా యుక్తేతి। అత్రోచ్యతే, భవేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి యస్తత్త్వమసీతి సకృదుక్తమేవ బ్రహ్మాత్మత్వమనుభవితుం శక్నుయాత్ యస్తు న శక్నోతి తం ప్రత్యుపయుజ్యత ఏవావృత్తిః, తథా హి ఛాందోగ్యే ‘తత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇత్యుపదిశ్య ‘భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వి’తి పునః పునః పరిచోద్యమానస్తత్తదాశంకాకారణం నిరాకృత్య తత్త్వమసీత్యేవాసకృదుపదిశతి। తథా చ ‘శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇత్యాది దర్శితం। ననూక్తం సకృచ్ఛ్రుతం చేత్తత్త్వమసి వాక్యం స్వమర్థమనుభావయితుం న శక్నోతి తత ఆవర్త్యమానమపి నైవ శక్ష్యతీతి। నైష దోషః, న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామ, దృశ్యంతే హి సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాన్మందప్రతీతం వాక్యార్థమావర్తయంతస్తత్తదాభాసవ్యుదాసేన సమ్యక్ప్రతిపద్యమానాః । అపి చ తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం త్వంపదార్థస్య తత్పదార్థభావమాచష్టే, తత్పదేన చ ప్రకృతం సద్బ్రహ్మేక్షితృ జగతో జన్మాదికారణమభిధీయతే । ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ· విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ· అదృష్టం ద్రష్టృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ అజమజరమమరమస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ’మిత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధం। తత్రాజాదిశబ్దైర్జన్మాదయో భావవికారా నివర్తితాః, అస్థూలాదిశబ్దైశ్చ స్థౌల్యాదయో ద్రవ్యధర్మాః, విజ్ఞానాదిశబ్దైశ్చ చైతన్యప్రకాశాత్మకత్వముక్తం, ఏష వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోఽనుభవాత్మకో బ్రహ్మసంజ్ఞకస్తత్పదార్థో వేదాంతాభియుక్తానాం ప్రసిద్ధః తథా త్వంపదార్థోఽపి ప్రత్యగాత్మా శ్రోతా దేహాదారభ్య ప్రత్యగాత్మత

వృత్తేరానర్థక్యమిష్టం, ద్వితీయస్య తు ప్రతిబంధనిరాసాయ తదపేక్షేతి సమాధత్తే॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ ఆవృత్తేః ప్రతిబంధనిరాసార్థత్వే లింగమాహ॥ తథా హీతి॥ యథా షడ్జాదిస్వరభేదసాక్షాత్కారశక్తమపి శ్రోత్రమభ్యాసమపేక్షతే తథా బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారశక్తం వాక్యం తదపేక్షమిత్యనుభవమాశ్రిత్యాహ ॥ న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి ॥ తత్త్వంపదలక్ష్యార్థస్య దుర్బోధత్వాదజ్ఞానప్రయుక్తసంశయాదిప్రతిబంధసంభవాత్ తద్ధ్వంసాయావృత్తిరేష్టవ్యేతి వాచ్యలక్ష్యవివేకపూర్వకమాహ॥ అపి చేత్యాదినా॥ యదుక్తమనంశత్వాత్ ప్రమేయస్యావృత్త్యానర్థక్యమితి తత్రాహ॥ యద్యపీ

తి॥ ఆరోపితాంశనిరాసాయ నమే దేహో నేన్ద్రియమిత్యభ్యాసో యుక్త ఇత్యర్థః । వాక్యార్థజ్ఞానే సతి కథమభ్యాసనియమః ప్రమాణజ్ఞానస్యాభ్యాసాయోగాత్ జ్ఞానినః శ్రవణాదినియమాయోగాచ్చేత్యత ఆహ॥ తత్రాపీతి॥ జ్ఞానాత్ ప్రాగేవ శ్రవణాదివ్యాపారనియమనం క్రియత ఇత్యర్థః । అధికం శంకితుముక్తమనువదతి॥ యేషామితి॥ అధికం శంకతే॥ సత్యమితి॥ దుఃఖిత్వప్రత్యక్షవిరోధాద్వాక్యాదైక్యధీర్నోదేతీత్యర్థః । ప్రత్యక్షస్య భ్రాన్తిత్వాదవిరోధ ఇత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ దుఃఖాదయో నాత్మధర్మాః దృశ్యత్వాత్ దేహాదివత్, నాప్యాత్మస్వరూపా ఆత్మని సత్యప్యననువృత్తత్వాద్వ్యతిరేకేణ చైతన్యవదిత్యర్థః । నిర్దుఃఖచిదాత్మని దుఃఖాదిధీర్భ్రాన్తిత్వాత్ వాక్యార్థానుభవో న విరుధ్యత

యా సంభావ్యమానత్వాత్తస్య పర్యంతత్వేనావధారితః। తత్ర యేషామేతౌ పదార్థావజ్ఞానసంశయవిపర్యయప్రతిబద్ధౌ తేషాం తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం స్వార్థే ప్రమాంనోత్పాదయితుం శక్నోతి పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యేత్యతస్తాన్ ప్రత్యేష్టవ్యః పదార్థవివేకప్రయోజనః శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసః । యద్యపి చ ప్రతిపత్తవ్య ఆత్మా నిరంశస్తథాప్యధ్యారోపితం తస్మిన్ బహ్వంశత్వం దేహేన్ద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదిలక్షణం తత్రైకేనావధానేనైకమంశమపోహతి అపరేణాపరమితి యుజ్యతే తత్ర క్రమవతీ ప్రతిపత్తిః, తత్తు పూర్వరూపమేవాత్మప్రతిపత్తేః యేషాంపునర్నిపుణమతీనాం నాజ్ఞానసంశయవిపర్యయలక్షణః పదార్థవిషయః ప్రతిబంధోఽస్తి తే శక్నువంతి సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసివాక్యార్థమనుభవితుమితి తాన్ప్రత్యావృత్త్యానర్థక్యమిష్టమేవ, సకృత్ప్రవృత్తైవ హ్యాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయతి నాత్ర కశ్చిదపి క్రమోఽభ్యుపగమ్యతే। సత్యమేవం యుజ్యేత యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిస్స్యాత్, బలవతీ హ్యాత్మనో దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిః, అతో న దుఃఖిత్వాద్యభావం కశ్చిత్ప్రతిపద్యత ఇతి చేత్, న, దేహాద్యభిమానవత్ దుఃఖిత్వాద్యభిమానస్య మిథ్యాభిమానత్వోపపత్తేః। ప్రత్యక్షం హి దేహే ఛిద్యమానే దహ్యమానే వాఽహం ఛిద్యేఽహం దహ్య ఇతి చ మిథ్యాభిమానో దృష్టః, తథా బాహ్యతరేష్వపి పుత్రమిత్రాదిషు సంతప్యమానేషు అహమేవ సంతప్య ఇత్యధ్యారోపో దృష్టః, తథా దుఃఖిత్వాద్యభిమానోఽపి స్యాద్దేహాదివదేవ చైతన్యాద్బహిరుపలభ్యమానత్వాద్దుఃఖిత్వాదీనాం, సుషుప్తాదిషు చాననువృత్తేః చైతన్యస్య తు సుషుప్తేఽప్యనువృత్తిమామనంతి। 'యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి' ఇత్యాదినా। తస్మాత్సర్వదుఃఖవినిర్ముక్తైకచైతన్యాత్మకోఽహమిత్యేష ఆత్మానుభవః నచైవమాత్మానమనుభవతః కించిదన్యత్కృత్యమవశిష్యతే। తథా చ శ్రుతిః 'కింప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోకః' ఇత్యాత్మవిదః కర్తవ్యాభావం దర్శయతి। స్మృతిరపి 'యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః । ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే' ఇతి। యస్య త్వేషోఽనుభవో ద్రాగివ న జాయతే తం ప్రత్యనుభవార్థ ఏవావృత్త్యభ్యుపగమః। తత్రాపి న తత్త్వమసీతివాక్యార్థాత్ పరిచ్యావ్యావృత్తౌ ప్రవర్తయేత్, న హి వరఘాతాయ కన్యాముద్వాహయంతి నియుక్తస్య చాస్మిన్నధికృతోఽహం కర్తా మయేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం బ్రహ్మప్రత్యయాద్విపరీతప్రత్యయ ఉత్పద్యతే। యస్తు స్వయమేవ మందమతిరప్రతిభానాత్ తం వాక్యార్థం జిహాసేత్తస్యైతస్మిన్నేవ వా

క్యార్థ ఇత్యాహ॥ తస్మాదితి ॥ అనుభవే జాతే ఆవృత్త్యాద్యనుష్ఠానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ నచైవమితి॥ రతిః కామః ఆత్మకామతయా తృప్తిర్విషయతృష్ణాక్షయః తేన సంతోష ఆత్మానందానుభవ ఇతి భేదః । నన్వావృత్తౌ నియోగాత్ ప్రవృత్తిస్స్యాత్, తథా చ నియుక్తస్య బుద్ధేః కర్త్రాదిమతిర్న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రాపీతి ॥ ఆవృత్త్యభ్యుపగమేఽప్యకర్తాహమిత్యనుభవాత్ ప్రచ్యావ్య ఘటాద్యుపాసనయోగాన్న ప్రవర్తయేదుక్తదోషాదిత్యర్థః । కథం తర్హి ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ॥ యస్త్వితి॥ అప్రతిభానాసంభావనాదినేత్యర్థః । శిష్యబుద్ధ్యనుసారేణ శ్రోతవ్యాదివచోభిః ప్రధానసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాదౌ ప్రవర్తయేదిత్యర్థః॥ ... ...

౩. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ॥ పూర్వత్ర ధ్యానాదేరావృత్తిరుక్తా తాముపజీవ్య తత్త్వజ్ఞానార్థధ్యానావృత్తికాలే కిమహం బ్రహ్మేతి ధ్యాతవ్యం ఉత మత్తోఽన్య ఈశ్వర ఇత్యైక్యభేదమానాభ్యాం సంశయమాహ॥ య ఇతి॥ శ్రుత్యాదేవ ప్రమిత ఇత్యాదౌ 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతిభిరైక్యనిర్ణయాత్ సంశయమాక్షిపతి॥ కథమితి॥ భేదస్మృత్యనుగ్రహాత్ భేదప్రత్యక్షాదిప్రాబల్యమాలంబ్య సంశయ ఇత్యాహ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ అభేదశ్రుతీనాం గౌణత్వముఖ్యత్వే ఉభయత్ర ఫలం। యద్యప్యయం ప్రత్యక్షాదివిరోధపరిహారో ద్వితీయాధ్యాయసంగతస్తథాప్యైక్యశ్రుతేరవిరుద్ధస్వనిశ్చయస్య సమాధానాంతరంగత్వాదిహ సంగతిః। విరుద్ధయోరైక్యదృష్టిరసిద్ధేత్యాహ॥ నాహమితి॥ కించ కిమీశ్వరస్య

శ్వర్థే స్థితే కార ఆవృత్త్యాది వాచోయుక్త్యాఽభ్యుపేయతే, తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయేఽపి ప్రత్యయే తదుపాయోపదేశే చావృత్తిసిద్ధిః॥ ఇతి ప్రథమాధికరణం ... ... *

సూ. ౩. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ॥

యః శాస్త్రోక్తవిశేషణః పరమాత్మా స కిమహమితి గ్రహీతవ్యః కిం వా మదన్య ఇత్యేతద్విచారయతి। కథం పునరాత్మశబ్దే ప్రత్యగాత్మవిషయే శ్రూయమాణే సంశయ ఇతి। ఉచ్యతే, అయమాత్మశబ్దో ముఖ్యః శక్యతేఽభ్యుపగంతుం సతి జీవేశ్వరయోరభేదసంభవే, ఇతరథా తు గౌణోఽయమభ్యుపగంతవ్య ఇతి మన్యతే। కిం తావత్ప్రాప్తం? నాహమితి గ్రాహ్యః, న హ్యపహతపాప్మత్వాదిగుణో విపరీతగుణత్వేన శక్యతే గ్రహీతుం, విపరీతగుణో వాఽపహతపాప్మత్వాదిగుణత్వేన, అపహతపాప్మత్వాదిగుణశ్చ పరమేశ్వరః, తద్విపరీతగుణస్తు శారీరః, ఈశ్వరస్య చ సంసార్యాత్మత్వే ఈశ్వరాభావప్రసంగః తతః శాస్త్రానర్థక్యం। సంసారిణోఽపీశ్వరాత్మత్వేఽధికార్యభావాత్ శాస్త్రానర్థక్యమేవ ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చ। అన్యత్వేఽపి తాదాత్మ్యదర్శనం శాస్త్రాత్కర్తవ్యం, ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదిదర్శనమితి చేత్, కామమేవం భవతు న తు సంసారిణో ముఖ్య ఆత్మేశ్వర ఇత్యేతావన్నః ప్రాపయితవ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। ఆత్మేత్యేవ పరమేశ్వరః ప్రతిపత్తవ్యః తథా హి పరమేశ్వరప్రక్రియాయాం జాబాలా ఆత్మత్వేనైవైనమభ్యుపగచ్ఛంతి 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే' ఇతి। తథాఽన్యేఽపి 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యేవమాదయ ఆత్మత్వోపగమా ద్రష్టవ్యాః। గ్రాహయంతి చాత్మత్వేనైవేశ్వరం వేదాంతవాక్యాని 'ఏష త ఆత్మా సర్వాంతర' 'ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' 'స్తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యేవమాదీని। యదుక్తం ప్రతీకదర్శనమిదం విష్ణుప్రతిమాన్యాయేన భవిష్యతీతి। తదయుక్తం, గౌణత్వప్రసంగాత్ వాక్యవైరూప్యాచ్చ। యత్ర హి ప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవ తత్ర వచనం భవతి యథా 'మనో బ్రహ్మ' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మే'త్యాది। ఇహ పునస్త్వమహమస్మ్యహం చ త్వమసీత్యాహ, అతః ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిః భేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ। తథా హి 'అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద' 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' 'సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేదే'త్యేవమాద్యా భూయసీ శ్రుతిర్భేదదర్శనమపవదతి। యత్తూక్తం న విరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వసంభవ ఇతి। నాయం దోషః, విరుద్ధగుణతాయా మిథ్యాత్వోపపత్తేః। యత్పునరుక్తమీశ్వ

జీవమాత్రస్య వా మైక్యం జీవస్యేశ్వరమాత్రస్వం వేతి వికల్ప్య క్రమేణ మానయతి॥ ఈశ్వరస్య చేత్యాదినా॥ ఏకత్వశ్రుతిప్రామాణ్యాదైక్యధ్యానం కార్యమితి శంకతే॥ అన్యత్వేఽపీతి॥ ఏకత్వధ్యానమస్మదిష్టమేవ, ఏకత్వం తు నాస్తీత్యాహ॥ కామమితి॥ అభేదశ్రుతీనాం ఫలవదపూర్వార్థతాత్పర్యేణ గౌణత్వాయోగాద్భేదశ్రుతీనాం కల్పితభేదానువాదిత్వాత్ ప్రత్యక్షాదేరపి తద్విషయత్వాత్ బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మాణాం మిథ్యాత్వాత్ ముఖ్యమైక్యమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమిత్యాదినా॥ ఈశ్వరస్య జీవత్వం న ప్రతిపాద్యం యేనేశ్వరాభావః స్యాత్ కింతు జీవస్యేశ్వరత్వం। న చైవమధికార్యభావః

ఏకత్వప్రబోధాత్ ప్రాగధికారిభేదాంగీకారాదిత్యాహ ॥ యత్పునరుక్తమిత్యాదినా ॥ వేదసత్యత్వశ్రద్ధాలుశ్శంకతే ॥ ప్రత్యక్షాద్యభావ ఇతి ॥ వర్ణేషు స్వరక్రమయోరభావాదుపలబ్ధ్వస్థయోర్వారోపో వాచ్యస్తథా చారోపితక్రమస్వాదివిశిష్టవర్ణాత్మకవేదస్య మిథ్యాత్వం దుర్వారం, వాదినాం సత్యత్వాగ్రహస్త్వవిద్యావిజృంభిత ఇతి వేదసత్యత్వాభావో న దోష ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ అవిద్యామాక్షిపతి ॥ కస్యేతి ॥ ప్రశ్నలింగేన త్వయ్యేవ తస్యాస్సిద్ధత్వాదాక్షేపానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ యస్త్వమితి ॥ అజ్ఞానమూలత్వాత్ ప్రశ్నాదేరితి భావః । సర్వజ్ఞాభిన్నే మయి కథమజ్ఞానమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అభేదజ్ఞానాత్ ప్రాక్ చిన్మాత్రస్యైవాజ్ఞానాశ్రయత్వమనుభవసిద్ధాజ్ఞానస్యాపలాపాయోగాత్ ॥ జ్ఞానే త్వనిర్వాచ్యస్యైతస్య బాధాన్నాశ్రయాపేక్షేత్యాహ ॥ యద్యేవమితి ॥ అనిర్వాచ్యత్వేన దోషాంతరమపి నిరస్తమిత్యాహ ॥ యోపీతి ॥

౪. న ప్రతీకే న హి సః ॥ ఉభయథాధ్యానసంభవాత్సంశయః, యథా బ్రహ్మణా సహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ

ణాభావప్రసంగ ఇతి, తదసత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదనభ్యుపగమాచ్చ । నహీశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః, కింతర్హి సంసారిణస్సంసారిత్వాపోహేనేశ్వరాత్మత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి, ఏవం చ సత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణతా, విపరీతగుణతా తు ఈశ్వరస్య మిథ్యేతి వ్యవతిష్ఠతే । యదప్యుక్తమనధికార్యభావః ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి । తదప్యసత్, ప్రాక్ప్రబోధాత్ సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్ తద్విషయత్వాచ్చ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య । యత్రత్వస్య ‘సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్’ ఇత్యాదినా హి ప్రబోధే ప్రత్యక్షాద్యభావం దర్శయతి, ప్రత్యక్షాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేన్న, ఇష్టత్వాత్, ‘అత్ర పితాఽపితా భవతి’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘వేదా అవేదాః’ ఇతి వచనాదిష్యత ఏవాస్మాభిః శ్రుతేరప్యభావః, ప్రబోధే కస్య పునరయమప్రబోధ ఇతి చేద్యస్త్వం పృచ్ఛసి తస్యేతి వదామః । నన్వహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా యద్యేవం ప్రతిబుద్ధోఽసి నాస్తి కస్యచిదప్రబోధః । యోఽపి దోషశ్చోద్యతే కైశ్చిదవిద్యయా కిలాత్మనస్సద్వితీయత్వాదద్వైతానుపపత్తిరితి సోఽప్యేతేన ప్రత్యుక్తస్తస్మాదాత్మేత్యేవేశ్వరే మనో దధీత ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణం. ... *

సూ. ౪. న ప్రతీకే న హి సః ॥

‘మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమాకాశో బ్రహ్మే’తి (ఛాం-౩-౧౮) తథా ‘ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః’ (ఛాం-౩-౧౯) ‘స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే’ (ఛాం-౭-౧) ఇత్యేవమాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు సంశయః, కిం తేష్వప్యాత్మగ్రహః కర్తవ్యో న వేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం తేష్వప్యాత్మగ్రహ ఏవ యుక్తః కర్తుం, కస్మాత్, బ్రహ్మణః శ్రుతిష్వాత్మత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, ప్రతీకానామపి బ్రహ్మవికారత్వాత్ బ్రహ్మత్వే సత్యాత్మత్వోపపత్తేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న ప్రతీకేష్వాత్మమతిం బధ్నీయాత్, న హి స ఉపాసకః ప్రతీకాని వ్యస్తాన్యాత్మత్వేనాకలయేత్, యత్పునర్బ్రహ్మవికారత్వాత్ ప్రతీకానాం బ్రహ్మత్వం తతశ్చాత్మత్వమితి । తదసత్, ప్రతీకాభావప్రసంగాత్ । వికారస్వరూపోపమర్దే

ఉక్తః ఏవం ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మవికారతయా జీవాభిన్నబ్రహ్మాభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహః కార్య ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః । అత్ర ప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్తిభిరవిశేషః । సిద్ధాంతే తు విశేషసిద్ధిరితి ఫలం ఏతదారభ్యాధికరణత్రయస్య ప్రాసంగికీ పాదసంగతిః । బ్రహ్మైక్యధ్యానప్రసంగాగతత్వాదితి వివేకః । కిం ప్రతీకేష్వాత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహః ఉత వస్తుతః, జీవాభేదసత్త్వాత్ నాద్య ఇత్యాహ ॥ నహి స ఇతి ॥ నానుభవతీత్యర్థః ॥ ద్వితీయమప్యసిద్ధ్యా దూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ వికారస్య బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యాయోగాత్ బాధైక్యం వాచ్యం ప్రతీకబాధే హ్యుపాస్తివిధిర్న స్యాదిత్యర్థః ॥ కించ కర్తృత్వాద్యబాధేనోపాస్తివిధిప్రవృత్తిర్వాచ్యా బాధే తదయోగాత్, తథా చ బాధమూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ద్వారీకృత్య ప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనాయుక్తా, బాధవి

రోధాదిత్యాహ॥నచబ్రహ్మణఇతి॥ అతోజీవప్రతీకయోస్స్వరూపభేదాద్ధంస గ్రహావిధ్యశ్రవణాచ్చ నాహంగ్రహఇతి ఫలితమాహ॥ అతశ్చేతి॥ యథారుచకస్వస్తికయోస్సువర్ణాత్మనైక్యేపిమిథోనైక్యంతథాజీవప్రతీకయోర్బ్రహ్మాత్మనైక్యేపి భేదస్సమః। యదిచధర్మివ్యతిరేకేణతయోరభావనిశ్చయాత్ వస్త్వైక్యం తదోపాసనోచ్ఛేదఉక్తఇత్యర్థః॥

౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ ఏకవిషయత్వంసంగతిః। ప్రశ్నపూర్వకంసంశయబీజమాహ॥ కుతఇత్యాదినా॥ సామానాధికరణ్యంశ్రుతంతన్నతావన్ముఖ్యం, బ్రహ్మవికారయోర్గవాశ్వయోరివాభేదాయోగాత్, నాపిప్రకృతివికారభావనిబంధనం, వాక్యస్యవికారబాధేనబ్రహ్మపరత్వాపాతాత్ । నచేష్టాపత్తిః నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతే

నహి నామాదిజాతస్య బ్రహ్మత్వమేవాశ్రితంభవతి, స్వరూపోపమర్దేచ నామాదీనాంకుతఃప్రతీకత్వమాత్మగ్రహోవా, నచబ్రహ్మణఆత్మత్వాద్బ్రహ్మదృష్ట్యుపదేశేష్వాత్మదృష్టిఃకల్ప్యేత, కర్తృత్వాద్యనిరాకరణాత్, కర్తృత్వాదిసర్వసంసారధర్మనిరాకరణేనహిబ్రహ్మణఆత్మత్వోపదేశస్తదనిరాకరణేన చోపాసనావిధానం, అతశ్చోపాసకస్యప్రతీకైస్సమత్వాదాత్మగ్రహోనోపపద్యతే, నహిరుచకస్వస్తికయోరితరేతరాత్మత్వమస్తి, సువర్ణాత్మనేవతుబ్రహ్మాత్మనైకత్వేప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ। అతోనప్రతీకేష్వాత్మదృష్టిఃక్రియతే॥ఇతితృతీయాధికరణం ... ... *

సూ. ౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥

తేష్వేవోదాహరణేష్వన్యస్సంశయః, కిమాదిత్యాదిదృష్టయోబ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కింవాబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్వితి। కుతస్సంశయః, సామానాధికరణ్యేకారణానవధారణాత్। అత్రహిబ్రహ్మశబ్దస్యాదిత్యాదిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యముపలభ్యతే, ‘ఆదిత్యోబ్రహ్మ’ ‘ప్రాణోబ్రహ్మ’ ‘విద్యుద్బ్రహ్మే’త్యాదిసమానవిభక్తినిర్దేశాత్। నచాత్రాంజసాసామానాధికరణ్యమవకల్పతే, అర్థాంతరవచనత్వాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదిశబ్దానాం, నహిభవతిగౌరశ్వఇతి సామానాధికరణ్యం। నను ప్రకృతివికారభావాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదీనాంమృచ్ఛరావాదివత్ సామానాధికరణ్యంస్యాత్, నేత్యుచ్యతే, వికారప్రవిలయోహ్యేవంప్రకృతిసామానాధికరణ్యాత్స్యాత్, తతశ్చప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ, పరమాత్మవాక్యంచేదంతదానీంస్యాత్, తతశ్చోపాసనాధికారోబాధ్యేత, పరిమితవికారోపాదానంచవ్యర్థం। తస్మాద్బ్రాహ్మణోఽగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యాదివదన్యతరస్మిన్నన్యతరదృష్ట్యధ్యాసేసతిక్వకిందృష్టిరధ్యస్యతామితిసంశయః, తత్రానియమః, నియమకారిణశ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవంప్రాప్తం। అథవా ఆదిత్యాదిదృష్టయఏవబ్రహ్మణికర్తవ్యాఇత్యేవంప్రాప్తం। ఏవంహ్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్బ్రహ్మోపాసితంభవతి, బ్రహ్మోపాసనంచఫలవదితిశాస్త్రమర్యాదా। తస్మాన్నబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్విత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః। బ్రహ్మదృష్టిరేవాదిత్యాదిషుస్యాదితి। కస్మాత్, ఉత్కర్షాత్, ఏవముత్కర్షేణాదిత్యాదయోదృష్టాభవంత్యుత్కృష్టదృష్టేస్తేష్వధ్యాసాత్। తథాచలౌకికోన్యాయోఽనుగతోభవతి, ఉత్కృష్టదృష్టిర్హి నికృ

తి విధిశ్రుతివిరోధాత్, పరిమితానుగ్రహణానర్థక్యాపాతాచ్చ। బ్రహ్మపరత్వేసర్వంబ్రహ్మేతివక్తవ్యత్వాత్ అతఃపరిశేషాదధ్యాసఏవసామానాధికరణ్యకారణం, అధ్యాసేచనియామకాభావాత్ సంశయఇత్యర్థః। ఉత్కృష్టనికృష్టయోరుత్కృష్టమేవోపాస్యంఫలవత్త్వాదితిన్యాయోనియామకఇత్యరుచేరాహ॥ అథవేతి॥ అత్రవికారదృష్టిభిఃబ్రహ్మోపాస్తిసిద్ధిఃఫలం, సిద్ధాంతేతువికారదృష్ట్యాబ్రహ్మణఉపాస్యత్వేనకష్టప్రాప్తోపత్యంఫలవత్త్వాసిద్ధేర్వికారపవాతికృష్టబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యఇతిఫలం। కించలౌకికన్యాయాద్విరుద్ధార్థస్యవిధేవేవిరుద్ధార్థోనగ్రాహ్యః, ప్రత్యవాయప్రసంగాత్, కించ ప్రథమశ్రుతానామాదిత్యాదిపదానామసంజాతవిరోధితయా ముఖ్యార్థస్యగ్రహణాన్యాయ్యం, బ్రహ్మశబ్దేతుదృష్టిలక్షణాగ్రహః, తథాచాదిత్యాదయోబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యా ఇత్యేవవాక్యార్థ ఇత్యా

హ॥ తథాచే॥ ఇతశ్చ తథా వాక్యార్థ ఇత్యాహ ॥ ప్రాథమ్యాచ్చేతి ॥ బ్రహ్మశబ్దస్యైవ ద్రష్టవ్యత్వే హేత్వంతరమాహ॥ ఇతిపరత్వాదితి॥ ఇతిశిరస్కశ్శబ్దః స్వముఖవ్యాహృతక్రియాం లక్షయతీతి లోకే ప్రసిద్ధమిత్యర్థః । ద్వితీయాశ్రుతేశ్చాదిత్యాదీనామేవోపాస్తికర్మత్వమిత్యాహ ॥ వాక్యశేషోపీతి । ఉత్కృష్టమేవోపాస్యమితి న్యాయముక్తమనువదతి ॥ యత్తూక్తమితి ॥ ద్వితీయేతిశ్రుతిభ్యాం లౌకికన్యాయాద్వోక్తన్యాయబాధ ఇత్యాహ ॥ తదితి ॥ బ్రహ్మణోఽనుపాస్యత్వేనోక

ష్టేఽధ్యసితత్వేఽపి లౌకికో న్యాయః । యథా రాజదృష్టిః క్షత్తరి, స చానుగంతవ్యో విపర్యయే ప్రత్యవాయప్రసంగాత్. । నహి క్షత్తృదృష్టిపరిగృహీతో రాజా నికర్షం నీయమానః శ్రేయసే స్యాత్ । నను శాస్త్రప్రామాణ్యాదనాశంకనీయోఽత్ర ప్రత్యవాయప్రసంగః, న చ లౌకికేన న్యాయేన శాస్త్రీయా దృష్టిర్నియంతుం యుక్తేతి । అతోఽశ్రుత్యే, నిర్ధారితే శాస్త్రార్థే ఏతదేవం స్యాత్, 'సందిగ్ధేతు తస్మిం స్తన్నిర్ణయం ప్రతి లౌకికోపి న్యాయ ఆశ్రీయమాణో న విరుధ్యతే, తేన చోత్కృష్టదృష్ట్యధ్యాసే శాస్త్రార్థేఽవధార్యమాణే నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యన్ ప్రత్యవేయాదితి శ్లిష్యతే। ప్రాథమ్యాచ్చాదిత్యాదిశబ్దానాం ముఖ్యార్థత్వమవిరోధాత్ గ్రహీతవ్యం । తైః స్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాం బుద్ధౌ పశ్చాదవతరితో బ్రహ్మశబ్దస్తేషు ముఖ్యవృత్త్యా సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ బ్రహ్మదృష్టివిధానార్థతయైవావతిష్ఠతే । ఇతిపరత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యైవ పదార్థో న్యాయ్యః । తథాహి 'బ్రహ్మేత్యాదేశః' 'బ్రహ్మేత్యుపాసీత' 'బ్రహ్మ' 'సర్వస్త' ఇతి చ సర్వత్రేతిపరం బ్రహ్మశబ్దముచ్చారయతి శుద్ధాంస్త్వాదిత్యాదిశబ్దాన్ । తతశ్చ యథేదం భాకాం రజతమితి ప్రత్యేతీత్యత్ర శుక్తికావచన ఏవ శుక్తికాశబ్దః, రజతశబ్దస్తు రజతప్రతీతిలక్షణార్థః ప్రతీత్యేవ హి కేవలం రజతమితి, న తు తత్ర రజతమస్తి, ఏవమత్రాప్యాదిత్యాదీన్ బ్రహ్మేతి ప్రతీయాదితి గమ్యతే। వాక్యశేషోపి చ ద్వితీయానిర్దేశేనాదిత్యాదీనేవోపాస్తిక్రియయా వ్యాప్యమానాన్ దర్శయతి 'స య ఏతదేవం విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' 'యో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' 'యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' ఇతి చ (ఛాం) యత్తూక్తం బ్రహ్మోపాసనమేవాదరణీయం ఫలవత్త్వాయేతి, తదయుక్తం, ఉక్తేన న్యాయేనాదిత్యాదీనామేవోపాస్యత్వావగమాత్ । ఫలం త్వతిథ్యాద్యుపాసన ఇవాదిత్యాద్యుపాసనేపి బ్రహ్మైవ దాస్యతి సర్వాధ్యక్షత్వాత్ । వర్ణితం చైతత్ 'ఫలమత ఉపపత్తేః' ఇత్యత్ర (అ-౩-పా-౨-సూ-౩౮) ఈదృశం చాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం యత్ప్రతీకేషు తద్దృష్ట్యధ్యారోపణం ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదీనాం॥*

సూ. ౬. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః॥

'య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత' (ఛాం-౧-౨) 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత' (ఛాం-౨-౨) 'వాచి సప్తవిధం సామోపాసీత' (ఛాం-౨-౮) 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామ' (ఛాం-౬-౧) ఇత్యేవమాదిష్వంగావబద్ధేషూపాసనేషు సంశయః, కిమాదిత్యాదిమూద్గీథాదిదృష్టయో విధేయా ఉత కిముద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టయ ఇతి, తత్రానియమః నియమకారణాభావాదితి ప్రాప్తం। నహ్యత్ర బ్రహ్మణ ఇవ కస్యచిదుత్కర్షవిశేషోఽవధార్యతే । బ్రహ్మ హి సమస్తజగత్కారణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగాచ్చాదిత్యా

ఖం ఫలదాతృత్వం చ తదాహ ॥ ఫలంత్వితి ॥ కించ యద్దృష్ట్యా వికారస్యోత్కర్షః తస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనావిశేషణత్వేప్యుపాస్యత్వం చాస్తీత్యాహ॥ ఈదృశంచేతి। ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ... ... *

౬. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః॥ పృథివ్యగ్న్యంతరిక్షాదిత్యద్యుసంజ్ఞేషు లోకేషు హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనైరంశైః పంచాంశం సామ, తైరేవాదిరుపద్రవ ఇతి దశభక్త్యాధిక్యైః సప్తాంశం సామేతి భేదః । అత్ర విశేషాజ్ఞానాత్సంశయః। పూర్వత్రవదుత్కర్షావధారణాన్నియమ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ॥ తత్రేతి॥ సిద్ధాంతాదిత్యాదిభక్త్యాదివక్రియాయోద్గీథాదీనాం ఫలసన్నికర్షేణోత్కర్షాత్ బ్రహ్మవద్విశేషవత్త్వనియమ ఇతి దృష్టాంతే

నముఖ్యం పూర్వపక్షమాహ॥ అథవేతి॥ తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ పూర్వోత్తరపక్షఫలం మంతవ్యం । కించానంగేష్వేవాంగదృష్టిరిత్యత్ర తేష్వంగవాచిపదప్రయోగం లింగమాహ ॥ తథా చేయమేవేతి ॥ తదేతదగ్న్యాఖ్యం సామ ఏతస్యాం పృథివ్యామృచ్యధ్యూఢముపరిస్థితమిత్యర్థః । ఋచి సామవత్ పృథివ్యామగ్నిర్దృశ్యతే, తతస్సామ్యాత్ పృథివ్యేవ ఋక్ అగ్నిస్సామేతి ధ్యానం విహితం, తత్ర యది ఋక్సామాత్మకయోః కర్మాంగయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిస్స్యాత్, తదా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామశబ్దప్రయోగో న స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ॥ క్షత్తరీతి ॥ అతః ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిరిత్యర్థః । విషయసప్తమ్యా చైవమేవేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ గాయత్రసంజ్ఞం సామ । కించ పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనాప్యేవమిత్యాహ ॥ ప్రథమేతి ॥ అనంగబుద్ధ్యాంగాన్యుపాస్యానీతి సి

దిభ్య ఉత్కృష్టమితి శక్యతేఽవధారయితుం, నత్వాదిత్యోద్గీథాదీనాం వికారత్వావిశేషాత్ కించిదుత్కర్షవిశేషావధారణకారణమస్తి । అథవా నియమేనైవోద్గీథాదిమతయ ఆదిత్యాదిష్వధ్యస్యేరన్, కస్మాత్, కర్మాత్మకత్వాదుద్గీథాదీనాం కర్మణశ్చ ఫలప్రాప్తిప్రసిద్ధేరుద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మాత్మకాస్సంతః ఫలహేతవో భవిష్యంతి । తథా చ ‘ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే’త్యత్ర ‘తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామ’ (ఛాం. ౬-౧) ఇత్యృక్ఛబ్దేన పృథివీం నిర్దిశతి, సామశబ్దేనాగ్నిం, తచ్చ పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిచికీర్షాయామవకల్పతే, న ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షాయాం । క్షత్తరి రాజదృష్టికరణాద్ధి రాజశబ్ద ఉపచర్యతే న రాజని క్షత్తృశబ్దః ॥ అపి చ ‘లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత’ (ఛాం. ౨-౨) ఇత్యధికరణనిర్దేశాల్లోకేషు సామాధ్యసితవ్యమితి ప్రతీయతే । ‘ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం’ (ఛాం. ౨-౧౧) ఇతి చైతదేవ దర్శయతి । ప్రథమనిర్దిష్టేషు చాదిత్యాదిషు చరమనిర్దిష్టం బ్రహ్మాధ్యస్తం ‘ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః’ (ఛాం. ౩-౧౯) ఇత్యాదిషు । ప్రథమనిర్దిష్టాశ్చ పృథివ్యాదయశ్చరమనిర్దిష్టా హింకారాదయః ‘పృథివీ హింకారః’ (ఛాం. ౨-౨) ఇత్యాదిశ్రుతిషు । అతోఽనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిక్షేప ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః ॥ ఆదిత్యాదిమతయ ఏవాంగేషూద్గీథాదిషు కర్మసు క్షిప్యేరన్ । కుతః, ఉపపత్తేః । ఉపపద్యతే హ్యేవమపూర్వసన్నికర్షాదాదిత్యాదిమతిభిస్సంస్క్రియమాణేషూద్గీథాదిషు కర్మసమృద్ధిః । ‘యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి’ (ఛాం. ౧) ఇతి చ విద్యాయాః కర్మసమృద్ధిహేతుతాం దర్శయతి । భవతు కర్మసమృద్ధిఫలేష్వేవం, స్వతంత్రఫలేషు తు కథం ‘య ఏతదేవం విద్వాన్ లోకేషు పంచవిధం సామోపాస్తే’ (ఛాం. ౨) ఇత్యాదిషు, తేష్వప్యధికృతాధికారాత్ ప్రకృతాపూర్వసన్నికర్షేణైవ ఫలకల్పనా యుక్తా, గోదోహనాదినియమవత్ఫలాత్మకత్వాచ్చాదిత్యాదీనాముద్గీథాదిభ్యః కర్మాత్మకేభ్య ఉత్కర్షోపపత్తేః । ఆదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణం హి కర్మఫలం శిష్యతే శ్రుతిషు । అపి చ ‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత’ ఇత్యేతస్యైవాక్షరస్యోప

ధ్యాంతయతి॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాం హి కర్మసమృద్ధిః ఫలం శ్రూయతే, సా చ తాభిరంగేషు సంస్క్రియమాణేషూపపద్యతే, అంగానాం సమృద్ధ్యనుకూలప్రకృతకర్మాపూర్వజనకత్వాదిత్యర్థః । నను యత్రోపాస్తీనాం ప్రకృతకర్మాపూర్వసన్నికృష్టాంగద్వారాపేక్షం ఫలం శ్రుతం, తత్ర ఫలోపపత్తయే అంగానాముపాస్యత్వం భవతు తదనపేక్షస్వతంత్రఫలాసు లోకసామాద్యుపాసనాసు కథమంగానాముపాస్యత్వమితి శంకతే ॥ భవత్వితి ॥ (యథా స్వతంత్రపశుఫలస్యాపి గోదోహనస్య అంగద్వారాపేక్షయైవ ఫలమిష్టం తద్వత్) లోకాదిఫలేషూపాసనేష్వపి కర్మాపూర్వాంగద్వారైవ ఫలకల్పనా యుక్తా । కర్మాధికృతస్యైవాంగాశ్రితోపాసనేష్వధికారాత్ అతోఽంగానామేవోపాస్యత్వమితి సమాధత్తే ॥ తేష్వపీతి ॥ ఉత్కర్షానవధారణాదసమయమిత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ ఫలాత్మేతి ॥ ఉపక్రమబలాచ్చాంగముపాస్యమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ రసతమత్వాదిగుణోఽప్యుపసంఖ్యానమిత్యర్థః । ద్వితీయం పూర్వపక్షం దూషయతి ॥ య

త్త్వోక్తమిత్యాదినా ॥ కర్మణ భూయఃకర్మాత్మకత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః । సిద్ధాదిత్యాద్యాత్మనా కర్మణాం దృష్టౌ కర్మత్వహానిస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఆదిత్యాదిభావే నేతి ॥ ప్రయోగానుపపత్తిముక్త్వా నిరస్యతి॥ తదేతదితి ॥ లక్షణాబీజం సంబంధమాహ॥ లక్షణా చేతి ॥ గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర సన్నికృష్టసంయోగసంబంధేన తీరలక్షణా, అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నినిష్ఠశుచిత్వాదిగుణవత్త్వరూపపరంపరాసంబంధేన లక్షణా దృష్టా, తథా చాత్ర ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపి ఋక్సామపదాభ్యాం స్వవాచ్యార్థద్రష్టృతాఖ్యపరంపరా సంబంధేన పృథివ్యగ్నిలక్షణాయుక్తేత్యర్థః॥ నను ప్రతీకవాచిపదస్య ధ్యేయేఽర్థే న లక్షణా యుక్తా, క్షత్తృపదస్య రాజన్యప్రయోగాదితి శంకతే॥ తత్ర యద్యపీతి॥ తథాపీతి ఋక్సామసంబంధాత్ పృథివ్యగ్న్యోరేవైతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యేవ ఋక్సామపదప్రయోగ ఇత్యన్వయః నను ముఖ్యార్థ ఏవ న కుతో గృహ్యేతేత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధయోరితి ॥ తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి ముఖ్యయోః పృథగుక్తేః

వ్యాఖ్యానసంభవాత్ (ఛాం-౧-౧) ఇతి చోద్గీథమేవోపాస్యత్వేనోపక్రమ్యాదిత్యాదిమతీర్విదధాతి । యత్తూక్తముద్గీథాదిమతిభిరుపాస్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మభూయం భూత్వా ఫలం కరిష్యంతీతి । తదయుక్తం స్వయమేవోపాసనస్య కర్మత్వాత్ ఫలవత్త్వోపపత్తేః, ఆదిత్యాదిభావేనాపి చ దృశ్యమానానాముద్గీథాదీనాం కర్మాత్మకత్వానపాయాత్ । 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామ' ఇతి తు లాక్షణిక ఏవ పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామశబ్దప్రయోగః । లక్షణా చ యథాసంభవం సన్నికృష్టేన విప్రకృష్టేన వా స్వార్థసంబంధేన ప్రవర్తతే । తత్ర యద్యపి ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షా తథాపి ప్రసిద్ధయోః ఋక్సామయోర్భేదేనానుకీర్తనాత్ పృథివ్యగ్న్యోశ్చ సంనిధానాత్ తయోరేవైష ఋక్సామశబ్దప్రయోగః ఋక్సామసంబంధాదితి నిశ్చీయతే । క్షత్తృశబ్దోఽపి హి కుతశ్చిత్కారణాద్రాజానముపసర్పన్ న నివారయితుం పార్యతే । 'ఇయమేవర్గ్' ఇతి చ యథాఽక్షరవిన్యాసమృచ ఏవ పృథివీత్వమవధారయతి । పృథివ్యా హి ఋక్త్వేఽవధార్యమాణే 'ఇయమృగ్' ఏవేత్యక్షరవిన్యాసస్స్యాత్ । 'య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి' (ఛాం ౨) ఇతి చాంగాశ్రయమేవ విజ్ఞానముపసంహరతి న పృథివ్యాద్యాశ్రయం । తథా 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత' ఇతి (ఛాం-౨) యద్యపి సప్తమీనిర్దిష్టా లోకాస్తథాపి సామన్యేవ తేఽధ్యస్యేరన్, ద్వితీయానిర్దేశేన సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ । సామని హి లోకేష్వధ్యస్యమానేషు సామ లోకాత్మనోపాసితం భవతి । అన్యథా పునర్లోకాస్సామాత్మనోపాసితాస్స్యుః । ఏతేన 'ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం' (ఛాం-౨-౧౧) ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతం । యత్రాపి తుల్యో ద్వితీయానిర్దేశః 'అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీత' ఇతి (ఛాం-౨-౯) తత్రాపి సమస్తస్య ఖలు సామ్న ఉపాసనం సాధు, 'ఇతి తు పంచవిధస్య' 'అథ సప్తవిధస్య' ఇతి చ (ఛాం-౨-౭) సామ్న ఏవోపాస్యత్వేనోపక్రమాత్ తస్మిన్నేవాదిత్యా

తదేతదేతస్యామిత్యత్రాపి తయోర్గ్రహే పునరుక్తిస్స్యాత్, అతః ప్రతీకాభేదదృష్ట్యా పృథివ్యగ్న్యోః ప్రతీకసన్నిధానాత్ తయోరేవ ప్రతీకపదప్రయోగః కృతస్తదభేదవాద్యార్యేత్యర్థః । తర్హి క్షత్తృశబ్దోఽపి రాజని స్యాదిత్యత ఆహ॥ క్షత్త్రితి॥ స్థితప్రయోగస్య నిమిత్తం కించిదపి వాచ్యం స తు నిమిత్తమస్తీతి ప్రయోగ ఆపాద్యత ఇతి భావః । క్షత్తా సూతః తస్య కార్యం రథచర్యాది యదా రాజైవ కరోతి తదా క్షత్తృశబ్దో రాజన్యప్యస్తీత్యక్షరార్థః । ఋగాదావేవ పృథివ్యాదిదృష్టిరిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ ॥ ఇయమితి ॥ సప్తమ్యా లోకానాముపాస్యత్వముక్తం నిరస్యతి ॥ తథా లోకేష్వితి॥ 'సామాత్మనా లోకానుపాసీత' ఇతి ద్వితీయా సప్తమ్యోర్భంగస్స్యాత్ । కార్యస్తు తతో వరం లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రభంగ ఇత్యర్థః ॥ ఏతేనేతి॥ ఏకవిభక్తిభంగలాఘవేన ప్రాణాత్మనా గాయత్రం సామోపాస్యమితి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః । నను విభక్తిసామ్యే కథం నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ॥ యత్రాపీతి॥ సామ్న ఉపాసనం సాధ్విత్యుపక్రమ్య పృథివీ హింకార ఇత్యాదినా హింకారాదిపంచావయవస్య సామ్న ఉపాసనముక్త్వా 'ఇతి తు పంచవిధస్యోపాసన'మిత్యుపసంహృత్య

శ్వేతి సప్తవిధస్య సామ్న ఉపాసనం ప్రక్రమ్య ప్రపంచితం, అతస్సామ్న ఏవోపాస్యత్వమిత్యర్థః। యదుక్తం ప్రాథమ్యాత్ పృథివ్యాదేరుపాస్యత్వమితి తత్రాహ॥ ఏతస్మాదేవేతి॥ యద్యపి హింకారోద్దేశేన పృథివీత్వవిధేరుద్దేశ్యస్య ప్రథమనిర్దేశో వాచ్యస్తథాప్యుక్తన్యాయబలాత్ వ్యత్యయో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః॥ ఇతి పంచమాధికరణం॥ ... *

౭. ఆసీనస్సంభవాత్ ॥ కర్మణాముత్థితేనోపవిష్టేన వాఽనేకధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయః, కర్మాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమః। న పృథగేషామనుష్ఠానప్రకార ఉక్తస్తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వప్యనియమ ఇతి పూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ అత్రాసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు మనోదేహయోర్భిన్నత్వేఽపి దేహచాంచల్యే మనసోఽనవస్థానస్యానుభవ

ధ్యాసః। ఏతస్మాదేవ చ సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ 'పృథివీ హింకారః' (ఛాం-౨-౨) ఇత్యాద్యనిర్దేశవిపర్యయేఽపి హింకారాదిష్వేవ పృథివ్యాదిదృష్టిః। తస్మాదనంగాశ్రయా ఆదిత్యాదిమతయోఽంగేషూద్గీథాదిషు క్షిప్యేరన్నితి సిద్ధం॥ ... ... *

సూ. ౭. ఆసీనస్సంభవాత్ ॥

కర్మాంగసంబంధిషు తావదుపాసనేషు కర్మతంత్రిత్వాన్నాసనాదిచింతా నాపి సమ్యగ్దర్శనే, వస్తుతంత్రత్వాత్ జ్ఞానస్య। ఇతరేషు తూపాసనేషు కిమనియమేన తిష్ఠన్నాసీనః శయానో వా ప్రవర్తేత ఉత నియమేనాసీన ఏవేతి చింతయతి। తత్ర మానసత్వాదుపాసనస్యానియమః శరీరస్థితేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, ఆసీన ఏవోపాసీతేతి। కుతః, సంభవాత్। ఉపాసనం నామ సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, న చ తద్గచ్ఛతో ధావతో వా సంభవతి, గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకరత్వాత్ తిష్ఠతోఽపి దేహధారణవ్యాపృతం మనో న సూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమం భవతి శయానస్యాప్యకస్మాదేవ నిద్రయాఽభిభూయతే. ఆసీనస్య త్వేవం జాతీయకో భూయాన్ దోషః సుపరిహర ఇతి సంభవతి తస్యోపాసనం॥ ... ... *

సూ. ౮. ధ్యానాచ్చ॥

అపి చ ధ్యాయత్యర్థ ఏషః యత్సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, ధ్యాయతిశ్చ ప్రశిథిలాంగచేష్టేషు ప్రతిష్ఠితదృష్టిష్వేకవిషయాక్షిప్తచిత్తేషూపచర్యమాణో దృశ్యతే, ధ్యాయతి బకో ధ్యాయతి ప్రోషితబంధురిత్యాసీనశ్చానాయాసో భవతి। తస్మాదప్యాసీనకర్మోపాసనమ్॥ ... ... *

సూ. ౯. అచలత్వం చాపేక్ష్య

అపి చ 'ధ్యాయతీవ పృథివీ' త్యత్ర పృథివ్యాదిష్వచలత్వమేవాపేక్ష్య ధ్యాయతివాదో భవతి, తచ్చ లింగముపాసనస్యాసీనకర్మత్వే॥ ... ... *

సూ. ౧౦. స్మరంతి చ॥

స్మరంత్యపి చ శిష్టా ఉపాసనాంగత్వేనాసనం 'శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మన' ఇత్యాదినా అత ఏవ చ పద్మకాదీనామాసనవిశేషాణాముపదేశో యోగశాస్త్రే। ... ... *

సూ, ౧౧. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥

దిగ్దేశకాలేషు సంశయః, కిమస్తి కశ్చిన్నియమో నాస్తి వేతి ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదిని

సిద్ధత్వాత్ మనోవ్యాపారేషూపాసనేషు దేహస్థైర్యార్థమాసననియమాపేక్షేతి ఫలభేదః। తిష్ఠత ఉత్థితస్య ॥ ...*

౮. కించ ధ్యాతా ఆసీన ఏవ స్యాత్ ధ్యాయతిశబ్దవాచ్యత్వాత్ బకాదివదిత్యాహ॥ ధ్యానాచ్చేతి॥ ... *

౯. అత్రైవ శ్రౌతం దృష్టాంతమాహ॥ అచలత్వం చేతి ॥ ... ... *

౧౦. బాహ్యస్య శారీరస్య చాసనస్య స్మరణాన్నియమ ఇత్యాహ॥ స్మరంతి చేతి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణం॥ ... *

౧౧. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥ తేష్వేవాంగానాశ్రితోపాసనేషు ప్రాచ్యాదిదిశి తీర్థాదిదేశే ప్రవో

షాదికాలే నియమోఽస్తి న వేత్యుభయథాదర్శనాత్సంశయః, ఏకవిషయత్వం సంగతిః ఉపాస్తీనాం విహితత్వాద్యాగాదివదస్తి దిగాదినియమ ఇతి పూర్వపక్షః । అత్ర దిగాదిష్వాదరః ఫలం, సిద్ధాంతే త్వనాదరః । ధ్యాయేదిత్యైకాగ్ర్యస్య ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానాక్షిప్తదేశాదిగ్రహణస్యోదితత్వాదితి వివేకః ॥ అర్థలక్షణ ఏవేతి ఏకాగ్ర్యఫలలింగకమేవేత్యర్థః । ప్రాచీనప్రవణే ప్రాగ్దేశనిమ్నస్థానే వైశ్వదేవం కుర్యాదితివదత్ర దిగాదివిశేషా న శ్రూయతే అతోఽనుమానమప్రయోజకమితి భావః ॥ విశేషాశ్రవణమసిద్ధమితి శంకతే ॥ నను విశేషమపీతి ॥ శర్కరాః సూక్ష్మపాషాణాః । జలాశ్రయవర్జనం శీతనివృత్త్యర్థం । చక్షుఃపీడనో మశకః । వాచనికం సమదేశాదినియమమంగీకృత్య చిత్తైకాగ్ర్యవిరుద్ధేషు దేశాదిగతేషు ప్రాచీనప్రవణత్వాదిష్వనాదర ఇతి సుహృద్భావేన సూత్రకృదుపదిశతి ॥ దేశాద్యాగ్రహే చిత్తవిక్షేపాత్ సమాధిభంగస్స్యాత్ స మా భూదితి ॥ ఇతి సప్తమాధికరణం ॥ ... ... *

౧౨. ఆప్రాయణాత్ ॥ వ్యవహితేనాస్య సంబంధమాహ ॥ ఆవృత్తిరితి ॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేర్యయమదర్శనాత్ స్యాదిహాపి కశ్చిన్నియమ ఇతి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ । దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ ఏవ నియమః, యత్రైవాస్య దిశి దేశే కాలే వా మనసస్సౌకర్యేణైకాగ్రతా భవతి తత్రైవోపాసీత ప్రాచీదిక్పూర్వాహ్ణప్రాచీనప్రవణాదివద్విశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతాయా ఇష్టాయాస్సర్వత్రావిశేషాత్ । నను విశేషమపి కేచిదామనంతి ‘సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిః మనోనుకూలే న తు చక్షుపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయేది’తి ॥ ఉచ్యతే, సత్యమస్త్యేవంజాతీయకో నియమః, సతి త్వేతస్మిన్ తద్గతేషు విశేషేష్వనియమ ఇతి సుహృద్భూత్వాఽఽచార్య ఆచష్టే । మనోనుకూల ఇతి చైషా శ్రుతిర్యత్రైకాగ్రతా తత్రైవేత్యేతదేవ దర్శయతి ॥ ... ... *

సూ. ౧౨. ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టం ॥

ఆవృత్తిస్సర్వోపాసనేష్వాదర్తవ్యేతి స్థితమాద్యేఽధికరణే, తత్ర యాని తావత్సమ్యగ్దర్శనార్థాన్యుపాసనాని తాన్యవఘాతాదివత్ కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాపితమేవైషామావృత్తిపరిమాణమ్, నహి సమ్యగ్దర్శనే కార్యే నిష్పన్నే యత్నాంతరం కించిచ్ఛాసితుం శక్యం, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్, యాని పునరభ్యుదయఫలాని తేష్వేషా చింతా, కిం కియంతంచిత్కాలం ప్రత్యయమావర్త్యోపరమేదుత యావజ్జీవమావర్తయేదితి । కిం తావత్ప్రాప్తం? కియంతంచిత్కాలం ప్రత్యయమభ్యస్యోత్సృజేత్, ఆవృత్తివిశిష్టస్యోపాసనశబ్దార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ఆప్రాయణాదేవావర్తయేత్ ప్రత్యయమ్, అంత్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః । కర్మాణ్యపి హి జన్మాంతరోపభోగ్యం ఫలమారభమాణాని తదనురూపం భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాలే ఆక్షిపంతి, ‘సవిజ్ఞానో భవతి’ ‘సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి’ ‘యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి ప్రాణస్తేజసా యుక్తస్సహాత్మనా యథాసంకల్పితం లోకం నయతీ’తి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః, తృణజలాయుకానిదర్శనాచ్చ । ప్రత్యయా

స్వతస్యపి మను ఇత్యర్థః ॥ అహంగ్రహోపాసనేష్వనుష్ఠానస్యోభయథాసిద్ధేస్సంశయమాహ ॥ యాని పునరితి ॥ యథా దిగాదినియమస్యాపి ధైర్యవాదరస్తద్వదామరణముపాస్త్యావృత్తేరవిధానాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షః ॥ మరణపర్యంతమావృత్తిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాం కర్మణాం చాంత్యకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిద్వారా ఫలహేతుత్వేమానమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి ॥ భావనామయం విజ్ఞానం ఫలస్ఫురణం తేన సహితస్సవిజ్ఞానో విజ్ఞానస్ఫురితఫలం సవిజ్ఞానమిత్యర్థః ॥ యస్మిన్ లోకే చిత్తం సంకల్పో యస్యేతి యచ్చిత్తస్తేన సంకల్పితేన లోకేన సహ ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం మనః ప్రాణే లీయత ఇతియావత్ । తేజ ఉదానః, ఆత్మా జీవః । జలూకాదృష్టాంతశ్రుతేశ్చ భావిఫలస్ఫూర్తిరస్తీత్యర్థః । అస్త్వేవమంత్యఫలవిజ్ఞానం కర్మణామివాదృష్టద్వారోపాస్తీనాం తత్ కుత ఆమరణమావృత్తిరిత్యత ఆహ ॥ ప్రత్యయాస్త్వితి ॥ ఉపాస్తిశ్రు

మాణాంధారావాహికతయా స్వరూపావృత్తిరేవాంత్యవిజ్ఞానం, న త్వదృష్టద్వారకమన్యదపేక్షితం సర్వభావానామేకస్య సమానజాతీయద్వారాఽనపేక్షితతయా ప్రత్యయానాం ప్రత్యయాంతరాపేక్షాయోగాత్, కర్మణాం తు దృష్టద్వారాంత్యధీఫలత్వానుపపత్తేః అదృష్టద్వారకల్పనేతి భావః । క్రతుర్ధ్యానం స ఉపాసకః. ఏతత్త్రయం ‘అక్షితమసి, అచ్యుతమసి, ప్రాణసంశితమసీ’తి మంత్రత్రయం మరణకాలేఽపి స్మరేదిత్యర్థః ॥ ఇత్యష్టమాధికరణం ॥ ... *

౧౩. యథోపాసకానాం యావజ్జీవం కర్తవ్యమస్తి న తథాత్మవిదామితి కర్మక్షయలక్షణాం జీవన్ముక్తిమాహ ॥ తదధిగమ ఇతి ॥ జ్ఞానసాధనేషు యత్నాధిక్యార్థం ఫలాధ్యాయేఽపి సాధనవిచారః కృతః, సంప్రతి ఫలాధ్యాయస్థా ఫలచింతా క్రియత ఇత్యాహ । గత ఇతి ॥ కర్మణాం ఫలాంతత్వశాస్త్రాత్ జ్ఞాననాశ్యత్వశాస్త్రాచ్చ సంశయః, పూర్వపక్షే జ్ఞానినోఽపి సంచితపాపభోగానంతరం ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానసమకాలం పాపనాశాజ్జీవన్ముక్తిరితి ఫలం । న హింస్యాదిత్యాదినిషేధశ్రుత్యా దురితాదృష్టస్య దుఃఖదాయినీ శక్తిరధిగతా ‘నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే’తి చ స్మరంతి । అతః ఫలాం

తే స్వరూపావృత్తిం ముక్త్వా కిమస్యత్ప్రాయణకాలే భావిభావనావిజ్ఞానమపేక్షేరన్ । తస్మాద్యే ప్రతిపత్తవ్యఫలభావనాత్మకాః ప్రత్యయాః తేష్వా ప్రాయణాదావృత్తిః । తథా చ శ్రుతిః ‘స యావత్క్రతురయమస్మాల్లోకాత్ప్రైతీ’తి ప్రాయణకాలేఽపి ప్రత్యయానువృత్తిం దర్శయతి । స్మృతిరపి ‘యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యంతే కలేబరం । తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత’ ఇతి ‘ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేనే’తి చ । ‘సోఽంతవేలాయామేతత్త్రయం ప్రతిపద్యేతే’తి చ మరణవేలాయామపి కర్తవ్యశేషం శ్రావయతి ॥ ... ... *

సూ. ౧౩. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥

గతస్తృతీయశేషః ॥ అథేదానీం బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతి చింతా ప్రతాయతే, బ్రహ్మణోఽధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం దురితం క్షీయతే న వా క్షీయత ఇతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ఫలార్థత్వాత్ కర్మణః ఫలమదత్వా న సంభావ్యతే క్షయః । ఫలదాయినీ హ్యస్య శక్తిః శ్రుత్యా సమధిగతా । యది తదంతరేణైవ ఫలోపభోగమపవృజ్యేత శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్ । స్మరంతి చ ‘న హి కర్మ క్షీయత’ ఇతి । నన్వేవం సతి ప్రాయశ్చిత్తోపదేశోఽనర్థకః ప్రాప్నోతి । నైష దోషః, ప్రాయశ్చిత్తానాం నైమిత్తికత్వోపపత్తేర్గృహదాహేష్ట్యాదివత్ । అపి చ ప్రాయశ్చిత్తానాం దోషసంయోగేన విధానాత్ భవేదపి దోషక్షపణార్థతా । న త్వేవం బ్రహ్మవిద్యాయా విధానమస్తి । నన్వనభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మవిదః కర్మక్షయే తత్ఫలస్యావశ్యభోక్తవ్యత్వాదనిర్మోక్షః స్యాత్ । నేత్యుచ్యతే, దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవిష్యతి । తస్మాన్న బ్ర

తమేవ పాపం సమధ్యే నశ్యతీతి పూర్వపక్షః । నను తర్హి తన్నాశార్థం * ప్రాయశ్చిత్తవిధేరానర్థక్యం స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వేవం సతీతి ॥ పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ దోషస్యాధికారివిశేషణత్వేనోపక్షీణత్వాత్ గృహదాహేష్టివన్నైమిత్తికత్వేన ప్రాయశ్చిత్తస్య దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః న దోష ఇత్యభిప్రాయః ॥ నను విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం గృహదాహస్యాసిద్ధత్వాదయోగ్యత్వాచ్చాఫలతయా నిమిత్తమాత్రత్వం దోషవాంస్తు ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాదిత్యత్ర తు మలినస్స్నాయాదితివద్దోషపదస్య నివృత్తిద్వారా ఫలపరత్వసంభవాత్ ‘తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజత’ ఇతి ప్రాయశ్చిత్తాత్ పాపనివృత్తిశ్రుతేశ్చాయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తస్య నైమిత్తికత్వమిత్యత ఆహ ॥ అపి చేతి ॥ జ్ఞానస్య దోషనాశార్థతయా విధానం నాస్తి ‘క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ’త్యాదేర్జ్ఞానస్తావకత్వమాత్రత్వాదిత్యర్థః । కర్మభోగానంతరం దేశకాలాంతరే మోక్షో భవిష్యతి శాస్త్రప్రామాణ్యాదిత్యాహ ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ జ్ఞానాత్ కర్మ

* ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్న స్యాదితి చేన్న, యథా ఆహితాగ్నేర్గృహదాహే నిమిత్తే సతి ‘అగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపే’దితీష్టివిధిస్తద్వద్దోషనిమిత్తమాత్రేణేతి ప్రాయశ్చిత్తవిధేర్దోషనాశార్థత్వాసిద్ధిః । నను విషమః ॥ ప్రా

క్షయస్యాపూర్వత్వాన్మానాంతరావిరుద్ధత్వాచ్చ తత్పరానేకవాక్యానాం స్తావకత్వాయోగాత్తస్యాస్తిత్వమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పాపక్రియాయా అపూర్వానుత్పత్తిరశ్లేషః। సగుణబ్రహ్మవిద్యాయాం వ్యపదేశముక్త్వా నిర్గుణాయాం తమాహ ॥ అయమపర ఇతి ॥ పరోక్తం దూషయతి ॥ యదుక్తమిత్యాదినా॥ విధినిషేధశాస్త్రం 'నాభుక్తం క్షీయత' ఇత్యాది, స్మృతిశ్చ కర్మణః ఫలశక్తౌ ప్రమాణం, అతశ్శక్తస్యాపి కుతశ్చిన్నాశాంగీకారేణ న శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః। తత్త్వజ్ఞానస్యాత్మన్యశేషదురితనాశకం తన్మూలాధ్యాసబాధకత్వాత్ స్వప్నదురితమూలకర్తృత్వాధ్యాసబా

హ్మాధిగమే దురితనివృత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। తదధిగమే బ్రహ్మాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వయోరఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత్తరస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః। కస్మాత్, తద్వ్యపదేశాత్। తథాహి బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబంధస్యాగామినో దురితస్యానభిసంబంధం విదుషో వ్యపదిశతి 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత' ఇతి। తథా వినాశమపి పూర్వోపచితస్య దురితస్య వ్యపదిశతి 'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంత' ఇతి। అయమపరః కర్మక్షయవ్యపదేశో భవతి। 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః। క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర' ఇతి। యదుక్తమనుపభుక్తఫలస్య కర్మణః క్షయకల్పనాయాం శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి। నైష దోషః, న హి వయం కర్మణః ఫలదాయినీం శక్తిమవజానీమహే, విద్యత ఏవ సా, సా తు విద్యాదినా కారణాంతరేణ ప్రతిబధ్యత ఇతి వదామః। శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే, న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపి। నహి కర్మ క్షీయత ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికం। నహి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే తదర్థత్వాదితి, ఇష్యత ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదినా తస్య క్షయః। 'సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేద' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః। యత్తూక్తం నైమిత్తికాని ప్రాయశ్చిత్తాని భవిష్యంతీతి। తదసత్, దోషసంయోగేన చోద్యమానానామేషాం దోషఘాతఫలసంభవే ఫలాంతరకల్పనానుపపత్తేః। యత్పునరేతదుక్తం న ప్రాయశ్చిత్తవద్దోషక్షయోద్దేశేన విద్యావిధానమస్తీతి, అత్ర బ్రూమః। సగుణాసు తావద్విద్యాసు విద్యత ఏవ విధానం, తాసు చ వాక్యశేషే ఐశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్మనివృత్తిశ్చ విద్యావత ఉచ్యతే, తయోశ్చావివక్షాకారణం నాస్తీత్యతః ప్రాప్మప్రహాణపూర్వకైశ్వర్యప్రాప్తిస్తాసాం ఫలమితి నిశ్చీయతే। నిర్గుణాయాం తు విద్యాయాం యద్యపి విధానం నాస్తి తథాప్యకర్త్రాత్మబోధాత్ కర్మప్రదాహసిద్ధిః। అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్మసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మవిదితి దర్శయతి। అతిక్రాంతేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్ కర్తృత్వం ప్రతిపేద ఇవ తథాపి విద్యాసామర్థ్యాత్ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేస్తాన్యపి ప్రలీయంత ఇత్యాహ॥ వినాశ ఇతి ॥ పూర్వప్రసిద్ధకర్తృత్వభోక్తృత్వస్వరూపవిపరీతం హి త్రిష్వపి కాలేష్వకర్తృత్వాభోక్తృత్వస్వరూపం బ్రహ్మాహమస్మి నేతః పూర్వమపి కర్తా భోక్తా వాఽహమాసం, నేదానీం నాపి భవిష్యత్కాల ఇతి బ్రహ్మవిదవగచ్ఛతి। ఏవమేవ చ మోక్ష ఉపపద్యతే, అన్యథాహ్యనాదికాలప్రవృత్తానాం కర్మణాం క్షయాభావే మోక్షాభావః స్యాత్। న చ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవితుమర్హతి, అనిత్యత్వప్రసంగాత్ పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానఫలస్య। తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే దురితక్షయ ఇతి సిద్ధం॥ *

ధకజాగ్రద్బోధవదిత్యాహ ॥ తథాప్యకర్త్రాత్మబోధాదితి ॥ శ్రుత్యర్థమేవ యుక్త్యా ద్రఢయతి॥ అశ్లేష ఇతి చేతి॥ మూలాధ్యాసానుత్పత్తేః పాపస్యాశ్లేషః, తన్నాశాత్తద్వినాశ ఇత్యర్థః। అధ్యాసాభావే విద్వదనుభవమాహ ॥ పూర్వేతి॥ మోక్షశాస్త్రబలాచ్చ జ్ఞానాత్ కర్మక్షయసిద్ధిరిత్యాహ ॥ ఏవమేవేతి ॥ జ్ఞానాత్ కర్మక్షయ ఏవ సత్యేవేత్యర్థః। మోక్షస్య కర్మఫలసామ్యముక్తం నిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ... *

౧౪. ఇతరస్యాప్యేవమేవ॥ అతిదేశత్వాత్ ససంగత్యాద్యపేక్షా, జ్ఞానాత్ పుణ్యం క్షీయతే న వేతి పూర్వవత్సందేహే జ్ఞానం న పుణ్యనాశకం శాస్త్రీయత్వాత్ పుణ్యవదిత్యధికాశంకాముక్త్వాఽతిదేశం వ్యాచష్టే। ధర్మస్యేత్యాదినా॥ జ్ఞానం పుణ్యనాశకం తన్మూలావిద్యాఘాతిత్వాదితి న్యాయోపేతాగమబాధితమనుమానమితి భావః। నను క్షీయంతే చేత్యవిశేషశ్రుతిః పాపవిషయా ‘సర్వం పాప్మానం తరతీ’తి విశేషశ్రుతేరిత్యత ఆహ॥ యత్రాపి కేవల ఇతి ॥ పాపపుణ్యక్షయపరాధికరణద్వయస్య ఫలమాహ॥ పాతే త్వితి॥ ఇతి దశమాధికరణం- ... ... *

౧౫. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు ॥ ఉక్తకర్మక్షయం విషయీకృత్య ‘క్షీయంతే చే’త్యవిశేషశ్రుతేః ‘తస్య తావదేవ చిర’

సూ. ౧౪, ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు ॥

పూర్వస్మిన్నధికరణే బంధహేతోరఘస్య స్వాభావికస్యాశ్లేషవినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తౌ శాస్త్రవ్యపదేశాన్నిరూపితౌ, ధర్మస్య పునశ్శాస్త్రీయత్వాచ్ఛాస్త్రీయేణ జ్ఞానేనావిరోధ ఇత్యాశంక్య తన్నిరాకరణాయ ప్రాక్తనాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే। ఇతరస్యాపి పుణ్యస్య కర్మణ ఏవమఘవదసంశ్లేషవినాశశ్చ జ్ఞానవతో భవతః। కుతః, తస్యాపి స్వఫలహేతుత్వేన జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వప్రసంగాత్। ‘ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతీ’త్యాదిశ్రుతిషు దుష్కృతవత్సుకృతస్యాపి ప్రణాశవ్యపదేశాదకర్త్రాత్మబోధనిమిత్తస్య చ కర్మక్షయస్య సుకృతదుష్కృతయోస్తుల్యత్వాత్ ‘క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ’తి చావిశేషశ్రుతేః। యత్రాపి కేవల ఏవ పాప్మశబ్దః పఠ్యతే తత్రాపి తేనైవ పుణ్యమప్యాకలితమితి ద్రష్టవ్యం। జ్ఞానాపేక్షయా నికృష్టఫలత్వాత్ అస్తి చ శ్రుతౌ పుణ్యేఽపి పాప్మశబ్దః ‘నైనం సేతుమహోరాత్రే తరత’ ఇత్యత్ర సహ దుష్కృతేన సుకృతమప్యనుక్రమ్య ‘సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంత’ ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతేషు పాప్మశబ్దప్రయోగాత్ పాతే త్వితి-తుశబ్దోఽవధారణార్థః॥ ఏవం ధర్మాధర్మయోర్బంధహేత్వోర్విద్యాసామర్థ్యాదశ్లేషవినాశసిద్ధేరవశ్యంభావినీ హి విదుషశ్శరీరపాతే ముక్తిరిత్యవధారయతి ॥ .... *

సూ. ౧౫. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః॥

పూర్వయోరధికరణయోర్జ్ఞాననిమిత్తస్సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశోఽవధారితః, స కిమవిశేషేణారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్యయోశ్చ భవతి, ఉత విశేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విచార్యతే। తత్ర ‘ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతీ’త్యేవమాదిశ్రుతిష్వవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవ క్షయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ అనారబ్ధకార్యే ఏవ త్వితి ॥ అప్రవృత్తఫలే ఏవ తు పూర్వే జన్మాంతరసంచితే అస్మిన్నపి జన్మని ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితే సుకృతదుష్కృతే జ్ఞానాధిగమాత్ క్షీయేతే న త్వారబ్ధకార్యే సామిభుక్తఫలే యాభ్యామేతచ్ఛరీరం జ్ఞానాయతనం జన్మనిర్మితం। కుత ఏతత్ ‘తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య’ ఇతి శరీరపాతావధికరణాత్ క్షేమప్రాప్తేః, ఇతరథా హి జ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే సతి దేహస్థితిహేత్వభావాత్ జ్ఞానప్రాప్త్యనంతరమేవ క్షేమమవశ్యం వీతత్ర శరీరపాతప్రతీక్షాం నాచక్షీత। నను వస్తుబలేనైవాయమకర్త్రాత్మబోధః కర్మాణి క్షపయన్ కథం కానిచిత్ క్షపయేత్ కానిచిదుపేక్షేత, న హి సమానేఽగ్నిబీజసంపర్కే కేషాంచిద్బీజశక్తిః క్షీయతే కేషాంచిన్న క్షీయత ఇతి శక్యమంగీకర్తుమితి। ఉచ్యతే

మితి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ పూర్వయోరితి ॥ జీవన్ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్ర ఫలం, పూర్వసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షప్రాప్తావుక్తోత్సర్గతః కర్మక్షతిః ప్రారబ్ధాన్యకర్మవిషయేత్యపవాదం సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి॥ సామిశబ్దోఽర్ధవాచకః, ప్రారబ్ధాద్యావన్న విముచ్యతే తావదేవ విలంబః, తస్మాత్ కాలాత్ బ్రహ్మ సంపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః। దేహపాతావధిలింగాత్ తత్త్వవిదాం యాజ్ఞవల్క్యాదీనాం దేహధారణస్మృతిలింగాచ్చ ప్రారబ్ధకర్మణస్తత్త్వజ్ఞానం ప్రతిహేతుత్వేనోపజీవ్యత్వాచ్చ ప్రాబల్యసిద్ధేస్తత్ప్రతిబద్ధం తత్త్వజ్ఞానం తత్సిద్ధ్యర్థమవిద్యాంశం విక్షేపశక్త్యా

ఖ్యం విరోధాభావాత్ కావిద్యాంశం నాశయతీత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి సహితావదితి ॥ విక్షేపకావిద్యాలేశ ఏవ సంస్కారః । శిష్యాన్ ప్రతి జీవన్ముక్తస్వానుభవమాహ ॥ అపి చ నైవేతి ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్ ॥ ... *

౧౫. అగ్నిహోత్రాదితు ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ జ్ఞానాన్నశ్యతి న వేతి సందేహే ఉభే పుణ్యపాపే తరతీత్యవిశేషశ్రుతేర్నశ్యతీత్యాశంక్యేతరస్యాపీత్యుక్తాతిదేశస్య నిత్యాద్యతిరిక్తకామ్యపుణ్యవిషయత్వేనాత్రాపవాదం సిద్ధాంతయతి ॥ పుణ్యస్యేత్యాదినా ॥ అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, పంకప్రక్షాళనన్యాయాత్, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వాత్ తత్సిద్ధిరితి వివేకః । అత్ర భాష్యే జ్ఞానకర్మణోః సాక్షాదేకకార్యత్వం పరమతేనోక్త్వా సాక్షాత్త్వ

నహి తావదనాశ్రిత్యారబ్ధకార్యం కర్మాశయం జ్ఞానోత్పత్తిరుపపద్యతే, ఆశ్రితే చ తస్మిన్ కులాలచక్రవత్ ప్రవృత్తవేగస్యాంతరాళే ప్రతిబంధాసంభవాద్భవతి వేగక్షయప్రతిపాలనా, అకర్త్రాత్మత్వబోధోఽపి హి మిథ్యాజ్ఞానబాధనేన కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తి, బాధితమపి మిథ్యాజ్ఞానం ద్విచంద్రాదిజ్ఞానవత్ సంస్కారవశాత్ కంచిత్కాలమనువర్తత ఏవ । అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యం బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న ధ్రియత ఇతి । కథం హ్యేకస్య స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ ప్రతిక్షేప్తుం శక్యేత । శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ నిరుచ్యతే । తస్మాదనారబ్ధకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఇతి నిర్ణయః ॥ ... ... *

సూ. ౧౬. అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥

పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశయోరఘన్యాయోఽతిదిష్టః సోఽతిదేశః సర్వపుణ్యవిషయ ఇత్యాశంక్య ప్రతిపత్తిః, అగ్నిహోత్రాది త్వితి ॥ తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి । యన్నిత్యం కర్మ వైదికమగ్నిహోత్రాది తత్ తత్కార్యాయైవ ప్రభవతి - జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్యమిత్యర్థః । కుతః ‘ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన ’ ఇత్యాదిదర్శనాత్ । నను జ్ఞానకర్మణోర్విలక్షణకార్యత్వాత్ కార్యైకత్వానుపపత్తిః । నైష దోషః, జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోర్గుడమంత్రసంయుక్తయోస్తృప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్ తద్వత్ కర్మణోఽపి జ్ఞానసంయుక్తస్య మోక్షకార్యత్వోపపత్తేః । నన్వనారభ్యో మోక్షః కథమస్య కర్మకార్యత్వముచ్యతే । నైష దోషః, ఆరాదుపకారకత్వాత్ కర్మణః । జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్ కర్మ ప్రణాడ్యా మోక్షకారణమిత్యుపచర్యతే । అత ఏవ చాతిక్రాంతవిషయమేతత్ కార్యైకత్వాభిధానమ్ । న హి బ్రహ్మవిద ఆగామ్యగ్నిహోత్రాది సంభవతి, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్ । సగుణాసు తు విద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేః సంభవత్యాగామ్యప్యగ్నిహోత్రాది । తస్యాపి నిరభిసంధినః కార్యాంతరాభావాద్విద్యాసంగత్యుపపత్తిః ॥ కింవిషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం కింవిషయం వేదం వినియోగవచనమేకేషాం శాఖినామ్ ‘ తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యామ్ ’ ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ. ౧౭. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ॥

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్ కర్మణోఽన్యాపి హ్యస్తి సాధుకృత్యా యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే, రంపర్యాభ్యాం మోక్షహేతుత్వం ప్రమతముక్తమితి మంతవ్యం । అత ఏవేతి జ్ఞానానుత్పాదకకర్మాభావాత్పూర్వకర్మవిషయమిత్యర్థః ॥ నిర్గుణవిద్యాయాః కర్మసాహిత్యం తృప్తిం ప్రతి భోజనస్య లాంగలేనేవ దర్శితం, సంప్రతి సగుణవిద్యాపరత్వేన సూత్రస్యాంశాంతరమాహ ॥ సగుణాస్వితి ॥ ఉత్తరసూత్రార్థం గృహ్ణాతి ॥ కిమిత్యాదినా ॥ ... *

౧౭. యత్ప్రారబ్ధాదన్యత్ కామ్యం పుణ్యం పాపం చ తదేవ విద్వత్సుహృద్ద్విషతోః స్వసమానజాతీయం కర్మ జనయతి స్వయం చ జ్ఞానాన్నశ్యతీతి భావః ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్ ॥ ... ... *

౧౮. యదేవవిద్యయేతిహి॥ ఉక్తనిత్యాదికంవిషయముపజీవ్యబీజంసంశయముక్త్వాపూర్వపక్షమాహ ॥ విద్యాసంయుక్తమేవేతి॥ అత్ర పూర్వపక్షేకర్మాంగోపాస్తిహీనకర్మణోజ్ఞానార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః॥ భ

తస్యా ఏష వినియోగ ఉక్తః ఏకేషాం శాఖినాం ' సుహృదస్సాధుకృత్యాముపయంతీ 'తి। తస్యా ఏవ చేదమఘవదశ్లేషవినాశనిరూపణం, ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేష ఇతి । తథైవంజాతీయకస్య కామ్యస్య కర్మణో విద్యాం ప్రత్యనుపకారకత్వే సంప్రతిపత్తిరుభయోరపి జైమిని బాదరాయణయోరాచార్యయోః॥ *

సూ. ౧౮. యదేవవిద్యయేతిహి॥

సమధిగతమేతదనంతరాధికరణే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేన కృతముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ సత్త్వశుద్ధికారణతాం ప్రతిపద్యమానం, మోక్షప్రయోజన బ్రహ్మాధిగమనిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి। తత్రాగ్నిహోత్రాదికం కర్మాంగవ్యపాశ్రయవిద్యాసంయుక్తం కేవలంచాస్తి । ' య ఏవం విద్వాన్యజతే ' ' య ఏవం విద్వాన్జుహోతి ' ' య ఏవం విద్వాంఛంసతి ' ' య ఏవం విద్వాన్గాయతి ' * తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మాణంకుర్వీత తేనో భౌ కురుతః ' యశ్చైతదేవంవేద యశ్చ న వేద ' (ఛాం) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోవిద్యాసంయుక్తం కేవలం చాస్తి। తత్రేదంవిచార్యతే, కిం విద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహోత్రాదికంకర్మముముక్షోర్విద్యాహేతుత్వేన తయా సహైకకార్యత్వం ప్రతిపద్యతే న కేవలం ఉత విద్యాసంయుక్తం కేవలంచావిశేషేణేతి। కుతస్సంశయః, ' తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషంతీ 'తి, యజ్ఞాదీనామవిశేషేణ ఆత్మవేదనాంగత్వేన శ్రవణాత్, విద్యాసంయుక్తస్య చాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వావగమాత్। కింతావత్ ప్రాప్తం విద్యాసంయుక్తమేవ కర్మాగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాశేషత్వం ప్రతిపద్యతే న విద్యావిహీనం, విద్యోపేతస్య విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనాత్, ' యదహరేవ జుహోతి తదహః పునర్మృత్యుమపజయత్యేవం విద్వా ' నిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, ' బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబంధం ప్రహాస్యసి దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయే ' త్యాదిస్మృతిభ్యశ్చ, ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే। యదేవవిద్యయేతిహి । సత్యమేతత్, విద్యాసంయుక్తంకర్మాగ్నిహోత్రాదికం విద్యావిహీనాత్కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టం విద్వానివ బ్రాహ్మణో విద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్, తథాపి నాత్యంతమనపేక్ష్యం విద్యారహితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం, కస్మాత్ ' తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషంతీ ' త్యవిశేషేణాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేన శ్రుతత్వాత్ । నను విద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యావిహీనాద్విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాహేతుత్వేనానపేక్ష్యమేవేత్యుక్తం। నైతదేవం, విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేన సామర్థ్యాతిశయేన యోగాదాత్మజ్ఞానం ప్రతికశ్చిత్కారణత్వాతిశయో భవిష్యతి న తథా విద్యావిహీనస్యేతి యుక్తం కల్పయితుం, న తు ' యజ్ఞేన వివిదిషంతీ ' త్యవిశేషేణాత్మజ్ఞానాంగత్వేన శ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరనంగత్వం శక్యమభ్యుపగంతుం । తథాహి శ్రుతిః ' యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ ' తి విద్యాసంయుక్తస్య కర్మణ

* వతు విద్యావిశిష్టస్య కర్మణో జ్ఞానం ప్రతి శీఘ్రకారిత్వాఖ్యః కశ్చిదతిశయో విద్యాసామర్థ్యాత్ । నైతావతా కేవలస్య వైయర్థ్యం వివిదిషాశ్రుతివిరోధాత్ । న చ తత్ర శ్రుతౌ యజ్ఞాదిశబ్దానాం విద్యోపేతకర్మపరతయా సంకోచో యుక్తః॥ హి

* తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మాణం కుర్వీత. నానేవంవిదం. తేనో భౌ కురుతః ఇతి.

యతః 'యదేవ విద్యయే'తి శ్రుతిః కేవలస్యాపి వీర్యవత్త్వం గమయతీతి సిద్ధాంతగ్రంథార్థః॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్॥ *

౧౯. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే॥ తత్త్వవిదత్ర విషయః, స కిం ప్రారబ్ధక్షయానంతరం సంసరత్యుత నేతి నిమిత్తభావాభావాభ్యాం సంశయే సిద్ధాంతముపక్రమతే॥ అనారబ్ధేతి ॥ అనారబ్ధకర్మణః క్షయోక్త్యా వారబ్ధస్య కథం క్షయ ఇత్యాకాంక్షాయామస్యోత్థానాత్సంగతిః। పూర్వపక్షే విదేహకైవల్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః। దేహపాతోత్తరమపి తత్త్వవిత్సంసరతి సంసారయోగ్యత్వాత్ యథా దేహపాతాత్పూర్వమిత్యనారబ్ధాధికరణదృష్టాంతేన పూర్వ

ణోఽగ్నిహోత్రాదేర్వీర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యం ప్రతి కంచిదతిశయం బ్రువాణా విద్యావిహీనస్య తస్యైవ తత్ప్రయోజనం ప్రతి వీర్యవత్త్వం దర్శయతి। కర్మణశ్చ వీర్యవత్త్వం తద్యత్స్వప్రయోజనసాధనప్రసహత్వం తస్మాద్విద్యాసంయుక్తం నిత్యమగ్నిహోత్రాది విద్యావిహీనం చోభయమపి ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేనేహ జన్మని జన్మాంతరే వ ప్రాక్జ్ఞానోత్పత్తేః కృతం యత్ తద్యథాసామర్థ్యం బ్రహ్మాధిగమప్రతిబంధకారణోపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ బ్రహ్మాధిగమకారణత్వం ప్రతిపద్యమానం శ్రవణమనన శ్రద్ధాధ్యానతాత్పర్యాద్యంతరంగకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి స్థితమ్॥ ... ... *

సూ. ౧౯. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే॥

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఉక్తః, ఇతరే త్వారబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే ఉపభోగేన క్షపయిత్వా బ్రహ్మ సంపద్యతే, 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః॥ నను సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే యథా ప్రాగ్దేహపాతాత్ భేదదర్శనం ద్విచంద్రదర్శనన్యాయేనానువృత్తమేవం పశ్చాదప్యనువర్తేత, న, నిమిత్తాభావాత్। ఉపభోగశేషక్షపణం హి తత్రానువృత్తినిమిత్తం, న చ తాదృశమత్ర కించిదస్తి। నన్వపరః కర్మాశయోఽభినవముపభోగమారప్స్యతే। న, తస్య దగ్ధబీజత్వాత్। మిథ్యాజ్ఞానావష్టంభం హి కర్మాంతరం దేహపాతే ఉపభోగాంతరమారభేత, తచ్చ మిథ్యాజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానేన దగ్ధమిత్యతః సాధ్వేతదారబ్ధకార్యక్షయే విదుషః కైవల్యమవశ్యం భావీతి॥ ... ... *

ఇతి శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యస్య శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదస్య కృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

పక్షమాహ॥ నన్వితి॥ భోగనిమిత్తకర్మాభావాద్ధేత్వసిద్ధిః। యత్తు సంచితం కర్మాంతరం తన్న నిమిత్తం ఫలస్య, దగ్ధమూలత్వాత్। అవిద్యాదయో హి క్లేశాః కర్మణస్తత్ఫలస్య చ మూలమ్। తదుక్తం యోగశాస్త్రే 'క్లేశమూలః కర్మాశయః' 'సతి మూలే తద్విపాక' ఇతి। తచ్చ మూలం జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధమితి కుతః పునస్సంసారః తస్మాద్దేహపాతే కైవల్యమితి సిద్ధమ్॥ * ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

శ్రీవాసుదేవాయనమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

చతుర్థాధ్యాయేద్వితీయపాదః ప్రారంభః

వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరముపాసనాఫలంబ్రహ్మలోకస్థంవక్తవ్యంతచ్చార్చిరాదిమార్గప్రాప్యం, మార్గప్రాప్తిశ్చోత్క్రాంతిసాధ్యా, తస్మాదుపాస్తిఫలాక్షిప్తోత్క్రాంతిః పాదస్యాధ్యాయసంగతిః। యుక్తంచాస్యప్రథమపాదానంతర్యం, జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరంవక్తవ్యోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తత్వాదిత్యాహ॥ అథేతి॥ జ్ఞానినఇవోపాసకస్యాప్యుత్క్రాంతిర్నేత్యతఆహ॥ సమానేతి॥ విద్వానుపాసకః, తస్యానుపాసకవదుత్క్రాంతిరస్తి, అజ్ఞత్వాదితివక్ష్యతఇత్యర్థః। ప్రయతోమ్రియమాణస్యేత్యర్థః। వాక్పదస్యకరణభావవ్యుత్పత్త్యాంకరణతద్వృత్త్యోర్లయభా

సూ. ౧. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥

అథాపరాసువిద్యాసుఫలప్రాప్తయేదేవయానంపంథానమవతారయిష్యన్ ప్రథమం తావద్యథాశాస్త్రముత్క్రాంతిక్రమమన్వాచష్టే॥ సమానాహివిద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరితివక్ష్యతి। అస్తిప్రాయణవిషయాశ్రుతిః 'అస్యసోమ్యపురుషస్యప్రయతోవాఙ్మనసిసంపద్యతే మనఃప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాందేవతాయా'మితి। కిమిహవాచఏవవృత్తిమత్యామనసిసంపత్తిరుచ్యతే, ఉతవాగ్వృత్తేరితివిశయః। తత్రవాగేవతావన్మనసిసంపద్యతఇతిప్రాప్తం, తథాహిశ్రుతిరనుగృహీతాభవతి,ఇతరథాలక్షణాస్యాత్, శ్రుతిలక్షణావిశయేచశ్రుతిర్న్యాయ్యానలక్షణా,తస్మాద్వాచఏవాయంమనసిప్రలయఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, వాగ్వృత్తిర్మనసిసంపద్యతఇతి। కథంవాగ్వృత్తిరితివ్యాఖ్యాయతే, యావతా 'వాఙ్మనసీ'త్యేవాచార్యఃపఠతి। సత్యమేతత్, పఠిష్యతితుపరస్తాత్ 'అవిభాగోవచనా'దితి(అ౪-పా౨-సూ ౧౬) తస్మాదత్రవృత్త్యుపశమమాత్రంవివక్షితమితిగమ్యతే। తత్త్వప్రలయవివక్షాయాంతుసర్వత్రైవావిభాగసామ్యాత్ కింపరత్రైవవిశింష్యాదవిభాగఇతి। తస్మాదత్రవృత్త్యుపసంహారవివక్షా। వాగ్వృత్తిఃపూర్వముపసంహ్రియతే, మనోవృత్తావవస్థితాయామిత్యర్థః। కస్మాత్, దర్శనాత్, దృశ్యతేహి వాగ్వృత్తేఃపూర్వోపసంహారోమనోవృత్తౌవిద్యమానాయాం నతువాచఏవవృత్తిమత్యామనస్యుపసంహారఃకేనచిదపిద్రష్టుంశక్యతే। నను శ్రుతిసామర్థ్యాద్వాచఏవాయంమనస్యప్యయోయుక్తఇత్యుక్తం, నేత్యాహ॥ అతత్ప్రకృతిత్వాత్। యస్యహియతఉత్పత్తిస్తస్యతత్రప్రలయోన్యాయ్యోమృదీవశరావస్య। నచమనసోవాగుత్పద్యతఇతి కించనప్రమాణమస్తి। వృత్త్యుద్భవాభిభవౌత్వప్రకృతిసమాశ్రయావపిదృశ్యేతే। పార్థివేభ్యోహీంధనేభ్యస్తైజసస్యాగ్నేర్వృత్తిరుద్భవత్యప్సుచోపశామ్యతి।

పూర్వపక్షేకరణానాంస్వరూపలయాత్ మృతమాత్రస్యముక్తిః, సిద్ధాంతేతుసంసారసిద్ధిః। అనుపానాత్సంశయః, మనసివాచస్తత్త్వలయాయోగేనవ్యాపారమాత్రోపశమఇతివివేకః। సూత్రేవృత్తిపదాధ్యాహారః కథమితిశంకతే॥ కథమితి॥ ఉత్తరత్రహిసూత్రకృత్ తత్త్వవిదఇంద్రియాణాంస్వరూపలయంవక్ష్యతితద్బలాదిహాధ్యాహారఉచితఃఅతఃకథమితి॥ ప్రకృతావేవవికారలయఇతిన్యాయాత్ ప్రాజ్ఞస్యాపీంద్రియలయసామ్యేవక్ష్యమాణవిశేషాసంభవాత్ సమార్థ్యత్వాత్। అతత్ప్రకృతిత్వాదితి॥ న్యాయస్యనిరవకాశత్వాద్బలీయస్త్వమస్య అవిరుద్ధార్థంశ్రుతిరపినబ్రూతఇతిసిద్ధాంతయతి॥

ఉక్తిర్వాగితివ్యుత్పత్త్యా లక్షణయాపి సాధకాశక్తత్వమితి ద్యోతయితుం శబ్దాచ్చేత్యుక్తమ్॥ ... ... *

౨. వాచ్యుక్తం న్యాయం చక్షురాదిష్వతిదిశతి॥ అత ఏవేతి॥ ఉపశాంతతేజాస్తస్మాదుత్క్రమణాదూర్ధ్వం పునర్భవం ప్రతిపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః। ఇంద్రియశబ్దస్య శ్రుతిస్థస్య వృత్తిపరత్వోపపత్తేః సర్వేంద్రియవృత్తిలయశ్చేదిష్టస్తర్హి వాఙ్మనసీతి పృథక్సూత్రం కిమర్థమిత్యత ఆహ॥ సర్వేషాం కరణానామితి॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్॥ ... *

౩. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్॥ వాక్యక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణక్రమః। శ్రుతిన్యాయాభ్యాం సంశయః, పూర్వం ప్రబలన్యాయవిరోధాద్వాగితి శ్రుతేర్బాధః కృతః, ఇహ త్వబాత్మకప్రాణస్యాన్నాత్మకమనః ప్రకృతిత్వేన ప్రకృతౌ వికారల

కథం తర్హి వృత్త్యభిప్రాయత్వే శబ్దో వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యత ఆహ॥ శబ్దాచ్చేతి॥ శబ్దో వృత్త్యభిప్రాయత్వేఽప్యవకల్పతే, వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదిత్యర్థః॥ ... ... *

సూ. ౨. అత ఏవ చ సర్వాణ్యను॥

'తస్మాదుపశాంతతేజాః పునర్భవమింద్రియైర్మనసి సంపద్యమానైః' ఇత్యత్ర చావిశేషేణ సర్వేషామేవేంద్రియాణాం మనసి సంపత్తిః శ్రూయతే, తత్రాప్యత ఏవ వాచ ఇవ చక్షురాదీనామపి సవృత్తికే మనస్యవస్థితే వృత్తిలోపదర్శనాత్తత్త్వప్రలయాసంభవాచ్ఛబ్దోపపత్తేశ్చ వృత్తిద్వారేణైవ సర్వాణీంద్రియాణి మనోఽనువర్తంతే। సర్వేషాం కరణానాం మనస్యుపసంహారావిశేషే సతి వాచః పృథగ్గ్రహణం 'వాఙ్మనసి సంపద్యత' ఇత్యుదాహరణానురోధేన॥ ... ... *

సూ. ౩. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్॥

సమధిగతమేతత్ 'వాఙ్మనసి సంపద్యత' ఇత్యత్ర వృత్తిసంపత్తివివక్షేతి। అథ యదుత్తరం వాక్యం 'మనః ప్రాణ' ఇతి కిమత్రాపి వృత్తిసంపత్తిరేవ వివక్ష్యతే ఉత వృత్తిమత్సంపత్తిరితి విచికిత్సాయాం వృత్తిమత్సంపత్తిరేవాత్రేతి ప్రాప్తం, శ్రుత్యనుగ్రహాత్తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేశ్చ। తథా హి 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగ్' ఇత్యన్నయోని మన ఆమనంతి అబ్యోనిం చ ప్రాణం 'ఆపశ్చాన్నమసృజంత' ఇతి శ్రుతిః, అతశ్చ యన్మనః ప్రాణే ప్రలీయతే అన్నమేవ తదప్సు ప్రలీయతే అన్నం హి మన ఆపశ్చ ప్రాణః ప్రకృతివికారాభేదాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। తదప్యాత్మగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తి మనో వృత్తిద్వారేణైవ ప్రాణే ప్రలీయత ఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగంతవ్యమ్। తథా హి సుషుప్సోర్ముమూర్షోశ్చ ప్రాణవృత్తౌ పరిస్పందాత్మికాయామవస్థితాయాం మనోవృత్తీనాముపశమో దృశ్యతే। న చ మనసః స్వరూపాప్యయః ప్రాణే సంభవతి, అతత్ప్రకృతిత్వాత్। నను దర్శితం మనసః ప్రాణప్రకృతిత్వం। నైతత్సారం, న హీదృశేన ప్రణాడికేన తత్ప్రకృతిత్వేన మనః ప్రాణే సంపత్తుమర్హతి। ఏవమపి హ్యన్నే మనః సంపద్యేత అప్సు చాన్నమప్స్వేవ చ ప్రాణః। న హ్యేతస్మిన్నపి పక్షే ప్రాణభావపరిణతాభ్యోఽద్భ్యో మనో జాయత ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి। తస్మాన్న మనసః ప్రాణే స్వరూపాప్యయః। వృత్త్యప్యయేఽపి శబ్దోఽవకల్పతే వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదితి దర్శితమ్॥ ... ... *

య ఇతి న్యాయానుగృహీతాన్నమనస్సంపత్తిశ్రుతిర్బాధ్యేతి పూర్వపక్షఫలం పూర్వవత్, సిద్ధాంతస్త్వబన్నయోః ప్రకృతివికృతిభావేఽపి తద్వికారయోః ప్రాణమనసోస్తద్భావో హి న ఘటయోరపి తద్భావప్రసంగాదతో న్యాయవిరోధాత్ పూర్వపక్షశ్రుతిర్బాధ్యేతి విశేషః। ఆత్మగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తయో యేన తత్తథా తాదృశేంద్రియవృత్తికం మనోఽపి వృత్తిలయేనైవ ప్రాణే లీయత ఇత్యర్థః। ఏవమపీతి। ప్రాణస్యాబ్వికారత్వపక్షేఽపీత్యర్థః॥ న హీతి॥ ప్రాణస్యాపాత్మనః ప్రకృతిత్వాభావాన్మనసో వృత్తిలయ ఇత్యర్థః॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥ ... ... *

౪. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ ఉక్తన్యాయసిద్ధం ప్రాణస్యాపి వృత్తిలయముపజీవ్య 'ప్రాణస్తేజసీ'తిశ్రుతేరుపగమనాదిశ్రుతేశ్చ సంశయముక్త్వా జీవే లయం వినాపి ఉపగమనాదిసంభవ ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ స్థితమిత్యాదినా॥ అత్ర తేజశ్శబ్దస్య ముఖ్యత్వం, సిద్ధాన్తే తు భూతోపహితజీవలక్షకత్వమితి మత్వా సూత్రం యోజయతి॥ స ప్రకృత ఇత్యాదినా జ్ఞానకర్మవాసనోపాధిక ఇత్యర్థః। తం జీవం ప్రతి ప్రాణానాముపగమనానుగమనావస్థానశ్రుతిభ్య ఇతి హేత్వర్థః యథా యాతేరిచ్ఛావన్తం రాజానం భృత్యా ఉపగచ్ఛన్త్యేవమేవ పరలోకం జిగమిషుం జీవం సర్వే ప్రాణా ఆభిముఖ్యేన యాన్తీత్యుపగమశ్రుతేః, తముత్క్రామన్తమిత్యనుగమనం శ్రుతమ్ ॥ జీవే ప్రాణావస్థానశ్రుతిమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి॥ జీవస్య ప్రాప్తవ్యఫలావగమాయ హి విజ్ఞానసాహిత్యశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణసహితకరణానాం జీవే స్థితిర్జ్ఞాతేత్యర్థః ॥

సూ. ౪. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥

స్థితమేతద్యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య తస్మిన్ వృత్తిలయో న స్వరూపలయ ఇతి, ఇదమిదానీం 'ప్రాణస్తేజసీ'త్యత్ర చిన్త్యతే, కిం యథాశ్రుతి ప్రాణస్య తేజస్యేవ వృత్త్యుపసంహారః కిం వా దేహేన్ద్రియపఞ్జరాధ్యక్షే జీవ ఇతి। తత్ర శ్రుతేరనతిశఙ్క్యత్వాత్ ప్రాణస్య తేజస్యేవ సంపత్తిః స్యాత్ అశ్రుతకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, సోఽధ్యక్ష ఇతి। స ప్రకృతః ప్రాణోఽధ్యక్షేఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞోపాధికే విజ్ఞానాత్మన్యవతిష్ఠతే తత్ప్రధానా ప్రాణవృత్తిర్భవతీత్యర్థః। కుతః, తదుపగమాదిభ్యః 'ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి యత్రైతదూర్ధ్వోచ్ఛ్వాసీ భవతీ'తి హి శ్రుత్యన్తరమధ్యక్షోపగామినః సర్వాన్ ప్రాణానవిశేషేణ దర్శయతి। విశేషేణ చ 'తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీ'తి పఞ్చవృత్తేః ప్రాణస్యాధ్యక్షానుగామితాం దర్శయతి, తదనువృత్తితాం చేతరేషాం 'ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీ'తి। 'సవిజ్ఞానో భవతీ'తి చాధ్యక్షస్యాన్తర్విజ్ఞానవత్త్వప్రదర్శనేన తస్మిన్నపీతకరణగ్రామస్య ప్రాణస్యావస్థానం గమయతి। నను 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రూయతే కథం ప్రాణోఽధ్యక్ష ఇత్యధికావాపః క్రియతే। నైష దోషః। అధ్యక్షప్రధానత్వాదుత్క్రమణాదివ్యవహారస్య శ్రుత్యన్తరగతస్యాపి చ విశేషస్యాపేక్షణీయత్వాత్ ॥ కథం తర్హి 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రుతిరిత్యత ఆహ॥

సూ. ౫. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

స ప్రాణసంపృక్తోఽధ్యక్షః తేజస్సహచరితేషు భూతేషు దేహబీజభూతేషు సూక్ష్మేష్వవతిష్ఠత ఇత్యవగన్తవ్యం 'ప్రాణస్తేజసీ'త్యతశ్శ్రుతేః। నను చేయం శ్రుతిః ప్రాణస్య తేజసి స్థితిం దర్శయతి న ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్య। నైష దోషః। 'సోఽధ్యక్ష' ఇత్యధ్యక్షస్యాప్యన్తరాలే ఉపసంఖ్యాతత్వాత్ యోఽపి హి స్రుఘ్నాన్మథురాం గత్వా మథురాయాః పాటలీపుత్రం వ్రజతి సోఽపి స్రుఘ్నాత్ పాటలీపుత్రం యాతీతి శక్యతే వదితుం। తస్మాత్ ప్రాణస్తేజసీతి ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్యైవైతత్తేజస్సహచరితేషు భూతేష్వవస్థానముక్తం॥ కథం తేజస్సహచరితేషు భూతేష్విత్యుచ్యతే, యావతైకమేవ తేజశ్శ్రూయతే ప్రాణస్తేజసీ

త్యేకస్యాపి ప్రాణస్య తేజస్యవస్థానే న లయః శ్రుతస్తథాప్యుభయశ్రుత్యనుగ్రహాయ ప్రాణో జీవే లీయతే జీవద్వారా చ తదుపాధిషు తేజ ఆదిషు భూతేష్వితి శ్రుత్యర్థస్ఫుటీకరణార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి ॥ కథం తర్హీతి॥ న చ లయం వినాపి జీవం ప్రత్యుపగమాదిసంభవాత్తైజశ్శ్రుతిర్ముఖ్యాఽస్త్వితి వాచ్యం, జీవం ప్రత్యాగతస్య ప్రాణస్య నిర్వ్యాపారత్వేన స్థితేరేవాత్ర లయత్వాదితి భావః॥ ... ... *

౫. భూతేషు ॥ జీవస్థితిః కిం బలాద్వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశఙ్క్య 'సోఽధ్యక్ష' ఇతి (అ-౪,పా.-౨-సూ-౪) సూత్రోదాహృతశ్రుతిబలాదిత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ ప్రాణస్య జీవద్వారా భూతప్రాప్తౌ దృష్టాన్తమాహ ॥ యోఽపీహీతి ॥ స్థూలదేహారంభాయ పఞ్చీకృతభూతాన్యావశ్యకానీతి రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతం ॥ ... *

౬ అణ్వ్యస్సూక్ష్మాః, మీయంత ఇతి మాత్రాః పరిచ్ఛిన్నాః ప్రాజ్ఞోత్క్రమాదవినాశిన్యః, దశార్ధానాం పంచానాం భూతానాం సూక్ష్మభాగా ఇతి యావత్ । 'జీవస్య భూతాశ్రయత్వం కర్మాశ్రయత్వశ్రుతివిరుద్ధమిత్యాశంక్య కర్మణో నిమిత్తత్వేనాశ్రయః, భూతాని తు దేహోపాదానత్వేనేత్యుభయమవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ నను చేత్యాదినా ॥ తౌ యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగౌ యజ్జీవాధారమూచతుస్తత్కర్మేతి శ్రుతేర్వచనం ॥ ఏవం బాహ్యేంద్రియాణాం మనసి ప్రథమం వృత్తిలయః, తతో మనోవృత్తేః ప్రాణే లయః ప్రాణవృత్తేర్భూతోపహితజీవే లయః, ఇత్యుత్క్రాంతి వ్యవస్థోక్తా ॥ ఇతి తృతీయాధికరణం ॥ ... ... ❋

౭. సా చ సర్వప్రాణిషు తుల్యేత్యాహ ॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ॥ 'పురుషస్య ప్రయ త్యత ఆహ ॥

సూ. ౬. నైకస్మిన్దర్శయతో హి ॥

నైకస్మిన్నేవ తేజసి శరీరాంతరప్రేప్సావేలాయాం జీవోఽవతిష్ఠతే కార్యస్య శరీరస్యానేకాత్మకత్వదర్శనాత్ । దర్శయతశ్చైతమర్థం ప్రశ్నప్రతివచనే 'ఆపః పురుషవచస' ఇతి । తద్వ్యాఖ్యాతం 'త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వా'దిత్యత్ర (అ ౩ పా ౧ సూ ౨) శ్రుతిస్మృతీ చైతమర్థం దర్శయతః । శ్రుతిః 'పృథివీమయ ఆపోమయో వాయుమయ ఆకాశమయస్తేజోమయ' ఇత్యాద్యా । స్మృతిరపి 'అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః' (మను- ౧-౨౭) ఇత్యాద్యా । నను చోపసంహృతేషు వాగాదిషు కరణేషు శరీరాంతరప్రేప్సావేలాయాం 'క్వాయం తదా పురుషో భవతీ'త్యుపక్రమ్య శ్రుత్యంతరం కర్మాశ్రయతాం నిరూపయతి 'తౌ హ యదూచతుః కర్మ హైవ తదూచతుః అథ యత్ప్రశశంసతుః కర్మ హైవ తత్ప్రశశంసతు'రితి । అత్రోచ్యతే । తత్ర కర్మప్రయుక్తాద్గ్రహాతిగ్రహసంజ్ఞకస్యేంద్రియవిషయాత్మకస్య బంధనస్య ప్రవృత్తిరితి కర్మాశ్రయతోక్తా । ఇహ పునర్భూతోపాదానాద్దేహాంతరోత్పత్తిరితి భూతాశ్రయత్వముక్తం । ప్రశంసాశబ్దాదపి తత్ర ప్రాధాన్యమాత్రం కర్మణః ప్రదర్శితం న త్వాశ్రయాంతరం నివారితం తస్మాదవిరోధః ॥ ... ❋

సూ. ౭. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ॥

సేయముత్క్రాంతిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా కిం వా విశేషవతీతి విశయానానాం విశేషవతీతి తావత్ప్రాప్తం । భూతాశ్రయవిశిష్టా హ్యేషా పునర్భవాయ భూతాన్యాశ్రీయంతే, న చ విదుషః పునర్భవస్సంభవతి, 'అమృతత్వం హి విద్వానశ్నుత' ఇతి స్థితిః । తస్మాదవిదుష ఏవైషోత్క్రాంతిః । నను విద్యాప్రకరణే సమామ్నానాద్విదుష ఏవైషా భవేత్ । న, స్వాపాదివద్యథాప్రాప్తానుకీర్తనాత్ । యథా హి 'యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ' 'అశిశిషతి నామ' 'పిపాసతి నామే'తి చ సర్వప్రాణిసాధారణా ఏవ స్వాపాదయోఽనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణేఽపి ప్రతిపిపాదయిషితవస్తుప్రతిపాదనానుగుణ్యేన, న తు విదుషో విశేషవత్తయా విధిత్స్యంతే, ఏవమియమప్యుత్క్రాంతిర్మహాజనగతైవానుకీర్త్యతే, యస్యాం పరస్యాం దేవతాయాం పురుషస్య ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యేతత్ప్రతిపాదయితుం, ప్రతిషిద్ధా త్వేషా విదుషః । తస్మాదవిదుష ఏవైషేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । సమానా చైషోత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యా

తో వాఙ్మనసీత్యవిశేషశ్రుతేః 'విద్యయాఽమృతమశ్నుత' ఇతి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ సేయమితి ॥ విశయానానాం సందిహానానామిత్యర్థః । పూర్వపక్షే సగుణబ్రహ్మవిదసంబంధిత్వముత్క్రాంతేర్విశేషస్సాధ్యతే, తతోఽనుత్క్రాంతదుపాసకో ముక్తిమశ్నుత ఇతి ఫలం, సిద్ధాంతే తూత్క్రాంతో బ్రహ్మలోకభాగితి ఫలభేదః । పూర్వపక్షమాక్షిప్య సమాధత్తే । నను విద్యేత్యాదినా । 'విద్యయాఽమృత'మితి శ్రుతిర్నిర్గుణవిద్యాపరా 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ'తి ప్రతిషేధోఽపి తద్విషయః అతస్సగుణవిదోఽప్యజ్ఞస్యేవోత్క్రాంతిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ సృతి మార్గాః త

స్యోపక్రమోఽర్చిః ప్రాప్తిః తతః ప్రోక్తనాడీతాఽఽంతిస్తుత్యా తతశ్చోపాసకో మూర్ధన్యనాడీద్వారాఽర్చిరాదిమార్గం ప్రాప్నోతీతి నాన్యదితి విశేషః॥ యత్తు దహరోపాసకస్యామృతత్వం శ్రుతం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి తదాపేక్షికమేవ న ముఖ్యం 'యం కామం కామయతే సోఽస్య సంకల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతీ'తి భోగశ్రవణాదిత్యాహ॥ అనుపోష్య చేదమితి॥ ఉపదాహ ఇతి ధాతోరిదం రూపం॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం॥

౮. తదాపీతేః॥ పూర్వోదాహృతో తాఽఽంతి వాక్యశేషం వ్యాఖ్యాస్యన్ లింగాశ్రయపంచభూతానాం కిమాత్యంతికో బ్రహ్మణి లయః ఉతానాత్యంతిక ఇతి, లయస్యోభయథా దర్శనాత్సంశయమాహ॥ కీదృశీ పునరియమితి॥ పూర్వత్రాపేక్షి

ద్యావిద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్ భవితుమర్హతి, అవిశేషశ్రవణాత్। అవిద్వాన్ దేహబీజభూతాని భూతసూక్ష్మాణ్యాశ్రిత్య కర్మప్రయుక్తో దేహగ్రహణమనుభవన్ సంసరతి, విద్వాంస్తు జ్ఞానప్రకాశితం మోక్షనాడీద్వారమాశ్రయతే తదేతదాసృత్యుపక్రమాదిత్యుక్తం। నన్వమృతత్వం విదుషా ప్రాప్తవ్యం న చ తద్దేశాంతరాయత్తం తత్ర కుతో భూతాశ్రయత్వం సృత్యుపక్రమో వేతి। అత్రోచ్యతే, అనుపోష్య చేదమదగ్ధ్వాఽత్యంతమవిద్యాదీన్ క్లేశానపరవిద్యాసామర్థ్యాదాపేక్షికమమృతత్వం ప్రేప్సతే, సంభవతి తత్ర సృత్యుపక్రమో భూతాశ్రయత్వం చ। నహి నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం గతిరుపపద్యతే। తస్మాదదోషః॥

సూ. ౮, తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్।

తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాత్, తద్యథా ప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షం సప్రాణం సకరణగ్రామం భూతాంతరసహితం ప్రయతః పుంసః పరస్యాం దేవతాయాం సంపద్యత ఇత్యేతదుక్తం భవతి। కీదృశీ పునరియం సంపత్తిస్స్యాదితి చింత్యతే। తత్రాత్యంతిక ఏవ తావత్ స్వరూపప్రవిలయ ఇతి ప్రాప్తం, తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేః। సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య ప్రకృతిః పరా దేవతేతి ప్రతిష్ఠాపితం। తస్మాదాత్యంతికీయమవిభాగాపత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। తత్తేజఆదిభూతసూక్ష్మం శ్రోత్రాదికరణాశ్రయభూతమాపీతేరాసంసారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే 'యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుతం' (భ-గీ) ఇత్యాదిసంసారవ్యపదేశాత్। అన్యథా హి సర్వః ప్రాయణసమయ ఏవోపాధిప్రత్యస్తమయాదత్యంతం బ్రహ్మ సంపద్యేత. తత్ర విధిశాస్త్రం చానర్థకం స్యాత్ విద్యాశాస్త్రం చ। మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశ్చ బంధో న సమ్యగ్జ్ఞానాదృతే విస్రంసితుమర్హతి। తస్మాత్ తత్ప్రకృతిత్వేఽపి సుషుప్తిప్రలయవత్ బీజభావావశేషైవైషా సత్సంపత్తిః॥

సూ. ౯, సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥

తచ్చేతరభూతసహితం తేజో జీవస్యాస్మాచ్ఛరీరాత్ ప్రవసత ఆశ్రయభూతం స్వరూపతః పరిమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితుమర్హతి। తథా హి నాడీనిష్క్రమణశ్రవణాదిభ్యోఽస్య సౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే। తత్ర తనుత్వాత్ సంచారోపపత్తిః స్వచ్ఛత్వాచ్చాప్రతిఘాతోపపత్తిః। అత ఏవ చ దేహాన్నిర్గచ్ఛన్ పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే॥

సూ. ౧౦. నోపమర్దేనాతః॥

అత ఏవ చ సూక్ష్మత్వాన్నాస్య స్థూలశరీరస్యోపమర్దేన దాహాదినిమిత్తేనేతరత్ సూక్ష్మం శరీరముపమృద్యతే॥

కమమృతత్వమిత్యుక్తం తదయుక్తమిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, పూర్వపక్షేఽమృతమాత్రస్య ముక్తిసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు కర్మవిద్యాశాస్త్రబలాత్సావశేషలయసిద్ధిరితి విశేషః॥

౯. నను లింగాత్మకస్య తేజసః కుతస్సూక్ష్మనాడీద్వారా గతిః కుతో వా కేనచిన్మూర్తేనాప్రతిఘాతో నాస్తి కుతో వా న దృశ్యత ఇత్యత ఆహ॥ సూక్ష్మమితి॥ పరిమాణసౌక్ష్మ్యాన్నాడీరనుద్భూతస్పర్శరూపత్వాత్స్వచ్ఛత్వాదప్రతిఘాతానుపలబ్ధిరిత్యర్థః ౧౦॥

౧౧. లింగసద్భావేఽప్యసంబంధాల్లింగానుమానమాహ॥ అస్యైవ చేతి॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ... *

౧౨. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్॥ పూర్వమనుపోష్యేతి పదేన దగ్ధశేషస్య క్లేశస్యాఽగుణజ్ఞానేన ఉత్క్రాంత్యాద్యభావ సూచితస్తస్యోత్క్రాంతి వ్యసమాధానాద్వ్యవహితేనాస్య సంగతిరిత్యాహ ॥ అమృతత్వంచేతి ॥ సకామస్య సంసారోక్త్యనంతరం నిష్కామస్య ముక్తిప్రకరణాథోఽథశబ్దః, ఆత్మకామత్వాత్ పూర్ణానందాత్మవిత్త్వాదాప్తకామః ప్రాప్తపరమానందః అతో నిష్కామః అనభివ్యక్తాంతరవాసనాత్మక కామశూన్యస్తస్మాదకామః వ్యక్తబహిష్కామరహి

సూ. ౧౧. అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్మా॥

అస్యైవ చ సూక్ష్మశరీరస్యైష ఊష్మా యమేతస్మిన్ జీవచ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్మాణం విజానంతి। తథాహి మృతావస్థాయామవస్థితేఽపి దేహే విద్యమానేష్వపి చ రూపాదిషు దేహగుణేషు నోష్మోపలభ్యతే జీవదవస్థాయామేవ తూపలభ్యత ఇత్యత ఉపపద్యతే*ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తవ్యపాశ్రయ ఏవైష ఊష్మేతి। తథా చ శ్రుతిః ‘ఉష్ణ ఏవ జీవిష్యంఛీతో మరిష్య’న్నితి॥ ... *

సూ. ౧౨. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్॥

‘అమృతత్వం చానుపోష్య’ ఇత్యతో విశేషణాదాత్యంతికేఽమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావోఽభ్యుపగతః, తత్రాపి కేనచిత్కారణేనోత్క్రాంతిమాశంక్య ప్రతిషేధతి ‘అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ’తి। అతః పరవిద్యావిషయాత్ ప్రతిషేధాన్న పరబ్రహ్మవిదో దేహాత్ ప్రాణానాముత్క్రాంతిరస్తీతి చేన్నేత్యుచ్యతే। యతశ్శారీరాదాత్మన ఏష ఉత్క్రాంతిప్రతిషేధః ప్రాణానాం న శరీరాత్, కథమవగమ్యతే న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంతీతి, శాఖాంతరే పంచమీప్రయోగాత్। సంబంధసామాన్యవిషయా హి షష్ఠీ శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సంబంధవిశేషే వ్యవస్థాప్యతే। తస్మాదితి చ ప్రాధాన్యాదభ్యుదయనిశ్శ్రేయసాధికృతో దేహీ సంబధ్యతే న దేహః। ‘న తస్మాదుచ్చిక్రమిషోర్జీవాత్ ప్రాణా అపక్రామంతి’ సహైవ తేన సంభవంతీత్యర్థః॥ సప్రాణస్య చ ప్రవసతో భవత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యుచ్యతే॥ ... సూ. ౧౩. స్పష్టో హ్యేకేషామ్॥ ... ... *

నైతదస్తి యదుక్తం పరబ్రహ్మవిదోఽపి దేహాదస్త్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషేధస్య దేహ్యపాదానత్వాదితి। యతో దేహాపాదాన ఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఏకేషాం సమామ్నాతౄణాం స్పష్ట ఉపలభ్యతే। తథాహ్యార్తభాగప్రశ్నే ‘యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యాహో నే’త్యత్ర ‘నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్య’ ఇత్యనుత్క్రాంతిపక్షం పరిగృహ్య న తర్హ్యయమనుత్క్రాంతేషు ప్రాణేషు మృత ఇత్యస్యామాశంకాయామ త్రైవ సమవనీయంత ఇతి ప్రవిలయం ప్రాణానాం ప్రతిజ్ఞా

నః తుచ్ఛోయోఽకామయమానస్తస్యైత్యన్వయః। జ్ఞానిన ఉత్క్రాంతిరస్తీన వేతి పంచమీషష్ఠీశ్రుతిభ్యాం సందేహే సిద్ధాంతశంకానిరాసపూర్వకం పూర్వపక్షయతి॥ నేత్యాదినా॥ కాణ్వశ్రుతౌ తావత్ తస్యేతి సర్వనామ్నా ప్రకృతం జ్ఞానినం పరామృశ్య సంబంధసామాన్యముక్తం తత్ర మాధ్యందినశాఖాయాం తస్మాదిత్యపాదానత్వరూపవిశేష ఉక్తో గ్రాహ్యః తథా చ జీవాత్ ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధో భాతి న దేహాత్ తచ్ఛబ్దేన దేహస్యానుక్తేః తస్మాత్ జ్ఞానినోఽప్యుత్క్రాంతిరస్తీతి జ్ఞానస్యైవ మృత్యుమితి పూర్వపక్షఫలం, ... *

౧౩. సిద్ధాంతేతత్ సూత్రవ్యాచష్టే॥ స్పష్టో హీతి॥ అత్ర పురుషశబ్దవాచ్యాద్దేహాదేవాస్మాదిత్యుత్క్రాంతేరవధిరుచ్యతే న సకలజ్ఞపరామృష్టస్య ప్రకృతస్య పురుషస్యోచ్ఛ్వయనాదిధర్మకస్యైవ త్వాయోగాదిత్యర్థః। ఉచ్ఛ్వయతి

* ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్త శరీరవ్యపాశ్రయ ఇతి

బాహ్యవాయుపూరణాద్వర్ధతే, ఆధ్మాయతి ఆర్ద్రా భేరీవచ్ఛబ్దం కరోతీత్యర్థః॥ యేషాం పంచమీపాఠస్తేషాం యద్యపి దేహినః ప్రాధాన్యం తథాపి దేహదేహినోరభేదాత్ తస్మాదితి దేహం పరామృశ్య తదపాదాన ఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఇతి వ్యాఖ్యేయం। తత్సమానాధికరణత్వాదుక్తశ్రుత్యాఽస్య పాఠస్యైకార్థత్వాదితి యోజనా॥ ఇదానీం కాణ్వపాఠస్యానుగుణ్యమాహ॥ యేషాం తు షష్ఠీపాఠ ఇతి॥ సంబంధవిశేషాకాంక్షాయాం భోక్తారం ప్రాణానాం భోగోపకరణత్వవిశేషోఽత్రైవ 'ప్రాణమయో మనోమయ' ఇతి పూర్వశ్రుత్యుక్తో గ్రాహ్యః, న శాఖాంతరస్థ ఉపాదానత్వం గ్రాహ్యం జీవాదుత్క్రాంతేర ప్రాప్తాయాః ప్రతిషేధాయోగాత్ అతో విద్వత్సంబంధిప్రాణానాముత్క్రాంత్యపాదానాకాంక్షాయాం 'చతుష్టో

యతత్సిద్ధయే 'స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయత్యాధ్మాతో మృతః శేత' ఇతి సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్యోత్క్రాంత్యవధేరుచ్ఛ్వయనాదీని సమామనంతి। దేహస్య చైతాని స్యుర్న దేహినః, తత్సామాన్యాత్ 'న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యత్రైవ సమవలీయంత' ఇత్యత్రాప్యభేదోపచారేణ దేహాపాదానస్యైవోత్క్రమణస్య ప్రతిషేధో యద్యపి ప్రాధాన్యం దేహినః ఇతి వ్యాఖ్యేయం యేషాం పంచమీపాఠః। యేషాం తు షష్ఠీపాఠస్తేషాం విద్వత్సంబంధిన్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషిధ్యత ఇతి ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య వాక్యస్య దేహాపాదానైవ సా ప్రతిషిద్ధా భవతి దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న దేహినః। అపి చ 'చతుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యస్తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యేవమవిద్వద్విషయే సప్రపంచముత్క్రమణం సంసారగమనం చ దర్శయిత్వా 'ఇతి ను కామయమాన' ఇత్యుపసంహృత్యావిద్వత్కథాం 'అథాకామయమాన' ఇతి వ్యపదిశ్య విద్వాంసం యది తద్విషయేఽప్యుత్క్రాంతిమేవ ప్రాపయేదసమంజస ఏవ వ్యపదేశః స్యాత్। తస్మాదవిద్వద్విషయే ప్రాప్తయోర్గత్యుత్క్రాంత్యోర్విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇత్యేవమేవ వ్యాఖ్యేయం వ్యపదేశార్థవత్త్వాయ। న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాంతిర్గతిర్వోపపద్యతే నిమిత్తాభావాత్। 'అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇతి చైవంజాతీయకాః శ్రుతయో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావం సూచయంతి॥

సూ. ౧౪. స్మర్యతే చ॥

స్మర్యతేఽపి చ మహాభారతే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావః। 'సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః। దేవా* అపి మార్గే ముహ్యంత్యపదస్య పదైషిణ' ఇతి। నను గతిరపి బ్రహ్మవిదః స్మర్యతే 'శుకః కిల వైయాసకిర్ముముక్షురాదిత్యమండలమభిప్రతస్థే పిత్రా చానుగమ్యాహూతో భో ఇతి ప్రతిశుశ్రావే'తి। న, సశరీరస్యైవాయం యోగబలేన విశిష్టదేశప్రాప్తిపూర్వకః శరీరోత్సర్గ ఇతి ద్రష్టవ్యం, సర్వభూతదృశ్యత్వాద్యుపన్యాసాత్, న హ్యశరీరం గచ్ఛంతం సర్వభూతాని ద్రష్టుం శక్నుయుః। తథా చ తత్రైవోపసంహృతం 'శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రాం గతిం కృత్వాంతరిక్షగః। దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వం సర్వభూతగతోఽభవ'దితి। తస్మాదభావః పరబ్రహ్మవిదో గత్యుత్క్రాంత్యోః॥ గతిశ్రుతీనాం తు విషయముపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥

వా మూర్ధ్నో వే'త్యుక్తదేహప్రదేశా ఏవ గ్రాహ్యాః, తథా చాయమర్థః తస్య విదుషో భోగోపకరణాత్మకాః ప్రాణాః దేహప్రదేశేభ్యో నోత్క్రామంతీతి, ఏవం చ ప్రాప్తోత్క్రాంతినిషేధార్థత్వం వాక్యస్యేతి సర్వం చతురస్రం....

౧౪. స్మర్యతే చ॥ అపి చేతి స్పష్టార్థం। సమ్యగాత్మభావేన భూతాని పశ్యతః అపదస్య ప్రాప్యపదరహితస్య పదైషిణో దేవా అపి మార్గే ముహ్యంతి మార్గం న జానంతి తదభావాదితి స్మృతియోజనా। స్మృత్యంతరవిరోధం శంకతే॥ నను గతిరపీతి॥ సగుణవిద్యాబలేనైషా గతిరితి పరిహరతి॥ సశరీరస్యేతి॥ నను తర్హి 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి. స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీ'త్యాదిశ్రుతీనాం కా గతిస్తత్రాహ॥ గతీతి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణం॥ ....

---

* దేవాపీత్యత్ర సంధిరార్షః, 'దేవాశ్చే'త్యపిపాఠో దృశ్యతే

౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ॥ పూర్వత్ర గతినిషేధేన విద్వత్కలానాం ప్రాణాదీనామత్రైవ లయ ఉక్తః తముపజీవ్య సకిం తత్తత్కలాప్రకృతిషు పృథివ్యాదిషుస్యాదుత పరమాత్మనీతి శ్రుతిద్వయదర్శనాత్సంశయః కార్యః । తత్ర ప్రాకృతప్రకృతౌ వికారలయ ఇతి న్యాయానుగృహీతయా 'గతాః కలా' ఇతిశ్రుత్యా పూర్వపక్షము(?)గెగ్గి వదన్నాదౌ సిద్ధాంతమాహ తానీతి॥ యథా నద్యస్సముద్రం ప్రాప్య లీయంతే ఏవమేవాస్య పరితస్సర్వత్ర బ్రహ్మద్రష్టురిమాః ప్రాణశబ్దావాచ్యాః పురుషాయణాః పురుషే కల్పితాః పురుషమేవ జ్ఞేయం ప్రాప్య లయం గచ్ఛంతీత్యర్థః। మనః ప్రాణయోరేకీకరణేన కలానాం పంచదశత్వం । ప్రతిష్ఠా ఇతి ద్వితీయాబహువచనం। స్వస్వప్రకృతీః పృథివ్యాద్యా ఇత్యర్థః । వస్తుగత్యా విద్వద్దృష్ట్యా పరమాత్మని కలాలయేపి లోకదృష్ట్యా ప్రతిష్ఠాసు లయోక్తిరవిరుద్ధా, తథాచ కలాస్వప్రకృతిషు విలీయతాభిస్సహాపు

సూ. ౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ॥

తానిపునః ప్రాణశబ్దోదితానీంద్రియాణి భూతానిచ పరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్నేవ పరస్మిన్నాత్మని ప్రలీయంతే । కస్మాత్, తథాహ్యాహ శ్రుతిః 'ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛంతీ'తి । నను 'గతాః కలాః పంచదశ ప్రతిష్ఠా' ఇతి విద్వద్విషయైవాపరా శ్రుతిః పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రాపి కలానాం ప్రలయమాహ। న। సా హి ఖలు వ్యవహారాపేక్షా పార్థివాద్యాః కలాః పృథివ్యాదీరేవస్వప్రకృతీరపియంతీతి। ఇతరా తు విద్వత్ప్రతిపత్త్యపేక్షా కృత్స్నం కలాజాతం పరబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మైవ సంపద్యత ఇతి। తస్మాదదోషః॥ ... ... *

సూ, ౧౬. అవిభాగోవచనాత్॥

సపునర్విద్వత్కలాప్రలయః కిమితరేషామివ సావశేషో భవత్యాహోస్విన్నిరవశేష ఇతి। తత్ర ప్రలయసామాన్యాచ్ఛక్త్యవశేషతాప్రసక్తౌ బ్రవీతి, అవిభాగాపత్తిరేవేతి। కుతః, వచనాత్ । తథాహి కలాప్రలయముక్త్వా వక్తి 'భిద్యేతే చాసాం నామరూపే పురుష ఇత్యేవం ప్రోచ్యతే స ఏషోఽకలోఽమృతో భవతీ'తి। అవిద్యానిమిత్తానాం చ కలానాం న విద్యానిమిత్తే ప్రలయే సావశేషత్వోపపత్తిః తస్మాదవిభాగ ఏవేతి॥ *

సూ, ౧౭. {తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేష
గత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥ *}

సమాప్తా ప్రాసంగికీ పరవిద్యాగతా చింతా, సంప్రతి త్వపరవిద్యావిషయామేవ చింతామనువర్తయతి। సమానా చాసృత్యుపక్రమాద్విద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరిత్యుక్తం తమిదానీం సృత్యుపక్రమం దర్శయతి। 'తస్యోపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషతో విజ్ఞానాత్మన ఓక ఆయతనం హృదయం స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీ'తి (బృ-ఉ) శ్రుతేః। తదగ్రజ్వలనపూర్వికా చక్షురాదిస్థానాపాదానా చోత్క్రాంతిశ్శ్రూయతే 'తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య' ఇతి । సా కిము

రుషి విలీయంత ఇతి శ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్॥ ఇతి సప్తమాధికరణం॥ ... ... *

౧౬. అవిభాగోవచనాత్ ॥ ఉక్తలయముపజీవ్య లయస్య ద్వేధా దర్శనాత్ సంశయమాహ॥ సపునరితి । ముక్త్యసిద్ధి తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్ర ఫలం, అవశేషో మూలకారణే శక్త్యాత్మనా స్థితిః పునర్జన్మయోగ్యతేతి యావత్ । విమతః కలాలయః సావశేషః కలాలయత్వాత్ సుషుప్తివదితి పూర్వపక్షః । విమతో నిరవశేషః విద్యాకృతత్వాత్ రజ్జ్వాం విద్యయా సర్పలయవదితి యుక్త్యపేతశ్రుత్యా సిద్ధాంతయతి। బ్రవీతీతి। నామరూపే శక్త్యాత్మకే అపి భిద్యేతే ఇత్యర్థః। ఇతి ౮ అధికరణం

౧౭. తదోకోఽగ్రజ్వలనం॥ సృతేరుపక్రమో నాడీప్రవేశనియమస్తద్వక్తుం సూత్రభాగవ్యాఖ్యాద్వారాఽధికరణవిషయమాహ॥ తస్యేతి॥ సముమూర్షుస్తేజోమాత్రా ఇంద్రియాణి। తస్య హృదయస్యాగ్రం నాడీముఖం తజ్జ్వల

సంభావిఫలస్ఫురణం ప్రద్యోతాఖ్యం చతుష్టావేత్యనియమః శ్రుతే 'స్తయోర్ధ్వమాయన్నితి విశేషశ్రుతేశ్చ సంశయః, కిముపాసకోఽప్యనుపాసకవత్ యేనకేనచిద్ద్వారేణ నిర్గచ్ఛతి ఉత మూర్ధన్యయా నాడ్యైవేతి, అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాసామర్థ్యాతిశయాసిద్ధిః। సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః। వచనాదనియమ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ ఆచష్ట ఇతి॥ యేన కేన చిన్మార్గేణ నిర్గతస్యాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తౌ విద్యాశేషత్వేన మార్గానుస్మృతివిధేః కేవలాదృష్టార్థత్వం స్యాదతోఽన్యథాహం స్మృతేనైవ మార్గేణ గమనం యుక్తమితి భావః। హార్దం బ్రహ్మ। విష్వఙ్ నానావిధా అన్యా నాడ్యో అన్యేషామిత్యర్థః। సుషుమ్నాఖ్యా నాడీ హృదయాన్నిర్గతా దక్షిణతాలుకంఠాంతస్తనా నాసికామధ్యభిత్తిద్వారా బ్రహ్మరంధ్రం ప్రాప్తా సూర్యరశ్మిభిరేకీకృతా బ్రహ్మలోకమార్గోపాసకస్యేతి స్థితమ్ ॥ ఇతి నవమాధికరణం॥ ... *

నియమేనైవ విద్వదవిదుషోర్భవతి అథాస్తి కశ్చిద్విదుషో విశేషనియమ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమ ఇతి ప్రాప్తావాచష్టే। 'సమానేఽపి విద్వదవిదుషోర్హృదయాగ్రప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వే చ మూర్ధస్థానాదేవ విద్వాన్నిష్క్రామతి స్థానాంతరేభ్యస్త్వితరే। కుతః, విద్యాసామర్థ్యాత్। యది విద్వానపీతరవదుత్క్రమతః కుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్క్రామేన్నైవోత్కృష్టం లోకం లభేత తత్రానర్థికైవ విద్యా స్యాత్, తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ। విద్యాశేషభూతా చ మూర్ధన్యనాడీసంబద్ధా గతిరనుశీలయితవ్యా విద్యావిశేషేషు విహితా తామభ్యస్యంస్తయైవ ప్రతిష్ఠత ఇతి యుక్తమ్। తస్మాద్ధృదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసితేనానుగృహీతస్తద్భావం సమాపన్నో విద్వాన్మూర్ధన్యయైవ శతాధికయా శతాతిరిక్తయా ఏకశతతమ్యా నాడ్యా నిష్క్రామతీతరాభిరితరే। తథాహి హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతి 'శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ'తి ॥ ... ... *

సూ. ౧౮. రశ్మ్యనుసారీ॥

*అస్తి హార్దవిద్యా 'అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మే'త్యుపక్రమ్య విహితా తత్ప్రక్రియాయాం 'అథ యా ఏతా హృదయస్య నాడ్య' ఇత్యుపక్రమ్య సప్రపంచం నాడీరశ్మిసంబంధముక్త్వోక్తం. 'అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రమత' ఇతి। పునశ్చోక్తం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి। తస్మాచ్ఛతాధికయా నాడ్యా నిష్క్రామన్ రశ్మ్యనుసారీ నిష్క్రామతీతి గమ్యతే। తత్ర కిమవిశేషేణైవాహని రాత్రౌ వా మ్రియమాణస్య రశ్మ్యనుసారిత్వమాహోస్విదహన్యేవేతి సంశయే సత్యవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవ తావద్రశ్మ్యనుసారీతి ప్రతిజ్ఞాయతే॥ *

సూ. ౧౯. నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥

అస్త్యహని నాడీరశ్మిసంబంధ ఇత్యహని మృతస్య స్యాద్రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రౌ తు ప్రేతస్య న స్యాత్,

౧౮. రశ్మ్యనుసారీ॥ ప్రకరణశోధనపూర్వకముపాసకస్య రశ్మ్యనుసారిత్వం విషయమాహ॥ అస్తీత్యాదినా ॥ అథ ప్రారబ్ధాంతే పతదుత్క్రమణం యథా స్యాత్తథా అథ తదా పత్త్యైరేవ నాడీసంబంధై రశ్మిభిరుత్క్రామతీత్యర్థః॥ అత్ర సంబంధస్య కాలవిశేషాశ్రవణాద్రాత్రౌ రశ్మ్యభావాచ్చ సంశయమాహ॥ తత్ర కిమితి॥ పూర్వోక్తనాడీసంబద్ధరశ్మీనామతో జీవ్యత్వాత్ సంగతిః। పూర్వపక్షే రాత్రౌ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాఽస్తి, సిద్ధాంతే నాస్తీతి మత్వా సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే॥ అవిశేషేతి ॥ ... ... *

౧౯. పూర్వపక్షబీజముపన్యస్య దూషయతి॥ నిశీత్యాదినా॥ సిరా నాడ్యః॥ *ప్రతాయంతే విస్తృతా భవంతి స్పృష్టా స్సం

---

* అస్తి దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ ఇతి హార్దవిద్యా. శ్రుతి

బద్ధాః । శ్రుతిసంబంధస్య రాత్రావపి సత్త్వే యుక్తిమాహ ॥ నిదాఘేతి॥ నను తర్హి హేమంతాదిరాత్రిషూష్మాభావాద్ర శ్మ్యభావస్స్యాదిత్యత ఆహ॥ స్తోకేతి॥ సవితా రాత్రావవ్యక్తం దధాతీతి నారాయణాభిధానం స్తోకరశ్మ్యనువృత్త్యభిప్రాయమేవేత్య కించ యది రాత్రౌ మృతస్య రశ్మియోగం వినైవోర్ధ్వగతిస్స్యాత్, తదా రశ్మిశ్రుతేర్దివా మృతవిషయతయా సం స్స్యాత్, ఊర్ధ్వగత్యభావే చ విద్యాయామప్రవృత్తిస్స్యాత్, న చ ప్రతీక్షయోర్ధ్వగతిరితి వాచ్యం, తస్యా త్ ప్రాగ్దేహదాహాత్ప్రతీక్షాయా వైయర్థ్యాపాతాదప్రతీక్షాశ్రుతివిరోధాచ్చ । తస్మాద్యదా కదాచిన్మృతస్య రశ్మి ప్రాప్త్యా ఝటితి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥ ఇతి దశమాధికరణం ॥ ... ...

నాడీరశ్మిసంబంధవిచ్ఛేదాదితి చేన్న, నాడీరశ్మిసంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, యావద్దేహభావీ హి సిరాకిరణసంపర్కః । దర్శయతి చైతమర్థం శ్రుతిః 'అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడీషు సృప్తా ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా' ఇతి। నిదాఘసమయే చ నిశాస్వపి కిరణానువృత్తిరుపలభ్యతే, తాపాదికార్యదర్శనాత్ । స్తోకానువృత్తేస్తు దుర్లక్ష్యత్వమృత్వంతరరజనిషు శైశిరేష్వివ దుర్దినేషు । 'అహరేవైతద్రాత్రౌ దధాతీ' తి చైతదేవ దర్శయతి। యది చ రాత్రౌ ప్రేతో వినైవ రశ్మ్యనుసారేణోర్ధ్వమాక్రమేత రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం భవేత్। న హ్యేతద్విశిష్యాధీయతే యో దివా ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్యోర్ధ్వమాక్రమతే యస్తు రాత్రౌ సోఽనపేక్ష్యైవేతి। అథ తు విద్వానపి రాత్రిప్రాయణాపరాధమాత్రేణ నోర్ధ్వమాక్రమేత పాక్షికఫలా విద్యేతి అప్రవృత్తిరేవ తస్యాం స్యాత్, మృత్యుకాలానియమాత్। అథాపి రాత్రావుపరతోఽహరాగమముదీక్షేత అహరాగమేఽప్యస్య కదాచిదరశ్మిసంబంధానర్హం శరీరం స్యాత్, పావకాదిసంపర్కాత్ 'స యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ' తి శ్రుతిరనుదీక్షాం దర్శయతి । తస్మాదవిశేషేణైవేదం రాత్రిందివం రశ్మ్యనుసారిత్వం॥ ... *

సూ. ౨౦. అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥

అత ఏవ చోద్యానుపపత్తేరపాక్షికఫలత్వాచ్చ విద్యాయా అనియతకాలత్వాచ్చ మృత్యోర్దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణో విద్వాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలం। ఉత్తరాయణమరణప్రాశస్త్యప్రసిద్ధేర్భీష్మస్య చ ప్రతీక్షాదర్శనాత్ 'ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్షడుదఙ్ఙేతి మాసాన్' ఇతి చ శ్రుతేరపేక్షితవ్యముత్తరాయణమితీమామాశంకామనేన సూత్రేణాపనుదతి । ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్వద్విషయా । భీష్మస్య తూత్తరాయణప్రతిపాలనమాచారపరిపాలనార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఖ్యాపనార్థం చ। శ్రుతేస్త్వర్థం వక్ష్యతి 'ఆతివాహికాస్తల్లింగా' దితి। నను చ 'యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః ప్రయాతా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభే' తి ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్యాహరాదికాలవిశేషస్స్మృతావనావృత్తయే నియతః, కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా ప్రయాతోఽనావృత్తిం యాయాదితి అత ఉచ్యతే ॥ ... ... *

౨౦. ఏవం దక్షిణాయనే మృతోఽపి విద్వాన్ విద్యాఫలమాప్నోతి న వేతి విద్యాయా నిత్యవత్ఫలశ్రుతేరుత్తరాయణప్రశస్త్యశాస్త్రాచ్చ సందేహే పూర్వోక్తహేతూనతిదిశతి॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥ పూర్వపక్షమాశంక్యాపనుదతి॥ ఉత్తరా యణేత్యాదినా॥ అజ్ఞానాముత్తరాయణే దైవాన్మరణం చేత్ ప్రశస్తమిత్యభిజ్ఞాభివదనరూపాచారపరిపాలనార్థం భీ ష్మప్రతీక్షాయాం షడుదఙ్ఙేతి మాసానితి శ్రుతిస్తూత్తరాయణదేవతాపరేతి వక్ష్యతే। తథా చ దేవతాయాస్సదా సత్త్వాత్ దక్షిణాయనకాలేఽపి తత్ప్రాప్తిరవిరుద్ధేతి భావః। స్మృతిబలాత్ కాలప్రాధాన్యం శంకతే॥ నను చేతి॥ ...

౨౧. శ్రౌతదహరాద్యుపాసకస్యాస్మాభిః కాలానపేక్షోక్తా, స్మార్తయోగినాంతు కాలాపేక్షా స్మృతావుచ్యత ఇత్యవిరోధమాహ॥ యోగిన ఇతి॥ యోగీదహరాద్యుపాసక ఏవస్మృత్యుక్తః కింనస్యాదిత్యత ఆహ॥ స్మార్తేచేతి॥ భగవదారాధనబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితం కర్మ యోగః, “అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మకరోతి యః। స సన్న్యాసీచ యోగీచే”తిస్మృతేః ధారణాపూర్వకోఽకర్తృత్వానుభవస్సాంఖ్యం, “ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయ”న్నితిస్మృతేః నను శ్రుతిస్మృత్యోర్భిన్నార్థత్వమయుక్తం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదితి శంకతే॥ నన్వగ్నిరితి॥ కాలాగ్రహిణం ప్రతిభిన్నార్థ

సూ. ౨౧. యోగినః ప్రతిచస్మర్యతే స్మార్తేచైతే॥

యోగినః ప్రతిచాయమహరాదికాలవినియోగోఽనావృత్తయే స్మర్యతే। స్మార్తేచైతే యోగసాంఖ్యే న శ్రౌతే। అతో విషయభేదాత్ *ప్రమాణవిశేషాచ్చ నాస్య స్మార్తస్య కాలవినియోగస్య శ్రౌతేషు విజ్ఞానేష్వవతారః। నను “అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణష్షణ్మాసా దక్షిణాయన”మితి చ శ్రౌతావేవ దేవయానపితృయాణౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే స్మృతావపీతి। ఉచ్యతే, “తం కాలం వక్ష్యామీ”తి స్మృతౌ కాలప్రతిజ్ఞానాద్విరోధమాశంక్యాయం పరిహార ఉక్తః। యదా పునః స్మృతావప్యగ్న్యాద్యా దేవతా ఏవాతివాహిక్యో గృహ్యంతే తదా న కశ్చిద్విరోధ ఇతి॥ ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

త్వముక్తం। యదితు శ్రౌతార్థప్రత్యభిజ్ఞయా కాలశబ్దో దేవతాపరస్తర్హ్యైకార్థ్యమేవేతి సమాధానార్థః॥ తస్మాద్విద్యాసామర్థ్యాత్ సర్వదైవ దిష్టంగతస్యోపాసకస్య ఫలప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

*ప్రమాత్వవిశేషాచ్చేతి

శ్రీవిష్ణవేనమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః

౧. ఏవముత్క్రాంతిం నిరూప్య తత్సాధ్యం మార్గం గంతవ్యం చ నిరూపయితుం పాదమారభతే॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః ॥ వృత్తానువాదపూర్వకమాద్యాధికరణవిషయం మార్గమాహ॥ ఆసృతీతి॥ విరజాః - విరజసో నిష్పాపా ఇత్యర్థః। శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా సంశయః। పూర్వం యథా కదాచిన్మృతస్యాపి ఫలప్రాప్తిరుక్తా తద్వత్ యేన కేన చిన్మార్గేణ గతిరితి పూర్వపక్షః తత్ర ఫలం వికల్పః, సిద్ధాంతే మార్గైక్యమితి వివేకః। ఉపాసనాభేదాత్ తచ్ఛేషత్వేన ధ్యేయానాం మార్గాణాం భేదః, ఏవకారాచ్చ। కిం చ మార్గభేదే సత్యస్మాదయం మార్గస్త్వరయా ప్రాపక ఇతి యుక్తం న మార్గైక్య

౧. సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥

ఆసృత్యుపక్రమాత్ సమానోత్క్రాంతిరిత్యుక్తం। సృతిస్తు శ్రుత్యంతరేష్వనేకధా శ్రూయతే। నాడీరశ్మిసంబంధేనైకా 'అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రమత' ఇతి। అర్చిరాదికైకా 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహః' ఇతి। 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యన్యా। 'యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతీ'త్యపరా। 'సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతీ'తి చాపరా। తత్ర సంశయః, కిం పరస్పరం భిన్నా ఏతాః సృతయః కిం వైకైవాఽనేకవిశేషణేతి। తత్ర ప్రాప్తం తావద్భిన్నా ఏవైతాః సృతయ ఇతి। భిన్నప్రకరణస్థత్వాద్భిన్నోపాసనశేషత్వాచ్చ। అపి చ 'అథైతైరేవ రశ్మిభి'రిత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాముపరుధ్యేత, త్వరావచనం చ పీడ్యేత 'స యావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి। తస్మాదన్యోన్యభిన్నా ఏవైతే పంథాన ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిదధ్మహే। అర్చిరాదినేతి। సర్వో బ్రహ్మ ప్రేప్సురర్చిరాదినైవాధ్వనా రంహతీతి ప్రతిజానీమహే। కుతః, తత్ప్రథితేః। ప్రథితో హ్యయం మార్గః సర్వేషాం విదుషాం। తథా హి పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే 'యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత' ఇతి విద్యాంతరశీలినామప్యర్చిరాదికా సృతిః శ్రావ్యతే। స్యాదేతత్, యాసు విద్యాసు న కాచిద్గతిరుచ్యతే తాస్వియమర్చిరాదికోపతిష్ఠతాం, యాసు త్వన్యా శ్రావ్యతే తాసు కిమిత్యర్చిరాద్యాశ్రయణమితి। అత్రోచ్యతే, భవేదేతదేవం యద్యత్యంతభిన్నా ఏవైతాః సృతయస్స్యుః, ఏకైవ త్వేషా సృతిరనేకవిశేషణా బ్రహ్మలోకప్రపదనీ క్వచిత్కేనచిద్విశేషణేనోపలక్షితేతి వదామః, సర్వత్రైకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాదితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావోపపత్తేః। ప్రకరణభేదేఽపి హి విద్యైకత్వే భవతీతరేతరవిశేషణోపసంహారవద్గతివిశేషణానామప్యుపసంహారః। విద్యాభేదేఽపి గత్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాద్గంతవ్యాభేదాచ్చ గత్యభేద ఏవ। తథా హి 'తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతి' 'తస్మిన్ వసంతి శాశ్వతీస్సమాః' 'సా యా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిం జయతి తాం వ్యుష్టిం వ్యశ్నుతే' 'తద్య ఏవైతం బ్రహ్మ

ఇత్యర్థః। ఉపాసనాభేదేఽప్యుపాస్యబ్రహ్మైక్యవత్ మార్గైక్యమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి॥ తస్య మార్గస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి హేత్వర్థః। యే చేత్యవిశేషశ్రుతేః శ్రుతగతివిద్యావిషయేతి మార్గభేదం శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ ఏకస్యైవ మార్గస్యానేకశ్రుతిగుణైః విశేషణానీత్యుక్తే లాఘవాత్ న మార్గభేదః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి సమాధానార్థః। గంతవ్యైక్యం వివృణోతి॥ తథా హీతి॥ పరావతో దీర్ఘాయుషో హిరణ్యగర్భస్య, పరా దీర్ఘాః సమాస్సంవత్సరాన్ వసంతి కార్యబ్రహ్మణో యా జితిః సర్వప్రజయా వ్యుష్టిర్వ్యాప్తిః తాం లభంత ఇత్యర్థః। గుణవద్గంతవ్యైక్యవత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయా

మార్గైక్యనిశ్చయాత్ ప్రకరణభేదోఽప్రయోజక ఇత్యుక్తం, సంప్రత్యేవకారత్వరావచనయోర్గతిమాహ । యత్త్విత్యాదినా॥ రాత్రౌ స్వప్తురశ్మ్యభావాత్ విముక్తౌ రశ్మ్యయోగప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థ ఏవకారో నాన్యవ్యావృత్త్యర్థః యథాలౌకికమార్గే విలంబస్తథాఽర్చిరాదౌ నేతి త్వరావచనోపపత్తిరిత్యర్థః॥ మార్గైక్యే లింగమాహ॥ అపి చేతి॥ శుభమార్గబాహుల్యే తృతీయస్థానోక్తిర్న స్యాదితి భావః । ఉత్తరమార్గైక్యేఽప్యర్చిరాదినేతి విశేషణే కో హేతురిత్యత ఆహ॥ భూయాంసీతి॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ... *

౨ ఉక్తం మార్గస్యైక్యముపజీవ్య పర్వక్రమమాహ ॥ వాయుమబ్దాత్ ॥ అర్చిరాదిపర్వస్థానీయమనంతరమితి క్రమే

లోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతీ'తి చ (ఛా-ఉ) తత్ర తత్ర తదేవైకం ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలక్షణం ప్రదర్శ్యతే। యత్త్వత్రైవేత్యవధారణమర్చిరాద్యాశ్రయణేన స్యాదితి। నైష దోషః, రశ్మిప్రాప్తిపరత్వాదస్య। న హ్యేకపదే రశ్మీంశ్చ ప్రాపయితుమర్హతి, అర్చిరాదీంశ్చ వ్యావర్తయితుమ్, తస్మాద్రశ్మిసంబంధ ఏవాయమవధార్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం। త్వరావచనం త్వర్చిరాద్యపేక్షాయామపి క్షైప్ర్యార్థత్వాన్నోపరుధ్యతే యథా నిమేషమాత్రేణాగమ్యత ఇతి। అపి చ ‘అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చనే'తి మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టం తృతీయం స్థానమాచక్షాణా పితృయాణవ్యతిరిక్తమేకమేవ దేవయానమర్చిరాదిపర్వాణం పంథానం ప్రథయతి। భూయాంసి చార్చిరాదిశ్రుతౌ మార్గపర్వాణి, అల్పీయాంసి త్వన్యత్ర, భూయసాం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం నయనం న్యాయ్యమిత్యతోఽప్యర్చిరాదినా తత్ప్రథితేరిత్యుక్తం॥ *

సూ. ౨ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం॥

కేన పునస్సన్నివేశవిశేషేణ గతివిశేషణానామితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి తదేతత్సుహృద్భూత్వాఽఽచార్యో గ్రథయతి। ‘స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోక'మితి కౌషీతకినాం దేవయానః పంథాః పఠ్యతే। తత్రార్చిరగ్నిలోకశబ్దౌ తావదేకార్థౌ జ్వలనవచనత్వాదితి నాత్ర సన్నివేశక్రమః కశ్చిదన్వేష్టవ్యః, వాయుస్త్వర్చిరాదివర్త్మన్యశ్రుతః కస్మిన్ స్థానే సన్నివేశయితవ్య ఇతి । ఉచ్యతే ‘తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్మాసేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యం (ఛా-ఉ) ఇత్యత్ర సంవత్సరాత్పరాంచమాదిత్యాదర్వాంచం వాయుమభిసంభవంతి, కస్మాత్, అవిశేషవిశేషాభ్యాం। తథాహి ‘స వాయులోక'మిత్యవిశేషోపదిష్టస్య వాయోః శ్రుత్యంతరే విశేషోపదేశో దృశ్యతే ‘యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీ'తి (బృ-ఉ) ఏతస్మాదాదిత్యాద్వాయోః పూర్వత్వదర్శనాద్విశేషాదబ్దాదిత్యయోరంతరాలే వాయుర్నివేశయితవ్యః, కస్మాత్పునరగ్నేః పరత్వదర్శనాద్విశేషాదర్చిషోఽనంతరం వాయుర్న నివేశ్యతే। నైషోఽస్తి విశేష ఇతి వదామః। నన్నూదాహృతా శ్రుతిః ‘స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోక'మితి। ఉచ్య

ణవిశేషణవిశేష్యభావ ఉచ్యత ఇత్యధికరణస్య తాత్పర్యముక్త్వా విషయమాహ ॥ స ఏతమితి॥ అత్రాగ్న్యనంతరం పఠితో వాయుర్విషయః । స కిమర్చిరాత్మకాదగ్నేరనంతర ఉత సంవత్సరాత్పర ఇతి పాఠాద్వక్ష్యమాణవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే సిద్ధాంతమేవోపక్రమతే॥ ఉచ్యత ఇతి॥ పురుష ఉపాసకోఽస్మాల్లోకాద్దేహాత్ ప్రైతి నిర్గచ్ఛతి తస్మై ప్రాప్తాయ పురుషాయ స వాయుస్తత్ర స్వాత్మని విజిహీతే ఛిద్రం కరోతి, తేన వాయుదత్తేన రథచక్రఛిద్రతుల్యేన ద్వారేణోర్ధ్వమాదిత్యం గచ్ఛతీతి శ్రుత్యర్థః॥ ఇదానీం పూర్వపక్షమాహ॥ కస్మాత్పునరితి॥ పాఠబలాదర్చిషోఽనంతరో వాయురిత్యర్థః॥ కౌషీతకినాం పాఠమాత్రం న క్రమవిశేషవాచీ కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి । కాణ్వానాం తు తేనేత్యూర్ధ్వ ఇతి చ శబ్దాభ్యాం క్రమనిశ్చయాత్

పాఠబాధ ఇతి సిద్ధాంతార్థః । అత్ర వ్యర్చిరాదిమార్గే ఛాందోగ్యస్థే సంవత్సరపాఠాద్వాయోరశ్రవాత్ పరత్వం, వాజిశ్రుతిస్థే తు సంవత్సరస్యాశ్రుతేః కథమబ్దాత్పరో వాయురిత్యత ఆహ ॥ వాజేతి ॥ తర్హి 'దేవలోకాద్వాయు'మితి సూత్రం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ వాయుమబ్దాదితి త్వితి ॥ సంవత్సరస్య మాసావయవిత్వాత్ మాసానంతర్యం సంవత్సరాత్ పరో దేవలోకః తతః పరో వాయుః వాయోః పర ఆదిత్య ఇతి శ్రుతిద్వయైక్రమో నిష్పన్నః ॥ తే నేతి తృతీయాశ్రుత్యా వాయోరాదిత్యపూర్వత్వావగమాదితి, సూత్రే తు వాయుపదం దేవలోకపూర్వకవాయుపరమితి స్థితమ్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణం ... ... *

౩. ఏవం కౌషీతకిశ్రుత్యగ్న్యనంతరం పఠితస్య వాయోః స్థానముక్త్వా వాయ్వనంతరం పఠితస్య వరుణస్యార్చిరాదిమార్గే స్థానమాహ ॥ తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాదితి ॥ పఠితో వరుణాదిమార్గపర్వత్వేన సంబధ్యతే న వేతి సందేహేఽర్చిషోఽహరి

తే, కేవలోఽత్ర పాఠః పౌర్వాపర్యేణావస్థితో నాత్ర క్రమవచనః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి । పదార్థోపదర్శనమాత్రం హ్యత్ర క్రియతే 'ఏతమేతం చాగచ్ఛతీ'తి । ఇతరత్ర పునర్వాయుప్రదత్తేన రథచక్రమాత్రేణ ఛిద్రేణోర్ధ్వమాక్రమ్యాదిత్యమాగచ్ఛతీత్యవగమ్యతే క్రమః । తస్మాత్సూక్తమవిశేషవిశేషాభ్యామితి । వాజసనేయినస్తు 'మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్య'మితి సమామనంతి, తత్రాదిత్యానంతర్యాయ దేవలోకాద్వాయుమభిసంభవేయుః । వాయుమబ్దాదితి తు ఛాందోగ్యశ్రుత్యపేక్షయోక్తం । ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోస్త్వేకత్ర దేవలోకో న విద్యతే పరత్ర సంవత్సరః, తత్ర శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావప్యుభయత్ర గ్రథితవ్యౌ, తత్రాపి మాససంబంధాత్ సంవత్సరః పూర్వః పశ్చిమో దేవలోక ఇతి వివేక్తవ్యం ॥ ... *

సూ. ౩. తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాత్ ॥

'ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుత'మిత్యస్యా విద్యుత ఉపరిష్టాత్స వరుణలోక'మిత్యయం వరుణస్సంబధ్యేత । అస్తి హి సంబంధో విద్యుద్వరుణయోః । 'యదా హి విశాలా విద్యుతస్తీవ్రస్తనితనిర్ఘోషా జీమూతోదరేషు ప్రనృత్యంతి అథాపః ప్రపతంతి విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా' ఇతి చ బ్రాహ్మణం । అపాం చాధిపతిర్వరుణ ఇతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః । వరుణాచ్చాధీంద్రప్రజాపతీ స్థానాంతరాభావాత్ పాఠసామర్థ్యాచ్చ । ఆగంతుకత్వాదపి వరుణాదీనామంత ఏవ నివేశః, వైశేషికస్థానాభావాత్ విద్యుచ్చాంత్యార్చిరాదౌ వర్త్మని ॥ ...

సూ. ౪. ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ॥

తేష్వేవార్చిరాదిషు సంశయః, కిమేతాని మార్గచిహ్నాన్యుత భోగభూమయోఽథవా నేతారో గంతౄణామితి । తత్ర మార్గలక్షణభూతా అర్చిరాదయ ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, తత్స్వరూపత్వాదుపదేశస్య । యథా హి కశ్చిల్లోకే గ్రామం నగరం వా ప్రతిష్ఠాసమానోఽనుశిష్యతే గచ్ఛేతస్త్వమముం గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతో నదీం తతో గ్రామం తతో నగరం వా ప్రాప్స్యసీతి । ఏవమిహాప్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యాహ । అథవా భోగభూమయ ఏతా ఇతి ప్రాప్తం । తథా హి లోకశబ్దేనాగ్న్యాదీనుపబధ్నాతి 'అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యాది, లోకశబ్దశ్చ ప్రాణినాం భోగాయతనేషు భాష్యతే 'మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక' ఇతి చ । తథా చ బ్రాహ్మణం 'అహోరాత్రేషు తే లోకే

త్యాదిపంచమ్యాఽర్చిరాదీనాం క్రమేణ మార్గపర్వతయా బద్ధత్వాద్వాయోరివ స్థానవిశేషశ్రుత్యభావాదలబ్ధస్థానో వరుణాదిర్న సంబధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ॥ ఆదిత్యాదితి ॥ అపాం విద్యుత్కార్యత్వేన సంబంధమాహ ॥ విద్యోతత ఇతి ॥ వరుణస్యాజ్ఞాద్వారా విద్యుత్సంబంధాదాగంతుకానామంతే నివేశ ఇతి న్యాయాచ్చ విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజాపత్యోః క్రమ ఇత్యర్థః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణం ॥ ... ... *

౪. ఏవమర్చిరాదీనాం క్రమం నిరూప్య స్వరూపం నిరూపయతి ॥ ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి ॥ చిహ్ననిర్దేశసామ్యాల్లోకశబ్దాన్నేతృత్వలింగాచ్చ సంశయః । ఆద్యపక్షద్వయం పూర్వపక్షః అర్చిరాదయో విద్యుదంతాశ్చేతనా నేతార

శ్చామానవపురుషేణనేత్రా సహపఠితత్వాదితిసిద్ధాంతయతి॥ ఏవఞ్చేత్యాదినా॥ యథాశ్రూయమాణస్యామానవస్యాపినేతృత్వం॥ నార్చిరాదీనామితిశంకతే॥ తద్వచనమితి ॥పురుషస్యామానవత్వం నేతృత్వంచేత్యుభయపరత్వే వాక్యభేదస్స్యాదతోఽర్చిరాదిపదైర్నేతారవివమానవాః ప్రకృతాః ప్రకరణబలాత్ విద్యుదనంతరమమానవస్య నేతుః ప్రాప్త్యాప్రకరణప్రాప్తనేతృత్వానువాదేనఅమానవత్వమేకమేవప్రతిపాద్యతఇతివక్తవ్యమిత్యాహ॥ నేతి॥ నేతృప్రకరణానంగీకారేత్వమానవఃపురుషాగమయతీతివాక్యంభిద్యేతఅమానవత్వవత్ నేతృత్వస్యాప్యప్రాప్తేరితిభావః॥ నేతృత్వానువాదలింగస్యానుగ్రాహకన్యాయపరంమాత్రంగృహ్ణాతి॥ నన్వితి॥ ... ... *

౫. యద్యనేతారోఽచేతనాపవార్చిరాదయః తర్హి మార్గతద్గంత్రో రుభయోరపివ్యామోహాదజ్ఞత్వా దూర్ధ్వగమనుసజ్యంత ఇత్యాది । తస్మా న్నాతివాహికా అర్చిరాదయః । అచేతనత్వాదప్యేతేషామాతివాహికత్వానుపపత్తిః। చేతనాహిలోకే రాజనియుక్తాఃపురుషాదుర్గేషుమార్గేష్వతివాహ్యానతివాహయంతి,ఇత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః॥ ఆతివాహికాఏవైతేభవితుమర్హంతి ।కుతః, తల్లింగాత్ ।తథాహి 'చంద్రమసోవిద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీ'తిసిద్ధవద్గమయితృత్వందర్శయతి (యావద్వచనంవాచనికమితిన్యాయాత్) తద్వచనంతద్విషయమేవోపక్షీణమితిచేత్, న, ప్రాప్తమానవత్వనివృత్తిమాత్రపరత్వాద్విశేషణస్య । యద్యర్చిరాదిషుపురుషాగమయితారః ప్రాప్తాస్తేచ మానవాస్తతోయుక్తంతన్నివృత్త్యర్థంపురుషవిశేషణమమానవఇతి ॥ నను లింగమాత్రమగమకంన్యాయాభావాత్ । నైషదోషః॥

సూ. ౫. ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః॥

ఏతావదర్చిరాదిమార్గగాస్తేదేహవియోగాత్సంపిండితకరణగ్రామాఇత్యస్వతంత్రాః అర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వాదస్వాతంత్ర్య మిత్యతోఽర్చిరాద్యభిమానినశ్చేతనాదేవతావిశేషా అతియాత్రాయాంనియుక్తాఇతిగమ్యతే । లోకేపి హి మత్తమూర్ఛితాదయఃసంపిండితకరణాః పరప్రయుక్తవర్త్మానో భవంతి। అనవస్థితత్వాదప్యర్చిరాదీనాం నమార్గలక్షణత్వోపపత్తిః । నహిరాత్రౌ ప్రేతస్యాహస్స్వరూపాభిసంభవఉపపద్యతే। నచప్రతిపాలనమస్తీత్యుక్తంపురస్తాత్ । ధ్రువత్వాత్తుదేవతాత్మనాం నాయందోషోభవతి। అర్చిరాదిశబ్దతాచైషామర్చిరాద్యభిమానాదుపపద్యతే। 'అర్చిషోఽహ'రిత్యాదినిర్దేశస్త్వాతివాహికత్వేపినవిరుధ్యతే । అర్చిషాహేతునాఽహరభిసంభవంతి అహ్నాహేతునాఆపూర్యమాణపక్షమితి। తథాచలోకప్రసిద్ధేష్వప్యాతియాత్రికేష్వేవంజాతీయకఉపదేశోదృశ్యతే గచ్ఛత్వమితోబలవర్మాణంతతోజయసింహంతతఃకృష్ణగుప్తమితి। అపిచోపక్రమే . తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ'తి సంబంధమాత్రముక్తంనసంబంధవిశేషఃకశ్చిత్। ఉపసంహారేతు 'సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీ'తిసంబంధవిశేషోఽతివాహ్యాతివాహకలక్షణఉక్తః, తేనసఏవోపక్రమేపీతినిర్ధార్యతే । సంపిండితకరణగ్రామత్వాదేవచగంతౄణాం నతత్రోపభోగసంభవః। లోకశబ్దస్త్వనుపభుంజానేష్వపిగంతృషుగమయితుంశక్యతేఅన్యేషాంతల్లోకవాసినాంభోగభూమిత్వాత్ ।అతోఽగ్నిస్వామికంలోకంప్రాప్తోఽగ్నినాఽతివా

గతిర్నస్యాదతస్స్వయంప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంతరేణనేయ ఇతిలౌకికన్యాయానుగ్రహాత్ తత్సిద్ధేర్నేతృత్వసిద్ధిరుక్తన్యాయోపేతమితిస్వార్థః। పూర్వపక్షద్వయందూషయతి ॥ అనవస్థితత్వాదిత్యాదినా॥ అర్చిరహరాదీనామస్థిరత్వాద్రాత్ర్యాదౌమృతస్యప్రతీక్షాయానాస్తీత్యుక్తత్వాచ్చనమార్గచిహ్నత్వంభోగ్యత్వంవా, దేవతాత్వేతుదోషోనాస్తీత్యర్థః । యత్తూపదేశస్యారస్యాచ్చిహ్నత్వంభాతీతితత్రాహ ॥ అర్చిషోఽహరితి ॥ చిహ్నత్వనేతృత్వసంశయాచ్చవాక్యశేషాన్నిర్ణయఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ యదుక్తంలోకశబ్దాద్భోగ్యత్వమితితన్నేత్యాహ॥సంపిండితేతి॥మాత్రాంతరంగృహ్ణాతి॥ కథంపునరితి॥ . ... *

౬. అమానవో విద్యల్లోకమాగతో వైద్యుతస్తేనేత్యర్థః । శ్రుతౌ తు వైద్యుతాల్లోకాదిత్యర్థః । శ్రుత్యా వరుణాదీనాం నేతృత్వాభావేఽప్యనుగ్రాహకత్వేన మార్గాంతర్భావ ఇతి భావః॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం॥ ... *

౭. ఏవం మార్గం నిరూప్య గంతవ్యం చింతయతి॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేరితి ॥ పరం బ్రహ్మ గంతవ్యమితి పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా కార్యబ్రహ్మేతి సిద్ధాంతే భోగార్థతేతి మత్వా ప్రథమం సిద్ధాంతమాహ॥ తత్ర కార్యమేవేతి॥ సర్వగతస్యాపి ప్రదేశాంతరవిశిష్టత్వేనాకాశస్య గంతవ్యత్వం దృష్టం, బ్రహ్మణస్తు ప్రత్యక్త్వాన్న కథమపి గంతవ్యతేత్యర్థః

హ్యతే వాయుస్స్వామికం లోకం ప్రాప్తౌ వాయునేతి యోజయితవ్యం। కథం పునరాతివాహికత్వం తేషు వరుణాదిషు తత్సంభవః, విద్యుతో హ్యధి వరుణాదయ ఉపక్షిప్తాః। విద్యుతశ్చానంతరమా బ్రహ్మప్రాప్తేరమానవస్యైవ పురుషస్య గమయితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

సూ. ౬, వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥

తతో విద్యుదభిసంభవనాదూర్ధ్వం, విద్యుదనంతరవర్తినైవామానవేన పురుషేణ వరుణలోకాదిష్వతివాహ్యమానా బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతీత్యవగంతవ్యం*। 'తాన్ వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకం గమయతీ'తి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః । వరుణాదయస్తు తస్యైవాప్రతిబంధకరణేన సాహాయ్యానుష్ఠానేన వా కేనచిదనుగ్రాహకా ఇత్యవగంతవ్యం । తస్మాత్ సాధూక్తమాతివాహికా దేవతాత్మానోఽర్చిరాదయ ఇతి॥

సూ. ౭. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥

'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర విచికిత్స్యతే, కిం కార్యమపరం బ్రహ్మ గమయతి ఆహోస్విత్ పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి। కుతస్సంశయః, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్ గతిశ్రుతేశ్చ । తత్ర కార్యమేవ సగుణమపరం బ్రహ్మ గమయత్యేనానమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే । కుతః గత్యుపపత్తేః। అస్య హి కార్యబ్రహ్మణో గంతవ్యత్వముపపద్యతే ప్రదేశవత్త్వాత్, నతు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గంతృత్వం గంతవ్యత్వం గతిర్వాఽవకల్పతే సర్వగతత్వాత్ ప్రత్యగాత్మత్వాచ్చ గంతౄణాం ॥ *

సూ. ౮. విశేషితత్వాచ్చ॥

'బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతీ'తి శ్రుత్యంతరే విశేషితత్వాత్ కార్యబ్రహ్మవిషయైవ గతిరిత్యవగమ్యతే। నహి బహువచనేన విశేషణం పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యవకల్పతే। కార్యే త్వవస్థాభేదోపపత్తేః సంభవతి బహువచనం। లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ సన్నివేశవిశిష్టాయాం భోగభూమావాంజసీ, గౌణీ త్వన్యత్ర 'బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రా'డిత్యాదిషు। అధికరణాధికర్తవ్యనిర్దేశోఽపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నాంజసస్స్యాత్, తస్మాత్కార్యవిషయమేవేదం నయనం। నను కార్యవిషయేఽపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే సమస్తస్య హి జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిష్ఠాపితమితి, అత్రోచ్యతే। *

సూ. ౯. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥

తుశబ్ద ఆశంకావ్యావృత్త్యర్థః । పరబ్రహ్మసామీప్యాదపరస్య బ్రహ్మణస్తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్దప్రయో

౮. బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనలోకశబ్దాధారసప్తమీశ్రుతిభిర్గంతవ్యస్య పరస్మాద్వ్యావృత్తత్వాచ్చ న పరం గంతవ్యమిత్యాహ॥ విశేషితత్వాచ్చేతి॥ పరబ్రహ్మణి భోగ్యత్వోపచారాద్గౌణీ లోకశ్రుతిరిత్యర్థః । నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేన కారణవాచినా కార్యం లక్ష్యతే గంతవ్యత్వన్యాయోపేతబహువచనాద్యనేకశ్రుత్యనుగ్రహాయ [illegible]నావృత్తిలింగాత్ పరస్య గంతవ్యతా, క్రమముక్త్యలింగస్యాన్యథాపి ద్రఢిమాభావః॥ ౯ ॥౧౦॥ ... ... *

* తాన్ వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవః స ఏతాన్ బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి.

౧౧. స్మృతేశ్చ। ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, తస్మిన్ ప్రాప్తే పరస్య హిరణ్యగర్భస్యాంతే సమష్టిలింగశరీరరూపవికారావసానే బ్రహ్మలోకనివాసినః కృతాత్మానః శుద్ధధియస్తతోఽత్పన్నసమ్యగ్ధియః సర్వే బ్రహ్మణా ముఖ్యప్రాణేన సహ పరం పదం ప్రవిశంతీతి యోజనా। ఏవం సిద్ధాంతముక్త్వా తేనైవ స్తంభపూర్వపక్షమాహ॥ కః పునరిత్యాదినా ॥౧౨॥... *

౧౩. దహరవిద్యాయాం కఠవల్లీషు పరబ్రహ్మప్రకరణే చ 'తయోర్ధ్వమాయన్' ఇతి గతిర్దర్శితా॥ ... *

గోనవిరుధ్యతే। పరమేవ హి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధిసంబంధం క్వచిత్ కైశ్చిద్వికారధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిరుపాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః। నను కార్యప్రాప్తావనావృత్తిశ్రవణం న ఘటతే, న హి పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర క్వచిన్నిత్యతా సంభవతి, దర్శయతి చ దేవయానేన పథా ప్రస్థితానామనావృత్తిం 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత' ఇతి, 'తేషామిహ న పునరావృత్తిరస్తి' 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి' ఇతి చ। అత్ర బ్రూమః॥ ... ... *

సూ. ౧౦. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్॥

కార్యబ్రహ్మలోకప్రలయప్రత్యుపస్థానే సతి తత్రైవోత్పన్నసమ్యగ్దర్శనాః సంతస్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహాతః పరం పరిశుద్ధం విష్ణోః పరమం పదం ప్రతిపద్యంత ఇతీత్థం క్రమముక్తిరనావృత్త్యాదిశ్రుత్యభిధానేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యా। న హ్యంజసైవ గతిపూర్వికా పరప్రాప్తిః సంభవతీత్యుపపాదితం॥ ... *

సూ. ౧౧. స్మృతేశ్చ॥

స్మృతిరప్యేతమర్థమనుజానాతి 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే। పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద'మితి। తస్మాత్ కార్యబ్రహ్మవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయ ఇతి సిద్ధాంతః। కః పునః పూర్వపక్ష ఆశంక్యాయం సిద్ధాంతః ప్రతిష్ఠాపితః 'కార్యం బాదరి' రిత్యాదినేతి, స ఇదానీం సూత్రైరేవోపప్రదర్శ్యతే॥ సూ. ౧౨. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥

జైమినిస్త్వాచార్యః 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాపయతీతి మన్యతే। కుతః, ముఖ్యత్వాత్। పరం హి బ్రహ్మ శబ్దస్య ముఖ్యమాలంబనం గౌణమపరం। ముఖ్యగౌణయోశ్చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి॥ సూ. ౧౩. దర్శనాచ్చ॥

'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి' ఇతి చ గతిపూర్వకమమృతత్వం దర్శయతి। అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యే, వినాశిత్వాత్ కార్యస్య। 'అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం తన్మర్త్య'మితి వచనాత్ పరవిషయైవ చైషా గతిః కఠవల్లీషు పఠ్యతే, న హి తత్ర విద్యాంతరప్రక్రమోఽస్తి। 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దితి పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రక్రాంతత్వాత్॥ ... ... *

సూ. ౧౪. న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః॥

అపి చ 'ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే' ఇతి, నాయం కార్యవిషయః ప్రతిపత్త్యభిసంధిః। 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి కార్యవిలక్షణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్। 'యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానా'మితి చ సార్వాత్మ్యానుక్రమాత్। 'న తస్య ప్రతిమా అస్తి యస్య నామ మ

౧౪. ఏవం బ్రహ్మశ్రుత్యమృతత్వలింగాభ్యాం ప్రకరణాచ్చ పరవిషయా గతిరిత్యుక్తం, సంప్రతి 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ చ ప్రపద్యే' ఇత్యుపాసకస్యానుకరణే కార్యప్రాప్తిసంకల్పశ్రుతేర్న పరం గంతవ్యమితి శంకాం నిరస్యతి ॥ న చ కార్య ఇతి ॥ పరస్య ప్రకృతత్వాత్ 'యశః' పదస్య పరమాత్మనామత్వప్రసిద్ధ్యా 'యశః' పదేనాత్మోక్తిర్యశ ఇత్యహం బ్రాహ్మణానామహం భవామి, తథా రాజ్ఞాం యశో విశాం యశ ఇతి సార్వాత్మ్యలింగాచ్చ పరప్రాప్తిసంకల్ప ఏవాయమి

త్యర్థః । అస్తు వేశ్మప్రతిపత్తిః పరబ్రహ్మవిషయా తథాపి సా కథం గతిపూర్వికా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తత్ర బ్రహ్మలోకే విద్యావిహీనైరపరాజితా పూరస్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య తేనైవ ప్రభుణా విమితం నిర్మితం హిరణ్మయం వేశ్మాస్తి తత్ ప్రతిపద్యతే । విద్వానితి దహరబ్రహ్మవిద్యాయాం గతిపూర్వికా వేశ్మప్రాప్తిరుక్తా తేన పరబ్రహ్మణ్యపి వేశ్మప్రతిపత్తిశబ్దసామాన్యాద్గతిపూర్వకత్వం తస్యాః సిధ్యతీత్యర్థః । కించ పద గతావితి ధాతుపాఠాత్ వేశ్మ ప్రపద్య ఇత్యత్ర మార్గాపేక్షా భాతీత్యాహ ॥ పదేరపీతి ॥ పూర్వపక్షముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఆద్య ఏవ సిద్ధాంతపక్ష ఇతి దృఢీకర్తుముపక్రమతే ॥ తావితి ॥ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాదిహేతూనామాభాసత్వం స్ఫుటయతి ॥ న హీతి ॥ గంతవ్యత్వస్య బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనాదేః సంకల్పాదేవ గంధాదిదివ్యభోగశ్రుతేశ్చ పరబ్రహ్మణ్యసంభవాన్ముఖ్యార్థత్యాగ ఇత్యర్థః ॥ యద్యప్యేతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతిషు ప్రయోగసామర్థ్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఉభయత్ర రూఢతయా ముఖ్య ఏవ తథాపి పూర్ణే పరస్మిన్నవయవార్థస్య నిరతిశయమహత్త్వస్య లాభాదపరబ్రహ్మణ్యముఖ్య ఇత్యంగీకృతమితి మంతవ్యం ॥ యదుక్తం కఠవల్లీషు ప్రకరణబలాద్గతిః పరవిషయేతి తత్రాహ ॥ పరేతి ॥ యథా విద్యాసంబద్ధ సుషుమ్నాస్తుత్యర్థం

హార్దయశ ఇతి చ పరస్యైవ బ్రహ్మణో యశో నామత్వప్రసిద్ధేః । సా చేయం వేశ్మప్రతిపత్తిర్గతిపూర్వికా హార్దవిద్యాయాముదితా । 'తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మే'త్యత్రాపి చ గత్యర్థత్వాన్మార్గాపేక్షతాఽవసీయతే । తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్రుతయ ఇతి పక్షాంతరం తే ఏతౌ ద్వౌ పక్షావాచార్యేణ సూత్రితౌ । గత్యుపపత్త్యాదిభిరేకః, ముఖ్యత్వాదిభిరపరః ॥ తత్ర గత్యుపపత్త్యాదయః ప్రభవంతి ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం న తు ముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్యాదీనిత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతో వ్యాఖ్యాతః, ద్వితీయస్తు పూర్వపక్షః । న హ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవార్థస్య గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా విద్యతే । పరవిద్యాప్రకరణేఽపి చ తత్స్తుత్యర్థం విద్యాంతరాశ్రయగత్యనుకీర్తనముపపద్యతే 'విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ'తివత్ । 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య' ఇతి తు పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదేన కార్యేఽపి ప్రతిపత్త్యభిసంధిర్న విరుధ్యతే । సగుణేఽపి చ బ్రహ్మణి సర్వాత్మత్వకీర్తనం 'సర్వకర్మా సర్వకామ' ఇత్యాదివదవకల్పతే । తస్మాదపరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయః । కేచిత్పునః ప్రాంచి పూర్వపక్షసూత్రాణి భవంత్యుత్తరాణి సిద్ధాంతసూత్రాణీత్యేతాం వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయంతి । తదనుపపన్నం, గంతవ్యత్వానుపపత్తేర్బ్రహ్మణః, 'యస్సర్వగతం సర్వాంతరం సర్వాత్మకం చ పరం బ్రహ్మ' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ' 'య ఆత్మా సర్వాంతరః' 'ఆత్మైవేదం సర్వం' 'బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ'మిత్యాదిశ్రుతిభిర్నిర్ధారితవిశేషం, తస్య గంతవ్యతా న కదాచిదప్యుపపద్యతే । న హి గతమేవ గమ్యతే, అన్యో హ్యన్యద్గచ్ఛతీతి ప్రసిద్ధం లోకే । నను గతస్యాపి గంతవ్యతా దేశాంతరవిశిష్టా దృష్టా, యథా పృథివీస్థ ఏవ పృథివీం దేశాంతరద్వారేణ గచ్ఛతి, తథాఽనన్యత్వేఽపి బాలస్య కాలాంతరవిశిష్టం వార్ధకం స్వాత్మభూతమేవ గంతవ్యం దృష్టం, తద్వద్బ్రహ్మ

తదసంబంధనాడ్యంతరకీర్తనం తథా పరవిద్యాస్తుత్యర్థం తత్ప్రకరణేఽప్యపరవిద్యాశ్రయగతికీర్తనం యుజ్యతే, గతిం వినాపి హి పరవిద్యా నిరతిశయఫలా తస్యాం త్వపరవిద్యాఫలం గతిసాధ్యమంతర్భవతీతి స్తుతిలాభ ఇత్యర్థః । యదప్యుక్తం ప్రాప్తిసంకల్పోఽపి పరబ్రహ్మవిషయ ఇతి తత్రాహ ॥ ప్రజాపతేరితి ॥ ప్రజాపతిసభావేశ్మశ్రుతిఖండం పూర్వవాక్యేన చ ప్రకరణం బాధ్యం, 'యశోఽహ'మితి సార్వాత్మ్యం చోపాసనార్థమపరబ్రహ్మణ్యపి యుజ్యత ఇత్యర్థః । స్వపక్షముక్త్వా పరపక్షం దూషయతి ॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ సర్వగతస్యాప్యాత్మభూతస్యాపి బ్రహ్మణః సంసారదేశాద్దేశాంతరేణ తథా బాలాత్ కాలాంతరేణ విశిష్టతయా గంతవ్యత్వం స్యాదితి దృష్టాంతాభ్యాం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ యత్తూక్తం వినైవ ప్రాప్త్యవనన్యత్వం, అవస్థాతద్వతోరభేదాత్ స్వాత్మభూతత్వం । న చ యుక్తం భావయతోః ప్రాప్త్యయోర

పి దేశాంతరకాలాంతరవిశిష్టత్వేన గంతవ్యత్వం తయోరాగంతృభిన్నత్వాత్, బ్రహ్మణస్తు గంతృభిన్నస్య కథం గంత
వ్యత్వం తత్రాహ । సర్వశక్తేః । యథా ప్రాప్తాభూః సానగంతవ్యా యచ్చ గంతవ్యం దేశాంతరం తన్న ప్రాప్తమితి యతః ప్రా
ప్తస్య గంతవ్యతా వయసోపి కాలాంతరేఽభివ్యక్తిమాత్రేణ న గంతవ్యత్వమితి వస్తుస్థితిః అంగీకృత్య విశిష్టభూవయసోర్గం
తవ్యతాం పరబ్రహ్మణో దేశకాలవైశిష్ట్యాభావాన్న కథంచిదపి గంతవ్యతేత్యాహ । నేత్యాదినా ॥ అనాదిమత్పరం బ్ర
హ్మేత్యాద్యా శ్రుతిర్దృశ్యవిశేషస్య దృశికల్పితత్వాద్దృగాత్మనో నిర్విశేషతేతి న్యాయః । సగుణమేవ బ్రహ్మ సూత్రి
తం ప్రేప్సాయాం పరం గంతవ్యం, నిర్విశేషం తు నాస్త్యేవేతి శంకతే । జగదుత్పత్తీతి । కిం నిర్విశేషస్యాసత్త్వం మానాభావా
త్ సవిశేషశ్రుతివిరోధాద్వా, నాద్య ఇత్యాహ । నేతి ॥ ద్వితీయం శంకతే । ఉత్పత్త్యాదీతి ॥ సవిశేషశ్రుతీనాం నిర్విశేష,

బ్రహ్మణోఽపి సర్వశక్త్యుపేతత్వాత్ కథంచిద్గంతవ్యతా స్యాదితి । న, ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషత్వాద్బ్రహ్మ
ణః । 'నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్' 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్' 'స
బాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః' 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ' 'స ఏష నే
తి నేత్యాత్మే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిన్యాయేభ్యో న దేశకాలాదివిశేషయోగః పరమాత్మనః కల్పయితుం శక్య
తే, యేన భూప్రదేశవయోఽవస్థాన్యాయేనాస్య గంతవ్యతా స్యాత్ । భూవయసోస్తు ప్రదేశావస్థాది
విశేషయోగాదుపపద్యతే దేశకాలవిశిష్టా గంతవ్యతా । జగదుత్పత్తిస్థితిప్రలయహేతుత్వశ్రుతేరనేక
శక్తిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి చేత్ । న, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామనన్యార్థత్వాత్ । ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామపి సమా
నమనన్యార్థత్వమితి చేత్ । న, తాసామేకత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ । మృదాదిదృష్టాంతైర్హి సతో బ్రహ్మ
ణ ఏకస్య సత్యత్వం వికారస్య చానృతత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం నోత్పత్త్యాదిపరం భవితుమర్హతి । కస్మా
త్పునరుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విశేషనిరాకరణశ్రుతిశేషత్వం న పునరితరశేషత్వమితరాసామితి । ఉచ్యతే, వి
శేషనిరాకరణశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థత్వాత్ । నహ్యాత్మన ఏకత్వనిత్యత్వశుద్ధత్వాద్యవగతౌ సత్యాం భూ
యః కాచిదాకాంక్షోపజాయతే పురుషార్థసమాప్తిబుద్ధ్యుత్పత్తేః । 'తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుప
శ్యతః' 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' 'విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనే'తి 'ఏతం హ వావ న తపతి కిమహం సాధు నా
కరవం కిమహం పాపమకరవ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథైవ చ విదుషాం తుష్ట్యనుభవాదిదర్శనాత్ వికారా
నృతాభిసంధ్యపవాదాచ్చ 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । అతో న విశేషనిరా
కరణశ్రుతీనామన్యశేషత్వమవగంతుం శక్యం । నైవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థప్రతిపాదన
సామర్థ్యమస్తి, ప్రత్యక్షం తు తాసామన్యార్థత్వమవగమ్యతే । తథాహి 'తత్రైతచ్ఛుంగము
త్పతితం సోమ్య విజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతీ'త్యుపన్యస్యోదర్కే సత ఏవైకస్య జగన్మూలస్య విజ్ఞే
యత్వం దర్శయతి । 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభి
సంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి చ । ఏవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామైకాత్మ్యావగమపరత్వా

శ్రుతిశేషత్వాన్న విరోధ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ నిర్విశేషశ్రుతీనామేవ న విశేషశ్రుతిశేషత్వం కిం న స్యాదిత్యాహ ॥ కస్మాదితి ॥
తాసాం ప్రాప్తార్థఫలవత్త్వేన నిరాకాంక్షత్వాత్ శేషితా సవిశేషశ్రుతీనాం ఫలత్వాత్ నిషేధ్యవిశేషసమర్పణాదిద్వా
రేణ శేషత్వం ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి న్యాయాదిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా ॥ న కేవలం న్యాయాచ్ఛేషతా కిం
తు శ్రుత్యాపీత్యాహ । ప్రత్యక్షం త్వితి । తత్ర మూలకారణస్య బ్రహ్మణ ఏతత్ శుంగం జగదాత్మకం కార్యముత్పన్నమిత్యుప
క్రమ్య తేన శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛేత్యుపసంహారే సత ఏవ జ్ఞేయత్వముక్తం ఛాందోగ్యే । తథా తైత్తిరీయకేఽపి జగజ్జన్మా
ద్యనువాదేన బ్రహ్మణ ఏవ జ్ఞేయత్వం దర్శితం, అతః సృష్టిశ్రుతీనాం శ్రుత్యైవ నిర్విశేషధీశేషతావగతేత్యర్థః । ఏవం బ్రహ్మ
ణో నిర్విశేషత్వాత్ న గంతవ్యతేతి ఫలితమాహ ॥ ఏవమితి ॥ స్పష్టనిషేధాచ్చ పరస్య న గంతవ్యతేత్యాహ ॥ నతస్యేతి ॥

ఏవం గంతవ్యాలోచనయా గతిం నిరస్య గంత్రాలోచనయాపి నిరస్యతి॥ గతికల్పనాయాం చేత్యాదినా॥ భేదాభేదేన ద్వౌక ల్పావత్యంతభేదేన తృతీయః కల్పః॥ నన్వత్యంతాభేదకల్పః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ॥ అత్యంతేతి॥ కల్పత్రయే కిం దూషణమి తి పృచ్ఛతి॥ యద్యేవమితి ॥ కల్పద్వయేపి దోషాంతరమాహ॥ వికారావయవపక్షయోశ్చేతి॥ వికారావయవరూపజీవవిశిష్ట స్య బ్రహ్మణః స్థిరత్వాజ్జీవానాం గత్యా గతిర్న స్యాత్తాం । న హ్యచలాత్ స్థూలపాషాణస్థయోర్మృద్గండూకపాషాణావయవ యోశ్చలనమస్తీత్యర్థః । అస్మాకం త్వజ్ఞానాత్ కల్పితోపాధిభిర్గత్యా గతిర్భ్రమ ఇతి భావః । తృతీయకల్పమనూద్య వికల్పయతి॥ అథేత్యాదినా॥ అభేదశ్రుతివిరోధరూపో దోషో మమ నాస్తీతి భేదాభేదవాద్యాహ॥ వికారావయవయో

న్నానేకశక్తియోగో బ్రహ్మణః, అతశ్చ గంతవ్యత్వానుపపత్తిః । 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి' బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి। తద్వ్యాఖ్యాతం 'స్పష్టో హ్యేకేషా'మిత్యత్ర। గతికల్పనాయాం చ గంతా జీవో గంతవ్యస్య బ్రహ్మణోఽవయవో వికారోఽన్యో వా తతః స్యాత్ . అత్యంతతాదాత్మ్యే గమనానుపపత్తేః । యద్యేవం తతః కిం స్యాదితి । ఉచ్యతే, యద్యేకదేశస్తేనైకదేశినో నిత్యప్రాప్తత్వాన్న పునర్బ్రహ్మగమనముపపద్యతే । ఏకదేశైకదేశిత్వకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యనుపపన్నా ని రవయవత్వప్రసిద్ధేః । వికారపక్షేప్యేతత్తుల్యం, వికారేణాపి వికారిణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్ । న హి ఘటో మృదాత్మతాం పరిత్యజ్యావతిష్ఠతే, పరిత్యాగే చాభావప్రాప్తేః॥ వికారావయవపక్షయోశ్చ తద్వతః స్థిరత్వాత్ బ్రహ్మణః సంసారగమనమప్యనవక్లృప్తం । అథాన్య ఏవ జీవో బ్రహ్మణః సోఽణుర్వ్యాపీ మధ్య మపరిమాణో వా భవితుమర్హతి । వ్యాపిత్వే గమనానుపపత్తిః । మధ్యమపరిమాణత్వే చానిత్యత్వప్ర సంగః । అణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తిః । ప్రతిషిద్ధే చాణుత్వమధ్యమపరిమాణత్వే విస్తరేణ పురస్తాత్। పరస్మాచ్చాన్యత్వే జీవస్య 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశాస్త్రబాధప్రసంగః । వికారావయవప క్షయోరపి సమానోఽయం దోషః । వికారావయవయోస్తద్వతోఽనన్యత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ముఖ్యై కత్వానుపపత్తేః । సర్వేషు చైతేషు పక్షేష్వనిర్మోక్షప్రసంగః సంసార్యాత్మత్వానివృత్తేః నివృత్తౌ వా స్వరూపనాశప్రసంగః బ్రహ్మాత్మత్వానభ్యుపగమాత్ । యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే నిత్యనైమిత్తికాని కర్మాణ్యనుష్ఠీయంతే ప్రత్యవాయానుత్పత్తయే, కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే స్వర్గ నరకానవాప్తయే, సాంప్రతదేహోపభోగ్యాని చ కర్మాణ్యుపభోగేనైవ క్షప్యంత ఇత్యతో వర్తమానదేహపాతాదూర్ధ్వం దేహాంతరప్రతిసంధానకారణాభావాత్ స్వరూపావస్థానల క్షణం కైవల్యం వినాపి బ్రహ్మాత్మతయైవం వృత్తస్య సేత్స్యతీతి । తదసత్, ప్రమాణాభావాత్, న హ్యేతత్ శాస్త్రేణ కేనచిత్ ప్రతిపాదితం, మోక్షార్థీత్థం సమాచరేదితి। స్వమనీషికయా త్వేతత్తర్కితం యస్మా త్ కర్మనిమిత్తస్సంసారస్తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్న భవిష్యతీతి । న చైతత్తర్కయితుం శక్యతే నిమి త్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ । బహూని కర్మాణి జాత్యంతరసంచితాని ఇష్టానిష్టవిపాకాన్యేకైకస్య జంతోస్సంభావ్యంతే తేషాం విరుద్ధఫలానాం యుగపదుపభోగాసంభవాత్ కానిచిల్లబ్ధావసరాణీదం జన్మ నిర్మిమతే కానిచిత్తు దేశకాలనిమిత్తప్రతీక్షాణ్యాసత ఇత్యతస్తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతేనోపభోగేన

రితి ॥ భిన్నయోరభేదో ముఖ్యో నేత్యుక్తో విరోధాదితి పరిహరతి॥ నేతి॥ కించ పక్షత్రయమప్యయుక్తం సంసారిత్వస్య తా త్త్వికజీవస్వభావస్య నాశే జీవస్వరూపనాశప్రసంగాత్ । న చాస్మాభిరివ త్వయా బ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తాత్త్వికరూప మంగీకృతం యదస్య సంసారనాశేపి న నశ్యేదిత్యాహ ॥ సర్వేష్వితి ॥ నను కిం బ్రహ్మాత్వేన సంసారాభావః కిల మోక్షః స చ కర్మాభావమాత్రేణ సేత్స్యతీతి కర్మజడానాం మతముత్థాప్య నిరస్యతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ తదితి - ఏవంవృత్తం, మోక్షహేతురిత్యస్మిన్నర్థే మానాభావాదిత్యర్థః । తర్క ఏవ మానమిత్యత ఆహ । న చైతత్తర్కయితుమితి । నను త

వాక్యేన తత్రోత్తరం— మాత్రమేకస్మిన్ జన్మన్యనేకవిరుద్ధఫలానాం కర్మణాం భోగాయోగాదత్యవశిష్టం కర్మజన్మాంతర ప్యనియతమిత్యాశంక్య తత్ర మానమాహ। కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చేతి॥ సంత్యనారబ్ధఫలాని పుణ్యపాపాని తేషాం నిత్యాద్యనుష్ఠానేన క్షయాన్న జన్మాంతరమితి శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ పుణ్యేన పుణ్యస్యైవ నాశః అవిరోధాత్ అన్యథాఽతిప్రసంగాత్ పాపస్యాపి సర్వాత్మనా పుణ్యనాశ్యత్వే పాపం చాస్తీతి సంచితపుణ్యపాపాభ్యాం జన్మాంతరం దుర్వారమిత్యాహ। తన్నేత్యాదినా॥ క్రియమాణనిత్యాదినాపి జన్మ స్యాత్। 'కర్మణా పితృలోక' ఇత్యవిశేషశ్రుతేః। స్మృతేశ్చేత్యాహ॥ న చ నిత్యేతి॥ ప్రత్యవాయపరిహారార్థనిత్యాద్యాచారే సత్యనుషఙ్గాత్ ఫలాంతరం నిష్పద్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః। తద్యథేతి॥ నిమిత్తైక

క్షపణాసంభవాత్ న యథావర్ణితచరితస్యాపి వర్తమానదేహపాతే దేహాంతరనిమిత్తాభావశ్శక్యతే నిశ్చేతుం కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చ 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా' 'తతశ్శేషేణే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః। స్యాదేతత్, నిత్యనైమిత్తికాని తేషాం క్షపకాణి భవిష్యంతీతి। తన్న, విరోధాభావాత్, సతి హి విరోధే క్షేప్యక్షేపకభావో భవతి 'న చ జన్మాంతరసంచితానాం సుకృతానాం నిత్యనైమిత్తికైరస్తి విరోధః, శుద్ధిరూపత్వావిశేషాత్। దురితానాం త్వశుద్ధిరూపత్వాత్ సతి హి విరోధే భవతు క్షపణం। న తు తావతా దేహాంతరనిమిత్తాభావసిద్ధిః సుకృతనిమిత్తత్వోపపత్తేః దుశ్చరితస్యాప్యశేషక్షపణానవగమాత్, న చ నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానాత్ ప్రత్యవాయానుత్పత్తిమాత్రం న పునః ఫలాంతరోత్పత్తిరితి ప్రమాణమస్తి ఫలాంతరస్యాప్యనునిష్పాదినస్సంభవాత్। స్మరతి హ్యాపస్తంబః 'తద్యథా ఆమ్రే ఫలార్థే నిర్మితే ఛాయాగంధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యంత' ఇతి। న చాసతి సమ్యగ్దర్శనే సర్వాత్మనా కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం జన్మప్రాయణాంతరాలే కేనచిత్ ప్రతిజ్ఞాతుం శక్యం, సునిపుణానామపి సూక్ష్మాపరాధదర్శనాత్। సంశయితవ్యం తు భవతి తథాపి నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వమేవ। న చానభ్యుపగమ్యమానే జ్ఞానగమ్యే బ్రహ్మాత్మత్వే కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావస్యాత్మనః కైవల్యమాకాంక్షితుం శక్యం అగ్నేరౌష్ణ్యవత్ స్వభావస్యాపరిహార్యత్వాత్। స్యాదేతత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వకార్యమనర్థో న తచ్ఛక్తిః తేన శక్త్యవస్థానేపి కార్యపరిహారాదుపపన్నో మోక్ష ఇతి। తచ్చ న, శక్తిసద్భావే కార్యప్రసవస్య దుర్నివారత్వాత్। అథాపి స్యాత్ న కేవలా శక్తిః కార్యమారభతేఽనపేక్ష్యాన్యాని నిమిత్తాని, అతః ఏకాకినీ స్థితాపి నాపరాధ్యతీతి। తచ్చ న, నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన నిత్యసంబద్ధత్వాత్। తస్మాత్ కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావే సత్యాత్మన్యసత్యాం విద్యాగమ్యాయాం బ్రహ్మాత్మతాయాం న కథంచన మోక్షం ప్రత్యాశాఽస్తి। శ్రుతిశ్చ 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి జ్ఞానాదన్యం మోక్షమార్గం వారయతి। పరస్మాదనన్యత్వేపి జీవస్య సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితి చేన్న, ప్రాక్ప్రబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవదుపపత్తేః। శాస్త్రం చ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యాదినాఽప్రబుద్ధవిషయే ప్రత్యక్షాదివ్యవహారముక్త్వా పునః ప్రబుద్ధవిషయే 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా తదభావం దర్శయ

రోపి తే సతీత్యర్థః। తథాపి కామ్యాదికర్మసత్త్వానిశ్చయో నాస్తీత్యత ఆహ॥ సంశయితవ్యం త్వితి॥ జ్ఞానం వినా దేహపాతే మోక్ష ఇతి నిశ్చయాలాభాత్ త్వత్పక్షక్షతిరితి భావః॥ బ్రహ్మభిన్నస్య జీవస్య కర్తృత్వాదిస్వభావస్య మోక్షాశాపి న యుక్తేత్యాహ॥ న చేతి॥ కర్తృత్వాదిరూపం కార్యం న స్వభావః కింతు తచ్ఛక్తిరితి శంకతే॥ స్యాదేతదితి॥ కార్యాగమ్యాయాశ్శక్తేః కార్యస్యాత్యంతానుత్పాదే సత్త్వమయుక్తం అతః శక్తిసత్త్వే తద్విషయస్య కార్యస్యాదృష్టదేశకాలాదినిమిత్తానాం చాస్మన్నాశక్తిద్వారా నిత్యసంబంధత్వాత్. మోక్షో న స్యాదితి పరిహరతి॥ తచ్చేత్యాదినా॥ మోక్షసిద్ధ్యర్థం జీవస్య బ్రహ్మత్వాంగీకారే సంసారానుపపత్తిమాశంక్యాజ్ఞానాత్తదుపపత్తిమసకృదుక్తాం స్మారయతి॥ పరస్మాదిత్యాదినా॥ ప్రా

సంగికం పరిహృత్య పరమం ప్రకృతముపసంహరతి॥ తదేవమితి॥ నను పరవిద్యాయామప్యాప్నోతిపదేన గతిశ్రుతేస్స్యాదత ఆహ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి॥ వైఫల్యాచ్చ గతేర్న పరవిషయత్వమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ అనుచింతనపక్షం ప్రత్యాహ॥ న చ నిత్యసిద్ధేతి॥ కథం తర్హి క్వచిత్పరవిషయత్వం గతేరుక్తమిత్యాశంక్య భ్రాంత్యేత్యాహ ॥ పరాపరేతి ॥ ప్రశ్నపూర్వకం పరాప

తి। తదేవం పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యాదివిజ్ఞానస్య బాధితత్వాన్న కథంచన గతిరుపపాదయితుం శక్యా। కిం విషయాః పునర్గతిశ్రుతయ ఇతి। ఉచ్యతే। సగుణవిద్యావిషయా భవిష్యంతి। తథాహి క్వచిత్పంచాగ్నివిద్యాం ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే క్వచిత్పర్యంకవిద్యాం క్వచిద్వైశ్వానరవిద్యాం। యత్రాపి బ్రహ్మ ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే 'యథా ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి 'అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మే'తి చ తత్రాపి వామనీత్యాదిభిస్సత్యకామాదిభిశ్చ గుణైస్సగుణస్యైవోపాస్యత్వాత్ సంభవతి గతిః। న క్వచిత్ పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్శ్రావ్యతే। యథా గతిప్రతిషేధః శ్రావితః 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ'తి। 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మిత్యాదిషు తు సత్యప్యాప్నోతేర్గత్యర్థత్వే వర్ణితేన న్యాయేన దేశాంతరప్రాప్త్యసంభవాత్ స్వరూపప్రతిపత్తిరేవేయమవిద్యాధ్యారోపితనామరూపప్రవిలయాపేక్షయాఽభిధీయతే। 'బ్రహ్మైవ సన్బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాదివదితి ద్రష్టవ్యం। అపి చ పరవిషయా గతిర్వ్యాఖ్యాయమానా ప్రరోచనాయ వా స్యాదనుచింతనాయ వా, తత్ర ప్రరోచనం తావత్ బ్రహ్మవిదో న గత్యుక్త్యా క్రియతే స్వసంవేద్యేనైవాఽవ్యవహితేన విద్యాసమర్పితేన స్వాస్థ్యేన తత్సిద్ధేః। న చ నిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయసనివేదనస్యాసాధ్యఫలస్య విజ్ఞానస్య గత్యనుచింతనే కాచిదపేక్షోపపద్యతే, తస్మాదపరవిషయైవ గతిః। తత్ర పరాపరబ్రహ్మవివేకానవధారణేనాపరస్మిన్బ్రహ్మణి వర్తమానా గతిశ్రుతయః పరస్మిన్నధ్యారోప్యంతే। కిం ద్వే బ్రహ్మణీ పరమపరం చేతి। బాఢం ద్వే, 'ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇత్యాదిదర్శనాత్। కిం పునః పరం బ్రహ్మ కిమపరమితి। ఉచ్యతే; యత్రావిద్యాకృతనామరూపాదివిశేషప్రతిషేధేనాస్థూలాదిశబ్దైర్బ్రహ్మోపదిశ్యతే తత్పరం। తదేవ యత్ర నామరూపాదివిశేషేణ కేనచిద్విశిష్టముపాసనాయోపదిశ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యాదిశబ్దైస్తదపరం। నన్వేవం సత్యద్వితీయశ్రుతిరుపరుధ్యేత। న, అవిద్యాకృతనామరూపోపాధికృతతయా పరిహృతత్వాత్। తస్య చాపరబ్రహ్మోపాసనస్య తత్సన్నిధౌ శ్రూయమాణం 'స యది పితృలోకకామో భవతీ'త్యాది జగదైశ్వర్యలక్షణం సంసారగోచరమేవ ఫలం భవతి, అనివర్తితత్వాదవిద్యాయాః। తస్య చ దేశవిశేషావబద్ధత్వాత్ తత్ప్రాప్త్యర్థం గమనమవిరుద్ధం। సర్వగతత్వేఽపి చాత్మన ఆకాశస్యేవ ఘటాదిగమనే బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనే గమనప్రసిద్ధిరిత్యవాదిష్మ 'తద్గుణసారత్వా'దిత్యత్ర। తస్మాత్ 'కార్యం బాదరి'రిత్యేష ఏవ స్థితః పక్షః 'పరం జైమిని'రితి తు పక్షాంతరప్రతిభానమాత్రప్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥

... ...

సూ. ౧౫. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥

స్థితమేతత్ కార్యవిషయా గతిర్న పరవిషయేతి। ఇదమిదానీం సందిహ్యతే, కిం సర్వాన్వికారాలంబనాన

రబ్రహ్మవిభాగం వదన్నపరబ్రహ్మణి గతేరర్థవత్త్వమాహ। కిం ద్వే ఇత్యాదినా॥ వ్యాపినో జీవస్య కథం గతిః తత్రాహ ॥ సర్వగతత్వేఽపీతి॥ ఇతి పంచమాధికరణం॥

... ...

౧౫. ఏవం గంతవ్యం నిరూప్య గంతౄన్నిర్ధారయతి॥ అప్రతీకాలంబనానితి॥ 'స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీ'త్యవిశేషశ్రుతేః తత్క్రతున్యాయాచ్చ సంశయమాహ॥ ఇదమితి॥ అనియమాధికరణే తత్త్వవిద్యాభ్యో అన్యత్ర సర్వోపాసకానాం గ

ర్థోపసంహారయుక్తిః, ఇదానీమ ప్రతీకోపాసకానామేవమార్గో న సర్వేషాం వికారోపాసకానామిత్యుభయథాభావోక్తౌ పూర్వోక్తవిరోధస్స్యాత్, తస్మాదుపాసకమాత్రస్యోత్తరమార్గసిద్ధిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తూభయథాభావసిద్ధిః। అదోషాదితిసూత్రే పదచ్ఛేదో ఽవిరోధాదిత్యర్థః। 'అనియమస్సర్వేషా'మితిసూత్రే సర్వశబ్దస్య ప్రతీకోపాసకాన్యపరత్వాదితి భావః॥ యద్యపి ప్రతీకధ్యాయినాం పితృయాణతృతీయస్థానయోరప్రవేశాదర్చిరాదిమార్గో వాచ్యః తథాపి తేషాం విద్యుత్పర్యంతమేవ గమనమస్తు న బ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మక్రతుత్వాభావాత్ । యో యద్ధ్యాయతి స తత్ప్రాప్నో

విశేషేణైవామానవః పురుషః ప్రాపయతి బ్రహ్మలోకముత కాంశ్చిదేవేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్మాత్ బ్రహ్మణో గతిస్స్యాత్ తథాహి 'అనియమస్సర్వేషా'మిత్యత్రా విశేషేణైవైషా విద్యాంతరేష్వవతారితేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ॥ అప్రతీకాలంబనానితి॥ ప్రతీకాలంబనాన్వర్జయిత్వా సర్వానన్యాన్వికారాలంబనాన్నయతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే । న హ్యేవముభయథాభావాభ్యుపగమే కశ్చిద్దోషోఽస్తి అనియమన్యాయస్య ప్రతీకవ్యతిరిక్తేష్వప్యుపాసనేషూపపత్తేః॥ తత్క్రతుశ్చాస్యోభయథాభావస్య సమర్థకో హేతుర్ద్రష్టవ్యః। యో హి బ్రహ్మక్రతుః స బ్రాహ్మమైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః। న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మక్రతుత్వమస్తి ప్రతీకప్రధానత్వాదుపాసనస్య। నన్వబ్రహ్మక్రతురపి బ్రహ్మ గచ్ఛతీతి శ్రూయతే, యథా పంచాగ్నివిద్యాయాం 'స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీ'తి। భవతు యత్ర శ్రుతిమాహాత్మ్యాదీదృశముపలభ్యేత తదభావే త్వౌత్సర్గికేణ తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి మన్యతే॥

సూ. ౧౬. విశేషం చ దర్శయతి॥

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాత్ఫలవిశేషముత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్నుపాసనే దర్శయతి 'యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి మనో వావ వాచో భూయ' ఇత్యాదినా। స చాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతంత్రత్వాదుపాసనానాముపపద్యతే, బ్రహ్మతంత్రత్వే తు బ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్కథం ఫలవిశేషస్స్యాత్। తస్మాన్న ప్రతీకాలంబనానామితరైస్తుల్యఫలత్వమితి॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

తీతి హి తత్క్రతున్యాయః శ్రుతిమూలః, ప్రతీకేషు చ నామాదిషు ధ్యేయేషు బ్రహ్మణో గుణత్వాన్న ప్రాధాన్యేన ధ్యేయత్వమస్తి। అస్య చ న్యాయస్య పంచాగ్నివిద్యాయాం మాహాత్మ్యవాదాత్ప్రత్యక్షవచనాద్బాధ ఇష్ట ఇతి సూత్రభాష్యార్థః॥ *

౧౬. కించ ప్రతీకతారతమ్యేన ఫలతారతమ్యశ్రుతేర్న ప్రతీకధ్యాయినాం బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ॥ విశేషం చేతి। తస్మాదసతి వచనే బ్రహ్మధ్యాయిన ఏవ బ్రహ్మగంతార ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి షష్ఠాధికరణం॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

శ్రీవిష్వక్సేనాయ నమః

చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః

పూర్వపాదే బ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుక్తా, సంప్రతి తేషామైశ్వర్యవిశేషం బ్రాహ్మలౌకికం పాదస్యోత్తరార్ధేన ప్రపంచయిష్యన్ ఆదావభ్యర్హితపరవిద్యాప్రాప్యం నిర్విశేషబ్రహ్మభావమాహ। సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదితి। నిర్గుణవిద్యాఫలవాక్యముదాహృత్య స్వశబ్దస్య స్వీయాగంతుకరూపస్వాత్మరూపవాచిత్వాభ్యాం సంశయమాహ। ఏవమిత్యాది। పూర్వధర్మమోక్షస్య స్వర్గాదివిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలం, తత్ర మోక్ష ఆగంతుకః ఫలత్వాత్ స్వర్గవదితి న్యాయోపేతయాऽభినిష్పత్తిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమాహ। కిమిత్యాదినా। స్వశబ్దశ్రుతిబా

సూ. ౧. సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్॥

'ఏవమేవైష సంప్రసాదోऽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే। తత్ర సంశయః, కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పద్యతే ఆహోస్విదాత్మమాత్రేణేతి। కిం తావత్ ప్రాప్తం స్థానాంతరేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్రూపవిశేషేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్, మోక్షస్యాపి ఫలత్వప్రసిద్ధేః అభినిష్పద్యత ఇతి చోత్పత్తిపర్యాయత్వాత్। స్వరూపమాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వప్యవస్థాసు స్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత। తస్మాద్విశేషేణ కేనచిదభినిష్పద్యత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, కేవలేనైవాత్మనాऽఽవిర్భవతి న ధర్మాంతరేణేతి। కుతః స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి, స్వశబ్దాత్, అన్యథా హి స్వశబ్దేన విశేషణమనవక్లృప్తం స్యాత్। నన్వాత్మీయాభిప్రాయః స్వశబ్దో భవిష్యతి। న, తస్యావచనీయత్వాత్। యేనైవ హి కేనచిద్రూపేణాభినిష్పద్యతే తస్యైవాత్మీయత్వోపపత్తేః స్వేనేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్। ఆత్మవచనతాయాం త్వర్థవత్ కేవలేనైవాత్మరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణేతి। కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థాస్విహ చ స్వరూపానపాయసామ్యే సతీత్యత ఆహ। ... ... *

సూ. ౨. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్॥

యోऽత్రాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తః స సర్వబంధవినిర్ముక్తః శుద్ధేనైవాత్మనాऽవతిష్ఠతే। పూర్వత్రాంధో భవత్యపి రోదితీవ వినాశమేవాపీతో భవతీతి చావస్థాత్రయకలుషితేనాత్మనేత్యయం విశేషః। కథం పునరవగమ్యతే ముక్తోऽయమిదానీం భవతీతి ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ। తథా హి 'ఏతం త్వేవ తే భూయోऽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యవస్థాత్రయదోషవిహీనమాత్మానం వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇత్యుపన్యస్య 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి చోపసంహరతి, తథాఖ్యాయికోపక్రమేపి 'య ఆత్మాऽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు'రిత్యాదిముక్తాత్మవిష

ధితో న్యాయః అభినిష్పత్తిశ్చ సాపేక్షాకారవృత్త్యభిప్రాయా బంధధ్వంసజన్మన్యౌపచారిక్యేవేతి ముక్త్వా సిద్ధాంతయతి ఏవమితి। మోక్షస్య ఫలత్వేన ప్రాప్తాగంతుకత్వనిరాసార్థం స్వశబ్ద ఇతి యుక్తం స్వీయవాచిత్వే త్వనర్థకతామాపాదయతి త్యర్థః। సూత్రాంతరం గృహ్ణాతి। కః పునరితి। ... ... *

౨. జాగరితే హ్యంధ్యాదిదేహధర్మాన్ పశ్యతి స్వప్నే తు హత ఇవ కేనచిత్। అపి వా పుత్రాదినాశాచ్ఛోచతీవ భవతి, సుషుప్తే తు విశేషాజ్ఞానాద్వినష్ట ఇవేతి, ఏవం తదవస్థాత్రయకలుషితాత్మనాऽతిష్ఠతి, మోక్షే తు నిఖిలదుఃఖనిర్ముక్తః ప్రద్యోతమానః పూర్ణజ్ఞానం ఆత్మనాऽవతిష్ఠత ఇతి మహాన్ విశేష ఇత్యర్థః॥ ... ... *

3. కార్యగోచరమితి కార్యజ్యోతిఃప్రాప్తమిత్యర్థః· కార్యం ప్రాప్తాపి ముక్తిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। న చానతివృత్త ఇతి। అధిగ
4. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్॥ స్వరూపస్థితం ముక్తముపజీవ్య ఖాదివివాదాత్ బ్రహ్మభేదాభేదసంశయే సత్యత్యంతభేదం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాంతమాహ। యస్యేతి॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణం॥ ... *

యమేవ ప్రతిజ్ఞానరి। ఫలత్వసిద్ధిరపి మోక్షస్య బంధనివృత్తిమాత్రాపేక్షా నాపూర్వోపజనాపేక్షా। ఉక్తా వ్యభినిష్పద్యత ఇత్యుత్పత్తిపర్యాయత్వం తదపి నాపూర్వావస్థాపేక్షం యథా రోగనివృత్తావరోగోఽభినిష్పద్యత ఇతి, తద్వత్। తస్మాదదోషః॥ ... *

సూ. 3. ఆత్మా ప్రకరణాత్।

కథం పునర్ముక్త ఇత్యుచ్యతే 'యావతా పరం జ్యోతిరుపసంపద్యే'తి కార్యగోచరమేవైనం శ్రావయతి। జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికజ్యోతిషి రూఢత్వాత్। న చానతివృత్తో వికారవిషయాత్ కశ్చిన్ముక్తో భవితుమర్హతి వికారస్యార్తత్వప్రసిద్ధేరితి। నైష దోషః। యత ఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేనావేద్యతే ప్రకరణాత్। 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు'రితి హి ప్రకృతే పరస్మిన్నాత్మని నాకస్మాద్భౌతికం జ్యోతిశ్శక్యం గ్రహీతుం, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్। జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి దృశ్యతే 'తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి। ప్రపంచితం చైతత్ 'జ్యోతిర్దర్శనా'దిత్యత్ర॥ ... ...

సూ. 4. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్॥

పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే యః స కిం పరస్మాదాత్మనః పృథగేవ భవతి ఉతావిభాగేనైవావతిష్ఠత ఇతి విచికిత్సాయాం 'స తత్ర పర్యేతీ'త్యధికరణాధికర్తృవ్యపదేశాత్ 'జ్యోతిరుపసంపద్యే'తి చ కర్తృకర్మనిర్దేశాద్భేదేనైవావస్థానమితి యస్య మతిః తం వ్యుత్పాదయతి। అవిభక్త ఏవ పరేణాత్మనా ముక్తోఽవతిష్ఠతే। కుతః, దృష్టత్వాత్। తథాహి 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి' 'న తు తద్ద్వితీయమస్తి' 'తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే'దిత్యేవమాదీని వాక్యాన్యవిభాగేనైవ పరమాత్మానం దర్శయంతి। యథాదర్శనమేవ చ ఫలం యుక్తం తత్క్రతున్యాయాత్ 'యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా భవతి గౌతమే'తి చైవమాదీని ముక్తస్వరూపనిరూపణపరాణి వాక్యాన్యవిభాగమేవ దర్శయంతి నదీసముద్రాదినిదర్శనాని చ। భేదనిర్దేశస్త్వభేదేఽప్యుపచర్యతే। 'స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి 'స్వే మహిమ్ని' ఇతి 'ఆత్మరతిరాత్మక్రీడ' ఇతి చైవమాదిదర్శనాత్॥ *

సూ. 5. బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః॥

స్థితమేతత్ 'స్వేన రూపేణే'త్యత్రాత్మమాత్రస్వరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణేతి। అధునా తు తద్విశేషబుభుత్సాయామభిధీయతే। స్వమస్య రూపం బ్రాహ్మమపహతపాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వావసానం తథా సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం చ తేన స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే। కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యస్తథాత్వావగమాత్। తథాహి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదినా 'సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవముపన్యాసో నైవమాత్మకతామాత్మనో బోధయతి। తథా 'స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ' ఇత్యైశ్వర్యరూపమావేదయతి। 'తస్య సర్వేషు లోకేషు కామ

5. బ్రాహ్మేణ జైమినిః॥ ఉక్తబ్రహ్మస్వరూపం ముక్తముపజీవ్య స కిం సత్యసర్వజ్ఞత్వాదినా ధర్మేణ యుక్తస్తిష్ఠతి ఉత సత్యత్వశత్వాంగవదత్యంతాసత్త్వాచ్చిన్మాత్రాత్మనా తిష్ఠతి కిం వా వస్తుగత్యా చిన్మాత్రోఽపి జీవాద్వ్యవహారదృష్ట్యా సర్వజ్ఞత్వాదిమానితి మునిత్రయవిప్రతిపత్తేస్సంశయే సత్యాద్యం పూర్వపక్షమాహ॥ అథ నేత్యాదినా॥ తత్ర పక్షసిద్ధిరేవ ఉపన్యసనీయం। 'సోఽన్వేష్టవ్య' ఇతి విధ్యర్థ ఉద్దేశః, య ఆత్మేత్యాదిరుపన్యాసశబ్దార్థః। ఆదిపదాద్విధ్యాదేర్గ్రహః।

తతోఽజ్ఞాతజ్ఞాపకో విధిస్తమాహ॥ తథాపి తత్రేతి॥ 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇత్యాదిస్తు వ్యపదేశోఽయం హి నోద్దేశః విధ్యభావాత్ నాపి విధిః సిద్ధవన్నిర్దేశాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౬. సత్యకామత్వాదిధర్మాణాం సత్యత్వం దూషయన్నత్యంతాసత్త్వపక్షమాహ॥ చితితన్మాత్రేణేతి॥ చితిశ్చైతన్యం, శబ్దజ్ఞానాద్యో వికల్పోఽసత్ప్రత్యయస్తజ్జాః అత్యంతాసంత ఇతి యావత్। అస్త్వభావరూపధర్మాణామసత్త్వం భావధర్మాణాం తు సత్త్వమిత్యాశంక్య తేషామప్యౌపాధికత్వాదసత్త్వమిత్యాహ॥ సత్యకామేతి॥ చిన్మాత్రముక్తే జక్షణాదిశ్రుతిః కథమిత్యత ఆహ॥ అత ఏవేతి॥ సర్వధర్మనిషేధాదేవేత్యర్థః॥ ... ... *

౭. ధర్మాణాం సత్యత్వమత్యంతాసత్యత్వం చేతి పక్షద్వయముక్తమద్వైతశ్రుతీనాం సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రుతివ్యవహారయోశ్చ బాధాపాతాదతస్తృతీయపక్షః శ్రేయానితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమపీతి॥ అత్ర కేచిత్ ముహ్యంతి అఖండచిన్మాత్రజ్ఞానాన్ముక్తస్యాజ్ఞానాభావాత్, కుత ఆజ్ఞానికధర్మయోగ ఇతి, త ఇత్థం బోధనీయాః యథేశ్వరధర్మాస్తథైవ చిన్మాత్రో భవతీతి చ 'సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర' ఇత్యాదివ్యపదేశాశ్చైవముపపన్నా భవిష్యంతీతి॥ ... *

సూ. ౬. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥

యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయో భేదేనైవ ధర్మా నిర్దిశ్యంతే తథాపి శబ్దవికల్పజా ఏవైతే, పాప్మాదినివృత్తిమాత్రం హి తత్ర గమ్యతే, చైతన్యమేవ త్వస్యాత్మనః స్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా। తథా చ శ్రుతిః 'ఎవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన' ఇత్యేవంజాతీయకానుగృహీతా భవిష్యతి। సత్యకామత్వాదయస్తు యద్యపి వస్తుస్వరూపేణైవ ధర్మా ఉచ్యంతే 'సత్యాః కామా అస్య' ఇతి, తథాప్యుపాధిసంబంధాధీనత్వాత్తేషాం న చైతన్యవత్ స్వరూపత్వసంభవః అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్। ప్రతిషిద్ధం హి బ్రహ్మణోఽనేకాకారత్వం 'న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగ'మిత్యత్ర। అత ఏవ జక్షణాదిసంకీర్తనమపి దుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయం స్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్। న హి ముఖ్యాన్యేవ రతిక్రీడామిథునాన్యాత్మనిమిత్తాని శక్యంతే వర్ణయితుం, ద్వితీయవిషయత్వాత్తేషాం। తస్మాన్నిరస్తాశేషప్రపంచేన ప్రసన్నేనావ్యపదేశ్యేన బోధాత్మనాఽభినిష్పద్యత ఇత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే॥ ... ... *

సూ. ౭. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః॥

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి వ్యవహారాపేక్షయా పూర్వస్యాప్యుపన్యాసాదిభ్యోఽవగతస్య బ్రాహ్మస్యైశ్వర్యరూపస్యాప్రత్యాఖ్యానాదవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే॥

సూ. ౮. సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః॥

హార్దవిద్యాయాం శ్రూయతే 'స యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యాది। తత్ర సంశయః, కిం సంకల్ప ఏవ కేవలః పిత్రాదిసముత్థానహేతురుత నిమిత్తాంతరసహిత ఇతి। త

దాత్మని ముక్తే జీవాంతరైర్వ్యవహ్రియంత ఇతి। న చ మూలావిద్యైక్యాత్తన్నాశే కుతో జీవాంతరమితి వాచ్యం, న వయం తన్నాశే జీవాంతరవ్యవహారం బ్రూమః కింతు తదంశనాశే నాంశాంతరస్థాధ్యాత్మికశరీరద్వయాభిమానినో ముక్తాంశాంతరోపాధికా జీవా వ్యవహర్తార ఇతి వదామః। తర్హి నానావిద్యాపక్ష ఏవ కుతో నాద్రియత ఇతి జీవభేదస్యాశక్యత్వాదితి చేన్న। ప్రకృతిస్థా నిత్యం ప్రతిజీవం ప్రపంచభేద ఇత్యాద్యప్రామాణికానేకకార్యగౌరవాదితి సర్వవృద్ధసమ్మతైకవిద్యాపక్ష ఏవ శ్రేయాన్, అంశభేదేన బంధముక్తివ్యవస్థేతి సంక్షేపః॥ ఇతి తృతీయాధికరణం॥ ... *

౮. ఏవం పరవిద్యాఫలముక్త్వేదానీమపరవిద్యాఫలం ప్రపంచయతి॥ 'సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతే'రితి॥ ఏవకారస్యాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదసాధారణ్యాత్ సంశయః, బ్రహ్మలోకం గతస్యోపాసకస్య సంకల్పో యత్నాంతరాపేక్షః॥

భోగసామగ్రీసంకల్పత్వాదస్మదాదిసంకల్పవత్ । నచైవకారవిరోధః స్వకృత్స్నసామగ్ర్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన సాఫల్యార్థత్వాత్ యత్నానంగీకారే భోగపుష్ట్యసిద్ధేశ్చేతి పూర్వపక్షార్థః ॥ అత్ర లోకవృత్తానుసరణం ఫలం, సిద్ధాంతేతు విద్యాబలేన సంకల్పస్యైవ భోగపుష్టికరత్వసిద్ధిరితి భేదః ॥ కించ యది భోగసంకల్పానంతరమపి యత్నాంతరసాధ్యా నిమిత్తాపేక్షా స్యాత్ తర్హి నిమిత్తప్రాప్తేః ప్రాగ్జాతసంకల్పస్య వంధ్యత్వం స్యాత్ భాగవిలంబాత్ తతస్సత్యసంకల్పశ్రుతేర్న యత్నాంతరాపేక్షేత్యాహ ॥ నిమిత్తాంతరమపీతి ॥ ... ... *

త్ర సత్యపి సంకల్పాదేవేతి శ్రవణే లోకవన్నిమిత్తాంతరాపేక్షా యుక్తా । యథా లోకే ఽస్మదాదీనాం సంకల్పాత్ గమనాదిభ్యశ్చ హేతుభ్యః పిత్రాదిసంపత్తిర్భవత్యేవం ముక్తస్యాపి స్యాత్ । ఏవం దృష్టవిపరీతం న కల్పితం భవిష్యతి । సంకల్పాదేవేతి తు రాజ్ఞ ఇవ సంకల్పితార్థసిద్ధికరీం సాధనాంతరసామగ్రీం సులభామపేక్ష్యోచ్యతే । నహి సంకల్పమాత్రసముత్థానాః పిత్రాదయో మనోరథవిజృంభితవచ్చంచలత్వాత్ పుష్కలాం భోగం సమర్పయితుం పర్యాప్నుయురిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । సంకల్పాదేవతు కేవలాత్ పిత్రాదిసముత్థానమితి । కుతః, తచ్ఛ్రుతేః 'సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యాదికాహి శ్రుతిర్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయాం పీడ్యేత, నిమిత్తాంతరమపి తు యది సంకల్పానువిధాయ్యేవ స్యాత్, భవతు, నతు ప్రయత్నాంతరసంపాద్యం నిమిత్తాంతరమిష్యతే । ప్రాక్సంపత్తేర్వంధ్యసంకల్పత్వప్రసంగాత్ । నచ శ్రుతిగమ్యేఽర్థే లోకవదితి సామాన్యతో దృష్టం క్రమతే । సంకల్పబలాదేవ చైషాం యావత్ప్రయోజనం స్థైర్యోపపత్తిః ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్తసంకల్పస్య ॥ ... ... *

సూ, ౯. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః ॥

అత ఏవ చావంధ్యసంకల్పత్వాదనన్యాధిపతిర్విద్వాన్భవతి, నాస్యాన్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః । నహి ప్రాకృతోఽపి సంకల్పయన్సస్వామికత్వమాత్మనః సత్యాం గతౌ సంకల్పయతి । శ్రుతిశ్చైతద్దర్శయతి 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ'తి ॥

సూ. ౧౦. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్ ॥

'సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యతః శ్రుతేర్మనస్తావత్ సంకల్పసాధనం సిద్ధం, శరీరేంద్రియాణి పునః ప్రాప్తైశ్వర్యస్య విదుషస్సంతి న సంతీతి సమీక్ష్యతే । తత్ర బాదరిస్తావదాచార్యః శరీరస్యేంద్రియాణాం చాభావం మహీయమానస్య విదుషో మన్యతే । కస్మాత్, ఏవం హ్యాహామ్నాయః 'మనసైతాన్ కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి' । యది మనసా శరీరేంద్రియైశ్చ విహరేత మనసేతి విశేషణం న స్యాత్ । తస్మాదభావశ్శరీరేంద్రియాణాం మోక్షే ॥ ... ... *

సూ. ౧౧. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ ॥

జైమినిస్త్వాచార్యో మనోవచ్ఛరీరస్యాపి సేంద్రియస్య భావం ముక్తం ప్రతి మన్యతే । యతః 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీ'త్యాదినాఽనేకధాభావవికల్పమామనంతి । నహ్యనేకవిధతా వినా శరీరభేదేన సాంజసీ స్యాత్ । యద్యపి నిర్గుణాయాం భూమవిద్యాయామయమనేకధాభావవికల్పః పఠ్యతే తథాపి విద్యమానమే

౯. సర్వేశ్వరాధీనస్య విదుషః కథం సంకల్పమాత్రాద్భోగసిద్ధిస్తత్రాహ । అత ఏవేతి । ఈశ్వరధర్మా ఏవ విదుష్యావిర్భూతా ఇతి న సంకల్పభంగ ఇతి భావః । ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... *

౧౦. ఏవకారవత్ మనసేతి విశేషణేన అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాద్దేహాద్యభావ ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమితి ॥ అత్రాపి వాదివివాదాత్ సంశయః, తత్ర దేహాదస్థానసంత్యేవ సదా సంత్యేవేతి చ పక్షద్వయం పూర్వపక్షః, కాలభేదేన సత్వాసత్వాభ్యాం సంతి న సంతి చేతి సిద్ధాంతపక్షో ద్రష్టవ్యః, ఫలం తు తత్తచ్ఛ్రుతేర్ముఖ్యత్వమితి వివేకః ॥ ౧౧ ॥

౧౨. ద్వాదశాహవదితి। 'య ఏవం విద్వాగ్ँ సత్త్రముపయంతీ'త్యుపాయనచోదనాగమ్యత్వాదుపేతిశ్రుతేర్ద్వాదశాహస్య సత్త్రత్వం, 'ఆసతేతి చోపయంతీ'తి చోదితత్వం సత్త్రలక్షణమితి స్థితేః, తథా 'ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయే'దితి యజతిచోదనాదర్శనాత్ నియతకర్తృకత్వావగమేన ద్విరాత్రాదివదహీనత్వం చేత్యర్థః॥ ౧౩॥ ౧౪॥ ఇతి ౫ అధికరణం-

౧౫. ప్రదీపవదావేశః॥ సంకల్పమాత్రాన్నిర్మితదేహానుపజీవ్య తేషూభయథాదర్శనాత్ సంశయమాహ— భావమితి॥ అనాదిలింగశరీరస్యైకస్మిన్నేవ శరీరే భావాన్నిర్మితానేకదేహేషు భోగాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యథేత్యాదినా। 'స ఏకధా త్రిధా పంచధే'త్యాదిశ్రుతిర్విదుషోఽనేకధాభావముక్త్వా, విద్వాంస్తు న దేహో నాపి భిన్నా మాత్రాః కింతు లింగోపహితాత్మా। న చ తస్య లింగభేదం వినానేకత్వం సంభవతి। అతః శ్రుతిబలా

వేదం సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం భూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యత ఇత్యతః సగుణవిద్యాఫలభావేనోపతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే॥ ... ... *

సూ. ౧౨. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥

బాదరాయణః పునరాచార్యోఽత ఏవోభయలింగశ్రుతిదర్శనాదుభయవిధత్వం సాధు మన్యతే, యదా సశరీరతాం సంకల్పయతి తదా సశరీరో భవతి యదా త్వశరీరతాం తదాఽశరీర ఇతి। సత్యసంకల్పత్వాత్ సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ ద్వాదశాహవత్, యథా ద్వాదశాహః సత్త్రమహీనశ్చ భవత్యుభయలింగశ్రుతిదర్శనాత్, ఏవమిదమపీతి॥ ... ... *

సూ. ౧౩. తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః॥

యదా తనోః సేంద్రియస్య శరీరస్యాభావస్తదా యథా సంధ్యే స్థానే శరీరేంద్రియవిషయేష్వవిద్యమానేష్వప్యుపలబ్ధిమాత్రా ఏవ పిత్రాదికామా భవంతి, ఏవం మోక్షేఽపి స్యుః, ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే॥ ...*

సూ. ౧౪. భావే జాగ్రద్వత్॥

భావే పునస్తనోర్యథా జాగరితే విద్యమానా ఏవ పిత్రాదికామా భవంత్యేవం ముక్తస్యాప్యుపపద్యతే॥*

సూ. ౧౫. ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి॥

'భావం జైమినిర్వికల్పామననా'దిత్యత్ర సశరీరత్వం ముక్తస్యోక్తం తత్ర త్రిధాభావాదిష్వనేకశరీరసర్గే కిం నిరాత్మకాని శరీరాణి దారుయంత్రవత్ సృజ్యంతే కిం వా సాత్మకాన్యస్మదాదిశరీరవదితి భవతి వీక్షా। తత్రాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరేకేన శరీరేణ యోగాదితరాణి నిరాత్మకానీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, ప్రదీపవదావేశ ఇతి। యథా ప్రదీప ఏకోఽనేకప్రదీపభావమాపద్యతే వికారశక్తియోగాత్ ఏవమేకోఽపి సన్ విద్వానైశ్వర్యయోగాదనేకభావమాపద్య సర్వాణి శరీరాణ్యావిశతి। కుతః, తథా హి దర్శయతి శాస్త్రమేకస్యానేకభావం 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పంచధా భవతి సప్తధా నవధే'త్యాది। నైతద్దారుయంత్రోపమాభ్యుపగమేఽవకల్పతే నాపి జీవాంతరావేశే। న చ నిరాత్మకానాం శరీరాణాం ప్రవృత్తిః సంభ

దేకస్యైవానాదిలింగస్యానేకదేహేషు ప్రదేశభేదః స్వీకర్తవ్యః॥ యద్యపి మూలప్రదీపస్యావర్త్యంతరేషూత్పన్నదీపానాం చాత్యంతభేదోఽస్తి। లింగస్య తు దేహభేదకృతో భేదో న స్వతః, స్వతో లింగభేదే తదుపహితజీవభేదాదనుసంధానానుపపత్తేః, ఆగంతుకానేకలింగసృష్టౌ ప్రమాణాభావాచ్చ, తథాపి ప్రదీపత్వజాత్యైక్యేన వ్యక్త్యైక్యారోపాత్ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః సామ్యం ద్రష్టవ్యం, తథా చ యథా ప్రదీపోఽనేకవర్తీషు ప్రవిశతి ఏవం విద్యాయోగబలాత్ విద్వల్లింగవ్యాపిత్వాదనేకదేహేషు యుగపదావేశ ఇతి సూత్రార్థః। విదుషోఽనేకధాత్వం శ్రుతమన్యథా న ఘటత ఇత్యాహ— నైతదితి। ఇతశ్చ సాత్మకత్వమిత్యాహ— న చ నిరాత్మకానామితి। యద్యప్యాదిమన ఏకదేహస్థం తదనుసారిణి దే

పాంతరస్థానిమునాం సంభవంతి తదవస్థానాత్ తన్నియమ్యత్వసంభవాదిత్యత్ర యోగశాస్త్రసమ్మతిమాహ। ఏషైవేతి। నిర్మాణచిత్తాన్యస్మితామాత్రాత్ ప్రవృత్తిభేదే ప్రయోజకం చిత్తమేకమనేకేషామితి భగవత్పతంజలినా సూత్రితం। యోగినోఽభిమానమాత్రాన్నిర్మాణచిత్తాని నిర్మాణదేహేషు భవంతి, తేషాం నియామకమనాదిచిత్తమిత్యర్థః। ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యశంకామాహ॥ కథం పునరితి ॥ సలిలవత్ సలిలః స్వచ్ఛ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౬. 'నతు తద్ద్వితీయమస్తి' ఇత్యచిత్సుషుప్తిమధికృత్యోక్తం 'తత్కేనక'మిత్యాది క్వచిన్ముక్తిం ప్రకృత్యోక్తం, ఏవం విశేషజ్ఞానాభావవచనం సుషుప్తిముక్త్యన్యతరాపేక్షం సగుణోపాసకస్య భోగోక్త్యా న విరుధ్యతే భిన్నవిషయత్వాదిత్యాహ ॥ స్వాప్యయేతి॥ తత్ర శ్రుతౌ, తదధికారవశాత్ సుషుప్త్యాదిప్రకరణబలాదుక్తవచనానామన్యతరాపేక్షత్వమ్,

ఇతి। యత్త్వాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరనేకశరీరయోగాసంభవ ఇతి। నైష దోషః, ఏకమనోఽనువర్తీని సమనస్కాన్యేవాపరాణి శరీరాణి సత్యసంకల్పత్వాత్ స్రక్ష్యతి, సృష్టేషు చ తేషూపాధిభేదాదాత్మనోఽపి భేదేనాధిష్ఠాతృత్వం యోక్ష్యతే। ఏషైవ చ యోగశాస్త్రేషు యోగినామనేకశరీరయోగప్రక్రియా, కథం పునర్ముక్తస్యానేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యమభ్యుపగమ్యతే యావతా 'తత్కేన కం విజానీయాత్' 'నతు తద్ద్వితీయమస్తి' 'తతోఽన్యద్విభక్తం యద్విజానీయాత్' 'సలిల ఏకో ద్రష్టాఽద్వైతో భవతీ'తి చైవంజాతీయకా శ్రుతిర్విశేషవిజ్ఞానం వారయతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... *

సూ. ౧౬. స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥

స్వాప్యయః సుషుప్తం 'స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత' ఇతి శ్రుతేః। సంపత్తిః కైవల్యం, 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి శ్రుతేః। తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్యైతద్విశేషసంజ్ఞాభావవచనం క్వచిత్ సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యోచ్యతే క్వచిత్ కైవల్యావస్థాం। కథమవగమ్యతే, యతస్తత్రైవ తదధికారవశాదావిష్కృతం, 'ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్' 'యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః। సగుణవిద్యావిపాకస్థానం త్వేతత్ స్వర్గాదివదవస్థాంతరం యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతే తస్మాదదోషః॥ ... ... *

సూ. ౧౭, జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥

యే సగుణబ్రహ్మోపాసనాత్ సహైవ మనసేశ్వరసాయుజ్యం వ్రజంతి కిం తేషాం నిరవగ్రహమైశ్వర్యం భవత్యాహోస్విత్ సావగ్రహమితి సంశయః, కిం తావత్ ప్రాప్తం నిరంకుశమేవైషామైశ్వర్యం భవితుమర్హతి 'ఆప్నోతి స్వారాజ్యం' 'సర్వేఽస్మై దేవా బలిమావహంతి' 'తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠతి॥ జగద్వ్యాపారవర్జమితి॥ జగదుత్పత్త్యాదివ్యాపారం వర్జయిత్వాఽన్యదణిమాద్యాత్మకమైశ్వర్యం ముక్తానాం భవితుమర్హతి, జగద్వ్యాపారస్తు నిత్యసిద్ధస్యైవేశ్వరస్య। కుతః, తస్య తత్ర ప్రకృతత్వాదసన్నిహితత్వాచ్చేతరేషాం। పర ఏవ హీశ్వరో జగ

విష్కృతం, హి యతస్తతోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః। అత్ర సముత్థానాదివాక్యం ముక్తివిషయం యత్ర సుప్త ఇతి సుషుప్తివిషయమితి విభాగః ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్॥ ... ... *

౧౭. జగద్వ్యాపారవర్జం ॥ సంకల్పాదేవేత్యాదినోక్తైశ్వర్యస్య జగత్సృష్ట్యాదివ్యతిరిక్తవిషయత్వేనాక్షేపాత్ సంగతిః ఉభయథాదర్శనాత్ సంశయః। 'ఈశ్వరసామ్యం పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తు విద్యాయోగినామీశ్వరనియమ్యత్వాదేకస్య నిత్యసిద్ధేశ్వరస్యైవ జగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితి వివేకః। ప్రకరణాత్ సర్గసమయే యస్మాత్ ప్రాక్ సర్వకర్తృత్వం శ్రుతౌ ప్రకృతం తస్యైవ నియంతృత్వాజ్జగద్వ్యాపారః। నహ్యుపాసకానాం దేహాంపి వేతుం సంభవతి।

కించేశ్వరస్య నిత్యసిద్ధత్వాత్ శబ్దైకసమధిగమ్యత్వాచ్చ జగత్స్రష్టృత్వం యుక్తం, న తు తత్ప్రసాదలబ్ధసిద్ధీనాం జీవానామిత్యాహ॥ నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చేతి॥ కించ విదుషాం సమప్రాధాన్యే మిథో విరోధః, ఏకం ప్రత్యనేకేషాం గుణత్వే ఏక ఏవేశ్వర ఇత్యాహ॥ సమనస్కత్వాదితి॥ ... ... *

౧౮. అధికారేణ నియోజయత్యాదిత్యాదీన్ నిత్యాధికారికః, న చాసౌ మండలస్థశ్చ తత్ప్రాప్త్యుక్తిరిత్యర్థః॥ మనసస్పతిసూ

ద్వ్యాపారేఽధికృతః తమేవ ప్రకృత్యోత్పత్త్యాద్యుపదేశాన్నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చ। తదన్వేషణవిజిజ్ఞాసనపూర్వకమితరేషామాదిమదైశ్వర్యం శ్రూయతే, తేనాసన్నిహితాస్తే జగద్వ్యాపారే। సమనస్కత్వాదేవ చైషామనైకమత్యే కస్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః కస్యచిత్ సంహారాభిప్రాయ ఇత్యేవం విరోధోఽపి కదాచిత్స్యాత్। అథ కస్యచిత్ సంకల్పమన్వన్యస్య సంకల్ప ఇత్యవిరోధస్సమర్థ్యేత, తతః పరమేశ్వరాకూతతంత్రత్వమేవేతరేషామితి వ్యవతిష్ఠతే । ... ... *

సూ. ౧౮. ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః ॥

అథ యదుక్తం 'ఆప్నోతి స్వారాజ్య'మిత్యాదిప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహమైశ్వర్యం విదుషాం న్యాయ్యమితి తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే। నాయం దోషః, ఆధికారికమండలస్థోక్తేః । ఆధికారికో యస్సవితృమండలాదిషు విశేషాయతనేష్వవస్థితః పరమేశ్వరః తదాయత్తైవేయం స్వారాజ్యప్రాప్తిరుచ్యతే యత్కారణమనంతరమాప్నోతి మనసస్పతిమిత్యాహ- యో హి సర్వమనసాం పతిః పూర్వసిద్ధ ఈశ్వరః తం ప్రాప్నోతీత్యేతదుక్తం భవతి, తదనుసారేణైవ చానంతరం 'వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతి'శ్చ భవతీత్యాహ । ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవం నిత్యసిద్ధేశ్వరాయత్తమేవేతరేషామైశ్వర్యం యోజయితవ్యం॥ ... ... *

సూ. ౧౯. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ॥

వికారావర్త్యపి చ నిత్యముక్తం పారమేశ్వరం రూపం న కేవలం వికారమాత్రగోచరం సవితృమండలాద్యధిష్ఠానం। తథా హ్యస్య ద్విరూపాం స్థితిమాహామ్నాయః 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పురుషః పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'త్యేవమాదిః । న చ తన్నిర్వికారం రూపమితరాలంబనాః ప్రాప్నువంతీతి శక్యం వక్తుం, అతత్క్రతుత్వాత్తేషాం। అతశ్చ యథైవ ద్విరూపే పరమేశ్వరే నిర్గుణం రూపమనవాప్య సగుణ ఏవావతిష్ఠంతే ఏవం సగుణేఽపి నిరవగ్రహమైశ్వర్యమనవాప్య సావగ్రహమేవావతిష్ఠంత ఇతి ద్రష్టవ్యం । ... ... *

సూ. ౨౦. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే॥

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః శ్రుతిస్మృతీ 'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా

ర్యమండలాంతస్థస్స పరమాత్మా 'తత్సవితుర్వరేణ్యం- ధియో యో నః ప్రచోదయా'దితి శ్రుతేః । తథా చ యది పూర్వం నిరంకుశం స్వారాజ్యముక్తం స్యాత్తర్హీశ్వరస్యాగ్రే ప్రాప్యతాం న బ్రూయాదతో భోగే స్వారాజ్యం న జగద్వ్యాపారాదిష్వితి భావః। వాక్పతీత్యాదికమపీశ్వరాధీనమేవేత్యాహ॥ తదనుసారేణేతి ॥ ఉక్తన్యాయం కామచారాదివాక్యేష్వతిదిశతి ॥ ఏవమితి॥ ... ... *

౧౯. జగద్వ్యాపారత ఉపాసకప్రాప్యః తదుపాస్యనిష్ఠత్వాత్ సంకల్పసిద్ధ్యాదివదిత్యాశంక్యోపాస్యస్థనిర్గుణస్వరూపే వ్యభిచారమాహ॥ వికారావర్తి చేతి॥ ... ... *

౨౦. నిర్గుణస్వరూపే ప్రమాణమాహ॥ దర్శయతశ్చేతి । యథా[illegible]నిర్గుణస్యాప్రాప్తిః[illegible]

జ్జగత్సృష్ట్యాదిన ప్రాప్యతే । ధ్యానాభావశ్చ విధ్యభావాదితి భావః ॥ ... ... *

౨౧. తముపాసకం బ్రహ్మలోకంగతమాహ హిరణ్యగర్భః, మదీయాః ఖల్విమా ఆపః అమృతరూపా మీయం తే భుజ్యం తేత వాప్యసౌ లోకో ఽమృతోదకలక్షణ ఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరమాహ ॥ సయథేతి ॥ భోగసామ్యే దృష్టాంతో యథేత్యర్థః । తేనో ఇత్యుశబ్దో ఽప్యర్థః । సలోకతామపీత్యన్వయః । సాయుజ్యం సమానదేహత్వం క్రమేణ ముక్తిర్వా శాస్త్రసమాప్తిం సూచయన్ సూత్రకారం పూజయతి ॥ భగవానితి ॥ భగవత్త్వం సర్వజ్ఞత్వం సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచార్యత్వం బాదరాయణపదేన బదరికాశ్రమవాసోక్త్యా నిత్యసర్వజ్ఞస్య పరమగురోర్నారాయణస్య ప్రసాదద్యోతనాత్తత్ప్రణీతశాస్త్రే నిరవద్యతాముద్యోతయతి ॥ ... ... *

౨౨. సగుణవిద్యాయాః సాతిశయఫలత్వేపి తతో నిర్గుణవిద్యాయా స్వావృత్తిరిత్యాహ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ యే బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతి తే తం ప్రాప్య నావర్తంత ఇతి సంబంధః । లోకం విశినష్టి ॥ యస్మిన్నితి ॥ ఇతో ఽస్మాత్ప్రవిష్యతో భాంతి కుతో ఽయమగ్ని'రితి 'నతద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావక' ఇతి చ తద్దేశం వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౧ ॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ ॥

ఇతశ్చ న నిరంకుశం వికారాలంబనానామైశ్వర్యం యస్మాద్భోగమాత్రమేషామనాదిసిద్ధేనేశ్వరేణ సమానమితి శ్రూయతే తమాహ 'ఆపో వై ఖలు మీయంతే లోకో ఽసా'వితి 'సయథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవంతి ఏవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవంతి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీ'త్యాది భేదవ్యపదేశలింగేభ్యః ॥ నన్వేవం సతి సాతిశయత్వాదంతవత్త్వమైశ్వర్యస్య స్యాత్ తతశ్చైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యః పఠతి ॥ ... *

సూ ॥ ౨౨ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్ ॥

నాడీరశ్మిసమన్వితేనార్చిరాదిపర్వణా దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్తవిశేషణం గచ్ఛంతి 'యస్మిన్నరశ్చ హ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి యస్మిన్నైరమ్మదీయం సరో యస్మిన్నశ్వత్థస్సోమసవనో యస్మిన్నపరాజితా పూర్బ్రహ్మణో యస్మింశ్చ ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ' యశ్చానేకధా మంత్రార్థవాదాదిప్రదేశేషు ప్రపంచ్యతే తం తే ప్రాప్య న చంద్రలోకాదివద్భుక్తభోగా ఆవర్తంతే । కుతః, 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి' 'తేషాం న పునరావృత్తి' 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంతే' 'బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే' 'న చ పునరావర్తత' ఇత్యాదిశబ్దేభ్యః । అంతవత్త్వేపి త్వైశ్వర్యస్య యథా ఽనావృత్తిస్తథా వర్ణితం 'కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పర'మిత్యత్ర । సమ్యగ్దర్శనవిధ్వస్తతమసాం తు నిత్యసిద్ధనిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధైవానావృత్తిః । త

థివీలోకాత్ తృతీయస్యాం దివి ద్యో బ్రహ్మలోకస్తస్మిన్నర ఇతి ణ్య ఇతి చార్ణవతుల్యౌ సుధాహ్రదావిత్యర్థః । ఐరమన్నమయం, మదీయం సుదకరం సరః, సోమసవనః అమృతవర్షీ । యద్యపి తేషామిహ న పునరావృత్తిరిమం మానవమితి చ శ్రుతిష్వి హేమమితి విశేషణాదస్మిన్కల్పే బ్రహ్మలోకం గతానాం కల్పాంతరే ఆవృత్తిర్భాతి, తథాపీశ్వరోపాస్తిం వినా పంచాగ్నివిద్యాశ్వమేధాదిభిః బ్రహ్మచర్యాదిస్థానైర్యే గతాస్తేషాం తత్త్వజ్ఞాననియమాభావాదావృత్తిస్స్యాత్, దహరాదీశ్వరోపాస్త్యా గతాస్తేషాం సగుణవిద్యాఫలక్షయేపి నిరవగ్రహేశ్వరానుగ్రహలబ్ధాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిర్నియమ ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ అంతవత్త్వేపీతి ॥ నన్వత్ర సూత్రకృతా సగుణవిద్యామేవానావృత్తిక్రమ ఉక్తో న నిర్గుణవిదాం తత్రాహ ॥ సమ్యగితి ॥ తదాశ్రయణేనైవ సగుణవిదామావృత్తిప్రాప్తాస మ్యగ్దర్శనాశ్రయణేనైవానావృత్తిస్సాధితా అతస్స్వత ఏవ సమ్యగ్దర్శినామనావృత్తిశంకా నేతి కిము వాచ్యమిత్యర్థః ॥ య

త్రాధ్యాయసమాప్తిస్తత్రపదమాత్రస్యాభ్యాసో దర్శితః, ఇహ సూత్రస్యైవాభ్యాసాత్ శాస్త్రసమాప్తిద్యోత్యత ఇత్యాహ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ ఏవం సమన్వయావిరోధాభ్యాం బ్రహ్మాత్మైక్యస్య వేదాంతప్రమాణకత్వమవధారయితుం వాక్యార్థజ్ఞానే స్మృతితర్కాదిసర్వప్రకారవిరోధః పరిహృతః, సాధనసంపత్తిశ్చ దర్శితా, తస్మాద్వివేకాదిసాధనసంపన్నస్య శ్రవణాద్యావృత్తినిరస్తసమస్తప్రతిబంధస్యాఖండాత్మబోధాత్ సమూలబంధధ్వంసే సత్యపునరావృత్తిలక్షణానంతస్వప్రకాశచిదానందాత్మనావస్థానమితి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్॥ ... ... *

దాశ్రయణే నైవహీనసగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి । 'అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దా'

దితి సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం దర్శయతి ॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పూజ్యపాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తమిదం బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రం

నానావిధగ్రంథజాతవిభిత్యసమ్యగ్యథామతి । శారీరకస్య భాష్యస్య కృతా వ్యాఖ్యా సతాం ముదే ॥ అంతర్యామీ జగత్సాక్షీ సర్వకర్తా రఘూద్వహః । అతోఽత్ర దోషోఽశంక్యస్స్యాద్దేషహ్యావేతి శాసనాత్ ॥ వత్సస్యక్షోశ్చపార్శ్వ ... రతలయుగళే కౌస్తుభాభాంకయాంచ సీతాం కోదండదీక్షౌ మభయవరయుతాం వీక్ష్య రామాంగసంగః । స్వస్యాః స్వస్యాదితీర్థం హృది కృతమనసా భాష్యరత్నప్రభేయం స్వాత్మానం దైకలుబ్ధా రఘువరచరణాంభోజయుగ్మం ప్రపన్నా ॥ ... *

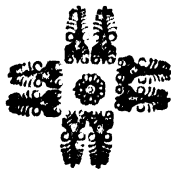
ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోపాలసరస్వతీపూజ్యపాదశిష్య

శ్రీగోవిందానందభగవత్కృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం

భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

శాస్త్రం చ సమాప్తం.

శ్రీగణాధిపతయే నమః

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః

సుచరితపరిపూతైశ్శుద్ధసత్త్వప్రధానైః ప్రశమితభవఖేదైర్ముక్తసంఘైరుపాస్యం । శ్రితశతనుతకీర్తిం సచ్చిదానందమూర్తిం పరమపురుషమాద్యం భావయేఽభీష్టసిద్ధ్యై ॥ ౧ ॥ ఆత్మావబోధవిధురం ప్రసమీక్ష్య లోకముద్ధర్తుమాదృతమనా నిగమార్థసారం । నిశ్చిత్య సూత్రనిచయం రచయాంచకార శ్రీబాదరాయణమునిర్భువి నైకమాన్యః ॥ ౨ ॥ దుర్యుక్తిప్రథనప్రశస్తవిభవైర్బౌద్ధాద్యసద్వాదిభిః ప్రత్యుభ్యః పరమాత్మనిర్మలధియామాత్మావబోధాప్తయే । యశ్శారీరకసూత్రభాష్యమనఘం చక్రే కృపాసాగరస్సోఽయం సర్వయతిప్రభుర్విజయతే శ్రీశంకరార్యో గురుః ॥ ౩ ॥ భువనైకమాన్యచరితం సూత్రకృతం చ ప్రణమ్య భాష్యకృతం । రచయామి సుబ్రహ్మణ్యో రమ్యాం భాష్యార్థరత్నసన్మాలాం ॥ ౪ ॥ సత్యజ్ఞానసుఖాత్మకే నాయం శోకసాగరే మగ్నః । ఇత్యాలోచ్య యతీంద్రః ప్రాగధ్యాసం ప్రదర్శయామాస ॥ ౫ ॥ ఆత్మానాత్మాధ్యాసేఽవివేకవిజ్ఞానమగ్రతో భవతి । రజతేదమంశయోరివ సయుజ్యతే స్వాధ్యదాతయోరైక్యం ॥ ౬ ॥ ఖ్యాతౌ హి యుష్మదస్మత్ప్రతీతిగౌ విషయవిషయిణౌ లోకే । తిమిరప్రకాశయోరివ విరుద్ధయోస్స్యాత్కథం తయోరైక్యం ॥ ౭ ॥ అధ్యాసమూలమైక్యప్రమోర్థసంసారమాహురనంతయతః । తదభావాన్నాధ్యాసో న చ విషయో న ప్రయోజనం వాపి ॥ ౮ ॥ తదనుగ్రహప్రవృత్తో వ్యధికారీ మలభోగ్యహితదసత్త్వే । తస్మాదధ్యాసకథా శాస్త్రారంభే వృథేతి చేన్నైవం ॥ ౯ ॥ ఐక్యానుభూతిజనితస్సంస్కారోఽధ్యాసకారణం నాన్యః । కథమన్యథా హి లోకే నీలం వ్యోమేతి విభ్రమో భవతి ॥ ౧౦ ॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచరవిషయస్య చ విషయవృత్తిధర్మాణాం । విషయిణి చిదాత్మకేఽస్మత్ప్రత్యయగమ్యే హి యోఽయమధ్యాసః ॥ ౧౧ ॥ యశ్చాపి విషయి తద్ధర్మాణాం చ విపర్యయేణ విషయేఽస్మిన్ । అధ్యాసః కిల యద్యపి మిథ్యైవ న చైవ భవతి పరమార్థః ॥ ౧౨ ॥ ఇతి సత్యమిహ తథాపి హ్యన్యోన్యస్మిన్ పరస్పరాత్మత్వం । ఇతరేతరావివేకేనాధ్యస్యావివిక్తయోర్ద్వయోరనయోః ॥ ౧౩ ॥ స్వార్థస్మధర్మిణోః కిల మిథ్యాజ్ఞానావలంబనాయత్తః । సత్యానృతే హి మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమిత్యేవః ॥ ౧౪ ॥ నైసర్గికో హి లోకవ్యవహారః ప్రథిత ఏవ సర్వేషాం । అధ్యాసస్యైతస్య చ లక్షణమేవంవిధం హి కథయంతి ॥ ౧౫ ॥ యః పూర్వదర్శనాహితసంస్కారకృతావలంబనోఽన్యత్ర । అవభాసోఽన్యగతానాం ధర్మాణాం లక్షణం భవేత్తత్త్వం ॥ ౧౬ ॥ కార్యాధ్యాసస్యైవ హి లక్షణమతో ప్రపదర్శితం భాష్యే । యస్మాదనర్థహేతుః కార్యాధ్యాసో న కారణాధ్యాసః ॥ ౧౭ ॥ ఉభయానుగతం లక్షణమన్యత్రాన్యావభాస ఏవ స్యాత్ । ఏతచ్చ సర్వథాపి త్వన్యస్యేత్యత్ర దర్శితం భాష్యే ॥ ౧౮ ॥ అథాఽధ్యాస ఇతి సంజ్ఞానాధ్యాస ఇతి వర్ణయంత్యార్యాః । రజతం హి శుక్త్యవిద్యాపరిణామశ్శుక్తికాతలే భవతి ॥ ౧౯ ॥ విజ్ఞాయతే హి తచ్చావిద్యావృత్త్యైవ న పునరన్యేన । అర్థాధ్యాసో యచ్చావిద్యాపరిణామభూతమిహ రజతం ॥ ౨౦ ॥ జ్ఞానాధ్యాసస్తస్యావభాసకాజ్ఞానవృత్తిరేవ స్యాత్ । తమిమమనిర్వచనీయఖ్యాతిం వేదాంతినో హి కథయంతి ॥ ౨౧ ॥ సత్త్వే బాధాయోగాత్తస్యాసత్త్వే ప్రతీత్యయోగాచ్చ । అన్యత్ర తస్య సత్త్వే త్వపరోక్షత్వం చ సన్నికృష్టత్వం ॥ ౨౨ ॥ తత్రానుపపన్నం స్యాత్తేనానిర్వాచ్యతాస్య యుక్తైవ । యే కేచిదన్యథాత్మఖ్యాతిం కిల వర్ణయంతి కాణాదాః ॥ ౨౩ ॥ బాధాశ్చతత్ప్రదర్శితలక్షణమేవం ప్రదర్శితం భాష్యే । తం కేచిదన్యధర్మాధ్యాసోఽన్యత్రేతి తస్య చాఖ్యాయం ॥ ౨౪ ॥ సాదృశ్యాదినిమిత్తాచ్ఛుక్త్యాకౌ యత్ప్రతీయతే రజతం । స్వావయవధర్మభూతం శుక్త్యా వారోప్య తేన చాన్యదతి ॥ ౨౫ ॥ యోఽబుద్ధిరూప ఆత్మా రజతత్వాద్యాభవంతి తద్ధర్మాః । బాహ్యార్థేషు క్త్యాద్యావారోప్యం తేత ఏవ నాన్య ఇతి ॥ ౨౬ ॥ అపరోక్షసన్నికృష్టత్వాఖ్యాం పక్షద్వయం చ యుక్తిసహం । అఖ్యాతివాదినః కిల గురవోఽధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేవం ॥ ౨౭ ॥ యత్ర యద

ధ్యాసఇతిప్రవాదఉపలభ్యతేహిలోకేస్మిన్ । సన్నవస్తునోర్వివేకాగ్రహణనిమిత్తోహితద్ధియోరపిచ ॥ ౨౮ ॥ తన్మూలకోవిశి
ష్టవ్యవహారోరజతమిదమిహాస్తీతి । సోయమిహాధ్యాసస్స్యాదిత్యధ్యాసంహివర్ణయంత్యేతం ॥ ౨౯ ॥ తత్రవిశిష్టవ్యవ
హారాదధ్యాసోవిశిష్టవిషయస్స్యాత్ । యదినవిశిష్టాధ్యాసోవ్యవహారశ్చేదృశోవిలుప్యేత ॥ ౩౦ ॥ జగదేతదఖిలమసదితివదం
త్యసత్ఖ్యాతివాదిమాధ్యమికాః । అధ్యాసస్యాస్యపునస్తదనుమతంలక్షణంభవేదిత్థం ॥ ౩౧ ॥ యత్రయదధ్యాసఇతిప్రవ
దంతిజనాస్తమేతమధ్యాసం । విపరీతధర్మకల్పనరూపత్వంవర్ణయంతితేతస్య ॥ ౩౨ ॥ అత్యంతాసతఏవహిజగతస్సద్రూ
పకల్పనాసేతి । సర్వప్రమాణబాధితమసారతరతర్కజాలసందృబ్ధం ॥ ౩౩ ॥ యద్యప్యేతదథాపినసబాధకంకథమపీహత
ద్భవతి । అన్యస్యచాన్యధర్మావభాసతారూపలక్షణంహీదం ॥ ౩౪ ॥ స్యాత్సర్వవాదిసంప్రతిపన్నమవాంతరమతప్రభేదే
పి । తస్మాల్లక్షణసత్త్వాదధ్యాసేనేహబాధకంకిమపి ॥ ౩౫ ॥ లోకేహిశుక్తికేయంరజతవదవభాసతేతథాచంద్రః । ఏకో
పిసద్వితీయవదవభాసతఇతితుసుప్రసిద్ధమిదం ॥ ౩౬ ॥ ననువిషయస్యతద్గతధర్మాణాంయశ్చవర్ణితోఽధ్యాసః । సచకథ
మవిషయభూతేప్రత్యగ్వస్తునిసమంజసోభవతి ॥ ౩౭ ॥ లోకేహిసన్నికృష్టేవిషయేధ్యస్యతికిలాపరంవిషయం । ఆత్మానస
న్నికృష్టోనచయుష్మత్ప్రత్యయస్యవిషయోపి ॥ ౩౮ ॥ శుక్త్యాదయోహియుష్మత్ప్రత్యయవిషయాశ్చసన్నికృష్టాశ్చ । తత్ర
చరజతాదీనామధ్యాసోయుక్తఏవనేహతథా ॥ ౩౯ ॥ యుష్మత్ప్రత్యయాపేతేప్రత్యగ్రూపేభవేన్నవిషయత్వం । తస్మాద
ధ్యాసోఽత్యంతానుపపన్నఇతితునాశంక్యం ॥ ౪౦ ॥ యస్మాదిహాయమాత్మానతావదత్యంతమవిషయోభవతి । అస్మ
త్ప్రత్యయవిషయస్తథాపరోక్షశ్చదృశ్యతేసోయం ॥ ౪౧ ॥ అస్మత్ప్రతీతిజనితావిద్యాసంశయవృత్తిఫలభా
క్త్వాత్ । విషయత్వమాపచారికమాశ్రితమధ్యాసకారణంతత్స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ అధ్యసితవ్యంవిషయాంతరమిం
ద్రియైస్సన్నికృష్టవిషయఇతి । భవతినకశ్చిన్నియమోయస్మాదత్రేహపర్యయోర్దృష్టః ॥ ౪౩ ॥ తలమలినతాదిధ
ర్మానధ్యస్యంత్యంబరేహ్యనధ్యక్షే । బాలానతచ్చవిషయోనచేంద్రియేణాపిసన్నికృష్టంస్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ అవిరుద్ధ
స్తస్మాదపావధ్యాసఃప్రత్యగాత్మచైతన్యే । అధ్యాసముక్తలక్షణమేవావిద్యాంవదంతివిద్వాంసః ॥ ౪౫ ॥ విద్యా
మాహుర్వస్తుస్వరూపనిర్ధారణంవివేకేన । యత్రయదధ్యాసస్స్యాద్దోషేణగుణేనతత్కృతేనపునః ॥ ౪౬ ॥ వస్త్వ
ణుమాత్రేణాపిచనహిసంబధ్యేతకల్పితత్వేన । ఏతమవిద్యాసంజ్ఞంచిజ్జడయోఃకిలపరస్పరాధ్యాసం ॥ ౪౭ ॥ ఆ
లంబ్యమానమేయవ్యవహారాస్సర్వఏవసంవృత్తాః । తద్వచ్చశాస్త్రాణివిధిప్రతిషేధవిమోక్షతత్పరాణిస్యుః ॥ ౪౮ ॥ న
నుకథమతావిద్యావద్విషయాణ్యేవహిప్రమాణాని । ప్రత్యక్షాదీనితథాశాస్త్రాణిస్యురితినపునరాశంక్యం ॥ ౪౯ ॥
దేహేంద్రియాదావహంమమాధ్యాసవర్జితస్యపునః । నైవోపపద్యతేహిప్రమాతృతాసంప్రసాదసమయఇవ ॥ ౫౦ ॥
యదినప్రమాతృతాస్యాత్తదాప్రమాణప్రవృత్తిరపినస్యాత్ । భవతిప్రత్యక్షాదివ్యవహారోనేంద్రియాణ్యనాదాయ ॥
౫౧ ॥ నైవాపినాధిష్ఠానంవ్యాపారఃక్వచిదపీంద్రియాణాంస్యాత్ । వ్యాప్రియతేనహికశ్చిద్దేహేనాత్మాభిమానరహి
తేన ॥ ౫౨ ॥ నైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగాత్మనఃప్రమాతృత్వం । నైవప్రమాతృభావంవినాప్రమాణప్రవృత్తిరిహ
దృష్టా ॥ ౫౩ ॥ తస్మాత్ప్రత్యక్షాదిప్రమాణజాలానియానిశాస్త్రాణి । సర్వాణ్యేవావిద్యావద్విషయాణీతియుక్తమేవైత
త్ ॥ ౫౪ ॥ పశ్వాదీనాంహియథావ్యవహారోఽధ్యాసమూలకోదృష్టః । విదుషామపిభవతితథావ్యవహారోఽధ్యాసమూలకస్స
కలః ॥ ౫౫ ॥ దండోద్యతకరమభిముఖమాయాంతంపురుషమేకమాలక్ష్య । ఇచ్ఛతిహంతుమస్మానితిభీతాఃపశవోద్రుతంప
లాయంతే ॥ ౫౬ ॥ కరధృతనిహితహరితతృణంపురుషందృష్ట్వాతినికటమాయాంతి । వ్యుత్పన్నచేతసోపిహిపురుషాలోకేత
థోపలభ్యంతే ॥ ౫౭ ॥ ఆక్రోశతోనిశాంతంఖడ్గధరాన్క్రూరదృష్టిసంవలితాన్ । బలవతఉపలభ్యతతోభీతాఏవహి
పునర్నివర్తంతే ॥ ౫౮ ॥ తద్విపరీతాన్పురుషానాలక్ష్యచతాన్ప్రతిప్రవర్తంతే । తస్మాద్వ్యవహారోసౌసర్వోప్యధ్యాస
మూలఇతీయుక్తం ॥ ౫౯ ॥ పశ్వాదయోహియద్వత్స్వధ్యాసంప్రకటయంతినపటవః । వాగాద్యపాటవేనాథాపిసమంభవతి
కార్యముభయత్ర ॥ ౬౦ ॥ అధ్యాసకార్యభూతోవ్యవహారోయాదృశఃపశూనాంస్యాత్ । వ్యుత్పత్తిమతాంపుంసాంవ్యవహా

రస్తాదృశోహితత్వాత్ ॥ ౬౧ ॥ నిర్ణేయతే నచాయం వ్యవహారోఽధ్యాసజనిత ఏవేతి। వ్యవహారే శాస్త్రీయే యద్యపియో బుద్ధిపూర్వకారీస్యాత్ ॥౬౨॥ సహినాధిక్రియతే పరలోకగతింస్వాత్మనోఽపరిజ్ఞాయ। పరలోకగతిపరిజ్ఞానం దేహాన్యాత్మవిషయవిజ్ఞానాత్ ॥౬౩॥ తేనచ దేహవివిక్తాత్మజ్ఞానంకర్మహేతురితివాచ్యం। తద్వ్యవహారస్యాధ్యాసాధీనత్వంకథంభవేదితిచేత్ ॥౬౪॥ కర్మణి దేహవిభిన్నాత్మజ్ఞానం కేవలంభవేజ్జనకం। నైవాత్మతత్త్వగోచరమపివిజ్ఞానంహితత్ర జనకంస్యాత్ ॥౬౫॥ అశనాయాదివివర్జితమపి వేదాంతైకసమధిగమ్యంచ। బ్రహ్మాత్మత్వవిభేదాపేతమసంసారిచాత్మతత్త్వంహి ॥౬౬॥ తద్విజ్ఞానంయదిసంకర్మస్వధికారకారణంనభవేత్। కర్మస్వధికారేణహి యథోక్తతత్త్వావగత్యపేక్షాస్తి ॥౬౭॥ ప్రత్యుతయథోక్తతత్త్వజ్ఞానాత్కర్మాధికారభంగస్స్యాత్। ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్ప్రవర్తమానం హిశాస్త్రమఖిలమపి ॥౬౮॥ యదిదమవిద్యావద్విషయత్వంతన్నాతివర్తతే తద్ధి। యానిచకర్మపరాణిహిశాస్త్రాణి బ్రాహ్మణోయజేతేతి ॥౬౯॥ తాన్యాత్మనివర్ణాశ్రమవయోవిశేషాదివిషయమధ్యాసం। ఆశ్రిత్యైవప్రథంతే నకదాచిదిమానివైపరీత్యేన ॥౭౦॥ తస్మాద్వ్యవహారోఽయంసకలోఽప్యధ్యాసజనిత ఇతిసిద్ధం। అధ్యాసోఽయమతస్మింస్తద్బుద్ధిరితిప్రపంచితంపూర్వం ॥౭౧॥ సోయంహిపుత్రభార్యాదిషువికలేషుచతథైవసకలేషు। దృష్టోహిబాహ్యధర్మాధ్యాసోవికలోఽహమితిసకల ఇతిచ ॥౭౨॥ ఏవంహిదేహధర్మాధ్యాసః కృష్ణః కృశోఽహమితిస్పష్టః। ఇంద్రియధర్మాధ్యాసోమూకః క్లీబోఽహమితిచ కాణఇతి ॥౭౩॥ బధిరోఽహమంధఇత్యప్యంతఃకరణస్థకర్మజాతమపి। కామాదికంతథైవాధ్యస్యతిహిప్రత్యగాత్మచైతన్యే॥ ౭౪॥ ఏవమహంప్రత్యయినంతదాశ్రయంస్వప్రచారసాక్షిణిచ। ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్యప్రత్యగాత్మవిపరీతమేతమాత్మానం॥ ౭౫॥ అంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతికిలతద్విపర్యయేణాపి। ఇతిసిద్ధోఽధ్యాసోఽయంలక్షణసంభావనాప్రమాణైస్తైః ॥౭౬॥ సకలానుభూతసిద్ధస్సామగ్రీసహకృతోఽయమధ్యాసః। విషయఫలసిద్ధిహేతుశ్శాస్త్రారంభేస్యవర్ణనంనవృథా ॥ ౭౭ ॥ చిరకాలసంప్రవృత్తఃసర్వానర్థైకసాధనంహిపరం। సోయమనంతోఽధ్యాసఃపుంసామాత్మైక్యవిస్మృతౌహేతుః ॥ ౭౮ ॥ తస్యచమూలోచ్ఛేదేవిశుద్ధమాత్మైక్యమంతికేభాతి। వేదాంతార్థవిచారస్తత్సిద్ధ్యై కారణంపరంభవతి ॥ ౭౯ ॥ ఇతిమనసిసకలమర్థంసమ్యగ్జ్ఞాత్వాసూత్రకారోఽసౌ। చక్రేశాస్త్రారంభేవిచారకర్తవ్యతాపరంసూత్రం ॥ ౮౦ ॥ ****

౧ ॥ సూ ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా.

విషయఫలయోస్సతోరప్యధికారీనాస్తిచేద్వృథాశాస్త్రం। తత్రాథాతశ్శబ్దావధికార్యర్థౌ ప్రదర్శితౌమునినా ॥౮౧॥ ఆనంతర్యార్థోఽస్త్వథశబ్దోనాన్యమర్థమాచష్టే। అతఇతిశబ్దోహేతుంకర్మఫలానిత్యతాంప్రసంజయతి ॥ ౮౨ ॥ మిళితౌద్వావప్యేతౌసాధనసంపన్నమధికారిణంబ్రూతః। నిత్యానిత్యవివేకశ్చేహాముత్రార్థభోగవైరాగ్యం॥౮౩॥షట్కంశమాదికానాంముముక్షుతాచేతిసుప్రసిద్ధాని। చత్వారిసాధనాన్యానంతర్యావధింవదంత్యార్యాః ॥ ౮౪॥కర్మఫలానిత్యత్వప్రతిపత్తిఃప్రథమసాధనేహేతుః। ప్రథమంసాధనముత్తరసాధనసిద్ధావపేక్షితోహేతుః॥౮౫॥ ఆరంభార్థోనాసావథశబ్దోభవతిసూత్రనిర్దిష్టః। జిజ్ఞాసాపదముఖ్యోనైవారంభ్యేతకుత్రచిత్త్వపి ॥ ౮౬ ॥ లక్ష్యార్థారంభోలక్ష్యస్మారకపదాంతరాల్లభ్యః। తేనైవకార్యసిద్ధావథశబ్దోనర్థకఃప్రసజ్యేత॥౮౭॥ అథశబ్దక్రమవచనస్స్యాదవధానార్థవాక్యపతితఇవ। కర్మబ్రహ్మవిచారౌస్యాతాంయద్యేకకర్తృకౌలోకే ॥ ౮౮ ॥ ధర్మవిచారంసాధకమానంతర్యావధింవదంత్యన్యే। ధర్మవిచారస్స్యోయంబ్రహ్మవిచారైకసాధనంచేత్స్యాత్ ॥౮౯॥ ప్రథమాత్రమేవిరక్తోవిశుద్ధవిజ్ఞానసాధనోపచితః। కర్మవిచారాస్పృష్టోబ్రహ్మవిచారేకథంప్రవర్తేత ॥౯౦ ॥ జిజ్ఞాస్యస్యాపిచభిన్నంఫలమపిభిన్నంహిదృశ్యతేశాస్త్రే। తస్మాద్ధర్మవిచారోహ్యానంతర్యావధిఃకథంభవతి ॥౯౧॥ అర్థాంతరత్వబోధకమథశబ్దంవర్ణయంతికేచిదిహ। అర్థాంతరత్వమేతద్యతఃకుతశ్చిత్ప్రసిద్ధమఫలంహి॥ ౯౨॥ హేతుఫలభావసిద్ధ్యైప్రకృతార్థాంతరత్వమిహవాచ్యం। తాదృశ్యర్థాంతరతాప్యానంతర్యైకరూపతామేతి ॥౯౩॥ సూత్రావయవిశ్వగమః కర్మాణివహ్నిసమాననిష్పన్నః। [illegible] యతివరంనకర్మకోధాతుః ॥౯౪॥ తస్మాద్దర్శితసాధనసంపదనంతరమిహోక్తా జిజ్ఞాసా।

కర్తవ్యేతి ప్రథయతి వాక్యార్థం ప్రథమసూత్రసందర్భః ॥౯౫॥ జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మోక్తం తత్కిం లోకప్రసిద్ధమితరద్వా । యది లోకసుప్రసిద్ధం నిష్ఫలం దేహాంతదానజిజ్ఞాస్యం ॥౯౬॥ యది చాప్రసిద్ధమేతత్తజ్జిజ్ఞాస్యం కథమితీహ నాశంక్యం । సత్యం జ్ఞానమనంతం శ్రుతివచనేష్వావలభ్యతే బ్రహ్మ ॥౯౭॥ వైనాసికాదిసమయేష్వతథాభూతో నిరూప్యతే హ్యాత్మా । అతఏవ సంశయ ఇతి మత్వా శాస్త్రమేతదారబ్ధం ॥౯౮॥ వేదాంతవాక్యనిచయైర్న్యాయోపేతైర్విచారితే తత్త్వే । వాదివివాదోపచితసందేహో నాశమేతి నిర్లేపం ॥౯౯॥ బ్రహ్మవిచారే కార్యే లక్షణమాదావపేక్షితం భవతి । ఇతి లక్షణబోధార్థం ద్వితీయసూత్రం చకార మునివర్యః ॥ ....

౨॥సూ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥

ప్రథమం జన్మాదిపదం జన్మస్థితినాశసంఘమభిధత్తే । ప్రత్యక్షసిద్ధమేతజ్జగదఖిలం ప్రథయతీహ షష్ఠ్యంతం ॥౧౦౧॥ షష్ఠీసంబంధార్థా యత ఇతి శబ్దోహి కారణం వక్తి । జగదనుబంధిజన్మస్థితిలయసంఘో హి యన్నిదాన ఇతి ॥౧౦౨॥ సూత్రార్థే నిష్పన్నే లక్షణలాభః కథం భవేన్నరాణాం । ఇత్యాకలయ్య భగవాన్ స్తద్వృత్తిర్హ్యాతి ప్రపూరయామాస ॥౧౦౩॥ యవమయచరువాక్యే లక్షణబోధోహి వాక్యశేషాత్స్యాత్ । తద్వదితి నాత్ర శంకా యత్స్వచ్ఛందో హి నియతసాకాంక్షా ॥౧౦౪॥ జగదనుబంధికజన్మస్థితిలయసంఘాతకారణం బ్రహ్మ । ఇతి సూత్రార్థే లబ్ధే లక్షణశంకా నివర్తితా భవతి ॥౧౦౫॥ యాస్కమునిసూత్రదర్శితవికారషట్కం నవక్తి జన్మాది । లక్షణమేవంభూతం భూమ్యాదీనామితి హ్యుపదిష్టం స్యాత్ ॥౧౦౬॥ శ్రుత్యర్థనిర్ణయార్థం హ్యుత్సాహోత్ర సూత్రసందర్భః । అత్రిత్యపి సనవృత్తిం శ్రుత్యర్థం హాతుముత్సహేత కథం ॥౧౦౭॥ లక్షణవాక్యసమన్వయబోధే హేతుర్హి లక్షవిజ్ఞానం । లక్ష్యస్వరూపబోధే స్వరూపలక్షణముపేక్షితం భవతి ॥౧౦౮॥ జగదేకదేశభూతో వేదోనిత్య ఇతి విశ్రుతోయస్మాత్ । జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణతారూపలక్షణం చ కథం ॥౧౦౯॥ ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమాదౌ షష్ఠీసమాసమాశ్రిత్య । నిశ్వసితవాక్యనిచయాత్సూత్రార్థో వర్ణ్యతే తృతీయోహి ॥౧౧౦॥ ....

౩॥సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥

షష్ఠీసమాసపక్షే తటస్థసంజ్ఞం స్వరూపసంజ్ఞం చ । శ్రుతినివహకర్తృతాయాం సిద్ధాయాముక్తలక్షణం సిద్ధ్యేత్ ॥౧౧౧॥ యన్నిశ్వసితప్రాయో వేదస్సర్వార్థబోధకో దృష్టః । తస్యచ సర్వజ్ఞత్వం లక్షణమిత్యత్ర కేయమాశంకా ॥౧౧౨॥ శ్రుతికర్తృత్వే సిద్ధే వేదే కార్యత్వసిద్ధిరవతరతి । తత్సిద్ధౌ సిద్ధం స్యాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి ॥౧౧౩॥ యది జనికర్తా చేత్స్యాద్వేదోయం పౌరుషేయతాం గచ్ఛేత్ । ఇతి శంకాత్ర నకార్యా నాపౌరుషేయో నిగూహ్యతే వేదః ॥౧౧౪॥ అర్థావబోధపూర్వకయత్నో యస్య ప్రసాధకో భవతి । తత్ర వ్యాకరణాదౌ భవతి పరం పౌరుషేయతా లోకే ॥౧౧౫॥ అర్థావబోధకృత్యాస్సనుకాలికతా ప్రతీయతే హ్యత్ర । నిశ్వసితవాక్యనిచయమేతస్మాద్వేదస్యాపౌరుషేయత్వం ॥౧౧౬॥ నిశ్వసితవాక్యమేతన్నిశ్వాసన్యాయమేవ బోధయతి । తస్మాదపౌరుషేయో వేదోత్రైన బాధకం కించిత్ ॥౧౧౭॥ నియతానుపూర్వికత్వాద్వేదో నిత్య ఇతి శౌణవాదోపి । తస్మాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారిత్వలక్షణం సిద్ధం ॥౧౧౮॥ లక్షణపరమేతచ్చేత్స్యాదాశంకా ప్రమాణమిహ కిమితి । తస్మాత్ప్రమాణపరమప్యేతత్సూత్రమితి వర్ణ్యతే సపది ॥౧౧౯॥ కారణవచన ఇదానీం ప్రమాణవచనోహి యోనిశబ్దోసౌ । శాస్త్రం యోనిర్యస్యేత్యత్ర సమాసః పరం బహువ్రీహిః ॥౧౨౦॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వాచ్చ । సాధనసంపత్తిమతా బ్రహ్మవిచార్యమితి నిశ్చితం భవతి ॥౧౨౧॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వం నశక్యతే బ్రహ్మణి ప్రతిజ్ఞాతుం । కృత్స్నస్య వేదరాశేః కర్మపరత్వం హి జైమినిః ప్రాహ ॥౧౨౨॥ కర్మపరత్వే సిద్ధే సఫలార్థకతా హి వేదభాగే స్యాత్ । అతదర్థకవాక్యానామానర్థక్యం ప్రపంచితం హి యతః ॥౧౨౩॥ అధ్యయనవిధ్యుపాత్తే వేదే చానర్థకత్వమన్యాయ్యం । ఇతి శంకావసరస్స్యాదామ్నాయస్యేతి సూత్ర ఇతి మత్వా ॥౧౨౪॥ విధ్యేకవాక్యభావాద్విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యేషు । స్తుత్యర్థబోధకతయా క్రియాపరత్వం సమర్థితం భవతి ॥౧౨౫॥

పోరోదీదిత్యాదౌ నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన । రాజతనిందారూపక్రియాపరత్వం సమాశ్రితం భవతి ॥౧౨౬॥ మంత్రా ఇషే త్వేత్యాదయోఽభిన్నద్మియోగేన కర్మపరతా స్యాత్ । తద్వద్వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమాలంబ్య ॥౧౨౭॥ కర్మపరత్వే సిద్ధే బ్రహ్మపరత్వం కథం భవేత్తేషాం । విధివిప్రకృష్టదేశాః వేదాంతాస్స్యుః కథం హి కర్మపరాః ॥౧౨౮॥ ఇతి చేత్తథాపి నతుతిరుపాసనాదిక్రియాపరత్వేన । ఇత్యాక్షేపనివృత్త్యై చకార భగవాంశ్చతుర్థసూత్రమిదం ॥౧౨౯॥ ****

—— * ౪ ॥సూ॥ తత్తు సమన్వయాత్ । * ——

తత్పదమస్మిన్సూత్రే పక్షతయా బ్రహ్మబోధకం భవతి । శాస్త్రప్రమాణత్వం విధేయమిహ పూర్వసూత్రలభ్యం స్యాత్ ॥౧౩౦॥ ఉక్తాక్షేపం నిరసితుమత్ర తుశబ్దో హి మధ్యనిర్దిష్టః । పంచమ్యంతశ్చరమః ప్రథయత్యుక్తార్థసాధకం హేతుం ॥౧౩౧॥ పక్షేపి శేషణవాచీ సమితి హ్యంశోఽప్యఖండమాచష్టే । అన్వయశబ్దో యోఽసౌ ప్రకృతే తాత్పర్యవాచకో భవతి ॥౧౩౨॥ అత్రాఖండం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం భవతి శాస్త్రనిచయేన । ఇతి తాత్పర్యాద్ధేతోర్నైవం కస్మైతి సూత్రవాక్యార్థః ॥౧౩౩॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వే హేతురిహోక్తో హి శాస్త్రతాత్పర్యం । తన్నిర్ణయైకసాధనముపక్రమప్రభృతిలింగషట్కం స్యాత్ ॥౧౩౪॥ ఛాందోగ్యమైతరేయం ముండకమాండూక్యతైత్తిరీయాణి । ఈశావాస్యాదీని హి యాని చ వేదాంతవాక్యజాలాని ॥౧౩౫॥ తేషాముపక్రమాదౌ విమృశ్యమానే విశుద్ధభావేన । తేషాం వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిర్ణయో భవతి ॥౧౩౬॥ నన్విహ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యమనుచితం వక్తుం । బ్రహ్మ పరిస్థితం తన్మానాంతరగమ్యమేవ భవతి యతః ॥౧౩౭॥ నైషా శంకా కార్యా సిద్ధం మానాంతరైరభిగమ్యమితి । రూపాదిరహితమేతద్బ్రహ్మ న మానాంతరాణి సంస్పృశతి ॥౧౩౮॥ నన్వేవం వేదాంతైర్బ్రహ్మణ్యావేదితే ఫలం కిం స్యాత్ । హేయోపేయవిహీనే వస్తున్యావేదితేపి న పుమర్థః ॥౧౩౯॥ పురుషార్థసాధకం స్యాద్ధేయముపాదేయముపదిశచ్ఛాస్త్రం । హేయోపేయజ్ఞాతే స్యాతామిష్టాప్త్యనిష్టపరిహారౌ ॥౧౪౦॥ ఇతి నాత్ర శంకితవ్యం యత ఏతచ్ఛాస్త్రమేవముపదిశతి । హేయోపేయవిహీనే బ్రహ్మణ్యాత్మైక్యాత్తే పుమర్థస్స్యాత్ ॥౧౪౧॥ ఆత్మానం చేత్పురుషో యదాయమస్మీతి యో విజానీయాత్ । కింఫలమిచ్ఛన్కస్య చ కామాయ శరీరమనుతపేత్స ఇతి ॥౧౪౨॥ నను న హి వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమాశంక్యం । తత్త్వేనేత్యాదీని హ్యకర్తృతామస్య బోధయంతి యతః ॥౧౪౩॥ ఇతి తాత్పర్యే సిద్ధే బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వమపి । సిద్ధం స్యాదితి పక్షం దూషయితుం జాతకౌతుకాః కేచిత్ ॥౧౪౪॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణి యచ్చోపవర్ణితం సూత్రే । సిద్ధఫలానవగమాద్విధిశేషతయైవ తచ్చ యుక్తతరం ॥౧౪౫॥ ఆత్మేత్యేవేత్యాద్యైరాత్మోపాస్త్యాభిధీయమానాయాం । కోసావాత్మా కిం తద్బ్రహ్మేత్యేవం భవేదిహాకాంక్షా ॥౧౪౬॥ తస్యామాకాంక్షాయామాత్మప్రతిపాదకాశ్చ వేదాంతాః । సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాద్యా ఇహోపయుక్తాస్స్యుః ॥౧౪౭॥ యూపేపశుమిత్యాద్యైర్యూపాశ్రయకే హి బంధనే విహితే । యూపస్వరూపబోధకవాక్యాని యథా భవంతి సఫలాని ॥౧౪౮॥ ప్రతిపత్తివిషయభూతం బ్రహ్మైవ సమర్పయంతి వేదాంతాః । ఆమ్నాయస్యేత్యాద్యైర్మునేరపి నాత్ర కశ్చన విరోధః ॥౧౪౯॥ విధిసంస్పర్శవిహీనం బ్రహ్మ యథా బోధయంతి వేదాంతాః । సప్తద్వీపా ధాత్రీ రాజా యాతీతి వాక్యసామ్యం స్యాత్ ॥౧౫౦॥ ఇతి పక్షాంతరమేతన్నిరస్యతే సపది భాష్యకారేణ । యద్యేవమర్థతా స్యాద్గతార్థతా భవతి పూర్వతంత్రేణ ॥౧౫౧॥ పూర్వత్ర చోపదిష్టో ధర్మోఽస్యాః కర్మరూప ఏవ స్యాత్ । కాయికవాచికమానసభేదేనైతత్త్రిధోపదిష్టం హి ॥౧౫౨॥ తత్ఫలమపి శాస్త్రోక్తం త్రిధోపభోగ్యం త్రిధైవ నిర్దిష్టం । యచ్చోపాసనముక్తం మానసికం కర్మ భవతి న తదన్యత్ ॥౧౫౩॥ ధ్యానమపి తాదృశం స్యాద్ధ్యానోపాస్త్యోర్న భేదశంకాత్ర । యచ్చోపాసనసాధ్యో మోక్షోఽయం తర్హ్యనిత్య ఏవ స్యాత్ ॥౧౫౪॥ కర్మాయత్తఫలానాం శాస్త్రైరనిత్యతైవ నిర్దిష్టా । ప్రతిపత్తివిధిపరాశ్చేద్వేదాంతాః ప్రథమసూత్రమఫలం స్యాత్ ॥౧౫౫॥ లక్షణసూత్రం తద్వత్ప్రమాణసూత్రం సమన్వయాఖ్యం చ । బ్రహ్మ చ నోత్పాద్యం స్యాన్న చాప్యం భవతి నాపి సంస్కార్యం ॥౧౫౬॥ న వికార్యం వా స్యాదిహ విధిశేషత్వం కథం ప్రసజ్యేత । స్నానాచమనాదీనామవిక్షానా

త్మమాత్రగామిత్వాత్ ॥౧౫౭॥ నాత్మాసంస్కార్యోఽసౌ నిత్యత్వాద్భవతి నోపి కార్యోఽపి। ద్రష్టవ్యవిధ్యనంతరముపరి శ్రవ
ణాదివిధిపరం శాస్త్రం ॥౧౫౮॥ విధిశేషత్వం బ్రహ్మణి సాధయతీత్యేవమపి న చాశంక్యం। యద్యవగతమన్యస్మిన్నియుజ్య
తే విధిపరేణ వాక్యేన ॥౧౫౯॥ విధిశేషతా తు గార్హపత్యాహవనీయయోస్తథా దృష్టా। అవగత్యర్థం హ్యాత్మచ్ఛ్రవణా
ద్యం సాధనం వినిర్దిష్టం ॥౧౬౦॥ శ్రవణమననాదిసాధనపరిపాకాదవగతిర్యథా భవతి। సంసారమూలకారణహృదయగ్రం
థిప్రభేదనం భవతి ॥౧౬౧॥ తేనానర్థనివృత్త్యా పరమానందైకరూపతామేతి। ఇత్యేతమర్థమనేకరథ్యా ప్రతిపేద ఏవమా
దీని ॥౧౬౨॥ ప్రథయంతి వారయంతి చ కర్తవ్యవిశేషమవసరప్రాప్తం। నేదం యదిదముపాసత ఇత్యాదీన్యపి చ వేదవా
క్యాని ॥౧౬౩॥ ప్రథయంత్యనుపాస్యత్వం బ్రహ్మణి విధిశేషతా కథం ఘటతే। విధిశేషత్వాభావే చాత్మా ద్రష్టవ్య ఏవమా
దీని ॥౧౬౪॥ విధివాక్యాభాసాని శ్రుతివచనానీహ నిష్ఫలాని స్యుః। నైషా కార్యాశంకా యత ఏతాన్యర్థవత్తరాణి స్యుః ॥
౧౬౫॥ పరమపురుషార్థవాంఛినమాత్మసంఘాతపరాఙ్ముఖీకృత్య। స్వాంతరే పరాత్మని చాసో వృత్తిప్రవర్తనార్థాని ॥
౧౬౬ ॥ తస్యాం ప్రవర్తితాయాం బ్రహ్మావగతిర్హి జాయతే యుషి। సిద్ధార్థబోధకత్వే నామ్నాయస్యేతి సూత్రవైగు
ణ్యం ॥౧౬౭॥ నాస్మిన్ శాస్త్రే శంక్యం యతస్తయోర్భిన్నశాస్త్రతా భవతి। స్తుతిపరతయా విధీనాం క్రియాపరత్వేన సర్వ
వేదానాం ॥౧౬౮॥ యచ్చాసఫలార్థకత్వం నిషేధవాక్యేషు దృశ్యతే తదిహ। హననక్రియానివృత్త్యా హ్యౌదాసీన్యం ప్రతీయ
తే తత్ర ॥౧౬౯॥ న చ తదుభయం క్రియా స్యాన్న వా క్రియాయాశ్చ సాధనం భవతి। విధ్యర్థవాదయోస్త్వేకతా హి తదప
రాణి వాక్యజాలాని ॥౧౭౦॥ దృశ్యంతే ఖలు తేషామనర్థకత్వం న కోఽపి వారయతి। పూర్వస్మిన్నపి తంత్రే దోషోఽయం దుర్ని
వార ఇవ భాతి ॥౧౭౧॥ కథముత్తరతంత్రే సోఽపవదితుం సమర్థతాం గచ్ఛేత్। తస్మాద్వేదాంతానాం సిద్ధార్థపరత్వబా
ధకాభావాత్ ॥౧౭౨॥ బ్రహ్మావగతౌ సత్యామనుశరీరత్వం ప్రపద్యతే జీవః। బ్రహ్మణ్యుపాసనాయాం శేషత్వం మాస్తు వి
షయభావేన ॥౧౭౩॥ బ్రహ్మణి తచ్ఛేషత్వం కర్తృత్వాత్స్యాదితీహ నాశంక్యం। బ్రహ్మణి విధిశేషత్వం కర్తృత్వేనా
పి నైవ సంభవతి ॥౧౭౪॥ అవిద్యకసంఘాతకర్తృత్వం స్యాన్న శుద్ధరూపేఽపి। వర్ణాశ్రమాదికలితసంఘాతః కర్తృభావము
పయాతి ॥౧౭౫॥ మిథ్యాప్రత్యయరూపస్తత్రాహం ప్రత్యయో న గౌణోఽసౌ। యస్మాదాప్యామితివ్యవహారస్తన్నిదానకో
భవతి ॥౧౭౬॥ సమసనయికత్వమనయోః క్వ్యాపారోఽధ్యాసయోర్యతో భవతి। ఉపచరితసంఘాతో మిథ్యాత్మైవేహ
దృశ్యతే శాస్త్రే ॥౧౭౭॥ పుత్రాదిగౌణాత్మా తస్య చ సర్వార్థకారితా హి తతః। జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిత్రితయానుగ
తో హి ముఖ్య ఆత్మాసౌ ॥౧౭౮॥ తస్య చ న కర్తృతా స్యాత్సైష తత్సమాధిబాధితత్వేన। దేహాదౌ సంఘాతే యోఽయమహం
ప్రత్యయస్స గౌణ ఇతి ॥౧౭౯॥ కేనచన వక్తుం వృద్ధాస్తత్ప్రత్యయం నిరస్యతే సపది। యత్రార్థయోర్వివేకః ప్రత్యక్షేణోప
లభ్యతే తత్ర ॥౧౮౦॥ గుణయోగజా ప్రతీతిర్గౌణీ సుమితిప్రసిద్ధిమనుభవతి। మాణవకస్సింహ ఇతి ప్రత్యయవిత్వాద్వశోహ్య
తో గౌణః ॥౧౮౧॥ యత్రార్థకారసమయోస్థాణౌ పురుషప్రతీతిరుద్భవతి। సా చ కథం గౌణీ స్యాత్తస్మాన్మిథ్యేతి నిశ్చితం భవ
తి ॥౧౮౨॥ ఇత్యాత్మకర్తృకస్స్యాత్సకలోఽపి విధివచనచోదితోఽప్యర్థః। యోఽసావాత్మా శుద్ధః కర్మణి కర్తా కదాపి న చ భవతి ॥
౧౮౩ ॥ తస్మాద్విధిశేషత్వం కర్తృత్వేనాపి నాస్తి తే బ్రహ్మ। బ్రహ్మావగతౌ సత్యాం మిథ్యాగౌణాత్మనోరసత్త్వేన ॥
౧౮౪॥ విధివచనబోధితాన్యుపాసనాదీని సంభవంతి కథం। ఆత్మావగతేః పూర్వం మిథ్యాజ్ఞానావబద్ధ ఏవాసౌ ॥౧౮౫॥
ఆరోప్య కర్తృతాదీన్ కర్మణి సతతం ప్రవర్తతే లోకః। విధిశేషభావరహితే బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యతాత్పర్యం ॥౧౮౬॥
సిద్ధం తస్మాచ్ఛుద్ధం బ్రహ్మ విచార్యమితి నిశ్చితం భవతి। ఇమమర్థముపహమానాస్సాంఖ్యాః స్మృతియుక్తిసాధనాః ప్రాహుః ॥
౧౮౭ ॥ జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమేతత్ప్రధానమేవేతి। కార్యం ఖలు హ్యచేతనమచేతనం తస్య కారణం యుక్తం ॥
౧౮౮॥ సత్త్వాదికే హి కార్యే కారణమపి తస్య తాదృశం దృష్టం। తస్మాత్ప్రధానమేవ త్రిగుణం పరిణామి జగదుపాదానం ॥
౧౮౯ ॥ భవతి హి తద్విపరీతం బ్రహ్మ తు నైవ జగదుపాదానం। సర్వజ్ఞత్వం యదపి చ స్వరూపవత్తదుపపాదితం తదపి ॥
౧౯౦॥ అస్మిన్ప్రధాన ఏవ హి సత్త్వముపాశ్రిత్య భవతి నిరవద్యం। సత్త్వోత్కర్షాద్దేవా హి విద్యాతా యోగినోఽపి సర్వజ్ఞాః ॥

౧౯౧॥ సర్వజ్ఞశబ్దయోగోప్యనుచితఆభాత్యనంతబోధఘనే। జన్మాదికారణత్వప్రతిపత్తిపరాణియానివాక్యాని॥౧౯౨॥ తాన్యత్రనిర్దిష్టానిపరంప్రధానపక్షేప్రమాణభూతాని। జన్మాదికారణంతత్పుద్వాదశబ్దంప్రధానమిహాయుక్తం। ౧౯౩॥ ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణంప్రవర్తతేసద్యః॥ ....*

౫॥ సూ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దం.

ఆద్యస్సూత్రాన్నిశ్చయవఃపరిచయ్యంతోయమీక్షణంవక్తి॥ ౧౯౪॥ బుద్ధిస్థవస్తుభేదప్రదర్శనార్థకమిదంహినేశవదం॥ అంతిమన్నుశబ్దపదమపిసదాదిపదయోగరహితన్నాచష్టే॥ ౧౯౫॥ యస్మాదశబ్దమేతత్ప్రధానమతోఽవకారణంనాస్య। ఇత్యేకదేశలభ్యేవాక్యార్థేస్యాదిహేక్షణం హేతుః॥ ౧౯౬॥ అపరోక్షభానరూపంహీక్షణమేతన్నచప్రధానేస్యాత్। యదిదమచేతనముక్తంప్రధానమేతచ్చచేతనేభవతి॥ ౧౯౭॥ తస్మాదత్రహిచేత్యమీక్షితృజన్మాదికారణంబ్రహ్మ। ఛాందోగ్యవాక్యదర్శితసత్పదవాచ్యంతదేవనతదన్యత్ ॥ ౧౯౮ ॥ సర్వజ్ఞతాహియుక్తాబ్రహ్మణిసర్వార్థభానరూపేస్యాత్। ప్రతతప్రకాశరూపేసవితరియద్వత్ప్రకాశతేశబ్దః ॥ ౧౯౯ ॥ యదిచేత్ప్రధానమేతత్సత్త్వముపాశ్రిత్యభవతిసర్వజ్ఞం। తన్నరజస్తమోభ్యాంకించిజ్జ్ఞమపిప్రధానముక్తంస్యాత్॥౨౦౦॥ ....**

౬॥ సూ॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్.

నన్వయమీక్షితృశబ్దస్సతినిర్దిష్టోహిగౌణఏవస్యాత్। తత్తేజఐక్షతేతిహ్యుత్తరవాక్యేయథాసగౌణస్స్యాత్॥౨౦౧॥ గౌణస్తస్మిన్నసోయంప్రధానపక్షేపిసాధురేవస్యాత్। నైషాశంకాకార్యాసత్పదవాచ్యంప్రధానమేవేతి॥ ౨౦౨॥ ఈక్షితృశబ్దోయోసౌనహిగౌణోయేనసత్ప్రధానంస్యాత్। యదిచేద్గౌణస్సోయంతత్సహచారీకథంసఆత్మేతి ॥ ౨౦౩॥ న స్వేషఆత్మశబ్దోప్యాత్మీయపరోహిదృశ్యతేలోకే। ఆత్మాఖిలార్థకారిణిమమాయమాత్మాహిభద్రసేనఇతి॥౨౦౪॥***

౭॥ సూ॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్.

నైషాశంకాకార్యాయస్త్వయమాత్మీయవాచకోభవతి। ఉపదేశస్సకలోయంషష్ఠేవిహితోహిఃఫలఏవస్యాత్॥ ౨౦౫ ॥ ఉపదేశ్యచతన్నిష్ఠాంతత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన। ముక్త్యుపదేశోపావథసంపత్స్యఇతి ప్రతీయతేషష్ఠే॥ ౨౦౬॥ఆత్మీయవాచకత్వాత్ప్రధానవాదీయదాత్మశబ్దస్స్యాత్। తత్త్వమసివాక్యలభ్యాతన్నిష్ఠాపిప్రధాననిష్ఠాస్యాత్॥ ౨౦౭॥ తన్నిష్ఠస్యచమోక్షస్తద్భావాపత్తిరేవనతదన్యః। యశ్శ్వేతకేతురస్మిన్నుపదేశేసమ్యగధికృతస్సోయం॥౨౦౮॥ సకలశ్రుతివిపరీతంహ్యనాత్మభావంకథంప్రపద్యేత। బ్రహ్మాత్మభావరూపంమోక్షంకథయంతిసర్వవేదాంతాః॥ ౨౦౯॥ ఈక్షితృశబ్దోయోసౌతథాత్మశబ్దోపిముఖ్యఇహదృష్టః। తస్మాత్సత్పదవాచ్యంబ్రహ్మైవరంస్యాన్నచప్రధానమపి॥౨౧౦॥ యదిచప్రధానపరతాసదాదికానామిహోపదిశ్యేత। ....**

౮॥ సూ॥ హేయత్వావచనాచ్చ.

శ్రద్ధాలురాదృతాత్మాతన్నిష్ఠస్స్యాదితిశ్రుతిర్మత్వా॥౨౧౧॥ తత్త్వమసివాక్యపరత్వప్రస్తావేనాసికేశ్రుతిః కథంనవదేత్। తస్మాన్నాస్మిన్వాక్యేప్రధానశంకావకాశలేశోపి॥ ౨౧౨॥ పరపక్షనిరసనక్షమహేతూనుపదిశ్యసూత్రకారోయం। సద్యస్స్వపక్షసిద్ధ్యైహేతూనన్యాన్ప్రదర్శయత్యనఘాన్॥౨౧౩॥ ....*

౯॥ సూ॥ స్వాప్యయాత్.

ఇహఖలుసత్పదవాచ్యంబ్రహ్మపరంభవతిజగదుపాదానం। యస్మాత్సుషుప్తికాలేసతిసర్వేషాంలయోవినిర్దిష్టః॥ ౨౧౪॥

౧౦॥ సూ॥ గతిసామాన్యాత్.

కించాన్యదవగతీనాంసకలశ్రుత్యంతవాక్యజనితానాం। చేతనకారణవిషయకభావంసామాన్యమపిచభాతియతః ॥౨౧౫॥ తస్మాద్వ్యయాదశ్రుతిపిహిచేతనకారణపరత్వసంసిద్ధౌఅర్థజరతీయనయతః ప్రధానపరతాకథంసమభ్యేత॥౨౧౬॥***

* ౧౧ సూ ॥ శ్రుతత్వాచ్చ *

శ్వేతాశ్వతరప్రభృతిషు శ్రుత్యంతేషు శ్రుతం హి యద్బ్రహ్మ । జన్మస్థితిలయకారణమస్యైతదేవేతి సకలమనవద్యం ॥౨౧౭॥ బ్రహ్మవిచార్యమితీహోక్తం లక్షణముక్తం తథా ప్రమాణమపి । సకలనిగమాంతవచసాం బ్రహ్మణి పరమేవ సమన్వయశ్చోక్తః ॥౨౧౮॥ ప్రతికూలకర్మవాదః ప్రధానవాదోఽనిరాకృతః ప్రాయః । శాస్త్రం హి పరిసమాప్తం సకలాశంకానివర్తితా హీయతః ॥౨౧౯॥ ఉత్తరసూత్రార్థానేనఖిలమిహానోపలభ్యతే కిమపి । ఇతి శంకామపనేతుం నిర్ణీతమతో నివర్ణ్యతే సపది ॥౨౨౦॥ యచ్చోక్తలక్షణం స్యాద్బ్రహ్మ తదేతద్ద్విరూపమాభాతి । కథయంతి హి వేదాంతాస్సవిశేషం నిర్విశేషరూపమపి ॥౨౨౧॥ సవిశేషవాక్యజాతం హ్యుపాస్యరూపేణ సమన్వితం భవతి । యన్నిర్విశేషవాక్యం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితం సకలం ॥౨౨౨॥ వేదాంతవాక్యవిహితాన్యుపాసనాన్యపి బహుప్రపంచాని । గుణసంప్రయోగభేదాత్ఫలభేదాదపి చ భిన్నరూపాణి ॥౨౨౩॥ కానిచిదుపాసనాని హి కర్మసమృద్ధ్యర్థకాని చాన్యాని । క్రమముక్త్యర్థానీతి హి భేదస్తేషాముపాసనానాం స్యాత్ ॥౨౨౪॥ బ్రహ్మ పరిపూర్ణమేకం నిర్భేదం స్వప్రకాశచిన్మాత్రం । గుణసంప్రయోగభేదావభిన్నరూపేపి భిన్నభావోఽయం ॥ అతో హ్యుపాస్యోపాసకభావోఽయుక్తో హ్యభిన్నరూపేపి । చిత్తోపాధికృతోఽయం తరతమభావోఽయతోఽస్య బీజం స్యాత్ ॥౨౨౬॥ సద్యోముక్తిఫలప్రదమాత్మజ్ఞానం హ్యుపాధిరూపేణ । ఉపదిశ్యమానమేతత్పరవిషయం వా న వేతి సందేహః ॥౨౨౭॥ ఆలోచ్య వాక్యపదవీముపాధియోగం వ్యుదస్య పరవిషయం । తదిదం నిర్ణేయమితి ప్రవర్తతే సపది సూత్రసందర్భః ॥౨౨౮॥ ఈక్షత్యాదిలింగైర్బ్రహ్మ హి జన్మాదికారణం సదితి । వర్ణితమేతత్పూర్వం ప్రధానవాదశ్చ నిరసితస్సకలః ॥౨౨౯॥ నన్వీక్షత్యధికరణే గౌణం హిత్వా యదీక్షణం ముఖ్యం । ఆలంబ్య తద్బలేన హి పరమాత్మా సదితి వర్ణితం పూర్వం ॥౨౩౦॥ ఇహ తైత్తిరీయకేఽప్యానందమయప్రకాశకం వాక్యం । తత్ర చ వాక్యేనయటః ప్రాచుర్యవికారయోశ్చ ముఖ్యత్వాత్ ॥౨౩౧॥ ఆనందమయో జీవశ్శారీరత్వాదిలింగయోగాత్స్యాత్ । తత్ర చ శారీరత్వం ప్రియప్రముఖ్యాని చాంగజాలాని ॥౨౩౨॥ కథితాన్యానందమయే స తాదృశోఽయం కథం పరాత్మా స్యాత్ । ఇత్యాశంకానిరసనపురస్సరోక్తార్థతత్త్వబోధాయ ॥౨౩౩॥ కరుణాం భగవానిదమధికరణం సంప్రదర్శయామాస

—❀ ౧౨ సూ ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ❀—

యద్యప్యేతత్సూత్రం బహుధా బహుభిః ప్రపంచితార్థం హి ॥ ౨౩౪ ॥ తస్మాదస్మాత్సూత్రాత్తత్త్వావగతిర్విమలా భాభాతి । నైషా శంకా కార్యా తస్మాత్తత్తత్ప్రదర్శితార్థేషు ॥ ౨౩౫ ॥ గుణదోషవర్ణనేకిల తత్త్వావగతిర్నాదుర్లభా భవతి । అత్రానందమయో సావన్నమయప్రభృతిపంచకం వక్తి ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతి కేచిదామనంతి హి తత్పక్షోఽయం విచార్యతే సపది । ఆనందమయపదార్థో హ్యన్నమయప్రభృతిపంచకమచేత్స్యాత్ ॥౨౩౭॥ స్యాల్లక్షణా తదానీం శ్రుతహాన్యాదీని దూషణాని స్యుః । యత్రానుపపత్తిస్స్యాదన్వయతాత్పర్యయోస్తదా సా స్యాత్ ॥౨౩౮॥ ఘోషోఽయం గంగాయామిత్యాదౌ సా హి లక్షణా బీజం । బీజాభావాదస్యాప్యానందమయస్య లక్షణానుచితా ॥౨౩౯॥ యది సముదాయః వక్తుస్తదా హి భాష్యేన దృశ్యతే క్వాపి । అసకృత్ప్రయోగవాచీ హ్యభ్యాసో నేహ కస్యచిద్దృష్టః ॥౨౪౦॥ బ్రహ్మ పరం సకృదేవ హ్యాన్నమయప్రకృతిసంగతం భాతి । తదపి తు నోమయవాక్యే ప్రకృతౌ దృశ్యేత కుతోఽభ్యాసః ॥౨౪౧॥ పంచానాం బ్రహ్మత్వే న చ ప్రమాణం న సాధకో హేతుః । అత ఇహ చానందమయో నాన్నమయాదిః పరం తు ముఖ్యస్స్యాత్ ॥౨౪౨॥ స హి పరమాత్మాభ్యాసాదితి సూత్రార్థం హి వర్ణయంత్యేకే । స్వాభిమతార్థం ప్రథయితుకామో భగవాన్ హి భాష్యకారోఽయం ॥౨౪౩॥ తన్మతమాశ్రిత్యైవ హి తత్సూత్రార్థాన్ ప్రదర్శయత్యాదౌ । నన్వానందమయః పరమాత్మా చేత్కథం స శారీరః ॥౨౪౪॥ తస్యైష ఇత్యనేన హి శారీరత్వం ప్రదర్శితం చాస్య । ఇతి వాత్ర శంకనీయం శారీరత్వం న ముఖ్యమస్యోక్తం ॥౨౪౫॥ అన్నమయాదిశరీరద్వారాగారోప్యాత్వరూపమేవ స్యాత్ । ప్రియశీర్షత్వాదికమపి పూర్వోపాధికృతకల్పనాయత్తం ॥౨౪౬॥ స్వాత ఏతస్మిన్నాత్మని నైవం రూపా హి కల్పనా భవతి । ఆనందపదాభ్యాసో హ్యుత్తరవాక్యేషు దృశ్యతే యస్మాత్ ॥౨౪౭॥ అభ్యాసాదితి హేతుః పరమాత్మత్వప్రసాధకో భవతి । నన్వస్మిన్ [illegible] యదంతోఽయం వికారవచనో హి దృశ్యతే లోకే ॥

౨౪౮॥ మృణ్మయదారుమయాదౌ తస్మాత్సకథం పరాత్మవచనస్స్యాత్। పరమాత్మా సొజగతః ప్రకృతిర్నవికారభావముపయాతి ॥౨౪౯॥ ఇత్యేతామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రదర్శితం సూత్రం॥ అధి ౧౩॥ సూ ॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. భా యస్మాద్వికారవాచీ మయడంతోఽసావతో న పరమాత్మా ॥౨౫౦॥ ఆనందమయస్స్యాదితి నేయం శంకాత్ర కర్తుముచితా స్యాత్। తత్ప్రకృతవచనతాయాం మయడ్విధానం తు దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౨౫౧॥ ప్రాచుర్యపర్యవసితో మయడర్థ ఇతీహాలభ్యతే తస్మాత్। అన్నమయో యజ్ఞో సావిత్యాదౌ దృశ్యతే హి మయడర్థః ॥ ౨౫౨॥ అన్నగతప్రాచుర్యం తస్మాత్ప్రాచుర్యమత్ర మయడర్థః। తస్మాన్మయడంతో సావానందప్రచురమర్థమాచష్టే॥౨౫౩॥ ఆనందప్రచురత్వం నిరతిశయానందరూపతో నాన్యత్। బ్రహ్మైవైతర్హి వాక్యే నిరతిశయానందరూపముపదిష్టం॥౨౫౪॥ తస్మాదానందమయో బ్రహ్మైవాస్మిన్న దోషశంకాపి। బ్రహ్మప్రచురానందం మయడంతార్థో యమిత్యుపన్యస్తం॥౨౫౫॥ అధి ౧౪॥ సూ ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. భా ప్రచురానందత్వం తత్సాధయితుం హేతుమపరమాచష్టే। అత్ర హి తచ్ఛబ్దో సావానందం బుద్ధివిషయమాచష్టే ॥౨౫౬॥ అత్రత్య హేతుశబ్దో ణిజర్థకర్తృత్వవాచకో భవతి। తద్ధేతుశబ్దలభ్యం హ్యానందయితృత్వమస్య నిర్దిష్టం॥ ౨౫౭॥ ఏష హ్యేవేత్యాద్యాదావయమేవార్థః ప్రపంచితో భవతి। ధనికత్వాపాదయితా ప్రచురధనో సావితి ప్రసిద్ధో హి। ౨౫౮॥ ఆనందయితా తద్వత్ప్రచురానందో భవత్యసావాత్మా। అధి ౧౫॥ సూ॥ మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. భా సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యం తేన మంత్రవర్ణేన॥ ౨౫౯॥ ప్రతిపాదితం యదేతద్బ్రహ్మ గుహాయామవస్థితం యదపి। సత్యజ్ఞానాన్యుక్తః ప్రదర్శితస్సర్వకామసమవాప్తిః॥౨౬౦॥ తన్మంత్రవర్ణవర్ణితమస్మిన్వాక్యే హి గీయతే బ్రహ్మ। తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మేహ దర్శితో భవతి॥౨౬౧॥ ఆనందమయో జీవస్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోతీహ। అధి ౧౬॥ సూ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః. భా యచ్చ జగత్కర్తృత్వం బహుభవనం చోత్తరత్ర నిర్దిష్టం॥ ౨౬౨॥ తదనుపపత్తేర్జీవో నానందమయో హి కింతు పరమాత్మా। యో సావానందమయో రసస్వరూపః ప్రదర్శితః శ్లోకే॥౨౬౩॥ అధి ౧౭॥ సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ. భా రసరూపం తం లబ్ధ్వా స్వాత్మానంద జగత్యసౌ జీవః। యో సావానందమయో లబ్ధా స్స్యాత్ప్రసస్వరూపో పి॥౨౬౪॥ ఇత్యాదిభేదజాతం శ్రుతివచనేషూపదిశ్యతే యస్మాత్। తస్మాదానందమయో లబ్ధవ్యాత్మా పరో యమితి సిద్ధం॥౨౬౫॥ నను యద్యానందమయో జీవో న స్యాత్తదా ప్రధానం స్యాత్। భేదవ్యపదేశో వా ప్రత్యక్త్వం వాపి తస్య సంభవతి॥౨౬౬॥ అధి ౧౮॥ సూ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. భా సైషా ప్రధానశంకా కామయితృత్వాన్నిరస్యతే సపది। అనుమానగమ్యమేతత్ప్రధానమిహ వక్తుమనుచితం హి యతః॥౨౬౭॥ సోఽకామయతేత్యస్మాదానందమయే హి దృశ్యతే కామః। కామయితృత్వం హ్యాత్మపరాత్మని స్యాన్న చ ప్రధానే పి॥౨౬౮॥ అధి ౧౯॥ సూ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. భా అస్మిన్నానందమయే యదాహమస్మీతి బుధ్యతే లోకః। తస్య చ తదాత్మభావం తద్యోగం శాస్తి శాస్త్రమభయమితి॥౨౬౯॥ సూత్రార్థమస్యమేవహి వర్ణయితుం జాతకౌతుకో భగవాన్। పూర్వోక్తైస్సూత్రార్థైర్భూయో దోషాన్ప్రదర్శయత్యధునా॥౨౭౦॥ అధి ॥ సూ ॥ ఆనందమయో భ్యాసాత్. భా అన్నమయాదిషు పంచసు మయట్ప్రవాహే సమానరూపేపి। అన్నమయప్రాక్యజాతే వికారవాచిత్వమత్ర న తథేతి॥ ౨౭౧॥ ప్రాచుర్యవాచకత్వాశ్రయణం మయటో న యుక్తమాభాతి। యద్యేతస్మిన్వాక్యే మయడంతే నోపదిశ్యతే బ్రహ్మ॥ ౨౭౨॥ ప్రియశీర్షత్వాదికమిహ యన్నిర్దిష్టం హి ధర్మజాతం తత్। బ్రహ్మణి సకలం వాచ్యం తథా హి సూత్రాంతరాద్విరోధస్స్యాత్॥ ౨౭౩॥ అధ్యాయే చ తృతీయే గుణోపసంహారపాదమాశ్రిత్య। ప్రియశీర్షత్వాదీనామప్రాప్తిర్దర్శితా హి సూత్రకృతా॥ ౨౭౪॥ యద్యానందమయో సౌ తత్పుచ్ఛం బ్రహ్మముఖ్యమేవ స్యాత్। అనుచితమేకస్య స్యాదవయవరూపత్వమవయవిత్వం చ॥౨౭౫॥ బ్రహ్మేహ నిర్విశేషం రహస్యపక్షమేవోపసంహృతౌ కథితం। అత్ర హి సవిశేషం చేత్తథా విరోధశ్చ వాక్యవైరూప్యం॥ ౨౭౬॥ శారీరశబ్ద ఏవ ప్రాగ్దిశమయ ప్రభృతికోశపరిత్యక్తః। ఉత్సృజ్య కోశజాతం కథం పరం బ్రహ్మ బోధయేత్స ద్వయః॥౨౭౭॥ ఆనందమయపదేన హి యత్రాపరాత్మా వివక్షితో భవతి। అభ్యాసాదితి హేతుస్తత్రాసిద్ధః కథం హి సాధయతి॥ ౨౭౮॥ ఆనందమయపదస్య హ్యభ్యాసో నోపలభ్యతే యేన। నానందమయపదార్థం

నైతుంశక్యత్వాదయం హేతుః ॥ ౨౭౯ ॥ అన్యపదస్యాఖ్యానే కథమన్యపదార్థనిర్ణయోభవతి। తస్మాదస్మిన్పక్షే సూ
త్రార్థః కథాకథంహి సంఘటతే॥ ౨౮౦॥ ప్రాచుర్యవాచకోయంమయడితివక్తుమత్ర నైవయుక్తస్స్యాత్ । ప్రాచుర్యం
లోకేస్మిన్ప్రతియోగ్యల్పత్వసహకృతంయేన॥ ౨౮౧॥ విప్రమయోగ్రామోసావిత్యాదావిహ యథోక్తవాక్యేన। ఆనంద
ప్రాచుర్యందుఃఖాల్పత్వావిలంప్రతీయేత॥ ౨౮౨॥ తస్మాద్వికారవచనో మయడితియుక్తంయథాన్నమయవాక్యే । మయ
డంతప్రతిపాద్యోనహిపరమాత్మాపరంతుకోశస్స్యాత్ ॥ ౨౮౩॥ పుచ్ఛపదసహచరంయద్బ్రహ్మపదంతైత్తిరీయకేదృ
ష్టం। ఆనందమయపదేనోహితద్వాక్యస్థంహిగృహ్యతేతదిహ॥ ౨౮౪॥ సముదాయవాచకస్యహితదేకదేశార్థకత్వమవిరు
ద్ధం। గ్రామోయంజాగర్తీత్యాదావేవంహిదృశ్యతేలోకే॥ ౨౮౫॥ పుచ్ఛపదసన్నికృష్టంబ్రహ్మపదంకింపరంప్రకాశయతి।
ఆనందమయావయవంకింవావక్తీతిసంశయేప్రాప్తే॥ ౨౮౬॥ పుచ్ఛపదసన్నిధానాదవయవవాచిత్వమత్రయుక్తమితి । అ
తఏవస్యప్రాప్తావిధతేధికరణంప్రదర్శితంసపది॥ ౨౮౭॥ బ్రహ్మపదమత్రవాక్యేబ్రహ్మపరంస్వప్రధానమభిధత్తే। అస
న్నేవస్మిన్శ్లోకేయతోస్యదృష్టోహికేవలోభ్యాసః॥ ౨౮౮॥ నన్వత్రపుచ్ఛవాక్యేపరాత్మనోగ్రహణమనుచితంభాతి । య
స్మాదవయవవాచకపుచ్ఛపదంసన్నికృష్టమిహభాతి ॥ ౨౮౯ ॥ శ్రీ। సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్. క్లిష్టా
వికృతియతేనేనేతిహివికారశబ్దోయమవయవంవక్తి। అవయవలాంఛనికంయత్పుచ్ఛపదంబ్రహ్మశబ్దసన్నిహితం ॥ ౨౯౦॥
సూత్రేపివికారశబ్దస్తస్మాన్నస్వప్రధానపరమేతత్ ।ఇతిశంకాత్రనయుక్తాప్రాచుర్యార్థోహిపుచ్ఛశబ్దోపి॥ ౨౯౧॥ ప్రా
చుర్యశబ్దవాచ్యాప్రాయాపత్తిర్నచాన్యదిహయస్మాత్ । ముఖ్యార్థస్యాలాభేతత్ప్రాయంబుద్ధివృత్తిరనుసరతి॥ ౨౯౨॥
శిరఆద్యవయవజాతేనదిష్టేపుచ్ఛశబ్దనిర్దేశః। ముఖ్యార్థస్యాలాభాత్తత్ప్రాయంబ్రహ్మసమ్యగనుసరతి ॥ ౨౯౩॥ పా
దార్థేప్రతిష్ఠాపరమయనంవక్తినైవపునరస్యత్ । తస్మాదస్మిన్వాక్యేబ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ ॥ ౨౯౪ ॥
శ్రీ ॥ సూ । తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. క్లిష్టా ఆనందమయాంతస్యహిజగతో హేతుత్వమస్యనిర్దిశతి। సోకామయతేత్యే
తత్తస్మాదేతత్పరంసమన్వేతి॥ ౨౯౫ ॥ శ్రీ ॥ సూ । మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే క్లిష్టా సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే
త్యంతేనమంత్రభాగేన। యద్బ్రహ్మవర్ణితంస్యాత్తదత్రవాక్యేహిగీయతేబ్రహ్మ॥ ౨౯౬ ॥ శ్రీ ॥ సూ॥ నేతరోనుపప
త్తేః క్లిష్టా ఇహపుచ్ఛవాక్యలభ్యోజీవస్స్యాదితిపునర్నచాశంక్యం। జీవేప్రసృష్టత్వాదికముత్తరవాక్యస్థమనుపపన్నంహి॥
౨౯౭॥ శ్రీ। సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ. క్లిష్టా ఇహపుచ్ఛవాక్యదర్శితఆత్మాలబ్ధవ్యభావముపయాతి । యస్మాత్రసరూపో
సౌలబ్ధాజీవోత్రవర్ణితశ్లోకే॥ ౨౯౮ ॥లబ్ధవ్యలబ్ధృభావాద్భేదోవ్యపదిశ్యతేహివాక్యేస్మిన్। తస్మాల్లబ్ధవ్యాత్మాపరమాత్మై
వాత్రదర్శితోభవతి॥ ౨౯౯॥ శ్రీ ॥ సూ॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా. క్లిష్టా శ్రుతినిర్దిష్టోయోసావానందమయఃప
రంప్రబోధయతి। పంచమవాక్యస్థత్వాదానందఇవేతినైతదనుమానం॥ ౩౦౦॥ బ్రహ్మపరత్వేసాధకమనేకపూర్వోక్తదూ
షణగ్రాహాత్ । శ్రీ ॥ సూ॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి క్లిష్టా యఃపుచ్ఛవాక్యదర్శితఆత్మాతస్మిన్కృతప్రబోధో
యః॥ ౩౦౧॥ అథసోభయమితివాక్యంతస్యచతద్భావమేవబోధయతి। పుచ్ఛపదసన్నికృష్టంబ్రహ్మపదంస్వప్రధానపరమే
వ॥ ౩౦౨॥ యదిదముపక్రమదృష్టంబ్రహ్మతదత్రోపసంహృతంభవతి। తస్మాదేతద్వాక్యంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంజ్ఞేయం॥
నమయద్యానందమయః ప్రియశీర్షత్వాదిధర్మయోగేన। పరమాత్మానభవతిచేచ్ఛాందోగ్యేపిచతథాప్రసజ్యేత॥ ౩౦౪॥
తత్రచహిరణ్మయోసౌపురుషోదృశ్యతేంతరాదిత్యే। అప్రణఖాచ్చసువర్ణోహిరణ్యకేశోహిరణ్మయశ్మశ్రుః॥ ౩౦౫॥
ఆరక్తాంబుజనేత్రోదితినామాసర్వపాపనిర్ముక్తః। ఇత్యాధిదైవికోయంపురుషోనిర్దిష్టఏవమాదిగుణః ॥ ౩౦౬॥ ఆధ్యా
త్మికపురుషోయఃనిర్దిష్టశ్చాంతరక్షిణిహ్యేవం। యేచపరాంచోలోకాఃయేచాస్యదేవలోకకామాశ్చ ॥ ౩౦౭ ॥ తేషా
మీష్టేపురుషోసౌదృశ్యతేంతరాదిత్యే । యేచార్వాంచోలోకాయేచమనుష్యలోకకామాశ్చ ॥ ౩౦౮ ॥ తేషామీ
ష్టేపురుషోసౌనిర్దిశ్యతేంతరక్షిణిచ । మయడంతశబ్దయోగాద్వికారధర్మాదిదేశబాహుళ్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ ప్రా
దికేశ్వరత్వాదిహసర్వజ్ఞఃకథంపరాత్మాస్యాత్ । విద్యాకర్మాతిశయాత్ప్రాప్తోత్కర్షోహికశ్చిదధికారీ ॥ ౩౧౦॥ కింవా

యోగికశ్చిత్సంసారీ స్యాదిహాంతర్యాదిత్యే। ఇతిశంకామపనేతుం మునినారచితం తదేతదధికరణం॥ ౩౧౧॥ శ్లో॥ ౨౦॥ సూ॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్. శ్లో॥ పరమేశ్వర ఏవాయం పురుషోనిర్దిశ్యతేంతరాదిత్యే। పరమేశ్వరధర్మాణామిహోపదేశోహి దృశ్యతే యస్మాత్॥ ౩౧౨॥ ఉదితత్వదేతిత్యాద్యాపాపాస్పృష్టత్వమామనంతీహ। సైవర్ఙ్గిత్యాదీన్ హి ఋగాదిరూపత్వమామనంతీహ॥ ౩౧౩॥ సర్వాత్మకేపరేశే తదేతదుక్తం సమంజసం భవతి। సర్వజగత్కారణత్వాత్సర్వాత్మకతా హితస్యయుక్తతమా॥ ౩౧౪॥ పరిమితమైశ్వర్యం యత్కీర్తితముభయత్ర తచ్చనవిరుద్ధం। అధ్యాత్మాదివిభాగాపేక్షం తన్నస్వతఃపరేశేస్తి॥ ౩౧౫॥ ప్రఖ్యాపయంతి సర్వే వేదాంతాస్తస్యనిరుపమైశ్వర్యం। పరమేశ్వరవాక్యేస్మిన్ విశారదైః కుతోస్యనిర్దేశః॥ ౩౧౬॥ ఇతిశంకా నేహ స్యాద్యతః పరేశోహ్యయం త్వకుంఠితైశ్వర్యః। భక్తానుకంపయైవహి నానారూపాణి మాయయా సృజతి॥ ౩౧౭॥ పరమాత్మపరమపీదం వాక్యం సవిశేషపరతయా యోజ్యం। యేన ఏతస్మిన్వాక్యే హ్యుద్గీథోపాసనాపి నిర్దిష్టా॥ ౩౧౮॥ ఋక్సామగేష్ణతాపి హి సర్వేశే సర్వకారణే యుక్తా। లౌకికగానేప్యపి యైః పరమేశో గీయతే హి తస్మాత్తైః॥ ౩౧౯॥ ధనసనయోర్లోకేస్మిన్ప్రీతాః సుఖసంపదో హి విచరంతి। శ్లో॥ ౨౧॥ సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః। శ్లో॥ యోమండలాభిమానీ దేవో యం పురుష ఏవనిర్దిష్టః॥ ౩౨౦॥ ఇతిశంకలు నైవాశంక్యం యతస్తయోర్భేద ఏవనిర్దిష్టః। ఆదిత్యాదంతర ఇతి వాక్యం హ్యాదిత్యభేదముపదిశతి॥ ౩౨౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యం హిరణ్మయత్వాదిగుణగణోపేతే। సర్వేశ్వరే పరాత్మన్యంతర్యామిణి సమన్వితం భవతి॥ ౩౨౨॥ భవతు పరమేశ్వరోసావుపదిష్టో యోయమంతరాదిత్యే। ఉద్గీథవాక్యదర్శితఆకాశోయం కథం పరాత్మా స్యాత్॥ ౩౨౩॥ శ్రుతిలింగవాక్యసూత్రే శ్రుతిర్హి లింగాద్బలీయసీ దృష్టా। నిరపేక్షరూఢశబ్దశ్రుతిరితి కథయంతి జైమినిప్రముఖాః॥ ౩౨౪॥ తస్మాద్భూతాకాశః శ్రుత్యాహ్యాకాశశబ్దలభ్యస్స్యాత్। జన్మాదికారణత్వం యదత్ర వాక్యే ప్రదర్శితం తదపి॥ ౩౨౫॥ భూతాకాశేపి స్యాత్ క్రమేణ వాయ్వాదికారణత్వేన। ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం భవతి॥ ౩౨౬॥ శ్లో॥ ౨౨॥ సూ॥ ఆకాశస్తల్లింగాత్. శ్లో॥ జైవలిశాలావత్యావుద్గీథవిచారలబ్ధపటుకౌహి। శాలావత్యేనోక్తం స్వర్గాదికమంతవత్త్వదోషేణ॥ ౩౨౭॥ ఉద్గీథస్య పరాయణమేతన్నేతి హ్యుదస్య తత్పృథుం లోకస్యాస్య చ కా గతిరితి శాలావత్యవచనమనుస్మృత్య॥ ౩౨౮॥ ఆకాశ ఇతీత్యాద్యం జైవలినాహి ప్రదర్శితం భవతి। తద్వాక్యే చానంత్యం ప్రదర్శితం యత్పరోవరీయస్త్వం॥ ౩౨౯॥ ఉపసంహృతమాకాశే స ఏష ఇత్యాదివాక్యశేషేణ। దర్శితముపక్రమే యజ్జన్మస్థితినాశకారణత్వం హి॥ ౩౩౦॥ తదిదం హి కారణత్వం భూతాకాశేపి వర్ణితం హి పురా। వాయ్వాదికారణత్వం క్రమేణ తత్రైకమనుపపన్నం స్యాత్॥ ౩౩౧॥ సర్వాణిహ వా ఇత్యాదౌ భూతవిశేషణపదం హి సర్వపదం। ఆకాశాదేవేతి హ్యవధారణమనుపపన్నమేవ స్యాత్॥ ౩౩౨॥ భూతాకాశపరత్వే శ్రుతిర్హి లింగాద్బలీయసీత్యుక్తం। బహుతరలింగయోగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వమపహృతం భవతి॥ ౩౩౩॥ సముదాయార్థైకంత్యజేదితి న్యాయ ఏవముపదిశతి। శ్రుతిబలమాత్రమపి హి న విరోధః కశ్చిదత్ర సంభవతి॥ ౩౩౪॥ జ్యాయస్త్వమిహాయముక్తం పరాయణత్వం చ దర్శితం యదపి। ఆకాశోహీత్యాద్యైర్వరాత్మని పరమే సమంజసం భవతి॥ ౩౩౫॥ నిర్వహితేత్యంతేస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్ద ఉపదిష్టః। బ్రహ్మణి తత్పర్యాయో వ్యోమన్నిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః॥ ౩౩౬॥ ఉద్గీథవాక్యమేతత్పరోవరీయస్త్వగుణగణోపేతే। ఆకాశశబ్దవాచ్యే తతః పరాత్మని సమన్వితం భవతి॥ ౩౩౭॥ శ్లో॥ ౨౩॥ సూ॥ అతఏవ ప్రాణః। శ్లో॥ ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానలబ్ధగురుభావః। చాక్రాయణమునిరధునా ప్రస్తోత్రాదీన్ప్రబోధయత్యస్మిన్॥ ౩౩౮॥ ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానరహిత ఏవయది। ప్రస్తోతః ప్రస్తోష్యతి మూర్ధా తే పతన మేవ్యతీత్యుక్త్వా॥ ౩౩౯॥ ప్రస్తోత్రాదిప్రశ్నం కతమా సా దేవతేతి చాకర్ణ్య। ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానముపదిదేశేత్థం॥ ౩౪౦॥ సైషేత్యంతైర్వాక్యైః ప్రాణః ప్రస్తావదేవతేత్యుక్తః। వాయువికారః కింవా పరమాత్మాస ఇతి సంశయప్రాప్తౌ॥ ౩౪౧॥ వాయువికారో నాయం కింతు పరాత్మా యదత్ర తల్లింగం। ఇత్యేతదభినిగదితుం హ్యయమతిదేశః ప్రదర్శితో మునినా॥ ౩౪౨॥ ఇహ సకలభూతరాశేస్సంవేశశ్చోద్గమశ్చనిర్దిష్టః॥ పరమేశ్వరపరతాయాం తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి॥ ౩౪౩॥ శ్రుతిలింగవాక్యదర్శితవిరోధశంకాపివ

రిహ్యతాపూర్వం । స్వాపప్రబోధయోః కిల సంవేశనవాదివాక్యేషు ఖిలమపి ॥ ౩౪౪ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమంజసం స్యాదితీహ నాశంక్యం । వాగాదీనామేవహి సంవేశోద్గమనవాదివాక్యమిహ ॥ ౩౪౫ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమన్వితం నైవ సర్వభూతానాం । ప్రస్తావవాక్యమేతత్ప్రాణే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి ॥ ౩౪౬ ॥ బ్రహ్మపరః ప్రాణోయం ప్రాణస్య ప్రాణమితి చ వాక్యేపి । అన్యత్రాపి చ దృష్టో వాక్యేపి ప్రాణబంధనం హీతి ॥ ౩౪౭ ॥ ప్రస్తావదేవతాత్మక ఏష ప్రాణో హి భవతి పరమాత్మా । వాయువికారో నా సాక్షిత్వ్యుక్తం సకలమేతదనవద్యం ॥ ౩౪౮ ॥ భవతి యదిహ నూపపన్నం ప్రాణాకాశాదివాక్యమఖిలమపి । తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరం తద్ధి భవతీయుక్తతరం ॥ ౩౪౯ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైర్వాక్యైర్ద్యుప్రోపదర్శితం జ్యోతిః । విశ్వస్మాదుపరితనేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు భాతీతి ॥ ౩౫౦ ॥ అంతఃపురుషేపి తథా తదిదం జ్యోతిః ప్రదర్శితం తత్కిం । భౌతికమథవా బ్రహ్మేత్యేతస్మిన్నైతు మేతదధికరణం ॥ ౩౫౧ ॥ ౨౪ ॥ సూ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ స్యాన్న భౌతికం కిమపి శంకితుం శక్యం । పాదోస్య విశ్వేత్యస్మిన్ భూతాదిపదాని దర్శితాని యతః ॥ ౩౫౨ ॥ నన్విహ పదాభిధానం జ్యోతిర్వాక్యే న దృశ్యతే కిమపి । తత్కథమిహ హేతుస్స్యాత్తేన కథం బ్రహ్మతాస్య సిద్ధా స్యాత్ ॥ ౩౫౩ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ వాక్యే హి యత్పదం దృష్టం । బుద్ధిస్థవాచకం తద్యత ఏతత్సర్వనామసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ ౩౫౪ ॥ పూర్వత్ర చోపదిష్టే బ్రహ్మణి యచ్ఛబ్దగతః పరామృష్టే । తతో ప్రదర్శితం యత్పాదచతుష్టయమిహోపదిష్టం స్యాత్ ॥ ౩౫౫ ॥ నన్విహ దీప్యత ఇతి యా శ్రుతిరిహ కార్యే సమంజసా భవతి । తద్యదిదమంతర్నిత్యపి జాఠరం వైశ్వానరం ప్రబోధయతి ॥ ౩౫౬ ॥ నప్యేష దృష్టిస్సాత్ప్యేష శ్రుతిరితి బుద్ధివాక్యాయాం । దృష్టం శ్రుతమిత్యేషా శ్రుతిం స్యోపాసనాం విధాపయతి ॥ ౩౫౭ ॥ యశ్చైతదేవ దైవం చక్షుష్యశ్శ్రుతశ్చ భవతీతి । అల్పఫలశ్రుతిరేషా కార్యే జ్యోతిషి సమంజసా భవతి ॥ ౩౫౮ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైరుపదిష్టం జ్యోతిరత్ర కార్యమితి । నైషా శంకా యస్మాద్బ్రహ్మపరత్వే తదేతదనవద్యం ॥ ౩౫౯ ॥ దీప్యత ఇతి నిర్దిష్టా దీప్తిరథేత్యాదివాక్యదృష్టాయా । నిత్యావబోధరూపా సైషా బ్రహ్మణి సమంజసా భవతి ॥ ౩౬౦ ॥ దృష్టత్వాదికమఖిలం ప్రతీకమూలం న హి స్వతోస్య స్యాత్ । అల్పఫలశ్రుతిరేషా బ్రహ్మణి సర్వాత్మదేహి యుక్తతమా ॥ ౩౬౧ ॥ తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మేత్యేతత్సమంజసం భవతి । ౨౫ ॥ సూ ॥ ఛందోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనం ॥ నన్వత్ర పూర్వవాక్యే గాయత్రీచ్ఛంద ఏవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౨ ॥ సైషా చతుష్పదేతి హి చతుష్పదత్వం చ తస్య నిర్దిష్టం । న చ తజ్జ్యోతిశ్శబ్దే బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం భవతి ॥ ౩౬౩ ॥ ఇతి చేన్న పూర్వవాక్యే ఛందోమాత్రం న హి తదుపదిష్టం । ఛందోనుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానమేవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౪ ॥ ఉక్థానుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానవచనమన్యత్ర । ఏతమితి మంత్రభాగే తదిదం దృష్టం హి తద్వదత్రాపి ॥ ౩౬౫ ॥ ఛందోభిధాయకానిహి వాక్యాన్యన్యాని యాని దృశ్యంతే । తాన్యప్యుక్తార్థాని హి తస్మాన్నేహాస్తి కాచిదాశంకా ॥ ౩౬౬ ॥ ౨౬ ॥ సూ ॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం ॥ భూతపృథివీశరీరాణ్యపి హృదయం చేతి సమ్యగుపదిశ్య । సైషా చతుష్పదేతి హి నిర్దిష్టా సా పదిశ్యమానైవ ॥ ౩౬౭ ॥ బ్రహ్మేహ నోపదిష్టం యద్యక్షరసన్నివేశరూపాయాః । కథమస్యా గాయత్ర్యా భూతాదిపదాని సంభవంతీహ ॥ ౩౬౮ ॥ ౨౭ ॥ సూ ॥ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ నన్వత్ర పూర్వవాక్యే చతుష్పదం బ్రహ్మ యచ్చ నిర్దిష్టం । ఉపదేశభేదదృష్టైర్జ్యోతిర్వాక్యే కథం పరామృష్టం ॥ ౩౬౯ ॥ ఇతి శంకాత్ర న కార్యా విభక్తిభేదేపి భవతి చాత్రైక్యం । సప్తమ్యంతే వాక్యే పంచమ్యంతేపి నైవ విరోధః ॥ ౩౭౦ ॥ నన్వతో ప్రతర్దనాదిప్రకరణపతితాని యాని వాక్యాని । తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరత్వేన వర్ణితాని పరం ॥ ౩౭౧ ॥ ఇహ కౌషీతకివాక్యే ప్రాణోస్మీత్యాదివాక్యజాతేన । ప్రాణోయో పాస్యత్వస్య కింపరం బ్రహ్మ పంచవృత్తిర్వా ॥ ౩౭౨ ॥ ఇహ చోభయలింగాని హి దృశ్యంతే హ్యత్ర భూయాంసి । తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాత్ప్రాణోయం పంచవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥ ౩౭౩ ॥ ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య బహులేన యుక్తిజాలేన । ప్రాణోపాసనిర్దిష్టో బ్రహ్మైవేతి ప్రదర్శ్యతే సపది ॥ ౩౭౪ ॥ ౨౮ ॥ సూ ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ యః కౌషీతకివాక్యే ప్రాణో నిర్దిష్ట ఏష పరమాత్మా । పౌర్వాపర్యవిమర్శే పదాని సకలాని తత్పరాణి యతః ॥ ౩౭౫ ॥ హితతమత

దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవ స్యాన్న వాయువికృతిరసౌ । అమృతాదిశబ్దయోగః పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే శాస్త్రే ॥౩౬౫॥ ఆనందోజర ఇతి వా బ్రహ్మణి పరమే సమంజసో భవతి । భూతప్రజ్ఞామాత్రాదిద్యగ్గ్రణమపి పరమకారణేయుక్తం ॥ ౩౬౬ ॥ జ్ఞానక్రియాత్మనోరిహ విభిన్నశబ్దస్వభావయోరైక్యదపి । ప్రాణప్రజ్ఞోపాధ్యోరేకీకరణం పరాత్మలింగం స్యాత్ ॥౩౬౭॥ ఇదమిత్యాద్యుపదిష్టం దేహస్థానరసనిగ్రహాద్యఖిలం । పరమాత్మన్యుపపన్నం కార్యం సకలం యతస్తదాయత్తం ॥ ౩౬౮ ॥

౨౯ ॥సూ॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసంబంధభూమాహ్యస్మిన్. నన్వత్ర దేవతాత్మా వక్తాహింద్రః ప్రతర్దనాయ కిల । త్వాష్ట్రవధసాహసాత్మకవిగ్రహసంబంధిధర్మనివహేన ॥౩౬౯॥ స్వాత్మోత్కర్షం ప్రథయన్నయోయమహంకారవాదమాశ్రిత్య । ప్రాణోస్మి మాముపాస్వేత్యాద్యైరాత్మానముపదిదేశాసయం ॥౩౭౦॥ సచకథమిహ పరమాత్మా యోపాస్యస్స్వవక్తురిహాత్మైవ । ఇత్యాద్యేవస్సకలో నిరస్యతే సవదసూత్రశేషేణ ॥ ౩౭౧ ॥ ఏషాశంకాకార్యా నవక్తురాత్మోపదేశయోగేన । అధ్యాత్మసన్నికర్షః ప్రాచుర్యేణోపలభ్యతే యస్మాత్ ॥ ౩౭౨ ॥ వక్తారం విద్యాదితి వాక్యైరుపదర్శితోంతరాత్మైవ । ఆనందామృతరూపః ప్రాణో నిర్దిశ్యతే హి వాక్యేస్మిన్ ॥౩౭౩॥ త్వాష్ట్రవధసాహసోక్తిర్నహి విజ్ఞేయస్తుతిం ప్రసంజయతి । నహ వై తస్యేత్యాద్యైర్విజ్ఞానస్తుతిపరా హి సా భవతి ॥౩౭౪॥ నను యది పరమాత్మైవ ప్రాణోస్మీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః । సచకథమస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టో వక్తురాత్మభావేన ॥ ౩౭౫ ॥ ....*

౩౦ ॥సూ॥ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. శాస్త్రోపదిష్టలక్షణమపరోక్షీకృత్య తత్పరం బ్రహ్మ ॥ ఇంద్రస్తముపదిదేశ హి మునివర్యో వామదేవసంజ్ఞ ఇవ ॥ ౩౭౬ ॥ మునిరేష వామదేవః ప్రభూతవిజ్ఞానసాధనోపచితః । గర్భస్థ ఏవ బుబుధే హ్యహమిత్యాదికమవాప మంత్రమపి ॥ ౩౭౭ ॥ ౩౧ ॥సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. వక్తారం విద్యాదిః నిర్దిష్టం జీవలింగమిహ వాక్యే । పరిగృహ్యాస్థాపయతీత్యపి ముఖ్యప్రాణలింగముపదిష్టం ॥౩౭౮॥ తస్మాజ్జీవో వా స్యాన్ముఖ్యప్రాణోథవాయముపదిష్టః । నహి పరమాత్మా ప్రాణస్స్యాదితి శంకా న చాత్ర కర్తవ్యా ॥౩౭౯॥ యత ఏతస్మిన్వాక్యే భూయో దృష్టం పరాత్మలింగమపి । తస్మాత్త్రివిధాల్లింగాత్త్రివిధముపాసనమిహ ప్రసజ్యేత ॥౩౮౦॥ యజ్జీవలింగముక్తం ముఖ్యప్రాణస్య యదపి లింగం వా । తదుభయమపి పరమాత్మని సమంజసం స్యాదితీరితం పూర్వం ॥౩౮౧॥ ప్రాణస్యాస్య చ వృత్తిర్బ్రహ్మణి పూర్వం ప్రదర్శితా భవతి । తల్లింగసమవధానాత్ప్రాణోయమిహాపి భవతి పరమాత్మా ॥౩౮౨॥ అథవా త్రివిధైర్ధర్మైర్బ్రహ్మోపాసనమిహాశ్రితం భవతి । తేన న దోషాశంకా న చాత్ర కాచిద్విరోధశంకాపి ॥౩౮౩॥ తస్మాదిహోపదిష్టం కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి । బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయ ఏవ సమన్వితం భవతి ॥౩౮౪॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమోయోసౌ సమన్వయోధ్యాయః ॥౩౮౫॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోయమనవద్యః ॥ ౩౮౬ ॥........................*

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః

అథ ద్వితీయపాదః

ప్రథమే పాదే జగతో జన్మస్థిత్యాది కారణం బ్రహ్మ । వేదాంతవాక్యనిచయైస్స్ఫుటతరలింగైః ప్రదర్శితం భూయః ॥౧॥ వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం చ దర్శితం తస్య । అర్థాంతరరూఢానామాకాశప్రాణముఖ్యశబ్దానాం ॥ ౨॥ అబ్రహ్మలింగబాధనపురస్సరం బ్రహ్మలింగయోగేన । న్యాయోపేతైర్వాక్యైర్బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాధితం భవతి ॥౩॥ ఇహ చ ద్వితీయపాదేస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యౌఘైః । యచ్చోపాస్యం బ్రహ్మ ప్రదర్శితం తదితి వర్ణ్యతే సపది ॥ ౪ ॥ ఛాందోగ్యశ్రుతిషు జ్యోతిర్విద్యాప్రధానవాక్యేషు । సర్వం ఖల్విత్యాద్యం మనోమయత్వాదివాక్యసాధ్యమపి ॥ ౫॥ శాండిల్యవిద్యాకృతాంతం యదుపదిష్టమత్ర తత్కిం స్యాత్ । బ్రహ్మప్రధానమథవా జీవపరం వేతి సంశయప్రాప్తే ॥౬॥ శాండి

ల్యవాక్యమేతత్పౌర్వాపర్యేణసమ్యగాలోచ్య।జీవాత్మకం కాంక్షరసేతుమిదమధికరణంచకారమునివర్యః॥౭॥ ....

శ్లో౧ ॥సూ॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్. శ్లో సకలనిగమాంతవాక్యప్రకాశితంయద్బ్రహ్మజగదుపాదానం।తదిహోపాస క్రమవాక్యేప్యుపదిష్టమతో నజీవశంకాత్ర॥౮॥ సర్వంఖల్విత్యుపాసనావిధియబోధకంనభవేత్ । శాంతఉపాసీతేతిహివిహితశమారాతిరాగనిర్ముక్త్యై॥౯॥ సకలస్యైకాత్మకతాంప్రబోధ్యరాగాదినిరసనంకురుతే। సక్రతుమితివాక్యే నహివిహితక్రతువిషయఏవజీవస్స్యాత్ ॥ తస్యచమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమాదిసంభవతి। బ్రహ్మాత్మతావబోధకలింగంనాత్రోపలభ్యతేకిమపి॥౧౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యంజీవోపాస్తిప్రధానమాభాతి। ఇతిశంకితైవాశంక్యా యత్రవాక్యేనజీవవార్తాపి॥౧౨॥ తస్మిన్నితివాక్యస్థితతచ్ఛబ్దైర్నైకవాక్యతాపన్నం। సోయమితివాక్యజాతంయథాపురోడాశధర్మిణం బ్రూతే॥౧౩॥ సక్రతుమితివాక్యస్థేక్రతౌహినియమేనవిషయసాకాంక్షే। విషయంబోధయితుమిదంబ్రహ్మేత్యాదికముదాహృతంభవతి॥౧౪॥ తస్యవిశేషణజాలేమనోమయప్రభృతివాక్యజాలేన। భూయఃప్రదర్శ్యమానేజీవాశంకాకథంప్రవర్తేత॥౧౫॥ యద్యపిలింగవిగానాద్విశేషణార్థత్వమసులభంభాతి। లింగస్యపరిణామేణ తథాపినైవాత్రబాధకంకిమపి॥౧౬॥ బ్రహ్మణిమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమనుపపన్నమితి । నైవాశంకాకార్యాబ్రహ్మణ్యఖిలాత్మకేహితద్యుక్తం॥౧౭॥ సామానాధికరణ్యంవివక్షితంబ్రహ్మణాయదాకార్యే। బాధాయాంతచ్చస్యాదత్రహికార్యైణకారణతత్స్యాత్॥౧౮॥ తేనచసర్వాత్మకతాబ్రహ్మణిపరమేప్రదర్శితాభవతి। ఇదమితిపదమప్యత్రబ్రహ్మవిశేషణపరంహికర్తవ్యం॥౧౯॥ యదిదంబ్రహ్మపరంస్యాత్సర్వంఖలుతదితియోజనాకార్యా । తేనచసర్వాత్మకతాబ్రహ్మణిపరమేసమర్థితాభవతి॥౨౦॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేసర్వోత్కర్షశ్చవర్ణితఃప్రాయః । తజ్జత్వాదికమఖిలంయదుక్తమస్మిన్ప్రదర్శితంతదపి॥౨౧॥ తస్యచసర్వాత్మకతాప్రతిపత్త్యర్థంచశమవిధానాయ। తస్మాచ్ఛ్రుతిశతగేయేసర్వాత్మనిసకలజగదుపాదానే॥౨౨॥ బ్రహ్మణిమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమేతదుపపన్నం॥

శ్లో౨॥సూ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ. శ్లో అత్రచవిధివిహితాయాముపాసనాయామపేక్షితాయేస్యుః ॥౨౩॥ తేసత్యకామతాద్యాహ్యుపపన్నాస్స్యుర్గుణాః పరేపుంసి। అత్రచవివక్షితత్వంహ్యుపాసనాయామపేక్షణీయత్వం ॥౨౪॥ ఇహసత్యకామతాముఖగుణజాతేభవతితచ్చనిరవద్యం।

శ్లో౩॥సూ॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః. శ్లో యోయంశారీరస్స్యాత్సచోక్తగుణజాతభాజనంనభవేత్ ॥౨౫॥ యతఏతస్మిన్వాక్యేహ్యవాక్యనాదరఇతీరితంభవతి। దేహేంద్రియాదియోగినిశారీరేకథమవాకితావాప్తా॥౨౬॥ కియతవిషయాభిలాషిణ్యనాదరత్వంచతత్రనహిభవతి॥

శ్లో౪॥సూ॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. శ్లో కించాత్రవాక్యశేషేమనోమయత్వాదిగుణగణోపేతః॥౨౭॥ ఏతమితఃకస్మాద్భావాదుపదిష్టోయంపరంపుమానేవ। అభిసంభవితాస్మీతిచ శారీరఃకర్తృభావమాపన్నః॥ నిర్దిష్టోయస్సకథంహ్యుపాసనావిషయభావముపగచ్ఛేత్ ।

శ్లో౫॥సూ॥ శబ్దవిశేషాత్. శ్లో ఏవమయమంతరాత్మన్నితిసప్తమ్యంతశబ్దనిర్దేశ్యః॥౨౯॥ శారీరోపాకర్తాహ్యుపాస్యరూపోహిరణ్మయఃపురుషః। ప్రథమాంతశబ్దబోధ్యస్సకథంశారీరభావముపగచ్ఛేత్॥౩౦॥ దేహేంద్రియవశవర్తీశారీరోనచపరఃపుమాన్భవతి॥

శ్లో౬॥సూ॥ స్మృతేశ్చ. శ్లో స్మృతిరేషాభాగవతీశారీరపరాత్మభేదమాచష్టే॥౩౧॥ శారీరంచనియామ్యంనియామకంహృదయదేశమీశమపి।

శ్లో౭॥సూ॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్ననిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చ. శ్లో నన్విహవాక్యేయోపాస్యోపాస్యత్వేనాభాతికథంసపరమాత్మా॥౩౨॥ అర్భకముహ్యాయతనంనిర్దిష్టంస్యాత్తదాణుకత్వమపి। యస్మాద్వ్రీహినిదర్శనతశ్శ్యామాకాదపిచదర్శితోణీయాన్ ॥౩౩॥ సచకథమిహపరమాత్మాయోసావ్యాపీతిదర్శితశ్శాస్త్రే। ఇతిచేన్నాయందోషోనిచాయ్యభావేనదర్శితోయోసౌ॥౩౪॥ బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నేమనోవిధాతుంనశక్నుయాజ్జీవః । ఇతికరుణాపరతంత్రాశ్రుతిఃపరిచ్ఛేదమస్యనిర్దిశతి ॥ ౩౫ ॥ వ్యోమ్నఇవాప్యేపస్యాదుపాధియోగాదయంపరిచ్ఛేదః॥

శ్లో౮ ॥ సూ ॥ సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్. శ్లో శారీరః పరమాత్మాయద్యేతౌహృదయదేశసన్నిహితౌ॥౩౬॥ శారీరస్యచభోగికథంపరాత్మనభోగమాప్నోతి। ఇతిశంకామపనేతుంప్రవర్తతేసపదిసూత్రశేషోయం॥౩౭॥

ధర్మాదిసాధనోఽన్యస్తద్విపరీతశ్చ భవతి పరమాత్మా। అపహతపాప్మత్వయోగోఽసౌ స ధర్మఫలభోగమాతనోతి కథం॥ ౩౮॥ ధర్మాదిసాధనస్య హి శారీరస్యోక్తభోగసంబంధః। అవిద్యకదేహోద్భావభినావేవాస్య భోగసంబంధః॥ ౩౯॥ సర్వజ్ఞస్య పరస్య హీనచాస్త్యవిద్యానభోగవార్తాపి। అద్వైతవాదలోపో నైవాశంక్యోఽత్ర భేదనిర్దేశాత్॥ ౪౦॥ భేదశ్చోపాధికృతోఽసావుక్తశ్చోపాసనాంగభావేన। తస్మాదేతత్సకలం శాండిల్యమునిం ప్రదర్శితం వాక్యం॥ ౪౧॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే సమన్వితం హ్యత్ర కోఽపి న విరోధః॥ నను యది పరమాత్మా సావపహతపాప్మా తతో న భోక్తా స్యాత్॥ ౪౨॥ కఠవల్లీవాక్యేఽస్మిన్ భోక్తా జీవోఽథవేన్న పరమాత్మా। యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభయమోదన ఇతీహ నిర్దిష్టం॥ ౪౩॥ ఉపసేచనమిహ మృత్యుః ప్రదర్శితస్తేన చాత్తృతా లబ్ధా। అన్యశ్చాగ్నిర్వా జీవో వా భవతి నైవ పరమాత్మా॥ ౪౪॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాం యతోఽగ్నిజీవౌ ప్రదర్శితౌ పూర్వం। అన్నాదోఽగ్నిరయం స్యాదితి శ్రుతిరాశ్చాత్తృతాం ప్రసంజయతి॥ ౪౫॥ స్వాద్వత్తీతి శ్రుతిరపి జీవే త్వామత్తృతాం ప్రసంజయతి। యద్యపి చ ప్రకరణభేదాన్నాగ్నిః ప్రతిగృహ్యతే త్తృభావేన॥ ౪౬॥ తర్హ్యత్తా జీవస్స్యాదన్నతు పరమాత్మా యతస్స నాశ్నాతి। ఇత్యాద్యుపప్రాప్తావత్తృపదే గౌణవృత్తిమాశ్రిత్య॥ ౪౭॥ నిరసితుమిమమాద్యుపంచకారమునివర్యప్తదధికరణం। అధి ౯॥ సూ॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. శ్లో॥ తత్ర చరాచరమేతన్మృత్యుర్యస్యేతి వాక్యనిర్దిష్టం॥ ౪౮॥ తస్యాత్తా కథనస్య స్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ। సంహారకత్వయోగాదత్తృత్వం తస్య గౌణమేవ స్యాత్॥ ౪౯॥ కర్మఫలభోక్తృత్వే హి జీవే దృష్టానసా పరే పుంసి। అధి ౧౦॥ సూ॥ ప్రకరణాచ్చ. శ్లో॥ ప్రకరణమపి యద్వైతత్పరమాత్మనో దృశ్యతే న చాన్యస్య॥ ౫౦॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం పరమాత్మైవాత్ర దర్శితో యేన। ఇత్థం కో వేదేతి హి దుర్విజ్ఞేయత్వమస్య నిర్దిష్టం॥ ౫౧॥ పరమాత్మలింగమేతత్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ। భవతు పరాత్మైవాయం యస్య బ్రహ్మేతి వాక్యనిర్దిష్టః॥ ౫౨॥ ఋతమిత్యుత్తరవాక్యే సహితత్వేన దర్శితౌ తౌ కౌ। ఋతపౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ ఛాయాతపవద్విలక్షణావుక్తౌ॥ ౫౩॥ కిమత్ర బుద్ధిజీవౌ జీవపరేశావితీహ సందేహః। తౌ యది చ బుద్ధిజీవౌ బుద్ధ్యా జీవః పృథఙ్నిరుక్తస్స్యాత్॥ ౫౪॥ యది వా జీవపరేశౌ జీవాదీశః పృథగ్గృహీతస్స్యాత్। యది జీవేశౌ స్యాతాం గుహాహితత్వం తయోరయుక్తం స్యాత్॥ ౫౫॥ తస్మాదిహ నిర్దిష్టావుక్తవిశేషౌ హి బుద్ధిజీవౌ తౌ। ఇత్యాద్యుపన్నిరసితుమేతద్వాక్యార్థనిర్ణయార్థమపి॥ ౫౬॥ భగవాన్మునిర్వ్యాసో విదమధికరణం చకార సుగృహీత్యై। అధి ౧౧॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్. శ్లో॥ అత్ర చ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ తౌ చ జీవపరమేశౌ॥ ౫౭॥ నిర్దిశ్యతే హి లోకే సంఖ్యాతుల్యస్వభావయోరుభయోః। అస్య ద్వితీయాకాంక్షే గోరన్వేష్టవ్యేవ వర్ణాభిధానే॥ ౫౮॥ గౌరేష హి ద్వితీయస్తత్రాన్విష్యేత నాశ్వ ఇతరో వా। ఋతపానాల్లింగాదిహ జీవే నిర్ధారితే హి తస్య యది॥ ౫౯॥ అన్విష్యతే ద్వితీయశ్చేతనభావాదసౌ పరాత్మా స్యాత్। అత్ర పిబంతావితి యా శ్రుతిరిహ సా నం ప్రదర్శయత్యుభయోః॥ ౬౦॥ తచ్చ కథం పరమాత్మని పాతృత్వే స్యాదితీహ నాశంక్యం। జీవస్తావత్పిబతి హి పరమాత్మాసౌ హితం చ పాయయతి॥ ౬౧॥ పాచయితాపక్తేతి హి దృష్టా లోకప్రసిద్ధిరిహ తద్వత్। నన్విహ జీవపరేశౌ గృహ్యేతే చేత్కథం గుహావేశః॥ ౬౨॥ సర్వగతే పరమాత్మని దేశపరిచ్ఛేదవిషయదయుక్తం। ఇతి నాశంక్యం యో హి సర్వగతోఽయదితదైకదేశగతః॥ ౬౩॥ సకలవసుధాధినాథో రామస్సాకేతనగరనాథ ఇవ। శ్రుతిసిద్ధన్యాయస్స్యచ్ఛాయత్యనుకూలశ్రుతిరత్ర చైషాస్తి॥ ౬౪॥ నైయం శంకాశ్రుతిషు హి గుహాహితత్వం పరాత్మనో దృష్టం। శ్రుతివాక్యే నిర్దిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠమిత్యాదౌ॥ ౬౫॥ యో వేదేతి చ వాక్యేష్వన్యచ్చ గుహాం ప్రవిష్టమిత్యాదౌ। ఛాయాతపసామ్యం యద్విలక్షణత్వేన తత్తయోరుక్తం॥ ౬౬॥ జీవోఽయం సంసారీ తద్విపరీతో యతో హి పరమాత్మా। తస్మాదృతం పిబంతౌ గుహాం ప్రవిష్టావదర్శితావేతౌ॥ ౬౭॥ ఛాయాతపసదృశావపి జీవపరేశౌ న బుద్ధిజీవౌ హి। అధి ౧౨॥ సూ॥ విశేషణాచ్చ. శ్లో॥ యదపి విశేషణమేతద్వాక్యనిర్దిష్టమేతయోర్భవతి॥ ౬౮॥ రథినం విద్ధీత్యస్మిన్వాక్యే జీవో రథీ వినిర్దిష్టః। విజ్ఞానసారథిస్స్యాద్ద్రష్ఠీయదాయం స పారమాప్నోతి॥ ౬౯॥ గమికర్తృకర్మభావేపిత్యుపదిష్టౌ హి జీవపరమేశౌ। దుర్దర్శమితి చ మంత్రే ప్రసనధాతోః కర్తృకర్మభావేన॥ ౭౦॥ తావేతౌ నిర్దిష్టౌ జీవపరేశౌ న చేతరౌ భవేతః। ఇహ లోకసిద్ధమేనం జీవం నిర్దిశ్య తదనువాదేన॥ ౭౧॥ తస్మాద్వ

లక్షణోపాపరమాత్మాత్ర ప్రదర్శ్యతే వాక్యే। తథాహి మమపన్యాసయుజేత్యేవం దృష్టో హి ముండకే మంత్రః ॥౭౨॥ కఠవల్లీ వాక్యగతైర్లింగైః సుతైస్సమార్థకో భవతి। ఇహ కేచిదాహురాధ్యామం తో యో ద్వావిముండ కేకథితః ॥౭౩॥ అధికరణస్యైతస్య హి భవతి న సిద్ధాంతముక్తవాక్యార్థం। పైంగ్యుపనిషది యతోయం సత్త్వక్షేత్రజ్ఞపరతయా నీతః ॥౭౪॥ న చ భవతి పూర్వపక్షం స్యాద్యదనం యేన సత్త్వ ఉపదిష్టం। జౌదాసీన్యే నాయం క్షేత్రజ్ఞో దర్శితశ్చ తత్రైవ ॥౭౫॥ సత్త్వస్య భోక్తృతోక్తిః క్షేత్రజ్ఞే బ్రహ్మభావమభిధాతుం। కఠవల్ల్యుక్తా వేతౌ జీవప్రాజ్ఞౌ న చేహ సంభవతః ॥౭౬॥ తస్మాదవ్యాఖ్యేయం ముండకదృష్టో హి మంత్రభాగ ఇతి। నను కఠవల్ల్యామప్యామృతపానం ప్రథమతశ్శ్రుతం భవతి ॥౭౭॥ ప్రథమశ్రుతయోగేన హి తేనాధికృతం తు జీవమాలంబ్య। తత్సమభావో యోసౌ పరమాత్మా తద్ద్వితీయ ఉపదిష్టః ॥౭౮॥ ఉపకోసలవిద్యాయాం య ఏష ఇత్యాదివాక్యముపదిష్టం। పురుషోక్షిణి దృశ్యత ఇతి కిల దృశ్యత్వం ప్రథమతశ్శ్రుతం తస్య ॥౭౯॥ చాక్షుషధీవిషయత్వం దృశ్యత్వం జగతి సుప్రసిద్ధం హి। తద్యోగీ పురుషోసౌ ఛాయాత్మా వాథవాభవేజ్జీవః ॥౮౦॥ కిం వా స దేవతాత్మా నక్షిలువగాత్మా న దృశ్యతే సయతః। యది చ ఛాయాత్మాసావమృతాభయలక్షణః పుమాన్న భవేత్ ॥౮౧॥ భవతు తదా జీవో వా దేవో వా స్యాన్న చైవ పరమాత్మా। ధర్మాదిసాధనో సౌ జీవో హ్యమృతాదిలక్షణో భవతి ॥౮౨॥ యోసౌ హి దేవతాత్మా స చాపి నిర్దిష్టలక్షణో దృష్టః। సర్వాంగతే పరస్య హి విశిష్టదేశత్వకల్పనానుచితా ॥౮౩॥ దృశ్యత్వకల్పనా వా తస్యానుచితా హ్యనామరూపత్వాత్। ఇతి శంకాయాం సత్యాముపకోసలవాక్యమేతదఖిలమపి ॥౮౪॥ సమ్యగ్వ్యాచార్య భగవానిదమధికరణం చకార మునివర్యః। శ్లో ౧౩ ॥ సూ॥ అంతర ఉపపత్తేః. శ్లో. బ్రహ్మవిదో ముఖమివ తే ముఖం విభాతీతి తం ప్రశస్యాదౌ ॥౮౫॥ తస్యామపదేశమిమం చకార జాబాలమునివరో యస్మాత్। తేనోపదిశ్యమానో య ఏష ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః ॥౮౬॥ స చ పరమాత్మైవ స్యాన్న చేతరః కోపి శంకితుం శక్యః। అమృతత్వమమృతభావో బ్రహ్మాత్మకతాభయం చ సర్వమిదం ॥౮౭॥ గుణజాతం పరమాత్మన్యుపపన్నం స్యాన్న చేతరత్రాపి। పాపం కస్మైవం విదిన శ్లిష్యత ఇతి హి యచ్ఛ్రుతం నిర్దిష్టం ॥౮౮॥ తద్వా దిపాపాస్పర్శనమస్మిన్నపక్షే సమంజసం భవతి। అక్షిస్థానం యదిదం ప్రదర్శితం సర్వలేపరహితమితి ॥౮౯॥ తద్యదితి మంత్రభాగే తస్యాస్యాదిహ పరః పుమానేవ। యచ్చేహ వామనీత్వం సంయద్వామత్వమపి చ యచ్ఛ్రుతం ॥౯౦॥ యచ్చేహ భామనీత్వం పరమాత్మని యుక్తమేతదఖిలమపి। సంయద్వామత్వాదికమఖిలం వివృతం హి మంత్రభాగేన ॥౯౧॥ కర్మఫలోత్పాదకతా సంయద్వామత్వశబ్దలభ్యార్థః। కర్మఫలప్రాపకతా భవతి తథా వామనీత్వశబ్దార్థః ॥౯౨॥ సర్వార్థభానదత్వాత్తత్రైవ సర్వత్ర భాసమానత్వాత్। ఉక్తం హి భామనీత్వం తదేతదఖిలం పరాత్మని ప్రథితం ॥౯౩॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా నిర్దిష్టో భవతి నేతరః కశ్చిత్। శ్లో ౧౪ ॥ సూ॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. శ్లో. యది పరమాత్మా యః స్యాదక్షిస్థానత్వమనుపపన్నమితి ॥౯౪॥ నేయం శంకా యస్మాత్తస్య స్థానాని దర్శితాన్యేవ। అంతర్యామిని రుక్తా స్థానాని బహూని దర్శితాన్యస్య ॥౯౫॥ చక్షుర పితప్రదృష్టం తస్మాదయమిహ పరః పుమానేవ। స్థానాదివ్యపదేశే హి నామ చ రూపం చ వర్ణితం యదపి ॥౯౬॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి। శ్లో ౧౫ ॥ సూ॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. శ్లో. ఉపకోసలపరిచర్యావిభుష్టైరగ్నిభిర్యదాదిష్టం ॥౯౭॥ కం బ్రహ్మేత్యాదికమపి సుఖాత్మకం బ్రహ్మ బోధయత్యాశు। ఖం శబ్దసాహచర్యాద్బ్రహ్మణ్యల్పత్వబోధపరిహారః ॥౯౮॥ బ్రహ్మపదసాహచర్యాత్ఖం శబ్దోనంతసుఖపరో భవేత్। తేనానంతసుఖాత్మకముపదిష్టం బ్రహ్మపూర్వవాక్యేన ॥౯౯॥ న హ్యేతాదృశరూపో జీవో దేవోథవా భవత్యన్యః। శ్లో ౧౬ ॥ సూ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. శ్లో. విదితశ్రుత్యంతస్య చ యా గతిరుపదిశ్యతే హి వేదాంతే ॥౧౦౦॥ అర్చిః ప్రముఖా సేహాప్యుపదిష్టాతో యమత్ర పరమాత్మా। అథ యది చైవేత్యస్మిన్మంత్రే గతిరియముదాహృతా భవతి ॥౧౦౧॥ తస్మాదక్షిస్థానే ప్రదర్శితోయం హి భవతి పరమాత్మా। శ్లో ౧౭ ॥ సూ॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః. శ్లో. ఇతరచ్ఛాయాత్మాదిర్న చేహ నిర్దిశ్యతేంతరక్షిణి హి ॥౧౦౨॥ అనవస్థితో యతోసౌ ఛాయాత్మా కిం భవతి వాత్మాపి। చక్షుస్సమీపవర్తీ పురుషో యది భవతి చక్షుషి ఛాయా ॥౧౦౩॥ అపయాతే గస్మిన్నహో పురుషచ్ఛాయా న దృశ్యతే హ్యపి। జీవో యస్యాప్యాత్మా తథాపి చక్షుష్యవస్థితో

నాయం॥ ౧౦౪॥ చిత్తోపాధిర్యోఽసౌ చిత్తం ప్రాయేణ హృదయదేశగతం ।, అమృతత్వమస్య దుర్ఘటమభయం చాప్యస్య
దుర్ఘటం భవతి॥ ౧౦౫॥ సర్వగతస్య పరాత్మన ఇదం హి సకలం సమంజసం భవతి ।' యద్యపి చ దేవతాత్మా నిత్యం చక్షు
ష్యవస్థితో భవతి॥ ౧౦౬॥ అమృతాదిశబ్దయోగీ తథాపి నైవాత్మశబ్దయోగస్స్యాత్। అమరత్వం దేవానాం చిరకాలావస్థి
తత్వాపేక్షం॥ ౧౦౭॥ ఐశ్వర్యమీశతంత్రం న చ స్వతోఽస్యాభయం చ నో భవతి । దృశ్యత ఇతి యేయం శ్రుతిరుదాహృతా
సా న చాక్షుషత్వపరా॥ ౧౦౮॥ హృద్వదనే భూతవిషయప్రదర్శనార్థా ప్రరోచనార్థైవ ।తస్మాత్పరమాత్మాయం యోఽసావ
క్షిణి నిరూపితో హ్యాత్మా॥ ౧౦౯॥ ఉపకోసలవాక్యమిదం తత్ర పరాత్మని సమన్వితం భవతి । నన్వయముక్షిస్థానే ప్రదర్శితో భవ
తి నైవ పరమాత్మా॥ ౧౧౦ ॥ స్థానవ్యపదేశాదితి శంకాం వారయితుమేష దృష్టాంతః। అంతర్యామిబ్రాహ్మణవాక్యే యచ్చ
క్షుషీతి నిర్దిష్టః॥ ౧౧౧॥ స్థానాదివ్యపదేశాదితి సూత్రేణోపదర్శితః పూర్వం।స చ దృష్టాంతోఽసిద్ధో యతః పరాత్మాఽశరీ
ర ఉపదిష్టః॥ ౧౧౨॥ అశరీరస్య క్వాపి హి యమయితృభావో న దృశ్యతే లోకే। ఇహ ఖల్వంతస్తిష్ఠన్యమయత్యయమితి
హి దర్శితో యోఽసౌ॥ ౧౧౩ ॥ అంతర్యామీ యోగీ కిం వా స్యాత్తదభిమాని దేవో వా । నతు పరమాత్మా యోఽసావకార్యకర
ణో నిరూపితశ్శాస్త్రే॥ ౧౧౪॥ ఇతి శంకాం వారయితుం వకారమునివర్య ఏతదధికరణం॥ అధి౫ ౧౮॥ సూ॥ అంతర్యామ్యధిదై
వాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ।క్లిం అధిదేవాదివిభిన్నం జగత్సమగ్రం హి యోఽంతరవతిష్ఠన్॥ ౧౧౫ ॥ యమయతి స చ పర
మాత్మా న హి యోగీ నాపి దేవతాత్మా వా। యోఽసౌ పరమాత్మా స్యాజ్జగతస్సృష్ట్యాదికారణం భవతి॥౧౧౬॥జగదీశః కృత్స్న
మిదం జగన్నియంతుం సమవశక్నోతి।ఆత్మత్వమమృతభావస్తస్యైవ హి యుజ్యతే న చాన్యస్య॥౧౧౭॥ అతథాభూతో యోగీ
దేవో వాత్మాఽమృతః కథం భవతి।యం పృథివీ న వేత్యాహ శ్రుతిః పృథివ్యాదిదేవతాదీనాం॥ ౧౧౮॥ అంతర్యామిణమవిదితమా
చష్టే స న కథం పరాత్మా స్యాత్.।యో దేవతాత్మనామప్యంతర్యామీ కథం స దేవస్స్యాత్ ॥౧౧౯॥స్వస్యైవ యమయితృత్వం
నియమ్యతా చేతి బాధితం తత్స్యాత్ ।యచ్చోక్తమస్య బాధితమకార్యకరణస్య యమయితృత్వమితి॥ ౧౨౦ ॥ తదపి చ దూష
ణమస్మిన్నచింత్యశక్తౌ పరావరే న భవేత్। యానిహ యమయతి భగవాన్ కర్మఫలాసక్తచేతసో లోకాన్॥౧౨౧॥తత్కా
ర్యకరణజాలైస్స కార్యకరణో హ్యకార్యకరణోఽపి।ఏవమదృష్టత్వాదివ్యపదేశోఽప్యత్ర దర్శితో యోఽసౌ॥౧౨౨॥స చ పరమా
త్మని యుక్తో న యోగిని స్యాన్న దేవతాత్మని వా।అధి౫ ౧౯॥సూ॥న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్ ।క్లిం నను చాదృష్టత్వా
దివ్యపదేశస్స్యాత్ప్రధానపక్షేఽపి॥ ౧౨౩॥ జగతః కారణభావాదంతర్యామి ప్రధానమేవ స్యాత్ । ఇతి చేన్నేయం శంకా
ద్రష్టృత్వాదికముదాహృతం యేన॥ ౧౨౪॥తచ్చాప్రధానధర్మో హ్యంతర్యామీ తతః పరాత్మైవ । ద్రష్టృత్వాదృష్టత్వ
వ్యపదేశాదిహ స న ప్రధానం చేత్ ॥ ౧౨౫॥ శారీరో భవతు తథాప్యంతర్యామీ యతస్స హి ద్రష్టా। శ్రోతా మంతా చాత్మా
చేతనభావాదదృష్టరూపశ్చ॥ ౧౨౬॥ దేహాదియమయితృత్వాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది॥ అధి౫ ౨౦॥ సూ॥ శారీరశ్చో
భయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే।క్లిం యశ్చాయం శారీరో నాంతర్యామీ భవేత్యతశ్చైనం॥ ౧౨౭॥ శారీరాద్భేదేన హి
శాఖాద్వయమాధ్యందినాశ్చ కథయంతి। యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యన్యే వర్ణయంతి చాన్యేఽపి॥౧౨౮॥ యోఽసావాత్మని తిష్ఠన్నిత్యపి
కథయంతి చోభయత్రాపి। విజ్ఞానశబ్ద ఏకస్తథాత్మశబ్దోఽపి జీవవచనస్స్యాత్ ॥౧౨౯॥విజ్ఞానమయో యస్మాజ్జీవో నిర్దిశ్యతే
హి సర్వత్ర। జీవస్యాంతర్యామీ యోఽసౌ స కథం హి జీవతాం గచ్ఛేత్ ॥ ౧౩౦ ॥ తస్మాదంతర్యామిణి పరమాత్మని వాక్య
మేతదుపపన్నం।బ్రహ్మణ ఏకస్యాపి హి నియామకత్వం నియమ్యరూపత్వం॥౧౩౧॥ఔపాధికభేదేన హి తదేతదఖిలం సమంజ
సం భవతి। నన్వంతర్యామీ ద్రష్టృత్వాత్మత్వధర్మయోగేన॥౧౩౨॥ స్మార్తం ప్రధానమేతన్న భవతి చేద్భవతు తావ
దేతదపి హ। ముండకవాక్యే భూతయోనిరుక్తమద్రేశ్యతాదిగుణయోగి॥ ౧౩౩॥ అక్షరమితి యత్ప్రథితం తదిదం స్మార్తం ప్ర
ధానమేవ స్యాత్ ।శబ్దాదిరహితమేతద్యత ఏతస్య హ్యదృశ్యతాయుక్తా॥ ౧౩౪॥ అగ్రాహ్యత్వాదికమపి సూక్ష్మత్వాదస్య
యుక్తమాభాతి। మహదాదికారణత్వాత్త్రిగుణత్వాదస్య భూతయోనిత్వం ॥ ౧౩౫॥ తస్మాదేతద్వాక్యప్రదర్శితం య
త్ప్రధానమేవ స్యాత్। యద్వాత్ర యోనిశబ్దో నిమిత్తవాచీ తదా తు శారీరః॥౧౩౬॥ స హి భవతి భూతయోనిర్యతశ్చ ధర్మా

దిసాధనోపచితః। నన్విహ ముండకవాక్యే ప్రధానమద్రేశ్యత్వాదిగుణయోగి ॥౧౩౭॥ ఇతి యద్యుచ్యేత తదా భవతి విరోధో ఽత్ర వాక్యశేషేణ। యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యేవం వాక్యశేష ఇహ దృష్టః ॥౧౩౮॥ తద్వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వం కథం ప్రధానే స్యాత్। ఇతి నాత్ర శంకనీయం సర్వజ్ఞత్వం యదేతదుపదిష్టం ॥౧౩౯॥ అక్షరపదాభిధేయాత్పరస్య పరమాత్మనో హి నిర్దిష్టం। తస్మాదస్మిన్ వాక్యే ప్రధానమిహ భూతయోనిరిత్యుక్తం ॥౧౪౦॥ అథవాయం శారీరో న హి పరమాత్మాత్ర భూతయోనిస్స్యాత్। దృష్టాంతబోధకాని హి యథోర్ణనాభిరితి వాక్యజాలాని ॥౧౪౧॥ దృష్టాంతభావమేషామచేతనానాం యతశ్చ కథయంతి। ఇత్యాశంకకాం సకలాం నిరస్య వాక్యార్థతత్త్వబోధార్థం ॥౧౪౨॥ భగవాన్ కరుణాసింధుశ్చకార మునివర్యస్తదధికరణం॥ ❁ ౨౧॥ సూ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥ ❁ ముండకవాక్యే యో ఽసావద్రేశ్యత్వాదిగుణక ఉపదిష్టః॥ స చ పరమాత్మా యస్మాత్సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మనిర్దేశః। భూతప్రకృతిత్వేన హి యదక్షరం పూర్వవాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౪౪॥ తస్యైవోత్తరవాక్యే సర్వజ్ఞత్వం చ దర్శితం యేన। అక్షరవిద్యా యేయం పరవిద్యేతి వర్ణితం పూర్వం ॥౧౪౫॥ యద్యక్షరం ప్రధానం తద్విద్యా సా కథం పరా విద్యా। కస్మిన్ భగవో జ్ఞాతే సర్వమిదం జ్ఞాతమితి చ యచ్చోక్తం ॥౧౪౬॥ ఏకస్య చ విజ్ఞానే సర్వజ్ఞానం పరాత్మపక్ష ఏ స్యాత్। యా కర్మగోచరా స్యాదపరా విద్యేతి తాం హి నిందిత్వా ॥౧౪౭॥ నిశ్శ్రేయసఫలకతయా పరవిద్యా సేతి వర్ణితం భూయః। నిందిత్వాపరవిద్యాం తతో విరక్తస్య సాధనం కథయన్ ॥౧౪౮॥ పరవిద్యాయామస్యాం శ్రుతిరధికారం హి తస్య బోధయతి। పరతః పర ఇత్యేవం తే మంత్రేణ నిర్దిష్టమక్షరం యత్స్యాత్ ॥౧౪౯॥ తచ్చోత్తరసూత్రార్థవ్యాఖ్యానే వక్ష్యత ఇత్యుచ్యతే భూయః। తస్మాత్స హి పరమాత్మా యదక్షరం స్యాదదృశ్యతాదిగుణం ॥౧౫౦॥ సర్వజ్ఞత్వాద్యఖిలం తస్మిన్నాత్మని సమంజసం భవతి। యస్మాదచేతనానాం దృష్టాంతత్వం ప్రదర్శితం భూయః ॥౧౫౧॥ తస్మాదక్షరశబ్దం ప్రధానమిహ భూతయోనిరేవేతి। యద్దూషణమేతస్మిన్ పరాత్మపక్షే న కించిదపి భవతి ॥౧౫౨॥ న హి దృష్టాంతే ధర్మిణి సకలం సామ్యం వివక్షితం భవతి॥ ❁ ౨౨॥ సూ॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ ❁ యద్యక్షరశబ్దస్య శారీరో ఽసౌ విశేషణం చైతత్ ॥౧౫౩॥ దివ్యో హీత్యుపదిష్టం దివ్యత్వాద్యనుపపన్నమేవ స్యాత్। అవిద్యయా దేహాదావహమభిమానేన విస్మృతస్వాత్మా ॥౧౫౪॥ యశ్శారీరస్సో ఽయం దివ్యత్వాద్యైః కథం విశిష్యేత। అద్రేశ్యత్వాదిగుణం యదక్షరం భూతయోనిరిత్యుక్తం ॥౧౫౫॥ ఉపదిశ్యతే ప్రధానాద్భిన్నం తస్మాచ్చ తత్పరాత్మైవ। అప్రాణో హీత్యస్మిన్ మంత్రే పుల్లింగశబ్దనిర్దిష్టః ॥౧౫౬॥ యో ఽయం పరమాత్మా స్యాత్స చాక్షరాత్పర ఇహోపదిష్టస్స్యాత్। తత్రాక్షరశబ్దో ఽసావవ్యాకృతభూతసూక్ష్మపరపద ॥ ॥౧౫౭॥ న హి తద్వినా పరాత్మా సృష్టిస్థితినాశకారకో భవతి॥ ❁ ౨౩॥ సూ॥ రూపోపన్యాసాచ్చ॥ ❁ అగ్నిర్మూర్ధేతి యచ్ఛ్రుతిరస్యైవాక్షరస్య రూపమిదం ॥౧౫౮॥ త్రైలోక్యావయవాత్మకముపదిశతి హి తస్య చాంతరాత్మత్వం। న హ్యేతాదృశరూపం శారీరే స్యాచ్ఛరీరపరతంత్రే ॥౧౫౯॥ సర్వాంతరాత్మతాపి చ న చ ప్రధానే స్యాదచేతనే భవతి॥ .... ✱ (ప్రకరణాత్) ప్రకృతానుకర్షణం హి ప్రకరణశబ్దాదుపపద ఉపదిష్టః ॥౧౬౦॥ సర్వస్య చాంతరాత్మా యస్తం హ్యేష ఇతి నిర్దేశపూర్వం। పునరప్యేతస్మాదితి తమేవ భూయః పరామృశన్నస్య ॥౧౬౧॥ ప్రాణాదికారణత్వం ప్రపంచితం యేన స ఖలు పరమాత్మా। కేచిదిహోపన్యాసస్త్వగ్నిర్మూర్ధేతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౬౨॥ రూపం యదేతదఖిలం నాద్రేశ్యత్వాదిగుణక ఉచితమిష్టం। అజ్ఞాదీనామేషాం దృష్టా జాయమానతా యస్మాత్ ॥౧౬౩॥ తస్మాత్తదిదం రూపం హిరణ్యగర్భస్యాయుక్తమాభాతి। పురుష ఇతి వాక్యశేషప్రదర్శితం రూపమత్ర సూత్రోక్తం ॥౧౬౪॥ తస్యోపన్యాసో ఽయం తత్ప్రతిపత్తిప్రయోజనో భవతి। నను వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వాదిధర్మయోగేన ॥౧౬౫॥ యద్యక్షరం ప్రధానం న భవతి చేద్భవతు హి తత్రైవం। వైశ్వానర ఇతి రూఢశ్ఛాందోగ్యే హి ప్రదర్శితో యో ఽసౌ ॥౧౬౬॥ వైశ్వానరాధికరణభావాప్పర మోక్షజ్ఞాతరాగ్నిరేవ స్యాత్। అయమగ్నిరితి చ వాక్యే యదయం శబ్దోపి జాఠరే దృష్టః ॥౧౬౭॥ యదయం భూతాగ్నిర్వా వైశ్వానరశబ్దవాచ్యతాం గచ్ఛేత్। విశ్వస్మా ఇతి వాక్యే వైశ్వానరశబ్దప్రభూతాగ్నౌ ॥౧౬౮॥ దృష్టస్తస్మాదథవా భవేత్ తదభిమానిదేవో వా। వైశ్వానరస్య సుమతావితి హి శ్రుత్యా ఽగ్రసాధకో భవతి ॥౧౬౯॥ యద్వాత్మశబ్దయోగా

న్నైతేవైశ్వానరాభవంతితదా। జీవో వాస్యాద్యదయంజాఠరవైశ్వానరేణసన్నిహితః॥౧౭౦॥ప్రాదేశమాత్రమితిచశ్రు
తిరప్యస్మిన్స[illegible]ంజసాభవతి। తస్మాదిహజీవో వాజఠరాగ్నిర్వాథవాపిభూతాగ్నిః॥౧౭౧॥ వైశ్వానరశబ్దస్యార్థోఽంవా
సౌతదభిమానిదేవో వా। నతుపరమాత్మేత్యేవంనిరసితుముక్తప్రకారమాక్షేపం॥ ౧౭౨॥ సర్వజ్ఞో సౌభగవానిదమధిక
రణంచకారమునివర్యః॥ ౨౪॥సూ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥ ఉద్దాలకావసానామేచప్రాచీన
శాలమునిముఖ్యాః॥ ౧౭౩॥ కోనుఇతి తేచసర్వేమీమాంసాంచక్రురేవమన్యోన్యం। మతివైరూప్యాదేతేపరినిష్ఠాంతత్ర
లబ్ధుమసమర్థాః॥ ౧౭౪॥ వైశ్వానరవిద్యాంతాంగ్రహీతుకామాశ్చవివ్రతామునయః। ఏతద్విద్యాకుశలంకేకయమ
శ్వపతిమేతఆజగ్ముః॥ ౧౭౫॥ రాజానంపప్రచ్ఛుర్బ్రూహీత్యంతేనవాక్యజాలేన। రాజాపిపరమకృపయాతదభిప్రాయం
చసకలమాకర్ణ్య॥ ౧౭౬॥ వ్యస్తోపాసనపక్షంనిందిత్వాత్మానముపదిదేశేత్థం। యస్త్వేతమితిచవాక్యైర్ద్యుమూర్ధతా
ద్యంగమట్కసంవలితం॥ ౧౭౭॥ వైశ్వానరంవదిష్యం స్తమపాస్తిఫలంచవర్ణయామాస। అత్రచవాక్యేసకలేయోఽసౌ
వైశ్వానరోఽభినిర్దిష్టః॥ ౧౭౮॥ సచపరమాత్మైవస్యాన్నజాఠరాగ్న్యాదిరథచజీవో వా। నహ్యస్యజాఠరాగ్నేర్ద్యుమూ
ర్ధతాస్యాద్యతఃపరిచ్ఛిన్నః॥ ౧౭౯॥ యద్యపిభూతాగ్నిరసావపరిచ్ఛిన్నస్తథాపినేయంస్యాత్। యోహివికారోలోకే
నైవవికారాంతరాత్మకోదృష్టః॥ ౧౮౦॥ నాయంజీవోపితథాయతఃపరిచ్ఛిన్నఏవనిర్దిష్టః। జగతోస్యకారణత్వాత్పరమా
త్మనఏతదఖిలముపపన్నం॥ ౧౮౧॥ కార్యగతాయేధర్మాఃనిర్దిశ్యంతేహికారణేలోకే। ఫలగతమపిమాధుర్యంచూతాదా
మన్యతేయతోలోకః॥ ౧౮౨॥ తస్మాదసౌపరాత్మాద్యుమూర్ధతాదిభిరిహోపదిష్టోయః। యదిపరమాత్మానస్యాద్యో
సౌవైశ్వానరోత్రనిర్దిష్టః॥ ౧౮౩॥ తదుపాసకస్యభోగ్యంసర్వత్రేత్యేతదనుపపన్నంస్యాత్। తద్యదిషీకాతూలంహ్య
గ్నౌప్రోతంప్రదూయతేయద్వత్॥ ౧౮౪॥ తద్వద్వైశ్వానరవిదిపాపంకర్మేతిచాప్యయుక్తంస్యాత్। ఆత్మబ్రహ్మప
దాభ్యాముపక్రమశ్చాత్మశబ్దయోగశ్చ॥ ౧౮౫॥ లోకాదిషుఫలభోగవ్యపదేశఃపాపకర్మణాంనాశోక్తిః। వైశ్వానరశబ్దో
యంహేతుభిరేతైఃపరాత్మపరఏవ॥౧౮౬॥ఇమమర్థంబోధయితుంపంచమ్యంతోత్రసూత్రనిర్దిష్టః। వ్యవధానంగమితౌతౌ
ద్వయోస్త్రయాణాంచబోధకౌభవతః॥ ౧౮౭॥ తావేతౌసన్నిహితౌపరమేశ్వరమేనమేవబోధయతః। మాణవకమగ్ని
మేనంపశ్యేత్యేవంవిధేషువాక్యేషు॥౧౮౮॥మాణవకశబ్దయోగాదుత్సృష్టపరోయథాగ్నిశబ్దస్స్యాత్। ఇహవైశ్వానరశ
బ్దోప్యత్రత్యేనాత్మశబ్దయోగేన॥ ౧౮౯॥ పరమేశ్వరమేవైనంవైశ్వానరమీదృశంప్రబోధయతి॥.................*

౨౫।సూ॥ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి॥ ద్యాంమూర్ధానమితీయంస్మృతిరపివైశ్వానరస్యరూపమిదం॥
౧౯౦॥ దర్శయతితచ్చరూపంశ్రుతినిర్దిష్టత్వసాధకంభవతి। శ్రుతిమూలంస్మృతివాక్యంవదంతివేదార్థపారగావృద్ధాః॥
౧౯౧॥యచ్చస్మృతినిర్దిష్టంతచ్ఛ్రుతివాక్యేనదర్శితంభవతి। ఏతచ్చపారమేశ్వరరూపమితిస్మృతిరియంహిదర్శయతి॥౧౯౨
ఛాందోగ్యేపిహితదిదంప్రదర్శితంయేనభవతిసపరాత్మా। ఇతిశబ్దోహేత్వర్థస్సూత్రోక్తఃపారమేశ్వరంరూపం॥ ౧౯౩॥
శ్రుతినిర్దిష్టంయస్మాత్సూచితమిత్యాత్మేతిదర్శితంస్మృత్యా॥ ౨౬।సూ॥శబ్దాదిభ్యోంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతిచేన్నతథాదృష్ట్యు
పదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥ నన్విహవైశ్వానరఇతినిర్దేశోభవతినైవపరమాత్మా॥౧౯౪॥శబ్దాది
భ్యోపితథాతథైవచాంతఃప్రతిష్ఠితత్వేన। వైశ్వానరశబ్దోసౌతథాగ్నిశబ్దోపియోత్రనిర్దిష్టః॥ ౧౯౫॥ తావేతావగ్ని
వరోయఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టౌ। ఆదిపదాదత్రత్యాదగ్నిత్రేతాప్రకల్పనంగ్రాహ్యం॥ ౧౯౬॥ ప్రాణాహుత్యాశ్రి
యతాగ్రాహ్యయావాక్యశేషనిర్దిష్టా। అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవ్యపదేశోప్యత్రదర్శితోభవతి॥ ౧౯౭॥ ఏతేభ్యోహేతుభ్యో
వైశ్వానరఏషజాఠరాగ్నిస్స్యాత్। ఇతిశంకాత్రనకార్యానాగ్నిర్జాఠరఇహోపదిష్టస్స్యాత్॥ ౧౯౮॥ అపితుతదు
పాధికేస్మిన్పరమాత్మనిదృష్టిరత్రనిర్దిష్టా। శబ్దాదిహేతవోయేపూర్వోక్తానాత్రబాధకాస్తేస్యుః॥ ౧౯౯॥ యదిజాఠర
ఏవాగ్నిర్వైశ్వానరఇతినిరూప్యతేతత్ర। ఆత్మత్వమనుపపన్నంద్యుమూర్ధతాదికమపీహనిర్దిష్టం॥ ౨౦౦॥ కించాత్రదర్శి
తంయత్పురుషత్వంతదపిబాధితంతత్ర। యత్పురుషఇతిచవాక్యేపురుషో వైశ్వానరోభినిర్దిష్టః॥ ౨౦౧॥ పురుషవిధమిత్యపి

మంమూర్తా ప్రియయవంపఠంతి కేచిదిహ। తత్ర చ పురుషవిధత్వం యదుక్తమధిదైవతం యదధ్యాత్మం॥ ౨౦౨॥ ద్యుప్రభృతిష్వధిదైవం మూర్ధాదిష్వవయవేషు చాధ్యాత్మం। తదభిప్రాయం తచ్చ హి న జాఠరే భవతి కింతు పరమేశే॥ ౨౦౩॥ ...... *

❀ ౨౭॥ అత ఏవ న దేవతా భూతం చ॥ ❀ ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యో భూతాగ్నిర్వాథ దేవతాత్మా వా। వైశ్వానరో న హి స్యాద్యతస్స నాత్మా న చాపి పురుషో వా॥ ౨౦౪ ॥ లింగాని బాధకాని హి యాని స్యుర్భూతదేవతాపక్షే । తాని ప్రదర్శితాని హి తస్మాద్వైశ్వానరః పరాత్మైవ॥ ౨౦౫॥ ❀ ౨౮॥సూ॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥ ❀ పూర్వం హి జాఠరాగ్నేః ప్రతీకభావం హ్యుపాధిభావం వా। ఆశ్రిత్యైవ హి దర్శితమేతస్యాంతః ప్రతిష్ఠితత్వమపి॥ ౨౦౬॥ యో సౌ ద్యుమూర్ధతాదిభిరుదాహృతః పరమపురుష ఇహ వాక్యే। అంతః ప్రతిష్ఠితత్వం తస్యాంతర్యామిభావయోగేన॥ ౨౦౭ ॥ అథవా చిబుకాంతేషు హి పురుషావయవేషు మూర్ధతాద్యుక్త్యా। అంతః ప్రతిష్ఠితత్వం సాక్షాదేవేతి జైమినిః ప్రాహ॥ ౨౦౮ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే పరమాత్మైవ ప్రదర్శితో నాన్యః। వైశ్వానరశబ్దో యం యోగేన తమర్థమేవ బోధయతి ॥ ౨౦౯ ॥ విశ్వేషాం వా నర ఇతి విశ్వో వా స్యేతి యోగ ఇహ భవతి సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాంతర్యామిభావనిర్దేశాత్ ॥ ౨౧౦॥ వైశ్వానరః పరాత్మా భవతి హ్యతో గ్నిశబ్దబోధ్యోపి। అగ్ర్యఫలనేతృభావాద్యా చ త్రేతాగ్నికల్పనా సాపి॥ ౨౧౧॥ సర్వాత్మకే పరాత్మని సకలం హి తత్సమంజసం భవతి। అస్య ప్రాదేశత్వం సంప్రతి సమ్యక్ఛ్రూయతే మంత్రైః॥ ౨౧౨॥ ❀ ౨౯॥సూ॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ ❀ పరిదృశ్యతే పరాత్మా యో సౌ ప్రాదేశికత్వమాత్రేణ। భక్తానుకంపయాయం తస్మాత్ప్రాదేశికః పరాత్మా స్యాత్ ॥ ౨౧౩॥ హృదయాదిషు ప్రదేశేష్వయం పరాత్మోపలభ్యతే యేన। ప్రాదేశికః పరాత్మా తస్మాదిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యః॥ ౨౧౪॥ ... *

❀ ౩౦॥సూ॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ❀ ప్రాదేశమాత్రహృదయే ప్రతిష్ఠితం మనః ఇతి ప్రసిద్ధం హి । తేనానుస్మరణీయః కథితః ప్రాదేశమాత్ర ఏవ ఇతి॥ ౨౧౫॥ ప్రస్థమితాః ప్రస్థా ఇతి నిర్దేశో యం యథా తథేహాపి । ఇతి బాదరిరాచార్యో వదతి ప్రాదేశమాత్రతామస్య॥ ౨౧౬॥ ❀ ౩౧॥సూ॥ సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥ ❀ యాన్యాధిదైవికాని హ్యంగాన్యత్రోపదర్శితాన్యస్య। ప్రాదేశికమూర్ధాదావత్ర సంపాదితాని చైవ ఇతి ॥ ౨౧౭ ॥ ప్రాదేశికసంపత్త్యా సేయం ప్రాదేశమాత్రతా తస్య। ఇతి జైమినిరాచార్యస్తస్య ప్రాదేశమాత్రతాం బ్రూతే॥ ౨౧౮॥ .... *

❀ ౩౨॥సూ॥ ఆమనంతి చైనమస్మిన్ ॥ ❀ మూర్ధాదిచుబుకమధ్యే యదేనమిహ వర్ణయంతి జాబాలాః। వైశ్వానరం పరేశం య ఏష ఇత్యాదిమంత్రభాగేన॥ ౨౧౯॥ తస్మాదసౌ పరాత్మా ప్రాదేశికశబ్దభాజనం భవతి । శబ్దో యమభివిమానస్తత్ర పరాత్మని సమంజసో భవతి॥ ౨౨౦॥ సర్వత్రాభిగతో యం పరిమితిహీనో యతో యమాత్మా స్యాత్। జగదేతదభివిమీతే విమీయతే వాయ అభిముఖ్యేన ॥ ౨౨౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యం ద్యుమూర్ధతాద్యంగజాలసంవలితే। వైశ్వానరే పరాత్మన్యుపాస్యరూపే సమన్వితం భవతి॥ ౨౨౨॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యో సౌ సమన్వయో ధ్యాయః॥ ౨౨౩॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః॥ ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోయమనవద్యః॥ ౨౨౪॥ ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.................. *

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యో నమః

తృతీయపాదప్రారంభః

ఇహ చ ద్వితీయపాదే యాని చ వాక్యాన్యుపాస్యబహులాని । తాని హ్యుపాస్యరూపే సమన్వితానీతి దర్శితం పూర్వం॥ ౧॥ అత్ర చ తృతీయపాదే జ్ఞేయప్రధానవాక్యాని। శేషాంగసమన్వయశ్చ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి నిరూప్యతే సద్యః॥ ౨॥ నను వాక్యశేషదృష్టైర్ద్యుమూర్ధతాద్యన్వయానురోధేన। వైశ్వానరశబ్దోపాత్తశ్చ ఉపక్రమస్థో యదా పరాత్మపరః॥ ౩॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం యన్ముండకవాక్యే నిరూపితం చాదౌ। తదిదం ప్రధానమేవ స్యాదంతే సేతుశబ్దనిర్దేశాత్ ॥ ౪ ॥ ద్యుప్రభృతి

ప్రోక్తాంతం యస్మిన్నోతమితి దర్శితో హ్యసౌ । అంతే సేతుత్వసామ్యమృతస్యేత్యాదివాక్యశేషతః ॥౫॥ అత్రామృతశబ్దో హ్యసౌ బ్రహ్మణ్యేవ ప్రయుజ్యతే శ్రుతౌ । షష్ఠీసంబంధభావాత్ సేతుర్దృష్టో హి పారవాన్ లోకే ॥౬॥ తస్మాదేతద్వాక్యం యదమృతసంబంధి పారవత్త్వగుణం । బోధయతి హి ప్రధానం యతః పరాత్మానపారవాన్ భవతి ॥౭॥ అథవా ద్యుప్రభృతీనాం విధారకత్వేన నిశ్చితో హ్యసౌ । వాయుర్వా స్యాదథవా శారీరో వాత్మశబ్దయోగేన ॥౮॥ తస్మాన్ముండకవాక్యే ద్యుభ్వాద్యాయతనభావమాపన్నః । న పరాత్మేత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥౯॥ ౧ ॥ సూ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥ ద్యుప్రభృతీనామిహాయతనత్వేన వర్ణితో హ్యసౌ । స పరమాత్మైవ స్యాన్న చ ప్రధానం న చేతరః కశ్చిత్ ॥౧౦॥ యస్మిన్నోతం సకలం తమేకమాత్మానమేవ జానీథ । ఇత్యర్థకే హి వాక్యే తస్మిన్ దృష్టో యదాత్మశబ్దో హి ॥౧౧॥ చేతనవాచీ సోయం వృత్త్యా సర్వత్ర చేతనార్థపరః । ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం న చ ప్రధానేషు శ్రుతౌ క్వచిద్దృష్టం ॥౧౨॥ సన్మూలా ఇతి మంత్రే సద్ధ్యాయతనత్వమాత్మనో దృష్టం । యద్వా స్వమోక్షపూర్వకవిజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితం హ్యత్ర ॥౧౩॥ తదపి చ పరమాత్మన స్యాన్న చ ప్రధానస్య కుత్రచిద్దృష్టం । శ్రుత్యంతరే తమేవేత్యస్మిన్ దృష్టం పరాత్మనస్తదిదం ॥౧౪॥ పూర్వోపదర్శితం వా సర్వజ్ఞత్వం యదేకవిజ్ఞానాత్ । తస్మిన్నితి మంత్రోక్తం పరాత్మపక్షే సమంజసం భవతి ॥౧౫॥ యచ్ఛబ్దసహకృతో యం తచ్ఛబ్దశ్చాత్మశబ్దసహచరితః । పరమాత్మానం బ్రూతే విజ్ఞేయత్వం చ తస్య నిర్దిష్టం ౧౬ ॥ అతదర్థకవాక్యానాం త్యాగం వక్తీహ మంత్రశేషోయం । మంత్రోపి హి పురుష ఏవేత్యపి సర్వస్యైవ పురుషతాం బ్రూతే ॥౧౭॥ సామానాధికరణ్యం యదత్ర దృష్టం విలాపనార్థం స్యాత్ । దృష్టం విలయార్థత్వం చోరోయం స్థాణురితి చ వాక్యే హి ॥౧౮॥ తద్వత్ప్రపంచమఖిలం విలాప్య శుద్ధం యదేతదాయతనం । బ్రహ్మ బ్రూతే మంత్రో న స ప్రపంచం న చ ప్రధానం వా ॥౧౯॥ సేతుత్వమభిహితం యదమృతస్యైవ ఇతి మంత్రభాగేన । తదపి చ విధారకత్వాత్పరాత్మనో యుక్తమేవ సేతుత్వం ॥ ౨౦ ॥ రాహోః శిర ఇతి వాక్యే షష్ఠీ చాభేదబోధికా దృష్టా । బ్రహ్మ యదాఽమృతశబ్దం తదాత్వభేదార్థకా హి షష్ఠీయం ॥౨౧॥ మోక్షో యదాఽమృతస్స్యాత్సంబంధార్థైవ భవతి షష్ఠీయం । యో వా స్వమోక్షపూర్వకసాక్షాత్కారస్తదా స మంత్రోక్తః ॥౨౨॥ ఏతత్పదాభిధేయః ప్రాపకభావేన తస్య హేతుత్వం । తస్మాద్బ్రహ్మైవేదం ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర నిర్దిష్టం ॥౨౩॥ ౨ ॥ సూ ॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్ ॥ రాగాదిదోషయుక్తా యే చ స్యుస్తే హి ముక్తపదవాచ్యాః । ముక్తోపసృప్యతా ఖలు నిర్దిష్టా హ్యస్య చోత్తరత్ర యతః ॥ ౨౪ ॥ భిద్యత ఇతి మంత్రే రితసాక్షాత్కారేణ దోషముక్తానాం । పురుషముపైతీత్యంతో మంత్రో యం తదుపసృప్యతాం బ్రూతే ॥౨౫॥ మంత్రాంతరం యదేతద్ధి కథయతి కామాదిదోషముక్తానాం । అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యంతే తదుపసృప్యతామస్య ॥౨౬॥ ౩ ॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రధానమనుమానగమ్యమత్ర స్యాత్ । అత్ర చ తత్పరశబ్దో యతో న దృష్టః కథం ప్రధానం స్యాత్ ॥౨౭॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదౌ చేతనార్థకశ్శబ్దః । సర్వత్ర దృశ్యతే సౌ తస్మాద్యదిదం కథం ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౨౮ ॥ అత ఇహ యోయం వాయుః ద్యుభ్వాద్యాయతనతాం స నోపైతి । యచ్చ ప్రధానపక్షే దూషణజాలం తదేతదత్రాపి ॥ ౨౯ ॥ ౪ ॥ సూ ॥ ప్రాణభృచ్చ ॥ ప్రాణభృదపి శారీరో నైషామాయతనభావముపయాతి । యదయమసర్వజ్ఞస్స్యాద్యస్మాచ్చ బుద్ధ్యాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః ॥౩౦॥ ౫ ॥ సూ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర న హి జీవః । జ్ఞాతృత్వేన నియుక్తస్స కథం విజ్ఞేయభావముపయాతి ॥ ౩౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం యద్విజ్ఞేయత్వేన దర్శితం పూర్వం । జానీథేతి హి వాక్యాత్ జ్ఞాతృత్వేనోపదర్శితో హ్యసౌ ॥ ౩౨ ॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా విజ్ఞేయత్వేన దర్శితస్సోసౌ । ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్యాన్న చ ప్రధానం న కశ్చిదన్యో వా ॥ ౩౩ ॥ ౬ ॥ సూ ॥ ప్రకరణాత్ ॥ ప్రకరణమపి యదస్మిన్ తత్పరమాత్మపరం హి దృశ్యతే విపులం । కస్మిన్నిత్యారభ్య హి యతః పరాత్మా ప్రదర్శితో హ్యయం ॥౩౪॥ ౭ ॥ సూ ॥ స్థిత్యదనాభ్యాం చ ॥ అన్యోఽభిచాకశీతీత్యస్మిన్ వాక్యే స్థితిర్హి నిర్దిష్టా । స్వాద్వత్తీతి చ వాక్యే కర్మఫలాదనమపీహ నిర్దిష్టం ॥ ౩౫ ॥ తాభ్యాం స్థిత్యదనాభ్యామీశస్తేత్ర జ్ఞలక్షణం కథితం । పైత్రిక్షాత్పు

తథైవాయథోక్తలక్షణమిదానీముపపాదయిష్యతి ॥ ౩౬ ॥ ఇహలోకసిద్ధమేనం మంత్రబ్రాహ్మణం శ్రుతిర్హి బోధయతి । తేన లోకసిద్ధోప్యస్మాత్తమిమం శ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౭ ॥ పైంగిబ్రాహ్మణేపి హి యోఽసౌ మంత్రబ్రాహ్మణోక్తోఽన్యః । సర్వోపాధివివర్జితపరమాత్మైవేతి తేన నవిరోధః ॥ ౩౮ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యం యథోక్తలక్షణసమన్వితే శుద్ధే బ్రహ్మణి పరమేశ్వరే సమన్వితం తేన సకలమనవద్యం ॥ ౩౯ ॥ సన్నిహితముండకవాక్యాద్యుప్రభృతీనాం యదేతదాయతనం । తచ్చాత్మశబ్దయోగాత్పరమాత్మైవేతి దర్శితం పూర్వం ॥ ౪౦ ॥ తత్రేదమనుపపన్నం యదాత్మశబ్దోప్యచేతనేపి స్యాత్ । ఛాందోగ్యభూమవాక్యేప్యుపక్రమ ఏవ రితే ఆత్మశబ్దో యః ॥ ౪౧ ॥ ఉపసంహారే సోఽయం శబ్దో దృష్టోప్యచేతనే ప్రాణే । తతో వికల్పయవాక్యే సనత్కుమారం హి నారదోభ్యేత్య ॥ ౪౨ ॥ శ్రుతమిత్యాద్యైర్నాత్మవిదిత్యం తైరాత్మవివిదిషాం చకే । తతో వసనత్కుమారోప్యృగాదిపారగమృష్యప్రవీరం తం ॥ ౪౩ ॥ నామబ్రహ్మేత్యాదీన్యుపాసనాని ప్రదర్శయామాస । ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ప్రాణాంతం సమ్యగేనముద్దిశ్య ॥ ౪౪ ॥ ప్రశ్నాదికం వినైవ హి భూయః ప్రాణం ప్రశంసయామాస । ప్రాణో హ పితేతి హి వాక్యైః ప్రాణే సర్వాత్మకత్వముపదిష్టం ॥ ౪౫ ॥ సర్వాత్మకత్వసిద్ధౌ తస్యాత్మత్వం చ దర్శితం ప్రాణే । సర్వసమర్పణముక్తం తస్మిన్ప్రాణేఽయథేతి మంత్రేణ ॥ ౪౬ ॥ ప్రాణవిదో నిర్దిష్టా హ్యతివాద్యస్మీతి మంత్రభాగేన । అతివాదితా తథోక్తా హ్యతివాదిత్వాపవాదనిందా చ ॥ ౪౭ ॥ సర్వసమర్పణకథనాద్భూమత్వం ప్రాణ ఏవ సంభవతి । యద్భూమలక్షణం స్యాద్యత్రేత్యాదౌ ప్రదర్శితం తదపి ॥ ౪౮ ॥ సౌషుప్తావస్థాయాం ప్రాణే సర్వం సమంజసం సంభవతి । యచ్చ సుఖత్వం భూమ్నో దర్శితమమృతత్వమపి చ యచ్చోక్తం ॥ ౪౯ ॥ ప్రాణేపి తదుభయం స్యాద్యతో హి మంత్రాంతరే తథా దృష్టం । యత్రైవ ఇతి చ మంత్రే సుఖరూపః ప్రాణ ఏవ నిర్దిష్టః ॥ ౫౦ ॥ అమృతత్వమపి చ తస్మిన్నిర్దిష్టం ప్రాణవాక్యశేషే హి । తస్మాద్యోఽసౌ భూమా ప్రాణోఽయం భవతి నైవ పరమాత్మా ॥ ౫౧ ॥ ఇమమాశంక్య నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునిమాన్యః ॥ ······

సూ ॥ భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥ ౮ ॥ నాయం భూమా ప్రాణః ప్రాణాదూర్ధ్వం యతోఽయముపదిష్టః ॥ ౫౨ ॥ పరమాత్మైవాయం స్యాల్లిక్షణభేదాత్ప్రమాణభేదాచ్చ । శ్రుతమిత్యాదౌ వాక్యే హ్యుపక్రమే చాత్మవివిదిషా దృష్టా ॥ ౫౩ ॥ శోకం తరతీత్యస్మాత్ఫలమపి నిర్దిష్టమాత్మబోధస్య । ప్రాణో యది భూమా కథం స ఆత్మా కథం ఫలం చైతత్ ॥ ౫౪ ॥ ఏతత్ప్రాణం జ్ఞాత్వాపి యోఽయం శోకం కథం తరేల్లోకః । నామాదిప్రాణాంతం ప్రతీకభావేన వర్ణితం హ్యత్ర ॥ ౫౫ ॥ తచ్చ యది బ్రహ్మస్యాదాత్మా వా శాస్త్రదృష్టవిపరీతం । వాగాదిప్రాణానాం తే భూయశ్శబ్దైః ప్రదర్శితో యోఽసౌ ॥ ౫౬ ॥ సావధికబహుళభావం పూర్వస్మాదుత్తరస్య దర్శయతి । నిరవధికం బహుభావం భూమశబ్దోఽయమపవర్ణయతి ॥ ౫౭ ॥ యస్మాత్పంచమ్యంతం యదాంతగం నేహ సన్నిధౌ దృష్టం । నిరవధికం చ బహుత్వం పరాత్మనోఽన్యత్ర నక్వచిదప్యిష్టం ॥ ౫౮ ॥ యో ధర్మవాచకస్స్యాద్భూమశబ్దో నియమేన ధర్మిసాకాంక్షః ॥ భూమశబ్దోప్యయం ధర్మపరో నియతధర్మిసాకాంక్షః ॥ ౫౯ ॥ ఆకాంక్షితే మరూపం ధర్మిణమానందబోధపరిపూర్ణం । తస్మాద్భూమశబ్దః సర్వగతం బ్రహ్మ సచ్చిదానందం ॥ ౬౦ ॥ బోధయతి నాన్యదర్థం తేన ప్రాణః కథం స భూమా స్యాత్ । సర్వసమర్పణమేతత్సర్వాత్మత్వం చ యచ్చ పూర్వోక్తం ॥ ౬౧ ॥ తత్ర చ సర్వపదం స్యాద్వాగాదిపరం న చాఖిలార్థపరం । ఉక్తం హి సుప్తివాక్యే వాగాదీనాం సమర్పణం ప్రాణే ॥ ౬౨ ॥ ప్రాణావస్థాత్మకతాం పిత్రాదీనాం ప్రబోధయత్యేషాం । ప్రాణో హ పితేతి ప్రథితాభిరత్ర సర్వాత్మతాం ప్రతీత్యస్య ॥ ౬౩ ॥ అతివాదిత్వం యదపి ప్రాణవిదో దర్శితం హి పూర్వత్ర । అతివాదిత్వం తదపి ప్రాణవిదస్తీరపోద్య భూమోపి ॥ ౬౪ ॥ సత్యవిదో దర్శయతి హ్యేష తు వా ఇత్యాదివాక్యశేషేణ । అత్ర తు శబ్దో హ్యపావృత్తరభాగ ఏవ పూర్వభాగస్యతి ॥ ౬౫ ॥ సత్యపదం బ్రహ్మపరం సత్యం జ్ఞానమితి మంత్రనిర్దేశాత్ । సత్యజ్ఞానే నైవ హ్యతివాదిత్వం న చేతరజ్ఞానాత్ ॥ ౬౬ ॥ ఇతి మంత్రార్థే సిద్ధే బ్రహ్మవిదశ్చాతివాదితా సిద్ధా । అత్ర త్యజ్యైవ సత్యం విజ్ఞానాదీన్ సాధనాన్యుక్త్వా ॥ ౬౭ ॥ అథ భూమవాక్యే బహుప్రపంచం నిరూపితం బ్రహ్మ । ప్రాణో యది భూమా స్యాదాత్మా వా యది తదాత్మతః ప్రాణః ॥ ౬౮ ॥ ఇతి మంత్రబాధనం స్యాద్యదాత్మజస్యాత్మతా విరుద్ధా హి । దేహైకదేశసంస్థో యోఽసౌ ప్రాణః కథం భవేద్భూమా ॥ ౬౯ ॥ తస్మాదిహాత

రమాత్మా భూమా నాన్య ఇతి నిశ్చితం భవతి ❁ ౯ ॥సూ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ ॥ ❁ యే చేహ భూమ్నో ధర్మాః శ్రూయంతే వాక్యశేషభాగేషు ॥౧౦॥ తే సర్వే పరమాత్మన్యుపపన్నా న సమ్యక్ తాదృశే ప్రాణే। యత్ర శ్రుతివాక్యదర్శితలక్షణమస్యైవ సమ్యగుపపన్నం ॥౧౧॥ యస్మిన్ దృష్టే నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి లోకోఽయం। స హి భూమేతి చ లక్షణమస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి ॥౧౨॥ యో వై భూమా తదమృతమితి మంత్రోక్తం యదేతదమృతత్వం। తదపి పరాత్మన ఏవ హ్యుపదిష్టం సర్వవేదవాక్యేషు ॥౧౩॥ తత్సుఖమిత్యుపదిష్టం సుఖత్వమపి తస్య సుప్రసిద్ధం హి। ఆనందో బ్రహ్మేతి హి మంత్రే శ్రుత్యా చాన్యత్ర దర్శితం భూయః ॥౧౪॥ ఆనందత్వం యద్ధి చ బ్రహ్మణి సిద్ధం సుఖత్వమప్యేవం। ఉపసంహృతౌ హి కథితం తమసః పారత్వముచితమేవాస్య ॥౧౫॥ సకలనిగమాంతవాక్యైస్తమసః పరత్వేన వర్ణ్యతే యోఽసౌ। యస్సత్యే నేత్యేతన్మంత్రోక్తం రూఢమస్య సత్యత్వం॥౧౬॥ స్వే మహిమ్నీతి మంత్రే ప్రోక్తం చ యత్స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠత్వం। యదపి చ సర్వాత్మత్వం సర్వగతత్వం చ యదపి నిర్దిష్టం॥౧౭॥ తదఖిలమపి పరమాత్మని భూమ్న్యేవ సమంజసం న చాన్యత్ర। ఉపసంహృతివాక్యస్యాప్యుపక్రమేణైకవాక్యభావోఽపి ॥౧౮॥ భూమ్నః పరమాత్మత్వం సాధయతి న చేతరస్య కస్యాపి। తస్మాదేతద్వాక్యం ఛాందోగ్యే సప్తమే వినిర్దిష్టం ॥౧౯॥ భూమపరమఖిలమాత్మని సమన్వితం నిర్విశేషచిన్మాత్రే। నన్విహ తత్పత్యపదం బ్రహ్మణి రూఢమితి భూమవాక్యమిదం ॥౨౦॥ తత్సాహచర్యయోగాద్బ్రహ్మపరం చేత్ తత్రైవ తత్రాస్తు। బృహదారణ్యకవాక్యే హ్యేతద్వై తదితి వాక్యనిర్దిష్టం ॥౨౧॥ అక్షరమిహ వర్ణస్స్యాదక్షరశబ్దశ్చ వర్ణరూఢో హి। యద్యపి యోగాశ్రయణే బ్రహ్మపరత్వం ప్రతీయతే తస్మిన్ ॥౨౨॥ తదపి చ యోగాశ్రయణం రూఢివిరోధాన్న చేహ సంభవతి। తస్మాదక్షరశబ్దాదోంకారో హ్యత్ర గృహ్యతే నాన్యః ॥౨౩॥ సర్వాత్మకత్వకథనాదాకాశాంతస్య ధారకత్వేన। నిర్దిశ్యతే స ఏవ హ్యోంకార ఇతి ప్రదర్శితాం శంకాం ॥౨౪॥ నిరసితుమవహితహృదయశ్చకార మునివర్య ఏతదధికరణం॥ .... ❁

❁ ౧౦ ॥సూ॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః ॥ ❁ ప్రథమే గార్గీప్రశ్నే హ్యాకాశో భూతధారకోఽభిహితః ॥౨౫॥ తస్మిన్నితి ద్వితీయే హ్యాకాశాంతస్య ధారకత్వేన। అక్షరమిదముపదిష్టం మునిప్రవీరేణ యాజ్ఞవల్క్యేన ॥౨౬॥ అస్థూలాది పదైరిహ లక్షణముక్తం చ తస్య తేనైవ। ఏతల్లక్షణలక్ష్యం బ్రహ్మైవాక్షరపదేన నిర్దిష్టం ॥౨౭॥ ఉపదిశ్యతే యదక్షరమాకాశాంతస్య ధారకత్వేన। వర్ణాత్మక ఓంకారే హ్యాకాశాంతస్య ధారకత్వం వా ॥౨౮॥ అస్థూలాదిపదోక్తం లక్షణమపి వా యతో న సంభవతి। సర్వాత్మకత్వమపి వాగస్యోంకారస్య యదపి నిర్దిష్టం ॥౨౯॥ తదిదం ధ్యానార్థం స్యాన్న వస్తుయాథాత్మ్యనిర్ణయస్య కృతే। నను యద్యక్షరశబ్దాదోంకారో నేహ గృహ్యతే తర్హి ॥౩౦॥ భవతు ప్రధానమక్షరమస్మిన్ పూర్వోక్తలక్షణం యుక్తం। అపి చాంబరాంతవిధరణమపి యుక్తం తస్య కారణత్వేన ॥౩౧॥ శారీరో వాస్త్విహ యదక్షరం యాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టం। ❁ ౧౧ ॥సూ॥ సా చ ప్రశాసనాత్ ॥ ❁ యా చాంబరాంతవిధృతిః పరాత్మనస్స్యాన్న చ ప్రధానస్య ॥౩౨॥ జగతః ప్రశాసితృత్వం యదత్ర వాక్యేఽక్షరే వినిర్దిష్టం। సర్వజ్ఞే పరమాత్మని తదేతదుచితం న చ ప్రధానేఽపి ॥౩౩॥ శారీరేఽపి న యుక్తం యదసౌ దేహాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః ॥ ❁ ౧౨ ॥సూ॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ॥ ❁ ... ❁

అత్రాక్షరశబ్దేన హి యదన్యదాశంకితం ప్రధానాది ॥౩౪॥ తద్భావరహితమేవ హ్యక్షరమేషా శ్రుతిర్హి బోధయతి। ద్రష్టృత్వాద్యుపదిష్టత్వాద్యఖిలం యచ్చోపదర్శితం శ్రుత్యా ॥౩౫॥ తేనాచేతనభావః సకలోఽయం బాధితో భవత్యస్య। అక్షరశబ్దోఽప్యయం యోగబలాద్బ్రహ్మబోధకో భవతి ॥౩౬॥ యత్ర హి రూఢిర్యోగస్తత్ర హి యోగాద్బలీయసీ రూఢిః। అత్ర చ రూఢేర్బాధాద్యోగబలేనాక్షరం పరం బ్రహ్మ ॥౩౭॥ తస్మాదక్షరవాక్యం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి। నను యద్బృహదారణ్యే యదక్షరం యాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టం ॥౩౮॥ లింగవశేనాక్షరపదరూఢేర్బాధాద్భవేత్పరం బ్రహ్మ। ప్రశ్నోపనిషది యా ఖలు నిరూపితా సత్యకామసంజ్ఞాయ ॥౩౯॥ ప్రణవాలంబనవిద్యాయాః పునరిత్యాదివాక్యనివహేన। తత్ర చ యః పరశబ్దః పురుషవిశేషణపరో హి నిర్దిష్టః ॥౪౦॥ గతిలింగయోగతస్స్యాత్ స కార్యపర ఏవ రూఢిబాధేన। గతిరిహ దృష్టా కార్యే బ్రహ్మణి సా ఖలు న కారణేఽదృష్టా ॥౪౧॥ ఈక్షతికర్మత్వేన హి మంత్రేణ యదీక్షణం వినిర్దిష్టం। అన్వేతి తత్త్వం తేన హి త

త్వాత్ప్రాప్తిఫలంయదేతదుపదిష్టం॥ ౧౦౨॥ తదుభయమపికార్యస్యాప్యుక్తం సహికారణాత్పృథగపి। తస్మాద్యదభిధ్యానంత దపిచకార్యస్యయుక్తమాభాతి ॥౧౦౩॥ ఇత్యేతైవప్రాప్త్యాదిపదమధికరణంకృతంమునీంద్రేణ॥ ....

❁౧౩॥ సూ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥❁

ఇహపిప్పలాదనామామునివర్యస్సత్యకామముపసన్నం॥౧౦౪॥ ఓంకారంచసతత్త్వంభగవయవాంశ్చప్రబోధయన్భూయః। బ్రహ్మధ్యానాలంబనభావం ద్వివిధంహి దర్శయామాస ॥౧౦౫॥బ్రహ్మప్రాప్త్యాత్మకమపిఫలముభయవిధంనిరూపయామాస। ఏతద్వాఇత్యాద్యేవాన్వీక్ష్యంతమంత్రభాగేన॥ ౧౦౬॥ పశ్చాన్నిర్దిష్టేనహియఃపునరిత్యాదిమంత్రభాగేన। యస్మాదథకోహిపురుషస్త్రిమాత్రమోంకారవర్ణమాలంబ్య ॥౧౦౭॥ ధ్యాయన్పరంపుమాంసంవిసృష్టదేహశ్చసూర్యముపయాతి। సూర్యేసంపన్నస్సన్ 'ససామభిర్బ్రహ్మలోకముపనీతః॥౧౦౮॥యోసౌహిరణ్యగర్భోజీవఘనోయశ్చపరఇతిప్రథితః॥తస్మాత్పరంపుమాంసంస ఈక్షతే పురిశయం పరంబ్రహ్మ ॥౧౦౯॥ ఇమమర్థముపదిదేశహిసపిప్పలాదస్సత్యకామాయ।అత్రాపియంపరశబ్దోబ్రహ్మణిరూఢఇతిసుప్రసిద్ధంహి॥౧౧౦॥ అత్రచరూఢేర్బాధేనకారణంకిమపిశక్యతేవక్తుం।యత్కార్యగమనముక్తంలింగంతత్స్యాన్నబాధకంరూఢేః ॥౧౧౧॥ కార్యగతస్యహిపుంసఃకారణసాక్షాత్కృతిర్యతోదృష్టా।కార్యాత్యయఇతిసూత్రే తస్మాత్కారణపోఽత్రపరశబ్దః ॥ ౧౧౨॥ యదిపరశబ్దోఽయంకార్యపరస్స్యాత్తదైతదఫలంస్యాత్ । ఉభయాత్మకత్వకీర్తనమభయప్రాప్తిస్వరూపఫలకథనం॥౧౧౩॥ఏతద్వాఇతిమంత్రేదృష్టంయదిదంనిరర్థకంతత్స్యాత్। ధ్యేయత్వవ్యపదేశోప్యతథాభూతస్యదృశ్యతేశాస్త్రే ॥౧౧౪॥ పంచాగ్నిధ్యానాదావీక్షతికర్మత్వకీర్తనంనతథా।తస్మాదత్రధ్యేయఃపరఃపుమానేవనాపరంబ్రహ్మ॥౧౧౫॥ యస్మాత్పరస్యపుంసశ్శ్రుతిరీక్షతికర్మతాంబ్రవీత్యస్య।తస్మాదేతద్వాక్యంయథోపదిష్టంహి పిప్పలాదేన॥౧౧౬॥ జ్ఞేయమేవాత్రధ్యేయేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి।నన్విహపరశబ్దోయంపరమాత్మన్యేవ ముఖ్యఇతిమత్వా॥౧౧౭॥పరమాత్మపరతయాయంనిర్దిష్టశ్చేత్తదైవచాత్రాస్తు। ఇహదహరవాక్యమేతచ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతేహ్యథేత్యాది ॥౧౧౮॥తత్రబ్రహ్మపురేస్మిన్దహరంయత్పుండరీకముపదిష్టం।తస్యాంతస్థాకాశందహరత్వేనేహప్రదర్శయిత్వాథ ॥౧౧౯॥ తస్యాంతస్థంయత్స్యాత్తస్యాన్వేష్టవ్యతావినిర్దిష్టా।భూతాకాశస్స్యాదిహయోసావాకాశశబ్దనిర్దిష్టః॥ ౧౨౦॥యస్మాద్భూతాకాశేరూఢోప్యాకాశశబ్దఇహదృష్టః। దహరాయతనాపేక్షం దహరత్వంతస్య సమ్యగుపపన్నం॥ ౧౨౧॥ అన్వేష్టవ్యత్వాదికమస్యైవస్యాన్నచేతరస్యాత్ర।అన్వేష్టవ్యత్వాదికమాకాశాంతస్థఏవదృష్టమితి ॥౧౨౨॥ యద్వ్యుచ్యతేతదాయంశారీరస్స్యాన్నచేహపరమాత్మా। దహరత్వాదికమఖిలంతస్మిన్నారాగ్రమాత్రఉపపన్నం॥౧౨౩॥ జీవపురమేతస్మిన్బ్రహ్మపురత్వంశ్రుతిర్హిబోధయతి। జీవకృతకర్మజన్యంశరీరమేతద్ధిజీవపురమేవ। ౧౨౪ ॥ జీవేచబ్రహ్మపదంభాక్తంస్యాన్నైవముఖ్యభావేన । యోహిపురస్వామీస్యాత్పురైకదేశేస్థితిర్భవేత్తస్య ॥ ౧౨౫ ॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధికత్వాచ్ఛారీరోయంభవేత్పురస్వామీ। పరమాత్మనోవిభుత్వాద్దహరత్వాదికమయుక్తమేతస్మిన్ ॥౧౨౬॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమధికరణమిదంచకారమునిరత్ర॥

❁౧౪॥సూ॥ దహరఉత్తరేభ్యః ॥❁............ ❁

హృత్పుండరీకవేశ్మన్దహరోయోసావిహాంతరాకాశః॥౧౨౭॥సచపరమాత్మానాపిభూతాకాశోనచాపిశారీరః॥యస్మాదుత్తరవాక్యేభ్యోహ్యేతద్ధ్యక్షేణదహరమనుకృష్య ॥౧౨౮॥ ఆత్మత్వాద్యుపదిష్టంతస్మాద్దహరఃపరఃపుమానేవ।ఆత్మత్వంచయముక్తంహ్యపహతపాప్మత్వమపిచయచ్చోక్తం॥౧౨౯॥ యదిదంహిసత్యసంకల్పత్వంతంవిజరత్వాదికమప్యపి।తత్సర్వంపరమాత్మనఉచితంనవ్యోమ్నినాపిశారీరే॥౧౩౦॥యస్మాద్భూతాకాశోహ్యచేతనస్తేనసంభవతినాత్మా। యద్యప్యాత్మాజీవస్తథాపినాప్యపహతపాప్మతాదిగుణః ॥౧౩౧॥ భూతాకాశోపమ్యంతద్గుణపారస్యనైవసంభవతి। బ్రహ్మైకదేశయదాతదేతదాశాస్యైతదాభాక్తం ॥౧౩౨॥ ముఖ్యాసంభవపక్షేగౌణార్థోగృహ్యతేనచేతరథా। యద్యప్యాకాశపదంభూతాకాశేతుముఖ్యమేవస్యాత్ ॥౧౩౩॥ పూర్వోక్తధర్మబాధాత్తథాపినోయంనగృహ్యతేదహరః॥ ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యధికరణేపాస్తయుక్త్యాఽపి ॥౧౩౪॥ నైవాకాశత్వంయుజ్యేద్యదత్రదృష్టంహిలింగమస్పష్టం । అన్వేష్టవ్యత్వాది

మంతస్థస్యైవవస్తునో దృష్టం॥ ౧౩౫॥ దహరస్యాకాశస్యతు నైతద్ద్వైష్టమితి నైవమాశంక్యం। యద్యాకాశో దహరో నాన్వేష్టవ్యో భవేత్తదైవంస్యాత్॥ ౧౩౬॥ ద్యావాభూమీత్యాదికమన్వేష్టవ్యం భవేదతో నైవం॥ ఇహదహరవాక్యశేషే హ్యపహతపాప్మత్వగుణకమాత్మానం॥ ౧౩౭॥ హృత్పుండరీకవేశ్మన్యన్విష్యతదాశ్రితాంశ్చ సత్యాదీన్। అన్విష్యభోగశేషం క్షపయిత్వావ్రజంతిపరంలోకం॥ ౧౩౮॥ తేషాముపాసకానామకుంఠితః కామచారఉపదిష్టః। యస్మాత్తస్మాదత్రహిదహరంచ తదాశ్రితంచ సత్యాది॥ ౧౩౯॥ అన్వేష్టవ్యం తదుభయమితిబోధయితుం యదంతరితికథితం। బ్రహ్మోపలబ్ధిసాధనమిదం శరీరమితిసుప్రసిద్ధంహి॥ ౧౪౦॥ బ్రహ్మపురశబ్దయోగోప్యనుకూలో భవతి నైవవిపరీతః॥ ఆకాశౌపమ్యాదికమఖిలంపరమాత్మనోహి యుక్తతరం॥ ౧౪౧॥ యస్మాత్సర్వగతోసావాయతనాపేక్షమస్య దహరత్వం। యే వాక్యశేషదర్శితధర్మాస్తే సాధకాస్స్యురత్రేతి॥ ౧౪౨॥ పంచమ్యంతార్థమిమంసూత్రైర్వర్ణయతిసూత్రకారోయం॥ .... *

❁ సూ॥ ౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలింగంచ॥ ❁ ఇహదహరవాక్యశేషే బ్రహ్మగతిర్దర్శితాహిజీవానాం॥ ౧౪౩॥ సా బ్రహ్మభావమస్యహిసాధయతి బ్రహ్మలోకశబ్దోపి। అహరహరిమాస్సుషుప్తాః ప్రజాః ఖలుబ్రహ్మలోకమిమం॥ ౧౪౪॥ నవిదుర్గచ్ఛంత్యోప్యేత్యయమర్థశ్చ ప్రదర్శితస్తత్ర। హృత్పుండరీకనిలయోదహరోయమాయం నచేత్పరాత్మాస్యాత్॥ ౧౪౫॥ నైతత్సుషుప్తిసమయేజీవానాం బ్రహ్మలోకగమనంస్యాత్। యో బ్రహ్మలోకశబ్దస్సోస్యపరాత్మతాంహిసాధయతి॥ ౧౪౬॥ నహిసత్యలోకగమనంసుప్తాద్దృష్టంహిసర్వజంతూనాం। బ్రహ్మైవలోకఇతిఖలు సమాసఇహభవతి నైవతత్పురుషః॥ ౧౪౭॥ తస్మాద్గతిశబ్దాభ్యాందహరాకాశోహిభవతిపరమాత్మా। బ్రహ్మగమనంహి దృష్టంసుషుప్తికాలేవసర్వజంతూనాం॥ ౧౪౮॥ సతిసంపద్యేత్యాదౌ శ్రుతినిర్దిష్టంతదేతదిహలింగం॥ .... *

❁ సూ॥ ౧౬॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ ❁ అథయఇతివాక్యదర్శితసేతుపదేనోపదిష్టఆత్మాసౌ॥ ౧౪౯॥ అస్యచరాచరలక్షణజగతోవిధృతేశ్చభవతిపరమాత్మా। అత్రచవిధృతిపదార్థో ధారయితాన ఖలుధారణంభవతి॥ ౧౫౦॥ ఆత్మపదసాహచర్యాదయంచమహిమాన్యదృశ్యతేన్యత్ర। బృహదారణ్యకవాక్యే హ్యేతస్యేత్యాదివాక్యశేషేపి॥ ౧౫౧॥ సోయంమహిమాజగతోహ్యసంకరాయోపవర్ణ్యతేభూయః॥ ❁ సూ॥ ౧౭॥ ప్రసిద్ధేశ్చ॥ ❁ అత్రాకాశపదేనహిపరమాత్మా గృహ్యతేనచాన్యోపి॥ ౧౫౨॥ ఆకాశోహేత్యాదావాకాశపదంపరాత్మనిప్రథితం॥... *

❁ సూ॥ ౧౮॥ ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసంభవాత్॥ ❁ అథయఇతివాక్యశేషాదహరాధ్యాయేహిదృశ్యతేతత్ర॥ ౧౫౩॥ యస్సంప్రసాదశబ్దస్సుషుప్తరూఢోపిజీవవచనస్స్యాత్। అత్రహిశారీరోస్మాచ్ఛరీరదేశాత్సముత్థితోభూత్వా॥ ౧౫౪॥ జ్యోతిస్సంపద్యపరంరూపేణస్వేనయుజ్యతేయోసౌ। సహ్యాత్మేత్యుపదేశాత్సఏవజీవోత్ర దహరఇతిచేన్న॥ ౧౫౫॥ జీవోయదివహరస్స్యాత్పూర్వోపన్యస్తధర్మబాధస్స్యాత్। తస్మాద్యోసౌదహరస్సహిపరమాత్మానచేతరఃకశ్చిత్॥ ౧౫౬॥ తద్వాక్యశేషదర్శితగుణజాతంతత్రయుక్తమఖిలమపి॥ ❁ సూ॥ ౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ❁ జీవస్యదహరతాయామసంభవాదితిచహేతురుపదిష్టః॥ ౧౫౭॥ సహియుక్తోయదిబాధోధర్మాణాంపారమేశ్వరాణాంస్యాత్। సచనహిదృష్టోబాధశ్శారీరేస్మిన్యథోక్తధర్మాణాం॥ ౧౫౮॥ యస్మాదుత్తరవాక్యే దృశ్యంతేజీవఏవతేధర్మాః। ఆదాచోదశరావబ్రాహ్మణవాక్యేనదర్శయిత్వాన్యం॥ ౧౫౯॥ దేహోక్షవాదపక్షంతస్మిన్దోషేపురుక్తతాభిహితే॥ తస్మైప్రజాపతిరసావింద్రాయాత్మానముపదిదేశేత్థం॥ ౧౬౦॥ ఏతంత్వేవేత్యాద్యైర్యచ్చబహుప్రపంచంహ్యనేకపర్యాయైః॥ యోసౌజాగ్రత్పురుషోయవిఏఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః॥ ౧౬౧॥ సోయమమృతాదిలక్షణపరమాత్మైవేతివర్ణయామాస। తద్వత్స్వాప్నికపురుషోప్యమృతాభయలక్షణోవినిర్దిష్టః॥ ౧౬౨॥ సౌషుప్తికోపిపురుషోయథోక్తలక్షణసమన్వితోభిహితః॥ పర్యాయత్రితయేస్మిన్ద్రావణజాలేహిమఘవతాభిహితే॥ ౧౬౩॥ మఘవన్నిత్యారభ్యాసఏవజీవస్తురీయఉపదిష్టః। సశరీరతానిమిత్తంయదపిప్రియంయదపిచాప్రియంతాస్య॥ ౧౬౪॥ నహ్యశరీరస్యసతఃప్రియంవాప్రియంవాపి। అవివేకమూలకంస్యాత్సశరీరత్వంయదస్యనిర్దిష్టం॥ ౧౬౫॥ శ్రుతికృతవివేకబోధాదవివేక

శిథిలభావమాపన్నే । వ్యక్తాయాస్మాదైహాత్సముత్థాయ స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష ఇతి హి తత్రోక్తం। సోఽయమపహతపాప్మత్వాదిలక్షణ ఆత్మా జీవః కథం న దహరస్స్యాత్ । ౧౬౬ । సంపద్యతే పరాత్మా సత్తమః పురుష ఇతి హి తత్రోక్తం। సోఽయమపహతపాప్మత్వాదిలక్షణ ఆత్మా జీవః కథం న దహరస్స్యాత్ । ౧౬౭ । అపహతపాప్మత్వాదికమఖిలం తస్యోపపన్నమేవేయత ఇతి నాశంక్యం తత్ర హ్యావిర్భూతస్వరూప ఉపదిష్టః ॥ ౧౬౮ । స చ పరమాత్మైవ స్యాత్తస్య చ నాపహతపాప్మతా బాధః ॥ బాధోఽయం తత్ర స్యాద్యోఽసౌ దేవాత్మభావముపయాతః ॥ ౧౬౯ ॥ తదభిప్రాయమేతైవ వహ్నిసంభవాదితి నిరూపితో హేతుః ॥ నవ్యజ్యతే కదాచిద్ధర్మస్స్వాభావికో హి నోపాధౌ ॥ ౧౭౦ ॥ నీలాద్యుపాధియోగాత్ స్ఫటికాదౌ శౌక్ల్యతాదిధర్మ ఇతి । స్వాభావికధర్మాణాం బాధో నిర్దిశ్యతే హి నోపాధౌ ॥ ౧౭౧ ॥ తద్వదవిద్యోపాధిక ఆత్మని బాధోత్ర హి సూత్రకారోక్తః । జీవే హి పారమేశ్వరధర్మాణాం చ ప్రదర్శితే బాధే । ౧౭౨ । జీవాద్విలక్షణత్వం పరమాత్మన్యపి నిరూపితం భవతి । పరమేశ్వరస్య జీవాద్విలక్షణత్వే ప్రపంచితే పశ్చాత్ । ౧౭౩ । తస్యాసంసారిత్వం సర్వజ్ఞత్వం సమర్థితం భవతి । వితదితి వాక్యజాలైర్బ్రహ్మ భేదేన దర్శితే జీవే । ౧౭౪ । యదవిద్యాపరికల్పితసంసారిత్వం నివర్త్యతే తస్మిన్ । సంసారిత్వనివృత్తౌ జీవోఽయం బ్రహ్మభావముపయాతి ॥ ౧౭౫ ॥ బ్రహ్మాత్మభావసిద్ధౌ భవతి బ్రహ్మైవ జగదిదం సర్వం । ప్రాగ్బోధాత్స్వాభావికకర్తృత్వాదికమిహావలంబ్యైవ ॥ ౧౭౬ । కర్మవిధయః ప్రవృత్తాస్తత్ర ఉపాసనాదివిధయోఽపి ॥ ❁ సూ॥ ౨౦॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥ ❁ జీవపరామర్శో యో దృష్టో యో దహరవాక్యశేషే హి ॥ ౧౭౭ ॥ స చ ఖలు న హి జీవపరః కింతు పరాత్మప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థః । యజ్జ్యోతిస్సంపన్నో జీవో నిష్పద్యతే స్వరూపేణ ॥ ౧౭౮ ॥ అపహతపాప్మా నాయం హ్యన్వేష్టవ్య ఇతి బోధయత్యేషః ॥ ❁ సూ॥ ౨౧॥ అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం ॥ ❁ దహరత్వమస్య నోచితమితి నాశంక్యం యతశ్చ తస్యాపి ॥ ౧౭౯ ॥ వర్ణితమేతత్పూర్వం నిచాయ్యత్వాపేక్షమర్భకౌకస్త్వం । నన్వాథర్వణముండకవాక్యే న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్ర ఉపదిష్టః ॥ ౧౮౦ ॥ తత్ర చ మంత్రే సూర్యశ్చంద్రో న తత్ర విద్యుదాదీని । తత్ర న భాంతీత్యుక్త్వా తద్భాసా భాతి సర్వమితి చోక్తం ॥ ౧౮౧ ॥ తత్ర పరత శ్చోక్తః తేజో ధాతుస్స కిం పరాత్మా వా । పినిగమకాభావాదిహ సందేహో యం సముత్థితో భవతి ॥ ౧౮౨ ॥ పూర్వత్ర దహరహి క్యే హ్యాత్మత్వాది శ్రుతేర్విరోధేన । తత్రాకాశపదస్య హి రూఢేర్బాధాత్పరాత్మపరతోక్తా ॥ ౧౮౩ ॥ తద్వదిహ భాసమానే భానని షేధశ్రుతేర్విరోధేన । లట ఇహ రూఢేర్బాధా ధ్వనిప్యదర్థత్వముచితమాశ్రయితుం ॥ ౧౮౪ ॥ సత్యర్థే చేయం స్యాత్తత్రేతి పదే చ సప్తమీయా సా । తస్మిన్సతి సూర్యాదికమస్త్యవసానం న భాస్యతే కిమపి ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతి వాక్యార్థే జ్ఞాతే తేజోధాతుర్హి తత్పరార్థస్స్యాత్ । అహని చ భాస్కర బింబే ప్రకాశమానే హి చంద్రతారాది ॥ ౧౮౬ ॥ కిమపి న భాస్యత ఇతి యత్తదేతదస్మాభిరనుభవారూఢం । యది హ్యనుభాసముక్తం తదపి చ తుల్యస్వభావయోర్యుక్తం ॥ ౧౮౭ ॥ అనుగమనాదికమఖిలం లోకే తుల్యస్వభావయోర్దృష్టం । తస్మాత్తేజో ధాతుశ్శక్తః కోఽప్యత్ర తత్పదార్థస్స్యాత్ । ౧౮౮ । ఇతి శంకాం వారయితుం ముని నారచితం తదేతదధికరణం ॥······

❁ సూ॥ ౨౨॥ అనుకృతేస్తస్య చ ॥ ❁ తత్ర చ ముండకవాక్యే న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్రనిర్దిష్టః ॥ ౧౮౯ ॥ తద్భాసార్థస్సోఽయం పరమాత్మా భవతి నేతరః కశ్చిత్ । యస్మాదస్మిన్మంత్రే తస్యానుకృతిర్హి దర్శితా జగతః ॥ ౧౯౦ ॥ అనుకృతిరనుభానం స్యాదనుభాతీత్యాది వాక్యనిర్దిష్టం । తస్యేతి మాత్ర శేషశ్చతుర్థపాదోపదిష్టబోధార్థః ॥ ౧౯౧ ॥ మంత్రే తస్యేత్యత్ర చ షష్ఠీ సంబంధవాచికా భవతి । తత్సంబంధికభానప్రయోజ్యభానాశ్రయత్వమస్యార్థః ॥ ౧౯౨ ॥ యత్సంబంధికభానప్రయోజ్యభానావలంబి జగదేతత్ । స హి తత్పదోపదిష్టః కథమన్యస్స్యాత్స పరంతు పరమాత్మా ॥ ౧౯౩ ॥ నన్వనుకృతిరిహ లోకే దృష్టా తుల్యస్వభావయోరేవ । విజ్జడయోరిహ సాధకమితి శంకా వ్యగ్రినైవ కర్తవ్యా ॥ ౧౯౪ ॥ సంతప్తాయః పిండే హ్యగ్న్యనుకరణం హి దృశ్యతే లోకే । రజసి చ వాయ్వనుకరణం తస్మాత్తుల్యత్వమత్ర న నిమిత్తం ॥ ౧౯౫ ॥ యద్వైవ కారఘటితం మంత్రస్థతృతీయపాదవాక్యమపి । తద్భానవ్యతిరేకాదన్యాభాసస్య బోధకమాదృష్టే ॥ ౧౯౬ ॥ ఏవం చ లక్షణద్వయమత్ర పరాత్మన ఇహోపదిష్టం స్యాత్ । యద్భానవ్యతిరేకాదన్యస్యాభాసమాన తాత్పర్యం ॥ ౧౯౭ ॥ సర్వావభాసకత్వం మంత్రస్థ చతుర్థపాదనిర్దిష్టం । మంత్రే ప్రతిషేధాదిభాసిత కోఽప్యతి విశేషణార్థః ॥ ౧౯౮ ॥ విషయానిర్ధారితాహి స్యా

ప్యోక్తేతి శివవదత్రాపి సప్తమీయాహి। సూర్యోవాచంద్రో వాన తస్త్రాస్వ్యపిచ విద్యుదాదయః ॥౯౯॥ భాస్యార్థభాసకాన్య పి తాని పరం తన్న భాసయంతీతి । ఇతివాక్యార్థే ఫలితే నబాధకం కించిదపి మనసి సంస్ఫురతి ॥౧౦౦॥ పతిసప్తమ్యాశ్రియణే తు శ్రితహాన్యాదిదూషణానిస్యుః । పూర్వోప్యపదర్శితార్థ ప్రతిపత్తి పరం హితత్పరం దృష్టం ॥౧౦౧॥ పూర్వోపదర్శితం కిల స ర్వజ్ఞం బ్రహ్మైనిర్విశేషం యథా । యస్మిన్ద్యౌరిత్యాద్యే ప్రత్యక్షే స్పష్టార్థ స్తతః పరాత్మైవ ॥౧౦౨॥ తుల్యస్వభావయోస్స్యాద నుకృతిరిత్యత్ర కోపినవిరోధః । తం దేవాఇతిమంత్రే జ్యోతిష్ట్వం హ్యాత్మనోవినిర్దిష్టం ॥౧౦౩॥ తచ్ఛుభ్రమితి చ మంత్రే వ్యతః పరాత్మైవ తత్ప దేనోక్తః ⊛ ౨౩ ॥ సూ॥ అపిచస్మర్యతే ⊛ యదూపం బ్రహ్మాత్కంప్రతి సూర్యఇతిమంత్ర వాక్యేన ॥ ౧౦౪ ॥ తదూపం గీతాయాం నతద్భాసయతే సూర్యో వర్ణితం భూయః ॥ తస్మాదేతద్వాక్యం నితరాం సూర్య ఇతిముండకే పఠి తం ॥౧౦౫॥ భారూపే పరమాత్మని విజ్ఞేయే తత్పరం భవతి । నన్వస్యాం కఠవల్ల్యాం మంత్రో యోంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యా దిః ॥౧౦౬॥ అంగుష్ఠమాత్ర ఇహ ఖలుపురుషోయం దేహమధ్య మధ్యాస్తే । సచ భూతభవ్యరాశేరీశానస్సర్వకాలసన్నిహితః ॥ ౧౦౭॥ ఇత్యుపదిష్టో యోసౌ సకింపరాత్మాథభవతి జీవో వా । ఇత్యత్ర సంశయః కిలభవత్యసావుభయలింగయోగేన ॥ ౧౦౮॥ ముండకవాక్యస్థస్య చనత్ర సూర్య ఇతిమంత్రభాగస్య । అధ్యాహారేణాపి చ తత్ర చదృష్టానుభానలింగేన ॥౧౦౯॥ బ్రహ్మపరత్వం సాధితమనాత్మపరతాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర । అంగుష్ఠమానలింగాదధ్యాహృత్యకిర్యామిహాస్మీతి ॥౧౧౦॥ ధ్యానవిధిశేషభావాజ్జీవపరత్వం హియుక్తమస్యాపి। అథనత్యవతః కాయాదితిస్మృతి ర్హి కర్తృత్సాధికా భవతి ॥౧౧౧॥ యోం గుష్ఠమాత్ర పురుషః తతో నిర్ముక్తో జీవ ఏవనతదన్యః । తతోక్తపాశబంధనలింగాన్యఖిలాని జీవ ఏవయతః ॥౧౧౨॥ స్మృత్యను సారాదతో వ్యపదిష్టో జీవ ఏవన పరాత్మా । ఇతిశంకాం వారయితుం పరాత్మపరతాం చ తస్య బోధయితుం ॥ ౧౧౩ ॥ అ ధికరణమేతదమలం చకార మునిసంఘమాననీయో వ్యాసో ⊛ ౨౪॥ సూ॥ శబ్దాదేవప్రమితః ॥ ⊛ యోంగుష్ఠపరిమితో సౌపురుషో మంత్రేణ దర్శితస్సోయం ॥౧౧౪॥ పరమేశ్వర ఏవ స్యాద్యత ఈశానాదిశబ్దయోగోత్ర । యోభూతభవ్యరాశే రీశానస్సకథం హి జీవస్స్యాత్ ॥౧౧౫॥ ప్రకరణమపియదిహస్యాత్తదపిచదృష్టం పరాత్మపరమేవ । అన్యత్రేత్యారం భేప్రశ్నే యోసౌపరాత్మపర ఏవ ॥ ౧౧౬ ॥ తస్య ప్రతివచనపథే పఠితో యోంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః । సకథం జీవపర స్స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥౧౧౭॥ అంగుష్ఠపరిమితత్వం కథమాత్మన ఇతి చ నైవమాశంక్యం ॥............

⊛ ౨౫॥ సూ॥ హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ ⊛ యస్యపి పరమాత్మాయం సర్వగతస్సర్వశక్తిసంపన్నః ॥ ౧౧౮॥ మనుజహృదయాధివాసాత్తస్యహ్యంగుష్ఠపరిమితత్వమపి। యోసౌ హి మనుజకాయః ప్రాయోదృష్టో హి నియతపరి మాణః ॥౧౧౯॥ మనుజహృదయం యదేతత్ ప్రాయేణాంగుష్ఠపరిమితం దృష్టం। తస్మాదసౌపరాత్మా నిర్దిష్టోంగుష్ఠమాత్ర ఇతితత్ర ॥౧౨౦॥ అవిశేషతః ప్రవృత్తే శాస్త్రే ధికృతో హి మనుజ ఏవ హి సః। శక్తత్వార్థిత్వాదికమధికారివిశేషణం చ తస్యై వ ॥౧౨౧॥ యదిచ పరిమాణలింగాజ్జీవపరత్వేథ వేద్యదావేశః । పరమాత్మైకత్వేనహి జీవే తాత్పర్యమేస్య వాక్యస్య ॥౧౨౨॥ సకలనిగమాంతవపసాం ద్విధా ప్రవృత్తిస్తుశాస్త్రదృష్టా హి । ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణి స విశేషే సత్యకామతాదయః స్యే ॥ ౧౨౩॥ జ్ఞానోపాసనభేదాత్తస్మాన్నతుద్వయేపినవిరోధః ॥ ఉక్తరణనిర్దిష్టో యోమంత్రో హ్యంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః ॥౧౨౪॥ తస్యప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మార్థత్వం స్ఫుటం హితత్రైవ। జ్ఞేయపరత్వం వాస్యామపాస్యపరతా థవాస్య హంతస్య ॥౧౨౫॥ పరమేశ్వరపరతాయాం న బాధకం కించిదపి మనసి సంస్ఫురతి । కఠవల్లీవాక్యస్థో యోసావంగుష్ఠమాత్ర ఇతిమంత్రః ॥౧౨౬॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే వా స ముఖ్యతో భవతి । మనుజాధికారికం చేచ్ఛాస్త్రం దేవాధికారికం నస్యాత్ ॥ ౧౨౭॥ తదనధికారే యానికి ముముక్ష్వర్థాన్యుపాస్తివాక్యాని। బాధ్యేరన్నితి శంకాం నిరస్య దేవాధికారకథనేన ॥౧౨౮॥ తదుప ష్టంభపురస్సరమిదమధికరణం చకార మునివర్యః ॥ ⊛ ౨౬॥ సూ॥ తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్ ⊛ ॥ మనుజానా ముపరితనా యే దేవాస్సంతి తేపి చాధికృతాః ॥౧౨౯॥ శ్రవణమననాదిసహకృతవిశుద్ధపరమాత్మవిషయవిద్యాయాం। విద్యా గ్రహణాంగానిహ్యర్థిత్వాదీని సంభవంత్యేషాం॥౧౩౦॥ మంత్రార్థవాదవాక్యైర్విగ్రహవత్త్వం హి దృశ్యతే తేషాం। వి

ద్యాగ్రహణాంగాని హి లింగాని బ్రహ్మచర్యముఖ్యాని ॥౨౩౧॥ ఇంద్రాదిదేవతాస్వసు దహరాధ్యాయే ప్రదర్శితాన్యేవ। సోఽపదైశ్యకే హి కర్మణి న సర్వస్యైవాధికార ఇతి మత్వా ॥౨౩౨॥ ఇంద్రాదీనాం కర్మణ్యధికారో నైవ నిర్ణీతం భూయః। విద్యాయామధికారే నైతద్బాధకముదాహృతం కిమపి ॥౨౩౩॥ తస్మాద్దేవాదీనామధికారస్స్యాదిహాత్మవిద్యాయామ్॥ ...

సూ॥ ౨౬॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥ విద్యాగ్రహణాంగం నను విగ్రహవత్త్వం యదా హి దేవానామ్॥ ౨౩౪॥ కర్మణి విరోధశంకాం పరిహర్తుం నేహ శక్నుయాత్కోఽపి। విగ్రహవతో హి లోకే స్వరూపసన్నిధివశేన చాంగత్వమ్॥ ౨౩౫॥ ఋత్విక్ప్రభృతిషు దృష్టం తథైవ కర్మాంగభావ ఇహ వాచ్యః। బహుభిః క్రియమాణేషు హి బహుషు చ యాగేషు సన్నిధానేన ॥౨౩౬॥ ఏకస్సన్నింద్రాదిః కథమిహ యాగాంగభావముపిగచ్ఛేత్। యాగే సన్నిహితాస్తే విగ్రహవంతః కుతో న దృశ్యంతే ॥ ౨౩౭ ॥ తస్మాన్న దేహినస్తే కిం త్వర్థాపహితశబ్దరూపాస్స్యుః। ఇతి చేన్నేయం శంకా యతశ్చ తే యోగవీర్యసముపచితాః॥ ౨౩౮ ॥ యోగైశ్వర్యబలేన చ బహూని గాత్రాణి సంసృజంత్యేతే నిజయోగసృష్టగాత్రైర్యుగపదనేకత్ర చాంగతాం యాంతి ॥ ౨౩౯ ॥ యోగైశ్వర్యబలేన చ దేవానాం బహుశరీరసంపత్తిః। శాకల్యయాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనసరణిషు ప్రథితా॥ ౨౪౦॥ ఇహ వైశ్వదేవశస్త్రే కతి దృష్టాశ్శస్యమానదేవాస్స్యుః। ఇతి శాకల్యప్రశ్నే ప్రతివచనం యాజ్ఞవల్క్యమునినోక్తమ్॥ ౨౪౧ ॥ త్రీణి సహస్రాణి తథా త్రీణి శతాని చ వదుత్తరాణీతి। తేషాం సంఖ్యాకథనాత్సంఖ్యేయా దర్శితా భవన్త్యేవ॥ ౨౪౨॥ కే హ మే తే దేవా విభూతయస్స్యురితి పునరపి ప్రశ్నే। వస్వాదిదేవతానాం విభూతయస్తే ప్రదర్శితాస్తేన॥ ౨౪౩ ॥ వస్వాదయశ్చ వణ్ణాం పృథ్వ్యాదీనాం విభూతయః కథితాః॥ కతమస్తే తే దేవా విభూతయస్స్యురితి చాంతిమప్రశ్నే॥ ౨౪౪॥ ప్రాణో సౌ నిర్దిష్టో హిరణ్యగర్భస్సమష్టిరూపో యః। అస్మన్నిత్యాద్యామాస్మృతిరప్యణిమాదియోగసిద్ధస్య॥ ౨౪౫॥ యుగపదనేకశరీరైర్యోగం చ తథా వియోగమాచష్టే। యోగాంగభావకలితా అపి దేవాస్తే పరైర్న దృశ్యంతే ॥ ౨౪౬॥ ఋత్విజ ఇవ తే నస్యుర్వ్యేహ్యంతర్ధానశక్తిసంపన్నాః॥ అర్థాంతరమపి భవతి హి సూత్రేక్షనిర్దిష్టచరమభాగస్య॥ ౨౪౭॥ విగ్రహవానేకోఽపి హి యుగపదనేకాంగభావముపయాతి। ఏకో యథా హి లోకే బహుభిర్యుగపజ్జనో నమస్క్రియతే ॥ ౨౪౮ ॥ తద్వద్యజిక్రియాయామేకోఽనేకత్ర చాంగతాం గచ్ఛేత్। యజ్యర్థస్త్యాగస్స్యాత్త్యాగోద్దేశ్యత్వమేవ చాంగత్వమ్॥ ౨౪౯ ॥ ఏతచ్చైకస్యాపి హి యుగపదనేకత్ర దృశ్యతే లోకే। తస్మాదిహ దేవానాం విగ్రహవత్త్వేఽపి బాధకాభావాత్॥ ౨౫౦॥ దేవానామధికారోఽపి విద్యాయామితి యదేతదనవద్యమ్॥ సూ॥ ౨౭॥ శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ నన్విహ విగ్రహవత్త్వేఽపీంద్రాదీనాం విరోధపరిహారః॥ ౨౫౧॥ కర్మణి పరం కృతస్స్యాచ్ఛబ్దే తు విరోధ ఏవ జాగర్తి। ఔత్పత్తికసూత్రే కిల నిత్యస్యార్థస్య నిత్యసంబంధాత్॥ ౨౫౨॥ వైదికశబ్దస్యకలేర్నిత్యత్వం స్థాపితం హి పూర్వత్ర। సంప్రతి విగ్రహవత్త్వే దేవాదీనామిహాస్మదాదీనామ్॥ ౨౫౩॥ జననమరణాదిసామ్యాదనిత్యతా సేయమపరిహార్యైవ। తదనిత్యత్వే సిద్ధే తద్వాచకవేదవాక్యజాతస్య॥ ౨౫౪॥ సిద్ధా హ్యనిత్యతా సా వేదాప్రామాణ్యమేవ సాధయతి। ఇతి శంకాగ్రన కార్యా ప్రభవస్యఖిలం హి వైదికాచ్ఛబ్దాత్॥ ౨౫౫॥ యత ఇదమఖిలం ప్రభవతి తస్య చ నిత్యత్వమపరిహార్యం హి। బ్రహ్మప్రభవత్వం హి ప్రథమే సూత్రే ప్రదర్శితం జగతః॥ ౨౫౬॥ శబ్దప్రభవత్వమిహ ప్రతిపాదితం జగత ఏతదసమరసమ్। ఇతి నాత్ర శంకనీయం యతస్తయోర్భిన్నరూపతా భవతి॥ ౨౫౭॥ బ్రహ్మప్రభవత్వం యద్బ్రహ్మోపాదానకత్వమేవేహ। ఇహ శబ్దపూర్వకత్వం శబ్దప్రభవత్వమత్ర నిర్దిష్టమ్॥ ౨౫౮॥ తేన తతో న విరోధం వర్ణయితుం కోఽపి శక్నుయాదత్ర। శబ్దప్రభవత్వేన చ దేవాదీనామనిత్యతా సిద్ధా॥ ౨౫౯॥ దేవాద్యనిత్యతాయాం వేదప్రామాణ్యమవగతం భవతి। ఇత్యేతద్దూషణమపి నాస్మత్పక్షం స్పృశేత్కథంచిదపి॥ ౨౬౦॥ దేవాద్యుత్పత్తావపి వేదాప్రామాణ్యమత్ర నాశంక్యమ్। ఆకృత్యా సంబంధః శబ్దానవ్యక్తిభిః కథంచిదపి॥ ౨౬౧॥ వ్యక్తీనాం నానాత్వాత్తత్సంబంధో హి మర్గ్రాహ్యోఽయేన। శబ్దప్రభవత్వమిహ ప్రత్యక్షస్మృతిభ్యాం హి నిశ్చితం భవతి॥ ౨౬౨॥ ఏత ఇతి మంత్రదర్శితపదపఙ్క్తిస్మరణపూర్వికాం సృష్టిమ్। ఏత ఇతి స్మృతిరేషా వర్ణయతి యతో ఽస్య శబ్దమూలత్వమ్॥ ౨౬౩॥ శ్రు

త్యంతరాణిజగతశ్శబ్దప్రభవత్వమేవకథయంతి । స్మృతిరప్యనాదినిధనేత్యాద్యాజగతశ్శబ్దమూలత్వం ॥౧౬౪॥ ప్రథ
యతితస్మాచ్ఛబ్దేనవిరోధఃకశ్చిదత్రసంభవతి । ననుశబ్దప్రభవత్వంజగతోయద్వర్ణితంహిపూర్వత్ర ॥౧౬౫॥నచశబ్దః
కింవర్ణాఃకింవాస్ఫోటోయమితిభవేచ్ఛంకా।తత్రచశబ్దస్ఫోటార్థం వేదయంతేఖలువర్ణరూపస్స్యాత్ ॥౧౬౬॥ వర్ణా
ఏతేయస్మాదుత్పన్నధ్వంసినశ్చగృహ్యంతే।వర్ణాత్మకత్వఏషపూర్వోక్తంసకలమనుపపన్నంస్యాత్ ॥౧౬౭॥ నిత్యా
చ్ఛబ్దాదఖిలంజగదేతత్ప్రభవతీతిపూర్వోక్తం।ప్రత్యుచ్చారణమేతేవర్ణాభిన్నాయతఃప్రతీయంతే॥ ౧౬౮॥తారతమ్యా
ద్యైరనైర్భిన్నత్వేనప్రతీయమానానాం । అర్థావబోధకత్వంనిత్యత్వంవాకథంహివర్ణానాం ॥౧౬౯॥ ఏకైకస్మి
న్వర్ణేనార్థప్రత్యాయకత్వమిహదృష్టం।క్రమవత్త్వాద్వర్ణానాంతత్సముదాయఃకథంప్రతీయేత ॥ ౧౭౦॥ నహ్యప్రతీ
యమానేస్యార్థప్రత్యాయకత్వమేదితంస్యాత్ । పూర్వాత్తురానుభూతిజసంస్కారైస్సహకృతోంత్యవర్ణోపి ॥
౧౭౧॥ స్వయమప్రతీయమానో నార్థప్రత్యాయకత్వముపయాతి । సంస్కారానవబోధేనతత్సహకృతాంత్యవర్ణ
బోధస్స్యాత్ ॥౧౭౨॥తస్మాన్నవర్ణరూపశ్శబ్దోయంస్ఫోటరూపఏవస్యాత్ । ఏకైకవర్ణబోధజసంస్కారపురస్కృ
తాంత్యవర్ణమత్యా ॥౧౭౩ ॥ ఏకమతిగోచరతయాస్ఫురణాత్స్ఫోటఇతివర్ణ్యతేసోయం। ఏకమతిగోచరత్వంవర్ణానాం
స్యాదితీహనాశంక్యం ॥౧౭౪॥ తేషామనేకథావాదసిద్ధమేకప్రతీతివిషయత్వం।ఉచ్చారయితృవిభేదేప్యేకాకారప్రతీతిగ
మ్యత్వాత్ ॥౧౭౫॥ స్ఫోటోయంనిత్యస్స్యాత్ప్రభవతితస్మాదిదంహిజగదఖిలం । ఇతివత్సౌయమయుక్తోయత్భూపవర్షో
హినైవమాచష్టే ॥౧౭౬॥కింతుసభగవానేతత్ప్రవాచహివర్ణఏవశబ్దఇతి।తత్ప్రత్యభిజ్ఞయాకిలవర్ణానాంనిత్యతావ
రంసిద్ధా ॥ ౧౭౭ ॥ ఉత్పన్నధ్వంసిత్వంవర్ణేషు నదృష్టమేవకేనాపి । నాశంక్యంసాదృశ్యాత్సేయంహిప్రత్యభిజ్ఞేతి॥
౧౭౮॥ యతోత్తరకాలంచేద్బాధోనిర్ణీయతేతదైవంస్యాత్ ।శబ్దాభేదేసత్యప్యుచ్చారణభేదతోహిభేదమతిః ॥౧౭౯॥
తారత్వంమంద్రత్వంయచ్చోదాత్తత్వమన్యదపియచ్చ । ధ్వనికృతమేతత్సకలంనవర్ణకృతమితినభేదశంకాత్ర॥౧౮౦॥
దూరాదాకర్ణయతఃప్రథమంకర్ణపథమవతరేద్యస్తు । సధ్వనిరితినిర్దిష్టస్తద్భేదేనాత్రభేదనిర్దేశః ॥ ౧౮౧ ॥ గౌరి
త్యేకంపదమిత్యేకత్వప్రత్యయోగ్రయోదృష్టః । సముదాయవిషయకత్వాద్వనసేనాదావివేహనిరవద్యః ॥౧౮౨॥ జా
రారాజేత్యాదౌభవతిక్రమభేదతోహిభేదమతిః । తస్మాద్వర్ణాఏవక్రమోపదిష్టాభజంతిపదసంజ్ఞాం ॥ ౧౮౩ ॥ పదసం
జ్ఞాంలభమానావర్ణాస్స్వార్థాన్ప్రబోధయంత్యాశు । స్ఫోటస్యవాచకత్వేగౌరవమధికంనకశ్చిదిహలాభః॥౧౮౪
వర్ణాఃక్రమాదికలితాఃస్ఫోటమభివ్యంజయంతిసస్ఫోటః ।అర్థంప్రత్యాయయతీత్యత్రఫలంగౌరవంనచాన్యదపి॥౧౮౫॥
వర్ణేభ్యోభిన్నోయంస్ఫోటస్స్వార్థాభిధాయకశ్చయది। స్ఫోటప్రతీతివిషయావర్ణానన్యగ్విలక్షణాహియతః॥౧౮౬
యదిచవిలక్షణయోరపినియమేనైకప్రతీతిగమ్యత్వం।గోమహిషశబ్దయోరపినియతైకజ్ఞానగమ్యతాభూయాత్ ॥౧౮౭॥
తస్మాద్వ్యోయంశబ్దస్సచనస్ఫోటఃపరంతువర్ణస్స్యాత్। వర్ణాత్మకాద్ధిశబ్దాత్ప్రభవతిజగదఖిలమేతదితిసిద్ధం ॥ ౧౮౮॥
❀ ౨౯॥ సూ॥ అతఏవచనిత్యత్వం॥ ❀ నిత్యనియతాకృతేరిహజగతస్సర్వస్యవేదమూలత్వాత్ । వేదస్యతాదృశ
స్యహికర్తురసిద్ధేశ్చవేదనిత్యత్వం ॥౧౮౯॥ యజ్ఞేనవాచఇతి హి శ్రుతిరుపపాదయతివేదనిత్యత్వం। యానిస్మృతివచ
నానిహియుగాంతఇత్యాదినోపదిష్టాని॥ ౧౯౦ ॥ తాన్యఖిలాన్యపిభూయఃప్రథయంతిహివేదశబ్దనిత్యత్వం।ఆకృతిసంబం
ధేనహివేదప్రామాణ్యమపిచనిరవద్యం॥౧౯౧॥ ❀ ౩౦॥సూ॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనా
త్స్మృతేశ్చ । ❀ శబ్దార్థయోర్హిలోకేవ్యవహారాద్భాసతేహిసంబంధః ।సంబంధభానఏవహి శబ్దస్యార్థా
భిధాయకత్వంస్యాత్ ॥ ౧౯౨ ॥అర్థావబోధకత్వేవేదప్రామాణ్యమఖిలముపపన్నం । జగతస్స్థితికాలేస్యాద్యద్యథో
విధ్వస్తంహిసకలముపపన్నం ॥ ౧౯౩ ॥ జగదేతదఖిలమపియత్ప్రలీయతేప్యభినవంచజాయేత । అభినవసృష్టౌపూర్వ
వ్యవహారస్సర్వఏవలుప్తస్స్యాత్ ॥ ౧౯౪॥ వ్యవహర్తృమూలకోసౌవ్యవహారోదృశ్యతేనచేతరథా ।స్వాపేవాగా
దిలయేపునఃప్రబోధేహితదనుసంధానాత్ ॥ ౧౯౫॥ పూర్వానురూపఏవవ్యవహారస్తత్రభవతినాన్యథా । వ్యవ

హర్తృవ్యవహారవ్యవహార్యాణాంగమేసగుత్పన్నే ॥ ౨౯౬ ॥ అనుసంధాతురభావా త్తద్వ్యవహారః కథంపునస్స
గ్గే । వ్యవహారోయదినస్యాద్యోసౌ శబ్దార్థయోర్హిసంబంధః ॥ ౨౯౭ ॥ ననుజ్ఞాయేత తదాశబ్దస్యార్థా
వబోధకత్వంస్యాత్ । తదభావేవేదస్యప్రామాణ్యకథాపికుతస్త్వేవ ॥ ౨౯౮ ॥ ఇతిశంకాంప్రనకార్యాసమనా
మజగత్సమానరూపం హి । జగతిసమనామరూపేహ్యేవ్యవృత్త్యభ్యుపగమేపి నవిరోధః ॥ ౨౯౯ ॥ యదినామరూపభేదః
పూర్వోత్తరయోర్భవేత్తదాతత్రి । వ్యవహారలోపతస్స్యాదర్థానభిధాయకత్వేమునివాగ్యం ॥ ౩౦౦ ॥ జగతిసమ
నామరూపేవ్యవహారవిలోపకారణాభావాత్ । అర్థావబోధకత్వేస్థైర్యేప్రామాణ్యమనపవదనీయం ॥ ౩౦౧ ॥ క
ల్పాంతరంగతానాం వ్యవహారో నైవకస్యచిద్భవతి । అనుసంధాతురభావా దిత్యుక్తం దూషణంచ నాత్రస్యాత్ ॥
౩౦౨ ॥ యేచైహపూర్వకల్పే ప్రకృష్టవిజ్ఞానకర్మసంపన్నాః । అపివర్తమానకల్పే ప్రాదుర్భూతా హిరణ్యగర్భా
ద్యాః ॥౩౦౩॥ కల్పాంతరగతమఖిలంస్మర్తుంవ్యవహర్తుమధికృతాస్తైస్యుః । యోబ్రహ్మాణమితిశ్రుతిరిమమేవార్థంహి
సకలమాచష్టే ॥ ౩౦౪ ॥ కాండర్షిప్రభృతీనాంవ్యతీతకల్పాభిసంధిసామర్థ్యం । ప్రతియంతిశ్రుతయోన్యాస్స్మృత
యస్తస్మాన్నకశ్చిదిహదోషః ॥౩౦౫॥ సమనామరూపతాంఖలుజగతోదర్శయతివాముని దేశాత్ । సూర్యాచంద్రమ
సావితిమంత్రోయంతైత్తిరీయకేపఠితః ॥౩౦౬॥ నతుతేస్తివిధావప్యగ్నిర్వేత్యాదికా శ్రుతిశ్చైవం । అగ్న్యాదిదేవ
తానాంకల్పాంతరనామరూపతాంబ్రూతే ॥౩౦౭॥ శ్రుతయోన్యాఃకథయంతిహిజగతస్సమనామరూపతామస్య । నా
మభిరేవేత్యంతాఃస్మృతయోప్యుక్తార్థమేవకథయంతి॥ ౩౦౮॥ ❀ ౩౧ ॥ సూ॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జై
మినిః ❀ దేవానామధికారోవిద్యాయాంబాదరాయణేనోక్తః । సచఖలునసమంజసఇతి జైమినిరాచార్యఏవమా
చష్టే ॥ ౩౦౯ ॥ ఛాందోగ్యేమధువిద్యాయాచాసావిత్యనేననిర్దిష్టా । తత్రాదిత్యోయోయంమధ్వితిశబ్దేనమంత్రేనిర్ది
ష్టః ॥౩౧౦॥ మధుభావేనోపాస్యోహ్యాదిత్యఇతిప్రతీయతేతస్మాత్ । సేయంమధువిద్యాస్యాత్తత్రాదిత్యస్య నాధికార
స్స్యాత్ ॥౩౧౧॥ ఆదిత్యసంశ్రితానహ్యమృతానివసుందతత్రదృష్టాని । వస్వాద్యుపజీవ్యాని ప్రథితాన్యేతానిరోహితా
దీని ॥౩౧౨॥ తదుపాసనాఫలంయద్వస్వాదిప్రాప్తిలక్షణంతదపి । తత్రైవదృష్టమంతేహ్యధికారోనైవదేవతానాం
స్యాత్ ॥౩౧౩॥ యోయముపాస్యోపాసకభావస్సకలోహిభేదమూలస్స్యాత్ । భేదాభావాదత్రహ్యధికారోనైవశ
క్యతేవక్తుం ॥౩౧౪॥ కర్ణాదిసప్తకేష్వపియాన్యయమిత్యాదిమంత్రదృష్టాని । ఋషిభావవాక్స్మరణాన్యుపాసనా
న్యపిచసుప్రసిద్ధాని ॥౩౧౫॥ తదుపాసనేష్వృషీణామధికారోయంనశక్యతేవక్తుం । తస్మాదింద్రాదీనాం మధ్వాదిష్వ
నధికారసంసిద్ధా ॥౩౧౬॥ విద్యాంతరానధికృతేనిరుక్తవిద్యాధికారభంగేన । బ్రహ్మోపగోచరాయాంవిద్యాయామన
ధికారఏవస్యాత్ ॥౩౧౭॥ ❀ ౩౨ ॥ సూ ॥ జ్యోతిషిభావాచ్చ॥ ❀ యదిదంజ్యోతిర్మండలమాశ్రిత్యనభోవిభా
సయతద్యుఖలం । ఆదిత్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్ప్రతిపాదనపరాహిలక్ష్యంతే॥ ౩౧౮ ॥ జ్యోతిర్మండలరూపాదేవాస్సర్వేహ్య
చేతనాస్సృష్టాః । విద్యాగ్రహణాంగంయత్సామర్థ్యంతత్తథాంధవత్తేషాం ॥౩౧౯॥ విగ్రహవత్తాంహిభూయఃతదేత
దఖిలంహిదృశ్యతేలోకే । నహివిగ్రహవిరహితాదేవావిద్యాధికారిణస్తైస్యుః ॥౩౨౦॥ విగ్రహయోగోహవిషాంభోగ
శ్చైశ్వర్యముప్రసన్నత్వే । ఫలదాతృత్వంచ పంచకమితిహోసదస్మితంయదపి ॥ ౩౨౧ ॥ తత్పౌరుషేయ వాక్యప్రద
ర్శితంనప్రమాణసిద్ధంస్యాత్ । విధినియుక్తామంత్రాఃప్రయోగనిహితార్థబోధమాత్రపరాః ॥౩౨౨॥ నహిదేవవిగ్ర
హాదిప్రదర్శనార్థే ప్రమాణభూతాస్స్యుః । ఇతిజైమిన్యాచార్యోనిరస్యతే బాదరాయణేనేహ ॥ ౩౨౩ ॥ ....
❀ ౩౩ ॥ సూ ॥ భావంతుబాదరాయణోస్తిహి ❀ ఇహబాదరాయణోముర్యధికారందేవతాన్మహాంబ్రూతే ।
బ్రహ్మోపగోచరాస్వాంవిద్యాస్వాదర్థిత్వాద్ధియోగేన ॥ ౩౨౪ ॥ యద్యపిమధువిద్యాదౌదేవానామనధికారఏవస్యా
త్ । నైతావతాధికారే బ్రహ్మవిద్యాయాం ॥ ౩౨౫ ॥ ఏతావతానధికారేప్యన్యత్రాప్యనధికారఏవేతి
నాయంనియమోదృష్టః కేవాపిహిశ్రుతిరిత్యాదిదపి ॥ ౩౨౬ ॥ అప్రాప్తరాశిసూత్యేవాధికారిభవతిదర్శయా గా

ద్ధా । తత్రాదయోన్యాయస్సావ్యథతాపిసపవన్నిర్ణయే హేతుః ॥ ౩౨౭ ॥ తద్యోయోదేవానామిత్యాదిశ్రుతిరపిహిదేవా
నాం । విద్యాయామధికారం విద్యాఫలభూతమ్మోక్షమభిధత్తే ॥ ౩౨౮ ॥ ఇంద్రోహేత్యాద్యాయాశ్రుతిరపి దేవాధికా
రమభిధత్తే । గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యస్మృతయోఽప్యుక్తార్థమేవకథయంతి ॥ ౩౨౯ ॥ జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్తైర్దే
హధారిణో న స్యుః । ఇతిశంకా హి న యుక్తా యస్మాద్దేవాస్తు శక్తిసంపన్నాః ॥ ౩౩౦ ॥ జ్యోతిర్మయాత్మనాహి స్థాతుం వి
గ్రహవిశేషమాదాతుం చ నిపుణా ఇతి ఖలు స్పష్టం సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదవాక్యేషు ॥ ౩౩౧ ॥ గంగాతటేఽతివిమలే కుంతీం స్వ
ధ్యానతత్పరాం దృష్ట్వా । ఆదిత్యోపి స భగవాన్ పురుషాకృతిమాస్థితో జగామాశు ॥ ౩౩౨ ॥ ఇత్యాదిస్మృతయోఽపి హి దేవా
నాం విగ్రహాదియోగం చ । యజ్జ్యోతిరాత్మనా హి స్థితిమపి కథయంతి తేన న విరోధః ॥ ౩౩౩ ॥ విగ్రహయోగాభావే దేవా
నాం తదిద్ధమనుపపన్నం స్యాత్ । మఘవా ప్రజాపతావితి వాక్యే యద్బ్రహ్మచర్యముపదిష్టం ॥ ౩౩౪ ॥ అన్యదపి శ్రుతివచ
నం ప్రథితం యద్వజ్రహస్త ఇతి యచ్చ । ఇంద్రం సహస్రనయనం గోత్రభిదం వజ్రబాహుమభిధత్తే ॥ ౩౩౫ ॥ విగ్రహయో
గాభావే యాగోద్దేశ్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నిత్యేతాని హ వేదవాక్యాని ॥ ౩౩౬ ॥ ధ్యానారూ
ఢస్యైవ హి యాగోద్దేశ్యత్వమామనంతి యతః । లోకే విగ్రహరహితో ధ్యాతుం శక్యో న సంయతభావేన ॥ ౩౩౭ ॥ ఇహ వి
గ్రహాదిమత్త్వప్రతిపత్తిపరం హి వాక్యజాతం యత్ । తచ్చార్థవాదరూపం స్వార్థపరం నేతి నైవమాశంక్యం ॥ ౩౩౮ ॥ యే
నార్థవాదవాక్యాన్యవాంతరాన్వయధియం హి జనయిత్వా । కైమర్థక్యవశేన స్తుతిలక్షకతాం ప్రయాంతి నైవాదో ॥ ౩౩౯ ॥
నైతావతార్థవాదః స్వార్థపరో నేతి యుక్తమభిధాతుం । శ్రుతివచనదృష్టమర్థం న శక్నుయాత్కోఽపి హి నిరాకర్తుం ॥
౩౪౦ ॥ ఇతిహాసాదికమపి యత్తదఖిలమప్రమాణమేవ స్యాత్ । యస్మాత్సమూలమేతన్మహర్షిజుష్టం న చాప్రమాణం స్యా
త్ ॥ ౩౪౧ ॥ ఇహ పౌరుషేయభావాదప్రామాణ్యే తు శాస్త్రమఫలం స్యాత్ । వర్ణాశ్రమవ్యవస్థావిధాయిశాస్త్రం య
దాప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ జగదఖిలమవ్యవస్థితవర్ణాశ్రమధర్మకలుషితం ప్రభవేత్ । తస్మాత్సర్వమిదం సకలం ప్ర
మాణభూతం న చాన్యథా భవతి ॥ ౩౪౩ ॥ యే చాణిమాదియోగాత్సిద్ధా వ్యాసాదయశ్చ యే చాన్యే । తే దేవాన్పశ్యంతీత్యే
షా శాస్త్రప్రసిద్ధిరపి యుక్తా ॥ ౩౪౪ ॥ తస్మాద్విగ్రహవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రమాణసంసిద్ధం । విగ్రహవత్త్వాద్దేవా హి వి
ద్యాయామధికృతా హి దేవాస్స్యుః ॥ ౩౪౫ ॥ విద్యాధికారివాక్యం సమన్వితం విగ్రహాదిభూతార్థే । తద్వద్బ్రహ్మణి
భూతే సమన్వితం సకలనిగమవాక్యమపి ॥ ౩౪౬ ॥ నను యది విగ్రహవత్త్వాద్దేవా విద్యాధికారిణస్స్యురితి । శూద్రా అప్యవిశే
షాద్విద్యాయామధికృతాః కుతో న స్యుః ॥ ౩౪౭ ॥ ఇహ శూద్రయోనిజనితా విశిష్టవిజ్ఞానసంపదనుకంప్యాః । విదుర
ప్రముఖా యే స్యుర్విఖ్యాతా బ్రహ్మవిత్సమాజేషు ॥ ౩౪౮ ॥ అర్థిత్వం సామర్థ్యం విద్యాంగం యచ్చ సకలముపదిష్టం । తత్స
ర్వం శూద్రాణాం విగ్రహయోగాత్సమంజసం భవతి ॥ ౩౪౯ ॥ తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేనావక్లృప్త ఇతి ప్రదర్శితం యదపి । యజ్ఞా
నవక్లృప్తత్వం తచ్చ న విద్యాధికారవిద్వేషి ॥ ౩౫౦ ॥ యచ్చాగ్నిహోత్రసాధనసంపద్రహితోఽత్ర నాధికారీతి । నాయం ని
యమో యస్మాద్విదురాదిష్వపి చ దృశ్యతే విద్యా ॥ ౩౫౧ ॥ సంవర్గవాక్యశేషే హ్యయమేవార్థః ప్రదర్శితో భవతి । జా
నశ్రుతిర్హి కశ్చిద్విఖ్యాతః పరమధార్మికో భూపః ॥ ౩౫౨ ॥ స చ హంసవాక్యదర్శితరైక్వమహామునిచరిత్రమాకర్ణ్య
షట్ఛతసంఖ్యాకైస్సహ గోభీ రథమేకమాదదానోఽయం ॥ ౩౫౩ ॥ విద్యాగ్రహణార్థం తం జగామ దృఢభక్తిభావితస్వాంతస్తా
తమృషిం రైక్వో దృష్ట్వా జానశ్రుతిమాహ శూద్రశబ్దేన ॥ ౩౫౪ ॥ తస్మాచ్ఛూద్రోఽప్యస్యాం విద్యాయామధికృతో భవత్యేవ ।
ఇత్యాద్యేవం సకలం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥ ౩౫౫ । ౩౪ ॥ సూ ॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణా
త్సూచ్యతే హి ॥ విగ్రహయోగాచ్ఛూద్రోఽప్యధికుర్యాదితి హి నైవమాశంక్యం । యో వై గృహీతవేదో యోపాసవ్యగ్రగ్ర
హీతవేదార్థః ॥ ౩౫౬ ॥ బ్రహ్మగోచరాయాం విద్యాయామధికృతస్స ఏవ స్యాత్ । అసతి హి సామర్థ్యే స్యాదర్థిత్వం
కేవలం న విద్యాంగం ॥ ౩౫౭ ॥ శాస్త్రీయదిష్టమేవ హి సామర్థ్యం యత్తదేవ విద్యాంగం । అధ్యయనే హ్యధికృతే విచారశ
క్తిం హి శాస్త్రమాచష్టే ॥ ౩౫౮ ॥ ఉపనయనపూర్వకే స్మిన్వేదాధ్యయనే న చాయమధికారీ । ఉపనయనాదికమఖిలం వి

హితం వర్ణత్రయస్యైవాస్యాస్య ।౩౫౯। విదురాదిమద్దృష్టా యా విద్యా సా పూర్వసాధనాయత్తా । యద్జ్ఞానవత్త్వశ్రుతేశ్శూద్ర తాణభూతం యదేవ వాక్యం స్యాత్ ।౩౬౦। విద్యానవత్త్వశ్రుతేస్తస్యైవ తూసం హి యుక్తిసామర్థ్యాత్ । శూద్రపదం యత్ చైత్రతల్లింగం సంవర్గవాక్యనిర్దిష్టం ।౩౬౧। నైతత్సాన్నిధ్యయా భావాభాన్వయానుగృహీతమేవ లింగం స్యాత్ । తత్ర చరూఢేర్బాధాద్యోగార్థాశ్రయణమేవ కర్తవ్యం ।౩౬౨। కం వర ఇతి హంసోక్తి రస్య చ జానశ్రుతేశ్శుగుత్పన్నా । తత మేతాం సూచయితుం రైక్వమునిః ప్రాహ తం చ రాజానం ।౩౬౩। ఆత్మావరోత్తరబోధం ప్రఖ్యాపయితుం సపదముని శ్శూద్ర మాయం రథోపారేత్యాగోభిస్సహిత స్తవాస్తు శూద్రేతి ।౩౬౪। తత్ర చ శూద్రపదస్య హి యోగార్థో గృహ్యతే న రూఢ్యర్థః శుచమభిదుద్రావాయం తథాచాహి మద్రావ రైక్వ మయమితి వా ।౩౬౫। యోగబలబోధితో సౌ రాజా జానశ్రుతిర్న శూద్రస్స్యాత్ । క్షత్రియో హి మనుష్యాహా రైక్వధ్యాతుస్సచ్చ తయమేవార్థః ।౩౬౬।..........................

౩౫।సూ।క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్ । సంవర్గవాక్యశేషాత్ క్షత్రియతా హి తత్ర తీయతే తత్ర । చిత్రరథవంశజన్మాఽభిప్రతారీ నృపో వినిర్దిష్టః ।౩౬౭। తద్యాజకో హి యోఽసౌ కాపేయశ్శౌనకాపితతో ప్యుక్తః । చిత్రరథః క్షత్రియ ఇతి కాపేయా యాజకాశ్చ తస్యేతి ।౩౬౮। నిర్దిష్టమేవ తస్మాదభిప్రతారీహి భవతి రాజా సౌ । తేన చ సహ నిర్దేశాల్లింగాజ్జానశ్రుతిశ్చ వై రాజా ।౩౬౯। ౩౬।సూ।సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ । ఇహ ఖలు విద్యాగ్రహణే సంస్కారో వైదికః పరామృష్టః । బ్రహ్మపరా ఇత్యాద్యైస్తదభావశ్చాభిలప్యతే శూద్రే ।౩౭౦। శూద్రే న పాతకం స్యాద్ధ్రువమూలం న చాస్య సంస్కారః । ఇమమర్థమవదిశంతి హి న శూద్ర ఇత్యాదికాని వాక్యాని ।౩౭౧। ౩౭।సూ।తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః । గౌతమమునిరిహ భగవాన్ జాబాలం శిష్యమాగతం దృష్ట్వా । సత్యవచనేన తస్మిన్ శూద్రత్వాభావనిశ్చయే జాతే ।౩౭౨। అనుశాసితుముపనేతుం జాబాలమిమం ప్రవృత్త ఇతి దృష్టం । తస్మాద్యో సౌ శూద్రో విద్యాయామధికృతః కథం స స్యాత్ ।౩౭౩। ౩౮।సూ। శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ । వేదస్య శ్రవణం వాప్యధ్యయనం వా నిషిధ్యతే శూద్రే । తదుభయనిషేధో స్యాదర్థావగమోఽపి సిద్ధపదాస్య ।౩౭౪। అయమర్థస్సకలోఽపి హ్యథాస్య వేదమితి సూత్రవాక్యేషు । ఉపదిష్టస్తత్కారణప్రాయశ్చిత్తం వదత్యగ్రనిర్దిష్టం ।౩౭౫। సంస్కారాదివిహీనః శ్రవణాధ్యయనాదిసంపదా రహితః । విద్యాయాం ప్రతిషిద్ధో విద్యాధికృతః కథం భవేచ్ఛూద్రః ।౩౭౬। తస్మాదేతద్వాక్యం సమన్వితం క్షత్రియోయత్వాసిద్ధ్యా । సకలమపి శ్రుతివాక్యం సిద్ధాంతిస్మృతిపక్షస్థితం భవతి ।౩౭౭। నను కఠవల్ల్యామస్యాం యదిదం కించేతి వాక్యముపదిష్టం । తత్ర చ జగదఖిలమపి ప్రాణశ్రితమేవ చేష్టతే యదిదం ।౩౭౮। సుమహత్తరభయహేతుస్సముద్యతం వజ్రమివ హి లోకేస్మిన్ । యచ్చైతద్విదురేనం తే సర్వే యాంతి మోక్షమిత్యుక్తం ।౩౭౯। అంగుష్ఠమాత్రవాక్యం జీవే బ్రహ్మైక్యబోధజనకతయా । బ్రహ్మపరం తదితి ఖలు వర్ణితమత్ర కుతత్రానసంభవతి ।౩౮౦। ప్రజయిత్రృత్వాద్విదితే ప్రాణే బ్రహ్మైక్యబోధనాయోగాత్ । బ్రహ్మపరత్వాయోగే ప్రాణపరత్వం హి యుక్తమాశ్రయితుం ।౩౮౧। వజ్రోద్యమితత్వం యద్వా యోఽశనిపర్జన్య భావయోగేన । యుక్తం స్యాదితి శంకాం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ।౩౮౨। ౩౯।సూ।కంపనాత్ । అత్రహి యోఽసౌ ప్రాణస్సహి పరమాత్మా న వాయుమాత్రం స్యాత్ । న హి కేవలోఽపి వాయుస్సర్వపరిస్పందకారణం భవతి ।౩౮౩। న ప్రాణేనేత్యాద్యైస్సర్వపరిస్పందకారణత్వం యత్ । పరమాత్మన్యుపదిష్టం తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా ।౩౮౪। భయహేతుత్వాదికమపి పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే యస్మాత్ । అస్మాద్భయాదిత్యాదౌ తస్మాత్ప్రాణో హి భవతి పరమాత్మా
౩౮౫। భీషాస్మాదిత్యాద్యా వేదత్సర్వం ప్రకంపితం భూయః । భయహేతుత్వం యదపి చ సర్వపరిస్పందకారణత్వం చ ।
౩౮౬। పూర్వస్మిన్నపి భాగే తదేవ శుక్రమితి వాక్యనిర్దిష్టః । పరమాత్మైవ హి తస్మాదత్ర ప్రాణః కథం పవనమాత్రస్స్యాత్ ।
౩౮౭। ప్రకరణసమాప్తిమధ్యే హి పరమాత్మైకత్ర తీయతే తస్య । అన్యత్రేత్యారంభ ప్రకరణమధ్యం పరాత్మపరమేవ ।౩౮౮। తద్విజ్ఞానఫలం యదమృతత్వం తత్పరాత్మన ఏవ స్యాత్ । [illegible] ప్రాణో ప్ర

వతిపరమాత్మా॥౩౮౯॥ కఠవల్లీవాక్యస్థం యదిదంకించేతి వాక్యమఖిలమపి బ్రహ్మణిపరమానందేవిజ్ఞేయాత్మనిసమన్వితం
భవతి ॥౩౯౦॥ నన్విహదహరాధ్యాయే ప్రాజాపత్యంయఏషఇత్యాది। వాక్యందృష్టంతత్ర జ్యోతిశ్శబ్దోహిదృశ్యతేయో
ఽసౌ॥౩౯౧॥ బ్రహ్మపరోవాకింవాసూర్యపరోవేతిసంశయేజాతే। పూర్వత్రసర్వశబ్దం బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకంమత్వా॥
౩౯౨॥తత్పదయోగేనాయంప్రాణో బ్రహ్మేతియుక్తమాశ్రయితుం । అత్రతునతథాలింగంప్రకరణమప్యాత్మగోచరం
దూరే ॥ ౩౯౩ ॥ తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దంనపరం బ్రహ్మేతిశంకితందోషం । నిరసితుమిదమధికరణంకృపయారచితంమునిప్రవీ
రేణ ॥౩౯౪॥ ❁ ౪౦॥ సూ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ❁ అత్రజ్యోతిశ్శబ్దంభవతిపరం బ్రహ్మనైవసూర్యాది।యస్మాదస్మి
న్వాక్యేసఉత్తమఃపురుషఇతితుదృష్టంహి॥౩౯౫॥ ఉత్తమపురుషపదంతత్ప్రకరణసాహాయ్యయోగమాలంబ్య । జ్యోతి
శ్శబ్దస్యాస్య బ్రహ్మపరత్వంప్రసాధయితుమిష్టే ॥౩౯౬॥ క్రమముక్తిబోధనార్థంనేదంవాక్యంప్రవృత్తమిహయస్మాత్
ఇహనిర్విశేషగోచరమఖిలంవాక్యంతుదృశ్యతేహ్యేతత్ ॥౩౯౭॥ అశరీరంవావేతిశ్రుత్యుక్తంయదశరీరతారూపం। త
చ్చనమార్గేయుక్తంతస్మాద్వ్యక్తానసూర్యపరతాత్ర ॥ ౩౯౮ ॥ సూర్యప్రాప్తిద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తిర్వివక్షితాయ
త్ర । తత్రచసూర్యపరత్వంజ్యోతిశ్శబ్దస్యయుక్తమాశ్రయితుం ॥౩౯౯॥ సగుణోపాస్తౌతదిదంయుక్తం నహినిర్విశేష
విద్యాయాం । తస్మాదస్మిన్వాక్యేజ్యోతిశ్శబ్దఃపరాత్మపరఏవ ॥ ౪౦౦ ॥ అశరీరతాత్మకోసౌమోక్షో బ్రహ్మైవహేతుసాపే
క్షః । వ్యాదాయేత్యత్రైవహ్యత్రక్త్వాంతస్యవినిమయోభవతి ॥౪౦౧॥ తస్మాద్దహరాధ్యాయేజ్యోతిర్వాక్యం యదత్రని
ర్దిష్టం । తత్స్వప్రకాశరూపే బ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥ ౪౦౨ ॥ నన్వత్రచ్ఛాందోగ్యేహ్యాకాశో హేతివాక్య
ముపదిష్టం।తత్రాకాశోయోసౌనిర్వహితానామరూపయోర్భవతి ॥౪౦౩॥ తేచాపినామరూపేయస్మాద్భిన్నేహితత్పరం
బ్రహ్మ । తదమృతమాత్మాపిస్యాదిత్యాకాశః ప్రదర్శితోభూయః ॥ ౪౦౪ ॥ సచకింభూతాకాశఃకింపరమాత్మేతిభవ
తిసందేహః । పూర్వముపక్రమవాక్యస్థితాత్మపదయోగబలసహాయేన ॥౪౦౫॥ జ్యోతిఃపదంయదేతద్బ్రహ్మపరంహీ
తివర్ణితంభూయః । తద్వదిహాప్యుపక్రమగతమాకాశశ్రుతిబలంసమాలంబ్య ॥ ౪౦౬ ॥ భూతాకాశపరంస్యాదఖిలం
వాక్యంయదేతదుపదిష్టం । ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమధికరణమిదంచకారమునివర్యః॥౪౦౭॥ ❁ ౪౧॥ సూ॥ ఆకాశోఽర్థాం
తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ ❁ అత్రాకాశోయోసౌబ్రహ్మైవస్యాన్నభూతమాత్రంహి । అర్థాంతరత్వమస్మిన్నిర్ది
ష్టంయేననామరూపాభ్యాం ॥౪౦౮॥ తన్నిర్దేశాదస్మిన్నకార్యరూపత్వమభిహితంభవతి । నిర్వహితృత్వమిహోక్తం
పరాత్మనోఽన్యత్ర నైవసంభవతి ॥ ౪౦౯ ॥ తద్బ్రహ్మతదమృతమితివ్యపదేశోయోత్రదృశ్యతేభూయః। సహిసర్వో
యుక్తస్స్యాద్బ్రహ్మణిపరమేనభూతమాత్రేపి ॥౪౧౦॥ ఆకాశశ్రుతిరేషాబహుభిర్లింగైరుపద్రుతాభూయః। స్వవిష
యవికలాదీనాంవిషయాంతరమగతికంసమాశ్రయతే ॥౪౧౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యంఛాందోగ్యేదృశ్యమానమఖిలమపి
అమృతాభయస్వరూపేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥౪౧౨॥ నన్విహబృహదారణ్యేయోయంవిజ్ఞానమయఇతిప్రథి
తం।వాక్యందృష్టంతత్కింజీవపరంస్యాత్పరాత్మపరమథవా ॥౪౧౩॥ పూర్వస్మిన్నధికరణేలింగం హ్యర్థాంతరత్వముపది
ష్టం।తచ్చనలింగంయస్మాదభిన్నరూపేపిభేదఉపదిష్టః ॥౪౧౪ ॥ ఏవమితివాక్యఏవహివిజ్ఞానమయోత్రచైనశారీరః । ఇ
త్యాశంకాంనిరసితుమధికరణమిదంకృతంహిసూత్రకృతా ॥ ❁ ౪౨ ॥ సూ ॥ సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన ❁
వ్యపదేశాదితిసూత్రే పంచమ్యంతస్య పూరణంకార్యం । విజ్ఞానమయోయోసౌ నహి శారీరః పరంతు పరమా
త్మా॥౪౧౫॥ యస్మాత్సఖలుసుషుప్తావుత్క్రాంతావుచ్యతేహిభేదేన ।ఏవమితివాక్యశేషైశ్శారీరవిలక్షణోహియఃప్రా
జ్ఞః ॥౪౧౬॥ నిర్దిశ్యతేసఏవహివిజ్ఞానమయస్సఏవపరమాత్మా।యస్మాద్విజ్ఞానమయోమహానజశ్చేతిపూర్వనిర్దిష్టః
౪౧౭॥అయమిహసలిలాదిపదైర్యదుత్తరత్రాపిదర్శితోభూయః। ప్రశ్నప్రతివచనానిహిపరమాత్మపరాణితత్రదృశ్యంతే॥
౪౧౮॥ ❁ ౪౩॥ సూ॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః ❁ పత్యాదయశ్చశబ్దాస్సఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టాః । తేఖలుపరమా
త్మపరాఃజ్ఞానమయేహిదర్శితాహ్యత్ర ॥౪౧౯॥ తస్మాద్విజ్ఞానమయఃసఏవాత్మానచేతరఃకశ్చిత్ । యదిదంవాక్యమి

హ్యోక్తం సమన్వితం నిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౪౧ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయ్యాం తస్యాం ప్రథమో యో సౌ సమన్వయాధ్యాయః ॥౪౨॥ తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోయమనవద్యః ॥ ౪౩ ॥ శ్రీదక్షిణామూర్తయే నమః ॥...........*

చతుర్థపాదప్రారంభః

శ్రీసాంబాయ నమః ॥ త్రిభిరప్యేతైః పాదైః బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య । లింగైరుపక్రమాదిభిరన్యైశ్చ సమన్వయో హి నిర్ణీతః ॥ ౧ ॥ ఈక్షత్యధికరణే హి ప్రధానవాదశ్చ పరిహృతః పూర్వం । తద్యత్ప్రధానమస్యాశ్రుతత్వగుణలింగాదశబ్దతా కథితా ॥ ౨ ॥ అత్ర చ వేదాంతానాం గతిసామాన్యం చ హేతునా గదితం । తత్రేదమనుపపన్నం యదశబ్దత్వం నిరూపితం తస్య ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం ప్రధానమిహ యేన శబ్దవద్దృష్టం । తేన చ గతిసామాన్యం ప్రధానపక్షేపి యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౪ ॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాం మహతః పరమితి హి వాక్యముపదిష్టం । తత్ర చ వాక్యే మహతః పరమవ్యక్తం ప్రదర్శితం భవతి ॥ ౫ ॥ విజ్ఞానమయపదస్య బ్రహ్మపరత్వం ప్రదర్శితం పూర్వం । అస్యావ్యక్తపరస్య ప్రధానపరతే హ తద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౬ ॥ పత్యాదిశబ్దయోగాద్విజ్ఞానమయో యథా పరం బ్రహ్మ । మహదాదిశబ్దయోగాదవ్యక్తమిహ ప్రధానమేవ స్యాత్ ॥ ౭ ॥ తస్మాచ్ఛబ్దవదేతత్ప్రధానమత్రోపలభ్యతే వాక్యే । తస్య చ సశబ్దతాయాం గతిసామాన్యం చ తత్ర సుగమం స్యాత్ ॥ ౮ ॥ తస్యైవ యుక్తమేతజ్జగతో జన్మాదికారణత్వమపి । సకలాగమాంతవచసాం సమన్వయో యశ్చ పూర్వనిర్దిష్టః ॥ ౯ ॥ బ్రహ్మణి స కథం సిధ్యేద్యతః ప్రధానే ప్రతీయతే సోయం । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునివర్యః ॥ ౧౦ ॥ ...

౧ । సూ ॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ ॥ కపిలస్మృతివచనైరిదమచేతనం యత్ప్రధానముపదిష్టం । కఠవల్ల్యామేతస్యామవ్యక్తపదోక్తమేతదేవ స్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ రూఢిబలాద్యోగబలాదవ్యక్తపదం సమంజసం తత్ర । ఇతి తస్య శబ్దవత్త్వాదశబ్దతా త్వనుచితాస్య వక్తుం స్యాత్ ॥ ౧౨ ॥ ఇతి చేన్నైయం శంకా యతః ప్రధానం న చైతదవ్యక్తం । రథరూపకవిన్యస్తం శరీరమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం స్యాత్ ॥ ౧౩ ॥ పూర్వస్మిన్వాక్యే కిల యోసావాత్మా రథీ వినిర్దిష్టః । తస్య చ రథః శరీరం బుద్ధిస్సారథిరిదం మనో యదపి ॥ ౧౪ ॥ ప్రగ్రహ ఇతి నిర్దిష్టం హయాశ్చ సకలేంద్రియాణి మార్గాశ్చ । శబ్దాదయో హి విషయా భోక్తా సంఘాతరూప ఆత్మైవ ॥ ౧౫ ॥ నిర్దిశ్య సకలమేతద్రథినో మార్గద్వయం చ నిర్దిష్టం । బుద్ధీంద్రియైరశుద్ధైః పురస్కృతశ్చేత్స యాతి సంసారం ॥ ౧౬ ॥ యో సౌ రథీ యదా స్యాద్విశుద్ధబుద్ధ్యాదిపరివృతిశ్శుద్ధః । సహి మార్గపారభూతం విష్ణోః పరమం పదం ప్రయాతీతి ॥ ౧౭ ॥ తదిదం పరమం పదం యద్దర్శయితుం వాక్యమేతదుపదిష్టం । తచ్చేంద్రియేభ్య ఇత్యఖిలు తత్ర చ స్పష్టం తథైవ నిర్దిష్టాః ॥ ౧౮ ॥ యే పూర్వవాక్యదృష్టా ఆత్మప్రముఖా భవంతి విషయాంతాః । ఆమ్నాంతా యేత్ర స్యుః పూర్వత్రాపి తుల్యశబ్దా హి ॥ ౧౯ ॥ అవ్యక్తపదమిహోక్తం పూర్వస్మిన్నోపలభ్యతే వాక్యే । తదపి ప్రకరణబలతః పూర్వోక్తశరీరపరమితి న్యాయ్యం ॥ ౨౦ ॥ పూర్వత్రాన్నంతరమేవోపదిష్టం యచ్ఛరీరమవశిష్టం । బుద్ధ్యాదిరూఢం యస్మాదవ్యక్తపదేన గృహ్యతే తదిదం ॥ ౨౧ ॥ ప్రకరణవిధురం హి కథం ప్రధానమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం స్యాత్ । అవ్యక్తపదం చైతద్రూఢిబలాద్బోధకం ప్రధానస్య ॥ ౨౨ ॥ సాంఖ్యానామేవేయం రూఢిః స్పష్టా న చేతరస్యాపి । తత్ప్రత్యభిజ్ఞయా స్యాద్వస్తుగ్రహణం న హి క్రియామాత్రాదేవ ॥ ౨౩ ॥ అశ్వస్థానే శ్యేనం గామశ్వం నో బుధోపి జానాతి । ప్రకరణమపి యదిదం స్యాత్పరాత్మపరమేవ న ప్రధానపరం ॥ ౨౪ ॥ యచ్ఛేదితి వాక్యోక్తో యోగస్స్వపరాత్మనీహ హేతుః । ఏష హి వాక్యేషు దుర్విజ్ఞేయత్వమాత్మనః ప్రథయేత్ ॥ ౨౫ ॥ తద్విజ్ఞానాయైవ హి యోగో రథరూపకస్య వాచ్యేయం । తత్ర ప్రధానవార్తా న దృశ్యతే కేనచిత్కదాచిదపి ॥ ౨౬ ॥ అవ్యక్తపదం చైతద్యోగేన స్యాచ్ఛరీరపరమేవ । నను కథమిదం శరీరం వ్యక్తపదార్హం భవేదహోవ్యక్తం ॥ ౨౭ ॥ తస్మాత్ప్రధానమేవావ్యక్తపదార్హం న చాన్యదితి చేన్న ॥ ౨ ॥ సూ ॥ సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్ ॥ యదికం సూక్ష్మశరీరం తదేవ చావ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యం ॥ ఆతద్వ్యాపకో హి శబ్దస్తత్కార్యపరోపి దృశ్యతే లోకే । గోభిరితి వాక్యపదే హి గోశబ్దః క్షీరవాచకో దృష్టః ॥ ౨౮ ॥ తద్వది

హ్యవ్యక్తపదం సూక్ష్మపరం స్థూలబోధకం భవతి । యదిదం సూక్ష్మం లోకే తత్రావ్యక్తశబ్దఉపలబ్ధిః ॥ ౩౦ ॥ సూక్ష్మే
ముఖ్యభూతాద్గౌణ్యా స్థూలే ప్రవర్తతే సోయం ॥ ❀ ౩ ॥ సూ ॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥ ❀ అవ్యక్తశబ్దయోగ్యం య
దిదం సూక్ష్మం శరీరముపదిష్టం ॥ ౩౧ ॥ తథినోస్య చేతనస్య హి న తద్వినా భవతి తస్య సంసారః । సూక్ష్మం శరీరమేవ హ్యవ్యక్త
పదేన గృహ్యతే నాన్యత్ ॥ ౩౨ ॥ తదధీనస్సంసారోయస్మాదితి కేచిదత్ర కథయంతి ॥ తదయుక్తం పూర్వత్ర హి రథరూపత
యా శరీరముభయవిధం ॥ ౩౩ ॥ నిర్దిష్టం యద్యత్ర హ్యేకం చేత్తర్హి వాక్యభేదస్స్యాత్ । నను యద్యవ్యక్తపదప్రతిపా
ద్యం సూక్ష్మమిహ శరీరం చేత్ ॥ ౩౪ ॥ తదిదం ప్రధానమేవ హ్యతో వ్యక్తం స్యాదితీహ నాశంక్యం । యదిదమవిద్యాత్మకమి
హ సూక్ష్మశరీరం తదీశ్వరపరతంత్రం ॥ ౩౫ ॥ యచ్చ ప్రధానముక్తం స్వతంత్రమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః । తస్మాత్ప్ర
ధానవాదస్సోయం వేదాంతిభిర్నిరాక్రియతే ॥ ౩౬ ॥ యది చ ప్రధానమేవ హ్యవ్యక్తపదార్థ్యమత్ర నిర్దిష్టం ॥ ......*
❀ ౪ ॥ సూ ॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ ॥ ❀ జ్ఞేయత్వమత్ర వాక్యే తదిహావ్యక్తే కుతోపి నిర్దిష్టం ॥ ౩౭ ॥ పదమాత్రమే
తదిహ కిల నిర్దిష్టం దృశ్యతే హి వాక్యేస్మిన్ । గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితి చ తేన తద్యుక్తం ॥ ౩౮ ॥ జ్ఞేయత్వా
వచనే కిల తన్నిర్దేశోప్యర్థ ఏవ తేషాం స్యాత్ । తస్మాత్ప్రధానమేతత్ప్రదర్శయితుమత్ర నేదముపదిష్టం ॥ ౩౯ ॥ అపి
తు విరమేశ్వరం తం బోధయితుం వాక్యమేతదుపయుక్తం । రథరూపకల్పనాద్యైః పరమేశ్వరపదవచిత్తమవతార్య ॥ ౪౦ ॥
నిశ్శ్రేయసఫలకతయా పరాత్మవిజ్ఞానముపదిశత్యేతత్ ❀ ౫ ॥ సూ ॥ వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్ ॥ ❀
జ్ఞేయత్వానిర్దేశాదవ్యక్తం న ప్రధానమితి నైతత్ ॥ ౪౧ ॥ యస్మాదస్యాం వల్ల్యామశబ్దమిత్యాది వాక్యమఖిలమపి । యద
శబ్దతాదిగుణకం ప్రధానమేతన్నిచాయ్యమభిధత్తే ॥ ౪౨ ॥ ఇతి చేన్నేయం శంకా యస్మాత్ప్రాజ్ఞోయమత్ర నిర్దిష్టః ॥ య
దిదం ప్రకరణమేతత్పరమాత్మపరం న హి ప్రధానపరం ॥ ౪౩ ॥ యో నాసౌ పరమాత్మా న జాయతే మ్రియత ఇత్యనేనోక్తః ।
మృత్యుముఖమోక్షఫలకం యదస్య విజ్ఞానమత్ర నిర్దిష్టం ॥ ౪౪ ॥ తదపి వరమాత్మపక్షే సమంజసం న ప్రధానపక్షేపి ॥ ...*
❀ ౬ ॥ సూ ॥ త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ ॥ ❀ అస్యాం కిల వల్ల్యాం ఖల్వగ్నిర్జీవస్తథైవ పరమా
త్మా ॥ ౪౫ ॥ త్రయ ఏతే నిర్దిష్టాః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యజాలేన । ప్రశ్నఉపన్యాసో వా ప్రధానవిషయో న దృశ్యతే క్వా
పి ॥ ౪౬ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నావ్యక్తపదం ప్రధానమభిధత్తే । నన్వేతదనుపపన్నం ప్రశ్నోపన్యాసరూపలింగం యత్ ॥
౪౭ ॥ నచికేతాః కిల పిత్రా ప్రహితో మృత్యోస్సకాశముపయాతః । మృత్యుః కిల తం దృష్ట్వా పరితుష్టస్త్రీన్వరానస్మా
న్ప్రాదాత్ ॥ ౪౮ ॥ జనకస్య సౌమనస్యం తథాగ్నివిద్యాం తథాత్మవిద్యాం చ । జనకస్య సౌమనస్యే ప్రథమం దత్తే వరద్వ
యం శిష్టం ॥ ౪౯ ॥ యా చేయమగ్నివిద్యా యా చ పరాత్మప్రకాశికా విద్యా । శిష్టే వరద్వయేస్మిన్ ప్రశ్నత్రయమేతదనుపప
న్నం హి ॥ ౫౦ ॥ ప్రతివచనం చ తథైవానుపపన్నమితీహ నైవమాశంక్యం । యస్మాద్వరప్రదానవ్యతిరేకేణాత్ర కిమపి న హి
దృష్టం ॥ ౫౧ ॥ ప్రశ్నవ్యతిరేకేణ చ నో చోపన్యస్తమేవ కించిదపి । ఏవం సత్యపి నాత్ర ప్రశ్నత్రయభంగలేశశంకాపి ॥
౫౨ ॥ శిష్టే వరద్వయేస్మిన్ ప్రశ్నత్రయమేతదుచితమేవ స్యాత్ । భిన్నార్థకం యదా స్యాత్ప్రశ్నాంతరముత్తరం భవతి దో
షోయం ॥ ౫౩ ॥ జీవేశగోచరస్య ప్రశ్నయుగస్యైకవిషయకత్వేన । ఏకత్వాదిహ న భవతి వరప్రదానవ్యతిక్రమాశంకా ॥
౫౪ ॥ ప్రశ్నత్రితయోక్తిరియం విశేషభేదప్రవాదమాశ్రిత్య । తస్మాదిహ సూత్రార్థే పరాత్మపక్షే న కోపి దోషస్స్యాత్ ॥ ౫౫
దోషః ప్రధానపక్షే భవతి తతో న ప్రధానమవ్యక్తం ॥ ❀ ౭ ॥ సూ ॥ మహద్వచ్చ ॥ ❀ సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రే ప్ర
యుజ్యమానో యథా మహచ్ఛబ్దః ॥ ౫౬ ॥ న హి వైదికే ప్రయోగే తామభిధాతుం యథా న శక్తస్స్యాత్ । అవ్యక్తశబ్ద ఏష ప్ర
ధానపర ఇతి హి వర్ణితస్సాంఖ్యైః ॥ ౫౭ ॥ న హి స ప్రధానవాచీ భవతి తతోవ్యక్తమిహ శరీరం స్యాత్ । యదిదం ప్రధానమ
స్య హ్యవ్యక్తశబ్దతా నిరపవాదమిహ సిద్ధా ॥ ౫౮ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయస్సుగమః । అవ్యక్తపదాయో
గాదశబ్దమేతత్ప్రధానమిత్యుక్తం ॥ ౫౯ ॥ న్వేతాజామంత్రేవశబ్దతామర్హతైవ పునరస్య । తత్రైవ కాచిదజోక్తా యా
లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా సా ॥ ౬౦ ॥ బహ్వీః ప్రజాస్సరూపాః సృజతీహ తామేక ఏష జుషమాణః । అనుశేతే హ్యపి వేకేజహా

తిచాస్యస్తుభుక్తభోగాంతాం ॥౮౧॥ ఇతి త్రివనిర్దిష్టావ్యక్తాప్రధానం తితో న చాస్య తత్స్యాత్ । పూర్వం ప్రధానపక్షే లింగం కించిదపి నోపలబ్ధమితి ॥౮౨॥ ప్రాజ్ఞప్రకరణబలతో హ్యవ్యక్తపదం శరీరపరముక్తం । ఇహ లోహితాదిశబ్దైః సత్త్వాదిగుణత్రయం హి న నిర్దిష్టం ॥౮౩॥ తచ్చాజాశబ్దస్య ప్రధానపరతాప్రసాధకం లింగం । స్రష్టృత్వమపి చ తస్మాదశబ్దతా స్యాత్కథం ప్రధానస్య ॥౮౪॥ ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమధికరణమిదం చకార మునిమాన్యః ॥ ❀ ౮ ॥ సూ ॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥ ❀ అర్వాగ్బిల ఇతి మంత్రే చమసప్రతిపత్తిసాధనో దృష్టః ॥౮౫॥ తత్రార్వాగ్బిలశబ్దోపి శేషతో నార్థబోధకో భవతి । యేనాస్యార్థం బ్రూతే గిరాదిసాధారణేన ధర్మేణ ॥౮౬॥ ఏష ఇతి వాక్యశేషే ద్వి శేషితస్స్వార్థనిర్ణయో భవతి । తద్వదిహాజామంత్రః సామాన్యార్థప్రదర్శకో భవతి ॥౮౭॥ నాత్ర ప్రధానవాచకశబ్దో దృష్టో న దృశ్యతే లింగం । యదజాపదమత్ర స్యాద్యోగే నాన్యార్థకం చ తద్భవతి ॥౮౮॥ రూఢిశ్ఛాగాయాం కిల దృష్టా నాస్మిం తథా ప్రధానేపి । యే లోహితాదిశబ్దాస్తేపి న సత్త్వాదివాచకాస్స్యురిహ ॥౮౯॥ రూపవిశేషపరత్వం లోకే వేదే చ దృష్టమేతేషాం । ముఖ్యార్థసంభవే కిల గౌణార్థో న గృహ్యతే న కేనాపి ॥౯౦॥ తస్మాదిదం ప్రధానం నాజాశబ్దేన గృహ్యతే కింతు ॥ ....❀

❀ ౯ ॥ సూ ॥ జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే ❀ యేయం జ్యోతిః ప్రముఖా భూతత్రయలక్షణా జగద్యోనిః ॥ పరమేశ్వరపరతంత్రా యా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాపి । ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టా సేయమజా గృహ్యతే న తదన్యా ॥౯౨॥ తస్యాం హి వాక్యశేషే దృష్టా సా లోహితాదిగుణయోగః । సందిగ్ధాసందిగ్ధౌ యద్యేకత్రైవ సంగతౌ భవతః ॥౯౩॥ తత్రాసందిగ్ధేన హి సందిగ్ధార్థస్య వినిగమనం న్యాయ్యం । తేనాజామంత్రేపి హి భూతత్రయలక్షణా హ్యజా గ్రాహ్యా ॥౯౪॥ ఉపభుజ్యతే హ్యవిదుషా విదుషా సంత్యజ్యతే హి సైవాజా । యేనాత్ర జీవభేదసిద్ధ్యై ద్విస్సుపర్ణశ్రుతిదర్శనం చ కృతం ॥౯౫॥ భేదమనూద్యైకయోరిహ బంధవిమోక్షవ్యవస్థితిః కథితా । నన్వత్రాజాశబ్దో జ్యోతిః ప్రముఖాం కథం హి బోధయతి ॥౯౬॥ ఇహ యోగరూఢిబాధాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది ❀ ౧౦ ॥ సూ ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ❀ యోగేన వాపి రూఢ్యా జ్యోతిః ప్రముఖాం న చాయమభిధత్తే ॥౯౭॥ సాదృశ్యోపాధికయా కల్పనయా తాం ప్రబోధయత్యేషః । లోకేకాదిదజా హి స్యాల్లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాఢ్యా ॥౯౮॥ జనయతి సరూపవర్ణాం తథేయమితి బోధయత్యయం శబ్దః । తస్మాత్కల్పనికత్వం తత్రాజాశబ్దస్యైవ ఉపపన్నం ॥౯౯॥ మధ్వాదయశ్చ శబ్దా ఆదిత్యాదౌ యథోపపన్నాస్స్యుః । తస్మాదశబ్దతైవాసిద్ధా సాంఖ్యోచితప్రధానస్య ॥౧౦౦॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఏవాత్ర । నన్వత్రాజామంత్రాదిహ ప్రధానే సశబ్దతా మా భూత్ ॥౧౦౧॥ యస్మిన్నితి మంత్రాత్కిల సశబ్దతా స్యాదిహ ప్రధానస్య । యస్మిన్మంత్రే పంచ పంచ జనాస్తద్వదేవ చాకాశః ॥౧౦౨॥ యస్మిన్ప్రతిష్ఠితాస్స్యుస్తమేవ మన్యే స చాహమాత్మానం । ఏవం విద్వానమృతో బ్రహ్మామృతరూప ఏవ భూయాసం ॥౧౦౩॥ ఇత్యేవమర్థజాతం ప్రపంచితం పంచపంచకద్వయం తత్ర । నదిసంహి పంచవింశతితత్త్వాని స్మృతౌ గతాని నిర్దిశతి ॥౧౦౪॥ మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిశ్చ పురుష ఇతి ॥౧౦౫॥ స్మృతినిర్దిష్టామేవ హి తత్త్వానాం పంచవింశతిం బ్రూతే । రూఢిర్న్యస్యా జ్యోతిః ప్రముఖార్థకతా హ్యజాపదస్యోక్తా ॥౧౦౬॥ తద్వజ్జనశబ్దస్య హి రూఢిం పరిహృత్య తత్త్వపరతా స్యాత్ । మంత్రాంతరావలంబాత్సాంఖ్యైర్గుదిష్టా హి తామిమాంశంకాం ॥౧౦౭॥ వారయితుమాదృతాస్మాచకార మునివర్య ఏతదధికరణం ॥ ❀ ౧౧ ॥ సూ ॥ న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ❀ ॥ న నిబంధనైవ సంఖ్యాద్విత్వాద్యా దృశ్యతే హి లోకేస్మిన్ ॥౧౦౮॥ ధర్మాన్నిబంధనవిరహే పంచత్వాద్యా కథం భవేత్సంఖ్యా । పంచపదద్వయయోగాత్సంఖ్యైవ హి పంచవింశతిర్లబ్ధా ॥౧౦౯॥ తావన్మాత్రేణ కథం తత్త్వానాం పంచవింశతేర్బోధః । జనశబ్దేన సమస్తం పంచపదం వా కథం విశిష్యం స్యాత్ ॥౧౧౦॥ ఉపసర్జనం హి లోకే న విశేష్యత్వేన కేనచిద్దృష్టం । పంచజనా ఇత్యేతత్సమస్తమేవేహ సంభవతి వ్యస్తం ॥౧౧౧॥ భాషికవాక్యాదస్య హ్యేకపదత్వం వినిశ్చితం భవతి । పంచజనా ఇత్యస్మిన్ సంఖ్యాలాభేపి తత్తదాకాంక్షా ॥౧౧౨॥ సంఖ్యాకాంక్షావిరహే పంచేతి పదం పునర్వ్యర్థైవ స్యాత్ । ఇహ పరిచ పంచపూల్యస్స్యురితి చ దృష్టా హి సా సమాహారే ॥౧౧౩॥ పంచజనా ఇత్యత్ర తు సమాస ఇహ కర్మధారయో యేన । దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామిత్యస్మాదిహ సమాస ఉపదిష్టః ॥౧౧౪॥ సంఖ్యాబోధార్థం కిల పంచపదం జనప

దేనసమస్తం । సప్తపర్ణ ఇత్యాదౌ సంజ్ఞాయాం కిల సమాస ఉపదిష్టః ॥౯౫॥ తద్వదిహాపి స్యాదితి న పంచవింశతిరితి ప్రతీయేత । సూత్రే హ్యాత్మాకాశౌ తత్త్వాంతఃపాతినౌ వినిర్దిష్టౌ ॥౯౬॥ యస్మిన్నితి మంత్రే ఖలు తౌ పృథగేవోపదర్శితౌ భవతః । ఆధారత్వేనాత్మా హ్యాకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితత్వేన ॥౯౭॥ నిర్దిష్టౌ తస్మాత్కలితత్త్వానాం పంచవింశతేర్భంగః । తస్మాదస్మిన్మంత్రే నిరుక్తసూత్రోక్తవాక్యతాభంగాత్ ॥౯౮॥ సేయమయుక్తాశంకా తత్త్వానాం పంచవింశతీనాం యా ఇహ పంచజనపదే కిల సంఖ్యాసవిధినా ప్రతీయతే సంజ్ఞా ॥౯౯॥ సేయం ప్రతీయమానా సంజ్ఞినమాకాంక్షతే హి నియమేన తస్యామాకాంక్షాయాం రూఢిబలాత్సంజ్ఞినం ప్రబోధయతి ॥ ౧౦౦ ॥ సోయం హి వాక్యశేషః ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యుపన్యస్తః ॥ ౧౨ ॥ సూ ॥ ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ ॥ యస్మిన్నితి మంత్రోత్తరమేవోపలబ్ధో హి వాక్యశేషోయం ॥౧౦౧ ॥ తత్ర ప్రాణాశ్చక్షుః శ్రోత్రం చాన్నం చ మన ఇతి హ్యుచ్యతే । పంచ పదార్థాః కథితాస్త ఏవ మంత్రే భవంతి పంచజనాః ॥౧౦౨॥ జనశబ్దః ప్రాణాదిషు కథం ప్రవర్తత ఇతీహ నాశంక్యం । భవతాం తత్త్వేషు యథా ప్రాణాదిష్వపి తథా ప్రవర్తేత ॥౧౦౩॥ ఇహ సుప్రసిద్ధసన్నిధిపఠితో యో హ్యప్రసిద్ధవచనస్స్యాత్ । తస్య ప్రసిద్ధపరతా దృష్టాన్యత్రోద్భిదాదిశబ్దేషు ॥౧౦౪॥ జనపదసమార్థకం చ ప్రాణాదిషు దృశ్యతే హి పురుషపదం । తేనాపి తేషు చేత్యస్మిన్ తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః ॥౧౦౫॥ మాధ్యందినాశ్చ యేష్వన్నేషామేతే భవంతు పంచజనాః । కణ్వానాం కథమేతే ప్రాణాదిషు నామనంతి యే చాన్నం ॥౧౦౬॥ నహి తత్ర పంచసంఖ్యా తత్పూరేస్యాదితీహ నాశంక్యం ॥ ౧౩ ॥ సూ ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ॥ యేషాం పాఠే చాన్నం ప్రాణాదిషు నోపలభ్యతే తత్ర ॥౧౦౭॥ పూర్వత్ర దర్శితం యజ్జ్యోతిః ప్రాణాదిసముదయే యోజ్యం । తస్మాత్త ఏవ మంత్రే పంచజనాస్స్యుర్న సాంఖ్యతత్త్వాని ॥ ౧౦౮ ॥ కాపిలసూత్రం యదిదం తస్య చ మూలం న దృశ్యతే కిమపి । తస్మాద్యదశబ్దత్వం పూర్వోక్తం తచ్చ నిరపవాదం స్యాత్ ॥౧౦౯ ॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రపంచితం హి నను ॥ ౧౧౦ ॥ తదనుపపన్నం యస్మాద్వేదాంతానాం విగానమిహ దృష్టం । శ్రుతివచనవైపరీత్యే జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వేऽపి ॥౧౧౧॥ తత్రాసిద్ధం తేన చ లక్షణవాక్యం కథం సమన్వేతి । తత్ర శ్రుతివచనాని హ్యనేకవిధసృష్టిమామనంత్యేవం ॥ ౧౧౨ ॥ ఆత్మన ఇతి చైకా శ్రుతిరాదావాకాశజన్మ నిర్దిశతి । తత్తేజోऽసృజతేతి శ్రుతిరాదౌ జన్మ తేజసో వదతి ॥ ౧౧౩ ॥ స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిరాద్యా ప్రాణజన్మ నిర్దిశతి । స ఇమాన్ లోకానిత్యాద్యా హి శ్రుతిరాదౌ లోకసృష్టిముపదిశతి ॥౧౧౪॥ నత్వక్రమకాం హి సృష్టిం బోధయతి శ్రుతిరియం స వేదేశ । జగదేతదసత్క్రమకముపదిశతి శ్రుతిరియం హ్యసదేవేతి ॥౧౧౫॥ శ్రుతయో వ్యాఖ్యా అప్యేవం సృష్టిం నానావిధాం హి కథయంతి । సృష్టిశ్రుతివాక్యాని స్పష్టవ్యేషు క్రమాదివైచిత్ర్యాత్ ॥౧౧౬॥ విప్రతిపన్నా యతో లక్షణబోధః కథం భవేత్తేభ్యః । జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం హి బ్రహ్మణస్య యత్పూర్వం ॥౧౧౭॥ తదసిద్ధం చేద్బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం హి దురుపపాదం స్యాత్ । యోయం ప్రధానపక్షోపసోయం పరాత్మపక్షేపి ॥౧౧౮॥ ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రపంచితం మునినా ॥ ౧౪ ॥ సూ ॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥ ఇహ సృజ్యమానవిషయే విగానముపలభ్యతే హి వేదేషు ॥౧౧౯॥ స్రష్టరి వేదాంతానాం విగానముపలభ్యతే న కించిదపి । ఈక్షణపూర్వకమస్య హి కారణతాం వర్ణయంతి వేదాంతాః ॥ ౧౨౦ ॥ సత్యం జ్ఞానమనంతం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ దర్శయంతి తథా । సోకామయతేత్యేవం కామయితృత్వం హి తస్య నిర్దిష్టం ॥౧౨౧॥ అన్యత్రాపి తథైవ హ్యాత్మైతదైక ఏవాగ్ర తద్ధి నిర్దిష్టం । మంత్రాంతరేత దేవతాః స ఈక్షతేత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౨౨॥ ఏవం కిలేక్షితృత్వం హి యోంచకర ఇతి వాక్యనిర్దిష్టం । తచ్చేతనస్య ధర్మో నాన్యస్యేత్యుక్తమేవ పూర్వత్ర ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వజ్ఞత్వాదికమపి సర్వశ్రుతివ్రపంచితం తస్య । బ్రహ్మోపలక్షణం హి ప్రపంచితం కారణగ్న ధర్మేణ ॥ ౧౨౪ ॥ మంత్రాంతరేష్వేవ బ్రహ్మప్రతిపాదితం హి సర్వత్ర కార్యవిగానేసత్యపి కారణమవిగీతమేవ సర్వత్ర ॥౧౨౫॥ నైతావన్మాత్రేణ హి లక్షణభంగో ప్రశంకితుం శక్యః । బ్రహ్మైకరూపమేవ తు కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః ॥ ౧౨౬ ॥ సత్తత్త్వకో హి సృష్టిశ్ఛాందోగ్యే ప్రతీయతే సాపి । ప్రగ

మాత్మకర్తృకైవేత్యేవంనిర్ధారితంహిపూర్వత్ర ॥౧౨౭॥ నన్వేవలక్షణమేతద్బ్రహ్మణినైవోపపద్యతే యస్మాత్ । అ
సతోఽపికారణత్వందర్శయతిశ్రుతిరియంహ్యసదేవేతి ॥ ౧౨౮ ॥ ❀౧౫ ॥ సూ ॥ సమాకర్షాత్ ॥ ❀ అసది
త్యస్మిన్వాక్యే నిరాత్మకంనాసదుచ్యతేకింతు । బ్రహ్మసదేవాసదితిహ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిష్టం॥౧౨౯॥యద్యస్య
థాహిపూర్వంసత్యజ్ఞానాదిలక్షణంబ్రహ్మ। ఆకృష్యసమ్యగస్యహి కామయితృత్వంచదర్శయిత్వైవ ॥ ౧౩౦ ॥ తస్మా
త్సృష్టింవితతాంనిర్దిశ్యానంతరంహితస్యైవ।అసదిత్యుపదేశోఽపావసంగతస్స్యాదతోహ్యసచ్ఛబ్దః ॥౧౩౧॥ బ్రహ్మాస
దాత్మకమేవహ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిశతి।యథాప్రసచ్ఛబ్దోఽయంఛాందోగ్యేదృశ్యతేసదిత్యాదిః॥౧౩౨॥సోఽపిస్వ
వాక్యదర్శితపత్పదయోగాత్సదర్థకోభవతి। వ్యాక్రియతేత్యాదౌహివ్యాకరణంకర్తృతంత్రముపదిష్టం॥౧౩౩॥ సర్వ
త్రవ్యాకర్తాపరమాత్మైవేతివర్ణితంశ్రుత్యా । వ్యాకరణాత్యనయాతస్మాన్నేహాస్తిబాధకంకిమపి ॥౧౩౪॥ లక్షణ
వాక్యవిరోధోనకేనచిచ్ఛంకితుంహిశక్యోఽత్ర।తస్మాల్లక్షణవాక్యంబ్రహ్మణిపరమేవసమన్వితంభవతి ॥ ౧౩౫ ॥ నన్వేవల
క్షణవాక్యంసకలంబ్రహ్మణిసమన్వితంకథితం । తదనుపపన్నంయస్మాత్కౌషీతకివాక్యమన్యథాదృష్టం ॥౧౩౬॥ తత్ర
చబాలాకిరసౌరాజానమజాతశత్రుముపయాతః।తంచోపగమ్యసోఽయంబాలాకిరజాతశత్రుమాహైవం॥ ౧౩౭॥బ్రహ్మ
బ్రువాణితదిహసంబోధ్యైనంప్రబోధయామాస।ఆదిత్యేచంద్రమసిచయోఽసౌపురుషోభవేత్సఆత్మేతి ॥ ౧౩౮ ॥
తచ్ఛ్రుత్వారాజాసోఽత్వయోక్తమఖిలంమృషేతినిర్దిశ్య । ఏతేషాంపురుషాణాంయోవైకర్తాహియస్యతత్కర్మ॥
౧౩౯॥సహివేదితవ్యఇతిఖలురాజాబాలాకిముపదిదేశైష్యం।తత్రచయోవైకర్తా ప్రాణోవాస్యాదథాపిజీవోవా॥౧౪౦॥
ఇత్యేవంసందేహఃకర్మపదశ్రవణయోగతోభవతి। పూర్వముపస్పదమేతస్యవాక్యగతపస్పదావలంబేన ॥ ౧౪౧ ॥
సద్బ్రహ్మపరతయాతద్వర్ణితమత్రతునసాధకంకిమపి। బాలాకివాక్యదృష్టంబ్రహ్మవదంతన్నరాజవాక్యేఽస్తి॥౧౪౨॥
తస్మాత్ప్రాణోఽయంస్యాద్యోవైకర్తాహిదర్శితోరాజ్ఞా । చలనాత్మకంహికర్మచతస్యోచితమేవవాయురూపతయా ॥
౧౪౩ ॥ పురుషాణాంకర్తృత్వంసమష్టిరూపేణయుక్తమేవాస్య।జీవోవాయంతస్యచధర్మాధర్మాత్మకం హికర్మ
స్యాత్ ॥౧౪౪॥పురుషాణాంకర్తృత్వంభోక్తృత్వాత్తస్యయుక్తమేవస్యాత్ ।పూర్వోక్తలక్షణంహిప్రాణస్యాపిప్రదర్శి
తంహ్యత్ర॥౧౪౫॥ తస్మాల్లక్షణవాక్యంబ్రహ్మణికథమిహసమన్వితంభవతి।ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శి
తంమునినా॥౧౪౬॥ ❀౧౬॥సూ॥జగద్వాచిత్వాత్ ❀ యదిదంకర్మపదంతచ్చలనాత్మకకర్మబోధకంనభవేత్ । ఏత
చ్చసుప్రసిద్ధంహ్యప్రకృతమశబ్దితంచభవేద్యతః॥ ౧౪౭॥కర్తృవ్యాపారంవాక్రియాఫలంవాసబోధయత్యేతత్ । క
ర్తృపదాత్తల్లాభేకర్మపదంస్యాదిదంహిపునరుక్తం ॥౧౪౮॥ అత్రప్రదర్శితానాంపురుషాణాంబోధకంనకర్మపదం।పూ
ర్వోపదర్శితత్వాదుభయత్రచలింగవచనవైరూప్యాత్ ॥౧౪౯॥ తస్మాదిహకర్మపదం యోగేనవ్యాపారబోధకంవాచ్యం।
యత్క్రియతేతత్కర్మేత్యేవంయోగేనకార్యపరమేవ ॥ ౧౫౦ ॥ జగదేకదేశభూతాన్కార్యత్వేనప్రదర్శ్యయత్పురుషా
న్ప్రాదేశికకర్తృత్వాశంకాంవారయితుమేవమాహపునః ॥౧౫౧॥ యన్నామరూపభిన్నంజగదఖిలంతత్పదేననిర్దిశ్య
తదిదంయస్యహికార్యంసవేదితవ్యఇతినిర్దిశత్యేనం ॥౧౫౨॥ తస్మాదిహకర్మపదంజగత్పరంసత్క్రియాపరంభవతి । య
స్సర్వస్యచజగతఃకర్తాసోఽయంభవేత్పరాత్మైవ ॥౧౫౩ ॥ సర్వేషాంభూతానామిత్యస్మిన్వాక్యశేషముపదిష్టం। తద్వి
జ్ఞానఫలంయన్నిరతిశయంబ్రహ్మభవతితేనాయం ॥౧౫౪ ॥ ❀౧౭ ॥ సూ ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేత్తద్వ్యా
ఖ్యాతం॥❀ నన్వత్రవాక్యశేషేబాలాకిమసౌబుబోధయిషురాదౌ। ఆనంత్యేప్రసుప్తపురుషంప్రాణస్యహిభోక్తృతాం
ప్రదర్శయతి ॥౧౫౫॥ యష్ట్యభిఘాతోత్థానాత్తద్వ్యతిరిక్తంచజీవముపదిశతి। తత్తైర్విదర్శితోయోముఖ్యప్రాణోహ్యథ
వాక్యేన ॥౧౫౬॥ ఏవంజీవోఽపితథానిర్దిష్టస్తద్యథేతివాక్యేన । తస్మాజ్జీవోవాస్యాత్ప్రాణోవేత్యత్రనైవమాశం
క్యం ॥౧౫౭॥జీవాదిలింగయోగాత్తత్త్వమపాస్తిర్యదాప్రసజ్యేత । త్రివిధముపాసనమత్రప్రసజ్యతేతత్తునైవయుక్త
మిహ ॥ ౧౫౮ ॥ ప్రాణపదస్యహివృత్తిఃపరమాత్మనిదర్శితైవపూర్వత్ర । జీవపరాత్మైక్యాద్ధిపరమాత్మనిజీవలింగము

పవన్నం ॥౧౪౯॥ ఆ ౧౭॥ సూ॥ అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥ జీవపరామర్శో
యంజీవవిలక్షణపరాత్మబోధపరః । ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే కిల పరమాత్మపరే యతః ప్రతీయేతే ॥ ౧౫౦ ॥ ఇతిజైమినిరాచా
ర్యో జీవపరామర్శకారణం బ్రూతే । క్వైష ఇతి వాక్యశేషే ప్రశ్నోయం స్యాత్పరాత్మపర ఏవ ॥౧౫౧॥ ప్రతివచనమపిహి
దృష్టం యదేతి మంత్రే పరాత్మపరమేవ । అప్యేకే శాఖిన ఇహ వదంతి బాలాకిరాజసంవాదే ॥౧౫౨॥ విజ్ఞానమయం జీవం సద్వి
శ్యస్వాపముపదిశంత్యస్య । యోఽంతరాకాశే బ్రహ్మణీతి స్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥౧౫౩॥ అత్ర పరాత్మన ఏవ హి నిర్ది
ష్టం సర్వకారణత్వమపి । యదపి చ గతిసామాన్యం బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య ॥౧౫౪॥ అతఏవద్యంహి తదస్మాత్కౌ
షీతకివాక్యమేతదఖిలమపి । జగతః కారణరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥౧౫౫॥ నన్విహ బృహదారణ్యే మైత్రే
యీ బ్రాహ్మణే సమామ్నాతం । పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియ ఇత్యాదికమనేకమాత్మపరం ॥౧౫౬॥ వాక్యం తత్ర ప్రథమం
మైత్రేయీం యాజ్ఞవల్క్యమునిరాహ । భగవన్యచ్చ రహస్యం వేత్సి తదేతన్మహ్యం కథయేతి ॥౧౫౭॥ తేచ్ఛ ప్రత్యాహ ము
నివర్యో మైత్రేయ్యై తదిదముపదిదేశ కిల । పత్యుః కామాయ పతిర్న హి ప్రియో భవతి చాత్మకామాయ ॥౧౫౮॥ పతిజాయాపు
త్రాద్యా యే చాన్యే భోగసాధనీభూతాః । ఆత్మార్థతయా సర్వే ప్రియా భవంత్యతః ప్రియస్స్వకామాయ ॥౧౫౯॥ సోయం
ప్రియతమ ఆత్మా సర్వేషాం భోగసాధనానాం యః । ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యోఽసౌ తథా నిదిధ్యాస్యః ॥౧౬౦॥ అస్మి
న్నాత్మని దృష్టే శ్రుతే మతే తత్త్వదేవ విజ్ఞాతే । సర్వమిదం విదితం స్యాదితి మైత్రేయీమువాచ మునివర్యః ॥౧౬౧॥ ఏవం
మధ్యేపి తథా శ్రుత్యా వర్ణితమిదం మహద్భూతం । తద్వదనంతమపారం విజ్ఞానఘనస్స ఏవ చాత్మాయం ॥౧౬౨॥ ఏతే
భ్యో భూతేభ్యస్సముత్థితస్తాన్యను ప్రణశ్యతి హి । తామేవముపదిదేశ హి యోసావాత్మేహ దర్శితో మునినా ॥౧౬౩॥ సహి కిం
పరమాత్మా స్యాజ్జీవో వాయమితి సంశయే ప్రాప్తే । పూర్వముపక్రమవాక్యే ప్రియపదశ్రుతిబలావలంబేన ॥౧౬౪॥ బాలా
క్యజాతశత్రోః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యమఖిలమపి । బ్రహ్మపరం తద్వర్ణితమత్రతు వాక్యే హ్యుపక్రమే దృష్టః ॥౧౬౫॥
ప్రియసంసూచిత ఆత్మా భోక్తాయం జీవ ఏవ కిం న స్యాత్ । యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యస్తదపి జీవలింగం హి ॥౧౬౬॥
ద్రష్టవ్యత్వాదికమపి తస్యైవోక్తం న చేతరస్య స్యాత్ । సర్వం విదితమిహోక్తం భోక్త్రర్థత్వాచ్చ భోగ్యపరమేవ ॥
౧౬౭ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టో జీవ ఏవ న పరాత్మా । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥
౧౬౮॥ ఆ ౧౯॥ సూ॥ వాక్యాన్వయాత్ । యోసావస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టస్స ఖలు భవతి పరమాత్మా । యస్మాదే
తద్వాక్యం పరమాత్మన్యేవ సమ్యగన్వేతి ॥౧౬౯॥ అత్ర హ్యుపక్రమే కిల మైత్రేయీం యాజ్ఞవల్క్యమునిరాహ । అమృ
తత్వస్య త్వాశా విత్తేనానేన కాపి నాస్తీతి ॥౧౭౦॥ యేనద విత్తేనాహం న స్యామమృతా ది తేన విత్తేన । కిమహం కుర్యామితి
సా తత్సాధనమేనమిహ పప్రచ్ఛ ॥౧౭౧॥ తత్పృష్టేన చ మునినా య ఏవ ఆత్మా హి సమ్యగుపదిష్టః । సహి కథమిహ జీ
వస్స్యాత్పరమాత్మైవోపదిష్ట ఇహ భవతి ॥౧౭౨॥ బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ హ్యమృతత్వం వర్ణయంతి వేదాంతాః । యద్యత్ర ద
ర్శితోయం న చేత్పరాత్మా వృథోపదేశస్స్యాత్ ॥౧౭౩॥ అమృతత్వసాధనే కిల పృష్టే తత్సాధనం హి వక్తవ్యం । పరమా
త్మానుపదేశే కథమిహ తత్సాధనం హి కథితం స్యాత్ ॥౧౭౪॥ ఆత్మని విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి చ యత్ప్రనిర్దిష్టం । సర్వా
త్మకే పరాత్మని విదితే తదిదం సమంజసం భవతి ॥౧౭౫॥ యద్యేతజ్జీవపరం తదేదమితి వాక్యమనుపపన్నం స్యాత్ । బుద్ధ్యా
ద్యుపాధికో న హ్యనంతతాపారతాదిగుణయోగీ ॥౧౭౬॥ యస్యేతి వాక్యదర్శితసకలజగత్కారణత్వమపి జీవే । అస
మంజసమేవ స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥౧౭౭॥ ఇదం సర్వం యదితి శ్రుతిబోధితసర్వకార్యరూపత్వం । సర్వస్య
కారణత్వాత్పరమాత్మన్యేవ తదపి యుక్తతరం ॥౧౭౮॥ దుందుభ్యాద్యా అపియే దృష్టాంతాశ్చాత్ర దర్శితా భూయః । తేపి
చ పరాత్మపక్షం ప్రసంజయంత్యత్ర న హి తతోన్యమపి ॥౧౭౯॥ ఆత్మని విజ్ఞాతే సతి నిర్దిష్టం యచ్చ సర్వవిజ్ఞానం । యేనాశ్రు
తమిత్యాదౌ ప్రదర్శితం తత్పరాత్మలింగం హి ॥౧౮౦॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా మైత్రేయీబ్రాహ్మణే వినిర్దిష్టః । ద్రష్టవ్య
త్వాదికమిహ తస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి ॥౧౮౧॥ నన్విహ యది పరమాత్మా వక్షితస్స్యాత్తదేతదసమరసం । పత్యాది
సూచితస్య హి భోక్తుర్ద్రష్టవ్యతాదినిర్వచనం ॥౧౮౨॥ యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యో దర్శితం హి తన్నయుక్తం । పర

మాత్మబోధనే కిలవిజ్ఞాతాత్మా యతోనిరాకాంక్షః ॥ ౧౯౩ ॥ ❀ ౨౦ ॥ సూ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥ ❀ ప్రియమూచితస్య భోక్తుర్ద్రష్టవ్యత్వాదికీర్తనం యత్ప్రాక్ । సర్వం విదితం భవతీత్యేవం యా పాహియా ప్రతిజ్ఞా స్యాత్ ॥ ౧౯౪॥ తస్యాస్సిద్ధేస్సూచకలింగమితి వ్యాఖ్యత్స్మరథ్య ఆచార్యః । జీవపరమాత్మనోరిహ భేదాశంకాం భృశం నివర్త్యైకిల ॥ ౧౯౫॥ సాధయతి తాం ప్రతిజ్ఞాం తదిదం లింగమితి సూత్రవాక్యార్థః। యది చ తయోర్భేదస్స్యాత్తదా ప్రతిజ్ఞా హి బాధితైవ స్యాత్ ॥౧౯౬॥ ❀ ౨౧॥ సూ॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ॥ ❀ జ్ఞానధ్యానాభ్యామిహ వివేకవిజ్ఞానసుప్రసన్నస్య। దేహేంద్రియసంఘాతాదుచ్చిక్రమిషోః పరాత్మభావేన ॥ ౧౯౭॥ ప్రియమూచితస్య భోక్తుర్నిర్దేశో హ్యుపక్రమే సఫలః। ఇత్యౌడులోమిరార్యో భోక్తృగ్రహణం హి సఫలయత్యాహ ॥౧౯౮॥ ....

❀ ౨౨॥ సూ॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ ❀ ఇహ చోపక్రమవాక్యే ప్రియాదిసుసూచితస్య భోక్తురయం। ద్రష్టవ్యతానిర్దేశః సకలోఽయం సఫల ఏవ నానిరుద్ధః ॥౧౯౯॥ పరమాత్మనో యదా స్యాద్భిన్నో భోక్తా తదా హి విఫలం స్యాత్। యత ఇహ పరమాత్మా సావస్థితో భోక్తృభావమాలంబ్య ॥ ౨౦౦॥ తత ఏతస్మిన్వాక్యే నకోఽపి దోష ఇతి కాశకృత్స్నమునిః। తస్మాదేతద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥౨౦౧॥ నన్విహ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయః కథితః। బుద్ధ్యా హ్యర్థే వస్తుని తాత్పర్యస్యావధారణం నత్వా ॥౨౦౨॥ బుద్ధ్యారోహార్థం కిల లక్షణముక్తం హి తస్య పూర్వత్ర। తదపి చ లక్షణమస్య హి జగతో జన్మాదికారణత్వం హి ॥౨౦౩॥ తత్ర హ్యుపాదానత్వం కిం వా తత్స్యాన్నిమిత్తతారూపం। ఇత్యేతన్నిర్ణేతుం సవదివిచారః ప్రవర్తితో మునినా ॥ ౨౦౪ ॥ లక్షణసూత్రానంతరమయం విచారస్తు కస్తుముచితస్స్యాత్। నిర్ధారితతాత్పర్యైర్వేదాంతైస్తస్య నిర్ణయార్థం హి ॥ ౨౦౫ ॥ అధ్యాయాంతే తస్య హి విచార ఏవ ప్రవర్తితో మునినా । జన్మాదికారణత్వం చ నిమిత్తతారూపమత్ర యుక్తం హి ॥ ౨౦౬॥ ఈక్షణపూర్వకమేవ హి కారణతాం దర్శయంతి వేదాంతాః । సా కర్తృతా స్వరూపా నిమిత్తతాయాం హి పర్యవస్యేత ॥ ౨౦౭ ॥ యత ఈశ్వరత్వమస్య ప్రసిద్ధమస్మాన్నిమిత్తతాయుక్తా। వైవస్వతాదిషు పరం రాజసు లోకే నిమిత్తతా దృష్టా ॥౨౦౮॥ యది చేన్నిమిత్తతాస్య హి జగత ఉపాదానమన్యదిహ వాచ్యం। కార్యానురూపమేవ హి దృష్టముపాదానకారణం లోకే ॥౨౦౯॥ జగదిదమచేతనం స్యాత్తదుపాదానం చ తాదృశం భవతి। త్రిగుణాత్మకం ప్రధానం హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానం ॥౨౧౦॥ తస్మాత్ప్రాప్తే లక్షణమచితి నేష్టన్నవేద్యధానేఽపి । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥౨౧౧॥ ❀ ౨౩॥ సూ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ।❀ జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మైతజ్జగన్నిమిత్తం చ జగదుపాదానం। నో చేత్తథా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావప్యకుంఠితౌ స్యాతాం ॥౨౧౨॥ బ్రహ్మ జగతో యదా స్యాన్నిమిత్తమాత్రం తదా తయోర్భేదాత్ । బ్రహ్మణి విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి హి యా ప్రతిజ్ఞా సా ॥౨౧౩॥ ఉపరుధ్యేత యదాతజ్జగత ఉపాదానకారణం భవతి। బ్రహ్మాభేదాజ్జగతస్తదా ప్రతిజ్ఞా న బాధితా భవతి॥౨౧౪॥ బ్రహ్మ యది కేవలం స్యాజ్జగత ఉపాదానకారణం హి తదా। కర్త్రంతరస్య సత్త్వే తదనుపపన్నం హి సర్వవిజ్ఞానం॥ ౨౧౫ ॥ తస్మాదుభయవిధం స్యాజ్జగతో జన్మాదికారణత్వం హి। ఉక్తార్థకాచ్చ శబ్దాన్నమర్థితం భవతి సర్వవిజ్ఞానం॥ ౨౧౬ ॥ దృష్టాంతాశ్చ మృదాద్యా యదేతివాక్యే నదర్శితాస్తేఽపి। ప్రథయంతి కారణత్వం ప్రకృతిత్వాత్మకమతోఽత్ర న విరోధః॥ ౨౧౭॥ శాఖాంతరే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావేతదర్థకౌ భవతః । తస్మాత్పరమాత్మాయం ప్రకృతిః కర్తా చ భవతి నైకతరం ॥ ౨౧౮ ॥

❀ సూ॥ ౨౪॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ ❀ సోఽకామయత బహుస్యామిత్యేవం తైత్తిరీయకం వాక్యం । అధ్యానపూర్వికా యా ప్రవృత్తిరతో హ్యుపలక్ష్యతే తస్య॥ ౨౧౯॥ తత్రాభిధ్యానస్య ప్రతీయతే స్వాత్మగోచరత్వం హి । ధ్యాతృత్వాత్కర్తృత్వం ధ్యేయత్వాత్ప్రకృతితా విభోస్స్యాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ ❀ ౨౫ ॥ సూ ॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ ❀ ఛాందోగ్యే హి ద్రష్టం సర్వాణి హ వా ఇతి వాక్యమాత్మపరం। ఇతరానపేక్షతాం కిల బోధయతి హ్యేవకార ఇహ పఠితః॥౨౨౧॥ తేనేతరానపేక్షా సృష్టిప్రలయయోః పరాత్మనః కథితా। కర్తృత్వప్రకృతిత్వే తస్మాద్వ్యాఖ్యాత్ర ఆత్మనో లబ్ధే॥ ౨౨౨॥ ...

❀ ౨౬॥ సూ॥ ఆత్మకృతేః పరిణామాత్ ।❀ ఆత్మానం స్వయమకురుతేత్యేవం తైత్తిరీయవాక్యమిహ । స్వయమకురుతేతి వాక్యతః కర్తృత్వం తస్య భవతి నిర్దిష్టం ॥౨౨౩॥ ఆత్మానమిత్యనేన ప్రకృతిత్వం తస్య దర్శితం భవతి। కర్మత్వం

కర్తృత్వం కథమేకస్యైవ భవతి హీత్యేతత్ ॥ ౨౪ ॥ పరిణామాదిత్యస్మాన్నిరప్యతే తత్పదిసూత్రశేషేణ । పరిణమయతా
త్మానం స్వశక్తియోగేన న హి పరాత్మేతి ॥ ౨౫ ॥ ❀ ౨౭ ॥ సూ ॥ యోనిశ్చ హి గీయతే ॥ ❀ సర్వజ్ఞః పరమాత్మా
యోనిరయం గీయతే హి వేదాంతైః । యత్తదితి చైవమాద్యైర్వాక్యైర్యద్భూతయోనిమిత్యంతైః ॥ ౨౬ ॥ తద్వా
క్యమధ్యపఠితైర్విభుమిత్యేతైర్హి కర్తృతాలబ్ధా । తత్రైవ యోనిశబ్దాత్ప్రకృతిత్వం చాపి లభ్యతే తస్య ॥ ౨౭ ॥ జన్మా
దికారణత్వం యదుభయవిధమత్ర దర్శితం తచ్చ । సత్యజ్ఞానానంతే పరమాత్మన్యేవ సముచితం భవతి ॥ ౨౮ ॥.........
❀ ౨౮ ॥ సూ ॥ ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః ॥ ❀ ఇహ చ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య । శిష్టై
శ్చ పరిగృహీతో వైదికలింగోపబృంహితశ్చాపి ॥ ౨౯ ॥ తస్మాత్తత్ప్రతిషేధయత్నోపి తతః కృతో హి సూత్రకృతా ।
తత్ప్రతిషేధకలింగైరన్యే వాదాశ్చ నిరసితా ఏవ ॥ ౩౦ ॥ తత్రాపి తుల్యమేతద్యదశద్విత్వం హ్యుదాహృతం లింగం । అ
త్ర పదాభ్యాసోయం హ్యధ్యాయసమాప్తిమేవ బోధయతి ॥ ౩౧ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం ।
చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యో సౌ సమన్వయోధ్యాయః ॥ ౩౨ ॥ తత్ర చతుర్ష్వపి పాదేషు తాత్పర్యం యచ్చ భాష్య
కారోక్తః । ఆర్యావృత్తైః రమ్యైః ప్రకాశితో జయతు సోయమనవద్యః ॥ ౩౩ ॥ శారీరకమీమాంసా ప్రథమాధ్యాయస్థ
సకలసూత్రార్థః । శ్రీభాష్యకారదర్శితసరణిం సంశ్రిత్య వర్ణితస్సోయం ॥ ౩౪ ॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకి
సూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి సరసహృద్యా ॥ ౩౫ ॥ ప్రథమాధ్యాయస్సమాప్తః ❀

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యో నమః - శ్రీ వేదవ్యాసాయ నమః - శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః -

❀ ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః ❀

శ్రీమచ్ఛంకరగురవే నమః ॥ ప్రథమేధ్యాయే జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ । జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాద్యైస్సూత్రైరుప
దర్శితం హి సూత్రకృతా ॥ ౧ ॥ వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథాద్వయత్వమపి । మూతేరిణశాస్త్రదృష్ట్యాత్వాద్యై
నోపదర్శితం మునినా ॥ ౨ ॥ యే చ ప్రధానవాదాస్తథాణువాదాశ్చ యే చ విఖ్యాతాః । తే చానుమానికాదికసూత్రైరశ్రౌ
తభావపరిభూతాః ॥ ౩ ॥ సకలనిగమాంతవచసాముపక్రమాద్యైస్సమన్వయోభిహితః । బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞే
యే సచ్చిదాదిపదలక్ష్యే ॥ ౪ ॥ నను సకలశ్రుతివచసాం బ్రహ్మణి యో సౌ సమన్వయోభిహితః । స్మృత్యనవకాశదోషాద
సమంజస ఏవ సోయమాభాతి ॥ ౫ ॥ న హి కపిలస్మృతివచసాం కర్మణ్యవకాశలేశశంకాపి । సమ్యగ్దర్శనమేవ హి ఫలం
సముద్దిశ్య తా నిరచితాని ॥ ౬ ॥ న హ్యేతాదృశవచసామప్రామాణ్యం హి శంకితుం శక్యం । తేన చ తదానుగుణ్యాచ్ఛ్రుతి
వచసామిహ సమన్వయో వాచ్యః ॥ ౭ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాం సమన్వయో నేహ భవతి యుక్తతమః । ఇతి ఖలు విరోధశం
కాం పరిహర్తుం విషయవిషయితారూపాం ॥ ౮ ॥ సంగతిమాలంబ్యైమామధ్యాయోయం ద్వితీయ ఆరబ్ధః । అజ్ఞాతే విషయే న
హి విరోధశంకాసమాధియోగో వా ॥ ౯ ॥ ఇత్యవిరోధాధ్యాయే సమన్వయానంతరత్వముచితమితి । నిశ్చిత్య సకలమర్థం
చకార మునివర్య ఏతదధికరణం ॥ ౧౦ ॥ ❀ ౧ సూ ॥ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసం
గాత్ ॥ ❀ సాంఖ్యస్మృతివచనానాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వమితి ॥ ప్రథమే తావత్పూర్వపక్షాధికరణం నిరూప్య
తే భూయః ॥ ౧౧ ॥ స్మృతిరిహ తంత్రాఖ్యా యా కపిలాదిమహర్షిభాషితా సా హి । తదనుగుణాశ్చ స్మృతయస్సమర్థ
యంతి ప్రధానకారణతాం ॥ ౧౨ ॥ న హి తాసామవకాశః కథయితుమన్యత్ర కేనచిచ్ఛక్యః । మన్వాదిస్మృతివచసాం వ
ర్ణాశ్రమధర్మనిర్ణయార్థతయా ॥ ౧౩ ॥ కర్మణ్యవకాశస్స్యాదిహ చ తథా నైవ కర్మపరతా స్యాత్ । గుణపురు
షాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితి వదంతి కపిలాద్యాః ॥ ౧౪ ॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో యశ్చ దర్శితః పూర్వం ॥
స్మృత్యనవకాశదోషాన్న కథంచిత్ సంస్థితిం యాయాత్ ॥ ౧౫ ॥ తస్మాత్ స్మృత్యనుసారాచ్ఛ్రుత్యంతానాం సమ
న్వయో యుక్తః । నో చేద్వేదాంతానామప్రామాణ్యం హి దుర్నివారం స్యాత్ ॥ ౧౬ ॥ ఇతి చేన్నైవమిహాపి హి దోషోయం
దుర్నివార ఏవ స్యాత్ । స్మృత్యనవకాశదోషాద్వేదాంతాశ్చ ప్రధానవాదిపరాః ॥ ౧౭ ॥ మన్వాదిస్మృతివచసామవకాశో

నోపలభ్యతేతత్ర । యశ్చాయమన్తరాత్మాసౌక్షేత్రజ్ఞశ్చేతికథ్యతేవిబుధైః ॥౧౮॥ యచ్చావ్యక్తంత్రిగుణం తస్మాదుత్ప
న్నముపదిశత్యన్యా । మనునాచసర్వభూతేష్వాత్మానంచాత్మనీహభూతాని ॥౧౯॥ పశ్యన్సఆత్మయాజీస్వారాజ్యంగచ్ఛ
తీతినిర్దిష్టం । ఏవమిహభారతాదావయమేవార్థఃప్రదర్శితోభూయః ॥ ౨౦ ॥ తేనాయంచాంతర్యామీయేచాన్యేదేహ
సంస్థితాస్సర్వే । సర్వేషామపితేషాంసాక్షీనహిగృహ్యతేసజడశక్తిభిః ॥౨౧॥ సోయంహివిశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వ
పాచ్చవిశ్వాక్షః । అనుసరతిసర్వభూతేష్వయమాత్మాస్వైరచారిమర్యాదాం॥౨౨॥ ఇత్యాదివచనజాతైస్సర్వజ్ఞత్వా
దిగుణగణోపేతః । అధిష్ఠఃపరమాత్మానియామకత్వేననప్రధానమపి ॥౨౩॥ ఆపస్తంబాద్యైరపిపరఏవాత్మాహిజగదు
పాదానం। తస్మాత్కాయాఃప్రభవంతీత్యాద్యైర్వర్ణితంహిభూయోపి ॥ ౨౪ ॥ తస్మాత్స్మృతివచనానాంశ్రుత్యను
సారాత్ప్రమాణతావాచ్యా । శ్రుతివిపరీతార్థానామప్రామాణ్యంహికపిలవాక్యానాం ॥౨౫॥ ప్రథమేతంత్రేచై
వంజైమినినాసూత్రితంహిసూత్రకృతా। అసతివిరోధేశ్రుత్యాస్మృతేఃప్రమాణత్వమితరథానేతి ॥౨౬॥ కపిలస్మృతివ
చసామిహమూలంనైవోపలభ్యతేక్వాపి । నిర్మూలైర్వేదైరిహకథంవిరోధస్సమన్వయేశ్రౌతే ॥ ౨౭ ॥ ననుకపిలస్మృ
తివచసామప్రామాణ్యంనశంకితుంశక్యం । యస్మాదృషింప్రసూతంకపిలమితిశ్రుతిరిమంహివర్ణయతి ॥ ౨౮ ॥ యస్య
జ్ఞానాతిశయంశ్రుతిరియమేవంహివర్ణయత్యమలం । తద్వచసాంహివిరోధేశ్రౌతైఃకథమిహసమన్వయోభవతి ॥ ౨౯ ॥
ఇతిశంకాత్రనకార్యాయదయంకపిలోనమంత్రనిర్దిష్టః । సగరసుతవిలయకర్తాభగవాన్కపిలోహిమంత్రనిర్దిష్టః॥
౩౦॥ నచఖలునసూత్రకర్తాకింత్వన్యస్తైనతన్నిరాక్రియతే। నహిశబ్దమాత్రసామ్యాదఖిలమితార్థాఃక్వచిత్ప్రసిద్ధ్యం
తి ॥౩౧॥ స్మృత్యనవకాశదోషస్తస్మాదిహనైవశంకితుంశక్యః । శ్రౌతేసమన్వయేస్మిన్విరోధశంకాపిదూరవాత్రైవ॥
౩౨ ॥ నన్వీక్షత్యధికరణేప్రధానవాదోహినిరసితఃపూర్వం । కథమిహపునరాశంకాసంజాతైషేతినైవమాశంక్యం ॥
౩౩॥ పరతంత్రప్రజ్ఞాస్స్యుఃప్రాయేణజనాహివేదవాక్యార్థం । నిశ్చేతుమస్వతంత్రాఃస్మృతిషుప్రఖ్యాతకర్తృకా
స్వేవ ॥౩౪॥ బహుమానాద్విశ్వస్యుర్జ్ఞాతద్వ్యాఖ్యానసరణిషుహ్యేతే। అతఇహతత్స్మృతివచసామసారతాంవక్తుమ
యముపన్యాసః ॥౩౫॥ ❀౨॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః॥ ❀ యానీతరాణిసాంఖ్యైర్మహదాదీనిప్రధానకార్యాణి। ని
ర్దిష్టాన్యేతానిహిలోకేవేదేచనోపలభ్యంతే ॥ ౩౬ ॥ భూతేంద్రియాణితావల్లోకేవేదేచసుప్రసిద్ధాని। తద్విషయస్మృ
తిరపియాప్రమాణమితిసాహినోనిరాక్రియతే ॥౩౭॥ మహదాదీనిహిలోకేవేదేనక్వాపిహ్యుపలభ్యంతే । షష్ఠేంద్రియా
ర్థకల్పనస్యాత్స్మృతిరపికథంప్రమాణంస్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ క్వచిదిహతత్పరమివయన్మహదాదిపదంహి దృశ్యతేవేదే॥
తచ్చాతత్పరమితిఖలునిర్దిష్టంహ్యానుమానికేసూత్రే ॥౩౯॥ యదికార్యస్యస్మరణంనచేత్ప్రమాణంహి కారణస్యస్యా
త్। తత్కథమిహప్రమాణంతత్రస్మృత్యనవకాశదోషస్స్యాత్ ॥౪౦॥ సాంఖ్యస్మృతిబాధేపిహితదుక్త యుక్త్యాదిబాధనం
నేతి। నేయంశంకాకార్యాతదుత్తరతోప్రవక్ష్యతేయేన ॥౪౧॥ నన్వీహవేదాంతానాంసమన్వయేహిప్రధానవాదేన। నభ
వతువిరోధశంకాయోగస్మృత్యాతునైవజాగర్తి॥౪౨॥ ఇతిశంకాంవారయితుంసోయంబాదరాయణాచార్యః॥పూ
ర్వోపదిష్టమేవంన్యాయంస్వాత్రాపిసన్యగతిదిశతి ॥౪౩॥ ❀౩॥ ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః । ❀ యస్మాదిహప్రధా
నంమహదాదీన్యపిచవేదబాహ్యాని।నిర్దిష్టాన్యతాస్పిహితస్మాద్యోగోపినిరసితోభవతి ॥ ౪౪ ॥ నన్వయమతిదేశఃకిలనిర
ర్థకోభాతినాత్రఫలలేశః। సామాన్యన్యాయత్వాద్యోగఃపూర్వేణనిరసితోయేన ॥ ౪౫ ॥ నాయందోషోయస్మాద్యోగో
హివేదవాక్యనిర్దిష్టః। శ్రోతవ్యోమంతవ్యస్తథానిదిధ్యాసితవ్యఇత్యేవం ॥౪౬॥ శ్వేతాశ్వతరాదౌహిత్రిరున్నతంస్థా
ప్యసమమితిప్రథితం । యోగవిధానపరంకిలబహుప్రపంచంహివాక్యముపలబ్ధం ॥ ౪౭ ॥ లింగానివైదికాన్యపియోగప
రాణిస్ఫుటంప్రతీయంతే । తాంయోగమిత్యధీతిమంత్రవిద్యామితిప్రసిద్ధేపి ॥౪౮॥ అథతత్త్వదర్శనస్యోపాయోయో
గఇతియోగశాస్త్రేపి । సమ్యగ్దర్శనకారణభావాద్యోగోహిదర్శితోభవతి ॥౪౯॥ సంప్రతిపన్నార్థత్వాద్యోగస్మృ
తిరనపవదనయోగ్యాస్యాత్ । ఇత్యభ్యధికాశంకానిరస్యతేసవవిచారితిదేశేన ॥ ౫౦॥ క్వచిదపిసంప్రతిపత్తావిప్రతిపత్తిః
క్వచిద్యతోదృష్టా । అధ్యాత్మగోచరాసుస్మృతిషుచబహ్వీషుసత్స్వపిహ్యనయోః ॥ ౫౧ ॥ మునినాహిసాంఖ్యయోగ

స్మృతోర్యర్థస్యః కృతో నిరాకరణే ౹ యస్మాచ్చ సాంఖ్యయోగౌ పురుషార్థకరావితి ప్రసిద్ధౌహి ॥౫౨॥ శిష్టైశ్చ పరిగృహీ
తౌ లింగేనామ్నాయచోదితౌ నేద్ధా ౹ అయమర్థ స్తత్కారణమీక్షితిమంత్రే సాంఖ్యయోగయోర్యదృష్టః ॥౫౩॥ శ్రుతినిర
పేక్షేణ న తత్సాంఖ్యజ్ఞానేన యోగమార్గేణ ౹ నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతిహి నిరాకరణమేతయోర్భవతి ॥౫౪॥ ఆత్మైక
త్వజ్ఞానాదన్యన్మోక్షైకసాధనం నేతి ౹ స్ఫుటతరమిహ బోధయతి శ్రుతిరేషా ఽశ్రుతా తమేవేతి ॥౫౫॥ యస్మాత్సాంఖ్యా
యోగానామైకత్వం వదతి తేనైతే ౹ శ్రుతిబాహ్యా ఇతిమత్వా సూత్రకృతా తన్మతం నిరాక్రియతే ॥౫౬॥ తత్కారణమితి
మంత్రే నిర్దిష్టస్సాంఖ్యయోగశబ్దోపి ౹ వైదికమేవజ్ఞానం ధ్యానం బ్రూతే నహి స్మృతిప్రథితం ॥౫౭॥ యేనాసన్నవిరో
ధో న భవతి సాంఖ్యైస్సహైవ యోగైశ్చ ౹ యోసౌ సంప్రతిపన్నో వేదాంతైస్సోద్య నో నిరాక్రియతే ॥౫౮॥ యోయమ
సంగో హి త్వితి శ్రుత్యుక్తః పురుష ఏవ సాంఖ్యోక్తః ౹ యోగోక్తమథ పరివ్రాడితి శ్రుతిరితస్స్వృత్తి నిష్ఠత్వం ॥౫౯॥ తదుభ
యమిష్యత ఏవ హ్యవిరుద్ధం యేన వేదవాక్యానాం ౹ ప్రతివక్తవ్యాన్యేవం తర్కస్మరణాని యాని చాన్యాని ॥౬౦॥ తస్మాత్స్మృ
తివాక్యైరిహ విరోధశంకావకాశపరిహారాత్ ౹ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం ॥౬౧॥ నన్వ
త్ర స్మృతివచనై రాక్షేపే పరిహృతేపి పునరన్యః ౹ తర్కనిమిత్తస్సోయం విరోధ ఇహ మునినా వారణ ఏవ స్యాత్ ॥౬౨॥ ధర్మ
ఇవామ్నాయో సావనపేక్షోత్రేతి నైవమాశంక్యం ౹ ధర్మస్యాసిద్ధత్వాత్ససనహి మానాంతరాణి సంస్పృశతి ॥౬౩॥
బ్రహ్మ చ సిద్ధం యస్మాన్మానాంతరవేద్యభావముపయాతి ౹ ఇత్యామ్నాయసమన్వయమిహ పునరాక్షిపతి తర్కసాధనతః ॥
౬౪॥ ౪॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ॥ దృష్టానుసారతో సావదృష్టమర్థం గమయత్యయం తర్కీయా ౹ యు
క్తిర్హి సన్నికృష్టా శ్రుతిరనుభూతేస్తు విప్రకృష్టైవ ॥౬౫॥ అనుభూత్యవసానం యద్బ్రహ్మజ్ఞానం హి మోక్షఫలకం స్యా
త్ ౹ భవతి తదేవావిద్యానివర్తకం నహి పరోక్షవిజ్ఞానం ॥౬౬॥ దర్శనసాధనమేతన్మననం శ్రవణాతిరిక్తమపదిశతి శ్రో
తవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావశ్యకతా హి తేన తర్కస్య ॥౬౭॥ తస్మాత్తర్కవిరోధాన్న బ్రహ్మప్రకృతికం హి జగదేతత్ ౹ యస్మాద
చేతనం తత్సుఖదుఃఖాకులమశుద్ధమాభాతి ॥౬౮॥ బ్రహ్మత్వానందఘనం శుద్ధం చ స్వప్రకాశచిన్మాత్రం ౹ ప్రకృతివికా
రాత్మకతా విరూపయోరేతయోః కథం భవతి ॥౬౯॥ నహి రుచకాదివికారా మృదుపాదానా భవంతి లోకేస్మిన్ ౹ యే చ శ
రావాద్యా అపి న సువర్ణప్రకృతికా హి దృశ్యంతే ॥౭౦॥ యస్మాజ్జగదిదమఖిలం సుఖదుఃఖాన్వితమచేతనం తస్మాత్ ౹ సు
ఖదుఃఖాకలితస్య హ్యచేతనస్యైవ కార్యమిహ భవతి ॥౭౧॥ జగదిదమచేతనం సత్స్యాదుపకరణం హి చేతనస్యైతత్ ౹ నహి
సామ్యే సత్యుభయోరుపకృతిరిహ కస్యకేనచిద్భవతి ॥౭౨॥ లోకే నహి ప్రదీపావన్యోన్యస్యోపకరణతామేతః ౹ ఉపకృతిరి
హ చేతనయోరన్యోన్యం స్వామిభృత్యయోర్యద్వత్ ॥౭౩॥ కార్యం కరణం చేతనమప్యుపకరణం హి భోక్తురితి చేన్న ॥
నహి లోకే కేవలయోశ్చేతనయోరుపకృతిః క్వచిద్దృష్టా ॥౭౪॥ స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్య చేతనోప
కృతిః ౹ బుద్ధ్యాద్యచేతనాంశే భవతి హి తద్వచ్చ చేతనోపకృతిః ॥౭౫॥ పురుషాశ్చాకర్తారో రతిశయాశ్చేతనా విని
ర్దిష్టాః ౹ తస్మాన్నైతేషామిహ పరస్పరం నోపకారితా భవతి ॥౭౬॥ న బ్రహ్మప్రకృతికమిహ జగదేతత్తద్విలక్షణం హియేన ౹
మృత్పాషాణానామపి చైతన్యం స్యాద్యదా తదైవం స్యాత్ ॥౭౭॥ నను సుప్తమూర్ఛితానాం చైతన్యం సదపి భవతి నవ్యక్తం ౹
తద్వన్మృదాదికానాం చైతన్యం నో విభావ్యతే సదపి ॥౭౮॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథమితి హి నైవమాశంక్యం ౹ ఏవ
మపి చాస్య జగతో విలక్షణత్వం హి దుర్నివారమితి ॥౭౯॥ బ్రహ్మ విశుద్ధం జగదిదమశుద్ధముపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు ౹ ఇతి శు
ద్ధ్యశుద్ధిలక్షణవిలక్షణత్వం తు జగతి దుర్వారం ॥౮౦॥ తస్మాదచేతనస్య హి కార్యం జగదేతదఖిలమపి వాచ్యం ౹ తదిహా
చేతనమేతత్ప్రధానమనురూపకారణం జగతః ॥౮౧॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథయతి హి శబ్ద ఏవాయం ౹ సచ్చ త్యచ్చ ని
రుక్తం తథానిరుక్తం చ భవతి విజ్ఞానం ॥౮౨॥ తద్వదవిజ్ఞానమితి బ్రూతే చేతనవిలక్షణత్వం హి ౹ తస్మాదచేతనం స్యాజ్జగన్న
హి బ్రహ్మ జగదుపాదానం ॥౮౩॥ నను చేతనత్వమపి కిల మృదాదికానాం తథేంద్రియాణాం చ ౹ శ్రూయత ఏవ హి మంత్రే
మృదబ్రవీదితి చ తేహ వాచమితి ॥౮౪॥ ౫ ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం ॥ ప్రకృతాశంకాం
నిరసితుమయం తు శబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః ౹ నహి ఖలు మృదబ్రవీదిత్యనయా శ్రుత్యా మృదాదికానాం స్యాత్ ॥౮౫॥ చేత

నత్వాభిమానివ్యపదేశో నానభూతమాత్రస్య । వాగాద్యభిమానినోహ్యభిమానినో మృదాదికానాం యాః ॥ ౮౬ ॥
తాస్తు ఖలు చేతనాస్సువ్యక్తవిశ్యం తేహి ఘటనకృత్యేషు । యస్మాద్భోక్తౄణామపి తత్రైవ భూతేంద్రియమాదికావా
చ ॥ ౮౭ ॥ చేతనతాచేతనతాప్రవిభాగోయంహి పూర్వముపదిష్టః । సర్వస్య చేతనత్వే ప్రవిభాగో యుంహి మనురుపపాద
స్స్యాత్ ॥ ౮౮ ॥ కౌషీతకివాక్యేకిలదృష్టోయః ప్రాణవాక్యసంవాదః । తత్రచకరణానాం కాసివర్తితా దేవతాదిశబ్దైన ॥
౮౯ ॥ సర్వత్ర దేవతాః ఖల్వభిమానిన్యస్తథైవ చానుగతాః । మంత్రార్థవాదవాక్యేష్వవగమ్యంతే తేత్విహాసాదౌ ॥ ౯౦
[illegible]ర్వాగతిమంత్రః కరణానుగతాంహి దేవతాం బ్రూతే । అభిమానివ్యపదేశం తేహ ప్రాణా ఇతి శ్రుతిర్వక్తి ॥ ౯౧ ॥ త
త్రైవ తు తేషు శ్రుతిం పీస ప్రాపదేవతాయాహి । స్వవికారానుగతాయా ఈశేవ్యపదిశ్య తేనచాన్యస్య ॥ ౯౨ ॥ యస్మా
ద్బ్రహ్మవిలక్షణమిదం జగద్దృశ్యతేహి లోకేస్మిన్ । తత్ప్రకృతికమిహ నస్యాదిత్యాశంకాం నిరాకరోతి మునిః ॥ ౯౩ ॥ ...
౬ ॥ దృశ్యతే తు ॥ అత్ర తు శబ్దో యోసావాక్షేపం నిరసితుం ప్రవృత్తోహి । బ్రహ్మవిలక్షణమేతజ్జగన్నత
త్ప్రకృతికం భవేదితిహి ॥ ౯౪ ॥ యదిదం దూషణముక్తం తదత్ర వాక్షేపదం నవిదధాతి । అత్ర చ విలక్షణత్వం యత్కించిద్వా
థ సర్వతో వా స్యాత్ ॥ ౯౫ ॥ కించిద్వైలక్షణ్యం ప్రతికూలం ప్రకృతివికృతిభావే చేత్ । పురుషశరీరాదిహ కిల కేశనఖానాం క
థం భవేజ్జన్మ ॥ ౯౬ ॥ ఇహ చేతనం ప్రసిద్ధం పురుషశరీరం హ్యచేతనాన్యేవ । కేశనఖాదీని తతస్తత్ప్రకృతికతా కథం హి తేషాం
స్యాత్ ॥ ౯౭ ॥ తద్వచ్చ వృశ్చికానాముత్పత్తిర్జాయతే గోమయాదిభ్యః । తే చేతనాః ప్రసిద్ధా అచేతనాన్యేవ గోమయాదీని ॥
౯౮ ॥ నను భూశరీరమేవ చేతనమచేతనాన్యేవ గోమయాదీని । నవిలక్షణతా తేషామతో భవేత్ప్రకృతివికృతిభావోపి ॥ ౯౯ ॥
తద్వచ్చ వృశ్చికానాం గాత్రాణి భవంత్యచేతనాన్యేవ । గోమయకార్యాణ్యతో నవిరోధః ప్రకృతివికృతిభావే స్యాత్ ॥
౧౦౦ ॥ ఇతి చేద్వైలక్షణ్యం తథాపి మహదస్తి మతయోర్భవతి । ఏకం హి చేతనస్యాధిష్ఠానం స్యాత్తథా నచాన్యత్స్యాత్ ॥
౧౦౧ ॥ ఇతి [illegible] వైలక్షణ్యం పరిహర్తుం నైవ కేనచిచ్ఛక్యం । వైలక్షణ్యే చకథం తయోర్భవేత్ప్రకృతివికృతిభావోపి ॥ ౧౦౨ ॥ స
ర్వాత్మనాహి తచ్చైవైలక్షణ్యం హి బాధకం ప్రకృతేః । నైతజ్జగతి యతోయం సత్తారూపస్వధర్మ ఉభయత్ర ॥ ౧౦౩ ॥ చైత
న్యానన్వితమితి జగన్న చేతనవికార ఇతి చేన్న । చేతనకారణవాదే దృష్టాంతో నాత్ర విద్యతే కశ్చిత్ ॥ ౧౦౪ ॥ సర్వస్య జ
[illegible] జగతః ప్రకృతిర్హి చేతనం తత్ర దృష్టాంతమంతరేణ హ్యాయమాక్షేపో న శక్యః ॥ ౧౦౫ ॥ [illegible]త్తపవ
హి దృష్టాంతో నైవ పక్షకుక్షిస్థః । కారణగుణాసంక్రమణం కార్యే సర్వత్ర దృష్టమితి మత్వా । చైతన్యం కార్యే స్యాదితిశంకా
ప్యత్ర నైవకర్తవ్యా ॥ ౧౦౬ ॥ అగ్న్యాదికారణత్వే [illegible] వారిపి స్యాత్ । తత్రవయో [illegible] న్యాయస్సవవచా
త్రాపిసన్నయే హేతుః ॥ ౧౦౭ ॥ చేతనకార్యత్వే హ్యాజ్జగతశ్చైతన్య [illegible] నాశంక్యం । నవిభావ్యతే కదాచిత్స్వగ
తో ధర్మోహి సుప్తమూర్ఛితయోః ॥ ౧౦౮ ॥ తద్వదిహాపి స్యాదితి దోషో న బ్రహ్మకారణత్వే స్యాత్ । యదపి చ వైలక్షణ్యం
జగత్యశుద్ధ్యాదిధర్మయోగేన ॥ ౧౦౯ ॥ అవిభాగేవ మూలకమఖిలం స్యాన్నైవ వస్తువృత్తమపి । చేతనకారణతాయా
మేతద్బాధకముదాహృతం నభవేత్ ॥ ౧౧౦ ॥ శ్రుతిరపి నహ్యేతత్ప్రథయతి సత్యాదిలక్షణం బ్రహ్మ । జగతః కారణమితిఖ
ల్వవ్యవసర్వాత్మకత్వముపదిశతి ॥ ౧౧౧ ॥ యాశ్చ ఖలు [illegible] వణవ్యతిరేకేణ శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । [illegible]
[illegible] ॥ ౧౧౨ ॥ యత ఇహ కేవలతర్కేణ న భవతి కస్యాపి సన్నయే హేతుః । నైషా తర్కేణ మతి
శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శయత్యేవం ॥ ౧౧౩ ॥ జగతః కారణవిషయా [illegible] నాపనేయా స్యాత్ । శ్రుత్యుపదిష్టా స
యం యథోక్తవిజ్ఞానసాధనే హేతుః ॥ ౧౧౪ ॥ శ్రుతిబలవిరహే కోవా తర్కేణహి కేవలేన నిర్ణేతుం । ప్రభవతి కో వా వత్తుం
కవతి జాతాకుతశ్చ సృష్టిరియం ॥ ౧౧౫ ॥ సృష్టేరర్వాచీనా దేవా నైవాస్య నిర్ణయే కుశలాః । అస్య చ జగతో యోసావ
ధ్యక్షస్స్వర్గ్యే లోకేసోయోపి ॥ ౧౧౬ ॥ వేదనవావేదేతి ప్రథయతి ముబోధరూపతామస్య । తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యోత ఏవ
[illegible] ॥ ౧౧౭ ॥ శ్రుతిశతగమ్యేతస్మిన్ మననం శ్రవణాంగమేవ నిర్దిష్టం । శ్రోతవ్యశ్శ్రుతివాక్యేభ్యో మంతవ్యశ్చ
శ్రుతిపత్రైవృత్తేయం ॥ ౧౧౮ ॥ శ్రుతిసదృష్టేప్యభవత్తిపత్త్యం సంభావితత్వశంకాపి । తామపనేతుం హ్యపాశ్రుతార్థ
సంభావితత్వవిజ్ఞానే ॥ ౧౧౯ ॥ మననం పరమం సాధనముపదిశతి నహి స్వతంత్ర మానమితి । శ్రుత్యనుగుణం హి తచ్చేద్యథ

త్సిద్ధా సాధనం భవతి॥౧౨౦॥ శ్రుతిమూలం మననం యత్తత్ప్రమాణం హి తేన న విరోధః। మాత్ర కృత్యమిదమేవార్థం ప్రవక్తి తర్కాప్రతిష్ఠితత్వేన॥౧౨౧॥ సిద్ధం హి వస్తు లోకే దృష్టం మానాంతరాభిగమ్యమితి। తద్వద్బ్రహ్మాపీతి దూషణమేతన్నాత్ర సంభవతి॥౧౨౨॥ బ్రహ్మ తు యద్యపి సిద్ధం తథాపి మానాంతరం న సంస్పృశతి। రూపాదిరాగరహితం బ్రహ్మ యతో భవతి నేంద్రియగ్రాహ్యం॥౧౨౩॥ నైవానుమానగమ్యం లింగాభావాత్ క్వ మన్యదిహ మానం। తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతి కమ్యేతర్కావిరోధః స్మృతేర్విరోధో వా॥౧౨౪॥ బ్రహ్మణి పదమాధాతుం న శక్నుయాత్తేన కోపి న విరోధః। బ్రహ్మణి పరమానందేన బాధక శ్రుతిసమక్షే కిమపి॥౧౨౫॥ బ్రహ్మ యది కారణం స్యాత్ప్రాగుత్పత్తేస్తదాత్మనా సత్త్వం। కార్యస్య వాచ్యమేతన్న చ ఖలు యుక్తం విరుద్ధరూపేణ॥౧౨౬॥ యది చ ప్రధానమేతజ్జగతో జన్మాది కారణం భవతి। ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వం తదాత్మనా జగతి యుక్తమితి చేన్న॥౧౨౭॥ శ్లో ౭॥ అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్। టీకా నను స హి చేతనమేకం జగతో జన్మాది కారణం యస్మాత్। శబ్దాదిమచ్చ కార్యం స్థూలం పరిదృశ్యతే హి జగదఖిలం॥౧౨౮॥ బ్రహ్మ చేతన్న పరితం కారణముపపన్న్యతే తదైవం స్యాత్। అసదేవ కార్యమేతత్ప్రాగుత్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత॥౧౨౯॥ సత్కార్యవాదినస్తే తదనిష్టం స్యాదితీహ నాశంక్యం। ప్రతిషేధమాత్రమేతన్నాస్య ప్రతిషేధ్యమస్తి కించిదపి॥౧౩౦॥ సత్త్వం ప్రాగుత్పత్తేః ప్రతిషేద్ధుం నైవ శక్నుయాదేషః। యత ఉత్పత్తేః ప్రాగపి కారణరూపేణ సత్త్వమస్య స్యాత్॥౧౩౧॥ హిత్వా కారణసత్తాం ప్రాగుత్పత్తేస్తదైవ చేదానీం। కార్యస్య నైవ దృష్టం సత్త్వం ప్రతిషిధ్యతే హి తచ్చ కథం॥౧౩౨॥ శ్లో ౮॥ అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమంజసం॥ టీకా చేతనకారణతాయాం దోషాయం దుర్నివార ఇవ నను స్థితిసమయే జగదేతత్స్థూలమశుద్ధం చ దృశ్యతే లోకే॥౧౩౩॥ అప్యయకాలే తదిదం కారణరూపం ప్రపద్య సకలమపి। శుద్ధం కారణరూపం స్వీయాశుద్ధ్యాదిధర్మనివహేన॥౧౩౪॥ సంభాద్యదూషయేదితి దూషణమేతచ్చ దుర్నివారం హి। అవిభాగముపగతానాం భోక్తౄణామపి పరేణ పురుషేణ॥౧౩౫॥ పునరుత్పత్తౌ తేషాం భోక్తృవిభాగోపి దుర్లభో భవతి। అసతి చ నియామకే స్యాద్భోక్తృవిభాగస్తథా హి ముక్తానాం॥౧౩౬॥ పునరుత్పత్తిరపి స్యాదిత్యేతద్దూషణం హి దుర్వారం। యది చేదప్యయకాలే పరేణ కార్యం విభక్తమేవ స్యాత్॥౧౩౭॥ స్థితిసమయాదవిశేషాదప్యయ ఏవాస్య దుర్లభో భవతి। అపృథక్త్వే చ పరే స్యాదప్యయ వార్తా హి కార్యకారణయోః॥౧౩౮॥ యస్య విభక్తం యది వావిభక్తమేవేహ కారణే కార్యః। అప్యయసమయే సోయం దుర్వారో దోష ఏవ ఇతి చేన్న॥౧౩౯॥ శ్లో ౯॥ న తు దృష్టాంతభావాత్॥ టీకా నాయం దోషః ప్రసరతి జగతో జన్మాది కారణేతస్మిన్। అవిభక్తమేవ కార్యం బ్రహ్మణి జన్మాదికారణే భవతి॥౧౪౦॥ అప్యయసమయే తత్ర చ దృష్టాంతో దోషమేనన్నుదతి। మృత్ప్రకృతికా వికారా ఘటశరావాద్యాః స్థితివ్యతిక్రాంతా॥౧౪౧॥ తామపి యంతోపి చ తేన సంసృజంత్యాత్మధర్మలేశేన। రుచకాదయస్సువర్ణం న సంసృజంత్యప్యయే స్వధర్మేణ॥౧౪౨॥ పృథ్వీవికారభూతో భూతగ్రామశ్చతుర్విధో యోసౌ। ఉచ్చావచప్రభేదోప్యప్యయకాలేన చాత్మధర్మేణ॥౧౪౩॥ యద్వత్పృథివీమేతాం న దూషయతి తద్వదేవ చేహాపి। బ్రహ్మణి పి శుద్ధరూపే న దోషసంసర్గలేశశంకాపి॥౧౪౪॥ త్వత్పక్షసాధనేకిల దృష్టాంతో నోపలభ్యతే కోపి। దూషణమపి యచ్చైతత్తదల్పమేవోపదర్శితం భవతా॥౧౪౫॥ స్థితిసమయసులభమపి యత్తదవ్యయే దర్శితం యతో భవతా। చేతనకారణవాదే తస్మాత్తదిదం న దూషణం కిమపి॥౧౪౬॥ అవిభాగముపగతానామపి భోక్తౄణాం పరేణ చాపీశాత్। శక్త్యవశేషాదేవ చ భోక్తృవిభాగః పునః ప్రవర్తేత॥౧౪౭॥ శ్లో ౧౦॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥ టీకా యో సౌ దోషస్సోయం ప్రధానవాదేపి తుల్య ఏవ స్యాత్। శబ్దాదిమచ్చ కార్యం ప్రధానమేతచ్చ తద్విహీనం హి॥౧౪౮॥ స్థూలం సకలం కార్యం ప్రధానమేతద్విలక్షణం తస్మాత్। యది చ విలక్షణయోరిహ నైవ స్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోయం॥౧౪౯॥ న స్యాత్ప్రధానజగతోస్తవ చాయం ప్రకృతివికృతిభావోపి। జగతః ప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమపి దుర్నివారమేవ స్యాత్॥౧౫౦॥ అప్యయకాలేపి తథా కారణమేతచ్చ కార్యధర్మేణ। సంస్పృశ్యేత తథైవ హి భోక్తృవిభాగోపి దుర్లభో భాతి॥౧౫౧॥ ముక్తానాం చ [illegible] పునరుత్పత్తిస్తు దుర్నివారైవ। యది కేచిదవ్యయేపి హి విభక్తరూపాః పరం ప్రధానేన॥౧౫౨॥ [illegible] శేషాం కథం ప్ర

ధానంకారణమేషాం ప్రధానకార్యత్వం। యస్మాద్ధానం నమేతత్తుల్యయుక్తతో నేహ బాధకం భవతి॥౧౪౩॥ శ్లో॥ ౧౧॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః॥ టీకా॥ ఇతి ఆగమగమ్యే త్వర్థే తర్కవిరోధో హి నైవమాశంక్యః। యస్మాన్నిరాగమాస్తైః పురుషోత్ప్రేక్షితైర్నిబంధనాపవ॥౧౪౪॥ పురుషమతివైశ్వరూప్యాద్యతో భవంత్యప్రతిష్ఠితాస్తర్కాః। ఉత్ప్రేక్షితాశ్చ నిపుణం కుశలైరనుమాతృభిశ్చ యేత ర్కాః॥౧౪౫॥ అన్యైరభియుక్తతరైరాభాస్యంతే హి తే చ సర్వేపి। అథ ను ప్రసిద్ధకీర్తేః కపిలస్యాస్త్యప్రతిష్ఠితస్తర్కః॥౧౪౬॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం ప్రసిద్ధమహాసో భవంతి తీర్థంకరాః। బహవః కణభుక్ప్రముఖా విప్రతిపత్తిశ్చ దృశ్యతే తేషాం॥౧౪౭॥ తర్కవిదామప్యేకం కపిలస్సర్వోప్తత్వేనో సంభవతీతి। కణభుక్ప్రముఖైస్తైః కపిలోయం నైవ పరిగృహీతోస్తి॥౧౪౮॥ అథ చ వయమన్యథేవహ్యానుమాస్యామో యథా న దోషోయం। నైవ హి వక్తుం శక్యం తర్కస్సకలః ప్రతిష్ఠితో నేతి॥౧౪౯॥ అర్థో భాసనిరాసద్వారా శ్రుత్యర్థనిర్ణయే సోయం। తర్కః కారణమితి హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి మననసాహాయ్యం॥౧౫౦॥ తర్కబలాదేవ యతస్సుఖసంబంధే చ దుఃఖపరిహారే। లోకః ప్రవర్తతే సావతీతసామ్యాదనాగతే తస్మిన్॥౧౫౧॥ తస్మాత్సావద్యమిమం తర్కం హిత్వా య ఏవ నిరవద్యః। తర్కస్సం శ్రయణీయో భవతీత్యాశా త్ర నైవ కర్తవ్యా॥౧౫౨॥ క్వచిదపి విషయే తర్కః ప్రతిష్ఠితస్స్యాత్తథాపి న విమోక్షః। వాగాద్యగమ్యమేతద్బ్రహ్మయతో దర్శయంతి వేదాంతాః॥౧౫౩॥ తత్ర చ తర్కస్సోయం నిరాగమో హి ప్రతిష్ఠితో నేతి। తస్మాదాగమవశతస్తదనుగుణస్మృతివచస్సహాయేన॥౧౫౪॥ చేతనమద్వయరూపం బ్రహ్మైవైతస్య కారణం సిద్ధం। అన్యచ్ఛ్రుతివిపరీతం ప్రధానమేతస్య కారణం నేతి॥౧౫౫॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి। నన్విహ సమన్వయేస్మిన్ పునర్విరోధో హి దుర్నివారస్స్యాత్॥౧౫౬॥ కపిలస్మృతివచనైరిహ విరోధశంకాతు పరిహృతా పూర్వం। ద్రవ్యం న విభు ప్రకృతికమితి యోసౌ కణభుగభిమతస్తర్కః॥౧౫౭॥ సంప్రతి తేన విరోధో దుర్వారశ్శ్రుతిసమన్వయే భవతి। కపిలస్తర్కే కుశలః కణభుక్తస్మాదతీవ కుశలస్స్యాత్॥౧౫౮॥ కణభుక్తర్కవిరోధాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయో సిద్ధః। ఇతి శంకామతిదేశాదపనేతుం రచితమేతదధికరణం॥౧౫౯॥ శ్లో॥ ౧౨॥ ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః॥ టీకా॥ శిష్టపరిగ్రహవిధురా యే వై శిష్టాపరిగ్రహాస్తే స్యుః। అతిదేశేన నిరస్తాస్తే ఖల్వణ్వాదివాదముఖ్యా యే॥౧౬౦॥ యోసౌ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య। శిష్టైశ్చ పరిగృహీతః శ్రుతిలింగైనోపబృంహితస్తద్వత్॥౧౬౧॥ అణుకారణతావాదో నాయం కస్యాపి సమ్మతో భవతి। శిష్టైర్న పరిగృహీతస్తస్మాదత్యాదరో భిహితః॥౧౬౨॥ తస్య నిరాకరణేపి చ తుల్యం సాధనమితో పాదిష్టం హి। అతిగంభీరం చైతద్బ్రహ్మైకమమాత్రసమధిగమ్యం స్యాత్॥౧౬౩॥ తర్కానవగాహ్యత్వం తథైవ తర్కాప్రతిష్ఠితత్వమపి। అపి చాన్యథానుమానేప్యవిమోక్షస్సకలమేతదిహ తుల్యం॥౧౬౪॥ నను యది జగదఖిలమపి బ్రహ్మప్రకృతికమితీష్యతే భవతా। బ్రహ్మాద్వితీయరూపం కార్యం సకలం హి భిన్నరూపం హి॥౧౬౫॥ కారణవైలక్షణ్యాద్వైలక్షణ్యం హి దృశ్యతే కార్యే। మృత్తంతుభేదతస్స్యాద్ఘటపటయోర్భిన్నరూపతా దృష్టా॥౧౬౬॥ బ్రహ్మణ్యప్రత్యక్షే శ్రుతిః ప్రమాణం న చాన్యదిత్యుక్తం। అత్ర పునః ప్రత్యక్షేణ గతిపిరుద్ధార్థరూపతా సుచితా॥౧౬౭॥ ఇహ భోక్తృభోగ్యయోర్యః ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే భేదః। బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం తస్య చ బాధో భవేత్సహాయుక్తః॥౧౬౮॥ ఆదిత్యో యూప ఇతి శ్రుతిర్యథా గౌణమర్థమాచష్టే। తద్వద్గస్య ప్రత్యక్షబాధ్యత్వంభూతా శ్రుతిశ్చ గౌణపరా॥౧౬౯॥ తస్మాజ్జగదఖిలమపి ప్రధానకారణకముచితమాశ్రయితుం। ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్॥౧౭౦॥ శ్లో॥ ౧౩॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ టీకా॥ బ్రహ్మ యది హాద్వితీయం కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః। భోక్తా హి భోగ్యభావం భోగ్యం వా భోక్తృభావముపగచ్ఛేత్॥౧౭౧॥ న హి కారణావిశేషే కార్యవిశేషో హి దృశ్యతే క్వాపి। భోక్త్రాపత్త్యా ఫలత్యామవిభాగో దుర్నివార ఏవ తయోః॥౧౭౨॥ జగతి ఖలు భోక్తృభోగ్యావిభక్తరూపేణ సుప్రసిద్ధౌ హి। అనుచితమిదమాశ్రయితుం ప్రమాణసిద్ధార్థబాధనం శ్రుత్యా॥౧౭౩॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాల్లోకవదేవాత్ర సిద్ధతా భవతి। మృత్ప్రకృతికావికారా ఘటకరకాద్యాః పరస్పరం భిన్నాః॥౧౭౪॥

మృద్ఘటేష్వేకాకారా ప్రకృతివికారత్వమత్ర దృష్టంహి । వీచ్యాదయో వికారాస్సముద్రమూలాః పరస్పరంభిన్నాః ॥౧౮౫॥
తేషాంకారణభూతో సముద్ర ఏకోద్వితీయ ఏ భాతి । రుచకాదయో వికారాస్స్వర్ణమూలాస్తథైవదృశ్యంతే ॥౧౮౬॥ ఏ
కస్స్వరూపమేవహి సువర్ణరూపా భాతి తద్వదేవేహ । శబ్దాదయోహి భోగ్యా భోక్తా చావిద్యకల్పసంభూతః ॥౧౮౭॥ బ్రహ్మ
వికారాస్సంతో భజంతి భేదంపరస్పరం సర్వే । భేదః ప్రమాణసిద్ధో వీచ్యాదిషు దృశ్యతే యథాలోకే ॥ ౧౮౮ ॥ తద్వ
ద్భోక్త్రాదిష్వపి భేదే నైవాస్తి బాధకం కిమపి । తస్మాత్ప్రకృతవిభేదే వికారభేద ఇతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౮౯॥ వీచ్యాది
కార్యజాతే యథాయం నియమోహి భంగమాపన్నః । తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మప్రకృతికమిదంహి జగదఖిలం ॥
౧౯౦॥ బ్రహ్మణి కారణరూపే శ్రుత్యంతసమన్వయోపి నిరవద్యః । బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం యోఽసౌ దోషః ప్రదర్శితః
పూర్వం॥౧౯౧॥ స చ పరిహృతోహి దోషః పరిణామప్రక్రియాం సమాలంబ్య । యదిదం దూషణముక్తం వివర్తవాదావలం
బనేన పునః॥౧౯౨॥ తదిదం దూషణమఖిలం నిర్మూలయితుం కృతప్రయత్నేన । ఇహ ఖల్వాదృతమనఘో మునినా రచితం తదే
తదధికరణం ॥౧౯౩॥ సూత్రం ౧౪ ॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥ శ్లోకః వ్యవహారావసరే కిల జగత్సముద్రం విభక్త
మాభాతి । పరమార్థతోహి సకలం కారణరూపం న కార్యమన్యదిహ ॥౧౯౪॥ యస్మాదనన్యతైవహి మృద్ఘటయోర్భవతి కా
ర్యకారణయోః । కారణసత్తాంహిత్వా కార్యాసత్త్వం తయోరనన్యత్వం ॥ ౧౯౫ ॥ మృద్ఘటయోరిహలోకే మృదన
న్యత్వం తదేవ దృష్టం । సర్వత్ర కార్యజాతే హ్యనన్యతా భవతి కారణేనైవం ॥ ౧౯౬ ॥ ఆరంభణశబ్దాద్యైస్తమే
తమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । యేనాశ్రుతమిత్యాదావేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ॥ ౧౯౭ ॥ నిర్దిశ్య తత్ర చాయం దృ
ష్టాంతోహి ప్రదర్శితః శ్రుత్యా । మృత్పిండేనైకేన హి మృణ్మయమఖిలం యథైవ విజ్ఞాతం ॥ ౧౯౮ ॥ యస్మాద్వాచారం
భణమేవ వికారోహి నామధేయమితి । ఘటకరకాదివికారో వాచైవారభ్యతేహి కేవలయా॥౧౯౯॥ పరమార్థతో విమ
ర్శేన వికారో నామ కశ్చిదప్యస్తి । అనృతాత్మకో వికారో నామైవహి మృత్తికైవ సత్యమితి ॥ ౨౦౦ ॥ తేజోబన్నేష్వథ తథా
త్రీణిహి రూపాణి సత్యమితి చోక్తం । దృష్టాంతోయం బ్రహ్మణ ఉక్తార్థసమర్థనాయ నిర్దిష్టః॥ ౨౦౧ ॥ బ్రహ్మప్రకృతిక
మేతత్తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తి చైతదితి । ప్రఖ్యాప్య సత్యమేకం బ్రహ్మైవేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి॥ ౨౦౨॥ సూత్రే చాదిగ్ర
హణాచ్ఛ్రుత్యంతరమైతదాత్మ్యమిత్యేవం । మానమితి సూచితం స్యాత్తదనన్యత్వే యథోపదిష్టార్థే ॥౨౦౩॥ దృష్టాంతై
రేతైరిహ భవేదనేకాత్మకత్వమస్యేతి । నైవాశంక్యం యస్మాత్కారణమాత్రస్య సత్యతా కథితా ॥౨౦౪॥ తస్య చ దృ
ష్టాంతోయం వికారజాతస్య చానృతత్వం హి । ప్రథయతి న చేత్తదైవం తదుపన్యాసో హి విఫల ఏవ స్యాత్ ॥౨౦౫॥ దృష్టాం
తైశ్చైతస్మిన్బంధనమిహ తస్కరేపి నిదర్శితం । అనృతాభిసంధియోగాత్తథైవ దార్ష్టాంతికేపి వక్తవ్యం ॥౨౦౬॥ ప్రకృ
తివికారౌ సత్యౌ స్యాతాం కో వానృతాభిసంధస్స్యాత్ । తస్మాదనృతం కార్యం సత్యం స్యాత్కారణం పరం బ్రహ్మ ॥ ౨౦౭॥
ఇతి ఖల్వంగీకార్యం దృష్టాంతోయం తదానుకూలస్స్యాత్ । బ్రహ్మా నను నిర్విశేషం సవిశేషం చ ద్విరూపముపదిష్టం ॥౨౦౮॥
ప్రథయంతి నిర్విశేషం హ్యశబ్దమిత్యాది వాక్యజాలాని । సవిశేషముపదిశంతి శ్రుతివచనాన్యపి చ సర్వకర్మేతి ॥౨౦౯॥ ఏక
త్వం నానాత్వం బ్రహ్మణి సత్యం తదేవ చోభయమపి । ఉపయుజ్యేతే తు కర్మణి నానాత్వే నాస్త్యయం చ విజ్ఞానం॥౨౧౦॥ ఏ
కత్వే చ తస్య జ్ఞానం మోక్షైకఫలమితి న్యాయ్యం। తస్మాత్తదిదమయుక్తం కారణమాత్రస్య సత్యతాకథనం ॥౨౧౧ ॥ ఇ
తి చెన్నైవం శక్యం బ్రహ్మ యతో నిర్విశేషరూపమితి । యస్మిన్ సర్వాణీతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి నేహ నానేతి॥౨౧౨॥ నను యది
చైవం చేత్స్యాత్సవిశేషనిరూపణం వృథైవ స్యాత్ । శ్రుతివాక్యదర్శితస్య హి వైయర్థ్యం నైవ దృశ్యతే క్వాపి॥౨౧౩॥ ఇ
తి చేన్నైవం యస్మాత్సవిశేషముపాసనార్థముపదిష్టం। తస్య చ పరిణామిత్వం జగదాకారేణ వర్ణితం యదపి॥ ౨౧౪॥ తదపీ
హ నిర్విశేషప్రతిపత్త్యర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి। అన్నేన సోమ్య శుంగేనేతి శ్రుతిరేతమర్థమాచష్టే॥౨౧౫॥ వ్యవహారా
వస్థాయాం పరాత్మనో భవతి చేశితృత్వమపి । తత్రేశితవ్యభావో జగతస్సర్వస్య వర్ణ్యతే శాస్త్రే ॥౨౧౬॥ తత్రోపా
స్యోపాసకభావో సావీశజీవయోర్భవతి । బోధయితుమేతమర్థం లోకవదిత్యాహ సూత్రకారోయం॥౨౧౭॥పరమార్థావ

ష్ఠాయాం న చేశితవ్యం న వాపి చోపాస్యం। కేవలరూపో వ్యోమ్నాత్మా విభాతి నాన్యత్తతోఽస్తి కించిదితి ॥ ౧౮ ॥ శ్రుతిరేషా బోధ
యతి హి యస్మిన్ సర్వాణి నేహ నానేతి। దర్శయితుమేనమర్థం తదనన్యత్వం హి సూత్రితం మునినా ॥ ౧౯ ॥ నను చేత్సకలం
కార్యం వికారభూతం యథానృతం తర్హి । లోకవ్యవహారోఽయం విచ్ఛిద్యేతావ్యవస్థితత్వేన। వ్యవహారస్సకలోఽయం ప్రమా
ణమూలః ప్రమాతృమూలశ్చ ॥ ౨౦ ॥ సర్వస్య చానృతత్వేన చ ప్రమాతా న హి ప్రమాణం వా । వ్యవహారస్తదభావే కథం
హి లోకః ప్రవర్తనాహేతుః ॥ ౨౧ ॥ శాస్త్రీయో విధిరూపో జ్యోతిష్టోమాదిగోచరో యోఽసౌ । ప్రతిషేధాఖ్యోపి తథా విచ్ఛి
ద్యేతాప్రమాణకత్వేన ॥ ౨౨ ॥ శాస్త్రేణ చానృతేన ప్రతిపాద్యం యదపి చాత్మతత్త్వమపి। తచ్చ కథం సత్యం స్యాదిత్యా
శంకాత్ర నైక కర్తవ్యా ॥ ౨౩ ॥ ఆత్మావబోధతః ప్రాగ్జగదఖిలం సత్యరూపమాభాతి। తమపాశ్రిత్య చ సకలః ప్రమాప్రమా
తృప్రమాణవిషయోఽసౌ ॥ ౨౪ ॥ వ్యవహారశ్చ తథైవ వ్యవస్థితార్థో న చాన్యథా భవతి । స్వప్నవ్యవహారః ప్రాగ్య
థా ప్రబోధాన్న బాధ్యతే తద్వత్ ॥ ౨౫ ॥ స్వప్నే న చానృతేన హి శుభస్య లాభో యథా భవేల్లోకే। అనృతేన చాత్మలా
భస్తథా భవత్యేవ మోక్షశాస్త్రేణ ॥ ౨౬ ॥ సూత్రం ౧౫ ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ టీకా ఇతరస్మాదపి హేతోరనన్యతా భవతి కా
ర్యకారణయోః । యస్మాత్కారణభావే దృష్టా కార్యస్య నియతముపలబ్ధిః ॥ ౨౭ ॥ సత్యాం మృది కరకాదిస్సతి వసువర్ణే త
థైవ రుచకాదిః । ఉపలభ్యతే హి తస్మాదనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః ॥ ౨౮ ॥ నైవాన్యస్య చ భావేన హ్యన్యస్యోప
లబ్ధిరిహ దృష్టా । నహ్యశ్వో గోరన్యో గోర్భావే చోపలభ్యతే హ్యశ్వః ॥ ౨౯ ॥ ఏవం కులాలభావే ఘటోపలబ్ధిశ్చ నైవ దృ
ష్టా హి। సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావే న హి తయోరయం నియమః ॥ ౩౦ ॥ యదయం నియమో దృష్టో యత్ర స్యాత్ప్రకృతివికృ
తిభావోఽయం । నన్వన్యస్య చ భావేన హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరితి న స్యాత్ ॥ ౩౧ ॥ ధూమస్య త్వగ్నేరన్యస్య స చాగ్నిభావేపి నియతము
పలబ్ధిః । నియతోపలబ్ధియోగాదనన్యతా స్యాదితీహ న హి నియమః ॥ ౩౨ ॥ నైవం నివాతదేశే హ్యగ్న్యుద్వాపేపి దృశ్య
తే ధూమః । అథవా తదనన్యత్వే తద్భావేనోపలబ్ధివిషయత్వం ॥ ౩౩ ॥ హేతుం వయం వదామో హేతురయం నాగ్ని
ధూమయోర్భవతి । మృద్ఘటయోరిహ దృష్టస్సోఽయం తస్మాదనన్యతా హి తయోః ॥ ౩౪ ॥ అథవా భావాచ్చేతి హి సూ
త్రావయవోఽయమత్ర పఠనీయః । తేనోపలబ్ధిభావాదనన్యతా సాధితైతయోర్భవతి ॥ ౩౫ ॥ పూర్వం శబ్దబలేన హ్యన
న్యతా దర్శితా హి సూత్రకృతా । ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యా తదనన్యత్వం ప్రసాధితం హ్యత్ర ॥ ౩౬ ॥ సూత్రం ౧౬ ॥ సత్త్వా
చ్చావరస్య ॥ టీకా హేతోరితస్మాదప్యనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః। యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవ
రస్య ॥ ౩౭ ॥ కార్యస్య వాన్యమేతన్న చేత్తతస్స్యాత్కథం తదుత్పత్తిః । ఉత్పత్తిప్రాక్సమయే యదాత్మనా యన్న వర్త
తే కార్యం ॥ ౩౮ ॥ న తతస్తస్యోత్పత్తిస్సికతాభ్యస్తైలపూర ఇవ భవతి । తస్మాదనన్యదేవ హి కార్యం సకలం చ కారణేన
స్యాత్ ॥ ౩౯ ॥ సూత్రం ౧౭ ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్ ॥ టీకా ప్రాగుత్పత్తేర్నను యది
సత్యం స్యాత్కారణాత్మనా కార్యే । స్యాదిహ తదైతయోరియమనన్యతా తచ్చ నైవ సంభవతి ॥ ౪౦ ॥ యస్మాత్ప్రా
గుత్పత్తేరసత్త్వమస్యోపదర్శయత్యేషా। శ్రుతిరసదేవేదమితి హ్యన్యాప్యేవం శ్రుతిర్హ్యసద్వేతి ॥ ౪౧ ॥ తస్మాత్ప్రా
గుత్పత్తేరనన్యతా సదసతోః కథం ఘటతే। ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరసన్న కార్యం స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ కింతు స
దేవ హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరసద్విసర్దిష్టం । ధర్మాంతరేణ చాయం వ్యపదేశో భవతి యుక్త ఏవాస్య ॥ ౪౩ ॥ ధ
ర్మాంతరమియమేతద్ధ్యవ్యాకృతనామరూపతైవాస్య। సచ్ఛబ్దార్హం లోకే యద్వ్యాకృతనామరూపమిహ భవతి ॥ ౪౪ ॥
ఉత్పత్త్యనంతరం స్యాద్వ్యాకృతనామస్వరూపతా కార్యే। తదభావాదుత్పత్తేః ప్రాగసదితి కథ్యతే సదేవేదం ॥ ౪౫ ॥
అత్ర హి వాక్యశేషాదయమేవార్థః ప్రతీయతే యస్మాత్ । తతోఽపక్రమవాక్యే యదసచ్ఛబ్దేన వర్ణితం పూర్వం ॥ ౪౬ ॥ ఉ
త్తరవాక్యేన తత్సచ్ఛబ్దేనోపవర్ణితం హి పునః। శ్రుత్యంతరేప్యసద్వేత్యత్ర చ యదసత్ప్రదర్శితం తస్య ॥ ౪౭ ॥ స్వయ
మకురుతేతి చోత్తరవాక్యాత్సద్రూపతా భవేత్తస్మాత్ । ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవరస్య ॥ ౪౮ ॥
సూత్రం ౧౮ ॥ యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ ॥ టీకా సత్త్వమనన్యత్వం వా ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కారణేనాస్య। కార్యస్య యుక్త్యైవ

హేతుశక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ భాతీయతః ॥ ౨౪౯ ॥ అత్ర చ యా యుక్తిస్స్యాత్తస్యాస్సైవేదానీం నిరూప్యతే భూయః । దధిఘటరుచకార్థిభిరేతాః క్షీరమృత్సువర్ణాని ॥ ౨౫౦ ॥ నియతముపాదీయంతే నను వై పరీత్యేన తా న గృహ్యంతే । సత్కార్యవాదపక్షే హి తదిదం యుక్తం న చేతరత్రాపి ॥ ౨౫౧ ॥ కారణనియమో న స్యాదన్యత్ర సత్కార్యవాదవార్తా స్యాత్ । సర్వత్ర చావిశేషే కార్యాసత్త్వే తథైవ చాన్యత్వే ॥ ౨౫౨ ॥ క్షీరాదేవ దధి స్యాన్న మృత్తికాయాస్తథా ఘటోప్యేవం । మృద ఏవ స్యాన్నైవ క్షీరాదితి నిర్ణయముపపత్తిహీనం స్యాత్ ॥ ౨౫౩ ॥ ప్రాక్కార్యస్యాసత్త్వే తుల్యేపి హి కశ్చిదతిశయః క్షీరే । దధ్నస్స్యాదేవం కిల ఘటాదికార్యస్య మృత్తికాదిషు చ ॥ ౨౫౪ ॥ ఇతి చేదేవం హి తదా తవాపి సత్కార్యవాద ఏవ స్యాత్ । కార్యాతిశయో యో వా శక్తిః శేషో హి కారణే వాచ్యః ॥ ౨౫౫ ॥ స చ కారణాత్మభూతో నాపి తదన్యో న చాప్యసన్భవతి । యది చాన్యో యది చాసన్ క్షీరాదపి వా ఘటః కుతో న భవేత్ ॥ ౨౫౬ ॥ క్షీరేపి చాస్య తుల్యం హ్యన్యత్వం తథా తత్రైవ చాసత్త్వం । ప్రాగసదన్యత్కార్యం సమవైతి కథం హి కారణే పశ్చాత్ ॥ ౨౫౭ ॥ సమవాయకల్పనా వా నైవ చ యుక్తా హి కార్యకారణయోః । సంబంధమంతరా ఖలు న భవతి కార్యస్య కారణే సత్త్వం ॥ ౨౫౮ ॥ అత ఇహ సమవాయోయం సంబంధో యుక్త ఏతయోరితి చేత్ । సమవాయస్యాపి తదా సంబంధశ్చాన్య ఏవ కిం న స్యాత్ ॥ ౨౫౯ ॥ సంబంధతా చ యస్మాన్నాసంబంధస్య యుజ్యతే వక్తుం । యది ఖలు సంబంధోయం సంబంధాంతరమపేక్షతే నైవ ॥ ౨౬౦ ॥ సంయోగస్సంబంధో నైవాపేక్షేత తం చ సమవాయం । యది చేత్సమవాయోయం సమవాయాంతరమపేక్షతే చ తదా ॥ ౨౬౧ ॥ తస్యాన్యస్తస్యాన్యస్సంబంధ ఇతీహ చానవస్థా స్యాత్ । సంయోగో హి గుణత్వాత్సంబంధాంతరమపేక్షతే నాయం ॥ ౨౬౨ ॥ సమవాయో హి స్వాశ్రయవద్గుణస్స్యాదితి పునర్న చాశంక్యం । గుణపరిభాషా సేయం న చాత్ర తంత్రం పరతంత్ర్యాపేక్షైవ ॥ ౨౬౩ ॥ సంయోగస్సంబంధస్సన్నపి సమవాయమీహతే యద్వత్ । తద్వత్సమవాయోపి స్యాదిహ బీజం తు తుల్యముభయత్ర ॥ ౨౬౪ ॥ తాదాత్మ్యమేవ చేహ ప్రతీయతే జగతి కార్యకారణయోః । యద్యశ్వమహిషయోరివ భేదశ్చేత్తాన్న తయోర్హి సమవాయః ॥ ౨౬౫ ॥ యదపి చ కార్యద్రవ్యం సర్వావయవేషు భవతి సమవేతం । కిం వాప్యేకైకస్మిన్నితి వక్తవ్యం న యుక్తముభయమపి ॥ ౨౬౬ ॥ సర్వావయవేషు యదా తత్ప్రత్యక్షం హి దుర్లభం భవతి । సర్వావయవానామిహ భవేద్యదా సన్నికర్ష ఏతత్స్యాత్ ॥ ౨౬౭ ॥ న చ లోకే హి బహుత్వం వ్యస్తగ్రహణేన గృహ్యతే క్వాపి । అవయవశః ప్రత్యేకం కార్యం సమవేతమవయవేషు యది ॥ ౨౬౮ ॥ ఆరంభకాతిరిక్తా అప్యవయవినస్స్యురవయవాశ్చాన్యే । ఏకైకస్మిన్ హి యదా సమవేతం కార్యమభిమతం భవతి ॥ ౨౬౯ ॥ ఏకైకసన్నికర్షే సత్యపి గృహ్యేత కార్యమఖిలమపి । ఏకత్ర వ్యాపారే వ్యాపారోన్యత్ర తస్య నైవ స్యాత్ ॥ ౨౭౦ ॥ న హి దేవదత్త ఏకస్స్రుఘ్నే నివసంస్తు పాటలీపుత్రే । స్రుఘ్న ఇవ తదహరేవ చ సన్నిహితస్స్యాదతో న యుక్తమిదం ॥ ౨౭౧ ॥ ప్రత్యేకపరిసమాప్తిర్గోత్వాదివదస్య వర్ణ్యతే చ యదా । ప్రత్యేకమవయవేష్వపి ఫలయోగస్స్యాత్తదాస్య కార్యస్య ॥ ౨౭౨ ॥ ఉరసా చ పృష్ఠకార్యం స్తనకార్యం వా భవేచ్చ శృంగేణ । నైతత్కాప్యపి చ దృష్టం తస్మాత్కథమేతయోర్విభిన్నత్వం ॥ ౨౭౩ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరసదిహ కార్యం వా కారణే కథం భవతి । అసతోపి జన్మ చేత్స్యాద్వంధ్యాపుత్రోపి జాయతే న కథం ॥ ౨౭౪ ॥ అసతో నిస్తత్త్వత్వాన్మర్యాదాకరణమస్య న చ యుక్తం । యత్ర గృహాదీనామిహ మర్యాదా దృశ్యతే సతామేవ ॥ ౨౭౫ ॥ ప్రాక్పూర్ణవర్మణోయం వంధ్యాపుత్రోభిబభూవ రాజేతి । న హ్యసతోస్తి మర్యాదా వంధ్యాపుత్రస్య కుత్రచిద్దృష్టా ॥ ౨౭౬ ॥ ఉత్పత్తిరపి చ యా స్యాత్క్రియా చ సా స్యాత్సకర్తృకాపి తథా । నాకర్తృకా క్రియేయం నైవాసతి కర్తృకా క్వచిద్దృష్టా ॥ ౨౭౭ ॥ నను యది కార్యోత్పత్తేః ప్రాగపి కార్యం సదేవ చేత్తర్హి । వ్యాపారస్సకలోయం విఫలస్స్యాత్కారణస్య సర్వస్య ॥ ౨౭౮ ॥ ఇత్యపి నైవాశంక్యం కారకయోగస్తు నాత్ర విఫలస్స్యాత్ । యద్యపి కారణమేతత్ప్రాగపి సిద్ధం తథాపి సఫలోయం ॥ ౨౭౯ ॥ కరణవ్యాపారస్స్యాత్కార్యాకారేణ యోజయిత్వమేతత్ । తస్మాదుత్పత్తేః ప్రాక్సదనన్యత్కారణేన కార్యమతః ॥ ౨౮౦ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికమఖిలం బ్రహ్మణ్యనన్యత్తదాత్మనా సదితి । సిద్ధమిహ యాత్ర ప్రతిజ్ఞా యేనాశ్రుతమితి చ సాపి సిద్ధైవ ॥ ౨౮౧ ॥ సత్త్వాదనన్యత్వే కిల యుక్తైరేవం సమర్థితే భవతః । శబ్దాంతరాచ్చ

గత స్తథైవ సమ్యఙ్నిరూపయిష్యేతే ॥ ౨౮౨ ॥ పూర్వమసద్వ్యపదేశో యోసౌ శబ్దః ప్రసంజితః కార్యే । తస్మాచ్ఛబ్దాంతర
మిహ సచ్ఛబ్దో యం హి స్పృశ్యతే కార్యే ॥ ౨౮౩ ॥ యస్మాత్సదేవ సోమ్యేత్యస్మిన్మంత్రే హి సత్పదేనాదౌ । సృష్టేః పూర్వం
సకలం సదాత్మనైవోపదర్శితం భవతి ॥ ౨౮౪ ॥ కథమసతస్సజ్జాయేదిత్యాక్షిప్య పునస్తదేవ నిర్దిష్టం । సత్యేవేత్యేతస్మా
న్నను కార్యం సదేవ వాక్యాదితి ॥ ౨౮౫ ॥ సూత్రే ౧౯ ॥ పటవచ్చ ॥ క్లిం శ్రీ సంవేష్టితః పటోయం న విశిష్టాయామవిస్తరో భాతి ।
పశ్చాత్ప్రసారితో సౌ యావత్స్వాయామవిస్తరో భాతి ॥ ౨౮౬ ॥ న చ సంవేష్టితరూపాత్ప్రసారితో సౌ హి భిద్యతే లోకే ।
వేమాదివ్యాపారాత్ప్రాగిహ తంతుషు పటో న గృహ్యేత ॥ ౨౮౭ ॥ వేమకువిందతురీణాం వ్యాపారో సౌ యదా ప్రవృత్త
స్స్యాత్ । తంత్వాత్మనైవ తత్ర స్ఫుటతరముపలభ్యతే తదేవాసౌ ॥ ౨౮౮ ॥ ఏవం సృష్టేః పూర్వం హ్యవ్యాకృతనామరూప
భావేన । సదపి చ కార్యం సకలం స్ఫుటతరమిహ నోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౨౮౯ ॥ యద్యావిద్యకమేతన్నామ చ రూపం తథాత్మ
భూతమపి । వ్యాకృతమేతచ్చైతత్స్వాత్మపరేణ సకలం సదాత్మనా భాతి ॥ ౨౯౦ ॥ సూత్రే ౨౦ ॥ యథా చ ప్రాణాదిః ॥ క్లిం శ్రీ ప్రా
ణాయామనిరుద్ధే ప్రాణాపానాదిపంచకే పి యథా । ఆకుంచనప్రసారణకార్యం నైవోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౨౯౧ ॥ జీవనమా
త్రం కార్యం భాతి చ తస్మిన్ సమీరణాత్మత్వం । ప్రాణాయామవియోగే జీవనమాత్రాధికం హి కార్యమిదం ॥ ౨౯౨ ॥ ఆకుం
చనాదికం స్యాత్ప్రాణాపానాదిభేదవృత్తేశ్చ । తద్వత్సృష్టేః పూర్వం సదాత్మనా భవతి జగదవస్థానం ॥ ౨౯౩ ॥ నై
వాభ్యుదయఫలం స్యాత్తేజోబన్నాదిభేదదృష్టిర్వా । సృష్టేః పశ్చాదఖిలం హ్యభ్యుదయఫలం విభేదదృష్టిర్వా ॥ ౨౯౪ ॥ త
స్మాత్సిద్ధం జగతస్తదనన్యత్వం తదాత్మనా సత్త్వం । ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి వేదాంతసమన్వయో పి నిరవద్యః ॥ ౨౯౫ ॥
సూత్రే ౨౧ ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః ॥ క్లిం శ్రీ అత్రాహితకరణం తన్నజ్ఞస్యత్యాపాత్ప్రతీయతే మాత్రి
న న్వేతదనుచితం స్యాద్బ్రహ్మ యదా భవతి జగదుపాదానం ॥ ౨౯౬ ॥ ఇతరవ్యపదేశో యం శ్రుత్యంతేషూపలభ్యతే య
స్మాత్ । ఇహ చానేనేత్యస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మాత్మతా హి జీవస్య ॥ ౨౯౭ ॥ తత్త్వమసీత్యేతస్మిన్ బ్రహ్మణి జీవాత్మతా
పి నిర్దిష్టా । తస్మాత్ప్రత్యక్పరయోః పరస్పరాత్మత్వమభిహితం భవతి ॥ ౨౯౮ ॥ తేన బ్రహ్మప్రకృతికమిదమఖి
లం జీవకర్తృకం భవతి । యచ్చానిష్టం లోకే నరకాద్యఖిలం హి సృజతి జీవ ఇతి ॥ ౨౯౯ ॥ అభ్యుపగంతవ్యం కిల దోషా
యం మునినా వారయితుం తదా । ఆత్మహితకరణం యన్న హి స్వతంత్రస్య కుత్రచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౦ ॥ ఏతన్న్యాయవిరు
ద్ధం స్రష్టృత్వం బ్రహ్మణః కథం ఘటతే । జీవేశయోరభేదే బ్రహ్మగతస్రష్టృతాది జీవస్య ॥ ౩౦౧ ॥ యదపి వసం
సారిత్వం జీవగతం బ్రహ్మణో పి దుర్వారం । తస్మాదయం స్వతంత్రో జీవః కస్మాత్స్వసౌమనస్యకరం ॥ ౩౦౨ ॥ కుర్యా
న్న చాహితం యజ్జన్మజరారోగమరణజాలమపి । న హి కశ్చిదపరతంత్రో నిజాత్మనో బంధనాలయం కిమపి ॥ ౩౦౩ ॥ స్వయ
మేవ తచ్చ సృష్ట్వా తదనుప్రవిశన్నిదుఃఖమనుభవతి । అత్యంతనిర్మలస్సన్నతిమలినం దేహమాత్మభావేన ॥ ౩౦౪ ॥ నై
వోపేయాత్స్వయమిహ కృతమపి యద్దుఃఖకరమివం జహ్యాత్ । విరచితమిదం విచిత్రం జగన్మయేతి స్మరేదయం జీవః ॥ ౩౦౫ ॥
సర్వో హి లోకస్స్వప్రష్టం స్మరతి హి కార్యం కృతం మయేత్యేవం । మాయావీ నిజమాయాం స్వేచ్ఛామాత్రాద్యథోపసంహర
తి ॥ ౩౦౬ ॥ ఏవం శారీరో పి చ సృష్టిమిమాం నోపసంహరేద్ధి కుతః । స్వమపి శరీరం న్యక్తుం నానాయాసేన శక్నుయాజ్జీవః ॥
౩౦౭ ॥ తస్మాద్ధితక్రియాదేరదర్శనాదనుచితైవ సృష్టిరియం । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా ॥
౩౦౮ ॥ సూత్రే ౨౨ ॥ అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ క్లిం శ్రీ అత్ర తు శబ్దో దోషావాక్షేపనిరాసఫలక ఇహ హి భవతి । దోషా సా
శారీరస్యైవ స్రష్టృత్వం తదయం న వయం బ్రూమః ॥ ౩౦౯ ॥ యస్మాచ్ఛారీరాదధికః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిసంపన్నః । తం పరమేశ్వ
రమేవ తు జగతః స్రష్టారమిహ వయం బ్రూమః ॥ ౩౧౦ ॥ న చ తస్య విద్యతే కిల హితమహితం వేహ నిత్యతృప్తత్వాత్ । శారీ
రే తత్సర్వం స చ న స్రష్టా పరం తు పరమాత్మా ॥ ౩౧౧ ॥ పరమేశ్వరే తు తస్మిన్ కథం హితాకరణలక్షణో దోషః । యస్మాద
సాపహాత్మా భిన్నత్వేనోపదిశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౧౨ ॥ శ్రోతవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి హి శ్రుతిస్తథైవాయం । సోన్వేష్టవ్య ఇ
తి శ్రుతిరపి భేదం త్వీశజీవయోర్వక్తి ॥ ౩౧౩ ॥ న హి కర్తృకర్మభావో వినైవ భేదం క్వచిత్ప్రసిద్ధోస్తి । తస్మాదశావరా

త్మైకత్వేనోపదిష్ట ఇహ యోఽసౌ ॥ ౩౧౪ ॥ సహి ఖలు భవతి పరాత్మా సృష్టా తస్మిన్న దోషశంకాపి । నను తత్త్వమసీత్యే షాహి శ్రుతిర్హ్యభేదం తయోః ప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౫ ॥ లోకవాఽశ్రుతమిత్యాద్యా శ్రుతిరప్యేతం తయోర్నిరూపయతి । కథమే కస్మిన్ బ్రహ్మణి భేదాభేదౌ తు సంభవేయాతాం ॥ ౩౧౬ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ భేదో హ్యుపాధిమూలస్స్యాత్ । ఆవిద్యకదేహాదావహం మమాధ్యాసకలితో యోఽసౌ ॥ ౩౧౭ ॥ సహి శారీరస్తస్మాద్భేదో నిర్దిశ్యతే హి పరమేశే । నిత్య నివృత్తావిద్యో యతః పరశ్చాత్మా హి దోషనిర్ముక్తః ॥ ౩౧౮ ॥ అవివేకలక్షణోఽసావధ్యాసో యావదస్తి శారీరే । తావత్సంసారి త్వం తస్య సృష్టృత్వమీశ్వరస్య స్యాత్ ॥ ౩౧౯ ॥ అవివేకమఖిలమేతం వ్యుదస్య చైతన్యరూపమాత్తే హి । ప్రతిబోధితో యదా శ్రుతా తదా న భేదస్తదా న సంసారః ॥ ౩౨౦ ॥ పరమేశ్వరస్తదా స్యాన్న సృష్టా కింత్వఖండరూపస్స్యాత్ । తదభిప్రాయేణైవ హి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన ॥ ౩౨౧ ॥ నవధా ప్రపంచితోఽయం ప్రత్యక్పరమాత్మనోరభేదో హి । అవివేకకృతా భ్రాంతిర్యా త్వహితాకరణదోషమూలం స్యాత్ ॥ ౩౨౨ ॥ బ్రహ్మాభేదే సత్యపి న సృష్టా భ్రాంతికలితో జీవః । తదభావా చ్చ పరాత్మా జగతస్సృష్టేతి సర్వమనవద్యం ॥ ౩౨౩ ॥ సూ. ౨౩ ॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ భా. నన్విదమఖండరూపే బ్రహ్మణి వైచిత్ర్యమనుపపన్నమిహ । ఏకస్మాదీరసస్స్యాదన్యః పరమేశ్వరశ్చ భవతీతి ॥ ౩౨౪ ॥ కార్యకృతం వైచిత్ర్యం స్వరూపకృతమపి నిరూపితం శాస్త్రే । ఇతి దోషో న తు శంక్యో హ్యశ్మాదివదేవ సర్వముపపన్నం ॥ ౩౨౫ ॥ పృథివీత్వజాతికలితా అప్యశ్మానో భవంతి వజ్రాద్యాః । కేచిన్మహార్హమణయో మధ్యమవీర్యాశ్చ సూర్యకాంతాద్యాః ॥ ౩౨౬ ॥ అన్యే శ్వవాయసానాం ప్రహరణఫలకా భవంతి పాషాణాః । పార్థివభాగోపగతేష్వపి బీజేషు చ తథైవ వైచిత్ర్యం ॥ ౩౨౭ ॥ పత్రఫలపుష్పగంధైరనేకవిధమేవ లక్ష్యతే లోకే । ఏకస్యాన్నరసస్యాప్యధ్యాత్మం లోహితాదివైచిత్ర్యం ॥ ౩౨౮ ॥ బ్రహ్మణ్యఖండరూపే తద్వజ్జీవేశభావవైచిత్ర్యం । సృష్టృత్వం భోక్తృత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథైవ చాజ్ఞత్వం ॥ ౩౨౯ ॥ తస్మాత్సిద్ధం జగతో బ్రహ్మైవ తు కారణం న చాస్యదితి । బ్రహ్మణ్యేవం రూపే వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః ॥ ౩౩౦ ॥ నను పరమాత్మా జగతో న కారణం స్యాద్యతోఽయమసహాయః । అసహాయస్స చ లోకే సృష్టృత్వం నోపలభ్యతే క్వాపి ॥ ౩౩౧ ॥ ససహాయస్సృష్టా స్యాన్న చాసహాయ ఇతి లోకనయసిద్ధం । న్యాయవిరోధాద్బ్రహ్మణి జగతస్సృష్టృత్వమనుపపన్నం హి ॥ ౩౩౨ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాం సమన్వయో హ్యత్ర దురుపపాదస్స్యాత్ । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౩౩౩ ॥ సూ. ౨౪ ॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి ॥ భా. లోకే కార్యారంభే యే చ కులాలాదయో హి కర్తారః । మృద్దండచక్రసదివాన్సాన్తః కార్యేషు తే ప్రవర్తంతే ॥ ౩౩౪ ॥ యద్బ్రహ్మ తదసహాయం కార్యం జగదఖిలమతి దురారంభం । కథమీదృశస్య జగతస్సృష్టి సహాయం భవేత్పరబ్రహ్మ ॥ ౩౩౫ ॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్క్షీరవదేవేదమఖిలముపపన్నం । క్షీరం జలం పినైవ హి సహాయమన్యం యథా హి లోకేఽస్మిన్ ॥ ౩౩౬ ॥ దధికరణాకారేణ చ పరిణమతే బ్రహ్మ తద్వదేవేదం । జగదాత్మనా స్వభావాద్వినా సహాయం తథైవ పరిణమతే ॥ ౩౩౭ ॥ నన్వసహాయం క్షీరం నైవ హి దధ్యాత్మనా పరిణమతే । ఔష్ణ్యాదినా హి లోకే క్షీరం దధి భవతి న స్వతః క్వాపి ॥ ౩౩౮ ॥ ఇతి చేన్నాయం శంకా స్వయమపి దధిభావమేతదుపయాతి । ఔష్ణ్యాదినా దధిత్వాత్త్వరయేత్యేతచ్చ లోకసిద్ధమిదం ॥ ౩౩౯ ॥ దధిభావశీలతా యది న స్యాత్స్వయమస్య నైవ చౌష్ణ్యాద్యైః । దధిభావోఽస్య బలాదిహ యుజ్యేత కదాపి కుత్రచిద్వాపి ॥ ౩౪౦ ॥ నహి లోకే వాయుర్వా వ్యాకాశో వాథవా తదన్యో వా । ఔష్ణ్యాదినా బలాద్వా స దధిభావగతోఽపి కుత్రచిద్దృష్టః ॥ ౩౪౧ ॥ సూ. ౨౫ ॥ దేవాదివదపి లోకే ॥ భా.

దేవా ఋషయః పితరో గంధర్వాశ్చాపి జగతి విఖ్యాతాః । తే ఖల్విచ్ఛామాత్రాత్సృజంతి హస్త్యాదిరథ్యరూపాణి ॥ ౩౪౨ ॥ తద్వద్విచిత్రరూపాణ్యపి గాత్రాణి చ సృజంత్యభిధ్యానాత్ । ఉపసంహరంతి పునరపి తాన్యఖిలాని చ నిజేచ్ఛయైవేతి ॥ ౩౪౩ ॥ కీటస్సైక సహాయం వినా బలాకాపి గర్భమిహ ధత్తే । ప్రస్థానసాధకం వా కిమపి హ్యనపేక్ష్య పద్మినీ చరతి ॥ ౩౪౪ ॥ ఉపసర్పతి హ్యయత్నాత్సరోంతరాత్సరోంతరం తద్వత్ । ఏవం బ్రహ్మాపి తదా వినా సహాయం ప్రవర్తతే కార్యే ॥ ౩౪౫ ॥ నన్విహ దృష్టాంతోఽయం న చానురూపో విభాతి కశ్చిదపి । దేవాదికర్తృకాయాం

సృష్టౌ దేవాదిదేహవత్స్యాత్ ॥ ౩౪౬ ॥ కారణమపిచ బలాకా స్తనయిత్నురవేణ గర్భమిహ ధత్తే । చేతననియోజితైవహి సరోంతరం పద్మినీయముపసరతి ॥ ౩౪౭ ॥ తస్మాచ్చేతనకర్తృకసృష్టౌ దృష్టాంతపక్షవిషమస్స్యాత్ । ఇతిచేన్నైవం యస్మాద్దృష్టాంతోయమిహ భవతి న చ విషమః ॥ ౩౪౮ ॥ దృష్టాంతేన వివక్షితమిహ హి కులాలాదికర్తృవైధర్మ్యం । బాహ్యం సాధనమిహ కిల యథా కులాలాదయోహ్యపేక్షంతే ॥ ౩౪౯ ॥ నైవం దేవాద్యా ఇహ నాపేక్షంతే హి సాధనం బాహ్యం । బ్రహ్మాపి తద్వదేవ హి జగదారంభేన సాధనం కిమపి ॥ ౩౫౦ ॥ బాహ్యమపేక్షత ఇతి ఖల్వంశస్తుల్యో హి సోయముభయత్ర । దేహాదయో యథా వా నిజయోగబలేన సంసృజంత్యేకం ॥ ౩౫౧ ॥ బ్రహ్మాపి విశ్వమేతత్సృజత్యచింత్యాత్మశక్తియోగేన । శ్రుతిరపి తమేతమర్థం న తస్య కార్యమితి దర్శయత్యేషా ॥ ౩౫౨ ॥ తస్మాదసహాయమపి బ్రహ్మణి వియదాదికారణత్వం స్యాత్ । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోపీహ భవతి నిరవద్యః ॥ ౩౫౩ ॥

సూ॰ ౨౬ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ॥ భా॰ నన్వత్ర క్షీరాద్యైర్దృష్టాంతైర్బ్రహ్మ జగదుపాదానం । అసహాయమేవ భవతీత్యేతత్సర్వం ప్రపంచితం పూర్వం ॥ ౩౫౪ ॥ తచ్చైతదనుపపన్నం యస్మాత్క్షీరాదిభవతి పరిణామి । తద్దృష్టాంతబలేన హి యథా సహాయస్య కారణత్వం స్యాత్ ॥ ౩౫౫ ॥ పరిణామికారణత్వం తద్వదేవ పరమాత్మనోప్యవక్తవ్యం । బ్రహ్మ యదీ నిర్విశేషం జగదాకారేణ పరిణమేత తదా ॥ ౩౫౬ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిదోషాద్ద్రష్టవ్యతోపదేశవైయర్థ్యం । కృత్స్నప్రసక్తిరత్ర తు జగదాకారేణ కృత్స్నపరిణామః ॥ ౩౫౭ ॥ కృత్స్నస్య కార్యభావాద్ద్రష్టవ్యతాస్య నైవ స్యాత్ । యద్యేకదేశమాత్రాజ్జగదాకారేణ పరిణమేత తదా ॥ ౩౫౮ ॥ నిరవయవభావబోధకశబ్దా యే హ్యస్య వేదనిర్దిష్టాః । నిష్కలశబ్దపురోగా విరుద్ధకథనేన తే హి కుప్యేయుః ॥ ౩౫౯ ॥ నిరవయవస్య చ లోకేన చైకదేశైకదేశిభావస్స్యాత్ । యది వా పరిణామి స్యాద్యది వా కృత్స్నస్య కార్యపరిణామః ॥ ౩౬౦ ॥ యద్యేకదేశిభావస్తదాస్య చానిత్యతాపి దుర్వారా । తస్మాచ్చేతనకారణవాదోయమయుక్త ఏవ భాతీహ ॥ ౩౬౧ ॥ నిరసితుమిమమాక్షేపం మునినా రచితం తదేతదధికరణం ॥ సూ॰ ౨౭ ॥ శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ॥ భా॰ అత్ర తు శబ్దో యోసావుక్తాక్షేపస్య నిరసనార్థస్స్యాత్ ॥ ౩౬౨ ॥ చేతనకారణవాదే నాయం దోషః ప్రవర్తతే కోపి । ఇహ కారణస్వరూపే శ్రుతిః ప్రమాణం న కేవలస్తర్కః ॥ ౩౬౩ ॥ జగతస్సృష్ట్యారంభే పరిణమతే బ్రహ్మ తత్స్వరూపేణ । న చ పరిణమతే కృత్స్నం తదితి శ్రుతిరేవ బోధయత్యేషా ॥ ౩౬౪ ॥ సోకామయతేత్యాద్యా పాదోస్యేత్యేవమాదికా చ తథా । తదిదం హి శబ్దమూలం బ్రహ్మ యథాశబ్దమభ్యుపేయం స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥ నైవ హ్యతీంద్రియార్థే వినైవ శబ్దం యథార్థబుద్ధిస్స్యాత్ । అప్యతీంద్రియభావం న చక్షురపి తచ్ఛ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౬౬ ॥ నైతాదృశస్య తస్య హి రూపం శబ్దం వినైవ తర్కేణ । అపి వా నిర్ధారయితుం ప్రతిపాదయితుం చ కోపి శక్తస్స్యాత్ ॥ ౩౬౭ ॥ మణిమంత్రశక్తయో హి తు విచిత్రకార్యైకసాధనీభూతాః । దృశ్యంతే ఖలు లోకే తా అప్యుపదేశసమధిగమ్యాశ్చ ॥ ౩౬౮ ॥ కిము తావదచింత్యమహిమ్నః పరాత్మనశ్శక్తిరప్రతర్క్యేతి । తస్మాచ్ఛ్రుత్యధిగమ్యే జగతో జన్మాదికారణే తస్మిన్ ॥ ౩౬౯ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిరూపో దోషో నైవేహ శంకితుం శక్యః । నన్విహ విరుద్ధమర్థం శ్రుతిరప్యేషా కథం ప్రబోధయతి ॥ ౩౭౦ ॥ పరిణమతే న చ కృత్స్నం పరిణమతే తదిదం విరుద్ధమాభాతి । అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీత్యాదికర్మవాక్యేషు ॥ ౩౭౧ ॥ భవతి వికల్పాశ్రయణం విరోధపరిహారకారణం తేషు । తత్కర్మ పురుషతంత్రం యతో వికల్పాదితత్ర యుక్తం స్యాత్ ॥ ౩౭౨ ॥ జ్ఞానం తు వస్తుతంత్రం ప్రమాణజన్యం ఖలు తి సుప్రసిద్ధం హి । వస్తుని న వికల్పస్స్యాత్స చ క్రియాయాం హి దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౭౩ ॥ అవిరుద్ధార్థైవైషా శ్రుతిః ప్రమాణం న వైపరీత్యేన । పరిణామవాదపక్షే సావయవత్వం హ్యనిత్యతాపి స్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ తస్మాచ్చేతనకారణవాదోపి న యుక్త ఏవ ఇతి చేన్న । ఇహ ఖలు వివర్తవాదాశ్రయణే తాత్పర్యమస్య సూత్రకృతః ॥ ౩౭౫ ॥ అత్ర చ న విరోధస్స్యాన్నిరవయవత్వానిత్యత్వాదిదోషశంకాపి । మాయావీవ పరాత్మా నిజమాయాశక్తియోగమాలంబ్య ॥ ౩౭౬ ॥ నిరవయవో నిత్యోపి హి జగదాకారేణ భాసతే బహుధా । తిమిరహతలోచనానాం చంద్రోపి హి యథా హ్యనేకధా భాతి ॥ ౩౭౭ ॥ తద్వదవిద్యాకలితనిజాత్మస్వరూపాణాం స భాతి విశ్వాత్మా । సోప్యేకదేశికాపి హి మాయాజగదాకారోపి నైకదేశగతః ॥ ౩౭౮ ॥

మాయాయోగవిహీనం బ్రహ్మ ద్రష్టవ్యభావముపయాతి । మాయోపాధిసహాయాత్సకలం తత్సర్వముపపన్నమేవ స్యాత్ ॥ ౩౭౯॥ పరిణామవాదపక్షే దోషోऽయం న హి వివర్తవాదేऽపి॥ సూత్రం ౨౮॥ ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ॥ శ్లోకాః ఆత్మానుపమర్దేన హి సృష్టిరియం బ్రహ్మణా కథం ఘటతే॥ ౩౮౦॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ సృష్టిస్తథైవ దృష్టా హి । మాయావ్యాదిషు లోకే వినా స్వరూపోపమర్దముపలబ్ధా॥ ౩౮౧॥ హస్త్యశ్వరథపదాతిప్రముఖానాం సృష్టిరేవమన్యత్ర । స్వప్నదృగాదిషు దృష్టా తథైవ సృష్టిర్భవేత్పరాత్మని చ॥ ౩౮౨॥ తత్ర యథా నైతే స్యుర్దోషా మాయాప్రయత్నయోగేన । తద్వద్బ్రహ్మణి నైతే దోషా జగతోऽస్య మాయికత్వేన ॥ ౩౮౩ ॥ తస్మాన్నిరవయవేऽస్మిన్ వేదాంతసమన్వయోऽపి నిరవద్యః ॥ సూత్రం ౨౯॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥ శ్లోకాః చేతనకారణవాదే యో సౌ దోషః ప్రసంజితస్సోऽయం ॥ ౩౮౪॥ తుల్యః ప్రధానవాదే పరమాణుప్రకృతిభావవాదేऽపి। శబ్దాదిరహితమేతన్నిరవయవం చ ప్రధానమణ్వాది॥ ౩౮౫॥ సావయవస్య చ శబ్దాదిమతః కారణమితి ప్రతిజ్ఞాతం। తత్రాపి పూర్వోక్తో సౌ దోషోऽయం దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౮౬ ॥ అణుకారణతావాదే హ్యణురపరేణాణునా హి సంయుక్తః। ద్వ్యణుకాదిజనయతీతి ప్రపంచితం తచ్చ నైవ యుక్తతరం॥ ౩౮౭॥ నిరవయవయోస్తయోరిహ సంయోగస్స్యాత్స్యాదేకదేశేన। పరమాణూనాం హి తదా సావయవత్వం తు దుర్నివారం స్యాత్ ॥ ౩౮౮॥ సర్వావచ్ఛేదేన తు సంయోగో యది తథాపి దోషోऽయం। ప్రథిమానుపపత్త్యాద్యః కార్యస్య స్యాదతో న దోషోऽయం॥ ౩౮౯॥ పరిహృత ఏవ హి పూర్వం దోషోऽయం బ్రహ్మకారణత్వే హి। తస్మాన్నిరవయవమపి బ్రహ్మేదం భవతి జగదుపాదానం॥ ౩౯౦॥ బ్రహ్మణి తథావిధేऽస్మిన్ వేదాంతసమన్వయోऽపి నిరవద్యః। నన్విహ సశరీరాణాం కార్యోత్పాదైకసాధనా శక్తిః॥ ౩౯౧ ॥ మాయావిప్రభృతీనాం దృష్టాంతో నైవ చాశరీరస్య। బ్రహ్మణ్యశరీరేऽస్మిన్ జగదుత్పాదనప్రయోజికా శక్తిః॥ ౩౯౨॥ కథమితి శంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా॥ సూత్రం ౩౦॥ సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ ॥ శ్లోకాః యద్యపి మాయావ్యాదిషు సశరీరేష్వేవ దృశ్యతే శక్తిః॥ ౩౯౩॥ భవతి తథాపి న దోషో యతః పరాత్మా హ్యకుంఠితైశ్వర్యః। న చ శక్తిప్రతిబంధః కదాపి తస్యాస్త్యలుప్తశక్తిత్వాత్॥ ౩౯౪॥ శారీరే హి కిలేదం కార్యారంభే శరీరసాహాయ్యం। యస్మాచ్ఛారీరో సౌ శరీరసంయోగసాధనో భవతి॥ ౩౯౫॥ పరమాత్మా తు శరీరం వినాపి తత్సర్వశక్తిసంపన్నః। దర్శయతి శ్రుతిరేషా పరాత్మనస్సర్వశక్తిసంయోగం॥ ౩౯౬॥ యస్మాత్పరాస్య శక్తిర్వివిధైతి తథైవ సర్వకర్మేతి। తస్మాదేకస్య యథా సామర్థ్యం స్యాత్తథా పరస్యాపి॥ ౩౯౭॥ సామర్థ్యం భవతీతి హి న చాయమేకాంత ఇత్యభిప్రాయః॥ సూత్రం ౩౧॥ వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ శ్లోకాః ఏతదచక్షుశ్శ్రోత్రం తథైవ చాపాణిపాదమిత్యేషా॥ ౩౯౮॥ అశ్రోత్రమవాగమనా ఇతి శ్రుతిర్హ్యకరణం వినిర్దిశతి। ఏవంవిధస్య తస్య స్రష్టృత్వం స్యాద్విరుద్ధమితి చేన్న॥ ౩౯౯ ॥ ఏతస్యోత్తరం తు ప్రదర్శితం నేహ కిమపి వక్తవ్యం। మాయాశక్తిసహాయాత్పరమాత్మా సృజతి విశ్వమఖిలమపి॥ ౪౦౦॥ స్వేచ్ఛామాత్రాత్స్వకరణమాత్మశరీరం మనోజ్ఞమాతనుతే। తేన చ విహరతి భక్తైరుపదిశతి నిజాత్మతత్త్వమఖిలమపి ॥ ౪౦౧॥ సంహరతి దనుజవర్గం పాలయతి చ దీనలోకమఖిలమపి। ఉపసంహృత్య చ సకలం కేవలరూపేణ భాతి విశ్వాత్మా॥ ౪౦౨॥ తస్యాకుంఠితశక్తేర్నవాశక్యం హి విద్యతే కిమపి। తస్మాద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయో యుక్తః॥ ౪౦౩॥ సూత్రం ౩౨॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ శ్లోకాః సృష్టిప్రవృత్తిరేషా న సంభవతి పరాత్మనో న యుక్తతమా। లోకే ప్రవృత్తిరేషా దృష్టా హ్యాత్మప్రయోజనార్థైవ॥ ౪౦౪॥ ఆత్మప్రయోజనార్థా పరాత్మనస్స్యాద్యదా ప్రవృత్తిరియం। వ్యాహన్యేత తదానీం పరితృప్తత్వం పరాత్మనస్తదిదం॥ ౪౦౫॥ ఉన్మత్తస్య యథా వా ప్రవృత్తిరేవం పరాత్మనో భవతి। సర్వజ్ఞత్వం తస్య శ్రుతిసిద్ధం విరుద్ధమేవ స్యాత్ ॥ ౪౦౬॥ నాప్యప్రవృత్తిరస్య తు పరాత్మనో వక్తుమత్ర యుక్తతమా । సృష్టిశ్రుతివచసామిహ విరోధశంకాపి దుర్నివారైవ॥ ౪౦౭॥ తస్మాదన్యాయ్యేయం చేతనసృష్టిః శ్రుతిః ప్రణీతాపి। ఇతి శంకాం పరిహర్తుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం॥ ౪౦౮॥ సూత్రం ౩౩ ॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యం ॥ శ్లోకాః శ్రుతినిర్దిష్టా సేయం సృష్టిః కేవలమిహాస్య లీలైవ। లోకే యథా చ రాజ్ఞః క్రీడాదిషు భవతి కేవలం లీలా॥ ౪౦౯॥ అనపేక్ష్య కించిదపి వా ప్రయోజనం తద్వదేవ దేవస్యాపి । పర

మాత్మనః ప్రవృత్తిర్లీలారూపైవ చాంతరేణ ఫలం॥ ౪౧౦॥ రాజాదిక్రీడాస్వపి భవేచ్చ కించిత్ప్రయోజనం సూక్ష్మం। పరమేశ్వరస్య సృష్టిక్రియాసు నాస్తి ప్రయోజనం కిమపి॥ ౪౧౧॥ యస్మాదసౌ పరాత్మా హ్యవాప్తకామ ఇతి గీయతే శాస్త్రైః। తస్మాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి॥ ౪౧౨॥ నను పరమాత్మా సోయం జగతో జన్మాదికారణం న భవేత్। యస్మాదసౌ పరాత్మా విషమాం సృష్టిం హి జగతి నిర్మాతి॥ ౪౧౩॥ అత్యంతసుఖసమృద్ధాన్ దేవాన్ సృజతీహ మర్త్యవర్గమపి। మధ్యమసుఖభాజమిమం తథైవ చాత్యంతదుఃఖభాజోపి॥ ౪౧౪॥ పశ్వాదీనపి సృజతి హి తేన చ వైషమ్యమస్య దుర్వారం। ప్రళయావసరే సర్వప్రాణినికాయం వినాపరాధేన॥ ౪౧౫॥ సంహరతస్తస్యైవ తు పరాత్మనో నైర్ఘృణ్యమనివార్యం। ప్రాణిత్వేనపి చ తస్య హి దుఃఖవిధానాత్తథైవ దుర్వారం॥ ౪౧౬॥ రాగద్వేషాదికమపి పృథగ్జనస్యేవ తస్య దుర్వారం। అపహతపాప్మని తస్మిన్ స్రష్టృత్వం యదుక్తమీదృశం ను కథం॥ ౪౧౭॥ తస్మాన్న జగత్కారణమాత్మా వైషమ్యనిర్ఘృణత్వాభ్యాం। ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా॥ ౪౧౮॥ సూత్రం ౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి॥ ఇతిచేన్నైవం యస్మాన్న చాస్య వైషమ్యనైర్ఘృణత్వే స్తః। యదిసనిరపేక్షస్సోయం విషమాం సృష్టిం హి నిర్మిమీతే చేత్॥ ౪౧౯॥ స్యాతామేతౌ దోషౌ తస్య పరాత్మా స కింతు సాపేక్షః। ప్రాణికృతౌ యౌ ధర్మాధర్మౌ తావపేక్ష్య సృష్టిమిమాం॥ ౪౨౦॥ రచయతి స చాయమాత్మా కుతోస్య వైషమ్యనైర్ఘృణత్వే తు। యద్వద్వ్రీహియవాదిషు సాధారణకారణం చ పర్జన్యః॥ ౪౨౧॥ తద్వత్పరమాత్మా స్యాత్సాధారణకారణం జగత్సృష్టౌ। తత్తద్బీజాన్యేవ వ్రీహ్యాదివిశేషకారణాని యథా॥ ౪౨౨॥ తత్తత్కర్మాణి తథా దేవాదివిశేషకారణాని స్యుః। నేశాపరాధమూలా సృష్టిః కర్మాపరాధమూలైవ॥ ౪౨౩॥ వైషమ్యాదినిరాసే సాపేక్షత్వం హి యచ్చ తస్యోక్తం। తదిదం సాపేక్షత్వం ప్రపంచ్యతే సపది సూత్రశేషేణ॥ ౪౨౪॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా సాపేక్షత్వం యదేష ఏవేతి। ఊర్ధ్వం హి నేతుమిచ్ఛతి యం చ పరాత్మా తమేనమాహో హి॥ ౪౨౫॥ కారయతి కర్మ సాధ్వితి యం చాధో నేతుమిచ్ఛతి హ్యాత్మా। తమసాధుకర్మ కారయతీత్యేషా ప్రదర్శయత్యేవం॥ ౪౨౬॥ నన్విహ కారయితృత్వాత్ఫలప్రదాతృత్వమస్య నదిష్టం। కారయితృత్వే తస్య చ సాపేక్షత్వం కథం భవేదితి చేత్॥ ౪౨౭॥ జన్మాంతరవాసనయా తుర్యం తం కారయత్యసావాత్మా। తేన చ సాపేక్షత్వేన బాధకం కిమపి శంకితుం శక్యం॥ ౪౨౮॥ యది చాకుర్వంతమపి హ్యాత్మా సాధ్వాదికర్మ కారయతి। భవతి తదాయం దోషస్సాపేక్షత్వం చ దుర్ఘటం తస్య॥ ౪౨౯॥ సూత్రం ౩౫॥ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్॥ నన్విహ సాపేక్షత్వం యదుక్తం తచ్చ దుర్ఘటం భాతి। యస్మాత్ప్రళయావసరే నైవం సంభవతి కర్మ సకలమపి॥ ౪౩౦॥ ఉత్తరకాలం సృష్టౌ వైషమ్యకరస్య కర్మణోసత్త్వాత్। తుల్యైవాద్యా సృష్టిర్భవేన్న దేవాదిషు విషమభావేన॥ ౪౩౧॥ యది తుల్యా సృష్టిరియం తదోత్తరత్రాపి తద్వదేవ స్యాత్। యదిచేద్విషమా సృష్టిర్వైషమ్యాదికమబాధితం తస్య॥ ౪౩౨॥ ఇతిచేన్నానాదిత్వాత్కర్మణ ఇహ నాస్తి దోషశంకాపి। తదనాదికాలసంసృతిమఖిలం కర్మేతి నాస్తి దోషోయం॥ ౪౩౩॥ బీజాంకురస్య కర్మణస్స్యాదనాదికాలప్రవృత్తతేత్యేవం। శంకామేతాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా॥ ౪౩౪॥ సూత్రం ౩౬॥ ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ సంసారస్తన్మూలం కర్మానాదీతి చోపపన్నం హి। యద్యాదిమానయం స్యాత్సంసారస్తస్య మూలమపి కర్మ॥ ౪౩౫॥ ముక్తానామపి లోకే పునరపి సంసారబంధనం న కుతః। ఉపలభ్యతే చ తదిదం శ్రుత్యానాదిత్వం ప్రపన్నేషు॥ ౪౩౬॥ సూర్యాచంద్రమసావితి మంత్రో బ్రూతే తథైవ చాన్యాపి। ప్రథయత్యనేన జీవేనేత్యాద్యా తేన సకలమనవద్యం॥ ౪౩౭॥ సపది పరపక్షదూషణముఖ్యఫలం ప్రకరణం ప్రవర్తయితుం। సూత్రకృదుపసంహరతి ప్రకరణమేతత్స్వపక్షసిద్ధిఫలం॥ ౪౩౮॥ సూత్రం ౩౭॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ చేతనకారణపక్షేకారణధర్మాశ్చ యే చ ఉక్తాః। కారణరూపే బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే హి సర్వధర్మాస్తే॥ ౪౩౯॥ సర్వజ్ఞతా తథా స్యాద్విచిత్రమాయాసహాయతా హ్యేవం। తద్వచ్చ సర్వశక్తిః కారణతాయుక్తసాధనం త్వేవ॥ ౪౪౦॥ తస్మాద్వేదాంతానాం సర్వజ్ఞే సర్వశక్తిసంపన్నే। బ్రహ్మణి కారణరూపే సమన్వయోనవద్య ఇతి సిద్ధం॥ ౪౪౧॥ శారీరకమీమాంసామున్న

హావ్యాసేనవిరచితాసేయం। చతురధ్యాయీతస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః॥ ౪౪౨॥ తత్ర ప్రథమపా
దేసూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమితైః ప్రకాశితోఽభవత్ససోఽయమనవద్యః॥ ౪౪౩॥ ....*

సాంఖ్యాదిస్మృతివచనైర్విరోధశంకాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర। బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో సౌస్థిరీకృత
స్సూత్రైః॥ ౧॥ సాంఖ్యాదిస్మృతివచసాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వేన। స్థిరయితుమప్రామాణ్యం ద్వితీయపాదః
ప్రవర్తతే సపది॥ ౨॥ యద్యపి వేదాంతానామైదంపర్యావధారణార్థమిదం। శాస్త్రం హి కేవలాభిర్యుక్తిభిరేవేహ
కమపి సిద్ధాంతం॥ ౩॥ సాధయితుమప్రవృత్తం దూషయితుం వా పితరశాస్త్రమివ। సత్యం తథాపి లోకే విఖ్యాతానిద
ముహంతితంత్రాణి॥ ౪॥ కపిలాదిప్రణీతాని హి మహాజనైశ్చాపి పరిగృహీతాని। ఉపలభ్య జడమతీనాం తేషాం చిత్తస్య
దిహాపిచ శ్రద్ధా॥ ౫॥ తత్త్వావధారణాయతు భవంతి తాని సాధనానీతి। అతఇహ తదసారత్వం యావన్నైవోపవర్ణ్య
తే తావత్॥ ౬॥ వేదాంతవాక్యనిచయైరుత్పన్నం జ్ఞానమాకులీభవతి। తస్మాదసౌహి యత్నో యుక్తః కపిలాదిమతనిరాస
స్యాత్॥ ౭॥ అత్ర స్వపక్షసాధనమభ్యర్హితమితి కృతాంతదాదౌ చ। సంప్రతి పరపక్షోఽయం నిరస్యతే హి స్వపక్షదా
ర్ఢ్యాయ॥ ౮॥ ఈక్షిత్యాద్యధికరణే ప్రాగపి సాంఖ్యాదిమతనిరాసోఽయం। ప్రాయః కృతో హి పునరపి తత్ర చ యత్నో వృథే
తిచేన్నైవం॥ ౯॥ పూర్వం ప్రధానవాదే శ్రుతేస్సహాయో న చాస్తి కశ్చిదితి। నిరసితమత్ర చ పాదే యుక్తిసహాయో నిర
స్యతే సపది॥ ౧౦॥ నన్విహ కారణధర్మా బ్రహ్మణ్యేవోపపాదితాస్సర్వే। తదిదమయుక్తం యస్మాదిహ ప్రధానేఽపి సం
భవంత్యేతే॥ ౧౧॥ ఘటకరకాదివికారా మృదాత్మనాన్వీయమానరూపాహి। తేచ ఖలు మృద్వికారా మృత్సామాన్య
కపూర్వికా దృష్టాః॥ ౧౨॥ ఆధ్యాత్మికా అపీత్థం భేదాస్సుఖదుఃఖమోహరూపేణ। అన్వీయమానరూపాస్తాదృశసామాన్య
పూర్వికా ఏవ॥ ౧౩॥ సుఖదుఃఖమోహరూపం హ్యచేతనం తత్ప్రధానమేవ స్యాత్। తదిదం ప్రధానమేవ హ్యచేతనం భ
వతి జగదుపాదానం॥ ౧౪॥ పరిణామాద్యైర్లింగైరపి జగతః కారణం తదేవ స్యాత్। ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం
తదేతదధికరణం॥ ౧౫॥

౧॥ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం॥

నైవాభిలషితసిద్ధిర్దృష్టాంతాదేవ కేవలాద్భవతి। దృష్టాంతో యం లోకే సులభో భవతీహ సర్వపక్షేషు॥ ౧౬॥
యదచేతనం హి లోకే న చేతనేనానధిష్ఠితం కిమపి। కార్యం రచయద్దృష్టం మృదాదికేషు చ రథాదిషు హ్యేవం॥ ౧౭॥ లో
కే మృదాదయో వా రథాదయో వా కులాలవాహాద్యైః। అనధిష్ఠితా ఘటాదీన్ రచయంతో జగతి నైవ దృశ్యంతే॥ ౧౮॥
చేతనపురస్కృతైరిహ మృద్దార్వాద్యైర్హి విరచితా దృష్టాః। గేహప్రాసాదాద్యాస్సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిఘటనాలసాః॥
౧౯॥ జగదేతదఖిలమపి కిల దేవమనుష్యాద్యధిష్ఠితం భవతి। కర్మఫలభోగయోగ్యం భూవ్యస్తేజోఽనిలాదిపర్యాప్తం॥
౨౦॥ ప్రజ్ఞావద్భిశ్శిల్పిభిరాలోచయితుం హి జాతు మనసాపి। యదశక్యం తత్ప్రచయేత్స్వతంత్రమేతత్ప్రధానమనధి
ష్ఠం॥ ౨౧॥ మృద్దృష్టాంతైరేవ హ్యనుమేయం మూలకారణం జగతః। నతు బాహ్యాః కుంభకారప్రముఖైరితి నియమకార
ణం కిమపి॥ ౨౨॥ శ్రుతిరేవమనుగృహీతా చేతనదృష్టాంతసంగ్రహే భవతి। యస్మాత్తదైక్షతేతి శ్రుతయః కథయంతి చేత
నాత్సృష్టిం॥ ౨౩॥ సర్వజ్ఞకారణత్వే తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి। యది చేత్ప్రధానమేతత్స్వతంత్రమేవాఖిలం జగజ్జన
యేత్॥ ౨౪॥ స్థూలోపలాస్స్వతంత్రాః ప్రాసాదాదీన్ కుతో హి న సృజంతి। ఇతి రచనానుపపత్తేః స్మృతిదృష్టమిదం న కార
ణం జగతః॥ ౨౫॥ సుఖదుఃఖమోహభావేనాన్వయరూపో య ఉపనిదిష్టః। హేతుస్తస్యాసిద్ధిం సూచయతి చశబ్దఏషసూత్ర
స్థః॥ ౨౬॥ బాహ్యాధ్యాత్మికభేదేష్విహ న హి సుఖదుఃఖమోహరూపతయా। అన్వయ ఇష్టోఽస్తి లోకే యతశ్చ తేషాం విరు
ద్ధభావోఽస్తి॥ ౨౭॥ సుఖదుఃఖాదికమఖిలం ప్రతీయతే చాంతరత్వధర్మేణ। శబ్దాదయశ్చ బాహ్యా అనంతరత్వేన జగతి భా
సంతే॥ ౨౮॥ శబ్దాదయోఽపి భేదాస్సుఖాదికానాం న మిత్రభావేన। దృష్టా యతః కథం స్యాదన్వయహేతుస్స చాయముప
పన్నః॥ ౨౯॥ నతు భిన్నరూపయోరయమభిన్నభావో హి దృశ్యతే క్వాపి। యశ్చాపి దేశజలభ్యస్సూత్రైః సా పరిమితత్వ
హేతురపి॥ ౩౦॥ సంసర్గపూర్వకత్వప్రసాధనాయోపదిష్ట ఇహ కార్యే। దేశపరిచ్ఛేదాద్యాభాగాసిద్ధో హి సోఽయమపా

కాశే॥ ౩౦॥ కాలపరిచ్ఛేదేఽస్మిన్ హేతావస్యాత్సిద్ధసాధనం దోషః । యోఽయమవిద్యాగుణయోస్సంసర్గస్తత్ర భవతి దోషోఽయం॥ ౩౨॥ పక్షద్వయేఽపి సోఽయం నకంచిదర్థం హి సాధయత్యేవ॥ వస్తుపరిచ్ఛేదాత్మకమేతద్యది పరిమితత్వమత్రోక్తం॥ ౩౩॥ సత్త్వరజస్తమసామపి తుల్యం తదతో హ్యసావనైకాంతః । తస్మాదసాధకోఽయం యుక్త్యుక్తః పరిమితత్వహేతురపి॥ ౩౪॥ లోకే హి కార్యకారణవిభాగబుద్ధిః ప్రవర్తతే యావత్ । తావదచేతనపూర్వకమఖిలం కార్యమితి నాయమేకాంతః॥ ౩౫॥ యత్ర చ విభాగబుద్ధిస్సమాప్యతే జగతి కార్యకారణయోః। తదచేతనం ప్రధానం తత్పూర్వకమేవ సకలమపి కార్యం॥ ౩౬॥ ఇతి సాంఖ్యదర్శితం యల్లక్షణమేతత్పరాత్మనస్తుల్యం। తేన చ సకలం కార్యం చేతనపూర్వకమితీహ కిం న స్యాత్॥ ౩౭॥ **సూత్రమ్ ౨॥** ప్రవృత్తేశ్చ॥ **టీకా** అత్రానుపపత్తేరితి పదమనువృత్తం హి భవతి పూర్వస్మాత్। తేనానుపపత్తిరసావిహ ప్రవృత్తేః ప్రదర్శితా భవతి॥ ౩౮॥ ఆస్తామియం తు రచనా తత్సిద్ధ్యర్థాపి యా ప్రవృత్తిస్స్యాత్ । సా సత్త్వరజస్తమసాం భవతి హ్యంగాంగిరూపతైవ కిల॥ ౩౯॥ ఏవం కార్యాభిముఖప్రవృత్తిస్తా సేతి తాం చ కథయంతి। సా చ ప్రవృత్తిరిహ ఖల్వచేతనస్యైవ కేవలస్య భువి॥ ౪౦॥ దృష్టా నైవ మృదాదేశ్చేతనసంయోగమంతరా క్వాపి। చేతనపురస్కృతస్య హి సా తు మృదాదేస్తథా రథాదేశ్చ॥ ౪౧॥ తస్మాత్తదనుపపత్తేః ప్రధానమిహ నైవ జగదుపాదానం। నన్వత్ర చేతనయోగాదచేతనస్య చ యదా ప్రవృత్తిస్స్యాత్॥ ౪౨॥ సిద్ధైవ సా ప్రధానే తదనుపపత్తిశ్చ నేతి చేన్నైవం । యద్యప్యచేతనేస్మిన్ మృదాదికే సా ప్రవృత్తిరుపలబ్ధా॥ ౪౩॥ భవతు తథాపి చ సా ఖల్వచేతనే భవతి చేతనాదేవ । దహనప్రకాశరూపా క్రియా చ కాష్ఠాదిసంశ్రయాపి యథా॥ ౪౪॥ జ్వలనాధీనైవ స్యాత్తథైవ సా భవతి చేతనాధీనా। లోకాయతికమతేఽపి హి జీవద్దేహస్య చేతనత్వేన॥ ౪౫॥ అనుమతమిహ రథశకటప్రభృతీనాం తు ప్రవర్తకత్వం స్యాత్ । తస్మాదచేతనానాం ప్రవర్తకత్వం హి చేతనేనోక్తం॥ ౪౬॥ నను పరమాత్మా సోఽయం చైతన్యైకస్వరూప ఏవోక్తః। తద్వ్యతిరేకేణాస్య ప్రవర్తకం నోపలభ్యతే కిమపి॥ ౪౭॥ స కథం ప్రవర్తకస్స్యాదితి శంకా హ్యత్ర నైవ కర్తవ్యా। యస్మాత్సర్వజ్ఞోఽసౌ పరమాత్మా సర్వశక్తిసంపన్నః॥ ౪౮॥ తస్య ప్రవర్తకత్వే శంకేయం కథము దేతి మనసి తవ। ఏకోఽసౌ పరమాత్మా ప్రవర్తకః కథమితీహ నాశంక్యం॥ ౪౯॥ మాయోపాధివశేన హి తదేతదఖిలం సమంజసం తస్య। తస్మాత్పరాత్మనోఽస్య ప్రవర్తకత్వం యదేతదనవద్యం॥ ౫౦॥ **సూత్రమ్ ౩॥** పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి॥ **టీకా** నన్వత్రాచేతనయోః పయోంబునోరపరతంత్రయోర్లోకే। దృష్టా ప్రవృత్తిరేషా తథా ప్రధానస్య సా కథం న స్యాత్॥ ౫౧॥ వత్సవివృద్ధ్యర్థం కిల యథా స్వతస్స్యందతే పయో లోకే। లోకానాముపకృతయే యథా జలం వా తథా ప్రధానమపి॥ ౫౨॥ మహదాద్యాకారేణ స్వభావతో నైవ పరిణమేత సతః। ఇతి చేన్నైనం కథయతి చేతనసాపేక్షతాం హి తత్రాపి॥ ౫౩॥ యోఽప్సు తిష్ఠంతోఽయోఽసావంతరో యస్య తస్య వశేతిమంతోఽపి । అపి వత్సచూషణం యన్మాతుః ప్రేమానుబంధనం యచ్చ॥ ౫౪॥ తదుభయసాపేక్షమిదం పయఃపరిస్పందతే ఖలు యచ్చ। తన్నిమ్నభూమ్యపేక్షం సదా పరిస్పందతే న చేతరథా॥ ౫౫॥ అత ఇహ దృష్టాంతోఽయం పక్షసమో నైవ తద్బహిర్భూతః। తస్మాత్పయోంబువచ్చేత్యనుపన్యసనీయమేతదిహ భవతి॥ ౫౬॥ ... ... ❀

సూత్రమ్ ౪ । వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్। **టీకా** సత్త్వం రజస్తమశ్చ త్రయో గుణా యదిసమానభావేన। అవతిష్ఠమానరూపాః ప్రధానమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః॥ ౫౭॥ తద్వ్యతిరేకేణ తదా ప్రవర్తకం న హి నివర్తకం వాస్తి। తదభావాదనపేక్షం హ్యనపేక్షత్వాత్ప్రవర్తతే చ కథం॥ ౫౮॥ గుణవైషమ్యకృతోఽయం సర్గో వా భవతి తస్య తదభావే। తస్మాత్ప్రధానవాదః ప్రకారాంతరేణాపి నయుక్తిమూలస్స్యాత్॥ ౫౯॥ **సూత్రమ్ ౫॥** అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥ **టీకా** తృణపల్లవోదకాదిక్షీరాకృత్యా యథా హి పరిణమతే। తద్వత్ప్రధానమేతన్మహదాద్యాకారపరిణతం న కుతః॥ ౬౦॥ ఇతి శంకాత్ర నయుక్తా యతస్తృణాద్యపి భవేన్న నిరపేక్షం। యది నిరపేక్షం హ్యేతత్క్షీరాకారేణ పరిణమేత తదా॥ ౬౧॥ అన్యత్ర ధేనుకాయాత్తృణాదికం క్షీరతాం కుతో నేయాత్ । యది చేదన్యత్రాపి క్షీరీభూయాత్తృణాదికం లోకే ॥ ౬౨ ॥ యచ్ఛప్రహీణమేతద్యచ్చ బలీవర్దచర్వితం వాపి । తదపి క్షీరాకృత్యా పరిణమతే నోపలభ్యతే తు॥ ౬౩॥ మానుషసాధ్యం

కించిద్భవతి చ దేవాదికృత్యం న పి కించిత్। న చ సన్నిమిత్తమేవ తత్ప్రాప్తం తదిదం హి దైవకృత్యం॥౬౪॥ మర్త్యా అపి ప్రభూతం కిరం లబ్ధుం ప్రభూతఘాసమిమాం। ధేనుం హి చారయంత్యపి తత్స్మాత్సకలం హి చేతనాయుక్తం ॥ ౬౫ ॥ ....*

అధి ౭॥ అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ సూ॥ స్వాభావికీ ప్రవృత్తిర్న చాస్య భవతీతి దర్శితం పూర్వం। అభ్యుపగచ్ఛేమ వయం భవతః శ్రద్ధామిమామనురుధ్యైతాం॥౬౬॥ స్వాభావికీం ప్రవృత్తిం తథాపి దోషాననుపజ్యతే సోయం। స్వాభావికీ ప్రవృత్తిః స్వయం నాపేక్షతే హి కించిదితి॥౬౭॥ యద్యప్యేతత్తదేయం యస్మై వస్త్వపేక్షతే హి సహకారి। ఏవం నాపేక్షేత ప్రయోజనమపీతి దోషఇహ భవతి ॥ ౬౮ ॥ సాధయతి చ ప్రధానం పురుషస్యార్థం స్వప్రమితియోగ్యః। హీయేత సా ప్రతిజ్ఞా న చ ప్రవృత్తిర్హి దృశ్యతే విఫలా॥౬౯॥ యది చ ప్రవృత్తిరస్య ప్రయోజనమపేక్షతే హి న సహాయం। తదపి ప్రయోజనం వా తస్యా నైవోపలభ్యతే కిమపి॥౭౦॥ భోగో వా స్యాదథవాప్యపవర్గో వాథ తదుభయం వాపి। నైవ ప్రయోజనం స్యాద్యాతి ఇహ పురుషో హి నిష్కలో భవతి॥౭౧॥ విషయకృతసుఖవిశేషాధానే నైవాస్య భోగ ఇహ వాచ్యః। అధ్యాసమంతరేణ హి న చ సహి పురుషే భవేదయం భోగః॥ ౭౨॥ అధ్యాసోయం సాంఖ్యైర్నైవాభ్యుపగమ్యతే హి కుత్రాపి। తస్మాదిహ భోగార్థా ప్రవృత్తిరితి నైవ శక్యతే వక్తుం॥ ౭౩॥ తస్యా భోగార్థత్వేప్యవిమోక్షాపత్తిరత్ర దుర్వారా। సా స్యాదపవర్గార్థేత్యయమపి పక్షో న చేహ సంభవతి॥ ౭౪॥ అపవర్గోయం పుంసః స్వాత్మావస్థానలక్షణో వాచ్యః। సోయం హి తత్ప్రవృత్తేః ప్రాగపి సిద్ధః ప్రయోజనం న భవేత్ ॥ ౭౫ ॥ అపవర్గార్థత్వే వా శబ్దాద్యుపలబ్ధిరనుపపన్నా స్యాత్। ఉభయార్థతా యదా స్యాదవిమోక్షో యం హి తత్ర దుర్వారః॥ ౭౬॥ యస్మాదనంతతా స్యాద్భోక్తవ్యానాం ప్రధాననిష్ఠానాం। ఔత్సుక్యనిరసనార్థం క్రియా ను యత్ప్రవర్తతే లోకః ॥ ౭౭ ॥ పురుషస్య ముక్తయే హి ప్రవర్తతే తద్వదేవ వ్యక్తం। ఇత్యౌత్సుక్యనిరాసప్రయోజనార్థా ప్రవృత్తిరిత్యపి న॥ ౭౮॥ ఇచ్ఛావిశేష ఏవ హ్యౌత్సుక్యం తద్ధి చేతనస్యైవ। నాచేతనస్య లోకే క్వచిదపి దృష్టం తదేతదౌత్సుక్యం॥౭౯॥ యది చేతనదృక్ఛక్తైర్ద్వయర్థ్యం భయయోర్భవేత్ప్రవృత్తిరియం। దృక్ఛక్తేరవియోగాత్ప్రధానగతసర్గశక్త్యవిభేదాత్॥౮౦॥ పురుషస్య చావిమోక్షః ప్రధానవాదే హి భవతి దుర్వారః। తస్మాత్ప్రధానవాదో న కథంచిదపీహ ఘటయితుం శక్యః॥ ౮౧॥

అధి ౮॥ పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ సూ॥ లోకే యథా హి కశ్చిత్పురుషో దృక్ఛక్తిసంయుతో గంతుం। శక్తివిహీనః పంగుః పురుషం దృక్ఛక్తివిచ్యుతం చాంధం॥ ౮౨॥ గతిశక్తిసదివ వపరం వాగ్వ్యాపారేణ తం ప్రవర్తయతే। ఏవమయస్కాంతోశ్మా ప్రవృత్తిరహితోప్యయః ప్రవర్తయతి॥౮౩॥ తద్వదయం పురుషోపి ప్రవర్తయిష్యతి పరం ప్రధానమిదం। ఇతి దృష్టాంతాలంబాత్పునరాశంకా సముత్థితా సేయం॥౮౪॥ సా ను న యుక్తా యస్మాద్దృష్టాంతోయం హి విషమ ఇహ భవతి। వాగ్వ్యాపారైః పంగు రసావంధమధిష్ఠాయ తన్నియోజయతి॥౮౫॥ తత్తేఽకిమచితమేవ హి పురుష ఉదాసీన ఇహ చ నిర్దిష్టః। సోయం నిర్వ్యాపారః కథం ప్రధానం ప్రవర్తయితుమర్హః ॥ ౮౬॥ ఏవంవిధస్య లోకే ప్రవర్తకత్వం న హి క్వచిద్దృష్టం। యది చ ప్రవర్తకత్వం తథావిధస్యాపి కల్ప్యతే సాంఖ్యైః ॥ ౮౭॥ పురుషస్యౌదాసీన్యం స్వాతంత్ర్యం వా కథం ప్రధానస్య। యది చాయస్కాంత ఇవ ప్రవర్తయేత్సన్నిధానమాత్రేణ॥ ౮౮॥ పురుష ఉదాసీనోపి ప్రధానమేతత్తదా భవేదేవం। సన్నిధిమాత్రత్వేన ప్రవృత్తిమాత్రత్వమప్రతీకారం॥ ౮౯॥ పరిమార్జనాద్యపేక్షో హ్యనిత్యసన్నిధిరసావయస్కాంతః। తస్మాద్దృష్టాంతో సావిషమో న ప్రకృతస్యార్థస్య స్యాత్॥ ౯౦॥ పురుష ఉదాసీనోసావచేతనం హి ప్రధానమిహ చ తయోః। సంబంధయితా చాన్యస్తృతీయ ఇహ నోపలభ్యతే క్వాపి॥౯౧॥ ఇహ యోగ్యతానిమిత్తస్సంబంధో యది తయోర్భవేత్తర్హి। యోగ్యత్వానుచ్ఛేదాత్ప్రవృత్త్యనుచ్ఛిత్తిరపరిహార్యైవ॥ ౯౨॥ పూర్వవదర్థాభావో దోషాయం తుల్య ఏవ చేహాపి। చేతనకారణపక్షే సోయం దోషః పదం న విదధాతి॥ ౯౩ ॥ సర్వజ్ఞేశ్వరమాత్మని మాయామూలం ప్రవర్తకత్వం స్యాత్। ఔదాసీన్యం యదిదం స్వతోస్య సిద్ధం న సాధనాయత్తం॥౯౪॥

అధి ౯॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ సూ॥ యది సత్త్వరజస్తమసాం సమతా నను గుణప్రధానభావః స్యాత్। సేయం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి వర్ణయంతి ఖలు సాంఖ్యాః॥ ౯౫ ॥ సా కూటస్థానిత్యా భవతి యదా నైవ స్వాంగాంగతా స్యాత్।

సర్గో౽మహదాదీనాం గుణవైషమ్యే హి భవతి నేతరథా ॥ ౯౬ ॥ కూటస్థానాం కథమిహ తేషామంగాంగిభావసంప్రాప్తిః । అంగిత్వానుపపత్తేరయుక్త ఏవ ప్రధానవాదో౽యమ్ ॥ ౯౭ ॥ యది నైతే కూటస్థా గుణా అనిత్యాస్తథాపి దోషో౽యమ్ । దుర్వారస్తవ పక్షే యతో నియంతా న చేహ కశ్చిదపి ॥ ౯౮ ॥ ... ... *

సూత్రం ౯ । అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ । వ్యాఖ్యా అనుమీయతే ఇతరథేదం నోషేన యథా ప్రధానవాద స్యాత్ । ఏతే స త్త్వాదిగుణా వైషమ్యోపగమయోగ్యతాపన్నాః ॥ ౯౯ ॥ గుణసమతాయామపి న హి రచనానుపపత్తిదోషశంకేహ । సమతాపన్నా అపి తే కార్యవశేన వ భజంతి వైషమ్యమ్ ॥ ౧౦౦ ॥ కార్యం యథా యథా స్యాత్తథా స్వభావో హి కల్ప్యతే తేషామ్ । చలమిహ గుణవృత్తమితి హ్యభ్యుపగచ్ఛంతి కాపిలా ఇతి చేత్ ॥ ౧౦౧ ॥ ఏవమపి మన్నివారో రచనానుపపత్తిరూపదోషః స్యాత్ । యస్మాదజ్ఞశక్తిః ధుర్యం త్రిగుణమచేతనమిదం ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ యది చ జ్ఞశక్తియుక్తం భవేత్ప్రధానం తదా నివృత్తం స్యాత్ । ప్రతివాదిత్వమథ స్యాచ్చేతనకారణసమర్థనం తేన ॥ ౧౦౩ ॥ చేతనమేకం జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ । ఇతి చేతనకారణతావాదః స్యాన్న ప్రధానవాదో౽యమ్ ॥ ౧౦౪ ॥

సూత్రం ౧౦ । విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్ । వ్యాఖ్యా విప్రతిషేధాదపి ఖల్వసమంజసమేవ కాపిలం తంత్రమ్ । విప్రతిషేధశ్చాయం బహుతర ఉపలభ్యతే హి తంత్రేస్మిన్ ॥ ౧౦౫ ॥ క్వచిదింద్రియాణి సప్త క్వచిదేకాదశ వదంతి తాన్యేవ । తన్మాత్రాణాం సర్గం మహతః క్వచిదిహ వదంత్యహంకారాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ క్వచిదంతఃకరణాని త్రీణి తదేకం క్వచిచ్చ కథయంతి । ఇత్యన్యోన్యవిరోధః ప్రసిద్ధ ఏవాత్ర కాపిలే తంత్రే ॥ ౧౦౭ ॥ చేతనకారణపరయా శ్రుత్యా స్మృత్యా ప్రసిద్ధ ఏవాయమ్ । ఇత్యన్యోన్యవిరోధాదసమంజసమేవ సాంఖ్యతంత్రమిదమ్ ॥ ౧౦౮ ॥ నన్వౌపనిషదదర్శనమపి భవత్యయుక్తం యదౌపనిషదానామ్ । జాత్యంతరభావో౽యం న భవన్మతే తైర్హి తప్యతాపకయోః ॥ ౧౦౯ ॥ సంసారీ జీవో౽యం సంసారస్తప్యతాపకావేతౌ । అర్థశ్చార్థస్తథా౽నర్థో౽నర్థశ్చ జగతి విఖ్యాతౌ ॥ ౧౧౦ ॥ అర్థో౽పి తాపకస్స్యాత్స చాజ్ఞానాత్ శతో౽ప్యలాభేన । తాపయతి పురుషమస్మాత్తప్యః పురుషశ్చ తాపకో౽ర్థస్స్యాత్ ॥ ౧౧౧ ॥ స్వత ఏవానర్థో౽యం తాపక ఇతి జగతి సుప్రసిద్ధో హి । పర్యాయేణ చ తాభ్యాం యస్సంయుజ్యేత భవతి స హి తప్యః ॥ ౧౧౨ ॥ అభ్యుపగతా యదా స్యాదేకాత్మకతా సమస్తజగతో౽పి । లుప్యేత లోకసిద్ధో భేదో౽యం సో౽హి తప్యతాపకయోః ॥ ౧౧౩ ॥ న హి లోకసుప్రసిద్ధం బాధయితుం జగతి కేనచిచ్ఛక్యమ్ । యద్యర్థినస్స్వతో౽న్యో న స్యాదర్థస్తదేవమర్థిత్వమ్ ॥ ౧౧౪ ॥ కస్మిన్ ఖలు విషయే స్యాద్యతో౽యమాత్మస్వరూప ఏవార్థః । అభ్యర్థనా హి లోకే న చ సిద్ధా జగతి కస్యచిద్దృష్టా ॥ ౧౧౫ ॥ అర్థిత్వస్యాసిద్ధా వైవార్థత్వం చ కస్యచిద్భవతి । నన్వేకాత్మకయోరప్యన్యోన్యం జగతి దృశ్యతే భేదః ॥ ౧౧౬ ॥ ఏకాగ్న్యాత్మకయోరపి దృష్టో హ్యౌష్ణ్యప్రకాశయోర్భేదః । ఏకబ్రహ్మాత్మకయోరనయోర్భేదస్తథైతి చేన్నైవమ్ ॥ ౧౧౭ ॥ ఏవమపి త్వన్మతేస్మిన్న భవతి దోషానపోపనిస్తారః । ఔష్ణ్యప్రకాశనాభ్యామపి మోక్షో౽గ్నేర్యథా హి లోకేస్మిన్ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇహ తప్యతాపకాభ్యామపి మోక్షస్తద్వదస్య దుర్వారః । ధర్మ్యాపాయేన ను కిల యదవస్థానం హి ధర్మిణో మోక్షః ॥ ౧౧౯ ॥ ఫేనతరంగాపాయే జలధిజలస్య స్వరూపమాత్రేణ । ఏవమవస్థానం దృష్టం యథా తథైవేహ సంభవేత్యపి న ॥ ౧౨౦ ॥ ఆవిర్భావతిరోభావాభ్యాం నపాయినో హి స్వభావాః । తైరిహ విమోక్షవార్తా సతో౽జలస్యేతి దుర్లభా దృష్టా ॥ ౧౨౧ ॥ దార్ష్టాంతికే కథం వా తద్దృష్టాంతేన దోషపరిహారః । భిన్నాత్మకతాయామిహ న దోషశంకాస్తి తప్యతాపకయోః ॥ ౧౨౨ ॥ తాభ్యాం భవతి విమోక్షస్తత్సంయోగైకహేతుపరిహారాత్ । ఇత్యభ్యధికాం శంకాం నిరసితుమత్రాభిధీయతే తదిదమ్ ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వస్యైకాత్మకతాపి శుద్ధవిజ్ఞానవిలసితా హి యదా । పాపకమార్థదశాయాం తదవస్థాయాం న తప్యతాపకతా ॥ ౧౨౪ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశభేదే సత్యపి దహనో యథా స్వమాత్మానమ్ । సత్యపి పరిణామిత్వే న దహతి నైవ ప్రకాశయత్యేవమ్ ॥ ౧౨౫ ॥ కూటస్థః పరమాత్మా న వ్యతికాత్మ్యభావముపయాతః । ప్రవిలీనే౽పి ద్వైతే సదకం తాపయతి తప్యతే వికథమ్ ॥ ౧౨౬ ॥ తస్మాచ్చ తప్యతాపకభావానుపపత్తిరత్ర న హి దోషః । దృష్టశ్చ తప్యతాపకభావో వ్యవహారసమయ ఏవాసౌ ॥ ౧౨౭ ॥ యత్ర్యయరాస్పదస్యైవ స చ ఖలు తస్యైవ ధర్మతామేతి । క్వ పునరిహ తప్యతాపకభావస్స్యాదితి తు నైవమాశంక్యమ్ ॥ ౧౨౮ ॥ జీవ

ద్దేహ స్తస్య స్సః తాపో తాపకః ప్రసిద్ధో హి । నన్విహాస్తి దుఃఖం సా చేతయితుర్న చాస్య దేహస్య ॥ ౧౨౯ ॥ ఇతి చేద్యద
చాదో షో భవతి తవై వాయమప్రతీకారః । సత్యపి దేహే కేవలచేతయితుర్భవతి నైవ తప్తిరసా ॥ ౧౩౦॥ చేతయితురేవ
హి చేదశుద్ధతాదిప్రసక్తిరనివార్యా । నచ దేహచేతయిత్రోస్సంహతభావో నిరూప్యతే సాంఖ్యైః ॥ ౧౩౧॥ నచ తప్తిస్త
ప్తిస్స్యాదత స్తవైషదుర్నివారస్స్యాత్ । సత్వం తప్యం హి రజస్తాపకమితి నైవ వక్తుమిహ శక్యం॥ ౧౩౨॥ తాభ్యాం కథ
మస్పృష్టే చేతయితరి తత్తాపకాత్మకతా । ప్రతిబింబితత్వయోగాత్తప్యత ఇవ చేతనోయమిత్యపిన॥౧౩౩॥ తదిహ పర
మార్థతో నతప్యత ఇతి ప్రపంచితం భవతా । నైవేవకారయోగాదతథాభూత స్తథావిధో భవతి॥౧౩౪॥ సర్పఇవదుం
డుభో సావిత్యుక్త్యా నిర్విషోనసవిషస్స్యాత్ । ఇతి ఖలు యథోక్తధర్మానుపపత్తిరసౌ తవైవ దుర్వారా॥౧౩౫॥ అవిద్యకో
హి తస్మాన్న హి పారమార్థిక ఇతీహ వక్తవ్యం । భవతా తదిదం తుల్యం మమాపి పరమేశకారణం హ్యపి ॥౧౩౬॥ సిద్ధాంతభంగభీ
తాహి స్వేతే తస్య తాపకేనిత్యే। స్వస్వామిభావరూపస్సంయోగస్త్వవివేకసంవలితః॥౧౩౭॥ భవతి యదా తస్య దివంహ్యా
దర్శనాఖ్యే తమస్తదా పుంసః। సంసారబంధనం స్యాత్తస్య విరామో యదా వివేకేన॥౧౩౮॥ అపవర్గస్తస్య స్యాదిత్యు
క్తావపి న దోషనిస్తారః । యస్మాదదర్శనాఖ్యం తమో హి నిత్యం ప్రధానవాదే స్మిన్॥౧౩౯॥ నిత్యత్వేపి చ తమసో యతో గు
ణాన్తోద్భవాభిభవయోగాత్ । అనియతవృత్తాస్తస్మాత్తత్సంయోగోయమనియతో భవతి॥౧౪౦॥ తేనవిశిష్టా పరమేయు
క్తస్తస్యాపవర్గ ఇత్యపిన । యద్యనియత ఏవాయం సంయోగస్స్యాత్తథాపి యోగోపి ॥౧౪౧॥ అనియత ఏవ స్యాదిత్యప
వర్గకథాతి దుర్లభా భవతః । తస్మాదసంగతోయం ప్రధానవాదో నిరాకృతో భవతి ॥౧౪౨॥ నన్విహ చేతనకారణవాదోప్య
యమనుపపన్న ఏవ స్యాత్ । యస్మాచ్చేతనకారణవాదేపి హి దోష ఏష దుర్వారః ॥ ౧౪౩ ॥ సుఖదుఃఖమోహరూపాః ప్ర
ధానధర్మా న దృశ్యతే జగతి । ఇతి కిల పూర్వం జగతః కారణమేతన్న హీతి నిర్దిష్టం॥౧౪౪॥ తద్వదిహాపి చ వాదే ముఖమే
తద్ధి తుల్యమాభాతి । తంత్వాదికారణస్థం గుణజాతం శుక్లనీలపీతాది ॥౧౪౫॥ సమజాతీయగుణాంతరజనకం దృష్టం పటా
దికే కార్యే । యది చేచ్చేతనమేవ హి జగతో జన్మాదికారణం భవతి ॥ ౧౪౬ ॥ కారణగత చైతన్యం చైతన్యాంతరమిహా
ర్జయేన్నకుతః । కార్యం యజ్జగదఖిలం తదచేతనమేవ దృశ్యతే లోకే ॥౧౪౭ ॥ తస్మాత్కథమిహ జగతో జన్మస్థిత్యంతకార
ణం బ్రహ్మ । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ ॥౧౪౮॥ ....*
సూత్రం ౧౧ ॥ మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం ॥ టీకా కారణగతగుణజాతం యద్యత్కార్యే సమానజా
తీయం । ఆరభతే కిల తద్గుణాంతరమితీహ నైవ నియమోస్తి ॥ ౧౪౯ ॥ కాణభుజే కిల సమయే సోయం సృష్టిప్ర
కారఉపదిష్టః । పరమాణవః కిలామీ పూర్వమనుత్పన్న కార్యసంరంభాః ॥ ౧౫౦ ॥ పశ్చాదదృష్టసచివా స్తైః ఖలు సం
యోగసహకృతాస్సంతః । ద్వ్యణుకాదికం హి సకలం బ్రహ్మాండాంతం జగత్సృజంతీతి ॥ ౧౫౧ ॥ శుక్లాదిగుణవి
శేషాః పరమాణుగుణాస్తు హేతుకే ద్వ్యణుకే । అపరాన్ శుక్లాదిగుణాన్ సమజాతీయాన్ సమారభంతే హి ॥౧౫౨॥ ప
రమాణుగుణవిశేషః పరిమాణం యచ్చ పారిమాండల్యం । తత్తులసమజాతీయం ద్వ్యణుకే నైవారభేత పరిమాణం॥౧౫౩॥
పరిమాణే చాణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకవృత్తినీ భవతః। ద్వేద్వ్యణుకే చతురణుకం త్రీణి త్ర్యణుకం యద్యపి జనయంతి ॥
౧౫౪॥ ద్వ్యణుకగతం పరిమాణం నత్ర్యణుకాదౌ సరూపమారభతే। ద్వ్యణుకగతే చాణుత్వహ్రస్వత్వే వర్ణయంతి ప
రిమాణే॥ ౧౫౫॥ త్ర్యణుకే చతురణుకే వా మహత్వదీర్ఘత్వసంజ్ఞికే భవతః । కారణగుణతాయాం కిల తుల్యాయామ
ప్యత్ర భవతి వైషమ్యం॥ ౧౫౬॥ శుక్లాదిగుణవిశేషాః పరమాణుగతాస్సమానజాతీయాన్ । ద్వ్యణుకాదికార్యజాతే శు
క్లాదీనారభంత ఏవాన్యాన్॥ ౧౫౭॥ నైవారభతే కించిత్పరమాణుగతం హి పారిమాండల్యం। ఇతి కిల కాణాదనయే వైష
మ్యం భవతి తద్వదత్రాపి॥ ౧౫౮॥ చేతనకారణవాదే వ్యుపపన్నం భవతి సకలమేవేదం। కారణసమ్యాశ్రితం కిల చైతన్యం
జగతి నానువర్తేత॥ ౧౫౯॥ అస్తిత్వం లతునో సా కారణధర్మోనువర్తతే కార్యే । ఇతి కిల సామ్యాపత్తౌ తదిదం కథమత్ర
దూషణం భవతి॥ ౧౬౦॥ అథ తత్ప్రయుక్తమేతత్పరిమాణేన చ విరోధినాక్రాంతం। ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం తేనాజనకం

కంహి పారిమాండల్యం॥ ౧౬౧॥ చేతనకారణపక్షే జగతశ్చేతనతా విరుద్ధేన । నైవాక్రాంతం దృష్టం తేన కుతో నారభేత చైతన్యం॥ ౧౬౨॥ కార్యే చైతన్యాంతరమితి శంకావర్తతేయమితి చేన్న । కారణగతమపి చైతన్యం యథారభతే హి పారిమాండల్యం॥ ౧౬౩॥ తద్వచ్చైతన్యస్యాపీత్యయమంశో భవతి తుల్య ఉభయత్ర । నహి సర్వాంశే సామ్యం దృష్టాంతే క్వాపి దృశ్యతే లోకే॥ ౧౬౪॥ కించ విరోధాక్రాంతం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్ । ప్రాక్స్వపరిమాణారంభాత్పరిమండలతారభతే తన్న కుతః॥ ౧౬౫॥ పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథా సిద్ధా । యస్మాత్పరిమాణాంతరముపదిష్టం హ్యన్యహేతుకం మునినా॥ ౧౬౬॥ కారణబహుత్వతోపి వా తత్రైవ కారణమహత్త్వాదపి వా స్యాత్। ప్రచయవిశేషాద్యథవా కార్యమహత్త్వైకసాధనం నాన్యత్॥ ౧౬౭॥ త్రితయాయత్తం చ మహత్త్వం విపరీతం హ్యణుత్వమిహ భవతి । దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథావిధే భవతః॥ ౧౬౮॥ ఇతి యత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపి నిర్మూలం। కారణబహుత్వతో వా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే॥ ౧౬౯॥ కారణగుణతాపాద్యే మహత్త్వహేతుర్బహుత్వమేవేతి। వినిగమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి॥ ౧౭౦॥ ద్రవ్యగుణాంతరయోర్యద్యారంభః కారణస్థగుణజాతే। స్వాశ్రయసమవాయేన తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టం॥ ౧౭౧॥ తస్మాత్స్వతో ద్రవ్యాంతరానారంభకతా హి పారిమాండల్యే। తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్॥ ౧౭౨॥ కారణసమవేతో యోపి శేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి। స్వసజాతీయగుణాంతరమాపాదయతీతి నాయమేకాంతః॥ ౧౭౩॥ చిత్రపటరూపకారణతంతుగతే శుక్లనీలపీతాదౌ। స్వసజాతీయారంభకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏవముదాహార్యః॥ ౧౭౪॥ సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం। ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే॥ ౧౭౫॥ తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం నాన్యత్। తత్ర చ కణాదకల్పితతర్కవిరోధః పదం న విదధాతి॥ ౧౭౬॥ నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కారణం జగతః। ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదో హి నిరసితః పూర్వం॥ ౧౭౭॥ ఇహ చ పరమాణువాదేన తథా దోషావకాశలేశోస్తి। యస్మాదీశసహాయా అణవోత్ర భవంతి జగదుపాదానం॥ ౧౭౮॥ ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతావతుమఖిలమున్మూల్య। కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః॥ ౧౭౯॥ ... ... *

సూత్రం ౧౨ ॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః ॥ **శ్లోకాః** స హ్యణుకారణవాదః ప్రపంచితస్త్వేవమత్ర కాణాదైః॥ లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టం॥ ౧౮౦॥ సంయోగకృతసహాయైః స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం। తస్మాదమాన్యాద్యదిదం క్షితిజలతేజోనిలాఖ్యం సకలమపి॥ ౧౮౧॥ స్వానుగతైశ్చావయవైరారబ్ధం హ్యవయవైః స్వసంయోగైః। అవయవ్యవయవభావస్సోయం యస్మాన్నివర్తతే స ఖలు॥ ౧౮౨॥ అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్స చ చతుర్విధో భవతి। సకలమపి కార్యజాతం హ్యేతద్ద్వ్యంతవదేవ దృశ్యతే లోకే॥ ౧౮౩॥ కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి దృశ్యతే జగతి। అత ఇహ జగతః కారణమణవో హీతి ప్రదర్శితం మునినా॥ ౧౮౪॥ తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్। అణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి॥ ౧౮౫॥ సైవ విభాగావస్థా స ప్రలయస్సకలభూతవర్గస్య। తత ఇహ సృష్ట్యారంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షం॥ ౧౮౬॥ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి। భవతి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః॥ ౧౮౭॥ ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం। భవతి హి పరమాణుభ్యస్తతో హి సాద్వ్యణుకరూపమపి చైవం॥ ౧౮౮॥ తంతుపటన్యాయేనైవాభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః। తత్పక్షం నిరసితుమిహ తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా॥ ౧౮౯॥ తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసాపేక్షః। సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మపరాం దృశ్యతే హి సంయోగః॥ ౧౯౦॥ కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్తవ్యం। యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్॥ ౧౯౧॥ యత్నో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథా దృష్టం। తస్యైవానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ॥ ౧౯౨॥ తస్యాం చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథం భవేద్యత్నః। దేహప్రతిష్ఠితేస్మిన్మనసి యదాత్మనామనో యోగః॥ ౧౯౩॥ ఆత్మగుణో య

తో న సౌజాయేతతదా నచాన్యథాభవతి। అభిఘాతాద్యభిదృష్టం ప్రత్యాఖ్యాతఞ్చ నిమిత్తమిహాభవతి॥ ౧౯౮॥ సర్గోత్తరకాలం స్యాత్కర్మనిమిత్తం తదేతదఖిలమపి। అథ యద్యదృష్టమేవహినిమిత్తమాద్యస్యకర్మణోబ్రూషే॥ ౧౯౫॥ అస్మిన్పక్షే వేతం స్యాదదృష్టమథ వాణుమాత్రసమవేతం। ఇదముభయథాపి నాణుష్వకర్మనిమిత్తం హ్యచేతనం యస్మాత్॥ ౧౯౬॥ యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తత్క్రథం ప్రవర్తయతి। ఆత్మా తదవస్థాయామచేతనో జాతచైతన్యత్వేన॥ ౧౯౭॥ అభ్యుపగతమేతద్బల్వదృష్టమపి స్యాదాత్మమాత్రసమవాయి। తేనాసంబంధేకథమణుషుభవేత్కర్మణోనిమిత్తంతత్॥ ౧౯౮॥ యది చాదృష్టవతాకిల సంబంధోయంహికర్మమూలం స్యాత్। సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరిహార్యం స్యాత్॥ ౧౯౯॥ తస్మాత్కర్మనిమిత్తం నియతం నైవోపలభ్యతేయస్మాత్। కర్మనిబంధన ఇహ కిల సంయోగో నాణుషూపజాయేత॥ ౨౦౦॥ సంయోగస్యాజననే సర్గో వాతన్నిబంధనశ్చకథం। అణ్వంత్వరేణచాణో స్సంయోగస్స్యాద్యదైకదేశేన॥ ౨౦౧॥ సావయవత్వాదేత్త్వావ్యనిత్యతా తేషుకుర్విన్నా నైవ। సర్వాంశేన యదాస్యాత్ప్రథిమ్నానుపపత్తిరపరిహార్యైవ॥ ౨౦౨॥ కల్పితదేశేన సచేత్సంయోగః కథమకల్పితో భవతి। తస్యాపి కల్పితత్వేద్వ్యణుకాదేర్వాస్తవస్యకార్యస్య॥ ౨౦౩॥ సంయోగోసావణ్వోర్నభవేదసమవాయికారణం హి కథం। సర్గాదావణుషు యథా సంయోగాద్ధంనసంభవేత్కర్మ॥ ౨౦౪॥ ఏవం ప్రళయావసరేకర్మవిభాగార్థమనుపపన్నం హి। కర్మనిమిత్తాభావో యోసౌతత్రాపితుల్య ఏవ స్యాత్॥ ౨౦౫॥ యచ్చాదృష్టం తదపి చభోగార్థం నైవభవతివిలయార్థం। తస్మాదణుకారణతాసర్గార్థం నేహభవతియుక్తతమం॥ ౨౦౬॥ శ్లో ౧౩॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః॥ టీకా అణ్వోస్సమవైతి దండ్వ్యణుకమణుభ్యాం హి భిన్నమత్యంతం। సమవాయలక్షణేనహి సంబంధేనేతి కణభుగభిమానః॥ ౨౦౭॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాం భిన్నం సమవాయమపేక్ష తేహి సంబంధం। స్వావస్థితయే చాణ్వోస్సమవాయోపి చతథైవకిం నస్యాత్॥ ౨౦౮॥ ద్వ్యణుకస్యైవాస్యాపి హి సమవాయస్యాపి భేదసామ్యేన। యది సమవాయోప్యేవం సంబంధాంతరమపేక్షతే తర్హి॥ ౨౦౯॥ తత్సంబంధోప్యేవం సంబంధాంతరమపేక్షతేనకుతః। ఏవం సత్యనవస్థా తదప్రపతేహి భవతి దుర్వారా॥ ౨౧౦॥ సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతేనయది। సంయోగశ్చతథైవహినాపేక్షేతాపరం హి సమవాయం॥ ౨౧౧॥ సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతేన సమవాయః। ఇతి చ మనోరథమాత్రం తుల్యమపేక్షానిమిత్తముభయత్ర॥ ౨౧౨॥ తస్మాదనవస్థేయం సమవాయాభ్యుపగమే హి దుర్వారా। సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమిహసకలం॥ ౨౧౩॥ ద్వ్యణుకమణుభ్యాం ద్వాభ్యాం నైవోత్పద్యేత చాప్రమాణత్వాత్। అణుకారణతావాదస్తస్మాదయమనుపపన్న ఏవేహ॥ ౨౧౪॥ శ్లో ౧౪॥ నిత్యమేవ చ భావాత్॥ టీకా అణవః ప్రవృత్తిభావా నివృత్తిభావాః కిముభయథాభావాః। అనుభయభావావాప్యుత నైవచతుర్ధోపపద్యతే చాయం॥ ౨౧౫॥ నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయాభావః ప్రవృత్తిభావత్వే। నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావో నివృత్తిభావత్వే॥ ౨౧౬॥ ఉభయస్వభావ ఏవాయం లోకే నైవోపపద్యతే హ్యేషః। అనుభయభావత్వేపి ప్రవృత్తిభావే నివృత్తిభావే వా॥ ౨౧౭॥ అంగీక్రియమాణేపి హి నిమిత్తవశతస్తథాపి దోషస్స్యాత్। తత్ర యదాదృష్టం స్యాన్నిమిత్తమేతస్యనిత్యసాన్నిధ్యాత్॥ ౨౧౮॥ నిత్యం ప్రవృత్తిరేవ స్యాదథతస్యాస్వతంత్రతాయాం స్యాత్। నిత్యాప్రవృత్తిరేవస్యాదితి దూషణమశక్యపరిహారం॥ ౨౧౯॥ ......*

శ్లో ౧౫॥ రూపాదిమత్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్॥ టీకా రూపాదిమచ్చ సకలం పటాదిదృష్టం హి జగతిసావయవం। స్థూలమనిత్యం చ తథా స్వకారణాపేక్షయా హి తద్దృష్టం॥ ౨౨౦॥ తంతూనపేక్ష్య చాయం పటస్తథా తంతవోనిజావయవాన్। ఇతి ఖలు సకలం దృష్టం తథైవ పరమాణవోపి కిం న స్యుః॥ ౨౨౧॥ రూపాదిమత్త్వహేతుః పరమాణుష్వపి యతో విశిష్టస్స్యాత్। పరమాణూనాం హి తదానిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత॥ ౨౨౨॥ నిత్యత్వేవాదినస్తవ పరమాణూనామనిత్యతానుచితా। తస్మాదణువాదోయం న కథంచిదపీహ ఘటయితుం శక్యః॥ ౨౨౩॥ సదకారణవన్నిత్యం త్విత్యపి నిత్యత్వకారణం కథితం। తదపి చ పరమాణూనాం కారణవత్త్వాన్నిరాకృతం భవతి॥ ౨౨౪॥

నిత్యత్వప్రతిషేధో లోకే ప్రతియోగినియమాపేక్షః । నిత్యత్వాకాంక్షీ సన్నేవ పరమాణునిత్యతాకాంక్షీ ॥ ౨౨౫ ॥ తస్మాత్ కణవాన్నిత్యా ఇత్యపి నైవాణునిత్యతామానం । నిత్యే యస్మిన్ కస్మింశ్చిన్న సత్యనిత్యమితి నఞ్సమాసోఽయం ॥ ౨౨౬ ॥ న హి భవతీతి హి సత్యం న తావతైవాణునిత్యతాసిద్ధిః । నిత్యం బ్రహ్మాలం తైర్యేవేహ సమాసోఽపి సోఽయముపపన్నః ॥ ౨౨౭ ॥ నిత్యత్వే కారణమిహ యదపి ద్వితీయం చ తృతీయమిహ కథితం । సా చావిద్యా హి యదా ప్రత్యక్షేణేహ కారణాగ్రహణం ॥ ౨౨౮ ॥ ద్వ్యణుకాదినిత్యతాపి స్యాదిహ దూషణమశక్యపరిహారం । యది చ విశిష్యైతాసు ద్వైతద్రవ్యాస్వకత్వయోగేన ॥ ౨౨౯ ॥ పూర్వత్రైవ గతార్థం త్విహ పునరుక్తం నిరర్థకం తత్స్యాత్ । పూర్వత్రాభిహితం స్యాత్కారణవత్త్వేన రూపణం తదిహ ॥ ౨౩౦ ॥ కారణనాశాత్కారణవిభాగతో వాస్య నాశకస్త్విహ । యోఽయమభావోఽవిద్యా సైవాణూనాం హి నిత్యతాగమకం ॥ ౨౩౧ ॥ ఇతి న వినశ్యద్వస్తుద్వావ్యాఖ్యామేవ హి యదా వినశ్యేత । భవతి తదేయమవిద్యా పరమాణూనాం హి నిత్యతాగమకం ॥ ౨౩౨ ॥ సంయోగసచివమేవానేకమిహారంభకం యది ద్రవ్యం । భవతి తదైవం హి యదా సామాన్యమపాస్తభేదమిహ జనకం ॥ ౨౩౩ ॥ సవిశేషావస్థాంతరమాపద్యారంభకం యదా భవతి । ఘృతకఠినతాదిలయవన్న స్యాత్తావస్థావిలయనేనాపి ॥ ౨౩౪ ॥ కార్యవినాశోత్పత్తౌ గుణాదివ్యావిభాజనం హి వృథా । తస్మాత్సావయవానామవయవశోఽపి హి విభజ్యమానానాం ॥ ౨౩౫ ॥ యత్ర చ పరో విభాగో న భవతి ఖలు తే పరాణువిధా హ్యణవః । రూపాదిమంత ఏతే నిత్యాశ్చారంభకా హి భూతానాం ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతి వైశేషికపక్షో భవతి నిరాలంబనో వ్యథైవాయం । రూపాదిమత్త్వయోగాదణుతే నిత్యత్వే వైపరీత్యేన ॥ ౨౩౭ ॥ ౧౬ ॥ ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ గంధరసరూపసహితస్పర్శాఢ్యా ఇయమవనిరిహ స్థూలా । రసరూపస్పర్శగుణా సూక్ష్మా ఆపస్తథైవ తేజోఽపి ॥ ౨౩౮ ॥ రూపస్పర్శగుణం తత్సూక్ష్మతరం భవతి వాయురేష తథా । స్పర్శగుణాః సూక్ష్మతమో భూతాన్యేతాని సంతి చత్వారి ॥ ౨౩౯ ॥ ఉపచితగుణభేదేన హి తరతమభావేన జగతి లక్ష్యంతే । ఉపచితగుణాదిభేదాత్తరతమభావోఽయమణుషు కల్ప్యేత ॥ ౨౪౦ ॥ ఉపచితగుణతాయాం స్యాత్తేషాం మూర్త్యుపచయోఽపి సర్వాగః । మూర్త్యుపచయే హ్యణూనామణుత్వమపి తత్ర దుర్వారం ॥ ౨౪౧ ॥ యత్ర గుణోపచయస్స్యాన్మూర్తేరప్యుపచయోఽపి తత్ర స్యాత్ । కార్యాత్మకేషు భూతేష్వేవం దృష్టం యతో హి సర్వత్ర ॥ ౨౪౨ ॥ యద్యేతద్దోషభయాన్నోపచితానేకగుణత్వమిహ న స్యాత్ । స్వస్మిన్నైకైకగుణాశ్చతుర్గుణాశ్చాపి సర్వ ఏవ స్యుః ॥ ౨౪౩ ॥ ౧౭ ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా ॥ సత్కార్యతావలంబాన్మన్వాద్యైరపి చ పరిగృహీతత్వాత్ । సాధుః ప్రధానవాదస్స కథంచిత్స్యాన్న చాణువాదోఽయం ॥ ౨౪౪ ॥ వా నాశిష్టగృహీతః కేనాప్యంశేన తేన నైతస్మిన్ । అనపేక్షా కర్తవ్యా శ్రేయస్కామైర్న చాదరః కార్యః ॥ ౨౪౫ ॥ కించ ద్రవ్యగుణాదీన్ షట్పదార్థాన్ పరస్పరం భిన్నాన్ । అభిధాయ పునరిహైవ త్వేకమపరం కల్పయంతి కాణాదాః ॥ ౨౪౬ ॥ గుణకర్మాదీనాం హి ద్రవ్యాధీనత్వమితి తు కథయంతి । తద్వాయుక్తం హ్యేతే యది భిన్నా న హి పరస్పరాధీనాః ॥ ౨౪౭ ॥ నహి శశకాశకుశపలాశా భిన్నాస్సంతః పరస్పరాధీనాః । ద్రవ్యగుణాదీనామిహ భిన్నత్వం వా న యుజ్యతే యస్మాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ తాదాత్మ్యమేవ తేషాం పరస్పరం హి ప్రతీయతే లోకే । ద్రవ్యగుణాదీనాం నహ్యశ్వద్విపయోరివాస్తి భేదమతిః ॥ ౨౪౯ ॥ నన్విహ చక్షుర్గ్రాహ్యం రూపం స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్యః । ఉభయగ్రాహ్యశ్చ ఘటః కథమిహ తాదాత్మ్యమేతయోరితి చేత్ ॥ ౨౫౦ ॥ సత్యపి తాదాత్మ్యే కిల భేదమతిర్గ్రాహ్యరూపసాపేక్షా । పక్షపురుషే హి లోకే పితా చ పుత్రస్తథైవ జామాతా ॥ ౨౫౧ ॥ శ్వశురస్స్యాల్లక్ష్య ఇత్యపి విభేదమతిభాగ్యథైవ భవతి తథా । గ్రాహకభేదాపేక్షా భేదమతిస్స్యాత్స్వరూపసాపేక్షా ॥ ౨౫౨ ॥ తాదాత్మ్యం చేత్యుభయం హ్యభేదపక్షేఽపి బాధకం న భవేత్ । తస్మాన్న హి గుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వమపి చ భిన్నత్వం ॥ ౨౫౩ ॥ నాపి ప్రమాణగమ్యం నైవ హి యుష్మాకమసాధనం భవతి । నను గుణకర్మాదీనాం ద్రవ్యాధీనత్వమత్ర నాయుక్తం హి ॥ ౨౫౪ ॥ ద్రవ్యగుణౌ తు విభిన్నౌ తథాపి తావయుతసిద్ధరూపౌ యత్ । ద్రవ్యాధీనత్వం తద్గుణాదికానాం సుయుక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౨౫౫ ॥ శశకుశకాశాదీనాం నాయుతసిద్ధత్వముక్తిస్తత్రాపి । తేన న తేషామేవాపరస్పరాధీనత్వమితి చైవం ॥ ౨౫౬ ॥ అపృథగ్దేశత్వం వా హ్యపృథక్కాలత్వమపృథక్త్వా

శ్రితత్వం । తచ్చాయుతసిద్ధత్వం వ్యాఖ్యాంతదిదం త్రిధాపినో భవతి ॥౨౪౭॥ అపృథగ్దేశత్వం హి ద్రవ్యగుణానాం కథం చిదపి న స్యాత్ । రూపాదిః పటదేశః పటస్తు తంతుప్రదేశగ ఇవ యతః ॥ ౨౪౮ ॥ అపృథక్కాలత్వం చేత్తదపి విరుద్ధం భవత్యపి తే । ఉత్పన్నేషు పటాదిషు పశ్చాదుత్పద్యతే హి రూపాది ॥౨౪౯॥ కథమీదృశయోస్తత్ర త్వదపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వం । ధేనువిషాణకయోరాధపి తత్స్యాద్యచ్ఛేదమయుతసిద్ధత్వం ॥౨౫౦॥ యచ్చాపృథగాత్మత్వం తత్స్వాభ్యుపగమవిరుద్ధమేవ స్యాత్ । న హ్యవయవసంయోగాదేవ చ కార్యం ప్రజాయతే లోకే ॥ ౨౫౧ ॥ సంయోగమంతరా యద్దధి హిమకరకాది దృశ్యతే లోకే । తస్మాదణువాదోయం శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్ ॥౨౫౨॥ వైశేషికసమయే కిల దేహోయం చాశుతరవినాశీ స్యాత్ । పరిమాణాంతరజననాత్తమర్ధవైనాశికం హి కథయంతి ॥ ౨౫౩ ॥ తత్పక్షనిరసనాం తేన కలో వైనాశికోపి బుద్ధిస్థః । ఇతి ఖలు తత్పక్షోయం నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ ॥ ౨౫౪॥ ....*

సూత్రం ౧౮॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః॥ భాష్యం సచ ఖలు బహుప్రకారో బుద్ధివిభేదాద్వినేయభేదాద్వా। తత్ర త్రయః ప్రతేస్యుః కేచిత్సర్వాస్తిత్వాం తు కథయంతి॥౨౫౫॥ కథయంతి కేచిదత్ర తు విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రమేవ కిల । అన్యే తు వర్ణయంతి హి యదిదం సకలం చ శూన్యమేవేతి॥౨౫౬ ॥ యే సర్వాస్తిత్వపరా బాహ్యం భూతం చ భౌతికం చాపి। చిత్తం చైత్తం చాంతరమభ్యుపగచ్ఛంతి తాన్నిరాచష్టే॥౨౫౭॥ సూత్రం*॥సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః॥ భాష్యం పృథివీజలతేజోనిలచతుష్టయం భూతమితి తు కథయంతి।భౌతికమిహ రూపాదికమపి చక్షుఃప్రముఖమింద్రియం చేతి॥౨౫౮॥ భూతం భౌతికమేతత్సకలం హ్యణవోత్ర సంహతా ఏవ। చిత్తం చైత్తం చ తథా రూపం విజ్ఞానవేదనే చైనం ॥ ౨౫౯॥ సంజ్ఞాస్సంస్కారాఖ్యాః పంచస్కంధాశ్చ సంహతా ఏవ। తత్రేదమనుపపన్నం యచ్చోభయహేతుకశ్చ సముదాయః॥౨౬౦॥ అణుహేతుకశ్చ యోసౌ యశ్చ స్కంధైకహేతుకో వాపి । అంగీకృతేపి తస్మిన్ సముదాయాప్తిరత్ర దుర్వారా ॥ ౨౬౧॥ యస్మాదణవస్స్కంధా అచేతనా ఏవ కేవలం తే స్యుః।యది సంహంతా భోక్తా కశ్చిచ్చేతన ఇహోపపన్నస్స్యాత్॥ ౨౬౨ ॥ భవతి తదా సంఘాతస్స చేతనస్త్వవన చాస్తి సంహంతా । తస్మాదుభయవిధోసౌ సంఘాతో నోపపద్యతే యోయం ॥ ౨౬౩ ॥ సూత్రం ౧౯ ॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ ॥ భాష్యం ఇహ సౌగతీయసమయే యా చావిద్యా క్షయశ్చ సంస్కారః । విజ్ఞానం నామ తథా రూపం యదిదం షడాయతనమపి చ॥ ౨౬౪॥ స్పర్శోపి వేదనేయం తృష్ణోపాదానసంజ్ఞికే చ తథా। యచ్చ భవో జాతిరియం జరా చ పరిదేవనా చ మరణం చ ॥ ౨౬౫॥ దుఃఖం చ దుర్మనస్తేత్యేవం రూపాణి సుప్రసిద్ధాని। తానీహ చేతరేతరజనకాని యతో భవంతి నైతస్య॥ ౨౬౬॥ సంఘాతస్య నిమిత్తం తాన్యేవ స్యురితి నైవమాశంక్యం।సంఘాతమనవలంబ్య హ్యాత్మానం యే చ నోపగచ్ఛంతి ॥ ౨౬౭ ॥ తే చావిద్యాదయ ఇహ సంఘాతనిమిత్తతాం కథం యాంతి।సంఘాతసిద్ధ్యనంతరమిహ చావిద్యాదిసంతతిః ప్రభవేత్ ॥౨౬౮॥ చిత్తాభిజ్వలనమిదం న తు సంఘాతస్య కారణం భవతి। సంఘాతే సిద్ధే సతి చిత్తాభిజ్వలనమేతదుద్భవతి॥ ౨౬౯ ॥ ఆలయసంజ్ఞం చాలయవిజ్ఞానం నో నిమిత్తమస్య స్యాత్। సముదాయిభ్యో హ్యస్య త్వన్యత్వానన్యతాదిమర్త్యేషం। ౨౭౦॥ తస్మాత్పరమాణూనామచేతనత్వాద్ధి చేతనస్యేహ । సంహంతురవ్యభావాత్సంఘాతః కథమిహోపపద్యేత। ౨౭౧॥ సంఘాతస్యాభావే కథం ను తన్మాలలోకయాత్రా స్యాత్ ।సంఘాత ఏవ కేవలమిహ సంఘాతస్య కారణం యది తు॥ ౨౭౨॥ పూర్వస్మాత్సంఘాతాత్సంఘాతాంతరమపూర్వమిహ యత్స్యాత్ ।తత్కిం సదృశం వా స్యాదసదృశమథవాపి విసదృశం వా స్యాత్ ॥౨౭౩॥ యది సదృశం నియమేన స్యాచ్చ తదా మర్త్యపుద్గలస్యేహ । కర్మవిపాకవశాదిహ న స్యాద్దేవాసురాదిషు నియోగః॥ ౨౭౪ ॥ విసదృశమసదృశమథవా యది సంఘాతాంతరం ప్రజాయేత । స చ మనుజపుద్గలోసౌ క్షణేన హస్త్యశ్వ ఇమ్మకీనల భవేత్ ॥ ౨౭౫॥ అపి యద్భోగార్థోసౌ సంఘాతస్తేన న స్థిరో భోక్తా। భోగో భోగార్థస్స్యాన్మోక్షో మోక్షార్థ ఏవ యది చైవం ॥ ౨౭౬ ॥ యద్యన్యః ప్రార్థయితా భూయో భోగాపవర్గసమయేపి । తదవస్థానావశ్యాత్క్షణభంగకథా సుదూరతో హా స్తా॥౨౭౭॥ సూత్రం ౨౦। ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్। భాష్యం ఉత్తమవిద్యాదినాం పరస్పరోత్పత్తిమాత్ర హి

యుక్తం। నైతావతాపి సోఽయం సంఘాతస్సిధ్యతీతి చాప్యుక్తం॥ ౨౮౮ ॥ అతోఽవిద్యాదీనాం సంతత్యుత్పత్తిమాత్రహేతుత్వం। నకథంచన సంభవతీత్యేతత్ప్రతిపాద్యతే పునరుత్తరం ॥ ౨౮౯ ॥ క్షణభంగవాదినాఽభ్యుపగంతవ్యే నిరుద్ధ్యతే చ ఉత్తరపదార్థోత్పాదే నిరుధ్యతే పూర్వమఖిలమేవేతి ॥ ౨౯౦ ॥ అభ్యుపగచ్ఛన్నేవం పూర్వోత్తరక్షణయోర్హి హేతుఫలభావం। వైనాశికః కథంచన న సమర్థయితుం హి శక్నుయాత్తమిమం॥ ౨౯౧॥ యోఽయమభావగ్రస్తో యశ్చ నిరుద్ధోఽని రుధ్యమానోఽయః। స చ కథముత్తరహేతుర్ధ్వస్తమృదాదిఘటాదికస్యేవ॥ ౨౯౨॥ అథ భావభూతపరినిష్పన్నక్షణో స్తి యః పూర్వః। స భవత్యుత్తరహేతుస్తత్ర న పూర్వోక్తదోష ఇతి చేన్న ॥ ౨౯౩ ॥ భవతి తథాపి చ దోషో యద్యుత్తరకార్యహేతుతాసిద్ధ్యై। వ్యాపారః పునరస్య పరినిష్పన్నస్య భావభూతస్య॥ ౨౯౪॥ క్షణభంగవాదహానిః క్షణాంతరస్థాయితాప్రసంగేన। అథ భావ ఏవ హ్యస్య వ్యాపారస్స్యాత్తథాపి దోషస్స్యాత్॥ ౨౯౫॥ హేతుస్వభావహీనాద్యత్ఫలస్యోత్పత్త్యసంభవోఽపి స్యాత్। హేతుస్వభావయోగే ఫలకాలస్థాయితాప్రసంగేన ॥ ౨౯౬ ॥ క్షణభంగవాదభంగః పూర్వోక్తో దుర్నివార ఏవాత్ర। హేతుస్వభావయోగం వినాపి ఫలహేతుతాస్య కల్ప్యేత॥ ౨౯౭ ॥ సర్వత్రైవ హి కార్యావత్త్యేవాతిప్రసంగ ఏవ స్యాత్ ।అపి చోత్పాదనిరోధౌ కిం వా వస్తుస్వరూపమథవా కిం॥ ౨౯౮॥ తదవస్థాంతరమథవా వస్త్వంతరమితి తు నైవ సంభవతి। వస్తుస్వరూపతా చేద్వస్త్వంతర్భావ ఏతయోర్భవతి॥ ౨౯౯ ॥ తేనావాదిత్వం చానంతత్వం వస్తునోఽత్ర మురర్వారం। అన్యంతావస్థే యద్యుత్పాదనిరోధసంజ్ఞితే భవతః॥ ౩౦౦॥ ఆద్యంతమధ్యమాఖ్యక్షణత్రయస్థాయితాస్య దుర్వారా। యది చోత్పాదనిరోధౌ వ్యతిరిక్తావేవ వస్తునో భవతః॥ ౩౦౧॥ తాభ్యామస్పృష్టత్వాద్వస్తునవినాశ్యశాశ్వతత్వం స్యాత్। యది చాదర్శనదర్శనరూపౌ స్యాతాం న వస్తుధర్మౌ తౌ ॥ ౩౦౨ ॥ ద్రష్టృగతౌ కిల తాభ్యామస్పృష్టవస్తు శాశ్వతం నను తత్। తస్మాత్సుగతమేతన్మతముగ్రాహ్యం నయుక్తమిహ యస్మాత్॥ ౩౦౩॥ ... *

సూత్రమ్ ౨౧॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ॥ భాష్యమ్ హేతావసతి యది స్యాత్ఫలం ప్రతిజ్ఞోపరోధ ఏవ స్యాత్ ॥ విషయః కరణం యత్నస్సహకారీ యశ్చ భవతి సంస్కారః॥ ౩౦౪ ॥ ఏతే చతుర్విధాః కిల హేతవ ఏతోస్స్ప్రతీత్య జాయంతే। చైత్తచైత్తసంజ్ఞా ఇతి ప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి॥ ౩౦౫॥ అథ యది ఫలపర్యంతం పూర్వం వస్తు ప్రతీక్షతే కాలం। సంస్కారాస్సర్వేపి క్షణికా ఇత్యస్య భంగ ఏవ స్యాత్ ॥౩౦౬॥ ... ... *

సూత్రమ్ ౨౨॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ భాష్యమ్ అపి యచ్చ బుద్ధిబోధ్యం త్రయాదన్యచ్చ సంస్కృతం క్షణికం । వైనాశికా ఇతీహ క్షణికత్వం కల్పయంతి భావానాం ॥ ౩౦౭॥ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధసంజ్ఞా చ యదపి చాకాశం । త్రయమిదమవస్తుభూతం నిరుపాఖ్యమభావమాత్రమేవేతి॥ ౩౦౮ ॥ ప్రతిసంఖ్యాఖ్యనిరోధో భావానాం బుద్ధిపూర్వకో నాశః। తద్విపరీతశ్చాన్యో హ్యావరణాభావమాత్రమాకాశం॥ ౩౦౯ ॥ సంస్కృతముత్పన్నం స్యాత్ప్రమేయమేవేహ బుద్ధిబోధ్యం స్యాత్। స పది నిరోధద్వితయం ప్రత్యాచష్టేహి సూత్రకారోఽయం॥ ౩౧౦ ॥ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధయోర్నేహ సంభవో ఘటతే । సంతానగోచరౌ వా స్యాతామథ భావగోచరౌ వా తౌ॥ ౩౧౧ ॥ సంతానేషు చ సర్వేష్వథాపి సంతానవిచ్ఛేదాత్ ।ఫలహేతుభావయోగే కథమిహ సంతానవిచ్యుతిర్భవతి॥ ౩౧౨॥ అథవా నిరోధావేతౌ తత్త్రైవ న హి భావగోచరౌ భవతః।న హి భావానాం లోకే నిరన్వయో నాశ ఏవ నిరుపాఖ్యః ॥ ౩౧౩ ॥ క్వాపి వినాశో యస్మాదన్వయ్యవియోగ ఏవ లోకోఽయం। ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స్ఫుటమిహ భావానాం న హి నిరన్వయో నాశః॥ ౩౧౪॥ తస్మాత్సర్వావస్థాస్వప్యన్వయినాం కదాప్యవిచ్ఛేదాత్ ।పరపరికల్పితమేతన్నిరోధయుగ్మం న చోపపద్యేత॥ ౩౧౫॥ ......*

సూత్రమ్ ౨౩॥ ఉభయథా చ దోషాత్ ॥ భాష్యమ్ యోఽయమవిద్యాదీనాం పరపరికల్పితనిరోధ ఇహ భవతి । స ప్రతిసంఖ్యాజ్ఞానాదథవా స్వయమేవ భవతీతి వక్తవ్యం॥ ౩౧౬॥ ప్రతిసంఖ్యాజ్ఞానాదుపదేశకస్యాప్యవైయర్థ్యం స్యాత్ । స్వయమేవ చేత్ వైయర్థ్యం చోత్తర ప్రతిర్వారం ॥ ౩౧౭ ॥ సూత్రమ్ ౨౪॥ ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥ భాష్యమ్ ప్రతిసంఖ్యాదినిరోధద్వయమేవ నిరుపాఖ్యతానిరస్తైవ। సంప్రత్యాకాశస్యాపి [illegible]

శ్రుతివచనాదస్యవస్తుతాసిద్ధా। ఆవరణాభావతయానిరుపాఖ్యత్వం నయుక్తమేతస్య ॥ ౩౧౯॥ అపిచావరణాభావో యద్యాకాశస్తథాహిదోషస్స్యాత్ ।ఏకస్మిన్సుపర్ణేపతతిసుపర్ణాంతరస్యచోత్పిత్సోః॥౩౨౦॥ ఆవరణస్యచభావాత్తస్యాకాశత్వమనుపపన్నంస్యాత్ । అపిచావరణాభావో యద్యాకాశస్తథాహిసుగతస్య ॥ ౩౨౧ ॥ వాయుశ్చవియత్సన్నిశ్రయఇతిహివాక్యంభవేదనుపపన్నం। అపిచనిరోధద్వయమిదమాకాశంచత్రయంహినిరుపాఖ్యం ॥౩౨౨॥ నిత్యమవస్తుత్వాచ్చైతద్విప్రతిషిద్ధంహిసకలమస్యైతత్ । యదిధర్మధర్మిభావస్తదాహివస్తుత్వమేవతస్యస్యాత్ ॥౩౨౩॥ ....*

సూత్రే ౨౫॥ అనుస్మృతేశ్చ॥ శ్లోకాః అభ్యుపగచ్ఛతియదసౌక్షణికత్వంసర్వవస్తునోజగతి । ఉపలబ్ధురపికిలాయంక్షణికత్వంకింతర్హిపునోఽపేయాత్ ।౩౨౪। ఇహచానుస్మృతియోగాదుపలబ్ధిరితశ్చనైవసంభవతి।అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పన్నం స్మరణంస్యాదనుస్మృతిస్సాభవతి॥౩౨౫॥ అన్యోపలబ్ధివిషయేహ్యన్యస్యానుస్మృతేరదృష్టత్వాత్ । ఏకోపలబ్ధృకైవహిసాస్యాన్నహిభిన్నకర్తృకాభవతి ॥౩౨౬॥ అహమిదమద్రాక్షమిదంస్మరామిచేత్యేవమనుభవోలోకే ।, అద్రాక్షీదిదమన్యఃస్మరామ్యహంత్వితికస్యచిద్వాపి ।౩౨౭॥ నైవానుభవోదృష్టో యదస్యవైనాశికస్యచాప్యేవం। యద్యుపలబ్ధిస్మృత్యోర్ద్వయోరేకఃకర్తాభవేత్తదానస్యాత్ ॥౩౨౮॥ క్షణభంగవాదసిద్ధిర్యస్మాదేకఃక్షణద్వయానుగతః। ఉపలబ్ధిస్మృత్యోరిహనైకఃకర్తానచాపివిషయైక్యం॥౩౨౯॥ యస్మాత్సేయమభిజ్ఞాసాదృశ్యాదేవకేవలాదితిచేత్ । తేనేదంసదృశమితిద్వితయాయత్తంహిభవతిసాదృశ్యం॥౩౩౦॥ ఇహసదృశయోస్సర్వయోరపిగ్రహీతురేకస్యదుర్లభత్వేన। సాదృశ్యమూలమేతత్ప్రతిసంధానమితివిప్రలాపస్స్యాత్ ॥౩౩౧॥ సాదృశ్యగ్రాహ్యేకఃపూర్వోత్తరయోర్యదాభవేత్తర్హితదా । సమయద్వయసంబంధాదేకస్యక్షణికతాకథంఘటతే॥౩౩౨॥ తేనేదంసదృశంస్యాదిత్యేతత్ప్రత్యయాంతరంభవతి । భిన్నపదార్థగ్రహణాన్నపూర్వపరబోధమూలమితిచేన్న।౩౩౩। భిన్నపదార్థగ్రహణాద్భవేదిదంప్రత్యయాంతరంహియది। తేనేదంసదృశమితిప్రయోగఇహనైవసంభవేత్కింతు॥౩౩౪॥ సాదృశ్యమాత్రగోచరఏవస్యాత్ప్రత్యయోహినతదన్యః। నైవంహ్యస్యతేసౌప్రతిసంధానంవాపిసాదృశ్యాత్ ॥౩౩౫॥ బాహ్యేవస్తునిలోకేతద్వాతత్సదృశమేవవేత్యేవం । స్యాత్సందేహఃక్వాపిహినహ్యుపలబ్ధిశ్చవేత్సందేహః॥౩౩౬॥

సూత్రే ౨౬॥ నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ శ్లోకాః స్థిరమనుయాయిచకారణమిహయద్వైనాశికాస్తునసహంతే।భవతితదైవమభావాద్భావస్యోత్పత్తిరితిఫలితంహి ॥ ౩౩౭॥ నైవాభావాద్భావఃక్వచిదప్యుత్పద్యమానఇహదృష్టః । యదిచాభావాద్భావఃకారణసంపత్తిరనుపయుక్తాస్యాత్ ॥౩౩౮॥ నానువమృద్యప్రాదుర్భావాదితియేహివర్ణయంత్యత్ర । తత్రహ్యుపమృదితానాంబీజాదీనాంహియోఽస్యభావస్స్యాత్ ॥ ౩౩౯॥ తస్యచకారణత్వంనస్యచనిరాఖ్యకత్వేననిర్విశేషత్వాత్ । క్షీరాదేవదధిస్యాద్బీజాదేవాంకురశ్చభవతీతి ॥౩౪౦॥ కారణవిశేషవిషయోనిస్సంభోనావృన్నైవతేషాంస్యాత్। యదినిర్విశేషఏవాభావోభావస్యకారణంచేత్స్యాత్ ।౩౪౧॥ కథమంకురాదికార్యంనైవోత్పద్యేతశశవిషాణాద్యైః। యదిచాభావస్యాపిహికోపివిశేషస్తదాసభావస్స్యాత్ ॥౩౪౨॥ యదిచాభావస్యైవహిభావోత్పత్త్యేకహేతుతానన్వి। కార్యంసకలమభావాన్వితమేవస్యాన్నదృశ్యతేనైవం॥౩౪౩॥ సకలంకార్యంయత్స్యాన్మృదాదిభావాన్వితంహితద్దృష్టం । తస్మాచ్ఛశవిషాణాదసతస్సతాఽప్యజన్మనోదృష్టేః ॥ ౩౪౪ ॥ అసతశ్చకారణత్వాభ్యుపగమఏవాయమనుపపన్నస్స్యాత్ । తస్మాదసంగతోఽయంవైనాశికసమయపవనగ్రాహ్యః ॥ ౩౪౫ ॥

సూత్రే ౨౭॥ ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః॥ శ్లోకాః యదిచాభావాదేవహిభావస్యోత్పత్తిరత్రకల్ప్యేత। ఏవముదాసీనానామప్యభిమతసిద్ధిరత్రకింనస్యాత్ ॥౩౪౬॥ సర్వత్రాభావఃకిలసులభోయస్మాత్కృషీవలస్యాపి । అకృతకృషికర్మణస్స్యాత్సస్యమనాగస్యేవసస్యనిష్పత్తిః॥౩౪౭॥ స్వర్గాపవర్గయోర్వాప్యనైవహికశ్చిజ్జనస్సమీహేత।తస్మాత్సోఽయమభావాద్భావోత్పాదోఽయమత్రనహియుక్తః॥౩౪౮॥

సూత్రే ౨౮॥ నాభావఉపలబ్ధేః॥ శ్లోకాః ఇహఖలుబాహ్యార్థకథామాశ్రిత్యోద్భావితేషువాదేషు । విజ్ఞానమాత్రవాదీబౌద్ధఇదానీంహిపూర్వపక్షయతి ॥౩౪౯ ॥ ఇహశిష్యాభినివేశాద్బాహ్యార్థప్రక్రియేయమారబ్ధా । విజ్ఞానవాదఏవహిసుగతాభిమతోనచేతరఃకశ్చిత్ ॥౩౫౦ ॥ తస్మిన్స్వ

ధ్యారూఢం చాంతస్థం స్వమానమేయఫలాత్మనా । తదా పి ఏకకిలాయం వ్యవహారశ్చోపపద్యతే సకలః॥ ౩౫౧ ॥ సత్యపి బా
హ్యేఽర్థేఽస్మిన్ బుద్ధ్యారోహం వినా నైవ కస్యాపి । వ్యవహారో న హి దృష్టో యస్మాదంతస్థ ఏవ సకలోఽయం ॥ ౩౫౨॥ జాత్యా
దయ స్తస్మై వహ్యంతస్థా ఏవ నాతిరిక్తాస్స్యుః । జ్ఞానగతం హి విశేషం వినా విశేషో న బాహ్యబుద్ధీనాం ॥ ౩౫౩ ॥ ఏవ
మాకారస్సకలో జ్ఞాన నైవావరుధ్యతే యస్మాత్ । నైవ హి బాహ్యార్థస్య స్యాదర్థికా బాహ్యకల్పనా సకలా॥ ౩౫౪॥
ఏకకిలస హోపలంభాద్విషయజ్ఞానయోరభేద ఏవ స్యాత్ । ఏకస్యానుపలంభేన హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరిహ దృష్టా ॥ ౩౫౫॥ బా
హ్యార్థమంతరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథాలోకే । జాగరితగోచరా అపి రసాదిమతయ స్తథైవ కిం న స్యుః॥ ౩౫౬ ॥ స్వా
ప్నాసనావిశేషాత్ప్రత్యయవైచిత్ర్యమసతి చాప్యర్థే । సంసారే చానాదౌ బీజాంకురవచ్చ వాసనానాం చ॥ ౩౫౭॥ జ్ఞానా
నామన్యోన్యం న ప్రతిషిధ్యేత హేతుఫలభావః । బాహ్యార్థస్యాభావాద్యుక్తో విజ్ఞానవాద ఇతి చేన్న॥ ౩౫౮ ॥ న హి బాహ్య
స్యార్థస్యాభావోఽధ్యవసాతుం ప్రశక్యస్స్యాత్ । బాహ్యోఽర్థోఽయం సకలో యస్మాదుపలభ్యతే హి సర్వత్ర ॥ ౩౫౯ ॥
ఉపలభ్యమానమర్థం ప్రతిషేద్ధుం నైవ శక్నుయాత్కోఽపి । భుంజానో భుజిసాధ్యాం తృప్తిం హ్యనుభూయమానప వేహ ॥
౩౬౦ ॥ నాహం భుంజే నైవ హి తృప్యామీతి వదేత్కథం ప్రాజ్ఞః॥ స్వయముపలభమానోఽసావింద్రియసంబద్ధమర్థమిహ
బాహ్యం॥ ౩౬౧ ॥ నైవాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి వదేత్కథం జనో మాన్యః । నను నోపలభే బాహ్యం త్వితి నైవాహం బ్రవీ
మి కిం త్వత్ర॥ ౩౬౨॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభే కించిదపి బాహ్యమితి చేన్న । ఉపలబ్ధివిషయభావాద్బాహ్యార్థేషు ప్రతీయ
మానేషు॥ ౩౬౩॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరేకే ప్రతీయమానేఽపి కథమియం శంకా । స్వైరపి ప్రమాతృభిర్బాహ్యార్థో హ్యుపలభ్యమా
నేషు॥ ౩౬౪॥ వ్యతిరేకాదివికల్పైః ప్రసనసంభవతీతి కథమిహోచ్యేత । న జ్ఞానవిషయయోరిహ సారూప్యాద్విషయభావ
సంభవతి॥ ౩౬౫॥ అసతి చ విషయే తేన హి సారూప్యం కథమిహోపపద్యేత । నైవ చ సహోపలంభాజ్జ్ఞానార్థయోరభేదశ
క్యః॥ ౩౬౬॥ సోఽయముపాయోపేయాత్మకతా యోగేన భేదమూలస్స్యాత్ । తస్మాదర్థజ్ఞానయోర్భేదోఽవసేయః ప్రమాణ
తస్త్వయమ్॥ ౩౬౭॥ విజ్ఞానయోస్తు ద్వయోరప్యుపహతయోః కాష్ఠవేదనే నైవ । ఇతరేతరయోగాద్గ్రాహ్యగ్రాహకభావోయ
ముపపన్నస్స్యాత్ ॥ ౩౬౮॥ విజ్ఞానభేదవిషయాత్మకత్వాద్వ్యర్థగోచరా పి తథా । యాచ స్వలక్షణాద్భూతతైవ సామాన్యల
క్షణాచ॥ ౩౬౯॥ యా వాస్యవాసకత్వాదివ్యోపస్లవరాతకై వేద్యః । స విసర్గాన్యాయాయాం కిల బంధావస్థాయివిష
యాపి॥ ౩౭౦॥ సకలా అపి ప్రతిజ్ఞా హి యోరకయాస్స్వశాస్త్రపరిహితాస్తాః॥ జ్ఞానమభ్యుపేత్య హి నైవాభ్యుపగమ్యతే ప
రో బాహ్యః॥ ౩౭౧॥ అనుభూయతే యథా వా విజ్ఞానం తద్వదేవ బాహ్యార్థః॥ స్వయమనుభూయత ఏవ విజ్ఞానం స్వ
ప్రకాశరూపత్వాత్ ॥ ౩౭౨॥ న తథా బాహ్యార్థోఽసావితి చేదాత్మని విరుద్ధమేతత్స్యాత్ । స్వాత్మన్యేవ క్రియావిరోధాన్న హి విజ్ఞానే
నానుభూయతే హ్యాత్మా ॥ ౩౭౩॥ అవిరుద్ధం తం బాహ్యం నేచ్ఛసి పాండిత్యముద్ఘతం తదిదం । స్వవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యం వి
జ్ఞానం యదితదానవస్థా స్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యదిదం విజ్ఞానసాక్షిభాస్యం హి । ఇహ సాక్షిప్రత్యయ
యోరుపలబ్ధిర్యుపలభ్యతా చేన ॥ ౩౭౫ ॥ వైలక్షణ్యం కృప్తం ప్రత్యాఖ్యాతుం న శక్నుయాత్కోఽపి । కిం చ యదవభాసకాం
తరంతరపేక్షమిదం విభాతి విజ్ఞానం॥ ౩౭౬ ॥ తస్యార్థప్రమాణగమ్యం విజ్ఞానమితి ప్రదర్శితం హి భవేత్ । చక్షుః ప్రసా
ధనే ఖల్వవగంతరి సతి యథా ప్రదీపాదేః॥ ౩౭౭॥ ప్రథనం కృప్తం తద్వద్విజ్ఞానస్యాపి సాక్షిభాస్యత్వం । ఇహ సాక్షిణో
వగంతుస్స్వయం ప్రసిద్ధత్వమిచ్ఛతా భవతా॥ ౩౭౮॥ విజ్ఞానవాదపవహ్యయమాశ్రిత ఇతి న సంభ్రమః కార్యః । విజ్ఞాన
స్యాత్మత్వం స్వాదికమాశ్రితం యతో భవతా॥ ౩౭౯॥ వ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వం విజ్ఞానస్య ప్రసాధితం హి తతః॥ ......*
✻ సూ ౨౯॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥ ✻ బాహ్యార్థమంతరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా లోకే॥ ౩౮౦ ॥
జాగరితగోచరా అపి నైవ చార్థం భవేయురితి చేన్న । యత్స్వప్నజాగరితయోర్వైధర్మ్యం దృశ్యతే హి లోకేఽస్మిన్॥ ౩౮౧॥
స్వప్నోపలబ్ధముఖిలం ప్రబోధసమయేన కృత్స్నశో లోకే । ఏవం మాయాదిష్వపి యథాయథం బాధ్యతే హి వస్తు ఖిలం ॥
౩౮౨॥ జాగరితగోచరం యత్స్తంభాది పదార్థజాతమిహ భూమ్యాం । న హి బాధ్యతే కదాచిత్తస్మాద్వైధర్మ్యమేతయోర్భవతి॥

౩౮౩॥ వైధర్మ్యేఽసతి వితథయోస్స్వప్నాపి చార్థం యథా జాగ్రత్స్వప్నః। ఏవం జాగ్రత్ప్రత్యయ ఇత్యాలాపో వృథా ప్రలాప
స్స్యాత్॥ ౩౮౪॥ ప్రత్యక్షే వైధర్మ్యే సాధర్మ్యం కథమిహోపపద్యేత॥ సూ ౩౦॥ న భావోఽనుపలబ్ధేః॥ భా॥
బాహ్యార్థమంతరేణాప్యుపపద్యేతైవ హి వాసనాబలతః॥ ౩౮౫॥ జ్ఞానగతం వైచిత్ర్యం సకలం యచ్చేతి నేహ శంకా స్యాత్।
యస్మాద్వాసనానాం నాపి భావోఽనుపపద్యతే హి తవ॥ ౩౮౬॥ అర్థోపలబ్ధియోగాన్నానారూపా హి వాసనా లోకే। తే
ష్వనుపలభ్యమానేష్వపి కింమూలాస్తు వాసనాస్స్యురిహ॥ ౩౮౭॥ యది పూర్వవాసనాతః పునరన్యద్వాసనాంతరం భవ
తి। అంధపరంపరయాకలితా దానవస్థా హి దుర్నివారా స్యాత్॥ ౩౮౮॥ ఉపలబ్ధిమంతరేణ హి న వాసనా క్వాపి జాయతే లో
కే। అపి వాసనాం వినైవ హ్యుపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సర్వత్ర॥ ౩౮౯॥ తస్మాదర్థనిమిత్తా హ్యుపలబ్ధిరితి హ్యవశ్యమిహ
వాచ్యం॥ సూ ౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ॥ భా॥ ఆలయవిజ్ఞానం యత్కల్పితమిహ వాసనాశ్రయత్వేన॥ ౩౯౦॥ తదపి
క్షణికత్వేన హి న వాసనానామిహాశ్రయో భవతి। కూటస్థే కాలత్రయసంబంధిని సకలదర్శిని హ్యాసతి॥ ౩౯౧॥ న హి వా
సనానిమిత్తప్రతిసంధానాదిలక్షణం కార్యం। యది చ స్థిరస్వరూపం హ్యాలయవిజ్ఞానమభిమతం భవతః॥ ౩౯౨॥ సిద్ధాంతహా
నిరపరోఽపి హ్యయం దుర్నివార ఏవ తవ। బాహ్యార్థవాదపక్షే క్షణికత్వనిబంధనాని యాని స్యుః॥ ౩౯౩॥ తానీహ దూషణా
ని ప్రతిసంధానైకభాజనాన్యేవ। బాహ్యార్థవాదపక్షస్తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షశ్చ॥ ౩౯౪॥ తావేతౌ వైనాశికపక్షౌ ద్వా
వపి నిరాకృతౌ భవతః। సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధోఽయం శూన్యవాదిపక్షస్స్యాత్॥ ౩౯౫॥ తస్య నిరాకరణే ఖల్వతోఽనిమి
త్తాదనాదరః క్రియతే॥ సూ ౩౨॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ॥ భా॥ వైనాశికసమయోఽయం యథా యథా వా పరీక్ష్యతే
హి తథా॥ ౩౯౬॥ సికతాకూపవదేవ హి విదీర్యతే నోపపద్యతే సోఽయం। బాహ్యార్థవాదపక్షం తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షమ
పి॥ ౩౯౭॥ శూన్యార్థవాదిపక్షం హ్యుపదిశతైతత్త్రయం చ సుగతేన। స్పష్టీకృతం హి కేవలమన్యూనాసంబద్ధవిప్ర
లాపిత్వం॥ ౩౯౮॥ తస్మాత్సౌగతసమయశ్శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్। భ్రమమూలకేన సౌగతసిద్ధాంతేనే
హ భవతి కా విదపి॥ ౩౯౯॥ వేదాంతసారభూతే సిద్ధాంతే న హి విరోధశంకా స్యాత్। ఇతి ముక్తకచ్ఛసమయే నిరాకృ
తే భవతి ముక్తవసనానాం॥ ౪౦౦॥ మతమిహ బుధ్వా రూఢం తస్మాత్తదివం నిరస్యతే సపది॥ .... *
సూ ౩౩॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్॥ భా॥ వివసనసిద్ధాంతోఽయం ప్రమాణమూలో యతశ్చ తే నేహ॥ ౪౦౧॥ వైదికసి
ద్ధాంతే స్మిన్ తేన విరోధో హి దుర్నివార ఇతి। తత్పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయైతన్మతం ప్రదర్శయతి॥ ౪౦౨॥ ఇహ భో
క్తృభోగ్యరూపౌ జీవాజీవౌ వివక్షితౌ తత్ర। విషయేషు చేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవ ఇహోపదిష్టస్స్యాత్॥ ౪౦౩॥
తాం సంవృణోతి యోఽసౌ యమనియమాదిస్స సంవరో భవతి। తప్తశిలారోహాదిర్జరయతి మలమితి స నిర్జరో భవతి॥ ౪౦౪॥ బంధః
ప్రసిద్ధ ఏవ హి మోక్షస్సతతోర్ధ్వగమనమేవ స్యాత్। ఇతి కిల సప్తపదార్థాస్తైస్సపరమిమం ప్రపంచ్యన్తే॥ ౪౦౫॥
జీవాస్తికాయ ఏకః పదార్థ ఇహ పుద్గలాస్తికాయశ్చ। ధర్మాస్తికాయసంజ్ఞో హ్యేవమధర్మాస్తికాయ ఆకాశః॥ ౪౦౬॥ ఇతి
సర్వేషామేషాం బహుప్రభేదాన్వికల్పయంత్యేతే। ఇహ సప్తభంగినయమితి కమపి న్యాయం హి వర్ణయంత్యేతే॥ ౪౦౭॥
స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తి స్యాదస్తి చ నాస్తి తథా స్యాదవక్తవ్యః। స్యాదస్త్యవాచ్య ఏవ స్యాన్నాస్తి నవాచ్య ఏవ భవతి తథా॥ ౪౦౮॥
స్యాదస్తి చ నాస్తి తథా నవాచ్య ఇతి సప్తధా హి కథయంతి। వివసనపరికల్పితమిహ యదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్॥
౪౦౯॥ న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి సదసద్ధర్మత్వకల్పనా యుక్తా। ఇతి చేదేవం రూపాస్సప్తపదార్థాః ప్రపంచితా భవతా॥
౪౧౦॥ తే కింతథైవ వా స్యుః కిం వాప్యతథేత్యనిశ్చితం జ్ఞానం। సంశయవదప్రమాణం సముపదిశేత్కథమిహైష తీర్థ
కరః॥ ౪౧౧॥ ఇహ చ నిరంకుశమేవ హి యదిదమనైకాంత్యమఖిలవస్తుషు చ। ప్రతిజానాన స్యైతన్నిర్ధారణమపి కథం ప్ర
మాణం స్యాత్॥ ౪౧౨॥ ఏవం నిర్ధారయితుః ప్రమాతురస్తిత్వనాస్తితాద్యఖిలం। స కథం ప్రమాణభూతస్తీర్థక
రో హ్యేవముపదిశేద్విద్వాన్॥ ౪౧౩॥ ఉపదిష్టమేతమర్థం బుధ్వాప్యేతే కథం ప్రవర్తేరన్। ఐకాంతికతాయా
మిహానిర్ధారితాయాం తదనుష్ఠానే॥ ౪౧౪॥ తత్సాధనాదికృత్యే ప్రవర్తమానో న దృశ్యతే లోకః। తస్మాదనిశ్చి

తార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్నపి హతీర్థకరః ॥ ౪౧౫ ॥ తత్రోన్మత్తవదేవ హ్యయమనుపాదేయవచన ఏవ స్యాత్ । పంచాస్తికాయసంఖ్యా యే నిర్దిష్టా హి తేప్యపి హ్యేవం ॥ ౪౧౬ ॥ పంచత్వమస్తి కిం వా నాస్తీత్యేవం న శక్యతే బోద్ధుం । తేన న్యూనా సంఖ్యా స్యాదధికా వా న పంచసంఖ్యైవ ॥ ౪౧౭ ॥ యచ్చావక్తవ్యత్వం తదపి చ తేషాం కథం ను సంభవతి । యది చావక్తవ్యాస్తేనైవోచ్యేరన్ తథా న దృశ్యంతే ॥ ౪౧౮ ॥ తన్నిర్ధారణఫలమప్యస్తిత్వాద్యైః కృత్స్నం శక్యతే బోద్ధుం । స్వర్గాపవర్గయోరపి పక్షే భావస్తథైవ చాభావః ॥ ౪౧౯ ॥ ఇత్యనవధారణాయాం తత్ర చ లోకః కథం ప్రవర్తేత । జీవప్రభృతీనాం వా స్వసమయనిశ్చితనిజాత్మభావానాం ॥ ౪౨౦ ॥ ఉక్తానేకవికల్పైరయథావధృతస్వభావతాపత్తిః । యదిదమణుభ్యః పుద్గలసంజ్ఞేభ్యః కేవలం హి సంఘాతాః ॥ ౪౨౧ ॥ ప్రభవంతీతి తదేతత్పూర్వత్రైవ తు నిరాకృతం భవతి । సూ॰ ౩౪ ॥ ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం ॥ కా॰ కించార్హతా హి జీవం శరీరపరిమాణమేవ కథయంతి ॥ ౪౨౨ ॥ సోయమసర్వగతస్సన్నకృత్స్న ఆత్మా భవేత్పరిచ్ఛిన్నః । స్యాచ్చైవమనిత్యో ఘటాదివత్స్యాత్ససాహి శారీరః ॥ ౪౨౩ ॥ మానుషజీవో హ్యయం మనుష్యతనుమాత్రపరిమితో భూత్వా । కేనాపి కర్మణాయం స ఏవ హస్త్యాదిజన్మ లభమానః ॥ ౪౨౪ ॥ హస్త్యాదివిపులదేహం కృత్స్నం విందేత కథమసౌ జీవః ॥ హస్తిశరీరో భూత్వా సూక్ష్మశరీరం స ఏష లభమానః ॥ ౪౨౫ ॥ సూక్ష్మశరీరే తస్మిన్న హి సంమీయేత కృత్స్న ఏవాసౌ । యది చానంతావయవా జీవస్య స్యుస్తస్య సూక్ష్మతనుయోగే ॥ ౪౨౬ ॥ కేచిత్ప్రసంకుచేయుర్వర్ధేరన్ హస్తివపుషి సేయురవయవా ఇతి చేత్ । యే చానంతావయవా జీవస్యోక్తా హి తే చ సర్వేపి ॥ ౪౨౭ ॥ జీవాధిష్ఠితదేశే ప్రతిహన్యంతే న వేతి వక్తవ్యం । యది చేత్ప్రతిహన్యంతే తేషాం మేయం భవేత్కథం శరీరేల్పే ॥ ౪౨౮ ॥ అప్రతిఘాతే తేషాం త్వైకావయవదేశతాప్రాప్త్యా । ఇతరావయవానాం స్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరత్ర దుర్వారా ॥ ౪౨౯ ॥ ఏవం సతి జీవస్య హ్యణుమాత్రత్వప్రసంగ ఏవ స్యాత్ ।...*

సూ॰ ౩౫ ॥ న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః ॥ కా॰ ఉపగచ్ఛంతీహ కేచిత్పర్యాయేణ బృహత్తనుప్రాప్తౌ ॥ ౪౩౦ ॥ కేచిత్సూక్ష్మశరీరే హ్యపగచ్ఛంతీతి నేదమపి యుక్తం । పర్యాయేణావయవోపగమాపగమాదియోగతో హ్యస్య ॥ ౪౩౧ ॥ న చ దేహపరిమితత్వం నిత్యత్వం చాస్య శక్యతే వక్తుం । యేనావయవోపగమాపగమాభ్యాం విక్రియావత్త్వేన ॥ ౪౩౨ ॥ జీవస్యానిత్యత్వప్రసక్తిరత్రేయమపరిహార్యైవ । జీవస్యానిత్యత్వే తస్య చ భోగాపవర్గసంయోగః ॥ ౪౩౩ ॥ ఉపపాదయితుం శక్యో న కథంచిదపీహ కేనచిద్వాపి । అత ఏవమాదిదోషప్రసక్తియోగేన చాస్య జీవస్య ॥ ౪౩౪ ॥ పర్యాయేణావయవోపగమాపగమావాంఛితుం శక్యౌ ॥ సూ॰ ౩౬ ॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥ కా॰ మోక్షావస్థా సేయం హ్యంత్యావస్థితిర్వర్ణ్యతే జైనైః ॥ ౪౩౫ ॥ నిత్యమితి చేత్ప్రతీతం తదవస్థాభావి జీవపరిమాణం । యద్యంత్యం పరిమాణం నిత్యం స్యాత్తర్హి పూర్వయోరపి చ ॥ ౪౩౬ ॥ పరిమాణయోస్తథా స్యాన్నిత్యత్వం న హి తయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఏకతనుమాత్రతా స్యాన్నోపచితాపచితగాత్రయోగోస్య ॥ ౪౩౭ ॥ అపి చాంత్యం పరిమాణం జీవగతం యద్వ్యవస్థితం భవతి । పూర్వత్రాపి తథైవావస్థితపరిమాణ ఏవ జీవస్స్యాత్ ॥ ౪౩౮ ॥ ఏవం సతి సదైవ హ్యణుర్మహాన్వా భవేదసౌ జీవః । న హి నానాతనుయోగాత్తత్తత్పరిమాణతామసౌ గచ్ఛేత్ ॥ ౪౩౯ ॥ తస్మాత్సౌగతమతవచ్చార్హతమపి మతమిదమనయుక్తం స్యాత్ । క్షపణకసిద్ధాంతేన హి వేదాంతసమన్వయస్య న విరోధః ॥ ౪౪౦ ॥ లుంఠితకేశమతేస్మిన్నిరాకృతే జటిలశైవమతమేతత్ । బుద్ధ్యారూఢం వేదాంతసమన్వయస్య పరిపంథి ॥ ౪౪౧ ॥ ఇతి మత్వా సూత్రకృతా తదిదం శైవం మతం నిరాక్రియతే । సూ॰ ౩౭ ॥ పత్యురసామంజస్యాత్ ॥ కా॰ ఇహ చాధిష్ఠాతైవ హి న ప్రకృతిస్సోయమీశ్వరో జగతః ॥ ౪౪౨ ॥ ఆగమకృతావలంబాః పాశుపతాశ్చైవమత్ర కథయంతి । కేచిత్తు సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాశ్చైవమత్ర కథయంతి ॥ ౪౪౩ ॥ ఈశః ప్రధానపుంసోర్నియంతృభావాన్నిమిత్తమాత్రం స్యాత్ । ఇతరేతరభిన్నా హి ప్రధానపురుషేశ్వరా భవంతీతి ॥ ౪౪౪ ॥ మాహేశ్వరాస్తు హ్యేవం మన్యంతే వర్ణయంతి చాప్యేవం । యే కార్యకారణయోగవిధిదుఃఖాంతాశ్చ పంచ పశుపతినా ॥ ౪౪౫ ॥ ఇహ పశుపాశవిముక్త్యై హ్యుపదిష్టాః పశుపతిర్నిమిత్తమితి । కార్యం మహదాదికమిహ కారణం చ స్యాత్ప్రధానమేవేదం ॥ ౪౪౬ ॥ యోగస్సమాధిరేవ త్రిషవణజలమజ్జనాదివిధిరత్ర । దుఃఖాంతోసౌ మోక్షః

పంచపదార్థాః ప్రతిపాదితా ఏవేహ ॥౪౪౭॥ తదేతదనుపపన్నం యస్మాదిహ మాహేశ్వరైర్నిర్దిష్టం । ఈశస్య కారణత్వం తదిద
మధిష్ఠాతృభావయోగేన ॥౪౪౮॥ తత్రాసామంజస్యాత్తదేతదిహ నోపపద్యతే కిమపి। ఇహ చాసామంజస్యం తదేతదీశస్య
దృశ్యతే లోకే ॥౪౪౯॥ యద్ధీనమధ్యమోత్తమభావేన ప్రాణివర్గమఖిలమపి । విదధత ఈశస్యాపి హి రాగద్వేషాదిదోష
ప్రాప్తిః ॥౪౫౦॥ రాగద్వేషాదిమత్త్వాదిహాస్మదాదివదనీశ్వరత్వం స్యాత్ । ప్రాణికృతకర్మసాధనసాపేక్షత్వాదదోష ఇతి
చేన్న ॥౪౫౧॥ యదీహ నియమ్యనియామకభావః కర్మేశయోస్తదాచార్యం। అన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసంగ ఇహ దుర్ని
వార ఏవ స్యాత్ ॥౪౫౨॥ సోయమనాదిత్వాద్ధి హానదోష ఇతి నైవ శక్యతే వక్తుం । సహి వర్తమానకాలవదతీతకాలేపి తు
ల్య ఏవ స్యాత్ ॥౪౫౩॥ నయవిస్మయయసోయం ప్రవర్తనాలక్షణో హి దోష ఇతి । దోషేణ చాప్రయుక్తో న స్వార్థే వా తథై
వ న పరార్థే ॥౪౫౪॥ లోకః ప్రవర్తమానో దృష్టః స్వార్థప్రయుక్త ఏవాసౌ। యేన ప్రవర్తతే కిల లోకస్తేనేహ చాసమంజ
సతా ॥౪౫౫॥ ఈశస్య స్వార్థపరత్వే త్వనీశతా తస్య దుర్నివారా స్యాత్ । అన్యదసామంజస్యం పురుషవిశేషః పరో హ్యుదా
సీనః ॥౪౫౬॥ ౩౮ ॥ సంబంధానుపపత్తేశ్చ ॥ యోసౌ ప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తో హీశ్వరోభినిర్దిష్టః। సంబంధమం
తరేణ ప్రధానపుంసోః స ఈశితా హి కథం ॥౪౫౭॥ నచ సంయోగో యేన ప్రధానపురుషేశ్వరా హి సర్వగతాః । నిరవయ
వాశ్చ తథాతః కథమిహ సంయోగ ఈదృశాం భవతి ॥౪౫౮॥ ఇహ చాశ్రయాశ్రయిత్వానిరూపణాన్నాపి భవతి సమవా
యః । కార్యైకసమధిగమ్యో నాప్యన్యః కశ్చిదత్ర సంబంధః ॥౪౫౯॥ అద్యాపి కార్యకారణభావస్యైవాత్ర చాప్రసిద్ధ
త్వాత్ । తాదాత్మ్యలక్షణోసౌ సంబంధో బ్రహ్మవాదినో భవతి ॥౪౬౦॥ ఆగమబలావలంబాత్సకలమనీమాపయతి కా
రణాద్యఖిలం । ఆగమదృష్టం సకలం హ్యభ్యుపగంతవ్యమేవ తేనేహ ॥౪౬౧॥ ఇహ కారణాదిరూపం దృష్టాంతబలేన కేవలే
నైవ । వర్ణయతో హి పరస్యాభ్యుపగంతవ్యం యతస్తైవదృష్టమిదం ॥౪౬౨॥ సర్వజ్ఞదర్శితాగమసద్భావాదిహాభి వేత్ప
రస్యాపి। ఆగమబలసాహాయ్యం సమానమితి చేత్పరస్పరాశ్రయతా ॥౪౬౩॥ ఆగమవిశ్వాసాత్కిల సర్వజ్ఞత్వస్య సిద్ధి
రిహ వాచ్యా । ప్రామాణ్యమాగమస్య స్యాదిహ సర్వజ్ఞతాదిసిద్ధౌ హి ॥౪౬౪॥ ....*
౩౯ ॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ ॥ ఇహ చానుపపత్తిస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితస్య చేశస్య । యద్వద్ధి కుంభకారో
మృదాద్యధిష్ఠాయ సంప్రవర్తయతి ॥౪౬౫॥ ఏవం ప్రవర్తయేదయమీశోధిష్ఠాయ హి ప్రధానాది । ఇహ చాధిష్ఠేయం య
న్మృదాదిరూపాదిమద్ధి సదృష్టం ॥౪౬౬॥ ఇహ రూపాదివిహీనం ప్రధానమీశస్య కథమధిష్ఠేయం । తస్మాదయుక్తమేతన్మృ
దాదిదృష్టాంతవస్తువైధర్మ్యాత్ ॥౪౬౭॥ ౪౦ ॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః ॥ లోకే చ చక్షురాదికమప్ర
త్యక్షం యథా హ్యధిష్ఠాయ । పురుషో యథా నియుంక్తే తథా ప్రధానం ప్రవర్తయేదీశః ॥౪౬౮॥ నైవోపపన్నమేతన్నహి క
రణగ్రామస్యాప్యమిహ భవతి । భోగాదినా హి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వమిహ దృష్టం ॥౪౬౯॥ నైవమిహ దృశ్యతే కిల భో
గస్సంసారిణామివేశస్య । వ్యాఖ్యాయతే కిలేవం సూత్రస్యాస్య మన్యథైవ పునరపి చ ॥౪౭౦॥ ....*
॥ *అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ ॥ సాధిష్ఠానో లోకే నశరీరో హీశితా తు రాజాదిః। నైవ హి నిరధిష్ఠానో దృష్టో రాష్ట్ర
స్య చేశితా క్వాపి ॥౪౭౧॥ కరణాయతనం కించిచ్ఛరీరమీశస్య తత్స్వదిహ వాచ్యం। సృష్ట్యుత్తరం శరీరం భవేన్న సృష్టేస్తు
పూర్వమపి కించిత్ ॥౪౭౨॥ స్వయమిహ నిరధిష్ఠానః ప్రవర్తకత్వం కథం భవేత్తస్య। నిరధిష్ఠానస్యాపి ప్రవర్తకత్వేన చేహ దృ
ష్టాంతః ॥౪౭౩॥ ॥ *కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః ॥ అథ చేత్కరణాయతనం శరీరమీశస్య కిమపి కల్ప్యేత। సం
సారివదస్యాపి హి భోగాదిరనీశ్వరత్వమపి చ స్యాత్ ॥౪౭౪॥ ౪౧ ॥ అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥ అపి చేద
మనుపపన్నం తార్కికపరికల్పితస్య చేశస్య । సహి సర్వజ్ఞోనంతస్తద్వదనంతం ప్రధానమథ పురుషాః ॥౪౭౫॥ అభ్యుపగ
మ్యంతే తైర్మిథోవిభిన్నాస్తత్రైవ చానంతాః । సర్వజ్ఞేనేశేన ప్రధానపురుషాత్మనామిహాయత్తా ॥౪౭౬॥ సా హి పరిచ్ఛి
ద్యేత న వేత్యుభయత్రాపి భవతి దోషోయం । పూర్వత్ర చాంతవత్త్వం ప్రధానపురుషేశ్వరేషు దుర్వారం ॥౪౭౭॥ లో
కే తదంతవత్కిల దృష్టం యదియత్తయా పరిచ్ఛిన్నం। తద్వత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయం యదిభవేత్పరిచ్ఛిన్నం ॥౪౭౮॥ త

హ్యనంతవత్త్వేనత్వస్యసంఖ్యాపరిమాణమపిచతత్రత్యం । ఇహచపరిచ్ఛిన్నానాంమోముచ్యంతేజనాస్తుసంసారాత్ ॥
౪౭౯॥ సంసారఃకిలతేషాంసంసారిత్వంతదంతవద్దృష్టం। ఇతరేషుముక్త్యాహానేష్వపిసంసారస్యచాంతవత్త్వంస్యాత్ ॥
౪౮౦॥ ఏవంప్రధానమపికిలసవికారంచాంతవద్భవతి। సర్వస్యచాంతవత్త్వేకిమధిష్ఠేయంభవేదిహేశస్య ॥౪౮౧॥ స
ర్వజ్ఞతేశ్వరత్వేస్యాతామీశస్యకుత్రకింవిషయే। యద్యంతవత్త్వమేషాంతదాదిమత్త్వంచభవతిదుర్వారం॥౪౮౨॥ య
దిచేదేవంహితదాప్రసజ్యతేశూన్యవాదపవాత్ర। యదిచేయత్తాతేషాంనపరిచ్ఛిద్యేతతర్హిదోషోఽయం ॥౪౮౩॥ సర్వజ్ఞ
త్వాభ్యుపగమహానిఃపరమేశ్వరస్యదుర్వారా। తస్మాదసంగతస్సైత్తాన్త్రికపరికల్పితేశవాదోఽయం ॥ ౪౮౪॥ పంచ
పదార్థనిరూపకశైవమతేస్మిన్నిరాకృతేసపది। వ్యూహచతుష్టయవాదోబుద్ధిస్థో నాసనిరస్యతేసోఽపి॥౪౮౫॥........*

❁ ౪౨ ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్ ॥ ❁

ప్రకృతిరధిష్ఠాతా నాప్యుభయాత్మకమేవకారణంహీశః। యేషామభిమతఏవంతత్పక్షో నాసనిరస్యతేసపది॥ ౪౮౬॥ ననుచ
శ్రుతిమాలంబ్యాప్యేవంరూపోవినిశ్చితోహీశః।యాహిశ్రుత్యనుమూలాస్మృతిఃప్రమాణమితివర్ణితంపూర్వం॥ ౪౮౭॥ త
స్యాతుస్యనిరాసస్సూత్రకృతోనైవయుక్తఇతిచేన్న। ప్రకృతిత్వాద్యంశోఽయంనైవవిసంవాదగోచరోభవతి॥ ౪౮౮॥ అ
స్తిత్వంకాంతరమిహాత్రవిసంవాదవిషయతామేతి। ఏకోహివాసుదేవోభగవాన్సచఖలునిరంజనజ్ఞానః ॥౪౮౯॥ ప్రవి
భక్తస్వాత్మానంసచతుర్ధాహిప్రతిష్ఠితోభవతి। ఆద్యోహివాసుదేవవ్యూహస్సంకర్షణోద్వితీయస్స్యాత్ ॥ ౪౯౦ ॥
ప్రద్యుమ్నస్తృతీయస్తథానిరుద్ధశ్చతుర్థసంజ్ఞస్స్యాత్ । యోవాసుదేవసంజ్ఞోవ్యూహస్సపరోహికారణంభవతి ॥
౪౯౧ ॥ జీవమనోఽహంకారాఃకార్యంసంకర్షణాదయోవ్యూహాః । ఇత్థంభూతంతంఖల్వభిగమనాద్యైశ్చసాధనైరి
ష్ట్వా॥ ౪౯౨॥ క్షీణక్లేశోమనుజస్త్వంతేప్రతిపద్యతేహిభగవంతం। యత్త్వేతద్భాగవతప్రపంచితంతత్రభగవతోయో
ఽసౌ॥ ౪౯౩॥ బహుధాభావోయదపిహ్యజస్రమారాధనంవినిర్దిష్టం। తత్ఖలుననిరాక్రియతేయస్మాదేతచ్ఛ్రుతిస్మృ
తిప్రథితం॥ ౪౯౪॥ సంకర్షణాదికానాంయాఽత్పత్తిఃప్రదర్శితాసాహి। నైవోపపద్యతేకిలయస్మాత్తేషామనిత్యతా
ప్తేః॥ ౪౯౫ ॥ తదనిత్యత్వేమోక్షోభగవత్ప్రాప్తిర్నచాస్యసంభవతి ॥ ❁ ౪౩ ॥ నచకర్తుఃకరణం ॥ ❁
ఏతస్మాదపిహేతోరసంగతైషాహికల్పనాసర్వా॥౪౯౬॥ యస్మాద్వివర్ణ్యతేహిసంకర్షణసంజ్ఞకాచ్చకర్తురిదం।
ఉత్పద్యతేప్రకరణంయచ్చప్రద్యుమ్నసంజ్ఞకంహిమనః ॥ ౪౯౭॥ ఉత్పద్యతేనిరుద్ధోఽహంకారఃకర్తృజాచ్చమనసఇతి।
తన్నాయుక్తంకరణంనచకర్తుర్జాయతేక్వచిద్యావి॥ ౪౯౮॥ నేహచదృష్టాంతోవాశ్రుతిరథవానోపలభ్యతేకాపి॥...*
❁ ౪౪॥ విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః॥ ❁ అథయద్యేవంబ్రూషేయేవైసంకర్షణాదయోగదితాః॥౪౯౯॥
జీవాదయోనతేస్యుర్జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యైః। తేజోభిరప్రతర్క్యైరైశ్వరధర్మైస్సమన్వితాస్సర్వే॥ ౫౦౦॥ స
ర్వేషామవద్యానధిష్ఠానాశ్చవాసుదేవాస్తే।తస్మాద్యథోపవర్ణితదోషఃకథమపినచేహభవతీతి॥౫౦౧॥ ఏవమపిదుర్ని
వారోయోసావుత్పత్త్యసంభవోదోషః।యదిచపరస్పరభిన్నాస్తుల్యాత్మానోహివాసుదేవాద్యాః॥౫౦౨॥ఏకేనకార్యసి
ద్ధేరనేకపరమేశకల్పనావిఫలా। సిద్ధాంతహానిరపరోదోషోయదసౌదుర్నివారఏవాత్ర॥ ౫౦౩॥ అభ్యుపగతంహిభగవానే
కోవాసుదేవఇతియస్మాత్। ఏకస్యభగవతోయదిచత్వారస్తేవ్యూహభావమాపన్నాః॥ ౫౦౪॥ ఏవమపిదుర్నివారోయథో
క్తదోషోహిఇహభవతి। ఇహవాసుదేవసంజ్ఞాత్కథమిహసంకర్షణస్యచోత్పత్తిః॥ ౫౦౫ ॥అసతివిశేషేహ్యపిహి
సర్వత్రతేకార్యకారణభావోఽయం । ఇహతరతమభావోఽయంనదృశ్యతేపాంచరాత్రసిద్ధాంతే॥ ౫౦౬ ॥ అపిచచతుస్సం
ఖ్యాయాంభవిష్యత్స్వవ్యూహాస్సమాప్తిరత్ర। స్తంబావసానమేతద్బ్రహ్మాదిచయచ్చదృశ్యతేసకలం ॥ ౫౦౭ ॥ భగవ
ద్వ్యూహత్వేనచతదేతదవగమ్యతేహిసర్వత్ర। ❁ ౪౫॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥ ❁ విప్రతిషేధశ్చాయంబహువిధ
ఉపలభ్యతేహిశాస్త్రేఽస్మిన్॥ ౫౦౮॥ జ్ఞానైశ్వర్యప్రముఖాగుణాస్తఆత్మానఏవభగవంతః। ఇతిగుణభావంగుణితాంవిరు
ద్ధామేషోపవర్ణయంత్యేతే ॥ ౫౦౯ ॥ విప్రతిషేధవదస్యహిసంవాదార్థపరత్వమిహనసంభవతి। వేదేషుచతుర్షుపరంశ్రే

యోలబ్ధ్వా స పప శాండిల్యః॥ ౨౧౦॥ శాస్త్రాంతరే తదధిగతవానితి దృష్టా హి వేదసంస్థాపి। తస్మాదసంగతైషా వేదవిరుద్ధా
ర్థకల్పనా సకలా॥ ౨౧౧॥ శారీరకమీమాంసా ముక్తిర్నాభ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞ
శ్చ యోఽయమధ్యాయః॥ ౨౧౨॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశి
తో భవతు సోఽయమనవద్యః॥ ౨౧౩॥ ద్వితీయపాదస్సమాప్తః ... ...*

తృతీయపాదప్రారంభః॥

జీవస్యానుత్పత్త్యా వాకాశో వా కథం ప్రజాయేత। ఇత్యేకదేశశంకాం నిరసితుమిదమాహ సూత్రకారోఽయం॥ ౧॥
శ్లో॥ ౧॥ న వియదశ్రుతేః॥ లిం॥ శ్రుతివిప్రతిషేధాద్యాది పరపక్షాణామపేక్షణీయత్వం। తస్మిన్ శ్రుతిపక్షోఽయం విప్ర
తిషేధాదుపేక్షణీయస్స్యాత్॥ ౨॥ ఇతి ఖలు శంకోత్థానే పాదారంభో హి తస్య వృత్త్యర్థః। ఇహ భూతభోక్తృవచసాం
మిథో విరోధో నిరస్యతే పాదే॥ ౩॥ ఉత్పత్తిశ్రుతయః కిల భిన్నప్రక్రమపరా హి లక్ష్యంతే। ఆకాశస్యోత్పత్తిం వదంతి ఖలు
తైత్తిరీయకశ్రుతయః॥ ౪॥ ఛందోగ్యాః ఖలు నైవం వియదుత్పత్తిం సమామనంతి యతః। జీవస్య ప్రాణానామపి క్రమాది
కృతవిరోధ ఇహ దృష్టః॥ ౫॥ శ్రుత్యంతరేషు తస్మాదయమపి పక్షో హ్యపేక్షణీయ ఇతి। శంకానిరసనపూర్వకసకలశ్రు
త్యర్థనిర్మలత్వాయ॥ ౬॥ ఆరభ్యతే విచారస్తత్ర ప్రథమం హి వియదుపాశ్రిత్య। నోత్పద్యతే హి తదిదం వియదశ్రుతో భవ
తి తచ్చ విభుసంజ్ఞం॥ ౭॥ కించోత్పత్తిప్రకరణవాక్యేన శ్రూయతే క్వచిదప్యపి। ఛాందోగ్యే హి సదేవేత్యాదౌ వాక్యే తు
పంచభూతానాం॥ ౮॥ తేజో మధ్యముఖ్యం కృత్వా సృష్టిః ప్రపంచితా హి సతః। మానం శ్రుతిర్హ్యతీంద్రియ విజ్ఞానే
యా న దృశ్యతే సేయం॥ ౯॥ శ్లో॥ ౨॥ అస్తి తు॥ లిం॥ అత్ర తు శబ్దో యోఽసౌ స హి పక్షాంతరపరిగ్రహే మానం। యద్య
పి వియదుత్పత్తిశ్ఛాందోగ్యే నైవ దృశ్యతే తథాపి॥ ౧౦॥ దృష్టా చ తైత్తిరీయకవాక్యే ఖలు సమామనంత్యేవం। సత్యం
జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిశ్యేత దిదమిహ పఠితం॥ ౧౧॥ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇతి చ యద్వాక్యం। తత్ర చ వి
ప్రతిషేధశ్రుత్యోరనయోర్హి మిథ్యే విరోధోఽసౌ॥ ౧౨॥ తేజఃప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదిహ దృష్టా క్వచిచ్చ వియదాద్యా। నై
వావగమ్యతే ఖల్వనయోశ్శ్రుత్యోరిహైకవాక్యత్వం॥ ౧౩॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్య హి న స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధః। య
ద్యేవం తత్తేజోఽసృజత తదాకాశమసృజతేతి స్యాత్॥ ౧౪॥ కర్తవ్యద్వయయోగో నన్వాహ కర్తుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి। దృ
ష్టస్సూపం పక్త్వా తథౌదనం పచతి విప్ర ఇతి చేన్న॥ ౧౫॥ తత్ర హి పౌర్వాపర్యావ్యక్తౌ నాకాశతేజసోస్తు తథా। ఇహ చాది
జత్వముభయోర్దృష్టం ఛాందోగ్యతైత్తిరీయకయోః॥ ౧౬॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్య హి యుగపత్తాభ్యాం కథమనుసంబంధః॥
వాయోరగ్నిరితీదం పృథగామ్నానం విరుద్ధమిహ భవతి॥ ౧౭॥ శ్లో॥ ౩॥ గౌణ్యసంభవాత్॥ లిం॥ ఏవం విప్రతిషేధ
యా హి వియజ్జననపరా శ్రుతిస్సేయం। గౌణీ వా చ్యాయ తస్మాద్వియదుత్పత్తిః కథంచిదపి న భవేత్॥ ౧౮॥ ఇహ కారణసా
మగ్రీ వియదుత్పత్తౌ న దృశ్యతే కాపి। సమవాయికారణం స్యాద్యదేకజాతీయమిహ తథానేకం॥ ౧౯॥ ద్రవ్యోత్పత్తౌ సాధ
నమేతద్దృష్టం పటాదికే కార్యే। వియతః కార్యత్వే కిల తదత్ర నైవోపలభ్యతే కిమపి॥ ౨౦॥ ఏవం సతి చ నిమిత్తం యచ్చాస
మవాయికారణం తదపి। తదనుగ్రహప్రవృత్తం తదసత్త్వే సాధయేత్కథం కార్యం॥ ౨౧॥ ఉత్పత్తిమతాం దృష్టః పూర్వో
త్తరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్। ఆకాశస్యోత్పత్తౌ సంభావయితుం న శక్యతే సోఽయం॥ ౨౨॥ కించ పృథివ్యాదిభ్యో వైధ
ర్మ్యం చాస్య దృశ్యతే భూయః। తేన విభుత్వమజత్వం సిధ్యతి నోత్పత్తిమత్త్వమేతస్య॥ ౨౩॥ ఘటకరకాకాశే గృహాకాశ
ఇతి వియత ఏకరూపస్య। భేదవ్యపదేశోఽయం హ్యుపాధిమూలో న వస్తుమూలస్స్యాత్॥ ౨౪॥ ఆకాశో జాత ఇతి వ్యపదేశస్స్యా
దుపాధిజనిమూలః। గౌణో వియదుత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ తథైవ కిం న స్యాత్॥ ౨౫॥ శ్లో॥ ౪॥ శబ్దాచ్చ॥ లిం॥ వా
యుశ్చేత్యాద్యా యా శ్రుతిర్హి వాయ్వంతరిక్షయోరేవం। అమృతత్వముపదిశంతీ వియదుత్పత్తిం నివారయత్యేషా॥ ౨౬॥
ఆకాశవదితి చాన్యా శ్రుతిరాకాశేన తత్పరం బ్రహ్మ। సర్వగతత్వేన తథా నిత్యత్వేనాపి సదృశముపదిశతి॥ ౨౭॥ ఉపదిశ్య
సదృశమేతత్తాద్ధర్మ్యావస్య సూచయత్యేషా। స యథానంత ఇతి శ్రుతిరాకాశస్యాప్యనంతతాం వక్తి॥ ౨౮॥ శ్రుతిరాకాశశ
రీరం బ్రహ్మేతి తత్తైవ బోధయత్యపరా। తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మవదాకాశం నిత్యమపి చ సర్వగతం॥ ౨౯॥..............*

॥ ౫॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ॥

శంకోత్తరసూత్రమిదం శంకా చేయం హి భణితత్రైవం। సంభూతశబ్ద ఏవ హి సకృచ్ఛ్రుతస్తైత్తిరీయకే వాక్యే॥ ౩౦॥ వియదాదిసు కథం గౌణస్తేజఃప్రభృతిషు కథం సముఖ్య ఇతి। నేయం శంకా కార్యా హ్యేనాసౌ బ్రహ్మశబ్దవద్భవతి ॥ ౩౧ ॥ తపసా బ్రహ్మేత్యస్మిన్నధికారే తపసి త్వైవమన్నాదౌ। స్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఏవ హి గౌణో ముఖ్యస్తథైవ చానందే ॥ ౩౨॥ నను నభసోఽనుత్పత్తౌ శ్రుతిప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి। ఏవం కిమేకమేవాద్వితీయమితి దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞేయం॥ ౩౩॥ యది నభసో నిత్యత్వం బ్రహ్మ తదా సద్వితీయమేవ భవేత్। ఆత్మని విదితే సర్వం విదితమితీయం తథేతి చైవం ॥ ౩౪॥ అత్రత్యసర్వశబ్దస్య కార్యపర ఏవ నైవ సర్వపరః। కశ్చిత్కులాలగేహే మృద్దండాదీని పూర్వముపలభ్య ॥ ౩౫॥ నానావిధాన్యమత్రాణ్యుపలభ్య పరేద్యురేవ స ఆచష్టే। ఏకాకిన్యమృదేవ హ్యాసీత్పూర్వేద్యు కేవలమితి ॥ ౩౬॥ స తు నృత్తత్కార్యం సకలం నాసీత్పూర్వేద్యురిత్యభిప్రేయాత్। న తు దండాదికమేవం నాసీదగ్రే స్వకార్యజాతమితి ॥ ౩౭॥ అథ వేయమద్వితీయశ్రుతిరిహ కర్త్రంతరం నివారయతి। ఇహ చాముత్ర ప్రకృతేర్మృత్కులాలో యథా హ్యధిష్ఠాతా ॥ ౩౮॥ నైవమధిష్ఠాతాన్యో భవతీహ బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేః। అథ వాత్ర నాద్వితీయశ్రుతిభంగోఽయం హి శంకితుం శక్యః॥ ౩౯॥ ఇహ సద్వితీయతా కిల లోకే దృష్టా హి భిన్నలక్షణయోః। ప్రాగుత్పత్తేర్లక్షణభేదో న బ్రహ్మగగనయోర్భవతి॥ ౪౦ ॥ క్షీరోదకయోరివ కేవలయోర్న సంసృష్టయోః పురా సృష్టేః। వ్యాపిత్వామూర్తత్వాద్యఖిలం తుల్యం హి ధర్మజాతం తత్ ॥ ౪౧ ॥ బ్రహ్మసర్గకాలే యత తత్స్తిమితం వియద్యథాపూర్వం। తేనాస్య తాదవస్థ్యాదుత్పత్త్యంతరమేవ నైవ తద్ద్విత్వం॥ ౪౨॥ కిం చైవమేవ సిధ్యేద్బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం। అపి కిల కార్యం సకలం వియతావ్యతిరిక్తదేశకాలం హి ॥ ౪౩॥ వియదపి యదిదం హి తథా బ్రహ్మావ్యతిరిక్తదేశకాలం స్యాత్। తేన బ్రహ్మణి విదితే భవతి హి విదితం తదేతదాకాశం ॥ ౪౪॥ క్షీరగతో జలబిందుః క్షీరగ్రహణేన గృహ్యతే హి యథా। ఏవం బ్రహ్మణి విదితే వియదపి తదిదం గృహీతమేవ స్యాత్ ॥ ౪౫॥ ఇతి సకలశ్రుతివచసామవిరోధ ఇహేతి చైకదేశిమతం। నిర్దిశ్య సప్రపంచం తదిదం దూషయతి సూత్రకారోఽయం॥ ౪౬ ॥

॥ ౬॥ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః॥

యేనాశ్రుతమితి యా స్యాదాత్మని ఖల్వితి తథైవ చాన్యాపి। కస్మిన్న్వస్యపరా యా న చ కా వచనమదితి చైవమన్యాపి॥ ౪౭॥ ప్రతివేదాంతం చైవంరూపా యా దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞా హి। తస్యా ఏవమహానిస్తదనుపరోధో భవేన్న చేతరథా ॥ ౪౮॥ యద్యవ్యతిరేకస్స్యాద్విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణోఽస్య కృత్స్నస్య। ఉపపద్యతే తదైవ హ్యవ్యతిరేకస్స ఏవ నిర్దిష్టః ॥ ౪౯ ॥ యద్యేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యేతేదమఖిలమపి వస్తు। శ్రుత్యా హ్యవ్యతిరేకాదియం ప్రతిజ్ఞా ప్రదర్శితా భవతి ॥ ౫౦ ॥ ఇహ కార్యకారణాభిన్నశ్రుతిపాదనకతమృదాదిదృష్టాంతైః। యేనాశ్రుతమిత్యాద్యా శ్రుతిప్రతిజ్ఞా సమర్థితా శ్రుత్యా॥ ౫౧ ॥ యే చోత్తరత్ర పఠితాస్సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇత్యాద్యాః। త ఈక్షణపూర్వకమఖిలం తేజఃపురస్సరం కార్యం॥ ౫౨॥ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్య తదవ్యతిరేకం ప్రదర్శయంతి కిల। ఇహ చైతదాత్మ్యమితి కిల హి వాక్యముపక్రమ్య చాసమాప్తేర్హి ॥ ౫౩॥ న బ్రహ్మకార్యమేతద్యద్యాకాశం భవేదయుక్తమిదం। బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే సతి న హి విజ్ఞాయేత తదిదమాకాశం॥ ౫౪॥ ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞా శ్రుతిస్స్వయం హి బాధితా భవతి। హీయేత చేత్ప్రతిజ్ఞా వేదాప్రామాణ్యమత్ర దుర్వారం॥ ౫౫॥ ప్రతివేదాంతం శబ్దా ఇదం సర్వమితి చైవ వ్యాఖ్యామో। తైస్తైస్తత్ర దృష్టాంతైరిమాం ప్రతిజ్ఞాం సమర్థయంతి కిల ॥ ౫౬॥ తస్మాజ్జ్వలనాదివదిదమపి గగనం బ్రహ్మణో జనిం లభతే। నోత్పద్యతే తదేతద్వియదశ్రవణాదితి హి యదుక్తం ॥ ౫౭॥ తదయుక్తమేవ యస్మాద్వియదుత్పత్తిః ప్రదర్శితా శ్రుత్యా। తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాదికయా॥ ౫౮॥ నను తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన చాస్యా విరోధ ఇతి చేన్న। న హి భిన్నవాక్యతా స్యాచ్ఛ్రుతివచసాం కిం త్వైకవాక్యత్వం॥ ౫౯॥ నన్వవిరుద్ధానామిహ భవేత్తదా హి తదేకవాక్యత్వం। అన్యశ్రుతస్య ప్రక్షేప్తవ్యయోగేన యుగపదసత్త్వాత్ ॥ ౬౦॥ ఆకాశతేజసోర్హ్యప్రథమోక్తేస్త్రైసంభవాచ్ఛ్రుతథా। ఇహ చ వికల్పాయోగాద్వైకవాక్యత్వం కథం తయోరితి చేత్ ॥ ౬౧॥ ఇహ తైత్తిరీయకే కిల తేజస్సర్గస్తృతీయ ఏవోక్తః। పరిణౌతుమన్య

ధాపానశక్యతే తైత్తిరీయకే దృష్టా॥౬౨॥ ఛాందోగ్యశ్రుతిరేషా శక్యా పరిణేతుమన్యథా భవతి। సృష్ట్వాకాశం వాయుం తేజో
సృజతేతి శక్యతే వక్తుం॥౬౩॥ తేజోజనిప్రధానా వియదుత్పత్తిం హి సా న విరుణద్ధి। భవతి హ్యేకైకత్వేన చార్థనానాత్వ
కల్పనా యుక్తా॥౬౪॥ న హ్యేకస్య స్రష్టుర్యుగపత్స్రష్టవ్యయుగళయోగోఽత్ర। స్రష్టవ్యాంతరమితరశ్రుత్యనుసారాద్ధి
పరిగృహీతం స్యాత్॥౬౫॥ యద్వా సర్వం ఖల్విత్యవిశేషశ్రుతమపీహ సర్వస్య। బ్రహ్మప్రభవత్వం యత్తదిదం ఛాందో
గ్యవాక్యే నిర్దిష్టం॥౬౬॥ ఉత్పత్తిక్రమమేతం తేజఃప్రముఖం న వారయితుమీష్టే। తద్వచ్చ తేజసోఽపి బ్రహ్మప్రభవత్వమ
త్ర యద్దృష్టం॥౬౭॥ తదపి శ్రుత్యంతరగతముత్పత్తిక్రమమిమం నభఃప్రముఖం। న నివారయితుం శక్నోత్యత ఇహ నత
యోర్విరోధశంకా స్యాత్॥౬౮॥ నను సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యం భవతీహ శమవిధానార్థం। యస్మాచ్ఛాంత ఉపాసీతేతి
శ్రుతమిహ న సృష్టివాక్యమిదం॥౬౯॥ తస్మాద్వియదుత్పత్త్యా యథోక్తదృష్టాంతసాధనాభావాత్। తత్తేజోఽసృజతేతి శ్రుత్య
నుసారాత్క్రమోఽభవదితి చేత్॥౭౦॥ తేజోజనిప్రధానశ్రుత్యనురోధాద్యదా క్రమోఽయం స్యాత్। శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధోఽపి
యతస్సర్గోఽభవేత్పరిత్యాజ్యః॥౭౧॥ వియతస్సర్గో ధర్మీ ప్రాథమ్యం తద్గతం చ యదపి స్యాత్। తేజఃప్రాథమ్యాఖ్యే తదేతదు
భయం హి బాధితం భవతి॥౭౨॥ యోఽసౌ క్రమస్స వస్త్వపదార్థధర్మో న చాయమిహ ధర్మీ। తత్ర ప్రధానధర్మిత్యాగాద్విప
రం హి ధర్మలోపస్స్యాత్॥౭౩॥ అపి చ ఛాందోగ్యేఽస్మిన్ క్రమపరశబ్దో న దృశ్యతే కోఽపి। ఆర్థికభావేనాసౌ క్రమోఽభవేన్నైవ
ముఖ్యభావేన॥౭౪॥ స చ వాయోరగ్నిరితి శ్రుతిప్రసిద్ధక్రమేణ వార్యేత। పాక్షికమ్యేహి వికల్పశ్శాఖాభేదాత్సముచ్చయో
వాపి॥౭౫॥ స్వకళాంకురవత్స్యాదితి పక్షోఽప్యేతేన పరిహృతో భవతి। తస్మాద్విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యోరనయోర్న చాస్తి కశ్చి
దపి॥౭౬॥ అపి కిల యేనాశ్రుతమితి వాక్యం సకలం సమర్థయితుమత్ర। ఆసమామ్నాతమపీదం వియదుత్పత్త్యా వ్యపేక్షితం
చేత్స్యాత్॥౭౭॥ కస్మాన్న గృహ్యతే వా వియదేతత్తైత్తిరీయకామ్నాతం। యచ్చోక్తం వియతః కిల సర్వేణానన్యదేశకాల
త్వాత్॥౭౮॥ తస్య బ్రహ్మణా చ కార్యైర్ద్వితీయమపి సహావిదితమేవ భవతీతి। నాప్యద్వితీయవిషయశ్రుతికోపో భవతి చేహ
కశ్చిదపి॥౭౯॥ అవ్యతిరేకః క్షీరోదకవద్బ్రహ్మాంతరితయోర్యస్మాత్। ఇతి తు న యుక్తం యదిదమేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం॥
౮౦॥ క్షీరజలన్యాయేన స్యాచ్చేత్తదిదం హ్యయుక్తమేవ స్యాత్। ఇహ చ మృదాదిభిరేవ హి దృష్టాంతైః ప్రకృతివికృతిభావేన॥
౮౧॥ సర్వజ్ఞానం యదిదం నేతవ్యం తదితి గమ్యతే నాన్యత్। తదిదం సర్వజ్ఞానం సమ్యక్జ్ఞానం న చాన్యథా భవతి॥౮౨॥ క్షీరజ్ఞా
నగృహీతం జలం న సమ్యగ్గృహీతమిహ భవతి। భవతి న పురుషాణామివ వేదస్యాలీకవంచనాద్యఖిలం॥౮౩॥ నాప్యేకదేశవి
షయం సర్వజ్ఞానం స్వకార్యసాపేక్షం। ఏకాద్వితీయతావధారణమపి తథేతి నో యుక్తం॥౮౪॥ సర్వత్ర సంభవా
దిదమపూర్వవచ్చేహ నోపదేష్టవ్యం। తస్మాదశేషవిషయం సర్వజ్ఞానం తదత్ర నిర్దిష్టం॥౮౫॥ తమపన్యాసో యోఽసౌ
సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతాపేక్షః। గౌణీ జన్మశ్రుతిరితి యచ్చోక్తం తన్నిరస్యతే సపది॥౮౬॥ ....*
సూత్రే ౭॥ యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్॥ టీకా జన్మాసంభవశంకానివర్తనార్థస్తు శబ్ద ఇహ భవతి। యస్మా
ద్వ్యావర్తితం చిద్వికారజాతం ఘటాదికం దృష్టం॥౮౭॥ తావద్విభక్తమేవ హి ఘటపటకటకాది దృశ్యతే లోకే। సర్వవిక్రి
తం హి కించిద్విభక్తముపలభ్యతే న తచ్చిదపి॥౮౮॥ అత్ర పృథివ్యాదిభ్యో విభాగ ఉపలభ్యతే హి వియతోఽపి। తస్మాద్ధి వియద
పి జన్మ భవతి వికారః కదాపి నాకృతం॥౮౯॥ ఏతేన వ్యాఖ్యాతం దిగాదికానామపీహ కార్యత్వం। నన్వాత్మాపి విభక్తో వి
యదాదిభ్యోఽప్యుపగమ్యతే లోకే॥౯౦॥ తస్మాత్సోఽపి వికారో ఘటవత్స్యాదితి హ నాశంక్యం। యో ధర్మి సత్తయా కిల సమ
స్తో భవేద్విభాగోఽసౌ॥౯౧॥ హేతుస్స చాయమాత్మని న సంభవేద్యేన కల్పితోఽయం స్యాత్। హేతావజ్ఞానాన్యద్రవ్య
త్వమపీహ పూరణీయం స్యాత్॥౯౨॥ ఏవం చేద్వ్యభిచారో నాజ్ఞానే వా తదీయసంబంధే। ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుత్యాకా
శాదికారణత్వేన॥౯౩॥ నిర్ధారితోఽయమాత్మా కథం వికారో యథా వికారస్స్యాత్। ఆకాశాదికమేతత్కార్యం సక
లం నిరాత్మకం భవతి॥౯౪॥ ఏవం చ శూన్యవాదస్స్యాదత ఆత్మా కదాపి న వికారః। యోఽసౌ సర్వస్యాత్మా జగతస్సర్వస్య
కారణీభూతః॥౯౫॥ స హ్యాత్మా స్వరూపః కేన కథం హి క్వ వా నిరాక్రియతే। అనపేక్ష్య చ ప్రమాణం సోఽసావాత్మా భ

చేత్స్వయంసిద్ధః॥ ౯౬॥ వియదాకాశాపదార్థాన్తరేణచేదపి నైవమభ్యుపేయం తే । సర్వవ్యవహారాణామాశ్రయభూతోయతోయమాత్మాస్యాత్ ॥ ౯౭॥ ప్రాగ్వ్యవహారాత్సిద్ధస్యహ్యయమాత్మాకథంనిరాక్రియతే । జానామి వర్తమానం హ్యతీతమజ్ఞాసిషంతథైవాహం॥ ౯౮ ॥ జ్ఞాస్యామ్యేవమనాగతమిత్యేవంజ్ఞాతు రేవ సర్వత్ర। ప్రత్యభిసంధానాద్యోగాదాత్మనిత్యోనచైవమాకాశః॥ ౯౯॥ సమజాతీయమనేకంద్రవ్యం హ్యుపాదానకారణం యస్మాత్। నైవోపలభ్యతే జాత్యన్తరంపియదితిహియచ్చపూర్వోక్తం॥ ౧౦౦॥ తదనుపపన్నం యస్మాద్ద్రవ్యారంభేత్రనాస్తినియమోహ్యారభతేకిలనానాసమజాతీయంన చాన్యదిత్యేవం॥ ౧౦౧॥ యదిచైవంనియమస్స్యాత్తృణాదికార్యంకథంభవేత్తస్మాత్సంయోగేనసమజాతీయత్వమసులభంహ్యాయతః॥ ౧౦౨॥ సమవాయికారణస్యాప్యేవంరూపోహినైవనియమస్స్యాత్। సూత్రైర్గోవాలైరప్యాకారజ్జుర్హిసృజ్యతేయస్మాత్॥ ౧౦౩॥ ఆరభతేకిలకార్యంనైవైకంకింత్వనేకమేవేతి। నైవాయంనియమస్స్యాత్కృతశ్చపరిణామవాదఇహభవతి॥ ౧౦౪॥ పరిణమతేకిలలోకేక్వచిదేకమనేకమపిచపరిణమతే । మృద్బీజాదికమేతత్త్వనేకమపివాంకురాదిభావేన॥ ౧౦౫॥ క్షీరాదితుపరిణమతేహ్యేకందధ్యాదికార్యభావేన। నైవకారణసనంస్యాదనేకమత్ద్రవ్యకంనచైకమితి ॥ ౧౦౬ ॥ తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాదేకస్మాద్బ్రహ్మణోహిజగదఖిలం। న్యాయతఇహసిద్ధంతదుత్పత్తిరకృత్యా... తేహ్యాత్రే॥ ౧౦౭॥ ఆకాశస్యోత్పత్తౌపూర్వాపరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఇతికిలనైవాశంక్యం యస్మాదేషోహికృత్యతేసవది॥ ౧౦౮॥ వియతిపృథివ్యాదిభ్యస్సహపూర్వంనైవగమ్యతేయతి। పృథ్వ్యప్తేజోవాయుష్వకాశవిశిష్టంయథాభవేద్బ్రహ్మ॥ ౧౦౯ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరేవంవియత్స్వభావేనవర్జితంభవతి । తస్మాద్వియదపికార్యంయథాపృథివ్యాదితద్వదేవస్యాత్॥౧౧౦॥ఏవమనిత్యగుణాశ్రయభావేనానిత్యతాభవేద్వియతః। అమృతత్వశ్రుతిరపివియతోనిత్యత్వబోధికానాపి॥ ౧౧౧॥ అమృతాదేవా ఇతివచ్చిరకాలావస్థితత్వపోష్టిరి । ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్యఇతిబ్రహ్మశబ్దవత్తపసి॥ ౧౧౨॥ ఇతితునిరాకృతమతఇహవియదేతద్బ్రహ్మకార్యమితిసిద్ధం॥................✱

సూత్రం ౮॥ ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః ॥ కింత్వాలా అతిదేశత్వాత్పృథగిహసంగత్యంతరమపేక్షతేనైవ॥౧౧౩॥ వ్యాఖ్యానేనహివియతోవ్యాఖ్యాతోభవతిమాతరిశ్వాపి। ఛాందోగ్యస్సహిపూర్వంబలవత్తరతైత్తిరీయకశ్రుత్యా॥ ౧౧౪॥ ఉపనామకృత్తస్సంప్రతిసమన్వయోహ్యేతదేకవాక్యతయా। ఏవంసత్యాకాశానంతరతాతేజసోస్యలబ్ధైవ॥ ౧౧౫॥ తుల్యవదానంతర్యంభవతియదావాయుతేజసోరనయోః॥ వాయోరగ్నిరితిహక్రమశ్రుతిర్హ్యాహిబాధితాసాస్యాత్ ॥ ౧౧౬॥ హ్యాపత్యేచపునస్తైజసపార్థివస్యభంగఏవస్యాత్। తస్మాంగ్రస్తశ్రుత్యోస్తదేకవాక్యత్వమనుపపన్నంస్యాత్॥ ౧౧౭ ॥ ఇతిగౌణవాదపరతామాశ్రిత్యేహాపిపూర్వపక్షస్స్యాత్। ఉత్పత్తిపరేవాక్యేఛాందోగ్యేసానపఠ్యతేవాయుః॥ ౧౧౮॥ ఆకాశాద్వాయురితిహ్యామ్నాతస్తైత్తిరీయకేచపునః । శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధేహ్యుత్పత్తిశ్రుతిరియంహిగౌణీస్యాత్ ॥ ౧౧౯ ॥ యస్మాత్సైషేత్యాదిశ్రుతిరస్తమయంనివారయత్యస్య। ఇత్యాద్యుపంనిరసితుమేతత్సూత్రంప్రదర్శితంమునినా॥ ౧౨౦ ॥ ఉత్పద్యతేహివాయుర్యతఃప్రతిజ్ఞానిరోధఇహభవతి । అభ్యుపగతంహియావద్వికారజాతంవిభక్తమిహయస్మాత్॥ ౧౨౧॥ అస్తమయప్రతిషేధస్త్వపరవిద్యాపరోనముఖ్యస్స్యాత్। అమృతత్వాదిశ్రవణంవ్యాఖ్యాతాన్యథాహి భవతిప్రాక్సూత్రే॥ ౧౨౨॥ నన్విహవియతోవాయోరుత్పత్తిప్రకరణేహితుల్యతయా। శ్రుతాకాశాదిమధికరణంభవేదిహైవాస్మాతిదేశోయం॥ ౧౨౩॥ ఇతిచేన్మందధియామిహకదాచిదేషాహిశబ్దమాత్రకృతా। శంకాపాస్యాదితిమత్వాహ్యతిదేశోయంప్రదర్శితోమునినా॥ ౧౨౪॥ సంవర్గవాక్యశేషేయదసావస్తమయతిహ్యోమహాభాగః॥ ....✱

సూత్రం ౯॥ అసంభవస్తుసతోనుపపత్తేః॥ కింత్వాలా ననుయదివియదాదీనాముత్పత్తిస్సపరాత్మనోపిస్యాత్॥ ౧౨౫ ॥ వియదాదికారణాద్వికారరూపోహ్యథాభవేద్వాయుః । స్యాద్బ్రహ్మణోవికారాద్వియదాదీనాంతథైవహ్యుత్పత్తిః ॥ ౧౨౬॥ స్యాచ్చైవసావ్యనంతస్సపుహతఃపరమితిసూగమ్యమేతత్స్యాత్ । అన్యేతద్వంహియథావావాయ్వాదేస్స్యాత్తథైవహాపి ॥౧౨౭॥ త్వంజాతోభవసీతిపుత్రితిహి-ముఖ్యార్థబోధికావాచ్యా । తస్మాత్పరాత్మనోపిస్యాదుత్పత్తిః

కుతశ్చిదితి శంకాం ॥ ౧౨౮ ॥ నిరసితుమసంభవస్త్వితి మునినా రచితం తదేతదధికరణం। న బ్రహ్మణస్సతో౽స్యాప్యుత్ప
త్తిః కుతశ్చిదన్యస్మాత్ ॥ ౧౨౯॥ సన్మాత్రం బ్రహ్మ యతో౽నధి వేత్సత ఏవ తస్యోత్పత్తిః । ప్రకృతివికారాత్మకతా హ్యసతి
విశేషే హి న క్వచిద్దృష్టా॥ ౧౩౦॥ సో౽పి విశేషాత్సత ఇహ సత్సామాన్యం హి శంకితుం శక్యం । లోకే మృదో ఘటాదిర్మృద్ఘ
ఘటాదేర్న దృశ్యతే క్వాపి॥ ౧౩౧॥ నాప్యసతో వా సత్స్యాదసద్ద్వైతన్నిరాత్మకం దృష్టం । శ్రుతిరేషా హి స కారణమి
త్యాద్యా యాచ దృశ్యతే సాపి॥ ౧౩౨॥ అధిపంచజనయితారం పరాత్మనో౽న్యం న చేతి వారయతి। త్వం జాతో భవసీతి శ్రుతి
రౌపాధికజనిపరా నైవ॥ ౧౩౩॥ సదనాద్యనంతమేతత్స్యాద్బ్రహ్మ న చేహ శ్రుతేర్విరోధో౽పి॥ ....*

సూత్రం ౧౦॥ తేజో౽తస్తథా హ్యాహ॥ టీకా ఛాందోగ్యే తత్తేజో౽సృజతేతి శ్రూయతే హి వాక్యమిదం॥ ౧౩౪॥ తే
న చ సన్మూలత్వం ప్రతీయతే చాస్య తేజసస్తస్మాత్। తస్యైవ తైత్తిరీయకవాక్యే దృష్టం హి వాయుమూలత్వం ॥ ౧౩౫॥ ఏ
కం విప్రతిపత్తౌ ప్రాప్తం హి బ్రహ్మయోని తేజ ఇతి। తత్తేజో౽సృజతేత్యుపదేశో౽యం చ తత్పరో౽యేన॥ ౧౩౬॥ ఏవం చేదేతం
స్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం। వాయోరగ్నిరితి శ్రుతిరపి వాయ్వగ్న్యోః క్రమార్థికా భవతి॥ ౧౩౭॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే
తేజో౽తో జాయతే హి మరుత ఇతి। ఆహ శ్రుతిరేషా కిల వాయోరగ్నిరితి చేమమేవార్థం॥ ౧౩౮॥ ఇహ చాపాదానార్థా న చ క్ర
మార్థా హి పంచమీ సేయం। ఆత్మన ఆకాశ ఇతి ప్రథమమపాదానపంచమీ దృష్టా ॥ ౧౩౯॥ సైవ పురస్తాదపి కిల సా సంభవతి
క్రియానిమిత్తైవ। సంభవతేరధికారే తు త్వేకథమర్థభేద ఇహ భవతి॥ ౧౪౦॥ అపి చ క్రమార్థకత్వే వాయోరూర్ధ్వమితి కల్పనీ
యా స్యాత్। ఉపపదయోగస్యాయం కారకయోగాద్ధి ముఖ్యలో భవతి॥ ౧౪౧॥ శ్రుతిరేషా తస్మాదిహ గమయత్యేషా ఖలు వాయు
యోని తేజ ఇతి। తత్తేజో౽సృజతేతి శ్రుతిరన్యా బ్రహ్మయోని తేజ ఇతి॥ ౧౪౨॥ గమయతి యద్యపి తస్యాః పరంపరాజనిపరత్వమే
వ స్యాత్। తస్యాశ్శ్రుతమార్గాదపి తస్యా ఇతి హి దృష్టమన్యత్ర॥ ౧౪౩॥ ఈశస్మరణమపీదం భవంతి భావా ఇతీహ గమకం
స్యాత్। ఇహ చాక్రమవచనానాం బలవత్క్రమపరతదేకవాక్యత్వాత్॥ ౧౪౪॥ వియదాదికారణే౽స్మిన్ బ్రహ్మణి తేషాం స
మన్వయస్సిద్ధః॥ సూత్రం ౧౧। ఆపః॥ టీకా ఇహ ఖలు ముండకవాక్యే ఖం వాయుర్జ్యోతిరాప ఇత్యంతే॥ ౧౪౫॥ బ్రహ్మప్రభవత్వ
మపాం శ్రుతమన్యత్రాగ్నిజత్వమపి తాసాం। తస్మాత్తయోర్విరోధే నైవాపామగ్నిజత్వసిద్ధిస్స్యాత్॥ ౧౪౬॥ యత ఇ
హ దృష్టా లోకే తా ఆపో హ్యగ్నిదాహ్యభావేన। ఏతస్మాదితి తత్ర క్రమార్థికా పంచమీతి శంకాయాం॥ ౧౪౭॥ తేజోన్యాయ
ఇహాపి స్యాదిత్యతిదిశతి సూత్రకారో౽యం। ప్రత్యక్షతో విరోధే కథమాసామగ్నిజత్వమితి చేన్న॥ ౧౪౮॥ మే చ త్రివృత్కృతే
తేజయోర్విరోధో హి దృశ్యతే నేహ। శ్రుతివచనాదపి రోధో౽నర్తో మేన చాత్రివృత్కృతయోః॥ ౧౪౯॥ కేవలమతిదేశో
న శ్రుత్యవిరోధప్రదర్శనార్థస్స్యాత్ । పంచమహాభూతానాముత్పత్తిక్రమనిరూపణార్థశ్చ ॥౧౫౦॥ తేజోభావాప
న్నాపరే శ్రుతీనాం సమన్వయస్తస్మాత్॥ సూత్రం ౧౨॥ పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః॥ టీకా ఇహ కిల తా ఆప ఇతి ఛాం
దోగ్యవాక్యమేతదుపలబ్ధం।౧౫౧॥ అద్భ్యస్సృష్టిరస్మిన్వాక్యే తా అన్నమిత్యనేనోక్తా। ఇహ చాన్నశబ్దలభ్యా వ్రీహ్యాది
ర్వాథవాపి పృథివీ వా ॥౧౫౨॥ శబ్దప్రకరణయోగాదిహ సందేహే సముత్థితే తత్ర । వ్రీహియవాద్యేవాన్నం సత్యాం వ్య
ష్టౌ తదేవ బహు భవతి ॥౧౫౩॥ ఇతి శంకామపనేతుం పృథివీం నిర్దిశతి సూత్రకారో౽యం । పృథివీయమన్నశబ్దాత్ప్రతీయతే
నోదనాదికించిదపి॥ ౧౫౪ ॥ అధికారరూపశబ్దాంతరాణి లింగాని తత్పరాణి యతః। ప్రకరణమధికారస్స్యాత్స ఖలు మహా
భూతగోచరో దృష్టః॥౧౫౫॥ పృథివీం క్రమాగతామిహ విలంఘ్య నోదనపరిగ్రహో న్యాయ్యః। ఇహ వాక్యశేషదృష్టం
తదనుగుణం దృశ్యతే హి రూపమపి ॥౧౫౬॥ యత్కృష్ణమిత్యనేన ప్రదర్శితం కృష్ణరూపమేవ స్యాః। వ్రీహియవాదౌ తు పు
నః కృష్ణత్వం నోపలభ్యతే నియతం॥౧౫౭॥ క్వచిదిహ పాండురవర్ణాలోహితవర్ణా చ దృశ్యతే పృథివీ । ఏవమపి నేహ దో
షో బాహుళ్యాపేక్షయా హి కృష్ణత్వం॥౧౫౮॥ పౌరాణికాశ్చ తద్వత్కృష్ణం రూపం ప్రదర్శయంత్యస్యాః । తస్మాత్కృష్ణం
రూపం భవతి పృథివ్యా న చేతరస్యేదం॥౧౫౯॥ శ్రుత్యంతరమప్యస్యాః పృథివీత్యేవం హి దృశ్యతే యదపి। తదపి హ్యద్భ్యస్సృ
ష్టాం పృథివీం దర్శయతి నోదనాది తథా॥౧౬౦॥ పృథివీసృష్టేః పశ్చాదపి వ్రీహ్యాద్యుత్పత్తిరభిహితా యస్మాత్ । తస్మాదిహా

స్నశబ్దాత్పృథివీస్యాన్నాదనాదికిరణాదిపాం౯(౧)॥లోకప్రసిద్ధిరపి యా పాపృథికారాదిబాధితా భవతి। యో హి వాక్యశే
షాయత్రక్వచవర్షతేతి సోఽన్నస్య॥౧౬౨॥ పార్థివతాముక్త్వా స్వావస్థ్యాః పృథివీసముద్భవం వక్తి । ఏవం హి తైత్తిరీయ
శ్రుతిమాశ్రిత్యైవ తదనుసారేణ॥ ౧౬౩॥ ఛందోగశ్రుతినయనాదవిరుద్ధో భూతసృష్టివాక్యానాం । బ్రహ్మణి పరమా
నందే సమన్వయస్స్వపదితాని భూతాని॥౧౬౪॥ ఆశ్రిత్య పరిహరిష్యతి తత్స్వాతంత్ర్యే శ్రీవిషయకాం శంకాం॥.........*
సూత్రం ౧౩ ॥ తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్సః ॥ శ్లోకాః స్వయమేవ స్వవికారాన్ సృజంతి వియదాదికాని భూతాని ॥
౧౬౫ ॥ పరమేశ్వర ఏవ హి సా తదాత్మనైవావతిష్ఠమానస్సన్ । తత్తద్వికారజాతం కిమభిధ్యాయన్ హి సృజతి వేత్యేవం॥
౧౬౬ ॥ సందేహే సతి తావత్స్వయం సృజంతీతి యుక్తమాభాతి । శ్రుతిరాకాశాద్వాయుర్వాయోరగ్నిరితి బోధయ
త్యేవ ॥ ౧౬౭ ॥ స్వాతంత్ర్యం భూతానామతస్సృజంత్యేవ తాని భూతాని । తత్తేజ ఐక్షతేతి శ్రుతిర్యతశ్చేతనత్వమపి
వక్తి ॥౧౬౮॥ ఇతి తరికాం వారయితుం తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా । పరమేశ్వర ఏవ హి సా సృజతి స్వయమేవ తాని
భూతాని॥౧౬౯॥ తాన్యేవాభిధ్యాయంస్తదాత్మనైవావతిష్ఠమానశ్చ । తదభిధ్యానాదేవ హి తేజః ప్రముఖేషు చేతనం భ
వతి ॥ ౧౭౦ ॥ సర్వనియంతృత్వం యల్లింగం తస్యైవ భవతి నాన్యస్య । అంతర్యామిప్రకరణే బ్రాహ్మణవాక్యే హి దృశ్య
తే తదిదం ॥౧౭౧॥ సోఽకామయతేత్యస్మిన్ స్రష్టృత్వ చ సర్వాత్మభావ ఉపదిష్టః ॥ ....*
సూత్రం ౧౪ ॥ విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ ॥ శ్లోకాః శ్రుతికృతవిరోధశంకాయ్యాపి నైవేహ పరిహృతాథాపి॥
౧౭౨॥ భూతానాముత్పత్తిక్రమే తు బుద్ధావిహాధికో భేదః । విలయక్రమోఽపి తేషాం బుధ్యారూఢోఽపి చార్యతే సపది॥౧౭౩॥
కిమనియతేనైతేషాం క్రమేణ విలయః కిమన్యథా వా స్యాత్ । భూతోత్పత్తిక్రమతస్త్వపరీతేన వేతి సందేహే ॥ ౧౭౪ ॥
ఉత్పత్తిస్థితివిలయా బ్రహ్మాయత్తా యతో హి భూతానాం । తత్ర విశేషాభావాదనియమ ఏవేహ యుక్త ఆభాతి ॥ ౧౭౫ ॥
అథవైతేషాం విలయస్స్యాదుత్పత్తిక్రమానురోధేన । ఇత్యాశంకాయోగాత్తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥ ౧౭౬॥
విపరీతక్రమ ఏవ స్యాదుత్పత్తిక్రమాద్ధి విలయస్య । సోపానారోహణే యథావరోహక్రమో హి విపరీతః ॥ ౧౭౭ ॥ ఓష
ధ్యాదికమేవం మృదివిలయం యాతి మృదపి చాప్స్వేవ । ఆపస్తేజసి తేజో వాయౌ వాయుశ్చ వియతి వియదపి చ॥ ౧౭౮॥ బ్ర
హ్మణి విపరీతేన క్రమేణ సకలం హి విలయముపయాతి । స్మృతిరపి జగత్ప్రతిష్ఠేత్యాద్యా విలయక్రమం హి విపరీతం॥౧౭౯॥
దర్శయతి యేన తస్మాన్నైవోత్పత్తిక్రమో హి భవతీహ । యద్యుత్పత్తిక్రమ ఇహ విలయేఽపి స్యాత్తదా భవేదేవం ॥ ౧౮౦॥
సమవస్థితేఽపి కార్యే కారణవిలయశ్చ జగతి దృశ్యేత । కార్యస్య యేన కారణసమవస్థానే హి దృశ్యతే లోకే॥ ౧౮౧ ॥ త
స్మాద్విపర్యయేణ క్రమో హి విలయస్య యుక్త ఏవేహ॥ ... . *
సూత్రం ౧౫॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్ । శ్లోకాః భూతానాముత్పత్తిప్రళయావేతౌ శ్రు
త్యా స్మృత్యా ప్రథితౌ॥౧౮౨॥ అనులోమప్రతిలోమక్రమేణ తౌ భవత ఇతి హి నిర్దిష్టం । ఉత్పత్తిర్వ్యాత్మాదేః ప్రళయస్త్వంత
ఇత్యపి హ్యుక్తం॥౧౮౩॥ ఇహ సేంద్రియస్య మనసో బుద్ధేరపి దృశ్యతే హి సద్భావః । బుద్ధిం తు సారథిమితి శ్రుతివాక్యే
తత్పరం యతో లింగం॥ ౧౮౪॥ ఉత్పత్తిప్రళయా కిల సంగాహ్యావేతయోః క్వచిద్భవతః । అభ్యుపగతం హి యస్మాత్ప్రతి
ష్ఠా ప్రభవో హి సకలమేతదితి ॥౧౮౫॥ అపి చైతస్మాజ్జాయత ఇతి మంత్రే సేంద్రియం మనోఽక్తం । ఉత్పత్తిపరే వాక్యే
భూతానామాత్మనోఽంతరా తేషాం॥౧౮౬॥ కరణానాముత్పత్తిక్రమో యదుపరోధి దృశ్యతే తత్ర । ఏవం సతి చ విరోధో
భవతి హి త్రివృత్కరణపుత్రిశ్యోః ॥౧౮౭॥ ఏవం సతి చ విరోధాచ్ఛ్రుత్యో బ్రహ్మణి సమన్వయోఽసిద్ధః । తస్మాదుత్ప
త్తిక్రమవిలయక్రమభంగ ఇతి చేన్న ॥౧౮౮॥ ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుతివాక్యేవం దమీ హి నిర్దిష్టా । తస్యాశ్చ కార్యకార
ణభావేనార్థక్రమః ప్రతీయేత॥౧౮౯॥ పాఠక్రమమాత్రం స్యాదథర్వణే తేన చేహ న విరోధః । పాఠక్రమాద్ధి బలవాన
ర్థక్రమ ఇతి హి శాస్త్రమర్యాదా॥౧౯౦॥ తస్మాత్ కరణానామిహ భూతానంతర్యమేవ యుక్తం స్యాత్ । యస్మాచ్చ భౌ
తికాని హి కరణాని మనః పురస్సరాణి స్యుః॥ ౧౯౧॥ భూతోత్పత్తిక్రమతోఽనతదుత్పత్తిక్రమవిశేషః స్యాత్ । అన్నమయం

హిత్యేషాంకరణానాంభౌతికత్వమ్ఆచష్టే॥ ౧౯౨॥ అథచేదభౌతికాన్యపీతరాణ్యథాపిచాత్రనవిరోధః । భూతానన్తర మేవహికరణానిభవంతినైవతత్పూర్వం॥ ౧౯౩॥ ఏవంపృథగామ్నాతఃప్రజాపతిర్వేతిమంత్రవాక్యయోః। భూతక్రమా ద్ధికరణక్రమస్సచాయంహినోవిరుద్ధస్స్యాత్॥౧౯౪॥ తస్మాత్సమంజసస్స్యాదుభతోత్పత్తిక్రమోయముపదిష్టః॥ ...*

శ్లో॥ ౧౬। చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥ టీకా॥ తత్పదవాచ్యార్థస్యహి కారణరూపస్యనిర్ణయాస్మాదేవ॥ ౧౯౫ ॥ భూతశ్రుతివాక్యానాంవిరోధశంకానిరాకృతాపూర్వం । ఇహచాపాదసమా ప్తేస్త్వంపదవాచ్యార్థసిద్ధయేభూయః॥ ౧౯౬॥ జీవశ్రుతివాక్యానాంవిరోధశంకానిరస్యతేసుదృఢం। జాతేష్టిదర్శనేనహి నజాయతేమ్రియతఏవమాదీనాం॥ ౧౯౭॥ శ్రుతివచసాంహివిరోధేజీవాజత్వశ్రుతేర్హిబాధస్స్యాత్ । తేనచజీవోత్ప త్తిక్రమేణభూతక్రమస్యబాధస్స్యాత్ ॥ ౧౯౮॥ ఇతిశంకాముద్ధర్తుంమునిర్వారచితంతదేతదధికరణం। చేతనముద్దిశ్యై వహిజాతేష్ట్యాదిచవిధీయతేలోకే॥ ౧౯౯॥ ఉద్దేశ్యమిహవిధేయావిరోధతోనేయమితినమోదృష్టః। తేనచజాతేష్ట్యాది కమఖిలందేహాదిజన్మమూలంస్యాత్ ॥ ౨౦౦॥ నహిజీవస్యకదాచిజ్జన్మలయోవాస్వతోస్యసంభవతి। యదిదేహానువినా శీజీవస్స్యాచ్ఛాస్త్రమేతదఫలంస్యాత్॥ ౨౦౧॥ ఇష్టప్రాప్తిఫలంయద్విధిశాస్త్రమనిష్టనిరసనార్థంయత్ । ప్రతిషేధ శాస్త్రమసతిహ్యధికారిణికుత్రసఫలమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౦౨ ॥ తస్మాన్నజాయతేనోమ్రియతేజీవఏషనిత్యస్స్యాత్ । శ్రుతిరపిజీవాపేతంవావేతికిలేత్యమర్థముపదిశతి॥ ౨౦౩॥ జన్మమృతివ్యపదేశోలోకేదృష్టస్సభాక్తఏవస్యాత్ । స్థావరజం గమదేహవ్యపాశ్రయాజన్మమరణశబ్దాస్తు॥ ౨౦౪॥ తత్రహిముఖ్యౌసంతావుపచర్యేతేతదాశ్రితేజీవే। దేహోద్భ వాభిభవయోరేతౌశబ్దౌయతోహిదృశ్యేతే॥ ౨౦౫॥ దర్శయతిశ్రుతిరేషాసవాఅయంపురుషఏవమాద్యాహి । తనుసం యోగవియోగాయత్తావితిజన్మమరణశబ్దౌద్వౌ॥ ౨౦౬॥ జాతేష్ట్యాదివిధానంసకలమపిశరీరజన్మసాపేక్షం । స్థూలావు త్పత్తిలయౌతస్మాద్దేహవ్యపాశ్రయావేవ॥ ౨౦౭॥ నహిజీవేతావేతావితిహస్ఫూర్తేర్నిరాకృతౌభవతః । తస్యపరస్మా దుదయోవియదాదీనామివాస్తినాస్తీతి॥ ౨౦౮॥ శంకాంనిరసితుమేతాముత్తరసూత్రంమునిఃప్రదర్శయతి॥ ....*

శ్లో॥ ౧౭॥ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః॥ టీకా॥ దేహేంద్రియసంఘాతాధ్యక్షోజీవఃప్రసిద్ధఆత్మాసౌ॥౨౦౯॥ దేహోత్పత్తిలయాభ్యామస్పృష్టఇతీహదర్శితంపూర్వం । భవతుతథాప్యయమాత్మావియదాదివదాత్మనఃపరస్మాద్ధి॥ ౨౧౦ ॥ ఉత్పద్యతఇతివాచ్యంయతఃప్రతిజ్ఞాహినోపరుధ్యేత । ఆమ్నాతైవోత్పత్తిర్యథాసుదీప్తావితిశ్రుతావపిచ ॥ ౨౧౧॥అవికృతఏవపరాత్మాప్రవిష్టఇహజీవభావమాపన్నః।ఏవంసతిప్రతిజ్ఞాసమంజసైవేతినేహయుక్తతమం।౨౧౨॥ అ పహతపాప్మత్వగుణఃపరమాత్మాగీయతేహిసర్వత్ర। తద్విపరీతోజీవోధర్మాధర్మాదిసాధనోయస్మాత్॥ ౨౧౩॥ ఏ వంలక్షణభేదేజాగ్రతికథమైక్యమేతయోర్భవతి। వియదాదియద్విభక్తంతత్సర్వంవికృతమేవదృష్టంహి ॥ ౨౧౪ ॥ పర మాత్మనోవిభక్తోజీవోసావపివికారఏవస్యాత్। యచ్చాప్రవేశవాక్యంసఏషఇత్యాదిమంత్రపరిపఠితం॥ ౨౧౫ ॥ తదపిచ వికారభావాపత్త్యాతస్యోపపాదనీయంస్యాత్। జీవోత్పత్తిస్థితిరిహవాక్యేయద్యపినదృశ్యతేథాపి॥ ౨౧౬॥ క్వచిదశ్రుత మన్యత్రశ్రుతంనవారయితుమర్హతీతినయాత్। ఉపసంహర్తవ్యాయంజీవోత్పత్తిర్హిభవతిసర్వత్ర ॥ ౨౧౭ ॥ ఉత్ప ద్యతేసతస్మాత్తస్యచమోక్షాయజత్వనిర్దేశః। కల్పాంతరాళజననప్రతిషేధార్థోహిసోయమితిచేన్న॥ ౨౧౮॥ మోపా వాత్మాజీవస్సకిలునోత్పద్యతేకదాచిదపి। జీవోత్పత్తిరియంనశ్రుత్యంతేషూపలభ్యతేక్వాపి॥ ౨౧౯॥ ఉత్పత్తిరేవత స్యహికథమపివియదాదివన్నసంభవతి। నిత్యత్వమేవతస్యశ్రుత్యంతేభ్యోవగమ్యతేయస్మాత్॥ ౨౨౦॥ సూత్రస్థాచ్చచ శబ్దాదజత్వమవగమ్యతేహితస్యైవ। అవికారత్వంచతథాపరాత్మనోహ్యవికృతస్యజీవతయా॥ ౨౨౧॥ ఘమవస్థానంబ్ర హ్మస్వరూపతాలభ్యతేహితస్యైవ। ఉపపద్యతేహిసాకథమేవంరూపస్యతస్యచోత్పత్తిః॥ ౨౨౨ ॥ దృశ్యంతేహిశ్రుత యోనజాయతేమ్రియతఏవమాద్యాహి। సఏషమహానజఆత్మైత్యేవమజోనిత్యఏవమాద్యాశ్చ॥ ౨౨౩ ॥ ఏవమనేనేత్యా ద్యాస్తత్సృష్ట్వైవమాదికాశ్శ్రుతయః। తత్త్వమసీత్యాద్యాఅపితథాసఏవఇతిచైవమాద్యాశ్చ । ౨౨౪॥ నిత్యత్వమ

భిదధానా జీవోత్పత్తిం నివారయంత్యేవ । ననుజీవోపి హి విభక్తో వికార ఏవేతి యుక్తమితి చేన్న ॥ ౨౨౫ ॥ నాస్య స్వతోపి భాగో భవతి హి బుద్ధ్యాద్యుపాధిమూలో సౌ । ఏకో దేవ ఇతి శ్రుతిరేకత్వం యేన దర్శయత్యస్య ॥ ౨౨౬ ॥ తస్యైకస్యైవాత్మన ఉపాధిమయతాం ప్రదర్శయత్యేషా । అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిశ్చ బ్రహ్మరూపతామస్య ॥ ౨౨౭ ॥ విజ్ఞానమయత్వాదికమస్యావికృతస్య దర్శయత్యేషా ॥ తన్మయతా హి వివిక్తస్వరూపవిజ్ఞానవిధురతామూలా ॥ ౨౨౮ ॥ జాల్మః స్త్రీమయ ఇతివత్తన్మయతా తత్ప్రధానతారూపా । జీవస్యోత్పత్తిలయశ్రవణం యత్పీహదృశ్యతే తదపి ॥ ౨౨౯ ॥ తత్తదుపాధ్యుత్పత్తిప్రలయప్రతిసంధిపరతయా నేయం । విజ్ఞానఘన ఇతీయం శ్రుతిరియమప్యేతమర్థముపదిశతి ॥ ౨౩౦ ॥ తనుమనఃపరిణతేభ్యో భూతేభ్యో సావనిం సమాలంబ్య । తాన్యేవ లీయమానాన్యనుసృత్యాయం వినాశముపయాతి ॥ ౨౩౧ ॥ ఇత్యౌపాధిక మరణానంతరమేతస్య నాస్తి సంజ్ఞేతి । ఏవముపాధిప్రళయాధీనః ప్రలయోస్య న స్వతోస్తీతి ॥ ౨౩౨ ॥ శ్రుతిరత్రైవేత్యాద్యా ప్రశ్నపురస్సరమిదం ప్రదర్శయతి । ఆత్మా విజ్ఞానఘనః నైత్యచ సంజ్ఞానతస్య భావి ఇతి ॥ ౨౩౩ ॥ ఆపాదితి వాన్మోహం బ్రూహి న జానామి తన్మమేత్యేవం । సత్యమైత్రేయ్యా ప్రశ్నేన వాక్యేనాహమితి హ దర్శయతి ॥ ౨౩౪ ॥ మునికవినాశిత్వాద్యం మాత్రాసంసర్గమస్య యత ఏవం । అన్యాసనిత్యస్యాద్యది హ ప్రతిజ్ఞానురోధ ఏవం స్యాత్ ॥ ౨౩౫ ॥ అవికృత ఏవ పరాత్మా స జీవభావేన దేహసంస్థ ఇతి । తస్మాదుభయోర్యోనయోరుపాధితం త్రోనవస్తుతం ప్రస్యాత్ ॥ ౨౩౬ ॥ యస్మాదతఊర్ధ్వమితి శ్రుతిర్నేయా తస్య దర్శయత్యేవం । విజ్ఞానాదిమయస్య ప్రకృతస్యైవాత్మనో హి సకలమిదం ॥ ౨౩౭ ॥ సంసారధర్మజాతం ప్రశాస్త్యాయోపదిశతి తస్యైవ । పరమాత్మభావమమలం సకథం శ్రుతిరేతవాగజామేత ॥ ౨౩౮ ॥ తస్మాదాత్మనిత్యోనైవోత్పద్యేత న ప్రలీయేత ॥ శ్లోకః ౧౮ ॥ శ్లోక ఏవ ॥ టీకా ॥ సంప్రత్యాత్మైవాస్య జ్యోతిశ్చవతీతి వేదవాక్యానాం ॥ ౨౩౯ ॥ వక్ష్యంక్ష్యుక్ష్యుక్షశ్రుతిమితి శ్రుతివబోధితనోన్యం । జ్ఞానానిత్యత్వపరైర్వశ్చ విరోధో నిరస్యతేనోయం ॥ ౨౪౦ ॥ జీవస్యానుత్పత్తావపి నాస్య స్వప్రకాశచిద్రూపః । ఆగంతుకచైతన్యః కాణభుజానామివాయమాత్మాస్యాత్ ॥ ౨౪౧ ॥ యది నిత్యం చైతన్యం తస్య భవేత్సుప్తమూర్ఛితాదీనాం । చైతన్యం కిం న భవేత్స హి న చైయర్థ్యమపి చక్షురాదేః ॥ ౨౪౨ ॥ ఆగంతుకచైతన్యే బ్రహ్మైక్యం తస్య భవతి కథమితి చేత్ । తస్యోత్పత్తిమేతత్స్యాదాత్మనో భవతి నిత్యచైతన్యః ॥ ౨౪౩ ॥ నోత్పద్యతేయతోయం పరమేవ బ్రహ్మయదపి చావిక్రియం । బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాత్తదేవ జీవాత్మభావమాపన్నం ॥ ౨౪౪ ॥ యద్ధి పరం బ్రహ్మాస్య తన్నిత్యస్వప్రకాశచిద్రూపం । సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి శ్రుతిర్వచోభిరామ్నాతం ॥ ౨౪౫ ॥ యది చ పరం బ్రహ్మైవ జీవస్తస్యాస్తి నిత్యచైతన్యః । శ్రుతయో విజ్ఞానమయ ప్రకరణపఠితాస్తత్రైవ వ్యక్తం తే ॥ ౨౪౬ ॥ సోయమసుప్తస్సుప్తానభిచాకశీత్యర్థాః । స్వయంజ్యోతిః పురుషస్స్వప్నే భవతీతి బోధయత్యేకా ॥ ౨౪౭ ॥ విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్న విలోప ఇతీహ బోధయత్యన్యా । అథ యో వేదేదమితి ప్రతికరణం వేదనానుసంధానాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ జీవాత్మనోపి భవతి హి నిత్యజ్ఞానస్వరూపతాసిద్ధా । జీవస్య నిత్యచేతనభావే ఘ్రాణాద్యనర్థకం భూయాత్ ॥ ౨౪౯ ॥ ఇతి తు న ఘ్రాణాదికమస్య చ గంధాదివిషయవృత్త్యర్థం । గంధాయ ఘ్రాణమితి శ్రుతిరప్యర్థమేవబోధయతి ॥ ౨౫౦ ॥ సుప్తాదిషు చైతన్యం స్యాదిత్యాశంకాపి నేహ కర్తవ్యా । శ్రుత్యైవ పరిహృతేయం పశ్యన్నైవ తన్న పశ్యతీత్యనయా ॥ ౨౫౧ ॥ యదచేతయమానత్వం సుప్తాదిషు దృశ్యతే హి తద్ధి కిల । న హి చైతన్యాభావాత్ప్రత్యుత తద్విషయవ్యత్యభావేన ॥ ౨౫౨ ॥ వియదాశ్రయః ప్రకాశో యథా ప్రకాశ్యార్థవిరహితత్వేన । నైవాభివ్యక్తస్యాప్యత్ర స్వదివాపీతి సన్నైనసవద్వ్యేతి ॥ ౨౫౩ ॥ తస్మాన్నిత్యోనిత్యస్స్వయం ప్రభజ్ఞానరూప ఆత్మేతి ॥ శ్లోకః ౧౯. ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం ॥ టీకా ॥ సంప్రతి పరిమాణో స్యాణుత్వమాచార్యతే యథాయః ॥ ౨౫౪ ॥ నన్వజీవే నిర్ణీతం నిత్యత్వం నిత్యచేతనత్వమపి । అత ఇహ పరమాత్మా సోఽయమితి నిరూపిత ఇహ పూర్వత్ర ॥ ౨౫౫ ॥ అవమ్నా తాహి పరస్యత్వనంతతాపాహి భవతి జీవస్య । తేన చ పరిమాణాంతరచింతా నేహోదేతీతి చేన్నైవం ॥ ౨౫౬ ॥ యత ఉత్క్రాంత్యాదీని హ్యస్యాపరిచ్ఛేదమేవ గమయంతి । క్వచిదణుపరిమాణత్వం తస్యైవామ్నాయతే స్వశబ్దేన ॥ ౨౫౭ ॥ ఏతస్యానాకులతాముపపాదయితుం కృతోయమారంభః ।

ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాదణురాత్మా సోఽపి వేత్పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౫౮ ॥ ఉత్క్రాంతిరస్య దేహాదితి శ్రుతివాక్యేనోపదర్శితా తత
స్య । గతిరపి యే వై కే చేత్యనయా శ్రుత్యోపదర్శితా భవతి ॥ ౨౫౯ ॥ ఆగతిరపి నిర్దిష్టా తస్మాల్లోకాదితి శ్రుత్యా తస్య । ఉ
త్క్రాంత్యాదిశ్రవణాత్సఖ వేదాత్మా యదా పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౬౦ ॥ తనుపరిమాణనిరాసాదణురయమాత్మేతి గమ్యతే హి త
దా ॥ సూత్రం ౨౦ ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥ వ్యాఖ్యా గ్రామస్వామ్యనివృత్తివదియముత్క్రాంతిర్భవేదచలతోఽపి ॥ ౨౬౧ ॥
నాచలతో హి కదాచన గత్యాగమనే తథోత్తరే భవతః । గమిధాతురయం యస్మాత్కర్తృగతాం హి క్రియాం ప్రదర్శయతి ॥
౨౬౨ ॥ గత్యాగత్యోర్మధ్యమపరిమాణస్యాణుతా ప్రయుక్తైవ హి । ఏవం సత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదపసృప్తిరేవ నాన్యా
స్యాత్ ॥ ౨౬౩ ॥ చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వేతి శ్రుతిరేవమేవ దర్శయతి । ఆగతిమస్య స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇతి శ్రుతిర్వ
క్తి ॥ ౨౬౪ ॥ శుక్రమితి శ్రుతిరేషా గతిమపి సిద్ధాంతతోఽణురాత్మేతి ॥ ... ... *

సూత్రం ౨౧ ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥ వ్యాఖ్యా నన్వయమాత్మా నాణుర్యతోఽణుత్వం హి తస్య నిర్ది
ష్టం ॥ ౨౬౫ ॥ స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి శ్రుతిషు । తస్మాదణుపరిమాణః కథమయమాత్మేతి నేహాశం
కా స్యాత్ ॥ ౨౬౬ ॥ యస్మాత్ప్రకరణమేతత్ప్రాజ్ఞపరం భవతి నైవ జీవపరం । విరజః పర ఆకాశాదిత్యపి వాక్యం పరాత్మ
పరమేవ ॥ ౨౬౭ ॥ నన్విహ శారీరోఽయం మహత్త్వయోగేన దర్శితో భవతి । యోఽయమితి శ్రుతివాక్యే విజ్ఞానమయో యాయత
శ్చ శారీరః ॥ ౨౬౮ ॥ ఇతి నేహాశంకనీయం నిర్దేశోఽయం హి శాస్త్రదృష్ట్యైవ । మనురహమభవమితి యథా నిర్దేశో వామ
దేవసంజ్ఞస్య ॥ ౨౬౯ ॥ తస్మాత్ప్రాజ్ఞస్యైవ హి పరిమాణాంతరమతోఽణురాత్మాయం ॥ .... *

సూత్రం ౨౨ ॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ ॥ వ్యాఖ్యా అయమణురాత్మా యస్మాదణుత్వమస్య శ్రుతిర్హి నిర్దిశతి ॥ ౨౭౦ ॥ ఏషో
ఽణురితి శ్రుతిరిహ జీవం ప్రాణశ్రితత్వయోగేన । నిర్దిశ్య దర్శయతి కిల తస్యైవాణుత్వం వేదితవ్యత్వే ॥ ౨౭౧ ॥ ఉన్మానం
కిల యదిదం వాలాగ్రేతిహ దర్శితం తదపి । ఏవం హ్యున్మానాంతరమారాగ్రేతి ప్రదర్శితం తదపి ॥ ౨౭౨ ॥ తేజోన్మానేనాపి
ఖల్వణుపరిమాణత్వమస్య దర్శయతి । నను జీవస్యాణుత్వే సహైకదేశస్థ ఏవ దేహే స్యాత్ ॥ ౨౭౩ ॥ సకలశరీరగతా కథము
పలబ్ధిస్స్పృశ్యతే హి సా లోకే । ఉపలభ్యతే హి గంగాజలమగ్నానాం సమగ్రతనుశైత్యం ॥ ౨౭౪ ॥ పరితాపోఽపి తథైవ చ వని
దాఘసమయే హి సకలదేహగతః ॥ సూత్రం ౨౩ ॥ అవిరోధశ్చందనవత్ ॥ వ్యాఖ్యా ఇతి చేద్యథా హి లోకే హరిచందనబిందు
రేకదేశస్థః ॥ ౨౭౫ ॥ సకలశరీరవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతీహ తద్వదయం । దేహైకదేశసంస్థో జనయత్యుపలబ్ధిమఖిలదే
హగతాం ॥ ౨౭౬ ॥ త్వక్సంబంధాచ్చాస్య హి సకలశరీరగతవేదనా భవతి ॥ ... ... *

సూత్రం ౨౪ ॥ అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ॥ వ్యాఖ్యా నన్విహ దృష్టాంతోఽయం విషమో నేహార్థసాధకో భ
వతి ॥ ౨౭౭ ॥ హరిచందనబిందురసావిహ ఖలు దేహైకదేశసంస్థోఽపి । ప్రత్యక్షేణ హి దృష్టో జనయన్నాహ్లాదమఖిలదేహగ
తం ॥ ౨౭౮ ॥ ఇహ పునరుపలబ్ధిరియం సర్వాంగవ్యాపినీ పరం దృష్టా । నైవైకదేశసంస్థా ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తస్య ॥
౨౭౯ ॥ తస్యైకదేశసంస్థితిసాధకమనుమానమపి న చేహాస్తి । ఉపలబ్ధిరియం కిం వా కృత్స్నతనుస్థత్వగింద్రియస్యై
వ ॥ ౨౮౦ ॥ కిం వా వియదివ విభోః కిం వా దేహైకదేశసంస్థస్య । ఇతి సంశయాన్నివృత్తో దృష్టాంతో నేహ యుక్త ఇతి
చేన్న ॥ ౨౮౧ ॥ దేహైకదేశసంస్థా వేదాంతేషూపలభ్యతే తస్య । యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాది వేదవా
క్యేన ॥ ౨౮౨ ॥ హృద్యంతర్జ్యోతిరితి శ్రుతివచసా హృదయదేశవృత్తిత్వం । యస్మాదస్యాభ్యుపగతమత ఉపపన్నః కిలైష
దృష్టాంతః ॥ ౨౮౩ ॥ దృష్టాంతావైషమ్యాదవిరోధ ఇతీహ యుక్తమేవోక్తం ॥ సూత్రం ౨౫ ॥ గుణాద్వాలోకవత్ ॥ వ్యాఖ్యా
చైతన్యగుణవ్యాప్తేరవిరోధో భవతి లోకవచ్చేహ ॥ ౨౮౪ ॥ యద్వన్మణిప్రదీపప్రభృతీనామేకదేశసంస్థానాం । యా చ ప్రభా
తదీయా సా చాధికదేశసంగతా దృష్టా ॥ ౨౮౫ ॥ నన్విహ చందనబిందోరపి కిల దేహైకదేశసంస్థస్య । అవయవవిసర్పణేన
హ్యాహ్లాదయితృత్వముచితమేవాస్య ॥ ౨౮౬ ॥ ఇహ ఖలు జీవస్యాణోర్నిత్యస్య తథైవ సంస్థితినావయవాః । తైరవయవైః క
థం వా సకలం దేహం స విప్రసర్పేత్ ॥ ౨౮౭ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం సూత్రం తదిదం కృతం గుణాద్వేతి । నన్విహ కథం సు

ణో సౌ గుణినమతిక్రమ్య వర్తితుం ప్రభవేత్ ॥ ౨౮౮ ॥ పటగత శుక్లాదిగుణో న పటాదన్యత్ర దృశ్యతే లోకే । దీపప్రభాపి
న గుణో ద్రవ్యాంతరమేవ కింతు సా భవతి ॥ ౨౮౯ ॥ నిబిడావయవం తేజో ద్రవ్యం లభతే ప్రదీపసంజ్ఞాం హి । విరళావయ
వం యదిదం తేజో ద్రవ్యం హి తత్ప్రభా భవతి ॥ ౨౯౦ ॥ తస్మాదయుక్త ఏవ హ్యాయమపి దృష్టాంత ఇత్యతః పఠతి ॥ ... ... *
సూత్రం ౨౬ ॥ వ్యతిరేకో గంధవత్ ॥ ౨౭ ॥ తథా చ దర్శయతి ॥ వ్యాఖ్యా గంధవతో ద్రవ్యస్య వ్యతిరేకేణాపి వర్తతే ऽన్యత్ర ॥ ౨౯౧ ॥
గంధో గుణో యథా వా చైతన్యగుణో ऽపి తద్వదేవ స్యాత్ । ఉపలభ్యతే హి కుసుమే వ్యపాస్తే ऽప్యపి న గంధగుణవిషః ॥ ౨౯౨ ॥
తేన గుణత్వాన్మాభూత్ పదార్థాశ్రయవిశ్లిష్టతా న యుక్తాస్య । ఇత్యేతద్వ్యభిచరితం దృష్టౌ గంధే యతశ్చ విశ్లేషః ॥ ౨౯౩ ॥ గంధ
స్యాపి సహైవాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి తు న హి యుక్తం । యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషో ऽస్యోపవర్ణ్యతే తదిదం ॥ ౨౯౪ ॥ క్షీయే
త పూర్వసంస్థైర్గురుబుధ్యాదిభిరపి హి హీయేత । సూక్ష్మాః కుసుమావయవా విప్రసృతాస్సర్వతో హి జనయంతి ॥ ౨౯౫ ॥
గంధం ప్రవిశంతి తథా నాసాపుటమితి న చేహ యుక్తతమం । సూక్ష్మా హ్యతీంద్రియాః స్తైః స్ఫుటో హి గంధః ప్రతీయమానో
సౌ ॥ ౨౯౬ ॥ తస్మాన్న కించిదేతద్య్ద్వైవదృష్టాంత తథాప్యపేతవ్యం । దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ హృదయాలయత్వమణు
తాం చ ॥ ౨౯౭ ॥ తస్యాభిధాయ పునరప్యాలోమభ్య స్తథా నఖాగ్రేభ్యః । చైతన్యేన గుణేన హి సర్వతనువ్యాపితాం ఛ
ర్శయతి ॥ ౨౯౮ ॥ శ్రుత్యంతరావిలంబాద్వ్యాపిత్వం తస్య దర్శయత్యధునా ॥ సూత్రం ౨౮ ॥ పృథగుపదేశాత్ ॥ వ్యాఖ్యా ప్ర
జ్ఞాం పృథగుపదిశతి శ్రుతిరిహ యా ప్రజ్ఞయా శరీరమితి ॥ ౨౯౯ ॥ కృత్స్నతనువ్యాపిత్వం తదైవ తస్యోపదర్శయత్యేషా । స్వా
పాధికారపఠితా శ్రుతిస్తదేతదతిదర్శయత్యేవం ॥ ౩౦౦ ॥ అణురయమాత్మా హి శోపి భరత ఐక్యం కథం తయోరితి చేత్ ॥
సూత్రం ౨౯ ॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ వ్యాఖ్యా సో ऽయం హి పూర్వపక్షవ్యావృత్తిఫలస్తుశబ్ద ఇహ భవతి ॥
౩౦౧ ॥ ఉత్పత్తేరశ్రవణాద్బ్రహ్మణ ఏవ ప్రవేశవృష్ట్యా చ । తన్మాత్రతోపదేశాత్పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం ॥
౩౦౨ ॥ యావద్బ్రహ్మ పరం స్యాత్తావజ్జీవో ऽపి భవితుమర్హతి హి । ఇహ చ పరస్య విభుత్వం శ్రుతమత ఆత్మాపి భవ
తి విభురేవ ॥ ౩౦౩ ॥ స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యో ऽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితాః । జీవపరా హి శ్రుతా విభుత్వవాదాస్సము
పేతాస్తేన ॥ ౩౦౪ ॥ యది చాణుర్జీవస్స్యాత్సకలతనువ్యాప్త వేదనా న స్యాత్ । త్వక్సంబంధాత్సా చేత్కంటకతోదే ऽపి తద్వ
దేవ స్యాత్ ॥ ౩౦౫ ॥ కంటకతుదో ऽన్ని లభతే పాదతలే వేదనాం న చాన్యత్ర । ఇహ చైతన్యగుణస్య వ్యాప్తిర్వా కథమణోర్హి
జీవస్య ॥ ౩౦౬ ॥ యచ్చ గుణస్య గుణత్వం గుణినమవాశ్రిత్య తత్కథం సిధ్యేత్ । గంధస్యాశ్రయపవహి సంచరతీత్యేతదేవ
యుక్తమతః ॥ ౩౦౭ ॥ ద్వైపాయనేన మునినాప్యుపలభ్యాపి స్వితి తదేతదేవోక్తం । సర్వశరీరవ్యాప్తం చైతన్యం స్యా
ద్యదాస్య జీవస్య ॥ ౩౦౮ ॥ న తదాణుర్జీవస్స్యాద్యతో హి చైతన్యరూప ఏవాసౌ । ఔష్ణ్యప్రకాశరూపో యథా హి వహ్ని
స్తథాయమాత్మా స్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ గుణగుణిభావాయోగాత్తనుపరిమాణత్వనిరసనాచ్చైవ । తస్మాదిహ పరిశేషాద్విభు
రయమాత్మేతి యుక్తమభిధాతుం ॥ ౩౧౦ ॥ తదణుత్వవ్యపదేశం సంగమయతి స పదిసూత్రకారో ऽసౌ । తద్గుణసారో జీవో
యతో ऽణురయమితి హి గీయతే తేన ॥ ౩౧౧ ॥ ఇచ్ఛాద్వేషప్రముఖా యే వై బుద్ధేర్గుణా హి విఖ్యాతాః । తే సారా ధ్యానేనాస్యా
ణుత్వవాదో ऽయమస్య సంవృత్తః ॥ ౩౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాత్మకసంసారిత్వం చ భవతి తన్మూలం । స్వత ఇహ సో ऽయమ
కర్తా తద్వదభోక్తా చ నిత్యముక్తశ్చ ॥ ౩౧౩ ॥ అణుపరిమాణాధ్యాసో బుధ్యధ్యాసప్రయుక్త ఏవాస్య । ఉత్క్రాంతివ్యపదే
శో బుద్ధ్యుత్క్రాంత్యా న వస్తుతో ऽస్య స్యాత్ ॥ ౩౧౪ ॥ శ్రుతిరిహ వాలాగ్రేతి ప్రథమమణుత్వం హి తస్య నిర్దిశ్య । అంతే
స చేతి వాక్యాదానంత్యం తస్య సమ్యగుపదిశతి ॥ ౩౧౫ ॥ తచ్చైవ వఘాంజఘం స్యాద్యదౌపచారికమణుత్వమిహ భవతి । ఆ
నంత్యమౌపచారికమితి నాశంక్యం యతశ్చ సర్వత్ర ॥ ౩౧౬ ॥ బ్రహ్మాత్మభావపరత శ్రుత్యంతేషూపదిశ్యతే తస్య । యా
బుద్ధేరిత్యాద్యా శ్రుతిరప్యారాగ్రమాత్రకాంశాస్తి ॥ ౩౧౭ ॥ సా బుద్ధిరూపగమూలాం తామాహ స్పష్టేన హి స్వరూపేణ ।
యా శ్రుతిరేషాణురితి ప్రథయత్యణుతాం న తత్పరా సా హి ॥ ౩౧౮ ॥ జ్ఞానప్రసాదగమ్యః పరప ఏవాత్మా యతో ऽత్ర నిర్దిష్టః ।
అణుపరిమాణత్వం కిల జీవస్యాయ్యమపపన్నమేవాతః ॥ ౩౧౯ ॥ దుర్జ్ఞానత్వపరా స్యాదుపాధిసంబంధపరతయా వా

స్యాత్। యచ్చాన్యచ్ఛ్రుతివాక్యం ప్రదర్శితం ప్రజ్ఞయా శరీరమితి॥ ౩౨౦॥ బుద్ధేః ప్రజ్ఞైవ స్యాదథవా వ్యపదేశమాత్రమేతత్స్యాత్। వ్యపదేశోయమభిన్నే భవతి శిలాపుత్రకస్య గాత్రమితి॥ ౩౨౧॥ అత్ర చ గుణగుణిభావో నైవాస్తీత్యుక్తమేవపూర్వత్ర। హృదయాయతనత్వోక్తిర్బుద్ధ్యాయత్తా తథైవ చోత్క్రాంతిః॥ ౩౨౨॥ ఇమమర్థమేవ కస్మిన్న్వహమిత్యేషా శ్రుతిః ప్రదర్శయతి। యద్యుత్క్రాంతిర్న స్యాత్స్యాతాం గత్యాగతీ కథం తస్య॥ ౩౨౩॥ తస్మాద్వ్యపదేశోసావుపాధిగుణసారతాప్రయుక్తస్స్యాత్। పరమాత్మనో యథా వా ప్రాజ్ఞస్యోపాసనేషు సగుణేషు॥ ౩౨౪॥ స్యాద్వ్యపదేశోణీయాన్వ్రీహేరిత్యయముపాధియోగేన। సంసారిత్వమణుత్వం తద్వజ్జీవస్యోపాధియోగేన॥ ౩౨౫॥ బుద్ధ్యాత్మయోగతో ను సంసారిత్వం యదా స్యాత్కల్పేత। సంయోగస్యాపగమో భవత్యవశ్యమితి తద్వియోగే హి॥ ౩౨౬॥ తస్యాసంసారిత్వం స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా॥ శ్లో ౩౦॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్॥ టీకా॥ నైషా శంకా కార్యా యస్మాద్బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగోసౌ॥ ౩౨౭॥ స చ యావదాత్మభావీ నాకస్మాత్తదవసానమిహ భవతి। యావత్తత్త్వావగతేస్తస్య న సంసారితా నివర్తేత॥ ౩౨౮॥ తావచ్చ నోపశామ్యతి బుద్ధ్యా యోగో న కేనచిద్వాపి। బుద్ధ్యా యోగో హ్యాసౌ స కథం స్యాద్యావదాత్మభావీతి॥ ౩౨౯॥ ఏషా శంకా మునినా నిరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ। యోయమితి శ్రుతిదృష్టో విజ్ఞానమయో హి బుద్ధిమయ ఏవ॥ ౩౩౦॥ మన ఆదిసాహచర్యం విజ్ఞానస్యోపలభ్యతే యేన। విజ్ఞానమయమనోమయపురస్సరాః శ్రుతివచోంతరేష్వృష్టాః॥ ౩౩౧॥ అనుసంచరతీత్యంతా ససమానస్సన్నితి శ్రుతిర్వాపి। లోకాంతరగమనేపి హి బుద్ధ్యా యోగం ప్రదర్శయత్యేషా॥ ౩౩౨॥ మిథ్యాజ్ఞానపురస్సర ఏవాసావాత్మబుద్ధిసంయోగః। మిథ్యాజ్ఞానస్య నివృత్తిర్న హి సమ్యగ్జ్ఞానమంతరా భవతి॥ ౩౩౩॥ తస్మాద్బుద్ధ్యా యోగే సమ్యగ్జ్ఞానాదృతే న శామ్యేత్। శ్రుతిరపి వేదాహమితి ప్రథయతి తమిమం యథోపదిష్టార్థం॥ ౩౩౪॥ అత్యేతి తం విదిత్వా మృత్యుం మార్గోయనాయ నాన్య ఇతి। నన్విహ సుప్తప్రళయే బుద్ధ్యా యోగో న శక్యతే జ్ఞాతుం॥ ౩౩౫॥ కృత్స్నం వికారవిలయం స్వమపీత ఇతి శ్రుతిర్యతో వక్తి॥ ......* శ్లో ౩౧॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోభివ్యక్తియోగాత్॥ టీకా॥ సుప్త్యాదౌ నిర్లేపం బుద్ధేర్యోగో న విలయముపయాతి॥ ౩౩౬॥ సత ఏవాభివ్యక్తిర్లోకే దృష్టా న చాసతః క్వాపి। పుంస్త్వాదీని హి లోకే బాల్యే జీవాత్మనా స్థితాన్యేవ॥ ౩౩౭॥ ఆవిర్భవంతి పశ్చాద్యౌవనసమయేన వైపరీత్యేన। యది చేన్నాయం నియమః షండాదీనాం కుతో న జాయంతే॥ ౩౩౮॥ తస్మాత్సుప్తౌ విలయే బుద్ధ్యా యోగో హి సూక్ష్మరూపేణ। స్థిత ఏవ సంప్రబోధే వ్యక్తం గృహ్యేత ఇతీహ వక్తవ్యం॥ ౩౩౯॥ సత్యం యేతి శ్రుతిరేషా సతి సంపద్యేతి చేన్మమేవార్థం॥ శ్లో ౩౨॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోన్యతరనియమో వాన్యథా॥ టీకా॥ అస్మదుపాధిభూతం హ్యంతఃకరణం మనశ్చ బుద్ధిరితి॥ ౩౪౦॥ విజ్ఞానం చిత్తమితి హ్యనేకధా గీయతే హి వేదేషు। నిశ్చయవృత్తిర్బుద్ధిస్సంశయవృత్తికమిదం మనో భవతి॥ ౩౪౧॥ యద్యంతఃకరణమిదం నాభ్యుపగమ్యేత హి [illegible]। నిత్యోపలబ్ధిరథవా నిత్యానుపలబ్ధిరేవ తస్య స్యాత్॥ ౩౪౨॥ ఉపలబ్ధిసాధనానామాత్మేంద్రియవిషయపరికరాదీనాం। సతతోపలబ్ధిరేషా హి సన్నిధియోగేన నిత్యజాయేత॥ ౩౪౩॥ సతి హేతుసమవధానే యది చ ఫలం నైవ దృశ్యతే తర్హి। అనవరతానుపలబ్ధిస్తస్యేయం భవతి దుర్నివారైవ॥ ౩౪౪॥ శక్తిప్రతిబంధో వా స్యాదాత్మేంద్రియయోరిహాభ్యుపేయస్స్యాత్। శక్తిప్రతిబంధోసావాత్మన్యేవాస్తుమనుచితో భవతి॥ ౩౪౫॥ యస్మాదవిక్రియోసావాత్మా తేనాయమనుచితస్తస్య। నాపీంద్రియస్య పూర్వోత్తరక్షణావంతరశక్తికస్యైవ॥ ౩౪౬॥ మధ్యే హి కథమకస్మాచ్ఛక్తిరియం తస్య నోపరుధ్యేత। తస్మాద్యదవధానానవధానాభ్యాముభే ఇమే భవతః॥ ౩౪౭॥ తచ్చావశ్యకమేవ హి మన ఇమమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి। మనసా హ్యేవ పశ్యత్యాద్యా శ్రుతిరన్యత్రేతి చాపరాపి తథా॥ ౩౪౮॥ తస్మాత్సూత్రకృతోక్తం తద్గుణసారత్వముచితమేవాస్య॥ శ్లో ౩౩॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్॥ టీకా॥ తద్గుణసారత్వేన హ్యణుతాద్యా ప్రాక్స్వతో మహత్త్వమితి॥ ౩౪౯॥ స్థాపితమేతత్సంప్రతి కర్తృత్వాద్యాస్సముపి చ దర్శయతి। అత్రాపి సంగతశ్రుతివచనానాముపపత్తిశ్రుతీనాం చ॥ ౩౫౦॥ విప్రతిపత్తౌ బుద్ధేః కర్తృత్వే నైవ శాస్త్రనిర్వాహాత్। సోయమకర్తైవ స్యాదితి సాంఖ్యమతం హి నిరసితుం సకలం॥ ౩౫౧॥

కర్తృత్వాధ్యాసోక్త్యా సిద్ధాంతయతీవ సూత్రకారోఽయం। ఆత్మనః కర్తృత్వాభావే స్వోక్తవిధిశాస్త్రమనర్థకం భవతి॥ ౩౫౨॥
కథమస్య ధాత్వర్థత్వాదర్థ్యా జుహుయాద్యజేత దద్యాదితి। ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోద్ధా కర్తేతి శాస్త్రమఖిలమపి॥ ౩౫౩॥
నైవానంగత్వశ్రుతిపరిప్రాప్త్యా విద్యాకం హి కర్తృత్వం॥ సూత్రం ౩౪॥ విహారోపదేశాత్ ॥ భాష్యం తస్మాత్స హి కర్తా స్యా
ద్బోధ్యాచాత్మా భవేత్స కర్తా॥ ౩౫౪॥ యస్మాద్విహారమస్య శ్రుతిస్స ఈయత ఇతి ప్రదర్శయతి॥ ....*
సూత్రం ౩౫॥ ఉపాదానాత్॥ భాష్యం ఆత్మనః కర్తృత్వస్యాస్త్యేతదేవమిత్యాహ శ్రుతిస్తస్య॥ ౩౫౫॥ జీవప్రకరణ ఏవ హి కర
ణోపాదానమస్య కీర్తయతి॥ సూత్రం ౩౬॥ వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ భాష్యం విజ్ఞానం య
జ్ఞమితి శ్రుతిరేవ హి క్రియాసు కర్తృత్వం॥ ౩౫౬॥ వ్యపదిశతి తస్య యస్మాదితోఽపి చాత్మా భవేత్స కర్తా । నన్వత్ర
విజ్ఞానపదం బుద్ధిపరం స్యాన్న చాత్మపరమితి చేత్॥ ౩౫౭॥ బుద్ధిపరం చేత్తదిదం నిర్దేశవిపర్యయః ప్రసజ్యేత। విజ్ఞానేనే
తి స్యాద్విజ్ఞానమితీష్టనిర్దేశస్స్యాత్॥ ౩౫౮॥ బుద్ధివివక్షాయాం ఖలు కరణవిభక్తిర్హి దృశ్యతేఽన్యత్ర । విజ్ఞానేనేత్యే
వం శ్రుతౌ తదేవమితి ప్రసిద్ధాయాం॥ ౩౫౯॥ నను యది బుద్ధ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స స్వతంత్రస్స్యాత్ । ప్రియమాత్మ
నో హి యత్స్యాత్తదేవ సంపాదయేన్న విపరీతం॥ ౩౬౦॥ విపరీతమపి చ కార్యం కుర్వాణో దృశ్యతే హ్యసావాత్మా। ఏవం
విధా ప్రవృత్తిర్న హి స్వతంత్రస్య భవతీయుక్తతమా ॥ ౩౬౧ ॥ ఇత్యేతామాశంకాం నిరసితుమపరం హి సూత్రమిహ
వక్తి॥ •• సూత్రం ౩౭ ॥ ఉపలబ్ధివదనియమః॥ భాష్యం ఆత్మా యథోపలబ్ధిం ప్రతి స్వతంత్రో హ్యనిష్టమిష్టం చ॥
౩౬౨ ॥ ఉపలభతే తద్వదిహాప్యనిష్టమిష్టం సమార్జయేన్న కుతః । ఉపలబ్ధిసాధనాని హి భవంతి విషయప్రకల్పనార్థా
ని॥ ౩౬౩॥ ఉపలబ్ధౌ త్వనపేక్షస్స్యాదయమాత్మా హి చేతనత్వేన। నన్వయమాత్మా కరణాన్యపేక్షతే విషయకల్పనార్థం
చేత్॥ ౩౬౪॥ స చ కథమిహ స్వతంత్రస్స్యాదిత్యేతచ్చ తుల్యముభయత్ర । కర్తాప్యపేక్షతే కిల దేశం కాలం నిమిత్తమపి కిం
చిత్॥ ౩౬౫॥ నైతావతా హి కార్యే కర్తుస్స్వాతంత్ర్యముపహృతం భవతి। ఏధోదకసాపేక్షః పక్తా పాకే స్వతంత్ర ఏవ
స్యాత్॥ ౩౬౬॥ సహకార్యంతరయోగాదిష్టానిష్టప్రవృత్తిరస్య స్యాత్॥ సూత్రం ౩౮॥ శక్తివిపర్యయాత్॥ భాష్యం విజ్ఞానవ్యతి
రిక్తో జీవః కర్తేతి వక్తుమిహ యుక్తం॥ ౩౬౭॥ విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిః కర్తృత్వభాగినీ చేత్స్యాత్ । బుద్ధిర్హి కరణశక్తిః ప్రహీ
తా సర్వత్ర సా చ హీయేత॥ ౩౬౮॥ ఏవం హి కర్తృశక్తిస్తస్యా బుద్ధేః పరం ప్రసజ్యేత। సర్వార్థకారికరణం కల్పయితవ్యం త
దాన్యదేతస్యాః॥ ౩౬౯॥ శక్తోఽపి సన్ క్రియాస్విహ కరణాపేక్షో హి దృశ్యతే కర్తా । కరణవ్యతిరిక్తోఽపి హి కర్తరి సంజ్ఞాకృ
తోఽవివాదస్స్యాత్॥ ౩౭౦॥ సూత్రం ౩౯॥ సమాధ్యభావాచ్చ॥ భాష్యం ఔపనిషదాత్మబోధప్రయోజనో యస్సమాధిరుపదిష్టః।
ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతిప్రదేశేషు॥ ౩౭౧॥ అసతి చ కర్తృత్వే కథముపపన్నస్తస్యాయమిహ భవతి। తస్మా
దస్యాయమాత్మా కర్తేత్యేతచ్చ యుక్తమేవ స్యాత్॥ ౩౭౨ ॥ సూత్రం ౪౦॥ యథా చ తక్షోభయథా॥ భాష్యం శాస్త్రార్థవ
త్త్వప్రముఖైర్హేతుభిరేతస్య యచ్చ కర్తృత్వం । మీమాంసకానుమత్యా స్వాభావికమేవ తదితి సంప్రాప్తే॥ ౩౭౩॥ న స్వా
భావికమస్య చ కర్తృత్వం స్యాదితి హ దర్శయతి। తచ్చేత్స్వాభావికమిహ న విమోక్షస్స్యాత్కథంచిదపి తేన॥ ౩౭౪॥ కర్తృ
త్వాదవిముక్తేః పురుషార్థో వా కథం భవేత్ కో వా । నను కర్తృత్వే సత్యప్యస్య చ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్ ॥ ౩౭౫॥ పురు
షార్థస్స్యాన్నిస్స్వహితత్పరిహారో నిమిత్తపరిహారాత్ ।అగ్నేశ్శక్తస్యాపి హి కాష్ఠవియోగే న దాహకార్యం స్యాత్॥ ౩౭౬॥
తస్య విహాపస్యాపి నేయం శంకా హి భవతి యుక్తతమా। యేన నిమిత్తానామపి సంబంధశ్శక్తిలక్షణేన స్యాత్ ॥ ౩౭౭॥ తత్ప
రిహారాయోగాన్నాపి మోక్షసాధనతో స్యమర్వార్ః॥ నను మోక్షసాధనాత్ఖలు మోక్షస్స్యాదితి యున్నైవమాశంక్యం॥ ౩౭౮॥
సాధనసాపేక్షో యది మోక్షస్తర్హ్యయమనిత్య ఏవ స్యాత్। సాధనసాపేక్షం కిల లోకే సకలం హి దృశ్యతేఽనిత్యం॥ ౩౭౯॥
ద్రష్టుర్నిత్యావబోధాత్మా మోక్ష ఇతి సుస్థాపితం హి శాస్త్రైః శ్రుత్యా।సహి వా వికల్పతే కిల బోధస్స్వాభావికో హి కర్తృత్వే॥ ౩౮౦॥
తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాస్య కర్తృతావాచ్యా । దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేవ హి ధ్యాయతీవ శబ్దముఖా॥ ౩౮౧॥ నపి
వేకినాం పరస్మాదన్యో జీవో న విద్యతే కర్తా। నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాద్యా శ్రుతిరత్రాపి దర్శయంత్యేవం॥ ౩౮౨॥ పరాయత్త

కర్తా భోక్తా చ స్యాత్తథైవ సంసారీ। ఇతి తు న దోష ఇహ స్యాద్యస్మాదావిద్యకాని తాని ॥౩౮౩॥ ఆవిద్యకమేవేదం కర్తృత్వాదికమితి ప్రదర్శయతి । శ్రుతిరన్యాయత్రేతి హ్యవిద్యావసరే తు వారయత్యపరా ॥౩౮౪॥ యత్ర త్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరపి తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః। తస్య స్వప్నజాగ్రత్యుపాధిసంపర్కజనిత ఏవాసౌ ॥౩౮౫॥ శ్రమణ ఆకాశే పతతశ్శ్యేనస్యేవేతి దర్శయిత్వైవం । తదభావం చ సుషుప్తే శ్రావయతి ప్రాజ్ఞసంపరిష్వక్తే ॥౩౮౬॥ తద్వా అస్యేత్యాద్యా శ్రుతిః పరానందరూపతామస్య । దర్శయితుమేతమర్థం ప్రాహాచార్యో యథా చ తక్షేతి ॥౩౮౭॥ త్వర్థశ్చేహ తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్తిఫలక ఏవాసౌ । స్వాభావికమేవ స్యాత్కర్తృత్వాదికమితీహ నాశంక్యం ॥ ౩౮౮ ॥ లోకే తక్షా హి యథా గృహీతవాశ్యాదికరణహస్తస్సన్। దుఃఖీ భవతి స ఏవ స్వగృహం ప్రాప్తో విముక్తవాశ్యాదిః ॥౩౮౯॥ స్వస్థో నిర్వృతో ఽసౌ నిర్వ్యాపారస్సుఖీ భవత్యేవం। ద్వైతమవిద్యామూలకమాలంబ్య స్వప్నజాగ్రతోరాత్మా ॥౩౯౦॥ కర్తా దుఃఖీ భవతి హి స తచ్ఛ్రమస్యాపనుత్తయే హి పునః । ప్రవిశ్య పరమాత్మానం ప్రవిలాపితకార్యకరణసంఘాతః ॥౩౯౧॥ సుఖీ భవతి సంప్రసాదావసరే చ సుఖితస్సైవ చాకర్తా । ఏవమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపేన ముక్త్యవస్థాయాం ॥౩౯౨॥ ఆత్మా విధూయ సకలం పరమానందో హి కేవలో భవతి । తక్షా హి తక్షణాదౌ యథా హి వాశ్యాద్యపేక్ష్య కర్తా స్యాత్ ॥౩౯౩॥ ఏవం మన ఆదీన్యప్యపేక్ష్య కర్తా స్వతస్త్వకర్తైవ । ఇత్యావేదయితుం కిల దృష్టాంతో ఽయం ప్రదర్శితో భవతి ॥ ౩౯౪ ॥ బోధయితుం కర్తృత్వం స్వాభావికమితి న చేహ విధిశాస్త్రం । తదనూద్యావిద్యకమిహ కర్తృవిశేషబోధనార్థం స్యాత్ ॥౩౯౪॥ నన్విహ సంధ్యస్థానే ప్రతీయతే కేవలస్య కర్తృత్వం । కామం పరివర్తత ఇతి విజ్ఞానే నేతి వాక్యయుగళేన ॥౩౯౫॥ ఇతి చేన్నాయం దోషో యతశ్చ తత్రాపి కరణసంబంధః । శ్రుతివచనేన సధీరితి సంధ్యపరేణ ప్రతీయతే హి యతః ॥౩౯౬॥ స్మృతిరపి కిలేంద్రియాణాముపరమ ఇత్యేతమర్థమాచష్టే । తస్మాత్స మనా ఏవ హి విహరతి సంధ్య ఇతీయముక్తమభిధాతుం ॥౩౯౭॥ సోఽయం హి వాసనామయ ఏవ విహారో న తథ్యరూపస్స్యాత్ । శ్రుతిరియముతేవశబ్దప్రముఖార్థమిమం విచారముపదిశతి ॥౩౯౮॥ ఏవముపాదానేఽపి హి కర్తా సమనా న కేవలో భవతి । కరణవిభక్తిరయుక్తా కరణవిశిష్టస్య కర్తృతాయాం స్యాత్ ॥౩౯౯॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం లోకే వివక్షా హి దృశ్యతే బహుధా । యుధ్యంతే యోధా ఇతి యోధైర్యుధ్యత ఇహైవ రాజేతి ॥౪౦౦॥ తస్మాత్కరణవిభక్తిస్సేహ వివక్షావశేన యుక్తైవ । అపి చోపాదానేఽస్మిన్ వ్యాపారోపరమ ఏవ కరణానాం ॥౪౦౧॥ న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వస్స్పృశ్యతే స్వాపే । విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వ్యపదేశో యశ్చ దర్శితః పూర్వం ॥ ౪౦౨ ॥ స హి బుద్ధేరేవ స్యాత్కర్తృత్వపరో న చాత్మనో భవతి । మనసోఽనంతరపఠితం విజ్ఞానపదం తు బుద్ధిరూఢం హి ॥ ౪౦౩ ॥ శ్రద్ధాద్యవయవవత్త్వం బుద్ధేరేవోపదర్శయత్యేషా । తస్య శ్రద్ధేత్యాద్యా శ్రుతిరత ఇహ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానం ॥౪౦౪॥ ఏవం స ఏష వాచశ్చిత్తస్యేతి శ్రుతౌ హి యజ్ఞస్య । వాగ్బుద్ధిసాధ్యతోక్తా తస్మాద్విజ్ఞానమత్ర బుద్ధిస్స్యాత్ ॥౪౦౫॥ శక్తివిపర్యయశంకా న హి బుద్ధేః కర్తృతామతే భవతి । కరణానామపి లోకే స్వస్వవ్యాపారకర్తృతా హి యతః ॥౪౦౬॥ ఉపలబ్ధ్యపేక్షయాపి హి కరణానాం నైవ కరణతాయుక్తా । నిత్యోపలబ్ధిరూపో హ్యాత్మా యస్మాదతో న తదపేక్షా ॥౪౦౭॥ ఏవమహంకృతిపూర్వకమపి కర్తృత్వం న హ్యుపలబ్ధురిహ। బుద్ధేః కర్తృత్వే వా కరణాంతరకల్పనా న చేహాస్తి ॥౪౦౮॥ తస్య సమాధివిధానం చావిద్యకకర్తృతాముపాదాయ। తస్మాదౌపాధికమిహ కర్తృత్వం నైవ తథ్యమితి సిద్ధం ॥౪౦౯॥ ౪౧ ॥ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః ॥ యదిదముపాధినిబంధనమస్య హి కర్తృత్వమభిహితం తత్కిం। ఈశ్వరమనపేక్ష్య స్యాదథవా తమపేక్ష్య భవతి చేత్యేవం॥ ౪౧౦॥ ఏష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతివచసామపి తథైవ విధివచసాం। అన్యోన్యం హి విరోధే శంకా సేయం సముత్థితా భవతి ॥౪౧౧॥ సత్యామేతస్యాం ఖల్విహ మీమాంసకమతేన చాక్షేపః। నాపేక్షతే హి జీవః పరమాత్మానం ప్రయోజనాభావాత్ ॥౪౧౨॥ రాగద్వేషాదియుతః కారకసంపత్తిసహకృతో జీవః। అనుభవితుం కర్తృత్వం శక్నోతి యతః కిమీశ్వరేణాస్య ॥౪౧౩॥ కృష్యాదికేషు కర్మస్వీశాపేక్షా న దృశ్యతే లోకే । క్లేశదకర్తృత్వేన చ జంతూన్ సృజతో ఽస్య నిర్ఘృణత్వం స్యాత్ ॥౪౧౪॥ విషమఫలం కర్తృత్వం విదధత ఈశస్య విషమతాపి స్యాత్ । సాపేక్షత్వాన్నాసౌ దోషస్స్యాదితి తు నేహ యుక్తతమం ॥౪౧౫॥ సా

పేక్షతా తదా స్యాద్ధర్మాధర్మాపేక్షయా హి జంతూనాం। జీవస్య కర్తృతాయాం సత్యాం సద్భావపతయోర్భవతి॥౪౧౬॥ య
ది చేదీశాపేక్షం కర్తృత్వం స్యాత్తదా హి కే విషయం। స్యాదపేక్షత్వం తస్య స్యాదకృతాభ్యాగమశ్చ దుర్వారః॥౪౧౭॥ ఇత్యే
తాననుశంకామపనుదతి హి సూత్రకృత్తు శబ్దేన। జీవోఽవిద్యావశతో భవత్యవిద్యాతమోంధ ఏవ కిల॥౪౧౮॥ సహి కార్యకర
ణసంఘావివేకదర్శీ భవేదతస్తస్య। చేతయితురీశ్వరాత్ఖలు కర్మాధ్యక్షాచ్చ సర్వభూతస్థాత్॥౪౧౯॥ తదనుజ్ఞయా కిల
స్యాత్సంసారః కర్తృభోక్తృతారూపః। తదనుగ్రహైకహేతుకవిజ్ఞానేనాస్య మోక్షసిద్ధిరపి॥౪౨౦॥ ఏష హ్యేవేత్యా
ద్యాః శ్రుతిరిమమర్థమిహ యతః ప్రదర్శయతి। యాచ య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి శ్రుతిస్సాపి దర్శయత్యేవం॥౪౨౧॥ నన్వీశః కారయి
తా యదా భవేత్తస్య విషమతా హ్యేవం। నిర్ఘృణతా జీవస్యాప్యకృతాభ్యాగమోఽప్యనః పతతి॥౪౨౨॥..........*

సూత్రం ౪౨॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ టీకా ఉక్తాపేక్షనివృత్తిప్రయోజనో హి
తుశబ్ద ఇహ భవతి। జీవప్రయత్నసాధ్యో ధర్మాధర్మైకలక్షణో యోఽసౌ॥౪౨౩॥ తదపేక్ష ఏవ హీశః కారయతి తతో న
వదోషోఽయం। ధర్మాద్యపేక్షమేవ హి విషమం విభజేత్ఫలాన్యసావీశః॥౪౨౪॥ తత్తద్బీజాపేక్షో వృష్టిహియవాదీన్యథా
సోపర్జన్యః। సృజతి తథా పరమాత్మా ధర్మాధర్మావపేక్ష్య కారయతి॥౪౨౫॥ అసతి చ పర్జన్యేస్మిన్న సత్సు బీజేషు నోపజా
యతే। రసపుష్పఫలపలాశాద్యఖిలం యచ్చోపపద్యతే తద్ధి॥౪౨౬॥ ఏవం పరమాత్మాసౌ ధర్మాధర్మావపేక్ష్య జీవగతౌ।
జీవానామేతేషాం శుభాశుభాత్మకఫలం హి విదధాతి॥౪౨౭॥ నన్వేతత్కర్తృత్వం జీవస్య యదా భవేత్పరాయత్తం। క
థమిహ కృతప్రయత్నాపేక్షత్వం స్యాదితీహ నాశంక్యం॥౪౨౮॥ కారయతి హి పరమాత్మా కుర్వంతం పూర్వవాసనావ
శతః। పూర్వతరం చాపేక్ష్య ప్రయత్నమీశో హ్యకారయత్పూర్వం॥౪౨౯॥ పూర్వమపేక్ష్యేదానీం కారయతీశోఽయ
తోఽహ్యనాదిరసౌ। సంసారస్తస్మాదిహ సూత్రకృతోక్తం హి సకలమనవద్యం॥౪౩౦॥ కథమవగమ్యత ఈశః కృతప్రయ
త్నాపేక్ష ఇతి చేన్న। విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే హ్యేవం॥౪౩౧॥ ఏవం చేదేవ స్యాత్స్వర్గకామో
యజేత న హన్యాత్। ఇతి విహితం ప్రతిషిద్ధం సఫలం నో చేత్తదేతదఫలం స్యాత్॥౪౩౨॥ ఈశ్వర ఏవ విధౌ వా ప్రతిషే
ధే వా సదా నియుజ్యేత। యస్మాత్పరతంత్రోఽసౌ జీవస్స కథం నియుజ్యతే తత్ర॥౪౩౩॥ విధిహితకారిణం వానర్థేన నిషిద్ధ
కారిణం చ తథా। అర్థేన సంసృజేదితి వేదోఽప్యప్రమాణమేవ స్యాత్॥౪౩౪॥ అనపేక్షశ్చేదీశో లోకే స్యాత్పురుషకారవై
యర్థ్యం। ఏవం చ దేశకాలాదీనామకృతాగమాదిదోషస్స్యాత్॥౪౩౫॥ ఇతి ఖలు దూషణజాతం త్వాదిగ్రహణేన ద
ర్శితం మునినా। తస్మాత్కర్మాపేక్షః కారయతీశ ఇతి కోపి న విరోధః॥౪౩౬॥ ....*

సూత్రం ౪౩॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే॥ టీకా ఏవోఽజీవో నిత్యో నాణురకర్తాస్వయం
ప్రకాశ ఇతి। వర్ణితమేతత్పూర్వం బ్రహ్మైక్యం తస్య సుగమమేవేతి॥౪౩౭॥ సంప్రతి భేదాభేదశ్రుతివచసామిహావిరో
ధశంకాయాం। తామపనీయ హి సకలాం బ్రహ్మైక్యమిదం దృఢీకరోతి మునిః॥౪౩౮॥ ఉపకార్యో జీవోఽసావుపకారక ఏవ భ
వతి పరమాత్మా। ఇతి తు పురా నిర్దిష్టం సంభవతి సంబంధినోరయం ధర్మః॥౪౩౯॥ కిం స్వామిభృత్యయోరివ కిము పావగ్ని
స్ఫులింగయోరివ వా। ఇతిశంకాయాం సత్యాం యుక్తస్స్యాత్స్వామిభృత్యవత్తత్ర॥౪౪౦॥ తత్ర నియామ్యనియా
మకభావో హ్యనుప్రసిద్ధ ఇహ లోకే। తద్వదిహాపి స్యాదిత్యాశంకాపోహాయ నిరస్యతే సవది॥౪౪౧॥ ఈశస్యాంశో జీవో యథా
స్ఫులింగో భవత్యసావగ్నేః। నన్వీశో నిరవయవః కథం హి తస్యాంశ ఏష జీవస్స్యాత్॥౪౪౨॥ తస్మాన్నాసావంశో నానా
వ్యపదేశదర్శనాదపిచ। నానావ్యపదేశే సోఽన్వేష్టవ్యో య ఆత్మేత్యాదిః॥౪౪౩॥ శ్రుత్యంతరేషు దృష్టో నాసతి భేదే స
యుజ్యతే హ్యపి। స్వస్వామిభృత్యభావో యుక్తస్స్యాదితి తు నేహ శంక్యం స్యాత్॥౪౪౪॥ నహి నానావ్యపదేశాదేకస్మా
దంశతాత్ర నిర్దిష్టా। కింత్వన్యథాపి తస్యావ్యపదేశాదంశతోపపన్నా స్యాత్॥౪౪౫॥ వ్యపదేశోఽనానాత్వప్రతిపత్తిప
రోపి భవతి తస్యేహ। దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఏకే సమామనంతి యతః॥౪౪౬॥ ఇహ హ్యాథర్వణికాః కిలసూక్తే బ్ర
హ్మసూక్తస్య బోధవతి। దాశా దాసాః కితవా బ్రహ్మైవేత్యర్థమనుపదిశంత్యేతే॥౪౪౭॥ త్వం స్త్రీతి శ్రుతిరన్యా వ్యప

దిశతి బ్రహ్మతత్త్వమేవమితి । స్త్రీ చ పుమాంశ్చ కుమార స్తథా కుమారీ తథైవ జీర్ణోఽపి ॥ ౪౪౮॥ యశ్చ హి జాతో లోకే సకలోఽయం బ్రహ్మ భవతి నాన్య ఇతి । సర్వాణీత్యాద్యా అధికథయంతి బ్రహ్మ సర్వరూపమితి ॥ ౪౪౯॥ చైతన్యం త్వవిశిష్టం భవతి హి జీవేశయోర్యతస్తస్మాత్ । భేదాభేదావగమాభ్యామీశాంశత్వమస్య యుక్తతమం ॥ ౪౫౦॥ ... ... *

సూ ౪౪॥ మంత్రవర్ణాచ్చ॥ శ్లో॥ తావానస్యేత్యాద్యో మంత్రోఽప్యయమర్థమేవ దర్శయతి । మంత్రే చ భూతశబ్దస్థావరజంగమసజీవదేహపరః ॥ ౪౫౧॥ తత్పరతా ఽహింసన్నితి మంత్రే దృష్టా హి భూతశబ్దస్య । అత్ర చ పాదోంఽశస్స్యాత్తస్మాదంశత్వమస్య యుక్తతమం ॥ ౪౫౨॥ సూ ౪౫॥ అపి చ స్మర్యతే॥ శ్లో॥ ఈశ్వరగీతాస్వపి కిల జీవస్యేశాంశతా నిర్దిష్టా । తత్ర మమైవాంశ ఇతి వ్యపదేశో యేన జీవభూతస్య ॥ ౪౫౩ ॥ అత్ర నియోజ్యనియోజకభావోఽసౌ స్వామిభృత్యయోరేవ । లోకే యద్యపి దృష్టస్తథాపి శాస్త్రేణ చాంశతా కథితా ॥ ౪౫౪॥ హీనోపాధియుతా నిఖిలా జీవాః ఈశో మాయాసహాయసంపన్నః । పరమాత్మాంశాస్తేష్వత్ర న కాచిద్విరోధశంకా స్యాత్ ॥ ౪౫౫॥ నన్వీశాంశో జీవో యది తదీయేన దుఃఖభోగేన । అంశిన ఈశస్యాపి హి దుఃఖిత్వం దుర్నివారమేవ స్యాత్ ॥ ౪౫౬॥ హస్తాద్యవయవసంగతదుఃఖేన యథాంగినోఽభవద్దుఃఖం । నానాజీవాంశగతైర్దుఃఖైరీశస్య దుఃఖమధికం స్యాత్ ॥ ౪౫౭॥ ముక్తాత్తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖమపరిహార్యం స్యాత్ । సమ్యగ్దర్శనమఫలం పూర్వస్సంసార ఏవ వరమితి చేత్ ॥ ౪౫౮॥ ... ... *

సూ ౪౬॥ ప్రకాశాదివన్నైవం పరః॥ శ్లో॥ జీవో యథా హి దుఃఖం సంసారకృతం సదానుభవతి తథా । నైవం పరో హి యస్మాజ్జీవో దేహాత్మభావమాపన్నః ॥ ౪౫౯॥ తద్దుఃఖేనావిద్యావశతో దుఃఖిత్వమాత్మనో మనుతే । దేహాత్మభావయోగో దుఃఖ్యభిమానోఽపి నైవేశస్య ॥ ౪౬౦॥ జీవస్యాపి చ దేహాద్యవివేకభ్రమనిబంధనో భవతి । దుఃఖాభిమానవిషయో న తు స చ పరమార్థతోఽస్తి కశ్చిదపి ॥ ౪౬౧ ॥ ఇహ పుత్రమిత్రగోచరమపి దుఃఖం తదభిమానతో దృష్టం । అభినివిశమానమేవ స్నేహవశేన హి పుత్రమిత్రాదౌ ॥ ౪౬౨॥ తత్రాభిమానయోగాదనుభవతి తదీయదుఃఖమపి । మిథ్యాభిమానమూలో దుఃఖానుభవోఽపి హి భవతి తేనాసౌ ॥ ౪౬౩ ॥ యే పుత్రమిత్రబంధుష్వభిమానవివర్జితా హి యతినస్స్యుః । తద్దుఃఖమూలకం కిల దుఃఖం నైతేషు దృశ్యతే కిమపి ॥ ౪౬౪॥ కిముత ప్రజ్ఞానఘనాత్పరాత్మనోఽన్యన్న పశ్యతో వస్తు । దుఃఖిత్వం నేతి తతో నైవాత్మజ్ఞానమఫలమితి శంక్యం ॥ ౪౬౫॥ అత్ర నిదర్శనమేతత్ప్రకాశవదితి ప్రదర్శితం మునినా । లోకే యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రోఽపి వ్యోమమండలవ్యాపీ ॥ ౪౬౬॥ ఋజువక్రభావకలితేష్వంగుళిదార్వాద్యుపాధిషు ప్రాయః । ఉపగతతద్భావ ఇవ ప్రతిపన్నో న స పరమార్థతస్స్యాయం ॥ ౪౬౭॥ తద్భావం ప్రతిపద్యత ఏవం సర్వత్రగోఽపి చాకాశః । గచ్ఛత్స్వపి చ ఘటాదిషు గచ్ఛన్నివ భావ్యమానరూపోఽపి ॥ ౪౬౮ ॥ గచ్ఛతి న స పరమార్థత ఏవం జలకంపనేన తత్రస్థే । సూర్యాదిప్రతిబింబేఽపి కంపమానే న కంపతే సూర్యః ॥ ౪౬౯॥ ఏవమవిద్యోపస్థితబుద్ధ్యుపహితజీవసంజ్ఞికేఽప్యంశే । దుఃఖాయితేఽపి తస్మిన్ తద్వద్దుఃఖాయతే న హీశోఽయం ॥ ౪౭౦॥ జీవస్యాపి హి దుఃఖప్రాప్తిరవిద్యానిబంధనేత్యుక్తం । ఏవమవిద్యామూలకమేతం జీవాత్మభావమున్మూల్య ॥ ౪౭౧॥ బ్రహ్మాస్మి త్వం వదంతి హి తత్త్వమసీత్యాది సకలవేదాంతాః । తస్మాన్నో జైవేన చ దుఃఖేనేశస్య దుఃఖితాపత్తిః ॥ ౪౭౨॥ సూ ౪౭॥ స్మరంతి చ॥ శ్లో॥ వ్యాసాదయః కిల మీః స్మరంతి పరమాత్మతత్త్వమఖిలమపి । తత్ర చ పరమాత్మాయం స హి నిత్యో నిర్గుణశ్చ భవతి యతః ॥ ౪౭౩॥ స హి కర్మణాం ఫలైర్నాపి లిప్యతే పద్మపత్రమివ పయసా । కర్మాత్మా త్వపరోఽసౌ సంయుజ్యతే మోక్షబంధనైరితి హి ॥ ౪౭౪ ॥ అత్ర చశబ్దశ్రవణాత్సమామనంతీతి వాక్యశేషస్స్యాత్ । నన్వత్ర చాంతరాత్మా భూతానామేక ఏవ చేత్తర్హి ॥ ౪౭౫॥ కథమత్రానుజ్ఞాపరిహారౌ తావర్థవత్తరౌ భవతః ॥ నన్వీశాంశో జీవస్తద్భేదాత్తౌ సమంజసౌ భవతః ॥ ౪౭౬॥ ఇతి చేదనంశతామపి జీవస్యాభేదబోధికాశ్శ్రుతయః । మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యా హి ప్రదర్శయంత్యేవం ॥ ౪౭౭ ॥ నాన్యోఽతోఽస్తీత్యాద్యాస్సంత్యేవమాదికాశ్శ్రుతయః । నన్విహ భేదాభేదావగమాభ్యామంశతా హి నిర్ణీతా ॥ ౪౭౮॥ సత్యం తథాపి భేదాభేదౌ నాత్ర చ బుబోధయిషితౌ హి । భేదమనూద్యావిద్యకమభేద ఏవాత్ర కిల బుబోధయిషితో హి ॥ ౪౭౯॥ నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఇహ ముఖ్యోంఽశః కథం భవే

జీవః । తస్మాత్పర ఏవైకో భూతానాం భావతి చాంతరాత్మా యః ॥ ౪౮౦ ॥ సోయం హి జీవభావేనావస్థిత ఇత్యవశ్యమిహ వాచ్యం । ఏవం చానుజ్ఞాపరిహారానుపపత్తిరిత్యతో బ్రూతే ॥ ౪౮౧ ॥ ... ... *

సూత్రం ౪౮ ॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ॥ శ్లోకాః అగ్నీషోమీయం పశుమిత్యాద్యా కిల భవేదిహానుజ్ఞా । పరిహారశ్చ న హింస్యాదిత్యాదిస్తావుభావపి ప్రథితౌ ॥ ౪౮౨ ॥ ఏవమృతౌ భార్యామితి గురుపత్నీం నైవ సంస్పృశేదితి చ । ఏతౌ చానుజ్ఞాపరిహారౌ భవతో హి దేహసంబంధాత్ ॥ ౪౮౩ ॥ ఆత్మన ఏకత్వేపి చ దృష్టావిహాత్ర దేహసంబంధః । దేహేంద్రియసంఘాతావివేకమూలభ్రమాత్మకస్సోయం ॥ ౪౮౪ ॥ అహమంధో మూఢోహం గచ్ఛామ్యహమేవ చాగమిష్యామి । ఇతి కిల సమ్యగ్జ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రీతతోసౌ హి సర్వజంతుషు వ ॥ ౪౮౫ ॥ తస్మాన్నైవానుజ్ఞాపరిహారాదౌ న బాధకం కిమపి । తద్వ్యానర్థక్యం స్యాత్సమ్యగ్దర్శిన ఇతీహ నాశంక్యం ॥ ౪౮౬ ॥ హేయమేచోపాదేయమయస్త్వవివేకినియుజ్యతేసోయం । యస్త్వాత్మవ్యతిరిక్తం హేయముపాదేయమపి చ నేక్షేత ॥ ౪౮౭ ॥ బ్రహ్మాత్మనిరూఢధిత్వోపి ద్వాన్ సకథం నియుజ్యతేతత్ర । సమ్యగ్దర్శిన ఇహ యదిన నియోగస్స్యాద్యథేష్టచేష్టా స్యాత్ ॥ ౪౮౮ ॥ ఇతి తు న సర్వత్రైవాహ్యభిమానోసౌ ప్రవర్తకో యస్మాత్ । అభిమానాభావేన హి తత్త్వవిదో న హి యథేష్టచేష్టా స్యాత్ ॥ ౪౮౯ ॥ తస్మాచ్చానుజ్ఞాపరిహారావిహ దేహయోగజావేవ । ఇహ చ నిదర్శనభూతా జ్యోతిః ప్రముఖా భవంతి లోకేస్మిన్ ॥ ౪౯౦ ॥ జ్యోతిష ఏకత్వేపి హ్యగ్నిశ్శ్మశానగృహ్యస్త్యజ్యతే లోకే । పరివర్జ్యతే హి సవితుః ప్రకాశ ఏకోప్యమేధ్యదేశస్థః ॥ ౪౯౧ ॥ వైదూర్యాద్యా భౌమా గృహ్యంతే నరకళేబరాణి నహి । మూత్రపురీషం చ గవాం పవిత్రమితి గృహ్యతే న చాన్యస్య ॥ ౪౯౨ ॥ ... ... *

సూత్రం ౪౯ ॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః ॥ శ్లోకాః నన్వేవమపి హి దోషో భవతి హ్యేకాత్మతామతేసోయం । స్వామ్యైకత్వాదిహ కిల కర్మఫలవ్యతికరో భవేదితి చేత్ ॥ ౪౯౩ ॥ నహి కర్తుర్భోక్తుర్వా సంబంధస్సర్వతనుభిరిహ భవతి । యోసావుపాధితంత్రః కర్మఫలవ్యతికరో న తేనాస్య ॥ ౪౯౪ ॥ సూత్రం ౫౦ ॥ ఆభాస ఏవ చ ॥ శ్లోకాః జీవస్యాంశత్వం ప్రాగ్వ్యమవచ్ఛేదపక్షమాశ్రిత్య । కరకాకాశస్యేహ వర్ణితమిహ చైవకారయోగేన ॥ ౪౯౫ ॥ తత్రాపి చ్ఛేదమతే హ్యరుచిం కాంచిదపి సూచయన్నేవ । రూపం రూపమితి శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షమనుసరతి ॥ ౪౯౬ ॥ ఆభాస ఏవ జీవః పరాత్మనో వారిసూర్యవద్భవతి । సాక్షాన్న స ఏవ స్యాన్నాపి చ వస్త్వంతరం హి జీవోసౌ ॥ ౪౯౭ ॥ యస్మాదిహ ప్రవిష్టః పరస్స ఏవ ఇతి వాక్యనిర్దిష్టః । తస్మాదిహ బుద్ధ్యాదిప్రతిబింబో జీవ ఏవ ఇతి యుక్తం ॥ ౪౯౮ ॥ శుక్తౌ రజతవదస్య హి న వస్తురూపేణాకల్పితత్వం స్యాత్ । నేదం రజతమితీవ హి నేదం ముఖమితి న దృశ్యతే యస్మాత్ ॥ ౪౯౯ ॥ ప్రతిబింబస్య చ బాధో న దర్పణే ముఖమితీహ దృష్టస్స్యాత్ । తస్మాదుపాధిసక్తస్స్వరూపమాత్రేణ కల్పితోయం స్యాత్ ॥ ౫౦౦ ॥ ఏకస్మిన్ జలసూర్యే ప్రకంపమానే న కంపతే హ్యన్యః । ఏకస్మిన్ కిల జీవే కర్మాణి న తదంతరస్య తద్యోగః ॥ ౫౦౧ ॥ అత్ర వ్యతికరశంకా హ్యేకాత్మ్యే నైవ కర్మఫలయోస్స్యాత్ । ఆభాసోయమవిద్యాకృతస్తదాలంబనోపి సంసారః ॥ ౫౦౨ ॥ ఆవిద్యకత్వమేతం వ్యాసస్యాపరమార్థరూపముపదిశతి । బహవో విభవో యేషామాత్మానో వ్యతికరో హి తేషాం స్యాత్ ॥ ౫౦౩ ॥ చైతన్యమాత్రరూపా బహవో విభవో భవంతి చాత్మానః । సాధారణం ప్రధానం తదర్థమితి తన్నిబంధనైవేషాం ॥ ౫౦౪ ॥ భోగాపవర్గసిద్ధిర్భవతీతి హి వర్ణయంతి కిల సాంఖ్యాః । బహవస్సర్వగతా అప్యాత్మానస్స్వయమచేతనా ఏవ ॥ ౫౦౫ ॥ ఉపకరణాని బహూని హి మనాంసి తాన్యప్యచేతనాన్యేవ । ఆత్మమనోయోగేన హ్యుత్పద్యంతే గుణా నవేచ్ఛాద్యాః ॥ ౫౦౬ ॥ ప్రత్యేకమాత్మసమయదాహ్యవ్యతిరేకేణ సమవయంత్యేతే । భవతి తదా సంసారస్తదుపరమో మోక్ష ఇతి హి కాణాదాః ॥ ౫౦౭ ॥ సాంఖ్యనయే జీవానాం స్వగతశ్చైతన్యమాత్రరూపత్వాత్ । ఏకస్మిన్నపి దేహే సర్వేషామాత్మనాం చ సాన్నిధ్యాత్ ॥ ౫౦౮ ॥ ఏకస్మిన్ సుఖయోగే తస్సర్వేషాం తతో న జాయేత । అవిశేషేపి చ పుంసాం సర్వేషాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య ॥ ౫౦౯ ॥ నియమేన ప్రకృతిరియం పుంసాం భోగాపవర్గసిద్ధ్యర్థం । ఉద్దిశ్య ప్రతిపురుషం ప్రవర్తతే నేతి తద్వ్యవస్థా స్యాత్ ॥ ౫౧౦ ॥ భోగోవిషయమతి స్యాదపవర్గో గుణవిలక్షణాత్మమతిః । తత్సాధనభూతేయం నియతా ప్రకృతిప్రవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥ ౫౧౧ ॥ ఏ

తదనంగీకారే స్వమహత్త్వఖ్యాపకాఙ్క్షాకా స్యాత్ । ఏవంచేమద్దేశ్యవ్యాఘాతోఽత్రాపి మోక్షరూపస్స్యాత్ ॥ ౨౧౨॥ ఇతి చైవైకాత్మ్యేఽపి నోపపత్తిం కథం వ్యవస్థా స్యాత్ । అయమద్వైతేఽపి వేకో జడప్రధానస్య నైవ యుక్తతమః ॥ ౨౧౩॥ నాచేతనస్య లోకే నియామకత్వమపి దృశ్యతే క్వాపి । తస్మాచ్చ నవ్యవస్థాద్యకర ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౧౪ ॥ కాణాదానాంచ నయే యద్యేకేనాత్మనా మనో యోగః । ఆత్మాన్తరైస్తథాయం సాన్నిధ్యస్యావిశేషతో హి భవేత్ ॥ ౨౧౫॥ హేత్వవిశేషాత్తేషాం సర్వసుఖదుఃఖత్వమపరిహార్యం స్యాత్ । ఇహ చాదృష్టనిమిత్తో నియమస్స్యాదితి తు నేహ యుక్తతమం॥ ౨౧౬॥ సూత్రం ౫౧॥ అదృష్టానియమాత్ ॥ వృత్తిః యచ్చ మనోవాక్కాయైరదృష్టముత్పద్యతే హి తచ్చ కిల । సర్వాత్మనాం విభూనాం ప్రతిదేహం సన్నిధానసామ్యేన ॥ ౨౧౭ ॥ ఏతస్యైవమదృష్టః నాన్యస్యేతి హి న శక్యతే జ్ఞాతుం । సాంఖ్యానాం తు నయే తత్ప్రధానసమవేతమేవ నాత్మగతం ॥ ౨౧౮ ॥ తస్య చ సుఖాదిభోగేన ప్రత్యాత్మం నియామకత్వం స్యాత్ । నన్విత్థంకరవాణీత్థం ప్రయత ఇతి చైవమాద్యా హి ॥ ౨౧౯ ॥ అభిసంధ్యాదయ ఇహ యే ప్రత్యాత్మని తే ప్రవర్తమానాస్స్యుః । స్వస్వామిభావగమకా భవంత్యదృష్టాత్మనామితి ప్రాప్తే ॥ ౨౨౦॥ ... ... *

సూత్రం ౫౨॥ అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవం॥ వృత్తిః అభిసంధ్యాదీనామపి హేత్వవిశేషాద్యథోక్తదోషస్స్యాత్ ॥ *

సూత్రం ౫౩॥ ప్రదేశాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ ॥ వృత్తిః దేహప్రతిష్ఠితేనేహ మనసా యోగస్తు తదవచ్ఛిన్నే ॥ ౨౨౧॥ ఆత్మప్రదేశ ఏవ హి భవత్యతస్స్యాదిహ వ్యవస్థేయం । ఇతి చేన్నేదం యుక్తం యత ఇహ సర్వాత్మనాం విభుత్వేన ॥ ౨౨౨॥ సర్వేష్వపి చ శరీరేష్వన్తర్భావో యమప్రతీకారః । తేన చ తదవచ్ఛిన్నస్సర్వేష్వాత్మసు సమో హి సంయోగః ॥ ౨౨౩॥ నాపి చ నిరవయవస్య ప్రదేశపరికల్పనాపి యుక్తతమా । యది కల్పితః ప్రదేశః కార్యం పరమార్థతః కథం జనయేత్ ॥ ౨౨౪॥ సర్వాత్మసన్నిధానే శరీరముత్పద్యమానమస్యైవ । నాన్యస్యేతి నియంతుం న శక్యతే కేనచిత్క్వచిద్వాపి ॥ ౨౨౫ ॥ యత్రాత్మనోర్ద్వయోరపి సమానసుఖదుఃఖభోగ ఇహ దృష్టః । దేహైక్యే నైవ హి తయోర్ద్వయోర్భోగసిద్ధిరపి చ స్యాత్ ॥ ౨౨౬॥ తత్ర హి తయోర్ద్వయోరపి సమప్రదేశం హ్యదృష్టమితి యుక్తం । సుఖదుఃఖమనుభూత్వాలయస్మిన్దేశే హి దేవదత్తోఽసౌ ॥ ౨౨౭॥ అపయాతే తస్మిన్కిల కాశీదత్తేతమేవ సంప్రాప్తే । తస్యాపి చేతరేణ హి సమసుఖదుఃఖానుభూతిరిహ దృష్టా ॥ ౨౨౮॥ పానస్యాన్యదివతయోస్సమప్రదేశత్వదృష్టమిహ న స్యాత్ । స్వర్గాద్యుపభోగస్యానుపపత్తిరపి ప్రదేశవాదినయే ॥ ౨౨౯॥ బ్రాహ్మణశరీరదేశావచ్ఛిన్నస్యాదృష్టనివృత్తిః । స్వర్గాద్యుపభోగః కిల దేవాదిశరీరదేశ ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౩౦॥ లోకే హి కార్యకారణభావో న హి భిన్నదేశయోర్దృష్టః । ఇహ చాత్మనాం బహూనాం సర్వగతత్వమపి నోపపన్నం స్యాత్ ॥ ౨౩౧॥ సతి దృష్టాంతే తదిదం బుద్ధ్యారూఢం భవేన్న చేతరథా । వనతావత్త్వం కేతే బహవో జీవాస్సమానదేశాశ్చ ॥ ౨౩౨॥ రూపరసాదయ ఇవ తే సమానదేశాశ్చ బహవ ఇతి చేన్న । తేషామపి ధర్మ్యైక్యం శేనాభేదాత్తత్స్వరూపతా యుక్తా ॥ ౨౩౩॥ అథవా లక్షణభేదాత్తేషాం భేదో న చాత్మనాం స భవేత్ । నేహ బహూనాం తేషాం లక్షణభేదశ్చ వక్తుమపి శక్యః ॥ ౨౩౪ ॥ అంత్యవిశేషాదేవ హి తేషాం భేదోపపత్తిరిత్యపి న । సతి భేదేఽన్త్యవిశేషస్తస్మిన్సతి భేదకల్పనా భవతి ॥ ౨౩౫॥ ఇతి చేతరేతరాశ్రయతాదోషోఽస్యత్ర దుర్నివారస్స్యాత్ । ఆకాశాదీనామపి విభుత్వమస్మాకమననుమతమేవ ॥ ౨౩౬॥ ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుతివాక్యేనాస్య కార్యతావగమాత్ । ఆత్మైకత్వే దోషా వాదిభిరుద్భావితాశ్చ యే సర్వే ॥ ౨౩౭॥ తే సరసి తా హి బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగావలంబనేనైవ । తస్మాదస్మిన్పక్షే న దోషశంకావకాశ ఇతి సిద్ధం ॥ ౨౩౮॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయ్యాత్మస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యో హ్యయమధ్యాయః ॥ ౨౩౯॥ తత్ర తృతీయే పాదే సూత్రార్థోయశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౨౪౦ ॥ ... ... *

ఇతి తృతీయపాదః

శ్రీగణాధిపతయేనమః

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థపాదః.

పూర్వస్మిన్నధికరణేవిచార్యకర్తృస్వరూపమఖిలమపి । ఇహచతముపకరణానాం ప్రాణానాంసాధయత్యథోత్పత్తిం ॥౧॥ పూర్వత్ర భూతభోక్తృస్వరూపమఖిలంవిచార్యసమ్యగిహ । ప్రాణస్యభౌతికస్యహివిచారఇతిహేతుహేతుమద్భావః॥౨॥ పాదద్వయస్యసంగతిరిత్యేతత్స్ఫుటయితుంహివర్ణయతి । వియదాదిగోచరశ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయపాదేన ॥౩॥ పరిహృతఇహతుచతుర్థపాదే ప్రాణాదిగోచరోయోసౌ । శ్రుతివిప్రతిషేధస్స్యాత్సచాయమిహకిలనిరస్యతేసమ్యక్ ॥౪॥ తత్తేజోసృజతేతిహ్యాత్మనఆకాశపవమాద్యేషు । శ్రుతివచనేషూత్పత్తిః ప్రాణానాంనోపలభ్యతే క్వాపి ॥౫॥ కించానుత్పత్తిఃక్వచిదేషామామ్నాయతేహ్యసద్వేతి । అస్మిన్మంత్రే ప్రాణా ఋషిస్వరూపేణదర్శితాస్తేషాం ॥౬॥ ప్రాణానాంసద్భావః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రతీయతేన్యత్ర । తేషాం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిఃపఠ్యతేయథేత్యస్మిన్ ॥౭॥ఏతస్మాజ్జాయతఇతిమంత్రేపిచదృశ్యతేతదుత్పత్తిః । ఏవంసప్త ప్రాణాఃప్రభవంత్యేవమాదిమంత్రేషు ॥౮॥ ఏవంహిశ్రుతివచసాంవిప్రతిషేధోత్రభవతిదుర్వారః । అత్రతదన్యతరస్యహినిర్ధారణకారణంనకించిదపి ॥౯॥ తస్మాదప్రతిపత్తిఃశ్రుతివచనానామిహప్రసజ్యేత । అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణతోభవేద్గౌణీ ॥౧౦॥ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితిపక్షాంతరంప్రసజ్యేత । ఇతివిచికిత్సాయాంకిలసత్యాంభగవాంస్తదేతదిహపఠతి॥౧౧॥ ... ... *

శ్లోకం ౧॥ తథా ప్రాణాః ॥ టీకా నన్వత్రానులోమ్యంతథేతికథమిహపునర్నిరూప్యేత । ప్రకృతోపమానమత్రహినదృశ్యతేతేనతత్కథంభవతి ॥౧౨॥ పూర్వమతీతానంతరపాదాంతేవర్ణితంహిభూయోపి । సర్వగతాత్మబహుత్వప్రతిపాదకవాదిదూషణంహిపరం॥౧౩॥ పాద్యశ్వ్యాఖ్యావేహితదిదంనైవోపమానమిహభవతి । నాపిహ్యదృష్టసామ్యప్రతిపాదనపరమిదంతథేతిస్యాత్॥౧౪॥ సర్వాత్మసన్నిధానేహ్యదృష్టముత్పన్నమనియతంయద్వత్ । ఏవమనియతాఃప్రాణాస్సర్వేష్వాత్మస్వితీహవక్తవ్యం॥౧౫॥ తత్ఫలదేహానియమేనైవోక్తంభవతిచేహపునరుక్తం । అపసిద్ధాంతభయేనప్రాణాజీవేనసోపమీయేరన్ ॥౧౬॥ ప్రాణానాంతూత్పత్తిర్నైవతథాభవతిహిజీవస్య । తస్మాదనుచితమేతత్తథేతిసూత్రోక్తమితితునాశంక్యం॥౧౭॥ ఏతస్మాదాత్మనఇతియత్ప్రాణోత్పత్తివాక్యముపదిష్టం । తదిదముదాహరణంస్యాత్తద్గతముపమానమత్రసంగ్రాహ్యం ॥౧౮॥ ప్రాణాస్తథాపరస్మాద్యథాహిలోకాదయోభవంత్యస్మాత్ । ఇతికిలసూత్రార్థస్స్యాత్తత్రినపూర్వోక్తదూషణంకిమపి॥౧౯॥ ఏతస్మాజ్జాయతఇతిమంత్రాంతరమపిభవేదుదాహరణం । తేనచఖాదివదేవప్రాణాజాయంతఇతిహిఫలితంస్యాత్ ॥ ౨౦ ॥ అథవావ్యవహితమేవహివియదాదితృతీయపాదనిర్దిష్టం । ఉపమానమత్రభవతివ్యవహితయోగోపిదృశ్యతేన్యత్ర ॥ ౨౧ ॥ పానవ్యాపచ్చేతిహిసూత్రేస్మిన్దృశ్యతేతథైవాసౌ । యజ్ఞేహిసోమపానేక్రియమాణేసతిభవేద్యదావమనం ॥౨౨॥సోమేంద్రదేవతాకంశ్యామాకచరుంససిర్వపేత్తద్వత్ ।ఇతిఖలుసూత్రార్థస్స్యాత్తత్రహితచ్ఛబ్దయోగతోహియథా॥ ౨౩॥ అశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యాన్యాయోసావ్యవహితఃపరామృష్టః। తద్వదిహాపివ్యవహితసంబంధేనైవబాధకంకిమపి ॥౨౪॥ తస్మాదుత్పద్యంతేప్రాణావియదాదివదితిసిద్ధమిహ । అత్రశ్రుతివత్వమేవప్రాణోత్పత్తౌహిసాధకోహేతుః ॥ ౨౫ ॥ నను కేషుచిత్ప్రదేశేష్వియముత్పత్తిర్హినశ్రూయతేత్యుక్తం। తదయుక్తంకిలయస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్శ్రుతైవచాన్యత్ర ॥౨౬॥ క్వచిదశ్రుతమపితదిదంనశ్రుతమన్యత్రవారయితుమీష్టే।తస్మాచ్ఛ్రుతినిర్దేశాత్ప్రాణాజాయంతఇతితుసూక్తమిదం ।౨౭॥ .. .. *

శ్లోకం ౨॥ గౌణ్యసంభవాత్ ॥ టీకా ప్రాణానాముత్పత్తిర్గౌణీతినచేహశంకితుంశక్యం। గౌణ్యాఅసంభవాదితితత్పురుషసమాసఇహార్థనిర్దిష్టః॥ ౨౮॥ సేయంప్రాణోత్పత్తిర్గౌణీకథమపినచేహసంభవతి । సేయంగౌణీచేత్స్యాత్తదాప్రతిజ్ఞోపరుద్ధకస్స్యాత్ ॥౨౯॥ కస్మిన్నుభగవఇత్యత్రఏకజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం । ఆదిశ్యతదుపపత్తయఏతస్మాదితిహివాక్యమామ్నాతం॥ ౩౦॥ యదిచబ్రహ్మవికారఃప్రాణాద్యఖిలంతదాప్రతిజ్ఞేయం । ప్రకృతివికారాభేదన్యాయేనైవహిసమర్థితాభవతి॥ ౩౧॥ బ్రహ్మైవేత్యేతస్మిన్శ్రుతివాక్యేప్యేవమాత్మనోవేతి । శ్రుత్యంతరేపితేనన్యాయేనై

పా సమర్థనీయాహి॥ ౩౨॥ నన్వేవం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిర్యదా భవేత్తర్హి। ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాక్సృష్టేశ్శ్రుతో విరుధ్యేత॥ ౩౩॥ ఇతి చేదేతద్వాక్యం నహి మూలప్రకృతిగోచరం భవతి। అస్మాదప్రాణత్వం శ్రుతిరప్రాణ ఇతి దర్శయతి తస్యాః॥ ౩౪॥ తస్మాదేతద్వాక్యం హ్యవాంతరప్రకృతిగోచరం భవతి। ప్రాక్సద్భావశ్రవణం స్వవికారాపేక్షమేవ తేషాం స్యాత్॥ ౩౫॥ వ్యాకృతవిషయాణాం హి ప్రకృతిత్వమపి శ్రుతిస్మృతిప్రథితం॥ యదధికరణేఽదః సూత్రం కిల పూర్వపక్షసూత్రమిదం॥ ౩౬॥ గౌణ్యసంభవాదితి హి వర్ణితం తంత్ర। తత్ర చ భవేత్ప్రతిజ్ఞాహానిరతో వా పూర్వపక్షితః పక్షః॥ ౩౭॥ ఇహ పునరేతత్సూత్రం భవతి హి సిద్ధాంతసూత్రమితి మత్వా। గౌణ్యసంభవాదిత్యవర్ణితమత్ర చ నశోఽపి నోపపన్నం స్యాత్॥ ౩౮॥ సూ౦ ౩॥ తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ॥ భా౦ ఏతస్మాదపి హేతోర్వియదాదీనామివాత్ర ముఖ్యైవ ప్రాణానామపి జైషా జన్మశ్రుతిరితి హ యుక్తమాభాతి॥ ౩౯॥ వియదాదిష్వనువృత్తం జాయత ఇత్యేతదేకమేవ పదం। ముఖ్యం చేద్వియదాదౌ ప్రాణేషు ప్రాక్ శ్రుతం తథా ముఖ్యం॥ ౪౦॥ స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిగతే సృజతేస్తథానుషంగస్స్యాత్। ప్రాణే శ్రుతిస్స్యాత్ సర్వశ్రద్ధాదిష్వపి పరేషు సంబంధః॥ ౪౧॥ సూ౦ ౪॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ భా౦ యద్యపి తేజోఽబన్నానామేవోత్పత్తిరభిహితా హ్యస్మిన్। ఛాందోగ్యే ప్రాణానాముత్పత్తిర్నోపలభ్యతే తథాపి॥ ౪౨॥ బ్రహ్మప్రకృతికతేజోఽబన్నమయత్వం హి వర్ణితం యేన। అన్నమయం హీత్యస్మిన్మంత్రే వాక్ప్రాణమనసాం స్యాత్॥ ౪౩॥ తేన చ తేషాం బ్రహ్మప్రభవత్వమపీహ వర్ణితప్రాయం। వియదాదిహ వికారవచ్చ భవత్యేషాం బ్రహ్మకార్యతా తేషాం॥ ౪౪॥ యదిదమ యదిహ భాక్తం స్యాత్తదాపి కార్యత్వమనపవాదం హి। తదధీనస్థితికత్వేన తత్కార్యత్వస్య సహజసిద్ధత్వాత్॥ ౪౫॥ యేనాశ్రుతమిత్యస్మాదుపక్రమాదైకదాత్మ్యనిత్యస్మాత్। ఉపసంహారాచ్చ తథా శ్రుత్యంతరదర్శనేన చైతేషాం॥ ౪౬॥ బ్రహ్మవికారత్వం స్యాన్మనఆదీనామితి ప్రదర్శయితుం। అన్నమయత్వాద్యుక్తిర్మనఆదీనామితి స్ఫుటం భవతి॥ ౪౭॥ ప్రాక్సద్భావశ్రుత్యవిరోధాదిహ కారణే పరాత్మని హి। తస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతివచసామపి సమన్వయస్సిద్ధః॥ ౪౮॥ ......*

సూ౦ ౫॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ భా౦ లింగవిచారపరాణాం ఫలమిహ లింగిత్వమర్థభేదమతిః। ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వస్వరూపసంగత్యా॥ ౪౯॥ ఉత్పత్తౌ సిద్ధాయామపి శ్రుతీనాం విరోధతో జాతే। సంఖ్యాసందేహే కిల తాం నిర్ణేతుం హి పూర్వపక్షయతి॥ ౫౦॥ ఉత్పత్తిగోచరః కిల విప్రతిషేధస్సుపరిహృతః పూర్వం। సంఖ్యావిషయ ఇదానీం విప్రతిషేధో నిరస్యతే హ్యత్ర॥ ౫౧॥ ముఖ్యప్రాణో యోఽసౌ స చోపరిష్టాన్నిరూప్యతే సపది। యే చ తదితరే ప్రాణాస్తే చ కతీతి హి విచార ఇహ భవతి॥ ౫౨॥ అత్ర శ్రుతివచసాం కిల విప్రతిపత్తిస్తు బహువిధా దృష్టా। సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యత్ర హి సప్త దర్శితాః ప్రాణాః॥ ౫౩॥ అష్టౌ వై గ్రహా ఇతి మంత్రే చాష్టౌ హి కీర్తితాస్తే స్యుః। క్వచిదిహ నవ తే ప్రాణాస్సప్తైత్యస్మిన్ ప్రదర్శితా మంత్రే॥ ౫౪॥ క్వచిదిహ దశ నవ వై పురుష ఇతి మంత్రభాగే హి। క్వచిదేకాదశ కథితా దశ మే పురుష ఇతి మంత్రవాక్యేన॥ ౫౫॥ క్వచిదుపదిష్టా ద్వాదశ సర్వేషాం సేవనామాదివాక్యేన। ఏవం త్రయోదశాపి క్వచిదుపదిష్టా హి చక్షురిత్యాదౌ॥ ౫౬॥ ఏవం విప్రతిపత్తౌ ప్రాణాస్సప్తైవ సప్తమిహ యుక్తం। యస్మాత్తావంత స్తైవ్యాంతే వేన వచసి సప్తేతి॥ ౫౭॥ యస్మాద్విశేషితాస్తే శీర్షణ్యా ఇతి పదేన సప్తైవ। నన్వతిరిక్తాః ప్రాణా గుహాశయాస్సప్త సప్త నిర్దిష్టాః॥ ౫౮॥ అత్ర చ వీప్సాశ్రవణాత్ కథమిహ సప్తత్వసిద్ధిరితి చేన్న। వీప్సా హి పురుషభేదాభిప్రాయేణైవ తత్ర భవేదపరా॥ ౫౯॥ శ్రుత్యంతరోపదిష్టానన్యప్తత్వాత్ కాపి సంఖ్యేహ। ఇతి చేన్నేహ విరోధాత్కల్పితమా భవతి చేహ నిర్ణేయా॥ ౬౦॥ స్తోకాధికకల్పనయోర్మధ్యే హి స్తోకకల్పనా యుక్తా। ఇతి సప్తైవ ప్రాణాస్సంఖ్యాంతరమత్ర వృత్తిభేదేన॥ ౬౧॥ ... *

సూ౦ ౬॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం॥ భా౦ సప్తైవ ప్రాణా ఇతి యదుక్తమేతన్న యుక్తమత్ర యతః। హస్తాదయోఽపి చాన్యే హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతిప్రథితాః॥ ౬౨॥ ఏకాదశ తే ప్రాణా హ్యుత్తరసంఖ్యానురోధతస్తస్మాత్। దశ మే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతావుక్తాః॥ ౬౩॥ కరణాధికారతోఽస్యాత్మాంతఃకరణమేవ నాన్యత్ స్యాత్॥ నన్వేకాదశతాయా అధికా సంఖ్యాపి దర్శితా పూర్వం॥ ౬౪॥ సత్యం తథాపి కార్యం నాధికమేకాదశభ్య ఇహ దృష్టం। రూపరసగం

నశబ్దస్పర్శాద్యాః పంచ బుద్ధిభేదాస్స్యుః ॥ ౧౫ ॥ బుద్ధీంద్రియాణి చక్షుః ప్రముఖాని తదర్థకాని పంచ స్యుః । వచనాదానవిహారోత్సర్గానందాః కర్మభేదాస్స్యుః ॥ ౧౬ ॥ పంచ తదర్థాని తథా వాగాదీనీంద్రియాణి పంచైవ । సర్వార్థగోచరం స్యాదనేకవృత్తికమిహైకమపి చ మనః ॥ ౧౭ ॥ తచ్చ మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమితి వృత్తిభేదేన । ఉపదిశ్యతే చతుర్ధా శ్రుతిరేషానేకవృత్తికం వక్తి ॥ ౧౮ ॥ కామస్సంకల్పో విచికిత్సేతి శ్రుతిరనేకరూపతయా । ఏతత్సర్వం మనఏవేత్యం తేనోపదర్శయతి హి మనః ॥ ౧౯ ॥ అపి చైవమేసప్తైతే హ్యేవ దశత్వ్యేకాదశైవ తే చ స్యుః । స్థానవిభేదాద్దే తే చతురాశస్య సప్తసంఖ్యయా గణితాః ॥ ౨౦ ॥ ద్వే నాసికే తథైవ ద్వే శ్రోత్రే చక్షుషీ తథైకా వాక్ । ఇతి [illegible] లునహ్యతే [illegible] పాణ్యాదివృత్తిభేదాస్స్యుః ॥ ౨౧ ॥ హస్తాదివృత్తయః కిల వాగాదిభ్యో యతో విజాతీయాః । నాభిర్దశమీతి శ్రుతిరపి దేహచ్ఛిద్రభేదమభిధత్తే ॥ ౨౨ ॥ నైతస్య తత్త్వభేదం న చ ప్రాణః కశ్చిదస్తి నాభిరితి । ముఖ్యస్య ప్రాణస్య హ్యాయతనం నాభిరపి చ భవతీతి ॥ ౨౩ ॥ నాభిర్దశమీత్యేవం ప్రదర్శితమతో న కశ్చిదిహ దోషః । తత్ర హ్యుపాసనార్థం ప్రదర్శనార్థం ప్రపంచితా హ్యేతే ॥ ౨౪ ॥ తేషాం [illegible] జాతవశతః ప్రాణా ఏకాదశైవ నన్యూనాః । సూత్రస్యాయస్య పునరియమపరా [illegible] పీహార్థయోజనా భవతి ॥ ౨౫ ॥ సప్తానామేవ గతిర్యత్ శ్రుతా తేన తే హి సప్తైవ । ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యం తత్ ॥ ౨౬ ॥ ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతిర్దృష్టా । నన్వత్ర సర్వశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణాః కథం హి సప్తస్యుః ॥ ౨౭ ॥ ఇతి చేత్ [illegible] విశేషితాశ్చక్షురాదయస్సప్త । తే హి సప్తైవ ఇతి శ్రుతౌ విశిష్యోపదర్శితా హి ఖలు ॥ ౨౮ ॥ ప్రాయణసమయే చాక్షుషపురుషాదౌ స్వాంశేనం సముపయాతే । ఏకీభవంతి న పశ్యతీతి [illegible] చక్షురాదయస్సప్త ॥ ౨౯ ॥ అతఏవం ప్రాయణావస్థాయాం పశ్యతి న జిఘ్రతీత్యపి చ । న వదతి న రసయతే న చ శృణోతి నాప్యేష మనుత ఇత్యేవం ॥ ౩౦ ॥ నన్వప్రతిబోధినా నేత్యాహురితి ప్రపంచితాస్సప్త । సర్వే ద్విజా హి భోజ్యా ఇతి వాక్యగతో హి సర్వశబ్దోఽయం ॥ ౩౧ ॥ యద్వన్నిమంత్రితద్విజమాత్రపరస్తద్వదత్రైవ చేహాపి । ప్రకృతా ఏవ ప్రాణాః ప్రతిపాద్యం తే హి సర్వశబ్దేన ॥ ౩౨ ॥ విజ్ఞానమప్తమం నను దృష్టం ప్రాణాః కథం హి సప్తస్యుః । ఇతి తు న చేహాశంకా కార్యా హ్యేవోఽయతో మనో బుద్ధ్యోః ॥ ౩౩ ॥ తస్మాత్సప్తైవైతే ప్రాణా ఇతి పక్షమత్ర వారయతి । హస్తాదయోఽపి చాన్యే హ్యష్టౌ వై గ్రహా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టాః ॥ ౩౪ ॥ గ్రహసంజ్ఞకా హి తేభ్యో [illegible] ప్రజ్ఞ [illegible] బధ్నంతి । హస్తాదిభిరిహ దేహే క్షేత్రజ్ఞో బధ్యతే యథా తద్వత్ ॥ ౩౫ ॥ దేహాంతరేఽపి బద్ధ ఇతి బంధనరూపతా భవేత్తేషాం । అవశ్యకా ఇమే ఖల్వితి కిం తాపి నైవ సప్తస్యుః ॥ ౩౬ ॥ పుర్యష్టకేన లింగేనేతి స్మృతిర్దే [illegible] వమేవ దర్శయతి । ప్రాణేష్వేకాదశో [illegible] గ్రహసంజ్ఞేనాస్య దుస్తరోఽయమితి ॥ ౩౭ ॥ [illegible] వాక్యం [illegible] । హస్తా చేతి హ్యాంతే హస్తాదీన్యపి చ నిర్దిశత్యేవం ॥ ౩౮ ॥ [illegible] ప్రాణా [illegible] ప్రాణానామేకాదశసంఖ్యానామనుగతిం ప్రదర్శయతి ॥ ౩౯ ॥ ప్రాణేషు సర్వశబ్దస్సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః । స హి సర్వప్రాణపరో న కేవలం సప్తమాత్రపర ఏవ ॥ ౪౦ ॥ ప్రకరణమపేక్ష్య శబ్దో బలవానితి [illegible] ప్రసిద్ధమేవైతత్ । సర్వే [illegible] ప్రాణా భోజ్యా ఇత్యత్ర సర్వభోజనాయోగాత్ ॥ ౪౧ ॥ ప్రకృతనిమంత్రితపరతా త్రిహియా [illegible] సర్వశబ్దస్య । ఇహ తు [illegible] ॥ ౪౨ ॥ అత ఇహ సర్వాగ్రహ్యస్య [illegible] ప్రదర్శనార్థం స్యాత్ । తే తే [illegible] ॥ ౪౩ ॥ సూత్రం ౭ ॥ అణవశ్చ ॥ ౭ ॥ అణవశ్చ తే ప్రకృతాః ప్రాణా ఏకాద [illegible] । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదాత్మకమణుత్వమిహ న పరమాణుతుల్యత్వం ॥ ౪౪ ॥ పరమాణుతుల్యతాయాం [illegible] తను [illegible] మిహ న స్యాత్ । సూక్ష్మా అపి తే ప్రాణా నిర్గమసమయే యతో న దృశ్యంతే ॥ ౪౫ ॥ ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణా [illegible] తే ప్రాణాస్తథా పరిచ్ఛిన్నాః । సర్వగతాశ్చేదేతే తద్గుణసారత్వమాత్మనో న స్యాత్ ॥ ౪౬ ॥ సర్వగతానామపి కిల వృ [illegible] దేహే భవేత్పరిచ్ఛిన్నా । భవతి తస్మైవ హి తద్గుణసారత్వమిహేతి నైవ యుక్తమిదం ॥ ౪౭ ॥ యది చ పరిచ్ఛిన్నేయం వృత్తిస్స్యాత్కరణమపి చ సైవ స్యాత్ । తత ఏవ కార్యసిద్ధౌ కరణవ్యాపిత్వకల్పనా హి వృథా ॥ ౪౮ ॥ భవతి హ్యుపాసనా [illegible] ప్రాణానంత్యశ్రుతిస్తు యాత స్మాత్ । ప్రాణోత్క్రాంత్యాదిశ్రుతివచసా [illegible] విరోధ ఇతి సిద్ధమిహ ॥ ౪౯ ॥ ... *

సూ॥ ౮॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ శ్లో॥ ఇత్థం ప్రాణవదేవ బ్రహ్మవికారోఽభేదసౌముఖ్యః ॥ నస్యైతత్ప్రాగేవ ప్రథమే సూత్రే ప్రపంచితం భూయః॥౧౦౦॥ ఏతస్మాదిత్యేతైరప్యుపదిష్టం వృథగితి దేశోఽయం । ...త్యతదత్ర సత్యాంతథాపి కించిన్నిమిత్తమిహ దృష్టం॥౧౦౧॥ మంత్రో నమృత్యుర్నాసీదిత్యాద్యోఽభవతి నాసదాసీయే । బ్రహ్మప్రధానసూక్తే తత్రహ్యానీదవాతమిత్యుక్తితం॥౧౦౨॥ ఆసీదితిశబ్దేన ప్రళయే తే ప్రాణకర్మ తేనేహ । ప్రాణసత్త్వైరస్యహి సత్త్వం ప్రాణస్యసూచితం భవతి॥౧౦౩॥ ప్రాణస్తస్మాదజ ఇతి జాయేతమతిః ప్రాక్ స్యచిత్సంశః । మతిమేతాం నిరసితుమయమతిదేశోఽయం ప్రదర్శితో మునినా॥౧౦౪॥ ప్రాక్ప్రాణస్యహి సత్త్వం నాసీచ్ఛబ్దో నిరూప్యత్యత్ర । యస్మాదవాతమితి కిలవిశేషణం తస్య దర్శితం మంత్రే॥ ౧౦౫॥ అప్రాణో హ్యత్యాదిక మంత్రః ప్రాణాదిరహితతాం బ్రూతే । తస్మాదానీచ్ఛబ్దః కారణసద్భావగమకఏవేహ॥౧౦౬॥ ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ మంత్రబలాజ్జ్యేష్ఠతాస్యయుక్తైవ । యస్మాచ్ఛుక్లనిషేకప్రభృత్యసౌ లబ్ధవృత్తికః ప్రాణః॥౧౦౭॥ శుక్రం ...మేతనచేదేవం శ్రోత్రాదికరణజాతస్య । స్థానవిభాగోత్పత్తైరనంతరం తస్య వృత్తిలాభస్స్యాత్॥౧౦౮॥ తస్మాచ్ఛ్రోత్రాదీనాం జ్యేష్ఠత్వం ప్రసిద్ధమపి చాయం । ముఖ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠః శ్రుతిప్రదర్శితగుణాధికత్వేన॥౧౦౯॥ ......*

సూ॥ ౯॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్॥ శ్లో॥ సపునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింరూప ఇతీహ భవతి చింతేయం । తత్ర ప్రాప్తం తావదసౌ ప్రాణస్స వాయురేవేతి ॥౧౧౦॥ ఉపదిశతి శ్రుతిరేనం ప్రాణం యస్మాత్స ఏష వాయురితి । అథవా తంత్రాంతరతః ప్రాణోఽయం సకలకరణవృత్తిరితి॥౧౧౧॥ సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాపానాదివాయవః పంచ । తంత్రాంతిరావలంబిన ఏవం ప్రాణాన్నిరూపయంతి యతః ॥ ౧౧౨ ॥ తస్మాద్వాయురయం స్యాదిత్యాశంకాం నిరస్యతే సపది । నాసౌ ప్రాణో వాయుస్స్యాద్వతిహీనసమస్తకరణవృత్తిర్వా॥౧౧౩॥ పృథగుపదిశతి ప్రాణం వాయోర్యస్మాత్సవాయు నేత్యాద్యా । శ్రుతిరేషా సకథం వా పృథగుపదిశ్యేత వాయురూపశ్చేత్॥౧౧౪॥ తద్వచ్చ కరణవృత్తైః పృథగుపదేశోఽస్య దృశ్యతేన్యత్రే । ఏతస్మాదితి మంత్రే ప్రాణమనః ప్రభృతయః పృథక్ స్పృష్టాః॥౧౧౫॥ నాప్యేకాన సర్వేషాం కరణానాం వృత్తిరత్ర సంభవతి । ఏకైకవృత్తికతయా వాగాదీనాం హి కరణతాదృష్టా॥౧౧౬॥ ప్రత్యేకం వ్యాపారస్యత్వ కారకత్వాన్న వృత్తిరేకా స్యాత్ । న స్యాహ పంజరచాలనవన్మేన సముదాయవృత్తిరేకా స్యాత్ ॥౧౧౭॥ ప్రతినియతవ్యాపారాః పతగాస్సంభూయ పంజరేణ హితాః । ఏకాదశసంఖ్యాకాః పంజరమేకం హి చాలయంతి యథా॥౧౧౮॥ ఏవం శరీరనిహితాః ప్రాణా ఏకాదశాపి సంభూయ । ప్రాణాఖ్యవృత్తిమేకాం భజంతి చైకైకవృత్తికా అపి తే॥౧౧౯॥ ఇతి తు నయుక్తః పంజరచాలనసమతా న చేహ సంభవతి । సదృశవ్యాపారాః కిల పతగాస్సర్వేపి పంజరే నిహితాః॥౧౨౦॥ తస్మాచ్చ చాలయేయుః పంజరమేతచ్చ దృష్టమపి లోకే । శ్రవణాదివ్యాపారైరవాంతరైరన్యతా విజాతీయైః ॥ ౧౨౧ ॥ ప్రాణాస్సంభూయ కథం ప్రాణ్యుర్నేహ ప్రమాణమపి కించిత్ । తచ్ఛ్రేష్ఠత్వాప్యుక్తిస్తం ప్రతి వాగాదికరణజాతస్య ॥ ౧౨౨ ॥ గుణభావోపగమో వానయుజ్యతే కరణవృత్తిమాత్రేస్మిన్ । తస్మాదన్యః ప్రాణోఽభవత్యయం వాయుకరణవృత్తిభ్యాం॥౧౨౩॥ నను తర్హి కథమియం హ్యః ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరిహ ఉపపద్యేత । ఇతి చేన్న వాయురేవహ్యధ్యాత్మం లబ్ధపంచవృత్తిరసౌ॥౧౨౪॥ ప్రాణ ఇతి కథ్యతేనేహి తత్త్వాంతరమిహ న వాయుమాత్రం వా । తస్మాదుభయమపి భేదాభేదశ్రుతిహీనవిరుద్ధే ॥౧౨౫॥ స్యాదేతన్న స్వేష ప్రాణో జీవవదిహ స్వతంత్రస్స్యాత్ । శ్రేష్ఠత్వాదిభిరస్యహ్యనేకధావర్ణ్యతే విభూతిరపి ॥౧౨౬॥ సుప్తేష్వపి వాగాదిష్వేకో జాగర్తి మృత్యునాప్తైః । వాగాదిసంవర్గైర్దృశ్యతేపరతః ప్రాణః ॥౧౨౭॥ ఇత్యేవం కిల తస్మాత్ప్రాణస్యాపీహ భోక్తృతా దేహే । జీవవదేవ స్యాదితి శంకామేతాం నివారయత్యధునా॥౧౨౮॥ . . . . . *

సూ॥ ౧౦॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ శ్లో॥ ప్రాణస్యస్వాతంత్ర్యప్రాప్త్యా వ్యావర్త్యుక్తస్తు శబ్ద ఇహపతితః । జీవస్య కర్తృతాం ప్రతి యథోపకరణాని చక్షురాదీని ॥ ౧౨౯ ॥ రాజామాత్యవదేవహి భవంతి చైతాన్యనస్వతంత్రాణి । జీవోపకరణభూతః ప్రాణోఽపి తథైవ హ న స్వతంత్రస్స్యాత్ ॥౧౩౦॥ సహశిష్యతేయతోఽసౌ ప్రాణస్తైశ్చక్షురాదిభిస్సహైవ । సహశాసనం యథైతత్తత్సంవాదాదిషూపలబ్ధం తత్ ॥౧౩౧॥ సమధర్మిష్వేవైతద్యుక్తం హి బృహద్రథం

రేషు యథా । అస్వాతంత్ర్యే ప్రాణానాం చేతనత్వాదిసుప్రసిద్ధం యత్ ॥౧౩౨॥ సూత్రైర్యమాదిశబ్దైస్తదేతదఖిలం ప్రతి
పాదయితుమేవ । నను చక్షురాదిసామ్యాత్ప్రాణస్య జీవోపకరణతా తర్హి ॥౧౩౩॥ తద్వద్విషయాంతరమపి రూపాదివదస్యాస్తి
వక్తవ్యం । తత్ప్రాణకార్యజాతాన్యేకాదశ వర్ణితాని పూర్వత్ర ॥౧౩౪॥ తానిచ పరిగణితాని హి రూపాలోకనపుర
స్సరాణ్యేవ । ద్వాదశమపరం కార్యం నన్వస్య చేత్ పృథగాయమితి చేన్న ॥౧౩౫॥ ... ... *

శ్రింశ్రి ౧౧ ॥ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథాహి దర్శయతి ॥ క్రింశ్రి విషయపరిచ్ఛేదేన సాక్షాత్ప్రాణస్య చక్షురాదివచ్చేదం
విషయాన్తరాభావేఽప్యస్య కార్యం కిమపి చ నాస్తీతి వక్తుమిహ శక్యం ॥౧౩౬॥ ప్రాణానాం చేష్టాన్తరం హి శేషితమస్య కార్యముపదిశతి ।
యస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరమిత్యాదికా శ్రుతిర్న్యాయం ॥ ౧౩౭ ॥ యస్మిన్నుత్క్రాన్తే సతి పాపిష్ఠతరం శరీరమేత
త్స్యాత్ । స భవతి వశ్యే ఇతి ప్రజాపతేర్వాక్యమేతదాకర్ణ్య ॥౧౩౮॥ ఉత్క్రాన్తే ష్వపి వాగాదిషు తేషాం వ్యక్తిమా
త్రలోపేఽపి । జీవనమేవాస్య యథాపూర్వం జీవస్య దర్శయిత్వైవ ॥౧౩౯॥ ప్రాణోత్క్రిమిషాయాం వాగాదీనాం సహాశక్తే
రాపత్తిం । తద్వచ్ఛరీరపాతప్రసంగమస్యోపదర్శయిత్వైవ ॥౧౪౦॥ ప్రాణనిమిత్తామేవహి దేహేంద్రియసంస్థితిం ప్ర
దర్శయతి । ప్రాణా నేతి శ్రుతిరపి సుప్తే వాగాదికరణజాతేపి ॥౧౪౧॥ ప్రాణనిమిత్తేయం శరీరరక్షేతి బోధయత్యేనం ।
యస్మాత్తస్మాత్ప్రాణా ఇతి శ్రుతిరపి హి దర్శయతి ॥ ౧౪౨ ॥ ప్రాణనిమిత్తామేవహి దేహేంద్రియపుష్టిమేవమప
రాపి । ప్రాణనిమిత్తైవహి జీవోత్క్రాన్తిస్థితి నిర్దిశతి ॥ ౧౪౩ ॥ ... ... *

శ్రింశ్రి ౧౨॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ॥ క్రింశ్రి ఏతస్మాదపి హేతోర్ముఖ్యప్రాణస్య స్పష్టమిహ కార్యం ।
వ్యపదిశ్యతే హి యస్మాచ్ఛ్రుతిషు ప్రాణో హి పంచవృత్తిరయం ॥ ౧౪౪ ॥ ప్రాణోఽపానవ్యానోదానస్సమాన ఇత్యే
వం । ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిర్యస్తదనుచ్ఛ్వాసాదిపానోఽథ వేదవాగ్వృత్తిః ॥౧౪౫॥ వర్తేత ఇహ తత్సంధౌ వ్యానో వీర్యైకకర్మహే
తుస్స్యాత్ । ఊర్ధ్వముఖవృత్తిరేష హ్యుదాన ఉత్క్రాన్తికర్మహేతుస్స్యాత్ ॥ ౧౪౬ ॥ సమానో యోఽన్నరసం స
మ్యక్ప్రాపయతి సర్వాంగేషు సమతయా నయతి । ఏవం హి పంచవృత్తిః ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే మనోవదసౌ ॥ ౧౪౭ ॥ మనసో యథా ప్రసి
ద్ధాః శ్రోత్రాదినిమిత్తవృత్తయః పంచ । శబ్దాదిగోచరాస్తాస్తద్వదపాన్యాపి వృత్తయః పంచ ॥౧౪౮॥ కామాదయస్తు మనసో
న పంచసంఖ్యాతిరేకతో గ్రాహ్యాః । నన్విహ భూతభవిష్యద్విషయా అపరా భవేయుర్వృత్తిః ॥౧౪౯॥ ఏవం చ పంచసంఖ్యా
తిరేక ఇహ మనసి వాక్య ఇతి చేన్న । పరమతమప్రతిషిద్ధం హ్యనుమతమేవేతి నయము పాస్త్య ॥ ౧౫౦ ॥ ఇహ యోగశా
స్త్రప్రసిద్ధాః పరిగృహ్యంతే హి వృత్తయః పంచ । స్మృతయః ప్రమాణ విపర్యయవికల్పనిద్రాఖ్యాః ॥౧౫౧॥ అథవా బ
హువృత్తిత్వాత్ప్రాణస్య నిదర్శనం మనో భవతి । మనస ఇవ ప్రాణస్యాప్యుపకరణత్వం హి పంచవృత్తిత్వాత్ ॥ ౧౫౨ ॥

శ్రింశ్రి ౧౩॥ అణుశ్చ ॥ క్రింశ్రి ఇతరప్రాణవదేవ చ ముఖ్యోఽప్యణురేవ భవతి హి ప్రాణః । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ ఖల్వ
త్రాణుత్వం న చాణుతుల్యత్వం ॥౧౫౩॥ కృత్స్నశరీరవ్యాపీ మేనాసౌ పంచవృత్తిభిః ప్రాణః । సూక్ష్మశ్చ ప్రాణోఽసావు
త్క్రాన్తావనుపలభ్యమానత్వాత్ ॥౧౫౪॥ భవతి పరిచ్ఛిన్నోఽసావుత్క్రాన్తిగత్యాగతిశ్రుతిభ్యశ్చ । నన్విహ విభుతాపి స
మః ప్లుషిణేత్యాది శ్రుతౌ వినిర్దిష్టా ॥ ౧౫౫ ॥ ఇతి చేదిహాధిదైవిక సమష్టిరూపో హిరణ్యగర్భోఽయం । ప్రాణాత్మత్వేనహి వి
భుత్వమాహ్నయతే స్యన్నేతరథా ॥ ౧౫౬ ॥ శ్రింశ్రి ౧౪. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ॥ క్రింశ్రి ఆధ్యాత్మికాధిదై
వికవిభాగతో యత్త్వమపి విభుత్వం చ । ప్రాణస్య పూర్వముక్తం తేషామిహ సవిశేషం తత్ప్రసంగేన ॥ ౧౫౭ ॥ ఇదమాధిదైవి
కాదితత్త్వం వక్ష్యతి సూత్రకారోఽయం । అత్ర హి వాచా నామాన్యభివదతీతి శ్రుతిప్రదేశేషు ॥ ౧౫౮ ॥ కరణేషు సాధన
త్వం వాగాదీనాం ప్రతీయతే హి తయా । అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతిర్విరోధే సముత్థితే సేయం ॥౧౫౯ ॥ నాధిష్ఠాతృపరా
న్న స్వయముపాదానత్వబోధనార్థైవ । తేచ ప్రాణాః ప్రకృతాః స్వకార్యశక్త్యా యతః ప్రతీయంతే ॥౧౬౦॥ తస్మాత్స్వమహి
మ్నైవ హ్యేతే ప్రాణా ఇహ ప్రవర్తేరన్ । అపి చాధిష్ఠాతృత్వే దేవానాం భోక్తృతాపి దుర్వారా ॥౧౬౧॥ భోక్తృత్వం చె
త్తేషాం శారీరస్యాస్య భోక్తృతా న స్యాత్ । ఇతి శంకాం వారయితుం దేవతయాధిష్ఠితేషు సూత్రకృతా ॥౧౬౨॥ ఇహ పూ

ప్రవృత్తికరణసమర్థకస్యాయంతుకశ్చిద్విశేషఇతి। వాగాదికరణజాతంహ్యగ్న్యాద్యధిష్ఠితమేవ దేవతోపకృతం॥౧౬౩॥తదను గ్ర
హవలంబాద్విషయేషుకార్యేప్రవర్తతేసతతం। అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతిరప్యస్యమర్థమేవదర్శయతి॥౧౬౪॥అగ్నిర్వాగ్భూ
త్వాముఖంప్రావిశదిత్యస్యార్థఇహాభవతి। కింత్విహతదధిష్ఠాతృత్వాధిష్ఠేయత్వరూపపవాశా॥౧౬౫॥ఏవంవాయుఃప్రా
ణోభూత్వేత్యాదావపిసాధ్యవిశేషార్థః। వాగేవబ్రహ్మణఇతిమంత్రేవాగ్నౌగ్నిభావకథనమపి॥౧౬౬॥ఉక్తార్థకంహీత
త్వశ్రుత్యాసక్తిప్రత్యర్థాపేక్షతేదేవం। వాగధ్యాత్మమితిస్మృతివచనైర్వాగాదికరణజాతస్య॥౧౬౭॥అగ్న్యాద్యధిష్ఠిత
త్వంస్ఫుటతరమేవప్రపంచితంభవతి। సర్వస్తుహిమైనవపాత్రాణాస్యకార్యశక్తాఇతీహయదుక్తం॥౧౬౮॥త
ద్యుక్తంలోకేశక్తానామపిభవేత్పరాపేక్షా। అగ్న్యాద్యధిష్ఠితానామేవరథానాంయతఃప్రవృత్తిస్స్యాత్॥౧౬౯॥అ
గ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వంస్మాద్వాగాదికరణజాతస్య। యుక్తంతదాగమాదపితేషాంభోక్తృత్వమిహనరాకృయతే॥౧౭౦॥

సూత్రం ౧౫॥ ప్రాణవతాశబ్దాత్॥ వ్యాఖ్యా సత్స్వవాధిష్ఠాతృష్వగ్న్యాదిషుదేవతాస్వప్యథితః। ప్రాణవతా
శారీరేణైవేషాంభవతినిత్యసంబంధః॥౧౭౧॥ అథయత్రేతదితిశ్రుతిరపిశారీరేణసర్వకరణానాం। భోక్తృభోక్త
ద్వాదిస్వరూపసంబంధమత్రదర్శయతి॥౧౭౨॥ అపిచాధిష్ఠాతౄణామనేకభావాన్నచేహభోక్తృత్వం। అవకల్పతేతతో
హివైకశ్శారీరఏవభోక్తాస్యాత్॥౧౭౩॥ ప్రతిసంధానాదిబలాదపిశారీరోయమత్రభోక్తాస్యాత్। భోక్తృత్వందేవా
నామిహనకదాచిదితిదర్శయత్యధునా॥౧౭౪॥ సూత్రం ౧౬॥ తస్యచనిత్యత్వాత్॥ వ్యాఖ్యా శారీరస్యైవాస్మిన్నిత్యత్వం
భవతిభోక్తృభావేన। పుణ్యాపుణ్యార్జనతస్తత్రైవసుఖదుఃఖభోగయోగాచ్చ॥౧౭౫॥ యాదేవతాఃపరస్మిన్నైశ్వర్యపదే
స్థితిమాపన్నాస్స్యుః। తాహిన హీనేదేహేలబ్ధుంభోక్తృత్వమత్రనార్హంతి॥౧౭౬॥సశ్రుతిరపిచపుణ్యమేవాముంనిత్యా
త్యానిరూపయత్యేవం। ప్రాణానాంసంబంధశ్శారీరేణైవభవతినిత్యతయా॥౧౭౭॥ మొనతముత్క్రామంతంప్రాణఇతి
సశ్రుతిరపీహదర్శయతి। శారీరేణైవేషాముత్క్రాంతౌతదనువృత్తితామేవ॥౧౭౮॥ తస్మాదసుసతీష్వపినహిశారీరస్య
భోక్తృతాహానిః। దేవాహికరణపక్షేదీవదేవేహినభోక్తృవత్తేపి॥౧౭౯॥ తస్మాచ్చచతుష్టేతిశ్రుతిరేషాభవతిసా
సత్త్వపరా। తదధిష్ఠాతృపరైవహ్య గ్న్యాగితితయోశ్చనవిరోధః॥౧౮౦॥ ... ...

సూత్రం ౧౭॥ తఇంద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్॥ వ్యాఖ్యా ఏకోముఖ్యస్త్వితరేప్రాణాఏకాదశేతిని
గ్దృష్టం। ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాభవంతికింవాతే॥౧౮౧॥ తత్త్వాంతరాణితస్మాదితిసందేహేసముత్థితేత
త్ర। ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాఇతీహయుక్తతమం॥౧౮౨॥ హంతాస్యైవేత్యాద్యాశ్రుతిరపిముఖ్యాత్మతాం
ప్రవీత్యేషాం। ఏకత్రముఖ్యవృత్తైరితరత్రచలత్వణాతునహియుక్తా॥౧౮౩॥ తస్మాదేకస్యైవప్రాణాద్యాఃపంచవృత్త
యోహియథా। ఏవంవాగాద్యాఇతిశంకామేతాంనివారయత్యత్ర॥౧౮౪॥ వాగాదీన్యేతానిహిభవంతితత్త్వాంతరా
ణ్యయతః। ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుక్త్వాంతేశ్రేష్ఠమేకమత్రవినా॥౧౮౫॥ ఏతస్మాదితిమంత్రేప్రాణాఃపృథగేవమిం
ద్రియాణ్యపిచ। వ్యపదిశ్యంతేహియతస్తస్మాత్తత్త్వాంతరాణితాన్యస్యుః॥౧౮౬॥ ప్రాణస్యైవహిమనసోనన్వేవంస
త్యింద్రియత్వంస్యాత్। వ్యపదిశ్యతేహియస్మాత్పృథఙ్మనోపీంద్రియేభ్యఇతిచేన్న॥౧౮౭॥ వ్యపదేశోసాయద్యపి
సత్యపృథగేవదృశ్యతేథాపి। మనసోపీంద్రియత్వంస్మృతిప్రసిద్ధంశ్రుతిప్రసిద్ధమపి॥౧౮౮॥ ప్రాణస్యేంద్రి
యత్వశ్రుతౌనస్మృతౌప్రసిద్ధంస్యాత్। వ్యపదేశభేదఏషహితత్త్వైకత్వేహ్యయుక్తఏవస్యాత్॥౧౮౯॥....

సూత్రం ౧౮॥ భేదశ్రుతేః॥ వ్యాఖ్యా భేదేనవ్యపదేశోవాగాదిభ్యోహిదృశ్యతేప్రాణే। తేహీతిశ్రుతివాక్యావా
దీనసురపాప్మవిధ్వస్తాన్॥౧౯౦॥ నిర్దిశ్యసకలమేతద్వాగాదిప్రకరణంచసంక్షిప్య। ప్రత్యాథహేమమితికీలము
ఖ్యాహ్వానసురపాప్మవిధ్వంసి॥౧౯౧॥ వ్యపదిష్టఃపృథగేవహితస్మాత్తత్త్వాంతరాణికరణాని। తత్త్వాంతరతామేషాం
హృతాత్వంతరేణదర్శయతి॥౧౯౨॥ సూత్రం ౧౯॥ వైలక్షణ్యాచ్చ॥ వ్యాఖ్యా వైలక్షణ్యంస్పష్టంముఖ్యప్రాణస్యచేతరై
శ్చ। సుప్తేషుహివాగాదిషుముఖ్యోజాగర్తినేతరేప్రాణాః॥౧౯౩॥ తస్యస్థిత్యేతాభ్యాంతత్త్వాతదుధారణవదనకార్య

మిహాభవతి । ఏతచ్చ నేంద్రియాణాం విషయపరిచ్ఛేదహేతుతా తేషాం ॥౧౯౪॥ తస్మాదప్యేతేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిః ఇత్యుక్తం । ఏతస్యైవహి సర్వే రూపమితి శ్రుతిబలేన తత్త్వైక్యం ॥౧౯౫॥ నహి వర్ణయితుం శక్యం యస్మాత్తత్ర ప్రతీయతే భేదః । ఇహ వదిష్యామ్యేవాహమితి శ్రుత్యా వ్రతం వినిర్దిష్టం ॥౧౯౬॥ వాగాదీనామేవం కథితశ్రమమృత్యుకబలితత్వ మపి । పశ్చాత్కథమమే వేత్యనయా శ్రుత్యా హి మధ్యమః ప్రాణః ॥౧౯౭॥ పృథగేవ మృత్యునానభిభూతో వర్ణిత స్తైర్వాస్య । వాక్యే నాయం వై నః శ్రేష్ఠ ఇతి శ్రేష్ఠతాపి నిర్దిష్టా ॥౧౯౮॥ తస్మాద్బహుభిర్లింగైః శ్రుతిరోధేన ముఖ్యతే షాం । తమాశ్రిత్య భవనమేతత్తదధీనస్థితికతాత్మకం వాచ్యం ॥౧౯౯॥ ముఖ్యప్రాణే శక్తో లాక్షణికః ప్రాణశబ్ద ఇహ భవతి । తస్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణాత్తత్త్వాంతరత్వమిహ సిద్ధం ॥ ౨౦౦ ॥ ... ... *

సూత్రం ౨౦ ॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ భాష్యం తన్నామరూపభేదాత్ప్రాణో వ్యాకరణ భిన్న ఇత్యుక్తం । తన్నామరూపక్లృప్తిర్భవతి హి కింకర్తృకేతి చింత్యతే హ ॥౨౦౧॥ సత్ప్రకరణే హి తేజోబన్నానాం సృష్టిప్ర రణిమభిధాయ । ఏకైకాంకరవాణీత్యంతం వాక్యంహి సేయమిత్యాది ॥౨౦౨॥ ఏతదనంతరపఠితం తస్మాత్సందేహ ఏష సం భూతః । కిం జీవకర్తృకమిదం కిం వా పరమేశకర్తృకం వేతి ॥౨౦౩॥ తచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం జీవకర్తృకం యుక్తం । యస్మాదనేన జీవేనేతి శ్రుతిరాత్మభావముపదిశ్య ॥౨౦౪॥ వ్యాకరవాణీత్యస్మాద్వ్యాకర్తృత్వం హి తస్య దర్శయతి । లోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య కలయానీ ॥౨౦౫॥ ఏవంవిధ ప్రయోగే తత్కర్తృకమేవ సైన్యసంకలనం । అధ్యారోపయతి యథా స్వాత్మని రాజా హి హేతుకర్తృత్వాత్ ॥౨౦౬॥ సంకలయానీత్యేవం తథేదమపి జీవకర్తృకం సదిహ । స్వాత్మన్యారోపయతి వ్యాకరవాణీతి దేవతా హ్యేషా ॥౨౦౭॥ అపి కిల డిత్థాదిషు వా నామ స్వేవం ఘటాదిరూపేషు । జీవస్యైవహి దృష్టం వ్యాకర్తృత్వం న చేతరస్యేహ ॥౨౦౮॥ తస్మాచ్చ జీవకర్తృకమిదమితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా । సూత్రస్థో హి తుశబ్దః ప్రకృతాశంకానివర్తనార్థః స్యాత్ ॥౨౦౯॥ యచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం తత్పరేశ్వరస్యైవ । తస్యేహ నిరవవాదం కర్తృత్వం స్యాన్న చేతరస్యేదం ॥౨౧౦॥ యోయం సంజ్ఞామూర్తి ప్రకల్పనాగ్న్యాదిషూపలబ్ధా హి । సా తేజోబన్నానాం స్మాత్కృత్స్నవతిక్కృతిరిహేశస్య ॥౨౧౧॥ సేయమితి శ్రుతిరేషా వ్యాకరవాణీతి చరమవాక్యేన । పరమాత్మన ఏవ యతో వ్యాకర్తృత్వం తదేతముపదిశతి ॥౨౧౨॥ నన్విహ జీవేనేతి వ్యపదేశాజ్జీవకర్తృకం తత్స్యాత్ । ఇతి నయతో జీవేనేత్యనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబద్ధం ॥ ౨౧౩ ॥ అవ్యవధానాన్నేహ వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబధ్యేత్ । స్యాదౌపచారికో వాప్యుత్తమపురుషస్య తేన సంబంధః ॥౨౧౪॥ జపిగిరినదీసముద్రాదిషు నానా నామరూపనవహేషు । వ్యాకరణకర్తృతా కథమనీశ్వరస్యాస్య భవతి జీవస్య ॥౨౧౫॥ యచ్చాపి సామర్థ్యం స్యాత్తైర్వాపి తదిద్ధం భవేత్పరస్యైవ । రాజ్ఞశ్చారత్వాయం న పరస్మాద్భిన్న ఏష జీవస్స్యాత్ ॥౨౧౬॥ యస్మాదిహాత్మనేతి చ విశేషణం దృశ్యతే హి జీవస్య । తస్యోపాధినిబంధన ఏవాసౌ జీవభావ ఇత్యుక్తం ॥౨౧౭ ॥ తేనచ తత్కృతమేతత్పరాత్మకృతమేవ భవతి సర్వమపి । పరమేశ్వర ఏవాసౌ వ్యాకర్తా నామరూపయోరితి హి ॥౨౧౮॥ ఆకాశో హేత్యాద్యైః శ్రుతివచనైర్వ్యక్తమేతదుపదిష్టం । ప్రత్యేక నామరూపవ్యాకరణం భూతసర్గవాక్యేన ॥ ౨౧౯ ॥ నిర్దిష్టమత్ర తు పునర్వివత్యతే భౌతికేష్వితి దిదం హి । తేజోబన్నానాం కిల భవేత్త్రివృత్కరణపూర్వకం స్యాత్ ॥౨౨౦॥ తస్మాద్వగ్న్యాదిష్వియముపదిశతి శ్రుతిరిదం త్రివృత్కరణం । శ్రుతిరేషా హి యదగ్నే రిత్యాద్యా వ్యాసత ఇదముపదిశతి ॥ ౨౨౧ ॥ అగ్న్యాద్యైః త్యాదీనాం యదుదాహరణం శ్రుతౌ వినిర్దిష్టం । తేనైతేషు త్రివృపి భౌమాంభస తైషు తత్సిద్ధం ॥ ౨౨౨ ॥ యస్మాదవిశేషేణ శ్రుతా విమా ఇత్యుపక్రమో దృష్టః । యదురోహితమిత్యాదావుపసంహారశ్చావిశేషేణ ॥౨౨౩॥ తాసాం బహిస్తిసృణాం త్రివృత్కృతానాం తు దేవతానాం హి । అధ్యాత్మమపరమేషా శ్రుతిస్త్రివృత్కరణమత్ర దర్శయతి ॥ ౨౨౪ ॥ సాచేమాస్తిస్ర ఇతి ప్రథితా హి తయైవ దర్శయత్యేత్ । భగవానాచార్యో వా వాశంకితదోషమపహరిష్యన్హి ॥౨౨౫॥ ... ... *

సూత్రం ౨౧ ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥ భాష్యం భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణాశితా

పభుజ్యమానాయాః। నిష్పన్నస్య తేషాం కార్యం మాంసాదిహి భవతి తద్యథా శబ్దం॥౨౬॥ దర్శయతి చాన్నమశితం త్రేధాత్వా ద్యాత్రుటిర్యథోక్తార్థకం। భూమేరుపభుక్తాయాః స్థవిష్ఠరూపం పురీషం భవేత్॥౨౭॥ నిగచ్ఛతి బహిరేవహి మధ్యమమధ్యాత్మమేవ మాంసాది। వర్ధయతి యత్సూక్ష్మం భవతి మనో హ్యేవమితరయోరపి చ ॥౨౮॥ మూత్రం లోహితమేవం ప్రాణశ్చ తథా భవేదపాం కార్యం। అస్థి చ మజ్జా వాగపి తేజసపతత్త్రియం భవేత్కార్యం॥౨౯॥ ననుభూతం భౌతికమవ్య విశేషేణ త్రివృత్కృతం స్థూలే త్స్యాత్। హోరాయుం విశేషవాదస్తేజో బన్నేషు సచ వృధులు వ్యైత॥౩౦॥ ఇదమిహ తేజ ఇమాః ఖల్వాపశ్చ అన్నమేవమ్మాదిరసా। అధ్యాత్మమపి త్రేధేదం కార్యం మాంసాది చాశితాన్నస్య ॥ ౩౧ ॥ ఏవమపాం పీతానాం కార్యం మైత్తద్ధి లోహితాదీతి । అశితస్య తేజసోపి హ్యస్థ్యాద్యేవాస్య కార్యమితి చేన్న॥౩౨॥ ... ... *

సూ ౨౨॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ శ్లోకాః చోదితమేతం ధోపంతు శక్తియోగేన సమ్యగవమదతి । అత్రహి విశేషభావో వైశేష్యం తచ్చ భవతి భూయస్త్వం॥౩౩॥ యద్యపి సకలం చేదం త్రివృత్కృతం స్యాత్తథాపి వైశేష్యం। ఏకస్య భూతధాతోర్భూయస్త్వం చోపలభ్యతే క్వాపి॥౩౪॥ తేజో భూయస్త్వం ఖల్వగ్నౌ దృష్టం తథోదకస్యాపి। అబ్భూయస్త్వం దృష్టం తథా పృథివ్యా ఇహాన్నభూయస్త్వం॥౩౫॥ వ్యవహారసిద్ధయే ఖల్విదం త్రివృత్కరణమాశ్రితం భవతి । ఇహ చ పదాభ్యాసో పాదాధ్యాయసమాప్తిమాశు బోధయతి ॥౩౬॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయాత్మస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ హ్యయమధ్యాయః॥౩౭॥ తత్ర చ చతుర్థపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥౩౮॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకిసూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా ॥ ౩౯ ॥ ....*

శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః

శ్రీగణేశాయనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం-తృతీయాధ్యాయె-ప్రథమపాదః

౧॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ పూర్వస్మిన్నధ్యాయే కపిలాదిస్మృతినయైర్విరోధోసౌ। వేదాంతవాక్యవిహితబ్రహ్మణ్యగమే హి పరిహృతస్సకలః॥౧॥ అనపేక్షత్వంచ తథాపరపక్షాణాం ప్రపంచితం భవతి। విప్రతిషేధశ్చాయం శ్రుతివచసామపి నిరాకృతస్సకలః॥౨॥ జీవవ్యతిరిక్తాని హి యాని చ జీవోపకరణభూతాని। తాని పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంత ఇతి దర్శితం పూర్వం॥౩॥ ఏవం వేదాంతార్థవిరోధశంకానిరాసతో విమలే। లబ్ధావసరా సేయం జాతా తజ్జ్ఞానసాధనే చింతా॥౪॥ ఇతి హేతుహేతుమద్భావాత్మకసంగతిమిహావలంబ్యైవ। తన్నిర్ణయాయ సంప్రత్యధ్యాయోసౌ తృతీయ ఆరబ్ధః॥౫॥ లింగోపాధేస్సిద్ధా భవతి హి తదుపహితజీవసంసారే। చింత్యేతి పాదయోరపి సంగతిరిహ హేతుహేతుమద్భావః॥౬॥ ఏతస్మిన్నధ్యాయే యో సావుపకరణపరివృతో జీవః। తస్య హి సంసారగతిస్తదవస్థా బ్రహ్మతత్వయాథాత్మ్యం॥౭॥ విద్యాభేదాభేదౌ గుణోపసంహారతద్వివర్యాసౌ। సమ్యగ్దర్శనయోగాత్పుంసాం పురుషార్థసిద్ధిరప్యేవం ౮॥ సమ్యగ్దర్శనసాధనవిధిప్రభేదో హి ముక్త్యనియమశ్చ। ఏతన్నిరూపయిష్యత ఇహ ప్రసంగాగతం తథాన్యదపి॥౯॥ ప్రథమే తావత్పాదే పంచస్వగ్నిత్వగోచరాం విద్యాం। ఆశ్రిత్య విరతిహేతోస్సంసారగతేః ప్రదర్శ్యతే భేదః॥౧౦॥ తస్య జుగుప్సతేతి హ్యాంతే దృష్టా విరక్తిసాధనతా। ముఖ్యప్రాణసహాయో జీవో సౌ సేంద్రియశ్చ సమనస్కః॥౧౧॥ విద్యాకర్మపురస్కృతపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహోపేతః। పూర్వం విహాయ గేహం దేహాంతరమభినవం హి లభత ఇతి॥౧౨॥ ఇత్యేతదవగతం ఖల్వస్మైనమిత్యాది వేదవాక్యేషు। ధర్మాధర్మఫలానాముపభోక్తృత్వేన తస్య తద్యుక్తం॥౧౩॥ స హి దేహబీజభూతైస్సూక్ష్మైర్భూతైరసంపరిష్వక్తః। గచ్ఛత్యాహోస్విత్తైస్సంపరిష్వక్త ఏవ యాతీతి॥౧౪॥ చింతేయం మత్రియుక్తా హ్యసంపరిష్వక్త ఏవ యాతీతి। కరణోపాదానవదిహ భూతోపాదానమత్ర న హి దృష్టం॥౧౫॥ ఇహ చ స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇత్యత్ర కరణమాత్రపరః। తేజోమాత్రాశబ్దః శ్రూయత ఏవం న భూతపరశబ్దః॥౧౬॥ అపి చేహ వాక్యశేషే కథితాని హి చక్షురాదికరణాని। ఏవం న భూతమాత్రోపాదానస్యేహ కీర్తనం దృష్టం॥౧౭॥ సులభాశ్చ భూతమాత్రా యస్మాత్తాసాం హి నిష్ఫలం నయనం। తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యత ఇదంపరత్యార్యః॥౧౮॥ వ్యవహారసిద్ధయే కిల పంచీకరణం ప్రదర్శితం పూర్వం। సంప్రతి స వ్యవహారో నిరూప్యత ఇతీహ హేతుఫలభావః॥౧౯॥ దేహాంతరసంపత్తౌ సూక్ష్మైర్భూతైస్సహైవ సంయాతి। జీవో త్ర భవతి హేతుః ప్రశ్నప్రతివచనరూప ఏవేతి॥౨౦॥ రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నో సౌ శ్వేతకేతుముద్దిశ్య। వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదిస్తస్య చోత్తరరాజ్ఞానే॥౨౧॥ తత్పృగగం రాజా సౌ ప్రచ్ఛోద్యాలికం యథాపూర్వం। తేనాసావావేతి ప్రతివచనం హి ప్రదర్శితం రాజ్ఞా॥౨౨॥ ఇహ ఖల్వగ్నావేతాః శ్రద్ధాఖ్యాః శ్రద్ధయా హుతా ఆపః। ఆజ్యపయోదధిరూపా భవంతి యజమానసంగతాస్తాభిః॥౨౩॥ సోమాఖ్యదివ్యదేహాస్సంస్థితాః స్వర్గలోకమాపాద్య। కర్మాంతే పర్జన్యే హుతాస్తతో వృష్టిభావముపయాంతి॥౨౪॥ ఏవం హుతాః పృథివ్యాం తాశ్చాన్నత్వేన పరిణతాస్తద్వత్। పురుషే రేతోరూపా యోషితి చ హుతా హి పురుషపదవాచ్యాః॥౨౫॥ దర్శయతీతి త్వాద్యా శ్రుతిరేషా సకలమేతమర్థమిహ। తస్మాదద్భిర్జీవో వ్రజతి పరిష్వక్త ఇతి తు యుక్తమిహ॥౨౬॥ నన్వత్ర పూర్వం దేహం త్యక్త్వా జీవస్తదంతరం లభతే। ఇత్యత్ర వర్ణితం తత్ప్రతికూలం తృణజలాయుకేత్యస్యాః ౨౭॥ పూర్వతనుత్యాగో సౌ తదంతరప్రాప్త్యనంతరం తత్ర। నిర్దిష్ట ఇహ తు పూర్వం తస్మాదేతద్విరుద్ధమితి చేన్న॥౨౮॥ భావనయైవ గృహీత్వా కర్మాయత్తం హి భావిదేహమసౌ। పూర్వం దేహం త్యజతీత్యేవ జలూకానిదర్శనేనైషా॥౨౯॥ బోధయతి సూత్రదర్శితమర్థం శ్రుతిరితి న కశ్చిదిహ దోషః। దేహాంతరసంప్రాప్తిప్రకారపక్షం శ్రుతిస్మృతిప్రథితే॥౩౦॥ తత్రాత్మనస్తత్రైవ హి కరణానాం వ్యాపినాం భవేద్వృత్తిః। ఇతి సాంఖ్యకల్పనా వా తత్రైవ సుగతాదికల్పనాయాశ్చ॥౩౧॥ కేవలమాత్మన ఏవ హి తదంతరే భవతి వృత్తిలాభ ఇతి। ఏవం కాణాదానాం మనసఏవా[illegible]క్లృప్తే తదిదం॥౩౨॥ ఉత్పద్యంతే దేహవదభిన

వరూపాణి చేంద్రియాణీతి। యాకల్పనా తేనేయం శుకవత్ప్రవృత్త్యా తదంతరం హి యథా॥ ౩౩॥ ఉత్ప్లుత్య జీవపక స్తదంతరం లభతఏవ మాద్యాహి। జైనానాం తాస్సకలా న దర్శనవ్యాయతశ్చ నిమూలాః॥ ౩౪॥ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చ స్యాత్ ఏతాసు హ్యనాదరో యుక్తః। ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం నన్వద్భిః కేవలాభిరాకలితః॥ ౩౫॥ రంహతి పరలోకమితి ప్రతీయతే కథమిహ ప్రతిజ్ఞానం। సన్నైవ హి భూతసూక్ష్మైస్సహ ప్రయాతీత్యత స్త్విదం వదతి॥ ❀ ౨ ॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ॥ ❀

అత్ర త్ర్యాత్మకత్వాత్తు శబ్దో యథోక్త శంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ । ప్రశ్ననిరూపణవాక్యప్రదర్శితా స్త్రిస్స్వరూపకా హ్యాపః॥ ౩౬ ॥ యస్మాత్త్రివృతమితి శ్రుతిరిహాతిప్రస్తా స్త్రివృత్కృత్యా బ్రూతే। తాసామారంభకతా సిద్ధా పితరద్వయస్య సాసిద్ధా॥ ౩౭॥ తేజోఽబన్నానామిహ యస్మాత్కార్యం చ దృశ్యతే దేహే। తస్మాద్దేహస్త్ర్యాత్మకఏవ పునస్త్ర్యాత్మకస్త్రిధాతుత్వాత్ ॥ ౩౮॥ యస్మాచ్చ వాతపిత్తశ్లేష్మభిరాకలితఏవ దేహోఽసౌ। నచ కేవలాభిరద్భిర్నైవ భూతాంతరాణి నారబ్ధుం॥ ౪౦॥ నైవ హి శక్యాస్తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షయేహ చాప్శబ్దః। దృశ్యతఏవ హి యస్మాద్ద్రవభూయస్త్వం హి సర్వదేహేషు॥ ౪౧॥ నను పార్థివోఽపి ధాతుర్భూయిష్ఠో దృశ్యతే శరీరేషు। మైవం పాంబాహుళ్యం త్విహ తరస్మాద్ధి దృశ్యతే లోకే ॥ ౪౨॥ యద్దేహబీజభూతం శుక్లం శోణితమితి ప్రసిద్ధం తత్ । ద్రవబహుళమేవ దృష్టం కర్మాపి నిమిత్తకారణం యత్స్యాత్ ॥ ౪౩॥ తదపి చ సోమాజ్యాది ద్రవబహుళద్రవ్యసంశ్రితం భవతి। తత్సమవేతా హ్యాపః శ్రద్ధాశబ్దాదితా భవంత్యేతాః॥ ౪౪॥ సహకర్మభిరద్భిస్సంజ్ఞేహ్యగ్నౌ హూయంత ఇతి చ వక్ష్యతి హి। తస్మాద్బాహుళ్యమపామప్యబ్దైనేహ దేహబీజానాం॥ ౪౫॥ యుక్తముపాదానం కిల సర్వేషామేవ భూతసూక్ష్మాణాం । యచ్చేహ భూతసూక్ష్మైస్సహ గమనం తస్య తదపి నిరవద్యం ॥ ౪౬ ॥

—* ౩॥ ప్రాణగతేశ్చ॥ *— దేహాంతరసంపత్తౌ ప్రాణానామపి గతిశ్శ్రుతా హ్యేవం। ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోనూత్క్రామతీతి వాక్యేన॥ సా హి గతిః ప్రాణానాం నైవాశ్రయమంతరేణ సంభవతి। అతఇహ తస్త్వర్థం తదాశ్రయాణామపీహ సా వాచ్యా॥ ౪౮॥ న ప్రాణానాం దృష్టా నిరాశ్రయాణాం క్వచిద్గతిస్తస్మాత్। భూతాంతరసహితానామపాం పిగతిస్త్వవశ్యమిహ వాచ్యా॥ ౪౯॥ ❀ ౪॥ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ ॥ ❀ నను దేహాంతరయోగే నైవ ప్రాణాస్సహైవ జీవేన। గచ్ఛంత్యగ్న్యాదిగతిశ్రుతేస్తథేయం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి॥ ౫౦॥ దేహావసానసమయే ప్రాణా వాగాదయో హి గచ్ఛంతి। అగ్న్యాదీన్దేవానితి యత్రాస్యేతి శ్రుతిర్హి దర్శయతి॥ ౫౧॥ ఇతి చేద్వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్హి గౌణీయం। లోమసు కేశేషు చ సా న దృశ్యతే శ్రుతిరిహార్థముపదిశతి॥ ౫౨॥ లోమాని చౌషధీరితి కేశాశ్చ వనస్పతీన్ప్రయాంతీతి। న హి లోమాని చ కేశా ఉత్ప్లుత్యౌషధివనస్పతీన్యాంతి॥ ౫౩॥ న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిత్యాగేన గమనమపి యుక్తం । దేహాంతరే హి భోగో నాపి ప్రాణైర్వినోపపద్యేత॥ ౫౪॥ జీవేన చ సహగమనం ప్రాణానామపి చ దృశ్యతేఽన్యత్ర। తస్మాదగ్న్యాదీనాం వాగాద్యుపకారిణాం హి దేవానాం॥ ౫౫॥ ఉత్క్రమసమయే కేవలముపకారనివృత్తిమాత్రమాలక్ష్య। వాగాదయః ప్రయాంతి హ్యగ్న్యాదీనితి తు భాక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౫౬॥ ❀ ౫॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ ❀

నన్వేతత్ప్రథమా వః పంచమ్యామాహుతౌ హి పురుషాఖ్యాః। యస్మాదగ్నౌ ప్రథమే నైవాపాం శ్రవణమస్తి కించిదపి ॥ ౫౭॥ ఆహుత్యాధారతయా పంచాధీతాస్త్విహాగ్నయో ద్యుముఖాః। తేషాం ప్రథమేత్వగ్నౌ తస్మిన్నిర్దేవమాదికా శ్రద్ధాం ॥ ౫౮॥ హూయద్రవ్యతయా హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి తేన తదయుక్తం । వర్జన్యాదిషు సోమప్రభృతీనాం హూయామకరణభూతానాం॥ ౫౯॥ ద్రవబాహుళ్యేనాపాం హూయద్రవ్యత్వముచితమేవ స్యాత్ । ప్రథమేత్వగ్నౌ శ్రద్ధాం శ్రుతాం పరిత్యజ్య చాశ్రుతా ఆపః॥ ౬౦॥ కథమిహ హూయత ఆప్స్వ్యః పంచమ్యామిత్యయుక్తమితి చేన్న। యస్మాత్ప్రథమేప్యగ్నౌ తా ఏవాపో భవంతి హూయత వ్యాః॥ ౬౧॥ శ్రద్ధాశబ్దేనాపి చ తా ఏవాపో వివక్షితాస్స్యురిహ । ఏవం హ్యేవ స్యాత్తదాదిమధ్యావసానసంబంధాత్ ॥ ౬౨॥ ఏకం వాక్యమనాకులముపపద్యత ఇతరథా హుతాన స్యాం ॥ పంచమ్యామేవాపాం పురుషవచస్త్వప్రకార ఇహ పృష్టే॥ ౬౩॥ ప్రతివచనావసరే హి ప్రథమేగ్నౌ ప్రథమమాహుతిస్థానే। అనపో హూయద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్ హి ॥ ౬౪॥ వాచైకవాక్యతా స్యాత్ప్రశ్నప్రతివచనవైపరీత్యేన। ఉపసంహారోపీతి త్వాత్యాద్యాహైకవాక్యతాం వక్తి ॥ ౬౫॥ అత్యంతమపాం బాహుళ్యం శ్రద్ధా కార్యం చ సోమవృష్ట్యాది। కార్యానురూపమేవ చ లోకే దృష్టం హి కారణం స

వశ్వాదిభ్యోఽప్యుదయానీవాయంధర్మిణోఽసిక్తవ్య కలం॥౧౬॥మనసోజీవస్యాయంశ్రద్ధాఖ్యాః ప్రత్యయోఽత్ర ధర్మస్సః। వశ్వాదిభ్యోఽప్యుదయానీవాయం ధర్మిణోఽసిక్తవ్య కథం॥౧౭॥ హోమాంతుమసాదేయస్సాశ్చభ్రద్ధాశబ్దాఇహాపివాతః। శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్యుస్సశ్రద్ధావాఆపఏవమాదిషుచ ।౧౮॥ వాక్యేషువైదికేష్వపిదృష్టస్తస్మాత్తనుత్వయోగేన। శ్రద్ధాసమానరూపాః శ్రద్ధాశబ్దాఇహాపఏవస్యుః॥౧౯॥ అథవాత్ర శ్రద్ధాశబ్దః శ్రద్ధాసంవలితకర్మసమవాయాత్। శ్రద్ధాహేతుత్వాద్వా శ్రద్ధాశబ్దోఽయమప్సుయుక్తస్స్యాత్॥ ౨౦ ॥ అ పోహస్మైశ్రద్ధామిత్యాద్యాహిశ్రుతిః ప్రదర్శయతి। శ్రద్ధాహేతుత్వేనశ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిమప్సుయతః॥౨౧॥........ *

◈ ౬॥ అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః ॥ ◈ ప్రశ్నప్రతివచనాఖ్యామాపః శ్రద్ధాదిభావమాపన్నాః। ప్రతిపద్యేరన్పురుషాకారంతాశ్చాహుతౌహిపంచమ్యాం॥ ౨౨॥ తాభిస్తుసంపరిష్వక్తాజీవాస్త్విహనైవ రంహేయుః। నహిజీవానాంకశ్చిచ్ఛ్రయితాపామివేహశబ్దోఽస్తి॥౨౩॥తస్మాదయుక్తమేవహ్యద్భిఃపరివేష్టితస్యగమనమిదం। ఇతిచేచ్ఛ్రూయతేత్రరంహణమిష్టాదికారిణామత్ర॥ ౨౪॥ అథయఇమేగ్రామ ఇతిశ్రుతిరిహధూమాదివర్త్మనైతేషాం। ఇష్టాదికారిణాంగతిమపిచంద్రప్రాప్తిగాంప్రదర్శయతి ॥ ౨౫ ॥ యాతాకాశాచ్చంద్రంచంద్రమసోభవతిసోమరాజఇతి। ఏవమిహాపిహితస్మిన్నిత్యాదావితదేవనిర్దిష్టం॥ ౨౬॥ తస్మిన్నగ్నౌదేవాఃశ్రద్ధాంజుహ్వతి తదాహుతేరేషః। సోమోరాజాభవతీత్యత్రశ్రుతివచనసామ్యతోలబ్ధం॥ ౨౭॥ తేషాంచకర్మసాధనభూతాపతేహిదధిపయః ప్రముఖాఃద్రవభూయస్త్వాదాపః ప్రత్యక్షైస్త్రైవతాహిదృశ్యంతే॥ ౨౮ ॥ ఆహవనీయేచహుతాస్సూక్ష్మాస్తానాశ్రయంతి యజమానాన్। తేషాంశరీరమపిఖల్వంత్యేగ్నావృత్విజోఽత్రజుహ్వతిహి। ౨౯॥ ఆపశ్చాహుతిమయ్యస్సూక్ష్మాశ్చేష్టాదికారిణోజీవాన్। పరివేష్ట్యాముంలోకంఫలదానాయచనయంతితాఇతిహి ॥ ౩౦॥ అగ్నౌదేవాశ్శ్రద్ధామిత్యాద్యేనప్రతీయతేహ్యేవం। శ్రుత్యంతరేగ్నిహోత్రప్రకరణపఠితేనవాక్యశేషేణ॥ ౩౧ ॥ ఫలజననాయాహుత్యోర్లోకాంతరగమనమభిహితంభవతి। జనకేనయాజ్ఞవల్క్యంప్రతిషట్ప్రశ్నాః ప్రదర్శితాస్తత్ర॥ ౩౨ ॥ పురుషస్యోత్క్రాంతిమతఇహతేపతేఆహుతీహుతేభవతః॥ యశ్చాంతరిక్షలోకస్తద్ద్వారాతేదివంహిగచ్ఛంత్యౌ॥ ౩౩॥ దివమేవాహవనీయప్రతిష్ఠయోపేతహుతీహుతేభవతః। దివమేవాహవనీయప్రతిష్ఠయోపేత మాతనుతపతే। తేహిదివంతర్పయతస్తావుత్క్రామేతేతతోహిపునరపిచ ॥ ౩౪॥ తేచపృథివ్యాంపురుషేయోషితిచహుతే హిపురుషరూపేణ। ఉపతిష్ఠతఇత్యేతత్కర్మిషుసర్వత్రదర్శయిత్వైవ॥ ౩౫॥ త్వమనుత్క్రాంతింతింగతింనచప్రతిష్ఠాంనతృప్తిమపిచైవం। నచపునరావృత్తింవానచలోకంప్రత్యుపస్థితంవేత్థ। ౩౬॥ ఇతిషట్ప్రశ్నైర్వివృతేసహిపునరావృత్తివర్జితః పంథాః। తస్మాదద్భిశ్చాహుతిమయీభిరేవైషసంపరిష్వక్తః ॥ ౩౭ ॥ రంహతివరలోకమసౌఫలభోగాయేతియుజ్యతేతదిదం। ఇష్టాదికారిణాంననుఫలోపభోగాయరంహణంయదిదం ॥ ౩౮ ॥ ధూమాదివర్త్మనోక్తంతదయుక్తమివప్రతీయతేయస్మాత్। ఇష్టాదికారిణాంకిలశశధరమండలముపాగతానాంహి॥ ౩౯ ॥ తద్దేవానామన్నంతందేవాఏవఖాదితేషాం। శ్రుతిరన్నతాంహికథయతికథమేతేషాంఫలోపభోగస్స్యాత్ ॥౪౦॥ తేచంద్రంప్రాప్యాన్నంభవంతితాన్నేవమాదికావ్యపరాః। శ్రుతిరిమమర్థంబ్రూతేకథమిహతేషాంస్వకర్మఫలభోగః॥ ౪౧॥ తస్మాద్వ్యాఘ్రాదిభిరివదేవైస్సర్వత్రభక్ష్యమాణానాం। ఉపభోగాశంసనమిహకథమితిశంకాంనిరాకరోత్యధునా॥౪౨॥ ....*

◈ ౭॥ భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి॥ ◈ అత్రచవాశబ్దోఽసౌయథోక్తశంకానిరాసఫలకస్స్యాత్। ఏతేషామన్నత్వంనహిముఖ్యంకింతుభాక్తమేవస్యాత్ ॥ ౪౩॥ ముఖ్యేకిలాన్నభావే విధివాక్యంస్వర్గకామపరమఖిలం। అసమంజసముపభోగోయదితేషాంచంద్రమండలేనస్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ అధికారిణః కిమర్థంకర్మాయదాయాసబహుళమిహకుర్యుః । లోకేకిలాన్నశబ్దోనన్వప్యుపచర్యమాణఇహదృష్టః ॥ ౪౫ ॥ రాజ్ఞాం యథావిశోఽన్నంవిశామిహపశవఇతి। తస్మాదిష్టతమస్త్రీపుత్రాదిభిరివగుణత్వముపయాతైః॥ ౪౬॥ ఇష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణమేతదేవదేవానాం। భక్షణమభిమతమేతన్నచర్వణంనాపినిగరణంవాపి॥ ౪౭॥ శ్రుతిరిహనహవైదేవాఇత్యాద్యాప్యేవమేవదర్శయతి। నాశ్నంతినైవదేవాఃపిబంతిదృష్ట్వైవామృతంహితృప్యంతి ॥ ౪౮ ॥ ఇతితేషాందేవానాంవారయతిహిచర్వ

ణాదికం సకలం। ఇష్టాదికారిణాం పునరుపభోగోయం హి భవతి యుక్తతమః॥ ౯౯ ॥ రాజోపజీవినామిహ జగతి యథైవైవ
పరిజనానాం స్యాత్। యుక్తోహ్యనాత్మవిత్త్వాత్తేషాం దేవోపభోగ్యభావోసౌ ॥ ౧౦౦ ॥ అథయోన్యామిత్యేషా శ్రుతిరపి
దేవోపభోగ్యతాం బ్రూతే। సచనహి వేద యథాసౌ పశురేవం సఖలు దేవతానాం స్యాత్ ॥ ౧౦౧॥ సహి యస్మిన్నపి లోకే
కర్మభిరిష్టాదిభిశ్చ దేవాదీన్। పరితోషయన్ హి పశువద్దేవానాముపకరోతి చాపిగతం॥౧౦౨॥ ఏవమముష్మిన్ లోకే ఫలంతదా
దిష్టమేవ భుంజానః। పశువదసౌ దేవానాముపకురుత ఇతీహ గమ్యతే హి తతః॥ ౧౦౩॥ అర్థాంతరపరమపి ఖల్వనాత్మవిత్త్వా
దితీహ యదుక్తం। ఇష్టాదికారిణః ఖల్వనాత్మవిద ఏవ కేవలం తేస్యుః ॥ ౧౦౪ ॥ యస్మాత్సముచ్చయానుష్ఠానవిహీనా హి క
ర్మమాత్రపరాః। తస్మాద్గుణవాదేన హి తేషామన్నత్వమత్ర నిర్దిష్టం ॥ ౧౦౫ ॥ పంచాగ్నివిద్యయా ఖలు విధురాస్త
స్మాదనాత్మవిదపతే। దర్శయతి కర్మభోగం స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ ॥ ౧౦౬ ॥ పునరావర్తత ఇతి హి శ్రుతిరేషా
చంద్రమండలే తేషాం। శ్రుత్యంతరమథ యశతమిత్యాదికమేవమేవ దర్శయతి ॥ ౧౦౭॥ ఇష్టాదికారిణామిహ భాక్తత్వా
దన్నభావవచనస్య। రంహతిఫలావభుక్త్యై ససంపరిష్వక్త ఇతి హి యుక్తమిదం॥ ౧౦౮॥ ... ... *

॥ ౯॥ కృతాత్యయేనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ॥ ధూమాదివర్త్మనా హి కిల శశధర
మండలముపాగతానాం హి। ఇష్టాదికారిణామిహ తత్రైవ చ భుక్తసకలభోగానాం ॥ ౧౦౯ ॥ ప్రత్యవరోహస్తస్మిన్ యా
వత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః। యేనాధ్వనాగతాస్తే పునస్తమధ్వానమనునివర్తంతే॥ ౧౧౦॥ యదిరమణీయాచరణా రమణీ
యాం యోనిమేవ తే యాంతి। యది చేత్కపూయచరణాః కపూయయోనిం ప్రయాంతి హీత్యుక్తం॥ ౧౧౧ ॥ తే కిం నిరనుశ
యా వా సానుశయా వాతతోవరోహంతి। ఇతి శంకాయాం ప్రాప్తం నిరనుశయా ఏవ కేవలం త ఇతి ॥ ౧౧౨ ॥ యావత్సం
పాతముషిత్వేతి విశేషణమపీహ నిర్దిష్టం। యేనైవ సంపతత్యయమస్మాల్లోకాదసౌ హి సంపాతః ॥౧౧౩॥ స చ కర్మానుశ
యస్స్యాద్యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః। కృత్స్నస్య కర్మణో హి ప్రతీయతే భుక్తతా హి తత్రైవ॥ ౧౧౪॥ శ్రుత్యంతరే
ఽపి తేషాం యదేత్యనేన ప్రతీయతే హ్యేవం। నన్విహ యావదముష్మిన్ లోకే కర్మోపభోగయోగ్యం స్యాత్ ॥ ౧౧౫॥ తావ
త్యుపభుక్త ఇతి శ్రుత్యర్థశ్చేహ కల్ప్యతామితి చేత్। యావత్పదసంకోచోప్యనుచిత ఇహ కల్పనీయ ఏవ స్యాత్ ॥౧౧౬ ॥ య
త్కించేహ కరోత్యయమిత్యాది శ్రుతిభిరపి విరోధస్స్యాత్। అపి చానారబ్ధఫలం యత్కర్మాభివ్యక్తికృత్స్నం తత్ ॥౧౧౭
ప్రాయణమేతస్మాత్ప్రాగారబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య । ప్రతిబంధాదేవస్యాదనభివ్యక్తిరితి తద్వియోగే తు ॥ ౧౧౮ ॥
సామగ్ర్యా అవిశేషాద్యదిదం ప్రాయణమిహోపపన్నం తత్। యావదనారబ్ధఫలం తావదభివ్యంజకం భవత్యేవ॥ ౧౧౯॥
సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమపి చ తాదృశం దృష్టం। ఘటపటయోరుపలబ్ధౌ న తారతమ్యం హి దీపసాన్నిధ్యే ॥౧౨౦ ॥ త
స్మాన్నిరనుశయాస్తే హ్యవరోహంతీతి పక్షమపనుదతి। యేనైవ కర్మణా తే శశిమండలముపగతా హి భోగాయ॥ ౧౨౧॥ ఉ
పభోగేన క్షయితే తస్మింస్తేషాం యదమ్మయం గాత్రం। ఉపభోగాయారబ్ధం తద్ధ్యుపభోగక్షయే హి సన్నద్ధే ॥౧౨౨ ॥ శోకా
గ్నిజ్వాలాభిః ప్రలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాత్। హిమకరకాదిరివేదం తత ఇష్టాదేః కృతస్య సర్వస్య॥౧౨౩, కర్మణ ఉ
పభోగేన క్షయే సముత్పన్న ఏవ సానుశయాః। అవరోహంత్యేత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రతీయతే తదిదం ॥ ౧౨౪ ॥ తద్య ఇ
హేతి శ్రుతిర్నిహంత మేతమర్థం హి సకలముపదిశతి। యే రమణీయాచరణాస్తే చావశ్యం ప్రయాంతి రమణీయాం॥౧౨౫॥ బ్రా
హ్మణయోనిం వా తే క్షత్రియయోనిం చ వైశ్యయోనిం వా। యే హి కపూయాచరణాస్తే హి కపూయామవశ్యముపయాం
తి॥ ౧౨౬॥ సూకరయోనిం వా శ్వయోనిమథవాంత్యజాతియోనిం వా। అత్రత్యచరణశబ్దేనానుశయస్సూచ్యతే నచా
న్యదిహ॥ ౧౨౭॥ దృష్టో హి జన్మనైవ ప్రాణిషు సర్వేషు చోపభోగోయం । ప్రవిభజ్యమాన ఏవ హ్యనుశయసద్భావమేవ
సూచయతి॥ ౧౨౮॥ వర్ణా ఇత్యాద్యాపి స్మృతిరిమమేవ ప్రదర్శయత్యర్థం। నను యోసావనుశయ ఇహ సూత్రోక్తస్సఖ
లుకింవిధోయమితి॥ ౧౨౯॥ స్వర్గార్థకర్మణోయం భుక్తఫలస్యావశేష ఏవ స్యాత్। భాండానుసారి తైలవదయమితి కే
చిత్తు వర్ణయంతి హ॥ ౧౩౦॥ భుక్తఫలకర్మశేషావస్థానం న సమంజసముక్తమిహ ఖ్యాతి । యద్వచ్చ కర్మలోకే తత్సకలం భో

గనాశ్యమితిచేన్న ॥ ౧౩౧ ॥ సర్వాత్మనాహికర్మణఇహభుక్తఫలత్వమనుపపన్నమేవస్యాత్ । ఇష్టాదికర్మఫలమిహయద్యపి
భోక్తుంహిచంద్రమారూఢాః ॥ ౧౩౨ ॥ సత్యంతథాపిచాల్పావశేషమాత్రేణనశక్యతేస్థాతుం । ఇహసేవకాహికశ్చిత్సే
వకగ్రసేవోపకరణసంపన్నః ॥౧౩౩॥ రాజకులమనుసృతోసౌచిరప్రవాసోచ్ఛిరప్రసాదాచ్చ । అపగతబహూపకరణః
కతిపయసేవోపకరణమాత్రే॥ ॥ ౧౩౪ ॥ రాజకులేహిస్థాతుంయథానశక్నోతితద్వదేవాయం । అనుశయమాత్రేణపు
నశ్శక్నోతినచంద్రమండలేస్థాతుం॥౧౩౫॥ ఇతిపక్షోహినయుక్తోయస్మాదిష్టాదికంహియత్కర్మ । భవతిహితత్స్వర్గా
ర్థంభుక్తఫలంతత్రతస్యభవతికథం॥౧౩౬॥లేశానువృత్తిరేషాస్వర్గాదన్యత్రఫలమసౌజనయేత్ ।శబ్దప్రమాణకానాంన
చేదృశీకల్పనాపియుక్తతమా॥౧౩౭॥దృష్టాహితైలభాండేతల్లేశస్యానువృత్తిరిహలోకే। సేవోపకరణలేశానువృత్తిరపి
సేవకస్యదృష్టైవ॥౧౩౮॥లేశానువృత్తిరేషానస్వర్గార్థస్యకర్మణోదృష్టా। స్వర్గఫలశాస్త్రబాధాన్నాప్యేషాకల్ప
నాపియుక్తతమా॥౧౩౯॥స్వర్గఫలస్యేష్టాదేర్లేశస్తస్మాన్నచానుశయఏషః । యదితస్యలేశఏవహ్యనుశయఇతికల్ప్య
తేతదాచాయరి॥౧౪౦॥ రమణీయఏకఏవస్యాదనుశయఇహచనైవవిపరీతః । అనుశయసద్భావపరాతద్యఇహేత్యాదికా
శ్రుతిశ్చేహ॥౧౪౧॥అనుశయముభయవిధంకిలరమణీయకపూయభేదతోబ్రూతే।తస్మాత్తత్రాముష్మికకర్మఫలే నిరవశే
షముపభుక్తే॥౧౪౨॥యచ్చేదమైహికఫలంకర్మాంతరజాతమనుశయస్తత్స్యాత్ । తద్వంతస్తేస్వర్గాదవరోహంతీతియు
క్తమేవోక్తం॥౧౪౩॥సర్వస్యేహకృతస్యచకర్మణఉపభోగతోంతమాపాద్య।నిరనుశయాఏవైతేహ్యవరోహంతీతియచ్చ
పూర్వోక్తం॥౧౪౪॥యత్కించేతిశ్రుతిబలమాలంబ్యతదుత్తరంహిభవతీదం। ఆముష్మికఫలమిహకృతమపియచ్చారబ్ధభో
గమపికర్మ॥౧౪౫॥ ఉపభోగేనచసకలంతత్క్షపయిత్వేతిగమ్యతేహితతః। యచ్చానారబ్ధఫలంకర్మతదభివ్యక్తికృత్స్న
మిదం॥౧౪౬॥ ప్రాయణమిత్యనుశయసద్భావశ్రుత్యైవపరిహృతంతదపి । యచ్చానారబ్ధఫలంకర్మప్రాక్ప్రాయణాన్నత
స్యేహ॥౧౪౭॥ వృత్తిఃప్రతిబంధాత్స్యాదారబ్ధఫలేనకర్మణాతస్య। యుగపదనారబ్ధఫలంకృత్స్నమభివ్యజ్యతేహితదుప
శమే॥౧౪౮॥ ఇతియత్పూర్వంకథితంతదపిచనిర్యుక్తికంహినిర్మూలం । ప్రాక్ప్రాయణాద్యథైవహ్యారబ్ధఫలేనకర్మణాన్య
స్య॥౧౪౯॥ ప్రతిబద్ధస్యహియుగపన్నవృత్తిలాభస్తథైవచేహాపి।కర్మానేకవిధంతద్విరుద్ధఫలమపిచదృశ్యతేశాస్త్రే॥౧౫౦
తస్యచసర్వస్యైవహియుగపదభివ్యక్తిరనుపపన్నైవ।ప్రబలేనదుర్బలస్యప్రతిబద్ధస్యచనవృత్తిరిహదృష్టా॥౧౫౧॥ తస్మా
త్ప్రాయణసమయేకస్యచిదేవహిభవేదభివ్యక్తిః।జాత్యంతరోపభోగ్యంకర్మానారబ్ధఫలమనేకంచ॥౧౫౨॥ ఏకస్మిన్ప్రా
యణఇహయుగపదభివ్యజ్యతేకథంవాతత్ ।యస్మాత్సకలంకర్మప్రతినియతఫలంహిదృశ్యతేశాస్త్రే॥౧౫౩॥నాపిప్రాయణ
సమయేకస్యచిదిహకర్మణోహ్యభివ్యక్తిః।కస్యచిదుచ్ఛేదస్స్యాదితికిలవక్తుంనశక్యతేయస్మాత్ ॥ ౧౫౪॥ సకలమపికర్మ
భవతిహ్యైకాంతికఫలమతోనకించిదిదం । ప్రాయశ్చిత్తాదికమిహవినాకథంకర్మణాంసముచ్ఛేదః॥౧౫౫॥ఇహచవిరుద్ధఫలే
నప్రతిబద్ధస్యాస్యచిరమవస్థానం।కర్మణఇహదర్శయతిస్మృతిరేషాపిసుకదాచిదిత్యాద్యా।౧౫౬॥యద్విచప్రాయణసమయే
కృత్స్నమనారబ్ధఫలమిదంకర్మ।యుగపదభివ్యక్తంసత్తచ్చైకాంజాతిమారభేతతతః॥౧౫౭॥నారకతిర్యగ్యోనిషుదేవమ
నుష్యాదియోనిభేదేషు।అధికారాసంపత్త్యావిహ్యోత్తరజాతిరుద్ధ్యేచ్చకథం॥౧౫౮॥బ్రహ్మహననాదికర్మణఏకస్యానేక
జన్మహేతుత్వం।స్మృతివాక్యదర్శితంయత్తదేతదఖిలంవిరుద్ధమేవస్యాత్ ॥౧౫౯॥ దృష్టఫలంకారీరిప్రభృతిప్రాయణమ
భివ్యనక్తికథం।దీపోపన్యాసోపిహికర్మబలాబలతఏవపరిహార్యః॥౧౬౦॥ ఇహదీపసన్నిధానేస్థూలమభివ్యజ్యతేనసూక్ష్మమ
పి।ప్రాప్తావసరేకర్మణికృత్స్నేప్రాయణమభివ్యనక్త్యేవం॥౧౬౧॥కర్మయదేతద్బలవత్తదేవనైవేహదుర్బలంకిమపి।
తస్మాదశేషకర్మాభివ్యక్తికథాప్రమాణపరిభూతా॥౧౬౨॥యదిభవతికర్మశేషస్తదాకథంమోక్షఇతివృథాప్రశ్నః । బ్ర
హ్మాత్మదర్శనేసర్వశేషకర్మక్షయశ్శ్రుతోయస్మాత్ ॥౧౬౩॥ తస్మాదనుశయవంతస్తతోవరోహంతిసోమలోకగతాః॥
తేచయథైతమనేవంహ్యవరోహంతస్తతోవరోహంతి ॥౧౬౪॥ అవరోహపిత్ర్యయానేధూమాకాశశ్రుతేర్యథైతమితి ॥
అభ్రాద్యుపసంఖ్యానాద్రాత్ర్యాదేరకథనాదనేవమితి॥౧౬౫॥

॥౯॥ చరణాదితిచేన్నోపలక్షణార్థేతికార్ష్ణాజినిః॥౯॥ నన్వనుశయసద్భావప్రదర్శనాయశ్రుతిఃపురాకథితా।సాక్షా

లుచరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నహీంశ్రుతి ఘానుశయాత్ ॥౧౬౬॥ చరణంచారిత్రమితిహ్యాచారశ్శీలమితిచపర్యాయాః భూతేషుకర్మణా వామనసా వాచాపి నతస్సమద్రోహః॥౧౬౭॥ తదనుగ్రహ స్తథైవజ్ఞానంశీలమితివర్ణయంతిబుధాః॥ భుక్తఫలాదతిరిక్తంకర్మానుశయంహి వర్ణయంత్యార్యాః॥౧౬౮॥ వ్యపదిశతికర్మచరణౌ భేదేనశ్రుతిరియం యథేత్యాద్యా। యాన్యనవద్యానీతిశ్రుతిరన్యాప్యేవమేవదర్శయతి ॥౧౬౯॥ చరణాద్యోన్యాపత్త్యాకథమనుశయసిద్ధిరిత్యతోబ్రూతే। కార్ష్ణాజినిరాచార్యశ్శ్రుతిరేషాతదుపలక్షణార్థేతి॥౧౭౦॥ ౧౦॥ ఆనర్థక్యమితిచేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥ స్యాదేతత్ స్మాదిహాపునరత్రత్యేనచరణశబ్దేనశౌత్రంపిహాయశీలంలాక్షణికానుశయః॥౧౭౧॥ శీలస్యైవశుభాశుభయోన్యాపత్తిఃఫలంభవేదత్ర। అభ్యుపగంతవ్యంకిలశీలస్యావశ్యమేవకించిదిహ ॥౧౭౨॥ నోచేదానర్థక్యంశీలస్యస్యాదితి చేన్నైవం। ఇష్టాదికర్మయస్మాచ్చరణాపేక్షంహి వీర్యవద్దృష్టం॥౧౭౩॥ నాప్యాచారవిహీనఃకర్మణికుత్రాపిశక్యతేధికృతః। స్మృతిరాచారవిహీనంనపునంతీత్యేవమాదికాప్యేవం॥౧౭౪॥ ఆచారసహితస్యహికర్మానధికారమేవదర్శయతి। ఇష్టాదికర్మజాతేత్వారభమాణేఫలంహివిధిసృష్టం ॥౧౭౫॥ ఆచారస్తదపేక్షస్తత్రైవచకంచిదతిశయంజనయేత్। సర్వార్థకారికర్మసు శ్రుతిస్మృతిభ్యోవగమ్యతేయస్మాత్ ॥౧౭౬॥ తస్మాదనుశయభూతంతద్దేవశీలోపలక్షితంకర్మ। యోన్యాపత్త్యాకారణమితికార్ష్ణాజినిమతంహియుక్తతమం ॥౧౭౭॥ కర్మణి సంభవతిచ సతియోన్యాపత్తిర్నశీలతోయుక్తా। పద్భ్యాంపలాయితాకిలజానుభ్యాంసరితుంహినోత్సహతే॥౧౭౮॥ ... ... *

॥౧౧॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతితుబాదరిః ఇహసుకృతదుష్కృతే ద్వేప్రత్యాయ్యేతేహిచరణశబ్దేన। ఇతిబాదరిరాచార్యోమన్యతఏవంహిచరణశబ్దార్థం॥౧౭౯॥ చరణంహికర్మయస్మాదవిశేషేణైవకర్మమాత్రేచ। చరతిఃప్రయుజ్యమానస్సర్వత్రైవేహదృశ్యతేలోకే॥౧౮౦॥ యోసౌహినియతవృత్త్యాకరోతిచేష్టాదిలక్షణంకర్మ। ధర్మంచరతిమహాత్మేత్యేవంతం లౌకికావదంతితతః॥౧౮౧॥ భేదవ్యపదేశోయంబ్రాహ్మణతాపసనయేననేతవ్యః। ఇహనిర్మలకర్మణోనందికర్మాణపివర్ణితాః॥౧౮౨॥ ౧౨॥ అనిష్టాకారిణామపిచశ్రుతం ఇష్టాదికారిణోయేతేచంద్రమసంయాంతిహీత్యుక్తం। సంప్రతిపునరత్రైవహి యేచానిష్టాదికారిణస్తేపి॥౧౮౩॥ చంద్రమసంగచ్ఛంత్యుతనైవహిగచ్ఛంతీతిఇతిదింతేయం। గచ్ఛంతిచంద్రమండలమేతేపీత్యేతదత్రయుక్తంస్యాత్ ॥౧౮౪॥ కౌషీతకినోయస్మాద్యేవైకేచత్వాసేనవాక్యేన। త్రయతాంసర్వేషామపిచంద్రప్రాప్తింహివర్ణయంత్యేతే॥౧౮౫॥ తత్రాప్తిమంతరేణచదేహారంభోపిమర్త్యభోగ్యేషాం। ఆహుతిసంఖ్యానియమాదపిచేంద్రప్రాప్తిరత్రయుక్తతమా ॥౧౮౬॥ ఇష్టాదికారిణామపినన్వితరేషాంసమానమార్గత్వం। కథమితిచేదితరేషాంనహిభోగశ్చాంద్రమండలేభవతి॥౧౮౭॥ ౧౩॥ సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ ఏతత్ప్రత్యుతనిరసితుమేషశ్శబ్దోహిసూత్రసందిష్టః॥ చంద్రమసంగచ్ఛంతీహసర్వేపీత్యేతదనుపపన్నంహి॥౧౮౮॥ చంద్రారోహణమేతద్భోగాయైవహిననిష్ఫలంభవతి। నాపిప్రత్యవరోహాయైవతదారోహణంహియుక్తమిహ॥౧౮౯॥ ఆరోహతికిలవృక్షంపుష్పఫలాదేఃపరిగ్రహాయనరః। నాపిచనిష్ఫలమేవహినచాపిపతనాయవృక్షమారోహేత్ ॥౧౯౦॥ చంద్రమసిభోగవార్తానైవానిష్టాదికారిణామస్తి। తస్మాదిష్టాదికరాఏవారోహంతిచంద్రమితరేతు॥౧౯౧॥ యమనిలయమాశుగత్వాదుశ్చరితఫలంచసమ్యగనుభూయ। పునరేవేమంలోకంప్రత్యవరోహంత్యనిష్టకర్మాకృతః॥౧౯౨॥ తేషామేవంభూతావేవారోహావరోహసంజ్ఞౌస్తః। అత్రానిష్టాదికృతాంత్రయతాంయమవశ్యతాంగతింయాహి ॥౧౯౩॥ శ్రుతిరిహనసాంపరాయఃప్రతిభాతీత్యేవమాదికాబ్రూతే। శ్రుతిరన్యావైవస్వతమిత్యాద్యాప్యేవమేవదర్శయతి॥౧౯౪॥ ౧౪॥ స్మరంతిచ అపిచమనువ్యాసాద్యాయేఖలుశిష్టాఃపురేహిసంయమనే। తేపిస్మరంతిదుష్కృతకర్మవిపాకంచిరంయమాయత్తం॥౧౯౫॥ ౧౫॥ అపిచసప్త అపిచేహసప్తనరకాదుష్కృతఫలభోగభూమయోహ్యేతే। గచ్ఛంతితానిష్టాదికృతశ్చన్ద్రంకథంహిగచ్ఛేయుః॥౧౯౬॥ ననుదురితకారిణస్తేయమనియమితయాతనాభవంతీతి। నైతద్యస్మాత్సోప్యస్మర్యంతేత్రచిత్రగుప్తాద్యాః॥౧౯౭॥ ౧౬॥ తత్రాపిచతద్వ్యాపారాదవిరోధః తేష్వపిచసప్తనరకేష్వధిష్ఠాతృతాయమస్యైవ। అన్యేయమప్రయుక్తాధిష్ఠాతారోనహిస్వతంత్రా

స్తే॥౧౯౮॥ ⊛ ౧౭॥ విద్యాకర్మణోరితితు ప్రకృతత్వాత్ ⊛ పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామేవదృశ్యతేప్ర
శ్నః। వేత్థయథాసౌలోకఇతి తస్యప్రతివచనసమయఇదముక్తం॥ ౧౯౯॥ యేత్వేతయోఃపథోర్నద్వయోరన్యతరేణాపిసాధనేనయు
తాః। తేజననమరణసంతతిసంకలితాఃసహిభవంతిభూతాని॥౨౦౦॥ తత్రైకయోఃపథోరితివిద్యాకర్మప్రదర్శనార్థమిదం। దే
వపితృయాణయోస్తేప్రతిపత్తౌముఖ్యసాధనేప్రకృతే ॥ ౨౦౧॥ విద్యాహితద్యఇత్థంవిదురితిగదితాతయోర్హిగంతవ్యః
సోయంహిదేవయానఃపంథాప్రాప్తిర్దర్శితోభవతి॥౨౦౨॥ కర్మణాత్విష్టాపూర్తేదత్తమితినిరూపితంహితేనాయం।ప్రతిప
త్తవ్యఃపంథాఃపితృయాణఇతిప్రదర్శితోభవతి॥౨౦౩॥...*
తత్ప్రకరణవిషయేతచ్ఛ్రుతంకిలాథైతయోఃపథోరితిచ । యేవిద్యాసాధనతోనదేవయానేనకర్మణాపిచయే ॥ ౨౦౪॥
పితృయాణేఽధికృతాస్స్యుస్తేషాంపంథాస్తృతీయఏవాసౌ। క్షుద్రతరజంతులక్షణఇతిదర్శయతిశ్రుతిర్హితానీతి॥౨౦౫॥
తస్మాదపిచేష్టాదికారిభిశ్చంద్రమానలభ్యేత। నను తేపిచంద్రమండలమారుహ్యతతోవరుహ్యపునరపిచ ॥ ౨౦౬॥ క్షు
ద్రతరజంతుభావంప్రతిపత్స్యంతఇతియుక్తమితిచేన్న। భోగాభావాదేషామారోహోనర్థకఃప్రసజ్యేత॥ ౨౦౭॥ అపి
చప్రయత్సుసర్వేష్వపిచంద్రంప్రాప్నువత్స్వసౌలోకః।సర్వైరపిప్రయద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతోనయుక్తమిదం॥౨౦౮॥
ప్రశ్నవిరుద్ధంతదిదంప్రతివచనంచప్రసజ్యేతాత్ర। అవరోహాదేవేహాసంపూరణమితితునేహయుక్తతమం॥ ౨౦౯॥ య
స్మాచ్ఛ్రుతిస్తృతీయస్థానోక్త్యాపూరణంహిదర్శయతి।తస్మాచ్చానారోహాదేవాసంపూరణంహియుక్తమిహ॥ ౨౧౦॥ఇష్టా
దికారిణామప్యవరోహస్యాపేక్షితతాయాంహి। ఇహచతృతీయస్థానప్రతిపాదనమేతదఫలమేవస్యాత్॥ ౨౧౧॥యాఖల్వ
శేషగమనాశంకాశాఖాంతరీయవాక్యోత్థా। తామేతామాశంకామున్మూలయితుంతుశబ్దఇహపఠితః॥ ౨౧౨॥ శాఖాంత
రీయవాక్యేత్వధికృతవిషయోహిసర్వశబ్దస్స్యాత్ ।యేచప్రయాంత్యధికృతాఅస్మాల్లోకాత్తేవిచంద్రమసం॥౨౧౩।
సర్వేగచ్ఛంతీతిశ్రుత్యర్థేనహివిరోధలేశోపి।దేహోత్పత్తాయచంద్రారోహణమితియత్తదత్రపరిహరతి॥ ౨౧౪॥ *

⊛ ౧౮॥ నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥ ⊛ ఆహుతిసంఖ్యానియమోనతృతీయేభవతిదేహలాభాయ । యస్మాది
హచతృతీయస్థానప్రాప్తిర్నైవతన్నియమం ॥ ౨౧౫ ॥ ఉపలభ్యతేహిజాయస్వేతిశ్రుత్యంతరస్థవాక్యేషు। అపిచేహా
హుతిసంఖ్యాకథితామానుషశరీరహేతుతయా॥ ౨౧౬॥ నేతరహేతుతయాసౌపురుషపదస్యాస్యమనుజవచనత్వాత్ ।
అపిచేహపురుషభావఃపంచమ్యామాహుతావపాంకథితః॥ ౨౧౭॥ప్రతిషిధ్యతేనచేహాపంచమ్యామాహుతౌహితద్భావః
ఉభయార్థకతాయాంకిలవాక్యస్యవ్యర్థతాదిదోషస్స్యాత్॥ ౨౧౮॥ ఆహుతిసంఖ్యాతేషాంయేష్వారోహావరోహ
సంభవతః। అన్యేషాంతువినైవహిసంఖ్యానియమంశరీరముద్భవతి॥ ౨౧౯॥ ⊛ ౧౯ ॥ స్మర్యతేపిచలోకే॥ ⊛
ధృష్టద్యుమ్నద్రోణప్రభృతీనాంజగతిసుప్రసిద్ధానాం। సీతాప్రభృతీనామప్యయోనిజత్వంహివిశ్రుతంలోకే॥ ౨౨౦॥
⊛ ౨౦॥ దర్శనాచ్చ॥ ⊛ అపిచచతుర్విధభూతగ్రామేహిస్వేదజోద్భిదోరేవ । ఉత్పత్తిరంతరేణగ్రామ్యంధ
ర్మంహిదృశ్యతేలోకే॥ ౨౨౧॥ తత్రాహుతిసంఖ్యాయాభవతియథానాదరస్తథాన్యత్ర।నను తేషాంఖల్వేషాంభూతా
నామేవమాదికేమంత్రే॥ ౨౨౨॥ అండజమిహజీవజమిత్యుద్భిజ్జమితిత్రిధైవనిర్దిష్టః । భూతగ్రామస్సకథంచతుర్విధఇ
తీహకథితమితిచేన్న॥ ౨౨౩॥ ⊛ ౨౧॥ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥⊛ సంశోకజశబ్దేనస్వేదజపవాత్రగృ
హ్యతేతత్ర। ఇహతూద్భిజ్జపదేనశ్రుతివాక్యస్థేనసంగ్రహోభవతి॥ ౨౨౪॥ ⊛ ౨౨॥ తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుప
పత్తేః॥ ⊛ ఏవంహిపాపినాంఖల్వేతేగత్యాగతీవిచార్యైవ। ఇష్టాదికారిణామిహసంప్రత్యవరోహలక్షణంబ్రూతే॥
౨౨౫॥అవరోహలక్షణపరాశ్రుతిరత్రాథైతమేవమాద్యాహి।చంద్రమసోహినివృత్తాస్తేపునరాకాశమేవగచ్ఛంతి॥౨౨౬
ఆకాశాదపివాయుంవాయుర్భూత్వాపిభవతిధూమోసౌ । ధూమోభూత్వాభ్రంహ్యభ్రంభూత్వాహిభవతిమే
ఘోసౌ॥౨౨౭॥మేఘోభూత్వాచాసౌప్రవర్షతీత్యేతమర్థముపదిశతి । అవరోహంతస్తేవ్యాకాశాదిస్వరూపము
పయాంతి॥౨౨౮॥ కింవాప్యాకాశాద్యైస్సాదృశ్యంయాంతీతిసంశయేప్రాప్తే। తత్రేతదుక్తంస్యాదాకాశాద్యాత్మతాం

ప్రయాంతీతి॥ ౨౯॥ శ్రుతిరిహ ముఖ్యార్థా స్యాదేవం చేదన్యథా హి గౌణీ స్యాత్। శ్రుతిలక్షణయోర్విషయే న్యాయ్యా శ్రుతిరేవ లక్షణా న తథా॥ ౩౦॥ ధూమాభ్రత్వాదీన్యవకల్ప్యంతే తు రాణి చేహైవ। తస్మాదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరత్రయుక్తేతి॥ ౩౧॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే యాం త్వాకాశాదిసామ్యమేవేతి। చరణాన్నిసిభోగఫలకం యదమ్మయం గాత్రమేతదారబ్ధం॥ ౩౨॥ ఉపభోగాపాయే హి ప్రవిలీనం తద్ద్రవ్యమస్వమంభవతి। వాయోర్వశమేతి తతో ధూమాదిభిరేవ భవతి సంపృక్తః॥ ౩౩॥ ఇమమర్థమేవ కథయతి యథైవమిత్యాదికా శ్రుతిర్యస్మాత్। ఉపపన్నా చేయం న భోగసహ్యాన్యస్యాన్యరూపతాయుక్తా॥ ౩౪॥ యది చేదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరిహ భవేత్తర్హి। వాయ్వాదివర్ష్మనా హి క్రమావరోహోఽపి నోపపద్యేత॥ ౩౫॥ ఆకాశస్య విభుత్వాత్తేన చ తస్యేహ సతతసంయోగాత్। సంయోగలక్షణాయాం భవతి శ్రుత్యామనువాద ఏవ స్యాత్॥ ౩౬॥ తత్సాదృశ్యాదస్య ప్రత్యగ్సంబంధో హి న ఘటతే తస్మాత్। యల్లక్షణానుసరణం తదపీహ శ్రుత్యసంభవే న్యాయ్యం॥ ౩౭॥ తస్మాదాకాశాద్యైస్సాభావ్యాపత్తిరేవ తద్భావః। సాభావ్యం సమభావస్తస్మాత్తు సాదృశ్యమేవ నాన్యత్స్యాత్॥ ౩౮॥ ❁ ౨౩॥ నాతిచిరేణ విశేషాత్। ❁ వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేః ప్రాగాకాశాదిసామ్యసంపత్తౌ। కించిద్దీర్ఘం కాలమసౌ పూర్వసమత్వేన వర్తమానస్స్యాత్॥ ౩౯॥ ఉత్తరసమతాం గచ్ఛత్యుతాల్పకాలమితి సంశయో భవతి। అత్రానియమో న్యాయ్యో న చేహ కించిన్నియామకం యస్మాత్॥ ౪౦॥ ఏవం ప్రాప్తే వదతీహ నాతిచిరేణేతి సూత్రకారోఽయం। అల్పం హ్యల్పం కాలం తే చాకాశాదిసమతయా స్థిత్వా॥ ౪౧॥ భువమాపతంతి పశ్చాదేతే హి సహైవ వర్షధారాభిః। ఇత్యేతదేవ యుక్తం యస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్॥ ౪౨॥ శ్రుతిరేషా తో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి ప్రదర్శయతి। ఛాందస్యా ప్రక్రియయా తకారపకోఽపి లుప్త ఇహ భవతి॥ ౪౩॥ ఇహ దుర్నిష్ప్రపతతరం దుర్నిష్క్రమణస్వరూపమేవ స్యాత్। వ్రీహ్యాదిభావపరతో దుర్నిస్సరణం ప్రదర్శయంతీ సా॥ ౪౪॥ పూర్వేష్వాకాశాదిషు సుఖనిష్క్రమణం హి సూచయత్యేవ। సుఖదుఃఖతావిశేషో నిష్క్రమణస్య హి చిరాచిరత్వకృతః॥ ౪౫॥ న హి భోగమూలకోఽసౌ తస్మిన్నవరోహతో రసనివృత్తేః। వ్రీహ్యాదిభావతః ప్రాగచిరేణైవావరోహ ఇహ తస్మాత్॥ ౪౬॥ *

❁ ౨౪॥ అన్యాధిష్ఠితేషు పూర్వవదభిలాపాత్। ❁ తస్మిన్నవరోహే హి ప్రవర్షణానంతరం తు పఠితేయం త ఇహ వ్రీహియవా ఇత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర సంశయోఽయం స్యాత్॥ ౪౭॥ స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖానుశయినోఽపి తేస్యుః। అన్యస్వామికతనుషు హి కిం వా సంశ్లేషమేవ యాంతీతి॥ ౪౮॥ అత్ర కిలైతత్ప్రాప్తం స్థావరభావానుశయినపతత ఇతి। స్థావరజాత్యాపత్తౌ జననే హి ముఖ్యార్థతోపపన్నా స్యాత్॥ ౪౯॥ ఉపభోగః కిల దృష్టః స్థావరజాతావపి శ్రుతిస్మృత్యోః। పశువిశసనాదియోగాదనిష్టఫలతా భవేది హి ష్టాదేః॥ ౫౦॥ తస్మాదనుశయినామిహ భవతి వ్రీహ్యాది జన్మముఖ్యం హి। అనుశయివ్రాం హి యథావాముఖ్యం స్యాచ్ఛ్వాదిజన్మతద్వదిహ॥ ౫౧॥ ఇతి శంకాయాం బ్రూతే హ్యన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేష్వేషు। వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః సంసర్గం కేవలం ప్రపద్యంతే॥ ౫౨॥ న హి తత్సుఖదుఃఖభుజో యథా హ్యయం వాయ్వాదిభావస్స్యాత్। వ్రీహ్యాదిభావబంధో హి సంశ్లేషమాత్రమేవాత్ర॥ ౫౩॥ యస్మాచ్ఛ్వనద్వదేవ హ్యభిలాపోఽత్రాపి దృశ్యతే భూయః। సంకీర్తనం యదేతత్కర్మవ్యాపారమంతరేణైవ॥ ౫౪॥ తద్వద్భావస్సోఽయం హ్యాకాశాదిప్రవర్షణాంతేషు। భవతి హి తత్ర న కించిత్కర్మవ్యాపారకీర్తనం యస్మాత్॥ ౫౫॥ కర్మవ్యాపారోఽయం కపూయచరణా ఇతి ప్రదేశేషు। సంకీర్తితో హి తత్ర త్వనుశయినాం ముఖ్యమేవ జన్మ స్యాత్॥ ౫౬॥ అపి యద్యనుశయినాం చేన్ముఖ్యం వ్రీహ్యాదిజన్మ భవేత్తదా। తేష్వవలూయమానేష్వపి కిల తేష్వేవ పచ్యమానేషు॥ ౫౭॥ వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః ప్రవసేయుస్తదభిమానినో హ్యేన్యుః। యచ్చాభిమన్యతే కిల జీవస్తస్మిన్ హి పీడ్యమానే హి॥ ౫౮॥ ప్రవసతి స దేహస్తతః ఖల్వనుశయినామేష నాభిలప్యేత। ఇహ రేతస్సిగ్భావో యో సౌ వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్॥ ౫౯॥ తస్మాదనుశయినాం తత్సంగో వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి। స్థావరజన్మాన్యేషామపుణ్యయోగేన భవతి తచ్చ కిల॥ ౬౦॥ ఉపభోగస్థానం స్యాత్తేషామేవ హి న చానుశయినాం స్యాత్। తస్మాదనుశయినస్తే స్థావరభావం న హి గచ్ఛంతీతి॥ ౬౧॥ ... ... *

౨౫॥ అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్। పశువిశసనాదియోగాదాధ్వరికం కర్మాపి శుద్ధం స్యాత్। తస్యత్విష్టఫలమపి యుక్తం వ్రీహ్యాదిజన్మ ముఖ్యమితి॥౬౨॥ యచ్చైతత్పూర్వోక్తం తదేతదత్ర ప్రమాణైరస్యతే స్ఫుటమ్। నాధ్వరికం కర్మాస్యాదశుద్ధమేతస్య శాస్త్రమూలత్వాత్॥౬౩॥ యస్మాద్ధర్మాధర్మావతీంద్రియావేతయోశ్చ విజ్ఞానం। నహి శాస్త్రమన్తరేణ చ కస్యచిదపి కిల సుమేధసో భవతి॥౬౪॥ యస్మిన్దేశే కాలే తథా నిమిత్తే చ భవతి యో ధర్మః। భవతి స ఏవాధర్మో యథోక్తదేశాదివైపరీత్యేన॥౬౫॥ న హ్యేవంవిధయోరిహ విజ్ఞానం శాస్త్రమంతరేణ స్యాత్। హింసానుగ్రహరూపో జ్యోతిష్టోమో హి ధర్మ ఇత్యుక్తః॥౬౬॥ శాస్త్రైర్విహితస్మాత్స కథమధర్మ ఇతి శక్యతే వక్తుం। నను చ న హింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యేవమాదికం శాస్త్రం॥ అవగమయతి హింసామయమధర్మ ఇతి భూతగోచరామితి చేత్। బాఢం తదిదమథాపి హ్యుత్సర్గో భవతి నాపవాదస్స్యాత్॥౬౮॥ అగ్నీషోమీయం పశుమిత్యాద్యయం భవతి చాపవాదో హి। అపవాదశాస్త్రవిషయం హిత్వా హ్యుత్సర్గశాస్త్రవిషయమఖిలమపి॥౬౯॥ అవగమయతి కిల పురుషం ప్రవర్తయతి తద్వదేవ నాన్యత్ర। నహి భిన్నవిషయయోరిహ విరోధశంకా ప్రవర్తతే శాస్త్రే॥౭౦॥ తస్మాదిదమాధ్వరికం కర్మాఽవిశుద్ధం హి శిష్టజనసేవ్యం। శాస్త్రైరనింద్యమానం స్థావరభావోఽనతస్య ఫలముచితం॥౭౧॥ వ్రీహ్యాదిజన్మ యదిదం తత్కిల నశ్వాదిజన్మవద్భవతి। ఇహ కిల కపూయచరణానధికృత్య శ్వాదిజన్మ నిర్దిష్టం॥౭౨॥ నైవమిహ కించిదపి వాక్యమపరామర్శలింగముపలబ్ధం। తస్మాద్వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినాం సంశ్లేషమాత్రమేవ స్యాత్

౨౬॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥ వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ కిల తత్సంశ్లేషేణ చాన్యదిహ భవతి। యస్మాత్తతోఽనుశయినాం రేతస్సిగ్భావవిషతీమ్నాతిః॥౭౪॥ యో హ్యన్నమత్తి రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి। రేతస్సిగ్భావోఽసౌ ముఖ్యో నైవేహ తస్య సంభవతి॥౭౫॥ స చ రేతస్సిగ్భవతి హి చిరజాతః ప్రాప్తయౌవనో యోఽసౌ। కథమద్యమానభక్తానుగతోఽనుశయీ హి ముఖ్యతద్భావం॥౭౬॥ ప్రతిపద్యేత స తస్మాద్రేతస్సిగ్యోగ ఏవ తద్భావః। ఆత్మావశ్యం వాచ్యస్తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి॥౭౭॥

౨౭॥ యోనేశ్శరీరం॥ అథ రేతస్సిగ్భావోత్తరమిహ యోనౌ హి రేతసి నిషిక్తే। యోనేరధ్యనుశయినాం ఫలభోగాయోపజాయతే దేహః॥౭౮॥ ఇమమర్థమేవ సకలం తద్య ఇహేత్యాదికాః శ్రుతిర్బ్రూతే। వ్రీహ్యాదిభావసమయే తస్మాదచిరాన్న చావరోహిత్వః॥౭౯॥ యోనిజమేవ శరీరం తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవేన్నాన్యత్। వ్రీహ్యాదిజన్మ తస్మాత్తత్సంశ్లేషో న చాన్యదితి సిద్ధం॥౮౦॥ గత్యాగతిసంసారో దుర్వారః కర్మిణామితీహ స్యాత్। అనుసంధానాత్తత్త్వజ్ఞానఫలం కర్మఫలవిరాగిత్వం॥౮౧॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః॥౮౨॥ తస్మిన్ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః॥౮౩॥ శ్రీసాంబసదాశివార్పణమస్తు. ********************

ద్వితీయపాదప్రారంభః

పూర్వోక్తవర్త్మనా కిల నిరూఢవైరాగ్యవిమలచిత్తస్య। యశ్చ పదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనీభూతః॥౧॥ సోఽయం ద్వితీయపాదే నిరూప్యత ఇతీహ పాదయోరుభయోః। హేతుఫలభావరూపాం సంగతిరిత్యేతదత్ర దర్శయతి॥౨॥ గత్యాగతిప్రభేదో జీవస్యాస్య ప్రపంచితః పూర్వం। తదవస్థాభేదోఽసావస్మిన్పాదే ప్రపంచ్యతే సకలః॥౩॥ అత్రోద్దేశ్యతయా హి ప్రథమాం జిజ్ఞాసితత్వమర్థస్స్యాత్। తేనావస్థాద్వారా తమేవ చాదావివేదయిత్వాంతే॥౪॥ ఆపాదపరిసమాప్తేర్వివిచ్యతే వై తత్పదార్థోఽసౌ। పూర్వం జాగ్రదవస్థా గత్యాగతిచింతయా వినిర్దిష్టా॥౫॥ స పదిస్వప్నావస్థాం తదనంతరభావినీం ప్రదర్శయతి। శ్రుతిరేషా హి స యత్ర ప్రస్వపితీత్యాద్యా రథాదిసృష్టిమిహ॥౬॥ స్వప్నే ప్రపంచయతి సా ప్రబోధ ఇవ పారమార్థికీ కిం వా। మాయామయీ హి సైషా సృష్టిరితి ప్రభవతీహ సందేహః॥౭॥ తత్ర చ యుక్తం పక్షః సృష్టిస్సా పారమార్థికీత్యేతత్। ఇత్యేతమేవ పక్షం భగవానత్ర ప్రదర్శయత్యాద్యే॥౮॥

౧॥ సంధ్యే సృష్టిరాహ హి॥ సంధ్యమిహ స్వప్నస్స్యాద్యతస్స జాగ్రత్సుషుప్తయోస్సంధౌ। భవతి తత్రైవాసావిహ పరయోరుభ

యోశ్శ్వలోకయోస్సంధా ॥౯॥ తస్మాత్సంధ్యస్థానే సృష్టిరియం భవతి తథ్యరూపైవ । యస్మాత్ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవే మాం హి సృష్టిముపదిశతి ॥౧౦॥ సాథరథ రథయోగాన్పథస్సృజత ఏవమాదికా భవతి। సహి కర్తేత్యాద్యాపి శ్రుతిరిమ మేవ ప్రదర్శయత్యర్థం ॥౧౧॥ ◈ ౨॥ నిర్మాతారంచైకే పుత్రాదయశ్చ॥ ◈ నిర్మాతారమిహైకే శాఖిన మాత్మా నమామనంత్యపి చ । ప్రకటీకృతోఽయమర్థో య ఏష ఇత్యాదికేన వాక్యేన ॥౧౨॥ కామపదేనానేన చ పుత్రాదయ ఏవ తత్ర గృహ్యంతే । నైవేచ్ఛారూపాస్తే యత ఇహ తేష్వేవ కామశబ్దోయం ॥౧౩॥ యస్మాచ్ఛతవల్లాయుషః కిల కామానాం త్వేవ మాదివాక్యేహి । పుత్రాదిషు ప్రయుక్తః పూర్వప్రకృతేషు కామశబ్దోయం ॥౧౪॥ అత్రచ నిర్మాతారం ప్రాజ్ఞం ప్రక రణబలేన సశ్చినుమః । ఇహ చ ప్రకరణమన్యత్రేత్యాద్యం ప్రాజ్ఞవిషయకం దృష్టం ॥౧౫॥ తద్గోచర ఏవాశూత దేవ శుక్రమితి వాక్యశేషోపి । యా ప్రాజ్ఞకర్తృకా స్యాత్సృష్టిస్సా పారమార్థికీ దృష్టా ॥౧౬॥ జాగరితసంశ్రితా కిల భవతి స్వప్నాశ్రి తాపి తద్వదియం । శ్రుతిరపి చాథో ఖల్వితి తుల్యన్యాయత్వమేతయోర్వక్తి ॥౧౭॥ తస్మాత్సంధ్యస్థానే యా సృష్టిర్దర్శి తా రథాదీనాం । సా భవతి తథ్యరూపేత్యేవం ప్రాప్తే త్విదం పఠతి॥౧౮॥ ◈ ౩॥ మాయామాత్రంతు కార్త్స్న్యేనానభి వ్యక్తస్వరూపత్వాత్ । ◈ ఇహ పూర్వపక్షమేనం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః । యేయం సంధ్యే సృష్టిస్సా కిల మాయైవ కేవలం భవతి ॥౧౯॥ తస్మాత్కార్త్స్న్యేనాసావనభివ్యక్తస్వరూపతో దృష్టా । కార్త్స్న్యేనాభివ్యక్తస్వ రూప ఇహ నైవ దృశ్యతే స్వప్నః ॥ ౨౦ ॥ ఇహ దేశకాలసాధనసంపత్తిరబాధ ఏవ కార్త్స్న్యం స్యాత్ । పరమార్థవస్తు గోచరదేశాదీని హి న చాస్య విద్యంతే ॥ ౨౧ ॥ స్వప్నే రథాదికానాముచితో దేశో న దేహ సంభవతి । నహి సంవృతే హి దే హే రథాదయస్తే లభేయురవకాశం ॥౨౨॥ నను దేహాద్బహిరేవ స్వప్నపాన్యద్బాహ్యావస్తు ప్రాప్నుయాత్ । శ్రుతిరపి బహి ష్కులాయాదిత్యాద్యా హ్యేవమేవ దర్శయతి॥౨౩॥ స్థితిగతిభేదశ్చాసౌ నానిమ్నం తే సమంజసో భవతి । ఇతి తు నయు క్తం యస్మాజ్జంతోస్సుప్తస్య హి క్షణేనైవ ॥౨౪॥ అతిదూరపథం దేశం పర్యేతుం వా తథా పర్యేతుం । సామర్థ్యం కథమ పి కిల సంపాదయితుం న శక్యతే తస్య ॥౨౫॥ ప్రత్యాగతివర్జితమపి తం చ స్వప్నం క్వచిచ్చ కథయంతి । అహమిహ కురుషు శయానస్తత్రైవ నిద్రాపరిప్లుతస్స్వప్నే ॥౨౬॥ పంచాలానభిగతవాంస్తత్రేత్యాహం ప్రబుద్ధ ఇత్యేవం । యది దేహాదప యాతః పంచాలేషు హి తదా ప్రబుధ్యేత ॥ ౨౭ ॥ నైవం ప్రబుధ్యతే సౌ కింత్వత్రైవ ప్రబుధ్యతే కురుషు । యేన చ దేహే నాయం దేశాంతరమశ్నువాన ఇతి మనుతే ॥౨౮॥ తం శయనదేశ ఏవ హి పశ్యంత్యన్యే హి పార్శ్వదేశస్థాః । దేశాంతరా ణి నాయం సుప్తస్స్వప్నే యథైవ పశ్యతి హి ॥౨౯॥ తాని చ న తథా భూతాన్యపి తద్దేశభవంతి సర్వేషాం । దర్శయతి చాం తరేవ హి దేహే స్వప్నం శ్రుతిస్సయత్రేతి ॥౩౦॥ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయ శ్రుతిర్హి గౌణీ స్యాత్ । బహిరి వ సకులాయాదిత్యేషు తత్రైవ శబ్దయోగేన ॥౩౧॥ యో హి వసన్నపి దేహే న తేన కార్యం కరోతి కించిదపి । సోయం బహి రివ దేహాద్భవతీత్యేతచ్చ యుక్తమేవాస్య ॥౩౨॥ స్థితిగత్యాదిప్రత్యయభేదస్సకలోపి విప్రలంభస్స్యాత్ । కాలవిసంవా దోపి స్వప్నే దృష్టో నిశి ప్రసుప్తస్య ॥ ౩౩ ॥ భారతవర్షే వాసరమేకం మనుతే కదాచిదిహ మర్త్యః । ఏవం తు నిశి కేస్వ ప్నే కదాచిదబ్దాన్బహూనతివాహయతి ॥౩౪॥ అత్ర నిమిత్తాన్యపి వా న బుద్ధయే సముచితాని విద్యంతే । తత్ర రథాదిగ్రహణే న చక్షురాదీని తస్య విద్యంతే ॥౩౫॥ నిర్వర్తనే రథాదేః కుతోస్య శక్తిర్నిమేషమాత్రేణ । నాపి రథాదేస్సృష్టౌ తదాస్య దా రూణి వా కుతస్తస్య ॥౩౬॥ బాధ్యంతే ఖల్వేతే స్వప్నే దృష్టాః ప్రబోధసమయే హి । ఏతే హి సులభబాధాస్తత్రైవాద్యం తయోర్హి దృశ్యంతే ॥౩౭॥ స్వప్నే రథోయమితి కిల నిర్ణీతస్స్యాత్క్షణేన మనుజోయం । మనుజోయమితి తత్ర హి నిర్ణీ తస్స్యాత్క్షణేన వృక్షోయం ॥౩౮॥ స్వప్నే రథాద్యభావం శ్రావయతి శ్రుతిరియం న తత్రేతి । తస్మాన్మాయామాత్రం స్వ ప్నే దృష్టం హి సకలమపి వస్తు ॥ ౩౯ ॥ ఇహ యది మాయామాత్రస్స్వప్నస్స్యాత్తర్హి న కశ్చిదపి తత్ర । నచ పరమార్థోస్తి తి ప్రాప్తం తస్యేదముత్తరం బ్రూతే ॥౪౦॥

◈ ౪॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః । ◈ స్వప్నో హి సూచకస్స్యాత్సభావినోర్థస్య సాధు

నోరుభయోః। అత్రశ్రుతిరేవ యదా కర్మసు కామ్యేష్వితి ప్రదర్శయతి॥ ౪౧ ॥ స్త్రియమిహ కామ్యే కర్మణ్యనుకూలాం యః ప్రపశ్యేత్స్వప్నే। స్వేష్టార్థలాభరూపాం సమృద్ధిమస్మిన్ సపది జానీయాత్ ॥ ౪౨ ॥ యశ్చ స్వప్నే పురుషం పశ్యతి కృష్ణంచ కృష్ణదంతంచ। నచ ఖల్వేనం హంతీత్యవగమయతి సాధ్వసాధుసూచకతాం ॥ ౪౩ ॥ స్వప్నాధ్యాయవిదోపి స్వప్నస్యాచఖ్యుః తేహి సూచకతాం। స్వప్నే హి కుంజరారోహణాదికాని చ భవంతి ధన్యాని ॥ ౪౪ ॥ యాని చ ఖరయానాదీన్యతోఽధన్యాని వర్ణయంత్యేవమ్। మంత్రాదిమూలకాశ్చ స్వప్నాస్సత్యార్థగంధినస్స్యురితి॥ ౪౫ ॥ తత్రాపి సత్యతా కిల సూచ్యార్థస్యైవ సూచకస్య నహి। తస్మాత్స్వప్నస్యాస్య హి మాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నం॥ ౪౬ ॥ యచ్చోక్తమాహ హీతి వ్యాఖ్యాతవ్యం తదత్ర భాక్తమితి। లాంగలముద్వహతీదం యథా గవాదీనితీహ భాక్తం స్యాత్ ॥ ౪౭ ॥ తత్ర చ గవాదిజీవననిమిత్తతా లాంగలస్య భవతి యథా। కృషికర్మద్వారైవ హి తథైవ చేహాపి భవతి హి స్వప్నే॥ ౪౮ ॥ భోక్తురదృష్టద్వారా స్వాప్నికవృష్టౌ నిమిత్తతామాత్ర। రథకారస్యేవ రథం ప్రతి సాక్షాత్స్వప్నే కర్తృతా నాస్య॥ ౪౯ ॥ రథతురగభానమూలకమోదత్రాసాదిదర్శనాదస్య। తద్ధేతుసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వేన చ నిమిత్తతాతవ॥ ౫౦ ॥ అపి జాగరితే తస్య హి విషయేంద్రియయోశ్చ సతతసంయోగాత్। ఆదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరతశ్చ స్వయంప్రకాశత్వం॥ ౫౧ ॥ ఇహ దుర్వివేచనం స్యాదితి నత్వా తద్వివేచనాయైవ। స్వప్న ఉపన్యస్తోయం శ్రుతిరియమిహ యది రథాదిసృష్టిపరా॥ ౫౨ ॥ తర్హి స్వయంప్రభత్వం యత్ప్రకృతం తచ్చ నైవ నిర్ణీతం। తస్మాద్రథాదిసృష్టిప్రతిపాదనమేతదఖిలమపి భాక్తం ॥ ౫౩ ॥ యచ్చోక్తం ప్రాజ్ఞమిమం నిర్మాతారం సమామనంతీతి। తదపి చ న సమీచీనం యతశ్శ్రుతిశ్చైవమత్ర దర్శయతి॥ ౫౪ ॥ జాగ్రద్దేహం హత్వా నిర్మాయ చ వాసనామయం దేహం। ఆత్మీయబుద్ధివృత్త్యా చైతన్యేనానుభవతి హి స్వప్నం ॥ ౫౫ ॥ జీవవ్యాపారం హి శ్రుతిస్స్వయమితి ప్రదర్శయతి తత్ర। దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుత్యంతరమపి య ఏష ఇత్యాది ॥ ౫౬ ॥ తస్యైవ వాక్యశేషే తదేవ శుక్రం తదేవ మాద్యే హి। వ్యావర్త్య జీవభావం చిరంతనం బ్రహ్మభావ ఉపదిష్టః॥ ౫౭ ॥ తత్త్వమసీత్యాదివదిహ న బ్రహ్మప్రకరణం విరుధ్యేత। న ప్రాజ్ఞవ్యాపారః స్వప్నేపి నిషిధ్యతే యతస్తస్య॥ ౫౮ ॥ సర్వేశత్వాత్సర్వాధిష్ఠాతృత్వాదిన కలముపపన్నం। వియదాదిసర్గవదయం న తథ్యరూపో హి సంధ్యసర్గ ఇతి ॥ ౫౯ ॥ ప్రతిపాదితమేతావన్న చ వియదాదేరపీహ సత్యత్వం। యత ఆరంభణసూత్రే మిథ్యాత్వం దర్శితం హి సకలస్య॥ ౬౦ ॥ బ్రహ్మాత్మతావబోధాత్ప్రాగ్వియదాదివ్యవస్థితా త్వాస్యాత్। సంధ్యాశ్రయస్తు న తథేత్యత ఇహ మాయామయత్వముపదిష్టం॥ ౬౧ ॥ సామగ్ర్యాః క్లృప్తాయా విరహేపి స్వాప్నికే హి సృష్టిరియం। సాంకల్పికే హి సత్యా స్యాదితి శంకాం నివారయత్యధునా॥ ౬౨ ॥ ... *

౫॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ ॥ నస్వాత్మనః పరస్య హ్యంశో జీవ ఇతి దర్శితం పూర్వం। దహనప్రకాశశక్తిసమే యథాగ్నిస్ఫులింగయోర్భవతః॥ ౬౩ ॥ జ్ఞానేశ్వరతాశక్తీ అపీహ జీవేశయోస్సమే స్యాతాం। జీవస్యైశ్వర్యవశాత్స్వప్నే సాంకల్పికీ రథాదీనాం॥ ౬౪ ॥ సృష్టిర్హి తథ్యరూపా స్యాదితి శంకా న చైహ కర్తవ్యా। యద్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిత్వం తథాపి జీవస్య॥ ౬౫ ॥ ప్రత్యక్షేణైవ హి పరాత్మవిపరీతధర్మతా దృష్టా। ఈశ్వరసమధర్మత్వాభావేనేయం న చాస్య సంప్రాప్తా॥ ౬౬ ॥ కింత్వీశ్వరసాధర్మ్యం నిరంతరం తస్య విద్యమానమపి। తదనాద్యవిద్యయాకిల తిరోహితం తత్తిరోహితం సదపి॥ ౬౭ ॥ ధ్యాయత ఈశ్వరమనిశం యతమానస్య హి విధూతపాపస్య। తిమిరతిరస్కృతదృష్టేర్దృక్శక్తిరివౌషధాదివీర్యేణ ॥ ౬౮ ॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సిద్ధస్యావిర్భవేన్న చేతరథా। యస్మాత్తతః పరేశాదస్య చ జీవస్య బంధమోక్షౌ స్తః॥ ౬౯ ॥ అపరిజ్ఞానాద్బంధో మోక్షస్తస్య స్వరూపవిజ్ఞానాత్। జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యత్ర॥ ౭౦ ॥ దేవం సాక్షాత్కృత్యాప్యవిద్యాదిక్లేశమూలనాశస్స్యాత్। క్లేశోపాయే జన్మమృతిరూపో బంధస్స్వతో నివర్త్యేత ॥ ౭౧ ॥ సవిశేషాభిధ్యానాద్వైశ్వైశ్వర్యం తృతీయమణిమాది। సిద్ధతనో భవతి తతస్స్వాత్మజ్ఞానేన కేవలోయమితి॥ ౭౨ ॥

౬॥ దేహయోగాద్వా సోపి॥ జీవః పరమాత్మాంశస్తిరస్కృతజ్ఞానసపారమైశ్వర్యః॥ ఇతి తు నయుక్తం యస్మాదతిరోభావస్తయోర్హి యుక్తస్స్యాత్ ॥ ౭౩ ॥ దహనప్రకాశయోరివ యథా స్ఫులింగస్య తద్వద

తిచేన్న। నత్వంతథాపితస్యజ్ఞానైశ్వర్యభావయోస్తిరోభావః॥ ౭౪ ॥ భవతీహదేహయోగాద్యతైవదహనప్రకాశయుక్త
స్య। వహ్నేరరణిగతస్యహితావేతౌద్వౌతిరస్కృతౌభవతః॥ ౭౫ ॥ భస్మచ్ఛన్నస్యాగ్నేస్తతైవదృష్టస్తయోస్తిరో
భావః। ఏవమవిద్యామూలకదేహమనోబుద్ధ్యుపాధియోగేన॥ ౭౬ ॥ జీవస్యతదవివేకభ్రమకృతవహితయోస్తిరోభా
వః। నాతద్బీజేశ్వరభేదాశంకానివారణార్థస్స్యాత్॥ ౭౭॥ నన్వస్యైవజీవస్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యాత్। కిందే
హయోగకల్పనయానన్యత్వోపపాదనాదితిచేత్॥ ౭౮॥ అన్యత్వంహిపరస్మాత్ కథంహిజీవస్యనోపపద్యేత।యత్సేయమి
తిశ్రుతిరిహసదాత్మభావేన్నజీవముపదిశతి॥ ౭౯॥ తత్త్వమసీతిశ్రుతిరపిజీవస్యోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం। తస్మాద్యోసౌజీవ
స్సభవతిపరమేశ్వరాదనన్యోపి॥ ౮౦॥ సచభవతిదేహయోగాత్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః। సాంకల్పికేనతస్మా
త్స్వస్వప్నేరథాదిసృష్టిస్స్యాత్॥ ౮౧॥ సాంకల్పికీయదిస్యాత్సృష్టిరియంస్వాప్నికీతథానిష్టం।స్వప్నంకథమిహపశ్యే
త్సంకల్పయతీహకోపినానిష్టం॥ ౮౨॥ జాగరితదేశఏవేత్యేషాశ్రుతిరేవసత్యతాంబ్రూతే।స్వప్నస్యేతియదుక్తంతచ్ఛ్రు
తివచనంనసత్యతాహేతుః॥ ౮౩॥ యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవాయంరథాద్యభావఃప్రదర్శితఃస్వప్నే।యస్మాచ్చస్వప్నోయంజా
గరితప్రభవవాసనామూలః॥ ౮౪ ॥ జాగరితతుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయమతఇదంవచనం।తస్మాత్స్వప్నస్యైవంమా
యామాత్రత్వమేతదుపపన్నం॥ ౮౫॥ ఏవమవిద్యావిలసితమేనంస్వప్నంవిచార్యసమ్యగిహ। వర్ణయతితాంసుషుప్తిం
ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా॥ ౮౬॥ ❀ ౭॥ తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ ॥ ❀ తత్రచతద్యత్రై
తత్సుప్తఇతిసుషుప్తివిషయాకాశ్శ్రుతయః। తాభిఃప్రత్యేకస్పష్టైర్వ్యపరాపిశ్రుతిరియంసుషుప్తపరా॥ ౮౭॥ తాసుతదాభ
వతీతిశ్రుతిరస్యాపిహిసుషుప్తివిషయైవ। అన్యత్రాపియఏషాంతర్హృదయఇతిశ్రుతిస్తదర్థైవ॥ ౮౮॥ తద్విషయాస్యాపిసతా
సోమ్యతదేత్యాదికాశ్రుతిర్భవతి। తత్రచనాడ్యాదీనిహినిరపేక్షాణ్యేవభిన్నభిన్నాని॥ ౮౯॥ సుప్తిస్థానాన్యుతపరస్పరా
పేక్షితానితానీహ। ఏకంసుప్తిస్థానంస్యాదితివాభవతిచాత్రసందేహః॥ ౯౦ ॥ సుప్తిస్థానాన్యుతభిన్నానీత్యేతదత్రయు
క్తంస్యాత్। యస్మాదేకార్థకతానాడ్యాదీనాంప్రతీయతేహ్యత్ర ॥ ౯౧ ॥ ఏకార్థానాంక్వచిదపిపరస్పరాపేక్షతాతున
హిదృష్టా। వ్రీహియవాదీనాంనహ్యేకార్థానాంసముచ్చయోదృష్టః॥ ౯౨ ॥ సుప్తావేకార్థతానాడ్యాదీనాంనహీహదృ
ష్టైవ।నాడీషుసుప్తఇత్యపిపురీతతీత్యేవవాత్ర్యనిర్దేశాత్॥ ౯౩॥ నాడీషుసప్తమీయంతథాపురీతతిచదృశ్యతేసాహి। నను
సప్తమీనదృష్టాసతికింతుసతేతిదృష్టమితిచేన్న॥ ౯౪॥ అత్రాపివాక్యశేషాత్సప్తమ్యర్థోవగమ్యతేయోసౌ।ఆయతనైషీ
జీవస్సదేతదుపసర్పతీతిదర్శయతి॥ ౯౫॥ అన్యత్రాయతనమితిశ్రుతిరియమాయతనభావమస్యసతః।అత్రసదేవప్రోక్తో
వ్యాయతనత్వంచసప్తమీవాచ్యం॥ ౯౬॥ దృష్టాచసప్తమీయంసతిసంపద్యేతేతివాక్యశేషేహి। తస్మాదేకార్థకతానా
డ్యాదీనాంప్రతీయతేహ్యత్ర॥ ౯౭॥ ఏవంచసతివికల్పస్స్యాత్కదాచిత్కించిదేవహిస్థానం। సుప్తయఉపసరతీతిప్రాప్తేతద్వ్యా
వఇతిహిపఠతీహ॥ ౯౮॥ అత్రచతదభావపదంస్వప్నాభావంసుషుప్తమాచష్టే। ఇహచచశబ్దాన్నాడ్యాదీన్యాత్మానంస
ముచ్చయ్యైనైవ॥ ౯౯॥ సహ్యావాయోపైతిహినవికల్పేనేతిదర్శితంభవతి।యస్మాన్నాడ్యాదీనాంసుప్తిస్థానత్వమభిహితం
శ్రుత్యా॥ ౧౦౦॥ వ్రీహియవాదీనామివనన్వేకార్థత్వమత్రపూర్వోక్తం। తేనవికల్పోయుక్తోనసముచ్చయఇతితునేహవక్త
వ్యం॥ ౧౦౧॥ ఏకవిభక్తిశ్రవణాన్నైకార్థత్వంభవేద్వికల్పశ్చ। నానార్థతాసముచ్చయయోరేకవిభక్తిరత్రదృష్టాహి॥
౧౦౨॥ ప్రాకారేప్రాసాదేపర్యంకేశేతఏవమాదిషుహి। తద్వన్నాడీషుపురీతతిచబ్రహ్మణిసముచ్చయోనాయం॥ ౧౦౩॥
స్వపితీత్యేతదుక్తంయస్మాచ్ఛ్రుతిరిహసముచ్చయంబ్రూతే। తాసుతదాభవతియదాసుప్తస్స్వప్నంనకంచనేత్యాద్యా॥
౧౦౪ ॥ సాచైకవాక్యభావాన్నాడీప్రాణాదికస్యదర్శయతి। సుప్తిస్థానత్వమిదంప్రాప్తస్యబ్రహ్మతాతుపమధిగ
తా॥ ౧౦౫ ॥ ననుసుప్తిస్థానత్వంనాడీనామేవదర్శయత్యేషా। తాసుతదాభవతీతిశ్రుతిరితిశంకానచేహకర్తవ్యా॥ ౧౦౬॥
శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధంబ్రహ్మప్రతిషేద్ధునానుచితంయస్మాత్। బ్రహ్మణినాడీద్వారాస్వపితీత్యేతచ్ఛ్రుతయుక్తమభిధాతుం
౧౦౭॥ నాడీషుసప్తమీయంకథమితిశంకానచేహకర్తవ్యా। నాడీభిరపిబ్రహ్మణిసుప్తానాడీషుసుప్తఏవస్యాత్॥ ౧౦౮॥

యోగంగయా సముద్రం గచ్ఛతి గంగైవ స కిల గంగాయాం। అపి చైషా రశ్మినాడీసమన్వితబ్రహ్మలోకమార్గస్య ॥ ౧౦౯ ॥
ప్రకృతత్వాదిహ నాడీస్తుత్యర్థం సుప్తికీర్తనం భవతి। ఏతచ్ఛ్రుత్వా నకశ్చన పాప్మా స్పృశతీతి దర్శయంతీయం ॥౧౧౦॥ నా
నాడీః ప్రశంసతి తథా పాప్మాస్పర్శే చ కారణం వక్తి। శ్రుతిరేవా తేజసా హీత్యేవం రూపా తతశ్చ న విరోధః ॥ ౧౧౧ ॥ ఇ
హ తేజసేతి నాడీగతం హి పిత్తాఖ్యమత్ర సన్నిదిశతి। అథవాత్ర తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవైష భవేన్నిర్దేశః ॥ ౧౧౨ ॥ బ్రహ్మ
ణి తేజశ్శబ్దో దృష్టో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవేతి। నాడీద్వారా చాసౌ సంపన్నో బ్రహ్మణా తదా భవతి ॥ ౧౧౩ ॥ తస్మాచ్ఛ్రుతన్నక
శ్చన పాప్మా స్పృశతీతి దర్శితం భవతి। పాప్మస్పర్శాభావే పరాత్మసంపత్తిరేవ హేతురితి ॥౧౧౪॥ సర్వే పాప్మాన ఇతి శ్రు
తివచనే నైవ దర్శితం భవతి। ఏవం సతి ప్రదేశాంతరసిద్ధేన చ పరాత్మనానుగుణః ॥౧౧౫॥ నాడీనామపి సుప్తిస్థానత్వమిదం
సమాశ్రితం భవతి। నాడీపరాత్మనోరిహ సముచ్చయో న గుణప్రధానతయా ॥౧౧౬॥ తస్యాః పురీతతోఽపి హి సుప్తిస్థా
నత్వమేవమేవ స్యాత్। హృదయపరివేష్టనం కిల పురీతదేతన్న చాన్యదిహ భవతి ॥౧౧౭॥ ఆకాశే హి తదంతర్వర్తిని పరమే
శయానః ఏవాసౌ। శేతే పురీతతీతి వ్యపదేష్టుం శక్యతే యథా లోకే ॥౧౧౮॥ నృపతిరిహ వర్తమానః పరితః ప్రాకారవేష్టితే
హి పురే। ప్రాకారే నృపతిరసావర్తత ఇతి వర్ణ్యతే జనైస్సర్వైః ॥౧౧౯॥ బ్రహ్మత్వముక్తమేవ హి హృదయాకాశస్య
దహరవాక్యేన। ఏవం తిస్రః శ్రుతిభిస్సుప్తిస్థానాని కీర్తితానీహ ॥ ౧౨౦ ॥ నాడ్యస్తథా పురీతద్బ్రహ్మ చ నాడీపురీతము
భయం హి। స్యాద్ద్వారమాత్రమేతద్బ్రహ్మైవైకం తు సుప్త్యధిష్ఠానం ॥ ౧౨౧ ॥ నాడ్యః పురీతదపి వా తము పాధ్యాధారఏ
వ భవతీహ। యస్మాత్కరణాన్యఖిలాన్యపి జీవస్యాస్య తత్ర వర్తంతే ॥౧౨౨॥ నోపాధిసంబంధేనాస్యాత ఏతస్యాస్తి కశ్చి
దాధారః। బ్రహ్మాధారత్వోక్తిస్తత్తాదాత్మ్యప్రదర్శనార్థైవ ॥౧౨౩॥ స్వమపీతో భవతీతి శ్రుతిరియముక్తార్థమేవ ద
ర్శయతి। అపి చ న కదాచిదపి వా జీవస్య బ్రహ్మణాస్త్యసంపత్తిః ॥౧౨౪॥ కింతు స్వప్నే జాగ్రత్యుపాధిసంపర్కతోఽస్య
సంప్రాప్తాం। పరరూపాపత్తిమివా వేక్ష్య శ్రుత్యా నయా హితముపశమాత్ ॥౧౨౫॥ సుప్తా హి తస్య సేయం స్వరూపసం
పత్తిరేవముపదిష్టా। ఏవం చ సతి కదాచిత్సతా న సంపద్యతే కదాచిదియం ॥౧౨౬॥ న హి సంపద్యత ఇతి యత్తదేతదఖిలం వ్యా
యుక్తమేవాత్ర। సతి సంపన్నాస్తావన్న విజానంతీహ కించిదపి యచ్చ ॥ ౧౨౭ ॥ సత్సంపత్త్యావరయోరేకత్వాత్తదపి యు
క్తమేవేహ। ఏతన్నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య నైవ యుక్తం స్యాత్ ॥ ౧౨౮ ॥ నాపి జ్ఞానే కారణమిహ సతి భేదే హి దృశ్య
తే కిమపి। తత్రాన్యోఽన్యం పశ్యేదితి శ్రుతిశ్చైవమేవ దర్శయతి ॥ ౧౨౯ ॥ దూరాదివశాదేవావిజ్ఞానం యద్యపి క్వచిద్దృ
ష్టం। ఇహ తు తథా నైవ స్యాన్న హి జీవోఽసావస్వతః పరిచ్ఛిన్నః ॥౧౩౦॥ తస్య పరిచ్ఛేదోఽసావుపాధియోగేన సంప్రవృత్తో
హి। ఉపశాంతే చోపాధౌ సంపన్నస్య తదిదమిహ యుక్తం ॥ ౧౩౧ ॥ న హి నాడ్యాదిసముచ్చయమభిధాతుం సూత్ర
మేతదారబ్ధం। నాడ్యస్సుప్తిస్థానం భవంతి తత్రైతత్పురీతదథ వేతి ॥ ౧౩౨ ॥ న హ్యేతద్విజ్ఞానాత్ప్రయోజనం కిమపి వక్తుమి
హ శక్యం। నైతదవిజ్ఞానప్రతిబద్ధం వా ఫలమిహాస్తి కించిదిహ ॥౧౩౩॥ న హ్యేతద్విజ్ఞానం కస్యచిదంగం హి ఫలవతో భవతి
బ్రహ్మానపాయి సుప్తిస్థానమితీదం వివక్షితం భవతి ॥౧౩౪॥ బ్రహ్మైక్యతావబోధః స్వప్నాద్యస్పృష్టతావబోధశ్చ। తే
న ఫలం స్యాత్తస్మాత్సుప్తిస్థానం స ఏవ ఆత్మైవ ॥౧౩౫॥ ❀౮॥ అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ ॥❀౮ యస్మాదాత్మైవాయం సు
ప్తిస్థానం న చాన్యదత ఏవ। అస్మాదాత్మన ఏవ ప్రబోధ ఉపదిశ్యతే హి సర్వత్ర ॥౧౩౬॥ శ్రుతిరేషా హి యథాగ్నేః క్షుద్రా
ఇత్యాదికా ప్రవర్తయతి। అగ్నేర్యథా స్ఫులింగాస్తథాత్మనో వ్యుచ్చరంతి సర్వ ఇతి ॥ ౧౩౭ ॥ ఏవం సతి ఆగమ్యేత్యా
ద్యా శ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి। అత్ర వికల్పాశ్రయణే నాడీభ్యోఽపి క్వచిత్ప్రబుధ్యేత ॥౧౩౮॥ ❀౯ ॥ స ఏవ తు కర్మాను
స్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ❀౯ అత్ర ప్రబుధ్యమానః సత్సంపన్నో య ఏవ జీవస్స్యాత్। ప్రతిబుధ్యతే స ఏవ హి కింవాన్య ఇతీహ భవ
తి చింతేయం ॥౧౩౯॥ తత్రానియమే నైవ ప్రబోధ ఇతి వక్తుమత్ర యుక్తం హి। లోకే జలరాశౌ హి ప్రక్షిప్తో యశ్చ భవతి
జలబిందుః ॥౧౪౦॥ జలరాశిరేవ స భవతి పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుః। భవతీతి దుర్వివేచనమిదమత్ర యథా తథైవ చే
హాపి ॥౧౪౧॥ సుప్తా హి సంప్రసన్నాః పరాత్మనైకాత్మ్యభావమాపన్నాః। యోఽసౌ భవతి కథం వా పునరుత్థాతుం స ఏవ శక్నో

తి ॥ ౧౪౨ ॥ తస్మాత్సర్వేశ్వరోఽన్యో జీవోఽత్ర ప్రబుధ్యతే కశ్చిత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పునరుత్తిష్ఠతి స ఏవ జీవ ఇతి ॥ ౧౪౩
ఏవం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యోఽవగమ్యతే యస్మాత్ । లోకైర్హి కర్మశేషానుష్ఠానం క్రియతే హి సర్వేషాం ॥ ౧౪౪ ॥
ఉపదేశమంతరేణాప్యన్యోత్థానేన యుజ్యతేఽదిదం । నహ్యన్యేన చ లోకే సామి కృతం కర్మ యద్భవేత్తత్రి ॥ ౧౪౫ ॥ కథ
మన్యస్స్వయమేవ హి కర్తుం శేషక్రియాం ప్రవర్తేత । తస్మాదేకః కర్తా పూర్వోత్తరయోస్సరేష్వి హైకస్య ॥ ౧౪౬ ॥
ఏవమదో ద్రాక్షమితి ప్రాగనుభూతస్య భవతి యస్య శ్చాత్ । స్మరణం స్మరామి తదితి హ్యన్యోత్థానే కథమోపపద్యేత ॥ ౧౪౭
ప్రతిబోధాద్రివతీతి చ తథైవ సర్వాః ప్రజా ఇతి ప్రథితాః । స్వాపప్రబోధవాక్యప్రదర్శితా యేఽత్ర వంతి శబ్దాస్తే ॥ ౧౪౮
అసమంజసా భవేయుః స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః । ఏవం కర్మవిధిభ్యస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి భాతీహ ॥ ౧౪౯ ॥ అన్యో
త్థానే విధయః కర్మవరార్థే నిరర్థకాస్స్యుస్తే । అపి చేహ సుప్తమాత్రో ముచ్యేత తదా హి కర్మణా కిం స్యాత్ ॥ ౧౫౦ ॥ అ
న్యోత్థానే యది కిల జీవో దేహాంతరీయ ఉత్తిష్ఠేత్ । తత్రత్యవ్యవహారస్సకలోఽసి లోపమేదలుప్యేత ॥ ౧౫౧ ॥ అన్యత్ర సు
ప్త ఏవ హ్యన్యతో ప్రోత్తిష్ఠతీతి కల్ప్యేత । నాప్యం హి కల్పనాయాం కశ్చన లాభో నిరర్థకైవైషా ॥ ౧౫౨ ॥ విద్వస్త్వాపివ్యస్య
చ ముక్తస్యోత్థానమీశ్వరస్య తథా । మారాపేతం తస్మాదసంగతైషా హి కల్పనా సకలా ॥ ౧౫౩ ॥ అకృతాగమకృతనా
శావన్యోత్థానే తు మధ్యవారౌ హి । తస్మాద్య ఏవ సుప్తస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి యుక్తమిహ ॥ ౧౫౪ ॥ జలరాశౌ నిక్షిప్తో జలబిం
దురివైకతాం గతో యోఽసౌ । సతి సంపన్నో జీవో నాహర్తుముద్ధర్తుమితి హి యచ్చోక్తం ॥ ౧౫౫ ॥ తత్రివద్దృష్టాంతో
యం జలబిందుర్విషమః పశ్చ భాతీహ । జలబిందోరుద్ధరణే నహి తత్ర వివేకకారణం కిమపి ॥ ౧౫౬ ॥ తదనుద్ధరణం తస్మాత్తత్ర
చ యుక్తం న చైవమత్రాపి । ఇహ కిల వివేకకారణమస్తి హి కర్మ వతశ్చైవ చావిద్యా ॥ ౧౫౭ ॥ కించేహ దుర్వివేచనయో
రపి నైపుణ్యరస్మదాదిభిర్జగతి మిళితక్షీరోదకయోర్హంసేన యథా వివేచనం భవతి ॥ ౧౫౮ ॥ ప్రాణికృతసుకృతకర్మాద్య
పేక్షయైవేశ్వరః కరోతీదం । నహి జీవోఽత్ర పరస్మాద్విభిన్నరూపో య ఏష నిర్దిష్టః ॥ ౧౫౯ ॥ నహి జలబిందురివాయం జల
రాశేః నహి యథా పృథక్స్థితః । న తథా సౌ జీవస్స్యాత్ కింతు స బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగేన ॥ ౧౬౦ ॥ పరమాత్మా సన్నప్య
యముపచర్యత ఏవ జీవ ఇతి లోకే । బంధానువృత్తిరేషా యద్యేకోపాధిసంగతా భవతి ॥ ౧౬౧ ॥ తదుపాధికజీవస్య వ్యవహా
రస్తావదేవ భవతీహ । సా యది తదంతరగతా వ్యవహారో యం తదంతరస్యైవ ॥ ౧౬౨ ॥ సోయముపాధిస్స్వాపప్రబోధయో
స్థౌలసూక్ష్మభావేన । సతతానువృత్త ఏవ హి స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః ॥ ౧౬౩ ॥ .... *

❁ ౧౦ ॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ ॥ ❁ అస్తి హి ముగ్ధః కశ్చిద్యం మూర్ఛిత ఇతి జనా హి కథయంతి । స
చ ఖలు కిమవస్థస్స్యాదితి చింతాయాం నిరూప్యతే సేయం ॥ ౧౬౪ ॥ శారీరస్యావస్థా భవంతి తిస్రస్తథా హి జాగరితం । స్వప్న
సుషుప్తిరేవం దేహాదపసృప్తిరిహ చతుర్థీ స్యాత్ ॥ ౧౬౫ ॥ ఇహ పంచమీత్వవస్థా శ్రుతౌ స్మృతౌ వాపి న ప్రసిద్ధాస్తి । త
స్మాదేషావస్థా భవతీహ తిసృణాం హి కాచిదన్యతమా ॥ ౧౬౬ ॥ ఇత్యాశంకా సకలా నిరస్యతే సూత్రకారేణ । నహి
జాగరితావస్థో ముగ్ధో యో సౌ కదాచిదపి భవతి ॥ ౧౬౭ ॥ యస్మాత్స హీంద్రియైరిహ విషయాన్న వేత్తి కదాచిదపి । నన్వి
షుకారన్యాయాజ్జాగ్రదవస్థో భవేదసౌ ముగ్ధః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇష్వాసక్తమనాస్సోఽయమిషుకారో హి జాగ్రదపి చాయం । నై
వాన్యాన్విషయానిహ సమీక్షతే తద్వదేవ ముగ్ధోఽపి ॥ ౧౬౯ ॥ ముసలాభిఘాతజనితప్రభూతదుఃఖానుభూతివికలమనాః ॥ జా
గ్రదపి చాయమన్యాన్విషయాన్నీక్షత ఇతీహ న హి యుక్తం ॥ ౧౭౦ ॥ వ్యాపృతమనా బ్రవీతి హ్యయమిషుకారస్స్వకృత్యము ఖ
లమపి । ఇషుమువలభమానో హ్యహమేతావత్కాలమాసమత్రేతి ॥ ౧౭౧ ॥ ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి నమయాత్ర చేతితం
కిమపి । ఏతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తాంధేతమస్యభూవమితి ॥ ౧౭౨ ॥ తస్మాన్న హి జాగర్యయముపి దస్వప్నాన్న పశ్యతి హ్య
మః ॥ నిస్సంజ్ఞత్వాదయమిహ నాపి స్వప్నకస్స్యాదిహ బాహ్యసద్భావాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ ముగ్ధే జంతౌ హి మృతో న వా మృతో యమి
తి సంశయానాస్తు । ఊష్మాప్తి నాస్తి వేతి స్పృశంతి హృదయం తదత్ర నిర్ణేతుం ॥ ౧౭౪ ॥ ప్రాణోఽస్తి నాస్తి వేతి హి నిర్ణేతుం నాసి
కాప్రదేశమపి । ప్రాణం చోష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే యదా హి తదైవ ॥ ౧౭౫ ॥ స్వాయం మృత ఇతి సత్త్వాసంజ్ఞాలాభా

యతంభిషజ్యంతి। నన్వహనిసంజ్ఞత్వాత్సుషుప్తవివాస్తుముగ్ధ ఇతి చేన్న॥౧౭౬॥ ముగ్ధోయం చిరమపి కిల నోచ్ఛ్వసతి సవేపథుశ్చ దేహోస్య। వదనం భయానకం స్యాన్నేత్రే విస్ఫారితే హి భవతోస్య॥౧౭౭॥ సుప్తః ప్రసన్నవదనః పునః పునస్తుల్యకాలముచ్ఛ్వసతి। నేత్రే నిమీలితే కిల న చ దేహో వేపమాన ఇహ దృష్టః॥౧౭౮॥ సుప్తం హి పాణిపేషణమాత్రేణోత్థాపయంతి న తథేమం। ముద్గరపాతేనాపి చ నిమిత్తభేదశ్చ భవతి చేహ తయోః॥౧౭౯॥ ముసలాభిఘాతమూలో మోహస్స్వప్నవచ్ఛ్రమాదిమూలస్స్యాత్। పరిశేషాదభిహతదీదం ముగ్ధత్వం భవతి చార్ధసంపత్తిః॥౧౮౦॥ యత ఇహ నిస్సంజ్ఞోయం సంపన్నస్స్యాదథాప్యసంపన్నః। ఇతరవిలక్షణభావాత్తస్మాదుక్తైయమర్ధసంపత్తిః॥౧౮౧॥ నను ముగ్ధతా కథం వా పునరిహ భవతీయమర్ధసంపత్తిః। ఇహ చ సతా సోమ్యేతి శ్రుత్యా సుప్తం ప్రతీత్థముపదిష్టం॥౧౮౨॥ అస్య చ సతి సంపత్తిస్తేన త్వాద్యఖిలధర్మరాహిత్యం। సుకృతాదికర్మబంధనవియోగమపి యత్సుఖిత్వదుఃఖాదేః॥౧౮౩॥ అననుభవస్సకలోయం సుప్తే పురుషే ప్రదర్శితో హి తయా। స చ ఖలు ముగ్ధే తుల్యో హ్యేవముపాధ్యపక్షే మోపి తుల్యస్స్యాత్॥౧౮౪॥ తస్మాత్సుప్తవదేవ హి ముగ్ధే యుక్తా హి కృత్స్నసంపత్తిః। ఇతి చేన్న వయం బ్రూమః సంపత్తిర్బ్రహ్మణాస్య భవతీతి॥౧౮౫॥ కింత్వేతన్ముగ్ధత్వం సుషుప్తప్రథమార్ధధర్మయోగేన। భవతీత్యేతావత్కిల సూత్రాభిప్రేతమితి తు నిర్ణీతం॥౧౮౬॥ దర్శితమేవ హి పూర్వం వైలక్షణ్యం హి సుప్తముగ్ధతయోః। ద్వారమపి భవతి చైతన్ముగ్ధత్వం మృత్యులోకసంక్రమణే॥౧౮౭॥ తస్మాద్బ్రహ్మవిదోత్ర హి వదంతి ముగ్ధత్వమర్ధసంపత్తిం। నైవేహ పంచమీ కిల కాచిదవస్థేతి యచ్చ పూర్వోక్తం॥౧౮౮॥ నాసౌ దోషాయ స్యాత్కాదాచిత్కభవేదవస్థేయం। తేన తు రీత్యా స్మృతౌ వా ముగ్ధావస్థా న హి ప్రసిద్ధాస్తి॥౧౮౯॥ యది ముగ్ధతా ప్రసిద్ధా కథం విచార ఇతి నేహ శంకా స్యాత్। యస్మాదేషావస్థా లోకాయుర్వేదయోః ప్రసిద్ధైవ॥౧౯౦॥ అత్రేవ సుషుప్తిస్మృత్యోర్ధర్మాణామర్ధధర్మసంపత్త్యా। ఇహ ముగ్ధతాఖిలలోకైనగణ్యతే పంచమీతి కేనాపి॥౧౯౧॥ సర్వావస్థాభిరసావలిప్త పవాత్మార్థ ఇత్యేవం। సమ్యగ్విచార్య సంప్రతి నిరూపయతి తత్పదార్థమీశానం॥౧౯౨॥

❀(౧౧) న స్థానతోపి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి॥ ❀

అత్ర త్వమర్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరం హి తస్యైవ। అవసరసంగత్యా హి స్వరూపభూతం విచార్యతే బ్రహ్మ॥౧౯౩॥ సంత్యత్రోభయలింగాః శ్రుతయో బ్రహ్మస్వరూపబోధపరాః। అత్ర కిల సర్వకర్మేత్యాద్యాస్సవిశేషగోచరాశ్శ్రుతయః॥౧౯౪॥ అస్థూలమేవమాద్యాశ్శ్రుతయః కిల నిర్విశేషబోధపరాః। శ్రుతిషు సతీష్వేతాసు బ్రహ్మోభయలింగమేవ కిం వా స్యాత్॥౧౯౫॥ అన్యతరలింగమథవా యదాపి చాన్యతరలింగమేతత్స్యాత్। సవిశేషలింగమేతత్కిం వా తన్నిర్విశేషమేవేతి॥౧౯౬॥ సందేహే సతి తత్ర బ్రహ్మోభయలింగమితి తు యుక్తం స్యాత్। పూర్వత్ర సుప్తిమరణోభయరూపం వర్ణితం హి ముగ్ధత్వం॥౧౯౭॥ తద్వచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మాత్ర ధ్యేయముభయరూపం స్యాత్। ఇతి దృష్టాంతాలంబాద్బ్రహ్మణ్యుభయాత్మకత్వశంకాయాం॥౧౯౮॥ తామేతామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రవర్తితం సూత్రం। అతోభయలింగత్వం స్వత పవ పరస్య నోపపన్నం స్యాత్॥౧౯౯॥ వస్త్వేకమేవ లోకే భవతి హి రూపాదిగుణగణోపేతం। తద్విపరీతం చేతి హ్యవధారయితుం కథం హి శక్యేత॥౨౦౦॥ నోపాధియోగతో న్యాదృశస్య చాన్యాదృశస్స్వభావః స్యాత్। న స్వచ్ఛస్ఫటికో సావన్యః స్యాదలక్తకాదియోగేన॥౨౦౧॥ తత్రాస్వచ్ఛత్వవ్యపదేశోయం భ్రాంతిమూలకో దృష్టః। యే చోపాధయ ఇహ తే భవంత్యవిద్యాసముత్థితా ఏవ॥౨౦౨॥ తన్మూలకం హి తదిదం భ్రాంత్యాయత్తం న వస్తువృత్తమతః। అన్యతరాశ్రయణేపి ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిర్విశేషమిహ॥౨౦౩॥ బ్రహ్మప్రతిపత్తిపరేష్వశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యేషు। యస్మాదపాస్తసర్వోపాధివిశేషం ప్రపంచితం బ్రహ్మ॥౨౦౪॥

❀(౧౨) న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్॥ ❀

యన్నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యమితి తు పూర్వోక్తం। తన్నోపపద్యతేత్ర బ్రహ్మాకారాస్తు భిన్నభిన్నా హి॥౨౦౫॥ ఉపదిశ్యంతే తే హి ప్రతివిద్యం సకలనిగమవాక్యేషు। బ్రహ్మ చతుష్పాదిత్యపి షోడశకలమితి వర్ణితం బ్రహ్మ॥౨౦౬॥ తద్వచ్చ వామనీత్వాదిలక్షణం బ్రహ్మ సకలభువనతను। వైశ్వానరశబ్దితమపి కథయంతి బ్రహ్మ సర్వవేదాంతాః॥౨౦౭॥ తస్మాత్సవిశేషత్వం పరాత్మనోవశ్యమభ్యుపేయమిహ। నో చేన్నిర్విషయం స్యాత్సకలమిదం భేదశాస్త్రమితి చేన్న॥౨౦౮॥ యస్మాదభేద

మేవ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః శ్రుతిర్బ్రూతే। యశ్చాయమేవమాద్యా శ్రుతిరస్యాభేదమేవముపదిశతి॥ ౨౧౯॥ తేజోమయో
ఽమృతమయః పురుషో యోఽస్యాంభవేత్ప్రథివ్యాం సః। యశ్చాధ్యాత్మం పురుషశ్శారీరస్సోపి తాదృశో గదితః॥ ౨౨౦॥ తావే
వం భిదురూపౌ నిర్దిశ్యాభేదమేవ యో బ్రూతే। అయమేవ స యోఽయమితి శ్రుతిరధ్యాత్మాదిభేదమపవార్య॥ ౨౨౧॥ ...... *

<∞> ౧౩॥ అపి చైవమేకే। <∞> అపి చేహ భేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదదృష్టిమిమాం। ఏకే హి శాఖినః
కిలమనసైవేత్యాదినా పఠంతీహ॥ ౨౨౨॥ అన్యేపి భోక్తృభోగ్యప్రేరితృరూపస్య సకలజగతోపి। బ్రహ్మైస్తాం వదం
తి హి భోక్తా భోగ్యమితి వాక్యనిచయేన॥ ౨౨౩॥ సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాసు చ సతీష్వపి శ్రుతిషు। నను నిర్విశేషమేవ
బ్రహ్మ కథం స్యాదితీహ నాశంక్యం॥ ౨౨౪॥ అత్రాతత్పరతత్పరవిప్రతిషేధే హి తత్పరం బలవత్। ఏతన్న్యాయాశ్రయ
ణాన్నాసౌ దోషః ఖలు పతతి సూత్రమిదం॥ ౨౨౫॥ <∞> ౧౪॥ అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్, <∞> రూపాదిరహిత
మేవ బ్రహ్మపరం స్యాత్ తతోనః పరీతం। శ్రుతివచనాని చ సర్వాణ్యపి దృశ్యం తే హి తత్ప్రధానాని॥ ౨౨౬॥ అస్థూలమేవమా
ద్యం హ్యశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యపి చ। ఆకాశో హ వై నామేత్యాదికమఖిలం ద్వయోర్హ్యమూర్తమిత్యాద్యం॥ ౨౨౭॥ యచ్చాస్యదపి త
దేతద్బ్రహ్మాపూర్వమితి నిగమవాక్యం స్యాత్। పరతత్త్వబోధకాని హ్యేతాని భవంతి తత్ప్రధానాని॥ ౨౨౮॥ తస్మాచ్చ
నిర్విశేషం శ్రుతివచనేషు హి యథా శ్రుతం గ్రాహ్యం। ఆకారవత్పరాణి శ్రుతివచనానితు న తత్ప్రధానాని॥ ౨౨౯॥ కింత్వే
తాని భవంతి హి సవిశేషోపాసనాప్రధానాని। అసతి విరోధే తేషామాశ్రయితవ్యం యథాశ్రుతం భవతి॥ ౨౩౦॥ సతి చ వి
రోధే కల్పితవిషయపరాణ్యేవ భవంతి తాని స్యుః। నహి నిర్విశేషవాక్యాన్యేవం క్వచిదపి సావకాశాని॥ ౨౩౧॥ తస్మాద్భవంతి తాని హి
పరాత్మతత్త్వప్రధానవాక్యాని। ఇమమర్థమేవ సకలం బోధయితుం సూత్రమేతదిహ పఠతి॥ ౨౩౨॥ .... *

<∞> ౧౫॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥ <∞> లోకే యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రో నభస్స్థలవ్యాపీ। ఋ
జువక్రభావకలితే హ్యంగుళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్॥ ౨౩౩॥ తద్భావం ప్రాప్తఇవ ప్రతిపన్నో న ప్రపద్యతే హి తథా। త
త్తదుపాధివశేనాయాతీవ హి తత్తదాకృతిం బ్రహ్మ॥ ౨౩౪॥ ఏవముపాస్త్యంగతయా సాకారం బ్రహ్మ యే పరా వాక్యానాం
న చ వైయర్థ్యాంశం కా భవతి హి నైవేహ వేదవాక్యానాం॥ ౨౩౫॥ కస్యచిదనర్థకత్వం కస్యచిదిహ సార్థకత్వమితి యు
క్తం। సర్వస్య వేదరాశేః ప్రమాణభావేయతో హి సవిశేషః॥ ౨౩౬॥ నోపాధియోగతోపి బ్రహ్మోభయలింగమితి తు
యచ్చోక్తం। ఇహ తద్విరుద్ధముక్తం భవతీత్యేవం న శంకనీయమిహ॥ ౨౩౭॥ యచ్చోపాధ్యాయత్తం తదిదం నైవేహ వ
స్తుధర్మస్స్యాత్। అవిద్యకా హ్యుపాధయ ఇత్యేతస్సకలమేవ పూర్వోక్తం॥ ౨౩౮॥ <∞> ౧౬॥ ఆహ చ తన్మాత్రం॥ <∞>
స యథా సైంధవఘన ఇత్యేషా శ్రుతిరేవమత్ర దర్శయతి। బ్రహ్మ ప్రజ్ఞానఘనం రూపాంతరరహితమేకమవిశేషం॥ ౨౩౯॥
యద్వత్సైంధవఘన ఇహ బహిరంతశ్చైకలవణరసపవ స్యాదిత్యన్యమాత్రమేవ బ్రహ్మ నిరంతరమిదం తథైవేతి॥ ౨౪౦॥ ... *

<∞> ౧౭॥ దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే॥ <∞> దర్శయతి శ్రుతిరేషా హ్యథాత ఆదేశ ఏవమాద్యా హి। ఇతరప్ర
తిషేధేన బ్రహ్మణ ఏతస్య నిర్విశేషత్వం॥ ౨౪౧॥ శ్రుతిరన్య దేవ తద్విదితాదిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం। అన్యా వ్యతిరేకా
తోవాచ ఇతి శ్రుతిరపి తథైవ దర్శయతి॥ ౨౪౨॥ బాష్కలినా బాభ్రవ్యః పృష్టస్సన్నేతదవచనేనైవ। బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి
శ్రూయత ఇహ నిగమవాక్యేఽఖిల॥ ౨౪౩॥ తత్ర స హోవాచాధీహి ప్రథమం సపప్రష్ట స్స। నోవాచ కించిదయమి
తి తేన ప్రశ్నద్వయే కృతే పశ్చాత్॥ ౨౪౪॥ త్వం తు న జానాస్యేవం భవతి హ్యుపశాంత ఏష ఆత్మేతి। ఆత్మా పాస్తద్వైతో హ్య
వచనమతః ఉత్తరం భవేత్తస్య॥ ౨౪౫॥ సాంఖ్యశ్చాథో శబ్దస్తథార్థ కౌనాన్యసంశ్రమాచష్టే। గీతాదిస్మృతివచనైర్బ్రహ్మప
రం నిర్విశేషముపదిష్టం॥ ౨౪౬॥ ఏతచ్చానాదిమదితి వాక్యేషు స్పష్టమేషప స్యాత్ శ్రీ నారాయణోపదిష్టమాయా హ్యేషా
మయేతి వాక్యేహి॥ ౨౪౭॥ <∞> ౧౮॥ అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్॥ <∞> యత ఏవాత్మాసోయం చైతన్యైకస్వ
రూప ఏవ స్యాత్। వాఙ్మనసాతీతస్స్యాదితరప్రతిషేధసముపదేశ్యశ్చ॥ ౨౪౮॥ తస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికవిశేష
వత్తాం హి। అలంబ్య మోక్షశాస్త్రే హ్యుపమా జలసూర్యకాదిభిః కథితా॥ ౨౪౯॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా యథా హ్యయం జ్యో

తిరేవమాద్యాహి । సూర్యో యథానుగచ్ఛన్నపో హి భిన్నా ఉపాధియోగేన ॥ ౨౪౦ ॥ భిన్న స్తథాయమాత్మా క్షేత్రేషూపాధితో హి భిన్న ఇతి । శ్రుతిరేకఏవహీతి చ భూతే భూతే వ్యవస్థితో హ్యాత్మా ॥ ౨౪౧ ॥ బహుధైకధా చ దృశ్యత ఏకో జలచంద్రవదితి వర్ణయతి । సూర్యక ఇతి కప్రత్యయ ఇహామూర్తేర్ద్యోతనార్థకో భవతి ॥ ౨౪౨ ॥ ౧౯ ॥ అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వం ॥ నను జలసూర్యాద్యుపమానచాత్మనః కథమపీహ సంభవతి । సూర్యాదిభ్యో భవతి హి జలమేతద్విప్రకృష్టదేశస్థం ॥ ౨౪౩ ॥ రూపవత స్సూర్యస్య ప్రతిబింబ స్తత్ర యుక్త ఏవ స్యాత్ । అత్ర చ మాయాబుద్ధ్యాద్యుపాధయో నైవ దూరదేశస్థాః ॥ ౨౪౪ ॥ బ్రహ్మత్వరూపమేవ హి సర్వాత్మకమపి చ సర్వదేశగతం । తస్మాద్దృష్టాంతోఽసావయుక్త ఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి ॥ ౨౪౫ ॥ ౨౦ ॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవం ॥ దృష్టాంతోఽసాయుక్తో వక్షితాంశో యతోఽత్ర సంభవతి । దార్ష్టాంతికస్య లోకే దృష్టాంతేన చ న సర్వసామ్యం స్యాత్ ॥ ౨౪౬ ॥ నైతత్స్వమనీషికయా దృష్టాంతప్రణయనం కృతం కింతు । శాస్త్రోపదర్శితస్య హి ఫలమాత్రమిహోపదిశ్యతే తస్య ॥ ౨౪౭ ॥ తదిదం ప్రయోజనం స్యాద్యదాత్మనో నిర్విశేషతారూపం । అత్ర చ వివక్షితం యత్సారూప్యం తదిదమీదృశం భవతి ॥ ౨౪౮ ॥ జలగతమిహ సూర్యాదిప్రతిబింబం యచ్చ దృశ్యతే తదిదం । వర్ధత ఇహ జలవృద్ధౌ తద్ధ్రాసే హ్రసతి కించ జలచలనే ॥ ౨౪౯ ॥ చలతి చ జలభేదే కిల భిద్యత ఇతి చైతదేవమిహ భవతి । జలధర్మానువిధాయి హి న తథాత్వం భవతి చాస్య సూర్యస్య ॥ ౨౫౦ ॥ ఏవం బ్రహ్మావికృతం పరమార్థత ఏకరూపమపి సదిహ । దేహాద్యుపాధియోగాద్భజత ఇవోపాధిధర్మవృద్ధ్యాదీన్ ॥ ౨౫౧ ॥ దార్ష్టాంతికదృష్టాంతోభయయోరేవం యథోక్తధర్మేణ । సారూప్యాద్దృష్టాంత స్సమంజసోఽయం తథా చ న విరోధః ॥ ౨౫౨ ॥ ౨౧ ॥ దర్శనాచ్చ ॥ అత్ర పురశ్చక్ర ఇతి శ్రుతిః పరస్య ప్రవేశమభిధత్తే । ద్విపదశ్శరీరాణి తథా చతుష్పాదాని చ వపూంషి సృష్ట్వాత్మా ॥ ౨౫౩ ॥ పూర్వం హి చతురాదేః పక్షిత్వేనావిశత్స తానీతి । శ్రుతిరన్యాఽనేనేతి ప్రవేశమత్ర చ పరం ప్రదర్శయతి ॥ ౨౫౪ ॥ తస్మాద్యుక్త స్సోఽయం యోసౌ జలసూర్యకాదిదృష్టాంతైః । బ్రహ్మ న చోభయలింగం నాపి చ సవిశేషలింగమితి సిద్ధం ॥ ౨౫౫ ॥ ఇహ కల్పయంతి కేచిద్ద్వే అధికరణే హి తత్ర చ ప్రథమం । కిం వాపాస్తవిశేషం సవిశేషం బ్రహ్మ కిం భవేదితి హి ॥ ౨౫౬ ॥ పూర్వస్మాదధికరణాత్ప్రత్యస్తమితప్రపంచతా సిద్ధా । కిం సల్లక్షణమేతద్బ్రహ్మ భవేద్బోధలక్షణం వేతి ॥ ౨౫౭ ॥ అథవా తదుభయలక్షణమితి శంకాయాం ద్వితీయమధికరణం । ఇహ సర్వథాప్యనర్థకమధికరణాంతరమిదం హ్యనారబ్ధం ॥ ౨౫౮ ॥ యద్యధికరణమిదం స్యాదనేకలింగత్వనిరసనార్థం హి । తత్ఫలపూర్వేణైవ హి న స్థానత ఇత్యనేన పరిభూతం ॥ ౨౫౯ ॥ ఉత్తరమధికరణమిదం ప్రకాశవచ్చేతి విఫలమేవ స్యాత్ । సల్లక్షణమేవేదం న బోధలక్షణమిదం భవేద్బ్రహ్మ ॥ ౨౬౦ ॥ ఇతి శంకితుం న శక్యం విజ్ఞానఘనశ్రుతేర్విరోధేన । అపగతచైతన్యం తద్బ్రహ్మ కథం వాపి చేతనస్యాస్య ॥ ౨౬౧ ॥ జీవస్య శ్రుతివచనైస్తదాత్మభావేన చోపదిశ్యేత । నాప్యత్ర బోధలక్షణమేవ న సల్లక్షణం తదేతదితి ॥ ౨౬౨ ॥ వక్తుం శక్యమిహ స్యాదస్తీత్యాదిశ్రుతేర్విరోధేన । తదుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేత్యపి నేహ శంకితుం శక్యం ॥ ౨౬౩ ॥ తస్యైకలింగతాయాః పూర్వోక్తాయా విరోధ ఏవ స్యాత్ । సత్తావ్యావృత్తేన చ బోధేన తథైవ సత్తయోపేతం ॥ ౨౬౪ ॥ తత్ప్రతిజానానస్య హి పూర్వప్రతిషిద్ధసప్రపంచత్వం । పునరపి తస్య స్యాదిత్యసమంజసమేవ తదిదమఖిలం స్యాత్ ॥ ౨౬౫ ॥ న హి శ్రుతివచనశతేనాప్యేకస్యానేకరూపతా భవతి । యది బోధ ఏవ సత్తా బోధస్సత్తైవ న హి తయోర్భేదః ॥ ౨౬౬ ॥ భవతు తదా సల్లక్షణమిత్యాదివికల్పనా నిరాలంబాః । నిర్ణీతాన్యస్మాభిస్సూత్రాణ్యేకాధికరణభావేన ॥ ౨౬౭ ॥ అపి చాన్యోన్యం శ్రుతిషు హి విప్రతిపన్నాసు నిర్విశేషేఽస్మిన్ । బ్రహ్మణి తత్ర హి తద్గతిరితరాసామవశ్యమిహ వాచ్యా ॥ ౨౬౮ ॥ తత్పరతయార్థవంతి ప్రకాశవచ్చైవమాదిమాత్రాణి । ఇహ కేచిదేవమాహుస్సాకారపరా భవంతి యాశ్శ్రుతయః ॥ ౨౬౯ ॥ ప్రవిలయముఖేన తా అపి భవంత్యనాకారతత్పరా ఇతి హి । తదపి చ న సమీచీనం యాః పరవిద్యాః ప్రపంచితాశ్శ్రుతయః ॥ ౨౭౦ ॥ యుక్తా హ్యస్యేత్యాద్యాః ప్రవిలయఫలికా భవంతి తా ఏవ । యస్మాత్తదేతదిత్యయముపసంహారోఽత్ర నిర్విశేషపరః ॥ ౨౭౧ ॥ యే చ శ్రుతేః ప్రపంచాద్యుపాసనాప్రక్రియాసు దృశ్యంతే । ఛాందోగ్యే హి మనోమయ ఇత్యాద్యాస్తే

కథం ప్రవిలయార్థతా ॥ ౨౭౨ ॥ సక్రతుమిత్యేతేనహ్యుపాసనాతత్పరేణ పఠితా నైవ। యతఏషాం సంబంధశ్శ్రుత్యైవ యథాక్రతుగుణకీర్తనం యస్య ॥ ౨౭౩ ॥ తదుపాసనార్థకత్వే ప్రతీయమానేన లక్షణావృత్త్యా । తస్యాపిచ ప్రపంచ ప్రవిలయపరతా కథం హి యుక్తా స్యాత్ ॥ ౨౭౪ ॥ యచ్చోపదిష్టమేతద్వినిగమకారణమరూపవదితీహ । తచ్ఛేదమనవకాశం సర్వస్య ప్రవిలయార్థకత్వే స్యాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ ఫలమప్యుపాసనానాం భిన్నం భిన్నం ప్రతీయతే శాస్త్రే । దురితక్షయః క్వచిత్స్యాత్క్వచిదైశ్వర్యం క్వచిత్క్రమాన్ముక్తిః ॥ ౨౭౬ ॥ తస్మాత్పృథగర్థకతా జ్ఞేయోపాస్యప్రధానవాక్యానాం । నన్వేకవాక్యతా కిల యత్నైవచాంగప్రధానవాక్యానాం ॥ ౨౭౭ ॥ భవతి నియోగస్త్వైక్యాత్పరమాపూర్వస్య తస్య దేవేహ । ప్రవిలయవిషయకపక్షే నియోగ ఆత్మావబోధకామస్య ॥ ౨౭౮ ॥ అవిలాపితే ప్రపంచే కథమపి న బ్రహ్మతత్త్వబోధస్స్యాత్ । యోగోనుష్ఠాతవ్యో భవతి యథా స్వర్గలోకకామస్య ॥ ౨౭౯ ॥ ఏవం ప్రపంచవిలయోపి మోక్షకామస్య భవతి సంపాద్యః । తదనుసియథా[illegible]తత్త్వం బుభుత్సునా కౌవిలాప్యతే హి తనః ॥ ౨౮౦ ॥ ఏవం ప్రపంచవిలయః కర్తవ్యో బ్రహ్మతత్త్వవివిదిషుణా। అత్రేదం ప్రష్టవ్యం ప్రపంచవిలయో హి కింవిధోయమితి ॥ ౨౮౧ ॥ యది పావకసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యస్య విద్యమానస్య। ప్రవిలయ ఇవ చేదయమపి విలయస్తస్యైవ విద్యమానస్య ॥ ౨౮౨ ॥ వ్యర్థస్తదోపదేశస్స ఖలు న శక్యో హి పురుషమాత్రేణ। యది ముక్తేనైకేన ప్రపంచవిలయశ్శ్రిత స్తదేదానీం ॥ ౨౮౩ ॥ ప్రత్యక్షదృష్టమేతజ్జగత్పృథివ్యాదిశూన్యమేవ స్యాత్ । యదిచావిద్యాకౢప్తస్స్యాల్లోయ విద్యయా విలాప్యత ఇ ॥ ౨౮౪ ॥ తతఏతదేవ లబ్ధం తత్త్వజ్ఞానలక్షణం బ్రహ్మ । అవిద్యకప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేన వేదితవ్యమితి ॥ ౨౮౫ ॥ ఆవేదితే హి తస్మిన్నవిద్యాస్వాపయమేవ జాయతే తస్య । ప్రతీయతే తయా చావిద్యాప్యస్తో హి సకలప్రపంచోయం ॥ ౨౮౬ ॥ స్వప్నప్రపంచ ఇవ కిల నైవ ప్రతీత్యైహి జాయతే విద్యా । రజ్జుప్రసర్పనైవ భవతి హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానం ॥ ౨౮౭ ॥ తేనావిద్యారోపితసర్పాది ప్రవిలయశ్చ భవతి యథా । భవతి తథైవ హి ప్రబ్రహ్మాత్మావేదితే స్వయం విద్యా ॥ ౨౮౮ ॥ నాపి నియోగస్తేనచ విద్యానావేదితే భవేత్తస్మిన్ । అపిచ ప్రపంచపతే జీవః కిం బ్రహ్మపక ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౮౯ ॥ ప్రథమే హి నిష్ప్రపంచబ్రహ్మప్రతిపాదనేన జీవేపి । ప్రవిలాపితే జగద్వత్తస్య నియోగః కుతోస్య మోక్షో వా ॥ ౨౯౦ ॥ జీవోద్వితీయపక్షే హ్యనియోజ్యబ్రహ్మరూపఏవ స్యాత్ । జీవత్వం చావిద్యాకల్పితమేవేతి [illegible]తేతస్మిన్ ॥ ౨౯౧ ॥ ఇహచ నియోజ్యాభావాన్నియోగసిద్ధానకస్యచిత్స్యాత్ । ద్రష్టవ్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్త్వాభిముఖీకృతిప్రధానాస్స్యుః ॥ ౨౯౨ ॥ యది చామ్నాయస్సకలః పర్యవసన్నో నియోగనిష్ఠతయా । జీవస్య యది నియోజ్య బ్రహ్మత్వం తదప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౨౯౩ ॥ కృత్స్నస్యామ్నాయస్య హి నియోగపరతా యదో పవర్ణ్యేత । శ్రుతహానిరశ్రుతార్థప్రకల్పనాచాత్రిమన్యవా నైవ ॥ ౨౯౪ ॥ మోక్షస్యానిత్యత్వం హ్యదృష్టఫలతాపి కర్మఫలవత్స్యాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మావగాహితిసిద్ధానిసకలవాక్యాని ॥ ౨౯౫ ॥ తస్మాదైక్యనియోగప్రతీతిశ్చైకవాక్యతేత్యేతత్ । అనుచితమేతత్కల్పయదీహాభ్యుపగమ్యతే నియోగోయం ॥ ౨౯౬ ॥ బ్రహ్మపరేష్వపి వాక్యేష్వసిద్ధమేవ హి తదా తదేకత్వం । సవిశేషనిర్విశేషప్రతిపాదనతత్పరేషు తేషు స్యాత్ ॥ ౨౯౭ ॥ శబ్దాంతరైః ప్రమాణైర్నియోగభేదేవగమ్యమానేపి । సర్వత్రాపి హ్యేకో నియోగ ఇతి నైవ శక్యమాశ్రయితుం ॥ ౨౯౮ ॥ దర్శప్రయాజవాక్యేష్వధికారాభేదతస్తదేకత్వం । సాంగేవిధానయాగే హ్యేకస్య స్వర్గలోకకామస్య ॥ ౨౯౯ ॥ అధికారాత్పరమాపూర్వైక్యాత్తత్రైకవాక్యతా యుక్తా। నత్వత్ర సగుణనిర్గుణవాక్యేష్వేకత్వసాధకోంశోస్తి ॥ ౩౦౦ ॥ [illegible]రూపత్వాదిగుణా న హి ప్రవిలయోపకారిణో దృష్టాః । నాపి ప్రపంచవిలయో భార్గవాపత్యాదిసహచరో దృష్టః ॥ ౩౦౧ ॥ యస్మాత్పరస్పరం తే దృశ్యంతే కిల విరుద్ధరూపతయా। ముక్త్యభ్యుదయఫలేన హి భవంతి విద్యాధికారిణో భిన్నాః ॥ ౩౦౨ ॥ నైవాంగాంగిత్వం వా మిథో విరుద్ధార్థవిద్యయోర్భవతి । కృత్స్నప్రపంచవిలయస్తదేకదేశాద్యపేక్షణం చాపి ॥ నహ్యేకస్మిన్ధర్మిణి తచ్చ సమావేశయితుమశక్యం హి । సాక్షాద్వాక్యానామిహ న భవత్యాకారవిలయనద్వారా ॥ ౩౦౪ ॥ [illegible]గుణవాక్యైకత్వం తస్మాదప్యత్ర సంచితం యుక్తం ॥

[illegible]౨-౨ ॥ ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః । [illegible] తదిదం బ్రహ్మసూత్రితిభిర్నిర్దిష్టం

నిర్విశేషచిన్మాత్రం ॥ ౩౦౫॥ సకలప్రతిషేధావధిన గ్రాపంతదితివర్ణ్యతే సపది। మూర్తమమూర్తం చేతిద్వే రూపే
బ్రహ్మణో వినిర్దిశ్య॥ ౩౦౬॥ పంచమహాభూతాని ద్వైరాశ్యేన విభజ్య తదూర్ధ్వం । తస్యామూర్తరసస్య హి పురు
షస్య చయానసకలరూపాణి॥ ౩౦౭॥ తాని మహారజనాదీన్యస్యైవ వర్ణయిత్వాంతే । వాక్యం తదత్ర పఠితం హ్య
థాత ఆదేశ ఏవమాదికిల॥ ౩౦౮॥ తత్ర చ వాక్యే నేతి నేత్యేతద్వాక్యం ద్విరుపదిష్టం। న హ్యేతస్మాదిత్యపి వాక్యంతతో
పలభ్యతే కించ॥ ౩౦౯॥ నేత్యన్యత్పరమస్తీత్యేవం వాక్యాని తత్ర దృశ్యంతే ।అత్ర ప్రతిషేధ్యం కిల విశేషతో నోపలభ్యతే
కిమపి॥౩౧౦॥అత ఇతి నఞ్ శబ్దో సావితి శబ్దపరస్సచాయమితి శబ్దః । సన్నిహితకృత్స్న వస్తు ప్రదర్శనార్థః ప్రతీయతే లోకే॥
౩౧౧ ॥ ప్రకరణసామర్థ్యాదిహ రూపద్వయమత్ర భవతి సన్నిహితం। తస్యైవ సప్రపంచ బ్రహ్మణ ఏతద్ద్వయం యదుపది
ష్టం॥ ౩౧౨॥ తత్ర చ సందేహః కిం ప్రతిషేధతి రూపరూపవద్యుగళం । కింవా రూపం యదిదం కింవా హ్యేతద్వ రూపవద్బ్ర
హ్మ॥ ౩౧౩॥ తత్ర చ రూపం రూపవదుభయం ప్రతిషిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్ । నఞ్ శబ్దద్వయయోగాద్ధి వా బ్రహ్మైవ రూ
పవద్యదిదం॥ ౩౧౪ ॥ తద్వాఙ్మనసాతీతం కించాసంభావ్యమానసద్భావం । తేన ప్రతిషేధార్హం ప్రతిషేధార్హో న
హి ప్రపంచో సౌ॥౩౧౫॥ప్రత్యక్షగోచరత్వాదభ్యాసత్వాదరార్థ ఇహ భవతి।ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రతిషేధో నోభయ
స్య భవతీహ॥ ౩౧౬॥ ప్రతిషేధస్సకలో యః కించిత్పరమార్థతత్త్వమాలంబ్య। యశ్చాపరమార్థస్స్యాత్స ఖలు ప్రతిషిధ్యతే
న సర్వమపి ॥ ౩౧౭ ॥ సర్వస్య ప్రతిషేధే భవేదసౌ శూన్యవాద ఏవ తదా । రజ్జ్వాదౌ సర్పాద్యాః ప్రతిషిధ్యంతే వశిష్య
మాణేస్మిన్॥ ౩౧౮॥ కృత్స్నప్రతిషేధే కిల కో న్యస్తత్రావశిష్యతే భావః । అన్యస్యానవశేషే కృత్స్నస్యైవాస్య శూన్య
తాప్రాప్త్యా॥ ౩౧౯॥ ప్రతిషేద్ధురప్యభావే ప్రతిషేధః కథమిహోపపద్యేత। బ్రహ్మప్రతిషేధో వా కథమపి నైవేహ శ
క్యతే వక్తుం॥ ౩౨౦॥ యేనోపక్రమవాక్యే బ్రహ్మప్రతిపాదనం ప్రతిజ్ఞాతం । కించాసన్నేవేతి శ్రుతిరసద్బ్రహ్మత్వమస్య నిం
దతి చ॥ ౩౨౧॥ అస్తీత్యేవేత్యపరా శ్రుతిరస్తిత్వేన వక్తి తద్బ్రహ్మ। శ్రుతివచసాం వ్యాకోపో బ్రహ్మాసత్త్వే హి దుర్నివారః
స్యాత్ ॥ ౩౨౨॥ వాఙ్మనసాతీతత్వం యచ్చోక్తం బ్రహ్మణ స్తదేతదపి । నాభావాభిప్రాయం కింతు ప్రతిపాదనప్రకారో
యం॥ ౩౨౩ ॥ తద్వాఙ్మనసాతీతం సర్వేషాం ప్రత్యగాత్మభూతమపి । నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం బ్రహ్మైతన్నిత్యముక్తరూపమితి
౩౨౪॥ప్రతిపాదయంతి సర్వే వేదాంతాః కథమభావశంకాస్య। తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏతత్ప్రతిషేధతి రూపమేవ న బ్రహ్మ॥ ౩౨౫
ప్రతిషేధావధిభూతం యత ఏతద్బ్రహ్మ పరిశినష్టి తతః। ప్రకృతం యచ్చైతావన్మూర్తామూర్తైకలక్షణం రూపం ॥ ౩౨౬ ॥
తచ్చ ప్రతిషేధతి కిల నఞ్ శబ్దో యం న రూపవద్బ్రహ్మ। రూపం తదిదం ప్రకృతం పూర్వగ్రంథే ప్రపంచితం చైతత్ ॥౩౨౭॥అధి
దైవతమధ్యాత్మం తదధీనం వాసనామయం త్వపరం।రూపమమూర్తం రసాత్మకమపి లింగాత్మవ్యపాశ్రయం యచ్చ॥ ౩౨౮ ॥
వర్ణితమత్ర మహారజనాద్యుపమాభిర్యథేవాక్యేన। తచ్చావసీయతే ఖల్వితిశబ్దేనేహ నఞ్ ప్రతీత్యేవం ॥ ౩౨౯ ॥ అవ
గమ్యతే యతో త్ర హి రూపవిశేషణతయైవ తద్బ్రహ్మ।షష్ఠ్యా కిల నిర్దిష్టం రూపే తే తు ప్రధానభావేన॥ ౩౩౦॥ రూపవితో జిజ్ఞా
సాయామేవైతత్ప్రదర్శితం వాక్యం । కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపమిహ॥ ౩౩౧॥ నిర్ణీయతే తదా
స్పదమఖిలం నేతి హి ప్రతిషిధ్యతే తస్మాత్ । వాచారంభణశబ్దాదిభ్యః కార్యస్య చానృతత్వేన ॥ ౩౩౨॥ యుక్తః ప్రతిషే
ధోయం న బ్రహ్మణ ఇహ భవేదసౌ యుక్తః। తస్య కథం వా స భవేద్బ్రహ్మ యతస్సర్వకల్పనామూలం॥ ౩౩౩॥ స్వయమే
వ శాస్త్రమేతద్రూపద్వయమస్య దర్శయిత్వాదౌ । ప్రతిషేధతీహ కథమితి నైషాశంకాత్ర భవతి యుక్తతమా॥ ౩౩౪॥రూ
పద్వయమిహ శాస్త్రం ప్రతిపాద్యత్వేన నైవ నిర్దిశతి। రూపద్వయం ప్రసిద్ధం బ్రహ్మణి కల్పితమిదం పరామృశతి॥ ౩౩౫॥ప్రతి
షేధ్యత్వాయ తథా శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపబోధాయాద్వావేతౌ ప్రతిషేధౌ మూర్తామూర్తనిషేధతః క్రమతః॥ ౩౩౬॥ఏకో హి
భూతరాశిం ప్రతిషేధతి వాసనాత్మకంత్వపరః। అథవాపి నేతి నేతీత్యేషా వీప్సా హి కిమపి నేతీతి॥ ౩౩౭ ॥ పరిగణితప్రతిషే
ధే కిం వై తద్బ్రహ్మ కిమథవాన్యదితి । స్యాదేషా జిజ్ఞాసా వీప్సాయాం సకలవిషయజాతస్య॥ ౩౩౮ ॥ ప్రతిషేధాచ్చావిష
యః ప్రత్యగ్బ్రహ్మైతి సా నివర్తేత। తస్మాత్కల్పితమేతత్ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి తద్బ్రహ్మ॥ ౩౩౯ ॥ అన్యత్పరమస్తీతి శ్రుతి

తిభూయోఽయతస్తదిహ సత్యం। ఆదిశ్య నేతి నేతీత్యాదేశం కిలపునస్సన సర్వోక్తిః ॥ ౩౪౦ ॥ బ్రహ్మైవ తస్మాద్ధి వ్యతిరిక్తం నేహ కించిదస్తీతి। ఉక్తార్థబోధనాయ హి నేతీత్యుక్త్వైత దేవదర్శయతి ॥ ౩౪౧ ॥ అన్యదపి ప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మాపరం యత్తదేతదస్తీతి। న హ్యేతస్మాదితి యద్వ్యపదేశోఽపరనిషేధనార్థం స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ సూత్రితతో బ్రవీతీత్యేతత్స్యాన్నామధేయపరమేవ। అథ నామధేయమితి హి బ్రవీతి సత్యమితి తత్పరం తత్స్యాత్ ॥ ౩౪౩ ॥ ప్రతిషేధోఽయం సఫలో యదిచ బ్రహ్మావసానఏవ స్యాత్। యదిచాభావావధికః కథమిహ సత్యస్య సత్యముచ్యేత ॥ ౩౪౪ ॥ తస్మాత్ప్రతిషేధోఽయం భవతి బ్రహ్మావసాన ఇతి సిద్ధం ॥ ౨౩॥ తదవ్యక్తమాహ హి ॥ అన్యత్ప్రపంచజాతాత్ప్రతిషిద్ధాద్యది భవేత్పరం బ్రహ్మ ॥ ౩౪౫ ॥ తద్వ్యకుతో న హి గృహ్యత ఇత్యత ఏతస్యచోత్తరం బ్రూతే। తదిదం బ్రహ్మావ్యక్తం భవతి హి తత్సర్వదృశ్యసాక్ష్యపిచ ॥ ౩౪౬ ॥ తే నేంద్రియైర్న గృహ్యత ఇత్యేతచ్ఛ్రుతిరిహ ప్రదర్శయతి। సా హి శ్రుతిః కిల్వై షా న చక్షుషేత్యాదికా బ్రవీత్యేవం ॥ ౩౪౭ ॥ అన్యాపి శ్రుతిరేవం స ఏష నేత్యాదికా ప్రదర్శయతి। ఇయమపరాపి యదాహ్యేవైష ఇతి శ్రుతిరితి ప్రదర్శయతి ॥ ౩౪౮ ॥ అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమితి స్మృతిరపి తత్తైవ దర్శయతి ॥ ౨౪ ॥ అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ॥ అపి చేహ యోగినస్తం సంరాధనసమయ ఏవ పశ్యంతి ॥ ౩౪౯ ॥ సంరాధనం హి భక్తిధ్యానానుష్ఠానమేవ న తదన్యత్। తద్ధ్యేవమేవ యస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతీ చైవమేవ దర్శయతః ॥ ౩౫౦ ॥ శ్రుతిరిహ పరాంచిఖాని వ్యతృణదితీత్యేవమత్ర దర్శయతి। బహిరర్థమేవ సర్వే పశ్యంతి న కశ్చిదంతరాత్మానం ॥ ౩౫౧ ॥ యో ధీమాన్ మోక్షార్థీ సహితం పశ్యతి నిరుద్ధచక్షురితి। అపరాపి శుద్ధసత్త్వస్తత ఇత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం ॥ ౩౫౨ ॥ స్మృతిరత్ర యం వినిద్రా ఇత్యాద్యా యోగినస్తమిత్యాద్యా। పరమాత్మనోఽస్య కేవలయోగిధ్యానాభిగమ్యతాం బ్రూతే ॥ ౩౫౩ ॥ నను సంరాధ్యస్సంరాధక ఇతి భిన్నత్వమేతయోరితి చేత్ ॥ ...... ॥

౨౫ ॥ ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥ లోకే ప్రకాశరూపా యే సవితృప్రభృతయో హి వర్తంతే ॥ ౩౫౪ ॥ తే ఖలు సవిశేషా ఇవ భాసంతే పరముపాధియోగేన। ఏవం ధ్యానోపాధికమాత్మసు భిద్యత ఇహైష పరమాత్మా ॥ ౩౫౫ ॥ పరమార్థతో యదా త్మా న భిద్యతే నాపి సవిశేషః। భేదముపాధికృతోఽసావస్వతస్త్వభేద ఇతి నిర్ణయం త్యేతే ॥ ౩౫౬ ॥ అభ్యాసేనాసకృదిహ జీవపరైక్యం హి సర్వవేదాంతాః ॥ ౨౬ ॥ అతోఽనంతేన తథాహి లింగం ॥ యేనావిద్యామూలో భేదస్సకలోఽపి తేన జీవోఽసౌ ॥ ౩౫౭ ॥ సకలమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపేన సన్నిరస్యైవ। ప్రాజ్ఞేనానంతేన హి పరాత్మనాఽసో యమేకతాం యాతి ॥ ౩౫౮ ॥ శ్రుతిలింగమేవమేవ హ్యసయోహ వై తదితి వర్ణయత్యత్ర।

౨౭ ॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్ ॥ స్వమతపరిశుద్ధయ ఇహ కిలమతాంతరం కిమపి దర్శయత్యత్ర ॥ ౩౫౯ ॥ క్వచిదిహ జీవేశ్వరయోర్ధ్యాతృధ్యాతవ్యభావమాలంబ్య। వ్యపదిశ్య తేహి భేదస్తతస్తు తం పశ్యతేతి వాక్యేన ॥ ౩౬౦ ॥ వ్యపదిశ్యతే క్వచిదిహ లపరాత్పరం పురుషమేవమాద్యేన। వాక్యేన గంతృగంతవ్యత్వేనాపి చ తయోరసౌ భేదః ॥ ౩౬౧ ॥ ఏవం నియంతృనియమనకర్మత్వేనాపి భేద ఉపదిష్టః। యస్సర్వాణీత్యాద్యైర్వాక్యైః క్వచిదిహ తయోరభేదోఽపి ॥ ౩౬౨ ॥ తత్త్వమసి బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యైర్వాక్యైస్తథైతరైరపిచ। ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి ప్రథిత వేదవాక్యైశ్చ ॥ ౩౬౩ ॥ అత ఉభయవ్యపదేశాదహికుండలవచ్చ వేదిదం తత్త్వం ॥ ౨౮ ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ అథవా త్రయః ప్రకాశస్సవితుర్యోఽసౌ తదాశ్రయస్సవితా ॥ ౩౬౪ ॥ తేజస్త్వేనాభిన్నా భేదవ్యపదేశినాం తథాపి ॥ ...... ॥

౨౯ ॥ పూర్వవద్వా ॥ పూర్వప్రకాశవచ్చావైశేష్యమితి ప్రదర్శితం యత్స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥ భవతీతి దేవ హి తత్త్వం యేనావిద్యాకృతో హి బంధోఽయం। బ్రహ్మైక్యవిద్యయా కిల బంధాపాయోఽత్ర భవతి మోక్షో హి ॥ ౩౬౬ ॥ అహికుండలవద్బంధః పరస్య సంస్థానభూత ఏవ యది। కిం వా సహి ప్రకాశాశ్రయవద్యద్యేకదేశభూతస్స్యాత్ ॥ ౩౬౭ ॥ భవతి తదాపరమార్థో బంధస్తస్యాపవర్గస్యాప్తిర్న భవేత్। ఏవం చేద్వైయర్థ్యం దుర్వారం భవతి మోక్షశాస్త్రస్య ॥ ౩౬౮ ॥ భేదాభేదౌ తుల్యవదిహ న వ్యపదిశతి కింత్వభేదమిహ। ప్రతిపాద్యత్వేన శ్రుతిరేషానూద్య తత్త్వమస్యాద్యా ॥ ౩౬౯ ॥ భేదం త్వనువదతి తతః ప్రకాశవచ్చేతి భవతి సిద్ధాంతః ॥ ౩౦ ॥ ప్రతిషేధాచ్చ ॥ నాన్యోఽతోఽస్తీత్యాద్యా వ్యాఖ్యాత ఆదేశ

ఏవమాద్యపి ॥౩౭౦॥ ప్రతిషేధతి ప్రపంచం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమఖిలమేవ యతః । తద్బ్రహ్మ పరిశినష్టి హి యదిదం నస్నిర్విశే
షచిన్మాత్రం ॥౩౭౧॥ తస్మాత్ప్రకాశవచ్చైత్యుపదిష్టం భవతి చాత్ర సిద్ధాంతః ॥ ౩౧ ॥ పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేద
వ్యపదేశేభ్యః ॥ యదిదం నిరస్తసకలప్రపంచమతో ప్రవర్ణితం బ్రహ్మ । ౩౭౨ ॥ తస్మాదన్యత్తత్త్వం కిము స్తి నాస్తీతి భవతి
సందేహః । తత్ర పరస్మాదన్యత్తత్త్వం స్యాదితి తు యుక్తమాభాతి ॥౩౭౩॥ సేత్వాదివ్యపదేశా యస్మాత్తత్సాధకా హి దృశ్యంతే
ఆత్మా స సేతురితి హి శ్రుతిః పరస్యాస్య సేతుతాం బ్రూతే ॥ ౩౭౪ ॥ మృద్దార్వాదిప్రచయో జలగతివిచ్ఛేదసాధనో యం ।
రూఢో హి సేతుశబ్దః ప్రయుక్త ఆత్మని యతో భవేదేషః ॥౩౭౫॥ లౌకికసేతోరివ కిల గమయతి వస్త్వంతరాస్తితామస్య । ఉ
న్మానవ్యపదేశో వ్యగ్రతథా దృశ్యతే తదేతదితి ॥ ౩౭౬ ॥ బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫం చ షోడశకలం చ తతో ప్రోక్తం । కార్షాపణాది
లోకే యదున్మితం స్యాత్తతో న్యదస్తీతి ॥౩౭౭॥ భవతి ప్రసిద్ధమత ఇహ భవితవ్యమితి ప్రతీయతే న్యేన । సోమ్య తదా సంప
న్నో భవతీత్యాద్యేషు నిగమవాక్యేషు ॥ ౩౭౮ ॥ సంబంధవ్యపదేశో వ్యయముక్తార్థస్య బోధకో భవతి । సంబంధః కిల లో
కే భవతి మితానాం మితేన యత ఏవం ॥ ౩౭౯ ॥ సో యం పృష్ట్వా స్పష్టస్తస్మాత్పరమస్తి కించిదితి భాతి । వ్యక్తదిశ్యతే పరాత్మాభి
న్నత్వే నైవ సో ంతరాదిత్యే ॥ ౩౮౦ ॥ ఏవం స చాంతరక్షిణి సావధికం చేశ్వరత్వముపదిష్టం । భవతి తయోరిహ తస్మాత్పర
మస్త్యద్బ్రహ్మణో స్తి కించిదితి ॥ ౩౮౧ ॥ ఇత్యేతామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రదర్శితం సూత్రం ॥ ౩౨ ॥ సామాన్యా
త్తు ॥ అత్ర తు శబ్దేన హి ఖల్వాశంకితో యం నిరస్యతే సకలః ॥ ౩౮౨ ॥ న బ్రహ్మణః పరస్మాదన్యత్తత్త్వం కదాపి సంభవతి ।
న హ్యన్యస్యాస్తిత్వే ప్రమాణముపలభ్యతే త్ర కించిదపి ॥ ౩౮౩ ॥ సర్వస్య జనిమతః కిల జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మ । నిర్ధారి
తం హి తస్యానన్యత్వం చ ప్రదర్శితం భవతి ॥ ౩౮౪ ॥ న హ్యేతద్వ్యతిరిక్తం కించిదజం తత్త్వమత్ర సంభవతి । యస్మాత్సదే
వ సోమ్యేత్యస్మాదవధారితం హి సద్బ్రహ్మ ॥౩౮౫॥ యేనాశ్రుతమితి వాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం । దర్శితమిహ తే
న కథం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుసత్త్వం స్యాత్ ॥ ౩౮౬ ॥ సేత్వాదివ్యపదేశాత్ప్రాగ్యదన్యత్తత్త్వమితి తు యచ్చోక్తం । తదయు
క్తమేవ యస్మాచ్ఛ్రుతిరేషా వక్తి సేతురాత్మేతి ॥ ౩౮౭ ॥ న తతః పరమస్తీతి శ్రుత్యా నైవోపదిష్టమేవాత్ర । సేత్వాదివ్య
పదేశాదన్యాస్తిత్వప్రతీతిరిత్యపి న ॥౩౮౮॥ లింగేన చాద్వితీయశ్రుతిబాధో యం యతో న హి న్యాయ్యః । లౌకికసేతునిదర్శ
నమాత్రేణాన్యాస్తితా యదో చ్యేత ॥౩౮౯॥ తద్దృష్టాంతేన తదా మృద్దారుమయత్వమస్య కల్ప్యేత । నైతన్న్యాయ్యం య
స్మాదజత్వముపదిశతి శాస్త్రమేతస్య ॥ ౩౯౦ ॥ ఇహ సేతుశబ్ద ఆత్మని తత్సామాన్యాత్ప్రయుక్త ఇతి యుక్తం । జగతస్తద్ధ
ర్మాణాం విధారకత్వమిహ సేతుసామాన్యం ॥౩౯౧॥ సేతుం తీర్త్వేత్యత్ర చ తరతిర్నాతిక్రమార్థకో భవతి । ఆత్మాయ
తో విభుస్స్యాత్తీర్ణత్వం ప్రాప్త్యర్థ ఏవ తరతిరసౌ ॥ ౩౯౨ ॥ ప్రాప్త్యర్థే దృష్టో యం వ్యాకరణం తీర్ణ ఏవమాదౌ హి ॥
॥ ౩౩ ॥ బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ ఉన్మానవ్యపదేశాదపి నాన్యాస్తిత్వకల్పనా యుక్తా ॥ ౩౯౩ ॥ స భవతి కిల బుద్ధ్య
ర్థః సా బుద్ధిరుపాసనైవ నాన్యా స్యాత్ । బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నే స్థాపయితుం బుద్ధిరియమశక్యేతి ॥ ౩౯౪ ॥ బ్రహ్మ చతుష్పా
త్షోడశకలమిత్యున్మానకల్పనా త్ర కృతా । పాదవదిత్యేతత్కిల నిదర్శనం స్యాద్యథోపదిష్టార్థే ॥ ౩౯౫ ॥ బ్రహ్మప్రతీక
యోరిహ మనస ఆకాశస్వరూపయోర్హి యథా । వాగాదయశ్చ పాదాశ్చత్వారస్తే చ మనస ఉపదిష్టాః ॥ ౩౯౬ ॥ ఆకాశ
స్యాగ్న్యాదయ ఆధ్యానాయైవ తే హి నిర్దిష్టాః । తద్వదిహాపి స్యాదియమథవా ప్యన్యార్థకం హి పాదపదం ॥ ౩౯౭ ॥ కా
ర్షాపణే యథా వా పాదవిభాగస్తు కల్ప్యతే లోకే । వ్యవహారప్రాచుర్యం న భవతి కార్షాపణేన సకలేన ॥ ౩౯౮ ॥ తస్మా
త్క్రియాదిసిద్ధ్యై పాదవిభాగో యథా తథేహాపి ॥ ౩౪ ॥ స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ సంబంధవ్యపదేశో భేద
వ్యపదేశదర్శనాచ్చ తథా ॥ ౩౯౯ ॥ పరమన్యత్తత్త్వం స్యాదితి యచ్చోక్తం నిరస్యతే తదిదం । వ్యపదేశావేతౌ హి స్థానవిశే
షావలంబనౌ భవతః ॥ ౪౦౦ ॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాదనుద్భూతం యద్విశేషవిజ్ఞానం । బుద్ధ్యుపశమే హి తస్యోపశమో
య స హి పరేణ సంబంధః ॥ ౪౦౧ ॥ సో యముపాధ్యాయత్తో భాక్తో న హి పరిమితత్వసాపేక్షః । భేదవ్యపదేశో పి వ్యుపా
ధిభేదప్రయుక్త ఏవాస్య ॥ ౪౦౨ ॥ న హి వస్తు భేదమూలో యథా ప్రకాశాదిషూపలబ్ధో యం । లోకే యథా ప్రకాశాకాశ

పరిభృతావుపాధియోగేన ॥౮౦౩॥ సంబంధవ్యపదేశో భేదవ్యపదేశవవమేవాత్ర॥ 35 ఉపపత్తేశ్చ॥ ఇహాపై
తాదృశవివిహిసంబంధోయుజ్యతేనహ్యస్యైధః ॥ ౮౦౪ ॥ స్వమపీలోభవతీతిస్వరూపసంబంధమామనంత్యేనం । తచ్చ
స్వరూపస్యత్వనపాయిత్వాత్తు శ్రుతిస్మృతివర్ణితం ॥౮౦౫॥ తస్మాద్యదుపాధికృతంస్వరూపమాగంతుకంభేదస్య । ఏ
స్యతిరోభావేహిస్వమపీతఇతీహయుక్తముపదిష్టం ॥౮౦౬॥ భేదవ్యపదేశఉపాధికృతోనాన్యాదృశోత్ర సంభవతి । అన్యా
దృశోయదిస్యాచ్ఛ్రుతిసిద్ధైకేశ్వరత్వబాధస్స్యాత్ ॥౮౦౭॥ ఆకాశేదృష్టోసావుపాధియోగేనభేదనిర్దేశః॥ 36
తథాన్యప్రతిషేధాత్ ॥ సేత్వాదివ్యపదేశాన్ హేతూనువన్యస్యపక్షమాత్మీయం ॥౮౦౮॥ హ్యత్యంతరేణసంప్రత్యు
పసంహరతిహ్యనేనసూత్రేణ । అతాన్యవప్రతిషేధాదన్యన్నాస్తీతిగమ్యతేతస్మాత్ ॥౮౦౯॥ యస్మాదహమేవాధస్తాదా
త్మైవేతివేదవాక్యేన । అహమేవేదంనేహనానేత్యాదైర్వేదైర్గతస్త్యపరవాక్యైః ॥౮౧౦॥ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకిలకించిన్నాస్తీ
తిసిద్ధంభవతి॥ 37 అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ పరపక్షహేతునిరసనమస్య ప్రతిషేధవర్ణనం
చకృతం ॥ ౮౧౧ ॥ సర్వగతత్వమనేనహ్యాత్మనఃపరస్యసిద్ధమిహభవతి । సేత్వాదివ్యపదేశాయదిముఖ్యాస్స్యుస్తదాపరి
చ్ఛేదః ॥౮౧౨॥ ఆత్మనఃపరస్యస్యాత్సేత్వాద్యాపవమాత్మకాహియతః । అన్యప్రతిషేధోపిహ్యాసతిపరిచ్ఛేదకవవతస్యస్యా
త్ ॥౮౧౩॥ ఆయామశబ్దతఃకిలసర్వగతత్వంప్రతీయతేతస్య । ఆయామశబ్దఇహకిలసర్వవ్యాపిస్వరూపవచనస్స్యాత్ ॥
౮౧౪॥ యావాన్వేతిశ్రుతిరిహతత్రైవచాకాశవదితిచాన్యాపి । జ్యాయాన్దివఇత్యపరాశ్రుతిరప్యాయామస్యదర్శ
యతి॥౮౧౫॥ నిత్యస్సర్వగతస్థాణురితిస్మృతిరపితమస్యదర్శయతి॥ 38 ఫలమతఉపపత్తేః॥ పూర్వోపదర్శిత
స్యహిపరాత్మనోన్యోపవర్ణితేకేయం॥౮౧౬॥ ఈశితవ్యభావావస్థితస్యాంనిరూప్యతేతదిదం॥ ఇష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్ష
ణంకర్మఫలమిదంత్రివిధం॥౮౧౭॥ సంసారగోచరంజంతుమస్త్యేషునుప్రసిద్ధంహి॥తత్కర్మణఃకిమీశాత్స్యాదితి
సందేహనిరసనార్థమిహ ॥౮౧౮॥ పూర్వోపదర్శితస్యహిపరాత్మనోనవిశేషభావేన । ఫలదాతృత్వంకథమితిశంకా
యానిరసనార్థమపికించ ॥౮౧౯॥ ఫలదాతృత్వంకర్మణవిశేత్యాద్యేవముఖలముస్సాల్య । లబ్ధ్యాత్మబోధసాధనవా
క్యార్థసతత్త్వనిర్ణయార్థంచ ॥౮౨౦॥ సర్వంహిసంగమయితుంఫలమతఇత్యాదిసూత్రమారబ్ధం । అస్మాత్పరాత్మ
నఃకిలభవతిఫలంతదితియుక్తమాశ్రయితుం ॥౮౨౧॥ యస్మాదసౌపరాత్మాసర్వాధ్యక్షః స్రష్టైవసర్వజ్ఞః । సహిదేశకా
లక్షేత్రాదిపశ్చాద్విదిత్రమారచయన్ ॥౮౨౨॥ కర్మానురూపఫలమిహదాతుంతస్మాత్సపవశక్నోతి । కర్మవినాశితు
కంజనయత్కాలాంతరేఫలంనహి ॥౮౨౩॥ ఇదమనుపపన్నమేవహినాభావాద్భావసంభవాయోన । ననుకర్మహివినశ్య
త్ఫలమనురూపంహికించిదుత్పాద్య ॥ ౮౨౪ ॥ నశ్యతికాలాంతరితంతచ్చఫలంభోక్ష్యతేఫిభోక్త్రేతి । ఇదమపినయుక్త
మేవహియతఃఫలత్వంనచాస్యసంభవతి ॥౮౨౫॥ లోకేయదాసుఖంవాదుఃఖంవాయదుపభుజ్యతేపుంసా । తదిదంహికర్
మణఃఫలమితిపరిపదావర్ణయంతినహిపూర్వం ॥౮౨౬॥ యదికర్మజాదపూర్వాత్ఫలముత్పద్యతఇతీహకల్ప్యేత ।
తదపినయుక్తంయతఇదమచేతనంకాష్ఠలోష్టసమమేవ ॥౮౨౭॥తచ్చైతన్యాప్రవర్తితమచేతనంకథమిహవర్తేత । ఇ
హచాపూర్వాస్తిత్వేప్రమాణముపలభ్యతేనకించిదపి ॥ ౮౨౮ ॥ అర్థాపత్తిర్గ్రాహ్యాపీశ్వరసిద్ధ్యైవసాన్యథాసిద్ధా ॥
39 శ్రుతత్వాచ్చ॥ ఉపపత్త్యవనచాసావీశ్వరఇహభవతికర్మఫలహేతుః ॥ ౮౨౯ ॥ శ్రుతిబలసమాశ్రయా
దపిభవతిపరాత్మైవకర్మఫలహేతుః । యాహిసవావేషమహానజఆత్మాన్నాదఇవమామ్నాతా ॥౮౩౦ ॥ అన్నాదంవ
సుదానంపరమేశ్వరమేనముపదిశంతీసా । శ్రుతిరేవేశ్వరమేనంఫలస్యదాతారముపదిశత్యగ్ర్య॥౮౩౧॥ 40 ధర్మం
జైమినిరతఏవ॥ ఇహజైమినిరాచార్యఃఫలదాతారంహిధర్మమాచష్టే । శ్రుత్యుపపత్తియస్మాదిహధర్మపరత్వసాధ
కేదృష్టే॥ ౮౩౨॥ యత్స్వర్గకామయాగ్యంతత్రవిధ్యర్థభావనావిషయః । యాగస్స్వర్గోత్పాదకఇతిఖల్వర్థఃప్ర
తీయతేతస్మాత్ ॥౮౩౩ ॥ నోచేదేవంయాగోహ్యానమస్థాతృకఇహప్రసజ్యేత । తత్రయజేతేత్యేషాముపదేశస్సకలఏవవి
ఫలస్స్యాత్ ॥ ౮౩౪॥ క్షణికస్యకర్మణఃకిలఫలంనకించిదితిమనస్యిస్యశ్చేత్యః । పూర్వంనిరాకృతోసౌపక్షఃకథమత్రయుక్త

ఇతి చేన్న॥ ౪౩౫ ॥ శ్రుతిరిహ యది ప్రమాణం ఫలసంబంధోపి కల్పనీయోఽస్య। నానుత్పాద్యాపూర్వం కర్మ యదేతద్వినశ్యదన్యత్ఫలం॥ ౪౩౬ ॥ ఫలమిహ కాలాంతరితం దాతుం తత్కర్మ నైవ శక్నోతి। యాగాది ఫలస్య చ పూర్వాత్తథోత్తరాత్ కర్మణోఽప్యవస్థాయా॥ ౪౩౭ ॥ సైవాపూర్వం తేన చ ఫలసంబంధోఽస్య నిరవద్యః స్యాత్।• ఈశః ఫలం దదాతీత్యేతన్నాత్రోపపద్యతే హి యతః॥ ౪౩౮॥ అవిచిత్రః పరమాత్మా కార్యం సకలం విచిత్రమాభాతి। తదనుష్ఠానం విఫలం వైషమ్యాద్యపి చ తస్య దుర్వారం॥ ౪౩౯॥ ౪౧॥ పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ ॥ ఫలహేతుమీశమేవ హి మన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః। కర్మణ ఏవ ఫలం స్యాదితి తు తుశబ్దేన పరిహృతం భవతి ॥ ౪౪౦ ॥ యస్మాదసౌ పరాత్మా హేతుత్వవ్యపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు। కర్మణ ఇహ కారయితా ఫలస్య దాతా చ భవతి పరమాత్మా॥ ౪౪౧॥ ఏష హ్యేవేత్యాద్యాః శ్రుతిరిమమర్థం హి సకలముపదిశతి। స్మృతిరపి యో యో యాం యామిత్యాద్యా హ్యేతమర్థమాచష్టే ॥ ౪౪౨॥ సృష్ట్యాదికారణత్వం తస్యోపదిశంతి సర్వవేదాంతాః। తేన చ ఫలదాతృత్వం పరమాత్మన ఏవ నిశ్చితం భవతి॥ ౪౪౩ ॥ సృజతి హి పరమాత్మాసౌ ప్రజాః స్వకర్మానురూపతో యస్మాత్। తస్య చ సాపేక్షత్వాద్వైచిత్ర్యసృష్టౌ న బాధకం కిమపి ॥ ౪౪౪॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః॥ ౪౪౫ ॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థోఽయం చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౪౪౬॥ శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు. ***************************

తృతీయపాదప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్ కిల పాదే బ్రహ్మపరం నిర్విశేషచిన్మాత్రం। శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం సన్నిర్ణీతం కిల తృతీయపాదేఽత్ర ॥ ౧ ॥ తదుపాసనాస్వరూపం తజ్జ్ఞానే ముఖ్యసాధనం యత్స్యాత్। చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా తదేతదత్రోపవర్ణ్యతే సకలం ॥ ౨॥ తస్మాత్సంగతిమేనాం ఫలఫలిభావాత్మికామివాలంబ్య। సవిశేషవిషయిణీయం విద్యాచింతా హి సంపది సంజాతా॥ ౩॥ ... *

౧॥ సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ॥ శాఖాంతరోదితాని హి తద్విజ్ఞానాని చైకరూపాణి॥ కిం వా తాని విభిన్నానీతి ప్రథమం విచార్యతేఽత్ర ॥ ౪॥ నను నిర్ణీతం పూర్వం పూర్వాపరభేదరహితమేకరసం। విజ్ఞానఘనం తత్ఖలు విజ్ఞేయం బ్రహ్మ భవతి నాన్యదితి॥ ౫॥ తద్విజ్ఞానే హి కథం భేదాభేదైకవిషయిణీ చింతా। కర్మబహుత్వవదేవ బ్రహ్మబహుత్వం న చేహ సంభవతి॥ ౬॥ కథమేకస్మిన్ బ్రహ్మణి విజ్ఞానాని హ్యనేకరూపాణి । అన్యవిధేపి హ్యర్థే కథమన్యః ఖల్వభవేదిదం జ్ఞానం॥ ౭॥ బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నపి తాని బహూన్యుత్పాదయిష్యతాని। తేషాం తదైకమేవాభ్రాంతం భ్రాంతాని చేతరాణీతి॥ ౮॥ వేదాంతేష్విహ సర్వేష్వపి మర్త్యో రోభవేదనాశ్వాసః । తస్మాత్కర్తుమశక్యా బ్రహ్మణి విజ్ఞానభేదశంకేయం॥ ౯॥ నైవేహ చోదనాద్యవిశేషాత్తదభేదవర్ణనం యుక్తం। బ్రహ్మజ్ఞానం యస్మాచ్చోదనాలక్షణం వినిర్దిష్టం॥ ౧౦॥ ఉపధిప్రధానవాక్యేష్విజ్యత ఇతి సమన్వయే తస్మాత్। విజ్ఞానభేదచింతా న కర్తుమశ్నోచితేతి చేన్నైవం॥ ౧౧॥ సవిశేషవిషయకేయం చింతా ప్రాణాదివిషయకా చ తథా। తద్విషయే విజ్ఞానే చింతా సేయం హి భవతీయుక్తతమా॥ ౧౨॥ కర్మవదుపాసనానాం భేదాభేదౌ యతోఽత్ర సంభవతః। దృష్టాదృష్టఫలాని హి కర్మవదేతాన్యుపాసనాన్యేపి చ॥ ౧౩॥ క్రమముక్తిసాధనాన్యప్యుపాసనాని హి కానిచిత్సంతి। సమ్యగ్జ్ఞానద్వారా సాక్షాన్ముక్తిప్రయోజనాని తథా॥ ౧౪॥ తేష్వేష ఖలు చింతా తత్తద్వేదాంతి వాక్యనిర్దిష్టం। బ్రహ్మజ్ఞానం యదిదం కిం భిన్నమభిన్నమేవ వేత్త్యేవం॥ ౧౫॥ యది భిన్నం విజ్ఞానం గుణోపసంహారకారణం నేహ। తత్తైత్తిరీయద్విజ్ఞానం ప్రతి వేదం భిన్నమితి తు యుక్తతమం ॥ ౧౬ ॥ యస్మాజ్జైమినినా కిల శాఖాభేదేన కర్మభేదే హి। నామాదిహేతవః కిల యే నిర్దిష్టాస్త ఏవ చేహాపి॥ ౧౭॥ నామ చ రూపం ధర్మవిశేషః పునరుక్తిరపి చ నిందా చ। ప్రాయశ్చిత్తమశక్తిః సమాప్తిరన్యార్థదర్శనం చేతి॥ ౧౮॥ తత్ర చ నామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుతా దృష్టా। జ్యోతిష్టోమపరేస్మిన్నథైష ఇత్యాది వేదవాక్యేహి ॥ ౧౯॥ జ్యోతిః పరం ద్విపారం పఠితం తత్కర్మణి భేదమావష్టే। వేదాంతాంతరవిహితేష్వపి విజ్ఞానేషు భిన్నభిన్నం హి॥ ౨౦॥ నామైతత్తైత్తిరీయకమపి వాజసనేయకం చ కౌథుమకం। శాట్యాయనకం చేహ

తిహి తేనచవిజ్ఞానభేదఇహభవతి॥ ౨౧॥ యత్నాపిరూపభేదస్సకర్మభేదస్యబోధకోదృష్టః॥ అత్రైవవైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యఏవమాదౌహి॥ ౨౨॥ పంచాగ్నిగోచరాయాంవిద్యాయామపివదృశ్యతేసఖిలః। కేచిత్తుషష్ఠమగ్నింహ్యన్యేత్వగ్నీన్పఠంతివంచైవ॥ ౨౩॥ప్రాణానాంసంవాదేప్యేవంకేచిద్పఠంతివాగాదీన్। ఊనానధికాన్కేచిత్తైనచవిజ్ఞానభేదఇహ యుక్తః॥ ౨౪॥ రూపేఽసౌధర్మవిశేషస్సకర్మభేదస్యసాధకోదృష్టః। కారీర్యథ్యయనేకిలయేచస్యాస్తైత్తిరీయకాస్తేషాం ౨౫॥ భూమాభోజనరూపోధర్మస్సోయంహిభవతినాన్యేషాం।తత్రాథర్వణికానాంశిరోవ్రతంధర్మఇతిహినిర్దిష్టం॥౨౬॥అన్యేషాంతదభావాద్విద్యాభేదఃప్రతీయతేతేన। పునరుక్త్యాదయఏవంవిద్యాభేదప్రదర్శనస్థానాన్యాహుః॥ ౨౭॥ తస్మాత్ప్రతివేదాంతంవిజ్ఞానంభిన్నంభిన్నమేవేతి। ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేవిజ్ఞానమభిన్నమేవసూత్రేణ॥౨౮॥ సకలైరపివేదాంతైర్విజ్ఞానానిప్రతీయమానాని। తత్తద్వేదాంతేష్వపితానినభిన్నానికింత్వభిన్నాని॥ ౨౯॥ యస్మాచ్చోదనాదేరవిశేషోత్రప్రతీయతేతస్మాత్। ఇహచోదనాపథ్యాయకశబ్దఃపురుషప్రయత్నరూపోవా॥ ౩౦॥ సూత్రేచాదగ్రహణాత్తత్రాభావాధికరణసిద్ధాంతే। సూత్రప్రవంధితాయేహ్యభేదహేతవఇహానుకృత్యంతే॥ ౩౧॥ తాత్పర్యావచ్ఛిన్నోన్యయతోన్యసాచోదనాత్రనిర్దిష్టా। సాఖల్వినహోగ్నిహోత్రేశాఖాభేదేపితుల్యరూపైవ॥ ౩౨॥ జుహుయాదితిప్రతీయతఏవం ప్రాణాద్యుపాస్తివాక్యేపి। జ్యేష్ఠంచశ్రేష్ఠంచేత్యాద్యోథందోగవాజిశాఖాయాం॥ ౩౩॥ సాచోదనైకరూపాదృష్టాంతేనచనభేదశంకాత్ర। జ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చస్వానాంభవతీతివాక్యనిర్దిష్టం॥ ౩౪॥ ఫలమపితుల్యంతద్వద్విజ్ఞానస్యాస్యరూపమపితుల్యం। జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యాదిగుణైర్యదన్వితంప్రాణతత్త్వమిహరూపం॥ ౩౫॥ విజ్ఞానస్యచరూపంవిజ్ఞేయంద్రవ్యదేవతేహియథా। యాగస్యయాసమాఖ్యాసాపిసమానాత్రవిద్యేతి॥ ౩౬॥ తస్మాద్విజ్ఞానమిదంశాఖాభేదేప్యభిన్నమేవస్యాత్। విద్యాంతరేష్వపంచాగ్నిప్రభృతిష్వేవమఖిలమపియోజ్యం॥ ౩౭॥ యేభేదహేతవఃకిలనామాద్యాదర్శితాహిపూర్వత్ర। తేపరిహృతాననేన్యోత్యాద్యేనప్రకరణఏవకాండేహి॥ ౩౮॥ అతఃపరిహరిష్యతిభేదాన్నేత్యేవమాదిసూత్రేణ॥ ...... *

౨॥ భేదాన్నేతిచేన్నైకస్యామపి॥ ననుసకలనిగమగమ్యంవిజ్ఞానమభిన్నమితిహియదుక్తం॥ ౩౯॥పంచాగ్న్యుపాసనాదౌగుణభేదాన్నోపపద్యతేతదిదం।విద్యాయామేతస్యాంకేచిత్షష్ఠంసమామనంత్యగ్నిం॥౪౦॥పంచైవాగ్నీనపరేఛందోగాఃకిలపఠంతినచషష్ఠం। కథముభయమేషామేకావిద్యోపపద్యతేతత్ర॥౪౧॥నాప్యత్రశక్యతేపిప్రత్యేతుమసౌగుణోపసంహారః। అపిచతథాప్రాణానాంసంవాదేశ్రేష్ఠవర్జితాంశ్చతురః॥ ౪౨॥ ఛందోగాఃప్రాణాన్వాచంచక్షుశ్శ్రోత్రమనసమామనంతిమనః। వాజసనిఇహరేతోన్యేప్రజాపతిరితిహపంచమంత్వన్యం॥ ౪౩॥ వేద్యమపిభిన్నమేవహ్యాపోద్వాపభేదతోభాతి। వేద్యస్వరూపభేదేవిద్యాభేదోత్రయుక్తఇతిచేన్న॥ ౪౪॥ విద్యాయామేకస్యామేవంజాతీయకోహిగుణభేదః॥ యుక్తోయద్యపిషష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహృతిర్నచేహస్యాత్॥ ౪౫॥ భవతుతథాపినవిద్యాభేదోపాత్రశంకితుంశక్యః। ద్యుప్రముఖాఃపంచాగ్నయఉభయత్రప్రత్యభిజ్ఞయాహిసమాః॥౪౬॥ నహిషోడశినోగ్రహణాగ్రహణాభ్యాంభిద్యతేతిరాత్రోపిసః॥అగ్నయఏవహరంతిత్యేవంషష్ఠాగ్నిమపిపఠంత్యేతే॥౪౭॥వాజసనేయినఇహఖల్వగ్నిషుసాంపాదికేషుపంచసుచ। సమిదాదికల్పనాయాఅనువృత్తాయానివృత్తయేచైవం॥ ౪౮॥ అగ్నిర్భవతిసమిత్సమిదిత్యంతంవాక్యమామనంతిహితే। తస్మాచ్ఛందోగైరప్యుపసంహర్తుంహిశక్యతేసగుణః॥ ౪౯॥ సహ్యత్రపంచసంఖ్యావిరోధశంకాపిభవతియుక్తతమా। సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయైవైషాభవతిపంచసంఖ్యాత్ర॥౫౦॥ ప్రాణాద్యుపాసనేప్యుపసంహారోధికస్యనవిరుద్ధః। రేతఃఆవాపోయంఛందోగ్యైవదృశ్యతేకింతు॥ ౫౧॥ వాజసనేయకఏవఛాందోగ్యేభవతితస్యచావాపః। నైతావన్మాత్రేణహివిద్యాభేదోత్రశంకితుంశక్యః॥ ౫౨॥ వేద్యాంశస్యచకస్యచిదావాపోద్వాపయోస్తుథైవేహ। ప్రాచుర్యేణాభేదావగమాన్నైవేహభిద్యతేవిద్యా॥ ౫౩॥ ...... *

౩॥స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేనహిసమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥ యచ్చాథర్వణికానాం విద్యాంప్రతికిలశిరోవ్రతంపిహిసం। అన్యేషాంనతభేదేహివిద్యాభేదోత్రయుక్తఇత్యుక్తం॥ ౫౪॥ తత్తునయుక్తంయస్మా

త్స్వాధ్యాయస్యైవభవతిధర్మోయం। నాసౌవిద్యాధర్మోయతస్తథైవామగన్యాలైతదిదం ॥౫॥ ఆథర్వణికానామిదమపివే దవ్రతరూపముపదిశంత్యత్ర। తేహిసమాచారాఖ్యేగ్రంథేస్వాధ్యాయధర్మరూపేణయా ॥౬॥ నైతదచీర్ణవ్రతఇతి వాక్యంయచ్చోపదర్శితంగత్ర। అధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చాపి ॥౭॥ నిర్ధార్యతేతదేతత్స్వాధ్యా యధర్మితిధర్మపవేత। ననుతేషామితివాక్యేవ్రతమిహవిద్యాంగమేవనిర్దిష్టం ॥౮॥ అధ్యాయనధర్మపతద్యథమితినై వేహాశంకితుంశక్యం। తస్మైవ్రతామిత్యస్మిన్ ప్రకృతస్యైవహిభవేత్పరామర్శః॥౯॥ ఇహచప్రకృతోగ్రంథస్తస్యాయోగ్య వభవతిధర్మోయం। అత్రచసవవచ్చేహినిదర్శనంస్యాద్యథాసవాస్స్వ ॥౧౦॥ సౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యంతావి శువ్రతాహితేచకిల। వేదాంతరోపదిష్టతేత్రేతాగ్నిభిరనుపదిష్టసంబంధాః ॥౧౧॥ కింత్వాథర్వణికైకాగ్న్యభిసంబంధాః చ్ఛాతేనియమ్యంతే। ఆథర్వణికానామేవేత్యేవమిహాపియస్స్వాధ్యాయధర్మః ॥౧౨॥ అధ్యయనశబ్దయోగాత్తత్రైవనియ మ్యతేనవిద్యాయాం। తస్మాదిదమనవద్యంవిద్యైకత్వంయదేతదుపదిష్టం ॥౧౩॥ ❀౪॥దర్శయతిచ॥❀ వేదైక త్వాదేవవవిద్యైకత్వంహిదర్శయతివేదః। సర్వేవేదాఇతిఖలుతథైతమేవేతి వేదభాగోపి ॥౧౪॥ ఏవంకఠవల్ల్యామపిమ హద్భయంవజ్రమేవమాద్యేన। వాక్యేనచేశ్వరస్యహిభయహేతుత్వంయదేతదుపదిష్టం ॥౧౫॥ తస్యైవతైత్తిరీయే వ్యథతస్యేత్యాదినాపరామర్శః। ఏవంవాజసనేయకవాక్యేవైశ్వానరోయథైవోక్తః ॥౧౬॥ ప్రాదేశమాత్రరూప శ్ఛాందోగ్యేపితథైవనిర్దిష్టః। యస్మాదితిమేవమాద్యైస్తస్మాత్సర్వత్రభవతివిద్యైకా ॥౧౭॥ ❀౫॥ ఉపసంహారో ర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥❀ వేదాంతేష్వఖిలేష్వపివిజ్ఞానంత్వేకరూపముపదిష్టం। విజ్ఞానైకత్వేయత్ప్రయో జనంతదిహవర్ణ్యతేసూత్రే ॥౧౮॥ విజ్ఞానైకత్వేకిలయేచాన్యత్రోదితాహిగుణాః। ఉపసంహార్తవ్యాస్తేసర్వ త్రైవచసమానవిజ్ఞానే ॥౧౯॥ అర్థాభేదాదిత్యయముక్తార్థస్యైవసాధకోహేతుః। యచ్చైగ్రగుణానాం విశిష్టవిద్యో పకారకత్వంస్యాత్ ॥౨౦॥ అన్యత్రాపిచతత్స్యాద్యతఉభయత్రైకమేవవిజ్ఞానం। తస్మాదుపసంహారోయుక్తో విధిశేష వద్భవేదేషః ॥౨౧॥ యేచాగ్నిహోత్రధర్మావిధిశేషాశ్శ్రుతిషునిర్మితాస్తేషాం। తత్రాగ్నిహోత్రకర్మణ్యేకస్మిన్ స్యాద్యథోపసంహారః ॥౨౨॥ ❀౬॥అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥❀ వాజసనేయిబ్రాహ్మణవాక్యంతేహ తిదృశ్యతేతత్ర। సత్త్వైకవృత్తిరూపాదేవాఅసురాశ్చరజస్తమోరూపాః ॥౨౩॥ ఉద్గీథకర్మణాతానతీత్యదేవత్వమా శుగచ్ఛామః। ఇతినిశ్చిత్యహిదేవాఊచుస్త్వంనఇతివాచమాదౌహి ॥౨౪॥ తతపితేదేవాఃకిలవాగాద్యాఅసురపాప్మనా విద్ధాః। ఇతినిందిత్వాముఖ్యంప్రాణంత్వంనఇతితత్రతానూచుః ॥౨౫॥ తచ్ఛ్రుత్వాతతఏషప్రాణస్తేభ్యస్తథోద్గా యదితి। ఛాందోగ్యేపితథైవప్రకీర్త్యతేతస్తదేతదుపదిష్టం ॥౨౬॥ ఉద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యవసానమథహాఇత్యాది। ఉభయత్రాపిప్రాణప్రశంసనంతుల్యమేవభాతియతః ॥౨౭॥ తేనప్రాణస్యేయంవిద్యాస్యాత్తత్రసంశయోభవతి। కిం వావిద్యాభేదఃకింవిద్యైకత్వమిహభవేదితివా ॥౨౮॥ తత్రచవిద్యైకత్వంపూర్వన్యాయేనయుక్తమాభాతి। ప్రక్రమభే దాన్నన్విహవిద్యైకత్వంకథంభవేద్యుక్తం ॥౨౯॥ వాజిభిరుపదిష్టోసౌప్రాణోస్యోద్గీథకర్తృభావేన। ఉద్గీథేత్వేవచ్ఛాం దోగ్యైఃప్రాణఏషనిర్దిష్టః ॥౩౦॥ కథమియమేకావిద్యాస్యాదితిచేన్నైషదోషఇహభవతి। ఏతావన్మాత్రేణచనహివి ద్యైకత్వమవగతంభవతి ॥౩౧॥ యస్మాదవిశేషోపిహిబహుతరఉపలభ్యతేయముభయత్ర ॥ దేవాసురసంగ్రామోపక్ర మణంహ్యసురవిజయతాత్పర్యం ॥౩౨॥ ఉద్గీథోపన్యాసస్తథైవవాగాదికీర్తనంచాపి। తన్నిందయాచముఖ్యప్రాణస్యా స్యవ్యపాశ్రయస్తద్వత్ ॥౩౩॥ తద్వ్యాదసురలయశ్చాశ్మనిదర్శనేనచేత్యేవం। బహవోర్థాఉభయత్రాప్యవిశిష్టా ఏవచోపలభ్యంతే ॥౩౪॥ సామానాధికరణ్యంశ్రుతముద్గీథేనవాజివాక్యేపి। ప్రాణస్యైవతువేత్రీవచ్ఛందోగానాం తథో పనిషదీహ ॥౩౫॥ అస్యోద్గీథపదస్యచలక్షయితవ్యంహిభవతికర్తృత్వం। తస్మాద్విద్యైకత్వంవాజిచ్ఛాందోగ్యశాఖయో రితిచేత్ ॥౩౬॥ ❀౭॥నవాప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥❀ ఇహవిద్యాభేదస్స్యాద్విద్యైకత్వంహిభవతిన న్యాయ్యం। హేతుఃప్రకరణభేదఃప్రక్రమభేదాత్మకోహిభవతీహ ॥౩౭॥ ఛాందోగ్యఖల్వాదావోమిత్యేతదితివాక్య

ముపలబ్ధం । అక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యోంకారగమత్రనిర్దిశ్య ॥౮౮॥ రసతమతాదిగుణైరుపవ్యాఖ్యానం చాపి తత్ర కృతమేవ
న । అక్షరస్యైతస్యోపవ్యాఖ్యానమితీహ పునరపి హ్యేనం ॥౮౯॥ ఉద్గీథావయవాత్మకమోంకారం తం కిలానువృత్త్యైవ । దే
వాసురవృత్తాంతద్వారా తం ప్రాణమితి హి నిర్దిష్టం ॥౯౦॥ యదిదం వాక్యం తత్ర చ యద్యుద్గీథో హి సకలభక్తిస్స్యాత్ ।
తస్యాక్షితో ఽన్యాతావ్యవరుద్ధ్యేత హ్యుపక్రమోసోఽయం ॥౯౧॥ స్యాల్లక్షణాత దాత్రి హ్యుపసంహారో హ్యుపక్రమాయత్తః
తేనోద్గీథావయవే చోంకారే ప్రాణదృష్టిరిహ వాచ్యా ॥౯౨॥ వాజసనేయే చోద్గీథావయవగ్రహణకారణాభావాత్ ।
సకలైవ సామభక్తిర్హ్యుద్గీథపదేన బోధ్యతే తత్ర ॥౯౩॥ ఉద్గాయేత్యపి తస్యాః కర్తా హ్యృత్విక్ప్రయోయముద్గాతా । స
ఖలు ప్రాణత్వేన హి నిరూప్యతే తత్ర తీహ భిన్నగతిరేషా ॥౯౪॥ సామానాధికరణ్యం యచ్చోద్గీథేన తత్ర నిర్దిష్టం । తదపి ప్రాణ
స్యోద్గాతృత్వేన నిదర్శయిషితరూపస్య ॥౯౫॥ సర్వాత్మత్వప్రతిపత్త్యర్థమతో నేహ భవతి విద్యైక్యం । ఉద్గీథభావ ఇవ పున
రుద్గాతృత్వం హ్యుపాసనార్థతయా ॥౯౬॥ ఉపదిశ్యతే యతోసావుద్గాతా ప్రాణశ్శ్రీమాలంబ్య । సోద్గాత్రికర్మ కురు
తే తస్మాన్నైవాస్త్యసంభవాశంకా ॥౯౭॥ వాచా ప్రాణేనాసావుద్గాయేదితి హి వర్ణితం హ్యేతత్ । భేదే వగన్యమానే వా
క్యచ్ఛాయానుకారమాత్రేణ ॥౯౮॥ నైవ సమానార్థత్వాధ్యవసానం స్యాద్యథాభ్యుదయవాక్యే । త్రేధేతి వాక్యము
క్తం తథైవ పశుకామవాక్యముపదిష్టం ॥౯౯॥ త్రేధా తండులకరణం తథైవ దైవతాన్యదేవతాపనయః । ఉభయత్ర తుల్యమే
తత్తథాపి యాగోఽభిద్యతే తత్ర ॥౧౦౦॥ పూర్వత్ర దేవతాంతరవినియోగో నైవ కర్మభేదస్స్యాత్ । ఉత్తరవాక్యే తు
పునర్యాగాంతరమేవ దర్శితం తత్ర ॥౧౦౧॥ ప్రథమే కిలాభ్యుదయేతి త్రేధేత్యేవం హ్యుపక్రమో దృష్టః । ఉత్తరవాక్యే యః ప
శుకామస్స్యాదిత్యుపక్రమో భవతి ॥౧౦౨॥ సోమావాస్యామిష్ట్వేత్యనేన యాగాంతరం చ తత్రోక్తం । ఏవముపక్రమభే
దాత్తత్ర యథా యాగభేద ఉపదిష్టః ॥౧౦౩॥ తద్వదుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదోఽత్ర భవతి యుక్తతరః । అత్ర చ పరోవరీ
యస్త్వాదివదితి దర్శితో హి దృష్టాంతః ॥౧౦౪॥ ఉద్గీథే పరమేశ్వరదృష్ట్యధ్యాసేఽప్యుపాసనారూపేఽపి । ఆకాశో హ్యేవైభ్యో
జ్యాయానిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౦౫॥ తత్తద్గుణసంవలితోద్గీథోపాసనమితి ప్రసిద్ధం యత్ । అక్ష్యాదిగత హిరణ్య
శ్మశ్రుత్వహిరణ్యకేశతాదిగుణైః ॥౧౦౬॥ అథ య ఇతి వాక్యదృష్టాదుద్గీథోపాసనాద్యథాభిన్నం । శాఖాయామేక
స్యాం నేహ యథా స్యాద్గుణోపసంహారః ॥౧౦౭॥ శాఖాంతరస్థితేష్వప్యుపాసనేష్వేవమనుపసంహారః ॥ ❀ ౮ ॥ సంజ్ఞా
తశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి ॥ ❀ ॥ నన్విహ సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం హి యుక్తమాశ్రయితుం ॥౧౦౮॥ ఉభయత్రాప్యే
కైవ హ్యుద్గీథోపాసనేతి సంజ్ఞేయం । ఇతి చేదేతస్యోత్తరముక్తం ప్రాక్కిల న వేతి సూత్రేణ ॥౧౦౯॥ శ్రుత్యనుగతం హి తత్త్వ
త్సంజ్ఞైకత్వం శ్రుతేర్న హి ఖ్యాతం । తచ్చ ప్రసిద్ధభేదాసూపాస్తిషు హి ప్రదర్శితం పూర్వం ॥౧౧౦॥ ఇహ చాగ్నిహోత్రద
ర్శప్రభృతీనాం హి ప్రసిద్ధభేదానాం । కాఠకపఠితానాం కిల కాఠకసంజ్ఞా భవత్యసావేకా ॥౧౧౧॥ తద్వదిహాపి భవత్వితి సంజ్ఞా
యత్రైతు న భేదహేతుస్స్యాత్ । సంవర్గోపాస్త్యాదిషు విద్యైకత్వం హి తత్ర తేన స్యాత్ ॥౧౧౨॥ ❀ ౯ ॥ వ్యాప్తేశ్చ స
మంజసం ॥ ❀ ॥ అత్ర హి చ్ఛాందోగ్యే ఓమిత్యేతదితి వాక్యముపదిష్టం । అక్షరముద్గీథముపాసీతేతి చ తత్ర దృశ్యతే వాక్యం ॥
౧౧౩॥ సామానాధికరణ్యం త్వోంకారోద్గీథశబ్దయోర్దృష్టం । తేనాత్రాధ్యాసో వా కిం వాప్యపవాద ఉత ఏకత్వం ॥౧౧౪
కిం వా విశేషణం స్యాదితి సందేహే విచార్యతే తదిదం । అధ్యాసో నామాయం యత్ర చ వస్తుద్వయే హి బుద్ధిస్స్యాత్ ॥౧౧౫॥ అనివ
ర్తితాత్మబుద్ధావేకస్మిన్నన్యబుద్ధిరేవ స్యాత్ । నామప్రతిమాదౌ వా యథా భవేద్బ్రహ్మవిష్ణుబుద్ధిరియం ॥౧౧౬॥ ఏవమి
హాక్షరబుద్ధిస్స్యాదుద్గీథే కిమత రేవా స్యాత్ । ఉద్గీథబుద్ధిరితి పునరపవాదో యత్ర పూర్వనిర్దిష్టే ॥౧౧౭॥ పూర్వస్మిన్ వి
ష్టాయాం ఖలు బుద్ధౌ మిథ్యేతి నిశ్చితాయాం యా । పశ్చాదుపజాతా కిల యథార్థబుద్ధిర్హి పూర్వసిద్ధాయాః ॥౧౧౮॥ మి
థ్యాబుద్ధిర్భవతి హి నివర్తికా సైవ చాయమపవాదః । దేహేంద్రియసంఘాతే చాత్మమతిః కిల నివర్తనీయా స్యాత్ ॥౧౧౯॥
ప్రత్యగాత్మమాత్రగోచరయథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే హి యథా । ఏవమిహాక్షరబుద్ధ్యా చోద్గీథమతిః ప్రతిష్ఠితా తద్బుద్ధ్యా ॥
౧౨౦॥ అక్షరబుద్ధిర్వేయం నివర్త్యతే తదితి హ్యవశ్యమిహ వాక్యం । ఉద్గీథాక్షరపదయోరేకత్వం హ్యనతిరిక్తవృత్తిత్వం ॥

౧౨౧॥ భూదేవో౽సౌ బ్రాహ్మణ ఇత్యాదౌ దృష్టమేతదేకత్వం। సామాన్యవాచకస్య విశేషపరతా విశేషణం ప్రకృతే॥౧౨౨
యస్సర్వవేదసాధారణమోమిత్యక్షరం హిత స్యేహ। గ్రహణాపత్తౌ కాణ్వానాం త్రివిషయేతత్సమర్పణం యదిదం ॥౧౨౩॥
శీలం యదుత్పలం స్యాత్ తద్దానమిత్యత్ర దృష్టమేతత్స్యాత్। యథా హ్యుద్గీథమోంకారస్తముపాసీతేతి యోజనేహ స్యాత్
౧౨౪॥ సామానాధికరణ్యే విభిన్నశ్యామా నేతపత ఇహ భాంతి। తతో౽న్యతరావధృతౌ కారణవిరహాదనిశ్చయమేపతతి॥౧౨౫॥
వ్యాప్తేశ్చేతిచశబ్దస్తు శబ్దతుల్యార్థకో భవేదత్ర। సహి పక్షత్రయనిరసనఫలో౽యతస్తైత్రయో౽నిరస్యంతే ॥ ౧౨౬ ॥తత్ర
విశేషణపక్షో౽నిరవద్యో హి గృహ్యతే నాన్యః। అధ్యాసే కిల తావద్యద్బుద్ధిర్యదపరత్ర చాధ్యస్తా ॥౧౨౭॥ తచ్ఛబ్దలక్షణాపి
చ ఫలమపి కల్ప్యేత యదుచితం తత్ర। అవయిలేతి శీర్షితమపి ఫలం తదాప్త్యాదిదృష్టిఫలమేవ ॥ ౧౨౮ ॥ అధ్యాసే తు యథా వా
న ఫలం కించిత్తథాపవాదే౽పి। మిథ్యాజ్ఞానాపాయో న చేహ పురుషార్థసాధకో భవతి ॥౧౨౯॥ నాప్యత్ర వస్తుతత్త్వప్రతి
పాదనపరమిదం భవేద్వాక్యం। కింతూపాసనవిధిపరమేతద్వాక్యం తతో౽నయుక్తో౽యం ॥౧౩౦॥ ఏకత్వపక్ష ఇహ యదిప
దద్వయో౽చ్చారణం వృథైవ స్యాత్। ఏకేనైవ పదేనహి వివక్షితార్థస్సమర్పితే యస్మాత్ ॥ ౧౩౧ ॥ న చ హ్యత్ర విష
యభూతోంకారే హ్యుద్గీథశబ్ద ఇహ దృష్టః। నైవేహ సకలభక్త్యావోంకారస్య ప్రసిద్ధిరపి దృష్టా ॥ ౧౩౨ ॥ తేన విశేషణపక్షః
పరిశేషాదేవ గృహ్యతే నాన్యః। ఇహ సర్వవేదసాధారణమక్షరమేతదితి విచార్యైవ॥ ౧౩౩ ।ఉద్గీథేనాక్షరమిహ విశిష్యతే
తేన సకలముపపన్నం। నన్వేతస్మిన్ పక్షే హ్యుద్గీథపదస్య లక్షణా తుల్యా ॥౧౩౪॥ యస్మాదుద్గీథపదం హ్యవయవలక్షకమితీ
హ వక్తవ్యం। సత్యం హి లక్షణాయామపి కిల దృష్టో హి సన్నికర్షో౽త్ర ॥౧౩౫॥ అధ్యాసే చార్థాంతరబుద్ధిశ్చాప్యర్థాంతరే
వినిక్షిప్తా। తేనేహ విప్రకృష్టా భవతీయం లక్షణా హి తత్పక్షే ॥౧౩౬ ॥ అత్రైవ విశేషణపక్షే హ్యయమవివచనేన గృహ్యతేవ
యవః। ఇతి భవతి సన్నికర్షో౽త్ర లోకే సముదాయవాచకాశ్శబ్దాః॥౧౩౭॥ అవయవమాత్రపరాస్తే పటనగరాదిషు తత్త్వైవ దృ
శ్యంతే। తస్మాద్వ్యాప్తేర్హేతోరోమిత్యస్యాక్షరస్య భవతీదం ॥౧౩౮॥ ఉద్గీథమితి విశేషణమత ఇహ సకలం సమంజసం
భవతి॥ ౧౦ ॥సర్వాభేదాద్యత్రమే॥ ప్రాణానాం సంవాదే ఛందోగానాం చ వాజినాం చ తథా ॥ ౧౩౯ ॥
శ్రైష్ఠ్యాదిగుణవిశిష్టప్రాణస్యోపాస్యతా వినిర్దిష్టా। వాగాదయో౽వసిష్ఠత్వాదిగుణైరన్వితా హి తత్రోక్తాః ॥ ౧౪౦ ॥
తే చ వసిష్ఠత్వాద్యాః ప్రాణే ప్రత్యర్పితా హి పునరపి చ। యద్వాహమిహ వసిష్ఠస్త్వమిహ వసిష్ఠో౽స్యథాపి తే నేతి ॥౧౪౧॥
అన్యేషాం కౌషీతకిముఖ్యానాం ప్రాణకరణసంవాదే। ప్రాణశ్రైష్ఠ్యం కథితం న వసిష్ఠత్వాదయో గుణాస్తత్ర ॥౧౪౨॥
క్వచిదుక్తా హి వసిష్ఠత్వాదయ ఏతే గుణాః కిమన్యత్ర। అన్యైరన్నుత నాన్యైరన్నితి సందేహ ఏవ భవతీయతః॥౧౪౩॥ ఏవం
విద్వాన్ ప్రాణే నిశ్శ్రేయసమితి పఠంతి వాక్యం తే। ఏవం శబ్దేన చ ఖలు వేద్యం వస్త్విహ నివేద్యతే కిమపి ॥ ౧౪౪ ॥ ఏవం శ
బ్దస్సన్నిహితాలంబో దృశ్యతే హి సర్వత్ర। శాఖాంతరపఠితం గుణజాతం నాహర్తి నివేదయితుమేషః ॥౧౪౫॥ యస్మా
త్స్వవాక్యదర్శితగుణైర్నిరాకాంక్షమేవ తత్ప్రాప్తం। ఇత్యాక్షేపే ప్రాప్తే ప్రవచనం తస్యైవ మాచష్టే ॥ ౧౪౬ ॥ అ
న్యైరక్వచిదుక్తా వసిష్ఠతాప్రభృతయో గుణా ఏతే। అన్యత్రాపి చ సర్వాభేదాదేవం ప్రతీయతే హ్యాతత్ ॥ ౧౪౭ ॥
సర్వత్రైవాభిన్నం ప్రతీయతే ప్రాణవిషయవిజ్ఞానం। సంవాదవాక్యమేతత్స్వరూపముపలభ్యతే హి సర్వత్ర ॥౧౪౮॥
యది విజ్ఞానమభిన్నం తదాకుతో౽న్యత్ర తే హి నాన్యైరన్। నన్వేవంశబ్దో౽యం స్వవాక్యనిర్దిష్టమేవ గుణజాతం ॥ ౧౪౯ ॥
వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం కథమిహైవమితి చేన్న। కౌషీతకివాక్యగతే నైవంశబ్దేన వాజివాక్యగతం ॥ ౧౫౦ ॥ త
ద్గుణజాతమసంశబ్దితమేవాసన్నికృష్టభావేన। ఏవమపి వాజిశాఖైవంశబ్దేన పరిగృహీతం తత్ ॥ ౧౫౧ ॥ నహి పర
శాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానసక్తగుణజాతం। తత్రైవ చ స్వశాఖాగతాద్విశిష్యేత కథమిదమశాస్త్రే ॥ ౧౫౨ ॥ శ్రుతహాని
రశ్రుతార్థప్రకల్పనా వాన చేహ సంభవతి। ఏకత్ర చ శ్రుతా యే తే సర్వత్ర శ్రుతా భవంత్యేవ॥ ౧౫౩ ॥ నహి దేవద
త్తః కః శౌర్యాదిగుణైస్స్వదేశవిఖ్యాతః। దేశాంతరే విభావితశౌర్యాదిగుణో౽వ్యతస్తు గో భవతి ॥ ౧౫౪ ॥ పరిచయవ
శతో దేశాంతరే గుణాస్తే యథాభివ్యజ్యంతే। అభియోగాదివైతే గుణాశ్శాఖాంతరే తథాన్యైరన్ ॥ ౧౫౫ ॥ తస్మాదే

కతో ర్గుణాయపక్ర ప్రధానసంబంధాః । ఉపసంహర్తవ్యా స్తైసర్వత్రై వేతినిశ్చితంభవతి ॥౧౫౬॥ ౧.౧॥ ఆనందాద
యః ప్రధానస్య ॥ బ్రహ్మప్రతిపాదనపరవేదాంతేషు ప్రదర్శితా హ్యేతే । ఆనందరూపతావిజ్ఞానఘనత్వంచ సర్వ
గతత్వమపి ॥ ౧౫౭॥ సర్వాత్మత్వమితీదృశ్యోభాః క్వచిచ్ఛ్రియ్ఘ్నాగో గుణా స్తత్ర । యత్రశ్రూయంతే తే ప్రతిపాద్యాః కిం
భవంతితత్రైవ ॥ ౧౫౮ ॥ కింవాసర్వత్రై తే ప్రతిపాద్యా ఇతి సంభవతి సందేహః । ప్రాణస్యానిశేషో సావితియుక్తః పా
గ్నిణో పసంహారః ॥ ౧౫౯ ॥ బ్రహ్మాపాస్త్వవిశేషం తదద్వితీయమితిదర్శనం శ్రుత్యా । తత్రచ శాఖాంతరగతపదో పసం
హారకారణం నభవేత్ ॥ ౧౬౦ ॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా । ఆనందత్వాదీని బ్రహ్మణ్యే
తానికల్పితాన్యేవ ॥ ౧౬౧ ॥ తదభివ్యంజకవృత్తి ప్రభేదతస్తానిభాంతిభిన్నాని । తేషాముపసంహారస్తదర్థ మానందపద
కదంబస్య ॥౧౬౨॥ ఉచ్చారణాయ దేతస్సర్వత్రై వైకవాక్యభావేన । తేనచ తద్ధర్మాణాంవిరోధశంకానవతరతాభవతి
౧౬౩॥ ఉపసంహృతానితానిచ పదాన్యఖండం హిలక్షయంతిపరం । ఏకస్మిన్ హిపదార్థే నహి విరోధశంకా నలక్షణావతరః ॥
౧౬౪॥ ధర్మా ఆనందాదయ ఇహయేతే బ్రహ్మణః ప్రధానస్య । ధర్మాస్తస్మాదేతే ప్రతిపత్తవ్యా భవంతిసర్వత్ర ॥౧౬౫॥
పూర్వాధికరణదర్శితనదర్శనాద్భవతితదుపసంహారః । బ్రహ్మైక్యాదానందత్వాదీనాం ననుయథోపసంహారః ॥ ౧౬౬ ॥
సర్వత్ర సగుణవిద్యాగతధర్మాణాంతథా కింనస్యాత్ । యత్తైత్తిరీయకేహి ప్రియశిరస్త్వాదయోవినిర్దిష్టాః ॥౧౬౭॥
ఉపసంహారస్తేషామపియుక్తో బ్రహ్మణీత్యతఃపఠతి ౧.౨॥ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయాహిభేదే ॥
ప్రియశిరస్త్వాదీనాంధర్మాణాం తైత్తిరీయకోక్తానాం ॥౧౬౮॥ నాన్యత్ర ప్రాప్తిస్స్యాద్యతఏతేహ్యుపచితాపచిత రూ
పాః । ఇహహోపచయాపచయా సతిభేదే సగుణఏవసంభవతః ॥౧౬౯॥ బ్రహ్మణినిరస్తభేదం శ్రుతివాక్యైరేకమిత్యుప
న్యస్తం । తరతమభావోపేక్షానిర్భేదేప్రాప్నుయుః కథంహిమే ॥౧౭౦॥ బ్రహ్మణ్యకానదైతే బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగినో
నాపి । ఏతేహికోశధర్మా ఏవేత్యేతన్నిరూపితంపూర్వం ॥ ౧౭౧ ॥ అపిచపరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతరణనిమిత్తరూపత
యా । పరికల్పితాస్తపతేతస్మాన్నాన్యత్రభవతితత్ప్రాప్తిః ॥౧౭౨॥ అలంబ్యత్వాగాఘర్మానిహసూత్రేన్యాయమాత్ర
ముపదిష్టం । సచనిశ్చితే శధర్మేషూపాస్యయఇహకీలోపదిష్టేషు ॥౧౭౩॥ సంయద్వామత్వాదిషు నేతవ్యస్సత్యకామతా
దిషుచ । సత్యేనోపాస్యైక్యే ప్రక్రమభేదాదుపాసనాభేదః ॥౧౭౪॥ తేనేతరధర్మాణాంనభవేదితరత్రకథమపిప్రా
ప్తిః । భక్తైస్తైకానాలీన్యపమేకముపాసతేయథాలోకే ॥౧౭౫॥ అపరాధునాపరేణహితత్రోపాస్యే హ్యభిన్నరూపే
పి । భవతిహ్యుపాసనాయాభేదోధర్మవ్యవస్థితత్వాపి ॥౧౭౬ ॥ ఏవమిహోపాదితావేదితగుణానాంవ్యసకలపఏవసంభవతి ।
క్వచిదుక్తసత్యకామత్వాదీనాంప్రాప్తిరపిసర్వత్ర ॥౧౭౭॥ ౧౩॥ ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్ । ఆనందాద
యఇతరేప్రతిపాద్యస్యహిపరస్యచైకత్వాత్ । సర్వత్రైవచతేస్యు బ్రహ్మజ్ఞానప్రయోజనాహియతః ॥ ౧౭౮ ॥
౧౪॥ ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్ ॥ ఇహచేదిద్యేభ్య ఇతికిలకాఠకవాక్యంహిదృశ్యతేతస్మి । అర్థా
దయోహిపురుషాంతాహిపరత్వేనవర్ణితాశ్రుత్యా ॥ ౧౭౯॥ తత్రవసందేహోయం కింయేహ్యర్థాదయోవినిర్ది
ష్టాః । తేపరత్వేపితతస్తత ఇహతుపరత్వేనవేదనీయాస్స్యుః ॥ ౧౮౦ ॥ కింవాపరమాత్మాసౌసర్వపరత్వేనవేదనీయ ఇతి
తత్రచసర్వేషామర్థాదీనాంపరత్వమిహవేద్యం ॥౧౮౧॥ తస్మాత్తస్మాద్ధిపరంయస్మాచ్ఛ్రుతిరేవబోధయత్యేషా । అత్ర
పరత్వేనార్థాదిషుబహుషుప్రతిపిపాదయిషితేషు ॥౧౮౨॥ సిద్ధేహివాక్యభేదే నహ్యైకవాక్యత్వం కథంశంకాస్యాత్ । త
స్మాదర్థాదీనాంప్రత్యేకపరత్వకథనమిహయుక్తం ॥౧౮౩॥ ఇతిశంకాసంప్రాప్తౌ వేదవ్యాసప్రదర్శితంభవతి । ఇహన
ర్వేభ్యోపిపరఃపురుషః ప్రతిపాద్యత ఇతియుక్తంస్యాత్ ॥౧౮౪॥ ప్రతిపన్నేముపరత్వే వాన్యేషుఫలంనకించిదపిదృష్టం । స
ర్వేభ్యోపిపరస్మిన్ ప్రతిపన్నేపురుషఇహఫలంమోక్షః ॥౧౮౫॥ శ్రుతిరపిచాయ్యాతమితిజ్ఞానఫలంమోక్షమేవదర్శయతి ।
అపిచేహపురుషవిషయేహ్యనల్పమాదరమియం ప్రదర్శయతి ॥౧౮౬॥ పురుషాన్నపరమితిశ్రుతిరితరప్రతిషేధకాష్ఠశబ్దా
భ్యాం । పురుషప్రతిపత్త్యర్థే వైషాపూర్వోప్తక్రిగితిహిదర్శయతి ॥౧౮౭॥ ఆధ్యానాయోక్తిషు ఇదంతత్రాధ్యానంహిదర్శితంభవతి

ఆధ్యానపూర్వకంకిలసమ్యగ్దర్శనమిహోపదిష్టంస్యాత్ ॥౧౮౮॥ ॥౧౫॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ ॥ ఇహ చేన్ద్రియాదయః కిలపురుషప్రతిపత్త్యైవవినిర్దిష్టాః। యస్మాదిహైష సర్వేష్వపి శ్రుతిః పురుషమాత్మశబ్దేన ॥౧౮౯॥ నిర్దిశ్య చేతరేషామనాత్మతామేవసూచయత్యేషా। తస్యచదుర్బోధత్వంసంస్కృతమతిగమ్యత్వంచదర్శయతి ॥౧౯౦॥ తజ్జ్ఞానాయాధ్యానంయచ్ఛేదిత్యాదినావినిర్దిష్టం। అపి చేహ సోఽధ్వనః పారమితి చ నిర్దిశ్య పరమపదమేతత్ ॥౧౯౧॥ తద్బోధనాయ దేహేన్ద్రియాద్యనుక్రమణమాదృతంభవతి। తస్మాదాత్మప్రతిపత్త్యర్థో హ్యామ్నాయ ఏష ఇతిసిద్ధం ॥౧౯౨॥......

॥౧౬॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ ఇహ హైతరేయకే ఖల్వాత్మా వేత్యాదివాక్యముపలబ్ధం। అంభః ప్రభృతీనామిహలోకానాంసృష్టిరాత్మనోఽభిహితా ॥౧౯౩॥ అత్రాత్మశబ్దబోధ్యః పర ఏవాత్మాథవేతరః కశ్చిత్। ఇతి సందేహే నాసౌ పరమాత్మేత్యేవయుక్తమిహవక్తుం ॥౧౯౪॥ యద్యపి చేక్షణపూర్వస్రష్టృత్వాదికమిహాస్యనిర్దిష్టం। ఏవమపి లోకసృష్టిస్త్వాదావేవేహదర్శితాయస్మాత్ ॥౧౯౫॥ తస్మాదపరః కశ్చిత్స్రష్టాసౌ భవతి నైష పరమాత్మా। స స్రష్టా పరమాత్మా చేత్పఞ్చమహాభూతసృష్టిరిహవాచ్యా ॥౧౯౬॥ నైవేహభూతసృష్టిః ప్రదర్శితా కింతు లోకసృష్టిరిహ। తే సన్నివేశరూపా లోకాస్సర్వేఽపి పంచభూతానాం ॥౧౯౭॥ బ్రూతే చాంభః ప్రభృతీన్లోకత్వేన హ్యదోఽంభ ఇత్యాద్యా। స్యాల్లోకసృష్టిరేషా పరమేశాధిష్ఠితేన పురుషేణ ॥౧౯౮॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరపి పురుషవిధం తమేతమాచష్టే। స్మృతిరపి స వై శరీరీ ప్రథమ ఇతి హ్యేతమర్థమాచష్టే ॥౧౯౯॥ ఇహ చైతరేయిణోఽపి హ్యథాత ఇత్యాదికేన కథయంతి। దేహాదిసృష్టిమఖిలాం రేతోమూలాం ప్రజాపతిప్రసృతాం ॥౨౦౦॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరస్యైవాత్మత్వమపి దర్శయతి। జగతః ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణం యదపి ॥౨౦౧॥ తత్స్వవికారాపేక్షం హీక్షణమపి తస్య చేతనత్వేన। ఉపపన్నమపి చ తాభ్యో గామానయ దేవమాదికో భూయాన్ ॥౨౦౨॥ వ్యాపారోఽపి చ లోకే విశేషవత్సుప్రసిద్ధ ఇహ భాతి। తస్మాదాత్మేహ స్యాద్విశేషవాన్కశ్చిదిత్యతో బ్రూతే ॥౨౦౩॥ అత్రోపదిశ్యతే కిల పరమాత్మాసోఽయమాత్మశబ్దేన। తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాద్యేషు ॥౨౦౪॥ సృష్టిశ్రవణేష్వితరేష్వాత్మా హి పరో యథా తథేహాపి। లోకేఽపి చాత్మశబ్దాత్ప్రత్యగ్రూపో హి ముఖ్య ఆత్మైవ ॥౨౦౫॥ పరిగృహ్యతే యథావా తథైవ చేహాపి భవితుమర్హతి హి। యత్ర చ పురుషవిధ ఇతి హి విశేషణం కిమపి దృశ్యతే తత్ర ॥౨౦౬॥ భవతు విశేషవదాత్మగ్రహణం నాత్ర తు తథాస్తి కించిదపి। ఈక్షణపూర్వకసృష్ట్యుపదేశాదపి గృహ్యతేఽత్ర పరమాత్మా ॥౨౦౭॥

॥౧౭॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ నన్వేతస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టా లోకసృష్టిరాదౌ హి। సా చ రేతఃపూర్వా కథితా సేయం ప్రజాపతిప్రభవా ॥౨౦౮॥ వాక్యస్యైతస్య స్యాత్తాత్పర్యం హి ప్రజాపతౌ యుక్తరి। పూర్వత్ర పురుషవాక్యాదథాదివరస్య వాక్యజాతస్య ॥౨౦౯॥ భేదాపత్తిర్భయేన హ్యతదర్థకత్వేవ తస్య నిర్దిష్టా। తద్వద్రేతో దేవా ఇతి పూర్వస్మాదిహాస్య వాక్యస్య ॥౨౧౦॥ భేదాపత్త్యైతస్య చ తాత్పర్యం స్యాత్ప్రజాపతౌ యుక్తం। ఇతి చేన్నైవం యస్మాదవధారణమేతదత్ర నిర్దిష్టం ॥౨౧౧॥ ఆదావిహాత్మశబ్దః ప్రాగేకత్వావధారణం చ తథా। బ్రహ్మపదం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుపసంహృతౌ చ దృష్టమతః ॥౨౧౨॥ ఏతైరన్యైర్లింగైరేకస్య చ లోకసృష్టిలింగస్య। బాధే నాస్మిన్వాక్యే ప్రత్యగ్బ్రహ్మైవ గృహ్యతే నాన్యః ॥౨౧౩॥ యల్లోకసృష్టివచనం తదపి శ్రుత్యంతరానుగుణ్యేన। పంచమహాభూతానాం సృష్ట్యుత్తరభావిసృష్టిపరమేవ ॥౨౧౪॥ ఛాందోగ్యతైత్తిరీయకవాక్యేషు చ సృష్టివచనభేదేఽపి। యోజనయైకార్థత్వం యథోపపన్నం తథైవ చేహాపి ॥౨౧౫॥ వ్యాపారోఽపి చ యోఽసౌ తాభ్యో గామానయదితి విఖ్యాతః। సోఽపి చ వివక్షితార్థానుగుణత్వేనైవ సంగ్రహీతవ్యః ॥౨౧౬॥ సకలః కథాప్రబంధో న వివక్షితవిషయ ఏష భవతి యతః। తత్ప్రతిపత్త్యావిహ ఖలు పురుషార్థో నోపలభ్యతే కశ్చిత్ ॥౨౧౭॥ ఇహ తు బ్రహ్మాత్మత్వం వివక్షితమితి ప్రతీయతే యేన। అంభః ప్రభృతీనాం కిల లోకానాం లోకపాలకానాం చ ॥౨౧౮॥ అగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్వా కరణాని చాయతనమేషాం। ఉపదిశ్య దేహమేతం స స్రష్టా హి స ఏవ కథమిదం మదృతే ॥౨౧౯॥ స్యాదితి వీక్ష్య శరీరం ప్రవివేశేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి। సైషా స ఏతమేవేత్యాద్యా హీత్థం ప్రవేశముపదిశతి ॥౨౨౦॥ పునరపి యది వాచాభివ్యాహృతమిత్యా

దినాచ కరణానాం। తత్తద్వ్యాపారానపి వేదయిత్వాత్మకోఽహమితి వీక్ష్య ॥ ౨౨౧ ॥ ఏతం త్వమర్థమేవ బ్రహ్మత్వేనోక్తమనుయదావక్ష్యతి। శ్రుతిరిహ సవదను వేత్యాద్యా బ్రహ్మాత్మతాం ప్రదర్శయతి ॥ ౨౨౨ ॥ ఉత్తరవాక్యం యదిదం హ్యేష బ్రహ్మైవ ఇంద్ర ఇత్యాది। తేన మహాభూతైస్సహ సమస్తమపి భువజాతమనుకీర్త్య ॥ ౨౨౩ ॥ సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం హీతి। ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యేవం తేభ్యో బ్రహ్మాత్మతామియం బ్రూతే ॥ ౨౨౪ ॥ తస్మాదిహాయమాత్మా భవతి పరాత్మైవ నాన్య ఇతి సిద్ధం। ఏతస్మిన్ వ్యాఖ్యానే న హి స్ఫుటస్స్యాద్గుణోపసంహారః ॥ ౨౨౫ ॥ న హి పాదసంగతిస్స్యాదితి హి వ్యాఖ్యాంతరం ప్రదర్శయతి ॥*॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥*॥ వాజసనేయక ఏతద్వాక్యం దృష్టం హి కతమ ఆత్మేతి ॥ ౨౨౬ ॥ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాదినా చ తత్రైవ। హృద్యంతర్జ్యోతిరసౌ పురుషో నిర్ధారితశ్చ తస్యైవ ॥ ౨౨౭ ॥ ఉపదిశ్య సర్వసంగతిముక్తత్వం బ్రహ్మరూపతాం బ్రూతే। ఉపసంహారోఽపి స వా ఏష మహానజ ఇతీహ దృష్టోఽయం ॥ ౨౨౮ ॥ ఛాందోగ్యే తు సదేవేత్యేతద్వాక్యం వ్యుపక్రమే దృష్టం। తత్రేహ న చాత్మశబ్దస్సఖలు సదాత్మేత్యుదర్కే ఏవాస్తి ॥ ౨౨౯ ॥ తత్త్వమసీత్యాద్యైరపి తాదాత్మ్యం చోపదిశతి తత్రైవ। తుల్యార్థత్వం వా స్యాత్కిమతుల్యార్థత్వమేతయోరితి హి ॥ ౨౩౦ ॥ సందేహే సత్యనయోః ప్రాప్తమతుల్యార్థకత్వముచితమితి। ఆమ్నానయోర్ద్వయోరప్యత్యంతైవ ప్రతీయతే యస్మాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ న హ్యామ్నానే వివమే యుక్తం స్యాదర్థసామ్యమిహ వక్తుం। వాజసనేయకవాక్యం హ్యుపక్రమస్థాత్మశబ్దయోగేన ॥ ౨౩౨ ॥ సకలమపి చాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిపరం ప్రతీయతే వాక్యం। ఛాందోగ్యే తూపక్రమవిపర్యయాత్తద్విపర్యయో భవతి ॥ ౨౩౩ ॥ యద్యప్యుపసంహారే తత్రాప్యుపదిష్టమేవ తాదాత్మ్యం। సత్యం తథాప్యుపక్రమతంత్రోఽయం స్యాదిహోపసంహారః ॥ ౨౩౪ ॥ తస్మాత్తత్త్వమసీతి స్యాత్సంపదుపాస్తిపరమిదం వాక్యం। ఇత్యాద్యే పరప్రాప్తావస్య ప్రతివచనముత్ర నిర్దిశతి ॥ ౨౩౫ ॥ ఛాందోగ్యేఽపి సదేవేత్యత్ర పరాత్మైవ గృహ్యతే నాన్యః। ఆత్మగృహీతిరియం స్యాద్యథేతరేషాం హి వాజిసాంతద్వత్ ॥ ౨౩౬ ॥ యస్మాదిహోత్తరత్ర చ తాదాత్మ్యం సముపదిశ్యతే భూయః ॥*॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥*॥ ఇహ చోపక్రమవాక్యే న చాత్మశబ్దో హి దృశ్యతే సోఽయం ॥ ౨౩౭ ॥ ఉపసంహృతివాక్యం యత్తదిదం భవతి హ్యుపక్రమాయత్తం। తస్మాచ్చాత్మగృహీతిః కథమిత్యస్యోత్తరం హి భవతీదం ॥ ౨౩౮ ॥ ఆత్మగృహీతిరిహాపి స్యాదతో యతోఽవధారణం దృష్టం। యేనాశ్రుతమితి వాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ॥ ౨౩౯ ॥ అవధార్యేహ సదేవేత్యేతత్తత్సంపిపాదయిషయోక్తం। ఆత్మగృహీతౌ సత్యాం తదేతదఖిలం సమంజసం నో చేత్ ॥ ౨౪౦ ॥ ముఖ్యోఽయం పావాత్మా సన విజ్ఞాత ఇతి కథమిదం యుక్తం। ఏవం ప్రాగుక్తప్రస్తుతహేత్వావధారణం యచ్చ ॥ ౨౪౧ ॥ జీవస్య చాత్మశబ్దేన వరామర్శస్సుషుప్త్యవస్థాయాం। సత్సంపత్త్యనుకీర్తనమపి చ వరిప్రశ్నపూర్వకం చ పునః ॥ ౨౪౨ ॥ తత్త్వమసీత్యవధారణమేతత్తాదాత్మ్యబోధనే యుక్తం। తాదాత్మ్యే నంపదీదం పూర్వోక్తం సకలమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౨౪౩ ॥ నైవోపక్రమతంత్రత్వోపన్యాసోఽపి భవతి యుక్తతరః। ఆత్మత్వకీర్తనం వాప్యనాత్మతాకీర్తనం చ నేహాస్తి ॥ ౨౪౪ ॥ సామాన్యోపక్రమశ్చ హి సవాక్యశేషగవిశేషసాకాంక్షః। సచ్ఛబ్దార్థోఽపి తథా విమృశ్యమానస్తు ముఖ్య ఏవాత్మా ॥ ౨౪౫ ॥ సచ్ఛబ్దోసౌ దృష్టో హ్యావధిభూతవస్తుపర ఏవ। వాచారంభణశబ్దాదిభ్యస్సర్వస్య చానృతత్వేన ॥ ౨౪౬ ॥ సచ్ఛబ్దార్థో ముఖ్యః పరమాత్మా స్యాన్న చాన్యదిహ వస్తు। ఆమ్నానవిషమతాఽపి హి న చార్థవైషమ్యమావహత్యత్ర ॥ ౨౪౭ ॥ ఆహర పాత్రం తదిదం పాత్రమిహాహరతేత్యదితివాక్యే। ఆమ్నానవిషమతాయాం సత్యామప్యర్థసామ్యముపలబ్ధం ॥ ౨౪౮ ॥ కథితో హి వాజివాక్యేష్వమర్థ ఏవ తు తదర్థపర్యంతః। ఛాందోగ్యే తు తదర్థస్త్వమర్థపర్యంత ఏవ నిర్దిష్టః ॥ ౨౪౯ ॥ ప్రతిపాదనప్రకారే భిన్నేఽపి తదర్థ ఏవ స్వభేదేన। ఏకైవేయం విద్యా యుక్తో హ్యతశ్చ గుణోపసంహారః ॥ ౨౫౦ ॥..........

౧౭ ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వం ॥ ఛందోగా అపి వాజసనేయినః ప్రాణకరణసంవాదే। ఆమ్నాయ ప్రాణస్య శ్వక్రిమిమర్యాదమన్నమాదౌ హి ॥ ౨౫౧ ॥ తస్యైవ ప్రాణస్య హ్యాపో వాసస్సమామనంత్యేతే। ఛందోగాస్తస్మాద్వా ఏతదితి పునస్సమామనంతి హ ॥ ౨౫౨ ॥ ప్రాగుపరిష్టాదద్భిః పరిదధతీత్యేవమథాఽత్ర ప్రోక్తం। వాజసనేయిన ఇహ హి

లవిద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంతః॥ ౫౩॥ ఆచామంతీత్యాదికమేతద్వాక్యముపమానమన్యత్ర। అశిశిషతామశితవ
తామాచమనమనగ్నచింతనంచాపి॥ ౫౪॥ ప్రాణస్యదృశ్యతే కిలకిమేతదుభయంవిధీయతే కింవా। ఆచమనమేవకేవలము
నగ్నతాచింతనంవిధీయేత ॥ ౫౫॥ ఇతిసందేహేతత్రోభయంవిధీయత ఇతిప్రశస్తంహి। ఉభయమపిగవ్యమానం
తద్వదపూర్వంతతోహివిధ్యర్హం॥ ౫౬ ॥ కేవలమాచమనంవావిస్పష్టావిధివిభక్తిరత్రయతః। ఆచమనస్తుత్యర్థం
హ్యనగ్నతాకీర్తనంభవేదత్ర॥ ౫౭॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతే నైవాచమనంవిధేయమత్రేతి। కార్యత్వేనాచమనంశుద్ధ్యర్థ
తయాస్మృతిప్రసిద్ధంహి॥ ౫౮॥ నచవిధ్యర్హంతస్మాదత్రాన్వాఖ్యాయతే కిలాచమనం। నన్వేషాశ్రుతిరస్యాఃస్మృతేర్భవే
న్మూలమితితునహియుక్తం॥ ౫౯॥ ఇహమూలిమూలిభావో యోసౌనవిభిన్నవిషయయోర్భవతి। సర్వేషామాచమనంశు
ద్ధ్యర్థంస్మృతిరియంప్రదర్శయతి॥ ౬౦॥ యాప్రాణవిషయవిద్యాప్రకరణపఠితాశ్రుతిర్హిసాచైషా। తద్విషయమేవకేవ
లమాచమనంవిదధతీపదధ్యాత్తత్॥ ౬౧॥ నప్రాణవిషయవిద్యాసంయోగ్యాచమనమిహవిధేయమితి। నైవాత్రయి
తుంశక్యంపూర్వస్యైవోపలభ్యమానత్వాత్ ॥ ౬౨॥ నవిధేయముభయమత ఇదముభయవిధానేహివాక్యభేదస్స్యాత్
తస్మాత్స్మృతిప్రసిద్ధంప్రాయత్యార్థంయదేతదాచమనం॥ ౬౩ ॥ అశిశిషతామశితవతామనూద్యతత ఏతమేవతదనమితి।
ఆచమనీయాస్వప్సు హ్యనగ్నతాచింతనంహివిద్యాంగం ॥ ౬౪ ॥ ఉపదిశ్యతేహియస్మాదపూర్వమేతత్తతోహివిధ్య
ర్హం। ఆచమనస్తుత్యర్థోహ్యనగ్నతావాద ఇతితునన్యాయ్యం॥ ౬౫॥ ఆచమనవిధ్యభావేస్తుత్యర్థత్వంకథంభవేత్తస్య।
కించవిధేయత్వమపిహ్యనగ్నతాచింతనస్యభాతీహ॥ ౬౬॥ ప్రాయత్యార్థత్వంకిలపరిధానార్థత్వమితియథాచాస్య। ఏ
కస్యాచమనస్యోభయార్థతా సేహనాభ్యుపేతేహ॥ ౬౭॥ యస్మాదాచమనంతత్ప్రాయత్యార్థంక్రియాంతరంభవతి।
ఆచమనీయాస్వప్సుచవాసస్సంకల్పనంక్రియానైవ॥ ౬౮॥ పరిధానార్థంప్రాణస్యాభ్యాగవ్యత ఇతీదమనవద్యం।
అపిచేహపూర్వవాక్యంయదిదంవ్యోశ్వభ్య ఆక్రిమిభ్య ఇతి॥ ౬౯॥ తేనచసర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతీహనహియు
క్తం। నాసౌహిశబ్దలభ్యస్సశక్యతేనాపిమానుషైఃకర్తుం॥ ౭౦ ॥ కింతుప్రాణస్యాన్నంసకలమితీహాన్నదృష్టిరుపది
ష్టా। తత్సామాచర్యశ్చాస్మిన్నాపోవాస ఇతివాక్యశేషేపి॥ ౭౧॥ తదిదమపామాచమనంనచోద్యతేకింతుసుప్రసిద్ధాసు।
ఆచమనీయాస్వప్సుహివిహితాపరిధానదృష్టిరితియుక్తం॥ ౭౨॥ యదిచాత్రైవంనస్యాత్తదాభవేదర్థవైశసంప్రకృతే।
పూర్వత్రధ్యానవిధిస్తదుత్తరత్రక్రియావిధిశ్చేతి॥ ౭౩॥ అపిచాచామంతీతిహినాయంశబ్దోవిధితుమోభవతి। లట్ప్ర
త్యయోయతోసౌసద్వర్తమానాభిధాయకోదృష్టః ॥ ౭౪ ॥ యద్యపిచవర్తమానార్థతాత్రమన్యంత ఇతిహితుల్యైవ।
సత్యంతథాపివాసఃకార్యాఖ్యానాద్విధీయతేతదిదం॥ ౭౫॥ వాసస్సంకల్పనమిదమపామపూర్వంనచాచమనమేతత్। ఆ
చమనంహితదేతత్పూర్వవదితిదర్శితంహిపూర్వత్ర॥ ౭౬॥ యచ్చోక్తంవ్యోచమనేవిస్పష్టావిధివిభక్తిరితితదపి। ఆచ
మనస్యైతస్యప్రత్యుక్తంపూర్వవత్త్వలింగేన॥ ౭౭॥ అతఏవచేహకాణ్వాస్తస్మాదేవమితిసామనంతీహ। కుర్వంతో
మన్యంత ఇతిహ్యత్రైవచకిలాధ్యవస్యంతి॥ ౭౮ ॥ తస్మాదిహమాధ్యందినపాఠేచానూద్యతదిదమాచమనం। ఏవంవా
సోవిత్త్వంవిధీయత ఇతీహయుక్తమాశ్రయితుం॥ ౭౯॥ ఆపోవాస ఇతీయందృష్టావాక్యప్రవృత్తిరేకైవ। తస్మాద్విధేయ
మత్రచవాసోవిజ్ఞానమేతదితిసిద్ధం॥ ౮౦॥ ❁ ౯॥ సమాన ఏవంచాభేదాత్॥ ❁ వాజసనేయకశాఖాయామ
గ్నిరహస్యసంజ్ఞకేగ్రంథే। శాండిల్యనామకలితాకాచనవిద్యాప్రదర్శితాభవతి॥ ౮౧ ॥ తత్రసఆత్మానముపాసీతే
త్యాదిప్రదర్శితంవాక్యం। తత్రమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమాత్మనస్తస్య॥ ౮౨॥ భారూపతేతిచైతత్రోయం
తేకిలగుణాస్తథైవాన్యే। శాఖాయామేతస్యాంబృహదారణ్యేపునశ్చపఠితమిదం॥ ౮౩ ॥ వాక్యంమనోమయోయం
పురుషోభాస్సత్య ఏవమాద్యంహి। నచపురుషోంతర్హృదయేవ్రీహియవాభ్యాంసమోహితత్రోక్తః॥ ౮౪॥ సహిసర్వ
స్యేశానఃసర్వాధిపతిఃప్రశాస్తిసర్వమిదం। యదిదంకించేత్యంతేతస్మిన్వాక్యేప్రదర్శితఃపురుషః॥ ౮౫॥ తత్రకిమగ్నిర
హస్యేబృహదారణ్యేభవేదసావేకా। విద్యాతత్రగుణానాముపసంహారోథవాకిమన్యైవ॥ ౮౬॥ విద్యాతత్రగుణా

నుపసంహారశ్చేతి భవతి సందేహః। తత్ర న విద్యాభేదో గుణవ్యవస్థేతి యుక్తమాభాతి॥ ౨౮౭॥ యద్యేకా విద్యేయం భవతి త
దా పౌనరుక్త్యమనివార్యం। భిన్నాసు వ శాఖాసు హి వేదిత్రధ్యేతృభేదమాలంబ్య॥ ౨౮౮॥ పరిహృత్యే పౌనరుక్త్యం విద్యైక
త్వం చ తత్ర నిర్ధార్యం। ఉపసంహ్రియంతే తే గుణా ఇహాన్యత్ర యే ఽతిరిక్తాస్స్యుః॥ ౨౮౯॥ ప్రాణేంద్రియాదిసంవా
దాదిష్వేవం హి దర్శితం పూర్వం। నైకస్యాం శాఖాయాం వేదిత్రధ్యేతృభేదబాధేన॥ ౨౯౦॥ జాగ్రతి చ పౌనరుక్త్యే కథ
మిహ విద్యాభేదసావేశా। ఏకవిద్యావిధిపరమపరం స్యాదత్ర గుణవిధానార్థం॥ ౨౯౧॥ ఇత్యామ్నానవిభాగాద్విద్యై
కత్వం న వక్తుమిహ యుక్తం। తస్యాతిరిక్తా ఏవ వాక్యామ్నాయయోర్గుణా ఇహాన్యోన్యం॥ ౨౯౨॥ ఇహ చ సమానా అపి తే హ్యా
మ్నాయాం తే మనోమయత్వాద్యాః। తస్మాదిహ నాన్యోన్యం గుణోపసంహార ఇత్యతో బ్రూతే॥ ౨౯౩॥ శాఖాసు విభిన్నా
స్వపి విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః। భవతి యథైవైకస్యాం శాఖాయామపి తథైవ భవతీదం॥ ౨౯౪॥ యస్మాదుపాస్య
మేతన్మనోమయత్వాదిగుణకముభయత్ర। బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజానీమో తో న భిద్యతే విద్యా॥ ౨౯౫॥ రూపాభేదే స
త్యపి విద్యాభేదో న శంకితుం శక్యః। యస్మాదుపాసనాయా రూపముపాస్యం న చాన్యదిహ కించిత్॥ ౨౯౬॥ నను పౌనరుక్త్య
భీత్యా విద్యాభేదోఽత్ర యుక్త ఇతి చేన్న। అర్థవిభాగేనోభయమప్యామ్నానం హి భవతి యుక్తమిహ॥ ౨౯౭॥ విద్యావిధి
పరమేకం త్వపరం గుణవిధిపరం భవేదితి హి। నన్వేవం సత్యపఠితమగ్నిరహస్యే స ఏవ ఇత్యాది॥ ౨౯౮॥ పఠితవ్యమేతదేవ
హి బృహదారణ్యే తు యచ్ఛతత్రాన్యత్। పఠితం మనోమయోఽయం పురుషో భా ఇతి తు నైవ పఠితవ్యం॥ ౨౯౯॥ ఇతి చేన్నా
యం దోషో విద్యయోర్విప్రకృష్టదేశస్థా। అత్ర సమానగుణామ్నానబలాత్తాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య॥ ౩౦౦॥ తస్యా ఈశానత్వాద్యుప
దిశ్యత ఇతి హి సకలమనవద్యం। బ్రూయంతే యత్ర గుణా బహవస్తత్ర ప్రధానవిధిరేవ॥ ౩౦౧॥ అన్యత్ర తదనువాదాద్గుణవి
ధిరేవ హి న చ ప్రధానవిధిః। బృహదారణ్యే గుణవిధిరగ్నిరహస్యే ప్రధానవిధిరేవ॥ ౩౦౨॥ అప్రాప్తాంశార్థతయా వా
క్యం యత్రార్థవత్తరం తత్ర। ప్రాప్తపరామర్శః కిల భవతి హి నిత్యానువాద ఇతి తేన॥ ౩౦౩॥ తస్మాన్నాపోదితుమిహ శ
క్యా స్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞైషా। ఏకస్యాం శాఖాయాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః॥ ౩౦౪॥ .... *

❀ ౨౦। సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ ❀ అత్ర చ బృహదారణ్యే సత్యం బ్రహ్మేతి చోపదిశ్యాదౌ। తద్యత్తత్స
త్యమసావిత్యాద్యం వాక్యమేతదామ్నాతం॥ ౩౦౫॥ తస్య చ సత్యస్యాస్య బ్రహ్మణ ఏవాధిదైవతాధ్యాత్మం। ఆయతనభేద
ముపదిశ్య వ్యాహృతిదేహతాం చ సంపాద్య॥ ౩౦౬॥ ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే తస్యోపనిషదహరితి। అధిదైవం హి త
థైవాధ్యాత్మం తస్యోపనిషదహమితి॥ ౩౦౭॥ తత్ర చ సందేహో యావుపనిషదౌ ప్రదర్శితే భవతః। అవిభాగేనై
వైతే కిముభే ఉభయత్ర చానుసంధేయే। ౩౦౮॥ ఏకాధిదైవముపరాత్వధ్యాత్మమితీహ కిం విభాగేన। ఇతి సందేహే తదిదం
సూత్రేణైవ హి నిరూప్యతే సపది॥ ౩౦౯॥ శాండిల్యసంజ్ఞికాయాం విద్యాయాం కిల గుణోపసంహారః। యద్వత్తద్వదిహా
పి చ గుణోపసంహారవిషయ ఉక్త ఇమః॥ ౩౧౦॥ ఏకా హి సత్యవిద్యా కిలాధిదైవం తథైవ చాధ్యాత్మం। అత్రానీతా యస్మా
దుపక్రమశ్చాప్యభిన్న ఇహ దృష్టః॥ ౩౧౧॥ పారశ్వ్యవ్యతిషక్తో దృష్టస్తస్మాదిత్థం హ్యాయం ధర్మః। తస్యాముదితస్సన్న
పి నస్యాత్తస్యామితీదముచితం స్యాత్॥ ౩౧౨॥ యోషాయాచార్యశ్చోదిత ఇహానుగమనాదిరూపకం చార్యః। గ్రామగతే
రణ్యగతే సోఽతుల్య ఏవ దేవ భవతి న విభిన్నః॥ ౩౧౩॥ తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర భవతి సంబంధః। ఏవం ప్రా
ప్తే తమిమం పక్షం ప్రతినిరాకరోతీహ॥ ౩౧౪॥ ❀ ౨౧। న వా విశేషాత్॥ ❀ నైవోభయోస్తయోరిహ ముభ
యత్ర ప్రాప్తిరత్ర యుక్తా స్యాత్। స్థానవిశేషనిబంధో యత ఏతస్యాముపాసనాయాం స్యాత్॥ ౩౧౫॥ ఏతస్మిన్మండల ఇ
తి నిర్దిశ్య హ్యధిదైవికపురుషం। ఉపనిషదహరిత్యేవం శ్రావయతి హి దక్షిణేఽక్షి పురుషం హి॥ ౩౧౬॥ అధ్యాత్మికం ప్రకృ
త్యాహమితి చ తస్యోపనిషదుపన్యస్తా। తస్యేతి సర్వనామ చ సన్నిహితాలంబనం హి సర్వత్ర॥ ౩౧౭॥ తస్మాదాయతనవి
శేషాలంబనే హ చోపదిశ్యేతే। ఏతే ఉపనిషదావితి కుత ఉభయత్రోభయోర్భవేత్ప్రాప్తిః॥ ౩౧౮॥ నన్వేక ఏవ పురుషో భ
వతి హ్యధిదైవమేవమధ్యాత్మం। బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ చ సత్యస్యాయతనయుగ్మముపదిష్టం॥ ౩౧౯॥ ఇతి చేదేకస్యాపి హి త

త్తదవస్థావిశేషయోగేన । ఉపనిషదుపదేశో౽సావహారహమితికిలవిశేషతో౽దృష్టః ॥౩౨౦॥ తస్మాదుపనిషదేషాతదవస్థస్యై
వభవతియుక్తతమా । ఆచార్యస్యైకస్యాప్యనువర్తనమిహయథావిభిన్నంస్యాత్ ॥౩౨౧॥ తత్రిస్థతో౽పినభవేదాసీన
స్యానువర్తనంయతస్స్యాత్ । యస్త్రిస్థతఉపదిష్టవానతదాసీనస్యభవతితద్వదిహ ॥౩౨౨॥ యచ్చస్వరూపమాత్మానుబ
ద్ధధర్మో౽భవేదుపాస్యస్య । తస్యగ్రామారణ్యవిశేషాభావేనతుల్యవద్భావః ॥౩౨౩॥ అతఇహదృష్టాంతో౽యం నప్రకృతా
ర్థైకసాధనో౽భవతి । తస్మాదుపనిషదో౽రిహాయుక్తైవస్యాత్తయోర్వ్యవస్థేయం ॥౩౨౪॥ ❁ ౨౨ ॥ దర్శయతిచ । ❁
అపిచైవంజాతీయకధర్మాణాంస్యాద్వ్యవస్థితత్వమితి । దర్శయతిలింగమేతత్తస్యైతస్యహితదేవరూపమితి ॥౩౨౫॥ విద్యై
క్యాదేవయదాగుణోపసంహారఇహభవేత్తర్హి । తస్యైతస్యతదేవేత్యతిదేశో౽యంవృథైవతతస్స్యాత్ ॥౩౨౬॥ త
స్మాద్విద్యైక్యే౽పిస్థానంభిన్నంయథాభవేత్తత్ర । అతిదేశాదేవస్యాద్గుణోపసంహారఇతిహిసిద్ధమిహ ॥౩౨౭॥ తస్యైతస్యే
త్యాదావతిదేశబలాద్గుణోపసంహారః । ఉపనిషదహరిత్యాదౌతదసత్త్వాత్త్వవ్యవస్థితేభవితః ॥౩౨౮॥ ....
❁ ౨౩ ॥ సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః । ❁ బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యేత్యాద్యారాణాయనీయశాఖాయాం । శ్రుతిరామ్నా
తాతత్రబ్రహ్మజ్యేష్ఠత్వగుణకముపదిష్టం ॥౩౨౯॥ వీర్యాణిసంభృతానిప్రదర్శితాన్యస్యతత్పునర్బ్రహ్మ । ప్రాగ్దివా
మ్యత్సత్తైద్యుర్లోకమేతంసమాతతానేతి ॥౩౩౦॥ ఏషాఖిలేషుపఠితాబ్రహ్మవిభూతయఇమాశ్చతతో౽న్యాః । తేషా
మేవోపనిషదిశాండిల్యదహరాదికాశ్చపరవిద్యాః ॥౩౩౧॥ పఠితాహితాసుకేచిమాస్సంభృత్యాద్యావిభూతయోన్యాస్తాః
ఉపసంగృహ్యేరన్నుతనేతివిచారేతదేతదిహపఠతి ॥౩౩౨॥ సంభృత్యాదివిభూతయఇహశాండిల్యాదిసంజ్ఞవిద్యాసు । ఆ
యతనభేదయోగాదుపసంహర్తుంనతాహిశక్యంతే ॥౩౩౩॥ శాండిల్యదహరవాక్యేహృదయాయతనత్వమస్యనిర్ది
ష్టం । ఉపకోసలవిద్యాయామక్ష్యాయతనత్వమేవతస్యోక్తం ॥౩౩౪॥ ఆధ్యాత్మికమాయతనంప్రతీయతేహ్యేవమాసు
విద్యాసు । సంభృత్యాదివిభూతయఏతాఃకేవలమిహాధిదైవిక్యః ॥౩౩౫॥ నన్వియంతేనన్యేతాస్వపిచవిభూతయఇహా
ధిదైవిక్యః । జ్యాయాన్దివఇత్యాదావేవహిసర్వేష్వితిశ్రుతిష్వపిచ ॥౩౩౬॥ యావానాయమాకాశఇతిశ్రుతిషు
చతథాప్రతీయంతే । సంత్యాయతనవిహీనాష్షోడశకలసంజ్ఞికాశ్చపరవిద్యాః ॥౩౩౭॥ తస్మాస్సంభృత్యాదేరుపసంహా
రో౽త్రయుక్తఇతిచేన్న । సంభృత్యాదేరతాన్నుపసంహారే౽స్తికారణంకించిత్ ॥౩౩౮॥ కతిపయసమానగుణసత్త్వే౽పా
స్యైక్యేహిభవతివిద్యైక్యం । తత్ఫలగుణోపసంహృతికారణమేతన్నదృశ్యతేప్రకృతే ॥౩౩౯॥ తదభావాత్సంభృత్యా
ద్యుపసంహారోనచేహసంభవతి । అతో౽ప్యుపాస్యైకత్వంవిద్యైక్యత్వేనియామకంనభవేత్ ॥౩౪౦॥ తచ్చోపాస్యైకత్వంవి
ద్యాభేదే౽పిదృశ్యతేశాస్త్రే । బ్రహ్మైకరూపమపికిలవిభూతిభేదైరుపాస్యతేబహుధా ॥౩౪౧॥ ఇహకిలపరో౽వరీయస్త్వా
దౌదృష్టోహ్యుపాసనాభేదః । తస్మాద్విద్యైకత్వంయదికంతత్ప్రత్యభిజ్ఞయైవస్యాత్ ॥౩౪౨॥ తదభావాత్సంభృత్యాదీనా
మేతాసునోపసంహారః ॥ ❁ ౨౪ ॥ పురుషవిద్యాయామివచేతరేషామనామ్నానాత్ । ❁ అస్తిరహస్యబ్రాహ్మణసం
జ్ఞంకిలతాండిపైంగిశాఖాసు ॥౩౪౩॥ తత్రరహస్యబ్రాహ్మణఇయమామ్నాతాహిపురుషవిద్యాఖ్యా । తత్రైవపురుషోయ
జ్ఞఃకల్పితఏవంతదీయమాయుశ్చ ॥౩౪౪॥ త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంచయాన్యశిశిషాదికాన్యపిచ । దీక్షాద్యాస్తత్తయా
కిలతానివతత్రైవకల్పితానితథా ॥౩౪౫॥ ఆశీర్మంత్రజపాద్యాఅన్యేధర్మాశ్చతత్రనిర్దిష్టాః । ఇహతైత్తిరీయకాఅపి
పఠంతికమపీహపురుషయజ్ఞంహి ॥౩౪౬॥ తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మేత్యాదికేనవాక్యేన । యేతాండిపైంగివాక్యప్ర
దర్శితాఃపురుషయజ్ఞధర్మాస్స్యుః ॥౩౪౭॥ ఇహతైత్తిరీయకేతేష్వుపసంహార్యానవేతిసందేహే । ఇహపురుషయజ్ఞ
తాయాఉభయత్రైవసమానరూపత్వాత్ ॥౩౪౮॥ ఉపసంహారస్స్యాదిత్యాక్షేపేతస్యాపోత్తరంబ్రూతే । ఉపసం
హర్తుంనాహంత్యేతేధర్మాయతో౽త్రవైషమ్యం ॥౩౪౯॥ ఇహపురుషయజ్ఞకీర్తనమేకేషాంతాండిపైంగినాంహి
యథా । నహితైత్తిరీయకాణామామ్నానన్యథదృశ్యతేతద్వేహ ॥౩౫౦॥ తేషాంహియజ్ఞసంపాదనమితరవిలక్షణంహిదృ
ష్టమిహ । పత్నీయజమానాదికమితరవిలక్షణముదాహృతంతత్ర ॥౩౫౧॥ యత్ప్రాతర్మధ్యందినమిత్యేవంసవనకల్పనం

తేషాం । ఇతరవిలక్షణమేవహి మరణోర్ధ్వం పృథక్త్వసామ్యమపి యచ్చ ॥౩౫౨॥ తదపిహ్యల్పీయస్త్వాద్వైలక్షణ్యేన భూయ
సాభిభవే । నవతత్ప్రీత్యభిసంధికృతసంభవేన్నాపి తైత్తిరీయేస్మిన్ ॥ ౩౫౩ ॥ పురుషస్యయజ్ఞభావశ్శ్రుతోస్తి కింత్వత్ర
నాన్యదిదమస్తి । విదుషాం యజ్ఞస్యేతి వ్యధికరణ ఏవ భవతఇహ షష్ఠ్యౌ ॥౩౫౪॥ సామానాధికరణ్యే షష్ఠ్యౌ వే తేనచేహ సం
భవతః । నహివిదుషో యజ్ఞత్వం ముఖ్యం కేనాపి వక్తుమిహశక్యం ॥౩౫౫॥ విద్వత్సంబంధీ యో యజ్ఞస్తస్యైవ వశ్యమిహ
వాచ్యం । ఆత్మాయజమానఇతి శ్రుతిర్హి యజమానభావముపదిశ్య ॥ ౩౫౬ ॥ వ్యధికరణత్వేనైవహి విదుషో దర్శయతి
యజ్ఞసంబంధం । తత్రచతస్యైవమితిస్ఫుటమనువాదశ్రుతౌ ప్రతీతాయాం ॥౩౫౭॥ పురుషస్యయజ్ఞభావం తథైవ యజ
మానభావమాత్మనిచ । కల్పయతస్తవ చాయం దుర్వారో భవతి వాక్యభేద ఇహ ॥౩౫౮॥ కించ ససన్న్యాసేయం పరాత్మవి
ద్యా ప్రదర్శితా పూర్వం । తస్యైవం విదుష ఇతి హ్యనుక్రియ శ్చేహ పూర్వశేషస్స్యాత్ ॥౩౫౯॥ అనువాకయోర్ద్వయో
రపిఫలమేకమిహోపలభ్యతేయస్మాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి హి బ్రహ్మప్రాప్తిర్హి ఫలమిహాభిహితం ॥౩౬౦॥ ఇత
రేషాంచామ్నాయస్త్వనన్యశేషోహి పురుషయజ్ఞస్య । అతశ్రుత్యావహ షోడశవర్షశతం జీవతీతి వాక్యేన ॥౩౬౧॥ ఫలమ
పియన్నిర్దిష్టం తదపిచ కేవలమిహాయురభివృద్ధిః । తస్మాదిహ శాఖాంతరపఠితానాం పురుషయజ్ఞధర్మాణాం ॥౩౬౨॥
ఆశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే యుక్తా ॥ ౨౫ ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ । ఆథర్వణికానాముపనిషదార
మ్భే సర్వమంత్రోస్తి ॥౩౬౩॥ సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య శిర ఇతి హి । మంత్రోత్ర దేవసవితః ప్రసు
వేత్యాదిస్తాండినాం దృష్టః ॥౩౬౪॥ శాట్యాయనినాం మంత్రశ్శ్వేతాశ్వో హరితనీల ఇత్యాదిః ॥ శన్నోమిత్రశ్శమితిహి
భవతి కఠానాంచ తైత్తిరీయాణాం ॥౩౬౫॥ దేవా ఇతి ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణవాక్యం తు వాజినాం దృష్టం । అగ్నిష్టోమబ్రా
హ్మణవాక్యం యద్బ్రహ్మ చేతి నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౬ ॥ ఉపనిషదారంభే కిల కౌషీతకినాం తదేతదామ్నాతం । అత్రప్రవిధ్యపూ
ర్వా మంత్రాస్సర్వేపి యే చ నిర్దిష్టాః ॥౩౬౭॥ యాని ప్రవర్గ్యపూర్వాణ్యపి కర్మాణి ప్రదర్శితాన్యత్ర । విద్యాసు తే
చ మంత్రాః కర్మాణి చ యాని తత్ర కథితాని ॥౩౬౮॥ తాన్యుపసంగృహ్యంతే కింవా నేత్యత్ర భవతి మీమాంసా । తత్రహ్యు
పసంహారో విద్యాస్వేషాం హి యుక్త ఇతి భాతి ॥౩౬౯॥ యస్మాత్సర్వాణ్యేతాన్యుపనిషదామిహ సమీపపఠితాని । యద్యపి
విద్యార్థతయా విధానమిహనోపలభ్యతే తేషాం ॥ ౩౭౦ ॥ సత్యం తథాపి సన్నిధిసామర్థ్యాత్తదనుమీయతే హీహ ।న
న్వేషాం మంత్రాణాం విద్యావిషయం న కిమపి సామర్థ్యం ॥ ౩౭౧॥ కర్మాణి చ ప్రవర్గ్యాదీన్యన్యార్థే నియోజితాన్యే
వ । తస్మాత్కథమేతేషామిహ విద్యార్థత్వముచితమితిచేన్న ॥౩౭౨॥ సామర్థ్యం మంత్రాణాం విద్యావిషయమపివక్తు
మిహశక్యం । మంత్రేషు కీర్తితానిచ హృదయాదీనిహ్యుపాసనేషు కిల ॥౩౭౩॥ ఆయతనాద్యాత్మతయా యత్రోపదిష్టాని
తేన తత్స్వరాః । మంత్రాణాముపపన్నం హ్యుపాసనాంగత్వమేవమాదీనాం ॥౩౭౪॥ వినియోగో మంత్రాణాం దృష్టశ్చోపా
స్తిషు చ భూః ప్రపద్య ఇతి । కౌశతయా త్రైలోక్యాపాస్తిశ్ఛాందోగ్యదర్శితా తత్ర ॥౩౭౫॥ మహదీర్ఘాయుష్యార్థం పితు
రేవ ప్రోక్తం నాపరో మంత్రః । ఇహ కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనామప్యన్యథానియుక్తానాం ॥ ౩౭౬ ॥ విద్యాసు చ వినియో
గో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయ ఇవ । అవిరుద్ధ ఇతి ప్రాప్తే తేషాముపసంహృతిం నిరాచష్టే ॥౩౭౭॥ నైషాముపసంహారో వి
ద్యాస్వేతేషు భవతి యుక్తతమః । హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీరిత్యేతన్మంత్రదర్శితాహ్యర్థాః ॥ ౩౭౮ ॥ హృదయప్రభే
దరూపా విద్యాసంబంధవర్జితా భిన్నాః । నచ తాభిర్విద్యాభిస్సంగంతుం తేషు భవతి సామర్థ్యం ॥౩౭౯॥ నను హృదయ
ముపాస్త్యంగం తద్ద్వారా స్యాదుపాస్తిసంబంధః । ఇతిచేన్న హృదయమాత్రం హ్యుపాసనాంగం కథంచిదపి భవేత్ ॥
హృదయప్రభేదరూపో మంత్రార్థః కథమిహోపయుజ్యేత । అభిచారవిషయ ఏవహి మంత్రార్థోయం ప్రతీయతే సకలః ॥
౩౮౧॥ తస్మాదిహాభిచారికకృత్యేనైవాస్య భవతి సంబంధః । తద్వచ్చ దేవసవితః ప్రసువేత్యస్యాపి యజ్ఞలింగేన ॥౩౮౨॥ య
జ్ఞేన కర్మణైవ హ్యభిసంబంధో వెన్న విద్యాభిః । యస్సంబంధవిశేషస్సహి ప్రమాణాంతరేణ నిర్ణేయః ॥౩౮౩॥ మంత్రాణాం
చాన్యేషామపి కేషాంచిత్ప్రసిద్ధలింగేన । కేషాంచిద్వచనేనచ తథా ప్రమాణాంతరేణ కేషాంచిత్ ॥౩౮౪॥ ఇత్యర్థాంతరవి

నియుక్తానామేషాం రహస్యపఠితానాం। సన్నిధిమాత్రేణైవ హి విద్యాశేషత్వమనుపపన్నమిహ ॥౩౮౫॥ శ్రుత్యాదిభ్యస్స
న్నిధిదౌర్బల్యం ప్రథమతంత్రే ప్రోక్తం। శ్రుతిరిహ లింగం వాక్యం ప్రకరణమేతాని యోనిచాన్యాని ॥౩౮౬॥ స్థానసమాఖ్యా
రూపాణ్యేతేషాం స్యాద్యదా హి సమవాయః। తత్రార్థవిప్రకర్షాత్పూర్వోక్తానాం హి పారదౌర్బల్యం ॥ ౩౮౭ ॥ సూ
త్రే సమవాయపదం సమానవిషయత్వమర్థమాచష్టే। యత్ర ద్వయోర్విరోధస్సమానవిషయత్వమూలకో దృష్టః ॥౩౮౮॥
పూర్వేణ వ్యవధానాత్స్వార్థప్రమితౌ పరస్య దౌర్బల్యం। ఇతి సన్నిధిదౌర్బల్యం శ్రుత్యాదిభ్యః ప్రదర్శితం సూత్రే ॥౩౮౯॥
తస్మాత్సన్నిధిమాత్రాన్న విద్యాంగత్వం న చేహ మంత్రాణాం। ఇహ కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్ర సన్నియుక్తానాం
౩౯౦॥ న హి విద్యాశేషత్వం నో వా తత్ర ప్రమాణమపి కించిత్। యద్బ్రహ్మవర్చసాఖ్యః ఫలం బృహస్పతిసవస్య విధిదృష్టం ॥
౩౯౧॥ తత్ర నియుక్తస్యాస్య చ యథా నియోగో హి వాజపేయే స్యాత్। యత్కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనాం విద్యాంగతా
తథేత్యుక్తం ॥ ౩౯౨॥ నైతద్యుక్తం హి యతో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయే హి। విధినైవ వాజపేయే న్యస్త్వేత్యుపదర్శితో
హి వినియోగః ॥ ౩౯౩॥ ఏకో హ్యయం ప్రవర్గ్యః సకృదుత్పన్నో బలీయసాన్యత్ర। వినియుక్తస్స కథమిహ పునర్నియు
జ్యేత దుర్బలేనాహో ॥ ౩౯౪॥ ఏవంవిధమంత్రాణాం తథా ప్రవర్గ్యాదికర్మణాం తస్మాత్। సన్నిధిమాత్రేణైవ చ విద్యాశే
షత్వమత్ర నాశంక్యం ॥ ౩౯౫॥ సన్నిధిపాఠో యుక్తస్త్వరణ్యవచనత్వధర్మసామ్యేన ॥ .... *

౨౬ ॥ హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం ॥ అస్తి కిల తాండి
నాం శ్రుతిరశ్వ ఇవేత్యాదికా హి తత్రోక్తం ॥౩౯౬॥ అశ్వో రోమాణి యథా పాపం సకలం విధూయ తద్వదహం। రాహో
ర్ముఖాత్ప్రముచ్యస్స్పష్టశ్చంద్రో యథా తథైవేహ ॥ ౩౯౭॥ ధూత్వా శరీరమేతన్ముక్తో దేహేంద్రియాదిసంఘాతాత్।
కృతకృత్యస్సన్నకృతం లోకం బ్రహ్మాత్మకం ప్రపద్య ఇతి ॥ ౩౯౮ ॥ అత్రాథర్వణికానాం శ్రుతిర్విధూయేతి సేయమామ్నాతా।
యే కిల శాట్యాయనినస్తేషాం పాఠేపి శేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౩౯౯ ॥ తే హి కిల తస్య పుత్రా దాయమితి శ్రుతిమిమాం పఠంత్యత్ర।
తద్వత్కౌషీతకినస్తత్సుకృతేతి శ్రుతిం పఠంత్యత్ర ॥ ౪౦౦॥ క్వచిదత్ర సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిత్పత
యోః। స్థానవిభాగేనోపాయనం ప్రియైరప్రియైశ్చ నిర్దిష్టం ॥ ౪౦౧ ॥ హానముపాయనముభయం క్వచిచ్ఛ్రుతం యత్ర చో
భయశ్రవణం। తత్రావశిష్టమపరం వక్తవ్యం నావశిష్యతే కిమపి ॥ ౪౦౨ ॥ యత్రోపాయనమేవ తు కేవలముపలభ్యతే హి
నో హానం। తత్రావ్యర్థాదేవ హి సన్నిపతతి తదిదమేతయోర్హానం ॥ ౪౦౩ ॥ అన్యపరిగ్రాహ్యే హ్యయద్యాత్మీయే సుకృతదు
ష్కృతే భవతః। తత్సాధనభూతమిదం హానమవశ్యం తదాభ్యుపేయం స్యాత్ ॥ ౪౦౪॥ యత్ర తు హానం కేవలముపదిష్టము
పాయనం తు నైవోక్తం। తత్రోపాయనమేతత్సన్నిపతేద్వా న వేతి సందేహః ॥ ౪౦౫॥ అశ్వ ఇవ నా దేతస్య హ్యసన్నిపాతో
ప్రయుక్త ఇతి భాతి। శాఖాంతం శ్రుతిర్హ్యవిద్యాంతరగోచరాథ వేదేషా ॥ ౪౦౬॥ అపి చాత్మకర్తృకం స్యాద్ధానముపాయ
నమిదం తు పరకృత్యం। అసతి తయోస్సంబంధే హానేనోపాయనం కథం సిధ్యేత్ ॥ ౪౦౭ ॥ తస్మాదసన్నిపాతో హానావస్యే
త్యత స్త్వేవం పఠతి। హానౌ హి కేవలాయామపి శ్రుతాయాముపాయనం తదిదం ॥౪౦౮॥ సన్నిపతేదిహ యస్మాత్తచ్ఛబ్దో హా
నశబ్దశేషస్స్యాత్। తదపేక్షితార్థకత్వం తచ్ఛేషత్వం హి దృష్టమన్యత్ర ॥౪౦౯॥ తస్మాత్కేవలహానశ్రుతావుపాయనమిహా
నువృత్తం స్యాత్। విద్యాంతరవిషయత్వాదశ్రవణాత్స్యాదసన్నిపాత ఇతి ॥ ౪౧౦॥ యచ్చోక్తం తదయుక్తం సైవానుష్ఠే
యమతో నిర్దిష్టా। హానముపాయనమపి వానుష్ఠేయత్వేన కీర్త్యతే నేహ ॥ ౪౧౧॥ విద్యాస్తుత్యర్థం కిల హానముపాయన
మిహోపదిష్టం హి। యే సుకృతదుష్కృతే కిల విదుషస్సంసారకారణీభూతే ॥ ౪౧౨॥ చిరకాలసంప్రవృత్తే విద్యాబలతో
హి తే విధూయేతే। వినివేశ్యేతే తే కిల సుహృద్ద్విషత్స్వపి చ తద్బలేనైవ ॥ ౪౧౩ ॥ సైషా విద్యా హి మహాభాగేతి స్తూయతే
త్ర విద్యైషా। స్తుత్యర్థే చైతస్మిన్నుపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతస్యాపి ॥ ౪౧౪ ॥ హానశ్రుతిసామాన్యేనానువృత్తికథా స్తుతిప్ర
కర్షాయ। యేనార్థవాదవాక్యప్రవృత్తిరఖిలా తదంతరాపేతా ॥ ౪౧౫ ॥ ఏకవింశ ఇతోసావిత్యాదివ్వర్థవాదవా
క్యేషు। దృష్టా ద్వాదశమాసాః పంచర్తవ ఇతి తదంతరాపేతా ॥ ౪౧౬ ॥ యేనోపేయోపాయనవాదో విద్యాస్తుతిప్రక

షార్థః। తేనైతస్మిన్నర్థేనాభినివేష్టవ్యం స్మృతమేతదితి॥ ౪౧౭॥ సూత్రే శబ్దగ్రహణం స్తుత్యర్థత్వప్రదర్శనార్థం స్యాత్।
సూత్రే వివక్షితో యది గుణోపసంహారపదవచేత్తర్హి॥ ౪౧౮॥ హిత్వోపాయనశబ్దం హ్యుపాయనస్యైవ శేషతాం బ్రూ
యాత్। తస్మాద్గుణోపసంహృతివిచారధారా ప్రసంగయోగేన॥ ౪౧౯ ॥ స్తుత్యుపసంహారవిధిప్రదర్శనార్థం హి సూ
త్రమేతత్స్యాత్। అత్ర కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదితి నిదర్శనం కథితం॥ ౪౨౦॥ భాల్లవినాం హి కుశా వానస్పత్యాస్స్థేతి మం
త్రభాగేన। అవిశేషేణ కుశానాం వనస్పతిప్రభవతా శ్రుతౌ నత్వాం॥ ౪౨౧॥ శాట్యాయనినా వకాదుంబరాః కుశా ఇతి విశే
షవచనేన। ఔదుంబర్యశ్చ కుశా ఆశ్రియ్యంతే యథా తథైవేహ ॥ ౪౨౨ ॥ అవిశేషేణ చ దేవాసురసంజ్ఞచ్ఛందసాం ప్ర
సంగే హి। పైఙ్గ్యామ్నానాద్దైవచ్ఛందాంస్యవధారయంతి పూర్వాణి॥ ౪౨౩॥ కేషాంచిత్షోడశినస్తోత్రే కాలావిశేషసం
ప్రాప్తౌ। సమయాపిపిత్తేసూర్యే షోడశినస్తోత్రమేవమాదికయా ॥ ౪౨౪ ॥ ఆర్చశ్రుత్యా తత్ర చ కాలవిశేషప్రతీతిరు
ద్భవతి। కేచిత్త్వవిశేషేణ హ్యుపగానమిదం సమామనంత్యత్ర॥ ౪౨౫ ॥ భాల్లవినస్తు విశేషేణైవేతి యథా కుశప్రముఖ్యే
షు। శ్రుత్యంతరోపదర్శితవిశేషయోగో భవేత్తథైవేహ ॥ ౪౨౬ ॥ హానావుపాయినాన్వయ ఇతి సూత్రార్థో౽త్ర నిశ్చి
తో భవతి। ద్వాదశలక్షణ్యామపి జైమినినా సూత్రితో౽యమేవార్థః॥ ౪౨౭॥ సూత్రితదేతదేవాపి తు వాక్యశేషత్వాదికం హి
తత్రోక్తం। జ్యోతిష్టోమప్రకరణపఠద్వాక్యద్వయం సమామ్నాతం॥ ౪౨౮ ॥ యావజ్జీవం జుహుయాదిత్యపి చ న దీక్షితో
జుహోతీతి। ప్రతిషేధార్థత్వే కిల నఞో వికల్పో భవేత్స చాయుక్తః॥ ౪౨౯॥ నఞ్పర్యుదాసవృత్త్యా సహి యావజ్జీవవా
క్యశేష ఇతి। అథ వైజ్ఞాస్త్వవిధూననశ్రుతిష్వేతదత్ర సూత్రేణ ॥ ౪౩౦ ॥ చింతయితవ్యమనేన విధూననేన చ నేన సుకృత
దుష్కృతయోః। అభిహితయతే హి హానం కిం వా స్థానాంతరమితీహ విచికిత్సా ॥ ౪౩౧ ॥ తత్ర విధూననశబ్దాన్న హానమభిధీయ
తే పరం త్వన్యత్। ధూఞ్ కంపన ఇతి ధాతోర్ధోనాయం తేష్వజాంశ్చ కాశ్చిత్॥ ౪౩౨॥ లోకప్రయోగదర్శనతశ్చాలనమిహావి
ధూననం యుక్తం। ఇహ చాలనం తు కించిత్కాలం హి తయోః ఫలోపరోధ ఇతి॥ ౪౩౩॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే విధూననం హాన
మేవ నాన్యదితి। ఇహ హ్యుపాయనశబ్దశ్శేషత్వేన ప్రతీయతే యస్మాత్॥ ౪౩౪ ॥ న సుకృతదుష్కృతయోః ప్రహీణయోః
క్వాప్యుపాయనం హి పరైః॥ తేనోపాయనకథనాత్తేనానుగుణమిదం విధూననం హానం॥ ౪౩౫॥ ఏతచ్చ సన్నిధానే హానన
స్య క్వచిచ్ఛ్రుతం భవతి। భవతి కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదిహ విధూననశ్రుత్యాం॥ ౪౩౬॥ సర్వత్రైకృతసహాయం సాధ్వత్రి
కస్యర్థయోర్హి న పునరితరం। అత్ర వ్యత్వాద్దేవ తు న చాలనం స్యాద్విధూననం హానయోః॥ ౪౩౭॥ అశ్వ ఇవ రోమాణీతి శ్రుత్యుపదర్శిత
దృష్టాంతభూతరోమాదేః। త్రయ్యత్వాత్తత్రైవ హి విధూననం చాలనం న చేహ స్యాత్॥ ౪౩౮॥ అత్ర చ నేకార్థత్వాద్ధాతూ
నాం న స్మృతేర్విరోధో౽పి॥ ❀ ౨౭॥ సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే॥ ❀ పర్యంకసంజ్ఞకాయాం వి
ద్యాయాం కిల సమామనంత్యేతే॥ ౪౩౯॥ కౌషీతకినస్తత్రే చ స ఏతమిత్యాది వాక్యముద్దిష్టం। తత్ర చ స దేవయానం పంథానం
ప్రాప్యాగ్నిలోకం హి॥ ౪౪౦॥ ఆగచ్ఛత్యాగత్యాగచ్ఛతి విరజాం నదీం తతస్తాం చ। మనసైవాత్యేతి తతో విధూనుతే సుకృ
తదుష్కృతే హో తే॥ ౪౪౧॥ ఇతి తన్నిశంకితమత్ర చ యథాశ్రుతం వ్యర్థస్సీదముపదిష్టం। యత్తద్వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం
భవేత్క్రమభవాదౌ॥ ౪౪౨॥ దేహాదపసర్పణ ఇతి విచారణాయాం శ్రుతేః ప్రమాణత్వాత్। శ్రుత్యనుసారేణైవ ప్రతిపత్తి
రతి ప్రసజ్యేవ తత్॥ ౪౪౩॥ ఇహ సాంపరాయశబ్దాద్దేహాదపసర్పణం హి నిర్దిష్టం। ఏతచ్చ సుకృతదుష్కృతహానం తత్సాం
పరాయపదవస్యాత్॥ ౪౪౪ ॥ విద్యాసామర్థ్యాదిహ పంచత్వం తో పదర్శితో హేతుః। విదుషా హి సంపరేతస్యాస్య పరం వి
ద్యయైవ సంప్రేప్సోః॥ ౪౪౫॥ న చ సుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమంతరాలే౽స్తి। స్యాచ్చేత్కల్పేతే ఏతే యా
తాం తు గాం చ్యుతిరిదిహ॥ ౪౪౬॥ విద్యావిరుద్ధఫలయోస్తయోశ్చ విద్యాబలాత్క్షయో౽భిహితః। విద్యాఫలోన్ముఖస్యా
ద్యదా తదైవేష భవితుమర్హతి హి॥ ౪౪౭॥ తస్మాత్ప్రాగేవాసౌ సన్నిపతేశ్చాత్తయోః క్షయః పతితః। అన్యే౽పి శాఖినో యే
శాట్యాయనినశ్చ తాండినశ్చైతే॥ ౪౪౮॥ ప్రాగేవ సుకృతదుష్కృతయోరుభయోర్హానమామనంతీహ॥ .... *

❀ ౨౮॥ ఛందత ఉభయావిరోధాత్॥ ❀ దేహాదపసృతస్యాగ్నిరాదినా ప్రస్థితస్య తస్య యది॥ ౪౪౯ ॥

అభ్యుపగమ్యైతాద్గేపథి తు యోశ్చాపి సుకృతదుష్కృతయోః । పతితే దేహే చాతోఽస్మాన్నిత్యయ హ్యేతోర్యమాదిరూపస్య ।
౪౫౦ ॥ ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తావనుపపత్తిరేతస్య । తద్ధేతుకసుకృతాదుష్కృయస్య భవతీయమపరిహార్యైవ ॥ ౪౫౧ ॥
తస్మాచ్చపూర్వమేవానుష్ఠానంఛందతో భవేదస్య । తత్పూర్వకమేవేదంహానంస్యాదత్ర సుకృతదుష్కృతయోః ॥ ౪౫౨ ॥
ఇతికిలనిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిరిహనిరాబాధా । తద్వచ్చతాండిశాట్యాయనిశ్రుతియుగస్య సంగతిశ్చాపి ॥ ౪౫౩ ॥
విద్యాస్తుతయే హానావుపాయనస్యోపసంహృతిస్సిద్ధా ॥ ౨౯ ॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహి విరోధః ॥
క్వచిదపి చ సుకృతదుష్కృతహానసమీపేహి దేవయానోఽసౌ ॥ ౪౫౪ ॥ పంథాశ్శ్రూయత ఏవం క్వచిచ్చన శ్రూయతే హిత
త్రాయం । సందేహః కింహానావవిశేషేణైవ దేవయానోఽసౌ ॥ ౪౫౫ ॥ సన్నిపతేదథవా సాక్వచిద్విభాగేన కుత్ర చిన్నేతి ।
తత్రియథా హానావవిశేషేణోపాయనానువృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౪౫౬ ॥ ఏవమిహ దేవయానానువృత్తిరతోఽవిధిలేత్యతః పతతి ।
ఇహ చ విభాగే నైవహి పక్షోఽర్థవత్త్వం తు దేవయానస్య ॥ ౪౫౭ ॥ యద్యవిశేషేణగతిస్సర్వత్రస్యాత్తదా విరోధస్స్యాత్
పరమం సామ్యముపైతీత్యేషాశ్రుతిరేషమత్ర దర్శయతి ॥ ౪౫౮ ॥ ఏమషో నిరంజనస్య చ గంతవ్యం పరమసామ్యమేవేతి । గం
త్వా నిరంజనోఽసౌ ప్రాప్తవ్యంపరమసామ్యమేవేహ ॥ ౪౫౯ ॥ దేశాంతరాప్తిసాధనభూతా చ గతిర్విరుధ్యతే నకథం ॥ ...
౩౦ ॥ ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ । క్వచిదర్థవతీహి గతిః క్వచిచ్చ నేత్యేవముభయథాభావః ॥
౪౬౦ ॥ ఉపపన్న ఏవ సోఽయం యస్మాత్తల్లక్షణార్థ ఇహ దృష్టః । గతిసాధనభూతోఽర్థః పర్యంకప్రభృతిసగుణవిద్యాసు ॥
౪౬౧ ॥ ఉపలభ్యతేహితత్ర తు పర్యంకారోహణంచ సంవదనం । పర్యంకస్థేన సమం విశిష్టగంధాప్తిముఖ్యమాద్యంహి ॥ ౪౬౨
దేశాంతరసంప్రాప్త్యాయత్తంహి శ్రూయతే ఫలంయదిదం । తత్రార్థవతీహి గతిర్నతు సమ్యగ్దర్శనే భవేదేవం ॥ ౪౬౩ ॥
ఆత్మైక్యదర్శినాంహి ధ్వస్తావిద్యాదిసకలబంధానాం । ఆరబ్ధభోగకర్మవ్యతిరేకేణ న కించిదస్త్యపరం ॥ ౪౬౪ ॥ తత్రచ
కథంగతిస్స్యాత్ప్రయోజనం వా న కించిదపితస్యాః । లోకవదేషవిభాగోయద్వల్లోకేహి నగరసంప్రాప్త్యై ॥ ౪౬౫ ॥ పం
థాః కశ్చిదపేక్ష్యోఽనారోగ్యాప్త్యై తథైవచేహాపి ॥ ౩౧ ॥ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం ।
గతిరర్థవతీ సగుణాస్వేవహి విద్యాసు నిర్గుణాయాంతు ॥ ౪౬౬ ॥ పరమాత్మగోచరాయాం విద్యాయాం నేతి పూర్వము
పదిష్టం । సగుణాస్వపి విద్యాసుహి గతిః క్వచిచ్ఛ్రూయతే క్వచిన్నైవ ॥ ౪౬౭ ॥ ఉపకోసలవిద్యాయాం తథైవ పర్యంకసం
జ్ఞవిద్యాయాం । పంచాగ్నివిషయవిద్యాయామపి దహరాత్మవిషయవిద్యాయాం ॥ ౪౬౮ ॥ గతిరియముపదిష్టా న తు మధువి
ద్యాయాం తథైవ చాన్యత్ర । షోడశకలవిద్యాయాం తథైవ శాండిల్యసంజ్ఞవిద్యాయాం ॥ ౪౬౯ ॥ వైశ్వానరవిద్యాయాం
తత్రైవ సందేహవిషయా గతిః । యాసు శ్రూయత ఏషా కిం తాస్వేవహి గతిర్నియమ్యేత ॥ ౪౭౦ ॥ ఏవంవిధవిద్యాభిస్సం
బధ్యేతేయమనియమేనేతి । తత్ర చ నియమో న్యాయ్యో యత్రైవ శ్రూయతే గతిర్హ్యేషా ॥ ౪౭౧ ॥ తత్రైవ సేతి యస్మా
త్ప్రకరణమత్ర చ నియామకం దృష్టం । అన్యత్రోక్తాపి గతిర్గచ్ఛేద్విద్యాంతరం యదా హి తదా ॥ ౪౭౨ ॥ సర్వం స్వార్థం
స్యాచ్ఛ్రుతిప్రమాణత్వమపి చ హీయేత । ఏకతోక్త్యాయా అప్యన్యత్ర గతేర్యదా భవేత్ప్రాప్తిః ॥ ౪౭౩ ॥ ఉపకోసలవిద్యా
యాంతథైవ పంచాగ్నివిషయవిద్యాయాం । యత్త్వర్చిరాదికాయా గతేః పునర్వచనమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౪౭౪ ॥ త
స్మాన్నియమో యుక్తస్స్యాదిత్యేతదేతదుత్తరం పఠతి । సర్వాసామభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం చ సగుణవిద్యానాం ॥ ౪౭౫ ॥
అవిశేషేణైవైషా భవితుం యుక్తా హి దేవయానగతిః । అవిశేషాపగమే కథమత్ర ప్రకరణవిరోధపరిహారః ॥ ౪౭౬ ॥ ఇతి
నాశంక్యం భవతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం విరోధపరిహారః । శ్రుతిరత్ర తద్య ఇత్థం విదురితి పంచాగ్న్యుపాసకానాంహి ॥ ౪౭౭ ॥ పం
థానమర్చిరాదికమవతార్య తథోపదిశతి చాన్యేషాం । యే చేమేఽరణ్య ఇతి ప్రక్రాంతవిద్యాంతరావలంబానాం ॥ ౪౭౮ ॥ పం
చాగ్నివిషయవిద్యావద్భిస్సమమార్గతాం ప్రదర్శయతి । నన్వేషా విద్యాంతరపరతా గతిశ్రుతిరితీహ నహి యుక్తం ॥
౪౭౯ ॥ శ్రద్ధాతపఃపరాణాంగతిరేవహి తత్ర దర్శితా యస్మాత్ । ఇతిచేన్నాసౌ దోషో విద్యాబలమంతరేణ కథమపి చ ॥ ౪౮౦
నశ్రద్ధయాపి తపసా కేవలయా గతిరియంహి లభ్యేత । యస్మాచ్చ విద్యయేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శయత్యత్ర ॥ ౪౮౧ ॥

తద్వ్యాంతివిద్యమైవహేయత్రచకామాదయఃపరోవృత్తాః । సోయాంతిదక్షిణావానావిద్వాంసస్తపస్వినో వేతి ॥ ౪౮౨ ॥
విద్యాంతరోపలక్షకపఞ్చాగ్నిశ్రద్ధాతపఃపదేతస్మాత్ । శ్రద్ధాంసత్యముపాసతఇతివాజసనేయినఃపఠంత్యత్ర ॥ ౪౮౩ ॥ స
త్యంబ్రహ్మోపాసతఇహయేత్రశ్రద్ధాతపోహ్యరణ్యఇతి । వ్యాఖ్యేయంతద్వాక్యంయతశ్చసర్వత్రసత్యశబ్దస్య ॥ ౪౮౪ ॥
అసకృద్బ్రహ్మణ్యేవప్రయోగఉపలభ్యతేహిశాస్త్రేస్మిన్ । అతశ్చపంచాగ్నివిద్యామిత్థంవిత్త్వేనపరిగృహీతత్వాత్ ॥
౪౮౫ ॥ ఇహపరిశేషాద్విద్యాంతరాశ్రయిణాంపరిగ్రహోన్యాయ్యః । అగ్నయఇతిశ్రుతిరపర్యోప్యంథానాదక్షిణోత్తరా
యేత్రై ॥ ౪౮౬ ॥ నవిదుస్తైకేతాన్స్వ్యస్తథాపతంగావిలేశయావేతి । మార్గద్వయచ్యుతానామధోగతింహ్యేవముపదిశంతీ
హ ॥ ౪౮౭ ॥ దేవపితృయాణయోరేవైతానంతఃప్రవేశయత్యేవం । తత్రాపిదేవయానప్రాప్తిర్విద్యావిశేషతస్తేషాం ॥
౪౮౮ ॥ స్మృతిరపిచశుక్లకృష్ణేగతీఇతిహ్యేనమర్థముపదిశతి । తస్మాదుపకోసలవిద్యాయాంపంచాగ్న్యుపాసనాయాం
చ ॥ ౪౮౯ ॥ ఉభయత్రదేవయానామ్నానంత్వనుచింతనార్థమేవస్యాత్ । మార్గానుచింతనస్యచవిద్యాంగత్వంతుశ్రు
తిస్మృతిప్రథితం ॥ ౪౯౦ ॥ యేషాంమార్గశ్రవణంనచాస్తితేషాంవినైవతద్ధ్యానం । విద్యాసామర్థ్యేనహిమార్గప్రాప్తి
రితిబోధనార్థమియం ॥ ౪౯౧ ॥ పునరుక్తిరనియమేనార్చిరాదిసంప్రాప్తిరపివసిద్ధైవ ॥ ❁ ౩౨ ॥ యావదధికారమవస్థితి
రాధికారికాణాం ❁ గతిరత్రసగుణవిద్యాస్వర్థవతీబ్రహ్మలోకఫలకత్వాత్ ॥ ౪౯౨ ॥ నిర్గుణవిద్యాయాంగతిరనర్థ
కాముక్తిఫలతయేత్యుక్తం । ఏవమోహిదేహపాతోత్తరంతుదేహాంతరంభవేన్నేతి ॥ ౪౯౩ ॥ ఇహచింత్యతేహినన్వేహానే
యంచింతాత్రభవతీయుక్తతమా । నహివిద్యాసంపత్తౌముక్తివిలంబేస్తికారణంకిమపి ॥ ౪౯౪ ॥ నైవేహపాకసాధనసం
పన్నోప్యోదనోభవేన్నేతి । భుంజానస్తృప్యేత్యనపేక్షింతాతుకస్యచిద్దృష్టా ॥ ౪౯౫ ॥ ఇతిచేదుపపన్నేయంచింతాయ
స్మాద్దిహేతిహాసాదౌ । బ్రహ్మవిదాంకేషాంచిద్దేహాంతరజన్మదర్శితంభూయః ॥ ౪౯౬ ॥ స్మృతిరిహవేదాచార్యోనామ్నా
పాంతరతమాఇతిఖ్యాతః । విష్ణుర్నియోగాచ్చకలేర్ద్వాపరౌద్వైపాయనోబభూవేతి ॥ ౪౯౭ ॥ ఇహచవసిష్ఠాపితథాబ్రహ్మ
ణఏవైషమానసఃపుత్రః । సన్నపినిమిశాపాదపగతపూర్వతనుశ్చతుర్ముఖాదేశాత్ ॥ ౪౯౮ ॥ మిత్రావరుణాభ్యాంపునర
పౌబభూవేతిచస్మృతౌభవతి । భృగ్వాదీనాంచతథాపునరుత్పత్తిర్వారుణేయజ్ఞే ॥ ౪౯౯ ॥ స్మర్యతఏవతథైవబ్రహ్మ
ణఏవైషమానసఃపుత్రః । సోయంసనత్కుమారఃస్కందత్వేనస్వయంబభూవేతి ॥ ౫౦౦ ॥ ఇహదక్షనారదాదీనామపిద్ర
ష్టాతదంతరోత్పత్తిః । స్మృతిషుశ్రుతిషుచమంత్రార్థవాదయోరపిచదృశ్యతేసేయం ॥ ౫౦౧ ॥ పతితేహిపూర్వదే
హేకేచిద్దేహాంతరంసమాదదతే । స్థితఏవాస్మిన్కేచిద్యోగైశ్వర్యాదనేకమాదదతే ॥ ౫౦౨ ॥ సర్వేంతేసర్వేతేసమ్య
జ్ఞానేనతసకలవేదార్థాః । తస్మాద్బ్రహ్మవిదామపిదేహాంతరదర్శనాదిహప్రాప్తం ॥ ౫౦౩ ॥ అస్యాఃపరవిద్యాయాః
పాక్షికమేవహివిమోక్షహేతుత్వం । తదహేతుత్వంవాస్యాదేవంప్రాప్తేవిహోత్తరంబ్రూతే ॥ ౫౦౪ ॥ వేదప్రవర్త
నాదిష్వధికారేష్వేవసన్నియుక్తానాం । తేషామపాంతరతమఃప్రభృతీనామాధికారికాణాంహి ॥ ౫౦౫ ॥ తావదవస్థా
నంస్యాదధికారోయావదేవతేషాంస్యాత్ । భగవాన్యథాహిసవితాసహస్రయుగమధికారికోభూత్వా ॥ ౫౦౬ ॥
ఉదయాస్తమయవివర్జితమంతేకైవల్యమనుభవత్యేషః । అథతతఊర్ధ్వముదేత్యేతిరిమమేవార్థంప్రదర్శయత్యస్య ॥
౫౦౭ ॥ యేచైవంవర్తమానాఃబ్రహ్మవిదస్తైయథైవకైవల్యం । ఆరబ్ధభోగనాశేసంజాతేసమ్యగనుభవంతితథా ॥ ౫౦౮ ॥
ఇహతస్యతావదేవచిరమితిశ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి । ఏవంబ్రహ్మవిదశ్చయేచాపాంతరతమఃప్రముఖ్యాస్సర్వే ॥ ౫౦౯ ॥
పరమేశ్వరేణతేతేష్వధికారేషుచసమోజితాస్సంతః । కైవల్యహేతుభూతేసత్యపిసమ్యగ్జ్ఞానేసహివిద్యయానేపి ॥ ౫౧౦ ॥ అక్షీణ
భూరికృత్యాఅవతిష్ఠంతేహియావదధికారం । అధికారాంతేతుపునర్ముచ్యంతఇతిహసకలమవిరుద్ధం ॥ ౫౧౧ ॥ ఏకస్మిం
శ్చయదేతస్తత్త్వజ్ఞానామపిహచేత్తథాహి । జ్ఞానాన్ముక్తిఃకథమితిశంకావదమాదధాతినైవేహ ॥ ౫౧౨ ॥ యస్మాత్సకృ
త్ప్రవృత్తంప్రారబ్ధంతేఫలప్రదానాయ । అతివాహయంతఏవహిగృహాద్గృహాంతరమివాన్యమన్యంహి ॥ ౫౧౩ ॥ దేహ
క్రమేణయుగపన్నిర్మాయస్వాధికారసిద్ధ్యర్థం । తానధితిష్ఠంతోపరిముషితస్మృతయోహిసంచరంతీతిల ॥ ౫౧౪ ॥

యత్పూర్వజన్మహేతుః ప్రారబ్ధం జ్ఞానినాం తదేవేహ। జన్మాంతరహేతుస్స్యాత్స్మృతిస్స్యాత్తదవసానపి తేషాం ॥ ౫౧౫ ॥
పూర్వప్రారబ్ధేతరకర్మ చ జన్మాంతరే యదా హేతుః। తత్రైవ ముఖ్యభావో నచైవమత్రాస్త్యతో న దోషోయం ॥ ౫౧౬ ॥
జాతిస్మరా నచైతే తత ఏవ తత ఇతి హి యతః ప్రసిద్ధాస్తే। యే పూర్వదేహనామాభిసంధిహీనా భవంతి పరతంత్రాః ॥ ౫౧౭ ॥
యే చాపి సాభిమానాస్తే వై జాతిస్మరా న చైతే స్యుః। ఏతే హి నిరభిమానాస్తథా స్వతంత్రాశ్చ పూర్వనామానః ॥ ౫౧౮ ॥ ఇ
తి వైషమ్యాన్నైతే భవంతి జాతిస్మరాః కథంచిదపి। సులభా వివదితుకామా జనకేన బ్రహ్మవాదినీ కాపి ॥ ౫౧౯ ॥ స్వీయం వపు
దస్య దేహాంతరతస్సా జనకదేహమావిశ్య। తేన సమం వ్యాదృత్య పునస్స్వమేవ దేహం సమావివేశేతి ॥ ౫౨౦ ॥ స్మృతినిర్దే
శాదేవ స్వాతంత్ర్యం తేషు దర్శితం భవతి। యద్యప్యయుక్తైకకర్మాణి దేహాంతరకారణం హి కర్మాణ్యత్ ॥ ౫౨౧ ॥ ఆవిర్భ
వేత్తతోన్యత్కర్మ తతోన్యత్తథా ప్రసజ్యేత। పాక్షికమేవ తదా స్యాత్పరవిద్యాయా విమోక్షహేతుత్వం ॥ ౫౨౨ ॥ నై
షా శంకా ప్రక్ష్యతే జ్ఞానాత్కర్మక్షయస్య నిర్దేశాత్। శ్రుతిరత్ర భిద్యతే హృదయగ్రంథిరితీమమర్థముపదిశతి ॥ ౫౨౩ ॥ దర్శ
యతి చ స్మృతిప్రతిలంభ ఇతి శ్రుతిరపీమమేవార్థం। స్మృతిరపి దర్శయతి యథైధాంసి సమిద్ధోగ్నిరేవమాద్యా హి ॥ ౫౨౪ ॥ బీ
జాన్యగ్న్యుపదగ్ధానీత్యాపి స్మృతిర్యథోక్తార్థం। నావిద్యాదిక్లేశదగ్ధేపి క్లేశకార్యరూపస్య ॥ ౫౨౫ ॥ కర్మాశయస్య చై
కాంశేదాహశ్చైకతః ప్రరోహ ఇతి। ఉపపద్యతే కథం చ న న చాగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్య ॥ ౫౨౬ ॥ ఏకాంశతః ప్రరోహో హ్యాలో
కే కేనాపి కుత్రచిద్దృష్టః। కర్మాశయస్య చాప్యారబ్ధఫలస్య తు నివృత్తిరేవం స్యాత్ ॥ ౫౨౭ ॥ ముక్తేషోరివ వేగక్షయాదిహాపి
చ శరీరపాతేన। దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేవ హి తస్య తావదేవేతి ॥ ౫౨౮ ॥ తేనాధికారికాణాం స్థితిర్భవతి యావదధి
కారం। జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతాపి న చేహ శంకితుం శక్యా ॥ ౫౨౯ ॥ శ్రుతిరపి శేషేష్వేవ జ్ఞానాన్మోక్షం హి సర్వజీవా
నాం। తద్యో యో దేవానామిత్యాద్యా కిల యతః ప్రదర్శయతి ॥ ౫౩౦ ॥ సగుణోపాసనయా యుక్తైశ్వర్యాదిషు ఫలేషు
సక్తాస్తే। పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనమాత్రేణ తత్ర నిర్విణ్ణాః ॥ ౫౩౧ ॥ పరవిద్యాఫలసిద్ధ్యౌ బలేన తేపి ప్రయాంతి కైవల్యం।
దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేషా బ్రహ్మణా సహేత్యాద్యా ॥ ౫౩౨ ॥ యదిదం జ్ఞానఫలం స్యాద్భవతి హి తచ్చేదమనుభవా
రూఢం। ఫలవిరహాశంకేయం తత్ర నయుక్తా పరాత్మవిజ్ఞానే ॥ ౫౩౩ ॥ అననుభవారూఢైకలకర్మఫలే యుజ్యతే హి శంకే
యం। యత్సాక్షాదపరోక్షాదితి శ్రుతిస్తదపరోక్షముపదిశతి ॥ ౫౩౪ ॥ శ్రుతిరపి తత్త్వమసీతి స్వాత్మైక్యోపదిశతి ఫలమే
తత్। శ్రుతిరియమన్యార్థతయా పరిణేతుం నైవ శక్యతే యస్మాత్ ॥ ౫౩౫ ॥ తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేషా హ్యాత్మాపరోక్షసమకా
లం। సర్వాత్మభావరూపం పరాత్మదర్శనఫలం ప్రదర్శయతి ॥ ౫౩౬ ॥ ఐకాంతికీహ తస్మాద్విదుషః కైవల్యసిద్ధిరితి సిద్ధం ॥

౩౩ ॥ అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం ॥ ఇహ ఖలు వాజసనే
యక ఏతద్వై తదితి వాక్యమామ్నాతం ॥ ౫౩౭ ॥ ఆథర్వణికే తు పరా యయా తదక్షరమితీదముపదిష్టం। అన్యత్రాపి విశేష
ప్రతిషేధేనాక్షరం పరం బ్రహ్మ ॥ ౫౩౮ ॥ ఉపదిష్టం తత్ర పునః ప్రతిషిధ్యంతే హి కేచిదతిరిక్తాః। తత్ర చ విశేషనిరసనబుద్ధీ
నాం తత్ర తత్ర దృష్టానాం ॥ ౫౩౯ ॥ సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిః కిం వా భవేద్వ్యవస్థేతి। సందేహే శ్రుతిభేదాదిహ వ్య
వస్థా భవేదితి ప్రాప్తౌ ॥ ౫౪౦ ॥ అక్షరధియామిహాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిమేవ దర్శయతి। యే త్వక్షరే హి ధర్మిణి నిషేధధీహే
తవో హి శబ్దాస్స్యుః ॥ ౫౪౧ ॥ అక్షరధియోత్ర తేష్వవరోధో వ్యత్ర తదుపసంహారః। అక్షరబుద్ధయ ఏతాస్సర్వాస్సర్వత్ర
చావరోద్ధవ్యాః ॥ ౫౪౨ ॥ యస్మాత్సర్వత్రైవ బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారోయం। సర్వవిశేషనిరస్తాత్మకస్సమానో హి దృ
శ్యతే కించ ॥ ౫౪౩ ॥ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యబ్రహ్మైక్యభిన్నం ప్రతీయతే తస్మాత్। అన్యత్ర చ శ్రుతా అపి సర్వత్రైతా ధియః
కుతో న స్యుః ॥ ౫౪౪ ॥ తదిదం హ్యానందాదయ ఇతి సూత్రవ్యాకృతౌ పురా కథితం। తత్ర చ విధిరూపాణి హి విశేషణాన్యేవ
చింతితాని పరం ॥ ౫౪౫ ॥ అత్ర ప్రతిషేధాత్మకవిశేషణాన్యేవ చింతితాని పునః। ఆనందాదీనాముపసంహారః స్వరూపభూ
తత్వాత్ ॥ ౫౪౬ ॥ నను నిషేధానామేవం స్యాదానంత్యాదనాత్మభావాచ్చ। ఇత్యధికాశంకాయాం ప్రతిషేధానామనాత్మ
భావేపి ॥ ౫౪౭ ॥ తేషాం హి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపాదనత్వేన। ఉపసంహారో యుక్తో నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన ॥

౫౪౮॥ ఇత్యేతద్దర్శయితుం సేయం భిన్నా భవతీయుక్తతమా । అత్రాపి సనవదితియన్నిదర్శనం తన్నిరూప్యతే స ఏవ ॥
౫౪౯॥ జమదగ్నినాకృతో సావహీనసంజ్ఞకః క్రతుశ్చతూరాత్రః । స తు జామదగ్న్య ఇతి కిల ఖ్యాతస్తత్ర చోపసత్సం
జ్ఞాః॥ ౫౫౦ ॥ ఇష్టయ ఏతాస్తు పురోడాశిన్యస్తైత్తిరీయకే విహితాః॥ అగ్నేర్వైహోత్రం వేరితి చ పురోడాశదానమన్త్రా
ణాం॥ ౫౫౧॥ ఉద్గాతృవేదజానామధ్వర్యుభిరేవ భవతి సంబంధః। తత్ర పురోడాశస్య ప్రదానమధ్వర్యుకర్తృకం యస్మా
త్॥ ౫౫౨॥ తదిహ ప్రధానతన్త్రం హ్యంగం నిర్దిష్టమేవమతోఽపి। అతు రతన్త్రత్వాదిహ విశేషణానాం హి యత్ర కుత్రా
పి॥ ౫౫౩॥ ఉత్పన్నానామేషాం సర్వత్రైవాతు రేణ సంబంధః॥ ఉక్తం ప్రథమే కాండే గుణముఖ్యేత్యాదినా హి సూత్రేణ ॥
౫౫౪॥ ఉత్పన్నస్య ఫలేవినియోగవిధిర్ముఖ్య ఏష భవతి గుణః। ఉత్పత్తివిధిస్థితయోర్వ్యతిక్రమశ్చోత్తదా తు ముఖ్యేన ॥
౫౫౫॥ మంత్రాత్మకవేదస్య చ భవతి హ్యాధ్వర్యవేనైవ సంయోగః॥ ఉత్పత్తిస్థిఫలార్థా సర్వత్రైవోపలభ్యతేఽత్ర లోకే॥ ౫౫౬
తస్మాత్ఫలవిధినైవ హి గుణస్య నయనమితి భవతి సూత్రార్థః॥ ౩౪॥ ఇయదామననాత్ ॥ ఆథర్వణికానాం
తాశ్వతరాశ్వానాముపన్యస్తేతి॥ ౫౫౭॥ ఏవం హ్యృతం పిబన్తౌ సుకృతస్యేత్యాదిక ఉపఠంతి కఠాః । అత్ర చ విద్యైకత్వం వి
ద్యానానాత్వమితి తు సందేహః॥ ౫౫౮॥ ఇహ విద్యానానాత్వం యుక్తం యస్మాద్విశేషణ ఇహ దృష్టః॥ అత్ర హ్యథర్వణవాక్యే
హ్యేకస్య చ భోక్తృతా వినిర్దిష్టా॥ ౫౫౯॥ కఠవల్లీ వాక్యే హి ద్వయోశ్చ భోక్తృత్వమభిహితం భవతి। వేద్యం హి భిద్యమా
నం విద్యాం భిద్యాదిహేత్యతో బ్రూతే॥ ౫౬౦॥ విద్యైకత్వమిహ స్యాద్వ్యక్త ఉభయోర్మంత్రయోరభిన్నం హి। ద్వితీయోప
హితం వేద్యం దృష్టమపి యత్తయా పరిచ్ఛిన్నం॥ ౫౬౧॥ ఇహ వేద్యరూపభేదో నాశంక్యో భవతి మంత్రయోరుభయోః। య
స్మాదేతౌ జీవద్వితీయమేవేశ్వరం ప్రదర్శయతః॥ ౫౬౨॥ అన్యోఽభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నయం హ్యతీత ఏవాయం। ప్రతిపాద్యతే
పరాత్మా స ఏవ పునరపి చ వాక్యశేషేఽపి॥ ౫౬౩॥ కఠవల్ల్యాం ఖలు జీవేన పిబతి చ తత్సాహచర్యమాత్రేణ। పరమాత్మాపి పిబతీతి
చ్ఛత్రిన్యాయాదిదం భవేదుక్తం॥ ౫౬౪ ॥ ప్రకరణతోఽపి పరాత్మా ప్రతీయతే వాక్యశేషతోఽప్యేవం । తస్మాన్న వేద్యభే
దాద్విద్యాభేదోఽత్ర శంకితుం శక్యః॥ ౫౬౫॥ తాదాత్మ్యబోధనార్థం జీవోపాదానమిహ భవేత్ఫలం। భేదాభేదవిచారా
వసరో నైవ హి పరాత్మవిద్యాయాం ॥ ౫౬౬ ॥ ఇత్యుక్తం తస్మాదత్రాధిక ధర్మోపసంహృతిర్యుక్తా ॥ .... *

౩౫॥ అంతరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ॥ యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మేతి ద్విస్సమామనంత్య
త్ర॥ ౫౬౭॥ నైరంతర్యేణోషస్తకహోళప్రశ్నయోరిదం వాక్యం। వాజసనేయినప ఏతత్ర చ విద్యాభవేత్కిమేకైవ॥
౫౬౮॥ కిం వా నానేత్యేవం సందేహే సా తు భవతి నానేతి। యుక్తం వక్తుం యస్మాదభ్యాసశ్చేహ దృశ్యతే నిపుణః॥ ౫౬౯॥ వి
ద్యైకత్వే తుల్యార్థకం ద్విరామ్నానమఫలమేవ స్యాత్। తస్మాదభ్యాసాత్ఖలు భవతి యథా కర్మభేద ఏవమిహ॥ ౫౭౦ ॥ వి
ద్యాభేదోఽభ్యాసాత్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోతీహ । అతోఽపి హస్తకహోళబ్రాహ్మణయోః స్వాత్మనో హి విద్యైక్యం ॥
౫౭౧॥ యస్మాదిహాంతరామ్నానానామపి శేష ఉభయతో దృష్టః। సర్వాంతరోంతరాత్మా హ్యవిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే స ఉభయ
త్ర॥ ౫౭౨॥ ప్రత్యుచ్యతే చ న ద్వావాత్మానావాంతరౌ హి సంభవతః। యది చాంతరత్వముభయోర్భూతగ్రామవదిదం
ప్రసజ్యేత ॥ ౫౭౩ ॥ ఇహ పాంచభౌతికేఽస్మిన్ దేహే చాపోంతరాః పృథివ్యాస్స్యుః। అప్స్వపి తేజోఽంతరమితి యథాతథై
వేహ చాంతరత్వం స్యాత్॥ ౫౭౪॥ సర్వాంతరత్వమేతచ్చాపేక్షికమేవ నైవ ముఖ్యం స్యాత్। అథవా భూతగ్రామవదిత్య
స్యార్థాంతరం భవేదేతత్॥ ౫౭౫॥ భూతగ్రామే హ్యాత్మా హ్యేకో దేవ ఇతి మంత్రనిర్దిష్టః॥ సర్వాంతరస్తథైతద్బ్రాహ్మ
ణయోరపి భవేదసావిహ హి॥ ౫౭౬॥ తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వం భవేన్నిరాబాధం । అభ్యాసాదిహ విద్యాభేదో
యశ్చేహ శంకితః సోఽపి॥ ౫౭౭॥ నైవాత్ర భవతి యత్ర గుణనిరర్థకస్స్యాత్స చాయమభ్యాసః। తత్రైవ భేదకః సోఽపి హ రూపవ
స్తు పరికల్పితః స్యాత్॥ ౫౭౮॥ అశనాయాదిస్వరూపార్థతయా సఫల ఇతి స పరిదర్శ్యతే॥ ౩౬ అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి
చేన్నోపదేశాంతరవత్। అథ యది విద్యాభేదో నైవాభ్యుపగమ్యతే హి తయోరుభయోః॥ ౫౭౯ ॥ ఆమ్నానభేద ఏ
వ బ్రాహ్మణయోః కథమిహోపపద్యేత। ఇతి చేదుపదేశాంతరవదేవ ఆమ్నానభేద ఉపపన్నః॥ ౫౮౦ ॥ తాండ్యవనవ

దిహవస్తేప్రపాదకేదృశ్యతేహినైవథాసౌ । తత్త్వమసీత్యుపదేశోవిద్యాభేదోనతత్ర సంభవతి ॥ ౫౮౧ ॥ యదుపక్ర
మోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యమవగతంతత్ర । అపిభూయఏవమాభగవాన్ ఇతివాక్యేనగమ్యతేహ్యేతత్ ॥ ౫౮౨ ॥ అర్థ
స్యైకస్యైవహిపునఃపునఃప్రతిపిపాదయిషితత్వం । తథాహిసకృదుపదేశస్తత్తచ్ఛాంక్తానివారేణాథోఽపి ॥ ౫౮౩ ॥ భవతి
తథైవేహాపిప్రశ్నసమాప్త్యోస్సమానరూపత్వాత్ । ఏకార్థగోచరావిహదృష్టావుపక్రమోపసంహారౌ ॥ ౫౮౪ ॥ త
త్రైవయదేవసాక్షాదిత్యుక్తీయెకహోళకప్రశ్నే । అవిశ్యచైవకారంపూర్వప్రశ్నస్థముత్తరత్రపునః ॥ ౫౮౫ ॥ ఆకృష్య
మాణమర్థందర్శయతిపరంతుపూర్వవాక్యేచ । కథితోఽపికార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽపిసద్భావః ॥ ౫౮౬ ॥ ఉపది
శ్యతేశనాయాద్యసంగితాతస్యచోత్తరత్రేతి ॥ ౩౭ ॥ వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ ॥ తద్యోఽహంసోఽసావితి
యోఽసౌసోఽహమితిచామనన్తీదం ॥ ౫౮౭ ॥ తథైతరేయిణోఽపిప్రకృత్యరవిమండలస్థితంపురుషం । త్వంవాఅహమస్మీతి
త్వమస్మ్యహంవాఇతీహకథయన్తి ॥ ౫౮౮ ॥ జాబాలావాక్యమిదంతత్రచసందేహఏవసంభవతి । కిమిహవ్యతిహారే
ణోభయరూపామతిరియంహికర్తవ్యా ॥ ౫౮౯ ॥ అథవాకిమేకరూపేత్యత్రేయంస్యాదిహైకరూపేతి । నహ్యాత్మే
శ్వరయోరైక్యంముక్త్వాన్యదస్తికించిదిహ ॥ ౫౯౦ ॥ చింతయితవ్యంయదిచేచ్చింతయితవ్యంహికిమపికల్ప్యేత । జీవస్యే
శాత్మత్వంసంసార్యాత్మత్వమీశ్వరస్యేతి ॥ ౫౯౧ ॥ జీవస్యేశాత్మత్వేతస్యోత్కర్షోఽభవేద్యదీశస్య । సంసార్యాత్మత్వం
స్యాత్తదేశ్వరస్యహినికర్షఏవస్యాత్ ॥ ౫౯౨ ॥ తస్మాదిహైకరూపామతిరేవస్యాన్నహిద్విరూపేయం । వ్యతిహారా
మ్నాయస్త్వైకత్వదృఢీకృతిఫలార్థఇత్యేవం ॥ ౫౯౩ ॥ ప్రాప్తేబ్రూతేవ్యాఖ్యానాయవ్యతిహారఏషఆమ్నాతః । ఇతరవది
తివనిదర్శనమత్రభవిష్యతియథేతరేహిగుణాః ॥ ౫౯౪ ॥ సర్వాత్మత్వప్రభృతయఆమ్నాయంతేతథైవచేహాపి । ఇహ
చసమామ్నాతారస్తథోభయోచ్చారణాద్విశింషన్తి ॥ ౫౯౫ ॥ త్వంవాఽహమస్మ్యహంచత్వమసీతిహితత్కిలద్విరూ
పాయాం । కర్తవ్యాయాంహిమతావర్థవదేతన్నచాన్యథాభవతి ॥ ౫౯౬ ॥ ననుయద్వ్యయాభామ్నానస్యార్థవిశేషో
ప్రకల్ప్యతేతర్హి । ఈశస్యచసంసారిత్వాపత్త్యాస్యాన్నికర్షఇత్యుక్తం ॥ ౫౯౭ ॥ నాసౌదోషఇహస్యాదైకాత్మ్య
స్యానుచింత్యమానత్వాత్ । నన్వైకత్వదృఢీకారోఽసావిహదుర్నివారఇతిచేన్న ॥ ౫౯౮ ॥ అత్రైకత్వదృఢీకారోఽసౌనని
వార్యతేపరంత్వత్ర । వచనప్రామాణ్యాద్వ్యతిహారేణేహతుమతిర్ద్విరూపైవ ॥ ౫౯౯ ॥ కర్తవ్యానత్వన్యామతిరిత్యే
తావదేవవ్యాఖ్యాతుః । తస్యాంచకృతాయాంఫలతశ్చైకత్వమపిదృఢీభవతి ॥ ౬౦౦ ॥ ఆధ్యానార్థంహియథాసత్యా
దిగుణేష్వపదిష్టేషు । తత్తద్గుణఃపరాత్మాప్రసిధ్యతీహాపితద్వదేవస్యాత్ ॥ ౬౦౧ ॥ తస్మాద్వ్యతిహారోసావాధ్యాత
వ్యస్తథోపసంహార్యః ॥ ౩౮ ॥ సైవహిసత్యాదయః ॥ ఇహశిలవాజసనేయశ్రుతౌసయోహైతమితిసమామ్నాతం ॥
౬౦౨ ॥ యోయంసుమహద్యక్షంప్రథమజమేతంహిరణ్యగర్భాఖ్యం । సత్యంబ్రహ్మేత్యేవంవేదభవేత్తస్యలోకవిజయ
ఇతి ॥ ౬౦౩ ॥ ఏషాహిసత్యవిద్యానామాతురవిద్యయాసమాకలితా । తథామ్నాతాహిపునస్తద్యత్తత్సత్యమితి సమా
మ్నాతం ॥ ౬౦౪ ॥ వాక్యంతథాదిత్యోజ్యోతిర్మండలగతోహిపురుషోయః । యోఽక్షిణాక్షిసంస్థఃపురుషస్తౌసత్యమి
తిసమామ్నాతౌ ॥ ౬౦౫ ॥ కింద్వేహిసత్యవిద్యేకింవాప్యేకేతితత్రసందేహః । తత్రతుభిన్నేయుక్తాఫలసంయోగోయ
తోత్రభేదేన ॥ ౬౦౬ ॥ జయతీమాంల్లోకానితిభవతిహిపూర్వత్రహంతిపాప్మానం । జయతీతిచోపరిష్టాత్ఫలసంయోగోఽపి
భిద్యతేచపునః ॥ ౬౦౭ ॥ ప్రకృతాకర్షణమతోప్యస్యైకత్వేనభవతియుక్తమితి । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేహ్యేకైవైషా
తత్సత్యవిద్యేతి ॥ ౬౦౮ ॥ తద్యత్తత్సత్యమితిప్రకృతాకర్షణమిదంయతోత్రాస్తి । ననువిద్యాభేదేపిప్రకృతాకర్షణము
పాస్యరూపైక్యాత్ ॥ ౬౦౯ ॥ ఉపపద్యతఇత్యుక్తంకథమిహవిద్యైక్యమితితునాశంక్యం । యత్రవిశిష్టనిమిత్తాద్విద్యాభే
దఃప్రతీయతేతత్ర ॥ ౬౧౦ ॥ ఏవంతత్సాన్నిదిహతూభయథావాక్యేప్రతీయమానేహి । పూర్వోపదిష్టవిద్యాసంబద్ధంస
త్యముత్తరత్రాపి ॥ ౬౧౧ ॥ పునరాకృష్టందృష్ట్వావిద్యైకత్వంహినిశ్చితంభవతి । ఫలభేదశ్రవణాదిహవిద్యాభేదఇతియచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౬౧౨ ॥ తదమావణమేవయతఃఫలభేదశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్ । ఆదిత్యమండలేఽక్షిణిపురుషస్యోపాస

నాపి ఫలార్థోక్తా ॥౬౧౩॥ అపహరణమిత్యేవం శబ్దం గాంతరవాపి పూర్వముపదిష్టః ॥ అంగఫలశ్రుతిశేష స్తుతిరూపా నహి వివక్షితార్థా స్యాత్ ॥౬౧౪॥ యస్మాత్ప్రధానవిధినా ఫలప్రతీతావియం నిరాకాంక్షా । తస్మాదిహ ఫలభేదాసిద్ధా విద్యైక్యస్య న సపవాదం స్యాత్ ॥౬౧౫॥ యద్వా ప్రధానవాక్యే కామపదాదస్య ఫలాసిద్ధా । తస్మింస్తు రాత్రిసత్రి న్యాయేన ఫలే నిరూపణీయో హి ॥౬౧౬॥ అంగేపి చ ప్రధానే శ్రుతమపి తదిదం ఫలం సముచ్చిత్య । భవతి ప్రధానఫలమితి ఫలభేదో నావసిద్ధ ఏవేహ ॥౬౧౭॥ తస్మాదద్వైతేయం విద్యా తత్తద్విశేషణోపేతా । ఆమ్నాయా ఇత్యత ఇహ సత్యాదిగుణోపసంహృతిర్యుక్తా ॥౬౧౮॥ కేచిత్త్వస్మిన్ సూత్రే యచ్చాయత్యాదిత్యపురుషవిషయం హి । వాజసనేయకవాక్యం ఛాందోగ్యేప్యథ య ఏష ఇత్యాది ॥౬౧౯॥ తత్రైవ చాంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధం యత్ । వాక్యముదాహృత్యైతత్తత్తైన వాయ్వాదిత్యపురుషవిషయేయం ॥౬౨౦॥ ఉభయత్రైకా విద్యేత్యేవం నిశ్చిత్య తత్ర సత్యాదీన్ । వాజసనేయిభ్యోపి చ్ఛందోగా నాధిగమ్యోపసంహర్యుః ॥౬౨౧॥ మన్యంతే హి తదేతత్సమంజసం నైవ కథమపీహ స్యాత్ । ఛాందోగ్యేప్యక్షివ్యాహృతయోరయం ప్రతీయతే విద్యా ॥౬౨౨॥ తత్రాదిమధ్యయోరపి తథావసానే చ కర్మ విద్యానాం । ఇయమేవ గాయత్ర్యాం మేత్యేవముపక్రమేహి నిర్దిష్టం ॥౬౨౩॥ తస్య రాత్రాన్యుచ గేష్ణావితి నద్యేషా న గాయత్ర్యాం తే । నైవేహ వాజివాక్యే కిమపి చ కర్మాంగ విద్యానామస్త్యత్ర ॥౬౨౪॥ ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే యుక్తా గుణవ్యవస్థైవ॥ ....

<౩౯॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥> అథ య ఇదమిత్యధీతం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి వాక్యమిదం ॥౬౨౫॥ తత్ర బ్రహ్మపురేస్మిన్ దహరం కిల పుండరీక వేశ్మోక్తం । తస్యాంతః స్థాకాశం దహరం ప్రస్తుత్య చాయముపదిష్టః ॥౬౨౬॥ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యురయమిహ విశోక రూపశ్చ । విజిఘత్సోప్యపిపాసః సత్యకామశ్చ సత్యసంకల్పః ॥౬౨౭॥ ఇహ కిల వాజసనేయకవాక్యం తదిదం స వేతి చాధీతం । ఏష మహానజ ఆత్మా యోయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితః ॥౬౨౮॥ యోసావంతర్హృదయాకాశో త్యల్పోస్తి తత్ర శేతేసౌ । సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సోయమితి హి తత్రోక్తం ॥౬౨౯॥ తత్ర భవిద్యైకత్వం పరస్పరం కిల గుణోపసంహారః । విద్యానానాత్వే వాకిమత్ర యుక్తమితి సంశయో ॥౬౩౦॥ అత్ర చ విద్యైకత్వే యుక్తమతస్స్యాద్గుణోపసంహారః । ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టా యే వై కిల సత్యకామతాదిగుణాః ॥౬౩౧॥ తే హి స వా ఏష మహానజ ఆత్మేత్యాది వాజివాక్యే హి । సంబధ్యంతే యత్ర హ వాజ్యపదర్శితమిదం వశిత్వాది ॥౬౩౨॥ ఛాందోగ్య ఏష ఆత్మేత్యత్ర తు సంబధ్యతే తదేతదపి । యస్మాదాయతనాదికముభయత్రాప్యుపలభ్యతే హి సమం ॥౬౩౩॥ హృదయాయతనం హి సమం వేద్యః పరమేశ్వరస్సమానోత్ర । సేతుత్వం చ సమానం లోకాసంభేదకారణం యదిదం ॥౬౩౪॥ నన్విహ విద్యైకత్వం న చోభయత్రాపి శంకితుం శక్యం । హృదయాకాశస్యైవ చ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి గుణయోగః ॥౬౩౫॥ తత్ర శయానస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్యతే హి గుణయోగః । వాజసనేయకవాక్యే వేద్యే భిన్నే కథం హి విద్యైకా ॥౬౩౬॥ ఇతి చేన్నాసౌ దోషః కథమపి నైవాత్ర వేద్యభేదోస్తి । ఛాందోగ్యదహరవాక్యే బ్రహ్మైవాకాశశబ్దముపదిష్టం ॥౬౩౭॥ యద్యప్యత్రావిశేషశ్ఛాందోగ్యే బ్రహ్మ సగుణముపదిష్టం । వాజసనేయకవాక్యే నిర్గుణముపదిశ్యతే పరం బ్రహ్మ ॥౬౩౮॥ విద్యాభేదేన చ తౌ గుణోపసంహార ఇహ కిలాథాపి । గుణవతపక్వే నాయతనాదీనాం సమానరూపతయా ॥౬౩౯॥ బుద్ధిస్థానాం తేషాముపసంహారో హి నిర్గుణస్థానే । స్తుత్యర్థోసావుపసంహారో నోపాసనాయ భవతీహ ॥౬౪౦॥ యత్ర క్వాదిదపి ద్వైతైర్గుణైస్తు నేతః కథమత్ర శక్యత్వాత్ ॥ ....

<౪౦॥ ఆదరాదలోపః॥> ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం వాక్యమేతదుపదిష్టం ॥౬౪౧॥ తద్యద్భక్తమితి సయాం ప్రథమామాహుతిమితీదముపదిష్టం । తత్ర చ పంచ ప్రాణాహుతయో హి తాస్తతశ్చ తాశ్చైవ ॥౬౪౨॥ స య ఏతదేవమిత్యాదినోపదిష్టాగ్నిహోత్రశబ్దోపి । తత్ర విచార్యత ఏతద్విమిహ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ॥౬౪౩ భోజనలోపేలోపో భవేత్కిమథవా న తస్య లోప ఇతి । తద్యద్భక్తమితి శ్రుతిగత భక్తాగమనస్య భోజనార్థత్వాత్ ॥౬౪౪॥ భోజనలోపే లుప్యత ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతదితి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సలుప్యతే తదిదమగ్నిహోత్రమితి ॥౬౪౫॥

యస్మాదిహాగ్నిహోత్రే శ్రుతిరేవాదరమియం ప్రదర్శయతి। జాబాలశ్రుతిశేషో యః కిల పూర్వోఽతిథిభ్య ఇత్యాద్యా॥ ౬౪౬ ఉపదిశతి హి తమర్థం యశ్చాహ త్వగ్నిహోత్రమాత్మీయం। జుహుయాత్పరాగ్నిహోత్రం తథైవ చేదమపి విఫలమేవ స్యాత్॥ ౬౪౭॥ యస్మాత్స్వభోజనాత్ప్రాగతిథీనాం భోజనం భవేత్తస్మాత్। అతిథిభ్యః ప్రాగేవ స్వయమశ్నీయాదితి ప్రదర్శయత్యేషా॥ ౬౪౮॥ ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయకమాదరమావిష్కరోతి సర్వేషాం। నన్విహ భోజనలోపే లోపో భుక్త్యర్థభక్తసంయోగాత్॥ ౬౪౯॥ ప్రాగుపదర్శిత ఇతి చేన్నాసౌ దోషో యతశ్చ వాక్యమిదం। ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థకమేవ స్యాద్యథాగ్నిహోత్రే హి॥ ౬౫౦॥ ఆజ్యపయఃప్రభృతీని ద్రవ్యాణి భవంతి యద్వదిహ చాన్యాని। ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దాస్తేషామపి కౌండపాయిసత్రఇవ॥ ౬౫౧॥ తద్వత్ప్రాప్తాసత్యాం భక్తద్రవ్యైకగుణవిధానార్థం। తద్యద్భక్తమితీదం వాక్యం గుణలోపఇతి న యేనాత్ర॥ ౬౫౨॥ భోజనలోపేఽప్యద్భిర్ద్రవ్యేణాన్యేన చావిరుద్ధేన। ప్రత్యామ్నాయన్యాయేనైవ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య॥ ౬౫౩॥ స్యాదేవానుష్ఠానం న లోప ఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి॥ .... *

<<✿ ౪౦॥ ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ ✿>> భోజన ఉపస్థితే కిల భోజ్యాత్ప్రథమోపనిపతితాద్ద్రవ్యాత్। ౬౫౪ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతన్నిర్వర్తయితవ్యమన్యథా నేతి। తద్యద్భక్తమితి శ్రుతివచనం బోధయతీహ మమేవార్థం॥ ౬౫౫॥ శ్రుతిరియమేవం బ్రూతే యచ్ఛబ్దే నేహ భోజనాత్ప్రాప్తం। భక్తమనూద్య చ తస్మిన్ తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగం॥ ౬౫౬ తస్మాదిహాహుతీనాం భుక్త్యర్థద్రవ్యసాధ్యతైవ స్యాత్। ఇహ భోజనార్థమేతద్భక్తముపాశ్రిత్య తా ఉపన్యస్తాః॥ ౬౫౭॥ భోజనలోపే తాసాం లోపో నైవాశ్రయాంతరార్పకతా। అశ్రుత్యవిహితానామాశ్రయలోపే హి లోప ఇహ యుక్తః॥ ౬౫౮॥ గోదోహనస్య చ యథా క్రత్వర్థాప్రణయనాశ్రితస్యైవ। క్రతులోపే లోపోఽయం న చాశ్రయాంతరసమర్పకత్వమపి॥ ౬౫౯॥ ప్రకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరపి న చేహ శంకితుం శక్యా। యః కౌండపాయిసత్రే దృష్టో హ్యగ్నిహోత్రశబ్దోఽయం॥ ౬౬౦॥ స తు విధివాక్యస్థోఽతస్తత్ర తు తద్ధర్మయోగ ఉచితః స్యాత్। ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దో యో హ్యర్థవాదగతః॥ ౬౬౧॥ స్తుతిపరవచనత్వాదగ్నిహోత్రసామ్యం విధాపయితుమర్హః। యది శబ్దమాత్రసామ్యాత్తద్ధర్మప్రాప్తిరత్ర కల్ప్యేత॥ ౬౬౨॥ హోమాధికరణభావాయాగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి కల్ప్యేరన్। యద్యయమగ్నిహోమస్తదాపి లుప్యేత భోజనార్థత్వం॥ ౬౬౩॥ బ్రూతే జాబాలశ్రుతిరన్యాధారం హి హోమనిర్వృత్తిం। ఉర ఏవ వేదిరిత్యాదికాగ్నిహోత్రాంగజాతమఖిలమపి॥ ౬౬౪॥ ముఖ్యానాం చాలాభాత్సంపాదికమేవ తత్ప్రదర్శయతి। ముఖ్యాగ్నిహోత్రకాలావరోధపతస్య నైవ విహితోఽస్తి॥ ౬౬౫॥ అన్యే చోపస్థానాదయో విరుద్ధా ఇహోపలభ్యంతే। తస్మాదోంకృతివత్తే హోమా పతే భవంతి నేతరథా॥ ౬౬౬॥ ఆదరవచనం భోజనవత్త్వే ప్రాథమ్యబోధనార్థం స్యాత్। యత్స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రథితం॥ ౬౬౭॥ తదుపాసకాన్యవిషయం తత్స్యాత్స్వాత్ప్రోక్తమఖిలముపపన్నం। <<✿ ౪౧॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలం॥ ✿>> వైశ్వానరవిద్యాయాం యచ్చ ప్రాణాగ్నిహోత్రముపదిష్టం॥ ౬౬౮॥ తదనిత్యభోజనాశ్రితమనిత్యమితి వర్ణితం హి పూర్వత్ర। కర్మాంగసంశ్రితాని హి విజ్ఞానాని చ భవంతి చాన్యత్ర॥ ౬౬౯॥ అక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని తాని కిం వా స్యుః। కర్మసు నిత్యాన్యేవ హి పర్ణమయీత్వాదివత్తథామేతాని॥ ౬౭౦॥ గోదోహనాదివద్వా భవంత్యనిత్యానీతి సందేహః॥ తత్ర తు కర్మసు నిత్యాన్యేవైతానీతి యుక్తమాభాతి॥ ౬౭౧॥ ఇహ చానారభ్యాధీతాన్యప్యుద్గీథసంశ్రితత్వేన। క్రతుసంబంధాదంగాంతరవత్తాని ప్రయోగవచనేన॥ ౬౭౨॥ పరిగృహ్యంతే యాచ స్వవాక్యప్రోక్తా ఫలశ్రుతిస్త్వేషాం। అపయితి త్యాద్యా సా హి వర్తమానాపదేశరూపత్వాత్॥ ౬౭౩॥ స్యాదర్థవాదరూపా స్తుతిప్రధానైవ కేవలం భవతి। సా చాపాపశ్లోకశ్రవణవదేవ హి న చ ప్రధానం స్యాత్॥ ౬౭౪॥ తస్మాచ్చ యథా స్వర్ణమయీత్యాద్యాః క్రతుప్రకరణోపదిష్టానాం। అపి జుహ్వాదిద్వారా క్రతుప్రవేశాద్యథైవ నిత్యత్వం॥ ౬౭౫॥ షడ్విహోత్రాదేర్గోపాస్తీనామపి నిత్యతేత్యతో బ్రూతే। నిర్ధారణానామాద్యుద్గీథాద్యంగవ్యపాశ్రయాణాం న్యాయ॥ ౬౭౬॥ రసతమ ఆప్తిః ప్రాణస్సమృద్ధిరాదిత్యపవమాదీని। నియమోఽత్రాకర్మ

సునిత్యవదేతాని తేషు తద్దృష్టేః॥ ౬౭౭। ఏవంజాతీయానామనియతభావం హి దర్శయత్యేషా। తేనోభౌ కురుత ఇతి శ్రుతిరిహాసా చైతమర్థముపదిశతే॥ ౬౭౮, యశ్చైవం వేద యశ్చ నోభౌ తౌ హి కర్మ కురుత ఇతి । ఉపదిశ్యావిదుషోపి హి క్రమానుష్ఠానం ప్రదర్శయత్యేషా॥ ౬౭౯॥ ప్రస్తావదేవతావిజ్ఞానాదిష్వపి తథైవ దర్శయతి। విజ్ఞానానామనియతభావం ప్రస్తోతరేవమాచ్యాహి॥ ౬౮౦॥ అపి చైవంజాతీయకవిజ్ఞానస్య చ ఫలం హి పృథగేవ॥ కర్మణ ఉపలభ్యత ఇహ సా కర్మఫలాతిశయరూపమేవైతత్॥ ౬౮౧॥ శ్రుతిరేతమర్థమేవ హి దర్శయతి యదేవ విద్యయేత్యాద్యా। తత్ర శ్రుతతరపశ్రవణాద్విద్యాహీనమపి వీర్యవత్కర్మ॥ ౬౮౨॥ భవతీతి గమ్యతే తద్విద్యానిత్యత్వ ఏవ సంభవతి। నిత్యత్వే విద్యాయాః కథమిహ విద్యావిహీనమపి తదిదం॥ ౬౮౩॥ సర్వాంగోపసంహరణాత్ క్రియమాణం వీర్యవద్భవేత్కర్మ ।। ఏవం హి లోకసామాదిషు నియతానిహి ఫలాని శిష్యంతే॥ ౬౮౪॥ కల్పంతే వాస్మా ఇత్యాద్యైర్హి ప్రత్యుపాసనం తాని । నేహార్థవాదమాత్రం ప్రతిపత్తుం యుజ్యతే ఫలశ్రవణం॥ ౬౮౫॥ స్తుతిలక్షకతా పత్న్యాగోణార్థకతా భవేత్తదైవం చేత్ । సంభవతి ముఖ్యవృత్త్యా సఫలార్థత్వే హి సా తు న న్యాయ్యా॥ ౬౮౬॥ ప్రకరణబలాత్ప్రయాజాదీనాం దర్శాదికాంగతాలాభాత్ । తేషు ఫలశ్రవణస్యార్థవాదమాత్రత్వకల్పనం యుక్తం॥ ౬౮౭॥ పర్ణమయీతాత్వాదిష్వపి ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యుక్తా। నైవాక్రియాత్మకానాం ఫలసంబంధో వినా క్రియాయోగం॥ ౬౮౮॥ అత ఇహ ఫలార్థమేషాం క్రతుయోగాపేక్షితత్వముచితం స్యాత్ । క్రతురపి చ జుహూప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షీ భవేచ్చ తద్ద్రవ్యం॥ ౬౮౯॥ పర్ణమయీతి శ్రుత్యా ప్రకృతిద్రవ్యాగ్రకేణ నిర్దిష్టం । తేన జుహూద్వారైషాం క్రతుసంగత్వే హి నిశ్చితే వశ్యాత్॥ ౬౯౦॥ తత్ర ఫలశ్రవణస్యార్థవాదమాత్రత్వనిశ్చయో భవతి। గోదోహనాదికానాం క్రత్వాకాంక్షావివర్జితత్వేన॥ ౬౯౧॥ చమసేనైవ ప్రకృతాప్ప్రణయనరూపాశ్రయస్య లాభేన। ఉపపన్నో హి ఫలే విధిరేవం బైల్వాదిషూపపన్నోయం॥ ౬౯౨॥ నతు పర్ణమయీతాత్వాదిష్వేవం ప్రకృతోస్తి కశ్చిదాధారః। క్రత్వాకాంక్షానియతో జుహ్వాదాదృశ్యతేయమాధారః॥ ౬౯౩॥ క్రత్వాకాంక్షారహితో హ్యాధారోదృశ్యతే హి బైల్వాదౌ। పర్ణమయీతాత్వాదౌ యది ఫలే విధిః కల్ప్యతే హి వాక్యేన॥ ౬౯౪॥ జుహ్వాః ఫలసంబంధః ప్రకృతిద్రవ్యేణ చాపి సంబంధః। వాక్యేన కల్పనీయస్తదా భవేద్వాక్యభేదప్రసంగః॥ ౬౯౫॥ కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం స్వతః క్రియాత్వేన। యాగాదివదేతేషాం ఫలే విధానం విరుధ్యతే నేహ॥ ౬౯౬॥ క్రత్వాశ్రయాణి గోదోహనాదికాని చ ఫలేన సంబంధాత్। యద్వదనిత్యాని తథైవోద్గీథాదివ్యపాశ్రయాణీహ॥ ౬౯౭॥ శ్రుతివాక్యదర్శితానీహ్యుపాసనాన్యపి భవంత్యనిత్యాని॥ ⊰❁ ౪౩। ప్రదానవదేవ తదుక్తం॥ ❁⊱ వాజసనేయే హి వదిష్యామ్యేవేత్యాదివాక్యమామ్నాతం॥ ౬౯౮॥ తత్ర వదనాదీనాం ప్రాణః శ్రేష్ఠో వధారితోధ్యాత్మం। అధిదైవతమగ్న్యాదేర్వాయుశ్ఛాందోగ్యకోపనిషది తథా॥ ౬౯౯॥ వాయుర్వావేత్యత్ర తత్త్వాగ్న్యాదీనాం హి వాయురధిదైవం। సంవర్గోన్నిర్ణీతో వాగాదీనాం తథైవ సంవర్గః॥ ౭౦౦॥ ప్రాణోధ్యాత్మం తత్ర చ వాయుప్రాణావిమౌ హి పృథగేవ। ఉపగంతవ్యావ్యుతామపృథగ్వేతి హ భవతి సందేహః॥ ౭౦౧॥ తత్ర పృథగితి యుక్తం యత స్తయోర్నేహ తత్త్వభేదోస్తి। నేహాభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచింతనమిదం భవేన్న్యాయ్యం॥ ౭౦౨॥ అధిదైవతమధ్యాత్మం తత్త్వాభేదం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । అగ్నిర్వాగిత్యాద్యా తథా తపత ఇతి చైవమాద్యాపి॥ ౭౦౩॥ ప్రాణా వామేతేషాం విభూతిమధ్యాధిదైవికీం బ్రూతే। ఉపలభ్యతే హి బహుధా తత్త్వాభేదస్తు తత్ర తయోః॥ ౭౦౪॥ నిర్దిశతి చ యః ప్రాణస్స వాయురితి హి శ్రుతిస్తయోరైక్యం। వాజసనేయే హి యతశ్చోదేతీత్యాదికశ్చ వాక్యే హి॥ ౭౦౫॥ ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతీతి ప్రాణేనైవ చోపసంహారాత్ । ఏకత్వమేవ హి తయోర్దర్శయతి యథోక్తవాజివాక్యమపి॥ ౭౦౬॥ ప్రాణాశ్చైవాపాన్యాచ్చేతి ప్రాణవ్రతేన చైకేన। ఉపసంహారోపి తయోః కేవలమేకత్వమేవ బోధయతి॥ ౭౦౭॥ ఛాందోగ్యేపి మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏక ఇతి వాక్యం। స వర్గమేకమేవ హి గమయతి నతయోః కథం చిదపి భేదం ॥ ౭౦౮ ॥ తస్మాద్వాయుప్రాణావత్రాపృథగేవ చోపగంతవ్యౌ। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః పృథగేవైతావిహోపగంతవ్యౌ ॥ ౭౦౯॥ యస్మాత్పృథగుపైతౌ వాయుప్రాణావిహోపదిశ్యేతే। అధ్యాత్మాధ్యాధిదైవతవిభాగతః ఉపదిష్టః॥ ౭౧౦॥ సోయమ

సత్యాధ్యానపృథక్త్వే చానర్థకః ప్రసజ్యేత। నన్వహత్యాభేదానుచింతనం హ్యాపృథగేవ యుక్తమితి ॥ ౨౧౧ ॥ ప్రాగుక్తం
కథమేతత్పృథక్త్వే వేదితి న శంకితుం శక్యం। తత్త్వాభేదేప్యత్రావస్థాభేదేన చోపదేశస్య ॥ ౨౧౨ ॥ భేదవశేన తయోరనుచింతనభే
దోభవేదసౌ యుక్తః। తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణైవాస్యోపపద్యమానస్య ॥ ౨౧౩ ॥ అత్ర యతశ్శోప్పదేతీత్యస్య తు నధ్యేయభేదప
ఘటకతా। సయ ఏషాం ప్రాణానాం మధ్యమ ఇత్యాదివాక్యమపి వాయోః ॥ ౨౧౪ ॥ ప్రాణేన సామ్యముక్త్వా యథోక్త
మాధ్యానభేదముపదిశతి। యోసావిహైకమేవ వ్రతమిత్యత్రైవకారరుక్తో సౌ ॥ ౨౧౫ ॥ ప్రాణవ్రతాభిసంధ్యా వాగాది
వ్రతనివర్తనార్థస్స్యాదితి। భగ్నవ్రతాని వాగాదీనీతి చ తాని మృత్యురిత్యాద్యా ॥ ౨౧౬ ॥ భగ్నవ్రతత్వకథనాద్వాగా
దివ్రతనివర్తనార్థైవ। వ్రతమిమాం సేతి ప్రస్తుత్యా భగ్నవ్రతత్వముపదిష్టం ॥ ౨౧౭ ॥ వాయుప్రాణోభయయోర్వ్రతే
తఫలమపి వాయులోకసంప్రాప్తిః। సైషానస్తమితేతి శ్రుతిదృష్టో యశ్చ దేవతాశబ్దః ॥ ౨౧౮ ॥ అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వాద్వా
యావస్మిన్ సమంజసో భవతి। వేదేషు చ వాయురసౌ ప్రాణః ప్రాణేషు భవతి సంవర్గః ॥ ౨౧౯ ॥ ఇతి భిన్నత్వే నైతౌ తా
వాపతావితి శ్రుతిబాధితే। దశసంతస్తత్కృతమిత్యుపసంహారోపి భేదపరఏవ ॥ ౨౨౦ ॥ తస్మాత్పృథగేవ మావాధ్యాత
వ్యానచైకరూపతయా। అత్రనిదర్శనమేతత్ప్రదానవదితి ప్రదర్శితం హి యథా ॥ ౨౨౧ ॥ త్రిపురోడాశిన్యాం ఇష్టావిం
ద్రాయ రాజ్ఞ ఇత్యాద్యా। తత్ర పురోడాశత్రయేపాఠాత్ అమం త్రిస్త్రయో హి నిర్దిష్టాః ॥ ౨౨౨ ॥ సర్వేషామభిగమయన్నితి
శ్రుతేరపి చ దేవతైక్యాచ్చ। తత్ర పురోడాశానాం సహప్రదానప్రసంజనే హి కృతే ॥ ౨౨౩ ॥ యాజ్యాపురోనువాక్యా
వ్యత్యాసవిధానతశ్చ గుణభేదాత్। తద్దేవతాపృథక్త్వం ప్రదానపార్థక్యమపి యథా భవతి ॥ ౨౨౪ ॥ ఏవం తత్త్వాభేదేప్యా
ధ్యానపృథక్త్వమత్రయుక్తం స్యాత్। అధ్యేయాంశపృథక్త్వాముక్తం సంకర్షణేన నానేతి ॥ ౨౨౫ ॥ తత్ర కిల యాగభేదోభ
వతి పరం ద్రవ్యదేవతాభేదాత్। ఇహ వనవిద్యాభేదో విద్యైకత్వం ప్రతీయతే హి యతః ॥ ౨౨౬ ॥ ఆధ్యాత్మికాధిదైవోప
దేశవాక్యేష్వవక్రమాద్యైర్హి। విద్యైక్యేప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదస్స్యాత్ ॥ ౨౨౭ ॥ సాయంప్రాతః
కాలప్రభేదతశ్చాగ్నిహోత్ర ఇహ సభవేత్। ౪౪ ॥ లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి ॥ వాజసనేయి
న ఇహ ఖల్వగ్నిరహస్యే హి నైవ వేత్యాది ॥ ౨౨౮ ॥ వాక్యం పఠంతి తత్ర చ సృష్టేః పూర్వం న సచ్చ నాసదిదం। ఇత్యాదిశ్చ
చ మనసస్సృష్టిం శిష్ట్వా మనోధికృత్యోక్తం ॥ ౨౨౯ ॥ తదపశ్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాకమనోమయానగ్నీన్। అర్కా
న్మనశ్చిత ఇతి హ్యాత్మన ఇత్యాదినా నిరుచ్యైతాన్ ॥ ౨౩౦ ॥ వాక్చిత ఇత్యాదీనపి పృథగగ్నీనామనంతితత్రైవ। తేష్వేషా విచి
కిత్సా మనశ్చిదాదయ ఇహోపదిష్టా యే ॥ ౨౩౧ ॥ తే కర్మశేషభూతాః కిం కర్మానుప్రవేశినోత్ర స్యుః। కిం వాపి తే స్వతం
త్రాః కేవలవిద్యాత్మకా భవంతీతి ॥ ౨౩౨ ॥ తత్ర ప్రకరణబలతః క్రియానుషంగే హి తేషు సంప్రాప్తే। తేషాం స్వాతంత్ర్య
మిహ ప్రతిజానీతే హి సూత్రకారోయం ॥ ౨౩౩ ॥ భూయాంస్యస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే లింగాని హోపలభ్యంతే। విద్యాత్మక
త్వమేవోపోద్బలయంత్యేషు తాని సకలాని ॥ ౨౩౪ ॥ యత్కించేమాని భూతానీతి వాక్యే లింగమేతదుపదిష్టం। సర్వప్రాణిమ
నోవృత్తిభిర్హ్యమ సదాగ్నయో హి చీయంతే ॥ ౨౩౫ ॥ ఇత్యాధ్యానే హి దృష్టే సర్వాణ్యపి యచ్చ కిమపి భూతాని। సంకల్ప
యంతి మనసా సాచాగ్నీనాం కృతిర్భవేదితి హి ॥ ౨౩౬ ॥ ఏతద్విద్యాత్మత్వే భవతి హి లింగం న చ క్రియాంగత్వే। యత్కించి
త్కరణేన హి సిద్ధిర్దృష్టా న చ క్రియాంగస్య ॥ ౨౩౭ ॥ తాన్ హైతానేవంవిద ఇతి శ్రుతౌ లింగమపరమపి దృష్టం। స్వపతేపి జా
గ్రతేపి చ తస్మై వా ఆగ్నీన్ హి సర్వభూతాని ॥ ౨౩౮ ॥ చిన్వంతి సర్వదైవేత్యేతద్విద్యాత్మకత్వలింగం స్యాత్। కర్మాంగముదిత
కాలానుష్ఠేయం సార్వకాలికం చేదరం ॥ ౨౩౯ ॥ యచ్చాన్యస్య షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యత్వమపి చ కర్మాంగం। శ్రుతిలింగసూ
త్రదృష్టం లింగం తు ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి ॥ ౨౪౦ ॥ విద్యాత్మకత్వమేషాం తస్మాద్యుక్తం హి లింగభూయస్త్వాత్ ॥ ...... *

౪౫ ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్ క్రియామానసవత్ ॥ యచ్చాగ్నయస్స్వతంత్రా హ్యనన్య
శేషా ఇతీహ నిర్దిష్టం ॥ ౨౪౧ ॥ నైతద్యుక్తం యస్మాత్ప్రకరణమేతత్క్రియామయస్యాగ్నేః। తద్విషయో హి వికల్పవిశేషా
దేశో న హి స్వతంత్రోయం ॥ ౨౪౨ ॥ పూర్వస్య చేష్టకాగ్నేస్సన్నిహితస్య హి వికల్పబోధార్థం। ఇహ సంకల్పమయత్వ

ప్రకారభేదోపదేశవాచ్యం॥ ౭౪౩॥ నన్వత్ర పూర్వముక్తం లింగం హి ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి। సత్యం హి లింగమీదృశం హి ప్రకరణాద్బలీయ ఇహ భవతి॥ ౭౪౪॥ విధివాక్యస్థం యత్స్యాత్తదేవ హి ప్రకరణాద్బలీయః స్యాత్ ।విధివాక్యేన హి లింగం కిమపి చ దృష్టం వదంతి హి నైతత్ ॥ ౭౪౫॥ సాంపాదికాగ్నివిషయప్రశంసనాత్మకమిదం భవేద్వాక్యం। తచ్చార్థవాదరూపం తత్స్థం లింగం న బాధకం భవతి॥ ౭౪౬॥ అప్రాప్తే హ్యన్యార్థే గుణవాదేనోపపద్యమానం హి తత్ ॥ప్రకరణమేతద్బాధితుముత్సహతే లింగమీదృశం హి కథం॥ ౭౪౭॥ సాంపాదికా అపి మే(ఽ)గ్నయః క్రియానుప్రవేశినస్తస్మాత్ ।మానసవదితి నిదర్శనముక్తం యథా ద్వాదశాహసత్రే హి॥ ౭౪౮॥ త్యక్త్వాం త్యాహ ద్వితీయం దశరాత్రస్యావశేషితస్యాంశే।దశమే హ్యవివాక్యే మానసమేవ గ్రహో వినిర్దిష్టః॥ ౭౪౯॥ తత్ర చ పృథివీ పాత్రం సోమరసో(ఽ)సౌ సముద్ర ఏవోక్తః। స్యాద్దేవతా ప్రజాపతిరస్మై తస్యైవ గృహ్యమాణస్య॥ ౭౫౦॥ గ్రహణాస్వాదనహవనాహరణోపహ్వానభక్షణాని యథా। తత్ర చ తాన్యేతాని త్వామ్నాయంతే హి మానసాన్యేవ॥ ౭౫౧॥ గ్రహకల్పో హి యథా వా క్రియా ప్రకరణాత్ క్రియాపి శేషస్స్యాత్ ।ఏవమయమగ్నికల్పః క్రియాపి శేషో న హి స్వతంత్రః స్యాత్ ॥ ౭౫౨॥ ❀ ౪౬॥ అతిదేశాచ్చ॥ ❀ అతిదేశాచ్చాగ్నీనాం క్రియాత్మకత్వానుమాపకో దృష్టః। ఏకైకప వలా వాన్యా వాన్యే పూర్వమభిహితో(ఽ)గ్నిరితి॥ ౭౫౩॥ సామాన్యే సత్యేవ హ్యతిదేశో(ఽ)యం ప్రవర్తతే శాస్త్రైః॥ ౭౫౪॥ ❀ ౪౭॥ విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్ ॥ ❀ ఉక్తాయుపనిరాసప్రయోజనో(ఽ)సౌ తుశబ్ద ఇహ పఠితః। ఏతే మనశ్చిదాద్యాః కేవలవిద్యాత్మకాస్స్వతంత్రాస్స్యుః॥ ౭౫౫॥ విద్యాచిత ఏవేత్యవధారయతీహ యేన తానగ్నీన్యాపి విద్యయా హైతే శ్రుతిరపీత్థమేవైతాః॥ ౭౫౬॥ ❀ ౪౮॥ దర్శనాచ్చ॥ ❀ ఏతేషాం స్వాతంత్ర్యే లింగం యత్పూర్వమేవ తచ్చోక్తం। నను లింగమీదృశం న ప్రకరణతో బలవదిత్యతో బ్రూతే॥ ౭౫౭॥ ....

❀ ౪౯॥ శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః॥ ❀ నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాదేషాం హి క్రియాపి శేషత్వం। అధ్యవసాయతతో హి స్వతంత్రతాపత్తిబాధనం యుక్తం॥ ౭౫౮॥ శ్రుత్యాదీన్యత్ర యతో భవంతి హి ప్రకరణాద్బలీయాంసి। తాని చ మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యం హి సాధయంత్యేవ॥ ౭౫౯॥ తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి శ్రుతిరియం హి భవతీహ। లింగం హి సర్వదా సర్వాణీత్యాదికముదాహృతం పూర్వం॥ ౭౬౦॥ వాక్యమపి విద్యయా హైవైత ఇతి హ తత్ర సాధకం భవతి। విద్యాచిత ఏవేతి శ్రుతిరేషా సావధారణా తేషాం॥ ౭౬౧॥ అభ్యుపగతే క్రియానుప్రవేశపక్షే హి పీడితైవ స్యాత్ । నాబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయం తదవధారణం తద్ధి॥ ౭౬౨॥ అవధారణమఫలం స్యాద్విద్యాచిత ఇత్యనేన తల్లాభాత్ । గ్రహకల్పవదేతేషాం తు స్యేనాబాహ్యసాధనత్వేన॥ ౭౬౩॥ ప్రాప్తక్రియాంగతాయా నివర్తనాదవధారణం సఫలం ఏవం ప్రత్యక్షే హి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతి సర్వదైవేతి॥ ౭౬౪॥ సాతత్యదర్శనమిదం తేషాం స్వాతంత్ర్యపక్ష ఏవ స్యాత్ । వాక్ప్రాణమయాగ్నిష్వపి సాతత్యం దృశ్యతే హి సతతమితి॥ ౭౬౫॥ సాతత్యదర్శనే న క్రియాప్రయోగస్య చాల్పకాలత్వాత్ । స్వాతంత్ర్యేణ హి తేషాం విద్యారూపత్వమవధృతం భవతి॥ ౭౬౬॥ ఇదమర్థవాదరూపం సంకీర్తనమాత్రమితి తు నన్యాయ్యం। యత్ర చ విధాయకో(ఽ)న్యో లిడాదిరుపలభ్యతే హి విస్పష్టం॥ ౭౬౭॥ తత్రైవ యుక్తమేతత్సంకీర్తనమర్థవాదమాత్రమితి। అత్ర తు విధాయకాంతరమన్యన్నైవోపలభ్యతే కిమపి॥ ౭౬౮॥ సంకీర్తనమాత్రాదిహ విజ్ఞానవిధానముచితమేతేషాం। స్వాగత్యదర్శనాదిభిరేషాం స్వాతంత్ర్యసిద్ధిరిహ వాచ్యా॥ ౭౬౯॥ ఏవం విదశ్చితా ఇతి పురుషవిశేషానుబద్ధమిహ వాక్యం। న తు మతే క్రతుయోగం తస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్ష ఇహ యుక్తః॥ ౭౭౦॥ ❀ ౫౦॥ అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తం॥ ❀ ప్రకరణముపస్పృశ్యాపి స్వాతంత్ర్యం స్యాన్మనశ్చిదాదీనాం। యే మనసో వ్యాపారాస్తేష్వనుబధ్నాతి క్రియావయవయోగం॥ ౭౭౧॥ మనసైవాధీయంతే మనసైషామ్యగ్రహాశ్చ గృహ్యంతే। మనసా శంసన్ మనసా స్తువన్ యదేతచ్చ కర్మ యజ్ఞీయం॥ ౭౭౨॥ తచ్చ మనశ్చిత్సు మనోమయమేవ క్రియత ఏవమనుబంధః। సంపత్ఫల ఇహ దృష్టః ప్రత్యక్షా అపి న చ క్రియావయవాః॥ ౭౭౩॥ ఇహ సంపదాత్మకేతి స్వరూపత్వా హి భవితుమర్హంతి। ఉత్కర్షో(ఽ)పాస్త్యేవ విహ క్రియాంగవ్యపాశ్రయో హ్యేషాం॥ ౭౭౪॥ తదనుప్రవేశితేయం న శంకనీయా శ్రుతేస్త్వదైరూప్యాత్ । అత్ర

తునహి క్రియాంగే హ్యధ్యసితవ్యః తు కించిదపి దృష్టం ॥ ౨౭౫॥ కింత్వత్ర హి షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యా ఇమా మనోవృత్తీః। ఆదాయ కల్పయంతీ హ్యగ్నిత్వం చ గ్రహాదికాంస్తాసు॥ ౨౭౬॥ పురుషాయుషోఽహ్న్యహస్సు చ సంఖ్యా దృష్టా సతీహ తత్ స్థాసు। మనోవృత్తిష్వారోప్యత ఇతి వై రూప్యమత్ర మంతవ్యం ॥ ౨౭౭॥ తస్మాదనుబంధాదిభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం। అది గ్రహణాదతిదేశాదప్యేవం హి యోజనీయమిహ ॥ ౨౭౮॥ యావాన సౌ హి పూర్వస్సైషామేకైకపవతాదృగితి। యచ్చ క్రియామయాగ్నేర్మాహాత్మ్యం తచ్చ భావనాగ్నీనాం ॥ ౨౭౯ ॥ ఏకైకస్యాతిదిశచ్ఛ్రుతిః క్రియానాదరం హి దర్శయతి। అతిదేశో హి వికల్పార్థ ఏవ నానాదరార్థ ఇత్యపి న॥ ౨౮౦॥ యత్రైకస్మిన్ సాధ్యే నిరపేక్షం సాధనద్వయం భవతి। భవతి హి తత్ర వికల్పో వ్రీహియవాదోర్యథా హి యాగే స్యాత్ ॥ ౨౮౧ ॥ ఆహవనీయోద్ధరణాదిలక్షణం సాధనం త్విహైకం స్యాత్। సాధ్యం క్రియామయాగ్నిర్ధ్యానాగ్నిశ్చేతి భిన్నమిహ దృష్టం॥ ౨౮౨॥ ఏకస్య సాధనస్య తు న సాధ్యయుగ్మే భవేద్వికల్పోఽసౌ। యత్త్వత్ర పూర్వపక్షే ప్రాగ్బలకశ్చాతిదేశ ఇత్యుక్తం॥ ౨౮౩॥ తేన శ్రుత్యుక్తమిహాపి హ్యగ్నిత్వే నాతిదేశసాఫల్యాత్ ।శ్రుత్యాదీన్యగ్నిత్వం ధ్యానాగ్నీనాం ప్రదర్శితాన్యేవ॥ ౨౮౪॥ ప్రజ్ఞాంతరపార్థక్యం నిదర్శనం దర్శితం హి సూత్రకృతా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యాంకితవిద్యాపురస్సరాణి యథా॥ ౨౮౫ ॥ కర్మభ్యః పృథగేవ ప్రజ్ఞాంతరతోపి హి స్వతంత్రాణి। తద్వచ్చ భావనాగ్న్యయ ఇహ కర్మభ్యో భవంతి పృథగేవ॥ ౨౮౬ ॥ యా చేహ రాజసూయప్రకరణపఠితా హ్యవేష్టి నామేష్టిః। దృష్టస్తస్యా ఇష్టేరుత్కర్షః ప్రకరణాచ్చ నత్రైవ॥ ౨౮౭॥ వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజసువత్వాచ్చ రాజసూయస్య। క్రత్వర్థాయామితి చేదిత్యత్ర ప్రథమతంత్ర ఇదముక్తం॥ ౨౮౮॥ ....*

౫౧। న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః॥ మానసవదతియదుక్తం తచ్చేదానీం నిరాకరోతీహ। నైవేహ మానసగ్రహసామాన్యాత్స్యాన్మనశ్చిదాదీనాం॥ ౨౮౯ ॥ కల్పయితుమత్ర శక్యం పూర్వప్రకృతక్రియావిశేషత్వం। పూర్వోక్తైభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యః కేవలపురుషార్థతాసిద్ధేః ౨౯౦ ॥ నహి కించిత్కస్యచిదపి కేనచిదంశేన సామ్యమిహ నేతి। ఏతావతా యథాస్వం నివర్తతే కిం స్వభావవైషమ్యం॥ ౨౯౧॥ మృత్యువదితి దృష్టాంతో యథా స ఏష ఇతి మంత్రవాక్యేషు। మండలవర్తిపురుషస్తథాయమగ్నిరపి మృత్యురిత్యుక్తం॥ ౨౯౨॥ ఇహ మృత్యుశబ్దసామ్యేప్యాదిత్యాగ్న్యోర్న సర్వసామ్యం స్యాత్। ఏవమసావావేతి శ్రుతౌ ద్యులోకేఽగ్నిశబ్దసామ్యేపి॥ ౨౯౩ ॥ ఆదిత్య ఏవ సమిదిత్యాదిత్యేతత్ప్రదేశమానేపి। లోకాదిత్యాదీనాం న చాగ్నిసమిదాదిరూపతాపత్తేః॥ ౨౯౪॥

౫౨। పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః॥ తాద్విధ్యం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే పరస్తాచ్చ। ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యేతస్మిన్ హి బ్రాహ్మణాంతరే చైతత్ ॥ ౨౯౫ ॥ యత్ర చ కామక్రోధాః పరాగతాస్తం చ లోకమేతే హి । ఆరోహంతి హి విద్యాసంపన్నా విద్యయైవ కేవలయా॥ ౨౯౬॥ నావిద్వాంసః కర్మిణ ఏవం కేవలతపస్వినో వేతి। విద్యాం చ సంప్రశంసతి కర్మ వినిందతి హి విద్యయేత్యాద్యా॥ ౨౯౭॥ అన్యత్రాప్యయదేతన్మండలమిత్యత్ర దృశ్యతే చైతత్ । అమృతో భవతి హి మృత్యుర్హ్యస్య స్యాత్మేత్యాదికేన వాక్యేన॥ ౨౯౮ ॥ విద్యాఫలోపసంహారాదేవాస్య తు న కర్మశేషత్వం । యస్మాదిహాగ్న్యవయవాస్సంపాద్యాః ఖలు భవంతి భూయాంసః॥ ౨౯౯॥ తస్మాదిహాగ్నిరయం విద్యా కేవలమిహానుబధ్యేత। తస్మాత్కేవలవిద్యాత్మకత్వమేవ హి మనశ్చిదాదీనాం॥ ౩౦౦॥

౫౩॥ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్॥ ఇహ దేహవ్యతిరిక్తో హ్యాత్మాస్తీతి తు సమర్థ్యతే సేయది। దేహవ్యతిరిక్తాత్మన్యసతి చ పరలోకచోదనాస్సకలాః॥ ౩౦౧॥ ఉపరుధ్యేరన్ బంధో మోక్షోపి చ కస్యావాపద్యేత। నన్విహ శాస్త్రప్రముఖప్రథమేపాదే హి వర్ణితం హ్యేతత్ ॥ ౩౦౨ ॥ దేహవ్యతిరిక్తస్య హి శాస్త్రోక్తఫలోపభోగయోగ్యస్య। ఆత్మన ఇదమస్తిత్వం సత్యం తదిదం హి తత్ర భాష్యకృతా।౩౦౩॥ ప్రతిపాదితమత్ర హ్యాత్మాస్తిత్వే స్తి కించిదపి మాత్రం। అత్రాక్షేపపురస్సరమాత్మాస్తిత్వం హి సూత్రకారేణ। ౩౦౪ ॥ వర్ణితమితి ప్రవాక్యాప్యాచార్యేణాపి శబరసంజ్ఞేన। తదిదం ప్రమాణలక్షణ ఉపదిష్టం భగవతోపవర్షేణ॥ ౩౦౫॥ అత ఏవాత్మాస్తిత్వాక్షేపే శారీరకే హి వక్ష్యామః। ఇత్యుద్ధారో హి కృతః ప్రథమే తంత్రే సమంజసోఽయం॥ ౩౦౬ ॥ కించాన్యత్ప్రాక్తస్మిన్నధికరణే కిల

మనశ్చిదాదీనాం। ప్రకరణతశ్చోత్కర్షోఽపగమేనప్రమర్థతాహి నిర్దిష్టా॥ ౮౦౭ ॥ తత్ర చకో సౌపురుషో మనశ్చిదాదయ ఇమేయదర్థాస్స్యుః। ఇతిశఙ్కాయాం దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తితోచ్యతే సపది॥ ౮౦౮॥ ఆత్మాస్తిత్వోపపాదనార్థం చేదం సూత్రమాదిమం భవతి। అతఏవ పూర్వం కాకిలపరిహారోక్తిర్వివక్షితార్థేహి॥ ౮౦౯॥ ప్రభవత్యుత్పాదయితుం స్థూణానిఖననన్యాయేన దృఢబుద్ధిం। ఏకే లోకాయతికా యే కిల దేహాత్మవాదినస్తైవై॥ ౮౧౦॥ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్యాభావమేవమన్వానాః। వ్యస్తసమస్తపృథివ్యాదిషు దేహాకారపరిణతేష్వేవ॥ ౮౧౧ ॥ చైతన్యం మదశక్తివదితి కిల సంభావయంత ఏతేహి। విజ్ఞానం చైతన్యం విశిష్టకాయశ్చపురుష ఇత్యాహుః॥ ౮౧౨ ॥ స్వర్గాపవర్గగమనాయాన్యో దేహాతిరిక్త ఇహనాస్తి। తస్మాచ్చ చేతనశ్చాప్యాత్మా భవతీహ దేహ ఏవాసౌ॥ ౮౧౩॥ అత్ర శరీరే భావాదితి హేతుర్వర్ణితస్తదయస్మిన్హి। భవతిహ్యసతి చనభవతి తత్తద్ధర్మ ఇతి చాధ్యవసితం హి॥ ౮౧౪ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశరూపావివాగ్నిధర్మౌ తథైవ దృష్టౌహి। చైతన్యస్మృత్యాద్యా యే చాభిమతాస్స్యురాత్మధర్మతయా॥ ౮౧౫॥ నహి బహిరుపలభ్యం తేహ్యుపలభ్యంతేంతరేవ దేహాత్। అతిరిక్తాత్మాసిద్ధ్యాత్తద్ధర్మా ఏవ భవితుమర్హంతి ॥ <❀ ౫౪॥ వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్ ॥❀> అవ్యతిరేకో దేహాదాత్మన ఇతి యచ్చ పూర్వమాక్షిప్తం। తచ్చనయుక్తం దేహాదస్యవ్యతిరేక ఏవ యుక్తస్స్యాత్॥ ౮౧౭॥ తద్భావాభావిత్వాదితి తు యథోక్తార్థసాధకో హేతుః॥ యద్యత్ర దేహభావేభావాస్తద్ధర్మతా భవేత్తేషాం॥ ౮౧౮॥ సతి దేహేపి కదాచిజ్జ్ఞానాదీనాం హి తత్ర చాభావాత్। స్యాచ్చాతద్ధర్మత్వం తథాత్మధర్మత్వమపి భవేత్తేషాం॥ ౮౧౯॥ రూపాదయో హి యే స్యుర్యావద్దేహం భవంతి తే ధర్మాః। చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపి దేహే మృతౌ హి న భవంతి ॥ ౮౨౦ ॥ యే దేహధర్మభూతా రూపాద్యాస్తే పరైశ్చ దృశ్యంతే। చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపి దేహే పరైర్న దృశ్యంతే॥ ౮౨౧॥ యద్దేహే చైతన్యం యస్యోత్పత్తిశ్చ భవతి భూతేభ్యః। కింరూపం తచ్చస్యాన్న హి భూతచతుష్టయాతిరిక్తం తత్॥ ౮౨౨ ॥ లోకాయతికనయేన హి భూతచతుష్టయవిలక్షణం తత్త్వం। యద్భూతభౌతికానామనుభవనం స్యాత్తదేవ చైతన్యం॥ ౮౨౩॥ ఇతి చేత్తర్హ్యేతేషాం విషయత్వాన్నాస్య విషయధర్మత్వం। ఏకస్య కర్తృకర్మోభయాత్మకత్వం న దృశ్యతే లోకే॥ ౮౨౪॥ ఇహ భూతధర్మచైతన్యే నైవహి భూతభౌతికానికథం। విషయాక్రియంత ఇహ న హి రూపాద్యైస్స్వం పరస్య రూపం వా ॥ ౮౨౫॥ విషయీక్రియతే చైతన్యేన తు భూతం చ భౌతికం సకలం। విషయీక్రియతే తేషాముపలబ్ధిరియం యథాభ్యుపేతా స్యాత్॥ ౮౨౬॥ ఉపలబ్ధేర్భూతేభ్యో వ్యతిరేకోపి చ తథాభ్యుపేయాస్యాత్। ఉపలబ్ధిరూప ఏవ హ్యాత్మా న గతోఽతిరిక్త ఇహ కశ్చిత్॥ ౮౨౭॥ దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చాభ్యుపేయమేవాస్య। అహమిదమద్రాక్షమితి ప్రత్యభిసంధిర్న చాన్యథా సిద్ధ్యేత్॥ ౮౨౮॥ అపి చోపలబ్ధిరేషా సత్సు తు దీపాదిషూపకరణేషు। భవతి హ్యసత్సు న భవతి సేతన చైతావతోపలబ్ధిరియం॥ ౮౨౯॥ నభవతి యథా ప్రదీపాదీనాం ధర్మస్తథైవ దేహస్య। సతి భవతి చోపలబ్ధిర్నాసతి భవతీతి తావతాపీయం॥ ౮౩౦॥ నహి దేహధర్మ ఏవ స్యాద్దేహస్యోపకరణతామాత్రాత్। దీపాదివదుపయోగః కథం విదుపపద్యతేనచాన్యం తం॥ ౮౩౧॥ ఉపలబ్ధౌ దేహస్యోపయోగ ఇహ దృశ్యతే యథా స్వప్నే। తస్మాద్దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వం య దేతదనవద్యం ౮౩౨॥ <❀ ౫౫॥ అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదం॥❀> ప్రాసంగికీం సమాప్య ప్రకృతామేవానువర్తతే కథాం। ఓమిత్యేతదితి ప్రక్రమ్యాఖ్యాతా ఉపాసనాస్తు వి(?)షు॥ ౮౩౩ ॥ ఉద్గీథసామవిషయాస్తథైవ చోక్థాదిశత్రవిషయాశ్చ। కర్మాఙ్గసంశ్రితాః ప్రతివేదం శాఖాంతరేషు దృశ్యంతే ॥ ౮౩౪ ॥ తత్తచ్ఛాఖాదృష్టోద్గీథాదిష్వేవ తా భవేయుః కిం। కింవాపి సర్వశాఖాగతేషు తేష్వితి హి భవతి సందేహః॥ ౮౩౫॥ తత్ర ప్రాప్తం తావత్స్వకీయశాఖాగతేషు తేష్వేవ। ఏతా ఉపాసనాస్స్యుర్యతస్స్వశాఖాగతాస్తు సన్నిహితాః ॥ ౮౩౬॥ ఇహ తూద్గీథముపాసీతేతి చ సామాన్యతోఽభివిహితానాం। తదుపాస్తీనాం స్యాద్విశేషవిషయో హి నిత్యమాకాఙ్క్షా॥ ౮౩౭॥ పాసన్నికృష్టశాఖాదృష్టేతర న వక్తవిశేషేణ। శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేన కారణం కిమపి॥ ౮౩౮॥ తస్మాదుపాసనానాం శాఖాభేదాద్వ్యవస్థితి। ఇత్యాశఙ్కాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౮౩౯॥ ఉక్తా ఏవనరాసప్రయోజనోచితాను శబ్ద ఇహ సూత్రే। ఏతా

ఉపాసనాస్త్వేవ మానప్రతిశాఖం వ్యవస్థితాః కింతు ॥౮౪౦॥ శ్రుత్యవిశేషాస్తాః ఖల్వనువర్తేరన్ హి సర్వశాఖాసు । శ్రుతి
రుద్గీథముపాసీతేతి హి సామాన్యతః ప్రవృత్తేయం ॥౮౪౧॥ సన్నిధివశాద్విశేషే యది వ్యవస్థాపితా భవేత్తర్హి । శ్రుతి
రత్ర పీడితా స్యాన్నైతన్న్యాయ్యం హి సన్నిధానాద్ధి ॥౮౪౨॥ శ్రుతిరిహ బలీయసీ న చ సామాన్యప్రత్యయోపరోధోఽస్తి ।
తస్మాత్స్వరాదిభేదేఽప్యుద్గీథత్వాద్యుపాస్యధర్మాణాం ॥౮౪౩॥ సర్వత్ర చావిశేషాత్సమస్తశాఖాగతేషు తేష్వేవ ।
ఉద్గీథాదిష్వేవం జాతీయాః ప్రత్యయాః కుతో న స్యుః ॥౮౪౪॥ ◎ ౫౬॥ మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః। ◎ శాఖాంతరో
దితేషూద్గీథాదిషు కథమోహాన్యత్రావిహితాః । స్యుః ప్రత్యయా ఇతీయం విరోధశంకా న చేహ కర్తవ్యా ॥౮౪౫॥ శాఖాంత
రోదితానాం మంత్రాణాం కర్మణాం గుణానాం చ । ఉపసంగ్రహస్తు శాఖాంతరే భవేచ్ఛాభినాం యథైకేషాం ॥౮౪౬॥
అశ్మాదానే మంత్రః కుటరురసీత్యాదికో హి నామ్నాతః । కుటరురసి కుక్కుటోఽసీతి చ వినియోగో హి దృశ్యతే తేషాం ॥౮౪౭॥
యేషామపి ప్రయాజాః సమిదాద్యా నస్ఫుటం సమామ్నాతాః । ఋతవో వా ఇతి తేషాం గుణవిధిరామ్నాయతే హి తేష్వే
వ ॥౮౪౮॥ యేషామపి పాఽజోఽగ్నీషోమీయ ఇతి జాతినిర్దేశః । నైవాస్తి భవతి తేషామపి తద్విషయో హి మంత్రవర్ణో
ఽసౌ ॥౮౪౯॥ ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యాదిః కిలైవమన్యత్ర । వేదాంతరోదితానామగ్నేర్వైరేవమాదిమంత్రాణాం
॥౮౫౦॥ వేదాంతరే హి దృష్టః పరిగ్రహో బహ్వృచోక్తసూక్తస్య । యో జాత ఇత్యధీతస్యాధ్వర్యవ ఇత్యతో హి నిర్దిష్టే ॥
౮౫౧॥ అధ్వర్యుకర్తృకేఽస్మిన్ వా ప్రయోగ ఏవ హి పరిగ్రహో దృష్టః। తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాంగానాం హి భవతి స
ర్వత్ర ॥౮౫౨॥ అనువృత్తిరేవమేవ హి తదాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్ । ప్రాగుక్తో హి విరోధో మంత్రాదివదేవ పరి
హృతో భవతి ॥౮౫౩॥ ◎ ౫౭॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥ ◎ వైశ్వానరవిద్యాయాం దృష్టా ప్రా
చీనశాల ఇత్యాద్యా । ఆఖ్యాయికా హి తస్యాం వ్యస్తస్యాపి చ తథా సమస్తస్య ॥౮౫౪॥ వైశ్వానరస్య తస్య హ్యుపాసనం
శ్రూయతే ద్విరూపమిదం । వ్యస్తోపాసనమభిహితమేవం తత ఔపమన్యవేత్యాది ॥౮౫౫॥ ఏవం తత్ర సమస్తోపాసనమపి త
స్య వేత్యనేనోక్తం । తత్ర చ సందేహోఽయం కిమిహోభయథాప్యుపాసనం న్యాయ్యం ॥౮౫౬॥ వ్యస్తసమస్తోభయ
యోరథ తు సమస్తస్య తస్య వా తదితి । తతోపాస్స్వేతి ప్రత్యవయవమపి చ క్రియాపదశ్రవణాత్ ॥౮౫౭॥ తవ సుతమా
సుతమితి ఫలభేదశ్రవణాచ్చ తత్ర యుక్తాని । వ్యస్తాన్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తేఽభిధీయతే హి తతః ॥౮౫౮॥ యచ్చ సమ
స్తోపాసనమస్య హి వైశ్వానరస్య తస్యైవ । భూమ్నో జ్యాయస్త్వం ఖల్వస్మిన్ వాక్యే వివక్షితం భవతి ॥౮౫౯॥ దర్శాది
క్రతుషు యథా సాంగస్యైవ ప్రధానయాగస్య । ఏకః ప్రయోగ ఏవ హి సామస్త్యేన చ వివక్షితో భవతి ॥౮౬౦॥ న వ్యస్తాంగా
నామపి న చైకదేశాంగయుక్ప్రధానస్య । తద్వదిహాపి చ భూమ్నో జ్యాయస్త్వం హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥౮౬౧॥ ఉద్దా
లకావసానా ఋషయష్షడ్వై భవంతి విఖ్యాతాః । వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠాం లబ్ధుమతః సమాస్తే హి ॥౮౬౨॥ అభ్యాజ
గ్ముః కేకయరాజానమితీహ దర్శయిత్వైవ । ఏకైకస్యోపాస్యం ద్యుప్రభృతీనాం హి దర్శయిత్వైవ ॥౮౬౩॥ మూర్ధాది
భావమేషాం మూర్ధా త్వేష ఇతి తత్ప్రవిదధాతి । మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మామిత్యాదినా హి తత్రైవ ॥౮౬౪॥ వ్యస్తో
పాసనవత్త్వం వ్యావర్త్య సమస్తవత్త్వమనువృత్య । భూమాశ్రయమేవ ఫలం సర్వేష్విత్యాదినా ప్రదర్శయతి ॥౮౬౫॥ ప్ర
త్యేకం హి సుతేజఃప్రభృతిషు ఫలభేదకీర్తనం యచ్చ । తదపి హ్యంగఫలానాం ప్రధానఫలతాప్రదర్శనార్థం హి ॥౮౬౬॥
ఏవముపాస్స్వేతి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతదర్శనం యదపి । తదపి పరాభిప్రాయం న వ్యస్తోపాసనావిధానార్థం ॥౮౬౭॥
తస్మాదత్ర సమస్తోపాస్త్యవలంబో భవేదసౌ శ్రేయాన్ । కేచిత్సమష్ట్యుపాసనవత్త్వం జ్యాయాంసమత్ర నిర్దిశ్య ॥౮౬౮॥
జ్యాయస్త్వకీర్తనాదేవ వ్యస్తోపాస్తివత్త్వమప్యత్ర । సూత్రకృదనుమన్యత ఇతి నిరూపయంత్యేతదత్ర న హి యుక్తం ॥౮౬౯॥
అత్ర సమస్తోపాస్త్యా సత్యాం ఖల్వేకవాక్యతావగతౌ । ఉభయవిధానేన కథం యుక్తా తద్భేదకల్పనా ప్రక్రియతే ॥౮౭౦॥
మూర్ధేత్యాద్యుపదిష్టాని చావ్యత్ర తు భవేద్విరుద్ధైవ । యద్యుభయథాప్యుపాసనమిహ సిద్ధాంతో భవేత్తదా తత్ర ॥౮౭౧॥
వ్యస్తోపాసనమేవేత్యేవం వాచ్యో హి పూర్వపక్షః స్యాత్ । ఉపసంహారేణ సమష్ట్యుపాసనే హ్యవగతేఽపి సుస్పష్టం ॥౮౭౨॥

శ్రీగణేశాయనమః

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం తృతీయాధ్యాయే చతుర్థపాదః

పాదేతీతేహిపరాపరవిద్యానాంగుణోపసంహారం । నిర్దిశ్యతత్స్వరూపంనిశ్చితమిహకిలచతుర్థపాదేహి ॥౧॥ పురుషార్థహేతుతాకర్మాంగసంగతయానిరూప్యతేతాసాం । యజ్ఞాదీనిచబహిరంగానిశమాదీనిచాంతరంగాని ॥౨॥ విద్యోత్పత్తౌసాధనభూతాన్యపిచేహదర్శయిష్యంతే । భవతీహచైకవిద్యావిషయత్వంసంగతిర్ద్వయోరనయోః ॥౩॥ ❀ ౧॥పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః । ❀ తత్త్వజ్ఞానేబహుధావిప్రతిపన్నేత్యతదేవశాస్త్రేహి । నిర్ణీయతేకిమాత్మజ్ఞానంయచ్ఛ్రావణిషదముపదిష్టం ॥౪॥ తత్కర్మణ్యేవానుప్రవిశత్యధికారసాధనద్వారా । కింవాస్వతంత్రమేతత్పురుషార్థంసాధయిష్యతీత్యస్యాం ॥౫॥ మీమాంసాయాంసత్యాంసిద్ధాంతేనైవతదిదమారభతే । వేదాంతవాక్యజనితాదాత్మజ్ఞానాదతోహిపురుషార్థః ॥౬॥ భవతీతిబాదరాయణఆచార్యోమన్యతేతదేతదిహ । అవగమ్యతేశ్రుతిభ్యోబ్రహ్మవిదాప్నోతితరతిశోకమితి ॥౭॥ ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమితిశ్రుతిరపిప్రదర్శయతి । నిరపేక్షాయాస్తస్యావిద్యాయాఇహపుమర్థహేతుత్వం ॥౮॥ ❀ ౨॥శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః ॥ ❀ స్వతఏవజ్ఞానమిదంపుమర్థసాధనమితీహయదుక్తం । తన్నయుక్తంయస్మాత్ జ్ఞానంతదిదంహిభవతికర్మాంగం ॥౯॥ యేనాత్మాసౌకర్తాతేనాసౌభవతికర్మశేషఇహ । భవతిహితద్విజ్ఞానంవిషయద్వారేణకర్మసంబంధి ॥౧౦॥ ప్రోక్షణసంస్కారాదివదేవఫలశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్ । ఇతిమన్యతేహజైమినిరాచార్యోన్యేషుభవతిసాహియథా ॥౧౧॥ శ్రుతిరర్థవాదరూపైవాన్యేషుద్రవ్యసంస్క్రియాస్వేషా । దృష్టాహియస్యపర్ణమయీత్యాద్యాత్రచైవముపదిష్టం ॥౧౨॥ యస్యజుహూఃపర్ణమయీసనైవపాపంశృణోతిహిశ్లోకం । అంజనమస్యయదేతద్భ్రాతృవ్యస్యాస్యచక్షురపహరతి ॥౧౩॥ ఏవమితియస్యప్రయాజానూయాజాశ్చాపినమ్రియిజ్యంతే । యజ్ఞస్యవర్మతత్క్రియతేయజమానస్యాపి భవతివర్మేతి ॥౧౪॥ ఏవంజాతీయశ్రుతివచనానామర్థవాదరూపత్వం । దృష్టంతద్వదిహాపిచఫలశ్రుతేరర్థవాదతాయుక్తా ॥౧౫॥ ప్రకరణమన్యత్కించిద్వైనైవతస్యక్రతుప్రవేశోయం । ఆత్మజ్ఞానస్యానారభ్యాధీతస్యనకథమితిశంక్యం ॥౧౬॥ తద్విజ్ఞానస్యాపిహికర్తృద్వారాక్రతుప్రవేశఇహ । ఆత్మాప్రష్టవ్యఇతిశ్రుతివాక్యబలేనయుక్తఏవస్యాత్ ॥౧౭॥ నను వినియోగః క్రతుషుశ్రుతివాక్యస్యాస్యనోపపన్నస్స్యాత్ । తత్రానారభ్యాధీతానాం వాక్యాత్క్రతుప్రవేశస్స్యాత్ ॥౧౮॥ యత్రిస్వవ్యభిచారిద్వారంలక్ష్యతేకించిదపిచేన । లౌకికవైదికకర్మసుకర్తాసాధారణోనతద్వ్యాప్యః ॥౧౯॥ తస్మాన్నహితద్ద్వారాతద్విజ్ఞానస్యకర్మసంబంధః । ఇతిచేదుపపన్నోయంతద్విజ్ఞానస్యకర్మణాసంబంధః ॥౨౦॥ ఇహకిలదేహవ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానంపవిత్రితంతచ్చ । నహిలౌకికేషుకర్మస్వపేక్షితంతద్వినాపిపశ్వాదేః ॥౨౧॥ దృశ్యతఏవహిలౌకికకర్మారంభస్తదిదమాత్మవిజ్ఞానం । తనుపాతోత్తరకాలఫలేష్వేవహివైదికేషుజనకంస్యాత్ ॥౨౨॥ నన్వపహతపాప్మత్వాయంవేదాంతేషూపదిశ్యతేహ్యాత్మా । యదిదంతద్విజ్ఞానంతదసంసార్యాత్మవిషయమేవస్యాత్ ॥౨౩॥ తచ్చకథంకర్మాంగంస్యాదితిశంకానచేహకర్తవ్యా । యస్మాత్సంసార్యాత్మాప్రియాదిసంసూచితోత్రోదితః ॥౨౪॥ అపహతపాప్మత్వాదిభిరస్యస్తుత్యర్థమేవనిర్దిష్టం । ననుపూర్వమేవదుక్తంబ్రహ్మసంసారిజగదుపాదానం ॥౨౫॥ సంసారిణస్స్వరూపంతదేవపరమార్థతోనచాన్యదిహ । ఉపదిశ్యతేహివేదాంతేష్వితివైస్వత్యమేవపూర్వోక్తం ॥౨౬॥ పూర్వోక్తస్యైవపునస్స్థూణానిఖననన్యాయేనదార్ఢ్యాయ । ఉపదిశ్యతేహ్యుపసమాధానేనశ్రౌతఫలద్వారా ॥౨౭॥......*

❀ ౩॥ఆచారదర్శనాత్ ॥ ❀ జనకోహేతిప్రభృతిష్వియక్ష్యమాణఇత్యేవమాదిసు । బ్రహ్మవిదామపివిద్యావిధిపరవాక్యేష్వేవమానివాక్యానియథా ॥౨౮॥ దృశ్యంతేతానిబ్రహ్మవిదాంకర్మయోగసంబంధం । ఉద్దాలకాదిషుతథాపుత్రానుశాసనేనగార్హస్థ్యం ॥౨౯॥ అవగమ్యతేయదాత్మజ్ఞానాత్స్వాతంత్ర్యేణఫలాత్పుమర్థస్స్యాత్ । బహుళాయాసాన్యపునఃకర్మాణ్యేతానితేకథంకుర్యుః ॥౩౦॥ మధుపిందేతకిమర్థంపర్వతంవ్రజేదితిన్యాయాత్ । ❀ ౪॥తచ్ఛ్రుతేః ❀ ఇహకర్మశేషత్వేనహివిద్యాయాస్స్వతఃపుమర్థత్వం ॥౩౧॥ ఇత్యేతద్దర్శయతిశ్రుతిరత్రయదేవవిద్యయేత్యాద్యా ॥ ❀ ౫॥సమ

న్వారంభణాత్ ॥ తం విద్యాకర్మణీ శ్రుతిరియమిహ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభే । కిం త్వేకదర్శయతీహ సాహిత్యం తస్మాద్విద్యా
న కేవలార్థకరీ ॥ ౬ ॥ తద్వతో విధానాత్ ॥ శ్రుతిరేషా హ్యాచార్యకులాద్వేదమధీత్యేతి దర్శయత్యేతదత్ర ॥ ౩౩ ॥ [illegible]
పాకర్మణ్యనుష్ఠితే తేషాం తు శిష్యతే శ్రుతిః । తత్ర చ యథావిధానం వేదమధీత్య చ తతస్స్వాధ్యాయాద్యావృత్త్యా ॥ ౩౪ ॥ [illegible]
త్యా ధర్మాన్విధిచోదితాననుష్ఠాస్యన్ । స్వాధ్యాయం తమధీయానో సాధుతమం ప్రదేశేషు ॥ ౩౫ ॥ భూతాని సర్వాణ్య
సర్వాణ్యాత్మని సర్వేంద్రియాణి సంస్థాప్య । ఏవం సవర్తమానో బ్రహ్మపదం శాశ్వతం ప్రయాతీతి ॥ ౩౬ ॥ వేదార్థజ్ఞానవ
తః కర్మణ్యధికారదర్శనాదత్ర । స్వాతంత్ర్యేణ హైతస్యా విద్యాయా నహి పుమర్థహేతుత్వం ॥ ౩౭ ॥ నను వేదస్యాధ్య
యనం [illegible] హి నో తదర్థవిజ్ఞానం । ఇతి చేద్వేదాధ్యయనం భవతీత్యర్థావధారణార్థం ఖలు ॥ ౩౮ ॥ .....
౭ । నియమాచ్చ ॥ కుర్వన్నేవేత్యాద్యాః శ్రుతిరేతద్వై జరేతి చాన్యాస్తు । దర్శయతీహ విద్యాయా నియమేనైవేహ క
ర్మశేషత్వమితి ॥ ౮ ॥ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ॥ ఉక్తాత్పక్షాత్ పరార్థకస్తు శబ్దోऽత్ర
సూత్రనిర్దిష్టః । యస్త్వస్య కర్మశేషత్వేన ఫలశ్రుతిరిహార్థవాద ఇతి ॥ ౪౦ ॥ తత్తు న యుక్తం యస్మాద్వేదాంతేషూపదిశ్య
తే బ్రహ్మ । యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తృభోక్తృతాదిగుణః ॥ ౪౧ ॥ ఉపదిష్టస్స్యాద్వేదాంతేషు తదా యుక్తమ
ర్థవాదత్వం । ఇహ పునరపహతపాప్మా పరమాత్మా స్వప్రకాశచిన్మాత్రః ॥ ౪౨ ॥ శారీరాదధికోऽసౌ వేదాంతేషూపది
శ్యతే సోऽయం । తద్విషయం హి జ్ఞానం ప్రవర్తకం కర్మణాం కథం వా స్యాత్ ॥ ౪౩ ॥ కర్మోచ్ఛిత్తిం యస్మాదుపమర్దం చేతి
వక్ష్యతి జ్ఞానాత్ । తస్మాత్పురుషార్థోऽతశ్శబ్దాదితి భగవతో మతం యత్స్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ శేషత్వా[illegible]దేతన్నైవాల్పేతి తత్తు
భవతీదమవస్థం । పరమేశ్వరం తమధికం ప్రదర్శయంతి కిల సర్వవేదాంతాః ॥ ౪౫ ॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాద్యాశ్రితా హి
తే త్యాద్యాః । యచ్చోక్తమాత్మనోऽస్య ప్రియాదినం నాయితస్య వేద్యతయా ॥ ౪౬ ॥ సంసారిణో [illegible]
భ్యత ఆత్మన స్తత్కామాయ । సర్వం ప్రియమిత్యేతం త్వేతత్ఖల్వాదికం చ తత్సకలం ॥ ౪౭ ॥ నవిరుద్ధమస్య మహతో భూత
స్యేత్యాదిభిః పరం జ్యోతిః । ఉపసంపద్య స్వేనేత్యాద్యైర్వేదాంతవాక్యశేషైర్హి ॥ ౪౮ ॥ సత్యామధికో[illegible]
మేతన్నభాతి భేదపరం । యదిదం శారీరస్య స్వరూపమిహ పారమేశ్వరం తత్స్యాత్ ॥ ౪౯ ॥ ఔపాధికమేవైతచ్ఛారీర
త్వమితి తత్త్వమస్యాద్యైః । ఉపదిశ్యతే తదేతన్నిర్ణీతం తత్ర తత్ర పూర్వం హి ॥ ౫౦ ॥ ౯ ॥ తుల్యం తు దర్శనం ॥
ఆచారదర్శనాదిహ విద్యేయం కర్మశేష ఇత్యుక్తం । ఆచారదర్శనం తద్విద్యాయాః ఖల్వకర్మశేషత్వే ॥ ౫౧ ॥ తుల్యం
తు [illegible] ఇతిహ యస్మాదేతద్ధ స్మైతి దర్శయత్యేవం । కర్మఫలేస్వర్గాదావృషయస్సంజాతభూరివైరాగ్యాః ॥ ౫౨ ॥ యక్ష్యామ
హే కిము థార్యావయమితి యాగాద్యనాదరావిష్టాః । తత్సాధనాగ్నిహోత్రాదికముత్సృజ్యాహిత మేతమాత్మానం ॥ ౫౩ ॥
విజ్ఞాయ హై[illegible]చర్యాముపాస్త సర్వేషణాశ్చరంతీతి । దృష్టం హి యాజ్ఞవల్క్యాద్యాత్మవిదాముప్యకర్మనిష్ఠత్వం ॥ ౫౪ ॥
ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితీత్యాది వేదవాక్యేభ్యః । యచ్చేహ లింగముక్తం హి యక్ష్యమాణ ఇతి కర్మశేషత్వే ॥ ౫౫ ॥
తత్కిల వైశ్వానరవిద్యావిషయం భవతి సా పవిద్యా హి । సవిశేషవిషయకా స్యాత్తత్ర చ యుక్తం హి కర్మసాహిత్యం ॥ ౫౬ ॥
నత్వనిర్విశేషగోచరవిద్యా కర్మాంగభావముపయాతి । కర్మప్రకరణవిరహాద్యదన్యదుక్తమిహ తచ్ఛ్రుతేరితి హి ॥ ౫౭ ॥
౧౦ । అసార్వత్రికీ ॥ నేయం హి సర్వవిద్యావిషయా త్రయ దేవవిద్యయేత్యాద్యా । కింతు ప్రకృతోద్గీథోపాస్తి
పరైవేతి భవేదేషా ॥ ౫౮ ॥ ౧౧ । విభాగశ్శతవత్ ॥ యద్వ సమన్వారంభణముక్తం యచ్చేహ భవతి విద్యా
యాః । ఆస్వాతంత్ర్యలింగం తదంతి విద్యాకర్మణీ త్యనేనోక్తం ॥ ౫౯ ॥ తస్యేదం ప్రతివచనం భవతి విభాగ ఇతి సూత్రనిర్ది
ష్టం । ఇహ విద్యాన్యారభతే [illegible] పురుషం తత్రైవ కర్మాన్యం ॥ ౬౦ ॥ ఇతి తు విభాగో గ్రస్యాచ్ఛతమివ దితి నిదర్శనం భవతి
శతమస్యాభ్యాం దేహీత్యుక్తే పృథగేవ దీయతే హి యథా ॥ ౬౧ ॥ పంచాశత్పంచాశత్ తతైస్తదపి వ హ్యతోऽత్ర వి[illegible]
[illegible] ॥ ౬౨ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ౬౩ ॥ సంసారవిషయమేతత్ [illegible]

అవిభాగే నాన్యత్ర సమన్వారంభేణ బాధకో నేమపి ॥ ౬౪ ॥ ◆౧౨॥ అధ్యయనమాత్రవతః ॥◆ యత్తద్వాలోపి ధానా
దిత్యత్రోక్తం నిరస్యతే తదిహ ॥ ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రమేవైతత్ ॥౬౫॥ శ్రుతమిహ తేన చ కర్మ
ణ్యధికారోఽధ్యయనమాత్రవత ఏవ । నిర్ణయాద్విహ్యావిద్వాన్ కథమిహ కర్మస్వధిక్రియతే తేతి ॥౬౬॥ నైవాతం శాకార్యా
నవయమిహాధ్యయనమాత్రసంభూతం । కర్మావబోధనం యత్కర్మస్వధికారకారణం నేతి ॥౬౭॥ ప్రకృతేనివారయా
నః కిం త్వాత్మజ్ఞానమావనిషదం యత్ । స్వత ఏవ ఫలవదేతన్న పునః కర్మాధికారహేతురితి ॥౬౮॥ ప్రతిపాదయామపి త
ద్యతై వహి క్రతువిశేషవిజ్ఞానం । క్రత్వంతరాధికారే కథమపి నాపేక్ష్యతే తత్త్వైతత్ ॥౬౯॥ ◆౧౩॥ నావిశేషాత్ ॥◆
నియమాచ్చేతి యదుక్తం నూనమమథునా నిరస్యతే తదిదం । కుర్వన్నేవేత్యాదిషు నియమశ్రవణేషు విదుష ఏవేతి ॥ ౭౦ ॥
నాస్తి విశేషో యస్మాదవిశేషేణోపదిశ్యతే నియమః ॥ ◆౧౪॥ స్తుతయేనుమతిర్వా ॥◆ కుర్వన్నేవేత్యత్ర త్వపరో
వ్యాఖ్యాయతే విశేషో హి ॥౭౧॥ యద్యపి విద్వానేవ ప్రకరణబలతః ప్రతీయతే తథాపి । విద్యాస్తుతయే తదిదం కర్మానుజ్ఞాన
మితి తు విజ్ఞేయం ॥౭౨॥ తదభిప్రాయో నైవహి న కర్మ లిప్యత ఇతి ప్రదర్శయతి । యావజ్జీవం కుర్వత్యపి విదుషి న కర్మ భవతి
లేపాయ ॥౭౩॥ విద్యాసామర్థ్యాదితి విద్యాస్తుతిరేవ గమ్యతే తస్మాత్ ◆౧౫॥ కామకారేణ చైకే ◆ అపి చాత్రై
కే ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలా హి విద్వాంసః ॥౭౪॥ స్వర్గాదిసాధనేషు ప్రజాదిషు హి తద్బలావలంబేన । నిష్ఫలతామే
వైతే నిశ్చిన్వంతీతి దర్శయత్యేషా ॥౭౫॥ శ్రుతిరియమేతద్ధ స్మేత్యాద్యా ప్రజయా ఫలం కిమస్మాకం । పరమాత్మైవాత్మా
నః ప్రాప్యో లోకోఽథ సర్వమాత్మేతి ॥౭౬॥ తస్మాదపి విద్యాయా న కర్మశేషత్వముచితమాశ్రయితుం । నాపి చ తద్విషయా
యాః ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యుక్తా ॥౭౭॥ ◆౧౬॥ ఉపమర్దం చ ◆ కర్మాధికారహేతోః కారకఫలతత్త్వ
యాదిరూపస్య । ఆవిద్యకస్య విద్యావీర్యాదుపమర్దమామనంత్యపి చ ॥౭౮॥ యత్ర త్వస్య సర్వమిత్యాద్యాః శ్రుతయః కిం చ వి
వైపరీత్యమపి । కేవలవిద్యాత్మవిద్యాపూర్వాం కర్మాధికారసిద్ధిమిహ ॥౭౯॥ ఆశాపాశస్య పరం కర్మణ్యధికారభంగ ఏవ
స్యాత్ । తస్మాదపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్మశేషత్వం ॥౮౦॥ ◆౧౭॥ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి ◆
విద్యేయమూర్ధ్వరేతస్సు చ కృప్తా పాథవెన్న కర్మాంగం । న హి తేషు దృశ్యతే తద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ ॥౮౧॥
తే చోర్ధ్వరేతసః కిల న శ్రూయంతే హి వేద ఇత్యపి న । యే చోర్ధ్వరేతసస్తే శ్రూయంతే వైదికేషు శబ్దేషు ॥౮౨॥ త్రయ ఇ
హ ధర్మస్కంధాః శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే యే చ । యే చామీ వనంతి తపశ్శ్రద్ధే కేవలమరణ్యకృతవాసాః ॥౮౩॥ ప్రవ్రా
జినో హి లోకం కాంక్షంతః ప్రవ్రజంతి తే హీతి । కిం చ పునర్బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతివాక్యైరూర్ధ్వరేతస్త్వం ॥౮౪॥ శ్రూ
యత ఏవ ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నాశ్రమాంతరాణాం చ । తస్మాదపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్మశేషత్వం ॥౮౫॥
◆౧౮॥ పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి ॥◆ యే చోర్ధ్వరేతసామిహ సద్భావాయ ప్రదర్శితాశ్శ
బ్దాః । త్రయ ఇత్యాద్యాస్తే నైతత్ప్రతిపాదనక్షమాస్స్యుః ॥౮౬॥ యత ఆశ్రమాంతరాణాం శబ్దేష్వేతేషు కేవలపరా
మర్శం । కేవలమిహ జైమినిరాచార్యో మన్యతే న తత్సిద్ధిం ॥౮౭॥ యేన లిఙాదీనామన్యతమో నేహాస్తి చోదనాశబ్దః
అర్థాంతరపరత్వే న హి దృష్టాః ప్రత్యేకమేషు శబ్దేషు ॥౮౮॥ త్రయ ఇత్యాదౌ యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి వర్ణితః ప్రథమః । స
భవతి గృహస్థ ఇహ తప ఇతి తు తాపసస్థో ద్వితీయ ఇహ కథితః ॥౮౯॥ ఆచార్యకులనివాసీ యో హి స బ్రహ్మచర్యమాపన్నః । ఉ
పకుర్వాణో నైష్ఠిక ఇతి సద్వివిధస్తృతీయ ఇహ భవతి ॥౯౦॥ ఏతే హి పుణ్యలోకా ఇతి తు పరాంశ్చతుర్ణాం తేషాం । సం
కీర్త్యానిత్యం ఫలతామూర్ధ్వాం తత్ఫలితయా హీయం ॥౯౧॥ పరిశిష్టా యే తే పునర్బ్రహ్మసంస్థతా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యాద్యైః ॥
నాశ్రమాః పరామృశ్యేపి హి గమ్యంత ఏవ తత్రైతే ॥౯౨॥ సత్యమపశ్యాపి స్వ ఏతావత్యాచారాద్యాంతత్ప్రసిద్ధిరిహ దృష్టా । న
ప్రత్యక్షశ్రుత్యాదృష్టా సా చేహ తద్విరోధేన ॥౯౩॥ నాదరణీయైవానధికృతవిషయా ఏవ తే భవిష్యంతి । నను గార్హస్థ్య
మపీదం సాపోర్ధ్వరేతోభిరిహ పరామృష్టం ॥౯౪॥ సత్యమథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవ విధీయతేఽగ్నిహోత్రాది । తేన శ్రు
తిసిద్ధం గార్హస్థ్యమితి ప్రతీయతే వ్యక్తం ॥౯౫॥ ఇహ చ పరామర్శోఽయం స్తుత్యర్థస్స్యాన్న చోదనార్థోపి । అపి చ ప్రత్యక్ష

శ్రుతిరపవదతి కిలాశ్రమాంతరం హ్యయం। ౯౬॥ ఆచార్యాయ ప్రియమిత్యాద్యాప్యత్రైవ వీరహేత్యాద్యా। యే చేమే౽రణ్య ఇ
తి శ్రుతిరపి భవతీహ దేవయానపరా॥ ౯౭॥ నేహాశ్రమాంతరస్య ప్రదర్శనాద్గాయత్ర్యేవ సందిగ్ధం। తద్ధ్యాశ్రమాంతరం త
ప ఏవేత్యాదౌ నత్వేతమేవేతి॥ ౯౮॥ నహి పారివ్రాజ్యవిధిర్భవతి స హ్యయం హి లోకసంస్తావః। తదిదంతు పునర్బ్రహ్మత్యా
దౌ వాక్యే ప్రదర్శితం హి నను॥ ౯౯॥ పారివ్రాజ్యవిధానం కథమిహ దూషణమిదం భవేదితి చేత్। సత్యమథాపి త్వేతాం
జాబాలశ్రుతిమిహానపేక్ష్యైవ॥ ౧౦౦॥ శ్రుత్యంతరావలంబాద్విచారణీహ చాలితో హి సూత్రకృతా॥ ....

❀ ౧౯॥ అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ❀ తదిదం పారివ్రాజ్యమవశ్యమనుష్ఠేయమేవ భవతీహ॥ ౧౦౧
గార్హస్థ్యవదేవేతి హి మన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః। అనధికృతానుష్ఠేయం తదాశ్రమాంతరమితీహ నాశంక్యం॥
౧౦౨॥ శ్రుతిసామ్యమేవ దృష్టం గార్హస్థ్యస్యైవాశ్రమాంతరస్యాయతః। స్కంధశ్రుతౌ హ్యత్రైవ త్రిత్వం త్వంతరవిహితమేవ గా
ర్హస్థ్యం॥ ౧౦౩॥ భవతి పరామృష్టం తద్వదేవ ఖల్వాశ్రమాంతరం తదిదం। భవతి యథైవ నివీతప్రాచీనావీతయోః ప
రామర్శః॥ ౧౦౪॥ శాస్త్రాంతరావగతయోరుపవీతవిధిప్రధానకే వాక్యే। తస్మాదిహాశ్రమాంతరమపి గార్హస్థ్యేన తుల్య
మేవ స్యాత్॥ ౧౦౫॥ కించ ప్రవ్రాజిన ఇత్యస్య చ వాక్యస్య దృశ్యతే త్రపునః। సమభివ్యాహారశ్శ్రుత్యనువచనాదైస్త
థైవ చేహాపి॥ ౧౦౬॥ యే చేమే౽రణ్య ఇతి శ్రుతేర్హి నవం చాగ్నివిద్యయా భవతి। తప ఏవేత్యాదిషు కిల సందిగ్ధం తదితి యచ్చ
పూర్వోక్తం॥ ౧౦౭॥ తదిదమయుక్తం నిశ్చయకారణమతో౽పలభ్యతే యస్మాత్। ధర్మస్కంధాస్త్రయ ఇతి యదిదం
స్కంధత్రయం ప్రతిజ్ఞాతం॥ ౧౦౮॥ యజ్ఞాదయో హి ధర్మాః పృథగుక్తాన్న భవంతి భూయాంసః। హిత్వాశ్రమసంబం
ధం త్రిత్వేనాంతర్భవంతి తత ఏతే॥ ౧౦౯॥ భవతి గృహస్థాశ్రమ ఏవ హి కో యజ్ఞాదిలింగకస్స్కంధః। విస్పష్టమేవ చాన్యో నిర్ది
ష్టో బ్రహ్మచారిశబ్దేన॥ ౧౧౦॥ తప ఇత్యత్రాపి తపః ప్రధానపర్యాశ్రమో వనస్థో౽సౌ। యే చేమే౽రణ్య ఇతి శ్రుతివాక్యే ఖల్వ
రణ్యలింగేన॥ ౧౧౧॥ సో౽యం తురీయపక్షస్యాన్న స్కంధత్రయప్రవిష్టో౽యం। శ్రద్ధాతపః పరాణామేవ యతో౽హ్యాశ్ర
మాంతరగ్రహణం॥ ౧౧౨॥ ❀ ౨౦॥ విధిర్వా ధారణవత్॥ ❀ అనువాదకత్వమథ హిత్వా స్కంధశ్రుతేర్విధి
త్వమిహ। పరికల్ప్యతే హి తత్ర చ లాఘవమేవేతి దర్శయత్యధునా॥ ౧౧౩॥ విధిరాశ్రమాంతరస్యాస్యాన్న పరామర్శమా
త్రమేవాత్ర। అవిరక్తవిషయకత్వాద్యావజ్జీవశ్రుతేర్న బాధకతా॥ ౧౧౪॥ నను యది విధిత్వమస్యాస్తదైకవాక్యత్వమను
పపన్నం స్యాత్। అత్రైకవాక్యతా హి ప్రతీయతే బ్రహ్మసంస్థతాస్తుత్యా॥ ౧౧౫॥ అల్పఫలత్వేన త్రీన్నిందిత్వా బ్ర
హ్మసంస్థతా చేహ। అమృతత్వఫలత్వేనైవ స్తుతా హి సా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యేవం॥ ౧౧౬॥ ఇతి చేత్సత్యం తథాపి త్యక్త్వా స్తుత్యైక
వాక్యతామత్ర। విధిరేవాపూర్వత్వాదభ్యుపగంతవ్య ఇతి తు యుక్తమిహ॥ ౧౧౭॥ విధ్యంతరస్య చానుపలంభాదత్ర చ
విధిప్రతీతేశ్చ। సంభవతి హి ముఖ్యార్థే స్తుతిలక్షణయాత్ర గౌణవాదత్వం॥ ౧౧౮॥ ఆశ్రిత్య యోజనా న హి యుక్తా స్తు
త్యైకవాక్యభావేన। ధారణవదితి నిదర్శనముపదిష్టం తత్కిలైవమత్ర స్యాత్॥ ౧౧౯॥ ఇహ చ మహాపితృయజ్ఞే భవతి ప్రే
తాగ్నిహోత్రమత్ర హవిః। ప్రక్షిప్తం ప్రచ్యాహవనీయం ప్రతినీయతే యదా తర్హి॥ ౧౨౦॥ హవిషస్తస్యాధస్తాత్సమి
ధం ధృత్వా హ్యనుప్రజేత్స పునః। ఇత్యుక్త్వోపరి దేవేభ్యో ధారయతీతి దర్శితం శ్రుత్యా॥ ౧౨౧॥ అనయాధస్తాదిత్యాదిక
యా౽ధోధారణస్య విహితస్య। స్తావకతయోపరిగృహీతస్య చ తే నైకవాక్యతాభావే॥ ౧౨౨॥ సత్యపి దైవే చోపరి ధార
ణవిధిరిహ యథా తథేహాపి। తుల్యత్వాచ్చాపూర్వత్వస్యోక్తం శేషలక్షణే పీదం॥ ౧౨౩॥ యద్యపి కేవలమత్రాశ్రమాం
తరస్యాస్తి కిల పరామర్శః। తదపి విధేయమాసం స్తవసామర్థ్యాద్బ్రహ్మసంస్థతావశ్యం॥ ౧౨౪॥ యా బ్రహ్మసంస్థతోక్తా
సాస్యాదాశ్రమచతుష్టయే కిం వా। భవతీహ యస్య కస్యచిదథ తు పరివ్రాజకస్యైవేత్యేతత్॥ ౧౨౫॥ అత్రాభివేక్తవ్యం యది
భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః। సర్వేషామవిశేషేణైవ గృహస్థాదివత్పరామర్శాత్॥ ౧౨౬॥ యో బ్రహ్మసంస్థ ఏకశ్చ
తుర్ష్వపి కిల కశ్చిదాశ్రమేషు స్యాత్। యది తు నైవ పరామృష్టస్తతస్తు పరిశిష్యమాణ ఇహ యో౽సౌ॥ ౧౨౭॥ స ఖలు పరివ్రాడే
వ స్యాదత్ర బ్రహ్మసంస్థ ఇతి యుక్తం। తత్ర తవ నైవేహ భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః॥ ౧౨౮॥ ఇతి కేచిత్తదయుక్తం స

త్యాం హి గతావనేన శబ్దేన। వానప్రస్థధర్మేణ వక్తుం వరం పరివ్రాజకోఽత్ర గృహ్యేత॥౧౨౯॥ ఇహ చ పరామృష్టౌ కిల గృహమేధిబ్రహ్మచారిణావేతౌ। అత్ర యథాఽసాధారణవిశేషణేన చ విశేషితౌ భవతః॥౧౩౦॥ ఏతౌ హి భిక్షువైఖానసావపి తథా విశేషితౌ భవతః। వానప్రస్థానాం ఖలు తపస్త్వసాధారణో భవేద్ధర్మః॥౧౩౧॥ కాయక్లేశపురస్సరకర్మణి రూఢో హ్యయం తపశ్శబ్దః। భిక్షోస్తు ధర్మ ఇంద్రియసంయమనాదిర్న చేతరః కశ్చిత్॥౧౩౨॥ యది చ తపశ్శబ్దేనేంద్రియసంయమనాదిరపి చ గృహ్యేత। తర్హి చతుష్ట్వేన సతాం త్రిత్వం తర్హ్యవకథనమన్యాయ్యం॥౧౩౩॥ ఏకో హ్యమృతత్వభాక్త్వాత్త్రయ ఏతే పుణ్యలోకభాజ ఇతి। వ్యపదేశోఽత్ర తు దృష్టస్స చాశ్రమపృథక్త్వ ఏవ సంభవతి॥౧౩౪॥ తస్మాదేతే పూర్వే భవంతి కిల పుణ్యలోకమాత్రఫలాః। పరిశిష్యమాణ ఏవ పరివ్రాడమృతత్వభాగితి న్యాయ్యం॥౧౩౫॥ నను సంభవన్తి యోగాత్సర్వత్ర బ్రహ్మసంస్థశబ్దోయం। అవతిష్ఠతే పరివ్రాజక ఏవ కథం యదా తు రూఢిస్స్యాత్॥౧౩౬॥ ఆశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తౌ జ్ఞానమఫలమితి చేన్న। తత్రాన్యవ్యాహారతాత్మికోం బ్రహ్మసంస్థతా వాత్ర॥౧౩౭॥ స్వబ్రహ్మసంస్థశబ్దో బ్రహ్మనిష్ఠా నాశ్రమత్రయస్యస్స్యాత్। స్వాశ్రమవిహితానామననుష్ఠానే పాతకం శ్రుతం తస్య॥౧౩౮॥ అననుష్ఠాననిమిత్తం తత్తు పరివ్రాజకస్య కథమపి చ। న భవేద్యతశ్చ తస్మిన్నివృత్తః ఖలు సర్వకర్మసన్న్యాసః॥౧౩౯॥ ధర్మశ్శమదమాదిర్యో పోద్బలకో బ్రహ్మసంస్థతాయాస్స్యాత్। యచ్ఛమదమాద్యుపబృంహితం స్వపునర్బ్రహ్మస్థతారూపం॥౧౪౦॥ తత్తస్యాశ్రమవిహితం కర్మాన్యేషాం యజ్ఞ ఏవ యజ్ఞాది। యది తద్వ్యతిక్రమస్స్యాత్తదా భవేత్ప్రత్యవాయపతస్య॥౧౪౧॥ న్యాస ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుతయస్తే బ్రహ్మలోక ఇత్యాద్యాః। స్మృతయస్తద్వద్ధయ ఇతి కర్మాభావం ప్రదర్శయంత్యస్య॥౧౪౨॥ తస్మాదాశ్రమమాత్రాన్న చేహ తస్యామృతత్వసంప్రాప్తిః। నాపీహ జ్ఞానానర్థక్యాపత్తిశ్చ దూషణం భవతి॥౧౪౩॥ తేనేతరాశ్రమాణామత్ర సమానేపి కిల పరామర్శే। లభ్యత ఏవ హి పారివ్రాజ్యం యద్బ్రహ్మసంస్థతారూపం॥౧౪౪॥ అనపేక్ష్య చ జాబాలశ్రుతిమాచార్యేణ చాలితా చర్చా। ఇహ చాశ్రమాంతరశ్రుతిరస్త్యేవ బ్రహ్మచర్యమిత్యాద్యా॥౧౪౫॥ పారివ్రాజ్యం త్వనయా క్రమేణ దర్శితమథాక్రమేణాపి। అనధికృతగోచరేయం శ్రుతిరితి నైవేహ యుజ్యతే వక్తుం॥౧౪౬॥ అవిశేషశ్రవణాత్పరమనధికృతానాం పృథగ్విధానాచ్చ। అథ పునరిత్యాదిశ్రుతిరనధికృతానాం తదేతముపదిశతి॥౧౪౭॥ బ్రహ్మజ్ఞానస్యాస్య చ పరిపాకాంగం హి భవతి తచ్చైతత్। పారివ్రాజ్యం నానధికృతవిషయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి॥౧౪౮॥ సా చేయమథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ఇతి ప్రసిద్ధైవ। తస్మాదిహాభ్యర్హేతే స ఇహ సిద్ధా ఏవ తత్ర విహితాయాః॥౧౪౯॥ విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యసిద్ధం తేన వసనం సమంజసం సకలం।

౨౧ ॥ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

ఇహ చ స ఏష రసానాం రసతమ ఇత్యాదివాక్యముపదిష్టం॥౧౫౦॥ ఛాందోగ్యే తత్ర రసః పృథివీ తస్యాస్సరసస్త్వపః। తాభ్యశ్చౌషధయోఽపి హి తదోషధీభ్యోపి పురుష ఏవ రసః॥౧౫౧॥ పురుషస్య వాగ్రసస్స్యాదృగ్వాచస్స్యాదృచశ్చ సామరసః। సామ్నోప్యుద్గీథో హి రసానాం చ రసతమః పరమః॥౧౫౨॥ ఇతి నిర్దిష్టం హి తత్రైవాన్యత్రాప్యేవమేవ నిర్దిష్టం। ఇయమేవర్గగ్నిస్సామాయం వా వేతి వేదవాక్యేషు॥౧౫౩॥ ఉద్గీథాదేస్స్తుత్యర్థా ఏవైతా భవంతి కిం శ్రుతయః। ఆహోస్విచ్ఛ్రుతయ ఇమా ఉపాసనావిధిపరా భవంత్యత్ర॥౧౫౪॥ ఇతి సందేహే సతి తాస్తు స్తుత్యర్థా ఇతి యుక్తమిహ యస్మాత్। ప్రయంతే తాః కర్మాంగాన్యుద్గీథాదికాన్ సమాశ్రిత్య॥౧౫౫॥ ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మస్స్వర్గ ఏవ మాద్యాహి। జుహ్వాదిస్తుత్యర్థా యథా భవంతి హి తథైవ చేత్సైవం॥౧౫౬॥ శ్రుతివచసాం నైతేషాం స్తుతిమాత్రమిహ ప్రయోజనం యుక్తం। ఉపలభ్యతే కిలాపూర్వత్వాద్విధ్యర్థతైవ యేనాత్ర॥౧౫౭॥ విధ్యర్థత్వే చాపూర్వోర్థోపి హితో భవేదసాతత్రా। స్తుత్యర్థత్వే శేషామానర్థక్యం తదిత్ర దుర్వారం॥౧౫౮॥ విధిసన్నిధిరహితానాం స్తుతిపరతా దృశ్యతే న చాన్యేషాం। విధినేత్యస్మిన్ సూత్రే వ్యర్థానామేవార్థః ప్రదర్శితోఽప్యస్య॥౧౫౯॥ నవ్యవహితపఠితానామేషామిహ వాక్యశేషతాయుక్తా। ఇయమేవ జుహూరిత్యాదీనాం విధిసన్నిధౌ సమామ్నానాత్॥౧౬౦॥ స్తుత్యర్థతయా తేషాం విధిశేషత్వమితి భవతి న్యాయ్యం। తస్మాదేతా శ్రుతయోపి హ్యభాగాస్తుతిప్రధానాస్స్యుః॥౧౬౧॥

౨౨ ॥ భావశబ్దాచ్చ ॥

సామోపాసీత

ద్గీథముపాసీతాహముక్థమస్మీతి ఽవిద్యాదితినత్రయాణ్ణాం తేవిస్పష్టావిధాయికాశ్శబ్దాః ॥ ౧౬౨ ॥ తేచ స్తుతిపరతాయాం వ్యాహన్యేరన్ స్మృతి స్తథయమపి । కుర్యాత్క్రియేతకర్తవ్యంచభవేత్స్యాదితీహపంచవిధం ॥౧౬౩॥ ఏతచ్చ సర్వ వేదేష్వపినియతంలక్షణంవిధేరితిహి ॥ ఏవంస్మరంతిహిలిఙాదృశ్యర్థంవిధిమత్రమన్యమానాస్తే ॥ ౧౬౪ ॥ ఇహతుతృ యంతేహిప్రతిప్రకరణంఫలానిభిన్నాని । ఆపయితా వై కామానామిత్యకల్పంతఏవమాదీని ॥ ౧౬౫ ॥ తస్మాదుద్గీథాదిశ్రు తయఇహచోపాసనస్యవిధానార్థాః । అంగాశ్రితవిద్యా అప్యేతాదృష్టా ఇహస్వతంత్రఫలాః ॥౧౬౬॥ కిమువక్తవ్యం స్వాతంత్ర్యమితిపరాస్మ ప్రధానవిద్యానాం । ఫలవిద్యాస్వాతంత్ర్యే పర్యవసానాత్సమంజసంసకలం ॥ ౧౬౭ ॥ ......

—❁ ౨౩॥పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్ ❁— పుత్రాదిపరివృతాయహిరాజ్ఞేవిహితోశ్వమేధయాగేహి । పారిప్లవప్రయోగేనానాఖ్యానాభిధానరూపేసా ॥ ౧౬౮ ॥ ఏవమిహయాజ్ఞవల్క్యస్యద్వేభార్యేత్యత్రిపఠిత్వపి । వేదాంతవాక్యేష్వేతనానాఖ్యానేషుశంకయోయంస్యాత్ ॥౧౬౯॥ పారిప్లవప్రయోగార్థానికిమేతానికిమథవైతాని । తత్తద్విద్యాప్రతిపత్త్యర్థాన్యేవేతితత్రవిహితత్వాత్ ॥ ౧౭౦ ॥ పారిప్లవప్రధానాఏవైతాన్యితయఇతియదోచ్యేత । ఋప్యేతేహివేదాంతానాంవిద్యాప్రధానతాతపునః ॥౧౭౧॥ మంత్రవదేవహితేషాంప్రయోగశేషత్వ సంభవాదితిచేత్ । పారిప్లవమాచక్షీతేత్యత్రవిశేషితానితాన్యేవ ॥౧౭౨॥ యాన్యాఖ్యానానిపునర్మనురిత్యారభ్యదర్శితానిస్యుః । ఆఖ్యానత్వేనయదాసర్వగృహీతిస్తదేనవఫలంస్యాత్ ॥౧౭౩॥ మనుర్యిత్యాదివిశేషణమతోనపారిప్లవార్థతైశేషు ॥ —❁ ౨౪॥తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్ ❁— ఆఖ్యానానామేషాంయదిచనపారిప్లవార్థతాతేషాం॥౧౭౪ తత్తద్విద్యాప్రతిపాదనోపయోగిత్వమేకవాక్యత్వాత్ । దృశ్యతఏవహిసన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యత్వం॥ ౧౭౫ తేనచవిధిశేషత్వంప్రరోచనార్థప్రవృత్తిసౌకర్యాత్ । ఇహమైత్రేయీబ్రాహ్మణవాక్యేద్రష్టవ్యవాక్యదర్శితేయమా॥ ౧౭౬ ॥ శుద్ధాత్మవిద్యయాతద్వృత్తంప్రాతర్దనేపివాక్యేహి । ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మేత్యనయాసంవర్గవిద్యయాపితథా ॥౧౭౭॥ జానశ్రుతిరితివాక్యేతదేకవాక్యత్వమవగతంభవతి । ప్రాజాపత్యమజంరూపరమితివిధిశేషతాయతేషాం ౧౭౮ ॥ భవతినఆత్మనఇత్యాద్యాఖ్యానానాంతథైవచేహాపి । తస్మాద్వేదాంతాఖ్యానానాంపారిప్లవార్థతానేహ ॥ ౧౭౯ ॥ —❁ ౨౫॥అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా ❁— అధికరణమితయేనచవిద్యాస్వాతంత్ర్యమేవమభిధాయ । ప్రథమాధికరణఫలముపసంహృత్యతేపునరిదంహిసూత్రకృతా ॥ ౧౮౦ ॥ అతఏవేత్యతఆదిమసూత్రోక్తంగృహ్యతేనచాన్యదిహ । తస్మాదిహవిద్యాయాః స్వతశ్చపురుషార్థసాధనత్వేన ॥ ౧౮౧ ॥ అగ్నీంధనాదిసాధ్యాన్యాశ్రమకర్మాణి యానిచాన్యాని । విద్యాయాఃఫలసిద్ధౌనాపేక్ష్యంతేహితానిసర్వాణి ॥౧౮౨॥ —❁ ౨౬॥సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ❁— చింత్యతఏతదిదానీంత్రకిమత్యంతమేవవిద్యాయాః । అనపేక్షావిధివిహితేష్వాశ్రమకర్మస్వథాస్తికాచిదితి ॥౧౮౩॥ అగ్నీంధనాదికాన్యాశ్రమకర్మాణితానఫలసిద్ధౌ । నాపేక్షతేహివిద్యేత్యుక్తంపూర్వత్రతేనచాత్యంతం ॥౧౮౪ ॥ అనపేక్షాయాంప్రాప్తాయామేతదిహాభిధీయతేసూత్రే । యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణిహి సర్వాణ్యపేక్షతే సేతి ॥౧౮౫ ॥ నన్విహవిరుద్ధమేతాన్యపేక్షతేనహ్యపేక్షతేచేతి । నవిరుద్ధమత్రకించిత్స్యాదుత్పన్నాయదాభవేద్విద్యా ॥౧౮౬॥ నాపేక్షతేతదేయంఫలసిద్ధింప్రతితుసాధనంకిమపి । స్వోత్పత్తింప్రతివిద్యాప్యపేక్షతేసాధనాంతరం తదిదం ॥౧౮౭॥ ఇమమర్థముపదిశతిహిశ్రుతిరేషాయాత మేతమిత్యాద్యా । జ్ఞానేపివేద్యమానాశేకింవాపునరత్రవివిదిషాయాంవా ॥ ౧౮౮ ॥ తేషాంవిధీయతేకిలహేతుత్వంచురితనరసనద్వారా । పారంపర్యజతాయాంను త్ర త్యతీయాశ్రుతిభక్తవేద్యుక్తా ॥౧౮౯॥ కాష్ఠైఃపచతీత్యాదౌజ్వాలాద్వారాయథాతథేహాపి । ఉత్పత్తిహేతుతైషాంప్రతీయతేహ్యత్ర వివిదిషాయోగాత్ ॥౧౯౦॥ అథయద్యజ్ఞఇత్యాచక్షతేవాక్యేహిబ్రహ్మచర్యరూపస్య । విద్యాహేతోస్సంస్తుతివ్యాహారోదృశ్యతేచయజ్ఞాద్యైః ॥౧౯౧॥ విద్యాసాధనభావోయజ్ఞాదీనాంహిసూచ్యతే తేన । సర్వేవేదాయత్పదమిత్యాదిశ్రుతివచోభిరప్యేవం ॥ ౧౯౨ ॥ సూచ్యతఏవహివిద్యాసాధనభావోత్రకర్మణామేషాం । స్మృతిరపిచకషాయమిత్యాదికాయ

ధోక్తార్థమేవ దర్శయతి ॥౧౯౩॥ అశ్వవదితి చ నిదర్శనమత్ర యథాశ్వో హి యోగ్యతావశతః । రథచర్యాయామేవ యు
జ్యతే న లాంగలాకర్షణే ఽపి యుజ్యేత ॥౧౯౪॥ ఏవమిహాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాయాః ఫలస్య సంసిద్ధ్యై । నాపేక్ష్యంతే త
స్యా ఉత్పత్తౌ పునరిమాన్యపేక్ష్యంతే ॥౧౯౫॥ <౨౭॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదంగతయా తే
షామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్> యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావో ఽయమనుదితో ఽయస్మాత్ । విధిరత్ర నైవ కశ్చిద్దృశ్యత ఇ
తి యది తు మన్యేత కశ్చిత్ ॥౧౯౬॥ యజ్ఞేన వివిదిషంతీత్యేషా కేవలమిహానువాదస్స్యాదిత్ । సాకల్యే విద్యాభిష్టవపరా న య
జ్ఞాదివిధిపరా భవతి ॥౧౯౭॥ విద్యా సేయం హి మహాభాగా యజ్ఞాదిసాధనైరేతాం । వాంఛంతీత్యేవమథాపి చ
శమాద్యుపేతస్స్యాత్ ॥౧౯౮॥ విద్యార్థినం హి పురుషం తమేతమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । ఏవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఇతి
హి విద్యైకసాధనత్వేన ॥౧౯౯॥ యేన శమాదీనామిహ విధానముపలభ్యతే తతస్త్వేవం । విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయతా
స్నైవ వచనత్రాపి ॥౨౦౦॥ ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి భూత్వా శమాద్యుపేత ఇతి । స్యాద్వర్తమాననిర్దేశో ఽనేన విధిరితి పు
నర్నాశంక్యం ॥౨౦౧॥ తస్మాదితి తు ప్రకృతప్రశంసనాత్తద్విధిర్భవేదత్ర । మాధ్యందినాస్తు పశ్యేదితి స్పష్టం గ్రథయంతి హి
విధిం ॥౨౦౨॥ యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి చ శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని । యజ్ఞేనేతి శ్రుత్యా యజ్ఞాదీన్యప్యపేక్షితవ్యాని ॥౨౦౩
॥ నను నోపలభ్యతే విధిరత్రేత్యుక్తం హి వివిదిషావాక్యే । సత్యం సంయోగస్యాపూర్వత్వేన చ విధిత్వమిహ యుక్తం ॥౨౦౪॥
యది పూర్వం ప్రాప్తస్స్యాద్యజ్ఞాదీనాం హి వివిదిషాయోగః । తర్హ్యయమనువాదస్స్యాన్నత్వప్రాప్తం క్వచిదప్యయం న సంప్రా
ప్తః ॥౨౦౫॥ పూష్ణో ప్రపిష్టభాగో ఽదంతక ఇత్యాదికేషు వాక్యేషు । అశ్రుతవిధికేష్వపి చాపూర్వత్వేన తు విధిం హి పరిక
ల్ప్య ॥౨౦౬॥ పౌష్ణం పేషణమేతత్ప్రథమే తంత్రే ఽవధారితం హి కృత్వా । భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు ఫలాసంగవర్జితా
న పునః ॥౨౦౭॥ యజ్ఞాదీన్ ముముక్షోరుక్తం హి జ్ఞానసాధనానీతి । తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యపి శమాదికాన్యపి యథాశ్రుతం తాని ॥
౨౦౮॥ విద్యోత్పత్తౌ కేవలమపేక్షితవ్యాని సాధనత్వేన । తత్రాప్యేవంవిదితి హి విద్యాసంయోగతశ్శమాదీని ॥౨౦౯॥ ప్ర
త్యాసన్నాని హి యజ్ఞాదీని త్వత్ర వివిదిషాయోగాత్ । బాహ్యతరాణి భవంతీత్యేవం తేషాం పరస్పరం భేదః ॥౨౧౦॥...
<౨౮॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్> ఛందోగానాం న హ వా ఏవంవిది కించనేతి వాక్యం హి ।
దృష్టమిహ ప్రాణానాం సంవాదే వాజినాం తథైవ కిల ॥౨౧౧॥ న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం న ప్రతిగృహీతమిత్యాది । త
త్ర చ నిర్దిష్టం ఖల్వదనీయం సర్వమస్య భవతీతి ॥౨౧౨॥ తత్ర చ సర్వాన్నానుజ్ఞానం యదిదం ప్రదర్శితం శ్రుత్యా । తత్కిం
శమాదివద్విద్యాంగమవశ్యం విధీయతే కిం వా ॥౨౧౩॥ ప్రత్యక్షణం సంకీర్త్యత ఇతి సందేహే ఽత్ర విధిరితి ప్రాప్తం । ఏ
వం చేదుపదేశో భవతి హి పురుషప్రవర్తనాహేతుః ॥౨౧౪॥ తత్ప్రాణవిషయవిద్యాసాన్నిధ్యాదిహ తదంగభావేన । లబ్ధా
భవతి హి సైషా నియమనివృత్తిరితి సతి చ సన్న్యేవం ॥౨౧౫॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగవ్యాకులతా చాశాస్త్రమఫలమితి చేన్న । ఉ
పపద్యతే సా చాపి సామాన్యవిశేషభావతో బాధః ॥౨౧౬॥ పశుహింసావిధినా కిల యద్వద్వహింసానిషేధబాధస్స్యాత్ ।
అపి వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ న కాంచన నేత్యనేన యథా ॥౨౧౭॥ గమ్యాగమ్యవిభాగప్రదర్శనార్థం హి బాధ్యతే శా
స్త్రం । ఏవమిహాపి చ సర్వాన్నాభ్యవహారార్థకేన వచనేన ॥౨౧౮॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగప్రదర్శకం శాస్త్రమపి చ బా
ధ్యేత । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే నేదం సర్వాన్నభక్షణం విక్రియతే ॥౨౧౯॥ విధ్యర్హమితి యతో నహి విధాయకః కశ్చిదత్ర శ
బ్దో ఽస్తి । యో వై స న హ వేత్యాదిస్స వర్తమానాపదేశపరస్స్యాత్ ॥౨౨౦॥ నహ్యసత్యాం సత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తిలోభే
నః విధిరభ్యుపగంతవ్యః స్యాత్తదిదం తథా చ జంతుమర్యాదం ॥౨౨౧॥ ప్రాణస్యాన్నమిదం బ్రూయాత్స్వ తదేతదామ్నాయతే
హి స హ వేతి । నైతదోచ్ఛక్యం శక్యం శ్వాద్యన్నం మానుషేణ దేహేన ॥౨౨౨॥ శక్యత ఏవ జ్ఞాతుం ప్రాణాన్నం సకలమేతది
తి తస్మాత్ ప్రాణాన్నజ్ఞానస్యాత్ర ప్రశంసనార్థో ఽర్థవాదపర్యాయం ॥౨౨౩॥ న భవతి సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిః స హి విదర్శ
యతి । సర్వాన్నానుమతిస్స్యాత్ప్రాణాత్యయ ఏవ న పునరన్యత్ర ॥౨౨౪॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ చాక్రాయణస్య వర
కాషేః । ఆపది సంప్రాప్తాయాం భక్ష్యాభక్ష్యవిధి ప్రవృత్తిరిహ ॥౨౨౫॥ మటచీహతేష్విత్యాం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే

ష్విత్యత్ర। ఆపద్గతో హి చాక్రాయణమునిరిభ్యస్య నగరిమాగత్య ॥ ౨౭ ॥ ఇభ్యేన సామిఖాదితకుల్మాషాన్ ప్రార్థయం శ్చఖాదాసౌ। ప్రత్యాచచక్షే ఏతదుచ్ఛిష్టమితి హి తద్ధీయమనుపానం ॥ ౨౮ ॥ కారణమిమాన్ ఖాదన్నాహ న జీవిష్యామి తి హి తతో ప్యుక్తం। అనుపానస్య ప్రత్యాఖ్యానే కామో మ ఇతి హి తత్కథితం ॥ ౨౯ ॥ స్వపరోచ్ఛిష్టానపి పర్యుషితానే తాన్ పరేద్యుర్గపి చ పునః। స హి భక్షయాంబభూవేత్యుపదిష్టం గమ్యతే హి తేనైతత్ ॥ ౩౦ ॥ ప్రాణాత్యయప్రసంగే సన్నద్ధే ప్రాణధారణో యం పునః। యచ్చాభక్ష్యం తదపి చ భక్షయితవ్యం తథా న హి సాన్వక్షే ॥ ౩౧ ॥ విద్యావతాపి కా ర్యం తదితి హ్యనుపాననిరసనయా సిద్ధ్యేత్। తస్మాన్న హవేత్యాదిర్భవేత్పరమిహార్థవాదపరాయం। ❀ అబాధాచ్చ ॥ ❀ ఏవం సత్యాహారశుద్ధేః స్యాత్సత్త్వశుద్ధిరిత్యర్థం। భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగం ప్రదర్శయచ్ఛాస్త్రమర్థవద్భవతి ॥ ౩౨ ॥

❀ ౩౦ ॥ అపి చ స్మర్యతే ॥ ❀ అపి చాపది సర్వాన్నాభ్యవహారోపి ప్రదర్శితో హ్యనయా। స్మృత్యైవ జీవితాత్యయమాపన్నో న్నమోన్నమత్తి యాంతి ఇతి తు ॥ ౩౩ ॥ అపి చ సదైవ హి మద్యం విప్రైః ఖలు వర్జయేత్సురాపస్య। విప్రస్యోష్ణాం మాస్యే వ్యాసించేయుస్సురాం సురాపాశ్చ ॥ ౩౪ ॥ క్రిమయో జాయంత ఇతి హ్యన్నవర్జనవిమాస్మరంత్యన్యే ॥

❀ ౩౧ ॥ శబ్దశ్చాతో కామకారే ॥ ❀ శబ్దశ్చ కామకారనివృత్తిఫలశ్శ్రూయతే కఠానాం హి ॥ ౩౫ ॥ అస్యాం హి సంహితాయాం తస్మాన్నపిబేత్సురాం హి విప్ర ఇతి। తస్మాన్న హవేత్యాద్యా భవంతి కేవలమిహార్థవాదాస్తే ॥ ౩౬ ॥

❀ ౩౨ ॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ॥ ❀ సర్వాపేక్షేత్యత్ర త్వాశ్రమకర్మాణి యాని విహితాని। తాని చ విద్యాసాధనభూతానీత్యవధృతం హి పూర్వత్ర ॥ ౩౭ ॥ అముముక్షోః కిం కేవలమాశ్రమనిష్ఠస్య కాన్యకర్మాణి। అననుష్ఠేయాన్యథ వానుష్ఠేయానీతి చింత్యతే సవది ॥ ౩౮ ॥ తమేతమితి శ్రుతివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణాం మేషాం। విద్యైకసాధనతయా విహితత్వాత్త్యాగమనిచ్ఛతో విద్యాం ॥ ౩౯ ॥ నిత్యాన్యననుష్ఠేయాన్యేవ ఫలాంతరమపేక్షతస్తస్య। అథతస్యానుష్ఠేయాన్యేతానిస్యుర్యదా తదైతేషాం ॥ ౪౦ ॥ న హి విద్యాసాధనతా స్యాన్నిత్యానిత్యసంయోగబాధేన। ఏవం ప్రాప్తే పఠతి హ్యాశ్రమమాత్రైకసంస్థితస్యాపి ॥ ౪౧ ॥ అముముక్షోరేతాని హి కర్తవ్యాన్యేవ నిత్యకర్మాణి। యావజ్జీవమితి శ్రుతివాక్యేన యతశ్చ తాని విహితాని ॥ ౪౨ ॥ జ్ఞానార్థతయానుష్ఠానేనానిత్యత్వమపి చ నిత్యత్వం। యావజ్జీవశ్రుత్యైత్యుభయవిధానేన కశ్చిదిహ దోషః ॥ ౪౩ ॥ నను యది నిత్యత్వమిహ స్యాదాశ్రమకర్మణాం తదైతేషాం। కథమిహ విద్యాసాధనతా తేషామిత్యతః పఠత్యేతత్ ॥ ౪౪ ॥

❀ ౩౩ ॥ సహకారిత్వేన చ ॥ ❀ విద్యాసహకారీణి హ్యాశ్రమకర్మాణి తత్ర విహితాని। తమేత్యాత్మమేతమిత్యనయా సర్వాపేక్షాదికేన సూత్రేణ ॥ ౪౫ ॥ తదపి చ సహకారిత్వం యదిహాశ్రమకర్మణాం హి సూత్రోక్తం। విద్యాఫలవిషయం తన్న హి ప్రయాజాదివద్భవేద్యస్మాత్ ॥ ౪౬ ॥ విధిలక్షణా న విద్యావిద్యాఫలమపి న చేహ తత్సాధ్యం। ఫలతుణం హి దర్శాద్యేవ స్వర్గాదిసాధనార్థం హి ॥ ౪౭ ॥ సహకారిసాధనాంతరమపేక్షతే నైవమత్ర విద్యాపి। అత ఏవ చైషా సూత్రేతదేతముపదిష్టమేవ పూర్వత్ర ॥ ౪౮ ॥ ఉత్పత్తిహేతుతైవ హి సహకారిత్వం భవేదిహైతేషాం। ఇహ చ విరోధో న భవతి నిత్యానిత్యాత్మకేన యోగేన ॥ ౪౯ ॥ కర్మాభేదే సత్యపి భేదో హి సంయోగభేదపక్షత్ర। నిత్యస్సంయోగోయం యావజ్జీవాదివాక్యనిర్దిష్టః ॥ ౫౦ ॥ సంయోగోయమనిత్యస్తమేతమిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః। విద్యాపరమస్యైవ హి ఫలం న నిత్యస్య భవతి కథమపి చ ॥ ౫౧ ॥ క్రత్వర్థకత్వం నిత్యేనైవ హి యోగేన ఖాదిరస్య యథా। సంయోగేనానిత్యేన పునస్తస్య చ పురుషార్థతా తద్వత్ ॥ ౫౨ ॥ ....

❀ ౩౪ ॥ సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్ ॥ ❀ ఆశ్రమకర్మత్వమతే విద్యాసహకారితామతే వాపి చోభయత్రైవ త ఏతే హ్యగ్నిహోత్రాదయో హ్యనుష్ఠేయాః ॥ ౫౩ ॥ వారయతి కర్మభేదాశంకాం సూత్రస్థ ఏవకారోసౌ। నిత్యాగ్నిహోత్రభిన్నం యథైవ మాసాగ్నిహోత్రమన్యత్ర ॥ ౫౪ ॥ నైవం ప్రకృతే యస్మాచ్ఛ్రుతిలింగమిహోపలభ్యతే తదితి। యజ్ఞాదీన్యుక్తాన్యేవ నియుక్తైః త్ర వివిదిషాయాం హి ॥ ౫౫ ॥ ఏషా హి పూర్వరూపం న జుహ్వతీతి వదిహోమావపాదయతి। స్మృతిలింగమప్యనాశ్రితః ఇత్యాదికమేవమేవ దర్శయతి ॥ ౫౬ ॥ యస్యైతే చత్వారింశదితి స్మృతిరపి కీర్త్యము

వదిశతి। తస్మాత్కర్మాభేదావధారణం తదిదముత్ప్రేక్షితమేవ॥ ౫౭॥ ౩౫॥ అనభిభవం చ దర్శయతి ॥
విద్యాసహకారిత్వస్యైవాపోద్బలకమేతదిహ లింగం। శ్రుతిరత్ర దర్శయతి ఖల్వనభిభవం బ్రహ్మచర్యయుక్తస్య॥ ౫౮॥ రా
గాదిభిర్నైతైర్హి క్లేశైరాత్మా న నశ్యతీత్యేవం తస్మాదాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాసాధనానీతి స్యేవ ॥ ౫౯ ॥ ......
౩౬ ॥ అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః॥ విధురాదీనాం సంపరిగ్రహితానాం చాశ్రమాంతరేణ పునః సంబంధవిర
హితానాం తదంతరాలైకవర్తినామేషాం॥ ౬౦॥ విద్యాయామధికారః కిమస్తి కిం నాస్తి వేతి సందేహః। నాస్తీత్యేతదయు
క్తం యత ఇహ విద్యైకసాధనత్వేన॥ ౬౧॥ విహితాన్యాశ్రమకర్మాణ్యేతాని తేషు నైవ దృశ్యంతే। ఏవం ప్రాప్తే
బ్రూతే తే విద్యాయామధిక్రియంత ఇతి॥ ౬౨॥ యస్మాద్రైక్వాదీనాం విధురాణామపి చ దృశ్యతే విద్యా।..........
౩౭॥ అపి చ స్మర్యతే॥ సంవర్తప్రభృతీనామనగ్నిచర్యాదిసంప్రవృత్తానాం॥ ౬౩॥ స్మర్యతే పరమహాయో
గిత్వమనాశ్రమపదప్రవృత్తానాం। నన్వత్రానాశ్రమిణాం విద్యాంగం కర్మ కిం తదితి చేన్న॥ ౬౪॥ ౩౮॥ విశేషా
నుగ్రహశ్చ॥ తేషామప్యవిరుద్ధైర్ధర్మవిశేషైర్జపోపవాసాద్యైః। భవతి హి విద్యానుగ్రహ ఇతి ఖల్వేషా స్మృతిః ప్ర
దర్శయతి॥ ౬౫ ॥ జప్యేనైవ తు సంసిధ్యేద్బ్రాహ్మణ ఇహ నాస్తి సంశయః కశ్చిత్। కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మ
ణో న చాన్య ఇతి॥ ౬౬॥ జప్యాదినైవ తేషామపి విద్యాయామనుగ్రహస్తస్మాత్। జన్మాంతరకృతకర్మభిరపి విద్యాయామను
గ్రహో భవతి॥ ౬౭॥ స్మృతిరియమనేకజన్మేత్యాద్యా దర్శయతి చైతమేవార్థం। దృష్టార్థా చేయం విద్యా ప్రతిషేధా
భావమాత్రమాలంబ్య॥ ౬౮॥ జప్యాదిసాధనేన శ్రవణాదౌ పురుషమధికరోతి కిల । తస్మాద్విధురాదీనామధికారే నేహ
బాధకం కిమపి॥ ౬౯॥ ౩౯॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ ॥ అతోఽంతరాలవృత్తిత్వాదితరచ్చాశ్రమై
కనిష్ఠత్వం। జ్యాయో విద్యాసాధనమేతచ్ఛ్రుత్యాదిభిశ్చ సంగృహీతం॥ ౭౦॥ శ్రుతిలింగం చ తేనైతి బ్రహ్మవిదితి వాక్యే
హి। స్మృతిలింగమపి చ దృష్టం దినమేకమనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్॥ ౭౧॥ యది చేదనాశ్రమీ సంవత్సరమధివసేత్తదా చాయం
కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరేదిత్యథ శాస్త్రమవసితాత్మేతి॥ ౭౨॥ ౪౦॥ తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేర
పి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ యే చోర్ధ్వరేతసః ఖల్వాశ్రమాదస్మితా హి పూర్వం ప్రాప్తస్య తాన్ తతః
కిం ప్రచ్యుతిరస్త్యుత న వేతి సందేహః॥ ౭౩॥ రాగేణ పూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షయా సాదిత్వాత్। ప్రచ్యుతిరిత్యాశం
కాం పరిహర్తుం సూత్రమేతదిహ పఠతి॥ ౭౪ ॥ యోఽసావిహోర్ధ్వరేతోభావస్తస్యాగమ ఇహ భవతి। తస్యానస్తి
వ స్త్రి ప్రచ్యుతిరేవ హి తతో న సా యుక్తా॥ ౭౫॥ నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యో హి కిల ప్రతీయతే నైవం। నియమ ఇహాచా
ర్యకులే వసాదయన్నితి తతోఽప్యరణ్యమియాత్॥ ౭౬ ॥ న తతో హి న పునరేయాదిత్యుపనిషదితి హ దృశ్యతే కిం చ । ఆచా
ర్యేణేత్యాదిస్మృతిరపి నియమం తమేతముపదిశతి ॥ ౭౭॥ అపి చ పరిత్యమాశ్రమిణమిహ సమాప్య సగృహీ భవేత్తతో వనీ।
ఇత్యారోహపథానీహ్యుపలభ్యంతే వచాంసి నాన్యాని॥ ౭౮॥ న హ్యేవం శిష్టానామాచారాః క్వచిదపి ప్రదృశ్యంతే। య
చ్చ హ పూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షయేత్యుపన్యస్తం ॥ ౭౯ ॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మ ఇతి హి స్మరణాన్నాన్య యోద్వయుక్తమే
తన్న స్యాత్। యోఽయం పరివిహితస్సోఽస్యాస్తు స్వధర్మో భవేత్పరం న్యాయ్యః॥ ౮౦ ॥ కర్తుం యుక్తస్సోఽయం ధర్మస్యేహ
చోదనాప్రమాణత్వాత్। న చ రాగాదివశేన ప్రచ్యుతిరిహ నియమశాస్త్రతో బాధాత్॥ ౮౧ ॥ జైమినిసంప్రతిపత్తిః
ప్రదర్శితా పునరిహ సూత్రదార్ఢ్యాయ। ౪౧॥ న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ యది నైష్ఠి
కః ప్రమాదాదవకీర్ణీ స్యాత్తదా హి కిం తస్య ౮౨॥ స్యాదవకీర్ణిత్యుక్తం ప్రాయశ్చిత్తం న వేతి సందేహః। తత్ర హి
నేతి తు యుక్తం యదేతదధికారలక్షణే కథితం॥ ౮౩ ॥ ప్రాయశ్చిత్తస్యావకీర్ణీ పశురితి తదపి చ న నైష్ఠికస్య స్యాత్ । య
స్మాదారూఢో నైష్ఠికమిత్యేషా స్మృతిరస్తు తస్య పునః॥ ౮౪॥ పాతకమసమాధేయం బ్రూతే తస్య ప్రతిక్రియాం చ పునః।
వారయతి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహా హి ఏవమంతవాక్యేన॥ ౮౫॥ ఉపకుర్వాణస్య పునః పతనస్మరణం న తాదృశం క్వాపి। త
స్మాత్ప్రాయశ్చిత్తం తదేతదుపపద్యతే హి తస్యైవ॥ ౮౬॥ ౪౨॥ ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥

ఆచార్యా అత్రైకే మహ్యుపపాతకమేవ తదితి మన్యంతే । యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాద్యభావాన్యత్ర తదవకీర్ణేత ॥ ౨౮౭ ॥
తన్న మహాపాతకమిహ గురుతల్పాదిషు యతోఽవపరిగణితం । ఉపకుర్వాణస్యేవేహాభవేదిదం తస్య నైష్ఠికస్యాపి ॥ ౨౮౮ ॥
ప్రాయశ్చిత్తం యేన ద్వయోరపి న దృశ్యతే విశేషోఽత్ర । అశనవదితి తు నిదర్శనమత్ర యథా బ్రహ్మచారిణోఽదైవాత్ ॥
౨౮౯ ॥ మధుమాంసాశనయోగే వ్రతలోపస్స్యాత్పునశ్చ సంస్కారః । తద్వదిహాపి స్యాద్వై ప్రాయశ్చిత్తం న చేహ వాంఛం-
తి ॥ ౨౯౦ ॥ తేషాం తు నోపలభ్యాతి ఇహ మూలం కిమపి యే చ వాంఛంతి । తేషాం తు పునర్బ్రహ్మత్యుక్తం హ్యావిశేషవచనమి-
హ మూలం ॥ ౨౯౧ ॥ తేస్మృత్తస్యాపి కిల ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావ ఇహ యుక్తః । ప్రాయశ్చిత్తాభావేతదభావే వ ప్రసిద్ధిస్సా మేస్యా-
పి ॥ ౨౯౨ ॥ శ్రుతిమూలతయా దత్తం యుక్తాభావప్రసిద్ధిరేవాత్ర । ఇహ పూర్వతంత్రవస్మృతిమానవిస్తరం తముక్తమి-
తి తత్ర ॥ ౨౯౩ ॥ యవమయశ్చరుర్వాక్యే కిల యవశబ్దో దీర్ఘశూకధాన్యేపి । దేశవిశేషే తత్ర ప్రసిద్ధ ఇతి కస్య చరురిహ
న్యాయ్యః ॥ ౨౯౪ ॥ ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాద్వికల్పతః ప్రాప్తౌ । సూత్రం సమేతి తత్ర హి శాస్త్రప్ర-
సిద్ధిరిహ యస్మాత్ ॥ ౨౯౫ ॥ ధర్మజ్ఞానం శాస్త్రప్రసిద్ధ్యధీన్యా ఇతి స్ఫుటం తస్మాత్ । ధాన్యవిశేషాత్రయవశ్చరురిహ
తేనైవ కార్య ఇత్యుక్తం ॥ ౨౯౬ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం స్యాద్యత్నగౌరవాపేక్షం । తద్వచ్చ భిక్షువైఖానసయో-
రపి తద్వదేవ వ్యవస్థాతః ॥ ౨౯౭ ॥ వానప్రస్థాదీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం చరేద్యథాశాస్త్రం । ద్వాదశరాత్రం సతతః ప్రవర్ధ-
యేత్కలమహాంతమపి కక్షం ॥ ౨౯౮ ॥ భిక్షుస్తు సోమవృద్ధివివర్జితమేతచ్చరేద్యథాశాస్త్రం । యచ్చ స్వశాస్త్రవిహిత-
స్సంస్కారస్సోపి తేన కర్తవ్యః ॥ ౨౯౯ ॥ ❀ ౪౩ ॥ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ ❀ యద్యూర్ధ్వరేతసాం
హి ప్రత్యానసంస్కారమేభ్య ఇహ తచ్చ । యది చ మహాపాతకముపపాతకమథవా భవేత్తథాప్యేతే ॥ ౩౦౦ ॥ ఆర్యాధో
నైష్ఠికమిత్యాదిస్మృతినిందితాః బహిష్కార్యాః । శిష్టైర్న హి శిష్టానామాచరణం తైస్సహ క్వచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౧ ॥......*
❀ ౪౪ ॥ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ❀ చరితప్రాయశ్చిత్తః సంవ్యవహార్య ఇతి నియమశాస్త్రస్య । నైష్ఠికవిష-
యే నిందాతిశయస్మృత్యా యథైవ బాధస్స్యాత్ ॥ ౩౦౨ ॥ యస్త్విహ యదంగకర్తా స చ భవతి తదాశ్రితస్య కర్తేతి । త-
త్స్వర్గస్యాపి కర్తుః ఫలశ్రవణతో భవేత్తథా బాధః ॥ ౩౦౩ ॥ ఇహ పునరుపాసనాని హి యాన్యేవాంగాశ్రితాని కిం తాని ।
ఋత్విక్కర్మాణ్యథవా యజమానస్యైవ తాని కర్మాణి ॥ ౩౦౪ ॥ తత్ర చ యజమానస్యైవ తానీత్యేతదేవ యుక్తం స్యా-
త్ । యస్మాద్వర్షతి హాస్మై వర్షయతీత్యాదికం ఫలశ్రవణం ॥ ౩౦౫ ॥ యజమానగామి దృష్టం న్యాయ్యం సాంగప్రయో-
గపతేస్స్య । అధికృతభావాదపి చైతస్యాధికృతాధికారభావాచ్చ ॥ ౩౦౬ ॥ వర్షతి హాస్మై య ఉపాస్త ఇతి ఫలం కర్తృగా-
మి దృష్టమిహ । నన్వృత్విజోఽపి దృష్టం యదాత్మనే వేతి వాక్య ఇతి చేన్న ॥ ౩౦౭ ॥ తస్య చ వాచనికత్వాత్ఫలవత్స్వోపాసనే-
షు కర్తృత్వం । స్వామిన ఏవ స్యాదిత్యాత్రేయో మన్యతే కిలాచార్యః ॥ ౩౦౮ ॥ ❀ ౪౫ ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి-
స్తస్మై హి పరిక్రీయతే ❀ న స్వామికర్తృకాణి హ్యుపాసనాని హి కింతు తాని స్యుః । ఋత్విక్కర్మాణి మతం సమన్యతే
హ్యౌడులోమిరాచార్యః ॥ ౩౦౯ ॥ సాంగాయ కర్మణే ఖల్వృత్విక్తస్మై యతః పరిక్రియతే । ఏతాని తత్ప్రయోగాంతః-
పాతీన్యధికృతాధికారత్వాత్ ॥ ౩౧౦ ॥ గోదోహనాదినియమవదృత్విగ్భిస్తాన్యుపాసనానీహ । నిర్వర్త్యేరన్ తదిదం వి-
జ్ఞానస్య శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౧ ॥ ఉద్గాతృకర్తృకత్వం తం హ బకో దాల్భ్య ఏవమాద్యా హి । కస్మై శ్రియ ఏవ ఫలం
కిం క్రియత ఇతి యచ్చ దర్శితం ప్రాప్యం ॥ ౩౧౨ ॥ తదపి చ న పరార్థత్వాదృత్విజ ఇహ భవతి న స్వతంత్రత్వం । ఫలసంబం-
ధస్తస్య చ వచనాదన్యత్ర నైవ సంఘటతే ॥ ౩౧౩ ॥ ❀ ౪౬ ॥ శ్రుతేశ్చ ❀ యాం వై కాంచన యజ్ఞ ఋత్విజ ఆశిషమితి
శ్రుతిశ్చాపి । యదిదముపాసనసాధ్యం ఫలమిహ యజమానగామి దర్శయతి ॥ ౩౧౪ ॥ కిం తే కామమాగాయానీత్యాద్యైవ
వాక్యజాతేన । తస్మాదంగోపాస్తీనామృత్విక్కర్తృకత్వమిష్టసిద్ధం ॥ ౩౧౫ ॥ ❀ ౪౭ ॥ సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీ-
యం తద్వతో విధ్యాదివత్ ❀ ఆత్మానమిహాపి విదిత్వా పూర్వతనా బ్రాహ్మణా హి సన్న్యస్య । భిక్షాచర్యం యస్మాచ్చరం-
తి తే బ్రాహ్మణోఽధునా తస్మాత్ ॥ ౩౧౬ ॥ పాండిత్యం నిర్విద్య చ నియతం బాల్యేన సంతిష్ఠాసేత్ । బాల్యం పాండిత్యం

చోభయమపి నిర్విద్య సాకం మునిరేవ ॥౩౧౭॥ మౌనమమౌనం చరతా నిర్విద్య బ్రాహ్మణో భవతీతి । బృహదారణ్యకవాక్యశ్రుతమేవం తత్ర భవతి సందేహః ॥౩౧౮॥ మౌనం విధీయతే కిం న వేతి నైవేతి యుక్తమిహ యస్మాత్ । పర్యవసానం బాల్యేనేత్యస్మిన్ దృశ్యతే న చాన్యత్ర ॥౩౧౯॥ అథ మునిరిత్యత్రాపునరదృశ్యతే కాపి విధివిభక్తిరసౌ । తస్మాదథ మునిరిత్యయమనువాదో భవతి న ఖలు విధిరేషః ॥౩౨౦॥ మునిపండితశబ్దౌ హి జ్ఞానార్థావేవ కేవలం తేన । పాండిత్యం నిర్విద్యేత్యత ఏవ చ మౌనమపి కిల ప్రాప్తం ॥౩౨౧॥ కించామౌనం మౌనం నిర్విద్యాథేత్యనంతరం హి పదం । బ్రాహ్మణ ఇతి నిర్దిష్టం న బ్రాహ్మణ్యం విధీయతే తత్ర ॥౩౨౨॥ యేన ప్రాగద్వైతత్ప్రాప్తం తేన ప్రశంసనార్థం స్యాత్ । అథ మునిరిత్యప్యేవం ప్రశంసనార్థం స్వమౌననిర్దేశాత్ ॥౩౨౩॥ ఏవం ప్రాప్తే సహకార్యంతరవిధిరితి మహత్తరం బ్రూతే । విధిరేవాశ్రయితవ్యో విద్యాసహకారిణోఽస్య మౌనస్య ॥౩౨౪॥ తదిదమపూర్వత్వాదిహ బాల్యం పాండిత్యమివ హి విధ్యర్హం । పాండిత్యమౌనశబ్దౌ తుల్యార్థావితి న శంకనీయమిహ ॥౩౨౫॥ జ్ఞానాతిశయార్థోఽయం మననాన్మునిరితి యతోఽత్ర మునిశబ్దః । వ్యక్త్యప్రాప్తిబలాచ్చ మునీనామప్యహమితి కిల ప్రయోగాచ్చ ॥౩౨౬॥ నను పరమాశ్రమపర ఇహ మునిశబ్దః శ్రూయతే హి గార్హస్థ్యం । ఆచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి వాక్య ఇతి చేన్న ॥౩౨౭॥ వాల్మీకిమునిపుంగవ ఇత్యాదౌ నిష్పరిగ్రహాదేశః । ఇతరాశ్రమసాన్నిధ్యాత్పరిశేషాదుక్తమాశ్రమత్త్వత్ర ॥౩౨౮॥ పరిగృహ్యతే స చాయం ప్రజ్ఞాప్రాధాన్యతో న సర్వత్ర । తస్మాచ్చ బాల్యపాండిత్యతస్తృతీయం హి మౌనమిదమత్ర ॥౩౨౯॥ జ్ఞానాతిశయాత్మకమిహ విధీయతే యత్తు బాల్యపదవిధేః । పర్యవసానమితి న సత్తదపూర్వత్వాద్విధీయతే మౌనం ॥౩౩౦॥ స్యాన్మునిరితి మౌనస్యాప్రాప్తే నిర్దేశనీయతాకథనాత్ । బాల్యాదేరివ తస్య చ విధేయతాశ్రయణముచితమేవ స్యాత్ ॥౩౩౧॥ తద్వాన్ ఇతి సన్న్యాసిన ఏవ హి విద్యావతో భవేద్గ్రహణం । అథ భిక్షాచర్యమితీహ్యధికారోఽయం న తత్ఫలం దృష్టః ॥౩౩౨॥ నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్తోఽన్యత్యతిశయమపాక్షికో హి తేన । ప్రాప్యత్ర మౌనవిధినా పక్షే నిత్యత్వమస్య సమామ్నాతం ॥౩౩౩॥ యస్మిన్ పక్షే జ్ఞానాతిశయమసావభేదదర్శనాతిశయాత్ । న ప్రాప్నోతి హి తస్మిన్ పక్షే విధిరేష సఫలతామేతి ॥౩౩౪॥ విద్యాదివద్యజ్ఞాదివచ్చ దర్శాదివద్ధి తస్య సహకారి । అగ్న్యన్వాధానాదివచ్చ ఫలమపి విధీయతేంగజాతం హి ॥౩౩౫॥ తేనాపి విప్రధానేవాక్యేఽస్మిన్ విధీయతే మౌనం । ఇతి బాల్యాదివిశిష్టే సతి కైవల్యాశ్రమే కుతో వేహ ॥౩౩౬॥ ఛాందోగ్యే గృహిణైవహ్యుపసంహారః కృతస్తతో భాతి । తద్విషయమేవతవ్యాదర ఇతి తత ఏతదుత్తరం పఠతి ॥౩౩౭॥

౪౮। కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః

అత్ర గురువిశేషకార్థో భవతి తు శబ్దో హి సూత్రితమస్యార్థః । ఏతస్య కృత్స్నభావో హి శ్రూయతే యేన భూరికర్మాణి ॥౩౩౮॥ యజ్ఞాదీని హితం ప్రతికలైర్వ్యతయోపదర్శితాని తథా । ఇతరాశ్రమకర్మాణ్యపి తస్య యథాసంభవం భవంత్యేవ ॥౩౩౯॥ కించాహింసేంద్రియసంయమనాదీన్యపి చ తస్య విద్యంతే । తస్మాదుపసంహారశ్ఛాందోగ్యేనో విరుధ్యతే గృహిణః ॥౩౪౦॥ ....*

౪౯। మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్

మౌనం గార్హస్థ్యమితి శ్రుతినిర్దిష్టౌ యథాశ్రమావేతౌ । ఏవం వనస్థగురుకులవాసౌ శ్రుత్యైవ దర్శితౌ భవతః ॥౩౪౧॥ తస్మాదిహాశ్రమాణాం సర్వేషామపి సమాననిర్దేశాత్ । ప్రతివత్తిరత్ర తేషాం సముచ్చయే నాథ వాపి కల్పేన ॥౩౪౨॥ ఇతరేషామితి సూత్రే బహువచనం యద్ద్వయోః ప్రయుక్తం తచ్చ । భవతి కిల వ్యక్తిభేదాపేక్షమనుష్ఠాతృభేదవాపేక్షం ॥౩౪౩॥

౫౦। అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్

తస్మాద్బ్రాహ్మణ ఇతి బృహదారణ్యశ్రూయతే హి యద్బాల్యం । తత్రానుష్ఠేయతయా బాల్యం యచ్చ ప్రవిష్టం తదిదం ॥౩౪౪॥ బాలస్య భావ ఇతి వా కిం వా బాలస్య కర్మ బాల్యం స్యాత్ । తద్ధి తలభ్యస్య వయోవస్థారూపస్య బాలభావస్య ॥౩౪౫॥ ఇచ్ఛాతో మష్టాతుమశక్యత్వాద్బాలకర్మ బాల్యం స్యాత్ । తద్బాలచరితముపపదమూత్రపురీషత్వమన్యదథవా కిం ॥౩౪౬॥ యద్వా దంభదర్పరాహిత్యేనాంతరభావశుద్ధిరూపం స్యాత్ । ఇతి సందేహే తత్ర బాల్యమిదం బాలచరితమితి యుక్తం ॥౩౪౭॥ యథాకామచారవాదభక్షణోపపదమూత్రకృత్యమిత్యాది । లోకప్రసిద్ధమేతద్బాల్యం తద్గ్రహణమిహ భవేద్యుక్తం ॥౩౪౮॥ నను కామచారతాద్యాశ్రయణే పతితో భవేదసావితి చేత్ । నాసౌ దోషో విద్యాబలేన సన్న్యాసినః కదాచిదపి ॥౩౪౯॥ వచనప్రామాణ్యా

స్వపుహింసాదిష్వివహి దోషపరిహారాత్ । ఏవం పాణ్డిత్యే బ్రూతే బాల్యం నైవేహ బాలచరితమితి ॥ ౩౫౦ ॥ ఇహ బాల్యశ
బ్దతః ఖల్వవిరుద్ధార్థే ప్రతీయమానేపి । తస్మింశ్చ లభ్యమానే గత్యన్తరసంభవేపి వచనస్య ॥ ౩౫౧ ॥ ఆపాతప్రతిపత్త్యై
విద్యన్తరబలాంగకల్పనానుచితా । యచ్చ ప్రధానసహకారి స్యాదంగం విధీయతే తద్ధి ॥ ౩౫౨ ॥ సన్న్యాసినాం ప్రధానం శ్ర
వణాద్యభ్యాసవివరమనుష్ఠేయం । అంగీక్రియమాణేస్మిన్ సకలేపి చ బాలచేష్టితే తేషాం ॥ ౩౫౩ ॥ న శ్రవణాదేరభ్యాసస్తస్మా
ద్బాల్యజ్ఞానాన్తరో భావః । ఆశ్రీయతే ప్రరూఢః క్రియతాదికమిహ తదేవ బాల్యమితి ॥ ౩౫౪ ॥ ఇహ చానావిష్కుర్వన్నితి సూ
త్రే సూత్రకృత్ప్రదర్శయతి । అధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరపరిఖ్యాపయన్ స్వమాత్మానం ॥ ౩౫౫ ॥ దంభాదిరహిత ఏవహి
యతిశ్చరేదితి యథా హ్యేష బాలః । నాత్మానం ప్రరూఢేన్ద్రియ ఆవిష్కర్తుమీహతేన్యత్ర ॥ ౩౫౬ ॥ ఏవమసౌ విద్వానపి
భవేద్యదైవం తదాస్య వాక్యస్య । ఉపపద్యతే ప్రధానోపకారకాంగపరిదర్శనార్థత్వం ॥ ౩౫౭ ॥ ఉక్తం హి స్మృతికారై
ర్యం చ న సన్తం న చాప్యసన్తమయం । నాశ్రుతమపి న బహుశ్రుతమపి న సువృత్తం న చాపి దుర్వృత్తం ॥ ౩౫౮ ॥ వేద న కశ్చన వి
ద్వాన్ స విప్ర ఇహ గూఢధర్మమాశ్రిత్య । తదిదమవిజ్ఞాతవ్రతమంధజడాదివదసౌ చరేదితి హి ॥ ౩౫౯ ॥ ....
౫౧ ॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్ ॥ విద్యాసాధనమేతత్సర్వాపేక్షేతి సూత్రమార
భ్య । ఉచ్చావచమవధారితమత్ర పునస్తత్ఫలాత్మికా విద్యా ॥ ౩౬౦ ॥ సిధ్యతి కిమిహైవేహ జన్మని సిధ్యత్యముత్ర వా సిధ్యే
త్ । ఇతి చింత్యతే హి తత్ర త్విహైవ సా సిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్ ॥ ౩౬౧ ॥ శ్రవణాదిపూర్వికాయా విద్యాయా మిహ న కశ్చిద
పి పురుషః । సా జాయతామముత్రేత్యభిసంధాయ ప్రవర్తతే కిన్తు ॥ ౩౬౨ ॥ అస్మిన్నేవేహ జన్మని తామభిసంధాయ తు ప్ర
వర్తతే । శ్రవణాదిమతత్సాధనయజ్ఞాదివ్యాపి చ సిద్ధయే తస్యాః ॥ ౩౬౩ ॥ తస్మాదైహికమేవ హి విద్యాజన్మేత్యత స్త్విదం
బ్రూతే । అసతి ప్రతిబంధే స్యాద్విద్యాజన్మైహికం న చేతరథా ॥ ౩౬౪ ॥ శ్రవణాదిసాధనస్య ప్రతిబంధో యది భవేదనేన పు
నః । ప్రారబ్ధకర్మణా సంజాతవిపాకేన తత్ర న హి సా స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥ యది కర్మణా నానేన ప్రతిబంధస్స్యాద్భవేదిహై
వైషా । భవతీహ దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతవశత ఏతస్య ॥ ౩౬౬ ॥ ప్రారబ్ధస్యావస్థితవిపాకతా కర్మణో న చాన్యస్మాత్ ।
ఏకస్య కర్మణః కిల విపాచకాని హి భవన్తి యాన్యత్ర ॥ ౩౬౭ ॥ తాన్యేవాన్యస్యాపి హి విపాచకానీతి నాయమేకాన్తః ।
యస్మాద్విరుద్ధఫలదాన్యపి చానేకాని తాని కర్మాణి ॥ ౩౬౮ ॥ శాస్త్రమపి కర్మణోస్య హి ఫలమిదమేవేతి తు ప్రదర్శయతి
న హి దేశం కాలం వా నిమిత్తభేదమపి తస్య కీర్తయతి ॥ ౩౬౯ ॥ సాధనవీర్యవిశేషాదేవావిర్భవతి కస్యచిచ్ఛక్తిః । తత్ప్రతిబం
ధాత్కస్యచిద్బలీయసా హి కుంఠితా భవతి ॥ ౩౭౦ ॥ నను విద్యాయామస్యామపి శేషేణాభిసంధిరిహ న భవేత్ । ఇహ
వాప్యముత్ర వా మే విద్యా స్యాదితి కథం తదితి చేన్న ॥ ౩౭౧ ॥ అభిసంధిరియమకించిత్కరా హితస్యానిరంకుశత్వేన । శ్రవ
ణాదిసాధనైరిహ విద్యా యేయం జనిష్యమాణా స్యాత్ ॥ ౩౭౨ ॥ సా విద్యా పునరత్ర ప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్య జాయేత । శ్రవ
ణాయాపీతి శ్రుతిరపి దుర్బోధత్వమాత్మనో బ్రూతే ॥ ౩౭౩ ॥ మునిరేవ వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమిహ గర్భే ।
ఇతి కథయంతి శ్రుతయస్తస్మాజ్జన్మాన్తరీయసాధనతః ॥ ౩౭౪ ॥ జన్మాన్తరేపి విద్యోత్పత్తిరియం భవతీతి ప్రమాణాత్సైవ ।
న హి గర్భస్థస్యైహికమపి విద్యాసాధనం భవేత్కించిత్ ॥ ౩౭౫ ॥ భగవద్గీతావ్యాసస్మృతిషు యథోక్తం ప్రపంచితో హి బహు
ధా । అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిమితి స ఖల్వర్జునేన పృష్టస్సన్ ॥ ౩౭౬ ॥ భగవాన్ స వాసుదేవో న హి కల్యాణకృదితీదమార
భ్య । తస్యైవ పుణ్యలోకప్రాప్తిమతస్సుకులప్రసూతిం చ ॥ ౩౭౭ ॥ అభిధాయ తత్ర తమితి ప్రక్రమ్యానేకజన్మసంసిద్ధః ।
యాతి తతో యాపరమాం గతిమిత్యుక్తార్థమేవ దర్శితవాన్ ॥ ౩౭౮ ॥ తస్మాద్విద్యా యేయం సా చేహాముత్ర వాపి జాయేత । సే
యం హి జాయమానా ప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్య జాయేత ॥ ౩౭౯ ॥ ౫౨ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవ
స్థావధృతేః ॥ ఇహ చ యథా హి ముముక్షోర్విద్యాసాధనకృతావలంబస్య । సాధనవీర్యవిశేషాద్విద్యారూపే ఫలే హి పూ
ర్వోక్తే ॥ ౩౮౦ ॥ ఐహికపారత్రికఫలభాక్కృతేః కిల భవేద్విశేషోయం । ఏవం ముక్తిఫలేప్యుత్కర్షాపకర్షప్రయుక్త ఇహ
కల్పాత్ ॥ ౩౮౧ ॥ న విశేషవర్ణనం హి యస్మాదేకరూపోహి ముక్త్యవస్థేయం । అవధార్యతే కిలేయం వేదాన్తేష్వేవమేవ స

ర్థ్వేవ॥ ౩౭౨॥ ఏకాత్మ్యకాయతస్యాత్ర హ్యైషహి భవతి ముక్త్యవస్థేయం। న బ్రహ్మణో హ్యనేకాకారత్వం తస్యైవైకలింగత్వాత్॥ ౩౭౩॥ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమితి తథైవైవ నేతి నేత్యాత్మా। నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి చైవమపరాపి॥ ౩౭౪॥ బ్రహ్మైవేదమితి శ్రుతిరిదం సర్వమితి చైవమన్యాపి। ఏవమహోశ్చ జఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృత ఇతి శ్రుతిశ్చాన్యా॥ ౩౭౫॥ యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ ప్రథయంత్యేతస్య నిర్విశేషత్వం। కిం చ యదేతద్విద్యాసాధనమత్ర స్వవీర్యవైశేష్యాత్॥ ౩౭౬॥ అనంజయేద్విశేషం కమపి చ విద్యాస్వేకఫలే స్వేవ॥ న హి విద్యాఫలముక్తౌ ముక్తిఫలం కల్ప్యసాధ్యమిహాయస్మాత్॥ ౩౭౭॥ యద్బ్రహ్మనిత్యసిద్ధం తదేవ విద్యైకసమధిగమ్యమితి। అసకృచ్ఛ్రుతం చితం నహి పరవిద్యాయాం విశేషయితుహి కశ్చిత్॥ ౩౭౮॥ స్యాదత్ర వర్ణనికర్షాత్మకోత్కృష్టాహీన ఖలు సాపి విద్యా। యావరమతః ఉత్కృష్టాస్యాత్సా విద్యా భవతి సా చ ముక్తిఫలా॥ ౩౭౯॥ తస్యాం ఖలు విద్యాయాం చిరాచిరోత్పత్తి లక్షణోఽతిశయః। భవతు తథాపి న ముక్తావతిశయ ఏవంవిధో హి కశ్చిదపి॥ ౩౮౦॥ విద్యాభేదాభావాన్న చ విద్యాఫలమపీహ భిన్నం స్యాత్। కర్మఫలే ఖలు భిదస్యాదేవ హి కర్మణామనేకత్వాత్॥ ౩౮౧॥ న తథా ముక్తిఫలాయాం విద్యాయామస్తి కశ్చిదపి భేదః। విద్యాసు సగుణాసు చ సతి గుణయోగభేదతో భేదే॥ ౩౮౨॥ తత్ర యథాస్వం ఫలభేదోఽపి స్యాత్కర్మణామివాయం హి। ఏవమేవ శ్రుతిరేవం యథాయథోపాసతే తదేవేతి॥ ౩౮౩॥ ఇహ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణవిరహాన్నాస్తి కశ్చిదపి భేదః। న హి గతిరధికాస్తీతి స్మృతిరప్యర్థం యథోక్తముపదిశతి॥ ౩౮౪॥ తదవస్థావధృతేరితి పదస్య సూత్రే ద్విరుచ్చారణం। అధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి వరం సమంజసం సకలం॥ ౩౮౫॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః॥ ౩౮౬॥ తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః॥ ౩౮౭॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసికసూత్రజాలసంగ్రథితా। భగవతికరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా॥ ౩౮౮॥ శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు॥

ఇతి తృతీయోఽధ్యాయః

అథ చతుర్థాధ్యాయః

పూర్వస్మిన్నధ్యాయే సాధనమఖిలం నిరూప్యతి స్వఫలం। ఏతస్మిన్నధ్యాయే నిరూప్యతే తేన హేతుఫలభావః॥ ౧॥ అధ్యాయయోర్ద్వయోరపి సంగతిరత్ర చ ఫలప్రసంగేన। ఉత్క్రాంతిరర్చిరాదికమార్గశ్చ విచార్యతే తదిహ॥ ౨॥ శ్రుత్యుపదిష్టం సాధనమపి సన్న్యాసాది చింతితం పూర్వం। అథాఽపవృత్త్యధిగమ్యావృత్త్యాదికమత్ర చింత్యతేఽధ్యాయే॥ ౩॥ ... ౧॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్। ప్రాయేణ సాధనాశ్రయవిచార ఏవ ప్రవర్తితః పూర్వం। అస్మిన్ పునరధ్యాయే ఫలాశ్రయస్సోయమాగమిష్యతి హి॥ ౪॥ అన్యచ్చ చింతయిష్యతి యచ్చాత్ర పునః ప్రసంగతః ప్రాప్తం। ప్రథమం తు సాధనాశ్రయవిచారశేషం తమేతమనుసరతి॥ ౫॥ ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతీహ వేదవాక్యాని। ఏవం తమేవ ధీరో విజ్ఞాయేత్యాదికాని వాక్యాని॥ ౬॥ భూయాంసి శ్రూయంతే తత్రావర్తయ్యం హి న స్విహ। శ్రుతివచనైరేతైః కిం సకృదాత్మప్రత్యయోఽత్ర కర్తవ్యః॥ ౭॥ ఉపదిశ్యతే ధవా సా వావృత్త్యైవ హి కిమత్ర కర్తవ్యః। తత్ర చ సకృదేవాసౌ కర్తవ్య ఇతీదమేవ యుక్తతమం॥ ౮॥ సకృదపి కృతే హి శాస్త్రం సఫలార్థం స్యాద్యథా ప్రయాజాదౌ। శ్రుతివచనేష్వావృత్తిశ్చ విదపి న శ్రూయతే యత్ర తస్మాత్॥ ౯॥ తస్యాం క్రియమాణాయాం కృతోఽర్థ ఏవేహ శంక్యశాస్త్రార్థః। నన్వత్ర సకృదుపదేశాపవదతి మహ్యపాక్రియంతే॥ ౧౦॥ శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం। సత్యం తథాపి యావచ్ఛబ్దమిహాపవర్తయేత్సకృచ్ఛ్రవణం॥ ౧౧॥ మననం సకృదేవ నిదిధ్యాసనమేవం న చాతిరిక్తం స్యాత్। సకృదుపదేశే వేదోపాసీతేత్యాదికే హి నావృత్తిః॥ ౧౨॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యావృత్తిరవశ్యమత్ర కార్యేతి। దర్శనసాధనవిధయోఽసకృదుపదిశ్యంతే యస్మాత్॥ ౧౩॥ శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం। సోఽన్వేష్టవ్య ఇతి శ్రుతిరపావ్య

ర్తింపి హి సూచయత్యత్ర ॥౧౪॥ నన్వహమావచ్ఛిన్నంత్వయమాత్మార్థయేదితీ వ్యాఖ్యాతం । మైవందర్శనపర్యవసానానిశ్రవ
ణమననపూర్వాణి ॥ ౧౫॥ స్వస్వసాధనానిదృష్టార్థానిభవంతిహి పరంతదావృత్త్యా । తండులనిష్పత్త్యవసానాన్యవఘాతాది
సాధనానియథా ॥౧౬॥ అపిచోపాసనమపియద్యచ్ఛాస్త్రేధ్యానసంతతేః తదపి । నియతావృత్తిగుణైవక్రియాభవేన్మానసీహి
యాంతస్థా ॥ ౧౭ ॥ లోకేహిగురుముపాస్తేరాజానముపాస్తఏవమాదౌహి । సహ్యేవముచ్యతేయోనుగచ్ఛేద్విద్ధితత్ప
రోనువర్తేత ॥౧౮॥ ప్రోషితనాథాధ్యాయతిపతిమిత్యాదౌనిరంతరస్మరణా । యాసోత్కంఠాహిపతింప్రత్యేవంసాభి
ధీయతేలోకే ॥౧౯॥ లింగాచ్చవిద్యుపాస్త్యోరవ్యతిరేకేణచప్రయోగోపి । వేదాంతేష్వహవిదినోపక్రమ్యోపాస్తినో
పసంహరతి ॥౨౦॥ యస్తద్వేదేత్యాదౌవిదినోపక్రమోయముపలబ్ధః । యాందేవతాముపాస్స ఇతిహ్యుపసంహృతిరు
పాస్తినాదృష్టః ॥ ౨౧ ॥ ఏతద్వహంసవాక్యంయస్తద్వేదేతిదర్శితంతత్ర । యద్వేదసఖలురైక్వోస్మైరైక్వాదన్యోపియ
శ్చతద్వేద ॥౨౨॥ తత్పాఠితత్త్వవిద్యాఫలేహిసర్వమపిచాంతరేవస్యాత్ । ఏవంమయాసరైక్వోహ్యభ్యుత్కృష్టత్వేనక
థితఇతివచనం ॥౨౩॥ హంసంప్రతిహంసాంతరవచనంజానశ్రుతిస్తదాకర్ణ్య । గత్వారైక్వంథౌజాపోజ్నివాదానుమ
ఇతీదమిహవాక్యం ॥౨౪॥ ఏతాంహిరైక్వయదితాంహిభగవోమేనుశాధిహీత్యేవం । ఏవముపక్రమ్యోపాస్తినాహివి
దినోపసంహృతంతత్ర ॥౨౫॥ శ్రుత్యంతరేమనోబ్రహ్మేత్యాదౌపునరిహోపసంహారః । ఏవంవేదేతితథోపాసీతేతిహ్యు
పక్రమోదృష్టః ॥౨౬॥ సగుణస్యనిర్గుణస్యచసాక్షాత్కారేవేదిహావృత్తిః । సిద్ధాశ్రౌతీదృష్టార్థాచతథాశ్రవణమ
ననయోరేవం ॥౨౭॥ సకృదుపదేశేప్యపిచేదావృత్తిస్స్యాదసకృదుపదేశే । ఇహతనసిద్ధ్యేత్సాతస్మాదావృత్తిరత్ర
యుక్తైవ ॥౨౮॥ ॥లింగాచ్చ॥ లింగమపిదర్శయతితామావృత్తింతదిదమత్రవిజ్ఞానే । ఉద్గీథవిషయకం
ప్రస్తుత్యాదిత్యాయమేషఉద్గీథః ॥౨౯॥ ఇత్యేతదేకపుత్రత్వాత్మకదోషేణఖల్వహాపోద్య । రశ్మీంస్త్వంపర్యావర్తయా
త్కౌషీతకిస్స్వపుత్రమిదం ॥౩౦॥ విదధద్బహుపుత్రత్వాయచరశ్మిబహుత్వవిషయజ్ఞానం । సిద్ధవదేవావృత్తింసర్వే
షుప్రత్యయేషుదర్శయతి ॥౩౧॥ తత్సామాన్యాత్ప్రత్యయసామాన్యేసిద్ధ్యతీయమావృత్తిః । నన్వావృత్తిస్సాధ్యఫలే
ష్వేవప్రత్యయేషుయుక్తాస్యాత్ ॥౩౨॥ తత్సాధ్యంహిఫలంకిలతత్రైవస్యాన్నచేహసంభవతి । యన్నిత్యముక్తరూపం
బ్రహ్మపరంతత్సమర్పయత్యేషః ॥౩౩॥ యస్త్వయమాత్మప్రత్యయఇహసకృదుపాహిసీయమావృత్తిః । యదిచసకృ
చ్ఛ్రవణేనబ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతిరిహనస్యాత్ ॥౩౪॥ క్రియమాణాయామప్యావృత్తౌదుర్వారఏవదోషోయం । ననుకేవ
లంహివాక్యంసాక్షాత్కారేనసాధకంకింతు ॥౩౫॥ తదిదంహియుక్తిసహితంబ్రహ్మాత్మత్వాపరోక్షజనకంస్యాత్ । ఇతి
చేత్తర్హ్యావృత్త్యానర్థక్యంకిలసాపియుక్తిరిహ ॥౩౬॥ సకృదేవహిప్రయుక్తాస్వమర్థమనుభావయితుమలంభవతి ।
అథయుక్త్యావాక్యేనజ్ఞానంసామాన్యవిషయమేవస్యాత్ ॥ ౩౭॥ నవిశేషవిషయకంతద్యథాస్తిహృదిమేమహచ్ఛూల
మితి । వాక్యాచ్చగాత్రకంపనలింగాదపిశూలమాత్రసద్భావం ॥ ౩౮ ॥ ప్రతిపద్యతేకిలాన్యోనవిశేషంకమపిచానుభవతి
యథా । శూలేసతద్విశేషానుభవోన్యప్రత్యయవర్తకోభవతి ॥౩౯॥ ఆవృత్త్యైనేనదర్థస్స్యాదితిచేదేవమపిచదోషస్స్యా
త్ । తావన్మాత్రేక్రియమాణేపిజ్ఞానోదయోయతోనభవేత్ ॥౪౦॥ యోహౌసకృత్ప్రయుక్తాభ్యామేతాభ్యాంహిశాస్త్రయు
క్తిభ్యాం । నైవావగమ్యతేసోశతకృత్వోపిప్రయుజ్యమానాభ్యాం ॥౪౧॥ నహిశక్యతేవగంతుంతస్మాత్స్యాత్తత్రశాస్త్రయు
క్తిభ్యాం । ప్రతిపాద్యతేవిశేషోయదివాసామాన్యముభయథాపిపునః ॥౪౨॥ ఏతేసకృత్ప్రయుక్తేస్వఫలంకుసుతోనకించి
దావృత్త్యా । ఏతేహిశాస్త్రయుక్తీసకృత్ప్రయుక్తేహికస్యచిత్పుంసః ॥౪౩॥ నోత్పాదయతోనుభవంకదాపిచేతితుమ
శక్యతేవక్తుం । యోనవిచిత్రప్రజ్ఞాఃప్రతిపత్తారోభవంతిలోకేస్మిన్ ॥ ౪౪॥ అపిచానేకాంశయుతేసామాన్యవిశేషవతిప
దార్థేహి । అవధానేనైకేనైకమంశమన్యేనచాన్యమంశమపి ॥ ౪౫॥ అవధారయతిహిలోకేయస్మైవిదీర్ఘతాప్రపాఠక
గ్రహణే । తత్రాభ్యాససస్యఫలస్యైవంనిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥౪౬॥ బ్రహ్మణ్యనుభూత్యుదయేతస్మాదావృత్తిరనువి
హితైవాత్ర । ఇతిచేదావృత్త్యానర్థక్యంతంప్రతిభవేద్యఈదృక్స్యాత్ ॥౪౭॥ సకృదుక్తమేవతత్త్వమసీతిబ్రహ్మానుభవి

ఘమిహాశక్తః । యస్తు నశక్నోతి పునస్తం ప్రతీయస్తైః హీయమావృత్తిః ॥౪౮॥ తత్రచ్ఛాందోగ్యే తత్త్వమసీతి శ్వేతకేతు ముపదిశ్య । సహిభూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్విత్యేవం పరిచోద్యమాన ఏవ పునః ॥౪౯॥ ఉద్దాలకో హి తత్తచ్ఛంకాయాః కారణం నిరాకృత్య । నవకృత్వస్తత్త్వమసీత్యేవం హి శ్వేతకేతుమాచఖ్యౌ ॥౫౦॥ ననుసకృదుక్తం తత్త్వమసీతి నశక్నోతి తదనుభావయితుం । యది తర్హి నైవ శక్ష్యతి తదేవ చ్ఛావర్త్యమానమపి వాక్యం ॥౫౧॥ ఇతి చేన్నాసౌ దోషో దృష్టేన హ్యనుపపన్నమిహ [illegible] । దృశ్యతే పదసకృచ్ఛ్రుతవాక్యాన్మందప్రతీతమర్థం హి ॥౫౨॥ ఆవర్తయం స్తమేవ హి సమ్యక్ప్రతిపద్యమాన ఇహ లోకే । అపి చ యదేతత్ తత్త్వమసీతి తదేతత్త్వమర్థరూపస్య ॥౫౩॥ ఇహ తత్పదార్థభాషం బ్రూతే కిల తత్పదేన దత్ప్రకృతం । సద్బ్రహ్మేక్షితృ జగతః కారణమభిధీయతే హి తత్పునః ॥౫౪॥ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధం హి । తత్రానందాదిపదైర్జన్మాదివికారాః నివర్తితా ఏవం ॥౫౫॥ అస్థూలాదిపదైర్ధర్మాః స్థౌల్యాద్యా అపి నివర్తితా ఏవ । విజ్ఞానాదిపదైరపి చైతన్యాద్యాత్మకత్వమస్యోక్తం ॥౫౬॥ వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోనుభవరూప ఇహ యోయం సోయం హి తత్పదార్థో వేదాంతాభిజ్ఞేషు ప్రసిద్ధో హి ॥౫౭॥ ఏవం త్వమర్థ ఏవ శ్రోతుర్దేహప్రదేశాదారభ్య । ప్రత్యక్త్వయా చ చేతనరూపతయా చావధారితో భవతి ॥౫౮॥ ప్రతిబద్ధా వేతౌ ద్వావేషామజ్ఞానసంశయాద్యైస్తైః । తేషాం తత్త్వమసీతి ప్రమాం జనయితుం న శక్నోతి ॥౫౯॥ యేన పదార్థజ్ఞానాయత్తం వాక్యార్థగోచరం జ్ఞానం । తేన పదార్థవివేకాయైవ తేషాం ప్రత్యావశ్యమేష్టవ్యః ॥౬౦॥ సోయం హి శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసో యద్యపి నిరంశ ఏవాత్మా । సర్వం తథాపి తస్మిన్ దేహేంద్రియవిషయవేదనారూపం ॥౬౧॥ అధ్యారోపితమేతత్ బహ్వంశత్వం హి తత్ర చైకేన । అవధానేనైకాంశం తథాపరేణాపరం త్వపోహతి హి ॥౬౨॥ ఇతి తు క్రమవత్యేషా ప్రతిపత్తిః పరమసాధనం హ్యస్యాః । స్యాదాత్మప్రతిపత్తేరిత్యావృత్తిర్హి తత్ర సఫలైవ ॥౬౩॥ యేషాం నిపుణమతీనాం న ప్రతిబంధోస్తి సంశయాజ్ఞానైః । తే శక్నువంతి సకృదుక్తమపి చ వాక్యార్థమేతదనుభవితుం ॥౬౪॥ స్యాదేవానర్థక్యం తాన్ప్రతి తత్ర చ నచైవ యముపదిష్టా । సకృదుత్పన్నాప్యప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయేత్తేషాం ॥౬౫॥ నను యది కస్యచిదేవం ప్రత్యక్తత్త్వమిహాయుక్తమిదమఖిలం । దృష్టా దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిర్బలవతీ హి సర్వస్య ॥౬౬॥ ప్రతిపద్యేత కథం వా దుఃఖిత్వాదేరభావమితి చేన్న । దుఃఖిత్వాద్యభిమానో యోసౌ దేహాభిమానవన్మిథ్యా ॥౬౭॥ ప్రత్యక్షమేవ తదిదం దేహే హి కేనాపి పీడ్యమానేహి । అహమేవ పీడితోస్మీత్యేవం మిథ్యాభిమాన ఇహ దృష్టః ॥౬౮॥ బాహ్యేష్వపి పుత్రాదిష్వేవం సంతప్యమానగాత్రేషు । సంతప్తోస్మ్యహమేవేత్యధ్యారోపోయమిహ యథా దృష్టః ॥౬౯॥ స్వాత్మని దుఃఖిత్వాద్యభిమానో మిథ్యాప్రతీతిరేవ తథా । బహిరుపలభ్యతయైతచ్చైతన్యాద్దుఃఖితాదనైవాంతః ॥౭౦॥ దుఃఖిత్వాదేర్యస్మాదనువృత్తిర్దృశ్యతే న సౌషుప్తే । చైతన్యస్యైవ సుషుప్తావప్యనువృత్తిం సమామనంతి హ ॥౭౧॥ బృహదారణ్యకవాక్యే పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీత్యాదౌ । తస్మాచ్చ సకలదుఃఖవివర్జితచైతన్యరూప ఏవాహం ॥౭౨॥ ఇత్యేవమాత్మానుభవో భవేన్న చాత్మానమేవమనుభవతః । అవశిష్యతే హి కిమపి చ కృత్యమితి యం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥౭౩॥ కిం ప్రజయేత్యాద్యా సాపి ద్యుపకర్తవ్యవిరహముపదిశతి । యస్త్వాత్మరతిరితి స్మృతిరపి కృత్యాభావమాత్మవిదర్శయతి ॥౭౪॥ యస్య త్వాత్మానుభవో నైవం జాయేత ఝటితి తం ప్రతి హి । ఉక్తానుభవాయావృత్తిర్హ్యభ్యుపగమపపభవతి సఫలాత్ర ॥౭౫॥ వాక్యార్థాన్ప్రత్యాయ్య చ నైవావృత్తౌ ప్రవర్తయేదేనం । నైవోద్వహంతి కన్యాం వరయిత్వా సైవ కేవలం వృద్ధాః ॥౭౬॥ యః పునరత్ర నియుక్తః కర్తారం తమన్యతే న్వహమాత్మానం । తస్య బ్రహ్మాత్మప్రత్యయవిపరీతప్రత్యయో భవేన్నియతః ॥౭౭॥ యో వాక్యార్థమతత్ప్రతిభానాన్మతిమాంద్యతో జిహాసేత్తు । తస్యైతస్మిన్నర్థే యత్నైవమనపోభవేత్ స్థిరీకారః ॥౭౮॥ ఆవృత్త్యాపోవాహోయుక్త్యాతమిమం ప్రవర్తయేత్తస్మాత్ । అవృత్తిర్యుక్తైవ హి పరవిషయే ప్రత్యయేపి [illegible] ॥౭౯॥ ౩॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ ॥ యస్మాత్ప్రోక్తవిశేషణ [illegible] మాత్మానరూపితస్సహి కిం । అహమిత్యేవ గ్రాహ్యః కిం వాన్యగ్రాహ్యమదన్యమవేతి ॥౮౦॥ సంప్రతి విచార్యతే నన్వతి [illegible] యోయముపనిరతః । అయమాత్మా బ్రహ్మేతి శ్రుతివాక్యైర్లక్ష్యమేతయోరితి హి ॥౮౧॥ నిర్ణీతమేవ పూర్వం శ

బ్రాదేవేతిసూత్రితి చేన్న। ముఖ్యోయమాత్మశబ్దో భవతి కిల ప్రత్యగాత్మపరత్వాత్ ॥౮౨॥ జీవేశయోరభేదేఽత్ర పరతా స్యాన్న చైతయోర్భేదే। ఉపలభ్యతేహి భేదశ్శ్రుత్యా ప్రత్యక్షతస్తయోరత్ర ॥౮౩॥ తస్మాదయమాత్మేతి శ్రుతేహి నగౌణార్థతా పరం యుక్తా। అత ఇహ శంకాయుక్తా తత్రచ యుక్తిస్సఏవ పతుస్స్యాత్ ॥౮౪॥ మత్స్వామీతి గ్రాహ్యః పరమాత్మా నాహమితి యతశ్శాస్త్రే। అపహతపాప్మా భవతిహి విపరీతగుణోయతశ్చ శారీరః ॥౮౫॥ యదిచేశస్సంసారీ నిరీశతా తత్ర భవతి దుర్వారా। శాస్త్రానర్థక్యమపి స్యాత్సంసార్యేవ యదిచ పరమాత్మా ॥౮౬॥ తస్యాధికారివిలోపాదనర్థకం శాస్త్రముభయథైవ స్యాత్। తస్మాదిహ భేదస్య ప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధత్వాత్ ॥౮౭॥ ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం తాదాత్మ్యభావనేయం స్యాత్। సంసారిణః పరాత్మా కదాచిదపి నేహ భవతి ముఖ్యాత్మా ॥౮౮॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యాత్మేతి గ్రాహ్య ఇహ పరాత్మేతి। యస్మాదిహ జాబాలాః పరమాత్మప్రకరణేతమాత్మానం ॥౮౯॥ త్వం వా అహమస్మీతి హ్యుపగచ్ఛంత్యేనమాత్మభావేన। అన్యేతథైవ చాహం బ్రహ్మాస్మీత్యాదినా వదంత్యత్ర ॥౯౦॥ ఇత్యాత్మత్వోపగమాదృశ్యం తే గ్రాహయంతి చాప్యేనం। తస్మాత్త్వేనైవ పరాత్మానం వేదాంతవాక్యజాలాని ॥౯౧॥ ఏష త ఆత్మా సర్వాంతర ఇత్యాదీని చైవమన్యాని। ఏవ త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి తద్వదపి స ఆత్మేతి ॥౯౨॥ తత్త్వమసీత్యాదీని చ వాక్యాని గ్రాహయంతి చాత్మేతియాని। ప్రతిమాన్యాయేనేదం ప్రతీకదర్శనమితీహ యదుక్తం ॥౯౩॥ తచ్చన వాక్యస్యాస్య చ వైరూప్యాద్గౌణతా ప్రసంగాచ్చ। యత్ర ప్రతీకదృష్టిస్సకృదేవహి తత్ర వచనమేతత్స్యాత్ ॥౯౪॥ తచ్చ మనో బ్రహ్మేదిత్యో బ్రహ్మేత్యాది దృశ్యతే వాక్యం। త్వం వా అహమస్మి భగవోఽస్వహమితీహ దృశ్యతే ద్వైతం ॥౯౫॥ తస్మాదిహ ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదవిధిస్స్యాత్। కించేహ భేదదృష్ట్యపవాదపరా శ్రుతయ ఏవ దృశ్యంతే ॥౯౬॥ అథ యోఽన్యామిత్యేషా హ్యన్యోసావన్య ఇతి తథైవేయం। మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యా భేదమపవదంత్యేతాః ॥౯౭॥ నాన్యోన్యాత్మత్వం స్యాద్విరుద్ధగుణయోరితీహ యదుక్తం। నాసౌ దోషో మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తా విరుద్ధగుణతేయం ॥౯౮॥ యచ్చోక్తమీశ్వరాభావస్స్యాదితి దూషణం న చైతత్స్యాత్। శాస్త్రప్రామాణ్యాదిష్వనభ్యుపగమాచ్చ నేహ తద్భవతి ॥౯౯॥ ప్రతిపాద్యతే న సంసార్యాత్మత్వం కిల పరాత్మనః కింతు। సంసారిణోఽపి సంసారిత్వాపోహేన చేశ్వరాత్మత్వం ॥౧౦౦॥ ఏతావదేవ నాన్యత్తస్యేదిత్ర ప్రతిపిపాదయిషితం హి। ఏవం సత్యద్వైతేశ్వరస్య చాపహతపాప్మతాదిగుణః ॥౧౦౧॥ సిధ్యేచ్చాశరీరస్య తు విపరీతగుణత్వం భ్రమమిత్యేతి। ఉభయం వ్యవస్థితం స్యాద్యదపి హ్యధికార్యభావ ఇత్యుక్తం ॥౧౦౨॥ ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి చ తదపీహ పరిహృతం భవతి। ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్సంసారిత్వం భవేద్ధి తస్య ॥౧౦౩॥ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపి చ సంసారివిషయ ఏవ స్యాత్। దర్శయతి ప్రత్యక్షాద్యభావమస్య ప్రబోధసమయే హి ॥౧౦౪॥ యత్ర త్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరేషా నను యదా ప్రబోధే హి। ప్రత్యక్షాభావశ్చేచ్ఛ్రుతేరభావోఽపి న కుత ఇతి చేన్న ॥౧౦౫॥ ఇష్టత్వాదత్ర పితాపి తేత్యవశ్రుత్యా దర్శితశ్రుత్యా। వేదా అవేదా ఇత్యాదినా శ్రుతేరప్యభావ ఇహ యస్మాత్ ॥౧౦౬॥ కస్యాయమప్రబోధో య ఏష సంసారమూలమితి చేన్న। యస్త్వం పృచ్ఛసి తస్యైవేతి వదామః పునర్యదాత్వేవం ॥౧౦౭॥ అహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా స్యాత్కథమిహాప్రబోధ ఇతి। యద్యేవం ప్రతిబుద్ధస్త్వమసి న కస్యచిదిహాప్రబోధస్స్యాత్ ॥౧౦౮॥ యదపి హ్యవిద్యయా ఖల్వాత్మన ఏతస్య సద్వితీయత్వాత్। అద్వైతానుపపత్తిర్దోష ఇతీహ ప్రజల్పితం కైశ్చిత్ ॥౧౦౯॥ తదపి చ సర్వస్యానిర్వచనీయత్వేన పరిహృతం భవతి। తస్మాత్పరమాత్మన్యాత్మేత్యేవమనోదధీత నేతరథా ॥౧౧౦॥ ప్రత్యక్షాద్వైతస్యాప్యవిరోధపరిహారశ్చ హాకృతో యోసౌ। అవిరోధాధ్యాయే స హి యుక్తః స్యాన్నేహ యుజ్యతే త్వాపి ॥౧౧౧॥ ఆత్మైక్యపరశ్రుత్యవిరోధావధృతిర్యతస్సమాథోపి హి స్యాత్తే వల్యాంతర్యంగంతస్మాత్తత్సంగతిర్ప్స వేదత్ర ॥౧౧౨॥ ....

౪॥ న ప్రతీకే నహి సః॥ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాకాశో బ్రహ్మేతి చైవమాదీని। ఆదిత్యో బ్రహ్మేతి చ నామ బ్రహ్మేతి చైవమాదీని ॥౧౧౩॥ అధ్యాత్మం త్వధిదైవం ప్రతీకవిషయాణ్యుపాసనానీహ। శ్రూయంతే తత్రాయం సందేహస్స్యాదుపాసనేష్వేషు ॥౧౧౪॥ కర్తవ్యా కిమిహాత్మగ్రహణానవేతి హ భవతి యుక్తోయం। తేష్వాత్మగ్రహణ

వ బ్రహ్మపశంస్రతిషు చాత్మభావేన॥ ౧౧౫॥ యేన ప్రసిద్ధమేవహి కిం చ మనః ప్రభృతయః ప్రతీకాశ్చ। బ్రహ్మవికారాస్తే న బ్రహ్మత్వే చాత్మతాపి తేషాం స్యాత్॥ ౧౧౬॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే ప్రతీకవర్గే న చాత్మమతిరితిహి। స్వత్వస్యాత్మత్వేనా కలయేత్స ఉపాసకో న చేమాని॥ ౧౧౭॥ బ్రహ్మవికారత్వేన బ్రహ్మత్వాదాత్మతేతి యత్ప్రోక్తం। తదిదమయుక్తం యస్మాత్ప్రతీకవిలయప్రసంగ ఇహ భవతి॥ ౧౧౮॥ యద్బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యమిహ వికారస్య న ఖలు తద్యుక్తం। యదితద్బాధే నైక్యం ప్రతీకబాధామపాస్తి విధిబాధః॥ ౧౧౯॥ స్యాదేవం చేత్తస్య చ కుతః ప్రతీకత్వమాత్మమతిరపి వా। కర్తృత్వాదేర నిరాకరణేనోపాసనావిధిర్భవతి॥ ౧౨౦॥ తద్బాధేన బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం దర్శితం హి పూర్వత్ర। అత్ర కిల బాధమూల బ్రహ్మైక్య జ్ఞానమేతదాలంబ్య॥ ౧౨౧॥ ఏతేషు చ ప్రతీకేష్వహం గ్రహోపాస్తికల్పనానుచితా। యస్మాదుపాసకోయం సమస్తప్రతీకైర్న తత్ర చాత్మమతిః॥ ౧౨౨॥ న హి రుచకస్వస్తికయోరితరేతరరూపతా కదాపి స్యాత్। తస్మాదిహ ప్రతీకేష్వాత్మమతిం న స కదాచిదపి కుర్యాత్॥ ౧౨౩॥ ❀ ౫॥ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్। ❀ తేష్వేవోదాహరణేష్వయమపరస్సంశయో భవత్యేవం। బ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కిమిహాదిత్యాదిదృష్టయః కిం వా॥ ౧౨౪॥ ఆదిత్యాదిష్వేవాధ్యసితవ్యా బ్రహ్మదృష్టిరియమితిహి। ఆదిత్యో బ్రహ్మ మనో బ్రహ్మేత్యాదౌ హి దృశ్యతే చైతత్॥ ౧౨౫॥ సామానాధికరణ్యం హ్యాదిత్యబ్రహ్మశబ్దయోస్తత్ర। తదిదం సామానాధికరణ్యం నైవాంజసం భవేదనయోః॥ ౧౨౬॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిపదానామర్థాంతరపరత్వాదిహ యస్మాత్। గౌరశ్వ ఇతి న సామానాధికరణ్యం కదాచిదపి భవతి॥ ౧౨౭॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిషు ననుదృష్టో హి ప్రకృతివికృతిభావోయం। తేన చ సామానాధికరణ్యం స్యాన్మృద్ఘటవత్తేషాం॥ ౧౨౮॥ ఇతి చేద్వికారవిలయే ప్రకృతిసమానాధికరణతా యుక్తా। స్యాదిహ తతః ప్రతీకాభావః పరమాత్మవాక్యమేతత్స్యాత్॥ ౧౨౯॥ ఏవం చ తత్ర పునర్బాధ్యేతోపాసనాధికారోయం। వ్యర్థమిహ పరిమితవికారోపాదానం యదేవృశం తస్మాత్॥ ౧౩౦॥ వటుకేయమిహ వైశ్వానరణత్యాదిషు కిల యత్నైవ చాన్యత్ర। సంభావితే న్యదృష్ట్యధ్యాసే కాధ్యస్యతే హి కిం దృష్టిః॥ ౧౩౧॥ ఇతి సందేహే తత్రానియమో న్యాయ్యః ప్రతీయతే యస్మాత్। శాస్త్రం హి కించిదపి నానియామకం నోపలభ్యతే చాత్ర॥ ౧౩౨॥ అథవా బ్రహ్మణ్యాదిత్యాదీనాం దృష్టయో భవేయురిహ। బ్రహ్మోపాసితమేవం న త్వాదిత్యాదిదృష్టిభిర్భవతి॥ ౧౩౩॥ ఫలవద్బ్రహ్మోపాసనమితి కిల దృష్టా హి శాస్త్రమర్యాదా। తస్మాదాదిత్యాదిషు న యుజ్యతే బ్రహ్మదృష్టిరిత్యేవం॥ ౧౩౪॥ ప్రాప్తే హ్యాదిత్యాదిషు యుక్తేహ బ్రహ్మదృష్టిరితి వక్తి। ఉత్కర్షేణాదిత్యాదయో హి దృష్టా భవంతి యద్యేవం॥ ౧౩౫॥ ఉత్కృష్టదృష్టిరధ్యసితవ్యా హి నికృష్టవస్తుని త్యేవం। లోకన్యాయో దృష్టః క్షత్తరి దృష్టా హి రాజదృష్టిరియం॥ ౧౩౬॥ అనుగంతవ్యస్సోయం విపర్యయే ప్రత్యవాయ ఏవ స్యాత్। నైవహి నికృష్టదృష్ట్యధ్యాసేన నికృష్టతాం గతస్యాస్య॥ ౧౩౭॥ శ్రేయస్సాధనతా స్యాదుత్కృష్టస్యాప్యుపాస్యమానస్య। శాస్త్రప్రామాణ్యాన్ననుసహ్యత్ర ప్రత్యవాయశంకా స్యాత్॥ ౧౩౮॥ న్యాయేన లౌకికేన చ న దృష్టిరేషా నియంతుమిహ యుక్తా। యస్మాదేషా దృష్టిశ్శ్రేయోయుక్తో న దోష ఇహ చేన్న॥ ౧౩౯॥ నిర్ణీతే శాస్త్రార్థే యదుక్తమేతత్తదేవమేవ స్యాత్। సందిగ్ధే కిల తస్మిన్ తన్నిర్ణేతుం హి లౌకికో న్యాయః॥ ౧౪౦॥ ఆశ్రయణీయో భవతి హి న విరోధస్స్యాత్తు తచ్ఛబ్దవత్త్వత్ర। ఉత్కృష్టవిషయదృష్ట్యధ్యాసే తేనావధార్యమాణే హి॥ ౧౪౧॥ న నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యాత్ర పునః ప్రత్యవాయముపగచ్ఛేత్। ఇతి యుజ్యతే హి కించాదిత్యమనోవిద్యుదాదిశబ్దానాం॥ ౧౪౨॥ ప్రాథమ్యాచ్ఛ్రుత్యాదిహ ముఖ్యార్థగతత్వం యతో భవేదేవం। తైస్స్వార్థవృత్తికైరవరుద్ధాయాం ప్రథమతో ధియాం చాస్యాం॥ ౧౪౩॥ పశ్చాద్వర్తమానో హి బ్రహ్మపదస్య చ న ముఖ్యయా వృత్త్యా। సామానాధికరణ్యం స్యాదితి తద్దృష్టిర్విధీయతే త్ర॥ ౧౪౪॥ కించ బ్రహ్మపదస్యేతిపరత్వే నైవ పదయుక్తోర్థః। బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇతి చ బ్రహ్మేత్యాదేశపదమాదౌ హి॥ ౧౪౫॥ ఉచ్చారయంతి సర్వత్రైతే పరం బ్రహ్మశబ్దమిహ శుద్ధం। ఆదిత్యాదీన్ శబ్దాన్ సత్యే యథా శుక్తికాం హి రజతమితి॥ ౧౪౬॥ ప్రత్యేతి త్యాదౌ కిల శుక్తిపరో భవతి శుక్తికాశబ్దః। రజతప్రతీతిలక్షకపవాసాత్ర రజతశబ్దస్స్యాత్॥ ౧౪౭॥ అత్రాపి తాస్స్రితియాద్బ్రహ్మేతి గమ్యతే హి ఫాన్యార్థః। కించేహ వాక్యశేషో హ్యాదిత్యాదీనుపాస్యమానాహ॥ ౧౪౮॥ ఏవం విద్వా

నావిత్యం బ్రహ్మేత్యాదినా ప్రదర్శయతి । బ్రహ్మోపాసనమిహ ఖల్వాదరణీయం ఫలార్థమితి యద్యపి ॥ ౧౪౯ ॥ తదయుక్తమేవ యస్మాదాదిత్యాదేరుపాస్యతావగమః । బ్రహ్మైవ దాస్యతే ఫలమిత్యాద్యుపాసనేషు యథా ॥ ౧౫౦ యస్మాత్పరమాత్మా సర్వాధ్యక్షో భవేత్స ఫలదాతా । ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యస్మిన్ సూత్రే ప్రపంచితం హ్యేతత్ ॥ ౧౫౧ ॥ తస్యోపాస్యత్వం తద్వదేతస్యాధ్యారోపణం ప్రతీకేషు । ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం తదిదమూహ్యాపపన్నమేవాస్య ॥ ౧౫౨ ॥ ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః ॥ ఇహ చ య ఏవాసౌ తపతీతి చ లోకేషు పంచవిధమితి చ । ఏవం సప్తవిధం సామోపాసీతేతి చ దృష్టేషు ॥ ౧౫౩ ॥ ఇయమేవర్గగ్నిః సామేత్యాదిశ్రుతినిదర్శితేష్వపి చ । అంగాశ్రితేషు తదుపాసననివహేష్వసంశయోఽయం స్యాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ ఆదిత్యాదావుద్గీథాదీనాం కృష్టదృష్టయో భవేయురిహ । కింవోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదీనాం హి దృష్టయస్స్యురితి ॥ ౧౫౫ ॥ ఇహ నియమకారణస్యానుపలంభాదనియమో భవేద్యుక్తః । న హ్యత్ర బ్రహ్మణ ఇవ కస్యచిదుత్కృష్టతేయముపలబ్ధా ॥ ౧౫౬ ॥ అపహతపాప్మత్వాదిభిర్గుణైరశేషకారణత్వాచ్చ । ఆదిత్యాదిభ్యో హి బ్రహ్మణ ఉత్కృష్టత్వం భవేన్న చేహాపి ॥ ౧౫౭ ॥ ఆదిత్యోద్గీథాదీనాం తు వికారత్వధర్మసామాన్యాత్ । నైకత్ర హి కశ్చిదుత్కర్షవిశేషావధారణే హేతుః ॥ ౧౫౮ ॥ అథవా నియమేనైవోద్గీథాదీనాం హి దృష్టయస్స్యురిహ । ఆదిత్యాదావుద్గీథాద్యా హి యతః కర్మరూపాస్స్యుః ॥ ౧౫౯ ॥ ఫలదాయినీ హి శక్తిః కర్మణ ఏవేతి శాస్త్రముపదిశతి । ఉద్గీథాద్యాత్మతయా హ్యాదిత్యాద్యా ఉపాస్యమానా హి ॥ ౧౬౦ ॥ ఉద్గీథాద్యాత్మకతాం నీతాః ఫలహేతవో భవిష్యంతి । ఇయమేవర్గగ్నిః సామేత్యాదావృశ్యతే తత్రైవైతత్ ॥ ౧౬౧ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యాద్యుచ్చవాక్యమిహ । ఋక్ఛబ్దేన హి తత్ర చ పృథివీం నిర్దిశతి సామశబ్దేన ॥ ౧౬౨ ॥ అగ్నిం చ సహ హి పృథివ్యగ్న్యోరేవర్క్సామదృష్టిపక్షే స్యాత్ । ఋక్సామ్నోః పునరనయోర్న ఖలు పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేఽపి ॥ ౧౬౩ ॥ ఉక్తం హి రాజదృష్టినిమిత్తాదుపచర్యతే కర్తాదిరపి । తత్ర కిల రాజశబ్దో న తత్రైవ తత్త్వశబ్ద ఇహ రాజ్ఞి ॥ ౧౬౪ ॥ ఋక్సామయోర్యది స్యాదత్ర పృథివ్యగ్నిదృష్టిరేవ తదా । నైవ పృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపదప్రయోగ ఇహ యుక్తః ॥ ౧౬౫ ॥ లోకేషు పంచవిధమితి దృష్టా లోకేషు సప్తమీ హి తయా । హింకారప్రతిహారప్రస్తావోద్గీథనిధనభేదేన ॥ ౧౬౬ ॥ పంచవిధస్య చ సామ్నో లోకేషూపాస్యతా ప్రతీతిస్స్యాత్ । ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమితి చైవమేవ స్యాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ ప్రథమం నిర్దిష్టేష్వాదిత్యాదిషు చరమభాగనిర్దిష్టం । బ్రహ్మాధ్యసితవ్యమితి ప్రపంచితం తత్ప్రధానవాక్యేహి ॥ ౧౬౮ ॥ ఏవమిహాపి పృథివ్యాదయ ఏతే ప్రథమతో వినిర్దిష్టాః । హింకారాద్యాస్త్వపరమం పృథివీ హింకార ఏవమాద్యాసు ॥ ౧౬౯ ॥ శ్రుతిషు తతో నంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిరితి ప్రాప్తే । బ్రూతే హ్యంగేష్వేతేష్వత్రాదిత్యాదిమతయ ఏవేతి ॥ ౧౭౦ ॥ ఏవం చేదుపపన్నం ఫలహేతుత్వం యదత్ర విద్యాయాః । ఉద్గీథాదిషు సంస్క్రియమాణేష్వేతేషు మతిభిరేతాభిః ॥ ౧౭౧ ॥ శ్రుతిరిహ కర్మసమృద్ధిం దర్శయతి యదేవ విద్యయేత్యాద్యా । నను సన్నికృష్టకర్మాంగద్వారాపేక్షమేవ యత్ర ఫలం ॥ ౧౭౨ ॥ భవతి హ్యుపాసనానాం తత్ర ఫలప్రాప్తయే తదంగానాం । స్యాదేవోపాస్యత్వం పునరిహ కర్మాంగమేతదనపేక్ష్య ॥ ౧౭౩ ॥ యాని చ లోకాదిఫలాన్యుపాసనాని శ్రుతాని వేదేషు । సోఽయముపాస్యవివేకస్తత్ర కథం స్యాదితీహ నాశంక్యం ॥ ౧౭౪ ॥ యస్మాత్కర్మాంగకృతస్త్వేవైతదుపాసనాధికారస్స్యాత్ । యద్వత్స్వతంత్రపశుఫలగోదోహనరూపకర్మజం హి ఫలం ॥ ౧౭౫ ॥ అంగద్వారాపేక్షం భవతి తథైవ హ్యుపాసనేష్వేషు । లోకాదిఫలేష్వపి కిల కర్మాంగద్వారతః ఫలం భవతి ॥ ౧౭౬ ॥ తస్మాదంగానామేవ హి సర్వత్రాప్యుపాస్యమానత్వం । ఉత్కర్షానవధృత్యా స్యాదత్రానియమ ఇతి తు యదుక్తం ॥ ౧౭౭ ॥ యేనాదిత్యాదీనాం ఫలాత్మకత్వాద్భవేదిహోత్కర్షః । కర్మాత్మకేభ్య ఉద్గీథాదిభ్యః కిల స చాయముపపన్నః ॥ ౧౭౮ ॥ శ్రుతిషు యతః కర్మఫలం హ్యాదిత్యప్రాప్తిలక్షణం దృష్టం । అపి చోద్గీథముపాసీతేతి ప్రక్రమ్య తమిహాప్యుద్గీథం ॥ ౧౭౯ ॥ తస్మిన్నేవాదిత్యాదీనాం దృష్టీరిహ సంపాదయతి । యచ్చాప్యాదిత్యాదయ ఇహోద్గీథాదిదృష్టిభిశ్చేహ ॥ ౧౮౦ ॥ స్యుర్యదుపాస్యమానాస్త్విహ తదా కర్మభావమాలంబ్య । దాస్యంతి ఫలమిహ త్వేతదయుక్తముపాసనస్య కర్మత్వాత్ ॥ ౧౮౧ ॥ స్వత ఏ

వతస్యసిద్ధంఫలవత్త్వంనప్రయత్నసాధ్యంతత్ । కించోద్గీథాదీనామాదిత్యాద్యాత్మతాహిదృష్టానాం ॥ ౧౮౨ ॥ సిద్ధేశ్చాత్మత్వే తదపూర్వవదేవనేహవక్తవ్యం। ౧౮౩ స్యాన్నృచ్యృధ్యాథసామేత్యత్రభవతిలాతుణికః॥ ౧౮౩॥ యత్సపృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపదప్రయోగఇహదృష్టః। క్వచిదపిచీసన్నికృష్టేనతుసంబంధోహిలతుణాదీజం ॥౧౮౪॥ క్వచిదపి చవిప్రకృష్టేనాపిస్యాదేవలతుణావీజం । గంగాపదస్యతీరేభవతిహిసాసన్నికృష్టయోగేన ॥ ౧౮౫ ॥ అగ్నిర్యష్టురిత్యాదావగ్నిగతోయత్సుచిత్వరూపగుణః। తద్వత్తారూపపరంపరాథయోగేనభవతిహాతత్ర ॥ ౧౮౬ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యాథంసామేత్యత్రతద్వదేవైషా । తత్రర్క్సామపదాభ్యాంస్వార్థప్రష్టవ్యతాదియోగేన ॥ ౧౮౭॥ స్యాల్లతుణాపృథివ్యగ్న్యోరేవర్క్సామశబ్దయోరననయోః। తస్మాదృచ్యధ్యూఢంసామేతివమిఖ్యయోఃపృథక్గ్రహణాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామేతిహిపునస్తయోర్గ్రహణే। స్యాత్పౌనరుక్త్యమతఇహతద్వ్యపోహ్యాలంబనత్వయోగేన ॥ ౧౮౯ ॥ సన్నిహితయోఃపృథివ్యగ్న్యోరేవహితత్పదప్రయోగస్స్యాత్ । ధ్యేయార్థలతుణాపిప్రతీకవాచకపదస్యస్పష్టైవ॥౧౯౦॥ కోష్ఠకస్యపసంప్రయుజ్యతేకారణాన్తుతస్మిన్నపి। ఇయమేవర్గగ్నిరితిహ్యృచోవధారయతితదిహ పృథివీత్వం॥ ౧౯౧॥ అత్రపృథివ్యాఋక్త్వేవధార్యమాణేఽప్యయంహ్యృగేవేతి। స్యాదతురపిన్యాసఃకించయఏవమ్వితివాక్యశేషేపి॥ ౧౯౨ ॥ ఉపసంహృతమంగాశ్రితమిహసపృథివ్యాశ్రయంహివిజ్ఞానం। లోకేషుపంచవిధమితియస్యాపిలోకేషుసప్తవిధదృష్టం ॥౧౯౩॥ సామస్యైవహిలోకాత్యస్యైరంస్తథాపితద్వాక్యే। సామోపాసీతేతిద్వితీయయాచావగమ్యతేసామ్నః॥ ౧౯౪ ॥ యేనోపాస్యత్వమిదంయదిలోకానామపాస్యతాతత్ర। సామాత్మనాహిలోకాస్సదుపాసీతేతియోజనాకార్యా ॥౧౯౫॥ తత్రతుతద్వితీయాసప్తమ్యర్థంకల్పనాకార్యా । తదపేక్షయాహికేవలసప్తమ్యాఏవథంగ్రహయుక్తః ॥ ౧౯౬ ॥ లోకాత్మనాహిసామోపాసీతేతిహయోజనాకార్యా । ఇహచతృతీయైవైకావరికల్ప్యాభవతిస్తమీస్థానే ॥౧౯౭॥ పూర్వత్రోభయథంగస్తథోభయంకల్పనీయమేవపునః । ఏతద్వాయతత్రప్రాణమపోత్రమితిచైవమేవేహ ॥౧౯౮॥ వ్యాఖ్యేయంయత్పునస్తుల్యాహ్యుభయత్రచద్వితీయైవ । అథఖల్వమమాదిత్యంసప్తవిధమితిప్రదేశేషు ॥ ౧౯౯ ॥ తత్రాపిఖలుసమస్తస్యచసామ్నఉపాసనంతుసాక్షాద్ధి। సామ్నఃపంచవిధస్యచసప్తవిధస్యాప్యుపాస్యతావగమాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ సామ్నేవాదిత్యాదేరధ్యాసస్స్యాన్నవైపరీత్యేన। పృథివీహింకారంఇతిప్రథితంయచ్చాపలభ్యతేవాక్యం। ౨౦౧॥ హింకారోద్దేశేనచయనపృథివీత్వంవిధీయతేతత్ర। ఉద్దేశ్యవాచకస్యప్రాథమ్యాత్సగ్రీతివర్తనంక్యమిహ ॥౨౦౨॥ పంచవిధస్యచసామ్నోహింకారాదేరుపాస్యతాకథనాత్। ఉద్దేశ్యత్వేసిద్ధేయోజనయాప్రాగ్వదత్రేహస్యాత్ ॥౨౦౩॥ తస్మాదుద్గీథాదిష్వేవాదిత్యాదిమతయఇతిసిద్ధం॥ ౬ ॥ ఆసీనస్సంభవాత్ । సమ్యగ్దర్శనాశ్రితానామపాసనానాంహికర్మతంత్రత్వాత్ ॥౨౦౪॥ నైవాసనాదినియమోఽతస్తద్బోధే పివస్తుతంత్రత్వాత్ । కింత్వేషుచింతాత్మకత్వాత్తేషూపాసనేషుభవతిపరం ॥౨౦౫॥ తిష్ఠన్నాసీనోవాథవాశయానోపివాప్రవర్తేత । ఉత్థాయమనానేనోపాయంతేష్వితిపరంభవేదేషా ॥౨౦౬॥ తతోహ్యుపాసనమఫలంభవతియతోమానసంతత్త్వేహ। దేహస్థితేస్సయమేత్రాప్తైరస్యోత్తరంప్రపీడం ॥ ౨౦౭॥ ఆసీనఏవసతతముపాసీతయతస్సభవతిరత్నస్య । యోనసమానప్రత్యయసంతతిరూపంహ్యుపాసనంతదిదం ॥౨౦౮॥ ఏవత్థంచిదపివానగచ్ఛతోధావతోపివాభవతి । గత్యాదయోహిమనసోభవంతిఃవిక్షేపకారిణోయస్మాత్ ॥౨౦౯॥ ఏవంహితిష్ఠతోపిచమనోభవేద్దేహధారణవ్యగ్రం। తేననసూక్ష్మనిరీక్షణసమర్థమేతత్తథాశయానస్య ॥ ౨౧౦ ॥ నిద్రాభిమానాగమేనాభిభూయతేకిలమనోయతస్తస్మాత్ । ఆసీనస్యవరంస్యాదేవంజాతీయదోషపరిహారః ॥ ౨౧౧ ॥ తేనోపాసనమేతత్స్యాదాసీనస్యనహితదన్యస్య। ౭ ॥ ధ్యానాచ్చ ॥ ధ్యాయత్యర్థోహిసమప్రత్యయసంతానరూపఏవేహ ॥ ౨౧౨ ॥ నిశ్చేష్టేష్వేకాథాపసక్తమనోవృత్తిషూపచర్యో యఃఏవమచంచలదృష్టిషుదృష్టాన్యేష్వేపచర్యతేహిధ్యాయం॥౨౧౩॥ ధ్యాయతీవప్రతీక్షప్రోషితబంధురితిచైవమాదౌహి॥ ౮ ॥ అచలత్వంచాపేక్ష్య ॥ ౯ ॥ అపిచధ్యాయతివాచేయోపాహిధ్యాయతీవపృథివీతి ॥ ౨౧౪ ॥ సత

ఉపపత్తిర్వ్యాదిష్వచలత్వమపేక్ష్యైవ కేవలం భవతి। అపినః కర్మాంతరితి కేవలం పాసన్మ ముఖ్యాయామింగమేవాస్యాత్ ॥ ౧౫॥ ...

౧౦॥ స్మరంతి చ॥ అపి చ స్మరంతి శిష్టా ఆసనస్య త్రిహ్యూపాసనాంగతయా। భగవద్గీతాద్యాసుస్మృతిషు శుచౌదేశే ప్రతిష్ఠాప్య ఇత్యారభ్య॥ ౧౬॥ అత ఏవ పద్మకాద్యాసనభేదా యోగశాస్త్రే ఉపదిష్టాః। ౧౧॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్॥ యద్ధ్యవిహితనియమస్తత్రైవ దిగ్దేశకాలభేదేషు॥ ౧౭॥ అత్ర హి కశ్చిన్నియమః కింవా నాస్తీతి భవతి సందేహః। ప్రాయేణ వైదికేష్వేవం భేషు దిగాదినియమదర్శనాత్॥ ౧౮॥ అత్రాపి స్యాన్నియమః కశ్చిదితి భవే మిత్యుపసరి రాకుము ఉపాస్యేంద్రి దేశే శేషాంకాలే వైకాగ్ర్యతా భవేన్మనసః॥ ౧౯॥ సాక ర్యేణ సదా యత్రాపి సీత నియతథా వేస। పూర్వాపరగ్నిహోత్రాదీనాం ప్రవణ ప్రవణాదీనాం॥ ౨౦॥ అత్ర చనాడ త్ర పునర్నాణ స మైకాగ్రతా విశేషాత్। న న్యాయమంతి ఇదిహ్మి విశేషవచనాదికిల సమేశు చాశు తిహి॥ ౨౧॥ తత్ర చ సుదిప్ర దేశే సమే తు శర్కరా రాగ్ని సికతాదై శబ్దజలాధా రై తమపి వివర్జితే కించ ది స్తరవణీయే॥ ౨౨॥ చక్షుః పీడారహితే గుహానివాతాశ్రయే ప్రయుంజీత ఇత్యుపదిష్టం తేన వపరుద్ధమేత దితి చెన్న దోషాయం॥ ౨౩॥ దిగ్దేశాది విశేషాః శ్రుత్యా యద్యపి నిరూపితా స్తదపి తేషు న నియమ ఇతి శ్రుతిరేవ బ్రూతే మనోనుకూలఇతి॥ ౨౪॥ దర్శయితు మిహ సువ్యుత్పన్నా వేనాచార్యేణ కృతమిదం సూత్రం॥

౧౨॥ ఆ ప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥ అవృత్తిస్సర్వోపాస్తిషు కర్తవ్యేతి వర్ణితం పూర్వం॥ ౨౫॥ తత్ర చ యానిహి సమ్యగ్దర్శనఫలకాన్యుపాసనాని స్యుః। తాని చ ఫలపర్యవసానాన్యవఘాతాదివద్యతస్తేషాం॥ ౨౬॥ ఆవృత్తి కాలనియమో జ్ఞానోపహితత్వదర్శనే కార్యే। నిష్పన్నే సతి యత్నాంతరమిహ కించిదపి శాసితుం శక్యం॥ ౨౭॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మప్రత్యయత్వాచ్ఛాస్త్రవిషయతాబాధాత్। కింత్వభ్యుదయార్థాని హి యాని చోపాసనాని తేష్వేవ॥ ౨౮॥ భవతిహి చింతా కింతత్తావలమిమం ప్రత్యయం కిమావర్త్య । కిస్వాజీవమిహావర్త యేత్తమేతమితి॥ ౨౯॥ తత్రేదయుక్తం కం చి త్తావలమిమం ప్రత్యయం సమభ్యస్య। విస్సృజేదిడయస్మాదావృత్తివిశిష్టస్య భవతి కృతపవ॥ ౩౦॥ ఏవం ప్రాప్తే హ్యాప్రాయణాత్తమావర్తయేదితి బ్రూతే । యది చా ప్రాయణమేతం ప్రత్యయమావర్తయేత్తదాతస్య॥ ౩౧॥ అంత్యప్రత్యయవశతో నిష్పన్నే స్యాదదృష్టరూపఫలం । జన్మాంతర ఫలజనకాన్యపి కర్మాణీహయాని తాన్యపిచ॥ ౩౨॥ ప్రాయణకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిం సమాక్షిపంతి కిల। శ్రుతిరపిచైవం సంజ్ఞానో భవతీతి ప్రదర్శయత్యేవం॥ ౩౩॥ యదిహఫలస్ఫురణం భావనామయం స్యాత్తదేవ విజ్ఞానం । విజ్ఞానస్ఫురితం తత్ఫలం పవిజ్ఞాన పవయాత్యేవ॥ ౩౪॥ తస్మాహితస్య ఫలస్ఫూర్త్యనంతరంభీయతే నః ప్రాణే । ప్రాణశ్చోదానాత్మక జీవయుతస్సాసహైవ వనసాతే॥ ౩౫। సంకల్పితం హి లోకం నయతీతి నిరూపితం కిల శ్రుత్యా। కిం చైవహృణజలూకానిదర్శనాస్యపి వదర్శయంత్యేవం॥ ౩౬॥ యదిదం హి భావనామయమేవహి విజ్ఞానమభిహితం శ్రుత్యా। తుల్యప్రత్యయ సంతత్యాత్మకమావృత్తిరూపమేతత్స్యాత్॥ ౩౭॥ ప్రతిపత్తవ్యఫలస్ఫురణాత్మనః ప్రత్యయాహి సా చైహ। ఆప్రాయణాత్స ఏవ పరమావర్త్యాన్స్యురితి తు సిద్ధం స్యాత్॥ ౩౮॥ కించ స యావత్క్రతురస్మాదిత్యాద్యాశ్శ్రుతిశ్చ యాచేహ। సాహి ప్రాయణకాలే దర్శయతి ప్రత్యయానువృత్తిమిమాం॥ ౩౯॥ యం యం వాపీత్యాద్యాస్మృతిరప్యుక్తార్థమేవ దర్శయతి। యాచేహ సోంతవేలాయామితి దేహావసాన సమయేపి॥ ౪౦॥ అక్షితమస్యచ్యుతమసి తథైవహి ప్రాణసంశితమసీతి। మంత్రత్రియ సంస్మరణం ప్రాదిశ్యోపాసకస్య నవ్యాగిహ॥ ౪౧॥ కర్తవ్యశేషమేవం శ్రావయతి శ్రుతిరియం తదాప్యస్య॥ ......

౧౩॥ తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్॥ అత్ర హ్యుపాసకానాం యథాంతసమయేపి చాస్తి కర్తవ్యం॥ ౪౨॥ నతథాన్యదా మే పామితి జీవన్ముక్తిం న త్ర దర్శయతి। ఏవం తృతీయ శేషం విచార్య సమ్యక్సమాప్తే తస్మిన్॥ ౪౩॥ సంప్రతి బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతికిలోపజాయతే దిందా। బ్రహ్మాధిగమేసతి తద్విపరీతఫలం హి యచ్చదురితమిహ॥ ౪౪॥ తత్క్షీయతే న వేతి హి సందేహేత్ర యుక్తమేతత్స్యాత్। యస్మాత్కర్మఫలార్థం ఫలం స్యాదతానవక్షయోస్యస్యాత్॥ ౪౫॥ ఫలదాయినీహి శక్తిః శ్రుత్యైవాస్యావగమ్యతే పాపే। ఉపభోగ

మంతరేణచయద్యపవృజ్యేతకర్మణశ్శక్తిః॥ ౨౪౬॥ శ్రుతిరిహాకదర్థితాస్యాత్ స్మృతిరపినాభుక్తమేవమాద్యాపి।నస్వ
వంచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనామనర్థకత్వంస్యాత్। ౨౪౭ । ఇతిచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనాంనైమిత్తికత్వమేవస్యాత్। గృహ
దాహేష్ట్యాదివదిహయథాహితాగ్నేర్గృహేఽగ్నినాదగ్ధే ॥ ౨౪౮ ॥ దాహాత్మకేనిమిత్తేసత్యగ్నయఇతికిలేష్టిరుపదిష్టా ।
దోషాత్మకేనిమిత్తేప్రాయశ్చిత్తంభవేదిహాపితథా॥ ౨౪౯॥ కించేహదోషసంయోగేనవిధానాత్కథంచిదేతేషాం। ప్రా
యశ్చిత్తాదీనాందోషక్షపణార్థతాభవేన్నేహ ॥ ౨౫౦ ॥ నహిపరస్యాయామిహదోషక్షపణార్థతాఽధికశ్చిత్ । స
నుయదివిదుషఃకర్మక్షయోయమిహనాభ్యుపేయతేతర్హి ॥ ౨౫౧॥ కర్మఫలస్యావశ్యంభోక్తవ్యత్వాత్స్యాద్భవేఽనిర్మోక్షః॥
ఇతిచేన్నాసౌదోషోమోక్షస్యాద్దేశకాలసాపేక్షః ॥ ౨౫౨॥ నక్షయ్యతేస్యదురితఃఫలందదాత్యేవకర్మదివసోపి। వి
వంప్రాప్తేబ్రూమోతెతదధిగమేభవతిదురితక్షయఇతి ॥ ౨౫౩ ॥ బ్రహ్మాధిగమేసత్యఘయోరుత్తరపూర్వయోరిహాభవ
తః। అశ్లేషశ్చవినాశస్తత్రస్యాదుత్తరస్యచాశ్లేషః॥ ౨౫౪॥ పూర్వస్యాస్యవినాశస్తద్వ్యపదేశాద్భవేదసావేవం। సం
భావ్యమానదురితానభిసంబంధంకిలాస్యవిదుషోహి॥ ౨౫౫॥ వ్యపదిశతిపుష్కరపలాశఆపఇత్యాదికాశ్రుతిశ్చేహ। తత్ర
కిలపద్మపత్రేనశ్లిష్యంతేయథాఇమాఆపః॥ ౨౫౬॥ నశ్లిష్యతేనథైవంహిపదగాత్మవిదికర్మపాపమిత్యుక్తం। వ్యపదిశతినా
శమప్యావిదుషఃపూర్వార్జితస్యదురితస్య॥ ౨౫౭॥ అగ్నౌప్రోతమిషీకాతూలంయద్వత్ప్రదూయతేసకలం। ఏవంహ్యస్య
ప్రదూయంతేపాప్మానఇతితద్యథేత్యాద్యా॥ ౨౫౮॥ వ్యపదిశతిశ్రుతిరన్యాభిద్యతఇతికిలయథోక్తమేవార్థం। యచ్చాప్యుక్త
మనుపభుక్తఫలస్యాస్యచకర్మణఃక్షయోకథితే। ౨౫౯॥ శాస్త్రంకదర్థితంస్యాదిత్యేతన్నేహదూషణంభవతి। నైవేహక
ర్మణోస్యచశక్తిఃఫలదాయినీనిరాక్రియతే॥ ౨౬౦ ॥ కింత్విహపాపరవిద్యాబలేనరుద్ధాఽకించిదావర్జయతి । ఇతితుపదామ
శ్శాస్త్రంవ్యాప్రియతేశక్తిసత్త్వమాత్రేణ॥ ౨౬౧॥ నప్రతిబంధాప్రతిబంధయోఃపీఠీహసకలమనవద్యం। నహికర్మక్ష
యఇత్యేతత్స్మరణంభవేదిహోత్సర్గః॥ ౨౬౨॥ యత్రకిలస్నాపవాదస్తత్రోత్సర్గోనహైవరీత్యైవ। ఇష్యతఏవప్రా
యశ్చిత్తాదిభిరస్యకర్మణోనాశః॥ ౨౬౩॥ సర్వంపాప్మానంతరతీతిశ్రుతిరపికిలైవముపదిశతి। యత్తుప్రాయశ్చిత్తాదీని
చనైమిత్తికానిహీత్యుక్తం॥ ౧౬౪॥ తదసత్తేషాందోషనివృత్తిఫలత్వేనవిధేయయుక్తత్వాత్। సంభవతిహిముఖ్యఫలేగౌణ
ఫలార్థత్వకల్పనానుచితా॥ ౨౬౫॥ యత్పునరుక్తంనోపక్షయముద్దిశ్యచయథావిధానమిహ । ప్రాయశ్చిత్తాదీనాంనత
థావిద్యావిధానమిహనేతి ॥ ౨౬౬ ॥ నైగద్విద్యావిధపఃహివిధానమిహసగుణవిద్యాసు । తత్రైశ్వర్యప్రాప్తిః
పాప్మనివృత్తిఃఫలంహినిర్దిష్టం॥ ౨౬౭। ఇహచతయోరాకారణవిరహోఽవశ్యమేతత్స్యాత్। ప్రాప్తపరిహాణపూర్వ
కమైశ్వర్యప్రాప్తిరూపఫలమాసాం। ౨౬౮॥ యద్యపిచవిద్యాయాంనవ్యపదిశ్యేతచాభిధానమేవహి। స్యాదతోఽత్ర
స్తప్రబోధతోదురితకర్మవిలయోహి॥ ౨౬౯॥ అశ్లేషఇతిప్రకర్మస్వాగామిషుకర్తృత్వాభిమానయాఽతి।కర్మయతియద్యపిస్యా
దతితకర్మస్వపిహాస్యకర్తృత్వం॥ ౨౭౦॥ మిథ్యాజ్ఞానబలేనహితథాపిదుషోస్వవిద్యయాపరయా । మిథ్యాజ్ఞానాపగమే
కారణనాశాచ్చతానికర్మాణి॥ ౨౭౧॥ నశ్యంత్యేవహితేషాంవినాశకథనంయదత్రతదుక్తం । బ్రహ్మవిదిహాకిలయస్మా
ద్బ్రహ్మైవాస్మికర్తృభోక్తృభిన్నంత్రం॥ ౨౭౨ ॥ అవగచ్ఛతితదహమితిస్వాత్మానంకర్తృభోక్తృతారహితం । జానా
తిపూర్వమపినాభవిష్యతిచప్రాగమానసమయేపి। ౨౭౩॥ నోవిపరీతంజానాత్యస్యమోక్షోపదేశఉపపన్నః। కథమస్య
థావినాశశ్చిరసంచితకర్మణాంభవేదస్య॥ ౨౭౪॥ నాపీహదేశకాలనిమిత్తాపేక్షోభవేదసౌమోక్షః । యదికర్మఫలవ
దేవస్యాన్మోక్షస్తర్హ్యనిత్యఏవస్యాత్। ౨౭౫। కర్మఫలేహిపరోక్షేయుక్తాదేశాద్యపేక్షతానేహ। అపరోక్షత్వాత్త
స్మాద్బ్రహ్మాధిగమేహిభవతిదురితలయః॥ ౨౭౬॥ ....

౧౪। ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు। పూర్వస్మిన్నధికరణేశాస్త్రవ్యపదేశతోస్యనిర్దిష్టో ।
జ్ఞానినిమిత్తోపశ్లేషవినాశౌకేవలస్యదురితస్య॥ ౨౭౭ ॥ ఇహశాస్త్రీయోధర్మోబ్రహ్మజ్ఞానంచభవతిశాస్త్రీయం । తే
నచవిరోధపరిహారాన్నతద్వినాశఇతిపునరిహాశంక్య॥ ౨౭౮॥ తామపనేతుంపూర్వాధికరణన్యాయమేవచాతిదిశతీహ। సుకృత

స్యకర్మణోఽపి జ్ఞాననిమిత్తౌ వినాశాశ్లేషౌ భవతః॥ ౨౭౯॥ దురితస్యైవాశ్లేషవినాశౌ ఫలజనకతాసమత్వాద్యస్మాత్ । కించ జ్ఞా
నఫలప్రతిబంధిత్వాత్కర్మణోఽస్య తౌ యుక్తౌ॥ ౨౮౦॥ శ్రుతిరియముభే హ్యేవైత్యాద్యా సుకృతస్య దుష్కృతస్యైవ । నా
శం వ్యపదిశతి హి కించాకర్తృత్వస్య ప్రబోధరూపస్య ॥ ౨౮౧ ॥ ఇహ సుకృతదురితయోరుభయోరపి లయకారణస్య తుల్య
త్వాత్ । క్షీయంతే చాస్యేతి శ్రుతివాక్యస్యావిశేషతశ్శ్రవణాత్ ॥ ౨౮౨ ॥ యత్రాపి పాప్మశబ్దః కేవల ఉపలభ్యతే హి త
త్రాపి । తేనైవ పుణ్యస్యాప్యాకలితనుతో హ్యుభయమేవ స్యాత్ ॥ ౨౮౩॥ కించ జ్ఞానఫలాపేక్షయా నికృష్టం ఫలం
భవేదస్య । నైనం సేతుమహోరాత్రే తరత ఇతి శ్రుతౌ యతశ్చాయం ॥ ౨౮౪॥ దృష్టో హి పాప్మశబ్దస్సర్వే పాప్మాన ఇతి తు
సుకృతేఽపి । తస్మాద్దురితస్యైవం సుకృతస్యాపి చ వినాశ ఇహ యుక్తః ॥ ౨౮౫ ॥ పాతేత్వేత్యత్ర తు శబ్దోఽసావవధారణార్థ
కో భవేత్ । ఏవం చ సుకృతదుష్కృతయోర్బంధకయోర్హి విద్యయా వరయా ॥ ౨౮౬॥ యదశ్లేషవినాశౌ తనుపాతానం
తరం తదా ముక్తిః ॥ భవతీత్యవధారయితుం సూత్రకృతా కిల తు శబ్ద ఇహ పఠితః ॥ ౨౮౭॥ *

సూత్రం ౧౫॥ అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ॥ వివృతిః అధికరణద్వితయేఽపి చ పూర్వస్మిన్ సుకృతదురితయో
ర్జ్ఞాననిమిత్తో నాశో భవతీత్యవధారితం హి కిమిహ సః ॥ ౨౮౮ ॥ అవిశేషేణారబ్ధానారబ్ధఫలస్యేత ఉభయస్యా
పి । కిం వానారబ్ధఫలస్యైవ విశేషేణ భవతి నాశ ఇతి ॥ ౨౮౯ ॥ సందేహే హ్యేతస్మిన్నుభే హ్యేవైష ఇతి కిల శ్రుతిషు । అవిశే
షేణ శ్రవణాదవిశేషేణ క్షయోఽత్ర యుక్త ఇతి ॥ ౨౯౦ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతేఽసోఽయమనారబ్ధకార్యయోరితి హి । యో
త్వప్రవృత్తకార్యే జన్మాంతరసంచితే చైవాస్మిన్ ॥ ౨౯౧॥ జన్మన్యపి చ జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్సంచితే హి యే భవతః । తేను
కృతదుష్కృతే కిల పూర్వే బ్రహ్మాధిగమబలేనేహ ॥ ౨౯౨॥ క్షీయేతే నైవ తే త్వారబ్ధఫలే అపి సామిభుక్తఫలే । యాభ్యా
మేతచ్ఛరీరమాత్మజ్ఞానాయతనం నిర్మితం జన్మ ॥ ౨౯౩॥ ఇహ తస్య తావదేవ చిరమితి శ్రుతిరపి యతోఽత్ర తనుపాతం । తేను
పాఽపి స్థైర్యావధిం దర్శయతి తత్ర తయోర్హి న వినాశః ॥ ౨౯౪॥ నో చేద్దేవం జ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే శరీరస్య । స్థితికారణస్య వి
రహాచ్ఛీఘ్రం మోక్షం జ్ఞానక్షణే స విందేత ॥ ౨౯౫ ॥ తత్ర చ శరీరపాతప్రతీక్షణం యచ్ఛ్రుతిర్న తద్వ్యాప్రియాత్ । నన్వేవ త
త్త్వబోధః కర్మక్షపణప్రశస్తశక్తియుతః ॥ ౨౯౬॥ కర్మాణి కాని చిచ్చ క్షపయేత్కాని చ కథం న హి క్షపయేత్ । న హ్యగ్నిబీజ
యోరిహ సంపర్కేఽసతి సమానరూపే స్యాత్ ॥ ౨౯౭॥ కేషాంచిచ్ఛక్తిలయో నాన్యేషాం స ఇతి శక్యతే వక్తుం । ఇతి చేదార
బ్ధఫలం కర్మాపి చ కర్మాశయం హ్యనాశ్రిత్య ॥ ౨౯౮॥ నైవోపపద్యతే హి జ్ఞానోత్పత్తిస్సమాశ్రితే తస్మిన్ । సోఽయం కులా
లచక్రవదేవ హి సంస్కారభూరివేగస్స్యాత్ ॥ ౨౯౯॥ వేగక్షయః కుతశ్చిన్న చాంతరాలే భవేదతస్తస్య । వేగక్షయప్రతీక్ష
ణమావశ్యకమాత్మతత్త్వబోధేఽపి ॥ ౩౦౦॥ యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానేన బాధితం తదపి । బాధితమపి తత్కంచిత్కా
లం సంస్కారతోఽనువర్తేత ॥ ౩౦౧॥ చంద్రేఽపి దృష్టేఽపి యథా కశ్చిద్ద్విచంద్రతాభ్రాంతిః । అపి చేహ బ్రహ్మవిదః
కంచిత్కాలం శరీరమేతద్ధి ॥ ౩౦౨॥ ధ్రియతే న ధ్రియతే వేత్యేషా శంకాత్ర న ఖలు కర్తవ్యా । స్వమనోగమ్యం బ్రహ్మజ్ఞా
నమిదం దేహధారణం చాపి ॥ ౩౦౩ ॥ కథమన్యోఽధిగతతద్ధర్మకో న తత్ప్రతిక్షేప్తుం । ఇమమర్థమపి వివృణ్వతి శ్రుతిస్థిత
ప్రజ్ఞలక్షణస్మృతయః ॥ ౩౦౪॥ తస్మాదిహాప్రవృత్తస్వకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోః । విద్యాపా[illegible]
యోర్భవేన్న ప్రవృత్తఫలయోశ్చ ॥ ౩౦౫॥ సూత్రం ౧౬॥ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥ వివృతిః
అశ్లేషనాశయోరతిదేశః పుణ్యస్య దర్శితః పూర్వం । స చ సర్వపుణ్యవిషయస్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా ॥ ౩౦౬॥
ఉక్తాశంకాపరిహారార్థో భవతి హి తు శబ్ద ఇహ దృష్టః । నిత్యమిహ వేదవిహితం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ ॥ ౩౦౭॥ జ్ఞా
నస్య యచ్చ కార్యం తత్కార్యాయైవ భవతి తత్కర్మ । యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతివాక్యమత్ర తథా దృష్టం ॥ ౩౦౮ ॥ స
న్నిహ కార్యైక్యకథనం న యుజ్యతే జ్ఞానకర్మణోర్విలయోః । యేన విలక్షణకార్యోత్పాదకతా దృశ్యతే తయోరితి చేత్ ॥ ౩౦౯॥
జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోశ్శర్కరాదియోగేన । తృప్త్యాదిజనకతావత్స్యాదేవం హి కర్మణస్తస్య ॥ ౩౧౦॥
జ్ఞానేన సహకృతస్య చ మోక్షఫలత్వం య ఏతదవిరుద్ధం । నను మోక్షో యది నిత్యస్తదా కథం తస్య కర్మకార్యత్వం ॥ ౩౧౧॥

ఇతి చేన్నాస్తి సాక్షాదుపసన్నిపత్యోపకారకత్వం కర్మణాం। కింత్వారాదుపకారకమేవ జ్ఞానస్య కారకం సదిదం ॥ ౩౧౨ ॥ మోక్షస్య
కారకమిదం కర్మేత్యుపచర్యతే తదేవేహ। అతఏవ చేహ యదిదం కార్యైకత్వానుకీర్తనం తదపి ॥ ౩౧౩ ॥ నాగామికార్యవిష
యం పరం త్వతికాన్తవిషయమేవ స్యాత్। భవతి బ్రహ్మవిదః కిల యదగ్నిహోత్రాది తదన్యదాగామి ॥ ౩౧౪ ॥ విధిశాస్త్ర
విషయతా నహ్యస్య యోజ్యా బ్రహ్మభావబోధే స్యాత్। వర్తృత్వాద్యనవృత్త్యా ఖలు హి సా సగుణవిషయవిద్యాసు ॥ ౩౧౫ ॥
ఆగామి తద్విదస్త్వస్య యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ। విద్యోపజాయతే కిల తస్యాపి ఫలాభిసన్ధిరహితస్య ॥ ౩౧౬ ॥ నను
యది విద్యాంగం తస్య యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ। తస్య హ్యశ్లేషవినాశానుకీర్తనం యదిదమత్ర కింవిషయం ॥ ౩౧౭ ॥
వినియోగవచనమపి సుహృదాద్యాయుచ్చోపదర్శితం పూర్వం। తస్మాదితస్యాశ్లేషవినాశయోరపి కింవిషయమిత్యతో బ్రూ
తే ॥ ౩౧౮ ॥ సూత్రమ్ ౧౬ ॥ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ॥ భాష్యమ్ నిత్యాదగ్నిహోత్రాదేరన్యాప్యస్తి సాధుకృత్యే
తి ॥ యత్ఫలమభిసన్ధాయ క్రియతే వినియోగపక్షతద్విషయః ॥ ౩౧౯ ॥ తస్యాపహాశ్లేషవినాశప్రతిపాదనం భవేదను
మతే। ఏవంవిధం హి కామ్యం కర్మ న విద్యోపకారకం భవతి ॥ ౩౨౦ ॥ అత్రైవ సంప్రతిపన్నౌ జైమినిసర్వజ్ఞబాదరాయణా
చార్యౌ ॥ సూత్రమ్ ౧౭ ॥ యదేవ విద్యయేతి హి ॥ భాష్యమ్ యన్నిత్యమగ్నిహోత్రాదికం ముముక్షోః కర్మ భవతి మోక్షార్థం ॥
౩౨౧ ॥ తదుపాత్తదురితనాశద్వారా చేతోవిశుద్ధికారణత్వాత్। ప్రతిపన్న మోక్షఫలకబ్రహ్మాధిగమైకసాధనత్వేన ॥ ౩౨౨ ॥ వి
ద్యాసమఫలమేతస్యైవార్థస్యైతత్ప్రతిపాదితం పూర్వం। విద్యాసంయుక్తం తద్విపరీతం తూర్ణీయతేగ్నిహోత్రాది ॥ ౩౨౩ ॥
విద్యాఽయజతే హ్యాగ్నిహోత్రం సతి దగాయతీత్యేవం। తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మాణమిత్యర్దేవమపి ॥ ౩౨౪ ॥ తే
నోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద। ఇతి వాక్యేభ్యో విద్యాసంయుక్తం కేవలం చ నిర్దిష్టం ॥ ౩౨౫ ॥ ఇహ హి విద్యాతే
యదేతద్విద్యాసంయుక్తమగ్నిహోత్రాది। కిం విద్యాహేతుతయా తదనుసహకారికైకకార్యతాం లభతే ॥ ౩౨౬ ॥ కిం వావి
ద్యాయుక్తం కేవలమపి చావిశేషతో లభతే। ఇతి సందేహే విద్యాయుక్తమేవ యదేతదగ్నిహోత్రాది ॥ ౩౨౭ ॥ ప్రతిప
న్నమేతదేవ హి విద్యాసహకారితాం న చాన్యదపి। విద్యాయుక్తస్య విద్యాహీనాదపి గమ్యతే విశేషోఽయం ॥ ౩౨౮ ॥ తస్మాత
త్రయమిహ కేవలమగ్నిహోత్రాద్యాకృతైవ ముముక్షిణాం। అవమృశ్య విజయమూలం విద్యాయుతకర్మణః ఫలం కించ ॥ ౩౨౯ ॥ వి
ద్యాయుక్తమిత్యస్మృత్యనపి విద్యాయోగతః ఫలం బ్రూతే। ఇతి శంకాం పరిహర్తుం బ్రూతే సూత్రే యదేవ విద్యయేత్యేవం ॥ ౩౩౦ ॥
సర్వం విద్యాయుక్తం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ। తత్ఫలవిద్యాహీనాద్విశిష్యతే బ్రాహ్మణో యథా విద్వాన్ ॥
౩౩౧ ॥ ఏవమపి కర్మ విద్యాహీనం యచ్చేదమగ్నిహోత్రాది। తచ్చేత్ విద్యాయాం సహ్యాంగ్యం తేన హేతుమిహ భవతి ॥
౩౩౨ ॥ యస్మాత్తమేతమిత్యాదిషు శ్రుతిషు కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః। విద్యాహేతుత్వం ఖల్వవిశేషేణ ప్రదర్శితం త
స్మాత్ ॥ ౩౩౩ ॥ నన్వేవం విద్యాయుక్తం విద్యాహీనాద్యదా విశిష్టం స్యాత్। విద్యాసాధనమేతద్విద్యాహీనం తదా కథం
భవతి ॥ ౩౩౪ ॥ అత్రోచ్యతే నైవం విద్యాసహితస్య చ కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః। సామర్థ్యాతిశయేనపి విద్యాం ప్రతి కించిది
త్యవధార్యతే ॥ ౩౩౫ ॥ నైతావతా హి విద్యాహీనస్యైతస్య నిష్ఫలత్వం స్యాత్। యజ్ఞేన వివిదిషంతీత్యాదిశ్రుత్యా కిలావి
శేషేణ ॥ ౩౩౬ ॥ అస్మిన్ జ్ఞానాంగతయా ప్రదర్శితస్యాస్య చాగ్నిహోత్రాదేః। న హి విద్యానంగత్వం శక్యం కేనాపి వక్తుమి
హ సూత్రే ॥ ౩౩౭ ॥ యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి। ఉపదిశతి చేమమర్థం శ్రుతిరత్ర యదేవ విద్యయేత్యా
ద్యా ॥ ౩౩౮ ॥ విద్యాహీనమపి కర్మ వీర్యవదితి గమ్యతే తరయా శ్రుత్యా। తస్యాపి వీర్యవత్త్వం స్వకార్యసాధనసమర్థ
తాఽముష్య ॥ ౩౩౯ ॥ తస్మాద్విద్యాయుక్తం విద్యారహితం చ యదగ్నిహోత్రాది। మోక్షోద్దేశేన కృతం తదుభయమపి కిల
ముముక్షుణా సమ్యక్ ॥ ౩౪౦ ॥ ఇహ జన్మని పూర్వం వా స్వకృతోపాగేన మురితమనన్మల్యః। బ్రహ్మనిరోధసాధనభావం
ప్రతిపద్యత ఏవ హి ॥ ౩౪౧ ॥ శ్రవణశ్రద్ధాభక్తిధ్యానసమాధ్యంతరంగసాపేక్షం। బ్రహ్మాత్మవిద్యయా సహ కర్మ
స్యాదేకకార్యమితి సిద్ధం ॥ ౩౪౨ ॥ సూత్రమ్ ౧౮ ॥ భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే ॥ భాష్యమ్ ముముక్షుస్తపసా వా
నార్జితపుణ్యపాపకర్మభిః క్షయిత్వా। విద్యాబలేన పునరారబ్ధఫలే హి తే భోగేన ॥ ౩౪౩ ॥ క్షపయిత్వానంతరము

హావిద్యా సంపన్న్యతే పరంబ్రహ్మ। ఇహతస్యతావ దేవేత్యాద్యాశ్రుతి స్తుప్తికాయం త్యేవం॥ ౩౪౪ ॥ నను సతి స మ్యజ్ఞానే భవతియథాతను పసర్గతః పూర్వం। ద్వైతప్రపంచభానం ద్విచంద్రదర్శనవదేనతద్వాదిదం॥ ౩౪౫॥ పశ్చాదపిన కుతో వానువర్తత ఇతీహ న పునరాశంక్యం। ఉపభోగ క్షపణం కిల భవతి ద్వైతానువృత్తి మూలమిహ॥ ౩౪౬॥ నహ్యనయో రుపభోగే పునరన్యత్సాధ్యగ స్తి కించిదపి। అపరః కర్మాశయ ఏవారభతే భోగ మపరమితి చేన్న ॥ ౩౪౭॥ నారభతే సహి భోగం జ్ఞానేన వత స[redacted]బీజత్వాత్। మిథ్యాజ్ఞానబలేన వత నుపాతే కర్మ భోగమారభతే॥ ౩౪౮ ॥ మిథ్యాజ్ఞానే తస్మిం స్తత్త్వజ్ఞానేన మూలతో దగ్ధే। ఆరబ్ధ కార్యవిగమే నియమః కైవల్యమప్రతిద్వంద్వం॥ ౩౪౯॥ శారీరకమీమాంసాముని నా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయాతస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౩౫౦॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః ఆర్యాప్రణీతమతైః ప్రకాశితో భవతు సోయమిన వద్యః॥ ౩౫౧॥ ... *

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

అథ ద్వితీయపాదః

పూర్వస్మిన్ కిల పాదే జ్ఞానఫలం సకలమేవ నిర్వర్ణ్య। అస్మిన్ పాదే యచ్చోపాస్తి ఫలం బ్రహ్మలోకసంభోగ్యం ॥ తద్వక్తవ్యం గత్యాసంప్రాప్యం హ్యర్చిరాదిమార్గేణ । సాచార్చిరాదిమార్గప్రాప్తిరోత్క్రాంతిమంతరేణ స్యాత్ । ౨॥ తే నోపాస్తిఫలే నాత్రోత్పన్నస్యోత్క్రాంతివిషయపాదస్య। అధ్యాయసంగతిస్స్యాదానంతర్య(ం)చ పూర్వపాదేన ౩॥ సూ ౧॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ భా॥ అత్ర పరాసు విద్యాసు హి ఫలభోగాయ దేవయానాఖ్యం। పంథానమర్చిరాదికమభిధాస్యన్ ప్రథమమిహ యథాశాస్త్రం ॥౪॥ ఉత్క్రాంతిక్రమ మేవాచష్టే భవతి హ చోయమస్యోత్క్రాంతిః। సాంఖ్యవిద్యా[redacted]హోస్స్యాన్న శేష ఇహాభవేత్కశ్చిత్ ॥ ౫ ॥ ప్రాయణవిషయా శ్రుతిరియమామ్నాతా ఖల్వహ స్యసోమ్యేతి। తత్ర చ పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి తన్మనః ప్రాణే ॥ ౬ ॥ ప్రాణస్తేజసి తేజస్తద్ధి పరస్యాం హి దేవతాయాం చ। సంపద్యత ఇత్యుక్తం కిమత్ర వాచస్స్వవృత్తికాయాస్స్యాత్ ॥౭॥ మనసీయం సంపత్తిర్వాగ్వృత్తేరేవ వాథవే త్యాసీం। తత్ర చ సవృత్తికాయా వాచస్సంపత్తి రేవ యుక్తా స్యాత్ ।౮॥ వృత్తిమదర్థపరాయాః శ్రుతేర్యదా వృత్తిమాత్రపరతా స్యాత్ । స్యాల్లక్షణా న చేయం యుక్తా ముఖ్యార్థసంభవే పి స్యాత్ ।౯॥ తస్మాచ్చ వాచ ఏవహి సవృత్తికాయా లయో ప్రయుక్త ఇతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే వృత్తేరేవహి లయోత్ర యుక్త ఇతి॥ ౧౦॥ నన్వాచార్యేణాత్ర చ వాఙ్మనసీత్యాదిసూత్రముపదిష్టం । వాగ్వృత్తిపరతయాతద్వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమత్ర కథమితి చేత్ ।౧౧॥ అవిభాగో వచనాదితి వక్ష్యతి యో నోత్తరత్ర కృత్స్నలయం। తస్మాదిహ వృత్తిలయో వివక్షితో నైవ వృత్తిమద్వాలయః ॥౧౨॥ ఇహ తత్త్వలయ వివక్షాయాం పూర్వత్రావిభాగసామ్యేన। అవిభాగ ఇతి పరస్తాదవిభాగమిమం పఠేత్ కిం స్యాస్సః॥౧౩॥ తస్మాద్వృత్త్యుపసంహారవివక్షేయం తల్లోకే హి వాగ్వృత్తేః। ఉపసంహ్రియతే పూర్వం సవృత్తికే మనసి విద్యమానేపి ॥ ౧౪ ॥ ఉపలభ్యతే మనోవృత్తౌ సత్యాం పూర్వమేవ వాగ్వృత్తేః। ఉపసంహారో లోకే స్వప్నేనతు వాచ ఏవ మనసి లయః ॥౧౫॥ కేనచిదపి దృష్టో యో నను వాఙ్మనసీతి హి శ్రుతిర్బ్రూతే। వాగస్య యో హి మనసి ప్రతీయతే న తేన కుత ఇతి చేన్న ॥౧౬॥ మనసో హి ప్రకృతిత్వాభావాన్న హి వాగ్లయో భవేన్మనసి । యస్య యతశ్చోత్పత్తిస్తత్ర లయస్తస్య దృశ్యతే లోకే॥౧౭॥ మృదికరకాదేరివ న చ మనసో వాగుద్భవః క్వచిద్దృష్టః। వృత్త్యుత్పత్తి ప్రలయా న ప్రకృతి సమాశ్రయా వపీహ స్తః ॥౧౮॥ అగ్నేర్హి తైజసస్య చ వృత్తిః కిల పార్థివేంధనేభ్యస్స్యాత్। అప్సు చ దీప్యతేమో యం తథైవ చ వహ్నిభవతీన స్వస్త్రీ ॥౧౯॥ వాఙ్మనసీతి కథం వా సాధుస్స్యాదిత్యతో త్ర పఠితమిదం। శబ్దాచ్చేతి సతి [redacted] ఖేదపరో భవతి వృత్తివృత్తిమతోః॥౨౦॥ ....*

సూ ౨॥ అత ఏవ చ సర్వాణ్యను ॥ భా॥ ఇహ చోపశాంత తేజాః పునర్భవమితి ప్రశంసితా శ్రుతిస్స్యాత్ । యా చేహ మనసి సంపత్తిస్సా స్యాద్యావదింద్రియాణాం చ॥ ౧। తత్రాపి వా చక్షురాదికానాం సవృత్తికే మనసి । సమవ

స్థితే హి తేషాం వృత్త్యుపశమ ఉపపన్నస్స్వప్నాదౌ ॥౨౨॥ వృత్తిద్వారా సర్వాణ్యపీంద్రియాణి హి మనోనువర్తంతే । సర్వే
షాం కరణానాముపసంహారే హి వాఙ్మనసి యుక్త్యాపి ॥౨౩॥ అత్ర పృథగ్గ్రహణం యద్వాచ స్తచ్ఛ్రుతినిదేశమాలంబ్య । శ్రుతిని
ర్దేశోయం వాఙ్మనసీతీదం చతస్సురోఽక్షేన ॥౨౪॥ ❀ సూత్ర ౩ ॥ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ॥ ❀ సమధిగతేయం వాఙ్మ
నసీత్యత్ర చ మనసి వృత్తిసంపత్తిః । యచ్చానంతరవాక్యం తదిహ మనః ప్రాణ ఇతి సమామ్నాతం ॥౨౫॥ కిమిహాపి వృత్తిమస్సం
పత్తిః కిం వాత్ర వృత్తిసంపత్తిః । ఇతి విచికిత్సాయాం వృత్తిమతస్సంపత్తిరత్ర యుక్తేతి ॥౨౬॥ శ్రుతిస్స్వారస్యాత్ప్రాప్తం త
త్ప్రకృతిత్వస్య దర్శనాచ్చాత్ర । ఇహ చాన్నమయం హీతి శ్రుతిరన్నమయం మనః ప్రదర్శయతి ॥౨౭॥ అబ్మయం చ ప్రా
ణం తథైవ చాపామిహాన్నయోనిత్వం । ఆపశ్చాన్నమితి శ్రుతిరపి దర్శయతేహ తేన యచ్ఛ్రుతమః ॥౨౮॥ ప్రాణే ప్రలీయతే
స్మిం తదన్నమేవాప్సు ప్రలీయతే నాన్యత్ । అన్నం హి మనశ్చాపః ప్రాణోఽసౌ ప్రకృతిః కృతిభావోయం ॥౨౯॥ భవతి తయో
రిత్యేవం ప్రోక్తైర్బ్రూతే త్ర వృత్తిసంపత్తిం । తదివాగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తిమనః ప్రలీయతే ప్రాణే ॥ ౩౦ ॥ వృ
త్తిద్వారేణైవ హీతి థోత్తరస్మాత్ప్రతీయతే వాక్యాత్ । కించ సుషుప్తస్య ముమూర్షోశ్చ ప్రాణేన వృత్తికైవ హి ॥ ౩౧ ॥
దృశ్యత ఏవ హి మనసో వృత్తిలయో న ఖలు వృత్తిమద్విలయః । న హి మనసః ప్రాణేస్మిన్ స్వరూపవిలయః కదాచిదపి భవతి ।
యే నాతత్ప్రకృతిరసౌ ప్రాణో న సుదర్శితా హి మనసోస్య ప్రాణప్రకృతికతా న హ్యాగత్యాసరం న వర్మణా నానే ॥౩౩॥ ప్రా
ణప్రకృతిత్వేన ప్రాణే సంపత్తుమర్హతీహ మనః । ఇహ చాన్నేన మనస ఏవ హి లీయేత తథాప్సు చాన్నమప్యేతత్ ॥ ౩౪ ॥ అ
ప్స్వేవ ప్రాణోఽపి లీయేత పునర్న హైవకీత్యేన । ఏతావతాపి ఖల్వగృహీతః ప్రాణత్వేన పరిణతాభ్యో హి ॥ ౩౫ ॥ జామె
తమనసి శ్రీహప్రమాణముపలభ్యతే న కించిదపి । తస్మాన్మనసః ప్రాణే వృత్తిలయస్స్యాన్న వృత్తిమద్విలయః ॥ ౩౬ ॥ .:. ✻

❀ సూత్ర ౪ ॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ॥ ❀ యస్య యతోనోత్పత్తిస్తస్య చ తస్మిన్ హి వృత్తిలయ ఏవ । న తు వృ
త్తిమల్లయస్స్యాదితి సమధిగతం హి పూర్వమత్ర పునః ॥ ౩౭ ॥ సందిహ్యతే కిమేకం యత్ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యమిహ । త
త్ర ప్రాణస్య యథాశ్రుతి తేజసి వృత్తివిలయ ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ దేహేంద్రియాధినాథే జీవే వా తస్య భవతి లయ ఇతి । త
త్రాసతి శంక్యత్వాచ్ఛ్రుతేస్తదనుసారతో భవేదేవం ॥ ౩౯ ॥ తేజస్యేవ హి తస్మిన్ ప్రాణస్యైతస్య లయ ఉచిత ఇతి । య
ద్యశ్రుతార్థపరికల్పనా భవేత్సా భవేదిహాన్యాయ్యా ॥ ౪౦ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం ప్రాణస్యాధ్యక్షగామితాం
బ్రూతే । సోయం ప్రకృతః ప్రాణోఽవిద్యాకర్మ్యుపాధికేఽధ్యక్షే ॥ ౪౧ ॥ విజ్ఞానాత్మన్యేవావతిష్ఠతే తదుపగామితాది
భ్యః । శ్రుతిరియమిహైవమేవేత్యాద్యా దర్శయతి తదుపగామిత్వం ॥౪౨॥ హేత్వర్థశ్చ ప్రాణగమనానుగమనశబ్దవద్భిః శ్రుతిభ్య
ఇతి । యాత్రేచ్ఛావంతం కిల రాజానం సేవకా యథైవేహ ॥ ౪౩ ॥ ఉపగచ్ఛంతి గతే హి పరలోకం జిగమిషుం చ జీవమపి । స
ర్వే ప్రాణా అభిముఖతో యాంతీత్యుపగమశ్రుతౌ వృత్తః ॥౪౪॥ సర్వేషాం ప్రాణానామవిశేషేణైవ చాయముపదిష్టః । ఇ
హ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యమపి ॥ ౪౫ ॥ ప్రాణస్య పంచవృత్తేరనుగమనం కిల విశేషతో
బ్రూతే । అంతర్విజ్ఞానం కిల యచ్చాధ్యక్షస్య దర్శితం శ్రుత్యా ॥౪౬॥ తచ్చాంతర్విజ్ఞానం జీవే ప్రాణస్థితిం వినా న భవేత్ ।
ఇత్యుపదిశతి సవిజ్ఞాన ఇతి శ్రుతిరిహ తతో భవేజ్జీవే ॥౪౭॥ ప్రాణస్యావస్థానం తేనాధ్యక్ష ఏవ సంపత్తిః । నన్విహ తేజ
స్యేవ ప్రాణలయశ్శ్రూయతే పరం సూత్రే ॥ ౪౮ ॥ సోఽధ్యక్ష ఇతి హ్యధికాలాపః కిమిదం ఏవమితి న శంక్యమిహ । యస్మాదు
త్క్రమణాదివ్యవహారోఽధ్యక్షమూలక స్తస్మాత్ ॥ ౪౯ ॥ అపి చ శ్రుత్యంతరగతవిశేషసాపేక్షతా భవేదస్యాః । నన్వేవం తచ్ఛ్రు
తివచనం యత్ప్రాణస్తేజసీతి కథమితి చేత్ ॥ ౫౦ ॥ ❀ సూత్ర ౫ ॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ॥ ❀ తేజస్సహచరితేషు చ భూతే
షు ప్రాణసహకృతోఽధ్యక్షస్సూక్ష్మేషు దేహబీజేష్వవతిష్ఠత ఇతి కిల శ్రుతేరర్థః ॥౫౧॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా ప్రాణస్య చ తే
జసి స్థితిం హి నను । న ప్రాణసహకృతస్యాధ్యక్షస్యేతి చేన్న దోషోయం ॥ ౫౨ ॥ శ్రుత్యా హి పూర్వసూత్రోదితయా
యాధ్యక్షగామితాపరయా । అధ్యక్షోపి కిలాయం తదంతరా తేన సోతో యస్మాత్ ॥ ౫౩ ॥ యద్వత్ స్రుఘ్నాన్మథురాం గ
త్వా హి వ్రజతి పాటలీపుత్రం । స వ్రజతి పాటలీపుత్రమిమం స్రుఘ్నాదితి న భవతీహ ॥౫౪॥ తస్మాదధ్యక్షస్యైవ తదంతరాభ

భవేదవస్థానం । నను తేజస్సహకారిత్వే ప్రాణస్యావస్థానమితి కుతశ్చోక్తం॥ ౫౫॥ తత్కథముపపన్నం ప్రాణస్య తేజస్సంశ్రూ యతే హి తేజ ఇహ । వాఙ్మనసీత్యాద్యే హి శ్రుతివాక్యే తేజసీత్యతః పరత॥ ౫౬॥ సూ ౬॥ నైకస్మిన్దర్శయతో హి కించ తేజసి నైకస్మిన్ కిల దేహాంతరయోగిపఞ్చయ ఆయాతి । జీవోపలక్షితే సూక్ష్మం చాత్మకతాయాః శరీరస్య ॥ ౫౭ ॥ ప్రశ్న ప్రతివచనే అపి యథోక్తమేవార్థమత్ర దర్శయతః । వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామిత్యాదౌ త్రైయాత్మకత్వసూచకే హి ॥ ౫౮॥ వ్యాఖ్యాతం తత్సర్వం శ్రుతిస్మృతిశ్చైతమర్థముపదిశతః । పృథ్వీమయ ఆపోమయ ఇత్యాద్యా హి శ్రుతిస్తత్రైవేయం ॥ ౫౯ ॥ ప్రకృతిరప్యణ్వ్యో మాత్రా ఇత్యాద్యా పఞ్చభూతకార్యత్వం । దేహస్య వ్యపదిశతి హి తస్మాద్భూతేష్విహ సా భూతోక్తం॥ ౬౦॥ నను వాగాదిషు కరణేష్వఖిలేష్వపి చోపసంహృతేషు పునః । దేహాంతరస్యోపేప్సా వేలాయాం క్వ పునరేవ భవతీతి॥ ౬౧॥ ప్రశ్నే హి శ్రుత్యంతరమస్య చక్షురాశ్రయత్వముపదిశతి । శ్రుత్యంతరం హి తౌ హా యదా చతురిత్యాదినా ప్రసిద్ధం హి॥ ౬౨॥ అత్ర కిల యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగసంజ్ఞౌ మునీ హి కర్మైవ । జీవాధారం బ్రూతస్తేన చక్షురాశ్రయత్వమనయోక్తం॥ ౬౩॥ భూతాశ్రయత్వమేవం సతి పూర్వోక్తం విరుద్ధమితి చేన్న । తత్ర చక్షురాశ్రయతా గ్రహాదిసంజ్ఞస్య [illegible]స్య॥ ౬౪॥ ఇంద్రియవిషయాత్మకబంధనరూపస్య ప్రవృత్తిరిత్యుక్తా । ఇహ తు పునర్భూతోపాదానో దేహాంతరోదయో యమితి ॥ ౬౫॥ భూతాశ్రయత్వముక్తం ప్రశంసతు రిత్యానేన పునరత్ర । ప్రాధాన్యమాత్రమేవ హి కర్మణ ఇత్యేవ దర్శితం భవతి॥ ౬౬॥ తత్ర కర్మణో నిమిత్తత్వే సాప్యుపపద్యతే హి పునరత్ర । భూతోపాదానకతా భూతాశ్రయతా తత్స్వవిరోధః॥ ౬౭॥ సూ ౭ ॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ॥ కించ ఉత్క్రాంతిరిహ కిమేషా విద్వదవిదుషోస్సమానరూపైవ । భవతి హి కిం వా సా విశేషవత్యేవ వేతి సందేహే ॥ ౬౮॥ తత్ర విశేషవతీతి ప్రాప్తం సైషా హి భూతసంశ్లిష్టా । ఆశ్రియ్యం తే భూతాన్యతాన్యవిదుషా పునర్భవాయైవ ॥ ౬౯॥ న పునర్భవోస్తి విదుషో యస్మాదమృతత్వమశ్నుతే విద్వాన్ । తస్మాదవిదుష ఏవోత్క్రాంతిరియం సా హి న ఖలు విదుషోస్య ॥ ౭౦ ॥ నను విదుష ఏవ విద్యాప్రకరణబలతో భవేదిహోత్క్రాంతిః । నైవం స్యాత్సా హి వదిహ సామాన్యేనానుకీర్తనం తదిదం ॥ ౭౧॥ యత్రైతత్పురుష ఇతి శ్రుత్యా హి స్వపితి నామ నిర్దిష్టం । అశిశిషతి నామ పిపాసతి నామ చ పురుషస్య దర్శితం హి తథా ॥ ౭౨॥ సర్వసమానా వైతే హ్యత్ర స్వాపాదయోనుకీర్త్యంతే । విద్యాప్రకరణ ఏవ ప్రకృతప్రతిపాదనానుగుణ్యేన ॥ ౭౩ ॥ స్వాపాదయో హి విదుషో విశేషతః స్యాపి న హి వివక్ష్యంతే । ఏవమిహోత్క్రాంతిరియం మహాజనగతైవ కీర్త్యతే నాన్యా ॥ ౭౪॥ యత్ర పరస్యాం ప్రయతస్తేజస్స్ఫుట్యతే హి పురుషస్య । స హ్యాత్మతత్త్వమసీత్యేతావత్ప్రతిపాదయిషితమిహ ॥ ౭౫ ॥ విదుషో యస్మాదేషా ప్రతిషిద్ధా సేయమవిదుష ఏవాస్మాత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యుత్క్రాంతిరియం భవేత్సమానేతి ॥ ౭౬ ॥ ఉత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యాద్యా యా సా సమానరూపైవ । విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాదేవ మేత భవతి యతః ॥ ౭౭ ॥ అవిశేషతః శ్రుతేయం తత్రావిద్వాన్ హి దేహబీజాని । భూతాని సూక్ష్మరూపాణ్యాశ్రిత్య చరమసంప్రయుక్తోయం ॥ ౭౮ ॥ దేహాంతరం గ్రహీతుం సంసరతి పునస్స ఏవ విద్వాంస్తు । జ్ఞానప్రకాశితం కిల మోక్షద్వారం పరం సమాశ్రయితే॥ ౭౯॥ అసృత్యుపక్రమాదిత్యేతావద్దర్శితం హి సూత్రకృతా । నన్వమృతత్వం ప్రాప్యం నైతద్దేశాంతరప్రయుక్తం స్యాత్ ॥ ౮౦॥ భూతాశ్రయతా చాసృత్యుపక్రమో వాపి తత్ర భవతి కథం । ఇతి శంకాం నిరసితుమనుపోష్యేతి తదేతదభిహితం సూత్రే॥ ౮౧॥ అమృతత్వం విహాయ ముక్తం తదిదమవిద్యాదికానదగ్ధ్వైవ । ఆపేక్షికమేవ స్యాత్తదపరవిద్యాబలేన లభ్యేత ॥ ౮౨॥ అసృత్యుపక్రమో యం భూతాశ్రయతా తత్ర సంభవతి । గతిరిహ నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం నోపపద్యతే హ్యపి ॥ ౮౩ ॥ సూ ౮॥ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ కించ తేజస్తత్పరస్యామిత్యత్ర ప్రకరణాదియోగేనేతదిదం ప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షకరణకం చ సప్రాణం ॥ ౮౪॥ భూతాంతరోపసృష్టం ప్రయాతి పుంసో హ్యదేవతాయాం హి । స్వాపద్యతే పరస్యామిత్యుక్తం ప్రశీభవేదిహ ॥ ౮౫ ॥ నను తత్ర హిరణ్యవేదిత్యవిలయం జాయతే హి తత్ర సా । ఆత్యంతికవిలయో యుక్తస్తత్ప్రకృతికాసు ఈత తత్త్వస్య॥ ౮౬॥ సర్వస్య జనిమతో హి ప్రకృతిరియం దేవతా పరా సేతి । ప్రాగేవ హి ప్రపంచితమపి తదియమా

త్యంతికీ భవేదస్యాం ॥౮౭॥ అవిభాగోవ్యవహితా స్థిత్యా తేవిభాగస్మృతా అత్ర। భూతాంతరసహితంత త్తేజః స్థితా దేక రణసంస్పృష్టం ॥౮౮॥ ఆసంసారవిమోక్షాన్నాపి తేరాత్మవేదనాయత్తాత్। అవతిష్ఠతే హి తావచ్చ స్థిత్యా వ్యపదిశ్యతే స్యసంసారః॥౮౯॥ ఇహ యోనిమన్యఇత్యేవమాదికే యాః శ్రుత్యా ప్రవందితశ్చాయం। నానాశరీరయోగాత్సంసారోపి వ్యవస్థాపితోస్య స్థాపీ॥౯౦॥ సంపద్యేతే ప్రహ్మే ప్రాయణసమయే పృథ్వ్యాదివిలయేన। తత్ర చ విధిశాస్త్రమిదం విద్యాశాస్త్రం చ ఫలమేవస్యాత్ ॥౯౧॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తో బంధో జ్ఞానాదృతే న నశ్యేత। తస్మాత్సముత్పలయవత్సంవర్తిత యం హి భీజశేషేణ॥౯౨॥ శ్లో౦ ౯ ॥ సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ॥ శ్లోం ॥ భూతాంతరసహితం యత్తేజః పూర్వోక్తమస్య జీవస్య। అస్మిన్ దేహాత్ప్రవసతి ఆశ్రయభూతం ప్రమాణతస్తచ్చ ॥ ౯౩ ॥ సూక్ష్మం నాడీనిర్గమణాదిభ్యోప్యవగమ్యతే సాక్ష్యం। తత్ర తనుత్వాదేవ హి సంచారస్స్వచ్ఛత్వాదియోగేన ॥ ౯౪ ॥ అప్రతిఘాతో దేహాన్నిర్గచ్ఛన్నోపలభ్యతే చాతః॥ శ్లో౦ ౧౦॥ నోపమర్దేనాతః॥ శ్లోం ॥ సూక్ష్మత్వాదేవ పునస్థూలశరీరస్య చోపమర్దేన ॥ ౯౫ ॥ దాహాదిమూలకేనేతర దిహ సూక్ష్మం తు నోపమృద్యేత। శ్లో౦ ౧౧ ॥ అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్మా ॥ శ్లోం ॥ సూక్ష్మస్యాస్య శరీరస్యైవం భవత్యేష యోయమూష్మాత్ర॥౯౬॥ యం చోష్మాణం దేహే సంస్పర్శేన హి జనా విజానంతి। చరమదశాయాం గ్లానిః ఏతేషు చ తత్ర సన్స్వపి చ॥౯౭॥ నైవోపలభ్యతే సౌ జీవదవసరే వగమ్యతే సోయం। తస్మాత్సిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తసమాశ్రితో యమితి సిద్ధం॥౯౮॥ శ్రుతిరుష్ణ ఏవ జీవిష్యన్నిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం। శ్లో౦ ౧౨ ॥ ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్ ॥ శ్లోం ॥ ఆత్యంతికేమృతత్వే గత్యుత్క్రాంతీ భావఉపదిష్టః॥౯౯॥ పూర్వత్ర చాసమప్యేత్యనేన కేనాపి హేతునాత్ర పునః। ఆశంక్య ప్రతిషేధతి శాక ఏతాముత్తరత్ర సూత్రేణ ॥ ౧౦౦ ॥ ఇహ చాథాకామయమానో యో కామ ఇతిదృశ్యతే వాక్యం। కాణ్వశ్రుతౌ హి తత్ర చ య ఆత్మకామస్స ఆప్తకామస్స్యాత్ ॥౧౦౧॥ యది భవతి చాప్తకామో నిష్కామస్స్యాత్తతో హ్యకామస్స్యాత్। ఈదృగకామయమానస్తస్యోత్క్రామంతి నైవ హి ప్రాణాః॥౧౦౨॥ బ్రహ్మైవ సన్ సవిద్వాన్ బ్రహ్మాప్యేతీతి చోపదిష్టం హి। పూర్ణానందాత్మా యస్స చాత్మకామో యమాప్తకామస్తు॥౧౦౩॥ ప్రాప్తపరానందో యో నిష్కామో ఽవ్యక్తవాసనారహితః। సోయమకామోయశ్చావ్యక్తబహిః కామవిరహితో భవతి ॥౧౦౪॥ ఇహ పరవిద్యావిషయాత్ప్రతిషేధాన్న పరమాత్మతత్త్వవిదః। ప్రాణా నాముత్క్రాంతిర్దేహాదస్తీతి చేన్నచైవం స్యాత్ ॥౧౦౫॥ ప్రతిషేధోయం యస్మాన్న శరీరాద్భవతి కింతు శారీరాత్। అవగమ్యతే న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీ ప్రయోగేణ॥౧౦౬॥ కాణ్వశ్రుతౌ హి దృష్టా షష్ఠీ సంబంధమాత్రవివక్షైవ। శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సా భవతి తద్విశేషార్థా॥౧౦౭॥ తస్మాదితి తచ్ఛబ్దేనాభ్యుదయాద్యధికృతో హి యో దేహీ। సంబధ్యతే న పంచమ్యా న్యాన్న తు కర్దాదిదపి దేహః॥౧౦౮॥ నోత్క్రామంతి ప్రాణాస్తస్మాద్ధుచ్ఛిక్రమిషత ఇహ జీవాత్। తేన సహైవ భవంతీత్యర్థస్తస్మాత్ప్రతీయతే వాక్యాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ భవతి హి స ప్రాణస్య ప్రవసతి పతస్య సేయముత్క్రాంతిః। దేహాదితస్మాదిత్యాద్యేవమిదం నిరాకరోతి హ॥౧౧౦॥ శ్లో౦ ౧౩॥ స్పష్టో హ్యేకేషాం॥ శ్లోం ॥ యచ్చోక్తమిహ పరబ్రహ్మవిదోప్యుత్క్రాంతిరియమతో దేహాత్। ప్రతిషేధస్యాయం స దేహ్యపాదాన పవ భవతీతి॥౧౧౧॥ తదిదమయుక్తం వక్తుం దేహాపాదాన పవ యత పవ॥ ఉత్క్రాంతి ప్రతిషేధస్తత్రైవ కిల శాఖినామిహ్యేకేషాం॥౧౧౨॥ ఉపలభ్యతే హి సద్యస్స ఏవ కిల ఆర్తభాగ సంప్రశ్నే। యత్రాయం పురుష ఇతి ప్రకారింతే పురుష పవ దేహస్స్యాత్ ॥౧౧౩॥ అస్మాద్దేహాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యుత న వేతి తత్ప్రశ్నే। నేత్యాహ యాజ్ఞవల్క్య ఇతి హి నోత్క్రాంతిం తిపక్షమాలంబ్య ॥౧౧౪॥ ప్రాణా ఏవ తత్ర హ్యనుత్క్రాంతిం తేషు క్వ వృత్తోయమితి పునః ప్రశ్నే। అత్రైవ సమవలీయంత ఇతి హి తత్ప్రవిలయం ప్రతిజ్ఞాయ॥ ౧౧౫॥ తత్సిద్ధయే స ఉచ్ఛ్వయతీతి చార్థ్యదర్శితం ప్రత్యాఖ్యా ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయతి చాధ్మాతస్సన్మృతశ్శేత ఇతి॥ ౧౧౬॥ ఇత్యేవం బాహ్యవాయుపూరణతో దేహాభివృద్ధిరుచ్ఛ్వయనం। అధ్మానమాస్త్రాభేరీవద్వేవ దేహస్య శబ్దకారిత్వం॥ ౧౧౭॥ మృత ఇతి వర్తమానస్యోత్క్రాంత్యభావే పురుష శబ్దవాచ్యస్య। దేహస్యైవోచ్ఛ్వయనాదీనిస్యుర్దేహినోపి నైతాః॥౧౧౮॥ తస్మాదత్ర న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీ ప్రయోగేఽపి।

తత్సామాన్యాద్దేహోత్క్రాన్తేరభేదోఽక్షరమాత్రేణ॥౧౧॥ దేహాపాదానస్యోత్క్రమణస్యైవహిఖవేన్నిషేధోయం । య ద్యపిదేహినఏవప్రాధాన్యంభాతిపంచమీపాఠే । ౧౨ । షష్ఠీపాఠేతుపునర్వ్యక్తస్సంబంధినియమతాత్పర్యేణేతి॥ ప్రతిషి ద్ధ్యతఇత్యేతత్ప్రతీయతేభావతాతత్త్విత్యేకా ॥౧౩॥ పాఠాన్తరేతి ప్రతిషేధార్థత్వాద్దస్యనిగమవాక్యస్య । దేహా పాదానైషాప్రతిషిద్ధాస్యాన్నదేహ్యపాదానా॥ ౧౪॥ ఇహదేహేనతాత్పర్యేణేతి పాఠాన్తరతు దేహినఃక్వచిద్వాపి । అపి చేహచతుష్టయే వాయూత్క్రాన్తే వేత్యాదినైవముత్క్రమణం॥ ౧౫॥ ఆదిశ్యసప్రపంచమవిద్వద్విషయంప్రపంచగమనంచ॥ ఇతికామయమానఇతిహ్యుపసంహృత్యవక్తవ్యమిహావిదుషః ॥౧౬॥ విద్వాంసంపునరత్రాథాకామయమానఇతిపరా మృశ్య । ఉత్క్రాన్తిమేవయద్యద్విషయేపిప్రాప్తయేదిదంవాక్యం॥౧౭॥ అసమంజసమేవస్యాద్వ్యపదేశస్సకలఏవత త్రత్యః । తేనావిద్వద్విషయేగత్యుత్క్రాన్త్యోః ప్రసక్తయోరత్ర॥౧౮॥ విద్వద్విషయేప్రతిషేధఇతివ్యపదేశసార్థక త్వాయ । వ్యాఖ్యేయమిహానచబ్రహ్మవిదస్సర్వాత్మతాంప్రపన్నస్య॥౧౯॥ ప్రక్షీణకామకర్మణఉత్క్రాన్తిగతిర పేయముపపద్యతే । ఉత్క్రాన్తౌచగతౌవానవిమిత్తంతస్యవిద్యతేకించిత్॥ ౨౦॥ అత్రబ్రహ్మసమశ్నుతఇత్యాద్యా స్తన్నిత్యాహ్యశ్రుతయః । తాఃకిలగత్యుత్క్రాన్త్యోరభావముపదర్శయంతిచాత్మవిదః॥౨౧॥ ... *

సూత్రం ౧౪॥ స్మర్యతేచ॥ టీకా ఇహభారతేపివిదుషోగత్యుత్క్రాన్త్యోరభావఏవేతి । అపరస్యవచనప్రత్యే వంహిస్మర్యతేయమేవార్థః॥౨౨॥ బ్రహ్మవిదోపిగతిర్నన్వత్రకిలస్మర్యతేశుకాచార్యః॥ వైయాసకిస్సముత్పత్య ర్భాస్కరమండలమభిప్రగత్యఇతి ॥౨౩॥ మైవంససశరీరస్యైవాయంకిలయోగబలసహాయేన । భాస్కరమండలసంప్రాప్తిపుర స్సరమస్యతనువిసర్గఇతి॥ ౨౪॥ వక్తవ్యమస్యయస్మాద్దర్శితమిహసర్వభూతదృశ్యత్వం । నహ్యశరీరంయాంతంద్రష్టు మిమంశక్నువంతిభూతాని॥౨౫॥ ఉపసంహృతమేవంకిలతత్రైవశుకస్తుమారుతాచ్ఛిఖాగ్రం॥గతిమంతరిక్షగోస్యకృత్వా సతతస్సదర్శయిత్వైనం॥ ౨౬॥ ఆత్మప్రభావమఖిలంజగామసర్వాత్మభావమవ్యయమితిహి । తస్మాద్గతిశ్రుతీనాంవిష యోగోచరమాణఏవస్యాత్ ॥౨౭॥ సూత్రం౧౫॥ తానిపరేతథాహ్యాహ॥ టీకా యానిప్రాణపదేనప్రదర్శితానీంద్రియాణ్య భిభూతాని॥ తానిపరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్పరమాత్మనిప్రలీయంతే॥ ౨౮॥ శ్రుతిరత్రచైవమేవాస్యపరిద్రష్టురితిబోధయ త్యేవం॥ నన్విహగతాఃకలాఃపంచదశేత్యాద్యాశ్రుతిఃపరాయేయం ॥ ౨౯ ॥ సాహిపరస్మాదన్యత్రాపికలానాంలయం ప్రదర్శయతి॥ మైవంసావ్యవహారాపేక్షాఖలుపార్థివాదికాహికలాః॥ ౩౦॥ స్వప్రకృతీరేవపృథివ్యాదీరపియంతిహీతి దర్శయతి॥ ఏషాతుమహర్షాభిప్రాయాబ్రహ్మణికలాలయంబ్రూతే॥ ౩౧ ॥ సూత్రం ౧౬॥ అవిభాగోవచనాత్॥ టీకా విదుషోయాసాహికలాప్రలయఃప్రతిపాదితస్సచాయమిహ । కింసావశేషఇతశేషామివకింవాఽనిరవశేషఇతి ॥౩౨॥ సందేహేలయసామ్యాదిహాశక్త్యవశేషతాప్రసక్తాహి । అవిభాగోవచనాదితిలయమేతంనిరవశేషముపదిశతి॥ ౩౩॥ బ్రహ్మవిదోస్యకలానామవిభాగావాప్తిరేవయుక్తాస్యాత్ । యతఇహవచనాదస్మాత్పరమవిభాగఃప్రతీయతేతాసాం ॥ ౩౪॥ ఇహచకలాలయముక్త్వాభిధ్యేతేఏవమాదినాబ్రూతే । ఆసాంహినామరూపేభిద్యేతేప్రోచ్యతేహిపురుషఇతి ౩౫॥ ఏషోకలోఽమృతోభవతీతివపురుషోకలోయమతోక్తః॥ అత్రావిద్యాజనితానాంచకలానాంవిద్యయాజనితే॥ ౩౬॥ ప్రలయేపునరేతస్మిన్నస్యాచ్ఛక్త్యవశేషతాకథందిదపి॥ తస్మాదత్రకలానామవిభాగావాప్తిరేవయుక్తాస్యాత్ ॥ ౩౭॥ సూత్రం౧౭॥ తదోకోగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారోవిద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శ తాధికయా॥ టీకా ఇహపరవిద్యావిషయాంసమాప్యతత్రప్రసంగతఃప్రాప్తాం॥ దింతావిధునాపరవిద్యావిషయాంపునరిహా నువర్తయతి॥౩౮॥ విద్వదవిదుషోరాస్సృత్యుపక్రమాత్సమేతినోత్క్రాన్తి॥ప్రాగభిహితేతిమేవేదానీమాస్సృత్యు పక్రమంబ్రూతే॥౩౯॥ ఉపసంహృతవాగాదికర్వైపస్యోద్విక్తమిదంతఏతస్య॥ విజ్ఞానాత్మనఓకోహృదయాయతనంహృదయమే వహ్యాగ్రమితి॥౪౦॥ దర్శయతీహానవిజ్ఞాత్తేజోమాత్రాఇతిశ్రుతిస్సయఏతస్యహృదయస్యాగ్రంప్రద్యోతతే తతశ్శాప్యయం ।౪౧। ఏతచ్చక్షుష్టోవామూర్ధ్నోవాన్యేభ్యోవాశరీరదేశేభ్యఇతిమతిప్రకాశితద్వారః॥ఇతిచతుర్ధాపాదానామత్క్రాన్తిం

తిం ప్రదర్శయత్యేష॥ ౧౫౦॥ హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతత ఇత్యాద్యా శ్రుతిర్హి సాక్షిణీహ। విద్వదవిదుషోః సమానం వావిదుషోఽశేషత ఇహ కశ్చిత్॥ ౧౫౧॥ శ్రుతివిచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమోఽత్ర యుక్త ఇతి। ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హృదయప్రద్యోతనే సమానేఽపి॥ ౧౫౨॥ అపి త్వస్యైకశతద్వారత్వే తు విశేష ఏవ విదుషస్తు। మూర్ధన్యా నాడ్యైవ హి నిష్క్రామతి నేతరేభ్య ఇతి యస్మాత్॥ ౧౫౩॥ విద్యాసామర్థ్యం కిల కృష్టం తస్యైవ నేతరస్య పునః। ఇతరథైవ హి విద్యానర్థక్యతః ను తస్మిత్యాద్దేశతోఽపి యది॥ ౧౫౪॥ ఉత్క్రాన్తిర్నేచ్ఛా నా దాయం నోత్కృష్టం లోకను ప్రవిందేత। ఏవం చేత్తర్హి యం విద్యా సర్వాప్యనర్థికైవ స్యాత్॥ ౧౫౫॥ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ గతిర్విలక్షణా న స్యాత్। విద్యాశేషత్వేన చ గతిరిహ హార్దశ్యానాడీ కాద్వారా॥ ౧౫౬॥ అనుశీలయితవ్యా సా హి తా విద్యావిశేషవిషయేషు। తామభ్యస్యం స్తయైవ ప్రతిష్ఠత ఏవ ఇతీయుయుక్తమిదం॥ ౧౫౭॥ తస్మాదుపాసితేన హి పరాత్మనా హృదయసంస్థితేనాయం। పరమనుగృహీత ఏవ హి విద్వాంస్తద్భావమిహ సమాపన్నః॥ ౧౫౮॥ మూర్ధన్యయైకశతతమనాడ్యా నిష్క్రాము తీతరేభ్యోఽన్యైః। శతమిత్యాద్యా శ్రుతిరస్యైవ దర్శయతి హార్దవిద్యాయాం॥ ౧౫౯॥

సూత్రం ౧౮॥ రశ్మ్యనుసారీ॥ **వ్యాఖ్యా** అస్తి కిల హార్దవిద్యాప్రకరణోక్తా నాడీరశ్మిసమామ్నాతా। సా చాథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపుర ఇతి ప్రపంచితా భూయః॥ ౧౬౦॥ తస్యాః ప్రకరణే... యాఽపి తా ఇత్యక్షిత్యత్ర పునః। నాడీరశ్మిపరస్పరసంబంధం సప్రపంచమభిధాయ॥ ౧౬౧॥ యత్రైతదితి శ్రుత్యైవ చ తత్ మో క్షయమిత్యాదివాక్యమామ్నాతం। ఉత్క్రామణమేతదస్య ప్రాప్తుం తేయదా భవేత్తర్హి॥ ౧౬౨॥ నాడీగతరశ్మిభిరేతైరేవ తాన్ క్రమతీత్యత్రోక్తం। తస్మాత్ప్రకృతాధికనాడ్యా విద్వాన్ సహి నిష్క్రామన్॥ ౧౬౩॥ రశ్మ్యనుసారేణైవ హి నిష్క్రామత్యేవ ఇతీయం యుక్తమిహ। తత్కిం రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రావహని చావిశేషేణ॥ ౧౬౪॥ మ్రియమాణస్యాస్య స్యాత్కిం వాహన్యేవ తదితి సందేహే। అవిశేషశ్రవణాత్త్వవిశేషేణైవ వర్ణ్యతే తదిదం॥ ౧౬౫॥ ... *

సూత్రం ౧౯॥ నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥ **వ్యాఖ్యా** అహని చ నాడీరశ్మ్యోః సంబంధో స్తీతి యుక్తమేతత్స్యాత్। అహని మృతస్య చ రశ్మ్యనుసారిత్వం న తు భవేదిదం రాత్రౌ॥ ౧౬౬॥ నిచ్ఛిన్నత్వేన హి యస్మాన్నాడీరశ్మ్యోర్హి తత్ర సంబంధః। రాత్రౌ మృతస్య తస్మాన్న హి రశ్మ్యనుసారితేతి చేన్నైవం॥ ౧౬౭॥ భవతి హి యావద్దేహం నాడీరశ్మ్యోస్స ఏష సంబంధః। శ్రుతిరేషాముష్మాదాదిత్యాదిత్యేతమర్థముపదిశతి॥ ౧౬౮॥ యే నాడీషు చ సృప్తా రశ్మయ ఇహ సంతతేః కిలాదిత్యాత్। అస్మాల్లబ్ధవికాసా తాభ్యో నాడీభ్య ఏవ మే వై తే॥ ౧౬౯॥ అది త్యేకిం సృప్తాస్తథాత్ర తాయంత ఇతి హి తత్రోక్తం। ఉపలభ్యతే నిశాస్వపి నిదాఘకాలే చ సూర్యకిరణానాం॥ ౧౭౦॥ అనువృత్తిస్తత్ర యతో రాత్రావపి విశ్వ తే భూయః। స్తోకానువృత్తిరప్యస్య ఖలు తు తథ్యం తదన్యజనేషు॥ ౧౭౧॥ శైశిరదివసేష్వపి చ దుర్దినే షు ఖలు తథా వేదత్ర। అహరేవైతద్రాత్రావిదధాతీతి శ్రుతిరపీత్యేవం॥ ౧౭౨॥ యది రాత్రిమృతో విద్వాన్ రశ్మ్యనుసరణం వినాత్ర మేఽమూర్ధ్వం। భవతి హి రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం తత్ర తచ్చ దుర్వారం॥ ౧౭౩॥ సహ్యత్ర యోపి వై ప్రతీక్షతే నాప్యశ్నతేఽత్ర ఫలతే। ఊర్ధ్వగమనం హి యస్మాద్రాత్రౌ పైత్ర్యనపేక్ష్యైవ స ఇతి యుక్తం స్యాత్॥ ౧౭౪॥ అథవి ద్వానపి సోఽర్ధం ప్రతీక్షతే రాత్రిప్రాప్తినాపరాధేన। అక్రమతే సా పాకికఫలేతి తత్రాప్రవృత్తిరేవ స్యాత్॥ ౧౭౫॥ మృత్యోరనియతకాలత్వాత్తస్యాపి వై వమృత్యురిత్యపి న। అథ విద్యారాత్రావపి మృతో హా రాగమభ్యుపావృదీతేత॥ ౧౭౬॥ అహరాగమేఽపి విదుషః శరీరమిహ పావకాదిసంపర్కాత్। న భవతి హి రశ్మిసంబంధార్హమతో నాత్ర మేదపాపూర్వం॥ ౧౭౭॥ ...వసయాద్వత్ తు స్యైత్యన ఇతి దర్శయతి తదనుదితాంహి। తస్మాదవిశేషేణాహని రాత్రౌ వాస్య రశ్మిసంబంధః॥ ౧౭౮॥

సూత్రం ౨౦॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥ **వ్యాఖ్యా** యత ఇహ నైవోదితా నిశా నశాతః ఫలాచ భవతి విద్యేయం। మృత్యోర్హ్యనియతకాలత్వాత్తస్మాదయనేఽపి దక్షిణే విద్వాన్॥ ౧౭౯॥ మ్రియమాణస్యకదా విద్యాఫలమలభమపి సమాప్నోతి। యాచోత్తరాయణమృతిప్రాశస్త్యప్రథితిరపి చ భీష్మస్య॥ ౧౮౦॥ యచ్చోత్తరాయణస్యత్ర ప్రతీక్షణం నైతదనువిసర్గాత్। అపూర్వమాణవతా వాద్యాని త్యాద్యా శ్రుతిః స్వయమిహ॥ ౧౮౧॥ ఏతేభ్యో హేతుభ్యస్తమపాతే చోత్తరాయణం

ఽఽదం। ఆవశ్యకమితి శంకా సూత్రేణ నిరస్యతే హి సూత్రకృతా ॥౧౨॥ యదుచోత్తరాయణస్యాతి ప్రాశస్త్యస్య ప్రసిద్ధిరిహ కథితా। సా చ విద్వద్విషయా భీష్మస్య చ యత్ప్రతీక్షణం తదపి ॥౧౩॥ ఆచారప్రతిపాలనరూపఫలార్థం పితృప్రసాదేన। లబ్ధస్వేచ్ఛామృత్యుం ప్రఖ్యాపయితుం చ భవతి నాన్యార్థం ॥౧౪॥ యచ్చోత్తరాయణే స్యాన్మరణం తచ్చ ప్రశస్తమజ్ఞానాం। ఇత్యభివదనం ప్రాజ్ఞానామాచారోఽత్ర భవతి న తదన్యః ॥౧౫॥ శ్రుతిరపి చ దేవతాభిప్రాయా సా నేహ కాలమాత్రపరా। ఇత్యాతివాహికా ఇతి సూత్రే వక్ష్యతి చ సూత్రకారోఽయం ॥౧౬॥ నను యత్ర కాలవిశేషాద్విస్మృతివాక్యే విహితేయం। అహరాదికః ప్రధానత్వే నానావృత్త్యోః నిర్దిష్టః ॥౧౭॥ కథమిహ విద్వానరాత్రి కింవా చోదయతి న్యాయనైవాత్। ప్రేతో నావృత్తిమిమాం యాయాదిత్యేతదిదం పతగ్యత్ర ॥౧౮॥ యోగినః ప్రతిస్మర్యతే స్మార్తే చైతే అహరాదికాలనియమో యోగాయమనావృత్తయే స్మృతౌ దృష్టః। స చ యోగినః ప్రతి స్యాత్ స్మార్తే తే హి యోగసాంఖ్యే ద్వే ॥౧౯॥ న శ్రౌతే తేనాత్ర ప్రమాణభేదాచ్చ విషయభేదాచ్చ। విజ్ఞానేషు శ్రౌతేష్వవతారో నాస్య భవతి కథమపి చ ॥౨౦॥ నన్వగ్నిర్జ్యోతిరహర్ధూమో రాత్రిరితి చైవమాద్యేహి। ఇహ దేవయాన [illegible] శ్రౌతే పవహి ప్రతీయేతే ॥౨౧॥ స్మృతివాక్యేఽపి త్వేవం నాశంక్యం యేన తత్ప్రతం కాలం। వక్ష్యామీతి చ కాలప్రతిజ్ఞయా కిల విరోధమాశంక్య ॥౨౨॥ పరిహారోఽయం కథితో యదా పునః స్మృతిషు దేవతాపక్షే। అగ్న్యాద్యభిమానీ యోగ్యః తేన హి విరోధ ఇహ కశ్చిత్ ॥౨౩॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞో యోఽయమధ్యాయః ॥౨౪॥ తద్ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యః స భాష్యకారోక్తః॥ ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥౨౫॥ శ్రీగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.............*

చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః

౧॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః ఏవం హి పూర్వపాదే నిరూపితోఽత్రాన్తిరతః తత్సాధ్యం। గంతవ్యం కిల మార్గం దర్శయితుం పాదమేతమారభతే ॥౧॥ అస్యత్వ్యపక్రమాదియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యా। ఇత్యుక్తమాస్సృతిస్సా హ్యానేకధా శ్రూయతే శ్రుతిష్వాసు ॥౨॥ నాడీరశ్మియుతైకా క్వైతైత్రైరేవేతి వాక్యనిర్దిష్టా। అపరార్చిరాదికాపి హి తేఽర్చిషమిత్యాదివాక్యఖ్యాతా ॥౩॥ భవతీహ దేవయానం పంథానమితి శ్రుతిప్రసిద్ధైకా। అన్యా త్వసౌ లోకాత్ప్రతిస వాయుమితి వాక్యతో దృష్టా ॥౪॥ అపరా సూర్యద్వారేణేత్యాదిశ్రుతినిరూపితా తత్ర। కిమిహ పరస్పరభిన్నా ఏతాస్సృతయో భవంతి కిం వాత్ర ॥౫॥ ఏకైవానేకవిశేషణాస్సృతిరితీహ సంశయో భవతి। తత్ర శ్రుతత్వాత్సృతయో భిన్నా ఏవేతి యత ఇమాః స్మృతయః ॥౬॥ భిన్నోపాసనశేషా భిన్నప్రకరణగతాశ్చ లక్ష్యంతే। అపి చాథైతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాం ॥౭॥ ఉపరుధ్యేత తథైవ త్వరావచనమేతదపి చ పీడ్యేత। ఇహ యావదస్య క్షిప్యేన్మన ఇత్యాదిత్వరావచో దృష్టం ॥౮॥ తస్మాదేతాస్సృతయో భిన్నా ఏవేత్యతస్త్విదం పతతి। బ్రహ్మాపేక్షుస్సర్వోఽర్చిరాదినైవాధ్వనోర్ధ్వమాక్రమతే ॥౯॥ ఇతి తు ప్రతిజానీతే తత్ప్రథితేరితి చ భవతి హేతురిహ। సర్వేషామపి విదుషాం ప్రథితో హ్యర్చిరాదికో మార్గః ॥౧౦॥ యే చేమేఽరణ్య ఇతి శ్రుతౌ హి విద్యాంతరావలంబానాం। పంచాగ్న్యుపాసకానామర్చిరాద్యా గతిస్సమామ్నాతా ॥౧౧॥ స్యాదేతత్ త్రయాసు వ విద్యాసు న కాచిదపి గతిః పఠితా। తాస్వర్చిరాదిరేవ హి గతిరియముపతిష్ఠతా హ్యాయాసు పునః ॥౧౨॥ శ్రూయత ఏవాన్యవిధా తాసు కిమర్చిరాదికాశ్రయణం। ఇతి చేద్భవేదిహైవం సృతయ ఇమా యది పరస్పరం భిన్నాః ॥౧౩॥ ఏకైవానేకవిశేషణా సృతిర్బ్రహ్మలోకపదవీయం। క్వచిదిహ కేన చిదేవ హి విశేషణేనోపలక్షితా భాతి ॥౧౪॥ సర్వత్ర చైకదేశాభిజ్ఞానాద్బహువిశేషణా సేయం। భవతీయమేకరూపా సృతిర్విశేషణవిశేష్యభావేన ॥౧౫॥ ప్రకరణభేదేఽపి యథా విద్యైక్యే హ్యత్ర గుణోపసంహారః। భవతి హి తద్వత్ప్రకృతే స్యాదేవ విశేషణోపసంహారః ॥౧౬॥ విద్యాభేదేఽపి యతోఽభిజ్ఞా సర్వత్ర చైకదేశస్య। గంతవ్యాభేదాదపి భవతి వరం గత్యభేదవిజ్ఞానం ॥౧౭॥ యా బ్రహ్మలోకగతిర్యా [illegible] ప్రాప్తిరితి శ్రుతిశ్చాపి। విద్యాఫలం తదేకం బ్రహ్మప్రాప్తిస్స

ణావముపనిశేతి ॥ ౧౮ ॥ యద్యప్యత్ర తత్ర వేద్యః ప్రాణనాగ్రదర్శితం తదపి । రాత్రౌ మృతస్యవిదుషోరశ్మ్యపేక్షా స్తీతి స్మరాపాకరణం ॥ ౧౯ ॥ తత్రాపి రశ్మీన్ప్రాప్యైవ పంచయితుమేవ సత్పురుషస్య స్య । వాక్యవృత్త్యర్థకాంతత్వాన్యస్మాదసకృదుక్త్యయమేకకారోత్ర ॥ ౨౦ ॥ రశ్మీంశ్చప్రాప్యయితుం నివర్తయితు నార్చిరాదికాంశ్చ తథా । అప్రకాశితస్మాదత్ర తదధార్యతే సత్యుక్తిసంబంధః ॥ ౨౧ ॥ యస్తు-ణూనావత్ శ్రీ ప్యైవ్మనిత్యాదిత్యరావచ స్తదపి । గతిమయుక్తైవహిలోకే భవతి పిలంబో యపవలోకకృతః ॥ ౨౨ ॥ నైవార్చిరాదికేద్వేనభవతి-ఏవమితిబోధనార్థంస్యాత్ । లోకేని మేవమాత్రేణాగచ్ఛంతీతివాక్యవిన్యాసే ॥ ౨౩ ॥ నైవహినిమేషమాత్రేణాగనేతత్ భవతితాత్పర్యం । కింతు విలంబ్యాపూర్వోతద్యదివహోపీతిదిదస్మినివిద్ధం ॥ ౨౪ ॥ ఇహఖల్వత్రైతయోరిత్యాద్యామార్గద్వయయుక్తోనాంహి । కస్మాత్తృతీయమేతత్ స్థానం సంకీర్త్యదేవయానమిమం ॥ ౨౫ ॥ పిత్రయాణవ్యతిరిక్తం పంథానం హ్యర్చిరాదివర్త్మానం । తథయతితమేకమేవతు శ్రీస్తృతీయానువర్ణనేనేహ ॥ ౨౬ ॥ అపిచార్చిరాదివిషయతశ్రుతౌహి భూయాంసి మార్గపర్వాణి । భూయాంసి పునరస్యత్రాప్యేయాం స్యేవతాని పర్వాణి ॥ ౨౭ ॥ భవతీహభూయసాననుగుణభావే నైవనయ సమన్వేషాం । న్యాయ్యోతరత్రసాదిహాయుక్తం హ్యర్చిరాదినేత్యాది ॥ ౨౮ ॥ ❀ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం ❀ కేనేహాస్మిన్ విశేషేణ చగతిః శేషణానాంహి । స్యాదన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతిదిదమాచార్యః ॥ ౨౯ ॥ కస్మిన్యతిహివాయుమబ్దాదితి హూతేస్మిన్స్వయం సహ్యాద్భుత్వా । ఇహపత్యతేహి పంథాస్సఏతమితి దేవయానసంజ్ఞో సా ॥ ౩౦ ॥ కౌషీతకినాంత్రహిసచాగ్నిలోకంసవాయులోకమితి । సవరుణలోకం చతథేంద్రలోకమపిస ప్రజాపతేలోకం ॥ ౩౧ ॥ సబ్రహ్మలోకమితి క్రమోయముపలభ్యతేహితత్రకిల । యావర్చిరగ్నిశబ్దౌతుల్యార్థౌ జ్వలనవాచకౌతౌహి ॥ ౩౨ ॥ నైవేహసన్నివేశక్రమోయుపన్యస్యతేక్వచిత్కశ్చిత్ । వాయుస్త్విహార్చిరాదౌ వర్త్మని సంశ్రూయతే సకస్మిన్వా ॥ ౩౩ ॥ స్థానేనివేశనీయస్స్యాదిత్యతఉక్తమత్రసూత్రకృతా । తేష్విహ మేవేత్యస్మిన్నర్చిరనంతరమహర్విశదిశ్య ॥ ౩౪ ॥ అపూర్యమాణపక్షంతతఉదగయనాదికాంశ్చ పక్షమాసాం । తేభ్యస్సంవత్సరమపితత ఆదిత్యమిత్యుశ్యతేత్ర ॥ ౩౫ ॥ ఆదిత్యాదర్వాంచంతత్రైవసంవత్సరాత్పరాంచమిమం । వాయుంనిధిసంభవంతిత్యేవం వాయోర్హిసన్నివేశఇహ ॥ ౩౬ ॥ క్వచిదవిశేషవిశేషావుపలభ్యేతేయతస్తయోశ్శ్రుత్యోః । కౌషీతకివాక్యేకిలసవాయులోకమిత్యవిశేషేణ ॥ ౩౭ ॥ ఉపదర్శితస్యవాయోర్విశేషఉపలభ్యతేహివాక్యేస్మిన్ । తదిహయదావైపురుషోస్మాల్లోకాత్ప్రైతి సఇతితత్రకిల ॥ ౩౮ ॥ సతిపాసకోపిందేహాద్యదినిర్గచ్ఛతి సవాయుమేతితదా । వాయురసావపితస్మైవిజిహీతేభిద్యమేతస్సంతను తేః ॥ ౩౯ ॥ రథచక్రవిలసమానంతచ్ఛిద్రంతేనవాయుదత్తేన । ద్వారేణసఖలువిద్వానాక్రమ్యోర్ధ్వంతమేత్యాదిత్యం ॥ ౪౦ ॥ ఆగచ్ఛతీతిదర్శితమతఆదిత్యాత్ప్రతీయతేవాయోః । పూర్వత్వమేవతస్మాదబ్దాదిత్యాంతరాళ ఏవాస్తు ॥ ౪౧ ॥ వాయుర్నివేశనీయస్స్యాదితియుక్తమిహసూత్రకారోక్తం । నన్వస్యపునరిహాగ్నేః పరత్వదర్శనవిశేషతః కస్మాత్ ॥ ౪౨ ॥ అర్చిరనంతరమేవహినివేశ్యతేపిపవాయురితిచేన్న । నాస్యాభవతిపిశేషస్సఏతమిత్యాదికేయతోవాక్యే ॥ ౪౩ ॥ కేవలమేవహిపాఠస్సచాగ్నిలోకంసవాయులోకమితి । క్రమవాచకోహిశబ్దో నకశ్చిదిహకిలయతః పదార్థానాం ॥ ౪౪ ॥ ఉపలభ్యతేనుకీర్తనమాత్రంతద్యంచగచ్ఛతీత్యేవం । రథచక్రబిలసమేనద్ధి ద్రుణహివాయునాప్రవృత్తేన ॥ ౪౫ ॥ సదఖల్వాక్రమ్యోర్ధ్వంతతఆగచ్ఛతితమేతమాదిత్యం । ఇత్యవగమ్యతేపవక్రమోయమతఇహభవేద్విశేషోసౌ ॥ ౪౬ ॥ తస్మాదవిశేషవిశేషాభ్యామిహయుక్తమేవసూత్రోక్తం । వాజసనేయినఇహకిలమాసేభ్యోదేవలోకమిత్యుక్త్వా ॥ ౪౭ ॥ తస్మాచ్చదేవలోకాదాదిత్యమిత్యాహసదామ్నంత్యత్ర । తత్రాదిత్యానంతర్యాయపునర్దేవలోకతో వాయుం ॥ ౪౮ ॥ అభిసంభవేయురితివాజసనేయుశ్రుత్యపేక్షయానాద్యం । యచ్చేహవాయుమబ్దాదితిచ్ఛందోగవాక్యమాలంబ్య ॥ ౪౯ ॥ ఛందోగశ్రుతివాక్యేనదేవలోకాప్తివాజివాక్యేతు । సంవత్సరోనదృష్టః శ్రుతిద్వయత్రయయోరుభావపిహి ॥ ౫౦ ॥ ఉభయత్రైవత్రాపాఠ్యేతప్రచమాసాబ్దయోర్హిసంబంధాత్ । సంవత్సరోహిపూర్వస్సతతోభవేద్దైవలోకఇతిబోధ్యం ॥ ౫౧ ॥ .....

<<౩>> తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాత్ <<>> ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం చ నిర్దిశ్య । పశ్చాద్వృష్టిప్రాప్తిం ప్రథయత్యేషాం శ్రుతిస్తథా స్యాత్ ॥ ౫౧ ॥ వరుణాధిప్రాప్తిశ్చాపి ప్రసిద్ధ్యతి తత్ర తదనుసారేణ । విద్యుతదుపరి స్థాపితో ఽల వరుణస్సంబధ్యతే యతస్తయోః ॥ ౫౨ ॥ ప్యాన్నియతస్సంబంధో యద్వై వహి విశాలవిద్యుతో మేఘాః ॥ సస్తనితగర్జితా అపి సవ్యాజ్ఞ్యల్యంతి దేవలోకేషు ॥ ౫౪ ॥ ఆపః ప్రపతంతి తదేవ్యైతిస్సగ్యాన్నుసారితి సిద్ధం హి । విద్యోతతే స్తనయతీత్యేషా శ్రుతిరపి తస్మై వదర్శయతి ॥ ౫౫ ॥ వరుణశ్చాపామధిపతిరితి శ్రుతిస్మృతిషు సుప్రసిద్ధం హి । ఇంద్రప్రజాపతీ కిల వరుణాదూర్ధ్వం [illegible] వేశ్యేతే ॥ ౫౬ ॥ స్థానాంతరవిరహాదపి పాఠస్యతత్త్వైవ దర్శనాదపి చ । ఆగంతుకభావాదపి తరుణాద్యంతే హి సన్నివేశ్యౌ తౌ ॥ ౫౭ ॥ ....

<<౪>> ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ <<>> తేష్వేవ చార్చిరాదిషు సందేహః పునరిహైవ ముదతరత్ । కిమిమాని మార్గచిహ్నాన్యాహో స్విద్భోగభూమయః కిం వా ॥ ౫౮ ॥ నేతారో గంతౄణామిత్యేవం త్రయముక్తమేతత్స్యాత్ । ప్రథమం హి మార్గలక్షణభూతాస్త్వర్చిరాదయస్స్యురితి ॥ ౫౯ ॥ యస్మాదుపదేశోయం దృశ్యత ఇహ తత్స్వరూపపరమేవ । ప్రస్థాతుః కామ ఇహ కిల [illegible]గ్రామనగరస్యాపి కశ్చిత్ ॥ ౬౦ ॥ అముష్య తేత్వ మేతం గచ్ఛ మహాపర్వతం పురస్తస్య । న్యగ్రోధమపి మహాంతం తతో నదీ నిష్కటమేతత్పరతః ॥ ౬౧ ॥ గ్రామం చ నగరమపవాస్యాభిగతం ప్రాప్స్యసీతి తద్వదిహ । తేర్చిషమభిసంభవంతీతి హ స్తవః కిలా పూర్యమాణపక్షమితి ॥ ౬౨ ॥ అథవా త్ర భోగభూమయ ఏవైతే స్యురితి యుక్తమాభాతి । యస్మాచ్చ లోకశబ్దేనైతే హ్యాగ్న్యాదయో ఽనుబధ్యంతే ॥ ౬౩ ॥ అత్రాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీతి వాక్యే హి లోకశబ్దో యం । భోగాయతనేష్వేవ ప్రాణినాం యుజ్యతే స్వభావ్యతే హి పరం ॥ ౬౪ ॥ వేదే మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక ఇత్యాదౌ । అన్యత్రాపి హి సూరాశ్చేష్విత్యాదౌ దృశ్యతే తత్త్వైవాయం ॥ ౬౫ ॥ తస్మాదిహాప్యర్చిరాదయ ఏతే నైవాతివాహికాః కిం చ । తేషామచేతనత్వాదపి నైవాతివాహికత్వం స్యాత్ ॥ ౬౬ ॥ లోకే హి చేతనాః కిల రాజనియుక్తా భవంతి మెథురాః । మార్గేషు మార్గమేష్యతివాహ్యే నతివాహయంతి తే నాన్యే ॥ ౬౭ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తేఽత్ర స్వతాతివాహికాస్స్యురితి । అత్ర చ తల్లింగాదితి యత్ప్రోపదిష్టార్థసాధకహేతుః ॥ ౬౮ ॥ ఇహ చంద్రమసో విద్యుతమిత్యేతదనంతరం సమామ్నాతం । తత్పురుషోఽమానవ ఇతి వాక్యం హి బ్రహ్మ గమయతీత్యంతం ॥ ౬౯ ॥ తేన ప్రతీయతే ఖల్వమానవస్యోత్తరత్ర గమయితృతా । గమయితృతానిర్దేశాత్సిద్ధంత స్యాతివాహికత్వం చ పి ॥ ౭౦ ॥ తత్సామాన్యాదగ్న్యాదయో భవంత్యాతివాహికాః పూర్వం । నను తత్పురుషోఽమానవ ఇతి వచనమమానవస్య పురుషస్య ॥ ౭౧ ॥ గమయితృతా పరమేవ హి నాగ్న్యాదీనాం తథేతి చేన్నైవం । సంప్రాప్తమానవత్వనివృత్తిపరత్వాద్విశేషణస్యాస్య ॥ ౭౨ ॥ యద్యర్చిరాదిపర్వసు పురుషా ఏతేషు గమయితారస్స్యుః । తే మానవాస్తత్రైవావశ్యకమేతద్ధి నిన్నవృత్త్యర్థం ॥ ౭౩ ॥ యది నమమానవ ఇతి కిల పురుషవిశేషణమిహోపదిష్టం హి । నను న హి లింగం గమకం న్యాయాభావాదతస్త్విదం వక్తి ॥ ౭౪ ॥ <<౫>> ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః <<>> యేత్వర్చిరాదిమార్గోపగతాస్తే కిల శరీరవిగమేన । ముకులితకరణగ్రామా నచ స్వతంత్రా భవంతి గత్యా కౌ ॥ ౭౫ ॥ యేత్వర్చిరాదయస్తేప్యచేతనా ఏవ న స్వతంత్రాస్స్యుః । తస్మాదిహార్చిరాద్యభిమానిన ఏతే హి చేతనా దేవాః ॥ ౭౬ ॥ అతియాంత్రా యాస్స్యాన్నియోజితా ఇతి భవేద్వ్యవస్థైహ । ఇహ మత్తమూర్ఛితాద్యా అపి లోకే వికలకరణపరివారాః ॥ ౭౭ ॥ కేకిలపరప్రయుక్తాధ్వానోద్వ్యస్తాః పరత్ర కిము తైస్తే । నహి మార్గలక్షణత్వం కథమప్యతాన్చిరాదికానాం స్యాత్ ॥ ౭౮ ॥ అనవస్థితాయతస్తే రాత్రౌ ప్రేతస్య నహి కథం చిదపి । భవతీహాహస్స్వరూపప్రాప్తిర్న చ తస్ప్రతీక్షణం వాస్తి ॥ ౭౯ ॥ ఇత్యేతదుక్తమేవ సహ్నో హి యం భవతి దేవతావశాత్ । యస్మాద్ధ్రువా హి దేవాస్త ఏవ చేహార్చిరాదిపదవాచ్యాః ॥ ౮౦ ॥ తేషాం చ తదభిమానాత్సేచ్ఛాత్ప్రాధాన్యత్వముచితమేవేహ । కిం చార్చిషోఽహరితినిర్దేశః ఖల్వాతివాహికత్వే పి ౮౧ నాపరుధ్యతే కథంచిత్తదతః ఖల్వాత్తదభిమానినోఽగ్రహాణే లోకే పిదృశ్యతే హి ప్రఖ్యాతేష్వాతివాహికేషు పుంస్సు ॥ ౮౨ ॥ ఏవం విధ ఉపదేశో గచ్ఛత్వమితశ్చకృష్ణనుప్రవిశ తి । గచ్ఛ తతో జయసింహం బలవర్మాణం తతశ్చ గచ్ఛేతి ॥ ౮౩ ॥ అపి హోపక్రమవాక్యే తేర్చిషమిత్యాదినా సమామ్నాతే । సంబంధమాత్ర

మెవహానశద్వ శేషాత్త్రకల్పి దుపదిష్టః॥ ౮ ॥ తథ సంహారేతు సపకాని త్యాదావి శేషణహా దృష్టః॥ ౯ ॥ యిత్యకల్పలేనచ వశా
తివాహ్యతివహానరూపస్యాన్యత్ ॥ అగ్న్యాదిస్వవాచ్యపక్ష మేపిచ సపవనలక్ష యాతెన దూన్యోపి । ఉభయంవ్యాకరణత్వాన్న
తత్ర భాగో౽భవేత్కాలైతేషాం॥ ౧౦ ॥ న బ్రాహ్మానుపథుంజానేన్వపిగంత్యముగమ యితుంభవేత్ప్రక్యః । సోయంహిలోకశ
బ్దనత్వాన్యేషాంయితత్పభో౽స్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ ఏవంచాగ్నిస్వామికలోకంగత్వాగ్నినాతివాహ్యతే। వాయుస్వామిక
లోకంగత్వైవంవాయునేతియోజ్యమిహ ॥ ౧౨ ॥ నస్వాతివాహికత్వంయిద్యేతేషాంతదాహివరుణాదౌ। తత్ర కథముపప
న్నంస్యాద్వరుణాదన్యోయితో౽త్రనిర్దిష్టః॥ ౧౩ ॥ అబ్రహ్మప్రాప్తైః కిలవిద్యుదనంతరముమానవేః పురుషః॥ తస్యైవగమ
యిత్వం శ్రుతమిత్యతఏతదుత్తరంపఠతి॥ ౧౪ ॥ ⟨❀ ౬ ॥ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥ ❀⟩ తచ్ఛ్రుతేరిత్యా
ద్యంవిద్యుదనంతరమపస్థితెనపునః। కేనాప్యమానవేనాతివాహ్యమానాహివరుణలోకాః॥ ౧౫ ॥ తేబ్రహ్మలోకమే
తంగచ్ఛంతీత్యేవశ్రుత్యవగమాః॥ విద్యుల్లోకంప్రాప్తో వైద్యుతఇతిగృహ్యతేహిన్యాత్రెస్మిన్॥ ౧౬ ॥ తేనా వైద్యుతాది
తి శ్రుతివాక్యేవైద్యుతివదంహిలోకవరం । తానైవ్యవిద్యుతాద్ధిలోకాదమానవో భ్యేత్యగమయతి బ్రహ్మ ॥ ౧౭ ॥ ఆద్యత
చ్ఛ్రుతివాక్యాదమానవస్యైవగమయితృత్వమిహ । వరుణాదయస్తుతస్యైవానుపరోధేనవానుగ్రాహకా ॥ ౧౮ ॥ తేనాపి
హితునాతేభవంత్యనుగ్రాహకాఇతిజ్ఞేయం। తస్మాదివాహార్చిరాదయఏతేఖల్వాతివాహికాఏవ॥ ౧౯ ॥ ....

⟨❀ ౭ ॥ కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః ॥ ❀⟩ ఏవంనిరూప్యమార్గంగంతవ్యంబ్రహ్మదింతయస్యథునా।
శ్రుతివాక్యేనస్యతాన్ బ్రహ్మగమయతీతిదర్శితంతత్ర ॥ ౨౦ ॥ కింకార్యమపరమేవబ్రహ్మగమయతీహాకింపరంబ్రహ్మ ।
అచ్ఛావికృతంస్వాత్త్వసివత్త్వప్రతిపాద్యమితితుసందేహః ॥ ౨౧ ॥ స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగాద్గతిశ్రుతేర్దర్శనాః చ్ఛ్రుతశ్రుతి
ః॥ కార్యంసగుణంబ్రహ్మైవైనానాగమయత్యమానవః పురుషః॥ ౨౨ ॥ ఇతిమన్యతేహి బాదరిరాచార్యోయుక్తమేతదేవ
యతః॥ గంతవ్యత్వమిహోపపన్నంతదిదంకార్యస్యనేతరస్యస్యాత్ ॥ ౨౩ ॥ తస్యప్రదేశవత్త్వాత్ తస్మాద్గతత్వాత్పరాత్మనో
నేయం। గంతవ్యతాగతిర్వాగంతౄణాంప్రత్యగాత్మరూపత్వాత్ ॥ ౧౦౦ ⟨❀ విశేషితత్వాచ్చ ❀⟩ బ్రహ్మాధిష్ఠిత
లోకానగమయతేతానమానవః పురుషః। ఇతినిర్దిశ్యచలోకాంచ్ఛ్రుతిరపరాబ్రహ్మణోస్యలోకేషు॥ ౧౦౧ ॥ తేషాశ్వ
తీస్సమాసమసంతీతియతోపిశేషముపదిశతి। అతఇహయాగతిరుక్తాసాకార్యబ్రహ్మగోచరైవస్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ బహువ
చనలోకశబ్దస్తథైవచాధారసప్తమీశ్రవణం। నైవపరస్మిన్ బ్రహ్మణికథముపకల్పతేహికార్యేతు॥ ౧౦౩ ॥ తదవస్థా
భేదేనచభేదాత్సంభవతిసర్వమేవైతత్ । యాచేహసన్నివేశవిశిష్టాసవికారాభోగభూమిస్స్యాత్॥ ౧౦౪ ॥ లోకశ్రుతిర
ప్యేషాతస్యామేవాంజసీనచాన్యత్ర। బ్రహ్మైవలోకఇతికిలగౌణీహ్యన్యత్రతదిదమువ్యాఖ్యేయం ॥ ౧౦౫ ॥ కించపరస్మిన్ బ్ర
హ్మణ్యాధారాధేయభావః నిర్దేశః। అవమంజసఏవాతోగమనమిదంకార్యవిషయమేవస్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ ననునాయంకా
ర్యపరోనపుంసకబ్రహ్మశబ్దఇహభవతి । కారణపరఏవయతస్సరూపమేవదర్శితోయమితిచేన్న॥ ౧౦౭ ॥ ⟨❀ ౯ ॥ సామీ
ప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥ ❀⟩ అత్రతుశబ్దోయోపాపుక్తాశంకానివర్తనార్థకస్స్యాత్ । కార్యస్యాపిబ్రహ్మణఇహపరబ
బ్రహ్మసన్నిధానేన॥ ౧౦౮ ॥ స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగేనాగ్రవిరోధో౽భవేత్కథంచిదపి । గంతవ్యత్వన్యాయాదాధారాధే
యభావనిర్దేశాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ లోకబహుత్వశ్రుత్యాలక్షణయాసఖలుకార్యపరఏవ । బ్రహ్మపరంయచ్ఛద్ధంతదిహాకిలోపాధి
యోగమాత్రేణ॥ ౧౧౦ ॥ తస్మిన్నపాయత్వప్రత్యభిరుపదిశ్యమానమైతేహి॥ అపరంబ్రహ్మనమిత్యుపదిశ్యతఏవకే
వలంతాన్యేస్మి॥ ౧౧౧ ॥ సన్నార్గకార్యమేవబ్రహ్మప్రాప్యంయదాభవేత్తేషాం । యదసావృత్తిశ్రవణంతత్కథమేషామి
హోపపద్యేత॥ ౧౧౨ ॥ నహ్యస్యత్రపరస్మాద్బ్రహ్మణఏషాంభవేదనావృత్తిః॥ శ్రుతియోశ్రదర్శయంత్యర్చిరాదినాగ్ని
గనిరతానాంహి। ౧౧౩ ॥ ఏతేనైతిచతేషామితిచతయోర్న్యథామితిచాప్యనావృత్తిం । తస్మాద్బ్రహ్మపదేనహికార్యబ్ర
హ్మణంనయుక్తమితిచేన్న ॥ ౧౧౪ ॥ ⟨❀ ౧౦ ॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ॥ ❀⟩ కార్యబ్రహ్మ
పదేస్మిన్ప్రలయోన్ముఖతాత్పదంగతాపతే। తత్రోత్పన్నజ్ఞానాహిరణ్యగర్భేణతదధిపనాథేన॥ ౧౧౫ ॥ ప్రతిపద్యంతేశుద్ధంది

ష్టో॰ పరమం పదం హి తేన సహ । ఏవం క్రమముక్తిరనావృత్తిశ్రుతివాక్యదర్శితా భవతి ॥౧౧౬॥ ❁౧౧॥ స్మృతేశ్చ ॥ ❁ యా బ్రహ్మణా సహేతి స్మృతిరిహ సాప్యేతమర్థముపదిశతి । తస్మాత్కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిపరైవ హి గతిశ్రుతిస్సర్వా ॥౧౧౭॥ ఆశంక్య పూర్వపక్షం యమత్ర సిద్ధాంతపక్ష నిర్దిష్టః । కార్యం బాదరిరిత్యేతత్సూత్రేణ ప్రదర్శ్యతే సపది ॥౧౧౮॥ ❁౧౨॥ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ❁ ఇహ జైమినిరాచార్యః పరమేవ బ్రహ్మ గమయతీత్యేవం । బ్రహ్మపదస్య పరస్మిన్ముఖ్యత్వాన్మన్యతే హి సిద్ధాంతం ॥౧౧౯॥ బ్రహ్మపదస్య చ ముఖ్యాలంబనమేతద్భవేత్పరం బ్రహ్మ । అపరం గౌణం తత్ర చ ముఖ్యే సంప్రత్యయలాభవే నాన్యయ్యైః ॥౧౨౦॥ ❁౧౩॥ దర్శనాచ్చ ❁ గతిపూర్వకమమృతత్వం తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతిర్బ్రూతే । అమృతత్వం చ పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యేస్మిన్ ॥౧౨౧॥ కార్యస్య భవతి నాశో యత్తచ్ఛ్రుతిర్మర్త్యమల్పముపదిశతి । పరవిషయైవైతేషాం కఠవల్లీషూపదిశ్యతే హి గతిః ॥౧౨౨॥ నహి విద్యాంతరపరతా కఠవల్లీషూపలభ్యతే క్వాపి । అన్యత్రేతి చ తత్ర ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ భవతి పరమేవ ॥౧౨౩॥ బ్రహ్మశ్రుతేః ప్రకరణాదపి తద్బుద్ధిపూర్వత్వాల్లింగాచ్చ । గతిరేషా పరవిషయా స్యాన్నాపరగోచరా కథంచిదపి ॥౧౨౪॥ ❁౧౪॥ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః ❁ అపి చ ప్రజాపతేరిదమహం సభా వేశ్మ తత్ప్రపద్య ఇతి । ప్రాప్తిపరో యోగావసరే సంకల్పస్స్యాదుపాసకస్యేతి ॥౧౨౫॥ కార్యప్రాప్త్యభిసంధిశ్రుతేర్న గంతవ్యమత్ర పరమితి చేత్ । ఆకాశో హ వా ఇత్యాదౌ ప్రకృతత్వాద్బ్రహ్మణః పరస్యైవ ॥౧౨౬॥ తద్వద్యశోహమిత్యాదిభిశ్చ సర్వాత్మకత్వనిర్దేశాత్ । యస్య చ నామ మహద్యశ ఇతి హ్యాయశో నామతా ప్రసిద్ధేశ్చ ॥౧౨౭॥ వేశ్మప్రాప్తిశ్చేయం భవతి పరప్రాప్తిలక్షణైవాత్ర । వేశ్మప్రతిపత్తిరియం కథమిహ గతిపూర్వికా భవేదితి చేత్ ॥౧౨౮॥ అపరబ్రహ్మణి వేశ్మప్రతిపత్తిరియం హి హార్దవిద్యాయాం । శ్రుత్యైవ సముపదిష్టా సేయం కిల తాదపరాజితేత్యేవం ॥౧౨౯॥ తత్ర చ విద్యా హి సైవ బ్రహ్మణ ఏషాఽపరాజితా హి పురీ । ప్రభుణా హిరణ్యగర్భేణ సైవ చరదితం హిరణ్మయం వేశ్మ ॥౧౩౦॥ ఇత్యాదిదర్శితం తత్ప్రాప్తిరియం దర్శితా హి గతిపూర్వా । పరవిషయేపి చ వేశ్మప్రతిపత్తిశ్రుతిరియం సమానా హి ॥౧౩౧॥ తస్మాదిహాపి తస్యా గతిపూర్వకతైవ భవతి యుక్తతమా । కించాత్ర పదగతావిత్యస్మాదపి ధాతుపాఠసామర్థ్యాత్ ॥౧౩౨॥ మార్గాపేక్షా వేశ్మప్రతిపత్తావత్ర భవతి యుక్తైవ । తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపి భవంతి పరవిషయాః ॥౧౩౩॥ ఇతి పక్షాంతరమేతౌ ద్వావాచార్యేణ సూత్రితౌ పక్షౌ । ఏకో గత్యుపపత్త్యాదిభిరపరో ముఖ్యతాదిభిశ్చేహ ॥౧౩౪॥ ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం గత్యాదయస్సమర్థాస్స్యుః । న తు గత్యాదీన్ముఖ్యత్వాదయ ఇత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతః ॥౧౩౫॥ వ్యాఖ్యాతోస్మాభిరసౌ ద్వితీయ ఇహ పూర్వపక్ష ఏవ స్యాత్ । ముఖ్యస్యార్థస్యైవ గ్రహణమాశ్రిత్యాపి చ సంభవేత్కర్తుం ॥౧౩౬॥ ఉచితమితిశ్చిదాజ్ఞాపయితా నేహోపలభ్యతే క్వాపి । ఉపపద్యతే తదేతత్పరవిద్యాప్రకరణోపదిష్టమపి ॥౧౩౭॥ విద్యాంతరానుశీలితగత్యభిధానం స్తుతిప్రకర్షార్థం । విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నా స్తుత్యర్థం యత్రైవ విష్వగితి ॥౧౩౮॥ నాడ్యంతరసంకీర్తనమిహ పరవిద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థం । తత్ప్రకరణేపి చాపరవిద్యాశ్రయగతికథేయముదితైవ ॥౧౩౯॥ నిరతిశయఫలా హీయం పరవిద్యా గతిమివాంతరేణాపి । గతిసాధ్యమపరవిద్యాఫలమస్యాశ్చాంతరేవ భవతీతి ॥౧౪౦॥ స్తుతిలాభార్థం తత్స్యాన్నాతు పరవిద్యావలంబితద్భవతి । గ[illegible]స్య తథా బహువచనాంతస్య లోకశబ్దస్య ॥౧౪౧॥ అపి దివ్యగంధభోగశ్రుతేశ్చ సంకల్పతోపి పరవిషయే । ముఖ్యార్థస్యైతస్యా యోగాద్గతిరపరవిషయైవ స్యాత్ ॥౧౪౨॥ యా చ సభా వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇతి శ్రుతిరేషోపదిష్టా సా । కార్యపరా శ్రుత్యావాక్యేన పరప్రకరణమిహ బాధ్యం ॥౧౪౩॥ సార్వాత్మ్యమపి యదుక్తం యశోహమిత్యాదినా హి తదపీహ । బ్రహ్మణ్యపరస్మిన్నప్యుపాసనార్థం హి యుక్తమేవ స్యాత్ ॥౧౪౪॥ యద్వచ్చ సర్వకర్మేత్యాదినిదేశా భవేయురన్యత్ర । తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపరగోచరా ఏవ ॥౧౪౫॥ కేచిత్తు పూర్వసూత్రాణి స్యుః కిల పూర్వపక్షసూత్రాణి । ఉత్తరసూత్రాణి పునర్భవంతి సిద్ధాంతవిషయసూత్రాణి ॥౧౪౬॥ ఇతి ఖల్విహావ్యవస్థామమరుధ్య గతిశ్రుతీర్హి పరవిషయాః । సర్వా అపి ప్రతిష్ఠాపయంతి తేష్వేదమస్తి వపన్నమిదం ॥౧౪౭॥ సర్వగతస్య న స్యాంతరమపి యత్సర్వాత్మ

కంపరం బ్రహ్మ । యస్మాద్బాదరాయణాచార్యైర్బ్రహ్మయథాస్మేతివాక్యనిదర్శనం ॥౧౪౮॥ ఆకాశవదితివాక్యైర్బ్రహ్మైవేద
మితినిగమవాక్యైశ్చ । నిర్ధారితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కథం వేహ భవతి గంతవ్యం ॥౧౪౯॥ నను గతమపి గంతవ్యం భవతి హి
దేశాంతరాదియోగేన । పృథివీస్థపవనపృథివీం దేశాంతరస్థాం గతోయథా ప్రజతి ॥౧౫౦॥ ఏవం కాలః కాలాంతరయోగా
దాత్మభూతమేవైతత్ । వాధకః క్రమశస్యైవ ప్రజతి తథా బ్రహ్మణోప్యనన్యస్య ॥౧౫౧॥ తస్యగతస్యాపిచ గంతవ్యత్వం
సర్వశక్తియోగేన । ఇతి చేన్నైవం బ్రహ్మ ప్రతిషిద్ధాఖిలవిశేషమిహ యస్మాత్ ॥౧౫౨॥ నిష్కలమేతిన్నిష్క్రియమపి
శాంతం తచ్చ భవతి నిరవద్యం । అస్థూలమనణ్విత్యాదిశ్రుతిగేయం స్మృతిష్వపి ప్రథితం ॥౧౫౩॥ కథమీదృశే పరస్మిన్ కల్ప
యితుం శక్యతే విశేషోయం । నైతచ్చ భూప్రదేశపయో న్యాయేనాత్ర భవతి గంతవ్యం ॥౧౫౪॥ భూప్రత్యయనోకిలదేశవిశే
షావస్థావిశేషయోగేన । గంతవ్యతోపపన్నా భవతి ప్రాదేశికత్వసంపత్త్యా ॥౧౫౫॥ నను జగతో జన్మస్థితిలయహేతుత్వ
శ్రుతేః పరం బ్రహ్మ । స్యాదనేకశక్తియుక్తం భవతి చ గంతవ్యమేతదితి చేన్న ॥౧౫౬॥ అశేషవిశేషనిరాకరణశ్రుతివచ
నానామనవకాశాని । జగదుత్పత్త్యాదిశ్రుతివాక్యాన్యపి ఖలు నిష్ఫలం చేన్నైవం ॥౧౫౭॥ ఏకత్వప్రతిపాదనపరాణి సర్వాణి సృష్టి
వాక్యాని । యస్మాన్మృదాదిదృష్టాంతైరేతైర్బ్రహ్మణోస్య సత్యత్వం ॥౧౫౮॥ ఏవం సర్వస్యైవహి వికారజాతస్య వా
నృతత్వమపి । ప్రతిపాదయచ్చ శాస్త్రం కథముత్పత్త్యాదిపరమిహ ప్రభవేత్ ॥౧౫౯॥ నన్వత్ర నిర్విశేషశ్రుతి శేషత్వం
కుతో భవేద్దేషాం । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసాం వ్యత్యాసో నేహ భవతి కుత ఇతి చేత్ ॥౧౬౦॥ ఇహ చ విశేషనిరాకరణశ్రుతయః
ఖలు పరంతు నిరాకాంక్షాః । ఏకత్వమాత్మనోస్య చ నిత్యత్వమజత్వమపి చ శుద్ధత్వం ॥౧౬౧॥ యస్యావగతం తదాఖిలు నైవా
కాంక్షోపజాయతే భూయః । పురుషార్థపరిసమాప్త్యవధృతే రేవ కిలోపజాయతే నాత్ర ॥౧౬౨॥ శ్రుతయోపి తత్ర కో
మోహః కశ్శోకః ఇత్యబోధయంత్యేతం । సార్వాత్మ్యభావమేవహి విదుషో ప్యనుభవాదికం చ తథా ॥౧౬౩॥ మృత్యోస్స
మృత్యుమాప్నోతియ ఇహ నానేవ పశ్యతీత్యాదేః । శ్రుతివాక్యాచ్చ వికారానృతాభిసంధివచనదర్శనతః ॥౧౬౪॥ తేన
విశేషనిరాకరణశ్రుతివచసాం న చాన్యశేషత్వం । ఉత్పత్త్యాదిపరాణి శ్రుతివచనానీహ యాని తేషాం తు ॥౧౬౫॥ నని రా
కాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమిహ కథంచిదపి । కింతు నిషేధ్యాపేక్షితద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషత్వం ॥౧౬౬॥ ఫ
లవత్సన్నిధావఫలం తదంగమిత్యుచ్యతే న్యాయః । న్యాయాచ్చ కేవలాదిహ నహి తచ్ఛేషత్వముచ్యతే కింతు ॥౧౬౭॥
నేహ నానాస్తి కించనేత్యాదిశ్రుతివాక్యతోపి తద్దృష్టం । తస్మిన్నపి పరమకారణరూపే బ్రహ్మణి తదేతదిహ శుంగం ॥౧౬౮॥
జగదాత్మకముత్పన్నం నేకపమూలమితి తదిదమారభ్య । అన్విచ్ఛ తేన శుంగేనాపచసన్మూలమిత్యుదర్యేహి ॥౧౬౯॥ వి
జ్ఞేయత్వం సత ఏకస్య జగత్కారణస్యదర్శయతి । అన్యత్రాపియతో వేత్యాదౌ జన్మాదికారణస్యాస్య ॥౧౭౦॥ బ్రహ్మణ ఏక
స్యైవహి విజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితం తస్మాత్ । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసామైకాత్మ్యావగమమాత్రపరతైవ ॥౧౭౧॥ నానేకశక్తి
యోగో బ్రహ్మణి పరమార్థతః కథంచిదపి । గంతవ్యతా పరస్య బ్రహ్మణ ఇహ నోపపద్యతే తస్మాత్ ॥౧౭౨॥ అపి చ నతస్య
ప్రాణా ఉత్క్రామంతీత్యాశ్రుతిస్సాహి । ఉత్క్రాంతిం ప్రతిషిధ్య పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి ॥౧౭౩॥ స్వ
[illegible]వ్యాఖ్యేయమిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతమేతదఖిలమపి । గతిరత్ర కల్ప్యతే యది గంతా జీవః పరాత్మనస్తస్య ॥౧౭౪॥ గంతవ్య
స్యావయవో వా వికారోథవా భవేదన్యః । అత్యంతికతాదాత్మ్యేన హి గమనం భవతి కుత్రచిల్లోకే ॥౧౭౫॥ యద్యేకదేశ
ఏవహి జీవస్తస్యైకదేశినస్తేన । నిత్యాప్తత్వాత్ పునరిహ గమనం నైవోపపద్యతే తదిదం ॥౧౭౬॥ బ్రహ్మణ్యపిచ పర
స్మిన్నయనైకదేశైకదేశితావ్యాప్తిః । నిరవయవత్వం తస్య వ్యాహన్యేత శ్రుతిస్తదర్థపరా ॥౧౭౭॥ తుల్యం వికారపక్షేప్యే
తన్నముఖ్యాస్సృదాత్మకాంక్షితాత్త్వా । అవసిష్టతేకరాదిత్యాగే వా తస్య తత్త్వతావ్యాప్తిః ॥౧౭౮॥ యదిచ వికారో వయవో
వా జీవస్తహి తద్విశిష్టస్య । పరమాత్మని స్థిరత్వాత్ సంసారగతిశ్చ నస్యాత్ ఖలు తస్య ॥౧౭౯॥ సహ్యచలవ్యూహాదుపలయో
[illegible]బృహద్భిర్ఘ్రాణరవయోః కనంకదాదికపి వాపాస్యకస్మాత్కంఠ్యనాద్యవిద్యాతః ॥౧౮౦॥ నాప్యుపాధివ
తేనహి గత్యాకృతిః ప్రమాయయా మాత్రాత్ । యదిచ్ఛపరస్మాత్ [illegible] భవతి తదా ॥౧౮౧॥ సోయం గ్యాప్తి

మధ్యమపరిమాణో వాయదా భవేద్వ్యాపీ । ఆకాశాదీనామివ గమనమసంభావితం తదా తస్య ॥ ౧౮౨ ॥ యది మధ్యమప
రిమాణస్తస్యానిత్యత్వమపరిహార్యం స్యాత్ । యది చాణుర్జీవస్స్యాత్ కృత్స్నశరీరగతవేదనా న స్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ తస్య చ
మధ్యమపరిమాణత్వమణుత్వం చ పరిహృతం పూర్వం తస్య పరస్మాదన్యత్వే తత్త్వమసీతి శాస్త్రబాధశ్చ ॥ ౧౮౪ ॥ యోఽసౌ
దోషస్తుల్యస్స వికారావయవపక్షయోరపి చ । తద్వదనన్యో హి వికారావయవో తేన నైష దోషస్స్యాత్ ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతి చేత్త
థాపి ముక్త్యైకత్వానుపపత్తిస్తత్ర దుర్వారా । త్రిష్వపి పక్షేష్వస్యాని మోక్షానుపపత్తిరపి చ దుర్వారా ॥ ౧౮౬ ॥ సంసా
ర్యాత్మత్వాపరిహార్యాత్ పరిహృతౌ చ తస్యైవ పునః । స్యాచ్చ స్వరూపనాశస్స్వాభావికజీవాత్మభావనాశేన ॥ ౧౮౭ ॥ బ్రహ్మాత్మ
త్వం తాత్త్వికమస్మాభిరివ త్వయాపి హి జీవస్య । అభ్యుపగతం భవేద్యది సంసృతినాశేపి నో వినశ్యేత్సః ॥ ౧౮౮ ॥ నను కిం బ్రహ్మా
త్మతయా సంసారాభావ ఏవ మోక్షస్స్యాత్ । స చ ఖలు కర్మాభావాత్ స్వేచ్ఛయైతి కిమనేన తత్త్వబోధేన ॥ ౧౮౯ ॥ ఇతి కిల కర్మ
జడానామాశంకా సా నిరస్యతే సపది । కర్మాణి హి హానుష్ఠీయంతే నైమిత్తికాని నిత్యాని ॥ ౧౯౦ ॥ దురితక్షయాయ కామ్యా
న్యపి ... నిషిద్ధాని పరిహ్రియంతే హి । స్వర్గస్య చ నరకస్యానవాప్తయే ప్రకృతదేహభోగ్యాని ॥ ౧౯౧ ॥ కర్మాణ్యుపభోగేన
క్షపయంతే విస్పష్టాం పునైవాస్య । ప్రక్షీణే దేహపతితే దేహాంతరయోగకారణాభావాత్ ॥ ౧౯౨ ॥ స్వాత్మావస్థితి
రూపం కైవల్యం చేత్స్యాదీదృశస్యేతి । యజ్జల్పితం హి కైశ్చిత్తదసద్యస్మాత్ప్రమాణమిహ నాస్తి ॥ ౧౯౩ ॥ న హ్యేతద్వేదేనాపి
చ శాస్త్రేణ నిరూపితం హి మోక్షార్థీ । ఇత్థం సమాచరేదితి బుద్ధ్యైవ హి తర్కితం భవేదేతత్ ॥ ౧౯౪ ॥ యేన చ కర్మనిమిత్త
స్సంసారో తేన నిమిత్తపరిహారేణ । న భవిష్యతీతి నైతత్ తర్కయితుం శక్యతే హి కేనాపి ॥ ౧౯౫ ॥ యస్మాన్నిమిత్తపరిహారో న శ
క్యతే జ్ఞాతుమత్ర కేనాపి । ఇష్టానిష్టఫలాని హి జాత్యంతరసంచితాని కర్మాణి ॥ ౧౯౬ ॥ ఏకైకస్య చ జంతోస్సంభావ్యం
తే బహుప్రకారాణి । ఇహావిరుద్ధఫలానాం తేషాం యుగపత్ఫలోపభోగస్య ॥ ౧౯౭ ॥ అత్యంతదుర్లభత్వాల్లబ్ధావసరా
ణి కానిచిచ్ఛేదం । ... లనిర్మితిమేతే పరాణి కాలాంతరం ప్రతీక్షంతే ॥ ౧౯౮ ॥ తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతభోగేన యాపనా
యోగాత్ । న యథావర్ణితచరితస్యాపి శరీరే హి పాతప్రతేపతితే ॥ ౧౯౯ ॥ దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావశ్శక్యతే వినిశ్చే
తుం । తద్వశ హి తిశ్రుతయః ప్రథయంతి హి కర్మశేషసద్భావం ॥ ౨౦౦ ॥ స్మృతయోపితతశ్శేషేణేత్యాద్యాస్తద్వదేవ న
స్యాత్ర । తత్త్వికాని నిత్యాన్యపి కిల నైమిత్తికాని కర్మాణి ॥ ౨౦౧ ॥ నైవం విరోధపరిహారస్తి చ విరోధే పరస్పరం తేషాం ।
త్వేష్వ ... ఏకభావో భవేన్న చేహాస్తి స చ విరోధోత్ర ॥ ౨౦౨ ॥ సహి సంచితసుకృతానాం నిత్యైర్నైమిత్తికైర్విరోధోస్తి ।
తేషాం పరస్పరంకిల విశుద్ధిరూపత్వమవగతం శాస్త్రాత్ ॥ ౨౦౩ ॥ దురితానాం క్షపణం స్యాదపి శుద్ధితయా తతో విరోధేన ।
దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావస్త్వేవ తావత్ కథం సిధ్యేత్ ॥ ౨౦౪ ॥ దేహాంతరస్య సంచితసుకృతనిమిత్తస్య సంభవాత్తత్ర । ని
శ్చేతవ్యశ్చ దురితస్యాపి క్షపణం హి దుర్వగమమేవ ॥ ౨౦౫ ॥ సంచితపుణ్యాపుణ్యాభ్యాం పునరేతస్య జన్మ దుర్వారం । న చ
నిత్యానుష్ఠానాద్దురితానుత్పత్తిమాత్రమేవ స్యాత్ ॥ ౨౦౬ ॥ న పునః కాలాంతరఫలమితి నిశ్చేతుం ప్రమాణమిహ కించిత్ ।
దురితక్షపణార్థమపి వా నిత్యేన చ స్యాత్ఫలాంతరం భవతి ॥ ౨౦౭ ॥ ఇతి తు స్మరతీయథా మే నిమిత్త ఇత్యాది నైత్యమేవార్థం । ఆ
పస్తంబస్తత్ర చ ఫలాంతరమారోపితేయం తథైవాత్ర ॥ ౨౦౮ ॥ భామాంగంధావుష్పద్యో తేహ్యనుతద్వ్య దేవధర్మమిమం ...
మాణవః ర్థకామావుగ్వద్యే తే కిలాన్వష్టోక్తం ॥ ౨౦౯ ॥ అసతి చ సమ్యగ్జ్ఞానే కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం తదిదం । సర్వాత్మ
నా భవేదితి న కేనచిచ్ఛక్యతే ప్రతిజ్ఞాతుం ॥ ౨౧౦ ॥ యస్మాదతికుశలానామపి సూక్ష్మదృశ్యతేవ చాదోత్ర । కామ్యాదిక
ర్మణాం స్యాన్నిశ్చయవిరహాత్సంశయస్తత్ర ॥ ౨౧౧ ॥ తేన నిమిత్తాభావో న కేనచిచ్ఛక్యతేత్ర నిశ్చేతుం । శుద్ధ్యభిగ
మ్యం బ్రహ్మాత్మత్వం యది నాభ్యుపేయతే తేన హి ॥ ౨౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాదిస్వాభావికమాత్మనోఽస్య కైవల్యం । క
థమిహ యథోక్తచరితస్యాప్యాకాంక్షితుమిదం ... చ శక్యం ॥ ౨౧౩ ॥ అగ్నేరౌష్ణ్యస్యేవ స్వాభావికస్య పరిహర్తుం శక్యతే న కేనాపి ।
కర్తృత్వభోక్తృతాదేః కార్యమనర్థో న శక్తిమాత్రం స్యాత్ ॥ ౨౧౪ ॥ శక్తిమాత్రసద్భావేపి చ కార్యస్యాశక్యపరిహా
రాత్ । ఉపపన్నో మోక్షోపాయోపి నైవేహ శక్తు శక్యం ॥ ౨౧౫ ॥ శక్త్యవశేషే కార్యప్రసవో లోకే యతశ్చ దుర్వా

తః॥ నను శక్తిరిహ నిమిత్తాంతరసహితా న కార్యమారభతే ॥ ౨౧౬ ॥ అతఏవ కాశీన్యాయం మోక్షితాపి నైవాపరాధ్యతీత్యపి న । శక్త్యాత్మనాం నిమిత్తానామపి సర్వత్ర నిత్యసన్నిధానాత్ ॥ ౨౧౭ ॥ తస్మాదాత్మనికృత్స్నత్వాదాప్యభావే విశేషసతి హ్యసతి । విద్యైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మాత్మత్వైకదార్ఢ్యవ్యవస్థే ॥ ౨౧౮ ॥ మోక్షం ప్రత్యాశాపి హి భవతి పరం దుర్లభైవ నహి సులభా । శ్రుతిరపి నాన్యః పంథా విద్యత ఇత్యాదికాపి హి దర్శయతి ॥ ౨౧౯ ॥ జ్ఞానాదన్యస్త్వపరోపి మోక్షమార్గో న కశ్చిదిత్యేవం । నను జీవస్య పరస్మాదనన్యతా యది తదా విలుప్యేత ॥ ౨౨౦ ॥ వ్యవహారోయం ప్రత్యక్షాదీనాం ప్రవృత్తిరితి చేన్న । ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్స్వప్నవ్యవహారవదుపపద్యేత ॥ ౨౨౧ ॥ శాస్త్రం చాపి యత్ర హి ద్వైతమివేత్యాది ప్రబుద్ధవిషయం హి । ప్రాయః ప్రత్యక్షాదివ్యవహారం సకలమేతదనువదతి ॥ ౨౨౨ ॥ యత్ర త్వస్యేతి పునః ప్రబుద్ధవిషయే ప్రవృత్తితదభావః । తస్మాదత్ర పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యతాదివిజ్ఞానం ॥ ౨౨౩ ॥ బాధితమేవేత్యత ఇహ న కేనచిద్గతిరియం స్మర్తవ్యా । తర్హి గతిశ్రుతయ ఇమాః కింవిషయా ఇతి న శంకనీయమిహ ॥ ౨౨౪ ॥ యా సగుణబ్రహ్మపరా విద్యా గతిరపి చ భవతి తద్విషయా । క్వచిదిహ పంచాగ్నివిద్యాం విద్యాం ప్రక్రమ్య గతిరుపన్యస్తా ॥ ౨౨౫ ॥ క్వచిదపి పర్యంకపరాం వైశ్వానరగోచరాం క్వచిద్విద్యాం । యత్ర పునర్బ్రహ్మైవ ప్రకృత్య గతిరియముదాహృతా వాక్యే ॥ ౨౨౬ ॥ ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదౌ తథాథ యదిదమితి దహరవాక్యేపి । తత్రాపి వామనీత్యాదిభిస్తథా సత్యకామతాద్యైశ్చ ॥ ౨౨౭ ॥ తైస్తైర్గుణైర్హి సగుణస్యైవోపాస్యత్వమితి గతిర్న్యస్తా । ఏవం న పరబ్రహ్మణి గతిరేషా శ్రావ్యతే క్వచిచ్చాపి ॥ ౨౨౮ ॥ కింతు గతిప్రతిషేధః శ్రూయత ఇహ కేవలం న తస్యేతి । బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యత్రాప్నోతిర్వ్యాప్తిగత్యర్థా ॥ ౨౨౯ ॥ ఏవమపి వర్ణితేన న్యాయేన గతేరసంభవాదత్ర । యదనాద్యవిద్యయా పరికల్పితమేతద్ధి నామరూపాది ॥ ౨౩౦ ॥ తత్ప్రవిలయాత్స్వరూపప్రతిపత్త్యర్థా భవేదిహాప్నోతిః । బ్రహ్మైవ సన్నితి శ్రుతివాక్యత ఆప్నోతిరీదృశో భవతి ॥ ౨౩౧ ॥ అపిచ గతిః పరవిషయా నిరూప్యమాణా ప్రరోచనాయ స్యాత్ । అనుచింతనాయ వా స్యాన్న బ్రహ్మవిదః ప్రరోచనం తదిహ ॥ ౨౩౨ ॥ గతివాక్యేనాభిహితం యస్మాద్విద్యాసమర్పితేనైవ స్వగతేనైవ వస్తుస్వైనావ్యవధానేన తస్య సంసిద్ధేః ॥ ౨౩౩ ॥ ఇహ నిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయససంస్ఫురణాత్ వివమఫలః । ఆత్మావగమస్తత్ర చ గత్యనుచింతాఫలం న కించిదపి ॥ ౨౩౪ ॥ తేనాపరవిషయైవహి గతిః పరావిషయే చ నాభావాత్ । ఆరోప్యతే పరస్మిన్ గతిరేషా నిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౨౩౫ ॥ ద్వే బ్రహ్మణీతి మేతే పరమపరం చేతి బాధమేవం హి । శ్రుతిరేవ దర్శితం ఖల్వేతద్వై సత్యకామ ఇత్యత్ర ॥ ౨౩౬ ॥ ఉపదిశ్యతే హి యచ్చావిద్యాకృతనామరూపసంయుక్తం । తద్ధి పరం బ్రహ్మాప్యత్ర దేవకిల నామరూపభేదేన ॥ ౨౩౭ ॥ ఉపదిశ్యతే యదా పునరుపాసనాయ హి మనోమయాదిపదైః । తద్ద్వయపం బ్రహ్మాప్యత్ర దాద్వితీయశ్రుతేర్విరోధ ఇహ ॥ ౨౩౮ ॥ హేనావిద్యాకల్పితనామోపాధిభిరిహ ప్రసక్తమిదం । అపరబ్రహ్మోపాసనమిత్యవిరోధః ప్రపంచితః పూర్వం ॥ ౨౩౯ ॥ తత్సన్నిధాస్తుతి యజ్జగదైశ్వర్యాదిలక్షణం చ ఫలం । సంసారగోచరో గత్యా నావిద్యా హి తత్ర న నివృత్తా ॥ ౨౪౦ ॥ దేశవిశేషకృతంగత్త్వా ప్రాప్త్యర్థం హి గమనమవిరుద్ధం । సర్వగతస్యాప్యాత్మన ఆకాశస్యేవ ఘటగమనేన ॥ ౨౪౧ ॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనేనాస్య చ గమనోపపత్తిరుక్తైవ । తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిషు సూత్రేష్వతో న విరోధః ॥ ౨౪౨ ॥ తస్మాత్ కార్యం బాదరిరిత్యయమేవేహ భవతి సిద్ధాంతః । పశ్చాత్ పరం జైమినిరితి మేధావికాసనాయైవ ॥ ౨౪౩ ॥ ...

౧౫ ॥ అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా దోషాత్తత్క్రతుశ్చ ॥ భవతీయమపి విషయా గతిర్నైషా కదాపి పరవిషయా । ఏతావదత్ర వర్ణితమిహ కిల సందిహ్యతే హి పునరపరం ॥ ౨౪౪ ॥ ప్రాపయతి కిమిహ సర్వాన్ కార్యాలంబానమానవః పురుషః । కిం బ్రహ్మలోకమపి శేషేణాథ సకాంశ్చిదేవ నయతీతి ॥ ౨౪౫ ॥ అత్రేతి పరోక్తం విమావిశేషతో హి సర్వేషాం । స్యాదన్యత్ర పరస్మాద్గతిరితి యస్మాచ్ఛ్రుతిం చైతత్పూర్వం ॥ ౨౪౬ ॥ అనియమసూత్రే విద్యాంతరేష్వపీయం గతిస్సమానేతి ఇత్యాశంకాం నిరసితుమత్ర విశేషం తమేతదుదీరితి ॥ ౨౪౭ ॥ యే రత్ర తత్క్రతుర్యదిహ తాగహిత్వా గస్వమానవః పురుషః । అన్యానేవ వికారాలంబానసర్వాన్ సవమలోకమిహం ॥ ౨౪౮ ॥ నయతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే న సైవమిహ । నామ్నో యామ ప్రతీకోపాసకే పిత తాన సర్వాన్ యతి ॥ ౨౪౯ ॥ దోషో యదుభయథాభావస్యాల్పో నియ

మసూత్ర ఇతివాచ్యం । అనియమనయః ప్రతీకవ్యతిరిక్తోపాసనేషు భవతిపరం ॥ ౨౫౦ ॥ యోయద్ధ్యాయతి సహికిలత
త్ప్రాప్నోతీతితత్క్రతున్యాయః । ఉభయత్రోభయథాభావస్యచ హేతుస్సమర్థో భవతి ॥ ౨౫౧ ॥ బ్రహ్మక్రతురా
సీదత్త్యైశ్వర్యం బ్రాహ్మమితిహియుక్తమిదం । దర్శయతిచశ్రుతిస్తంయథాయథోపాసతే తదేవేతి ॥ ౨౫౨ ॥ బ్రహ్మక్ర
తుత్వవిహానప్రతీకవిషయేష్వప్యుపాసనేష్వపి । నన్వబ్రహ్మక్రతురపియాతి బ్రహ్మేతిదర్శయత్యేషా ॥ ౨౫౩ ॥ పంచా
గ్న్యుపాసనాయాంశ్రుతిరేనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యాద్యా । ఇతిచేత్తథాపితత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిబలేనబాధోస్య ॥ ౨౫౪
యత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిరేవంనైవోపలభ్యతే తత్ర । ఔత్సర్గికేనతత్క్రతున్యాయేనవినిర్ణయస్తేహితత్ప్రాప్తిః ॥ ౨౫౫ ॥
యేచబ్రహ్మక్రతవస్తేషామేవేతిచాస్యపూర్వం ❀ ౧౬ ॥ విశేషంచదర్శయతి ❀ దర్శయతికించనామాద్యుపాసనేషు
ప్రతీకవిషయేషు ॥ ౨౫౬ ॥ పూర్వస్మాత్పరస్మిన్నుపాసనేఫలవిశేషమేవంహి । యావన్నామ్నోగతమిత్యాద్యాశ్రుతి
రత్ర ఫలవిశేషోయం ॥ ౨౫౭ ॥ ఉపపద్యతేకిలోపాస్తీనామాసాం ప్రతీకతంత్రత్వాత్ । నబ్రహ్మతంత్రతాయాం ఫలభే
దో బ్రహ్మణోవిశిష్టత్వాత్ ॥ ౨౫౮ ॥ తస్మాదిహప్రతీకాలంబానాం నైతదైశ్ఫలంతుల్యం । గమనమపిభవతి తేషాంచ
ద్యుల్లోకావసానమితిసిద్ధం ॥ ౨౫౯ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాంచతు
ర్థశ్చతుర్థోయమధ్యాయః ॥ ౨౬౦ ॥ తత్రగృహీయతేపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమ
లైః ప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥ ౨౬౧ ॥ శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు......................*

చతుర్థాధ్యాయేచతుర్థపాదప్రారంభః,

బ్రహ్మోపాస్తిపరాణాంకార్యబ్రహ్మప్రాప్తిరభిహితాపూర్వం । సంప్రత్యైశ్వర్యవిశేషం తేషాం బ్రహ్మలోకసంభూ
తం ॥ ౧ ॥ పాకోత్తరభాగేనప్రదర్శయిష్యం స్తమేతమాదౌహి । అభ్యర్హితపరవిద్యాఫలభూతం బ్రహ్మభావముపదిశతి
౨ ॥ ❀ ౧ ॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ❀ శ్రుతిరియమామ్నాయతఇహ కిలైవమేవైషసంప్రసాదఇతి । తత్ర
కిలసంప్రసాదోజీవస్సంసారకలుషితఃపూర్వం ॥ ౩ ॥ దేహేంద్రియసంఘాతాదస్మాత్ప్రవివిచ్యాగమిమమాత్మానం సో
త్థాయాత్యనంతరమపాస్తసంసారదుఃఖపరితాపః ॥ ౪ ॥ ప్రద్యోతమానపూర్ణానందాత్మేవావతిష్ఠతేసఇతి । ఉపది
ష్టమత్రచాస్యవచస్యాస్వీయబోధకత్వేన ॥ ౫ ॥ కింవాత్ర దేవలోకాదిష్వియమాగంతుకేనకేనాపి । రూపవిశేషేణవ్య
నక్త్యథాభినిష్పత్తిరితస్యాకింవా ॥ ౬ ॥ ఆత్మస్వరూపమాత్రేణైవాయమితీహభవతిసందేహః । యుక్తంతత్రస్థానాంతరే
ష్వివాగంతుకేనకేనాపి ॥ ౭ ॥ రూపేణస్యాదభినిష్పత్తిరితీదంయతోస్యమోక్షస్య । ఫలతాప్రసిద్ధిరభినిష్పత్తిరపీయం
భవేదిహోత్పత్తిః ॥ ౮ ॥ యదిచేత్స్వరూపమాత్రేణైవాస్యాదిహాభినిష్పత్తిః । నవిభావ్యతేపునస్తత్పూర్వదశా
సుస్వరూపవత్త్వాత్ ॥ ౯ ॥ తస్మాదభినిష్పద్యతఇహాగంతుకేనకేనాపివిశేషరూపేణ । ఏవం ప్రాప్తేబ్రూతే సకేవలేనస్వ
రూపమాత్రేణ ॥ ౧౦ ॥ ఆవిర్భవతీతియతస్స్వేనేతిహిదృశ్యతేస్వశబ్దోత్ర । ఆగంతుకేనచేదభినిష్పత్తిస్తత్రహిస్వశ
బ్దేన ॥ ౧౧ ॥ రూపవిశేషణమేతస్య వేదయుక్తంననువ్యర్థకీయపరః । సోయంస్వశబ్దఇతిచేన్నతస్యవచనాభిధేయతావిరహా
త్ ॥ ౧౨ ॥ యేనచరూపేణాసావభినిష్పద్యేతభవతితస్యైవ । ఆత్మీయత్వంతత్ర స్వేనేతివిశేషణంభవేద్వ్యర్థం ॥ ౧౩ ॥
స్యాదాత్మవచనతాయామర్థవదేతద్విశేషణంతేన । స్వేనాత్మనాభిభాష్యతఏషనచాగంతుకేనరూపేణ ॥ ౧౪ ॥ అభిని
ష్పద్యతఇతినను విశేషఇహనోపలభ్యతేకోపి । పూర్వావస్థాస్వపిహిస్వరూపసామ్యాదితోబ్రవీతీదం ॥ ౧౫ ॥ ......*
❀ ౨ ॥ ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ❀ యోసావభినిష్పద్యతఇత్యుక్తస్స బంధనిర్ముక్తః । సచఖలుశుద్ధేనైవాత్మనావతి
ష్ఠతఇతిహాభిదిష్టం ॥ ౧౬ ॥ పూర్వాసుఖిల్వవస్థాస్వంధోభవతీతిరోదితీవేతి । వినాశమేవాపీతోభవతీతిసోయమా
త్మాహి ॥ ౧౭ ॥ తస్తదవస్థాకలుషితరూపేణైవేతిఖలువిశేషఇహ । ననుముక్తోయమిదానీమితికథం ప్రాత్వయావగతమితిచే
త్ ॥ ౧౮ ॥ ఏవంహ్యేతమాత్మానుపక్రమదాసీదితి ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ ప్రాజాపత్యేవాక్యేహ్యేతం త్వేవఇతిప్రతిజ్ఞాయః ॥ ౧౯

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాత్రయదోషజాలకమాముక్తం । ఆత్మానమిమం వ్యాఖ్యాయ త్యేనపునః పునః ప్రతిజ్ఞాయ ॥౨౦॥
అశరీరం వేత్యాద్యైస్సహ ఉత్తమః పురుషః ప్రశ్నమంతే హి । ఉపసంహృతమిహాముక్తాత్మమాత్రగోచరమిదం ప్రతిజ్ఞానం ॥
౨౧ ॥ కించ య ఆత్మేత్యాద్యా యా చేశ్వాఖ్యాయికా సమామ్నాతా । తదుపక్రమవాక్యేఽపహతపాప్మేతి యత్సమా
మ్నాతం ॥౨౨॥ ముక్తాత్మమాత్రగోచరమేవ తదేతత్ప్రతీయతే సకలం । యా మోక్షస్య ఫలత్వప్రసిద్ధిరత్రోపదర్శితాపా
పి ॥౨౩॥ నాపూర్వవస్తుజననాపేక్షా స్యాద్బంధనిరసనాపేక్షా । అభినిష్పద్యత ఇత్యుత్పత్తేః పర్యాయ ఇతి యదప్యుక్తం
౨౪ ॥ తదపి చ పూర్వావస్థాపేక్షం స్యాద్గౌణమేవ న తు ముఖ్యం । రోగనివృత్త్యుపేక్ష్యారోగో నిష్పన్న ఉచ్యతే హి యథా ॥
౨౫॥ ॥౩॥ ఆత్మా ప్రకరణాత్ ॥ కథమయమిహ ముక్తస్య చ సంపత్తవ్యో యతః పరం జ్యోతిః । జ్యోతిశ్శబ్దశ్చాయం
భౌతికవచనో హి దృశ్యతే లోకే ॥౨౬॥ మౌనహి విశోకవిషయాద్వా వృత్తస్స చక్షుర్భవేన్ముక్తః । యస్మాద్వికార
జాతం సకలం చార్తమితి శ్రుత్రముపదిశతి ॥౨౭॥ తస్మాజ్జ్యోతిస్సంపన్నో నా కథమత్ర ముక్త ఇతి చేన్న । ప్రకరణబలా
ద్యత్రోత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన గృహ్యతే హ్యాత్మా ॥౨౮॥ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యురిత్యాదినోపదిష్టేఽస్మిన్ । ప్రకృత ఏవ
రాత్మని కథం కార్యం జ్యోతిర్గృహీతుమిహ శక్యం ॥౨౯॥ ప్రకృతత్యాగాప్రకృతపరిగ్రహణాదసమంజసం తథా చేత్స్యా
త్ । జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి తద్ద్వారా ఇతి శ్రుతావృష్టః ॥౩౦॥ ॥౪॥ అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ॥ జ్యోతిస్సంపద్యా
విర్భావ్యతే స్వేన యస్స పృథగేవ । కిమిహ పరస్మాదాత్మన ఉతాఽవిభక్తోఽవతిష్ఠతే స ఇతి ॥౩౧॥ చింతాయామేతస్యాం సతా
సంపత్ర చ సంపత్ర వర్తతే ఇత్యాదివాక్యజాతేనాధారాధేయభావనిర్దేశాత్ ॥౩౨॥ ఉపసంపద్యేత్యత ఇహాపి యో హి పు
నః కర్తృకర్మభావోక్తః । భేదేనైవ న్యాయ్యం తస్యావస్థానమితి యదస్య మతిః ॥౩౩॥ తం ప్రత్యాహ యతోఽవిభక్త ఏవా
వతిష్ఠతే స ఇహ । ముక్తోఽవతిష్ఠతే హి ఖలు పరాత్మనాపరనువాఽవిభక్తతయా ॥౩౪॥ పరమాత్మనా విభక్తం యుక్తం యస్మాత్ప్ర
దృశ్యం త్వేతాః । తత్త్వమసీతి వచనాన్య స్పష్టతిన్నతు ద్వితీయమస్తీతి ॥౩౫॥ ఏవమహం బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యా శ్రుతి
మౌనమైవం తేత్యేవ । దర్శనమాత్రం యథా స్యాత్ఫలమపి చ తదైవ తత్ప్రతీయన్యాయాత్ ॥౩౬॥ శ్రుత్యంతరం యథోదకమి
త్యాద్యప్యేవమేవ దర్శయతి । శుద్ధే జలే హి శుద్ధం జలమాసిక్తం యథైకతాం వ్రజేత్ ॥౩౭॥ ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా
భవతీత్యస్య ద్దపి । శ్రుత్యంతరం యథా నద్య ఇతి తథా చేహ భేదనిర్దేశః ॥౩౮॥ స్యాదౌపచారికస్సత్యపి చాభేదే యథా
[illegible] భగవతి ఇతి । అస్మరత్రేవమాదావపి భేదస్త్వౌపచారికో దృష్టః ॥౩౯॥ ॥౫॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥
ముక్తోయమాత్మరూపేణైవ హి నాగంతుకేన రూపేణ । అభినిష్పద్యత ఇతి తు స్వశబ్దయోగేన దర్శితం పూర్వం ॥౪౦॥ ము
క్తోయమత్ర కిం సత్యేన హి సర్వజ్ఞతాదిక ధర్మేణ । అవతిష్ఠతే స కిం వా ధర్మాంతస్య చ శశవిషాణతుల్యత్వాత్ ॥౪౧॥ చిన్మా
త్రేణైవాసావవతిష్ఠత ఇత్యత్రైవ చిన్తాగ్రే । సన్నపి ముక్తాత్మాఖిలాన్యేషాం బద్ధజీవసంఘానాం ॥౪౨॥ అన్యోన్యస్యవ
హారాత్ [illegible] వ్యతిసర్వజ్ఞత్వాదిమానితి వా । మునివిప్రతిపత్తిబలాత్సందేహే తద్విశేషజిజ్ఞాసా ॥౪౩॥ తాన్మునిరుద్యైవా
[illegible] దేవతావిశేషేషు తేహి సూత్రకృతా । యదిసంహి సత్యసంకల్పత్వాంతం తు శివవాసనిర్దిష్టం ॥౪౪॥ బ్రాహ్మంరూపం
[illegible] జత్వం సర్వేశ్వరత్వమిత్యేతత్ । తేన చ రూపేణ స్వేనాభినివతిహి స ఏష ముక్త ఇతి ॥౪౫॥ ఇహ మన్యతే హి జై
మినిరాచార్యస్తత్ర హి హేతురయమేవ । యోఽయముపన్యాసాదిస్సతత్పరో దృశ్యతే యతో హ్యస్మిన్ ॥౪౬॥ అపహతపా
ప్మేత్యాదౌ సోఽన్వేష్టవ్య ఇతి విధిముపాశ్రిత్య । విధ్యర్థోద్దేశ్యాయ య ఆత్మేత్యాదిభిర్వేమపన్యాసః ॥౪౭॥ ఆదిపదేన విధి
వ్యపదేశోయం గృహ్యతే హి తావేతౌ । సర్వజ్ఞత్వాద్యుక్తమాత్మానం దర్శయత ఇహ గమయపి ॥౪౮॥ జక్షత్క్రీడన్ రమ
మాణ ఇతి హ్యైశ్వర్యమపి దర్శయత్యస్య । శ్రుత్యంతరగతమైవ వ్యపదేశోఽస్య త్వత్ర దృశ్యతే హ్యేవం ॥౪౯॥ లోకేషు కామచారో
భవతీత్యాది స్తథోయమస్యేత్యాపి । సర్వజ్ఞ ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాదిస్సచోపపన్నస్స్యాత్ ॥౫౦॥ ॥౬॥ చితితన్మాత్రేణ త
దాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥ యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయ ఇహ మౌ ప్రపంచితాస్తైర్హి । భేదేనైవహి ధర్మాణి
దర్శ్యం తేత థాపి ఖల్వేతే ॥౫౧॥ శబ్దవికల్పనిమిత్తాస్స్యుః పాప్మనివృత్తిమాత్రమేవాత్ర । అవగమ్యతే హ్యరూపం తదస్య

చైతన్యమాత్రమేవేతి ॥౫౨॥ అభినిష్పత్తిస్స్వయం చిన్మాత్రేణైవ తస్య యుక్తా ఘనా । ఇత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యత ఇహాభవేచ్ఛ్రుతిశ్చాపి ॥౫౩॥ తథానాత్మానం శరీరత్యాద్యా ప్రజ్ఞానఘన ఏవముద్బ్రూతే । ఇహ సత్యకామతాద్యాయద్యపి వస్తుస్వరూపమాత్రేణ ॥౫౪॥ నిర్దేశ్యం తేషు త్యాః కామాః అస్యేత్యత్రాపి తేథ మార్గః ॥ కేవలముపాధిసంబంధాధీనా ఏవ న హి భవేదేషాం ॥౫౫॥ చైతన్యవత్స్వరూపాంతర్భావ ఉపాధిమూలత్వేన । సత్యత్వాద్యోగే నానేకాకారత్వనిరసనాదపి చ ॥౫౬॥ న హి సత్యాద్యనస్థాన ఇతి సూత్రే తదిదం ఖిలముపదిష్టం । జక్షత్క్రీడన్నిత్యాదిశ్రుత్యా జక్షణాదికథనం పి ॥౫౭ దుఃఖాత్యంతాభావాగ్రాభిప్రాయం స్యాదిహాత్మరతిరితివత్ । ఆత్మనిమిత్తాని రతిక్రీడామిథునాని నేహ ముఖ్యాని ॥౫౮॥ శక్యం తే వర్ణయితుం స్వాతంత్ర్యాపేక్షయా యత్నస్త్వేషాం । తస్మాన్నిరస్తనిఖిలప్రపంచజాలేన సుప్రసన్నేన ॥౫౯॥ పరిపూర్ణసత్స్వరూపప్రజ్ఞానఘనేన నిర్విశేషేణ । బోధాత్మనాభినిష్పద్యత ఇతి ఖల్వౌడులోమిమతమేతత్ ॥౬౦॥ ......

✿ ౭। ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః ॥ ✿ చైతన్యమాత్రమస్య స్వరూపమభ్యుపగమ్యేహ ముక్తస్య । అభ్యుపగతేపి తస్మిన్ వ్యవహారాపేక్షయా హి పూర్వస్య ॥౬౧॥ బ్రాహ్మస్యైశ్వర్యస్యోపన్యాసాద్యవగతస్య పునరత్ర । అవిరోధం సమన్యతే బాదరాయణాచార్యః ॥౬౨॥ ✿ ౮ ॥ సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః ॥ ✿ స యది పితృలోకకామో భవతీత్యస్యాం హి హార్దవిద్యాయాం । వాక్యం తదిదం క్లృప్తం సందేహస్తత్ర చాయమవతరతి ॥౬౩॥ ఇహ పిత్రాదిసముత్థానే కేవల ఏవ భవతి సంకల్పః । హేతుః కిం వా సనిమిత్తాంతరసాపేక్ష ఏవ హేతురితి ॥౬౪॥ సంకల్పాదేవేతి శ్రవణేసత్యపి చ లోకవత్తత్ర । యుక్తైవ ఖలు నిమిత్తాంతరసాపేక్షా యథాభివేల్లోకే ॥౬౫॥ సంకల్పాదపి చ గమనాదిభ్యస్స్మరాదికానాం హి । భవతి తు పిత్రాదీనాం సంపత్తిస్తద్వదేవ ముక్తస్య ॥౬౬॥ స్యాదేవం చేత్తత్ర వచనదృష్టవిపరీతకల్పనా భవతి । సంకల్పాదేవేత్యపి రాజ్ఞస్సంకల్పితార్థసిద్ధికరీ ॥౬౭॥ సాధనసామగ్రీం కిల సులభాం దృష్ట్వా యథా తథేహాపి । సంకల్పకృతసముత్థానాః పిత్రాద్యా న పుష్కలం భోగం ॥౬౮॥ అర్పయితుం హి సమర్థాః మనోరథస్థానువదంచలత్వేన । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సంకల్పాదేవ కేవలాదత్ర ॥౬౯॥ స్యాత్పిత్రాదిసముత్థానమితి తథా హి శ్రూయతే శ్రుతిర్యస్మాత్ । సంకల్పాదేవేతి శ్రుతిర్నిమిత్తాంతరప్రతీక్షాయాం ॥౭౦॥ పిత్ర్యేత యది చ సంకల్పానువిధాయ్యేవ తన్నిమిత్తగుణపి । భవతు తదా తన్నైవ హి యత్నాంతరమత్ర భవతి సంపాద్యం ॥౭౧॥ స్యాదేవవంధ్యసంకల్పతాస్య యది కించిదత్ర సంపాద్యం । ప్రాక్సంపత్తిశ్రుత్యా మ్యేతదర్థే లోకవదితి యచ్చోక్తం ॥౭౨॥ సామాన్యతో హి దృష్టం తదిదం ప్రకృతే నివర్తనం న భవేత్ । సంకల్పాత్ఖ్యాత ఏషాం ప్రయోజనస్థైర్యముఖిలముద్భవతి ॥౭౩॥ ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణ ఏవ హి భవతి ముక్తసంకల్పః । విద్యాబలేన కేవలసంకల్పో భోగసాధనం తేషాం ॥౭౪॥ ......

✿ ౯। అత ఏవ చానన్యాధిపతిః ॥ ✿ యత ఏవ హి విద్యానయమవంధ్యసంకల్ప ఏవ భవతీహ । అత ఏవానన్యాధిపతిర్నాన్యస్యాధిపతిరస్య భవేత్ ॥౭౫॥ సత్యాంగతావిహాన్యస్వామికతా మాత్మనో న కశ్చిదపి । సంకల్పయతి హి లోకే తమేతమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥౭౬॥ అనువిద్యాత్మానమిహ సత్యాంశ్చ కామాంశ్చ యే వ్రజంతీతః । తేషాం తు సర్వలోకేష్వపి భవతి హి కామచార ఇత్యేవం ॥౭౭॥ ✿ ౧౦॥ అభావం బాదరిరాహ హ్యేవం ॥ ✿ సంకల్పాదేవేతి శ్రుత్యా సంకల్పమాత్రకథనేపి । సంకల్పముఖ్యసాధనభూతం యత్తన్మనోత్ర సిద్ధం స్యాత్ ॥౭౮॥ విమమః ప్రాప్తైశ్వర్యస్యాస్య శరీరేంద్రియాణి సంతి పునః । కిం వా న సంతి తస్యేత్యేవం చింతా సముత్థితే హ పునః ॥౭౯॥ ఇహ మన్యతే హి బాదరిరాచార్యో మహీయమానస్య । విదుషస్తస్య తు దేహేంద్రియవిరహమిహ శ్రుతిర్యతో బ్రూతే ॥౮౦॥ మనసైతాన్కామానిత్యాద్యాత్ర ప్రవయదాత్వసౌ విద్వాన్ । మనసా తు శరీరేంద్రియైశ్చ విహరేత్తదా హి మనసేతి ॥౮౧॥ యచ్చావిశేషణమిహ మనసైతాన్ కామానితి శ్రుతిప్రథితం । తదయుక్తం స్యాత్తస్మాన్నో దేహేంద్రియాణి న స్యురితి ॥౮౨॥ ✿ ౧౧। భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ ॥ ✿ దేహాదయో హి ముక్తస్య సదా౽సంతీతి బాదరేః పక్షః । దేహాదయస్సదైవ హి ముక్తాసంతీతి జైమినేః పక్షః ॥౮౩॥ బాదరిపక్షోక్తేర్జైమినిపక్షం ప్రదర్శయత్యధునా । జైమినిరాచార్యస్త్విహ ముక్తం ప్రతి సం

ద్వితీయస్య దేహస్య। ౮౪॥ భావం హి మన్యతే కిల మనోవత్ శ్రుతిశ్చ భవతీయం। సా ఖలు న వికల్పాభావవతీ త్వ్యాఖ్యానస్యానే
కవిధతేయం॥ ౮౫॥ సేంద్రియశరీరభేదం హి నాభావే దాంజ్యే కథంచిదపి। ఇహ యస్య వినిర్గుణపరవిద్యాయాం భూనవిష
యకాయాం హి॥ ౮౬। సవకల్పానేకధా భావవికల్పః పర్యసేత తథాపీదం। ఇహ సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం విద్యమానమే
వపునః॥ ౮౭॥ పరమాత్మభూమవిద్యాస్తున హ్యేషం కీర్త్యతే తత్త్వాయం। సగుణపరమాత్మవిద్యాఫలభావేనోపవర్ణ్యతే
భవతి॥ ౮౮॥ ఇచ్ఛామాత్రేణైతే సంతి కదాచిత్కదాచిదిహ నేతి। దర్శయతి బాదరాయణపక్షమనసా వేవ భవతి సిద్ధాంతః॥
౮౯॥ ౧౨॥ ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ ఇహ బాదరాయణాచార్యో సావనపవమస్యాతే
తదిదం। ఉభయవిధత్వం స్యాద్విత్యుభయ శ్రుతిలింగదర్శనాదేవ॥ ౯౦॥ సంకల్పయతి యదా సశరీరత్వం భవేత్స
సశరీరః। అశరీరతాం యదా సావశరీరో మనస్యసంకల్పః॥ ౯౧॥ ఇతి సంకల్పవిశేషాదుభయవిధత్వం తదేతదిహయు
క్తం। భవతి నిదర్శనమేతస్య చ్ఛకిల ద్వాదశాహవదితీహ॥ ౯౨॥ తత్ప్రియ ఏవం విద్వాన్ సన్సత్త్ర మిత్యాహుర్యన్తే హ్యేవం
ఏవం హి సత్త్రమాసత ఇతి వాక్యచోదనాభవేద్యత్ర॥ ౯౩॥ తత్భవతి సత్త్రసంజ్ఞా యత్ర పునః ద్వాదశాహసంజ్ఞేన। త్రి
తు నానేన యమేతం యజమానం యాజయేత్ప్రజాకామః॥ ౯౪॥ ఇతి యజతి చోదనావాప్తి తథా భవేన్నయతి కర్తృకత్వమపి॥
తస్య త్వహీనేతి స్యాద్య్తథాస్వర హీన్యత్వ రాదికానాం సా॥ ౯౫॥ ౧౩॥ తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః॥ సేంద్రి
యదేహస్యగన్తా స్యాద్యద్యపి రహస్తదాయ భాసంధ్యే। దేహేంద్రియవిషయాదివ్యవిద్యమానేష్వపి హి స్వప్నే॥
ఉపలబ్ధిమాత్రరూపా ఏవ హి కామా భవంతి సంధ్యేపి। ఏవం మోక్షేపి స్యుః కామా ఇతి సకలమేతదుపపన్నం॥ ౯౬ ....
౧౪॥ భావే జాగ్రద్వత్॥ అభ్యుపగమ్యత ఇహ యది భావః కిల సేంద్రియస్య దేహస్య। గహియథా జాగ
రితే భవంతి కామాస్తథైవ మోక్షేపి॥ ౯౭॥ ౧౫॥ ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి॥ భావం జైమినిరితి కి
లముక్తా సశరీరతాపి నిర్దిష్టా। తత్ర త్రిధావికల్పాదిషు బహుధా స్యుర్యదా శరీరాణి॥ ౯౮॥ కిం తాని దారుయంత్రాణీవ భవం
తి హి నిరాత్మకాన్యేవ। కిం వేహ సాత్మకాన్యేవ హి స్యుర్యం తేఽస్మదాదివదితీహ॥ ౧౦౦॥ జిజ్ఞాసాస్యాం తత్రాత్మమనోభేదో
యతో న సంభవతి। ఏకశరీరేణేతి హ్యోర్యోగేన నిరాత్మకాని దాన్యాని॥ ౧౦౧॥ నిరసితుమాశంకేమి సంవదతి హి సూత్రం
ప్రదీపవదితీహ। ఏకో యథా ప్రదీపో యాతి పదనేకప్రదీపభావమిహ॥ ౧౦౨॥ ప్రతిపద్య తేహి లోకస్స్వయమేవ వికారశ
క్తియోగేన। ఏకోపి సన్ తథైవ హి విద్వానైశ్వర్యయోగమాత్రేణ॥ ౧౦౩॥ అలం వ్యబహుతనుత్వం గాత్రాణ్యాపి శతితా
నిదర్శయతి హైవమేవ హ్యేకస్యానేకదేహసంపత్తిం॥ ౧౦౪॥ శాస్త్రం న ఏకధా భవతీత్యతథా వంచ నేతి నవధేతి। నై
తద్ధి దారుయంత్రోపమాఖ్యపగమే సమంజసం భవతి॥ ౧౦౫॥ నాపి స్వేతర జీవావేశనస్యాగ్సృష్టిరిహ తేషాం। య
చ్ఛాక్తమాత్మమనసోర్భేదాభావాదనేకతనుయోగః॥ ౧౦౬॥ విదుషా న సంభవేదితి న్యాయాదోషో యతో హ్యసావిద్వాన్।
సమనస్కాన్యేవ మనోనుగతాన్యపరాణి కిల శరీరాణి॥ ౧౦౭॥ స్రష్టుం హి సత్యసంకల్పత్వాత్సృష్ట్వా హ్యసావధియోగే
న। తత్రాత్మనోపి భేదే నాశిష్టాత్మత్వముదితమేవాస్య॥ ౧౦౮॥ అయమేవ యోగినాం బహుశరీరయోగప్రకారఉపదిష్టః।
శాస్త్రేషు యోగవిషయేష్వత్ర కథం నష్టభావో స్యముక్తస్య॥ ౧౦౯॥ అంగిక్రియతే తదిహ సోత్ర శరీరాకేశరూపమైశ్వర్యం। న
తే నకంచిద్వాక్యాదివిదితయుతద్వితీయమస్తీతి॥ ౧౧౦॥ ఏవం హి సలిల ఏకో ద్రష్టేత్యాదీని యాని వాక్యాని। తాని విశేష
జ్ఞానస్య నివారయంతి త్యగతస్త్వదం పరతి॥ ౧౧౧॥ ౧౬॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥
స్వాప్యయ ఇహ సుషుప్తం స్వపితి త్విత్యర్థశ్రుతేస్తథాన్యత్ర। తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత ఇతి తదంతరాణి పదః॥ ౧౧౨॥
ప్రస్థానసన్ని శ్రుతిర్వాక్యత్వం పత్తిరత్ర కైవల్యం। ఉత్క్రాన్తగరావస్థామపేక్ష్య వాతో విద్యతే తదిదం॥ ౧౧౩॥ య
త్రపి శేషజ్ఞానాభావప్రతిపాదనార్థకం వాక్యం। కైవల్యావస్థాగపి సుషుప్తవ్యవస్థామపేక్ష్యైకభిదమిత॥ ౧౧౪॥ త
త్ర న్యాకరణబలతోఽవగమ్యతే తేషు తేషు వాక్యేషు। అవిష్కృత మైశ్వర్యం భూయస్తత్ర తుతేస్తథా స్యాస్మాత్॥ ౧౧౫॥
యత్ర త్వస్యేత్యాద్య స్ఫుటవచనాగ్సౌకర్యంభ వేదేగత్। స్వదిక ఏవ యత్ర సమస్త్రా ఏవ సేత్యాది వేదవాక్యేభ్యః॥ ౧౧౬॥ ప
రస్య సగుణవిద్యాఫలభోగస్యావమపరి సాయుజ్యం। స్వగాదివత్ జగద్వృత్తైశ్వర్యం ప్రపంచితం విదుషః॥ ౧౧౭॥
౧౭॥ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥ సగుణబ్రహ్మోపాసనయా యే విదుషః ప్రయాం
తి సహ మనసా। పరమేశ్వరసాయుజ్యం తేషామీశ్వరేణసంయుతైశ్వర్యం॥ ౧౧౮॥ తత్కింనిరవగ్రహముత సావగ్రహ

మితితుసంశయస్తత్ర। నిరవగ్రహత్వమేవైషామైశ[...]తిహయుక్తమాశ్రయితుం॥౧౧౯॥ ౧ [...]చ్ఛ్రుతి[...]సర్వాః ప్రథయంత్యైశ్వర్యమీదృశంతస్య। ఆప్నోతిస్వా[రా]జ్యంసర్వే దేవాబలింప్రయచ్ఛంతి॥౧౨౦॥ అస్మై[...]మీమాంసా యామ్నసఇత్యేవమేవచాస్యత్ర। లోకేషుకామచారస్తేషాంభవతీత్యతస్త్వితంపఠతి॥౧౨౧॥ ఐశ్వర్యస్యచ[సం]కల్పాదేవేతిశ్రుతిప్రతీతస్య। జగదుత్పత్తిలయాదివ్యాపారాదిహవిలక్షణత్వేన॥౧౨౨॥ నైతచ్ఛ్రుత్యాపిముపస[...]ష్టివ్యాపారకల్పనానుచితా। తస్మాజ్జగదుదయాదివ్యాపారమిమంచవర్జయిత్వైవ॥౧౨౩॥ అణిమాద్యాత్మకమేవహ్యైశ్వర్యం కేవలంభవేత్తేషాం। యస్తుజగద్వ్యాపారస్సహీశ్వరస్యైవనిత్యసిద్ధస్య॥౧౨౪॥ సృష్టృత్వంతస్యైవేక్షణపూర్వం సృష్ట్యుపక్రమేహితత్। ప్రకృతేనహిముక్తానాంతదానదేహోనచేక్షణంభవతి॥౧౨౫॥ తేనాసన్నిహితాస్తేపరఏవహ్యధికృతోభవేత్తత్ర। యస్మాదుత్పత్త్యాదివ్యపదేశశ్శ్రూయతేహితస్యైవ॥౧౨౬॥ సోయంహినిత్యసిద్ధోభవతీహశబ్దైకసమధిగమ్యశ్చ। తస్మాత్సృష్ట్యాదికమఖిలంస్యాదీశ్వరస్యనాన్యస్య॥౧౨౭॥ అన్యేషాంతుతదన్వేషణజిజ్ఞాసనపురస్సరంభవతి। అణిమాదికమైశ్వర్యంతేనన తేషామిహాధికారస్స్యాత్॥౧౨౮॥ సమనస్కత్వేనాపిచతత్రాన్యైకాంత్యమ[...]భవేత్తేషాం[...]కస్యహిస్థితౌస్యాత్పరస్యచసంహృతావభిప్రాయః॥౧౨౯॥ ఇత్యన్యోన్యవిరోధేసృష్ట్యాదికంవాకథంభవేత్తేషాం ఏకంప్రత్యన్యేషాంగుణభావాభ్యుపగమేనయదిచేహ॥౧౩౦॥ వినివార్యతేవిరోధస్సచేహపరమేశ్వరోనచాన్యస్స్యాత్। పరమేశ్వరసంకల్పానుగుణంసకలంభవేదిహాన్యేషాం॥౧౩౧॥ ... ... *

సూ॥౧౮॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః॥ ఆప్నోతిస్వారాజ్యమితిప్రత్యక్షోపదేశతోవిదుషాం। నిరవగ్రహమేవస్యాదైశ్వర్యమితీహనపునరాశంక్యం॥౧౩౨॥ యస్మాదిహాధికారికమండలగతఏవసఖలుపరమాత్మా। నద్దిశ్యతేసచాన్యానధికారేషుహినియోజయత్యనిశం॥౧౩౩॥ తేనాధికారికోపాస్యఏవకిలసవితృమండలస్థశ్చ। తదనుగ్రహైకలభ్యాస్వారాజ్యప్రాప్తిరిహభవేద్విదుషః॥౧౩౪॥ యేనానంతరవాక్యంమనసస్పతిమితితమీశ్వరంబ్రూతే। సచభవతిసర్వమనసాంపతిస్తమాప్నోతిపూర్వసిద్ధమితి॥౧౩౫॥ వాక్పతిరిత్యాదికమపియథోపదిష్టార్థవత్తయాయోజ్యం। అన్యథాపిచవిదుషామైశ్వర్యంహిసతంత్రమితియోజ్యం॥౧౩౬॥ ... ... *

సూ॥౧౯॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥ యఇహజగద్వ్యాపారస్సభవేదేవహ్యుపాసకప్రాప్యః। సంకల్పితార్థసిద్ధ్యాదివదేవహిపరముపాస్యనిష్ఠత్వాత్॥౧౩౭॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుముపాస్యగతనిర్విశేషరూపేహి। వ్యభిచారమిహవికారావర్తీత్యేతేనదర్శయత్యధునా॥౧౩౮॥ తచ్చవికారావర్త్యపియదేతదిహపారమేశ్వరంరూపం। నవికారమాత్రగోచరమేతత్ప్రాలసవితృమండలస్థానం॥౧౩౯॥ యస్మాదామ్నాయోసౌస్థితింద్విరూపాంప్రదర్శయత్యస్య। తావానస్యేత్యాదిర్జగద్విభూతింసదర్శయిత్వాదౌ॥౧౪౦॥ జ్యాయాంశ్చపురుషఇతిపునరస్యజ్యాయస్త్వమేతద[...]విశ్వాతచ్చకిలజ్యాయస్త్వంపరాత్మనస్తస్యవికారతంభూమ్నః॥౧౪౧॥ కృత్స్నంవికారజాతంతదస్యపరమాత్మనోభవేత్పాదః। యచ్చవికారాస్పృష్టంతదేతదమృతంత్రిపాద్దివీత్యేవం॥౧౪౨॥ తన్నిర్వికారరూపంసవిశేషాలంబనాశ్శంథదిదపి। నప్రాప్నువంతియస్మాచ్ఛవంగ్యతత్క్రతవఏవతేసర్వే॥౧౪౩॥ తస్మాద్యథాద్విరూపేపరాత్మనిహినిర్విశేషరూపమిదం। అనవాప్యసగుణవిషయాహివర్తంతేతేతథైవసగుణేపి॥౧౪౪॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సావగ్రహమేవతదైశ్వర్యం। లబ్ధ్వానవాప్యనిరవగ్రహమైశ్వర్యంకిలావతిష్ఠంతే॥౧౪౫॥ ... ... *

సూ॥౨౦॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥ దర్శయతశ్చవికారావర్తిత్వంహిశ్రుతిస్మృతీత్రస్య। యాధ్యనతత్రేత్యాద్యాయాధ్యనతద్భాసయతఇతిప్రథితా॥౧౪౬॥ సూ॥౨౧॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ॥ నిరవగ్రహమైశ్వర్యంనైషాంసవిశేషతత్పరాణాంస్యాత్। పరమేశ్వరేణయస్మాత్తేషాంలభ్యోగమాత్రమేవసమం॥౧౪౭॥ దర్శయతీహతమాహోవైఖల్విత్యాదికాశ్రుతిశ్చేయం। తంబ్రహ్మలోకమాగతముపాసకమిమంహిరణ్యగర్భయం॥౧౪౮॥ ఇత్యాహామ్నతోరూపాఆపోభుజ్యంతఇహమయాకించ। లోకోసావమృతోదకలక్షణఏవమితిసానిరూపయతి॥౧౪౯॥ అన్యాపికిలయథైతామిత్యామ్నాతాశ్రుతిస్తదేతదిహ। పరమేశ్వరేణసాయుజ్యసలోకతాదిదర్శయతి॥౧౫౦॥ సత్స్వహసాతిశయత్వాదైశ్వర్యస్యేతరవత్త్వమపిచస్యాత్। ఏవంచేదావృత్తిస్తేషాంపునరత్రదుర్నివారైవ॥౧౫౧॥ ఇత్యాక్షేపంసకలంనిరస్యశాస్త్రంహివరిసమాపయితుం। సూత్రంపఠతిదేవోభగవాన్‌శ్రీబాదరాయణాచార్యః॥౧౫౨॥ సూ॥౨౨॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ సర్వజ్ఞత్వాదస్యచభగవత్త్వంయుక్తమేవసూత్రకృతః। సూత్రద్వారాశిష్యాణామాచారేప్రవర్తనాదస్య॥౧౫౩॥ ఆచార్యత్వంయుక్తంతత్రైవకిలహా

దరాయణో వదతి ॥౧౫౩॥ పునరస్య బదరికాశ్రమనాథోక్త్యేతి ... వర్ణ్యస్య ॥౧౫౪॥ నారాయణస్య పరమేశ్వరలోకగు
రోః ప్రసాదమాచనతః । శాస్త్రస్య తస్య శిరసస్య చ సూచితవిహాకిల పవద్యత్వం ॥ ౧౫౫ ॥ నాడీః శ్శ్మశ్వతమిహాపం
థానం హ్యర్చిరాదిపర్వాణం। అనుచింత్య దేవయానం వ్రజంతి యే తేన దేవయానేన॥ ౧౫౬ ॥ శాస్త్రోపదిష్టనానావిశేషణం
బ్రహ్మలోకసంజ్ఞమిమం। యస్తృతీయస్యాం దివి పృథివీలోకాత్ప్రసిద్ధతస్మాత్॥ ౧౫౭ ॥ తస్మింల్లోకే రజ ఇతి చాప్యైత్య
ణ్యాఖ్యయాభివిఖ్యాతౌ। అర్ణవతుల్యౌ భవతస్సహస్రదౌపాత్ర తత్రైవ చాన్యాస్యపి ॥ ౧౫౮ ॥ పురం మదీయమిత్యపి సర
శ్చ తన్మదకరం తథాన్నమయం । కించాశ్వత్థస్తత్రామృతవర్షీ ముక్తలోకసంసేవ్యః॥ ౧౫౯ ॥ తత్రాపరాజితాత్మభిః ఖల్వ
ప్రాప్యా బ్రహ్మణః పురీ కాపి। ప్రభుణైవ తేన విరచితమపి వేశ్మ హిరణ్మయం చ తత్రాస్తి॥౧౬౦॥ మంత్రార్థవాదవాక్యైః
పురాణవాక్యైః ప్రపంచితో బహుధా। తమిమం లోకం ప్రాప్య చ తత్ర స్వచ్ఛందభోగకృతకృత్యాః ॥ ౧౬౧ ॥ తే చంద్ర
మండలాదివ నావర్తంతే పునః కదాచిదపి। యస్మాత్తయోర్ధ్వమాయన్నిత్యాదిశ్రుతిరియదుపదిశంత్యేవ॥ ౧౬౨ ॥ ఏతేన
శతాధికనాడ్యా వ్రజంతి యాం త్వేవ తేఽమృతత్వమితి। శ్రుతిరన్యా తేషామిహ న హి పునరావృత్తిరితి కిల బ్రూతే॥౧౬౩॥ ఏ
తేన దేవయానేన పథా నో బ్రహ్మలోకముపయాతాః। మానవమావర్తం తే నావర్తంత ఇతి చర్మయత్యన్యా ॥౧౬౪॥ ప్రాప్య చ
పునరావర్తత ఇత్యన్యాపి బ్రహ్మలోకసంస్థానాం। పునరావృత్తివివర్జితమేవ పదం శాశ్వతం ప్రకథయతి॥ ౧౬౫॥ అంతవ
దేవ హి యద్యప్యైశ్వర్యమిదం ప్రతీయతే తథాపి। భవతి యథానావృత్తిస్తథోపవర్ణితమిదం హి పూర్వత్ర॥ ౧౬౬ ॥ కా
ర్యాత్యయ ఇతి సూత్రే కార్యపదస్యార్థ ఏష సముత్పన్నే। ఉత్పన్నతత్త్వసాక్షాత్కారాస్తే ప్రతిపదఙ్ఞాతేన॥౧౬౭॥ స
హ తైవల్యం ప్రభుణా హ్యరణ్యగర్భేణ తే ప్రయాంతీతి। సాధనవీర్యాత్పునరత్రైపి హి ప్రాప్తతత్త్వవిజ్ఞానాః॥ ౧౬౮॥ తస్య
స్థానాద్యజ్ఞానావరణాత్యంతసిద్ధపరినిష్ఠాః। తేషాం చానావృత్తిస్సిద్ధైవావృత్తికారణాభావాత్ ॥ ౧౬౯ ॥ సవిశేషబ్రహ్మప
రాణామపి విదుషాం తిరాత్రయే తైవ। సేయమనావృత్తిస్స్వయం చాన్యథా భవతి తర్హి సుస్వాహాలే ॥౧౭౦॥ పంచా
గ్న్యుపాసకానాం యద్యపి సవిశేషనిష్ఠతా నాస్తి। శ్రుత్యా చానావృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిస్సరితా తేషాం॥ ౧౭౧॥ స
త్యం తథాపి తత్ర చ తేషామిహ న పునరితి సమామ్నాతం। తేన త్వస్మిన్కల్పే తేషామావృత్త్యభావబోధేన॥ ౧౭౨ ॥ కల్పాం
తరే హి తేషామావృత్తిరియం పునర్భవత్యేవ। దహరాద్యుపాసకానామేవానావృత్తిరిదం సూత్రం॥ ౧౭౩॥ సూత్ర
పదాభ్యాసః ఖల్వధ్యాయసమాప్తిమేవ సూచయతి । శాస్త్రస్య పరిసమాప్తిం సూత్రాభ్యాసోఽయ మత్ర సూచయతి॥
౧౭౪ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయాత్మాస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యా
యః॥ ౧౭౫॥ తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రాణ్యాయత్ర భాష్యకారోక్తః। ఆద్యావృత్తైర్యత్త్రైః ప్రకాశితో భవతు నో యమునవ
ద్యః॥ ౧౭౬॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వై యా సకిసూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతికరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు జగతి
నిరవద్యా॥ ౧౭౭॥ స జయతి మునికులమాన్యో భగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః। యత్సూత్రాలంబనతో లోకస్సంసార
సాగరం తరతి॥ ౧౭౮॥ శ్రీబాదరాయణోదితసూత్రార్థం భాష్యరత్నదీపేన। ప్రకటీచకార యోఽసౌ స హి భగవాన్ జయ
తి శంకరాచార్యః॥ ౧౭౯॥ భగవత్పాదీయమిదం భాష్యం యే నానకజ్ఞదుర్బోధం। బోధాయ తేన తేషాం రచితా భాష్యార్థ
రత్నమాలేయం॥ ౧౮౦॥ తేషాం పలోక్య సుధియస్తృప్యంతు హసంతు వా త్ర న విషాదః। సర్వజ్ఞవిరచితేష్వపి మహానిబం
ధేషు యే నతో దృష్టా॥ ౧౮౧॥ తుష్యంతు వా న వా స్వైభక్త్యా పరయా సమర్పితా మేతాం। మాలాం విలోక్య కృపయా తుష్య
తి భక్తార్తిభంజనో భగవాన్ ॥ ౧౮౨॥ భాష్యోపదిష్టమర్థం సంగృహ్యాకృత్యాపి భవతి రస్యేయం। ఉపవననతరుసముదితై
గ్గ్రథితా కుసుమైః ప్రసూనమాలేవ॥౧౮౩॥ సేయం హి రత్నమాలా సుబ్రహ్మణ్యేన విరచితా కృష్ణార్యః। నాయకమణిస
హకారాద్విదిశవిశదం ప్రకాశముపయాతు॥౧౮౪॥ శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.

భాష్యార్థరత్నమాలా సంపూర్ణా.

